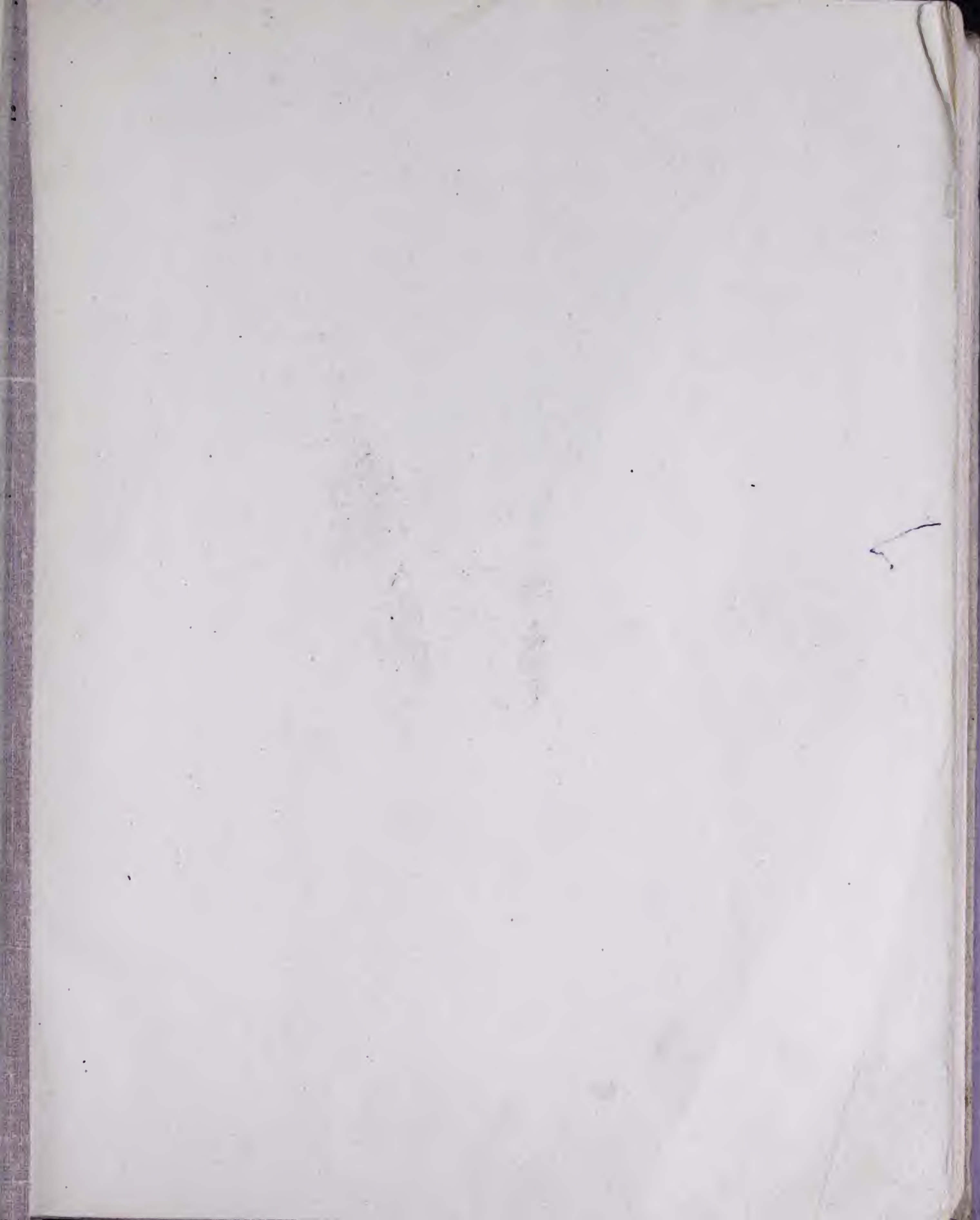
ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

I

ԵՐԵՎԱՆ





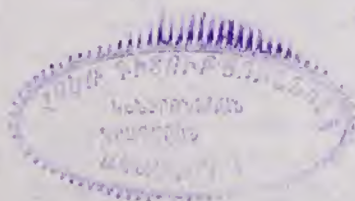
Հր. Աճառյան

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Ա
ՀԱՏՈՐ
Ա – Դ



ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ—1971

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանը», որ լույս է ընծայել Երևանի պետական համալսարանը 1926—1935 թթ. ապակետիպ, յոթ հատորով, այժմ վերահրատարակվում է տպարանային եղանակով—չորս հատորով: Աշխատության բնագրում կատարված է միայն մեկ փոփոխություն՝ հավելվածային (7-րդ) հատորի նյութը ներմուծված է համապատասխան մասերում:

Առաջին հատորը հրատարակության են պատրաստել դոց. Հ. Պետրոսյանը, դոց. Պ. Շարաբխանյանը (Ա և Բ տառեր) և պրոֆ. Է. Աղայանը (Գ և Դ տառեր): Խմբագրությունը կատարել է պրոֆ. Է. Աղայանը:

ГР. АЧАРЯН

7—1—5 / 71—52

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ КОРЕННОЙ СЛОВАРЬ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

Том I

Издательство Ереванского университета
Ереван—1971

ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ «ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԸ»

Հրաչյա Աճառյանը սովետական հայագիտության ավագ սերնդի խոշորագույն ներկայացուցիչներից մեկն է. գիտելիքների հսկայական պաշարով, բազմակողմանիությամբ ու խորությամբ և գիտական արտակարգ բեղմնավորությամբ նա 20-րդ դարի հայագիտության բացառիկ դեմքերից մեկն էր, որ հսկայական ավանդ է թողել հայագիտության գանձարանում: Նրա «Հայ բարբառագիտություն», «Հայոց լեզվի պատմություն», «Հայոց գրերը», հայոց լեզվի «Լիակատար քերականություն», «Հայոց անձնանունների բառարան» և ուրիշ շատ աշխատություններից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է հայագիտության մեկ բնագավառի ամփոփիչ ուսումնասիրությունն ու հանրագումարը: Սակայն այդ բոլորի մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում «Հայերեն արմատական բառարանը». իր բնույթով այդ բառարանը պատկանում է ստուգաբանական բառարանների տիպին և, իբրև այդպիսին, հնդեվրոպական առանձին լեզուների ստուգաբանական բառարանների թվում լավագույններից մեկն է: Բայց Հր. Աճառյանի այս բառարանը իր կառուցվածքով ու ընդգրկած նյութով դուրս է գալիս ստուգաբանական բառարանների սովորական շրջանակներից և ստանում ընդհանուր բառագիտական-ստուգաբանական բառարանի բնույթ: Ինչպես հեղինակն իր առաջաբանում հանգամանորեն բացատրում է, բառարանի յուրաքանչյուր բառահոդվածը բաղկացած է հինգ բաժնից, որոնցից առաջինն է բառագիտությունը: Այս բաժինը ներկայացնում է հայերեն արմատական բառերը՝ քերականական, իմաստաբանական ու կիրառական լիակատար քննությամբ, հայ հին մատենագրության մեջ իրենց գործածությունների վկայություններով հանդերձ: Հեղինակն իր առջև նպատակ է դրել այս բաժնում ի մի բերել այս կամ այն բառի քերականական ձևերի (հոլովում, խոնարհում ևն), բառակազմական հիմքերի, իմաստների, գործածությունների ճշգրտումն ու լիակատար նկարագրությունը, և օգտագործելով հայագիտական ուսումնասիրությունների բոլոր արդյունքները, ինչպես և իր սեփական հետազոտությունների վրա հենվելով, կարողացել է տալ յուրաքանչյուր արմատի սպառիչ բառագիտական նկարագրությունը: Ինքնին հասկանալի է, որ այս բաժնի համար հեղինակին անհրաժեշտ է եղել ամեն մի բառի կապակցությամբ դիմել հայ հին մատենագրության տվյալներին, տպագիր ու ձեռագիր հուշարձանների, ներառյալ նաև հայերեն արձանագրությունների, ողջ նյութի քննական օգտագործմանը, լեզվաբանական ու բանասիրական-ձեռագրագիտական հմուտ վերլուծությունների միջոցով ճշգրտել յուրաքանչյուր բառի իմաստային, կիրառական, ձևական-ձևաբանական առանձնահատկությունները և դրանով իսկ գիտականորեն ճիշտ բնութագրել յուրաքանչյուր բառ: Այս բաժնի համար նա լիովին ընդգրկել

է հայերեն ու օտարալեզու ամբողջ հայագիտական բառաքննական հետազոտությունները և դրանց քննադատական մշակումով հասել իր ժամանակի համար առավել ստուգված ու ճշգրիտ հետևությունների: Բառարանի այս բաժինը, որ հաջորդ՝ ստուգաբանական բաժնի հիմքն է հանդիսանում, կարելի է դիտել իբրև մի ամբողջական բառագիտական հետազոտություն և անվանել «Ամփոփումն հայկական բառաքննության», ըստ որում այս բաժնում ամփոփված է այն ամենը, ինչ որ կատարված էր մինչև բառարանի հրատարակությունը հայկական բառաքննության բնագավառում, դրան ավելացրած հեղինակի սեփական քննությունները, ինչպես և առանձին հայագետների կողմից բանավոր կերպով (իր բնորոշումով՝ «անձնական») կամ գրավոր (նամակներով) հայտնըված առանձին դիտողությունները, նկատառումներն ու տեղեկությունները:

Բառանողվածների հաջորդ բաժինը, որ բառարանի բուն մասն է կազմում, հայերեն բառերի ստուգաբանությունն է: Ինչպես հայտնի է, հայերեն ստուգաբանական առաջին ամփոփիչ ուսումնասիրությունը պատկանում է Պոլ դը Լագարդին. իր «Armenische Studien» («Հայկական ուսումնասիրությունները», Գյոթինգե, 1877) աշխատության մեջ Լագարդը քննության է առնում հայերեն բառերի բոլոր առաջարկված ստուգաբանությունները և գիտական վերլուծություններով հաստատում դրանք կամ մերժում՝ գիտական զանազան նկատառումներով: Լագարդի այս աշխատությունը, որ պարունակում է հայերեն 2413 բառերի ստուգաբանությունը, հայագիտության մեջ դիտվում է որպես հայերենի առաջին ստուգաբանական բառարանը: Հաջորդ այդպիսի աշխատությունը պատկանում է Հայնրիխ Հյուբշմանին: Իր «Armenische Grammatik» («Հայերենի քերականություն», Ստրասբուրգ, Ա մաս, 1895, Բ մաս, 1897) գրքում Հյուբշմանը առանձին հատվածներում տալիս է հայերենի իրանական, արաբական, հունական փոխառությունների և բնիկ (հնդեվրոպական) հայերեն բառերի ցանկերը՝ գիտական համակողմանի քննությամբ: Այս երկու աշխատություններն էլ, թեև իրենց ժամանակի համար լիակատար, բայց մեր ժամանակում արդեն բավականաչափ թերի էին: Հր. Աճառյանն էր, որ կարողացավ լրացնել այդ թերին՝ ի մի հավաքելով հայերենի ստուգաբանության բնագավառում կուտակված ամբողջ նյութը և սպառիչ ամբողջությամբ ներկայացնել հայերենի ստուգաբանությունը: Այս բաժնի գիտական արժեքն, ամենից առաջ, առաջարկված ստուգաբանությունները որոշակի գիտական սկզբունքներով քննության առնելն ու վավերացնելը կամ մերժելն է: Հեղինակը, որ հնդեվրոպական լեզվաբանության լավագույն մասնագետն էր մեր իրականության մեջ, իր բոլոր քննությունները կատարում է երիտքերականների (հայագիտության մեջ՝ Հյուբշմանի) սահմանած հնչյունական օրենքների ու իմաստային համապատասխանությունների սկզբունքով. նրա համար որպես ստուգաբանության ճշգրտության չափանիշ է ծառայում հայերենին հատուկ հնչյունական օրենքների անխախտելիությունն ու դրանց հետևողական գործադրությունը: Սա նրան հնարավորություն է տալիս ճիշտ կերպով կողմնորոշվելու հայ և օտարազգի գիտնականների կողմից առաջարկված բազմաթիվ ստուգաբանությունների գիտական գնահատության մեջ և այս բաժնում ներառելու այն ստուգաբանությունները միայն, որոնք կարելի է գիտականորեն ստույգ համարել: Այս բոլորին ավելանում է, վերջապես, նաև այն, որ ինքը՝ հեղինակը, նույնպես իր կողմից ստուգաբանել է բազմաթիվ հայերեն բառեր: Այդ ստուգաբանությունների թիվն է, հեղինակի հաշվումնե-

րով, 1604, որից 136-ը՝ բնիկ հայերեն (այսինքն՝ հնդեվրոպական ծագումով) բառեր: Որպեսզի այս բաժնի արժեքը և հեղինակի կատարած հսկայական աշխատանքը պարզ լինի, կարելի է բերել հետևյալ վիճակագրական տեղեկությունը. իր հիշյալ աշխատության մեջ Պոլ դը Լագարդը, ի մի հավաքելով բոլոր հայագետների ստուգաբանությունները և ավելացնելով իր սեփականը, տալիս է հայերեն 2413 ստուգաբանված բառերի մի ցանկ. Հյուբշմանը, վերանայելով թե՛ այդ, թե՛ դրա հրատարակությունից հետո առաջարկված ստուգաբանությունները և ավելացնելով իրենը, հայերեն վավերական ստուգաբանությունների թիվը իջեցնում է 1971-ի. Հր. Աճառյանի այս բառարանում ստուգաբանված բառերի թիվն է 5062, այսինքն՝ երկու և կես անգամ ավելի: Իսկ սա վկայում է այն մասին, որ Հր. Աճառյանը, բացի իր ստուգաբանություններից, կարողացել է սպառիչ կերպով ներառել նաև այն բազմաթիվ ստուգաբանությունները, որոնք առաջարկվել են բազմաթիվ հայագետների կողմից՝ Հյուբշմանի աշխատության հրատարակությունից հետո: Սրանով, ահա, այս բառարանի ստուգաբանական բաժինը դառնում է հայերենի ստուգաբանության լիակատար հավաքածուն, որ արտացոլում է մինչև բառարանի հրատարակության ժամանակաշրջանի սպառիչ պատկերը: Թե ինչ մասնավոր չափանիշներ է գործադրել առանձին բառերի ստուգաբանությունը ճիշտ կամ անճիշտ համարելու համար, մանրամասնորեն բացատրվում է հեղինակի առաջաբանում: Բավական է ասել, որ այս բառարանում իբրև ստույգ ընդունված ստուգաբանությունները գրեթե առանց վերապահության ընդունվում են հնդեվրոպաբանության մեջ:

Բառահոդվածների երրորդ բաժինը ստուգաբանությունների պատմությունն է. այս բաժնում հեղինակը ժամանակագրական հաջորդականությամբ հիշում է տվյալ բառի մասին եղած այն բոլոր ստուգաբանական փորձերն ու գիտական հետազոտությունները, որոնք կարելի է գտնել հայ հին մատենագրության, հայ և օտարալեզու լեզվաբանական-բանասիրական ուսումնասիրությունների ու ստուգաբանական բառարանների մեջ: Այս բաժնի գիտական արժեքը չափազանց մեծ է լեզվաբանության, մասնավորապես ստուգաբանության պատմության համար: Այստեղ հավաքված են ամեն մի բառի մասին եղած բոլոր կարգի ստուգաբանական դիտողությունները. այն բոլոր դեպքերում, երբ տվյալ բառի ստուգաբանությունն արդեն հայտնի է և բերված է երկրորդ բաժնում, բնականաբար այս բաժնի տվյալներն ունեն միայն պատմական տեղեկությունների արժեք. սակայն այն դեպքերում, երբ տվյալ բառի ստուգաբանությունը դեռևս հայտնի չէ, այդ տեղեկություններն ստանում են գիտական կարևոր արժեք: Հաճախ է պատահում, որ այս կամ այն ստուգաբանությունը, որ իր ժամանակին մերժվել է որևէ պատճառով (տվյալների պակաս, բառի պատմության թերի լուսաբանություն, համեմատվող զուգահեռների ոչ բավարար մեկնաբանություն և այլն), նոր տեղեկությունների ու տվյալների հաշվառումով հաստատվում է, ուստի և այն, ինչ իր ժամանակին համարվել է անստույգ կամ անընդունելի, այդ նոր տվյալներով նոր էլ արժեքավորում է ստանում:

Այս երեք բաժիններից բացի, բառահոդվածներն ունեն ևս երկու բաժին՝ հայերեն բառարմատների բարբառային ձևերի և հայերենից կատարված փոխառությունների բաժինները, որոնք նույնպես մեծ նշանակություն ունեն լեզվաբանական ուսումնասիրությունների համար:

Ինչպես տեսնում ենք, Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարան» համեստ վերնագիրը կրող այս բառարանն իրականում հայերեն բառերի մի հանրագիտարան է, որ բազմակողմանի կերպով լուսաբանում է հայերեն արմատական բառերի ծագումն ու պատմությունը:

Իր ընդգրկած հարուստ ու բազմակողմանի նյութով բառարանը հայ լեզվաբանության, մասնավորապես ստուգաբանության, և հայերենի բառաքննության բանասիրական-ձեռագրագիտական հետազոտությունների մի անսպառ գանձարան է, և անհնարին է պատկերացնել որևէ բառագիտական հետազոտություն, առանց այս բառարանի պարունակած նյութերը լիովին հաշվի առնելու:

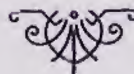
Անշուշտ, անհրաժեշտ է նկատի առնել, որ բառարանի լույս ընծայումից հետո անցած ավելի քան 35 տարիների ընթացքում հրատարակվել են հայ հին մատենագրության բազմաթիվ հուշարձանների քննական, ճշգրտված տեքստեր, հայ վիմագրության ժողովածուներ, բառագիտական-բառաքննական հետազոտություններ, որոնց մեջ շատ ու շատ կասկածելի, անստույգ ու աղավաղված բառերի ճշգրիտ ձևերի վերականգնումով մեծ թվով բառեր նոր մեկնաբանություն են ստացել: Նույն ժամանակաշրջանում հնդեվրոպական լեզուների համեմատական ուսումնասիրության վիթխարի առաջընթացը և, մանավանդ, նորագույն քննություններով հնդեվրոպական նախալեզվի ներքին պատմության լուսաբանությունը մեծ թափով առաջ է մղել հնդեվրոպական լեզուների, այդ թվում և հայերենի, ստուգաբանությունը: Հասկանալի է, որ բառարանի օգտագործման ժամանակ այս բոլորը պետք է հաշվի առնել: Չպետք է մոռանալ, որ «Արմատական բառարանը» արտացոլում է որոշակի ժամանակաշրջանի ստուգաբանությունների մակարդակը, ուստի և՝ սպառիչ լինելով այդ ժամանակաշրջանի համար, չի կարող սպառիչ լինել մեր օրերի համար: Բավական է հիշել, որ հենց ինքը՝ Հր. Աճառյանը, «Արմատական»-ի հրատարակությունից հետո ստուգաբանել է ավելի քան երկու տասնյակ հայերեն բառեր: Որպես ընդհանուր եզրակացություն պետք է հիշել, որ «Արմատական բառարանը» ամփոփում է այն ամենը, ինչ որ կատարված է հայ բառաքննության ու ստուգաբանության բնագավառում մինչև 1935 թվականը: Իսկ այդ նշանակում է, որ յուրաքանչյուր գիտնական-հայագետ, որը զբաղվում է կամ զբաղվելու է հայկական բառաքննությամբ կամ ստուգաբանությամբ, ինքը պետք է կարողանա լիովին տեղյակ լինել այն ամենին, ինչ որ կատարված է 1935 թվականից հետո: Հասկանալի է նաև, որ այս նկատառումները ոչնչով չեն նսեմացնում «Արմատական»-ի գիտական արժեքը. Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանը» եղել է և է հայ բառարանագրության ու բառագիտության գլուխգործոցը, և որքան էլ գիտությունը հարստանա նորանոր հետազոտություններով, նա, այնուամենայնիվ, կպահպանի իր վիթխարի նշանակությունը բառագիտական-ստուգաբանական ուսումնասիրությունների համար:

Պրոֆ. Է. Բ. ԱՂԱՅԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Խ. Ս. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ԳՐԵՑ
Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ
(ԵՐԵՒԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ)



ԵՐԵՒԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԱՊԱԿԵՏԻՊ № 10
1926

Ապակետիպ հրատարակության անվանաթերթը

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ներկայ աշխատութիւնս ամբողջական ցանկն է հայերէն լեզուի արմատների, իրենց բացատրութեամբ և ստուգաբանութեամբ միասին։

Իւրաքանչիւր արմատի վրայ խօսւում է հետեւեալ հինգ բաժնով.

Ա. բաժին.—Բառագիտութիւն. *այս բաժնում իրար ետեւից գրւում են՝*

1. Արմատը *(ամբողջովին գլխատառ գրուած)։*

Արմատ ասուածը կարող ենք մի քանի տեսակ ըմբռնել։ Առնենք օրինակի համար վեց բառ. Արեւելք, բաբախել, արքեպիսկոպոս, մայր, անդունդ, ճնոց: *Առաջինը ամէն մի բանիմաց մարդ էլ գիտէ, որ կազմուած է* արեւ *և* ել-ք *բառերից։ Երկրորդ բառի կազմութիւնը առաջին անգամից պարզ չի երեւում, բայց մի քիչ վերլուծական ոգի և հայ լեզուի կազմութեան ո՛չ մեծ ծանօթութիւն բաւական են ըմբռնելու բառի կազմութեան եղանակը և կրկնաւորը իր մասերին բաժանելով՝ գտնելու պարզ արմատը, որ է* բախ: *Երրորդը շատերին յայտնի է, որ օտար փոխառութիւն է. շատեր նոյնպէս, առանց յունագէտ լինելու, կարող են լուծել բառը* արք *և* եպիսկոպոս *մասերին, որովհետև երկու ձևերը առանձին էլ գործածուած են հայերէնի մէջ։ Յունարէնի տարրական ծանօթութիւնն էլ բաւական է* եպիսկոպոս *բառն էլ վերլուծելու և տեսնելու՝ որ այս էլ կազմուած է* եպի *«վրայ» և* սկոպ *«տեսնել» բառերից։ Չորրորդը՝* մայր *մեզ համար անլուծելի է երեւում, բայց, հնդեւրոպագէտները այս էլ վերլուծելով՝ գտնում են, որ կազմուած է* մա *պարզականից։ Այսպէս նաև* անդունդ *և* ճնոց *բառերը, որոնք հասարակ ըմբռնողութեամբ արմատ են երեւում, իրապէս կազմուած են* *դունդ *«յատակ» և* *ճուն *«կրակ» բառերից, որոնք թէև գործածական չեն հայերէնի մէջ, բայց նախաւոր շրջանում գոյութիւն ունեցել են։*

Ուրեմն այս վեց տիպի բառերից, որ վերը ներկայացրինք, ոչ մէկն էլ արմատ չէ և նրանց իսկական արմատներն են — արեւ, ել, բախ, արք, եպի, սկոպ, մա, դունդ, ճուն:

Այսպէս մտածելով սակայն, մենք կանգնած կլինինք սխալ ճանապարհի վրայ։ Լեզուի իրական արմատները ա՛յն բառերն են միայն, որոնց անկախ գոյութեան գիտակից են նոյն լեզուն միայն *խօսող անհատները. և ընդհակառակը արմատ չեն միայն ա՛յն բառերը, որոնց վերլուծումը ըմբռնելի է նոյն լեզուի կազմութեան ընդհանուր և սովորական օրէնքներով։ Արմատները քարացած ձևեր են լեզուի մի որոշ վայրկեանին և ածանցներն են միայն նոյն վայրկեանի կենդանի և շարժուն ձևերը։ Աւելի թանձրացեալ լեզուով խօսելով՝ արմատ են այն բառերը, որոնք նոյն լեզուի մէջ կարող են խօսողի կամքի համեմատ և ուզած ժամանակ գումարուիլ և բազմապատկուիլ, բայց չեն կարող հանուիլ ու բաժանուիլ։*

Այս տեսակէտով մօտենալով երկրորդ անգամ վերի բառերին, կտեսնենք, որ սրանցից Արևելք և բաբախել ձևերն են միայն ածանց, իսկ միւս չորսը արմատ են։ Արևելքը ածանց է, որովհետև հայերէնի կենդանի լեզուին միայն ծանօթ հայը՝ արդէն ինքն կարող է ըմբռնել նրա կազմութիւնը։ Աւելի դժուար է բաբախել բառի խնդիրը. բայց ո՛չ այնպէս դժուար, որ նոյնիսկ հասարակ ընթերցողը կարող չլինի իմանալ, որ մի ածանց ձև է այն և կազմուած է բախ արմատի կրճատ կրկնութեամբ։ Արքեպիսկոպոս արմատ է, որովհետև հայերը բոլորովին պատրաստ ձևի տակ փոխ են առել այն յունարէնից և հայերէնում անկարելի է վերլուծել եպի և սկոպ մասերին։ Վերջապէս մայր բոլորովին արմատ է, որովհետև պատկանում է հնդևրոպական նախաւոր շրջանին, ուր դեռ հայ, յոյն, լատին և այլ բաժանումները գոյութիւն չունէին։ Գրեթէ նոյնը կարելի է ասել նաև անդունդ և հնոց բառերի համար։

Այս դատողութիւններից առաջնորդուած՝ իբր արմատ ենք դրել ուրեմն բացի առաջին երկուսից, միւս բոլոր չորս ձևերը։

Արմատների այսպիսի ըմբռնումը գործնական տեսակէտով շատ օգտակար է անշուշտ բառարանս գործածողների համար, որոնք այսպէսով երկար և շատ անգամ անյաջող թարթափումների պէտք չպիտի ունենան իրենց փնտռածը գտնելու համար այնտեղ։

Կայ սակայն մի խնդիր, որ ներքին է և արմատների ձևը որոշելու համար անհրաժեշտ։ Ի՞նչպէս պէտք է ներկայացնել օրինակի համար իջանել, լուցանել, կաշկանդել բառերը։ Մենք գիտենք, որ սրանք ածանց բառեր են և նրանց իսկական արմատներն են էջ, լոյց, կաշկանդ։ Առաջինը՝ էջ, իբրև առանձին բառ էլ գոյութիւն ունի, «իջուածք, իջնելու գործողութիւնը» նշանակութեամբ, որից փոխաբերաբար յառաջացել է «գրքի երես» իմաստը. գտնւում է նաև բազմաթիւ բարդերի մէջ, ինչպէս վայրէջ, ելևէջ, անէջ, էջմիածին են։ Երկրորդը՝ լոյց, իբրև բառ առանձին գործածութիւն չունի. բայց կարող ենք գտնել նախ իբրև լուցանել բայի հրամայականը՝ լո՛յց «վառի՛ր» (անկախաբար գործածուած) և երկրորդ՝ զանազան բարդութեանց ծայրը, ինչ. ճրագալոյց, կրակալոյց։ Երրորդը՝ կաշկանդ, ո՛չ իբր առանձին բառ գոյութիւն ունի և ո՛չ էլ որևէ բարդութեան մէջ երևան է գալիս (չենք հաշւում անկաշկանդ, որ նոր գրականի մէջ շինուած մի բառ է և հին լեզուի համար նշանակութիւն չունի)։ Արդ՝ արմատական ինչ ձևի տակ ներկայացնել այս բառերը։ Պատշաճ համարեցի առաջինը դնել պարզապէս էջ, քանի որ առանձին գոյութիւն ունեցող բառ է. երկրորդը դրի լոյց ձևի տակ, բայց իսկոյն աւելացնելով մօտը «արմատ առանձին անգործածական», իսկ երրորդը դրի կաշկանդել ձևի տակ։ Միևնոյն ժամանակ, ի նկատի ունենալով, որ ընթերցողներից ոմանք կարող են դժուարանալ մի բառի պարզ արմատը գտնելու, ուստի աւելորդ չհամարեցի ամէն կասկածելի պարագայի նշանակել երկու ձևերն էլ. այսպէս՝ «իջանել տե՛ս էջ», «լուցանել տե՛ս լոյց»։ Ըստ այսմ բոլոր նրանք, որ ուզում են բառարանիս մէջ որևէ բառ փնտռել, պիտի աշխատին նրա ըստ կարելւոյն պարզ (արմատական) ձևը գտնել և այդ ձևի տակ միայն որոնել բառարանում։

Ա՛հ, ո՛հ և նման բացագանչութիւններ, որոնք ընդհանուր են բոլոր լեզուներին, չեմ առած բառարանիս մէջ։

2. Հոլովման եւ խոնարհման ձեւերը.—*Սրանք գրուած են արմատից անմիջապէս յետոյ։ Այստեղ առանձին ուշադրութիւն եմ դարձրած հոլովման վրայ, որ ներկայացնում է բառի բունը և մեծ կարևորութիւն ունի հայերէնի հնագոյն վիճակը քննութեան առնելու համար։ Հայերէնի հոլովման այս կարևորութիւնը ո՛չ մատնանշուած և ո՛չ շահագործուած է տակաւին։ Այս գործը կմնայ ապագայ ուսումնասիրողներին։ Բառարաններն էլ առանձին ուշադրութիւն չեն դարձրած այս կէտի վրայ. նրանք աշխատել են միայն տալ որևէ հոլովական ձև, շատ անգամ մի քանիսը, դիւրութիւն տալու համար գրաբար շարադրողներին, որոնք չեն իմանում, թէ այս ինչ բառը ի՛նչպէս պէտք է հոլովել։ Առնելով մասնաւորապէս Հայկազեան բառարանը, տեսնում ենք, որ սովորաբար ամէն բառի դէմ դրած է հոլովական ձևեր, բայց դրանցից շատերը կեղծ են. այսինքն հին վկայութեամբ վաւերացուած չեն, այլ ենթադրաբար այնպէս գրուած։ Ես սկզբունքով դրի մի՛միայն այն հոլովումները, որոնք գոյութիւն ունէին Ոսկեդարեան հայերէնում։ Սրա համար իբր աղբիւր գործածեցի նախ Հայկազեան բառարանի մէջ յիշուած վկայութիւնները. երկրորդ՝ Երուսաղէմի Համաբարբառը, որ Ս. Գրքի վկայութեանց ամբողջական (թէև բաւական թերի) հաւաքածուն է. և երրորդ՝ իմ ընթերցումները, որով շատ բառերի ոսկեդարեան հոլովումը երևան եկաւ։ Ուր որ առաջին երկու աղբիւրները (Հայկազեան բառարանը և Համաբարբառը) բաւական էին բառի հոլովումը գտնելու՝ հոլովման համար վկայութիւն չդրի. բայց ուր որ իմ ընթերցումներից օգտուեցայ, անպատճառ նշանակեցի այս կամ այն հոլովաձևի գործածութեան տեղը։ Օր.* կապերտ *բառի դէմ Նոր Հայկազեան բառարանը դնում է* ի *հոլովում. բայց վկայութեանց մէջ կայ միայն սեռ.* կապերտի *և բցռ.* կապերտէ, *որոնք բաւական չեն* ի *հոլովում երևան հանելու։ Կարելի էր ենթադրել նաև* ի–ա *հոլովում։ Ուստի նշանակել եմ* կապերտիւք *Եփր. գ. կոր. 122, որ իմ ընթերցումների արդիւնքն է։ Այսպէս շատ բազմաթիւ տեղեր։ Հասկանալի է, թէ որքան ծանր գործ էր ամբողջ ոսկեդարեան մատենագրութիւնը կարդալ և հոլովներ ջոկել. այս պատճառաւ զանազան բառերի հոլովումը կարելի չեղաւ ճշտել։ Պատահում է, որ Ոսկեդարեան հայերէնի մեջ էլ հոլովական զանազան ձևեր գործածուած լինին միևնոյն բառի համար. սրանք էլ ջոկ ջոկ նշանակեցի։ Ոսկեդարից յետոյ հայերէն բառերի հոլովումը մեծապէս փոխուեցաւ. սրանք առանձին խտրութեամբ նշանակեցի՝ ասելով օր. յետնաբար* ի *հոլովում են։ Երբ սակայն ո՛չ Հայկազեանի վկայութիւնները, ո՛չ Համաբարբառը և ո՛չ էլ իմ ընթերցումները չարդարացրին Հայկազեանի նշանակած հոլովումները, այն ժամանակ դրի Հայկազեանի հոլովումը՝ ամէն անգամ նշանակելով «ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան». կամ թէ «կայ միայն այսինչ հոլովական ձևը»։*

3. Բառի նշանակութիւնը *(դրուած միշտ չակերտների մէջ).— Այստեղ հետևել եմ սովորաբար Նոր Հայկազեան բառարանին՝ նկատի առնելով նաև նրա տուած վկայութիւնները։ Ուր որ պէտք էր՝ աւելացրի նաև Առձեռն բառարանի տուած նոր նշանակութիւնները։ Տեղ տեղ իմ ընթերցումներն էլ երևան հանեցին նոր նշանակութիւններ։ Եթէ բառը նոր գրականում տարբեր իմաստ է ստացած, կարևոր համարեցի այդ էլ նշանակել, ուր որ պէտք և կարելի էր նոր նշանակութեանց զարգացման ճանապարհներն էլ ցոյց տալով։*

Բայց կսխալի ընթերցողը, եթէ կարծի կամ սպասի գտնել բառարանիս մէջ բառերի բոլոր առումները կամ նշանակութեանց բոլոր նրբութիւնները և նրանց բացատրութիւնը օրինակներով. ինչպէս նաև ոճեր, դարձուածներ և ասութիւններ։ Իմ աշխատութիւնը բացատրական բառարան չէ։ Այդ նպատակի համար պէտք է դիմել Հայկազեան բառարանին և նոր հրատարակելի Մալխասեան բացատրական բառարանին։

4. **Վկայութիւնները.**— Սրանք երկու նպատակ ունին. նախ որոշել բառի գործածութեան ժամանակը, երկրորդ՝ ճշտել նրա նշանակութեան նրբութիւնները։ Երկրորդը մեր նպատակից դուրս լինելով՝ աւելորդ էր մեզ համար ամէն բառի դէմ մէջ բերել վկայութիւնները ամբողջ նախադասութեամբ։ Կարևոր էր միայն բառերի գործածութեան ժամանակը. այս պատճառով բաւական համարեցի դնել միայն վկայութեանց տեղերը (Ագաթ., Բուզ. ևն)։ Այս մասին էլ բնականաբար իմ գլխաւոր աղբիւրն եղաւ Նոր Հայկազեան բառարանը, ուր իւրաքանչիւր բառի դէմ դրուած են բազմաթիւ վկայութիւններ։ Բնականաբար այդ վկայութիւնները զանազան դարերից են։ Հայկազեան բառարանի յօրինման ժամանակ գիտութեան պահանջները տարբեր էին։ Բառարանի հեղինակները թէև կարող էին, բայց աւելորդ էին համարած ամէն անգամ տալ բառի ամենահին (ոսկեդարեան) վկայութիւնը. այնպէս որ շատ անգամ պատահում են բառեր, որոնք թէև ոսկեդարեան են, բայց Հայկազեան բառարանի մէջ Ոսկեդարից վկայութիւն չունին։ Այսպէս, օրինակի համար **մխիլ, մրխիլ** Հայկազեան բառարանի մէջ վկայութիւններ ունին Յհ. կթ. Սարգ. յուդ. բ. և Ոսկիփ. անուններով. բայց չկայ հնագոյն Ոսկեդարեան վկայութիւնը՝ Ոսկ. փիլ. 456. «Եթէ ցուրտ մսէր զմարմինն»։ **Եպերանք** բառի դէմ կան վկայութիւններ՝ Յճխ. Փիլ. իմաստ. և լին. Նար. Լմբ. պտրգ. անուններով. ո՛չ մէկը ոսկեդարեան չէ. մինչդեռ Ոսկեդարից ունինք Վեցօր. 48 (Արդ որչափ պատճառս եպերանաց պահեսցիր յինէն). Եփր. ել. 191 (Բարձցէ զեպերանսն յայնմանէ, որ արդարութեամբն խնդրեաց զվրէժն). Թգ. 431։ Ես առաջինները մի կողմ թողեցի և յիշեցի երկրորդ վկայութիւնները։ **Պարուսակ** բառի դէմ Նոր Հայկազեանը ունի 7 վկայութիւն (Պրպմ. Նիւս. Պիտ. Բրս. արքեց.) բայց պակասում է Կոչ. 228 ոսկեդարեան վկայութիւնը (Կաւ զանգեալ՝ աչաց պարուսակս և առագաստս և ճաճանչս ծնանէր), որ ես աւելացրի։ Այսպէս են նաև **սաճմի, քաղոց, օչինդր, պար** (մեղուաց), **բաչաղիլ, բազմաճոյլ, եբեր, դառնաքոյն, խայտաբղետութիւն, կռան** ևն ևն։ Ուրիշ դէպքերում Հայկազեանի տուած սակաւաթիւ Ոսկեդարեան վկայութեանց վրայ աւելորդ չհամարեցի աւելացնել նաև նորերը. հմմտ. **տատրակ, քամակ, ճոռի, աքաղաղ, յղփացուցանել, դարբին, բրբուր, կաքաւ** ևն բառերը։

Բառերի Ոսկեդարեան վկայութիւնները ի հարկին գտնելու կամ աւելացնելու համար պէտք էր ուրեմն, որ դիմէի իմ սեփական աշխատութեան։ Եւ իմ ընթերցումները տուին բազմաթիւ նոր վկայութիւններ։ Վկայութեան կանչուած գրքերի մէջ առաջին տեղը բռնում է Ս. Գիրքը, որ շատ յաճախ յիշուած է։ Երբ որևէ բառ մէկ քանի անգամ է գործածուած Ս. Գրքում, աւելորդ համարեցի մանրամասն նշանակել և բաւականացայ միայն ՍԳր. համառօտագրութեամբ։ Իսկ երբ գործածութիւնը եղած է շատ սահմանափակ թուով (1, 2 կամ 3 անգամ), լաւ համարեցի գործածուած տեղերը մանրամասն նշանակել. ինչ. Եզեկ. բ. 4 ևն։ Ս. Գրքից յետոյ գալիս են Եզնիկ,

Ագաթանգեղոս, Բուզանդ, Կորիւն են են, մինչև Հայերէնի յետին ժամանակները հասնող գրութեանց շատ երկար մի շարք, որոնց ցուցակը իրենց համառօտագրութեամբ և իմ գործածած լաւագոյն հրատարակութեանց յիշատակութեամբ տալիս եմ առանձին ցանկով։ Այս ցանկը հին հայ մատենագրութեան բոլոր արտագրութեանց ամփոփումն է։ Երբ վկայութիւնները Հայկազեան բառարանից են քաղում, մանրամասն տեղերը կամ էջերը չեմ նշանակած. օր. բծիծ Նոնն. էջ 36 կամ աղակատանճ Եղն. 164 են։ Իսկ երբ իմ ընթերցումների միջոցով գտնուած կամ հաստատուած են, մանրամասն նշանակած եմ տեղերը կամ իմ մատնանիշ արած լաւագոյն հրատարակութեանց էջերը։ Նմանապէս, երբ բառերը շատ քիչ (1—2) անգամ են գործածուած, գործածութեան տեղի հետ դրել եմ նաև վկայութիւնը՝ ամբողջ նախադասութեամբ։

5. Ածանցները.— Արմատի վկայութիւններից յետոյ դնում եմ նոյն արմատից յառաջացած կարևոր բառերը՝ իրենց վկայութեամբ։ Սրա նպատակն է նախ՝ ցոյց տալ, թէ նոյն արմատը ի՛նչ կենսունակութիւն ունի հայ լեզուի մէջ. կղզիացած և քիչ գործածական մի ձե՞ւ է, թէ աճած ու զարգացած բառ։ Այս բանը կարևոր է մանաւանդ ա՛յն պարագային, երբ արմատը առանձին անգործածական է և ածանցների մէջ միայն պահուած է։ Կարևոր է յատկապէս ա՛յն պարագային, երբ բառը օտար լեզուից է փոխառեալ. սրանով պիտի երևայ, թէ այդ փոխառութիւնը թարգմանչի անկարութեան կամ քմահաճոյքի արդի՞ւնքն է, թէ ժողովրդի ձեռքով տեղի ունեցած։ Թարգմանիչների ձեռքով եղած փոխառութիւնները բնականաբար մէկերկու տեղ միայն գործածուած կլինին և առհասարակ ածանցներ չեն ունենում և կամ շատ քիչ կարող են ունենալ։ Ընդհակառակը, ժողովրդական փոխառութիւնները բազմաթիւ վկայութիւններով հաստատուած և զանազան ածանցներով աճած են լինում։ Համեմատել օրինակի համար եկեղեցի և սերաստէս:

Ածանցների երկրորդ նպատակն է ցոյց տալ, թէ արմատը ի՛նչ կերպարանափոխութիւններ կամ ի՛նչ թեքումներ է կրում բառակազմութեան միջոցին։ Առհասարակ արմատները իրենց իսկական վիճակը անփոփոխ պահում են. ինչպէս հաց, որ իր բոլոր ածանցների մէջ էլ երևում է միայն և միայն հաց ձևով։ Աւելի շատ են այն արմատները, որոնք Հայերէնի սղման և ամփոփման օրէնքներին են ենթարկւում. ինչպէս ջուր՝ որ սղուելով ածանցման մէջ դառնում է ջր–, և սէր՝ որ ամփոփուելով դառնում է սիր–: Վերոյիշեալ երկու պարագաներումն էլ ածանցման ձևերի մասին առանձին յիշատակութիւն անել աւելորդ էր. միայն յատուկ ուշադրութիւն եմ դարձրել տալու ածանց ձևերի այնպիսի մի խումբ, ուր արմատը երևան գայ բառի թէ՛ սկիզբը, թէ՛ մէջը և թէ՛ մանաւանդ վերջը։ Բառասկզբի բարդութիւնները շատ դիւրին է գտնել բառարանների մէջ. բայց լեզուաբանները յաճախ պէտք են զգում ունենալու ձեռքի տակ բառավերջի բարդութիւնները, որոնք բառարաններից հաւաքել շատ աւելի դժուար է։ Այս պէտքը լրացնելու որոշ չափով պիտի նպաստեն մեր դրած բառավերջի ածանցները, որոնք դիտմամբ միւսներից աւելի առատ են։

Կան սակայն արմատներ, որոնք ածանցման ժամանակ շատ այլայլան թեքումների են ենթարկւում։ Ընդհակառակը, կան բառեր, որոնք անսաստում են սղման և ամփոփման օրէնքներին։ Այս թեքումները և այս բացառու-

թիւնները մի առ մի յիշել և նրանց կազմութիւնը ուսումնասիրել Արմատական բառարանիս նպատակներից մէկն է եղած. Համմտ. երեք (երեք-, երեքըն, երի-, երե-, երր-, եռ-), մի (մի-, մե-, մու-, միակ, միայն, մեն-, մին-, միմեանք, միւս), տուն (տուն, տն-, տան-) են։

6. Տարբեր գրչութիւնները.—Թէ՛ արմատական և թէ՛ ածանցական բառերը շատ անգամ պատահում է, որ մեր ներկայ լեզուի ընդունած ձևից տարբեր ձևերով գրուած լինին հին ձեռագրերի մէջ։ Սրանցից ոմանք անշուշտ հասարակ սխալներ են, բայց առհասարակ իրենց ուղղագրական սխալի մէջ ներկայացնում են մի առանձին գաւառականի յատուկ հնչումը և հետևաբար առանձնապէս կարևոր են հայերէնի հին բարբառների ուսումնասիրութեան համար։ Այս պատճառով մանաւոր ջանք եմ գործ դրել հաւաքելու գրքիս մէջ իւրաքանչիւր բառի տարբեր գրչութիւնները, յիշելով նաև նրանց գործածուած տեղերը։ Այն ձևերը, որոնց դէմ գործածութեան տեղը նշանակուած չէ, քաղուած են Հայկազեան բառարանից, իսկ նրանք, որոնց տեղը և էջը նշանակուած է, քաղուած են տպագրեալ օրինակներից։ Բայց երբ որևէ սխալ գրչութեան դէմ յիշւում է որևէ հեղինակ, պէտք չէ բնաւ կարծել, թէ սխալը գոյութիւն ունէր ճիշտ այդ հեղինակի լեզւում, այլ նրա ձեռագրի այս կամ այն արտագրութեան մէջ, որի ժամանակն ու հանգամանքները ստուգել մնում է քննողներին։

Կան բառեր, որոնց սխալ ձևն է ընդունուած լեզուի մէջ, իսկ ճիշտը մնում է ձեռագրերում՝ իբր տարբերակ։ Այսպէս օր. «փուշ» իմաստով ունինք բորկոնիմ, բորկունիմ, բարկէնիմ ձևերը՝ գործածուած ընդամէնը մի անգամ։ Յունարէնի և եբրայեցերէնի համեմատութիւնից երևում է, որ լաւագոյնն է բարկէնիմ: Բայց ես չէի կարող թողնել բորկոնիմը և դնել բարկէնիմ, որովհետև մեր լեզուի մէջ ընդունուած պաշտօնական ձևը այս չէ։ Այս կամ այն պատճառով Հայկազեան բառարանը դրել և տարածել է բորկոնիմ, որին պէտք է հետևէի ես էլ։ Աւելի ծանր է երիզ բառի խնդիրը։ Քննութիւնները ցոյց են տալիս, որ երիզ բառ չկայ. պէտք է լինի երէզ: Բայց ես ստիպուած էի գրել երիզ, որովհետև ա՛յս է ընդունուած լեզուի մէջ։ Եթէ բառը դնէի երէզ ձևով, ընթերցողը, որ բառը փնտռում է իր և ամէնքի գիտեցած ձևով և ո՛չ թէ իմ իմացածով, անշուշտ չպիտի գտնէր այն։ Ի՞նչ պիտի լինէր ընթերցողի դրութիւնը, եթէ օր. շագանակ բառը իր ճշտուած ձևի տակ դնէի։ Սակայն բառը ընդունուած (թէկուզ սխալ) ձևի տակ նշանակելուց յետոյ, բնականաբար քննութեան եմ առել և պարզել նաև նրա ճիշտ ձևը։

ԾԱՆՕԹ.—Ամբողջ այս առաջին բառագիտական բաժնի համար իմ աղբիւրները եղան հետևեալ բառարանները.—

1. Մխիթար Աբբայի Բառգիրք Հայկազեան լեզուի. 3 հտ. Վենետիկ, 1769 (=ՀՀԲ)։

2. Աւետիքեան, Սիւրմէլեան և Աւգերեան, Նոր Բառգիրք Հայկազեան լեզուի. 2 հտ. Վենետիկ 1836—7. հայերէն լեզուի ամէնից կատարեալ բառարանն է (=ՆՀԲ)։

3. Ջախջախեան, Բառագիրք Հայ-իտալ. Վենետիկ 1837. նախորդից ոչ նուազ, բառերի նշանակութեան կողմից նրանից աւելի կատարեալ մի գործ է (=ՋԲ)։

4. Փէշտըմալճեան Գ., Բառգիրք Հայկազեան լեզուի. 2 հտ. Պօլիս 1844. կազմուած է ՆՀԲ-ի վրայից, բայց ունի մի խումբ նոր յաւելումներ. գործածութիւնը զգուշալի (=ՓԲ)։

5. Աւգերեան Մ. վրդ., Առձեռն բառարան Հայկազնեան լեզուի. Բ տպ. Վենետիկ 1865. ՆՀԲ-ից 5000 բառ աւելի ունի, դժբախտաբար, իբրև առձեռն, առանց վկայութեան (=ԱԲ)։

6. Ալիշան Հ. Ղ., Հայբուսակ կամ Հայկական բուսաբառութիւն. Վենետիկ 1895. հայերէն լեզուի բուսաբանական բառերի բառարանն է, թէև գիտական տեսակէտով անբաւարար (=ՀԲու.)։

7. Գարամաճեան Ս., Նոր Բառագիրք հայերէն լեզուի. Բ տպ. Պօլիս 1910 (=ԳԲ կամ Գար. բառ.)։

8. Քաջունի Հ. Մ., Բառգիրք Արուեստից և Գիտութեանց և Գեղեցիկ դպրութեանց, հտ. Ա և Բ ֆրանս.—հայ., հտ. Գ հայ—ֆրանս. Վենետիկ 1892. սխալաշատ և զգուշալի աշխատութիւն, որ նախապէս որոշել էի չօգտագործել. զանազան պատճառներով սկսայ օգտագործել Հ տառից սկսեալ. նախորդ մասերի մէջ գտնուած կարևոր նորութիւնները դնում եմ Յաւելուածի մէջ։

9. Ներսէսովիչ Աստուածատուր, Dictionarium latino-armenum, Հռովմ, 1695։

10. Rivola Fr., Dictionarium armeno-latinum, Paris 1633.

11. Տիրոյեան Հ. Աթ., Հանրագրութիւն, Վենետ. 1907. պարունակում է հայերէն հոմանիշների ճոխ բառարան. ունի նաև մի խումբ հետաքրքրական նոր բառեր, որոնց աղբիւրը յայտնի չէ։

12. Béguinot և Տիրացուեան, Contributo alla flora dell'Armenia, Venezia 1912. հայ բուսաբանական բառերի բառարանն է, առանց այբուբենական կարգի, լատին գիտական անուանակոչութեանց հետ միասին։ Շարունակ հետևել եմ իրեն՝ բոյսերի գիտական անունը ճշտելու համար։

13. Կոյլաւ, Բառագիրք գերմաներէն-հայերէն. Վիեննա 1889։

14. Նորայր, Բառագիրք ի գաղղիերէն լեզուէ ի հայերէն. Պօլիս 1884. հոյակապ գործ, որ ո՛չ թէ լոկ ֆրանսերէն բառարան է, այլ և հաւաքածոյ բազմաթիւ գաւառական, միջին հայերէն և նոր աշխարհիկ բառերի. առանձին վկայութիւններով ճշտուած և ստուգաբանուած են բազմաթիւ հին հայերէն անստոյգ բառեր։

Այս բոլորը սակայն բաւական հեռու են հայ լեզուի բոլոր գանձերը պարփակելուց։

Հայ լեզուի մատենագրութիւնը կարելի է բաժանել հինգ շրջանի.— ոսկեդարեան շրջան, յետ-ոսկեդարեան կամ յետին հայերէնի շրջան, ստորին կամ միջին հայերէնի շրջան, գաւառական հայերէն, նոր կամ աշխարհաբար հայերէնի շրջան։ Այս հինգ շրջաններից առաջին երկուսի բառերն են միայն հաւաքուած յիշեալ բառարանների մէջ։ Ստորին հայերէնի բառարան բնաւ չկայ։ Գաւառական հայերէնի համար հրատարակուած են Սահակ վրդ. Ամատունու «Հայոց բառ ու բան» (Վաղարշապատ 1912) և իմ «Գաւառական բառարանը» (Թիֆլիս 1913). առաջինը պարունակում է 14,000 բառ, երկրորդը 30,000։ Բայց ես կարծում եմ, թէ այս թիւը դեռ կարելի է հասցնել մինչև 50,000։ Հաւաքուած չեն նոյնպէս նոր աշխարհաբար լեզուի բառերը (շոգենաւ, սաւառնակ, սակագին ևն), որոնց թիւը կարելի է դնել մինչև 10,000։ Ի նկատի ունենալով իրերի այս վիճակը, ստիպուած էի ես էլ սահմանափակուիլ առաջին երկու (ոսկեդարեան և յետին) շրջանների հայերէնի բառամթերքով։ Պակաս չափով միայն կարելի եղաւ օգտագործել միւս շրջան-

ների լեզուն։ Այսպէս օրինակի համար Վաստակոց գրքից, Մխիթար Հերացուց, Կոստանդին Երզնկացուց, Քուչակից, Առաքել Սիւնեցուց, Սմբատ Պատմիչից և ուրիշներից դուրս բերի մի կարևոր մթերք միջին հայերէն բառերի։ Այս կողմից առանձնապէս հարուստ է Նորայրի ֆրանսահայ բառարանը, որից քաղել եմ յատուկ խնամքով բոլոր միջին հայերէն բառերը (Նորայրի մօտ նշանակուած Ս=ստորին հայերէն)։ Բայց յատուկ ջանք գործ դրի իւրաքանչիւր արմատի դէմ դնելու նրանից յօրինուած նորակերտ աշխարհաբար բառերը, ինչ որ անշուշտ օգտակար պիտի լինի նոր հայերէնի լիակատար բառարան կազմելու պարագային։ Սրանց թիւը իմ բառարանի մէջ հասաւ 4050-ի։

Սակայն թէ՛ Հայկազեան բառարանը և թէ՛ Առձեռնը (վերջինս ունի 56,410 բառ) կատարեալ չեն նաև առաջին երկու շրջանների բառամթերքի կողմից։ Ջհաշուելով այն բազմաթիւ երկերը, որոնք երևան եկան և հրատարակուեցան 1865 թուականից այս կողմ, նկատեցի որ հներին ծանօթ գրքերից շատերն էլ ամբողջապէս բառաքաղուած չեն։ Հազար անգամ պըրպտուած Նարեկի կամ Մխիթար Գօշի Առակների մէջ անտես մնացած բառեր գտայ։ Այս հանգամանքը ստիպեց ինձ անձամբ և առանձին ուշադրութեամբ կարդալ ծայրէ ի ծայր ամբողջ հին հայ մատենագրութիւնը *և հաւաքել նորագիւտ բառերը։ Այս բառերի մի մասը հրատարակուեցաւ առանձին հատորիկներով (ինչ. Հայերէն նոր բառեր նորագիւտ Մնացորդաց Գրոց մէջ, Վիեննա 1908; Հայերէն նոր բառեր Տիմոթէոս Կուզի Հակաճառութեան մէջ, Վիեննա 1909; Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրութեան մէջ, 2 հտ. Վենետիկ 1913—1922)։ Թէ՛ սրանց մէջ հրատարակուած և թէ՛ սրանցից դուրս մնացած նորագիւտ բառերս ներմուծեցի Արմատական բառարանիս մէջ, շատ անգամ մօտին նշանակելով «նորագիւտ բառ» (կամ «չունի ՆՀԲ» և կամ «չունի ԱԲ»), որպէսզի սրանով դիւրութիւն տուած լինիմ նրանց, որոնք ապագային լիակատար հայերէն բառարանի կազմութեան պիտի ձեռնարկեն։ Նորագիւտ բառերիս թիւը հասնում է 2000-ի։ Հ. Ակինեան, իր Քննադատութեան մէջ Արմատական բառարանիս (ՀԱ 1930, էջ 486—7) պահանջում է, որ այս նորագիւտ բառերը ես ստուգէի էջմիածնի և Երևանի ձեռագրատների 8000 ձեռագրերի վրայ։ Բայց ինչո՞ւ չստուգէի նաև Վիեննայի, Վենետիկի, Երուսաղէմի, Նոր-Ջուղայի, Պօլսի Անտոնեան միաբանութեան և այլ տասնեակ հազարաւոր ձեռագրերի վրայ։ Եւ ինչո՞ւ միայն այդ նորագիւտ բառերը ստուգէի և ո՛չ թէ ամբողջ հայերէն բառերը։ Լաւ կլինէր անշուշտ։ Բայց կարելի՞ է մի մարդուց այդքան բան պահանջել։ Այդ գործը թողնում եմ ապագայ հայերէնագէտներին, քանի որ նիւթը արդէն պատրաստ է։*

Այստեղ առանձնապէս պէտք է յիշել «Բառգիրք Հայոց արարեալ ի Ս. էջմիածին, Երեմիայ վարդապետի», տպ. ի յԱլիկօռնայ 1698։ Այս գիրքը 344 էջից բաղկացեալ կոկիկ մի աշխատութիւն է և իւրաքանչիւր երեսում ունենալով 30 տող, պարունակում է շուրջ 10,000 բառ։ Կայ նաև գրքիս Բ տպագրութիւնը (Պոլիս 1729), որ առաջինի հետ տառացի նոյն է, ինչպէս հաստատեցի ամբողջ գիրքը ծայրէ ի ծայր համեմատելով. *իսկ էջ 536—575 Գէորգ Դպրի ձեռքով գրուած են մի քանի յաւելուածներ, որոնք առել եմ բառարանիս մէջ։*

Այս բառարանի մէջ (=Բռ. երեմ.) կան այնպիսի բառեր, որոնք իս-

պառ անծանօթ են մեզ՝ մեր ձեռքը հասած մատենագրութեան մէջ գործածուած չլինելու պատճառաւ։ Այս բառերը, իբրև հետաքրքրական նորագիւտ բառեր, անշուշտ պէտք էր առնել բառարանիս մէջ։ Բայց ինչո՞ւ այդպէս չէին արած ո՛չ ՆՀԲ, ո՛չ ՋԲ և ո՛չ իսկ ԱԲ։— Մանրամասն քննելուց յետոյ աշխատութիւնը, տեսայ որ մեծագոյն մասամբ վրիպակների մի հաւաքածոյ է այն։ Օրինակ՝ էջ 202 կայ «մակնտակ՝ խեցեղէն ըմպանակ կամ խոր» բառը. գտայ, որ այս բառը գործածուած է Սրճեցւոյ Չարչարանաց ճառի մէջ (տպ. Գիրք և ճառ հոգեշահ, Պօլիս ՌՃՀԱ, էջ 185). Կնքեաց զնա մակնտակ: Բայց սա մի աղաւաղեալ ընթերցուած է, որ պէտք է կարդալ կնքեաց զնամակն կտակ (համմտ. բառարանիս մէջ մակնտակ բառի տակ)։ Սրանով մակնտակ բառը դառնում է սուտ ու սխալ մի ենթադրութիւն և զրկւում է գոյութիւնից։— էջ 72 կարդում ենք «դանթիւն. դանթիան կամ մութն», որ ուրիշ բան չի կարող լինել, եթէ ոչ դանդիռն «խաւար» բառը։ Սրանից հետևում է, որ հեղինակը իր ձեռքն անցած գրչագիրների սխալներն էլ առած է իբր ուղիղ և դրած իր բառացանկի մէջ։ Ըստ այսմ՝ էջ 171 նակադակ «հակառակ» բառը պարզապէս գրչագրական սխալ է՝ ռ և դ տառերի նմանութիւնից յառաջացած։ Հեղինակը շատ անգամ անփոյթ է բառերի քերականական ձևերը որոշելու. այսպէս էջ 96 «զակումբ. մաշկեա՛ բազմական օրինուածով շինեալ», էջ 98 «զասդր. անդամ», էջ 102 «զծամակալս. որ է մազկալ», էջ 108 «էքս. արարածք»,— պէտք է հասկանալ՝ ակումբ, ազդր (ինչպէս որ էջ 7 ունի «ազդր. անդամ»), ծամակալ, է կամ էք (հայցական, յոգնակի կամ տառասխալ գրուած)։

Տպագրական վրիպակների կողմից շատ հարուստ է գիրքը. օրինակ՝ էջ 205 կարդում ենք «մասն. բոլոր. ի հարուած. կամ. կտոր», որից հետևում է, թէ մասն նշանակում է «1. բոլոր. 2. հարուած. 3. կտոր»։ Բայց այս բոլորը սխալ է։ Ամբողջ տողը պէտք է կարդալ «մասն. բոլորի հատուած կամ կտոր», որով 1 և 2 անգոյ իմաստները կչնչուին։ էջ 7 ունինք «ալասուն. բազմատաղ»։ Այստեղ տպագրական ու գրչագրական սխալները իրար են միանում։ Պէտք է կարդալ «ալասունք. բազմաստեղք», ինչպէս գիտենք Ծաղրնտրից (տե՛ս բառարանիս մէջ)։ Զարմանալի մի օրինակ է էջ 219 «Յաղթր. 'ի զոտի», որից անշուշտ ոչինչ չի հասկացվում։ Բայց որքա՛ն կփոխուի խնդիրը, եթէ վրիպակները ուղղելով կարդանք «յազդր. 'ի զստի», որով կունենանք պարզապէս հյ. «ազդր. զիստ» բառը։— էջ 49 բարաքլաքի բառը կայ, որ մեկնում է «սպիտակէ իբրև ձկիր»։ Այս անիմանալի բառը կպարզուի մի քանի տող վերև դրուած մէկ ուրիշ բառով, որ է «բարակ. փայլակն կամ նուրբ. որ է լուսալից. խոպիտակ իբրև ձկիր». նշանակում է թէ ուզում է մեկնել լուացքի բորակը, որ և բարակ ձևով է գործածւում։ —էջ 322 ունի «փառան. կարկուտ կամ կորկոտի ճուալ», որ հանած պիտի լինի Փիլ. լին. 205 «փառան մեկնի կարկուտ կամ կորկոտին» հատուածից. այստեղ կորկոտին բառը դարձրել է կորկոտի ճուալ!

Հեղինակը տալիս է նաև բազմաթիւ եբրայական յատուկ անունների և հասարակ գոյականների նշանակութիւնը, որ հին հեղինակներից է քաղում։ Եթէ հայերէն ծանօթ բառերը այնպէս այլանդակուած են, ի՛նչ պիտի լինին օտար եբրայական բառերը, որոնցով լցուած է գիրքը։ Այսպէս՝ միևնոյն զաքարիայ բառը, որ էջ 99 մեկնւում է «յիշատակ տեառն», էջ 104 լինում է «Զքրեայ. յիշատակ տեառն» և մի քիչ վերը «Զրիայ. յիշատակ տեառն»։ Երբ.

բոյոս էջ 56 մեկնուած է «զօրութիւն», էջ 57 «բոյաս. զօրութիւն. ի զօրութենէ», էջ 52 «բաւող. զօրութիւն. կամ ի զօրութենէ», էջ 47 «բայօղ (անշուշտ նախապէս բայօզ). զօրութիւն. ի զօրութենէ», թերևս նաև նոյնից ածական կազմուած՝ էջ 47 «բայական. դուզնաքեայ քաջութիւն», էջ 51 «բացականս. դուզնաքեայ քաջութիւնս»։— էջ 283 դնում է «սեղրակ. անվայր», որ անշուշտ հանել է Վարդանի Դանիէլի մեկնութիւնից (բ. էջ 246, ուր գրւում է անվար, բայց ոչ անվայր)։ Նոյն հեղինակից առած պիտի լինի՝ էջ 3 աբեբճազովէ բառը, որի նշանակութիւնը մոռացել է դնել, իսկ Վարդան (նոյն էջ) մեկնում է «գովաշատ»։ Ցատուկ անունները ես չեմ վերցրած բառարանիս մէջ։

Թէ որքան տգէտ է հեղինակը, այդ երևում է նոյն իսկ ամենահասարակ բառերի մէջ. օր. էջ 94 «Եւ արդումի ալիւր», իբր թէ մի բառ լինէր, մեկնում է «բաղարճ»!

Այս բոլորից հետևում է, թէ պէտք է շատ զգուշութեամբ վերաբերուել սոյն բառագրքի հետ և նրա յիշած ձևերը իբր ճշմարտութիւն չընդունել։ Այսպէս արի ես էլ և բառերը ուշադիր քննելուց յետոյ, եթէ կեղծ չգտայ, անցկացրի իմ բառարանի մէջ, այն էլ միշտ իբր կասկածելի և անստոյգ։

Հ. Ակինեան (ՀԱ 1930, էջ 492) այստեղ էլ պահանջում է, որ ես մըտնէի Երևանի և էջմիածնի ձեռագրատները, բոլոր ձեռագիր հին բառարանները պրպտէի, իրար հետ համեմատէի, «և փորձէի վերականգնել հին բնագիրը Ձեռագիրներու ուսումնասիրութեամբ»։ Քննէի նաև արաբերէն-պարսկերէն-հայերէն բառագիրքը, որին հանդիպել է էջմիածին և որից բառեր կարող էին ներս առնուած լինել Երեմիայի բառգրքում։ Շատ գեղեցիկ ցանկութիւն արդարև և այնքան գեղեցիկ, որ չեմ կարող նրա իրագործումը չխնդրել Վիեննայի միաբանութեան բազմաշխատ անդամներից։

ԾԱՆՕԹ.— Երեմիայի կամ Հին բառարանի ուսումնասիրութիւնը և բնագրի վերականգնումը իր վրայ վերցրեց երկու տարի առաջ՝ մեր համալսարանի ասպիրանտ, այժմ դասախօս Արարատ Ղարիբեանը։ Բայց այսպիսի գործերը երկար տարիների աշխատանք են պահանջում։

Այս բոլորից յետոյ պարտք եմ համարում աւելացնել, թէ կսխալին նաև նրանք, որոնք կկարծեն, թէ հայերէն ամէն բառ պէտք է գտնեն բառարանիս մէջ։ Սա Արմատական բառարան է. և ամէն բառ՝ որ արմատ է և կամ արմատ լինելու երևոյթն ունի, այո՛, անպատճառ պէ՛տք է գտնուի բառարանիս մէջ։ Չգտնուիլը թերութիւն է։ Բայց ոչ-արմատական բառերը, ածանց կամ բարդութիւն, կարևոր դէպքերում միայն տեղ ունին այստեղ։ Իսկ նրանց ամբողջական հաւաքումը Հայկազեան և Մալխասեան բառարանների գործն է։ Սխալւում է նաև Ակինեան, երբ իր քննադատութեան մէջ (ՀԱ 1930, էջ 486) գրում է թէ «նա ուզած է ամէն բառ, որ տպագիր՝ հրապարակի վրայ եղած է, ներս առնել իւր բառագրքին մէջ. և՛ հին, և՛ նոր բառ, և՛ բարդութիւն։ Արդիւնքն է որ ոչ հինը ներկայացուած է լրիւ և ոչ նորը ամբողջութեամբ։ Եւ առած է ամէն բառ, և՛ ուղիղ և՛ տարակուսական, և՛ բնիկ և՛ օտար փոխառութիւններ, որոնք կիրառուած են հազուադէպ և հասած են չարատանչ։ Ասով խճողուած են բառարանին էջերը անլուր, բարբարոս բառերով։ Այս անխտիր հաւաքումը բառերու կարող են միայն շփոթցնել մտքեր։ Յաճախ այս անպէտ բառերուն կը նուիրուին երկար էջեր, ստուգաբանելու անոնց ծագումը»։ Այս տողերից երևում է, որ գրողը Արմա-

տական բառարանի մասին ճիշտ գաղափար չունի։ Ո՛չ մի արմատական բառարան չի կարող նպատակ ունենալ հաւաքելու բոլոր բառերը, բարդութիւն են։ Դա կլինէր սովորական բառարան։ Եւ ի զուր է վերագրել ինձ էլ ամէն բառ ներս առնելու անճիշտ նպատակը։ Ո՛չ հինն եմ ուզում ներկայացնել լրիւ, ո՛չ նորը, ո՛չ միջին հայերէնը և ո՛չ էլ գաւառականը. այլ միայն և միայն սրանց արմատները՝ լրիւ և ամբողջութեամբ: Նոյնպէս գիտական բառարանի համար չկայ խտրութիւն բնիկի և օտարի, հաղուագիւտի և սովորականի։ Նոյն իսկ հաղուագիւտ բառերը շատ աւելի կարևոր և արժէքաւոր են։ Որքան սքանչելի՜ է սուՐ «ամուլ» բառը, որ միայն երկու անգամ է գործածուած հայ մատենագրութեան մէջ և այն էլ նոր երևան եկաւ։ Չեմ հասկանում, թէ ի՛նչ է նշանակում «անլուր, բարբարոս բառ»։ Գիտական բառարանի հէնց նպատակն է այդ «անլուր, բարբարոս» բառերը բացատրել և եթէ իրօք անլուր ու բարբարոս են, ցոյց տալ։ Եթէ ո՛չ Արմատական բառարանի մէջ, հապա որտե՞ղ պիտի սովորին մարդիկ, թէ նրանք անլուր են ու բարբարոս։ Ակինեան ուզում է, որ այդ «տարակուսական, անսովոր, հաղուագիւտ և փոխառեալ բառերը» ամփոփուէին «առանձին հատորի մը մէջ», որպէսզի գիտունը շարունակ մէկ այս հատորի, մէկ այն հատորի մէջ որոնումներ անէր և սրանով իր թանկագին ժամանակը պարապ տեղը վատնէր։ Յիշեցնեմ, որ ամենավերջին Արմատական բառարանի մէջ էլ (Ernout-Meillet, Dict. étym. de la langue latine, Paris 1932) այդպիսի անստոյգ և անսովոր բառերը յիշուած են իրենց հերթին առանց խտրութեան. օր. էջ 863 scaua: ζυγός. Mot de gloss. sans ex., inexpliqué: Եւ այս գրողն է Meillet, զգոյշ և բծախնդիր գիտնական!

Պէտք չէ շփոթել Արմատական բառարանը դպրոցական բառագրքերի հետ։

Բ. բաժին.—Ստուգաբանութիւն. բառարանիս հիմնական և կարևորագոյն մասն է. սկսւում է = նշանով. մանրամասն դրւում է արմատի ծագումը։

Ծագման կողմից բառերը երկու գլխաւոր խմբի են բաժանւում. բնիկ հայերէն բառեր և օտար փոխառութիւններ։ Բնիկ հայերէն են կոչւում այն բառերը, որոնք մեզ ժառանգութիւն են մնացած ուղղակի հնդեւրոպական նախալեզուից և կազմում են հայերէնի ամենահին տարրերը։ Որովհետև բուն հայ լեզուաբանութեան նպատակը այս խմբի բառերի ուսումնասիրութիւնն է, ուստի ես էլ այս մասը ըստ կարելւոյն ընդարձակ և երկար բանեցի։ Նախ դրել եմ բառի հնդեւրոպական մայր ձևը (=հնխ.), յետոյ նրանից յառաջացած համապատասխան ձևերը զանազան քոյր լեզուների մէջ, որոնք մեր ցեղակիցներն են, կարգով՝ սկսեալ ամէնից արևելեան լեզուներից յաջորդաբար մինչև արևմտեան լեզուները։ Լեզուաբանների համար աւելորդ էր անշուշտ մի առ մի յիշատակել նաև ծագման նորագոյն շրջանների վրայ գտնուող լեզուների ձևերը (ինչպէս՝ ֆրանսերէն, իտալերէն, անգլերէն, գերմաներէն, ռուսերէն, լեհերէն, քրդերէն, զազայերէն, նոր պարսկերէնի բարբառներ են), սակայն ի նկատի ունենալով հայ ընթերցողների պահանջը, որոնք աւելի ծանօթ են նորագոյն լեզուներին, աւելորդ չհամարեցի սրանք էլ յիշատակել հին և մայր լեզուների կողքին։ Այսպէսով տաճկահայը պիտի գտնէ իրեն ծանօթ ֆրանսերէնը, կովկասահայը՝ ռուսերէն և գերմաներէն,

ամերիկահայը՝ անգլերէն են, և բոլորն էլ այս լեզուների միջոցով հայերէնը պիտի կապեն հնագոյն լեզուներին։ Ուշադրութիւն դարձրի յատկապէս իրանեան ճիւղի վրայ և նրան պատկանող լեզուների ձևերը մի առ մի յիշեցի, համեմատութեան միջոց տալու համար նրանց, որոնք հայերէնը դեռ արիական լեզու են ուզում համարել, և անուղղակի կերպով ցոյց տալու, թէ ի՛նչքան հեռու են արիական ձևերը մեր հայկական բնիկ բառերից։

Որևէ լեզուի բառերի քննութեան ժամանակ լեզուաբանները բաւականանում են համապատասխան ցեղակից ձևերը նշանակելով և նրանց փոխադարձ կապակցութիւնը որոշելով. այսպէս օր. հյ. տուն=յն.δόμος=լտ. domus են. նոյն իսկ շատ յաճախ կարիք չեն զգում երևան հանել նախալեզուեան ձևը։ Իսկ նախալեզուեան ձևի ծագումը կամ ստուգաբանութիւնը իրենց նպատակից դուրս է. դա պատկանում է ընդհանուր լեզուաբանութեան և հնդկրոպագէտ լեզուաբանին. այսպէս օր. թէ հնխ. dōm- «տուն» յառաջանում է dem- «շինել, կառուցանել» արմատից և թէ այս dem- արմատն էլ գալիս է dē- «կապել» պարզ արմատից։ Ես ամէն անգամ անհրաժեշտ համարեցի դնել նախալեզուեան ձևը։ Հայագէտների համար աւելորդ և գործիս բուն կոչումից դուրս էր նաև հնդկրոպական մայր լեզուի բառերի ուսումնասիրութիւնը և նրանց ծագման քննութիւնը, որ պատկանում է ընդհանուր լեզուաբանութեան։ Սակայն մտածելով, որ Արմատական բառարանս պիտի գործածեն մեծ մասամբ ոչ-խոր մասնագէտ հայ ընթերցողներ, միւս կողմից նկատելով, որ այս պէտքը լրացնող ուրիշ հայերէն աշխատութիւն չկայ և երբեք էլ սպասելի չէ որ լինի, աւելորդ չհամարեցի դնել նաև սրանք։ Այսպէսով ամէն մի բնիկ հայերէն բառի դէմ դրուած եղաւ նրա համապատասխան հնդկրոպական մայր ձևի համառօտ պատմութիւնը։

Այս բոլորի համար ի մէջ այլոց իբրև գլխաւոր աղբիւր գործածել եմ բոլոր հնդկրոպական մայր լեզուների լաւագոյն արմատական բառարանները, որոնք են՝ Walde, Boisacq, Berneker, Kluge, Horn, Trautmann, Walde-Pokorny, Ernout-Meillet. այս բոլորի ընդարձակ խորագիրը տե՛ս համառօտագրութեանց ցանկում։

Այս գրքերի համապատասխան էջերը կանոնաւոր կերպով յիշում եմ ամէն մի բառի քննութեան ժամանակ։ Վերջին երկու գործերը հրատարակուեցան գործիս տպագրութեան ընթացքում. օգտուեցի որքան կարելի էր, իսկ մնացեալը դնում եմ Յաւելուածի մէջ։

Օտար փոխառութիւնները մի քանի տեսակի են բաժանւում. կան փոխառութիւններ իրանեան հին ու նոր լեզուներից, ասուրերենից (Ասորեստանի լեզուն), խալդերէնից (հին Հայաստանի բնիկների լեզուն), վրացերէնից, ասորերէնից, յունարէնից, եբրայեցերէնից, արաբերէնից, լատիներէնից, հին ֆրանսերէնից և թուրք-թաթարական լեզուներից։ Իւրաքանչիւրը պէտք եղած ձևով բացատրուած է, աւելի երկար կանգ առնելով մանաւանդ իրանեան բառերի վրայ՝ վերև յիշուած պատճառներով։ Այստեղ էլ լեզուաբանը բաւականանում է փոխառեալ բառի դէմ դնելով մայր ձևը և աւելի այն կողմ գնալու կարիք չի զգում։ Այսպէս, բաւական է ասել, թէ կոկորդիլոս փոխառեալ է յն. κροκόδιλος բառից, իսկ թէ այս յունարէն բառն էլ ի՛նչ ծագում ունի (=κροκό-δριλος «քարերի որդ»), դա հայագէտի գործը չէ, այլ

յունազէտի։ Բայց ես, որչէսզի կասկած չմնայ թէ իրօք ո՛ր լեզուն որից է փոխ առել և որովհետև նոյնպիսի մայր ձևերը բացատրող ուրիշ բառարան չունինք մեր մէջ, կարևոր համարեցի տալ նաև փոխատու լեզուի բառի ստուգաբանութիւնը (արմատը կամ քերականական կազմութիւնը)։ Երբ փոխառութիւնը միջազգային է և մեզ հետ նաև ուրիշ լեզուներ էլ մասնակից են փոխառութեան, աւելորդ չհամարեցի թուել նաև սրանք։

Կան մարդիկ, որոնք որևիցէ օտարազգի բառ յիշած կամ վկայութեան կոչած ժամանակ՝ շատ անգամ կարևոր են համարում բառարանի էջը յիշել։ Ես այս բանը բոլորովին աւելորդ համարեցի. ամէն բառ ամէն կանոնաւոր բառարանի մէջ պիտի գտնուի։ Բացառութիւն համարեցի միայն հազուագիւտ բառերը և սակաւածանօթ լեզուների ձևերը, որոնք իրենց տեղերով յիշել եմ՝ աւելի վստահութիւն ներշնչելու համար։ Կամուսի արաբերէն բառարանի էջերը միշտ նշանակել եմ, որովհետև այս բառարանի սիստեմը բոլորովին տարբեր լինելով, այնտեղ բառ գտնելը առանձին գիտութիւն և վարժութիւն է պահանջում։ Կովկասեան երեսունի չափ լեզուների բառերը քաղել եմ գլխաւորապէս Erckert-ի Die Sprachen der kaukasischen Stammes գործից, որի էջերը ամէն անգամ յիշել աւելորդ համարեցի։

Բնիկ և փոխառեալ բառերի այս երկու մեծ խմբերից յետոյ կան չորս ուրիշ խմբեր էլ, որոնք թէև համեմատաբար մեծ չեն, բայց պէտք ունին այստեղ բացատրուելու։ Սրանցից առաջինն է բնաձայն բառերի խումբը։ Բնաձայն ենք կոչում այն բառերը, որոնք նշանակում են ներքին հոգեկան մի աղաղակ կամ արտաքին նիւթական մի աղմուկ, և ձայնով էլ իրր թէ իրենց նշանակած նիւթի պատկերն են. ինչ. հնչել, ճռնչել, շշնչել, թթչալ, հառաչել ևն։ Այսպիսի բնաձայն բառերով շատ ճոխ են թէ՛ մեր հին լեզուն, թէ՛ նոր աշխարհաբարը և թէ՛ գաւառական բարբառները։ Նախապէս կարծում էին, թէ այս բոլոր բառերը առանձին ու անկախ ձևեր են։ Հանդէս Ամսօրեայի մէջ (1899, էջ 202—5) առանձին մի ուսումնասիրութիւն եմ հրատարակել, ուր ցոյց եմ տուել թէ այս բոլորի մէջ կազմութեան մի ընդհանուր սկզբունք կայ և թէ նրանց բոլորի զուտ արմատներն են նախաձայն հ, ճ, շ, թ ևն։ Այս մեկնութեամբ բնաձայնները դառնում են միջարկութիւն կամ ձայնարկութիւն, որով այլևս իբրև առանձին արմատ իրաւունք չունին համեմատուելու այս կամ այն լեզուի հետ, իբր ցեղակից։

Երկրորդ խումբը կազմում են այն բառերը, որոնք կարող ենք մէկ բառով կոչել հայակերտ: Սրանք կրկնութեամբ, ածականների յաւելումով կամ ձայնդարձներով կազմուած ձևեր են, որոնց թէև կազմութիւնը յայտնի է, բայց բուն արմատները մեկնուած չեն և այս կամ այն խմբի մէջ մտնելու համար գիտութեան անդրադարձ հետազօտութեանց են սպասում։ Այսպէս օր. դողդոջ, խծկել, կամակոր բառերը կազմուած են դող, խից, կոր արմատներից, սակայն այս վերջինները չունին իրենց մեկնութիւնը։ Եթէ մի օր ապացուցուի, որ խից արմատը կովկասեան փոխառութիւն է կամ կոր արմատը հնդեւրոպական ծագում ունի, բնականաբար սրանց հետ նաև խծկել փոխառութիւն և կամակոր բնիկ հայ պիտի համարուին։ Բայց մինչև այդ օրը սրանք և սրանց նմանները առկախ պիտի մնան։ Ճիշտ խօսելով այս կարգի բառերը արմատ չեն և ընթերցողների դիւրութեան համար դըրուած են արմատների շարքը։

Երրորդ խումբը կազմում են անստոյգ բառերը, որոնք հայ մատենա-

գրութեան մէջ հազիւ երբեմն գործածուած ձեւերն են։ Շատ անգամ սրանք անստոյգ են նշանակութեան կողմից. այսինքն չգիտենք, թէ ի՞նչ նշանակութեամբ են գործածուած. ուրիշ դէպքերում յայտնի չէ նրանց բուն ձեւը, որովհետեւ զանազան ձեռագրեր զանազան ընթերցուածներով են աւանդում կամ աղբիւրն է անվստահելի։ Սրանք էլ պէտք ունին լաւագոյն ձեռագրերի յայտնութեան կամ անդրագոյն քննութեանց՝ պարզուելու և որոշուելու համար։

Ոմանց համար այսպիսի բառերի թուումը աւելորդ էր. «Թերեւս աննպատակ նկատուի գիտական բառագրքիս մէջ անստոյգ բառերու կուտակումը» (Ակինեան)։ Բայց ճիշտ չէ այս հայեցքը։ Աննպատակ և վնասակար պիտի լինէր այդպիսի բառերի թուումը որևէ գործնական, դպրոցական կամ առձեռն բառարանի մէջ, որովհետեւ տեղիք պիտի տար սխալ ձեւերի տարածման։ Ընդհակառակը այսպիսի գիտական գործի մէջ ճիշտ տեղն էր հաւաքելու նաեւ այդ կարգի բառերը, նրանց անստուգութիւնը երեւան հանելու և եթէ կարելի էր՝ ստուգելու, ուղղելու կամ մերժելու։ Մնացեալը ճշտել ժամանակի գործն է։

Չորրորդ խումբը կազմում են այն սակաւաթիւ բառերը, որոնք թէև բառարաններում յիշուած են, բայց իսկապէս ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ աղճատուած ձեռագրերի սխալ գրչութեանց կամ սուտ ենթադրութեան արդիւնք, որոնք նորագիւտ լաւագոյն ձեռագրերի ընթերցմամբ կամ բանասիրական քննութիւններով փոխուած կամ ջնջուած են։ Այս կարգի բառերը կոչում ենք սուտ կամ շինծու, ինչպէս են օր. ճաճակ «կացին», խուռանգ «ղկոտոց», խորի «ընթերցող», փանդուռակ «հիւսն» են։

Այս վեց խմբից դուրս կայ նաեւ հայերէն բառերի շատ աւելի ստուար մի թիւ, որ մնում է առանց մեկնութեան կամ ո՛չ-վերջնական ստուգաբանութեամբ։

Որպէսզի ընթերցողը մէկ անգամից տեսնէ, թէ իր փնտռած բառը ի՛նչ խմբի է պատկանում, արմատի սկիզբը (առաջին բաժնի մէջ) դրի պայմանական նշաններ, հետեւեալ ձեւով.

+ ցոյց է տալիս բնիկ հայ բառերը.

* օտար փոխառեալ բառերը.

o բնաձայն բառերը.

— հայակերտ բառերը.

[ ] սուտ ու շինծու բառերը.

Անստոյգ բառերը յիշատակուած են յատկապէս. իսկ դեռ չմեկնուած բառերը մնում են առանց նշանի։

Ստուգաբանական բաժնում իմ գլխաւոր և հիմնական առաջնորդս եղաւ Hübschmann, Armeischen Grammatik, Leipzig 1895—7, որ հայ լեզուաբանութեան հիմնաքարն է։ Այս աշխատութեան մեզ վերաբերեալ մասը ամբողջապէս ներմուծուած է իմ բառարանիս մէջ։ Եւ որպէսզի ամէն մի ստուգաբանութիւն հեղինակաւոր վճռով հաստատուած լինի, ստուգաբանութեան վերջում ամէն անգամ յիշում եմ թէ Հիւբշման ընդունե՞լ է այդ ստուգաբանութիւնը իր գրքի այսինչ էջում։

1895—7 թուականներից յետոյ սակայն հրատարակուեցան նորանոր ստուգաբանութիւններ՝ Meillet-ի, Lidén-ի, Pedersen-ի և այլ հայագէտների կողմից (նոյն իսկ Հիւբշման հրատարակեց նոր ստուգաբանութիւններ)։ Սրան-

ցից ինչ որ գիտութեան համար ընդունելի է համարում՝ անց եմ կացրել բառարանիս մէջ, սակայն առանց կարողանալու հաստատել Հիւբշմանի ստորագրութեամբ։

«Անշուշտ ամէն ստուգաբանական մեկնութիւն, նոյն իսկ անոնք, որոնք ներկայացուած են ստոյգ, չեն անվիճելի», ասում է Ակինեան իր քննադատութեան մէջ (ՀԱ 1930, 485)։ Կարծում եմ, որ այս խօսքերը պէտք է առնել հակառակ իմաստով։ Ստուգաբանութիւններ կան, որոնք թերևս ընդունելի և իբր ստոյգ պիտի համարուէին, բայց մօտենալով նրանց շատ մեծ զգուշութեամբ, յաճախ չեմ անցկացրել ուղիղ ստուգաբանութիւնների շարքը։ Դրանցից մի քանիսը աւելի յետոյ նորանոր ապացոյցներով հաստատելով՝ մտցրել եմ Յաւելուածի մէջ։

Հիւբշմանի մահից յետոյ հայ լեզուաբանութեան մեծագոյն հեղինակութիւնը եղաւ Meillet, լեզուաբանութեան ուսուցիչս, որ և այսօր ընդհանուր լեզուաբանութեան համաշխարհային հեղինակ է։ 35 տարիների թղթակցութեամբ բազմատեսակ ցուցումներ եմ ստացել իրանից, իր միջոցով ճշտել բազմաթիւ ստուգաբանութիւններ, ստացել իր հաւանութիւնը կամ մերժումը, որ և յաճախ յիշատակում եմ բառարանիս մէջ։

Այսքան զգուշաւորութիւնից յետոյ, կարծում եմ, որ իբր ուղիղ նշանակուած ստուգաբանութիւնները իրօք կարելի է ստոյգ համարել։

Գիտունների առաջարկած ստուգաբանութիւններից դուրս, ինքս էլ ունիմ բազմաթիւ ստուգաբանութիւններ, մի մասը արդէն հրատարակուած զանազան տեղեր, մի մասը անտիպ։ Այն ստուգաբանութիւնները, որոնք այժմ անճիշտ եմ համարում, դրուած են պատմականի շարքում, իսկ այն ստուգաբանութիւնները, որոնք ենթարկել եմ Հիւբշմանի և Մէյյէի հաւանութեան, և կամ քննութեան խիստ բովից անցկացնելով կարծում եմ թէ համապատասխան են գիտութեան պահանջներին, համարձակուել եմ դնել ուղիղ ստուգաբանութեանց շարքը, բայց նշանակելով միշտ Աճ. ստորագրութեամբ, առ ի զգուշութիւն ընթերցողների։ Այս ստուգաբանութիւնների թիւն է 1604 (մեծ թիւ, բայց դրանցից միայն 136-ը բնիկ հայ, իսկ մնացեալը փոխառեալ կամ բնաձայն լինելով, քանակը մեծապէս փոքրանում է)։

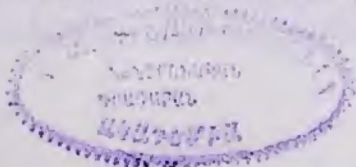
Ապագան ցոյց պիտի տայ, թէ սրանցից ո՛րքանն է ընդունելի։ Քննելի են յատկապէս այն ստուգաբանութիւնները, որոնք + կամ * նշանով չեն նշանակուած։

Գ. բաժին. — Ստուգաբանութեանց պատմութիւնը. բառարանիս այս բաժինը շատերի համար աւելորդ է։ Բայց որովհետև ես սկզբունք էի դրել Բ բաժնի մէջ առնել միայն գիտութեան կողմից վաւերացուած կամ վաւերանալի ստուգաբանութիւնները, բնականաբար պէտք էր մի բաժին էլ յատկացնել նրանց, որոնք դեռ անստոյգ և տատամսոտ են, բայց կարող են թերևս յետոյ մի նոր օրէնքի զօրութեամբ վաւերական դառնալ։ Միւս կողմից կարևոր համարեցի նշանակել իւրաքանչիւր ճիշտ ստուգաբանութեան հեղինակը։ Բայց շատ անգամ հեղինակն էլ մէկը չէր, այլ իրար յաջորդող և իրար լրացնող հեղինակների մի շարք։ Պէտք էր մի առ մի սրանք էլ յիշատակել։ Այս պարագաները ի նկատի առնելով՝ մտածեցի աւելի ընդարձակել ծրագիրը և տալ հայերէն ստուգաբանութեանց ամբողջական պատմութիւնը։

քննութիւնները,
Որոշեցի ուրեմն ամփոփել բոլոր այն բառաղննական
որոնք հնագոյն ժամանակներից սկսեալ մինչև այսօր տեղի են ունեցել հայ
կամ օտար հեղինակների կողմից։ Այսպիսի մի աշխատութիւն կատարել է
Lagarde, Armenische Studien, Göttingen 1877, բայց շատ աւելի կարճ մի
սահմանում, այն է Schröder-ից սկսած մինչև 1877, և այն էլ միայն եւրո-
պացի հայագէտները ի նկատի առնելով։
Իմ ծրագիրս աւելի մեծ էր. ես իմ շրջանակի մէջ առի՝
1. Այն բոլոր ստուգաբանութիւնները և բառական քննութիւնները,
որոնք մեր հին մատենագիրնելը՝ սկսեալ Ե դարից, առիթ են ունեցել յիշե-
լու իրենց մատենագրութեանց մէջ։ Այս մատենագիրներից յիշելու արժանի
են Եղնիկ, Խորենացի, Նիրսէս Լամբրոնացի, Գր. Տաթևացի, Վար-
դան, Գր. Մագիստրոս և հին քերականների մի խումբ։ Տարակոյս չկայ, որ
այս ստուգաբանութեանց մեծագոյն մասը սուտ ու սխալ բաներ են, և ամե-
նաչնչին մասը միայն գիտական ճշմարտութիւն ունի։ Բայց հայ լեզուաբա-
նութեան պատմութեան համար առանձին հետաքրքրութիւն ունի հին հայ
գիտունների հայեացքը հայ լեզուի կազմութեան մասին. և այս տեսակէտով
այս կարգի ստուգաբանութեանց հաւաքումը կարող է օգտակար լինել։ Ապա-
գային է մնում դասաւորել ու ամփոփել դրանք, և կարելի եզրակացութիւն-
ները դուրս բերել։
2. Այն բոլոր ստուգաբանութիւնները, որ հայագիտութեան հնագոյն
ներկայացուցիչները՝ սկսեալ ԺԸ դարից մինչև Նոր Հայկազեան բառարանի
հրատարակութիւնը, տուել են իրենց զանազան աշխատութեանց մէջ։ Այս
կարգին են պատկանում Schröder *(1711)*, Յակոբ Վիլլոտ *(1714)*, Վիթո-
նեանք *(1736)*, Մխիթար Աբբա *(1769)*, Հ. Մկ. Աւգերեան *(1816)*, Հ. Յ. Աւ-
գերեան *(1821)*, Գէորգ Դպիր *(1826)*, Ինճիճեան, Նոր Հայկազեան բառա-
րան են։ Սրանց մէջ առանձնապէս յիշատակութեան արժանի են Գէորգ
Դպիր (=ԳԴ) և ՆՀԲ։ Առաջինը տուած է հազարի չափ հայ և պարսիկ բառե-
րի ուղիղ համեմատութիւններ. երկրորդը ցոյց տուած է նոյնպէս հազարա-
ւոր հայ փոխառութիւններ իրանեան, արաբ, եբրայեցի, յոյն և լատին լե-
զուներից։ Այս ստուգաբանութիւնները այնուհետև դարձան ամէն հայագէտի
սեփականութիւն. Lagarde իր աշխատութեան մէջ աւելորդ է համարում յի-
շատակել սրանք, որով հարիւրաւոր բառերի ստուգաբանութեան հեղինակի
իրաւունքը իրեն կամ ուրիշ եւրոպացի հայագէտների է անցած։ Ես չեմ
ուզեցել այդպէս անարդար լինել և առանձին խնամքով բոլոր հին հեղինակ-
ների կատարած գործը մի առ մի յիշատակել եմ։
3. ՆՀԲ-ի հրատարակութիւնից անմիջապէս յետոյ սկսւում է եւրոպացի հա-
յագէտների անընդհատ շարքը. Petermann, Windischmann, Gosche, Bötti-
cher կամ Lagarde, Müller և ուրիշները՝ հնդևրոպական լեզուաբանութեան
սկզբունքների վրայ հիմնուած տալիս են հարիւրաւոր հայ բառերի նոր ստու-
գաբանութիւններ։ Սրանց լիակատար ցանկը ունի Lagarde իր վերոյիշեալ
աշխատութեան մէջ. նոյնը ամբողջութեամբ պիտի գտնէ ընթերցողը նաև
ներկայ աշխատութեան մէջ։
Բայց այստեղ կայ մի փոքրիկ տարբերութիւն իմ և Lagarde-ի միջև
Ամէն մէկ ստուգաբանութեան դէմ՝ Lagarde յիշում է ո՛չ միայն նրա առաջին
հեղինակը, այլ նաև բոլոր այն հեղինակները, որ այդ բառը յիշատակած են,

նրանց բոլոր գործերի անունները, ամէն մէկ էջը մի առ մի՝ տողերով հանդերձ։ Այսպէս, հայր բառի դէմ յիշում է Petermann, Grammatica ling. arm. էջ 26՝ տող 22, էջ 33՝ տող 13, էջ 153՝ տող 22, Windischmann, Die Grundlage der arm. էջ 22՝ տող 26, էջ 25՝ տող 17, Gosche, De ariana ling. էջ 14, Bötticher, Horae aramaicae, էջ 36՝ տող 67, Vergleichung der arm. Consonanten, ZDMG 1850, էջ 357՝ տող 142, Arica, էջ 64՝ տող 37, Lagarde, Zur Urgeschichte der Armenier, էջ 121՝ տող 856, Spiegel, Huzw. 191, Müller, SWAW հտ. 35, էջ 194, 198; հտ. 38, էջ 583, 585, 589, 590; հտ. 44, էջ 552, 556, 560; հտ. 64, էջ 453; Pictet, Orig. ind. հտ. 2, էջ 348, Müller, Kuhns und Schleichers Beiträgen, հտ. 2, էջ 490; հտ. 3, էջ 90, 91; Spiegel, BVS, հտ. 5, էջ 369, Lagarde, Gesammelte Abhandlungen, էջ 9, տող 18, Patkanoff, Recherches sur la formation de la langue arm. JAP 1870, հտ. 2, էջ 165, Ascoli—Schweizer ZVS հտ. 17, էջ 136 և 141; Hübschmann KZ հտ. 23, էջ 19, 33, 35, 406։—Եւ այսպէս ամէն բառի դիմաց։ Ըստ իս այսպիսի մանրամասն և ամբողջական յիշատակութիւն անտեղի և աւելորդ էր։ Ես բաւականացայ միայն յիշելով առաջին հեղինակների անունը և ա՛յն տեղը, ուր առաջին անգամ երևացել է ստուգաբանութիւնը։ Այսպէս, հայր բառի համար ամբողջ վերի յիշատակութեանց փոխարէն դրի միայն «Ուղիղ մեկնութիւնը ունի նախ Peterm. 28, 33, 153 և յետոյ Windisch. 22, 25, Gosche 14, Bötttich. Horae aram. 36, 67 ևն»։ Տողերը, միևնոյն հեղինակի երկրորդ, երրորդ ևն երկերի յիշատակութիւնը իսպառ յապաւուած են։ Այս պարագային ինքնին հասկանալի է որ բոլորովին աւելորդ էր յիշել նաև այն յետին հեղինակներին, որոնք իրենց նախորդների տուած մեկնութիւնները կրկնում են շարունակ՝ իրենց զանազան լեզուաբանական քննութեանց մէջ։

4. Հիւբշման 1875 թուին հրատարակեց իր դարագլուխ կազմող յօդուածը՝ Über die Stellung des Armenischen im Kreise der indogerm. Sprachen (KZ թերթում, հտ. 23, էջ 5—42)։ Այս յօդուածով հայ լեզուաբանութիւնը մտնում էր մի նոր շրջան. հայերէնը՝ որ մինչև այն ժամանակ կարծւում էր արիական լեզու, այնուհետև դառնում էր անկախ մի ճիւղ՝ հնդևրոպական լեզուախմբի մէջ։ Հայերէն բառերի մէջ բացւում էր մի մեծ խտիր. զանազանւում էին բնիկ հայերէն բառեր և փոխառեալ արիական բառեր, որոնց համար առանձին ձայնական ճիշտ օրէնքներ էին որոշւում։ Պէտք էր վերաքննել ամբողջ նախկին գիտունների աշխատանքը։ Հիւբշման այս գործը կատարեց նախ մասամբ իր վերոյիշեալ յօդուածում, յետոյ աւելի կանոնաւոր Armenische Studien աշխատութեան մէջ (Leipzig 1883)։ Սկըսուեցաւ կռիւը նախկին գիտունների և Հիւբշմանի միջև. Lagarde և Müller (թէև իրար մէջ անհամաձայն) հին գիտութեան աւերակներին պաշտպան մնացին. իսկ նոր երիտասարդ ուժերը Հիւբշմանի դպրոցին յարեցան։ Կռիւը վերջացաւ հների պարտութեամբ. և այսօր գիտութեան մէջ ընդունուած է միայն Հիւբշմանի դպրոցը։ Ով Հիւբշմանի դպրոցին աշակերտ չէ, նա գիտութեան զաւակ չէ։ Վերջապէս Հիւբշման ինքը ամփոփեց իր և իր հետևորդների նոր աշխատութեանց արդիւնքը՝ Armenische Grammatik անուն գործի մէջ (Leipzig 1895—7), որ, ինչպէս ասացի, հայ լեզուաբանութեան պատուանդանն է։



Այն նոր հայագէտների մէջ, որ Հիւբշմանի հետ և նրանից յետոյ գործեցին ու գործում են, յիշատակութեան արժանի են մասնաւորապէս Bugge, Meillet, Pedersen, Lidén, Scheftelowitz, Patrubány, Petersson. չեմ յիշում նուազ կարևորները։ Սրանց բոլորի գործերը, որոնք հրատարակուած են եղել մինչև գործիս տպագրութիւնը՝ առանձին գրքերով կամ զանազան հանդէսներում, ամփոփած, նրանց տուած հազարաւոր ստուգաբանութիւնները (բոլորը անխտիր) ժամանակագրական կարգով դասաւորած՝ յիշատակել եմ։

Ստուգաբանութեանց այսպիսի մի ամփոփում առաջին անգամն է, որ լոյս է տեսնում։

5. Եւրոպացի հայագէտներից դուրս՝ կան նաև բազմաթիւ հայ գրողներ, որոնք զբաղուած են հայ լեզուաբանութեամբ և սկսած Ազգարարից մինչև այսօր՝ լցրել են ամբողջ հայ մատենագրութիւնը իրենց գրքերով և զանազան յօդուածներով։ Սրանց միջից մի-երկուսը միայն գիտուն անուան արժանի են, ինչպէս Պատկանեան, Տէրվիշեան, Այտնեան. միւսները հնագոյն պատուելիական դպրոցի խեղճ ու կրակ ներկայացուցիչներ, լեզուաբանութեան տարրական կանոններին անգիտակ, արտադրել են անհամ ձաբըռտուքներ։ Այս կարգին են պատկանում Հիւնքեարպէյէնտեան (իր հռչակաւոր Ստուգաբանական բառարանով, այլանդակութեան գլուխ գործոցն է), Մ. Մսերեան, Ս. Կուրտիկեան, Գ. Սարգիսեան, Յ. Վ. Յակոբեան, Գ. Խաչկոնց և ուրիշ շատ շատերը, մինչև նորագոյն «գիտունները»։

Թէև այս հեղինակների առաջարկած ստուգաբանութիւնները գիտական արժէքից զուրկ, բայց ես ամբողջութեան համար պարտք եմ համարել կատարեալ խղճամտութեամբ թերթել բոլոր ուսումնասիրութիւնները, աչքից անցկացնել բովանդակ հայ լրագրութիւնը՝ սկզբից մինչև այժմ և առաջարկուած բոլոր ստուգաբանութիւնները անխտիր հաւաքել այստեղ, առանց ուշադրութիւն դարձնելու նրանց անգիտականութեան վրայ։ Ամբողջական ուսումնասիրութիւններ և առանձին գրքեր բառաքաղել դիւրին էր. բայց լրագրութի՜ւնը....։

Այս գործը արդարև շատ ծանր էր և նրանք միայն պիտի կարողանան զգալ գործի ծանրութիւնը, որոնք երբ և իցէ առիթ ունեցել են հայ լրագրութիւնը թերթելու։ Աշխարհիս ո՛չ մի անկիւնում չկայ հայ լրագրութեան ամբողջական մի հաւաքածոյ։ Վիեննայի Մխիթարեանց գրադարանը, որ իր լրութեամբ ամենապատուաւոր տեղն է բռնում և 40 տարուց ի վեր յատուկ ջանք է գործ դնում իր հաւաքածոն լրացնելու, բազմաթիւ պակասներ ունի։ Ազգարարը աշխարհում 3 օրինակ միայն կայ։ Տաճկաստանում Սահմանադրութեան հռչակմամբ ամէն մի քաղաք իր թերթը կամ թերթերը ունեցաւ, յաճախ խմորատիպ։ Արտասահմանի հեռաւոր անկիւններում բազմաթիւ թերթեր հրատարակուեցան, յաճախ քաղաքական, որոնց մուտքը ցարական իշխանութեան ժամանակ արգիլուած էր խստիւ։ 1914 թուից սկսած՝ յարաբերութեանց պակասումը արտասահմանի հետ և այլ նման պատճառներ չթողեցին, որ այս կէտում ցանկալի կատարելութեան հասնէի։ Անկարելի եղաւ ամբողջ նիւթը սպառել. բայց այնու ամենայնիւ իմ բազմաթիւ ճամբորդութիւններս երկրից երկիր ու քաղաքից քաղաք, յատուկ հետամտութիւնս թերթերի հաւաքածոներ պրպտելու որտեղ և ում մօտ էլ որ լինի, միշտ տուին ինձ անթիւ քանակութեամբ թերթեր տեսնելու և նիւթ քաղելու։ Մնացեալը հաւաքել ապագայի գործ է։ Օգտագործած գրքերիս և

յօդուածներիս լիակատար ցուցակը այնքան մեծ է (3800 անուն), որ անյարմար համարեցի կցել բառարանիս. կազմում է առանձին գիրք (Հայ լեզուաբանական Մատենագիտութիւն), որ պատրաստ է արդէն և տպագրութեան լոյսին է սպասում։

Մի քանի աշխատութիւն միայն՝ հակառակ լիակատար լինելու փափագիս, անհնար եղաւ գործածել։ Այսպէս են օր. 1) Ջրպետի (Cirbied) Քերականութիւնը (Paris 1823).—2) Ellis, The armenian origin of the Etruscans, (London 1841).—3) Ա. Բ. «Աստուած, հայ և Արմենիա բառերուն ստուգաբանութիւնը» (Պօլիս 1913)։ Այս աշխատութիւնները այնքան անգիտակ մեթոդով կազմուած գործեր են, որ քննադատութեան սահմաններից էլ ա՛յն կողմ են անցնում։ Օրինակ՝ Ջրպետը միևնոյն ար արմատից է հանում այր, ճայր, մայր, fոյր, որձ, որդ, մարդ, մարտ, արբ, արգ, յարգ, արմ, զարմ. մարմին, բարմ, արեւ, յար, բար, բարf, չար, արփ (էջ 98).— արգանդ մեկնում է անդ, արտ յւրգելի.— մոլար՝ մոլի այր (էջ 101).—դժոխf՝ դաժան ոխf.—տիտան՝ մեծն(տի) տան.—դեսպան՝ դրսի պահապան (էջ 687)։ Եւ այսպիսի հարիւրաւոր բառեր։

Սրա նման է Ellis, որ հայերէն բառերը այլ ընդ այլոյ համեմատում է էտրուսկերէն զանազան կասկածելի բառերի հետ։ Սրա նման է Սանդալճեան, Les inscriptions cunéiformes Urartiques (Վենետիկ 1901), որ հայերէն բառերը խալդերէնի հետ է նոյնացնում։ Նաև նման աւելի նոր աշխատութիւններ հայ-խալդական համեմատութեանց։

Աւելորդ եմ համարում խօսել Ա. Բ.-ի երախայական աշխատութեան մասին։

Դարձեալ պէտք է շեշտեմ, որ աշխատութեանս սոյն երրորդ բաժինը ընդհանրապէս ճշմարիտ գիտական արժէքից զուրկ, լեզուաբանների համար անպէտք ու աւելորդ է։ Սրա համար էլ դրուած է նեղ սիւնակով, ծանօթութեան նման, որով երկիւղ չկայ, որ սխալը իբրև ուղիղ անցնի։ Սակայն նա պատմական նշանակութիւն ունի։ Նա կարևոր և շատ կարևոր է նրանց համար, որոնք հայ լեզուի ստուգաբանութեանց պատմութեամբ են զբաղւում, և իբրև մի շտեմարան՝ իր մէջ է պարունակում հայ բառերի վրայ տրըուած բոլոր ստուգաբանութիւնները։ Նա մեր կեանքի համար էլ շատ գործնական նշանակութիւն ունի։ Մեր տնաբոյս «լեզուաբան»-ներից շատերը յաճախ նոր նոր ստուգաբանութիւններ են մտըրում։ Մտըրումը դեռ յանցանք չէ. ոմանք նոյն իսկ համարձակւում են այդ բաները հրատարակութեան տալ! և նոյն իսկ շատ լուրջ թերթերում (տե՛ս Հանդէս Ամսօրեայ)։ Ստուգաբանութեանց պատմութիւնը յաճախ ցոյց պիտի տայ, թէ իրենց թարթափումները ուրիշների կողմից էլ են տեղի ունեցած, կամ հրատարակուած են և յետոյ լռութեան դատապարտուած, և կամ թէ արդէն ուղիղ ստուգաբանութիւնը կայ։ Եւ այս բանը անշուշտ զգուշացուցիչ միջոց պիտի լինի նրանց համար՝ հրաժարուելու սխալ ու անօգուտ մտածութիւններից։ Այս խօսքս մասամբ նաև եւրոպացի հայագէտների համար է։

Ստուգաբանութեանց պատմութեան առթիւ մի քանի ցուցումներ կարևոր եմ համարում։— Ստուգաբանութիւնները շարուած են իրենց հրատարակութեան ժամանակագրական կարգով և ո՛չ թէ հեղինակների դասաւորութեամբ։ Ուստի և միևնոյն հեղինակի զանազան գործերը և զանազան յօդուածները անհրաժեշտաբար իրար չեն յաջորդում։ Առանձին հոգ եմ տա-

բել յիշելու իւրաքանչիւր ուղիղ մեկնութեան հեղինակը։ Ուղիղ մեկնութիւն
եմ կոչում գիտականօրէն ճիշտ կամ ընդունելի այն ստուգաբանութիւնը, որ
յիշուած է լինում երկրորդ բաժնում. և երբ ժամանակագրական կարգը հաս-
նում է այն հեղինակին, որ առաջին անգամ տուել է այդ մեկնութիւնը և
յետոյ ուրիշ գիտուններ ընդունել կամ նախրագործել են, կարճ խօսքով
ասում եմ «Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ այսինչը», առանց մանրամասն յի-
շելու համեմատել բառերը, որովհետև արդէն ընդարձակօրէն յիշուած են
Բ բաժնում։ Բայց այստեղ «ուղիղ մեկնութիւն» բառերը պէտք է առնել
ո՛չ թէ բացարձակ, այլ յարաբերական մտքով։ Ուղիղ մեկնութիւնը Հիւբշ-
մանից է սկսւում։ Երբ 1826 թուին Գէորգ Դպիր հյ. պատկեր բառը համեմա-
տում է պրս. փէյքէր ձևի հետ, ուղիղ համեմատութիւն է տալիս արդարև, բայց
ո՛չ այն մտքով, ինչ որ ընդունուած է այժմ լեզուաբանութեան մէջ։ Գէորգ
Դպիր չգիտէր ո՛չ այն՝ թէ ի՛նչպէս է կազմուած բառը (իրանեան pati—մաս-
նիկով՝ kar—արմատից) և ո՛չ էլ ա՛յն՝ թէ այս բառը հայերը պարթևական
շրջանին փոխ են առել տիրող լեզուից։ Այս բաները շատ յետոյ են յայտ-
նուած. փոխառութեանց և բնիկ բառերի խնդիրը Հիւբշմանն է լուծել։ Նոյնը
պէտք է հասկանալ նաև ՆՀԲ-ի, Petermann-ի, Lagarde-ի, Müller-ի և ուրիշ
շատ շատերի ստուգաբանութեանց համար անխտիր։ Սխալ ստուգաբանու-
թիւնները առհասարակ չեմ քննադատած։ Ինքնին հասկանալի է արդէն,
որ նրանք սխալ են, քանի որ չեն անցած երկրորդ բաժնի մէջ։ Քննա-
դատել եմ միայն այն ստուգաբանութիւնները, որոնք ճշմարիտ լինելու
երևոյթն ունին և կարող են խաբել անուշադիր ընթերցողներին։

Ստուգաբանութեանց պատմութեան, երբեմն նաև ուղիղ ստուգաբանու-
թեանց համար օգտուած եմ նաև անտիպ գործերից։ Գարագաշեանի, Ա. Խա-
չատրեանի, Մէյյէի, Հիւբշմանի և ուրիշների հետ ունեցած անձնական ծա-
նօթութիւնս և թղթակցութիւններս շատ արդիւնք են տուած ինձ։ Ցանկա-
պէս, ինչպէս վերը յիշեցի, իմ ուսուցիչ Մէյյէի հետ ունեցած թղթակցու-
թիւնս 1898 թուից սկսեալ մինչև այժմ անընդհատ, շատ արդիւնաւէտ է
եղած։ Այս բոլոր պարագաների մէջ աղբիւրը յիշատակելու համար փակա-
գծի մէջ դնում եմ «անձնական», այսինքն անձնական ծանօթութեամբ
իմացուած և ո՛չ թէ գրքերից քաղուած։ Ամէնից յետոյ կարևոր եմ համարած
յիշել ա՛յն բառերը, որոնք զանազան լեզուների, մինչև չինարէնի և ճապո-
ներէնի մէջ, պատահաբար նմանութիւն ունին հայերէնի հետ և իրապէս
ոչինչ են։ Այս էլ ի զգուշութիւն մոլորամիտ «լեզուաքնին»-ների։

Դ. բաժին.—Գաւառական ձևեր. բառարանիս իւրայատուկ մա-
սերից մէկն է այս բաժինը, որ սկսւում է ԳԻՌ. համառօտագրութեամբ։
Այս բաժնում դասաւորել եմ իւրաքանչիւր արմատի ստացած ձևերը մեր
զանազան գաւառական բարբառներում։

Գաւառական բարբառները, որոնց թիւը իմ Բարբառագիտութեան մէջ
31 եմ դրած (այժմ աւելի), մեծաւ մասամբ չեն քննուած։ Ճշմարիտ է որ
կան հարիւրաւոր բնագիրներ զանազան գրքերի և թերթերի մէջ՝ գրեթէ
ամէն բարբառով էլ, բայց սրանք առհասարակ զուրկ են գիտական արժանի-
քից (յատկապէս տառադարձութեան անհարազատութեան պատճառով) և
գրուած են գրաբար հայերէնի ուղղագրութեամբ։ Այս պարագային աւելորդ
բան էր ինձ համար՝ օգտուիլ այդ բոլոր գրուածքներից կամ նրանց վրայ
հիմնուած ենթադրութիւններ անել։ Պէտք էր դիմել սեփական աշխատու-

թեան։ Ճամբորդելով քաղաքից քաղաք (Նոր Ջուղայից մինչև Ռոստովթ)՝ կա՛մ տեղի վրայ և կա՛մ տեղացի գիտակ անձերի աջակցութեամբ կազմեցի 30 գաւառականի (բարբառ և ենթաբարբառ) ամբողջ բառացանկը, որ ներմուծել եմ այստեղ։

Այդ գաւառականներն են՝

Ա. Ում ճիւղ

Երև.=Երևանի բարբառ. վերցրել եմ Քանաքեռ գիւղի խօսուածքը՝ տեղի վրայ. բառացանկս կազմել եմ աջակցութեամբ գիւղի երկու ամենահին ծերունիների, որոնք են՝ Պապան բիձա Արարատեան (ծն. 1840 թ. հայրն ու պապն էլ բնիկ Քանաքեռցի) և Յակոբ Ղազարեան (ծն. 1850 թ.). ամբողջ աշխատանքի ժամանակ գործակցում և հետևում էին ինձ նաև մեր համալսարանի Պատմա-լեզուաբանական բաժնի երեք ուսանող, բնիկ Քանաքեռցի՝ † Բաղդասար Գէորգեան, Եղիշէ Գասպարեան և Սամուէլ Սաղաթէլեան (երեքն էլ հայերէնի ուսուցիչ)։

Տփ.=Տփղիսի բարբառ. այս բարբառի բառերը դուրս եմ բերել Ախվէրդեանի, Սունդուկեանի և Գ. Տէր-Աղէքսանդրեանի գործերից, որոնք ըստ կարելւոյն գիտական ճշտութեամբ են։ Ամբողջը սակայն վերաքննել և ուղղել է մեր համալսարանի դասախօսներից Գէորգ Ասատուր, բնիկ Թիֆլիսեցի (ծն. 1868)։ Իր աջակցութեամբ է նաև որ հայագէտ ТОМСОНЪ կազմել է Թիֆլիսի հայերէն բարբառի ուսումնասիրութիւնը (այն ժամանակ Գէորգ Աստուածատրեան)։

Ղրբ.=Ղարաբաղի բարբառ. կազմել եմ 1899 թուին էջմիածնում՝ Եսայի սրկ. Մահտեսի-Բաբայեանի աջակցութեամբ (Վարանդայի Գիշի գիւղից)։ Օգնել է նաև Ճեմարանի ուսանող (այժմ ուսուցիչ Նոր-Նախիջևանում) Աւետիս Տէր-Յարութիւնեան (Թաղոտ գիւղից)։ Ամբողջը ստուգել և լրացրել եմ տեղի վրայ՝ երկու տարի իբրև ուսուցիչ թեմական դպրանոցի մնալով Շուշում և մի քանի տարի շարունակ ամառները անցկացնելով այդ տեղ։ Մեծապէս օգտուել եմ կնոջս՝ † Արուսեակ Աճառեանի ցուցմունքներից, որ բնիկ Շուշեցի էր։

Գոր.=Գորիսի (Զանգեզուր) ենթաբարբառ, որի բոլոր ձևերը հայթայթել է ինձ Տէր-Դաւթեան Զաքարիա, 1899 թուին, Ճեմարանի բարձր խմբի ուսանողներից։

Շմ.=Շամախիի բարբառ. ուսումնասիրել եմ Նոր-Նախիջևանում 1911—1916 թուերին՝ թատերագիր Ալ. Աբէլեանի հետ, որ բնիկ Շամախեցի է և շատ լաւ ծանօթ իր մայրենի բարբառին, որով գրում էլ է։

Ջղ.=Նոր-Ջուղայի բարբառ. բառարանը կազմեցի Նոր-Ջուղայում (Սպահան) 1919 թուին, աջակցութեամբ բնիկ Նոր-Ջուղայեցի, Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական Ճեմարանից շրջանաւարտ և Նոր-Ջուղայի հայոց դպրոցների հայերէնի և անգլերէնի ուսուցիչ՝ Յովհաննէս Տէր-Գրիգորեանի։ Ամբողջ բառացանկը վերաքննեց ու լրացրեց Տիգրան Աբգարեանց, բնիկ Նոր-Ջուղայեցի, վաղեմի ուսուցիչ հայոց լեզուի և հայոց պատմութեան, որ նոյնպէս կազմած ունի Նոր-Ջուղայի հայոց բարբառի ուսումնասիրութիւնը և բառարանը։

Ագլ.=Ագուլիսի բարբառ. ուսումնասիրել եմ նախ 1899—1900 թուերին էջմիածնում, բնիկ Ագուլեցի ուսուցիչ Մարտիրոս Հախնազարեանի հետ։

Երկրորդ անգամ Թաւրիզում՝ 1921 թուին, Ներքին-Ագուլեցի բժիշկ Արիստակէս Զարգարեանցի հետ, որ յայտնի է Ագուլիսի բարբառի իր մեծ հըմտութեամբ։

Բ. Կը ճիւղ

Կր.=Կարնոյ բարբառ. ուսումնասիրել եմ Թաւրիզում՝ 1905 թուին, բնիկ Կարնեցի ուսուցիչ Գէորգ Ջիլինգիրեանի հետ։

Ախց.=Ախալցխայի ճիւղը՝ Կարնոյ բարբառի. ամբողջ բառացանկը կազմել եմ բառարանիս տպագրութեան հետ զուգընթաց՝ 1926—32 թուերին, Երեւանում, աջակցութեամբ մեր համալսարանի դասախօս ինժեներ Արսէն Մանանդեանի (ծն. 1879 թ.) և իւր մօր †Տիկին Աննա Մանանդեանի (ծն. 1854 թ.). երկուսն էլ բնիկ Ախալցխացի. ընտանեկան խօսակցութեան մէջ մայրենի բարբառը մինչև այժմ պահում են հարազատութեամբ։

Մշ.=Մշոյ բարբառ. բառացանկիս ա, բ, գ տառերը պատրաստել եմ Պարիզում՝ 1897—8 թուերին, աջակցութեամբ Տիգրան Դիմաքսեանի (Մշոյ Կառնէն գիւղից, նախկին աշակերտ Պօլսի Կեդրոնական Վարժարանի, բարբառը պահում էր հարազատութեամբ)։ Մնացեալը պատրաստեցի Երևանում՝ 1927 թուին, աջակցութեամբ Մուշ քաղաքացի հայկաբան ուսուցիչ Նազարէթ Մարտիրոսեանի, որ մինչև 35 տարեկան հասակը եղել է Մուշում և 1915 թուին գաղթել է Կովկաս։ Պօլիս չէ պանդխտած։ Հեղինակ է «Տարօնի բանահիւսութեան» և «Մշոյ բարբառի բառարանի»։

Ալշ.=Ալաշկերտի ենթաբարբառ. բառացանկիս ա, բ, գ տառերը գրի եմ առել էջմիածնում 1899 թուին՝ աջակցութեամբ գրաշար Գարեգինի, որ կարծեմ Խասսուր գիւղից էր և գիտական տառադարձութեան մեթոդին տեղեակ։ Մնացեալը պատրաստել եմ 1928 թուին Երևանում, աջակցութեամբ Յակոբ Յարութիւնեանի, Խասսուր գիւղից, ծն. 1889 թ. աւարտել է էջմիածնի Ճեմարանը և Գերմանական համալսարանի փիլիսոփայական բաժինը. դասախօս մեր համալսարանում։

Վն.=Վանայ բարբառ. պատրաստել եմ էջմիածնում 1898—1902 թուերին, Ճեմարանի բարձր լսարանների վանեցի ուսանողների աջակցութեամբ։ Սրանցից առանձնապէս յիշատակելի են Համազասպ Բաղէշցեան և Գալուստ Խաչէնդէրեան։ Ճեմարանը աւարտելուց յետոյ՝ վերջինը Թաւրիզում մեծապէս աջակցել է ինձ պատրաստելու համար Վանայ բարբառի քերականութիւնը։

Ոզմ.=Ոզմի ենթաբարբառ. ուսումնասիրել եմ էջմիածնում 1899 թուին, Ոզմեցի մի նորեկ գաղթականի վրայ, որ բացի իր մայրենի բարբառից ուրիշ լեզու չգիտէր։ Դժբախտաբար բառարանս հասաւ մինչև նաւակատիք բառը և այնուհետև Ոզմեցիս անհետացաւ։

Մկ.=Մոկաց ենթաբարբառ. բառացանկս կազմել եմ Երևանում 1926 թ. աջակցութեամբ Համբարձում Գալստեանի, Մոկսի Դաշտ թաղից (քաղաքից միայն 1/2 kil. հեռու), ծն. 1890 թուին, աւարտած մեր համալսարանի Պատմա-լեզուագրական բաժինը, այժմ դասախօս Բանֆակում։—Մոկս եղած ժամանակ օգնել է նաև Օրբելիին՝ կազմելու ենթաբարբառիս ուսումնասիրութիւնը։

Տիգ.=Տիգրանակերտի բարբառ. ուսումնասիրել եմ Պօլսում՝ 1910

թուին, Նորիկ երկու Տիգրանակերտցիների հետ (մին ուսուցիչ և միւսը բժշկական ուսանող). երկուսի էլ խօսակցական լեզուն Տիգրանակերտի բարբառն էր. գրական լեզուին քիչ էին ծանօթ։

Խրբ.=Խարբերդի բարբառ. ուսումնասիրել եմ էջմիածնում, 1900 թուին, Խարբերդցի բժիշկ Անդրանիկ Յակոբեանի աջակցութեամբ։

Հմշ.=Համշէնի բարբառ. ուսումնասիրել եմ 1910 թուին Տրապիզոնում՝ Մալացի, Ապկիօնցի, Կիւշանացի և Ճօշարացի բազմաթիւ գիւղացիների և ուսուցիչների աջակցութեամբ։

Զթ.=Զէյթունի ենթաբարբառ. ուսումնասիրել եմ Պօլսում, 1910 թուին՝ Ազգային Կեդրոնական Վարժարանի բարձրագոյն դասարանի աշակերտներ՝ Օննիկ Մահտեսեանի և իշխանորդի Յ. Եաղուպեանի աջակցութեամբ. երկուսն էլ բնիկ Զէյթունցի. առաջինը Պօղպայիր կամ Շորվայեան թաղից, երկրորդը Ղարղըլար կամ Եաղուպեան թաղից։ Այս երկու թաղերը ներկայացնում են երկու տարբեր տիպ. ըստ այսմ մէջ բերած ձևերս էլ սովորաբար կրկին են. առաջինը Շորվայեան թաղի տիպն է, երկրորդը Եաղուպեան թաղի։ Գլխաւոր զանազանութիւնը r=յ և o=ռ ձայնափոխութեանց մէջ է։ Երբ դրուած է միայն մէ՛կ ձև, ուրեմն այդ ձևը ընդհանուր է երկու տիպերին։ Իսկ երբ միևնոյն թաղը երկու տարբեր ձև ունի, այդ ձևերը միացրել եմ կամ շաղկապով։

Հճ.=Հաճընի ենթաբարբառ. ուսումնասիրել եմ Երևանում, 1924 թուին, համալսարանի Պատմա-գրական բաժնի 3-րդ կուրսի ուսանող՝ Հաճնցի Արամ Գնդունիի (Թոփչեան) հետ, աշխատակցութեամբ նաև իր քրոջ՝ Թագուհի Գնդունիի։

Սվեդ.=Սուեդիայի բարբառ (Ասորիք). ուսումնասիրել եմ Երևանում, Սվեդիայից նոր եկած Մասիս Փանոսեանի հետ (գրաշար Պետհրատում, յետոյ վարիչ Ղարաքիլիսայի տպարանի և այժմ ուսանող), որ իր մայրենի բարբառը շատ լաւ գիտէր։ Դժբախտաբար մեր բառացանկը սկսւում է միայն Կ տառից։ Նախորդ Ա—Ծ տառերի բառերը դնում եմ Յաւելուածիս վերջի մասում։

Ակն.=Ակնայ բարբառ, այս բարբառով դրուած բոլոր բառերը քաղել եմ Մ. Մաքսուդեանի Le parler arménien d'Akn (Paris 1912) անուն աշխատութիւնից, ուր գաւառական ձևերը եւրոպական գիտական տառադարձութեամբ գրուած լինելով՝ պէտք է ներկայացնէին հարազատ հնչումը։

Սեբ.=Սեբաստիոյ բարբառ. պատրաստել եմ Երևանի մէջ՝ 1929 թուին. բառանիւթս տուել է Սուրէն Ալթունեան, բնիկ Սեբաստիա քաղաքից, ծն. 1902 թ. Երևան է եկել 1925 թ. Պօլիս շատ քիչ էր պանդխտել. ուսանող Պետ. համալսարանի (Տեխֆակ), այժմ ինժեներ. լեզուն պահում էր հարազատօրէն։

Ասլ.=Ասլանբէգի ենթաբարբառ. ուսումնասիրել եմ 1897—8 թուերին, Պարիզում, Ասլանբէգցի երիտասարդ Ա. Նալբանդեանի աշխատակցութեամբ։ Այս ենթաբարբառը գրեթէ ամէն բաղաձայնով վերջացող բառերի համար երկու ձև ունի. ա. բացարձակ ձեւ, որ բառի անկախ ձևն է (ինչ. հաց, մարդ է) և բ. փոփոխեալ ձեւ, որ բառի վերջին բաղաձայնի կրճատմամբ կամ թեթևացմամբ է կազմւում. ինչ. ճաս չէ «հաց չէ». մար* չունի «մարդ չունի»։ (Սրանց մասին աւելի ընդարձակ տե՛ս իմ Քննութիւն Ասլանբէգի բարբառին, Վիեննա. 1898)։ Ներկայ աշխատութեանս մէջ Ասլան-

բէգի ենթաբարբառի դէմ աւելորդ չեմ համարած գնել միշտ կրկին ձևերը, որոնցից առաջինը բացարձակ ձևն է, երկրորդը՝ փոփոխեալ ձևը։

Պլ.=Պոլսի բարբառ. իմ մայրենի բարբառս է, ինքս լինելով բնիկ Պոլսեցի, Սամաթիա թաղից, ծն. 1876 թ.։

Ռ.=Ռոտոսթոյի բարբառ. պատրաստեցի 1910 թ. Ռոտոսթոյի մէջ՝ հայկաբան և բանասէր Տիգրան Պաղտիկեանի աշխատակցութեամբ։

Նխ.=Նոր-Նախիջևանի բարբառ. պատրաստել եմ տեղի վրայ՝ 1907—1917 թուերին, տասնամեայ պանդխտութեանս մէջ, աջակցութեամբ գլխաւորապէս ուսուցիչ Սերովբէ Ջաթալպաշեանի։

Սչ.=Սուչավայի բարբառ. պատրաստել եմ էջմիածնի մէջ՝ 1898 թուին, Սուչավացի Կարապետ Կայնայեանի հետ, որ Սուչավայի հայ ժողովրդի կողմից ուղարկուած էր էջմիածին՝ Սուչավայի քահանայ ձեռնադրուելու համար։

Գ. Ել ճիւղ

Մրղ.=Մարաղայի բարբառ. պատրաստել եմ Թաւրիզի մէջ 1905—6 թուերին՝ Մարաղացի երկու հասուն աշակերտներիս՝ Պետրոս Հայրապետեանի և Գրիգոր Մնացականեանի աջակցութեամբ։ 1920 թ. անցնելով Մարաղա, նոյն աշխատութիւնը տեղի վրայ քննել և լրացրել եմ (տե՛ս իմ Քննութիւն Մարաղայի բարբառի, Երևան 1926, էջ 3—6)։

Սլմ.=Սալմաստի բարբառ. պատրաստել եմ Թաւրիզում՝ 1920 թ. Աշոտ քհ. Պօղոսեանի և իր ամբողջ ընտանիքի աջակցութեամբ։

Հւր.=Հաւարիկի բարբառ. այս բարբառով եղած բառերը հաւաքել եմ Գր. Տէր-Պօղոսեանի ուսումնասիրութիւնից (Բանբեր 1921—2, էջ 160—177). հեղինակը ծանօթ է գիտական ուղղագրութեան մեթոդներին, ուստի նրա տուած ձևերին կարելի էր վստահիլ։

Յիշուած 30 բարբառներից 15-ը այժմ ջնջուած են և հետևաբար նրանց բառարանը՝ գիտական ճշտութեամբ գրուած՝ բաւական կարևոր պէտք է համարել գիտութեան համար։

Այս բոլոր բարբառների ներկայացրած ձևերը դասաւորել եմ կանոնաւորապէս, որչափ որ կարելի էր տարբեր ուղղութեամբ ընթացող զանազան բարբառների ձևերը մի գծի վրայ դասաւորել։ Ամէնից սկիզբը դրւում են այն բարբառային ձևերը, որոնք ամէնից աւելի մօտ են գրաբարին. քանի հեռանան մայր ձևից, այնքան էլ հեռու կդրուին. ամէնից վերջը եկող ձևերը ամէնից աւելի տարբերներն են. միևնոյն ձևը ներկայացնող բարբառները շարուած են պարզ այբուբենական կարգով։

Բացի վերոյիշեալ 30 բարբառներից, որոնց բառերը լիովին ներկայացուած են այստեղ, երբեմն յիշատակւում են նաև զանազան ուրիշ բարբառների և ենթաբարբառների ձևեր, եթէ առանձին կարևորութիւն ընծայում են։ Այս բոլոր գաւառականների ցանկը դրուած է գրքիս սկիզբը՝ իրենց համառօտագրութեամբ։ Եթէ բառարանիս մէջ համառօտագրութիւնը դրուած է բարբառային ձևից առաջ, նշանակում է թէ բարբառային ձևը իմ կողմից ստուգուած գիտական ուղղագրութեամբ է. իսկ եթէ յետոյ է դրուած՝ ուղղագրութիւնը ստուգուած չէ և կամ որ նոյն է՝ գրական ձևով է։ Օրինակի համար ճիչ բառի տակ յիշւում են «Երև. Սլմ. Վն. ճչալ», բայց նաև «ճեճ-չել, ճճչել Արբ. Եւդ. Հճ. ճիճչ Նխ». առաջինը ճիշտ բարբառային արտա-

սանութեամբ է, երկրորդը և երրորդը գրականի ոճով՝ առանց ցոյց տալու թէ ճ, ն տառերը իսկապէս ի՛նչպէս են արտասանում (ճ, ջ թէ՞ չ՝)։

Գաւառական ձևերի մէջ յիշւում են նաև այն հայերէն բառերը, որ Թրքախօս հայերը պահած են դեռ՝ իբրև յիշատակ կամ մնացորդ իրենց երբեմնի մայրենի լեզուից։ Սրանցից էլ սակայն առել եմ միայն նրանք, որ որոշ տեսակէտով հետաքրքրական են. միւսները թողել եմ՝ յատկապէս տառադարձութեան անճշտութեան պատճառով։

Վերջապէս դրւում են միևնոյն արմատից յառաջացած զանազան գաւառական նորակերտ բառերը՝ առանց սակայն յատուկ ուշադրութիւն դարձնելու իւրաքանչիւրի բարբառային ճիշտ արտասանութեան։

Գաւառական ձևերի թւումը՝ բացի բարբառի ուսումնասիրութեան և գրաբար արմատի ծագման քննութեան նպատակից, կարևոր է նաև նրանով, որ գործնական կերպով ցոյց է տալիս, թէ գրաբար արմատը ի՛նչ չափով է պահուած ժողովրդական կենդանի լեզուի մէջ։ Կան որ բոլորովին կորած են (սրանք բնականաբար գաւառական ձև չունին, ինչպէս օր. բեղմճ, գաղիշ, բաշկիճակ), միւսները քիչ տեղ միայն պահուած են (օր. ճիւս (ձևան), ճիւր, սստիճ, որոնք կենդանի են դեռ Երև. Բլ. Խոտ. Մշ. Մկ. Սլմ. Ոզմ. Վն. Տփ.), վերջապէս երրորդ խումբը հայութեան մեծագոյն մասի մէջ պահուած է (օր. ճաց, ջուր, գիճի են)։ Նորակերտ գաւառական բառերի հաւաքումը նպատակ ունի ցոյց տալու, թէ կենդանի մնացած ձևերն էլ ի՛նչ աստիճանի կենդանութիւն ունին բարբառներում։

Ե. բաժին.—Հայերէնից փոխառեալ բառեր. այս վերջին բաժինը, որ սկսւում է ՓՈԽ. համառօտագրութեամբ, գրքիս ամէնից իւրայատուկ մասն է, և նպատակ ունի պարզելու հայերէնի ազդեցութիւնը շրջակայ օտար լեզուների վրայ։

Գիտունները առհասարակ զբաղուել են ուսումնասիրելով հայերէնի ծագումը, զարգացումը և նրա կրած ազդեցութիւնը օտարներից։ Ո՛չ մէկը չի հետաքրքրուած, թէ հայերէնն էլ ուրիշների վրայ ի՛նչ ազդեցութիւն է գործել։ Առանձին ուշադրութեամբ հետաքրքրուելով այս կարևոր խնդրով, ես առաջին անգամ Պօլսում 1893 թուին սկսեցի ուսումնասիրել լազերէնը, որ գիր և գրականութիւն չունի։ Բնիկների հետ յարաբերութեան մէջ մտնելով՝ վերջապէս կազմեցի լազերէնի Բառարանը և Քերականութիւնը, որ հրատարակեցի Պարիզում (H. Adjarian, Etude sur !a langue laze, արտ. MSL., հտ. X, 1897—8)։ Այստեղ ամփոփուած են նաև Klaproth-ի, Rosen-ի և Erckert-ի աշխատութիւնները։ Ինձնից 12 տարի յետոյ հրատարակուեց Մառի Լազերէն քերականութիւնը (СПет. 1910), իհարկէ շատ աւելի լիակատար ձևով։ Լազերէնի մէջ գտած մի խումբ փոխառեալ հայ բառերս՝ քաջալեր եղան ինձ շարունակելու քննութիւններս նաև կովկասեան ուրիշ լեզուների վրայ։ Ուսումնասիրեցի վրացերէնը և Չուբինովի բառարանից դուրս բերեցի հարիւրաւոր հայերէն փոխառութիւններ, որոնց վրայ ձայնաբանական մի յօդուած էլ հրատարակեցի Արարատի մէջ (1898 թ.)։ Վրացերէնից յետոյ անցայ ուտիերէնի, չերքէզերէնի ևն։ Թուրքերէնի մէջ էլ գտայ մի խումբ հայերէն փոխառութիւններ. բայց սրանք երկու նոր խնդիր երևան հանեցին. նախ՝ թէ Փոքր-Ասիոյ և Հայաստանի թուրք բարբառները ի՛նչ փոխառութիւններ ունին հայերէնից. երկրորդ՝ թէ տաճիկ լեզուի մէջ երևցած

մի քանի շատ յատկանշական փոխառութիւնները (ինչ. իղ, օրինակ, փերակ) իրոք հայերէնի՞ց են փոխառեալ, թէ պատահական նմանութիւն ունին։ Առաջին կէտի համար կոչ կարդացի Բիւրակն թերթի մէջ (1898, էջ 385—7) և ահա իրար ետևից մի քանի բառահաւաքներ հրատարակեցին իրենց ժողովածուները, որոնց մէջ կային հարիւրաւոր բառեր, որ թուրքերէնը փոխ էր առած հայերէնից։ Երկրորդ կէտի համար դիմեցի Ալթայական լեզուախմբին պատկանող զանազան լեզուների քննութեան, ստուգելու համար նրանց մէջ նոյն թուրք բառերը կա՞ն և ի՛նչ ձև կամ ի՛նչ ծագում ունին, հետևաբար փոխառութիւնը իրակա՞ն է, թէ սուտ։

Ալթայական լեզուախմբին դրացի է Ուգրօ-ֆիննական լեզուախումբը, որ առաջ նրա հետ ցեղակից էր համարւում։ Հիմայ այս կարծիքը ընդունուած չէ։ Բայց կան մի քանի հայերէն բառեր, որոնք ֆիննականին մօտենում են։ Այս ենթադրութիւնը պատճառ եղաւ, որ այս լեզուախմբի վրայ էլ ուշադրութիւն դարձնէի։

Թուրքերէնը և առհասարակ արևելեան լեզուները բաւական զօրեղ ազդեցութիւն են գործել եւրոպական լեզուների վրայ։ Այս ազդեցութիւնները երևան հանելու համար կան մի քանի ընտիր եւրոպական աշխատութիւններ։ Մտածելով, որ ազգով թուրքերէն բառերը կարող էին նախապէս հայերէնից փոխառեալ լինել, կարևոր համարեցի այս տեսակէտով մօտենալ նաև նոյն կարգի եւրոպական աշխատութեանց. և արդարև յուսախաբ չեղայ. գտայ նրա՛նց մէջ էլ բառեր, որոնք թուրքերէնի մէջ հայերէնից փոխ առնուելուց յետոյ, թուրքերէնի միջոցով տարածուել էին եւրոպական լեզուների մէջ։ Սրանք անուղղակի փոխառութիւններ են հայերէնից։

Վերջապէս կարևոր էր քննել մեր միւս դրացիների լեզուները. քրդերէն, եբրայեցերէն, արաբերէն, ասորերէն, ինչպէս նաև գնչուների լեզուն, որ հայերէնից բաւական ազդուած է։ Առաջինը կատարեցի Justi-ի քրդերէն բառարանի վրայ, երկրորդը Gesenius-ի բառարանի վրայ։ Քրդերէնը գրականութիւն չունէր. մեծագոյն գործը, որ քրդերէն լեզուով տպագրուած է, Աւետարանի թարգմանութիւնն է (տպ. Պօլիս 1857) և յետոյ ամբողջ Նոր Կտակարանը (Փէյմանէ նօ է խօիյէ մա Իսա էլ Մէսիհ, Լը Ըստամպօլտա, 1872)։ Ամբողջ այս գրքերը ուշադրութեամբ կարդալով հաւաքեցի և վկայութիւններով դրի այն բոլոր բառերը, որոնք հայերէնից փոխառեալ էին։ Թէև այս գրքերը Ամերիկեան Աստուածաշնչական ընկերութեան ձեռքով են տպուած, բայց հայի ձեռքով և հայերէն Նոր Կտակարանի վրայից թարգմանուած լինելով՝ թարգմանութեան մէջ ներմուծուել են այնպիսի հայերէն բառեր, որոնց քրդական համազօրը չկայ. այսպէս՝ ողջակէզ, երէց, հերետիկոս, աւետարանիչ, ասպարէզ են։ Ամբողջութեան համար յիշեցի նաև այս բառերը, թէև սրա՛նք իրապէս քուրդ լեզուի մէջ գործածական չեն։

Գնչուերէնը քննեցի Paspati-ի և Vaillant-ի գործերի վրայ։ Հայ բոշայերէնի համար լաւագոյն գործը Finck-ի աշխատութիւնն է, որ նոյնպէս ամբողջովին բառաքաղել եմ։

Արաբերէնի համար ձեռք առի Qamus-ի լայնածաւալ եռահատոր արաբերէնից թուրքերէն բառարանը, որ իր ընդարձակութեամբ Հայկազեանի 6 հատորին կհասնի։ Վեց ամիս տևեց այս աշխատութեան մանրամասն ընթերցումը։

Ասորերէնի համար գործածեցի Brockelmann-ի բառարանը. իսկ նոր

ասորերէնի համար գործածեցի Калашев-*ի ասորերէն-ռուսերէն և ռուսերէն-ասորերէն ընդարձակ բառարանը, որ հրատարակուած է* Сборн. матер... Кавказа, *հտ. 20, էջ 1—420 և որ ներկայացնում է Ուրմիոյ շրջանում և Կովկասում խօսուած նոր ասորերէն լեզուն։*

Առանձնապէս կարևոր էր քննել Փոքր-Ասիոյ (Կապադովկիոյ) յունարէն բարբառը, որ նոյնպէս փոխառութիւններ ունէր հայերէնից։ Այս մասին մի պատուական աշխատութիւն ունի Կարոլիդէս, որի գործը թարգմանուած է նաև հայերէնի (տե՛ս Նարցիմ, *Կապադովկիոյ գաւառին հին լեզուն և նորա այժմի յունարէն գաւառաբարբառը. Ծաղիկ 1891—3)։ Բայց թարգմանութիւնը կիսատ է. ես վերցրի յոյն բնագիրը, որ մեծ դժուարութեամբ կարելի եղաւ ձեռք բերել։*

Սորև տալիս եմ այն բոլոր բառարանների և այլ աշխատութեանց ցուցակը, որ կարդացել եմ ծայրից ծայր՝ որոնելու համար հայերէնից փոխառեալ բառերը։ Ապագայ աշխատաւորներին է մնում շարունակել այս գործը և հասցնել իր վախճանին։

Աբիկեան Մ.— Բառագիրք երեքլեզուեան, տաճկ. հայ. գաղղ. Պօլիս, 1888 և 1892։

Adjarian H.—Etude sur la langue laze, Paris 1898 (MSL, *հտ.* X):

Adjarian H.— Recueil de mots kurdes en dialecte de Novo-Bayazet, MSL *16, էջ 349—383.*

Ahlquist A.—Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen, Helsingfors 1875.

Ahlquist A.— Über die Sprache der Nord-Ostjaken, Helsingfors 1880.

Ahlquist A.—Versuch einer Moksha-Mordwinischen Grammatik. S. Petersburg 1861.

Աւթանտիլեանց — Համառօտութիւն հայկական քերականութեան Ուտեաց լեզուի, արարեալ ի Կարապետ նուաստագոյն չնչին դպրէ Ղահրամանեան Աւթանտիլեանց տաշբուլաղցւոյ, յաշակերտութենէ աստուածահաճոյ Յովսեփայ վարդապետի. 1842 (Bibl. nat. supp. arm. 66. *գործածել եմ Կ. Բասմաջեանի արտագրութիւնը, որ բարի եղաւ իմ տրամադրութեան տակ դնելու)։*

Böhtlingk.—Über die Sprache der jakuten. S. Peters. 1851 *(ընդարձակ գործ)։*

Brockelmann.—Lexicon Syriacum, Berlin 1895.

Brosset.—Aperçu général de la langue géorgienne, JAs. Paris 1834, *հտ. XIV, էջ 369—405 (ասում է թէ աչքից է անց կացրել Աւգերեանի բառարանը և գտել է 250 վրացի բառ. Վախտանգի աշխատութեան մէջ կայ 150 հայ. արաբ. և պրս. փոխառեալ բառ)։*

Будаговъ А.—Сравнительный словарь турецко-татарскихъ нар. *2 հտ.* С. Петер. 1869.

Castren.—Grundzüge einer tungusischen Sprachlehre. S. Peters. 1856.

Castren.—Versuch einer ostjakischen Sprachlehre. S. Peters. 1858.

Castren.—Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre. S. Peters. 1857.

Erckert R.—Die Sprachen der Kaukasischen Stammes. Wien 1895 *(կով-*

կասեան 30-ի չափ լեզուների բառարանն է. դժբախտաբար սխալներով լի)։

Gesenius W.—Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch. Leipzig 1910.

Justi-Jaba.—Dictionnaire kurde-français. S. Péters. 1879.

Калашевъ А.—Айсорско-Русскій словарь (Сборн. матер.. Кавказа, *հտ. 20, էջ 241—420, նոյնը ունի նաև ռուս.-ասոր. բառարան, անդ՝ էջ 1—239,—Ուրմիոյ և Կովկասի մէջ խօսուած ասորերէնի բառարանն է, որից քաղած բառերս համառօտագրել եմ «Ն. ասոր.» ձևով)։*

Կարապետեան Գ. Չէքի.—«Մեծ» բառարան օսմաներէնէ հայերէն. Պոլիս 1912.

Καρολίδου Π.—Γλωσσαριον συγκριτικον ελληνοκαππαδοκικων λεξεων. *Զմիւռնիա 1885*

Klaproth.—Kaukasische Sprachen, Halle-Berlin 1814.

Klaproth.—Asia polyglotta. Paris 1823.

Klaproth.—Vocabulaire géorgien-français. Paris.

Latham.—Elements of comparative philology. London 1862. *(Կովկասեան լեզուների վրայ է խօսում էջ 268—282).*

Loewe L.—A. Dictionary of the circassian language. 1854.

Marcel Devic L.—Dictionnaiere étymologique des mots français d'origine orientale. Paris 1876.

Марръ Н.—Грамматика чанскаго (лазского) языка. С. Петер. 1910.

Gustav Meyer.—Türkische Studien. SWAW *հտ. 128 (1893).*

Miklosich F.—Die Türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. Wien 1889—90.

Miklosich F.—Die Fremdwörter in den slawischen Sprachen, Wien 1867.

Мохира М. В.—Кумыкско-русскій Словарь. *տե՛ս* Сбор. матер... Кавказа, *հտ. 17 (1899), էջ 45—95.*

Muss-Arnolt.—Assyrisch-englisch-deutsches Handwörterbuch, Berlin 1905.

Պայազատ Աբգար.— Բառարան ուտիերէն (անտիպ).

Paspati.—Etudes sur les Tchinghianés ou Bohémiens de l'Empire ottoman. Constantinople 1870 *(գնչուերէն՝ ընդարձակ՝ բառարան է)։*

Pavet de Courteille.—Dictionnaire Turk-oriental. Paris 1870. *—Ջաղաթայերէնի բառարանն է, որ կազմուած է* ابوشقه *կոչուած հին ձեռագրից. սա Նէվայիի (+ 1500) գործերի բառարանն է և կազմուած է ԺԶ դարում. այս գիրքը* Véliaminof-Zernof *հրատարակեց նախ՝* Dictionnaire Tchaghataï-turc *անունով. նոյնի համառօտութիւնը տպուեցաւ Պոլիս, իսկ* P. de Courteille *օգտուելով նաև ուրիշ աղբիւրներից՝ պատրաստեց վերոյիշեալ գործը։*

Qamus.— *բուն անունն է* الاوقيانوس البسيط al-uqiyānūs al-basīt *(ովկիանոս ընդարձակ). Թարգմանութիւնն է* القاموس المحيط al-qāmūs al-muhīt *(համատարած անդունդը ծովու). բ. տպ. Պոլիս 1250. Թուրքերէն և արաբերէն բացատրութեամբ. 3 ստուար հատոր, ընդամէնը 2855 մեծադիր էջ։*

Radloff.—Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte. S. Peters. 1893.

Rosen.—Über die Sprache der Lazen. Berlin 1843.

Shaw R. B.— A Sketch of the turki language as spoken in eastern Turkistan (Kàshgar and Yarkand). Calcutta 1880.

Schiefner A.—Versuch über die Sprache der Uden, C. Петер. 1863.

Schiefner A.—Versuch einer jenissei-ostjakischen und kottischen Sprachlehre. Peters. 1858.

Schiefner A.—Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen. Peters. 1855.

Tchoubinoff.—Dictionnaire Céorgien-russe-francais. Péters. 1840. *ունինք նաև սրա նոր տպագրութիւնը միայն վրաց-ռուս.*

Vaillant J. A.—Grammaire, dialogues et vocabulaire de la langue des Bohémiens ou Cigains. Paris 1868.

Vámbery.—Čagataische Sprachstudien, enthaltend grammatikalishen Umriss, Chrestomathie und Wörterbuch. Leipzig 1867.

Vámbery.—Etymologisches Wörterbuch der Türko-tatarischen Sprachen. Leipzig 1878.—*Համեմատական ոճով քննուած են ույղուր, չաղաթայ, օսմանեան, Կազանի, Ատրպատականի, Թիւրքմէն, Ալթայի, չուվաշ, կոյբալ-կարագաս և հաքութ լեզուները։*

1934 յունվ. 8
Երևան

ՀԱՄԱՌՕՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

(Հին հայ մատենագրութիւն)

(աստղանիշները ուկեդարեան)*

Արգ.	*տե՛ս ՍԳր.*
Աբերկ.	*Վարք Աբերկիոսի եպիսկոպոսի. տե՛ս Ակինեան, Նիւթեր հայ վկայաբանութեան, Վիեննա 1914, էջ 1—32։*
Աբր. կրետ.	*Աբրահամ կաթողիկոսի Կրետացւոյ Պատմագրութիւն անցիցն իւրոց՝ և Նադր-շահին Պարսից. Վղրշպտ. 1870 (իբրև յաւելուած ունի նաև մի կոնդակ և Պատմութիւն Անւոյ՝ նոյն հեղինակից).—ԺԸ դար։*
Աբր. մամիկ.	*Աբրահամ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի Թուղթ առ Վաչագան և Պատմութիւն վասն ժողովոյն Եփեսոսի. հրատ. Հ. Բ. Սարգիսեան, Վենետ. 1899.—Զ դար։*
Ագաթ.	*Ագաթոն կամ Ագաթորոն, յԱնյաղթ փիլիսոփայի ասացեալ վասն ժամանակին որ յայտնելոց է... հրատ. Բազմ. 1913, էջ 396—400։*
**Ագաթ.*	*Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց. Տփղիս 1909։*
Ագապ.	*Արտագրութիւն յորդորական ըլխոցն Ագապետոսի սարկաւագի. հրատ. Տաշեան, Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնք, հտ. բ, էջ 160—199։*
Ադամ.	*Առաքել Սիւնեցի, Ադամգիրք. հրատ. Հ. Մ. Պոտուրեան, Վենետիկ 1907 (ԺԵ դար).*
Աթ., Աթան.	*Սրբոյն Աթանասի Աղէքսանդրիոյ հայրապետի Ճառք, թուղթք և ընդդիմաս(ա)ցութիւնք. Վենետիկ 1899.*
Աթան. սղմ.	*Աթանասի եպիսկոպոսապետի Աղէքսանդրացւոյ Սաղմոսաց մեկնութիւն. Պոլիս 1801, էջ 5—53։*
Աթ. անտ.	*Վարք սրբոյ հօրն մերոյ Անտոնի աբբայի, ըստ հին թարգմանութեան, համառօտեալ ի ճառընտիրս (ըստ ՆՀԲ)։*
Աթ. հմբ. խչ. կուս. ի ստեփ. են	*Ճառ ի համբարձումն Քրիստոսի կամ ի վերացումն Տեառն և ի խաչն, ի Կոյսն և ի Ստեփաննոս. թարգմանութիւն միջին կամ անհարթ։ Կայ և հանգանակ նորա նոր թարգմանութեամբ ի լատինէ (ըստ ՆՀԲ)։*
Ախտարք	*Անպէտ գրութիւն անպիտան ոճով ի վերայ բախտից և վիճակաց ըստ գուշակական աստղահմայութեանց, սուտ բնախօսութեանց և որոց ի նոցին սակի են (ըստ ՆՀԲ)։*
Աճառ. ծն. մկրտ. պասեք. նոր կիր. պենտեկ. խչ. մակար. կիպր. կարկտ. աղք. ժղ. են։	*Յօնական ճառք և բեմբասացութիւնք Գրիգորի աստուածաբանի, գրեալք ուրոյն կամ սփռեալք ի Ճառընտիրս. որպէս ի Ծնունդ և ի Մկրտութիւն Տեառն, ի Պասեքն կամ ի Պասքայն, ի Նոր կիրակէն, ի Պենտեկոստէն, ի խաչն, և ի Մակարայեցիս, և ի Կիպրիանոս, և Յաղագս կարկտի, և Աղքատսիրութեան, որպէս և ի Մեկնութիւն ի ժողովողն. գործ առաջին թարգմանչաց՝ քաջ հայկաբան՝ խառն ընդ հելլենախօսութեան (ըստ ՆՀԲ)։—Տե՛ս և Ճառընտ., Գր. աճառ. ծն., Գր. սքանչ. ծն. քս.։*
Աճազգ.	*տե՛ս Իգնատ. թղ.*
Աղեքս.	*տե՛ս Պատմ. աղեքս.*
Աղթամ.	*Գրիգոր Աղթամարցի և իր տաղերը. հրատ. Կ. Կոստանեանց. Թիֆլիս 1898 (ԺԶ դար)։*
Ամբ.	*տե՛ս ՍԳր.*

Ամիրտ.	Ամիրտովլաթ Ամասիացի, Անգիտաց անպէտ են. (ըստ ՀԹուս).—ժԵ դար։
Ամովս.	տե՛ս ՍԳր.
Այրիվ.	Մխիթար Այրիվանեցի, Նորագիւտ արձանագրութիւն և երկեր, հրտր. Գ. արք. Յովսէփեանց, Երուսաղէմ 1931.
Անան. գիտ.	Անանիա Շիրակացի, զանազան գիտական գրուածքներ. հրար. Գ. Տէր-Մըկըրտչեան, Վաղարշապատ 1896.—Է դար։
Անան. եկեղ.	Անանիայի վարդապետի Նարեկացւոյ՝ հօրեղբօր մօր սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ, ճառ ի վերայ եկեղեցւոյ՝ պերճ և փառացի ոճով, հանդերձ անսովոր բարդութեամբք բառից, ուղղեալ ընդդէմ Թոնդրակեցւոց (ըստ ՆՀԲ).—Ժ դար։
Անան. զղջ. կամ քհ., ի յհ. մկ., ի յովն., ի պետր.	Անանիայ քահանայի (Շիրակացւոյ կարծեցեալ յոմանց) խրատ առ քահանայս, և վասն խոնարհութեան, և յորդորական բան վասն զղջման և արտասուաց պարզ և վայելուչ ոճով։ Եւ Անանիայի ուրումն վարդապետի բանք ի Յովհաննէս Մկրտիչ, ի Պետրոս առաքեալ և ի Յովնան եւ. լաւ եւ ոճով (ըստ ՆՀԲ տե՛ս և յաջորդը)
Անան. Թրգ.	Անանիա Թարգմանիչն և իւր գրական գործոց նմոյշներ. հրտր. Հ. Բ. վրդ. Սարգիսեան, Վենետ. 1899.—Սրա մէջ. էջ 1—14 «Երանելւոյն Անանիայի Հայոց վարդապետի ի խորհուրդ Յովնանու մարգարէին», որ ըստ ՆՀԲ յիշուած է Անան. նին. և Անան. յովն. ձեւերով։
Անան. ժմնկ.	Անանիա Շիրակացւոյ ժամանակագրութիւնն է. ըստ ՆՀԲ համառօտագրըւած Շիր. քրոն.։ Հրատարակուած է Վենետիկ 1904 «Անանուն ժամանակագրութիւն խմբագիր յօրինեալ յէ դարու» վերնագրով. հրտր. Հ. Բ. Սարգիսեան։
Անան. խոստ.	Անանիա Նարեկացի. Գիր խոստովանութեան. Վղրշպտ. 1892 (արտատպ. Արարատից, 1892, էջ 6—18).—Ժ դար։
Անան. շիր.	տե՛ս Շիր.
Անան. սանահն.	տե՛ս Սանահն.
Անան. քեր.	Անանուն մեկնիչ Քերականին. հրտր. Թր. քեր. էջ 127—156.
Անգ.	տե՛ս ՍԳր.
Անթիպատր.	Անթիպատրոսի Բոստրացւոց եպիսկոպոսի բանի մը ճառք Թարգմանեալ միջակ ոճով ի կարգի Ճառընտրաց (ըստ ՆՀԲ)։
Անկ. գիրք առաք.	Անկանոն գիրք առաքելականք. հրատ. Վենետիկ 1904.
Անկ. գիրք հին կտ.	Անկանոն գիրք հին կտակարանաց. հրատ. Վենետիկ 1896.
Անկ.գիրք նոր կտ.	Անկանոն գիրք նոր կտակարանաց. հրատ. Վենետիկ 1898։
Անյ. բարձր.	Դաւիթ Անյաղթի ճառ ի ս. խաչն, որի սկիզբն է Բարձրացուցէք. տե՛ս նաև Գիտ. և Դաւ. անյ.
Անյ. հց. խմ.	Հարցուածով պիտառութիւն (ըստ ՆՀԲ).
Անյ. պորփ. Անյ. ստորոգ. Անյ. պերիարմ. Անյ. վերլծ. արիստ Անյ. առածք	Լուծմունք հինգ ձայնից Պորփիւրի, և Ստորոգութեանց, և Պերիարմենիասի, և Վերլուծական գրոց Արիստոտէլի … ի սոսին վերածին և Առածք հինգ վասն սահմանի և բաժանման և նկատումն Արիստոտէլի (ըստ ՆՀԲ).—տե՛ս և Սահմ., Քեր., Դաւ. անյ.
Անսիզք	Անսիզք Անտիոքայ. Թրգմ. Սմբատ Գունդստապլի՝ ֆրանսերէն լեզուից, նախ քան 1265 Թ. (միջին հայերէն լեզւով). Վենետ. 1876։
Աշխ.	«Նշանակս է աննշան առ մեզ, զի այսպէս գնի ի հատուածս բառարանի Ստեփաննոսի Լեհացւոյ» (ըստ ՆՀԲ)։
Առակ.	տե՛ս ՍԳր.
Առաք.	Գիրք Առաքինութեանց, անդրաձեցեալ ի լաթինականէն ի հայ բարբառ (ԺԳ դար). հրտր. Մխիթար Աբբայ. Վենետ. 1721 (ըստ ՆՀԲ թարգմանիչն է Յակոբ Ջահկեցի)։
Առաք. լծ. սահմ.	Լուծմունք յաղագս Սահմանացս Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի՝ Տէր Առաքելի … աշակերտի,.. Գրիգոր Տաթեւացւոյ. հրտր. Դաւիթ Անյաղթի կից՝ էջ 147—648. մնացեալը պակաս էր. Թուի տպ. Մատրաս 1797.—ԺԵ դար։
Առաք. կենդ.	Վասն երկոտասան կենդանակերպիցն.... (տաղ) ասացեալ ի յԱռաքել վարդապետէ. տպ. յԵրզն. երկն. էջ 62—73.—ԺԵ դար։

Առաք. Նար.	*Տէր Առաքել վարդապետի ասացեալ Ներբողեան ի Ս. Գրիգոր Նարեկացին, տե՛ս Նարեկ. Զմիւռնիա 1870, էջ 473—6։*
Առաք. պատմ.	*Առաքել վարդապետի Դավրիժեցւոյ Պատմութիւն (1662 թ.), հրատ. Վաղարշապատ 1884.*
Առաք. տաթև.	*Առաքել վարդապետի Ներբողեան առ քաջ հոետորն... մեծն Գրիգոր Տաթևացի. տե՛ս Տաթև. ամ. էջ 716—9.—ԺԵ դար։*
Առ որս.	*Գիրք ճառից Ս. Գրիգորի Աստուածաբանի Նաղիանզացւոյ (ըստ ՆՀԲ. տե՛ս նաև Աճառ.)։*
Ասար.	*Բժշկարան Ասար Սեբաստացւոյ (ըստ Հրաչ.)—ԺԷ դար։*
Ասող.	*Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական. հրատ. Մալխասեան. Պետերբ. 1885։ [Սրա կորած Ե և Զ գլուխները իբր թէ գտել և հրատարակել է Ա. Տէր-Միքէլեան, Արրտ. 1892, էջ 749—54. բայց այդ գլուխները արդէն կան].—ԺԱ դար։*
Ասոր. դատ.	*Ասորական Դատաստանագիրք, հրատ. Ա. վրդ. Ղլտճեանց, էջմիածին 1917։*
Արիստ աշխ. *կամ առաք.* *կամ ստորոգ. են*	*Գործք Արիստոտելի փիլիսոփայի Ստագիրացւոյ, թարգմանեալք ի Դաւթէ Անյաղթէ, կամ մասամբ յառաջնոցն քան զնա Երկոքին թուղթքն առ Մեծն Աղեքսանդր՝ վասն Աշխարհի և վասն Առաքինութեանց, են ըստ բաւականին հայկաբան և ընտիր. իսկ Ստորոգութիւնքն, Պերիարմենիասն, և որ ի սոցին սակի, են անպէտ և անշուք հելլենաբանութիւն նիւթական (ըստ ՆՀԲ)։*
Արիստակ. գրչ.= *Գրչ. արիստակ.*	*Արհեստ գրչութեան Արիստակեայ ուրումն՝ ի պէտս ուղղագրութեան տառից և բառից, իբրև մասն Քերականութեան, յիշատակեալ և յԵրզնկացւոյն, որպէս երիցագոյն քան զինքն ժամանակաւ (ըստ ՆՀԲ)։—ԺԲ դար։*
Արիստ. լաստ.	*տե՛ս Լաստ.*
Արիստակ.մկրտ. *Արիստակ. նաւակ.*	*Ճառ Արիստակիսի ուրումն վարդապետի (եթէ չիցէ Լաստիվերտցին) ի Մկրտութիւն Տեառն և ի փորձութիւն անապատի կամ յաւթօրեայ նաւակատիս զկնի յայտնութեան՝ վայելուչ և կարգաւոր ոճով (ըստ ՆՀԲ)։*
**Արիստիդ.*	*Խօսք Սրբոյն Արիստիդեայ իմաստասիրի Աթենացւոյ. Վենետիկ 1878 (որից էջ 5—12 ասկեզարեան, էջ 14—22 յետին)։*
Արծր.	*Թովմայ Արծրունւոյ Պատմութիւն. Պետերբ. 1887։ (Այստեղ իբր Լ գլուխ եմ նշանակել էջ 262—8 թերթերը, որոնք տպագրեալի մէջ գրուած են իբրև ԻԹ գլխի շարունակութիւնը)։—Թ դար։*
Արձ.	*Արձանագրութիւն (մօտին դրուած թուականը և աղբիւրը)։*
Արշ., Արշար.	*Գրիգորիսի Արշարունեաց կամ Աշարունեաց եպիսկոպոսի ի Է դարու, Մեկնութիւն ընթերցուածոց, մանաւանդ ճրագալուցի ծննդեան և յարութեան, ընտիր և ճարտարախօս հայկաբանութեամբ (ըստ ՆՀԲ, տե՛ս և Լծ. կոչ.)։*
Աւետ.	*Աւետարան։*
Բարիղ. յհ. մկ.	*Բարիղայ Աղեքսանդրու հայրապետի ճառ պանծալի ի գլխատումն Յովհաննու Մկրտչի՝ վայելուչ թարգմանութեամբ (ըստ ՆՀԲ)։*
Բանք աղ.	*Բանք վասն խարող աղուէսուն և չարութեան նորա. տե՛ս Վրդ. առ. III. էջ 179—192։*
Բանք իմ.	*Բանք խրատուց նախնի իմաստասիրաց (Է դար). Սոփերք Ա հտ. Վենետ. 1853.*
Բար.	*Բարուախօս (=Եպիփ. բարոյ. ըստ ՆՀԲ). հրատր. Վրդն. առ.* III. *էջ 131—175.*
Բարուք.	*տե՛ս ՍԳր.*
Բենիկ.	*Աղօթք Յովհաննու Վանանդեցւոյ Բենիկ կոչեցեալ վարդապետի. Սոփերք ԻԱ հտ. Վենետ. 1861.*
Բժշ.	*Բժշկարան (զանազան դարերից). ըստ ՆՀԲ։*
Բնլ. ճշմ.	*Բանալի ճշմարտութեան (Քրիստոնէական Պաւլիկեանց), գրեալ 1752 թ. հրատարակեց անգլ. թարգմանութեամբ* Conybeare, Key of truth, Oxford *1895.*
**Բուզ.*	*Պատմութիւն Բուզանդ Փաւստոսի. Վենետ. 1889.*
Բռ. հին	*տե՛ս Հին բռ.*
Բռ. ստեփ. լեհ.	*տե՛ս Ստեփ. լեհ.*
Բրս. մրկ.	*Մեկնութիւն Ս. Աւետարանին, որ ըստ Մարկոսի, արարեալ երանելւոյն*

	Բարսղի… Ճոն կոչեցելոյ. Պոլիս 1826.—ԺԳ դար։
Բրս. հց. կամ ճգն. կրօն. կանոն.	*Ս. Բարսղի մեծի Կեսարացւոյ Գիրք Հարցողաց, և Ճգնողականաց, և Սահմանք և կանոնք կրօնաւորականք (ըստ ՆՀԲ)։*
Բրս. պհ.	*Ճառ գեղեցիկ ի Մեծ պահս, ուրոյն յայլոց բանից ի վերայ պահոց (ըստ ՆՀԲ)։*
Բրս. ող. թղթ. ապաշխ. գոհ. ողորմ. արբեց. վաշխ. մախ. չար. ընչեղ. գորդ. յուդիտ. ծն. տեառն ընդ առաջ են.	*Այն են մեկնութիւնք այլ և այլ Սաղմոսաց, պէսպէս թուղթք, ճառք ապաշխարութեան, գոհութեան, ողորմութեան և աղօթից, ճառք ընդդէմ արբեցողաց, վաշխի, մախանաց, չարեաց, ընչեղաց, և ի Գորդիոս վկայն, և ի Յուդիտայ, և այլ ճառք ի տօնս տէրունականս ըստ Ճառընտրաց (ըստ ՆՀԲ)։*
Բրս. հայեաց. կամ յիշեցրանէ. քարոզ. աղ. են	*Ճառ ի վերայ բանին Մովսեսի. Հայեա՛ց յանձն քո, կամ զգոյշ լեր անձին քում. և ի սկիզբն Աւետարանին Յովհաննու. և զանձք կամ աղօթք ի կարգի հին Մաշտոցաց կամ Ճաշոցաց (ըստ ՆՀԲ)։*
Գագիկ առ ռոմանոս	*Այն է թուղթ Գագկայ Ա. արքայի Արծրունեաց՝ գրեալ առ Ռոմանոս կայսր յունաց, ըստ յառաջ բերելոյ Մատթէոսի Ուռհայեցւոյ (ըստ ՆՀԲ. տես Ուռհ. և Գիրք Թղ. ձբ).—Ժ դար։*
Գաղ.	*տե՛ս ՍԳր.*
Գաղիան.	*Հատընտիր բառք բժշկարանին Գաղիանոսի կամ Գաղենոսի մեծանուն բժշկապետի, ի յունականէ… թարգմանեալ և մեկնեալ ի հայ բարբառ (ըստ ՆՀԲ)։*
Գամագտ.	*տե՛ս Մագ.*
Գանձ. Գնձ.	*Հաւաքումն եկեղեցական երգոց՝ որ զանձք կամ քարոզք կոչին (ըստ ՆՀԲ)։*
Գառն.	*Աղօթամատոյց Յովհաննու վարդապետի Գառնեցւոյ. Վենետիկ 1911. տե՛ս և ՅՀ. գառն.—ԺԳ դար։*
Գեննադ.	*Գեննադայ պատրիարգին յունաց ի Կոստանդինուպոլիս ի Ե դարու՝ ճառ ի Նիկիւէացիս են (ըստ ՆՀԲ)։*
Գերմ. թղթ.	*Թուղթ Ս. Գերմանոսի պատրիարգին յունաց… զոր ասի թարգմանեալ… Ստեփաննոս Սիւնեցի (ըստ ՆՀԲ).—Ը դար։*
Գէորգ գրչ.	*Արհեստ գրչութեան Գէորգեայ վարդապետի՝ զոյգ ընդ գրչութեան Արիստակեայ՝ յիշատակեալ և ի Քեր. երգն. (ըստ ՆՀԲ).—ԺԳ դար։*
Գէ. ես.	*Գէորգեայ… վրդ. Մեկնութիւն մարգարէութեանն Եսայեայ (ըստ ՆՀԲ).—ԺԳ դար։*
Գիրք առաք.	*տե՛ս Առաք.*
Գիրք թղ.	*Գիրք թղթոց, Թիֆլիս 1901 (ԾՁ թղթի սկիզբը, որ պակասում է, տե՛ս Յճխ. էջ 300)։*
Գիրք հերձ.	*Գիրք հերձուածոց. հրտր. Միաբան. Արրտ. 1892, էջ 93—114։*
Գիրք մոլութ.	*տե՛ս Մոլութ.*
Գիւտ թղթ. առ վաչէ	*Թուղթ երանելւոյն Գիւտայ… առ Վաչէ Աղուանից արքայ… ի կարգի պատմութեան Մ. Կաղանկատուացւոյ (ըստ ՆՀԲ).—Ե դար։*
Գիւտ նշ. թաղ.	*Գիւտ նշխարաց Թադէոսի առաքելոյ. Սոփերք հտ. Ը, էջ 83—97. Վենետիկ 1853։*
Գծ., Գործ.	*տե՛ս ՍԳր.*
**Գոր. և շմ.*	*Ագաթանգեղոսի աղբիւրներից, յիշատակ դատակնքաց Գորիա և Շմոնի վկայից. հրտր. Միաբան. Վղրշպտ. 1896։*
Գր. ածար. ծն.	*տե՛ս Ճառընտ.*
Գր. աղթամ.	*տե՛ս Աղթամ.*
Գր. եր.	*Գրիգոր Երէցի շարայարութիւն ժամանակագրութեան Մատթէոսի Ուռհայեցւոյ. տե՛ս Ուռհ. էջ 369—429. տպ. Վղրշպտ. 1898.—ԺԲ դար։*
Գր. լուս.	*տե՛ս Յճխ.*
Գր. կթ.	*Գրիգորիսի կաթուղիկոսի Բան պիտանի. հրտր. Արրտ. 1892, էջ 1097—9։*
Գր. հր.	*Այն է հրահանգք հաւատոյ և բարի վարուց… զոր իրաւամբք ոմանք դասեն ի կարգ Նարեկի, և այլք տարտամ թողուն զմականունն, և ոչինչ անյարմար դատին Գրիգորի Սկեռացւոյ (ըստ ՆՀԲ)։*

Գր. մաշկ.	տե՛ս Մաշկ.
Գր. Նար. մատ.	Գրիգորի Նարեկայ Վանից վանականի Մատենագրութիւնք. Վենետիկ 1840։ Ժ դար.—պարունակում է՝
—Նար.	Նարեկ մատեան ողբերգութեանց. էջ 1—268։
—Նար. երգ.	Մեկնութիւն Երգոց երգոյն Սողոմոնի. էջ 269—367.
—Նար. խչ.	Պատմութիւն և ներբող Ապարանից Ս. խաչին, էջ 371—406.
—Նար. կուս.	Գովեստ երգարանութեան Տիրուհւոյ կամ Գովեստ կուսի. էջ 407—423.
—Նար. առաք.	Ներբողեան գովեստի ի համօրէն գունդս Առաքելոցն. էջ 424—438.
—Նար. մծբ.	Բան նուիրական գովեստի ի մեծ և յերջանիկ հայրապետն ի Ս. Յակոբ եպս.., Մծբին քաղաքի, էջ 439—454։
—Նար. գնձ.	Գանձք, էջ 455—463։
—Նար. տաղ.	Տաղք, էջ 464—482։
—Նար. խր.	Բան խրատու վասն ուղիղ հաւատոյ և մաքուր վարուց առաքինութեան. էջ 483—533 (երկբայելի)։
—Նար. յովէգ.	Մեկնութիւն «Ո՞վ է դա»-ի (ըստ ՆՀԲ)։
Գր. սկևռ.	տե՛ս Սկևռ.
Գր. սրկ. լս.	Գրիգորի սարկաւագապետի Ներբող ի Ս. Գր. Լուսաւորիչ. Սոփերք հտ. Դ. տպ. Վենետիկ 1853.—ԺԲ դար։
Գր. սքանչ.	Ճառք զանազանք Ս. Գրիգորի Սքանչելագործի Նէոկեսարիոյ եպիսկոպոսի յԳ դարու, գտեալք ի Ճառընտիրս (ըստ ՆՀԲ)։
*Գր. սքանչ. ծն. քս.	Գրիգորի Սքանչելագործի խօսք ի Ծնունդն Քրիստոսի. հրտր. ՀԱ 1912, էջ 469—476 (արտատպ. Վարդանեան, Դասական մանր բնագրեր, Վիեննա 1913, էջ 18—41)։
Գր. տղ.	Գրիգորի Տղայի նամականի. Վենետիկ 1865 (=ըստ ՆՀԲ Գր. տղ. թղթ.).—ԺԲ դար։
Գր. տղ. եղմ.	Ոտանաւոր Ողբ ի վերայ առման Երուսաղէմի ի Սալահադինայ... յամի 1187 (ըստ ՆՀԲ)։
Գրիգ. ժմ.	Գրիգորի ուրումն Թարեխ տաճկաց. Ժամանակագրութիւն 1703 թուից. տե՛ս Սամ. անեց. էջ 200—203։
Գրչ. արիստ.	տե՛ս Արիստակ. գրչ.
Դամասկ.	Ս. Յովհաննու Դամասկացւոյ՝ հզօր վարդապետի յունաց ի Ը դարու,...գործ իմաստասիրական և աստուածաբանական, թարգմանեալ մասամբ ի ձեռն Սիմէոնի ուրումն քահանայի ի վրաց լեզուէ ի հայ բարբառ... կայ և լոկ իմաստասիրական մասն գործոց Դամասկացւոյ՝ լաւ ևս թարգմանեալ ի յունէ ի հայ ի ձեռն Բագարատայ Մամիկոնեան, այլ քաղուածով համառօտեալ (ըստ ՆՀԲ)։
Դան.	տե՛ս ՍԳր.
Դատ.	տե՛ս ՍԳր.
Դաւ. անյ.	Դաւիթ Անյաղթի գործերը. տպ. Կորիւն, Մամբրէ, Դաւիթ հաւաքածոյի մէջ. Վենետ. 1833։
Դաւ. բան.	Դաւթի փիլիսոփայի Բան հաւատոյ ևն. Արրտ. 1906, էջ 261—272։
Դաւ. բէգ.	Ընտիր Պատմութիւն Դաւիթ Բէգին և պատերազմաց հայոցն խափանու. (ԺԸ դար). Վղրշպտ. 1871։
Դաւ. սալաձ.	տե՛ս Սալաձ.
Դաւ. սղմ.	Դաւթի փիլիսոփայի Յաղագս Սաղմոսաց Դաւթի. տպ. Պօլիս 1801, իբր շարունակութիւն Աթան. սղմ. էջ 71—165։
Դաւ. քեր.	Դաւթի փիլիսոփայի Մեկնութիւն Քերականի. տե՛ս Թր. քեր. էջ 79—124։
Դաւան.	Two armenian Creeds (երկու դաւանութիւն). հրտր. Ակինեան, արտ. Harvard theological Review, հտ. 23, 1931 թ.
Դիոն. երկն. եկեղ. ածայ. թղթ. ևն.	Ս. Դիոնեսիոսի Արիսպագացւոյ յԱթենայ... գիրք յաղագս երկնային քահանայապետութեանց, այսինքն դասակարգութեան հրեշտակաց, և յաղագս եկեղեցական քահանայապետութեան, այսինքն բովանդակ լրման կարգաց եկեղեցւոյ, և յաղագս Աստուածային անուանց, իմա՛ ստորոգելեաց Աստուծոյ, և խորհրդական աստուածաբանութեան՝ ըստ յայտնութեան եղելոյ առ մարգարէս և առ առաքեալս... և թուղթք առ զանազանս Թարգմանութիւն

	Ստեփաննոսի Սիւնեցւոյ… իսկ նոր թարգմանութիւնն Ստեփաննոսի Լեհացւոյ ի լատինէ… Այլ թուղթն Դիոնեսիոսի առ Տիտոս վասն փախման Կուսին, որ կայ ի Ճառընտիրս, է հնագոյն թարգմանութիւն նախնեաց (ըստ ՆՀԲ, տե՛ս և յաջորդը)։
Դիոն. ննջ.	*Դիոնեսիոսի Արիսպագացւոյ Պատասխանի թղթոյն Տիտոսի եպս. Կրետացւոյ, յաղագս ննջման Ս. Աստուածածնի. հրտր. Սրուանձտեան, Հնոց և նորոց, Պօլիս 1874, էջ 110—115։*
Դիոն. թրակ.	*տե՛ս Թրակ. քեր.*
Դիւան.	*Դիւան Հայոց Պատմութեան. հտ. Ժ, Մանր ժամանակագիրք, ԺԵ—ԺԹ դար. Թիֆլիս 1912։*
Դրնղ.	*Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վրդ. Կամախեցւոյ կամ Դարանաղցւոյ. Երուսաղէմ 1915։*
Եբր. *Եզեկ.*	*տե՛ս ՍԳր.*
**Եզն.*	*Եզնկայ Կողբացւոյ՝ Բագրեւանդայ եպիսկոպոսի Եղծ աղանդոց. Վենետիկ ՌՄՀԵ.*
Եզն. երէց.	*Նշանագիր կարգաց բանից Եզնկանն երիցու. հրտր. Սամ. անեց. էջ 266—268 (է դար)։*
Եզն. խրատ.	*Եզնկայ վարդապետի խրատք (որ և տես Նեղոս). հրտր. Եզն. էջ 299—313։*
Եզր. *Ել.*	*տե՛ս ՍԳր.*
Եղիշ. մատ.	*Սրբոյ հօրն մերոյ Եղիշէի վարդապետի մատենագրութիւնք. Վենետ. 1859 (Ե դար). պարունակում է՝*
— Եղիշ.	*Եղիշէի վարդապետի վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին. էջ 5—158։*
— Եղիշ. միանձ. կամ խր.	*Բան խրատու յաղագս միանձանց. էջ 159—165.*
— Եղիշ. յես.	*Մեկնութիւն Յեսուայ, էջ 167—178.*
— Եղիշ. դտ.	*Մեկնութիւն Դատաւորաց, էջ 178—189.*
— Եղիշ. հյր. մեր.	*Յաղօթսն որ ասէ Հայր մեր որ յերկինս, էջ 199—206.*
— Եղիշ. մկրտ.	*Ի մկրտութիւնն Քրիստոսի, էջ 207—212.*
— Եղիշ. այլակ. *— Եղիշ. երէց.*	*Ի Թաբոր լերին յայտնութիւն Տեառն առ Պետրոսեանս, էջ 213—239.* *(Նոյնը տպուած է նաև Սոփերք ԺԸ, էջ 5—68 «Եղիշէի քահանայի ճառ յայլակերպութիւն Տեառն»։ ՆՀԲ այս ճառը յիշում է «Եղիշ. երէց» համառօտագրութեամբ և կարծում է թէ Վարդանանց պատմիչինն է)։*
— Եղիշ. մատն.	*Ճառ ի խորհուրդ մատնութեան Տեառն, էջ 240—262.*
— Եղիշ. չրչ.	*Ճառ ի չարչարանսն Քրիստոսի, էջ 263—278.*
— Եղիշ. խաչել.	*Ճառ ի խաչելութիւնն Քրիստոսի, էջ 278—291.*
— Եղիշ. թղմ.	*Ճառ ի թաղումն Քրիստոսի, էջ 291—300։*
— Եղիշ. յար.	*Ճառ ի յարութիւնն Քրիստոսի, էջ 300—310.*
— Եղիշ. երև.	*Ճառ յերեւումն Տեառն աշակերտաց, էջ 310—328.*
— Եղիշ տիբ.	*Ճառ յերեւումն Տեառն առ Տիբերեայ ծովուն, էջ 328—345.*
— Եղիշ. առաք.	*Ճառ ի քարոզութիւն առաքելոց, էջ 345—354.*
— Եղիշ. գալ.	*Ճառ վասն դատաստանին և միւսանգամ գալստեանն, էջ 355—6.*
— Եղիշ. ննջ.	*Վասն յիշատակաց մեռելոց ի կանոնաց գրոց; էջ 357—362.*
— Եղիշ. կանոն.	*Կանոնք վասն դիւահարաց, էջ 363—368.*
— Եղիշ. հոգ.	*Ճառ վասն հոգւոց մարդկան, էջ 369—376.*
Եղիշ. ես.	*Մեկնութիւն մարգարէութեան Եսայեայ (ըստ ՆՀԲ).*
Եղիշ. ծն.	*Մեկնութիւն գրոցն Ծննդոց (ըստ ՆՀԲ).*
Եղիշ. հրց.	*Եղիշէի վարդապետի Հարցմունք և պատասխանիք ի գիրս Ծննդոց. Վիեննա 1924.*
Եպիփ. բարոյ.	*Ս. Եպիփանու Կիպրացւոյ՝ Համառօտեալ թարգմ. գրոցն, որ յաղագս բարոյից կենդանեաց և ականց պատուականաց (տե՛ս Բար.)։*
Եպիփ. թաղ. կամ թղմ.	*Ներբն ի թաղումն Տեառն. տե՛ս և Ճառընտ.*
Եպիփ. յար.	*Ներբն ի յարութիւն Տեառն (ըստ ՆՀԲ).*

Եպիփ. կիպր.	Եպիփանի եպիսկոպոսի Կիպրացոց Վասն նախապատիւ եկեղեցեաց (հյ. և յն.), հրտր. Ֆինկ, Թիֆլիս 1902.
Եպիփ. կիպր. ող.	Եպիփանու եպիսկոպոսի Կիպրացւոյ Ցաղագս երգոց Սաղմոսարանի (Սաղմոսի սկզբում, տե՛ս ՍԳր. տպ. Վենետիկ 1860, էջ 565—6). որ և առանձին գրքով՝ Պօլիս 1801, իբր շարունակութիւն Աթան. սղմ. էջ 55—69. (վերջին երեք էջը չունի Վենետկի Աստուածաշունչը)։
Եպիփ. ծն.	Նորին Մեկնութիւն գրոցն Ծննդոց և Աւետարանի մինչև ի սկիզբն քարոզութեան Քրիստոսի. հին և ընտիր թարգմանութիւն (ըստ ՆՀԲ)։
Ես.	տե՛ս ՍԳր.
Ես. Նշ.	տե՛ս Նշ.
Ես. պտմ.	Եսայի Աղուանից կաթողիկոսի Հասան-Ջալալեանց, Պատմ. համառօտ Աղուանից երկրի (1723 թ.) Երուսաղէմ 1868։
Եսթ.	տե՛ս ՍԳր.
Երազ.	Երազահան (ԺԳ դար). (ըստ ՆՀԲ).
Երգ. Երեմ.	տե՛ս ՍԳր.
Երզն. երկն.	Յովհաննու Երզնկացւոյ (ԺԳ դար) Ցաղագս երկնից. տպ. Նախիջևան 1792 (էջ Թ—20).
Երզն. երկն. ու.	Յովհաննու Երզնկացւոյ Ցաղագս երկնային զարդուց ուսանաւոր. անդ՝ էջ 21—62.
Երզն. թոնդ.	Յովհաննու վրդ. Երզնկացւոյ բան համառօտ քաղեալ յԱնանիայի վարդապետի գրոցն որ ընդդէմ Թոնդրակեցւոց. Արրտ. 1914, էջ 921—4.
Երզն. ժ. խորան.	Յովհաննու Երզնկացւոյ Մեկնութիւն սակս տասն խորանացն. տե՛ս Շնորհ. մտթ. էջ 5—15։
Երզն. լս.	Յովհաննէս վրդ. Երզնկացւոյ ասացուած ներբողական գովեստի ի Ս. Լուսաւորիչն Հայոց. Սոփերք հտ. Ե, էջ 83—164. Վենետիկ 1853 (տե՛ս և Ներբ. յորդ.)։
Երզն. խրատ.	Նորին խրատական վարդապետութիւն ի պէտս քահանայից և ժողովրդոց (ըստ ՆՀԲ)։
Երզն մտթ.	Մեկնութիւն Ս. Աւետարանին, որ ըստ Մատթէոսի (շարայարութիւն Ն. Շնորհալւոյ). տե՛ս Շնորհ. մտթ. էջ 107—625։
Երզն. պտճռ.	Նախադրութիւն բանի ի ցոյցս պատճառի հաւաքման մեկնութեան քերականին... Յովհաննու Երզնկացւոյ. տե՛ս Թր. քեր. էջ 82—91 (Ներածութիւն).—Հմմտ. նաև Երզն. քեր.։
Երզն. քեր.	Մեկնութիւն քերականութեան՝ կրկին. համառօտն... և ընդարձակն... (ըստ ՆՀԲ)։
*Եւագր.	Ս. Հօրն Եւագրի Պոնտացւոյ Վարք և մատենագրութիւնք. հրտր. Հ. Բ. Սարգիսեան, Վենետ. 1907 (մի մասը ոսկեդարեան)։
*Եւթաղ.	Մատենագրութիւնք Եւթաղի (Ե դար), Վիեննա 1930։—Տե՛ս և ՍԳր.
Եւկղիդ.	Եւկղիդեայ կամ Եւկլիտեայ երկրաչափի... յաղագս Տարերաց երկրաչափութեան... թրգմ. երևի լինել Գրիգորի Մագիստրոսի (ըստ ՆՀԲ).—ԺԱ դար։
*Եւս. եմես.	Եւսեբեայ Եմեսացւոյ դասական մնացորդները. հրտր. ՀԱ 1921, էջ 129—146 և 292—7։
*Եւս. աւետ.= *Եւս. կարպ.	Եւսեբեայ Կեսարացւոյ Թուղթ առ Կարպիանոս վասն համաբարբառոյն Աւետարանաց. յոյն բնագրով հրտր. Վարդանեան, ՀԱ 1928, էջ 291—302 և 387—400. արտատպ. իբր յաւել Եւթաղի, էջ 213—257։
*Եւ. պտմ.	Եւսեբիոսի Կեսարացւոյ Պատմութիւն եկեղեցւոյ. Վենետիկ 1877.
*Եւ. քր.	Եւսեբի Պամփիլեայ Կեսարացւոյ Ժամանակականք (Քրոնիկոն). Վէնէտիկ 1818։
Եփես.	տե՛ս ՍԳր.
*Եփր. մատ.	Ս. Եփրեմի մատենագրութիւնք (Ե դար. ոսկեդարեան, նաև ոչ-ոսկեդարեան. խառն.) Վենետիկ 1836.—չորս հատոր. պարունակում է՝
— Եփր. ծն.	* Տեսութիւն յաղագս մեկնութեան Արարածոց. Ա. էջ 1—131.
— Եփր. ել.	* Մեկնութիւն Ելից. Ա. էջ 133—196.
— Եփր. ղևտ.	* Մեկնութիւն Ղևտացւոց. Ա. էջ 197—226.

— Եփր. թուոց	* Մեկնութիւն Թուոց. Ա. էջ 227—262.
— Եփր. օրին.	* Մեկնութիւն Երկրորդ օրինաց. Ա. էջ 263—295.
— Եփր. յես.	* Մեկնութիւն Յեսուայ. Ա. էջ 297—322.
— Եփր. դտ.	* Մեկնութիւն Դատաւորաց. Ա. էջ 323—347.
— Եփր. թգ.	* Մեկնութիւն Ա և Բ Թագաւորութեանց. Ա. էջ 349—412, Մեկնութիւն Գ և Դ Թագաւորութեանց. Ա. էջ 413—460.
— Եփր. մն(աց).	* Մեկնութիւն Ա և Բ մնացորդաց. Ա. էջ 461—495.
— Եփր. համաբ.	* Մեկնութիւն Աւետարանի համաբարբառ. Բ. էջ 5—260.
— Եփր. աւետ.	* Թարգմանութիւն Աւետարանի. Բ. էջ 261—345.
— Եփր. մրգ.	Ի մարգարիտն յայտնութեան. Բ. էջ 347—362 (ՆՀԲ խառնում է նախորդի հետ)։
— Եփր. յար.	Յաղագս յարութեան. Բ. էջ 363—368.
— Եփր. փես.	Յաղագս որ ունի զհարսն, փեսայ նա է. Բ. էջ 369—429 (ՆՀԲ խառնում է Եփր. համաբ. և աւետ.)։
— Եփր. հռ.	* Մեկնութիւն Թղթոյն Պօղոսի առ Հռովմայեցիս. Գ. էջ 4—50.
— Եփր. ա. կոր.	* Առ Կորնթացիս առաջին. Գ. էջ 51—85.
— Եփր. բ. կոր.	* Առ Կորնթացիս երկրորդ. Գ. էջ 86—115.
— Եփր. գ. կոր.	* Առ Կորնթացիս երրորդ. Գ. էջ 116—123.
— Եփր. գաղ.	* Առ Գաղատացիս. Գ. էջ 124—137.
— Եփր. եփես.	* Առ Եփեսացիս. Գ. էջ 138—153.
— Եփր. փիլիպ.	* Առ Փիլիպեցիս. Գ. էջ 154—164.
— Եփր. կող(ոս).	* Առ Կողոսացիս. Գ. էջ 165—173.
— Եփր. ա. թես.	* Առ Թեսաղոնիկեցիս առաջին. Գ. էջ 174—183.
— Եփր. բ. թես.	* Առ Թեսաղոնիկեցիս երկրորդ. Գ. էջ 184—193.
— Եփր. եբր.	* Թուղթ առ Եբրայեցիս. Գ. էջ 194—233։
— Եփր. ա. տիմ.	* Առ Տիմոթէոս առաջին. Գ. էջ 234—246.
— Եփր. բ. տիմ.	* Առ Տիմոթէոս երկրորդ. Գ. էջ 247—258.
— Եփր. տիտ.	* Թուղթ առ Տիտոս. Գ. էջ 259—265.
— Եփր. ծն. քս.	Ի Ծնունդն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. հտ. Դ. էջ 5—8, և Ներբողեան ասացեալ ի Ծնունդն Քրիստոսի Դ. էջ 9—34.
—Եփր. տնընդ.	Ի գալուստն Տեառն ի տաճարն քառասնօրեայ և ի ծերունին Սիմէոն. Դ. էջ 35—44.
— Եփր. արմաւ.	Ի գալուստն Փրկչին յԵրուսաղէմ և ի սուրբ տօնն բարեբանութեան. Դ. էջ 45—60 (ՆՀԲ դնում է նաև Եփր. ծղկզրդ. կամ Եփր. գալստ. ձևերով)։
— Եփր. յար.	Ի յարութիւն Փրկչին մերոյ. Դ. էջ 61—62.
— Եփր. այլակ.	Յայլակերպութիւն Տեառն. Դ. էջ 63—68.
— Եփր. խչ.	Ներբողեան ասացեալ ի Ս. խաչն աստուածընկալ. Դ. էջ 69—78 (Պարիզի դրչագրում ընծայուած է Կիւրեղ Աղէքսանդրացուն. ՆՀԲ թէև ցանկում դնում է Եփր. խչ., բայց վկայութիւնների մէջ դնում է Կիւրղ. խչ.)։
— Եփր. են.	Յենովք և յԵղիա. Դ. էջ 79—97 (ՆՀԲ շփոթում և շատ անգամ դնում է Եփր. աւետ.)։
— Եփր. յովս.	Առ Յովսէփ. Դ. էջ 98—106 (ՆՀԲ նախորդի պէս).
— Եփր. նին.	Յապաշխարութիւնն Նինուէացւոց. Դ. էջ 107—124.
— Եփր. մակաբ.	Ի յիշատակի սրբոյ Մակաբայեցւոցն ասացեալ վասն կերակրոց զոր ուտեն հաւատացեալքն առողջ մտօք. Դ. էջ 125—128.
— Եփր. յհ. մկ.	Ներբողեան ասացեալ պատմագրաբար ի ս. Յովհաննէս Կարապետն և Մկըրտիչ Յիսուսի Քրիստոսի և ի կացուցումն Հերովդիադայ. Դ. էջ 129—142։
— Եփր. ստեփ.	Ի Ս. Ստեփաննոս Նախավկայն Քրիստոսի. Դ. էջ 143—149.
— Եփր. վկ. արև.	տե՛ս վարք առանձին.
— Եփր. մեռ.	Ի յարութիւն մեռելոց. Դ. էջ 153—158.
— Եփր. դատաս.	Վասն դատաստանին և միւսանգամ գալստեան. Դ. էջ 159—167.
— Եփր. պհ.	Յաղագս ապաշխարութեան ի պահս քառասնորդաց. Դ. էջ 168—178, և Յորդորումն պահոց, Դ. էջ 179—183.
— Եփր. ապաշխ.	Յորդորումն ապաշխարութեան. Դ. էջ 184—195 (ՆՀԲ դնում է Վրք. հց. կամ Եփր. գղշ.).

— Եփր. երաշտ.	Յայն ճառէն որ վասն երաշտի և վաշխառուաց. Դ. էջ 196—210 (ՆՀԲ դնում է երբեմն Եփր. երաշտ. և երբեմն Եփր. ահտար).
— Եփր. քն.	Վասն քնոյ և արթնութեան. Դ. էջ 211—2.
— Եփր. հսկ.	Ի նոյն դրոց վասն հսկողաց. Դ. էջ 213—4 (ՆՀԲ դնում է Ճառընտ).
— Եփր. խոն.	Յաղագս խոնարհութեան. Դ. էջ 215—219.
— Եփր. մաքր.	Վասն խորհրդոց մաքրութեան. Դ. էջ 220—223 (ՆՀԲ դնում է Եփր. խրատ.)
— Եփր. խր.	Վասն պահոց և աղօթից. Դ. էջ 224—5.
— Եփր. աղ.	Սրբոյն սրբայ Եփրեմի խորին Ասորւոյ Աղօթք. Դ. էջ 227—276.
— Եփր. զղջ.	Ճառ զղջման. Դ. էջ 277—279.
— Եփր. կտ.	Ի կտակէն. Դ. էջ 279—280.
— Եփր. ննջ.	Վասն ննջեցելոց. Դ. էջ 280—281.
*Եփր. գծ.	Սուրբն Եփրեմ. Մեկնութիւն Գործոց առաքելոց. Վիեննա 1921.
Եփր. խոստ.	Սրբոյն Աթանասի և Ս. Աբրայ Եփրեմի ասացեալ խոստովանութիւն. տե՛ս Գիրք աղօթից Եփրեմի Խուրին ասորւոյ. Երուսաղէմ 1870, էջ 11—31.
*Եփր. յոբ.	Սրբոյն Եփրեմի մեկնութիւն և սկիզբն Յոբայ. ՀԱ 1912, էջ 666—674, արտատպ. Վարդանեան, Դասական մանր բնագիրներ, Վիեննա 1913, էջ 63—94.
*Եփր. վկ. արև.	Եփրեմի Ասորւոյ Վկայք արևելից. Էջմիածին 1921 (հրատ. Գալուստ Տ. Մկրտչեանի). սրա մէկ մասն է միայն՝ Պատմութիւն վարուց Ս. Շմաւոնի եպիսկոպոսի և ճառ ի վկայսն Արևելից. Վենետ. 1854 (Սոփերք հտ. Ի). իսկ սրա էջ 73—83 հատուածի համառօտութիւնն է Եփր. մատ. հտ. Դ. էջ 150—152։
Եփր. վս. ծն.	Եփրեմի վասն ծննդեան. հրատ. Մառ, Тексты и разс. հտ. I.
Եօթնագր.	Եօթնագրեանք կամ համարողական արհեստ… ի պէտս ախտարաց և իմաստակաց (ըստ ՆՀԲ)։
Զատկ.	Վասն մոլորման զատկին բանք. Արրտ. 1892, էջ 963—973։
Զաք.	տե՛ս ՍԳր.
Զգօն	տե՛ս Մծբ.
Զեն. կմ Զենոբ.	Զենոբ Գլակ. Պատմութիւն Տարօնոյ. Վենետիկ 1832.—Է դար։
Զեն. անտ.	Պատմութիւն Զենովբայ եպիսկոպոսի զոր արարեալ է վասն Անտոնի և Կրօնիդեայ. Սոփերք, հտ. Ժ, էջ 59—73. Վենետ. 1854. (քաղուած է բառացի նախորդից, բացի էջ 59—60, որ և բառաքաղել եմ ես էլ).—Է դար։
*Զեն. գազիր.	Զենոբ Գազիրացի և իր դասական մնացորդները. հրատ. ՀԱ 1922, էջ 73—79 (Ե դար)։
*Զեն. յուդ.	Երանելոյն Զենոբայ Ս. եպիսկոպոսի ասացեալ ի մեծի չորեքշաբաթի աւուրն ընդդէմ Յուդայի մատնչի. Իւսքիւտար 1855։—Աւելի լաւ հրատարակութիւն ունին ՀԱ 1921, 549—554 և Բազմ. 1922, թ. 7—10։
Զքր.	տե՛ս ՍԳր.
Զքր. եպս.	Զաքարիա եպս. Արտազու յիշատակագրութիւնք եպիսկոպոսաց Արտազու և Կեսարիոյ (1330 թուից. հանուած է Յովհաննէս Մաղարթեցուց և Ստեփաննոս Տարօնացուց). տպ. Սամ. անեց. էջ 279—283. տե՛ս Արրտ. 1869, էջ 103։
Զքր. ծործոր.	Զաքարիայի եպս. Ծործորեցւոյ ի սկիզբն ԺԴ դարու թուղթ առ Յովհաննէս Օրբելեան Սիւնեաց եպս. (ըստ ՆՀԲ)։
Զքր. կթ.	Երանելոյն Զաքարիայի հայոց կաթողիկոսի՝ ի Թ. դարու՝ բազմադիմի ճառք ի վերայ տէրունական տօնից և մեկնողականք Ս. Գրոց (ըստ ՆՀԲ)։
Զքր. սարկ.	Զաքարեայ Սարկաւագի Պատմագրութիւն (1699 թուից). Վղրշպտ. 1870.
Էլ. արիստ.	Էլիասի իմաստասիրի Մեկնութիւն ստորոգութեանցն Արիստոտելի. հրատ. Յ. Մանանդեան, Պետերբ. 1911։
*Էր ընդ եղբ.	Հանգիստ երանելոյն Յովհաննու. հրատ. Հ. Յ. Գաթըրճեան Վիէննա 1877։
Էֆիմ.	Գրքուկ, որ կոչի էֆիմէրտէ. 3-րդ տպ. Վէնէտիկ 1796 (թարգմ. Սարգիս արքեպս. Սառաֆեանի)—ԺԷ դար։
Թագ. / Թես.	տե՛ս ՍԳր.
Թէոդ(որ)	Թէոդորոսի Քռթենաւորի (Է դար) Ճառք երեք, տե՛ս Ցհ. իմաստ. Վենետ.

	1833, էջ 145—182. այն է՝
—Թէոդ. մայրագ.	Ընդդէմ Մայրագումացոյն. էջ 147—158.
— Թէոդ. խչ.	Ներբողեան ի Ս. խաչն աստուածընկալ. էջ 159—171.
— Թէոդ. կուս.	Գովեստ ի Ս. Աստուածածինն և ի միշտ կոյսն Մարիամ. էջ 172—182.
Թէոփիլ. պհ. և խ. մկ.	Ճառք երկու ի վերայ պահոց և ի քառասուն մանկունս Սեբաստիոյ, յօրինուածք հին ժամանագրի, որ մնայ յերկբայս՝ հայազգի՞ իցէ, եթէ յունազգի. և այն յորո՛մ դարու (ըստ ՆՀԲ)։
Թլկր.	Յովհաննէս Թլկուրանցին և իւր տաղերը. (ԺԵ—ԺԶ դար). հրտր. Կ. Կոստանեանց, Թիֆլիս 1892։
Թղթ. բար.	տե՛ս ՍԳր.
Թղթ. դաշ.	Դաշանց թուղթ. հրտր. Կ. Վ. Շահնազարեանց, Պարիս 1862, իբր յաւելուած «Դաշանց թղթոց քննութիւնն ու հերքումը» գրքի, էջ 11—30։
*Թղ. պրոկղ.	Թուղթ Պրոկղեայ եպիսկոպոսի առ Ս. Սահակ հայրապետ Հայոց և առ Ս. Մածտոց. հրտր. ՀԱ 1921, էջ 12—25.
Թովմ. արծր.	տե՛ս Արծր.
Թովմ. մեծոփ.	տե՛ս Մեծոփ.
Թուոց.	տե՛ս ՍԳր.
Թր. քեր. կամ Թրակ. քեր.	Արուեստ Դիոնիսեայ քերականի և հայ մեկնութիւնք նորին. հրտր. Ադոնց. Պետրոգրադ 1915, էջ 1—66. (Զ դար)։
Ժղ. Ժող.	տե՛ս ՍԳր.
Ժմ.	Ժամագիրք Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ. Վղրշպտ. 1903.
Ժմ. յն.	Ժամագիրք և երգարան հայ հռոմաց՝ ի վաղուց թարգմանեալ ի հայ (ըստ ՆՀԲ)։
Ժղ. կամ Ժող. շիրակ. և հռոմկլ.	Գործք և պատմութիւնք յատուրս Ժողովոյն Շիրակվանու ի Թ դարու և Ժողովոյն Հռոմկլայու ի ԺԲ դարու (ըստ ՆՀԲ)։
Ժողովածու	տե՛ս Ոսկեփորիկ.
*Իգնատ. թղ.	Թուղթք Ս. Իգնատիոսի աստուածազգեաց մարտիրոսի Անտիոքայ եպիսկոպոսի. Պօլիս 1783 (ՆՀԲ յիշում է Ածազգ. ձեռք)։
Իգնատ. ղկ.	Մեկնութիւն Ս. Աւետարանին Ղուկասու՝ Իգնատիոսի վարդապետի. 1824 Հասանփաշայ խան (Պօլիս).— ԺԲ դար.
Իմ(աստ).	տե՛ս ՍԳր.
Իսիք. յոբ.	Իսիքիոսի երիցու Երուսաղէմացւոյ Մեկնութիւն Յոբայ. Վիեննա. 1913.
Իսիք. կթ.	Իսիքիոսի հատուածք Մեկնութեան կաթուղիկէ թղթոց. անդ՝ էջ 291—2.
Իսիք. ածած.	Իսիքիոսի յամենասբ. Աստուածածինն և ի միշտ կոյսն Մարիամ. անդ՝ էջ 293—303։
Իրեն. հերձ.	Իրենիոսի ընդդէմ հերձուածոց. գերմ. թրգմ. Irenaeus, Gegen die Häretiker, Leipzig 1910.
Իրեն. ցոյցք	Իրենիոսի Ցոյցք առաքելական քարոզութեանն. գերմ. թրգմ. Des hl, Irenäus Schrift zum Erweise d. apost. Verk. Leipzig 1907.
Իրեն. փղոր.	Իրենեայ ընդդէմ Փղորինոսի թղթոյն հատուածք. հրտր. ՀԱ 1912, էջ 354.
*Լարուբ.	Լարուբնեայ թուղթ Աբգարու (=Ղերուբնա Եդեսացի). Վենետ. 1868.
Լաստ.	Պատմութիւն Արիստակէսի Լաստիվերտցւոյ. Վենետիկ 1844.—ԺԱ դար.
Լաստ. ընթերց.	Մեկնութիւն ընթերցուածոց=Արիստակէ? (ըստ ՆՀԲ).
Լծ. ածար. / Լծ. գր. ածար. ծն.	տե՛ս Ճառընտ.
Լծ. եագր.	Լուծմունք Եւագրի (ըստ ՆՀԲ).—1354 թուից։
Լծ. կոչ.	Գրիգորի վրդ. Արշարունեաց եպիսկոպոսի արարեալ Մեկնութիւն ընթերցուածոցն Կիւրղի Երուսաղէմացւոյ. տպ. Պոլիս 1727, իբր յաւել. Կիւրղ. կոչ. ընծ.—այսպէս է համառոտում ՆՀԲ սոյն գիրքը. հմմտ. մաղակառաւ 75, թանոտ 74, հոմնեալ 184, 185, հրձաձեալ 7. պրշակ 80, սրմայ, սրմակերպ 110, նէեստ 110—111, խորխ 144։ Սակայն ուրիշ է Արշ. որ տե՛ս։
Լծ. Նար.	Լուծմունք և բացայայտութիւնք բառից և բանից խրթնածածուկ խորոց աղօթից... Նարեկացւոյ. տպուած է ի վերջն Նարեկացւոյ, հրտր. Պօլիս ՌՃԾ=1700, էջ 145—216։

Լծ. պրպմ.	Գրիգորի աշակերտի Յոհաննու Որոտնեցւոյ... Լուծումն Պարապմանց սրբոյն Կիւրղի. տպ. Պարապմանց գրոց վերջը, Պօլիս 1717, էջ 529—800.— ԺԴ դար.
Լծ. սահմ.	Լուծմունք Սահմանացն Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի. տպ. Պօլիս 1731՝ Գիրք Սահմանաց, էջ 206—286։
Լծ. փիլ.	Լուծմունք Փիլոնի (ըստ ՆՀԲ).
Լմբ.	Ներսէսի Լամբրոնացւոյ Ատենաբանութիւն, Թուղթ առ Լևոն Ճառ Համբարձման և Ճառ Հոգեգալստեան. տպուած են Գրիգոր Տղայի նամականիում, Վենետ. 1865. վերջին ճառը նաև տպ. Ճաշոց, Վղրշպտ. 1872, էջ 466—474 (ըստ ՆՀԲ համառօտագրեալ Լմբ. ատ. հմբ. ստիպ. առ լև).— ԺԲ դար։
Լմբ. ածած.	Ներբողեան ի վերափոխումն ամէնօրհնեալ Աստուածածնին, ասացեալ ի Ներսիսէ. հրատ. ՀԱ 1925, 355—66 և 442—462։ (Նո՞յն է ՆՀԲ Լմբ. վերափոխ).
Լմբ. անառ.	Ս. Ներսէսի եպիսկոպոսի Տարսոնի յառակս տէրունի, Յանառակ որդին. հրատ. ՀԱ 1928, էջ 127—135, 311—319։
Լմբ. առակ.	Ն. Լամբրոնացւոյ Տեսութիւն Առակաց Սողոմոնի. գերմ. թրգմ. Erklärung der Spruchwörter Salomos, հրատ. Max, Leipzig 1919—21։
Լմբ. բենեդ. կամ Լմբ. գր. պապ.	Պարզ թարգմանութիւն ի յունէ կամ ի լատինէ, տրամախօսութիւն Մեծին Գրիգորի պապին, և Կանոնք սրբոյն Բենեդիկտոսի, յորմէ ճառն խոնարհութեան ըստ մասին տպագրեալ է ի Հարանց վարս (ըստ ՆՀԲ)։
Լմբ. էր ընդ եղբ.	Տեսութիւն աղօթից պատմութեան բանից նշման աստուածաբան աւետարանչին Յօհաննու, արարեալ Ներսէսի Լամբրոնացւոյ. [Մեկնութիւն Հանգըստեան Յովհաննու, էր ընդ եղբարս]. տպ. Պօլիս 1736 (մեր Հանրային գրադարանի օրինակում պակաս էին էջ 19—20 և 29—30, որ չեմ տեսել)։
Լմբ. ժբ. մարգ.	Մեկնութիւն սրբոց երկոտասան մարգարէից, արարեալ երանելւոյն Ներսիսի Լամբրօնացւոյ... տպ. Պօլիս 1825. պարունակում է Ովս.=Մեկնութիւն Ովսեայ էջ 5—60, Ամովս.=Մեկն. Ամովսայ էջ 60—85, Միք.=Մեկն. Միքիայ էջ 85—104, Յովել.=Մեկն. Յովելեայ էջ 104—115, Աբդ=Մեկն. Աբդիու էջ 116—119, Յովն.=Մեկն. Յովնանու էջ 119—129, Նաւում.=Մեկն. Նաւումայ էջ 129—137, Ամբ. Ամբակ.=Մեկն. Ամբակումայ էջ 137—155, Սոփոն=Մեկն. Սոփոնիայ էջ 157—166, Անգ.=Մեկն. Անգեայ էջ 166—175, Զաք.=Մեկն. Զաքարիայ էջ 175—228, Մաղաք.=Մեկնութ. Մաղաքեայ էջ 229—241։
Լմբ. ժղ.	Մեկնութիւն Ժողովողի. հրատ. Max, Erklärung d. Versammlers (Prediger), Leipzig 1929։
Լմբ. իմաստ.	Մեկնութիւն Իմաստութեան Սողոմոնի (ըստ ՆՀԲ).
Լմբ. հաւատ.	Ն. Լամբրոնացւոյ Մեկնութիւն Հաւատամքի. հրատ. ի Խորհրդածութիւն Սրբազան Պատարագի. Երուսաղէմ 1842, էջ 52—65 (պակասում է Վենետիկի հրատարակութեան մէջ՝ որ է Լմբ. մատ.—ըստ ՆՀԲ=Լմբ. հանգ).
Լմբ. մատ.	Սրբոյն Ներսեսի Լամբրոնացւոյ Տարսոնի եպիսկոպոսի Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ և Մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին. Վենետիկ 1847 (=Լմբ. պտրգ. ըստ ՆՀԲ)։
Լմբ. յայտ.	Մեկնութիւն Յայտնութեան Ս. Աւետարանչին Յովհաննու, արարեալ Տ. Անդրէի և Արիտասայ եպիսկոպոսացն Կեսարու. թրգմ. ի յոյն բնագրէ և սրբագրեալ Տ. Ներսէսի արքեպս. Տարսոնի Կիլիկեցւոց. Երուսաղէմ 1855.
Լմբ. շն(որհ).	Ն. Լամբրոնացւոյ Գովեստ ներբողական յաղագս վարուց... Ներսիսի Կլայեցւոյ. տպուած է ի Թուղթ ընդհանրական Ն. Շնորհալւոյ, Էջմիածին 1865, էջ 461—497։
Լմբ. ոսկ.	Ն. Լամբրոնացւոյ... Պատասխանի Ոսկան արքեղական ճգնաւորի ի մեծն Անտիոք. տպ. ի Խորհրդածութիւն Ս. Պատարագի, Երուսաղէմ 1842, էջ 21—27 յաւել.
Լմբ. սղ.	Մեկնութիւն Սաղմոսաց Դաւթի. գործ մեծահատոր (ըստ ՆՀԲ).

Լմբ. տաղ.	Տաղք ի տօնս սրբոց և ի տէրունականս... յայտնի են և գեղեցիկ շարականք (ըստ ՆՀԲ)։
Լմբ. տնտես.	Ճառ ի Տնտեսն՝ ըստ Ղուկայ (ըստ ՆՀԲ).
Լմբ. օր.	Քաղաքային Օրէնք Ներսիսի Լամբրոնացւոյ. Հրտր. Բասմաջեան, Պարիս 1907 (նոյն է Ասոր. դատ.)։
Խիկար.	Խրատք պիտանիք և օգտակարք, զոր ասացեալ է Խիկարայ իմաստնոյ. տե՛ս Պղնձ. էջ 92—136։ (Լաւագոյն հրատարակութիւն է համարում Conybeare, The story of Ahikar, London 1898, ո՛ր չեմ տեսած)։
Խլաթ. յիշ.	Յիշատակարան աղէտից Գր. Խլաթեցւոյ. Վղրշպտ. 1897 (արտատպ. Արարատից)։—ԺԵ դար։
Խոսր.	Խոսրովու Անձևացեաց եպիսկոպոսի Մեկնութիւն ժամակարգութեան (կարգադրեալ Մովսէսի գիտնական վարդապետի). Պօլիս 1840 (ըստ ՆՀԲ Խոսր կամ Ի գիրս խոսր.) ԺԳ դար։
Խոսր. պտրգ.	Խոսրովու Անձևացեաց եպիսկոպոսի Մեկնութիւն աղօթից Պատարագին. Վենետիկ 1869.—Ժ դար։
Խոսրովիկ.	Խոսրովկայ Թարգմանչի Հայոց Հատուած մը. Հրտր. Տաշեան, Մատեն. մանր ուսումն. հտ. Ա, էջ 69—75.
Խսրվկ.	Խոսրովիկ Թարգմանիչ. Հրտր. Գ. վ. Յովսէփեան, Վղրշպտ. 1899.—Ը դար.
Խսրվկ. բռս.	Բան վարդապետութեան յաղագս քառասնորդացն, ասացեալ տեառն Խոսրովայ. Հրտր. ՀԱ 1904, էջ 310—316.—Ը դար.
Խոր. մատ.	Մովսէսի Խորենացւոյ մատենագրութիւնք. բ. տպ. Վենետ. 1865. պարունակում է՝
— Խոր.	Մ. Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց. էջ 1—277, որի հետ ուր հարկն է համեմատել եմ նրա քննական հրատարակութիւնը՝ Թիֆլիս 1913 (Մ. Աբեղեան, անուանապէս նաև Ս. Յարութիւնեան)։
— Խոր. պտմ. ածած.	Թուղթ Սահակայ Արծրունեաց իշխանի առ երանելի վարդապետն Մ. Խորենացի և պատասխանի թղթոյն Սահակայ... վասն փոխման Աստուածածնին... կամ թէ յումմէ բերաւ ի Հայս. էջ 281—296։
—Խոր. պտմ. հռիփ.	Պատմութիւն Սրբոց Հռիփսիմեանց, էջ 297—303.
— Խոր. ճառ հռիփ.	Ի յիշատակի Ս. Հռիփսիմեայ... ներբողեան. էջ 304—325.
— Խոր. վարդ.	Յաղագս Վարդավառին խորհրդոյ, էջ 326—338.
— Պիտ.	Յաղագս պիտոյից. էջ 339—581.
— Խոր. աշխ.	Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ, էջ 583—616։ Առանձին հրատարակութիւն ունի Պատկ. Армянская географія, СП 1877, ռուս թարգմանութեամբ և բազմաթիւ մեկնութիւններով։ Ուրիշ խմբագրութիւն է Սուքրեան հրատ. Վենետ. 1881, ֆրանսերէն թարգմանութեամբ միասին։
Խոր. բնույթ.	Երանելոյն մեծի Քերթողահօրն Մովսէսի եպս. յաղագս ի յոլովիցն կատարեալ կենդանի, ընդէ՞ր մի բնութիւն. տես Սամ. անեց. էջ 255—261։
Խոր. իմաստ.	Մովսեսի Խորենացւոյ Բան իմաստութեան. տես Թր. քեր. էջ 64—65 (Ներածութիւն)։
Խոր. տպնկ.	Ի մեծի աւուր տապանակին երանելւոյն Մովսէսի Խորենացւոյ սուրբ և ընտրեալ վարդապետի արարեալ որ ի Կարինաթարիմ որ բերէ զտօն վարդավառի. Սոփերք, հտ. ԺԸ էջ 71—86. Վենետ. 1854.
Ծն.	տե՛ս ՍԳր.
Կալիսթ.	տե՛ս Պտմ. աղեքս.
Կամրկ.	Սիմէոն Կամրկապցի (ԺԷ դար). ունի բուսաբանական բառեր (ըստ ՀԲուս)։
Կամրջ.	Սամուէլի Կամրջաձորեցւոյ... տօնական բանք իբրու մեկնութիւն ընթերցուածոց (ըստ ՆՀԲ).—Ժ դար։
Կանոն.	Կանոնագիրք Հայոց. Հրտր. Արսէն Ղլտճեան, Թիֆլիս 1914 (ուր որ էջերը չեն նշանակուած՝ աղբիւրը ՆՀԲ է).—մի մասը ոսկեդարեան։
*Կանոն առաք.	Վարդապետութիւն առաքելոց. Անվաւերական կանոնաց մատեանը. Հրտր. Տաշեան, Վիեննա 1896, էջ 289—358 (Ե դար)։
Կանոնք թադ.	Կանոնք Թադէի (Թ դար?). Հրտր. անդ՝ էջ 392—425.

*Կանոնք սահ.	Կանոնք Ս. Սահակայ (տպուած նաև Կանոն.) Սոփերք, հտ. Բ. էջ 69—134. Վենետ. 1753.
Կեչառ.	Խաչատուր Կեչառեցւոյ Բարանութիւնք ի մահն Աղեքսանդրի. տե՛ս Կալիսթ.=Պատմ. աղեքս. էջ 187—198 (ԺԵ դար).
Կեչառ. աղեքս.	տե՛ս Պատմ. աղեքս.
Կիր. (պատմ.)	Կիրակոս Գանձակեցւոյ Պատմութիւն. Վենետիկ 1865 (ԺԳ դար)։
Կիր. ը խհ. Կիր. երզն. խր. Կիր. Հ.	Կիրակոս վարդապետի Երզնկացւոյ կամ Արևելցոյ... տեսութիւն ութ խորհրդոց մահուչափ մեղաց՝ ըստ ընթացից Նեղոսի և Եւագրի, որպէս և ուրոյն բացատրութիւն հարիւրիկաց Եւագրի, և այլ ճառ խրատական, և Յայսմաւուրք հայոց՝ իւիք իւիք յապաւմամբ և յաւելուածովք։ Սորա է և շարականն Արևելք գերարփին (ըստ ՆՀԲ).—ԺԳ/ԺԴ դար։
Կիւրիոն առ աբր.	Թղթակցութիւն ի մէջ Կիւրիոնի վրաց կաթողիկոսի և Աբրահամու հայոց կաթողիկոսի (ըստ ՆՀԲ).—տե՛ս Ուխտ. և Գիրք թղ. (Զ դար)։
Կիւրղ. գանձ.	Ս. Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ Գիրք Գանձուց՝ զօրաւոր ձեռնարկութեամբք ընդդէմ Արիանոսաց, Եւնոմեանց և Հոգեմարտից. Հին թարգմանութիւն ընտիր (ըստ ՆՀԲ)։
Կիւրղ. հանգ. և թղթ.	Մեկնութիւն Նիկիական հանգանակի կամ հաւատամքի իբրու թուղթ առ միայնակեացս. թո՛ղ զայլ թուղթս նորա առ զանազանս (ըստ ՆՀԲ)։
Կիւրղ. խչ.	տե՛ս Եփր. խչ.
Կիւրղ. կուս.	Ճառ ի վերայ ս. կուսի Աստուածամօր (ըստ ՆՀԲ)։
*Կիւրղ. ծն. ել... մինչև թգ. և մն.	Մեկնութիւն Աստուածաշունչ Ս. գրոց, ընտիր թարգմանութեամբ նախնեաց (ըստ ՆՀԲ)։
Կիւրղ. կոստ.	Կիւրղի Երուսաղէմացւոյ թուղթ առ Կոստանդ կայսր. տե՛ս Լծ. կոչ. էջ 197—201 (նոյնը նաև Ճաշոցում.—ՆՀԲ դնում է Կիւրղ. եէմ. թղթ.)։
Կիւրղ. ղկ.	(Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ) Մեկնութիւն Աւետարանին որ ըստ Ղուկասու (ըստ ՆՀԲ)։
Կլիմաք.	Յովհաննու Կլիմաքեայ կամ Կլիմաքոսի ի Զ դարու... գիրք կրօնաւորական առաքինութեանց՝ ըստ անուանն իւրում Սանդուխք կոչեցեալ... թարգմանութիւնն յանյայտ ժամանակի (ըստ ՆՀԲ)։
Կղկնտ.	Մովսէսի Կաղանկատուացւոյ Պատմութիւն Աղուանից. տպ. Մոսկվա 1860 (միահատոր հրատ. Էմինի) և Փարիզ 1860 (երկհատոր հրատ. Շահնազարեանի). Հետևել եմ Էմինի գլխահամարներին, բայց նշանակել եմ նաև Փարիզի տպագրութեան տարբերակները —Ժ դար։
Կնիք հաւ.	Կնիք հաւատոյ. տպ. Էջմիածին 1914.—Է դար։
*Կոդր.	Թուղթ Յակոբու առ Կոդրատոս. հրատ. Տաշեան, Վարդապետութիւն առաքելոց (=Կանոն առաք.), էջ 386—391 (Ե դար)։
Կող.	տե՛ս ՍԳր.
*Կոչ.	Կիւրղի Երուսաղեմայ հայրապետի Կոչումն ընծայութեան. Վիեննա 1832 (Ե դար)։
Կոստ. երզն.	Կոստանդին Երզնկացի և իւր քերթուածները. հրատ. Հ. Մ. Պոտուրեան. Վենետիկ 1905 (ԺԴ դար)։
Կոր., ա. բ.	տե՛ս ՍԳր.
*Կոր(իւն)	Կորիւն վարդապետի Պատմութիւն Ս. Մեսրոպայ (տե՛ս Կորիւն, Մամբրէ, Դաւիթ). Վենետ. 1833 (Ե դար)։
Կորիւն (փոքր)	Կորիւն վարդապետի Պատմութիւն Ս. Մեսրովբայ. Սոփերք, հտ. ԺԱ. Վենետիկ 1854.
Կրպտ. ոտ.	Կարապետ վարդապետի ոտանաւոր ի խրատ մանկանց ի վերայ այբուբենի (ըստ ՆՀԲ).—ԺԴ/ԺԵ դար։
Կրպտ. սարգ.	Կարապետ վարդապետի Յառաջաբանութիւն և նախադրութիւնք Սարգսի Շնորհալւոյ Մեկնութեան եօթանց թղթոց կաթուղիկեայց. տե՛ս Սարգիս Շնորհալի, Պոլիս 1826—8, էջ 5—9 և 673—691 (ԺԴ դար)։
Հ. Հ=Յ.	տե՛ս Յայսմաւուրք (ըստ ՆՀԲ)։
Հ. կիրակ.	Յայսմաւուրք Կիրակոս վարդապետի Արևելցւոյ (ըստ ՆՀԲ)։

Համամ. առկ.	Համամայ առաքելեան վարդապետի ի Թ և Ժ դարու, Մեկնութիւն առակացն Սողոմոնի (ըստ ՆՀԲ).
Համամ. յովէգ.	Որպէս և յո՞վ է դա զլուխն Յովբայ (ըստ ՆՀԲ)։
Համամ. քեր.	Համամայ արևելցւոյ Մեկնութիւն քերականին. Հրատ. Թր. քեր. էջ 253—285։
Հայելի.	Գիրք Հայելի վարուց, որ ասի. Հարանց վարք. 1702.
Հարցնափառ. կամ Փառեր.	Գործ նախնեաց՝ որպէս համառօտ հարցեր կամ չարականներ, գտեալ ի հին գիրս երգոց (ըստ ՆՀԲ).
Հաւար.	Հաւաքարան անուանց կաթուղիկոսաց Աղթամարայ. տպ. էջմիածին 1916։
Հեթ. ժմնկ.	Ժամանակագրութիւնք պարոն Հեթմոյ. տպուած է ի Հեթում պատմիչ Թաթարաց, յեղեալ ի լատին օրինակէ ի հայ Հ. Մ. Աւգերեան, Վենետ. 1842, էջ 77—86.—ՆՀԲ համառօտագրում է Հեթմ. պատմ.—1307 թուից։
Հեթմ. ոտ.	Ոտանաւոր արքային Հեթմոյ երկրորդի՝ իբրև յիշատակարան Աստուածաշնչի գրելոյ յիւր պէտս, ուրցի և վէճն Տռաղատկի (ըստ ՆՀԲ)։
Հերձ.	Հերձուածողք երևելիք. Հրատ. Տաշեան. Մատեն. մանր ուսումն. հտ. Ա. էջ 115—146. Վիեննա 1895.
Հին բռ.	Հաւաքումն բառից ի գրչագիր համառօտ բառագիրս, գործ ԺԳ և ԺԴ դարուց (ըստ ՆՀԲ)։
Հին յծ. նւագր.	Ընդարձակ լուծումն գրոց նուագի ի Գրիգորէ Սկեւռացւոյ, որոյն ի համառօտ լուծմանց յետոց (ըստ ՆՀԲ).—ԺԳ դար։
Հին. քեր.	Զանազան քերականական գրուածքներ (ըստ ՆՀԲ)։
Հռ. Հռովմ. Հռութ.	տե՛ս ՍԳր.
Հց. աթ.	տե՛ս Աթան։
Ձագ.	Սահմանք Ձագավանից ժողովոյ. Շողակաթ, էջ 22—46։
Ղերուբ.	տե՛ս Լարուբ.
Ղև(ոնդ)	Պատմութիւն Ղևոնդեայ մեծի վարդապետի Հայոց. Պետերբ. 1887 (Ը դար)։
Ղևտ. Ղկ. Ղուկ.	տե՛ս ՍԳր.
Ճառընտ.	ՆՀԲ դնում է Ճ. համառօտագրութեամբ զանազան ձեռագիր Ճառընտիրներ։ Ես գործածել եմ Գիրք և Ճառ հոգեշահ արարեալ յուղղափառ և յաստուածարան վարդապետաց. Պոլիս ՌՃՀԱ=1722. պարունակում է՝
— Գր. ածար. ծն.	Ճառ Գրիգորի աստուածարանի ասացեալ ի ս. Ծնունդն Քրիստոսի. էջ 7—28։
— Լծ. գր. ածար. ծն.	Լուծմունք նորին. էջ 29—48.
Եփր. ծնընդ.	անդ, էջ 49—65. (տե՛ս Եփր. մատ. Դ. էջ 35—44)։
— Մծբ. ատող.	Յակոբայ Մծբնայ եպս. Ճառ յաղագս ատեղն և մոգուցն և մանկանցն Բեթղեհեմի. էջ 66—125.
— Սրճ. ղզր.	Յակոբայ Սրճոյ եպս. Ճառ ի զալուստ Փրկչին ի Բեթանիա և ի յարութիւնն Ղազարու. էջ 126—143.
— Եփր. արմաւ.	անդ, էջ 144—170 (տե՛ս Եփր. մատ. Դ. էջ 45—60)։
—Սրճ. չրչր.	Յակոբայ Սրճոյ եպս. Ճառ ի յօր մեծի ուրբաթին չարչարանաց Տեառն... և յաւաղակն. էջ 170—203.
— Նիս. թաղ.	Գրիգորի Նիւսացւոյ Ճառ ի թաղումն Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի և ի Յովսէփ Արեմաթացին. էջ 204—227.
— Եպիփ. թաղ.	Եպիփանու Կիպրացւոյ Ճառ ի Ս. Թաղումն Քրիստոսի և ի Յովսէփ Արեմաթացին. էջ 228—257.
— Սրճ. յար.	Յակոբայ Սրճոյ եպս. Ճառ ի ս. յարութիւնն Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի և ի զինուորսն որք պահէին զգերեզման նորա. էջ 258—288.
— Սրճ. զատկ.	Յակոբայ Սրճոյ եպս. Ճառ ի Ս. Զատիկն Քրիստոսի. էջ 289—302.
— Եփր. յհ. մկ.	Անդ. էջ 303—323 (տե՛ս Եփր. մատ. Դ. էջ 129—142)։
— Սրճ. նոր. կիր.	Յակոբայ Սրճոյ եպս. Ճառ ի Նոր կիրակէն և ի Ս. Առաքեալ Թովմաս. էջ 324—344.
— Սրճ. համբ.	Յակոբայ Սրճոյ եպս. Ճառ ի համբարձումն. էջ 345—370.
— Սրճ. խորհ.	Յակոբայ Սրճեցւոյ Ճառ յաղագս հին խորհրդոյ և օրինակաց Տեառն մերոյ, որ ի մարգարէսն և ի նահապետսն գուշակեցաւ. էջ 371—387,

— Սրճ. տապան.	Յակոբայ Սրճեցւոյ ճառ ի խորհուրդ տապանակին. էջ 388—410.
— Եփր. այլակ.	անդ, էջ 411—426 (տես Եփր. մատ. Դ. էջ 63—68).
Սրճ. ածած.	Յակոբայ Սրճեցւոյ Ներբողեան ի Ննջումն Ս. Աստուածածնին. էջ 427—441 (սրան յաջորդում են Դաւիթ Անյաղթի խաչի ճառը և Տեսիլ Ս. Սահակայ, որ տե՛ս Դաւ. անյ. և Փարպ.)։
Ճշ.	Ճաշոց գիրք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ. Վաղարշապատ 1872.
Մագ.	Գրիգոր Մագիստրոս (ԺԱ դար), որի գործերն են՝
Մագ. Թղ.	Գրիգոր Մագիստրոսի Թղթերը. հրատ. Կ. Կոստանեանց, Աղէքսանդրապոլ 1910.
Մագ. տտ.	Տաղասացութիւնք Գր. Մագիստրոսի Պահլաւունւոյ. Վենետ. 1868, որի մէջ են՝
Մագ. մեծ են	Մեծ են գործք աստուածային, էջ 1—79.
Մագ. խչ.	Ներբողեան ի ս. խաչն քրիստոսընկալ. էջ 80—88 (մնացեալը տե՛ս Մագ. Թղ.)։
Մագ. քեր.	Գր. Մագիստրոսի Մեկնութիւն քերականին. տե՛ս Արուեստ Դիոնիսեայ քերականի. Պետրոգրադ 1915, էջ 223—249։
Մագ. գամագտ.	Գրիգորի Մագիստրոսի Գամագտականի ամբողջական լուծում. Հ. Գ. Մէնէվիշեան, Վիեննա 1912 (արտատպ. ՀԱ 1911)։
Մակ.	տե՛ս ՍԳր.
*Մահ մարգ. կամ նահապ.	(Եպիփանու) Համառօտ պատմութիւն կատարման սրբոց մարգարէից կամ նահապետաց (ըստ ՆՀԲ)։
Մաղաք.	տե՛ս ՍԳր.
Մաղաք. աբ.	Մաղաքիայ աբեղայի Պատմութիւն վասն ազգին նետողաց. Պետերբ. 1870. (Նոյն թուին տպուեց նաև Երուսաղէմում «Պատմութիւն Թաթարաց», Վարդան պատմչի անունով, աւելի ընտիր, որ և համեմատութեան առի).—ԺԳ դար։
Մամբր.	Մամբրէի վերծանողի ճառք. (տե՛ս Կորիւն, Մամբրէ, Դաւիթ). Վենետ. 1833.—աւելի լաւ է տպ. Բ. 1894—Ե դար.
Մամիկ.	Յովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ. Վենետ. 1832.—Է դար։
Մայրագ.	Յովհան Մայրագոմեցւոյ ճառք. Շողակաթ, էջ 114—136.—Է դար։
Մանաս.	տե՛ս ՍԳր.
Մանդ.	Յովհաննու Մանդակունւոյ Հայոց հայրապետի ճառք. բ տպ. Վենետիկ 1860 (Ե դար).
Մանդ. սիր.	Յովհան Մանդակունի, Յաղագս սիրոյ և սրբութեան, որով պտղաբերին արարածք. հրատ. Գ. Տ. Մկրտչեան, Վղրշպտ. 1903 (արտատպ. Արարատից՝ 1903, էջ 562—784)։
Մանրուս.	Մանրուսումն, հրատ. Արարատ 1894։
Մաշկ.	Գիրք աղօթից գլխականաց՝ Գրիգորի իմաստասէր վարդապետի Մաշկուորի (+1114).—(ըստ ՆՀԲ)։
Մաշտ.	Մաշտոց (փոքր) յորում աւանդին սրբազան արարողութիւնք ազգիս. Էջմիածին 1894.
Մ. Մաշտ.	Գիրք Մեծ Մաշտոց կոչեցեալ. տպ. Պօլիս 1807.
Մ. Մաշտ. (1714)	Մայր Մաշտոց. տպ. Պօլիս 1714.
Մաշտ. կիլիկ.	Մաշտոցի մէջ Կիլիկեան յաւելուածներ (ըստ ՆՀԲ)։
Մաշտ. ջահկ.	Մաշտոց լատինացւոց թարգմանեալ յՈւնիթոռաց Ջահկեցւոց՝ ի ԺԴ դարու (ըստ ՆՀԲ)։
Մարաթ.	Վարդանայ Մարաթացւոյ ծերունւոյ ի ԺԳ կամ ԺԴ դարու Աղօթամատոյց գիրք ի պէտս անօրինական տեղեաց Երուսաղէմի (ըստ ՆՀԲ).
Մարթին.	Այն է Ֆրա Մարթին՝ Փոլաք պատմիչ կոչեցեալ, որ ճառէ զկայսերաց և զքահանայապետաց Հռովմայ՝ անհարթ ոճով ի լատին բարբառ... ոչինչ ընդհատ է և հայ թարգմանութիւնն Ներսեսի Պալիանց ունիթոռի ի ԺԴ դարու (ըստ ՆՀԲ)։
Մարտ. ղրիմ.	Մարտիրոս Ղրիմեցի և իր քերթուածները, հրատ. Պոտուրեան, Պուքրէշ 1924—30 (չեմ տեսած).—ԺԷ դար.

Մաքս. ի դիոն.	Ս. Մաքսիմոս արքայ Կոստանդինուպօլսեցի ի Է դարու, քաջ մեկնիչ գրոց Ս. Դիոնեսիոսի Արիսպագացւոյ. Թարգմանեալ զոյգ ընդ նմին մատենի ի Ը դարու ի Ստեփաննոսէ Սիւնեցւոյ (ըստ ՆՀԲ)։
Մաքս. եկեղ.	Նշանակութիւնք կամ խորհրդածութիւնք ի վերայ եկեղեցւոյ, Թարգմանեալ անհեթեթ և անիմանալի ոճով յանյայտ ժամանակի՝ Թերևս ի Հայ Հոռոմոց (ըստ ՆՀԲ)։
Մեծոփ.	Թովմա վրդ. Մեծոբեցւոյ Պատմութիւն Լանկթամուրայ և յաջորդաց իւրոց. Փարիզ 1860 (ԺԵ դար)։
Մեծոփ. յիշ(ատ).	Թովմա Մեծոփեցու յիշատակարանը (Հրտր. Կ. Կոստանեանց). Թիֆլիս 1892 (ԺԵ դար)։
Մեկն. ընթերց.	տե՛ս Արշ. 8Հ. իմ. Լաստ. և Լծ. կոչ.
Մեկն. ծն.	Մեկնութիւն գրոցն ծննդոց՝ որպէս շղթայ հաւաքեալ ի բանից նախնեաց (ըստ ՆՀԲ)։
Մեկն. կթղ.	տե՛ս Սարգ. և Շնորհ.
Մեկն. ղևտ.	Մեկնութիւն գրոցն Ղևտացւոց՝ շղթայ, ի յունէ թարգմանեալ ի վաղուց՝ անհարթ հայկաբանութեամբ (ըստ ՆՀԲ)։
Մեկն. ղկ.	Մեկնութիւն Աւետարանին Ղուկայ՝ շղթայ հաւաքեալ ի ձեռն իմաստուն վարդապետի ուրումն զկնի Իգնատիոսի՝ ի գրոց յունաց և հայոց (ըստ ՆՀԲ)։
Մեսր. եր.	Պատմութիւն Ս. Ներսէսի Պարթևի հայոց հայրապետի. Սոփերք, հտ. Զ. Վենետ. 1853.—Ժ դար։
Մեսր. տաթև.	Մեսրոպ վարդապետի ասացեալ ոտանաւոր առ Ս. Գր. Տաթևացի. Հրտր. Տաթև. ամ. էջ 719—20.—ԺԵ դար։
Միխ. աս.	Միխայէլի Ասորւոյ ժամանակագրութիւն. Երուսաղէմ 1870 (ԺԳ դար. Թրգմ. 1246 Թ)։
Մին. համդ.	Մինաս վարդապետի Համդեցւոյ Ազգաբանութիւն Հայոց. Վղրշպտ. 1870.
Միս. խչ.	Երանելոյն Միսայէլի եպիսկոպոսի Մեծի կողմանցն և Քոստիփաննեալ նահանգին ի Ս. Խաչն Քրիստոսի (ըստ ՆՀԲ Միսայ. խչ.). Հրտր. Բազմ. 1911, էջ 258—265.—Թ դար։
Միք.	տե՛ս ՍԳր.
Մխ. աղ.	Համառօտութիւն աղօթից... Մխիթարայ Գօշի...ասացեալ ի Ս. Պատարագին. Հրտր. Նարեկ, Զմիւռնիա 1870, էջ 468—72։
Մխ. այրիվ.	Մխիթարայ Այրիվանեցւոյ Պատմութիւն ժամանակագրական. Ս. Պետերբ. 1867։—ԺԳ դար։
Մխ. անեց.	Մխիթարայ Անեցւոյ Պատմութիւն. Հրտր. Ք. Պատկանեան, Պետերբ. 1879. իբր յաւելուած Սեբէոսի.—ԺԲ դար։
Մխ. ապար.	Մխիթարայ ապարանցւոյ կամ Ցրա Մխիթարչի յԱպարաներ գեղջէ և ի վանաց Ջահկեցւոց ունիթոռաց, ի սկիզբն ԺԵ դարու, ինքնագիր Տրամախօսութիւն կամ վիճաբանութիւն ի վերայ հաւատոյ և կրօնից (ըստ ՆՀԲ)։
Մխ. առ.	Առակք Մխիթարայ Գօշի և Ողիմպիանու. Վենետ. 1854.—ԺԲ դար։
Մխ. բժշ.	տե՛ս Մխ. հեր.
Մխ. դտ.	Մխիթարայ Գօշի Դատաստանագիրք Հայոց. Հրտր. Վ. ծվ. Բաստամեան. Վղրշպ. 1880.—ԺԲ դար։
Մխ. երեմ.	Մեկնութիւն նորին ի Մարգարէութիւնն Երեմիայ (ըստ ՆՀԲ)։
Մխ. հեր.	Մխիթարայ բժշկապետի Հերացւոյ Ջերմանց Մխիթարութիւն. Վենետ. 1832.—ԺԲ դար։
*Մծբ.	Գիրք որ կոչի Զգօն, արարեալ Ս. Յակոբայ երիցս երանեալ հայրապետին Մծբին քաղաքի. Պօլիս 1824 (Ե դար)։
Մծբ. ատղ.	տե՛ս Ճառընտ.
Մկ. մեծոփ.	Պատմութիւն հաւաստի և համառօտ Մխիթար վարդապետի. տե՛ս Մխիթար Սասնեցի, Հրտր. Գ. վ. Յովսէփեան, Վղրշպտ. 1899, արտատպ. Արարատից էջ 27—32.—ԺԴ դար։
*Մնաց.	Նորագիւտ Գիրք Մնացորդաց. Հրտր. Խալաթեան. Մոսկ. 1899. տե՛ս և ՍԳր.
Մոլութ.	Գիրք մոլութեանց, անդրաձեցեալ ի լաթինականէն ի հայ բարբառ. գործ Ունիթոռաց ԺԴ դարու. Հրտր. Մխիթար աբբա, Վէնէտիկ 1720։

Մովս. երզն.	Մովսէսի վրդ. Երզնկացւոյ յաւելուածք ի Մեկնութիւն ժամագրոց՝ որ ի խոսրովայ, ի ԺԴ թերևս դարու, և այլ գործ ընդարձակ որպէս տեսական՝ Ոսկիփորիկ անուանեալ ի յօրինողէն (ըստ ՆՀԲ)։
Մովս. քերթ.	տե՛ս Խոր. Պիտ. Քեր. Քերթ.
Մտթ.	տե՛ս ԱԳր.
Մտթ. ևագր.	Մատթէոս վարդապետի... Գիրք ութն խորհրդոց մեղաց արարեալ Ս. Հօրն Եւագրեայ։ Պօլիս 1750.—ԺԴ դար։
Մտթ. ներբ.	Նորին Ներբողեան ողբերգաբար, ագեալ ի թաղումն... Գրիգորի (Տաթևացւոյ)... անդ, էջ 148—185.—ԺԴ. դար։
Մտթ. գծ.	Նորին Մեկնութիւն Գործոց առաքելոց, որից մի հատուած՝ անդ. էջ 187—190.—ԺԴ դար։
Մրկ.	տե՛ս ԱԳր.
Յայսմ.	Յայսմաւուրք. տպ. Պօլիս 1706.
*Յայտ.	Յայտնութեանն Յովհաննու հին հայ թրգմ. Երուսաղէմ 1905—1911. տե՛ս և ԱԳր.
Յես.	տե՛ս ԱԳր.
*Յերոն.	Յերոնիմեայ վասն ի քսան և յերկուս գիրս առ ի Հեբրայեցւոց զպատմութիւնն բաժանելոյ. Վիեննա 1920 (արտատպ. ՀԱ).—Ե դար.
Յիշատ.	Յիշատակարաններ զանազան ձեռագրերի, որոնք հրատարակուած են զանազան գրքերում, ամէն անգամ յիշատակելով տեղը. ինչ. Հնոց և Նորոց, էջ 116—134 են են։
Յիշ. թաթ.	Յիշատակ սուրբ Հօրն Թաթլոյ, Վարոսի և Թովմասու, Սոփերք, հտ. ԺԱ. էջ 47—59. Վենետ. 1854։
Յկ.	տե՛ս ԱԳր.
Յկ. թոխ.	Յակոբ Թոխաթեցւոյ Ողբ ի վերայ երկրին Օլախաց. ՀԱ 1932, էջ 337—348։
Յկ. կր.	Յակովբ Կարնեցի, Տեղագիր Վերին Հայոց. Վղրշպտ. 1903.—ԺԷ դար։
Յկ. ղրիմ.	տե՛ս Տոմար.
Յհ.	տե՛ս ԱԳր.
Յհ. արճիշ.	Յոհաննու Արճիշեցւոյ Մեկնութիւն ահաւոր խորհրդոյ ս. պատարագին. Էջմիածին 1860.—ԺԳ դար։
Յհ. գառն.	Յովհաննէս Գառնեցւոյ աղօթք. տե՛ս Գիրք աղօթից Եփրեմի Խուրին Ասորւոյ, Երուսաղէմ 1870, էջ 181—5, 200—3, 220—3, 240—3, 263—9, 284—7, 303—8։ Առանձին տպուած է Վենետ. 1911, որ տե՛ս Գառն. —ԺԳ դար։
Յհ. երզն.	տե՛ս Երզն։
Յհ. երուս.	Երուսաղէմի Յովհաննէս եպիսկոպոսի թուղթը առ Աբաս Աղուանից կաթուղիկոս. Վղրշպտ. 1896.
Յհ. իմ(աստ).	Յովհաննու իմաստասիրի Օձնեցւոյ Մատենագրութիւնք (Ը դար). Վենետ. 1833. պարունակում է.
— Յհ. իմ. ատ.	Ատենաբանութիւն. էջ 1—33.
— Յհ. իմ. պաւլ.	Նորին ընդդէմ Պաւղիկեանց. էջ 34—47.
— Յհ. իմ. երև.	Նորին ընդդէմ Երևութականաց. էջ 48—80.
— Յհ. իմ. եկեղ.	Նորին յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ. էջ 81—100, 109—114, 117—144.
— Յհ. իմ. միաշ.	Նորին վասն մեծի աւուր միաշաբաթին. էջ 101—106.
— Յհ. իմ. յիշատ.	Նորին յիշատակարան կանոնաց. էջ 115—6.
Յհ. իմ. խոստ.	Յովհաննու իմաստասիրի խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ. Վղրշպտ. 1896.
Յհ. կթ.	Պատմութիւն Յովհաննու կաթողիկոսի. բ տպ. Երուսաղէմ 1867.—Թ դար.
Յհ. կթ. հյր.	Շարից հայրապետացն հայոց յաջորդութիւն. երանելւոյն Յովհաննիսի կաթողիկոսի Հայոց. տպ. Սամ. անեց. էջ 272—277.—Թ դար։
Յհնսկ.	Յոհաննիսիկ վարդապետի համառօտ պատմութիւն անցից անցելոց ի վերին կողմանս Հայաստանի, ըստ կարգի ժամանակագրութեան (1572—1600 թ.)—տպ. Սամ. անեց. էջ 185—199։
Յղ. մովս. և դաւիթ	Յաղագս սրբոց վարդապետացն հայոց Մովսէսի և Դաւթի. տե՛ս Հնոց և Նորոց, հրտր. Սրուանձտ. Պօլիս 1874, էջ 39—87.
Յճխ.	Ս. Հօրն մերոյ երանելւոյն Գրիգորի լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք. Վղրշպտ. 1894—6.

Յոբ. Յովէլ. Յովն.	տե՛ս ՍԳր.
Յովնաթ.	Նաղաշ Յովնաթան աշուղը և Յովնաթան Յովնաթանեան նկարիչը. հրտր. Զօպանեան, Փարիզ 1910.—ԺԸ դար։
Յովսիմ.	Վկայաբանութիւն Ս. Յովսիմիոսի. հրտր. Հ. Բ. Սարգիսեան, Վենետ. 1919.
Յուդ. Յուդթ.	տե՛ս ՍԳր.
Յս. որդ.	Ն. Շնորհալւոյ Յիսուս Որդի, տե՛ս Շնորհ. չփ. էջ 7—166.
Նանայ.	Նանայի Ասորւոց վարդապետի Մեկնութիւն Յովհաննու աւետարանին. Վենետիկ 1920 (Թ դար)։
Նար.	տե՛ս Գր. նար. մատ.
Նաւում. Նեեմ.	տե՛ս ՍԳր.
Նեղ. դոքս.	Նեղոսի Դոքսապատրի կարգագրութիւն պատրիարքական աթոռոցն. Վաղարշապատ. 1902.
Նեղոս.	Խրատք Նեղոսի. հրտր. Վրք. հց. Բ. էջ 637—725։
Նեմես. բն.	տե՛ս Նիւս. բն.
Ներբ. յորդ.	Ներբողեան յորդիս և ի թոռունս Ս. Լուսաւորչին. Սոփերք, հտ. Ժ, էջ 5—45. Վենետ. 1854 (նոյն գրուածքը ՆՀԲ անխտրաբար յիշում է երկն. լս.— հմմտ. պատճառաւէր՝ էջ 8. ծիրանափառ՝ էջ 9, քառմնածածան՝ էջ 12)։
Ներս. աբեղ.	Ներսէս աբեղայ կամ կրօնաւոր քահանայ, քեռորդի Լամբրոնացւոյն. յորոյ ի խնդրոյ արար Սկևռացին զներբող սրբոյն, և ինքն գրեաց զյիշատակ իրացս ի սկիզբն և ի կատարած Ներբողենին (ըստ ՆՀԲ).—ԺԲ դար։
Ներս. մոկ.	Ներսէս Մոկացի, նորոգիչ Լիմն անապատի ի սկզբան ԺԷ դարու, որոյ են տաղաւորք ի վերայ Երուսաղէմի և տաղաւոր ի վերափոխումն կուսին (ըստ ՆՀԲ)։
Նիւս. բն.	Նեմեսիոսի Եմեսացւոյ (կամ Գրիգորի Նիւսացւոյ) Յաղագս բնութեան մարդոյ. Վենետիկ 1889—91.—Ը դար։
Նիւս թաղ.	տե՛ս Ճառընտ.
Նիւս. երգ. երան. տեսի.	Ս. Գրիգորի Նիւսացւոյ... Մեկնութիւն Երգոց երգոյն Սողոմոնի, և սրբոյն, ինն երանութեանց, յորում փակի և ներբող ի Ստեփաննոս Նախավկայն. հին թարգմանութիւն՝ միջակ ոճով (ըստ ՆՀԲ)։
Նիւս. թէոդ. սքանչ.	Պատմական գովեստ ի Թէոդորոս զօրավարն և ի Գրիգոր սքանչելագործ. նոյնպէս հին թարգմանութիւն (ըստ ՆՀԲ)։
Նիւս. կուս.	Գիրք ի գովեստ կուսութեան կամ կուսական վիճակի, նովին զոգցես ոճով. եթէ չիցէ առաւել հին թարգմանութիւն (ըստ ՆՀԲ)։
Նիւս. մկ. բեթղ. մելիտ.	Ճառք ի կոտորած մանկանցն Բեթղեհեմի... և ի Մելիտոս հայրապետ (ըստ ՆՀԲ)։
Նխ.	Նախադրութիւնք ամենայն Աստուածաշունչ գրոց.
Նհպտք. հայոց	Նահապետք, թագաւորք և իշխանք Հայոց. հրատ. Հնոց և Նորոց, Սրուանձտեանց, Պօլիս 1874, էջ 88—109.
Նղշ.	Մկրտիչ Նաղաշ և իր տաղերը. հրտր. Կ. Կոստանեանց, Վղրշպտ. 1898.—ԺԵ դար։
Նղշ. լատ.	Մկրտիչ Նաղաշի Պատասխանի լատինացոց թղթոյն (1438 թ). հրտր. Արրտ. 1916, էջ 418—423։
Նշխ. մատ.	Նշխարք մատենագրութեան Հայոց. զանազան մանր գրուածքներ ԺԲ—ԺԷ դարերից. հրտր. Պատկանեան, Պետրբ. 1884, տե՛ս և Պտմ. ռուբ։
Նոնն.	Նոննոս. հրտր. Մանանդեան ZAPh. և արտատպ. Marburg 1908, այս վերնագրով՝ Nonnos, Die Scholien zu fünf Reden Gregor von Nazianz.
Նոր ժող.	Նոր ժողովածու, Միջնադարեան հայոց տաղեր և ոտանաւորներ. հրատ. Կոստանեանց, պրակ Ա. Բ. 1892, Գ. 1896, Դ. 1903.
Նոր վկ.	Հայոց նոր վկաները. հրտր. Մանանդեան և Աճառեան, Վղրշպտ. 1903 (ԺԲ—ԺԹ դարերից գրուածքներ)։ Հմմտ. նաև Նոր վկաներ և տաղեր. Արրտ. 1910, էջ 465—475։

Նուշր.	Խրատք օգտակարք արարեալ բանաստեղծ թագաւորին, որոյ անունն է Նուշրէվան. տպ. Գղնձ. էջ 78—91։
Նչ. եզեկ.	Եսայի վրդ… Նչեցւոյ… Մեկնութիւն ի մարգարէութիւն Եզեկիէլի (ըստ ՆՀԲ).—ԺԳ դար։
Նչ. թղթ. կամ խր.	Թուղթ նորին առ ազգայինս չահեցիս կամ առ հետեւողս նոցա… և խրատական բանք նորա… (ըստ ՆՀԲ).—ԺԳ դար։
Նչ. քեր.	Մեկնութիւն քերականին ինքնագիր (ըստ ՆՀԲ)։
Շապհ.	Շապուհ Բագրատունեաց հատակոտորք. ըստ ՆՀԲ և տպ. Սամ. անեց. էջ 247—250 (Թ դար)։ Տե՛ս և Սուտ-Շապհ.
Շար.	Զայնքաղ Շարական. Վղրշպտ. 1888 (շարականները նշանակուած են Ա—ՂԳ գլուխներով, որից յետոյ էջ 439—531 դրուած են երգերը և մեռելոց շարականները)։
Շիր.	Անանիայի Շիրակունւոյ մնացորդք բանից. Պետերբ. 1877.—Է դար։
Շիր. քրոն.	տե՛ս Անան. ժմնկ.
Շնորհ. չփ.	Ներսէսի Շնորհալւոյ Բանք չափաւ. Վենետիկ ՌՄԼԹ (նշանակել եմ էջերով)։—ԺԲ դար։
Շնորհ. վիպ.	Նորին Վիպասանութիւն. անդ, էջ 493—559 (նշանակել եմ տողաթուերով)։
Շնորհ. առ.	Նորին առակք. անդ, էջ 560—584 (նշանակել եմ թուահամարով)։
Շնորհ. ստեփ.	Նորին թուղթ առ Ստեփաննոս ոմն, վասն խնդրոյ մեկնութեան վերջին գլխոյ Սահմանաց գրոց Դաւթի Անյաղթի. հրտր. Ն. Շնորհալւոյ թուղթք, Վենետ. 1873, էջ 295—296։
Շնորհ. ընդհ.	Ն. Շնորհալւոյ թուղթ ընդհանրական, տպ. Երուսաղէմ 1871.
Շնորհ. պտճ.	Նորին պատճառ խնդրոյ միաբանութեան. տե՛ս Շնորհ. ընդհ. տպ. Երուսաղէմ, էջ 85—203.
Շնորհ. թղ.	Թուղթք Տ. Ներսէսի կաթուղիկոսի Հայոց գրեալք ի զանազան ժամանակս առ այլ և այլ անձինս (կան նաև ուրիշների թղթերը). անդ, էջ 205—329.
Շնորհ. եղես.	Ն. Շնորհալւոյ Ողբ Եդեսիայ քաղաքի. Կալկաթա 1832.
Շնորհ. մտթ.	Մեկնութիւն Ս. Աւետարանին, որ ըստ Մատթէոսի. Պօլիս 1825, էջ 16—106.
Շնորհ. սրգ.	Պատմութիւն վարուց Ս. Սարգսի զօրավարի՝ թարգմանեալ ի Ն. Շնորհալւոյ. Սոփերք, հտ. ԺՁ. Վենետ. 1854.
Շնորհ. յկ.	Շղթայ մեկնութեան եօթանց թղթոց կաթողիկեայց (ըստ ՆՀԲ).
Շնորհ. յս. որդի	Շնորհալւոյ Յիսուս Որդի, տե՛ս Շնորհ. չփ. էջ 7—166.
Ողբ.	տե՛ս ՍԳր.
Ողբ. եդես.	տե՛ս Շնորհ. եդես.
Ոսկ. ամբակ.	Յովհաննու Ոսկեբերանի Կոստանդնուպօլսոյ եպիսկոպոսապետի ասացեալ յԱմբակումայ մարգարէի մեկնութենէն. հրտր. Լմբ. ժբ մարգ. Պօլիս 1825 էջ 155—7։
Ոսկ. գծ.	Մեկնութիւն գործոց առաքելոց խմբագիր արարեալ նախնեաց յՈսկեբերանէ և յԵփրեմէ. Վենետ. 1839.
*Ոսկ. ես.	Յովհ. Ոսկեբերանի Մեկնութիւն Եսայեայ մարգարէի. Վենետիկ 1880.
Ոսկ. լս.	Յովհաննու Ոսկեբերանի ներբողք երկու ի Ս. Գր. Լուսաւորիչ. Սոփերք, հտ. Դ. Վենետ. 1853. (նոյնն է նաև Ոսկ. ներբ. լս.)։
Ոսկ. ծն. եզեկ.	Մասն մեկնութեան գրոցն Ծննդոց և այլոց բանից հին կտակարանի (ըստ ՆՀԲ)։
*Ոսկ. ճառք.	Յովհաննու Ոսկեբերանի ճառք. Վենետ. 1861 (մասամբ ոսկեդարեան)։
*Ոսկ. մ. կամ մտթ.	Յովհաննու Ոսկեբերանի յաւետարանագիրն Մատթէոս. հտ. Ա և Բ. Վենետիկ 1826 և հտ. Գ. Վենետ. 1826, որ ունի նաև յաւելուած Պօղոսի թղթերի, որոնք ամբողջ կան Ոսկ. պօղ.—Ոսկ. մտթ. գ և դ գրքերից երկու նորագիւտ պատառիկ, հրտր. Բազմ. 1913, էջ 14—16։
Ոսկ. մելիտ.	Ներբող ի Ս. Մելիտոս Անտիոքայ հայրապետն (ըստ ՆՀԲ).
*Ոսկ. մտթ. ղ.	Յ. Ոսկեբերանի ի Մեկնութենէն Մատթէի ճառ Ղ. հրտր. ՀԱ 1921, էջ 353—364.

*Ոսկ. յհ. ա և բ	Յովհաննու Ոսկեբերանի Մեկնութիւն Աւետարանին Յոհաննու, Պօլիս ՌՃԿԶ=1717. հտ. Ա, էջ 2—487, հտ. Բ. էջ 488—965։ Ոսկեդարեան են առաջին 13 գլուխները, մնացեալը յետոյ թարգմանուած և խմբագրուած Կիրակոս վարդապետի ձեռքով՝ 1112 թուին։
Ոսկ. նեբր. լս.	Ներբողեան ի Ս. Գր. Լուսաւորիչ, ասացեալ ի Կոկիսոն, մինչ յաքսորսն էր. տես Ոսկ. պօղ. բ. էջ 792—841. Վենետ. 1862, նոյն է Ոսկ. լս.
*Ոսկ. պօղ.	Յովհաննու Ոսկեբերանի Մեկնութիւն թղթոցն Պօղոսի. Վենետ. 1862.—հտ. Ա՝ ա և բ Տիմոթեայ, Տիտոսի, Փիլիպեցւոց, Կողոսացւոց, Եփեսացւոց.—հտ. Բ՝ Հռովմայեցւոց, Կորնթացւոց, Գաղատացւոց, Թեսաղոնիկեցւոց, Եբրայեցւոց, ի Գործոց առաքելոց, ի Յովհաննու մեկնութենէ, և երկբայական ճառք, էջ 613—921։—Ոսկեբերանի Պաւղոսի մեկնութենէն անտիպ հատուածներ՝ ՀԱ 1912, 730—40 և 1913, էջ 37—44, 222—7, արտատպ. Վարդանեան, Դասական մանր բնագիրներ, Վիեննա 1913, էջ 95—139.—իսկ Ոսկեբերանի յառ Եբրայեցիս թուղթն Պօղոսի ճառ լդ (Վիէննա 1855), նոր թարգմանութիւն է Հ. Ս. Գաթըրճեանից. տե՛ս Ակինեան, Դասական հայերէնը, Վիեննա 1932, էջ 359։
*Ոսկ. սղ.	Յ. Ոսկեբերանի Սաղմոսաց մեկնութեան պատառիկներ. հրտր. ՀԱ 1917, էջ 11—22 և 1922, էջ 325—330։
*Ոսկ. տար.	Յ. Ոսկեբերանի ճառ ի տատրակն. հրտր. ՀԱ 1922, էջ 333—344։
Ոսկիփ.	տե՛ս Տաթև. ոսկիփ.—իսկ ՆՀԲ Ոսկիփ. ձեռվ հասկանում է զանազան ժողովածուներ։
Ովս.	տե՛ս ՍԳր.
Որոտ. ածետ.	Յոհաննու Որոտնեցւոյ... ի բան աւետարանչին որ ասէ. Եւ յամսեանն վեցերորդի առաքեցաւ Գաբրիէլ. հրտր. Տաթև. ձմ. գլուխ բ.—ԺԴ դար։
Որոտ. պօղ.	Յովհ. Որոտնեցւոյ ի յառաջաբանս Պաւղոսի առաքելոյ համառօտ տեսութիւն. տպ. Եւթաղ, էջ 77 են.—ԺԴ դար։
Ուխտ.	Ուխտանէս եպիսկոպոս (հտ. Ա. Պատմ. Հայոց, հտ. Բ. Պատմ. բաժանման վրաց ի հայոց). Վղրշպտ. 1871.—Ժ դար։
Ուռհ.	Մատթէոս Ուռհայեցի, ժամանակագրութիւն. Վղրշպտ. 1898.—ԺԲ դար։
Ուսպ.	տե՛ս Օրբ.
Պալիանց.	տե՛ս Մարթին.
Պարականոն շար.	Հին և Նոր պարականոն կամ անվաւեր շարականներ. Վղրշպտ. 1911։
Պետ. ա. բ.	տե՛ս ՍԳր.
Պետր. ողջ.	Պետրոս արեղայի վասն ողջունի. տե՛ս Տաթև. ամ. էջ 737—9։
Պետր. (եպս.) սիւն.	Պետրոս Սիւնեաց եպիսկոպոս. հրտր. Գ Տէր-Մկրտչեան. Վղրշպ. 1902 (Զ դար)։
Պերիարմ.	տե՛ս Անյ. պերիարմ.
*Պիոն.	Վկայութիւն սրբոյն Պիովնեայ. Das Martyrium des hl. Pionius. հրտր. Մ. Սրապեան WZKM 28(1914), էջ 378—399 և արտատպ.—Նոր բառերն ունի Վարդանեան.—Ե դար։
Պիսիդ. վեց.	Պիսիդեայ Վեցօրեայք, Վենետ. 1900 (Ը—Թ դար)։
Պիտ.	տե՛ս Խոր.
Պիտառ.	Պիտառութիւնք ազգի ազգի, որպէս ճառք կամ հատուածք բանից ի վերայ զանազան իրաց ի հին դարս (ըստ ՆՀԲ)։
Պղատ.	Պղատոնի իմաստասիրի տրամախօսութիւնք. Վենետ. 1877. պարունակում է՝
— Պղատ. յեթ.	Պղատոնի յեւթիփռոն կամ յաղագս սրբոյ. էջ 11—35.
— Պղատ. սոկր.	Պղատոնի Սոկրատայ պատասխանի. էջ 37—73.
— Պղատ. տիմ.	Պղատոնի առ Տիմէոս. էջ 75—174.
Պղատ.	Պղատոնի Տրամախօսութիւնք. Վենետիկ. 1890. պարունակում է՝
— Պղատ. օրին.	Պղատոնի օրինաց և օրէնսդրութեանց. գիրք Ա—ԺԲ, էջ 1—462.
— Պղատ. մինովս.	Պղատոնի ի Մինովս և յաղագս օրինի. էջ 463—477.
Պղնձ.	Պատմութիւն Պղնձէ քաղաքին. տպ. Տփխիս 1908, էջ 1—61 (Պօլսի 1850 թուի տպագրութիւնից անփոփոխ)։
Պորփ.	Ներածութիւն Պորփիւրի, տե՛ս Անյ. պորփ.

Պտճռ. բրձր. — Սկիզբն և պատճառ Բարձրացուցեալն ճառի և տեսութիւն. Հրտր. Թր. քնր. էջ 28—34 (Ներածութիւն)։

Պտմ. աղեքս. — Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ (Սուտ-Կալիսթենէս). Վենետ. 1842 (Ե դար)։

Պտմ. աղջ. — Պատմութիւն աղջկան և մանկան, և հարցմունք նոցա ընդ միմեանս. տե՛ս Գղնձ. էջ 137—176։

Պտմ. ամաս. — Պատմութիւն Ամասիա քաղաքի և յաղագս անկեան և վարուց Ս. Թէոդորոսի զօրավարի. Սոփերք, հտ. ԺԶ, էջ 55—80. Վենետ. 1854։

Պտմ. դիոն. — Պատմութիւն սրբոյն Դիոնեսիոսի Արիսպագացւոյ. Հրտր. ՀԱ 1914, էջ 205—18։

Պտմ. եղիշ. — Պատմութիւն սրբոյն Եղիշէի վարդապետի (իմա՛ կենսագրութիւն). Սոփերք, հտ. ԺԱ, էջ 39—45. Վենետ. 1854։

Պտմ. թադ. — Պատմութիւն Թադէոսի առաքելոյն և Սանդխտոյ կուսին. Սոփերք, հտ. Ը. էջ 59—75. Վենետ. 1853։

Պտմ. լմր. — Պատմութիւն վարուց Ներսիսի (Լամբրոնացւոյ) եպիսկոպոսի. Հրտր. Սամ. անեց. էջ 224—243. (նաև Արրտ, 1878, էջ 895).— ԺԳ դար։

Պտմ. կիլ. — Պատմութիւն ազգին Ռուբինեանց թէ որպէս տիրեցին Կիլիկիոյ. Հրտր. Սամ. անեց. էջ 204—212.— 1300 թուից։

Պտմ. հյր. — Պատմութիւն վարուց և նահատակութեանց երջանիկ հայրապետացն Արիստակիսի, Վրթանիսի, Յուսկանն, Գրիգորիսի, որդւոց և թոռանց Ս. Գրիգորի, Սոփերք, հտ. Ժ. էջ 46—56. Վենետ. 1854.— բառացի նոյն է ՑՀ. կթ. էջ 51—60, ուստի և չեմ բառաքաղած։

Պտմ. մծր. — Պատմութիւն Ս. Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին. Սոփերք, հտ. ԻԲ, էջ 1—65, Վենետ. 1861։

Պտմ. յյտ. ներս. — Պատմութիւն յայտնութեան նշխարաց Ս. Ներսիսի. Սոփերք, հտ. Է, էջ 31—78. Վենետիկ 1853.— ԺԳ դար։

Պտմ. ներս. — Պատմութիւն Ս. Ներսիսի Պարթեւի Հայոց հայրապետի. Սոփերք, հտ. Է, էջ 5—30. Վենետիկ, 1853։

Պտմ. ներս. հյր. — տե՛ս Մեսր. եր.

Պտմ. ռուբ. — Համառօտ պատմութիւն Ռուբինեան իշխանաց. Հրտր. Սամ. անեց. էջ 212—223. (նոյնը նաև Նշխ. մատ. Հրտր. Պատկանեանի).—գրուած 1286 թուին։

Պտմ. սահ. — Պատմութիւն վասն սրբոյն Սահակայ հայրապետին և Մեսրովբայ վարդապետին. Սոփերք, հտ. Բ. էջ 1—42 (ՆՀԲ նույնը դնում է Ճառընտ.)։

Պտմ. վր. — Համառօտ պատմութիւն վրաց՝ ընծայեալ Ջուանշէրի պատմչի. Վենետ. 1884.— Թրգմ. վրաց. Ժ—ԺԳ դար։

Պտմ. տէր յուսկ. — Պատմութիւն Տէր Յուսկան և որդւոյ նորին Սանեփանոսին. Հրտր. Գղնձ. էջ 197—232։

Պտրգ. — Սրբազան Պատարագամատոյցք Հայոց. Հրտր. Գաթրճեան և Տաշեան, Վիեննա 1897. պարունակում է՝

— *Բարսեղեան պատարագամատոյց. թրգմ. Ե դարու, էջ 120—158 (ոսկեդարեան).

— Բարսեղեան պատարագամատոյց՝ նոր թրգմ, էջ 180—216 (Թ—Ժ դար).

— Նազիանզեան հաւատացելոց պատարագ (Ս. Սահակայ). էջ 222—242.

— Նազիանզեան հաւատացելոց պատարագ (Ս. Գրիգոր աստուածաբանի) էջ 244—254.

— Նազիանզեան հաւատացելոց պատարագ (Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ). էջ 256—267.

— Նազիանզեան հաւատացելոց պատարագ (Ս. Աթանասի Աղեքսանդրու հայրապետի), էջ 272—299.

— Ոսկեբերանի պատարագ. էջ 353—384.

— Իգնատիոսի պատարագ. էջ 389—411 (ԺԳ դար).

— Նախասրբելոց պատարագ. էջ 414—429.

— Ս. Յակոբայ Տեառնեղբօր պատարագ. էջ 435—450 (ԺԳ դար ?).

— Հռովմայեցւոց պատարագ. էջ 455—466 (ԺԲ դար).

	— Պատարագ Միաբանողաց կամ Ունիթոռաց մխալ. կրկին խմբագրութեամբ. էջ 476—499 (ԺԴ և ԺԷ դար).
	— Ըստ Վատիկանեան օրինակին. էջ 503—507.
	— Պատարագամատոյց առ Յովհ. Արճիշեցւոյ. էջ 513—518 (ԺԴ դար).
	— Լամբրոնեան պատարագ. էջ 519—556 (ԺԲ դար).
	— Լիոնեան օրինակ. էջ 562—566.
	— Կիլիկեան օրինակ. էջ 569—573.
	— Ուրուագիծ պատարագի ըստ D և F ձեռ. էջ 574—582.
	— Սովորական պատարագ հայոց. էջ 617—721.
Պրոկղ. կոս., ստեփ., ղկ. ոսկ., մեկն. գրր. նն.	Ս. Պրոկղի եպս. Կիւզիկիոյ և ապա պատրիարգին Կոստանդինուպօլսոյ ի Ե դարու՝ Ճառք և Ներբողեանք ի ս. կոյսն, ի Ստեփաննոս, ի Ղուկաս աւետարանիչն, ի Յհ. Ոսկեբերան և հատուածք մեկնութեան Ս. Գրոց են։ Որպէս ինքն էր առ սր. թարգմանչօք մերովք, նոյնպէս և գործք նորա երևին յայնժամ թարգմանեալ (ըստ ՆՀԲ)։
Պրոկղ. շղկ.	Շաղկապք աստուածաբանականք՝ պիտակ կոչմամբ անուանեալ՝ գործ Պրոկղի իմաստասիրի Դիադոխոսի, թարգմանեալ ի ձեռն Սիմէոնի քահանայի վրացւոյ և մեկնեալ յաւելուածով խիք Սիմէոնէ եպիսկոպոսէ Գառնոյ կամ Կարնոյ, անպէտ ոճով և շաղփաղփ բանիւք (ըստ ՆՀԲ).—ԺԷ դար։
Պրպմ.	Գիրք պարապմանց սրբոյն Կիւրղի Աղէքսանդրացւոյ. Պոլիս 1717։
Ռոշք.	տե՛ս Ստեփ. լհ.
Սալած.	Դաւիթ Սալաձորեցի, տաղասաց (ըստ Հրատ. և Նորայր, Բանաս. 1901).—ԺԷ/ԺԸ դար։
Սահմ.	Գիրք Սահմանաց Դաւթի. տե՛ս Դաւ. անյ.։
Սամ. անեց.	Սամուէլի քհ. Անեցւոյ հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց. Վղրշպտ. 1893 (ԺԲ դար)։
Սամ. անեց. շար.	Նրա շարայարութիւնը անանուն հեղինակներից. էջ 140—180 (ԺԴ—ԺԷ դար)։
Սանահն.	Անանիայի վրդ. Սանահնեցւոյ ի ԺԱ դարու... քաղուած Ոսկեբերանի ի Մեկնութենէ թղթոյն Պօղոսի... գրուած նորա վիճաբանական ի վերայ մարդեղութեան և ի վերայ սովորութեանց եկեղեցւոյ (ըստ ՆՀԲ)։
Սասն.	Կարապետ Սասնեցի. Ներբողեան յաղագս վարուց և մահուան Ս. Մեսրոպայ. Էջմիածին 1897.—ԺԲ դար։
Սարգ.	Մեկնութիւն եօթանց թղթոց Կաթուղիկեայց, արարեալ երանելւոյն Սարգսի շնորհալից վարդապետի (ԺԲ դար), Պոլիս ա. տպ. 1743, բ. տպ. 1826—8. պարունակում է՝
— Սարգ. յաջ.	Յառաջաբանութիւն. էջ 10—11.
— Սարգ. յկ.	Մեկնութիւն Յակոբայ թղթոյն. էջ 13—179.
— Սարգ. ա. պետր.	Մեկնութիւն Ա. թղթոյն Պետրոսի առաքելոյ. էջ 180—397.
— Սարգ. բ. պետր	Մեկնութիւն Բ թղթոյն Պետրոսի առաքելոյ. էջ 398—486.
— Սարգ. ա. յհ.	Մեկնութիւն Ա թղթոյն Յովհաննու Աւետարանչի. էջ 487—598.
— Սարգ. բ. յհ.	Մեկնութիւն Բ թղթոյն Յովհաննու որ առ Կիւրիա. էջ 599—613.
— Սարգ. գ. յհ.	Մեկնութիւն Գ թղթոյն Յովհաննու որ առ Գայիոս. էջ 614—627.
— Սարգ. յուդ.	Մեկնութիւն թղթոյն Յուդայի առաքելոյն. էջ 628—667.
— Սարգ. վրջ.	Վերջաբանութիւն և պատճառք 7 թղթոցն կաթուղիկեայց, էջ 667—673. (շփոթմամբ յիշել եմ մերթ ա և մերթ բ տպագրութեան էջահամարները. ուստի երբ տպագրութիւնը չէ յիշուած, այլ միայն էջը, կարող է լինել թէ՛ ա և թէ՛ բ տպ.)։
Սարկ. աղ.	Աղօթամատոյց Յովհաննու Սարկաւագայ վարդապետի. Սոփերք, հտ. ԺԷ Վենետ. 1854.—ԺԲ դար։
Սարկ. լուս.	Յովհաննու Սարկաւագ վարդապետի Ներբողեան ի Ս. Գր. Լուսաւորիչն հայոց. Սոփերք, հտ. Ե, էջ 5—36. Վենետ. 1853.
Սարկ. քհ.	Յովհաննու Սարկաւագ վարդապետի յաղագս քահանայութեան. Սոփերք, հտ. Գ. Վենետ. 1853.

Սարկ. պատկ. ուսմ. տոմար. շարժ. եւ.	Յովհաննու... Սարկաւագ վարդապետի... բան յաղագս յարգութեան ս. պատկերաց, խրատ ուսումնասիրութեան... տոմարական բանք... բնախօսութիւն վասն շարժման կամ սասանութեան երկրի... (ըստ ՆՀԲ)։
Սարկ. հանգ. կամ մարդեղ.	(Նորին) բացատրութիւն Հաւատամքի, որ կոչի և Նշանակ հաւատոյ, որպէս և ճառն մարդեղութեան ուղղեալ ընդդէմ Նեստորականաց (ըստ ՆՀԲ)։
*ՍԳր.	Աստուածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց, ըստ ճշգրիտ թարգմանութեան նախնեաց մերոց, համեմատութեամբ եբրայական և յունական բնագրաց (Ե դար.) Պոլիս 1895. պարունակում է՝
— Ծն.	Ծնունդք.
— Ել.	Ելք.
— Ղևտ.	Ղևտականք.
— Թուոց. / — Թիւք.	Գիրք Թուոց, Թիւք.
— Օր.	Երկրորդումն Օրինաց.
— Յես.	Գիրք Յեսուայ՝ որդւոյ Նաւեայ.
— Դատ.	Դատաւորք.
— Հռութ.	Գիրք Հռութայ.
— Թագ.	Գիրք Թագաւորութեանց Ա. Բ. Գ. և Դ.
— Մն(աց).	Գիրք Մնացորդաց Ա. և Բ. տե՛ս և Մնաց.
— Բ. եզր.	Եզր երկրորդ.
— Նեեմ.	Գիրք Նէեմեայ.
— Եսթ.	Եսթեր.
— Յոբ.	Գիրք Յոբայ.
— Սղ(մ).	Գիրք Սաղմոսաց Դաւթի.
— Առակ.	Առակք Սողոմոնի.
— Ժղ. Ժող.	Ժողովող (Եկղեսիաստէս).
— Երգ.	Երգ երգոց.
— Ես.	Մարգարէութիւն Եսայեայ.
— Երեմ.	Մարգարէութիւն Երեմեայ.
— Ողբ.	Ողբք Երեմեայ մարգարէի.
— Եզեկ.	Մարգարէութիւն Եզեկիելի.
— Դան.	Մարգարէութիւն Դանիելի.
— Ովս.	Մարգարէութիւն Ովսեայ.
— Յովէլ.	Մարգարէութիւն Յովելայ,
— Ամովս.	Մարգարէութիւն Ամովսայ.
— Աբդ.	Մարգարէութիւն Աբդիու.
— Յովն.	Մարգարէութիւն Յովնանու.
— Միք.	Մարգարէութիւն Միքիայ.
— Նաւում.	Մարգարէութիւն Նաւումայ.
— Ամբ.	Մարգարէութիւն Ամբակումայ.
— Սոփոն.	Մարգարէութիւն Սոփոնեայ.
— Անգ.	Մարգարէութիւն Անգեայ.
— Զքր., Զաք.	Մարգարէութիւն Զաքարեայ.
— Մաղաք.	Մարգարէութիւն Մաղաքեայ.
— Մտթ.	Աւետարան ըստ Մատթէոսի.
— Մրկ.	Աւետարան ըստ Մարկոսի.
— Ղուկ., Ղկ.	Աւետարան ըստ Ղուկասու.
— ՅՀ.	Աւետարան ըստ Յովհաննու.
— Գործ., Գծ.	Գործք առաքելոց.
— Հռ., Հռովմ.	Թուղթ Պօղոսի առաքելոյ առ Հռովմայեցիս.
— Ա. Բ. կոր.	Թուղթ Պօղոսի առ Կորնթացիս Ա և Բ.
— Գաղ.	Թուղթ Պօղոսի առ Գաղատացիս.
— Եփես.	Թուղթ Պօղոսի առ Եփեսացիս.
— Փիլիպ.	Թուղթ Պօղոսի առ Փիլիպեցիս.

— Կող.	Թուղթ Պօղոսի առ Կողոսացիս.
— Ա. Բ. թես.	Թուղթ Պօղոսի առ Թեսաղոնիկեցիս Ա. և Բ.
— Ա. Բ. տիմ.	Թուղթ Պօղոսի առ Տիմոթէոս Ա. և Բ.
— Տիտ.	Թուղթ Պօղոսի առ Տիտոս.
— Փիլիմ.	Թուղթ Պօղոսի առ Փիլիմոն.
— Եբր.	Թուղթ Պօղոսի առ Եբրայեցիս.
— Յկ.	Թուղթ Յակոբայ առաքելոյ.
— Ա. Բ. պետ.	Թուղթ Պետրոսի առաքելոյ Ա. և Բ.
— Ա. Բ. Գ. յհ.	Թուղթ Յովհաննու առաքելոյ Ա. Բ. և Գ.
— Յուդ.	Թուղթ Յուդայի առաքելոյ.
— Յայտ.	Յայտնութիւն Յովհաննու Առաքելոյ (ոչ-ոսկեդարեան. հին թարգմանութիւնը տես Յայտ.) Պօլսի 1895 թուի հրատարակութիւնից դուրս են մնում հետևեալ գրքերը, որ բառաքաղել եմ Վենետիկ 1860 թուի հրատարակութիւնից.
— Ա եզր.	Եզր գիրք առաջին.
— Յուդթ.	Յուդիթ.
— Տոբ.	Տովբիթ.
— Ա. Բ. Գ. մակ.	Մակաբայեցւոց գիրք Ա. Բ. և Գ.
— Իմ(աստ).	Իմաստութիւն Սողոմոնի.
— Սիր(աք).	Իմաստութիւն Յեսուայ որդւոյ Սիրաքայ.
— Բարուք. — Թղթ. բար.	Թուղթ Բարուքայ, որի շարունակութիւնն է Թուղթ Երեմիայ (էջ 1216—8).
— Մանաս.	Աղօթք Մանասէի թագաւորի.
— Կոր. առ պօղ.	Թուղթ Կորնթացւոցն առ ս. առաքեալն Պօղոս. որի շարունակութիւնն է՝
— Գ. կոր.	Պօղոսի առաքելոյ թուղթ Կորնթացւոց Գ.
— Եւթաղ.	Աղերս Եւթաղի.
— Գ. եզր.	Եզր գիրք երրորդ (տպուած է Աստուածաշնչի Զօհրապեան հրատարակութեան մէջ. հտ. Դ, էջ 40—76, Վենետ. 1805).
Սեբ.	Պատմութիւն Սեբէոսի եպիսկոպոսի ի Հերակլն. հրտր. Պատկանեան. Պետերբ. 1879.— Է դար։ (Սկզբում գրուած Անանունը յիշւում է Սուտ-Սեբ. ձևով)։
*Սեբեր.	Սեբերիանոսի Եմեսացւոյ ճառք. Վենետիկ 1830.
Սեկունդ.	Խօսք Սեկունդոսի իմաստասիրի առ Ադրիանոս կայսր. հրտր. Տաշեան, Մատեն. մանր ուսումն. հտ. Ա. էջ 229—240, որ և գերմ. Das Leben und del Sentenzen des Phil. Secundus, Wien 1895.—Զ—Ը դար։
Սիմ. ապար.	Սիմէօն վրդ. Ապարանցւոյ Վիպասանութիւն սակս Պալճաւունեացն զարմի և Մամիկոնեանցն սեռի. Վղրշպտ. 1870.—ԺԸ դար։
Սիմ. լեհ.	Սիմէոն դպրի լեհացւոյ ուղեգրութիւն. հրտր. ՀԱ 1932, թիւ 7—12.
Սիմ. կամրկպ.	տե՛ս Կամրկ.
Սիսիան.	Սիսիանոսի Հայոց վարդապետի Ներբողեան ի Ս. Քառասունսն. Սոփերք, հտ. ԺԲ. Վենետ. 1854.— ԺԱ դար։
Սիր(աք).	տե՛ս ՍԳր.
Սիւն. յոբ.	Ստեփաննոս Սիւնեցւոյ Մեկնութիւն Յոբայ (հատուածք). հրտր. Խսիւր. յոբ. էջ 304—310.— Ը դար։
Սիւն. քեր.	Ստեփաննոսի Սիւնեցւոյ Մեկնութիւն Քերականին. հրտր. Թր. քեր. էջ 183—219.— Ը դար։
Սիւն. առ պտր. անտ.	Թուղթ առ Աթանաս սարկի պատրիարգն Անտիոքայ... ի Ստեփաննոսէ Սիւնեցւոյ (ըստ ՆՀԲ).—Ը դար։
Սիւն. առ գերմ.	Թուղթ Ստեփաննոսի Սիւնեցւոյ... պատասխանի թղթոյ Ս. Գերմանոսի (ըստ ՆՀԲ).— Ը դար։
Սկեռ. աղ.	Գիրք աղօթից Գրիգորի Սկեռացւոյ գիտնական վարդապետի. Պօլիս 1742.— ԺԲ դար։
Սկեռ. լմբ.	Գրիգորի Սկեռացւոյ Ներբողեան ի Ս. Ներսէս Լամբրոնացի. Սոփերք, հտ. ԺԵ. Վենետ. 1854.

Սիւն. յար.	Գրիգորի Սիւնացւոյ... Ճառ ի չարչարանս և ի յարութիւն Քրիստոսի ևն (ըստ ՆՀԲ)։
Սիւն. պատ.	Պատասխանիք Մխիթար քահանայի Սիւնացւոյ յաղագս համապատութեան երկոտասան առաքելոց. Երուսաղէմ 1865.—գրուած 1262 թ.։
Սհկ. կթ.	Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի (Ձորափորեցւոյ) ճառ. հրտր. ՅՀ. խմատ. Վենետ. 1833 (է դար). այն է՝
— Սհկ. կթ. արմաւ.	Ճառ ասացեալ յարմաւենեացն օր, որ է Ղոգոմեան. էջ 185—193։
— Սհկ. կթ. եկեղ.	Նորին յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ (այս գրուածքը յիշատակում է ՆՀԲ. բայց մեզ անծանօթ է մնում. եթէ չէ շփոթուած ՅՀ. խմ. եկեղ. գրուածքի հետ)։
Սղ(մ).	տե՛ս ՍԳր.
Սմբ. դատ.	Սմբատ Գունդստաբլի Դատաստանագիրք. հրտր. Karst, Strassburg 1905 (երկու հատոր).— Նոյնը Ղլտճեան, էջմիածին 1918, չափազանց աղօրմելի ձեւի տակ.—ԺԳ դար։
Սմբ. պտմ.	Սմբատայ Սպարապետի եղբօր Հեթմոյ Ա. արքայի Հայոց Պատմութիւն, Մոսկուա 1856։ Աւելի լաւ է հրտր. Շահնազարեան, Փարիզ 1859, «Տարեգիրք Սմբատայ Սպարապետի»։ (Ես բառաքաղել եմ Շահն. հրատարակութիւնը, բայց միշտ համեմատելով Մոսկուայի տպագրութիւնը).—ԺԳ դար։
Սոկր.	Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի Եկեղեցական Պատմութիւն (թրգմ. 696 թւին). Վղրշպտ. 1897։
Փ. Սոկր.	Փոքր Սոկրատ. նոյնի համառօտ խմբագրութիւնն է, որ տպուած է ամէն մի էջի տակ։
Սուտ-Շապհ.	Պատմութիւն Շապհոյ Բագրատունւոյ. տպ. էջմիածին 1921. հրտր. Մեսրոպ եպս.— բոլորովին սխալ է վերագրել Շապուհին. հեղինակը նոյն իսկ Բագրատունի չէ, այլ միայն Արծրունի։ Ցաճախ յիշում եմ Կեղծ-Շապհ. և Շապհ. ձեւերով։
Սոփոն.	տե՛ս ՍԳր.
Ստ. ժմ.	Ժամակարգութեան մեկնութիւն... Ստեփաննոսի իմաստասիրի Սիւնեաց եպիսկոպոսի. հրտր. Ս. Վրդ. Ամատունի. Արրտ. 1915, թ. 2—8, 1916, թ. 1, 5, 1917, թ. 2—3.— Ը դար։
Ստեփ. լեհ.	Ստեփաննոս Լեհացի... Բառգիրք ընդարձակ և բազմավաստակ (ըստ ՆՀԲ).— ԺԷ դար։
Ստեփ. սևան.	Ստեփաննոս Սևանեցի. տե՛ս Գ. Տէր-Պօղոսեան, Լեոն Շանթի Հին աստուածները և Ստեփաննոս վանականի յիշատակարանը. Շուշի 1913.— Ժ դար։
Ստեփ. սիւն.	Ստեփաննոս Սիւնեաց եպս. (ՆՀԲ այս անունով դնում է զանազան հեղինակների գործեր. տե՛ս և Դիոն. Նիւս. Պրպմ. Շար. ևն)։
Սրճ.	տե՛ս Ճառընտ.
Վահր.(ոտ).	Վահրամայ Րաբունւոյ ոտանաւոր Պատմութիւն Ռուբինեանց. հրտր. Շահնազարեանց, Փարիզ 1859.— կայ նաև տպ. Կալկաթա 1832, կից Ողբ Եդեսիոյ և մի քանի տողեր աւելի ունի. ես ամբողջը համեմատել և տարբերութիւնները վերցրել եմ, բայց յիշում եմ Շահն. էջերը.— ԺԳ դար։
Վահր. երրդ.	Վահրամայ վարդապետի Ճառ ի Ս. Երրորդութիւն. հրտր. ի գիրս «Ճառք և խոստովանութիւնք հաւատոյ Գ. Նարեկացւոյ և Վահրամայ վարդապետի» Երուսաղէմ 1856, էջ 115—175։
Վահր. մարդ.	Վահրամայ վարդապետի Ճառ ի մարդեղութիւնն Քրիստոսի. հրտր. նոյն գրքում՝ էջ 176—216։
Վահր. յայտ.	(Նորին) տօնական Ճառ ի յայտնութիւն Քրիստոսի կամ յօծումն արքային Լևոնի Գ. առ իւրև (ըստ ՆՀԲ).
Վահր. յար. համբ. դտ. եւ. ևն.	Նորին Ճառ ի յարութիւնն Քրիստոսի և ի համբարձումն, իբրու մեկնութիւն բանից գրոցն Դատաւորաց և Եսայեայ մարգարէի, որպէս և Ճառ ի Պենտեկոստէ քաղեալ յԱստուածաբանէ (ըստ ՆՀԲ)։

Վանակ. յոբ.	Յովհաննու վարդապետի Վանական կոչեցելոյ... Տաւուշեցւոյ... ի ժԳ դարու Մեկնութիւն գրոցն Յոբայ (ըստ ՆՀԲ).— որանից հատուածներ կան հրտր. Խախք. յոբ. էջ 284—290։
Վանակ. հց.	Հարցմունք և պատասխանիք զպէսպէս իրաց ի պէտս պարզամտաց (ըստ ՆՀԲ).
Վանակ. տարեմտ.	Ճառ տօնական ի տարեմուտն, որպէս և այլ ճառք մեկնաբանականք իբրև քարոզք՝ գրեալք ի տօնական մատեանս (ըստ ՆՀԲ)։
Վանակ. յուրախ.	Առանձին բացատրութիւն շարականիս վարդավառի՝ Ուրախացիր պսակ կուսից (ըստ ՆՀԲ)։
*Վեցօր.	Ս. Բարսղի եպս. Կեսարու Կապադովկացւոց Ճառք վասն վեցօրեայ արարչութեանն. Վենետիկ 1830։
Վիմ. տար.	Վիմական տարեգիր. Ցուցակ ժողովածոյ արձանագրութեանց Հայոց. հրտր. Կ. Կոստանեանց, Petropoli 1913.
Վիպաս.	Վիպասանական երգեր Գողթան երգիչների (Խոր. և Մագ.)
Վկ. ատ.	Վկայութիւն սրբոյն Ատոմայ. Սոփերք, հտ. ԺԲ, էջ 69—82. Վենետ. 1854.
Վկ. արե.	տե՛ս Եփր. վկ. արե.
Վկ. բարթ.	Վկայաբանութիւն Ս. Բարդուղիմէոսի առաքելոյ. Սոփերք, հտ. ԺԲ. էջ 5—30. Վենետիկ 1854։
Վկ. գէ.	Վարք (վկայաբանութիւն) Ս. Գէորգայ զօրավարին. Վենետ. 1849.
Վկ. գողթ.	Ողբք վասն չարեացն աշխարհիս Հայոց և վկայաբանութիւն Ս. Վահանայ Գողթնացւոյ (կրկին խմբագրութեամբ). Սոփերք, հտ. ԺԳ. Վենետ. 1854։
Վկ. դաւ.	Վկայաբանութիւն Ս. Դաւթի որ ի Դուին կատարեցաւ. Սոփերք, հտ. ԺԲ. էջ 85—96. Վենետ. 1854.
Վկ. թադ.	Վկայաբանութիւն Թադէոսի առաքելոյն. Սոփերք, հտ. Ը. էջ 9—58. Վենետ. 1853։
*Վկ. կիպր.	Վկայաբանութիւն սրբոյն Կիպրիանոսի եպիսկոպոսի. հրտր. ՀԱ 1922, էջ 11—17.
Վկ. հմզ.	Վկայաբանութիւն սրբոց իշխանացն Համազասպայ և Սահակայ. Սոփերք, հտ. ԺԲ. էջ 61—80. Վենետ. 1854.
Վկ. հռիփ.	Վկայաբանական հատակոտորք. հրտր. Վրք. գիրն. էջ 45—56.
Վկ. շուշ.	Վկայաբանութիւն սրբոյն Շուշանկան՝ դստեր մեծին Վարդանայ. Սոփերք, հտ. Թ. Վենետ. 1853։
Վկ. ոսկ.	Բան և առութիւն ճշմարիտ սրբոցն Ոսկեանց քահանայից. Սոփերք, հտ. ԺԲ. էջ 59—66. Վենետ. 1854.
Վկ. սանդ.	Վկայութիւն Ս. Սանդխտոյ՝ դստերն Սանատրկոյ արքայի. Սոփերք, հտ. Ը. էջ 77—83. Վենետ. 1853.
Վկ. սուք.	Վկայաբանութիւն սրբոց Սուքիասեանց. Սոփերք ԺԲ. էջ 33—56. Վենետիկ 1854.
Վստկ.	Գիրք Վաստակոց. Վենետ. 1877.
Վրդ. այգեկ.	Առակք Վարդանայ Այգեկցւոյն. հրտր. Վրդ. առ. III էջ, 67—93.—ԺԳ դար։
Վրդ. անեց.	Անեցի Վարդանայ վարդապետի Երգելիկ վասն կառաց աստուածութեան. հրտր. Հ. Բ. Սարգիսեան, Վենետ. 1919 (տե՛ս և Զօպանեան, Հայ էջեր)։
Վրդ. աշխ.	Աշխարհացոյց... Վարդանայ վարդապետին պարզ և համառօտ տեսութեամբ. հրտր. Բառգիրք Հայոց Երեմիա վարդապետի Բ տպ. Պոլիս 1729, էջ 497—535։
Վրդ. առ.	Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ. հրտր. Մառ, Ս. Պետերբ. հտ. I—III, 1899.— ԺԳ դար։
Վրդ. բար.	Վարդան վարդապետի ասացեալ առակ Բարսեղի. հրտր. Վրդ. առ. III, էջ 97—110։
Վրդ. դան.	Մեկնութիւն Դանիէլի մարգարէի, արարեալ ի Վարդան վանական վարդապետէ՝ համառօտ և լուսաւոր մտօք. հրտր. Լմբ. ժբ. մարգ. Պոլիս 1825. էջ 242—280.
Վրդ. երգ.	Հատուածք Հիպողիտեայք ըստ Մեկնութեանն Երգոյ երգոց որ ի Վարդանայ. տե՛ս Մառ, Ипполить, Толкованіе песни песней, էջ 88—114։ Պետերբ. 1901.

Վրդ. լս.	Վարդանայ վարդապետի Բարձրբերդցւոյ Ներբողեան ի Ս. Գր. Լուսաւորիչ. Սոփերք, հտ. Ե. էջ 37—82, Վենետ. 1853.
Վրդ.(պտմ.)	Վարդան վարդապետի Պատմութիւն. տպ. Վենետ. 1862 (աւելի լաւ է քան հրատ. Էմինի)։
Վրդն. սղ.	Վարդանայ Բարձրբերդցւոյ Մեկնութիւն Սաղմոսաց Դաւթի, ի յԱժդարխան 1797.
Վրդն. ծն. եւ. ղեւ. թուոց օրին.	Մեկնութիւն հինգ գրոցն Մովսէսի՝ հետեւողութեամբ նախնի հարց և վարդապետաց, լի բազում հմտութեամբ (ըստ ՆՀԲ)։
Վրդն. յանթ.	Առանձին բացատրութիւն շարականի Կուսին՝ Անթառամ ծաղիկ (ըստ ՆՀԲ)։
Վրդն. աւետ. քրզ. են	Մեկնութիւն զանազան բանից աւետարանի, մանաւանդ ըստ Յովհաննու, ի վերայ կանանց իւղաբերից և պէսպէս քարոզք (ըստ ՆՀԲ)։
Վրք. ալեքս.	Վարք և պատմութիւն Ալէքսիանոսի ճգնաւորին. հրտր. Պղնձ. էջ 177—196.
Վրք. ածար.	Ընդարձակ պատմութիւն վարուց Գրիգորի աստուածաբանի (ըստ ՆՀԲ).— ԺԲ դար։
Վրք. դիոն.	Պատմութիւն Ս. Դիոնեսիոսի եպիսկոպոսի Արիսպագացւոյ. տե՛ս Ակինեան, Նիւթեր հայ վկայաբանութեան. Վիեննա 1914, էջ 35—42.
Վրք. եւագր.	Վարք Եւագրի Պոնտացւոյ՝ գտեալ ի սովորական օրինակս գրոց նորա (ըստ ՆՀԲ)։
*Վրք. իգն.	Վարք Ս. Իգնատիոսի Անտիոքայ հայրապետին. Սոփերք, հտ. ԻԲ. էջ 139—186. Վենետ. 1861.
Վրք. իլար.	Վարք Ս. Իլարիոնի, Սոփերք, հտ. ԻԲ. էջ 67—137. Վենետիկ 1861։
Վրք. հց.	Վարք սրբոց հարանց (կրկին թարգմանութեամբ). հտ. Ա. և Բ. Վենետ. 1855։
Վրք. շնորհ.	Սրբոյն Ներսեսի Շնորհալւոյ Պատմութիւն վարուց. Սոփերք, հտ. ԺԴ. Վենետ. 1854.—ԺԲ դար։
Վրք. ոսկ.	Պատմութիւն վարուց... Ս. Յովհ. Ոսկեբերան հայրապետին Կոստանդնուպոլսոյ. Թրգմ. ի յունականէ ի հայս, ի Գրիգորէ կաթուղիկոսէ Վկայասէր կոչեցելոյ. Վենետիկ 1751.— ԺԲ դար։
Վրք. սեղբ.	Պատմութիւն վարուց Ս. Սեղբեստրոսի եպիսկոպոսին Հռովմայ (Թրգմ. 678 թուին). տպ. Վենետ. 1893՝ յոյն բնագրին զուգընթաց։ Աւելի լաւ է տպ. Վղրշպտ. 1896՝ ընդարձակ և համառօտ խմբագրութիւնները միասին, հրտր. Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի հետ, էջ 691—799։
Վրք. և վկ.	Վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց. 2 հտ. Վենետիկ 1874։
Վրթ. քերթ.	Վրթանէս քերթող... համառօտ պատմութիւն ընտիր ոճով վասն շինութեան վկայարանի Հռիփսիմեանց ի Կոմիտասայ կաթողիկոսէ, և ճառ ընդդէմ պատկերամարտից (ըստ ՆՀԲ).— Է դար։
Տաթև. ձմ.	Գրիգորի Տաթևացւոյ (ԺԴ դար) Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հատոր. Պօլիս ՌՃՁԹ. (վերջին գլուխը Տաթևի շինութեան պատմութիւնն է, որ բառացի արտագրուած է Օրբելեանի ԽԱ գլխից, ուստի չեմ բառաքաղել)։
Տաթև. ամ.	Նորին Ամառան հատոր. Պոլիս ՌՃՂ=1741.
Տաթև. հարց.	Գիրք հարցմանց Գր. Տաթևացւոյ. Պօլիս ՌՃՀԱ=1729.
Տաթև. ոսկփ.	Գիրք որ կոչի Ոսկեփորիկ, արարեալ Ս... Գրիգորի Տաթևացւոյն. Պօլիս ՌՃՂԵ=1746.
Տաղ.	Զանազան միջնադարեան տաղեր. 1) Տ. եպս. Պալեան, Հայ աշուղներ. Ա. Զմիւռնիա 1911. 2) Ազգային երգարան, Գամառ-Քաթիպա, Ս. Պետերբ. 1856. 3) Չօպանեան, Հայ էջեր, Փարիզ 1912. 4) Տաղ վասն ակռայի· ՀԱ 1930, էջ 594—5։
Տարօն.	Պօղոսի Տարօնացւոյ Թուղթ ընդդէմ Թէոփիստեայ հոռոմ փիլիսոփային. Պօլիս ՌՄԱ=1752.— գրուած 1122 թ.
Տեռ. սահ.	Տեսիլ սրբոյն Սահակայ. Սոփերք հտ. Բ, էջ 43—67. Վենետիկ 1853.
Տեսիլ դան.	Տեսիլ Դանիէլի եօթներորդ. հրտր. Գալէմքեարեան, WZKM 6, էջ 114—136.— Է դար։
Տիմ.	տե՛ս ՍԳր.

Տիմ. կոյս.	Տիմոթէոսի ս. եպս. Աղէքսանդրու ասացեալ ի ս. կոյսն Մարիամ. Հրտր. Ակինեան, Տիմ. կուզ, Ազգ. մատ. ՄԸ, էջ 54—60.
Տիմ. կուզ.	Տիմոթէոսի (Կուզի) եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրեայ Հակաճառութիւն. Էջմիածին 1908.— Զ դար.
Տիտ. Տար.	տե՛ս ՍԳր.
Տոմ. լե.	Սկզբնագիրք տումարի Ս. Լեոնի և սահմանի ս. ժողովոյն Քաղկեդոնի. Վենետ. 1805 (թէև նոր թարգմանութիւն է, բայց իբր համեմատութիւն մէջ են բերուած զանազան հատուածներ հին թարգմանութիւնից։ Սակայն ո՛չ մի նոր բառ չունի)։
Տոմար.	Տումարական գրութիւնք հնոց, միջնոց և յետնոց (ըստ ՆՀԲ)։
Տօնակ.	Տօնական մատեան, որ և Տօնանամակ և Պատճառք տօնից կամ Տօնապատճառք (զանազան հեղինակների գործեր).— ըստ ՆՀԲ։
Տօնաց.	Տօնացոյց (ըստ ՆՀԲ).
Փահլ.	Պատմութիւն յաղագս Փահլուլ թագաւորին. Հրտր. Պղնձ. էջ 62—77։
Փարպ.	Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց. Տփղիս 1904.— Ե դար.
Փարպ. թղթ.	Նորին թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան. անդ, էջ 183—204.— Ե դար։
Փիլ. (հտ. Ա)	Փիլոնի Եբրայեցւոյ Բանք երեք չև ի լոյս ընծայեալք. հտ. Ա. Վենետիկ. 1822. պարունակում է՝
— Փիլ. նխ. ա.	Փիլոնի յաղագս յառաջախնամութեան էջ 1—43.
— Փիլ. նխ. բ.	Փիլոնի յաղագս նախախնամութեան. էջ 44—121.
— Փիլ. լիւ.	Փիլոնի յաղագս բան ունել և անասուն կենդանեացդ, առ Լիւսիմաքոս. էջ 123—172։
Փիլ. (հտ. Բ)	Փիլոնի Եբրայեցւոյ Մնացորդք ի Հայս. (հտ. Բ.) Վենետ. 1826. պարունակում է՝
— Փիլ. լին.	Փիլոնի այնոցիկ որ ի լինելութեանն խնդրոց և լուծմանց. էջ 1—444.
— Փիլ. ել.	Փիլոնի այնոցիկ որ յԵլսն է խնդրոց և լուծմանց. էջ 445—548.
— Փիլ. սամփս.	Փիլոնի առանց պատրաստութեան ի Սամփսովն. էջ 549—577.
— Փիլ. յովն.	Փիլոնի յաղագս Յովնանու. էջ 578—612.
— Փիլ. տեսիլ աբր.	Փիլոնի... ի տեսլեան... որ առ Աբրահամ. էջ 613—619.
Փիլ (հտ. Գ)	Փիլոնի Հեբրայեցւոյ Ճառք. Վենետիկ 1892. պարունակում է՝
— Փիլ. տես.	Յաղագս վարուց կենաց տեսականի. էջ 5—32.
— Փիլ. իմաստ.	Կեանք իմաստնոց. էջ 33—104.
— Փիլ. այլաբ.	Աստուածային օրինացն այլաբանութեան. էջ 105—177.
— Փիլ. քհ.	Յաղագս քահանայիցն և ժԲ ականց. էջ 178—200.
— Փիլ. բագն.	Յաղագս բագնին իրաց. էջ 201—219.
— Փիլ. ժ բան	Յաղագս տասն բանիցն. էջ 220—267.
— Փիլ. շն.	Յաղագս թէ ո՛չ շնայցես. էջ 268—284.
Փիլիպ. Փիլիմ.	տե՛ս ՍԳր.
Փիլոքս.	Երանելւոյն Փիլոքսենոսի Նաբովկայ եպիսկոպոսի Պատմութիւն ժողովոյն Եփեսոսի, ի խնդրոյ Տ. Կոմիտասայ հայոց կաթուղիկոսի. Հրտր. Ջեն. յուդ. էջ 9—28 (տե՛ս նաև Աբր. մամիկ.).— Է դար։
Փոնց.	Պատմութիւն կայսերն Փոնցիանոսի և կնոջն և որդւոյ նորին Դիոկղետիանոսի և եօթն իմաստասիրաց. Տփխիս 1857.
Փոտ. (թղթ.)	Թուղթ Փոտայ յունաց պատրիարգի (ըստ ՆՀԲ)։
Քեր. թրակ.	տե՛ս Թր. քեր.
Քեր. քերթ.	Մովսեսի քերթողի և Ստեփաննոսի Սիւնեցւոյ Մեկնութիւն քերականութեան (ըստ ՆՀԲ).— տե՛ս և Սիւն. քեր.
Քերթ. եկեղ. և տաղ.	Մովսեսի քերթողի... հատուած մի բանի ի վերայ ութ ձայնից շարականի ...և տաղք կամ մեղեդիք ինչ (ըստ ՆՀԲ)։
Քհնպ.	Քահանայապետք Հայոց Մեծաց. Հրտր. Սամ. անեց. էջ 269—272.—Ժ դար։

Քուչ.	Նահապետ Քուչակի դիւանը. Հրատ. Ա. Չօպանեան. Փարիզ 1902.— ԺԶ դար։
Օգոստ. բաչ.	Աւգոստինոսի Բաջեցւոյ ճանապարհորդութիւն յեւրոպայ (1614 Թ.) տե՛ս Նշխարք մատենագր. Հայոց, հրատ. Պատկ. Պետերբ. 1884, էջ 5—26.
Օշն. Նմ.	Առ Տէր Գրիգոր... նամակ... առ ի յՕշնէ տեառն Կանչոյ. հրատ. Սմբ. պատմ. (Շահնազ.) էջ 159—161։
Օր.	տե՛ս ՍԳր.
Օրբ.	Ստեփաննոս Օրբելեան. Պատմութիւն տանն Սիսական. Մոսկվա 1861.— ԺԳ դար։
Օրբ. Հկճռ.	Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց. Պոլիս ՌՄԵ.
Օրբ. ողբ.	Ստ. Օրբելեանի Ողբ. Թիֆլիս 1885.
Օրհն.	Օրհնութիւնարքի ցուցակ. Հրատ. Զարբ. Հայկ. Թրգմ. Վենետիկ 1889, էջ 246—8։

Բ

Նոր մատենագրութիւն

(Հայ և օտար)

(դնում եմ միայն խիստ կրճատ ձևերը)

ԱԲ	*Առձեռն բառարան, բ. տպ. Վենետիկ 1865.*
Ազգ. հանդ.	*Ազգագրական հանդէս, խմբագր. Ե. Լալայեանի.*
Ամատ.	*Ս. վրդ. Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, Վղրշպտ. 1912.*
Այտընեան, Քնն. քեր.	*Հ. Ա. Այտընեան, Քննական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա 1866.*
Արև. մամ.	*Արևելեան մամուլ, հանդէս, խմբ. Մ. Մամուրեանի, Զմիւռնիա.*
Արշ. արրտ.	*Արշալոյս Արարատեան, պարբերական հանդէս, Զմիւռնիա.*
Արրտ.	*Արարատ ամսաթերթ, էջմիածին.*
Աւգերեան, բցտ. չփ. կշռ.	*Հ. Յ. Աւգերեան, Բացատրութիւն չափուց և կշռոց, Վէնէտիկ 1821.*
Բազմ. Բզմ.	*Բազմավէպ, հանդէս, Վենետիկ.*
Բանաս.	*Բանասէր, հանդէս, խմբ. Կ. Բասմաջեան, Փարիզ, 1899—1907.*
Բառ. երեմ.	*Բառգիրք հայոց... Երեմիայ վարդապետէ, Յալիկօնայ 1698.*
Բիւզ.	*Բիւզանդիոն օրաթերթ Պօլսոյ, խմբ. Բ. Քէչեան.*
Բիւր.	*Բիւրակն հանդէս. Պօլիս 1898—1900.*
ԳԲ / *Գաբ. բառ.*	*Ս. Գաբամաճեան, Նոր Բառագիրք հայերէն լեզուի. Պօլիս. ա տպ. 1892 և շատ աւելի ընդարձակ՝ բ տպ. 1910, ուր կան նաև Ուղուրիկեանի համեմատութիւնները։*
ԳԴ	*Բառարան Պարսկերէն... ի Գէորգեայ դպրէ Տէր Յովհաննէսեան Պալատցոյ, ի Կոստանդնուպօլիս 1826.— գրքի վերջում կայ պրս.-հայ ցեղակից բառերի համեմատական մի ցուցակ. պարունակում է 435 բառ, մեծագոյն մասամբ ճիշտ։ Հայ լեզուաբանութեան ամենահին հրախայրիքներից է։*
էմ. ազգ. ժող.	*էմինեան Ազգագրական ժողովածու, հրտր. Լազարեան ճեմարանի, Մոսկուա, հտ. Ա—Զ.*
Թիրեաքեան, Ար. բռ.	*Յ. Թիրեաքեան, Արիահայ բառարան, Վիեննա 1914—20.*
ՀԱ	*Հանդէս Ամսօրեայ, ուսումնաթերթ Վիեննայի Մխիթարեանց, 1887—1933.*
Հացունի, Դատ.	*Հ. Վ. Հացունի, Դատախարակութիւնը հին Հայոց քով, Վենետիկ 1923։*
ՀԲուս.	*Ալիշան, Հայբուսակ կամ Հայկական բուսաբառութիւն, Վենետիկ 1895.*
Հիւբշ.	*այսպէս առանձին նշանակում է* Hübschmann, Armenische Grammatik, Leipzig *1895—7. միւս գործերը նշանակում եմ յարակից բառերով. ինչ.*
Հիւբշ. Arm. St.	Hübschmann, Armenische Studien, Leipzig 1883.
Հինք.	*Յ. քհ. Հինքեարպէյէնտեան, Ստուգաբանական բառարան, Պօլիս 1894. բացարձակապէս անարժէք գործ. էջերը չեմ նշանակած. հետաքրքրուողը կարող է գտնել նոյն գրքի յետևը գտնուած բառացանկում. էջ նշանակում եմ միայն այն դէպքում, երբ ցանկում մոռացուած է նշանակել բառը։*
ՀՀԲ	*Մխիթար աբբա, Բառգիրք Հայկազեան լեզուի, 3 հտ. Վենետիկ 1769.*
Հյ. դր. լեզ.	H. Pedersen, Armenisch und die Nachbarsprachen, KZ 39, 334—485, *հյ. թրգմ. Հ. Կէտիկեան, Հայերէն և դրացի լեզուները. Վիեննա 1907 (արտատպ. Հանդէս Ամսօրեայից 1905—6)։*
Մաս. աղաւ.	*Մասեաց Աղաւնի, պարբերական հանդէս. Թէոդոսիա.*

Մորթման, Ent.	Mordtmann, Entzifferung und Erklärung der arm. Keilinschriften von Van und der Umgegend. Leipzig 1873, արտատպ. ZDMG 1872, էջ 465—493։
Ցուց(արձ.)	Ցուցարձան Մխիթարեան միաբանութեան ի Վիեննա. 1911.
ՆՀԲ	Նոր Բառգիրք Հայկազեան լեզուի, Վենետիկ 1836—7.
Շահն.	Շահնամէ (շփոթել Շահն.=Շահնազարեան հրատարակութեանց հետ)։
Շէֆթ.	J. Scheftelowitz (հանդերձ յիշատակութեամբ իր գործերի)։
Չուբ(ինով)	Чубиновъ, Բառարան վրաց-ռուս-ֆրանս. ա. տպ. 1846, բ. տպ. Պետերբ. 1887, (հայերէնի հետ համեմատութիւններ կան միայն ա տպագրութեան մէջ)։
Պատկ.	Ք. Պատկանեան, որի գործերից յիշատակելի են յատկապէս՝
— Պատկ. Изслд.	Изследованіе о составе арм. языка, Պետերբ. 1864.
Պատկ. Матер.	Матеріалы для арм. словаря, Պետերբ. I 1882, II 1884.
Պատկ. աշխ. գր.	Պատկեր աշխարհիկ գրականութեան, հրատ. Ց. Գուրգէն, հտ. Ա, Պոլիս 1892, ուր Ց. Թիրեաքեան, էջ 182—209 ունի ընդարձակ մի յօդուած հայ-իրանեան բառերի համեմատութեան։
ՋԲ	Հ. Մ. Ջախջախեան, Բառագիրք հայ-իտալ. Վենետիկ 1837.
Տէրվ.	Հ. Սեր. Տէրվիշեան, որի գործերից յիշելի են՝
Տէրվ. Altarm.	Dervischjan, Das Altarmenische Ք. Wien 1877.
Տէրվ. Նախալ.	Հնդևրոպական նախալեզու, Պոլիս 1885.
Ցուց. դեր.	Pedersen, Հին հայերէնի ցուցական դերանունները. Վիեննա 1907.
ՓԲ	Գ. Փէշտըմալճեան, Բառգիրք Հայկազեան լեզուի, 2 հտ. Պոլիս 1844.
Քաջունի	Հ. Մ. Քաջունի, Բառգիրք արուեստից և գիտութեանց և գեղեցիկ դպրութեանց (գաղղ-հայ. և հայ-գաղղ.) 3 հտ. Վենետիկ 1892.
Bailly	Dictionnaire grec-français, 6e éd. Paris (լիակատար գործ. 2193 էջ եռասիւն).
Bartholomae	Altiranisches Wörterbuch, Strassburg 1904 (մեծագոյն զնդ. և հպրս. բառարանը. 2000 սիւնակ)։
BB	A. Bezzenberger, Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, Göttingen (պարբերական հանդէս, սկսած 1877 թուից, հտ. 1—30).
Berneker	Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1924 (սլաւական լեզուների ընդհանուր արմատական բառարանն է. լոյս է տեսել միայն Ա. հտ. A—L տառերը. մնացեալը մնում է անտիպ՝ հեղինակի հիւանդութեան պատճառով)։
Böhtlingk	Sanskrit-Wörterbuch. Petersburg 1855—75. եօթը հատոր՝ամենաճոխ բառարանը սանսկրիտ լեզուի։
Boisacq	Dictionnaire étymologique de la langue grecque, 2-րդ տպ. Heidelberg—Paris 1923 (յունարէնի լաւագոյն արմատական բառարանը)։
Bopp	Grammaire comparée des langues indo-européennes, գերմ. 2-րդ տպագրութիւնից թրգմ. Michel Bréal. 5 հտ. 1866—74։
Bötttich. Vergl.	Bötticher (որ է Lagarde), Vergleichung der armenischen Consonanten mit denen des Sanscrit. ZDMG 4(1850), էջ 347—369.
Brockelm.	C. Brockelmann, Lexicon Syriacum, Berlin 1895.
Brugm. Grdr.	K. Brugmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg 1897—1916.
BSL	Bulletin de la Société linguistique de Paris (լեզուաբանական պարբերական հանդէս), հտ. 1—24։
Bugge:	
— Btrg.	Beiträge zur etymologischen Erläuterung der arm. Sprache, I. Christiania 1889.
— Etr. u. Arm.	Etruskisch und Armenisch, I. Christiania 1890.
— Lyk. St.	Lykische Studien, Christiania, I. 1897, II. 1901.
BVS	տե՛ս KZ
Canini, Et. étym.	Marco Antonio Canini, Etudes étymologiques, Turin et Rome. 1882 (ամբողջովին անգիտական)։

Ernout-Meillet:	Dictionnaire étymologique de la langue latine, Paris 1932 (*լատիներէնի լաւագոյն արմատական բառարանը. դժբախտաբար ուշ հասաւ ձեռքս. բայց բոլոր կարեւոր բաները աւելացրի Յաւելուածիս մէջ*).
Gesenius	*տե՛ս էջ 30.*
GGA	Göttingische gelehrte Anzeigen(*նոյն քաղաքի գիտական ընկերութեան պարբերականը*)։
Gosche:	De Ariana linguae gentisque armeniacae indole prolegomena. Berlin 1847.
Horn:	Grundriss der neupersischen Etymologie, Strassburg 1893 (*պարսկերէնի միակ արմատական բառարանն է*)։
IF	Indogermanische: Forschungen. Strassburg. *գիտական պարբերական հանդէս, հտ. 1—45 (1927). կարեւոր է նոյնի՝*
IF Anz.	Anzeiger für indogermanische Sprach—und Altertumskunde, *հտ.* VIII *42—49 և հտ.* X, *41—50, որոնց մէջ Հիւբշման տալիս է իր Քերականութեան յաւելուածը (ընդհանրապէս աննկատելի է մնացած)*։
JAs.	Journal Asiatique de Paris, *գիտական պարբերական հանդէս՝ Ասիական ընկերութեան) 1822—1916 և 1923—28*։
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society, *Լոնդոն, հտ. 1—20 և նոր շրջան հտ. 1—62 (1930)*։
Karolides: Γλ. συγ.	*Ամբողջական խորագիրը տե՛ս էջ 28.*
Klap. As.-pol.	Klaproth, Asia polyglotta, Paris 1823 (*պատմական, այժմ անարժէք գործ*)։
Kluge:	Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. *10-րդ տպ.* Berlin *1924 (շատ գնահատուած Արմատական բառարան գերմաներէն լեզուի)*։
KZ	Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung (*որ և* ZVS' BVS), Berlin *1858—1927 (գիտական հանդէս), հտ. 1—54 (1927)*։
Lag.	P. de Lagarde:
— Arm. St.	Armenische Studien, Göttingen 1877(*Հայերէնի առաջին Արմատական բառարանն է*)։
— Beitr. bktr. Lex.	Beiträge zur baktrischen Lexicographie, Leipzig 1868.
— Ges. Abhd.	Gesammelte Abhandlungen, Leipzig 1866.
— Sym.	Symmicta. Göttingen 1877.
— Urgesch.	Zur Urgeschichte der Armenier, Berlin 1854.
LUA	*Այս հանդէսը անձամբ չեմ տեսել. տեղեկութիւնները քաղել եմ* Pokorny-*ից*։
Meillet, Esq.	Esquisse d'une grammaire comparée de l'arm. classique. *Վիեննա 1903.*
MSl	Mémoires de la Société de Linguistique do Paris.
P. de Court. / Paspati	*Խորագիրը մանրամասն տե՛ս էջ 28.*
Peterm.	Petermann. Grammatica linguae armeniacae. Berlin 1837.
Pictet	Les Origines indo-européennes ou les Aryas primitifs, Paris 1859 *2 հտ.* (*քաղել եմ* Lag. Arm. Stud.*աշխատութիւնից*)։ *Սրա Բ տպագրութիւնը 3 հատոր, տպ. 1887 կամ աւելի ուշ, ունի նոր յաւելուածներ, որ համեմատելով նախորդի հետ՝ աւելացրել եմ Յաւելուածիս մէջ*։
Pokorny	*տե՛ս* Walde.
Quicherat:	Dictionnaire latin-français, 47-*րդ տպ.* Paris 1913.
REA *կամ* Rev. èt. arm.	Revue des études arméniennes, Paris *հտ.* I—IX.
Riggs:	A. Grammar of the modern armenian language, as spoken in Constantinople and Asia Minor. *ա. տպ. Իզմիր 1847, բ. տպ. Պոլիս 1856,*
Rivola:	Dictionarium armeno-latinum, *Բառագիրք հայոց. 2-րդ տպ.* Paris 1633.

SA	Sprachwissenschaftliche Abhandlungen, *խմբ.* Patrubàny, *հտ.* I *և* II. Budapest. *(տեսել եմ հտ. I. ամբողջ. իսկ հտ. II-ից միայն տետր 1—4. Հակառակ բոլոր պրպտումներիս՝ անկարելի եղաւ գտնել մնացեալը. չկայ նոյն իսկ* Budapest-*ում. Յայտնի է որ հեղինակ-խմբագիրն էլ խելագարուեց և վախճանուեց. Միայն Վիեննայի Մխիթարեանց գրադարանում կայ մի օրինակ)։*
Schröder, Thes.	Schröder, Thesaurus linguae armeniacae. *Ամստերդամ 1711.*
Seidel:	Mechithar's des Meisterarztes aus Her «Trost bei Fiebern», Leipzig 1908. *Մխիթար Հերացւոյ Ջերմանց Մխիթարութեան թրգմ. ընտիր ծանօթութիւններով։*
Sophocles:	Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods, Cambridge 1914 *(բիւզանդական յունարէնի լիակատար բառարան, 1188 էջ, երկսիւն)։*
SWAW	Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften. Wien. *հտ. 1—173.*
Trautmann:	Baltisch-Slavisches Wörterbuch, Göttingen 1923 *(Բալթիկ-սլաւական. լեզուների արմատական բառարանն է. շատ վստահելի աշխատութիւն)։*
Walde:	Lateinisches etymologisches Wörterbuch, *2-րդ տպ.* Heidelberg 1910
—	*Նոյն հեղինակինն է նաև* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, *բոլոր հնդեւրոպական լեզուների համեմատական արմատական բառարանը, շատ յարգուած աշխատութիւն, որ հեղինակի մահից յետոյ խմբագրեց և հրատարակեց* Pokorny, *3 հտ.* Berlin 1927—31. *դիւրութեան համար յիշում եմ վերջինիս անունով։*
Wind(isch).	Windischmann, Die Grundlage des Armenischen im Arischen Sprachstamme. 1846.
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. *գիտական պարբերական հանդէս. հտ. 1—36 (1929).*
ZAPh	Zeitschrift für armenische Philologie. *2 հտ. հրատ.* N. Finck, Marburg.
ZAss.	Zeitschrift für Assyriologie.
ZDMG	Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. *հտ. 1—83 (1929).*
ZKM	Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. *հտ.* I (1837)—VII.
ZVS	*տե՛ս* KZ
Будаговъ:	Сравнительный словарь турецко-татарскихъ наречій, *2 հտ.* С. Петербургъ 1869.
ЗАН	Записки Академіи Наукъ, Петербургъ, *հտ. 1—11 (1895—1912).*
Зап. Кол. Вост.	Записки Коллегии Востоковедов.
ЗВО	Записки восточного отделен. Русского Археологического Общества.
ИАН	Известія Академіи Наукъ. Петербургъ, 1907—1925.
Яз. и Лит.	Язык и Литература, *հտ.* I *և* II *(1926—7)։*
Яф. сборн.	Яфетический Сборник, *հտ.* I *և* II *(1923)։*

Դ.

Լեզուներ

(Բառասկզբում հ=հին, մ=միջին, ն=նոր)

ար(ագ).	արագա (Կովկաս)
ագ(ուլ).	ագուլ (Կովկաս)
ալբ(ան).	ալբաներէն
ալթայ.	ալթայերէն (Թուրքական լեզու)
ակ.	ակուշա (Կովկաս).
ակկադ.	տե՛ս աքքադ.
այլազգ	պրս. թրք. արաբ. (ըստ ՆՀԲ),
անգլ.	անգլերէն
անգսք.	անգլօսաքսոներէն
անդ(ի)	անդի (Հիւս. կովկասեան լեզու)
անցուգ.	անցուգերէն (կովկասեան լեզու)
աշար.	աշարական բարբառ վրաց.
աս(որ).	ասորերէն
ասորեստ., ասուր.	ասուրերէն, Ասորեստանի լեզուն
ավար. աւ.	ավարերէն (Դաղստան)
ատտ(իկ).	Ատտիկեան (յունարէն բարբառ)
ատրպ(թրք).	Ատրպատականի թուրքերէն
արաբ.	արաբերէն
արամ.	արամերէն (որ և ասորերէն)
արև. թրք., արեւլ. թրք.	արեւելեան թուրքերէն
արկ(ադ).	արկադեան (բարբառ յն.)
արմ(որ).	արմորիկեան (բրըտոն).
արչ.	արչի կամ արճի (Կովկաս)
ափխ(ազ).	ափխազերէն
աքքադ.	աքքադերէն
աֆղ(ան).	աֆղաներէն
բաբել.	բաբելացերէն
բասկ.	բասկերէն
բաց.	բացերէն (չեչենական լեզու).
բելուճ.	բելուճերէն
բևռ.	խալդեան բեւեռագիրների լեզուն
բէօվտ.	բէօվտիական (բարբառ յունարէնի)
բիւզ.(յն).	բիւզանդական յունարէն
բոհեմ.	բոհեմերէն (եւրոպական գնչուների լեզուն)
բոշ(այ).	բոշայերէն (Հայ գնչուների լեզուն).
բոսն.	բոսնիական լեզուն
բուդ.	բուդուխ (Կովկաս)
բուլգ(ար).	բուլգարերէն
բուխար.	բուխարա
բուր(եաթ).	բուրեաթերէն (Թուրքական լեզու)
բրըտ.	բրըտոներէն (կելտական լեզու Ֆրանսիայում)
գաէլ.	գաէլական լեզու (կելտական հին լեզու)
գալլ.	գալլերէն, որ և կիմրերէն կամ վելշերէն (Անգլիա)
գաղղ. գղ.	գաղղիերէն, իմա՛ ֆրանսերէն.
գերմ.	գերմաներէն (արդի լեզուն).
գնչ.	գնչուերէն (Տաճկաստանի գնչուների լեզուն)
գոթ.	գոթացերէն կամ գոթերէն
գոլ.	գոլուա, հին կելտերէն
գորտ.	գորտինեան (բարբառ յուն).
գուր.	գուրիական բարբառ վրաց.
գրբ.	գրաբար Հայերէն
դալմ.	դալմատերէն (ըստ ՆՀԲ)
դան.	դանիերէն
դիդ., դիդօ.	դիդօ (Հիւս. կովկասեան լեզու)
դոր.	դորիական (բարբառ յունարէնի)
դուժ.	դուժիկի
դրավիդ.	դրավիդեան
եազգ(ուլ).	եազգուլամի
եակ(ութ.), եաքուտ.	եաքուտերէն
եաղն.	եաղնոբի (իրանեան բարբառ Պամիրում)
եբր.	եբրայեցերէն
եգիպտ.	եգիպտացերէն
եթովպ.	եթովպացերէն (Աբիսինիա, Հաբէշ)
էլ.	էլեական (բարբառ յունարէնի)
էլամ.	էլամերէն
եպիր.	եպիրական բարբառ յն.
էտրուս., էտր., էտրուսկ.	էտրուսկերէն (Հին Էտրուրիայ լեզուն)
երս.	= իռլ.
եոլ.	եոլիական (բարբառ յունարէնի)
եւր.	եւրոպական
զաղ(ա)	զաղա (քրդական լեզու).

զիրյ.	զիրյէն
զնդ.	զանդկերէն կամ զենդերէն (Աւեստայի լեզուն)
էսթ., էստ(ոն)., էստն.	էստոներէն (ֆիննական լեզու)
էրզ.	էրզա=իոլ.
թաբաս.	թաբասարան (հիւս. կովկասեան լեզու)
թաթ.	թաթերէն
թալ.	թալիշի (պրս. բարբառ)
թալմ.	թալմուդերէն (Նոր եբրայեցերէն)
թամուլ.	թամուլերէն (Դրավիդեան լեզու Մադրասից Ցեյլոն)
թարգ.	թարգում (արամէական)
թես(ալ).	թեսալական (բարբառ յունարէնի)
թթր.	թաթարերէն
թիբեթ.	թիբեթերէն
թոխար.	թոխարերէն
թոսք.	թոսքա (բարբառ ալբանական)
թունգուզ.	թունգուզերէն (Մանջուրիայի ընիկ լեզուն)
թուշ.	թուշերէն (վրացական բարբառ)
թրակ.	թրակերէն
թրք.	թուրքերէն
իբեր.	իբերական
իլլիւր.	իլլիւրերէն (հին Իլլիւրիկոյ լեզուն)
իմեր(ել).	իմերելերէն (վրաց. բարբառ)
ինգ., ինգիլ.	ինգիլոյ (վրացական բարբառ)
ինգուշ.	ինգուշերէն (չեչեներէն)
իռլ.	իռլանդերէն
իսլ.	իսլանդերէն
իտալ.	իտալերէն
իրան.	իրանական
լազ.	լազերէն (վրացական ընտանիքից)
լակ.	լակ կամ կազիկումուկ (հիւս. կովկասեան լեզու)
լակոն.	լակոնական (բարբառ յունարէնի)
լահճ.	լահճերէն (իրանեան բարբառ Կովկասում)
լապպ., լապ(ոն)., լափ.	լապոներէն (ֆիննական լեզու)
լատ.	լատիներէն
լեզգ.	լեզգիերէն
լեթթ.	լեթթերէն
լեհ.	լեհերէն
լեսբ.	լեսբիական (բարբառ յունարէնի).
լիթ.	լիթուաներէն

լիվ.	լիվերէն (ֆիննական լեզու)
լիւգ.	լիւգիերէն
լիւկ. լիկ.	լիւկիերէն
լոկր.	լոկրիական (բարբառ յունարէնի)
լտ.	լատիներէն
խալդ.	խալդերէն (բեւեռագիր)
խըրղըզ.	տե՛ս կիրգիզ.
խին.	խինալուղ (Կովկաս)
խիւր.	խիւրկիլի (Կովկաս)
խունս.	խունսալ կամ խունսաղ (հիւս. կովկասեան լեզու)
խպտ.	խպտերէն (Եգիպտոսի բնիկների արդի լեզուն, որ գրեթէ մեռել է)
խրվ(ատ).	խրվատերէն (Սերբիա)
կաբ., կաբարդ.	կաբարդին (բարբառ չերքեզերէնի)
կազիկում.	տե՛ս լակ.
կալմ(ուխ).	կալմուխերէն (ալթայական լեզու)
կամիս.	կամիսերէն (որ և հաթերէն)
կամշատ.	կամշատալ (Կամշատկայի լեզուն)
կայ. կայտ.	կայտաղ կամ կարակայտաղ (հիւս. կովկասեան լեզու)
կաշուբ.	կաշուբերէն (սլաւական լեզու)
կար.	կարատա (Կովկաս)
կելտ.	կելտերէն
կիլիկ.	կիլիկեան հայերէն
կիմր.	կիմրերէն (տե՛ս գալլ.)
կիպր.	կիպրական (Կիպրոսի յունարէն բարբառ)
կիրգիզ.	կիրգիզերէն (ալթայական լեզու)
կիւր., կիւրին.	կիւրին կամ քիւրին (լեզգիերէն լեզու)
կոյբ.	կոյբալ
կոր.	կորնթական (բարբառ յն.)
կորկիւր.	կորկիւրա (Կորֆու կղզու յն. բարբառը)
կորն.	կորներէն (կելտական լեզու)
կուբ.	կուբաճի (Կովկաս)
կումուկ., կումիկ.	կումուկերէն (թրքական լեզու)
կպդվկ.	կապադովկիական արդի յունարէն բարբառ
կրետ.	կրետական բարբառ հին յունարէնի
հաթ. հատ.	հաթերէն
հբգ.	հին բարձր գերմաներէն
հեսս.	Հեսսէնի բարբառ (գերմաներէն)
հիթիթ.	տե՛ս հաթ.
հինդ.	հինդի
հինդուստ.	հինդուստանի
հիւ. պհլ.	հիւսիսային պահլաւերէն
հիւրկ.	հիւրկան կամ խիւրկիլի (կովկասեան լեզու)

ՀՀիւս.	հին հիւսիսային (Սկանդինավիա)
հյ.	հայերէն
հնդ.	հնդկերէն
հնխ.	հնդեւրոպական նախալեզու
հոլլ.	հոլլանդերէն
հոմեր.	հոմերական յունարէն
հունգ.	հունգարերէն
հռոդ.	Հռոդոսի բարբառ (յունարէնի)
հր.	հրէարէն
ճապոն.	ճապոներէն
մազանդ.	մազանդարանի (բարբառ պարսկերէնի)
մալայ.	մալայերէն
մալգաշ.	մալգաշերէն (Մադագասկարի լեզուն)
մակեդ.	մակեդոնական
մանգլ.	միջին անգլերէն
մանդ(այ).	մանդայերէն (նոր եբրայեցերէն)
մանիք. պհլ.	մանիքէական պահլաւերէն
մանչ(ուր.)	մանչուրերէն
մար.	մարերէն
մբգ.	միջին բարձր գերմաներէն
մգ.	միջին գերմաներէն
մեսապ.	մեսապերէն (Իլիրիկեան լեզու)
մինգ. / մինգր. / մինգրել.	մինգրելերէն (վրացական լեզու)
մինչ.	մինչանի (պարսկական բարբառ)
միշն.	միշնայերէն նոր եբրայեցերէն
միջ. հյ.	միջին հայերէն
միջ.ստ.գերմ.	միջին ստորին գերմաներէն
միռլ.	միջին իռլանդերէն
մլտ.	միջին լատիներէն
մհյ.	միջին հայերէն
մյն.	միջին յունարէն
մոնգոլ.	մոնգոլերէն կամ մոնղոլերէն
մորդ(վ).	մորդվիներէն (ֆիննական լեզու)
մսգ.	միջին ստորին գերմաներէն
յաբեթ.	յաբեթական (ըստ Մառի).
յիդգ.	յիդգա (yidgha) իրանեան բարբառ Հինդուքուշում
յն. յուն.	յունարէն
յոն.	յոնիական (բարբառ յունարէնի)
նբգ.	նոր բարձր գերմաներէն=գերմ.
նողայ.	լեզու թաթարական
նորմ.	նորմանդական
նորվ.	նորվեգերէն
շապս. / շափս.	շապսուխերէն (կովկասեան լեզու).
շիղն.	շիղնի (բարբառ պրս.)
շվ(եդ).	շվեդերէն

շվէյց.	շվէյցարական
ուկր.	ուկրայներէն
ումբր.	ումբրերէն կամ օմբրերէն (իտալական լեզու)
ույգ. / ույգուր.	ույգուրերէն կամ ույղուրերէն (հին թուրքերէն).
ունցօ	(կովկասեան լեզու)
ուտ.	ուտիերէն
ուրարտ.	ուրարտերէն
չակավ.	չակավերէն (բարբառ սլաւական)
չաղաթ.	չաղաթայ (հին թուրքերէն)
չամ.	չամերէն (մոն-քմեր լեզու)
չեխ.	չեխերէն
չեչ(էն).	չեչեներէն
չերեմ(իս).	չերեմիսերէն (ֆիննական լեզու)
չերք. / չերքէզ.	չերքեզերէն
չին.	չինարէն
չուվաշ.	չուվաշերէն (ֆիննական լեզու)
պազ(ենդ).	պազենդերէն (իրանեան լեզու)
պալ.	Պալիգնեցիք, Պելիգնեցիք (Սամնիական ժողովուրդ)
պալմ. / պալմիր.	պալմիրերէն
պահլ.	պահլաւերէն
պամիր.	պամիրեան (բարբառ).
պամփ.	պամփիլիական (բարբառ յունարէնի)
պարթև.	պարթեւական պհլ.
պելասգ.	պելասգերէն (Յունաստանի նախաբնիկների լեզուն)
պերմ.	պերմերէն (ֆիննական լեզու)
պհլ.	պահլաւերէն
պոլաբ.	պոլաբերէն
պոնտ.	պոնտական
պորտ.	պորտուգալերէն
պրակր.	պրակրիտ.
պրով.	պրովանսալ
պրուս.	պրուսերէն (հմմ՝ հին պրուսերէն)
պրս.	պարսկերէն
ջավայ.	ջավայերէն
ջար.	(կովկասեան լեզու)
ջէք	(լեզու կովկասեան)
ռ.	ռուսերէն
ռոման.	ռոմանական
ռում(ին)	ռումիներէն
ռուս.	ռուսերէն
ռուտ.	ռուտուլ (Կովկաս)
ռօշ.	ռօշանի (բարբառ իրանական)
սաբ.	սաբէական (սեմական լեզու)
սաբին.	սաբինական
սակ.	սակերէն (արեւելեան իրաներէն)
սամոյ.	սամոյեդ

սանգլ.	սանգլի (բարբառ պարսկերէնի)
սանս.	սանսկրիտ
սասան. պհլ.	Սասանեան պահլաւերէն
սար.	սարիզոլի (բարբառ պրս.)
սարդ.	Սարդենիա կղզու լեզուն
սարմատ.	սարմատական
սաքս.	սաքսոներէն
սգերմ.	ստորին գերմաներէն
սեմ.	սեմական (լեզու)
սեմն.	սեմնանի (պարսկերէնի բարբառ)
սերբ.	սերբերէն
սիրյ.	սիրյեններէն (ֆիննական լեզու)
սլ.	սլաւերէն
սլով.	սլովեններէն
սլովակ.	սլովակերէն
սլտ.	ստորին լատիններէն
սկանդ.	սկանդինավեան
սկիւթ.	սկիւթական
սկովտ.	սկովտերէն, շոտլանդերէն
սնս.	սանսկրիտ
սոգդ.	սոգդիարէն (իրանեան լեզու)
սորբ.	սորաբերէն (սլաւական լեզու)
սումեր.	սումերերէն
սպան.	սպաներէն
սվան.	սվաներէն (վրացական լեզու)
ստ. լտ.	ստորին լատիններէն
ստ. յն.	ստորին յունարէն
վար., վարկ.	վարկուն (կովկասեան լեզու)
վեդ.	վեդայական Հնդկերէն
վելշ.	տե՛ս գալլ.
վենետ.	վենետերէն (Լիւրիկեան լեզու)
վեպս.	վեպսերէն (ֆիննական լեզու)
վոգ(ուլ).	վոգուլերէն (ֆիննական լեզու)

վոթյ., վոթյակ.	վոթյակերէն (ֆիննական լեզու)
վոլոֆ.	վոլոֆ (աֆրիկեան լեզու)
վոտ. վօտ.	վոտերէն (ֆիննական լեզու)
վր. վրաց.	վրացերէն
տար(ս).	տե՛ս թարս.
տճկ. տճ.	տաճկերէն
տուբալկ.	տուբալկանեան
ցախ(ուր).	ցախուրերէն կամ ծախուրերէն (Հիս. կովկասեան լեզու)
փարս.	փարսի (գեբրերի լեզուն)
փին(իկ).	փինիկերէն
փոկ.	փոկէական (բարբառ յունարէնի)
փռիւգ.	փռիւգերէն
փռուս.	տե՛ս ուկր.
քաղդ.	քաղդէարէն
քարթ.	քարթվելերէն (վրացերէն)
քիմր.	տե՛ս կիմր.
քմեր.	մոն-քմեր
քոյբալ.	(թաթարական լեզու)
քորն.	տե՛ս կորն.
քումուք.	տե՛ս կումուկ.
քուշ.	քուշերէն
քրդ.	քրդերէն
քրիստ.սոգդ.	քրիստոնէական սոգդերէն
օմբր.	տե՛ս ումբր.
օսթյ(ակ).	օսթյակերէն (ֆիննական լեզու)
օսկ.	օսկեան (իտալական լեզու)
օսմ(ան).	օսմաներէն
օսս(եթ).	օսեթերէն
ֆինն.	ֆիններէն
ֆլամ.	ֆլամաներէն
ֆր. ֆրանս.	ֆրանսերէն
ֆրանք.	ֆրանքոներէն (գերմանական լեզու)
ֆրիզ.	ֆրիզերէն (գերմանական լեզու)

Դ

Հայերէն գաւառականներ

Ագլ.	Ագուլիս
Աղա.	Աղա գիւղ
Աժտ.	Աստրախան
Ալշ.	Ալաշկերտ
Ալքս.	Լենինական (Նախկին Ալեքսանդրապոլ)
Ախց.	Ախալցխա
Ախք.	Ախալքալաք
Ակն.	Ակն
Այն.	Այնթապ
Անկ.	Անգորա, Էնկիւրի
Անտ.	Անտիոք
Աշտ.	Աշտարակ
Ապ.	Ապարան
Աւլ.	Աւլանրէգ
Աստ.	Աստապատ
Ատ. Ատափ.	Ատափազար
Ատն.	Ատանա
Արբ.	Արաբկիր
Արդ.	Արդուին
Արճ.	Արճէշ
Արտ.	Արտանուշ
Բ.	Բալու
Բր.	Բաբերդ
Բղ.	Բաղար գիւղ (Նիկոմիդիա)
Բիթ.	Բիթանիա
Բլ.	Բուլանըխ
Բղ.	Բաղէշ
Բն. Բնկ.	Բինկեան
Բս.	Բասեն
Գնձ.	Գանձակ
Գոր.	Գորիս
Թվ.	Թաւրիզ
Դրլ.	Դարալագեազ
Եալ.	Եալովա (Նիկոմիդիա)
Եղ.	Եղեսիա
Երև.	Երևան
Երզ.	Երզնկա
Եւդ.	Եւդոկիա
Զթ.	Զէյթուն
Զմ.	Զմիւռնիա
Էնկ.	Էնկիւրի
Էվ.	Էվէրէկ
Թհր.	Թեհրան
Իգդ.	Իգդիր
Իլպ.	Իլպիշ (Սեբաստիի մօտ)
Լ.	Լոռի
Լհ. Լեհ.	Լեհահայք
Խ.	Խոյ
Խզ.	Խիզան
Խթ.	Խոյթ
Խլ.	Խլաթ
Խն.	Խիան
Խնս.	Խնուս
Խտջ.	Խտրջուր
Խր.	Խրիմ
Խրբ.	Խարբերդ
Կ.	Կարս
Կես. Կս.	Կեսարիա
Կիւր.	Կիւրին
Կզգ.	Կաղզուան
Կմ.	Կէմլէյիկ
Կմխ.	Կամախ
Կմշ.	Կումիշխանէ
Կյ.	Կէյվէ (Նիկոմիդիա)
Կր.	Կարին
Հբ.	Հին Բայազիտ
Հզ.	Հազզո
Հզր.	Հազրո
Հճ.	Հաճին
Հմշ.	Համշէն
Հնգ.	Հունգարահայք
Հնդ.	Հնդկահայք
Հնխ.	Հին Նախիջեւան
Հջղ.	Հին Ջուղա
Հւր.	Հաւարիկ
Ղզ.	Ղազախ
Ղզլ.	Ղզլար
Ղրբ.	Ղարաբաղ
Ղրդ.	Ղարադաղ
Ղփ.	Ղափան
Ղք.	Ղարաքիլիսա
Մէրտ.	Մէրտէկէօզ (Նիկոմիդիա)
Մժ.	Մուժամբար (Թաւրիզ)
Մլթ.	Մալաթիա
Մլկ.	Մալկարա
Մկ.	Մոկք
Մղ. Մղր.	Մեղրի
Մն.	Մանիսա
Մնզ.	Մանազկերտ
Մնճ.	Մունճուսուն (Կեսարիա)

Մշ.	Մուշ
Մշկ.	Մաշկերտ
Մրղ.	Մարաղա
Մրշ.	Մարաշ
Մրս.	Մարսուան
Նբ.	Նոր-Բայազետ
Նխ.	Նուխի
Նկ.	Նիկոմիդիա
Ննխ.	Նոր-Նախիջևան
Նջ.	Նոր-Ջուղա
Նփ.	Նփրկերտ
Շիր.	Շիրակ
Շլ.	Շուլավեր
ՇՀ.	Շապին-Գարահիսար
Շմ.	Շամախի
Շշ.	Շամշուլդէ
Շտ.	Շատախ
Ոզմ.	Ոզմի
Որմ.	Ուրմիա
Ջմ. Ջմշ.	Ջմշկածագ
Ջն.	Ջէնկիլէր (Նիկոմիդիա)
Ջրս.	Ջարսանճաք
Պլ.	Պօլիս
Պշ.	Աղբակ (Պաշգալէ)
Պռ.	Պուրտուր
Պր. Պրտ.	Պարտիզակ
Ջղ.	Նոր-Ջուղա
Ռ.	Ռոտոսթօ
Ռմ. Ռում.	Ռումանահայ
Ռշտ.	Ռշտունիք
Ս. Սեբ.	Սեբաստիա
Սթ.	Սթանոզ
Սիփ.	Սիփան
Սլզ.	Սէօլէօզ (Նիկոմիդիա)
Սլթ.	Սուլթանապատ
Սլմ.	Սալմաստ
Սլ.	Սուչավա
Սս.	Սասուն
Սվ.	Սիվրիհիսար
Սվեդ.	Սվեդիա
Սր. Սրմ.	Սուրմալու
Վն.	Վան
Տ.	Տարէնտէ
Տիգ.	Տիգրանակերտ
Տս.	Տէրսիմ
Տտ.	Տիատին
Տր.	Տրապիզոն
Տփ.	Տփղիս
Ցղ.	Ցղնա
Ք. Քղ.	Քղի
Օշ.	Օշական
Օվ.	Օվաճըք
Օրտ.	Օրտու
Ֆն.	Ֆոնուզ
	(Ի հարկին նոյները նաև թուրքերէն բարբառ- ների համար).

Ա

Այլ համառօտագրութիւններ

Ազգ. մատ.	Ազգային մատենադարան
ած.	ածական
աղաւ.	աղաւաղեալ
անկ.	անկատար
անց.	անցեալ
անց. ընդ.	անցեալ ընդունելութիւն
աշխ.	աշխարհաբար
ապ. ապառ. ապռ.	ապառնի
ար.	արական
արևմ.	արևմտեան
արձ.	արձանագրութիւն
արմ.	արմատ
արտ.	արտատպեալ
աօր.	աօրիստ
բաղդ.	բաղդատական
բառ. բռ.	բառարան
բց. բցռ.	բացառական
գերազր.	գերադրական
գյ.	գոյական
գրակ.	գրական լեզուով
գրծ.	գործիական
գւռ.	գաւառական
գերբ.	գերբայ
եզ.	եզակի
երկ.	երկակի
ընթ.	ընթերցուած
թրգ. թրգմ.	թարգմանութիւն
ժղ.	ժողովրդական
իգ.	իգական
ինչ.	ինչպէս
լծ.	լծորդ
լյնր.	լայնաբար
լուս. լս.	լուսանցքում
խմբ.	խմբագրութիւն
ծան.	ծանօթութիւն
ծծկ.	ծածկալեզուով
ծղր.	ծաղրաբար
կոչ.	կոչական
կտ. կտր.	կատարեալ
կտկ.	կատակաբար
կրաւ.	կրաւորական
հիւս.	հիւսիսային
հլ.	հոլովմունք
հմմտ.	համեմատել
հյց.	հայցական
հտ.	հատոր
հր.	հարաւային
հրմ. հրամ.	հրամայական
հրտ. հրտր.	հրատարակութիւն, հրատարակեալ...
հրց.	հարցական
ձ. ձեռ.	ձեռագիր
ձձ.	ձեռագրեր
միջ.	միջին
մնկ.	մանկական լեզուով
յգ. յոգն.	յոգնակի
յոչ.	յառաջաբան
ներգ.	ներգոյական
ներկ.	ներկայ
նշ.	նշանակում է
շար.	և շարունակութիւնը
շղ.	շաղկապ
ուղ.	ուղղական
չեզ.	չեզոք
ռմկ.	ռամկօրէն
սաստկ.	սաստկական
սեռ.	սեռական
տ.	տե՛ս
տպ.	տպուած, տպագրութիւն, տպագիրք...
տր.	տրական
փխ.	փոխանակ
փխբ.	փոխաբերաբար
փոխ.	փոխառութիւն, փոխառեալ
օր.	օրինակ

Ա

*ԱԱԼՈՒՍԱՆ կամ ԱՅԱԼՈՒՍԱՆ «վառվառուկ խոտը» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1։

= արաբ. السن\\ aalusan բառից (NZKM 11, 266), որ արաբացեալ է յն. ἄλυσσον-ից, որից փոխառեալ են նաև լտ. alyssum, ֆրանս. alysse, alysson «վառվառուկ»։ Այս խոտը հին ժամանակ գործ էր ածւում իբր կատաղութեան դարման. ըստ այսմ յն. բառը կազմուած է λύσσα «կատաղութիւն» բառից՝ a բացասականով։—Աճ.

* ԱԲ «հրէական տոմարի 11-րդ ամիսը» (գրուած է նաև աւ, ավ Իգնատ. Թղ. 95) Յայսմ. օգ. 15. Հ. կիրակ։

=ասոր. ܐܒ āb, եբր. אב āb նոյն նշ. այս բառը չի գտնւում Ս. Գրքի մէջ, այլ գործածուած է միայն Թալմուդում. սրանցից փոխառեալ են նաև արաբ. آب āb «օգոստոս ամիսը» (ըստ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա, 76), պրս. آبماه āb-māh կամ māhāb «օգոստոս»։

Ուղիղ մեկնեց Müller SWAW 38,577։

Աբանոս տե՛ս Եբենոս։

Աբաս տե՛ս Աբբաս։

Աբարփի տե՛ս Ափարբի։

*ԱԲԲԱ կամ ԱԲԲԱՅ, ի հլ. «հայր, Երկնաւոր Հայր» ՍԳր. Ոսկ. հռովմ. 173—4, Եփր. հռ. 32 (այս իմաստով գործ է ածուած հայր բառի հետ միասին). 2. «վանահայր, վանական» Վրք. հց. երկրորդական ձևերն են աբաս, ու հլ. աբբաս Վրք. հց։ Այս աբաս (սեռ. աբասու) ձևը մի քանի անգամ գործածել է Կղկնտ. որ հրատարակիչները յատուկ անուն են կարծել և գլխատառով են դրել. այսպէս՝ էմինի հրատ. էջ 163, 165, 167—9։ Այս բառից են ծագում աբբասութի «կուսանաց վանքի մայր կամ մեծաւորուհի» Ճառընտ. աբբահայր «վանահայր» կոչ. 369 (բայց այստեղ պէտք է կարդալ աբբայ, հա՛յր. տե՛ս իմ Հայ նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 164)։

=յն. ἀββᾶ, ἀββᾶς, որից նաև լտ. abba, abbas, ֆր. abbé, գերմ. Abt, վրաց. աբբա են. բոլորն էլ ծագում են սեմականից. հմմտ. եբր. אב āb, արամ. ab, ասոր. ܐܒܐ ābā, արաբ. اب ab, ابو abu, ابی abī, ابا abā, ասուր. abu, որոնք նշանակում են «հայր»։—Հիւբշ. 338։

Ուղիղ մեկնեցին նախ Բառ. երեմ. ՀՀԲ, Աւետիքեան, Մեկն. Թղ. Պօղ. բ. 396 և ՆՀԲ։

*ԱԲԲԱՆԱ «բարձր տեղ». գործածուած եմ գտնում միայն Եզեկ. ի. 29. Զի՞նչ է աբբանայդ այդ՝ յոր դուքդ մտանէք և կոչեցին զանուն նորա աբբանա, մինչև ցայսօր ժամանակի։

= եբր. բնագրի הבמה ha-bāmā, «բարձունք» բառն է, որ յն. տառադարձուած է ἀβαμά, այլ ձեռ. ἀββανα, որից էլ տառադարձուած է հայերէն ձևը։—Աճ.

Բառ. երեմ. մեկնում է «քար՝ որոյ երկիր պագանէին, կռոց տուն, բաղանիք. լուացման տեղ»։ Առաջին իմաստով անշուշտ հասկանում է եբր. אבן eben, արամ. אבנא abna, ասոր. ܐܒܢܐ abnā «ժայռ, քար», որ սակայն բնագրում չըկայ։ Նորերից բառս գիտէ միայն ԱԲ՝ իբր եբրայեցերէն։

ԱԲԲՈԿ «չորից» ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 3։ Ըստ Ակինեան ՀԱ 1930, 493 ուրիշ ձեռագիրներ ունին աբռկ, արբոկ, արբէէ. բացատրութիւնն է Արբոկ քաղաքի անուան, որ գործածուած է Ծն. իգ. 2 և Յես. ժդ. 15 (Մեռաւ Սառա ի քաղաքի Արբոկայ ի ձորն, այն ինքն է Քեբրոն։ Անուն Քեբրոնի էր յառաջ

քաղաք Արբոկ). այս բառը արդարև Փիլ. լին. դ. էջ 301 մեկնում է «չորից» (Թարգմանի Արբոկ՝ չորից)։ Ըստ այսմ՝

=եբր. Arba քաղաքի անունն է, որ գործածուած է Ս. Գրքի եբր. բնագրի նոյն հատուածներում և տառադարձուած է յն. առաջին ձևով 'Αρβόκ, երկրորդ ձևով 'Αργόβ (այլ ընթ. Αρβωκ, Αρβο, Αρβε, Αρβεκ, Αρβοα, Αρβοκ (Gesenius 17, 63բ և 728բ) և կցելով եբր. arba «չորս» բառին, թարգմանել է այսպէս։—Աճ.

ԱԲԲՈՐ «պահանորդ կամ պահպանող». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 3։ Ըստ Ակինեան ՀԱ 1930, 493 այլ ընթ. առոր, ագոր. սրանով նոյնանում է բառս առոր «պահանորդ» բառի հետ, որ տե՛ս առանձին։

ԱԲԵԹ (սեռ. -ի) «կտաւից կամ սունկից և նման բաներից պատրաստուած դիւրավառ նիւթ, զաւզ». Նար. խրատ. Տաթև. ձմ. ճծզ։

Նախ Klaproth, Asia poligl. 100 կցել պրս. pedeh բառին։

ՆՀԲ և սրանից առնելով նաև Հիւնք. դնում են յն. ἅπτω, ἅπτομαι «լուցանել, վառել» բայից։ ZDMG 1868 (22), 330 և սրանից էլ Lagarde, Sym. 1877, 103, 40 դնում է պրս. آبيژ ābēž, آبير ābēr, آير āēr, آيز āēz, آييز āyēz «կայծ» բառերից։ Lag. Arm. Stud § 3 մերժում է սրանք՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ։

ԳԻՌ.—Հճ. աբ՛բ՛եթ, խրբ. աբ՛էթ, Համշ. ափէթ, Զթ. աբ՛իթ. նոյն է նաև աբեթ, Ղրբ. «լեռնային բոյս՝ որից աբեթ են պատրաստում». բայց տարբեր է աբեթ Ննխ. «խեղճ, թշուառ», որ Յաբեթ յատուկ անունից է։

ՓՈԽ.—Վրաց. աբեդի «աբեթ» (տե՛ս Աճառ. Բազմ. 1898 225 բ և Արրտ. 1898, 370 բ), մինգր. օբեդ «աբեթ», սվան. ճաբեդի, ճօբեդ «աբեթ», Մառ ИАН 1918, էջ 339 այս բառերը համարում է bed «վառել» արմատից. հմմտ. սվան. libdine «վառել», եթէ այսպէս է, ուրեմն բառը բնիկ Կովկասեան կգառնայ և հետևաբար հայ ձևը կլինի վրացականից փոխառեալ։ Առ այժմ այս ստուգաբանութիւնը անհաստատ է թւում ինձ։

*ԱԲԵՂԱՅ, ի հլ. «վանական, կուսակրօն կրօնաւոր» կոչ. ժղ. Բուզ. Զ. 16. ածանցման մէջ երևում է երկու ձևով. բուն ձևից՝ աբեղայակերպ Ճառընտ. աբեղայութիւն Լմբ. պտրգ. աբեղայական Մարթին. կրճատմամբ՝ աբեղաքաղ Մաշտ. աբեղութիւն Լմբ. մատ. էջ 47։ Յետնաբար եղած է ճաբեղայ Վրք. հց. ժե (այսպէս գրուած նաև կոչ. 290). կրճատ՝ աբեղ Դրնզ. 343. յետին և յարմարեալ ձև է խաբեղայ «վատ աբեղայ, խաբեբայ աբեղայ» (ինչպես ունինք չՃաճանայ). խաբեղայն և ո՛չ աբեղայն. Ո՞ւր է խաբեղայն Մարինոս. Յայսմ հմմտ. խաբ եղար և ո՛չ կրօնաւոր. Լմբ. մատ. էջ 48։

=ասոր. ܐܒܝܠܐ abīlā, awīlā «աբեղայ», որի առաջին նշանակութիւնն է «տխուր, սգաւոր» ܐܒܠ ebl «լալ, սգալ, տրտմիլ» արմատից (Brockelmann, Lex. syr. էջ 2 ա). ասորերէնից փոխառեալ է նաև արաբ. ابيل abīl «ծերունի» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 372), «քահանայ» (անդ՝ էջ 126)։—Հիւբշ. 299։

Հներից Տաթև. ամ. 52 մեկնում է «աբեղայն հայր ասի»։ ՀՀԲ ապ «հայր» բառից։ ՆՀԲ արաբ. էպիլ: Müller SWAW 66, 278 արամ. ābrā «ընկեր, եղբայր» բառից, որ մերժելով Lag. Arm. Stud. § 4՝ դնում է ասոր. awīlā։

ԳԻՌ.—Կր. աբ՛էղա, Սլմ. ապեղա, Պլ. Ռ. ափէղա, Տփ. ափիղա, Մրղ. ոպէղա, ճոպէղա: Նոր բառեր են աբեղաթող, աբեղաչարդ, աբեղածագ, աբեղախաղ, աբեղաճաշ, աբեղուկ:

ԱԲԵՂԲԻ «փութապէս». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 3։

*ԱԲԻՈՆ «աղքատ». «Աբիոնն աղքատ կոչի ի լեզու հեբրայեցի... զնոսա (զեբիոնիտ աղանդաւորսն) առաջինքն յիրաւի կոչեն աբիոնացիս, փոխանակ զի աղքատաբար և տկարաբար ունէին նոքա զՔրիստոս». Եւս. պտմ. 203—4. նոյնը Անան. ժմնկ. 39՝ Քանզի աբիովն ի հեբրայեցւոց լեզուն աղքատ կոչի։—Ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=յն. ἄβιος, ἄβιον «աղքատ, չունեւոր» (α ան+βίος կեանք) եբր. אביון evyōn «աղ-

քատ, թշուառ»․ այս բառը Եւսեբիոսի թարգմանութեամբ ասորականից անցել է մեզ։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԱԲԽՈՌ «շրթունք» ըստ Մառ, Тексты и раз. по Кавк. Фил. հտ. 1, էջ 74 (Ленинг. 1925)։

Կցում է պրս. آبخور ābxōr բառին, որ նշանակում է «տեղին այն յափունս ջրոց, ուստի ջուր ըմպեն մարդիկ և այլ կենդանիք»։ Իմաստը չի թոյլատրում միացնել այս երկուսը։

Աբոն տե՛ս Աբբոն։

ԱԲՈՔ «քուրձ, պարկ, capsella»․ գիտէ միայն Ներսէսովիչ, բառ. լտ.—հյ. էջ 66—67։

ԱԲՐԱՅ «աղախին»․ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 4, իբրև յունական բառ։

Ագաթէս տե՛ս Ախատ։

ԱԳԱՀ, ի-ա հլ. «ժլատ, անյագ» ՍԳր. որից ագահութիւն ՍԳր. ագահել ՍԳր. ագահագոյն Առակ. իգ. 2. որկորագահ Յայսմ։—Ագահ և որկրամոլ հոմանիշների տարբերութեան վրայ խօսում է Տաթև. ամ. 252։

ՀՀԲ մեկնում է «ահ գայ»։ Peterm. 25 լտ. avarus ձևին է կցում։ Հիւնք. լտ. acuo «սրանալ, բարկ և խայթիչ լինել», acus «ասեղի ծայր, սրածայր», aculeus «խայթոց» բառերից։

ԳԻՌ.— Մշ. ագահ, Ղրբ. Տփ. ա՛գահ, Ալշ. Կր. Ջղ. ագ՛ահ, Ճմ. ակահ, Հմշ. Ռ. Սչ. աքահ, Ակն. աքայհ, Խրբ. ագ՛գ՛այ, Ննխ. աքաֆ, Զթ. ագ՛օհ, ագ՛ոհ, Հճ. ագ՛գ՛օհ, Պլ. անքահ, անքա, Ասլ. անքա. Թրքախօս հայոց մէջ՝ Ատն. անքահ, Անկ. անքա:

ՓՈԽ.—Ագահ գաւառական ձևից փոխառեալ է թւում վրաց. անգարի, անգաարի «շահամոլ, ընչաքաղց», անգաարեբա «ընչաքաղցութիւն»․ մեր հ ձայնի դէմ r ենք գտնում նաև վրաց. զորվա «զոհել» և բարի «բահ» (հին *զորհել, *բարհ) բառերի մէջ, ըստ Մառ. Иппол. 61 կայ և վրաց. անգահրի ձևը։

ԱԳԱՆ «ժրաջան, անդանդաղ» Տաղ։

ՆՀԲ համարում է անագան բառի դրականը․ բայց նշանակութիւնը տարբեր է։

Ունինք նաև գնչ. akan «հիմայ», akana «անմիջապէս», akanak «մի րոպէ», akano «րոպէապէս» (տե՛ս Vaillant, Gram. Dial. et voc. des Bohémiens, Paris 1868, էջ 94), որոնք սակայն պատահական նմանութիւն ունին։

+ԱԳԱՆԻՄ (ագայ, ագիր, ագեալ կամ ագուցեալ) «հագնիլ» ՍԳր. Բուզ. Ոսկ. եբր. որից ագուցանել «հագցնել. 2. օղակի մէջ անցկացնել» ՍԳր. ագոյցք «օղակ. 2. օղակի մէջ անց կացնելով բռնելու ձող» ՍԳր. ագուցիկ Մծբ. ագանելիք «զգեստ» Ոսկ. եբր։ Նոյն արմատի հ-ով զօրացած յետին ձևերն են հագանիլ «հագնիլ» Վրք. հց. Գնձ. կանոնագ. հագնիլ Լմբ. Մաշտ. Գնձ. հագուցանել «իրար անցկացնել» Երզն. քեր. Նոր լեզուի մէջ՝ հագուստ, հագուստեղէն ևն։ Արևմըտեան գրական լեզուն կրաւորականի մէջ գործածում է հագուիլ, հագուած, մինչդեռ արևելեանը ունի հագնուիլ և հագնուած։ Այստեղ կայ նաև հագի «հագած» ձևը, որ դիմորոշ յօդով էլ գործածական է. օր. հագի շորերս, շորս հագիս է, հագիդ ի՞նչ է. շորերը հագին: Միւս բայական ձևերն են հագցնել, հագուեցնել: Իսկ արմատակից առագաստ, օր, օղ? յագչիլ? ինչպես և զգենուլ, զգեստ, առիգած բառերի վրայ տե՛ս առանձին։

=Հնխ. évō կամ óvō (և ոչ ávō) արմատից, ցեղակից լեզուներից հմմտ. լտ. ind-uo «հագնիլ», ex-uo «հագուստը հանել», ումբր. an-ovihimu, զնդ. aoϑru. «կօշիկ», լիթ. av-iù «կօշիկ կրել», au-nù, aũti «կօշիկ հագնիլ», լեթթ. áu-ju, հսլ. ob-u-ję նոյն նշ.։ Հայ. ա-ի վրայ (փխ. հնխ. o), տե՛ս Bartholomae BB 17. 91 և Meillet MSL 8, 153։—Հիւբշ. 411, Pokorny 1, 109, Walde 263, Ernout-Meillet 303, Trautmann 21:

Lag. Urgesch. Arm. 612 յաջորդ. ագանել «օթեվանիլ» բառի հետ միասին՝ ցեղակից է դնում սանս. āvas, յն. ἑσ-τία, ἕν-νυμι բառերին, որոնք մեր երկու նշանակութիւններն էլ ունին։ Այս մեկնութիւնը մերժում է Arm. st. § 8։ Canini, Et. étym. 131 ագուցանել բառը կցում է պրս. čatū «ծածկոց», čādar «ծածկոց»

բառերին։ Միակ համեմատութեան պատճառն այն է, որ այս բառերը գրում է câtu, câdar, որով č դառնում է գ։ Տերվ. Նախալ. 66 նոյնպէս մեր երկու բառերը համեմատում է լտ. induo, զնդ. aoθra ձևերի հետ։ Հիւնք. հանում է այգ բառից՝ նոյնպէս «ըստ կրկին նշանակութեան»։ Վերի ձևով մեկնեց նախ Bugge, Btrg. 14։ — Karst, Յուշարձան էջ 402 ազոյցք=սումեր. ag', ak «օղակ, կեռ», էջ 416՝ ագանել, ագոյցք= մանգոլ. xaga «գոցել», xagalgu «դուռ», xaga-lta «գցիակ», թունգուզ. kā «գոցել»։

ԳԻՒ.—ՀՆ. Մշ. ճագ'նել, Խրբ. ճագ'նիլ, Ախց. Ակն. Կր. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. ճաfնիլ, Սչ. ճաfնել, Երև. Ննխ. ճաfնէլ, Տփ. ճա'fնիլ, Ջթ. ճագ'նըլ, Տիգ. ճmfնիլ, Ասլ. ճա*նիլ, Ջղ. խագանել, խագ'նել, Ոզմ. խագ՛ընիլ, Մկ. խակ՛նիլ, Նր. խաfնիլ, Սլմ. խայճնել, Մրղ. խայճնէլ, Վն. խայճնել։ Սրանք գործածւում են նաև «ագուցանել» նշանակութեամբ. օր. Տփխիսի բարբառով՝ ճալղ'էն ճաfgrու «օղակը անց կացրու»։—Նոր բառեր են ճագուն, ճագուկ, ճագուստ, ճագուըրիլ, ճագվածիլ, ճագվածուf։

+ԱԳԱՆԻՄ (ագայ, ագի՛ր, ագուցեալ) «գիշերը մի տեղ անց կացնել, օթեվանիլ» ՍԳր. ագուցանել «հիւրընկալել» Գծ. ժ. 23. օթ-ագայանալ, օթ-ագայիլ ՍԳր. օթ-ագան լինել Տօնակ. օթ-ագանիլ Ոսկ. յհ. բաց-օթեագ «դուրսը գիշերած» Ղկ. բ. 8. Փարպ. Փիլ. վայրագ «դուրսը կեցող, անընտանի, վայրենի», Ծն. իզ. 12. իե. 27.—Նոյն արմատից է նաև օթ, որի վրայ տե՛ս առանձին։

=բնիկ հայ բառ՝ հնխ. aw—«գիշերել, քնել» արմատից, որի այլ ժառանգներն են հուն. ἰαύω «քնել, հանգստանալ, գիշերել», ἰαυθμός «գիշերային ապաստարան, որջ», μηλιαυθμός «փարախ», ἐνιαυθμος «ճիշեան, բնակարան», αὐλή «բակ, բնակարան», αὖλις «ապաստարան, գիշերային օթեան, վրան, ախոռ», ἄγραυλος «վայրագ», αὐλίζομαι «գիշերել» են (Boisacq 100, 364, Pokorny 1, 19—20)։ Ուրիշ լեզուի մէջ պահուած չէ այս արմատը, բայց սրա աճումն է wes—«բնակիլ», որ պահուած է շատ լեզուների մէջ։

ՆՀԲ ստուգաբանում է «մինչև այգ օթել»։ Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 280 իբր այգանիլ։ Lag. և Հիւնք. տե՛ս նախորդ բառի տակ։ Տերվ. Նախալ. էջ 66 զնդ. av «մտնել», aovra- «հողաթափ», լտ. induo բառերի հետ՝ հնխ. av արմատից։ Bugge, Btrg. էջ 14, IF 1, 446, Müller, Armeniaca VI, էջ 8 դնում են նոյնպէս հնխ. av արմատից, իբր յն. ἰαύω (= *iy-au-yō) «ննջել», αὖλις «օթեվան», զնդ. av «երթալ» են, Հիւբշ. 411 չի ընդունում այս մեկնութիւնը, որովհետև յիշեալ բառերը կա՛մ ձևով և կա՛մ նշանակութեամբ համաձայն չեն հայերէնին։ Բայց նշանակութիւնը (երկուսն էլ «գիշերել») բոլորովին նոյն է. իսկ ձևով aw- տալիս է ագ-։ Meillet REA 6(1926), 334 հնխ. արմատը դնելով eu, ou, ստորին ձայնդարձը դնում է u, որի վրայ աճելանալով a նախայաւելուածը, յառաջացել է aw> հյ. ագ-։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913. 339 թրք. eg-len-mek «զուարճանալ, մի տեղ ժամանակ անց կացնել»։

*ԱԳԱՆՈՎԹ (սեռ.-այ) «հեղանիւթերի աման, թակոյկ». մէկ անգամ գործածուած է Ես. իբ. 24. «Մինչև յանօթս ագանովթայ»։

=եբր. אגן aggān «կոնք» բառի յոգնակի אגנות aggānōθ ձևն է, որ գործածուած է եբրայական բնագրի նոյն տեղում և յն. *αγανώθ տառադարձութիւնից անցել է մեզ։ (Այժմ մեր ձեռքը հասած յն. օրինակներում ամբողջ այս հատուածը պակասում է)։ Հմմտ. նաև. անկան։—Հիւբշ. 301, 338։

Ուրիշ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԱԳԱՊ, ի-ա հլ. «աղքատներին տրուած սիրոյ ճաշ» Կանոն. 26, 27, 34. իմ. Մխ. դտ. էջ 162, որից ագապատէր Կանոն. էջ 113, ագապատուն Կանոն. թարգմանաբար նաև սէր «հասարակական ճաշ», սէր առնել «հասարակական ճաշ տալ» Վրք. հց։ Ագապ բառի գործածութիւնը երևում է մեր մէջ գոնէ Ջ դարուն. հմմտ. Գ. Վ. Յովսէփեան, Արրտ. 1912, էջ 997—1001։ Քանիցս անգամ գրուած է ագաբ Օրբ. հկճռ. էջ 137։ Հին հայոց ագապի

մասին նկատողութիւններ տե՛ս Մառ, Христ. Вост. 2(1913), էջ 145—7։

= յն. ἀγάπη «սէր. 2. ագապ», որից փոխառեալ է նաև լտ. agapae։—Հիւբշ. 338։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ. Աւետիքեան՝ Մեկն. Թղթ. Պօղոսի, Ա. 875, ՆՀԲ։

*ԱԳԱՏ «երկու մեծ բոլորակք՝ որ հատանեն զհասարակածն և զկենդանակամարն ի չորս մասունս հաւասարս. ֆր. colure». մհյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 259 բ։

= արաբ. عقد ʻaqd «կապ, պսակ, մանեակ», عقدة ʻuqda «կապ, հանգոյց», յգ. عقد ʻuqad, ʻəqd «կապեր, հանգոյցներ»։—Աճ.

*ԱԳԱՐԱԿ, ի-ա հլ. «անդաստան, արտեր ու հողեր... գիւղ» ՍԳր. Ագաթ. որից ագարակիկ Կոչ. ագարականալ «անշէն՝ աւերակ մնալ» Մամբր. ագարակարաշխ «արտերի վերատեսուչ» (իբր թրգմ. յն. ἀγρονόμος համանիշից. հմմտ. ἀστρονόμος=աստղաբաշխ, νέμω=բաշխել բայից). կայ նաև ագարակի խոտ բոյսը՝ ՀԲուս. § 4։ Նորագիւտ բառ է ագարակել «ծաղկեցնել, զարգացնել», որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. խէ. էջ 167. «Նախ քան զՔրիստոսի գալուստն ազգ մարդկան զՀոգին սուրբ ո՛չ ունէին զճարտարապետն, որ պարիսպ շինէր և կենդանութիւն տայր և արուեստս ագարակէր»։

=Նոյն է յն. ἀγρός, լտ. ager, սանս. ájra, գոթ. akrs, գերմ. Acker համանիշ ձևերի հետ, որոնց բնիկ հայերէն համապատասխանն է *ածr, տեղափոխութեամբ *արծ, որ պահուած է արտ ձևով (տե՛ս այս բառը)։ Այս պարագային ագարակ բառը դառնում է փոխառութիւն՝ թերևս փոքր-ասիական մի որևէ կորած հնդեւրոպական լեզուից։—Աճ.

Վերի ձևերը յիշում է առաջին անգամ ՀՀԲ. յետոյ նոյնը Bötticher, Arica 87, 427, Lag. Urgesch. 903։—ՆՀԲ եբր. ակէլ: Lag. Arm. st. § 9 անմեկնելի է գտնում բառի երկրորդ ա-ն: Տէրվ. Նախալ. 60=ագրակ, յն. ἀγρός են՝ աւելացնելով «եթէ օտարամուտ չէ»։ Հիւնք. յն. ἀγρός և հյ. ագանիլ բառերից։ Բ. Խալաթեան, ՀԱ 1902, 309 ասոր. ܐܟܪܐ akārā, ասուր. ikkaru բառից փոխառեալ, որ սակայն նշանակում է «հողագործ» (Brock. Lex. syr. 10 բ)։ Մորթման, Ent. 541 գտնում է տաճկական akhar, որ համարում է հյ. առ նախդիրը կամ ագարակ: Ալիշան, ՀԲուս. § 4 ագարակի խոտ յարմարացրած է կարծում լտ. acorus, ֆրանս. acore, թրք. اگیر egir համանիշներից։ Սագրզեան, ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձ. էջ 402 սումեր. agar «արտ» բառին ցեղակից։

ՓՈԽ.—Վրաց. აგარაკი «արտ, մարգ, գիւղ, ագարակ». რომელმან დასთესა თესლი კეთილი აგარაკსა თჳსსა (Որ սերմանեսցէ սերմն բարի յագարակի իւրում). Մատթ. ժգ. 24.—առանց -ակ մասնիկի՝ აგარა «ագարակ, գիւղական տան»։ Նոյն բառը Թուրքացեալ اكرك ekrek ձևով գտնում ենք բազմաթիւ տեղական յատուկ անունների մէջ Փոքր-Ասիայում։ Նոր-Նախիջևանի գիւղական հայ բարբառով կայ էգէրէք «ամառ ժամանակ եզների պահած տեղը դաշտի մէջ», այս բառը անշուշտ հյ. ագարակ բառն է, որ փոխառութեամբ անցել է նախ Խրիմի թաթարների լեզուին և այստեղ *egerek ձևն ստանալուց յետոյ՝ նոր փոխառութեամբ և ձևափոխեալ նշանակութեամբ յետ է դարձել հայերէնին։

ԱԳԻ (-ւոյ, եաւ, ւով) «պոչ» (յատկապէս մազաւոր տեսակը, ինչ. ձիու, եզան են, բայց ո՛չ ոչխարի, շան, ձկան, թռչունի, օձի են)։ Բուլ Գ. 6. Յայտ. Թ. 10, 19. որից ագեւոր Խոր. աշխ. ագեւակ Վստկ. ագատ Ոսկիփ. կարճագի Գամ. աղեքս. նոր գրականի մէջ ագեվազ «կենգուրու անասունը».— ըստ. Տաթև. հարց. 371 ագատ «անդամը կտրած», որից երևում է թէ ագի նշանակում էր նաև «առնի», ինչպէս է և պոչ:

Հիւնք. դնում է այգ «առաւօտ» բառի հակառակը, իբր այգ «սկիզբն լուսոյ» և ագի «վերջ, ծայր»։ Յ. Արշէզ, Բազմ. 1897, 51 լծորդ է դնում պոչ: Ենսէն ՀԱ 1904, 184 հաթ. ḫ. ḫá։ Գհանջեցեան, ZAPh 1, 48 հնխ. au̯-i̯o ձևից. հմմտ. սնս. ava «մեկուսի, հեռու», avara «ե-

տեր, ևափն», avarā *«փղի ևաևը»։* Patrubany, SA *2, 13 սանս.* aghá *«անմաքրութիւն», իսկ ՀԱ 1908, 343 իռլ.* áge *«անդամ» բառին ցեղակից։* Karst, *Յուշարձ. 402 սումեր.* aga *«ևտևի մասը, կռնակ» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* عكوة *'akva «ողնաշարի ծայրը՝ պոչի սկսելու տեղը» (Կամուս., Թրք. Թրգմ. գ. 879)։*

ԳԻՌ.—Ագլ. ագի, *Հճ.* ագ'գի, *Ասլ. Խրբ. Ռ. Սեբ.* աfի, *ՋԹ.* ագ'է *«պոչ». Ալշ.* ագ'ի *«ողնաշարի ծայրը». Սչ.* աfի՝ *ընդհանուր առմամբ, նոյն իսկ ոչխարի, ձկան և թռչունների համար գործածուած. Հւր.* ճmգի, *Շմ.* ճmfի, *Ղրբ.* ճm'fի, ճmfիւ *«պոչ», իսկ Ակն.* ագ'իf *և Վն.* ակի *«զգեստի քղանցք, փէշ»։*

ԱԳԼԻՄԻԱ *«արծաթի կամ ոսկու փշրանք կամ աղա» Վստկ. 113. Առ արծաթի ագլիմիա տասն լիտր և լեսեա՛ կոկոտ։*

*ԱԳՈՆ *(սեռ.-ի) «մրցանք, ոլիմպիական խաղեր» Եւս. քր. Խոր. բ. 79. Միխ. տա. 79. որից* ագոնաւոր *Եւս. քր.* ագոնավար *ԱԲ.* ագոնիստայք *«ըմբիշներ, ագոնարարներ» Եւս. քր. ա. 278։*

= յն. ἀγών *«մրցանք, մարտ»,* ἀγωνίζομαι *«մենամարտել, կռուել»,* ἀγωνιστής *«մարտիկ, ագոնարար» և սրա յոգնակին* ἀγωνισταί *«մարտիկներ, ագոնիստայք», յոյնից է փոխառեալ նաև ասոր.* ܐܓܘܢܐ agōnā *«ագոն»։— Հիւբշ. 338։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԱԳՈՐ, ի-ա *հլ. «պահապան, վերակացու, պաշտպան». ունին միայն ՀՀԲ և ՓԲ, առանց օրինակի և վկայութեան, սրա հետ նոյն են* ագորդ *«պահանորդ կամ բարձրութիւն»,* ագովր *«յայտնութիւն բարձրութեան» և* աբբոր *«պահանորդ կամ պահպանող». բոլորն էլ Բառ. երեմ. էջ 3 և 5։ Անստոյգ բառեր։*

ԱԳՈՐԱՆՔ *«աղբի մթերք» Բառ. երեմ. 5, որ և* ագոռանf *«դիզուած աղբ» ԱԲ. առանց վկայութեան յիշում է ՆՀԲ՝ իբր «Հին բռ.». ՀՀԲ չունի։*

*ԱԳՈՒԳԱՅ ի *հլ. (միայն յոգնակի գործածուած) «ջրի փողրակ» Սոկր. 306, Անան. գիտ. 27. Ստ. սիւն. Կանոն. Վահր. երրդ. 167. Գր. վկ. Նիւս. Տաթև. ձմ. լէ (դրուած է գրծ. ագուգաւ)։*

= ասոր. ܐܓܘܓܐ agōgā *«ջրի փողրակ». այս էլ իր կարգին փոխառեալ է յն.* ἀγωγός *հոմանիշից, որ ծագում է* ἄγω *«բերել, ածել» բայից։ Ասորերէնից փոխառութեան ապացոյց է հայերէնի -այ վերջաւորութիւնը։— Հիւբշ. 300։*

ՆՀԲ դնում է յունարէնից։ Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Arm. St. *§ 10։*

ԳԻՌ.—Մշ. ագ'ուգ'ա *«կեղտոտ ջրերի և արտաքնոցի փողրակ», Ակն.* ագ'ուգ'ա, *Խրբ.* աfուfա, *Սեբ.* ճmfիւfm *«ջրի փողրակ», Բլ.* ագ'ուգ'ա *«լճակի ջրանցքը». Նըշանակութեան զարգացմամբ Վն.* ակուկա, *Մկ.* ճmկ'իւկ'm, *Ալմ.* mrf'իւf'm *«հողից թրծած Ո ձևով յենարան՝ որ թոնրի ակի մօտ են դնում և մխոցիք փայտերը վրան յենում». նոյն բառը. Կր. «թոնրի ծակ, սնդուս», Ալշ. «տան մէջ այն նրբանցքը, որ սենեակը ախոռին է միացնում»։*

ՓՈԽ.—Գւռ. Թրք. եւգ. حاقوقة haquqa *«ագուգայ, փողրակ» (Յուշարձ. 329), Տ.* hekü-rge *«ագուգայ» (Բիւր. 1899, էջ 798)։ Սեբաստիոյ գւռ.* ճmfիւfm *ձևը թուրքերէնից ետ դարձած փոխառութիւն եմ համարում։*

ԱԳՈՒՆԻԱՅ *«ծածուկ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. 5։*

ԱԳՈՒՌ *«բուռ, ափ». գործածուած է մէկ անգամ Եղեկ. ժ. 2 (սխալ է մեկնում Բառ. երեմ. 5 «զօդ կամ աղաբողոն», որին հետևելով ՀՀԲ, ՋԲ և ՓԲ աւելացնում են նաև «զօդ մարդոյ կամ հանդերձի»)։*

Աւգերեան, Ձփ. և կշռ. էջ 41 համարում է պրս. آخر āxar *«գուռ, աւազան» բառից։* Karst, *Յուշարձ. 402* ափ *և* գոգ *բառերի հետ միասին՝ ցեղակից է դնում սումեր.* agub *«երկնակամար» բառին։*

ԳԻՌ.—Խտջ. աfուռ *«մի բուռ իրար կցած, կիցք»։*

*ԱԳՈՒՌ, ո *հլ. «աղիւս». գործածուած է մէկ անգամ Վրք. հց. Բ. 328. «Աղիւս թրծեալն հրով ագուռ՝ կացցէ և ի ջրի լաւ քան զքար»։ Նորերս Հ. Ա. Վարդանեան, ՀԱ 1910, 369 ա, գտաւ նաև մի երկրորդ վկա-

յութին այս բառի համար. «Որպէս ագռաւ հարկանել զգլուխ նորա «(Վարք Գէորգայ, էջ 32), որ փոքրիկ սրբագրութեամբ կարդում է ագռով։

= պրս. آگور āɣūr «աղիւս». բնիկ սեմական է, ուստի և պարսկերէնն էլ փոխառել մի սեմական լեզուից. հմմտ. ասոր. agurru, ասոր. ܐܓܘܪܐ agūrā, արաբ. آجر aǰur կամ آجور aǰūr, որից քրդ. آجور āǰūr «աղիւս». պարսկերէնից են նաև վրաց. ագուրի «աղիւս», ագուրխանա «աղիւսի գործարան», ափխազ. անգուր, մինգր. անգուրա, սվան. անգուրյ, թուշ. ագուր, բոլորն էլ «աղիւս» նշանակութեամբ։— Հիւբշ. 91, 510։

ՀՀԲ և ՋԲ առնելով հին բառարանից (հմմտ. Բառ. երեմ. էջ 5 «ագուռ. հաստատ») մեկնում են բառս «պինդ, անբեկանելի», ուստի չունին «աղիւս» նշանակութիւնը։ Առաջին անգամ Հ. Յ. Աւգերեան, Զփ. և կշռ. էջ 41 պրս. āgūr բառի համեմատութեամբ և Հարանց Վարքի լատին թարգմանութեան բաղդատութեամբ՝ գտաւ թէ ագուռ նշանակում է «աղիւս» և «պինդ, անբեկանելի» իմաստը գոյութիւն չունի։ ՆՀԲ անտեղի կերպով միացնում է երկու նշանակութիւններն էլ, որին հետևում են նաև ՓԲ. ԱԲ և միւսները։ Lag. Ges. Abhd. 278 յն. ἄγουρος, ἄωρος «տարաժամ» (անտարակոյս «պինդ, բիրտ» նշանակութեան համար), որ յետոյ Arm. St. էջ 166 ցանկից մերժում է։

ԳԻՌ.— Նր. ագուռ, Տփ. ագուր. վերջինս նշանակում է նաև «խաղաթուղթի մէջ կարմիր գոյնով քառակուսի նշանը, օրիա, ֆր. carreau, ռուս. бубны», ճիշտ ինչպէս որ նոյնը Պրք. կոչւում է քէրփինճ (=թրք. kerpij «աղիւս»)։

ԱԳՌ «քաղցուի կամ մեղրի գիրտ» Վստկ. 93, «վէրքի շարաւ» Վստկ. 213.—նորագիւտ բառ։

⊙ ԱԳՌԱՒ, ու հլ. (յետնաբար ի-ա, ո հլ., «ագռաւ թռչունը, տճկ. ղարղա» ՍԳր. երբեմն նաև «րու» Օր. ժդ. 16, Ա. Թագ. իգ. 26. «համաստեղութիւն Կոյսի մօտ» Շիր. որից ագռաւանալ «սևանալ» Նար. Տօնակ. գայլագռաւ Ոսկիփ. ագռաւի թուր, ագռաւի ծաղիկ, ագռաւի ճանկ կամ ագռաւի ոտք՝ այլ և այլ բոյսեր. ՀԹռչ. § 5—7։

= բնաձայն բառ է, ինչպես և արիշ շատ լեզուների մեջ. հմմտ. սանս. kārava, լտ. corvus, յն. κόραξ, κόραχος, հբգ. hraban, գերմ. raben, անգլ. crow, raven, ֆրանս. corbeau, իտալ. corvo, միալ. crū, հոլ. krukŭ, պրս. كراغه karāɣa, كلاغ kalaɣ, աֆղան. كارغه kārɣā, քրդ. قرك qərik, qaraq, նաև ոչ հնդկրոպական լեզուներից՝ թրք. قرغه qarɣa (ալաւ. karga, հայոց մօտ՝ խառղա, ղառղա). լազ. ġuri, uri, kuari, kvari, մինգր. kvaria, ավար. քաքրա, թանգուզ. kārie, եբր. עֹרֵב 'ōrab, արաբ. غراب ɣurab են են։ Հնդկրոպական նախալեզուի մէջ կար kor կամ qor «կռկռալ» բնաձայն արմատը, որից կազմուել են վերոյիշեալ ցեղակից ձևերը. այսպես նաև հայերէնը։

Հներից Տաթև. հարց. 220 համարում է արդէն բնաձայն բառ. Ըստ Յակոբ Պրիմեցւոյ «վասն գռգռալոյն ագռաւ անուամբ»։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 կռ բնաձայնից։ Սանս. և պրս. ձևերի հետ կապած է նախ Bötticher, ZDMG 1850, 350, Arica 68, 111. բայց Lag. Arm. St. § 13 ձայնապէս անհամաձայն գտնելով մերժում է։ Պատկ. Изсл. сост. арм. яз. 62 սանս. ձևի հետ։ Հիւնք. յն. κόραξ են։ Capelletti, Armenia, թրգմ. Արշլ. տրրտ. 1842, 108 բնաձայն է համարում։ Bugge, Btrg. 40 դնում է *korōwó նախաձևից. շեշտի պատճառաւ k դարձել է g և ա յաւելուած։ Այս մեկնութիւնը մերժում է ինքը՝ KZ 32, 67։ Müller, WZKM 11, 205 ճիշտ համաձայն է գտնում հպ. gavranŭ, չեխ. havran, որոնք ունին հնխ. gh, իսկ միւսները k. եթէ մեր հին ձևը լինէր * գռաւ (=՝գուռաւ), ասում է Müller, բոլորովին նոյն կլինէր արաբ. غراب ɣurāb համանիշի։ Հետ։ Տե՛ս Pokorny 1, 413 և 417 բնաձայն ker-, kor-, kr- արմատի տակ։

ԳԻՌ.— Ալշ. Մշ. Ջղ. ագ'ռալ (Մշ. նաև գ'էլու կռօ «գայլագռալ»), Ագլ. Երև. Վրբ. Շմ. ակռալ. Սչ. աճռալ, Տփ. ա'կրալ, Զթ. ագ'ռօլ, ագ'ռոլ, Հճ. ագ'րօլ, ագ'րոլ, Ակն. առճալ. Մկ. կուր-աճ'ռալ՝ մարդոց տրուած վատ ածական է. Թաւուշը կոչւում է կռիկ, որ Վն. կռիկ, Ոզմ. կռէ'ճ ձևերի հետ փոխառեալ է քրդերէնից, ինչպէս որ Նխ. Պլ. խառղա՝ թուրքերէնից և Նբ. ղառղառ՝ արևելեան թուրքերէնից։ Նոր բառեր են ագռաւածաղիկ, ագռաւափուշ, ագռաւաճայլ, ագռաւախաղող, ագռաւուկ:

ԱԳՐԱԿԷՋ «խոտատանձ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565, որ յիշում է նաև ՀԲուս. § 2918 կասկածով՝ ագրագև ձևով, ըստ Գաղիանոսի։

*ԱԳՐԻՏԻՍ «սէզ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565, որ ՀԲուս. § 2747 յիշում է միայն յն. ագրիստոս ձևով։

= յն. ἄγρωστις, որից լտ. agrostis. մի տեսակ խոտաբոյս է, որ գիտական բառով կոչւում է cynodon dactylon L.— Աճ.

*ԱԴԱԴ «չարժուն քանոն՝ որով չափեն զանկիւնս յերկրաչափութեան. alidade». գիտէ միայն Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 42 բ, իբր մհյ. բառ։

= արաբ. عضادة 'iδāda (թուրքական արտասանութեամբ əzade) «շարժուն քանոն, անկիւնաչափ». այս արաբ բառն է՝ որ al յօդով միասին անցել է եւրոպական լեզուներին և ձևացրել alidade են բառերը։— Աճ.

*ԱԴԱԴՌՈԱՄԹՈՎ. Նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եղիշ. մատն. էջ 254. «Յաւուրն յայնմիկ, ասէ, դիցես կոծ սաստիկ իբրև զկոծն ադադռոամթով որ ի դաշտին» (ակնարկում է Զաք. ժբ. 11)։

= եբր. הֲדַדְרִמּוֹן hadadrimmon բառն է, որ գործածուած է բնագրի համապատասխան տեղը («որպէս Հադադրիմմոն ի դաշտին Մեգիդդոյի»)։ Gesenius, Բառ եբր. 1910, էջ 172 Հադադրիմմոն համարում է Մեգիդդոյի դաշտում մի քաղաք, ուր Յովսիա թագաւորը սպանուեց եգիպտացոց պատերազմում և որտեղ այս դէպքի վրայ մի մեծ սուգ տեղի ունեցաւ Արդի հրեաները, ինչպէս և միւս թարգմանութիւնները համարում են մարդու անուն Եփոթելով բառը եբր. רִמּוֹן rimmon «նուռ, նռնենի» բառի հետ, թարգմանուած է նաև սխալմամբ «նռնենի». այսպէս յն. ὡς κοπετὸς ῥοῶνος (նռնաստան) և հյ. «իբրև զկոծ նռնենեաց կոտորելոց ի դաշտի»։— Աճ.

Բառ. երեմ. էջ 5 գրում է «ադաթռիմովթ. նռնենի խղեալ» և մի քիչ յետոյ էլ «ադռամթովն. կոտրած նռնենեաց»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մտ. հտ. բ։

*ԱԴԱՄԱՆԴ (սեռ.-ի. գրուած նաև ադամանտ, անդամանդ, անդամանտ) «թանկագին քար, ալմաս» Ամովս. է. 7, 8. Փիլ. նխխ. արմաւ. 55. Մագ. «մագնիս» Շիր. բժշ. Ոսկիփ. «անխորտակելի, բուռն» Վրդն. ծն. ժմ. որից ադամանդեայ «ադամանդէ» Ամովս. է. 7, «մագնիսէ» Շիր. «կարծրակուռ» Երեմ. ժէ. 1, Ոսկ. մտթ. ա. 15, բ. 8. ադամանդան «կարծր, պինդ, ամուր», գրծ. ադամանդանիւք էլ. արիստ. էջ 6 (Նորագիւտ բառ) են։ Նոյն բառը «մագնիս» նշանակութեամբ. ստացած է նաև ճ յաւելուածը և յաջորդական ձևափոխութիւններով դարձել է ճանդամանտ, խանտումանտ, խանդումանդ, խունդամանտ Երզն. Մխ. բժ. 120. Տօնակ. Բրս. մրկ. 359, որ և վերջապէս Բառ. երեմ. էջ 200՝ անկճմատճ: Զարմանալի է որ Rivola, Բառ... Հայոց 1633, էջ 165 խանդումանդ մեկնում է "calamitas".

= յն. ἀδάμας, սեռ. ἀδάμαντος «ադամանդ», որ գալիս է δαμαω, δαμάζω «ընկճել, նուաճել» բայից և նշանակում է բուն «աննուաճ, անընկճելի». այսպէս է կոչուած քարը՝ իր խիստ կարծր յատկութեան պատճառով։ Այս առաջին իմաստով գործածուած է նաև մեր մէջ։ Յունարէնից փոխ են առել և ուրիշ շատ լեզուներ. ինչ. լտ. adamas, գերմ. Diamant, ֆր. diamant, անգլ. adamant, diamond, վրաց. ադամասի, ադամանտի, անդամանտի «ադամանդ քարը», ամդամատի «մագնիս», պրս. թրք. և քրդ. الماس almas, elmas, որից գւռ. ալմաս, ալմաստ, յաւելուած տ-ի համար հմմտ. Սաղամաս>Սալմաստ, սուս>Սչ. սուստ «լուռ», պես>պեստ, Ռուս>Ռուստ:— Հիւբշ. 338,

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ Աւգերեան, Լիակ. վրք. սրբ. ն. 197։

*ԱԴԱՐ (սեռ. -այ) «եբրայական վեցերորդ ամիսը» (որ համապատասխանում է մարտին) ՍԳր. Եւս. պտմ. 603։

= եբր. אדר adār, որ յն. ἀδάρ տառադարձութիւնից անցել է մեզ (հմմտ. Ա մակ. է. 43). եբրայական բառի միւս սեմական ցեղակիցներն են ասոր. ܐܕܪ adar, արաբ. آذار ābār, ասուր. addaru.—Աճ.

ԳԻՒ.—Սլմ. ադmr «մարտ ամիսը» (ըստ Ա. Աթայեան, Սալմաստ, էջ 163)։

*ԱԴԱՐՈՐ «մի տեսակ գոհար կամ մարգարիտ» Խոր. աշխ. 614. չունին բառարանները։

= արաբ. دُرّة durra, յգ. دُرّ durr, دُرَر durar «մարգարիտ». հայ ձեւի գրչութիւնը խանգարուած է։—Աճ.

*ԱԴԵՆ կամ ԱԴԻՆ, ա հլ. «դրախտ, եդեմ» Եփր. Եղիշ. ը. էջ 116. Նար. որից ադենաբուղխ, ադինաբուխ Անան. եկեղ. Թէոդ. մայրագ. Երզն. լուս. ադինաստան (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 39. ադենային Գր. տղ. ադենական Շար. են։

= ասոր. ܥܕܢ ‘ədən, որ է եբր. עֵדֶן ‘ēdеn. արաբ. عدن ‘adn «եդեմ, դրախտ», ասուր. idinu «դաշտ»։ Արմատը (ʿdn) նշանակում է «փափկութիւն, փափկանալ». այս պատճառով ասւում է հյ. գրգարան «դրախտ» և յաճախ դրախտ փափկութեան։ Նոյն բառի յունական ձեւից է տառադարձուած եդեմ, որ տե՛ս առանձին։—Հիւբշ. 300։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, ՆՀԲ, Տրէօդէր, Thesaur. 45։

*ԱԴԻՄ «ներկուած սեկ կամ կաշի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Միխ. աս. 164. Եթող զկինն և զգեցաւ հանդերձ փիլիսոփայի, սեկ ներկեալ՝ զոր ադէմն կոչեն, և ծաղր արար զծիրանիսն։

= արաբ. اديم adīm «կաշի, կարմիր ներկած կաշի, աղաղած կաշի» (Կամուս, Թրք. թրգմ. գ. 390)։—Աճ.

Langlois, Chronique de Michel le Grand, Venise 1868, էջ 126, ծան. 4 (չեմ տեսած) մեկնել է ասոր. atima «թանձր, հաստ, հաստատուն», եբր. adina «թել», արամ. adina «կապ, չուան» (Նկատողութիւն Ակինեանի, ՀԱ 1930, 497)։ Ընդունելի չէ՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ։ N. W., Բազմ. 1919, էջ 350 դնում է արաբ. ադեմ «սև» (իմա՛ ادم adam «սպիտակի զարնող սև», Կամուս, Թրք. թրգմ. գ. 390)։

*ԱԴԻԱԼԻՊՏՈՍ «անձանձրոյթ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 6։

= յն. ἀδιαλείπτως «անընդհատ»։—Աճ.

*ԱԴՈՆԱ կամ նաև ադովնա, ադոնայի, ադովնայի «Տէ՛ր իմ» ՍԳր. (միշտ տէր բառի հետ), Ոսկ. ես. ծա. կոչ. 141. Եփր. աւետ. 337. Նար. էջ 93։

= եբր. אדון adōn «տէր, իշխող», որից אדני adōnāi «Տէ՛ր իմ». այս բառը ուրիշ սեմական լեզուներ չունին՝ բացի փիւնիկ. adn «տէր». մեր ձևը յն. Ἀδωναΐ տառադարձութիւնից է յառաջացած։

ՆՀԲ դնում է եբր.։

ԱԴՈՆՄՈՅ «պարզ բառ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 6. յայտնի չէ թէ ի՛նչ է ուզում ասել։

*ԱԶԱԶԱՅԷԼ կամ ԱԶԱԶԷԼ. նորագիւտ բառ, որ 4 անգամ գտնում եմ գործածուած Եփր. հտ. Ա. էջ 222—3, անծանօթ իմաստով, ակնարկութեամբ Ղևտ. ժզ. 8։

= եբր. עזאזל ‘azāzēl բառն է, որ գործածուած է Ղևտ. ժզ. 8. այս բառի իմաստը անծանօթ է. հաւանաբար նշանակում է «անապատներում բնակւող մի չար ոգի» (տե՛ս Gesenius, Բառ. եբր. 1910, էջ 570)։ Հները հասկանում էին «ազատ արձակուած նոխազ», ինչպէս ունի և մեր թարգմանութիւնը։ Եբրայեցի բառը ասորական տառադարձութեան միջոցով անցել է մեզ։—Աճ.

Աւելի ընդարձակ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մտ. հտ. ք։

ԳԻՒ.—ազազիլ (Լոռի, Փամբակ) նշ. «զօշաղ, կրակի կտոր մարդ» (հաղորդեց Ստ. Զօրեան). բառիս այս իմաստը շատ կարևոր է՝ ճշտելու համար եբր. ազազայել բառի նշանակութիւնը, որ անստոյգ է։

ՓՈԽ.—Ուտ. äzäzil «զարհուրելի, կատաղի»։

+ԱԶԱԶԵԼ «չորացնել» Վկ. արև. էջ 102, Սարգ. Ճառընտ. ազազիլ «չորանալ» Եղիշ. ազազուն «չոր, ճղած, ցամաքած» Ծն. խա. 23, 24. Փիլ. ազազանալ «ցամաքիլ» Փիլ. ազազեալ աղբեւս «ցամաքած՝ ջուրը կըտրուած աղբիւրներ» Տիմոթ. կուզ. էջ 278. ազազանիլ «ցամքիլ» Վկ. արև. Գետք անհունք նուազեցին և եղեն մօտ յազազանել (էջ 42). ծովազագ «ծովերը ցամաքեցնող» Տօնակ. կողմնազագ «մէկ կողմը գօսացած» Ոսկ. յանդամ. 848. յազազիլ «չորանալ» Եփր. Վկ. արև. էջ 54=Սոփերք, ի. 103 (չունին ՆՀԲ և ԱԲ). «Եւ գաւազան անօրէն իշխանին… ահա յազազեալ խոտորակեալ կայ ի մէջ մայրոյն և չէ ձեռնհաս միւսանգամ դալարանալ»։

= կրկնուած ազ արմատից. հնխ. արմատն է *azdo, որից ծագում են, յն. ἄζω «այրել, չորացնել» ἄζομαι «չորանալ», ἀζάνω «չորացնել», հնդ. azditi «չորացնել»։ Հնդեւրոպական շրջանին՝ այս արմատը ձևափոխուած և դարձած է նաև askh, azgh, որոնցից յառաջացած են հիւս. aska, հբգ. asca «մոխիր», գոթ. azgo։ Հայերէնում հնխ. zgh տալիս է ձ, բայց երկու ձայնաւորի միջև զ, ինչպէս ցոյց է տալիս մոզի=յն. μόσχος. ըստ այսմ azgh- դարձել է հյ. ազ և կրկնութեամբ ազ-ազ-ել: Բոլորի պարզ արմատն է ās- «այրել», որ պահում են սանս. āsa- «փոշի, մոխիր», ásita- «սև, մթնագոյն», լտ. areo «չորանալ», aridus «չոր, չորացած», ardeo «այրել», assus «խորոված»։ Այնուհետև արմատը աճել է d, k(g), gh աճականներով, առաջինից (azd) են յն. ἄζω «այրել, չորացնել», ἀζαλεός «այրած, չոր, կարծր», չեխ. և լեհ. ozditi «չորացնել». երկրորդից են հհիւս. aska, հոլլ. asch, անգլ. εsh, գերմ. asche, հբգ. a sca «մոխիր», իսկ վերջին azgh- ձևից են գոթ. azgo և հյ. ազ<azgh>*աձ—. տե՛ս և ասփն, աճիւն (Boisacq 16, Walde 59, Kluge 25, Ernout-Meillet 76, 66,—զարմանալի է որ Pokorny մոռացել է յիշել այս բառերը)։

Scheftelowitz, KZ 54, 250 կցում է հյ. աճիւն բառին և համեմատում է գոթ. azgo «մոխիր», յն. ἐσχάρα «խարոյկ», ὠχρος «դժգոյն», պրս. azaγ «մուր» բառերին։

ՀՀԲ թւում է հանել զզուիլ, նուազիլ բառերից։ ՆՀԲ թրք. az «սակաւ» բառից։ Հիւնք. զաւակ բառի հակառակը, նոյն ընդ զածած: Bugge IF 1, 445 և KZ 32, 1 առաջին անգամ համեմատեց վերի յն. և նայ. ձևերի հետ, ենթադրելով թե հնխ. zd. որ տալիս է ստ, շեշտից առաջ լինում է զ։ Հիւբշ. 412 չի ընդունում այս բացատրութիւնը։ Meillet MSL 10,281 և 15,357 մեկնեց վերի ձևով։ Patrubány SA 1, 195 յն. ἀχήν «կարօտ, խեղճ», ἀχηνία «պակասութիւն», լտ. egenas «կարօտ, զուրկ», գնդ. az «տենչալ, ցանկալ»։ Նոյն IF 13, 125 և ՀԱ 1903, 151 նոյն ընդ եզն, ազն, ազգ: Սազըզեան ՀԱ 1909, 334 ամեր. iz, azaz «կրակ», թրք. əsə «տաք»։ Պատահական նմանութիւն ունին ավար. azun «նիհար», չեչէն. āzuṅ «նիհար, ազազուն», āzvalar «նիհարիլ», āzulla «նիհարութիւն»։

ԱԶԱԶՈՒ «մի տեսակ թունաւոր խոտ, լտ. carpesium, ֆր. carpésie» Գաղիան. Ոսչք.

Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ կայ արաբ. ازاز 'azaz «գաւինի» WZKM 11,269 և عزيز 'azIz «գանթարիոն բոյսը» WZKM 12,219։ Ուրիշ նման բառ չեմ գտնում յիշեալ ճոխ հաւաքածոյի մեջ։

*ԱԶԱԶՈՒՆ «ատամք, ակռաներ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 6։

= թրք. ازو azu «ատամ, սեղանատամ, ժանիք»։—Աճ.

*ԱԶԱՊ «դեռ չամուսնացած (տղայ կամ աղջիկ), որից ազապութիւն «ազապ լինելը». ՆՀԲ դնում է իբրև յետին ռամիկ բառ. հնագոյն վկայութիւնը գտնում եմ Կոստանդին Ա. կաթուղիկոսի կոնդակի մէջ (տե՛ս Կիր. տպ. Վենետ. էջ 171), Կանոն. էջ 176, Տաթև. Հարց. 601։

= արաբ. عزب 'azab, որից փոխառեալ են նաև թրք. azab, քրդ. azeb, նոյն նշ. ըստ

այսմ մեր բառը գրելի էր ազար, ինչպէս հնչում են զանազան գաւառականներ։— Հիւբշ. 261։

ՋԹ դնում է «տճկ.»։ Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. St. *§ 15։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ակն. Մշ. Պլ. ազար, *Ախց. Երև. Կր.* ազապ, *Մկ.* ազար։*—Այնթապում ստացել է «մշակ, ծառայ» նշանակութիւնը։*

*ԱԶԱՏ, ի-ա *հլ. յետնաբար նաև* ի *հլ. «ազնուական (իբրև հակառակը՝ շինական, ծառայ բառերի). 2. անկախ, ինքնիշխան, ազատուած, արձակ» ՍԳր. Եղն. որից* ազատել *ՍԳր.* ազատեցուցանել *3Թ. ը. 36, Գաղ. դ. 31.* ազատանալ *Հռ. զ. 20. Ագաթ. Եղն. Ոսկ. մտթ.* ազատաբերան *«համարձակախօս» Կոչ. 192.* ազատախօս *Ոսկ. եփ.* ազատութիւն *ՍԳր. Ագաթ. Բուզ.* անազատ, *Ոսկ. մտթ.* անազատիկ *Ոսկ. մ. ա. 20.* ազատազունդ *Ագաթ. Բուզ. ե. 1.* ազատակոյտ *Ագաթ.* ձերբազատ *Մխ. դտ.* ազատանի *Բուզ.* ազատազն *«ազատազգի» (նորագիւտ բառ) Փոնց. 115.* ազատասէր, ազատասիրութիւն, ազատամարտ *(նոր գրականի մէջ)։ Նոյնից է նաև* ազատքեղ *(բոյսը) «լտ.* petroselinum, *տճկ. մայտանօս, պրս. ջէվհէրի, ռուս.* петрушка*» Գաղիան. որ կազմուած է* ազատ *և* քեղ *բառերից (վերջինս ունի և* քեղ-ա-կառոս*), իբր ազատ՝ վայրի քեղ (Տէրվ.* Altarm. *էջ 81)։*

= *պհլ.* āzāt *«ազատ, ազնուական»,* āzātān *«ազատանի», պրս.* آزاد āzād *«ազատ»,* آزاده āzāda=*հյ.* ազատակ, *զնդ.* āzāta. *որ է* ā+zāta *«ծնեալ»։ Իրանական բառը տարածուած է նաև բազմաթիւ ուրիշ լեզուների. ինչ. քրդ.* azad, āzā, *զազա.* azád, *թրք.* آزاد azad *«արձակ»,* azadlama *«ազատագրել», չերք.* azad, *ասոր.* āsad, *չաղաթայ.* آزاده azade *«ազնուական, նուրբ», վրաց.* ազատի *«ազատ»,* ազատոբա *«ազատութիւն»,* գաազատեբա *«ազատել», թուշ.* ազատ *և թուրքերէնի միջոցով՝ բուլղար. սերբ.* azat, *նյն.* ἀζάτος, ἀζάτικος.*—Հիւբշ. 91։*

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԳ, յետոյ ՆՀԲ, Peterm. *22 ևն։ Էմին, ռուս. թրգմ. Ասողիկի, 1864, էջ 254 (արտատպ.* Истор. М. Хорен. *1893, էջ 304)* ազ *«ազն, ազգ»+*զատ < *պրս.* zad *բառերից։—*Ազատ *է նաև Մասիս լեռան ածականը. Ցազատն ի վեր ի Մասիս. (վիպաս. երգ). այս վերադիրը բացատրելու համար տրուած են զանազան մեկնութիւններ, ՆՀԲ համարում է «արձակ, ընդարձակ, բարձր», Մ. Թաղիադեանց, Ճանապարհորդ. ի Հայս. Կալկաթա 1847, Ա. 168, «մայր ազատեալ յերկանց ծննդեան իւրոյ... արգանդ լեալ նորածին սերնդոց զարմիս մարդկութեան»։ Աստղիկ Արևելեան, 1855, թ. 1, էջ 10, «այս ածականը Նոյի ան զագաթը տապանը մնալով ազատելէն է»։ Կոստանեանց, Հայ հեթ. գր. 1879, էջ 17, «մեզ այնպէս է երևում թէ* ազատ=*զնդ.* yazata *«պաշտելի բառն է» ևն։ Այս բոլորը անտեղի մեկնութիւններ են.* ազատ Մասիս *նշանակում է «ազնուականն, ազատազգին Մասիս»։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Երև. Ղրբ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. ազատ, *Ալշ. Ակն. Խրբ. Կր. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* ազադ, *Աւլ.* ազա՛, *ՋԹ.* ազօդ, ազոդ, *Հճ.* ազօդ, *Տիգ.* տզոդ։

ՓՈԽ.—Ըստ Bugge *հայերէնից են փոխառեալ գոթ.* azētizō=*յն.* εὐκοπώτερον *«հեշտագոյն»,* azētaba=*յն.* ἡδέως *«սիրով», Բ. Կոր. ժա. 19 (մեր թրգմ.* մտադիւր*), Ա տիմ. ե. 6 յն.* ἡ σπαταλῶσα *(հայ թրգմ.* գիրգ այրին*)=գոթ.* sō wizōnđei in azētjam.—Bugge *ցոյց է տալիս, թէ այս բառերը ուրիշ գերմանացեղ բարբառներում չկան, տրուած ստուգաբանութիւններն էլ գոհացուցիչ չեն, ուստի ենթադրում է թէ գոթ.* azēts *«դիւրաւ» փոխառեալ է հյ.* ազատ *ձևից։ Այս բառի մեջ* ա-*երը երկար էին, ինչպէս ցոյց է տալիս իրանականը. գոթական լեզուն* t *ձայնից առաջ* a *չունէր, ուստի վերածեց* e՝ *պահելով երկարութիւնը, իսկ առաջին* a-*ն դարձաւ կարճ, որովհետև շեշտից առաջ գտնուելով՝ արդէն հայերէնում կարճ էր հնչւում։ (Այս բոլորը տե՛ս*

IF *5, 168—80, Թրգմ. ՀԱ. 1895, էջ 229*;—
Իբր հայերէն բառ յիշում է Կոստանդին Պերփիւրոժէն. ὄνκατὰ τὴν τῶν 'Αρμενίων διάλεκτον ἄζατον ἐκάλουν *«զոր հայերէն բարբառով ազատ կոչէին»* (*տե՛ս* Du Cange 31):

*ԱԶԱՏԴՐԱԽՏ *«մի տեսակ ծառ,* uzédarac» *Բժշ.*=*պրս.* آزاددرخت āzād-diraxt, *որ կազմուած է* āzād *«ազատ» և* diraxt *«ծառ» բառերից. պարսկականից են կազմուած նաև լտ.* melia azidarach, *ֆրանս.* azédarac, *սպան.* acedaraque:

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 118 բ, յետոյ ՀԲուս. § 10։
Ազատքեղ տե՛ս Աղատ։

*ԱԶԱՐ *«վշտացած, նեղացած», գործածական է միայն յետին դարերի ռամկական գրականութեան մէջ. ինչ. Կոստ. երզն. 96, 147. որից* ազարել *«վշտացնել» Մխթ. եագր. էջ 68։*

=*պրս.* آزار āzār *«վիշտ, նեղութիւն»։*
Ուղիղ մեկնեց Պատուբեան, Հրտր. Կոստ. Երզն. էջ 43։

ԱԶԱՐ *«սունկի ծառը,* liege». *ունի միայն Քաջունի, հտ. Ա. էջ 1149 և հտ. Գ. էջ 2, որից Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 215 և 308։*

ԱԶԱՐԻՂԻ *«մի տեսակ բոյս է» Բժշ. յիշում է միայն ՀԲուս. § 12, որ և* իզարիղայ *ՀԲուս. § 854. այլուր կոչուած է* fուչույա *ՀԲուս. § 3216։*

ՀԲուս. այս երեքը իբր առանձին բոյսեր է նշանակում։ Նորայր ՀԱ. 1923, 346 ձևի և նկարագրութեան նոյնութիւնից հաստատեց, որ միևնոյնն են։

*ԱԶԱՐԻՈՆ *«խիստ կարմիր մի ծաղիկ է» Ամիրտ. ՀԲուս. § 13. ըստ Նորայրի՝ Բառ. ֆր. 1193 ա «ֆրանս.* tanaisie»։

=*պրս.* آذریون ā̊aryūn, *նոր հնչումով* āzaryōn, *նոյն նշ. ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս* Ատրպազոյն:—*ԱՃ.*

ԱԶԲՆ (*-ին, -ամբ*) *«գործելիք կտաւի սկզբի ծոպերը՝ թելերը» Դատ. ժզ. 13, 14, Եփր. դտ. 343. յգ.* ազբունս *Պիսիդ. տող 273. գրուած է* ասբն *Փիլ. ել. 526,* ասպն *Վրք. և վկ. ա. 516։ Որից* ազբախումբ *«բաղմախուռն» Բուզ. 86,* ազբոց *«ջուլհակի սանտր», Ոսկ. Եփես. 806 (չունի ՆՀԲ),* ազբնազող *«ազբով հմայող» ԱԲ։*

Հիւնք. հանում է պրս. asb *«ձի» բառից։*
Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. اذبا azbā *«անութի կամ աճուկի մազեր»։*

ԳԻՌ.— Մկ. Ջղ. ասպ, *Ակն. Խրբ. Ռ. Սեբ.* ասփ, *ՋԹ.* ասբիլ *«ազբերը ձգել». նոր բառեր են* ազբասանտր, ազբափայտ, ազբել, ազբող, ազբաթել, ազբանկատ:

ԱԶԳ, ի–ա *հլ. «ցեղ, սերունդ, գերդաստան, ժողովուրդ, ազգ, իրերի տեսակը են» ՍԳր. Եւս. քր. Կոր. Եզն. Կոչ. Բուզ. «ազգական» Ոսկ. հռովմ. 43. որից* ազգանմար *Բ. Եզր. բ. 62, Ոսկ. մ. ա. 1.* ազգական *ՍԳր. Բուզ. Ագաթ.* ազգատ *Բուզ. դ. 19.* ազգատոհմ *ՍԳր. Եւս. պտմ. գ. 4.* ազգի ազգի *ՍԳր. Ագաթ. Եզն.* ազգովիմբ *Խոր.* այլազգ *ՍԳր. Եզն. Եւս. քր. (այժմ գաւառականներում «թուրք կամ մահմետական», ինչպէս է նաև մհյ.),* չազգ *Օր. լբ. 21.* չազգականութիւն *Ոսկ. մ. ա. 3.* ազնուազգութիւն *Ոսկ. յհ. բ. 9.* ազգացեղութիւն *«ազգականութիւն» Կանոն. 191.* մեծազգի *Եփր. ծն. Բուզ.* վատազգի *Ոսկ. ես.*համազգի *Եզն.* բազմազգեան *Ագաթ.* բիւրազգի *ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. Եփես.* մերազգեայ *Եւս. քր. Նոր գրականի մէջ շինուած բառեր են՝* ազգաբանական, ազգաբանութիւն, ազգաբանկչութիւն, ազգագրագէտ, ազգագրական, ազգագրութիւն, ազգադաւ, ազգակործան, ազգամիջեան, ազգամոլ(ութիւն), ազգայնական, ազգասիրաբար, ազգասիրական, ազգատեաց, ազգուրաց:

=*փոխառեալ պհլ.* ازگ azg *«ճիւղ» բառից, որ ծագում է հնխ.* azgho *«ճիւղ» ձևից և որի այլ ժառանգներն են յն.* ὄσχος, ὄσχη, ὠσχη *«ճիւղ, ծիլ, ընձիւղ». պհլ. բառի շարունակութիւնն է պրս.* آذغ āzaγ *կամ* azaγ, آذخ āzax *«յօտեցեալ այգեկի ճիւղք որթոց» (տե՛ս* Pokorny, *1, 185)։*

ՀՀԲ ազն *բառից. Հիւնք.* սկայ *բառից։ Շեֆթ.* BB *28, 302* ազն *բառից՝* կ>գ *մասնիկով։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 142—3 չէ՛ յն.* ὄσχη, ὄσχος *«որթի բարունակ»։ Վերևի մեկնութիւնը առաջար-*

կից նախ Patrubány IF 13, 124—5 և ՀԱ 1903, 151։—Fierlinger KZ 27, 478 կցում է ասոր. āsaǰāmi «կցել, հաստատել» բառին։ Մառ, Христ. Вост. 2 (1913), 30 ուրարտ. agi, argi «տուն», խալդ. asi «տուն», Argišti «տան գլուխը», ուրարտ. uzgune «ընտանեցնել», mezgi «գաղթական, նորաբնակ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Երև. ազգ, Ղրբ. ազկ, Ալշ. Մրշ. Տմ. Տփ. ասկ, Ախց. Խրբ. Կր. Հմշ. Մշ. Ննխ. Ոզմ. Ռ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Սչ. ասք, Ակն. Պլ. ասգ. Տիգ. ասք, Ասլ. աս՛, Զթ. օսգ. ոսգ՛. Մկ. ազկ-ազկըռակ «գերդաստան». Բարբառականներում շատ տեղ (ինչ. Ոզմ. Սչ. Եբ.) ազգ նշանակում է նաև «ազգական»։ Թրքախօս Հայոց մէջ Անկ. Ասն. այլասքի «մահմետական», Ասն. ասկաղան «ազգական» (Արևելք 1888, նոյ. 8—9)։

ԱԶԳԱԲՈՆ «սատանայ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մուղթ. 415 ա. «Ունէին թագաւոր դհրեշտակն անդնդոց, այսինքն զսատանայ, որ կոչի ազգաբոն, որ թարգմանի կորուստ»։

*ԱԶԴ. արմատ անհոլով է և ոճերով միայն գործածական։ Առաջին և հիմնական իմաստն է «լուր», որից ազդ առնել «լուր տալ» ՍԳր. Ոսկ. ազդ լինել «լուր տրուիլ, լսուիլ» ՍԳր. ազդել «լուր տալ». Ազդեսջիք փողով (Թուոց 6. 9). ազդարար «լուր տուող». Ազդարարն ժամանար՝ փող (ՅՀ. իմ.)։ 2. Այս առաջին իմաստից ծագում է «զգալ» իմաստը, ճիշտ ինչպէս աշխ. իմանալ «լուր լսել. 2. զգալ» (Ականջս չի՛մանար. Ցաւ իմացայ). տճկ. duymaq «լսել. 2. զգալ». ռուս. слышать «լսել (ձայնը) և զգալ (հոտը)» են։ Այս իմաստով են՝ ազդիլ «զգացուիլ». Հուր ջերմութեամբն ազդի մարմնոյ. Եզն. Ի չարչարելն ոչ ինքն ինչ պայրանայ և ի տանջելն ոչ ինքն ազդի. Ոսկ. ես. ազդարան «զգայարանք» Նար. ազդելի «զգալի». Ազդելի աշխարհ կամ տարերք. Վեցօր։ 3. «Զգալ» կրաւորական իմաստ է, որի ներգործականն է «ներգործել, ազդել», այսինքն «իմանալ տալ». այստեղից՝ ազդ «ազդեցութիւն». Զննելի հուրն երբեմն մերձեցաւ ի մարմինս և ազդ ինչ հրոյ ոչ եցոյց. Ոսկ. ես. 69. ազդել «զգել, ներգործել». Թէ ազն անճամի, ոչ իմիք ազդիցէ այնուինեան. Մաթ. ե. 13. ազդեցի, Ոսկ. ես. ազդող Երր. գ. 12. ազդեցութիւն ՍԳր։ 4. Սրանից անբաժան է «զօրութիւն, ոյժ» իմաստը, որից ազդոյ (յետնաբար ազդու) «զօրաւոր» Ոսկ. ազդոյ վէրք Ոսկ. մտթ. յազդոջ (ազդ արմատի հնաւանդ ներգոյականը և նրա միակ հոլովեալ ձևը) «զօրաւոր ժամանակը» Ոսկ. Երր. է։ Վերջին իմաստով բառս գրուած է նաև աստ (ինչպէս կայ ազդր և աստր). առանձին անգործածական է. գտնւում է հետևեալ ձևերի մէջ. աստազոյն, աստիազոյն «սաստկագոյն» Ոսկ. յհ. ա. 3. աստեոր «հաստատուն» Ածաբ. ծն. Պիտ. Խոսր. պտրգ. աստի, աստին, աստոյ «պինդ, տոկուն, հաստատուն» Փիլ. (ստէպ). Ոսկ. յհ. ա. 3. աստու, աստոյ «ղաեղ» Վանակ. յոբ. բոլորն էլ յետին։ Բայց հնից կան՝ յաստոջ պահել Ոսկ. ես. առաւել աստիք Եզն. (ըստ Թոռնեան, Հանդէս. 1891, էջ 53 ուղղելի առաւելան դիք). յաստիս մանկութեան Բուզ. յաստիս մարմնոյ, յետ աստեացն մանկութեան «արբունք, առոյգ հասակ» Ոսկ. մտ. գ. 14. Երր. Իգ. յաստիսս յուժի զօրութեան Ոսկ. ես։

= հպրս. azdā «լուր» (օր. kārahyā naiy azdā abava չեղև ազդ ժողովրդեան). պհլ. azd «լուր» (օր. Arǰāsp azd mat ազդ եղև Արջասպայ. Geigar, Yātkār i Zarīrān, էջ 48) մանիք. պհլ. azd «յայտարարել», azdegar «ծանուցող, տեղեկարեր» (Salemann ЗАН 8 (1908), էջ 51), աֆղան. zdą, սանս. addhā «ապահով, ստոյգ, հաստատ»։ Իրանեան բառը պէտք է ունեցած լինի նաև մեր «ներգործութիւն, ուժ» նշանակութիւնը։ Պահլաւերէնի միջոցով բառը փոխառութեամբ անցել է նաև արամերէնի՝ אזד azd կամ אזדא azdā ձևով, այս բառը նշանակում է նախ «ազդ, լուր». օր. azd hn yt'bd «ազդ եղև» ZAPh. 2, 265, երկրորդ՝ գործածուած է Դան. բ. 5. millətā minnī azdā. այստեղ բառի իմաստն անորոշ է. յոյն թարգմանութիւնն ունի ὁ λόγος ἀπ' ἐμοῦ ἀπέστη. հայը՝ բանն վերացաւ յինէն. Վուլգատան՝ Sermo recessit a me. որով azdā

կլինի «λόγος, բան (խոսք), sermo»։ Սակայն Nöldeke (տե՛ս Schrader, Die Keilinschr. u. d. alte Test. Giessen 1872, 617) հանում է պրս. azda «ապահով, ստոյգ, հաստատ» ձևից, որով վերի հատուածի միտքը կլինի «իմ խօսքս հաստատ, անդառնալի է». այսպէսով արամ. azdā նոյնանում է մեր ազդու բառի հետ։

ՆՀԲ էջ 724 գ յն. αἰσθάνω, αἰσθάνομαι «լսել, հասկանալ»։ Spiegel, Litter. 470 դնում է Zend «զանդիկի» բառից։ Iusti, Zendspr, 48 ազդ=զնդ. āzainti «գիտութիւն», 300 ստիք=զնդ. sti «արարչութիւն»։ Lag. Baktr. Lex. 1868, էջ 16 azdā (=սնս. addhā)։ Հիւբշ. KZ 23, Arm. St. 16, Arm. Gram. 92 և ZDMG 46, 324 (թրգմ. ՀԱ 1892, 354) իրարից տարբեր բառեր համարելով ազդ «լուր» և ազդ «ներգործութիւն», առաջինը դնում է իրանեանից փոխառեալ, իսկ երկրորդը՝ բնիկ հայ և ցեղակից սնս. addhā բառին։ Հիւնք. ստղ-ից։

Ստ «ուժ» բառը մեկնել են հետևեալ ձևերով. Iusti, Zendsp. զնդ. sti բառով։ Մորթման, ZDMG 26, 528 նոյն է համարում վանեան քեռ. isti-nini «գոյութիւն ունենալով»։ Müller, SWAW 48, 428 ճաստել բառից։ Թիրեաքեան, Հայ-իրան. ուս. 156 պրս. هستی hasti, պհլ. stih «էութիւն, գոյութիւն, ստոր աշխարհ»։

ՓՈԽ.—Lag. Ges. Abhd. 186 յունաց աւանդած ἀζxβαρίτης ձևը սրբագրելով ἀζδαβαρίτης համարում է հյ. ազդաբեր։—Ան-բացասականի պատճառով մեղանից են փոխառեալ վրաց. անազդի, անազդեուլի «իսկոյն, անմիջապէս, յանկարծական», անազդադ, անազդեուլադ «յանկարծական, անմիջապէս», որոնք ծագում են հյ. անազդ (հմմտ. յ-ան-կարծ) ձևից. այս բառը գործածուած է Ոսկ. մ. ա. 13 «յեղակարծ, յանկարծահաս» նշանակութեամբ՝ որ նրա հետ նոյն է։

ԱԶԴԱՐ «պարապար». այսպէս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 6. այլուստ անծանօթ և անստոյգ բառ։

Կայ պրս. ازدار azdar, բայց նշանակում է «արժանի»։

ԱԶԴԻՐ «թեղանի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 6, որ և էջ 218 դնում է յազդէր «եշտոտի կամ թեղանի»։

+ ԱԶԴՐ, ր հլ. (գրուած նաև աստր) «մէջքից մինչև ծունկ գտնուած մասը» ՍԳր. յետնաբար նշանակում է «շալակ, ուս» և հոլովուած է ազդերի, ազդերաց. Լմբ. Նար. առաք. 427. Գր. տղ. ազդերանն «ազդրերը» ճառընտ.։

=բնիկ հայ բառ. հմմտ. սանս. sákthi, sakthnás, զնդ. haxti «աճուկ», յն. ἰσχι ἰσχίον «ազդր, բարձք», որոնց վրայ տե՛ս Meringer, Beitr. 3, SWAW 125։ Արիական լեզուների նախաձևն է sakth-, որի դէմ հայը ձայնաւորի շրջմամբ և բաղաձայնների թրթռացումով հանում է azgdh, ուր g կրճատուելով՝ azdh—. հոլովման և ր վերջաւորութեան համար հմմտ. ոսկր = սանս. ásthi, asthnás.—Հիւբշ. IF Anz. 10.47?

Հիւնք. յն. γαστήρ «որովայն»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 143 կապ չունի յն. ὀστέον, սանս. asthi «ոսկր»։ Meillet MSL 10, 277 տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը։ Patrubány ՀԱ 1908, 278 հնխ. *mēmso- «միս» բառից։ Բառիս վրա տե՛ս նաև Meillet MSL 23, 259—260, ուր azdh-, azgdh- նախաձևը կապվում է «ոսկր» բառի հետ, իբր սանս. ásthi «ոսկր» և sákthi «ազդր, սրունք». հմմտ. գերմ. bein «ոսկր և ազդր» (Boisacq 385)։

ԱԶԽՈՅԳ «վայրի դդում». նորագիւտ բառ, որ մեկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խոր. աշխ. հրտր. Սուքր. 11. «Կարմիր ծով... յորոյ ծոցոյ ելանէ Պարսայ Արաբացոց ծովքըն... Պարսայ սակաւ ինչ իբրև գաղիւսակ, և Արաբացւոցն՝ ազխոյգ նման»։

Այսպէս է մեկնում Սուքրյան։

ԱԶՆ, ն հլ. (-զին, ինք, անց) «ազգ, սերունդ, ցեղ», ՍԳր. որից դիւցազն (յգ. դիւցազունք) Եզն. Եւս. քր. ճոկայազն Եփր. յես. և Թգ. ճամազն Խոր. ՑՀ. իմ. զճամազունսն

Ոսկ. մ. բ. 34. ճայկազն խոր. Մագ. կամ Հայկազուն խոր. ՅՀ. կթ. Երկազն կամ Երկազնի՛ «երկու տեսակ» Ճառընտ. բազազն Նար. Տօնակ. ծառայազունf Սեբեր. ազնիւ «լաւ ազգից, ընտիր տեսակի, նուիրական» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. «թանկ, սուղ» Վրք. Հց. բ. 19. իբրև ձայնարկութիւն «կեցցե՛ս, ապրի՛ս, քա՛ջ ե» Մտթ. իե. 21, 23. Ղկ. ժԹ. 17 (հմմտ. յն. εὖ, εὖγε «կեցցե՛ս», εὐγενής «ազնուածնունդ, ազնիւ»), ազնուական ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. չազնուութիւն Ոսկ. մ. ա. 21. նոր ձևով և ն-ի կրճատումով՝ դիւցազեան Մագ. ճայկազեանf խոր. Հոփփ. ՅՀ. կթ. Հների մօտ ազն բառի եղակի գործածութիւնը անսովոր է։ Նոր գրական բառեր են ազնուամեծար, ազնուաշուf, ազնուափայլ, ազնուապետութիւն, ազնուապետական, անազնիւ, գերազնիւ են։

ՆՀԲ եբր. զան, զենիմ: Տէրվ. Altarm. 35 յն. γένος, լտ. gens, genuinus, հյ. զանազան բառերի հետ, իսկ Մասիս 1882, օգ՛՛ 18 զն, զան = ծնիլ արմատից։ Bugge, Etrusk. u. Arm. 79 ցեղակից յն. ξυνος բառին. Bugge, Lyk. stud. 1, 55 կցում է լիւկ. adm̄ma բառին, հայերէնի մէջ զ ծագում է հնխ. dh-ից։ Աճառեան, Армен. въ эm̄. Юст. 392 իրան. zana «ծնունդ» բառից։ Հիւնք. զանազան բառից։ Patrubány IF 13, 124—5 և ՀԱ 1903, 151 եզն բառի հետ՝ իբր յն. ὄσχος «ճիւղ», պհլ. azg «ճիւղ»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 142 ազգ բառից։ Ենսէն, Hilt. u. Arm. էջ 11, 109, 200 համթ. sin=azin «ժողովուրդ», սեռ. sna, իսկ ՀԱ 1904, 271 sn կամ azni= ազնիւ։ Աճառ. ՀԱ 1905, 346 համարում է անձն բառի կրկնակը, անձն մասնաւոր, իսկ ազն հաւաքական իմաստով. նձ>զ ձայնափոխութեան համար հմմտ. կորիզ և կողինձ, զիս<*զիզ<*զինձ: Թւում է թէ պատահական նմանութիւն ունի մանիք. ازون aẑwn «որդի», ИИАН 1907, 537։

ԳԻՒ.— Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Կր. Հճ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Զղ. Սլմ. ազնիվ, Տիգ. ւոզնիվ, Երև. Սեբ. ազնիֆ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ազնի, ազնաուրի «ազատ, ազնուական». Դա ազնաուրթա Գալիլիասթա «և մեծամեծաց Գալիլիացւոց» Մրկ. զ. 21. ազնաուրեբա, ազնաուրոբա «ազնուականութիւն», ուազնո «անարգ», սաազնուրի «ազնուական», ուտ. ազնաուր «ազնուական», ազնաուրլուղ (մի հայերէն բառ՝ մի վրացական և մի թուրքերէն մասնիկով) «ազնուականութիւն», թուշ. ազնուր «ազնուական», ազնուրոբ «ազնուականութիւն», վրացերէնի միջոցով՝ ռուս. азнагуръ «վրացի ազնուական». ըստ Будаговъ Срав. слов. 1, 38 գործածական է նաև պարսիկ գրականութեան մէջ آزناور äznāvur ձևով։ Վրացի բառը յետ դառնալով մեզ՝ գաւառականների մէջ տուել է ազնաուր Բլ. Խլ. Նբ. Վն. «հսկայ, վիթխարի մարդ. 2. երևակայական էակ, ոգի, ջին»։ Ըստ Կարապետեան, Օսմ. բառ. էջ 29 տճկ. ևս կայ آزناوور aznavor «աղնաւոր, քաջ, դիւցազն»։

ԱԶՈԽ, ի հլ. «խակ խաղող» ՍԳր. Վեցօր. 102. որից ազոխացեալ «խակ մնացած» Ես. ժը. 5. ազոխանալ «տտամն առնել» Վրք. ոսկ. ազոխացուցանել «թթուեցնել» Լմբ.։

=ձևով նոյն է պրս. آزخ āzux «մէջը փուտ և դատարկ ընկոյզ» բառի հետ. բայց իմաստով յարմար չէ. իրանեան բառը կարող էր սակայն թերևս նախապէս աւելի ընդհանուր իմաստ ունենալ. այդ պարագային հայ բառը փոխառեալ պիտի լինէր պարսկերէնից։

Թիրեաքեան, Պատկեր Ա 191 թուի հանել պրս. آزخ azax «որթյօտ» բառից։ Հիւնք. պրս. āzux ձևից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 17 նոյն ընդ ածուխ= պրս. اسوخ āsūx «չվառած, չեփած»։

ԳԻՒ.—Հճ. ազոխ, Խրբ. ազօխ, Տիգ. ւոզուխ, Զթ. ւոզիխ կամ ւոծիխ. իսկ Արբ. ազօխ նշանակում է թէ՛ ազոխ և թէ՛ որևիցե խակ պտուղ.— Բիւթ. լայնաբար «խաղողի սարփինայ», Ակն. «մատղաշ, երիտասարդ».— Ազոխ կտրիլ Սեբ. «շատ թթուիլ» (խմորը են)։

*ԱԶՏԻՀ «ազնուականութիւն, իշխանութիւն», նորագիւտ բառ. երկու անգամ միայն գործածուած է Գիրք. թղ. էջ 170, 171. Զի

ազատիՀ որ ինձ Հասեալ է ի տերանց. Ազատիհդ ձեր և փառաւորութիւն։

= *պհլ.* āzātīh *«ազատութիւն, ազնուականութիւն», պրս.* آزادی āzādī *«ազատութիւն». ավելի ընդարձակ տե՛ս* ազատ *բառի տակ։—Աճ.*

Ակինեան, ՀԱ 1909, 141 համարում է պրս. azadeskari *«ազատ, ինքնիշխան»։ Նորայր ՀԱ 1909, 220 մեկնում է «շուք, փառաւորութիւն», իբր սար.* եզղճի *«փառաւորեցաւ»,* եզղաճի *«փառաւորեալ»։*

*ԱԹԱԲԷԿ, *որ և* աթաբեկ, աթաբակ, աթապակ *«թագաւորահայր կամ փոխարքայ» Յայսմ. հոկտ" 6. Նոր վկ. էջ 314 (ժե դար). որից* աթաբակութիւն *Ոսկիփ. Մաղաք. աբ. էջ 5. Միխ. աս. էջ 439. Ուռպ։*

= *արև. թրք.* اتابیك ətābēg *«թագաւորահայր», չաղաթ.* آتابیك *կամ* اتابك atābeg *«մեծ հայր, կառավարիչ, Սուլթանի որդիների ուսուցիչը»։—Հիւբշ. 261։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԲ։

ԱԹԱՆԱԲՐԻ *«դառնացեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 7. անստոյգ բառ։*

*ԱԹԱՆԱՍԻԱ *«անթառամ ծաղիկը» Բժշ։*

= *յն.* ἀθανασία *«անմահութիւն», որից լտ.* athanasia, *ֆրանս.* athanasie*։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 3270։

*ԱԹԱՇ, *իբր «անուն Հրոյ Պարսից» Սեբ. հրտր. Պտկ. էջ 27։*

= *պրս.* آتش ātaš. *պազ.* ātaš, *պհլ.* ātaxš, *զնդ.* ātarš *(-š եզ. ուղ.), փարսի* ātaš, *թրք.* ateš *«կրակ» են.—Հիւբշ. 92։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. Pers. stud. *էջ 5։*

*ԱԹԱՇԱԿ *«վատ հիւանդութիւն, սիֆիլիս» ԱԲ։*

= *պրս.* آتشك ātašak *«վատ ցաւ, սիֆիլիս», որից նաև վրաց.* աթաշանգի, աթեշանգի, *արաբ.* طشأة ṭašāt *(տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. էջ 37). պարսիկ բառը նշանակում է բուն «կրակիկ»* (ātaš *բառից)։—Աճ.*

Թիրեաքեան, Ար. բառ. դնում է պրս. ātaša *«սաստիկ եռք և ջերմ տուող մի հիւանդութիւն»։ Ըստ իս լաւագոյն է* ātašak' *իր վերջաձայնի պատճառաւ*

ԳԻՌ.—Վն. աթաշակ, *որից* աթաշակոտ, աթաշակոտիլ:

*ԱԹԱՇՓԱՐԻՍՏ *«կրակապաշտ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. էջ 354. Ընդ բուտփարիստն և ընդ աթաշփարիստն կորիցէ և ի դժոխս իջցէ. իւր հայլյն նմա հարամ եղիցի։ Նոյն բառն է դարձեալ, որ իբր յատուկ անուն գործածուած է Յայսմ. ապրիլ 8, այլափոխեալ* աղէլփարաս *ձևով. Զոր տեսեալ մոգպետն Աղէլփարաս և չարախօսեաց զգերիսն առ Շապուհ։*

= *պրս.* آتشپرست ātašparast *«կրակապաշտ», որ կազմուած է* ātaš *«կրակ» և* parast- *«պաշտել» բառերից։—Աճ.*

ԱԹԱՐ *«պահպանօղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 7։*

*ԱԹԵՐԱՅ *«ցորենից կամ խմորից պատրաստուած մի տեսակ կերակուր» Պտմ. աղեքս. 41. Խոր. Գ. 62. Վրք. հց. բ. 67. գործածուած է հյց.* աթերայ *և յգ. սեռ.* աթերաց *ձևերով, որից ՆՀԲ ենթադրում է եզ. ուղ.* աթեր, ի-ա *հլ.։*

= *յն.* ἀθήρα, ἀθάρα *(եգիպտականից փոխառեալ) «ալիւրով կամ մաքրած ցորենով պատրաստուած կերակուր», որից և լտ.* athera.*—Հիւբշ. 339։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱԹԻԹԱՅ. *անյայտ բառ, որ Բառ. երեմ. էջ 244 դնում է իբր բացատրութիւն* շաղշիռ *բառի դէմ, որ նոյնպէս անծանօթ է։*

ԱԹԻՆԵԱԼ *«պճնուած, զարդարուած» (արմատը *աթէն). մէկ անգամ միայն գործածուած է Բուզ. գ. 2. «Եւ ինքն Զաւէնն աթինեալս և զտապակեալս զժապաւինեալս նարօտօք ագանէր»։ Կարելի է կարդալ նաև* նաթինեալ, *Զաւէն յատուկ անուան անսովոր յօդը միասին առնելով։*

Հացունի, Պտմ. տարազի 149 հանում է յն. ἀθηναΐζω *«Աթենացու պէս ապրիլ» բայից։*

Աթիռ տե՛ս Աչթիռ։

*ԱԹԽԱՐ *«վաղամեռուկ խոտը.* juncus odoratus *կամ* andropogon schoenanthus*» Վստկ. 109, 127. ՀԲուս. § 3336. գրուած է նաև* աղխար, օթխար, *իսկ ըստ Բառ. երեմ. յաւել. 573 (առնելով Գաղիանոսից)* աթթախ: *Ուղիղ*

ձևը ՀԲուս. § 16 համարում է իբխիր, բայց աթխար կամ սղխար ձևն էլ ուղիղ է, ինչպես երևում է յաջորդ համեմատութիւնից։

= արաբ. إذخر «նոյն նշ». այս բառը սովորաբար կարդացւում է iδxir, բայց նաև aδxar. սրանից է նաև լտ. oleum adechari WZKM 11, 268։—Հիւբշ. 261։

Ուղիղ մեկնեցին Lag. Arm. St. § 22 և Ալիշան, Վասպ. 239։

*ԱԹՂԵՏԱՅՔ «ըմբիշներ, զամեմարտողներ» Եւս. քր. ա. էջ 278. Ագոնիստայքն աթղետայք կոչեցան = յն. οἱ ἀγωνισταὶ ἀθληταὶ ἐκλήθησαν. սրանից զատ արիշ անդ չէ գործածուած։

= յն. ἀθληταί (յգ. ուղ. ἀθλητής բառի) նոյն նշ. որից նաև լտ. athleta, գերմ. Athlet, ֆրանս. athléte, յատկապէս ասոր. ܐܬܠܝܣܐ atlīsā. այս ձևի, ինչպէս նաև հայերէնի մէջ ներմուծուած ս-ի համար հմմտ. մագնիսաքար<յն. μαγνήτης.—Հիւբշ. 339։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. վերջին անգամ աստիճանի համեմատութեամբ՝ Վարդանեան, Բառաքն. դիտ. բ. 9 և ՀԱ 1920, 324։

ԱԹՈՌ, ո հլ. «նստարան» ՍԳր. «բնական պէտքի ամանն» Գատ. Գ. 24. «գահ» ՍԳր. որից աթոռակից Եսթ. ա. 14. Բուզ. Սեբեր. աթոռակալ խոր. Նար. ճախաթոռ ՍԳր. ճակատակաթոռ խոր. Արծր. աթոռագործ Քերդ. քեր. 159. զուգաթոռ Կաղկանտ. զարմանաթոռ Ոսկիփ. բիկնաթոռ Յայսմ. աթոռանալ «գահակալել» Կիւրղ. գկ. ճարտարապետական բառեր են՝ սալաթոռ, խաչաթոռ Զքր. սարկ. Գ. 13, 14. նոր գրականի մէջ՝ աթոռակալել, աթոռանիստ, աթոռանալ, ճակաթոռ, բազկաթոռ, ճօճաթոռ են։

Windisch. 12 յն. θρόνος «աթոռ»։ Müller SWAW 41, 11 ասոր. ܐܬܪ aθar, ܐܬܪܐ aθrā «տեղ, պարագայ, ժամանակ», արամ. אתר «տեղ», արաբ. أثر aθar, إثر iθr «հետք», ասուր. ašru «տեղ», եբր. אשר ašer, եթովպաց. ሰ𝔚G ašr «տեղ» իմաստի զարգացման համար հմմտ. պրս. گاه gāh «տեղ» և հլ. գահ, հպրս. gāthu «տեղ, աթոռ, գահ»։ Lag. Arm. St. § 23 և Հիւբշ. 300 չեն ընդունած այս մեկնութիւնը։ Müller ընդունում է նոյնը WZKM 8, 280 (Թրքմ. ՀԱ 1894, 293)։ Հիւնք. Թրք. اوتورمق oturmaq «նստիլ» ձևից. (ամբողջն արա հնագոյն ձևն է اولتورمق oltur-maq, որ l խանգարուած է)։ Նոյէն ՀԱ 1904, 184 համ. atr: Patrubány ՀԱ 1908, 344 հնխ. sed «նստիլ» արմատից։ Karst, Յուշարձան 408 սումեր. tur «բազմոց, պահուրակ». Մառ, Тексты и Раз. по Кавк. фил. հտ. 1, էջ 78 (Ленингр. 1925) կցում է յն. θρόνος համանիշին և երկուսը միասին դնում է յաբեթական արմատից։

ԳԻՒ.— Հմշ. wpnn, Հճ. wpnr, Խրբ. Մկ. Ռ. Սչ. Տիգ. wpon, Տփ. w'pnır, Ակն. Ասլ. wpẹon, Զթ. ınpẹo'n, Մշ. wmnnf, Ալշ. wmnn, Սլմ. wpnnf, Ախց. Կր. Ննխ. wponf, Աղլ. w'pnınf, Ջղ. wpnnf, wnpnf:

*ԱԹՈՒԹԱՅ (անեզարար գործածուած), ի հլ. «տառ, գիր» Փարպ. խոր. գրուած է աթռուրայ «գրութիւն, գրուածք» Սասն. 14։

= ասոր. ܐܬܘܬܐ āθūθā «տառ», նոր ասոր. ät'üit'ə, որ յոգնակին է ܐܬ ʾaθ բառի։— Հիւբշ. 300։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. բայց սա կցում է նաև յն. լտ. ἄρθρον, articulus, որոնք այստեղ գործ չունին։ Յետոյ Lag. Arm. stud. § 24։

*ԱԹՈՒՆԻ «բաղնիքի հնոց». մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Գիրք Թղ. 515=Միխ. ասոր. 209. «Յետ այսորիկ տեսանէր նոյն ծերն զՅոբնաղիոս յանկեան մի կանգնեալ և սեացեալ իբրև զաթունի, որ զբաղանիսն այրէ»։ Բառիս երկրորդ վկայութիւնը գտնում եմ Անկ. գիրք հին կտ. 335. «Եւ գնացեալ հանդիպեցաւ այրոյն, և տեսեալ զի ի ստվոյն մաշեալ էր և եղեալ զաթունի» (պետք է ուղղել եղեալ իբրև կամ ողջէս զաթունի)։ Հրատարակիչը համարում է «զուցէ Թրք. zabun «վատթար»։ Բառարաններին անծանօթ է այս բառը. միայն ԳԲ էջ 8 ա ունի աթուն «հաց եփելու փուռ», որի աղբիւրը ինձ անծանօթ է։

=արաբ. اتون atūn «հնոց», اتّون àtavvun «հացի կամ կրի փուռ, բաղնիքի հնոց» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. գ. 589, 605). բնիկ սեմական բառ է. հմմտ. ասոր. atūnu, utūnu, ասոր. ܐܬܘܢܐ atōnā, արամ. אתין atūn «հնոց»։—Աճ. սումեր. udun «փուռ»։

Iusti, Zendspr. 49 դնդ. ātar «կրակ» բառին կցում է հյ. ատուն, որով անշուշտ հասկանում է աթուն։

ԱԹՈՒՐ «աթոռ» Հին բռ. առանձին անգործածական է. ռճերով ունինք՝ առաթուր կոխել «աթոռի տակ առնել» Դ. Թագ. Թ. 33. Գ. մակ. Ե. 23. առաթուր կոխան առնել Եղեկ. լբ. 2. առաթուր հարկանել Գ. մակ. Գ. 15. Ագաթ. Ոսկ. Մ. բ. 25, 26. առաթուր անկեալ Լծ. աժաբ. ընդ աթուր հարկանել «սրով ջարդել» Յուդ. Ժգ. 6. «աթոռի տակ առնել, ընկճել» Փիլ. իմաստ. սրա համեմատ ընթարբել «ընդ ոտն հարկանել» Բուզ. Գ. 15 (տպագրում գրուած է ընթադրել, որ իբր յետնադարեան ձև չի կարող Ոսկեդարում գոյութիւն ունենալ. ուստի Նորայր, Կոր. վրդ. 461 ուղղում է ընթարբել «աթոռի տակ առնել», որ պէտք է հասկանալ ընդաթբել). առաթուր գնալ «ծնկաչոք՝ չոքէչոք երթալ» Զքր. սարկ. Բ. 36։

= փոխառեալ է հիւ. կովկասեան լեզուներից. հմմտ. ուտ. թուր «ոտք», որից թուրքն «հետիոտն», թուրնուք «ոտք չունեցող», թուրղա°յ «բոբիկ»։— Ուղիղ մեկնեց ուտէացի Պատուական Քուշմանեան (անձնական)։

Հիւնք. աթոռ բառից է հանում։

Աթր տե՛ս Արթր։

*ԱԼ, յգ. ալք «ծննդկաններին թշնամի՝ այլանդակ կերպարանքով մի չար ոգի» Տաթև. ամ. 574. հարց. 150. Ախտարք. որ և ալի Աղամ. 37 (դեք, սատանայ, քաջք և ալին).

=պրս. آل āl «ախտ ինչ սատակիչ, որ պատահի կնոջ, որ նորոգ ծնեալ իցէ զմանուկ իւր. և այս դիպի նմա յօրէ ծննդեան մինչև ցօրն եօթներորդ». մեր մէջ, թերևս և պարսից մէջ, չար ախտը անձնաւորուած է իբրև չար ոգի. հմմտ. փարսի āl «այլանդակ կանացի կերպարանքով առասպելական մի հրեշ»։—Հիւբշ. 262։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. Матер. II 4։ Ալիշան, Հին հաւ. 222 ալք «անդունդ» բառից, որ կցում է գոթ. hell «դժոխք» բառին։ Սագըզեան, ՀԱ 1909, 335 սումեր. alal «մի չար ոգի»։

ԳԻՒ.—Շատ տեղ պահուած է ալք ձևով. տե՛ս Բիւր. 1898, 296—7 և 1899, 70 Աբեղեան, Arm. Volksgl. 118, Աճառ. Գւռ. բառ. 53։ Ագլ. օլ. Ննխ. ալէհար ըլալ «յանկարծական մի բանից սաստիկ վախենալ» (հաղորդեց Ա. Զամինեան, նամակ 1927 յունիս 13). բառը ցոյց է տալիս, որ արմատն է ալ և ո՛չ ալք: Նոյն արմատից են նաև ալոց-գալոց Մշ. «փորձանք, պատահար», ալոց-գալոց լինել «յանկարծ կորչիլ, անհետանալ. 2. յանկարծական մի փորձանքի ժամանակ գլուխը կորցնել», ալոց աշխարհ (կամ երկիր) Սեբ. «հեռավոր անծանօթ երկիր»։

ՓՈԽ.—Կպդվկ. յն. ἄλκς «ծննդկան կանանց և նորածին մանուկներին վնասող մի չար ոգի», ἀλούς «մութ գիշերները թափառող և մարդկանց վնասող մի չար ոգի» (Karolides, ΓΛ, συγκρ, 136—8), ուտ. հալ «ալք, քաջք», հայրաֆտի «դիւահար»։ Քրդ. ալք «նոյն նշ.» (Ալիշան, Հին հաւ. 226). վրաց. ալի «անտառի ոգի»։

*ԱԼԱԺԱՀՐԻ, որ և ալաժարի «ներկատու մի բոյս է» (ըստ Խ. Ուղուրլիկեան, Մասիս 1881 նոյ. 23 ramnus infactorius L) Մատթ. վրդ. Մեկն. վեցօր. ի (ըստ ՀԲուս. § 18)։

=արաբ. الجهری al-Ĭahrī «տորոն», որից նաև թրք. Ĭehri, ֆրանս. alizari են. մեր ժ ձայնը արաբերէն Ĭ-ի ձայնափոխութիւնը չէ, այլ յատուկ ա՛յն բարբառին, որից առնուած է բառը։

ԳԻՒ.—Երև. ալաժա՛հրի, Ղրդ. ալիժէ՛հրի, Գնձ. ըռըջա՛հլի, Սեբ. ջահրի. Երևանում գործածւում է նաև իբրև «դառնաբարոյ». ռճով ասում են թէ այս ինչ անձը դառն է՝ ինչպէս ալաժա՛հրի:

ԱԼԱԽՈՒԹԵԼ «այծի պապաչել»?։ Նորագիտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. էջ 86 «Որ յերեկեանն

ճայթիւն գոռմանն և խինչիւն վրնչելոյ պայթուցեալ պապչեկին լալուարթիւն ալախութման քաղուն»։

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. Նոր բառեր հին մատ. հտ. Բ։

*ԱԼԱՄ «դրօշ, դրօշակ». նորագիւտ ռամիկ բառ, որ գործածուած է մի քանի տեղ յետին մատենագրութեան մէջ. ինչ. Վրդ. պտմ. 94, 96. Միխ. աս. 419, 529, 605. որից խաչալամ «խաչադրօշ, խաչվառ» Սամ. անեց. 118 (արդի գւռ. խաչալէմ). սրա համար հմմտ. Մխ. այրիվ, էջ 70 «Յիսէ՝ Շեխայ որդին եւ ալամ և խաչ ի վերայ Զաքարիա կաթողիկոսին»։

=արաբ. علم ʻalam «դրօշ, դրօշակ», յատկապէս «դրօշակի ծայրն անցուած լուսնաձև կամ թաթանման նշանը» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 520)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ալիշան, Հրար. Վրդն. պտմ։ Վերջին անգամ Աճառ. Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Ա. 104։

*ԱԼԱՆԻ «յայտնի, հրապարակաւ». չունին ՆՀԲ և ԱԲ. գործածական է յետին հայերէն ռամիկ լեզուի մէջ. ինչ. Կիր. էջ 171 (Թագաւորն խրատեաց զալանի մեղքն). Կոստ. երզն. 151 (Յերակ է միտքն ի շնալ զաղտ և ալանի). հմմտ. նաև անդ՝ էջ 152. Քուչ. 60. Անօկիպք 27, 73. Սմբ. դատ. էջ 21, 77 են։

=արաբ. علنى ʻalani «հրապար ակայկին»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ալիշան, Հրար. Կիր. էջ 171։ Վերջին անգամ Աճառ. Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 73։

ԱԼԱՆԿ. անստոյգ բառ. ՀԲուս. § 19 յիշում է ալանկի տակ բոյսը, աւելացնելով թէ «սխալ գրուած է. պէտք է կարդալ սղանկի տակ, թէև կայ alangium անուամբ փշոտ ծառ մի». իսկ § 309 և յաւել. էջ 675 յիշում է բանջար անունով մի խոտ, որի համար ասում է թէ «Շոռոթեցիք իրենց լերան անուամբ ալանկի բանջար կոչեն»։

*ԱԼԱՊԱՍՏՐ «մի տեսակ թափանցիկ մարմարիոն». մէկ անգամ ունի Բրս. մրկ. էջ 253. «Ալապաստրն (տպ. ալապաստն) է մարմարիոն սպիտակ՝ պարզ իբրև զապակի, և ունի կայտեր բազում, որ պահէ զիւղն անոյց ապականութեան»։ (ՆՀԲ յաւել. յիշում է այս օրինակը՝ դնելով ալապաստր «շիշ իւղոյ կամ մեռոնի՝ առանց ունկանց, մանաւանդ ի հանքային քարէ». իսկ ԱԲ՝ իբրև իրարից տարբեր բառեր՝ նշանակում է ալապաստր (տ-ով) «մարմարիոն» և ալապաստր (դ-ով) «եղի՝ մեռոնի շիշ»)։

= յն. ἀλάβαστρον, ἀλάβαστρος, կամ նաև ἀλάβαστος (հմմտ. վերը ալապաստ) «մի տեսակ թափանցիկ մարմարիոն կամ կրային քար. 2. նոյն նիւթով շինուած աման (շիշ)՝ անուշահոտութիւն կամ միւռոն պահելու համար». որից փոխառեալ են նաև լտ. alabastrum, իտալ. alabastro, գերմ. անգլ. alabaster, ֆրանս. albâtre «մարմարիոնը»։ Մեր բառը գրուած է յետին տառադարձութեամբ՝ որ հին ձևով պիտի լինէր *ալաբաստր։ Յն. բառը մեկնւում է a բացասականով՝ λαβή «ունկ, կոթ» բառից, որովհետև յիշեալ ամանը առանց ունկի էր. և կամ աւելի հաւանաբար համարւում է օտար փոխառութիւն. հմմտ. արաբ. البصرة al-Baṣra «Բասրայի քար» (տե՛ս Boisacq, էջ 40)։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, հտ. Բ. էջ 1041։

*ԱԼԱՏՆԻ «մի տեսակ խոտ». ունի միայն ՀԲուս. § 20։

= արաբ. alatini, որ գալիս է յն. ἐλατίνη «ֆր. véronique, velvete կոչուած կապոյտ ծաղիկը» բառից. և այս էլ ծագում է յն. ἐλάτη «սոճի» բառից՝ տերևների նմանութիւնից առնելով այս անունը։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 20։

ԱԼԱՐԵԼ «ամաչել». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պող. ա. 390. Զիք ոք այնպէս անամօթ և յանդուգն, որ առէպ լսիցէ զգորովանս և չալարիցէ (յն. չամաչիցէ) և ցածնուցու ի բազում չարեաց։

Իմաստի տարբերութեան պատճառաւ կապ չունին գւռ. ալարիլ «դանդաղիլ, ծուլանալ» և արև. թրք. الارمق alarmag «բարկութեամբ նայիլ, բարկութիւնից դէմքը այլափոխել»։

ԱԼԱՒՈՒՆՔ կամ ԱԼԱՒՍՈՒՆՔ «բազմատեղք, բոյլք համատեղութիւնը» Հին բռ.

Ճառընտ. Վրք. և վկ. ա. 682.—երկու ձեերից մին սխալ գրչութիւն է։

Բառ. երեմ. էջ 7 գրում է ալասուն և մեկնում է «բարգմաստաղ»! Ալիշան, Հին հաւ. էջ 114 մեկնում է «Սայլն» (Մեծ արջ)։

*ԱԼԱՓ «խոտ հնձեալ ի կերակուր երիվարաց բանակի». իբր միջին հյ. բառ ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 565 ա. նոյն բառըն է և ալափ «աւար, կողոպուտ», որ թէև առանձին գործածուած չէ, բայց կայ նրանից ալափ առնել կամ ալափ տալ և ալափել «կողոպտել, աւարել, թալանել» Ոսկիփ. Ուռհ. Տաթև. ամ. 510։

=արաբ. علف 'alaf «անասուններին տրուած կեր կամ խոտ», որից փոխառեալ են նաև վրաց. ալափի «ֆուրաժ», ուտ. ալափ «կեր, խոտ» և թթր. آلپا ālapa «թոշակ» (հմմտ. Будаговъ, I. էջ 78 և 765)։ Այս իմաստից յառաջացել է յետոյ «աւար, թալան», հմմտ. ֆրանս. fourrage «խոտ», յետոյ «թալան», որից fourrager «խոտ հաւաքել և ապականել, աւարել, վերի վայր հարկանել, խառնակել», fourrageur «աւարառու՝ թալանչի զինւոր, maraudeur», նոյնպէս և վրաց. ալափի «ավար, որս», ալափոբա «աւարում, աւարել», ալափալա «կողոպտում», ալափիանի «կողոպտիչ, թալանչի, աւարառու, շատ էժան բան»։

Ալափ «խոտ» բառը ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր՝ անդ։ Bugge, Btrg. 21 ալափ «աւար» կցելով յն. λάφυρον հոմանիշին, համարում է բնիկ հայ։ Վերի ձևով ուղիղ մեկնեց Նումէն (Մառ), Արարս 1890 Ա. 109։ Հիւբշ. 412 անստոյգ է գտնում Bugge-ի համեմատութիւնը, որովհետև յն. λαφ- (հնխ. labh-) արմատը՝ իբր բնիկ հայ պիտի տար *լաւ. մեր բառը կարող է ծագել միայն հնխ. larh-արմատից. բայց այսպիսի մի ձև ենթադրելու հիմք չունինք։ Այս առթիւ Մառի ստուգաբանութիւնը կրկնում է Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 248։ Պատահական նմանութիւն ունի յն. ἀλαπάζω «աւերել, կողոպտել, թալանել, փլցնել»։

ԳԻՌ.—Լ. ալափ, ալավ, Երև. ալաֆ «խոտ և դարման, անասունի կեր»։

ԱԼԲՆԱԿ. անստոյգ և անծանօթ բառ, որ գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 7 և մեկնում է «կընկալ», որի ինչ լինելը անյայտ է։

Ակինեան ՀԱ 1930, 493 տալիս է բառիս աւելի լաւ ընթերցուածը՝ Բառ. երեմ. № 956 և 1017 ձեռագրերից. «Ալ ընակ կամ ընկալ»։ Սրանով բառը դառնում է ալ. իսկ «ընակ և ընկալ» նրա նշանակութիւնները։ Ակինեան կարծում է, թէ եբրայական մի անուան բացատրութիւնն է։

Ալգոնա տե՛ս Ախունա։

* ԱԼԷԼՈՒ (սեռ. ի) «աստուածային օրհներգութիւն» 3հ. իմ. ժմ. Նար. Լմբ. ալէլու (գրծ.-օf) 3հ. իմ. եկ. ալէլուիա կամ ալէլուիայ ՍԳր. որից ալէլուել «օրհնաբանել» Եփր. արմա. էջ 45։

=եբր. הַלְלוּ יָהּ Halelu Yāh «գովեցէք, փառաբանեցէք զԱստուած» (եբր. הלל hll արմատը բուն նշանակում է «լուսաւորել». հմմտ. արաբ. هلال hilāl «լուսնի մահիկ». բայց յետոյ դարձել է «փառաբանել, այսինքն անունը լուսաւոր, հռչակավոր դարձնել»). եբր. բառը յն. ἀλληλούϊα տառադարձութեան միջոցով անցել է մեզ. նոյն բառը տարածուած է նաև ամբողջ քրիստոնէական աշխարհում. հմմտ. լտ. alleluja, իտալ. ֆրանս. alleluia, անգլ. allelujah, գերմ. halleluja, ռուս. аллилуia են։—Հիւբշ. IF Anz. 10, 43։

Հները ծանօթ էին բառիս ծագման. հմմտ. Եպիփ. կիպր. (Սաղմոսների ընկերը դրուած յառաջաբանում) «Ալէլուիա՝ որպէս նախագոյն թարգմանեցին՝ գովեցէք զՏէր է՝ ըստ եբրայեցւոց ձայնին. և արդ նշանակէ ալէլու՝ գովեցէք, իսկ իա, զՏէր կամ զէն»։ Լմբ. մատ. էջ 485. «Որ է ըստ եբրայականին յամենայն լեզուս ազգաց քրիստոնէից՝ օրհնութիւն Աստուծոյ»։ 3հ. արճիշ. 60 «Ալէլուիայն օրհնեցեք զԱստուած թարգմանի»։ Տաթև. ձմ. ե. «Ալէլուն օրհնեցէք կամ գովեցէք զՏէր թարգմանի»։ Աւելի ընդարձակ՝ Տաթև. հարց. 644. «Ի յեր-

բայեցի լեզուն ալ աւէ թէ՝ գայ՝ յայտնեսցի, էլ՝ Աստուած, ուփայ՝ օրհնեցէք և գովեցէք զկենդանին Աստուած»։ Այս վերջին մեկնութիւնը ծայրից ծայր սխալ է։ Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ, Շրօդէր, Thesaur. 45 ևն։

ԳԻՐ.—Իբր եկեղեցական բառ պահուած է ամեն տեղ. նոր բառեր են՝ ալելուիա Հմշ. «ծննդեան տօնին ալելուիա ման գալը», ալելու Քղ. «այս տարի նուէր հաւաքելու յատուկ ծակոտկէն մի աման»։

*ԱԼԷՓ կամ ԱԼԻՓ «այբ տառը», ունի միայն ԱԲ։

= եբր. אלף alef, արաբ. الف alif, եթովպ. alf, թրք. elif «այբուբենի առաջին տառը»։

ԱԼԻ «առանցք, երկանաքար կամ ճախարակ». մէկ անգամ գործածուած է Փիլ. եղ. 509. «Ալի հոլովելով՝ ոչ փոխէ զտեղին, ինքն յինքեան շրջելով՝ ոչ մատչի ի բաց. նոյն օրինակ և երկին պատի յինքեան, ոչ տեղափոխութեամբ»։

Այս վկայութեան մէջ ալի անշուշտ ուղղական է. բայց ՆՀԲ կարծում է, որ կարող է նաև սեռական լինել, ուստի և նշանակում է ալ, սեռ. ալի, կամ ալի, սեռ. ալոյ։ ՋԲ ունի միայն ալի ձևը։ Պէտք է կարծել, թէ ՆՀԲ-ի ենթադրած ալ ձևը ճիշտ չէ։— Բառիս մեկնութեան համար ՆՀԲ յիշում է յն. ἄλη «թափառումն» և ἀλέω «աղալ»։

+ԱԼԻ (-ոյ,-եաց) «ալիք, կոհակ». սովորաբար յոգնակի գործածուած՝ ՍԳր. Ագաթ. բայց եզակին էլ կայ. ինչ. Կնիք հաւ. էջ 5, Պիտ. Մագ. Վրք. հց. ևն։ Սրանից են՝ ալէկոծ Ոսկ. Վեցօր. ալէկոծել Եղիշ. Պիտ. Նար. Երեմիաեան Անան. եկեղ. Նիւս. ալեակ «փոքր ալիք» ԱԲ. ալիասաստ Կրպտ. Նոր գրականից՝ ալեձև, ալեծածան ևն։ Այս արմատի հետ նոյն է՝

+ԱԼԻ (-ոյ,-եաց) «սպիտակ մօրուս կամ մազ». սովորաբար յոգնակի գործածութեամբ. ՍԳր. Ոսկ. բացառաբար եզակի ունի Ոսկ. մ. բ. 24. սրանից են՝ ալեւոր «ծեր» Ոսկ. ալեւորիլ «ծերանալ» Ծն. իե. 8. Սղ. հ. 18. Բուզ. ալեւոյթ «ծերութիւն» Ոսկ. եբր. է. ալէխառն Ոսկիփ. ալեբեկ «ալէխառն (մազ)» Խոր. ՑՀ. կթ. սպիտակալիք ԱԲ. նոր գրականից ալեզարդ, ալեհեր ևն։

= բնիկ հայ բառ. հմմտ. յն. πολιός «ալիք» (թէ՝ մազերի և թէ՝ ժայռերին բախող ծովի համար ասուած), αἱ πολιαί «ճերմակ մազեր», սանս. palitá, pálikni «սպիտակ ալիք», քրդ. پیل pēl «կոհակ», պրս. պհլ. pīr «ծերունի»։ Յունարէնը գալիս է հնխ. polio- ձևից, իրանեանները հնխ. plgo- ձևից. հայերէնն էլ ո՛չ թէ o-ն փոխած է ա, այլ, ինչպես գիտել է տալիս Հիւբշման (անձնական), ածանցում է հնխ. plio- ձևից։ Հմմտ. նաև՝ զնդ. pouruša-, paouruša- «սպիտակած (մազեր)», յն. πέλειος «ծերունի», πελιτνός «գժգոյն», πελλός «սեւագոյն», πελιός «գժգոյն, կապտագոյն, մութ», πέλεια «վայրի աղաւնի», լտ. palumbēs, հպրուս. poalis «աղաւնի», լտ. palleo «գժգունիլ», pallor «գժգունութիւն», pallidus «գժգոյն». միալ. līath, կիմր. llwyd «գորշ» հբգ. falo, գերմ. fahl, անգսք. fealo, հիսլ. folr «գժգոյն, մոխրագոյն», լիթ. paĩvas «բաց դեղին», հսլ. plavъ «սպիտակ», pelesъ «գորշ», սերբ. plâv «կապոյտ, դեղնագոյն», լիթ. pelě, լեթթ. pele, հպրուս. peles «մուկ», լիթ. pilkas «գորշ», լեթթ. palss «մոխրագոյն», ռուս. pelësyj «խայտաբղէտ», որոնց բոլորի արմատն է հնխ. pel- «գորշ, թուխ, գժգոյն ևն» (Pokorny 2, 53, Boisacq 762, Trautmann 205, Walde 555, Ernout-Meillet 689)։— Հիւբշ. 412 և 520։

ՆՀԲ ալիք «մազ» հանում է ծովի ալիքից։ Հիւնք. ἅλς «ծով» բառից, իսկ կրկին նշանակութեանց համար համեմատում է πολιός։ Վերի գեղեցիկ մեկնութիւնը տուաւ Bugge, Btrg. 9, Սարգսեան, ՀԱ 1909, 334 հլ. ողող, ուղխ, ճեղուլ, ռումեր. a, aa, ağa «ջուր», ağia «ալիք», թրք. öl, ül «ծով», ak-maq «հոսիլ» են բառերի հետ։ Klapnoth, Asia pol. 106 կցում է ֆինն. allot, օսթյ. alläk բառերին։

ԳԻՐ.—Սովորական է ալեւոր բառը. Ալշ.

Հմշ. ճալիվոր, *Երև.* ճալի՛վօր, *Մշ.* ճալվոր, *Ակն. Խրբ.* ճալվօր, *Սլմ.* խալվոր, *Տիգ.* ճոլ-վուր, *Հճ.* ճալիվոյ, *Զթ.* ճոլվիւր, ճոլվիւյ, *Ոզմ.* խալվուր, *Մկ.* խոլվիւր, *Մրղ.* խոլվիր, *Ղրբ.* ճլե՛վուր, ճլի՛վուր, ճլի՛վօր, *Վն.* խալի-վոր, *Ագլ.* ճլովիւր: *Ինչպէս տեսնւում է, բար-բառները միաձայն վկայութեամբ ցոյց են տալիս նախաձայն ճ, որ ո՛չ թէ մի նոր յաւե-լուած է, այլ նախալեզուեան r ձայնի կանո-նաւոր շարունակութիւնը. մինչդեռ գրաբարի մէջ ընկած է. հմմտ.* ճորք: *Նոյն ճ-ով ունինք միջին հյ.* ճալեորիկ *«մի տեսակ բոյս» Գա-ղիան. որ և* ալեորուկ, *սխալ գրչութեամբ* ալվորուկ *ՀԲուս. § 2959, որ Նորայր ՀԱ 1923, 60 ուղղում է* ալեորուկ. *արդի գաւառակա-նում «մի տեսակ խաղող»։ Արմատական ա-*լիf *ձևը՝ «կոհակ» նշանակութեամբ պահում է Երև.* ալիf, *իսկ «մազ» նշանակութեամբ կայ միայն զանազան ոճերի և դարձուածնե-րի մէջ. ինչ.* վեր բճեմ ալիf, վար բճեմ մօրուf *(Խրբ.) «երկու սրի մէջ ընկած»,* ալիfճ աճարգել *(Չրս.),* ալիf-մօրուf մէկ ընել *(Սեբ.) «ծերունուն հայհոյել»,* ալիfը երեսի վրայ տալ *(Տփ.) «ըժգոհութեան նշաններ ցոյց տալ» ևն։ Թրքախօս հայոց մէջ էլ կայ Ատն.* ալիf *«մօրուս», որ*

ՓՈԽ.—անցել է նաև Ատանայի թուրքերի և թրքախօս յունաց բարբառին (Արևելք 1888, նոյ. 8—9)։

*ԱԼԻԿ *«անասունի կերը» Վստկ. 211 (Ջա-ռաջին ալիկն յերեկոյէն տուր). որից* ալկել *«սնուցանել, անասունին կեր տալ» Անսիզք 79 (Եւ թէ ոք գնէ գրաստ՝ զինչ ու լինի և տա-նի յիւր տունն ու ալկէ և ունենայ յիր տունն փնչվի վաղն ու տան ջուր, նա իր է, այլ չդառ-նայ)։ Երկուսն էլ անծանօթ նորագիւտ բառ։*

=արաբ. علیق *'alīq բառից «տավարի կեր՝ որ դնում են տոպրակի մեջ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 28)։—Ուղիղ մեկնեց* Karst, *Կիլիկ. քերակ. էջ 38։*

ԳԻՌ.—Մշկ. ալիգ *«անասունի կեր», Հճ.* ալիգ *«ձիու կեր» (Թէրզեան, Ամէն. տարեց. 1924, 197)։*

+ԱԼԻՒՐ, *հնագոյն ձև է* ալեր *«ալիւր» ՍԳր. (հետևում է r հոլովման. բայց կայ նաև սեռ.* ալերոյ *Եփր. թգ. 434,* ալիւրոյ *435. յետնա-բար եղել է* ո *հլ.). ընդհանրացմամբ «որևէ նուրբ փոշի». ինչ.* ալիւր փօրձելույ *«ածուխի բարակ փոշի» Տաթև. ամ. 231. այս բառից* ալիւրաղիւթ *«ալիւրով հմայող» Մխ. Երեմ. Վահր. յայտ.* գարէալիւր *Վստկ.։*

=բնիկ հայ բառ՝ հնխ. al *«աղալ» արմա-տից. ամենամօտիկ ձևն է յն.* ἄλευρον *«ա-լիւր»։ Ճարցէ թէ հայ բառը փոխառութի՞ւն է յունարէնից, թէ նրա հետ միասին պատկա-նում է հնխ.* al=*հյ.* աղալ *արմատին, որի վրայ մանրամասն տե՛ս առանձին։* Lag. Urgasch. Arm. 904, Arm. stud. § 28, Bugge KZ 32, 40 *և* Meillet *(անձնական) համարում են թէ հայ բառը փոխառութիւն է. հին հայոց ծանօթ չէր ալիւրը. նրանք գործածում էին կորկոտ կամ ձաւար, այսինքն ցորենը պար-զապէս սանդի մէջ ծեծում և այնպէս խոշոր խոշոր եփելով ուտում էին. աղած ալիւրը ա-ռաջին անգամ յոյներից անցաւ մեզ՝ Պոն-տոսի վրայով։ Ընդհակառակը* Pictet 1, 277 *և Հիւբշ. չեն ընդունում, որ այսպիսի հասա-րակ ու սովորական մի բան փոխառութիւն լինի։ Վերջին կարծիքին ի նպաստ կարելի է յիշել բնիկ հայ.* աղալ, աղօրիf, երկաճ *ևն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս, թե չաղաց-պանութեան արհեստը սկզբից ծանօթ էր հա-յոց։—Հիւբշ. 414։*

ԳԻՌ.—Ակն. Ասլ. Գոր. Մկ. ալիւր, *Մրղ. Շմ. Սլմ. Վն.* ոլիւր, *Ագլ.* ո՛լլիւր, *Ալշ. Ախց. Կր. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ.* ալուր, *Երև. Խրբ.* ալիր, *Տիգ.* ոլիր, *Ղրբ.* ա՛լ-յէր, ա՛լլէր, *Կալաչուղ (Մարաղա)* ոլէօր, *Հճ.* էլիյ, *Զթ.* էլէյ, էլէր, *Ոզմ.* յէլօր, *Ռոմ.* լուր *(վերջինը տե՛ս Պ.քհ. Մամիկոնեան, Ռու-մանահայոց ներկան և ապագան, էջ 81)։ Նոր բառեր են* ալրտուճ, ալրմաղ, ալրոտ, ալիւր-արբի, ալրաքաքախ, ալրաշաղախ, ալրբերf, ալրաճամ, ալրեճաշ, ալրմաղել, ալրfաշ *ևն։*

*ԱԼԼԻԼՈՒՔԻԱՅ *«փոխադարձ յարաբերու-թիւն. կապակցութիւն» Պրոկղ. (Տաշեան. Մատ. մանր ուսումն. հտ. Ա. էջ 39)։ Նորա-գիւտ բառ։*

= յն. ἀλληλουχία *հոմանիշից տառադար-ձուած։*

Գտաւ և ուղիղ մեկնեց Տաշեան (անդ)։

ԱԼԽՈՋԱՑ «մշկան եղինջ, լեղակ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565, իսկ ՀԲուս. § 896 և 899՝ այս և ալխոշալ ձևով, որ թուի վրիպակ։

*ԱԼՄԱՆԱԿ «օրացոյց». ունի միայն Rivola, Բառգիրք Հայոց, տպ. 1633, էջ 5։

=իտալ. almanacco, ֆրանս. almanach, որ ստ. լատ. almanachus և ստ. յն. almanakon բառն է. այս անունով կոչում է Եւսեբիոս եգիպտական օրացոյցները. բառի բուն ծագումը անյայտ է. ոմանք դնում են արաբ. (հմմտ. սպանական արաբ. al-manākh), ուրիշներ եգիպտական յունարէն։ Իբրաէս նշանակում է «օրացոյց՝ աստղաբաշխական ծանօթութիւններով». բայց յետոյ՝ այս կարգի հրատարակութեանց մէջ աւելացան ամէն տեսակի նիւթեր և այժմ ստացել է ընդհանրապէս «ժողովածու» նշանակութիւնը։ Ըստ այսմ արևելեան գրականում ասում ենք ալմանախ (ռուսական, որ է գերմանական արտասանութեամբ) «գրական ժողովածու» իմաստով։—Աճ.

ԱԼՆԱՀԱՐԻ «բոյս ինչ». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 3։ Կայ արաբ. النهر al-nahr «սպիտակ խաղող»։

*ԱԼՈՃ (որ և ալուճ) «մի տեսակ վայրի պտուղ է Ֆր. azerole» Վամի. 155, որից ալոճի «նոյնի ծառը. Ֆր. azerolier» Բժշ։

=արևել. թրք. آلوچ aluǰ, թրք. haləǰ նոյն նշ.—Հիւբշ. 261։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ։ Մեր բառը ԳԴ համեմատում է պրս. آلوچه ālūča «սալոր» բառի հետ, որ սակայն այստեղ կապ չունի և ծագում է պրս. آلو ālū «սալոր» բառից՝ ča նուազականով։ Բայց կարելի է որ վերի թրք. aluǰ ձևը ծագած լինի նոյն պրս. բառից։ Bötticher, Arica 94 և 199 և Lag. Ges. Abhd. 44 պրս. ālū «սալոր» բառից։ Lag. Arm. stud. էջ 188 թրք. aləǰ։

ԳԻՌ.— Ախց. Երև. Կր. ալօճ, Ո. Սեբ. ալօչ, Մշ. ալուճ, Ասլ. ալէօչ, Խրբ. ՀՃ. Տիգ. ալուչ. Ոզմ. ալըչ, որից ալուչիկ, Սս. «լեռնային ալոճ»։

ԱԼՈՆ «սեղեխ, հոմանի». նորագիւտ բառ. որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բառ. երեմ. էջ 184, հոմանի բառի բացատրութեան մէջ։

ԱԼՈՋ «էգ ուլ» Ղևտ. դ. 28, 29, Թուոց ժե. 27. Նորագիւտ Մնաց. բ. լե. 7—8։

Հիւմբ. սրոջ հոմանիշից։ Lidèn, Stud. 25 լտ. alo, հհիւս. ala, գոթ. alan, հիռլ. alim «սնուցանել» բառերի հետ, իբր ընդիկ հայ, հնխ. al արմատից (տե՛ս Ալիկ), կազմուած -ոջ մասնիկով։ Karst, Յուշարձ. 406 ուլ բառի հետ միասին կցում է սումեր. lu «գառն» ձևին։

ԳԻՌ.— Մշ. ալոջ, Մկ. ալիւչ, Ոզմ. ա՛լուչ «երկու տարեկան էգ ուլ»։

ԱԼՈՑ. անստոյգ նշանակութեամբ, որից ալոցագոյն և անալոցագոյն, երկու տեղ միայն գործածուած. «Դկղաթ (գետ) անալոցագոյն և վնասակարագոյն ի գետոց է, իսկ Արածանի՝ ալոցագոյն և կենդանարարագոյն և աճեցուցանող».Փիլ. լին. էջ 10. «Ջրորձանուտ բաժանէ ընդհարմամբ զանալոցագոյն բերմունք կենցաղոյս». Սկևռ. ի Լմբ. (տպ. Սոփերք, ժե. 63)։—Հին բռ. մեկնում է անալոց «անամօթ կամ անտեղի», որ սխալ է. ալոցագոյն «սննդարար կամ պտղածին». ՆՀԲ «աղու, հեզիկ եմ», ՋԲ ալոցագոյն «քաղցրագոյն, սննդարար, պտղածին», անալոց «անամօթ, անտեղի կամ անյստակ, խոր», անալոցագոյն «վնասակարագոյն, անբեր, ժանտ, կարի անհամ», ԱԲ ալոցագոյն «հեղուկ, կակուղ», անալոցագոյն «սնունդ չըտուող»։

ՆՀԲ լծորդ հյ. աղ կամ լտ. alo «սնուցանել»։

ԱԼՈՒՃ «խոտ է բժշկական» Ամիրտ. ունի միայն Ալիշան, ՀԲուս. § 23։

*ԱԼՊՈՒՃ «հնդկական մի խոտ է կամ acorus calamus» Ամիրտ. ունին միայն ԱԲ և ՀԲուս. § 27։

= արաբ. البُجّ albuǰǰ (տե՛ս Շթայնշնայդէրի բառարանական ճոխ հաւաքածոյի մէջ, WZKM 11, 314, بُجّ buǰǰ բառի տակ)։—Հիւբշ. 262։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. § 27։

*ԱԼՍՈՒՍ «բժշկական բոյս է». Մխ. հեր. չունի ՀԲուս. հմմտ. նաև ալսուս, որ ուրիշ բոյս է։

= արաբ. السوس al-sūs «մատուտակ, ֆր. réglisse, լտ. glycyrrhiza»։—Աճ.

*ԱԼՓ կամ ԱՂՓ, ի հլ. «յոյն այբուբենի առաջին տառը» Եւս. քր. ա. Ոսկ. կող. էջ 570. որ և ալփա, աղփայ Յայտ. ա. 10, խա 6, իբ. 13։

= յն. ἄλφα նոյն նշ.։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ԱԼՓԱԲԵՏ կամ ԱՂՓԱԲԵՏ, ի-ա հլ. «այբուբեն», բաղաձայնների նմանութեամբ և աւելի սովորական դարձած՝ ալփափետ, աղփափետ, ի-ա հլ. Ոսկ. մ. բ. 24. Կոր. են. յետնաբար նաև ալփավիտ (նոր յն. β=վ, η=ի արտասանութեամբ) Վրդն. պտմ. էջ 73. ալֆավիտ Երզն. երկն. ոտ. էջ 54. առհասարակ յոգնակի գործածութեամբ։

= յն. ἀλφάβητος «այբուբեն», կազմուած է յոյն այբուբենի առաջին երկու տառերի անունով (α, β), այսպէս են նաև հլ. այբուբեն (ա, բ), վրաց. անբանի (ა, ბ), արաբ. الفبا alifba (ا ب) են. յանարէնից են փոխառեալ նաև լտ. alphabetum, ֆրանս. alphabet են։—Հիւբշ. 340։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ։

ԱԼ-Ք «խորք, խորունկ տեղ, անդունդ, անտակը» Փիլ. Սարկ. աղ. 62. Երզն. մտթ. 486, 491. որից ալուց «աւելի ներսը, խորը» Եղն. (Եզինն ձմերանի ընդ ալոց կողմն նստելոյ). սրանից է կազմուած նաև Պետրոս Դուրեանի անալի «անյատակ» բառը՝ որ գործածուած է մի անգամ իր հռչակաւոր «Տրտունջքի» հետևեալ գեղեցիկ տողերի մէջ.

Որ ժպրհի ձգտիլ՝ սուզիլ խորն երկնի,
Ելնել աստղերու սանդուխքն անալի...

Հինք. ալիf բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 222. գերմ. գոթ. hell «դժոխք», հհիս. Հէլ «դժոխոց դիցուհին», Karst, Յուշ. 417 տճկ. alčaq «ցած», alt «տակը»։

*ԱԼՔԻՄԻԱ «տարրաբանութիւն կամ բնալուծութիւն», մանաւանդ «ոսկի շինելու արուեստը» Առաք. 243. այժմ գործածական է միայն քիմիա՝ առաջին իմաստով։

= արաբ. الكيميا al-kīmyā, որից նաև ֆրանս. alchimie են։—Հիւբշ. 262։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱԽԱՁ «սպիտակ աքիս» Քաղ. առ լեհ. Ուրիշ տեղից անյայտ է։

ՆՀԲ համարում է աfիս բառի ռամկականը։

* ԱԽԱԽԻԱ, որ և աղաղիա, խախիա, կակիա «ակացիա ծառը և ուլկումիլի խէժը» Բժշ. ԱԲ. ՀԲուս. § 28։

= արաբ. اقاقيا āqāqiā «ուլկումիլի խէժ» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. բ. 535, qaraz բառը և Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 11, 273), լտ. ֆրանս. acacia, իտալ. acazia, ռուս. акація «ակացիա ծառը». բուն ծագումը յն. է, բայց մեր ձևը արաբերէնից փոխառեալ է։ Պէտք չէ շփոթել մեր ծանօթ ակացիան նախորդի հետ, որ նրա մէկ տեսակն է. կոչւում է faux acacia կամ robinier. բուն ակացիան տաք երկիրների յատուկ փշոտ մի ծառ է։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, ՀԲուս.։

[ԱԽԱԿԱՆ «տօն. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 8. բայց մի քիչ ցած գրում է ախտատրական «տօն կամ պատիկ». և ինչպէս որ մի տող առաջ գրած է ախարտուծ «ձայն ամբոխի» և քիչ յետոյ աւելի ուղիղ ունի ախտարոյծ «ձայն ամբոխի», նմանապէս աւելի ուղիղն է ախտատրական, որ թուի թէ պէտք է կարդալ ախտարական: Տե՛ս վարը ախտարf բառի տակ։]

ԱԽԱՄԱԽ «տխմար, անմիտ». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 268. Թէպէտ և ախամախ ինչ մարդիկ իցեն... և անպիտանք և ապաժամանք և անարգք և անգոսնեալք։ Կապ չունի թրք. ախմախ հոմանիշի հետ, որ է արաբ. احمق āḥmaq, ըստ որում մեր բառը աւանդուած է Ոսկեդարից։

ԱԽԱՑԽԻՐ «բժշկական մի արմատ». ունի միայն ԳԲ, որի աղբիւրն է Քաջունի, Բ. 769, որ épices, épicerie բառը մեկնում է «համեմունք, բովինճայք, ի յետնոց՝ ախայխիր»։

ԱԽԱՆԿԵԱԼ «հաստատուած, տնօրինուած». մէկ անգամ ունի Ոսկ. եփես. 677. «Կրտսեր ինչ չեն մեր իրքս, այլ անդուստ ի վերուստ մատակարարեալք և ախանկեալք»։

Բառս ունի միայն ԱԲ և մեկնում է «իբր կապով հաստատած, անօրինած», որով ուզում է աղխ, ախ բառից հանել։
Ախարտուծ տե՛ս Տրոյզ։

ԱԽԱՒԵՂԱԳԷՍ *(սեռ. -ի) «խոյակ, սիւնագլուխ» Երեմ. ծբ. 22 (երեք անգամ), Ոսկ. մ. բ. 25, Փիլիպ. 465, գրուած է նաև* ախաւելագէս, խաւեղագէս, աղաւաղագէս, աղխադեագէս *(Անկ. գիրք հին կտ. էջ 214),* ճաւեղաքէս *Ոսկ. եփես. էջ 781։*

=անշուշտ բարդուած է ախաւեղ *և* գէս *բառերից, որովհետև այսքան երկար մի բառ չի կարող արմատ լինել։ Առաջինը՝ որ հաւանաբար «սիւն» նշանակութիւնն ունի, այլուստ իսպառ անծանօթ է։ Երկրորդը՝ ըստ Թորոմանեանի (անձնական), հյ.* գէս *«մազ, վարս» բառն է. ախաւեղագէսը ներկայացնում է սեան խոյակից վեր՝ թակաղաղի տակ գտնուած մասը, որ ատամնաձև է լինում և կարող է վարսաւոր ձևի էլ առնել։ Ըստ իս* գէս*՝ յն.* γεῖσος, γεῖσσος, γεῖσσον *բառն է, որ նշանակում է «դուրս երկարած մաս, քիւ, ցիւ,* corniche*» և Երեմ. ծբ. 22 երեք անգամ գործածուած է՝ հենց ախաւեղագէս բառի դէմ։—Աճ.*

ՀՀԲ և ՆՀԲ աղխ *և* գէս *բառերից։ ՓԲ (*խաւեղագէս *բառի տակ)* խաւիղ *«բուրաստան» և* գէս *«մազ» բառերից։ Թոռնեան, Հաւրընտիր. Ա՛. 212 մեկնում է «վրայէ վրայ շատ ծալք ունեցող»։*

*ԱԽԵՍՏ *«պատուհան» ըստ Բառ. երեմ. էջ 8, որ աւելի մանրամասն մեկնում է ՓԲ «պատուհան. պահանոց՝ ուր փակեալ պահին իրք». ուրիշ բառարաններ չգիտեն։*

== պրս. آقشتا āqišta *«մառան կամ մթերանոց». նոր պարսկական արտասանութեամբ* āγeštä*։—Աճ.*

ԱԽԵՐԱԿ. *մէկ անգամ գործածում է Բուզ. դ. 5.—«Միտք ի կերպարանացն (հաւատոյ) թափուր և ունայն իբր ախերակք»։ Որից* յախերկան *կամ* յախերական*՝ նոյնպէս մի անգամ գործածուած. «Յախերկան կոտորել զաւանաւունս իւրեանց ի զոհս ճենճերոյն» Ագաթ.։ Երկուսի էլ իմաստը անորոշ է։ Հին բռ. մեկնում է* յախերկան *«անխնայ կամ ընդվայր», ՆՀԲ* ախերակ *«անշահ, անպիտան, ունայն կամ հնոտի»,* ախերական *«ի զուր, անխնայ կամ յախուռն»։ Պէտք է ուղղել* ախերակ *«յիմար, ապուշ»,* յախերական *«յիմարաբար, անմտօրէն», ինչպէս ցոյց է տալիս՝*

ՓՈԽ.—Վրաց. ახვირაკი ախվիրակի *«ապուշ, անմիտ, անխելք, տխմար»։*

ԱԽԺԻՔ *«մրուր, դիրտ» Ոսկիփ. որ և* ախժինք *Վստկ. էջ 104։*

ԱԽԻՄ, ԱԽԻՏԱՆ *«խորհուրդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 8։*

* ԱԽԻՆՈՍ *«մի տեսակ խոտ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 29, որ յիշում է նաև* ախիոս *մի ձև։*

= արաբ. اقينس aqīnus «oximum gariofil *բոյսը» (տե՛ս Շեֆթլընշնայդէրի հավաքածոյի մէջ՝* WZKM *11, 274), որ փոխառեալ է յն.* ἄκινος *«մի տեսակ ռեհան» (Դիոսկ. 3, 50) բառից։—Աճ.*

ՀԲուս. § 29 մեկնում է նախ յն. ἐχῖνος *«ոզնի» բառից, իսկ յետոյ* ախինոսը *համարելով անստոյգ ձև, մեկնում է յն.* ἔρινος *բառով, որ մի անծանօթ բոյս է՝ զանգակաձևերի ցեղից։*

*ԱԽԻՈՆ *«մի տեսակ խոտ է. վիշապագլուխ, ֆր.* vipérine, *լտ.* echium rubrum L*» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 30։*

=արաբ. اقيون *aqiūn *ձևից, որին թէև պատահած չեմ, բայց տառադարձութիւնն է յն.* ἔχιον *հոմանիշի (Դիոսկ. 4, 27). այս յն. ձևից փոխառեալ են նաև լտ.* echium, *իտալ.* echio. *յոյն բառը ծագում է* ἔχις *«օձ» ձևից, ինչպէս որ ֆրանս.* vipérine *գալիս է* vipère *«իժ» բառից։—Աճ.*

ՀԲուս. դնում է յունարէնից։

ԱԽԼԱԽՆՁՈՐ *«ձիւնծաղիկ?» Սալաձ. որ և* խալխայխնձոր *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 31 և յաւել. էջ 675։ Գտնւում է նաև նոր գաւառականների մէջ հմմտ.* Ալխա խնձոր *զօտիդ եմ (ժող. երգեր, Շիրակի երգեր, Սպ. Մելիքեան 1917, էջ 3). Կը նմանիս* ալֆա *խնձոր (անդ՝ էջ 8). ըստ Ամատունի, Հայ բառ ու բան, էջ 9 բ բլ. խլ. նշանակում է «մի բոյս՝ որ ունի բողկի նման տերևներ. տալիս է ընկոյզի մեծութեամբ համեղ պտուղներ»։ Բա-*

ոխս մասին ընդարձակ տե՛ս Նորայր, Բանաս. 1901, 97։ Ըստ Դանիէլ վրդ. Չարոյեան (Նամակ 1933, մարտ 3) Գաւաշի գաւառականով նշանակում է «Ախլաթայ խնձոր», որի կճեպ ձեն է. բառս նոյն խնձորի համի, հոտի և գոյնի պատճառաւ սիրուն աղջիկներին իբր վերադիր են գործածում։ Քրդ. էս սասում են կէճէ, տիւ դըմինի սեւախլայէ *«աղջիկ, դու նման ես ախլախնձորի» (քրդ.* սեւ *= պրս.* سیب sīb *«խնձոր»)։*

= բառի երկրորդ մասն է խնձոր, *բայց առաջին մասը անծանօթ է։*

*ԱԽԼԻՄԻԱ *«մի տեսակ բոյս.* cadmia» *Բժշ. ունի միայն* Karst, ZAPh *2, 137։*

= արաբ. القليميا al-qalimiā *(իբն-Բէյթար, էջ 314) կամ* قليميا qlīmiā *(տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ* WZKM *12, 325)։*

Ուղիղ մեկնեց Karst, *անդ։*

*ԱԽԼՍԱՋ *«մի տեսակ բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 32։*

= արաբ. اخرساج axarsāǰ *նոյն նշ. որի համաձայն հայ ձեը պէտք է ուղղել* ախլսաջ. *արաբերէնում չ ձայնը գոյութիւն չունի։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

*ԱԽՀԱՒԱՆ *«մի տեսակ բոյս է. լտ.* matricaria» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 33։*

= արաբ. اقحوان aqhavān *«նոյն նշ.» (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝* WZKM *11, 274). նոյն արաբ. բառը ըստ* Будаговъ, Срав. слов. *1, 307, նշանակում է «երիցուկ, ռուս.* ромашка»*։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԱԽՄԱՐ, ի-ա *հլ. «տխմար» Տիմոթ. կուզ. էջ 330. ՅՀ. խմ. Պիտ. Փիլ. Մագ. որից* ախմարութիւն *Փիլ. Պիտ. Մագ.* ախմարաբար *Երզն. մաթ.* ախմարագոյն *Փիլ. Պիտ. գրուած նաև* աղմար *ԱԹ.* աղամար *ԱԹ, որից* աղամարութիւն *«տխմարութիւն» Խոր. ա. 3։ Այս բառի մի քանի ոսկեդարեան վկայութեանց մէջ գործածութիւնը յետսամուտ է համարում Վարդանեան ՀԱ 1921, 110 (Բառաք. դիտ. Գ. էջ 9) և ուղղում է* տխմար:

ՆՀԲ մեկնում է արաբ. ղումր, *յգ.* աղմար: *Թիրիաքեան, Արիահայ բռ. 36 պհլ.* a-hamār *«անհամար, անհաշիւ, անգգոյշ» բառից։ Պատկ.* Драг. камни *65 արաբ.* احمر āḥmar *«յիմար» բառի հետ։*

Տե՛ս և տխմար:

ԱԽՆԹՈՐ, *գրուած նաև* աղճթոր, աղխճթոր. յախճթոր, յաղխճթոր, յաղըճթոր *«ծառայական, գռեհիկ, ստորին, ռամիկ». որից* ախըճթորագոյն *Իսիք. Վանակ. յոբ.* յաղխճթորագոյն *Փիլ. իմաստ.* աղճթորակագոյն *Փիլ. տեսակ. 14.* յախճթորագոյն *Երզն. մաթ. 390 (տպ.* ախճթորագոյն), յախճթորակագոյն, աղխճթորականագոյն *Փիլ. տեսակ. են։ Վերջինիս մէջ (էջ 18) համապատասխանում է յն. բնագրի* ἀχροθώραχες *«մի քիչ հարրած, պոռչ, հաստագլուխ» բառին, իսկ էջ 72՝ յն.* ἀνδραποδωδέστατοι *«ստրուկի՝ ծառայի վայել, կոպիտ կոշտ», լտ.* servilеs.*—Հմմտ. նաև* սաղախճթոր:

ՆՀԲ մեկնում է ախմար, աղախին, առաքուր, *տճկ.* այագ *«ոտք», հյ.* աf, աքուր, եճք, *ընդ բառերով։ Եագըճեան, Արևելք 1884 հոկտ" 17 սանս.* ճվէ *կամ* ճու *արմատից։ Հիւնք. յն.* ἀλάστωρ *«ոխակալ»։*

ԱԽՈՅԵԱՆ, *գրուած նաև* ախոյան *«քաջ, նախայարձակ կտրիճ. (*ի *հլ.) Բ. Թագ. ա. 6, Յովել. բ. 7. Ագաթ. Եղն. Բուզ. «յաղթանակ» Ոսկ. յհ. բ. 39 Շար. որից* ախոյանական *Ոսկ. ես.* ախոյենանալ *Ուռպ.* ախոյեանայարձակ *կամ ոչեալ՝* ախոյանարձակ *Արծր.* բռնախոյեան *Նար. էջ 260։*

Հիւնք. ագռնիստայf *բառից։*

ՓՈԽ.—Հայերէնից հին ժամանակ փոխառեալ է վրաց ახოვანი *«առնական, քաջ»,* ახოვანება *«առնականութիւն, քաջութիւն».* y *ձայնը վրացերէնում* v *դառնալու իբրև լաւագոյն օրինակ կարող եմ յիշել վրաց.* ბაჲრაყი բավրակի *«դրօշակ», որ ծագում է Թրք.* بیراق bayraq *համանիշից. ճիշտ նոյն ձևով էլ հյ.* ախոյեան>*վրաց.* ախովանի:— Iusti—Iaba, Dict. kurde *255 քրդ.* شراخف šerāxiw *«ախոյեան» բառը վերլուծելով* šer *«առիւծ»*+axiw, *վերջինը համարում է հյ.* ախոյեան *բառից փոխառեալ։ Բայց անշուշտ սխալ է, որովհետև* ախոյեան *բառը բարբառներում գոյութիւն չունի։*

ԱԽՈՆԴ, ի-ա հլ. «սատամոքս, փորոտիք» Փիլ. (այս ձևով գործածուած է մէկ անգամ, Մարմնոյս մեծութիւնն և որ էր ի նմա ախոնդացն). որից ախոնդաճէ, ախոնդեաճէ կամ ախոնդիճէ «նոյն նշ.» Նիւս. Փիլ. Պիտ. Մագ. ախոնդաճոտ «մաղձոտ» Բժշ. առ լեհ։

ՆՀԲ լծ. χόνδρος «կռճիկ՝ քթի, կոկորդի, մանաւանդ կրծքի մասերի»։

*ԱԽՈՌ «ձիու կամ էշի ախոռ» Սեբ. էջ 68, 95. Վրք. հց. (ՆՀԲ դնում է ո հլ. բայց չունի վկայութիւն). որից ախոռապետ Բուզ. ախոռապան Մարթին. տե՛ս և չանախոռապետ։

= պրս. آخور āxūr «ախոռ», պհլ. āxvar «ախոռ», āxvar i stōrān «գոմ», քրդ. اخور axūr «ախոռ, մսուր», աֆղան. āxōr, որոնք գալիս են զնդ. *āxvarəna ձևից և այս էլ ծագում է xvar «ուտել, խմել» արմատից՝ ā մասնիկով, ըստ այսմ ախոռ բուն նշանակում է «ուտել-խմելու տեղ»։ Իրանեաններից փոխառեալ են նաև ասոր. ܐܚܘܪ axur, չաղաթայ. axor «մսուր», արևել. թրք. اوخور ōxōr «ձիու ախոռ», օսմ. اخور áxor axər, ahər «ախոռ» (և սրա միջոցով նյն. ἀχούρι, բուլգար. yahər, yaər, əhər, avər, սերբ. hahar, har), վրաց. ախორი, ախური «ախոռ», թալմուդ. אתוריר «ախոռապետ»։ —Հիւբշ. 93։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԳ, յետոյ ՆՀԲ, Lag. և այլն։

ԳԻՌ.—Ալմ. ախոռ, Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Շմ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Տիգ. ախօռ, Երև. ա՛խօռ, Հճ. ախոր, Մշ. յախոռ, Գոր. Ղրբ. ա՛խուռ, Մրղ. Տփ. ախուռ, Զթ. ոխուէօռ, Ասլ. ախվէօր, Ագլ. ա՛խուռ, իսկ Պլ. ախըռ՝ նոր փոխառութիւն է տաճկերէնից։ Երև. Ղրբ. Ալմ. և Մրղ. տեղական թուրքերէնի ազդեցութեան տակ՝ իմաստի փոքր փոփոխութեամբ դարձել է «մսուր». այսպէս է հասկանում նաև Բառ. երեմ. էջ 216, որ մեկնում է մսուր «ախոռ»։

— ԱԽՈՌԱՆ «սրընթաց ու ահեղ (գետ)». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գործածում է Յկ. կր. էջ 47. Ելանեն բազում ակունք և լինի գետ սուր և ախօրան և մտանէ անհուն ձորն Ծիրանայ և Սառչամու։

=Ախուրեան գետի անունն է, որ վերածուել է ածականի. ձևի կողմից հմմտ. նոյն հեղինակի մօտ (էջ 50)՝ Եւ գետն գայ Ղարսայ և յԱնոյ, որ է Ախօրան։ Գետի յատուկ անունը հասարակի կամ ածականի վերածուելու օրինակ է նաև յն. Ἄναυρος «գետ Թեսալիայում» և ἄναυρος «անձրևներից վարարած գետ, հեղեղ». հմմտ. նաև փխբ. «ամէն գետ կամ ջուր» (Boisacq 60)։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ նոր բառեր, հտ. բ. էջ 91։

*ԱԽՈՐԺ, ի հլ. «հաճելի, հաճոյական» Ագաթ. «հաճոյք», ախորժակ, յօժարութիւն» Յհ. կթ. Յանայ. Յհ. իմ. «դժուարին!» Մագ. գամագտ. որից ախորժակ «քաղցր, հաճելի» Շար. Յհ. կթ. Նար. «մտադիր» Փարպ. «սրտի բերմունք, ցանկութիւն» Խոր. Յհ. կթ. «գործ, զբաղմունք» Փիլ. Խոր. Պիտ. (Նոր գրականում «մասնաւորապէս՝ ուտելու և ընդհանրապէս՝ մի բան անելու փափագ, ցանկութիւն»). ախորժական «հաճելի» Ոսկ. Եզն. ախորժել «սիրել, փափագել, հաւանել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. (կայ նաև ախորժալ Փարպ. Ոսկ. յհ. ա. 24. ախորժիլ Մագ. ժա), ախորժութիւն Ոսկ. մտթ. և Եփես. ախորժակութիւն Դիոն. Փիլ. անախորժ Նար. Մագ. անախորժական Ոսկ. մ. գ. 14. չախորժական Եզն. չարախորժակ Պիտ. բարեախորժ Եզն. մարմնախորժ Թէոփ. խ. մկ. յարախորժելի Նար. յօժարախորժ Սարկ. աղ. Գր. հր. մարդաչախորժ «անմարդասէր, մարդատեաց» Ոսկ. ես. 154 (գրուած է մարդաչախոժ)։

=Իրան. *ā-xuarza- ձևից, որ կազմուած է ā մասնիկով *xuarza-բառից. հմմտ. պհլ. سرسلوا xvārak կամ xvālak<*xuarδak<xuarza-ka «քաղցրութիւն, երջանկութիւն», xuarzist «քաղցրագոյն», զնդ. xuarəzišta— (գերադր.) «ամենաքաղցր, ամենահամեղ», օսս. xorz «լաւ», պրս. خوالیدن xvālīdan (*xuarδ<*xuarz) «ճաշակել, համ առնել», خوالی xvālī «կերակուր», خوالیگر xvālīgar «խոհարար» (Horn § 500, Bartholomae, Altir. Wört. 1874)։ Վերջին պրս. բառերի վրայ տե՛ս և խոհ։

Բագրատունի, Քերակ. զարգ. 1470 իբր անխորշ, անխորշելի։ Հիւնք. յօժար բա-

ոյց։ Коршъ, Թրգմ. Մշակ 1914, № 122 հպրս. *xwardya ենթադրեալ ձևից։ Ուղիղ մեկնեց Nyberg, Hilfsbuch d. Pehlevi II, էջ 137։

*ԱԽՈՒՆԱ, գրուած նաև աղխունա, ալկունա, արխունա «մի տեսակ արաբական ծաղիկ», որ Շէհրիմանեան համարում է «sinapi silvestris, վայրի մանանեխ»։ Մէկ անգամ ունի Խոր. աշխ. 612. «Երջանիկ Արաբիա. իւղք անոյշք ի նմա և ծաղիկ վեշտասան. հալի, չամու, մաղապ, խալոկ, քթի, աղխունա, խալար, բուխատ, նարգոս, բալասան, բան, լամիկ, նարան, վարդ, մանուշակ, մարզգուշ», (Հրատ. Պատկ. 1877 էջ 22)։ Աղխունա բառի տեղ մի ձեռագիր ունի դհունաղհունար, որ արաբ. دهن الحناء duhn-al hinnā «հիմնայի իւղ» բառից փոխառեալ է։ Սրա համեմատ Lag. Arm. Stud. § 62 ախունա բառը հանում է արաբ. الحناء al-hinnā «հինայ» ձևից (հմմտ. Pott, ZKM 7, 131, ἀλχάν, ἀλχάννα)։ Այս մեկնութիւնը ստոյգ չէ։ Ստոյգ մեկնութիւնը տալիս է Պատկանեանի յիշած ձևերից երրորդը. պրս. اكحون akhūn, արաբ. اقحون aqhūn «երիցուկ, chamaemelum», կամ արաբ. احكونه axkūna "dactylus crudus" (Խոր. աշխ. հրատ. Պտկ. էջ 57)։ Շթայնշնայդերի մօտ՝ WZKM 11, 274, կայ արաբ. اقحوان որ տե՛ս վերը ախճաւան ձևի տակ։ Բառ. երեմ. յաւել. 565 ունի ալգոնա «խոտ» բառը, որ ուրիշ բան չի կարող լինել, եթե ոչ վերի ալկունա ձևի տարբեր մէկ ընթերցուածը։

ԱԽՍՐԹԱՄԱՐ «մի տեսակ հարկ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Անիի անթուական մէկ արձանագրութեան մէջ (տե՛ս Վիմ. տար. 221)։

*ԱԽՏ, ի հլ. «հիւանդութիւն» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 4. որից ախտաբեկ Ոսկ. Փիլ. ախտաբեր Կոչ. ախտաճալած Ագաթ. ախտաժէտ ՍԳր. ախտանալ ՍԳր. ժանտախտ Ոսկ. յհ. բ. 11. չարախտավոր Ագաթ. ախտացոյց (նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 102. ախտաքաղ «հիւանդութիւնները ջնջող» Սամուէլ. 65 (սխալ տպուած աղտաքաղ). նոր գրականի մէջ բազմաթիւ բժշկական բառեր. ինչ. թոքախտ, այտուցախտ, գեղձախտ, ճնղախտ, շաքարախտ, ծովախտ, շնախտ, շնախտաբոյժ, ախտանիշ. ախտաբան, ախտաբանական, ախտաբանութիւն, ախտահանել, ախտահանիչ, ախտահանութիւն ևն։ Հետևելով յն. πάθος բառին, ախտ նշանակում է նաև «կիրք, ներքին բերմունք, մոլութիւն» Սեբեր. ժղ. գ. 2. Խոր. Փիլ. Նիւս. (այս իմաստով գործածական է յատկապէս նոր գրականում՝ իբրև առանձին բառ). որից ախտակիր Սարկ. Շար. ախտակրել Շար. Սարգ. Աթ. Համբ. Նար. ախտակցիլ «կարեկցիլ, գթալ» Խոր. Լմբ. ախտակցութիւն «գութ, կարեկցութիւն» Աթ. Աճառ. Շնորհ.—ԱԲ ունի ապախտ տեղիք «սրբազան վայրեր» բառը, որ ապախտ «ապերախտ» բառի հետ գործ չունի և կազմուած է ախտ բառից՝ ապ բացասականով։

=պհլ. axt «յոռի, տգեղ, հիւանդ, 2. դարշելիք, ապականութիւն», զնդ. axti «աղտեղութիւն, հիւանդութիւն, ախտ» = սանս. aklú։ —Հիւբշ. 93։

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch. Arm. 953։ Հիւնք. կատաղի բառից։

ԳԻՒ.—Ախց. ախտ «մոլութիւն, բարոյական պակասութիւն», Ակն. ախդ, Սեբ. ախթ, Զթ. օխդ, ոխդ «վատ հիւանդութիւն»։

*ԱԽՏԱՐ, ի-ա հլ. «աստղ, բախտ, աստեղահմայ ժամագէտ» (միայն յոգնակի գործածուած) Եփր. արմաւ. 52. Շիր. Տօմար. գրում է նաև աղթարք՝ որ սխալ ձև է, ինչ. բաղդ՝ փոխանակ գրելու բախտ: Սրանից են ախտարակ «ընախօս, փիլիսոփայ» Եւս. քր. բ. 200. «ընութիւն» Փարպ. յախտարակաց «ի բնէ, բնականից» Ոսկ. Սեբեր. (գրուած ախտարակայ Երզն. մոթ. 209), վատախտարակ «թշուառ, որ է չար աստղի տակ ծնած» Եղիշ. հմմտ. նաև ախտարմոլ և ապախտար բառերը։

=պհլ. axtar «կենդանակերպ, համաստեղութիւն», պրս. آختر āxtar «աստղ, բախտ», بداختر badāxtar «չարաբախտ, վատախտարակ», պարսկերէն ձևի նախաձայնը կարող է հնչուել թէ՛ a և թէ՛ ā։—Հիւբշ. 93։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԳ, յետոյ ՆՀԲ, Spiegel BVS 5, 398 ևն։

*ԱԽՏԱՐՄՈՂ *կամ նաև* ախտարմող, ախտարմաղ, ախտարմախ, ի-ա *հլ.* «աստղերը դիտելով գուշակութիւն անող». *երկու անգամ միայն գործածուած է. մին՝ Խոր. բ. 67 և միւսը՝ Շիր. բոլորն էլ սխալ գրչութիւններ են և պէտք է ուղղել* ախտարմար:

=*պհլ.* axtarmār *«աստեղագէտ, աստղաբաշխ», որի հետ հմմտ. պրս.* axtar-šumār, sitāra-šumār, *պհլ.* starušmar *և հյ.* աստեղաճշմար. *բոլորն էլ կազմուած* axtar, sitāra, աստղ *բառից և գնդ.* mar=*ասնս.* smar, *պհլ.* ušmurtan, *պրս.* šumurdan=*հյ.* ճամարել *բայից. նոյն արմատից է նաև հյ.* ճշ-մար: *Ուրեմն բուն իմաստն է «աստղերը հաշւող»։—Հիւբշ. 94։*

ՆՀԲ մոլեալ յախտարս: *Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ.* Матеріалы *1, 7: Հիւնք.* ախտար+*մող=պրս.* mōγ *բառերից։*

Ախտապատին *տե՛ս* Ակրապաղին:

ԱԽՐԻՋԱՆ *«մի տեսակ անուշահոտ և գեղեցիկ ծաղիկ է» Մխ. առ. (4 անգամ յիշուած). ՀԲուս. § 35 ըստ Շէհրիմանեանի համարում է «լտ.* tropoelum, *ֆր.* capucine*» կոչուած ծաղիկը։*

ԱԽՐԻՃԱՆԱԿ *«կզմուխ բոյսը». ունի միայն ՀԲուս. § 3273, որ և աւելացնում է. «հին և ընտիր անուն... ո՞ւր և ումէ նախ յիշուած լինելն յայտնի չէ ինձ»։*

ԱԽՑԻՓԵՆՑ *կամ* ախցիփեղց, աղցիփեղց *«թալամորթ, վարքով անկարգ» (հակաթոռ կաթուղիկոսների համար ասուած) Վրդն. պատմ. տպ. Վենետ. էջ 52։ Սրա հետ նոյն է* ցղրեղ, *տե՛ս առանձին։*

ՆՀԲ աղց բառից՝ կրկնութեամբ։ Այտընեան, Քնն. քեր. էջ 262 տեղ. abuqsubuq *հոմանիշից հայացեալ է համարում գւռ.* ափեղցփեղ *ձևը, առանց անդրադառնալու* ախցիփենց *բառի վրայ։ Ս. Մխիթարեան, Բիւրակն 1898, 789 հայերենից փոխառեալ է դնում էնգիւրիի բարբառում գործածական* apuksupuk, apursupur *ձևերը, որոնք ուղղակի թուրքերէնից են փոխառեալ։*

ԳԻՒ.—Ասն. ախցփէնց *(գրուած է* աղցըեղց՝ *Արևելք, 1888 նոյ. 8—9). Ջղ.* ափխցըփեխ, ափխցըփխց, *Ախց. Երև. Նխ. Պլ. Տփ.* ափէխցփէխ, *Ղրբ.* ափէղցփէղ։

+ԱԾԵԼ *(ածի, ած). առաջին և նախնական իմաստն է 1) «բերել», որից այլևայլ եղանակաւորումներով ծագում են հետևեալ երկրորդական նշանակութիւնները. 2) փոխադրել, վարել, տանել. 3) շարժել, հասցնել, վերածել. 4) յեղյեղել, ասել. 5) պատել, բոլորել, վրան կապել, հագնել, շինել. 6) լցնել, կաթեցնել. 7) զարնել (ապտակ, սուր ևն). 8) կատարել, անել. 9) աւելացնել, յարել. 10) բանել, ձեռքակալել. 11) սիրտ՝ սէր շահել, յանկուցանել.—այս բոլորը հին և ընտիր են. յետնաբար ունինք նաև 12) կթել, վիրյել, սափրել. 13) բուսցնել. 14) նուագել. 15) ձու ածել։ Այս նշանակութիւնները ոսկեդարեան ածանցներում էլ գտնւում են։—Այս բոլոր նշանակութիւնները իրար հետ անձուկ կապերով կապուած են. նման եղանակաւորումներ գտնում ենք նաև օտար լեզուների մէջ. ինչ. յն.* ἄγω, *բացի «բերել» նշանակութիւնից, նշանակում է նաև «փոխադրել, տանել, առաջնորդել, վարել, իրեն քաշել, յանկուցանել, յիշել, միտքը պահել, պատ քաշել, փոս՝ ջրանցք շինել ևն».* ἀγωγή *«փոխադրութիւն, մատուցում, տանել, ջրի ատուցալ, մեթոդ, երգ, մեղեդի, ծիլ, ընձիւղ ևն», լտ.* ago *«փոխադրել, տանել, վարել ևն», պրս.* burdan *«տանել, խաղի մէջ յաղթել, անունը յիշել, ասել, ժամանակ անցկացնել ևն», լտ.* agé *(հրամ.) «ո՛ն, աղէ՜, առա՛, խօսի՛ր, գնա բանիդ ևն», հյ.* բերել *«գրել, բուսցնել (որից* բերք*), համբերել, վարել, քշել», թրք.* getirmek *«բերել, բուսցնել, պտուղ տալ, ծնել ևն», ռուս.* нести *«բերել, տանել, ձու ածել» ևն։—* Ածել *բայի այս նշանակութիւններից յառաջ են գալիս հետևեալ բառերը.* առածել *«պարտել, դառնալ» եղն. Ոսկ. ես.* յածել *«ման գալ» ՍԳր. եւս. քր.* յածումն *ՍԳր. Փարպ.* ածանել *«հագնել» Սղ. դր. 1.* ած *«ծիլ, ընձիւղ» Վեցօր. (տե՛ս Վարդանեան, Բառաքն. դիտ. բ. 10),* ածու *«պարտէզի մէջ հողի մշակուած փոքր բաժանմունքներ» Սեր. իդ. 41. Խոր.* ածուենի *«ածուի մէջ բուսած» ԱԲ.* ածելի *«մազերը կտրելու, ածիլելու գործիք» ՍԳր.*

Ոսկ. ես. ածելել «մազը կտրել» Ցայսմ. (Նոր գրականում ածիլել). ա՛ծ «շո՛ւռ արա, բե՛ր ի մէջ, աղէ՛» Թր. քեր. (թրգմ. յն. ἄγε հոմանիշից). ածողել «առնել տանել» Մագ. և Երզն. քեր. ածանցիլ Երզն. և Թր. քեր.=յն. παράγομαι (որից նոր գրականում ածանցիչ), առածանել, զառածանել «խոտորել, եղծանել, ապականել» ՍԳր. Սեբեր. Վեցօր. Ոսկ. նուազածու Դատ. ե. 11, ծաղրածու Ոսկ. մ. և Եփես. զօտիածու Դ. Թագ. գ. 21, զօտեւած Ոսկ. ա. տիմ. խնամածութիւն Ոսկ. մ. ա. 13. խօրհրդածել ՅՀ. իմ. Յճխ. մտածել Պիտ. Նար. և ուրիշ շատ ձևեր արդի գրականում, ինչ. արտածել, վերածել, արտածութիւն, ներածութիւն ևն։

= հնխ. ag-¹ արմատից, որի ներկայ առաջին դէմքն է *ag¹ō. համմտ. յն. ἄγω, լտ. ago, սանս. áǰāmi, զնդ. azāmi, հպրս. —aǰatā, հհիւս. aka, հիռլ. (ad)—aig ևն, բոլորն էլ «բերել, տանել, վարել» նշանակութեամբ։—Հիւբշ. 412 (տե՛ս Pokorny I, 35 Boisacq II, Ernout-Meillet 23, Walde 21)։

ՆՀԲ «ած=որպէս յն. ἀγωγή», իսկ տաճիմ բառի տակ ածել=լծ. յն. ἄγω, որ ուղիղ մեկնութիւնն է։ Ուղիղ մեկնեցին նաև Windisch. 13, Gosche 21. վերջինը բացի սանս. aǰ=հյ. ածել համեմատութիւնից՝ դնում է նաև փռիւգ. ἄζενον, ἄζενα «մօրուս», սանս. aǰina «կաշի, մորթ»՝ մեր ածիլել բառի հետ, որ Lag. Arm. Stud. § 37 մերժում է։ Հիւնք. ածել «բերել»=յն. ἄγω, ածել «կտրել»=պրս. āzdan «խթել դաշոյնով՝ սեղովս՝ իբր տարբեր արմատ, իսկ զառածանիլ՝ արածել-ով։ Karst, Յուշարձ. 417 ածելի դնում է թաթար. aš, is, kaš, kas «քերել» արմատի հետ։ Սանտալճեան, ՀԱ 1913, 406 խալդ. iziei «երկիր» դնում է այս արմատի հետ։

ԳԻՌ.— Տեղի տալով բերել հոմանիշի առաջ՝ նոր բարբառներում սովորաբար պահուած է միայն «ձու ածել» նշանակութեամբ. այսպէս՝ Ջղ. Սլմ. Վն. ածել, Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Մրղ. ածէլ, Շմ. Տփ. ածիլ, Ագլ. ա՛ծիլ, նա՛ծիլ, Ալշ. Հճ. Մշ. Սչ. աձել, Ակն. Կր. Ննխ. Պլ. Սեբ. աձէլ, Զթ. Խրբ. Հմշ. աձիլ, Ասլ. աձէ՛լ, Ոզմ. ըծէլ, Մկ. ըծիլ, Շտ. ծել, Ռ. նաձէլ, Տիգ. հmձէլ։ Ուրիշ նշանակութեամբ են Ագլ. Երև. Ղրբ. Շմ. Ջղ. Տփ. «ջուր լցնել, նուագել», Շտ. Ոզմ. «լցնել»։—Ածու ձևն ունին Ագլ. Վն. ածու, Ալշ. աձու, Ոզմ. ա՛ծօ, իսկ Զթ. աձուկ (սեռ. աձվից), Խրբ. mձուկ, Հմշ. աձուկ և Կս. աձվիկ «բանջարանոց»։ ՆՀԲ և ՋԲ իբր գւռ. բառ ունին նաև արծու, արծուն։—Ածելի բառը պահած են Տփ. ածիլի, Հմշ. աձիլի, Խրբ. Կր. աձըլի, Ասլ. աձըլի, աձըլիւ, Տիգ. mձըլի, Երև. ածլի, առծըլի՛, Նբ. արծըլի, Ալշ. Մշ. արձըլի, Ոզմ. ա՛րծըլէ՛, Մրղ. արծօլու, Ագլ. ծէ՛լի, Գոր. Ղրբ. Շմ. ծիլի. իսկ Սչ. միայն բայը աձըլել (չկայ «ածելի»)։—Թրքախօս հայոց մէջ այս արմատից պահուած կայ Ատն. մուզմունկ «մտածմունք»։—Նորակերտ գաւառական բառեր են՝ ածած, ածած-գցած, ածած-մածած, ածան, ածուկ կամ ածական, ածաման, ածելուկ, ածելքոյն, ածեր «նորատունկ այգի», ածիկ, ածմծել, ածոց անել «ջարդել», ածլել «ցրտի կծելը մարդկանց երեսները» ևն։

ՓՈԽ.—Վւռ. ածեր «նորատունկ այգի» բառից է վրաց. ხძერი "лесокъ, кустарникъ" (Չուբինով² 498), իսկ ածելի բառից ուտ. ծի՛լի (որ և Ղրբ. ծի՛լի)։

ԱԾՈՒԽ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ) «քօմուր» Ագաթ. որից ածխակէզ «հրակէզ» Արծր. բ. 1. ածխանալ «ածուխ կամ մոխիր դառնալ» Փիլ. յովն. 602 (ձեռ. ածղանալ). այս օրինակներում ածուխ նշանակում է «մոխիր կամ կըրակ»։ Վերջին նշանակութեամբ պէտք է հասկանալ նաև Բուզ. Գ. ի. «Տեսէք ածուղ, որով երկաթ շողացուցուք... բերին ածուղ, որով խարէին զաչսն Տիրանայ»։ Ածուխ բառը Ողբ. եղ. 8 գործածուած է «մուր» իմաստով. «Թխացան քան զածուխ տեսիլք իւրեանց (յն. ἀσβόλην, որ է մուր)»։ Նոր գրականում և բարբառներում գործածական է միայն «ածուխ» իմաստով, որից fարածուխ, նանfածուխ, փայտածուխ, ածխագործ, ածխանոց, ածխավաճառ, ածխավաճառանոց, քնածուխ, ած-

խաճաճf, ածխաքքու, ածխակոյտ, ածխային են։ Բառի հնագոյն ձևն է ածուղ, ինչպէս կայ գործածուած չորս անգամ Բուզ. Գ. ի և այլուր. ղ ձայնը գտնուելով բառի վերջում և թերևս ազդուելով ծուխ բառից՝ դարձել է յետոյ խ. այսպէս է ընդունում նաև Հիւբշ. Die altarm. Ortsnamen. 395 ծան։

Նախ Klaproth, Asia pol. 102 մեկնեց ան+ծուխ:

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 206, էմին, Քեր. 1846, էջ 37, Բագրատունի, Ջարգաց. էջ 672, § 1470, որից նաև Երեմեան, Բազմ. 1898, էջ 480, 545 մեկնում են ա բացասականով՝ ծուխ բառից, իբր ա-ծուխ (ծուխ չունեցող)։ Տէրվիշ. Նախալ. 60, 128, Müller WZKM 8, 361 սանս. āṅgāra, պրս. angišt, լիթ. anglis, հոլ. ągli «ածուխ» բառերին ցեղակից։ Այս մեկնութիւնը Հիւբշ. 412 սխալ է գտնում։ Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գր. Ա. 191 պրս. آزخ āzax կամ آزغ āzaγ «հոտեցեալ այրելի ճիւղք որթոց»։ Նոյնը նաև Մէնէվիշ. ՀԱ 1896, 183 և 1897, 244, 248, որ մերժում է Հիւբշ, էջ XX ծան։ Մէնէվիշ. այնուհետև ՀԱ 1905, 347 համեմատում է ածուղ= ռուս. уголь, գերմ. Kohle «ածուխ», Հիւնք. ծաղիկ բառից։ Կուրտիկեան, Ճէրիտ. շարգ. № 3273 պրս. աւսուղտէ «երտ»։ Pederien ՀԱ 1905, 348 համեմատելով հոլ. ռուս. սնս. ձևերի հետ, աւելի հակամէտ է ընդունելու իբր= գերմ. Kohle, իռլ. gual «ածուղ»՝ ղ ձայնով, առանց կարենալու բացատրել խ ձայնը։ Ածուխ բառի պատմութիւնը արել է Կէտիկեան ՀԱ 1905, էջ 346—8։ Վերջին անգամ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. դընում է պրս. اسوخ āsūx «չվառած, չեփած»։

ԳԻՌ.—Ռ. ածուխ, Գոր. Ղրբ. ա՛ճածուղ, Հճ. աճածող, Նբ. աճածուխ, Երև. ա՛ճածօղ, Շմ. հաճածուղ, աճածող ձևն ունի արդէն էֆիմ. 258։ Նոր բառերն են ածխաքաճաf, ածխակոք «երտ»։

ՓՈԽ.—Լազ. ծոլա, մծոլա «մուր», համմտ. վերը ածուխ «մուր». նաև Պոլսահայ ժաժկալեզուով մուր նշանակում է «ածուխ» (Աճառ. Արրտ. 1911, 419)։ Հյ. ածուղ ձևին նման է հնչում ուտ. ծիլ «վառ ածուխ, պող», որ փոխառութի՞ւն է արդեօք, թէ հին կովկասեան մի բառ։

*ԱԿԱԴԵՄԻԱ «գրագէտների, գիտունների և գեղարուեստագէտների կաճառ». նոր բառ է, որից և ակադեմական:

=յն. 'Ακαδήμεια կամ 'Ακαδημία. այս անունով էր կոչւում աթենացի հերոս 'Ακάδημος-ի պարտէզը՝ Աթէնքի մօտ. այս պարտէզումն էր ուսուցանում Պլատոնը, որից էլ պլատոնական փիլիսոփայական դպրոցը ստացաւ իր անունը. աւելի յետոյ ակադեմիա բառը աւելի ընդհանուր նշանակութիւն ստացաւ, և տարածուեց բոլոր եւրոպական լեզուների մէջ։

*ԱԿԱՀ «տեղեակ» Ոսկ. մտթ. բ. 17. Գաղ. եւ. Սեբեր. 171. Փիլ. լին. 203. Կնիք հաւ. 340. Երզն. մտթ. 351 (տպ. ակեահ). Մագ. ոտ. Անան. մոկ։

=պրս. آگاه āgāh, պազ. āgāh, պհլ. ākās «գիտուն, հմուտ». ծագում են զնդ. kas, սանս. kāç «նայիլ, նկատել» արմատից. համմտ. նաև օսեթ. khaçun, khäçün, թրք. ağyah «տեղեակ», չաղաթ. agah «ուշադիր»։—Հիւբշ. 94։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Müller SWAW 42, 250 են։

ԳԻՌ.—Մկ. Վն. ակախ «արթուն». Նոր բառեր և ձևեր են ակաճիլ Շտ. Մկ. «Արթնանալ, ուշքի գալ, հասկանալ», ակաճ չունիմ «տեղեկութիւն չունիմ» (Ազգ. հանդ. իդ. 142), ակաճ չտանիլ Մկ. «քունը չտանիլ, չկարենալ քնել», ակաճցնել Շտ. «քնից արթնացնել»։

ԱԿԱՂՁ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ակաղձեալ (գրուած նաև ակըղձեալ), ակաղձուճ «լի, լեփ-լեցուն» Ոսկ. Վեցօր. 130, 153. Պատմ. աղէքս. 154. Պիտ.։

ՆՀԲ դնում է յեղց «լի» բառից (տե՛ս անդ. յեղց)։ Հիւնք. եկեղեցի-ից։

*ԱԿԱՄԱՅ, ի հլ. «իր կամքին հակառակ, չուզենալով» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ., որից ակամայցեալ «ակամայ սխալած» Թուոց ժե 28. յակամայց (այժմ ակամայից) Փիլ. ա-

կամայաքար՝ *Ոսկ.* ակամայութիւն *«բռնաբարութիւն» Կանոն. Սարգ.*։

=*պհլ.* akāmak *«անվճռական», պազ.* akām *«ակամայ», սանս.* akāma *«ակամայ, չուզելով». Հայ բառը անշուշտ իրանեան փոխառութիւն է՝ ա բացասականի պատճառով. բնիկ հայ կերպարանքի տակ պիտի լինէր* անկամ: *Տե՛ս և* կամք։—*Հիւբշ. 164*։

ՆՀԲ. (կամայ *բառի տակ) սանս.* ախամա: *Ուղիղ մեկնեցին* Spiegel, Gram. Huzv. *էջ 187 և* Lag. Arm. Stud. § *39*։

ԳԻՌ.—Սեբ. Սչ. ագամա *«ակամայ», իսկ Մկ.* նոկմմոկա *«անակնկալ կերպով»*։

Ականատ տե՛ս Ակն։

Ականատու տե՛ս Ակն։

ԱԿԱՆԴՈՒԿ *«աստամ հանելու մի տեսակ խոտ» Բժշ. գիտէ միայն ՀԲուս. § 38, որ և յաւել. էջ 675 ասում է թէ «գըրուած է ևս* ակընդուն, *որ գուցէ սխալ ըլլայ. բայց գրողն կ՚իմացնէ՝ որ կաղնչան է»։ Նորայր, Բանաս. 1901, էջ 99 կարծում է թէ գուցէ լինի ֆրանս.* acanthe? *Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյում կայ արաբ* اقنتيون acanthium *(WZKM 11, 274)։ Բայց թերևս ուղղելի է* ականջուկ, *որ տե՛ս* ականջ *բառի տակ*։

+ ԱԿԱՆՋ *«լսելիք» ՍԳր. հների մօտ գործածում է մի՛միայն իբրև յոգնակի* ունկն *բառի (հմմտ.* ակն—*աչք), ի-ա հլ. յետնաբար նաև եզակի և ի հլ. (ըստ այսմ Եզեկ. Գ. 10* Լո՛ւր ականջովք քովք՝ *ուղղելի է* ականջօք, *սխալը յառաջացած է յաջորդ բառի ազդեցութեամբ)։ Այս բառից են կազմուած* ականջալուր *«ականջովը լսած» Բ. պետ. բ. 8. Կիւրղ. Ոսկ.* ականջատ *«ականջը կտրած» Ղեւ. իա. 18, իբ. 23.* ականջամուտ *«մի տեսակ միջատ» Կանոն.* ականջբող *«ականջի բլթակ» Մխ. բժշ.* ականջկրկիր *«ականջ խառնելու գործիք» Վստկ.* մեծականջ *նոր. աշխ.* մկնականջ *Գաղիան.* ականջել *«լսել, ականջ դնել» նոր. Գ. 65. Լծ. կոչ. որ և* չականջել *Փիլ. տես. 28,* չականջանել *Փիլ. ժ բան. 234, նոր. պտրգ.* չականջանալ *Տօնակ.* սկանջնել *կամ* սկանջել *Արշ. Հին բռ. (Բառ. երեմ. էջ 242 ունի* չականանչել, չալպկանանջել *ձևերով). ըստ Լամբրոնացւոյ ձեռագրին և ըստ կրկին տպագրութեանց՝ նոր. Գ. կե ունի* սականչել. *այսպէս նաև տպ. Տփղիսի 1913. ուրիշներ դնում են* ականչել: *(Տե՛ս նաև Քննասէր Նորայրի, Բ. էջ 53)։—Բոյսի անուններ են* ականջախոտ *և* ականջուկ *(ՀԲուս. § 39, 40). վերջինը գըրուած է նաև* ակնտակ, ակնեւտուկ՝ *Սալաձորեցու մի քանի ձեռագրերում, որ ՀԲուս. § 45 տարբեր բառ է կարծում, իսկ Նորայր, Բանաս. 1901, էջ 99 աւելի հարազատ մի ձեռագրով ուղղելով* ականջուկ՝ *համապատասխան է դնում տճկ.* qulag otu *ձևի*։

=ունկն, ունկան *բառի երկակին է, ճիշտ ինչպէս* աչք *երկակին է* ակն *բառի. երկուսն էլ հին հայերէնի մէջ կորած երկակի թուի վերջին հետքերն են. սրա համար է որ թէ՛* աչք *և թէ՛* ականջք *չունին եզակի. եզակիներն են* ակն *և* ունկն: *Զևապէս շատ այլափոխուած է* ականջք *և ստուգաբանօրէն դժուար բացատրելի. ազդուելով* աչք *բառից սա էլ ստացել է* չք *յաւելուածը, որ յետոյ դարձել է* ջ՝ *նախորդ ռնգականի պատճառաւ*։

Klaproth, Asia pol. *103, հյ.* ունկն, *լեզգ.* an, een, hanka *համանիշների հետ.*

Windisch. *8 դնում է յն.* ἀκούω *«լսել». բառի հետ, որ մերժում է* Lag. Arm. Stud. *§ 41*։ *Տէրվ. Նախալ. 59* ունկն, անգեղ *բառերի հետ հնխ.* ak, ank *«ծռել, կորանալ» արմատից. հմմտ. սանս.* anč *«ծռել», յն.* ὄγκος *«կոր, ճանկ», լտ.* uncus, angulus։ *Հիւնք.* կանչել *բառից*։ Patrubány SA *1, 188 յն.* ἀκούω, *իսկ* ան *և* ջ *մասնիկ. ինչ.* վիպասա՛ն *և* անուր՛ջ: *Ուղիղ մեկնեց* Meillet ZAPh. *հտ. 1, էջ 147*։ *Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 85, ըստ Մառ մինգր.* ყუჯი *կուջի, վրաց.* ყური *ղ՚ուրի համանիշների հետ*։

ԳԻՌ.—Մկ. Վն. ականջ, *Ոզմ.* ա՛գանջ, *Ակն.* ագօնջ *(յգ.* ագըժվի*), Երև. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* անգաջ, *Ախց.* անկան, *Մշ.* անգանջ, *Տփ.* անգան, *Ասլ.* ա՛գաչ, *Ալշ.* յանգաջ, *Նբ.* հանգաջ, *Զթ.* անգէջ, *Ագլ.* ան՛գուն, *Հին Գղ.* ա՛նգ՛ուն, *Տիգ. հճ.* mնգmջ. *Ալմ.* mնգ՛աջ, *Մրղ.* mնգ՛mն, *Ղրբ.* անգուն, անջուգ, *Ջղ.* անգոն, *Հւր. Ճմ.* անգօջ, *Հմշ.* օնգօջ. *կան նաև*

բազմաթիւ բարդութիւններ և ածանցներ, ինչ. ականջագինդ, ականջակոթ, ականջղմակ, ականջարել են, որոնց մասին տե՛ս Գւռ. բառ.։

*ԱԿԱՌՆ «բերդ, ամրոց» Ա. մկ. Թ. 52, 53, Ժ. 6. որից ակառանք (միայն սեռ. ակառանց) «բերդականները» Ա. մակ. Ժգ. 7, Բ. մակ. Ժե. 31. ուրիշ տեղ գործածուած չէ։

=յն. ἄκρα «գղեակ» բառից, որից փոխառեալ են նաև ասոր. اقرا aqrā, արաբ. عقر ʻaqr, عقار ʻaqār «կալուած», վրաց. ակրա, ակարա «սարաւանդ»։ Յոյն բառի իսկական նշանակութիւնն է «ծայր», յետոյ «գագաթ, լեռան բարձունք», որից էլ «գղեակ կամ բերդ». հմմտ. նոյն արմատից ἀκρόπολις «միջնաբերդ, բուն՝ ծայրաքաղաք»։ Հայերէնի մէջ ն վերջաւորութիւնը յօդ է. ինչ. ձուկն, ջերմն են։—Հիւբշ. 339։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱԿԱՍՏԱՆ «ապահով տեղ կամ վիճակ». գործածուած է միայն յակաստանի ներգոյական հոլովով՝ Ոսկ. Սերբ. Եզն։ Սխալ է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 9 «ճանապարհ կամ կարգ» և էջ 218 «ի հաստատութեան»։

ՆՀԲ ապաստան բառից? Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. դրակ. Ա. 192, պրս. اکستن agistan կամ اکشتن agištan «յապահովի լինել» բառից, որ սակայն չունի ԳԴ։

*ԱԿԱՏ «թանկագին քար է» Ել. իը. 19, լթ. 12. Եզեկ. իը 13. Ոսկիփ. յետնաբար ագաթէս; ագաղէս Տոմար. յակաթ նորագիւտ Յայտ. իա. 20։

=յն. ἀχάτης նոյն նշ., որ կարծւում է թէ իր անունը առացել է Սիկիլիոյ Աքատէս գետից՝ ուր այս քարից շատ էր գտնւում (Բառ. Ս. գրոց, էջ 18)։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև լտ. achates, գերմ. Achat, ֆր. agate «ակատ»։ Հայերէնը պիտի լինէր ուղիղ տառադարձութեամբ *աքատ, բայց ք-ի տեղ ունինք կ, ինչպէս որ ֆրանսերէն բառն էլ նման փոփոխութեամբ ունի g.—Հիւբշ. 339։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Կերևայ թէ այս բառն է Մշ. ակատ «քարեգնդակ, bille», ճիշտ ինչպէս որ ֆրանսերէն էլ ասում է bille d'agate։

*ԱԿԱՏ «մակոյկ, նաւակ». միայն Նար. կղ., էջ 161. ունինք նաև ակատիոն Մ. Սոկր. էջ 318։ Տիրոյեան, Հանրագր. 310 ունի նաև ակակ ձևը՝ նոյն նշ.։

=յն. ἀκάτιον, ἄκατος «թեթև նաւակ», որից փոխառեալ է նաև լտ. acatium, acatus նոյն նշ. Սոկրատի տուած ձևը (կարդա՛ ակատիոն) յունարէնի սորկական տառադարձութիւնն է։—Հիւբշ. 339։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԱԿԱՏ «սակաւ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 9, որ և էջ 96 դնում է հյց. զակատ «զփոքրը»։

[ԱԿԱՐ «պանրի, մոմի, մորթի մանրիկ որդ, բաշխ». գործածուած չէ հայ մատենագրութեան մէջ. կայ միայն աքալար կամ աքարար «մանր որդ» Գաղիան. որ նմանեցնելով յն. ἄκαρι, լտ. acari հոմանիշներին, ուղղում է ակար ՆՀԲ, որին հետևում է նաև ԱԲ (Հիւբշ. 339 յիշում է զգուշութեամբ)։ Բայց աքալար շատ ուղիղ ձև է և այս սրբագրութիւնը անտեղի (տե՛ս աքալար բառի տակ). հետևաբար և ակար անգոյ ձևը ջնջելի է բառարանից։]

*ԱԿԱՐ կամ ԱԿԱՐՈՆ «մի տեսակ խոտ, բաշխ կամ բաշխտակ, բաղշտակ». ունի միայն ՀԲուս. § 41։

=յն. ἄκορος «հոտաւէտ մի բոյս է», ἄκορον «նոյնի արմատը», որից փոխառեալ են լտ. acorus, ֆրանս. acore, մինչև անգամ թուխար. okaro. հմմտ. նաև ակիր։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 41։

*ԱԿԱՔԹԱՑԻԿ «կառն (որ է փուշ) Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 579։

=յն. ἄκανθα «փուշ» բառից աղաւաղ տառադարձութիւն. չգիտեմ թէ ի՛նչ թիւրիմացութեամբ յառաջացած է վերջին վանկը։—Աճ.

*ԱԿԵՂԴԱՄԱՅ «արեան գիւղ». իբրև յատուկ անուն գործածուած է Գծ. ա. 19. «Մինչև կոչել գեղջն այնմիկ բարբառովն իւրեանց ակեղդամա, այսինքն է գեօղ արեան»։ Լայնաբար առնուելով նշանակում է նաև «գերեզման». «Եղին յակեղդամայ հարցն». Վրք. հց. ա. 626։

=եբր. אקל aqel «գիւղ» և דָּם dām «արիւն» բառերից. մեր բառը Ս. Գրքի թարգ-

մանութեան ժամանակ յն. ἀκελδαμά ձևից է տառադարձուած։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԱԿԹԵՆ «թերադարձ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 9, որի հետ նոյն է ազգեն «թիւրադարձ»՝ անդ, էջ 5։ Անստոյգ և անյայտ բառ։

*ԱԿԻԴԱՍ «ճճի մանր» Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 573։

=յն. σκίφη,ης «մանր որդ» բառից այլափոխեալ տառադարձութեամբ. պէտք է կարդալ սկիփաս։— Աճ.

*ԱԿԻՇ, ի-ա հլ. «կեռ, երկաթի ճանկ՝ կրակ խառնելու համար են» Վստկ. 213. Յկ. ղրիմ. Յայսմ. սեպտ. 25 (գրծ. ակշով). բոլորն էլ յետին։

=պրս. آکیش āgīš, որ և آکوج ākūγ կամ آکج ākaǰ «ակիշ», որից փոխառեալ է նաև թրք. اکیش egiš։

Նախ Lag. Ges. Abhd. 204 պրս. ākaǰ, ākanǰ ձևերի հետ, որ Arm. Stud. § 6 սխալ է գտնում։ Ուղիղ մեկնեց Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գր. Ա. 192, որից նաև Մէնէվիշ. ՀԱ 1896, 183 և 1897, 244։ Այս համեմատութիւնը մերժում է Հիւբշ. էջ XX ծան. չվստահելով պարսիկ ձևի ստուգութեան վրայ։ Սխալւում են Գազանճեան, Պալեան և Մխիթարեան, երբ ենթադրում են թէ թրք. eyiš, egiš համանիշ ձևերը հայերէնից են փոխառեալ (տե՛ս Բիւրակն 1898, էջ 450, 712, 789 և Յուշարձ. 328). այս ձևերը ծագում են ուղղակի պարսկերէնից, նոյնիսկ թերևս մեր բառը թուրքերէնից լինի։ Սազըզեան ՀԱ 1909, 335 (օղակ բառի հետ) և Karst, Յուշարձ. 402 (ագոյցf բառի հետ) կցում են սումեր. ag‘, ak «օղակ, կեռ» բառին։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Ղրբ. ակիշ, Ալշ. Ասլ. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Մշ. Ռ. Սեբ. ագիշ, Ակն. ոգիշ, Ագլ. ա՛կուշ, Նբ. ակիշ, Ատն. էղիշ: Նոր բառեր են ակիշբաթ կամ ակշաթաթ, թաթակիշ (Զղ. թաթակիշ, թաթակիժ), կեռակիշ, ակիշճոց, ակիշբռնիչ, ակիշերես:

*ԱԿԻՐ «թաղշտակ խոտը» Բժշ. ունին միայն ՀՀԲ և ՀԲուս. § 41. կայ նաև էգիր, էկիր ՀԲուս. § 733։

=պրս. اکیر egir կամ agīr, թճկ. egir «acorum, calamus aromaticus» (Будаговъ, Срав, слов. I. էջ 74)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

Ակիր տե՛ս Սակուր։

ԱԿԻՒՐՐԱՓՕՌ. ճորագիտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 204 «Որք զկնի նառեանն լիգոնի (պսակ) ակիւրրափաւռեացն սփողեն»։

Այս մասին տե՛ս իմ Հայ. Նոր բառեր, հտ. Բ։ Թուի յն. բառ ... φόρος «...կրող» ձևով։

ԱԿՂԹԵԼ. անստոյգ բառ՝ առանց վկայութեան. ՀՀԲ մեկնում է «սկրդել, սահիլ», ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ «կրթել» ըստ Հին բռ. նոյնպէս և Բառ. երեմ. էջ 9 «կրթել»։ Բոլորի աղբիւրն էլ նոյն է և տարբերութիւնը յառաջացած է նախաձայն ս աւելացնելով կամ պակասեցնելով։

ԱԿՃԻՌ տե՛ս ԱՅԹԻՌ:

+ԱԿՆ, ն հլ. սեռ.ական, գրծ. ակամբն յետնաբար նաև ակին. հոլովուած է յակին Մանդ. էջ 191. «Ծրարս բժժանաց ի ձեռին և ի յակին և ի պարանոցի կապել».—«աչք» իմաստով հների մօտ գործածւում է միայն եզակի. յոգնակին է աչf. երկրորդական նշանակութիւններով յոգնակին լինում է ակունf (յետնաբար նաև ականf), ականց, ակունս, (-ականս, յականց, ակամբf)։ Առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է 1. «աչք» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. մտնում է բազմաթիւ ոճերի մէջ. ինչ. յակն անկանել «երևալ» Սեբեր. Ոսկ. մտթ. յակն արկանել «ցոյց տալ» Ա մակ. է. 3. զակն արկանել «երես դարձնել» Ես. ծը. 7. յակն առնուլ «սիրել» Սեբեր. Ագաթ. Բուզ. ակն ածել «պատկառիլ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. «հոգ տանիլ» ՍԳր. ակն առնուլ «աչառել» ՍԳր. ակն դնել «աչք տնկել, ցանկանալ» ՍԳր. Բուզ. յակն գալ «երևալ» Բուզ. դ. 58. ակն տալ «նայիլ, դիտել» Եղիշ. յես. Լմբ. սղ. ընդ ակն խոցել «սիրտը կոտրել» Ոսկ. եփես. ըստ ակն անկանել «աչքից անտես լինել» Բուզ. զակամբ գալ «աչքը մթնել» Ագաթ. Բուզ. առ ական դիպել «աչքին զարնել» Ագաթ. ընդ

ակամբ նայիլ «վատ աչքով նայիլ» ՍԳր.։ Այս իմաստից ծագում են ականել «նկատել» Եզն. էջ 174 (ըստ նորագիտ ձեռագրին), յականել «լաւ նայիլ» Սիր. ժէ. 31. զականել «դիտել» յոբ. իգ. 15. ականողիք «աչք» Առակ. իգ. 29. ականատես «աչքով տեսած» ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. ականաւոր «նշանաւոր, երեւելի» Փարպ. ականի «ոչ-կոյր, աչք ունեցող» Եւ. գ. 11. միականի ՍԳր. Բուզ. ակնկառոյց Բուզ. ակնհար Ոսկ. կող. ը. ակնածու «խնամարկող» Փիլ. ակնածութիւն պատկառանք» ՍԳր. ակնահանոյ Ագաթ. ակնակապիճ Յոբ. խ. 19. ակնարկել ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ակընգի «աչքի պինդ մաշկը» ՋԲ. ակնիտ «աչքի հիւանդութիւն զրաստների» ՋԲ. ակնկոր Ոսկ. գիջակն Ոսկ. բ. Կոր. Կոչ. խայտակն Խոր. խոշընդակն Դատ. ժա. 36. Եւագր. կորակնել Արծր. չարակն ՍԳր. Ոսկ. (տե՛ս նաև Առակ). Նոր գրականում կազմուած բառերից ակնապիշ, ակնաբոյծ, ակնաբուժական, ակնդէտ, ակնոց, ակնոցաւոր, ակնոցավաճառ ևն։ Այս առաջին և հիմնական նշանակութիւնից բխում են հետևեալ երկրորդական նշանակութիւնները. 2. Ակն «յոյս» Ոսկ. ա. Թես. և Ես. որից ակն ունել «յուսալ, սպասել» ՍԳր. Կոչ. Եզն. ակնկալութիւն ՍԳր. Եզն. Ագաթ. անակնկալ Մանդ. Պիտ. Նար. ևն. 3. Ակն «փոս, ծակ». ինչ. ակն ունկանի Ոսկ. ես. ժա. ակն տապարի Եփր. խչ. ակն գերեզմանի Պիտ. որից ակնբացել «արտի մէջ փոսեր բանալ» Վստկ. ակնհատութիւն (ամուսնութեան) «դաւաճանութիւն». Ոսկ. ա. Թես. այս իմաստով աւելի սովորական է ական «փոս, ծակ», որ արմատական ձևով գործածուած է համարւում մէկ անգամ Եւ. իբ. 2. «Եթէ յական գտանիցի գող և խոցեալ մեռցի, չէ այն նմա ի սպանութիւն» (յն. ἐν τῷ διορύγματι). բոլոր բառարանները այստեղ յական համարում են նախդրիւ հայցական և դնում են ուղ. ական. սակայն տեղից երևում է, որ ներգոյական է, ուստի և ուղղականն է պարզապես ակն: Ուրեմն ական անկախ ձևով գործածուած չէ։ Սակայն շատ սովորական ոճ է ական հատանել «փոս փորել, պատ ծակել» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. ածանցման մէջ ունինք ականահատ «գերեզմանակրկիտ» Ոսկ. յհ. բ. 39. ականամոմ «մի տեսակ մոմ, որով մեղուները փեթակի մուտքն են փակում» Եզն. (գւռ. ակնմոմ). ականոց «անուի գունտի ծակը՝ ուր լիսեռն է մտնում» Երզն. քեր. ական հատանել ոճի վրայից կազմուած է ականատ «մկան և ուրիշ կենդանիների թակարդ» Եփր. Ոսկիփ. Վրք. հց. որ և ռմկ. ակնատ Զենոբ, էջ 29, իբր ականահատ>ականատ. հմմտ. փողահար>փողար, ծխահան>ծխան, ականջահատ>ականջատ. հմմտ. նաև տակը ԳԻԹ. Նոր գրականում ականանալ, ականահատ են նոյն ծագումից են։ 4. Ակն «աղբիւրի բխած տեղը, ջրի աչք» ՍԳր. Ագաթ. Վեցօր. Եզն. որից աղբերակն ՍԳր. Ոսկ. ես. կամ ակնաղբիւր Ագաթ. ակնալնիտ Արծր.։ 5. Ակն «որթի կամ ծառի աչք» Վստկ. որ և կոչւում է ակնուռ Վստկ.։ 6. Ակն «խաշի թևերի միջին կէտը» Մաշտ.։ 7. Ակն «գոհար, թանկագին քար» ՍԳր. որից ականակապ «գոհարազարդ» ՍԳր. Եղիշ. ականակերպ «գոհարի պէս» Ագաթ. ակն վանի Եզեկ. ա. 22. վանակն Վեցօր. ականակիտ «պայծառ (ջուր կամ քար)» Փարպ. Խոր. ակնագործ Եւ. իը. 9. 11. ականագոյն «գոհարի գոյնով» Ոսկ. Ես. բիւրակնեայ Ճառընտ. ոսկեակն Եւ. լթ. 13. ակնավաճառ (Նոր գրականի մէջ) ևն։ 8. Ակն «ծովի ժժմակ» Բրս. ընչեղ.։ 9. Ակն «չափ» Սասն. 33 (հմմտ. մէկ աչքով նայիլ)։—Այլևայլ դարձուածներով ասւում է ակն արեւու (որից և արեգակն. հմմտ. պրս. čašma-i-āfitāb), ակն շինուածոյ, ակն լուսոյ, ակն տունչեան ևն. յականէ «բուն անունով» Եսթ. բ. 14, Փարպ. առ ականէ «առ երեսս» Եփես. զ. 6. Կող. գ. 22 (ինչ. յն. ὀφθαλμοδουλεία «առ ականէ ծառայութիւն»)։

=հնխ. ōki, սեռ. oknós, երկակի ուղ. okī «աչք». հմմտ. հսլ. oko, երկ. oči, ռուս. око, очи, լիթ. akìs, լտ. oculus, յն. ὄμμα (=*oπ-μα) «աչք», հոմեր. ὦπα «երես, դէմք», ὤψ «աչք», πρόσ-ωπον «կերպարանք», ὄσσε=*okye=*okie «երկու աչք». հմմտ. դարձեալ սանս. ákši, զնդ. aši «աչք», axš, հպրս. axš «նայիլ», պհլ. aš, թոխար. açäṃ, քուչ. eçane «երկու աչքերը», գնչ. aki, aok,

yak, yaok, գոթ. ahjan, augo, գերմ. Auge, անգլ. eye «աչք» են. տե՛ս Pokorny 1, 169—172՝ հնխ. oqw—«տեսնել» արմատի տակ, Boisacq 722, Walde 536, Ernout-Meillet 663—4, Trautmann 4. Համմտ. նաև կամխ. tunakalas «արեգակ», tunnakeššar «արև», որի մեջ ak=հյ. ակն «աչք» բառն է, որից և ունինք հյ. արեգակն «արևի աչքը», իսկ akalas=լտ. oculus «աչք» (Meillet, BSL 34, № 102, էջ 131—2)։ Այս բոլորը պատկանում են նոյն արմատին. բայց նրանք ձայնապէս իրար միացնելը դժուար է։ Սրա պատճառը Meillet, Interdiction de vocabulaire, էջ 16, վերագրում է մի հին թաբուի, որով «աչք» բառը բերան առնել արգիլուած էր։ Այս նախապաշարմունքը կայ այժմ էլ Մալայեան կղզիներից մէկում։ Սրա համար է որ իռլանդերէնը և պարսկերէնը չունին աչք հասարակաց բառը և նրա տեղ գործածում են՝ առաջինը súil, որ նշանակում է բուն «արեգակ» և երկրորդը čašm, որ Աւեստայում նշանակում է բարի արարածների աչքը։ Սրա համար է նոյնպէս, որ գերմ. Auge, գոթ. augo այնպէս են հեռացել նախատիպից, որ այլևս անճանաչելի են դարձել, թերևս նմանահնչիւն մի բառի վրայ կաղապարուելով։ Հայ. ակն, ական<*oknós, իսկ *óki>ակ, պահուած է միայն առակ (առուակ) բառի մէջ. հնխ. երկակի okī ձևի յաջորդն է աչ, որ նախապէս երկակի էր՝ իբր յն. ὄσσε և սանս. akši և յետոյ ստացաւ f յոգնակերտ նշանը (Meillet ZAPh. 1, 147)։ Ակն բառի զանազան առումները ունին նաև ուրիշ լեզուներ. համմտ. յն. ὀπή (նոյն ὀπ- արմատից, որից ὄψομαι «նայիլ») «ծակ, բացուածք», πολυωπός «բազմաթիւ ծակերով (ուռկան)» (համմտ. Ոսկ. ակն ուռկանի զջուր ո՛չ արգելու). հսլ. okno «պատուհան», լիթ. ākas «սառոյցի վրայ ծակ», ռուս. очко «ակն (մարդու և ծառի)», պրս. چشم čašm «աչք», چشمه čašma=պհլ. čašmak «աղբիւր», անգլ. gem «ակն մատանիի, ծառի», գերմ. Auge «աչք, ակնուռ, հացի կամ պանրի մէջ ծակ», ֆրանս. oeil «մարդու աչք, աղամանդի փայլ, մուրճի կամ ասեղի ծակ, ծառի ակնուռ, հացի՝ պանրի կամ արգանակի մէջ գտնուած ծակերը». նոյնը նաև ոչ-հնդկրոպական լեզուներում. ինչ. թրք. گوز göz «աչք, ծակ, փոս, ակնուռ, աղբիւր», վրաց թվալի «աչք, ակունք, քարեղէն», լազ. թօլի «աչք», ցխա՛րթօլի «աղբերակն», արաբ. عين 'ayn «աչք, աղբիւր, գոհար», եբր. עין 'ayin, ասուր. ēnu «աչք, աղբերակն»։—Հիւբշ. 413։

Ակն բառի ուղիղ համեմատութիւնը առաջին անգամ տուեց Klaproth, Mémoires 1, 428, Asia pol. Համմտ. սլ. oko, գերմ. Auge, սանս. akša, իսկ «ջրի ակունք» իմաստով՝ էջ 104 արաբ عين 'ayn: Autran, Sumérien et indo-eur. էջ 87 սումեր. ug «տեսնել» բառի հետ։ ՆՀԲ տե՛ս աչք: Ուղիղ են նոյնպէս Petermann 25, 26, Windisch. 8 են։ Սարգիսեան, Ագաթ. և իր բաղմ. գաղտ. (1890), էջ 140 սնս. agni «կրակ» բառից է հանում ակն արևու, Վահագն, ակն Վանի են։ Հիւնք. էջ 169 ակն «աչք» <յագ «կուշտ» բառից, էջ 250 ակն «գոհար, աղբիւր»< յն. ἰάκινθος «յակինթ» բառից։ Արշէգ ՀԱ 1896, 268 եբր. 'ayin «աչք» բառից։ Գեանջեցեան ZAPh 1, 37 ակընդի բառի մէջ դի=սանս. dhāya «շարք, դիրք»։— Ական «փոս» բառը ՆՀԲ դնում է ակն «աչք» բառից։ Lag. Ges. Abhnd. 298 սանս. khan և զնդ. kan «փորել» բառերի հետ։ Հիւնք. 250 ակն «գոհար» բառից, իսկ էջ 251՝ պրս. اکنان agnān «փորուածք, խոռոչ» բառից։ Հիւբշ. Arm. Gr. 413 կասկածում է, մերթ հայերէն ա մասնիկ համարելով (համմտ. սանս. ākhana-, ākhanika- «գող, խոզ, մուկ», այսինքն «փորող») և մերթ ական իրանեան փոխառութիւն համարելով, իբր հպրս. *ākana-; համմտ. զնդ. avakana- «փոս», hankana- «գետնափոր հիւղ», սանս. ākhana-։ Ուղիղ մեկնեց նախ Pedersen KZ 36, 100, որ ընդունեց Հիւբշ. IF Anz. հտ. 10, 44։

Գիռ.—Ակն «աչք» բառն ունին Ագլ. o՛կըն «աչք», ըկնըծօ՛կ «աչքածակ, ագահ», ըկնա՛-

ցօղ «աչքի ցաւ», Ղրբ. ա՛կը (կամ ա՛կեր) տալ «այցելել, նայել, աչքից անցկացնել», Սլմ. ակդ կուրնա՛ «աչքդ կուրանա՛յ» անէծքի մէջ միայն։ —2. Ակն «ջրի ակունք» ունին Ղրբ. Շմ. ա՛կնը, Երև. Մկ. Մշ. Վն. ակ։ Ոզմ. ճախր՝ռակ, Ալշ. Ակն. Խրբ. Կր. Հմշ. Սեբ. ագ, Ասլ. ա*, ագ, Տիգ. mq, Ագլ. օ՛կըն, Հճ. օգ։— 3. Ակն «մատանիի քար» ունին Ջղ. Վն. ակն, Ղրբ. Շմ. ա՛կնը, Ոզմ. ագ, ագնուՙ, Տփ. ակը, Ագլ. օ՛կըն, Երև. Մկ. Մշ. ակ, Ալշ. Ակն. Խրբ. Կր. Նխ. Սեբ. ագ, Տիգ. mq, Հճ. օգ։—Գաւառականների մէջ ակն բառը մի քանի նոր առումներով էլ հարստացած է. ինչ. «ջաղացքի անցք, թոնրի ծակ, ուրագի ծակը, փեթակի դուռ, սայլի անիւ (հմմտ. գրաբ. ակն), ապուրի հատ»։ Նոր բառեր են ակնակալ, ականակոյր, ակաճել, ական անել, ական ական անել, ական բօրափելի, ականփարատիկ, ակնաճաճ, ակնառիլ, ակնառիկ, ակնավանիշ, ակնաւեր, ակնափճեճ, ակնդել, ակնիկ, ակներ, ակնկալ, ակնփոր։—Ականատ բառի գաւառական ձևերն են՝ Մշ. Վն. ակնատ, Ոզմ. ճագրճաղ, Տփ. ականար՝ հին վկայութիւնն ունի Մոլուֆ. 271 բ. «Որպէս ականաթն լի թռչնովք», կականար, կա՛նար («Խաթարալա» 1911, էջ 6). իսկ Ղրբ. կա՛նատ «թռչուն որսալու ցանց», Մրղ. ականատ, Սլմ. ակնատ «պատի մէջ բացուած դարան», Նր. ագնատ «սենեակից սենեակ բացուած փոքր պատուհան»։ Այս նշանակութիւններից ոմանք աւելի են հաստատում ականատ բառի ստուգաբանութիւնը՝ իբր ական ճատանել։—Ականամոմ < Սվեդ. այմիմ։

ՓՈԽ.—Bugge IF 5,168—180. Թրմ. ՀԱ 1895, 230 հայերէնից փոխառեալ է համարում գոթ. anaks «յանկարծ» Ղկ. բ. 13, թ. 39, Մրկ. թ. 8 (յն. ἐξαίφνης, ἐξάπινα)։ Գերմանական լեզուներում սրան համապատասխան բառ չկայ. Leo Meyer մեկնել է վեդ. añjas «արագ, յանկարծ» բառով, բայց Bugge մերժում էր իր կարծիքով բառը կազմուած է հյ. ան բացասական մասնիկով և ակն «յոյս» բառով, իբր «անակնունելի». ակն բառի ն յանգը ջնջուած է գոթ. բառի մէջ, որովհետև ժողովրդական հայերէնից է առնուած. -s մակբայական է, ինչպէս յանճնարինս են. գոթերէնն էլ ճանաչում է մակբայական s։—Հայերէնից զուտ փոխառութիւն է վրաց. ակաճարի «թռչուն որսալու ցանց». այս նշանակութեան համար հմմտ. Ղրբ. կա՛նատ։—Պատահական նմանութիւն միայն ունին կովկասեան լեզուներից ուտ. աՙնուն «դիտել, տեսնել», ավեստեան «ցոյց տալ», ոստ. ագուն «ականել»։

ԳԻՐ. ակնիկ «ձուածեղ» բառից է ըստ Ֆս բուշ. ակնիկ «ձուածեղ» (Finck, Die Spr. d. arm. Lig. ЗАН 1907, էջ 105)։

ԱԿՆՆԱԼ «հպարտ, յախուռն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եղիշ. Թաղ. էջ 235 «Եկն ամենիմաստն (Յովսէփ արհմաթացին) մերձեցեալ աղերսանօք, թէ ո՛րպէս փափագանաց ցանկութեան իւրում հասցէ. զի՞նչ մերձեցաւ ակննալն և մեծարանօք («մեծամտութեամբ») վասն Քրիստոսի բանս առեալ, զի մի ի բարկութիւն զնա ածեալ բորբոքեսցէ... այլ խնդիրս ինչ փոքր ունիմ ի քէն, ո՛վ դատաւոր...»։

Ակնևտուկ տե՛ս Ակամնչ։

*ԱԿՈՂՈՒԹ «ուղեկից, հետևորդ, օգնական, ծառայ». Նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գործածուած եմ գտնում յետին մատենագրութեան մէջ «Եւ լուեալ զայս Թագաւորն Միխայլ... առաքեաց ի Սեբաստիա զակողութն իւր հնգետասան հազարօք՝ բերել զնոսա առ իւր, զի մի՛ փախիցեն. և հասանէր ակողութն զօրօքն ի Սեբաստիա ... և տեսեալ ակողութն զհիմաստութիւնն». Ուռհ. 83. Նոյն բառը գրուած է ակոլուփ Սմբ. պատմ. 56 «Հաւատաց Թագաւորն և յղեց ի Սեաստ զակալութն իւր հնգետասան հազար հեծելով»։—Այս բոլոր օրինակներից երևում է, որ ակողութ բիւզանդական զինուորական մի մեծ տիտղոս է։

=յն. ἀκόλουθος ըստ Sophocles 106 նշ. «the captain of the emperor's booly—guard», որ է «կայսերական թիկնապահապետ»։

Տե՛ս իմ Հայ նոր բառեր հին մատ. Ա. 188։

*ԱԿՈՆԻՏՈՆ, գրուած նաև ակոնիտովն,

անկոնիտովն «մի տեսակ թունաւոր խոտ» Վեցօր. 88։

=յն. ἀκόνιτον, լտ. aconitum, ֆրանս. aconit նոյն նշ.։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ։

ԱԿՈՒԹ «կերակուր եփելու վառարան». մի մի անգամ գործածուած է Վրդն. ել. Կանոն և Յայսմ. ապր. 23 (կառ ղիս յակութէ անտի)։

ԳԻՌ.—Ջղ. աքութ «վառարան, օջաղ»։ Բառ. երեմ. էջ. 140 ակութ ձևով յիշում է խարոյկ բառի բացատրութեան մէջ. որից երևում է որ իր ժամանակ բառը յայտնի և սովորական ձև էր։ Փամբակ՝ ակութ «փոքրիկ թոնիր, որի վրայ կերակուր են եփում, հաց թխում կամ քուրսի դնում» (հաղորդեց Ստ. Զօրեան). նոյնը նաև Շամախի (տե՛ս Շիրվանզադէ, «Քաոս»)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ակութա «խոհանոցի փուռ, վառարան»։ Վրացերէնում այս բառը ստուգաբանուած չէ և Չուբինովը համարում է հայերէնից փոխառեալ։

ԱԿՈՒՄԲ, ի հլ. «սեղան, բազմական» Բուզ. դ. 4. «հանդիսականների խումբ կամ բազմութիւն» Եղիշ. Շնորհ. Նար. որից ակումբ առնուլ «խումբ կազմել» Լմբ. ակումբ մաշկեայ «մինդար, վրան նստելու փուռթ, մորթի» Յուդիթ ժբ. 15. ակմբահոյլ Թէոդ. խչ. ակմբիլ «հաւաքուիլ» Եղիշ. խր. եռակմբանոց «երեք բազմոցով ճաշասեղան կամ սեղանատուն (ըստ հռովմէական սովորութեան), triclinium» Փիլ. տեսակ. բազմակմբանոց «շատ բազմոցներով կամ նստարաններով սեղանատուն» ԱԲ։ Բառի հիմնական նշանակութիւնն է «նստիլ», որ սակայն գործածուած չէ. ակումբ մաշկեայ այն մաշկի կամ մորթի կտորն է, որի վրայ նստում էին (ինչպէս հիմայ մահմետականները՝ աղօթելու ժամանակ). ակումբ «ժողով. բազմութիւն» բառի համար հմմտ. ֆրանս. séance (seoir «նստիլ» բայից), ռուս. засыданіе (сидыть «նստիլ» բայից), հյ. նիստ (ժողովի), նիստ գումարուիլ, նստից բացակայիլ են։ Նոր գրականում ակումբ նշանակում է «կլուբ» (օր. գրական ակումբ, Հայոց ակումբ են), որի փոխարէն գործածւում է նաև ակմբանոց:

Müller, Armen. VI լտ. cubo, cumbo «ընկողմանիլ», յն. κύπτω «ծռիլ, հակիլ» բառերին ցեղակից։ Հիւնք. ումպ, ըմպել բառից։ Գաղանճեան, Արև. մամուլ 1902, 74 ա մասնիկով խումբ բառից։ Ուղուրլիկեան, Ամէն. տարեց. 1909, էջ 228 լտ. accubare, accumbere «բազմիլ, ընկողմանիլ» բառից փոխառեալ։—Եռակմբանոց և բազմակմբանոց բառերը ԱԲ կարծած է ըմպել արմատից և ըստ այսմ գրում է եռակըմպանոց, բազմակըմպանոց «իրեք կամ շատ նըստարանով տեղ՝ ուտելու, խմելու». սխալը ուղղում է նախ Նորայր, Բառ. ֆրանս. (triclinium), յետոյ Թէոդիկ և վերջին անգամ մանրամասն՝ Ուղուրլիկեան, Ամէն. տարեց. 1909, էջ 226—8։

ԳԻՌ.—Մն. Ննխ. Պլ. Սեբ. ագում օր, Ատն. Սվ. ագամ օր, Զթ. ագան օր «եկեղեցական մեծ տօնի հանդիսաւոր օր»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ակումի «ժողովուրդ, բազմութիւն. դէզ, կոյտ, խումբ». մարգալիտիս ակումի «մարգարտի շարք». բ-ի համար հմմտ. պատշգամ-պատշգամբ, սալամ (թըռչուն)—սալամբ, են։

*ԱԿՈՒՄԻՏ «կրօնաւորական մի տիտղոս է» Կորիւն. Խոր. Գ. 57. գրուած ակիմիտ Վրք. հց. ժդ։

=յն. ἀκοίμητος, որ նշանակում է բուն «անքուն, տքնող, չքնող» և միանձանց կարգի անուն է։—Հիւբշ. 339։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

Ակունդ տե՛ս Յակինթ։

ԱԿՈՒՐ «բրիչ, ֆր. pic». ունի միայն Քաջունի. հտ. բ. էջ 329, որից Տիրոյեան, Համբագրութ. 311, 353։ Քաջունին տալիս է նաև բառիս համար երկու վկայութիւն։ Ի ներքուստ ակրովք և կտցաւոր մրճովք փորելով. փորէ բահիւ կամ ակրով։ Աշխ. խղ(?)։ Այս բառը նոյն է ակիր հոմանիշի հետ, որ Խոր. Գ. 28 սակրօք բառի սխալ ընթերցուածից է յառաջացած (տե՛ս անդ)։ Բայց Քաջունու երկու նոր վկայութիւնները գալիս են հաստատելու սխալ և անգոյ համարուած բառիս գոյութիւնը. դժբախտաբար չի հասկացւում, թէ «Աշխ.» ասելով ի՞նչ աղբիւր է հասկանում։

*ԱԿՏԱՐ «սղագրող կամ քարտուղար». մէկ

անգամ ունի Մխ. դա. էջ 268. նոյնը ակտար ձևով Վրք. և վկ. հա. բ. էջ 254։

=լտ. actarius «տնտրակ բռնող, հաշուապահ» կամ actuarius «աղագրող քարտուղար»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Վարքի հրտր. (անգ, ծանօթ.), յետոյ Բաստամեան, Մխ. դտ. ծան., Karst, Դատտն. II 80։

ԱԿՏՈՆ «մի տեսակ ծառի ծաղիկ». ունի միայն ՓԲ, առանց վկայութեան. Նորայր, Բառ. ֆր. 641 բ յիշում է իբրև նորակերտ բառ. չունի ՀԲուս. Բառիս վրայ մի քննութիւն ունի Ուղուրլեան (Մասիս 1881, նոյ" 23), որ համարում է «sambucus ebulus, տճկ. yer mürveri», որ և ըստ Նորայր, ֆր. hièble, վայրի թանթրուենի։

*ԱԿՐԱԲԱԴԻՆ «բժշկարան, դեղերի գիրք, pharmacopèe» Մխ. բժշ. 126, աւելի ուշ ախրապադին Ամիրդ.։

=արաբ. اقرابادين aqrābāδīn նոյն նշ. որ յն. γραφίδιον «գրքույկ» բառն է, ասորերէնի միջոցով անցած արաբերէնի։

Ուղիղ մեկնեց նախ Seidel § 248, որից յետոյ Basmadjian JAS, 1915(5), էջ 384։

ԱԿՐԱՍ «դեղերի զանգուած, pastille». ունի Գաբ. բառ. իբր արաբերէն բառ. Գիտէ նաև Քաջունի, հա. գ. էջ 5 բ։

* ԱԿՐԿԱՐՀԱՅ «մի տեսակ խոտ է, բազխտակ, pyrethrum» Մխ. բժ. որ և ակիկաճրայ Գաղիան. (ըստ Բառ. երևմ. յաւել. 573), այլ ձ. ակիրկարճա, ախրկարճա: Ընդարձակ նկարագիրը տե՛ս Seidel, Մխ. հեր. § 238։

=արաբ. عاقرقرحا 'āqir qarḥā (տե՛ս Շեթյնշնայդէրի հատաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 217). ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 550 ակրկարհան վայրի թարխունի արմատն է. արաբ բառն էլ փոխառեալ է ասոր. ܥܩܪ ܩܪܚܐ 'eqār qarxā «anthemis pyrethrum» բառից (Brock. Lex. syr. 259 ա), որի բուն նշանակութիւնն է «արմատ, ծաղիկ»։—Հիւբշ. 262։

ՆՀԲ արաբ. ќoորլ qaճr: Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. St. § 44։

*ԱԿՔԱՆ «մի տեսակ փուշ, chardon». գործածուած է Դ. Թագ. ժգ. 9. «Ակքան ի Լիբանանէ յղեաց առ եղևնափայտն... և կոխեցին զակքանն»։ Նոյն բառը մէկ անգամ ոfոq համանիշով և մէկ անգամ էլ եկfան ձևով ունի Բ. մնաց. իե 18 «Ոգոզն որ ի Լիբանան է, յղեաց առ մայրսն... և եկեալ կոխեցին զամենայն զեկքանն» Նորագիտը երկու պարագային էլ դնում է դժենիկ. «Դժենիկ որ Լիբանան լերին է, առաքեաց առ մայրսն Լիբանանու... և եկին գազանքն կոխան արարին և ստտակեցին զդժնիկն»։ Այս համեմատութիւններից հետևում է, թէ ակfան, եկfան, դժենիկ և ոfոq համանիշ են։ Կիրղ. թգ. և Վանակ. վրդ. մեկնելով այս բառը գրում են. «Ակքանն բանջար ինչ է... Ակքանն մանր թուփ է» են։ Արևմտեան գրականում՝ եկfան «փուշ, chardon» ձևի վրայ հիմնուելով կազմուած է եկfանիկ (թռչունը)՝ թարգմանաբար ֆրանս. chardonneret համանիշից։

=եբր. յն. և հայերէն սխալ ընթերցուածներից յառաջացած մի բառ է։ Ս. Գրքի եբրայական բնագրում 4 տեղումն էլ գրուած է הַחוֹחַ haxux, որի ուղղականն է חוֹחַ xux «մի տեսակ հաստ և ուժեղ ուղտափուշ, chardon, լտ. notobasis syriaca L»։ Յոյն թարգմանութեան մէջ եբր. բառի դէմ գրուած է առաջին և երկրորդ անգամ ἄχαν, երրորդ անգամ ἀχχουχ (այլ ձեռ. οχοζ) և չորրորդ անգամ ἀκχουχ (այլ ձ. αχουχ): Յունարէնում այսպիսի բառեր չկան, ուստի յայտնի է, որ եբր. haxux բառի տառադարձութիւններն են։ Ուրեմն ուղիղ ձևն է αχουχ, միւսները այլափոխեալ։ Իրօք էլ յունարէնի մէջ կայ ἄκανθα «փուշ» բառը, որի պատահական նմանութիւնը թելադրել է գրիչներին αχουχ ձևը դարձնել վերջապէս ἄχαν: Հայ թարգմանիչը տառադարձել է յունարէնից ա՛յն ձևերը, որ գտել է իր գործածած ձեռագրում. այսպէս οχοζ ընթերցուածը պահել է ոfոq, իսկ միւսները ակfան, եկfան: Սրանք յունարէնի երեք ձևերից ո՛չ մէկի հետ չեն նոյնանում. այլ ներկայացնում են նրանց խառնուրդը։ Այսպէս, ակfան կրում է երկրորդի առաջին մասը (αχ) և առաջինի երկրորդ մասը (αν)։ Սրանից հետևցնում եմ, որ կա՛մ յն. բառը ունէր ուրիշ երկրորդական ընթերցուածներ և յատկապէս մեր թարգմանչի գործածած ձեռագրում αχχαν, εχχαν ձեւ-

րը և կամ հայերէնը պէտք է կարդալ ակfուն, իբր յն. *αυχουν մխ. ουχουχ ընթերցուածի։— Աճ.

ԱԿՕՍ, ի հլ. «արօրի քաշած գիծը, փոսը» ՍԳր. Ոսկ. որից ակօսաբեկ Ես. է. 24. ակօսաձև Վեցօր. ակօսաձիգ Ագաթ. ակօսել Խոսր. ակօսախոռ Գաղիան. ակօսաւոր (Նոր գրականի մէջ)։

> ՀՀԲ թւում է թէ կապում է յն. αὖλαξ հոմանիշին։ Տէրվ. Altarm. 27 սանս. karšu, զնդ. karša «ակօս» բառերի հետ։ Հիւնք. աղիւ-ից։ Ղափանցեան, տեղեկ. ինստիտ. 2, 79 կասուլ «կամնել» բայից։

ԳՒՌ.—Երև. Վն. ակօս, Մշ. Նբ. Սլմ. ակոս, Խրբ. ագօս, Ալշ. ագոս, Ոզմ. ագուս, Զթ. mqξou.— Նոր բառ է ակնակօս լինել Երև. «արտը բաւական վարած և վերջացնելու մօտ լինել» (Ազգ. հանդ. Թ. 141).—Սալմաստում ակօս նշանակում է «գութանին լծուած ամոլի ձախ եզը»։

ՓՈԽ.— Քրդ. اكوس agos «ակօս», agos we-kirin «ակօսել»։

ԱՀ, ի հլ. «վախ, սարսափ» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. որից ահաբեկ «սոսկալի», Ոսկ. գաղ. ահագին «սարսափելի. 2. «շատ մեծ» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Ոսկ. Վեցօր. ահարկու ՍԳր. ահաւոր ՍԳր. Ագաթ. ահեղ ՍԳր. ահել կամ յահել «վախեցնել» Ոսկ. բ. կոր. ահեալ «սարսափած» Ագաթ. Պտրգ. 226. չահագին Ոսկ. մ. ա. 20. զ սաստկականով զահանդիլ Մագ. թղ. 236. նոր գրականում ահաբեկիչ, ահազդաղորդ, ահազանգ, ահեղասաստ: Առանձին հոլովական մի ձև է զահի, որից զահի հարկանիլ «սարսափիլ» ՍԳր.։ Ահ ունի նաև երկու ուրիշ ձև. 1. ահի, որ գործածուած է յետին շրջանում ահիպարանոց ՑՀ. կթ. էջ 201, 324, ահիասարսափ Շ. բարձր. ձևերի մէջ. և 2. արհ, որ գտնում ենք արհական «սարսափելի» Ոսկ. ես. արհաւիրք «սարսափ, ուրուական տեսիլ» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. արհուրանք ԱԹ բառերի մէջ. սրանից զ սաստկականով զարհ, որից զարհուրիլ «սարսափիլ, շատ վախենալ» ՍԳր. զարհուրանք ՍԳր. զարհուրեցուցանել ՍԳր. հեղգազարհուր Արիստ. առաք. կայ և զարհուրատեսակ Նար.— այս ձևերը կազմուած են կրկնութեամբ, ձայնաւորի փոփոխութեամբ և հ-ի անկումով. արհաւիր՝ ւ յաւելուածով (հմմտ. ծերեեր, սերեեր) և արմատական ա վերածելով ի, իբր արհաւիր =*ար-հաւարհ. իսկ զարհուրիլ<զարհ-ուրհ-իլ (ա վերածուած ու)։ Հնագոյն և նախնական ձևն է արհ, ինչպէս ցոյց է տալիս նաև վրացերէնը. r-ի անկումը սովորական է հայերէնում. հմմտ. զոհ<զորհ, խոհ<խորհիլ են։

> ԳԴ պրս. هوی huy «ա՞հ» բացագանչութիւնից դնում է հյ. ա՞հ և գոյականաբար ահ «վախ», նոյնը նաև Հիւնք, Տէրվ. Նախ. 84. սանս. tras, զնդ. tarəs, հպրս. tars, պրս. tursīdan, լտ. terrere, յն. τρεῖν «վախենալ» բառերի հետ՝ հնխ. tars, tras արմատից, իբր արհ, որից թեթևացած՝ ահ: Թիրեաքեան Սարնամակ ծան. 41, վախ, պախ և պակ հոմանիշների հետ, իսկ Բազմ. 1912, էջ 269 վախ բառից թեթևացած։ Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 56 սանս. ŗti- «յարձակում», հսլ. ratī «կռիւ» բառերի հետ. հմմտ. մահ: Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. էջ 16 ահիպարանոց բառի մէջ ահի=սանս. ahi «օձ»։

ԳՒՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. ահ, Ագլ. Հճ. օհ, Զթ. օհ, ոհ, Ակն. այհ, Խրբ. այ, Մկ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. ախ. այս բոլորը աւելի «Աստուծոյ ահը» բացատրութեան մէջ են գործածւում։ Արհ ձևը պահում է Եւդ. արհուրելի «զարհուրելի»։ Առանձին ոճերով գործածւում են ահ անել, ահ գցել, սիրտը ահ ընկնել, ահ տալ են։ Նոր գաւառական բառեր են ահալի, ահակալել, ահահար, ահահորիլ (արտասանուած ախախորիլ), ահազոր, ահնքփիլ, զահնդիլ, զահահորիլ, զարզանդ, զարհուր են։ Հետաքրքրական է գւռ. ահառիլ «սոսկալ» իր զանազան ձևերով.—ահոիլ, ահռուիլ, ահմոիլ, ոհմրոիլ, ոհմիլ, հմոիլ, զահմոիլ, զահրուիլ:

ՓՈԽ.—Մեղանից է վրաց. զարի «վախ, սոսկում». ծագում է հյ. արհ ձևի *զարհ սաստկականից. մեր կորցրած r ձայնը վրացականում դեռ պահւում է։

⊙**ԱՀԱ** «հրէս, ահաւասիկ» ՍԳր. (շատ յա-

ճախ գործածուած). որից ահա ւասիկ, ահա ւադիկ, ահա ւանիկ կամ միացած՝ ահաւասիկ, ահաւադիկ, ահաւանիկ ՍԳր. համառօտուած՝ ւաս (իբր ձայնարկութիւն) «ահաւասիկ, հա՛ հիմի կգամ, ալէ՛սթա» Մխ. անկց. 38 (նորագիւտ բառ)։

=Բնաձայն բառ. հմմտ. վրաց. ա՛հա «ահաւասիկ». «Ահա ենեբա, մե ծարվավլինո անգելոսի չեմի» (ահաւասիկ ես առաքեմ զհրեշտակ իմ) Մրկ. ա. 2. ասում է նաև վր. եհ, եհա, ուտ. ահա, ասոր. هَا hā, ն. ասոր. āhā, քրդ. a, ahan, han, vaha, yaha, որոնց համար պէտք չկայ կարծելու, թէ հայերէնից են փոխառեալ։—Ահաւասիկ են կազմուած են ահա+ւա+ս+իկ են չորս տարրերով. իսկ ւասիկ են պարունակում են միայն վերջին երեքը։

Justi 156 ւա-դի-կ դնում է դիտել, դէտ, պրս. dīdan են ձևերի հետ՝ զնդ. dī, did «տեսնել» բառի տակ։ Տէրվ. Նախալ. 20 ահաւասիկ են բառերը մեկնում է իբր ահաւ =սանս. asau (=a+sa+u դերանուանական արմատներից) և սի-կ, դի-կ, նի-կ (ս, դ, ն), այս պատճառաւ կոչում է «հինգպատիկ բարդեր»։ Հիւնք. ահաւանիկ դնում է ահա+պրս. ինէք «ահա՛» բառերից։ Էպզէթ, Արար. 1915, 65 ահա=արաբ. هَا hā «ա՛ռ» հրամայականից, որ գործածւում է իբր «ահա՛»։

ԳԻՒ—ՀՆ. Մշ. ա՛հա, Ալշ. Կր. Հմշ. ա՛հան, Ախց. Մրղ. ա՛հա՛, Ոզմ. ըհա՛, Ասլ. ը̃հը̃, Ագլ. ը՛հը, Ղրբ. ըհը, Տիգ. հա՛.—նոր ձևեր են Արբ. ահա՛նա, ահա՛նաքա, Ակն. ահանակ, Ռ. հա՛նա, հա՛նաա, հա՛նդա, Խրբ. Ննխ. Ռ. հա՛նա, Վն. հան, Խզ. Մշ. Վն. ահանչ, Վն. հանանչ, Երև. Ղրբ. հըէս, հըէտ, հըէն, Շմ. հըռըս, հըռըտ, հըռըն, Ագլ. հըէ՛սիկ՛, հըէ՛տիկ՛, հըէնիկ՛ կամ հէ՛սիկ՛, հէ՛տիկ՛, հէ՛նիկ՛։

ԱՀԱՆԳ, ի հլ., մէկ անգամ միայն գործածուած է Մեսր. եր. «Դրօշս կանգնէին ընդդէմ ահանգիցն Պարսից»։

=Անստոյգ բառ։ ՆՀԲ մեկնում է «յարմարութիւն ձայնից և իրաց, հանդէս» և նոյն է դնում պրս. آهنگ āhang «նպատակ, համզուգակցութիւն, ներդաշնակութիւն» բառի հետ, որ նշանակութեան կողմից յարմար չէ, ՋԲ չի նշանակում այս բառը։ Պատկ. Матер. I. 8 պհլ. āhanko «օրէնք, կարգ», պրս آهنگ āhang «ներդաշնակութիւն»։ Հիւբշ. 95 դըժուարանում է ընդունել թէ բառը ուղիղ է գրուած, բայց սրբագրել ահագնից՝ գտնում է անյարմար։

Ահապա տե՛ս Հապա։

ԱՀԱՐ «նօթի». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 10. անստոյգ բառ։ Ակինեան ՀԱ 1930, 493 կարծում է, թէ սովահար բառի վերջի մասն է։

ԱՀԵԱԿ, ի-ա հլ. «ձախ» ՍԳր. Ագաթ. որից ահեկակողմն 3հ. իմ. ահեկան 3հ. իմ. երև. ահեկեայ, ահեկիք, ահեկին «ձախակողմեան» Խոր. Եղիշ. գատ. 3հ. իմ. երև. Փիլ. ահեկութիւն «ձախորդութիւն» Մխ. այար. որ և ահեկութիւն Հայել. 146.— այս բառից պէտք է դնել նաև ահեկորդ «չար, սատանայի զաւակ», որ աղաւաղեալ ահեկէորդ ձևով գործածուած է մէկ անգամ Անկ. գիրք հին կտ. էջ 394. «Այպա յայնմ ժամանակի նեղեսցի վիշապըն և յառաջնորդաց իւր ըմբռնեսցի, և յահեկէորդացն կապեսցի, և մի՛ ոք ընկալցի զնա, զի եհեղ զարիւն սրբոցն ի քաղաքս և ի գաւառս» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մտ. հտ. բ)։

Bötticher ZDMG 1850, 350 միացրեց սանս. savya-, զնդ. havya, hāvōya, պհլ. hōī կամ havīk «ձախ» բառերին։ Այս մեկնութիւնը ընդունում են Müller, Justi, Տէրվ. են։ Lag. Arm. St. § 45. այս բառը համարում է պահլաւական փոխառութիւն, մինչդեռ ձայն բնիկ հայ է։ Տէրվ. Նախալ. 105 ահեակ հանում է հնագոյն *հաւեակ ձևից, իբր նախաձայն հ կորած և միջաձայն վ դարձած հ. ինչ. առուեստ> արհեստ։ Հիւբշման, որ KZ 23 նոյնպէս ընդունել էր վերի մեկնութիւնը, Arm St. 17 կասկածով է վերաբերւում, իսկ Arm. Gram. 414 բոլորովին սխալ է գտնում, ասելով որ «եթէ բնիկ հայ լինէր՝ սանս. savya=հյ. *հեգի կամ *եգի ձևը պիտի առնէր. հմմտ. սանս. gavya=կովի. իսկ եթէ փոխառեալ լինէր իրանեանից, պհլ. hōī, havīk ձևերը շատ անհամաձայն

ենս Հիւնք. յն. ἀχαιός *բառից, որ չգիտէ* Bailly։—*Անկ. գիրք հին կտ.* *394* յանկէորդացն *ձեր ուղղել է* յանեկորդացըն. *այս սրբագրութիւնը հաստատում է նոյն հատուածի միւս խմբագրութեամբ, որ տե՛ս անդ 244 (Եւ յահեկորդացն կապեսցի)։ Այս* անեկորդ *ձևն ունի նաև Տեաիլ Դան. «յահեկորդացն կապեսցի»* WZKM *6, 126, հրատ. Գալէմքեարեանի։* Jensen IF Aux. *14, 52 և ՀԱ 1904, 183 հաւթ.* ah *«ձախ» բառի հետ։* Pedersen *Հայ գր. լեզ. 57* ան *բառից, իբրև թէ* անեակ *«ձախորդ, անյաջող»։*

*ԱՀԵԿԱՆ *(սեռ. -ի) «հին հայոց իններորդ ամիսը» (գրուած է յն.* ξανθικός *ամսանուան դէմ. ըստ անշարժ տոմարի ապրիլ* $^8/_{21}$*—մայիս* $^7/_{20}$*) Բ. մակ. ժա. 30, 33. յետնաբար* անկի *(անհոլով) ՅՀ. կաթ. Վանակ. տարեմտ.։*

=Պհլ. *āhrakān *ձևից, որի հնագոյնն է* *āθrakān. *այս բառը կազմուած է* ātur *«կրակ» բառից. իրանեաններն մէջ իններորդ ամիսը նուիրուած էր կրակին և կոչւում էր պհլ.* ātur, *պազ.* āδar, *զնդ.* āθrō, *հպրս.* āθriyādiya-,*հյ.* ահեկան *գալիս է* *ահրեկան *ձևից. հմմտ.* մեհեկան, *յետնաբար* մեհեկի,

=Ըստ Ստրաբոնի τὰ Μιθράκανα. *յետին պահլաւերէնում* āδaragān *կոչւում էր «Ադար ամսուայ ադար օրուայ տօնը»։—Հիւբշ. 95։*

Հներից Վանակ. տարեմտ. և Տաթև. հարց. 201 մեկնում են «աՀկի, այսինքն ակ անկանի. *ի յառնելն գետոց և ի թուլանալն ձեան, ահ է ասեն մարդիկ ամենայն ուրեք, զի գետայարոյցք էն»։ Տաթև. ձմ. ա «Ահկի՝ զահարկութիւն ասէ ի վերայ դիւացն, կռապաշտութեան և մեղաց և սատանայի»։* Brosset JAs. *1832, X. 530* անեակ *«ձախ» բառից։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Bötticher ZDMG *1850, 365,* Lag. Ges. Abhd. *9։—Թաչկոնց, Բիւր. 1898, 53—54 պրս.* խոռեմ *ամսանուան հետ։*

ԱՀԵՔԵԼ *«համոքել կամ ծիւրել». ունի միայն Բառ. երեմ., որ յիշում է Ակինեան ՀԱ 1930, 493. բայց զուր է կապում պհլ.* āhōk> *հյ.* ահոկ *«վնաս, պակասութիւն» բառի հետ։*

*ԱՀԻԱՀ *«Եհովա, Աստուած». Զչորեքգըրեանն դնէ* անիան, *զի չորեքգրեանն և աղովնայի և ահիահ զԱստուծոյ անուանն նշանակեն եբրայեցերէն. Ոսկ. եա. ծա. գրուած է* անյան *Կիւրղ. եւ.։*

=Եբր. אֶהְיֶה ehyeh *(տառացի* a h i h*) «եհովա, որ էն», որ յունարէն տառադարձութեան միջոցով անցել է մեզ Ոսկեդարում։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱՀԻԼ *«հաւաքուիլ, մի բան դիտելու համար չորս կողմը շարուիլ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Նար. տաղ. 471. «Խառն ի խուռն ահին հոյլ ծերունեաց սերբէից» (տե՛ս Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 142)։*

Ակինեան ՀԱ 1930, 493 գտ. ահել? աշել *«նայիլ» բառի հետ թերևս լծորդ։*

Ահկի տե՛ս Ահեկան։

*ԱՀՈԿ *«յանցանք, վնաս, պակասութիւն, մեղադրութիւն» Վրթ. քերթ. Լմբ. սղ. Մխ. բժշ. Ոսկիփ. Վստկ. Ուռհ. 309 (ունի սեռ.* ահոկոյ, *որ տպագրիչները յատուկ անուն են կարծել. տե՛ս Աճառ. Արրտ. 1913, էջ 1148). իբր ած. նշանակում է «վնասակար, առողջութեան համար վնասակար» Մխ. բժշ. 147. որից* ահոկել *«վնասել» Մխ. բժշ. Վստկ. 26.* ահոկութիւն *«վնաս» Վստկ.* անահոկ *«անվնաս» Շիր. Թր. քեր. 57, Մխ. բժշ. 100. գրուած է* հոք *Անան. մակ։*

=Պհլ. āhōk *«թերութիւն, պակասութիւն, մոլութիւն»,* āhōkīnītan *«ապականել, աղտոտել», որից պրս.* آهو āhō *«պակասութիւն, արատ, մեղք», պազենդ.* āhō *«թերութիւն»։ Բուն և նախնական իմաստը ցոյց է տալիս զնդ.* āhita *«անմաքուր, ապականեալ» (որի բացասականն է* an-āhita *«մաքուր, ամբիծ», որ և* Անահիտ *աստուածուհին)։ Այս իմաստից բխում է «հոգու անմաքրութիւն, մեղք» և վերջապէս «վնաս»։—Հիւբշ. 95։*

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Матер. *1,8։ Մառ* ИАН *1913, 417 հանում է* անեակ *«ձախ» բառից։*

ԱՀՌԱՆՔ *«հինգերորդ օր ամսոյ». գիտէ միայն Քաջունի։*

+ԱՂ, ի *հլ. «աղ» ՍԳր. Բուզ. Ոսկ. որից* աղաչուր *Սիր. Ոսկ.* աղանում *«աղի և հում» ՅՀ. կթ. 329.* աղի *ՍԳր.* անաղ *Շնորհ. ընդհ.*

կամ լ ձայնով՝ անալի «առանց աղի» Ոսկիփ. Առաք. լծ. ռահմ. 234. շրջմամբ՝ ալանանամ «անլի» անդ՝ 288. աղունակ «աղի փայլուն կոտր» Ոսկ. ես. աղկեր «աղած ձուկ» Եփիփ. յղ. ակ. յաղել «աղով համեմել» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. ծն. աղանար «աղած» (չունի ԱԲ) Տարօն. էջ 278 (Ձիմս աղահար օրհնել և ուտել). աղանատ «աղի, չօռ» Նուշր. 81 (չունի ԱԲ). «Ի յաղահատ տեղիք սերմ մի՛ ցանէք»։—2. աղի նշանակում է նաև «կծու», որից աղութիւն «կծութիւն» Վեցօր. փխբ. «սրտառուչ». ինչ. «Աղի ողբով զաղէտսն նուագէին» Ոսկ. ես. «Ելաց աղի ողբովք» Լմբ. առկ. «Ձաղի աղէտս ողբոցն» Անան. նին. որից աղի և ողորմ Ոսկ. մ. բ. 8. Երր. իգ. կամ միացեալ աղիողորմ «սրտառուչ» Մամբր. Նար. Սրգ.—3. կրկնութեամբ աղաղ «մորթ աղելը» Կանոն. աղաղել «մորթ աղել, դաբաղել» Կանոն. աղաղող «մորթ աղելու ամանն» Կանոն.—4. աղ՝ իբր նշան բարեկամութեան՝ Բուզ. դ. 53, որից աղ ուխտի, ուխտ աղի ՍԳր. Եփր. մն. աղ առնուլ «բարեկամանալ» Ոսկ. մ. բ. 7. աղ և հաց ուտել «բարեկամանալ սեղանի վրայ» Եղիշ. Ոսկ. աղուփոխ «բարեկամութիւնը ննենգող» Եփր. ել. էջ 185.— 5. իբր նշան խեղճուկ կերակուրի, որից աղիկ Ոսկ. ա. տիմ. (Ի չորաբեկ սեղան մատչին, ումն հացիկ և աղիկ, և ոմանք իւղիկ եւ յաւելուն). աղուհաց «սակաւապէտ կերակուր» Ոսկիփ. աղուհացf «մեծ պահք», որ և աղհացf, աղցf Արշ. Ճշ. Սոնաց. Ժմ. 170. Սամ. անեց. շար. 168. Ճառընտ. (հմմտ. Ննխ. ախացf). նաև աղուհացf «բաղարջակերք» Եփր. վկ. արև. աղցքմի («յաղուհացսն մի՛ ասեր» ձեից համառօտուած) Շար. Սոնաց. աղապէտ «diète» Խոսր. Լծ. նար. Բժշ. կամ աղպէտ Վստկ.—6. իբր նշան ապականութեան, որից աղարտ վարել՝ իբր թէ արտը աղ վարելով՝ «քանդել, կործանել, փճացնել» Դատ. թ. 45. աղարտել «նախատել, այպանել, փճացնել» ՍԳր. Ոսկ. Եփր. ա. կոր. 69. աղարտութիւն Սեբեր. անաղարտաբար (նորագիւտ բառ) Պրպմ. 81.— 7. իբր նշան համի կամ քաղցրութեան, փափկութեան, սիրունութեան, որից աղու «քաղցր, անոյշ» Խոր. Պիտ. Նար. կամ փոխ-արերաբար՝ «կեղծաւոր, քծնող, ննենգամիտ» Ոսկ. մ. ա. 4. Պիտ. (-ու մասնիկի համար հմմտ. կծու, բրբու, նատու), աղուամազ «բարակ և նուրբ մազ» Ղևտ. ժգ. 30. աղուանալ «ննենգաւորիլ» Եղն. աղուաչ (սխալ գրչութեամբ կամ յետին՝ աղաւաշ, աղվաշ, աղաշ, աւաղաշ) «յիմար, խենթուկ» Մանդ. Վրք. հց. ա։ 394. Մաշկ. (-ուաշ մասնիկի համար հմմտ. բբուաշ), աղուշ-մաղուշ «սիրունիկ» Քուչ. 59. աղուոր Շնորհ. առակ. Սմբ. պտմ. տպ. 1856, էջ 50, 51. աղուորութիւն Տաթև. հրց. 250. աղէկ (<*աղու-եակ). Անկ. գիրք հին կտ. Ա. 174. Տաթև. հրց. 239. Մտթ. եագր. 124. (-որ մասնիկի համար հմմտ. նատոր, բեկոր, արտորագոյն «կտրիճ, զօրաւոր»), աղածրի կամ աղարծի «փափուկ, մատղաշ» Գ. մակ. դ. 12 (մասնիկի համար հմմտ. բաւարծի, բաւածրի. խաւարծի). աղէբար «անուշութեամբ, հանդարտ կերպով» Ոսկ. ճառք 480. աղալեզու կամ աղաւալեզու «կեղծաւոր քաղցրախօս» Մանդ. 121 (Ճառընտ. սրա տեղ գրում է աղուաշ լեզու) և էջ 123 (մի քիչ յետոյ ինքը մեկնում է թէ՝ «ցուփողեացն և աղաւալեզուացըն... ոչ որ հաւատայ. զի ամենայն որ ի մտացն հաստատութիւն և յառաքինութիւն հայի, և ոչ յընդվայրած լեզուին աղուբիւն»). ալախօսիկ՝ իբր «աղուախօս, քաղցրախօս» Ուռհ. 216. (աղ բառի այս առումը ունի նաև արաբ. مليح malih «աղի. 2. գեղեցիկ», որի համար էլ Այտնեան, Քնն. քեր. 335 կարծած է թէ աղուոր բառը թարգմանութիւն է արաբականից՝ իբր յաղեալ, աղիւ համեմեալ).—8. ոչխարների՝ աղը շատ սիրելուց՝ նմանութեամբ առնուած է նաև երկնաւոր հօտի համար, իբր «փարախ, մակաղատեղ» նշանակութեամբ. ինչ. «Դիմեցին ի մահ իբրև խաշինք սուրբքյաղն երկնաւոր» Եղիշ. «Ձայնեալ կոչեաց յաղն երկնաւոր» Ճառընտ. «Այլ որպէս հօտ հովուապետին՝ յաղն երկնային զրահ տայր» Շնորհ. եդես. «Ի քրովբէից աղի հանգուցար» Նար. կուս. 416. ահով՝ աղաձայն առնել «ոչխարները աղի կապել» Ճառընտ.— 9. աղ գործածուած կայ նաև ուրիշ իմաստներով. այսպէս՝ աղաբարա «միղքի մէջ թաթախուած» Ագաթ. § 149. աղութիւն «խօսքի պղծութիւն», աղեգանել «աղէկ մը ծեծել»,

աղեգոյն «աւելի աղօտ»։ Սրանց մէջ աղ ըմբռնուած է իբրև աղտ, աղօտ, աղէկ (սաստիկ). սակայն այս իմաստները այլուր գոյութիւն չունին. աղաքարաւ կայ Ագաթանգեղոսի միայն մէկ օրինակում և նոր տպ. ունի մեղաքարաւ, որով աղաքարաւ ձևը ջնջւում է։—Աղ բառի միւս ձևերն են աղծ, աղա, որ տե՛ս առանձին։

=Հնխ. sāld, սեռ. salnés. հմմտ. յն. ἅλς, լտ. sal (ֆրանս. sel, իտալ. sale, ռում. sare), հսլ. soli, ռուս. соль, գոթ. salt հիւլ. salann, կիմր. halan, գերմ. salz, անգլ. salt, շվ. նորվ. salt, դան. salz, soole, քուչ. sālyi չեխ. sůl, սերբ. sô, հպրուս. sal, հոլլ. zout «աղ»։ Լիթուաներն ու լաթուացիք չունին այս արմատը և «աղ» գաղափարը բացատրում են մի բառով՝ որ նշանակում է «փոշի ցանել, ցրուել»։ Թէև լիթուաները չունին այս բառը, բայց նոյն արմատից են կազմուած լիթ. saldùs, լեթթ. saIds «քաղցր, անուշ», լիթ. sąlù, salaũ, sálti «քաղցրանալ», saldinti «քաղցրացնել», ինչպէս ունինք հյ. աղու «քաղցր» և հսլ. sladъkъ, ուկր. solódkyj, ռուս. сладкій «քաղցր» (նախնական իմաստը «աղած»). տե՛ս Pokorny 2, 452, Walde 671, Trautmann 248—9, Ernout-Meillet 847, Boisacq 47։ Հնդեւրոպականներից աղը (նիւթն ու բառը միասին) անցաւ ֆիննական ժողովուրդներին. հմմտ. հունգ. só, ֆինն. suola, վօտ. soela, էստոն. sool, լիվ. suol, վեպս. sola, վոտյ. slal, չերեմիս. šanzal, լապպ. salte, մորդվ. sal, սիրյ. sol, sov, վօգուլ. seh, օսթյակ. sol', sal ևն։ Աղ բառի ընդհանուր լեզուների մէջ առած ձևերի քննութեան, աղի ծագման և պատմութեան, աշխարհագրական անունների մէջ գործածութեան մասին մի գեղեցիկ մենագրութիւն ունի Victor Hehn, Das Salz, eine Kulturhistorische Studie, տպ. Berlin, 1873, էջ 74։—Հիւբշ. 414։

Schröder, Thesaur. 46 աղի բառը դնում է թրք. آجى aǰə «լեղի» բառից, ՆՀԲ անալի=յն. ἄναλος, իսկ աղ 8-րդ առումով, իբր «փարախ»=պրս. աղիլ և յն. ἀγέλη «փարախ, հօտ», որից առնում է և Հիւբշ.։ (Բայց aγəl «փարախ» պարսկերէն չէ, այլ զուտ թրք. հմմտ. ույղուր. aγəl)։—Աղ բառը ուղիղ մեկնեցին Peterm. 29, Windisch. 17 ևն։ Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7, № 3205 յաղել դնում է բուն ճաղել, իբր աւելի հիշտ պահած նախնական ձևը (հնխ. s>հյ. ճ)։—Bugge, Lyk. Stud. 1, 13 հյ. աղ բառը գտնում է Կարիոյ. Ἀλινδα տեղանուան մէջ։—Պատահական նմանութիւն ունին աղ բառի հետ՝ կովկասեան լեզուներից ուտ. էլ, խիննալուղ ղա, կիւրին, ռուտուլ, ցախուր, տաբասարան. fɛl, ագուլ. կուլ, գալ, բուդուխ. չէք. կաալ, բոլորն էլ «աղ» իմաստով—հյ. աղուճակ բառի հետ պրս. الوچك a!üčak «ծովային սատափանման մի խեցեմորթ».—աղու բառի հետ արաբ. حلو halv «աղու, անուշ», որից halva «հրուշակ»։

ԳԻՒ.— Ագլ. Ալշ. Ակն. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տփ. աղ, Տիգ. ող, Զթ. օղ, ող, Հճ. օղ։— Անալի բառը ունին՝ Շմ. անալի, Ագլ. Գոր. Ղրբ. նա՛լի, Խրբ. Կր. Հճ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. անլի, Հմշ. օնլի, Զթ. անլը, Սչ. ալլի, աղէգ «աղէկ, լաւ». Տիգ. ոլլի, ոնող, Ակն. օլլի, Երև. ալանի, Ջղ. յալանի, Ննխ. Վն. Տփ. ալնի, Մրղ. աննը.— միւս հետաքրքրական ձևերից յիշենք Խոշ. աղամազ «աղուամազ», Տարէնտէ աղվաշ «մազերը, մօրուքը, յօնքերը և թարթիչները բնականից սպիտակ, շատ բաց դեղին գոյնով. 2. որ արևին չի կարող նայել, աչքերը թոյլ. 3. անհեռատես, ոչ-շրջահայեաց», Խրբ. աղգէգ «գեղեցիկ» (միւսներից Մկ. աղէկ, Մրղ. աղէկ', Մշ. Ննխ. Պլ. Սեբ. աղէգ, Ագլ. ա՛ղիկ' «լաւ»), Տփ. աղի «գեղեցիկ»։ Նոր բառերից յիշելու արժանի են աղցան, աղցանել, աղլէզ, աղմուր, աղշոր, աղալի, աղաղոց «զզուելի», աղադրի, աղերես ևն։

ՓՈԽ.— Հյ. աղու բառից է վրաց. գալո–վեբա «քաղցրանալ, անուշ համ ստանալ», արմատը ալով, վրաց. თოალნება միալնե–բա «փաղաքշել» (հյ. աղու ձևից), ուտ.

ախցիմա (աղցմի ձևից) «ղատիկ», Բալա ախցիմա «մեծ պաս»։

ԱՂԱԲԱՍԱՐ «բազմաստեղբ, բայլք հա-մաստեղութիւնք». գիտէ միայն ՓԲ։

*ԱՂԱԲՈՂՈՆ, ի-ա հլ. «վերարկու, կրօնաւորի կարճ փիլոն» Ոսկ. ես. Բուզ. ե. բ. Եղիշ. Խր. Վրք. հց. Պիտ. գրուած նաև աղէ-բողոն, աղաբաղովն, աղաբանոս, աղաբղոն, ղաբողոն Պտմ. մծբ., ղաբողոնիկ, ղաբոնիկ Պտմ. մծբ. 18. անաղափ, անաբող, անա-փաղ Վրք. հց. Ճառընտ. Մաշտ. բողոն կամ բուղոն Ճառընտ.=Անկ. գիրք առաք. 26. այս բոլորի մէջ ամէնից ածիլ գործածական և կենդանի ձևն է աղաբողոն, հոլովման համար հմմտ. աղաբողոնօf Ոսկ. տիտ. ա-ղաբողոնամբ. Վրք. հց. ա. 205. բարդու-թեամբ կայ մեկաղաբաղ «հնդիկ քաֆիր» Ոսկ. բ. կոր։

=Յն. ἀναβολή, ἀναβόλαιον, ἀνάλαβος «մի տեսակ վերարկու». բաղկանում է երկու կտոր կերպասից, որ ձգում են ուսի վրայ. մէկը դէպի աջ և միւսը դէպի կոնակը. ստու-գաբանօրէն նշանակում է բուն «վրան ձը-գած» (ἀνα «վրայ»+βάλλω «նետել, ձգել», բառերից), կամ որ նոյն է՝ «վերարկու»։ Յոյնից է փոխառնուած նաև ասոր. ܐܢܠܒܘܢ anālābon «կրօնաւորի վերարկու»։—Հիւբշ. 339։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱՂԱԲՈՎԴ «դաշտ», ունի միայն Բառ. ե-րեմ. 10։

ԱՂԱԳ, ի-ա հլ. «ճանապարհ». մէկ ան-գամ ունի Ոսկ. փիլիպ. 411. «Արատոյցի որմ, խրամատիցի և ամենեցուն աղագ լի-նի» (այգու պատի համար է ասում, որ քանդուելով՝ ամէնքի ազատ անցուդարձի ճանապարհ է դառնում), երկրորդաբար նը-շանակում է «հնարք, կերպ, միջոց» Պիտ. Յհ. կթ. Մագ. Երզն. քեր. բոլորն էլ յետին. սակայն հին և ընտիր են սրա հոլովեալ ձե-վերը. գրծ. աղագաւ «պատճառով» Ոսկ. յհ. և Գղ. «համար, վասն» Ոսկ. մ. Եւս. քր. յա-ղագս (Նխ. հյց. կամ ներգ.) «համար, վասն» ՍԳր. (յետնաբար գրուած յաղակս Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 360, 364, 367, 371, 375). երկուսն էլ գործածուած իբր նախա-դրութիւն։ Աղագ բառի մէկ ուրիշ ձևն է ե-ղագ «ճամբայ» Ոսկ. եփես. 808 և ես. «մի-ջոց, հնար» Ագաթ. կայ նաև եղանգ ձևը՝ որ գիտէ միայն ԱԲ. բոլորի նախնական նը-շանակութիւնն է «ճամբայ». հմմտ. թրք. يول yol «ճամբայ» և երկրորդաբար «հնար, միջոց, կերպ, եղանակ». կամ նաև աշխար-հաբարի մէջ ճամբայ «հնար, միջոց». ինչ. «Սուտկ վաստկելու ճամբան չգիտէ. ըսէ՛ որ ճամբայ մը մտածենք և բերել տանք»։

ՆՀԲ դնում է լծ. հյ. ուղի և արաբ. ի-լաճ «դեղ, դարման»։ Հիւբշ. յն. ἔλεγχος, ἐλέγξεις «պատճառ, ապացոյց»։ Մառ, Грам. др. арм. էջ 31 հյ. առաջ բառից աղաւաղուած, այնպէս, ինչպէս Բարաղր—Բաղաղր։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 339 թրք. yol, yolaq «ճամբայ, միջոց»։

ԳԻՒ.—Աղագ բառը շատ գաւառականնե-րում կայ աղաf ձևով (ինչ. Երև. Լ. Լհ. Ղզ. Ղրբ. Ղրդ. Սր. Տփ.) և նշանակում է «առջևը». Աղագս մի՛ կանգնիր Նրա աղագիցը փախչում էր. նշանակում է նաև «առաջ, նախապէս». Աղագ այստեղ մեծ քաղաք է եղել։ Սրանից են աղագանալ «մեծ պաշտօնի հասնիլ». ա-ղագկտրուկի տալ «մէկի առաջը կտրելով անցնիլ», աղագուց «կանխաւ» և զանազան ոճեր՝ աղագ բառով կազմուած։

ՓՈԽ.—Վրաց. ալագի «տեղ», երբեմն նաև «ճամբայ, շաւիղ». Գանմզադենիթ գզանի ուփլիսանի, զա՛ծրփել—ճղ՚ոՒւէՆիԹ ալագանի միսնի «պատրաստ արարէք զճանապարհ տեառն և ուղիղ արարէք զշաւիղս նորա». Մրկ. ա. 3. ափխազ. ալագօ «ճամբայ»։—Կայ նաև չերքէզ. oğogu «ճամբայ», որ անշուշտ պատահական նմանութիւն ունի։

*ԱՂԱԼ «ոչխարի փարախ» Առաք. լծ. սահմ. 380 (գործածուած երեք անգամ)։

=Թրք. اغل aγəl «փարախ». Այս բառը զուտ թուրքական է. հմմտ. ույղուր. aγəl «փարախ», չաղաթայ. آغيل aγəl «բակ, փարախ», որ և կովկասեան اول aul «աւլ», թրքականից է փոխառեալ պրս. آغل āγil «ոչխարի փարախ», որի հետ պատահական նմանութիւն ունին լն.

ἀγέλη «ոչխարների հօտ» և լտ. agolum «հովուի բիր կամ գաւազան»։—Աճ.

\+ ԱՂԱԼ (աղացի, աղա՛) «ցորենը մանրել՝ ալիւր շինել» ՍԳր. «որևէ նիւթ փշրել»։ ՍԳր. Եփր. Եղ. ՅՀ. կթ. «որոճալ» Փիլ. լին. «գիշատել» ՅՀ. կթ. որից աղացիկ «աղացած», Ոսկ. ա. տիմ. բ. խնկաղաց «խունկ մանրելու սանդ» ՍԳր. աղօրի «ջաղացք» Երեմ. ժբ։ 12. «աւազ, ակռայ» Նար. կգ. 160. աղուն կամ աղօն «աղալու տրուած բան» Ոսկիփ. Մխ. դտ. ջրաղացf Լմբ. բրս. մրկ. Երզ. ստ. որից r ընկած՝ ջաղացf: Նոր գրականում ունինք աղօրեպան, ջաղացպան, մլաղաց, ճողմաղաց, սրճաղաց են։

=Հնխ. al (արիական ar) արմատից. հմմտ. յն. ἀλέω «աղալ», ἀλέτης «երկան», ἀλετών «ջաղացք», ἄλευρον «ալիւր», զնդ. aša (*arta-ից) «աղացեալ», սոգդ. ʼrθ «ջաղացք», պրս. آرد ard, բելուճ. ārt, աֆղան. ōrə, քրդ. ār, ārd, զազա. ārdi և հինդ. āṭā, «ալիւր» նշանակութեամբ և բոլորն էլ հնագոյն ārt- ձևից. պհլ. ārtan «աղալ»։ Այստեղ է պատկանում նաև հյ. ալ-իւր, ուր ղ ձայնի դէմ գտնում ենք լ. հմմտ. աղ և անալի: Աղօրի բառի հնագոյն ձևն է ըստ Հիւբշ. *alatrio-. հմմտ. յն. ἀλέτριος. մասնիկը գտնում ենք նաև uror բառի մէջ։ Նկատելի է որ հնդեւրոպացիք «աղալ» գաղափարի համար բարբառային երկու խմբի էին բաժանւում. հիւսիս-արևելեան խումբը գործ էր ածում mel արմատը (այսպէս ունին բալթիկ-սլաւոնական, գերմանական, կելտական, լատին և ալբանական լեզուները), իսկ արևելեան խումբը գործ էր ածում al արմատը (այսպէս են յոյնն ու արիականը). հայերէնը այս կէտում միանում է յունարէնին, մինչև մանր տարբերութեանց մէջ անգամ (հմմտ. Meillet REA 4, 4—6)։—Հիւբշ. 414։

Ուղիղ մեկնեց նախ Այվազովսքի, Յղ. հնչման (1852), էջ 15, համեմատելով յն. ἀλέω ձևի հետ։ Յետոյ Müller SWAW հտ. 35 (1860), էջ 193 և հտ. 42, էջ 329։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տփ. աղալ, Ղրբ. ա՛ղիլ, Շմ. աղիլ, ՋԹ. Հճ. աղօլ, Տիգ. ողոլ:—Աղել «աղ ցանել» բայից տարբերելու համար տեղ-տեղ բայը նոր կերպարանքի տակ է մտած. այսպէս՝ Դվ. աղանալ, Ագլ. ըղա՛նիլ, Գղ. ըղա՛նալ, Սչ. ախցել, Ռ. ախցէլ (<*աղացել). իսկ Ղրբ. ընդհակառակը աղել բառն է, որ ձևափոխուել է և դարձել ա՛ղավ ա՛նիլ «աղ ցանել» և աղը տնիլ «աղել, աղաջուրը դնել»։ Հետաքրքրական ձև է Ղրբ. ա՛ղումնը «աղուն, աղալիք բան». հմմտ. մրջիւն>մրջէ՛մնը: Նոր գաւառական բառեր են աղնաղաց, աղուլոս, աղունել, աղուfս, աղցուկ կամ աղացուկ, ջաղացավարդ են։

ՓՈԽ.—Վրաց. ալա, ալատա «ջաղացքի տուփը՝ ուր ալիւրն է թափւում» հայերէնի՞ց փոխառեալ է, թէ պատահական նմանութիւն միայն ունի։

ԱՂԱԼՈՒՃԻ «հալուէի փայտ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 49, իբր անստոյգ բառ։ Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյում կայ اخيلوس axīlus ձևը՝ WZKM 14, 267։

=Արաբ. ենթադրեալ آغالوخ āɣālūx հոմանիշ ձևից, որ տառադարձուած է յն. ἀγάλλοχον «հալուէի փայտ» բառից (դիոսկոր.) այս վերջինն էլ ծագում է սանս. aguru «հալուէ» բառից, որ նշանակում է բուն «ոչ-ծանր» =a-guru (Boisacq, էջ 5)։ Արաբ. آغالوخ āɣālūx ձևի մեջ սխալմամբ կետը ներքև դրուելով՝ կարդացուել է آغالوج āɣālūǰ։—Աճ.

ԱՂԱԽԻՆ «կին ծառայ» ՍԳր. սովորաբար ա հլ. բայց ունինք նաև մի քանի տարբեր հոլովաձևեր. այսպէս՝ ի-ա հլ. աղախնաց Բ. եզր. բ. 65. Յովէլ բ. 29. յաղախնաց Տոբ. ը. 14. աղախնանց Գծ. բ. 18. աղախնայց ՍԳր. աղախնեայս Եղիշ. աղախնօf Փարպ. աղախնեաց Եփր. ծն. որից աղախնութիւն Եղ. իա. 7. Եւս. քր. աղախնորդի Կոչ. աղախնել կամ տարօրինակ մի ձևով՝ աղախնայել «ծառայել» Ճառընտ.։

Հինք. աղագին բառից. «զի ի Թրակիա ընդ աղի փոխանակէին զգերիս»։ Մառ ЗВО 22, 67 իբրև «տնային» կցում է աղխ բառին, որի նախնական նշանակութիւնը համարում է «տուն»։

ԱՂԱԿԱՏԱՆՔ *«գեղխութիւն» Եզն. մէկ անգամ միայն գործածուած։*

ՆՀԲ լծ. աղճատանք, աղ և կատակ: *Հիւնք.* կատաղի *բառից։*

⊙ԱՂԱՂԱԿ, ի-ա *հլ. «բարձր ձայն, բղաւոց» ՍԳր. Ագաթ. որից* աղաղակել *ՍԳր. Ագաթ.* ստաղաղակ *Թէօդ. մայրագ. արմատն է* աղաղ, *որ թէև առանձին գործածուած չէ, բայց կայ Ախց.* աղաղել *«լալ, կանչել, բղաւել» բառի մէջ։*

=Նման է հնչում յն. ἀλαλά, ἀλαλή, ἀλαλαγή, ἀλάλαγμα *«աղաղակ»,* ἀλαλάζω *«աղաղակել»: Սակայն մեր բառը չի կարող յոյնից փոխ առնուած լինել՝ ծայրի* ակ-*ի պատճառաւ. նոյնպէս անյարմար է երկուսն էլ միասին դնել նախալեզուից, քանի որ յունարէն բառը համարւում է բնաձայն, ինչպէս և սանս.* alalā, arē, ararē *(տե՛ս* Boisacq, Dict. étym. *էջ 40)։ Հոլ.* ole, *բուլգար.* olele, *լիթ.* aluoti, alioti *«աղաղակել» (*Pokorny, *I, 89)։ Այս պարագային կարելի է հայերէնն էլ դնել բնաձայն բառ. հմմտ.* աղէ՛ *«դե՛հ, օ՛ն»։ —ԱՃ.*

ՆՀԲ յն. բառըմեզնից է դնում, Windisch. *17 յն. և հյ. բառերը ցեղակից է համարում։* Lag. Arm. Stud. *էջ 166 ցանկի մէջ չէ ընդունած։ Չի՛ ընդունում նաև Հիւբշ. ո՛չ իբր փոխառեալ և ո՛չ իբր ցեղակից։ Տէրվ. Նախալ. 63 յն.* ἀλαλά, *սանս.* ār *«օրհնել»,* āre *«օ՜ն» բառերի հետ հնխ.* ar *արմատից.* Scheftelowitz BB *29, 66 եա համարում է բնաձայն՝ համեմատելով վերի ձևերի հետ։* G. Deeters, Caucasica *4, 52 լտ.*ululare։ *Հիւնք. յն. ձևին աւելացնում է նաև պրս.* ճէլճէլէ *և եբր.* ալէլուիա! *Յակոբեան, Ծաղիկ 1899, նոյ" 4 եբր.* եէլալ, *ասոր.* այլէլա, *արաբ.* վէլվէլէ, *յն.* ալալոզին, *լտ.* ululare *ևն։ Մառ* ИАН *1917, 328 վրաց.* ղաղադի *«կանչ» ևն։ Բառը նմանաձայն լինելով պատահական պէտք է համարել վրց.* աղղաղաղեբա *«աղաղակել», 'արաբ.* ￼ *'av'ava «հաչիւն», քրդ.* lōlō, lelī, ōlōlō, ōlelī *«ո՜վ, ա՜յ»։*

ԳԻՌ.—Ջթ. աղաղօգ, աղաղօզ:—*Նոյն բառն է և Երև.* աղաղաճf *«լաց, ողբ, վայնասուն», որ Ամատունի, Հայոց բառ. 17 բ համարում է «անէծք, հայհոյանք»։*

ԱՂԱՂԱՆՋ *«մի տեսակ թռչուն է». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Անան. գիտ. 8 «Յորժամ աղաղանչք ձայն առնեն ընդ առաւօտս՝ ձմեռն նշանակէ. յորժամ 'առ ծովեզերբ թևովք զջուրսն հարկանեն, զյուզմունս ամպոց նշանակէ»։*

ԱՂԱՂՄԱՂԱԿԵԼ *«աղմկել, աղմուկ հանել». մէկ անգամ ունի Ոսկ. եբր. էջ 512 «Այլք արբենան և բարբաջեն, և այլք աղաղմաղակեն» (յն.* θορυβόομαι *«աղմկել»)։*

=Թուի կրկնականը աղմ- *արմատի՝ որի վրայ տե՛ս* աղմուկ:

ՆՀԲ «իմա՛ կամ ընթերցիր աղմկել»: *Վերի ձևով մեկնեց ԱՃառ.* MSL *20, 160։*

ԱՂԱՄԱՍՈՒԿ. *պահուած միայն* աղամասուկ ածել *«խառնակել, տակնուվրայ անել» ձևով, որ մէկ անգամ միայն ունի Ոսկ. եփես. 895 «Զընաւն եղծանէ, յամենայնի վերայ աղամասուկ ածիցէ»։*

Աղամար տե՛ս Ախմար։

ԱՂԱՄՈՂ. *անստոյգ իմաստով բառ է. հնագոյն գործածութիւնը և հարազատ նշանակութիւնը «մոլորիլ, շեղուիլ, ծռիլ, խոտորիլ» երևում է* աղամողիլ *բայից՝ հետևեալ օրինակներում «Զուղղորդ ճանապարհն գնայցեն և չաղամողիցեն առ անտեղեկութեան. ի մտաց այլուր աղամողելոյ» Ոսկ. մ. ա. 6. 13.—երկրորդ՝ «ցրուիլ, ցնդիլ». «Բազում հետք են աղամողեալք յամենայն կողմանս. Վեցօր. թ. 190 «Մի՛ ոք այսուհետև լիցի յարդ և մի՛ այսր անդր աղամողեալ իբրև զունդ». Ոսկ. մ. ա. 11։ Այս իմաստն ունենալու է նաև* աղամողումն *«ցրումն» «Յարդգողի ծիր, ոմանք կարծեն զոլ լուսոյ աղամողումն, զոր աստեղքն փայլակեն». Փիլ. նխ. բ. էջ 101. որի հետ հմմտ. Շիր. էջ 47. «Սորին հրոյ սակի է զոր ցոլմունք աստեղաց անուանեմք. քանզի առ ի յոյժ բախմանց շրջագայ պարունակացդ շարժելով ղյարմարական գնացս՝ երևումն լինի վերին լուսոյն… և ի յաղամողել լուսոյն է առ փայլատակիւն՝ առ ի ցրուել ուժգնութեան օդոյն։ Նաև Շիր. էջ 66* աղամողել ճրոյ *«ցրումն հրոյ»։ Ցետին հեղինակները սակայն գործա-*

ծում են զանազան իմաստներով. այսպէս՝ Փիլ. այլաբ. էջ 165 օձի շարժումների մասին խօսելով ասում է. բազմաման և շաղապատ, և աղամող բազմապատիկ, որպէս օձին շարժումն։ Այստեղ կարող էինք աղամող բառն ըստ հին նշանակութեան դնել «ծուռ ու մուռ», բայց յն. բնագիրն ունի «խառնուտիկ, գոյնըզգոյն», և ըստ այսմ Նչ. եղեկ. մեկնում է «բազմազունի, աղամող՝ ըստ Ակիւղասայ». Հին բռ. մեկնում է «գեղաթիւր կամ անզարձ» (ուզում է ասել «շատ ոլորուն»)։ ՀՀԲ, որից և ՓԲ. մեկնում են աղամողել «մթնել, սևանալ», որ յայտնապէս սխալ է։ ՆՀԲ աղամող «խառնուտիկ», աղամողիլ «այլայլիլ, այլափոխիլ, այլազունիլ, ծածանիլ, խառնակիլ. 2. խոտորիլ, մոլորիլ, տատանիլ, ցնդիլ», աղամողումն (լուսոյ) «տատանումն»։

ՆՀԲ մեկնում է իբր այղումայղ, այլևայլ: Այվազովսքի, Ցղ. հնչման, էջ 8 նոյն ընդ աղաւաղ: ԱԲ «աղեաց պէս ծուռ և գալարուած» ասելով՝ հանում է աղիf բառից։ Հիւնք. մղեղ «փոշի» բառից։—Թերևս կապ ունենայ մող «ծուռ» բառի հետ։

*ԱՂԱՆ «ազնուական, իշխան». անծանօթ և առանձին անգործածական բառ, որ պահուած է միայն Բուզ. Դ. բ աղանազգի բառի մէջ, որ թարգմանում եմ «ազնուազգի, ազատազգի»։ Նոյն բառն է նաև Աղան յատուկ անունը, ինչպես ունինք իշխան, իշխանիկ՝ իբրև յատուկ անուն։—Նոյն բառից ազդուելով սխալ գրուած է աղանադրօշ Բուզ. Դ. բ, որ ըստ իս պէտք է ուղղել աղաւնադրոշ (Բանաս. 1904, էջ 99)։

=Ասոր. ܥܠܢܐ ʿalāñā «իշխան, գլխաւոր. dux, superior. 2. եկեղեցական հովիւ, pastor, clerici praeter episcopum» (Brockelm. Lex. syr. էջ 250)։—Աճ.

ԱՂԱՆԴ, ո, ի–ա, յետնաբար նաև նաև ի հլ. «սուտ կրօն» ՍԳր. Սեբեր. Եզն. Ագաթ. «2. աղանդաւորների խումբը» Գծ. Ագաթ. Եզն. «Ջկախարդանք» Նար. Վրք. հց. «4. մաքուր և ճշմարիտ կրօն» Տիմոթ. կուզ, էջ 255 (Արհամարհեցան հարանցն աղանդք, առաքելական աւանդութիւնք անարգեցան)։ Որից աղանդաւոր Եզն. աղանդագործ Ոսկ. աղանդամիտ Եզն. չարաղանդ Յհ. իմ. fաղդէաղանդ Փիլ. իմաստ. այլաղանդ Ոսկ. եբր. 477. Եփր. համաբ. 27. անաղանդ ճաւատf «մաքուր կրօն» Երզն. մոթ. 373. աղանդութիւն Ոսկ. Բուզ. աղանդել «աղանդ հնարել, կախարդել» Պիտ. Կանոն. «պատմել, քարոզել» Տիմոթ. կուզ 164 (Երանելին Կիւրիղոս ամենայն ուրեք մի որդի, մի Տէր աղանդէ). աղանդիճf «կախարդական բաներ» Յայսմ. Ճառընտ. աղանդասար Երզն. մտ. (ինչպէս կախարդասար՝ կազմուած սար բառով, որ Հիւբշ. 236 համարում է պրս. سَر sar «գըլուխ», իբր «աղանդապետ»)։

ՆՀԲ մեկնում է այլ ընդ այլոյ (կրօնք), յն. ἄλη, ἀλατεία «մոլորանք» և թրք. آل āl «խաբէութիւն», غلط γalat «սըխալ» բառերով։ Spiegel (Gram. huzv. spr. 1856, էջ 189, Litteratur 11, 470) սխալմամբ կարդալով ազանդ՝ համեմատում է zand «զանդիկ» բառի հետ. Müller SWAW 42, 257 պրս. رند rind «ճգնաւոր» բառից! Ալիշան. Հին հաւ. 12 աղօթf, աղերս, աղաչանf և աղու, աղաւնի բառերի հետ։ Հիւնք. պրս. آغنده āγunda «թունաւոր մեծ սարդ»!! Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 226 դ ածանցով յն. πλανάω «մոլորիլ, շեղիլ»։

ԱՂԱՆԴԵՐ «կերակրից յետոյ քաղցր ուտելիք, մրգեղէն եւ. dessert» Բուզ. Ե. 7. Ոսկ. Ճառք, էջ 403. գրուած նաև աղընդեր ԱԲ կամ աղանդէր ՋԲ։

Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 226 աղանդ բառի հետ։

ԱՂԱՆԵԱԼ «ի բացեայ եղեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 10։ Ակինեան ՀԱ 1930, 493 բառիս համար տալիս է մի այլ ընթերցուած՝ «Աղանդեալ. ի բաց եղեալ». սրանով կապում է աղանդ բառին, իբր թէ «ի բաց եդեալ զհաւատս»։

+ ԱՂԱՆՁ «խարկած ցորեն» և սրանից աղանձիլ «այրիլ, խարկիլ» Ոսկ. եբր. 528. աղանձեցեալ Նիւս. կազմ. ռամկաբար աղընձել կամ աղնձել «խարկել» Վստկ. Մխ. բժշ.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. lŋdh-ձևից, որ սորրին ձայնդարձն է lendh-«կերակուր պատրաստել, խորովել» արմատի. ժառանգներն են սանս. randh-«եփել, կերակուր

պատրաստել», randhana-«եփուածք, կերակրի պատրաստութիւն», randhi-«եփելը», յն. λάσανα, գւռ. λασα «կաթսայի հենարանի» (<*λαθ-<հնխ. ln̥dh-), հպրուս. landan «կերակուր», իռլ. հկորն. lann «տապակ» (Pokorny 2, 439, Boisacq 558)։ Հայերէնի վերջաձայնի փոփոխութեան համար հմմտ. փոխինձ և փոխինդ. ա յեռարանը գըրուած է ղ ձայնի պատճառաւ. առանց յեռաբանի ձևը և նախնական նշանակութիւնը պահած է հայերէնից փոխառեալ վրաց ლანძვი լանձվի «տապակ, կասկարայ», ლანძვა լանձվա «մի քիչ այրել՝ խորովել»։— Աճ.

Պատահական նմանութիւն ունի լտ. polenta «փոխինդ», որ *poln̥ta ձևի տակ կարող էր տալ հյ. *աղանդ>աղանձ:

ՆՀԲ լծ. խանձեալ, ՋԲ աղ և խանձ բառերից։ Գաղանճեան, Արև. մամուլ 1902, 74 ա +խանձել:

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. աղանձ. Շմ. աղանձիլ, Խրբ. աղընձիլ, Ագլ. ըղա՛նձիլ, Հճ. աղոնձ. Ակն. աղունձ «փշրուած կորկոտ», Ջթ. աղըն-ձիլ «աղանձել», իսկ զօգաղընձիլ «մարմնի քոր գալը». սրա վրայ ընդարձակ տե՛ս եռալ: Ունինք նաև գւռ. եղնձել Բն. «եգիպտացորենը խորովել», որի վրայ տե՛ս եղինձ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ալանձվա «խարկել, բովել, կերակուրը այրել»։

ԱՂԱՆՈՒՐ «մի տեսակ գունաւոր կաւ» (կարող է լինել կարմիր, սպիտակ, մոխրագոյն, կանաչ, են. հին ժամանակ գործածւում էր իբրև դեղ). նորագիւտ բառ, որ ունի միայն Պիսիդ. Վեցօր. տող 1531, իբր յն. βῶλος, ֆր. bol, տճկ. բըլի մախտում:

ԱՂԱՉԵԼ «խնդրել, աղերսել» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. որից աղաչիլ «մէկից աղաչուիլ» Ոսկ. (միջին հյ. աղչել Անսիզք 41), աղաչանք «աղերսանք» ՍԳր. «երաժշտական Դկ ձայնին պատկանող մի տեսակ եղանակ» Մանրուս. (տե՛ս Ամատունի, Հայ. բառ ու բան, էջ 18 բ). աղաչելի Ոսկ. աղաչաւոր Նար. աղաչելութիւն Արծր. բուն արմատն է աղկամ աղա-, որից չ յոդակապով աղաչել (ինչ. ճանաչել, ամաչել, փախչել, թաքչել), օթ մասնիկով՝ աղօթ (հմմտ. ճանաչել> *ծանաչել—ծանօթ, ամաչել—ամօթ), գործածուած անեզաբար՝ աղօթք ՍԳր. Ագաթ. աղօթաբուղխ Ագաթ. աղօթակեր, աղօթկեր, աղօթկեար, աղօթկիր Բուզ. Եւ. քր. Սեբեր. յետին են աղօթել, աղօթարան են։

Müller SWAW 38, 589 լտ. oro «աղաչել» բառին ցեղակից. (մերժում է Lag. Arm. Stud. § 52 ասելով՝ որ լտ. oro գալիս է ըստ Corssen KZ 11, 336 os արմատից, ուստի ամենևին նման չէ հայերէնին)։ Ascoli KZ 16, 448 կցում է սանս. arč, յն. ἔρχεσθαι բառերին. հյ. աղաչել դնում է=առաջել «angehen, դիմում անել»։ Տէրվ. Նախալ. 32, 62 հյ. աղէ, աղմուկ, աղաղակ, սանս. ār «օրհնել», are «ո՜ն», յն. ἀλαλά «աղաղակ», ἀρά «աղօթք» բառերի հետ, հնխ. *ar «օրհնել, աղաչել» արմատից։ Bugge, Beitr. 36 նոյնպէս դնում է հնխ. ar արմատից. հմմտ. յն. ἀράομαι «աղօթել, աղաչել», ἀρά, ἀρή «աղօթք, խնդիրք, աղաչանք», ἀρατικός «աղաչական»։ Հիւնք. ուխտ և աղօթք բառերից։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10 աղու աչք: Շէֆթէլովից BB 29, 48 սանս. āryati «փառաբանել»։ (Այս բառը ցեղակից է վերի յն. ձևերին, որոնց միանում են նաև լտ. oro «ասել, խօսել, խնդրել, աղաչել», ռուս. ору, орать «բղաւել». բայց հայերէնը կապ չունի նրանց հետ)։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 91 ողոք բառի հետ = լտ. loquor «խօսիլ»? Karst, Յուշարձ. 417 թրք. yal var-maq «աղաչել»։ Charpentier IF 25, 242 սանս. lapati «խօսիլ, շաղփաղփել»։ Oštir, Wörter und Sachen 3, 204 հսլ. plačǫ, plakati «ողբալ, լալ»։ Մառ ЗВО 25 (1921), էջ 25 վրաց. ლოცვა լոցվա «աղերս, աղաչանք», բառի հետ։ Pokorny 1, 182 մերժում է լտ. oro, յն. ἀρά են։

ԳԻՌ.—Հճ. Մշ. Ջղ. աղաչել, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. աղաչէլ, Ջթ. Հմշ. Շմ. Ոզմ. աղաչիլ, Ալշ. աղաչ'ել, Սլմ. ա̈ղա̈չել, Մրղ. ա̈ղա̈չէլ, Տիգ. ա̈ղա̈չիլ, Մկ. ա̈ղա̈ճիլ, Վն.

աղաճանՙ, Ագլ. բղա՛չիլ, Գոր. Ղրբ. բղա՛-չանճ, ղա՛չանճ (իսկ ղա՛չանճ անիլ «ա-ղաչել»), Սեբ. ախչէլ, Տփ. աղաչանճ, ա-ղանչաճ, Հւր. աղանչէլ:— Աղօթք բառի ձե-վերը տե՛ս առանձին։

Աղապատանք տե՛ս Աղիք։

Աղապէտ տե՛ս Աղ։

ԱՂԱՊՐԵԱՑ «թացեալ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 10։

ԱՂԱՏԵԼ «ղառն ողբալ» Սասն. 72. հմմտ. աղատ Գնձ. «աէր, գուրգուրանք», աղատ աղատ Ղզ. Ղրբ. «դառնագին, սրտաճմլիկ (լալ)», աղատ անել Գնձ. «գուրգուրալ», աղատով Ագլ. Ղզ. Ղրբ. «սրտալի, աղիո-ղորմ ձայնով (լալ)», աղատով լինել Ղրբ. «շատ սիրել, վրան գուրգուրալ», աղատ-պաղատ Ղրբ. «աղաչանք-պաղատանք», ա-ղատիլ Վն. «աղերսել, աղաչել, պաղատիլ»։ Կայ և Հճ. Զթ. աղըդ «ողբ»։

*ԱՂԱՐԻԿՈՆ «մի տեսակ սունկ» Մխ. բժշ. գրուած նաև ախարիկոն, ղարիկոն:

= Յն. ἀγαρικόν, լտ. agaricum, ֆր. agaric, իտալ. agarico, արաբ. պրս. غاريقون γārīqūn, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։— Հիւբշ. 339։ Ըստ իս փոխառեալ է ո՛չ թէ յն. ἀγαρικόν ձևից, ինչպես ընդունուած է, այլ արաբ. اغاريقون āγārīqōn ձևից, որ յի-շում է Seidel § 323. բժշկարաններին փո-խառութիւնները աւելի արաբերէնից են, քան թէ յունարէնից։ Այստեղ կարևոր է լատ-կապէս նկատել ղ ձայնը, որի դէմ յունա-րէնն ունի γ։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

Աղարտել տե՛ս Աղ. 6։

Meillet, Յուշարձ. 211 կցում է՝ սանս. arus«վէրք», հոլ. oriti, raz-oriti «քան-դել» բառերի հետ, իբր կրկնութեամբ *արարտել, որից էլ տարանմանու-թեամբ աղարտել: Ղափանցեան, Տե-ղեկ. ինստ. 2, 96 աղէտ բառից։

+ԱՂԱՒԱՂ, ի-ա հլ. «փճացած, այլասե-րուած, տկար (մարմին)» Փիլ. լին. որից աղաւաղել «ապականել, փճացնել» Եզն. Եղիշ. «մերժել, ՛արհամարհել» Եղիշ. «կա-սեցնել, յետ կեցնել» ՑՀ. կթ. աղաւաղիչ «փճացնող (կարկուտ)» Լմբ. ստ. աղաւա-ղութիւն «վատուժութիւն» Նիւս. կազմ. ա-նաղաւաղելի (նորագիւտ բառ) Լմբ. մատ. էջ 3։

=Կրկնուած է այլ բառի երկրորդական աղ ձեւից, որ առանձին անգործածական է. ըստ այսմ բառի հնագոյն ձեն է աղեաղել և նոյն է այլայլել (=այլևայլել) բառի հետ։ Նշանա-կութեան զարգացման համար հմմտ. այլա-յլել բառի առումները հեղինակների մէջ. «Ա-պականեն ըՀոգին և այլայլեն զմիտսն» Վրք. հց. «Զպատկեր պատուոյն. այլայլեալ» Նար. «Կերպարանին այլայլեալ ազեղանայր ձև» ՑՀ. իմ. Թէ այլ բառը կարող էր նաև ունենալ աղ երկրորդական ձեր՝ հմմտ. թոյլ—թող, փայլ—փաղ, նշոյլ—նշող, յոյլ—յողալ. հներից իրօք էլ աւանդուած է աղեաղել «այս ու այն տեղ թափթփել» Ոսկ. Հերոդ. 617։—Աճ.

Այվազովսքի, Յղ. հնչման, էջ 8 նոյն ընդ աղամող: Հիւնք. աղամողել բառից։ Bugge, Btrg. 22 յն. ἀλαπάζω «աւա-րել, փճացնել», ἀλαπαδνός «թոյլ, տը-կար» ձևերի հետ՝ իբր բնիկ հայ, աղաւ արմատից. վերջին -աղ մասնիկի հա-մար հմմտ. աւաղ: Pedérsen, Հայ. դր. լեզ. 57 մեկնում է աղա-ւ-աղել, որի պարզ արմատը գտնում է յեղում, եղա-նիմ բառերի մէջ։

ԱՂԱՒՆԻ (նոյ, նեաց) «աղաւնի թռչունը, դոխ» ՍԳր. ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1. աղաւնե. ինչ. աղաւնեակ «փոքրիկ սիրուն աղաւնի» Երգ. բ. 14. աղաւնեկ «երա-ժշտական ԱԿ ձայնին պատկանող մի եղա-նակ» Մանրուսմն. (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 18 բ). աղաւնեվաճառ ՍԳր. գրուած նաև աղաւնէվաճառ, ինչպես և աղաւ-նէտուն Վստկ. 2. աղաւնա—ինչ. աղաւնա-կէրպ Ագաթ. աղաւնաձև Մ. մաշտ. 173 ա. ա-ղաւնաձագ Գնձ. աղաւնաւոտ կամ աղաւնին «մի տեսակ խոտ» Գաղիան. բժշ. (այս բոյսի անունը ուրիշ լեզուներում էլ ծագում է «ա-ղաւնի» բառից. ինչ. յն. περιστερεών, իտալ. erba colombina, գերմ. Taubenkraut, թրք. güger-Jin otə, որ է ֆրանս. verveina). առան-ձին մի ձև է աղաւնեաւոտ փխ. աղաւնաւոտ:

Ինճիճեան, Հնախօս. Դ *21* աղու ունի: Peterm. *29, 42 սասր.* ںہ yaunā, *եբր.* יונה yaune *«աղաւնի» բառից փոխառեալ։* Klaproth, Asia pol. *105 գոթ.* ahaks։ Bötticher, Arica *67, 405 սսս.* balōn։ Lag. Urgesch. Arm. *768 համարում է թէ բառը կազմուած է* labi *արմատից՝* ā *մասնիկով, ինչպես որ նոյն արմատից գնում է սսս.* balōn, *լատ.* palumes, columba, *հսլ.* goląbĭ *համանիշները՝ կազմուած* ava, upa, cum *մասնիկներով։* Lag. Arm. Stud. *§ 53 մերժում է այս. և սասրի ու եբրայական ձևերին աւելացնում է պրս.* ون vana *«վայրի աղաւնի», ասելով թէ այս բառերի մէջ անշուշտ մի կապ կայ. և թէ ա՛յն ժողովրդին է վերաբերում բառը՝ որ ընտելացրել է աղաւնին։* Bugge KZ *32, 1* աղաւնի *բառի առաջին նշանակութիւնը դնում է «սպիտակ» և ըստ այսմ մեկնում է լտ.* albus, *օսկ.* alafo, *յն.* ἀλφός, ἀλωφούς *«սպիտակ» ձևերով, ինչպես որ սլաւ. և գերման լեզուներումն էլ «կարապ» ծագում է նոյն* albho— *«սպիտակ» բառից. հմմտ. հսլ.* lebedĭ, *հբգ.* albiz, *հիսլ.* alft՛ *ևն։* Müller SWAW *84 (1877), 226 սսս.* balan, *ինչ. լիթ.* balaudis=*հսլ.* lebedi։ Pokorny *1, 93 մերժում է լտ.* albus *ևն ձևերի հետ դնել հնխ.* albho— *«սպիտակ» բառից։ Հիւնք. յն.* ἐλένη *(Հեղինէ) յատուկ անունից։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10* աղու ճաւ. *Մառ* ИАН *1915, 940 սվան.* մուգւ *«աղաւնի» ևն։ Պատահական նմանութիւն ունին լազ. ալիոնի* «mouette» *և կալանի թթր.* آغوون āγuvun *«կարապ»։*

ԳԻՌ.—Պլ. աղավնի-խուշ *(միայն կրօնական պատմութեանց մէջ. վերջին մասն է թրք.* quš *«թռչուն»). Հճ.* աղվոնի, *Ակն. Ռ.* աղվընի, *Ջթ.* աղվընը, աղվընը, *Սեբ.* աղվընիգ, *Խրբ.* աղվընիգ՛, *Ննխ.* աղվէնիf, աղունիf, *Տիգ.* տղվընիf, *Ալշ.* յէղվընեգ, *Մկ. Մշ.* էղվընիկ, *Ագլ.* ըղօ՛նի, *Երև. Ջղ.* աղունիկ, *Տփ.* աղունակ, *Գոր. Վն.* յէղունիկ, *Սլմ.* յէղունիկ՛, *Ոզմ.* յէղունէկ՛, *Ղրբ.* յէղօ՛նէ՛գ՛, ղօ՛նէգ՛ *Պրտ.* էղվընագ: — *Աղաւնի բառը միայն բացառութիւնն է, որ տրգի լեզուի մէջ չէ փոխուած* *աղօնի *ձևին, մինչդեռ ուրիշ ամէն տեղ* աւ *երկբարբառը բաղաձայնից առաջ դառնում է* օ: *Այս պատճառաւ Հիւբշման (անձնական) կարծում է թե հին հայոց* աղաւնի *բառը հնչւում էր* *աղաւրնի: *Այս ենթադրութիւնը հաստատւում է գւռ.* աղվընի, աղվընիկ, աղվընը *ևն ձևերով, որոնք ենթադրում են հնագոյն* *աղուանի *կամ* *աղաւրնի. *բայց սրանց հետ միաժամանակ անհրաժեշտ է ընդունել նաև ճիշտ* աղաւնի *հնչուած մի ձև, որից կանոնաւորապէս յառաջ է եկել* *աղօնի *և սրանից էլ Տփ. Վն. Ոզմ. Ղրբ. գաւառականների* օ, ու *պարունակող ձևերը։*

ԱՂԱՓ *«ամորձիքների պարկը, փոշտ,* scrotum». *ունին միայն Նորայր, Բառ. Ֆր. 426 ա և ԳԲ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Տաթև. ամ. 178 «Միորձին փոշտանկն է, որ աղիքն յաղափն իջանէ, ծանրանայ և ոչ կարէ քայլել»։*

ԱՂԱՓԱՐԻԼ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Մանդ. ղ կամ ժդ. «Երկնչի յամօթոյն, աչքն պատրուակին, իբրև շուն ըմբռնեալ ի տեղիս (շնութեան)՝ ամօթովն աղափարի»։ ՆՀԲ մեկնում է «շառագունիլ կամ մթագնիլ աչօք», ՋԲ «ամօթէն պահվըտուիլ», ԱԲ «խպնիլ» (ամաչել)։*

ՆՀԲ կցում է յն. ἀλωπός *բառի հետ, որ բարդ բառ է և նշանակում է «կոյր». արմատն է* ἀλαός *«կուրանալ, չտեսնել». ոմանք այս յոյն ձևը համարում են* λάω *«տեսնել» բառից՝* ἀ *բացասականով, ուրիշներ* ἀλάομαι *«վարանիլ, գեղեւիլ» բառից. երկու պարագային էլ անյարմար է կցել հայերէն բառին։*

*ԱՂԲ, ռ *հլ. (յետնաբար* ի *հլ.) «աղտեղութիւն, կըղկըղանք» ՍԳր. Ագաթ. որից* աղբանոց *Ոսկ.* աղբաբոյն որովայն *«քաղիրթ կամ աղիք» Մանդ.* աղբիf *«աղբ թափելու տեղ» Եփր. յոբ (Ներգ.* յաղբիսն *ձևով. հրտր. ՀԱ 1912, էջ 669) և* աղբեf *«աղբանոց» ՍԳր. (երկուսն էլ գործածուած միայն անեզաբար. յետնաբար ունինք նաև* աղբիս, աղբիսf, աղբիս, աղբես, աղբիսf *ձևերը՝ որոնք յառաջ եկած են* աղբեf *կամ* աղբիf *բառերի հայցա-*

կանը (աղբևս, աղբիս) ուղղական դարձնելով (համմտ. չorf–չoru) և նրանից էլ նոր յոգնակի կազմելով (աղբիuf, աղբիսf), զաղբիս մեծացուցանել «ուտելիքով փորը տկռեցնել» Լաստ. յհ. աղբախուղբ «աւելած ժեխ» Փիլ. էջ 199. աղբել թրքել (ոչխարի կամ մարդու) (չունին բառարանները) Ուռհ. 141, 295. «հողը աղբով պարարտացնել» Վստկ. աղբեղէն «ոչինչ, անարժեք, Պլ. քաքէն բան» Ա. մակ. բ. 62. աղբագոյն (նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 102, աղբոց «արտաքնոց» Ճառընտ. աղբին «աղբով պարարտացրած (հող)» Վստկ. աղբանոր «աղբանոց» (նոր բառ). առանց յօդակապի՝ աղբկուտոց Յայսմ. կրրկնութեամբ՝ աղբաղբուտ «աղբոտ» Ոսկիփ. Թերևս նաև աղբաղբուկ կամ աղբղբուկ (գրուած նաև աղաբղբուկ) (ՀԹուս. § 48). անստոյգ բառ. Գաղիանոս գործածում և մեկնում է հետևեալ ձևով. «Եփսբու. աղբղբուկ» կամ «Ալչփոյ. աղբըղբըկի հունդ, ապա կոմաճի», Ստ. Կամեն. հասկանում է «valeriana բոյսը». ՆՀԲ «աղտ պղնձոյ և այլոց իրաց... 2. անուն խոտոյ», ըստ ՋԲ «valeriana. 2. մետաղի կղկղանք?», ըստ ԱԲ «հանքերու աղտ, դիրտ. 2. բժշկական արմատ մը ծաղիկն անուշահոտ, տճկ. քէտի օթու». Վրուրի Որմզդանայ Բուրաստանք, Ա. տող 27 աղբղբուկ «հասու ծիրտ»։ Բառիս վրայ մի առանձին քննութիւն ունի Նորայր, Արևել. մամուլ 1879, էջ 60, Մանկավրժ. թերթ 1879, յունիս, էջ 18, Հայկ. բառաքնն. էջ 104 և Մասիս 1880 յուլ. 4, որոնց մէջ հերքելով «աղտ, դիրտ և ծիրտ» ենթադրական նշանակութիւնները, հիմնւում է Գաղիանոսի «Եփսբու, ալչփոյ» հոմանիշների վրայ. Եփսբու բառը հասկանում է յն. իվի'ufou, լտ. hibiscum, որ է ֆրանս. guimauve, տուղտ, տճկ. կիւլհաթէմ։ (Բայց նկատում եմ, որ թէև յն. ἰβίσκος բառը Bailly, Dict. gr. fr. 6-րդ տպ. էջ 956 բ և Α. Λεγρανδίου λεξ. νεοελλην. και γαλλικον, Paris, էջ 389 ա դնում են ֆր. guimauve, որ է տուղտ, բայց նրա հոմանիշ լտ. hibiscum բառը Quicherat, Dict lt.-fr. 47-րդ տպ. էջ 620 մեկնում է «sorte de mauve», որ է մոլոշ, տճկ. ebem gümeli (Գաղիանոսի ապամ կոմաճին) և հյ. բաղբաf: Նորայրին պատասխանում է Ողուրլեան, Մասիս 1880, յունիս 24, որ մերժում է տուղտը և հաստատում valeriana officinalis. բոյսի անունն էլ (աղբ բառից) աղիքների ճճիները արտաքսելու յատկութիւնից առնուած է համարում։ Եփսբու ձևը առաջարկում է կարդալ եղ իսրուն, որ է Պլինիոսի, Դիոսկորիդեայ, Գաղիանոսի և Մեսուէի ասարոնը. իրօք էլ այս բոյսը իր բարկ հոտի համար հներից ոմանք նմանեցրել էին valeriana-ին։ Ըստ Բենսէ, Ազգ. հանդ. ե. 19 Բուլանըխում աղբաղբուկը «sisymbrium Sophia» բոյսն է. ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 19 բ Շիրակում և Սիփանում նշանակում է «ցանցառ, բարակ ոստերով, դեղին ծաղկով բարձր խոտ, որից տան աւել են շինում»։

=Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. համմտ. լազ. lebi «կեղտ», lebiari, leboni «աղտոտ, կեղտոտ», ulebu «կեղտոտել» (Ajarian, Etude sur la langue laze, էջ 37). հայերէնը չունենալով բառասկզբում z՝ ըստ օրինի աւելացրել է նախաձայն ա, բայց առանց նախաձայնի ձևը պահուած է գաւառականում. այսպէս Ղրբ. լեպ «դիրտ, մրուր, հիւանդութեան ժամանակ լեզուի վրայ գոյացած կեղտը», լեպաճf «օճառ եփելուց յետոյ տակը մնացած դիրտը», լեպակալել «ցեխոտիլ, լեզուի վրայ հիւանդութեան պատճառաւ կեղտ կապել»։ Այս բառը թէև չկայ վրացերենում, բայց լազերէնը հայերէնից փոխառեալ չէ, ինչպէս ցոյց է տալիս նախաձայն ա-ի բացակայութիւնը։ Հայերէնը փոխառեալ է այժմ կորած կովկասեան մի լեզուից, որից ի դէպ է գալիս այն հանգամանքը, որ բառի աւելի նախնական ձևը (լեպ), այժմ էլ գործածական է միայն Ղարաբաղի բարբառում։—Աճ.

Windisch. 18 լտ. alvus «փոր, արգանդ են» բառից։ Հիւնք. աղբիւր բառից աղբիւ և սրանից էլ աղբ: Bugge, Btrg. 35 յն. ἀφρός «փրփուր» բառին ցեղակից, որ մերժում է Հիւբշ. 417։ Նոյն, Lyk. Stud. 2, 18 դտնում է ὄλβη քաղաքի անուան մէջ։ Liden, Stud. z. altind. էջ 30 լիթ. al-mens «մեռելի շա-

բառ», մրգ. ulmec «հոտած» են բառերի հետ։ Peterson KZ *47, 25* ընդունում է Liden-ի մեկնութիւնը և միացնելով աղտ բառին՝ երկուսն էլ դնում է հնխ. el, ol—«թրջել» արմատից։ Լազերէն բառի հետ համեմատութիւնը տուած եմ նախ Etude sur la langue laze, էջ *37* և Արրտ. *1911, 418*։

ԳԻՌ.—Ալշ. Կր. Սեբ. ախր՝, Ախց. Երև. ախպ, Ոզմ. Ռ. Վն. ախփ «պարարտութիւն», Ակն. ախփ «մարդու և անասունների աղբ», Տփ. աղպ, Զթ. օխր՝, ոխր՝, Հճ. օխր՝, Ասլ. ախ* «ձիու, կովի, ոչխարի աղբ»։ Ագլ. չունի այս բառը։ Բառի նախնական իմաստը ցոյց են տալիս աղբ-ժախ Սեբ. «աղբ և նմաններ, նետելու բաներ, չոր-չոփ», աղբոտ Ղզ. «կեղտոտ», Սեբ. «անպէտ մասեր՝ քար են շատ պարունակող (ցորեն, ընդեղէն են)» (հմմտ. աղբոտ «կեղտոտ» Ոսկիփ.) և Խրբ. ախփ «ժեխ, ալուր»։ Կրճատ ձև է աբիկ Մնձ։ «աթար» փխ. աղբիկ: Նոր բառեր են աղբախոտ (Ղրբ. բխպա՛խօտ, Ագլ. բխպա՛խուտ «մի տեսակ վայրի խոտ», հմմտ. գրբ. աղբղբուկ), աղբին, աղբեոց, աղբուն, աղբոտուք, աղբոտացնել են։

ՓՈԽ.—Քրդ. آخپین axpīn «պարարտութիւն, ժեխ», axpīn dàin «աղբել, հողը պարարտացնել», թրք. գւռ. Կր. աղբ (Բիւր. *1898, 626*), Սեբ. Տր. axpun «աղբուն, արտի համար պատրաստուած աղբ, պարարտութիւն», axpunlamak «աղբունել, արտը աղբով պարարտացնել» (Յուշարձ. *328*). այս բոլորի համար հմմտ. յատկապէս գւռ. աղբ (ախփ) «մախրախառն կղկղանք արտաքնոցներում», աղբուն «արտերը պարարտացնելու համար պատրաստուած աղբ», աղբունել «արտը պարարտացնելու համար աղբ փռել»։ Սխալւում է Krälitz-Greifenhorst ՀԱ *1911 260*՝ որը կարծում է թէ թրք. axpun յառաջացած է հյ. աղբ-ն որոշեալ ձևի վրայից։

*ԱՂԲԵՍՏՐՈՅ «կիր» Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ *573*։

=Յն. ἀλάβαστρος «կրային քար». աւելի ընդարձակ տե՛ս ալապաստր:—Աճ.

+ԱՂԲԻՒՐ, ր հլ. «ջրի աղբիւր» ՍԳր. Եզն. Ագաթ. հնագոյն ձևն է աղբեր, որից յետագար աղբեր (ուղ.) և աղբիւր: Ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով. *1.* աղբեր- ինչ. աղբերակն ՍԳր. Ոսկ. ևս. աղբերանալ Խոր. աղբերանոս Շար. *2.* աղբիւր-. ինչ. աղբիւրակն, աղբիւրանալ. աղբիւրանոս. *3.* աղբէր-. ինչ. աղբէրուկն, աղբէրացուցանել, աղբէրանալ. սրանց մէջ հնագոյնն է աղբեր- ձևով կազմութիւնը. միւսները յետնաբար այլափոխեալ գրչութիւններ են։ Հետաքրքրական ձև է աղբրճար «հարբուխ» (Թովմասեան, Տետրակ հմռ. բառարանի, *1794*, էջ *19*)։

=Հնխ. bhrevr̥ ձևից. հմմտ. յն. φρέαρ «ջրհոր, ջրամբար», հոմեր. φρείατα=φρήατα, որ գալիս է յն. *φρῆϝαρ նախաձևից և ենթադրում է հնխ. bhrēvr̥, սեռ. bhrēvn̥tos. մեր բառը գալիս է հնխ. ուղղական bhrevr̥, սեռ. bhrevros ձևից, որ մեր մէջ դարձել է նախ *բրեր, տարանմանութեամբ *բղեր, տեղափոխութեամբ *ղբեր և ա յաւելուածով աղբեր. միջին *բղեր ձևը ցոյց է տալիս կապադովկեան յն. πλευρό «աղբիւր», որ ըստ Karolides փոխառեալ է հայերէնից։ Հնդեւրոպական նախաձևի տարբեր ձայնդարձից յառաջացել են գոթ. brunna, հբգ. brunno, անգսք. burna, գերմ. Brunnen «աղբիւր»։ Բոլորի պարզական արմատն է հնխ. bhreu «եռալ, պղպջալ, խմորել», որի ժառանգներն են ի մէջ այլոց՝ գերմ. brauen «գարեջուրը պճպճացնել», ալբան. brum «խմոր, թթխմոր», լտ. fervo «եռալ», բրըտ. broud «տաք տաք», գերմ. brodeln «եռալ, եփել», հիսլ. broð, հբգ. prod «խաշու», հիսլ. brauð և նբգ. Brot «հաց» (իբր «խմորուն»), թրակ. βρῦτος «մաճառ», ռուս. бруять «հոսել, խոխոջել» են։— Հիւբշ. *415*։

Windisch. *18* լտ. alveus «գետի տաշտը», ննիւս. alf, elf և յն. Ἀλφειός «գետի անուն և գետի աստուած»։ Lag. urg. Arm. *808* սկանդինավեան alf։ Müller KZ *5, 108* նոյն է դնում հյ. աղբ, աղբիւր, զնդ. awra, պրս. ابر abr «ամպ», յն. ἀφρός «փրփուր, կեղտ», որով աղբիւր համարում է իբր «փրփրուն»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ H. Ebel, BVS *8, 368*։ Ալիշան, Հին հաւ. *53* եղբայր բառի հետ, իբր թէ աղբիւր «եղբայր հրոյ»։ Հիւնք. յն. Ἀλφειός գետի

անունից։ Տե՛ս Pokorny 2, 168, Boisacq 1037, Ernout-Meillet 338, Walde 225, 286, Berneker 88:

ԳԻՌ.—Տփ. աղբուր, ախպուր, *Ասլ.* ախբիւր, *Ագլ. Գոր. Ղրբ. Գղ.* ախպիւր, *Պլ.* ախբուր, *Կր. Հմշ. Ջղ. Սեբ.* ախբ'ուր, *Ախց. Երև. Շմ.* ախպուր, *Ռ.* ախփուր, *Ալշ. Մշ.* յախբ'ուր, *Մրղ. Սլմ. Վն.* ոխպիւր, *Տիգ.* ոխփիւր, *Ակն. Խրբ.* ախբ'իր, *Նբ.* ճախպուր, *Մկ.* ճոխպիւր, *Ոզմ.* ճախփիւր, *Հճ.* ախբ'իյ, *Զթ.* ախբ'ըյ, ախբ'ըր:

Աղբուն տե՛ս Արբուն։

ԱՂԵԿԱՅ *«ուժգնութիւն», ունի միայն Բառ. երեմ. 11։*

*ԱՂԵԿԱՏ *«մանելու իլ. րոք» Վրք. հց. ա. 304. գրւում է նաև* աղէկատ, աղէկանդ *Արիստ. աշխ. սրանից* աղեկատիկ *բոյսը* «sphondylium *կամ* branca ursina» *ՀԲուս. § 54։*

=Յն. ἀλεκάτη, *աւելի սովորական ձևով* ἠλακάτη *«իլ», որի ծագումը ոմանք դնում են հնդևրոպական նախալեզուից (հմմտ. լիթ.* leñktis *«վիլակ»), ուրիշներ համարում են փոքր-ասիական մեռած մի լեզուից փոխառութիւն (տե՛ս* Boisacq, *էջ 318)։—Հիւբշ. 340։*

Pictet *2, 161 «Թուի յունարէն»։* Pictet *ք տպ. հտ. Բ. 213 Թերևս յն.* ἠλακάτη *հոմանիշից փոխառեալ, որի հետ հմմտ. հյ.* եղէգն: *Ուղիղ մեկնեցին Այվազովսքի, Յղ. հնչման էջ 14 և Հիւնք։*

*ԱՂԵՂ *«մի տեսակ ակունք» Առաք. պտմ.* 457. *Աղեղն կարմիր լինի, բաց կարմիր և ալ լինի. լաւն մէկ գոյն լինի և առանց տամարի։*

=Արաբ. عقيق ʻaqīq *«սարդիոն», որի աղաւաղեալ ձևն է տճկ.* hakik, *պրս.* aγiγ. *վերջինից էլ ձևացած է հայերէնը։—Աճ. Այս մեկնութիւնը ինձնից առաջ տուել է Պատկ.* Драгоц. камни. *33։*

ԱՂԵՂԱՅ *«սգաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 11։*

Աղեկարծ տե՛ս Յեղ, յեղակարծ։

ԱՂԵՂՆ, ն *հլ. (սեռ.* աղեղան*) «նետ նետելու գործիքը» ՍԳր. Եղիշ. «ծիածան» ՍԳր. Ոսկ. «բուրդ կամ բամբակ գզելու գործիք» Վստկ. որից* գեղեցկաղեղն *Խոր.* աղեղնաւոր *ՍԳր. Եղիշ.* աղեղնել *«բամբակը գզել» ԱԲ.* դիպաղեղն *Խոր.* քաջաղեղն *Խոր. Մագ.* ճաստաղեղն *Խոր.* աղեղնակապարճ *Ոսկ. Բուզ.* աղեղնաղօշ *Մխր. եր.* տատաղեղն *«մի տեսակ թռչուն» Լաստ.* աղեղնաքանել *«ընդդիմաբանել» Թէոդ. մայր. Գնձ.* աղեղնաձև *(նոր բառ)։*

Schröder, Thes. *46 արաբ.* عق ʻaqq *բառից։* Müller SWAW *88, 12 յն.* ὠλένη *«թև, բազուկ, ձեռք», լտ.* arcus *«աղեղն»։* Bugge, Btrg. *36 սանս.* arāla *«ծռած, կորացած» բառին ցեղակից, Հիւնք.* ուղիղ *բառից։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *101* -եղն *համարում է մասնիկ, ինչպէս և* տառեղն, ասեղն, բաղեղն, պնեղն *բառերի մէջ։*

ԳԻՌ.—Հճ. Մշ. աղեղ, *Ակն. Զթ. Խրբ. Կր. Զմ.* աղէղ, *Ալշ. Ոզմ. Վն.* անեղ, *Ախց. Մկ. Սեբ.* անէղ, *Տփ.* անէղ, անիղ, *Ասլ.* աղե՛խ, *Ագլ.* ա՛նիղ:—*Վն.* անղան լար *(իբր աղեղան լար) կուսական կամարաւոր յոնքերի համար ասուած։— Բառի զանազան նշանակութիւնները իրարից զանազանելու համար կազմուած են՝* նետ *բառի բարդութեամբ՝ Սլմ.* նետաղեղ, *Ակն.* նէղ վաղէղ, *Մշ. Ջղ. Վն.* նետվանեղ, *Երև.* նէտվա՛նէղ, *Ոզմ.* նիտանեղ, *Տփ.* նիտվանիղ, *Ասլ.* նէղվաննէղ, *Զթ.* նիդբ'աղէղ, լըմբ'աղէղ, *բոլորն էլ առաջին նշանակութեան համար։—* Աղեղ *«ծիածան» նշանակութեան համար ունինք՝ Ալշ.* անէ̈ղնագ, *Ոզմ.* անըղնակ, *Վն.* անանկ, *Ագլ.* ըղիյօ՛կըն *և Ախց.* աղէղնավor:— *Երրորդ նշանակութեամբ է Ռ.* անէղնագ, *որից* աղնել *«աղեղնել, աղեղով գզել»,* աղնուգ *«գզածի թափթփուքը», Ակն.* էղնիլ՝ *փոխանակ* (աղ)եղնել:

ԱՂԵՐՍ, ո *և* ի *հլ. «աղաչանք, պաղատանք» ՍԳր. Ոսկ. եւ. «գութ, ողորմութիւն» Սեբեր. (*յաղերս ածիլ *կամ* խոնարհեցուցանել *«աղաչելով ողոքել» ոճի մէջ), «շքմեղութիւն, ջատագովութիւն» ՍԳր. Ոսկ. «մէկի սիրտը շահելու համար տրուած ընծայ, նուէր» Խոր. Նար. «յարաբերութիւն» Ոսկ.*

Եբր. Հուբ. «աղաչական, մեղմ (ձայն)» Եփր. ել. Եղիշ. որից աղերսել *ՍԳր.* աղերսալից *Եզն.* աղերսական *Ոսկ. խս.* աղերսանք. *Ոսկ. ոճով ասում է* յաղերս անկանել, յաղերս մատչել, աղերս լինել, աղերս արկանել *«աղաչել»։ Նոր բառեր են* աղերսագին, աղերսագիր, աղերսախառն *են։*

ՆՀԲ աղէտ, աղիք *բառերից?* Bugge, Beitr. *36 կցում է* աղաչել, աղօթք *ձևերին։ Հիւնք. յն.* ἔλεγχος *«պատճառ, ապացոյց» բառից։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10* աղու երես: Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 91 ժողովրդական ստուգաբանութեամբ կազմուած* աղաչել *բայից։*

ԳԻՒ.—Մշ. աղըրսալ, աղըրսանք *«աղաչել, աղաչանք»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ալերսի *«զգուանք, սէր»,* ալերսիանի *«զգուող, սիրող, քաղաքավար»,* ալերսիանոբա *«քաղաքավարութիւն»,* ալերսոբա *«զգուել, շողոմել»։*

Աղեւաղել տե՛ս Աղաւաղ։

ԱՂԷ *«ո՞չ, հապա դե՞, բայց արդ», ՍԳր. Եզն։*

Peterm. *29, 34, 25 յն.* ἄγε, *լտ.* age *«ո՛չ, բե՛ր ի մէջ»։ Այսպէս նաև Հիւնք։ Այս մեկնութիւնը թէև շատ ճշմարտանման, բայց սխալ է* γ—g—ղ *ձայնափոխութեան պատճառաւ, որ անկարելի է։ Եթէ մեր բառը յունարէնից փոխառութիւն լինէր, պիտի ունենար* *ագէ *ձևը, իսկ եթէ բնիկ հայ լինէր և յոյն ձևին ցեղակից՝ պիտի ունենար* *ած *ձևը։ Նկատելի է նաև թէ Ս. Գրքում բառս շատ անգա՛մ համապատասխանում է յն. բնագրի* μὴ καὶ, ἀλλά, γαρ *ձևերին. մինչդեռ եթէ յունարէնից փոխառութիւն լինէր, ամէն անգամ* ἄγε *ձևի դեմ դրուած պիտի գտնէինք։ Այս պատճառաւ ահա* Lagarde, *Տէրվիշեան և Հիւբշման չեն ընդունած այս մեկնութիւնը։ Ըստ Տէրվ. Նախալ. 63 բառս հյ.* աղաղակ, աղմուկ, *յն.* ἀλαλά, *սանս.* ār *«օրհնել»,* are *«աղէ՛» բառերի հետ գալիս է հնխ.* ar *արմատից։ Յունարէն բառի թարգմանութիւնն է հյ.* բե՛ր, բե՛ր ի մէջ *«ո՞չ, դէ՞հ»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 339 թրք.* هله hele *«դե՛հ»։*

ԱՂԷՏ, ի հլ. *(կայ նաև յգ. գրծ.* աղէտօք) *«գութ» Վրք. հց. Նար. «սրտի ցաւ, վիշտ» ՍԳր. «մեծ չարիք, փորձանք» Եզն. Ոսկ. բարդութեան և ածանցման մէջ մտնում է* աղէտ, աղետ, աղիտ—*ձևերով. օր.՝* աղետական *«գթալի» Ճառընտ.* աղետակոծ *«ողբալի» Պտմ. աղ.* աղէտաբեր, աղետաբեր *կամ* աղիտաբեր *«ցաւալի» Պիտ. Ջքր. կաթ. Արծր.* աղէտանալ *«խղճալ» Խոսր. (որի աւելի յետին ձեւ է* աղետալ *«խղճալ, հոգալ» Կոստ. երզն. 147),* աղէտաւոր *կամ* աղետաւոր *«ցաւալի» Լաստ. Վրդն. սղ.* աղիտարար *«մարդու գլխին փորձանք բերող» Ոսկ. մ. բ. 15 և Փիլիպ. թ.* բազմաղէտ *«շատ գթոտ» Ոսկիփ.* չարաղէտ *«դաժան, անտանելի» Մանդ. Պիտ. ոճով ասում է* աղէտս վարել *«ախրել» Պտմ. աղ. աղաւաղեալ ձև է. Բառ երեմ.* աղաղաբերին *(էջ 10),* աղեքաբերին *(էջ 11), որոնք մեկնում է համառապէս «պատգամ կամ թուղթս կամ գութս»։ Նոր գրականում* աղէտ *գործածւում է միայն «մեծ փորձանք» նշանակութեամբ, որից* աղէտալի: *Միւս նշանակութիւնները կապում են բառիս հետ* աղատել *«դաժան ողբալ», որ տե՛ս վերը։*

ՀՀԲ, ՆՀԲ և ՋԲ աղիք *բառից։ Հիւնք.* աղօթք *բառից։*

Աղթամայ տե՛ս Աղթարմայ։

ԱՂԹԱՄԱՆ *«ապարանջան» Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 11, որ էջ 12 գիտէ նաև* աղցաման *ձևով։ Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ. էջ 21 ա՝ կենդանի է։*

ԳԻՒ.—Բուլանըխ և Կոփ՝ աղըաման *«ոտի ապարանջան» ձևով։ Ս. Մովսիսեան (Բենսէ) յայտնում է, որ Բուլանըխում և իր ծննդավայր Կոփ գիւղում այդպիսի բառ չկայ, այլ միայն* խալխալ *(Նամակ 27 սեպտ. 1928)։*

ԱՂԹԱՆԴՈՒՄՆ *«խելագարումն», գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 11։*

ԱՂԹԱՊԱՍ *«տանձենու նման և փշատ*

մի ծառ է» Ամիրտ. ունի միայն Ալիշան, Հայբուսակ § 55։

*ԱՂԹԱՐՄԱՅ «կաթոլիկ դարձած հայ». յետին ռամիկ բառ՝ որ առաջին անգամ գործածուած եմ գտնում Սամ. անեց. շար. 152, որից աղքարմայութիւն (անդ՝ էջ 153)։ Այս գիրքը թէև 1287 թուից է, սակայն յիշեալ կտորը անշուշտ շատ յետին յաւելուած է. գործածում է քանիցս անգամ Մեծոփ. 15, 16, 37, 38 ևն։ Բառը յետոյ հայ-կաթոլիկական վէճերի ժամանակ հայ-կաթոլիկների սովորական ծաղրանունը դարձաւ (ինչպէս կայ այսօր Պոչը-կտրած՝ նոյն իմաստով)։ Գրուած է նաև ախքարմայ, ինչպէս ունին Տաթև. ձմ. ծ, Առաք. պատմ. 295, 335։ Նոյն բառն եմ համարում աղքամայ «խառնիճաղանճ կամ խաժամուժ», որ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 11։

=Թրք. اقطارمه aqtarma բառն է, որ اقطارمق aqtarmaq բայի դերբայն է. այս բայը Будаговъ, Сравн. слов. 1, 67—68 գրում է اقتارمق aqtarmaq, չաղաթայ. ադրբայջան اختارمق axtarmaq ձևով և մեկնում է «փորել, խառնշտել, փնտռել, տապալել» և թուրք-օսմանեան գործածութեամբ «մաքսախոյս ապրանք փախցնել», որից اقتارمه aqtarma «մաքսախոյս ապրանք, աւար»։ Աբիկեան, Ընդ. բառ. տճկ.-հայ. Պոլիս, 1892, էջ 57ա դնում է اقطارمق aqtarmaq «փոխադրել» և اقطارمه aqtarma «փոխադրութիւն»։ Վերջինը շատ սովորական մի բառ է այժմ էլ Պոլսում և նշանակում է «փոխանցում, մէկ ամանից միւսը լցնելը, մի տեղից միւսը փոխադրուելը և յատկապէս՝ մի շոգենաւից միւսը փոխադրութիւն, пересадка» (հայերը արտասանում են ախքարմա կամ ախտարմա)։ Թէ՛ այս վերջին իմաստը և թէ՛ «մաքսախոյս» շատ յարմար են մեր բառի գործածութեան և մտքին։— Աճ.

Կապ չունի աղքար բառի հետ՝ որին ուզում է կցել Գ. վրդ. Գալէմքեարեան. Տաճար 1913, 354։ Իմ մեկնութիւնը անկախաբար կրկնում է Deny BSL 34, № 102, էջ VIII (1933 թ.)։

*ԱՂԹԵԿ «տուղտ» Բժշ. գիտէ միայն ՀԹուս. § 56։

=Յն. ἀλθαία «տուղտ», որից փոխառեալ են նաև լտ. althea «մոլոշ», ֆրանս. althaea և իտալ. altea «տուղտ»։— Աճ.

ՀԹուս. դնում է փոխառեալ՝ լատիներէնից, բայց լտ. բառը Quicherat, Dict lt-fr. 47-րդ տպ. էջ 66ա մեկնում է «mauve մոլոշ», մինչ յունարէնը մեկնւում է «guimauve տուղտ»։ Այս երկու բուսանունները յաճախ են շփոթւում իրար հետ։

ԱՂԻ (սեռ.–ւոյ,–եաց) «փորոտիք». քիչ անգամ է գործածւում եզակի. ինչ. «Քուն առողջութեան ի վերայ չափաւոր աղւոյ». Սիրաք. լգ. 24. սովորաբար յոգնակի գործածութեամբ՝ աղիք ՍԳր. Ագաթ. (այսպէս են նաև հյ. ընդերք, յն. σπλάγχνα, ἔντερα, լտ. exta, viscera, սանս. ĭathárāṇi են. համմտ. Meillet MSL 17, 18)։ Ածանցման մէջ մտնում է 4 ձևով.—1. աղե- ինչ. աղեկէզմ, կմբ. պարզ. աղեխարշ Բրս. մրկ. կմբ. պարզ. աղեկոտոր ՑՀ. կթ. աղեցաւ «սիրտը ցաւած, վշտահար» (նորագիւտ բառ) Ոսպ. էջ 328 (Հանապազ աղեցաւ և լերդախոց լինելով), 2. աղէ-. այսպէս են գրւում նաև նախորդները յետնաբար. 3. աղի-. միայն աղիկամի Եւս. քր. բայց սովորական է բառավերջում. ինչ. նեղաղի «նրբաղիք» Նիւս. կազմ. ըստ ԼեՀ. փճաղիք Փիլ. լին. նախաղի Սոկր. (ուրիշ է աղիողորմ՝ աղ բառից). 4. աղ-. աղախարշանք «սրտի կսկիծ, խշխշուք» Ոսկ. Եբր. ա. աղախարշումն Ճառընտ. զաւաղութիւն Պղատ. տիմ. աղապատանք «գութ, սէր» Փիլ. իմաստ։ Աղիք նշանակում է նաև «նուագարանի լար» Սեբեր. «Օրհնեցէք զՏէր սաղմոսարանաւ և քնարաւ և աղեաւ»։ Այս նշանակութիւնը յառաջ է եկած նիւթի պատճառաւ Որից տասնաղի «10 լարանի քնար» Սղ. եօթնաղի Փիլ. քաղցրաղի Ոսկ. յհ. ա. 1. բազմաղի «բազմալար» Եփր. համաբ. աղէգէտ «նուագել իմացող» Ագաթ. աղեպատ «քնարի բարակ ծայրը՝ որի վրայ հանգչում են թելերը» ԱԲ. աղեյարմար «յարմարաւոր լարերով, լարերը յարմարած» Նար. աղե-

մառուճf «քնարի լարերի վրայ շարժող մատներ» ԱԲ. աղեբախf «քնարահարութիւն» ՅՀ. կԹ. նոյնպէս «աղեղի լար կամ աղեղ», որից աղեներգործութիւն «նետաձգութիւն» Պիտ.։ Աղիքը համարուած է նաև գութի կայան. «Արդարն ողորմի անասնոյ իւրում. աղիք ամբարշտաց անողորմ են» ՍԳր. որից «գութ, ողորմութիւն, սիրելի զաւակ» ՍԳր. այսպէս և յն. σπλάγχνα, լտ. viscera «աղիք, գութ, սիրելի զաւակ», σπλαγχνίζω «գթալ, կարեկցիլ»։ (Այժմ այս իմաստները տրւում են թոքերին. ինչ. ռմկ. ջիգար):— Աղիկամի, աղիկամութիւն «աղատ, ինքնակամ» Եւս. քր. ՙա. բառերի մէջ աղիf առնուած է իբր «անձ»։— Նոր գրականում կազմուած ձևեր են աղեբափութիւն, աղեխոռով, աղեկապ, աղեկիզիկ, աղեկըտուր:

Հիւնք. աղիf բառից։ ՋԲ աղիկամի մեկնում է «ըստ աղու կամի, որ է ըստ հաճոյս»։ Թիրեաքեան, Ար. բառ. 18 աղիկամի=պհլ. aha-kāmē «ինքնիշխան»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. ՀՃ. Մշ. Սեբ. Տփ. աղիf, Մկ. Սլմ. Վն. աղիf՛, Ջղ. աղիկ, Տիգ. ողիf, ՋԹ. աղըf, Ակն. Նխ. աղէf, Ոզմ. աղե՛ք՛, Ղրբ. ա՛ղե՛նք՛. Նոր բառեր են Գոր. ճղմա՛ղինք=Ղրբ. ճըղմա՛ղե՛նք՛ «նրբաղիք», Ագլ. գ՛ըրա՛ղինք՛=Ղրբ. կիրա՛ղե՛նք՛ «ուղղաղիք» (դիտելի է նաև յգ. աղեստան Սեբ.)։

ԱՂԻԱՅ «աղիւս». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ միայն գործածուած է. «Ոչ ասեմք զտուն խառնեալ և յօդեալ ի հողոյ և ի ջրոյ, այլ ի յաղիայէ և փայտէ» Դամասկ.։

—Ըստ ՆՀԲ «իմա՛ կամ ընթերցի՛ր աղիւս»:

[ԱՂԻԲԱՐ. նորագիւտ և անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Սոկր. եկեղ. պատմ. էջ 244. «Քանզի ոմանք ստահակաբար զառանձին էութիւն Հօր և Որդւոյ շարամանեցին, ի միութիւն համագոյութեանն անուամբ աղիբար չարութեանս կապեալք», յոյն բնագիրն ունի համապատասխան տեղում χορδῇ κακίας δεσμούμενοι, որտեղ χορδή «աղիք, նուագարանի լար են». ըստ այսմ հյ. աղիբար ձևն էլ յարմարցուած է աղիf բառից։—ԱՃ.]

ԱՂԻՃ «բարակ աղիք, նրբաղիք». ունի միայն ՋԲ, որից էլ ԱԲ. յայտնի է որ աղիf բառից յարմարեցրած է։

ԱՂԻՋ «կոյս, աղջիկ». մէկ անգամ գործածուած է Տիմոթ. կուզ էջ 283, որից Կնիք հաւ. էջ 168 (Ս. կոյս Մարիամի համար ասուած). սրա փաղաքշականն է աղջիկ, ն հլ. «կոյս, օրիորդ. 2. մանկամարդ կին. 3. նաժիշտ» ՍԳր. յետնաբար նաև «4. դուստր, աղջիկ զաւակ» կայ և աղճիկ «դիցուհի» Պտմ. աղեքս. (աղճկան մեհեան). միջին հյ. աղջկին «աղջիկ» Անսիզք 45, 49, 55 կամ աղչկին Սմբ. դատ. 122—3. որից աղջկորդի «անհարազատ զաւակ» Ա. Թագ. ի. 30. աղջկամարդ «մանկամարդ կին» Ոսկ. Եփր. ա. տիմ. 243, Տիտ. 262. «կնամարդի, անարի, թոյլ» Արծր. աղջըկական «փաղաքշական» Մագ. և Երզն. քեր. Երկրորդական նշանակութիւն է աղին «բոզ» Եւս. քր. բ. 204. յետնաբար ի-ա հլ. սեռ. աղինաց Անան. խոստ. էջ 11։ Լեզուների մէջ «աղջիկ» նշանակող բառը կարող է յետոյ «բոզ» իմաստն էլ ստանալ. հմմտ. հյ. բոզ =Վրաց. բոզի, որ լազ. բոզո «աղջիկ» բառն է. ֆրանս. fille և թրք. قيز qəz «աղջիկ», որոնք ժողովրդական լեզուի մէջ «բոզ» իմաստն էլ ունին։ Թէ՛ արմատները և թէ՛ ածանցները գրւում են թէ՛ ճ և թէ՛ ջ տառով. այսպէս՝ աղիճ-աղիջ, աղջկամարդ-աղճկամարդ են. Ներկայ լեզուի մէջ սովորական է միայն ջ-ով գրութիւնը. բայց կերևայ թէ հնագոյն ձևն էր ճ, որ ղ ձայնի մօտ և նրան յարմարուելով դարձել է ջ։

Հներից Առաքել Սիւնեցին աղջիկ ստուգաբանում է չիf բառից. այսպէս՝ Ադամ. 138։

Յորժամ զստերք ծնանին մարդիկ,
Կոչեն զանուն նորին աղջիկ.
Այսինքն լաւ էր թէ չէիք,
Զի շատ չարեաց պատճառ լինիք։

(հմմտ. նաև դուստր) Klaproth, Asia pol. 103 աղջիկ=անդի jaĉeki ։ ՆՀԲ աղին «բոզ» մեկնում է «աղջիկ աղճատեալ»։ Bötticher, Arica 12 սանս. āli։ Հիւնք. աղին «բոզ» հանում է աղճատանf-ից, իսկ աղջիկ՝ աղին կամ արջ բառից։ Bugge, Btrg. 11 աղին=յն.

παλλακίς, παλλακή «հարճ»։ Patrubány SA 2, 314 աղիճ՝ լտ. alo «սնուցանել» բառից, իսկ SA 1, 191 սանս. rakš, յն. ἀλέξω «պահել, պաշտպանել» բառերից։ Շէֆթէլովից BB 29, 17 աղջ-իկ՝ յն. παρθένος «կոյս» բառի հետ հանում է հնխ. parqʷhe ձևից։ Պոնտական ժողովրդական ստուգաբանութեամբ աղջիկ=ա՜ճ չիf. այսպէս գոչեց Ադամ՝ երբ կենդանիների մէջ իրեն մի ընկեր չգտաւ և այն ժամանակ Աստուած ստեղծեց մի աղջիկ՝ Եւան (Բիւր. 1899, 534)։ Պատահական նմանութիւն ունի պարսկական եազգուլամի բարբառով γačág «աղջիկ» (տե՛ս JAs. 1916, 263)։

ԳԻՌ.—Մշ. ախջ՛իկ (կոչական ախջ՛ի), Ակն. Հմշ. Պլ. ախջիգ, Ալշ. ախջᵉիգ, Ասլ. ախջիգ, ախջիյ, Ախց. Երև. Մկ. Ջղ. Վն. Տփ. ախչիկ, Ագլ. Ալմ. ա՛խչիկᵎ, Կր. Նխ. Շմ. Ո. Սեբ. Սչ. ախչիգ. Գոր. ա՛խճիկ, Ղրբ. ա՛խճիգᵎ, Ոզմ. ախչէᵎկ, Մրղ. ախչիկᵎ, ախչիյ, Տիգ. ախչիգ, Զթ. ախջ՛գիճ (սեռ. աշգըճըճ), Խրբ. աչխիճ, Հճ. աչգիճ, Ակն. աչխըճագ, աչխի, աչիճ, աչիգ: Հետաքրքրական ձև է Պլ. ախչիգճութիւճ, որի մէջ ճ ձևացած է ճարսճութիւճ բառի նմանողութեամբ։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. աճչիկ (Բիւր. 1898, 626), քրդ. Դէրսիմի բարբառով աղչիկ «աղջիկ» (Հայաստան 1917, № 90)։

*ԱՂԻՄԱՅ կամ ԵՂԱՄԱ «մի տեսակ բանջար է».—Յոբ լ.4 կարդում ենք. «Որք պատէին խարշափուն բանջարով, որոց բանջարն իսկ էր կերակուր». յոյն բնագիրն ունի οἱ περικυκλοῦντες ἄλιμα ἐπὶ ἠχοῦντι, οἵτινες ἄλιμα ἦν αὐτῶν τὰ σῖτα.—Վանակ. յոբ. 309 մեր հատուածի խարշափուճ բառը մեկնելով՝ գրում է. «Զխարշափունն այլք աղիմայ թարգմանեցին և կէսք գերիսն. և է սա բանջար աղեհամ, որ յուտելն լցուցանէ զտեղի հացի.—բանջարն՝ զոր յիշէ Յովբ՝ գերիոն, որ եղամա ասեն»։ Ըստ այսմ աղիմայ կամ եղամա, որ ուրիշ տեղ գործածուած չէ, պարզապէս՝

=յն. ἄλιμα, որ և ἅλιμα բառի տառադարձութիւնն է. բուն նշանակում է «ծովային» (ἅλς «ծով» բառից) և երկրորդաբար «arroche ընտանիքին պատկանող մի թուփ, լտ. halimus, ֆր. arroché de mer», որի համար կարծիք կար թէ քաղցը անց է կացնում։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ, վերջին անգամ Նորայր ՀԱ 1921, 612։ Ալիշան ՀԲուս. § 628 համարում է յն. ἔλυμος «կորեկ», իսկ § 1036 լտ. alisma «հովուի փող» կոչուած բոյսը։

*ԱՂԻՏԱՅ, ի հլ. «եփած և թանձրացրած ռուպ». ունի միայն ՋԲ, իբր նոր բառ։

=Արաբ. عقيده ʻaqīda «կիսայրեաց շաքար, caramel», թրք. آغده aγda «սառնաշաքար» (Будаговъ, Срав. слов. 1, 61)։—ԱՃ.

ԱՂԻՍ, ու հլ. «թուղլա, քարփուճ» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր. որից աղիսաղուճ Երեմ. խգ. 9. աղիսաբիւ Եղք. ե. 19. աղիսեայ Ոսկ. աղիսարկ «աղիսաշինութիւն» ՍԳր. Ոսկ. աղիսակ «աղիսի կտոր. 2. ցուցակ» Փիլ. Գնձ. (Կովկասում սխալմամբ դարձել է աղիսեակ). աղիսակերտ, աղիսապատ (նոր բառեր)։

=Թերևս փոխառեալ Փոքր-Ասիական մի լեզուից, որի յիշատակն է Հեսիքիոսի աւանդած ἄλιψ «πέτρα, ժայռ» բառը (տե՛ս Boisacq 20)։—ԱՃ.

ԳԴ, ՆՀԲ, Պատկ. Матер. 1, 8 և Հիւնք. համարում են պրս. āxīz «աղիւս» բառից։ Այսպէս նաև Մէնէվիշեան ՀԱ 1896, 183։ Patrubány SA 1, 193=հնխ. levk´os, արմատը luk´։

ԳԻՌ.—Մշ. աղուս «աթարի այն տեսակը՝ որ ձմեռ ժամանակ ախոռում հաւաքուած աղբը գարնան շրջանին տփելով են պատրաստած». Մկ. Վն. օղիս, Ոզմ. օղէս «աղիւս»։ Ուսումնական ճամբով են մտած Պլ. աղուռսագ, Ասլ. աղիսագ են «պիւթագորեան աղիւսակ»։

ՓՈԽ.—Հայերէնից հին ժամանակ փոխառեալ է վրաց. ალიზი ալիզի «աղիւս», որ ներկայացնում է մեր ղ-ի հնագոյն արտասանութիւնը։ Ցետին շրջանում, այսինքն ղ տառը խ-ի մօտ հնչումն ստանալուց յետոյ, մեզանից փոխ է առնուած պրս. آخيز āxīz «աղիւս»։ Սխալւում են այն բոլոր քննիչները՝ որոնք կարծում են թէ հայերէն բառը պարսկերէնից է փոխառեալ. պարսկերէն x ձայնից անկարելի է ստանալ հյ. ղ (=l), բայց հա-

յերէն ղ (=γ) կարող էր դառնալ պրս. x։

ԱՂԻՓ. գործածուած է միայն մէկ անգամ. «Կառավարն տեղեակ պնդեսցէ և կազմեսցէ զկառս իւր, զի մի՛ անկեալ ջարդեսցի և զաղիփ առցէ». Մծբ. 340. ըստ ՆՀԲ բառ անյայտ, թերևս «ալափ, աւար» նշանակութեամբ. ըստ ԱԲ աղիփ առնուլ «տկարանալ», ՋԲ զաղիփ առնուլ «տկարանալ, խախտիլ, վնասիլ»։ Ուղիղ է վերջինը։ Աղիփ արմատ է՝ որից շինուած են նաև զաղփաղփուն «տկար, խախուտ, խարխուլ» Իմ. Բ. 14, գ. 4, Ոսկ. յհ. ա. 7. Սեբեր. 66, «անվաւեր» Աթան. պտրգ. աղփուն «տկար» Կեչառ. աղեքս. զաղփումն «սահիլ, վայր ընկնիլ» Վրք. հյար. 91. և սրա իբր անցողականը՝ աղփուցանել (սխալմամբ գրուած նաև աղփռուցանել) «թակարդով բռնել, թակարդը ձգել» Մծբ. 383։—Նորայր, Հայկ. բառաքն. էջ 50 զաղփաղփմունս Ոսկ. հռովմ. ժղ. էջ 177 և զաղփաղփութիւն Ոսկ. մ. գ. ժզ. էջ 55 ուղղում է շաղփաղփութիւն և շաղփաղփմունս, որով ԱԲ-ի այս բառերը՝ եթէ յիշեալ տեղերից են առնուած, ջնջելի են։

ՀՀԲ, ՆՀԲ և ՋԲ աղփուցանել հանում են հաղբ բառից ? Հիւնք. զաղփաղփուն դնում է աղբ-ից։ Պատահական նմանութիւն ունին լիթ. aîpnas «տկար, թոյլ», սանս. álpa «փոքր, չնչին» (Pokorny 1, 92)։

ՓՈԽ.—Հայերենից է փոխառեալ վրաց ღაალფება դաալփեբա «թառամեցնել, թուլացնել» (գիտէ Ջուբինով 345, բայց չունի ալփեբա արմատականը)։

ԱՂԻՓԱՏՈՍ «հոգաբարձու». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 11։

ԱՂԼՀԱԿ «ոչխարի վրայ գրուած հարկ». Նորագիւտ բառ՝ որ գործածուած եմ գտնում Անիի 1301 թուի արձանագրութեան մէջ. «Ջնջինն հաղրն, զկովին համբրէլէն, զոչխարին աղլհակն» (տե՛ս Վիմական տարեգիր, էջ 151)։

= Թրք. اغل حقى aγəl haqqə «փարախի՝ գոմի իրաւունք», որ կազմուած է թրք. اغل aγəl=ույղուր. aγəl «փարախ»+ արաբ. حق haqq «իրաւունք» բառերից։—Աճ.

Karst, Դասոն. II, էջ 12 դնում է պրս. aγəl «գոմ» կամ արաբ. ʼiqāl «ոչխարի տարեկան հարկ»։

ԱՂԽ կամ ԱԽ, ի հլ. «փականք. 2. օղակ. 3. կահ-կարասիք, ունեցած-չունեցածը, վաճառքի բեռներ. 4. ճամբորդների բազմութիւն, ամբոխ» ՍԳր. Ագաթ. «5. ցեղ, պարմ, ժողովուրդ» Սամ. անեց. 42 (Մեռանի Հայկ յանձն առնելով զաղխն՝ Արամանեկայ). «6. մարմնի յօդ» Մագ. որից աղխել, ախել «կողպել» Դատ. գ. 6. Ագաթ. աղխիլ «կողպուիլ» Բ. Թագ. գ. 34. (տե՛ս և ախաղել Ոսկ. բ. տիմ. 241), ախեալ «փակուած, կողպուած, կոյս» (Ս. Կոյսի համար ասուած՝ ի կուսական արգանդէ և յախեալ մօրէ) Յհ. իմ. խոստ. 9. աղխամաղխ (կրկնութեամբ և մ յաւելուածով. հմմտ. աւճամաւճ) «հակ հակ ապրանք, բազմութիւն ընչից» ՍԳր. աղխազուր «կոշտ» (գրուած նաև ախազուր) Խոր. աղխատոյզ (կամ ախատոյզ, աղխատոյժ) «աւազակ» Յհ. կթ. ախատուզել «կողոպտել» Պտմ. աղ. լհ. բազմաղխաղի «բազմախուռն» Սեբեր. գ. (ինչպէս պէ՛տք է կարդալ ըստ Հիւնք. էջ 182՝ ձեռագիրների բազմախաղաղ ընթերցուածը). «Որք զայսպիսի ինչ բանս և զանուանս և զկարգս ընդ միմեանս խառնեալ չզատանիցեն ի միմեանց, բազմաղխաղի ինչ նիւթոց ընդ միմեանս խառնելոց նման են… զտանիցես այնուհետև զբազմաղխաղի նիւթս ընդ միմեանս խառնեալ». աղխաղխակոյտ «բեռան հակերի պէս դիզուած» Մծբ. ը (երկիցս), Կոչ. ժզ. Ասող. Գ. խբ. Անան. ժմնկ. էջ 18 (առաջիններին մէջ գրուած խաղաղակոյտ, վերջին երկուսի մէջ խաղխաղակոյտ. բոլորն էլ ոսկորների դիզուած կոյտի համար է ասուած. ՆՀԲ մեկնում է «խաղաղ անշարժ մնացած կոյտ», որ յարմար իմաստ չէ. ըստ իս պէտք է ուղղել աղխաղխակոյտ). ճառտաղխ Ոսկ. ես. (անստոյգ և սխալ գրչութիւն). աղխաղխել «դիզել, կուտել, խռկել» Բ. մակ. ժա. 4. Ոսկ. Վեցօր. 129. աղխեալ փաճ (ուղղել աղխաղխեալ փաճ «դիզուած փանձ»՝ ըստ Նորայր, Հայկ. բառաքն. էջ 57) Սեբ. էջ 40։

ՆՀԲ լծ. տճկ. ճալխա, ճալկա «օղակ»։ Հիւնք. խաղ բառից։ Bugge, Beitr. 36 յն. ἀρκέω «արգիլել», ἄρκος «պաշտպա-

նութիւն», լտ. areco «արգելք հանել», լիթ. rakinù «կողպել», rãktas «բանալի» են բառերի հետ՝ հնխ. arkh- նախաձևից։ Petersson KZ 47, 284 խ մասնիկով՝ ուլորել և աղեղն բառերի հետ։ Մառ, Основ. таблицы, էջ 6 և ЗВО 22, 67 «տուն» նախիմաստով կցում է եբր. אֹהֶל ahel «վրան, տուն», արաբ. اهل ahl «ընտանիք», վրաց. სახლი սախլի «տուն, ընտանիք», լազ. մինգ. օխորի «տուն» բառերի հետ՝ յաբեթական sxl—hxl արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. اغلق aγlaqq «դուռը փակել»։

ԳԻՒ.—Ախց. Հմշ. Մշ. ախ «դռան փականք», Ակն. Խրբ. Հմշ. ախէլ «դուռը փակել», Սեբ. ախըլը «գոց, կողպուած». հմմտ. նաև ախլաճf Բղ. Բն. Եւդ. Կիւր. Զն. Սեբ. «դուռը կողպելու համար վրան անցուած շղթան», ախիկ Ակն. «դռան կողպէք», ախլել Սեբ. Զն. «դուռը կողպել՝ շղթան դնելով»։ Գրաբարում բառիս ուղղագրութիւնը անորոշ է (ա՞ղխ թե ախ). նոր գրականում միայն աղխ ձևը համարւում է ուղիղ. գաւառականների ախլը, ախլաճf, ախլել ձևերի լ ձայնը թերևս շարունակութիւնն է հին ղ ձայնի։

ԱՂԽԱՂԱՆ կամ ԱԽԱՂԱՆ «գանակոծելու գործիք, ֆալախկա», ունին միայն ՓԲ և ԳԲ։

+ԱՂԾ «աղտ, կեղտ». առանձին անգործածական արմատ, որից կազմուած են աղծութիւն «կեղտոտութիւն» ԱԲ. աղծապիղծ «գարշելի» ՅՀ. իմ. պաւլ. Ոսկիփ. Կանոնք սահ. 74, 85. աղծապղծութիւն Պիտ. աղծել «պղծել, ապականել, աղտոտել» (նորագիւտ բառ) Կանոն. 210։

=Աղտ «կեղտ» բառի երկրորդ ձևն է. տ> ծ ձայնափոխութեան համար հմմտ. աղտ «աղ»—աղծեալ «աղած», արտ-*արծ, պիղծ-պղտոր են։

ՀՀԲ «նա որ պղծի աղցիւք, այսինքն ախտիւք»։ ՆՀԲ եղծ բառից.?

+ԱՂԾ «աղ». առանձին չկայ գործածուած, սրանից է կազմուած աղծեալ «աղած, աղը դրած» Եւս. քր. ա. 130։

=Հյ. աղտ «աղ» բառի երկրորդ ձևն է, որի վրայ տե՛ս վարը աղտ.—Հիւբշ. 414։

+ԱՂԿԱՂԿ, ի-ա հլ. «թշուառ, աղքատ» Ածաբ. աղքատ. Բրս. աղ. Խոսր. Ոսկ. գծ. 297. Նար. «անպիտան, փուճ» Նար. գրուած նաև անկաղկ՝ ինչպէս Ոսկ. ճառք 472. որից աղկաղկիլ «թուլանալ, անփոյթ լինել» Կիւրղ. հանգ. աղկաղկութիւն «խեղճութիւն» Փիլ. որ և անկաղկութիւն Ոսկ. ճառք 466. աղկաղկուկ. Սարգ. ա. պետր. ա. էջ 184։

=Հնխ. alg>հյ. *աղկ- պարզ արմատից կրկնուած. հմմտ. լիթ. elg-eta «մուրացկան», elg-etis «աղքատութիւն», elg-damasis «մուրալով», յն. ἄλγος «ցաւ», ἀλγεινός, ἀλεγεινός «ցաւալից», որոնք յառաջանում են նոյն հնխ. alg- արմատից։ Սրա բաղաձայնի աստիճանը փոխելով ձևանում են լիթ. álk-ti, լեթթ. a'lk-t «քաղցնուլ», պրուս. alkīns «անօթի», alkīnisquai «ցաւ, վիշտ», հոլ. alŭkati, lakati «քաղցնուլ, տենչալ», alŭčĭ «քաղց», հրգ. ilgi «քաղց», իռլ. elc, olc «գէշ, յոռի» են։

Հիւնք. կղկղաճf բառից։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, 500 լծ. հյ. աղքատ։ Pokorny 1, 160 հնխ. elg-«աղքատ» արմատի տակ ընդունում է լիթ. elgeta «մուրացկան», հրգ. ilki «քաղցը» բառերի հետ նոյնութիւնը, բայց մերժում է յն. ἄλγος «ցաւ», որ 2, 423 դնում է հնխ. leg- արմատի տակ>յն. ἀλέγω «հոգալ, հոգս անել, անհանգստանալ», ἀλγέω «տառապել», (Boisacq 42).—լտ. algeo «մրսիլ» բառի համեմատութիւնը սրանց հետ՝ մերժում է Ernout-Meillet 31: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. St. էջ 99։

*ԱՂԿԷՊ «եղինճ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565. չգիտէ Հայբուսակ։

=Յն. ἀκαλήφη «եղինճ, ortie, լտ. urtica» բառից. ըստ այսմ մեր ձևը ուղղելու է ակղէփ։—Աճ.

*ԱՂԿԻՈՆ կամ ԱՂԿԻՈՎՆ (սեռ.-ի) «մի տեսակ ծովային թռչուն, ծոված, alcedo hispida, alcedo smyrnensis L» Վեցօր. 169, 170. աղկիոնիդաս աւուրք (յն. ἀλκυονίδες ἡμέραι, jours alcyoniques) «ձմեռային արեւադարձից 7 օր առաջ և 7 օր յետոյ եղած շրջանը, երբ ծովը խաղաղ է լինում և աղկիոնը բոյն է շինում» Վեցօր. 170 (զանազան սխալ գրչութիւններով՝ որ տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1922, 653)։

=Յն. ἀλκυών կամ ἀλκυών, նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև լտ. halcyon, alcyon, ֆր. alcyon (իբր «martin-pêcheur ձկնորս ճայ»), վրաց. ალკუნი ալկունի „зимородокъ, иванокъ»։ Յոյն բառը ժողովրդական ստուգաբանութեամբ մեկնուել է ἅλς ծով+κύω «յղանալ, ծոցումը կրել» բառերից. գիտական ստուգաբանութեան վանազան փորձեր տե՛ս Boisacq, էջ 45—46։—Հիւբշ. 340։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱՂԿՐ «թաղար, ծաղկաման» Վստկ. 132, 134։

Հիմք. հանում է աւկղ բառից։

ԱՂՃԱՏ. արմատը հների մօտ առանձին գործածուած չէ, կայ միայն նոր գրականում, իբր ած. «աղաւաղեալ, խանգարեալ» նշանակութեամբ. որից աղճատիլ «ծերութիւնից ցնդիլ, խոֆիլ. 2. ղառանցել» Սիր. խա. 4. Կանոնք թագ. 401. ՅՀ. կթ. Վրք. Հց. աղճատաբանել «յիմար յիմար խօսիլ» Սարկ. հանգ. աղճատաճէf «ունայն խօսքեր, ցնդաբանութիւն» Կիւրղ. գնձ. խոր. ՅՀ. իմ. «նախատինք» Կլիմաք. Վրք. Հց. աղճատել «աւրել փճացնել, փշրել, ջախջախել» Երեմ. իգ. 9. Կլիմաք. աղճատիչ «նախատիչ» Լմբ. սա։

S[t]. Martin JAS. II 1823, էջ 330 անգէտ լինելով աղճատաճէf բառին, Խորենացու Գ. կբ հատուածի (Ոչ տօնի աղճատանք զբեռնաբարձս պսակելով զբրաստս) աղճատաճէf բառի համար ասում է թէ հայերը այսպիսի բառ չգիտեն. թերևս լինի Աղեքսանդրեան պաշտամունքին յատուկ օտար մի անուն և կամ թերևս Արեւ, յն. ὑδρία =Canope աստուծոյ աղաւաղեալ ձևը։ Հիւբ. հանում է աղակատաճէf բառից։ Թիրեաքեան, Ար. բառ. պհլ. Axt-Jādū նշանաւոր կախարդի անունից։

ԳԻՌ.—Նոր գաւառականներում կայ աղճոտիլ «նեղանալ, վշտանալ, քէն անել» և աղճակոռ ընել Ջն. «ջարդել, փշրել». բայց արդեօք այս բառերը նո՞յն են վերինների հետ։

ԱՂՄԱՆ «դատ, վճռ». նորագիւտ բառ՝ որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած մի քանի արձանագրութեանց մէջ. «Այլ ոչ ում աղման չկա հետ գողին». (Արձանագր. 1233 թուից, Վիմ. տար. 75). «Քան զզաղմէն այլ իրք չտայ. աղման չանեն» (Անթուական արձանագր. Վիմ. տար. 226). կա և աղմանաճէf (Արձ. 1263 թ. Վիմ. տար. 106)։ Ըստ դիտողութեան Թ. Աւգալբէգեանի, Ինստ. տեղեկ. 1, 78 բառս արդէն ինձնից առաջ գտել էր Մառ, Վիմ. տար. էջ XVI և աղմանաճէf յոգնակի չէ, այլ ուղղելի աղման անէf։

+ԱՂՄՈՒԿ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «խառնակութիւն, իրարանցում, շփոթ վիճակ» ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. Բուզ. որից աղմկել «տակնուվրայ անել» Յոբ. լգ. 10. Ոսկ. յհ. Փարպ. աղմկութիւն «տակնուվրայութիւն» Իմ. ժգ. 25. աղմկարար «կռուարար» Ոսկ. յհ. բ. 37. աղմկիչ Ոսկ. բ. տիմ. ա։ Նոր գրականում աղմուկ նշանակում է «շփոթ աղաղակ, ժխոր», որից աղմկալի, աղմկայոյզ. այս իմաստը չկայ հին լեզուի մէջ։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է -ուկ մասնիկով հնխ. p°l-m- արմատից, որ այլուր պահուած է միայն յն. πόλεμος «իրարանցում, կռիւ, պատերազմ» ձևով հնխ. p°l- կանոնաւորապէս տալիս է հյ. ալ-. հմմտ. ալիf =πολύς. բայց այստեղ դարձել է աղ-՝ յաջորդ բաղաձայնի պատճառաւ. պարզ արմատը պահուած է թերևս աղաղմաղակել կրկնականում։—Աճ.

ՆՀԲ ալիf, աղաղակ բառերից։ Տերվ. տե՛ս աղէ՛։ Հիւնք. յն. ἀλαλαγμός «աղաղակ» բառից։ Petesson KZ 47, 263 հյ. աղմուկ բառը իսլ. jalmr, գտ. նորվ. jalm, շվէդ. jalm «աղմուկ, ժխոր, գոչիւն» բառերի հետ դնում է հնխ. el, ol- բնաձայն արմատի տակ։ Նոյնը ընդունում է Pokorny 1, 153, որ յն. πολεμος դնում է 2, 52—53 հնխ. pel-«անհանգիստ շարժումներ անել, դողդոջել» արմատի տակ։ Վերի մեկնութիւնը հրատարակել եմ MSL 20, 160, որ մեծ հրճուանքով ընդունեց Meillet (անձնական)։ Յունարէն πόλεμος բառի համար առաջարկուած են զանազան մեկնութիւններ, որոնց մէ՛կն էլ ընդունուած չէ գիտութեան մէջ (տե՛ս սրանց մասին Walde

557, 600 և Boisacq 744, 762, 802)։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. աղմրուլի «ժխոր, աղմուկ»։

ԳԻՒ.—աղմուճf ձևի հին վկայութիւններն են՝ Շատ աղմունք լինի «շատ կռիւ լինի» (Էֆիմ. էջ 120). Շատ կռիւ և աղմունք եղաւ (Ցիշատ. յէ դարից՝ Դիւան ժ. էջ 102)։ Մխիթար աբբայի Դուռն քերականութեան մէջ, էջ 92՝ իբրև աշխարհիկ ձև կայ աղմուճf «կռիւ». իսկ ըստ Պէտէլեան, Արևելք 1888, նոյ" 8—9 Թրքախօս հայերից կայ աղմուկ Ատն.։ Առաջին ձևով պէտք է հասկանալ անշուշտ Սեբ. աղմուճf «ծանրատաղտուկ կնճռոտ գործեր, զբաղմունք, կռիւ, վէճ». բայց այս բառը ծագում է աղալ բայից, որովհետև ասում են՝ աղմուճfը աղալ «իր գործերը տեսնել վերջացնել»։

*ԱՂՄՈՒՐ «աղաջրով համեմանք». նորագիւտ բառ՝ որ աղաւաղեալ ձևով գտնում եմ գործածուած Բառ. երեմ. երկու անգամ. առաջինը՝ էջ 209, մաճառ բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ Մաճառս աղածին կամ ամուր (¹) կամ մռռի (իմա՛ մռրէ). և երկրորդը՝ էջ 215, յգ. մռռիս «ամուրք» ձևով։

= Յն. ἁλμυρίς նոյն նշ. կազմուած է ἅλς ծով, ἅλμη «աղաջուր» բառից։—Աճ.

Աղշրանկ տե՛ս Բանգ։

ԱՂՇԿՈՐԵԼ «ստիպել, բռնադատել». մէկ անգամ գործածուած է Եւագր. ժ. «Նեղեն նախատանօք և դարձ առնել անդրէն աղշկորեն»։ Հին բռ. գրում է աղշկորել կամ աղչկորել. իսկ Բառ. երեմ. էջ 12 գրելով աղշկորել՝ մեկնում է «ստիպել կամ սակաւ սակաւ ի ներս ածել կամ խաբխաբել կամ շողոքորթել». բայց նոյնի տակ դնում է նաև իբրև տարբեր բառ՝ աղորկորել «ստիպել», որ անշուշտ նոյնն է. ՓԲ ունի աղջօկորել, սակայն յայտնի չէ թէ որտեղի՞ց է առած այս ընթերցուածը։ Ըստ Սարգիսեանի՝ Հրտր. Եւագր. էջ 66 յոյնը համապատասխան տեղում ունի κολακεύουσι, որ է «flatter, aduler, շողոքորթել, քծնիլ».սրանով էլ ճշտվում է հայերէն բառի իմաստը՝ որին համաձայն է դալիս Բառ. երեմ. 12 «շողոքորթել»։ Այս պարագային, արմատը դնելով լշկ- (ա յաւելուած՝ ղ-ի պատճառով և -որ մասնիկ)՝ կարելի է մտածել հսլ. laskati, ռուս. ласкать «փայփայել, շողոմել» բառերի մասին, որոնց համար Berneker 691—2 տալիս է մի քանի մեկնութիւններ, բայց բոլորն էլ մերժում է։

ՆՀԲ համեմատում է յն. ἀλκάζω «ուժ իմն տալով կռուել» և ἑλκέω «քարշել»։

Աղու տե՛ս Աղ։

Karst, Յուշարձ. 417. բաժանում է իրարից աղու «քաղցր» և աղու «ննեմպաւոր». վերջինը դնում է ույղուր. al' խաբէութիւն, խորամանկութիւն, իսկ աղ, աղու (իմա՛ աղի)=թթր. al «թոյն»։

Աղուաշ տե՛ս Աղ։

Աղուէշրանգ տե՛ս Բանգ։

+ԱՂՈՒԷՍ, ու հլ. (հոլովման ժամանակ՝ հակառակ սովորական օրէնքին՝ Է չի դառնում ի, այլ լինում է ե աղուեսու, յգ. աղուեսուճf են) «աղուէս անասունը» ՍԳր. ածանցման և բարդութեան մէջ մտնում է աղուեսձևով. ինչ. աղուեսաfուճ «սունկ կամ թեթև քուն» Ոսկ. ա. տիմ. ժգ. աղուեսեճի «աղուէսի մորթ» Բուզ. աղուեսադրոշմ «յանցաւորի ճակտին դրուած մի տեսակ խարան» Կանոն. էջ 80, որ և աղուեսակերպ դրոշմ Մագ. կամ աղուեսախարաճ ԱԲ. աղուեսուկ «փոքր աղուէս» Ոսկիփ. աղուեսացու «մազ թափող մի հիւանդութիւն» Վստկ. աղուեսաձուf «սալէպ բոյսը, tubera saler (հմմտ. թրք. tilki ṭašaγə կոչուած արմատը՝ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 617), գիշերաղուէս «մի տեսակ անապատային մեծ աղուէս» Պտմ. աղէքս. յետին սխալ գրչութիւն է աղուէսադրոշմ (Է-ով՝ փոխանակ ե)։ Ինչպէս տեսնւում է, թէ՛ հոլովման և թէ՛ ածանցման մէջ բառի բունն է աղուես, որ յետոյ բառավերջի ս-ի պատճառաւ դարձել է աղուէս. հմմտ. մեր յօդուածը՝ Բազմ. 1898, էջ 226։ Վրդ. առ. յաճախ գրում է աղուվէս:

= Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներ են սանս. lōpācá, հնդուստանի لومڑی lomṛī, զնդ. urupi-?, պհլ. rōpās, պրս. روباه rūbāh, փարսի rūwās, բելուճ. rōp'ask, օսս. robas, rūbas, rūwas, քրդ. rūwī, revī, յն. ἀλώπηξ (սեռ. ἀλώπεχος), ռուս. лиса, լտ. vulpes, հլտ. volpes (թերևս ունենայ ուրիշ ծագում), կապադովկ. յն. ἀγώπης, ἀπὸς (Karolides,

էջ 144), իրանեաններից փոխառութեամբ նաև չէրքէզ. ruvas, չերեմիս. rübüš, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։ Համեմատութիւնները տե՛ս Pokorny 1, 317, Boisacq 48, Walde 448. Ernout-Meillet 10, 88, Horn § 626։ Արիական բառերը ծագում են *laupēk'o- նախաձևից. Հյ. աղուէս< աղուես ծագում է հնագոյն *աղուվես ձևից և ենթադրում է հնխ. alōpek'u-. նախաձայն a-ի համար հմմ. յոյն ձևը։ Հայերէնը չի կարող փոխառեալ լինել իրանեանից՝ r բաղաձայնի պատճառաւ։—Հիւբշ. 415։

Ինճիճեան, Հնախ. գ. 21 աղու բառից։ Յն. ἀλώπηξ ձևի հետ համեմատեց նախ Rask, Nonnulla, էջ 23։ Ուղիղ մեկնեցին նախ ՆՀԲ, Peterm. 22, 29, 33. Windisch. 18, 26 ևն։ ՆՀԲ մեկնում է նաև «աղու հեզիկ ձևացեալ»։ Հիւնք. Եղիա Կարքեդոնացու անունից։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ՛՛ 10 աղու վէս։ Սխալւում է Հիւբշման՝ ենթադրելով թէ գուցե կարող էր բառը նախապատմական ժամանակ փոխ առնուած լինել իրանեանից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. لعوض la'vaḍ «շնագայլ» (Կամուս. թրք. թրգմ. բ. 445)։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Վն. Տփ. աղվէս, Մշ. աղվես, Ագլ. Զթ. Մկ. Ողմ. աղվիս, Ախց. Նբ. Սլմ. աղվէզ, Ակն. աղվօս։ Գաւառականներում աղուէս նշանակում է նաև «տան կամ սայլի գերան. 2. հարսանիքի առթիւ ուղարկուած սուրհանդակ կամ համբաւաբեր» ևն։

*ԱՂՈՒԹ «յակինթ քարը» Գնձ.

=Թրք. ياقوت yaqut, գւռ. թրք. yaqut, որ և ույղ. yaqut «յակինթ». բուն ծագումը տե՛ս Յակինթ բառի տակ։—Աճ.

ԱՂՈՒԻՃԱԿ «եղեւնահունդ, խորասանի բոյսը, artemisia santonica, santonine, սօլուճան օթի» Բժշ. (կայ գւռ. աղպիճակ ՀՃ. «լորի»)։

ՀԲուս. §.65 համարում է «staphisagria». ըստ ԳԲ խորասանին լինելով մի տեսակ օշինդր՝ նոյնանում է աղուխակ բառի հետ՝ որ ըստ ՀԲուս. § 66 մի տեսակ օշինդր է։ Նորայր ՀԱ 1923, 163 գտնելով յաճախ պղվիտակ «օշինդրի տակ», ենթադրում է որ աղուխակ սխալ գրչութիւն է՝ փոխանակ պղվիտակ. իսկ անդ՝ էջ 499 աղուիճակ մեկնում է վերի ձևով և համարում է աղուճակ բառի հետ նոյն, որովհետև նոյն բոյսի հիւթը բիբեղանալու յատկութիւնն ունի։

ԱՂՈՒՆՔ «աղէտ, եղեռն». Պիտ. 408—9. Փիլ. (ստէպ). կայ միայն հոլովեալ աղունք, աղունց, աղունս ձևերով. ՆՀԲ դնում է եզ. ուղ. աղուն. ըստ հոլովման պէտք էր դնել աղն, ն հլ։

Աղուոր տե՛ս Աղ։

ԱՂՈՒՐԻ (յգ. սեռ. աղուրեաց) «որթի տաշտաթաղ անելու ճիւղը» Փիլ. լիւս. 164, որ և աղուրայ Վստկ. 143. ռմկ. յգ. աղուրայնի, սեռ. աղուրայնոյ Վստկ. 61. նոյն է նաև աղօր «սերունդ, շառաւիղ» Մագ. թղ. էջ 205 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր, հտ. բ)։

ԳԻՒ.—Զարմանալի է, որ բառս պահուած է Այնթապի թրքախօս հայոց մէջ ախըրա, ախուրա ձևով. ախըրա եաբըրմագ «որթը տաշտաթաղ անել» (Բիւր. 1900, էջ 668). ուրիշ տեղ չեմ պատահած այս հազուագիւտ բառին։

ԱՂՊԱՏ «բոյս ինչ, pentaphyllum» Բժշ. գիտէ միայն ՀԲուս. § 70։

ԱՂՊԱՐ «աչքի քսելու մի տեսակ ծարիր, տճկ. սուրմա, պրս. թութիա. 2. համեմ» Բժշ.։

Աղջ տե՛ս Արջն։

Աղջիկ տե՛ս Աղիջ։

Աղջկտակ տե՛ս Եղիճ։

Աղջոկորել տե՛ս Աղշկորել։

ԱՂՍՈՒՍ «պատուավարտ բոյսը» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 68. ուրիշ է ալսուս «մատուտակ», որ տե՛ս վերը։

+ԱՂՏ «կեղտ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 23. մ. բ. 12. Ագաթ. «2. սաղմի թաղանթ, տղընկեր, ընկերք» Օրին. իը. 57. «3. հանքի, մետաղի դիրտ» Ագաթ. Վստկ. որից աղտեղի ՍԳր. Ագաթ. աղտեղել ՍԳր. Փարպ. աղտեղանալ Յայտ. իբ. 11 կամ աղտանալ Եփր. աւետ. աղտախինք «կեղտ, արատ» ՅՀ. իմ. ապաւ. աղտանանք «նստոյ տեղի» Կանոնք. աղտեղութիւն ՍԳր. Եղն. Ագաթ. աղտեալ «ապականուած, նեխուած» Մանդ. էջ 127 (գրում է

հարբած մարդու հոտած զգայարանքների համար՝ «Շողին աղտեալ ընդ երեսն մտանէ (փորից) և «ընդ օդսն տարածանի»)։

=Բնիկ հայ բառ. հմմտ. յն. ἄρδα «աղտ, կեղտ, անմաքրութիւն», ἄρδαλος «աղտեղի», ἀρδαλόω «ապականել». տե՛ս Pokorny *1, 148*, Boisacq *75*։ Հայերէնի մէջ սպասւում էր ըստ սովորականի *արտ, ինչպէս ունինք յն. καρδία =հյ. սիրտ, բայց հմմտ. և ճեղ:— Հիւբշ. *415*?

Այվազովսքի, Յղ. հնչման 15 պրս. ālūda «կեղտոտ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Bugge, Btrg. *35*։ Patrubány SA *1, 193* լատ. lutum, հիռլ. loth, լիթ. lutynas, lutyné «ղիրտ, կեղտ»։ Շէֆթէլօվից BB *29, 28* յն. ἄρδα «կեղտ», սանս. ārdra «թաց» և կամ յն. πλάδος «խոնաւութիւն»։ Առաջինները մերժում է Petersson KZ *47, 250*, կցում է յն. πλάδος «թացութիւն», πλαδαρός «թաց, խոնաւ» բառերին և աղտիւր, եղտիւր, աղբ բառերի հետ հանում է հնխ. el-, ol- «թըրջիլ» արմատից՝ տ աճականով։ Նոյնը կրկնում է Pokorny *1, 153*։ Վանցեան, Պատմ. քերակ. 146 կեղտ բառից կրճատուած։ Թիրեաքեան, Ար. բառ. 15 հյ. ախտ «հիւանդութիւն», պհլ. axt «յոռի» բառից։

ԳԻՌ.—Ախց. Ակն. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. աղտ. Սչ. ախդ, Ասլ. աղ*, Ագլ. էխտ, Գոր. յէղտ, Ջղ. յեխտ, Ղրբ. յէխտ, Զթ. օղդ, ողդ, Հճ. օղդ:—Նոր բառեր են աղտակալել, աղտակոլի, աղտաչուր, աղտկորոյս կամ աղտկորուստ են։

+ԱՂՏ «աղ», ի հլ. գործածուած է միայն տեղ ցոյց տուող մի քանի անուններիի մէջ. ինչ. Ծով աղտից, Քաղաքք աղտիցն, Ի հովիտըս աղտիցն, Ջոր աղտից ՍԳր. կամ նաև «աղահանք» նշանակութեամբ. Ջաղտս Կողբայ. ՅՀ. կթ. Ջմեր աղտոյց կէսն. Արձ. 1235 թուից (տե՛ս Վիմ. տարեգ. 79). Բաժ աղտից ՍԳր. կրկնութեամբ աղտ–աղտ «աղի, լեղի» Վեցօր. որ և աղտաղտին Յկ. գ. 12. աղտաղտուկ «աղի, աղած, լեղի. 2. աղի և ծովային վայր» ՍԳր. Խոր. Փիլ. ինչպէս աղ, նոյնպէս և սրա հոմանիշ աղտ՝ նշանակում է նաև հողի անբերրութիւն և լայնաբար ամէն բանի վատութիւն. ուստի ասում է՝ Յաղտաղտուկս անապատի. Արար զերկիրն պտղաբեր յաղտաղտուկս. ՍԳր. Աղտաղտուկ կենցաղ, կերակուր. Լմբ. Վրդն. են։ Արմատի երկրորդ ձևն է աղծ, որի վրայ տե՛ս վերը։

=Հնխ. såld «աղ» բառից. սեռ. salnés, որից նաև աղ. ըստ այսմ աղտ (և աղծ) աւելի հաւատարիմ են քան աղ, պահած լինելով հնխ. բառավերջին d ձայնը. այս ձայնը պահում են նաև գոթ. salt «աղ», saltan «աղել», լտ. sallo<*saldo «աղել». միւս ցեղակից ձևերը տե՛ս աղ բառի տակ.—Հիւբշ. էջ 414։

ՀՀԲ և ՆՀԲ հանում են աղ բառից, իբր աղուտ, սեռ. աղտի և սրանից աղտ: ՆՀԲ վերի «Ջաղտս Կողբայ» ձևի մէջ աղտ համարում է «վայրք, գիւղք», իբր թըք. ալէթ կամ վիլայէթ։ Հիւնք. լտ. sal բառից, համարելով թէ s տառը (ձևի նմանութեան պատճառով) տ կարդացուած լինի։

ՓՈԽ.— Վրաց. ალდატი ալդատի «չոր և անբերրի հող, աղտաղտուկ». հայերէնից փոխառութիւն է համարում նաև Ջուբինով[2], էջ 19։

Աղտամուղտ տե՛ս Արջն։

ԱՂՏԷՋ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. բ. 125 «Ըստ սովորութեան իւրեանց զոհս աղտէզ մատուցանէին հրոյն»։—Թուի թէ պէտք է ուղղել զոհս աղտեղիս:

Աղտիւր տե՛ս Եղտիւր։

ԱՂՏՈՐ «մի տեսակ թթու բոյս, որի փոշին Կովկասում և Պարսկաստանում ձուածեղի, ձկան և լոլա քաբաբի վրայ են ցանում. rhus coriaria, սմաղ, սօմաք, (որ է ասոր. ܣܘܡܩܐ sūmāqā և նշանակում է բուն «կարմիր») Խոր. աշխ. Մխ. բժշ. ռամկաբար գրւում է նաև ախտոր, աղտուր:

ԳԻՌ.— Խրբ. աղդօր:

*ԱՂՑ, ի հլ. «պէտք, կարիք, հարկաւորութիւն, ներքին պահանջ», գործածուած է միայն անեզաբար։ Բառիս համար գտնում եմ ոսկեդարեան մի վկայութիւն՝ Կոչ. 204. «Բնաւ ա՞ղխէ ինչ էին Աստուծոյ քնութեան ընդ

մարդկութիւնս իջեալ շրջեալ». ուր աղխ «կարասիք» պէտք է կարդալ աղցք «կարիք, պէտք» (տե՛ս իմ Ձեռագր. սրբագր. հայ մատենագիրների մէջ 1926, էջ 8—9)։ Պիտ. Փիլ. Նիւս. որից աղցաւոր «կարօտ, թշուառ. 2. պիտանի, կարևոր. 3. անհրաժեշտ» Եղիշ. և. էջ 86. Պիտ. Փիլ. Նար. կուս. 412. աղցաւորագոյն «աւելի կարևոր», Փիլ. աղցաւորութիւն «կարօտութիւն, բնութեան պահանջ» Լմբ. պղ. Շ. յկ. ծ. աղցաւորապէս Իրեն. հերձ. 103։

=Ասոր. ܐܠܨ elaṣ «ճնշել, նեղել, ստիպել, հարկադրել, բռնադատել», ܐܠܝܨ elṣaθ «պէտք եղաւ», ܡܢ ܐܠܨܐ men ālṣā «ἐξ ἀνάγκης, ի հարկէ ստիպեալ», ܐܠܨܨܬܐ ālṣṣāθā «անհրաժեշտ կարիք», ܐܠܨܝܐ ālṣāyā «կարևոր, ստիպողական, անհրաժեշտ», ܐܠܨܝܘܬܐ ālṣāyūθā «պէտք, կարիք» են (Brockelm. Lex. syr. էջ 12 բ)։—Աճ.

ՆՀԲ ծուի հանել ախտ բառից, ըստ որում նաև աղց բառին սխալմամբ տալիս է «ցաւ, վիշտ» նշանակութիւնը։ Հիւնք. աղ-ից։

Աղցան տե՛ս Աղ։

Աղցմի տե՛ս Աղ։

Աղփ, Աղփաբեռ տե՛ս Ալփ, Ալփաբեռ։

Աղփուն, Աղփուցանել տե՛ս Աղիփ։

ԱՂՓՐԹՈՒԹԻՒՆ (կամ ախփրթութիւն). նորագիւտ բառ՝ որ երկու անգամ ունի Սմբ. դատ. 208—9. յաղփրթութենէ լինի. ընդ ախփրթութենէ լինի (անստուգի ստուգելու համար է ասում). Karst թարգմանում է «Mutwille, անզուսպ լինելը, ստահակութիւն»։

+ԱՂՔԱՏ, ի-ա հլ. (Ս. Գրքում երկու անգամ ո հլ.) «տնանկ, անինչ, մուրացիկ» ՍԳր. «կարօտ, զուրկ» Ղևտ. իէ. 8. Ոսկ. Ես. Սեբեր. «չնչին, նուաստ» Պիտ. «տկար, խեղճ» Լմբ. Թղթ. որից աղքատացուցանել «աղքատացնել» ՍԳր. «նուաստացնել, պակասեցնել» Ոսկ. բ. Կոր. աղքատաբար Եւ. պտմ. աղքատանալ ՍԳր. աղքատութիւն ՍԳր. Եղն. աղքատակերութիւն «հարստահարութիւն» Բուզ. աղքատասիրութիւն Բուզ. կամ առանց յօդակապի՝ աղքատսիրութիւն Փարպ. Մանդ. աղքատախնամ (նոր բառ) են։

=Հնխ. oliqo- ձևից՝ -ատ. մասնիկով (ինչ. ճատատ-ատ). հմմտ. հիռլ. liach (<հնխ. leiqo-) «թշուառութիւն», հին պրուս. lic-uts «փոքր», լիթ. lĕk-na-s «ճղճիմ», բաղաձայնի ատրհձանը փոխելով՝ յն. ὀλίγος «փոքր, քիչ», ὀλιγηπελέω «տկարանալ», λοιγός «հիւանդութիւն, ախտ, մահ», ալբան. l'ik «չար, նիհար», l'ig-sn «նիհարացնել», լիթ. ligà «հիւանդութիւն», ligónis «հիւանդ, տկար», լեթթ. liga «ծանր հիւանդութիւն» են։ Համեմատութիւնները տե՛ս Pokorny 2, 398, Boisacq 697, 586։ Մեր աձևնամօտիկ ձևն է յոյնը. հայերէնի մէջ i կըրճատուած է ըստ օրէնի։

Հներից Տաթև. ամ. 360 մեկնում է. «Աղքատք կոչին, այսինքն ի յաղխեաց և ի յընչից հատեալ. և կամ աղքատ, այսինքն ի յաղեաց և ի գթոց հատեալ, զի սոքա մարդկան առելիք են եղեալ»։ Նոյն ձևով՝ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 311 աղխ կամ աղ բառից, որ աղխ (կարասիք) կամ ուտելու աղ անգամ չունի։ ՀՀԲ, ՆՀԲ և ՋԲ աղխատ, զուրկ յաղխից կամ յաղցից։ Հիւնք. զաղրել բայից կամ նաև աղ և պրս. ܓܕܐ gadā «մուրացկան» բառերից։ Patrubány SA 1, 197 լքանեմ բայից ատ մասնիկով։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, 500 եբր աղք-ատ լծ. աղկաղկ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 97։ Թիրեաքեան. Արիահայ բառ. 40 պհլ. a-hu-kat «ոչ- գեղեցիկ տուն (ունեցող)»։ Պատահական նըմանութիւն ունին լիթ. álkti, լեթթ. aĩkt, հպրուս. alkins, հսլ. alъkati «քաղցնուլ» (Pokorny 1, 159)։

ԳԻՒ.—Ախց. Մշ. Սլմ. ախքատ, Երև. Մրղ. Տփ. ախկատ. Ագլ. ա՛խկար, Մկ. Ոզմ. Վն. ախք'ատ. Ննխ. Ռ. Սչ. ախքաղ Գոր. Ղրբ. Շմ. Ջղ. ախկաղ, Ակն. Խրբ. Կր. Պլ. ախգաղ. Ալշ. Սեբ. ախգ'աղ. Զթ. ախքօղ, ախքող. Հճ. ախքօղ. Ասլ. ախգա*, Տիգ. ախքող։

ՓՈԽ.—Վրաց. ალქატი ալքատի «փխրուն, դիւրաբեկ, դժգոյն, աղքատ, մուրացկան», ალქატება ալքատեբա «փխրուն՝ դիւրաբեկ դառնել, աղքատանալ»։ Զուբինովի մօտ էլ բառս համարւում է հայերէնից փոխառեալ։

Աղօթք տե՛ս Աղաչել։

Հնեւրից Տաթև. ձմ. հթ. ա՛յսպէս է ստուգաբանում աղօթք *բառը. «Աղօթք որ անդրադարձեալ ասէ այսպէս.* թող *արարէք մեղաց ձերոց յամենայն ժամ. կամ թէ* յաղբուրիւն *արարէք ի վերայ դիւաց. կամ թէ* յամօթ *արարէք զսատանայ. կամ թէ* ախ և օթ *արարէք, այսինքն ախին և եղուկին և տրտմութեան օթևանս արարէք զձեզ... դարձեալ՝* աղին օթարան *արարէք զձեզ, կսկծիլ և հօզալ վասն մեղաց և զանհամութիւն. հօգւոց համեմել յամենայն ժամ»։ Նոյն հեղինակը՝՝ամ.323* աղօթք *հանում է* աղ *բառից. «Աղօթքն ա՛յսպէս անուն յայտնէ.* աղ՝ *այսինքն, որպէս աղն յամենայն իր խառնի և զամենայն ի համ բերէ, այսպէս աղօթքն յամենայն բարի գործս խառնի և քաղցրը և ընդունելի առնէ Աստուծոյ»։— ՆՀԲ* աղաչել *բառից։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10 աղու յօդուածքը Հիւնք.* ուղտ *բառից։* Müller SWAW *136 1897, էջ 9 բաստ այլոց! է դնում յն.* ἀρά, *լտ.* orator *բառերի հետ։* Patrubány SA *1, 189* rogo *«աղաչել»,* rogatio *«աղաչանք», կազմուած* ք *մասնիկով։* Karst, *Յուշարձ. 417 թրք.* yal-var-maq *«աղերսել»։*

ԳԻՌ.—Ոզմ. աղօթ, *Ախց. Հմշ. Մկ. Ննխ. Ռ. Սլմ. Սչ. Տիգ.* աղօթք, *Ղրբ. Մշ. Մրղ. Ջղ.* աղօթկ, *Սեբ.* աղօթգ', *Ակն. Խրբ. Կր. Պլ.* աղօթգ, *Երև. Շմ. Տփ.* աղօտկ, *Հճ.* աղօթք, աղոթք, *Ալշ.* աղօղ'գ', *Ագլ. Գոր.* աղութկ, *Ասլ.* աղէօ* *Վն.* աղօթկ, աղօցկ, *Զթ.* մղէօթք, մղէօգք: *Այս այլևայլ գաւառականների մէջ էլ հին հայերէնի ոճով բայը լինում է* աղօթք անել *(աղօթս առնել, Զթ.* մղէօգք գինօլ*). իսկ* աղօթել *(Մկ.* մղօթիլ*) նշանակում է «չար աչքից պահելու կամ ցաւը փարատելու համար վրան աղօթք անել»։ Նոր բառեր են* աղօթարան *«արևելք»,* աղօթարանախառն *«ընդ այգըն ընդ առաւօտն»,* աղօթենց *«համրիչ» ևն։*

*ՓՈԽ.—*Kluge MSL *18, 168 հայերէնից փոխառեալ է դնում վրաց.* ლოცვა լոցվա *«աղօթք»,* მლოცველი մլոցվելի *«աղօթող» (այսպէս նաև Չուբինով² 653). Հայ բառը կցում է ռուս.* молитва *«աղօթք» բառին։ Երկուսն էլ սխալ։*

ԱՂՕՏ, ի հլ. *«նսեմ, կէս մութ (լոյս), թոյլ. տկար (ձայնի համար)» Եփր. ստեղ. Առ որս. «սուղ, կարճ (վանկ)» Թր. Երզն. և Նչ. քեր. որից* ընդ աղօտ *«մեղմով, կամացուկ, թեթև իմն» Ա պետ. ա. 12. Ոսկ. մ. բ. 5, 7. յհ. ա. 1.* աղօտանալ *Փիլ. Նար.* աղօտաջահ *Պիսիդ.* աղօտերևակ *ԱԹ.* աղօտաճաճանչ *ՅՀ. իմ. ատ.* աղօտագոյն *Ոսկ. յն. Դիոն. Մաքս.* ընդաղօտատեսիլ *Փիլ.* աղօտալոյս, աղօտափայլ *(նոր բառեր) ևն։*

Bugge, Beitr. *36 համեմատում է յն.* ἀραιός *«նօսր, թոյլ, տկար» բառի հետ. հայը կազմուած է* -ուտ, ատ=օտ *մասնիկով, մինչդեռ յօյնը ունի* -ιό- *մասնիկը. Շեֆթ.* BB *29, 66 փոխառեալ է դնում պրս.* *aδauta *«անմաքուր» բառից, որ կազմուած պիտի լինէր* a *բացասականի զնդ.* dav, *սանս.* dhāv *«մաքրել»,* dhauta *«մաքուր, պայծառ, փայլուն» բառից, իբր սանս.* adhauta *«անմաքուր»։ Պատահական նմանութիւն ունին հսլ.* slabъ, *լեթթ.* slābs, *հրգ.* slaf, *գերմ.* schlaff *«տկար, թոյլ» (*Trautmann *270)։* Karst, *Յուշարձ. 417 թթր.* al, il *«տակը» բառի հետ։*

Աղօրի տե՛ս Աղալ։

ԱՃԱԼ *«մի տեսակ բոյս է. գործածւում է բժշկութեան մէջ.* cassia senna. *սինամէքի» Բժշ.։*

Patrubány *ՀԱ 1907, 305 հնխ.* ad *մասնիկով* +k'u *«ուռչիլ»*+o+lis *մասնիկ։— Կայ արաբ.* عجالة 'aǰāla *բոյսը, որի վրայ տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. գ. 281։*

ԱՃԱՊԱՐԵԼ *«շտապել, վազել, արտորալ, ճեպել» ՍԳր. Ագաթ. որից Նոր գրականում* աճապարանք, աճապարանօք: *Նոյն բայի աղաւաղեալ ձևն եմ կարծում* աճապել *«յառաջել կամ հասանել» Բառ. երեմ. էջ 12։*

ՆՀԲ ճեպ, շտապ *բառերից։ Հիւնք.* ճեպ-*ից։ Բ. Խալաթեան, բանաս. 1902, 166 ասուր.* šapāru*։* Patrubány *ՀԱ 1907, 305* ad *մասնիկով*+k'u *«ուռչիլ»*+p (epi *«վրայ»)*+պար *«շուրջ»։ Թիրեաքեան, Ա-*

րիահայ Բառ. պրս. čapār «պխսակատր ձի. 2. փոստի ձի»։

ԳԻՌ.—Ակն. աբաջարօճ «աճապարանք», որ ձևացած է ճ և պ (>ջ և բ) ձայների տեղափոխութեամբ (տե՛ս Մաքսուդեանց, Le parler arm. d'Akn, էջ 48)։

ԱՃԱՌ, ի–ա և ո հլ. «սապոն կամ այս նըպատակին ծառայող օշնան խոտը, օճառախոտ, saponaria officinalis L» ՍԳր. Կոչ. 305 (սեռ. աճառոյ). Լմբ. մատ. 93, 376 (գրծ. աճառաւ, աճառօֆ, այլ ձ. օճառօֆ), 136, 167 (գրծ. աճառօվ), Նար. Մխ. Երեմ. որ և օճառ «սապոն» Եսթ. բ. 3. Մաղաք. գ. 2. Դան. ժգ. 17. Եղիշ. հյր. մեր 199. Լծ. ար. կամ ոճառ (գրծ. ոճառաւս) Լմբ. մատ. 500. յաջորդից զանազանելու համար արդի գրականում ընդունուած է միայն օճառ ձևը, որից օճառախոտ, օճառացում (saponification) նոր բառերը։

Հիւբ. օծել բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի սասր. ܥܕܪܝܐ 'ādaryā «օճառախոտ». (Brockelm. Lex. syr. 245)։

ԱՃԱՌ «նեարդ, կռճիկ, ջիղ» Ագաթ. Բրս. սղ. որ և օճառ Նիւս. Բն. Լծ. Նար. որից աճառապատ «նեարդապատ, ջղապատ» Եղեկ. Լ. 22. Երզն. քեր. Նիւս. կազմ. աճառապինդ «ջղապինդ» Պիտ. (գրուած ուճառապինդ Պիտառ.), աճառամաշկ «կռճիկների թաղանթը» ՓԲ. աճառային «կռճիկի վերաբերեալ» ՓԲ.—Նախորդից զանազանելու համար արդի գրականում ընդունած ձևն է միայն աճառ:

Հիւբ. աճառ «սապոն» բառից։ Patrubány ՀԱ 1907, 304 աճիլ բայի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 21 պրս. آچار āčār, آچاریدن āčārīdan, որ Ցէրհէնգի բառարանից է հանում, բայց նշանակութիւնը չի տալիս. իսկ Արիահայ բառ. էջ 92 պհլ. avzar և պրս. افزار afzār, որ ըստ ԳԴ և Բուրհան՝ նշանակում է «կօշիկ, ոտք, նաւի առագաստ, համեմունք» (իսկ āčār չունի Բուրհան. միայն ԳԴ նշանակում է «զառիվայր և զառիվեր»)։

ԳԻՌ.—Ունինք աճառ Եւդ. Սեբ. «բոլորովին նոր, չհնացած, չմաշուած (տուն, շէնք, բըզեստ)». յատկապէս ասում են նոր-աճառ Եւդ. 2. Ասլ. Սեբ. Սվ. «ուժը՝ թարմութիւնը տեղը, աշխոյժ, կայտառ, եռանդուն (մարդ, թև, թիկունք)». որից աճառուտ Ջն. «աշխոյժ, կորովի, vigoureux». Զէյթունի բարբառով ասում է աջօր «նոր (գինի, տիկ են)»։ Յայտնի չէ թէ այս բառերը վերի աճառ ձևի՞ց են, թէ փոխառեալ թուրքերէնից. որովհետև միևնոյն ժամանակ ունինք պրս. آجار aǰar «թարմ ու զուարթ», քիրգիզ. آجار aǰar, آژار ažar «դէմքի առողջ և գեղեցիկ գոյն, կասւի փայլ», اجارلى aǰarlə «առողջ ու փայլուն գոյնով»։ Աճառ «աշխոյժ» ձևը վերի բառից եթէ յառաջացած է, այդ պարագային պէտք է դնել հայերէնից իբր փոխառութիւն։

ՓՈԽ.—Էնդիրիի Թրք. գա. aǰar «ամուր, զօրեղ», որ գործածական է նաև տեղացի հայոց ու յունաց մէջ (Մխիթարեան, Բիւրակն 1898, 789)։

ԱՃԱՌ կամ ԱԻՃԱՌ «սարք, կազմած», յատկապէս «ձիու կազմած» Ոսկ. Եբր. գ. «օժիտ, հանդերձանք, զարդ, առիթ, պատճառ, նիւթ» Պիտ. Փիլ: Յհ. կաթ. Նար. որից ճոճեայճառ «նոճիի փայտից կազմուած» Նար. խչ։

=Պհլ. afčār «գործիք, կարասիք, սարք, կազմած» բառից, որից zēn. afčār «թամբի սարք». նոյնից է պրս. افزار afzar կամ اوزار avzar «համեմունք, կերակրի սարք. 2. գործիք արուեստաւորաց». ծագում է հին իրան. *api-čara -ձևից, որ կազմուած է api- մասնիկով čārā- «միջոց, ճար» բառից։ Այսպէսով սրանց է կապւում նաև վրաց. აბჯარი աբջարի «զէնք, զրահ, սպառազինութիւն»։

ՆՀԲ օճառ բառից է հանում։ Կերևայ թէ պէտք է կցել վրաց. აბჯარი աբջարի «զէնք, զրահ, սպառազինութիւն» բառի հետ, բայց նրանց յարաբերութեան կապը յայտնի չէ։ Ուղիղ մեկնեց Nyberg, Hilfsbuch 2, 3. բայց միասին է դնում նաև օճառ «սապոն», աճառ «կռճիկ» իբր *a-čarana-, ինչպէս նաև օճառ: Այս բառերի միութիւնը ա՛յն ժամանակ ընդունելի կլինի, երբ իրանեանումապացուցուի նոյն նշանակութեանց գոյութիւնը։

ԳԻՌ.—Ըստ այսմ նոյն է ՁԲ. ավջօր «ընդհանուր անուն լոբիի, բակլայի, սիսեռի և

ոսպի», յատկապէս «լոբի», որոնք աճուած են իբր կերակրի համեմունք։

*ԱՃԱՌ *«առաստաղ, առիք, ռճոռք» ըստ Լծ. նար. կամ «առաստաղի մանր գերաններ» ըստ ՆՀԲ. բայց աւելի է ճիշտ դնել «տանիք», ինչպէս ցոյց է տալիս բառիս միակ վկայութիւնը՝ Հց. աթ. էջ 421—2. «...ածես ի վերայ գերանս... զառաստաղս կապեսցես... և ի վերայ աճառս արկանել... և ապա աւարտել»։ Այս օրինակից յայտնի է որ* աճառք *առաստաղ չէ, այլ նրանից վերև եղած մի բան, որ է «տանիք». հմմտ. նաև հետևեալ տաղի մէջ «Տաճարն այն ո՞ւմ նման է. աճառքն այն ո՞ւմ նման է. մարդակքն այն ո՞ւմ նման է. գերանքն այն ո՞ւմ նման է» (տե՛ս Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 60)։*

= Արաբ. اجّار iǰǰār *«տանիք» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա 745)։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Իբրև միջին հյ. բառ ունինք ոճոռք *«առիք (Նորայր, Բառ. ֆր. 584 ա), որ կայ նաև արդի գաւառականներում. ինչպէս՝* ոճոռք *Ախք. Լ. Թեհ. Ղզ. Ղրբ. Մկ. Տփ.* ուռճուճք *Ագլ.* որճուճք *Հջղ.* ուռճոճք *Աստ. (Բառ. երևմ. էջ 189 յիշում է* ոճոռք, որճուճք *ձևերով. այժմ Երևանի բարբառով* o'ǯorf*). բայց այս բոլորը նո՞յն է վերի* աճառ *ձևի հետ։*

Աճառել տե՛ս Աճռել։

*ԱՃԱՍ, *որ և* աճազ *«մի տեսակ սալոր» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 75։*

=Արաբ. اجاص aǰaṣ *կամ* iǰaṣ *«սալոր» (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝* WZKM *11, 267 և Կամուս, Թրք. Թրգմ. բ. 870), որից Թրք. գւռ.* iǰes *«չոր սալոր»։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 2689։

ԱՃԱՐՋՕԽԱՆ *«մի տեսակ բոյս. տճկ. ղրմզի Թօփ», ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565. չգիտէ ՀԲուս։*

Աճարի տե՛ս Հաճարի։

+ԱՃԵԼ *(-եցի) «մեծանալ» ՍԳր. Ոսկ. Ես. Բուզ. Ագաթ. (յետնաբար* աճիլ, -եցայ *ԳՆձ. ինչպէս է և նոր գրական լեզւում). պարզ արմատը* Աճ *«աճում» ԳՆձ. «բոյսի աչք, ակնուռ» Վստկ. Մխ. դտ. Ոսկիփ. «անասունների բնական աճումով աւելացած քանակը» Մխ. դտ. 98, 291. ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով. 1.* աճ-. *ինչ.* աճումն *ՍԳր. Եզն.* աճումն *Ագաթ. Եփր. Թգ.* աճակաց *Ոսկ. յկ. բ. 32.* աճան *«ոչ-կենդանական, հանքային» Մագ. քեր. 2. «տկար (ծիլ) Պիտ. 3. չշատացող, անփոփոխ մնացող» Գէ. Ես.* գերաճումն *Վրք. հց.* դրախտաճումն *Պիտ.* բազմաճումն լինել *«շատ զաւակների տէր լինել» (նորագիւտ բառ) Ոսկ. սղ. (հրտր. ՀԱ 1917, 27. տպուած է* բազմաճիւն, *ուղղել վերի ձևով՝ ըստ Վարդանեան ՀԱ 1921, 240).* աճուրդ, աճրդախօսութիւն *(նոր բառ). 2.* աճեց-. *ինչ.* աճեցուցանել *ՍԳր.* աճեցուցիչ *Եփր. ա. կոր.* աճեցումն *Կող. ա. 10. Ագաթ.* աճեցական *Պիտ.* աճեցութիւն *Նիւս. կազմ. 3.* աճել-. *ինչ.* աճելութիւն *Պիտ. Նար. Յհ. կթ.* աճելական *Խոսրովիկ։*

= Բնիկ հայ բառ. հնխ. արմատն է *āug-, *որ զանազան ճիւղաւորութիւններով ընդհանուր տարածուած է շատ հնդեւրոպական լեզուների մէջ. այս առաջին ձևից ունինք լտ.* augeo, *լիթ.* áugu, *գոթ.* aukan, *հբգ.* ouhhōn, *հիսլ.* auka *«աճիլ», սանս.* ओजस् ōǰas *«ուժ», զնդ.* aoǰa *«ուժ»,* s *աճականով՝ յն.* αὔξω *«աճիլ», լտ.* auxilium *«(աճումն), սատար», երկրորդ* vag- *արմատաձևից (*s *աճականով) սանս.* vakš, *զնդ.* vaxš, *գոթ.* vahsjan, *գերմ.* wachsen *«աճիլ, մեծնալ» և վերջապէս սղեալ* og, ag, ug *ձայնդարձերից՝ սանս.* उक्षति ukṣati *«ուժեղանալ»,* उग्र ugra *«կարող, զօրեղ», գոթ.* akran *«պտուղ», լիթ.* ūgis *«ծիլ, բողբոջ»,* ū̃gl-is *«միամեայ ծիլ»,* ūglus *«բոյս», լեթթ.* ū̃ga *«զափնիի, հաղարջի նման վայրի պտուղ, կեռաս», հսլ.* vin-ja-ga *«վայրի որթ», ռուս.* ягода *«քոլապտուղ, մոշ, մորի ևն»,* яглый *«պտղաւէտ, բերրի, ուժով» ևն։ Այս վերջին* *ag *արմատից է նաև հայերէնը, իբր* *aglō>աճեմ: *Համեմատութիւնները տե՛ս* Pokorny *1, 22 և 173 (որ իրարից բաժանում է հնխ.* aug- *«շատանալ» և* ōg- *«աճիլ» արմատները),* Boisacq *101,* Walde *73,* Ernout-Meillet *86։*

Յն. լտ. և սանս. ձևերի հետ համեմատեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Bötticher, Vergl. *350,* Arica *87, 426. բայց այս մեկնու-*

թինը չընդունուեց՝ հայերէն ձևի տարբերութեան պատճառով. ո՛չ Հիւբշման, ո՛չ Տէրվիշեան և ո՛չ իսկ նոյն ինքն Լագարդ յիշում են նոյնը։ Müller SWAW *32, 579* յն. ἀχυή «ալյր, վերջին ծայրը» բառի հետ։ Հիւնք. պրս. آجستن ājastan «ծառ անկել»։ Patrubány ՀԱ *1907, 304* ad նախդիրով *k'euō «ուռչել» արմատից. հմմտ. սանս. švāyati «ուռել, աճել», յն. κίκυς «ուժ»։ Pedersen KZ *39, 393* լտ. augeo են ձևերի հետ, համարելով թէ հնխ. āug- արմատը հայերէնում վերածուած է āg-։ Այս մեկնութիւնը վերի ձևով վերջնականապէս ապացուցեց Lidèn IF *18, 503—6*, որ ընդունում է նաև Meillet MSL *15, 357*։ Karst, Յուշ. *416, 417* մոնղոլ. asik, թրք. asik «օգուտ, շահ» ճապոն. suke «օգնութիւն», թթր. as «օգուտ, շահ»։ Թիրեաքեան, Ար. բառ. (ըստ Harlez) զնդ. az «ընձիւղել, վերարտադրել»։

ԳԻՒ.—Ախց. Մկ. Մշ. Ճմ. Ողմ. Տփ. աճիլ, Երև. աճել, Մշ. աջել, Ակն. Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. աջիլ, Նխ. աջէլ, Ասլ. աջէ՛լ, Տիգ. ոջիլ, նոր բառեր են աճ «ծառի ճիւղ, մագլցող բոյսերի թև», աճ տալ «մեծանալ», աճեկուն, աճուն «եփուելով խոշորացող (լոբի են)», աճեծառ «արմատի կողքի երկրորդական ճիւղերից աճած ծառ»։

ՓՈԽ.— Ոմանք հայ գւռ. անաճ ձևից փոխառեալ են համարում թրք. գւռ. (Կեսարիա, Էնգիւրի) anaǰ, որ նշանակում է «թխամայր, մայր հաւ՝ որ թխսում է. 2. մեծացած կենդանի կամ մարդ, խոշոր (հաւ, օձ)» են. (այսպէս. Պալեան, Բիւր. 1898, 712, Մխիթարեան, անդ՝ 789, Գազանճեան, Յուշարձ. 328). Հայ բառն է անաճ Սեբ. «աճելուց՝ ծնելուց դադարած (կենդանի), ածէ կտրած (հաւ). 2. Ակն. հին (փեթակ, աղաւնի)»։ Սակայն յայտնի չէ թէ հա՞յն է թուրքերէնից փոխառեալ, թէ ընդհակառակը. որովհետև թրք. գւռ. ձևը նոյն է գրական اناج anaǰ «անհեթեթ, խոշոր» բառի հետ, որ թերևս انا ana «մայր» բառից է և բնաւ չի յարմարւում հյ. անաճ «ակար, չշատացող» բառին։

+ԱՃԻՒՆ, հնապէս և հլ.— ընդաճեան Ոսկ. Պօղ. Ա 771, յաճեան՝ անդ՝ 783 (նկատողութիւն Հ. Ակինեանի ՀԱ 1930, 488). (գրծ. աճեամբ), ի հլ. (սեռ. աճենի) և ո հլ. «մոխիր, դաղախ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 12. «մարմնի ոսկորների մնացորդ հողը» Նար. Արգ. Վմբ. որից աճիւնանալ Ոսկ. ող. լը և ա. Թես. ը. աճիւնացուցանել Սրգ. աճիւնախառն կրակ Տօվբ. դ. 18 և ը. 2։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. azgy- ձևից, որի ուրիշ ժառանգներն են գոթ. azgō «մոխիր», հիւս. aska, հին անգլ. aesce, հոլ. asca, գերմ. Asche, անգլ. ashes «մոխիր, աճիւն», սիրակուս. ἄσβολος «մուր»։ Բոլորի էլ պարզ արմատն է ās «այրել, չորանալ» (հմմտ. սանս. ása «մոխիր», ásita «սև, թուխ». լտ. āreo «չորանալ»), որի աճականներն են g-ով azg, azgh (որից վերոյիշեալ ձևերը) և d-ով azd, որի հաջորդները տե՛ս ազազել բառի տակ։ Համեմատութիւնները տե՛ս Kluge *25*, Ernout-Meillet *67*, Boisacq *86*, Walde *59* (Pokorny մոռացել է յիշել այս արմատը)։

Justi, Zendsp. *50* զնդ. ātrya «մոխիր» բառից կասկածով։ Հիւնք. անառ «սապոն» բառից։ Շէֆթէլովից BB *28, 312* հհիւս. aska են բառերին ցեղակից, որ վերի ձևով մեկնեց Meillet MSL *15, 357*։

ԱՃՈՒԿ «երանք, ցայլք» (իբր ռամկական բառ) Մարթին։

Bötticher, Vergl. *350*, Arica *87, 426* սանս. vankšaṇa, vakšas «կուրծք» և սկյութ. uchd։ Աճառ. SA *1, 303* համարում է փոխառեալ թթր. uǰa, uǰe «նստոյ տեղի մարդոյ», չաղաթ. uǰa «գաւակ», ույղուր. uča «պոչ, գաւակ» բառից. բայց ձևով, ինչպէս և նշանակութեամբ անյարմար են։ Patrubány SA *2, 31* հայերէնից փոխառութիւն է համարում հունգ. ágyék «մէջք»։

ԳԻՒ.— Ախց. Երև. աճուկ, Ակն. Ասն.

Արբ. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ. աջուգ, Ասլ. աջիւյ, աջիւ*, Ջթ. էջուգ, Մշ. աճրխտըկներ, Ալշ. աջըխդագ. այս բառերի իմաստը տեղից տեղ տարբերւում է. օրինակ՝ Պօլսում երկու սրունքների միացման տեղն է, ուր ամօթոյքն է. Երևան և Ախլցխա՝ պորտից ցածր երկու կողքի փոսիկները։

ՓՈԽ.— Թրք. գւռ. Կր. ejük «աճուկ» (Բիւր. 1898, էջ 627)։

*ԱՃՈՒՌ, որ և աճուր, ճաճուր «մի տեսակ բոյս է». ունի միայն ՀԲուս. § 77. Ամիրտովլաթ մեկնում է «շամամ», Սիմէօն Կամրկապցի «վարունգ», ԳԲ «աղուամաղոտ վարունգի նման պտուղ, melon chate». արդի գաւառականներում այս անունով հասկացւում է «շնխիար կամ շնկիար. վարունգի ընտանիքին պատկանող մի բոյս է. կուտերը աւելի մանր, խիտ, բարակ, ծուռ և շատ երկայն. մէկ մատնաչափից մինչև մէկ մարդաչափ կարող է մեծանալ. գոյնը ընդհանրապէս դեղնաշորթ (կռէմ) է կամ մութ կանաչ. իր որոշիչ մէկ նշանն է ակօսաւոր կեղևը։ Այնթապում կայ երկու տեսակ աճուռ. 1. խըթա աճիր՝ որի կեղևը ակօսաւոր է և գործածւում է թթու դնելու. 2. բիւլլիւ աճիր (բրդոտ աճուր)՝ որ վարունգի մեծութեամբ է. կեղևը ակօսաւոր չէ, մութ կանաչ գոյն ունի և աղուամաղով ծածկուած է. այս տեսակը գործածւում է դօլմա շինելու (Բիւր. 1900, էջ 669)։

=Արաբ. عجور 'aǰūr «մի տեսակ վարունգ», որ յիշուած է Կամուս, Թրք. թրգմ. բ. էջ 81, թէև էջ 22 բառաշարքում պակասում է։—Աճ.

ԳՒՌ.— Ջթ. աջուռ. Արբ. աջուր, Այն. աջիր:

*ԱՃՊԱՐԱՐ «ծեռնածու» Լծ. Փիլ. Ոսկիփ. աւելի ընտիր ձև է աճապարար, որ ունի միայն ԱԲ։

= Արաբ. عجب 'aǰab+ «զարմանալիք» +հյ. արար (անող) բառերից բարդուած, ըստ այսմ վերի բառը պէտք է կարդալ աջբարար. այս ձևով կազմուած է նաև գւռ. աջբատես (Բլ. ՆԲ) «այլանդակ, շատ տգեղ», արաբ. عجب 'aǰab +հյ. տես (տեսք) բառերից։— Հիւբշ. 262։

Նախ Աւգերեան, հրատ. Փիլ. հտ. բ, էջ 523 ծան. մեկնում է հյ. աշպարար (աչք պարարող) կամ արար. աճայիպարար: Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։ Թիրեաքեան, Ար. բառ. հանում է աճապարել բառից։

ԱՃՌԵԼ կամ ԱՃԸՌԵԼ «տրորել». յետին բառ. «Աղ ցանեա ի վերայ և աճռեա՛, որ միաւորի ընդ ինքն» Վստկ. 184. «ՋԱբրահամ հայրն տանիս. զիսահակ ի հողն աճռես (մահը)» Թլկր. 47. «Սապոնով և աճռելով» Առաք. լծ. սահմ. 401. գրուած է աչըռել «տրորել, ճմլել, ցաւացնել». «Քանի՞ զիմ սիրտս աչըռես» Քուչ. 46. բառի հնագոյն ձևն է աճառել «իրար խառնել». «Այլն ամենայն խառնուածովք այլոցն պիտացեալ՝ աճառեալ լինի առ ի ծիթոյ ազգ. իսկ ծիթենւոյն ըստ ինքեան իսկ առանձինն» Փիլ. եղ. 535. կամ նաև «շաղուել, շաղախել». «Ի հնումն զբաղարջն ծիթով աճառէին» Գիրք թղ. 337. եղաճառ հայս էին աճառել «իւղով խմոր էին շաղուել» Դրնղ. 110. վերջին հատուածի մէջ գտնում ենք նաև եղաճառ «իւղով շաղուած» բարդ բառը՝ նոյն արմատից։

=Ստոյգ չէ թէ արդեօք աճառ «սապոն» բառից է կազմուած։

ՆՀԲ ագուռ «ափ, բուռ» բառից։

ԳՒՌ.— Եւդ. Ջթ. Խրբ. Մրշ. Պլ. Սվ. աջըռել «տրորել, ափի մէջ առնելով ճզմել, ճմռթկել», 2. Զն. «սապոնել, լուացքը օճառով տրորել», 3. Ննխ. «կեղտոտել, ապականել (որ արդիւնք է շատ տրորելու)», Ասլ. աջըռել, Ակն. էջըռիլ «սապոնել», Հճ. էջէրել «տրորել»։ Նոյն բայի սաստկականներն են աճռթել, աճռկել, աճռտել, աճըռտկել, որոնցից աճռմաճ «կեղտոտ», աճըռտուիլ «կեղտոտուիլ», աճռտուիլ «սիրտը ցաւով տրորուիլ». թերևս նաև Ախց. աճռճօրէլ «փչացնել»։

ՓՈԽ.—Քրդ. աճըռանդըն «շաղուելով զանգուած շինել». Լը սէր հարի հէօքմաթէ բրուտէ թո՞ւննm, ժը աւ եէք աճըռանտընէ ֆրազ ջէքըրընա. եթէ ո՞չ ունիցի իշխանութիւն բրուտն կաւոյն, ի նմին զանգուածոյ առնել անօթ (Հռովմ. թ. 21)։

+ԱՄ, ի-ա հլ. «տարի» ՍԳր. Ագաթ. «տարիք» Եւս. Ոսկ. որից ամամէջ «մի քանի տարուայ միջոցը» Ագաթ. ամանոր «նոր տարի», ամանորաբեր Ագաթ. զ և առ նախդիրներով՝ զառամ «խիստ ծեր» Պիտ. զառամագոյն Եփր. աւետ. զառամանալ ՅՀ. իմ. առ. եայ և եան մասնիկներով՝ միամեայ Յայսմ. եռամեայ, եռամեան, եռեմեան Պղատ. օրին. Փիլ. երեքամեայ Եւս. քր. բազմամեայ Իմ. դ. 15. բազմամեան Մծբ. աւելի հին ձևով երկեամ, զերկեամ, երկեմեան, երկեմենից, երեամ, երեմի ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 8. Եւ. և բ. տիմ երեմեան, երեմենի «3 տարեկան» ՍԳր. ութամեան Գծ. թ. 33. նոր գրականում ամավերջ, կիսամեակ, տասնամեակ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sama- ձևից. հմմտ. սանս. समा sámā «տարի, եղանակ, ժամանակ», զնդ. 𐬵𐬀𐬨𐬀 hama- «ամառ», հիռլ. sam «ամառ», կիմր. ham և գալլ. hāf «ամառ» (տե՛ս նաև ամառն բառի տակ)։ Համեմատութիւնները տե՛ս Pokorny 2, 492—3.—Հիւբշ. 416։

Հներից Տաթև. ձմ. ա. «իսկ ամ կոչի վասն երից. նախ զի արեգակն յամե յերկոտասան կենդանակերպսն երեսուն երեսուն օր և ապա վճարէ զտարին. երկրորդ՝ զի սովաւ յամեմք մինչ ի մահ» (երրորդը չկայ)։ Նորերից Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 315 ցեղակից լտ. annus։ ԳԴ արաբ. عام ʻām «տարի»։ ՆՀԲ արաբ. ամ, լտ. annus, եբր. šana ևն։ Նախ Rask. Nonnulla, էջ 25 համեմատեց իռլ. am, amser ձևերի հետ։ Klaproth, Asia pol. 102 արաբ. aʻâm; Canini Et. ètym. 197 արաբ. am «տարի», իռլ. am «ժամանակ»։ Սոյզ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag. Urgesch. Arm. 872։ Մորթման, ZDMG 30, 415 սեպական բևեռագրերի մէջ գտնում է Hamapsa դիցանունը, որ մեկնում է ամ և բոյս բառերից։ Տէրվ. Մասիս, 1881 մայիս 11 ամ բառի նախաձևը համարում է *համ։ Karst, Յուշարձ. 406 սումեր. mu «տարի»։

ՓՈւ. Հայերէնից է վրաց. ერკემალი երկեմալի, որի վրայ տե՛ս երկու։

Ամաժանդ տե՛ս ժանտ։

+ԱՄԱԼ (-ացի) «լցնել» ՍԳր. որ և ամանալ (-ացայ) Օր. իզ. 25. Վկ. արև. 30. Ոսկ. մ. ա. 9 և Եւ. գ. կամ ամանել (-եցի) Վեցօր. Եփր. համաբ. յետին են ամայել Երզն. մտթ. և ամացուցանել Սկևռ. աղ. բոլորն էլ «լցնել», որից ծովամաց «ծովը լցուած» Գ. մկ. գ. 3. աման, ո կամ ի-ա հլ. «անօթ» ՍԳր. Եզն. Ագաթ. խնկաման Բ. մնաց. դ. 22, գինեման Բրս. արբեց. ոտնաման Մարթին. նոր գրականում աղաման, կաթնաման, շաքարաման, թէյաման, թանաքաման, գրչաման, թքաման, ամանեղէն ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. am- «լցնել» արմատից, որի միւս ժառանգներն են սանս. ámatra «աման, բաժակ, կուժ», յն. ἀμίς «գիշերային աման, կրիճ», ἄμη «դոյլ», որից փոխառեալ լտ. hama, ama «դոյլ» և սրանից էլ մբգ. āme, ōme, գերմ. ohm «մի տեսակ չափ»։ Այս բառերը Walde և Boisacq դնում են հնխ. am- «բռնել» արմատից. բայց հայերէնը ցոյց է տալիս *am- «լցնել», որ աւելի յարմար է։— Հիւբշ. էջ 416։ Համեմատութիւնները տե՛ս Pokorny 1, 52 (հնխ. am- «բռնել» արմատի տակ), Kluge 355, Ernout-Meillet 424 (լտ. ձևը ապրում է գեռ. գւռ. ֆր. aime բառի մէջ), Boisacq 53, Walde 31։

Առաջին անգամ Աւգերեան, Բյտր. չափ. և կշռ. 1821, էջ 42 նշանակեց ամալ և աման բառերի նոյնութիւնը։ Lag. Ges. Abhd. 63, 167 աման բառի դէմ յիշում է պրս. مان mān «մի տեսակ չափ», յն. μάνης «մի տեսակ բաժակ», ասոր. ܡܐܢ mān (այս բոլորը արամական փոխառութիւն են ըստ Nöldeke և մեզ հետ գործ չունին. այսպէս նաև ըստ Horn, Grdr. §964) և պրս. آمادن āmādan «լցնել»? Lagarde, Arm. St. էջ 166 պրս. mān, Ուղիղ մեկնութիւնը տուեց Pictet 2, 279, բայց յիշում է նաև պրս. آمس āmus «զինու մեծ գաւաթ», որ չի կարող սրանց վերաբերիլ։ Պատկ. Изслд. էջ 86 լտ. amo? Տէրվ. Նխլ. 62 վերի յն. ձևերի

հետ նաև պրս. āmādan, mān, հյ. ամալ, ամաճ՝ հնխ. am արմատից։ Bugge, Etrusk. u. Arm. 112 ամաճ կցում է ետ-րուսկ. ama հոմանիշին։ Հիմք. ամալ և ամաճ արար. amānat «աւանդ» բառից, Հիւբշ. թէ՛ Arm. Stud. 18 և թէ՛ Arm. Gram. 416 նշանակում է մի՛ միայն ամաճ և չի յիշում ամալ, որից հետևում է թէ չի ընդունում երկուսի արմատակցութիւնը։ Petersson KZ 47, 279 հնխ. sem- «ամանով մի հեղուկ վերցնել» արմատից. հմմտ. լիթ. semiù նոյն նշ., sàmtis «շերեփ», հիռլ. doesmet «դուրս թափել» են, որ կրկնում է Pokorny 2, 488։ Մառ ЗВО 23, 352 և ИАН 1917, 323 ասոր. ܡܐܢܐ mānā «աման»։ Ղափանցեան ЗВО 23, 352 ամաճ=վնդ. yama «ապակեայ աման, բաժակ»։ Յակոբեան, Բիւզանդիոն, թ. 473 պրս. ամեէ, էմեաճ, ճէմեաճ, «քուրձ», ասոր. մաճա, եբր. մէճ։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, 498 ուրարտ. ամաճիս։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տփ. ամաճ, Ոզմ. ա՛մաճ, Ասլ. ամա՛, Տիգ. mմmճ, Զթ. Հճ. ամօճ, Համշ. օմօճ (որից օմճիլ «ամանել, լցնել»)։ Նոր բառեր են ամաճլուայ, ամաճլուացի, ամաճլուացիկ, ամաճլուիչf, ամաճկոտրուկ, յգ. ամաճտի և կրկնութեամբ ամաճ-չամաճ։

ՓՈԽ.— Թրք. امان aman, յգ. امنان amanan «աման, պնակ, խոհանոցի ամաններ», amana šekir «շաքարաման» (այլ է amani «կարասիք»)։ Բոշ. aman «աման», որից telaman «կարագաման» (Fink, Die spr. d. arm. Zigeuner, ЗАН 1907, էջ 121)։

* ԱՄԱՂԹԵՂՋԻՒՐ և կամ ա ընկած՝ մաղթեղջիւր «Յոբի աղջիկներից մէկի անունը» Յոբ. խբ. 14. «ամալթեան եղջիւր, նշանակ առատութեան և ճոխութեան» (քերթողական լեզուի մէջ) Նիւս. Երգ. Ոսկիփ։

=Յն. Ἀμάλθεια «կաթնտու այծ՝ որ սնուցեց Արամազդին՝ իբր դայեակ», որից κέρας Ἀμαλθείας «Ամալթէայի եղջիւրը, որ եղաւ նշանակ առատութեան»։ Ս. Գրքում գրուած է Ἀμαλθίας κέρας, իբրև Յոբի երրորդ աղջիկը, մինչդեռ եբրայական բնագրում կոչւում է קֶרֶן הַפּוּךְ qeren hapūk, որ բուն նշանակում է «անգոյրի կամ ծարիրի եղջիւր», գեղեցկութեան նշան է և դարձել է իգական յատուկ անուն։ Յունականից փոխառեալ է լտ. Amalthea, Amaluheae cornu, նոյնպէս և միւս եւրոպական լեզուներում։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱՄԱՅԵԼ «ծեփել կամ շպարել, linio». ունի միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ-հյ. էջ 305 բ։

ԱՄԱՅԻ (սեռ. ւոյ, եաց) «անշէն, անբնակ» Խոր. Պիտ. Նար. «որբ ու անտէր լքուած» Փիլ. Պիտ. Նար. Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 170—171. «պարապ տեղը, իզուր» Մագ. Թղ. 237. ասում է նաև ամա ԱԲ, ամայ «ամայի» Ոսկ. յհ. ա. 28. «բարբարական պտտող» Ոսկ. Եփես. 833. «անշնորհք» Բառ. երեմ. էջ 13. որից ամայութիւճ «անշէնութիւն» Փիլ. Պիտ. Ոսկ. յհ. ը. 33. «լքումն, մենակ որբի պէս մընալը» Խոր. Ոսկ. յհ. ա. Անկ. Գիրք հին կտ. Ա. էջ 168. ամայական «վայրի (բոյս)» Նար. ամայաճալ «անշէն մնալ» Խոր. Լստ. «հեռու, զուրկ մնալ» Խոսր. Փիլ. լիւս. «ճգնիլ, անապատ քաշուիլ» Գր. սրկ. «հնանալով մոռացուիլ» Մագ. հին և ընտիր վկայութիւններն են Բուզ. Ե. 44 «Ողորմէր աղքատաց, գերեաց, ամայեաց (լքեալ)» և Ոսկ. ես. «ամայացոյց ի կախարդացն»։

Justi Zendsp. 26 կասկածով դնում է զնդ. amayavā «չնչին, ունայն, անարժէք», սանս. amāyá? զնդ. mā «չափել» արմատից։ (Bartholomae, Altir. Wört. 141 այս բառը մեկնում է «ցաւ, տառապանք», որով համեմատութիւնը ջնջւում է)։ Փառնակ, Անահիտ 1903, 101 և 1904, 97 ամայի (Բուզանդի մօտ) դնում է *ամարդի, որից ամատի< ամայի։ Ղափանցեան, ЗВО 23, 360 աճ բացասականով+māy «չափել»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Խրբ. Սեբ. ամայի։

ՓՈԽ.—Վրաց. ამაო ամաո «ի զուր, պարապ, սնոտի, սուտ, սխալ, անհիմն», ამაოდ ամաոդ «ի զուր» (այս իմաստի հետ նոյն է Մագ. ամայի «ի զուր»). ამაოება ամաոեբա «ունայնութիւն», ამაოხრებელი ամաոխrեբելի «աւերիչ» (որ է «ամայի դարձնող»)։ Մառ

Текст. и Раз. *VI*, Физиол. *1904*, *էջ XXXV* *յիշում է վրաց.* ამავოჲ ամավոյ *ձևը։*

*ԱՄԱՆԱԹ *«աւանդ տրուած բան»* *Տաթև. ամ. 26. Գողութիւն է հատանել զաւանդ և զամանաթ։ (Զունին բառարանները)։*

=*Արաբ.* امانت amānat *«աւանդ», որ գալիս է* امن amn *«վստահիլ, ապահով լինել» արմատից։ Թւում է թէ բառը թուրքերէնի միջոցով անցած է մեզ։—Աճ.*

*ԱՄԱՆԱԿ, ի–ա *հլ.* *«ժամանակ»* *Փիլ. Պիտ. 3հ. իմ. ստ. Նար.* *որից* ամանական *«ժամանակական»* *Նիւս. կազմ.* ամանակեան *Փիլ.* ամանակութիւն *«տարի»* *Շիր.* հինգամանակ *Թր. քեր.* բազմամանակ *Մագ.* դուգնամանակեան *Անյ. ստորոգ.* հանգէտամանակ *Վրդն. ծն.* անամանակ *Կնիք հաւ. էջ 266.* երկամանակ *Թր. քեր. Մագ.* եռամանակ *Թր. քեր. Մագ.* յոգնամանակ *Անյ. ստորոգ.* յոգնամանակագոյն *Պղատ. տիմ.* ամանակաւոր *(նոր բառ) են. արդի գրականում* ամանակ *նշանակում է միայն «ձայնաւորի կամ վանկի տևողութիւնը կամ չափը»։*

=*Պրս.* امانه amāna *«ժամանակ» ձևից. պարսկերէնի մէջ այսպիսի բառ չկայ, բայց կայ* امان amān *«ժամանակ, ժամանակամիջոց», որի հետ միասին՝ հայերէնի միջոցով՝ ենթադրում եմ և* amāna=*պհլ.* amānak *ձևը, ճիշտ ինչպէս որ հոմանիշ պրս.* zamān *ձևի հետ միաժամանակ կայ պրս.* زمانه zamāna=*պհլ.* zamānak*։—Պրս.* امان amān *համարւում է սովորաբար արաբերէն, ճիշտ ինչպէս որ* زمان zamān *«ժամանակ» բառն էլ համարւում է արաբերէն (արաբ. անկանոն յգ. լինում է* ازمان azmān *և* ازمنه azmina*)։ Սակայն ինչպէս որ պրս.* zamān *բնիկ պարսկերէն է և ոչ բնաւ արաբերէն, ինչպէս ցոյց է տալիս հյ.* ժամանակ *բառը (*Horn, Grund. *§ 659), նըմանապէս և* amān *բնիկ պարսկերէն է, ինչպէս ցոյց է տալիս հյ.* ամանակ *բառը։ Արաբերէն համարելու պատճառը եղել է երկու ուրիշ համանուն բառերի գոյութիւնը արաբերէնում. այն է* amān امان *«փող, թմբուկ» և* amān *«անձնատուութիւն, ապահովութիւն, խնայել, ներում»։ Երբեք նոյնահնչիւն բառերը միասին գործածուած են հետևեալ երկտողում.*

چو یکدم طبل وسرنا وامان زد
دلیران بی امان تیغ امان زد

čū yakdam ṭabl u surnā u amān zad,
dilīrān bī-amān tīγ-i amān zad.

Երբ միահաղոյն թմբուկ, շեփոր ու փող հնչեցին, Քաջերը առանց ժամանակ (կորցնելու) անձնատուութեան թուրը քաշեցին։—Աճ. Հիւբշ. 156 անծանօթ լինելով վերոյիշեալ պրս. ձևին և հյ. ամանակ *կցելով* ժամանակ *բառին, չի կարողանում մեկնել այս երկուսի յարաբերութիւնը։* Patrubány SA *1, 311* ժամանակ *բառից՝* ժ-*ի կըրճատմամբ։*

ԱՄԱՉԵԼ *(-եցի) «ամօթ զգալ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. որից* ամաչեցուցանել *Հռ. և. 5.* ամաչկոտ *Ոսկփ.* անամաչ *Ոսկ. յհ. Մաշկ. Ոսկփ.* անամաչելի *Ոսկ. յհ. բ. 9. -օր մասնիկով՝* ամօր, ո *հլ. (մինչդեռ* ծանօր *և* աղօր՝ ի *հլ. ստկայն ունինք նաև* զամօրի, յամօրի *հոլովձևերը) ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Եփես. որից* ամօրալից *ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. Եփր. Բ. Կոր. Եւս. պատմ.* ամօրալիր *Ճշ. 193.* ամօրակից *Ոսկ. մ. գ. 6.* ամօրանք *Ոսկ.* ամօրապարտեալ *Բուզ.* ամօրխած, ամօրղած, ամօրղեած, ամօրլեած *(ո՞րն է ուղիղ գրչութիւնը. թւում է վերջի երկուսը) Ոսկ.* ամօրոյք *Ա. Կոր. ժբ. 13. Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 17. Եփր. տիտ.* անամօր *Սիր. խ. 32. Ոսկ.* անամօրիլ *Երեմ. գ. 3. Ոսկ. ևն։*

=*Արմատն է* ամ, *չ յօդակապով. ինչպէս ունինք ճան-ա-չել, փախ-չել, մատ-չիլ ևն. արմատը աւելի լաւ ցոյց է տալիս* ամօր, *որ կազմուած է -օր մասնիկով, ճիշտ ինչպէս* ճանաչել-ծանօր, աղաչել-աղօր:

Աւետիքեան, Քերակ. 1815. 311. ան-աչ *ձևից, իբր թէ աչքը գոցել կամ ծածկել ամօթից։ Տէրվ. Նախալ. 61 սանս.* am *«յարձակիլ, վնասել» արմատի հետ։ Հիւնք.* ամաչել *դնում է* ամօր+աչք *բառերից, իսկ* ամօր՝ ամերովս *քարի անունից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 26 գերմ.* Schmach *«ամօթ, նախատինք»,* schmähen *«այպանել» ձևի հետ։* Charpentier IF *25, 243 յն.* ἀμύμων *«անայպանելի»,* μῶμος *«նախատանք, յանդիմանութիւն, ծաղր» բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձ. 423 կցում է թրք.* am *«բունոց» բառին։*

ԳԻՌ.—Ջղ. ամանչել, Երև. ամանչէլ, Տփ. ամանչիլ, Ախց. Կր. ամընչէլ, Վն. ամչնալ (երկավանկ), Մշ. Մրղ. Ոզմ. Սլմ. ամչընալ, Ալշ. ամնընալ, Մկ. ըմչընալ. Տիգ. ըմչը-նալ, Ննխ. Ռ. Սչ. ամընչնալ, Հճ. ամըչնօլ, Զթ. ամըչնօլ, ամըչնոլ, Ակն. Ասլ. Խրբ. Ննխ. Պլ. Սեբ. ամըչնալ, Համշ. օմչընալ, Ագլ. ըմա՛նչիլ, Շմ. համանչիլ, Գոր. Ղրբ. հըմա՛ն-չիլ, Հւր. հումանչէլ, Պռ. մահանչ «ամօթ» (ամանչ<ամաչ բառից շրջուած է, ինչպէս որ ունինք Ղրբ. հա՛մաչ «ամօթ, պատիւ, պատուի զգացում»)։ Նոր բառեր են ամաչերես, ամաչկոտ են.—իսկ ամօթ բառի դէմ ունինք Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սլմ. Սչ. Վն. ամօթ, Ոզմ. ա՛մօթ, Ալշ. ամօտ, Տիգ. ըմօթ, Հճ. ամօթ, ամոթ, Ագլ. Տփ. ամութ, Ասլ. էմէօ*, Ղրբ. հա՛մօթ, Գոր. հա՛մութ:

+ԱՄԱՌՆ, ն հլ. (-ռան կամ -րան, յգ. -րունք) «ամառ» ՍԳր. Կոչ. բուն ձևն է ամար, որ ն յօդի պատճառով դարձել է ամառ: Ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1. ամար–, որ հնագոյն և հարազատ ձևն է. ինչ. ամարային Դան. բ. 35. ամարայնի ՍԳր. Ոսկ. ամարանի «ամառ ժամանակ» ՍԳր. Եւս. քր. Եփր. Երր. Վեցօր. ամարասուն Ագաթ. ամարաստան կամ ամարաստուն «ամառանոց» Վեցօր. էջ 135։—2. ամառն–, որ գտնըւում է յետին ժամանակի ձևերում. ինչ. ամառնային Խոր. Պիտ. Փիլ. ամառնամուտ Սարկ. տոմ. ամառնանոց Տոմար. արդի լեզուի մէջ հնագէտները գործ են ածում յաճախ առաջին ձևերը (ամարանոց, սեռ. ամրան են), իսկ միւսները երկրորդ կարգի ձևերը (ինչ. ամառանոց, ամառանոցային, ամառանոցաւոր, սեռ. ամռան են). լեզուի բարեշրջութեան օրէնքները իրաւունք են տալիս վերջիններին։

=Բնիկ հայ բառ. պարզ արմատն է հնխ. som «ամառ, տարի», որ պահուած է զնդ. 𐬵𐬀𐬨𐬋 hamō, գրծ. hama «ամառ» ձևով (պհլ. hāmīn, քրդ. hāwīn, զազա amnáni). նոյնը ā բնով դարձել է սանս. समा sámā և հյ. ամ (գրծ. ամաւ) հնխ. s°mā ձևից. կելտականի մէջ վերածուել է o բնի, որից իռլ. sam, կիմր. ham, գալլ. hâf. գերմանականի մէջ չեզոք r բնով յառաջացել են հբգ. sumar, գերմ. Sommer, գոթ. sumrus, անգլ. summer, սկովտ. samh-radh «ամառ». այս r իբր մասնիկ ունինք նաև հայերէնում, որի վրայ աւելանալով ն՝ կազմուել է ամառն (տե՛ս IF 1, 179, Meillet MSL 15, 262—3 և Introduction[5], էջ 391)։ Կազմութեան կողմից բառս բոլորովին նման է ձմեռն բառին, նոյնպէս r և ն մասնիկներով։ Համեմատութիւնները տե՛ս Pokorny, 2, 493, Kluge 456։—Հիւբշ. 416։

Հներից Վանական վրդ. «այս է՝ որ յանօթ առնու» (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. էջ 136)։ Նոյնպէս է նաև Տաթև. հարց. էջ 197։ Ոմն Գ. Կ. Արշալ. Արարատեան թերթում, 1843, № 130 համեղն բառից։ Ուղիղ մեկնեց նախ Bötticher, Arica 78, 305։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 11 նախահայ ձևը դնում է *համառն, Canini, Et. étym, 104, իռլ. eymiria «խարոյկ» բառի հետ։ Սարգիսեան, Ագաթ. և իւր բազմ. գաղտնիքը, էջ 213, ծան. 2 ամ-առ կամ առընթեր կամ ի վերայ կայ ամին։ Հալաճեան, Արևելք 1893, նոյ" 10 ամ+առնել: Հիւնք. արար. համարաք «աշխատասէր» բառից։ Սրմաքաշեան, Արմէնիա 1899, թ. 64—65 ռուս. amar «լեղի»? Պատահական նմանութիւն ունի ափխազ. ամարա «արեգակ»։

ԳԻՌ.—Շմ. ամառնը, Ագլ. ա՛մառնը, ա՛մառ. Ալշ. Ախց. Ակն. Ասլ. Երև. Խրբ. Խրիմ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տիգ. ամառ (Սչ. սեռ. ամրան), Ղրբ. ա՛մըէռնը, Գոր. ա՛մառը, Ոզմ. համառ, Զթ. ամօռ, ամոռ, Համշ. օմառ, սեռ. օմռօն, Հճ. ամոյ: Նոր բառեր են ամառնատանձ, ամառդդում, ամառնենի, ամռնուկ, ամառնութիւն, ամառել, ամառթող:

*ԱՄԱՍԱՐԱԿՈՎԹ «Երուսաղէմի տաճարից մի անօթ». մէկ անգամ գործածուած է Երեմ. ծբ. 19։

=Եբր. מִזְרָק mizrāq «օրհնեալ ջուր սրսկելու աման» բառն է՝ זרק zrg «սրսկել» արմատից. բնագրում դրուած է յգ. ուղ.

הַמִּזְרָקוֹת hammizrāqōθ, *որի դէմ յոյն թարգմանութիւնն ունի* μασμαρώθ, *առանց ձեռագրական տարբերութեանց։ Այս ձևից ծագում է հյ.* մասմարովք, *ինչպէս ունի Շիրակացին. «Կաղամաղեկովք և մասմարովք ի գրոց եբրայականաց ոչ է թարգմանեալ. արդ ուր գտանիցես զայս անուանս, գիտասջի՛ր, եթէ կաղամաղեկովք ըմպելի ասի. և մասմարովքն ճաշակ, որով զգինին հանեն» (Շիր. Հրտր. Պատկ. էջ 31)։ Ամասարակովք ձևը եբրայական բառի աւելի հաւատարիմ տառադարձութիւնն է. բայց ո՛չ թէ ուղղակի եբրայականից է, այլ դարձեալ յունարէնից (*ἀμασαρχώθ ձևի միջոցով), ինչպէս ցոյց է տալիս նախաւոր հ-ի բացակայութիւնը։ Արդի ձեռագիրներում այսպիսի ընթերցուած չկայ, բայց անշուշտ եղել է Ս. Սահակի գործածածյն. ձեռագրում։*

> *Ըստ այսմ առաջին մեկնիչն է Շիրակացին։ Բառ. երեմ. էջ 13 հասկանում է «բուրվառ»։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 43, 124, յետոյ ՆՀԲ։*

[ԱՄԱՍԵԼ *«արկանել կամ քարշել». գիտէ միայն Բառ.երեմ. էջ 19. բայց այս բանը սուտ ու սխալ ընթացրութեան արդիւնք է, ինչպէս երևում է մի տող ներքև յիշուած* ամացես *«արկցես կամ ձգեսցես» և վեց տող ներքև յիշուած* ամաց *«ելից, էարկ, ձգեաց» ձևերից, որոնք ո՛չ այլ ինչ են, եթէ ոչ* ամալ *«լցնել» բայի զանազան ժամանակները։]*

*ԱՄԱՏՏԱՐԱ *«նետի նպատակ». գործածուած է մի անգամ միայն. «Եւ ես երեքկնեցից փքնօք յորս՝ ածել և ձգել յամատտարայն». Ա. Թագ. ի. 20։*

= *Եբր.* מַטָּרָה mattārā *«նետի նպատակ». բնագրում գրուած է նախդիրով* לַמַּטָּרָה ləmattarā *«ի նպատակն», որ նոյն թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է* 'Αματταρί *(այլ ձ.* λααρματταραι*), որից էլ հայերէնը։*

> *Հներից Կիւրղ. Թագ. այսպէս է մեկնում բառս. «Ամատտարայն կամ տունկ է կամ տեղի և նոյնպէս եբրայեցերէն մնացեալ է բանն»։ Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։*

ԱՄԱՐ *«մի տեսակ ձուկ է». այս բառը մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 228. «Ոչ ունելով նոցա (Յունաց) Ե՝ յորջորջեն զճուակն ծուակ, որպէս ոչ եղելոյ լուղակաց որ ի մերում գաւառի, նովին ձայնիւ կոչեն զամարն՝ ամառ». այսինքն թէ յոյները ճ չունենալով՝ ճուակը հնչում են ծուակ և մեր երկրի* ամար *ձուկը չունենալով՝ անունը պահում են* ամառ:—*Այս ձուկը ծանօթ է մինչև հիմայ և Սևանայ լճի ձկներից մէկն է, ըստ Ալիշան, Տեղ. Հայոց մեծաց, էջ 19։ Ստուգելով նորբայազէտցոց մօտ՝ գտայ որ հիմայ կոչւում է* ամառ *և գեղարքունու տեսակներից է։*

> *Մագիստրոսի ասածը սխալ հասկանալով Ստեփ. Կամենիցացի գրում է* ամար *«մի տեսակ թռչուն,* fulica, larus*», որին հետևել են նաև ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ։ Սխալը ուղղեց և վերի մեկնութիւնը տուեց Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 105։ Սխալւում է ԳԲ* ամառճ *և* ամար *տարբեր ձկներ համարելով։*

*ԱՄԱՐԱԹ *«պանդոկ՝ ուտելիք կերակրին աղքատք և մանկունք դպրոցաց Տաճկաց. դարմանոց». միջին հյ. բառ, որ յիշում է միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 661 բ։*

= *Արաբ.* عمارت 'imārat *«բարեպաշտական խոհանոց՝ յորմէ ժառանգաւորաց և կարօտելոց կը բաշխուի նկանակ, ապուր և բրբմագոյն փիլաւ». բուն նշանակում է «շէնք, շինութիւն» (տե՛ս Աբիկեան, Ընդ. բառ. տճկ. 1892, էջ 409 ա)։ Սրանից փոխառեալ է և ֆրանս.* imaret *նոյն նշ։*

> *Ուղիղ մեկնեց Նորայր, անդ։*

ԱՄԱՐԱՆՈՑ *կամ նաև* ամարայնոց *«գլուխը գնելու մի տեսակ կանացի զարդ է». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ ունի Անկ. գիրք հին. կտ. էջ 156 և 182. Թագ կապեալ ընդ ծամակալովքն և ամարայնոց գլխադրաւ ծածկեաց զգլուխ իւր. Եւ ամարանոց արկեալ ընդգլուխ իւր որպէս զհարսն։ Առաջին օրինակում թէև կարելի է ենթադրել որ լինի ածական, «ամառնային» նշանակութեամբ, բայց երկրորդ օրինակից երևում է որ անկախ գոյական է։ Տե՛ս և* ամուրf:

ԱՄԱՐԱՆՏԻՆԷ «ադամանդեայ». մէկ անգամ գործ է ածել Կալիսթ. 5. 18 «Արեգակն՝ ստանայի բիւրղեայ. և լուսին՝ ամարանտինէ»։

=Յն. ἀδαμαντίνη «ադամանդեայ», ինչպէս ունի յոյն բնագիրը. ըստ այսմ հայերէնը ձեռագրական սխալ է, որ պէտք է ուղղել ադամանտինէի—Հիւբշ. 340։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. յետոյ Կալիսթենէսի հրատարակիչը, էջ 5 ծան. և վերջին անգամ Տաշեան, Ուսումն. ստ. Կալիսթ. էջ 207։

*ԱՄԱՐՈՒ «գառնուկ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածել է Իրեն. ցոյցք, էջ 51 և հերձ. էջ 81 միևնոյն ձևով. Իբրև ոչխար ի սպանդ ածաւ և իբր ամարու առաջի կտրչի անձայն (Ե դարու թրգմ. ունի՝ Իբրև որոջ առաջի կտրչի անմռունչ Կայ. ես. ծգ. 7)։ Նոյն բառը գտնում եմ նաև Ոսկ. ճառք, էջ 426. Իբրև ղոչխար ի սպանումն եկն և իբրև ղամարու առաջի կտրողի իւրոյ անձայն։—Հին բռ. արդէն մեկնում է «որոջ կամ ոչխար»։

=Ասոր. ܐܡܪܐ emrā «գառն». այս բառը գործածուած է Ս. Գրքի ասորի թարգմանութեան միևնոյն տեղը և Իրենէոսի ասորի բնագրի միջոցով է անցել մեզ։ Բառը բնիկ սեմական է և գտնում է նաև միւս սեմական լեզուների մէջ. ինչ. ասուր. immēri, փիւնիկ. amr, արամ. אִמַּר immar, արաբ. امر īmarr, امرة amarra «գառնուկ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 752)։—Հիւբշ. 300։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Հիւբշ. բառը համարում է անստոյգ, որովհետև այն ժամանակ վկայութիւնները պակասում էին։ Վերի ձևով մեկնեց Վարդանեան, ՀԱ 1910, էջ 282։

ԱՄԱՒ, որից ամաւենի «որդան կարմրի կաղնին. quercus coccifera». ունի միայն ՀԲուս. § 79 ըստ Ստ. Ռոշքեանի։

Ամբառնալ տե՛ս Բառնալ։

=Բառնալ բառից՝ ամ մասնիկով։—Հիւբշ. էջ 176, 428։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։ Հինք. Արտաւան յատուկ անունից։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 35 ամբարտակ, ամբարտաւան, բարդ են ձևերի հետ։

ԱՄԲԱՍԻԿ «մշկահոտ տանձ». ունի միայն ԱԲ. իսկ ՆՀԲ յիշում է գտ. բառերի շարքում՝ ամբասկի ձևով «ազգ տանձի, աղնիւ, մշկահոտ»։ Նորայր, Բառ. ֆրանս. դնում է «poire d'ambrotte կամ muscadelle»? գտնում է արդի գաւառականներում՝ հետևեալ ձևերով. աբասիկ Վն. «մի տեսակ տանձ», համբասիկ Բղ. «մի տեսակ մեծ և հիւթալի տանձ»։

ԱՄԲԱՍՏԱՆ, ի-ա հլ. «դատախազ, մէկի դէմ դատ պահանջող, չարախօս. 2. պահանջուած դատը, չարախօսութիւն» ՍԳր. Ոսկ. որից ամբաստան լինել կամ ամբաստանել «դատարանը գանգատ տալ, չարախօսել» ՍԳր. Ոսկ. ամբաստանութիւն ՍԳր. Եղիշ. Նոր գրականում ամբաստանեալ «դատի կանչուած անձը», ամբաստանագիր, ամբաստանական, ամբաստանիչ են։ Կիր. էջ 18 ունի աւելի պարզ մի ձև՝ ամբաստ լինել «ամբաստանել», բայց թուի թէ շինծու է։ (Այլ է Սոկր. 36 ամբաստացեալ. «Թուիմ ոմանց ստա ամբաստացեալ». յոյն բնագիրն ունի ἀπεχθάνεσθαι «ատելի լինել», որից յայտնի է՝ որ բառը պէտք է ուղղել բամբասացեալ)։

ՆՀԲ փաստ բառից ? Տէրվ. Altarm. 11 ամ-բաս-տ-ան, իբր բամ «խօսիմ» բառից, ինչ. բամ-բաս-անք: Հինք. ըմբոստ բառից։ Nyberg, Hilfsbuch 2, 27 կապում է պազենդ. anbasān «հակառակորդ» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի պրս. پوستین pōstīn «բամբասանք»։

*ԱՄԲԱՐ «շտեմարան» Ա. մնաց. իբ. 12. «մթերք, մթերած բաները» Նար. Լմբ. աղ. գրուած է նաև ամպար. որից ամբարել Յովէլ. ա. 18. ամբարանոց Խոր. Ասող. ջրամբար Արծր. ամբարապետ Փարպ. հին լեզուի մէջ աւելի գործածական է համբար, ի-ա հլ. «մըթերանոց. 2. մթերք» (այսպէս Ս. Գրքում 20 անգամ գործածուած է համբար, մէկ անգամ ամբար), յետնաբար ո հլ. (ինչպէս է և ամբար), որից համբարանոց Ղկ. ժբ. 24 կամ համբարոց Ագաթ. համբարել ՍԳր. Եա. քր. խոտահամբար Ագաթ. յոգնահամբար Նար. Սկևռ. աղ. համբարակալ. Եփր. ա. 128 (սխալ

է համբարակեալ. *տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1913, 301—2).* համբարածու *«պարենափաճառ» ՅՀ. կթ.* բամբարական *կամ* համբարան *«ար-գանդ» Թէոդ. խչ.— Հնագոյն վկայութիւնը գանում ենք հին հայկական առածի մէջ. Թէ քո Շարայի որկորն է, մեր Շիրակայ ամ-բարքն չեն. Խոր. ա. 11։—Առանձին տե՛ս* համբարակ, համբարակապետ, համբարա-պան:

=Պհլ. պազ. anbār *«հաւաքում, պաշար»,* anbārakpat *«համբարակապետ», որտ հնա-գոյն* համբար *ձևի հետ նոյն է պհլ.* hanbār *«ուտելեղէնի պաշար». օր.* hanbār i zamistān *«ձմեռուայ պաշար» (*Nyberg, Hilfsbuch *2, 99). պրս.* انبار anbār *«շտեմարան» իրա-նեաներից փոխառութեամբ նաև թրք.* امبار ambar, *քրդ.* anbār, *ասոր.* ܒܝܬ ܐܡܒܪܐ bīt ambāre, *նյն.* ἀμπάρι, *ալբան.* ambar, chambar, *բուլղար.* ambar, hambar, *սերբ.* hambar, *ռուս.* амбаръ, *լեհ.* ambar, imbar, *հունգ.* hambár, *վրաց.* ამბარი ամբարի *(նաև* համբարի*), ուտ.* համբար *և վերջապէս ա-րաբ.* انبار anbar *«մթերանոց», որ արաբ բառագիրները ընիկ կարծելով համարել են լոգնակի և ենթադրել են եզակի* نبر nibr *«ամբար» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. բ. 118)։ Այս բոլորի արմատն է սանս.* पर् par *և զնդ.* بار par *«լցնել»,* sam- *մաս-նիկով՝ սանս.* sampūrag- *զնդ.* hąmpar- *«լցնել», պհլ.* anbārīt *«լցնում է», պրս.* انبارم anbāram *«լցնում եմ» են։ — Հիւբշ. 95, 178։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lag. Symmicta *57,* Ger. Abhd. *12 և* Urgesch, *215։—*Müller SWAW *44, 225 և Տէրվ. Նախալ. 96* bhar *արմատի տակ՝ պրս.* anbardan, ambāštan *են։ Մորթ-ման,* ZDMG *26, 492 պրս. և արաբ. ձևերից զատ՝ նաև խալդ.* khaparit։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Սլմ. ամբար, *Ալշ.* ամբար, անբար, *Սչ.* ամբար, համբար, *Մկ. Ոզմ.* ամբmr, *Վն.* mմբmr, *Տիգ.* ամբառ, *Հմշ.* օմբար *(սեռ.* օմբրի*), Զթ.* ամբօյ, ամբոr, *ՀՃ.* ամբոյ. *Թւում է թէ այս բոլորը թուրքերէ-նից նոր փոխառութիւն են։ Հին է Նբ.* ամրոց *«աթարի դէզ», որ ծագում է* ամբարոց *բառից, միջին ձայնաւորի սղումով և յետոյ միջին բաղաձայնի 'անկումով (*ամբարոց>ամբրոց >ամրոց*), ճիշտ ինչպէս ունինք* վարդապետ >*վարդպետ>վարպետ: *Միջին* ամբրոց *ձևը կայ դեռ պահուած արդի բարբառներում։*

*ԱՄԲԱՐԻՇՏ, ի-ա *հլ. «անաստուած չարա-գործ մարդ» ՍԳր. որից* ամբարշտել *ՍԳր. Եզն. որ և* ամբարշտանալ *Եզն.* ամբարշտու-թիւն *ՍԳր. Ագաթ.* ամբարշտագոյն *Եզն. Ոսկ. Ես. գրուած է նաև* ամպարիշտ *և* անբարիշտ:

=Կազմուած է ան *բացասական մասնիկով և պարսկականից փոխառեալ* պարիշտ *«պաշ-տել» արմատով (տե՛ս այս մասին աւելի ըն-դարձակ* Պաշտել *բառի տակ). Հմմտ. դժ-պարիշտ բարե-պարիշտ, կռա-պարիշտ, զրա-պարիշտ, մարդա-պարիշտ, վատա-պարիշտ են՝ փոխանակ դժպաշտ, բարեպաշտ, կռա-պաշտ են։ Ըստ այսմ* ամբարիշտ<անպա-րիշտ, *բուն* ան-պաշտ *«հաւատք՝ օրենք չճա-նաչող»։—*ն *և* պ *ձայները իրար վրայ փոխա-դարձաբար ազդելով՝ առաջինը դարձել է շրթնային, երկրորդը՝ թրթռուն։—Հիւբշ. 142։*

Հներից Լմբ. սղ. իէ և լգ. ստուգաբանում է ան-բարի. *«Մի՛ համարիր ընդ ամբա-րիշտս զանձն իմ. անբարի նա՞ է՝ որ գիտէ զբարին և ոչ առնէ։ Ամբարիշտ է որ անմասն է ի բարւոյ, ի հաւատս և ի գործս պիղծ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Սի-մէօն Ջուղայեցի, Քերակ. Պոլիս 1725, էջ 154. «Թարց առաջին վանկին՝ է պա-րիշտ, որ է պաշտօն, զի անպարիշտ է որ ոչ ումեք հաւանի կամ լինի պաշտօնեայ, այլ է անպաշտօն»։ Ուղիղ մեկնեցին նաև ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՋԲ, Բագրատունի, Քեր. զար-գաց. 654, 690,* Petermann *250,* Müller WZKM *5, 186 են։*

ԱՄԲԱՐՀԱՒԱՃ, ի *հլ. «ամբարտաւան, հը-պարտ, բարձրամիտ» ՍԳր. որից* ամբարհա-ւաճիլ *Ա. կոր. ժգ. 4. Ագաթ. Եփր. մն. 490.* ամբարհաւաճութիւն *Իմ. ժէ. 7. Ոսկ.* ամբար-հաւաճումն *Կոչ. գրուած է նաև* ամպարհաւաճ, ամբարահաւաճ *Անկ. գիրք հին. կտ. Ա. էջ 170։— Կարծելով ինչ որ* հաւաճ *արմատից՝ կազմուել է նաև* ուղիղհաւաճ *«ուղղադաւան,*

*ուղղահաւատ» ՑՀ. կթ։—*Ամբարճաւան, ամբարտաւան, ճպարտ *և* սնափառ *համանիշների տարբերութեան վրայ խօսում են Մաթ. եւագր. էջ 130 և Տաթև. ամ. 244։*

*Հներից Լծ. նար. մեկնում է «ոչ (=*ան-*) բարին հաճեալ», Մաթ. եւագր. 130 «անբարի հաճութիւն», ՀՀԲ* ամբարտաւան *և* ամբարձեալ *բառերից, ՆՀԲ «ամբարձեալ միօք, հաւան և հաճ ընդ ինքն», ՋԲ «որ ընդ ամբառնալն հաճի», Բագրատունի, Քեր. զարգաց. էջ 652 և Պատկ.* Изслыд. *18* ճաւան=*լծ.* ճաւախ: *Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 35* ամբարտակ *բառի հետ։*

*ԱՄԲԱՐՏԱԿ, ի-ա *հլ. «աշտարակ, կոթող, թումբ» խոր. ՑՀ. կթ. որ և* ճամբարտակ *«աշտարակ» Փիլ. Պիտ. Նար. «ամբարտաւանութիւն» Փիլ. Նխ. բ. էջ 69 (թրգմ. յն.* ἐπιτειχισμός*)*, ճամբարտակեալ *«փոռոզաբար կանգնած» Փիլ. գրուած է նաև* անբարդակ *ԱԲ։*

=*ՊՀլ.* *anbārtak *ձևից, որ աւանդուած չէ. բայց նոյնը հաստատում է պրս.* انبارده an-bārda *«լցուած, լի. 2. ամբարտաւանութեամբ փքուած».* ամբարտակ *նշանակում է բուն «հող ու քար լցնելով կազմուած թումբ կամ բլուր». ծագման մանրամասնութիւնը տե՛ս* ամբար *բառի տակ։— Հիւբշ. 178։*

ՀՀԲ, ՆՀԲ և ՋԲ ամբառնալ *բառից (համբարձեալ ի յառակէ ի վեր)։* Lagarde, Urgesch. *272 իբր* ճպարտ-ակ, par *«լցնել» արմատից։ Նոյն,* Arm. Stud. *§ 90 պրս.* anbārda*։ Հիւնք.* Արտաւան *յատուկ անունից։*

*ԱՄԲԱՐՏԱՒԱՆ, ի *հլ. «հպարտ, մեծամիտ» ՍԳր. Ոսկ. Եզր. որից* ամբարտաւանութիւն *ՍԳր.* ամբարտաւանական *Ոսկ. Եւ.* ամբարտաւանիլ *ՍԳր. կամ* ամբարտաւանանալ *Ոսկ. ա. կոր.* ամբարտաւանաբար *Գ. մկ. գ. 8.* անամբարտաւան *էր ընդ Եղբ. 39. գրուած* ամպարտաւանիլ *Եփր. աւետ. 326։*

=*ՊՀլ.* *anbārtavān *ձևից, որ ծագում է նոյն* an-bār- *«լցնել» արմատից՝ որից և* ամբար, ամբարել, ամբարտակ. *ամբարտաւանը նշանակում է բուն «լցեալ, լի հպարտութեամբ», ինչպես և պրս.* انبارده anbārda *«լցուած, հպարտութեամբ փքուած, հպարտ» (տես* JRAS *1894, 443). մասնիկի համար հմմտ. պհլ.* xustavān=խոստովան, āstuvān *«վստահելի, հաւատարիմ»=զնդ.* āstavana *«խոստովանող»։— Հիւբշ. 178։*

Մաթ. եւագր. 130 առան բառից։ ՆՀԲ ամբարձեալն... արտևանամբք։ Նոյնպէս և ՋԲ։

Հիւնք. Արտաւան *յատուկ անունից։ Հիւբշ. 178, ծան. 3 կարծում է նաև* ամպարտ-ա-վան*, իբր* պարտ *արմատից, որից և* ճպարտ*: Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 35* ամբարտակ *բառի հետ։*

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Կր. ամբարտավան. *Մշ. Ոզմ.* ամպարտավան, *Շմ.* ամբարդավան, *Սչ.* ամբ'արդավան, *Երև.* անբարտա՛վան, *Մրղ. Սլմ. Վն.* ամպառտավան, *Խրբ. Ննխ.* ամփարդավան, *Սեբ.* ամբ'արդըվան, *Ասլ.* ամփարդըվա՞ն, *Պլ. Ռ.* ամփրդավան. *Ակն.* անփարդավան, *Տիգ.* ումփmրդmվmն. *Ննխ. նաև* ամբարդըգվան *(ժողովրդական ստուգաբանութեամբ* պարտկուիլ *բայից).—տարբեր իմաստ են ստացել Դվ. «շատ մեծ, վիթխարի» (Ի՞նչ ամբարտաւան տուն է). Եւդ. «կօշտ, անկիրթ». Թրքախօս հայերից Ատն.* ամբըրդավան *«շատակեր» (Արևելք 1888, նոյ. 8—9)։—ՀԵ. ունի* անբ'այդավըն *ձևով։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ამპარტავანი ամպարտավանի *«հպարտ»,* ամպարտավնեբա *«հպարտութիւն» են։*

ԱՄԲԵՒՏ, ի *հլ. «խլուրդ». գործածուած է ընդամէնը 4 անգամ. «Որպէս զենուցու ոք զամբեւտն, այնպէս պիղծ համարեալ լիցի. այսու ցուցանէ թէ պղծի ոչխար ոք մի զենուցու. զի որ յորովայնի մեռանի՝ ընդ այն համար է թէ* զամբեւտն *ոք սպանանիցէ. քանզի* ամբեւտն *կոյր է և ոչ գիտէ որպէս սպանանիցի» Կիւրղ. օրին. «Ոչ գոհացան զԱրարչէն իւրեանց և ոչ կլոյս ճշմարտութեանն կամեցան տեսանել, այլ զօրէն* ամբեւտից *սուզեալք ի խորութիւն անմտութեանն». Իրէն. հերձ. 224. ուր լտ. բնագիրն ունի* mures caeci *«կոյր մուկ, խլուրդ,* aspalax typhlus*»։ Բառս գրուած է նաև* ամբոյտ *(*անբոյտ, ամբոյթ, ամպոյտ*) և այս ձևով Գաղիանոսի բառացանկում մեկնւում է «սափաղկէ» (իմա՛ յն.* ἀσπάλαξ, *որ է խլուրդ)։* Անբոյտ *նշանակում է*

նաև «մի տեսակ բժշկական խոտ, asplenium scolopendrium, արծուաճանկ, ցողկենի» (Բառք Սանփ. Կամենից. Ձեռ. մատ. Վիեննայի, թ. 225). այս իմաստը ծագել է aspalax բառի միւս նշանակութիւնից, որ է «անծանօթ բոյս ինչ» (ըստ Պլինիոսի)։ Այլ է պրս. anbūt انبوت «խոտի արմատ»)։ Անբոյտ բառին մի երրորդ նշանակութիւն տալիս են ՆՀԲ և ՋԲ ըստ Գաղիանոսի՝ «յովազ կամ միեղջերու կենդանին», թէև այս նշանակութիւնը ստուգուած չէ, բայց կարելի է կարծել թէ Գաղիանոսի «ասփաղկէ=ասփաղաքս» բառը շփոթուած լինի պրս. palang پلنگ=փաղանգ բառի հետ և այս նշանակութիւնը տրուած լինի։

ՆՀԲ ամբետ կարծել է «սաղմ կամ խըլուրդ» և համեմատում է յն. ἔμβριον «սաղմ» բառի հետ։ Նորայր, Հայկական բառաքնն. 106 Գաղիանոսի ձևերով և խոտրջուրի ենթաբարբառի միջոցով ստուգում է «խլուրդ» նշանակութիւնը։ Վերջին լուսաբանութիւնը տուաւ վերի ձևով Վարդանեան ՀԱ 1910, 282։

ԳԻՒ.—Խոտ. ամբուդ «խլուրդ» (ուրեմն անցած *ամբիտ ձևից, ճիշտ ինչպէս ունինք ալեւ>ալիւ>ալուր): Խլուրդ բառը լինելով ասորերէնից փոխառեալ, առանձին կարևորութիւն է ստանում այս ամբետ ձևը, որ պահուել է միայն Խոտրջուրում։

* ԱՄԲԻՈՆ «եկեղեցու բեմը», որ և ամպիոն Վրք. հց. Վանակ. հց. Ուռհ. կամ անպիոն Հայել. 122. աւելի հարազատ ձև է ամբոն Պտրգ. 197. Վրք. ոսկ. Մխ. դտ. էջ 270. Յայսմ. գրուած ամպոն Պտրգ. 532. Լմբ. մատ. 205. Սոկր. 504։ Արդի գրական լեզուն ընդունել է միայն ամբիոն ձևը և տուել է ընդհանրապէս «բեմ» նշանակութիւնը։

=Յն. ἄμβων «բոլորակաձև ցցուած տեղ, ինչպէս բլրի բարձունք՝ գագաթ, եկեղեցու ամբիոն», որից նաև ռուս. амвонъ, ֆրանս. ambon, վրաց. ამბიონი ամբիոնի, որ միրին նման ունի ի յաւելուածը, թէև կայ նաև վրաց. ამბონი ամբոնի: Յոյն բառի ծագումը անստոյգ է ըստ Boisacq, էջ 51։—Հիւբշ. 340։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԱՄԲՈԽ. ի հլ. (յետնաբար նաև ս հլ.) «խումբ, բազմութիւն. 2. խռովութիւն. իրարանցում, կռիւ» ՍԳր. Ագաթ. որից ամբոխել «խռովութիւն հանել» Ագաթ. Կիւրղ. ամբոխիլ «վրդովուիլ, յուզուիլ, տակնուվրայ լինիլ» Ես. Ե. 30. բազմամբոխ ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. միջամբոխ Բուզ. 158 (ուղղել ըստ իս միջամուխ). խառնամբոխ Ագաթ. միաբանամբոխ Մծբ. խաղաղամբոխ Մծբ. մարտամբոխ Ագաթ. ամբոխութիւն «ամբոխ. 2. կռիւ» Խոր. Կիւր. գնձ. Նար. ամբոխանք «կռիւ» Շապհ. 27. հրեշտակամբոխ «հրեշտակագունդ» Ճառընտ. ամբոխական Փիլ. ամբոխաստատ Ասող. ամբոխարար Վանակ. ամբոխալից Պիտ. Նոր բառեր են ամբոխային, ամբոխավար, ամբոխավարութիւն են։

=Պրս. انبوه anbōh «խուռն բազմութիւն, ամբոխ», որի բուն ծագումը անյայտ է։—Հիւբշ. 96։

ՆՀԲ մեկնում է համօրէն խումբ, բայց և տալիս է առաջին անգամ ուղիղ մեկնութիւնը։ Յետոյ Lagarde, Urgesch. 958։

ՓՈԽ.—Վրաց. ამბოხი ամբոխի, ამბოხება ամբոխեբա «խռովութիւն», მეამბოხე մեամբոխե «կռիւ՝ շփոթութիւն հանող, խռովարար»։

ԱՄԲՈԿ, որ և ամբովկ, անբոկ «որևէ գործի կատարումը, վերջացնելը». ասւում է միայն ամբոկ գործոյ, որ մէկ անգամ ունի Ագաթ. և քանիցս անգամ ՑՀ. կթ. որից ամբոկել «աւարտել» (գիտէ միայն ՓԲ)։

ՆՀԲ հանում է ամբողջ բառից. Հիւնք. համբակ-ից։

+ԱՄԲՈՂՋ, ի հլ. «բոլոր, բովանդակ. 2. ողջ, անարատ, անվնաս» Պիտ. Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 138. որից ամբողջանալ, ամբողջապէս, ամբողջան «ամբողջովին» են, բոլորն էլ յետին. ինչ. Պիտ. Փիլ. Նար. և այլն։ Գրուած է ամպողջ Իրեն. հերձ. էջ 164 և 180։

=Կազմուած է ողջ բառից՝ ամբ- մասնիկով, որ թէև միայն այս բառի մէջ է գործածուած, բայց սղեալ ըմբ- ձևով գոյութիւն ունի նաև ըմբոստ բառի մէջ։ Համեմատութիւնները տե՛ս Pokorny 1, 54, Boisacq 58, Walde 33, Ernou-Meillet 40, Traumann 1։ Նախաձևն էր ambhō (երկակի), որ կազմուած է

ambh + bhō *բառերից. առաջինի համար հմմտ. լտ.* amb-igō *«վարանիլ, կասկածիլ, երկու մտքի վրայ լինել»,* amb-ulō *«երթալ գալ, ման գալ» են, իսկ երկրորդի համար՝ գոթ.* bai *(գերմ.* beide. *անգլ.* both. *անգսք.* bá θà, *հհիւս.* baθer *կազմուած նոյն բառից՝ որոշեալ յօդով* Kluge *46) «երկուսն էլ», որ ցոյց է տալիս թէ հնխ.* bhō *առանձին էլ նշանակում էր «երկուսն էլ»։ Այս* bhō *բառն է դարձել, որ նախադիրների յաւելումով դարձել է լիթ.* a-bù, *հսլ.* o-ba, *վեդ.* u-bhā, *զնդ.* u-bā *(*Ernout-Meillet *40) «երկուսն էլ»։*

ՀՀԲ ամենեւիմք ողջ։ Աւետիքեան, Քեր. 1815, էջ 207 ան+բ բացասականներով ողջ *բառից։ ՆՀԲ համբուն ողջ, կամ իբր* ան-բողջ *«ան-պիղծ»։ Էմին, Քերակ. էջ 38 և Հիւնք.* ամ-բ-ողջ, ամ *և* բ *կրկին բացասական մասնիկներով, որոնք իրար են չեզոքացնում, իբր «ոչ-ոչ-ողջ»։ Իրօք էլ կայ* ամբողջախոհ, ամբողջախոհագոյն *Փիլ. իբր «ողջախոհ, ո՛չ-բղջախոհ». մինչև անգամ երեք բացասականով՝* անամ-բ-ողջախոհ, *իբր «բղջախոհ»։ Տէրվ. Նախալ. 122* համ+ողջ՝ *բ յաւելուածով, ինչ. թմբիլ-թմբրիլ, արմաւ-ամբրաւ։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ հայագէտ* Meillet MSL *8, 236 և 9, 156. որ Հիւբշ. 416 ուղիղ է գտնում, բայց նշանակութեանց տարբերութեան պատճառով անապահով։*

ԳԻՒ.—Նոր գաւառականներում բառս չքնջուած է. կայ միայն Ոզմ. ամփուխչ: *Հին գաւառականներից յայտնի է* համբողջ, *որի համար խոսրով Անձևացին գրում է. «Ամբողջ է՝ զոր մեք* համբողջն *ասեմք. բովանդակ, աւէ, ամենեքեան ամբողջ պահեսցին». (Խոսր. պտրգ. էջ 55)։ Սրանից երևում է որ Ժ դարում բառս Անձևացեաց գաւառում* համբողջ *ձևն ունէր։*

*ԱՄԲՈՎՏ *թէև ըստ ՆՀԲ նշանակուած է «մակընթացութիւն», բայց ըստ Մալխասեան (անձնական) պետք է հասկանալ «տեղատուութիւն»։ Այսպէս է իրօք ցոյց տալիս Նոննոսի օրինակը. «Ամփոփումն ջրոյն ի փորքս երկրի՝ ասի ամբովտ». և յն.* ἄμπωτις *նշ.* reflux (Bailly *103 գ), որ է «տեղատուութիւն»։ Հայերէնի մէջ յն.* π>պ *դարձել է* բ, *ինչպէս ունինք* ամբ=ամպ:

=*Յն.* ἄμπωτις *«նոյն նշ.» կազմուած է* ἀνὰ *«վեր» և* πότος *«խմել» բառերից և նշանակում է բուն «վերըմպութիւն»։—Հիւբշ. 340։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։
Ամբուբք տե՛ս Ամպ։
Ամբրաւ տե՛ս Արմաւ։

ԱՄԵԹ *«հաստատուն, անփոփոխ, բերրի». հմմտ. հետևեալ վկայութիւնները. Ամեթ քարոզչութեամբք. Ագաթ. Սերտ և ամեթ ոգիքն. Ոսկ. բ. տիմ. 217. Ամեթ և զետեղ պահեսցի կարգ. Պիտ։ Որից* ամեթագոյն *«արդիւնաւէ՞տ» Եւագր. ժա (Վաստակքն ամեթագոյն են).* ամեթանալ *«ուռճանալ (բոյսի)» Շնորհ. եղես. Ոսկ. յհ. ա. 1.* ամեթութիւն *«զօրաւոր՝ ամուր լինելը, ուռճանալը» ԱԲ.* ամեթացեալ *«փորձառու, գործի մէջ եփուած» Վրք. հց. ա. էջ 266։*

ՆՀԲ եբր. אֱמֶת emeθ *«ճշմարտութիւն, հաստատութիւն, խօսքին տէր լինելը», որ ծագում է եբր.* אמן amn *արմատից=արաբ.* أمن amn *«ապահովութիւն, հաստատութիւն»։ Այս բառերը ձևով թէև նման, բայց իմաստով յարմար չեն, մանաւանդ որ մեր եբրայական փոխառութիւնները Ս. Գրքի միջոցով են, իսկ* ամեթ *Ս. Գրքում գործածուած չէ։—Եւրոպա (Հանդէս Վիեննայի), 1849, էջ 200 հպրս.* āmāta *բառից, որ նոյն է զնդ.* āmāta *«ճարտար, կարող» բառի հետ։ (Նոյնպէս գործ չունի մեր բառի հետ, որովհետև պիտի տար* *ամատ*)։ Ղափանցեան* ЗВО *23, 360 ան+զնդ.* maēθa *«դեղևուն, անհաստատ, փոփոխական»։*

*ԱՄԵԹՈՎՍ *«մեղեսիկ կամ սուտակ կոչուած թանկագին քարը» Յայտ. իա. 20. գրուած է նաև* ամեթիստոս *Տօնակ. կամ* ամեթոս, ամէթիստոն, ամթիստոն *ձևերով, որոնք յիշում է ԱԲ առանց վկայութեան։*

=*Յն.* ἀμέθυστος, *որից փոխառեալ են նաև լտ.* amethystus, *ֆրանս.* améthyste, *գերմ.*

Amethyst, *ռուս.* аметистъ, *վրաց.* ამეთ-ვისტო ամեթվիստո են, *բոլորն էլ «սուտակ» նշանակութեամբ։ Յունարէնում բառիս առաջին իմաստն է «առանց հարբեցութեան» (կազմուած ἀ բացասականով՝* μεθύω *«հարբիլ» բայից). և գործ է ածւում նշանակելու համար մի խոտ՝ որ հարբածութեան դէմ դեղ էր։ Սուտակն էլ համարուելով հին յոյների մօտ հարբածութեան դեմ իբր միջոց՝ ստացել է այս անունը։—Հիւբշ. 340։*

*Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ (*մեղեսիկ *բառի տակ), յետոյ ՆՀԲ։*

ԱՄԵՀԻ *(-ւոյ, -եաց) «անզուսպ, կատաղի (ձի, ալիք, կիրք). 2. անկիրթ (մանկութիւն)» իմաստ. ժղ. 1. Ոսկ. «3. անմշակ, կորդ (հող)» Եփր. համաբ. 35. որից* ամեհամուղ *«ամեհին զսպող (սանձ)» Ոսկ.* ամեհաբար *Եփր. համաբ. 35. Մանդ.* ամեհութիւն *«վայրենի բարք» Մագ. Սրգ. Նմբ. գրուած է* ամահի *Ոսկ. ա. տիմ. էջ 15,* ամահութիւն *Մագ. Թղ. 27։—Տե՛ս և* ումեկ *բառի տակ։*

ՆՀԲ անահ *բառից։* Peterm. *250* ան+մեհ=մեղ, մեղք *«կակղութիւն»։* Müller KZ *5, 107 դնղ.* *āmāʒa *«հում ուտող»։* Lagarde, Ges. Abhd. *9 սանս.* āmitra *և* Arm. Stud. § *80 հպրս.* hamiθriya *«ապստամբական»։ Շտակելբերգ,* Древ. Вост. III *դնում է Միհրի անունից, ինչպէս է նաև* մեհեան։ *Ղափանցեան,* ЗВО *23, 358 ունի մի առանձին քննութիւն բառիս վրայ, որով կրկնում է* Lagarde-*ի մեկնութիւնը, այն է հպրս.* hami θriya *«ապստամբ»։*

ԱՄԵՂԵԼ *«ուրանալ, ժխտել». գործածուած «ի հին Քերականս». ունին միայն ՀՀԲ և ՓԲ, իբր անստոյգ բառ. նոյն է անշուշտ* ամեղելել *«ղլանալ» Բառ. երեմ. էջ 14։*

ԱՄԵՍՏ, *որից* ամեստութիւն. *նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ես. 48—49. «Յորժամ զիւր յաղթութիւնն եցոյց և զնոցա ամեստութիւնն յայտ արար». ըստ ծանօթ. հրատարակչի՝ յն. «անիմաստութիւն կամ անճանաչողութիւն»։*

+ԱՄԷՆ, ի հլ. *«բոլոր». հնագոյն արմատական ձևն է, որ ընտիր մատենագրութեան մէջ հաղուադէպ գործածութիւն ունի. այսպէս են՝ Զամէն մնացեալս յանձն առնէր շնորհացն Աստուծոյ (Կորիւն). Յամէն արարածոց (Զգօն). Առաւել հատու է քան զամեն սուր երկսայրի (Եփր. աւետ. 317). Յամէն թղթոցն Պօղոսի (Եւս. պտմ. 204). (այս ձևերի վրայ տե՛ս Այտնեան, Քնն. քերակ. էջ 64)։—Վարդանեան, բառաքն. դիտ. Ա. էջ 11=ՀԱ 1913, 158 ցոյց է տալիս՝ որ բոլոր ոսկեդարեան* ամէններ*ը «ա͞մ» համառօտագրութեան յետին սխալ ընթերցուածներն են և Ոսկեդարում չըկար* ամէն *բառը, այլ միայն* ամենայն: *Այս բոլորը չեն խանգարիլ սակայն ընդունելու թէ բառիս արմատն է* ամէն, *որ յետնաբար սովորական գործածութիւն է ստացել, ինչպէս ունին Պիտ. Նար. Շար. Պիսիդ. Լաստ.։ Սրա էլ հիմնական ձևն է* ամեն. *բայց որովհետև հայերէնի օրենքներով վերջաձայն* ն-*ից առաջ գտնուած* ե *դառնում է* է, *ուստի և* ամեն *դարձել է* ամէն: *Ուր որ* է *մտնում է բառի մէջ, այնտեղ* ե *ձայնը նորից երևան է գալիս. այսպէս հոլովման ժամանակ՝ սեռ.* ամենի, ամենից *և ածանցման մէջ։ Այստեղ ստանում է հետևեալ ձևերը. 1.* ամեն-, *որ ամէնից հարազատ և սովորական ձևն է. սրանից* -այն *մասնիկով՝* ամենայն *«բոլոր» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. են (այս* -այն *մասնիկը ցոյց են տալիս նաև* մի-այն, երկ-այն, զնանապարհ-այն, միանգամ-այն *են)։ Սրանից են կազմւում հարիւրաւոր բարդութիւններ, որոնք բաժանւում են երկու մեծ խմբի. ա) Ոսկեդարեան բարդութիւններ, որոնց մէջ* ամեն- *նշանակում է «ամէնքը կամ ամէն բան» և միանում է բայարմատի հետ. օր.* ամենագէտ *«ամէն բան գիտցող» Սեբեր. Ոսկ. Ագաթ. Եզն.* ամենաբժիշկ *«ամէնքին բժշկող» Ագաթ.* ամենազօր *«ամէն բան զօրող» ՍԳր.* ամենաբաւ *«ամէն բանի բաւող» Ոսկ. յհ. ա. 41.* ամենալցոյց *«ամէնքին լցուցանող» Ագաթ.* ամենակերակրիչ *«ամէնքին կերակրող» Իմ. ժզ. 25.* ամենաշնորհող *«ամէն բան շնորհող» Կոր. են են։ բ) Յետին բարդութիւններ, որոնց մէջ* ամէն *նշանակում է «ամէնից կամ ամէնից աւելի» և միանալով ածականների հետ՝ կազմում է գերադրական. օր.* ամենամեծ, ամենալաւ,

ամենամաքուր, ամենաբազում են։ Այս կարգին են պատկանում նաև ուրիշ մի խումբ բարդութիւններ, որոնց կազմիչ երկրորդ մասը փոյական կամ բայարմատ է և դարձեալ ձևացնում են գերադրական ածական։ Սրանք բարդութեան ընդհանուր օրէնքներին հակառակ ձևեր են և կազմուած միայն յետին հեղինակների անձուկ շրջանում. թարգմանւում են «ամէնից աւելի..., ամբողջապէս..., ամէնից աւելի... ունեցող, ամէնից աւելի... եղող». ինչ. ամենաբախտ, ամենագիշեր, ամենաճառագայթ, ամենաբանտ, ամենագլուխ, ամենաճառաչ, ամենաճայր են։ Ոսկեդարեան մի քանի բարդութիւններ էլ կան, որոնք առաջին հարազատ խմբից հեռանալով՝ կազմութեան կողմից նմանւում են երկրորդ խմբին. սրանք կա՛մ ձեռագրական խաթարումներ են և կա՛մ անկանոնութիւններ. ինչ. ամենածաղիկ Սեբեր. ամենաճաճատակ Ոսկ. Ես. ամենաչար Եզն. ամենալաւութիւն Ոսկ. բ. կոր. են։—2. Ամէն—. Նախորդ բարդութիւնները ոմանք նաև այս ձևով են գրում. ինչ. ամէնիմաստ ամէնողորմ, ամէնադիւց, ամէնառատ են, որոնք յետին սխալ գրչութիւններ են, ուղ. ամէն ձևի նմանողութեամբ յառաջացած։— 3. Ամենա- (ձայնաւորի մօտ). ինչ. ամենաերևելի ԱԲ. հներից աւանդուած միակ օրինակն է. նոր գրողների մօտ այս ոճը դարձել է շատ սովորական. այնպէս որ աղատ կերպով ասում են ամենաանմիտ, ամենաանխելք, ամենաանարժէք են։ —4. Ամենե-. այս հնագոյն ձևը պահում են ամենեքին, ամենեքեան «բոլորն էլ» ՍԳր. Ագաթ. սեռ. տր. ամենեց-ուն, հյց. ամենես-ին, գրծ. ամենեւ-ին ՍԳր. կրկին հոլովեալ՝ յետնաբար ամենեւիմբ, ամենեցունց են. մասնիկների համար հմմտ. բոլոր-ով-ին, բոլոր-ով-իմբ. -քին,-քեան մասնիկն ունին նաև երկո-քին, երկոքեան, բոլորեքին, բոլորեքեան են։ —5. Ամենի-, որի համար ունինք իբր օրինակ՝ ամենիքեան, ամենիսեան յետին գրչութիւնները. Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 209, 212, 215, 218 են, Եփր. համաբ. 256, Աւետ. 286։—6. Եւ վերջապէս կայ ամին- ձևը. հմմտ. միջին հյ. սեռ. ամինոյ Վրդ. պտմ. էջ 158։

=Հնխ. sm̥mo- ձևից, որի միւս ժառանգներն են ի մէջ այլոց՝ սանս. सम sama «իւրաքանչիւր ոք», զնդ. 𐬵𐬀𐬨𐬀 hama, հպրս. hama «ամբողջ, նոյն», փարսի hama, պրս. աֆղան. همه hamah, պհլ. hamāk, բելուճ. hame, քրդ. hem, զազա heme և հյ. (իրանական փոխառութեամբ) համակ, համայն «բոլոր, ամբողջ», յն. ἁμο, ἁμα «միասին», գոթ. sums, հրզ. sum, հիսլ. sumr «ոմն ոք», են։ Բուն արմատն է հնխ. sem—«մէկ» որ յետոյ դարձել է «միասին, ամբողջ»։ Հյ. ամէն բառի մէջ պարզ արմատն է ամ<*sm̥mo-, իսկ -էն մասնիկն է։ Համեմատութիւնները ընդարձակ տե՛ս Pokorny 2. 489.—Հիւբշ. 416։

Նախ Klaproth, Asia poligl. էջ 99 ամէնայն համեմատեց լտ. omnes, պրս. hama բառերի հետ։ ԳԴ պրս. հէմէ=ամենայն, հէմէկեան=ամենեքեան։ ՆՀԲ արաբ. 'ammah, պրս. hamah, լտ. omnis, omne, πᾶν, πᾶμ։ Բագրատունի, Զարգ. քեր. էջ 672 ա-մէն «ոչ մին»։ Peterm. 34 և Windisch. 38 լտ. omnis։ Peterm. 250 ան+մէն «non unus»։ Müller SWAW 38, 583 սանս. sama։ Տէրվ. Նախալ. 122 սանս. sama, զնդ. hama, յն. ὁμός, գոթ. sama, հսլ. samъ։ Մորթման ZDMG 26, 545=համայն, լտ. omnis, պրս. hamah և խալդ. kamna, kamnae, kammanada։ ՀԱ 1897, 287=համ-այն-այն=ամենայն։ Pedersen, Ցուց. դեր. 38 լտ. omnis<*omenis։ Karst, Ցուշ. 408 սումեր. umuna «հաւաքոյթ»։

Ամէն բառի (է-ո՛վ թէ ե-ով) գրութեան վրայ երկար վէճեր են բացուած քանի քանի անգամ ազգային թերթերում։ 1833 թուին վէճ ծագելով Յ. Գուրգէնի, Հիւնքեարպեյէնտեանի և Ե. Մուրատեանի միջև, հրաւէր են կարդում բանասէրներին վճռել այս խնդիրը (Մասիս, 1883 յուլ. 29). Գուրգէն ընդունում է առանձին գրել ամէն, բառի մէջում ամեն—։ Տէրվիշեան, 4 օգոստ" պաշտպանում է այն կարծիքը, թէ ամէն գրչութիւնն է

ուղիղ թէ՛ ամէն «բոլոր» և թէ ամէ՛ն «եղիցի» բառի համար։ Ընդհակառակը Մասիսի խմբագրութիւնը ընդունում է ամեն «բոլոր» և ամէ՛ն «եղիցի»։ Տաճատ վրդ. 8 օգոստ" յայտնում է թե երկու բառերը լծորդ են և ըստ կամս կարող են գրուիլ։ Գուրգէն, 19 օգոստ" պնդում է իր կարծիքի վրայ։ Նորայր, 6 սեպտ" ըստ Այտնեան, Քնն. քեր. 345 և ըստ Այվազովսքի, Մասեաց Աղաւնի 1855, էջ 52 պահանջում է գրել է-ով, որովհետև այսպէս է գործածուած Ե դարում։ Հինգ երկար յօդուած հրատարակեց ոմն Սողոմոն Ֆր. Յ. Մուրատեան՝ Յոպպէից (Մասիս, 24—29 սեպտ.), ուր ամենայն բառը մեկնում է հյ. նամ, յն. օμο բառերով և էն, այն մասնիկներով. նամ-այն բառի վրայ շինուած է ամ-էն. թւում է պաշտպանել ամեն ձևը. շատ անգոյն և անարժէք յօդուած է։ Մի ուրիշ պատասխան ունի Հ. Ա. Թ., Բազմ. 1884, 238—9, որ արտատպեց նաև Արևելք 1884 դեկտ" 11. այս յօդուածի հեղինակն էլ յայտնում է թէ ոմանք ստուգաբանեցին ա-մէն (իբր թե ո՛չ մին, այլ բոլորը). բայց ինքը դնում է նամ մասնիկ+է «էակ, էութիւն»+ն յօդը, որով նամէն>ամէն՝ է-ով։ Այնուհետև բոլոր լաւ գրողները ընդունեցին ամէն «բոլոր» (է-ով) և ամե՛ն «եղիցի» զանազանութիւնը։ Նորից մի անգամ յուզուեց այս խնդիրը 1877-ին. Յ. Գազանճեան, Բիւզ. թ. 231 պահանջում է ամեն գրչութիւնը, որին հակառակ են դուրս գալիս Դ. Սարգիսեան, անդ՝ № 239, Ուզուրիկեան, № 244, Հանդէս ամս. 1897, էջ 286 և 318, Մասիս № 212։ Այժմ ամէն տեղ ընդունուած է ամէն գրչութիւնը՝ որ ուղղագոյնն է և հիմնւում է ո՛չ թէ ստուգաբանական պատճառների վրայ, այլ որովհետև հայերէնի մէջ վերջաձայն ն-ից առաջ գրւում է է և ո՛չ ե (տե՛ս ընդարձակ Աճառ. Բազմ. 1898, էջ 224)։ Միայն արևելեան հայերն են, որ պահում են ամեն սխալ գրչութիւնը, այս էլ սակայն ո՛չ թէ ստուգաբանական կամ ուղղագրական պատճառներով, այլ պարզապէս հեշտութեան համար, է-ով գրուած բառերի թիւը մէկով պակասեցնելու նպատակով։

Ամեն բառի ե-ո՞վ թէ է-ով գրութեան մասին նոր վէճեր ծագեցան վերջերս արևմտահայ թերթերում. հմմտ. յատկապէս Ղազիկեան՝ Կոչնակ, 1925, թ. 52 և Մէնէվիշեան ՀԱ 1930, 730—2։

ԳԻՌ.—Երև. Ննխ. Տփ. ամէն, Ախց. Գոր. Խրբ. Կր. Հճ. Ղրբ. Պլ. Ջղ. Սեբ. Սչ. ամմէն. Ռ. անմէն. Ոզմ. նա՛մմէն. Համշ. էմէն. Ակն. էմմէն. Սլմ. ըմմէն. Անտ. է՛մըն. Տիգ. ըմմըն. Մրղ. ըմմըᶦն, զըմմըᶦն, Ասլ. բամմէն. Մշ. ջըմէն, Ալշ. ջըմմէն. Մկ. ճըմէն. Վն. ճըմէն, զըմէն. Ագլ. Գղ. ա՛մման. Ղրդ. օմէն. Մղր. օ՛մմէն, սեռ. ումմուցո՛ւն, ումուցո՛ւն. Մժ. նումմուն:— Ինչպէս շատ բարբառների, նոյնպէս և գրական լեզուի մէջ ամէն հնչւում է զոյգ մ-ով. այս բանը յառաջ է գալիս արդի հայերէնի այն յատկութիւնից, որով մի բառ աւելի ուժգին արտայայտելու համար երկրորդ վանկի առաջին բաղաձայնը կրկնւում է, եթէ 2 ձայնաւորի միջև ընկած լինի. ինչ. բոլլո՛ր, ջիմմա՛ր, ապպո՛ւշ են. իսկ ամէն բառը միշտ էլ առատութեան հետ կապուած լինելով՝ ամմէն սաստկականը ընդհանուր գործածութիւն ստացաւ։

*ԱՄԷՆ, յետնաբար նաև հոլովուած՝ ի հլ. այս բառը խօսքի սկիզբը դրուելով (կըրկնեալ կամ ոչ) նշանակում է «ճշմարիտ, իրաւամբ, արդարև». Ամէն ամէն ասեմ «ճըշմարիտ եմ ասում» (77 անգամ գործածուած Աւետարանում. Ս. Գրքի միւս մասերը չունին)։ Խօսքի վերջը դրուելով՝ ամէն նշանակում է «այո՛, այդպէս է և այդպէս թո՛ղ լինի» (4 անգամ Հին կտակարանում, 36 անգամ Նոր կտակարանում, որոնցից մէկը միայն Աւետարանում, այն է Մտթ. զ. 13)։ Երբեմն էլ թարգմանուած է հյ. եղիցի (կամ կրկնեալ). ինչ. Օր. իէ. 16=26, Թիւք ե. 22։ Իբր գոյական՝ ամէն նշանակում է «ճշմարտութիւն». Այսպէս առէ ամէնն. Յայտ. Գ. 14։

=Եբր. אָמֵן āmēn «ստոյգ, ճշմարիտ, այդպէս եղիցի», որ ծագում է אמן amn

«հաստատ՝ իրական լինել» արմատից։ Հրէից մէջ սովորութիւն էր՝ որ ամէն հասարակական աղօթքից, մաղթանքից ու անէծքից յետոյ ամբողջ ժողովուրդը միաբերան գոչում էր ամէն, այսինքն թէ «այո՛, ճշմարիտ է, թո՛ղ այսպէս լինի»։ Եւ այնքան մեծ նշանակութիւն էին տալիս այս բառին, որ բուն աղօթքից աւելի զօրաւոր էին համարում. և ասում էին՝ որ եթէ մէկը ամբողջ սրտով «ամէն» գոչէր, երկնքի դռները կբացուէին։ Այս սովորութիւնը հրեաներից անցաւ քրիստոնեաներին. եկեղեցիներում մինչև անգամ կար մի առանձին պաշտօնեայ՝ որ պարտականութիւն ունէր «ամէն» ասելու համար ժողովուրդին նշան տալու։ Երբ աղօթքը վերջանում էր, նա թաշկինակը շարժում էր և ամբողջ ժողովուրդը «ամէն» էր կանչում։ Այս սովորութիւնը տևեց մինչև Ե դար։ Հերոնիմոս պատմում է թէ երբ ժողովուրդը միաբերան «ամէն» էր գոչում, որոտման ձայնի նման դղրդում էր եկեղեցին։ Անկարգութեան տեղիք չտալու համար՝ հետզհետէ վերացուեց այս սովորութիւնը և որոշուեց որ սարկաւագը միայն «ամէն» ասի։ (Տե՛ս Աւետիքեան, Մեկն. թղթ. Պօղոսի, Ա. էջ 961)։ Եբրայական բառը փոխառութեամբ տարածուեց բոլոր քրիստոնէական, ինչպէս և մահմեդական ժողովուրդների մէջ. ինչ. արաբ. آمين āmīn, յն. ἀμήν, լտ. ֆրանս. են amen, ռուս. аминь, վրաց. ამინ ամին են։ Մեր բառը տառադարձուած է յունարէնից։— Հիւբշ. էջ 340։

Հներից խոսր. 10 մեկնում է. «Ամէնն եբրայեցի բարբառով այո՛ և արդարև». դարձեալ էջ 115 «Եբրայականէն ի մերս ամէնն եղիցի թարգմանի. ասի և է և ստոյգ և ճշմարիտ»։ Լամբրոնացին, Մատ. էջ 182 դնում է յոյնից (տե՛ս վարը՝ Պոօսխումէ). բայց բուն նշանակութեան ծանօթ է. «Ամէն. այսինքն թարգմանեալ և է, թէ զոր ինչ ասացեր օրհնութիւն... այդպէս է ճշմարիտ և է միշտ օրհնութեան արժանի» (անդ՝ էջ 268)։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան (տե՛ս վերը), յետոյ ՆՀԲ։ Բառիս վրայ երկար գրում է Մսերեան, Ճռաքաղ 1859, էջ 79—82։

ԳՒՌ.—Առհասարակ գործածւում է ամմէն ձևով. Մշ. և Տփ. ամէն (մէկ մ-ով). ունինք նաև նոր փոխառութեամբ Հմշ. ամին (տաճկերէնից) և Տփ. ամին (վրացերէնից)։

* ԱՄԻԱՍ «մի տեսակ խաղող» (Նորագիւտ բառ). Ամիաս տունկն լաւ հաստատուն մնայ յայլափոխմունս օդից և գաւառացս Վստկ. 49. Եւ է ազգ մի ևս զոր ամինատին անուանեն. էջ 50. նոյն էջ՝ երկու անգամ էլ գրուած է մենիաս:

=Յն. ամի՛նիոս, ինչպէս ունի բնագիրը, «յանուն տեղւոյ ի Սիկիլիա» (հմմտ. յն. Ἀμένας =լտ. Amenanus գետ Սիկիլիոյ). այս բառը հասել է մեզ արաբերէնի միջոցով, որովհետև Վաստակոց գիրքը արաբերէնից ենք թարգմանել։

Այսպէս մեկնեց Վաստակոց գրոց հրատարակիչը, էջ 49 ծան։

+ԱՄԻԿ «մի տարեկան արու ուլ» ՍԳր. (5 անգամ), Եփր. օրին. էջ 287. ուրիշ տեղ չկայ։

=Կազմուած է ամ «տարի» բառից, իբրև տարևոր ուլ. կազմութեան կողմից բոլորովին նման է վրաց. ტარიგი տարիգի «գառնուկ», որ շինուած է հյ. տարի բառից. հմմտ. նաև Ղրբ. տրէ՛կան<տարեկան «խոճկոր»։— Աճ.

ՆՀԲ կցում է յն ἀμνός «գառնուկ» բառին։ Այսպէս նաև Հիւնք։ Բայց այս յն. բառը կցւում է լտ. agnus, հոլ. agnę՛ jagnę են հոմանիշների հետ և *ἀβνος ձևի վրայով հասնում է հնխ. agn̆nos բառին, որից չի կարող ծագել հյ. ամիկ (հմմտ. Boisacq, էջ 54)։

ԳՒՌ.—Կայ Ղրբ. ա՛մլիգ «նորածին փոքրիկ գառն». բայց թւում է թէ այս բառը փոխառեալ է թրք. املك emlik «կաթնկեր գառնուկ» հոմանիշից։ Այս բառը չունին Աբիկեան և Будаговъ (վերջինս, էջ 210 գիտէ միայն املك imlek «сосунъ կաթնկեր»). բայց յիշուած է Կամուսի թրք. թրգմ. Գ. 185։

*ԱՄԻՃ, ո հլ. «խորտիկ ի մսոյ կամ յորսոյ, ծուծ կենդանեաց» (ՆՀԲ), «փափուկ մասն ինչ երէոց կազմեալ համեմիւք՝ իբր ուտեստ ազնիւ» (ՋԲ), «ուղ, վայրի որսերու

ձագ, փափուկ ուտելիք անոնցմէ» (ԱԲ)։ Գործածուած է միայն երկու անգամ. Եղին առաջի նորա (Արշակ թագաւորի) միրգ, խընձոր, վարունգ և ամիճ. Բուզ. Ե. 7. Սնեալք էին (հայ ազնուական տիկինները) ուղղովք զուարակաց և ամճովք երէոց. Եղիշ. ը։ Այս օրինակներից երևում է որ ամիճը մի տեսակ փափուկ և ազնուական ուտելիք է. առաջին օրինակը ենթադրել է տալիս պտուղի մի տեսակ, բայց այս ենթադրութիւնը կասկածելի է դառնում, երբ քիչ յետոյ Բուզանդ աւելացնում է «Զգանակն... որով զմիրգն կամ զամիճն կամէր ուտել». այս կամը ցոյց է տալիս, որ պտուղ և ամիճ տարբեր բաներ են։ Երկրորդ օրինակից բաւական ճշտւում է իմաստը՝ իբրև երէի մսով պատրաստուած մի տեսակ ուտելիք։ Այս իմաստին համապատասխան է նաև ամիճ բառից կազմուած ամճաքեր «խոհարար» բառը. Ոսկ. մ. գ. 17. «յամճաքերացն և խոհակերացն=յն. ὀψοποιός «խոհարար». նոյնը նաև Ոսկ. կող. 532։

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. ասոր. امصا amṣa «մի տեսակ թթու ուտելեղէն», քաղդ. אומצא ōmṣa, արաբ. آمص āmiṣ, عامص 'āmiṣ կամ أميص amīṣ «մի տեսակ ուտելիք.— հորթի միսը պատառոտելով՝ փաթաթում են մաշկի մէջ և եփում. 2. թանապուրը սառցնելով և իւղը քամելով մնացած ջուրը» (Կամուս, թրք. թրգմ. բ. 364)։ Այս բոլորը փոխառեալ են պհլ. *āmīč «խառնուրդ» ձևից, որ պատկանում է պրս. آميختن āmēxtan, āmīxtan «խառնել» բային. արմատը آميز āmīz և կամ آميغ ōmīγ։ —Հիւբշ. 96։ Պհլ. amīč բառը, որ յայտնի չէր, աւանդուած գտել է Stackelberg WZKM 1903, էջ 48—49 (չեմ տեսած). գործածուած է մի քանի անգամ Chusrav—i Kāvatān գրութեան մէջ՝ «որսի մսով կերակուր» նշանակութեամբ (Նկատողութիւն Հ. Ակինեանի ՀԱ 1930, 497)։

ՆՀԲ մեկնում է ամիկ եփեալ կամ ճամեղ կերակուր, ինչպես և թրք. emǰek «ծծելի ինչ»։ Տէրվ. Altarm. 60 սանս. mrš-ta, mišta «համեղ կերակուր». իսկ սանս. āmikšā «մածնաթան, կակուղ պանիր» գործ չունի սրա հետ։ Lagarde, Ges. Abhd. 12—համեմատեց ասորի ձևի հետ, իսկ Arm. Stud. § 82 հարցնում է, թէ արդեօք յն. ἄμιθα «մի տեսակ կարկանդակ» գործ ունի՞ սրա հետ։ (Boisacq 53 այս մեկնութիւնը չէ ընդունած և յն. բառը մնում է առանց ստուգաբանութեան)։ Հիւնք. ամիկ բառից։ ՀԲուս. § 81 համարում է «միրգ» և զուցէ նոյն ընդ ամլաճ (տե՛ս այս բառը), Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 8 համեմատում է վերի իրանեան ձևերի հետ։ Նորայր ՀԱ 1921, 102 սանս. ամիշա «միս»։

+ԱՄԻՍ, ո հլ. (վաղեմի ձև է սեռ. տր. ամսեան, որից ներգ. յամսեան) «ամիս» ՍԳր. Եզն. որից ամսագլուխ ՍԳր. կոչ. ամսաւոր ՍԳր. Եւս. քր. ամսամուտ ՍԳր. Ոսկ. ամսօրեայ ՍԳր. երեքամսեայ Եւս. քր. եռամսեայ Մագ. եօթնամսեայ Սահմ. Արշ. Մագ. նորամսութիւն Փիլ. նուիրամսակ «սըրբազան՝ նուիրական ամսագլուխ» Փիլ. լին. չորեքամսեան Մամիկ. տասնամսեայ Իմ. է, 2. ամսական Խոր. Հասա. ամսակէս Ջքր. կթ. ամսային Փիլ. ամսատօն Սարկ. պատկ. ամսանանանջ Սարկ. տոմ. ամսապակաս Փիլ. նոր բառեր են ամսաբեր, երկամսեայ, կիսամսեայ, ամսավճար, վեցամսեակ են։

=Հնխ. *mēns բառից, որի ժառանգներն են սանս. मास् mās «լուսին, ամիս», հինդուստ. ماس mās, գնչ. másak, másek, զնդ. må, månh-, հպրս. māha «ամիս», māhyā «յամսեանն», սոգդ. m'γ «ամիս, լուսին», պհլ. փարս. բելուճ. պրս. ماه māh «ամիս, լուսին», աֆղան. miyāšt, քրդ. mah, mānh, և ուրիշ փոփոխակով՝ hīu, զազա āšma, զաժիկ. āšmi, օսս. méi, mayye, māy, յն. μείς (յոնիական), μήν «ամիս», μήνη «լուսին», լտ. mēnsis (ֆրանս. mois, իտալ. mese, սպան. mes), գոթ. mēna «լուսին», mēnōþs «ամիս», գերմ. Mond «լուսին», Monat «ամիս», անգլ. moon «լուսին», moníń «ամիս», լիթ. mėnů, mėnesis, հսլ. měsęcĭ, ռուս. месяцъ, հիռլ. mí (սեռ. mís), կիմր. mîs են։ Համեմատութիւնները տե՛ս Pokorny 2, 271, Boisacq 633, Walde 476, Ernout-Meillet 576, Trautmann 179, Kluge

335. բառս հնդեւրոպական պարզ արմատն է mē- «չափել» (համտ. յն. μέτρον «չափ» > մետր), ըստ որում լուսնի համեմատ էին չափւում ամիսները։ Այս արմատից կազմւեց նախ mē-n, որ պահուած է գերմ. և բալթեան լեզուների մէջ. յետոյ ածանցելով mēn-es-, բայց աւելի սովորական եղաւ mēns-, ինչպէս գտնում ենք յոյն, հայ, իտալական և կելտական լեզուների մէջ. սրանից կրճատուելով՝ mēs-, որ գտնում ենք արիական և սլաւական խմբերի մէջ։ Նախալեզուի ամիսները լուսնային լինելով՝ «լուսին» և «ամիս» բառերը նոյն կամ նոյնարմատ էին սկզբում. հետոյ՝ իրար հետ չշփոթելու համար լուսնի համար ջոկ բառ հնարուեց, իսկ առաջինը մնաց «ամիս» իմաստով։ Մենք «լուսին» իմաստով նոյն արմատից ունինք միայն մահիկ, որ իրանական փոխառութիւն է. բնիկ հայ ձևը կորած է։ Դիտելի է նաև որ հնդեւրոպական բոլոր լեզուները (թող գազան և գուժկկին) առանց բացառութեան ունին նախաձայն մ. միայն հայերէն ամիս բառն է՝ որ ունի ա նախաձայն յաւելուածը։ Այս էլ զուտ հայկական յօրինուածք է։ Հնագոյն հայերէնն էր *միս, որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ կամ պարզ նմանողութեամբ հյ. ամ «տարի» բառից ստացել է մի նախաձայն ա (Աճառ. Բազմ. 1898, 372)։—Հիւբշ. 417։

Հին Տօմարի մէջ մեկնւում է իմ ես իբր թէ մէկը տեսնելով լրացած ու փոքր եկած լուսինը, ասաց «դու ի՛մ ես օրինակ»։ Ցայսմ. յնվ. 8 «Ամիսն 30 օր է և ստուգաբանի յիմաստնոցն թէ իմ ես օրինակ»։ Տաթև. ձմ. ա. «Ամիս կոչի ի լուսնոյն. զի յաւուրս 30 պատէ զամենայն կենդանակերպսն. զոր տեսեալ առաջինքն զհին և զնոր, ասացին իմ ես օրինակ ծննդեամբ և մահուամբ և նորոգմամբ և կոչեցաւ ամիս»։ Նորերից ՆՀԲ մեկնում է «ամ փոքրիկ, ամ լուսնի»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia pol. 103, որ համեմատում է սլ. mesäz ձևի հետ, ապա Peterm. 22։ Հիւնք. ամ և յն. μείς։ Պատահական նմանութիւն ունին կովկասեան լեզուներից ափխ. ամզ, ամզա, ամըզ, շապ. մազե, ավար. մօծ, կաբ. մազա, մազէ, աբազա մազէ, մազէօ, որոնք նշանակում են «ամիս, լուսին». իսկ շապ. աբազա մաֆէ, կաբ. մախօ, ափխ. ամշ «օր». թէ նմանութիւնը պատահական է՝ ցոյց են տալիս ցեղակից լեզուներից՝ ագ. ցախ. ռուտ. վազ, բուդ. չէկ. վաազ, խիւր. վաձ, խին. վաաց, վար. կուբ. կայ. ակ. բաց, դիդօ բոցի են են ձևերը։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ակն. Ասլ. Ալշ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. ՀՃ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տփ. ամիս, Տիգ. ըմիս, Մրղ. ամըʻս, Ոզմ. աʻմէʻս, Ղրբ. աʻմըէս, Զթ. ամըս, Հմշ. օմիս։

Ամիր տե՛ս Ամիրայ։

*ԱՄԻՐ ԱԼ ՄՈՒՄՆԻՔ կամ նաև ամիր մումնիf «արաբների խալիֆան» Ղևոնդ. Կիր. են։

=Արաբ. امير المؤمنين amīr-al-mūminīn «գլուխ հաւատացեալց» (որ է խալիֆայն մահմետականաց)։— Հիւբշ. 262։

*ԱՄԻՐԱՅ, ի հլ. (նաև յգ.–այիf, այեաց կամ այաց) «մահմետական իշխան, կուսակալ» Սեբ. Արծր. Պտմ. Ներս. Հյր. 67. Երզն. քեր. Ուռպ. Ուռհ. Մագ. որից ամիրայական Մագ. ամիրայայետել Արծր. ամիրայութիւն Վրդն. պտմ. Միխ. աս.— բառի երկրորդ ձևն է ամիր Ցիշատ. Վրդն. պտմ. 137, որից ամիրապետ «արաբների խալիֆան» ՅՀ. կթ. Ուռպ. ամիրացուցանել Ասող. ամիրութիւն Վրդ. պտմ. ամիրացեալ «ամիրայ դարձած» Միխ. աս. 447։

=Առաջինը գալիս է ասոր. اميرا amīrā «կուսակալ» բառից, որ իր հերթին փոխառեալ է արաբ. امير amīr «պետ, հրամանատար» բառից, արդէն մօտ 700 թուին։ Իսկ երկրորդը գալիս է ուղղակի արաբ. امير amīr ձևից։— Հիւբշ. 300։

Նախ ՆՀԲ դրաւ արաբերէնից։ Հիւբշ. զանազանութիւն չի դնում ամիրայ և ամիր ձևերի միջև և երկրորդը կարծում է առաջինից համառօտուած։

ԳԻՌ.—Ակն. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. ամիրա, Խրբ. ըմիրը. այսպես էին կոչւում հայ մե-

ծառունները 1860 թուի Ազգ. Սահմանադրութիւնից առաջ. Մկ. ամբրա «բուրդ բէգ». Նորայր, Բառ. ֆր. ունի գիշերային ամիրայ ձևը՝ իբր orang-outang «մարդակերպ կապիկը», բայց բնիկ ո՞ր բարբառին յատուկ է այս բառը՝ նշանակած չէ Նորայր։

* ԱՄԻՐԱՇԽԱՄ կամ ԱՄԻՐԻՇԽԱՆ «ռեհանի ցեղից մի տեսակ անուշահոտ խոտ է» Բժշ. Ամիրդ. ունի միայն ՀԲուս. § 83։

=Հների վկայութեամբ Թուրքերէնից փոխառեալ բառ է. հմմտ. Ամիրդ. «Թուրքն այս խոտիս ամիրիշխան կասէ». Բժշ. «Համհալիմ, որ է Թուրքերէն ամիրիշխանն»։—Աճ.

Գ·ԻՒ.—Վն. ամիրիշխամ «մի տեսակ խոտ է»։

* ԱՄԻՐ ՍՊԱՍԱԼԱՐ «մեծ սպարապետ» Յիշատ.։

=Պրս. امیر سپاهسالار amīr sipāhsālār նոյն նշ։ Ուղիղ մեկնեց նախ St. Martin, Mémoires sur l' Arménie, II. Paris 1819, էջ 251։

*ԱՄԼԱՃ կամ ԱՄԼԷՃ «մի տեսակ հնդկական ծառ և նրա պտուղը. այս ծառը գեղեցիկ է, մանր մանր տերևներով. պտուղը նման է բամբակի բոժոժի, անհամ, բայց բժշկութեան մէջ յարգի. կուտերը հանելով՝ կճեպը կաթի մէջ հարում են և գործ ածում մազերը բանալու, սիրտը, աչքը, ստամոքսը կամ առնականութիւնը ուժեղացնելու, արիւներթութիւնը կասեցնելու համար». Մխ. բժշ. 126. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 84։

=Արաբ. املج amlaǰ, պրս. آمله āmila, թրք. املە emle, լտ. ֆրանս. emblic, ստ. լտ. amilegum, amblech. բոլորն էլ հնդկական աղբիւրից (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Ա 441, Շթայնշնայդէր WZKM 11, 275, Будаговъ, Сравнит. словарь турецко-татар. наречий, հտ. I, էջ 94։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 84։

* ԱՄՂԱՆ «մի տեսակ զգեստ է» Յես. է 21. Տեսի յաւարին ամղան մի նկարէն (եբր. אַדֶּרֶת ardereθ «վերարկու», յն. ψιλή «լեշկ մաշկ, մի տեսակ պարսկական գորգ»). այս բառը բացատրելով Եղիշ. յես. էջ 174՝ մեկնում է «ասրեղէն հանդերձ». Ստեփ. լեհ. կարդում է ամաղան. Ս. Գրքից դուրս գըտնում եմ բառիս համար երկու օրինակ ևս. Ամղանք տարածեալք. Ոսկ. ճառք 364. Զգահոյսն, ղամղանսն, ղառտնին ղգենլիսն. Ոսկ. ճառք 471։

=Ասոր. ܐܡܠܐ āmelā, ܐܡܠܘܢ āmlōn «վերարկու» (գործածուած է Ս. Գրքի համապատասխան տեղը. ծագումն անյայտ է և թւում է թէ օտար փոխառութիւն է)։—Հիւբշ. 300։

ՆՀԲ լծ. յն. ἱμάτιον «զգեստ»։ Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց Lagarde, Arm. Stud. § 84։ Հիւնք. fղամիդ-ից։ Բառը նախապէս միայն Յես. է. 21 վկայութիւնից յայտնի լինելով՝ կարծում էին թէ Ս. Գրքի ասորական թարգմանութեան հետքերից է, քանի որում ասորականումն էլ նոյն տեղը գրուած է āmelā։ Հիւբշ. Ուսումն. փոխ. բառից, թրգմ. Տաշեան 1894, էջ 14 ծանօթ լինելով միայն ասորերէն բառի առաջին ձևին և հայերէնի հետ անհամաձայն գտնելով՝ կարծում է թէ ամղան յունաձև ἀμλαν հայցականից է։ Բայց Arm. Gram. 300 հրաժարած այս կարծիքից՝ հյ. բառը սրբագրում է ամղայ, իբրև հասարակ գրչագրական սխալ։ Նմանապէս Վարդանեան, Բառաք. դիտ. Բ. 13 (=ՀԱ 1913, 557) ամղանի ն տառը մօտի մի թուականի (ամղան մի Յես. է. 21) մ-ից յառաջացած է կարծում։ Այս բոլոր ենթադրութիւնները անմիջապէս կչնչուին, երբ նկատի ունենանք այժմ Ոսկեբերանի երկու նոր վկայութիւնները, ասորերէնի երկրորդ āmlōn ձևը և յաջորդ՝

Գ·ԻՒ.—Ակն աբղան «մի տեսակ վերարկու, որի մէջը առհասարակ բամբակ է լինում և մինչև ծնկներն է հասնում. տճկ. խըռխա». այս իմաստով էլ բառը գործածական է երբեմն արևմտեան գրական լեզուի մէջ։

* ԱՄՆՈՍ «գառն». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան։

=Յն. ἀμνός «գառն»։

Ուղիղ մեկնեց ՀՀԲ։

ԱՄՈԼ, ի, ի–ա, ո հլ. *(նաև* ամոլեաց, *որով եզակին լինում է* ամոլի) *«զոյգ՝ արօրը քաշող եզների, լայնաբար՝ ձիերի և փխբ. մարդոց»* Ագաթ. Կոչ. *(սովորաբար յոգնակի գործածութեամբ). «լծորդ տաւռ»* Երզն. *քեր.* որից եզնամոլ *կամ* եզնամոլի *Տօնակ. Ճառընտ.* գառնամոլք *Ճառընտ.* ամոլաջիլ *«զոյգ ջղեր ի յետոյս»* Ոն. *լբ. 25, 32։*

ՆՀԲ համ+ոյն *«միզ»։ Հիւնք.* ամոյլ *բառից։ Հալաճեան, Արեելք 1893 Նոյ" 10* ամ+ող։ Bugge, Btrg. *22 պրս.* hambar *(=բելուճ.* ambal, *օսս.* ämbal) *«ընկեր» բառից փոխառեալ։ Ղափանցեան* ЗВО *23, 352 վնդ.* yəma *«երկւորեակ»+ռուս.* волъ *«եզ»։*

ԳԻՌ.—Մշ. Սլմ. Վն. ամոլ, *Ալշ.* ջամոլ, *Կր.* համօլ, *Մկ. Ոզմ.* ամուլ, *Գնձ. Երև.* ա՛մբօլ, *Ղրբ.* ա՛մբուլ, *որոնք նշանակում են գութանին լծուած առաջին զոյգը։ Նոր բառեր են* ամոլալուծ *(Ղրբ.* ըմբլո՛լիծ*),* ամոլակօս, ամոլկորդ, ամոլվար *կամ* ամոլւոր, ամոլկի *(հմմտ.* վեցկի*)։*

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. hamol *«մի զոյգ եզ» (ըստ Բիւր. 1898, 627)։*

Ամոխախ տե՛ս Խոհ։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 22 պրս. ham-xāh *«խորհրդակից»։*

ԱՄՈՂ *«ողորմածութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 15։*

* ԱՄՈՆ. *նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սամն. 61, իբրև ածական կամ վերադիր Ս. Մեսրոպի. ի ամոն եկեղեցւոյ։*

=Եբր. אָמוֹן āmōn *«վարպետ,* werkmeister». *ըստ այսմ* ամոն եկեղեցւոյ *նշանակում է «վարդապետ եկեղեցւոյ»։—Աճ.*

*ԱՄՈՆԻ *«գինձ, համեմ կամ չաման», ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565. չգիտէ ՀԲուս։*

=Յն. ἄμωμον *«նոյն բոյսը.* cissus vitiginea L», *որ և լտ.* amomum, *ֆր.* amome.—*Աճ.*

Ամորձիք տե՛ս Որձ։

ԱՄՈՒԼ, ո հլ. *(յետնաբար նաև* ի–ա *հլ.) «չբեր, չծնող» ՍԳր. Ագաթ. որից* ամլորդի *Եղիշ. Շար.* ամլածին *Նար. Կուս. Մագ.* ամլութիւն *Փիլ. Իգն. Շար. Մխ. դտ.* ամլանալ *Սիր. համար. Փիլ. լիւս։*

ՆՀԲ *լծ.* ան-յղի *և թրք. (իմա՛ արաբ.)* համիլէ օլմայան *«որ յղի չէ», իսկ հտ. բ. էջ 11 գ* համf *«իգական ամօթոյք» բառից է հանում։ Հիւնք.* լմել *բառից։ Մառ* ЗВО *5, 320 զնդ.* apuθra *«անորդի»։ Ղափանցեան* ЗВО *23, 360* ան *բացասականով սանս.* mūla *«արմատ»։* Meillet MSL *22, 55* ան *բացասականով հնխ.* pōlo>*հյ.* ուլ *«ձագ» ձևից։ Կայ նաև եբր.* אמל aml *արմատը՝ «չորանալ, թառամիլ, ցամաքիլ» նշանակութեամբ։*

ԳԻՌ.—Կր. Մշ. ամուլ, *Սեբ.* ամուr! *(անշուշտ շփոթուելով* ամուr *«այինդ, կարծր» բառի հետ)։*

ԱՄՈՒՍԻՆ, ո հլ. *«կնոջ մարդը կամ մարդու կինը» ՍԳր. ածականի պէս գործածուած է երկու տեղ. Ի վերայ առն իւր ամուսնոյ. Յովէլ ա. 8. Կին կուսեացի ընդ առն ամուսնոյ իւրոյ. Եղիշ. 1. «2. հասակակից, ժամանակակից» նշանակութեամբ ունի Փիլ. այլաբ. և ել. ա. 1. որից* ամուսնանալ *«կարգուիլ» ՍԳր. Եզն. «մերձաւորիլ» Օր. իբ. 13. Եզն.* ամուսնակից *«մէկի կինը, ամուսինը« Ոսկ. յհ. բ. 17.* ամուսնաւէր *Ագաթ.* ամուսնաւոր *Եզն. Բուզ. Ոսկ.* ամուսնութիւն *«կարգուիլը» ՍԳր. «զուգաւորութիւն» Ոսկ. Վեցօր. Կոչ. Եզն.* վաղամուսնիf բարf *«կանուխ ամուսնանալը» Եւս. քր. ա։*

=Բնիկ հայ բառ, որ կազմուած է ամ *«համ, կից, միասին»+*ուս*<հնխ.* uk´-*«վարժուիլ, սովորիլ»+*ին *մասնիկով։ Կազմութեան կողմից սրա հետ միակ համեմատելի բառն է լտ.* uxor *«կին», որ կազմուած է նոյն* uk´- *արմատից՝ ամենահին հնդևրոպական իգականակերտ* -sor *մասնիկով, որից ունինք նաև հնխ.* swé— sōr>քոյր *բառը և 3, 4 թուականների իգականը։ Հնխ.* uk´- *ստորին ձայնդարձն է* euk´- *արմատի, որից ունինք նաև* ուսանիլ *(տե՛ս անդ)։ Ըստ այսմ* ամուսին *նընշանակում է բուն «միասին կամ հետը վարժուած՝ մեծացած»։*

ՆՀԲ համասին, ի միասին, լն. γαμέτης*։ Տէրվիշ. Նխլ. 73 իբր* համասին (սնա-

նիլ արմատից)։ Lagarde, Urgesch. Arm. 535 սանս. paç «համաձայնիլ» արմատին է կցում։ Ewald, KZ 6, 12 և Müller SWAW 38, 583 ամ=sam(կից) +սանս. vas «բնակիլ»։ Müller, Orient und Occident 3, 347 զնդ. ham+vas =սանս. sam+vaç «համամիտ, համախորհուրդ»։ Lagarde, Baktr. Lex. 14 պրս. آموسنی āmūsnī (այսպէս նաև Պատկ. Матер. I 7, Հիւնք. և Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գրակ. Ա 192, Արխահայ բռ. էջ 25). բայց Lagarde ինքը Arm. Stud. § 85 մերժում է։ (Այս պարսիկ բառը գրւում է āmūsnī, āsnī, āsī. Նշանակութիւնը ԳԴ հետևեալ ձևով է բացատրում. «Ի Պարսիկս ընդ միով արամբ կանայք երկու կամ երեք՝ զիրեարս աւի կոչեն»։ Այս նշանակութիւնը յարմար չէ մեր բառին և հետևաբար նմանութիւնը պատահական է)։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 56 իբր հնխ. səm-euk'inā «համարնակ, բնակակից». հմմտ. սանս. ókas «բնակութիւն» և լիւկ. eus «բնակիչ»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 191 ուսանիմ բայի հետ։ Ճիշտ մեկնութիւնը տուաւ Meillet, նախ MSL 9, 50 (հաղորդեց Հայկ Պէրպէրեան, նամակ 21 փետր. 1933) և յետոյ BSL 95, 8, Ernout-Meillet 1100։ Նոյնն են ակնարկում նաև Bugge և Pedersen, տե՛ս վերը։ Այս մասին տե՛ս նաև Benveniste BSL, հտ. 35. № 104, էջ 104։

ԱՄՈՒՏ «լուծ, joug». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 8 բ. Նման մի բառ չկայ պարսկերէնում կամ արաբերէնում (չունին ԳԴ և Կամուս). ամոլ բառի սխալ մի ընթերցուածը չէ՞ արդեօք (և կամ խամութ ըստ Աղասի Ջթչեանի)։

ԱՄՈՒՐ, ո, ի-ա հլ. «(իբր ած) զօրեղ, հաստատուն, պինդ. 2. (իբր գյ.) ամուր տեղ, բերդ. ամրոց» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. որից ամրախիտ առնել «ամուր տեղերում պահել» Ա. մկ. ա. 56 (ուղղելի ամրախիթ, հմմտ. ծակախիթ Ագաթ.). ամրանալ ՍԳր. Ոսկ. ամրածածուկ Գ. մակ. դ. 6. Վեցօր. 185. Ոսկ. Կոչոս. Ես. ամրական «ամուր. 2. բերդ. 3. բերդական» Ա. մկ. ժա. 18. Ոսկ. Ես. Ագաթ. ամրակողմն ՍԳր. ամրաշէն Ոսկ. ամրապան «բերդապահ» Բ. մկ. ժե. 31. ամրապարիսպ Եփր. Թգ. և յետ. ամրոց ՍԳր. ամրութիւն ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. անամրութիւն (նորագիւտ բառ) Ուռհ. 139. մեծամուր «շատ ամուր» Եղիշ.։

ՆՀԲ լծ. Թրք. (իմա՛ արաբ.) մամուր «շէն», էմին «ապահով»։ Bötticher ZDMG, 1850, 350 սանս. amūra «անսխալ», որ չընդունեց ինքը Lagarde, Arm. Stud. § 86։ Justi, Zendsp. զնդ. և սանս. amavant «զօրեղ» բառի հետ կասկածով։ Էմին, Քերակ. էջ 37 ան-ուր։ Հիւնք. էջ 114 ուռ՛ բառից, իսկ էջ 237 ուռն բառից։ Մառ ЗВО 5, 320 ամոլ բառի հետ զնդ. apuϑra «անորդի» ձևին է կցում, իսկ ИАН 1916, 237 նաւատ, նաւան, նաւաստի բառերի հետ դնում է յաբեթական sam արմատից, որից նաև վրաց. մծամս «հաստատամ»։

ԳԻՒ.—Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Նխ. Ռ. Սեբ. ամուր, Ոզմ. նամուր, Մկ. նըմուր, Հմշ. օմուր, Ասլ. էմիր, Հճ. ամույ, Սչ. ամբուր, Մշ. յամբուր. Նոր բառեր են ամուրփոկ, ամուրկեկ, ամրափորի «խնայող», ամրել (Ջղ. ամրել, ամբրել, Հնդ. ամբռել) «զոցել, փակել»։ —Գաւառականներում ամուր բառը ստացել է զանազան նոր նշանակութիւններ. այսպէս՝ «1. բարձրաձայն. 2. ուժգին, ծանր. 3. հաստատուն, անսասան. 4. արագ. 5. փորը պինդ». և վերջապէս դարձել է գերադրականի նշան (Կիւրինում). ինչ. ամուր աղէկ «շատ լաւ, ամենալաւ», ամուր անուշ «շատ քաղցր»։

ՓՈԽ.—Նոր ասոր. ämuirä «յաճախ» փոխառեալ է հյ. գւռ. ձևից. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. ասոր. xelänä «ուժով. 2. յաճախ» և ասոր. kalən «յաճախ», որ Թրք. قالین qalən «հաստ, ամուր» բառից է փոխառեալ՝ նշանակութեան նոյնպիսի զարգացումով։

ԱՄՈՒՐ-Ք «քող, ծածկոց». ունի միայն ՀՀԲ, իբր գործածուած «ի հին պատմագիրս». այլուստ անյայտ և անստոյգ բառ. հմմտ. վերը ամարանոց:

ԱՄՈՒՐԻ *(սեռ. -ւոյ, -եաց) «չամուսնացած կամ այրի մնացած» Ա. կոր. է. 8. Յոբ խդ. 21.—ըստ ՀՀԲ կայ նաև* ամուրեայ, ամօրեայ *գրչութեամբ։*

Lagarde, Arm. Stud. *§ 87 դնում է սանս.* an+vara+ya *«դեռ չընտրած =չամուսնացած». բայց այս մեկնութիւնը ինքն իսկ չէ ընդունած։ Ծաղճեան, Պատկեր 1890, էջ 198—209 դնում է* ամուրի *«ան-կին»,* կազմուած ան>ամ *բացասական մասնիկով+*ուրի<ուրճի *«կին», որ գալիս է սանս.* vira *«այր» (հյ.* ուր*) բառից՝ սանս.* ī>*հյ.* ի, ճի *իգական մասնիկով։ Հիւնք. յն.* ἄμμορος *«անմասն»։ Ղափանցեան,* ЗВО *23, 360* ան+mur ?

ԱՄՈՔ *«մեղմ» Փիլիմ. առ Լեհ. այս արմատից են* ամոքել *«մեղմել, կակղել» ՍԳր. Սեբեր.* ամոքախառն *«քաղցրախառն (օդ)» Վեցօր. 90.* ամոքումն *«մեղմացում» Լմբ. սղ.* դժուարամոքելի *Նար.* դիւրամոքելի *Նար. բայց* ամոքել *նշանակում է նաև յետնաբար «փափել, մարսել» Մագ. Նիւս. և այս երկու նշանակութեանց համաձայն՝* ամոքումն *«մարսումն» Նիւս. բն.* ամոքանք *«համեմելը» Փիլ.* ամոքարար *կամ* խաճամոք *«խոհարար, կերակուր եփող» Փիլ. են։*

Տէրվ. Altarm. *58 սանս.* marĵ *«մաքրել»,* mršta *«մաքուր, համեղ», յն.* ἀμέλγω, *լտ.* mulgeo, *հյ.* մաքուր, միրգ *են բառերի հետ։* Canini, Et. étym. *29 յն.* ἀμυγ-δάλη *«նուշ» բառի հետ։ Հիւնք.* ստամոքս-*ից։* Pokorny *1, 179 հնխ.* omo—>*հում բառից?*

+**ԱՄՊ**, ո *հլ. (գրուած նաև* ամբ*) «ամպ» ՍԳր. Ագաթ. որից* ամպախաղաց *Ագաթ.* ամպագոյն *Բ. մկ. ա. 22.* ամպածին *Ագաթ.* ամպայարկ *«ամպով ծածկուած» Ագաթ.* ամպացեալ *Եղն.* ամպաշող *«ամպշող» Ագաթ.* ամպաշուփ *կամ* ամպաշուք *Ագաթ. § 562* ամպափարատ *Մաշտ.* գերամբակ *«ամպերից բարձր» Պարակ. շար. էջ 12 (նստելոյն ի քերոբէս երկրորդ քառակառք վեհագոյն կոյս. ոսկեղէն և գիրամբակ բաղմաց անստուեր լուսոյն, լուսակալ և ճրագ ճշմարիտ.—ըստ իս ուղղելի է* գերամպակ բազմակ. *նորագիւտ բառ).* ամպաշունել *«ամպերի վրայով երթալ» Ագաթ. (նոր ապ.* ամպաշու ելf*).* ամպավար *Վեցօր* ամպեղէն *Կոչ. են։ Ամպ բառի աւելի յետին նշանակութիւններն են. 1. «շանթ. կայծակ» (որից* ամպահարել *«կայծակից զարնուիլ» Սկեռ. լմբ.* ամպահարութիւն *Արիստ. աշխ.). 2. «սպունգ» (սխալ է ըստ ՆՀԲ դնել «սպունգի մէջի ճճին») Զքր. կթ. Երզն. երկն. ղ. (սպունգս մեծամեծս, այն զոր ամպ ասեն). այս իմաստով թարգմանութիւն է պարսկերէնից. համմտ. պրս. «սպունգ» իմաստով* ابرك abrak, ابرمرده abr-i-murda *և* ابركهن abr-i-kuhan *բառերը, որոնք բուն նշանակում են «ամպիկ, մեռեալ ամպ, հին ամպ» (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր.* éponge *բառը). այսպէս նաև նոր ասոր.* aiva *«ամպ, մշուշ, սպունգ» և Ագուլիսի բարբառով՝* բուխպ *«ամպ. 2. սպունգ»։ Միևնոյն* ամպ *բառից է կազմուած նաև* ամբուռf *կամ* ամբուռոյցf *«մըրրիկ, փոթորիկ» Արիստ. աշխ. (մէկ անգամ գործածուած, որ ՀՀԲ սխալմամբ նշանակում է* ամբուռ *«ամուր, պինդ սաստիկ»՝ դրդուելով գաւառական* ամբուր *«ամուր» բառից)։ Նոր գրական բառեր են* ամպածրար, ամպամած, ամպճովանի *են։*

= *Հնխ.* n̥bhó, m̥bhó *ձևից. համմտ. սանս.* नभस् nábhas *«ամպ, երկինք, մթնոլորտ»,* अम्भस् ámbhas *կամ* अम्बु ambu *«ջուր», յն.* νέφος, νεφέλη *«ամպ», լտ.* nebula *«ամպ, մշուշ», հոլ.* nebul, *գերմ.* Nebel *«մշուշ», անգսք.* nifol *«մթին», հիսլ.* njōl *«գիշեր», հիսլ.* nēl *«ամպ, մշուշ», հսլ. ռուս.* небо *«երկինք», զնդ.* nabah-, *Կամիր.* nebiš *«երկինք», լիթ.* debesis *«ամպ», հիռլ.* nem. *միռլ.* neamh, *կիմր.* nef *«երկինք», ռնդային յաւելուածով* nembh-, *որից պհլ.* namb, nam, *պրս.* nam *«խոնաւ, նամ», պհլ.* nambītan *«խոնաւանալ», լտ.* nimbus *«ամպ, անձրև» են, որոնք յառաջանում են հնխ.* nébh- *արմատից (*Pokorny *1, 131,* Ernout-Meillet *628,* Trautmanu *195,* Walde *378, 511,* Boisacq *666,* Kluge *346)։ Փոխառութեամբ նոյն արմատին են հասնում նաև* նամ *և*

ճաւք, որոնք տե՛ս առանձին։ Սրա կրճատն է ŋbhó, m̥bhó, որից հյ. ամբ>ամպ (հնագոյն ուղղագրին ձևը առաջինն է, որի փոխարէն այժմ ընդունուած է ամպ. հնխ. bh դառնում է հյ. բ և ո՛չ պ)։ Բառիս միւս ցեղակիցները տե՛ս ամպրոպ։—Հիւբշ. 417։

Schröder, Thesaur, 45 եբր. עָב ‘āb «ամպ, մշուշ» բառից փոխառեալ։ ՆՀԲ լծ. ամբար, ումպ և թրք. էմմէք «ծծել» (հտ. Բ. էջ 1042)։ Ուղիղ մեկնեց նախ Windisch. 15, յետոյ Gosche 46.; Canini, Et. étym. 103 հյ. ըմպել և յն. ὄμβρος բառերի հետ։ Հիւնք. յն. ὄμβρος-ից։

ԳԻՌ.—Ոզմ. ամպ, Ագլ. Ալշ. Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ննխ. Պլ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տփ. Գոր. ամբ, Երև. ամբ, աճբ, Ո. աճբ, Տիգ. ըմբ, ՀՃ. Հմշ. օմբ, Զթ. օմբ, ումբ, Ասլ. ա՛*.—գաւառականներում ամպ նշանակում է նաև «2. ամպոտ, ամպամած (Ննխ. Պլ.). 3. անձրև (Խրբ. Տիգ. Ք.). 4. աչքի փառ, լուսն (Պլ.). 5. սպունգ (Դվ. Երև. Զթ.). 6. արօրի մի մասը (Վն.)»։ Նոր բառեր են ամպածեռ, ամպակալել, ամպփել, ամպոտիլ, ամպիկ «մի տեսակ կապտորակ խաղող», ամպճէծ, ամպճոլ, ամպուրտալ, և կրկնութեամբ՝ ամպուզամպ, ամպզամպ «մէկ ամպոտ, մէկ պարզ (երկինք)»։ Ամպ «սպունգ» իմաստի համար հմմտ. նաև վրաց. ღრუბელი ղրուբելի «ամպ. 2. սպունգ» և Սվեդ. ըմբուգ «սպունգ»։

ՓՈԽ. տե՛ս Հոլ։

*ԱՄՊԱՃ, որ և անպաճ, անապաճ, անապ և անպ «մի տեսակ հնդկական պտուղ». ունի միայն ԱԲ։

=Արաբ. انب anab նոյն նշ. Կամուս (Թրք. Թրգմ. Ա. 75) այս բառը համարում է պարսկերէն, որի արաբացեալը դնում է انبج anbaǰ (անդ՝ էջ 443)։ Այս պտղի մասին խօսում է Իբն-ի-Բատուտա II 185 և III 125. գրում է عنب կամ عنبة ‘anba։ Այս պտղի մասին ընդարձակ խօսում է Կալկաթայի «Ազդարար» թերթը, 1847, հտ. Դ. էջ 126, ուր և նախաւոր ձևը գրում է հնդկերէն ամբա, ամ։ Ըստ Թադիադեան, Առաջն. մանկ. էջ 165, 173 այս պտուղը մեծ դեղձի չափ է, նշաձև, դեղնաշորթ կարմիր. խակը չափազանց թթու լինելով՝ անուտելի է. կեղևելով դնում են կերակրի մէջ, կամ աղում են, չորացնում և թթու դնում. հասունը շատ համեղ է և խնկի բուրմունքն ունի. համարւում է Հնդկաստանի պտուղների թագուհին։ Ըստ Будаговъ 1, 98ա հնդկերէն է انبه enbe (anba), կոչւում է նաև نعرك nerek, որ է մալայերէն mangga և այստեղից ֆրանս. mango կամ mangue, ծառը manguier, որ պատկանում է anacardiacé սեռին։—Աճ. Քաջունի, Գ. 9 համարում է «melongène frixa»։

ԳԻՌ.—Սրա՞ն է պատկանում արդեօք ՀՃ. ըմբուչուզ «սալորենու առաջին պտուղը (ուտելի), որ թափուելուց յետոյ դուրս է գալիս սալորը»։

Ամպար տե՛ս Յամբար։

ԱՄՊԱՐ «մոլորակ». որից ամպար աստեղք «եօթը մոլորակները». ունի միայն Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 112՝ հանելով մի հին գրուածքից, որի անունը չի տալիս։

Ալիշան (անդ) ստուգաբանում է անպար «անշարժ»։

Ամպարտքաշ տե՛ս Պարտքաշ։

+ԱՄՊՐՈՊ, ի-ա հլ. (գրուած նաև անպրոպ) «փոթորիկ». մէկ անգամ ունի Յոբ լը. 25. միւս վկայութիւնները յետին են. ինչպէս Գիտ. Նար. էջ 234, Ճառընտ. փոխաբերաբար նշանակում է «խռովութիւն, տակնուվրայութիւն, փորձանք». ՅՀ. կթ. Նար. (հմմտ. աշխ. Գլխուդ այնպէս մէկ փոթորիկ հանեմ որ...). որից ամպրոպային, ինչպէս ունինք ամպրոպային Արամազդ Խոր.։

=Հնխ. ŋbhró-, m̥bhró- ձևից, հմմտ. յն. ὄμβρος «անձրև», լտ. imber «անձրև. ամպ», սանս. abhrá- «ամպ, փոթորիկ», զնդ. awra «ամպ», պրս. ابر abr «ամպ», օսս. arw «երկինք», միռլ. imrim «փոթորիկ», միւս ցեղակից ձևերը տե՛ս ամպ բառի տակ, որ սրա հետ նոյն արմատն ունի։ Ամպրոպ բառի մէջ վերջաձայն պ մասնիկ է։

ՆՀԲ ամպուռք, ամպուռոյցք, բայց ամպոց, տրոփումն ամպոց։ ՋԲ ամպ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվիշ. Altarm. 94, որ սակայն բա-

ռավերջի -ոպ մասը համարում է սանս. ap-, պրս. آب āb «ջուր» ձևի հետ նոյն։ Հիւնք. յն. ὀμβρο-βλυστέω «անձրևը հոսել»։ Զարմանալի է որ Հիւբշման մոռացած է նշանակել բառս՝ ընիկ հայ բառերի շարքում։ Պատահական նմանութիւն ունի ասուր. imbaru «փոթորիկ» (Muss-Arnolt, Assyr.-engl.-deutsches Handwb. էջ 55 բ)։

ԱՄՎԱԾ «մի տեսակ բոյս է. ձիու ագի. equisatum» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 85։

ՀԲուս. անդ համարում է օտար բառ և անշուշտ արաբերէն է, բայց չունի Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 442։

***ԱՄՐ.** նորագիւտ բառ, որ մեկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. 61. Ի ամոն եկեղեցնոյ. ի ամր իմաստից։ Որ և մեկնում եմ՝

=Եբր. אֹמֶר ēmer կամ ōmer «բառ, բան. խօսք, հրաման, խոստում, գիտութիւն»։—Աճ.

*** ԱՄՐՈՍԻՍԱ** «մի տեսակ խոտ է. ambrosia maritima L» Բժշ. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 86։

=Յն. ἀμβροσία, որից փոխառեալ են նաև լտ. ambrosia, ֆրանս. ambrosie ևն։ Մեր բառը տառադարձուած է ոչ թէ ուղղակի յունարէնից, այլ նրանից փոխառեալ արաբերէն ձևի վրայից, որ նմանապէս զուրկ է β=բ ձայնից՝ Իբն-Բէյթարի մօտ։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

***ԱՄՓԻԹԱՏՐՈՆ** «բոլորաձև ստրճանաւոր սրահ՝ տեսարանների համար». նոր բառ է.

=Յն. ἀμφιθέατρον, որ բուն նշանակում է «շուրջ—տեսանելիք». սրանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܐܡܦܝܬܐܛܪܘܢ amfīθeatrōn, ֆրանս. amphithéâtre ևն ևն։

ԱՄՓՈՓ «ժողովուած, հաւաք, մէկտեղուած» Եզն. Ոսկ. Եփր. ծն. «զսպուած, պարկեշտ (կեանք)» Եփր. ծն. «կոկիկ (հագուստ)» Կոչ. «փոքր, սահմանափակ (գետին)» Կոչ. «անման, զուրկ» Շնորհ. որից ամփոփել «հաւաքել, ժողովել. 2. իրեն քաշել, զգուշանալ. 3. ձեռքով բռնել. 4. փայփայել, սփոփել, մեղմել», կրաւ. «բովանդակուիլ. 2. քաշուիլ, պահուիլ, կծկուիլ. 3. ետ քաշուիլ. 4. փակուիլ, փոցուիլ. 5. պակասիլ» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. ամփոփութիւն «չափաւորութիւն» Կոչ. վաշխամփոփ «վաշխ հաւաքող, վաշխառու» Մաշկ. գրուած է նաև անփոփ Շէր. 35. անանփոփ Ագաթ. նոր գրական լեզուի մէջ ամփոփ «կոկիկ կերպով համառօտուած», որից ամփոփում «եզրակացութիւն, համառօտութիւն», լուսամփոփ, ձայնամփոփ, ինքնամփոփ։

=Արմատն է փոփ, որից ամ- մասնիկով՝ ամփոփ. նոյն արմատը գտնում ենք նաև սփոփ բառի մէջ, որ կազմուած է զ>ս մասնիկով։

ՆՀԲ լծ. յն. ἀμφὶ «շուրջանակի», ἄμφω և լտ. ambo «երկոքեան», հյ. ափ: Տէրվ. Նախալ. 93 արմատը դնում է փո, կըրճատ կրկնութեամբ փոփ, ամփոփ=հյ. փոfr, սանս. putra «որդի», յն. παίω «զարնել» ևն։ Հիւնք. ամբոխ բառից։ Վերի ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 16, 124։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 26 պրս. انبوب anbūb «կահաւորում», انبودن anbūdan «դիզել» բայից։ Ամօթ տե՛ս Ամաչել։

ԱՅԱՒՋՆՈՒԿ «սպիտակ փուշ, oxyacantha». ունի միայն ՀԲուս. § 87, առնելով Դանիէլ վարդապետի Սաղմոսաց մեկնութիւնից, ուր յիշատակուած է եղել իբրև ասորի բառ, և ո՛չ թէ գործածուած իբր հայերէն։

Ասորի ձևը անյայտ է։ Ալիշան՝ անդ, մերձաւոր է գտնում նաև յն. ἀείζωον, լտ. aizoon, որոնք նշանակում են զանազան բոյսեր, ի մէջ այլոց ֆրանս. vivace և joubarbe կոչուած բոյսերը։

***ԱՅԲ**, ի հլ. «հայերէն այբուբենի առաջին գրի անունը». փոխաբերաբար «սկիզբը», ինչպէս որ Ք նշանակում է «վերջ, վախճան». «Ես եմ այբ և ես եմ քէ» Յայտ. ա. 8. որից այբբեն, այբեբեն, այբուբեն «բոլոր գրերը միասին» Մաշտ. ջհկ. Վրդն. պտմ. Վրք. հց. այբենաւոր կամ այբբենաւոր «քերական» Արշ. լգ.

այբարարg ԱԲ (սխալ ձև՝ փոխանակ ասելու ապարարg, ըստ որում ապաթարցի ժամանակ սովորաբար այբ տառն է՝ որ կրճատուած է լինում). եգիպտայբ «եգիպտական գիր և դպրութիւն» Սկևռ. լմբ. (Հրատ. Սոփերքի մէջ, հտ. ժե, էջ 40). նոր բառեր են այբբենարան, այբուբենական «այբուբենի կարգով. 2. տարրական, ամենահասարակ»։

=Յն. ἄλφα առաջին տառի անունից, որ իր կարգին փոխառեալ է սեմականից, հմմտ. եբր. alef. ասոր. alaf, արաբ. alif, որոնք ներկայացնում են א (') տառերը. բուն ծագումն է եբր. אֶלֶף elef, ասուր. alpu «եզն», համաձայն տառի նախաձևին։ Հայերէնի մէջ բառիս նախկին ձևն էր ալփ, որ յետոյ դարձաւ *այփ և յաջորդ բեն (բ) տառի ազդեցութեամբ այբ: Տե՛ս նաև վերը ալփ, ալփաբետ:—Աճ.

ԳԻՒ.—Հնչւում է այփ, այիփ:

ԱՅԳ, ու հլ. (կայ նաև սեռական այգոյ, որ թւում է յետնաբար ձևացած) «առաւօտ» ՍԳր. Ագաթ. որից կազմուած են ընդ այգն Մրկ. ա. 35. Ագաթ. ընդ այգս այգոյն Բուզ. դ. 10. այգուն, այգուց «առաւօտուն» ՍԳր. ցայգ «մինչև առաւօտ եղած ժամանակը, այսինքն գիշեր» ՍԳր. Եղն.Կորիւն. Ոսկ. մտթ. (ճիշտ ինչպէս որ ցերեկ նշանակում է «առաւօտից մինչև երեկոյ եղած ժամանակը»). ցայգապաշտօն Բուզ. ցայգացնոր Սեբեր. յայգուէ «առաւօտուն» Բ թագ. բ. 27. Բուզ. զցայգ «գիշերը» ՍԳր. ցայգութիւն «գիշեր ժամանակ» Օր. իգ. 10. Ոսկ. այգալոյց Մաշտ. այգօղf ԱԲ. այգաստղ Շիր. այգանալ «լուսանալ» Խոր. բայց նաև այգենալ Բուզ. գ. 7. այգուց «թաղման երկրորդ առաւօտը մեռելի վրայ կատարուած կարգ» Մաշտ. զայգոյ «յաջորդ օրուայ առաւօտուն» ՍԳր. յայգցեանն Ճաշհ. 41. այգանօղ Առաք. պտմ. այգօրել (կամ այգաւորել, այգևօրել, յայգօրել, ագեվօրել) «թագաւորին կամ իշխանին բարի լոյսի երթալ» Ա. Եզր. գ. 15. Բուզ. այգօրելի տեղի «դահլիճ» Ա. Եզր. գ. 15. ագաւօրող! «այն անձը, որ խնդիրք մատուցանելու համար թագաւորին է ներկայանում» Մխ. դտ. 262։ Նոր բառեր են ցայգահանդէս, ցայգածաղիկ, ցայգազարթոյց են։

ՆՀԲ լծ. յն. αὐγή =այգ, իսկ այգօրել= այգօրել, լծ. լտ. auguror «բարեմաղթել»։ Canini, Et. étym. 212 յն. αὐγή, Հիւնք. էգ բառից։ Շէֆթէլովից BB 28, 288 ցայգ արմատ կարծելով՝ սխալմամբ դնում է լտ. caecus «կոյր», իռլ. caech, կիմր. coeg, կորն. cuic «միականի» են։ Patrubány ՀԱ 1905, 158 այգ=լտ. aevum, գոթ. aiws, յն. αἰών, սանս. āyuš «կեանք»։ Karst, Յուշ. 408 սումեր. uku «օր»։ Կապ չունի յն.’āfώs=ἕως «արշալոյս», որովհետև սրա հնխ. արմատն է u̯os, au̯es «փայլել», որ չի կարող տալ հյ. այգ: Պատահական նմանութիւն ունին հիւսիսային կովկասեան լեզուներից ուտ. ակուճա «առաւօտ», ակու-ճաուն «առաւօտուն», ռուտ. էիգ և աղ. mկու «առաւօտ»։

ԳԻՒ.—Արմատը պահուած չէ. բայց կան մի քանի ածանցներ. ինչ. էգլաց, այգօղf, էգուց, էգվան.—էfլաց ունի Հմշ. «մեռելի քելեխ» նշանակութեամբ. իսկ Այնթապի Թրքախօս հայերը էfլաս ձևով և «շարշարման գիշեր» նշանակութեամբ.—այգօղf (հնչուած աfօխf) բառը ունին Ատ. Զթ. Մն. Մշ. Մշկ. Ննխ. Սեբ. Սվ. Ք. (Անգորայի Թրքախօս հայերը այfօն՝ Բիւր. 1898, էջ 789). Սեբ. կայ նաև աքուևօղ «մի տեսակ հաց՝ որ այգօղքի առթիւ են պատրաստում». կոչւում է և ագօղfահաց.—իսկ Ղրբ. իfնա՛վըէղ, Երև. էfնաֆօ՛ղէf, Ջղ. նագնախող, Բլ. էfնօղ, Շմ. ինfնաճօղ, fնաճօղ. այս բոլորը գործ են ածւում «այգօղք» նշանակութեամբ և իրենց ձևով ցոյց են տալիս՝ որ բառը կազմուած է ո՛չ թէ -օղ մասնիկով, այլ նօղ բառից և հետևաբար այգօղf էր հնապէս այգանօղf>այգնօղf, ինչպէս ունի Առաք. պտմ. 417 այգանօղ (այս մասին Աճառ. Արրտ. 1911, 673)։—Աւելի հետաքրքրական են էգուց, էգվան բառերը՝ որոնք հնչւում են Ախց. Խտջ. Կր. էfվան «վաղը», Երև. Լ. Հբ. Ղզ. Ղրբ. Մշ. Տս. Տր. Տփ. էfուց, Շմ. էfուց, յէfուց, Հմշ. էfվօն «առաւօտուն», էfուց, էfուճ «վաղը», Ջղ. յեկուց, Ագլ. նկօ՛գ‘իւց, յկօ՛գ‘իւց: Կայ նաև հին լեզ-

տում «վաղը» նշանակությամբ. հմմտ. Սոկր. էջ 365՝ «Ես և այսօր և այգուց նոյնս եմ». միջին հյ. յեգուցն, յեգցենէ «վաղը, վաղուանից» Անսիզք 13. եգցենն «վաղուանը» Տաթև. ամ. 379. ժողովրդական եգուց, յեգուց ձևը յիշում է Համամ. քեր. 271, այսպէս՝ «Ի վաղին տեսանէ զՅիսուս զի գայ, զոր գռեհիկքն յեգուց ասեն, եգուց դառնամք» (նոյնը նաև քանիցս Վրք. հց.). «առաւօտ» և «վաղը» նշանակութեանց զուգադիպման համար հմմտ. գերմ. morgen «առաւօտ և վաղը», ռուս. завтра «վաղը»<за-утро «առաւօտ»։ Էգուց ձևից է էքսի (այսինքն էգուցի), որից էքսի օրը, էքսան օրը, մէկէլ էքսը և ընդհանրացմամբ էքսի տարին։—Ազգագրական նշանակութիւն ունի էքպարէլ (էգբարև, այգբարև) Վն. «պսակի հետևեալ առաւօտը նորապսակ զոյգը նուագածուների հետ կտուր բարձրանալով՝ արևի ծագումը երգելն ու ողջունելը» (Ազգ. հանդ. ԻԷ 52)։ Կայ վերջապէս Ղրբ. իքնա՛րօտ «նախ քան լուսաբացը նախիրն արօտ տանելը»։

ՓՈխ.—Ջուբինով (ա. տպ.) հյ. *զայգ ձևից է հանում վրաց. ზეგ զեգ «վաղանդ, վաղը չէ միւս օրը». հմմտ. վերը զայգոյ ՍԳր.

+ԱՅԳԻ (սեռ. -ւոյ, -եաց) «խաղողի պարտէզ. 2. խաղողի որթ» ՍԳր. Կոչ. Վեցօր. ածանցման մէջ մտնում է չորս ձևով. 1. այգե-. ամենից սովորական ձևն է. ինչ. այգեգործ ՍԳր. այգեստան ՍԳր. Ագաթ. այգեկութ Ոսկ. այգեպան (նոր բառ). 2. այգէ-. այսպէս գրուած են նաև նախորդները՝ սխալ գրչութեամբ. ինչ. այգէգործ, այգէկութ ևն. 3. այգա-, որի համար ունինք հնից միայն մէկ օրինակ՝ այգաւէտ Ես. լզ. 17 (այլուր այգևէտ Արծր.) և յետնաբար այգածաղիկ. 4. այգ-. ինչ. այգորդ «այգեպան» Բուզ. Ջեն. Յետնաձև հոլովման արդիւնք են այգոյ գայլ, այգոյ ծաղիկ, այգու մատնի են բուսանունները։ Արդի հայերէնի մէջ արևմտեան գրականում այգի պահել է իր բուն նշանակութիւնը, իսկ արևելեան գրականում նշանակում է ընդհանրապէս «պարտէզ». ինչպէս՝ քաղաքային այգի, բուսաբանական այգի ևն։

=Բնիկ հայ բառ. հիմնական նշանակութիւնն է «որթ». ի դնելով իբր բուսական մասնիկ (հմմտ. կաղնի, ծիրանի), արմատը կլինի *այգ «խաղող», որ յետոյ կորել է։ Այս բառի հետ հմմտ. լտ. ūva «խաղող», յն. ὄα, ὄη, οἴη, οὖα «սինձի ծառ» ὄαν, ὄα, οὖα, ὠά «սին, sorbus». իմաստի փոքր տարբերութեամբ՝ չեխ. jíva, հբգ. īwa, īga, հանգլ. īw, ēoh, հիսլ. ȳr, իռլ. eo, կիմր. ywen, հոլլ. ijf, անգլ. yew, գերմ. Eibe և գերմանականից փոխառութեամբ ֆրանս. if, որոնք բոլոր նշանակում են «եղևնի» (Pokorny 1, 165, Boisacq 682, Walde 864, Ernout-Meillet 1099, Berneker 438, Kluge 110)։ Այս բոլորի նախաձևն է հնխ. *oiu̯ā «լեռնային մանր պտուղ՝ մոշի, ելակի պէս. քոլապտուղ» ընդհանուր նշանակութեամբ։ Հայերէնում oi տալիս է այ (հմմտ. այտ>oid-) և v ըստ օրինի դառնում է գ։ Նոյն բառերին ցեղակից են թւում նաև լիթ. jėvà, ėvà, լեթթ. iva «դժնիկ», հսլ. iva. սերբ. ȉva, ռուս. ива, լեհ. iwa «ուռի», որոնք ծագում են հնխ. eiu̯ā ձևից։ Ընդունելով բառիս արմատը *այգ «խաղող», առանձին կարևորութիւն է ստանում Ես. լզ. 17 այգաւէտ բառը (երկիր հացաւէտ և այգաւէտ, իբր կազմուած բուն *այգ արմատից, բայց սրան հակառակ է դուրս գալիս յունարէն բնագիրը՝ որը ունի ἄρτων καὶ ἀμπελώνων «այգեստան»։

Հինք. ագի բառից։ 3. Արշէզ ՀԱ 1896, 268 գինի բառի հետ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén IF 18, 500—503, որ ընդունել են նաև Walde 864, Boisacg 682։ Մառ ЗВО 25, 307 նոյնպէս գինի բառից։

ԳԻՌ.—Ակն. էգ՚ի «պարտէզ», Ագլ. է՛գ՚ի, լգ. ըգ՚ընա՛նի, ըգ՚ընա՛նիք, Ասլ. Խրբ. Ռ. Տիգ. Յղ. էքի, ՀՃ. էգ՚գ՚ի, Մրղ. Սլմ. էք՚ի, Զթ. էգ՚է, Մշ. յէգ՚ի, Ոզմ. նէ՛գէ, Տփ. իգի, Ջղ. իգ՚ի, Վն. իկ՚ի, Երև. իքի։ Նոր բառեր են այգեբան, այգեբաղ, այգեռուպ, այգետէր ևն։

ՓՈխ.—Հայերէնից փոխառեալ պէտք է դնել արաբ. ایك ayk «անտառ, ծառաստան, պտղատու ծառերի պարտէզ, արմաւենիների պարտէզ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 72)։

Այգորել տե՛ս Այգ

+ԱՅԳ «այգ, դա» ՍԳր. են. որից այդչափ, այդպէս, այդպիսի, այդր, այդրէն, այտի կամ այդի «այդտեղից», այդրէնածին «ընիկ» Ե-զեկ. խէ. 22. բոլորն էլ հին և ընտիր. յետին են այդուստ կամ այտուստ «այդտեղից», այ-դաճոր «այդտեղ», այդգունակ «այդպիսի», այդպալէս «այդպէս», այդքան են։

=Բնիկ հայ բառ, հնխ. to ձևից. մեկնու-թիւնը մանրամասն տե՛ս Դ, դա։—Հիւբշ. 487։

ԳԻՌ.—Ակն. Պլ. Ռ. Սչ. աղ, Կր. աղ, իդի, Հճ. աղ, էդ, իդօ, Ննխ. աղ, իդա, Հմշ. էդ, ի-դա, Ալշ. էդ. Մշ. էդ, րդ, իդա, րդի, Ջթ. ադ, Խրբ. ադ, ադի, Ախց. ատ, Ագլ. Յղ. ատ, ա՛-տի, Մկ. ատ, ատիկ, Երև. Ղրր. Մրղ. Սլմ. էտ, Վն. էդա, Ջղ. էդ՛ (որից հետաքրքրական է էդ՛տեղ>տտեղ>տեղ «այդտեղ»). Ասլ. ա*.—այս բառը չունին Շմ. և Տիգ. առաջինը նրա փոխարէն գործ է ածում տա, իսկ երկ-րորդը գիտէ միայն զանազանել այս և այն. երկրորդ դէմքը անծանօթ է այստեղ։—Նոր ձևեր են ատիկ, ատիկա, ատիկակ, ատաճկ, ադենկ, ատաճկուկ, ատաճկով, էդմալ, էդմյա, էդմաճ, էդօրդ «նախորդ օրը», էդէնց են, ո-րոնցից ոմանք մտել են և գրական լեզուի մէջ։

*ԱՅՆՆԱԿ «օրինակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 15։

=Պրս. آیین āyīn «կարգ և ընթացք, տա-րազ և կերպ»։—Աճ.

*ԱՅՆՐ (սեռ. -ի), գրուած նաև աեր «մթնո-լորտ» Մծբ. որ և այերա «օդի շատուածու-հին, Հերա» Ոսկ. ես. բեղ այէրս օդոց Մծբ. 223։

=Յն. ἀήρ (սեռ. ἀέρος) «օդ», որից փո-խառեալ են նաև լտ. aër, ֆրանս. անգլ. air, ռուս. аэръ, թուրք. աէր, վրաց. ჰაერი հաերի, արաբ. ایر ayr կամ أيّار iyyār «օդ» (Կա-մուս, թրք. թրգմ. Ա 754) են։ Մեր բառի մէջ ե գրուած է յն. η=է գրի դէմ՝ ո՛չ թէ յն. սեռ. ἀέρος ձևի ε ձայնի պատճառաւ, այլ յաջորդ r-ի համար։ Յն. բառը կցւում է ἄημι «փչել», ἀήτης «քամի» բառերին և նրանց հետ միա-սին ծագում է հնխ. aμē «փչել» արմատից, որի միւս ժառանգներն են սանս. vāti, զնդ. vāiti, լիթ. vėjas, լտ. ventus, գերմ. Wind, ռուս. ветер «քամի», հիռլ. feth «օդ» են (Boisacq 17)։—Հիւբշ. 338։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ։

ԳԻՌ.—Կայ միայն Տփ. ճայէր, որ նոր փո-խառութիւն է վրացերէնից։

ԱՅԹԻՌ (գրուած նաև աթիռ). ասւում է մի-այն յայթիս, յայթիռ, յաթիռս կալ. սրա հո-մանիշն է ակճիռ, աճիռ, ակճիռ, գործա-ծուած նոյն ձևով՝ յակճիռս կալ, լինել են. Ոսկ. Վեցօր. Փիլ. Լմբ. (յաճիռ ունի Արծր. էջ 154). բայց այս երկուսը միևնոյն բառի տարբեր գրչութիւնները չեն, որովհետև գոր-ծածուած են նաև միասին. ինչ. Յաթիռս և յակճիռս կան ընկճեալ. Վեցօր. գ. 66. եր-կուսն էլ նշանակում են «հետաքրքրութեամբ, ուշի ուշով լսել, ոտքի մատների վրայ յեցած երկարել՝ ականջ դնելու համար». որից յայր-նել «ուրախութիւնից թռչկոտել» Փարպ. թուղթ (էջ 200). իսկ Ոսկ. մ. գ. 16 յայթիռ և ի թռիչս կայցէ=յն. բնագրում «հանդերձեալ ի վեր յառնել»։

Բառ երեմ. էջ 218 դնում է յակրիռ «կայ-տառ կամ իմաստուն» և ճիշտ այս ի-մաստներով էլ ունի էջ 219 յայր. որից երևում է որ այս վերջինը պէտք է հաս-կանալ յայրիռ։ ՆՀԲ բաչել (թիռ) արմա-տից ? Հիւնք. յն. αἰνθήρ «եթեր» բառից։

*ԱՅԺՄ «հիմա» ՍԳր. Եւս. պատմ. որից ցայժմ ՍԳր. Եզն. առ այժմ Գծ. իգ. 25. Ոսկ. մ. ա. 1. այժմիկ ՍԳր. Ագաթ. առ այժմիկ Կոչ. այժմու Բ կոր. ը. 14. Եւս. քր. Ոսկ. այժմէն Նար. այժմեան Սրգ. յկ. այժմածին Ջքր. կթ. նոր բառեր են այժմէութիւն, այժմէական։

=Կազմուած է հյ. ա՛յս-ժամ ձևից. շատ յաճախ գործածութեան և շեշտը առաջին վանկի վրայ լինելու պատճառաւ ս բաղաձայ-նը և ա ձայնաւորը կրճատուել են։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. ֆր. tout à l'heu-re, թրք. bú sahat և յատկապէս ռուս. сей-часъ, որոնք նշանակում են «այժմ, իսկոյն, շուտով» են, բայց բուն «այս ժամին»։—Հիւբշ. 411։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը ընդու-նում են և Bugge KZ 32, 32, Meillet MSL 10, 246 են։ Junker KZ 43, 349 չի ընդունում այս+ժամ բացատրութիւնը, այլ ուղղակի հնխ. ai գերմանուանական

արմատից+ժամ. տե՛ս և Pokorny 1, 100։

ԳԻՐ.—Պահուած չէ, այլ ամէն տեղ փոխանակուած ճիմայ, ճիմի, ճիմակ, ճիմիկ, մկա ձևով. արևմտեան գրականի մէջ էլ ընդունուած է ճիմա, իսկ արևելեանը գործածում է այժմ: Կարելի է նաև յիշել Տփ. իժում, Աչ. անժումը, անժըմը «յետոյ, այնուհետև»։

*ԱՅԻԶՈՆ, որ և այեզոմն, այզոյն «լուադեղ խոտը» Գաղիան. (ըստ ՀԲուս. § 927 և § 3118). որ և այեզոոն Բառ. երեմ. յաւել. 565։

=Յն. ἀείζωον, որ բուն նշանակում է «յաւիտենակենաց» և գործածուում է երկրորդաբար նշանակելու զանազան անթառամ բոյսեր, յատկապէս «joubarbe», որ է ըստ Նորայր «գառնադմակիկ, փերփեր քարի, վայրի ազոխ»։ Նոյն է և լտ. փոխառեալ aizoon։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

+ԱՅԼ, ո հլ. (սեռ. այլոյ, տր. այլում) «ուրիշ». զանազան դարձուածներով՝ ինչ. ընդ այլ, այլ այլոյ, այլ առ այլով «իրարու», այլ ընդ այլոյ, այլովքն հանդերձ «և այլն», այլ և այլ, այլ ևս, բոլորն էլ հին և ընտիր։ Այլ նշանակում է նաև «ևս, էլ, այլ ևս, մէկ էլ. 2. բայց, սակայն. 3. հապա, նոյն իսկ. 4. արդ, արդ ևս» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. են։ Որից այլազգ «ուրիշ կերպ» ՍԳր. Եզն. այլազգի ՍԳր. այլակերպ ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. այլաբարբառ Ոսկ. այլագոյն Ագաթ. Ոսկ. այլալեզու ՍԳր. Ոսկ. այլայլ Եւս. Սեբեր. Ոսկ. Եբր. այլայլութիւն Ագաթ. այլանդակ Ագաթ. այլուստ Եսթ. դ. 14. Եզն. այլուր Իմ. ժը. 18. Կոչ. Վեցօր. յայլակարծուց Բուզ. այլաբերաբար Լծ. պրպմ. (Նորագիւտ բառ. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր, բ. 83)։ Նոյն բառը ունինք նաև այլակ ձևով, որից կազմուած են այլակարանել Փիլ. ել. բ. 13. այլակդեն Եղիշ. այլակութիւն Փիլ. ել. բ. 33. Եղիշ. խր. այլայլակ Պորփ. Արծր. Նար. անայլայլակ Նար. են. Տե՛ս նաև աղաւաղ: Նոր բառեր են այլաբանօրէն, այլադաւան, այլասերում են։

=Բնիկ հայ բառ. հնդևրոպական նախաձևն էր *alyo-, որից ծագում է յն. ἄλλος «այլ, ուրիշ». սրա մօտ կար՝ իբր երկրորդ ձև՝ հնխ. allo-, որից ծագում են կիպր. αἶλος, լտ. alius, քուչ. alyek, գոթ. aljis, հիռլ. aile, ն. կիմր. ail. վերջապէս կար հնդևրոպական մի երրորդ նախաձև *anyo-, որի ժառանգներն են սանս. अन्य anya-, զնդ. anya-, հպրս. [illegible] aniyā (uvā), պհլ. han, փարս. ainā, օսս. inne, ալ. inu են։ Հիւբշ. 417 հայերէնը դնում է հնխ. առաջին ձևից՝ տեղափոխութեամբ. *alyo->*aylo-> այլ. իսկ Meillet MSL 8, 237 համարելով թէ *alyo- պիտի տար *աղջ, հայերէնը բաժանում է միւսներից և դնում է հնխ. *ailo- ձևից։ Վերջին անգամ Հիւբշ. IF 19, հյ. թրգմ. ՀԱ 1907, 251 բոլլ, նշոյլ են բառերի համեմատութեամբ պնդում է թէ հնխ. alyo- կարող էր տալ հյ. այլ: Հայերէն բառը հին ձեռագիրներում գրուած է հաւասարապէս այլ, այղ, այղ՛ ձևերով, որոնց մէջ հնագոյնն է այղ. այսպէս օր.՝ Կրկնագիր Ագաթանգեղոսի մէջ 30 անգամ գործածուած է այղ և ո՛չ մի անգամ այլ կամ այղ՛ (տե՛ս Աճառ. ՀԱ 1913, էջ 12)։ Կոկորդական (կատակային) ւ (ղ)՝ հետևելով յ ձայնին՝ վերածվել է յետոյ լեզուային ւ, որով ձևացել է այլ. (տե՛ս այս մասին Աճառ. Բազմ. 1897, 170)։—Մեր բառի երկրորդ «բայց, սակայն» նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. ἀλλά «բայց», գոթ. alja «բացի»։—Հիւբշ. 417։ Տե՛ս նաև Pokorny 1, 85—86, Walde 27, Boisacq 46, Ernout-Meillet 34։

Առաջին մեկնիչն է Schröder, որ Thesaur. 19 և 47 յն. ἄλλος, ἄλλα ձևերից փոխառութիւն է համարում. Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 315 ցեղակից է դնում յն. ἄλλος և լտ. alius բառերին։ ՆՀԲ նաև աւելացնում է թրք. իլ, էլ «օտար», արաբ. իլլա «հապա»։ Սրմագաշեան, Արմէնիա 1899, № 64—65 սում. alt համանիշի հետ, ինչպէս և այլուր=ֆրանս. ailleurs և ռում. aiurea։ Bugge, Lyk. Stud. 2, էջ 91 և 98 լիկ. ala «ուրիշը» կամ «օտար»։ Սանտալճեան, L'idiome 16 ուրարտ. alia։ Karst, Յուշարձ. 417 թրք. el «օտար»։ Այլամոյն բառի վրա Canini տե՛ս Մոյն։

ԳԻՐ.—Ագլ. Ակն. Ննխ. Ռ. Աչ. Ցղ. ալ, Կր. Պլ. ալ, ա (Ակն և Պլ. կայ նաև հին ձևով ար),

Շմ. ալ, ոլ, *Խրբ.* ալ, ըլ, *Մկ.* ալ, էլ, *Հճ.* ալ, էլ, ա, *Զթ.* ոլ, ո, *Գոր. Երև. Ղրբ. Հմշ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ.* էլ, *Ախց. Ասլ. Սեբ.* ա, *Ալշ. Մշ.* լէ, էլ, *Տիգ.* ոլ, լէ, *Անտ.* իլի, *սրանցից* ա, ո, ըլ, լէ *գործածւում են յետադաս և անշեշտ, իսկ միւսները թէ՛ նախադաս և թէ՛ յետադաս։ Նկատելի է որ մեր երկու գրական լեզուների մէջ էլ բառս գործածւում է* ալ *կամ* էլ *ձևով (ինչպէս են նաև* վար, վէր*) և հին ձևը* (այլ) *վերականգնուած չէ։ Նոր գաւառական ձևեր են* էլա *«զոնէ»,* էլի, էլեա *«նորէն»,* էլլըճա *«նորէն»,* էլմաճ *«դարձեալ»,* էլօր *«վաղանդ»,* էլօրուքիւն *«վաղանդի՝ միւս օրուայ համար»,* ալի, ալմա, ալուայ, ալուի, ալա, ալի, ևլէմ *«նորէն» (միջին հյ.* այլուի *բառից).* մէկէլ, մէկալ *«միւս» (հմմտ.* մի ալ *«միւս» Շապհ. 64, 77).* այլազգ *«մահմեդական, տաճիկ»,* այլազգենց *«տաճկական թաղ»,* այլակերպ, այլևայլէ (ալևալէ) *«այլանդակ». Անգօրայի թրքախօս հայերն էլ ունին* այլազգի *«մահմետական»,* այլանդարակ *«այլանդակ, տձև» (Բիւրակն 1898, էջ 789)։*

*ԱՅԼՂԱՆ *«արքայիկ, փոքր թագաւոր». Նորագիւտ բառ՝ որ գտնում ենք գործածուած յետին մատենագրութեան մէջ մի քանի տեղ ինչպէս՝ Վրդ. պատմ. 156, 158. գրուած նաև* էլղան *Վրդ. պատմ. 149,* ելղան *Վահր. ոտ. տպ. Կալկաթա 1832, էջ 158 (իսկ Հրատ. Շահն. 235* խան*)։*

= *Թաթար.* ايلخان eyl-xān. *ույղուր.* Ilqan *համանիշից, որ կազմուած է* ايل eyl *«երկիր, ցեղ»* + خان xān *«իշխան»* = *մանչուր.* xan' *«թագաւոր, գերիշխան, տէր», մոնղոլ.* xan *«ցեղապետ», ասւում է նաև* elxan. *հմմտ. արևել. թրք. և քրդ.* el-bāgiə *«ցեղապետ», տճկ.* el-bašə *«խաղի մէջ ընտրուած խմբապետ»։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Ալիշան, Հրատկ. Վրդ. պատմ.։ Վերջին անգամ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. հտ. Ա, էջ 105։

+ԱՅԾ, ի *հլ. «այծ անասունը» (սովորաբար էգի համար է գործածւում) ՍԳր. որ և* այծի, *յոգնակին* այծիք, *սեռ.* այծեաց *«այծի» ՍԳր. Կոչ. որից* այծեամն *ՍԳր.* այծեմնիկ *(իբր կնոջ յատուկ անուն գործածուած) Գծ. թ. 36, 39.* այծենի *«այծի մորթ» Վրք. հց.* այծեայ *«այծի մազէ» Յայտ. գ. 12.* այծաքաղ *Վեցօր. կամ* այծքաղ *Օր. ժդ. 5.* էշայծեամն *Խոր. բ. 81.* այծենական *«այծի մազից շինուած թաղիք» Անյ. պորփ.* այծարած *Մամիկ. Մագ.* այծամարդ *«Սատիրոս» Խոր. աշխ.* այծեղջիւր *Շիր. Փիլ.* քարայծ *(Նոր բառ). այստեղ է պատկանում նաև* այծառ *կամ* այծառ, ածառ *«սև կաղամախ,* populus nigra *(տեղը չէ նշանակած ՆՀԲ. նոյնպէս նաև ՀԲուռ. § 36). իբր թրգմ. յն.* αἴγειρος *համանիշից, կազմուած* αἴξ *«այծ» բառից (սխալմամբ այսպէս է ստուգաբանուել յն. բառը, թէև բուսաբանին ուրիշ ծագում ունի. տե՛ս* Boisacq, *էջ 20)։*

=*Բնիկ հայ բառ. հնխ.* aig'-(Pokorny *1, 8 և 38,* Boisacq *26)։ Հմմտ. յն.* αἴξ, *սեռ.* αἰγός *«այծ»,* αἴγειος *«այծեայ, այծենի», սանս.* अजा ajā *«այծ»,* ajá- *«բուծ»,* ajagara *«այծակեր»,* ajina- *«մորթ», զնդ.* izaēna *կամ* īzaena- *«մաշկեայ, կաշեղէն» (որից* Justi *հետևցնում է հին զնդ.* *iza *«այծ» բառը), պհլ.* azak *«այծ», լիթ.* ožȳs *«բուծ»,* ožkà *«այծ», հիռլ.* ag allaid *«եղջերու»։ Հայերէն ձևը ճշտիւ համապատասխանում է յունարէնին. միւսները զուրկ են* յ *ձայնից։ —Հիւբշ. 417։*

Հներից Փիլ. լին. գ. 3 «այծ, առ ի յածել և յարձակել կենդանի սասցեալ, որ է դիմել»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Windisch. *13 են։* Lagarde, Urgesch. Arm. *735 և* Arm. Stud. *§ 93 ուղիղ մեկնութեան հետ յիշում է նաև եբր.* עז ʿēz=*արաբ.* عنز ʿanz, *փիւնիկ.* ʿaz, *ասոր.* ܥܢܙܐ ʿnez *«այծ»։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 336 սումեր.* ruz *«այծ»։* Karst, *Յուշարձ. 408 սումեր.* uz *«այծ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 28 զնդ.* azi *«երինջ կամ այծ» անստոյգ բառի հետ։* Autran, Sumér. et indo-eur. *44 սումեր.* sigga *բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի ավար.* ծէ *«այծ»։—*Այծառ *բառի կազմութիւնը և նշանակութիւնը որոշում են Ուղուրլեան և Նորայր,*

Մասիս 1880 յունիս 24, յուլ. 4 և օգոստ" 1։

ԳԻՌ.—Ագլ. այծ, *Ախց. Ցղ.* ած, *Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ.* էծ, *Կր. Սեբ. Սչ. Ննխ.* աձ, *Հճ.* աձ, էձ, *Ասլ.* աձ, ազ, *Ալշ. Հմշ.* էձ, *Ոզմ.* յէծ, *Զթ. Խրբ.* ոձ.—*Մշ. և Զթ. բառս նշանակում է «այծի էգը՝ սկսած երեք տարեկանից». այսպէս է նաև գրաբարի մէջ. մինչդեռ միւս գաւառականների և գրական լեզուի մէջ ընդհանուր նշանակութիւն ունի։—Գաւառականներում* այծ *փոխաբերաբար գործածւում է նաև երկիւղի, բարկութեան և քնի համար. ինչ.* այծ այծ լինել *Ղրբ. «վախենալ»,* այծերը գալ *Երև. Ղրբ. Տփ. «բարկանալ», Ննխ. «քունը տանիլ»,* այծերը նաւաfել *կամ* մօտ անել *Երև. Տփ. «բարկանալ» ևն։—Նոր բառեր են* այծանազ, այծամորի, այծուպտուկ, այծերէն *կամ* այծեվար, այծոտիլ, այծուկ, այծտերև:

*ԱՅՆ *«չրի ակունք». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. 59. Այն յորդահոս։*

=Եբր. עין 'ain *«ակն, աղբիւր». բուն նշանակում է «աչք»։—Աճ.*

+ԱՅՆ *«էն, նա». գործածւում է զանազան ձևերով ու դարձուածներով. ինչ.* այն զի, այն իսկ է, այն ինչ, այնու զի, այնուհետև, այնչափ, այնպէս, այնպիսի, յայնժամ, յայնկոյս, յայնմհետէ, յայն սակս, ցայն վայր, *բոլորն էլ հին և ընտիր. յետին են* այնfան, այնգոյն, այնգունակ, այնուգունակ:

=Մեկնութիւնը տե՛ս ն, նա:—*Հիւբշ. 487։ Նախ ԳԴ համեմատեց պրս.* ān *ձևի հետ։ Մորթման* ZDMG *26. 472 պրս.* اين īn *«այն», խալդ.* inida *«յայնմ»։ Ծագման պարզաբանութիւնը տե՛ս* Meillet MSL *10, 254 և 19, 52։* Karst, *Յուշ. 402 սումեր.* an, na *ցուցականի հետ։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ակն. Պլ. Ռ. Սչ. Ցղ. ան, *Հճ.* ան, էն, իևօ, *Ննխ.* ան, ինա, *Կր.* ան, ինի, *Զթ. Ճմ.* ըն, *Խրբ.* ըն, ընի, *Մկ.* ըն, ընիկ, *Հմշ.* էն, ինա, *Ալշ. Երև. Ղրբ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ.* էն, *Մշ.* էն, ըն, ընի, ինա, *Տիգ.* էն, ըն, ընի, ընիգի, *Ոզմ.* նանան, *Ասլ.* ա՛:—*Նոր ձևեր են* անի, անիկ, անիկա, անիկակ, ինիկ, անանկ, անանկուկ, անանկով, էնէնց, էման, էմալ, անդին ևն, *որոնցից ոմանք մտած են նաև գրական լեզուի մէջ։*

⊙ԱՅՈ *«հա՛, այդպէս է» ՍԳր. Ագաթ. կայ նաև հոլովուած ի հոլովումով. հմմտ. Եփր. տիտ. 262* այոյնիւն *(ձեռ.* այոյոյնիւն*) և ուղղ. գրուած նաև* այոյ, հայո՛, հայոյ *Թր. քեր. 33, Համամ. քեր. 275։ Այս բառը ժԲ դարում արդէն գործածական չէր մեր ժողովրդի մէջ և դրա համար է, որ Մխիթար Գոշ իր Դատաստանագրքում (հրտր. Բաստամեան, էջ 9) հարկ է համարում բացատրել բառը այսպէս. «Այոն այո լիցի և ոչն ոչ. որ է հան՝ հա և ոչն՝ ոչ»։ Աւելի յետոյ նոյնը ունի Երզն. մտթ. էջ 123. «Այլ եղիցի ձեր բան, այո՛ն այո և ոչն ոչ... այսինքն զհայն հա և զչէն չէ»։*

=Բնաձայն բառ է. ըստ այսմ մեզ հետ կապ չունին լատ. ajo, *անգլ.* ay, yes, *ֆրանս.* oui, *գերմ.* ja, *ալբան.* ai, *գնչ.* ani, *չաղաթ.* اوى aui, *խիվայի բարբառով* اووا uvva, *թաթար.* ايى iye, *թրք.* هاى هاى hay hay *«անտարակոյս», ափխազ.* ay, ayay, *տաբաս.* av, ay, *ևն։ Զարմանալի է որ այսպիսի մի բառ, որ մեր արդի լեզուի ամենասովորական մի ձևն է, գոյութիւն չունէր ո՛չ միայն ընդհանուր հնդևրոպական նախալեզուի մէջ, այլ և յունարէնում և լատիներէնում։ Պլատոնի խօսակցութեանց մէջ երբ հարց է տրւում «Ասացի՞ր», պատասխանը լինում է «ասացի» կամ «ես եմ» (ասողը) կամ «անշուշտ»։ Այսօր էլ երբ ռուսին հարցնում ենք «տեսա՞ր», պատասխանը լինում է «տեսայ». նշանակում է թէ «այո՛» բառը դեռ այնպէս սովորական իմաստ չունի, ինչպէս մեր մէջ կամ եւրոպական լեզուներում։ Հնդևրոպական նախալեզուի մէջ «այո՛» բառը չլինելու պատճառով է՝ որ այժմ էլ մի ընդհանուր բառ չկայ լեզուների մէջ. նոյն իսկ ռոմանական լեզուները իրենց մէջ կամ սլաւական լեզուները իրենց մէջ չունին ընդհանուր մի բառ՝ այս իմաստով։ Այս բոլորը ցոյց է տալիս որ այս գաղափարը ուշ է կազմուած՝ զանազան լեզուների մէջ զանազան միջոցներով* (Meillet, Les interférences entre vocabulaires, Paris *1925)։ Այսպիսի միջոցների մէջ հետաքրքրական են օր. Սուչավայի բարբառով* կի *և* պի *բառերը՝ որոնք գործածւում են «այո՛» նշանակութեամբ՝ առաջի-*

նը սահմանական ներկայ և անկատար հարցականի դէմ. երկրորդը ապառնիի. ինչ. կի բերե՞ս.—Կի. Պիտի բերե՞ս.—Պի (տե՛ս իմ Գաւառական բառարան, էջ 569)։

Bugge BVS 1, 153 այբան. ai, գնչ. ani ձևերի հետ։ Հիւնք. լտ. ajo «ասեմ»։ Յ. Գ. Մ. Պատմ. գրակ. 16 ճապոն. hայի: Karst, Յուշարձ. 417 թրք. ya «ի հարկէ» և 421 թրք. evvet «այո՛»=հյ. hաւատ: Պատահական նմանութիւն ունի խպտ. haio «այո»։

*ԱՅՊ «պակասութիւն» (նորագիւտ բառ). երկու անգամ ունի Վստկ. 97, 103 «Այնու ըգինւոյն այպն իմանան. եւ այս ճշմարտապէս ըամենայն՝ այպ ի գինւոյն հանէ»։

=Արաբ. عيب ʿayb. «ամօթ. 2. թերութիւն. պակասութիւն»։—Աճ.

ԱՅՊՆ «ամօթ, ծաղր» ՍԳր. անհոլով է. սովորաբար գործածւում է ռճերով. ինչ, այպն կատականաց ՍԳր. այպն առնել «ծաղրել» ՍԳր. այպն և կատակ առնել Ոսկ. յհ. ա. 36. բառի բունն է այպան-, որ յետնաբար նաև իբր առանձին բառ գործածուած է մէկ անգամ Յս. որդի. որից այպանել «ծաղրել» ՍԳր. այպանալից Ոսկ. մ. ա. 9. այպանութիւն Եբեմ. խթ. 16. Ագաթ. այպանումն Խոր. Նար. բուն այպն ձևից ունինք այպնակատակ «միմոս» Ոսկ. յհ. ա. 1. այպնել «ծաղրել» Եփր. աւետ. այպնկատակ լինել «ծաղրել» Բ. մկ. ժ. 34. այպնարարութիւն Լմբ. ամուլս.—ԱԲ ունի նաև այպնիլ «զարմանալ»։

ՆՀԲ արաբ. عيب ʿayb «ամօթ»։

ԳԻՌ.—Կարևոր ձև է Արտանուշի էպնել «այպանել, եպերել» (Մշակ 1884, № 25)։

[ԱՅՌԻՔ ՊԱՅԹԻՔ. մէկ անգամ գործածուած է Ոսկ. պօղ. ա. 733 «Հանապազ այռիք պայթիք, երգք, արբեցութիւնք»։—ՆՀԲ դնում է իբր յն. τραγῳδία «եղերերգութիւն». ՋԲ, որից և ԱԲ, մեկնում են «ճաթելով պոռալը կամ ոստելը»։ Վարդանեան ՀԱ 1921, 112 ցոյց է տալիս որ հասարակ սխալագրութիւն է՝ փոխանակ զայռիf պայթիf (զայռ բառից), ինչպէս՝ ունին Ոսկերերանի յիշեալ մեկնութեան երկու լաւագոյն ձեռագրերը։

Ն. Դեանջեցեան ZAPh 1, 48 սանս. īrayati «շարժել», յն. ἰάλλω «ուղարկել, նետել», հրգ. īlen, īllen «շտապել»։]

+ԱՅՍ «էս, սա» ՍԳր. են. որից այս անուն, այս եիշ, այս ինչ, այսինքն է, ըստ այսըմ, այսուհետև, յայսմհետէ, այսպէս, յայսկոյս, այսչափ, այսպիսի, այսօր, այսր, այսրէն, ցայսօր, բոլորն էլ հին և ընտիր. յետնաբար այսանակ Յհ. իմ. այսքար Մագ. այսգոյն Յհ. իմ. այսգունակ. Պիտ. այսկերպ. Լաստ. Յայսմ.։

=Մեկնութիւնը տե՛ս Ս, սա։—Հիւբշ. 487։

ԳԻՌ.—Ակն. Ասլ. Պլ. Ռ. Սչ. աս, Ննխ. աա, սա, Կր. աս, իսի, Ախց. աս, իսիկ, Հճ. աս, էս, իսօ, Մշ. էս, Զթ. Շմ. ըս, Հմշ. իսա (չկայ էս), Տիգ. էս, ըսի, Խրբ. ըս, ըսի, Ալշ. Գոր. Երև. Ղրբ. Մրղ. Ջղ. Սլմ. Տփ. էս, Վն. էսա: Մոկաց բարբառում ջնջուած է այս բառը։ Հետաքրքրական են Մրղ. էշ fիշիր «այս գիշեր», էշ շըպաթը «այս շաբթու», օսօր «այսօր»։—Նոր ձևեր են ասի, ասիկ, ասիկակ, ասիկա, ասանկ, ասանկուկ, ասանկով, ասդին, իսիկ, էսէնց, ըսէնց, էսմալ, էսմլա, էսման, ըստի «այսպէս», էստի «այստեղ», աստի կամ ըսկնայ. «այսպէս», ասպէսնակ են, որոնցից ոմանք անցել են նաև գրականին։ Կրճատ ձևեր են Ջղ. ըօր, սօր, Ղրբ. սօր, սօրի «այսօր»։

ԱՅՍ, ռ հլ. (Իրեն. էջ 9 ու հլ.) «բաժին, փըշուր» Սղ. ժ. 7. Եղն. փոխաբերաբար «այս չար, դև, սատանայ» ՍԳր. Եղն. որից այսահար ՍԳր. այսահարիլ ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պատմ. այսակիր ՍԳր. այսամոլտ Բուզ. այսոտ Խոսր. պտրգ. Կնիք հաւ. 174. այսահալածել «սատանան քշել» Ուխտ. բ. 19—20 (նորագիւտ բառ), այսայարան «թատրոն» (իբր դիւաց հանդիսարան) Կիւրղ. ի կոյսն։ Այս բոլորի մէջ այս բառը «դև» իմաստն ունի։ Շատ հազուագիւտ է այս «բաժին», որ մէկ անգամ գործածուած է Սղ. ժ. 7 (Այս մրրիկ բաժին բաժակի նոցա = յն. πνεῦμα καταιγίδος ἡ μερίς τοῦ ποτηρίου αὐτῶν). և ինչպէս Եղնիկն է ցոյց տալիս, Ե դարում Հիւսիսային Հայաստանի մէջ մարած մի ձև էր և գործածւում էր միայն Հայաստանի հարաւային գաւառներում՝ «Յորժամ մեf (կողբացիք և այլ հիւսիսային Հայք) ասեմք թէ սիք շնչէ, սառնեայf (այն է՝ հարաւային Հայք) ասեն՝ այս շնչէ» (տե՛ս մեր Քննութ. Եղնկայ նորա-

գիտ ձեռագրին, էջ 74—75)։ Երկու նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. յն. πνεῦμα «շունչ և ոգի», լտ. spiritus «շունչ» =ֆրանս. esprit «ոգի, ոգի», հյ. ոգի են՝ կրկին առումներով։

ՆՀԲ, որից և Հիւնք. լծ. թրք. اسمك esmek փչել, շնչել քամու» և պրս. sāya «ոգի, ոգի» (բուն «ստուեր»)։ Եզնիկի մէջ ստր–ճեայք բառը նախապէս սխալմամբ աստրճեայք կարդացուած լինելով՝ կարծւում էր թէ այս «ոգի» ստորերէնից փոխառեալ բառ է։ Այս կարծիքի համեմատ Տէրվիշեան, Մասիս 1882 դե՞կտ. 16 համարում է սեմական փոխառութիւն։ Ալիշան, Հին հաւ. 213, 216 հնդ. asura, զնդ. ahura: Canini, Et. étym. 94 զնդ. ahura, ասոր. Asur բառերի հետ։ Schrijnen BSL 95, 63 համարում է փոխառեալ նախահնդկրոպական համաեւրոպական ais «Աստուած, նուիրական բան, զոհ» բառից, որ Իտալիայում յատկապէս շատ ներկայացուցիչներ ունի։ Նոյնը կրկնում է Meillet BSL 33, № 100, էջ 173, որ հյ. այս կցում է էտրուսկ. ais «Աստուած» բառի, որի նշանակութիւնը շատ հաստատ է և որ չի գտնվում իտալական լեզուների մէջ։ Հյ. այս բառի մէջ ս չի կարող յառաջացած լինել հնխ. s-ից. բառը անշուշտ միջերկրեան փոխառութիւն է։ (Պէտք է նկատել սակայն, որ այս բառի նախնական նշանակութիւնն է «փչիւն», և «ոգի» իմաստը յետոյ է առաջացած)։

ԳԻՒ.—Ունինք սեղանայս Վն. (որ և սեղանակ) «պտտուտկող ուժեղ քամի, որից աւելի ուժեղը փոթորիկ է կոչւում»։

+ԱՅՏ «թուշ» (գործածուած մանաւանդ յոգնակի) Երգ. դ. 3, զ. 6, Ոսկ. մ. բ. 5, որից կարմրայտ Եւս. քր. բուն և նախնական նշանակութիւնն է «ուռեցք», բայց այս իմաստով առանձին գործածական չէ, այլ կայ միայն բայական ձևերով. ինչ. այտնուլ (այտեալ) «ուռիլ» Գծ. իը. 6. այտումն Ես. ա. 6. Ոսկ. Ագաթ. այտոյց «ուռեցք» Ոսկ. Փիլ. ժբ. այտչիլ Մխ. բժշ. այտուցանել «ուռեցնել» Ջքր. ծործ. այտուցումն Նար. այտուցախտ (նոր բառ).—իսկ Պարակ. շար. 49 սրօքն այտեալ և կոշկոճեալ, կարդա՛ ըստ իս ցտեալ:

=Հնխ. oid «ուռչիլ» արմատից. հմմտ. յն. οἰδέω «այտնում», οἴδημα «այտոյց», οἶδος «ուռեցք», հսլ. jadra «ծոց, ստինք», հբգ. eiz «պալար», նորվ. eitel «գեղձ», հիւլ. óil «այտ, թուշ». Meillet MSL 8, 153 սրանց է կցում նաև լտ. aemidus «ուռած», որի համեմատութեամբ հետևցնում է թէ հայերէնի մէջ այ- ներկայացնում է ai.—այս մասին տե՛ս BB 5, 273։—Հիւբշ. 418։

Այտ «թուշ»=այտնուլ բառից դրաւ նախ ՀՀԲ,—ՆՀԲ այտնուլ և յայտ բառերից։ Ուղիղ են նաև Lagarde, Arm. Stud. § 97, Տէրվ. Նախալ. 66, Հիւբշ. Arm. Stud. 19. իսկ հիւնք. յետոյ և ետնա (հրաբուխը) բառերից։—Այտնում բառը ուղիղ մեկնեց նախ Lagarde, Arm. Stud. § 97. Հիւնք. այտ-ից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. حيط ḫaiṭ «մարմինը հարուածից ուռչիլ» (Կամուս, թրք. թրգմ. բ. 466)։ Այտ «թուշ» և այտնուլ «ուռչիլ» բառերի կապը հաստատելու համար Scheftelowitz KZ 53 (1925), 251 յիշում է հոլլ. koon «այտ» =հիւլ. kaun «ուռուցք»։ Համեմատութիւնները տե՛ս Pokorny 1, 166, Boisacq 68, Berneker 271, Walde 15, Ernout-Meillet 16, Kluge 115 (գերմ. Eiter, հբգ. eitar, գերմ. *aitra, հոլլ. etter, անգսք. attor, անգլ. atter, սկնդ. eitr բառերի հետ, որոնք բոլոր նշանակում են «ուռեցքի կամ պալարի մէջի թարախը»)։

+ԱՅՐ (հոլովւում է առն, յառնէ, արամբ, արք, արանց, արամբք) «արու մարդ» ՍԳր. «2. ամուսին, էրիկը» ՍԳր. «3. արի, քաջ, կտրիճ» Ա թագ. դ. 9. Բ. մկ. է. 34. զանազան դարձուածներով ունինք՝ արանց քաջ կամ քաջ արանց «թագաւոր» ՍԳր. Ագաթ. վատ արանց «կնամարդի, թոյլ» ՍԳր. առն տալ, արանց լինել «ամուսնանալ» ՍԳր. այր այր, այր առ այր, այր զընկեր, այր ըստ առնէ, այր զարամբ «իրարու» ՍԳր. ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով. 1. առն– որ հների ամենասովորական ձևն է. գտնւում է միայն

բարդերի և ածանցների սկիզբը. ինչ. առնակին «ամուսնացած կին» ՍԳր. Ոսկ. առնակնութիւն Սեբեր. առնաբար «արիաբար» Ագաթ. առնազէն «կատաղ մարդու զէնք» Ագաթ. առնութիւն «արիութիւն» Ոսկ. Եբր. Ագաթ. առնի «արական, էրիկ, մարդու» Եւս. քր. «արական անդամ» Բուզ. առնացի Օր. իբ. 5 են. տարօրինակ կերպով յետադաս է սիրառն «հոմանի» (նորագիւտ և յետին բառ) Փոնց. 34, 36, 127, 168, 194.—2. այր. ընտիր մատենագրութեան մէջ քիչ անգամ գործածուած է. եղած բացառիկ օրինակներն են այրասէր «ամուսնուն սիրող» Տիտ. բ. 4. այրասիրութիւն Ոսկ. տիտ. այրեձի Ա. մկ. դ. 28. Ագաթ. կամ այրուձի ՍԳր. այրընտիր Կոչ. այս ձևով պիտի լինէր սակայն բարդութեանց երկրորդ մասը, ինչպէս ցոյց են տալիս՝ սկեսրայր ՍԳր. (նոյն իսկ հոլովուած սկեսրայրի ! Ա. թագ. դ. 21), անայր Ա. կոր. է. 11. պատահաբար միայն աւանդուած չէ ճեռայր խոր. յետինների մօտ բառի թէ՛ սկիզբը և թէ՛ վերջը սովորական է դարձած. ինչ. այրանման Փարպ. այրասիրտ խոր. այրասպան Պիտ. Փիլ. այրաքող Կանոն. այրիկ Թր. քեր. կամ այրուկ Ճառընտ. բազմայր Արշ. Փիլ. բազմայրութիւն Լմբ. առակ. իշայր «արու վայրի էշ» Վանակ. յոբ. կիսայր Նիւս. բն Սանահն. խօսնայր Մխ. դտ. Վանակ.—3. ար—, որ երևում է բառերի սկիզբը միայն. այսպէս՝ ու մասնիկով՝ արու «որձ» ՍԳր. որից արուաբար Կիւրղ. թգ. արուագէտ ՍԳր. արուական «արական» Սգր. Եղն. արուանալ «արիանալ» Փիլ. լաստ. արութիւն (կամ արւութիւն) «արական բնութիւն» Եղն. «քաջութիւն» ՍԳր. Ագաթ. Կոր. «արբունք» Ոսկ. ես. «առնանդամք» Եւս. պատմ. 158 (հմմտ. ՀԱ 1914, 123). «սերմն առն» ՍԳր. Եզն. -որ մասնիկով (հմմտ. աղու-որ) արուորագոյն «աւելի քաջ» Պիտ. Նար. առաք. 432, Թր. քեր. 15 (իբր յն. ἀνδρειότερος)։ ՅՀ. կթ. -ի մասնիկով արի «քաջ», որ գործածւում է յետնաբար. հներից ունինք միայն Արին Արամազդ Ագաթ. (քանիցս), որից արիաբար խոր. Պիտ. արիական Ոսկ. յհ. բ. 8. արիանալ Պիտ. Նար. արեացի «կորիճ» Փարպ. անարի «թուլասիրտ» Եղիշ. Պիտ. վատարի Պամ. մր. անարանց «կոյս մնացած» (որ չէ եղած արանց) Ագաթ. արական Փիլ. արամբի Եւ. ծն. 1. Կոչ. արանցի «առնական» Մանդ. արանք (արականք» Ոսհ.։

= Բնիկ հայ բառ է, բայց բացատրութիւնը շփոթ է. մի կողմից կայ զնդ. arša «այր, արական (հյց. aršānəm, սեռ. aršnō, յգ. սեռ. aršnąm), յն. ἄρσην, ἄρρην (սեռ. ἄρρενος), լակ. εἰρήν, յոն. ἔρσην (ἐρσήν) «այրական, արական», սանս. ṛšabhá- «ցուլ».— իսկ միւս կողմից կայ յն. ἀνήρ, ἀν(δ)ρός «այր»։ Հիւբշ. 418 առաջինների կողմն է և դնում է հյ. առն=զնդ. aršnō<հնխ. ṛsnós, ուղղականը սեռականի նման *առն<հնխ. ṛsen (հմմտ. գառն=յն. ἀρήν), յգ. ուղ. *արինք. իսկ այր, արք՝ ուրիշ բունից ձևացած։ Bugge, Etrusk. u. Armen. էջ 53 առաջարկում է այր=ἀνήρ. Meillet MSL 9, 151 և 11, 18 ծան. ընդունելով որ հնխ. s՝ հայերէնում r ձայնից յետոյ տալիս է շ (օր՝ գարշիլ, քարշել). մերժում է Հիւբշմանի համեմատութիւնները և ըստ Bugge՝ դնում է այր=ἀνήρ, սեռ. առն<հնխ. anr$^{e}/_{o}$s (յն. ἀνδρός), ուր. առն<հնխ. anrai, anri, գրծ. արամբ, սեռ. ուր. արանց կազմուած նմանութեամբ գառն բառի. յգ. հյց. արս<*anrn̥s, յգ. ուղ. արք շինուած արանից։

ԱՅՐ «մարդ» գաղափարի համար կար երկու բառ, հնխ. wiro- և ner-. առաջինը սովորական անունն էր, երկրորդը՝ իր առնական յատկութիւնները որակելու համար։ Առաջինից ունենք լտ. vir, իռլ. fer, գալլ. gwr, գոթ. wair, լիթ. vy'ros, սանս. vīrá-, (կորած է հայերէնում, ուր պիտի տար *գիր), երկրորդից՝ սանս. nár-, զնդ. nar-, յն. ἀνήρ, ἀνδρος, ալբան. n'er, լտ. Nero իբր յատուկ անուն, օսկ. niir, լտ. neriosus «ուժեղ», իռլ. nert, գալլ. nerth «ուժ, առնականութիւն» (Ernout-Meillet 635, Pokorny 2, 332, Boisacq 62, Walde 517)։

Հներից Տաթև. ամ. 54 այրն պատկեր թարգմանի (բայց յայտնի չէ թէ ի՛նչ լեզուով է այս ստուգաբանութիւնը)։ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 315 ցեղակից տնկ. եր և յն. ἀνήρ։ ՆՀԲ այր լծ. յն. ἀνήρ, լտ. vir, արի=լծ. այր, արու, առաքինի, յանդել, արի՛, թրք.

er, erkeg, յն. Արէս չաստուածը և ա՛րի, ա՛րիսղօս «լաւ, քաջ»։ Rask, Nonnulla 25 կցում է թրք. ار er բառին։ Klaproth, Asia pol. 103 թրք. er և գիրմ. er «նա»։ Peterm. 33 այր=թրք. er, գոթ. vair, լտ. vir, սանս. vīra, էջ 146 սանս. nr։ Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 447 յն. ἄρρην = առն։ Gosche 46 սանս. vīra=այր. իսկ էջ 73, ծան. 221 մերժում է յն. ἄῤῥην և սկիւթ. aior։ Lag. Urgesch. Arm. 196, 197 այր և արի համարակից ar արմատից? Müller SWAW 41, 9 այր =զնդ. airya։ Dulaurier JAs. 16 (1870), էջ 189 այր=սանս. arya։ Մորթման ZDMG 24, 80 այր=թրք. er. նոյն՝ ZDMG 26, 526 խալդեան arna «այր մարդ»։ Նոյնը տե՛ս նաև Մասիս 1872 փետր. 1 և Արօն 1872, էջ 40։ Bopp, Gram. comp. II 37 այր=յն. ἀνήρ, սանս. nar, nr։ Տէրվ. Altarm. 85 և Նախալ. 65 արու=յն. ἄ'ῤῥην, ἄρσην, զնդ. aršan, իսկ Նախլ. էջ 165 և Մասիս 1881 մայ" 11 այր=լտ. vir, հնխ. vira։ Bugge, Etrusk. u. Arm. 49 ետրուսկ. arnϑ «մարդ», էջ 51 ետրուսկ. larϑ = լալ առն, էջ 52 ետրուսկ. lar=լաւ այր։—Հիւնք. այր=պրս! er, արու<արեից, իսկ արի<արե կամ այր բառից։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 64 լիւկ. arus, arñna բառերի հետ, իսկ 2, 113 լիւկ. er «այր»։ Jensen, Hitt. u. Arm. էջ 95 այր=հաթ. r, aro «այր», 98 արի=հաթ. ario «քաջ, արի»։ Գևանչեցեան ZAPh 1, 46 ըստ ՆՀԲ, արի՝ որ է առնեմ, յառնեմ բայից: Մէնէվիշեան, Արդի լեզ. 59 այր=մոնղոլ. eri և հունգ. férj, emb-er «այր»։ Շէֆթէլօվից BB 29, 25 հնխ. satēr ձևից, որ է լտ. sator «սերմանող», որա իգականն է սանս. strī «կին». իմաստի զարգացման համար հմմտ. սանս. vṛṣa «սերմանող, այր»։ Սագըրեան ՀԱ 1909, 333 սումեր. eri «մարդ», uru «արու»։ Karst Յուշարձ. 403 սումեր. eri «մարդ» և 423 թրք. er, չուվաշ. ar «մարդ» են։ Մառ. Яфетическ. Кавказ, էջ 53 և Текст. и Раз. VI, Физіолог 1904 XXXV վրաց. երի «ազգ», աւիսազ. ar «զօրք» են։—Արի, Արիք «Արիացիք, իրանեաններ» և արի «քաջ» բառերը միմեանց կարծելով՝ արիական ցեղանուան հետ կապել և սանս. ari, ārya «ազնիւ, ընտիր», լա*, զնդ. airya «Արիք» են բառերի հետ միացրել են E. Boré JAs. 1841, 658, Pictet BVS 1, 91, Justi, Zendsp. 2, S. de sacy, Mémoires sur diverses antiquités de la Perse, էջ 60, 69, 111, 181, 247։ Տէրվ. Altarm. 85, Kretschmer, Einleitung 129 են։ Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ, որ ընդունում են նաև Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 11, Arm. Gram. 26 և Meillet, Dial. ind-eur. էջ 24։—Փաղանճեան, Յուշ. 325 հայերէնից փոխառեալ է համարում թրք. er «այր, այր մարդ», ارکك erkeg «արու». նմանապէս Patrubány, Spr. Abhnd. 1, 4 հայերէնից փոխառեալ է դնում magyar «մաճառ, հունգարացի» բառի վերջին մասը իբր magyar < *mogyeri =mogy, վոգ. manši (Egyetemes Philologiai Közlöny 1883, VIII 953)+ eri, որ է հյ. այր։ Տարակոյս չկայ, որ այս բառերը, ինչպէս նաև թրք. ارکج erkeǰ «արու այծ», չաղաթայ. ایر ir «մարդ, ամուսին, ազատ մարդ», ایران īrān «մարդ, այր», ایرکاك īrkāk «արու» և նմաններ բոլորովին պատահական նմանութիւն ունին մեր բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Արմատական ձևով չկայ. ունինք միայն խրբ. մրիգ՛, Կր. Ախց. Ոզմ. էրիկ, Ակն. Ջթ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. էրիգ, Մկ. Վն. իրիկ, Մրղ. Սլմ. իրիկ՛, Ալշ. Մշ. իրիգ, Ասլ. էրիյ, բոլորն էլ «ամուսին» նշանակութեամբ. ներկայացնում են մհյ. այրիկ «ամուսին» Անսիզք 19, 21, Մխ. դատ. 97 ծան։ Կրճատ ձևով են Ննխ. էրիմարթ, Ակն. էրըմարթ։—Նոր բառեր են առնանք, առնենք, առնաք, առնաաք «ամուսնու կողմի ազգականները կնոջ համար», էրկնաւկ «արամբի», տալար «տալոջ այրը» (հմմ՛ տալայր)։

ԱՅՐ, ի հլ. «քարայր, մաղարա. 2. աւերակ տեղեր» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. բից քարայր Ոսկ.

մ. ա. 5. Ուրբաթայրք (անձնական յատուկ անուն) Խոր. պատմ. Հոփմ.։

Klaproth, Asia pol. 101 արաբ. غار γār «քարայր»։ Peterm. 146 և Müller WZKM 10, 351 և SWAW 88 (1877) էջ 16 լտ. antrum «քարայր», Հիւնք. այր «մարդ» բառից՝ Patrubány ՀԱ 1903, 380 հնխ. ei «երթալ» արմատից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մշ. էր, Մկ. Ոզմ. Սլմ. Վն. հէր, Հճ. հայօյ «քարայր»։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. յն. κερέ «քարայր» (տե՛ս Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. ἑλληνοκαπ. λ. 88)։

*ԱՅՐԱՍ կամ ԱՅՐԱՍՍ «կապոյտ շուշան» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3277 և § 2358։

=Արաբ. ايرس ayras համանիշից. այս բառը գոյութիւն չունի Կամուսում, բայց անշուշտ կար արաբների բժշկական լեզուի մէջ, իբրև տառադարձութիւն յն. ἶρις, լտ. iris «մի տեսակ շուշան» բառի։ Արաբերէնում բառասկզբի i պիտի գրուէր اِ որ սակայն կարելի է կարդալ նաև ay. այսպէս է յառաջացել մեր այրաս ձևը՝ փխ. յն. ἶρις, որ և միմիայն արաբերէնի միջնորդութեամբ կարող է մեկնութիւն ստանալ։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.։

+ԱՅՐԵԼ «վառել», որից այրոցել (չունի ՆՀԲ) «այրել». «Իբրև ղշահ ի մէջ փայտից դիզալից և այրոցեն յաջ և ձախ բերանց» (Լծ. կոչ. 108)։ ՍԳր. նաև փոխաբերաբար, ինչ. սիրտը այրել, մորմոքեցնել, գլուխը տաքացնել. «Գինին խսկ անդէն զնոսին այրէ» Ես. ե. 11։ Ածանցման մէջ մտնում է չորս ձևով. 1. այր. ինչ. այրելի Ագաթ. Ոսկ. Եփես. ՍԳր. այրիչ Վեցօր. Եղն. այրումն ՍԳր. Ագաթ. այրուք Վստկ. հրայրք Ոսկ. Եփես. դիւրայրելի Բրս. մխ. Սարգ. 2. այրեաց, որ իբր առանձին բառ էլ է գործածւում՝ «վառումն» նշանակութեամբ. յայրեաց տալ Կոչ. յայրեաց և յաւեր դարձուցանել Բուզ. բարդութեանց վերջում սովորական ձև է. ինչ. կիսայրեաց Ոսկ. ես. հրայրեաց ՍԳր. 3. այրեց-, որ յառաջանում է նախորդից՝ բառասկզբում և բառամիջում (անշեշտ լինելու դէպքում). ինչ. այրեցած ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. այրեցեալ ՍԳր. այրեցուած Վեցօր. անայրեցող Եւագր. հրայրեցութիւն Մանդ. Սահմ. 4. այրաց-, որից ունինք միայն այրացաւր առնել Բուզ. որ ուրիշներ այրեացաւր են գրում։—Նոյն արմատից զ սաստկականով կազմուած է զայրանալ՝ որ նախապէս նշանակում էր «տաքանալ, բորբոքիլ». այս կորած իմաստը պահում է դեռ գրեթէ Ովս. է. 5. Սկսան իշխանք զայրանալ ի գինւոյ «գինուց գլուխները տաքացան». փոխաբերաբար՝ զայրանալ նշանակում է «սաստիկ բարկանալ, կատաղիլ» (իբր կրակ կտրիլ). 2. «սիրտը մորմոքիլ» ՍԳր. 3. «զօրանալ՝ սաստկանալ (ցաւը)» ՍԳր. ածանցման մէջ մտնում է միայն երկու ձևով.—1. զայր-. ինչ. զայրագին ՍԳր. զայրագնիլ ՍԳր. զայրագնացուցանել Ագաթ. զայրանք Ոսկ. ա. Թես. զայրումն «զայրոյթ» Ոսկ. Գաղ. յհ. ա. 3. զարնանազայր «զարնան ջրերից վարարած» Նար.—2. զայրաց-, ինչ. զայրացկոտ Վրդն. ող. Վրք. հց. զայրացութիւն Գ. Թագ. իզ. 26. զայրացուք «ցաւի սաստկութիւն» Սեբեր. զայրացաբար (նորագիտ բառ) «բարկութեամբ» Հայել. 332։

=Բնիկ հայ բառ. պարզ արմատն է *այր «կրակ», որ յետոյ հուր բառի մրցութեամբ կորած է. *այր=հնխ. ուղ. ātēr. հմմտ. զնդ. ātar, ալ. ātarš. պհլ. ātur, փարս. āthaš, ādār, պրս. اذر āδar կամ آتش ātaš, զազա adər, բելուճ. ās, աֆղան. ōr, օսս. artʿ. տե՛ս Pokorny 1, 42, Walde 67, Ernout-Meillet 80։ Իրանեան բառերը փոխառութեամբ անցել են նաև հայերէնի. ինչ. ատր, ատրագոյն, ատաշ, որոնք տե՛ս առանձին։ Միևնոյն հնդկրոպական ընտանիքին են պատկանում նաև սանս. átharvan «քահանայ (նախապէս հրապաշտութեան)», լտ. āter «մութ, սև» (այսինքն այրած), atramentum «թանաք» (որ նախապէս միայն սև էր լինում), իռլ. āith «փուռ», ուկր. vatra «կրակ, վառարան», սերբ. vătra, «կրակ», լեհ. watra «յարդի մոխիր»։—Հիւբշ. 418։

Ուղիղ մեկնեց նախ Lagarde, Urg. Arm. 804։ Էմին, Հայոց հեթ. կրօնը, թրգմ. Յոյս 1875, էջ 347 և Истор. Асохика 276 նախնական ձևը դնում է երել՝ որ մնացել է բարբառներում. իր արմատն ունին երկինք, երկիր, արեգ, երգ, օր, եռալ։ Müller SWAW 88 (1877), էջ 16

զնդ. ātar ձևի հետ Canini, Et. étim. 26 յն. ἀήρ, Պատմաճեան, Պատկեր 1892, թ. 10 հարուսկ. erus «այրել»=հյ. այrել, այrուգf: Տէրվ. Նախալ. 66 չի ընդունում կապել առr բառի հետ, այլ սանս. idh, յն. αἴθω «վառել», լտ. aestas «ամառ», հրգ. eid «խարոյկ», իբր *այդrել՝ ր մասնիկով, Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. ἑλλενοκαππ. λέξ. 67. յն. εὔω «խորովել», αὔω «այրել», εὖρος «արևելեան—հր.—արևելեան քամին» և մանաւանդ կապադովկ. յն. ἀϊρέτζ «գերեզմանատուն» (մեռելները այրելու սովորութիւնից)։ Հիւնք. այր «մարդ» բառից։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գր. 193 պրս. آذر āδar, առp ևն։ Karst, Յուշարձ. 400 սում. irrur «այրել»։

Զայրանալ բառը ՆՀԲ մեկնում է սայր, ծայր բառերից, Մորթման ZDMG 26, 595 խալդ. zairbiti, էմին, Истор. Асохика 242 այր «մարդ» բառից։ Հիւնք. 14, 289 սայրանալ բայից, յայտնապէս մերժելով այrել բառի հետ կապակցութիւնը։ Ուղիղ մեկնեցին Տէրվ. Լեզու էջ 74 և Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 12։

ԳԻՌ.—Խրբ. mrիլ, Մշ. Սլմ. Սչ. էrել, Ախց. Երև. Կր. Մրղ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. էrէլ, Ասլ. էrէլ, Հմշ. էrուշ, Գոր. Ջթ. Ղրբ. Տփ. Ցղ. էrիլ, Ալշ. իrել, Ագլ. Մշ. Ոզմ. իrիլ, Մշ. Վն. իrիցել, Մկ. իrիցիլ (միջին հյ. այrոցել ձևից, որ ունի ԱԲ), Ջղ. յեrել, Հւր. յէrել, Շմ. յէrիլ, Ակն. յէrիլ, էrիլ, Հճ. էյել. իսկ Տիգ. կրաւորաձև էrվիլ, որ գործածւում է թէ՛ ներգործականի և թէ՛ կրաւորականի համար. օր. յէս էն թուխթը մրն էrվիմ «ես այն թուղթը պիտի այրեմ»։ Հետաքրքրական ձև է Ջղ. իլեrիf «վառելափայտ» (իմա՛ այrելիf)։ Նոր բառեր են այrածանոտ, այrածf, այrան «կծու», այrիչf, այrոտել, այrոգf, այrուկ:—Ջղ. իլեrfանոց «փայտանոց» իմա՛ այrելիf-անոց:

ԱՅՐԻ (ատ, եաց) «ամուսինը մեռած կին» ՍԳր. մէկ անգամ իբր «կինը մեռած մարդ» Եփր. ա. կոր։ Որից այrենոց «այրիների ապաստարան» Բուզ. այrութիւն ՍԳր. Ոսկ. որ և յետնաբար այrիութիւն Սարգ. յկ. այrանալ ԱԲ կամ այrիլ Լմբ. սղ. իբր «այրիանալ»։ Աւետիքեան, Մեկն. թղ. պօղ. Գ. 488 «Ի հայումս այրի ասացաւ, իբրև պակասեալ յառնէ. բայց ըստ կրկին ևս արդարև այrի՛ և տաշորի յաղէտից առնն մեռելոյ»։ ՆՀԲ թուի այr բառից։ Էմին, Քերակ. էջ 51 այr բառից՝ ի մասնիկով, ինչպէս pեrի՛: Տէրվ. Նախալ. 165 հնխ. vidhavā «այրի» (լտ. vidua, գերմ. witwe, սանս. vidhávā, զնդ. viδavā, գոթ. widuwō, կիմր. gweddw, հպրուս. widdewū, հսլ. vĭdova ևն) բառից, իբր dh>p ձայնափոխութեամբ՝ անցնելով *աւիդեա ձևից։ Հիւնք. յն. ἔρημος «լքեալ» բառից։ Patrubány SA 1, 192 այրիլ բայից: Պատահական նմանութիւն ունի եբր. עֲרִירִי ʻarīrī «միայնակ, անզաւակ»։

ԳԻՌ.—Առանձին գոյութիւն չունի, այլ պահուած է որբևայրի բարդի մէջ՝ որ սակայն պարզապէս նշանակում է «այրի(կին)»։ Այսպէս՝ Ախց. Ակն. Կր. Պլ. օrփէվաrի, Ալշ. օrպէվէrի, Սչ. օrբ՛օվաrի, Երև. օrփըվէ՛rի, վօrփըվէ՛rի, Հմշ. օrփըվէrի (Ծօ՛շարա գիւղում օrfըվէrի), Ասլ. էօrփըվաrի, Ագլ. ըrբըվm՛rի, Գոր. Ղրբ. ըrփըվէ՛rի, Մշ. օռբ՛էվէrի, Շմ. Ռ. վօrփէվաrի, Խրբ. վօrփըվաrի, Ջղ. վոrբ՛ավէrի, Սլմ. վոrփըվէrի, Տփ. վուrփէվէrի, Ոզմ. ըուփըվէrէ, Վն. վոոպէօվէrի, Մկ. վօոպmվmrը՛, Ննխ. օrֆաrի, օֆաrի (հինը էrփէվաrի)։—Սրանցից աւելի հետաքրքրական է Ջթ. էrիգը՛նը՛գ «այրի-կնիկ», որ վերածուել է մէկ բառի, իսկ Տիգ. դարձել է ժողովրդական ստուգաբանութեամբ էrիգգնիգ «այրի կին», իբր թէ այրի կինը ընտանիքում թէ՛ էրիկ է և թէ՛ կնիկ։

+ ԱՅՑ (անհոլով). առանձին գրեթէ անգործածական. գտնւում է սովորաբար ոճերի մէջ՝ «այցելութիւն, տեսութիւն. 2. քննութիւն. 3. խնամատարութիւն. 4. վրիժառութիւն» նշանակութիւններով. ինչ. այց առնել ՍԳր. այց լինել Բ. մակ. ժբ. 46. այդ և խնդիր լինել Ագաթ. յայց ելանել ՍԳր. Ագաթ. որից այցելու ՍԳր. այցելութիւն ՍԳր. այցել Ոսկ. մ. բ. 27. յետնաբար յայցել Եղիշ. դատ. այցելել ՅՀ. կթ. այցելականութիւն ՅՀ. կթ. ացյառնութիւն «այցելութիւն» (Նորագիւտ բառ) Պտմ. լմբ. յունարէնից թարգմանաբար գործածւում է նաև այցելու «եպիսկոպոս» և այ-

ցեղուրիւն «եպիսկոպոսութիւն» իմաստով։ Նոր բառեր են այցեատմս, այցեճարտ, այցելագին են։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ais-sk'ha ձևից. հմմտ. հրզ. eisca «հարցափորձ», eiscōn, heiscōn «հարցնել, քննել, խուզարկել», անգսք. āsce «քննութիւն», անգլ. ask «հարցնել», նրզ. heischen. «խնդրել, պահանջել», լիթ. jëszkóti, հոլ. iskati, ռուս. искать «փնտռել», սանս. इच्छा iččhā «փափագ, ցանկութիւն», iččhati «փնտռել, փափագել, ըղձալ», զնդ. isaiti «փափագել», aeša «փափագ», լտ. aerusco «խնդրել» (տե՛ս Walde 17, Kluge 211, Berneker 1, 433)։ Յն. ἵμ-ερος «մեծ փափագ, ցանկութիւն» (հմմտ. սանս. īṣmá- «սիրոյ աստուածը»), ἱμείρω «փափագել, տենչալ» (Pokorny 1, 12, Boisacq 375, Ernout-Meillet 18, Trautmann 67)։ Նշանակութեանց շարքն է ուրեմն «փնտռել, խնդրել, քննել, նայիլ, հոգ տանիլ, այցելել»։ Հակառակ Հիւբշմանի կարծիքին՝ նոյն է նաև ճայցել, ինչպէս որ ունինք արդէն կեանս այցել «կեանք խնդրել» կրկնագիր Ագաթանգեղոսի մէջ՝ էջ 28 բ (որ ՀԱ 1913, էջ 16—17 սրբագրել եմ այնել, քանի որ տպագիրն առնել, բայց Վարդանեան ՀԱ 1913, 294 կցում է ճայցել բառին՝ դնելով հ ընկած) և այցել «խնդրել» Իսաիք. «Մի՛ խնդրեսցէ զնա. յայտ է թէ մի՛ այցեսցէ». հմմտ. մանաւանդ այց և խնդիր լինել Ագաթ. որի հետ նոյն է ճայց և խնդիր լինել Վեցօր. 173։—Հիւբշ. 418։

ՆՀԲ լծ. ճայեացf, աշս, ակն, ճայց: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Pictet 2, 701, որից առել են Տէրվ. Altarm. 49 և յետոյ Lag. Arm. Stud. § 102. կասկածով՝ Հիւնք. պրս. āyišä, iyšä «լրտես», Յ.Գ. Մ. Պատմ. գրակ. 16 ճափոռ. այաց: Անարգ տե՛ս Աղարգղոն։

*ԱՆԱԳ, ի—ա հլ. յետնաբար ո հլ. «կլայեկ» ՍԳր. Ագաթ. որից անագեայ Զքր. դ. 10. նոր բառից են անագել ՋԲ. անագազօծ, անագազօծել, անագապղինձ, անագագործ:

=Ասոր. anāku «անագ», սումեր. ni-ig-gi, na-ag-ga, an-na, em, an, հին սումեր. *anag, պարս. آنخ ānxā «անագ, կապար» (բացարձակ ձևը ānax), եբր. אֲנָךְ anāx «կապար», մանդ. אנכא ankā «անագ», արաբ. آنُك ānuk «կապար», որ և «անագ, կլայեկ» (տես Կամուս, թրք. թրգմ. գ. 72), եթովպ. nā'k. սեմականներից փոխառեալ են տաճկ. nāga «անագ, կապար», հին ֆրանս. aloanoc, alhonoch «կապար», allenec, alnec «անագ» (իբր արաբ. al-anuk, տես Marcel Devic, Dict. étym. des mots fr. d'origine orientale, Paris 1876)։ Մեր բառի բուն փոխառու աղբիւրը յայտնի չէ, բայց ինձ թւում է թէ ասորեստանցիներից և սումերներից է անցել, բստ որում ձևով և նշանակութեամբ նրանց է նման ամէնից աւելի։—Հիւբշ. 300։

Առաջին անգամ Schröder, Thes. 46 դրաւ արաբերէնից փոխառեալ. ՆՀԲ յիշում է սեմական լեզուները։ Bötticher, Rudimenta, Berlin 1848, էջ 32 պարս. ānax և սանս. vanga։ Պատմաճեան, Մասիս 1893, 251 աքքադ. աճակու ձևից։ (Նոյնը յետոյ Սաղըգեան ՀԱ 1909, 335 են)։ Հիւբշ. 300 թէև դնում է ասորական փոխառութեանց շարքում, բայց բուն փոխառուն անյայտ է համարում։ Iensen, Hittiter und Armenier, 209 համարում է թէ հայերը Կիլիկիա եղած ժամանակ, այն է հաթեան շրջանին սեմականներից փոխ են առել։

ԳԻՒ.—Չի գործածւում. այժմ կայ միայն կլեկ և թուրքերէնից փոխառութեամբ խալայ:—Արև. ժամոյ 1895, էջ 764 այս բառից է դնում անգտել Մն. «հայհոյել», մանաւանդ «սաստիկ հայհոյել», իբր թրգմ. տճկ. qalaylamaq «անագով զօծել. 2. փխբ. սաստիկ հայհոյել»։

ԱՆԱԳԱՆ «ուշ մնացած, յետին (իբր ած.)» ՍԳր. «երեկոյ եղած, տարաժամ» (Վասն անագան ժամուն) Գ. մակ. ե. 11. Կոչ. ժգ. «երեկոյ» (անագանն ի վերայ հասանէր, կամեցան անդ ագանել զգիշերն) Ճառընտ.

=Վրք. և վկ. ա. 329. «ուշ (իբր մկ.)» Ագաթ: Եղն. յետինների մօտ գլխաւորապէս, ինչպէս և ներկայ բոլոր գաւառականներում առհասարակ բառս այս վերջին նշանակութեամբ է։ Սովորաբար անհոլով է. յետինների

մօտ ունինք սեռ. -ի. Անագանին ոչ ժամանեցի. Նար։ Որից անագանութիւն Վեցօր. անագանիմ ՍԳր. կամ անագանեմ Վեցօր. անագանավար «ուշ ցանուած» Եփր. ել. էջ 150, Կիւրղ. ել. անագանի «ուշ ժամանակ, երեկոյեան դէմ» ՍԳր. Ոսկ. եւն։

> ՆՀԲ ո՛չ ագան, ո՛չ ընդ այգն։ Այսպէս նաև Մառ, Грамм. др. арм. яз. էջ 297։ Հիւնք. մեկնում է «արտաքոյ ժամու ագանելոյ»։ Տե՛ս նաև -ագան բառը։

ԳԻՌ.—Մկ. հոնոկ'ոն, Սչ. անգ'ան, Խրբ. անֆան, Ալշ. Մշ. յանգ·ան, Ջթ. անգ'օն, Ոզմ. հանգ·ոն, Վն. ոնկ'ոն. բոլորն էլ «ուշ» նշանակութեամբ. Մարաշում նշանակում է «երեկոյ» (Անգան տեսն ո՞ւր կերթաս)։ Գրաբարի անագանիլ ձևին համաձայն են անգնալ Խրբ. Վն. «ուշանալ, ուշ մնալ», Մրղ. «երեկոյ լինել, օրը տարաժամիլ» (Օրը անգնցաւ), Սչ. անգընվիլ «երկար տևել, ուշանալ» (Սեղանը պիտի անգնուի)։

*ԱՆԱԳԱՆՈՍ, ի-ա հլ. «եկեղեցու մէջ գիրք կարդացող, գրակարդաց՝ որ մի առանձին աստիճան էր» Լմբ. մատ. էջ 84. Լծ. Նար. Օրբ. իգ. (հրտր. Էմինի, էջ 80, 81). առանց յունական -ոս վերջաւորութեան՝ կրճատ անագան ձևով ունի Օրբ. ողբ. ժդ լաւագոյն ձեռ ունի Ագաթ. § 856 անագնոսս (հին տպ. անագանոս)։

= Յն. ἀναγνώστης «ընթերցող», որ ծագում է ἀναγιγνώσκω «կարդալ, վերծանել» բայից. յունարէնից փոխառեալ է նաև ասոր. ܐܢܓܢܘܣܛܐ anagnōsta կամ ܐܢܓܢܘܣܛܘܣ angnōstōs նոյն նշ.։

> Ուղիղ մեկնութեան ծանօթ էր հներից Լմբ. մատ. 84 «Ութերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ անագանոսք, որ թարգմանին ընթերցողք»։ Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԱՆԱԳՈՐՈՅՆ (անհոլով է. գրուած է նաև անագորոն, անագորուն, անագորովն) «անգութ, անողորմ» ՍԳր. Ոսկ. Վեցօր. 189. «անխիղճ, անմիտ» Սղ. ճժը. 158. Բ. մակ. բ. 33. որից անագորոյնութիւն (անագորոնութիւն կամ անագորունութիւն) «անգթութիւն» Ոսկ. մտթ. «անբանութիւն» Ոսկ. յհ. անագորունագոյն. Կոչ. 331. արդի գրականում ընդունված է միայն անագորոյն ձևը՝ առաջին նշանակութեամբ։

> Հներից Մեկն. հռ. ա. 31 ստուգաբանում է «անագօրոյնք, այսինքն անզօրովք և անգութք»։ Այսպէս նաև ՀՀԲ, Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզ. 1820, էջ 212, ՆՀԲ և Հիւնք։

ԱՆԱԳՈԽՄ «մի տեսակ օդ կամ քամի». ունի միայն ԱԲ. իսկ Ալիշան Հին հաւատք, էջ 64 դնում է վկայութիւնը, առանց հեղինակի անունը յիշելու։

*ԱՆԱԶԱՐՄ «ուժով, վայրենի, անգութ». ունի միայն ԱԲ, որից անազարմաբար, անազարմապէս «անագորոյն, անխնայ կերպով, վայրենաբար» Նեմես. էջ 118. Մխ. դատ. Վրդն. պտմ. Սամ. անեց. 109. Երզն. լուս. (սխալմամբ գրուած է նաև անզարմաբար, անզարմապէս՝ կարծելով թէ բառը կազմուած է զարմ «ցեղ» բառից)։

= Պհլ. āzarm «յարգանք, ակնածանք, պատիւ», պազենդ. āzarm «յարգանք, պատիւ», anāzarm «անարգ, անպատիւ», anāzarmihā «անպատւութիւն, անարգութիւն», պրս. آزرم azarm «ամօթ և պատկառանք. 2. համեստութիւն և պարկեշտութիւն. 3. ողորմութիւն և գթութիւն. 4. յարգ և պատիւ. 5. արդարութիւն և իրաւունք. 6. հանգիստ և խաղաղութիւն», آزرمیدن āzarmīdan «յարգել, մեծարել»։—Հիւբշ. 96։

> ՆՀԲ թրք. զարպլը, զարպ իլէ (իմա՛ արաբ. ضرب ẓarb «հարուած»)։ ՋԲ թւում է դնել զարմ բառից։ Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Материалы, հտ. I, էջ 7։

*ԱՆԱԹԵՄԱՅ (գրուած նաև անաթէմա) «անէծք, նզովք, բանադրանք» (յատկապէս եկեղեցական) Մաշտ. Կանոն. որից անաթեմայել «նզովել, բանադրել» Ճառընտ.։

= Յն. ἀνάθεμα «նզովք», ἀναθεματίζω «բանադրել, նզովել». բուն նշանակում է «վերադրութիւն, վրան դրուած բան» (կազմուած ἀνά «վրայ» և θέμα «դրուած բան» բառերից)։ Իբրև եկեղեցական բառ անցել է շատ լեզուների. ինչ. ռուս. анаθема, ֆրանս. anathème, իտալ. anatema են, բոլորն էլ նոյն նշ.։

> Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։
> Հիւբշ. չէ յիշած պատահաբար։
> Անալի տե՛ս Աղ։

ԱՆԱԼՈՒԹ «ընձուղտ». մէկ անգամ գործածուած է Օրին. ժղ. 5՝ հյց. զանալուր ձևով։ Այս բառը սխալմամբ ուղղական կարծելով Խոր. աշխ. գրում է. «Կենդանի ինչ նման զանալութոյ» (բայց Նոր տպ. էջ 599 ունի յանալուր)։ Գուգարաց նահանգի արտադրութիւններն էլ յիշելիս՝ ասում է. «Լինի ի նմա անալութ և համար ծառ և սերկևիլ և տուսախ» (Խոր. աշխ. 610)։ Որովհետև Հայաստանում ընձուղտ չկայ, ուստի ՀԲուս. § 95 հետևցնում է թէ այս հատուածում անալուր նշանակում է ինչ-որ բոյս և կամ խանգարուած ձև է՝ փոխանակ մի ուրիշ բուսանունի։ Իրօք էլ Վատիկանեան ձեռագրի մէջ նոյն տեղում գտնում է «լինի ի նմա և անուշ խոտ ուտելիք» ընթերցուածը (տե՛ս ՀԲուս. յաւել. էջ 675)։ Բայց ամէն տարաձայնութիւն կը վերանայ, եթէ ընդունինք, որ վերի հատուածներում անալուր նշանակում է ո՛չ թէ «ընձուղտ», այլ, ինչպէս ցոյց է տալիս Համշէնի բարբառը, «եղնիկ»։ Այս պարագային, Վատիկանեան ընթերցուածը, ինչպէս արդէն երևում էլ է, անյաջող սրբագրութիւն կամ պարզ սխալագրութիւն է։ Աւելացնենք և այն, որ Օրին. ժդ. 5 յունարէն օրինակը ներկայացնում է երկու տարբեր խմբագրութիւն և թէև անալուր բառի դէմ ընկնում է յն. «ընձուղտ» բայց կարելի է շարքերը փոխելով՝ գտնել «եղնիկ»։

Հիւնք. հանում է լևիաթան բառից!

ԳԻՒ.—Հմշ. օնլուր «եղնիկ». այս հազուագիւտ բառը ցոյց է տալիս՝ որ զանալուր պարզապէս սխալմունք է։

*ԱՆԱԿԻՒՂ «մի տեսակ կարճ պարեգօտ». մէկ անգամ ունի Բուզ. 184 «Ագաւ նա պարեգօտ մի՝ զոր անակիւղս կոչեն» (3 ձեռ. անկիւղս)։

=Յն. ἀνάκωλος «կարճասրուն». յատկապէս գործածւում է պատմուճանի համար. ըստ այսմ երկու ձևերից ուղղագոյնն է անակիւղ, որ պէտք է կարդալ անակող: Նկատելի է նաև բառի ծայրի ս ձայնը, որ չի կարող յոգնակի հայցականի նշան լինել, ըստ որում «պարեգօտ մի՝ զոր» եզակի է. ուստի աւելի լաւ է համարել յն. բառի վերջաձայնը, որով բառը կուղղուի և կդառնայ *անակողս կամ *անակովղս:—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է «յն. ἀγκύλος, որ է ոլորեալ, կոր, ճարմանդաւոր», ընտրելով անկիւղ ձևը։ Սրանից ազդուելով ԱԲ նշանակում է անկիւղ «կոճկած հագուստ», Բայց յն. ἀγκύλος նշանակում է «ծուռ, կեռ, խարամանկ» և չի յարմարւում հագուստի։ Նորայր, Բառ. ֆրանս. 170 ա հասկանում է «լամբակ, boutonnière»։ Չէ յիշում Հիւբշմանը։ Վերի մեկնութեանս համաձայն է նաև Meillet (անձնական)։

ԱՆԱՂԱՑՏ «զարշ կամ աղտեղի». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. 17։ Թւում է թէ անաղարտ բառն է՝ սխալ բացատրուած։

*ԱՆԱՂԱՓ տե՛ս Աղաբողոճ:— Հացունի, Պատմութ. տարազին, էջ 426—7 տարբերում է իրարից երկուսը, դնելով աղաբողոճ=ἀναβόλαιον և անաղափ=ἀνάλαβος «կրօնաւորներին յատուկ երիզ՝ որ ուսերից իջնելով կուրծքի վրայ խաչաձևւում է»։

ԱՆԱՂԿ. անստոյգ բառ. ՆՀԲ յիշում է գաւառական բառերի շարքում (հտ. բ, էջ 1060) և համեմատելով հյ. աղկաղկ «տկար», յն. ἄναλκος (իմա՛ ἄναλκις) «տկար, թոյլ» բառերի հետ՝ մեկնում է «անոյժ, անժոյժ, անարի». ՋԲ իբր անստոյգ բա՞ռ «անժոյժ կամ անարի, անոյժ». ՓԲ մեկնում է «անժոյժ, բուռն, զօրեղ, սաստիկ». ո՛չ մէկը չունի վկայութիւն. ըստ այսմ հնագոյն յիշատակութիւնն է Բառ. երեմ. էջ 17 «անաղկ. անժոյժ»։

ԱՆԱՄԵՍԻՏՈՆ «ընտիր արքայական ծիրանի». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. 123 «Հանել իմ զքղամիդն անամեսիտոն արկի ի վերայ նորա» (ասում է Մեծն Աղեքսանդրը)։

= Անշուշտ յունարէն փոխառութիւն է. բայց նման մի ձև չեմ գտնում Bailly-ի բառարանում։ Ակինեան ՀԱ 1930, 488 յիշում է նաև անտեսիտոն ընթերցուածը. բառը պակասում է, ինչպէս Կալիսթենէսի յունարէնում. նոյնպէս և Վիեննայի թ. 885 ձեռագիր օրինակում. Raabe, Ἱστορία Ἀλεξάνδρου, Leipzig 1896, էջ 69 առաջարկել է կարդալ հայ բառը ամեթուստ. Ակինեան համարում է ճղամիդ բառի բացատրութիւնը (աղաբողոճ?)՝ Կեչառեցու կողմից մուծած և յետոյ աղաւաղուած։

*ԱՆԱՆՈՒԽ, ո հլ. «նանու, դաղձի ընտանիքն» Մտթ. իգ. 23. Ղուկ. ժա. 42. յետին ձևերով՝ անուխ, աննուխ, անանեխ (ՀԲուս. § 96), որից Բարաննուխ «վայրի անանուխ» Վստկ. 191. ճոռոմ աննուխ, սարի աննուխ Բժշ.։

= Թուի փոխառեալ իրանականից. հմմտ. պրս. نانخواه nānxāh կամ نانوخیه nānūxēh «հացհամեմ, արջնդեղ, սև սոխի. մի տեսակ սև սերմ՝ որ հացի վրայ ցանելով ուտում են». կազմուած է نان nān «հաց»+ xᵛāh «համեղ» բառերից, ճիշտ ինչպէս հյ. հացհամեմ։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܢܢܥܐ nān'ā (փոխանակ nā'nəā) «անանուխ», ܢܢܟܘܗ nankuhg «անանուխ», լն. νανοῦχα «հացհամեմ» Du Cange, արաբ. نعنع na'na' «անանուխ», թրք. نانه nane «անանուխ»։ Այս երկու բոյսերի (հացհամեմի և անանուխի) յարաբերութեան վրայ տե՛ս Löw, Aram. Pflanzennamen, էջ 259 են. հմմտ. նաև պհլ. nānā nānūkspram «անանուխ իբր հացհամեմ» (ըստ Justi)։—Հիւբշ. 96։

Ուղիղ մեկնեց նախ Pott, Kurdische Studien ZKM 7, 1850, էջ 143, յետոյ Lagarde, Urgesch. Arm. 1854, 833, Arm. Stud. § 106 և էջ 166։ Հիւնք. մանանեխ-ից։

ԳԻՌ.—Երև. Ջղ. անանուխ, Կր. Ո. Սեբ. աննուխ, Ասլ. աննիխ, Ակն. Ջթ. Խրբ. Հճ. անուխ, Ալշ. անուխ, անեխ, Համշ. օնլուխ, Ագլ. նա՛նուն, նա՛նօն, նա՛նու. բարդութեամբ ունինք Ոզմ. առվանանօխ, Մկ. ռովռնռնուխ (իբր առուի անանուխ), բայց նշանակում են «անջրդի տեղերում բուսնող վայրի անանուխ»։ Միւս բարբառներում գործ է ածւում թրք. նանա, նանէ։

ՓՈԽ.— Թրք. գւռ. Տարէնտեի annəx «անանուխ» (ըստ Բիւր. 1899, 798)։ Ուտ. նանուխ «անանուխ»։

*ԱՆԱՇԱՀԻԿ «օտարական, պանդուխտ, նժդեհ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ միայն գտնում եմ գործածուած կրկնագիր Ագաթանգեղոսի մէջ, ուր միւս ձեռագրերն ունին անաշխարհիկ համանիշը։ Այս վերջինը իբր նախատական ածական գտնում ենք նաև Ոսկ. եփես. 833, ուր սակայն մի ձեռ. ունի անաշախիկ՝ որ վերի անաշահիկ ձևի հետ նոյն է։

= Ծագմամբ նոյն է անաշխարհիկ բառի հետ. սրանց հին արշակունեան ձևն է xšaθr, որից xšahr և հայերէնի մէջ ձայնաւորի յաւելումով՝ աշխարհ։ Միջին պարսկերէնում xšahr կրճատուելով դարձաւ šahr, որից փոխ առնըւեցան հյ. շահապ, շահապետ, շահաստան. շահաստակ բառերը, որոնց ժամանակակից է նաև անաշահիկ։ Հայերէնի մէջ շահ առանձին գոյութիւն չունենալով, իբր արմատ մնաց միայն աշխարհ ձևը. իսկ շահ բառը մնաց միայն վերի բարդերի մէջ, որով իր ինքնուրոյնութիւնը կորցրեց. հայերէնի մէջ պէտք եղած բարդ ու ածանց ձևերը սկսան կազմուիլ միայն աշխարհ բառով, իսկ շահ-ով ձևերը հետզհետէ կորան. այսօր բոլորն էլ անհետ են եղած։ Այսպէս կորաւ նաև անաշահիկ հազուագիւտ ձևը և նրա տեղ գրուեց՝ հայերէնի մէջ կազմուած անաշխարհիկ նոր բառը։— Աճ.

Վերոյիշեալ մեկնութիւնս հրատարակել եմ նախ ՀԱ 1913, էջ 17։ Տե՛ս նաև Վարդանեանի նկատողութիւնները, ՀԱ 1913, էջ 558 և Բառաքնն. դիտ. հտ. բ. էջ 15։ Անապ տե՛ս Ամպան։

*ԱՆԱՊԱԿ, ի-ա հլ. «անջուր, անխառն (գինի). լայնաբար՝ զուտ, մաքուր, անխառն (որ և է բան)» ՍԳր. «Եթէ զջուրն (հաղարոյ) քամեալ անապակ ըմպիցէ ոք» Եզն. 67. «Անապակ մատուցանէր առնն» Բուզ. էջ 222։ Հմմտ. նաև Գիրք թղ. 478 «Մարդիկ սովոր են զգինի՝ որ անխառն են ի ջրոյ՝ անապական կոչել. իսկ զջրախառնն՝ ապականեալ ասեն»։ Ամպակ ձևն ունի Գիրք մոլութ. 155 ա. «Ջերմագոյն թիրակէս ամպակ գինւով»։

= Պհլ. *anāpak ձևից, որ չէ աւանդուած. հմմտ. զնդ. anāpa «անջուր», սանս. anapa «անջուր», պրս. ناب nāb «զուտ, անխառն», գործածուած ամէն տեսակ բանի համար, բայց յատկապէս գինու համար. կազմուած է an- բացասական մասնիկով՝ āpa «ջուր» բառից։—Հիւբշ. 97։ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), էջ 656 պրս. ناب nāb և զնդ. anāpa «անջուր» բառերի հետ։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որ համեմատում է պրս. nāb։ Տէրվ. Altarm. 94 սանս. anapa «անջուր»։ Պատկանեան,

Փորձ 1880 մարտ, էջ 84 և Матеріалы 1, 6 պրս. پاك pāk «մաքուր» բառից, ան և ա կրկնակ բացասականներով։ Հինք. յն. ἀναβακχεύω «Բաքոսից ներշնչուիլ»։ Ոմանք ուզում են մեկնել ապականիլ բառից, իբր թէ ան-ապակ «չապականուած». բայց այս մեկնութիւնը սխալ է, որովհետև ապականիլ բայի արմատը ապակ չէ։

ԳԻՌ.— Բուն իմաստով ունինք Տփ. անապակ. Ակն. անբազ. այլուր տարբեր իմաստով ունինք հետևեալները. Կր. ամբակ, Ախց. ամպակ, Ռ. անբագ, Խրբ. Պլ. ամբազ «անհամ, անհիւթ, աննիւթ» (միս, ապուր կամ այլ ջրալի կերակուր). Ննխ. ամբազ «առանց հետը բան ուտելու» (օր.՝ ամբազ չայ խմել). Ասլ. ամբա*, Համշ. օնբազ «ցամաք (հաց)», Տիգ. ամբոզ «առանց շաքարի (թէյ, սուրճ են)», Սեբ. ամբըբուզ, ըմբըբուզ «անիւղ, անհամ» (<անպակուկ ձևից, որի մէջ կ-ն նախորդ պ-ի ազդեցութեամբ վերածուել է շրթնականի, ճիշտ ինչպէս բոկ եղած է բոկիկ>բոպիկ)։

*ԱՆԱՊԱՏ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «ամայի, անշէն, անբնակ (իբր ած.). 2. ամայի և անբնակ տեղ (իբր գոյ.) ՍԳր. Վեցօր. Ագաթ. 3. ցուրկ, անմասն» Փիլ. Մանդ. Մագ. «4. քաղաքից հեռու գտնուած վանք» Յիշատ. Վրք. հց. որից անապատական ՍԳր. Վեցօր. Եզն. անապատակեաց Բուզ. անապատացեալ Ագաթ. անապատասէր Կոչ. են։

=Պհլ. anāpāt, պազենդ. anāwādān, պրս. نا آباد nā ābād «անշէն, անբնակ», որոնք բացասական ձևերն են պհլ. āpātān, պազենդ. āwādān, պրս. آباد ābād, آبادان ābādān «շէն, բնակեալ» բառերի. արմատը ապատ ունինք նաև առանձին, և մի խումբ յատուկ անունների ծայրը. ինչ. Վաղարշապատ, Պերոզապատ են։—Հիւբշ. 97։

ՀՀԲ ոչ պատեհեալ որմով։ ՆՀԲ պրս. nā ābād և յն. ἄβατος «անկոխ, անգնաց»։ Spiegel, Gram. Huzv. էջ 188—189 պհլ. anāpāt և պրս. nā ābād։ Տէրվիշեան, Altarm. 94 āpa «ջուր» բառից. փոխառեալ է պլ.ս. ābād-ից, որ է սանս. apavant «ջրաւոր»։

ԳԻՌ.—Մկ. ճոճոպատ (գիւղի անուն է), Երև. Տփ. անապատ, Սլմ. անապատ, Ոզմ. ճանապատ (վանքի անուն է), Ակն. Մշ. անաբաղ, Սեբ. անարաղ (իբր տեղի անուն), Զթ. անարօղ։

Անառակ տե՛ս Առակ։

ԱՆԱՌԿԵԼ «էշի զռալ». որ և անռկել. մէկ անգամ ունի Ոսկ. յհ. բ. 30 «էշքն անառկեն և (ձայք) աղաղակեն». ուրիշ օրինակ չկայ. այստեղ էլ ձեռագրում սխալմամբ գրուած է եղել անառկեն, տպագրում անառակ են. ուղղումը ՆՀԲ-ից է։

Օսմաներէն, Ատրպատականի թուրքերէն և Ղրիմի թաթարերէն اکرمق añərmaq «զռալ» (Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte, S. Peters. 1893, Աբիկեան, Ընդ. բառարան տճկ. հյ. Պոլիս 1892, էջ 58)։ Նմանութիւնը՝ որ ընդունում է Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 339, պատահական է։

ԱՆԱՍՈՐԱԿԵԼ «խռովել կամ ընդդիմանալ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 17։

Անասուն տե՛ս Աս, ասել։

ԱՆԱՐԱՆ «դարան». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 17։

Անարգ տե՛ս Արգ։

ԱՆԱՐԳԱՏ «դիպ? կամ անձրև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 17. յայտնի չէ թէ ի՛նչ է ուզում ասել։

Անարդ տե՛ս Արդ։

Անարդիլ տե՛ս Արդ։

*ԱՆԱՐԻ (-րւոյ, եաց) «չափազանց մեծ, անհեթեթ, անճոռնի, վիթխարի» Եզն. Բուզ. Վեցօր.

=Նոյն է անարի «Արեաց ազգից դուրս, ոչ-արիական» բառի հետ և փոխառեալ է իրանականից. հմմտ. զնդ. anairya-, սանս. anārya-, պհլ. anēr «ոչ-արիական, օտար»։ Ազգերը սովորութիւն ունին իրենցից դուրս գտնուած ազգերին «վայրենի, բարբարոս, այլանդակ» համարելու և նրանց անունը այս նշանակութեամբ կամ ուրիշ վատ իմաստով իբր ածական գործածելու. հմմտ. հայերէնում խուժիկ, խուժան, խուժադուժ, խաղտալուր, խաղտալեզու, գաւառականներում՝ ճուրդ,

քուրդ, զազա, լազ, բոշա, *յունարէն՝* բարբարոս, *վրացերէն՝* քուրդի *«գող»*, ղ'ազախի *«աւազակ» են։ Ըստ այսմ վերի ոսկեդարեան* անարի *«ամենոտի, անհեթեթ» բառը պէտք չէ շփոթել. յետոսկեդարեան* անարի *«ակար, երկչոտ» բառի հետ, որ* արի *«քաջ» բառի բացասականն է։ Առաջինը յատուկ անունից է, երկրորդը՝ հասարակ անուն։*

ՆՀԲ լծ. թրք. իրի, ճա'մ իրի *«խոշոր»։ Տէրվ.* Altarm. *85* անարի *«հսկայ» և* անարի *«երկչոտ» բառերը նոյն համարելով՝ դնում է զնդ.* anarya, *ինչպէս որ* արի *«քաջ»=զնդ.* airya, *որով երեք բառերն էլ հաւասարապէս Արեաց անունից ծագած են լինում։ Հիւբշ. 25—26 թէև* Անարի *ազգի անունը զնդ.* anairya- *ձևին է կցում, բայց սխալուելով ՆՀԲ-ից,* անարի *«երկչոտ» և* անարի *«վիթխարի» բառերը հայերէն* այր *բառից ծագած է համարում անխտիր։*

ԱՆԱՐԿԳՈՍ *«անենգաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 18։*

Անափաղ տե՛ս Աղաբողոն։

* ԱՆԱՓՈՌՏ *«բիւզանդական մի բարձր աստիճան». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ուռհ. 27 «Եւ յանափոռտէն պատրսպաթրին Դերջնայ, Լևոնի և Տարօնոյ զօրավարին ողջոյն»։*

=Անշուշտ, յունարէն բառ է, բայց պակասում է Bailly-*ի բառարանում՝ իբրև յետին. հմմտ. նոր յն.* ἀναφορτίζομαι *«բատանձնել, բեռնաւորուել, մէջքի կամ ուսի վրայ վերցնել»։— Աճ.*

*ԱՆԱՓՈՐԱՅ *«դիմումն բարձրագոյն իշխանութեան, աղերսագիր». նորագիւտ բառ՝ որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Անան. ժմնկ. 77, 78 «Եւ գրեցին անափորայ առ թագաւորն. Եւ արարեալ անափորայ (այլ ձեռ.* անիփորայ) *առ թագաւորն Կոստանդին, աղաչեցին զի եղիցի միաւորութիւն Հռովմայեցւոցն և Կոստանդնուպօղսեցւոցն»։*

=Յն. ἀναφορά *«բարձրացում, վերելք. 2. մատուցումն ընծայի առ Աստուած. 3. դիմումն բարձրագոյն իշխանութեան», նոր յն. «աղերսագիր»։— Աճ.*

Մեր այս մեկնութիւնը հրատարակուած է նախ Հայ. նոր բառեր հին մատենագ. Ա. էջ 124։

*ԱՆԲՐՈՒՐ *«հիւսիսայի կայսր» Միխ. աս. 530, 531. որ և* ումբրուր *Պատմ. ռուր. 220.* ըմբրուր *Սամ. անեց. 133.* ընբրուր *Պատմ. կիլ. 209.* օնբրուն *Սմբ. պատմ. 115, 121. որից* օնբրրութիւն *«կայսրութիւն» Սամ. անեց. 132. բոլորն էլ յետին Կիլիկեան շրջանի բառեր են և յատուկ միայն եւրոպացի թագաւորներին. հմմտ. յատկապէս Վահր. 214 «Ֆրանկաց ումբրուրըն ծանուցեալ և յունաց կայսրն զայս լուեալ»։*

=Ֆրանս. empereur *«կայսր», որ ծագում է լտ.* imperator *բառից և սա էլ* impero *«հրամայել» բայից։ Բուն նշանակում է «հրամայող»։*

Ուղիղ մեկնեց Ա. Տէր-Միքելեան, հրտր. Սամ. անեց. էջ 296։

ԱՆԳԱՐ *«կատարելութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 18, որ մի քիչ յետոյ էլ նոյն իմաստով դնում է* անգուրդ։*—Անստոյգ բառ։*

*ԱՆԳԱՀ *«անժամանակ, ուշ». նորագիւտ բառ՝ որ գտնում եմ գործածուած Մխ. բժշ. զանազան ձևերով. այսպէս՝ էջ 109* անկահ, *էջ 95* յանգահ, *որից* յանգահել *«ուշանալ» էջ 26։*

=Պրս. گاه gāh *«ժամանակ» բառից՝* ան *բացասականով։—Աճ.*

Տե՛ս իմ Գաւառական բառարանը, էջ 95 ա։

ԳԻՒ.—Գործածական է անգահ *ձևով այժմ էլ Խիզանում և Վանում։*

ԱՆԳԱՀԵԼ, *անստոյգ բառ, որ իբր մեկնութիւն պարել բառին՝ տալիս է Բառ. երեմ. էջ 269։*

*ԱՆԳԱՄ *«հեղ». գործածւում է բազմաթիւ ոճերով, ինչ.* այս անգամ, այն անգամ, առ անգամ մի, երկրորդ անգամ, կրկին անգամ, երիցս անգամ, բազում անգամ, մի անգամ, միանգամայն, ո՛չ անգամ, *բոլորն էլ հին և ընտիր. (յետին է* նաև-անգամ-այն *բառը). հին է նաև* անգամ *«նաև, եւս, մինչև իսկ» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Ոսկ. մտթ.* մինչ անգամ *«մինչև անգամ» Բուզ.։*

=Պհլ. պաղենդ. hangām *«ժամանակ, մի-*

ջող, տարուայ եղանակները», պրս. هنگام hangām «ժամանակ, միջոց» և انگام angām նոյն նշ. վերջինը՝ որ չէ յիշած Հիւբշման, աւելի ուղիղ է ներկայացնում մեր բառը, մինչդեռ միւսները աւելի վերաբերում են ճանգամ-անճ բառին։ Կազմուած են han- մասնիկով gām- արմատից, որից ունինք նաև aiwi մասնիկով՝ զնդ. aiwigāma- «ձմեռ, տարի» (տե՛ս Horn, § 1109 և Bartholomae, Altir. wört. 89)։—Հիւբշ. 97։

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thes. 47, իբր փոխառեալ պարսկերէնից։ ՆՀԲ այն +գամ «անգամ, հեղ» բառերից։ Lagarde, Arm. Stud. § 111 համարում է թէ հայերէն բառի նշանակութիւնը սաոր. زبنا zabnā «ժամանակ, անգամ» բառի վրայ ձևուած է, բստ որում իրանական hangām բառը՝ «ժամանակ» նշանակութեամբ չէ գործածուած մեր մէջ։ Iusti, Zendsp. 3 զնդ. aiwigāma «ձմեռ» բառի տակ դնում է իրար հետ միասին հյ. անգամ, պրս. hangām, պհլ. փարս. ōgām (կարդա՛ hangām) են։ Տէրվ. Նախալ. 122 և Լեզու 91 ճամ-գամ, այսինքն կազմուած գամ բառից՝ ճամ մասնիկով. հմմտ. անտառ, անքոյթ, անխուլ: Սարգսեան, ՀԱ 1909, էջ 335 հյ. գամ, սումեր. gam «անգամ» բառերից։ Müller WZKM 9, 83 gam «երթալ» բայից, ինչպէս արաբ. خطوة xatva «քայլ» և مرة marra «ընթացք», որոնք նշանակում են նաև «անգամ»։

ԳԻՒ.—Ակն. Աչ. անգ՛ամ, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Սեբ. Տփ. անճամ, Տիգ. մնճմմ:

Անգայտ տե՛ս Գայտ։

Անգանակ տե՛ս Անկանել։

Անգանուրդ տե՛ս Անկարուրդ։

Անգար տե՛ս Գար։

*ԱՆԳԱՐ (սեռ.-ի) «համարելը, մի բանի տեղ դնելը». մէկ անգամ ունի Եզն. էջ 287 «Եթէ յայն միտս ուխտաւորք էին, ապա և կուսութիւնն չէր յանգարի կուսութեանն» (այսինքն «ի համարի, ի կարգի». աշխ. կուսութեան հաշւում չէր, կուսութեան տեղ չէր կարող դրուել. հմմտ. Եզն. 286, Եւ ոչ ուխտաւորութիւնն նոցա յուխտաւորութիւն համարէր). որից անգարել «համարել, սեպել» Սեբ. 138. անգարիլ «համարուիլ, սեպուիլ» Շիր. 16, 18։—Սխալ է ՋԲ անգար «վայելչութիւն»։

=Պհլ. angārtan «համարել, պատմել», պազենդ. angārdan «ենթադրել, հաշուել, պատմել», angird «եզրակացութիւն, ամփոփումն», angāra «համարելը, ենթադրութիւն», պրս. انگاشتن angaštan «կարծել, համարել», հրամ. انگار angār «համարի՛ր, կարծի՛ր», angārānīdan «կարծեցուցանել, տալ համարել», angāra «համարան, մատեան գործոց, պատմութիւն անցից անցելոց», angārīdan «կարծել, վարկանել», angārda «պատմութիւն, առասպել», իրանեանից փոխառեալ վրաց. ანგარიში անգարիշի և թուշ. ანგარიშ անգրիշ «հաշիւ»։ Այս իրանեան բառերը ծագում են ham մասնիկով kar «անել, կատարել» արմատից. հմմտ. զնդ. hankārayēmi «զործադրել, լրացնել», hankәrәtay- «վերջաւորութիւն, վերջին հաշիւ» (Bartholomae, Altir. wört. 447 և 1770)։—Հիւբշ. 97։

*ԱՆԳԱՐԻՈՆ «սուրհանդակ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ԺԱ դարու մի արձանագրութեան մէջ, հրատ. Վիմ. տար. 27։

=Յն. ἀγγαρήϊον «պարսկական սուրհանդակների պարտադիր ծառայութիւնը», ἀγγαρεύω «սուրհանդակ. վարել», նոր յն. ἀγγαρεία «ձրի ծառայութիւն», որից և թրք. انغاريه angaria «ձրի կամ բռնի աշխատութիւն»։ Յոյն բառի ծագումը համարւում է պարսկական ըստ Bailly, էջ 7։—Աճ.

Անգաւան տե՛ս Անկանել։

Անգեղ տե՛ս Անգղ։

*ԱՆԳԵՂԻԿ «հնդկական նարդոս». ունի միայն ՓԲ։

=Ֆրանս. angélique, իտալ. angelica բառից նոր փոխառութիւն. բուն նշանակում է «հրեշտակային», փխբ. «հովանոցաձևերի ընտանիքից շատ հոտաւէտ մի ծաղիկ է»։—Աճ.

*ԱՆԳԵՂՈՍ «հրեշտակ, պատգամաւոր», ունի միայն Բառ. երևն. էջ 18, որից առնելով անշուշտ նաև ՀՀԲ և ՓԲ։

=Յն. ἄγγελος «հրեշտակ, պատգամաւոր», որից փոխառեալ է նաև լտ. angelus են։

Ուղիղ մեկնեց ՀՀԲ։

Անգժատ տե՛ս Անգուժատ

ԱՆԳԻՒԱՑԵԼ *«մերժել, ուրիշի աստծը հերքել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Սոկրատի եկեղ. պատմ. Ա. 36. «Այլ և զայս գնորա շարագրեալս Եւսեբիոս Պամփիլեայ յերեսին գիրսն անգիացեալ* (յն. ἀνέτρεψεν)՝ *յանգիմանեալ զչարափառութիւն նորա». Թուի թէ պէտք է կարդալ ընկեաց, ինչպէս ունի Երուսաղէմի լատագոյն օրինակը. հմմտ. նաև էջ 86 ընգենոյր՝ նոյնպէս «հերքել» նշանակութեամբ։*

ԱՆԳՂ *(-ղ հլ.) «մի տեսակ գիշակեր թռչուն» ՍԳր. Վեցօր. 171, 174. գրուած նաև* անկղ. *իսկ Կոչ. ժզ. և Եփր. խր.* անծեղ*՝ կարդա՛* անգեղ:

Böttich. Vergl. Arm. cons. ZDMG *1850, 366,* Arica *54,* Lagarde, Urgesch. Arm. *763 և* Arm. Stud. § *114 սրա հետ են համեմատում սեփւթական* ἄγλυ *«կարապ» բառը, որ ասանդում է Հեսիքիոս.* ἄγλυ ὁ κύκνος ὑπὸ Σκυθῶν. *Հիւնք. արաբ.* عنقاء 'anqā *«փիւնիկ հաւ»։ Շէֆթէլօվից* BB *29, 28 գ համարում է մասնիկ։ Ադոնց* REA VII *1(1927), էջ 187 միացնում է* ἄγλο *«կարապ ըստ Սկիւթացւոց» (Հեսիքիոս), յն.* ἄγγελος *«հրեշտակ», պրս.* ἄγγερος *«արքայական սուրհանդակ» (Հեսիք.—Սուիդաս) բառերի հետ։ Անգղաձև մի աստուած էր, որ յետոյ աստուածների սուրհանդակի պաշտօն ստացաւ։ Յիշելու արժանի է նաև լազ.* անկե *«անգղի գոյնով մի տեսակ թռչուն՝ որ ճանճ, թիթեռ են բռնում է, տառմ»։*

ԳԻՒՌ.— *Կր.* անգղ, *Ղրբ.* անգ:

*ԱՆԳՂ *«ամանի, յատկապէս զամբիւղի ականջ, կանթ, բռնելատեղ, ունկ» Վրք. հց. բ. 359. Վստկ. 134. յոգնակին է* անգեղ*, որից կարելի է հետևցնել նաև եզ.* անգեղ*, ինչպէս անում են բառարանները։ Գրուած է նաև* անկղ:

= *Պրս.* انکل angul, انکول angūl, انکیل angēl, انکله angula, انکوله angūla, انکیله angēla *«օղակ՝ յոր անցանէ կոճակ, լամբակ կոճակամայր»։—Աճ.*

ՆՀԲ հյ. ունկն *և լտ.* ungula *(տե՛ս* անգղ *բառի տակ)։ Տէրվ. Նախալ. 59 հյ.* ականջ, ունկն, ունկունք, *սանս.* aǐ, anǐ *«ծռել», յն.* ὄγκος *«կոր, ճանկ», լտ.* uncus, angulus *«անկիւն» (աւելացրո՛ւ գոթ.* anko, *գերմ.* angel *«կարթ» են) բառերի հետ հնխ.* ak *«ծռել, կորանալ» արմատից։ Հիւնք. լտ.* angulus *«անկիւն»։*

ԳԻՒՌ.—*Արր. Ջթ. Խրր. Ջն.* անգ *«ամանի ունկունք», Երև.* անգ *«պարկի ունկունք. ցորենի պարկի ծայրերը մի քանի օղակներ են կարում, նրանց միջից մի բարակ չուան են անց կացնում և ծայրերը միասին ժողովելով՝ կապում են, որպէսզի ցորենը դուրս չթափուի». այս իմաստը բոլորովին համապատասխան է պարսիկ բառի նշանակութեանը.— Տարբեր ծագում ունին Կր.* օնգ, *իբր <*ունկն, ունկունք *և Երև. Տփ.* անգ, *որ է* անկանել, անկուած, յանգ *ձևի հետ նոյն։*

ԱՆԳՈՅՍ, ի *հլ. (անեզաբար գործածուած) «կիցք, աքացի, քացի». ունի միայն ԱԹ. մի մի անգամ գտնում եմ գործածուած Աթան. էջ 604 և Վրք. հց. ա. 72. սրա փոխաբերական իմաստն ունի* անգոյս *«արհամարհանք, անարգանք» (նորագիւտ բառ), որ նոյնպէս մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Մանդ. 217. «Ամբարհաւաճութիւն, սնափառութիւն, նեղութիւն(,) անգոյս, արհամարհութիւն են»։ Արմատի բայական ձևը աւանդուած է մեզ զանազան գրչութեամբ. այսպէս են՝* անգոսնել *«խօսքը լսել, արհամարհել, նախատել» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր.* անկոսնել *նոյն նշ. Սիր. լգ. 26. Եփր. թգ. 360.* անկուսնել *«արհամարհել, բանի տեղ չդնել, ծաղրել» Ածար. կարկտ. և աղք. Յայսմ. դեկտ. 16.* անկուշնել *կամ* անկոշնել *«աստծը արհամարհել» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 99. Մանդ.* անգուշել *«կից զարնել» Ագաթ. Ոսկ. մ. գ. էջ 54, Եփր. համար. 230. Լմբ. պարգ. Կիր. էջ 52 (մնացեալքն իբր զանտեղունչս անգուշեալ կիցս ընկենուին).* անկուշել *«հեստել, անհնազանդ գտնուելով արհամարհել» Բ. օր. լբ. 15 (յօրացաւ և անկուշեաց սիրելին). Ոսկ. եա. Եփր. հռ. 30. Ասող. 162 (Յորժամ գիրացաք, ստուարացաք, լայնացաք և անկուշեցաք (այլ ձ.* անկուշացաք*) զսի-*

րելին մոռանալով զԱստուած), «քացի տալ» Յհ. կթ. անգուշնել «արհամարհել» Նմր. ող։ Այս բոլորի մէջ ամէնից աւելի գործածականն է անգոսնել, իսկ միւսները շատ հազուադէպ գործածութիւն ունին. բարդութեանց մէջ էլ միայն առաջին ձևն է գործածւում. ինչ. անգոսնասէր Եւագր. անգոսնասիրութիւն Մաշկ. անգոսնութիւն Ոսկ. յհ. բ. 2. անգոսնումն Վրք. հց. դ։ Ներկայ գրականը գիտէ միայն անգոսնել «արհամարհել». միւս ձևերն ու իմաստները չնչուել են։

Հներից Երզն. քեր. ասում է. «Անգոսնեացն և անգուշեաց՝ մի բառ է. շայն՝ աստրի, և սէ՝ հայեցի»։ Նոյնը ունի և Տաթև. հարց. 407։ ՆՀԲ հանում է կուշտ, ուս (կշտավ գրթցել, տալ անկանել յուսոյ), պրս. كوش gōš «ականջ» և كوشيدن gōšīdan «լսել» բառերից։ Հիւնք. նշկահել բայից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 83 կոյս բառից։

Անգոսնել տե՛ս Անգոյս։

ԱՆԳՈՆ ԿՈՌՈՆԱՒՈՐ. նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Շիր. 65. Մեծասիր գօտին՝ որ կոչին անգոն կոռոնաւոր (երկնքի եօթը գօտիներից մէկն է՝ ըստ հին աստղաբաշխութեան)։

*ԱՆԳՈՒԺԱՏ «չարհոտ, քաղբան, assa foctida, մի բոյսի ժանտահոտ խէժն է». գրուած է նաև անկուժատ, անգժատ, անգօժատ, անկժատ Մխ. բժշ. 126. Վստկ. Գաղիան. էնկիւժէնտ Վստկ. 81. էնկիւժէտ Վստկ. 214. կամ նաև անկուժակ, անիշատ՝ ինչպէս յիշում է ՀԲուս. յաւել. էջ 675։ Սրանից անգուժատաբեր կամ անգժատաբեր Խոր. աշխ. 597։

=Պրս. انكژد angužad, angižad, որ և انكژه angiža, angaža նոյն նշ. համառօտուած է *angud+žad, հնագոյն *angut-žat բառերից, ծագում է պրս. انكدان angidān, angudān կամ انكيان anguyān (=արաբացեալ انجدان anǰudan կամ anǰidān) «քաղբանի ծառը, silphium» բառից (որից փոխառեալ է նաև հյ. անճիտան, անճուտան նոյն նշ.) և պրս. ژد žad<հինը *žat «խէժ» բառից. ըստ այսմ ասում են նաև انكدانژد angidān-žad «անգուժատ, քաղբան, չարհոտ». հմմտ. كنكرژد kangaržad, արբ. [illegible] kangarzad «կանկառի ծամոն, gummi cynarae scolymi»։—Հիւբշ. 98։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

Անգուման տե՛ս Գուման։

*ԱՆԳՈՒՏԱՆ «մի տեսակ բոյս ու համեմ» ԱԲ. ըստ ՀԲուս. § 101 «Հին բժշկարանն յիշէ համեմոց հետ, բայց կրնայ ըլլալ նոյն անճիտանն»։ Գրուած է նաև անկիտան (համաձայն միջնադարեան տառադարձութեան)։

= Պրս. انكدان angudān, angidān, որ և انكيان anguyān և արաբացեալ انجدان anǰudān, anǰidān «ռետին ունեցող մի ծառ՝ որի խէժը կոչւում է անգուժատ, քաղբան, չարհոտ» (WZKM 11, 276)։ Վերի բառերը փոխ են առնուած երկու ձևով. պարսկերէնից անգուտան և արաբերէնից անճուտան, անճիտան ձևով։—Աճ.

ԳԻՒ.—Հին Ջուղայում կայ անգուտան «մի տեսակ լեռնային բոյս, որ եփում ուտում են». իսկ զոխը՝ որ կոչւում է տրղոզան, հում են ուտում։

ԱՆԳՍՏՈՒՏ «ամուր կամ պինդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 19։

ԱՆԳՏԻ «բող». ունի միայն ԱԲ. իբր անըստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. Եփես. 833 «Ջանգտին և զսամտի անուն կոչես զբողն և պոռնիկն»։

Գեանջեցեան ZAPh 1, 46 գտանել բայից։

+ԱՆԴ «այնտեղ» ՍԳր. Կորիւն. Ագաթ. «հին ժամանակ» Ագաթ. Կորիւն. որից անդէն ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. անդանօր Նար. անդուստ, անտուստ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. անդր ՍԳր. Ոսկ. անդրէն ՍԳր. անդոտին ՍԳր. Ագաթ. Եզն. անտի (փխ. անդի) ՍԳր. Եզն. Ագաթ. յետին ձևեր են անդրագոյն, անդրադարձ, անդրութիւն «գերազանցութիւն», անդրանալ «յաճախել, կրկին և կրկին անդր դառնալ» (վերջին բառը Բառ. երեմ. էջ 220 գրում է յանդրանալ «դեգել», որ պէտք է կարդալ անշուշտ դեգերել՝ հին իմաստով)։

=Կազմուած է այն, նա արմատականից՝ դ-տ տեղական մասնիկով, որի ծագումը մութ

է. ուելի ընդարձակ տե՛ս Meillet MSL 10, 259։

ՆՀԲ թրք. ande, onda, orada, պրս. ānǰā «այնտեղ»։ ԳԴ պրս. andun։ Bopp, Համա. քեր. 2, 410 (ֆր. թրգմ.) այն բառից։ Տէրվիշ. Նախալ. 117 սանս. adha, յն. ἔνθα «անդ»։ Հիւնք. յն. ἔνθα, Глейе, Сбор. мат. Кавк. 31, 6 իռլ. and «անդ»։ Մառ ИАН 1910, էջ 1246 այն բառից՝ ո բացառականի! մասնիկով։ Pedersen Ցող. գիր. էջ 63 անդ = հիռլ. and «այնտեղ», անդր = սանս. antara «ուրիշ», անտի = ան(դ+ոս)տի։ Տե՛ս Pokorny 1, 67 և 2, 336—7։ Պատահական նմանութիւն ունին լտ. inde, unde «անտի, ուստի»։

+ԱՆԴ «արտ» ՍԳր. Ագաթ. (սովորաբար ո հլ. երբեմն ի հլ. ներգ. յանդի. այսպէս՝ Ս. Գրքում ունինք 21 անգամ ո հլ., 5 անգամ ի հլ., 21 անգամ էլ յանդի. անսովոր ձև է յգ. սեռ. անդուց Նար. Մծր. 449), որից անդաստան ՍԳր. անդապահ «արտի պահապան» Ճառընտ. անդել «մշակել» Վրք. հց. գրուած է նաև ճանդ Վրք. հց. բ. 447։

=Նոյն է յաջորդ անդ բառի հետ, որի վերջին իմաստն է «տուն». հին նահապետական կեանքում տունն ու արտը իրարից անբաժան բաներ էին. այսօր էլ «տուն-տեղ» ձևը նման մի երևոյթ է ցոյց տալիս գաւառականներում. Ղրբ. ճmնդmվmr, որ իրապէս անդ «արտ»+վարել բառերից է կազմուած, ո՛չ միայն նշանակում է «հող, կալուած», այլ և «տուն, տեղ, մէկի գտնուած տեղը, կողմը», Մշ. ճանդաւrէf՝ որ նոյնպէս ճանդ «արտ» բառից է, նշանակում է «տան ներսը, բակը են»։—Աճ.

Pictet, բ. տպ. հտ. գ. էջ 112 սանս. anta «վերջ, սահման», հրգ. ente «վերջ», արմոր. ant «ակօս» բառերի հետ։ Անդաստան բառը Müller 3(1889), 149 կցում է պհլ. *andastān բառին, որ է հպրս. ardastāna «Hochbau» ըստ Spiegel, բայց «ամառանոց» ըստ Müller։ (Bartholomae, Altir. wörtb. 133 սխալ է գտնում այս բացատրութիւնը և մեկնում է «Halbstand, պատուհանի պատկը»)։ Հիւնք. ունդ բառից։

ԳԻՌ.—Գոր. Երև. Կր. Տփ. ճանդ, Ախց. ճանտ, Ղրբ. ճmնդ, Ջղ. պահուած է միայն անդ՚էն դ՚աշտէն «սարէն ձորէն, վերիվերոյ (խօսիլ)» դարձուածում։ Նոր բառեր են ճանդավար «տուն-տեղ», ճանդաբան, ճանդատէr, ճանդառrէf «տան ներսը, բակը են»։

ՓՈԽ. Ուտ. hānnd «արտ», händävär «շրջակայք»։

+ԱՆԴ «սեամ, շեմք». արմատ առանձին անգործածական, որ պահում է միայն դրանդ (ի հլ.) Ես. զ. 4, դրանդք Եզեկ. խգ. 8, Ա մկ. ե. 47, դրանդի (ւոյ, եաց, -ոջ) Եզեկ. ժ. 19, խգ. 8. Ես. ծէ. 8. Դատ. ժթ. 26, Ամովս. թ. 1, Դ թագ. իգ. 8 «նախադուռ, դռան դաւիթ, մուտք կամ շեմք». կազմուած է դր- «դուռ» (հմմտ. դր-ացի) և յիշեալ անդ բառերից։ Հմմտ. նաև անդաստակ։

=Բնիկ հայ բառ, հնդեւրոպական ծագումով, որի ցեղակիցներն են սանս. ātā «դռան շրջանակը», զնդ. āiθyā «դռան ցիցերը կամ գերանները», լտ. antae «դռան երկու կողմի սիւները», հիսլ. ąnd «նախասենեակ»։ Հայերէն բառի ձևի մասին տե՛ս Meillet, Les dial. indo-eur. էջ 65։—Հիւբշ. 419։

Pokorny 1, 59 և 870 (որ դնում է հնխ. anətā), Ernout-Meillet 53 (ըստ որի լատինը չունի երկվանկ *anət-ձևը, որ ցոյց է տալիս վեդայականը), Walde 46։

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. Arm. Stud։

ԳԻՌ.—Պահուած է տեղ-տեղ բարդութեանց մէջ. այսպէս՝ Բլ. դ՚րըընդի «դռան վերի շեմքը», Սր. անդըվոr «տնեցիք, տան մէջ բնակող մարդիկը», Վն. անդիվոr «տուն-տեղ, ընտանիք» և իբր քաղաքավարական բացատրութիւն «կինը, ամուսինը». սրանք երևան են հանում անդ «տուն» ձևով մի բառ։

*ԱՆԴԱՃԵԼ «մտածել, քննել, հոգ անելով մտմտալ» (գրուած նաև անդիճել, անտիճել) Եղիշ. 14, 63. Կոստ. երզն. 130. Քուչ. 60. անտիճել «խորհրդածել, քննելով մի բան ենթադրել» Մխ. բժշ. 134, որից անդաճումն, անդէճf «մտմտուք» Նար. անդէճ լինել «մտատանջուիլ» Քուչ. 90.—ունինք նաև ճանդիճել

կամ ճանդիչել ձևը՝ որ ՀՀԲ և Հին բռ. մեկնում են «համեմատել, բաղդատել», իսկ ՆՀԲ և ԱԲ համարում են նոյն ընդ անդիճել: Տարբեր է Ոսկ. պօղ. ա. 361 ընդանել, որ ըստ Վարդանեան, Բառաքնն. դիտ. Գ. 54 պէտք է կարդալ ընդ անել:

= Պհլ. andāčišn «ենթադրութիւն, մտածութիւն», andāčak «կարծիք, գաղափար», բայց նաև «չափ, եղանակ, կերպ», andāxtan «համեմատել, դնել, վերից նայել», պազենդ. andāzešni «չափելի», պրս. انداز andāz «չափ, նպատակ», اندازه andāza «կանգուն, չափ, կշիռ», انداچه andāča կամ اندیشه andīša «խորհուրդ, մտածում, մտատանջութիւն» (որից լեհնաբար մհլ. անդիշայ. որ տե՛ս առանձին), andāxtan انداختن «դնել, նետել», քրդ. اندازه endāze «կանգուն, չափ», اندازین andāzin «դէնք արձակել»: Իրանականից փոխառութիւն են նաև արաբ. هندسة handasat «երկրաչափութիւն», مهندس muhandis «երկրաչափ», թալմ. הנדס handēs կամ הנדז handēz «չափել»: Բոլորի աղբիւրն է ըստ Horn § 117, զնդ. hąm+tač:—Հիւբշ. 98:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որ մեր բառը պրս. andāča ձևից փոխառեալ է համարում: Յետոյ ՆՀԲ, Lag. Arm. St. § 116 են:

ԳԻՌ.—Այս բառն է անդճել, անդճուրիլ Եւդ. «ըմբռնել, հասկանալ»:

*ԱՆԴԱՄ (ո հլ. բայց կայ նաև գրծ. -օՎ) «մարմնի մաս, երբեմն նաև ամբողջ մարմինը» ՍԳր. Ագաթ. «ծածուկ անդամ» Յճխ. ՅՀ. կաթ. Նոր գրականի մէջ նաև «ժողովի մասնակից անհատ»: Այս արմատից են անդամաթիւ «յօշուած ու առանձին հաշուած անդամներ» ՍԳր. անդամալոյծ ՍԳր. անդամայաղթ Ոսկ. ես. կամ յաղթանդամ Օր. թ. 2. Եւս. քր. Վեցօր. 185. ջերմանդամ Վեցօր. 184. ծանրանդամ Վեցօր. 185. թեթև անդամ Վեցօր. 185. ձիանդամ, իշանդամ Եզեկ. իգ. 20. խեղանդամ Մանդ. հաշմանդամ Սարգ. են.—Միջին հայերէնի մէջ անդամն ձևն են ենթադրում յգ. անդամունք, հյց. զանդամունս Վրք. հց. Թէոփ. խ. մկ. անդամնաւորիլ «զօրանալ, կազմաւորուիլ» Վրդն. ծն. որին համաձայն է գալիս Ղրբ. ա՛նդէմնը:— Նոր գրականում կազմուած բառեր են անդամուհի, բազմանդամ, անդամավճար, անդամակցութիւն, անդամագրել, անդամազնին, անդամազննական, անդամազննութիւն, անդամահատել, անդամահատութիւն, առանդամ են:

=Պահլ. պազենդ. andām, պրս. اندام andām «անդամ, բարեկարգութիւն, ծածուկ անդամ արական և իգական», քրդ. اندام endām «անդամ, ծածուկ անդամ», هنداو hindāw «ոտք», զնդ. handāman «անդամ»: Կազմուած է han մասնիկով dhā>dā «դնել» արմատից և նշանակում է բուն «համադրութիւն». հմմտ. սանս. sandháy- «յօդ»: Իրանեանից փոխառեալ են նաև մանդ. handāmā, արամ. הדם haddām «կտոր, մաս», (հմմտ. յօշեսցես անդամ անդամ. Ել. իթ. 17). ասոր. ܗܕܡܐ hadāma «անդամ», արբ. هندام handām «մարմնի արտաքին վայելչութիւն» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 579), թալմ. թարգում. הדם hadēm «անդամ անդամ կտրտել» = արաբ. هدم hadm «փլցնել»:—Հիւբշ. 98:

Առաջին անդամ Schröder, Thes. 46 դրաւ ասորերէնից փոխառութիւն: Յետոյ ԳԴ պրս. andām. նոյնպէս ՆՀԲ, Lagarde, Urgesch. 86,—Peterm. Gram. 20 ասոր. hadom, սնս. anga: Հիւնք. յն. ἐντομή «կտրել», ἔντομος «միջակտոր»:

ԳԻՌ.—Ջղ. անդամ «ազդր», Տփ. ա՛նբամ «մարմնի անդամ», Ղրբ. ա՛նդէմնը «ոչխարի կամ տաւարի ազդր, տճկ. բուդ», Ջթ. անդ'օմ «ժողովի անդամ», Ակն. էնդէմ «մարմին»: Աւելի տարածուած ձև է անդամալոյծ, որից վերջաձայնի փոփոխութեամբ ունինք Ռ. անբամալուչ, Կր. անբամալօչ, Պլ. իմաստի փոփոխութեամբ՝ անդամալուչ, անբամալուչ «խիստ ծանր, տեղից չկարենալ շարժելու բան», նոյն իսկ Թրքախօս հայերից Ատն. անդամալօզ (Բիւր. 1900, 454): Նոր ձև է Շմ. վարանդամ «ամբողջ մարմինը». Վարանդամս վժվժում ա:

+ ԱՆԴԱՍՏԱԿ (ըստ ՆՀԲ ի-ա հլ. թէև մէջ բերուած վկայութեանց մէջ հոլովուած ձև չկայ) «նախագաւիթ, շէնքի մուտքի առաջ

գտնուած մասը, vestibule, *սահանլըխ» Ոսկ. մ. ա, էջ 20, 107, 230. ուրիշ օրինակ չկայ։*

=Նոյն է անդ *«նախադուռ կամ բարաւոր» բառի հետ, որ տե՛ս վերը. անծանօթ է միայն բառի վերջի մասը։—Աճ.*

ՆՀԲ անդ *«արտ» բառից, իբր «ի չափ անդոյ միոյ»։ Հիւնք. լտ.* intestinus *«ներքին»։*

*[*ԱՆԴԱՍՏԱԿԱՆ *«սաստ, յանդիմանութիւն, չախ». մէկ անգամ ունի Սիր. իթ. 35, ուր նոր թարգմանութիւնն ունի* պախարակեաց:—*Սըխալ գրչութիւն է բառս՝ փոխանակ* սանգաստական, *ինչպէս ունի Ս. Գրքի լաւագոյն հրատարակութիւնը, Վենետ. 1860։*

ՋԲ դնում է իբրև անստոյգ բառ։ ՓԲ հանում է անդաստակ *բառից։ ԱԲ ջնջել է սոյն անգոյ բառը։ Ուղիղ բացատրութիւնը տալիս է Վարդանեան ՀԱ 1921, 115։]*

ԱՆԴԱՐԻՈՆ *«լեռնային անծանօթ մի խոտ» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 102։*

*Ալիշան (անդ) բառի ձևից դատելով օտար է կարծում։ Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյում (*WZKM *11, 276) գտնում եմ արաբ.* انتار antār, *որ է «*grain de Ligusticum*»։*

*ԱՆԴԱՐՁ, ի *հլ. «կտակ, կտակի թուղթը» Ղև. թ. էջ 29, Կանոն. Վրդն. պտմ. Ուռհ. որից* անդարձագիր *«կտակի թուղթը» Վրդն. պտմ.* անդարձանի *«կտակներ» Մագ. մեծ են. էջ 49.* անդարձական *«կտակային» Պտմ. աղեքս. 113։*

=Պհլ. andarz *«կտակ, խրատ, խորհրդատուութիւն», պազենդ.* andarz *«պատուէր, խըրատ», պրս.* اندرز andarz *«պատուէր, խըրատ, վերջին կտակ (խօսքով կամ նիւթական)»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև վրաց.* ანდერძი անդերձի *«կտակ, հրաման, պատուէր»,* ანდერძნამაგი անդերձնամագի *«կտակ, կտակագիր»,* მოანდერძე մոանդերձե *«կտակակատար»։ (Այս բառերը հայերէնի միջոցով անցած չեն վրացերէնի, այլ ուղղակի պարսկերէնից, ինչպէս ցոյց է տալիս «հըրաման, պատուէր» նշանակութիւնը, որ հայերէնում չկայ և իրանեանի մէջ միայն գոյութիւն ունի)։—Հիւբշ. 99։*

Հներից Վրդն. պտմ. էջ 99 և 161 դառնալ *բառից է հանում. «Եւ անդարձն անկրկնելի կոչի ստուգաբանութեամբ... զի անդարձ է ասեն և հաստատուն է զկնի մահու կտակ»։ Այս մեկնութիւնը դնում է նաև* Dulaurier JAs. *16(1860), էջ 308, իբր «*irrévocable*»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։*

ԳԻՌ.—Տփ. անդէրձ *«կտակ» նոր փոխառութիւն է վրացերէնից։*

ԱՆԴԵԱՅ, *սովորաբար յոգնակի գործածուած՝* անդեայf *(հոլովուած* անդէոց, անդեայց, *յետնաբար* անդէից*), որ և* անդի *(ւոյ, ւոց) «պաճար, արջառ, նախիր» ՍԳր. որից* անդէորդ *«եղնարած, նախրապան» Խոր. Անձար. Նոր կիր. Երզն. մտթ. գրուած և* անդիորդ *Եւս. քր. (բայց* անդէորդութիւն *Եւս. քր.),* անդեաորդ *Նիւս. բն.* անդւորդ, անդիւորդ *Փիլ.։*

ՆՀԲ անդ *«արտ» բառից, «իբր այն՝ որ ճարակի կամ պահին ի վայրս անդոց»։ Անդեղայ տե՛ս Դեղ։*

ԱՆԴԵՂԻԿ *կամ* ԱՆԴԵՂԻԿՈՆ *«ծաղիկ ինչ ազնիւ պիտանի ի դեղօրայս»։ Ունի միայն ՓԲ՝ առանց վկայութեան։*

*ԱՆԴԵՐՁԱՊԵՏ, ի-ա *հլ. «Պարսից արքունիքում մի մեծ պաշտօնեայ». այս տիտղոսով ունինք* մոգաց անդերձապետ *Բուզ.* մովան անդերձապետ *Եղիշ. Փարպ.* դերանդերձապետ *Եղիշ.* սակստան անդերձապետ *Բուզ. նոյն է նաև* հանդերձապետ *«հազարապետ արքունի տան, վերակացու» ՍԳր. Եւս. քր. և պտմ.* հանդերձապետութիւն *«հազարապետութիւն» Երզն. մտթ.։*

=Պհլ. andarzpat *«օգնական, խորհրդական», որ կազմուած է* andarz *«խորհուրդ» (տե՛ս* անդարձ *բառի տակ) և* pat *«պետ» բառերից։ Հին Պարսից մէջ այսպիսի խորհրդականներ կային մոգպետի, նահանգապետների, հրամանատարների մօտ են. ըստ այսմ ունինք պհլ.* andarzpat-i-vāspuhrakān *«անդերձապէտ աւագանւոյ»,* *mōγān andarzpat *(որից՝ փոխառեալ է ասոր.* muγān-andarzbaδ*) «մոգպետի խորհրդականը»=*մոգաց անդերձապետ, *dar-andarzpat *(ըստ Թիրեաքեանի այսպէս պէտք է ուղղել Կարնամակ ժդ. 9 պհլ.* yalandarzpat *գրչութիւնը) «խորհրդական արքունի դրան»=*դերանդեր-

ձապետ (կազմուած պհլ. dar =պրս. در dar «դուռն» բառով), *Sagastān- andarzpat «խորհրդական նահանգապետին Սագաստանի» =Սակստանի անդերձապետ: Անդերձապետը սատրապից յետոյ նահանգի ամենամեծ պաշտօնատարն էր։ Հայաստանում էլ կար մի անդերձապետ, որով հաղարապետութեան կամ բարձրագոյն իշխանութեան գաղափարը կցուեց այս բառին։ Վերի պհլ. բառերը հայերէնի մէջ պիտի տային *անդարձպատ, *դարանդարձպատ են, բայց հայկական բերաններում աղաւելով նանդերձ «զգեստ», նանդերձանք «պատրաստութիւն» և պետ բառերից, ստացել են այս ձևերը։—Հիւբշ. 99, 179։

ՋԲ անդարձ «կտակ» կամ նանդերձ բառից։ ՆՀԲ, Հիւնք. ինչպէս և Պատկանեան JAs. Paris 1866, 1, 115 նանդերձապետ հանում են նանդերձ բառից։ Այս բառի վրայ մի ընդարձակ և լաւ քննութիւն ունի Պատկ. Матер. II. 16—17, յետոյ Բազմավէպ 1895, էջ 146—8։

ԱՆԴԻԱԿ «սատղի անուն». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գործածում է Շիր. էջ 73։

Ըստ Ալիշան, Հին հաւ. 130 յիշեցնում է Հայկի գօտու անիւակ աստղը։

*ԱՆԴԻԼԻՊՍ «բարեխօս կամ պաշտպան». մէկ անգամ գործածուած է Լմբ. մատ. էջ 338 «Մտցէ առաջի Հօր և զալստեանն մերոյ առնա և խօսակցութեան անդիլիպս և միջնորդ լիցի» (լուսանցքում մեկնուած է «առիթ»)։

=Յն. ἀντίληψις «պաշտպանութիւն, միջնորդութիւն, բարեխօսութիւն». ստուգաբանօրէն նշանակում է «փոխարէնը իր վրայ առնել»։—Հիւբշ. 340։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԱՆԴԻՄՈՆ «է մետաղ ինչ կիսահրահալ, այլ ոչ ծաւալական». ունի միայն ՓԲ, առանց վկայութեան։

=Լտ. antimonium, իտալ. antimonio, ֆրանս. antimoine «ծարիր» բառերից նոր փոխառութիւն։—Աճ.

*ԱՆԴԻՇԱՅ «հոգ, մտածութիւն, մտմտուք». գործածական է յետնադարեան ռամկալեզու գրականութեան մէջ. ինչ. Կոստ. երզն. 101, 155։

=Պրս. اندیشه andīša համանիշից փոխառեալ, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս անդաճել:

Ուղիղ մեկնեց Զօպանեան, հրտր. Քուչակի, էջ 131։

*ԱՆԴԻՏԻՏՈՆ կամ ԱՆԴԻՏԵՍՈՆ «անդեղայք». ունի միայն Բառ. երեմ. 19 (խանգարուած ձևով)։

=Յն. ἀντίδοτον «անդեղայ, դեղթափ, հակաթոյն» բառն է. ըստ այսմ պէտք է ամբողջը փոխել ու կարդալ գոնէ անդիտոդոն «անդեղայ»— Աճ.

*ԱՆԴԼԻՏԵՐԻՈՆ «մի տեսակ չափ». իբր օտար բառ մէկ անգամ յիշում է Շիր. էջ 31 «Կիւաթոս չափ է գինւոյ արկանելոյ յապակիս, և կոչի ըստ ատտիկեցւոց լեզուի անդլիտերիոն. գինեհան է երկայնագաւաթակ»։

=Յն. ἀντλητήριον «ջրի դոյլ», որ նուազական է ἀντλητήρ «նաւի ջուրը պարպելու դոյլ» բառի և սա էլ գալիս է ἀντλέω «նաւի ջուրը պարպել» բայից։—Հիւբշ. 340։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չափ. և կշռ. էջ 43. յետոյ Պատկ. հրտր. Շիր. էջ 31։

*ԱՆԴՈՀ «մտատանջութեան հիւանդութիւն». արմատական ձևով մի քանի անգամ գործածուած է բժշկարանում «Նռան շարաբ, որ օգտէ անդոհի, որ ի մարդոյ սիրտ ընկնի. Փորանցի և վերաբերութեան (փսխել) և անդոհի օգտէ» (տե՛ս ՆՀԲ, յաւել. Բ. էջ 1043 բ), «Զանդոհ և զպտնեղութիւն յետ տանի» (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 62 բ)։ Որից անդոհական «սարսափելի, մարդու վրայ վախ ձգող» Սարգ. յուդ. գ. էջ 665. Մաշկ. անդոհիլ կամ անտոհիլ «վախից դողալ, սիրտը բաբախել» Ոսկիփ. Ախտարք. անանդոհ «անցաւ, անվիշտ, հոգերից և մտատանջութիւնից ազատ» Ոսկ. յհ. բ. 10, էջ 603 բ (տպ. անդոհ):

= Պհլ. andōh «մտմտուք, ցաւ, մտատանջութիւն», պրս. اندوه andōh «տխրութիւն, արտմութիւն, հոգ», اندوهیدن andōhīdan «տխրել, արտմել», اندوهگین andōhgēn կամ اندوهناك andōhnāk «արտմագին, տխրագին»։—Հիւբշ. 99։

Նախ ՆՀԲ կցեց պրս. andōh բառին։ Lag. Urgesch. 174 և Beitr. bktr. Lexic. 4?

պրս. andōh *բառի հետ միասին հանում է սանս.* dhu=*զնդ.* du *արմատից։*

ԱՆԴՈՐԴԱՆՔ *(-անաց) «ժայռ, սուր քարեր, սեպք, արտևանք լերանց». հին քերականներից առնելով ունի միայն ՀՀԲ, որից էլ ՓԲ։ Այս բառը գիտէ ՆՀԲ իբր գաւառական բառ և գրում է* անդորգանք *«ափափայք և ժայռք լերին մօտ ի գագաթն». նոյնը կրկնում է* խոռն *բառի տակ. չունի ԱԲ։*

—ԱՆԴՈՐՐ *(հոլովուած միայն* յանդորրու*) «հանգստութիւն, հանգիստ (իբր գոյ.), լայն, արձակ, ընդարձակ, հանգիստ (իբր ած.)» ՍԳր. Վեցօր. գրուած նաև* անդոյր *Լաբուբ. 18. Սեբեր.* ընդոյր *Մծբ. 347, 364.* անդոյրր *Վեցօր. 141. Յհն. կմբ. ող.* ընդորր *Սրգ. ա. յհ. դ. էջ 679 (ա. տպ.), որ բ. տպ. էջ 535 ունի* անդոյրր *ձևը. որից* անդորրութիւն *Ծն. իզ. 22.* անդոյրրութիւն *Եղիշ. դատ.* անդորրիչ *Եփր. համաբ.* ընդորրութիւն *Փիլ. յովն. էջ 609,* անդորրագիր *(նոր բառ). այժմ ընդունուած է միայն* անդորր *ձևը։*

=Կազմուած է ան *(ոչ բացասական) մասնիկով* դորր, դոյր *արմատից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս* դիւր:— *Աճ.*

ՆՀԲ համայն դիւր *և թրք.* տարըզ, տարլըզըզ *«ոչ նեղ»,* Lag. Urgesch. *208 սանս.* dhar *«տանիլ» արմատից։ Հիւնք. յն.* ἄνδηρον *«գետափն» բառից։ Մամիկոնեան, Հազարից մէկը, էջ 237 համարում է կազմուած* ան- *բացասականով՝* դորր *ձևից, որ գտնում է գւռ.* դորր գալ *(Ղրբ. ևն) ոճի մէջ. այսպէսով* անդորր *լինում է «անշարժ». (բայց ըստ իս գւռ.* դիւրիւր գալ, դիրուր գալ *«շարժուիլ»,* դիրար տալ, իրար տալ *«շարժել» ևն ձևերը ծագում են* ընդ իրեար (իրար) *ձևից և հետևաբար կապ չունին վերի* դորր *կամ* անդորր *բառերի հետ. տե՛ս իմ Գաւառական բառարան, էջ 279 ա)։*

ԳԻՒ.—Ատանայի թրքախօս հայոց մէջ գործածական անհոկ աբրօֆ օթուրմուշ *«անհոգ նստել է» ոճի երկրորդ բառը Պէտէլեան, Արևելք 1888 նոյ" 8—9 մեկնում է հյ.* անդորրօֆ *ձևով։*

+ԱՆԴՈՒՆԴ, ո *հլ. (գործածուած է անեզաբար, նոր լեզուի մէջ միայն կայ եզակի* անդունդ*) «անյատակ խորութիւն» ՍԳր. Վեցօր. Ագաթ. Կոչ. փխբ. «դժոխք. գերեզման» Նար. որից* անդնդալից *Ոսկ. ես.* անդնդախոր՝ *Ոսկ. բ. կոր.* անդնդական *Ագաթ.* անդնդային *Ագաթ.* անդնդենպետ *(կրճատուած* անդնդադենպետ *ձևից) «դժոխքի իշխան» Երզն. քեր.։*

=Կազմուած է ան- *բացասականով* *դունդ *«յատակ» բառից, որ առանձին աւանդուած չէ։ Ճիշտ նոյն կազմութիւնն ունին յն.* ἄ-βυσσος, *հոլ.* bez-dŭna, *ռուս.* бéздна, *գերմ.* ab-grund, *գալլ.* an-nwfn *ևն համանիշները՝ որոնց բուն նշանակութիւնն է «անյատակ»։ Այսպէս է մինչև անգամ մեր գաւառականներից Երև. Վն.* անտակ *«անդունդ» (օր. անտակը գնաց)։ Հյ.* *դունդ *«յատակ» ծագում է հնխ.* bhundhos *«խորք, յատակ» բառից, որի միւս ժառանգներն են սանս.* budhnás, *պնդ.* bunō *(որից փոխառեալ հյ.* բուն*), յն.* πυθμήν, πύνδαξ, *լտ.* fundus, *իռլ.* bond, bonn, *անգլսք.* botm, *հիւս.* botn, *հբգ.* bodam, *գերմ.* boden, *անգլ.* bottom *(տե՛ս* Walde *325,* Boisacq *825,* Klude[10] *65,* Pokorny *2, 190,* Ernout-Meillet *385)։ Բայց հնխ.* bhundhos *պիտի տար հյ.* *բունդ, *որով մեր բառը լինելու էր* *անբունդ։ *Բ ձայնի* դ-*ի վերածուիլը կարելի է մեկնել մի քանի ձևով։ Նախալեզուն* bhundhos *բառին իբր համանիշ ունէր նաև* *dhubnos *«խոր» բառը (հմմտ. հոլ.* dŭno *«յատակ», ռուս.* дно, *լիթ.* dùgnas *«յատակ»,* dubùs *«խոր», գոթ.* diups, *հբգ.* tiof, *գերմ.* tief, *գալլ.* dwfn *«խոր»)։* Meillet MSL *12, 430 կարծում է, որ հնխ.* bhundhos *ազդուելով* dhubnos-*ից, նախաձայնի փոփոխութեամբ դարձել է* *dhundhos, *որից հյ.* *դունդ։ Vendryes MSL *18, 309 ենթադրում է՝ որ* bhundhos *ձևի մէջ նախաձայնը պարզապէս ազդուել է վերջաձայնից. բայց նոյն հեղինակը (անդ, էջ 310) ցոյց է տալիս նաև, որ հին լեզուների մէջ «աշխարհ, անդունդ, խորք, խորութիւնք ևն» նշանակող բառերը՝ իբր սրբազան գաղափարներ՝ արգիլուած լինելով բերան առնել, ենթակայ են եղած կամաւոր ձայնափոխութեան։ Այսպիսի մի ձայնափոխութիւն կարելի է ենթադրել նաև հայերէնի համար։*

Հներից նիւս. բն. գրում է. «Յայտնէ և անուն անդնդոյ գնիւթոյն անբաւութիւն», որով բառը համարում է կազմուած ան ժխտականով։ Lagarde, Urgesch. 213 համեմատում է լտ. fundus «յատակ» բառի հետ, ընդունելով որ լտ. f=սանս. dh։ Բայց այս մեկնութիւնը չի ընդունում Lag. Arm. Stud. § 123, համարելով ըստ Pott, KZ 19, 28 թէ լտ. fundus=յն. βένθος։ Bugge, Etrusk. u. Armen. 96 սնս. adhas «տակը» բառին է կցում։ Հիւնք. ան-ընդունող։ Ուղիղ մեկնութիւնը տւաւ նախ Meillet MSL 12, 430։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. էջ 35 կցում է հոլ. dũno «գետին», լիթ. dùgnas «գետին», իռլ. damun «աշխարհ», fudomain «խորունկ», կիմր. dwfn «խոր» բառերին։

ԳԻՌ.—Երև. ա՛նդունդ, Ջթ. Հճ. Զղ. ան-դ՛ունդ՛, Շմ. անտունդ, Ախց. անդ՛ունդ, Խրբ. Կր. Սեբ. Սչ. անդունդ, Նր. ճանդունդ, Ագլ. ա՛նդունտ, ա՛նդինտ, Մշ. յանդ՛ունտ, Ալշ. յանտուտ, Տփ. անդուրկ, Սլմ. ընդիտկ՛, Մկ. ընդիւտ. Թրքախօս հայերից՝ էնկ. անդունդ «նեղ ու մութ տեղ» (Բիւր. 1898, 789), Ատն. ռմով ասում է antunta gitdi «յաղթուեցաւ, տարուեց (խաղի մէջ)» (Արևելք 1888 նոյ. 8—9)։

ԱՆԴՈՒՆՔ «ամբարտաւանութիւնք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 19։

ԱՆԴՈՒՍԱՅ «անարգ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 19։

Անդուստ, Անդստին, Անդր տե՛ս Անդ։

ԱՆԴՐԱԼ կամ ԱՆԴՐԱՆԱԼ «գրգռուիլ», որից անդրացուցիչ «գրգռող». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վեցօր. 190. «Զև ևս երևեալ են բնաւ ամենևին կորեան մատաղոյն ատամունք և որ գրգռիցէ ոք զնա՝ այնու տեղեաւ ընդ որ ատամունքն գալոց են՝ յարձակի առնու զանդրացուցիչն իւր»։ ԱԲ մեկնում է «ձանձրացնող», բայց իս պէտք է հասկանալ «գրգռող», որովհետև անդրացուցիչ կրկնութիւնն է նախորդ «որ գրգռիցէ» ձևի։ ԱԲ ունի նաև անդրալի «ձանձրալի»։

ԱԲ անշուշտ կապում է անդրանալ «հա-նապազորդել» բային։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր, հտ. Ա. էջ 156։ Անհրաժեշտ է յունարէն բնագրի համեմատութիւնը։

Անդրակ տե՛ս Անրակ։

ԱՆԴՐԱՆԻԿ, ն և ի-ա հլ. «առաջինեկ, նախկին, երիցագոյն» ՍԳր. Կոչ. որից անդրանկածին, անդրանկացուցանել, անդրանկութիւն ՍԳր.։

ՆՀԲ=լտ. anterior «առաջին, նախնական»։ Հիւնք. բնաւ բառից։ Bugge KZ 32,2 ան և իկ մասնիկներով՝ *antero, *antiro- ձևից, որին է պատկանում նաև լտ. anter-ror։

ԳԻՌ.— Երև. անդրանիկ, Ջթ. անդ՛րանիգ, Սեբ. անդրանիգ, Կր. անդրանիկ «միամօր» (այս իմաստով ունին հներից Շար. Նար. Սկևռ. ևս., որոնց օրինակները տե՛ս ՆՀԲ). Մկ. ընդրընիկ, Մշ. անդըրնեգ, Ասլ. ընդռանի*, Պլ. անդառանիգ (միայն իբր յատուկ անուն)։

*ԱՆԴՐԱՎԱՐՏԻՔ (սեռ.-եաց, միշտ անեզաբար գործածուած). հին լեզուով նշանակում է «ներքնավարտիք» (մսի վրայից հագածը). այս նշանակութիւնը երևում է գործածուած տեղերից և հաստատւում է բառի ծագումով. հմմտ. «Արասցես նոցա անդրավարտիս կտաւիս ծածկել զառականս մարմնոց իւրոց միջովք չափ և բարձիւք չափ» Ել. իը. 42. «Անդրավարտիս կտաւիս զգեցցի ի վերայ մարմնոյ իւրոյ» Ղևտ. զ. 10։ Նոր գրականում բառի իմաստը փոխուելով՝ դարձել է «դրսի վարտիք»։ Այստեղ էլ մեր երկու գրական լեզուները տարբերւում են իրարից նրանով՝ որ արևմտեան գրականում անդրավարտիք նշանակում է «ներքնավարտիքի վրայից հագնելու լայն սպիտակ տափատ» (և ոչ երբեք եւրոպական տափատը), իսկ արևելեան գրականում «եւրոպական տափատ». ճիշտ ինչպէս որ տճկ. շալվար բառն էլ արևմտեան բարբառներում նշանակում է «սպիտակ լայն տափատ», իսկ արևելեան բարբառներում նշանակում է «եւրոպական տափատ»։

=Բառիս ծագումը տե՛ս վարտիք:—Աճ.

ՆՀԲ անդր կամ պրս. andar «ներքին» և

վարուիֆ բառերից։ Նոյնը նաև Տէրվիշ. ՀԱ 1887, էջ 22։

Անդրէն տե՛ս Անդ։

*ԱՆԴՐԱՔՆԷ «փրկրեմ». սխալ գրչութեամբ գրուած է անդրֆնէ Հին բռ. (ըստ ՀԲուս. § 3115), անդոֆօէ Գաղիան. (ըստ Բառ. երեմ. յաւել. 573)։

=Յն. ἀνδράχνη «փրփրեմ», որից փոխառեալ է նաև ասոր. [Syriac] andrakni «փրփըրեմ բոյսը, դանդուռ, խլֆա, լտ. portulaca»։ Յոյն բառը ծագում է ἀνδρο «այր» + ἄχνη «ուռուցք, փրփուր» բառերից։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

*ԱՆԴՐԻ (բոյ, բեաց) «արձան» Ոսկ. ես. և յհ. Կոչ. 101, 402. Եւս. պտմ. 104. Խոր. Եղիշ. մատն. 249. Էլ. արիստ. 65 (յգ. սեռ. անդրոց). Պիտ. որից անդրիագործ Ագաթ. անդրիաստեղծ Նիւս. բն. կրճատմամբ անդրագիր «արձանագրուած» Նար. խչ. կիսանդրի (նոր գրականի մէջ)։ Բառիս երկրորդ ձևն է անդրիանդ (գրուած նաև անդրիանտ, սխալ գրչութեամբ անդրիատ), ի-ա հլ. «արձան» Եւս. քր. բ. 268. Դամասկ. Նոննոս. որից անդրիանտագործ Ոսկ. մ. գ. 6։

= Յն. ἀνδριάς, սեռ. ἀνδριάντος «անդրի, արձան». ուղղականից առնուած է հյ. անդրի ձևը, իսկ սեռականից՝ անդրիանդ. այսպէս նաև ասոր. [Syriac] andryantā, վրաց. ანდრიანტი անդրիանտի: Յոյն բառը ծագում է ἀνήρ, սեռ. ἀνδρός «այր, մարդ» բառից և բուն նշանակում է «մարդու արձան», յետոյ ընդհանրապէս «արձան»։—Հիւբշ. 340։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ, ՆՀԲ ևն։ Կ. Վրդ. Շահնազարեան, Երկրագունտ 1864, թ. 5, էջ 7 հանում է Հնդկաց Ինդրա աստուծոյ անունից։

*ԱՆԴՐԻԱՍՏ «նեմեսիս աստուածուհու մակդիրը». ըստ Արիստոտէլի նաև «արարիչն երկնի և երկրի». Դաւ. անյ. ունի միայն ՀՀԲ։

=Յն. Ἀδράστεια նոյն նշ. բառիս բուն իմաստն է «անխուսափելին»։

Ուղիղ մեկնեց ՀՀԲ։

ԱՆԴՐԻՏԱԿ «վայրի չաման» Բժշ.։

ՋԲ դնում է իբրև անստոյգ բառ— ՀԲուս. չունի։

ԱՆԴՐՈՅԹՔ «ձկնոտոց, որձ, ստամոքսի վեր գալը». մէկ անգամ ունի Նիւս. կազմ. ժգ։

ՆՀԲ և ՋԲ հանում են անդր բառից։

ԱՆԴՐՈՒԱՐ, գրուած նաև անդրուվար, անդրվար, անդրավար, անդուար, ի-ա հլ. «կառքի կամ պատգարակի լծուած ձի, ջորի, կառք, սայլ» Ոսկ. ես. և մ. Ագաթ. Սեբեր. Փարպ. «մի տեսակ ձի» Մագ. քեր. էջ 241=Երզն. քեր. գործածուած է նաև օձի համար՝ Եղիշ. Թղթ. 296։

ՀՀԲ անդավար, իբր անդը (արտը) վարողը։ Հիւնք. Հանդրին անդուանք «Աֆրիկեան ձուլ» ձևից։ Հացունի, Դաստիարակութ. 400 անդր և վարել բառերից։

*ԱՆԵԹՈՒԹ «սամիթ», ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565. պէտք է ուղղել անեթում, իբր՝=լտ. anethum «սամիթ», որ ծագում է յն. ἄνηθον համանիշից. ֆրանս. aneth, anet «սամիթ, fenouil»։—ՀԱ.

*ԱՆԵՄՈՆ «պուտ, ծաղկոտրուկ ծաղիկը, տեկ. կելինճիք չիչէյի» Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 103. նոյնը յանէմոն ձևով՝ Բառ. երեմ. յաւել. 570։

= Յն. ἀνεμώνη «պուտ, anemone coronaria կամ hortensis L». ծագում է ἄνεμος «քամի» բառից, իբր ծաղիկ՝ որ ամենաաննշան քամուց բացւում է. ըստ այսմ կայ հյ. թարգմանաբար հողմածաղիկ: Յունարէնից փոխառեալ են նաև ֆրանս. anémone, իտալ. գերմ. anemone ևն։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԱՆԵՐ, ո հլ. (յետնաբար ի-ա հլ.) «կնոջ հայրը» ՍԳր. «աներորդի, աներձագ» Խոր. բ. 77, 79. «աներանք, աներոջ տունը» Բուզ. գ. 5, Վահր. յար. որից Աներ Լիբանանու կամ Լիբանաներ «Լիբանանի դիմաց գտնուած մի սար, երկրորդ Լիբանան» Օրին. ա. 7, ժա. 24. աներանալ «աներ դառնալ» Եփր. ծն. էջ 92. Նոր բառեր են աներորդի, աներձագ:

Տէրվիշ. Altarm. 35 սանս. nar, զնդ. nar, պրս. نر nar, յն. ἀνήρ «այր» բառերի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 164 ուզում է կապել հյ. նր բառին։ Հիւնք. Նր-ից։ Bugge IF 1, 444 սանս. Jāmātar, զնդ.

zāmātar, *յն.* γαμβρός, *լտ.* gener, *ալբան.* ǯender, *լիթ.* žéntas, *հսլ.* zętĭ *համանիշների հետ հնխ.* *gʹanətēr *ձևից՝ նախաձայնի կորուստով։* M. E. Schmidt KZ *47, 189 գերմ.* Ähn, *հրգ.* ano *«մեծ հայր, պապ» բառի հետ, որի ներկայացուցիչն է ուրիշն հյ.* ճան *(տե՛ս անդ)։*

ԳՒՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. աներ, *Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ.* անէր, *Գոր. Ղրբ. Շմ.* ճանէր, *Տիգ.* տնէր, *Ագլ. Մկ. Ոզմ. Տփ.* անիր, *Հմշ.* օնիր. *այս բոլորը նշանակում են «աներ, կնոջ հայրը».— Մրղ.* անէր, *Հճ.* անեյ, *Զթ.* անիր *«անէրորդի» (աները կոչւում է Մրղ.* կակօ, կէյնաթա, *Զթ.* զըլըշըոը*)։* Աներ *բառի այս նշանակութիւնը երբեմն գտնում ենք նաև հների մօտ. ՆՀԲ տալիս է երկու օրինակ. Աներոյ նորա Եւթաղեայ. Խոր. բ. 77. Աներայն իւրոյ Արտաւազդայ. Խոր. բ. 79. որոնց վրայ կարող ենք աւելացնել նաև Օրբ. հրտր. էմինի, էջ 135՝ Գնայ առ աներն իւր Գագիկ ի Վասպուրական (Աճառ. Արրտ. 1912, էջ 1143)։*

ԱՆԵՐ *«անապատ կամ անմարդաձայն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 20։*

+ԱՆԷԾ, ի *հլ. (միայն յոգնակի գործածուած) «անէծք, նզովք, բանադրանք, անաթեմայ» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Եփես. եզակի գործածութեան մի օրինակ տալիս է ՆՀԲ՝ Եփր. օրին.—որից* անիծաբեր *Ագաթ.* անիծանել *ՍԳր. (յետնաբար* անիծել. *ըստ այսմ ուղղելի է Զի՞նչ* անիծեցից՝ *Թուոց իգ. 8 և նմանները).* անիծանելի *Երեմ. ժե. 10.* անիծիչ *ՍԳր.* հրապարականէծ *Առակ. ժա. 26։*

= *հնխ.* neid- *«նախատել, հանդիմանել» արմատից, որի միւս ժառանգներն են՝ սանս.* nindati, nidyáte, nidā *«ծաղրել, ծաղր», զնդ.* nāismi (<*nāidmi>*nāiδmi>*nāizmi) *«նախատել, այպանել», յն.* ὄνειδος *«նախատինք, յանդիմանութիւն, ամօթանք»,* ὀνειδίζω *«վիրաւորել, նախատել, յանդիմանել», լեթթ.* naids *«ատելութիւն»,* nīstu, nīst, nīdēt *«ատել», գոթ.* ga-naitjan *«անուանարկել»,* naiteins *«անուանարկութիւն», հրգ.* neizzen *«չարչարել» են* (Boisacq *703,* Trautmann *199,* Pokorny *2, 322)։ Բառս սլաւական, իտալական և կելտական ճիւղերում պահուած չէ։ Հայերէնի մէջ ծ ձայնը ծագում է նախաւոր տ-ից. հմմտ.* անիծ, խայծ *են, իսկ նախաձայն ա-ի յարաբերութիւնը ճիշտ այնպէս է՝ ինչպէս* անուն=*յն.* ὄνομα=*լտ.* nomen։

Հիւնք. մեկնում է իբր ան-օծանել: *Ուղիղ մեկնեց* Bugge KZ *32, 46 և* IF *1, 450, որ ընդունում են նաև* Pedersen KZ *38, 206; 39, 423,* Meillet MSL *20, 211։* Margoliuth, *Թրգմ. Բիւր. 1900, 334 եբր.* נאץ niōṣ *«անիծել» Սղ. ժ. 3 ձեվին է կցում (որա արմատն է ըստ* Gesenius, *էջ 472 եբր.* נאץ naṣ *«արհամարհել, անարգել», որ նոյն է ասոր.* nāṣu *համանիշի հետ)։ Գաղանճեան, Արև. մամ. 1902, էջ 74 եբր.* ճիկյց *բառից փոխառեալ՝ հայկական* ա *յաւելուածով։ Մառ* ИАН *1918, 348* ան=*ելամ.* na, *ափխազ.* anə *«Աստուած»* +ծf=*վրաց.* ծղʹվ, *մինգր.* ճըղʹուալա *«անէծք»։*

ԳՒՌ.—Ոզմ. Վն. անէծf, *Ալշ. Մշ. Շմ. Ջղ.* անէծկ, *Ախց. Զթ. Կր. Մկ. Ննխ. Ռ.* անէցf, *Երև. Ղրբ.* ա՛նէցկ, *Հճ.* անէցf, անեցf, *Խրբ. Պլ. Սչ.* անէցգ, *Ակն. Սեբ.* անէսգ, *Տիգ.* տնէձf, *Ագլ. Գոր.* ա՛նիծf, *Տփ.* ա՛նիծկ, *Սլմ.* անէսfʹ, *Ասլ.* անէս*, *Հւր.* անիսկ, *Մրղ.* անիսկʹ, *Հմշ.* օնիձf.*—բայական ձևով՝ Ալշ. Ջղ. Սլմ. Վն.* անիծել, *Ախց. Երև. Կր.* անիծէլ, *Շմ. Տփ.* անիծիլ, *Սչ.* անիձել, *Ննխ. Սեբ.* անիձէլ, *Ասլ.* անիձէ՛լ, *Զթ.* անիձիլ, *Ակն.* անիձիլ, *Պլ.* անիձէլ, անըձէլ, *Ոզմ.* անըծիլ, *Մկ.* տնըծիլ, *Ղրբ.* ընէ՛ծիլ, *Հմշ.* օնիձուշ, *Ագլ.* ա՛նիծf տոլ:*—Սղերդի արաբախօս հայերն ունին* անիզազ *«անիծած, անիծեալ» (Բիւր. 1899, էջ 116), Ատանայի թրքախօս հայերն էլ* անէս *«անէծք» (Բիւր. 1900, 454)։ Նոր բառեր են* անէծfաբան անէծfագիր, անէծfաչոր, անէծfատու, անէծfատուր, անէծfմօր, անիծուկ:

ԱՆԸՆԿՄԱՀ *«անձնասպան». նորագիւտ բառ, որ ունի Սմբ. դտ. 7, 147 (այլ ձեռ.* ա–

նակամաճ):=Երկրորդ մասն է մաճ, բայց անծանօթ է անըճկ:

ԱՆԹԱՅՐ «կայծ» Բառ. երեմ. 20. «բառ յն. ἄνθραξ, կայծ, կայծակն» ՆՀԲ յաւել. գւռ., «ֆր. anthrax, շիրիփէնշէ (վէրքը)» (Նուպար, Բառ. ֆր. 42)։

*ԱՆԹԱՆԻ «Հրէից եօթներորդ ամիսը, Թըշրին». մէկ անգամ ունի Գ. Թագ. ը. 2։ (Այսպէս ըստ ՆՀԲ և ԱԲ. իսկ տպ. Պօլսոյ 1895 թ. աթանիմ)։

=Եբր. բնագրի האתנים hāθānīm բառն է, որ յն. ἀθανίν տառադարձութեան վրայից անցել է մեզ։ Բուն նշանակում է «մշտահոս» և այսպէս էր կոչուած, որովհետև աշնանային անձրևները այս ամսին էին սկսում լցնել ցամաքած գետերը՝ Այս ամսի առաջին օրը սկսւում էր փող հնչեցնելու տօնը և 15-ին՝ տաղաւարահարաց տօնը (բառարան Ս. Գրոց, էջ 30)։—Աճ.

*ԱՆԹԵՂ (Ներգ. յանթեղի) «տաք մոխիր» Վեցօր. 158. Փարպ. որից անթեղ ճարկանել «կրակը մոխրի տակ թաղել» Կիւրղ. ել։

=Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է, որի արմատը պահում է վրացերէնը. այսպէս՝ ანთება անթեբա «կրակ վառել, հրահրել, բորբոքում», ანთებული անթեբուլի «վառած»։—Աճ.

Մեր արմատի հետ պատահական նմանութիւն միայն ունին յն. αἰθάλη «մոխիր, մուր, վառած ածուխ», αἴθοψ «հրավառ», αἴθω «վառել», ἄνθραξ «ածուխ», ἀνθρακία «անթեղ» են բառերը, որոնցից փոխառեալ է նաև վրաց. ანთრაკი անթրակի:

ԳԻԹ.— Ալշ. Հճ. Ոզմ. անթեղ, Երև. Խրբ. անթէղ, Մշ. անթեխ, Ջթ. ինթեղ.—իսկ Տիգ. ըnթիղ «անթեղելու յատուկ ածուխի մեծ կըտոր»։ Նոր բառեր են անթեղել (Ակն. ընթէղիլ), անթեղնել (Ղրբ.), անթեղկալ, անթեղուել, անանթեղ, անթղոց (Մշ.) «կրակը խառնելու ձող», որ ՆՀԲ-ի մօտ (հտ. Բ, էջ 1060 գ) անթեղոց ձևն էլ ունի, իսկ Բլ. Դվ. Վն. դարձել է անթրոց:

*ԱՆԹԵՄ (որ և ըստ ՋԲ և ԱԲ անթեմն) «մի տեսակ բոյս կամ ծաղիկ». Կոչ. 321 (Թարշամեցի ոսկեծաղիկն... զի անթեմս այս երեւելի բանջար է բազմապատիկ, որ ջուրց գիրեաւ ունի բուսեալ ճառագայթաձևս զըտերևովն). որից էլ Ճառընտ. և Տօնակ.։ Նոյնը յետին բժշկարաններում սխալմամբ գրուած է և աթիմոն, ավթիմոն, օթեմոն և նշանակում է «մի տեսակ բոյս՝ բաղադրեալների սեռից, որի ծաղկից պատրաստում են միջատասպան փոշի. ֆր. pyréthre» (ըստ Նորայր ՀԱ 1923, 346)։

=Յն. բնագրի τὸ ἀνθέμιον τοῦ χρυσίου ձևն է, որ Կոչման ընծայութեան թարգմանիչը մէկ անգամ թարգմանել է ոսկեծաղիկ, իսկ միւս անգամ տառադարձել է անթեմ. յն. ἀνθέμιον նշանակում է «փոքր ծաղիկ», ἄνθεμις «որևէ ծաղիկ՝ յատկապէս երիցուկ», իսկ ἄνθεμον «ծաղիկ, 2. մի տեսակ բոյս», որ թուի թէ թարգմանչի ակնարկած բառն է։

Ուղիղ մեկնեց նախ Կոչման ընծայութեան հրատարակիչը՝ էջ 335, որ կցում է յն. ἀνθέμιον բառին։ ՆՀԲ և Հիւբշ. 340, յն. ανθεμίς ձևի հետ։

ԱՆԹԻԼՈՍ տե՛ս Անքիլոս։

*ԱՆԹԻՀԻՊԱՏՈՍ (սեռ. ի) «փոխ-հիւպատոս» Եւ. պտմ. 268. կամ անթիպատոս Ոսկ. պտճ. եբր. (հրտր. ՀԱ 1913, էջ 43), Վրք. և վկ. ա. 85. որից անթիպատութիւն Ճառընտ. գրուած նաև անթճիպատոս, անթիպատ Արձանագր. 1033 թ. (Շողակաթ, էջ 180), անթճիպատ Ոսկ. գծ. 328. լաւագոյն ձևն է անթիւպատոս Անկ. գիրք առաք. 277, 280, որից կոչական անթիւպատէ՛ Անկ. գիրք առաք. 281, Վրք. և վկ. ա. 401. անթճիպատէ՛ Անկ. գիրք առաք. 162, 164. անթիպատ պատրկութիւն Մագ. Թղ. 82։

=Յն. ἀνθύπατος «փոխ-հիւպատոս», որ կազմուած է ἀντί «փոխանակ, փոխարէն» և ὕπατος «հիւպատոս» բառերից։—Հիւբշ. 361։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

*ԱՆԹԻՊԱՏՐԻԿ «փոխ-պատրիկ». գործածուած է միայն սեռ. և բց. ձևերով. ինչ. յանթիպատրէ Վկ. շուշ. էջ 11, յանթիպատրեայ Վկ. շուշ. 49, անթիպատրեայ Վկ. շուշ. 50, որից անթիպատրկութիւն «պատրիկի փոխանորդութիւն» ԱԲ. մեր մէջ իբր տիտղոս գործածուած ունինք նաև անթիպատ պատրիկ

Արձանագր. 1029 և 1033 թուերից (տե՛ս Վիմակ. տարեգ. էջ 16, 17)։

=Յն. ἀντι-πατρίκιος «փոխանորդ պատրիկի». մեր մէջ բառը շփոթուած է անթիճիւպատոս բառի հետ. իսկ անթիպատ պատրիկ ներկայացնում է անթիճիւպատոս և պատրիկ միասին—Աճ.

Սոփերքի հրատարակիչը (Թ. էջ 57) ուզում է կարդալ անթիպատոս կամ անթիճիւպատոս:

ԱՆԻԱՅ «սան կամ թիան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 20 (այսպէս նաև երկրորդ տպագրութեան մէջ). ինչ լինելը յայտնի չէ։

ԱՆԻԱՏ «փողահար». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պամ. աղէքս. էջ 26 «Եղաւ սափորն. վհճակեցան աղնեթեր անիատքն»։

ԱՆԻԱՐ «զունագեղ մի ծաղիկ է. lotus». մէկ անգամ ունի Ազաթ. և մէկ անգամ էլ Գր. Նազիանզ. երկուսն էլ Ե դարու

Նշանակութիւնը Նազիանզացու վկայութեամբ ստուգեց Նորայր ՀԱ 1923, 165 և Բառ. ֆրանս. 759 ա։

ԱՆԻԱՑՆԱԼ «խնամել կամ խնայել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 20։

ԱՆԻԴ «մի տեսակ թռչուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խոր. աշխ. հրատ. Սուքրեան, էջ 30. վկայութիւնը տե՛ս արտի. ձևի մասին տե՛ս արտօշ:

*ԱՆԻԴՈԼՈՆ կամ ԱՆԻԴՈՂՈՆ «նուշ, բադամ» Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565 և 573։ Երկուսն էլ անշուշտ սխալ գրչութիւն, որ պէտք է ուղղել *ամիգդաղոն, իբր=յն. ἀμύγδαλον «նուշ»։—Աճ.

+ԱՆԻՄ, ո հլ. «ոջիլի հունդ» Նար. կԲ. էջ 177. Լծ. Նար.։

=Հնխ. բառ, որի միւս ժառանգներն են յն. κονίς, κονίδες, հսլ. gnida, ռուս. гнида, լիթ. glìnda, լեթթ. gnīda, հիսլ. gnit, շվեդ. gnett, դան. gnid, հոլ. sned, հանգլ. hnitu, անգլ. nit, հբգ. hniz, գերմ. nisse, nisz, (Laus)nuss, լատ. lens, lendēs, ալբան. θənf «անիծ»։ (Տե՛ս Pokorny 1, 461 և 585, Ernout-Meillet 511)։ Այս բոլոր բառերը անշուշտ բխում են մի հնդկրոպական նախաձևից, բայց կարելի չէ եղած տակաւին յաջող կերպով բացատրել նրանց միութիւնը և ճշտել ձայնական յարաբերութիւնները։ Ենթադրեալ նախաձևերն են skonid-, sknid-, gnid- են։ Հայերէնը գալիս է *անիտ ձևից (հմմտ. խայծ-խայտ, պիղծ-պղտոր, խանձ-խանդ են), որով հասնում ենք -nid ձևին և նախաձայնի անկումով՝ հնխ. knid- կամ gnid-։

Ուղիղ համեմատեց նախ Pictet 1, 415, յետոյ Lagarde, Gesam. Abhnd. 57 (մերժում է ինքը Armen. Stud. § 125), Bugge KZ 32, էջ 46 և 53, Pedersen, Նպաստ, էջ 19։ Նոյն համեմատութիւնը ընդունում են նաև Walde 421, Boisacq 491, Trautmann 93, Berneker 1, 313, Kluge 351։—Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 129 մերժելով՝ անիծ կցում է լիթ. nržti «քստմել», nežėti «քոր գալ» բառերի հետ—Հայերէնի հետ պատահական նմանութիւն ունին կովկասեան լեզուներից շատերը, ինչպէս՝ ավար. ճած,անդ. ճոցի, կար. ճացէ, դիդ. ճոցի, լակ. ճօց, ճացոյու, վար. ճաշայ, կուր. ճիվէ, կայ. ճէզ, ճէյու, ակ. ճէռ, խիւր. ճիռ, ուտ. ճէծ «ոջիլ», ճեծ-բաֆտեսուն «ոջլոտիլ», ճէցբա «ոջլոտ», կիւր. ճէտ, ագ. ճատ, տաբ. ճից, խին. ճիմց, արչ. ճաց, չեչ. մէզի «ոջիլ»։

ԳԻՒ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Ջղ.Սլմ. Վն. Տփ. անիծ, Ակն. Խրբ. Հճ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. անիձ, Ննխ. անիձ (հինը անէձ), Մշ. անիծ, Ոզմ. անէ՛ծ, Սալ. անիձ, անիզ, Շմ. ճmնիծ, Գոր. Ղրբ. ճա՛նէծ, Հմշ. օնիձ, Զթ. անըծ, Մրղ. անիծ, անը՛ծ, Տիգ. mնիձ: Նոր բառեր են անիծիկ, անիծֆաշ, անիծոտ կամ անծոտ, անծկեղ, անծկեռ, անծճաճ, անծոտիլ, անծարարախ և այլն։

ԱՆԻԿԱՅ «անդ», այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 20. ինչ լինելը յայտնի չէ։

ԱՆԻՃԱՆԴ «գժուար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 20։

*ԱՆԻՍՈՆ «մի տեսակ բոյս և նրա սերմը

կամ հունդը» Բժշ. Վաստ. 109. գրուած է անասոյ *Բառ. երեմ. յաւել. 565։*

=Յն. ἄνισον, *որի ծագումը անյայտ է. թւում է թէ Ասիայից կամ Եգիպտոսից փոխառնուած լինի. համմտ. արաբ.* yansun *(տե՛ս* Boisacq, *էջ 62 և* Bailly, *էջ 166 գ). յունարէնից փոխառեալ են լտ.* anisum, *ֆրանս. գերմ.* anis, *իտալ.* anice, *անգլ.* anise, *ռուս.* анисъ, *թրք. քրդ.* anisun, *վրաց.* անիսունի, անիսուլի *են։—Հիւբշ. 340։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. անիսօն, *Ակն.* անասօն, անասուն, *Սեբ.* անիսուէօն *են։*

ԱՆԻՏԱԿ *«Հայկ համաստեղութեան մէջ մի աստղի անուն է», ըստ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 130։ Համմտ.* անդիակ:

ԱՆԻՒ, ո *կամ երբեմն* ի–ա *հլ. «կառքի ակ, անիւ» ՍԳր. «սեռն, առանցք» Եզ. ժդ. 25. «տանջանքի մի գործիք» Բ. Մկ. է. 3. «երեխայի խաղալիք» Ոսկ. յհ. բ. 25. «երկնային մարմինների գունդը» Եզն. Սեբեր. Վեցօր. «ուղտափուշի սերմը» Վրդն. աղ. ձբ. էջ 278. այս բոլորը փոխաբերաբար ձևացած առաջին նշանակութիւնից։ Որից* անուագայութիւն *Դիոն. Երկն.* անուաձև *Կիւրղ. յես. և թգ.* անուաւոր *Խոր.* միջնանիւ *Կոչ. 90.* չորեքանիւ *Կղկնտ. Նոր բառեր են՝* ճեծանիւ, ճեծանւորդ, երկանիւ, քառանիւ, անուածաղիկ:

> *Հիւնք.* անուր *բառից։—Պատահական նմանութիւն ունին սանս.* nābhi, *զնդ.* nāfa, *պրս.* nāf, *յն.* ὀμφαλός, *լտ.* umbilicus, *լեթթ.* naba, *հպրուս.* nabis, *անգլսաքս.* nafu, *հիւլ.* nef, *հբգ.* naba, *հիռլ.* imbbiu, *գերմ.* nabe, *որոնք նշանակում են «պորտ կամ անուի սեռն»։ Այս ամբողջ խումբը պատկանում է մի նախաձևի, որի ժառանգորդը կորել է հայերէնում (տե՛ս* Walde 849)*։ Մառ,* Сред. движ. *էջ 35 ափխազ.* abarbal *և վրաց.* ბორბალი բորբալի *համանիշների հետ։*

ԳԻՌ.—Մշ. անիվ. *ուրիշ տեղ չկայ բառս. գործածւում է* ակ *կամ թրք.* թէքէռ, թէքէռլէք *են։*

ԱՆԽԱՅԵԼ *տե՛ս* Խնայել*։*

ԱՆԽԱՆԱՒԹ. *նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մի անգամ գործածուած է Թէոդորոս Քռթենաւորի մօտ (Ներբողեան խաչի, էջ 162) «Ո՞վ ճշմարիտ աստուածային տունկ, գերագրական և իմանալի անկազործութեանն խորհրդոյն ապաստվթ, խորութիւն և անխանաւթ քառաթև սուրբ նշան»։*

ԱՆԽԹԱՆՔ *«մի տեսակ հիւանդութիւն». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. իլար. 119 «Ոչ բժիշկս կոչել, ոչ առ դեղս և ի բուսոց և յայլոց նիւթից տալ օգնականութիւն, այլ ձիթով օծէր և զանունն Քրիստոսի կոչէր, զանխթանք ախտն բժշկէր, և ամենեցուն ընթացեալք կթէին զբարիսն առնելով իբրև յաղբիւրէ աննախանձ»։*

ԱՆԽԱԽՈՏ *տե՛ս* Անձխոտ*։*

*ԱՆԽՈՒԷՇՔԱՐԷ *«սեփականութիւն»? նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. հրտր. էմինի, էջ 151, Շահնազ. Ա. 251 «Ետու զՏաթև վասն իմ հոգեացս ի ձեզ, ի տէր Դաւիթ Սիւնեաց եպիսկոպոս, որ յիմ հօրէն յիս հրիտակ հասեալ էր. անխուէշքարէ ամենայն սահմանօք, լերամբ և դաշտիւ, այգօք և ընկուզեօք, մարգագետնովք և ջաղացանով և որ ինչ համօրէն սահմանք են»։*

= Պհլ. xwēškār, *պրս.* خویشکار xᵛēškār *«ազգական, սեփական»,* xwēškārī *«սեփականութիւն», որոնք շատ լաւ համապատասխանում են հայ ձևին. միայն չգիտեմ թէ ի՛նչ է* ան *մասնիկը բառի սկզբին։—Աճ.*

ԱՆՃԵՂ *(որ և* անձեղ, անձեղն*) «կաչաղակի նման մի թռչուն է» Գաղիան. Մխ. առակ. «ԲՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն է» Մանրուս. (Արրտ. 257—8).—իսկ Կոչ. ժզ. և Եփր. խր. 224* անձեղf *բառը գրչագրական սխալ է, որ պէտք է ուղղել* անգեղf *(յն.* γῦψ*)։*

> *Պատահական նմանութիւն ունի գերմ.* Amsel *«կեռնէխ թռչունը»։*

ԳԻՌ.— Ալշ. Հճ. Ոզմ. Վն. անձեղ, *Ակն. Մկ.* անձէղ, *Մշ.* ճրնձեղ, ընձեղ, *Ջթ.* անձիղ, *իսկ Խրբ. բարդութեամբ* քաքանձէղ:

ԱՆՃՈՂ *«կաւատ». գործածուած է մէկ անգամ Փիլ. շն. 277 (յն.* προσαγωγός*), որից* անճողութիւն *«կաւատութիւն» Ածար. կիպր. Փիլ. լին. ա. 70, շն. 275։*

Հին բռ. մեկնում է «անսովոր, տգեղ»։ Այսպէս նաև Բառ. երեմ. էջ 21, որ գրում է անձոխ: ՆՀԲ «արքանեակ չարութեան, որպէս անիծ կամ առիթ մեղաց. ըստ յն. προσαγωγός (առաձօղ), իբր կաւատ»։ ՋԲ «անձողութիւն—թուի գործ անիծից արժանի կամ կաւատութիւն»։ ԱԲ «կաւատ»։

ԱՆԿ տե՛ս Անկանել։

ԱՆԿԱՆ «սխին, կոչի, նետ, փքին, թօփ». այսպէս է դնում Գէորգ դպիր՝ Երեմիայի բառգրքի յաւելուածում, էջ 537։ Անստոյգ բառ։

*ԱՆԿԱՆ (գրուած նաև անգան) «սանդ, հավան». մէկ անգամ միայն գործածուած է Թուոց ժա. 8, ներգ. յանկանի (յանգանի) հոլովով։ Ուրիշ օրինակ չկայ։ Բայց անշուշտ նոյն է անգանակ «կոնք» Տաթև. հարց. 359, որ կենդանի է արդի գաւառականներում անգանակ, անկին ձևով և «կոնք, տաշտ» նշանակութեամբ։

=Ասոր. ܐܓܢܐ aggānā «կուժ, ջրաման», եբր. אגן aggān «լուացքի կոնք, լական», արաբ. اجّانة iǰǰāna, انجانة inǰāna, եթովպ. áigan, ասուր. agannu, կովկասեան լեզուներից խիւր. angana «ափսէ, պնակ»։ Նշանակութեան կողմից մեր գաւառականները գրաբարից աւելի համաձայն են սրանց։

Lagarde, Gesam. Abhd. 8 պրս. finǰān «բաժակ» բառի հետ։ Ուղիղ մեկնեց նոյն՝ Arm. St. §112։ Հիւբշ. Arm. Gram. 301 չէ ընդունած այս մեկնութիւնը՝ նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ, որ սակայն հարթւում է մեր ցոյց տուած գաւառական ձևերով։ Jensen, Hitt. u. Arm. համարում է թէ բառը փոխ առնուած է ասորերէնից՝ հիթթիթական շրջանում։ Հիւնք. կին բառից։ Վերի ձևով բացատրեց Աճառ. Արրտ. 1910, 178։

ԳԻՒ.—Երև. անգանակ, Կր. Ք. անգին, Խն. ինչան «հողից շինուած մեծ տաշտ՝ որի մէջ լուացք են անում, խմոր են շաղախում կամ լոգնում»։ Մամիկոնեան, Հաղարից մէկը, էջ 235 ունի անկան «մեծ սանդ փայտի՝ կորկոտ, բրինձ թակելու համար». բայց չգիտեմ թէ իրօք Գանձակի գաւառականո՞վ է, թէ գրաբար։—Բառ. երեմ. էջ 219 ներգ. յանգանի ձևը բացատրելով գրում է «յըչանի». որից ենթադրում եմ թէ իր ժամանակ գաւառում գործածական էր ինչան ձևը՝ որ գիտէ նաև Խիանի գաւառականը։

ԱՆԿԱՆԱԲՈՅԹ տե՛ս Բոյթ։

+ԱՆԿԱՆԻԼ (կտր. անկայ, հրմ. անկի՛ր, արմատն է անկ), գրուած է նաև անգանիլ, ընկանիլ. ընդարձակ գործածութիւն ստացած, բազմաթիւ ոճերի մէջ մտած, պարզ կամ յ և ց նախդիրներով աճած և բազմաթիւ ու բազմազան նշանակութիւններով զարգացած մի բառ է։ Բուն և առաջին նշանակութիւնն է 1. «ընկնել, ցած ընկնել» ՍԳր. որից անկումն ՍԳր. անկաստեղ Շիր. վայրանկեալ Շար. Նար. ստորանկիլ Մագ. Շար. ևն։ Այս նախնական նշանակութիւնից փոխաբերաբար և հետզհետէ զարգանալով՝ բխում են հետևեալ առումները։—2. «ցած կախուիլ» ՍԳր. հմմտ. աշխ. վարտիքը վար իյնալ. ֆրանս. ses cheveux lui tombent sur les épaules.—3. «Երթալ, դիմել, ապաստանիլ, դիտմամբ կամ պատահմամբ մի տեղ հասնիլ, այնտեղ կամ նրան ապաւինիլ» ՍԳր. հմմտ. թրք. yola dűšmek «ճամբայ ընկնել», bir köye dűšdűk «պատահմամբ մի գիւղ հասանք», աշխ. մի գիւղ ընկանք, շատ վատ տեղ ենք ընկել. որից անկանել ի ճանապարհ, յուղի, ի չու ՍԳր. առևանգել «առնել փախչիլ, յափշտակել (կին, աղջիկ)» Եւս. քր. կամ հակադարձը՝ անկեալ առնել ԱԲ.—4. Հասնելու գաղափարին հետևում է վերջանալու գաղափարը. հմմտ. ֆրանս. le vent est tombé «քամին դադարեց». այս նշանակութեամբ անկանիմ բայը առանձին գործածուած չէ, բայց «ծայր, վերջ» իմաստով ունինք շատ ածանցներ. ինչ. յանգ հանել, յանգ ելանել, յանգ տանիլ Ոսկ. ՍԳր. յանգ, յանկ «վերջ, սպառուած, ստանաւորի -ոտք» Թր. և Երզն. քեր. յանգել, յանգեցուցանել «վերջացնել» Ոսկ. անգաւորիլ, յանգաւորիլ «վերջանալ» ԱԲ. անգանակ «վերջ» ՓԲ. անգաւան «ծայր, գագաթ» ՓԲ. անգուրդ «վերջ, կատարելութիւն» Հին բռ. յանգաւոր «չափաբերեալ գրուածք, որ յանգ ունի» Մագ.

ցանկ, ցանգ «միշտ» (այսինքն մինչև վերջանալը, ի սպառ) ՍԳր. Ոսկ. Եզն. «Ճիւղերով են հիւսուած պատ՝ պատնէշ» (իբր վերջ կամ սահման) «վերջ» նշանակութեան համար հմմտ. լտ. cado «ընկնել» որ և «վերջանալ, յանգիլ», որից εὖ, καλῶς πίπτειν «լաւ, յաջող վերջանալ». ἡ πεσέεται ἡ μάχη «կռիւը ի՞նչպէս պիտի վերջանայ»։ ՍԳր. Կոչ. նմանութեամբ «գլուխների ցուցակ» Սղ. Խոր. ցանկել «պարապել» Ագաթ. Եփր. աղ. և համար. ցանկորդ «միշտ» Ագաթ. Ոսկ. մտթ. ցանկորդել «յաճախել» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 4. ցանկութիւն «հանապազորդութիւն» Ոսկ. բ. տիմ. 197 (չունի ՆՀԲ)։—5. «Իրեն բաժին ընկնել, իրեն վիճակուիլ» ՍԳր. Եղիշ. «յարմարիլ, ձեռքն ընկնել. պատահիլ» Եղիշ. Կիր. պտմ. անկ է «պատշաճ է, յարմար է» ՍԳր. Եւ. քր. Եզն. Սեբեր. հմմտ. աշխ. Ինձ ի՞նչ բաժին է ընկնում. Այս բանը ընելը քեզի կիյնայ. տճկ. búda bana dùšdü «այս էլ ինձ վիճակուեց», ֆրանս. cela m' est tombé en partage. որից անկ «պատշաճ» Փիլ. Պիտ. յանգ, յանկ «յարմար, պատշաճաւոր, հանդարտ, զգօն» Վեցօր. Ոսկ. անգու «արժանաւոր» Ագաթ. անկաւոր «պատշաճ» Մխ. դտ. Սարգ.։—6. «Իրարու հետ յարմարուիլ, միանալ, ընկերանալ, ժողովուիլ» Բուզ. է. 43. հմմտ. աշխ. իրարու հետ իյնալ-ելլալ. տճկ. düšüb qalqmaq «ընկերանալ, կենակցիլ», ֆրանս. tomber d'accord «համաձայնիլ»։ Որից յանգչիլ, յանգուցանել կամ յանկչիլ, յանգուցանել «սիրով կապուիլ, կապել, սիրտը գրաւել» ՍԳր. Ոսկ. յանկակից, յանգակից «մերձաւոր» Վեցօր. զանգել, զանգանել «խառնել, միաւորել, շաղուել, իրարու յարել» ՍԳր. Եւ. քր. Ոսկ. (հմմտ. Ղրբ. խմխմ ընգած «լաւ խիստ կազմած, շաղախուած, լաւ իրար խառնուած»), զանգուած «բաղադրութիւն, խմոր, ձոյլ, հայս» ՍԳր. զանկանել «մի բանի յարիլ» (գրուած նաև զանկել, զանկանել), արիւնազանգ կամ արենազանգ «արիւնաշաղախ» Պիտ. Կղկնտ. զանգութիւն «խառնուրդ» Տիմոթ. կուզ, էջ 170, անզանգ Փիլ. այլաբ. մնազանգուած Նար. կուս։— 7. «Ենթարկուիլ, առարկայ դառնալ» (օր. ծառայութեան, մէկի հրապոյրներին, կապանքի, հիւանդութեան են) Սգր. Եղիշ. Փարպ. հմմտ. աշխ. փորձանքի մէջ ընկնել, գերի ընկնել, անկողին իյնալ են. տճկ. xasta dŭšmek «հիւանդանալ», yesir dŭšmek «գերի բռնուիլ», ֆրանս. tomber malade «հիւանդանալ»։—8. «Մեռնիլ, մանաւանդ պատերազմի մէջ» ՍԳր. Բուզ. որից ի կենաց անկանել, յաւէտ անկանել «մեռնիլ» ՍԳր. Ոսկ. անկած «դիակ» Ոսկ. խչ. Մէկն. ա. կոր։—9. «Թուլանալ, պակասիլ, տկարանալ» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. հմմտ. ֆրանս. tomber en disgrâce «շնորհազուրկ լինել», tomber dans le mépris «արհամարհուիլ», tomber en ruine «կամաց կամաց փուլ գալ, կործանուիլ»։ տճկ. düšgün «անկեալ, խեղճ»։ Որից անկ «ընկած աղքատացած» Մանդ. անկած «տկար, խեղճ» ՍԳր. Ոսկ. մ. և ես. Վեցօր. ոտքն անկածք «ոտքից խեղճ, քայլել չկարողացող» Սոկր. եկեղ. պտմ. էջ 279 (հմմտ. նաև փոքր Սոկրատ, նոյն էջ)=տճկ. دوشوت düšüt «խեղանդամ», տնանկ «աղքատ, տնից տեղից ընկած» ՍԳր. անկելանոց Վրք. հց։— 10. «Մի բանով զբաղուիլ, պարապիլ» ՍԳր։— 11. «Վրան յարձակիլ, իրան պատել՝ բռնել (օր. քունը, ամպը, հովը են) ՍԳր. հմմտ. ֆրանս. tomber sur les ennemis «յանկարծ թշնամիների վրայ յարձակիլ», թրք. üste dŭšmek «վրան յարձակիլ», arqasəna dŭšmek «հալածել, հետապնդել»։— 12. «Մեղանչել, յանցանք գործել, պոռնկիլ» ՍԳր. Եզն. հմմտ. ֆրանս. tomber en faute.—13. «Իրար հետ կռուիլ, հակառակիլ» Բուզ. Եզն. հմմտ. թրք. biribirine düšürmek «իրար հետ կըռուեցնել», աշխ. Ինչո՞ւ իրար հետ ընկաք. ֆրանս. tomber un adversaire «թշնամին յաղթել»։—14. «Գործել, հիւսել, բանիլ» ՍԳր. Ոսկ. մ. Սեբեր. (թել, առէջք և կկոց նետելու գաղափարից առնուած). որից անկած «հիւսուած բան, սարդի ոստայն» Փիլ. անկիչ «ջուլհակ» Փիլ. անկուած «բանուածք» ՍԳր. անկուածոյ «հիւսկէն» ՍԳր. յանկոյ «հիւսուած, հիւսելով շինուած» Անկ. գիրք հին կտակ. էջ 155. ոստայնանկ «ջուլհակ» ՍԳր. Սեբեր. Վեցօր. Եփր. թգ. սարդանկու Փիլ. տե՛ս անկուածային (Նոր բառ)։

=Հնխ. sn̥g արմատից, որի միւս ժառանգներն են գոթ. sigqan, հիգ. sinkan, գերմ. sinken, հիւլ. sәkkva, անգսք. sincan, անգլ. sink, հոլլ. zinken «սուզուիլ, խորն իջնել», նաև գոթ. sagqjan, հիգ. senchan «սուզել», լիթ. senkù, sèkti «ընկնել, ջրի խորն իջնել, ջուրը ցածրանալ», յն. ἐάφθη «ցած ընկաւ, ընկաւ» (տե՛ս Boisacq 210, Kluge 454 և Trautmann 256, Pokorny 2, 495 (հնխ. seng²—արմատի տակ)։ Այս բոլոր բառերի մէջ էլ կայ «վայր ընկնելու» գաղափարը. յատկապէս գերմ. sinken ունի մեր անկանիլ բայի առումների մեծ մասը. այսպէս՝ «1. խրուիլ, խոնարհիլ, իջնել. 2. նաւի ընկղմիլ, 3. ցածր ընկնել. 4. շէնքը փուլ գալ, 5. թուլանալ, լքանիլ, նուաղիլ, 6. խոր քնի մէջ ընկնել». ոճերով՝ Zur Erde sinken «ցամաք ելնել (հմմտ. անկաք յԻտալիա), գետին ընկնել», Die Sonne sinkt «արևը խոնարհւում է, մայր մտնելու մօտ է». Der Nebel sinkt—առմպ մթագին անկաւ. In das Grab sinken «գերեզման իջնել».—Im Preise sinken—ի գնոյն անկցի ըստ արժանաւոյն (Մխ. դտ.)—Unter einer Last zu Boden sinken «բեռան տակ կքիլ» (Յոգնեալ անկանին յուժոյ. Պիտ.)—Den Muth sinken lassen—Բեկաւ անկաւ զօրութիւն ուժոյ իւրոյ (Եղիշ.)— Bis in die sinkende Nacht—անկաւ ի վերայ իմ մութ (Պիտ.)։ Ձևի համար խօսելով վերոյիշեալները ներկայացնում են հնխ. seng, senk² կամ առանց ռնգականի sek² են. հայերէնը ցոյց է տալիս արմատի սորին ձայնդարձը sn̥g։ —Հիւբշ. 419։

Pictet 2, 170 անկանել «հիւսել»=սանս. aṅhu, գոթ. aggvus, յն. ἄγχω «խեղդել», լտ. ango «խեղդել, սեղմել»։ Տէրվ. Նախ. 59 հյ. ականջ, ունկն, անկիւն, սանս. aĵ, anĵ «ծռել» են բառերի հետ հնխ. ak արմատից։ Bugge KZ 32, 2 կորն. բրըտօն. ancou «մահ», կիմր. angeu, հիռլ. éc, նաև կիմր. angen «պէտք. ստիպում», հիռլ. écen, յն. ἀνάγκη «ստիպել»։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1892, 20 արիական anĵ «սահիլ, անկանիլ (ի մեղս են)», եւրոպական angas, ang «անկանիլ, սահիլ, գլորիլ»։ Հիւնք. անկանիլ «ընկնել» < կանգուն բառից, անկանիլ ընդ կնոջ < յն. ἐγγυάομαι «նշանադրել» բառից, անկանել «հիւսել» <պրս. էնկիխթէն «կորզել, քաշել», անկուածոյ <պրս. էնկիուն։ Գեանջեցեան ZAPh 1, 61 անկանել «հիւսել»=սանս. sačati «կախել, կեռից անց կացնելով կախել», հսլ. sęgą, լիթ. segù «կախել»։ Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձ. էջ 396 ն. գալլ. angeu, արմորիկ. ancou «մահ», հին բրըտ. ancou «անկում, մահ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSZ 8, 288։ Մառ ИАН 1917, 320 արմատը ka, որից և ար-կանել, ավար. դեզի, ափխազ. ակաճարա են։

ԳԻՌ.—Ջղ. ընգանել, ընգնել, Հւր. ընգանէլ, Ագլ. ընգ'ո՛նիլ, ընընգ'ո՛նիլ, Ախց. Շմ. ընգնիլ, Մկ. ընգ'նիլ, Երև. ընգնէլ, Ալշ. Մշ. ըընգընել, Հճ. ը՝նգնել, Նբ. ըրնգնել, Ջթ. ը՛նգնը՛լ, Տփ. ըրընգնիլ, Տիգ. ըգնիլ (կտր. ընգm), Ցղ. գ'ընիլ, Հմշ. ըղնիլ, Ղրբ. ըղնէլ, Խրբ. Կր. Սեբ. ըյնիլ, Վն. իյնել, Ննխ. իյնէլ, ըյնէլ, ինէլ, Ակն. իյնիլ, Ասլ. Պլ. Ռ. իյնալ, Սլմ. ինել, Մրղ. ինէլ (կտր. ինգ'ամ), Սչ. ընիլ, Մղր. նա՛նիլ։—Առանձին թրքախօս հայերը պահած են անկ «մատների ոսկորների յօդերը», տնանկ «աղքատ»։ Նոր բառեր են ընկուկ, ընկնաւոր, ընկուկբերան, ընկցնել, Բլ. Մշ. աճնեկ «հունձքի ժամանակ թափուած և միւս տարի բուսած ցորեն», Երև. անգ «անդամալոյծ». տե՛ս և յանգ։

ԱՆԿԱՐԾ «ծոց, գիրկ». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կոչ. էջ 10. «Ծրարիցէ՞ ոք հուր յանկարծի և զձորձս իւր ո՛չ կիզուս»։ Բառի իմաստը որոշելու համար հմմտ. Առակ. զ. 27 «Ծրարիցէ ոք հուր ի գոգ իւր և զհանդերձսն ո՞չ այրիցէ»։ Սրա հետ նոյն է յանուրն «ծոց, գիրկ», որ գիտէ միայն ՓԲ։

ԳԲ մեկնում է իբր անկան<ականջ (ծովի խորշ)։

ԱՆԿԱՐՈՒՐԴ (գրուած նաև անկանուրդ), մէկ անգամ միայն գործածուած է Ցես. թ. 5՝ յոգնակի անկարուրդք ձևով. (Եւ անկարուրդք

կօշկաց նոցա=յն. καὶ τὰ κοῖλα τῶν ὑποδημάτων αὐτῶν, ուր κοῖλα «խորշք»)։ ՆՀԲ համարում է «կօշիկի երեսը կամ տակը», Հացունի, Պատմ. տարազին 131 կօշիկի տակը՝ ներբանի խորշը, ուր ընդհատւում է կօշկի կարը։

ՆՀԲ կար բառից։ Հացունի (անդ) իբր ան-կար-ուրդ (ինչ. ժողով-ուրդ)։

ԱՆԿԵՍ «թիւրութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 21։

***ԱՆԿԻՐՈՍ** «նաւի երկաթ, խարիսխ». մէկ անգամ գործածում է Վեցօր. էջ 150. ունի միայն ՀՀԲ. չեն յիշում ՆՀԲ և ԱԲ։

=Յն. ἄγκυρα «նաւի խարիսխ», որից փոխառեալ են նաև լտ. ancora, ֆրանս. ancre, գերմ. anker, անգլ. anchor, ռուս. якорь, վրաց. ანკვირა անկվիրա բոլորն էլ «խարիսխ նաւի» նշանակութեամբ։—Հիւբշ. 518։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. յետոյ Վեցօրէից (տպ. Վենետիկ 1830) հրատարակիչը, էջ 150։

ԱՆԿԻՒՂ «մանգաղ». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 14։

+ **ԱՆԿԻՒՆ**, ն հլ. (սեռ. անկեան, -կեանց, յգ. անկիւնք, գրծ. -կեամբ, բց. յանկիւնէ՝ մէկ անգամ միայն Նեեմի Գ. 20. յետնաբար ի հլ. գրուած է նաև անգիւն) «անկիւն, քունջ, քօշա. 2. մի առանձին տեղ, ծայր, խորշ» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. ել. որից անկիւն ճառանել «ական հատանել, պատ քանդել՝ գողութիւն անելու համար» Ոսկ. ա. թես. և եփես. 892. անկիւնահատ «պատ քանդող» Ոսկ. գղ. անկիւնակալ Սարգ. գէ. ես. անկիւնաւոր Փիլ. անկիւնաձեւ Երզն. մաթ. և բազմաթիւ երկրաչափական բառեր, ինչ. եռանկիւն Վեցօր. չորեքանկիւնի ՍԳր. վեցանկիւն Վեցօր. յետնաբար եռանկիւն, եռանկիւնի, քառանկիւն, քառանկիւնի, բազմանկիւն, ուղղանկիւն ևն։

= Հնխ. ang արմատից՝ -իւն մասնիկով. այս արմատի բուն նշանակութիւնն՝է «ծռել, կորանալ», որի հնխ. ank-ձևից են բխում սանս. añčati «ծռել»,-akna- «ծռուած», յն. ἀγκών «թևի կորութիւնը, արմուկ», ἀγκύλος «ծռուած, կոր», ὄγκος «կեռ», լտ. ancus «թևը ծռացած», uncus «կարթ, կեռ», իռլ. écath «կարթ (ձըկնորսի)», հրզ. ango և հսլ. ǫkotr նոյն նշ. ևն (Pokorny 1, 39 և 61, Walde 43, Ernout-Meillet 50 և 1081)։ Այս արմատի միւս ժառանգորդներն են. լտ. angulus «անկիւն, խորշ, ծայր», հսլ. ągŭlŭ, ռուս. уголъ «անկիւն, խորշ». լատիներէնից ծագած ռոմանական ձևերն են ֆրանս. angle, իտալ. angolo, սպան. ángulo, ռում. unghi ևն, բոլորն էլ «անկիւն» նշանակութեամբ. ծագում են հնխ. ang-los ձևից։—Հիւբշ. 419։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia pol. 100, որ համեմատում է լտ. angulus բառի հետ։ ՆՀԲ առդարանում է հլ. յանգիլ կամ անկանիլ բառերով և լծորդ է դնում լտ. angulus, յն. γωνία, պրս. խիւնկ, քիւնճ։ Böttich. ZDMG 1850, 350, Arica 41=սանս. vanká։ Lagarde, Urgesch. 331 սանս. anč, anka, յն. ὄγκος, լտ. uncus «կեռ, ճանկ», որոնց վրայ Arm. Stud· § 128 աւելացնում է լտ. angulus։ Riggs, Քերակ. 1856, էջ 60. յն. ἀγκών Lagarde-ի հետ նոյն է Տէրվ. Նախալ. 59։ Հիւնք. յն. ἀγκών, ὄγκ'ος։ Petersen, Հայ. գր. լեզ. էջ 98. յն. ἀγκών։

ԳԻՌ.—Ղրբ. m'նգիւն «կողմ», իսկ այլափոխուած նշանակութեամբ ունինք Վն. «պատի մէջ շինուած դարան», Խն. «մառան», Սլմ. «թոնիրի յատակը՝ որի վրայ բացուած է ակը» (ըստ Աթայեան, Սալմաստ. էջ 66)։

***ԱՆԿԻՒՆ** «աթոռի կամ բազկաթոռի թև». երկու անգամ միայն գործածուած է Բ. մնաց. Թ. 18 «Եւ վեց աստիճանք էին աթոռոյն կապեալք ոսկւով և անկիւնք (յն. ἀγκῶνες) աստի և անտի յաթոռն նստելոյ. և երկու առեծք կային առ ոտս անկեանցն (յն. ἀγκῶνας)»:

=Յն. բնագրի ἀγκών «թև, արմուկ» բառն է, որ ուղղակի տառադարձուած է. ըստ այսմ մեր բառի հին ձևն էր *անկոն կամ անկովն, որ յետոյ շփոթուելով անկիւն բառի հետ՝ այս ձևն է ստացել. հմմտ. անակիւղ < ἀνάκωλος։ —Աճ.

Բառարանները դնում են իբրև նախորդ անկիւն բառի մէկ նոր առումը, որ ըստ իս ճիշտ չէ։

ԱՆԿԼԻԿ «անգիկ, Թրք. Համաձիլա». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 14։

ԱՆԿԼԻԿ «շատ նուրբ կտաւ, մարմաշ, տիլ, mousseline». իբր մհյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. Փր.

ԱՆԿՂԻՏԱՆԱԼ (ացայ) «վատ բանի սէր կապել, ցանկանալ» Սարգ. (ստէպ)։—Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 21 մեկնում են «յիմարիլ ի տռփանս կամ պշնուլ»։

ՆՀԲ լծ. յն. ἐγκλίνω «ծռել», լտ. inclino «խոտորիլ, հակիլ»։ Հիւբ. կասկածի բառից։ Բայց ունինք նաև կողիլ, որ ունի նոյն նշանակութիւնը՝ ինչ որ անկղիտանալ:

+ԱՆԿՈՂԻՆ տե՛ս Կող։

Ճներից Վրդ. աղ. խ. 4 «Այս են ամենայն անկողինք, որ յողն և յորսայս անկանին»: ՀՀԲ բնկողմանիլ և կող բառերից։ Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզ. 1819, 147 անկումն ողին: ՆՀԲ բնկողմանիլ, կող կամ անկանիլ (ուր անկեալ դնի ոք) բառերից։ Հիւբ. յն. ἀνακλίνω «պառկեցնել» և հյ. բնկղմիլ, անկանիլ և բնկողմանիլ բառերի հետ։ Bugge IF 1, 437 անկանել-ից։ Patrubány SA 196 ան «մէջ» = in+կողին = յն. γωλεός «որջ», լիթ. gulisio «որջ», լեթթ. gōla «որջ, բոյն»։ Նոյն, ՀԱ 1908, 155 ան մեկնում է հնխ. sm «մէկ», որով անկողին «մէկ հոգի պառկելու տեղ»։ Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձ. 397 գալլ. cilcet «անկողնի պաստառ», արմորիկ. golched «պաստառ», իռլ. colcait «անկողնի պաստառ», հին բրըտ. colcet և լտ. culcita «անկողնի պաստառ»։

ԳԻՒ.—Խրբ. Մշ. Տիգ. բնգօղին, Կր. գօղինՙ, Ախց. գ'օղինՙ, Տփ. գօղէնՙ «անկողին», Զթ. ուղունգան «անկողնի վերմակ», Վն. գ'օղվէնք' «անկողինները իրար վրայ դիզուած ծալք» (բնկողուանց Վն. «անկողինների ամբողջութիւնը» և անկողկալ (ըստ El. Riggs) «ծալքատեղ, անկողնակալ» նոր բառեր են)։

ՓՈԽ.—Վրաց. լոգինի «անկողին, մահճակալ» (այս բառը Զուբինով դնում է յունարէնից փոխառեալ. բայց թէ՛ հին յունարէնում և թէ՛ նոր յունարէնում այսպիսի բառ չգտայ). քրդ. كلين kulin «անկողին. խշտիկ», كولين kūlīn «անկողին և ուրիշ բաներ պահելու մեծ դարան»։

ԱՆԿՈՂՄԱՆՈՒՄՆ տե՛ս Կողմն։

ԱՆԿՈՒ, ԱՆԿՈՒԱԾ տե՛ս Անկանիլ։

ԳԻՒ.— Ունինք պահուած Ալաշկերտում «Անում կայ, անկում չկայ» առածի մէջ, որ նշանակում է «անունով միայն կայ, իրապէս գոյութիւն չունի»։

ԱՆԿՈՒՄՈՒՇ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Սեբ. իբ. հրտր. Պատկ. էջ 75 «Եւ թշնամւոյն հատեալ զամրութիւն՝ անկաւ ի բանակն, և անհնարին լինէր կոտորածն. և նոցա հատեալ բղտեղի մի, ոմանք հետևակք և ոմանք հեծեալք յանկումուշի ձի, ելին և գնացին փախստական»։ Պատկանեանի ձեռագրի ընթերցուածն է յանկումուշի, որ միւս ձեռագրերում և հին տպագրում է յանկումուշի: Այս ձևից առել է և ԱԲ, որ դնում է յանկումուշ, իբր անստոյգ բառ, «յանկարծ» նշանակութեամբ։ Հեծեալք բառը պահանջում նախդրիւ հայցական. ուստի թերևս սրա համար է՝ որ ԱԲ դնում է յանկումուշ, յաջորդ բառը կարդալով ի ձի: Իմ կարծիքով անկումուշի ածական է ձի բառին և թերևս «սրմուղ, կրմուղ» բառերի հետ նոյն է (խամ, անվարժ ձի). և ահա այս պատճառով ապելի մէջ եմ ձեռագրի դ-ով ընթերցուածին։

Այսպէս մեկնել եմ Արրտ. 1911, 231։

ԱՆԿՈՒՇԵԼ տե՛ս Անգոսնել։

ԱՆԿՌԵՆ «թելադարձ». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 21, յայտնի չէ թէ ի՛նչ է ուզում ասել։

Կայ ֆրանս. engrener «մեքենայի անիւների ատամները իրար մէջ հագցնել», որ և իտալ. ingranare։

ԱՆԿՌՈՒԹԻՒՆ «հզօրութիւն». նորագիւտ և անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. հռովմ. 228 «Բազմեցար ննջեցեր իբրև զառիւծ (ասելով Աստուծոյ համար)... զանկռութիւնն և զահաւորութիւն միայն ընդունիմք և ոչ եթէ զգազանականն...»։

ԱՆՃԵԹԵԹ կամ ԱՆՃԵԴԵԴ «այլանդակ, տձև, անճոռնի, անկարգ» Ոսկ. Եղն. Բուզ. որից անճեդեդութիւն (կամ անճեթեթութիւն) Եզն. ուղիղ գրչութիւնը անստոյգ է դեռ, թէև

նոր գրական լեզուն ընդունել է միայն անհերեք ձևը։

ՀՀԲ և ՆՀԲ հանում են հերեք-անք ձևից, որ միայն Լաստիվերտցին է գործածած և անշուշտ հայթայթանք «միջոց, հնարք» բառի դաւառական արտասանութիւնն է, ներկայացնում։ Այս ստուգաբանութիւնը ընդունելու դէմ են՝ նախ ն ձայնաւորը փոխանակ այ երկբարբառի, երկրորդ՝ բառի նշանակութեան տարբերութիւնը և երրորդ՝ այն հանգամանքը, որ անհերեք բառը ունինք նաև դ-ով գրուած, մինչդեռ հայթայթել միշտ թ-ով է։ Հիւնք. Նեա լեռան անունից։

ԱՆՀԻՒ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մաղաք. աբ. 42 «Զկեանս անհիւ և անգոհիւ լինելն ի մէջ այլազգացն ի ծառայութիւն»։

=Եթէ չէ սրբագրելի ահիւ (վախով), բացասական մի ձև է, իբր «անտէր, անօգնական», ուստի արմատն է հիւ ?—Աճ.

ԱՆՁԱՒ, ի-ա հլ. «այր, քարայր» ՍԳր. որից անձաւամուտ «անձաւները մտած բնակած» Կորիւն. խարանձաւ ՍԳր. Ոսկ. ող. խարանձաւամուտ Ագաթ. յետին են անձաւախիտ ՅՀ. կԹ. անձաւահոս առնել «այրի մէջ գցել» Մխ. այրիվ. 81. պաղանձաւ խոր.։

ՆՀԲ և Հիւնք, անձուկ «նեղ» բառի հետ են կապում։ Նոյնը նաև Patrubány IF 13, 164 և ՀԱ 1903, 152։ Մառ ИАН 1918, 340 ան մասնիկով ձաւ արմատից, որ է վրաց. ցիցաբո «սեպ ժայռ»։

ԱՆՁԻԱՆ կամ ԱՆՁԻԱՆԻ. մի տեսակ ծառ է, որ մէկ անգամ Վստկ. 13 յիշում է կաղնիի հետ։ Ըստ ՀԲուս. § 110 բնագրում գրուած է πιρος, ուզում է ասել πρῖνος, որ է լտ. ilex «սղոցի», ինչպէս որ Նորայր, Բառ. ֆր. մեկնում է «yeuse, ազգ ինչ յարադալար կաղնըւոյ, սղոցի, որ է chêne vert»։ Անշուշտ բառիս հետ նոյն է և անձնի, որ յիշում է ԱԲ «տեսակ մը ծառ», և որ չգիտեն միւսները, նոյն իսկ ՀԲուս։

Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. անծլի «թանթրուենի, sureau, вонючая бузина, селеникъ», անձա «ցից, կայմ», արաբ. عنظوان ʻunzuvān «մի տեսակ աղի խոտ՝ որ ուղտը ուտում է. 2. մի տեսակ օճառախոտ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 534)։

Անձխոտ, գրուած նաև անծխոտ, անծախոտ, անիծխոտ «մի տեսակ դառնահամ վայրի խոտ է. շահթէրէ, ֆր. fumeterre, լտ. fumus terrae, fumaria, անգլ. fumatory, գերմ. Erdrauch, ռուս. дымянка» Մխ. բժշ. 119, Հին բռ. բժշ.։

=Կազմուած է անիծ+խոտ բառերից, ինչպէս ցոյց է տալիս բառիս հոմանիշը՝ մամու ոջիլ. ըստ այսմ լաւագոյն ձևն է անծախոտ կամ անիծխոտ: Բառիս հետ պէտք չէ շփոթել ընձախոտ կամ ընծախոտ, որ տարբեր բոյս է (aconitum, pardalianches, ֆրանս. aconit) և ծագում է ինձ բառից։

ՆՀԲ և ԱԲ երկու բոյսերը իրար են խառնում։ Առաջին անգամ երկուսը իրարից տարբերում է ՋԲ, նոյնը աւելի ընդարձակ ՀԲուս. § 111 և § 746։ Այսպէս է նաև Քաջունու բառարանը։ Հետևելով անձխոտի եւրոպական հոմանիշներին՝ որոնք «ծուխ» բառից են ծագում, և շըփոթելով անձխոտը ընձախոտի հետ, ՆՀԲ ընձախոտը մեկնում է «ո՛չ խոտ ընձու, այլ՝ իբր խոտ ծխոյ կամ ծխոտ, համայն ծուխ»։ Սակայն այս մեկնութիւնը, եթէ մինչև իսկ ուղիղ լինէր, պիտի վերաբերեր անձխոտին և ո՛չ թէ ընձախոտին։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Նորայր, ՀԱ 1922, 394։ Ակինեան ՀԱ 1930, 494 ինձ է վերագրում անիծ-խոտ ստուգաբանութիւնը, որ Նորայրից է. ինքը վիճելի է գտնում այս մեկնութիւնը և հանում է բառը անձուղ (հիմա ածուխ) ձևից։ Ուղիղ է առաջին մեկնութիւնը, որովհետև նոյն բոյսը կոչւում է նաև մամու ոջիլ։

+ԱՆՁՆ, ն հլ. (-ձին, -ձինք, -ձանց, կայ նաև հյց. անձունս! Եփր. համաբ. 207) «մարդ, մարդ ինքը» ՍԳր. Ագաթ Եզն. Ոսկ. ևն. բազմաթիւ ոճերով ու դարձուածներով. ինչ. անձամբ, անձամբ անձին «ինքնին», անձին առնել «անձնապանել», զանձամբ առ-

նուլ «հագնիլ, վրան առնել», ըստ անձինէ առնուլ «սատանձնել», յանձն բեկանել, զան-ձամբ դառնալ «իր շուրջը պտտիլ», յանձին ունել «վրան առնել, ընդունիլ, խոստանալ», ձեռն յանձին ճարկանել «պարծենալ», յան-ձըն առնել «յանձնել», յանձն առնուլ «իր վրայ վերցնել». բոլորն էլ հին և ընտիր։ Ածանցման մէջ մտնում է անձն ձևով, յօդակապով կամ առանց յօդակապի և խիստ քիչ անգամ մի-այն անձ կամ անձին ձևով։ Այսպէս 1. ան-ձըն ձևից՝ յօդակապով. անձնազով «ինքնա-գով» Ոսկ. մ. բ. 10. անձնաղիւր «թուլամորթ, հեշտասէր» Ոսկ. եբր. Եզն. անձնակամ «ան-կախ» Բուզ. դ. 5. Ագաթ. անձնակից Կնիք հաւ. 31. անձնամատն Ա. թագ. ի. 30. անձ-նապահ ՍԳր. անձնապահապետ Ա. թագ. իը. 1. անձնատուր ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. ստանձնակիր, ստանձնաւոր «բեռնակիր, մշակ» (նորագիւտ բառեր) Բ. մնաց. բ. 18, լդ. 13 (ըստ նորա-գիւտի).—2. առանց յօդակապի, ձայնաւորի մօտ կամ բառավերջում. ինչ. անձնզովութիւն Ոսկ. անձնճանոյ Բրս. հց. յանձնապաստան ՍԳր. Կոչ. անձնսիրութիւն Ոսկ. մ. ա. 16. անձնտէր Պիտղ. անձնդիւր Առակ. ծզ. 23. Ոսկ. ա. տիմ. անձնապուր Ոսկ. ես. Եզն. անձնեղ «մեծամարմին, խոշոր» Ոսկ. մ. բ. 22. անձնընտիր Եղիշ. անձնիշխան Եզն. անձ-նիf «իրան» Ճառընտ. անձնիկ (չունի ԱԲ) Թլկր. 29. առանձնել «ընդունիլ» Սեբեր. ըս-տանձնել «շալկել» Ագաթ. Բուզ. յանձնել Ե-ղիշ. Խոր. անձնիւր (գրուած սովորաբար անցնիւր) «իւրաքանչիւր, ամէն մէկը իր» Ոսկ. Եզն. Սեբեր. Եւս. քր. անցնուրոյն «ա-մէն մէկինը զատ զատ» (փոխնկ. գրելու անձ-նուրոյն) 3Հ. կթ. դատարկանձն Ա. տիմ. ե. 14. միանձն Վեցօր. կոպտարանձն Խոր. հա-մանձն «ընկերակից» Պրպմ. 423 ա (Նորագիւտ բառ), կիսանձն Շիր. մեծանձն Պիտ. Կաղկնտ. վեհանձն Կղկնտ. անանձն Ոսկ. ես.—3. անձ-ձևից են՝ յանձանձել ՍԳր. Ոսկ. յանձանձիչ Երեմ. խթ. 1. Ոսկ. ես. Կիւրղ. ԾՆ. Եւս. քր. անձնուէր, անձնուիրութիւն, անձնուիրաբար (նոր գրականում կազմուած՝ փխ. հնաձև անձնանուէր են).—4. անձին ձևից կայ մի-այն առանձին, առանձինն «մինակ» ՍԳր. Ա-գաթ. Ոսկ. Սեբեր.—Նոր գրականում կազ-մուած բառեր են՝ անձնականութիւն, անձնա-պաշտպանութիւն, անձնապատուութիւն, անձ-նավստահ, անձնատուութիւն, անձնազոհ, անձնափոխանորդ են։

=Հնխ. angʰhen- ձևից. սրա պարզական արմատն է հնխ. anə- «փչել, շնչել», որից սանս. ániti «շնչում է», ánila «քամի», յն. ἄνεμος «քամի», գոթ. us-anan «արտա-շնչել», հսլ. vonja «գոլորշի», vonjati «հո-տիլ»։ Հների մէջ հոգին ըմբռնուելով իբր շունչ կամ քամի, ծագում է նոյն արմատից. հմմտ. Եզն. 90՝ «Քանզի ոգւոյ և հողմոյ անուն եբ-րայեցերէն և յունարէն և ասորերէն նոյն է. նա թէ և հայերէն ոք մանր միտ դնիցէ, նոյն-պէս գտանի, յորժամ տագնապեալ ոք յումեքէ իցէ, ասէ. Ձեռ ոգի կլանել, չեռ ոգի առնուլ. և այնու զօգոյս՝ զոր միշտ ծծեմք, յայտ առնէ»։ Ըստ այսմ նոյն արմատից ունինք լտ. anima «օդի հոսանք, քամի, շունչ, հոգի», animus «հոգի», թուխար. āñm «հոգի», հիւլ. andi, ǫnd «հոգի», բրըտ. eneff «հոգի»։ Պարզ արմատի g'h աճականով՝ հշվէդ. ange, շվէդ. ånga, դան. ange «շոգի, գոլորշի», հհիւս. angi «անուշահոտութիւն, բոյր», նորվ. ange «անուշ հոտ»=գոթ. *agga, *aggins, հիւլ. angi «հոտ, բոյր» և հյ. անձն, որի առա-ջին իմաստը եղել է «հոգի». հմմտ. պրս. جان ǰān «հոգի. 2. մարմին» և աշխ. հոգի, որ հիմայ նշանակում է նաև «անձ». ինչ. երկու հոգի, մի քանի հոգի են։ Տե՛ս Po-korny 1, 58, Ernout-Meillet 51, Walde 44, Boisacq 61. Նոյն արմատից է նաև հողմ, որ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ լծ. հնձ, հնէն և արաբ. հնս, հնսան «մարդ»։ Pictet, բ. տպ. գ. 276 պրս. ān «խելք» են բառերի հետ սանս. an «շնչել»։ Մառ ЗВО 5, 317 զնդ. aŋhu։ Հիւնք. ցանկութիւն բառից։ Diefenbach, Wört. der got. Spr. 1, 47 an «շունչ» արմատից, ինչպէս սանս. ātman-; Bug-ge IF 1, 450 արմատը դնում է անձ, որ պահուած է գտնում նախ-անձ բառի մէջ, իբր նախ «առաջին»+անձ <*and- <հնխ. sŋt'-, ծագած es «լինել» արմա-տից. հմմտ. յն. οὐσία «էութիւն»։ Pa-trubány IF 13, 164 և ՀԱ 1903, 152 ան-

ձուկ բառի հետ. համմտ. լիթ. tanú «մարմին» և սանս. tanu «նուրբ»։ Շէֆթէլովից BB 28, 298 և 29, 55 սանս. nāhuṣa «ցեղակից», náhuṣ «ազգակից», nahuəya «արական» Վերի մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. էջ 38։ Karst, Յուշարձ. 413 թրք. kendü «ինքը», քաղեան entu, enta «անձ», Մառ ЗВО 25, 305 ափխազ. ափսը և յն. ψυχή «հոգի» բառերի հետ։

ԳԻՈ.—Ախց. Կր. անձ, Սեբ. անձ, Ակն. օնձ «մարմին» (փնչ. անձը չփլախ «մերկ» են). ոճերով ասում է՝ Շմ. անձը փափուկ պահել, Ալշ. անձի միս ուտել «շատ նեղութիւն կրել», Ակն. անձինը վրայ է «մտաւորապէս թոյլ է», Տփ. Ինչ անձէն չէ, էն աշխարէն չէ (առած), օխչընձով «ողջ անձով, կենդանի կերպով». Նոր բառեր և ասումներ են՝ անձ Վն. «յղի կովի իգական անդամը», անձամեռ Գվ. «թուլամորթ, ծոյլ, պղերգ», ունձկուտուր Վն. (<անձկոտոր) «նազելով քայլող, հպարտ, ինքնահաւան», անձիկ Ակն. «անձ», առընձի Ալշ. «առանձին». իսկ անձնանուր Ալ. «առասպելական էակ» ձևափոխուած է ազնաւոր բառից։

ՓՈԽ.—Քրդ. ارزي arzi «մինակ» ըստ Justi, Dict. kurde, էջ 5, հլ. առանձին բառից է. համմտ. յատկապէս Ալշ. առընձի ձևը։

ԱՆՁՆԻ տե՛ս Անձիան։

+ԱՆՁՈՒԿ, ո, ի-ա հլ. «նեղ» ՍԳր. «դժուարին» Սեբեր. «կիրճ, նեղ անցք» ՍԳր. Բուզ. Ոսկ. «կարօտ, փափագ». ՍԳր. Ագաթ. որից անձկանալ «կարօտելով փափագիլ» ՍԳր. Ագաթ. անձկիլ Սեբեր. անձկալ Սրգ. անձկաբեկ Վեցօր. 170. անձկագոյն Ոսկ. անձկայրեաց Բուզ. Կորիւն. անձկալի Փիլիպ. գ. 1. անանձուկ Նար. խչ. բազմանձուկ Եւագր. նեղանձուկ Արր. կրետ. 74. անձկութիւն ՍԳր. Սեբեր. սրանք գրուած են նաև ծ-ով։

= Հնխ. ang'hu- ձևից. համմտ. սանս. an'hú- «նեղութիւն, նեղ», án'has- «վիշտ, նեղութիւն», զնդ. ązō «նեղութիւն, սրտի անձուկ», օսս. ungag «նեղ», յն. ἄγχω «խեղդել, նեղել, վշտացնել», լտ. ango «սեղմել, խեղդել», angor «սրտի անձուկ, սրտնեղութիւն», angustus «նեղ», ֆրանս. angoisse, իտալ. angore, անգլ. anguish, սպան. angostura «հոգ, վիշտ, սրտնեղութիւն», գոթ. aggvus «նեղ», հսլ. ązītī «սեղմել», ązŭkŭ «նեղ», ռուս. узкий «նեղ», уже «աւելի նեղ», լիթ. añksztas «նեղ», հոլ. cum-ung «նեղ», գերմ. eng «նեղ», Angst «սրտի անձուկ», Enge «կիրճ» (Walde 41, Trautmann, 11, Kluge 118, Boisacq 10)։ Մեր բառի արմատն է անձու. կ-ի համար համմտ. հսլ. ązŭkŭ=ռուս. узкий, որոնց վրայ ընդարձակ տե՛ս Meillet MSL 10, 269։—Հիւբշ. 420, Pokorny 1, 62, Ernout-Meillet 49։

ՆՀԲ անցքն փոքրիկ, լծ. թրք. Եճնիզ, ինճե «նուրբ», լտ. angustus։ Ուղիղ մեկնութիւնն ունին Lagarde, Urgesch. 352, Պատկ. Изслд. էջ 16, Տէրվ. Altarm. 57 են։ Հիւնք. ցանկալ բայից։

ԱՆՁՐԵՒ, ի-ա, ո հլ. (Ս. Գրքի 21 օրինակներից 17 ի-ա հլ., 4 ո հլ.) «անձրև» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. որից անձրևաբախ Ագաթ. անձրևածին Կոչ. անձրևայոյզ Վեցօր. անձրևել Փիլ. Նար. Երկնանձրև Նար. 264. Նոր բառեր են՝ անձրևային, անձրևանոց, անձրևաչափ, անձրևոտ են։

Müller, Armen. VI յն. ἀχλύς «ամպոտ լինելուց առաջացած մթութիւն»։ Մառ ЗВО 5, 312 զնդ. vāra, պհլ. vārān, պրս. bārān հոմանիշների հետ՝ ձ յաւելուածով։ Հիւնք. ծարու բառից։ Karst, Յուշարձ. 407 ծորել, սորել բառերի հետ՝ սումեր. sur «անձրև, անձրևել»։ Մառ ИАН 1918, 340 արմատը ձ, որ գտնում է աբխազ. ածը «ջուր», ածած «ցող», ածըն «ձմեռ» բառերի մէջ։

ԳԻՈ.— Ալշ. Մշ. Ոզմ. Ջղ. Վն. անձրեվ, Սչ. անձᵉրեվ, Երև. անձրէվ, Ախց. անցրէվ, Սլմ. անձրըէվ, Ագլ. Տփ. ա՛նձրիվ, Տիգ. ɯնձրիվ, Ջթ. անձիվ, Նբ. անձվէր, Սրղ. անձըվըᵉr, Խրբ. Պլ. Պրտ. Ռ. Սեբ. արզէվ, Ակն. օրզէվ, Ասլ. էօրզէ՝վ, Մկ. անձրօվ, Հճ. արեվ։

●ԱՆՁՐՈՒԹ «մի տեսակ խէժ կամ ռետին. sarcocolle» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 112. որ և անզրուտ ՀԲուս. անծրուք ԳԲ. նոյնը նաև անզըրուք «մի դեղին փոշի է՝ որ աչացաւի իբր դեղ է գործածւում» Rivola, Բառգ. հայոց 1633, էջ 21։

=Պրս. انزروت anzarut «է խէժ իմն, գոյացեալ ի փշաւոր խոտոյ իմեքէ, որ լինի կարմիր և սպիտակ. և շատ լինի ի լերինս Շէպանքարէի. որոյ լաւն այն է՝ զի իցէ սպիտակ և հակեալ ի դեղնութիւն. է դառն յոյժ, բայց լածիչ է մաղասոյ և մաղձի. և աչացաւութեան օգտակար» (ԳԴ, էջ 84 ա)։ Պարսկերէնից փոխառեալ են նաև արաբ. انزروت կամ عنزروت ʻanzarut նոյն նշ. (տե՛ս WZKM 11, 276՝ Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ). վրաց. ანზაროთი անզարոթի կամ ანზარუთი անզարութի «мясной клей (камедь), бельмокъ (смола)»։

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 1117 բ և Հայկ. բառաք. էջ 26։

ԳԻՒ.—Սեբ. anǰarut «մի տեսակ ծաղիկ է. փարֆիօն» (ըստ Գաբիկեանի)։

ԱՆՁՐՈՒԿ «շատ մանր մի ձուկ է». մէկ անգամ ունի Աշխ. լգ. առ Սեփ. լեհ։ ՆՀԲ համարում է տճկ. անչա, խամսի պալըզ», ինչպէս ընդունուած է այժմ էլ արեւմտեան գրականում։

ՆՀԲ հանում է անձռև բառից, «իբր ի փոփրոյ անձրևաց ծնեալ»։ Պատահական նմանութիւն ունին իտալ. acciuga, ֆրանս. anchois, լազ. անճարիա, անճըվարիա՝ ձկների անունները։

*ԱՆՂԱՐԱ «մի տեսակ խոտ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 113։

=Արաբ. انغرا onaγrā նոյն նշ. (ըստ Բէյթարի). փոխառեալ է յն. ὀνάγρα համանիշից, որի բուն նշանակութիւնն է «ցիռ, վայրի էշ». նոյնից փոխառեալ են նաև լտ. onagra, ֆրանս. onagre, onagraire, oenothére (որ է ռմկ. herbe aux ânes, իշախոտ)։ Արաբ բառը կարելի է կարդալ նաև anγara, որով և յառաջացել է հայերէն տառադարձութիւնը։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, ՀԲուս. § 142։

ԱՆՂՈՒՆ «մուշ գոյնով՝ անհոտ՝ գիշահոտ մի տեսակ վարդ. ֆրանս. rose fétide» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 114. նոյն բառն է և պղղուն Ամիրտ. որ ունի ՀԲուս. § 2487։

=Արաբ. anikun «rose fétide»։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1926, 69։

*ԱՆՃԱՐԱ կամ ԱՆՃՈՐԱ «եղինի հունդ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 115. նոյն է և անճուրայ «եղինճ» Գաղիան. (ըստ Բառ. երեմ. յաւել. 573)։

=Պրս. انجره anǰira, որից նաև արաբ. انجره «եղինճ» (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոն, WZKM 11, 276)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 115։

*ԱՆՃԱՐԱԿ «մկնականջ խոտը, myosotis» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 116։

=Պրս. انجرك anǰarak «մի տեսակ ռեհան, մարզանգուշ»։

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. (անտիպ). նոյնը անկախաբար Նորայր ՀԱ 1924, 79։

*ԱՆՃԻՏԱ կամ ԱՆՃԻՏԱՆ տե՛ս Անգուտան։

*ԱՆՃԻՐԻՏԱՄ, մի տեսակ բոյս է, որ Ամիրտ. այսպէս է մեկնում. «Ինքն թուզ կու նմանի, բոլոր և կարմիր, և ինքն հանդալն է. և ի մէջն որպէս կէտեր ունի. և ինքն ծառի մի միրգն է. ի Հնդկաց կուգայ», նոյն բառն է անիրրադանի «թուզ» Բառ. երեմ. յաւել. 565։

= Պրս. انجيرآدم anǰir-i-Ādam «է տեսակ իմն մրգոյ, որ լինի ի Հնդիկս. ըստ ձևոյն բոլոր և ըստ երանգոյն կարմիր, և ունի ի միջի իւրում սպիտակ կէտ ինչ» (ԳԴ). նոյնը Будаговъ 1, 100 մեկնում է. արաբ. حنظل hanṭal բառով, ճիշտ ինչպէս Ամիրտովլաթն է։ Բուն նշանակում է «Ադամի թուզ»։

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. (անտիպ), նոյնը անկախաբար Նորայր ՀԱ 1924. 79։

ԱՆՃՈՌՆԻ (նւոյ, նեաց) «անհեթեթ մեծութեամբ, խոշոր» Եղն. Կիւրղ. թգ. որից անճոռնացեալ Վրդն. սղ։ Արդի գրականում նշանակում է «տգեղ, տձև», որ գրաբարում չկայ։

Հիմք. ճաճճար բառից։

ԳԻՒ.—Ջղ. անճոռնի, Ախց. Երև. Շմ. անճօռնի, Ակն. Ասլ. Ննխ. Պլ. Ռ. Տիգ. անչօռնի «տգեղ, այլանդակ». որից անճոռնուիլ Տիգ. «խիղկատակ ձևեր առնել, խայտառակ դառնալ»։ Նոյն բառն է ճաւռնիկ (խմա՛ ճոռնիկ)

«res grandis et excedens» (ըստ Rivola, Բառ. հայոց², էջ 241)։

ԱՆՃՈՐԱՆ տե՛ս Անչորան։

ԱՆՃՈՒԿ «մի տեսակ կապիկ. jocko, pongo». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 714 ա և 963 բ, իբր նորաստեղծ բառ. չգիտեմ ի՛նչպէս է կազմուած։

*ԱՆՃՈՒՀ «մի տեսակ հալուէ» Ամիրտ. (մեկնում է յօդ, որ է արաբ. عود ʿūd «հալուէ»). ունի միայն ՀԲուս. § 121։

= Պրս. انجوخ alanǰūx կամ يلنجوخ yalanǰūx «փայտ խնկոյ, ուտ աղաճի» (ԳԴ)։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1924, 545։

*ԱՆՃՈՒՊԱՐ «մի տեսակ բոյս է, որ թըքախոտի իբր դարման էր գործածւում հին բժշկութեան մէջ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 122։

= Պրս. انجبار inǰbār «է խոտ իմն՝ որ բուսանի յափունս գետոց և է ի պատուական գեղորէից անտի. որ յոյժ կարմրագոյն լինի. և է օգտակար բուժակ արիւն թքանելոյ» (ԳԴ), արաբ. انجبار anǰibār «այծուերի, engibar, deus equinus, chèvrefeuille» (Շեֆտելովիչ WZKM 11, 276)։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, ՀԲուս. § 122։

*ԱՆՃՈՒՔ «մկնականջ բոյսը, myosotis» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 121։

= Պրս. انجرك anǰarak «մկնականջ» բառն է, որից տառադարձուած է հյ. անճարակ (տե՛ս այս բառը)։ Այստեղ انجرك ձեր մի փոքրիկ սխալով կարդացուած է انجوك anǰūk, որով յառաջացել է անճուք հայ ձևը։—Աճ.

ԱՆՄԽՈՒԹԻԿ տե՛ս Մխոանիլ։

*ԱՆՄՈՆԻ «համեմն, որպէս խաթմի» Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 573։

= Յն. ἄμωμον, լտ. amomum հոտաւէտ բոյսը, որ հնդկական մի փոքր թուփ է, «cissus vitiginea L»։—Աճ.

ԱՆՅԱՋ տե՛ս Աջ։

ԱՆՅԱՐԻՐ տե՛ս Յարմել։

ԱՆՆԱԿԻՆ. բոլորովին անստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 134 անիմանալի լեզւով գրուած մի ոտանաւորի մէջ, որի բացատրութեան փորձը տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. հտ. Բ։

ԱՆՇՈՒՇՏ տե՛ս Շուշտ։

*ԱՆՈԳԱՆԱԼ «կարդալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 16։

= Յն. ἀναγινώσκω, ἀναγνώσομαι «կարդալ» բայից յարմարեցրած. հմմտ. և հյ. անագանոս «ընթերցող»։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր, հտ. Բ։

*ԱՆՈՅՇ (ի հլ. յգ. ուղ. անոյշք կամ անուշունք) «համեղ,ախորժելի, հոտաւէտ» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. «համեղի բան, ախորժելի կեանք» Եւս. քր. «սիրով, ախորժելով» Ոսկ. բ. կոր. որից անոյշք «երկնային արքայութիւն» Եղն. անուշակ «անմահական» Գ. մկ. գ. 10. Եւս. քր. ա. անուշակ կերակուր «անմահների ուտելիքը, ἀμβροσία» Իմ. ժթ. 20. անուշահամ Ագաթ. անուշահոտ Ագաթ. Եղն. անուշանալ «անուշ հոտեր քսուելով հոտաւէտանալ» Ոսկ. ա. տիմ. մ. և ես. անուշարար «ախորժելի» Զաք. թ. 17. «քաղցրեղէն եփող» Եզեկ. անուշութիւն «քաղցրութիւն, բոյր» ՍԳր. Ագաթ. յետնաբար անուշացնել զխրտ «համել, համոզել» Սմբ. պատմ. 102։

= Պհլ. anoš «ենկտար, անմահութեան ըմպելիք», anōšak «անմահ, անանց», պազ. anōš «դեղթափ», պրս. نوش nōš «կենաց ջուր, քաղցրաճաշակ և անուշահամ իր, խորիսխ, շաքար, քաղցր ըմպելիք են», نوشه nōša «լաւ, բարի, քաղցր», نوشين nōšīn «քաղցր, համեղ», نوشدارو nōšdārū «անդեղայ, դեղթափ», نوشيدن nōšīdan «ըմպել, խմել», نوشه كردن nōša kardan «շողոքորթել», نوشابه nōšāba «կենաց ջուր, անմահութեան ջուր», Շահնամէի մէջ յաճախ գործածական է انوشه بزی تو anōša bizī tū «յաւիտեան կեա՛ց»։ Այս բոլոր բառերի արմատն է զնդ. aoša- «մահ», որից բացասական մասնիկով anaoša- «անմահ»։ Անմահութեան իմաստը յետոյ փոխուած է քաղցրութեան. մինչև այսօր էլ մեր ժողովուրդը գործածում է անմահական հոտ, անուշ անմահական ջուր, անո՞ւշ անմահութի՞ւն ասացուածները, որոնց մէջ անմահական բառը «քաղցր» իմաստն ունի (հմմտ. M. Abeghian, Arm.

Volksglaube, էջ 27)։ Այս օրինակները ցոյց են տալիս՝ որ ո՛չ միայն անոյշ «քաղցր» և անուշակ «անմահ» բառերը պէտք չէ բաժանել իրարից (ինչպէս անում է Հիւբշման), այլ նաև այն՝ որ մեր նախնիք այս բառերի հետ փոխ էին առած նաև անմահութիւնը և քաղցրութիւնը իրար զուգորդելու գաղափարը։ —Հիւբշ. 99։

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ յետոյ Paterm. 92 են։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Ջթ. Խր. Խրբ. Կր. Հճ. Ղրբ. Մկ. Մշ.Ննխ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Վն. Տփ. անուշ, Ջղ. անուշ, անո՞շ. Սլմ. անօ՞շ, Տիգ. անուշ, Ակն. անիւշ, Ասլ. էնիւշ, Հմշ. օնուշ, Մրղ. անեօշ, այս ձևերից ոմանք, ինչ. Ասլ. Խր. Պլ. նշանակում են «քաղցր» (սրանց մէջ քաղցր բառը կորսուած է). ուրիշները՝ ինչ. Սչ. Խրբ. Ոզմ. «համեղ, համով» (որոնց մէջ քաղցր բառն էլ կայ պահուած), իսկ Ագլ. Ղրբ. Մրղ. Շմ. Ջղ. Սլմ. գործածում են միայն իբր բարեմաղթութիւն՝ ուտողին կամ մանաւանդ խմողին ուղղուած։ Նոր բառեր են անուշաշուր, անուշապուր, անուշբերնել, անուշել, անուշեղէն, անուշկեկ, անուշ-մանուշ, անուշ-չանուշ են։

ՓՈԽ.—Ըստ Ծաղիկ 1891, էջ 89—90 թրք. գործածւում է nuš olsun, anuš olsun «անո՞ւշ լինի» (իբր բարեմաղթութիւն. յատկապէս ճաշի վրայ զկատացողներին են ասում). առաջինը պարսկերէն է, իսկ երկրորդը՝ եթէ ստոյգ է, փոխառեալ է հայերէնից։

ԱՆՈՅՇ «ստացումն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 23, որ և էջ 24 նոյն իմաստով ունի անսոլ:

*ԱՆՈՆ, ի-ա հլ. «թոշակ, ռոճիկ» Ճառըն. Պիտ. Մաշտ. ջահկ.։

=Յն. ἀννῶνα բառից, որ փոխառեալ է լտ. annona «պաշար, պարէն, տարեկան բերք» բառից, իսկ սա էլ ծագում է annus «ամ, տարի» բառից (Walde 45)։—Հիւբշ. 45։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 314, յետոյ ՆՀԲ։

ԱՆՈՇՏ տե՛ս Ոստ-նուլ։

ԱՆՈՊԱՅ, ի հլ. «անխելք, անմիտ» Ոսկ. ես. Կոչ. 228. «դաժան, ժանտ» Նար. Սկևռ. յար. Սարգ. յուդ. «տգէտ, գռեհիկ, վայրենի» Ի գիրս խոսր. «անշէն, ամայի տեղ» Պամ. աղէքս, «անկիրթ կերպով» Շ. յկ. խթ։

ՆՀԲ մեկնում է հյ. անեփ կամ յն. ὄψ՛ս «երես» բառից, իբր «աներես»։

ԱՆՈՒԱԳԻՒՂ տե՛ս Աւագ։

ԱՆՈՒԹ կամ ԱՆԹ, ի, ո հլ. «թևի տակի փոսը, խօլթուխ» Բ. մկ. ժբ. 40. Երեմ. լը. 12. Բուզ. գ. 18. այս հին օրինակների վրայ կարելի է աւելացնել այժմ՝ «Խեցիս ջեռուցեալ յանթոն դնէին» Եփր. Վկ. արև. 30 «Գունդս կապարիս հրամայեալ է ջեռուցանել և դնել յանթս ձեր, մինչև ծակեսցի փոր ձեր» (Գոր. և Շմոն, էջ 70)։ Ածանցեալ ձևերն են՝ անթել «թևի տակն առնել» Կանոն. անթմէջ «անութի մէջտեղը» ԱԲ. ընդանթական «թևի տակի» Բժշ. անութֆա, անութֆայ «թևի կամ վզի տակ ուռեցք» Գաղիան. անթանոց «ուսընդանութ կապուած ասկու շարք կամ լանջագեղ կամար» Հին բռ. ընթանոց «զենջակ» Ոսկ. ես. անթանոցիկ «թևի տակ դրած փոքրիկ խուրձ ցորեն» Յոբ. իգ. 19. անթատակ «թևի տակը» Ոսկիփ. Աբր. կրետ. 84. նոյն բառը գրւում է անթ և անդ ձևերով (վերջին ձևով է Զքր. սարկ. բ. 52). Վարդանեան ՀԱ 1922, 280 սխալ գրչութիւն է համարում անթ, որ սակայն արդարանում է գւռ. ձևերով. նոր գրականում ընդունուած է միայն անութ, որից անթացուպ «խեղանդամի թևի տակ գաւազան», ուսընդանութ (իբր մէ՛կ բառ) «կրծքի վրայ խաչմերուկ»։

Bugge KZ 32, 2 դնում է հնագոյն *ասնութ ձևից, որ կազմուած է համարում ասն+ութ. առաջինը՝ ասն=յն. ἄξων, սանս. ákša, լտ. axis, հսլ. osĭ հբգ. ahsa «առանցք»<հնխ. ak'sōn. նշանակութեան փոփոխութեան համար հմմտ. լտ. axilla, հբգ. uohsana «անթատակ». երկրորդը՝ ութ, մասնիկ է. հմմտ. ազանութ (?? եբր. բառ է), ամօթ, անօթ, Հիւնք. խանութ-ից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. إبط ibṭ «անութ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 454)։

ԳԻՌ.—Ակն. Հճ. Հմշ. օնթ, Մկ. Վն. նիւնթ. բառիս նշանակութիւնը գրաբարից մի քիչ տարբեր է. այսպէս՝ Ախց. Ջթ. Հմշ.

«գիրկը», *ՀՃ.* *«կապոց, տրցակ»,* *Մկ. Չն. Տր.* *«թևատակ, երկու բազուկների կամ մէկ թևի ու իրանի միջև առնուած մի բանի քանակութիւնը»,* *Ակն.* *«մի կուրծք բեռ, լանջքի վրայ առած բեռան քանակութիւնը»,* *Մրշ.* *«ուս, կռնակ»,* *իսկ միայն* *Վն.* *«թևի տակը»։* *Նոր ձևեր են* *Ալշ.* յանռէտակ. *Մշ.* յանդ՚էտակ, *Վն.* ընթատակ, *Մկ.* ńընթըտակ, *Հմշ.* օնթղազ *«թևի տակը»,* *Վն.* ńնթել *«թևի տակ դնել»,* *Հմշ.* օնթուլ *«տղան գիրկը նստեցնել»,* *Ջթ.* անթիլ *«գրկել»,* *Ակն.* օնթիլ *«յափշտակել, մի բան ամբողջովին խլել ու փախչիլ, կրծքի վրայ բեռնաւորուիլ»,* *Խտջ.* անթել *«անթով կամ գրկով չափել, ումկ.* խուլանցամիշ ընել»:

+ԱՆՈՒՆ, ն *հլ.* *(անուան, -անք, -անց)* *«անուն. 2. համբաւ, հռչակ, 3. ինչ-որ մարդ»* *ՍԳր. Ագաթ. Եզն.* *(երրորդ նշանակութեան համար հմմտ. յատկապէս՝ Գծ. ա. 15՝ էր անդ բազմութիւն անուանց իբրև հարիւր և քսանից)։ Ածանցման մէջ մտնում է 4 ձևով. անուն և անուան ձևերով՝ յօդակապով կամ առանց յօդակապի. այսպէս՝ 1. անուան ձևից՝ յօդակապով.* անուանագէտ *Վեցօր.* անուանադիր *Վեցօր.* անուանադրութիւն *Կոչ.* անուանակիր *Կորիւն. Ագաթ.* անուանակից *Ոսկ. մ. ա. Եւս. քր.* անուանաշատ *Վեցօր. 2. առանց յօդակապի՝* անուանդրութիւն *Շ. խոստ.* անուանել *ՍԳր. Ագաթ. Կոչ.* անուանարկ *ՍԳր. Կոչ.* անուանի *ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ես. (միջին հյ. ձև է* անվընել *Անսիզք 35).—3. Անուն ձևից յօդակապով.* անունադրութիւն *Կոչ. 163. Նար. Սարգ. Լմբ. Գնձ.* անունակիր, անունագործութիւն *Փիլ.* անունադրել *Ճառընտ.—4. առանց յօդակապի՝* անունդրութիւն *Կոչ. 162.* վատանուն *Կոչ. Եզն.* մեծանուն *Երեմ. լբ. 19. Կորիւն.* մոլարանուն *Ա տիմ. զ. 20.* յայտանուն *Ագաթ.* fաջանուն *Եզն. Եւս. քր. Ոսկ. Նոր բառեր են* անուանապէս, անուանարկել, (անուանարկիչ, անուանարկութիւն *են։*

= Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակիցներն են սանս. nāman नामन्, *զնդ.* na̱ma, *հպրս.* 𐎴𐎠𐎶𐎠 nāma, *պհլ. բիլուճ.* nām, *պրս.* نام nām, *փարս.* na̱m, *աֆղան.* nōm, *քրդ.* naw, *զազա* namé, *օսս.* nōn, nōm. *գնչ.* nav, naf, *թոխար.* ñom, *քուչ.* ñem, *յն.* ὄνομα, *եոլ.* ὄνυμα, *լտ.* nōmen, *ֆրանս.* nom, *իտալ.* nome, *սպան.* nombre, *ռում.* nume, *գոթ.* namō, *գերմ.* Name, *անգլ.* name, *շվէդ.* namn, *դան.* navn, *հսլ.* imą, *ռուս.* имя, *հպրուս.* emmens, *ալբան.* emən, *հիռլ.* ainm, *յգ.* anmann, *հիսլ.* nafn, *հգալլ.* anu, *յգ.* enuein, *կիմր.* enw, *կորն.* hanow, *կամիս* lāman, *սեռ.* lamanaš *«անուն» (1 տարանմանութէամբ յառաջացած), որոնց բոլորն էլ նշանակում են «անուն»։ Այս միևնոյն բառը գտնւում է նաև ոչ-հնդեւրոպական ֆիննական լեզուների մէջ, որոնք գերմանականից են փոխ առել. օր. էստ. ֆինն. վոտ. վեպս.* nimi, *սամոյ. լիվ. զիրյ.* nim, *վոգուլ. օստյ.* nam, näm, *լապ.* nam, namma, nabme, *հունգ.* név, *մորդվին.* lem, *չերեմիս.* lən։ *Հնդեւրոպական նախաձևը դրւում է* *$^{e}/_{o}$ nomen, *n̥men, *հայերէնը ըստ Հիւբշ.* *անվան, *անուվան *նախաձևից և այս էլ հնխ.* *anmn̥, anōmn̥ *ձևերից (տե՛ս* Walde *522,* Boisacq *704,* Kluge *344,* Berneker, *1, 426,* Trautmann *70,* Pokorny *1, 132,* Ernout-Meillet *642—3)։—Հիւբշ. 420։*

Ըստ հին հայ քերականների անուն *մեկնւում է իբրև* անունելի. *հմմտ. «Ասի անունդ անըմբռնելի, վասն զի արդարև, իսկ անտեղի և անժամանակ է» Մագ. Երզն. են։ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 191* այն ուն, էն ուն *«էութիւն ունեցող»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ* Klaproth, Asia pol. *103, որ համեմատում է պրս.* nām, *ֆրանս.* nom, *յն.* ὄνομα *են, յետոյ ՆՀԲ,* Peterm. *33,* Windisch. *23 են։ Մորթման* ZDMG *26, 51 խալդ. բևեռագրերի* anuni, *«անուն» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի ճափոն.* namae *«անուն» բառը։*

ԳԻՒ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Ջթ. Խրբ. Կր. ՀՃ. Մկ. Մշ. Մրղ. Նխ. Պլ. Ո. Սեբ. Սլմ. Սչ.

Վն. անուն, Տփ. ա՛նուն, ա՛նում, Երև. ա՛նուն, ա՛նըմ, Գոր. Ղրբ. Ջղ. անում, Տիգ. ոնուն, Ոզմ. անուն «անունն», անըվօվ «անունով, անուանի», Ակն. անիուն, Անտ. էնէօ՛ուն, Ասլ. էնիուն, Հմշ. օնուն, Շմ. անըմ: Գաւառականներից մի քանիսի մէջ երեւցած մ ձայնը Meillet համարում է խորին հնութեան նշան, երբ մնացորդ հնխ. m ձայնի։ Նոր բառեր են անուանատր, անուտր, անունղրել, անունով, անունել, անուիլ, ա՛նունը «ամենեւին բնաւ» (հմմտ. Դրնղ. 328 «Եկեղեցի անուն չկայր ի մէջ վանացն»). հետաքրքրական ձեւեր են անմանի «անուանի», անենիք «անուններ» Գնձ.։

*ԱՆՈՒՇԱԴԻՐ «պաղլեղի նման մի նիւթ է. թրք. և ռմկ. նշադըր» Բժշ. ունին միայն ՋԲ և ԱԲ. գործածական է և արդի գրականում։

=Պհլ. *anōšāδur. այս բառը աւանդուած չէ պահլաւական գրականութեան մէջ, բայց նրա գոյութիւնը հաստատում է փոխառեալ սոր. anōšāδur ձեւը. հայերէն բառի հնագոյն ձեւն էր ուրեմն *անուշադուր, որից սեռ. անուշադրի և սրանից էլ վերակազմուած ուղ. անուշադր: Նոր պրս. ձեւն է نوشادر nūšādir, որից փոխառեալ թրք. نشادر nišadǝr, վրաց. ნიშადური նիշադուրի, նյն. νισαντήρι, νισαδίρι, ռմն. nišadir, բուլգար. nišadŭr, ռուս. нашатырь։ Բառս հասել է մինչև Ֆրանսիա, ուր ըստ Marcel Devic, Dict. étym. գտնում ենք հֆրանս. anotasiar, amizadir, almisadre «անուշադր»։ —Հիւբշ. 100։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ Bötticher. Horae 39, 85, Lagarde, Ges. Abhnd. 9, 19 և Arm. Stud. § 133։

ԱՆՈՒՇԱԿ տե՛ս Անոյշ։

ԱՆՈՒՐ, ո հլ. «օղակ» ՍԳր. որից անրապատ, անրափակեալ «անուրով պատած՝ փակած» Բենիկ. ծանրանուր Տօնակ. անրակ «վզի առաջի օղականման ոսկորները» Յոբ. լա. 22 (գրուած նաև անդրակ, ուր նր>նդր ձայնափոխութեան համար հմմտ. ծանր>ծանդր, մանր>մանդր են), կաղմուած թարգմանաբար յն. κλεὶς բառից, որ նշանակում է «նիզ, սողնակ, կեռ, ճարմանդ, վզի անրակ»։

Ինճիճեան, Եղան. Բիւզ. 1820, էջ 211 ան բացատրում ո՛ւր բառից, «քանզի անուրն գոլով պարունակաձև բոլորեալ, անուր ասի, իբր զի չիք նշանակել ի նմա, թէ ո՛ւր է սկիզբն նորա և ո՛ւր աւարտ նորա»։ Տէրվ. Altarm. 89 դնէ. ągra, յն. ἄγχω «խեղդել», իբր նախահայ *անգուր ձեւից։ Հիւնք. լտ. anulus։ Bugge KZ 32, 3 լտ. anus, anulus (annulus) «օղակ» և հիռլ. ãinne, յետնաբար fāinne. բայց այս համեմատութիւնը ուղիղ չէ, որովհետև լտ. anus բառի նախնականն է anc-no- ըստ Walde 49։ Petersson KZ 47, 285—6 մերժելով Bugge-ի մեկնութիւնը դնում է հնխ. snū-ro- «կապ» ձևից, որ ծագում է հնխ. snēu- «թել ոլորել» արմատից, որի ժառանգները տե՛ս նոյնարմատ նեարդ բառի տակ։ Մերժում է Pokorny 2, 696, ըստ որում «օղակ» և «կապ» տարբեր գաղափարներ են։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. պրս. քրդ. نير nīr, սոր. ܢܝܪܐ nīrā «եզան լուծ»։

+ԱՆՈՒՐՋ, ի հլ. յետնաբար նաև ո հլ. «երազ» Մտթ. բէ. 19. Ոսկ. մ. ա. 1. Խոր. Փիլ. (հների մօտ անեզական). որից անըրջաբանել Կամրջ. անրջական Խոր. Նար. Տօնակ. անրջանալ Մարկ. հանգ. սուղանուրջ Պղատ. տիմ։

=Բնիկ հայ բառ, հնագոյն *anōr- ձեւից. որա հետ հմմտ. յն. ἄναρ, ὄνειαρ, ὄνειρος, ὄνειρον, կրետ. ἄναιρος, յգ. ὀνείρατα «անուրջ, երազ», ալբան. ą'dërë «երազ». հայերէնի մէջ ջ մասնիկ է, ինչ. սանրջ և զաղջ բառերում. ալբան. ձեւը գալիս է ըստ G. Meyer, Etym. Wört. der alban. Spr. էջ 11, *anrįo- նախաձեւից. յն. ὄναρ և նախահայ *anōr համեմատուած են իրար այնպէս՝ ինչպէս յն. τέκμαρ և τέκμωρ. իսկ հայերէն նախաձայն ա-ի դէմ յն. օ՝ հմմտ. նաև անուն=յն. ὄνομα (Boisacq 703, Pokorny 1, 180)։ —Հիւբշ. 420։

Առաջին ուղիղ մեկնիչն է ՆՀԲ, որ դնում է «յծ. յն. օ՛նար, օնիրօս և հյ. անուրջ»: Եւրոպացոց մէջ ուղիղ մեկնեց նախ

Հիւբշ. ZDMG *36 (1882), 117,* որ դնում է=յն. ὄνειρος, հնչ. σκεῖρα=անրջ, յետոյ Justi, Litt. Blatt, *1883,* էջ *63* յն. ὄναρ, ապա յետոյ Müller, Armeniaca VI։ Բառիս վրայ խօսում են նաև Bartholomae BB *17, 103*; *18, 34,* IF *1, 454*; *2, 268*; Meillet MSL *8, 155*; Schmidt, Pluralbild, *193* են։ — Marquart, Ցուցակ. էջ *300*։ Սարարոնի ւա *7, 1,* էջ, *508* Ἀναριάκη բառի մէջ ուզում է գտնել հյ. *անրջակ բառի առաջարձութիւնը՝ Ն.Ք. Դ-Գ դարից. այս ժամանակ հայ բառի մէջ դեռ ջ ձայնը ձևացած չէր և հնչւում էր յ=y։

ԱՆՋՈՌ «չափ անորոնելի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 23։

ԱՆՊ տե՛ս Ամպան։

ԱՆՊԱՀԱԿԻԼ տե՛ս Պահակ։

ԱՆՊԱՒԱՏԱԿ տե՛ս Ապաւարտակ։

ԱՆՊՈՅՏ «ակն գնդաձև, որ հրոյն դիմանայ, ֆր. orite». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Բ. էջ 217 և Գ. 16։

ԱՆՋԱՏ (յետնաբար ի հլ.) «զատուած, բաժնուած» Վեցօր. Ոսկ. Կողոս. որից անջատանել կամ անջատել «բաժնել, զատել» ՍԳր. Ագաթ. անջատեցուցանել Եփր. Թգ. անջատումն Ողբ. ա. 7. անանջատ Փիլ. տարանջատական Յհ. իմ. պաւ. դիւրանջատական ԱԲ։

> ՆՀԲ յիշում է պրս. انجيدن anǰīdan «դուրս քաշել, մանրել, ածելիով կտրատել», բայց մեր բառը մեկնում է հյ. նամ կամ ըն մասնիկով+զատ «ջոկ»։ ՓԲ հանում է ինչ որ *ջատ «կից» բառից՝ ան բացասականով։ Հիւնք. պրս. էնճիյտէն բառից՝ որ ո՛չ ձևով և ո՛չ նշանակութեամբ նման է մեր բառին։ Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 39 պրս. էնճիյտէն-ից, իսկ էջ 159 պրս. جدا ǰudā «զատ» բառից։

*ԱՆՋԻՄԱՆ «ժողով». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած հայ մատենագրութեան մէջ. «Եւ արարեալ Դիոկղետիանոսի թագաւորի անջիման, կոչէ ի միասին գումարեալ զսինկղիտոսն ամենայն և դիշխանս» Վրք. սեղբ. էջ 719. «Եւ Սերգիս՝ որում Բաբգէն անուն էր, Աբդիշոյեան խուժիկ, ի Շոշտրի շահաստանէ, ի նմին յանջմնի՝ առաջի մեր ամենայն Հայոց ասաց՝ թէ այդ այդպէս է» Գիրք Թղ. էջ 47։

= Պհլ. anǰaman կամ hanǰaman «ժողով», պրս. انجمن anǰuman «ժողով» (այս անունով է կոչւում նաև այսօր Պարսկաստանի երեսփոխանական ժողովը). հպրս. *hanǰamana «ժողով»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܗܢܙܡܢ hanzaman (Brockelmann Lex. syr. 84 բ), ման. האנשימאן hanšiman, արաբ. هنزمن hinzamn «մարդկային ամբոխ» (Horn, § 114), վրաց. ანჯამანი անջմնի] «հրապարակ»։

> Գիրք Թղ. հրատարակիչը հարցնում է թէ արդեօք պրս. էնճիւմէն բա՞ռն է։ ԳԲ ունի իբր պրս. բառ։ Վերի ձևով մեկնում է Աճառ. Հայ. նոր բառեր, հտ. Բ։

ԱՆՋՈՐԱՆ «ոսպի տերև» ԱԲ և Բառ. երեմ. յաւել. էջ 565, որ և անճոռան ՀԲուս. § 120 ըստ Բժշ. պէտք է հասկանալ առանձին մի բոյս, ինչպէս որ ցոյց է տալիս՝

ԳԻՌ.—Հմշ. «օնճուռա» (հնչուած օնջուռա) «մի տեսակ բոյս, Թրք. իվտիճ».—Այս բոյսը առատութեամբ բուսնում է խրամների մօտ՝ աղբուած տեղերը. երբ պոկես՝ մի անախորժ հոտ է թողնում. բուսած տեղը հողի լաւութեան նշան է. մատղաշ ժամանակ՝ որոճացող կենդանիները ախորժով ուտում են. հասունացած ժամանակ՝ փնջաձև սպիտակ մի ծաղիկ է տալիս թանթրւենու ծաղիկներին նման, որոնք յետոյ սևանում են. մեծութիւնը ոսպի չափ, բայց փայլուն։ Անճոռայի տերևները ջերմի դեղ են. տաքացնելով փռում են անկողնում, հիւանդին էլ վրան պառկեցնում. քրտնում է և առողջանում (Բիւրակն, 1900, էջ 84 բ)։

ԱՆՋՐՈՒԹԻՒՆ «հեշտութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 24։

ԱՆՋՐՊԵՏ, ի, ի-ա, ո հլ. «երկու բան իրարից բաժանող միջոցը» ՍԳր. Ոսկ. Եբր. Կոչ. Եզն. Վեցօր. «արգելք, խոչընդոտ», Եղիշ. Յհ. կթ. «տարբերութիւն, խտրութիւն», Սարգ.

«անշրպետող, բաժանող (իրր ած.)» Նար. «անշրպետուած, բաժանուած» Նար. Քեր. քերթ., որից անշրպետել ՍԳր. անշրպետութիւն ՍԳր. Սեբեր. Եւս. քր. Կոչ. Ոսկ. մ. ա. 15. անանջրպետ Շար. Նար. ևն։

ՀՀԲ անջատել բառից։ ՆՀԲ լծ. արար. ճէվպէր «միջոց»։ Հիւնք. պրս. էճճիյրանէն «ծակել»։

ԱՆՈՒԿԵԼ տե՛ս Անուկել։

ԱՆՍԱԼ (-ացի) «լսել և լսածը կատարել, հնազանդիլ, թոյլ տալ, համբերել, սպասել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. մ. Ագաթ. որից չանսական Սեբեր. չանսացութիւն Մխ. Երեմ. չանսառութիւն Արծր.։

Հիւնք. հանում է անասել ձևից, այն է «չասել», ուրեմն և լսել։

*ԱՆՍԻԶ «օրէնք». այս անունն է կրում Սմբատ Պատմիչի Դատաստանագիրքը (Անսիզ Անտիոքայ), որ հին ֆրանսերէնից է թարգմանուած։ Նոյն բառը գործածւում է նաև անդ՝ էջ 3, 15, 23, 41, 83. որից կազմուած է անսիզվոր «իրաւատէր» Անսիզք 41։

=Ֆրանս. assises (յոգնակի գործածութեամբ, ինչպէս է շատ անգամ մեր բառն էլ) կամ cour d'assises «քրէական յանցանքները դատող դատարան, եղեռնադատ ատեան». ծագում է asseoir «նստիլ» բայի անցեալ դերբայից (assis «նստած») և բուն նշանակում է «նիստ»։—Հիւբշ. 390։

Ուղիղ մեկնեց նախ Անսիզքի հրատարակիչը, էջ XXI։

ԱՆՍՈԼ «ստացումն» տե՛ս Անոյլ։

ԱՆՍՈՒԱՂ տե՛ս Սուաղ։

ԱՆՍՏԻ, ԱՆՍՏՈՒ տե՛ս Ստի։

ԱՆՏԱԽ «ակքան, ուղտափուշ, chardon» Բժշ. ունի միայն Ալիշան, Հայբուսակ § 124։

ԱՆՏԱՌ, ի-ա հլ. (Յոբ. խ. 17 անտառովք, յետնաբար նաև ի հլ.) «անտառ, մէրի» ՍԳր. որից անտառախիտ «անտառները շատ. 2. ծառաշատ. 3. ոերևախիտ» ՍԳր. Կոչ. 219. Եզն. անտառակ Բուզ. անտառանալ «աճիլ, ուռճանալ» Երեմ. ժէ. 8. անտառատուն «զինարան»! Եփր. թգ. 425. տատասկանտառ Sonak. նոր բառեր են՝ անտառապահ, անտառապետ, անտառային, անտառաբանական, անտառաբնակ ևն։

ՆՀԲ ճամատրր, ճամծառ։ Böttlcher ZDMG 1850, 350 և Bopp. Հմմտ. քերակ. ի տպ. Բրգմ. Bréal, II 381 սանս. kāntāra: Lag. Urgesch. Arm. 259 և Bak. Lex. 68 tar արմատից, իբր «անթափանցելի»։ Մսերեանց, Ծաղիկ 1859, 430 մեղնից փոխառեալ է դնում սանս. բառս «ծառ» և Մաղեռս կզղու անունը, որ «լուսիտաներէն՝ նշանակում է ծառ»։ Տէրվ. Altarm. 75 նոյն ընդ հլ. ծառ և սնս. taru «ծառ». անտառ=ճամծառ։ Նոյն, Նախալ. 86, 122 և Լեզու էջ 91 ան մասնիկը համեմատում է անխուլ, անfnյp, անգամ բառերի ան մասի հետ։ Canini, Et. étym, 125 հրգ. triuuen «աճիլ» բայի հետ։ Bugge, Etrusk. u. Arm. 86 ծառ. յն. δρία, δρίος բառերի հետ, ան-= տր «միասին»? Հիւնք. յն. δένδρα-ից։ Patrubány SA 1. 190 փոխառեալ իրանեանից, իբր պհլ. van «ծառ»+tar մասնիկ (=սանս. *vanatara «ծառաստան»)։ Սարգիսեան ՀԱ 1909, 335 հլ. ծառ և սումեր. tar «ծառ, անտառ, փայտ»։ Մառ ИАН 1912, 597 վրաց. տեվրի «խիտ անտառ» բառի հետ, Մառ ЗВО 1925, 667 ռուս. дерево «ծառ» բառի հետ։

ԱՆՏԱՐ «ապրայ, կշտրդ». մէկ անգամ ունի Բառ. Երեմ. էջ 237՝ հետևեալ ձևով. «Նիժար և նժար. կշտրդ կամ փարսանկ կամ ապրայ կամ անտար»։—Նոյն է Վն. անտար «ապրայ»։

ԱՆՏԻ տե՛ս Անդ։

*ԱՆՏԻԳՆՈՍՈՒՍ «անպայման». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Լմբ. օր. 17 «Մերձեցուցանն զնա ի ժառանգութիւն անտիգնոսուս, այսինքն առանց կարծեաց»։

=Յն. բառ է, լատինական ձևով ձևափոխուած և յետոյ հայերէն տառադարձուած. հմմտ. յն. ἀντιγνωμονέω «հակակարծիք լինել» և γνωτός =լտ. gnotus «ծանօթ»։

ԱՆՏԻՃԵԼ տե՛ս Անդաճել։

*ԱՆՏԻՄԻՍ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պարգ. 504 «Սարկա-

ւազն քարոզէ և սփռէ զանուն միսն» (այսպէս!). Համապատասխան տեղը միւս խմբագրութիւններն ունին միայն՝ «Եւ սարկաւագն քարոզէ առ դուռն» էջ 515. «Սարկաւագն քարոզէ առ դուռն խորանին» էջ 536։

=Նոր յն. ἀντιμήνσιον կամ ἀντιμίνσιον «խորան շարժական, autel portatif»։— Աճ.

ԱՆՏԻՆԵԼ *«զարհուրիլ»? մէկ անգամ գործածուած է Մագիստրոսի Գամագտականում, տուն 15։*

Այսպէս մեկնեց Մէնէվիշեան, Գամագտականի ամբողջական լուծում, էջ 143 (=ՀԱ 1911, 727)։

*ԱՆՏԻՆՈՍ *«Համաստեղութիւն Այծեղջիւրի մօտ». ունի միայն ՀՀԲ։*

= Յն. Ἀντίνοος, *ֆրանս.* Antinoüs *նոյն նշանակութեամբ։*—Աճ.

*ԱՆՏԻՔՐԻՍՏՈՍ *(սեռ. -ի) «սուտ Քրիստոսը, նեռ» Ոսկ. մ. բ. 21, Ածազգ. ժբ. Դամասկ. Լմբ. յայտ. ժթ. ևն։*

= Յն. αντίχριστος, *լտ.* Antichristus, *գերմ.* Antichrist *ևն. բուն նշանակում է «հակառակ Քրիստոսի»։*—Հիւբշ. 340։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԱՆՏՈՒՋ *«կղմուխ բոյսը,* halenium, *ֆրանս.* aunée, aulnée» *Ամիրտ. ունին միայն ՋԲ, ԱԲ և ՀԲուս. § 125։*

= *Թրք.* آندز anduz *«բժշկական անուշահոտ մի բոյս» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 279) կամ* اندوزاوتی anduz otə *«կղմուխ,* inula helenium» (Blau, Sprachdenkm. *161, 76), «մի խոտ՝ որ ձիու հիւանդութեանց մէջ են գործածում»* (Будаговъ, *հտ. 1, էջ 101)։ Ուտ.* andoz *«լայնատերև մի բոյս է»։ Տարբեր է սակայն արևել. Թրք. չաղաթայ.* اندوز anduz *«գիհի ծառը,* genévrier» (P. de Court. Dict. Turc—orient.)։—*Հիւբշ. 262։*

Թուրքերէն բառը յիշում են նախ ՋԲ և ԱԲ։ Lagarde, Arm. St. *§ 135 յիշում է Թուրքերէնը, բայց մեր բառը դնում է պրս.* andūza, andūža, andūša *«մանիշակ» բառից։ Ալիշան, ՀԲուս. § 125 դնում է Թուրքերէնից։*

ԳԻՌ.— Նոյն է կարծեմ լոռեցոց անդուզ *բոյսը (Ազգ. Հանդ. է, էջ 299 տպուած է* անդուղ, *պէտք է ուղղել* անդուզ՝ *ըստ Ռուբէն Քալանթարեանի Բուսաբանական բառացուցակի (անտիպ)։*

*ԱՆՏՌՈՆ *«այր, քարայր». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Սոկր. եկեղ. պատմ. էջ 656 «Վասն որոյ և թագուհին Հեղինէ Բարեպաշտուհի զծնունդ Աստուածածնին սքանչելեօք զարդարէր, և ամենայնիւ զտաճարն անտռոն պայծառացուցանելով». (Բեթղեհեմի այրու տաճարն է, ինչպէս աւելի պարզ գրում է փոքր Սոկրատը. «Աստուածասէր սուրբ տիկինն Հեղինէ շինէր յանուն Աստուածածնին և զծննդեանն որ ի Բեթղեհեմ»)։*

= Յն. ἄντρον «այր, քարայր»։

Ուղիղ մեկնեց Մ. Վրդ. Տէր-Մովսէսեան, անդ։

ԱՆՐԱԿ *տե՛ս Անուր։*

ԱՆՑ, ի հլ. *«անցնելը, ճամբայ, նեղութիւն, դիպուած, պատահած բան» ՍԳր. Եւս. պատմ. «վիժուած» Փիլ. Պիտ. այս արմատից են* անցանել *(կտր.* անցեալ *ձեն ունի Կնիք հաւ. էջ 12) «անցնիլ, երթալ. 2. առաջ անցնիլ, գերազանցել, չափից ու սահմանից անցնիլ. 3. զանց առնել, ձգել անցնիլ, թողնել. 4. անցնիլ, փճանալ, ոչնչանալ. 5. մարիլ, շիջանիլ, հանգչիլ. 6. պարապիլ մի գործով կամ խօսքով (խօսիլ, ճառել, պատմել). 7. գլուխը գալ, պատահիլ» ՍԳր. Բուզ. Եզն. Վեցօր. Ագաթ. Եւս. պատմ. Սեբեր. Ոսկ.* անցանել զգինեաւ *«սթափիլ»,* անցանել ընդ բուն *«երազափորձիլ»,* անցանել ընդ կին *«մերձաւորիլ»,* ի բաց անցանել *«բնական պէտքը հոգալ»,* անցանել յաշխարհէ *«մեռնիլ»,* անցանել զաւուրբ *«ծերանալ»,* անցուցանել *ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. Ագաթ.* անցական *Ագաթ.* անցանակ *«զատիկ» (իբր թրգմ. պասեք բառի, ինչպէս են նաև* անցարան, անցիկ) *Նիւս. կազմ.* անցաւոր *ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն.* անցութիւն *Ագաթ.* անցուցանէք *«օրորոցի կապ» Հին բռ.* անցնող *«մի տեսակ չերմ» Մխ. բժշ.* անցուորիկ *«շաքարախտ» Բժշ.* անցորական *(նոր բառ).* հարևանցի, ի հարևանցի *«վեր ի վերոյ, վարկպարազի իմն» Ա. կոր. ժզ. 7, Ոսկ. մ. ա. 16, յհ. ա. 32.* հարևանցիկ առնել *Ոսկ. յհ. բ. 4.* եռա-

գանցուկ *Ոսկ. եւ.* թափանցանց *ՍԳր.* լուսանցոյց *Եզեկ. խա. 16. խբ. 11.* պարանցիկ *Դատ. թ. 27.* վաղանցուկ *Գէ. եւ.* անանց *Ոսկ. եւ. Ագաթ.* զանց առնել *ՍԳր. Ագաթ.* զանց լինել *«վրիպել» Եւթ. ժ. 5.* զանցանել *ՍԳր. Եւս. քր. և պատմ. Եփր. ել. Կոչ. Ագաթ.* զանցուցանել *ՍԳր. Սեբեր. Եւս. քր.* ուխտազանցութիւն *Երեմ. գ. 11.* գերազանց *Փիտ.* անցուրդ *«շատ համբաների անցման կէտը» Առաք. պատմ. 271 (չունի ԱԲ).* առանց *ՍԳր. Եզն.* առանցանել *«քանդագուշել, զառանցել» Բ. կոր. թ. 11. Ոսկ. եւ. և Եփես.* առանցիկ *«առասպելական» Եւս. քր.* առանցք *ՍԳր.* զառանցել *«սաստիկ ծերանալ» Ոսկ. մատթ. ա. 2. «ցնդաբանել» Բուզ. Եւս. քր. (հմմտ. Ոսկ. Եփես. 805՝ Մինչև ցե՞րբ ոչ դադարէք յառանցեալ ի զառանցեալ բանից).* զառանցուցանել *«խաբել» Կոչ. բ. 4.* զառանց *«ապահով» Օրբել.* պատուիրանազանցութիւն *Ոսկ. յհ. ա. 4.* յանց *«յանցանք» Ոսկ. Եբր. Եփր. թգ.* յանցանել *ՍԳր.* յանցաւոր *ՍԳր.* յանցանք *Կիւրղ. ղևտ. ևն: Այս արմատից պէտք է լինի նաև* բանց *«առանց, բացի» ՅՀ. իմ. ատ. և երև. որից տարբեր է* բաց:

Lagarde, Urgesch. Arm. *329 սանս.* anč. *զնդ.* ač: *Տէրվիշ.* Altarm. *106 հնխ.* ag-s *արմատից՝ որից նաև սանս.* akšī, *լտ.* axis, *լիթ.* aszis, *հսլ.* осъ, *յն.* ἄξον, *հբգ.* ahsa, *գերմ.* Achse *«առանցք»: Հիւնք.* անսալ *բառից: Մորթման* ZDMG *30, 425 խալդ.* andani *և հյամ.* antuga *«անցք» բառերի հետ:* Bugge KZ *32, 33 սանս.* gaččhāmi, *յն.* βάσκω *«երթալ» բառերի հետ՝ իբր հնխ.* gm̥sk'ō- *արմատից:* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 146 լտ.* ante *«առաջ», յն.* ἄντομαι *«առաջն երթալ, հանդիպել, դիմել» բառերի հետ:* Karst, *Յուշարձ. 417 թթր.* aš, eš *(թրք.* աշմաք*) «անցնել, գերազանցել» բառի հետ: Շէֆթելովից* BB *28, 287 սանս.* naçati *«փճանալ», զնդ.* nasyēiti, *պհլ.* nasinīdan *«նիհարել», յն.* νέκυς *«մահ», լտ.* necare *«սպանել»:*

ԳԻՒ.—ՀՆ. Ալ. անցնել, *Ննխ.* անցնէլ, *Գոր. Ղրբ.* ընցընէլ, ըընցընէլ, *Հւր.* ըընցանէլ, *Ախց. Կր. Տփ.* անցնիլ, *Զթ.* անցըլ, *Մշ. Վն.* ընցնել, *Մկ.* ընցնիլ, *Ալշ.* ըընձ'նել, *Երև. Տփ.* անց կէնալ, *Շմ.* անց կանալ, *Զղ.* յանց կենալ, անց կալ, *Հմշ.* օնցնիլ, օնիլ, *Ասլ. Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ.* անիլ, *Ագլ.* յընց կօլ, *Ըղ.* յունց կօլ, *Սլմ.* ընել, *Մրղ.* ընել, *Ակն.* օնիլ: *Նոր բառեր են* անցանիկ, անցանանք, անցաւոր *«քիչ»,* անցաւորի, անցոցմոռցոց, անցուր, անցուկ, անցուցք, անցել *«բացի» (սրա հին վկայութիւններից հմմտ. Դրնդ. էջ 120 և 328 ի մեր Սարգսէն ի զատ, (բայց մի քիչ յետոյ)՝ Բայց ի Սարգսէն անցել. Եկեղեցի անուն չկայր ի մէջ վանացն ի ծննդենէն անցել: Սրա ա. հին ձևն է անցեալ. հմմտ. Եւ միրգ չունի, քան զծաղիկն անցեալ. Ամիրտ. (ըստ ՀԹուս. § 2227). ձևի համար հմմտ.* թողել *«բացի», որ ծագում է* թողեալ *ձևից):*

ԱՆՑԱՋԱՏ. *ձեռվ և նշանակութեամբ անըստոյգ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. Ա. § 10 «Ո՞չ բաժանեմ յերկու բնութիւն՝ աստուածային և մարդկայինն. զի առաջինն յոյժ անցազատ և անկիր է, և երկրորդն անզօր մերոյ փրկութեանս»:*

ԱՆՑԻՌԱՏԱՆ *«փղակազմ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 25:*

ԱՆՑՆԻՐ *տե՛ս* ԱնՁն:

ԱՆՓԱՅԻ *«ամայի, անմարդաբնակ». երկու անգամ միայն գործածուած է. «Լերանց և անփայից Զորոց և անձաւաց անկենդանեաց տամ լոյս» Անան. շիր. էջ 40. «Դիպեցաւ ի տեղի անփայի յեզր գետոյ ուրեմն» Վրք. հց. ա. 604:*

ՆՀԲ պրս. پای pay *«ոտք» կամ յն.* ἄφοδος *«հեռանալ, մեկուսանալ»:*

ԱՆՓԵՂԹ, ի հլ. *«արչառաչիլ». մէկ անգամ ունի Վրք. և վկ. Ա. 216 «Վարեսցիք զգովաւ կաշիւք անփեղթիւք»:*

ԱՆՓԻՈ *կամ* **ԱՆՓԻՈՆ** *«եպիսկոպոսական խաչ կամ գաւազան» Ճառընտ. Տօնակ. գըրուած* ամփիոն *Ստ. ժմ. 495.* ամփիւոն *Ստ. ժմ. 634.* ափիոն *Ստ. ժմ. 638, 639. հմմտ. հետևեալ վկայութիւնը. «Նշանն յաղթութեան՝ որ կոչի ըստ մերում լեզուի կնիք, և ըստ եբրայեցւոցն անփիոն, զոր ունի քահանա-*

յապետն ի ձեռին իւրում» (նոյն վկայութիւնը Ստ. Ժմ. Արրտ. 1915, 634 ունի պարզապէս «ըստ մերում լեզուիս կնիք, որ է ամփիւոն»)։

ՆՀԲ թուի յն. ἀναφορά «վերբերումն. 2. ձօն ողջաքերութեան առ Աստուած», կամ «եթէ գրեսցի զափիո, ըստ արաբ. և եբր. զաֆէռ, պրս. փիռուզա, է յաղթանակ մարտի»։

ԱՆՔԱՅ «նուաղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 25։

ԱՆՔԱՏ (սեռ. -ի) «կարօտ, աղքատ, նուաստ» Ոսկ. ես. յհ. ա. 9, 10. Փիլ. Նար. էջ 178. «աչք տնկող, ագահ» Ոսկ. ես. որից անfատանալ «կարօտ մնալ, պէտք ունենալ» Փիլ. լիւս. 146. Պիտ. անfատիլ Փիլ. անfատութիւն «չքաւորութիւն» Թէոդոր. խչ. անանfատ «անկարօտ» Ոսկ. յհ. ա. 9։

ՆՀԲ դնում է «լծ. հյ. աղfատ, որպէս թէ գրեալ էր յն. տառիւք ἀγκάδ (որ տառացի agkad է, բայց կարդացւում է ankad). նոյն ընդ պրս. և արաբ. էնfեատ, մէնաfէտ, թրք. գըտէսիզ»: Սրբանից առնելով Հիւնք. էջ 93 շինում է պրս. էնfեատ «կարօտ, աղքատ, չքաւոր» բառը։ Ստոյգն այն է՝ որ էնfեատ պարսկերէն չէ, այլ արաբ. انكاد ankad բառն է, որ մեկնւում է «ոտքը չար, անբարեյաջող, ողորմուկ», نكد nakd արմատից (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. էջ 700)։ Նշանակութեամբ և ձևով տարբեր բառիս նմանութիւնը պատահական է։ Տէրվ. Altarm. 19. հյ. fանցել բառի հետ = սանս. skhad, յն. σχάζω, լտ. scandula, հսլ. ckada, ckądъ. ըստ այսմ ան մասնիկ է, Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 40 ան բացասականով զնդ. kata, պհլ. katak, պրս. کد kad «տուն» բառից, իբր «անտուն». (զնդ. kata նշանակում է «սենեակ, նկուղ, գերեզման» և չունի «տուն» նշանակութիւնը)։

ԳՒՌ.—Ըստ Գաբրիէլեան ՀԱ 1909, 256 նոյն է գւռ. անfատ (Ակնայ բարբառով), որի նշանակութիւնը սակայն չէ տուած ։

*ԱՆՔԻԼՈՍ կամ ԱՆՔԻՂՈՍ «կողամայր ձուկը»։ ունի միայն ԱԲ, իսկ ՆՀԲ թէև առանձին մոռանում է յիշել, բայց կողամայր բառի տակ դնում է հետևեալ վկայութեամբ. «Ձուկն անքիլոս, որ կոչի կողամայր, որովայնս ոչ ունելով, բայց միայն գլուխս և մերկ կողերս. ուստի կոտորատեալ տնկէ և առնէ զաւակս» Վրդն. ծն։ Այս տեղից առնելով Ցայսմ. մրտ. 21՝ սխալմամբ գրում է. «Ձուկն անքիլոս, որ կոչի կողամայր, որովայն ոչ ունի...»։

= Յն. ἔγχελυς, ἐγχέλυος «օձաձուկ կամ կողամայր» բառն է, որի ուղիղ տառադարձութիւնն է էնfելէս (տե՛ս այս բառը). գիտունները կարծում են, որ այս յն. բառի նախաձևն է *αγχέλυος (տե՛ս Walde 43, Boisacg 213). հայերէնն էլ ենթադրում է ճշտիւ յն. ἄγχυλος ձևը, որից փոխառեալ է նաև ֆրանս. ancyle «կողամայր»։—Աճ.

ԱՆՔԻՐՈՍ «ծովու ժժմակ մը». ունի միայն ԱԲ, իբր յն. բառ։ Bailly չգիտէ նման մի ձև։

ԱՆՔՈՅԹ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վըկայութեան) «հանդարտ, խաղաղ, հանգիստ, ապահով» Ոսկ. ես. Վեցօր. 144. Փիլ. Պիտ. «ծածուկ, պահուած» Նար. Շ. վիպ. որից անfութացեալ Փիլ. իմաստ. Տիմոթ. կուզ, էջ 315, անfոյթութիւն (այսպէս առանց ամփոփման) ՋԲ և ԱԲ։

ՆՀԲ դնում է լծ. հյ. fանգիստ, անգայթ, անսայթաf, անխութ, յն. ἀκύμαντος «անալեկոծ», պրս. āsūda «հանդարտ» լտ. sudum «պարզ (եղանակ)»։ Տէրվ. Altarm. 74 կա՛մ ան-խութf և կամ fամ-fոյթ, ընդունելով fոյթ = յն. κεύθω «պահել, ազատել»։ Հիւնք. անխութ կամ անգայթ: Տէրվ. Լեզու էջ 91 մեկնում է fամ-fոյթ, ուր *fոյթ «պատըսպարան»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 26 fոյթ = հսլ. kypěti. ռուս. кипить «եռալ», լտ. cupiō «ցանկանալ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 95 ան բացասականով խոյթ «ժայռ» բառից։

ԱՆՕԹ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ). «աման, կահ, կարասիք, գործիք՝ մանաւանդ պատերազմական գործիքներ» ՍԳր. եզն. եփր. ծն. որից յանօթ առնել «գործածու-

թեան համար փոխ առնել» Դ. Թագ. դ. 5. Սեբեր. յանօթ տալ «փոխ տալ» Ոսկ. մ. գ. 24 (հմմտ. գւռ. խաբ տալ «կաթ փոխ տալ» Ալշ. Ախց. Ակն. Կիւր. Կյ. Հմշ. Ջն. որ կազմուած է տճկ. قاب qab, ռմկ. խաբ «աման» բառից), անօթաբեր «կարասիները տանող (կառք)» Բրս. ընչեղ. անօթագործութիւն Փիլ. ել. անօթապահ «եկեղեցու աւանդատուն» Պտրգ. 429 (նորագիւտ բառ). Նոր գրականի մէջ ունինք նրանօթ, թնդանօթ, թնդանօթապետ, թնդանօթաձիգ, թնդանօթարան, որոնք կազմուած են անօթ բառի «պատերազմական գործիք» նշանակութեան համաձայն։

Բագրատունի, Քերակ. զարգ. 1496 համարում է կազմուած օթ մասնիկով. ուստի արմատը ան: Այսպէս նաև Bugge KZ 32,2 են։ Հիւնք. դնում է աւանդ բառից և սրանից է համարում յանօթ առնուլ ոճը։ Յակոբեան, Բիւզանդիոն № 743 պրս. آوند āvand «աման» բառից, իբր տեղափոխութեամբ անաւդ, անօդ, անօթ: Թ. Խալաթեանց, ՀԱ 1902, 399 ասուր. unūtu, եբր. אֲנָה ānā, արամ. انا ānā, արաբ. إنا ina «աման»։ Յիշեցնում է եգիպտ. ḥnw.t «եղջիւր, 2. գինու աման»։—Աճ.

ԱՆՕԹԻ տե՛ս Նօթի։

ԱՆՕՍՐ (ի հլ. յգ. անօսրունք կամ անօսունք) «բարակ, թեթև, անգայտ, ցանցառ, հաղուագիւտ» Ոսկ. ես. մ. և ա. տիմ. Կիւրղ. ես. Եփր. երաշտ. որից անօսրագոյն Ոսկ. մ. և ես. անօսրամարմին Եզն. անօսրանալ «անգայտանալ, բարակիլ» Փիլ. Նիւս. կազմ. Ոսկ. յհ. ա. «տկարանալ, նուազիլ, հիւծիլ» Դ. Թագ. ժդ. 26. անօսրացուցանել Եզեկ. խդ. 10. Ոսկ. ա. տիմ. անօսրել Յոբ ժդ. 11, Վեցօր. ը. 166. Տիմոթ. կուզ 247, անօսրութիւն Ոսկ. մ. բ. 18. Կանոն. Փիլ. անօսրաբար «անզգալի կերպով» Եզն. մտթ. 290 բ. գրուած է նաև անուսր (ՋԲ), նօսր Խոր. Շիր. Վստկ. որից նօսրագոյն, նօսրաներ, նօսրանող, նօսրանալ, նօսրութիւն, բոլորն էլ յետին. ըստ այսմ հնագոյն և ուղղագոյն ձևն է անօսր=անուսր. ուստի և կասկածելի է նօսրաբոյս Վեցօր. 96՝ ըստ սրբագրութեան Վենետիկի հրատարակիչների, մինչ ձեռագիրն ունի նորաբոյս:

Հիւնք. արաբ. عناصر ʿanāṣir «տարրեր», որի եզակին է عنصر ʿunsur «տարր»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 124 համեմատում է գոթ. ganōhs, հրգ. ginuog, հհիւս. gnógr «բաւական», լտ. nanciscor «պատահիլ», սանս. aḉnōti «հասնում է»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մկ. Ննխ. Սլմ. Վն. Տիգ. նօ՛սըր, Ախց. Կր. նօսր, նօրս, Շմ. նօսր, նօստըր, Խրբ. Ռ. Սեբ. նօրս, Տփ. նօստր, Ասլ. նէօ՛րսը, Ջթ. նէօյսը, նէօրսը, Հճ. նէյս: Գաւառականների մէջ բացի «ցանցառ, ոչ-խիտ» իմաստից՝ նկատելի են նաև Հմշ. «քիչ», Տր. «քիչ անգամ», Վն. «անխելք, խենթուկ», Ննխ. «չքաւոր, անկուտի, անփող» նշանակութիւնները։

ԱՇ «amidon, օսլայ, նշայ». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 17, բայց չի յիշում հտ. Ա. էջ 87 amidon բառի տակ։

*ԱՇԱԿԵՐՏ, ի-ա հլ. «վարպետի մօտ սորվող» ՍԳր. Կորիւն. որից աշակերտիլ ՍԳր. Կորիւն. աշակերտական Ագաթ. աշակերտակից Յհ. ժա. 16. աշակերտասէր Կորիւն. Ոսկ. յհ. ա. 3. աշակերտութիւն Եզն. Կորիւն. Եփր. Կողոս. աշակերտուհի Ոսկ. յհ. բ. 26. աշակերտավայել (նոր բառ) են։

=Հին պհլ. *ašākert, որի նոր ձևն է ašāgart=պազենդ. ašāgard, պրս. شاگرد šāgird, որից փոխառութեամբ քրդ. šāgird, թրք. šayirt, šayərt «աշակերտ»։—Հիւբշ. 100։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Bötticher, Arica 76, 254 են։ Թօփուզեան, Արձիւ Վասպ. էջ 44 իբր արշ կերտել «գեր ի վեր լինել»։

ԳԻՌ.—Մշ. աշագե՛րդ, Երև. աշագէրդ, աշկէրտ, Ախց. Կր. Մկ. աշկէրտ, Շմ. աշագէրդ, շագիրդ, Մշ. Զղ. աշկերտ, Ննխ. աշկերդ, Ակն. Խրբ. Պլ. Ռ. աշգէրդ, Սլմ. Վն. աշկեռտ, Ալշ. աշկերդ, Ոզմ. Տփ. աշկիրտ, Մրղ. աշկէրթ, Ագլ. ա՛շկառտ, Տիգ. ըշգիրդ, Ջթ. էշգիրդ, էշգիյդ, Սեբ. աշգէդ, Հճ. էշգէյդ: Արևմտեան

գրականում զանազանւում է աշակերտ (դպրոցի համար) և աշկերտ (խանութի համար)։

ԱՇԱՐԱՅ *(ի հլ. ըստ ՆՀԲ) «հաճար» Մխ. դտ. «ըստ ոմանց լուբիա կամ անոր մէկ տեսակն» ՀԲուս. § 132. նոյնը ումկ.* աշորայ *(ըստ ՆՀԲ, ԱԲ, ՀՀԲ և ՓԲ). որից կազմուած են* աշարային, աշարեղէն *«հաճարեղէն» ՀՀԲ.* աշորեայ հաց *«հաճարահաց» ՀԲուս.* աշորախոտ *«լտ.* consiligo?*» ՀԲուս.* աշորուկ *«հաճարանման մի խոտ» ՀԲուս. և ՆՀԲ, հտ. Բ. էջ 1060 գ, իբր գաւառական բառ—Մեր համալսարանի գիւղատնտեսական բաժնի դասախօսները գտնում են, որ* աշարայ *և* հաճար *բոլորովին տարբեր բոյսեր են. այսօր էլ մեր ժողովուրդը զանազանում է այդ երկուսը, առաջինը կոչելով «աշորա կամ տարեկան» (ռուս.* рожь, *գերմ.* Roggen*), իսկ երկրորդը՝* աճառ *(ռուս.* полба*).*

Lagarde, Urgesch. *486* հաճար *բառի հետ սանս.* čar *արմատից։*

ԳԻՌ.—Լ. աշօրա, *Ղրբ.* շա՛րա՝ *նոյն բոյսը, իսկ Վն.* աշարա *(գիւղերում) «ցորենի նոր ծլած բոյսը» (քաղաքում) «նոր ցորեն» (ըստ ՀԲուս. § 126* աշարայ *«նորաբոյս խոտ»)։ Բոլորովին տարբեր է Ննխ.* արիշ *«*рожь*», որ փոխառեալ է Կազանի թաթարերէն և կիրգիզերէն* آرش ariš *հոմանիշից (տե՛ս* Будаговъ *1, 27)։*

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ եմ կարծում ասոր. ܕܫܪܐ dešrā *կամ* ܕܘܫܪܐ, daušrā *«*avena*», որ ասորերէնի մէջ մենակ մնացած մի բառ է և մեկնութիւն չունի.* Brockelmann, Lex. syr. 79 *բ բառիս համար իբր վկայութիւն գրած է միայն* Hoffmann, Syrisch-arabische glossen, *իսկ բառիս վրայ խօսել է* Löw, Aramäische Pflanzennamen № 81. *ասորին կարող է հայերէն որևէ գրաւոր աղբիւրից տառադարձուած լինել՝* ա *տառը սխալմամբ կարդալով* ա*։*

***ԱՇԴԱՀԱԿ** *«մի տեսակ ձուկ, թերևս վիշապաձուկ». երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 216 «Ծլեալ ձկան երևել նմա, աշդահակ կոչեցեալ, և լռելեայն ի գոգ նորա ժայթքեալ մարգարիտ մի... իսկ զնկարագրութիւնն ձկանն այն՝ աշդահակ կոչեցեալ, ի դիսն նկարագրել (հրամայէ)»։ Բառս ունի միայն ԱԲ. ուրիշ բառարաններում չկայ. Կոստանեան (հրատ. Մագ. թղ.) յատուկ անուն է կարծած բառը և ո՛չ միայն գլխատառով է դրած, այլ և էջ 333 ա յատուկ անուանց ցանկի մէջ է մտցրած։ Նոյն բառն է որ Բառ. երեմ. էջ 25 գրում է «աշտակ. վիշապ»։*

=Պրս. اژدها aždahā, اژدهاك aždahāk *և* اژدرها aždarhā *«վիշապ». ըստ այսմ վերի բառը պէտք է ուղղել* աժդահակ. *սխալը յառաջացել է* դ *գրի խուլ հնչումից։—Աճ.*

ԱՇԵԼ *տե՛ս Աչք։*

[ԱՇԽ «մարդ և անասուն», այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 25 (նոյնը նաև բ տպ.). պէտք է ուղղել աշխարհ, *որ իրօք մարդոց և անասնոց ամփոփումն է. բառաշարքի մէջ արդէն տեղն էլ* աշխարհ *է պահանջում և ո՛չ* աշխ։]

ԱՇԽԱՏ. *արմատ առանձին անգործածական. ոճով սւում է* աշխատ առնել *«յոգնեցնել» ՍԳր.* աշխատ լինել *«յոգնիլ, նեղութիւն կրել, մի բանի վրայ չարչարուիլ» ՍԳր. որից* աշխատել *Ա. եզր. բ. 29=*աշխատեցուցանել *«յոգնացնել, նեղել» Եզեկ. իթ. 18.* աշխատիլ *«յոգնիլ» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Կիւրղ. ծն.* աշխատութիւն *ՍԳր.* աշխատասէր *Եւս. քր.* անաշխատ *Ագաթ.* բազմաշխատութիւն *Պիտ.* դառնաշխատ *Յհ. կթ. Նոր բառեր են* աշխատազուրկ, աշխատավարձ, աշխատաւորութիւն, աշխատաւորական, աշխատունակ *ևն։*

*=Պհլ. *axšāt ձևից, որ հաստատում է մանիք. պհլ.* axša *«*mühe, plage, *աշխատանք, նեղութիւն, տանջանք»։*

Müller SWAW *42 (1863), 255 զնդ.* *xšaiti *ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց ենթադրւում է սանս.* kšati- *«վիրաւորում, վնաս, ցաւ, սխալ» բառի միջոցով։ Սրան հետևելով* Justi, Zendspr. *94 զնդ.* xsan *բառի տակ՝ իրար է միացնում սանս.* kšan, *և պրս.* axšatā *և հյ.* աշխատ: Lagarde, Arm. Stud. *§ 141 չի ընդունում* Müller-*ի մեկնութիւնը, առարկելով թէ նշանակութիւնը, տարբեր է և թէ զնդ.* xšati- *պի-*

տի տար հյ. չետ: Հիւբշ. 100-101 ընդու-նում է բառերի ձևական համաձայնու-թիւնը, բայց նշանակութեան տարբե-րութեան պատճառաւ մերժում է։ Ու-ղիղ մեկնեց Salemann ЗАН *8(1908) էջ 53։* Müller*-ի մեկնութեան հետ նոյն է* Коршъ, *Մշակ 1914, № 121։ Հինք. պրս.* բէշխա *«աշխատող, ջանացող» բառից, որ սակայն չգիտէ ԳԴ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ջղ. Սլմ. աշխատել, *Ախց. Ոզմ. Տփ.* աշխատիլ, *Երև. Ննխ.* աշխադէլ, *Սչ.* աշխադել *«յոգնիլ», Շմ. Պլ. Ռ.* աշխա-դիլ, *Ասլ.* աշխադէ՛լ, *Ագլ.* ըշխա՛տիլ, *Զթ.* աշխադըլ, *Գոր. Ղրբ.* ըշխա՛դէլ, ըխշա՛դէլ, *Մրղ.* ախշատէլ, աշխատէլ, *Խր.* ախշադէլ, *Կր.* ախշադիլ, *Մկ.* ոշխոտիլ, *Ակն.* աշխըդիլ, *Տիգ.* ոշխոդիլ, *Հւր.* աշղադաձf: *Բառիս ի-մաստն էր հնագոյն շրջանում և գրաբարում «նեղուիլ, յոգնիլ, չարչարուիլ», արդի գրա-կանում «աշխատիլ, բանիլ, գործել», գա-ւառականներում «շահիլ, վաստկիլ» (այս-պէս են օր. Երև. Ղրբ. Տփ. ինչ.* երկու մա-ձէք աշխատեցի*). վերջին իմաստով հմմտ. հներից. «Խորհուրդս մարմնաւոր ջանիւ ոչ յայտնի, փորձով և առաջնորդութեամբ գրոց աշխատի» Լմբ. պտրգ. «Աշխատիլ պարտ է մեզ յոյժս զգործս հոգւոց մերոց» Վրք. հց. բ։ Նշանակութեան զարգացման համար օտար լեզուներից հմմտ. լտ.* labor *«աշխատանք» և* laboro *«տանջուիլ, չարչարուիլ», հունգ.* munka *«աշխատանք»*<*սլ.* muka *«տան-ջանք», ասոր.* ܥܡܝܠܐ ʻamīlä *«աշխատա-սէր, յոգնած, տանջուած»։*

ԱՇԽԱՐ *(անհոլով) «ողբ, լաց, կոծ» Զաք. ժբ. 10. որից* աշխար դնէլ *«վրան լալ, կո-ծել» Բուզ.* աշխարել *ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Ոսկ. ես. և մ.* աշխարաձեծ *Ագաթ. Կորիւն.* աշ-խարաձ *Բուզ.* աշխարաձf *Ոսկ. ես.* աշխա-րումձ *Մտթ. բ. 18.* զերաշխարաձ *Նար.։*

ՆՀԲ լծ. թրք. hayqərəš *«պոռալը» (սա-կայն արմատն է* hayqər*)։ Հիւնք.* ա-պաշխարել *բալից։ Սագըղեան ՀԱ 1909, 335 և* Karst, *Յուշարձ. էջ 402 սումեր.* aśera, aśerra *«ողբ»։* Коrшъ, *Թրգմ. Մշակ 1914, № 122* աշխար *դնում է անծանօթ պրս. մի բառից՝ որի հետ հմմտ. սանս.* akšara *«տառ, վանկ, խոսք», լտ.* quiritare *«գոռալ, ճչել», իսկ* աշխարաձ <*հպրս.* aršaka-θāna *«արցունքի սափոր»*>*պրս.* *ašk-dān:

*ԱՇԽԱՐԱՒԱՆԴ *«թագաւորական թագի կապը». մէկ անգամ գործածած է Բուզ. Ե. լը. «Ի պատիւ գլխոյ ի վերայ գագաթանն ի թիկնաց արծուոյն հանգոյցք թագի կապեալ աշխարաւանդ հանգոյց»։ Պէտք է հասկա-նալ հայ Արշակունեաց թագաւորական խոյ-րի այն ժապաւէնը՝ որ ճակատի կողմից սկսելով՝ շրջապատում է խոյրը և յետևի կողմում մի կապ ձևացնելուց յետոյ՝ երկու ծայրերով ցած է կախւում (հմմտ. օր. Տիգ-րանի խոյրը՝ իր դրամների վրայ)։ Այս բա-ռը ունի միայն ԱԲ. զարմանալի է, որ միւս բառարանները չեն յիշում։*

=*Բառի երկրորդ մասը* ւաձդ՝ *անշուշտ պրս.* بند band *«կապ» բառն է, բայց առա-ջին մասը անյայտ է. ամբողջը անշուշտ ի-րանեան փոխառութիւն է։—Հիւբշ. 101։*

ԱԲ մեկնում է «թագաւորական թագին աշխարհքէ գունդը (ի՞նչ գունտ) պինտ բռնող կապ». այս բացատրութեամբ անշուշտ բառս ենթադրում է կազմուած աշխարհ *և* պինդ *(կամ* band*) բա-ռերից։* Коршъ, *Թրգմ. Մշակ. 1914, № 121 հպրս.* *awi-sara-banda>*պրս.* afsar-band *«թագի կապը» բառի գա-ւառական մի ձևից։ Հացունի, Պատմ. տարազին 96 պրս.* խշատրա=*աշխարհ կամ իշխանութիւն բառից, իբր իշխա-նութիւնը արքայի գլխին կապող։*

*ԱՇԽԱՐՀ, ի-ա հլ. *«աշխարհք, երկիր, գաւառ ևն» ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. Եւս. (գրուած է* աշխարձ՝ *Տիմոթ. կուզ էջ 216 և 297 շատ անգամ. Փիլ. իմաստ. 33 գրուած է* աշխարձ *և յետոյ* ր *տառը քերուած հանուած. Փիլ. այլաբ. 143 և յետոյ՝ յաճախ ունի* աշխարձ*). որից* աշխարձագիր *ՍԳր.* աշխարձաքձակ *Ագաթ. Բուզ.* աշխարձագոյժ *Ոսկ. մ. ա. 19, 25.* աշխարձագործ *Ագաթ.* աշխարձագոր-ծութիւձ *Եւս. քր.* աշխարձագունդ *Ագաթ.* աշխարձակոծ *Մաշտ.* աշխարձաձեղձ *Մշտ.* աշխարձադիտել *Յես. ժը. 8.* աշխարձազօր *Բուզ.* աշխարձաժողով *Ագաթ.* աշխարձա-

կան Կոչ. Կորիւն. Բուզ. Ոսկ. Ագաթ. (հմմտ. ասոր. ܥܠܡܐ ʻālmā «աշխարհ» և ܥܠܡܝܐ ʻālmāyā «աշխարհական, laicus»). անաշխարհիկ ՍԳր. Ագաթ. արտաշխարհ Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 7. արտաշխարհական Ոսկ. ես. մտթ. և Փիլիպ. միջնաշխարհ Բուզ. համաշխարհի Բ. մկ. գ. 18. Կորիւն. գերաշխարհիկ Պիտ. ՑՀ. իմ. երև. չնաշխարհիկ Ոսկ. մտթ. և յհ. Եւս. քր. աշխարհաքառ Մխ. անեց. 14 (չունի ՆՀԲ). բարդութեանց մէջ կրճատմամբ՝ աշխարհալած Կորիւն. աշխարհամար ՍԳր. Նոր բառեր են անդրաշխարհ, անդրաշխարհային, աշխարհագրական, աշխարհագրագէտ, աշխարհահանդէս, աշխարհաճռչակ, աշխարհածնութիւն են։

=Հպրս. xšaθra «թագաւորութիւն», զնդ. xšaθra- «թագաւորութիւն, իշխանութիւն», սանս. kšatra «տէրութիւն, իշխանութիւն», բաղդ. պհլ. xšatr «երկիր», պհլ. šatr, պրս. شهر šahr «քաղաք» (հնագոյն նշանակութեամբ «երկիր») կամ նաև شار šār նոյն նշ., քրդ. شار šār «երկիր», شهر šeher, šehir «քաղաք»։ Ծագում է իրան. xšāy «իշխել» արմատից։ Բառիս հին արշակունեան ձևն էր—xšaθr, որ յետոյ եղաւ xšahr, որից էլ հայերէնի օրէնքների համաձայն ձևացաւ աշխարհ: Իրանեան բառը աւելի յետոյ վերածուեց šahr ձևին և այս ժամանակ վերջատին փոխ առնուելով՝ դարձաւ հյ. շահ (հմմտ. շահաստան, անաշահիկ են)։—Հիւբշ. 101։

Հներից շատեր հանում են աշխար բառից, այսպէս՝ Ցայսմ. մարտ 19 «Աշխարհ ասելն այլ զնոյն նշանակէ (հմմտ. երկիր, այն է «վախեցի՛ր»), որ աշխար և սուգ է և կոծ և աղէտ ողբոց և հովիտ վշտաց և տրմութեան», Տօմար. «Աշխարհ կոչի աշխար և սուգի և տրտմութեան հովիտ»։ Տօնակ. «Աշխարհականըն աշխարական ասի. և աշխարհն՝ սգոյ և աղէտի անուն է. զի աշխարելի է աշխարհականն»։ Տաթև. ձմ. ճժ. «Կոչի աշխարհ, այսինքն է աշխար, որ է սուգ և տրտմութիւն և միշտ և հանապազ պարտ է աշխարել զմեզ՝ և ի սուգ և ի տրտմութեան կալ ի վերայ երկրի. զի զտեղիս զայս՝ հովիտ տրտմութեան անուանէ մարգարէն Դաւիթ»։ Նոյն է և Տաթև. հարց. 210։—ՆՀԲ լծ. պրս. թրք. աշիհեար «յայտնի» կամ հյ. աչքառ «տեսանելի, երևելի» կամ ազգեր (ազգ բառի յոգնակին), թրք. ասկէր «զինւոր»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Müller SWAW 42, 255, նոյնը Պատկ. Арм. reorp. 74։ Հիւնք. պրս. šahr բառից։

ԳԻՌ.—Երև. Վն. աշխար, Ալշ. Ախց. Ակն. Կր. Հմշ. Մշ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սչ. աշխարհ, Ագլ. Տփ. ա՛շխարհ, Ասլ. աշխար*, Ննխ. աշխարհ, ախշարհ, Ոզմ. ախշար, Խրբ. Շմ. Սեբ. ախշարհ, Ղրբ. ա՛շխարհ, ա՛խշարհ, Մկ. աշխարհ՛, Գոր. ըշխա՛րհ, Տիգ. ըշխըրհ, Մրղ. ըշխըրհ՛, Սլմ. ըխշըրհ՛, Զթ. աշխօրհ, աշխոըհ, ՀՃ. աշխօյ: Նոր բառեր են աշխարհանցում, աշխարհի, աշխարհկործում, աշխարհովի, աշխարհհտես են։

ԱՇԽԱՐՀԱՒԱՆԴ կամ ԱՇԽԱՐԱՒԱՆԴ, ի հլ. «պանդոկ, գինետուն» Ոսկ. (քանիցս), որից աշխարհաւանդիկ կամ աշխարաւանդիկ «գինեպան, պանդոկապետ» Ոսկ. մ. բ. 13, գ. 5. Սարգ. յկ. ը. 119 բ։

=Անշուշտ իրանեան փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց են տալիս ւանդ և իկ մասնիկը. բայց իրանեաններին մէջ պահուած չէ։—Հիւբշ. 101։

ՆՀԲ և ՋԲ աշխարհ բառից։ ՀԱ 1897 նոյ. (կողի վրայ, վերջին էջ, սիւնակ բ) աշխարհ-ա-ւանդիկ, որի վերջին մասը նոյն է դրւում հանգր-ուան, օթե-ւան, իջա-վան և վան, վանք=հպրս. wahana բառերի հետ։ Коршъ, Թրգմ. Մշակ 1914, № 121 աշխարհ և աւան բառերից, իբր թրգմ. յն. πανδοχεῖον «հիւրանոց», բառացի «ամէն բանի ընդունարան»։

*ԱՇԽԷՏ «կարմիր-դեղնագոյն, հրագոյն» Զաք. ա. 8, գ. 2, 6. Լմբ. զքր. ուրիշ տեղ չկայ. որից աշխետաձի ԳՆձ. (ունի միայն ԱԲ, իսկ ՆՀԲ յիշում է ճառտուկ բառի տակ),

աշխետութիւն, աշխետանալ ՀՀԲ (առանց վը-կայութեան)։

=Զնդ. xšaēta- «փայլուն, պայծառ, լու-սափայլ», (իգականը xšōiθnī), որից hva-rəxšaēta «արևի լուսափայլ գունդը, արե-գակն», համտ. նաև a-xšaēna «անփայլ, մը-թագոյն». սրանցից են յառաջանում պհլ. *xšēt ձևը, որից փոխառեալ է նաև վրաց. ხსედი խսեդի «աշխէտ ձի». պահլաւերէնի նոր ձևն է šēt=պրս. šēd։ Պհլ. šēt, պրս. شید šēd «արև, փայլ», خورشید xōr-šēd (xūršīd) «արեգակ» են։ Բայց իրանեան բառը ունէր նաև «աշխէտ» (յատկապէս ձիու համար) նշանակութիւնը, որից յառաջացել են պհլ. šēt-vars «կարմրահեր», պրս. شیداسپ šēd-asp «աշխէտ ձիերով» (ըստ Շահնամէի՝ Ջէմշիդի թոռան՝ Տուժի որդու անունն է), شیدانه šēdāna «լունայ» (գոյնի պատճառով այսպէս կոչուած), شیده šēda «է անուն մի ի բովանդակ անուանցն երիվարի», شیدخ šēdax «մատակախազ ձի», քրդ. شی šī «աշխէտ», hesp-i-šī «աշխետաձի»։ — Հիւբշ. 101։

ՆՀԲ յիշում է վրաց. սյխետի: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Müller, Orient und Occident 3, 348, որ Lagarde, Arm. Stud. § 144 մերժում է։ Հիւնք. պրս. šēdax բառից։

ԱՇԽՈՅԺ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ) «ուժեղ, զօրեղ, արի, կորիճ» ՅՀ. խմ. պաւլ. Պիտ. Մագ. (արդի գրականում և գաւառականներում «աչքաբաց, եռանդուն»). որից աշխոյժք «ե-ռանդ, արութիւն» Խոր. գ. 8. աշխոյժութիւն (առանց սղումի) Պտմ. աղէքս. աշխոյժուճի «թագուհի» Հին բռ. գրուած է նաև աժխոյժ:

ՆՀԲ մեկնում է «հրային և ուժեղ», որով ուզում է հանել աշխէտ և ոյժ բառերից։ Коршъ, Թրգմ. Մշակ 1914, № 122 հպրս. *xšaudya ձևից՝ որ ծագած է ըը-նում զնդ. xšūd=սանս. kšūd «յու-զուիլ, ցնցուիլ» արմատից։

ԳԻՌ.—Ախց. Ակն. Պլ. աշխուժ, Սեբ. աշ-կուշ:

*ԱՇԿԱՐԱՅ «յայտնապէս» Եղիշ. էջ 18. մէկ անգամ միայն գործածուած. ուրիշ վկա-յութիւն չկայ. բառս յիշում են միայն ՋԲ և ԱԲ. չունի ՆՀԲ։ Այժմ էլ գործածական է մի-այն արևելեան գրականում, իսկ արևմտեա-նից դուրս է վտարուած՝ իբրև թուրքերէն գռեհիկ բառ։

= Պազենդ. āškārā, պհլ. āškārāk, āškā-rak, պրս. اشکار āškār, āškāra. āškārā և սրանից էլ փոխառեալ քրդ. ašikar, ašikara, eškerā. թրք. ašikʸar, ումկ. eškʸare, որից էլ սերբ. ašic'are, eškero են, բոլորն էլ «ակնյայտ» նշանակութեամբ։ Հնագոյն ձևն է զնդ. *āviškāra (Horn § 33), որ կազմու-ած է āviš «յայտնի, ակնյայտ»+kāra «ա-նել» բառերից, ինչպէս սանս. āviškṛta, նոր ձևը āviškāra։ Հայերէնը նման չէ պահլա-ւերէն ձևին, այլ պազենդ ու նորապարսիկ ձևերին, որից հետևում է, որ ուշ ժամա-նակի փոխառութիւն է (Ե դար)։—Հիւբշ. 102։

Առաջին անգամ ՋԲ նշանակեց իբր պրսկ.։

Ուղիղ մեկնեց Spiegel, Huzw. Gram. 164 են։

ԳԻՌ.—Ջղ. աշկարա, Ագլ. ըշկըրէօ՛, Ղրբ. ըշկ՚ըրը՛, Պլ. էշգ՚արէ են՝ իբր նոր փո-խառութիւն արևելեան թուրքերէնից կամ տաճկերէնից։

*ԱՇՄ «յասպիս քարը»։ Մէկ անգամ գործ է ածել Մարթին.—Պատկ. Драгоценные камни, էջ 72 ունի նաև եաշմ ձևը։

=Պրս. یشم yašm «յասպիս»։ Աւելի ըն-դարձակ տե՛ս յասպիս բառի տակ։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ ՋԲ. Պատկ. (անդ) են։

ԱՇՄՈՒՆԻՍԱՅ «վայրի սալեպին կամ գա-զար». Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 128 և յա-ւել. էջ 675, որ ասում է թէ այսօր էլ գոր-ծածական է բառս Սեբաստիոյ բարբառում։

ԱՇՄՈՒՇԱՅ «մոլոշ բոյսը». ունի միայն ՀԲուս. § 129։

ԱՇՆԱՊ «անծանօթ թուփ է». Ոսկբ. ստեփ. ունի միայն ՀԲուս. § 130։ Այս բոյսը Քա-ջունի, հտ. Գ. 17 մեկնում է anie, բայց այս բառը չկայ բուն բառարանում։

ԱՇՈԳԻ «առանձին, յատուկ, մասնաւոր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործա-ծուած է Իրեն. ցոյցք, էջ 15 «Այս է օրհնու-

թեանն զօրութիւն լինել զԱստուած և զտէրն բոլորեցուն Սեմայ ստացուած աշոգի սատուածպաշտութեանն»։ Սրանից առ նախդիրով՝ առաշոգ «առանձին, զատ», որ 4 անգամ գտնում ենք գործածուած Վրք. հց. «Ունէր առաշոգ խուղ» Վրք. հց. բ. 106. «ի տեղւոջ մօտաղունի և յառաշոգւոջ» Վրք. հց. ա. 498. «Բաժանեցին զհացիկն և ա՛ռ եղբայրն զմասն իւր առաշոգ» Վրք. հց. բ. 218. «Արկին ինձ պրտուէ մի առաշոգ, իսկ յայլում յանկեան ինքեանց» Վրք. հց. բ. 479։ Բառի երկրորդ ձևն է ոշոգի Ոսկ. պօղ. բ. 722 (Տունչ առանձինն գործիցէ և մարմինն ոշոգիս առնիցէ). որից նոյնպէս առ նախդիրով ունինք առոշոգի «առանձին, յատուկ, իրեն միայն սեփական», մէկ անգամ գործածուած Բուզ. Դ. 14 (էջ 117) «Իբրև սեպհական ի բնմէ առանձին առոշոգի նոցա էր կարգեալ»։ Այս ոշոգի բառն է՝ որ ուշոգի գրչութեամբ պահուած է 3 տեղ. «Թեպէտ և համօրէն զամենեցունց սիրոյն ասաց, այլ և յառանձինն ևս յուշոգին իւրաքանչիւր ոք գայ» Ոսկ. պօղ. ա. 612. «Ջատ մեկնեաց, ուրոյն բնակեցոյց. օրէնք ուրոյնք, կարգք ուշոգիք» Ոսկ. ես. էջ 12. «Ջանձինս զուշոգիս» Ոսկ. պօղ. ա. 579։— Այսպէսով բառս ներկայանում է 3 ձևով՝ աշոգի, ոշոգի, ուշոգի և առ նախդիրով՝ առաշոգ, առոշոգի:

=Թուի թէ իրանական փոխառութիւն է. հմմտ. պրս. آشوغ āšōγ կամ اشوغ ušōγ «անգիտացեալ իր, թէ մարդ իցէ և թէ այլ» (տե՛ս ԳԴ աշուղ և իշուղ ձևերով). իմաստի զանազանութեան համար հմմտ. լտ. secreto «գաղտնի, ծածուկ, մասնաւոր, յատուկ», secretus «բաժանուած, անջատուած, հեռացած, զուրկ, մեկուսի, առանձնացեալ, մասնաւոր, մենաւոր, գաղտնի, անտեսանելի, անտիպ, հազուագիւտ»։—Աճ.

Բառս բացատրուած է զանազան ձևերով. ՀՀԲ՝ որ միայն առոշոգի ձևը գիտէ, մեկնում է «առանձնակի, յատուկ, որոշակի, մեկուսի»։ ՋԲ գիտէ միայն առաշոգ և առոշոգ ձևերը և մեկնում է «առանձին, առանձնական»։ ՆՀԲ անտեղի կերպով մերժում է այս նշանակութիւնները և մեկնում է՝ առաշոգ «արևահայեաց, լուսաւոր և ջերին՝ այսինքն սէրին, ճով, որպէս շոգիաւոր», առոշոգի «տեղի առաշոգ, հովանոց, ամարանոց, զուարճալի և հով վայրք», ուշոգի «ուր իցէ ուշ ոգւոյ, բարեկարգ. բարեձև»։ ԱԲ բոլոր այս բառերը ճշտիւ մեկնում է «առանձին, զատ»։ Նահապետեան (Ուղղ. ազգ. մատենագր. էջ 93) Բուզանդի առոշոգի բառը ուզում է սրբագրելով վերածել որևէ նախարարական տան անունի։ Բառիս վրայ մի կարճ քննութիւն ունի Վարդանեան ՀԱ 1910, 283 ա=Բառաք. դիտ. բ. 80, որ առաջին անգամ գտնելով աշոգի բառը, մեկնում և միացնում է միւսների հետ շատ ուղիղ կերպով։ Իրեն համաձայն չենք միայն այն կէտում՝ որ աշոգի և առոշոգի աղաւաղուած է համարում և սրբագրում ուշոգի. սրան հակառակ են ո՛չ միայն Վարք Հարանցի անկախ վըկայութիւնները, որ հեղինակը աչքի առաջ չէ ունեցել, այլ և պարսիկ բառի համաձայնութիւնը։

ԱՇՈՊ տե՛ս Ապշոպ։

ԱՇՈՐԱՅ տե՛ս Աշարայ։

ԱՇՈՒՆ (ն հլ. սեռ. աշնան) «աշուն» Ագաթ. Եզն. ածանցման սկիզբը գտնում ենք երկու ձևով. 1. աշնան. օր. աշնանաքեկ լինել Ոսկ. լուս. աշնանային Փիլ. Պիտ. աշնանայք Եփր. փես. 383. աշնանատունկ Վստկ. աշնանի Կոչ. 3հ. կթ.—2. աշն-. ինչ. աշնանային Փիլ. աշնայնի Փիլ. լիւս.։

Հներից Վանակ. վրդ. մեկնում է «աշունն՝ որ անշնչին» (Ալիշան, Հին հաւ. 136)։ Նոյնը Տաթև. հարց. 197։ ՈմՆ Գ. Կ. (Արշալ. արրտ. 1843, № 130) աշուն=խաշուն (խաշա՞ծ)։ Klaproth, Asia pol. 101. հսլ. osenь «աշուն» բառի հետ։ Lagarde, Urgesch. Arm. 880 ռուս. осень «աշուն» ? Պատկ. Изслд. 5 սանս. ušman «ամառ»։ Müller WZKM 5, 266 զնթ. asans «հունձք»։ Տէրվ. Altarm. 50 աշուն կապում է արշալոյս բառի հետ, իբր լետին, մութ, տխուր եղանակ. տե՛ս

Արշալոյս։ Հիւնք. շուն բառից։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10 նաջիլ բառից։ Հիւբշ. 433 մերժում է միացնել զնդ. asans, հոլ. jasenĭ = ռուս. осень, պրուս. assanis հոմանիշների հետ։ Patrubány IF 14, 54 և ՀԱ 1907, 305 *ku.ō «ուտել, աճել» արմատից, իբր *ākikuuont «պտղաբեր» նախաձևից, հմմտ. սանս. štšuš «տղայ», յն. κύος «ուժ» ևն։ Pedersen, Հայ. գր.լեզ. 158 հլ. անիլ բայից՝ ուն մասնիկով. հմմտ. լտ. auctumnus, Lidén, Ցուցարձ. 387—8 հլ. նաանիլ բայի հետ՝ իբրև «նաաունն»։ Պատահական նմանութիւն ունի եբր. אשון əšūn «ժամանակ»։

Գ Ի Ռ.—Ալշ. Խրբ. Կր. Համշ. Մկ. Մշ. Մրղ. Սեբ. Սլմ. Վն. աշուն, Ախց. Ագլ. Գոր. Երև. Ղրբ. Սլմ. Սչ. Ջղ. Տփ. աշունք, Տիգ. ուշուն, Ոզմ. ա՛շօն, Ակն. աշիւն, ՀՃ. էշունք, Զթ. էշօնք, էշոնք։ Նոր բառեր են աշնանանաս, աշնցան, աշունքենի, աշնավար, աշնանաւք, աշնուկ, աշունքանալ ևն։

ԱՇՏԱՆԱԿ, ի-ա հլ. «շամդան, մոմակալ» ՍԳր. Ագաթ. որից աշտանակազարդ Անան. եկեղ. աշտանակակիր Նար. մծբ. աշտանակամագ «մազերը վեր տնկած» Ոսկ. ես. աշտանակել «արիութեամբ ձիու վրայ ցատկել նստիլ» Խոր. Պտմ. աղէքս. 3Հ. կթ. վերջին երկու բառերը ցոյց են տալիս «ցցուելու, կանգնելու» գաղափարը, որ յառաջացած է փոխաբերաբար։

ՆՀԲ լծ. հյ. ոստնուլ, ոստ, թրք. իսր «վերքն», յն. լտ. իսղա՛մէ, սղօ՛, պրս. իսդատէն «կանգնիլ» ևն. որից նաև աշտարակ (տե՛ս ոստ բառի. տակ)։ Հիւնք. պրս. իշքիր «ուղտ» բառից դնում է աշտանակ և աշտարակ։

Գ Ի Ռ.—Ագլ. ըշտա՛նակ։

ԱՇՏԱՐԱԿ, ի-ա հլ. «բերդ, խուլէ» ՍԳր. որից աշտարակագործ Ագաթ. աշտարակագործութիւն Եւս. քր. Եզն. Ոսկ. ա. կոր. աշտարակեայ «աշտարակներ ունեցող» Ողբ. ր. 7. աշտարակեալ Եւագր.։

ՆՀԲ և Հիւնք. տե՛ս Աշտանակ։

Գ Ի Ռ.—Զթ. աշդարօգ «բերդ», իսկ Պլ. կայ միայն «Գիտես թէ աշդարագն ենք» դարձուածի մէջ, որ գործածւում է խառնակ հաւաքոյթների համար, ուր մեծ անկարգութիւն է տիրում (ակնարկութիւն Բաբելոնի աշտարակաշինութեան)։

*ԱՇՏԵԱՅ (ի հլ. սեռ. աշտէի ևն) «Հեռուից նետելու կարճ նիզակ» Երգ. դ. 4. Ա. մնաց. ժբ. 8. Նիւս. երգ. Արծր. յետնաբար ունինք նաև աշտէ Խոր. աշտէն Լծ. Նար. ձևերը. Հոլովեալ ձևերից ոմանք էլ, ինչպէս սեռ. աշտէի, գրծ. աշտէիւք ևն, յետին վկայութեանց մէջ կարող են ուղ. աշտէ ձևից յառաջացած լինել։ Աշտէն ձևի հետ միանում է աշտեան։ Ածանցման մէջ ունինք աշտենաւոր Եփր. վկ. արև. 71, Մամիկ. 23, Ճառընտ. աշտէաւոր Մխ. այրիվ. էջ 11. ուրիշ ձև չկայ։

=Հպրս. և զնդ. aršti-, սանս. ṛšti «նիզակ». կայ նաև պհլ. aršt (Horn, Grdr. էջ 266), բայց սա պարզապէս զնդ. բառի տառադարձութիւնն է. հպրս. aršti- ձևը պիտի տար պհլ. *ašt, որից հյ. *աշտ և -եայ վերջաւորութեամբ աշտեայ (հմմտ. բազէ)։ Հպրս. aršti- ձևի մօտ կար նաև *ṛšti- ձևը, որից ծագում է պրս. خشت xišt «նիզակ, տէգ» և սրանից էլ հյ. խիշտ, խըշտաւոր։ Այս իրանեան ձևերից են նաև քրդ. هش heš «տէգ, մական» և ավար. աշթի «կացին, տապար»։— Հիւբշ. 102, 510։

ՆՀԲ և Հիւնք. դնում են լծ. լտ. hasta, թրք. (իմա՛ պրս.) xišt։ Peterm. 21 լտ. hasta։ Justi, Zendsp. 43 զնդ. ašta և սանս. aštā։ Տե՛ս և Pictet 1, 199 և 2, 209 ըստ Lag. Arm. Stud. § 147, Müller WZKM 9, 380 և 10, 353 ուղիղ է մեկնում, բայց մեր բառի -եայ վերջաւորութիւնը բացատրելու համար՝ ենթադրում է թէ պհլ. բառը նախ անցած լինի ասորերէնի *aštā, *aštāyā ձևով և այստեղից էլ անցած հայերէնի։ Բայց այսպիսի ասորի բառ չկայ։ Jensen ՀԱ 1904, 184 գտնելով հաթ. ...tai կամ ...tia «տէգ» ձևով մի բառ՝ ենթադրում է, որ հայ բառը բնիկ է և ո՛չ փոխառութիւն։ Պատահական

նմանութիւն ունի սօոր. ܫܕܝܬܐ šədāita «նիզակ», որ ծագում է ܫܕܐ šədā «նետել» արմատից։

[ԱՇՏԻՊ «ձաւար». Գաղիան. որից աշտըպեայ նաց «ձաւարէ հաց»։ Անգոյ բառ՝ որ արդիւնք է սխալ ընթերցանութեան։ Գաղիանոսի օրինակներից մին ունի «Աթոր. աշտիպ. ինքդ հետ մարտին ելանէ»։— Ռուշքեան յիշեալ հատուածի մէջ աթոր համաբելով լտ. ador «ցորեն», ենթադրում է աշտիպ «ձաւար»։ Նրան են հետևում Ջախջախեան, Բագրատունի (Վիրգիլիոսի Մշակականք Ա. 225, Գ. 206), ԱԹ և Ալիշան, ՀԲուս. § 135։ Բայց Գաղիանոսի սոյն հատուածը, լաւագոյն ձեռագիրների և ուրիշ բառացուցակների միահամուռ վկայութեամբ պէտք է կարդալ «Աթփար ալ տիպ. ինքն հետ մարգարտին ելանէ». որանով հասկացւում է արաբ. ազֆար-աղ-դիբ «գիւի եղունգ» խեցեմորթը, որ մարգարտի կամ սատափի վրայ է աճում։

Այս պատուական մեկնութիւնը տուեց Նորայր ՀԱ 1921, 103։ Pictet բ տպ. Ա. 234 հյ. ոստ բառի հետ. հմմտ. գերմ. ast «ոստ» և իռլ. astas «ճռկան» են, իսկ Բ. էջ 272 սանս. astra և զնդ. asta «նետ»։]

ԱՇՏՈՒՃ, ո հլ. ասւում է միայն աշտուճ հաց պարզ՝ «ցամաք հաց» Ոսկ. մ. բ. 23 և ես. Եւագր. Կանոն. գրուած է նաև աշտուչ Տաթև. ձմ. իբ. աստուճ Սասն. 34, Վրք. հց. Բ. 386. Ուռպ. (այս ձևը թէև յետնաբար աւանդուած, բայց նախնականն է. տե՛ս աստիճան բառի տակ). ածանցմամբ ունինք աշտիճագոյն (առանց սղման) Եւագր. աշտճակեր Եփր. վկ. արև. (=Սոփերք Ի, 147) կամ աստճակեր Եփր. վկ. արև. 86 (սղմամբ)։

ՆՀԲ լծ. յն. ἄσιτος «անկերակուր», իտալ. asciutto «չոր, ցամաք»։ Հիւնք. աստիճան բառից։

ԱՉԽԸՆԹԻՆ «անծանօթ մի բոյս». Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 136։

ԱՉՐԵԼ տե՛ս Աճռել։

+ԱՉՔ, ի-ա հլ. (միայն յոգնակի գործածուած, որովհետև եզակին է ակն) «աչք» ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. յետնաբար ունինք սեռ. աչից (որից գւռ. աչիչ) Պղատ. տիմ. Լմբ. մատ. 354 և այլ. Երզն. քեր. Սարգ. յկ. Վրք. հց. ամկ. աչեր Շնորհ. առակ. ոճերով ասւում է աչս արձակել կամ արկանել, յաչաց հանել կամ ելանել, բառ աչս դառել, կալեալ լինել աչաց, կալ աչաց, առ աչօք, բոլորն էլ ընտիր։ Այս բառից են կազմուած աչալուրջ Ոսկ. աչակորել Ոսկ. Կող. էջ 548. աչագար Կիւրղ. թգ. աչառել «ակն առնուլ» ՍԳր. Սեբեր. աչառիլ Ոսկ. ես. Եփր. ծն. Կոչ. աչառձակութիւն Եղեկ. իգ. 11. աչեայ «աչք ունեցող» Սեբեր. աչացու ՑՀ. կթ. Մագ. կամ զաչացու «կոյր» ՍԳր. աչոց «ակնոց» Աշխ. առ լեհ. բազմաչեայ Շար. Դիոն. Եպիփ. Թաղմ. աչաղանք «չար աչք» Կանոն. աչաղամտութիւն «նախանձ» Ածաբ. ժղ. բացաչայայտ «ակնյայտնի» Կնիք հաւ. 250. զաչաղել Գնձ. յաչաղել Սիր. ժդ. 8. Խոր. Փիլ. յաչաղանք Ոսկ. յհ. ա. 28, 30. բ. 9, 10. յաչաղկոտ Ոսկ. յհ. բ. 9. ամկ. աչել «նայիլ, դիտել» Վրդն. դան. ա. էջ 244. յաչու ունել «հսկել, լրտեսել» Ուռհ. 353. աչազուրկ «կոյր» (նոր բառ) են։

=Մեկնութիւնը տես Ակն։—Հիւբշ. 413։

Առաջին անգամ Klaproth, Mémoires 1, 428 սանս. akša բառի հետ, իսկ Asia pol. 99 ? ուղիղ համեմատեց հսլ. očĭ, ռուս. očki «ակնոց» բառերի հետ։ ՆՀԲ աչք=լծ. ակն. լտ. oculus, արաբ. ա՛յն, թրք. göz, սանս. akši, հսլ. oko «ակն», օչի «աչք», իսկ յաչաղել=աչօք աղելն։ Սանս. ձևի հետ նաև Peterm. 26, Windisch. 9, Gosche 35 են։ Haug GGA 1854, 269 և 273 (առ Lag. Arm. St. § 149—150) հյ. աչառել=պրս. آچار āčār «զառիվայր» բառի հետ čar արմատից, իսկ աչացու=պրս. آژخ āžux «աչքի ճպուռ, բիժ»։ Հիւնք. աչք թրք. aĵ «անօթի» բառից։ Տէրվ. Altarm. 87 և Նախալ. 28, 59 աչել գւռ. ձևը կարծում է շատ հին, որովհետև անսարատ է պահել սնս. և զնդ.

բառերի š ձայնը։ Jensen IF Anz. *14*, *51* հաթեան համանիշ մի բառի մէջ գտնում է շ ձայնը, իսկ ՀԱ *1904*, *183* s′(t‘s′)=աչք: Պատահական նմանութիւն ունի ճափոն. ✝ mekkachi «մէկաչուի, միականի»։ ?

ԳԻՌ.—Ախց. Մկ. Ննխ. Ղ Ոզմ. Սչ. Վն. աչք, ՀՃ. Տիգ. ուչք, Համշ. ✝աչգ, Կր. Զղ. աչկ, Երև. աչկ, աչկ, ՋԹ. էչվէ (սեռ. էչօg), Տփ. աչկ, աճկ, Մշ. աճկ, Ալշ. յաճկ, Ռմ. աճկ, աչկ, Ռ. Սլմ. աչք, Գոր. Ղրբ. Մրղ. աչկ, Ակն. Խրբ. Պլ. Սեբ. աչգ, Ասլ. աչ*. Ցղ. օչկ, սեռ. աչկի։ Թրքախօս հայոց մէջ Ատն. օչչիկ «աչք» (Արևելք *1888* նոյ" *8—9*)։ Նոր բառեր են աչուլուկ, աչուլիկ, աչիկ, աչուկ, աչիչայ, աչեղ, աչիցչուր, աչկապ, աչնոց, աչուագին, աչուտր, աչքաբաց, աչքանի, աչքիլել, աչքել են են։

ԱՊԱ «յետոյ, վերջը» ՍԳր. Ագաթ. Սեբեր. որից յապա առ յապա «վերջ ի վերջոյ» Բուզ. դ. *5*. զառ յապայան «յետինները» Սիր. խը. *6*. Ոսկ. ես. մինչև յապայ Բուզ. դ. *23*. յետնաբար ի հոլովմամբ ունինք զապային «յետինը, վերջինը» Կլիմաք. կարգ կամ տօնք ապայից «Տօնացոյցում շաբթէ շաբաթ չգրած, այլ իրար ետևից յիշատակած տօներ. ինչ. Տօն Յովհ. Կարապետի, Ապա Պետրոսի հայրապետի, Ապա Անտոնի անապատականի են»։ Աւելի սովորական է իբրև շաղկապ՝ «ուրեմն, հետևաբար» նշանակութեամբ և ապա, ապա և, ապա ուրեմն, ապա թէ, ապա եթէ, ապա թէ ոչ են ձևերով։ Առաջին նշանակութիւնից ձևացած են ապագայ «յետոյ գալիք» Խոր. պիտ. Յհ. կթ. ապաժաման «յետնեալ, անպիտան» Սիր. ժա. *12*, ժգ. *5*. Ոսկ. ապաժամանութիւն Ոսկ. մ. ա. *23*. ապառնի Ոսկ. մ. ա. *11*(!) Պիտ. Սահմ. Պղատ. Լմբ. յապաղել «ուշացնել, երկարաձգել» ՍԳր. յապաղիլ «ուշանալ» ՍԳր. յապաղեցուցանել Եփր. Ես. պատմ. յապաղութիւն Սեբեր. Բուզ. անյապաղ Փարպ. Պիտ. Փիլ. են (աղ մասնիկի համար հմմտ. կախաղան, յաչաղանք, կենցաղ)։

Diefenbach, Berl. Jahrb. *1843*, *444* զնդ. apa-։ Justi, Zendsp. *22* և յետոյ Տէրվիշ. Նախալ. *118* առնու. զնդ. apa, լտ. ab, ā գոթ. af, հյ. ապ- (մասնիկ), նաև հպրս. apara, գոթ. afa. ձևերի հետ։ Մորթման ZDMG *26*, *541* խալդ. khaubi «յետոյ»։ Հիւնք. յապաղել բառից։ Bugge KZ *32*, *62* առնու. ápara «յետևը, յետինը», áparam «յետոյ, ապագային» են. նախաձևն էր հնխ. *ápo։ Մառ, Грам. др. арм. яз. *288* բուն ձևը համարում է ապար, որից p ընկնելով՝ ապա. բուն ձևը անաղարտ գտնում ենք ապառնի (!) բառի մէջ։ Meillet MSL *8*, *292* և *10*, *270* լատ. ab բառի հետ, ինչպէս նուպ=լատ. sub։ Հիւբշման չէ ընդունած։ Patrubány SA *1*, *218* նոյն ընդ ապ-=զնդ. apa։ Սագըզեան ՀԱ *1909*, *335* և Karst Յաշարձ. *402* սումեր. aba «յետոյ»։ Աճառ. Նորք *1925* № *5*, էջ *393* յիշում է նորագիւտ կամիս. (հաթեան արձանագրութեանց լեզուով) appa «յետոյ»։

*ԱՊԱԲԱԼՍԱՄՈՆ «բալասանի ծառի հիւթը». մէկ անգամ ունի Ագաթ.։

=Յն. ὀποβάλσαμον «բալասանի ծառի հիւթը». կազմուած է ὀπός «ծառերից վազած հիւթը»+ βάλσαμον «բալասան» բառերից. ըստ այսմ մեր բառը պէտք է սրբագրել ոպոբալսամոն:—Հիւբշ. էջ *341*։

ՆՀԲ ուզում է կարդալ իբրև երկու բառ՝ ապա բալսամոն. այսպէս մտածել են անշուշտ նաև ՋԲ և ԱԲ, որոնք չունին այս բառը։

*ԱՊԱՁՈՆԵԱԼ անստոյգ և նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Մագ. թղ. *237* «Որչափ և գրուանող, ծեքեալ, նոծեալ, ապաղոնեալ» (այլ ձ. ապա զինեալ)։

=ապ բացասականով յն. ζώνη «գօտի» բառից կազմուած. գօտի կապել, գօտեւորիլը նշան էր կռուի պատրաստուելու. ըստ այսմ գօտեթափ լինելն էլ պիտի նշանակէ «պարտուիլ, տկարանալ»։—Աճ.

Այսպէս եմ մեկնել... ՀԱ *1923*, *246*։

Ապաբարց «յետին կողմ, ետևը» Տիր. «մակակէտ, որ է ՚ նշանը» Նրզն. և Նչ. քեր. Վրդն. աղ. յոց։

=*Թարգմանաբար կազմուած է յն.* ἀπόστροφος *համանիշից, որ ծագում է* ἀπο- *«ապ-» և* στρέφω *«դարձնել» բառերից. ըստ այսմ հայերէնն էլ պիտի լինէր* *ապադարձ, *որ հին յունաբան դպրոցի ընդունած պատառական արտասանութեան համաձայն գրուել է* ապաբարց. *բառի այս ծագումը հաստատում է նաև* այբաբարց *գրչութիւնը։*

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 217 ապա *«յետոյ»*+բարց *«բացի» բառից. իբր «առանց ետքինի՝ վերջինի»։ Ըստ ՆՀԲ «ոմանք կամեցան իմանալ որպէս հյ.* այբադարձ, *կամ* ապ ա՛ դարձ»։ *ՀՀԲ ունի* բարց այբի: *Ուղիղ են մեկնում ՆՀԲ և Հիւնք.։ Վերի ձևով ունի Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 158։*

ԱՊԱԺՈՅԺ, ի-ա *հլ. «արիւն, մանաւանդ թափուած արիւն» Վկ. արև. 119. Ոսկ. մ. բ. 10. Մարութ. Եփր. մատ. բ. 305. Եղիշ. է. էջ 96. Խոր. Լաստ. Իգնատ. ղկ. 241. Արծր. «օրէնք կանանց» Վրդն. ծն. որից* ապաժուժախոհ *«արիւնարբու» Թէոդ. մայրագ. սովորաբար գործածւում է* արիւն *բառի հետ միասին. ինչ.* արեամբ և ապաժուժաւ բաբուեալ *են։—Սխալ ստուգաբանութեամբ յետնաբար համարուած է «անտանելի, անժուժալի» (օր.՝ յապաժոյժ տանջանսն). Բառ. երեմ. էջ 26 ունի* ապաժուժել *«զրկել կամ հանել»։*

ՀՀԲ, ՆՀԲ և ՋԲ ժուժալ *բայից, իբր «անժուժալի, անտանելի»։ Տէրվ. Altarm. 86 յիշում է* ժոյժ, վիժել *և սանս.* apa-yuǰ *«թողնել հեռանալ»։*

*ԱՊԱԼԵՊ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Վեցօր. է. «Սով մեծանիստ, ապալեպ, շեպ, անխորշ, անգոգ»։ Ըստ իս նշանակում է «անեզր» և*

=*կազմուած է* ապ. ապա *բացասական մասնիկով պհլ.* lap = *պրս.* لب lab *«շրթունք» բառից, որ նշանակում է նաև «ափն, եզերք». ինչ.* لب آب lab-i-āb *«ջրի եզերքը»,* لب جوی lab-i-ǰuy *«գետի եզերքը»,* لب دریا lab-i-daryā *«ծովեզր». միւս իրանեաններից կան քրդ.* lēw, *բելուճ.* lap, *վախի* law *են* (Horn § 953)։ *Այս բոլորը ցեղակից են հնխ.* lep- *ձևը, որի մօտ կար նաև հնխ.* leb. *հմմտ. լտ.* labium, *նրգ.* lippe, *անգսք.* lippa, *հրգ.* lēfs, lëffur, *լիթ.* lúpa (Walde 401)։ *Հայերէնը իրրև ընիկ բառ կարող էր կցուել սրանց (հնխ.* leb *պիտի տար հյ.* *լեպ), *բայց որովհետև «եզերք» նշանակութիւնը միայն իրանեանի մէջ է դանւում, աւելի յարմար է գնել փոխառութիւն, իբր պրս.* بیلب bē-lab *«անեզր»։ Դժուարութիւն է հանում* Ե *ձայնը, որ կարծեմ սխալ գրչութեան արդիւնք է. Վեցօրէից մեր օրինակը բազմաթիւ օրինակներ ունի նման սխալ գրչութեանց։—Աճ.*

ՆՀԲ ուղղում է ապալեր, *ԱԲ թարգմանում է «առիշեղ»։ Տէրվ.* Altarm. 94 *սխալ գտնելով ՆՀԲ-ի մեկնութիւնը, իրանից հնարում է մի ուրիշ, բայց շատ անյաջող մեկնութիւն. այն է՝* ապալ= *լտ.* opul-entus *«առատ»*+եպ=*պրս.* اب āb *«ջուր», որով* ապալեպ *լինում է «առատաջուր, ջրառատ»։ Վերի մեկնութիւնս ընդունում է նաև* Meillet *(անձնական)։ Ինձնից յետոյ նոյնը անկախաբար Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 44։*

ԱՊԱԼԵՐ *կամ* ԱՊԱԼԵՐԿ *«ամայի, անշէն, թափուր». առաջին ձևը՝ որ յաւագոյնն է երևում, ունին Պիտ. Կղկնտ. իսկ երկրորդը, որ* լերկ *բառից աղդուած է թւում, ունին Փիլ. տես. 23. Անան. եկեղ. Շ. ա. յհ. իբ. Օրբ.։*

ՆՀԲ լերկ *բառի՞ց։* Peterm. *82 ուղղագոյնը համարում է* ապալիր, *իբր «ոչ լցեալ, թափուր»։ Հիւնք.* լինել *բայի* լե՛ր *հրամայականից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 45* ապ+*պրս.* لر lar *«յորդառատ ջուր», որով* ապալեր *«անջուր»։*

ԱՊԱԽՏ *«անսուրբ, պիղծ» Ղեւտ. է. 18. «անվաւեր» Ոսկ. Եփես. 795. «ապերախտ» Ածաբ. կարկտ. «խարդախ, կեղծ» Պղատ. օրին. որից* ապախտ առնել *«խօսքը չլսել, արհամարհել, երախտամոռ լինել» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 2.* ապախտ լինել *«անկարգանալ. խանգարուել, փճանալ» Ոսկ. ա. տիմ.* ապախտաւոր *«ապերախտ, երախտամոռ» Սեբեր. Ոսկ. մ. բ. 18. ա. տիմ. ժե. և եւ.* ապախտիք *«ապերախտութիւն» Բուզ. գ. 14.* ապախտաւորագոյն *Ոսկ. մ. ա. 13.* ա-

պախտաւէր «ապերախտ կամ կեղծարար» Կնիք հաւ. 367 են։

ՆՀԲ լծ. հյ. ուխտ, յրբ. ախտ, անտ, իբր «ուխտազանց կամ ապերախտ», յն. ἀπάγχης «յետս կասեալ»։ Տէրվ. Altarm. 87=ապականք, ակն բառից. հմմտ. զոթ. ah-jan «տեսնել, զգալ, մտածել», aha «միտք», հբգ. ah-ta «յարգանք»։ Հիւնք. ապ-ուխտ և յն. ἀβάκχευτος «պիղծ, աննուէր»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 45 կրճատուած ապերախտ բառից։

*ԱՊԱԽՏԱՐ, ի-ա հլ. «հիւսիս» Խոր. աշխ. «աստղահմայի գուշակութիւն» Շիր.։

=Պհլ. apāxtar «հիւսիս, հիւսիսային, մոլորակ», պրս. باختر bāxtar «հիւսիս», باختری bāxtarī «հիւսիսային», զնդ. apāxtara, apāxəδra «հիւսիսային». այս բառը բուն նշանակում է «յետևը, յետևի կողմում գտնուած» և զնդ. apa, apāk «յետևը» բառի բաղդատականն է՝ -tara մասնիկով կազմուած (կապ չունի պրս. axtar=զնդ. *axtara «աստղ» բառի հետ)։ Հին իրանեանները նայում էին դէպի հարաւ, ուստի հարաւը կոչում էին «յառաջակողմ, առջևի կողմ», իսկ հիւսիսը «յետև, յետևի կողմ» (Bartholomae, Altiran. Wört. էջ 79—80)։—Հիւբշ. 94։

ՆՀԲ հանում է ախտարք բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Burnout, Yasna CXX—CXXII, յետոյ Lagarde Beitr. Bactr. Lex. էջ 6, Garrez, JAs. XIII (1869), էջ 191։ Հիւնք. համարում է ախտարք բառի բացասականը։

ԱՊԱԽՏ տե՛ս Ապուխտ։

ԱՊԱԿԱՆ «ապականուած» Արծր. (այս արմատական ձևով ուրիշ տեղ գործածուած չէ). որից ապականել «անհետացնել, ջնջել, մէջտեղից վերացնել. 2. խանգարել, վնասել, աւրել, փճացնել. 3. կեղտոտել. 4. պղծել զկոյս. 5. (կրաւ.) հրակէզ լինել, կրակով այրիլ» ՍԳր. Եղն. Ագաթ. ապականացու Ա. պետ. ա. 18. ապականիչ ՍԳր. Ագաթ. ապականութիւն ՍԳր. Ագաթ. անապական Ագաթ. ևն։ Նոր գրականում գործածւում է միայն «կեղտոտել» իմաստով և նիւթական կամ բարոյական առումով։

*ՆՀԲ և ՋԲ? ապ և ակն բառերից, իբր «բառնալ և աներևոյթ առնել յաչաց»։ Lagarde, Gesam. Abhd. 298 khan «փորել» արմատից, որից նաև վկանդել։ Պատկանեան, Փորձ 1880 մարտ, էջ 84 և Матеріалы I. 6 ա բացասականով պրս. پاک pāk «մաքուր» բառից, իբր «անմաքուր»։ Տէրվ. Նախալ. 24 ապա+ակն։ Հիւնք. ապ+ակն, ինչ. յն. ἀφανίζω «աներևոյթ դարձնել, ջնջել, կորցնել, հեռացնել, մթագնել», կազմուած a բացասականով φαίνω «երևիլ» բայից։ Հիւբշ. 413 խորհրդածելով Lagarde-ի համեմատութեան վրայ՝ կասկած է յայտնում, որ գուցէ բառս իրանեանից փոխառեալ լինի, իբրև պհլ. *apakanēm? Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 49 պրս. āb «ջուր»+կան մասնիկով, իբր թէ «մէջը ջուր խառնել»։*

ԳԻՒ.—Ջղ. Սլմ. ապականել, Երև. ապականէլ, Շմ. Ոզմ. Տփ. ապականիլ, Խրբ. աբագանիլ. բոլորն էլ նշանակում են «կեղտոտել» և յատկապէս քաղաքավարական լեզուով «կղկղել, բնական պէտքը հոգալ»։

*ԱՊԱԿԻ (-ւոյ, եաց) «ապակի, շուշա» Յոբ. իը. 17. Յայտ. իա. 18. Պղատ. տիմ. 3հ. կթ. «շիշ, սրուակ» Եղն. «գինու բաժակ» Վրք. հց. ա. 580. նոյն բառն է նաև ապիկի «ապակի, շուշա կամ ուլունք» Խոսր. պտրգ. Վստկ. 92. 116. Եփր. արմաւ. 56. «արիւն առնելու սրուակ» Մխ. բժշ. 29. «ջնարակ» Բժշ. Վստկ. ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով. 1. ապակա-, ինչ. ապակագործ Վրք. հց. ապակագործութիւն Ագաթ. Սահմ. ապակատարազ Մագ. 2. ապակե-, ինչ. ապակեղէն Ոսկ. ա. տիմ. Ագաթ. Յայտ. դ. 6. ապակեակ Վրք. հց. բ. 66. 3. ապակէ-, ինչ. ապակէգործ Յայսմ. ապակէգործութիւն Սահմ.։ Իսկ ապիկի ձևից ունինք ապիկած «ջնարակած» Վստկ. ապիկէգործութիւն Մխ. բժշ. ապիկեղէն Յայսմ. սեպ. 20. նաև ապիկոյ փրփուր, ապիկու խոտ բոյսերը. Բժշ.։ Նոր գրականում ընդունուած է միայն ապակի «շուշա» (բարդութեան մէջ ապակե-) և

ապիկի «չնարակ»։ Նոր բառեր են ապակեայ, ապակեփեղկ, ապակեդուռ, ապակեխոռ, կրկնապակի, ճենապակի ևն։

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պրս. آبگینه ābgīna «ապակի, շիշ», նոր պհլ. āwgīnak «սնդիկ կամ հայելի», āwgīnakīno «բիւրեղեայ». իրանեաններից փոխառութիւն են նաև չերքէզ. abkos «սրուակ, բաժակ», apkū «սրուակ», կաբ. abgi «շիշ»։ Այս բոլորը ծագում են զնդ. āp-, հպրս. āpi-, պրս. آب āb «ջուր» բառից, ինչպէս որ ունինք արաբ. ماویه māviyya «հայելի»՝ ծագած ماء mā «ջուր» բառից։—Հիւբշ. 103։

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ։ Նոյնը լեառլ ՆՀԲ, Lagarde, Urgesch. 28 սկիզբ բառի հետ։ Patrubány SA 1, 222 համեմատում է հունգ. üveg «բաժակ, գաւաթ», օսս. awg։

ԳԻՒ.—Վն. ապակէն «ապակեայ», Ջղ. ապիկ «ջնարակ, յախճապակեայ աղիւս», ապիկել, ապըկել «ջնարակել»։

ԱՊԱՀԱՐ տե՛ս Ապարահ։

*ԱՊԱՀԱՐԶԱՆ կամ ԱՊԱՀԱՐՋԱՆ (սեռ. ի) «կնաթողութիւն», որից գիր ապահարզանի Օր. իդ. 1, թուղթ ապահարզանի Ես. ծ. 1. Երեմ. գ. 8. Եփր. ծն. էջ 56. Եւս. պատմ. 285. Նոյն ձևերն ունին սաէպ Ոսկ. ես. և մտ. արդի գրականում ընդունուած է միայն ապահարզան ձևը՝ «ամուսնալուծութիւն» նշանակութեամբ (այսինքն թէ՛ մարդու և թէ՛ կնոջ կողմից, մինչդեռ հնում միայն մարդու կողմից ապահարզան էր տրւում կնոջ)։

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. զնդ. apaharəzana «արձակում», որ կազմուած է apa մասնիկով harəz «արձակել, ձգել, թողնել» արմատից=հիւս. մանիքէական պհլ. hyrz (hirz) «թո՛ղ, ձգէ՛», պրս. hilem «թողնեմ». հմմտ. նաև նոյն արմատից՝ սանս. apasarǰana- «լքում, բաշխում, հոգին աւանդել», զնդ. viš-harəzana-, apaṅharšti- «պատիժը ներել», սանս. apasršta «յետ քաշուած», սոգդ. ʼpγʼrš «անջատուող»։ Բառիս հոմանիշ է հյ. արձակում. հմմտ. Մտթ. ե. 31 զարձակմանն=յն. ἀποστάσιον։—Հիւբշ. 104։

ՆՀԲ «իբրու մեկնիլ ի հարազատ առնէ կամ ի հարսնէ»։ Տէրվ. Մասիս, 1882 օգոստ" 18 օտար փոխառութիւն է՝ իբր ապա+հարզան, ինչպէս կայ համհարզ. երկուսն էլ կազմուած են նոյն հարզ բառից, ուր հար մասնիկ է, զա, զան «ծնիլ», հմմտ. ազն, ազանց, որով բառը բուն նշանակում է «ոչ-համահարզ, օտար համարելն զկին»։ Նոյնը նաև Տէրվ. Լեզու, էջ 155—6, ուր այս հարզ ձևը կցւում է հարս, հարն բառերին։ Հիւնք. հարսն, հարսան-իf բառից կամ յն. ἀποχωρίζω «բաժանուիլ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 222։

ԱՊԱՀԵԼ «ընդդիմանալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 26։

*ԱՊԱՀԻՊԱՏ «փոխ-հիւպատոս». ունի միայն ԱԲ. մեր մատենագրութեան մէջ աւանդուած է հետևեալ ձևերով. ապոհիպատ Արձ. է դարի (Տողակաթ 173). ապահիպատ Արձ. Ը դարի (Տողակաթ 176). ապուհիպատ Ասող. 91 և 144. Կղկնտ. հրտր. Շահն. էջ 300, 333, 360. ապահի պատրակի Ուխտ. ա. 109 (կարդա՛ ապուհիպատ պատրկի), ապուհպատոն Սոկր. էջ 431 (այլ ձձ. ապուրիպատ, ատահիպատ, ապահիպատ ևն)։

=Յն. ἀπὸ-ὕπατος, որ Բիւզանդեանց ժամանակ «պատուակալ հիւպատոս» նշանակութիւնն ունէր։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Հանդ. գր. և պատմ. Բ. 315։

*ԱՊԱՀԻՊԱՏԻԿՈՍ նորագիւտ բառ. նոյն է նախորդի հետ և երկու անգամ միայն գործածուած է Սոկր. եկեղ. պատմ. էջ 94 ապոհիպատիկու և էջ 98 ապահիպատիկոս ձևով։

=Յն. ἀπὸ-ὑπατικός «փոխ-հիւպատոսական»։

Այսպէս մեկնեց Մ. Վ. Տէր-Մովսէսեան, նոյն հրատ. էջ 94 ծան.։

*ԱՊԱՀԻՊԱՐՔՈՍ «փոխ-հիպարքոս, եպարքոսական փոխանորդ». պահուած է միայն ապահիպարքոսութիւն բառի մէջ՝ որ գիտէ միայն ԱԲ. մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Կաղկնտ. հրտր. Շահն. Ա. էջ

299 =Հրաչ. Էմինի, էջ 143 ապա ճիպաճո֊սութիւն ձեւով։

=Յն. ἀπὸ-ὕπαρχος «փոխ-նպարքոս»:—Աճ.

ԱՊԱՀՈՎ «Հանգիստ, վախից՝ երկիւղից ա-զատ» (անհոգով). սովորաբար գործածւում է յ նախդիրով. ինչ. ապաճով կամ յապաճով «հեռու ընկած, զատուած, առանձնացած» Եզնկ. լգ. 11(յն. ի բաց ընկեցիկ). յա-պաճով լինել, յապաճովս առնել «ապա-հովիլ, ապահովացնել, Ոսկ. մտթ. յետ-նաբար ունինք յապաճով (իբր ած.) Փիլ. Վրք. Հց. Գէ. եւ. յապաճովաճալ Պիտ. Փիլ. Արծր. ՑՀ. կաթ. յապաճովաճ Պիտ. յապա-ճովացուցաճել ՑՀ. իմ. Գնձ. յապաճովութիւճ Պիտ. Փիլ. նոր գրականում ընդունուած է ան-նախդիր ապաճով ձեւը, որից կազմուած են ապաճովել, ապաճովագրել, ապաճովագրա-կաճ, ապաճովագրութիւճ, ապաճովաբար, ա-պաճովապէս, աճապաճով, աճապաճովու-թիւճ եւն։

ՆՀԲ «ապ, այսինքն հեռի՝ յաճէ կամ ի ճովէ՝ այսինքն ի հոգմոյ»։ ՓԹ յոջ. էջ բ ապ «ոչ»+աճ «երկիւղ»+ով գործիա-կանի մասնիկը։ Տէրվ. Մասիս 1882 օ-գոստ" 18, ապա մասնիկ է։ Հիւնք. յն. ἀπόφυ (այսպէս!)։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1930, 731 ծան. մեկնում է ապ-աճ-ով «անվախ» (գրծ. մասնիկով)։

ԱՊԱՂԱՍ կամ ԱՊՂԱՍ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ) «թեթև կամ անկարևոր և ըստ կամս լուծելի պահք» Մանդ. էջ 35 (ութ անգամ ունի ա-պաղաս, յգ. հյց. ապաղասս. չկայ ապղաս). Եփր. պհ։

ՆՀԲ մեկնում է անաղուհաց, անաղցք կամ յն. ἀπαλός «փափուկ», յգ. հյց. ἀπαλάς (իբր ո՛չ խիստ, այլ թեթև պահք)։ Thumb յն. ἀπλοῦς «պարզ» բառի իգ. յգ. հյց. ἀπλᾶς ձևից։ Երկուսն էլ կասկածելի են ըստ Հիւբշ. էջ 341։

*ԱՊԱՂԱՐԷ «մետաղեայ աման է կոնքի կամ կուժի պէս». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գործածում է Անան. գիտ. 24 (այլ ձ. ապարխարէ, ապարխօրէ) և 28 (առանց ձեռ. տարբ). յիշուած է նաև յետին մի տա-ղի մէջ ապխոր ձևով. Գաւաթն որ եկ մեծ ապխորս յես. Նոր ժողովածու, Բ. էջ 50։

=Պրս. آبخوره ābxōra «կուժ, ջրաման» (այս բառը չունի ԳԳ, բայց գիտէ Будаговъ I. էջ 1 b) կազմուած է յայտնապէս āb «ջուր» և xōrdan «խմել» բառերից. ըստ այսմ ուղիղ է տաղարանի ապխոր ձևը, իսկ ապաղարէ աղաւաղ գրչութիւն պէտք է համարել։—Աճ.

ԳԻՒ.—Գ. Տէր-Մկրտչեան, Հրատ. Անան. գիտ. էջ 16 յիշում է գւռ. ապխօռ «պղնձէ խոր աման թանի՝ մածունի համար». այս բառը այլուստ ինձ անծանօթ է։

Ապայազինութիւճ «ապառազինութիւն» Մխ. դատ. յօրէնս Թագ. ունի միայն ՆՀԲ (յաւելուած, հտ. Բ. էջ 1045 ա), իբր անըս-տոյգ բառ. արդիւնք է սխալ ընթերցման և ջնջուած Առձեռնում։

*ԱՊԱՇԱՒ (ի, ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ) «զղջում, յանցանքի համար զգացած ցաւ» Նար. Լմբ. ող. Սարկ. քհ. «զղջացած» Եփր. բ. կոր. «թշուառ, եղկելի» ՅՀ. կթ. յիշատ. որից ա-պաշաւել «զղջալ» ՍԳր. «խնայել, մեղքնալ, վրան ցաւիլ» Ա. մկ. ժգ. 5. Արծր. Մծր. ա-ճապաշաւ Կոչ. ապաշաւութիւճ Փարպ. եւն։ (Ապաշաւել և ապաշխարել բառերի տարբե-րութեան վրայ խօսում է Տաթև. ամ. 302)։

= Պհլ. *apašāv, որ հաստատում է զնդ. apašav- «յետ շարժուիլ, յետ դառնալ, հե-ռանալ». կազմուած է apa-«յետ» նախդի-րով՝ զնդ. šav, šyav, հպրս. šiyav, պրս. شدن «շարժուիլ, ճամբայ ելնել, երթալ» բա-յից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս չու. ըստ այսմ ապաշաւ բուն նշանակում է «յետ դառնալ արածից, հեռանալ», որի յիշողու-թիւնը պահում է Թերևս Գծ. ը. 22 «Ապաշա-ւեա՛ դու ի չարեացդ քոց» (բցռ. փոխանակ ի վերայ կամ զ-)։ Բառիս կազմութեան հա-մար հմմտ. արշաւ, իմաստի զարգացման համար՝ փաշաման։—Աճ.

ՆՀԲ ապա ցաւ կամ ապ փոշիման։ Հիւնք. յն. ἀπό+պրս. աշամ «ըմպելի» կամ աշ «կերակուր» և աւ կամ աւո «ըմ-պելի», այսինքն «ուտել-խմելուց հրա-ժարիլ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 51 զնդ. apaša «յետոս» բառից։

*ԱՊԱՇԽԱՐ «զղջալ, արած յանցանքի վը-րայ ցաւիլ. մեղքը լալ». արմատ առանձին

անգործածական, որից ապաշխարել *ՍԳր. Բուզ.* ապաշխարող *Սիր. ժէ. 20.* ապաշխարութիւն *ՍԳր. Բուզ. Եղն.* ապաշխարան *Նար.* անապաշխար *Փարպ.* անապաշխարող *Ոսկ. բ. կոր.* անապաշխարութիւն *Ոսկ. բ. կոր. են։ Ներկայ գրականում և բարբառներում գործածւում է միայն կրօնական առումով։*

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պհլ. apāxš, *պազենդ.* awāxš *«բարկացած, ցաւած, զղջացած, ապաշխարած». Հայերէնի մէջ* ար *մասնիկ է. հմմտ.* մեծ-*ար*-ել, աստուած-*ար*-եալ *են։*

ՀՀԲ, ՆՀԲ և ՋԲ ապա *(յետոյ)* աշխարել: Peterm. *256 և* Lagarde, Urgesch. *36,* Beitr. Bktr. Lex. *61* ապաշխարհ, *իբր աշխարհից մեկուսացած.* Müller SWAW *42, 255 սանս.* apakšər, apakšal *«լուալ, մաքրել» բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 118* ապ *բացասականով* աշխարել *բայից։ Հիւնք. յն.* ἀπο, ապ+*պրս.* աշ *«կերակուր» և* խօր *«ուտել», ուրեմն* ապաշխարել, *«ինքզինքը կերակրից զրկել»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Müller WZKM *10, 271, որ ընդունում է նաև* Meillet *(անձնական)։* Andreas *դնում է պհլ.* ʼpxšʼd *«ներում» բառից փոխառեալ։* Bailey IRAS *1930, էջ 16 գտնում է, որ այս բառը ձևով և նշանակութեամբ սխալ է և չի համապատասխանում հայերէնին. պէտք է կարդալ և հասկանալ պրս.* بخش baxš *«ներել»։ Նոյնպէս նաև* Nyberg, Hilfsbuch *2, 20 պհլ.* apoxšāδišn *«ներում, ողորմածութիւն» բառից, որի հին ձևը համարում է* *apa—xšaδ, *որից էլ պրս.* baxšay—am *«ներել, բաշխել»։ Իմաստը տարօրինակ կերպով հակառակն է։*

ԳԻՌ.—Կրօնական նշանակութեամբ պահուած է գրեթէ ամէն տեղ նոյն ձևով. ինչպէս՝ Ջղ. Ալմ. ապաշխարել, *Մրղ.* ապաշխարէլ, *Մշ.* աբաշխարել, *Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Նխ. Պլ. Սեբ.* աբաշխարէլ, *Ակն. Շմ. Ոզմ.* աբաշխարիլ, *ՋԹ.* աբաշխարըլ, *Մկ.* ա̈պա̈շխա̈րիլ, *Տիգ.* ա̈բա̈շխա̈րիլ, *Գոր.* ըբըշխարէլ, *Ագլ.* ըբըշխա՛րանք, բշխա՛րուք:

[ԱՊԱՌ *«կեղտոտ, աղտոտ, ապականեալ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է* ապառութիւն *ձևի տակ. «Մաքրելով զիմ ապառութիւնս վերադիտողութեամբ» (Աթան. տպ. Վենետիկ 1899, էջ 301). ձեռագրական տարբերութիւններն են* ապառածութիւն, ապականութիւն: *Պէտք է ուղղել* ապաւառութիւն. *տե՛ս* ապաւառ:]

ԱՊԱՌԱԺ, ի, ի-ա *հլ. «ցցուն քար, ժայռ, առապար, քարոտ տեղ» ՍԳր. Բուզ. որից* ապառաժանիալ *Տօնակ.* ապառաժանալ *կամ* ապառաժիլ *Նիւս. Թէոդ. Գր. տղ. Թղթ. Բենիկ.* ապառաժուտ *Եփր. համաբ. Պիտ.։*

ՆՀԲ լծ. հյ. ապ *և* երէզ, *արաբ.* arz *«հող», յն.* ἄκορος *«անանց, անկոխ»,* ἀπόρρηγμα *«հատած»,* ἀπαράσσω *«հատանել»։ Հիւնք.* առապար *բառից։ Բրիբեաքեան, Արիահայ բռ. 51 պհլ.* aviras *«անճանապարհ»։*

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Ոզմ. ապառաժ, *Ալշ. Ակն. Ասլ. Խրբ. Նխ. Տիգ.* աբառաժ, *Մկ.* ա̈պա̈ռաժ, *Խրբ. Պլ. Սեբ.* քար-աբառաժ, *Ալմ.* քար-ապռա̈ժ, *իսկ Շմ.* ապառաժ *գործածւում է «ժլատ, կծծի» իմաստով։*

ԱՊԱՌՆ *(սեռ.* ի*) «յարդէ անկողին». գիտէ միայն ԱԲ։*

ԱՊԱՌՈՒՄ *(անհոլով) «խիստ, անսանձ, վայրագ, յանդուգն, բիրտ, անգութ» Մծբ. 268. Ոսկ. յհ. ա. 36, բ. 19, 17. Իգնատ. ղկ. 334. Սարգ. յկ. «կարգէ դուրս, խիստ շատ» Եղիշ. Պիտ. որից* ապառումն *«յանդգնաքար» Նար. 163. Լմբ. ատեն.։*

ՆՀԲ ապ *և* առ *(չառող զխրատ) կամ* ապ *և Թրք.* ar *«ամօթ» (իբր անառակ, անամօթ)։ Պատկ.* Матеріалы *I. 7 պհլ.* apārūn *«անմաքուր, անկարգ, անբնական, կեղծ, սխալ, չար» բառի հետ, որ մերժում է Հիւբշ. 104։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 235 պազենդ.* اوارون āvārun, *որ նախորդի հետ նոյն է։*

ԱՊԱՍՈՎԹ *«ապացոյց, օրինակ» Թէոդ. խչ. էջ 164 և 171. այս երկու վկայութիւնից դուրս ուրիշ օրինակ չկայ։*

ՆՀԲ լծ. իտալ. abbozzo *«օրինակ»։ Ակինեան ՀԱ 1930, 490 ուզում է իմանալ* ափփուսովք *«ծածուկ, գաղանի»։*

ԱՊԱՍՈՑԵԼ տե՛ս Ասել։

*ԱՊԱՍՏԱՆ, ի, ի-ա հլ. «ապաւէն, պատսպարան» ՍԳր. Ագաթ. «ապաւինած, վըստահացած» Բ. կոր. ա. 15, Ոսկ. Եփես. Եւս. քր. Եփր. ծն. «վահան, ասպար» Եփր. թգ., որից ապաստան լինել «ապաւինիլ, վրան վստահիլ» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. մ. գ. 25. յոգիս ապաստան լինել «նեղն ընկնել» ՍԳր. ապաստան է «նրա ձեռքն է, նրան վստահուած է» Ոսկ. մ. ա. 14. Եւս. քր. ապաստան առնել «ապաւինիլ» ՍԳր. «մի գործ մէկին յանձնել» Ոսկ. մ. Եւս. քր. յանձնապաստան ՍԳր. Կոչ. ապաստանիլ Եսթ. ժդ. 1, ժզ. 2. բռնապաստան «դիմադարձ, բռնի միջոցների դիմելով՝ իշխանութեան անձնատուր չեղող» Կանոն. 81. յետնաբար ունինք նաև ապաստան «մինչև, նաև» ԱԹ, ապաստանութիւն Փիլ. Մագ. ևն։

=Պհլ. apastān «ապաւէն, ապաստան», պազենդ. awastām «վստահութիւն, հաւատարմութիւն», հմմտ. սանս. upasthāna «յարգ, պատիւ», avastāna «բնակարան, տուն, տեղ» (Horn, էջ 266), որոնք կազմուած են sthā «կալ, մնալ» արմատից՝ զանազան մասնիկներով։—Հիւբշ. 104։

ՆՀԲ ապահովաստան կամ ապա հուսկ յետին կայարան։ Ուղիղ մեկնութիւնը տալիս է նախ Windisch. 20, որ համեմատում է սանս. apasthāna ձևի հետ։ Spiegel իր Gram. d. Hüzw. Spr. գործում, էջ 184 սասանեան արձանագրութեանց apastān ver Yezdān դարձուածը մեկնեց «ապաստան յԱստուած», որ ընդունեցին Haug, An old pahlpaz. gloss. էջ 79, 80 և ուրիշներ։ Մորթման ZDMG 26, 495 և Բեեռ. Հյստ. Գ. Այտըլլահ, Պոլիս 1872, էջ 56, հայ և պհլ. ձևերին համաձայն է գտնում խալդ. ipçidina, որ յետոյ կարդաց ispistan (Մասիս, № 1196, 1 փետր" 1872 և Սիօն 1872, էջ 40) կամ ուղղելի apsadan, apastan։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. դրակ. Ա. էջ 192 պրս. آبشتن ābištan «թաքուցանել, ծածկել, պահել»։ Հիւնք. ամբաստանել բառից։

*ԱՊԱՏ «շէն, շէն տեղ» Եղիշ. գ. էջ 46. ՅՀ. կթ. ուրիշ տեղ չկայ. գտնում ենք նաև զանազան տեղական յատուկ անուանց ծայրը. ինչ. Վաղարշապատ, Ներսեհապատ, Պերոզապատ, նորերից Խանապատ, Ղազարապատ, Կորիւնապատ. գրուած է պատ Մագ. խէ և ծ։

= Պհլ. āpāt, āpātān, պազենդ. āwādān, պրս. آباد ābād, آبادان ābādān «շեն, ապատ». նաև յատուկ անունների ծայրին՝ ճիշտ հայերէնի պէս Balāšābād, Pērōzābād, Lēlābād, Sayidābād, Xurramābād, Hāydarābād, Allahābād ևն. տե՛ս նաև անապատ: Հպրս. ձևը թէև չէ աւանդուած, բայց ենթադրւում է *āpāta (Horn, § 4)։—Հիւբշ. 97։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, ՆՀԲ պատ, պատել և պրս. ապատ, ապատան: Ուղիղ են նաև Neumann, ZKM 1, 247, Lagarde, Urgesch. 931 ևն։ Canini, Et. étym. 145 պատել բայից։ Ց. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. էջ 15 եբր. ապատ:

*ԱՊԱՐԱՀ, ի հլ. «տեռատես, ամսական հոսում ունեցող» Ես. կդ. 6, Եզեկ. ժը. 6, լզ. 17. «տեռատեսութիւն, ամսական հոսում» Կոչ. 117. Ոսկ. կողոս. 659. որից ապարահանոց «ճեմիշ, արտաքնոց» (այս բառը գործածուած է Դ. թագ. ժ. 27՝ լուսանցքի վրայ), ապարահութիւն Եփր. ծն. էջ 79. ապարահիտ «տեռատես» Գէ. ես. ապարահեղ «արտաքնոց» Բուզ. ե. 35 (այսպէս ուղղեց Նորայր այս բառը՝ Բուզանդի յապարահէզանց առնելոյ դարձուածը սրբագրելով յապարահեղ անցանելոյ «արտաքնոց երթալու». տե՛ս Կորիւն վրդ. և Նորին թրգմ. էջ 446). յապարահեղն երթալ «արտաքնոց երթալ», զապարահեղին պետս (ճարել) «բնական պէտքը հոգալ», ապարահեղf «կղկղանք». վերջին երեքը գործ է ածում Ոսկ. կող. 572, 604, 696 (յն. ունի ἀποπατέω «կղկղել». իմաստի ճշտումը կատարեց Վարդանեան, ՀԱ 1911, 500, մերժելով Նորայրի (անդ) տուած նշանակութիւնը, որ է «միզել, մէզ»)։ Բառս գրուած է նաև ապարախ, ապահար Գնձ. Կանոն. Սարգ. ա. պետր. դ (էջ 316). որից ապահարել Կանոն. ապահարիտ Մաշտ. ապահարութիւն Կանոն.։ Նախնական իմաստն

է եղել «ջրի ճանապարհ», ինչպէս ցոյց է տալիս Հաճնոյ գաւառականը, ուր ունինք ապառաճ *«ջրի խողովակ» (ըստ Թէրզեան, Ամէն. տարեց, 1924, էջ 197)։ Նոյն են նաև Աստ.* ապրաճ *«ջաղացքի վաքը» (հաղորդեց Մ. Աբեղեան) և Սլմ.* ապրա *«վաքի թումբը» (հաղորդեց Սեդրակ Բարխուդարեան)։ Ըստ այսմ բառը փոխառեալ է՝*

=պհլ. āp *«ջուր»*+ rās *(կարդա՛* rah) *«ճանապարհ» բառերից, իբր պրս.* آبراه ābrāh *«ջրի անցք, ջրմուղ»։ (Նկատելի է* ռաճ, *բարդութեան մէջ դարձած* րաճ, *ճիշտ ինչպէս* ռազմ *բառի մէջ* րազմ, *որից* պատերազմ)։ *Բառիս ստուգաբանութիւնը ցոյց է տալիս, որ հին հայոց մէջ արտաքնոցները շինուած էին ջրի անցքի վրայ, ինչ որ հաստատում են նաև* ճեմիշ *և չաշմակ բառերը (տե՛ս անդ)։ Հմմտ. նաև պրս.* ابخانه ābxāna *«արտաքնոց» (բուն «ջրտուն»)։ Սրանից բնականաբար հետևում է նաև որ արևելեան լուացումը հին հայոց էլ սովորութիւնն էր։ Ուրեմն կարող ենք այս մտքով հասկանալ Եզն. էջ 16 «կամ զջուրս՝ զոր հանապազն ըմպեմք... և* զճերֆիճ *և զարտաքին աղտեղութիւնս մեր նոքօք* ւրքեմf»։ — *Աճ.*

ՆՀԲ և Հիւնք. բառիս ուղղագոյն ձևը համարում են ապարաճ, *իսկ Տէրվիշ. Մասիս 1882, օգոստ" 18 բուն ձևը դնում է* ապաճար: *ՆՀԲ մեկնում է «Ըստ եբր.* ապարաճ *է անցք (եբր.* ברה *և արաբ.* برح brh *«անցնիլ»), իսկ յն.* ἀπόῤῥεω *«բացահոսիլ, բղխիլ»,* առուի *կամ* ճուռ ճուռ *վազել»։* Canini, Et. étym. *56 յն.* ἀβρότονον *«մի տեսակ բոյս, ֆրանս.* aurone»։ *Հիւնք.* ճրապարակ *բառից։ Հիւբշ. 103 կարծում է որ իրանեան փոխառութիւն է, սակայն համեմատելի ձևեր չի նշանակում։ Ուղիղ մեկնեց նախ Ա. Խաչատրեան (մնձնական)՝ պրս.* آبراه ābrāh *«անցք ջրոյ», որ ձևաւորում և հաստատում եմ վերի եղանակով։ Այսպէս նաև Թիրեաքեան ՀԱ 1914, 55, որ* ապարաճ *դնում է =պրս.* āb+rāh *և սրանից* ապարաճեղ, *իբր* ապաճեղ *«դուրս հոսած», որի մէջ աւելորդաբար պահուած է* rāh։—*Կարող է լինել՝ որ բառս իրօք պրս.* آب āb, *հպրս. և պհլ.* āp *«ջուր» բառից ձևացած լինի, հմմտ. պրս.* آبخانه ābxāna *«ջրի շտեմարան. 2. արտաքնոց»,* آبدان ābdān *«ջուր կեցած տեղ. 2. միզափամփուշտ»,* آبريز ābrēz *«ջրհեղ. 2. արտաքնոց»,* آبدستخانه ābdastxāna *«լուացուելու տեղ. 2. արտաքնոց», հյ.* ջրվար *«մէզ» և* ջուր թափել *«միզել»։*

*ԱՊԱՐԱՆ, ի *հլ. (յետնաբար նաև* ի-ա *հլ. Փարպ.) «մեծ տուն կամ պալատ, իշխանական տուն» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. ծն. (գործածուած է միայն անեզաբար). որից* ապարանազարդ *(փղի կերպարանքի համար իբր արծական տրուած) Վեցօր. 193.* անապարան *«անտուն» Նար. երգ. 348։*

=Հպրս. apədāna- *«դղեակ, պալատ, ապարանք» բառից, որ կազմուած է* apa *մասնիկով՝* adā *«կառուցանել, շինել» արմատից. հմմտ. սանս.* apadhā *«դղեակ» (*Bartholomae, Altiran. Wört. *էջ 74 և 718). այս բառը ուրիշ իրանեան լեզուների մէջ պահուած չէ. բայց փոխառութեամբ ունինք եբր.* אפדן afeden *Դան. ժա. 45, թալմ.* אפדנא, *պալմիր.* אפדנא, *ասոր.* ܐܦܕܢܐ āfaδānā *«պալատ, ապարանք», արաբ.* فدن fadan *«բերդ, դղեակ»։—Հիւբշ. 104։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. ZDMG *36 (1882), 128, ապա Մառ* ЗВО *5, 316։ Հիւնք. պրս.* اواره avāra *«ատեան իշխանութեան»։* Karst, *Ծուշարձ. էջ 400 ասուր.* aburru *«շրջափակ»,* abaru *«ապահովութիւն»,* abru *«բնակարան»,* abartu *«բընակութիւն, բնակարան»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 55 պրս.* اواره avāra *«պալատ» և* اورنك avrang *«գահ»։ Այտնեան ՀԱ 1925, 511* ապ *«ջուր»*+արան *«բնակութիւն», որով* ապարան *կլինի «ծովեզերեայ բնակարան, տճկ. եալը»։*

*ԱՊԱՐԱՆՋԱՆ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ. թէև առանց վկայութեան) «դաստակին անցկացնելու օղակաձև զարդ, բլազուկ (թէ՛ այրերի և թէ՛ կանանց յատուկ)» ՍԳր. Եփր. թգ. 389. Կաղկնտ. հրտր. Շահն. Ա. էջ 291. յետնաբար* ապրանջան *Վստկ. 149.* առպճճան *Արձ.*

1318 թուից (Վիմական տարեգ. 159). ապարանջ ԱԲ. որից ոտնապարանջան ԱԲ, ապառնան Վրդ. առ. 134։

= Պրս. آبرنجن abranǰan «ապարանջան», որ աւում է նաև afranǰan, avranǰan, baranǰan. յառկապէս dastabranǰan. «ձեռքի ապարանջան» և pāyabranǰan «ոտքի ապարանջան». իրանեանից փոխառութիւն է նաև վրաց. ამბარჩა ամբարչա «ապարանջան, մանեակ, ռուս. ожерелье»։ — Հիւբշ. 104։

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ. յետոյ ՆՀԲ են։ Եվրոպացիներից ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 657։

ԳԻՒ.— Ալշ. Խրբ. Մշ. Նխ. Սեբ. աբըռջան, Սլմ. աբըռշըն, Ակն. էբըռջան, Հճ. ըբըրջըն, Զթ. աբուռջօն, Մկ. ըռպընշըն։ Նոր բառ է ապրշանել Ք. «պաշարել, շրջապատել»։

*ԱՊԱՐԱՍԱՆ, ի հլ. «ըմբոստ, յանդուգն, խեռ» Ագաթ. Ոսկ. յհ. բ. 25. Եփր. բ. տիմ. 254 կամ նաև ապերասան Ոսկ. բ. տիմ. Նար. սրանից ապարասանութիւն Ցճխ. Փիլ. Պիտ. Ոսկ. յհ. կամ ապերասանութիւն Ոսկ. ես. Պիտ. ապարասանել Ոսկ. պետր. և եղ. ապարասանաբար Թէոդ. մայրագ. Ոսկ. հռ։

= Փոխառեալ է պհլ. *apērasan = պրս. bērasan «անսանձ» ձևից. բառը կարող էր նաև հայոց մէջ կազմուած լինել ապ- բացասականով և *արասան կամ երասան բառով. բայց որովհետև հայերէնում չունինք արասան ձևը և կայ միայն առասան «չուան» նշանակութեամբ, ուստի ամբողջովին իրանեանից առնուած է։— Աճ.

Նախ ՀՀԲ և յետոյ միւսները, ինչպէս ՆՀԲ, ՋԲ, Peterm. 77, 260 ապ բացասականով երասան բառից։ Windisch. 19 սանս. raçmi բառի հետ։ Նախորդ ձևով է նաև Հիւբշ. 102 և 148։

ԱՊԱՐԴՈՒՄ տե՛ս Ապրդում։

ԱՊԱՐԵԿ «պղնձէ նուագարան». ունին միայն ՀՀԲ և ՓԲ, երկուսն էլ առանց վկայութեան. Առձեռնում չկայ, ՆՀԲ-ի գաւառական բառերի ցանկում (հտ. Բ. էջ 1060 գ), ինչպէս և ՓԲ յաւել. գտնում ենք ապարեկ «գօս, չոր, արուգ, աղաղուն, ցամաքեալ» բառը, որի հետ նոյն է Բառ. երեմ. էջ 27 «ապարեկ. գօ՛ս». այս բառը այլուստ ծանօթ չէ ինձ, բայց կարող է լինել արեկ բառի բացասականը (տե՛ս արեկ)։ Կարելի է կարծել նաև, որ ՀՀԲ (որից և ՓԲ) այս «գօս» բառը, որ է «չոր», կարդացած կամ հասկացած լինի գօս (որ է թմբուկ) և սրանից յառաջացած լինի «պղնձե նուագարանը»։

*ԱՊԱՐԹԱՆ. արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք ապարթանել «յանդգնել, խրոխտանալ». մէկ անգամ Եղիշ. էջ 12 «Ի վեր քան զմարդկային բնութիւնս ընդվզեալ ապարթանէր» (տպ. Մոսկուա ապարասանէր), գրուած նաև ապըրթանել. նոյն արմատից է ապարթանական կամ ապըրթանական «հպարտ, յանդուգն», որ մէկ անգամ ունի Ագաթ. «Ապ(ա)րթանական փառւոնեան զօրուն».—չինծու ձեւեր են ապըրթական «հակառակօղ» Հին բռ.= Բառ. երեմ. էջ 28 և ապրթիլ, ապրդիլ «դէմ կենալ» ՀՀԲ և ՓԲ։

= Պհլ. apartanīh «հպարտութիւն, ամբարտաւանութիւն», պազենդ. awartanī «հըպարտութիւն», պրս. برتن bartan «հպարտ, ամբարտաւան». կազմուած է apar-, awar-, bar «վեր» և tan «մարմին, անձն» բառերից, իբր «մեծամիտ, մեծանձն». հակառակն է պհլ. frōtan = պրս. فروتن firōtan «համեստ, խոնարհ», որ կազմուած է firō «վար» և tan «անձն» բառերից։— Հիւբշ. 105։

Հիւնք. պրս. آورد avard «պատերազմ» բառից։ Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. ZDMG 36 (1882), էջ 128 և Pers. Stud. էջ 138։ Թիրեաքեան, Արրտ. 1903, էջ 725—6 և Արիահայ բռ. 56 պհլ. apartar «աւելի վեր, վերագոյն» բառից։

ԱՊԱՐՀԱՑԻԿ «պարսկական մի գնդի անունը». Եղիշ. գ. էջ 90 «Իսկ զգունդն զապարհայիկ և զԿատշաց և զՀոնաց և զԳեղաց և զայլս ևս ամենայն զընտիր ընտիր զօրուն մարդիկ ի մի վայր ժողովէր։ Բառս ունի միայն ԱԲ. չեն յիշում ՆՀԲ և ՋԲ՝ անշուշտ յատուկ անուն համարելով։

= Անշուշտ իրանեան փոխառութիւն է,

ինչպէս ցոյց են տալիս նախ իմաստը և երկրորդ պահլաւական —īk վերջաւորութիւնը։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 56 համարում է ապա-ռաճ-իկ, իբր թէ «արտաքի ճամբաներով թշնամուն հալածող գունդ»։

ԱՊԱՐՈՒՄ (յգ. ուղ.-րումք, հյց. -րումս. ուրիշ հոլով չունի) կամ ապառումն (որ ենթադրում է յգ. սեռ. ապարմանցն ձևից) «վրանի ծայրերը, ծոպ կամ չուան» ՍԳր. Ոսկ. ես և մ. գ. էջ 66։

Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. აპაური ապաուրի կամ აპეური ապեուրի «կապ, սամեթել»։

*ԱՊԱՐՔՏԻԱՍ «հիւսիսային քամի» Տաթև. հարց. 205, 206, որից սեռ. ապարքտիոյ Արիստ. աշխ. և ածական ապարքտիական «հիւսիսային» Արիստ. աշխ. սխալ ձև է ապարքիտաս Առաք. կենդ. էջ 70, որ և էջ 71 ունի ապարքտիաս։ Ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Յն. ἀπαρκτίας «հիւսիսային քամի», ἀπάρατιος «հիւսիսային». երկուսն էլ ծագում են ἄρκτος «արջ» բառից, իբր արջային կամ Մեծ Արջի համաստեղութեան կողմից փչած։—Հիւբշ. 341։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱՊԱՐՕՇ «գլխին կապելու մի զարդ է» (ըստ Հացունի, Պատմ. տարազին, էջ 132 ճոխ ժապաւէն՝ որ ճակատից անցնելով գլխի յետևում կապւում էր). չորս անգամ միայն գործածուած է Ս. Գրքում՝ անհոլով (ՆՀԲ դնում է սեռ.-ի)։

ՆՀԲ համեմատում է ռուս. убрусъ «թաշկինակ, անձեռոց, պատկերների մարգարտաշար պսակ»։ Հիւնք. պրս. չուպարա «գդակ»։ Հիւբշ. 105 փոխառեալ է դնում պհլ. *aparafš ձևից, որ հայերէնի վրայից է շինում, որ սակայն հաստատելու համար ուրիշ իրանեան կամ սորի բառ չկայ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 56 ապ+պրս. ruš «լոյս», իբր «լուսարգել, ծածկոյթ»։

ԳԻՒՌ.—Խրբ. կայ աբառօշ բառը, որ գործածւում է միայն աբառօշ-ֆէլ «բոլորովին ճաղատ, տճկ. քէլ» ասութեան մէջ. արդեօք նոյն բառի՞ց է։

ԱՊԱՒ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Պտմ. հյ. առ լեհ. «Մեռաւ Գորգի Վրաց արքայ, և աշաց և երակաց ապաւ ածէր որդին Դաւթի իշխանին»։ ՆՀԲ մեկնում է «աւելորդ հիւթ հոսելս, բիժ, աղտ (իբր արմատ բառիս ապաւառ)», իսկ ՋԲ և սրանից էլ ԱԲ «աչքի ճպռոտութիւն, փորու լուծմունք»։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 57 պրս. آب āb «ջուր» արմատից։

*ԱՊԱՒԱՆԴԱԿ (գործածուած է անհոլով. մէկ անգամ Սկևռ. ես. ունի գրծ. ապաւանդակիւ. իսկ ՆՀԲ դնում է ի-ա հլ.) «վրանի չուան» ՍԳր. (5 անգամ). Գէ. ես. Սկևռ. ես. Նար. խե. էջ 58. սրա լուծման մէջ ապաւանդակ մեկնւում է «հաստ ճոպան, մալուխ»։

=Փոխառեալ է իրանեանից. մայր ձևը կորած է, բայց նրա գոյութիւնը հաստատում է սանս. upabandha- «կապ, չուան», bandh «կապել» արմատից։— Հիւբշ. 105։

Lagarde, Urgesch. 417 bandh «կապել» արմատից։ Վերի մեկնութիւնը տւաւ Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 139։ Հիւնք. ἀποβάτρα բառից, որ չգիտէ Bailly (թերևս իմա ἀποβάθρα «նաւից դուրս գալու կամուրջ»)։

ԱՊԱՒԱՌ, ի-ա հլ. «թրիք, քակոր» ՍԳր. Լմբ. գքր. ժբ. 6. Կանոն. «կեղտ, աղտ» Նար. խր. 506. «աղիքների մաշկը» Նար. առաք. 427. որից ըճդ արիւճ և ըճդ ապաւառ գալ «արիւն-քրտինք մտնել» Ոսկ. պօղ. բ. 486 (ուզում է ասել ըճդ արիւճ և ըճդ ապաժոյժ գալ). ապաւառել «դուրս անել, մաքրել, լուալ» Պիտառ. ապաւառութիւճ «կեղտոտութիւն, ապականութիւն», Տիմոթ. կուզ, էջ 24 և հակառակը՝ «մաքրել, լուալ, քաւութիւն մեղաց» Տիմոթ. կուզ, էջ 24, 308, Կնիք հաւ. էջ 198. բացապաւառութիւճ «փորը դուրս ելլելը» ԱԲ, «մաքրել, սրբել» Տիմոթ. կուզ, էջ 24, Կնիք հաւ. 189. աճապաւառութիւճ «քաւութիւն մեղաց» Կնիք հաւ. 119։

Ջնբրից Համամ. քեր. 267 համարում է կազմուած ապ նախդիրով։ Տէրվ. Altarm. 14 սանս. apaskara «թրիք, քա-

կոր» համանիշի հետ։ Lagarde, Urgesch. *243 հյ.* վարել *բայից, որ ինքն իսկ մերժում է* Arm. St. *§ 160։ Թիրեաքեան ՀԱ 1914, 56 պրս.* āb *«ջուր» և* bār-īdan *«տեղալ, հոսիլ» բառերից. իսկ Արիահայ բռ. 54 աղաւաղուած* ապարան *բառից։*

ԱՊԱԻԱՍԻԿ *տե՛ս Պայուսակ։*

ԱՊԱԻԱՐՏԱԿ, ի-ա հլ. *«արգանդ». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տիմոթ. կուզ, էջ 160 «Քանզի որպէս ի կուսական ապաւարտակացն յառաջ եկեալ մարդ ոչինչ նհատ Աստուած ի ձեռն ճահագործութեանն ճանաչիւր, այսպէս և մարմնով մեռեալ յարոյց զսա...»։ Տեղից և գործածութիւնից յայտնի է, որ* ապաւարտակ *«արգանդ» նշանակութիւնն ունի. յոգնակի գործածութիւնը համապատասխան է* համf *հոմանիշին, որ նոյնպէս անեզական է. հմմտ. Փիլ. այլաբ. էջ 108, Տիմոթ. կուզ. էջ 292 են։ Նոյն բառը եզակիով ունի Օրբ. հկճռ. գ. էջ 32 և զ. էջ 79 «Նախ մարմինն գոյանայ յապաւարտակի և յետ տեսականալոյ անդամոցն ի կերպս ձևոցն, ապա առնու շունչ և տպաւորի ի նըմա կենդանութիւնն» (մի քիչ ցած՝ պարտ է գոյանալ մարմնոյն յարգանդի մօրն). «Սերմ առն և արիւն կնոջ ի միասին խառնեալ յապաւարտակի՝ լինի մարմին և գոյանայ մանուկն»։*

Բառ. երեմ. էջ 27 ունի ապրտաւակ *«որովայն կամ անմաքուր», իսկ էջ 24* աճապաւատակ *«մաքուր», որոնք միևնոյն բառն են։ ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ գրում են* ապաւարտակ *«անմաքուր, աղտոտ», առնելով հին քերականներից, որոնք այս նըշանակութիւնը յարմարեցրած են տեղին՝ ենթադրելով* ապաւառ *«թրիք, քակոր» բառից։ ՆՀԲ չի յիշում։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Աճառ. Հայ. Նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 66։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 57 առանց ուշադրութիւն դարձնելու՝ դեռ* ապաւառ *բառից է հանում։*

ԱՊԱԻԵԼ *տե՛ս Ցապաւել։*

ԱՊԱԻԷՆ *(սեռ.* ի. *ըստ ՆՀԲ* ի-ա *հլ.) «ապաստան, օգնական. 2. պատսպարան, ապաստանելու տեղ» ՍԳր. Խոր. Լմբ. ևղ. Նար. որից* ապաւինիլ *ՍԳր.* ապաւինութիւն *ՍԳր.* ապաւինել *(այսինքն* ապաւինեցուցանել*) Եփր. բ. Թես.* անապաւէն *«առանց ապաւէնի» Արշ. Նար։*

Մորթման ZDMG *26, 496 նոյն ընդ ապաստան։ Հիւնք. յն.* ἀποβένω *«ժամանել ի նաւահանգիստ»։*

ԳԻՌ.—Սեբ. աբավէն *«օրապահիկ, օրուայ հացը», Մկ.* նուս-ապավէն *«մէկի յոյսն ու ապաւէնը». կայ և Վն. անէծքի մէջ* ապաւամեռ *«յոյսն ու ապաւէնը մեռած»։*

ԱՊԱՔ. *արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է միայն* ապաf ցապաfէն *և* ապաfէն ցապազ *«անշուշտ, անտարակոյս» ասացուածների մէջ. առաջինը յիշւում է միայն Հին բռ. «միանգամայն այսպէս» նշանակութեամբ. իսկ երկրորդը մի քանի տեղ գործածուած է մեր մատենագրութեան մէջ. ինչ. Կոչ. 5. Ոսկ. յհ. ա. 6. Եւագր. գ։ Արմատի* -էն *մասնիկով զարգացած ձևն է* ապաfէն *«արդարև, անշուշտ». (հմմտ. արդ-արդէն, անդ-անդէն, աստ-աստէն, այսր-այսրէն են) ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. Եզն. որից* ո՞չ ապաfէն *«չէ՞ որ» ՍԳր.* ապաfինել *կամ* ապաfինիլ *«լաւանալ, բժշկուիլ, առողջանալ» Յհ. գ. 52. Ոսկ. ես.* ապաfինացուցանել *Սեբեր.* ապաfինիչ *Նար.* ապաfինութիւն *Ճառընտ.։— Ապաfէն և ապաfինիլ բառերի նշանակութեան զարգացման համար հմմտ.* صحيح ṣaḥīḥ *«ճիշտ, ստոյգ» և* صحت ṣiḥḥat *«առողջութիւն» արաբերէն ձևերը։*

Հներից Համամ. քեր. 267 հանում է ապ *նախդիրից։ ՆՀԲ* ապաfինել *բայը կցում է հյ.* ււաfել *և յն.* ἀκέομαι *«բուժել» բառերի հետ։* Lagarde, Urgesch. *37 նոյն բայը կցում է սանս.* sva, *զնդ.* xva *«իւր» բառերին, իբր թէ «նորէն ինքը իրեն գալ, բժշկուիլ»։ Տէրվ.* Altarm. *37 հյ.* կեանf, *սանս.* jīv *«ապրիլ» արմատից։ Հիւնք յն.* εὐαγεῖν *և հյ.* ււաfել *բայերի հետ։ Այս բոլորը վերաբերում են* ապաfինել *բային. քննիչները նկատի չեն առած սակայն, որ մեր մէջ բայի արմատն է* ապաf։ Meillet MSL

10, 272 ապաfէն բառը մեկնում է իբր կազմուած ապա և -ին մասնիկներով (համտ. ինքնին). արմատն է fե, որի հետ համեմատում են սանս. և զնդ. ča, յն. -τε, լտ. -que, հնխ. kʷe «և» ձևից։

*ԱՊԵԼԻՈՏ «արևելեան քամի» (գրուած նաև ապելիոդ, ապելիօդ, ապէլիօդ) Արիստ. աշխ. Առաք. կենդ. էջ 70. Յաճև. հարց. էջ 205. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Յն. ἀπηλιώτης «արևելեան քամի», որ կազմուած է ἀπό «ից» և ἥλιος «արեգակ» բառերից. ըստ այսմ բառի ուղղագոյն տառադարձութիւնն է ապելիոտ։—Հիւբշ. 341։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱՊԵԿ ԹՈՌՆ տե՛ս ԵԿ։

*ԱՊԵՆԻԱԶ (գրուած նաև ապէնիազ) «անկարօտ, մարդու կարօտութիւն չունեցող» Ոսկ. յհ. ա. 9. Ագաթ. Ճառընտ. Նար. 148. «անսպառ, անվերջանալի» Նար. առաք. 434. Երզն. քեր.։

=Պհլ. apēniyāz «անկարօտ», պազենդ. awēnyāz, պրս. بينياز bē-niyāz «աննիազ, անկարօտ», bē-niyāzī «անկարօտութիւն». բոլորն էլ կազմուած են niyāz «պակասութիւն, պակաս, կարօտ» բառից՝ apē, awē, bē=ապե- բացասականով, որի հայերէն ձևից կազմուած է մեր մէջ հոմանիշ անէիազ բառը։—Հիւբշ. 105։

ՋԲ ոչ նուազեալ։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որից Lagarde, Arm. St. § 162։

ԱՊԵՐԱԿՍ «գովս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 28։

ԱՊԵՐԱՆԻՍ «աներես», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 28։

ԱՊԻԴԱՏ տե՛ս Դատ։

ԱՊԻՋԱԿ «կրծքի վրայ կախելու իշխանական զարդ» (նկարագրութիւնը տե՛ս Հացունի, Պատմ. տարազին, էջ 100) Բուզ. ե. 38. սրանից դուրս ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 58 պրս. آویزه āvēza կամ آویژه āvēža «գինդ, օղ» (որ սակայն չի յարմարիլ մեր բառի հետ՝ و v ձայնի պատճառաւ)։

*ԱՊԻԶԱՐ «նզովք, անէծք կամ նզովեալ, անիծեալ». «Եւ ըստ տաճիկ օրինին էր անհուն երգմամբք հաստատեալ զգիրն՝ նալաթք և ապիզարք բազում կարգեալ ի նմա» Օրբել. էջ 256. «Յիւր Մահմետէն ապիզար և յիւր օրինացն հազար հազար նալաթ նորա վերայ եղիցի» Օրբել. էջ 159. նոյնպէս և էջ 160, 170, 197. սխալմամբ գրուած ապիազ. էջ 266 «ՅԱստուծոյ և յիւր փեղամբարէն ապիազ լիցի» (որ Շահնազարեան հրատարակութեան մէջ, հտ. Բ. 112, ուղիղ է)։ Հնագոյն վկայութիւնն ունի Իրեն. ցոյցք, էջ 8 «Անգործք և անշահք և ապիզարք» (գերմ. թրգմ. segenlos, որ է առանց օրհնութեան)։ Բառիս երկրորդ իմաստն է «նզովելով թողուցած (սուտ կրօնը)» և այս իմաստով ունինք յետնաբար բեզար Նոր վկ. էջ 250, 258 (ժb դար). «Հրաժարեալ և բեզար եմք յօրինաց ձերոց». և հին ձևից ածանցմամբ՝ ապիզրիլ «նզովելով թողուլ (սուտ կրօնք մը)» ԱԲ։ Վերջապէս նշանակում է բառս «հրաժարած, ձեռք քաշած» (դատական բառ, որ թերևս և նզովքով էր կատարւում). Համտ. «Վճարեաց զամենայն գինն ողջամբ. և ես առեալ եմ զգանձս... և ապիզար եմ ես և իմ զաւակք և այլ ազգայինք յայդ չրոյդ յայսմհետէ մինչև յաւիտեանս ժամանակաց» Օրբել. էջ 187 (ուր ապիզար նշանակում է «իր իրաւունքից հրաժարած, ծախելով՝ սեփականութեան իրաւունքը ուրիշին թողուցած»). նոյնը բայաձև ապիզրիլ «կնոջիցը հրաժարիլ, ապահարզան տալ» Սմբ. դտ. 124։

=Իրանեան փոխառութիւն, որի մայր ձևը պահուած չէ. կայ միայն պրս. بیزار bēzār «ձանձրացկոտ, տաղտկացած», بیزاری bēzārī «ձանձրոյթ, անհանգստութիւն, չարչարանք», որից վրաց. აბეზარი աբեզարի «ձանձրալի», აბეზრობა աբեզրոբա, აბეზარობა աբեզարոբա «ձանձրոյթ, ցաւ», արևելեան գւռ. բեզարիլ «ձանձրանալ», թրք. بیزاراولمق bizav olmaq «ձանձրանալ, խուսափիլ, հեռանալ, խորշիլ, օտարանալ» (Будаговъ 1, 302), որ ցոյց է տալիս դեռ մեր բառի երրորդ նշանակութիւնը։—Աճ.

ՋԲ համարում է «բառ այլազգական»։ Աճառ. Նոր վկ. էջ 782 թրք. بزمك bezmek «ձանձրանալ» բայից (որ սակայն

յայտնի չէ թէ կայ ունի՞ յիշեալ պրս. բառերի հետ)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 58 պրս. bīzār «ձանձրոյթ, զըզուանք» բառից։

ԱՊԻԿԱՐ տե՛ս Կար։

ԱՊԻԿԻ տե՛ս Ապակի։

Lagarde, Gesam. Abhd. 6. 21 ասոր. ابگر abgar, որ է «կաղ»։

ԱՊԻՀԱՐԿԵԼ տե՛ս Հարկ։

*ԱՊԻՄԱԿ. մէկ անգամ գործածուած է Եղնիկի մէջ. «Զորդիս կամ զծառայս յապիմակս և ստահակս յօժարեցուցանիցէ հանել» (էջ 269)։ ՆՀԲ և ՋԲ մեկնում են բառս «անվերակացու, անգլուխ, ինքնագլուխ, անըզգամ, խեռ», ԱԲ «անխելք, անզգամ»։ Վարդանեան ՀԱ 1913, 560=Բառաքնն. դիտ. Բ. 20 ուղղում է ապիկամ. «անկամ, ծոյլ, թոյլ», որով բառս կդառնայ

=փոխառեալ պհլ. apē-kām, պրս. بیکام bēkām «անկամ» ձևից (կազմուած kām «կամք» բառից՝ apē=bē բացասականով)։—ԱՃ.

ՆՀԲ «ի ձայնէս մակ, այսինքն ի վերայ, կամ որպէս անիմայ»։ Հիւնք. ապ բացասականով իմանալ բայից. (այս մեկնութիւնը սխալ է, որովհետև իմանալ բայը ածանցների վերջում դառնում է իմայ, իմաց, իմաստ, բայց ո՛չ բնաւ իմակ)։

*ԱՊԻՐԱՏ (սեռ. ի, ըստ ՆՀԲ ի կամ ի-ա հլ.) «անօրէն, անարդար, անիրաւ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 9 և յհ. ա. 37, 44. Եզն. «դուրս վռնտուած» Ոսկ. յհ. ա. 6 (մէկ անգամ). որից ապիրատութիւն ՍԳր. Կոչ. ապիրատիլ, ապիրատել, ապիրատանալ, ապիրատաբար Պղատ. տիմ. և օրին.։

=Պհլ. apēdāt «անիրաւ, անարդար»> պրս. بیداد bēdād նոյն նշ., որից պհլ. apādātīh, պազենդ. awēdādī, պրս. بیدادی bēdādī «անարդարութիւն». հայերէնը ծագում է պհլ. *apēδāt ձևից, որ ցոյց է տալիս արդէն նորագիւտ սոգդ. apδāte «անարդարալէս»։ Բոլորն էլ ծագում են dāt, dād «դատ, արդարութիւն» բառից, apē>awē> bē-=ապ- բացասականով։—Հիւբշ. 105։

ՆՀԲ «հայ. իր, իրաւունք և լծ. ընդ այլ և այլ ձայնս այլոց ազգաց»։ Հիւնք. յն. ἀπείρατος «անփորձ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 58 պհլ. avirād և պրս. bī-rād «անազնիւ» բառից։

ԱՊԼՄՈԳ «այգիներին վնասակար աւելորդ խոտ». նորագիւտ բառ, որ մէկ նգամ գտնում եմ գործածուած Վանք. 59 «Զապլմոգն և զամէն աղգ քաղ՝ սրբէ ցանն ի ծառոցդ»։

ԱՊԿԱՒ «բոյս ինչ. տճ. նիշաստան, արաբ. լուպապ ըլ շահմ». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 18։

ԱՊՂԱՍ տե՛ս Ապաղաս։

ԱՊՂԵՊ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է հետևեալ հատուածում. «Յորժամ ցաւք ի վերայ ինչ հասանիցեն, առ վըտանգին ապղեպս բերեմք (այլ ձ. ապղեպ ըմպեմք), եթէ հնար ինչ էր, ընչիւք փարատել զայս ի մէնջ» Ոսկ. պօղ. Ա. էջ 231։—ՆՀԲ դնում է նաև ապշեպ ձևով, որ սակայն չկայ ձեռագիրներում և մեկնում է «թերևս իբր ապշոպ, շփոթ, ամբոխումն, յոյզք խռովութեան, վարանք»։ ՋԲ ընդունելով միայն ապղեպս բերել ձևը՝ մեկնում է «մորմոքիլ կամ հառաչել», որին հետևելով ԱԲ գրում է «ապղեպս բերել. ողբալ, սիրտը խշխշալ»։ Յոյն բնագիրը ոչինչ չի պարզում, որովհետև ընդհանուր իմաստը միայն ունի։

ԱՊՃԻՌ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Նար. տաղ. 471 «Տաւիղ ապըճիռ Երգ զալիլեազուարճից»։—ՆՀԲ (հտ. Բ, էջ 1045 ա) մեկնում է «մակդիր ազգի իրիք քնարի», ԱԲ «տեսակ մը քնար կամ երգ»։

*ԱՊՇՈՊ «շփոթութիւն, խռովութիւն, կռիւ» Խոր. բ. 48 (գրուած նաև ապշեպ, աշոպ). որից ապշոպել «յափշտակել, խլել» Պիտ. ապշոպիլ «խռովիլ, շփոթիլ» Ոսկ. ի սաղմ. լը, էջ 674։

=Եթէ ուղիղ ընթերցուածը աշոպ է, ինչպէս ունին Խորենացու ձեռագիրներից երկուսը, փոխառեալ է իրանեան āšōp ձևից. հմմտ. պհլ. āšōp «խառնակութիւն, խռովութիւն»> պրս. آشوب āšōb «կագ, կռիւ, խառնումն, խռումն», آشفتن āšuftan (ներկ. āšōbam) «ամբոխիլ, ցնորիլ մտօք», آشفته āšufta

«խեղացնող», որոնցից փոխառեալ է նաև ա-սոր. آشوبگر āšūbgar «խազմարար, կռուարար»։ Իրանեան բառերը կազմուած են ā մասնիկով šōp արմատից, որի հետ նոյն է սանս. kšōbhatē «յուզել», kšōbha- «խառնակութիւն, յուզում» (ջրի համար ասուած) և փոխաբերաբար նաև «շփոթութիւն, խռովութիւն, երկիւղ, անհանգստութիւն», kšōbhaṇa «խառնակութիւն, վրդովում», kšōbhayāmi «վրդովել, խառնակել, վեր ի վայր յուզել են», kšubh «վէտվէտիլ, յուզուիլ, խառնակուիլ, դողալ են»։—Իսկ եթէ, ինչպէս աւելի հաւանական է, ուղղագոյն ձևը ապշոպ է (ինչ որ ցոյց են տալիս զանազան ածանցները), փոխառեալ է պհլ. *ap-šōp ձևից, որ կազմուած է նոյն šōp արմատից՝ ap, apa մասնիկով։—Հիւբշ. 106։

ՆՀԲ ի բաց շրպել։ Lagarde, Arm. St. § 165 ապշոպ համեմատում է պրս. āšōb բառի հետ։ Նոյնպէս է և Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 7։

*ԱՊՈԿՐԻՍԻԱՐ «թագաւորական եկեղեցու սպասաւոր». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գործածուած է Մխ. դտ. հրտր. Բաստամեան, էջ 268։

=Յն. ἀποκρισιάριος, լտ. apocrisiarius, որից և ֆրանս. apocrisiaire. նշանակում է «պատգամաւոր, մէկի գործերը վարելու համար նշանակուած փոխանորդ, թագաւորի ներկայացուցիչը եկեղեցական գործերում, Բիւզանդեանց ժամանակ կայսեր պատասխանը հաղորդող պաշտօնեայ, Պապի դեսպանը Պոլսում են». ծագում է յն. ἀπόκρισις «ընտրութիւն, պատասխան» բառից։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), յետոյ Karst, Դատաստ. II, 80։

ԱՊՈՂՓԱՑԵԼ «տեղեկանալ, հասու լինել». ունի միայն ՓԲ, որին իբրև աղբիւր ծառայել է անշուշտ. Բառ. երեմ. էջ 28 ապողփայլեալ «տեղեկացեալ կամ իմացեալ»։ Անստոյգ բառ։

*ԱՊՈՄԱՄ «մամի մամը, տատի տատը» Մխ. դտ. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

=Յն. ἀπομάμμη նոյն նշ.—Հիւբշ. 341։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յաւել. հտ. Բ, էջ 1045 ա։

*ԱՊՈՊԱՊ «պապի պապը» Մխ. դատ. Թաթև. հարց. 611 (գրուած է ապպապ)։

=Յն. ἀπόπαππος «պապի պապը»։—Հիւբշ. էջ 341։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յաւել. հտ. Բ. էջ 1045 ա։

ԱՊՈՌՈՆԱ «հոսում կամ վիժում ունեցող». նորագիւտ բառ. որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կանոն. էջ 119 «Վասն որ ապոռնա է կամ ձգէ կամ ածէ՝ ինն ամ ապաշխարեսցէ»։

=Հմմտ. յն. ἀπόρροια «հոսում», ἀπόρροος «հոսում ունեցող» և կամ ἀπορρέω «միզած ժամանակ դուրս ձգել». բայց արդէօք աւելի մերձաւոր ասորական մի ձև չկա՞յ։—Աճ.

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր, հտ. Բ. էջ 156։

ԱՊՈՍԵԼ տե՛ս Ասել։

*ԱՊՈՍՏՈՂՈՍ «առաքեալ կամ պատգամաբեր». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 28 (գրուած է ապօստոլոս)։

=Յն. ἀπόστολος «պատգամաւոր, պատուիրակ, առաքեալ», ծագած ἀπο-στέλλω «ուղարկել» բայից. նոյնից փոխառեալ է նաև լտ. apostolus «առաքեալ» են։—Աճ.

*ԱՊՈՐԻՄԱՅ «հեղուկների յատուկ մի չափ էր». իբրև օտար բառ մի անգամ յիշում է Շիր. հրտր. Պատ. էջ 31 «Չափ 11. քսեստի կոչի ապորիմայ ըստ Թեբայեցւոց լեզուի»։

=Յն. ἀπόῤῥυμα նոյն նշ., որից փոխառեալ է նաև ասոր. ܐܦܘܪܘܡܐ afōrūma «15 քսեստ առնող մի չափ» (Brockelm. էջ 24 ա)։—Հիւբշ. 341։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, բացատր. չփ. և կշռ. էջ 45։

ԱՊՈՒԶԱՅ տե՛ս Ապուզայ։

ԱՊՈՒԶԱՆ «լեռնային մի խոտ է. onagra, epilobium angustifolium կամ hirsutum» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 142, իբրև պրս. բառ. տե՛ս և անղարա հոմանիշը։

ԳԻՐ.—Յռ. ապիզուն։

ԱՊՈՒԶԱՆՔ «անդունդ, վիհ». ունի միայն ԱԲ։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 62 պրս. āb-zan *«լոգարան, աւազան» բառից։*

*ԱՊՈՒԶՆԱՅ *(սեռ. -ի. ըստ ՆՀԲ ի հլ.) «կապիկ» Ոսկիփ. Միխ. աս. հրտր. Երուս. էջ 378 (տպուած է* արուզնայ. *մէկ ձեռ. ունի* ապուզնա, *որից երեւում է որ առաջինն էլ պէտք է ուղղել ըստ հին տառադարձութեան* աբուզնայ). *Յայսմ. սեպ. 23։ Յետին ռամիկ բառ է։*

=*Պրս.* ابوزنه abūzna, *որ և* بوزينه būzīna, پوزينه pūzīna *«կապիկ», արաբ.* ابوزنّة abūzinna *«կապիկ». պարսկերէնից փոխառեալ է նաև ռուս.* обезьяна *«կապիկ»։— Հիւբշ. 262։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որից յետոյ Lagarde, Urgesch. *757 են։*

ԱՊՈՒԼ *«թաղնել». յետին հայերէն բառ. հմմտ. Տաղ (հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր. էջ 5). խաչ կու հանէ՝* ապուլ *կուտայ (կարձակէ)։ Սովորական է արդի մի քանի գաւառականների մէջ. ինչպէս՝* ապուլ տալ *Ննխ. «թաղնել»,* ապոլ անել, ապոլել *Հմշ. Տր. «թաղնել, ձգել»,* ապլել *Ոչ. «բարձր տեղից կախուած մի բան քիչ քիչ ցած իջեցնել, դուրս շպրտել» են։*

*ԱՊՈՒԽՏ *(ըստ ՆՀԲ ո հլ. թէև առանց վկայութեան) «աղած ու բաց օդում չորացրած միս. տճկ. բաստրմա» Թուղթ ժա. 32. Մագ. ժը. որից* ապըխտել *«ապուխտ շինել, միսը չորացնել» Թուղթ ժա. 32. Բարուք. գ. 27.* ապխտեալ *Եւ. քր. ա. 130. գրուած է* ապախտ *Մագ. թղ. էջ 231 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր, հտ. Բ),* ապախտել *Թղթ. բարուքայ։*

= *Պհլ.* *apuxt *«անեփ, չեփած» բառից, որ կազմուած է* a *բացասականով* puxt *«եփած» բառից. հմմտ. պհլ.* hu-puxt *«լաւ եփուած, քաջեփ», պրս.* پخته puxta *«եփուած»,* پختن puxtan *«եփել» բայից։—Հիւբշ. 106։*

Ուղիղ մեկնութիւնը ունի նախ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 206։ ԴԴ մեկնում է իբր փոխառութիւն պրս. آويخته āvīxta *«կախուած» բառից։* Lagarde, Urgesch. *345 դնդ.* aoxta *«գուրս, ստորին», պրս.* yax *«սառոյց», օսս.* ix *«կարկուտ»,* yäxan *«սառցային» բառերի հետ։ Այս մեկնութիւնը մերժում է ինքը* Arm. St. *§ 167։ Եւրոպացիներից ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ.* ZDMG *35 (1881), 177։ Տէրվ. Նախալ. 45 ուղիղ է. նոյնպէս և* Horn, Grdr. *§ 285։ Հինք. պրս.* ավխփբէն *«կախել» բայից։*

ԳԻՒ.—Ագլ. ա՛պուխտ, *Ննխ. Սեբ.* աբուխտ՝ *նոյն նշանակութեամբ. իսկ Ղրբ. Տփ.* ա՛պուխտ, *Երև.* ա՛բուխտ *գործածւում են միայն իբրև պատկեր չոր բանի. ինչ. Չորացել ապուխտ են դառել. Չոր -ապուխտ դառած հաց։*

ՓՈԽ.— Վրաց. აპოხტი ապոխտի *կամ* იაპოხტი իապոխտի *«չորացրած միս կամ ձուկ»,* აპოხტება ապոխտեբա *«միսը չորացնել՝ ապխտել». նոր վրացերէն ձեն է* აპუხტი ապուխտի, *որ ունի Գրիշաշվիլի, Ձվելի քալաքիս բոհեմա, էջ 235 (հաղորդեց Գ. Աստուր)։ Լեհ.* abucht *«ապուխտ,* gestampftes Fleisch» *(տե՛ս* Bocch-A'rkossy-Koczyński, Polnisch-Deutsch. Wörterbuch, Leipzig *1891, էջ 1). լեհերէն բառը փոխառեալ է ուշ ժամանակ Լեհահայ բարբառից և այս պատճառով հայերէն պ-ի դէմ ունի* b՝ *լեհահայ արտասանութեան համեմատ (տե՛ս* Patrubány SA, *հտ. 1, էջ 89)։*

*ԱՊՈՒԿԱԼԻՆ *կամ* ԱՊՈՒԿԱԼԱՄԻՆ, ՊՈՒԿԱԼԱՄԻՆ *«մի տեսակ ընտիր կերպաս». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Սմբ. դատ. 88 և Մխ. դտ. (անդ)։*

=*Արաբ.* ابوقلمون abū qalamūn, *աւելի սովորական է պրս.* بوقلمون būqalamūn *«ծաղկանկար դիպակ հռոմայական ճարտարաց, որ իցէ գործեալ դեղին և սպիտակ ոսկեթելիւ և կամ ոստայնանկեալ գունագոյն մետաքսիւք». յառաջացած է յն.* ὑποκαλάμιον *ձևից։*

Ուղիղ մեկնեց Karst, *Դատաստ. հտ. 1, էջ 88 և հտ. 2, էջ 77։*

*ԱՊՈՒՂԱՅ, ի հլ. *«մի տեսակ աիկ՝ որի մէջ սուրբերը ձէթ լցնելով Հայաստան էին բերում ծախելու». մէկ անգամ ունի Կանոն. էջ 134 «Թէ անխիղճ պա՞րտ է համարել զձէթդ, որ բերեն յԱսորոց ապուղայիւք մեռելոտիւք և յանսուրբ անասնոց թէ ոչ» (այլ ձձ. ապողացիւք, ապողանիւք, ապուղայիւք)։*

=*Ասոր.* ܐܦܘܠܐ apāulā «ampulla» (Br-

ock. Lex. syr. էջ 22). այս լատին բառը բացատրում է «ուռած փորով փոքր սրուակ՝ որի մէջ հները ձէթ էին լցնում լոգանքի ժամանակ գործածելու համար» (Quicherat, Dict. Latin-fr. 1913, էջ 75)։—Աճ.

ՆՀԲ և ՋԲ դնում են բառս ապուզայ ձևով և նշանակում են «կապիկի մորթով շինուած տիկ», անշուշտ կապելով պրս. abūzna «կապիկ» բառի հետ։ ԱԲ բոլորովին ջնջած է բառս, երևի համարելով նոյն ընդ ապուզճայ «կապիկ»։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր, հտ. Բ. էջ 157 համարում է սորական փոխառութիւն և ուղիղ ձևը դնում է ապուղայ: Այս ենթադրութիւնը բոլորովին հաստատւում է այժմ սորի բառի համեմատութեամբ և տակի գւռ. ձևերով։

ԳԻՒ.—Մկ. ապուղա «մխղափամփուշտ, փուչիկ». նոյնը Ղամարլուի գիւղերում ապուղա ձևով.—երախաները խաղում են այս փուչիկով, տիկի պէս փչում ուռցնում, չիշի ձև տալիս։

ԱՊՈՒՆԻ «ի ծածուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 28։

ԱՊՈՒՇ տե՛ս Ուշ։

ՆՀԲ ուղիղ է մեկնում, բայց միաժամանակ լծորդ է դնում նաև հյ. յափշտակութիւն (տե՛ս ափշութիւն բառի տակ)։ Ցուրինով մեր բառից փոխառեալ է դընում վրաց. აბუში, აბუღალაკი «անկոչ հիւր, հացկատակ», որ սակայն ո՛չ ձևով է նման մեր բառին և ոչ էլ նշանակութեամբ։ Հ. Ք. 3, ՀԱ. 1901, 240 հանում է գւռ. պուշ «կարճատես» բառից, ինչպէս և պշնուլ:

ԱՊՈՒՐ (ըստ ՆՀԲ ի հլ., թէև առանց վըկայութեան) «աւար, կողոպուտ» Եւ. ը. կ. Յուդթ. ժե. 7. Եղիշ. Ղևոնդ. (գրուած է ապուր կամ. դ). որից ապրել «աւարել, կողոպտել, յափշտակել» Եփր. թուոց՝ էջ 254. Գէ. ես. Ճառընտ.։ Բառիս գործածութեան համար մի գեղեցիկ օրինակ ունի Մանդ. էջ 68, որ վաշխառուների մասին խօսելով՝ ասում է. «Ժողովել և ապրել և գանձել զայլոց ինչս» (ապրել բառի դէմ մի ձեռ. ունի պահել)։—Ապուր բառը նշանակում է նաև «առասպելեալ գազան՝ որ ճանապարհորդներին է յափըշտակում» (ունի միայն ԱԲ). հմմտ. Ոսկ. պօղ. Ա. էջ 602—4. Սկիւղսն որ թարգմանի ապուռք, որպէս և Հայք ծովացուցս իմն և վիշապս մարդակերպս ...համբաւեն. Ոչ ապուռքն, ոչ վիշապաւիծքն. Ջձիացլուցն և զապուռ գազանացն. Զիցէ՞ այն գործ ապուռըն գազանաց։ Կազմուած է յիշեալ յն. σκίλον, յգ. σκῦλα «աւար» բառից թարգմանաբար (ըստ Տաշեան, Ուս. դաս. հյ. էջ 553)։ Հմմտ. վերջապէս անդ՝ «Ո՞ր ապուռ, ո՞ր քիմառ...» ուր երկու առասպելեալ գազանները միասին են յիշուած։

=Պհլ. apurtan (միշտ գաղափարագրով գրուած բառ իբրև yḫnṣlwn) «վերցնել, աւարել, կողոպտել», apar «թալան, աւար, կողոպուտ», պազենդ. apar, apardan նոյն նշ. կազմուած է apa- մասնիկով par «անցնիլ» արմատից. հմմտ. զնդ. nipārayeiti «մի բան իրեն սեփականացնել», սանս. apa-par- «մի բան վերցնելով առնել տանիլ»։ Իրանեանից փոխառեալ եմ համարում արևել. թրք. اپارمق aparmaq «առնել տանիլ» (չըկայ տաճկերէնում)։

Հիւնք. հանում է աւար հոմանիշից։ Patrubány, ՀԱ 1903, 221 նոյն ընդ ապուր, ապրիլ: Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 285 պազենդ. āpurtan «յափշտակել»։ Գաբրիէլեան ՀԱ 1910, 235 ափ արմատից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 63 պհլ. āvār «կողոպտել» բառից։ Ուղիղ մեկնեց նախ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ էջ 285։ Վերի ձևով Niberg, Hilfsbuch 2, 14 և 20։

ԳԻՒ.—Վն. ապուռ «խիստ էժան գնով առնուած բան. տճկ. քէլէփիր»։

ԱՊՈՒՐ «կարթ» տե՛ս Ապու։

[ԱՊՈՒՐԻՇ. մեկ անգամ գործածուած է ՈՀէ=1228 թուի մի արձանագրութեան մէջ. «Թողաք զգեղիս Շիրակա զապուրիշի և զշըրսահին բաժն յորդեցէ յորդիք» (Վիմ. տար. 71)։ Արձանագրութեան մէջ ապուրիշի ձևը պետք է կարդալ ապուռ իշի «էշի հարկ», որով ջնջւում է ապուրիշ անգոյ բառը և ա-

պուր «հարկ» բառի համար ստացւում է մի նոր վկայութիւն՝ գրուած ապուռ ձևով։

Բառիս վրայ առաջին անգամ խօսել է էմին, Арм. надписи *1881, 51* համարել է յատուկ անուն։ Ալիշան, Շիրակ էջ 91 համարում է «ջրի հարկ», իբր պրս. āb «ջուր» բառից։ Karst, Պատմութ. 2, 234 մեկնում է «ջրանցք»։ Բառիս վրայ առանձնապէս խօսում և վերի ուղիղ մեկնութիւնն է տալիս Մանանդեան, Տեղեկ. ինստիտ. 1, 21 և 2, 33։ Մառ. Сборн. мат. Кавк. *17, 194*, որ և կցում է պրս. آبریز ābrīz «դոյլ, ջրաման, արտաքնոց» բառին, սակայն ո՛չ ձևով է նըման և ո՛չ նշանակութեամբ]։

ԱՊՈՒՍՏ «անտեղի, սուտ, անհիմն». անստոյգ բառ, որ յիշում է միայն ՓԲ, անշուշտ առնելով Երեմիայի բառգրքից, ուր էջ 28 գտնում ենք ապուստ «ուստ» (sic)։

ԱՊՈՒՐ. արմատ առանձին անգործածական. երևան է գալիս բարդութեանց ծայրին. ինչպէս՝ անձնապուր «անձն ազատած» Ոսկ. ես. Եզն. մազապուր «հազիւ ազատուած» ՍԳր. Եւս. քր. մարդապուր Դ. Թագ. է. 7. Ոսկ. մ. ա. 8. դիւրապուր Ոսկ. ա. տիմ. բայական ձևով ապրիլ կամ ապրել «ազատիլ» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. որից ապրեցուցանել ՍԳր. ապրուստ «փրկութիւն» Ագաթ. ապրանք «ազատութիւն» Փիլ. Պիտ.։ Բուն արմատն է պուր, որից ծ աճականով՝ պուրծ և ա յաւելուածով՝ ապուր. տե՛ս պուրծ։—Ապրիլ «ազատիլ» բայը յետոյ ստացել է «կեալ, ապրիլ» նշանակութիւնը. արդեն հին լեզուի մէջ էլ կան պարագաներ, ուր «ազատելու» հետ նաև «կեալ» նշանակութիւնը անբաժան է. ինչ. Ոչ էր ապրանաց. Բ. Թագ. ա. 10 (ազատուելու չէր. մեռնելու էր, չէր կարող ապրիլ. այս վերջին իմաստով առած է անշուշտ Անկ. գիրք հին կտակ. Ա. էջ 121). «Զարշարեաց զհարսն մեր առնել ընկեցիկ զմանկունս նոցա, զի մի՛ ապրեսցին» Գծ. է. 19. «Տղայք ծնանելով վեցամսայք և ութամսայք ոչ ապրին, իսկ եօթնամսայքն ապրին» Սահմ. ը. ժգ. «Եթէ ճանաչեմք չմահացու կերակուրն և զապրեցուցանողն» Սարգ. ա. պ. թ։ Այս նշանակութիւնից են բխում ապրուստ «ուտելիք, կերակուր» ՅՀ. կաթ. Անան. եկեղ. Նար. ապրանք «պարէն, կայք» Վրդն. աղ. և գան. Մաղաք. աբ. Երզն. խրատ. «հարստութիւն» Թլկր. 52. ապուր «ուտելիք, կերակուր» Շն. առակ. Ուռհ. հրտր. էջմ. էջ 199, 200. և յատկապէս «ջրալի կերակուրը, սուպ, չօրբա» Մխ. բժշ. վերջինների իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ. կեանք «ինչք, ստացուածք, ապրանք», յն. βίος, լտ. vita «կեանք, ուտելիք, պարէն», ֆրանս. vivre «ապրիլ. 2. ուտելիք»։

Հներից Տաթև. ամ. 261 գրում է. «Ապրանքն փրկանք թարգմանի». ուզում է ասել թէ ապրանք ծագում է ապրիլ «ազատիլ» բայից։ Peterm. 34 լատ. aperire «բանալ» բայի հետ։ Tromler, Disputatio de Abrech aegyptiorum (ըստ Karst, Gesch. d. arm. Phil. էջ 2) եգիպտ. abrek «ապրիլ, կեալ» բառի հետ։ Ganini, Et. étym. 185 սանս. bhar «սնուցանել» և յն. βορά «սնունդ»։ Մառ, Яз. и Лит. 1. 233 աբխազ. bza «կենդանի», բասկ. abere «անասուն», վրաց. ცხოველი ցխովելի «կենդանի»։ Տէրվիշ. Altarm. 94 ապուր «սուպ» հանում է պրս. آب āb «ջուր» բառից, իսկ Նալեան. էջ 61 ապրիլ դնում է ափ և յափշտակել բառերի հետ՝ ցեղակից սանս. āp, զնդ. āf «հասնել, յափշտակել» արմատներին։ Հիւնք. դնում է ապուռ «աւար» բառից։ Bugge KZ 32, 62 հնխ. ápo, յն. ἀπό, հյ. ապ- + յն. αἴρω «բառնալ, վերցնել, առնել, կրել» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Յակոբեան, Բանասէր 1900, 42 զնդ. amər-ətāt ոգու հետ։ Patrubány SA 1, 198 ապ մասնիկով՝ հուր բառից, իբր «կրակից առնուած», իսկ ՀԱ 1903, 221 միտքը փոխելով՝ լտ. aperiō, սանս. apavar «բանալ» բառերի հետ։ Karst, Յուշարձ. էջ 400 ասուր. ebēru «միջից կամ վրայից անցնել»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 63 պհլ. āvār «կողոպտել» բառից։ Մառ ИАН 1920, 137 բասկ. abere «կենդանի», սվան. lәwer «առողջ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Կր. Մկ. Սլմ. Վն. ապուր, Ալշ. Ախց. Ակն. ՋԹ. Խրբ. Հմշ. Մշ. Նխ. Ռ. Սեբ.

աբուր, Մրղ. ապուռ, Տիգ. ըբուր, Ոզմ. ա՛պօր. Ասլ. աբիւր, Հճ. աբույ. այս բոլորը նշանակում են «սուպ, շորվա». իսկ Ալշ. Արբ. Մրշ. «փլաւ», Ղրբ. «անասուններին տրուած կերը (յարդ, գարի, թեփ, հաճար են)։ Պլ. կայ միայն «պաղա՛ծ աբուր» և «կերած աբուրը նայէ՛» ոճերով, իսկ Երև. թանապուր բարդի մէջ։—Ապրիլ բառը պահուած է Ջղ. Սլմ. Վն. ապրել, Ագլ. Կր. Մկ. Շմ. Ոզմ. Տփ. ապրիլ, Գոր. Երև. Ղրբ. ա՛պրէլ, Ալշ. Ախց. Ակն. Խրբ. Մշ. Պլ. Ռ. աբրիլ, Սչ. աբրել, Ննխ. աբրէլ, Զթ. աբրըլ, Տիգ. ըբրիլ, Հմշ. աբռիլ, Մրղ. աբռէլ, Սեբ. ափրիլ, Ակն. Ասլ. արբիլ։—Ապրուստ բառի դէմ գտնում ենք Մկ. Ջղ. Սլմ. ապրուստ, Մշ. աբրուստ, Ագլ. Երև. ա՛պրուստ, Պլ. աբրուսդ, Ասլ. արբիստ*։—Ապրանք բառի դէմ Ագլ. Գոր. Երև. Ղրբ. Ջղ. Սլմ. Տփ. ապրանք, Ալշ. Ախց. Խրբ. Մշ. Պլ. Սչ. աբրանք, Մկ. Վն. ապրանք՛, Ոզմ. ճաբրանք, Հմշ. աբրօնք, Զթ. աբրօնք։ (Այս բառը Գոր. Երև. Ղզ. Ղրբ. նշանակում է նաև «արջառ, տաւար, եզ ու կով». հմմտ. արաբ. مال māl «ապրանք, ինչք. 2. արջառ»)։ Նոր բառեր են ապրուցք, ապրոտ, ապրիկ, ապըրցու, ապրուիլ, ապրտըկուիլ և ապուրի զանազան տեսակների անուններ. ինչ. թանապուր, ճիտապուր, փշրուկապուր են։ Ատանայի Թրքախօս հայոց բարբառով ունինք ապուր «կերակուր», ճիտապուր «հերիսայ», ապրիս «կեցցե՛ս»։ Պոլսոյ մանկական բարբառով աբիս «համբուրել, ձեռք համբուրել» (ըստ որում ձեռք համբուրողին պատասխանում են ապրի՛ս)։

ՓՈԽ.—Ատանայի հայոց ճիտապուր «հերիսայ» բառը գործածական է նաև տեղացի թուրքերի և յոյների մէջ։—Հայերէնից փոխառեալ եմ կարծում նաև քրդ. عبور abur, ubur «պարէն. ապրուստ, moyen de vivre». հմմտ. Ղուկ. իա. 4՝ Համա ուիա ժը նէչարիթէյէ խօ հէմի ապուրէ խօ ավէթ (բայց նա ի կարօտութենէ իւրմէ զամենայն զկեանս իւր զոր ունէր՝ արկ). Գծ. ժբ. 20՝ Ջիրա ոլաթէ ուան ժը ոլաթէ փատիշահէ ապուր տը ստենը պու (վասն կերակրելոյ երկրին նոցա յարքունուստ). Գծ. ժթ. 25՝ Ապուրէ մտ ժը դըշդէ հանտ (յայսմ գործոյ է շահ մեզ). Ա. կոր. թ. 14՝ ժը ինճիլէ ապուր պը քըն (յԱւետարանէ անտի կեալ)։ Justi, Dict. Kurde, էջ 280 այս բառը դնում է արաբ. عبور 'ubur ձևից, որ սակայն նշանակում է «անցնիլ». Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 18 այս բառին տրուած զանազան նշանակութեանց մէջ չկայ ո՛չ «ապրուստ» և ոչ էլ մերձանիշ մի բան։ (Կարող է սակայն «անցնիլ» իմաստը յետոյ դառնալ «ապրուստ». հմմտ. թրք. كچمك qeč-mek «անցնիլ» և նրանից كچنمك qeč-in-mek «ապրիլ, ապրուստ ճարել»)։—Պատահական նմանութիւն ունի սուր. ܥܒܘܪܐ 'abūrā «ցորեն», որ գործածուած է արդէն Ս. Գրքի մէջ և կապւում է եբր. צבור ṣibbōr բառի հետ։

*ԱՊՈՒՐ «տրանզիտ ապրանքների վրայ դրուած հարկ». Կիլիկեան շրջանի բառ. գործածուած է Լևոնի 1215 թուի հրովարտակում (Karst, Դատաստ. II 233), մի երկրորդ վկայութիւն ունի Լևոն Գ-ի հրովարտակը 1288 թուից. «Եւ յապուր որ տան ընդ յԱյաս ու ընդ Կուկլակ, նայ այսպէս լիննայ». (Տեղեկ. ինստիտ. 2, 34)։ Նոյն բառը ապուռ գրչութեամբ կայ ՈՀէ=1228 թուի մի արձանագրութեան մէջ. «Թողաք զգեղիս Շիրակա զապուռ իշի և զչրսահին բաժն յորդեցէ յորդիք» (Վիմ. տար. 71)։

=Արաբ. عبور 'ubūr «անցնիլ» բառից, ճիշտ ինչպէս որ նոյն հարկի լտ. ձևը՝ pássagium բուն նշանակում է «անցք»։—Աճ.

ԱՊՈՒՐԱԿԻ «յանկարծակի, չպատրաստուած տեղը». յ նախդիրով գործածուած է միայն երեք անգամ մեր մատենագրութեան մէջ. «Որ յանկարծակի յապուրակի զայնպիսի փափկութիւնս ի բաց թօթափեցին և միջամուխ եղեն պատերազմացն» Ոսկ. եփես. 814. «Լուար թէ գայ օրհաս յանկարծ, մի՛ լինիք կախեալ վլուսոյ. Լուար թէ գայ մահ յապուրակի, եղիցին ընդ անձին քում պաշարք քո» (Եփրեմի նորագիւտ վեշտասան սացուած վասն Նիկոմիդեայ քաղաքի. հրտր. Ց. Մուրատ, Յուշարձ. էջ 207). «Այլ թէ զօրագոյն և արթուն իցես, զոմանս առաթուր կոտորես և զոմանս յապուրակի դառնալով» Ոսկ. բ. տիմ. էջ 277։ Առանձին ապուրակի ձևը յիշում է Բառ. երեմ. 28 և մեկնում է

«անիրաւութեամբ անկանել յիրս ինչ», բայական ձևով էլ ունի յապուռակել «անիրաւել» էջ 220։

ՆՀԲ հանում է ապուր *բառից և ըստ այսմ մեկնում է «իբր առ և ապուր անելով, յափշտակելով, իբրև զաւար փութապէս շորթելով կորզելով»։*

ԱՊՈՒՐԱՆ
ԱՊՈՒՐՍԱՄ } *տե՛ս Ապրսամ։*

ԱՊՌ, ի հլ. *«ձուկ բռնելու կարթ». իբր մհյ. բառ ունի Նորայր. Բառ. ֆր. 629 բ* (hameçon). *նոյնը գտնում ենք ՆՀԲ* ապուռ *ձևով՝ մէկ անգամ միայն գործածուած Մարթին. «Ներոն որսայր ձուկն ոսկի ապռիւք» բայց այս գործիականը կարող է ունենալ ուղղական թէ՛* ապուռ և թէ՛ ապռ. *առաջինը՝ որ ՆՀԲ է ենթադրում, ուղիղ չէ. այլ միայն երկրորդը՝ ինչպէս ցոյց է տալիս տակի գաւառականը։*

ՆՀԲ և ԱԲ միացրել են ապուռ *«աւար, կողոպուտ» բառին։ ՋԲ դնում է առանձին։*

ԳԻՒ.— ՋԲ. օ՛բռը *«ձուկ բռնելու յատուկ ուռկան», յգ.* աբռիր։— *Այս բառից է* ապռօն *«գետերի առաջ շինուած ձկնորսանոցների թումբը. ֆր.* bâtardeau*» (Նուպարեան, Բառ. ֆրանս. էջ 87). բայց կարծեմ հեղինակի ձեռքով կազմուած և ո՛չ բնիկ ժողովրդական։*

ԱՊՌՆԱՆ *«խոտի կտրտանք». մէկ անգամ ունի Եւս. պտմ. էջ 162 «Կերակուր էր նոցա ապռան հին խոտոյ»։ Նոյնը Ճառընտրում գրուած է* ապառան *ձևով։*

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ ուղիղ ձևը համարում են ապռան *և մեկնում են «կտոր, պատառ, կորզուած մաս», իբր թէ* ապռել *«կողոպտել» բայից։ Վերի իմաստը ցոյց է տալիս՝*

ԳԻՒ.— Բլ. ապռօն *«չոր խոտը, ցորենը կամ տուրոտը դիզելու կամ սայլի մէջ բառնալու ժամանակ գետին մնացած մանրուքը»։*

***ԱՊՈՒՏԻԿԻՈՆ** *«հարաւ» խոր. աշխ. 586 (այլ ձձ. ապռիկիկոն, պռոտիկոն, ապռոտիկոն). չունին բառարանները։*

=լտ. apricus, apericus *«հարաւային, արեգգէմ» բառն է. յոյն բնագիրն ունի* νοτιώτατος *«ամենահարաւային». բայց թարգմանը դրել է լատիներէն մի ձև՝ յունական վերջաւորութեամբ. ըստ այսմ ուղղագոյն ձևն է* ապռիկիկոն, *որ անշուշտ գործածուած էր հայ թարգմանի գործածած յունարէն բնագրում։*

Ուղիղ մեկնեցին S! Martin *և Պատկանեան,* Арм. геогр. *էջ 4։*

ԱՊՍՈՒԱՐ *«պարտքի փոխարէն մէկի իրերի գրաւումը պահանջատիրոջ կողմից». այս արմատը գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 19, որ կազմում է նրանից* ապսուարում *«*cession*» և* ապսուառու *«*cessionnaire*» բառերը (բայց չի յիշում Ա. էջ 421 բուն բառարանի մէջ)։*

***ԱՊՍՊԱՐԵԼ**, *եցի կամ նաև* ապասպարել, ապսպրել, ապըսպարել, ապսպուարել, ապսուարել *«յանձնել». հնագոյն ձևն է* ապասպարել, *որի համար ՆՀԲ ունի Ճառընտրից մի վկայութիւն.* ա-*ի կրճատումով՝ սրանից յառաջացել է* ապսպարել *միջին ձևը, որ գտնում ենք յաճախ Կորիւն, Ոսկ. բ. կոր. այս ձևից* ա-*ի նոր կրճատումով* ապըսպրել *Վրդն. ծն. ըստ ԼեՀ.— սխալ ընթերցութիւն և ըստ Հիւբշ. սրբագրելի են* ապըսպարել՝ *Օրբելեանի* ապսպուարել *և* ապսուարել *ձևերը (հրատ. էմինի, էջ 153) «տալ, յանձնել, փոխանցել, նուիրել» նշանակութեամբ։*

= Պհլ. apaspāram *«յանձնել, մէկին վստահիլ», պազենդ.* awaspāram *նոյն նշ., պրս.* سپردن supurdan, سپاریدن siparīdan *(ներկ.* supāram, sipāram*) «ապսպրել, պատուիրել, յանձնել»,* sipāriš *«պատուէր, ապսպրանք»։ Պարսկականից են փոխառեալ նաև քրդ.* سپارك sipārik, سپاره sipāre *«յանձնարարութիւն», արևել. թրք.* ايسمارلمق əsmarlamaq, *օսմ.* اصمارلمق əsmarlamaq *կամ* səmarlamaq *(փոխանակ* səparlamaq*) «յանձնարարել, ապսպրել»։ Իրանեան բառը կազմուած է* apa *մասնիկով* spār *արմատից, ինչպէս որ* pat *մասնիկով էլ կայ* պատ-սպարել։*—Հիւբշ. 106։*

ՆՀԲ ասպար *բառից,* Lagarde, Urgesch. *278 ուր մասնիկով* par *արմատից, որից*

նաև պրս. supurdan: *Հիւնք. հլ.* սապար *և պրս.* sipardan *ձևերից*։

ԳԻՌ.—Մշ. Ալմ. Վն. ապըսպրել, *Ոզմ. Տփ.* ապըսպրիլ (*Ոզմ. ստացել է «սպասել» նշանակութիւնը*), *Ջղ.* աբսպարել, *Ախց. Երև. Ննխ.* աբըսպրէլ, *Սչ.* աբըսբըրել, *Պլ. Սեբ.* աբըսբըրէլ, *Ասլ.* աբըսբրէ՛լ, *Ակն. ՋԹ. Խրբ.* աբըսբըրիլ, *Տիգ.* տբըսբրէլ, *Ռ.* աբըսփրէլ, *Ագլ.* պըսպա՛րիլ, *Գոր. Ղրբ.* փըսպա՛րէլ: *Նոր բառեր են* ապսպարանf, ապսպարf (*Ագլ.* պա՛սպարf, *Ղրբ.* փա՛սպարf), ապըսպրուն:

*ԱՊՍՏԱՄԲ, ի-ա *հլ.* (*յետնաբար նաև* ի *հլ.*) *«իշխանութեան դէմ կանգնած անհնազանդ, ըմբոստ» ՍԳր. Ագաթ. որից* ապըստամբել *ՍԳր. Վեցօր.* ապստամբեցուցանել *ՍԳր. Եղիշ.* ապստամբութիւն *ՍԳր. Ոսկ.* ապստամբող *Դան. գ. 32.* ապստամբանոց *«ապստամբների բոյն» Միխ. աս. 377.* ծառայապստամբ *Եւս. քր. Նոր գրականում* ապստամբապետ *են։ Բառիս հնագոյն ձևն էր* ապաստամբ *և սրանից էլ* ապաստամբութիւն, ապաստամբել, ապաստամբական, *ինչպէս գտնում ենք գրուած մի քանի շատ հաղուագիւտ օրինակներում. այսպէս՝ Եղնիկի նորագիւտ ձեռագրում (Ջեռ. էջմ. № 1111, Կարինեան 1091), էջ 53* ապաստամբ (*5 անգամ*), *էջ 91* ապաստամբութեանն, *էջ 53* ապաստամբի (*տե՛ս Տ-Մկրտչեան և Աճառեան, Քննութ. և համեմատութ. Եզնկայ նորագիւտ ձեռագրին, էջ 71—73*), *Իրենէոսի նորագիւտ Ընդդեմ հերձուածոց գրոց մէջ՝ էջ 8, 49, 205, 211, 212 (6 անգամ)* ապաստամբ, *էջ 148, 210, 215, 218, 221* ապաստամբեալ, *էջ 155, 212, 213, 215, 218, 220, 221, 223* ապաստամբութիւն, *էջ 212, 222, 224* ապաստամբական (*տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1910, 283*), *Վարք և Վկ. ա 646* ապաստամբութիւն, *Յայսմ. յուլ. 17* ապաստամբ, *սեպտ. 27* ապաստամբել: *Հնագոյն այս* ապաստամբ *բառի միջից կորուսման օրէնքով* ա *ձայնը ըղուեց յետոյ (հմմտ.* ապասպարել) *և նորագոյն* ապստամբ *ձևը ո՛չ միայն գրաւեց նրա տեղը, այլ և նոյն իսկ հնագոյն բնագիրների մէջ ներմուծուեց։ Մեր բառարաններում* ապաստամբ *ձևը չկայ. յիշում է միայն ՋԲ։*

=Պհլ. *apastamb *ձևից, որ կազմուած է* apa *մասնիկով,* stamb *արմատից. հմմտ. սանս.* stambha- *«հպարտութիւն, ամբարտաւանութիւն»,* vi-štambha- *«ապստամբութիւն», պհլ.* stambak, *պրս.* sitanba *և հլ.* ստամբակ (*տե՛ս այս բառը*)։—*ԱՃ.*

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 210 ապաստամբակ։ *ՆՀԲ հլ.* ի բաց ստամբակեալ, ստահակեալ, *յն.* ἀποστάτης, ἀφεστικός *«ապստամբ»։* Windisch. *42 և* Lagarde, Urgesch. *148 սանս.* stambh *արմատից։ Տէրվ.* Altarm. *42 սանս.* stambh, *յն.* στέμβω, *լիթ.* stebyti, stambùs *են։ Նոյնը նաև Նախալ. էջ 113։ Հիւնք.* ստամբակ-*ից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Քնն. և հմմտ. Եզն. ձեռ. էջ 72։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 64* ապ+*պրս.* ستم sitam *«զրկանք», այն է «զրկանքի դէմ հետամուտ»։*

ԳԻՌ.— Սեբ. ափսղամբ *ձևով գործածական է «անհնազանդ զաւակ» նշանակութեամբ։*

ԱՊՏԱԿ (ի-ա, ո *հլ. երկուսն էլ յետնաբար. հին հոլովաձևեր չկան*) *«ապտակ, ափով հարուած երեսին, սիլլա, շամառ». գործածւում է այլևայլ ոճերով. ինչ.* ապտակ ածել, հանել, դնել, մատուցանել *«ապտակ իջեցնել» ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. յհ. բ. 5, 37. ա. 3, Կոչ. որից* ապտակալից *Ոսկ. մ. գ. 5.* ապտակակոծ *Ոսկ. մ. բ. 12, 23.* ապտակառու *Կոչ. 238.* ապտակել *Մտթ. իզ. 67. Ոսկ. յհ. ա. 34.* ապտակումն *Ոսկ. յհ. ա. 37.* բռնապտակf *Ճառընտ.* անապտակ *Եփր. համաբ. 122։*

Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. 58 դնում է ափ *բառից և համեմատում է պրս.* էֆդէխ *կամ* աֆդախ *բառի հետ (այս բառով Թերևս ուզում է հասկանալ արաբ.* افتخ aftax *«մեծ ճիրաններով (առիւծ)»,* فتخ fatx *«մատները դէպի ափը ծկել»)։ ՆՀԲ* ափ-*ի՞ց։ Հիւնք.* տապանակ-*ից։*

*ԱՊՐԱԽԻՂ *մեկնուած է ըստ Քաջունի, հտ. Գ. էջ 19 «խանդումանդ քար» (որևէ

մագնիս). Նոյնը ԳԲ գնում է «ասեղ խլող մագնիս», իբր բառ արաբ։ Այս պարագային՝ բառս ծագում է՝

= արաբ. ابره ibra, յգ. ابر ibar «ասեղ» +հյ. խլել (խլել) բառերից։—ԱՃ.

*ԱՊՐԱՅ «որևէ բան պարունակող ամանի քաշը». իբրև մհյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. tare. իսկ իբրև գւռ. բառ ունին ՋԲ և ԱԲ։ Սովորական գործածութիւն ունի արևմտեան գրական լեզուի մէջ։

= Արաբ. عبره ʿabra, որից փոխառեալ են նաև թրք. abre, վրաց. აბრა աբրա՝ նոյն նշանակութեամբ։— ԱՃ.

ԳԻՌ.— Երև. Մշ. Ննխ. Սեբ. աբրա, Սլմ. Ալշ. աբռա, ՀՃ. աբրօ:

*ԱՊՐԱՅՈՅՋ «Երևակ մոլորակը, Saturne». ունի միայն Քաջունի, հտ. Բ. էջ 569 և հտ. Գ. էջ 19՝ ըստ Շիրակացւոյ։

= Պհլ. apr, abr, պրս. ابر abr «ամպ» (Horn § 63)+հյ. յոյզ բառերից, իբր «ամպայոյզ, անձրևաբեր»։—ԱՃ.

*ԱՊՐԱՆՃ «մի տեսակ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 143։

= Արաբ. ابرنج abranǰ կամ برنج baranǰ, որ ըստ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 175 նշանաւոր դեղ է ինքը պղպեղից աւելի փոքրիկ, կլորիկ, սև, միջին սպիտակ և դառնաւուն մի հունդ է. արաբ բառը փոխառեալ է պրս. برنك barang հոմանիշից (տե՛ս Շթայնշնայդէր WZKM 11, 266)։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, ՀԲուս. § 143։

ԱՊՐԱՍԱԴ տե՛ս Ապրսամ։

*ԱՊՐԴՈՒՄ, ռ հլ. «ձիու սարքի մաս է». մէկ անգամ ունի Բուզ. 110 «Բազում նժոյգս՝ ոսկիվարաւանդ ապրդմովն տայր նմա»։ Նոյնը ապարդում ձևով, ի-ա հլ. ունի Ոսկ. եփես. 769 «Ոսկեսանձ երիվարօք՝ համակ ոսկիվարաւանդօք և ապարդմօք»։

= Պրս. پاردم pārdum կամ پالدم pāldum «ձիի թամբի փոկ». բառիս պահլաւ ձևը աւանդուած չէ. բայց կարող էր լինել *apārdum։—Հիւբշ. 515։ Պհլ. *apardum կազմուած պիտի լինի պհլ. apar «վեր»+dum «ագի» բառերից և բուն նշանակում է «վերնագի»։ Պրս. پالدم pāldum ձևից փոխառեալ է վրաց. პალდუმი պալդումի «шлея, կառք քաշող ձիու միջքի փոկը»։

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ նոյն են համարում ապրշում «մետաքս» բառի հետ։ Կասկածում է Նորայր, Կորիւն վրդ. և Թրգմ. 451 և գնում է «ձիու կազմածի մաս»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Stackelberg, որ նամակով յայտնել է Հիւբշմանին Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 55 պհլ. apar «վրայ»+tum (պրս. dum) «պոչ»։

ԱՊՐԹԱՆԱԿԱՆ տե՛ս Ապարթան։

*ԱՊՐԻԼ կամ նաև ապրիէլ (սեռ. ի) «հռովմէական տոմարի չորրորդ ամիսը» Անան. շիր. 19, Արշ. Շնորհ. Թղթ. Յայսմ. նոր գրականում գործածական է միայն ապրիլ ձևը։

= Յն. ἀπρίλις կամ ἀπρίλιος բառից, որ ծագում է լտ. aprilis ձևից. բուն նշանակում է «երկրորդ», իբրև մարտից յետոյ երկրորդ ամիսը, ինչպէս ունինք quintilis (հինգերորդ) «յուլիս», sextilis (վեցերորդ) «օգոստոս». հմմտ. սանս. ápara-, հպրս. զնդ. apara- «վերջինը, երկրորդը», գոթ. afar «յետոյ», լատինի նախաձևը *aporo-s։ Լատինական տոմարի տարածման հետ այս բառն էլ անցաւ բազմաթիւ լեզուների. յիշենք ի մէջ այլոց ֆրանս. avril, գերմ. april, իտալ. aprile, վրաց. აპრილი ապրիլի, ռուս. апрель են են (Walde 52—53)։—Հիւբշ. 367։

Տաթև. հարց. 201 համարում է ծագած մի իմաստասէրի անունից։ Ուղիղ մեկնեց ՀՀԲ։ Ըստ Benveniste BSL № 95, էջ 68—74 լտ. aprilis չէ՛ թէ ծագում է *aporo-s «երկրորդ» բառից, որ չէր կարող գոյութիւն ունենալ, այլ *apru ձևից, որ էտրուսկերէնի մէջ գործածական էր՝ իբր կրճատում ʼΑφροδίτη «Աստղիկ» աստուածուհու անուան (այլուր ʼΑφρώ)։ Ինչպէս մարտ և մայիս, նոյնպէս և ապրիլ նուիրուած էին աստուածների անուան։

ԳԻՌ.— Ախց. Պլ. աբրիլ, Ղրբ. ա՛պրէլ են։

ՓՈԽ.— Հայերէնից փոխառութեամբ կայ գւռ. թրք. Ակն. abrel, Կր. abril (Բիւր. 1898,

626). Հայերէնից փոխառութեան ապացոյց է Ƅ ձայնը։

ԱՊՐԻԼ «կեալ» տե՛ս Ապրիլ։

* ԱՊՐԻՇՈՒՄ «մետաքս» Կղկնտ. Մխ. ատր. Գնձ. (գրուած նաև ապրշում). փոխաբերական իմաստով է ապիրշում «ծառի վրայ մաղանման մամուռ» Վստկ. 79. որից ապրիշմի «մետաքսեայ» Նար. տաղ. 473 ապրիշմագործ «մետաքս շինող (շերամ)» Պիսիդ. Վեցօր. տող 1293. ապրշմեղէն Թղթ. դաշ. 17. ապրիշմեղէն Յայսմ. նոյ" 8 (որ և պրիսմեղէն Մաշտ. ջահկ. պրիսմէն Սմբ. դատ. 21). ապրիշիմագործութիւն Մխ. այրիվ. էջ 45։ Արդի գրականում ընդունուած է միայն արևելեանի մէջ աբրշում ձևով, իսկ արևմտեանը չէ ընդունած իբր ռամիկ (գործ է ածում նրա փոխարէն մետաքս)։

= Պհլ. *aprēšum, պրս. ابریشم abrēšum, aƄrēšam, աֆղան. wrešam «մետաքս», պարսկերէնից փոխառեալ են բելուճ. abrēšam, քրդ. avrīšim, eƄrīšim, armuš, hewirmūš, վրաց. մինգր. աբրեշումի, ալան. ինգիլ. աբրեշում, թուշ. աբրշուլ, ուտ. աբրեշշում, խին. արվաշում, ասոր. ܐܒܪܝܫܘܡ abrīšūm, արաբ. ابريسم ibrīsum, թրք. ebrūšüm, գնչ. ibišim, նյն. μπιρσίμι, սերբ. imƄrišim են։ Հին իրանեան ձևը ենթադրւում է *aparēšum, *uparēšum, *uparēšma, որ պատկանում է պրս. rišten «մանել» և կամ սանս. kšāuma «ոլորած մետաքս» արմատին (Horn § 65)։—Հիւբշ. 107։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳՒՌ.— Ջղ. աբրիշում, Ախց. Կր. Տփ. աբրէշում, Երև. աբրշում, Ղրբ. աբրի՛շիմ, Վն. արպշում, Մկ. առպշում, Մրղ. աբռւշում, Ալշ. աբըռշում, Սլմ. արփըշում, Գոր. ըբրի՛շիմ, Ագլ. ըպրէ՛շում, Ակն. Պլ. էբիշիմ (թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ)։

ԱՊՐԻՎԻ «անծանօթ մի ծառ». Բժշ. ունի միայն Ալիշան, Հայբուսակ § 147։

ԱՊՐՈՒԱՐ «վերադիր կամ ի վերայ բեռին ինչ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 28. յայտնի չէ թէ ի՛նչ է ուզում ասել։

* ԱՊՐՈՒՐ «ամրոցի տեսակից մի բոյս» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 149։

=Պրս. آبرود āƄrūd «ամրոլ կամ նուռնուֆար». Ամիրտովլաթ շփոթելով վերջատառը՝ կարդացել է آبرور āƄrūr, որով սաեղծել է ապրուր ձևը։—Աճ.

* ԱՊՐՍԱՄ «բալասան» Խոր. Տօնակ. Ոսկիփ. որ և ապրասամ Նիս. կազմ. Հերձ. 129. ապուրսամ Վրք. և վկ. ա. 527 (խունկս ապուրսամս). ապրասադ, ապրսադ (այս երկուսը յառաջացել են *ապրասատ և *ապրսատ գրչութիւններից՝ երկաթագիր Մ և Տ գրերի շփոթութեամբ)։— ՆՀԲ ունի նաև ապուրան «մի տեսակ խունկ», որ մէկ անգամ գործածել է Ճառընտ. «Կէսքն արկանէին խունկս հիրիկս և կէսքն խունկս ապուրանս»։ Այս վկայութիւնը Վրք. և վկ. ա. 527 հետևեալ ձևով է. «Կէսքն արկանէին պտուղ նարդեան, կէսքն խունկս խիրիկս և կէսքն խունկս ապուրսամս». որից երևում է, որ ապուրան ընթերցուածը պէտք է ուղղել ապուրսամ, որ է ապրսամ:

=Ասոր. ܐܦܘܪܣܡܐ apūrsāmā, ܦܘܪܣܡܐ pursāmā, մանդայ. pursəmā «բալասան»։ Հայերէն բառը ըստ Lagarde, Gesam. 17 ծագում է ասոր. apūrsam ձևից, իսկ ըստ Հիւբշ. երկուսն էլ պարսկերէնից (?)։— Հիւբշ. 197։

ՓՈԽ.— Վրաց. ապրսամի (ըստ Մառ Иппол. 62. չունի Չուբինով) «բալասան» անշուշտ փոխառեալ է հայերէնից, ինչպէս ցոյց է տալիս ու ձայնաւորի անկումը։

*ԱՊՓՈՎԹ «ջրի կոնք, լական». մէկ անգամ գործածուած է Երեմ. ծբ. 19 «Եւ զապփովթն և զամասարակովթ»։— Բառս յիշում են ՀՀԲ, ՋԲ և ԱԲ. չունի ՆՀԲ։

= Եբր. סַף saf «կոնք» բառի յգ. ספּוֹת siffōθ ձևից այլափոխուած։ Եբրայական բնագրում մեր բառի դէմ այժմ գտնում ենք הַסִּפִּים has-siffīm «կոնքերը», որ յիշեալ סַף saf բառի յոգնակին է. բայց Եօթանասնից գործածած օրինակում անշուշտ եղել է ספּוֹת siffōθ ձևը՝ որ նոյնպէս յիշեալ סַף saf բառի յոգնակին է։ Հունարէն թարգմանութեան ժամանակ այս բառը տառադարձուել է σαφφώθ, որ յետոյ եղել է ἀφφώθ և ἀπφώθ. առաջին

երկու ընթերցուածները մնում են զանազան ձեռագրերում, իսկ վերջինը ընդունուած է իբրև մայր ձև։ Նոյնը ունեցել են նաև մեր թարգմանիչները իրենց օրինակում, որից և տառադարձել են Հայերէնը։ Այս բառի դէմ ունինք վրաց. საფფოთი սափ-փորի *«կոնք», որ ենթադրում է յն.* σαπφωθ. *այս էլ բռնում է միջին տեղը* σαφφώθ, ἀφφωθ *և* ἀπφώθ *ձևերի։*

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 45, յն. ἀπφώθ *ձևից։*

*ԱՊՕՑԻՔՍ *(սեռ. ի) «մուրհակ» Մխ. դատ. (գրուած* ապսուտիքս*). կայ նաև* ապատիկ *Լմբ. օր. 39։*

= Յն. ἀπόδειξις *«ապացոյց»։— Հիւբշ. 341։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. յաւել. հտ. Բ. էջ 1045 ա։ Սխալ է Բասմաջեան, Լմբ. օր. 43, որ համարում է յն. ὑποθήκη *«գրաւական»։*

ԱՋ, ո, ու *հլ. (բովանդակ ՍԳրքի մէջ ունինք 33 անգամ* աջոյ, *8* աջով, *5* աջու, *2* աջուց, *2* յաջում, *62* աջմէ. *յետնաբար նաև* ի *հլ.) «աջ» ՍԳր. Ագաթ. ևն. յետնաբար «սրբի կամ նաև կրօնաւորի ձեռք», որով ասւում է մինչև անգամ՝ Ուր կայ ձախ աջն Պետրոսի և Պօղոսի. Վրդ. աշխ. 516։ Այս բառից են* աջակողմն *ՍԳր.* աջաբև *Արծր.* աջակից *Սամ. երէց.* աջակցիլ *Խոր. 3հ. կթ.* աջեակ *Վրդ. քրզ.* աջել *«հրաւիրեալը վերև կամ աջ կողմը նստեցնել» (հմմտ. յն.* δεξιόομαι*) Մանդ.* աջին *Խոր. 3հ. կթ.* աջանալ *(Նոր բառ)։*

2. Լեզուների մէջ առհասարակ աջը համարուած է լաւ, բարեգուշակ, յաջողութեան կողմ, մինչդեռ ձախը նշան է անյաջողութեան, ձախորդութեան, իբրև չար, անբարեգուշակ կողմ։ Այս նախապաշարման համեմատ ունինք յն. δεξιά *«աջ»,* δεξιὸς *«յաջող, ճարտար, սրամիտ, ճարպիկ», լտ.* dexter *«աջ, յաջողակ, ճարտար», տճկ.* ساغ saγ *«աջ, առողջ, ողջ», պրս.* راست rāst *«աջ, ուղիղ», գւռ.* գործս աջ է գնում *«յաջող է»։ Ընդհակառակը՝ յն.* ἀριστερὸς *«ձախ, անյաջող», լտ.* sinister *«ձախ, անբարեյաջող, չարագուշակ», հյ.* ձախ, ձախորդ, ձախորդութիւն, ձախող, *գւռ.* գործս ձախ է գնում *«անյաջող է» ևն։ Ըստ այսմ հյ.* աջ *բառից կազմուած են* աջող *Եղեկ. ծր. 28. Խոր. Փարպ.* աջողակ *«ճարտար» ՍԳր. Փարպ. «լաւ, յաջող» Պիտ. Զենոբ.* աջողաձեռն *«ճարտար» Խոր. 3հ. կթ.* չաջողութիւն *Եղն. մանաւանդ յ նախդիրով՝* յաջող *Եւս. քր.* յաջողակ *ՍԳր.* յաջողել *կամ* յաջողիլ *ՍԳր.* յաջողութիւն *ՍԳր. Եղն. Եւս. քր.* անյաջ *«անյաջող, տարադէպ» Խոր. բ. 7. միջին հյ.* աջողնալ *«հիւանդը լաւանալ, ապաքինիլ» Անսիզք 65 (հմմտ. թրք.* saγ *«աջ. 2. ողջ»)։*

3. Յաջողութեան գաղափարից անբաժան է յառաջդիմութեան գաղափարը. ըստ այսմ աջ *բառից են ծագում՝* առ *մասնիկով՝* առաջ *«առջևը» ՍԳր. Ոսկ. Եղն. Ագաթ.* ընդառաջ *ՍԳր. Ոսկ. ես.* առաջոյ, առաջապահ, առաջև, զառաջեաւ, զառաջեաւ, առաջի, զառաջասուն, յառաջ *ևն, բոլորն էլ հին և ընտիր (հմմտ. թրք.* ön *բառը՝ որ նշանակում է «առջևը», իսկ կումուկերէնում արդէն «աջ». այսպէս՝* ong *«աջ»,* ong yanə *«աջ կողմը». տե՛ս* Мохира, Кумыкско-русскій словарь, Сборн. матер. Кавказа, *հտ. 17)։—Այս բոլոր բառերը զուգորդուած են տեղի գաղափարի հետ. բայց յառաջդիմութիւն առանց ժամանակի գաղափարի՝ անկարելի է. այս պատճառով լեզուների մէջ այն բառերը՝ որ նշանակում են «առջև», նշանակում են նաև «նախ». հմմտ. ֆրանս.* avant *«առջևը, առաջ, նախ»,* devancer *«առջևից երթալ և կանխել», յն.* πρὸ *«առջևը, առաջ, նախ», թրք.* اوك ön *«առջևը»,* اوکجه önǰe *«նախ և առաջ», պրս.* پيش pēš *«առջևը, նախ»,* پيشرو pēšrav *«առջևից գնացողը»,* پيشين pēšin *«առաջուց, կանխաւ» ևն։ Հայերէնի մէջ էլ ունինք* առաջ *«առջևը», աշխ. «նախ, նախապէս»,* յառաջ *«դէպի առաջ և առաջուց, նախ»,* յառաջել *«առաջ երթալ և կանխել»,* առաջի *«առջևը», բայց նաև «առջի, առաջին» Սեբեր. Թ. Բուզ. ե. 51.* զառաջել *«կանխել» Եւս. պտմ. Եփր. ա. տիմ.* առաջուստ *«առջևվից» Եփր. աւետ. «առաջուց» Եփր. Եբր.*

առաջին (այս բառի կազմութեան հետ հմմտ. բելուճ. p'ēšī «առաջին», բառացի «այն որ առջևն է», և սոգդ. sry «առաջին», բառացի «այն որ գլուխն է»), առաջնորդ և վերջապէս յաջորդ, ուր յ և որդ մասնիկ են, հմմտ. նախորդ:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sədhyo- կամ sādhyo- «ուղիղ» ձևից։ Սրա արմատն է sādh- կամ sədh-, տարբեր ձայնդարձը sidh — «ուղիղ նպատակին դիմել». ժառանգներն են սանս. sādhati «յաջողեցնել, կարգի բերել, բարգաւաճ դարձնել», sādhú «ուղիղ, կանոնաւոր, լաւ, պատրաստ, կարգին», sidhyati «նպատակին հասնել, յաջողիլ», sidhrá— «յաջողակ», sadhis- «նպատակ, տեղ», sādhyá- «յաջողակ, կարգին, նպատակին հասած», զնդ. hāδiδta- «ամէնից բարեյաջող», hādrōyā. «նպատակին հասնելու ցանկութիւն», āsna- (*ā-zdh-na-) «յաջողակ, գործունեայ, կըտրիճ», յն. ἴθύι «ուղիղ գծով գնացող, ուղիղ», ἰθύι «ուղղակի», ἰθύνω «ուղիղ գծով վարել», ἰθύνω «ուղղակի վազել, սաստիկ փափագիլ» (Pokorny 2, 450, Boisacq 370)։ Հայերէնի ձևով ամենից համապատասխանն է սանս. sādhyá-, հնխ. նախաձայն s-ի անկման օրինակ է աղ<sā'ld, dhy>չ ձայնափոխութեան համար հմմտ. հնխ. médhyos>մէջ։ Նշանակութեան զարգացումը ճիշտ նոյն է, ինչ ֆրանս. droit «աջ»<լտ. directus «ուղիղ» բառից և ո՛չ թէ հակառակը. այսպէս նաև պրս. راست rast «ուղիղ. 2. աջ»։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Liden, Arm. Stud. 75։

Peterm. 26, Böttich. ZDMG 1850, 350, Arica 81, 354, Justi Zendsp. 150 են այս բառը կցում են ընդհանուր հնդկ-րոպական *deks- արմատին, որ գրեթէ բոլոր լեզուների մէջ կայ. ինչ. սանս. dákšiṇa, զնդ. dašinō, յն. δεξιός, լտ. dexter, լիթ. deszinė, հսլ. desnŭ, գոթ. taihswa, հբգ. zëso, հիռլ. dess, ալբան. djatë, բոլորն էլ «աջ», բայց հայերէնը, ինչպէս ցոյց է տալիս Lagarde, Arm. Stud. § 176, չի՛կարող կցուել սրանց, որովհետև նախաձայն d-ի անկում չկայ հայերէնում. Տէրվ. Նրկրագունտ 1883, էջ 178—9 դարձեալ նոյն մեկնութիւնն է տալիս և ենթադրում հնագոյն աջ «երթալ» իմաստով մի արմատ։ Մորթման ZDMG 1872, էջ 518 խալդ. azi «աջ», իսկ Jensen IF Anz. 14, 52 և ՀԱ 1904, 183 հաթ. s'i ձևի հետ է համեմատում։ Հիւնք. հանում է աջ բառից։ Patrubány SA 1, 214 վերադառնում է dakšina-ին և *աւջ կամ *աւջ ձևի միջոցով դուրս է բերում աջ. իսկ ՀԱ 1905, 253 ենթադրում է թէ հնխ. deks շրջուել է odks, որից հյ. աջ։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 156 համեմատում է յն. ἄξιος «արժանի» բառի հետ. Lidén, Arm. Stud. 75 հանում է հնխ. sādhio ձևից. հմմտ. սանս. sádhati, sádhnōti «յաջողիլ, յաջողեցնել, կարգաւորել», sadhàyati «յաջողիլ, նպատակին հասնիլ, սատանալ», sādhaka «յարմար», sādhu «իրաւացի, ճիշտ, լաւ, գեղեցիկ, սուրբ, ախորժելի», զնդ. hāldišta «նպատակայարմար», āsna «յաջող, յաջողակ». նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. գերմ. recht և ննիւս. hogri «աջ և իրաւացի»։— Այս մեկնութեան է հակւում նաև Meillet (անձնական). Karst, Յուշարձ. էջ 426, 429 թաթար. yak, yag, sak, sag, sav «լաւ, աջ» և թրք. saγ «աջ» բառերի հետ։

Brosset JAs. 1834, 383 են, որից նաև Չուբինով իր վրացերէն բառարանում (ա. տպ.) հյ. աջ բառի հետ համեմատում են վրաց. մარჯვენი հომանիշը, մარჯ «աջ կողմ» (լազ. marjguani աջ). իսկ նախաւոր մար- մասի համար յիշում են վրաց. მარცხენა մარცხենա=հյ. ձախ։ Գրեթէ նոյն է Մառ ИАН 1913, 419, որ հայ ձևի մէջ գտնում է վրացի բառի չ ձայնը՝ իբրև մնացորդ յաբեթական ջնն=սեմ. ymn «աջ» արմատի։ Հայերէնին ունիլ մօտիկ ձևեր կան կովկասեան միւս լեզուներում. ինչպէս՝ ուտ. məm, կիւր. էրչի, լակ. ուրչա, տաբ. արչալ

«աջ», բոլորն էլ պատահական, ինչպէս նաև մանչուր. ǰiči «աջ»։

ԳԻՌ.—Ակն. Գոր. Երև. Ղրբ. Ոզմ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տփ. աջ, Մկ. աչ, Ալշ. Մշ. աճ, Ասլ. աչխւզ, աչխւ*, Ագլ. յեօջ, Հճ. եջ՛ջ՛իզ, միւսները գործածում են ահկ. սաղ համանիշը։ Նոր բառեր են աջերես, աջաճամբոյր, աջել «յաջող երթալ, յաջողիլ»։

+ԱՌ. նախդիր կամ նախադրութիւն, որ զանազան հոլովներով զանազան նշանակութիւններ է ստանում. ինչ. կողքին, դէպի, դէմը, առջևը, համեմատութեամբ, համար, պատճառաւ, օրով, ժամանակին, մի քանի տեղ կամ փոխարէն են։ Սրանց համար օրինակներ և վկայութիւններ տե՛ս ՆՀԲ։ Շատ սովորական է բառակերտութեան մէջ, ուր դրւում է բառասկզբում կամ մի նախդիրից յետոյ. ինչ. առ-անց, առ-անձին, առ-ողջ, առ-ճաւատչեայ, առ-կայծ, առընթեր, առ-ածել, առ-ակուճ, յ-առ-աջ, զ-առ-անցել, զ-առ-ի-վայր են։ Յունաբան հեղինակների մօտ դարձել է յն. πρός ձևին համապատասխան նախամասնիկ, որով կազմուած են բազմաթիւ բառեր. ինչ. առբերան=յն. προστόμιον, առբերել =προσάγω, առդնել=προστίθημι, այսպէս և առոգանութիւն, առարկայ են։

= Հնխ. par-ձևից, որի բունն է *perə- «առաջի». այս բառը ներկայանում է բազմազան ձևերով, որոնցից հայերէնի ամէնից աւելի համապատասխանն է յն. παρ-, παρά. սա էլ մեր բառի պէս զանազան հոլովներով նշանակում է «կողքին, դէպի, դէմը, մէկից, միջոցով, համեմատութեամբ» են. հմմտ. նաև սանս. párā, param «յայնկոյս, անդին», purás «առաջ», զնդ. parō, յն. πέρα «յայնկոյս, անդին», լտ. per, pro-, prae, իռլ. ar «առջևը» (օր. գոլ. Are-morica=հյ. առ-ափնեայ). հիթիթ. piran «առջևը» են, որոնց վրայ տե՛ս Walde 574—5 հպրուս. prei, լիթ. prē, հսլ. pri «մօտը, կողքին» (Ernout-Meillet 764, Pokorny 2, 35, Boisacq 746)։ Հյ. առ ձևի կրկնակն է երա-, որ տե՛ս երախայրի բառի տակ։

ՆՀԲ լտ. ad, իռլ. ar։ Windisch, 40 գոթ. us, հբգ. ar, ir, er ձևերի հետ։ Lagarde, Urgesch. 9 հյ. առ նախդիրը գտնում է լտ. ar-cesso «մօտ կանչել» բայի մէջ։ Pictet BVS 2, 90 իռլ. ar, air, օսս. ar, er, վեդ. āra, ārē, ārāt. Lagarde, Arm. St. § 177 սանս. r̥na, զնդ. ərəna, պրս. ֊ rā (մասնիկ սեռականի, տրականի և հայցականի)։ Մորթման ZDMG 26, 541 տոսպական akkar ձևի հետ, որ մեկնում է առ կամ ազարակ։ Καρολίδης, Γλ. συγκρ. ἑλλ. λέξ. 69 յն. ἆρι, ἔρι սաստկական մասնիկ և կապակցովկ. ἀραβάϊ «սա, այս»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 7, 165 և Esquisse 69, Karst, Յուշարձ. 401 սումեր. kara «առջևը», 406 սումեր. ra «դէպի»։ Justi, Kurd. Gram. էջ IX զնդ. fra, պրս. far-, քրդ. hel, օսս. ar, är ձևերի հետ։

ԳԻՌ.— Ղզ. Ղրբ. պահուած է առիս, առիտ, առին «մօտս, մօտդ, մօտը» (քովս, քովդ, քովը) ձևերի մէջ. սրանցից առաջինը գրաբարի առ իս ձևն է, որ միացած և մէկ բառ է կազմած, իբր թէ ուղղականը լինէր առի և ս դիմորոշ յօդ. այսպէս ըմբռնելուց յետոյ՝ շինուած են միւս ձևերը՝ առիտ, առին, յգ. առընէրս, առընէրտ, առընէրը «մեզ մօտ. ձեզ մօտ, նրանց մօտ»։— Նոյն առ մասնիկը պահում են նաև առատամ, առափ, առկող, առնկող, առնտիկ են գաւառական բառերը։

+ԱՌ, ի հլ. «առնելը, գրաւում, յափշտակութիւն, կողոպուտ, աւար, կահ-կարասիք» ՍԳր. Ոսկ. ես. Նւս. քր. Եփր. թգ. բայական ձևն է առնուլ «առնել, ձեռք բերել, կրել, հանել, գրաւել, նուաճել, խլել, ձեռնարկել, սկսիլ, այնպէս մեկնել կամ հասկանալ ևն» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Բուզ. Սեբեր. Ոսկ. բառակազմութեան մէջ մտնում է առաջին ձևով. ինչ. առևանգել Նւս. քր. առևտուր «(շունչ) առնել-տալը» Ագաթ. «վաճառականութիւն, առուտուր» Պիտ. «կենակցութիւն, խօսակցութիւն» Խոր. Փարպ. առևտրիկ Ոսկ. մ. ա. 1, բ. 10. Եփես. առևտրութիւն Ոսկ յհ. բ. 39. անառ Լաստ. Արծր. կամ անառիկ Ոսկ. եւ. առեգնաց առ-

նել *Սեբեր.* առուկ «*յափշտակող*» *Եփր. ք. կոր.* արեանառու *Խոր. Մագ.* վրիժառու *Առ որս. Նար.* խորշակառ «*խորշակից ղարնուած*» *Ոսկ. մ. գ. 8.* դիւրառու *Ոսկ. ես.* քափառիլ *Երեմ. լա. 22. Սիր. թ. 7. Եզն.* աչառել *ՍԳր. Սեբեր.* ակնառութիւն *ՍԳր.* անաչառ *ՍԳր.* անաչառելի *Ոսկ. յհ. ա. 31.* սրտառուչ *Ոսկ. Բուզ. Կորիւն. Սեբեր. Եզն.* ոտնառիլ *Եզն. Ոսկ. մ. ա. 5.* շուրջառ *Պարգ. Մաշտ.* (*գրուած յետնաբար* շուրջալ *Առաք. պատմ. 402, որի հետ հմմտ. Ննխ.* սուռշար, սուռշալ). գայլառ «*գայլից յափշտակուած*» *Կանոն.* շնառ «*շնից յափշտակուած*» *Կանոն.* մարդառու «*մարդ խածնող (ուղտ)*» *Եփր. ծն. էջ 45.*— առն- *ձևից են կազմուած* առնլի «*առնող*» *Կանոն.* առնումն «*առնելը*» *Եզն. մտթ։ Նոր գրականի մէջ քայական ձևն է* առնել *և ոչ բնաւ* առնուլ, *ըստ որում* -ում *լծորդութիւնը ջնջուած է նոր լեզուի մէջ։ Միայն Մխիթարեաններն են, որ անըմբռնելի պահպանողականութեամբ շարունակում են դեռ* առնուլ «*առնել, վերցնել*» *ձևը թէ՛ իրենց գրուածքների և թէ խօսակցութեան մէջ։*

=*Հնխ.* ar- *արմատից, որի միւս ժառանգներն են յն.* ἄρνυμαι, *կտ.* ἠρόμην «*առնել, շահիլ, վաստկիլ, ստանալ, ձեռք բերել*», *հաթ.* arnumi «*առնում, գրաւեմ*», *սանս.* ṛnomi «*առնեմ*»։—*Հիւբշ. 420։ Տե՛ս* Boisacq *80 և* Pokorny *1, 76—77. Վերջինս այս խմբից դուրս է հանում սանս.* ṛṇómi «*հասնիլ, ձեռք բերել, ստանալ*», *որ դնում է* er-, or- «*շարժիլ*» *արմատից, և ընդհակառակը միացնում է զնդ.* ar-, *ներկ.* ərə-nav- «*երաշխաւորել*», frā *մասնիկով՝* frə-rəta- «*ընծայաբերութիւն, զոհի մատուցում*»։

Brosset, JAs. XIV *(1834), էջ 369—405 համեմատում է սանս.* harati *և վրաց.* aleb *բառերի հետ։ ՆՀԲ* առն *բառից, իբր «առնաբար»։* Peterm. *30, 34 սանս.* ṛ։ Lagarde, Urqesch. *194* առնել «*անել*» *բառի հետ* առ *արմատից. հմմտ. յն.* ἄρνυμαι, ὄρνυμι, ἀραρίσκω։ *Աւելի լաւ է* Lag. Arm. Stud. § *193, որ յիշում է միայն յն.* ἄρνυμαι, ἤραρον։ Bopp, Gram. comp. III *106 սանս.* ṛnāmi. *Մորթման* ZDMG *26, 564 խալդ.* arnlu, *561* arubi, *543* aruni, *613* arlean *ձևերի հետ։* Karst, *Յուշարձ. 406 սումեր.* ra «*եա առնել, բռնել*»։ *Մառիկեան ՀԱ 1919, 32 հաթ.* arnumar *համանիշի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 63 նոյն ընդ.* ապուռ, աւար, աւեր:

ԳԻՌ.— Ջթ. Սչ. առնուլ, *Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն.* առնել, *Ախց. Կր. Մրղ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ.* առնէլ, *Երև.* ա՛ռնէլ, *Ասլ.* առնէ՝լ, *Ագլ. Ակն. Խրբ. Մկ. Տմ. Ոզմ. Տիգ.* առնիլ, *Հճ.* արնել, *Տփ.* ա՛րնիլ, *Հմշ.* առնուշ, *Հնդ.* առուլ, *Ղրբ.* ի՛նքօնել (*=յինքն առնուլ*)։ *Ատանայի թրքախօս հայերն ունին* սրննառ «*շուրջառ*»։— *Նոր բառեր են* առնուիլ «*ամչընալ*», առնուռիլ, առէզ «*շրջիկ մանրավաճառ*», առք, առոց, առնելիք, առնելիքուռ, առունակ, առուփախ *ևն։*

+ԱՌԱԳԱՍՏ, ի, ի-ա *հլ.* «*վարագոյր, վերևից ներքև ձգուած ծածկոց, հարսանեկան սենեակ, նաև առագաստ*» *ՍԳր. Վեցօր. 129.* «*աչքի թաղանթ*» *Նիւս. կազմ.* «*ստոծանի*» *Նիւս. բն. որից* առագաստել «*պարփակել, ծածկել, պահել*» *ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 12.* առագաստաձև *Վեցօր. 166.* անառագաստ «*չծածկուած, բաց*» *ՍՀ. կթ. արմաւ. ևն։ Նոր բառեր են* առագաստանաւ, առագաստակալ, առագաստաւոր:

=*Կազմուած է* ագ *արմատից՝* առ *և* աստ *մասնիկներով. տե՛ս* ագ-անիմ «*հագնիլ*» *բառի տակ.* առ *և* աստ *մասնիկների համար էլ հմմտ.* առ-աչ, առ-էջք, զ-գաստ, զ-գեստ, իմ-աստ *ևն։—Հիւբշ. 411։*

Այս մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ, նոյնն ունին նաև Lagarde, Urgesch. *613, Տէրվ. Նախալ. 125 (իսկ Տէրվ.* Altarm. *80 համեմատում է* զօտի, պարեգօտ, առիգած, զգենուլ *ևն ձևերի հետ)։ Մորթման* ZDMG *30, 424 մեկնում է* arh «*մարդ, ամուսին*»+kasd «*կին*». *վերջինիս հետ հմմտ. Վանեան բեռ.* gistiau «*հարս*», *քրդ.* kiž, kič «*աղջիկ*», *յն.* Κασσιάνειρα «*Պրիամոսի կինը*»։ *Հիւնք.* առաստաղ *բառից։*

ԳԻՐ.— Երև. բռա՛ռատ «հնձանի կամ տան մէջ այն մասը, ուր խաղողն են կոխում՝ գինի հանելու համար»։

ԱՌԱԹՈՒՐ տե՛ս Աթուր

+ԱՌԱԾ (յետնաբար ի, ռ հլ.) «երկնային ներշնչում, յայտնութիւն, տեսիլ. 2. աստուածային սպառնալիք, պատգամ» ՍԳր. յետնաբար «սուրբ հայրերի պատուէրները, բարոյական վճիռ կամ իմաստասիրական ճշմարտութիւն» ՍահՄ. Ասող. Նար. նոր գրականում ունի միայն «proverbe, пословица» նշանակութիւնը, որից առածանի, առածապատում են։

= Կազմուած է -ած մասնիկով առ-նել բայից (հմմտ. արար-ած), ճիշտ ինչպէս հոմանիշ յն. λῆμμα «առտացած բան, շահ. 2. իմաստասիրական առած. 3. ներշնչում, մարգարէութիւն» կազմուած է λαμβάνω «առնել» բայից։

Այս մեկնութիւնը ծանօթ էր արդէն հներին. հմմտ. Դ. թագ. թ. 25 «Եւ Տէր առ ի վերայ դորա զառածս զայս». Գէ. ես. «Առած կոչեն զազդումն մարգարէական շնորհացն, զի զոր ինչ առնուին ի Հոգւոյն, զայն խօսէին»։ Նոյն մեկնութիւնը տալիս են նաև ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՁԲ, Lagarde, Arm. St. § 179, Bugge KZ 32, 44։ Müller SWAW 66, 269 ձևով նոյն է դնում սանս. rāji, զնդ. rāza, իսկ նշանակութեամբ զնդ. rāzarə «կարգ»։ Տէրվ. Altarm. 91 կազմուած առ մասնիկով, նոյն ընդ առակ: Մառ ЗВО 5, 316 պհլ. andāzak «չափ» բառի հետ։ Հիւնք. առակ բառի հետ։ Մաքսուդեան, MSL 17, 356 բաժանում է առ-ած և ած համարում է ասել բայի հնագոյն ձևը, իբր լտ. ad-agium (տե՛ս ասել) Meillet ևս դնում է ըստ Մաքսուդեանի առ-ած (ասել բայից). տե՛ս Ernout-Meillet, էջ 29, Մառ ИАН 1917, 329 նոյն ընդ առակ և ավար. ra'i «խօսք»։

ԳԻՐ.— Ակլ. Ախց. առած, Ալշ. առած:

ԱՌԱԾ «քթոց կամ քաղալակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 29։

+ԱՌԱԿ, ի-ա հլ. առաջին և նախնական նշանակութիւնն է «օրինակ» և ըստ այսմ շատ անգամ գործածւում է օրինակ բառի հետ միասին. ինչ. Որ է առակ օրինակի. Գաղ. դ. 24. Որք առակաւ և օրինակաւ պաշտէին. Եբր. ը. 5. Առակ օրինակի. Կոչ. ժա. Առակ օրինակի լինէր տեսողացն. Եւս. պտմ. վ. կամ պարզապէս՝ Առակ մի կամիմ ասել բանիցս ասացելոց. Կոչ. ժա. Գնդեցան չրոյն առակաւ. Նար. Զիթոյ առակաւ ընդ ոսկերս բաշխի. Նար.— 2. Սրա աւելի թանձրացեալ նշանակութիւնն է «դիտելու բան, տեսնելու առարկայ». Որպէս յառակն ամենեքեան զարմացմամբ հային. Լմբ. սղ.— 3. Ուրիշներին իբր օրինակ դրուած առարկան սովորաբար բացասական տիպ է լինում. գողը, անառակը, աւազակը ման էին ածում ժողովուրդի մէջ, որպէս զի նրանից օրինակ առնելով՝ չարից հեռանայ և բարիին հետևի. բայց սրանով իբր օրինակ դրուած առարկան լինում էր «ծանակ, նշաւակ, խայտառակ». առաջ լրացուցիչ բառով ասում էին՝ Առակ օրինակի խայտառակութեան. Նորագիւտ բ մնաց. է. 20. Առակ խայտառակութեան յետնոց թողեալ. Գ. մակ. բ. 3. Զի մի՛ ծանակ և առակ լինիցիմք. Առակ և ծանակ արար. Ոսկ. ես. Բայց յետոյ կարելի եղան պարզապէս ասել՝ Առ առակէ շրջեցուցանէին. Բ. մակ. զ. 10.— 4. Օրինակը փոխանակ թանձրացեալ մի առարկայ լինելու՝ կարող է նրա պատկերը լինել, այսինքն «փոքր պատմութիւն՝ ուր կայ մի բարեխրատ օրինակ» ՍԳր. (առէպ).— 5. Երբ առակը պարզ չէ և նմանութիւնը դժուարըմբռնելի, այն ժամանակ նա դառնում է «առեղծուած, հանելուկ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 40. բ. 21։— 6. Իսկ երբ ամփոփուած է մի շատ կարճ ձևի մէջ, համարւում է «առած, ասացուած» Ա. թագ. ժ. 12. Ագաթ.—Այս այլևայլ նշանակութիւններից բխում են հետևեալ բառերը. առակագիր Ոսկ. ես. առակաբանել Ագաթ. առակախօս Ագաթ. առակական Ոսկ. ես. առականի Մագ. ստ. առակապատում Զքր. կթ. առակարկու Թուոց իա. 27. առակել «առակով պատմել, նշանակել, ցոյց տալ, խայտառակել, նշաւակել» ՍԳր. անառակ ՍԳր. անառակութիւն ՍԳր. եզն. Փարպ. անառակագնաց Եփր. դ. 240.

խայտառակ ՍԳր. առակաճf «խայտառակութիւն, ծաղր» Ոսկ. մ. ա. 4, բ. 18 և ես. «ամօթոյք» ՍԳր. Եզն. մէ̈րկառակ «մերկ և խայտառակ» Եփր. վկ. արև. էջ 35 (ՆՀԲ և ԱԲ չունին, որովհետև Սոփերք Ի 34 նոյն բառը ունի մերկ առակ և կողոպուտ ձևով)։

=Կազմուած է ակն «աչք» բառից՝ առ նախդիրով. սակայն այստեղ առնուած է բառի հնագոյն արմատական ակ<հնխ. ôkı ձևը. ակն, ական ձևը երևան է գալիս առակաճf բառի մէջ, ինչպէս նաև առականել «ծածկել, գոցել» բառի մէջ, որոնք նոյն կազմութիւնն ունին։ Առակ բառի նշանակութեանց զարգացման հետ կատարեալ նըմանութիւն ունի արաբ. مثل maθal, որից բխում են مثالا maθalā «օրինակ, զոր օրինակ», مثل miθl «նման», مثل maθul «առակ, առած», تمثيل tamθīl «նմանեցնել, պատկեր իբր օրինակ բերել»։

ՆՀԲ անառակ բառի հետ յծորդ է դնում առակ և թրք. ար, ըրզ «ամօթ», իսկ առակել՝ լծ. լտ. arguo «յանդիմանել» (տե՛ս այս բառը). Lagarde, Anmerkungen 73 հյ. առնուլ բառից, իբր թարգմանաբար աստր. auḫdā բառից, որ ծագում է aḫd «առաւ» արմատից։ Մերժում է Lag. Arm. St. § 180։ Տէրվ. Altarm. 91 առ մասնիկով, նոյն ընդ առած: Մառ ЗВО 5, 316 պհլ. andāzak «չափ» բառի հետ։ Հիւնք. ակն «աչք» բառից, իսկ անառակ՝ առակ բառից։ Patrubány SA 1, 215 սանս. pra-karī «երգի յորդորակ», prakarana «արտադրութիւն, ստեղծումն»։ Մառ ЗВО 22, 71 արմատը դնում է առա, որից բարդուած է առասպել. իսկ ИАН 1917, 329 նոյն ընդ առած և ավար. ra'i «բառ»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Շմ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. առակ, Ակն. Խրբ. Համշ. Մշ. Նխ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տիգ. առագ, Տփ. առակ, Ջթ. առօգ: Այս բոլորը նշանակում են «առակ, վիպակ»։ Բայց ունինք նաև Վն. առակ «խայտառակ», Պլ. առգօց առագ «շատ խայտառակ», առագէլ «նախատել, խայտառակել», Մկ. ռռակիլ «խայտառակել», Ասլ. առայ «նշաւակ, ծանակ», առըգէլ «ծանակել», Ագլ. ըռըկօ՛թին «խայտառակութիւն» (հիմայ անգործածական դարձած հին ձև), հմմտ. նաև առկէ եյնել Նխ. «ամօթը կորցնել», առկէ հանել Նխ. «լրբացնել», առկուիլ Ակն. «իրար հետ անճոռնի կատակներ անել»։ Անգորայի թրքախօս հայերն էլ ունին առագ, առաչ «առակ, վիպակ»։— Անառակ բառը պահած են Ալշ. Ախց. Երև. Շմ. Ջղ. Վն. անառակ, Ակն. Խրբ. Մշ. Պլ. Ռ. անառագ, Ասլ. անառայ, Տփ. անառակ, Ջթ. անառօգ: Նկատելի է, որ արևմտեան բարբառներում անառակ նշանակում է «չար, անհանդարտ», իսկ արևելեան բարբառներում «անբարոյական, լկտի, պոռնիկ». գրաբարում երկուսի միջինն է՝ «զեղխ, շռայլ»։ Ոզմեցոց մէջ զարմանալի ձևափոխութեամբ անառակ նշանակում է «խելօք, իմաստուն, որ ամաչելու բան չունի», իսկ առակօf «անառակ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. არაკი արակի «առակ, պատմութիւն», არაკოხანი արակոխանի «առասպելական», საარაკე սաարակե «առակային», մինգր. არიკი արիկի «հէքեաթ»։

ԱՌԱԿՈՌՈՒԿ «հակառակող, դիմադարձ». այս բառը ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 29, ՀՀԲ (ըստ Հին քերակ.) և ՓԲ (առկռուկ ձևով)։ Միակ վկայութիւնը տալիս է Միաբան (Գալուստ Տէր-Մկրտչեան), Գորիս և Շմոն, Վղրշպտ. 1896, էջ 21 «Աւաէ թագաւորն. Մի՛ կար ի յամառութեանդ և առակռուկ ընդդէմ թագաւորութեանս իմոյ, զի մի՛ մեռցիս». (տե՛ս Վկայութիւն Սրբոյն Յակոբայ թագաւորազին, որ վկայեաց տանջանօք ի Բելապատ քաղաքի ի մէջ Խուժաստանի, Ճառընտ. ա. և բ. տպ. Վենետ. 1874. Վարք և վկայաբանութիւնք սրբոց, հտ. Բ. տպագրի մէջ բառը ուղղուած է ճակառակ, ըստ Միաբանի բնագիրն ունի առակռուկ)։—Այս բառի հետ արմատակից է առակռուճf (ներգ. յառակռուճս) «հակառակութիւն», որ մէկ անգամ գործածուած է նոյն Ես. Ոսկ. յհ. ա. 3 «Հ՛ընդէ՞ր բնաւ, յորժամ իշխան զմեզ զզուեն ինչ և կամ թշնամանեն ինչ, չբարկանամք. զի չիշխեմք յայնմ սաստից, որ հաւասար և առաւել ես կան յառակռուճս (այսպէս տպ. էջ 58, ըստ ՆՀԲ առակռուճս կամ առկռուճս) մեր՝

քան զարտմութիւն բարկութեան» (յն. ո՞չ ապաքէն, զի երկիւղ զուգակշիռ կայ կրիցս՝ զմեզ անհացուցիչ)։

=Ըստ իս կազմուած է առ նախդիրով՝ արմատական *ակռոյկ ձևից, որ գտնում ենք առանձին Վանի բարբառում ակռկիլ բայի մէջ. այս բառը նշանակում է «կառչիլ, իւիշմիշ ըլլալ». բայց ոճով ասւում է օձիՐին ակռկիլ, մէկին ակռկիլ «մէկի հետ բռնուիլ, հետը կռուիլ»։—Աճ.

ՆՀԲ առակռուճf մեկնում է «առկռունս, առ կռան, ի բառէս կուռն, ի թիկանց, կռնակը, գլխուն վրայ կեցած և կամ առ կիրս»։ ՋԲ դնում է առակռուճf կամ առկրուճսն «հակաքարշ, տճկ. տէնկ, իտալ. contrappeso»։ ԱԲ ջնջել է այս բառերը։ Միաբան (անդ) մեկնում է «հակառակ, խայտառակ» և հանում է առակ բառից։

ԱՌԱՄԲԱՒՈՐ. անստոյգ բառ. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 97 հյց. զառամբաւոր «զանցաւոր» ձևով. բայց հմմտ. նաև էջ 123 ժամաճամբոյր «անցաւոր»։

ԱՌԱՆՁԻՆ տե՛ս Անձն։

ԱՌԱՆՑ տե՛ս Անց-անել։

ԳՒՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Սեբ. Սչ. Սլմ. Վն. Տիգ. առանց, Ջղ. առանց, առանցի, ՀՃ. Տփ. արանց, Ակն. առօնց, Հմշ. օռօնց, Ագլ. Խրբ. ըռընց, Յղ. ըռունց, ուռունց, Ղրդ. ուռուց, Ասլ. ըռաշ:

ԱՌԱՇՈԳ տե՛ս Աշոգի։

ԱՌԱՊԱՐ, ի-ա հլ. «քարոտ կամ դժուարոտ տեղ» ՍԳր. Եփր. աւետ. 274. որից առապարին «քարոտ տեղեր բսնող (ծառ)» Վեցօր. 103. առապարաձոր, առապարաւէր Փարպ.։

ՆՀԲ «որ և յեբր. և ըստ ոմանց ի յն. գրի առապա, առավա, գուցէ որպէս զկողմանս Ապառաժ Արաբիոյ. տե՛ս և աւիր կամ առաւիր». յետոյ Փիլ. լին. գ 111 մի ձեռագրի մէջ յառապարի և մի ուրիշ ձեռագրի մէջ էլ առ յապարի գտնելով, ապար համարում է ապառաժ և առապար բառերի արմատը։ Հիւնք. ճանապարհ բառից։ Սարգսեան տե՛ս արահետ բառի տակ։

ԱՌԱՋ, ԱՌԱՋԻՆ տե՛ս Աջ։

Հներից Համամ. քեր. 268 առաջին բառը կազմուած է համարում առ նախդիրով։ ՆՀԲ առաջ, առաջին են հանում է աչf բառից կամ դնում է լծ. յն. ἀρχαῖος, ἀρχή (տե՛ս ՆՀԲ ճին և սկիզբն բառերի տակ)։ Peterm. 162 առաջին համարում է առ մասնիկով աջ բառից, ինչպէս յն. πρῶτος «առաջին» ծագում է προ-ից։ Müller SWAW 41, 11 արամ. ראשׁ reš, արաբ. رأس ras «գլուխ, գլխաւոր» բառերի հետ, իսկ WZKM 9, 299 մերժում է իր այս մեկնութիւնը և դընում է առ+աջ (իմա՛ աչf) հմմտ. յն. πρόσωπον, ἐνώπιον: Մորթման ZDMG 26, 493 առաջի=խալդ. ardizi։ Տէրվ. Նախալ. 134 առաջին՝ սանս. pra-thama, լտ. pri-mus են ձևերի պէս առ մասնիկով։ Մառ ЗВО 5, 318 առաջ, առաջին, աջ և եւաչխ կցում է զնդ. dašina, պհլ. dašn «աջ» բառերին։ Հիւնք. աջ բառից։ Bugge KZ 32, 3, յն. ἀρχή ձևի հետ հայերէնի մէջ երկրորդ ա յաւելուած է։ Սանտալճեան, L'idiome... 12 առաջին բառի արմատը դնում է ջի=խալդ. sibi. Նոյն բան է նաև Բազմ. 1904, 498, ուր համեմատում է ուրարտ. ջի, սի ձևի հետ։ Patrubány SA 1, 187 առա =հնխ. pro-, իսկ ջ աւելացրած է նմանութեամբ մէջ բառի։ Նոյն, անդ էջ 314 հունգ. ős «շատ հին, վաղեմի» մեր բառից փոխառեալ է դնում։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 91 առ նախդիրով կազմուած և ջ մասնիկ, ինչպէս վեր-ջ:

ԳՒՌ.—Ագլ. յա՛ռաջ, ա՛ռաչ, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Ղրբ. Ննխ. Շմ. Պլ. Սչ. առաչ, Տիգ. առաչ, էռաչ, Ալշ. ջառէջ՛, Ջղ. ջառէչ, Մկ. ճառաչ, Մշ. ջառաճ, Խրբ. Սեբ. Սլմ. ըռըչ, Մրղ. ըռըչ, Վն. ըռըճ, Տփ. ա՛րաչ, Զթ. էռըչ, Ակն. Ռ. էռէչ, Ասլ. ըռըջ, Հւր. ճառաչկ:—ՀՃ. բառս կրկին նշանակութեանց մէջ տարբերութիւն դնելով՝ արօչ «տեղով առաջ», արաչ «ժամանակով առաջ» (Ֆր. devant և avant, Թրք. ön և ilk). —Կորուսման կանոնին ենթարկուած են՝ Ջղ. առջ՛ի, ջառջ՛կին, առջ՛ճէկ, Ախց. Ննխ. Պլ. առջի, առջէվ, Սլմ.

տռչեվ, Տփ. ա՛րչի, ա՛րչիվը, Ասլ. տռչի, Ակըն. էռչէվ, Մշ. յառչ՛եվ, Ալշ. յառչ՛եվ, Հճ. առչ՛եվ, Գոր. Ղրբ. ըռա՛չին, Վն. տռճին, Ոզմ. ճէրչիվ, Մկ. ճէրճիվ, Համշ. այչիվ, այչի, Ագլ. ըռըչկի՛, ըռչընէօ՛կ, Հճ. առչ՛տնեզ «առջինները»։— Նոր բառեր են առաջակայ, առաջկարուկ, առաջուց, առաջտուն, առաջք, առաջքալուծ, առաջօք, առջնդարձ ևն։

ՓՈԽ.—Յոյները և ռումինացիք ունին արցիվո՛ւրիօն (ἀρτζιβούριον), արցի՛վուրցի (ἀρτζίβουρτζι), արթէզֆօրթէզ են ձևով բառեր, որոնք փոխառեալ և յարմարեալ են մեր Առաջաւորաց Պահոց անունից, որի վրայ այլակերպ առասպելներ են պատմում։ Առասպելի հնագոյն վիճակը գտնում ենք Ճառ ընդդէմ Հայոց խորագրով յունարէն ընդարձակ մի գրուածքի մէջ, որ վերագրւում է ԺԱ—ԺԲ դարից Սահակ անուն մի հայ կաթուղիկոսի, բայց հաւանօրէն Եւթեմիոսի (ԺԲ դարից) կամ Կալլիստոսի (ԺԴ դարից) խարդախութիւնն է (տպ. Migne, Patr. gr. հտ. 132)։ Այս Ճառի մէջ մի առանձին գլուխ կայ՝ որի վերնագիրն է Περὶ τῆς σατανικῆς νηστείας τοῦ αρτζιβουρίου (Յաղագս դիւական պահոց արցիվուրի, Ա. գլ. ժդ)։ Ահա թէ ի՛նչ է պատմւում յիշեալ գլխում. «Սարգիս անունով մէկը, Հայոց մոլորութեան վարդապետ, մի շուն ունէր արցիվուր անունով։ Սակայն այս բառը նշանակում է «առջևից գնացող» (առաջաւոր)։ Սարգիսը սատանայի ազդեցութեամբ այս շունը գործ էր ածում իբրև իր գալստեան աւետաբեր և յայտարար, ամէն անգամ՝ երբ մի գիւղ, մի քաղաք կամ մի ուրիշ տեղ երթար, ուր իր մոլորութեան ժանտախտից բռնուած աշակերտներ էին բնակում։ Երբ սրանք տեսնում էին շանը, յաջորդ օրը թափորով մի քանի մղոն տեղ ընդառաջ էին գնում իրենց վարդապետին։ Մի անգամ՝ երբ շանը սովորական պաշտօնով մի տեղ ուղարկեց, գայլերը ճանապարհին պատառեցին նրան։ Սարգիսը երկրորդ օրը գնալով նոյն տեղը և տեսնելով որ ոչ ոք իրեն ընդ առաջ չի եկել, ինչպէս սովորութիւն էր, սաստիկ բարկացաւ։ Երբ քաղաք մտնելով իմացաւ թէ իր յառաջընթաց շունը այնտեղ չէ հասած, մարդիկ ուղարկեց փնտռելու համար և գտնուած ոսկորներից գուշակելով թէ գայլերն են կերել, հրամայեց ամենայն Հայոց՝ որ ամէն տարի, սահմանեալ օրեր, նրա մահուան համար ծոմ պահեն ու մեծ սուգ բռնեն. և այս պասը կոչեց արցիվուրց պաս»։—Նոյն առասպելը գտնում ենք նաև Աֆթիմիոս Սեկտատինոսի Չէն կատարեալ գրքում. Նիկեֆորոս Կալսթասի Պատմութեան և Աթէնքի Միլետիոս արքեպիսկոպոսի Եկեղեցական պատմութեան մէջ, որ Ջենատիոս Սքոլարիոս սարկաւագի ձեռքով համառօտուելով տպուած է նախ Զմիւռնիա (1861) և յետոյ արաբերէն թարգմանութեամբ՝ Երուսաղէմ (1867), այն ժամանակի յունաց Երուսաղէմի պատրիարք Կիւրեղի հրամանով։ Սրա իններորդ գլխի թարգմանութիւնն ունի Երուսաղէմի Սիօն ամսագիրը (Զ տարի, 1871, մայիս, թիւ 5, էջ 100), ուր մեր բառը դարձել է յն. արթէզֆոռթէզ կամ արթէզֆառ։

Առասպելի մի ուրիշ ձևն ունին ռումինացիք, որոնց մէջ բառը դարձել է արցիվուրցի։ Ռումին առասպելի մէջ արցիվուրցի է կոչւում մի հայ աւագերէցի շունը։ Աւագերէցը անտառով անցնելիս մոլորուել և այդ շան միջոցով կարողացել է գտնել ճանապարհը։ Հայերը այդ շունը սրբերի կարգն են դասել և ի պատիւ նրա՝ Ս. Սարգսի բարեկենդանին պաս են պահում և Զատկի թաթախման երեկոյին էլ նրան նուիրուած մի տօն են կատարում (տե՛ս Պ. քհ. Մամիկոնեան, Ռումանահայոց ներկան և ապագան, Կալաց 1895, էջ 44—45)։

Արցիվուրի առասպելի մասին խօսում են նաև Պոլսի «Երևակ» թերթը (1864 մայիս 23, №20, էջ 154), Պոլսեցի յոյն հայագէտ Δ. Τζολακίδης-ի յօդուածը Ἡ παρ' Ἀρμενίοις πενθήμερος νηστεία Ἀρατζάβορατζ (հրատ. Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια թերթում, XII, 13 ևն) և վերջապէս Հ. Յ. Աւգերեանի յօդուածը «Արցիվուրցի առասպելն և Ս. Սարգսի տօնը» (Բազմ. 1899, էջ 544—548), որից քաղել եմ Սուտ-Սահակին վերագրուած ճառը։—Յոյն աղբիւրներից է յառաջացել ռուս. арцыву-рій (տե՛ս Бурдона, Словотолкователь, Մոսկուա, 1865, էջ 73բ) կամ арцы(в)у-ріева недыля, որ Даль, 1912. Ա. էջ 66բ

ա՛յսպէս է բացատրում. „всеядная, за два недели до вел. поста, мясопустная; постъ у Армянъ въ память Св. Григорія. Греки внасмех говорятъ, что это помять по собаке волхва Сергія, съеденной волкомъ".

*ԱՌԱՍԱՆ (*յետնաբար* ի, ի-ա *հլ. գրծ.-ով)* «*չուան*» *Ժղ. գ. 12. Ագաթ. որից* առասանակ «*բարակ չուան*» *Աթ. ստեփ.* առասանել «*չուանով քաշել*» *Մագ. թղ. 133. նոր գրականում* առասանն *է* «*հաստ դերձան կամ որ նոյն է՝ շատ բարակ չուան. տճկ. սիջիմ*»։

=*Պհլ.* *rasan, *որից պրս.* رسن rasan *և կամ* ورسن varsan «*չուան*». *այս բառը ունեցած պիտի լինի նաև* «*սանձ*» *նշանակութիւնը, որ սակայն չէ աւանդուած. հմմտ. ցեղակից ձևերից սանս.* raçanā- «*չուան, առասան, սանձ, գօտի*», raçmi «*սանձ*», *հինդուստ.* راس rās «*սանձի փոկերը*», *գնչ.* rasmoz «*սանձ*», *զազա* رسانه rəsanə «*չուան*», *մինչ.* lāsá «*չուան*»։ *Իրանեանից են փոխառնուած նաև արաբ.* رسن rasan «*չուան. 2. տաւարի քթին անցուած սանձը*» (*Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 637*), *արամ.* risna, *եբր.* רֶסֶן resen «*սանձ*», *նոյնպէս և հայ.* երասան, երասանակ, ապարասան, ապերասան *բառերը՝ որոնք պահած են իրանականում կորած նշանակութիւնը (տե՛ս այս բառերը)։— Հիւբշ. 107*։

Ուղիղ մեկնութիւնը տոււ նախ ԳԴ։ ՆՀԲ պրս. արաբ. ռէս, ռէսէն, ռիսման, ռիշբէֆ, *լտ.* restis։ *Տէրվիշ.* Altarm. *91 և Նախալ. 82* առասան *բառը բաժանելով* երասանակ *և* ապերասան *ձևերից՝ կըցում է յն.* ἀγχόνη, *զնդ.* aγana *համանիշներին, որով հետևցնում է թէ ըստ օրինի պիտի լինէր* առածան, Pictet *բ տպ. Բ 206 պրս.* rasan, *սանս.* raçana «*չուան*» *են*։

+ԱՌԱՍՊԵԼ, ի-ա *հլ.* «*մտացածին սուտ պատմութիւն*» *ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ա. Թես.* «*առասպելական*» (*իբր ած.*) *Կոչ. 267.* «*առակ*» *խոր. Արծր.* «*առեղծուած, հանելուկ*» *Դատ. Ժղ. 12, 19.* «*առած*» *Ա. Թագ. իգ. 14. խոր. Սահմ. Բրս. մրկ. 86.* «*առակ նշաւակի*» *Առ որս. ունինք նաև սեռ.-տր.* առասպելեաց *ձևը՝ որ ենթադրում է ուղ.* *առասպելիք՝ *Ագաթ. խոր. բ. 7. Շնորհ. թղթ. այս արմատից են* առասպելաբան *Կոչ. Ժգ!* առասպելախօս *Բարուք. Գ. 23. Ոսկ. բ. տիմ.* առասպելական *Եզն. Եւս. քր.* առասպելանուն *Սեբեր.* առասպելապատիր *Կոչ.* առասպելարկու *Եւս. քր.*։

ՆՀԲ «*ի բայէս* առասել *և ի մասնկանէս* պել, *որպէս ի լտ.* fari, *ուստի կազմի* fabella, fabula, *լծ. ընդ. յն.* βάλλω, βλῆμα «*արկանել, արկուած*»։ *Տէրվ.* Altarm. *91 և Նախալ. 61* առ *մասնիկով* ասել *բայից. Հիւբ.* ասպար-*ից*։ *Մառ* ЗВО *22, 71 բարդուած* առա+սպել *համանիշներից. առաջինն է* առակ *բառի արմատը, երկրորդը զանազան ձայնափոխութիւններով կցում է երկրորդ սիւնակի* -ման «*միտք*» *և հյ.* բան, բառ *ձևերին*։

=*Բնիկ հայ բառ՝ կազմուած* առ *նախդիրով՝ հնխ.* spel- «*խօսել, պատմել*» *արմատից, որի ժառանգներն են նաև գոթ.* spill «*առած, ասացուածք, պատմութիւն*» (*գործածուած է Ս. Գրքի մէջ ճշտիւ այն տեղերը միշտ, ուր հայերէնն ունի* առասպել), spillōn «*ծանուցանել, պատմել, աւետարանել*», spilla «*ծանուցիչ*», *հհիւս.* spiall (*spella) «*ծանուցում, լուր*», spialla «*խօսել*», gud-spell «*Աւետարան*», and-spilli «*խօսակցութիւն*», *հսաքս.* spel «*խօսք*», wil-spel «*աւետիս*», god-spel «*Աւետարան*», *հոլլ.* spellen «*երազ մեկնել*», bi-spel «*պատմութիւն, առակ, առած, օրինակ*», *հանգլ.* spell «*պատմութիւն, առակ, խօսք, երգ, լուր, պատգամ*», spellian «*խօսել*», god-spell «*Աւետարան*», bi-spell «*առակ*», *հբգ.* spel «*խօսք, պատմութիւն, առակ, վէպ, առասպել*», got-spel «*Աւետարան*», got-spellōn «*աւետարանել*», uuār-spelio «*մարգարէ*», *մբգ.* spellen «*պատմել, խօսել, շաղակրատել*», bi-spēl «*խրատական պատմուածք, առած*», *գերմ.* bei-spiel «*օրինակ*», *անգլ.* spell «*պատմութիւն, առակ, հմայք, դիւթութիւն, բառ հեգել*», gospel «*աւետիս, Աւետարան*».—*ընդհանուր գերմանական նա-*

խառնէն է spella։ *Այս արմատը բացի հայկականից ու գերմանականից ուրիշ տեղ գոյութիւն չունի, բառ որում կապ չունին բառիս հետ յն.* ἀπειλή *«սպառնալիք, սնապարծութիւն»,* ἀπειλέω *«սպառնալ, պարծենալ», լեթթ.* pélt *«նախատել», լտ.* appellare *«դիմել, կանչել, անուանել, կոչել»,* inter-pellare *«խօսքը ընդմիջել» են* (Pokorny *2, 676,* Boisacq *67,* Ernout-Meillet *714,* Walde *52,* Kluge *48)։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Lidèn, Göteborḡs Högskolas Årasskrift *1933, էջ 46—49։*

ԳԻՌ.—Ջղ. առասպել *«լկտի պատմութիւն», Կր. Սեբ.* առասպէլ, *Տփ.* արասպիլ *«կամակոր, յամառ», Ոլ.* առասփէլ, *Տիգ.* առասբէլ, *Աժտ. Ննխ.* առասբէլ *«անբարոյական, անպարկեշտ» (օր.՝ առասպել բաներ մի՛ ասիլ)։ Անգորայի Թրքախօս հայերն էլ ունին* արասբէլ *«անբարոյական խօսք, հէքեաթ»։*

ԱՌԱՍՏԱԿ *(*ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թեև առանց վկայութեան) «գինի խմելու թաս՝ գաւաթ՝ շատրուանի պէս ծորակներով». երկու անգամ ունի Բրս. արբեց.։*

ԱՌԱՍՏԱՂ, ի-ա *հլ. (հմմտ. սեռ.* առաստաղաց *Եփր. աւետ. 324) «առիք, ձեղուն, ոճուք» ՍԳր. 3Հ. կթ. Նար. «սենեակի յատակը՝ տախտակամած՝ որ ներքնայարկի ձեղունն է» Եփր. աւետ. 324. «երկինք» Ոսկ. յհ. Բ. 1. «քիմք, բերնի ձեղունը» Ոսկիփ. Մխ. բժշ. (ռմկ.* բերնին թավանը, *որ է թրք. «ձեղուն»), որից* առաստաղակալ *Բ. մակ. ա. 16.* առաստաղակեալ *«առաստաղով ծածկուած» Վկ. գողթ. 17։*

=Բնիկ հայ բառ- հնխ. stel- *«դնել, զետեղել, բարձրացնել, կանգնեցնել, ցից, սիւն, յենարան» արմատից,* առ *մասնիկով, ինչպէս* առասպել։ *Ժառանգ ձևերը տե՛ս* ստանալ, ստեղծ *և* ստեղն *բառերի տակ։ Այստեղ յիշելի են սանս.* sthála- *«բարձրութիւն, գետին», յն.* στέλλω *«սարքել, պատրաստել»,* σταλιξ *«ցից»,* στῦλος, στολή *«սարք», ատտ.* στήλη, *դոր.* στάλα, *թես.* στάλλα *«սիւն», հիւլ.* stallr *«խորան, մսուր, ախոռ», անգսք.* steall *«ախոռ»,* stellan *«հաստատել», հբգ.* stal *«բնակավայր, բնակարան»,* stellan *«հաստատել, կանգնեցնել»,* stollo *«ցից, յենարան», ինչպէս նաև* g, d, p *աճականներով՝ անգսք.* stealc *«բարձր կանգնած, ցից տնկուած», անգլ.* stelt *«ցից», հիւլ.* stolpi *«սիւն, ցից», գերմ.* stülpe *«կափարիչ»,* stülpen *«խուփը դնել», ռուս.* столбъ *«ցից, սիւն»* (Pokorny *2, 643—6,* Boisacq *908*)։*—Ա.Ճ.*

ՆՀԲ դնում է պրս. առասբազ՝ *որ գոյութիւն չունի (տե՛ս տակը ՓՈԽ.)։ Տէրվիշ.* Altarm. *40* առ *մասնիկ+*ստաղ, *որ համեմատում է յն.* στέγος *«պռնկանոց»,* στέγη *«յարկ. տուն», հսլ.* стеля, *լիթ.* stogas *«տանիք» բառերի հետ (տե՛ս և* բաքշել*)։*

Վերևի մեկնութիւնը տուած էի, երբ ըստացուեց Liden-*ի ստուգաբանութիւնը, հրատ.* Göteborgs Högskolas Årsskrift, *1933, էջ 41—42։ Հեղինակը նոյնպէս* առաստաղ *մեկնում է* առ *նախդիրով հնխ.* stel- *արմատից, բայց առնում է* stel- *«տարածել, փռել» և ո՛չ թէ* stel- *«հաստատել»։ Իր մեկնութեան հետ ճշտիւ համաձայն են գալիս հսլ.* stelja *«առաստաղ» և ռուս.* стель *«սենեակի ծածք», որոնք նոյն* stel- *«տարածել» արմատից են բխում։ Բայց աւելի յարմար է թվում* stel- *«հաստատել», իբրև շինարարական բառ։ Նշանակութեան կողմից էլ բոլորովին նոյնանում է սանս.* sthála- *«գետին», ըստ որում հյ.* առաստաղ *նշանակում է նաև «սենեակի յատակը»։ Բայց թերևս պէտք է և իրար հետ նոյնացնել հնխ.* stel- *«տարածել» և* stel- *«հաստատել», որոնք* Pokorny *2, 643 իբրև առանձին արմատ է յիշում։ Առաջինի տակ սակայն ունի միայն հսլ.* stelją *«տարածել» և լտ.* lātus *«լայն». ուրիշ լեզուների մէջ չէ աւանդուած։* Ernout-Meillet *501 թէև յիշում է* latus=stelją *կապակցութիւնը, բայց բաւական անվստահ ձևով։ Արդէն* Boisacq *908 հսլ.* stelją *«տարածել» դնում է հնխ.* sthel- *«կանգնիլ» արմատի տակ, որով ընդունած է լինում երկու արմատների նոյնութիւնը։*

ԳԻՐ.—Ակն. առըղալխ, Ջթ. այըղօլխ, առըղօլխ, Սվեդ. առըղ'ուլ' «առաստաղ. 2 բերանի քիմք» (հմմտ. թրք. բավան «ձեղուն. 2. քիմք»)։

ՓՈԽ.—Հայերէնից են փոխառեալ թրք. գւռ. arəstaq آرستاق (Եւդոկիոյ բարբառ), arəsduγ (Կարնոյ բարբառ), arəsdaq (Կեսարիոյ բարբառ), arəsdaγ (Սեբաստիոյ և Տարէնտէի բարբառ), arəsdax (Ատանայի բարբառ) «առաստաղ». օր.՝ bu gün evin arəsdaγənə aldəm «այսօր տանը վերից վայր մաքրեցի»։ Թրքախօս հայերն էլ գործ են ածում էնկ. arəsdak, Ատն. arəsdax «առաստաղ»։ Այս բառերի մասին տե՛ս Արեեւք 1888 նոյ. 1—9, Բիւրակն 1898, էջ 626, 712, 789 և 1899, էջ 798, Ծաղիկ 1891, էջ 89—90 և Յուշարձան, էջ 328։ Նոյնը آراستق arastaq ձևով և «ձեղուն» նշանակութեամբ ունի Будаговъ, Срав. слов. тур.-тат. I, էջ 23 իբրև հայերէնից փոխառեալ բառ։

*ԱՌԱՏ, ի-ա հլ. «առատաձեռն, առատ առատ բաշխող, բարեգործ» ՍԳր. «անհարատ, պայծառ (աչք)» ՍԳր. «լի, յորդ, շատ» Ա. Թագ. ժե. 3. Ագաթ. որից առատութիւն «շատութիւն» Տիմ. գ. 6. Ագաթ. «առատաձեռնութիւն, բարերարութիւն» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 20. «պարզասրտութիւն» ՍԳր. առատաբեր Վեցօր. առատաբուղխ Ագաթ. առատագոյն Եփր. ը. 6. Ոսկ. յհ. ա. 22. առատաձեռն ՍԳր. Ոսկ. բ. կոր. առատամիտ Ոսկ. ա. տիմ. և մ. գ. 11. Եփր. բ. կոր. բազմառատ Եփր. պհ. 171. զուարթառատ Բ. կոր. թ. 7. կիսառատ Ոսկ. Եբր. առատանալ կամ առատանիլ «առատաձեռնութիւն անել. 2. սիրտը եռալ, եփփիլ (զայրոյթով, վրէժով, ցասմամբ)» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ևն։—Միջին հյ. բռատ, որից բռատակն «առատասիրտ» Սմբ. դատ. 15։—Նոր գրականում առատ նշանակում է միայն «շատ»։

=ՊՀլ. rāt «վեհանձն, բարերարոյ», rātīh «վեհանձնութիւն», պազենդ. rādī «վեհանձնութիւն», պրս. راد rād «առատաձեռն, քաջ, կորովի, մտացի», զնդ. rātā «շնորհ», սանս. rāti- «առատասիրտ, բարերարոյ», որոնք բոլոր ծագում են rā «տալ, բաշխել, շնորհել» արմատից. ինչպէս ունինք սանս. rātá-, զնդ. rātō «տրուած, մատուցուած»։ Բառիս եւրոպական ցեղակիցներն են իռլ. rath «շնորհ», գալլ. rhâd «շնորհ», rhoddi «տալ», լտ. rēs «բան, իր, տրուած բան» ևն (տե՛ս Walde 650)։— Հիւբշ. 107։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ, յետոյ Պատկ. Матер. I. 15։—Bugge IF 1, 452 դնում է *sruad- ձևից. հմմտ. յն. ῥοάς, -άδος «հոսում»։ Նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. յն ῥόθος «հոսում, առատ», ֆրանս. effusion de cocur, հյ. առատութիւն սրտի. բստ Bugge հյ. բառը հնագոյն *առուատ ձևն ունէր։ Patrubány ՀԱ 1908, 213 հնխ. pro- մասնիկով dā «տալ» արմատից։ Գարբիէլեան ՀԱ 1910, 365 առու, լողղ, յն. լտ. ru, ruo «հոսիլ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 61 առատանալ «զրգռուիլ» ջոկում է սոյն առատ «յորդ» արմատից և համում ա բացասականով պհլ. rād «ազնիւ» բառից։

ԳԻՐ.— Ախց. Երև. Սլմ. առատ, Ալշ. Խրբ. Մշ. առաղ, Ոզմ. բռատ, Ակն. բռաղ, Ջթ. օռօղ, օռռղ (բոլորն էլ «շատ» նշանակութեամբ). իսկ Հճ. mroղ նշանակում է «էժան», ճիշտ ինչպէս այլուր ունինք սուղ «թանկ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. არატი arati «առատ, շատ» փոխառեալ է հայերէնից, ինչպէս ցոյց են տալիս նախ ա յաւելուածը՝ որ հայկական է և երկրորդ «շատ» նշանակութիւնը՝ որ չկայ պահլավերէնում, ուտ. arat' «արգաւանդ, բարեբեր»։

ԱՌԱՏՈՒԿ կամ ԱՌԱՏԻԿ, ի-ա հլ. «առասան կամ չուան՝ որով յանցաւորի ոտքերն ու գլուխը պրկում էին գերանի մէջ». գործածուած է միայն հոլովեալ ձևերով. երկու անգամ առատկօf Ագաթ. 3հ. կթ. 300 և մէկ անգամ առատկաց 3հ. կթ. 912. այնպէս որ անկարելի է ճշտել ուղղականի շեշտեալ ձայնաւորի հրամնգը (ի կամ ու)։

ՆՀԲ նոյն ընդ առասան, իտալ. ritta։ Սխալ է առատոկ ձևը՝ որ տալիս է ՓԲ, Պատահական նմանութիւն ունի պրս. رده rada «կամնասայլ. և է տախտակն

այն՝ յոր իբր սեռամամբ ընդեալ գայլախազ քարին, կասուն այնու զցուրեան ի կայի, վասն տրոհելոյ զհատն ի յարգէն»։

ԱՌԱՒԵԼ *տե՛ս Աւել։*

ԱՌԱՒԻՐ *«ի զուր, վայրապար, պարապ տեղը» Փիլ. լին. 82, 95. Լաստ. էջ 4. որից* առվիրական *«ի զուր» Մագ. Թղ. 237.* բէ առաւիր *«ի զուր, ընդ վայր» Հին բռ. կամ միացեալ ձևով* բառաւիր *Հին բռ. և Մագ. գաւառ. (տե՛ս ՀԱ 1911, 374)։*

= Յայտնի չէ թէ բառիս մէջ առ նախդի՞ր է թէ արմատական։

ՆՀԲ «յորմէ արհաւիր, *իբր* ան վայրապար, *լծ. թրք. պրս.* ավար, ավարէ. *նոյն ընդ ձայնիցս* ընդ վայր, վայրապար*», Հիւնք.* արհաւիր *բառից։* Bugge IF *1, 453 համեմատ է* իր *բառից, առ նախդիրով և* ան *բացասականով. ուր* ն *փոխուել է ւ։*

ԱՌԱՒՈՒՇՏ *«միզափամփուշտ». մէկ անգամ Նեմես. բն. էջ 59. ուրիշ օրինակ չկայ։*

ՆՀԲ «նոյն ընդ փամփուշտ*»։ Տէրվ.* Altarm. *80* առա *մասնիկով* ուշտ *արմատից, որի հետ համեմատում է սանս.* vasti *«ուռույցք»։*

ԱՌԱՒՕՏ, ի, ու *հլ. «այգ, առտու» ՍԳր. Վեցօր. Սեբեր. Ագաթ. որից* առաւօտանալ *Ագաթ.* առաւօտել *Սիր. դ. 13.* առաւօտին, առաւօտու, առաւօտուն, առաւօտուց *ՍԳր.։*

Շրէօդէր, Thesaur. *45 փոխառեալ եբր.* ערבות 'arabot *«երեկոյ» բառից։ ՆՀԲ* երևոյթ *կամ* արուս, *կամ* առ յարոյթ *«ժամ յառնելոյ ի քնոյ» և կամ* աւօտ *բառից՝ որ տե՛ս էմին, Վահագն վիշապաքաղ* (Изслыд. *76) սանս.* arvat *«արագ, վազող (արևի ծագման համար ասուած)»։ Տէրվ.* Altarm. *79* առաւաստու *մեկնում է* առա+ւաստու, *վերջինը համմտ. սանս.* vastu *«այգ, լուսաբաց»։ Հիւնք.* արև *բառից։ Նազարէթեան, Պատկեր 1893, 159* առ+աղօտ *կամ* առ+աւօտ, *ինչպէս ունինք* ց+այգ: Patrubány SA *1, 218 հնխ.* *pro+*զնդ.* av *«երթալ»*+t *մասնիկ։ Նոյն* SA *2, 13* pro+ ἀπό +au-ti *«երթ»։ Նոյնը վերջայլս ՀԱ 1906, 341* առ *մասնիկ, իսկ* աւ՝ *համմտ. լտ.* aurōra *«արշալոյս», յն.* ἕως *«այգ» ենւ Ղափանցեան* ЗВО *23, 351 զնդ.* hav *«ծնիլ», յն.* υἱός *«որդի» ենւ Մատիկեան ՀԱ 1919, 32 հաթ.* ar-i-wa-ar *հոմանիշի հետ։ Նոյնը Աճառ. Նորք 1925, № 5, էջ 393* arriwar:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. առավօտ *(բայց նաև Երև.* առավօդը), *Ջղ.* առավոտէնց, *Մկ.* առուտուն, *Շմ.* առօօտ, *Մրղ. Սլմ.* առատուն *(սեռ. Մրղ.* առատվա), *Ոզմ.* առավտօն, *Ննխ.* առավդուն, առադուն, *Սչ.* առվադու, *Վն.* առատուն, առավտուն, առատման, *Սեբ.* առդըվանց, *Զթ.* առդըվօնց, *Մշ.* յառդու, *Պլ. Ռ.* առդու, առդըվան, *Ասլ.* առդի, *Ակն.* առդօնց, առդի, *Ղրբ.* ըռուբա՛նա, *Գոր.* ըռվըտա՛նա, *Տփ.* արուտենան, արուտիան, արուտնիրը, արուտվա, *Մժ.* ըռվօտ *«առաւօտ»,* ըռվօտաց *«առաւօտեան», իսկ Ագլ. գործածւում է* fշո՛րով, *Տիգ.* գանուխ, *սրանց մօտ* առաւօտ *բառը գոյութիւն չունի։ Նոր գաւառական բառեր են՝* առաւօտադէմ, առաւօտականչ, առաւօտախառն, առաւօտահան, առաւօտանով, առաւօտմեց, առաւօտատեղ *են։*

ՓՈԽ.— Բոշայերէն ըրադոմին, ըրադուին *«առաւօտեան»,* արատույնի *«այսօր»,* արատույն, ըրատույն *«գիշերը, երեկոյին» (տե՛ս* Finck. Die sprache der arm. Zigeuner, ЗАН *1909, էջ 106)։*

ԱՌԱՔԵԼ *(եցի) «ուղարկել, ղրկել» ՍԳր. Վեցօր. Ագաթ. որից* առաքիչ *ՍԳր. Ագաթ.* առաքեալ *ՍԳր. Ագաթ.* առաքելաբար *Ագաթ.* առաքելագործ *Ագաթ.* առաքելախօս *Ագաթ.* առաքելածանօթ *Ագաթ. Կորիւն.* առաքելակարգ *Բուզ.* առաքելացու *«ուղարկելիք» Եզն.* առաքելութիւն *ՍԳր. Սեբեր.* առաքելանի *Ոսկ. ա. կոր. (ըստ Ցուցարձան, էջ 310 ոսկեդարեան չէ՛).* երկնառաք *Ոսկ. ես.* աստուածառաք *Փիլ. Պիտ.* պատուհասառաք *Պիտ. են։*

=Կազմուած է առ *մասնիկով* աք *«ոտք» բառից. պարզական* աքել *«ուղարկել» բառը կենդանի է մինչև այսօր Զեյթունի բարբառի մէջ։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Տէրվ. Altarm. *66 սանս.* su *«ուղարկել, կանգնել են»,*

pra-su «շարժուիլ», յն. σεύω «վախեցնել», ἔσσυμαι «շտապել». հսլ. cobamu «ուղարկել» բառերի հետ է համեմատում, հայերէնի մէջ առա- դնելով մասնիկ, արմատը p=sv: Բայց այս կարծիքը թողած՝ ուղիղ մեկնութիւնն է յիշում Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 1։ Հիւբ. պատարագ բառից։ Patrubàny SA 1, 212 հնխ. *pro+su ձեից. հմմտ. սանս. su, sauü «շարժման մէջ դնել»։ (Այս մեկնութիւնը Տէրվիշեանի առաջարկած և յետոյ թողած մեկնութիւնն է)։ Թ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 399 ասոր. raku, եբր. רָכַךְ rāxaq «հեռանալ»։ Pedersen Հայ. դր. լեզ. 91 կազմուած է առ նախդիրով. f նոյն է ներ-f-ս, ար-տաքս, բարս-f բառերի f-ի հետ։

ԱՌԱՔԻՆԻ (-նւոյ, -նեաց) «կարիճ, քաջ. 2. բարեպաշտ, հոգով մաքուր» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 36. Փարպ. որից առաքինութիւն ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. առաքինանալ Ա. եզր. ա. 33. Ոսկ. մ. ա. 18, բ. 18 և ևս. Եւս. պատմ. առաքինիլ Եփր. ա. կոր. և երբ. Ոսկ. Սեբեր. առաքինաբար Ոսկ. ա. կոր. առաքինաբան Ագաթ. առաքինացուցանել Եփր. Թգ. առաքինեցուցանել Եղն. ևն։ Արմատն է *առաքէն, ի մասնիկ է (հմմտ. բար-ի, ար-ի, երկար-ի), որից զուրկ են ածանցները։

ՆՀԲ հյ. արf և աf «ուժ» կամ արագ, յն. ա՛ռի «լաւ, արագ», ἀρετή «ոյժ, զօրութիւն, առաքինութիւն», էմին, Истор. Асохика 242 այր բառի սեռ. առն ձեից։ Տէրվ. Altarm, 22 առա- մասնիկով fին արմատից, որի հետ հմմտ. գոթ. us-kau-as «խոհական», անգլսք. skyn «միտք», հպրս. para-kav-i «զգուշաւոր». վերջինիս para- մասնիկը համապատասխանում է մեր առ մասնիկին։ Հիւբ. առոյգ բառից։ Patrubány SA 1, 212 հնխ. pro+svenio, որ է սանս. svana «ձայն»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 82 այր «քաջ, արի» բառից՝ -գին մասնիկով։

ԱՌԳԵՂ «սպիտակահող». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեան, էջ 22 «Հող սպիտակ տղեկ անուն, զոր աղացեալ ցանեն ի վերայ ցորենոյն… և ձնի չուտէ»։

=Յն. ἄργιλος «կաւ», որից փոխառեալ է նաև լտ. argilla, argila>ֆրնս. argile «կաւ»։

Ուղիղ մեկնեց Սուքրեան, անդ, էջ 30։

ԱՌԵՂ, ի-ա հլ. «երկար ու հաստ գերան, որի վրայ նստած է սայլը և որի ծայրից կապւում են լուծն ու եզները» Նար. տաղ. (Ի յառեղէն առեալ շարժումն կուրծն սայլին). Արծր. ա. 9 (Ի սաստիկ շրջագայութենէ սայլիցն բազում անգամ և առեղք փայտիցն վառմամբ հրոյ հրդեհին) հրտր. Պատկ. էջ 31. Պիտիզ. Վեցօր. տպ. Վենետ. 1900, տող 342. Երզն. քեր. «առաստաղի մէջտեղի մեծ գերանը» Յայսմ.=Նոր վկ. էջ 109 (ԺԳ դարից). «Ճայթեաց առեղ դարպասուն և կատարեցաւ ընդ մէջն և զ որմունքն յիրեար գիպան և առաստաղն նստաւ ի վերայ նոցա», «երաժշտական ԳՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. տե՛ս Արրտ. 1894, էջ 257, 259։

ԳԻՌ. Ալշ. Մշ. Նր. Ոզմ. Վ. առեղ, Կր. առէղ:

ԱՌԵՂՃԱՆԵԼ
ԱՌԵՂՃՈՒԱԾ } տե՛ս Եղծ։

ԱՌԵՎԱՆԳԵԼ տե՛ս Անկանել 3։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։ Հիւբ. յն. ἀγγαρεύω «բռնաբարել, ւլկել» բառի հետ։

—ԱՌԷՋ կամ ԱՌԷՉ, ռ հլ. (յետնաբար ի հլ.) կտաւի երկայնութեան ձգուած թելերը. chaîne» Ղեւտ. ժգ. 48=59. Պղատ. օրին. 156. Գէ. ես. Լմբ. սղ. նմանութեամբ «սարդի ոստայնի» համար ասուած՝ Վեցօր. 121. Թերևս նաև «բանակի շարքը» Յուդթ. է. 3 (գրուած նաև առաջf). սրանից կազմուած են մետաfսառէջ Ագաթ. Կղնկտ. հրտր. Էմ. էջ 138. օղառէջ Պիտիզ. Վեցօր. տպ. Վենետ. 1900, տող 271։

=Առ մասնիկով էջ (իջանել) արմատից. ըստ այսմ ուղիղ գրչութիւնն է առէջ, ուր ջ վերջաձայն լինելով հեշտութեամբ դարձել է չ: Առէջները այն թելերն են, որ ոստայնի կատարից առկախ կանգնած են և բանի կըտալը զործուի՝ հետըհետէ ցած են իջնում։

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 208 առ մասնիկով էջ բառից։ ՆՀԲ Թրք. էրիշ բառի հետ, որ Հիւնք. պրս. է համարում սխալմամբ, Pictet, Origines 2, 156 պրս. arēš։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 65 պրս. ارش ariš «գրկաչափ»։

ԳԻՌ.— Խրբ. Սեբ. առէշ, Ռ. առէշf, Մշ. յառէճf, Ալշ. յառէճկ, Գոր. Ղրբ. ա՛ռաշ, Ակն. առիշ: (Ալշ. Բլ. և Մշ. այսպես են կոչւում մաև կողովի, խսիրի և նման հիւսկէնների հիմնական հաստ ճիւղերը՝ որոնց վրայ հիւսւում են միւս բարակ ճիւղերը (Ղրբ. մայր)։ Ըստ Կ. Մ. Շահնազարեան, Վաղի մշակութիւնը, էջ 84 առէջf են կոչւում նաև «բոյսի կաշու տակի ջիղերը» (գաւառակա՞ն բառ է թէ խնքնաշինար)։ Սեբաստիոյ բարբառում փոքր փոփոխութեամբ առէջf դարձել է «մեծ մաքոք՝ որի վրայ ջուլհակը թել է փաթաթում»։ —Նոր բառ է առէջաբել Ղրբ. «ոստայնի առէջքի թելերը»։— Նոյն բառից եմ կարծում նաև գւռ. առջկան (առիջկան, առիչկան). Ալշ. Ապ. Լ. Վն. «րոք, մեծ իլ»։

ՓՈԽ.— Ըստ Գազանճեանի (Յուշարձան 328) հայերէնից փոխառեալ է Թրք. اریش eriš «առէջք». բայց ինչո՞ւ դրուած է š և ոչ č, որ Թուրքերէնում յաճախադէպ մի հնչիւն է։ Ըստ Будаговъ. Срав. сл. I. էջ 28 այս բառը, որ սակայն բացի տաճկերէնից ուրիշ ոչ մի Թուրք-Թաթարական լեզուի մէջ չկայ, ծագում է պրս. آرش āriš բառից («արմուկից մինչև միջամատի ծայրը եղած տարածութիւնը»), որ և ըստ Horn, Grdr. § 70 զնդ. āraštya «կանգուն»=Թրք. aršin բառն է։

[ԱՌԻԹԵՐ, ի–ա հլ. «շնչերակ». ունի միայն ՀՀԲ և սրանից առնելով ՓԲ. իբրև վկայութիւն գրուած է հետևեալ հատուածը. «Ամպք իջեալ ի բարձանց ի խոլութիւն անդնդական ծովուցն խոնարհ առիթերացն լցեալք, ուռուցեալք» Ագաթ. հա.։ ՀՀԲ այս բառը մեկնում է իբր յն. ἀρτηρία «շնչափող». սակայն արդիւնք է սխալ գրչութեան, որ Ագաթանգեղոսի նոր տպագրութեանց մէջ ուղղուած է «խոնարհ՝ առ եթերացն առընթեր լցեալ». այսպես տպ. Վենետիկ 1835, էջ 412. Թիֆլիս 1882, էջ 323 և վերջապէս 1902 Թուի նոր քաղաքացին հրատարակութիւնը, էջ 283, ուր ձեռագրական տարբերութեանց մէջ յիշւում է նաև առեթերացն ձևը։]

ԱՌԻԳԱԾ, ի–ա հլ. «ղենջակ, գոգնոց» Ոսկ. մ. բ. էջ 464. Նար. Նխ. Երեմ. Մ·ննդ. Ճառընտ. որից առիգածեալ Ճառընտ.։

=Գած «հագնիլ» արմատից. մեկնութիւնը տե՛ս զգածիլ բառի տակ—Աճ.

ՆՀԲ լծ. զգած, զգեստ, առագաստ, առագուցեալ: Տէրվ. Altarm. 80 հանում է առագաստ բառից, առ վերածելով ծ:— Հիւնք. առաստաղ բառից։

ԱՌԻԹ, ի–ա հլ. «հարսնախօսութեան համար 'ուղարկուած միջնորդը. 2. որևէ միջնորդ, բարեխօս. 3. միջոց. 4. պատճառ, սկզբնապատճառ, առիթ» Եփր. համ. էջ 17 և ւեստ. 307. Նիւս երգ. խոր. Ոսկ. յհ. բ. 20. Փարպ. որից առթել «հարսնութեան խօսիլ, կնութեան հրապուրել» խոր. հռիփս. Շնորհ. յս. որդի. «նիւթել, պատճառել» Ոսկ. յհ. բ. 19, մ. ա. 5. առթական Շնորհ. ոտ. մանաւորբ 3հ. կաթ. կենսառիթ Նար. Գնձ. արդի գրականում առիթ գործածական է միայն վերջին 4-րդ իմաստով և յատկապէս առթիւ մակբայաձևով. Նոր բառ է շարժառիթ «դրդապատճառ»։

ՆՀԲ առնով բայից, իբր առօղ և բերօղ։ Canini, Et. étym. 108 յն. αἰτία «շարժառիթ, պատճառ» և սանս. artha բառերի հետ։ Հիւնք. 78 արդ բառից։ Patrubàny ՀԱ 1903, 380 առ մասնիկով iti «երթալ» բայից։ Karst, Յուշարձան, էջ 423 Թրք. ara «մէջտեղը»։

ԱՌԻՃ կամ ԱՌԻՆՃ «գիւղ» առանձին չէ գործածուած, բայց կայ մի խումբ հին տեղական յատուկ անուններ մէջ. ինչ. Բագայառինճ կամ Բագայառինճ, Գուկառինճ, Լուսաքառինճ, Խոկառինճ, Չիքառինճ, Մկնառինճ, Տիրառինճ, Կթառինճ: Թէ բառի ամբողջական ձևն է առինճ (և ո՛չ թէ ա յօդակապով ռինճ)՝ ցոյց են տալիս մի քանի անջատ գործածուած ձևեր. ինչ. Արջոյ առինճ, խաղտոյ առինճ և վերջապէս Կոտայքի Առինջ գիւղը (համմտ. նրա մօտ Աւան գիւղը, որ աւան հասարակ անունն է յատուկ անուն դարձած), նոյն եմ կարծում նաև Հառինճ:

Մառ, Яз. и лит. I *236*, harič *«կաղնի»* *բառի հետ (տե՛ս* կաղին*)։*

ԱՌԻՆԿ, ի-ա հլ՝ «տառեխ ձուկը» ունի միայն ՓԲ։

= Իտալ. aringa *«տառեխ» բառից նոր փոխառութիւն. հմմտ. նաև ֆրանս.* hareng, *գերմ.* häring, *թրք.* ringa, linga *«տառեխ»։* *—Աճ.*

*ԱՌԻՍ *«մոլորակի անուն». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Շիր. 66 «Ի գեղեցկական զօտուցն (են) լուսինն և 5 մոլար աստեղքն, որ կոչին առիս և կոինիս»։*

=Ցն."Αρης«Մարս մոլորակը, Հրատ»։—Աճ.

ԱՌԻԾ, ու *հլ. (յետնաբար նաև ո հլ. յգ.* առիւծք *կամ* առիւծունք) *«առիւծ, աւլան» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 10. «Համաստեղութեան անուն» Եզն. Շիր. Պիտ. «ԳԶ ձայնին պատկանող երաժշտական մի եղանակ» Մանրուս. (տե՛ս Արրտ. 1894, էջ 257, 259). որից ա-*
ռիւծաբար Բ. մակ. ժա. 11. առիւծագոյն *Կոչ.* առիւծակերպեան *Վեցօր. 192.* առիւծանալ *ՍԳր. Ոսկ. ես.* առիւծացուցանել *Եզեկ. ժթ. 5.* առիւծենի *Ոսկիփ. Սարգ.* մրջիւնառիւծ *Յոբ. գ. 11=յետնաբար* մրջնառիւծ *ԳԽՃ.* գետնառիւծ *Ղևտ. ժա. 30. Սոփոն. բ. 14. Ոսկ. Փիլիպ. նոր գրականում* առիւծասիրտ, ընձառիւծ *են. —Հնագոյն գրչութիւնն էր* առեւծ. *կայ նաև* առեաւծ *Վկ. արև. էջ 23, 24. միջին հլ.* առոյծ:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. reug′- *«մռընչել» արմատից, որ տալիս է հլ.* ռեւծ *և* ռ-*ի պատճառով՝* ա *յաւելուածով՝* առեւծ. *ժառանգ ձևերից հմմտ. յն.* ἐρεύγομαι (ερυγοντα, ἐρύγμηλος) *«ցուլի բառաչել, առիւծի մռնչել»;* ὠρυγή *«ոռնոց»,* ὠρυγμός *«մռնչիւն», լտ.* rūgio *«մռնչել առիւծի», հսլ.* rъzati, *լեհ.* rzac′, *ռուս.* ржать *«խրխնջել», միռլ.* rucht *«ոռնոց, աղաղակ», անգլսք.* rēoc *«վայրի, վայրենի», գոթ.* in-rauhtjan *«կատաղել» են։ Այս բոլորը կազմուած են պարզական* reu- *«ոռնալ, գոչել, մռնչել» արմատից՝* g′ *աճականով։ Նոյնից* k *աճականով ունինք հսլ.* rykati, *ռուս.* рыкать, рычать, *հրգ.* ruhen, *լեթթ.* rùcu, rùču, *լիթ.* rūkti *«մռնչել, բառաչել»։ Պարզական արմատի համար հմմտ. յն.* ὠρύω *«ոռնալ (գայլի և շան), մռնչել (առիւծի)». միւսները տե՛ս ռնչալ բառի տակ* (Pokorny *2, 350,* Walde *661,* Boisacq *285,* Trautmann *247—8,* Ernout-Meillet *835)*։*—Աճ.*

Հներից Վարդան և Տօնական մեկնում են «առիւծն ի յառնելոյ» (այսինքն առնուլ «առնել, յափշտակել» բայից)։ Այսպէս նաև Տաթև. Հարց. 220։ Schröder, Thesaur. *45 փոխառել է եբր.* אריה āriye *«առիւծ» համանիշից։* Klaproth, Asia polygl. *էջ 103 արաբ.* aguð*։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 20 և* Capelletti, Armenia *(թրգմ. Արշալ. արրտ. 1842, 108)* առնուլ *և* ծուել *բառերից (տե՛ս և* արծուի*)։ ՆՀԲ* արի *և* ոյժ *կամ* յոյժ *բառերից։* Lagarde, Urgesch. *738 զնդ.* raoža *«ընձառիւծ», հսլ.* rŭisŭ*։ Մսեր Մաղիստ. Խմբագիր չափածոյ բանից, էջ 133—134 հյ.* առնու ճիւծէ *կամ* արի *և* ոյժ *և* փիւնիկ. առիւ*։* Müller, SWAW *48, 430 վերի զնդ. և հսլ. ձևերի հետ նաև պրս.* یوز yōz*, մոնղոլ.* bars*, կոյբալ.* barès *«առիւծ», չին.* rà *«ընձառիւծ»։ Նոյնը* SWAW *76, 425 են մերժում է պրս.* yōz = *«յովազ» բառի համեմատութիւնը։ Մառ* ЗВО *5, 318 զնդ.* disu, *պհլ.* dis *«գիշատիչ գազան»։ Հիւնք. յն.* ἄρευς, ἄρης *«Արէս» գիցանունից։* Patrubány SA *1, 198 լտ.* rugire *«մռնչել», լիթ.* rūgóti *«մռմռալ» բառերի հետ։ Նոյն, ՀԱ 1908, 214* առ *մասնիկով* -իւծ *«հարսւ» բառից (հմմտ. հսլ.* jugŭ *«հարաւ»), իբրև «հարաւի անասուն»։ Անկախաբար տալիս եմ վերի մեկնութիւնը, որ ընդունում է նաև* Meillet *(Նամակ 1928 փետր. 13)։* Karst, *Յուշարձան, էջ 402 սումեր.* ariya *և էջ 417 թրք.* arslan *համանիշների հետ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 105—7 հնխ.* reg′>*լտ.* rex *«թագաւոր» բառից (առիւծն իբրև անասունների թագաւոր ըմբռնելով)։ Մառ,* Сред. движ. *էջ 9 կցում է արաբ.* ليس lays *համանիշին։ Պատահական նմանութիւն ունին սանս.* haryakša, *գնչ.* uros, *թրք.* arslan, *մանչ.* arsalana, *արաբ.* عفروس ‘ufrūs, عفرس ‘afras *(Կամուս,*

Թրք. Թրգմ. Բ. 263). عرباض ʿirbāḍ *(էջ 426), բոլորն էլ «առիւծ»։*

ԳԻՌ.—Ղրբ. ա՛ռիւծ, *Կր.* առուծ, *Ալշ. Ակն. Մշ.* առուձ, *Ոզմ.* առօծ, *Տիգ.* առյուձ, *Պլ.* այռուձ *(միայն իբր ած. գործածուած, ինչ.* իմիճ այռուձ զավակս*). Սեբ.* այլուձ. *նոր բառեր են* առիւծաճուտ, առիւծբերան։

ԱՌԻՔ «առասպաղ». *ունի միայն ԱԲ. յիշուած կզոնեմ Լծ. Նար.* աճառ *բառի բացատրութեան մէջ (տե՛ս ՆՀԲ* աճառ *բառի տակ). անեզական բառ է, որի եզակին է* առի, *յգ. սեռ.* առեաց, *ինչպէս ունի Տաթև. ամ. 305։*

ԳԻՌ.— Ախց. Կր. Սեբ. Տիգ. առիf, *Խրբ. Սլմ. Վն.* առիք՛, *Մշ.* յառիf, *Ոզմ.* հառիք՛, *Ալշ.* յառիկ, *Մկ.* հառիք՛, *Հճ.* արիք, *Ննխ.* առեք, *Մրղ.* առեք՛, *Ասլ.* առէ. *իսկ Երև. պահուած է միայն* տուճը պառ-առիf անել *«տունը-տեղը սրբել, մաքրել» դարձուածի մէջ։ Հետաքրքրական է Ջարասանճաքի գաւառականով սեռ.* առից *«առասպաղի, առիքի»։*

ԱՌԼԵԶ *«մեռելներին լիզելով կենդանացնող առասպելական մի էակ» Բուզ. ե. 36. Եզն. Ոսկ. պօղ. Ա. 602. գրուած է նաև* առլեզ, արալէզ *և* յարալէզ *Սահմ. ա. ե. Առաք. լծ. սահմ. 189. Վահր. երրդ. 165.* յառլեզ *Եղիշ. հրց. 52. երկու ձևերն էլ միասին գործածելով Եզնիկ գրում է. «Ջառլեզն ի շանէ (էջ 98), զոր արալեզն կոչեն» (էջ 99) և հոլովուած՝* զարալիզէն *(էջ 100)։*

=Բառի բնիկ ձևը անստոյգ լինելով՝ ստուգաբանութիւնն էլ կասկածական է. արդի ձևի տակ թւում է թէ լեզ *ծագում է* լիզել *բայից. բայց կարող է լինել որ դա ժողովրդական ստուգաբանութեան արդիւնք լինի, ինչպէս է նաև* լեզու *բառը. հմմտ. տակը նշանակուած զանազան մեկնութիւնները։*

> *ՀՀԲ և ՋԲ յար լիզօղ։ ՆՀԲ յար լիզանօղ, զուցէ և Արայի լիզօղ։ էմին, Վէպք հնոյն Հայաստանի, էջ 82,* Ист. Асохика *288 և աւելի ընդարձակ՝ Հայ հեթ. կրօնը, հայ թրգմ. Յոյս Արմաշու, 1875, էջ 358—360՝ մերժում է «Արայի լիզօղ» մեկնութիւնը, որովհետև եթէ արալէզը Արայից ծագած լինէր, Արայի ժամանակ հազիւ թէ պիտի գոյութիւն ունենար. մինչդեռ ընդհակառակը այս նահապետի ժամանակ շատ տարածուած է. ուստի ծագում է «յար լիզող» ձևից։* Böttich, Arica *30, 5 և* Lag. Gesam. Abhd. *170 «թերևս կապ ունենայ ասոր.* Aral *«գժոխք» բառի հետ»։* Sayce, The cun. inscr. of van, *էջ 415 հանում է բաբել.* Arali *բառից, որ է «սանդարամետ, ստորերկրեայ աշխարհ, մահու երկիրը, ուր իջաւ Թամմուզը»։ Տէրվիշ. Լեզու 1887, 115* լիզել *բայից։ Առլէզների վրայ վեց առանձին յօդուած ունին Հմայեակ Նալեան, Եղիշե վրդ. Դուրեան, Կ. Յ. Պասմաճեան, Դ. Խաչկոնց և Դ. Տաքարեան (տե՛ս Ծաղիկ 1895, էջ 550—556 և 601—616)։ Դուրեանի կարծիքն այն է, որ* յարալէզ *միջնադարեան մի ձև է, իսկ «յար լիզօղ» ստուգաբանութիւնը ծագում է Վարդան Վարդապետից. հին և ուղիղ ձևն է* առլէզ *կամ* արալէզ։ Scheil, *Բազմ. 1897, էջ 77 խալդեան* erilaš *«արքայ» բառից, իբր «արքայ աստուծոց»։ Մանրակրկիտ և ընտիր մի յօդուած ունի Կ. Յ. Բասմաջեան, Բազմ. 1897, էջ 525—531, ուր յաջող կերպով ցոյց է տրուած թէ առլէզները սերեստանեան աղբիւրից են և ներկայացնում են ասորեստանցոց Մարդուկ աստուածն ու սրա հետևորդ չորս շները, այն է* [cuneiform] ուկկումու *«յափըշտակիչն»,* [cuneiform] ակկուլու *«ուտիչն»,* [cuneiform] իկշուդա *«կորզիչն» և* [cuneiform] իլթէբու *«յագեցուցիչն». այստեղ էլ մեր բառը ստուգաբանուած է «յար լիզող»։ Այս յօդուածին պատասխանում են Մենեվիշեան ՀԱ 1898, 26 և Դ. Խաչկեան, անդ, էջ 41—44։ Առաջինի կարծիքն այն է թէ ուղիղ ձևն է* առլէզ *և թերևս պատահաբար միայն* լեզ *նմանութիւն ունի մեր* լիզել *բայի հետ.* առ *գտնում է արիական բառագանձում* ar *«վէրք» ձևով։ Բասմաջեան, Բիւր. 1898, 409 պատասխանում է թէ* ar *«վէրք», ինչպէս նաև*

երր. 'arel, ասուր. arlu «մեռել», arali «գերեզմանատուն» բառերը պատահական նմանութիւն ունին և հին ձևն է յարալէզ՝ լիզել բայից։ Մի նոր քննութիւն նոյն նիւթի մասին ունի Մատիկեան ՀԱ 1923, 481—496, ուր բառը մեկնում է իբր «Արան լիզող»։

ԱՌԿԱՅԹԵԱԼ կարդա՛ Առկայծեալ։

ԱՌՂՈԹԱՆԻԼ «փախչիլ, ապաստանիլ, մի տեղ ապաւինիլ». նորագիւտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Արծր. էջ 231 «Ոչ կարաց իւրայովքն զերծանել, իբրև յայնժամ առղոթաւ ի լեառն»։

Այսպէս է մեկնում Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 202։

+ԱՌՆ (սեռ. առին, յգ. առինք) «արու վայրի ոչխար. շիկերէչ». մէկ անգամ ունի Եզն. էջ 148 և մէկ անգամ էլ Մագ. քեր. 239 = Երզն. քեր. համանունների մի շարքի մէջ։ Բառի նշանակութիւնը ճիշտ որոշում է Նլիասի նորագիւտ Մեկնութիւն Ստորոգութեանց Արիստոտէլի (հրատ. Մանանդեան 1912, էջ 50), ուր կարդում ենք. «Առն և առն ոչ ասին համանունք. զի մին ուղղական է և զշիկերէչ նշանակէ, իսկ միւսն սեռական է և զայր նշանակէ՝ որպէս այր, առն»։ (Տե՛ս և Հ. Ա. Վարդանեան, ՀԱ 1913, էջ 294—295)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. r̥sen «արու» ձևից համմտ. յն. ἄρσην, ἄρρην «արու, այր, առնական», զնդ. հպրս. aršan «այր». այս բառից կազմուած են նաև զանազան արու անասունների անուններ. ինչ. յն. հոմեր. ἀρνειός «խոյ», սանս. r̥ṣabhá- «ցուլ». բոլորի պարզական արմատն է eres «հոսիլ, թացութիւն, գչութիւն» (հմմտ. սանս. árṣati «հոսիլ», լտ. ros, հսլ. rosa, լիթ. rasà «ցող», սանս. rása- «հիւթ, հոյզ»), ըմբռնելով արուն իբր «հոսեցնող» (տե՛ս Walde 658, Boisacq 83, Trautmann 237, Pokorny 1, 150)։

ՆՀԲ լծ. զառն, որ և յն. առնիօ՛ս կամ առս, առնօ՛ս: Սագրզեան ՀԱ 1908, 395 և Karst, Յուշարձան 405 զառն բառի հետ սումեր. kar «զառն»։ Սխալւում է ԳԲ, որ շփոթելով եւրոպական arnic բառի հետ՝ մեկնում է «մեծ եղջիւրներով մի տեսակ զոմէշ»։ Meillet (անձնական և յետոյ MSL 19, 124) գտնում է, որ մեր բառը չի կարող փոխառեալ լինել յն. ἀρήν «գառնուկ, ոչխար, խոյ» և մանաւանդ ἄρνός բառից, որ նշանակում է միայն «գառնուկ» և յանարէնի մէջ վաղուց գործածութիւնից ընկած էր։ Այնուհետև տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը՝ վերի ձևով։

ՓՈԽ.—Վրաց. არნი առնի «վայրի ոչխար», ասոր. [illegible] arnā «լեռան այծ». Հայերէն բառը մեկնուելով իբր հնդեւրոպական, բնականաբար թէ՛ վրացին և թէ՛ ասորին հայերէնից փոխառեալ են լինում։

*ԱՌՆԱԿ «հոգիները տանող չար ոգին, գրող». նորագիւտ բառ՝ որ գործածել է Պրոխորոն գիրք (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. էջ 227)։

= Ասոր. [illegible] harnāgā „thos, canis anreus, jackal, շնագայլ». ոգիների անունները շատ անգամ անասունների անունից են յառաջանում. ասորի բառը, որ պիտի տար «հառնագ», հայ բերանների մէջ հայաձև կերպարանք է ստացել—Աճ։

Ալիշան, անդ, հանում է առնել բայից։ Նոյնը նաև Խաչկոնց, Բիւր. 1898, 868 իբր հոմանիշ կրող բառի։

ԳԻՌ.—Այս բառից են կազմուած առնակաւոր Նք. Շիր. «կատաղի (շուն), չար, ստահակ (տղայ)», առնակային, առնակաշուն Վն. «չար, ստահակ»։

+ԱՌՆԵԼ (կտ. արարի, հրմ. արա՛, որոնք ցոյց են տալիս թէ արմատն է բուն ար. սրանից կրկնութեամբ արար, իսկ պարզականը ն ձայնի մօտ՝ առնել են) «անել, գործել, կատարել, ստեղծել, վերածել, շինել» ՍԳր. Սեբեր. Եզն. Ագաթ. Բուզ. են։ Ածանցներն են առնելի «գործ» Ոսկ. բ. կոր. «անող, կատարող» ՍԳր. Եփր. եղ. և հռ. արար «շինուածք» ՍԳր. Ոսկ. ես. Ագաթ. «երկրագործութիւն» Բ. մակ. ժբ. 1. «բերք, արդիւնք» Օր. իը. 4. իմ ժզ. 26. ժբ. 10. «գոյք, ինչք, կալուածք» Ոսկ. մ. և Եփես. Եւս. քր. արարած «շինած բան, գործ, շինուածք» Ժղ. դ. 22. Բուզ. դ. 24. «ստեղծագործութիւն» Ծն. բ. 4, ե. 1. Եզն. Վեցօր. «ստեղծուած էակ» ՍԳր.

արարիչ *ՍԳր. Եզն. Ագաթ.* արարուած *«շինուածք» Փարպ. (արդի գրականում թատրերգութեան մասերը).* ապառնի *Ոսկ. մտթ. ա. էջ 157 և 644. պօղ. ա. 649 (կասկածելի է որ ոմկերական լինի. հմմտ. Վարդանեան ՀԱ 1913, 560).* խորտկարար *Ա. թագ. ը. 13.* խորաճարար *Ոսկ. ես.* խոյրարար *Խոր.* բարեարար *Ագաթ. Եզն.* չարարար *Ագաթ. որոնցից էլ* բարեարարել *Ագաթ.* չարարարել *Ոսկ. մ. գ. 34, որով տեսնում ենք* *արարել *ձևով մի բայ։*

= *Հնխ.* ar *արմատից. հմմտ. յն.* ἀραρίσκω *«յարմարել, կազմել, շինել, պատրաստել». կատարեալ ժամանակի ձևերն են՝* ἤραρον, ἄραρα *(հմմտ. հյ.* արարի, արարայ*).* ἀρήρεμαι, *բոլորն էլ կրկնաւոր. պարզական արմատը ցոյց են տալիս կտ.* ἦρσα, *հոմ.* ἄρσον, *կրաւ. կատ.* ἤρθην, *դերբ.* ἄρμενος *«պատրաստուած, պատրաստ» (տե՛ս* Boisacq *73 և* Pokorny *1, 69) և ըստ* Meillet *(անձնական) զնդ.* ərənāvi *«արարուն»,* aši *(<*ṛti) «գործ» բառերը։—Հիւբշ. 420։*

ՆՀԲ առն *բառից, «որպէս թէ առնաբար, արիաբար»։* Peterm. *30 սանս.* kṛ *«գործել»? Ուղիղ մեկնութիւնը յիշում է առաջին անգամ* Lagarde, Urgesch. *194 հյ.* առնել *և* առնուլ *ձևերը դնելով* առ *արմատից, որի հետ համեմատում է յն.* ἄρνυμαι, ὄρνυμι, ἀραρίσκω: *Աւելի լաւ* Müller SWAW *42, 330, որ յիշում է միայն յն.* ἀραρίσκω: Lagarde, Arm. Stud. *§ 192 յիշեալ ձեւերին կցում է նաև* յառնել: *Սրանց համաձայն է Տէրվ.* Altarm. *93, Նախ. 62 և Մասիս 1881 մայիս 11, ուր աւելացնում է նաև* յարել, յերիւրել, յարդարել, յարմարել, արդ, զարդարել, *իբր նոյն* ar *արմատից։ Մորթման* ZDMG *24, 80 ցեղակից է դնում թրք.* yaramaq *«յարմար գալ, օգտել»։* Bugge, Etr. u. Arm. *էջ 39 ետրուսկ.* arce *«արար» և էջ 73* anni *«առնի»։ Մառ.* ЗВО *5, 321 զնդ.* dā *«առնել» ձևի հետ. հմմտ.* արար=*զնդ.* adadā*։ Գարագաշեան, Ծաղիկ 1891, էջ 89 յն.* ուրի՛զօ, օրի՛զօ: *Հիւնք.* առնել< առն *բառից, իսկ* արարի *յանորէնից։* Bugge, Lyk. Stud. *2, 48 լիւկ.* ẹnl *«է»,* ẹnẹ *«էր»։*

Փառնակ տե՛ս առտ *բառի տակ։* Karst, *Յուշարձան 401 սումեր.* gar *«անել», 417 թթր.* yar, yer, ar, er *«պատրաստել», չաղաթայ.* yar, yarak, yaratmek, *օսմ.* yaratmak *«ստեղծել»։ Մառիկեան ՀԱ 1919, 32 հաթ.* yaw-war *հոմանիշի հետ։*

ԳԻՌ.—Գրաբարի առնել *ձևը հետզհետէ փոփոխուելով դարձել է միջին հյ.* արնել, այրնել, այնել, անել *և վերջացել է արդի* էնել, ընել, ալ *ողումներով (տե՛ս Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 282 և Յովնանեան, Հետազօտ. նախնեաց ոմկ. Ա. էջ 77)։ Այս ձևերի համեմատ ունինք Հնդ.* առել, արարի, *Զղ. Սչ. Վն.* անել, *Ագլ. Ակն. Շմ. Տփ.* անիլ *(Տփ. առ.* կօնիմ*), Երև. Գոր. Ղրբ. Նխ. Ո.* անէլ, *Սլմ.* տնել, *Մրղ.* տնէլ, *Մկ.* անիլ, էնիլ, *Ալշ. Հճ. Մշ.* էնել, *Ախց. Կր.* էնէլ, *Զթ. Խրբ.* էնիլ, *Ոզմ.* յէնիլ, *Պլ. Սեբ. Տիգ.* ընէլ, *Ասլ.* ընէ՛լ, *Համշ.* ընիլ, ընուլ,էրի, *Մղր.* ա՛րիլ, *Հւր.* տլ.—*պարզ արմատով ունինք* արմունք *Վն. «արարմունք, գործ»,* էրուբֆ, էրուրբֆ *«արարք, գործ». կրկնութեամբ Երև.* աողարուր *«անեղնագործ»,* ֆարգաճարուր *«քարգահով քըռնուած» ձևերը (տե՛ս Աբովեան, Երկեր, 14, 34)։*

*ԱՌՆԷՏ, ի *հլ. «մեծ մուկ» Կոչ. 403 (յգ. սեռ.* առնէտից*). Եպիփ. յար. Ճառընտ.։*

=*Ասոր.* ܐܪܢܐܐ arnā'ā *«առնէտ, մեծ մուկ» (*Brockel. *28 ա). Հայերէնը փոխառել է այնպիսի գաւառական մի ձևից, որ դեռ ունէր ատամնականը. յայտնի է որ ասորի ' ձայնը համապատասխանում է հընագոյն ատամնականի, հմմտ. արաբ.* أرض ard=*ասոր.* ܐܪܥܐ ar'ā *«հող»։—Աճ.*

Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. أرنب arnab *«մի տեսակ մեծ մուկ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 149), որի ասորի համապատասխան ձևն է* ܐܪܢܒܐ arnəbā *«նապաստակ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 111 կազմուած* էտ *մասնիկով, ինչ.* բռէտ, կռէտ:

ԳԻՌ.—Երև. ա՛ռնէտ, *Ակն. Խրբ.* առնէդ, *Զղ.* առնէկ-մուկ, *Ագլ.* ըռնա՛յտ, *Ղրբ.* ըռնատ:

ԱՌՆՈՒԼ *տե՛ս* *Առ։*

ԱՌՈԳ *«ուժով» տե՛ս Առոյգ։*

+ԱՌՈԳ *«աղբիւր, ոռոգիչ ջուր»* *Կնիք Հաւ. 16 (այլուր այս արմատը առանձին անգործածական է). որից* առոգել *«ջրել, ոռոգել, ուռճացնել»* *Վրք. Հց. Լմբ. Շնորհ. եղեռ.* առոգանել *«ջրել, թրջել» Ագաթ. (արիւնն առոգանէր զերկիրն).* առոգումն *«ջուր տալը»* *Լմբ.* առոգանութիւն *«ջրելը» Մագ. Լմբ։— Նախաձայն ձայնաւորի փոփոխութեամբ՝ արմատի երկրորդ ձևն է* ոռոգ, *որից* ոռոգել, ոռոգանէր *«ջրել» ՍԳր. Սեբեր.* ոռոգումն *«ջրելը» Ագաթ. Բուզ. դ. 12.* արիւնոռոգ *Պիտ.* ճշմարտոռոգ *Թէոդ. մայր.։*

=Հնխ. srov *արմատից. հմմտ. յն.* ῥόϝος *«հոսանք», լիթ.* sravà *«հոսումն»,* srāvinu *«արիւն հոսեցնել», հսլ.* o-strovŭ *«կղզի», նաև սանս.* srāváyati *«հոսեցնել» և հյ.* առու, *որի հետ նոյն համեմատութիւնն ունի, ինչ որ* շոգայ *և* շու, կոգի *և* կով, արեգ *և* արև, ազանիմ *«հագնիլ» և* օդ, ազանիմ *«փչեանիլ» և* օր: *Միւս ցեղակից ձևերի վրայ տե՛ս վարը* առու։ *(Տե՛ս* Pokorny, *2, 703,* Trautmann *279,* Walde *657,* Boisacq *839)։*

ՆՀԲ նոյն ընդ ոռոգել, առու, առոյգ, *լծ. լտ.* rigo, irrigo, *յն.* ἀρδεύω։ Peterm. *25 և Ճիւնք. լտ.* rigare։ *Տէրվ. Նախալ. 106 արմատը դնում է* ոգ, *որ իբր թէ ծագած է՝ հյ.* գէջ, գիջանալ, *յն.* ὑγρός *«խոնաւ», լտ.* uveo *«տամկանալ» ևն ձևերի հետ՝ հնխ.* vag *արմատից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ* Bugge IF *1, 451, 452.* Bugge *հայերէնի հնագոյն ձևը համարում է* *sroṷánō (-n̥nō): *Բայց Հիւբշ. 421 չի ընդունում* Bugge-*ի մեկնութիւնը, առարկելով թէ* առու *բառի նախնական նշանակութիւնն է «փոս, անցք» և ո՛չ թէ «վտակ»։ Սակայն եթէ այս առարկութիւնը ընդունինք էլ, վերաբերում է* առու *բառին և կապ չունի* ոռոգ <*srov *համեմատութեան հետ։ Քիւփելեան, Բազմ. 1910, 153* առոյգ *բառից։* Karst *Յուշարձան 423 թրք.* arəq *«վտակ»։ Պատահական նմանութիւն ամի ատոր.* [illegible] rəgī *«ոռոգեալ»։*

ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԻՒՆ *տե՛ս Ոգել։*

ԱՌՈՂՋ *տե՛ս Ողջ։*

Karolides *տե՛ս* արի *բառի տակ։*

ԳԻՌ.—Ախց. Ակն. Երև. Ննխ. Ո. Սեբ. Սչ. Տիգ. առօխչ, *Պլ.* օխչ–առօխչ, *Ալշ.* առոխճ, *Ղմ.* առօխճ, *Տփ.* ա՛ռուխչ, առվուխչութիւն, *Ոզմ.* հա՛ռուխչ, *Ասլ.* առէօ՛խչ, *Սլմ.* առվոխչ: *Մի նոր և հետաքրքրական ձև է Ղրբ.* ռխճլէվ *(<առողջ և լաւ ?)։*

*ԱՌՈՅԳ *(անհոլով) «կայտառ մարմնով» Խոր. Պիտ. Մագ. որից* առոյգանալ *Մագ.* առոյգաբարձ *Խոր.* առոյգացուցանել *Փիլ.* առոյգութիւն *Պիտ. Փիլ. Նիւս. այս բոլորի մէջ հայերէնի* ոյ>ու *ձայնափոխութեան օրէնքը զարմանալի կերպով չէ պահուած։ Գրուած է նաև* առոգ, ոռոգ *և* առուգ. *առաջինից շինուած են* առոգագաւակ *Փարպ.* առոգանալ *Սարգ. ա. պետ. էջ 293, Լմբ.* առոգանձն *ՑՀ. կթ.* առոգավարժ *Արծր.* առոգութիւն *Սոկր. 181.* առոգեալ *Վրք. և վկ. սրբ. Ա. 536. երկրորդից* ոռոգանալ *Ոսկ. պետր. և եղ. Արծր. իսկ վերջինը (*առուգ*) յարմարցուած է* առուգանալ, առուգութիւն, առուգագոյն *Պիտ. ձևերից, որոնք* առոյգ *բառի կանոնաւոր ածանցներն են։ Բառս հների մօտ շատ հազուագիւտ է. ՆՀԲ յիշում է միայն երկու օրինակ, այն է՝* առոգութիւն *Սիր. լ. 15 և Ոսկ. ես.։*

=Կազմուած է առ *նախդիրով* *ոյգ *արմատից, որ առանձին գործածուած չէ և նշանակում է «ոյժ, զօրութիւն». փոխառեալ է իրանականից. հմմտ. զնդ.* aogah-, aogo, aogarə *«ոյժ, զօրութիւն»* (Bartholomae, *38, 39):* *Զանդիկ բառի երկրորդ ձևն է* aojah-, *որ տալիս է պհլ.* ōǰ, ōž *և սրանից էլ հյ.* ոյժ. *ճիշտ այսպէս էլ զնդ.* aogah- *պիտի տար պհլ.* *ōg, *որ աւանդուած չէ և սրանից էլ հյ.* *ոյգ: *Երկու ձայների (*ոյժ *և* ոյգ*) լծորդութեան համար հմմտ.* թուժել *և* թուգանք, *երկուսն էլ իրանական փոխառութիւն։ Ըստ այսմ* առոյգ *բառի կազմութիւնը այնպէս է՝ ինչպէս* առողջ:— *Աճ.*

ՆՀԲ մեկնում է խառն ի խուռն «իբր առոգեալ, ոռոգեալ, առաճեալ, կամ ուռճացեալ՝ որպէս զբոյսս, կամ առողջ և ոյժ առեալ յարբռունս. կամ հարուստ և

կայտառ մարմնով, որ և թրք. աըրղ» (սակայն թրք. աըրղ նշանակում է «նիհար, աղաղուն»)։ Թաղիադեան, Առաջնորդ մանկանց, էջ 47 արուգ բառի հետ կցում է հնդ. ուգ «շաքարեղէգի ծաղիկ» ձևը։ Lagarde, Urgesch. 356 լտ. augus-tus ձևի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 105 սանս. vaǰ, ukš, զնդ. vaǰ, vaxš, յն. αὔξω, լտ. vigere, augere, գոթ. vaksjan ևն ձևերի հետ՝ հնխ. vag, vaks «աճիլ, զօրանալ, օգնել» արմատից՝ ցեղակից հյ. օգնել, զօրաւիգն, օճան, օժանդակ, օժիտ և վաշխ բառերին։ Karolides տե՛ս արի բառի տակ։ Հիւնք. արուգ «նիհար» բառից։ Աճառ. Բանասէր 1899, 252 իբր առ+ոյգ, ոյժ բառից գ-ժ ձայների լըծորդութեամբ։ Վերի մեկնութիւնս ընդունում է նաև Meillet (անձնական)։

ՓՈԽ.— Justi, Dict. Kurde հայերէն առոյգ բառից փոխառութիւն է համարում քրդ. ياروق yārōk «կանաչ»։

ԱՌՈՇՈԳԻ տե՛ս Աշոգի։

+ԱՌՈՒ (ռ և ի-ա հլ.) «գետակ», վտակ. 2. ջրի ճամբայ, անցք, փոս, երակ». առ հասարակ յետին. հներից ունինք հետևեալ վկայութիւնները. Առուս աղբերացաց (Ոսկ. մ. գ. 4). Ջառուս ողմոյն ձգել (Ոսկ. յհ. բ. 30). Մեծութիւն թէ առուով գայցէ (Սաղմ. կա. 11). առաջին երկուսի մէջ առու «անցք» նըշանակութեամբ է, երրորդի մէջ՝ թէև յն. համապատասխան հատուածը ունի «հոսեցի» (ῥέη), բայց հայերէնը դարձեալ «անցք» նշանակութիւնն ունի։ Նոյն իմաստով են նաև առուաճանճ «ջրանցք, քանքան» Եւս. պտմ. բ. 6, էջ 89, առուամէջք «ակօս, նեղ անցք» Թուոց իբ. 24. Ագաթ. ըստ այսմ առու «գետակ» նշանակութիւնը հնից աւանդուած չէ, որչափ թոյլ են տալիս ենթադրել ՆՀԲ-ի մէջ բերած օրինակները. ուստի և յայտնի չէ թէ առու բառի նախնական նշանակութիւնը կապուած է հոսելո՞ւ գաղափարի հետ, թէ փորելու, անցնելու։

=Եթէ բառը նախապէս կապուած էր հոսելու գաղափարի հետ, ծագում է հնխ. *sru «հոսիլ» արմատից. նախաձևը կարող է լինել *sruyós կամ *sruyá և կամ *srutis, որոնց երեքն էլ հաւասարապէս տալիս են առու. հմմտ. սանս. srávati «հոսիլ», sruti- «հոսումն», srṓtas «հոսանք, գետ, երակ, ելք, բացուածք», հպրս. rauta «գետ», պրս. رود rōd, քրդ. rū, յն. ῥυτός «հոսուն», ῥύσις «հոսումն», ῥόϝος «հոսանք», հսլ. struya «հոսանք, հեղեղ», o-strovŭ «կղզի», հիսլ. straumr և գերմ. Ström «հեղեղ, հոսանք», լիթ. sraviù, sravė́ti «հոսիլ», sravà «հոսանք», հիռլ. sruth «գետ», sruaim «հեղեղ» ևն։ Առու բառը այս պարագային ծագմամբ նոյնանում է հյ. առոգել, ոռոգել բառերի հետ, որոնց համեմատութիւնը տե՛ս վերը։—Իսկ եթէ բառը նախապէս կապուած էր փորելու և կամ անցնելու գաղափարի հետ, այն ժամանակ վերի մեկնութիւնը ուղիղ չէ և առու չունի կապ ո՛չ ոռոգել բառի և ո՛չ sru արմատի հետ, ինչպէս կարծում է Հիւբշ. 420։ Ըստ իս հաւանական է առաջինը և առու համապատասխանում է ճիշտ սանս. srṓtas «հոսանք, գետ, ելք, բացուածք, երակ» բառին։

Klaproth, Asia polygl. էջ 100 պրս. arga բառի հետ։ ՆՀԲ լծ. յն. ῥύαξ «վտակ, հեղեղ», լտ. rivus «առուակ», թրք. ərmaq «գետակ»։ Canini, Etud. étym. 78 սանս. ṛ «հոսիլ»։ Տէրվ. Նխլ. 57, 65 հնխ. ars արմատից, որից նաև սանս. arš և հյ. արշաւել, առու(=արճ, արշ) ևն։ Նոյնպէս Müller, Armen. VI, իբր սանս. arṣ-, յն. ἄρσην «արու»։ Մառ ЗВО 5, 318 զնդ. āδu «գետակ»։ Հիւնք. լտ. arula «բագին»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Bugge IF 1, 452, որ չի ընդունում Հիւբշ. 421։ Bugge, Lykische Stud. 1. 13 գտնում է նոյն հլ. բառը Լիւկիոյ 'Αρυκανδα քաղաքի և Arycandus գետի անուան մէջ։ Գարբիելեան ՀԱ 1910, 365 հլ. առատ, յորդ և յն. լտ. ru, ruo «հոսիլ» բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան, էջ 402 սումեր. ari «հոսիլ», aria «գետ», uru «հոսանք», էջ 423 օսմ. arəg «առուակ», չաղաթ. arik, arna։ Պատահական նմանութիւն ունին եբր. יאר yəōr, եգիպտ. yoor

«գետ», սպան. arroyo «առու», արաբ. روى ravā «առատ հոսող ջուր»։

ԳԻՌ.—Ագլ. Ակն. Գոր. Երև. Ջթ. Հմշ. Ղրբ. Մրղ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. առու, Խրբ. առուն (բայց սեռ. առվի), Հճ. աՙռու, Ալշ. Մշ. յառու, Վն. ռռու, Ասլ. առի, Ոզմ. ռուռու, բոլորն էլ նշանակում են «առու», իսկ Ննխ. առու «պնձրեի և հեղեղի ջրի ճամբայ»։ Նոր բառեր են պռուազ, առուպհան, պռուատեղ, առուեզր, առուէկերս, պռուփնանուխ, պռուաճալ։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ է անշուշտ վրաց. რუ ru, რუვი ruvi «ջրանցք, առու», որ ներկայացնում է հայերէնի հնագոյն ձևը՝ առանց նախաձայն ձայնաւորի։—Հայերէնին նման են հնչում նաև մինգր. ռեկա «առու», ուտ. ուրէյն «առու, ակունք», չաղաթ. arik, aruk «ջրանցք, փոս», կըզըլ բարբառով alrə «վտակ, գետակ», կարա կըրգըզ alrək, ալթայ. alrəčak, լեբեդի բարբառով alrəǰak, արևել. թրք. arγa, arγav «առուակ», arən «ջուր», arna «գետի ճիւղ»։ Այս բոլորը կցւում են պրս. ارغا arγā, ارغاب arγāb, ارغاو arγāv «գետակ» բառերի հետ. հայերէնի հետ նմանութիւնը պատահական է, ինչպէս ընդունում է նաև Պատկանեան, Փորձ 1880, մարտ, էջ 94։ Սրան հակառակ Pedersen 40, 195 և Հայ. գր. լեզ. էջ 193 թուրք բառերը փոխառեալ է դնում նախահայ *aṙogu̯ ձևից և թրք. aryγ ձևից էլ փոխառեալ հունգ. árok «ջրանցք»։

ԱՌՈՒԵԿԱՆ «անցւոր կամ վարկպարագի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 31. հմմտ. առվիրական «ի զուր» (առաւիր բառի տակ)։ (Տե՛ս Pokorny, 2, 703, Trautmann 279, Walde 657, Boisacq 839)։

ԱՌՈՒԵՂ «մի տեսակ անծանօթ ծաղիկ» Դաւ. սալաձ. ունին միայն ՀԲուս. § 157 և Նորայր, Բանաս. 1901, էջ 92։

ԱՌՈՒՈՅՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ) «մի տեսակ խոտ է. medicago sativa, ֆրանս. luzerne» (ըստ Արթինեան, Տունկերը, էջ 8—9). գըրուած է նաև առուտ, առվոյտ, առոյտ, առուտ, առոուտ, առաւիտ, առատոյտ, առաւոտ՝ Գաղիան. Բժշ. առաւետ Ջքր. սարկ. Բ. 117. որից առաւիտանց «առուոյտ ցանելու տեղ» Ջքր. սարկ. Գ. 28. իշառուոյտ «onobrychis» Բժշ. ըստ ՀԲուս. § 160։

Տէրվ. Altarm. 29 համեմատում է յն. ἐρέβινθος և հրգ. araweiz «սիսեռ». Հիւնք. դնում է միայն յն. ձևը։

ԳԻՌ.—Սլմ. առվուտ, Վն. առվըտ, Ալշ. Մշ. առվուդ, Մկ. ռռուտ, Ոզմ. պռավուտ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ალავერდი ալավէրդի «առուոյտ խոտը»։

ԱՌՊԱԽԱՐ «բան». այսպէս գիտէ Բառ. երեմ. էջ 31. յայտնի չէ թէ ի՛նչ է ուզում ասել։

*ԱՌՍԱՆ «անծանօթ մի բոյս է. թերևս լինի աւելուկի մի տեսակ». Ամիրտ. ունի միայն Ալիշան, ՀԲուս. § 162։

=Պրս. راسن rāsan «անտուզ խոտը»՝ ըստ Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 637, որ արաբ. հոմանիշը դնում է قنس qanas, որի նկարագրութիւնն էլ տալիս է հտ. Բ. 279. ըստ Կ'Ի պրս. ռասէն մի տեսակ ծառ է, որ նաև կոչւում է փիլփուշ (փղի ականջ)։—Աճ.

[ԱՌՏԱԼ «տատանիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 31, որի յաջորդ էջումն էլ գտնում ենք առտուիլ «մատնիլ». սրանից հետևցնում եմ թէ առաջինն էլ պէտք է կարդալ առտալ «մատնել», իբրև կազմուած առ և տալ բառերից։]

ԱՌՓՈՎԵՆԱՅ «ի ծածուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 32։

ԱՌՔՈՒՍԵԱԼ «առեալ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 32։

ԱՌՔՏԻՒՐՈՍ տե՛ս Արքտորոս։

*ԱՍ կամ ԱՍԻ «մի տեսակ հին դրամ է», ունի միայն ԱԲ, իբր լատին բառ։

=Լտ. as, assis «հռովմէական մի դրամ»։

+ԱՍ, ի հլ. «ասածը, խօսք» Խոր. Խօսր. Նար. այս արմատից են ծագում ասել (կտր. ասացի, հրմ. ասա՛) «ասել, խօսիլ» ՍԳր. Ոսկ. ես. ևն ևն. «ազլորի երգելը» Փարպ. ասացած «խօսք» Եզն. Փարպ. ասող Ագաթ. ասուն «բանական, բանաւոր էակ» Եզն. անասուն «անբան, կենդանի» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. վիպասան Եւս. քր. վիպասել Լաստ. ժղ. արբասաց Ոսկ. ես. գովասանական Կիւրղ. խչ. բարեասաց Վեցօր. կամ գեղչմամբ բարեսաց

Պիտ. կանխասաց Ագաթ. Ոսկ. ես. և մ. ա. 11. ճառտարասան կամ ճարտասան Ոսկ. մտթ. Փիլ. այլասացիկ իրք «այլաբանութիւն» Երզն. մտթ. 337 (տպ. յայլասացի կիրս!). յունարան հեղինակների մոտ արտասանել, բացասական, բացասացել, սառրասել և այլափոխեալ ձևերով՝ ապուսել (ապ բացասականով) «ժխտել, ուրանալ, մերժել» Պղատ. տրամ. Մինովսի, Վենետ. էջ 408, բացուսել «բացասել, ժխտել» Պերիարմ. ապուսեալ Մագ. քամարգտ. ապասացել, ապուշել, ապոսել, ապսամսել, ապասութիւն Պերիարմ. Արիստ. Տիմոթ. փուզ էջ 280. անապուսելի «անուրանալի» (չունի ՆՀԲ) Կիր. տպ. Վենետ. էջ 198։

=Հնխ. ag´ «ասել» արմատից, որի միւս ժառանգներն են լտ. ajō կամ աւելի ajjō «ասել, խոսել» (<փխ. *agjō, ինչպէս կայ լտ. major<*magyos), ad-agium, ad-agio «բարոյական ասացուած, առած», մրոյ. ai, ae «առաջարկել», յն. ἦ (ծագած ἦχτ ձևից) «ասէր», ἠμί «ասեմ, խոսիմ» (ծագած *ἤγμί ձևից կամ նախորդից).—իսկ սանս. ah, āha «ասել» ծագում է ādh արմատից, ինչպէս ցոյց է տալիս զնդ. āδa «ասաց», որով այս արմատի հետ գործ չունի (Walde 21—22, Boisacq 324, Pokorny 1, 114, Ernout-Meillet 28—29)։ Հայերէնում հնխ. g´ առհասարակ տալիս է ծ, բայց ինչպէս ես բառի մէջ, նոյնպէս և այստեղ դարձել է ս։

Տաթև. հարց. 216. անասուն բառը մեկնում է «զի անխօսուն են կամ զի անսնունդ և անընտել». (ըստ այսմ հանում է աս կամ սուն արմատից)։ ՆՀԲ ասել դնում է լծ. յն. φάσκω «ասեմ», ᾆσμα «երգ»: Peterm. 22, 34, Windisch. 19, Böttlcher ZDMG 1850, 350, Տէրվ. Նախալ. 61 ևն համեմատում են սանս. ah ձևի հետ։ Պատկանեան, Փորձ 1880 մարտ, էջ 87—88 համարում է թէ հայերէնի մէջ ս ձայնը յետին է և թէ մեր բառի նախաձևն է *ածել (համաձայն սանսկրիտի), որ անփոփոխ պահում են գաւառականները՝ ածալ, ըծել ձևերով։ Meillet MSL 7, 164 բացատրելու համար g´> ս ձայնափոխութիւնը, ենթադրում է որ *ag´ նախ դարձել է ըստ օրինի *ած, յետոյ բաղաձայնի մօտ աս, ինչպէս եղել է նաև ես բառը. յետոյ այս աս ձևը ընդհանրացել կամ նրա վրայից նմանողաբար շինուել է ասեմ, փխ. հընագոյն *ածեմ ձևի, ճիշտ ինչպէս որ յն. ἦ ձևի վրայից յետոյ շինուել է ἠμί։ Ընդունելով հանդերձ *eg´o>ես համեմատութիւնը, Հիւբշ. 421 չի ընդունում *ag´>աս-ել համեմատութիւնը, սպասելով սրա դէմ կանոնաւորապէս հնխ. *ak՛։ Մաքսուդեան MSL 17, 356 կարծում է թէ հյ. առ-ած բառը պահում է դեռ Meillet-ի ենթադրած *ածել> ասել նախաձևը. այս բառը ինքը մեկնում է առ մասնիկով *ածել = ասել բայից. հմմտ. լտ. ad-agium առասութիւն. մեր կարծիքով սակայն առած բառը ուրիշ ծագում ունի (տե՛ս անդ)։ Հիւնք. յն. ᾄδω, ἄσομαι, ἆσαι «երգել» բառերից։ Patrubány SA 1, 4 նոյն է դնում հունգ. han-g «ձայն», ֆինն. sana «բառ», իբր *asank «խօսք» ձևից (հմմտ. հյ. աս-ասան). իսկ SA 1, 192 նոյն ընդ յն. ἦ «ասա՛»<*ἦχτ-, իբր հնխ. *ak՛, նոյնը SA 2, 234 և ՀԱ 1903, 381 հնխ. *spek «տեսնել» արմատից կրճատուած։ Karst, Յուշարձան, էջ 407 սումեր. sa, ša «ծանուցանել»։ Scheftelowitz BB 28, 286 հրգ. jēhan «խօսիլ» բառի հետ՝ հնխ. yok´ արմատից։ Petersson, Ar. u. arm. Stud. էջ 100 լիթ. oszlù, ōszti «աղմկել, բզզալ», oszlÿs «շատախոս, շաղակրատ» բառերի հետ, որոնք դրւում են հնխ. āk´ արմատից։

ԳԻՌ.—Հճ. Մշ. Ջղ. Ալմ. Աշ. Վն. ասել, Երև. Ննխ. ասէլ, Զթ. Շմ. ասիլ, Տփ. ա՛սիլ, կօ՛սէ, Ալշ. Մշ. ըսել, Ախց. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. ըսէլ, Ակն. Խրբ. Մկ. Ոզմ. Տիգ. ըսիլ. Ասլ. ըսէ՛լ, Գոր. Ղրբ. ա՛սէլ, ա՛ճիլ, Ագլ. ա՛ճիլ, ն՛աճիլ, Հմշ. ասուշ (կոր. ասաի), Շտ. սել:—Անասուն բառը պահում են Զթ. Մշ. Շմ. Ալմ. Վն. անասուն, Երև. անա՛սուն, Մկ. Տիգ. ոնասուն ձևով և «կենդանի», հոյական»

նշանակութեամբ։ Փոփոխեալ նշանակութեամբ են Սչ. անասուն *«թռչուն», Ոզմ.* անասօն *«անբան», Վն.* անասուն *«անբնակ, անմարդաբնակ, ամայի տեղ», Ալշ. Ախց. Շհ.* անասուն, *Վն.* անասում *«անխօս, դեռ խօսել չիմացող (մանուկ)» և վերջապէս Կր.* անասուն *«երախայ, մանկիկ». այս վերջին նշանակութեամբ բառս նոյնանում է լտ.* in-fans *բառի հետ, որ նշանակում է բուն «չխօսող, անբան», յետոյ անցնելով «համր, անճարտարախօս, խօսելու անընդունակ, դեռ լեզու չելած» նշանակութիւններից, վերջապէս դառնում է «մանուկ» և այս նշանակութեամբ տալիս է ֆրանս.* enfant *«երախայ»։ —Նոր գաւառական բառեր են* ասուաս, ասէկօսէ, ասեցնել, ասմունք, ասուլիս *(որ արևմտեան գրական լեզուի մէջ նոր ընդունուեց),* վայնասուն *(էնկիւրիի թրքախօս հայերը ունին այս բառը* վայնէխիմ *ձևով) են։*

ԱՍ, ո *հլ. անծանօթ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նար. տաղ. 472.— Շուք տարրաղըշոյ զեղ մէջ ասոյ զկեռ։*

Անծանօթ բառս Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 16 համարում է ասր *«բուրդ» բառը։ Բոլորովին անհամոզիչ։*

ԱՍԱԳ *«տուգանք» ? բացատրութիւնը տե՛ս* կոփար *բառի տակ։*

*ԱՍԱԽ *«օրէնք». հմմտ. Վրդ. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 160, հրտր. Էմինի, էջ 211 «Զի ասախն, որպէս ասէին ինքեանք կոչելով զեդեալ սահմանն ի Չանկըզղանէն... հրամայէր պահել». այսպէս նաև Տաթև. ամ. 424. Մաղաք. աբ. 10. վերջինս էջ 4 գրում է նաև* իասախ. *«Եւ այս է օրէնքն Աստուծոյ, որ եդեալ է ի նոսա, զոր անուանեալ են իւրեանքն իասախ»։ Բառիս բացասականն է* անասախ *«ապօրինի կերպով, անարգել» Մաղաք. աբ. 28. «անսանձ, ապօրէն» Խլաթ. յիշ. 16։*

=Թրք. یساغ yasaγ *կամ* یساق yasaq *«օրէնք, արգելք», մոնղոլ.* dkasak *«օրէնք»* (Будаговъ *2, 329)։*

Ուղիղ մեկնեցին Էմին, Ист. Вартана *188 և Ալիշան, հրտր. Վրդ. պտմ. էջ 160, ծան.։*

ԱՍԱՅԻԿԷ *«լեարդի միջին մեծ երակը»= Տաթև. հարց. 244 (նորագիւտ բառ)։*

* ԱՍԱՆ *«առաւօտ». նորագիւտ բառ, որ խաթարուած ձևով գործածուած է մէկ անգամ Սեբ. էջ 38 «Քանզի լինի առ Սասանայ», որի համապատասխան տեղում Արծր. 95 ունի «Քանզի վաղիւ առաւօտուն»։*

=Պհլ. *āsān *«առաւօտ» բառից, որ հաստատում են պրս.* خراسان xurāsān *«արևելք» (յետոյ եղաւ «Խորասան գաւառ», ինչպէս յն.* ἀνατολή *«արևելք», յետոյ «Անատոլիա նահանգը», կամ արաբ.* مغرب maγrib *«արևմուտք», յետոյ «Մաղրըբ երկիրը»), բելուճ.* rōš-āsān *«արևածագ, արևելք»* (Horn *§ 23)։*

Անծանօթ բառս գտաւ ու մեկնեց Մարքվարթ (Նամակ, 1926 յունվ.)։

ԱՍԱՍԱՆ *կամ* ԱՍԱՄԱՆ *«կիսագոռոզ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 32։*

*ԱՍԱՐ *կամ* ԱՍԱՐԻՈՆ *«փոքր մի դրամ էր» Ոսկ. մտթ. էջ 129, Եփր. փես. 407. Շիր. էջ 27. որ և* ասսար *Տիմոթ. կուզ էջ 286.* ասսարիա *Եւս. քր. բ. 180 (չունի ՆՀԲ. Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 48 գրում է* ասարիոն *կամ* ասսարիոն*)։*

=Յն. ἀσσάριον *«հռովմէական մի դրամ՝ որ արժէր 10 սանտիմ». փոխառեալ է լտ.* assarius *բառից, որ ծագում է* as, assis *հոմանիշից. փոխառեալ են նաև գոթ.* assarjus, *վրաց.* ასარი ասարի „ассарій, мелкая монета“*։—Հիւբշ. 341։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, անդ. յետոյ Պատկանեան, հրատ. Շիր. էջ 27։ — Անանիա Շիրակացին, էջ 33 ասում է թէ «ըստ եբրայեցւոց ասարիոն՝ նուազութիւն կոչի». բայց պէտք չէ բառի համար հասկանալ. հմմտ. անդ՝ էջ 27 «ասարիոն ըստ հելլենականին չեպտոն կոչի, բայց ըստ եբրայեցւոց նուազութիւն կոչի, որ է անօսր»։

*ԱՍԱՐՈՆ *«բժշկական արմատ էր» Մխ. բժշ. էջ 144. ունի միայն ԱԲ. չէ նշանակում և ՀԲուս. նոյն բառը Բառ. երեմ. յաւել. էջ 573 մեկնում է «քէտի օղի» (որ է կատուախոտ)։*

=Յն. ἄσαρον, *լտ.* asarum, *արաբ.* سارون

asārūn «կատուախոտ», ֆրանս. asaret, կայ և լտ. asaron ձևը (ըստ Պլինիոսի). գիտական լեզուով կոչւում է asarum Europ. L. բոլորի աղբիւրը յունարէնն է. բայց սրա էլ ծագումը անծանօթ (Boisacq 86)։—Հիւբշ. 279։

ԱՍԵՂ «ատուեր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 32։

+ԱՍԵՂՆ (ասղան, -ղունք, -ղանց) «ասեղ» ՍԳր. Մագ. Ճառընտ. յետնաբար և իբր ռամկօրէն ունինք նաև աuիղն, աuեղ, աuեխ գրչութիւնները. ածանցման մէջ մտնում է բազմազան ձևերով. ինչ. աuեղն-, աuղան-, աuղեն-, աuղն-, աuղ. օրինակ՝ աuեղնագործ, աuղնագործ, աuղնեգործ ՍԳր. աuղանի «թել» ՍԳր. Ոսկ. Կող. 618. աuղենի «թել» Մանդ. էջ 191 (համմտ. պրս. darzan «ասեղ» և darzman «թել»). աuղնագործութիւն Եւ. լը. 23. աuղնանի Ոսկ. Կողոս. ը. աuեղնակարկատ Մարաթ. աuղնաբոռոպ կամ աuղանեբոռոպ Մաշտ. սքեմ. Վրք. Հց. աuղնածեծ Նխ. ղևտ. աuղնաչափ Ոսկ. լուս. աuղնեայ Տօնակ. աuղաբան «ասեղով բանուած» Արր. կրետ. 37. աuղակտուց «մի տեսակ ծովային թռչուն» Անան. գիտ. 8 (նորագիւտ բառ). այս բոլորի մէջ ամենահինն ու դասականը պիտի լինի աuղան- ձևը, յետոյ աuեղն-. միւսները յետին են։ Նոր բառեր են աuեղնաձև, աuեղնաւոր են։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ak'lōn կամ aklṇ ձևից. համմտ. լտ. acus «ասեղ», acuo «սրել», acies «ծայր, սայր», ācer «սուր», յն. ἀκίς «ծայր, սայր», ἄκρις «սարի գագաթ», ἄκρος «սրածայր», ἄκρον «ծայր», ἄκων «նիզակ», ἀκόνη «յեսան», ἄκαινα «սուր ծայր, խթան», սանս. àçri- «սուր ծայր, անկիւն», áçna- «պարսաքար», açáni- «նետի սլաք», լիթ. asztrùs, հսլ. ostrŭ «սուր, սայրասուր», osŭtŭ «դժնիկ», ostĭnŭ «խթան», ռուս. острый «սուր», լեթթ. ass «սուր», հսլ. osĭla=ռուս. оселокъ «սրոց, յեսան», հիսլ. eggja «սրել», հսաքս. eggja «սրի բերան»; անգլսք. egl «խթան», հբգ. ahir, գոթ. ahs, գերմ. ähre «հասկ», անգլ. ear «հասկ կապել» են են. այս բոլորի պարզական արմատն է հնխ. ak'- «սուր լինել» (տե՛ս Walde 7, Boisacq 32, Trautmann 15, Kluge 10 ա)։—Հիւբշ. 421։

Առաջին անգամ Lag. Baktr. Lex. 14 և Arm. Stud. § 195 դրաւ aç արմատից, համեմատելով յն. ἀκ-ίδ-, լտ. acies, aculeus ձևերի հետ. Տէրվիշ. Նախալ. 59 լտ. acus, յն. ἀκόνη են։ Հիւնք. թրք. aslan «առիւծ» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ջթ. Հճ. Սլմ. Վն. աuեղ, Ոզմ. ա՛uեղ, Մշ. Սչ. աuեխ, Ախց. Գոր. Համշ. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Շմ. աuէղ. Երև. Ննխ. աuէղ, աuէխ, Ակն. Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. աuէխ, Ասլ. աuէ՛խ, Տփ. ա՛uիղ, Տիգ. mսիղ, Ագլ. ա՛յuող, ա՛յuողնը, Զղ. աuուղ (այսպէս ունի նաև Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. 1788, էջ 163)։ Նոր գաւառական բառեր են աuեղնառս, աuղակար, աuղամաճ, աuեղնոց, աuղբոյն, աuղարուր, աuղատր, աuըղներտել:

ԱՍԵԻԱՆ «գլուխ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 32։

ԱՍԻ «տարբերութիւն», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 32։

*ԱՍԻԴ «անծանօթ մի թռչուն է». մէկ անգամ գործածուած է Յոբ. լթ. 13 «եթէ յղացի ասիդն և նեեսայն»։

= Եբր. חסידה xasīda բառն է, որ գործածուած է բնագրի համապատասխան տեղը և որ այլևայլ կերպով է մեկնուած. ինչպէս «արագիլ, յոպոպ, բազե, ջայլամ, կարապ, մորեխ», յոյն թարգմանութիւնը անփոփոխ պահել է եբրայական բառը (ἀσίδα καὶ νέσσα), որից էլ առաջացած են հայը և վրացին (ასიდა աuիդա). ուրիշ տեղ ունինք աuող և աruhն (տե՛ս այս բառերը)։ Մեր նախնիք ասիդ-ի մասին այսպէս են գրում. «Ոմանք զասիդայդ հաւ ասացին» Մխ. Երեմ. իսկ Նար. յովէդ. ըստ Սեբերիանոսի՝ «գազան» է համարում և Համամ. յովէդ.՝ «սողուն». Տօնականումն էլ մեկնւում է «Ասիդ. սողուն է սեվագոյն կերպիւ փղշտկաց երկրին, յորժամ արկանէ զձուն, ընդ բերանն փսխէ և բուսանի ծառս։ Նորագոյն քննօթեանց համեմատ՝ այս եբր. բառը նշանակում է «արագիլ» (տե՛ս Նէեսա)։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։ Բառիս վրայ առանձնապէս խօսում է Ստ. Եազըճեան, Մասիս 1884, էջ 200։

ԱՍԻՕՍ «բորակ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 573, որ առնում է Գաղիանոսից և մեկնում է «բոհարչիլէ» (իմա՛ թրք. «բորակ»)։

ԱՍԼԱՆՃ «ներկատու վայրի մի խոտ է. réséda» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 164։

ԱՍԼԻ «արմատ կապած (բոյս)». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վստկ. 35 «Թէ ասլի լինի (որթն), այսինքն արմատաւոր և թէ երկու տարւոյ պանդրած»։

ԱՍԽԵԼ «կոխել, հարթել, ճմլել». ունի միայն Բառ. երեմ. 133՝ լմշտել բառի բացատրութեան մէջ։

*ԱՍԽԻՍ «մի տեսակ բոյս, որ թրք. կոչւում է սախըզ բիֆանի, այն է ծամոնի փուշ». Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 165։

=Արաբ. اشخيص ašxīṣ, որ Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ (WZKM 11, 271) մեկնում է „Arachlis qummifère". (այս բառը չկայ Կամուսի մէջ)։ Արաբերէն բառի մէջ ش գրի եռակէտը ջնջուելով՝ դարձել է س s, որով հայերէն տառադարձուել ասխիս: Սրանից երևում է փոխառութիւնը գրաւորի վրայից է և ո՛չ բերանացի—ԱՃ.

Ալիշան՝ անդ, համարում է կասկածելի և օտար բառ։

ԱՍԿԱՄՈՒՆԻ տե՛ս Սակամունի։

ԱՍԿՆ (չէ հոլովուած) «սուտակն քարը». երկու անգամ միայն գործածած է Սեբեր. էջ 46—47 «Ի կամարի քահանային 12 ակն՝ յականց պատուականաց, սարդիոն և տպազիոն և զմրուխտ, ասկն և շափիւղայն և յասպիս, գոճազմ և ակատ և կարկեհան, ոսկեակն և բիւրեղ և եղնգնաքար... յառաջին կարգին զսարդիոնն և զտպազիոնն և զմրուխտն, և յերկրորդում զասկնն և զշափիւղայն և զյասպիսն...»։ Այս բոլորը ակնարկում են Ել. իը. 17, որ մեր թարգմանութեան մէջ այսպէս է. «Կարգ ականցն՝ առաջին՝ զմրուխտ և սարդիոն և տպազիոն, կարգ մի. Եւ կարգն երկրորդ՝ կարկեհան և շափիղա և յասպիս. Եւ կարգն երրորդ գոճազմ և ակատ և սուտակ. Եւ կարգն չորրորդ՝ յակինթ և բիւրեղ և եղունգըն»։ Համեմատութիւնից երևում է, որ ասկն դրուած է կարկեհանի դէմ. բայց որովհետև երրորդ կարգում արդէն կարկեհան կայ, ուստի իր համապատասխանն է «սուտակ», որ արդէն ըստ Վրդն. ծն. կարկեհանի մի տեսակն է. «Սուտակն կարկեհանն է և յականցն գիրքն կայծ ասի»։

*ԱՍԿՈՐԴԻՈՆ (ի-ա հլ. ըստ ՀՀԲ) «վայրի սխտոր» Բժշ. ունին միայն ՀՀԲ, ՁԲ և ՓԲ, իբրև յն. բառ. պակասում է ՆՀԲ-ի և Հայբուսակի մէջ։

=Յն. σκόρδιον «սխտորի հոտով մի բոյս է. լտ. teucrium scordium L". դալիս է σκόρδον, σκόνοδον «սխտոր» բառից—ԱՃ.

ԱՍՂՈՒԼՈՒՍ «չրէչ խոտը» Ամիրտ. առհասարակ չէ յիշուած բառարաններում. մոռացել է նշանակել նաև Հայբուսակը. Ամիրտովլաթ մեկնում է բառը «ինքն տակ մըն է, որ ի ջաղացքն կաղան և ինքն շրէշն է»։

ԱՍՃԻ «ճաշ, կերակուր». մէկ անգամ միայն ունի Ոսկ. ես. 157՝ «Թէպէտև կերակրըեաց, այլ աշտուճ հացիւ և ձկամբք. նաև քաղաքին այն իսկ հանապազորդ ասճի»։

*ԱՍՄԱՋՈՒՆ, ունի միայն ԱԲ՝ «երկնագոյն» նշանակութեամբ, իսկ Բառ. երեմ. յաւել. 565 «լուրջ շուշան ծաղիկ». նոյնը ասմաջուն «լուրջ շուշանածաղիկ, iris» Գաղիան (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 703 բ)։ Միևնոյն բառն է՝ որ յիշում է ՀԲուս. § 167 ասմաղուն կամ ասմանուն ձևով և մեկնում է այսպէս. «Գրուի ի բանս Գալիենոսի և կուզուգի լուրջ շուշանի»։

=Արաբ. اسمانجونی āsmānǰūnī «շուշան» բառից, որ Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ (WZKM 11, 271) մեկնւում է „lilium, anserenium". արաբերէն բառը բուն նշանակում է «երկնագոյն» և ծագում է պրս. آسمان ās mān «երկինք»+کون gōn, gūn «գոյն» բառերից (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 647)։ Արաբերէն բառի վերևից մի կէտ ջնջուելով կարդացւում է ասմաջուն, որից նոր տառադարձութեամբ ասմանուն և սխալ գրչութեամբ ասմազուն ձևն է յառաջանում։—ԱՃ.

ԱՍՄԱՆԻԴԷ «թրթուր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 33։

ԱՍՈՂ «ասիդ թռչունը» ունի միայն ԱԲ, որի աղբիւրը ինձ յայտնի չէ. տե՛ս ասիդ:

ԱՍՈՐԵԱԿ (որ և ասօրեկ, սօրեկ) «մի տեսակ թթու բանջար, ճարճրուկ, լտ. eruca, ֆրանս. roquette» Գաղիան. Բժշ. ըստ ոմանց «կոտեմ, չրկոտեմ»։ —Սրանից տարբեր է սօրեկ «օրթ», որ եբրայական փոխառութիւն է։ Կայ նաև գւռ. ասօրիկ, սօրեկ, սօրուկ, սօրսօրիկ «կտաւատի մի տեսակ՝ որից ձէթ են հանում», հունդը նման է կոտեմի կամ կորեկի. ըստ Ախք.՝ վայրի մի խոտ է (տե՛ս Ազգ. հանդ. Ա. 138). բայց չգիտեմ թէ կապ ունի՞ նախորդի հետ։

ՀԲուս. § 168 ասում է. «Զարմանալի կամ հետաքննական բան մ'է, որ մեր ասօրեկ կոչածը՝ Ափրիկեցիք ալ հիմայ ասուրիկ կոչեն, ըստ վկայութեան Աստանտան բուսաբանի, որ շատ տարիներ կեցաւ ի Սենեկամպիա»։ Ցերահեան, Բազմ. 1931, էջ 141—2 խօսելով բառիս վրայ, գտնում է, որ նոյն է լտ. eruca, ֆրանս. roquette, իտալ. ruca, տճկ. rokka salata, գւռ. ճարճիր, ճարճրակ, արաբ. جرجير jirjir, ինչպէս դրել եմ ես էլ։ Այս բոյսը շատ նման է կոտեմի և չրկոտեմի, որի համար էլ երբեմն շփոթվում է նրանց հետ։ Բոլորովին տարբեր է գւռ. սօրեկ, սօրուկ «լտ. sorgham, saricum» (տե՛ս իմ Գւռ. բառ.)։

ԱՍՈՒԻ տե՛ս Ասք։

ԱՍՈՒՊ «թռիչ աստղ». ըստ ՀՀԲ և ՋԲ ի-ա հլ. ՀՀԲ իբր վկայութիւն դնում է Ալպերտ ածաք. ըստ ՆՀԲ բառ ռմկ. գործածական է արդի գրականում։

ՆՀԲ արաբ. շիհապ, շիւհիւպ բառից. (իմա՛ արաբ. شهاب šahāb, šihāb «ասուպ», յգ. شهب šuhub «ասուպներ», որոնք չեն կարող տալ մեր ասուպ ձևը)։

*ԱՍՊ «ձի». առանձինն գործածուած չէ, այլ կայ միայն մի քանի բարդութեանց մէջ. ինչպէս՝ ասպազէն, ասպաստան, ասպաճարակական, ասպանդակ, ասպետ, ասպարէզ, ասպատակ, որոնք սակայն ո՛չ թէ հայերէնում անկախաբար կազմուած, այլ ուղղակի իրանեանից ամբողջութեամբ փոխ առնուած բառեր են։ Սրանցից ենթադրուած է յետոյ ասպ բառը՝ որ առանձին գոյութիւն չէ ունեցած հայերենում. հմմտ. սակայն Սասն. 18 գրծ. ճասքամբ «ձիաւորներով», որ ենթադրում է ճասք (=ասպ) ձևը։

=Պհլ. asp «ձի» բառից փոխառեալ. միւս ցեղակիցներն են հպրս. asa-, զնդ. aspa-, սնս. açva-, պրս. اسب asb, բելուճ. hasp, աֆղան. ās, aspah, քրդ. asp, hasp, թաթ. as, օսս. afse, yefs «ձի». այս բոլորը ծագում են հնխ. ek'vo- ձևից, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս էշ բառի տակ։—Հիւբշ. 108։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ. նոյնը նաև Peterm. 17, Windisch 19 ևն.— Մորթման, Բևեռ. արձանագր. թրգմ. Ապտուլլահ. էջ 48 բեւեռ. ապպա «երիվար», յն. իպպօս, պրս. yabu բառերի հետ։ Տէրվշ. Մասիս 1882 յուլ" 24, Երկրագունտ 1884, էջ 55, Լեզու էջ 157 հնխ. akva ձևից, սանս. açva են. «Բայց հայը փոխառութիւն է, որովհետև բնիկ լինելու դէպքում պիտի ունենար ասու, ասr, ասկ ձևը»։

*ԱՍՊԱԶԷՆ, ի-ա հլ. «ձիու զենք և զարդերը» Ագաթ. Խոր. Արծր. յետնաբար նաև «ձիաւորուած ու զինուած» Յհ. կթ. գրուած է նաև ասպիզէն. որից ասպազինեալ «ձին զինելով կռուի պատրաստած» Արծր.։

=Պհլ.*aspzēn «ձիու զէն ու զարդ» բառից, որ սակայն աւանդուած չէ պահլաւ գրականութեան մէջ. կազմուած է պհլ. asp «ձի» և zēn «զէնք» բառերից. պրս. կայ زین اسب zīn-i asb «թամբ». սակայն այս նշանակութեամբ գործածուած չէ հայերէնի մէջ։—Հիւբշ. 108։

ՀՀԲ և ՆՀԲ մեկնում են հյ. ասպ և զէն բառերով։ Այսպէս է նաև Տէրվիշ. Մասիս 1882 յուլ" 24։ Laqarde, Arm. Stud. § 199 համեմատում է պրս. zīn-i-asb ձևի հետ։

ԱՍՊԱԿ «ոստեւիքի պատառ կամ փշրանք (ըստ ԱԲ), կերակրի մնացորդ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 346 ա)». ուրիշ բառարաններում չէ յիշատակուած. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 459. Շունք սեղանոյն ասպակի սպասիցեն։ Բայց տե՛ս և ասպականի բառի տակ։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 66 դնում է պրս. سباغ sabāγ «քրդուճ» բառից, ենթադրելով որ սրա հին ձևը լինի պհլ. *āsbāk, (Բայց այս պհլ. բառը պիտի տար. պրս. āsba և ո՛չ թէ sabāγ. իսկ պրս. sabāγ պիտի տար հյ. *սաբազ. հմմտ. چراغ čirāγ=ճրագ. երկու գէպքում էլ համեմատութիւնը ուղիղ չէ)։

ԱՍՊԱԿԱՆԻ (-նւոյ, -նեաց) «որսորդ» Փիլ. լին. 371. (շփոթ է Պիտ. թ. 5 հատուածում, ուր կարող է թէ՛ «որսորդ» և թէ մանաւանդ «որսի շուն» նշանակել). որից ասպականասպաս, որ մէկ անգամ գործածուած է Նար. լե. էջ 97.—«Ընդ քանանուհւոյն ձայնի ի խորոց սրտիս պաղատիմ, սովեցելոյս ասպականասպաս կաղկանձողական ամենաթշուառ վըտանգաւորիս, ապրուստ կերակրոյ փշրանաց հացի ի բազմազեղտ քո սեղանոյ մասնաւորեսցես»։ Այստեղ ամբողջը ակնարկութիւն է Մտթ. ժե 27 Քանանացի կնոջ և յատկապէս «Քանզի և շունք կերակրին ի փշրանաց անկելոց ի սեղանոյ տեառն իւրեանց» հատուածի։ Լծ. Նար. լե. մեկնում է «շան ուտելիք, լափ» (անշուշտ սպաս «թանապուր» բառից կարծելով), ՀՀԲ «շան կերակրոյ սպասող կամ յուսացող», ՓԲ «որսական շան նման կերակրոյ սպասող», Աւետիքեան, Մեկն. Նարեկի, Վենետ. 1859, էջ 194 «սպասաւոր կամ ծառայող որսորդի, որ է շուն» (ասպականի+սպաս բառերից) և էջ 553 «շան պէս սպասող կամ ձիանց պահապան»։ Իսկ ես կարծում եմ, որ ասպականասպաս նշանակում է «կերակրի մնացորդներին սպասող» և կազմուած է ո՛չ թէ ասպականի «որսորդ կամ շուն», այլ ասպակ «կերակրի մնացորդ» բառից. ըստ այսմ ասպականասպաս ճիշտ այն է՝ ինչ որ Ոսկ. պօղ. ա. 459 «շունք սեղանոյն ասպակի սպասիցեն»:

ՆՀԲ ուզում է հանել ասպ «ձի» բառից. այսպէս նաև Հիւբշ. 108 կասկածով։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ էջ 467 զնդ. spāka «շնիկ» պրս. isba اسبه «շուն», յգ. اسبكان isbagān «շներ»։ Այս մեկնութիւնը շատ ուղիղ պիտի լինէր (հմմտ. Հերոդոտոս Ա. 110 σπάκα τὴν κύνα καλέουσι οἱ Μῆδοι Մարք զշուն սպակա կոչեն), եթէ տակայն ասպականի իրօք նշանակէր «շուն», ինչպէս ունի Պիտ. և ո՛չ թէ «որսորդ», ինչպէս ցոյց է տալիս Փիլ. որ աւելի վստահելի է։

*ԱՍՊԱՀԱՊԵՏ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «զօրապետ, սպարապետ». երկու անգամ միայն գործածուած է Խոր. բ. 68 և 28 և այն էլ իբրև ազգանուն կամ տիտղոս. «...և քոյր նոցա՝ ասպահապետի պահլաւ, քանզի ի վերայ զօրաց էր այրն նորա»։

=Պհլ. spāhpat «սպարապետ, զօրագլուխ», որից պրս. سپهبد sipahbad կամ اسپهبد ispahbad, ispahbud և տառադարձուած՝ արաբ. اسبهبذ asbahbuδ, յն. Ἀσπεβέδης (Պրոկոպիոս, Պարս. պատ. Ա. 10)։ Բառի հին ձևն էր հպրս. spādapati, որ Արշակունեաց ժամանակ փոխ առնուելով՝ դարձաւ հյ. սպարապետ, ասպարապետ, իսկ Սասանեանց ժամանակ երկրորդ անգամ փոխ առնուելով նոր ձևով՝ դարձաւ ասպահապետ: Իրանեան բառերը կազմուած են spāda > spāh > sipāh «սպայ, զօրք» և pati>pat>bad «պետ, տէր» բառերից։—Հիւբշ. 22, 240։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որ պրս. էսփէհպէտ ձևից փոխառութիւն է դնում։ Յետոյ գալիս են ՆՀԲ և Lagarde, Gesam, Abhd. 186։—Dulaurier JAs. 18(1861), էջ 291 համարում է հայակերտ ձև, կազմուած ասպ բառից. իսկ արաբ. asbahbuδ հայերէնից տառադարձուած է դնում։

*ԱՍՊԱՂՕԼ կամ ԱՍՊԱՅՈՒԼ «չղախոտ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 170։

=Պրս. اسپغول aspaγōl, ispaγōl, ispaγōn, ispaγūna, ispayūn, isfayūn, ispayūš «է խոտն այն, որոյ սերմն կոչի արաբ. bizriqaṭūnā և թրք. qarnlyarəq» (ԳԴ էջ 150 բ). յիշեալ արաբերէն բառն է «բզըկատուն, psyllium, herbe aux puces կամ plantago psyllium»։ Պրս. բառը կազմուած է asp «ձի» և γōl «ականջ» բառերից և տառագարանօրէն նշանակում է «ձիականջ»։—Աճ.

ՀԲուս. ասում է միայն թէ պարսկերէն է։

*ԱՍՊԱՃԱՐԱԿԱԿԱՆ «հովուական, թափառական», մէկ անգամ միայն գործածուած է

Եւ. քր. ա. 230 «*Ասպահարակական կեանս կէին և այսպէս կոչէին հովիւք*»։

=*Պհլ.* *aspčarakakan «*ձիարօտական*» *ենթադրեալ ձևից, որ կազմուած է պհլ.* asp «*ձի*», čarak «*ճարակ, մարգ*» *բառերից՝* akān «*-ական*» *մասնիկով. ըստ այսմ բառը բուն նշանակում է* «*ձի արածեցնողի պէս, ձիու հովուի վայելչ*»։—*Հիւբշ. 108*։

ԱՍՊԱՆԱԿ *տե՛ս Սպանանել*։

ԱՍՊԱՆԴԱԿ «*Հեծեալի ոտնատեղերը՝ որ թամբի երկու կողքից կախուած են*». *այս ձևն է, որ ընդունուած է արդի գրականում, բայց հնապէս գրւում էր նաև* ասպանտակ, ասպատան, ասպատանգ, ասպատանկ, *և իբր յգ.* ասպատանճ, *հյց.* ասպատանս *Վրք. հյ. ա. 218*։

=*Անշուշտ պահլաւական փոխառութիւն է՝ կազմուած* asp «*ձի*» *բառից. բայց նոյն իսկ հայերէնի ձևը անորոշ լինելով՝ կարելի չէ որոշել թէ յատկապէս ի՛նչ պահլաւերէն բառից է. հմմտ. միայն պոհեմ.* span «*ասպանդակ*» (*տե՛ս* Vaillant, Gram. Dialegues et Voc. de la langue des Bohimiens ou Cigains, Paris *1868, էջ 128*), *նաև վրաց.* ავჟანდა ասպանդա, *մինգր.* ասպանդ, ասպանդի, *սվան.* ասպանդ «*ասպանդակ*»։—*Աճ.*

ՆՀԲ «*ի ձայնէս* ասպ *և* ոտն» *կամ թրք.* özengi «*ասպանդակ*»։ *Հիւնք. պրս.* asb angīz اسب انکیز «*կօշիկի խթանը՝ ձի քշելու համար*»։ *Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 69 պհլ.* asp «*ձի*» +vandak, *պրս.* بند band «*կապ*» *բառերից*։

*ԱՍՊԱՆՏ «*սպիտակ մանանեխ*» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 172 կասկածով*։

=*Պրս.* اسپند ispand «*սպանդ խոտը, փեգենայ*», *որ և* سپند sipand, *որա մէկ տեսակն է* خردسپندان sipandān-i-xurd «*մանանեխ*», *որից արաբ.* اسفند asfand *կամ* سفند sifand «*սպիտակ մանանեխ, si-napi album*» (*Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ տե՛ս* WZKM *12, 95*)։—*Աճ.*

ԱՍՊԱՍԱԼԱՐ *տե՛ս Սպասալար*։

* ԱՍՊԱՍՏ «*առւոյտ խոտը*, luzerne» *Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 173*։

= *Պրս.* اسپست aspast *կամ նաև* ispist, isfist, sipist *և* b *ձայնով էլ* اسبست (*Վամէս, Թրք. թրգմ. Բ. 290*) «*առւոյտ*». *բուն նշանակում է* «*ձիու կեր*» *ըստ* Horn, Grdr. № 79։ *Մեր բառը յետին լինելով անշուշտ պարսկերէնից է. բայց կան նաև ասոր.* ܐܣܦܣܬܐ aspastā *և ասոր.* aspasti «medicago sativa», *որոնց կապը պարսկերէնի հետ դժուար է որոշել*։—*Աճ.*

Ամիրտովլաթ յիշում է արդէն «*որ պարսկերէն* ասպաստ *ասեն և հայերէն* առվոտ *ասեն*»։

*ԱՍՊԱՍՏԱՆ, ի–ա *հլ.* «*ախոռ*», *Երեմ. լա. 40. Բուզ. դ. 16* (*քանիցս*). *Եփր. Թգ. 423, 426, 457. Պամ. աղէքս. Փիլ. լիւս. Արծր. Ճառընտ. որից շինուած կեղծ ձևեր են* ասպաստանի «*ախոռ*» *Մխ. Երեմ.* (*իբրև թէ մեկնելու համար Երեմ. լա. 40* ասպաստան *բառը*). ասպաստանեակ «*արածող ձիոց կամ դարմանող երիվարաց*» *ՀՀԲ*, ասպաստանճ «*երկրորդական ձի ճանապարհորդաց*» *ՓԲ*։

=*Պհլ.* aspastān, *պրս.* اسبستان asbistān «*ախոռ*», *զնդ.* asp̄ōstāna-, *սանս.* aç-vasthāna «*ախոռ*», *կազմուած* asp «*ձի*» *և* stān «*-արան*» *ձևերից*։—*Հիւբշ. 108*։

ՀՀԲ հլ. ասպ *և* -ստան *ձևերից*։ *Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Müller SWAW *38, 575, որից* Justi, Zendsp. *38*։

*ԱՍՊԱՍՏԱՆԻԿ «*ախոռի մէջ պահուած, լաւ խնամուած ձի*». *մէկ անգամ գործածուած է հայ մատենագրութեան մէջ՝ Ա. մակ. գ. 39*։

=*Պհլ.* *aspastānīk > *պրս.* *asbistānī *ենթադրեալ ձևերից, որոնք կազմուած են նախորդից՝* ī..>ī *մասնիկով*։—*Հիւբշ. 108*։

*ԱՍՊԱՍՏԱԿ, ի–ա *հլ.* «*ձիով արշաւանք կամ յարձակում. 2. ձիով արշաւող, յարձակւող*» *ՍԳր. Եւս. քր. Բուզ. դ. 58. Ոսկ. ես. ոճով ասւում է* ասպատակ գծել, տալ, սփռել, արձակել, առնել «*արշաւել*». *նոյն արմատից են* ասպատակաւոր *Յոբ. ա. 17. Եղիշ.* ասպատակել *ՍԳր.* ասպատակի *կամ* յասպատակի «*արշաւակի*» *Վեցօր. 153, 160.* դիւրասպատակ *ԱԲ. նոր բառեր են* ծովասպատակ, ձիասպատակ։ *Ըստ ԱԲ կայ և աս-*

պատ «ասպատակ», որ անշուշտ մի յետին ձև է, ուր ակ սխալմամբ նուազական կարծուելով՝ ջնջուած է։

=Իրան.*aspataka- ձևից, իբր պհլ. *asptak «ձիով արշաւանք, ասպատակութիւն» և զնդ. *aspōtaka- այս բառերը կազմուած են asp «ձի» և tak «վազել» բառերից. հմմտ. զնդ. aspa- «ձի», tač «վազել, արշաւել», taka- «վազող (հնչ. dərəzitaka «տրադընթաց»), պհլ. tak «վազք, արշավ» պրս. takīdan «արշաւել», tak կամ tag «յարձակում, արշաւանք», tēztak «արընթաց, արագավազ», tagāvar «լաւ վազող» (Շահն. է. 1046), որ մեր ասպատակաւոր բառի վերջին մասն է։—Հիւբշ. 108։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ, որ սակայն դնում է նաև լտ. expeditio «արշավանք»։ Müller, Kuhns u. Schleich. Beitr. 5. 106 և SWAW 88, 16 օսս. afsad «բանակ» և զնդ. spāδa «սպայ» բառերի հետ։ Lagarde, Bktr. Lex. 64 զնդ. *aspōtāka ձևից։ Հիւնք. ապատա-ից։

*ԱՍՊԱՐ (ի–ա հլ. յետնաբար նաև ո հլ.) «վահան» ՍԳր. որից ասպարաքեկ «վահանի բեկոր կամ փոքր վահան» Եզեկ. լթ. 9. ասպարակիր Ոսկ. Փիլ. ժգ. ասպարաւոր Բ. մըն. ժգ. 8. ժէ. 17. ասպարափակ Փարպ. ասպարել «վահան գործածել» Պիտ. գերասպարել «պահպանել, պաշտպանել, խնամակալել» Տիմոթ. կուզ, էջ 282 (իբր սարկական թրգմ. յն. ὑπερασπίζω «պաշտպանել» բառի, որ կազմուած է ὑπέρ «գեր, վեր» և ἀσπίς «վահան» բառերից. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի հակաճառութեան մէջ, էջ 71)։ Երբեմն բարգութեանց մէջ եղած է սպար-. այսպէս են՝ սպարակիր Յուդ. դ. 15, ե. 5. սպարափակ Ագաթ. առանձին սպար «վահան» ձևը ունի ԱԲ, բայց ՆՀԲ չգիտէ։

=Պհլ. գտ. *aspar ձևից, որի հետ բոլորովին նոյն է նորագիւտ մանիք. պհլ. ܣܦܪ 'aspar «վահան» (ИАН 1912, 46). միւս իրանեան լեզուներն ունին պհլ. spar, պազենդ. spar, պրս. سپر sipar կամ اسپر ispar «վահան», հպրս. σπαρα- (Հեսիքիոս), սանս. phara-, և փոխառեալ ձևով՝ sphara- «ասպար». (զնդ. spāra- ձևը, որ տալիս է Horn § 700, ուղիղ չէ ըստ Bartholomae 1618)։—Հիւբշ. 108։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 314, որ փոխառեալ է դնում պրս. սիփէր ձևից։ ՆՀԲ «լծ. յն. ἀσπίς, պրս. իսփէր, սիփէր, հյ. պատսպար և ճովանի»։ Ուղիղ են նաև Müller SWAW 42, 253 և Justi, Zendsp. 303։—Jensen ՀԱ 1904, 184 հաթեան արձանագրութեանց մէջ գտնելով ...ri կամ ...ar «վահան» ձևով մի բառ, կարծում է թէ մեր ասպարն է և չի ընդունում որ հայերէնը իրանեանից փոխառութիւն լինի։

ԳԻՌ.—Մշ. ասպար «վահան», որից ասպարեցուկ «թրով և վահանով մենամարտութիւն»։

ԱՍՊԱՐԱՊԵՏ տե՛ս Սպարապետ։

*ԱՍՊԱՐԷԶ կամ ԱՍՊԱՐԷՍ, ի–ա հլ. «ձիարձակարան, կրկէս, հրապարակ» ՍԳր. Բուզ. «Երկայնութեան չափ, վտաւան, մէկ ձիընթաց, որ է $^{1}/_{8}$ մղոն կամ 125 քայլ կամ 625 երկրաչափական քայլ» ՍԳր. «բաց դաշտ, հրապարակ, հանդիսարան» Ոսկ. մտթ. ա. 9. Գ. մակ. դ. 9. որից ասպարիսել «արշաւել» Պիտ. ասպարիսախաղաց Վրք. գիռն. ասպարիսական Խոր. աշխ. հին հայերէնի մէջ գործածական էին թէ՛ ասպարէս և թէ ասպարէզ, քանի որ երկու ձևերն էլ կան արդեն պարսկերէնում. ածանցների մէջ գտնում ենք միայն ասպարէս, իսկ արդի գրական լեզուի մէջ ընդունուած է միայն ասպարէզ:

= Պհլ. asprēs, asprās, asp(u)rạs «ձիարձակարան, հրապարակ», պրս. اسپریز asbrēz, asprēs, asprēz, aspras, aspraz, asparēs, asparēš, siparēš «ձիարձակարան», կազմուած asp «ձի» և պրս. rēxtan, ներկ. rēzam «հեղուլ, թափել» բառերից. վերջինը պիտի նշանակեր նաև «վազել, ընթանալ» հմմտ. հյ. բանալ և ընթանալ, աշխ. վազել «հոսել և ընթանալ», զնդ. tač «վազել, արշաւել և հոսել»։ Իրանականից փոխառութիւն է և ասոր. ܐܣܦܪܝܣܐ asprīsā «ձիարձակարան, կրկէս»։—Հիւբշ. 109։

Ուղիղ մեկնեց նախ St Martin, Mémoires sur l'Arménie, *հտ. Բ.* Paris *1819, էջ 381։ Նոյնը յետոյ Աւգերեան, Բառգիրք. չփ. և կշռ. Վիեննա. 1821, էջ 46։ Այսպէս նաև ԳԴ, ՆՀԲ ևն։* Justi, Zendsp. *249 մեկնում է բառս* ասպ+*զնդ.* raiθya *«ճամբայն»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ასპარეზი ասպարեզի *«ձիարշաւարան, մրցարան ևն»,* ასპარეზობა ասպարեզոբա *«հասարակաց խաղեր, ըմբշամարտութիւն». սրանք կարող են ուղղակի իրանեանից էլ փոխ առնուած լինել.—Սուտ է Աւետարանի քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ Ղուկ. իդ. 13. ձը՝ Գուտսէ սատուշէսթ ասպարէզ տուր դու (հեռի էր յԵրուսաղեմէ 160 ասպարիսաւ)։ Այսպէս նաև Յովհ. զ. 19. Գիսթ ու բենճ եսխոտ կտատսի ասպարէզան (իբրև ասպարէզս 25 կամ 30)։*

ԱՍՊԱՐԹԻՆ *«ձնծաղիկ» Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 573. հմմտ.* ասպուռակ:

*ԱՍՊԱՐԻՄ *«մի տեսակ խոտ է». մէկ անգամ յիշում է Ամիրտ.* ասպարիմներու ջուր *ձևով՝ Ախտաստածութեան գրքում. ունի միայն ՀԲուս. § 3286։*

=Պրս. اسپرم آب isparm-āb *«է տեսակ իմն խոտոյ, զոր ի ջուր եռացուցեալ, լուանան զանձն հիւանդին, և կամ զախտացեալ անդամն նորին»։ Պարսիկ բառը ըստ ձևի կարելի է կարդալ նաև* asparim. *բառի վերջի մասը թարգմանելով Ամիրտովլաթ՝ դրել է «ջուր»։—Աճ.*

ՀԲուս. կասկածով է նշանակում բառս և կարծում է թէ շփոթուած է ասփուրի և սպրամի հետ։

ԱՍՊԱՐԻՈՆ. *գործածուած է մի անգամ Շիր. մի ձեռագրի մէջ՝ փոխանակ* ասարիոն *ձևի։ Մանանդեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 41—42 ենթադրում է, թէ այս ձևը ո՛չ թէ գրչագրական վրիպակ է, այլ առանձին բառ և արծաթեայ մի դրամի անուն, որ փոխառեալ է յն.* aspros, aspron *համանիշից։ (Յոյն ձևն է* ἄσπρα, ἄσπρο, *բուն նշ. «սպիտակ», որ փոխառեալ է լտ.* asprum *ձևից. յոյնից են բուլգար.* aspra, *սերբ.* ăspra, jăspra *«դրամ»* Berneker *32)։*

*ԱՍՊԵՏ, ի-ա *հլ. (ըստ ՆՀԲ նաև* ի *հլ.) «ձիաւոր ազնուական, հեծեալ իշխանաւոր» Բուզ. Փարպ. Խոր. Սեբ. (բառիս նշանակութեան և գործածութեան վրայ տե՛ս Նորայր, Կորիւն վրդ. 284). որից* ասպետութիւն *Ագաթ. Խոր. Նոր գրականում* ասպետական, ասպետաբար, ասպետօրէն *«ասպետի վայել ազնուութեամբ»։ Տարօրինակ կազմութիւն ունի* վերջասպետ *«այծքաղ» Փիլ. ել. 533։*

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. սանս. açvapati, *հպրս.* *aspapati- *«ձիատէր» (կազմուած* aspa- *«ձի» և* pati *«տէր, պետ» բառերից), որ համառօտելով դարձել է* *aspati, *ինչպէս որ հպրս.* *hamamata *«համամայր» եղել է* hamatā·*—Հիւբշ. 109։*

> *Առաջին մեկնիչն է* Dulaurier, *որ* JAS *18(1861), էջ 291 բառս դնում է պրս.* asp *«ձի» ձևից։ Էմին,* Истор. Вардана *90* ասպահապետ *բառից համառօտուած։* Müller, SWAW *38, 573 ևն սանս.* açvapati, *զնդ.* aspapaiti*։ Էմին,* Ист. Асохика *251* ասպ *և* պետ *բառերից։ Տէրվ. Մասիս 1882 յուլ" 24=*ասպապետ *=սանս.* ասվապատի. *հայերէնում երկու* պ-*երից մին ընկած է։ Նոյնը նաև Լեզու, էջ 158։ Հիւնք.* սպայապետ *կամ* ասպատակ *ձևից։ Մառ* Крит. и мелкія ст. *(1903), էջ 70 նկատելով, որ հների մէջ միջին* ա-*ի անկում չկար, ուստի չէր կարող* *ասպապետը *դառնալ* ասպետ. *հետևաբար* ասպետ *դնում է* *ասուպետ *ձևից (ինչ.* մոգուպետ>մոգպետ), *որ հանում է պրս.* شو sū *կամ* اسو asū *«կռիւ» բառից. այսպէսով* ասպետ *դառնում է ճիշտ «կռուապետ, կռուակալ»։ (Այս մեկնութիւնը սխալ է, որովհետև՝ 1. միջին* ա-*ի կորուստ չկայ* *ասպապետ>ասպետ *բառի մէջ. այլ արագաբանութիւն* (haplologie), *որ ծանօթ էր նաև հներին. ինչպէս հպրս.* *hamamata>hamatā *և հյ.* ճարտարասան >ճարտասան. *2. փոփոխութիւնը կամ անկումը եղել է նախապէս իրանականում և յետոյ պատրաստ անցել հայերէնի. 3. պրս.* sū *«կռիւ» բառի հին ձևն*

է պհլ. sûk (Horn § 748), որից եթէ կազմուած լինէր մեր բառը, պիտի ունենար «*սուկպետ, *սուսկպետ կամ *սսկպետ ձևը և ո՛չ բնաւ ասպետ)։ Ադոնց, Յուստ. էջ 400—1 մեկնում է աս+պետ, որի մէջ աս միացնում է սն-պում բառի առաջին մասի հետ։

ՓՈԽ.—Ազաթանգեղոսի յոյն թարգմանութեան մէջ հայերէնից յունարէնի տառադարձուած է բառը ἀσπέτ, ἀσπέτων ձևով (հմտր. Lagapde, § 164, էջ 83, 95 և § 135, էջ 68, 46). սրանից էլ ձևացել է արաբ. اسباتة asbāta «ասպետ»՝ Ագաթանգեղոսի արաբական թարգմանութեան մէջ (Մառ ЗВО 16, 201)։

*ԱՍՊԻԴ «օձ ինչ չարաթոյն, քարբ». ունի միայն ՓԲ, առանց վկայութեան։

=Յն. ἀσπίς, ἴδος «մի տեսակ թունաւոր օձ, coluber haie L. ֆրանս. aspic». նոյնից են նաև վրաց. ასპიტი ասպիտի, ռուս. аспидъ «թունավոր օձ»։—Աճ.

*ԱՍՊԻՍ «վահան». մէկ անգամ միայն իբր օտար բառ գործածել է Կիւրղ. Թգ. «իսկ ասպիսն չորեքանկիւնի վահան է»։

=Յն. ἀσπίς «վահան»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ԱՍՊԻՐԱԿ «վարդազգիների տեսակից մի բոյս է. ֆրանս. spirée». ունի միայն ԳԲ, առանց վկայութեան։

=Անշուշտ նորերից յարմարուած ֆրանս. spirée ձևի վրայից։—Աճ.

*ԱՍՊՆՋԱԿԱՆ, ի հլ. (ըստ ՆՀԲ նաև ի-ա հլ. թէև առանց վկայութեան) «վանատուր, հիւրընկալ» Հռ. ժզ. 23. Ոսկ. հռ. Կորին. Ոսկ. յհ. բ. 14 յայնարար «ընդունարան» Եղն. Ագաթ. Վեցօր. կամ «աւթ» Ածաբ. մկրտ. Ճառընտ. որից ասպնջականութիւն «հիւրընկալութիւն» Իմ. ժբ. 3. Ոսկ. յհ. ա. 10. Եղիշ. ասպնջականել Բրս. մրկ. նախասպնջական Բրս. պհ. քիչ անգամ ունինք ասպանջական Սեբեր. 181, որից ասպանջականութիւն Սեբեր. 181. Ճառընտ. շատ յետին է ասպնջատեղ Արբ. կրետ. 9։

=Պհլ. պազենդ. aspanǰ «օթևան, բնակարան», պրս. سپنج sipanǰ «հիւր» (որ պարսիկները յարմարել ստուգաբանութեամբ մեկնում են sa «երեք» և panǰ «հինգ» բառերից. իբր թէ «երեք կամ հինգ օր մնացող—հիւր»)։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܐܫܦܙܐ ašfāzā «տուն, հիւրանոց», ܐܫܦܝܙܩܢܐ ašfīzkanā «հիւրընկալող», մանդ. שפנזא špinza։ Հայերէնի կրկին ձևերն էլ ունին իրենց համապատասխանները. ասպանջ-ական<պհլ. aspanǰ և ասպնջական <*ասպինջական<պհլ. *aspinǰakān >ասոր. ašfīzkanā։ Ըստ Horn § 704 պարսկականից փոխառեալ են նաև թրք. ispenǰe, ալբան. spendže, բուլղար. ispenč «գերու փրկանք», սերբ. spendža «ծախս»։—Հիւբշ. 109։ Nyberg, Hilfsbuch 2, 23 պհլ. aspanǰ «հիւրընկալութիւն» մեկնում է իրան. *us-spanč-, իբր սանս. çvañč- «բացուիլ, գրկաբաց ընդունիլ»։—Իրանեանից է փոխառեալ նաև վրաց. მასპინძელი մասպինձելի «հիւրընկալ տանտէրը կամ տանտիրուհին», მასპინძლობა մասպինձլոբա «հիւրասիրութիւն», სამასპინძლო սամասպինձլո «հիւրասիրութիւն»։

Նախ ՆՀԲ պրս. սիփենջ «հիւր» և իսփենջ «տուրք տալու յօտարականէ»։ Lagarde, Urgesch. 509 ասպ+իջանել բառերից։ Lagarde, Urgesch. 511, Gesam. Abhd. 27, Arm. Stud. § 207 պրս. sipanǰ և ասոր. ǟšpīz։ Ոմն Ո., Նոր-Դար 1885, № 5 վերլուծում է ասպա «ընակարան»+անջա+-կան մասնիկ. առաջինը գտնում է պարսպ և խալդ. տուսպա բառերի մէջ, երկրորդն է վրաց. սաունջե «ինչք», որով ասպընջական «բնակարան՝ կերակուր տուող». թերևս նոյն է և վրաց. սոփելի «գիւղ»։ Հիւնք. պրս. սրբենծ և լտ. hospes: Кипшидзе, Грам. мингр. яз. էջ 291 մեր բառին է կցում մինգր. մինջե «տէր, սեփականատէր»=վրաց. մենձելի:

ԱՍՊՈՒՋԱՆ «մի տեսակ լեռնային գեղեցիկ ծաղիկ» (psyllium ըստ Շէհրիմանեանի և Տիգրանեանի՝ էջ 16, soldanelle ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. mélilot bleu ըստ Ուղուրի-

կեանի, տե՛ս ԳԲ էջ 175 և 1405) Մխ. առակ. Համամ. քեր. 258=Երզն. քեր. Վստկ. 142. միևնոյն բառն է ասպազան Ազգաթ. աղ. 1909, էջ 331 (ուր երկու ձեռ. ունին նոյնպէս ասպուզան). աւելի յետին հեղինակներ գրում են՝ ասպազայ ԱԲ, ասբօսան Դաւ. սալաձ. (այլ ձ. սապուսան), ասպոնան Բժշ. ասպուզանուկ Բժշ. ամէնից ուղիղ ձևն է ասպուզան, որից ու=ա տառերի շփոթութեամբ յառաջացել է ասպազան գրչութիւնը՝ ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 3 և Բանաս. 1901, էջ 101։

Ըստ ՀԲուս. § 174 պարսկերէն է հնչում։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 79 ասպազէն բառից[1]

ԱՍՊՈՒՃԱԿ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «մի տեսակ սոխակ» Ոսկ. Փիլիպ. է. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

ՓՈԽ.—Վրաց. ასპუჭაკი ասպուճակի «մի տեսակ թռչուն» Բ օր. ժդ, որ Չուբինով 52 մեկնում է «silvia cineria»։

*ԱՍՊՈՒՐ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան), գրուած նաև ասպուս, ասփուր կամ ասպուտակ «մի տեսակ հրագոյն կարմիր ներկատու ծաղիկ է» Բժշ. Վստկ. 94. Մխ. բժշ. 117, 84. Ամիրտովլաթ մեկնում է «արաբ. ղըրտում», Նորայր, Բառ. ֆր. 204 ա Արթինեան, Տունկերը էջ 6—7 համարում են «կանճրակ, ֆրանս. carthame, լտ. carthamus tinctorius», որ նոյն արաբ. ղըրտումն է։

=Արաբ. عصفر ʽaṣfur կամ عصفور ʽaṣfūr carthame» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 34 և Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 219), որ և թրք. կոչւում է اصپور aspur (այս բառը իբր թրք. հոմանիշ դնում է Կամուս, անդ և Գ. 537 արաբ. قرطم qurṭum բառի դէմ. նոյնը ունի նաև Будаговъ 1, էջ 53։—Տարբեր է հնդկական ասփուր՝ որ դեղին կորիզով մաստ մի պտուղ է (տե՛ս Թաղիադեան, Առաջն. մանկ. էջ 185)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆր. 204 ա և Ամէնուն տարեցոյցը 1914, էջ 59։

*ԱՍՊՈՒՐԱԿ «ծնեբեկ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 177։

=Ենթադրում եմ պրս. *āspurāk(g) ձևից, որ է արաբ. اسفراج asfrāǰ (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ WZKM 11, 270). ծագում է յն. ἀσπάραγος բառից, որից նաև լտ. asparagus, ֆրանս. asperge, ռուս. спаржа «ծնեբեկ»։—Աճ.

ՀԲուս. § 177 դնում է յն. և լտ. ձևերից։

ԱՍՍԱԳ «ամսի 17-րդ օրը». ունի Քաջունի, Բ. 101 և Գ. 21 (մեկնում է «անվախճան». ի՞նչ լեզուով)։

+ԱՍՏ «այստեղ» ՍԳր. են. որից աստանօր Պիտ. Ցհ. կթ. աստէն ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 7. աստէն և աստ Ոսկ. յհ. ա. 3. աստի ՍԳր. աստի և անտի ՍԳր. աստի անտի Սեբեր. աստուստ Ոսկ. յհ. ա. բ. 26. աստստին Եւս. քր. աստր («հոս, այստեղ») Ճառընտ. Եփր. համաբ. աստիք «աշխարհային բաներ» Ոսկ. մ. ա. 6. 22. աստանդել «ձգձգել, տատանել» Վեցօր. Եփր. թգ. Ոսկ. ես. աստանդութիւն Վեցօր. Սեբեր. են, աստանդական (նոր բառ)։

=Կազմուած այս բառից՝ տ տեղական մասնիկով, որի ծագումը մութ է. հմմտ. անդ (տե՛ս Meillet MSL 10, 259)։

ՆՀԲ լծ. ընդ լտ. sto, յն. ἵσταμαι, պրս. istādan «կանգնիլ», հյ. ստոր, ըստ, նիստ, հաստատ են։ Lagarde, Gesam. Abhd. 300 աստանդել բառը համեմատում է հպրս. *astanda- «սուրհանդակ» բառի հետ, որ աւանդել է Պլուտարքոս (Զուգ. Աղէքս. 18) ἀστάνδης, ἀσκάνδης, ἀσγάνδης ձևերով։ (Հիւբշ. 109 իրաւամբ մերժում է այս անտեղի մեկնութիւնը)։ Bopp, Համտ. քեր. ֆր. թրգմ. 411 աստ բառը դնում է այս բառից։ Müller SWAW 42, 253 աստիք «աշխարհ»=զնդ. sti։ Bugge KZ 32, 35 այս բառից (այ>ա ձայնափոխութեան ապահով մի օրինակ է համարում)։ Pedersen Ցուց. դեր. 62 նոյն ընդ հյ. հաստ, հմմտ. գերմ. fast «զօրէ», hart «կարծր և մօտ». նախապէս աստ նշանակում էր «մօտ»։ Մառ ИАН 1910, էջ 1246 այս բառից՝ տ բացառականի մասնիկով։ Scheftelovitz BB 29. 20 աստիք «աշխարհ» կցում է վեդ. asti «լինել», զնդ. sti «արարչութիւն», հպրս. astin

«բան» են ձևերի հետ, իբր հնխ. es «լի-նել» արմատից։

ԱՍՏ *«ուժ» տե՛ս Ազդ։*

Karolides *98 հյ.* աստի *«հաստատուն»* *կցում է կպդվկ.* στὶ, στῆ *«յատակ, գե-տին» բառին* (Γλωσσ. συγκριτ.)

*ԱՍՏԱԽՈՏՈՍ *«ծիրանի ծաղիկներով ա-նուշահոտ մի բոյս է. եղնախոտ, աքեղա-խոտ, ֆր.* stéchas, *տճկ. քէշիշ օթու, գարա-պաշ օթու, լտ.* lavandula stoechas L» *Մխ. բժշ. էջ 126, 128. Ամիրտ. գրուած է զանա-զան ձևերով. այսպէս՝* աստախոտոս, աստո-խոտոս, ատախոտոս, աստուխաստաս, ստո-խոտոս: *Նորագոյն մի ձև է* ուստուխուտուզ *«ռեհան» ՀԹուս. յաւել. էջ 675. կայ և կըր-ճատ* աստախոս *ԱԲ։*

=Արաբ. اسطوخودوس ustūxūdūs *(Կա-մուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 501 և Շթայնշնայդէր* WZKM *11, 270), պրս.* استوخودس ustūxūdas *(ԳԴ. էջ 156 ա), որոնք փոխառեալ են յն.* στοιχάς, *սեռ.* στοιχάδος *հոմանիշից (ծա-գում է* στείχω *«ուղիղ գծով յառաջ շարժուել» բայից)։*

ՆՀԲ և ԱԲ սխալմամբ իմանում են աս-տակոս *և մեկնում «խեցգետին»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Նորայր, Հայկ. բա-ռաքնն. էջ 106. Բառ. ֆր. էջ 1169 բ, Ա-մէն. տարեց. 1909, էջ 251—2։*

*ԱՍՏԱԿՈՍ *«խեցգետին» Նեմես. էջ 30. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։*

= Յն. ἀστακός *«խեցգետին», որից փոխա-ռեալ են նաև լտ.* astacus, *թրք.* əstaqoz, *ռմկ.* ըստախոզ: *Յոյն բառը յառաջանում է* ὀστακός *ձևից և ծագում է* ὀστέον *«ոսկր»,* ὄστρακον *«խեցի»,* ὄστρεον *«ոստրէ» բառերից* (Boisacq *90—91)։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԱՍՏԱՆԵԼ *«ուղղել կամ քննել». ունի մի-այն Բառ. երեմ. էջ 33։*

*ԱՍՏԱՌ *(յետնաբար* ի-ա *հլ. հմմտ.* աս-տառօf *Կանոն. էջ 1005) «հագուստի ետևի կողմը դրուած շորը» Կանոն. էջ 105, Վստկ. 119, Վրդն. ող. ճը, էջ 371, հնից ունինք* ան-աստառ *«առանց աստառի» Կիւրղ. Թագ։*

=Պհլ. *āstar, *որ աւանդուած չէ, բայց հաստատուում է հայերէնի հետ պրս.* آستر āstar *«աստառ» ձևի միջոցով. ծագում են* str *«սփռել, տարածել, փռել» արմատից. հմմտ. սանս.* āstara *«ծածկոց, գորգ, անկո-ղին, շոր» (ինչպէս նաև հյ.* սփռել *և* սփռոց*). պարսկականից փոխառեալ են նաև քրդ.* استار astār. *Թրք.* astar *և սրանից էլ նյն.* ἀστάρωνω *«աստառ քաշել», սերբ.* hastar *«աստառ»։—Հիւբշ. 110։*

ՓԲ պաստառ *բառից համառօտուած է կարծում։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ* Bötticher, Arica *75, 240,* Lag. Urgesch. *245,* Gesam. Abhd. *14։*

ԳԻՌ.— Ագլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրղ. Ննխ. Շմ. Ջղ. Սլմ. աստառ, *Ակն. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ.* աստառ, *Տփ.* աստար, *Հճ.* աստօր. *Նոր բառեր են* աստառել, աստա-ռացու, աստառուկ, աստառաձեէf:

ԱՍՏԱՐԻՏԱՅ *տե՛ս Աստարատիգայ։*

ԱՍՏԵԼ *«ամուսնութեան համար նշանած ընտրել, աղջիկ ուզել». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տիմոթ. կուղ, էջ 283 (=Կնիք հաւ. էջ 168). որից* աս-տօղ *«աղջիկ ուզօղ, նշանած, փեսացու», նոյնպէս մէկ անգամ գործածուած՝ անդ, էջ 283 (=Կնիք հաւ. 168). նոյնը ունի ԱԲ* հաս-տիլ *«նշանուիլ աղջկան» (տե՛ս Աճառ. Հայ. Նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի հակաճառութեան մէջ, էջ 67—68)։*

ԱՍՏԻՃԱՆ, ի-ա *հլ. «սանդուխի ոտք» ՍԳր. «բաժանմունքներ ժամացոյցի, այժմ նաև ջերմաչափի, երկրագնտի լայնութեան և եր-կայնութեան» ՍԳր. «չափ, կէտ» ՍԳր. Վեցօր. «եկեղեցական կարգ» Ա. տիմ. գ. 13. Ագաթ. Կորիւն. «իշխանութիւն, պատիւ» Խոր. Յճխ. «տան յարկ, դստիկոն» Ոսկ. գծ. «յառաջդի-մութիւն» Կոչ. ժա. որից* աստիճանիլ *«աս-տիճանների բաժանուիլ, 2. արևի կամաց կամաց վեր բարձրանալը» Վեցօր.=Շիր. էջ 57.* աստիճանաւոր *«կարգաւոր, կղեր» ՑՀ. իմ. ստ. Նոր գրականում՝* աստի-ճանաչափ, աստիճանացոյց, աստիճանա-բար, աստիճանական, բարձրաստիճան, երկ-աստիճան, եռաստիճան, fառաստիճան *(ընտրութիւն) են։ Ս ձայնը ազդուելով յա-ջորդ ճ-ից՝ դարձել է շ և ըստ այսմ ունինք* աշտիճան, աշտիճանել, ուքաշտիճանեայ

Մամբր. ինճաշտինանեան Մագ. Նոր գրականում միայն առաջին ձևն է գործածական։

=Անհայտնի կերպով կապ ունի հնխ. steigh- «երթալ, սանդուխի աստիճաններից վեր բարձրանալ» արմատի հետ, որի ժառանգներն են սանս. stigh, յն. στείχω «երթալ, յառաջանալ», στίχος «կարգ, շարք», στοιχέω «կարգով առաջ երթալ», գոթ. steigan, հբգ. stīgan, նբգ. steigen «ելանել, սանդուխից բարձրանալ», stiege «աստիճան, սանդուխ», հսլ. stignǫ «գալ, հասնիլ», stĭdza «շավիղ», լիթ. staigà «շտապ, յանկարծակի», հիռլ. tīagaim «երթալ, քայլել» ևն։ Աստիճան բառի հնագոյն ձևն է *աստէճան, որի հետ ճշտիւ համաձայն են հնխ. steigh. արմատի առաջին երկու բաղաձայնները և երկբարբառը. դժուարութիւն են հանում միայն նախաձայն ա (հմմտ. սակայն աստղ) և վերջաձայն gh, որ հայերէնում սովորաբար տալիս է գ, սակայն կարող է լինել նաև ջ (ինչ. ջեր, ջերմ) և թերևս ձ, ժ (օձ, իժ), բայց ո՛չ բնաւ ճ։ Դժբախտաբար իրանեանում աւանդուած չէ բառս, որով կարելի չէ նաև ստուգել թէ իրանեանից փոխառութիւն չէ՞ արդեօք։—Աճ. (տե՛ս Pokorny 2, 614, Walde 829, Boisacq 907, Kluge 470, Trautmann 285)։

ՆՀԲ «ի ձայնէս ճան՝ իբր արմատ բառիս սանդուղք, և աշտ, ստ, թրք. իւք, իբր «բարձր, ի վեր», Տէրվ. Altarm. 73 և Նախալ. 114 համեմատում է վերի ձևերի հետ, իբր բնիկ հայ։ Հիւնք. պրս. šutur «ուղտ» բառից։ Meillet (անձնական) ապահովաբար փոխառեալ բառ է։

ԳԻՒ.— Երև. Շմ. աստիճան, Սեբ. աղիջան, Տիգ. mաղիջmն, Ջղ. աղիջան, ալիջան, Գոր. Ղրբ. mատիջան, ալըջան, Տփ. ալիջան, Ախց. չափն ու ալիճանը ճանչել (Գեղամեան, Ջէնիաթ-ղէնիաթ, էջ 24)։

+ԱՍՏՂ (ղ հլ.) «աստղ» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Եւս. քր. «ծովային մի տեսակ ժժմակ» Փիլ. լիւս. յոգնակին ունինք նաև աստեղանի ձեւով՝ Մագ. մեծ են. էջ 67. ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. աստեղ- և աստղ, առաջինից ունինք աստեղաբաշխ Փիլ. աստեղատուն Վեցօր. Եզն. աստեղագէտ Եւ. խէ. 13. Եւս. քր. Վեցօր. աստեղագիտութիւն Կոչ. Ոսկ. մ. ա. 6. Վեցօր. Եւս. քր. աստեղանըշմար Եզն. բազմաստեղ ՍԳր. են. երկրորդից՝ աստղագէտ Վեցօր. աստղանշան Ագաթ. աստղիկ «արուսեակ. նաև Աստուածուհին» Կոչ. Ոսկ. եփես. և մ. աստղկեան Ոսկ. Եբր. է. անաստղ Սահմ. բազմաստղ Վստկ. չնաստղ ԱԲ ևն։ Նոր գրականի մէջ աստղալից, աստղածաղիկ, աստղանիշ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ուղ. stér, սեռ. strós- ձևից. միւս ցեղակիցներն են յն. ἀστήρ, ἄστρον, սնս. և զնդ. star-, գնչ. stiari, պհլ. stār, stārak, փարս. stār, stāra, պրս. ستاره sitāra, թալ. āstua, մազանդ. sāreh, աֆղան. stōral, բելուճ. istar, քրդ. istirk, ղազա əstar, օսս. stall, թոխար. s'ren, լտ. stella (և յունարէնից փոխառութեամբ astrum), իտալ. stella, ֆրանս. astre, սպան. astro, estrella, ռում. ste, գոթ. stairnō, հբգ. sterno, գերմ. stern, հիսլ. stjarna, անգլսք. steorra, կորն. steyr, անգլ. star, կիմր. seren, բոլորն էլ «աստղ» նշանակութեամբ։ Հնխ. stér բառը ոմանք ուզում են մեկնել հնխ. ster «ցրուել» արմատից կամ դնում են սեմականից փոխառեալ, բայց երկու կարծիքն էլ անհաստատ են համարւում (տե՛ս Walde 736, Boisacq 91, Horn § 711, Kluge 471, Pokorny 2, 635)։—Հիւբշ. 421։

Հայերէնի նման լատիներէնն էլ ունի նախաձայն a. բայց կայ նաև առանց յաւելուածի՝ στεροπή «փայլակ»։ Նախալեզուի մէջ պէտք է դնել երկու տարբեր նախաձև՝ ster- և stel-. հայերէնը պատկանում է երկրորդին և իր ա բնով (աստեղաց) նոյնանում է լատիներէնի վերջաւորութեան հետ (Meillet BSL 32, № 99, էջ VII)։ Սխալ է լտ. stella հանել *stēr-la ձևից, հայերէնը ցոյց է տալիս, որ պէտք է դնել *stēl-na ձևից (n յաւելուածի համար հմմտ. գոթ. stairno, որոնց զուգահեռաբար գոթ. sunno «արեգակ», հսլ. slъ-n-ьce «արեգակ», mēs-ę-сь «լուսին») (Ernout-Meillet 930)։ Բալթիկ-սլաւականի մէջ պակասում է այս բառը և նրա փոխարէն դտնում ենք լիթ. žvaigzdė, լեթթ. zvàigzne, լեհ. gwiazde, հսլ. zvězda, ռուս. zvězdá (Trautmann 373)։

Հներից Վարդան Պատմիչ, Մեկն. ծն. ա

19 մեկնում է այսպէս. «Աստեղք կոչին զի ստորոտելով գնան և պատեղք են յայսմ աշխարհի պէտս»: Նոյնը նաև Յայսմ. մրտ. 20 «Լուսինն սողալով գընայ... և աստեղք ստորոտելով. և աստղ կոչին, զի աստ եղենի պէտս այսմ աշխարհիս և անդէն անպիտանանան»: Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց Klaproth, Asia poly. *105, յետոյ ՆՀԲ, որից յետոյ էլ* Peterm. *21,* Windisch. *11 ևն:*

ԳԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Մկ. Շմ. Վն. Տփ. աստղ, *Ախց.* աստղը, *Երև.* աստխ *(բայց՝* աստղը, աստղնէր), *Մշ. Ջղ.* աստխ, *Գոր. Ղրբ. Ննխ. Սչ.* ասքխ, *Ոզմ.* ասդղ, *Հմշ.* ասդէղ, *Խրբ.* ասդ'ըխիգ', *Ասլ.* ա*սխ, *Պլ.* ասդղը, ասղը, ասղ, *Ակն. Կր. Ռ. Սեբ.* ասխ, *Տիգ.* տսղղ, *Սլմ.* ասղ', *Հճ.* օսքխ, օսխ, *Զթ.* օսղ, *Մրղ.* ասկ: *Նոր բառեր են* աստղիփուշ, աստղոտիկ, աստղնոփf, աստղակաf, աստղաբաց, աստղալոյս:

ՓՈԽ.—Արևել. թրք. استيغ astlγ *«մի տեսակ կանացի զարդ, գինդ, գլխի ետևից կախուած մի զարդ» (ըստ* P. de Courteille, Dict. Turk-Orient. Paris *1870). այս բառը թուրքերէնի կամ պարսկերէնի մէջ մեկնութիւն չունի և կարող է հայերէնից փոխառեալ լինել:*

***ԱՍՏՈՒԱԾ** *հին և ընտիր բառ, որից ունինք մի քանի հարիւր ածանցներ. հնագոյններից յիշենք հետևեալները.* աստուածաբարբառ *Ագաթ. Վեցօր. Կորիւն.* աստուածաբեր *Կորիւն Ագաթ.* աստուածագէտ *Ոսկ. Ագաթ.* աստուածագիր *Բուզ.* աստուածախոյզ *Եզն.* աստուածախօս *Սեբեր. Ագաթ.* աստուածախօսել *Ոսկ. ա. տիմ.* աստուածանար *Կոչ.* աստուածանշան *Եւ. քր.* աստուածեղէն *ՍԳր. Եփր. ծն. Բուզ.* աստուածական *Ագաթ. Եզն. Ոսկ. եւ.* անաստուած *Եփես. բ. 12. Կոչ.* բազմաստուածեան *Եզն. Սեբեր.* երեքաստուածեան *Սեբեր.* չաստուած *ՍԳր. Եզն. Սեբեր. յետին են* աստուածուհի *«աստուածային» Կնիք հաւ. 315.* աստուածարել, աստուածարեալ *են՝* ար *մասնիկով. հմմտ.* մեծ-ար-ել, նուած-ար-իլ:—*Մեր քերականութիւնները սովորեցնում են թէ* Աստուած *բառը նշանակելով «ճշմարիտ Աստուածը», հոլովւում է* Աստուծոյ, յԱստուծոյ, Աստուծով, *իսկ «չաստուած» նշանակութեամբ հոլովւում է* աստուածոյ, աստուածոց, աստուածով *ևն (տե՛ս Բագրատունի, Քերակ. զարգաց. էջ 24), բայց այս կանոնը սխալ է: Ստոյգն այն է, որ առաջին նշանակութեամբ բառս երբեք ամբողջովին չէ գրուած մեր ձեռագրերի մէջ, այլ միշտ պատուով՝ Ած, Այ, յԱյ, Ավ: Օրինակի համար կրկնագիր Ագաթանգեղոսի մէջ* ա͞ծ, ա͞ծն, յա͞ծ, զա͞ծս *պատահում է 10 անգամ, իսկ բարդութեանց մէջ 20 անգամ և միշտ գրուած է* ա͞ծ. *սեռական* ա͞յ՝ *20 անգամ. բացառական* յա͞յ՝ *3 անգամ. ընդամէնը 53 անգամ և միշտ պատուով (տե՛ս իմ յօդուածը ՀԱ 1913, էջ 4): Այսպիսի համառօտագրութիւններով ի հարկէ կարելի չէ իմանալ բառի ճիշտ ընթերցումը. բայց կարելի էլ չէ առանց պատճառի պնդել թէ հին հնչումն էր* Աստուծոյ: *Ընդհակառակը՝ յոգնակի հոլովները,* չաստուծոյ *սեռականը,* անաստուած, անաստուածի, անաստուածիւ *ձևերը և հայերէնի ընդհանուր ձայնափոխութեան օրէնքները ցոյց են տալիս թէ հին հայերէնի մէջ* աստուծոյ *ձևով մի բառ չէր կարող գոյութիւն ունենալ և թէ* աստուած՝ *ամէն նշանակութեամբ էլ հոլովւում էր* աստուածոյ, աստուածով *ևն: Մեր ձեռագրերում կան արդէն մի քանի դէպքեր, որոնք վերի կանոնին հակառակ են. այսպէս՝ էջմիածնի Կարինեան թ. 526 ձեռագրի (ՋՂ=1457 թուից) մագաղաթեայ պահպանակում գտնում ենք* աստուծոյն *ամբողջական գրութիւնը (Գրծ. ե. 43, որ տպագրում* աստուածոյն *է. Մ. վրդ. Մաքսուդեանց ՀԱ 1913, 312). կրկնագիր Ագաթանգեղոսում՝ էջ 52 բ գրուած է* աստուծոց *և 30 ա* աստուծոցն *(Աճառ. ՀԱ 1913, էջ 4). բայց երբ պարագային էլ խօսքը չաստուածների վրայ է և հետևաբար՝ ըստ ենթադրեալ կանոնի՝ պիտի լինէր* աստուածոյ, աստուածոց:—Աստուծոյ *ձևը միջին հայերէն է, որ կանոնաւորապէս յառաջացած է հնագոյն* *աստուածոյ *սեռականից, միջին* ա-*ի անկման օրէնքը հաստատուելուց յետոյ.* *աստուածոյ *ձևը տառացի գրուած չլինելով անհետացել է և ժողովրդական* աստուծոյ *ձևը անցել է նրա տեղը՝ նոյն*

իսկ հնագոյն բնագրերի մէջ։ (Այս գաղափարը յայտնած և պաշտպանած է Meillet. վերջին անգամ տե՛ս իր Altarmenisches Elementarbuch *1913, էջ 20.* Հիւբշման եւ համաձայն է նրան (անձնական). միայն Pedersen (Նպաստ մը Հայ լեզ. պատմ. էջ 72) կարծում է թէ աստուծոյ հին հայերէնի յատուկ մի ձև է և յառաջացած է երաժշտական շեշտի պատճառով *աստուածոյ նախաձևից։ Բայց այս պարագային ինչո՞ւ «շաստուած» նշանակութեամբ մնաց աստուածոյ:

=Փոխառեալ է փռիւգերէնից. հմմտ. նշանաւոր թրակօ-փռիւգական աստուածութիւնը Σαβάζιος, Σαβάθιος, Σεβάζιος, Σεβάδιος, Σευάδιος, Σαυάζιος, Σαοάζιος, Σαάζιος (տե՛ս Արիստոփան, Vespae *9,* Aves *875,* Lysistrata *388,* Թէոփրաստի Նկարագիրք 16, Ոպպիանոս, Որսականք 1, 26, Կղեմէս Աղէքս. Protreptique *14,* Ստրաբոն 471). այս աստուածութեան անունը յետոյ յատկացուեց Բագոսին։

Մեր հին մատենագիրները հետևեալ ձևերով են ստուգաբանում. Խոսրով Անձևացի, Մեկն. ժամակարգ. էջ 99 «Աստուած անունն արարչական է ... և առ մեզ ստուգաբանի թէ աստ էած զմեզ»։ Նոյն հեղինակի Մէկն. պտրգ. էջ 16 «Տէրըն անուն վասն տիրելոյն է, իսկ աստուածն՝ վասն ստեղծանելոյն և յաստիս ածելոյ զեղեալքս»։ Յովհ. Վանակ. վրդ. Բացատր. աղօթից Ամբակումայ՝ «Աստուած է անուն, որ թարգմանի զմեզ յաստիս ածող»։ Ս. Ներս. Լամբր. Մեկն. Պատարագի «Աստուած, այսինքն աստ ածող զոչէսն յէութիւն և ի գոյութիւն» (Լմբ. մատ. էջ 349)։ Յովհ. Վնկն. վրդ. Հարց և պատս. «Ո՞վ եդ զանունս Աստուած. Պատասխան. Ասեն թէ օձն ասաց Եւայի. Զի՞ է զի ասաց ձեզ որ զքեզ աստ ած: Զայն, ասեն, ածն առին և Աստուած անուանեցին։ Բայց դու մի՛ ընդունիր զայս. զԱստուած անունն Ադամ եդ (և ոչ օձը)»։—Սկևռ. աղ. 53 «ըստ քերթողական արհեստի ծանեաք զանուն յիրէ և ի ձայնէ և ի ներգործութենէ. ըստ որում յաստիս ածմանէ՝ Աստուած»։ Այսպէս և Առ որս. Ե. ըստ հյ. թրգմ. Նար. Վահր. երրդ. Վրդն. պտմ. էջ 1՝ աստ էած: Միխայէլ ասորի, Երուս. 1870, էջ 536՝ «Աստուած, որ է ածիչի գոյութիւն յանգոյից»։ Տաթև. հարց. 49 Աստուածն յաստ էած զմեզ և կամ ստեղծող և կամ ճանաչող լսի. իսկ Տաթև. ամ. էջ 78 ա «Աստուած տեսօղ թարգմանի»։—Ագաթանգեղոս (տպ. 9 փ. 1909, էջ 40) բառախաղով ունի «զոր կոչես դու աստուածս՝ ատոյգ իսկ են հաստուածք, վասն զի հաստեալք են ի մարդկանէ»։—Նոր քննիչներից նախ Schröder, Thesaurus էջ 43 ազդու ած «efficaciter producens, ազդու կերպով արտադրող»։ La Croze, Ջեռագ. աշխատ. տե՛ս Բազմ. 1897, էջ 8 մարական Աժդահակ յատուկ անունի հետ։ ՀՀԲ հների համեմատ՝ աստ էած: Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզանդ. 1820, էջ 211 հաստել բայից, իբր հաստուած, հաստիչ։ ՆՀԲ «իբր հաստիչ կամ աստ և յաստիս ածող, այսինքն գոյացուցիչ... և կամ... աստոյ, աստեղ, հաստատուն»: E. Boré JAs. *11, 652* ծ դնելով=st' Աստուած բառը կարդում է astvast և թարգմանում է «Աստուած Աստուածոց», արմատը դնելով Ast «Աստուած», իբր պրս. yazd, yazdan «արարիչ Աստուած»։ Ազգասեր Կալկաթայ, հտ. Բ. թիւ 42, էջ 180 աս «ասել, խօսք, շունչ» և տուած, որ է «տուող» բառերից։ Windischm. էջ 20 «լինել» բառից, ինչ. զնդ. astvañt «աշխարհ»։ Gosche էջ 7 նոյն կարծիքն ունի։ Կովկաս լրագիր, Տփ. 1847, թ. 15 աշտուած, այսինքն յաշտիւք պատուեալ կամ հաշտեալ։ Bötticher, Arica *63* և Lagarde, Urgesch. Arm. *503* զնդ. astvat «գոյութիւն ունեցող»։ Սեր Սերեանց, Ծռաքաղ 1861, էջ 8—10 հաւաքում է մինչև այն ժամանակ եղած ստուգաբանութիւնները, որոնցից լաւագոյնն է համարում Խոսրով Անձևացու մեկնութիւնը՝ աստ էած. բայց աստ համարելով «հաստումն, ստեղծումն» և ո՛չ թէ «աստ, այստեղ»։ Տե՛ս նոյնպէս նոյն հեղինակի Ընդարձակ հրահանգ Քրիստ. էջ 10,

129։—Պօղոս պտր. Ադրիանուպօլսեցի, Թանգարան խրատուց, Ա հտ. էջ 170, ազդուած, այսինքն «ազդեալ, ծանուցեալ»։ Էմին, Исторія Вардана, ծան. 1 և Müller SWAW 48, 428 աստել, հաստել բայից։ Կ. Վրդ. Շահնազարեան, Երկրագունտ Մանչէստրի, 1864, թիւ 1, էջ 7 և թիւ 5, ստուգաբանում է աս+տուած. աս՝ իբրև զնդ. աս, էս, եզ, էզ, իզ «Աստուած» (ինչպէս աս-եր=ապր «Աստուած հրոյ», ասման «երկինք», եզ-դան «Արարիչ Աստուած» են), իսկ տուած=սանս. devas, լտ. deus, յն. θεὸς «շողշողուն էակ»։ JAs. 1(2864), 170 թերևս ազդել, ազդող: ZDMG 1868, 330 հաստել =stā արմատից։ Տէրվիշեան, Altarm. էջ 92—93 ընդարձակ մի յօդուած ունի, ուր բառիս արմատ է դնում սնս. և զնդ. stu «գովել, բարձրացուցանել»։ Մարկոս Աղաբէգեան, Թուղթ, Պօլիս 1878, էջ 22 աշաւահիստա բառից! (ուզում է ասել զնդ. Aša-vahišta «գերագոյն արդարութիւն», որ և բարձր աստուածութիւն էր)։ Կ. Կոստանեանց, Հայոց հեթան. կրօնը, էջ 14 սանս. աս «էս» բառից. հնչ. Անուրա «էութիւն, էակ»։ Մորթման (ըստ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 17) փռիւգ. Ասդուատ «Աստուած» ձևի հետ։ (Այսպիսի մի ձև այլուստ մեզ անյայտ է)։ Ա.Լ.(Արևել. մամուլ 1889, 178) սանս. ասվաս «ազդող, Աստուած» բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 18—19 հնդ. աստուատ-րա «աստուածային ծառը», սուատադ «ինքնատուր», զնդ. ասդվատ «էական», կելտ. Duez «Աստուած», սկանդ. Ասկեռտ, Աս-բուրգ «աստուածոց բնակարան», աս, անց «սիւն հաստատութեան», լապոն. ացի և հունգ. իսդեն «Աստուած», խալտ. Օս, պոլինէզ. Ադուա «Աստուած»։ Տաշեան, Ուսումն. հայ լեզ. էջ 361 ուրարտ. asdu, istubi են բառերը կցում է հաստել, Աստուած բառերին։ Meillet, Revue critique 1896, էջ 423 աստ- դնում է =yaz(ā)ta: Patrubány, Ethnol. Mittheil. 1896 V. էջ 143 Աստուած<vastu-a-s «տան և քաղաքի Աստուած» (վեդ. vastu «բնակատեղի»), որ ինքը SA 1, 211 մերժելով դնում է սանս. stávati, զնդ. Staoiti «օրհնել, գովել»։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 13 Պամփիւլիոյ 'Ασπενδος. Σπτεδιιυς քաղաքի անուան մէջ. հայերէնում ած մասնիկ է։ Սանտալճեան, L'idiome, էջ 16, զնդ. astu և լիւկ. aste: Marqoliuth, Բիւր. 1900, 335 զնդ. astvath «գոյութիւն ունեցող». հալից փոխառեալ է եբր. עָבאֹיה ṣəbāōθ «Սաբաւովթ», Jensen ZDMG 1899, 453 և ՀԱ 1904, 372 հայթ. 'Οσσασος Մեծ Ած, որ աւանդում է Ստեփանոս Բիւզանդացի (նոյնը նաև Jensen IF Anz. 14, 55)։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 91 պհլ. ուզտիշ «կուռք» բառը տուզատս կարդալով՝ նոյն է դնում Աստուած բառի հետ։ Աւետիսեան ՀԱ 1907, էջ 277—285 ունի մի ձանձրալի յօդուած Աստուած բառի մասին, որ մեկնում է asti «է, կայ» բառից՝ ant ու vant մասնիկներով։ Patrubány ՀԱ 1908, 188 հասկ տուած։ Pedersen KZ 39, 243 հաստ կամ հաստել բառից։ Մառ առաջին անգամ ուղիղ համեմատեց վերի փռիւգական ձևերի հետ (տե՛ս Богъ Σαβάζιος у Армянъ, ИАН 1911, էջ 759—774, հյ. թրգմ. Արարատ, 1911, էջ 794—9). Մառը չի մեկնում բառը, այլ հարց է տալիս թէ արդեօք յաբեթական չէ՞, որ լեզուէ Փռիւգիա և այնտեղից էլ Թրակիա է անցել. հայերէնի մէջ տ ձայնը համարում է յետոյ աւելացած, հին արմատական ձևը ասված: Նոյն հեղինակը ИАН 1912, 829 նոյնին է կցում նաև սվան. ափսադ, ափսատ, ափսաստ «որսի աստուած»։ Ց. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. էջ 16 սանս. իզվարս: Սանտալճեան, Hist. de l' Arménie II 610 ուրարտ. asta, aste, astas «հաստող», Oštir, Btrq. alarod. 66 յն. 'Αστυπάλαια յատուկ անուան մէջ, որ մեկնում է «Աստուածների սեղան»։ Պատահական նմանութիւն ունի ռունական ծածկագրերով ansuz «Աստուած»։

ԳՒՌ.—*Ագլ. Մկ. Ոզմ. Ջղ. Վն.* աստված, *Ալշ. Մշ.* աստվաձ, ասվաձ, *Տփ.* ա՛ստված, ա՛սդուձ, *Երև.* ա՛ստվաձ, ա՛ստօձ, *Հմշ. Տիգ.* աստված, *Ախց. Կր. Մրղ. Սլմ.* ասված, *Ասլ. Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ.* ասվաձ, *Գոր. Ղրբ.* ա՛ստուծ, *Շմ.* աստօծ, *Հճ.* ասվօձ, *Ակն.* ասվաձ, ասբաձ, *Վն.* ասպած, *Զթ.* ասբ՛օձ: *Հոլովման ժամանակ տ, ծ, վ ընկնելով կամ փոփոխուելով յառաջանում են հետևեալ կըրճատ ձևերը. Զթ. սեռ.* ասուձու, *Մրղ.* աստու, *Կր. Շմ.* ասսու, *Երև.* ա՛սսու, *Պլ.* ասդուձու, ասձուձու, ասձու: *Սրանցից դուրս չիջելու արժանի են Ագլ.* ըսսա՛ծին, *Մկ.* ասպարածին, ասվարածին, աստվարածին, *Խոյ և Ալչ.* ասվարածին, *էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով* ասվայիզին *«Աստուածածին»։*

*ԱՍՏՈՒԼՈՒԽԻԱՅ *«ըռէյվէնտ» (որ է խաւարծիլ բոյսը) Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ 573։*

=*Յն.* ἀριστολοχία *«սըղանգ, զըևանդ» բառն է, որ արաբերէն ձևի վրայից անշուշտ հասել է մեզ, աղաւաղուելով բառի թէ՛ ձևը և թէ՛ նշանակութիւնը։ Այս բոյսը հին ժամանակ երկունքի ցաւերի մեղմիչ էր համարւում, ուստի և յոյն բառը կազմուած է* ἄριστος *«լաւագոյն» և* λοχία *«երկունք» բառերից։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև լտ.* aristolochia, *ֆրանս.* aristoloche, *արաբ. ձևը չունի Կամուս։—Աճ.*

*ԱՍՏՈՂԱԲՈՆ *«աստղաբաշխական մի գործիք է». ունի միայն Խոր. աշխ. 587, ուր այլևայլ ձեռագիրներ ունին տարբեր ընթերցուածներ. ինչ.* աստռղաբան, աստռոբոն, աստռոբոն *և հայերէն* աստղ *բառի ազդեցութեամբ էլ՝* աստղոռոբոն:

=*Յն.* ἀστρολάβος, *հյց.* ἀστρολάβον, *որ և* ἀστρολάβον ὄργανον *կամ* ἀστρολάβιον, *որից փոխառեալ են նաև լտ.* astrolabium, *ֆրանս.* astrolabe, *արաբ.* اسطرلاب usturlāb *«աստղերի բարձրութիւնը չափելու աստղաբաշխական գործիք». կազմուած է* ἄστρον *«աստղ» և* λαμβάνω *«առնել» բառերից։—Հիւբշ. 341։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ եւ Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 268 բնիկ արաբերէն կարծելով մեկնում է արաբ. ustur *«տողեր»* +lāb *«գործիքի հեղինակի անունը». Թարգմանիչը տալիս է ճիշտ մեկնութիւնը ըստ յունարէնի։*

*ԱՍՏՌՈՆՈՄԻ *«աստղաբաշխական աղիւսակ». մէկ անգամ գործածում է Մագ. թղ. 172, որ հրտր. Կոստանեան* աստռանոմի *ձեւով է դնում։*

=*Յն.* ἀστρονομία *«աստղաբաշխութիւն», որ կազմուած է* ἄστρον *«աստղ» և* νέμω *«բաշխել» բառերից։—Աճ.*

ՆՀԲ և սրա հետ Հիւբշ. 341 դնում են յն. ἀστρονομικός *«աստղաբաշխական», որ ձևով յարմար չէ։*

*ԱՍՏՐԱՏԻԳԱՅ *«զօրագլուխ» Եփր. գծ. 30, երկու անգամ գործածուած. «Աստրատիգային պատառելովն զգեստուց իւրեանց». «Զահի հարան աստրատիգայքն ի շարժմանէ անտի»։ Նոյնից օրինակելով Ոսկ. գծ. 301 (=Սկևռ. գծ.) գրում է* աստարիտայք: *Առաջինի մէջ լուսանցքի վրայ մեկնուած է բառս «քաղաքապետք, ճոխք քաղաքին» և իրօք համապատասխանում է Գծ. ժզ. 22 հատուածին. «Եւ զօրագլուխքն պատառեցին զհանդերձս իւրեանց»։*

=*Ասոր.* ܐܣܛܪܛܝܓܐ estratīga, *որ գործածուած է Գործք Առաքելոցի համապատասխան տեղը (*Brockelm. *18 բ), փոխ առնուելով յն.* στρατηγός *«զօրագլուխ» բառից. ասորականից էլ տառադարձուած է հայերէնի՝ Եփրեմի թարգմանչի ձեռքով։*

ՆՀԲ ունենալով միայն աստարիտայք *ձևը, մեկնում է «քաղաքացիք» և կցում է յն.* ἀστικός *համանիշին։ Ուղիղ մեկնեց Վարդանեան ՀԱ 1922, 406։*

+*ԱՍՐ *«բուրդ» (հոլովուած է* ասու, ասուց, *բայց նաև* ասրոյ *կամ* ասրու, ասրով *կամ* ասերք, ասրոց, յասրոյ*) ՍԳր. Վեցօր. Եփր. ղտ. 336. բառի բունն է* ասու, *որով կազմուած են* ասուեայ *Ղևտ. ժգ. 59,* ասուի *ՍԳր.* ասուեղ *Եզն. հին և ընտիր բառերը. յետին են* ասր- *ձևով կազմուածները. ինչ.* ասրեայ, ասրաբեր, ասրեղէն, ասրավաճառ *ևն. Նոր գրականում* ասուեակ, ասուեղէն *կազմուած են հնագոյն ոճով։*

=*Հնխ.* pᵒk'u- *ձևից, որ ստորին ձայնդարձն է* *pek'u-, *pok'u- *բառի. սրանց միւս ժառանգներն են յն.* πόκος *«կտրուած*

բուրդ, մազ», πέκος «գեղմ», πέκω «մազը սանտրել, բուրդ խուզել», լա. pexus «բըրդոտ», pecus, pecoris «արջառ, պահար, պախրէ», pecūlium «ինչք, ստացուածք», pecūnia «դրամ», հրզ. fahs «մազ», fihu «արջառ», գոթ. faihu «ինչք, դրամ», գերմ. Vieh «արջառ», հոլլ. vee «արջառ», անգլսք. feor «ոչխար», անգլ. fee «կալուածք, վարձք», հիւլ. fax «ձիու բաշ», fäer «ոչխար», լիթ. pékus «արջառ», peszù «պատռել, մազերը պոկել», հպրուս. pecku «արջառ», սանս. paçu «ոչխար», pakšman «թարթիչ, մազ», զնդ. pasu «հօտ, արջառ, ոչխար», pašna- «կոպ», պրս. پشم pašm «ասր, բուրդ»։ Հնխ. բառը նշանակում էր նախապէս «բուրդ», յետոյ «բուրդ ատող անասունը» և սրանից յետոյ էլ «ոչխար, արջառ, ինչք, ստացուածք, դրամ». հայերէնը կանգնած է ամենահին նշանակութեան վրայ (հմմտ. Walde 568, Boisacq 759, Trautmann 217, Kluge 510, Pokorny 2, 16, Ernout-Meillet 710)։— Հիւբշ. 421։

Böttich. ZDMG 1850, 351 և Arica 80, 330 սանս. asrā, açrā «ձար, մազ»։ Lagarde, Urgesch. 520 նաև գոթ. ahs «հասկ»։ Müller SWAW 66, 270 զնդ. *çavaňha և յն. χῶας «գեղմ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Bugge, Btrg. 11։

ԱՍՐԱՏԱԿ «մի տեսակ թռչուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 231 «Ոմն զբօս և զաւրատակս ըմբռնեալ առ լեռնոտամբն Կասբեայ, շրջեցուցանէր՝ բաղէ գնոսա կապկածեալ» (այլ ձձ. զաստրակս, զուրատակս)։

=Կազմուած է ասր+տակ բառերից և ճիշտ նոյն է՝ ինչ որ բրդոտ թռչունը։ Այս թռչունը այսպէս է կոչուել անշուշտ տակը (յետոյքը) բրդով ծածկուած լինելու պատճառով։—Աճ.

ԱՍՐՈՅԹ տե՛ս Սարաւոյթ։

*ԱՍՐՈՒՆՃ «սիլիկոն կոչուած ներկը, որ է կապարի կարմիր թթուածնատ, ֆր. minium, տճկ. սիլիւլէն». մէկ անգամ միայն ունի Յովասափ բժշ. որից ՀԲուս. § 183. նոյն է նաև ասրէճ «սիլիկոնն» Գաղիան. (ըստ Բառ. երեմ. յաւել. 573)։

=Արաբ. اسرنج asranǰ (տե՛ս. Շեֆթելովիչ Բեյթր-ային հատուածն՝ WZKM 11, 270. սխալ ձայնանիշով կարելի է կարդալ asrunǰ) կամ سرنج saranǰ, որ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 412 այսպէ՛ս է մեկնում. «Մանօթ մի դեղի անունն է, որ երբեմն سیلقون sīliqūn էլ են կոչում. տաճկերէն سلوكن sülüyen կոչուած կարմիր ներկն է, որ այրած անագով և կապարով է շինւում. վէրքերի համար օգտակար է». պրս. سرنج sirinǰ «մեկնի սիլիւկէն, որ է ներկ ինչ կարմիր» (ԳԴ)։ Տե՛ս և սիլիգոն, սրիկոն։—Աճ.

ՀԲուս. § 183 Յովասափ բժշկի յիշած սիլիկոնը համեմատում է լտ. siligo «հաստակ ցորեն կամ ցորենի տեսակ մի. ըստ յունականին σιλίγνιον», որով ասրունճը դառնում է «ցորեն»։ Վերի մեկնութիւնը ինձնից է։ Նոյնը այժմ անկախաբար Նորայր ՀԱ 1921, 106։

ԱՍՐՕՍ «ճիղ, ոստ»? նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նար. տաղ. 482 «Այգ ոօս ու տօսախ ծառերդ վարդագոյն ոստս արձակեցին. այգ նոճ ու բաղբաջ ասրօսդ՝ զարդ առեալ վարդն շուշանին» (Տե՛ս Աճառ. Հայերէն նոր բառեր հին մատեն. Ա. 143)։

*ԱՍՓԱՂՈԹ «նէֆթ» Գաղիան. ըստ Բառ. երեմ. յաւել. 573։

=Յն. ἄσφαλτος «նաւթ, կուպր», որ սեմական փոխառութիւն է համարւում (Boisacq 93)։—Աճ.

*ԱՍՓՈԴԻԼՈՆ «շրէշ բոյսը». մէկ անգամ ունի Նոննոսի մեկնիչը՝ այսպէս. «Տնկոյ անուն է, զհոտ անոյշ ունելով և զծաղիկն հրճուելիս»։ Այս մեկնութեան համեմատ ԱԲ նշանակում է «անուշահոտ տունկ մը»։ Աւելի յաճախ գործածուած է յետին բժշկարաններում՝ ասփոդելոն, ասփոդիլոն ձևով (տե՛ս ՀԲուս. § 757 և § 3287)։

= Յն. ἀσφόδελος «շրէշ», որ շուշանազգիների տեսակից մի բոյս է. asphodelus ramosus L.» որանից փոխառեալ են նաև լտ. asphodelus, ֆր. asphodèle «շրէշ». բառը շատ հին է. գործածուած է Հոմերոսի մօտ. ծագումն անծանօթ (տե՛ս Boisacq 93)։

ԱԲ արդէն յիշում է թէ յունարէն է, Ուղիղ մեկնեց ՀԹաւ. § 757։

ԱՍՓՈՒՇ *«աղաբոյս քարն է. և է խոտ ինչ» Այսպէս ունի Քաջունի, Գ. 22։ Այս բացատրութիւնը հասկանալու համար հմմտ. էջ 5* աղաբոյս fur *«քար յորոյ վերայ բուսանի աղ, և է խոտ ինչ» (լտ.* salicornia *կոչուած բոյսն է)։*

*ԱՏԱԿ (ի-ա *հլ. ըստ ՀՀԲ, անհոլով ըստ ՆՀԲ) «կարող, ընդունակ, ձեռնհաս» Եւս. քր. ա. 65. Սեբեր. բ. գ. Ոսկ. Եբր. է.* ոչ էր ատակ նմա *«ժամանակ չունէր» Պտմ. վր. 73. որից* ատակել *«կարենալ, ժամանակը բաւել, միջոց ունենալ» Փիլ. խոր.* ատիկել *նոյն նշ. Վրք. հց. ա. 509. Վրդն. առ. 309.* անատակ *«անկարող, անճարակ» Վրք. հց.։*

= *Պհլ.* *atāk *«կարող» բառից, որ յառաջանում է* *ati-tāvaka->*ātavaka *ձևից և որ երևան եկաւ մանիք. պհլ.* "ձwγ *«կարող» ձևով. կազմուած է* tu, tav *«զօրել, կարողանալ» արմատից (ընդարձակ տե՛ս* թաւ *բառի տակ)։ Բառիս կազմութեան և* v *ձայնի սղման համար հմմտ. պհլ.* astānak *«թոյլութիւն, տկարութիւն»* < *us-tāvana- *«անուժ»,* attān<*ati-tāvana *«ուժեղ, կարող, ընդունակ»,* stav *«տկար»*<*us-tavah *«ուժից զուրկ» պրս.* sutūh *«նեղասրտել և ձանձրացնել»*<*us-tava-θa, *պրս.* کوتاه kō-tāh *«կարճ, տկար»*<*kauta-tāva-θa *և վերջապես պրս.* mī tuvānam *«կարող եմ»>ժող.* mi tūnam.

Հներից Վանակ. հաւատ. արմատը դընում է ատ. *որով* նաւատ *բառի մեկնութեան մէջ ասում է. «Հաւատոն լոյս,* նաւն *սկիզբն, և* ատն՝ *զօրութիւն գործոյ»։ ՆՀԲ լծ.* տոկ, տոկուն *և թրք.* հաթա *(իմա՛ արաբ.* hadd *«սահման, համարձակութիւն»). վերջին համեմատութիւն դրած է* աւտ *բառի տակ։* Gosche 22 *համեմատում է փռիւգ.* Ἀδαγεού „Deus Hermaphroditus" *աստուածութեան հետ, որի անունը աւանդում է Հեսիքիոս,* Gosche *գտնում է, որ «Աստուած նշանակութիւնը յարմար է համեմատելու «կարող» իմաստի հետ»։* Bötticher, Arica *31* ատակել, *փռիւգ.* attaqus *«բուծ» և պրս.* takka *ձևերը իրար հետ է համեմատում։* Laqarde, Urgesch. *312 արմատը դնում է* tak։ *Հիւբշ. 110 մերժում է կցել պհլ.* tag (=tak) *«զօրեղ, քաջ» բառին։ Հիւնք.* տակ, յատակ *բառից։* Bartholomae IF *38 (1917—20), էջ 47 փոխառեալ է դնում միջին իրան.* *attāk *«կարող» մի ձևից, իբր* < *ati-taụāk։ *Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 73 պրս.* تك tak *«յատակ, բուն, հիմ» բառից, իբր թէ «բանիբուն»։ Ուղիղ մեկնութիւնը, որ ենթադրել էր* Bartholomae IF *38, 47, վերի ձևով լրացրեց* Nyberg, Hilfsbuch *2, 24 և 208։* Meillet BSL № *103, 46 տալիս է նորագիւտ* "ձwγ *ձևը, որ կարդում է* ātavaka-:

ԳԻՒ.—Վն. ատակ՛ *«ատակ, յարմար», Ննխ.* աղաց *«պարապ՝ յարմար՝ տրամադրելի ժամանակ», Երև.* ատակէլ, *Մն. Ննխ.* ադիգէլ, *Խրբ.* ադըգիլ, *Ակն. Տիր. Սվ.* ադգէլ *«գործերը վերջացնելով հանգստանալ, պարապ ժամանակ՝ միջոց ունենալ», Ակն.* ադգութին, *Ննխ.* ադագում, ադէգում *«յարմար՝ ազատ կամ պարապ ժամանակ, միջոց»։*

+ԱՏԱՂՁ (ի *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վըկայութեան) «առհասարակ շինուածանիւթ, մասնաւորապէս փայտեղէն» Եւս. քր. ա. 174. Սեբեր. ե. գ. Ճառընտ.։ (ՀՀԲ մեկնում է միայն «պինդ կամ կարծր», որին հետևելով ՆՀԲ՝ նախորդ նշանակութեանց վրայ աւելացնում է նաև իբր ռմկ. «կարծր, պինդ, խիստ». այս նշանակութիւնը այլուր չենք գտնում. ՋԲ և ԱԲ էլ չունին)։* Ատաղձ *բառից են* ատաղձագործ *Իմ. ժգ. 11.* ատաղձարար *ՀՀԲ և ՓԲ. Նոր գրականում* ատաղձագործութիւն, ատաղձավաճառ, ատաղձագործարան *են։*

= *Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* del- *«ճեղքել, արուեստով կտրել, փայտի վրայ աշխատիլ» արմատի* dl- *ստորին ձայնդարձից՝* ա *յաւելուածով և* ձ *աճականով, որ յաճախ է պատահում* ղ-*ից յետոյ (ինչ.* գեղձ, դեղձ, դեղձան, դաղձ, զաղձն): *Ժառանգ ձևերից յիշենք այստեղ սանս.* dálati *«ճեղքել, պայթիլ»,* dála- *«կտոր, բաժին, թերթ», յն.*

δαίδαλος «արուեստով գործուած», δαιδάλλω «արուեստակերտել, զարդարել», δέλτος, կիպր. δάλτος «գրելու տախտակ», լտ. dolo «տաշել, փայտի վրա աշխատել», dolabra «կացին, փայտատ», dedōlo «տաշելով հարթել», լիթ. dalis «բաժին, մաս», daly'ti «բաժանել», լեթթ. dalá «բաժին», հսլ. dola, ռուս. доль «բաժին, մաս», ալբան. datoy «բաժանել», հպրուս. dellīks «կտոր», dellieis «բաժանի՛ր», մրզ. zolle «փայտի խորանարդ կտոր, կոճղ», իռլ. fo-dálim «անջատել», delb «ձև, կերպ», հկիմր. delu «պատկեր», միռլ. del «ճյուղ, գաւազան», հոլլ. tolk «փոքր ճյուղ», և gh անձականով՝ իռլ. dluigim «ճեղքել», հիւլ. telgia «տաշել», talga «տաշ», լիթ. dalgis «մանգաղ», սերբ. dlaga «կոտրած ոսկորը կապելու տախտակ», լեհ. գւռ. dtožka «տախտակամած», չեխ. dláha «տախտակամածի տակի տախտակները» (Pokorny I, 809—812, Berneker 209, Trautmann 44, Ernout-Meillet 269, Walde 239, Boisacq 174, 161)։ Այս բոլորի մէջ մեզ ամէնից աւելի մօտիկ ձևերն են յն. δάλτος «գրելու տախտակ» և վերջին սլաւական բառերը։

Bugge, Etrusk. u. Armen. էջ 66 նոյնացնում է ստեղծանել բառի հետ, բայց յետոյ ինքը KZ 32, 37 և IF 449 մերժելով՝ համեմատում է հհիւս. telgja «քար կամ փայտ կտրել՝ տաշել». մերժում է Pokorny 1, 812՝ ա նախաձայնի պատճառաւ. մինչդեռ նոյն նախաձայնը գտնում ենք նաև ուրիշ բառերի մէջ, ինչպէս ագռաւ, աքաղաղ են։ Ընդարձակելով վերածում եմ վերի ձևին։ Հիւնք. ակաղձուն բառից։

+ԱՏԱՄՆ (ն հլ. -ման, -մունք, -մանց, -մամբք) «ատամ, ակռայ, կեռիք» ՍԳր. Սեբեր. Եզն. ածանցման մէջ մնում է 1. պարզական ատամ- և 2. ամբողջական ատամն ձևով. ինչ. ատամացել «ատամներով խածնել, կծոտել» Ոսկ. մ. ա. 18. Կիւրղ. թգ. ատամացի «ատամներով» Ճառընտ. Իսիւք. ատամանան «աքցան» Յայսմ.—իսկ երկրորդ ձևից՝ ատամնաքափ Ոսկիփ. ատամնախիլ Ճառընտ. ատամնառու «ատամի տակ ընկնող (հացի մէջ աւազ)» Նար. էջ 218. ատամնատակ Մխ. ապար. ատամնացաւ Կանոն. Յայսմ. ատամնացի Խոսր. պտրգ. (հմմտ. բռնցի, ամացի. ունինք նաև ատամացի). ատամնացել Մխ. դատ. էջ 418. ատամնաւոր Նիւս. կազմ. Անյ. հակակ. Նոր գրականում ստեղծուած են բազմաթիւ նոր բառեր. ինչ. անատամ, ներձատամ, սեղանատամ, շնատամ, ատամնամիս, ատամնակապին, ատամնաբոյժ, ատամնաբուժական, ատամնաբուժարան, եռատամ (ա տառի նման), ատամնափորիչ են։

=Բնիկ հայ բառ, որի միւս հնդեւրոպական ցեղակիցներն են՝ սանս. dan (հլց. dantam, գրծ. dáta), հինդ. dānt, գնչ. dant, զնդ. dantan-, պհլ. dandān, պրս. دندان dandān, քրդ. didan, diran, զազա dendān, բելուճ. dantan, օսս. dandag, աֆղան. dan, լտ. dens (սեռ. dentis), իտալ. dente, dentello, ֆրանս. dent, ռում. dinte, սպան. diente, գոթ. tunθus, հբգ. zand, գերմ. Zahn, անգլսք. tōð, անգլ. tooth, լիթ. dantìs, հիւլ. dēt, կիմր. dant, կորն. dans, հիռլ. tonn «ատամ», որոնք ծագում են հնխ. dent, dont, dn̥t ձևերից. այս բոլորի մէջ մեր բառի նախաձայն ձայնաւորը պակասում է։ Այս տեսակէտով հյ. ձևին աւելի մօտիկ են յն. ὀδούς, սեռ. ὀδόντος, յոնիակ. ὀδών, եոլ. յգ. ἔδοντες համանիշները։ Բոլորն էլ ներկայացնում են հնխ. ed- «ուտել» արմատի ներկայ դերբայը. սանս. և միւս ձևերը գալիս են արմատի զերօ ձայնդարձից, եոլ. ἔδοντες պահում է արմատի e աստիճանը, իսկ միւս յն. ձևերը գալիս են հնխ od- աստիճանից, որ պահում է միայն հյ. ուտել<հնխ. ōd-(Meillet MSL 19, 182)։ Հայերէն ատամն ձևի մէջ Հիւբշ. կարծում է, որ արմատական մասն է ատա-, իսկ -մն մասնիկ է, ինչպէս ունինք կող և կող-մն, իսկ Scheftelowitz BB 29, 26 կարծում է, որ հյ. ատամն բառի արմատն է *ատան, որից -մն մասնիկով *ատանմն և յետոյ ն ընկնելով՝ ատամն։ (Տե՛ս Walde 228, Boisacq 686, Trautmann 45, Horn § 574, Kluqe 539)։—Հիւբշ. 422։ Pokorny I, 120, Ernout-Meillet 251,—Benveniste BSL, № 95, էջ 74—78 սխալ է գտնում այս բառը

դնել ed «ուտել» արմատից, որովհետև ատամը չէ ուտում, այլ ծամում։ Ո՛չ մի լեզուի մէջ ատամը չի բացատրւում «ուտել» արմատով, այլ «կծել», օր. ասոր. šinnu, եբր. šēn, արաբ. sinn «ատամն» յառաջանում են šnn «սրել, ծակել» արմատից. վրաց. kb-ili «ատամն»<kb-ena «կծել» արմատից. և թրք. diš «ատամն» բառից ծագած է diš-le-mek «կծել»։ Ընդունելով հայերէն բառի մէջ -մն մասնիկ, նախաձևը կլինի *dn̥-mn, որով պէտք կլինի ենթադրել թէ հնխ. de/ₒnt>dn̥-t՝ կազմուած է t աճականով. սրանով էլ կապւում է հնխ. denk'-, dn̥k'- «կծել, պատռել» արմատին, այս էլ կազմուած dn̥- արմատից՝ k' աճականով. հմմտ. սանս. dáçati «կծել», յն. δάκνω «պատռել» են։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ և առաջ Klaproth, Asia polygl. 106, որ կցում է յն. ὀδούς, բայց միևնոյն ժամանակ սամոյէդ. timia։ Ուղիղ է նոյնպէս ԳԴ, որ համեմատում է պրս. dandan ձևի հետ։ ՆՀԲ լծ. հյ. ծամ, ծամել, Diefenbach, Berl. Iahrb. 1843, 448, Windisch. 12 յն. լտ. սանս. են ձևերի հետ։ Gosche 28, Lagarde, Urgesch. 389, Bopp, Gram. comp. թրգմ. Bréal, I 327, դնում են հնխ. ad «ուտել» արմատի տակ. այս տեսակէտով Gosche գտնում է, որ ամենահաւատարիմ ձևը հայերէնն է և միւս լեզուները արմատական ա նախաձայնը կորցրել են։ Bopp համարում է թէ ատամն բառի մէջ -ամն մասնիկ է, ինչպէս ճիմռն։ Canini, Et. étym. էջ 14 պելազգ. dam: Տէրվ. Մասիս 1882, օգոստ. 5 արմատը դնում է da «կտրել, ուտել», ա յաւելուած և մն մասնիկ. ինչպէս որ սանս. բառն էլ կազմուած է ներկայ դերբայի -ant մասնիկով։ Նոյնը, Նախալ. 86 da, dā «կտրել, բրդել» արմատից։ Հիւնք. ադամանդ բառից։

ԳԻՌ.— Երև. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. ատամ, Ագլ. ա՛տամ, Մշ. ադամ. միւսները գործածում են ակռայ կամ կնիք բառը։ Նոր բառեր են ատատամ, ատամնաթիկ, ատամնածանգ, ատամնատակ։

ՓՈԽ.—Գ. Փաւնակ (Անահիտ 1906, էջ 233) հայերէնից փոխառեալ է համարում ալբան. dham «ատամն» բառը, որ հարկաւ ընդհանուր հնդեվրոպական ծագում ունի։

ԱՏԱՅԱՆ «հարկ, տուրք». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վկ. գողթ. 14 «Առատաձեռն տրօք բաշխելով նոցա դահեկանս, ղատուրսն ատայանսն ևս»։

Սոփերքի հրատարակիչը (անդ, էջ 97) համարում է արաբ. խոհյան «պարտք», որի համեմատ էլ ԱԲ դնում է արաբերէն փոխառութիւն (հմա՛ արաբ. دين dayn «պարտք», որ չէ՛ յարմար)։

+ԱՏԵԱՆ, ի հլ. (մէկ անգամ Փարպ. ունի ատենաւ) «ժողով, ժողովի նիստ. 2. դատաւորների ժողովը. 3. ժողովարան, դատարան. 4. դատաստան, դատարանի առաջ հարցաքննութիւն» ՍԳր. Ոսկ. «տաճարում բեմի առաջը» Եղիշ. Տօնաց. Նար. յետնաբար բառս ստացել է նաև «ատեն, ժամանակ» նշանակութիւնը (ինչպէս Մխ. բժշ. 101)։ Տեղի գաղափարից ժամանակի գաղափարին անցնելու համար հմմտ. առաջի և յառաջ, յետ և յետոյ, պրս. گاه gāh, որ նշանակում է «տեղ. 2. գահ. 3. ժամանակ, պահ». յատկապէս գոթ. þeihs «ժամանակ», հհիւս. þing և հբգ. ding «դատական ժողով, ատեան, իր տեղն ու ժամանակը» (Lidén, Arm. Stud. էջ 93). հակառակը հյ. ժամ «պահ. 2. եկեղեցի»։ Այս բառերը նախապէս նշանակած են մի որոշ գործողութեան ժամանակը. այսպէս՝ պրս. gāh «թագաւորի գահ բազմելու ժամանակը», հյ. ժամ «եկեղեցական արարողութիւն եղած ժամանակը», հբգ. ding «դատական ժողով եղած ժամանակը», այսպէս նաև ատեան «նիստ եղած կամ լինելու ժամանակը», բայց յետոյ ընդհանրացմամբ՝ առհասարակ «ժամանակ»։ Այս իմաստով հնից ունինք՝ ատեան հողմոյ «քամի փչելու ժամանակը» Ճառընտ. (Մտին երկոքեան ի նաւն և եղև ատեն հողմոյ և վաղվաղակի եհաս նաւն յեզրն ծովուն). յատենի «ճիշդ ժամանակին» Տաղ. (Մեզ ժա-

մանեա՛ մինչ յատենի). որից նաև ատենակաս «ատենին՝ ժամանակին հասնող» (Ս. Սարգսի ածականը, որ ուրիշ բառով ասում է արագահաս) Տաղ. Մաղաք. աբ. Գնձ։—Ատեան բառի առաջին նշանակութիւնից են բըխում՝ ատենակալ Դա. ե. 10. Ագաթ. Եւս. քր. Կոչ. ատենաճառ Ոսկ. մ. ա. 16. ատենադըպիր ՍԳր. ճանդխատեան Ոսկ. յհ. ա. 27. ատենըճախր ատեան «κριτήριον» Ոսկ. պօղ. էջ 219 (ըստ սրբագրութեան Վարդանեանի ՀԱ 1913, 556). յետոյ են ատենաբանել, ատենախօսութիւն, ատենապետ են։

=Հնխ. esd «նստիլ» արմատից. հմմտ. լտ. solium «նստելու տեղ, աթոռ, թիկնաթոռ, գահ, դատաւորական աթոռ, փարչութիւն», իռլ. suide «նստարան», sedeo «նստիլ» բայից (միւս ցեղակիցները մանրամասն տե՛ս նիստ)։ Ըստ այսմ հայկական բառի արմատն է ատ, եան մասնիկով։—Հիւբշ. IF Anz. 10, 47։

Müller WZKM 7, 376 և 10, 273 պրս. dīvān «ատեան» բառի արշակունեան *atīvān ձևից, որ սակայն գոյութիւն չունի։ Bugge, Etrusk. u. Armen. էջ 64 եւն. tenu «դատարան» նոյն է դընում ատեան բառի հետ, իսկ էջ 65 ատեան «ժամանակ» իմաստով համեմատում է հհիւս. timi, անգլ. tīma «ժամանակ» բառերի հետ։ Հիւնք. պատեան-ից ատեան, յաւիտեան-ից ատեն։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 8, 154, որ Հիւբշ. նախապէս չէր ընդունած, յետոյ ընդունեց յաւելուածում։ Müller H. (ո՛չ Fr.) WZKM 15 (1901), 410 ատեն «ժամանակ» բառը փոխառեալ է դընում արամ. עִדָּן ʻiddan, սուր. ܥܕܢ ʻeddān, արաբ. عدان ʻiddān կամ ʻaddān «ժամանակ» բառից. նմանութիւնը սակայն պատահական է։

ԳԻՒ.—Ատեան իր բուն նշանակութեամբ կորած է. կայ միայն ատեն «ժամանակ» (միայն արևմտեան ճիւղի բարբառներում), որ ընդունուած է նաև արևմտեան գրականում. այսպէս՝ Սվ. ադեն, Ակն. Ննխ. Պլ. Ռ. ադեն, Զթ. ադին, Տիգ. տղին. նոյնն ունին նաև Արբ. Եւդ. Խրբ. Կր. Մրշ. նոր ձևեր են՝ ատենակ, ատենով, ատենօ՜, ատեն ատեն, անատեն։

+ԱՏԵԼ (եցի) «չսիրել, զզուիլ» ՍԳր. սրա հնագոյն ձևն է ատել, որ գործածուած է ատեամ, ատեայ, ատեայր են ձևերում՝ ՍԳր. Եզն. կատարեալը յինում է ըստ օրինի *ատեացի>ատեցի (ինչ. կեամ-կեցի). աւելի յետոյ ատեցի ձևի վրայից ենթադրուած է ներկայ ատեմ, որ վարելով ատեամ ձևը՝ նրա տեղն է բռնել։ Ըստ այսմ ատելի ՍԳր. ատելութիւն ՍԳր. Կոչ. ձևերը ծագում են ո՛չ թէ ատե- ընից, այլ ատեա- ընից. այսպէս *ատեալի>ատելի, *ատեալութիւն>ատելութիւն, ինչպէս *սենեակի>սենեկի են. հմմտ. նաև զօրատեաց Ասող. ժթ. 15. եղբայրատեաց Ոսկ. մ. ա. 16. խրատատեաց Մծբ. մարդատեցիկ Ոսկ. մ. ա. 23. նոր գրականում հայրատեաց, ռուսատեաց են։

=Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներն են լտ. ōdi «ատել», ōdium «ատելութիւն», անգլսք. atol «ատելի, ահեղ», իսլ. atall «չարադաշակ», յն. ὀδύσσομαι, ὀδύομαι «վրան բարկանալ», Ὀδυσσεύς «Ոդիսևս» (յատուկ անուն, իբր «ցասկոտն»). ըստ Καρολίδης, Γλωσσ. συγκριτ. էջ 67 այստեղ է պատկանում նաև կապադովկ. adis «ատելի» (Walde 537, Boisacq 685, Pokorny I, 174, Ernout-Meillet 665)։—Հիւբշ. 422։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia polygl. էջ 101՝ լծորդ դնելով լտ. odi։ Նոյնը նաև ՆՀԲ, բայց սրա հետ միացնում է նաև արաբ. عدو ʻadū, ʻaduvv «թշնամի», որ ընաւ յարաբերութիւն չունի մեր բառի հետ։ Peterm. 258, Windisch. 12, Տէրվ. Նախալ. 61 են լտ. odisse: Diefenbach, Berl. Jahrbl. 1843, էջ 449 սուն. asnag «թշնամի» և գոթ. hatis, Մորթման, ZDMG 26, 619 բևեռ. itukani «կռիւ», 692 atgisni։ Հիւնք. աւելացնում է ՆՀԲ-ի վրայ նաև յն. ἄδης «դժոխք, մահ»։

ԳԻՒ.—Երև. ա՛տէլ, Ագլ. Ճմ. Տփ. ատիլ, Ալշ. Մշ. ադել, Ռ. Սեբ. ադէլ, Ակն. Խրբ. ադիլ։—Նոր բառեր են ատելակեան՝ «ատուած, արհամարհեալ», ատեցկան «ատող, չսիրող»։

*ԱՏԽՍԱՐՈՆ *«Տատիանոսի չորս աւետարանները». մէկ անգամ գործածուած է իբր օտար բառ՝ Եւս. պատմ. 311 «Սոյն սա Տատիանոս գլուխ նոցա առաջին ժողովեաց և խառնակեաց և եդ աւետարան և կոչեաց նմա ատեսարոն, այսինքն խառնուածոյ»։*

=Ասոր. ܕܝܛܣܪܘܢ (Brockelm. *71, առանց ձայնանիշերի* dītsron) *ձևից սխալ ընթերցմամբ. այս բառը գտնում ենք Եւսեբիոսի պատմութեան ասորի թարգմանութեան համապատասխան տեղը և յն. բնագրի* τὸ διατεσσάρων [εὐαγγέλιον] *«չորս աւետարաններ» բացատրութեան տառադարձութիւնն է։ Հայ թարգմանիչը ասորի բառի նախաստա* d *սեռականի մասնիկ կարծելով յապաւել և պահել է* ատեսարոն:

Նորագիւտ բառս գտաւ և ուղիղ մեկնեց Վարդանեան ՀԱ 1913, 623; 1920, 328 և Բառաք. դիտ. բ. 23։

*ԱՏԹԻԴԻ *«Ատտիկեան պատմութիւն». նորագիւտ բառ, որ 5 անգամ գործածուած եմ գտնում Հետևեալ տեղերը. Եւս. քր. բ. 116 (Պատմէ Փիղոքորոս յերկրորդումն ատթիտոցն). Եւս. քր. բ. 130 (յերկրորդում ատթիդին). Անան. ժմնկ. էջ 33 (Եւ պատմէ զայս Փիղոքորոս՝ յերկրորդում ատթիդւոցն... որպէս պատմէ Պաղեփատոս յառաջնում ատթիդւոցն... զոր Փիղոքորոսն պատմէ յերկրորդում ատթիդին)։*

=Յն. Ἀτθίς, Ἀτθίδος *բառն է, որ նշանակում է «ատտիկեցի, ատտիկեան» և դըրուած է նաև իբրև խորագիր Փիլոքորոսի, Փանոդեմոսի և ուրիշների պատմական երկերի, իբր «Ատտիկեան պատմութիւն, Պատմութիւն Ատտիկէի»։—Աճ.*

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 125։

*ԱՏԻԼ *«ծանրութեան չափ էր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ուռհ. 120 «Առաքեաց ի Բաղեշ և ետ բերել զբաբանն, զոր Վասիլ Թագաւորն արարեալ էր յաղագս Հերայ, հնգետասան ատիլի, ահաւոր և զարմանալի»։*

=Արաբ. عادل ʻādil *բառն է, որ թէև սովորաբար նշանակում է «արդար», բայց փոխաբերաբար ստացել էր «կշիռ» նշանակութիւնը, մանաւանդ Պարսից մէջ. հմմտ. Գէորգ Դպրի պարսկերէն բառարանը՝ էջ 31 բ.— վրացերէնումն էլ* ადლი ադլի *նշանակում է «արշին» (Չուբինով 7)։—Աճ.*

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին. մատ. Ա. 189։

ԱՏԻԿԵԼ *տե՛ս Ատակ։*

ԱՏԻՃԱՂ *«պղլուած, ոլորուն». Նար. տաղ. 465. անստոյգ բառ. վկայութիւնը տե՛ս* Պատիճաղ:

ՆՀԲ և ՋԲ նշանակում են «Ատիճաղ տե՛ս Պատիճաղ»։ ՆՀԲ մոռանում է յիշել Պատիճաղը, բայց ՋԲ և ԱԲ դնում են վերի նշանակութեամբ, իբրև անստոյգ բառ։

ԱՏԻՆԵԼ *«առնական կարողութիւնը կորցնել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մաղ. թղ. 67 «Այժմ ատինելով իմ, զի խափանեալ յանի անդամոցս, ոչ զարական բերեմք սերտութեան բնութիւն» (այլ ձ.* առենելով)։—

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. հտ. Բ։ Ըստ ՀԱ 1928, էջ 232 ծան. բառիս մասին խօսել է Ե. Դուրեան, Սիոն 1927, էջ 340—1 և ցոյց է տուել թէ ատինել *բառը գոյութիւն չունի, այլ կցումըն է* ատին *և* ելով *բառերի։ Չեմ տեսած Սիոնը ընդհանրապէս։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 243 դնում է յն.* ἀδυνατέω *«անզօր լինել» բայից։ Անճիշտ է, որովհետև* δ *չի տալ* տ:

*ԱՏԼԱՍ *«մի տեսակ թանկագին կտորեղէն». հնագոյն վկայութիւնը գտնում եմ 1197 թուի մի արձանագրութեան մէջ՝ Վիմ. տար. 39. Երկու վառ ատլաս. աւելի ուշ՝ 1261 թուին. Վիմ. տար. 103՝ Երկու նափորտ նասիճ և ատլաս վառ։*

=Արաբ. أطلس aṭlas *«սնդուս»։—Աճ։*

ԱՏԼՈՑԵԼ *«աքսորել». ունի միայն ՓԲ։*

*ԱՏՄԱՏ *«հնդիկ բակլայ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 185։*

=Արաբ. اطماط aṭmaṭ. *տե՛ս Շթայնշնայդերի բուսաբանական հաւաքածոն,* MZKM *11, 272, ուր սակայն տրուած չէ բառիս նշանակութիւնը։—Աճ.*

*ԱՏՃԻԼ *«ծարաւիլ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Մծբ. 350 «Ըմպելի*

աղբատին ջուր և նա տալի է. ըմպէ մեծատունն զգինի բազմամեան և պարզեալ ատշեալ կայ» (Ասորի բնագիրն ունի ləhaq «ծարաւից պապակիլ» ըստ Վարդանեան ՀԱ 1929, 249)։

=Բառիս հետ բոլորովին նոյն է արաբ. 'aṭš «ծարաւ», عطش 'aṭšā, عطشا 'aṭšan «ծարաւի»։ Ե դարում արաբերէն փոխառութիւն չէր կարող լինել, աւելի ուշ ժամանակ էլ չկար հայերէնում այսպիսի բառ, որպէսզի կարելի լինէր կարծել թէ Զգօնի մէջ ատշեալ յետին յաւելուած է։ Ասորերէնում էլ նման ձևով բառ չկայ «ծարաւ» բառի հոմանիշների մէջ (տե՛ս Brockelm. Lex. syr. էջ 475 բ), ինչպէս որ բնագրումն էլ գործածուած չէ։ Ուստի մնում է միայն ենթադրել, որ 'aṭš ասորի գաւառական մի ձև է, որ անցել է հայերէնի կա՛մ կենդանի լեզուի միջոցով և կա՛մ Զգօնի ասորի բնագրից, որտեղից յետոյ իբր ոչ գրական և անսովոր բառ ջնջուել է։—ԱՃ.

Բառիս վրայ խօսում է Վարդանեան, անդ, ուղղում է աշտիլ և ուզում է կապել աշտուն բառի հետ։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1929, էջ 172 դրել է արաբ. աթշ «ծարաւիլ» բառից՝ համարելով յետին յաւելուած։ Նրանից անկախաբար տալիս եմ վերի մեկնութիւնը։

*ԱՏՈՐ «պահանորդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 34. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սամ. էջ 59 «Անդաստան մրգաբեր, առու պղպղուն, արբուցանող պտունկս և ղբանջարս, արդասիք և ատոր»։

=Եբր. אטר Āter (հյ. Ատեր) իշխանի անունից է, որ Ղևտացոց դռնապանների տոհմից էր (տե՛ս Եզր. բ. 42). յատուկ անունը յետոյ հասարակ անուն է դարձել։—ԱՃ.

ԱՏՈՒՐ «Քրիստոսի խաչափայտի առաջին բևեռի անունը» Տաթև. հարց. 495 (նորագիւտ բառ)։ Այժմ էլ պահուած է Վանայ բարբառում ատոր ձևով։

ԱՏՈՔ «լիքը, լաւ հասած (ցորեն, սերմ)» ՍԳր. Ագաթ. որից ատոքութիւն Ագաթ. Փարպ. ատոքանալ Ոսկ. յհ. ա. 1, 3. ատոքանելի Փարպ. ատոքանամ Թէոփիլ. խ. մկ. Վրդն. ող. ևն։

ՆՀԲ լծ. թրք. tog «կուշտ»։ Տէրվ. Alt-arm. 7 ատոք դնելով բուն «ուտելի», կապում է սանս. ad «ուտել», գոթ. itan «ուտել» բառերի հետ։ Նոյնը կասկածով նաև Նախալ. 61։ Հիւնք. հանում է ազոխ բառից։ Karst, Յուշարձան, էջ 403 սումեր. du «ամբողջապէս», dug «լցուիլ», 408 սումեր. tug' «առատանալ», 417 թաթար. toq «լի, թանձր, կուշտ», չաղաթ. toq «կուշտ, լի», օսմ. toq «կուշտ», չաղաթ. toq-luk «լիութիւն»։

*ԱՏՐ «կրակ». առանձին գործածուած չէ. կայ միայն բարդութեանց մէջ, ինչպէս՝ ատրագոյն, ատրուշան, ատրճանակ, որոնք ուղղակի փոխառեալ են իրանականից. հայոց մէջ կազմուած բառեր են ատրաշէկ «կրակի պէս կարմիր» Փիլ. այլաբ. ատրօրակ «հրագոյն» Մագ. թղ. 48, 67. ատրօրական ախտ «ջերմուտենդ» Մագ. թղ. 50. ատրական «հրեղէն» ԱԹ. ատրաշիկանալ «կրակի գոյն ստանալ» ԱԹ. շփոթելով արտ- մասնիկի հետ՝ ունինք նաև արտաշէկ, արտաշիկագոյն, արտաշիկանալ սխալ գրչութիւնները՝ խոր. Ջքր. կթ. Փիլ. ևն։

=Պհլ. ātur «կրակ» բառից փոխառեալ, որի միւս իրանական ձևերն են զնդ. ātare-, եղ. ուղ. ātarš, պրս. آذر āδar, āzur կամ آدر ādar «կրակ» (Horn § 7, 9)։ Բառիս բնիկ հայ ձևն է այրել, որ տե՛ս առանձին։ Պարսկականից փոխառեալ է նաև աթաշ, որ դարձեալ նոյն արմատին է պատկանում։ Ատր սխալ ենթադրուած մի ձև է. պհլ. ātur տալիս է հյ. *ատուր, որ հայերէնի սղման օրէնքով, բարդութեանց սկիզբը դարձել է ատր.—այս ձևը բառարանները համարել են արմատական։—Հիւբշ. 110։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։ Նոյնը նաև ՆՀԲ, որ սակայն աւելացնում է և թրք. od, յն. եթեր: Peterm. 21 և Justi, Zendsp. 49 կցում են պարսկականի հետ։ Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 449 զնդ. atar, պրս. āδar, բայց ո՛չ ātaš: Pictet 2, 263 սրանց հետ նաև իռլ. adhair «կրակ»։

*ԱՏՐԱԳՈՅՆ ի հլ. (ըստ ՀՀԲ ո հլ. որ սխալ է) «հրագոյն, հրափայլ, հրացայտ» Կոչ. 375. Գոր. և Ճմ. 70. Վրք. հց. Մագ. 3հ. կթ., որից

ատրազուճակ *նոյն նշ. ԱԲ. ըստ ՀԲուս. §* 187 ատրազոյճ *նշանակում է նաև* «adonide *ծաղիկը,* flor Adonis» *(առնելով Ստ. Շէհրիմանեանի հաւաքածոյից բայց ո՞ր ժամանակի բառ է)։*

=*Պհլ.* *āturgōn *համանիշ ձևից. հմմտ. պրս.* آذرگون āδargūn *«հրագոյն», իբր գնդ.* *ātarəgaona *(կազմուած* ātarə — *«տուր» և* gaona- *«գոյն» բառերից)։ Ծաղկի համար ունինք պհլ.* ādargūn *«վայրի խաշխաշ», պրս.* آذرگون āδargūn, *որից արաբ.* آذريون āδaryūn *(Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ 590) «մի տեսակ ծաղիկ,* rutilus, species, anemones, calendula officinalis», *վրաց.* აღრაგუნი աղրագունի *«մի տեսակ ծաղիկ,* златоцвытъ»: *Պարսկերէնից փոխառեալ արաբ.* آذريون āδaryūn *ձևից է հյ.* ազարիոն, *որ ունի Ամիրդ.—Հիւբշ. 110։*

Müller SWAW *38, 573 գնդ.* ātar, *պրս.* ādar *բառերից։* Justi, Zendsp. *49 գնդ.* ātar *«կրակ»*+gaona *«գոյն»։*

*ԱՏՐԱՔ *«մի տեսակ բոյս է. նշուշ, ալոճ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2202 և յաւել. էջ 675. իսկ § 188 յիշում է* ատրուք, ատրաք? *«ալոճի պտուղ»։*

= *Յն.* ἀνδράχνη *«վայրի եղակենի»* (ἄνδρος *այր և* ἄχνη *ծաղկամն բառերից)։*

Ալիշան, ՀԲուս. § 2202 յն. ἀδράχνη, *որ վերի ձևով ուղղեց Նորայր ՀԱ 1923, 498։*

*ԱՏՐՃԱՆԱԿ *«ռէվօլվէր». նոր գրականին յատուկ բառ է, բայց ըստ Տէրվիշեանի «թէև միայն արդի լեզուն կը ճանաչէ զայն, սակայն բառին յօրինուածը կը վկայէ յայտնապէս թէ նոյն իսկ Ոսկեդէն դարու ժամանակներն, ապահով գոյութիւն ունէր, վասն զի գոնէ նոյն ժամանակին պահլաւիկ փոխառութեանց ճիշտ ձևն ունի»։ Բառիս հնագոյն գործածութիւնը* (ատրանճան *ձևով) գտնում եմ երկու անգամ Դիւան, Ժ. էջ 364 «Ոմանք զատրճանսն վառօդալից առնէին։ Պատրկակայծ ատրաճանաւորաց» (1796 թուից)։*

=*Իրանեան* *aturǰanak *ենթադրեալ ձևից որ կազմուած է* ātur *«կրակ» և հպրս. գնդ.* ǰan *«զարնել, սպանել», գնդ.* ǰana- *«զարնող», պհլ.* zatan, zanēt, zanišn, *պրս.* زدن zadan, *հրմ.* zan *«զարնել, հարկանել» ձևերից։ Իրան.* *aturǰanak *բուն նշանակում էր «հրահան, չախմախ». հմմտ. պրս.* آتش زنه ātašzana *«հրահան», կազմուած* آتش زدن ātaš zadan *«հուր հարկանել, կրակ վառել, այրել» ոճից։ Պհլ. ձևերը թէև ունին* ձ, *բայց հպրս. և գնդ. ձևերը ցոյց են տալիս* ǰ, *որ գտնում ենք նաև նոր իրանեանների մէջ, ինչ. բելուճ.* ǰanag *և պարսկական բարբառներով* ǰiden, ǰindemūn *(տե՛ս* Horn *§ 653)։ Այս պարագային մեր* ատրճանակ *բառը պէտք է համարել հնապէս* *ատրջանակ: *Նոյն* ǰan *արմատը գտնում ենք նաև մեր* խարազան *և* գաւազան *բառերի մէջ, որոնք ունին* զ *և ոչ* ճ *կամ* ջ. *այս պատճառաւ* ատրճանակ *բառը բուն պահլաւականից տարբեր իրանեան մի գաւառականից պէտք է գնել։ Իմաստի փոփոխութեան համար հմմտ. քրդ.* ženin- *որ գալիս է նոյն* žan *արմատից և նշանակում է «հուր հարկանել, կրակ վառել, հրացան արձակել». հմմտ. նաև տճկ.* չախմախլը *«հրացան»՝* չախմախ *«հրահան, կայծքար» բառից։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Տէրվիշեան, մի առանձին յօդուածի մէջ, որ տպուած է Մասիս 1882, փետր. 27. թ. 3124 և Լեզու 1887, էջ 124։ Սակայն Տէրվիշեանի սխալն այն է, որ օրինակ առնելով մուճակ, ռոճիկ, տաճիկ, տաճլիճ, վաճառ, արճիճ *բառերը՝ որոնք պարսկերէնում ունին* z, *կարծում է թէ պրս.* z-*ի դէմ միշտ գտնում է հյ.* ճ *և ըստ այսմ մեկնում է* ատրճանակ =*պհլ.* ātaršǰanak *կամ* aturǰanak։ *Բայց այսպիսի պհլ. ձևեր չկան և պահլաւերէնը նոյն արմատը ունի* zan- *ձևով։ Այս պատճառով էլ ես դրի պահլաւերէն գաւառական մի ձևից՝ իրօք կամ ենթադրութեամբ այն անձի՝ որ առաջին անգամ ստեղծել է մեր* ատրճանակ *բառը նոր գրականում։—Հիւնք. մեկնում է բառս «թելադրուած* ատրուշան-*ից կամ թրգմ. բառիս* հրացան» *(ցան=ճան)։*

*ԱՏՐՈՒՇԱՆ, ի-ա *հլ. «կրակատուն արևապաշտների» Բուզ. գ. 59. Եղիշ. Փարպ. նմանութեամբ կամ նախատաբար «աղանդաւոր քրիստոնեաների տաճարը» Մագ.։*

=Փոխառեալ է իրանեանից, որիապացոյցներն են նախ նիւթը և երկրորդ բառի առաջին մասը ատr-<պհլ. ātu «կրակ». երկրորդ մասը (ուշան) մեկնուած չէ՝ մինչև այսօր պահլաւերէնում համապատասխան մի ձև գտնուած չլինելու պատճառով։

ԳԴ համարում է պրս. آذرنوش ādarnōš «անուն երկրորդի կրակարանին հրաշակաւոր ատրուշանացն եղելոց յաշխարհին Պարսից», Էմին, Ист. Вардана 85 ատr+ուշան «ատ՞ւն» բառերից։ Langlois, Colleet. II 186 պրս. ātašdān «կրակարան» բառից տառադարձուած։ Տէրվ. Մասիս, 1882 փետր. 27, թ. 3124, ատr+uš «վառել» բայարմատից։ Հինք. պրս. آذر روشن ādarrōšan «մեծապայծառ պիտիոն» (իմա՛ հուրըն լուսաւոր)։ Müller WZKM 4, 358 ենթադրում է պհլ. atrūšān (իբր ātur šāh), որ սակայն պիտի տար հյ. ատrշան։ Հիւբշ. 111 ենթադրում է պհլ. *āturōšān ձևը. հմմտ. սանս. óšati «այրել»։ Նորայր, Կորիւն վրդ. 190 ըստ Տէրվիշեանի։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանոթ. 65 ենթադրում է, որ հնապէս آذر روشن ādr rōšan «հուրն լուսաւոր» անունով նշանաւոր մի ատրուշան կար և նրա անունը յետոյ ընդհանրանալով՝ հասարակ անուն դարձաւ։ Stakelberg, Древ. вост. 1901 (Բազմ. 1902, էջ 198) ատr+շան. վերջինիս հետ հմմտ. պրս. گلشن gulšan «վարդանոց» բառի šan մասնիկը։ Մարքվարթ (նամակ 1926 յունվ.) կցում է պրս. آذرافشان ādar-afšān<*ātr-abhi šana ձևին։

ԱՐԱԲԱՅԻՆ «այգի, ծառ կամ նման մի բան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ես. 367 «Իբրև գդրախտն Տեառն. Ակիւղաս ասէ՝ Զդաշտս նորա. Սիմաքոս՝ Զտերևս նորա. Թէոդիտոն Զարաբայինսն նորա»։

*ԱՐԱԲՈՎԹ (ի–ա հլ. ըստ ՀՀԲ) «ձաւար, կորկոտ». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բ. Թագ. ժէ 19 «Կափոյց զխուփն ի վերայ գբին և ցամաքեցուցանէր ի վերայ նորա արաբովթ»։

=Եբր. הָרִפּוֹת hā-rīpōth «ձաւար, կորկոտ» բառն է, որ եօթանասնից թարգմանութեան մէջ տառադարձուելով Ἀραφώθ, տեղից էլ անցել է հայերէնի—ԱՃ.

ԱԲ դնում է «չոր թուզ», իբր բառ եբրայեցերէնի—Նոյն բառն է որ Բառ. երեմ. էջ 27 դնում է ապաrովթ «պաղատիտ չոր թզոյ»։

*ԱՐԱԲՈՎԹ «տափաստան, հարթավայր». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Ս. Գրքում. «Եւ պնդեցաւ զօրն Քաղդէացւոց զհետ թագաւորին և հասին նմա յԱրաբովթ Երիքովայ» (Դ. Թագ. իե. 5). «Եւ հասին Սեդեկեայ յԱրաբովթ Երիքովայ (Երեմ. լԹ. 5)» երկու տեղումն էլ համարուած է յատուկ անուն։

=Եբր. עֲרָבוֹת arāboth «տափաստան, անապատ, steppe» բառն է, որ եօթանասնից թարգմանութեան մէջ տառադարձուել է Ἀραβώθ, իբրև յատուկ անուն, և այստեղից էլ անցել հայերէնի։ (Այսօր էլ Երիքովի կողքի նոյն տեղը կոչւում է արաբ. عربة ʻarabat)։ —ԱՃ.

*ԱՐԱԳ (անհոլով. յոգնակին արագf կամ արագունf) «շուտ, փութով» ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. որից արագագիր Սղ. խա. 2. արագագնաց Եղն. Վեցօր. արագագոյն ՍԳր. Կոչ. արագազերծ Ոսկ. տիմ. արագաբե Ագաթ. արագախաբիկ Ոսկ. ես. արագոտն Առակ. իգ. 34. Վեցօր. արագընթաց Վեցօր. արագել ՍԳր.—բառի երկրորդ ձևն է երագ «արագ» ՍԳր. Եփր. ծն. և ա. կոր. Ոսկ. մ. ա. 25, որից երագագնաց Վեցօր. Եփր. ծն. երագագոյն ՍԳր. երագակատար Ոսկ. ես. երագածագ Վեցօր. երագանիլ Վեցօր. երագանցուկ Ոսկ. ես. երագաւել. Ագաթ. երագալաց Վեցօր. երագել Եզ. լգ. 8։ Արդի լեզուի մէջ երկրորդ արմատը և նրանից ծագած բոլոր ձևերը ջնջուած են. գործածական են միայն առաջիններից, որոնց վրայ իբրև նոր բառեր աւելացել են՝ արագախօսութիւն, արագանիւ, արագալեզ, արագասոյր, արագավազ, արագացնել են։

=Պհլ. *rag ձևից՝ հայկական ա կամ ե յաւելուածով (հմմտ. երանգ <պրս. rang)։

Իրանեան ձևը աւանդուած չէ, բայց կան նրա միւս ցեղակիցները. հնխ. *raγu-, ինդ. rəvī «արագ, աշխոյժ, փոյթ», գերագր. rənJišta «շատ արագ», rənJyō «արագ», rənJataspa- «արագաձի», rənJaiti «թէթև կամ արագ է», սանս. raghù- «վազող, թէթև», բարդութեանց մէջ «արագ, փոյթ, աշխոյժ», ra'has- «արագութիւն», laghú- «թէթև, կարճ, փոքր, սակաւ», rághīyas- «թեթևակշիռ»։ Արմատի r ձայնը յատուկ է միայն իրանեան լեզուներին, որի դէմ եւրոպականները ունին l. հմմտ. յն. ἐλαφρός «թեթև, արթուն, փոյթ», ἐλαχύς «փոքր», լտ. levis «թեթև, արագ», լիթ. leñgvas «թեթև», ալբան. l'eh «թեթև», հսլ. lĭgŭkŭ, ռուս. легко «թեթև, հեշտ», գոթ. leihts, գերմ. leicht «թեթև, հեշտ», հրք. lungar «արագ», անգլսք. lungre «արագ, անմիջապես», անգլ. light «թեթև», հիռլ. lugu «փոքր, քիչ», կիմր. llei «սակաւ» ևն։ Այս բոլորը ծագում են երկու հնխ. ձևերից՝ leghu և lenghu (առաջինը ռնգականով, երկրորդը առանց ռնգականի. հմմտ. Walde 423, Boisacq 238, Berneker 753, Trautmann 158, Kluge 300, Pokorny 2, 426, Ernout-Meillet 514)։ Հայերէն ձևը փոխառեալ է իրանեանից, որովհետև բնիկ լինելու դէպքում պիտի ունենայինք *լեգ, *լենգ, *եղենգ։—Հիւբշ. 422։

ՆՀԲ լծ. հյ. առաջ, առաք, յն. ἀργός «արագ», թրք. yürük «լաւ քայլող»։ Յն. և սանս. ձևերի հետ ուղիղ համեմատեց նախ Հիւբշ. KZ 23, 24 և 405։ Lag. Arm. Stud. § 224 համեմատում է ասոր. [Syriac] կամ [Syriac] līgtīg «արագ արագ» բառի հետ, որ Nöldeke համարում էր իրանեանից փոխառեալ— Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 1 և Նախալ. 103 արագունք ձևի մէջ ու համարում է սանս. raghu ձևի ս ձայնի ներկայացուցիչը։ Մառ ЗВО 5, 316 դնդ. taka պհլ. tag, «վազող» բառից։ Հիւնք. ուրագ բառից։ Խազըճեան, Արևելք, հոկտ. 17, 1884 «արագ բառի մը փոխաբերութիւն է և ոչ այլ ինչ»։ Հիւբշ. 422 դնում է բուն հայերէն բառերի շարքը, բայց կասկածում է, որ իրանեան փոխառութիւն լինի։ Սակայն յետոյ նկատելով, որ r արիական լեզուներին յատուկ է, մինչդեռ եւրոպականներն ունին l, փարատեց իր կասկածը (անձնական. տե՛ս նաև Patrubány SA 1, 77)։ Scheftelowitz BB 29, 16 հիւլ. frár «արագ», հրգ. frō «ուրախ», վեդ. prava «թռչելով» բառերի հետ՝ դնում է հնխ. provo արմատից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. յն. τροχός «բիրա» բառի հետ է կցում (էջ 20)։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 ար «ոտք» բառից, որ պահում են նաև արագիլ, արգել, արահետ։ Karst, Յուշարձան 400 ասուր. arhu «արագ» բառին ցեղակից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. [Arabic] raq' «արագ վազել, շտապել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 588)։

ԱՐԱԳԱՁ տե՛ս Երագաղ։

*ԱՐԱԳԻԼ, ի-ա հլ. «ծովային ճայ, ձկնկուլ» Ղևտ. ժա. 19. Օր. ժդ. 16. Սղ. ճգ. 17. «արագիլ, լագլագ» Փիլ. Սարգ. Սահմ. Ծ. տաղ.։

=Պէտք է կցել յն. πελαργός «արագիլ» բառին։ Այս բառը թէև ստուգաբանւում է πελός «սև»+ἀργός «սպիտակ» բառերից (Boisacq 760, Pokorny 2, 53), բայց դա անշուշտ ժողովրդական յարմարանք է։ Բուն հին ձևը պէտք է դնել *περαγλός կամ *παραγλός, որ տեղափոխութեամբ դարել է πελαργός. փոքրասիական ծագումով բառ է, և նոյն աղբիւրից է նաև հայերէնը։—Աճ.

ՀՀԲ դնում է արագել «շտապել» բայից։ Klaproth, Asia polygl. էջ 105 պրս. arha։ Pott BVS 4, 90 վեդ. alarch։ Müller SWAW 64, 454 ար = զնդ. alrya+-ագիլ=լտ. aquila «արծիւ»։ Lagarde, Arm. Stud. § 225 յն. πελαργός «արագիլ» բառի հետ։ Հայերէնի հին ձևը համարելով *ճարագլ-։ (Այս համեմատութիւնը ճիշտ չէ, ըստ որում յն. πελαργός հասարակ բարդութիւն է πελός «սև» և ἀργός «սպիտակ» բառերից կազմուած։ Այսպես է կոչուել թռչունը՝ իր սև ու ճերմակ փետուրների պատճառով. տե՛ս Boisacq 760)։ Տէրվ. Altarm. 22 հետևում է Müller-ին։ Խազըճեան, Մա-

սիս 1884, էջ 202 «Թերևս բաղդատի արկիլա ձայնին հետ»։ Հիւնք. առաքինի բառից։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1890, 54 դընում է արս «ոտք» (հմմտ. արանեռ, որոգայթ)+գիլ, իբր «բարձրոտն, բարձրարուն»։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ՛՛ 10 արագ խել։ Bugge IF 1, էջ 444, 456 հրդ. chragil «ճառագող», chragilōn «շաղփաղփել» բառերի հետ. այս բառերը R. Hildebrand (Deutsch. Wtb. V 1956) և Fick BB 17, 320 համեմատում են լտ. grāculus «մի տեսակ ագռաւ» բառի հետ, որ ըստ Fick հնխ. graqló-, graqélo նախաձևից է ծագում. Walde 349 լտ. և գերմ. բառերին կցում է նաև հոլ. graçą grakati «կռնչել», grŭkati «մնչել», խոլ. grāc «կռնչիւն», սերբ. gröchot «բարձր քրքիջ» և ուրիշ ընձայն բառեր, որոնք բոլորը դնում է հնխ. ger- արմատից։ Halévy (անձնական) եբր. רֶגֶל regel, ասոր. ܪܶܓܠܳܐ reglā, արաբ. رجل riǰl «ոտք» բառերից, իբր «երկայնոտն»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 17 համեմատում է սանս. krakara «մի տեսակ կաքաւ»։ Patrubány ՀԱ 1908, 188 -իլ համարում է նուազական մասնիկ։ Սարգսեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձ. 402 սումեր. arik-gil-im «մի տեսակ բարձրասրուն թռչուն է»։ Յոյն բառի հետ, ինչպես նշվեց, կցել էր Lagarde։ Առաջարկում եմ վերի մեկնութիւնը, որ ընդունում է նաև Meillet (անձնական)։ Ըստ այսմ պատահական նմանութիւն ունին ասոր. raqraqu, laqalaqa, արաբ. laqlaq, թրք. legleg, leylek համանիշները։

ԳԻՒ.—Վն. առակ՛էլ, Ոզմ. առակէղ, Մկ. տռակ՛էլ։

ԱՐԱԳՈՅՆ «անկարօտ կամ աննուազ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 34։

ԱՐԱԼԷԶ տե՛ս Ալեզ։

ԱՐԱԽԻԼ «թռչուն ինչ». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 23։

+ԱՐԱԾ (ի, ո հլ.) «վէրքի, մանաւանդ բորոտութեան նշան, սպի, կեղ, որ երևում է մարմի վրայ՝ հիւանդութիւնից առաջ կամ մնում հիւանդութիւնից յետոյ. 2. հագուստի կամ քարի ու պատի վրայ փտութեան նշան». ՍԳր. «որքին հիւանդութիւնը» Գաղիան. «սպիաւոր, սպի ձգող (ախտ)» Փիլ. լին. դ. 40. գրուած է նաև առած «վէրք, հարուած» Հին Մաշտ. Լաստ. որից արածնացու «քաղցկեղ» Բրս. մրկ. 86 (չունի ԱԲ), արածաղէմ «չեչոտ, պիսակոտ, ծաղկահար» ՓԲ (իր ստեղծած բառն է)։

= Նոյն է արածել «ճարակել, խոտ ուտել» բառի հետ. վարակիչ վէրքերի անունները շատ անգամ ծագում են «ուտել» գաղափարից. ինչ. գւռ. կերցու, կեր-եարա, մազկեր, ծամկեր, ռուս. костоядь «ոսկորի փտախտ» (բառացի «ոսկրակեր»). յատկապէս արած բառի վրայ խօսելով՝ սրա յն. համանիշը λειχήν (որից փոխառեալ են լտ. lichen, ֆրանս. lichen, ռուս. лишай) «բորոտութիւն. 2. մամուռ» ծագում է յն. λείχω «լիզել» բայից։—Աճ.

Հիւնք. դնում է ճարած բառից։ Bugge, Beitr. 31 յն. γάγγραινα «վէրք», γράστις «կանաչ խոտ» բառերի հետ։ Scheftelowitz BB 29, 31 նոյն ընդ արատ։ Lidén, Arm. Stud. 35 հլ. արածել բայի հետ՝ ինչպես յն. τρώγω «արածել» բայի դէմ τραῦμα «վէրք», τρώω «վիրաւորել»։

+ԱՐԱԾ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են արածիլ «ուտել, ճարակել (խոտ)» ՍԳր. նմանութեամբ «կրակի լափելը, հրկէզ անելը» Ագաթ. արածել «հօտը արածացնել» ՍԳր. արածանել Եղեկ. լգ. 8. Գամ. աղէքս. խոզարած ՍԳր. այծարած Մագ. Սարգ. ղիւարած Մամբկ. ճոտարած Փարպ. խաշնարած ԾՆ. դ. 20. նոր լեզւում բոզարած, ճորթարած, կովարած, գառնարած են։ Տե՛ս նաև արօտ։

= Հնխ. trəg' արմատից, որ պահուած է նաև յունարէնում՝ երկու ձևով. սղուած trəg' ձևից՝ τραγανός «ուտելի», τραγεῖν «ուտել, արածել», τραγαλίζω «կրծել, լափել», τράγος «բուծ». և երկար ձայնաւորով trōg' ձևից՝ τρώγω «ուտել, կրծել, արածել, ճարակել» (յատկապէս անասունների մասին խօսելով),

τρωγός «ուտիճ», τρώξιμος «ուտելի», τρώκτης «ուտող»։

ՆՀԲ առ ածել, յարատ ածել, լծ. և եբր. րաա, արաբ. րայ: Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 108 սնս. raĵ, զնդ. rāz, սոս. arazin «ազդել, վարել», araz kanin «առաջնորդել»։ Տէրվ. Նախալ. 63, 102 սանս. arĵ, յն. ὀρέγνυμι, լտ. regere, հյ. արքայ են բառերի հետ՝ հնխ. arg, rag «ազդել, վարել» արմատից։ Ա. Լ. (Արև. մամուլ 1889, 177) արիական արծա, արժա «ձիերու երամակ» բառից։ Bugge, Beitr. 31, IF 1, 444, 456, KZ 32, 43 արածել, ա-րա-ւա=յն. γράω «ուտել», սանս. gras «կլլծել»։ Հիւնք. արածել գնում է ածել բայից։ Jensen, հաթ. razs «հովիւ, արածող կամ երէց», arsa, ars, rsa «արածել»։ Patrubány SA 2, 151 և 281 սանս. raĵ, լտ. regere։ Վերի մեկնութիւնը տալու Lidén, Arm. Stud. 35, որ ընդունում է նաև Pedersen ՀԱ 1907, 95. իսկ Meillet (անձնական) կասկածով է միայն ընդունում։

Տե՛ս Pokorny 1, 732, Boisacq 988։

ԳԻՒ.— Վն. արածել, Երև. արա՛ծէլ, Ջղ. արածացնել, Շմ. արածիլ, Սլմ. արածալ, Մրղ. առածալ, Գոր. Ղրբ. ըրա՛ծէլ, Ագլ. ըրա՛ծիլ, Ախց. Կր. արծէլ, Տփ. ա՛րծիլ, Մշ. Ալշ. արձել, Ննխ. Ռ. Սեբ. արձէլ, Ասլ. արձէ՛լ, Զթ. արձըլ, Ակն. Խրբ. արձիլ, Ալշ. արձալ, Տիգ. մրձիլ, Հճ. այձել, Համշ. այձուշ, Մկ. էրէծալ:

*ԱՐԱԿԱՆ, որ և արեկան, իրական «դալուկ, դեղնցաւ» Մխ. բժշ. 93, 114։

= Արաբ. ارقان irqān, որ Կամուսի արաբերէն ընդարձակ բառարանը (Թրք. թրգմ. Բ. էջ 863) ա՛յսպէս է մեկնում. «Մի տեսակ կարմիր ծառի անուն է, որ Թրք. ղըզըլ աղաճ կոչուածն է. նաև նշանակում է հինայ. նաև նշանակում է քրքում. նաև նշանակում է աղբերաց արիւն կոչուած դեղը. նաև նշանակում է մի տեսակ հիւանդութիւն՝ որ բոյսերին է պատահում, նրանց հիւթն է ապականում, դեղնեցնում և անպիտանացնում է. և Թրք. սաէ «ցորենի դեղնախտ» է կոչւում. այս հիւանդութիւնը մարդոց էլ է պատահում և կոչւում է նաև araqān, irqān, aruqān, arq, arqān, urāq, yurqān և այս շատ ծանօթ մի բառ է. բժշկութեան մէջ յայտնի է yarqān ձեւով և տճկ. կոչւում է սարըլըգ «դալուկ»։—Բառը բնիկ արաբերէն է և թէև Կամուսը վերի հատուածում ارق arq «անքուն մնալ» արմատի տակ է դնում, բայց այս յայտնապէս սխալ է։ Բառը ծագում է սեմական يرق yrq «կանաչ» արմատից (ինչպէս ուղղում է յետոյ նաև Կամուսը՝ հտ. Գ. էջ 69), որին պատկանում են նաև ասոր. arāqu «կանաչիլ, գժգունիլ», amurriqānu «դալուկ», ասոր. ܡܪܝܩܢܐ mriqānā, եբր. ירקון yērāqōn «դալուկ», արաբ. ارقان irqān «հինա, քրքում» կամ բայական գործածութեամբ «մազին, մորուքին հինա դնել, քրքում քսել, դեղին ներկել» (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. էջ 639)։—ԱՃ.

ՆՀԲ մեկնում է պրս. էրէքան, էրաքան, եբր. էրաքօն։ Karst, Յուշարձան, էջ 402 թրք. yarakan «դալուկ» և սումեր. ara «դեղին» բառերի հետ։

+ԱՐԱՀԵՏ, ի հլ. «ճամբայ» Ոսկ. ես. Եղն. Վրք. հց. հտ. Բ. էջ 671. Գիտ. գրուած է նաև առհետ ԱԲ (ինչպէս ունինք առալէզ-առլեզ). տպանաւորի մէջ սղուած րահետ Տաղ. Գնձ. որից արահետել «երթալ, ուղևորել, յառաջ դիմել» Պրոկղ. յոսկ. անառահետ Ոսկ. ես. Մարութ. Վկ. արև. էջ 146 (սրանք ըստ սրբագրութեանց Նորայրի, Հայկ. Բառաքնն. էջ 26). արահետ լինել «բնաջինջ լինել, անհետ դառնալ» Եղն. Մտթ. (ո՛չ թէ միայն աւերի, այլ և ամենևին արահետ լինի). Տաթև. ամ. 399 (յարահետ եղալ կորնչին դեք). Տաթև. հարց. 206 (յորժամ լուծանի, ամենևին յարահետ լինի ամպն)։— Արահետ բառը առհասարակ բառարանները մեկնում են «արքունի, լայն, բանուկ ճանապարհ». բայց կան օրինակներ՝ որ ընդհակառակը «նեղ ճանապարհ» են ցոյց տալիս. ինչ. «Ո՛վ հօտ մեծի հովուին և առաջնորդին կենաց, որ նեղ արահետին յընդարձակն տանի» Վրք. հց. Բ. էջ 671 (ըստ սրբագրութեան Նորայրի). «Ընդ անապատն կամի գնալ, ուր ոչ և արահետ ինչ

երբեք առաքինութեանց երևեցաւ» Ոսկ. եռ. «Արգելեալ պահէ ո՛չ միայն զարքունեացն պողոտայ, այլ և զգողացի հետևանաց արահետ» Պիտ.։

= Կազմուած է այր և հետք բառերից, իբր «մարդու ոտքի տեղ, մարդու ոտք կոխած տեղ». այս ստուգաբանութեան յարմար է «նեղ ճամբայ» նշանակութիւնը, այր բառը ածանցների սկզբում լինում է ար-. (ինչպէս արու, արի, արական). հետ առնուած է այստեղ իր սկզբնական իմաստով, որ է «ոտք»։

ՀՀԲ «յար և միշտ հետս ունող ճանապարհ»։ ՆՀԲ. յար կամ արանց ուղևորաց արահետ՝ հետք։ Տէրոյենց, Երևակ 1859, էջ 109 յար «միշտ» և հետք բառերից է դնում. որով և արահետ ձևը սխալ համարելով՝ այնուհետև սկսում է գործածել յարահետ: Մէնէվիշեան ՀԱ 1890, 54 *արա «ոտք» (հմմտ. որոգայթ, արագիլ) և հետք բառերից։ Նոյն ՀԱ 1898, 253 ար «ոտք» (հմմտ. որ-ո-գայթ) և հետք=հնխ. pedo, ռուս. путь «ճամբայ» (և ո՛չ պրս. րահ կամ ռահ բառից)։ Սարգսեան, Բիւր. 1898, 483 արմատն է ար «անցք, ճամբայ», որ պահում են արդի գաւառականները՝ «ճամբու անցք, հնձելի արտի մէջ՝ մէկ կողմից բացուած անցք» նշանակութեամբ. այս ար արմատից են նաև հնար, արատ, ձագար և թերևս առապար: Խաչիկեան՝ անդ, իբր ծանօթ. աւելացնում է թէ ար համազօր է պրս. ռահ «ճամբայ» բառին։ Փանեակ տե՛ս արտ բառի տակ։ Սաղըրեան ՀԱ 1909, 335 ար «ոտք» բառից, որ պահում են արագիլ, արգել, արագ, սումեր. arik «ոտք»։ Karst, Յուշարձան, էջ 402 սումեր. arik «ոտք, խարիսխ» և հայ. երի բառերի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 77 պրս. rāh «ճամբայ»+հյ. հետ «շաւիղ» բառերից։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܪܗܛ rəheṭ «վազել» և ܪܗܛܐ rehṭa «ընթացք, ջրանցք»։

*ԱՐԱՄԱՁԴ «մի տեսակ թռչուն է» Վրդն. առկ. 35—36 (նորագիւտ բառ)։

= Արամազդ աստուծոյ անունից, որ պարսիկ փոխառութիւն է։—ԱՃ.

ԱՐԱՄԱԹԻ «նուազել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 35։

ԱՐԱՄՈՒՐ, ի հլ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ զ և յ նախդիրներով գործածուած է հետևեալ տեղերը.—1. Յորժամ շուրջ բակ ունիցի լուսինն ամպոց և ունիցի մէայլ զարեգակն... զարամուր փքոց և զդառնաշունչ քքոց ամբոխելոց յայտ առնեն (Վեցօր. գ. էջ 115).— 2. Զարամուր քքոց և զդառնացուցիչ հողմոց ամբոխելոց յայտ առնէ (Շիր. էջ 51, առնելով Վեցօրէից գրքից).— 3. Յերկրի պչուրն սառուցեալ միատարր՝ լինի սառն և զարամուրք ամպոց՝ լինի օդ մրրկեալ (Վրդն. սղ. ճխը, էջ 505, հետևելով նախորդներին, բայց սխալմամբ զ արմատական կարծելով).— 4. Մտուցեալ ի գերեզմանս բռնալս... հոտ ժանտութեան և պղծութեան թաթաւեալ ոսկերս յարամուրս գտանիցես (Ոսկ. յհ. ա. 1, էջ 21)։— 5. Առաքեցից զձեզ ընդ ամենայն տեղերս, ուր յար ի յարամրի և ի չարի խակ կացցեն (Ոսկ. մ. ա. 16)։—6. Ի հագուցն պատրանաց ի բազում յարամրի և ի միգի կան (Ոսկ. մ. ա. 20)։— 7. Զնոսա սպրդողս անուանէ, որ կերպարանիս և նեղին յարամրի առ մեզ ի ներքս մտանել (Սարգ. յուդ. ա. էջ 634, ուր նոյն էջ մի քիչ ցածրում՝ որք սպրդեցին յանյայտս ի ներքս մտանել).— 8. Զկերպարանս աստուածպաշտութեան և առաքինութեան զգեցեալ՝ յարամրի ի ներքս մտանեն՝ թագուցեալ ունելով զթոյնս դառնութեանն (Սարգ. Բ. պետ. գ. էջ 433)։— Մեր բառարանները զանազան ձևերով են մեկնում այս բառը. այսպէս ՀՀԲ մեկնում է արամուր «յոյժ ամուր», յարամուր «մածեալ մրով», յարամրի «յարելով և մերձաւորելով». ՆՀԲ մեկնում է արամուր, զարամուր «բուռն, սաստիկ, ուժգին», զարամուրք «խստութիւն, հոծութիւն», յարամուր, յարամրի «բուռն, խիտ, մութ», յարամրի «Բուռն առնելով անձին և իբր ընդ նեղ ծակ սպրդելով ի մթան կամ ի մուր ծխոյ»։ Գրեթե նոյն բառերով է ՁԲ, բայց յարամուր բառին տալիս է նաև «մութն, մթութիւն,

կամ մրուր ծխոյ» նշանակութիւնը։ ԱՃ կրկնում է բոլոր իր նախորդներին և միայն արամուր բառի վրայ աւելացնում է «ամպ, մէգ, մութ» նշանակութիւնը։ Ամբողջ այս անստուգութեան և խառնակութեան վրայ նոր լոյս է սփռում վրաց. ალმური ալմուրի. არმური արմուրի «ծուխ, բոց, ձիւնապատ սարերի վրայ իջած թանձր մշուշը, մրրիկ, փոթորիկ, բուք»։ Հմմտ. Գժ. բ. 19. სისხლი და ცეცხლი და ალმური ქუამლისა սիսխլի դա ցեցխլի դա ալմուրի կուամլիսա—արիւն և հուր և մրրիկ ծխոյ։ Այս իմաստները շատ լաւ յարմարւում են վերը մէջ բերուած օրինակներին՝ մեծ մասամբ. մանաւանդ Ոսկ. փիլ. 440 վկայութեան հետ՝ որ չունի ՆՀԲ. «Ի կուտել ամպոցն ձիւնաբերաց, ի շառաչել շանթիցն բարկութեան, ի մէջ այնչափ արամրից և ի շուրջ պատել փոթորկաց»։ Հմմտ. նաև Եփր. վկ. արևել. 41 (=Սոփերք Ի. 91)՝ «Օդք սուգ զգեցեալ բարկութեամբ շնչէին և ի պարզ յստակութենէն յարամուր և ի մրուր և ի մրրիկ դառնային»։ Միայն № 4 վկայութեան մէջ պէտք է առնել «մրոտած, մրճոտած, սևացած» իմաստով, իսկ յարամրի մակբայ է՝ «ծածուկ, գողունի» իմաստով. (ինչպէս երևում է Սարգ. յուդ. ա, էջ 634 հատուածի բացատրութիւնից), որ մթութեան գաղափարից յառաջացած է փոխաբերաբար։ Բառիս համար նոր վկայութիւն է տալիս Ոսկ. ես. 292՝ «Ապա եթէ կամիցիս ուսանել թէ որպիսի՞ ինչ արամուր աղտեղութեանց յառաջնովք կոյր, զկռապաշտս հա՛րց և ի նոցանէն տեղեկանաս»։ Այստեղ բառը նմանապէս «մրոտ, կեղտոտ» իմաստն ունի և տալիս է մի նոր ապացոյց մրրիկ և մրուր (թերևս նաև մուր) բառերի ծագման նոյնութեան (տե՛ս մրրիկ)։

ՀՀԲ կցում է յարիլ, ամուր և մուր բառերին։ ՆՀԲ սրանց վրայ աւելացնում է և յն. ἠμέρα «կամացուկ»։

ՓՈԽ.— Հայերէնից փոխառեալ պէտք է կարծել վրաց. არმური արմուրի, ალმური ալմուրի. սրանցից հնագոյնն է արմուրի, որից յառաջացել է յետոյ ալմուրի՝ վրացերէնի ձայնական օրէնքների համաձայն, ըստ որոնց կրկին ր–երից մին դառնում է լ. ինչ. Գրիգոր=վրաց. Գրիգոլի, թուշ. Գրիգոլ, մարգարիտ=վրաց. մարգալիտի, թուշ. մարգալիտ:

*ԱՐԱՅԻՇ «հանդէս». մէկ անգամ ունի Մեծոփ. էջ 11։

= Պրս. آرایش ārāyiš «զարդարանք, ծէս և օրէնք»։—Հիւբշ. 262։

Բառարանները չեն յիշում այս բառը։

*ԱՐԱՆԳՆՈՅՆ. անստոյգ բառ, որ մի տեսակ անասունի անուն է. մէկ անգամ գործածուած է Բարուախօսի մէջ, էջ 131 (հրատ. Մառ). «Վասն մսոդի (ըստ Մառ իմա՛ մողէզի) և որ կոչի արանգնոյն» (նոյնը տե՛ս և Физiологъ, էջ LXII և բնագիրը՝ էջ 1. «Վասն մողէզի որ կոչի արանգ)։ Մառ ընդունելով այս բառը իբրև «մողէզ», կցում է պրս. رنگ rang «մողէզ» բառին, որ մի շատ հազուագիւտ ձև է և գտնւում է միայն سیزرنگ sīz-i rang «մողէզի կաթ կամ մէգ» բառի մէջ։ Ըստ իս լաւագոյն է դնել իբր յն. ἀράχνιον «սարդ» (տե՛ս Մառ, Физiологъ, էջ 50)։—ԱՃ.

ԱՐԱՆԴ «կոճղէզ, բոյսի տակի սոխը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 190։

= Պէտք է կարծել արաբ. կամ պրս. փոխառութիւն. հմմտ. տակը արանդուպարանդ։—ԱՃ.

Ուրիշ է արաբ. رند rand «մի տեսակ հոտաւէտ ծառ, հալուէ, մրտենի, դափնի, վայրի մրտենի» (Կամուսի թրք. թրգմ. Ա. 612), որ Շթայնշնայդէր WZKM 12, 88 յունարէնից փոխառեալ է համարում։

*ԱՐԱՆԴՈՒՊԱՐԱՆԴ կամ ԱՐԻՏՊԱՐԻՏ «սոխի նման մի բոյս է, gladiolus» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 191։

= Պրս. ارند برند բառից, որ կարող է ի մէջ այլոց կարդացուիլ arandubarand. այս բառը ծանօթ է միայն Հայբուսակին. այլուր չեմ գտած։ Բոյսը մեկնուած է իբր լտ. gladiolus, յն. ξυφίον, որոնք բուն նշանակում են «փոքր թուր»։ Հմմտ. նաև հայերէն հոմանիշը՝ ագռաւի թուր: Ըստ այսմ կարող ենք մեկնել բառի վերջի մասը՝ իբր պրս. برند barand կամ birind «պաղպաջ սու-

սերի» (բառ ԳԴ)։ Շիթայնշտայգէրի հաւաքածոյի մէջ էլ կայ ارتدبريد artad barīd? բառը (WZKM 11, 268), որ հեղինակը չէ կարողացել մեկնել և որ անշուշտ մեր բառըն է։

ՀԲուս. վերի անծանօթ պրս. ձևի հետ է համեմատում։

*ԱՐԱՊԱՆ, ո հլ. «մեծ թմբուկ». ունի միայն ՀՀԲ և սրանից էլ ՓԲ, առանց վկայութեան. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր վկ. էջ 203 (1403 թուից). «Կափով և արապանով շուրջ և բոլոր պարէին» (այլ ձձ. արաբանով)։ Այլ վկայութիւններ են՝ «Ժողովեն զբազում զարապանս, այսինքն զնաղարայս» Ջուղ. 244.—«Միոս ունողին մոծակն է զերթ երգարան, իսկ անմոտին՝ սակաւ շեփորն և արապան» (թրք. տավուլ զուռնա). Դիւան Ժ, էջ 325 (1799 թուից)։ Յայտնի է, որ արապան ծագում է թթր. balaban բառից. բայց այսքան վկայութեան առաջ դժուար է ասել, թէ նախաձայն b-ի բացակայութիւնը պատահական է։

= Թթր. بالابان balaban «թմբուկ», որից փոխառեալ են նաև նոր ասոր. balaban «թմբուկ» և ռուս. барабанъ «թմբուկ»։ Թաթարերէն բառը իր հերթին ծագում է պրս. بالابانك bāla bāng «բարձրաձայն» բառից (տե՛ս Будаговъ 1, 236, որ տալիս է ռուս. բառի այս բացատրութիւնը, մինչդեռ Даль և Berneker չգիտեն)։ Հայերէնի մէջ նախաձայն b-ի բացակայութիւնը պարզ ձեռագրական սխալի արդիւնք է։—Աճ.

ԱՐԱՍՏ տե՛ս Երաստ։

ԱՐԱՍՏՈՅ (հնապէս չէ հոլովուած. յետնաբար կայ միայն բգռ. ի յարաստոյց. ՆՀԲ դնում է ի հլ. ՀՀԲ ի-ա հլ.) «որձաքար, պինդ՝ կարծր քար» Ագաթ. Եղն. երէց 268. Փիլ. նխ. ա. 36. գրուած է նաև արազդոյ Փիլ. նխ. ա. Երաստոյ ՅՀ. կթ. 358։

ՆՀԲ մեկնում է «կարի աստոյ կամ ստի, կամ իբր արու և ազդու»։ Պատկ. Матер. I 15 պրս. رست rast «հաստատուն, ամուր» (ԳԴ չգիտէ այսպիսի բառ)։ Փառնակ, Անահիտ 1904, էջ 26 բաբելոնական Արաշտու «Արարատ» բառի հետ, առնելով իբրև «ամուր, կարծրը, լեռ, ժայռ», Մառ, Надпись Сардура, էջ 8 մեկնում է «ուրարդական, ուրարդացիներից մնացած»։

ԱՐԱՏ, ո հլ. (յետնաբար նաև բգ. յարատուէ, գրծ. արատաւ) «մարմնական պակասութիւն. 2. բիծ, կեղտի նշան, լաքա. 3. վընաս» ՍԳր. Եփր. ծն. և ղևտ. Կանոն. հիմայ գործածական է միայն երկրորդ նշանակութեամբ։ Որից արատաւոր ՍԳր. արատել Եղիշ. Բ. կոր. գ. 3. Ոսկ. ես. անարատ ՍԳր. Կոչ. անարատութիւն Ագաթ. սրան են պատկանում նաև արատիլ «պատը ճեղքուիլ» Ոսկ. Փիլիպ. 411 (չունի ՆՀԲ, բայց յիշում է ԱԲ) և անարատ «ամիանտ քարը» Բրս. պհ. ա. վերջինը կազմուած է թարգմանաբար յն. ἀμίαντος բառից, որ նշանակում է «անարատ, մաքուր. 2. ամիանդ քարը» (a բացասականով μιαίνω «ապականել, կեղտոտել» բայից)։

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 313 յար առելի։ Տէրվիշ. Նախալ. 103 սանս. rad, լտ. radere «քերել, քերթել» բառերի հետ։ Հիւնք. յն. ἄρδα «կեղտ»։ Սարգիսեան տե՛ս արահետ բառի տակ։ Karst, Յուշարձ. էջ 417 *ար+հատ. ար=թաթար. ar «մաքուր, լաւ», arik «մաքուր», ari «գեղեցիկ», իսկ հատ «կտրուած» բառն է, որ կրճատուած է ատ ձևով։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 65 ա բացասականով պհլ. rāt «բարեբարոյ»։

ԳԻՌ.— Արատ արմատը կորած է. բայց կայ անարատ բառը. Ախց. Կր. Մրղ. Սլմ. Տփ. անարատ, Երև. անա՛րատ, անա՛րաթ, Ալշ. Ակն. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. անարադ, Ասլ. անարա*, Մկ. ընըրատ, Տիգ. ընըրըդ, ՀՃ. անայօդ. մինչև անգամ Կեսարիոյ և էնկիւրիի թրքախօս հայերը պահած են բառս անարադ ձևով։

ՓՈԽ.— Թուրք գաւառականները տեղ տեղ փոխ են առած այս բառը հայերէնից انارد anarad ձևով. օր. Կեսարիոյ թիւրքմէնները ունին anarad yaγ «անարատ իւղ» (երկուսն էլ հայերէնից). տե՛ս Տ. վրդ. Պալեան, Բիւր. 1898, 712 և Գազանճեան, Յու-

շարժ. էջ 328.— Նոյնպէս Սասնայի Թուրքաց և Թրքախօս յունաց բարբառով anarad *(տե՛ս Արևելք 1888, նոյ" 8—9), Սեբաստիոյ Թուրք բարբառով* anarad *(բստ Գաբրիէլեան, անձնական)։*

ԱՐԱՏ *«արագիլ»? անստոյգ նորագիւտ բառ, որի մասին աւելի ընդարձակ տե՛ս* Արհովդ:

ԱՐԱՐ, ԱՐԱՐԻՉ *տե՛ս Առնել։*

ԱՐԱՐՏԵԼ *«չորանալ կամ փչրել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 40։*

ԱՐԱՑ *(սեռ.* ի*) «հայկական տոմարի վեցերորդ ամիսը» Զքր. ա. 7. Վանակ. տարեմ. Յայսմ.։*

> *Հները համարում էին Հայկ նահապետի որդիներից մէկի անունը։ Վանական Վրդ. Տարեմտի մէջ և Տաթև. հարց. 200 ստուգաբանում են հետևեալ ձևով. «Ի յունիլ ձիան զլերինս և զբլուրս, ասեն, արանց է այս ճանապարհ և ոչ կանանց... արի մարդոց է աւուրքս և ոչ Թուլից և վատաց»։ Իսկ Տաթև. ձմ. ա. մեկնելով նոյն բառը՝ գրում է. «Արաց՝ առ ի յօրինել զայրն Աստուծոյ զԱդամ, որ իբրև զաման բրտի այրեաւ Թրծեաց սիրով հոգւոյն»։* Lagarde, Gesam. Abhd. *163 համարում է սեռական, ուրեմն և արմատը* ար-*։ Պատկանեան,* О названіяхъ древнихъ арм. мысяцевъ, *էջ 38 արմատը գտնում է* արա, *որից հետո է, ասում է,* haurvat *և պրս.* خرداد xordād *ամսանունը, բայց նոյն է կապադովկեան երրորդ ամիսը, որ է* ἀρχιότατα, ἀραιοτα, αρσα: *Խաչիկեանց, Բիւր. 1898 Թ. 4 ասուր.* այր, եյրու, *լեհ.* արար, այար, *պալմ.* այար, *սոր.* իյօր *ամսանունների հետ։ Ցակոբեան, Բանասէր 1900, էջ 40 պրս.* اردی بهشت ardī bihišt *«ապրիլ» ամսանունից։*

ԱՐԱՓԵՏ *«կուշտ». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 34։*

*ԱՐԱՔ, *գրուած նաև* արագ *«մի տեսակ ծառ, որի փայտը օգտակար է բերանի հիւանդութեան և գործածւում է իբր ատամնափորիչ» Ամիրդ. ունի միայն ՀԲուս. § 3289։*

= Արաբ. اراك arāk *«մի տեսակ փշոտ ծառ, որ ուղտը սիրում է ուտել. դրանից պատրաստում են ատամնափորիչներ»* (Будаговъ *1, 23). պարսկերէնում նոյն բառը նշանակում է «ատամնափորիչ» (ԳԳ, էջ 98 ա)։ Հայբուսակ ասում է թէ «Սւրոյացիք այլ նոյն անուամբ* arack *կոչեն, բայց և գիտնական լեզուաւ* salvadora persica*»։ — Աճ.*

[ԱՐԱՔՈՍ, ի-ա հլ. *«կոկորդիլոսի հետ բարեկամ մի թռչուն է, որ նրա ատամների միջև մնացած մսերն է ուտում». ունի միայն ՀՀԲ, որից և ԳԲ, առանց վկայութեան։ Մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մրտ. 21։— Կենդանաբանութեան մէջ յայտնի է այս թռչունը. երբ կոկորդիլոսը ցամաք է դուրս գալիս և ահագին երախը բացած պառկում է, այս թռչունը գալիս է և նրա լնդերքին կպած տզրուկները հաւաքելով ուտում է. կոկորդիլոսը բնականաբար գոհ է մնում և չի վնասում նրան։ Այս թռչունը կոչւում է գիտութեան մէջ* trochilus *(տե՛ս* Бремъ, Жизнь животныхъ, *հտ.* III, *էջ 160)։ Նոյնի հայերէն տառադարձուած ձևերն են* տրոքիլոս *Փիլ. սխալմամբ* տրոքոս *Վրդն. ծն. որից՝* տ *և* ա *գրերի շփոթութեամբ յառաջացած պիտի լինի* արաքոս ա ն գ ո յ *բառը։— Աճ.]*

+ԱՐԲ *«ըմպել, խմել». արմատ, որ առանձին էլ գործածական է «գինեբբուք» նշանակութեամբ՝ Ածաբ. մկրտ. այս արմատից են* արբի, արբ *(ըմպեմ բայի պակասաւոր ժամանակները, որոնք հին* *արբանեմ *բայի մնացորդներն են),* արբենալ *«գինովնալ, հարբիլ» ՍԳր.* արբիլ *նոյն նշ. Պղատ. օրին.* յարբելեաց *«գինով ժամանակ» Բուզ. դ. 18.* արբեցութիւն, արբեցող *ՍԳր.* արբուցանել *«խմացնել. 2. ոռոգել. 3. գինովցնել, հարբեցնել» ՍԳր.* արբեցուցանել *«հարբեցնել, գինովցնել. 2. ոռոգել, ջրել» ՍԳր.* գինարբուք *կամ* գինեարբուք *«խնջոյք» ՍԳր.* գինարբու *«հարբեցող» Խոր. Փիլ. Նար. կամ աւելի լաւ՝* գինեարբու *Պիտ.* արիւնարբու *Ոսկ. ես. Եղիշ.* ջրարբի *ՍԳր. Վեցօր. Կոչ. Ոսկ. ես.* ջրարբիլ *«ոռոգվիլ» Թէոդ. մայրագ.* դառնարբոյց *Վրք.*

հց. յատկապէս հետաքրքրական են ճ նախաձայնով՝ ճարբեցուցիչ *Պղատ. օրին. 24.* ճարբեցեալ՝ *անդ, 28։ Վերի բառերի մէջ պէտք է նկատել թէ ի՛նչպէս «խմել» և «գինովնալ, հարբիլ» նշանակութիւնները մըրցման մէջ են իրար հետ. առաջին նշանակութիւնը հետզհետէ տեղի է տալիս երկրորդին. նախ* *արբանեմ *բայը ջնջւում է, մնալով նրանից մի քանի ժամանակ միայն (կատարեալը, ապառնին, հրամայականը են). յետոյ ածանցները կազմւում են միայն երկրորդ նշանակութիւնից և վերջապէս նոր լեզուն իսպառ վտարում է «խմել» նշանակութիւնը՝ պահելով միայն «գինովնալ, հարբիլ»։*

= *Հնխ.* sṛbh- *արմատից, որի միջին և բարձր ձայնդարձներն են* srobh, srebh. *սրանց ժառանգորդներն են յն.* ῥοφάω, ῥοφέω *«ջրալի մի կերակուր ուտել, կուլ տալ, գինի խմել, լափել, սպառել»,* ῥόφημα *«ջրալի կերակուր», լտ.* sorbeo *«ջրալի ուտելիք ուտել կամ խմել, կուլ տալ, ագահութեամբ լափել»,* sorbilis *«ջրալի, հեղուկ»,* sorbillare *«քիչ քիչ խմել», լիթ.* srebiù, srobiù *«կում անել»,* surbiù *«ծծել», լեթթ.* surbju *«ծծել»,* strebju *«կում անել, գդալով ուտել»,* streba *«գինով, հարբած», հսլ.* srŭbati *«կում անել, քիչ քիչ ուտել կամ խմել», միւլ.* srub *«դունչ, մռութ», ալբան.* g'erp *«կուլ տալ»,* g'erbe *«կաթիլ» (տե՛ս* Walde *726,* Boisacq *844,* Trautmann *294,* Pokorny *2, 704,* Ernout-Meillet *916)։ Ըստ այսմ լեզուին հայերէնի և գաւառականների մէջ բառասկզբում երևացող* ճ *ձայնը ո՛չ թէ յաւելուած է, այլ հնխ.* s *ձայնի թանկագին մէկ մնացորդը։—Հիւբշ. 423։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Müller SWAW *42, 256։ Հինք. պրս.* abr *«ամպ», լտ.* ebrius *«հարբած»,* ebibo *«խմել» բառերի հետ։ Յ. Արշէգ ՀԱ 1896, 270 եգիպտ.* արփ *«գինի», արաբ.* عنب ʻanb, عنبا ʻanba *«խաղող», ասոր.* ինբու *«պտուղ», յն.* ἄμπελος *«այգի, որթ» բառերի հետ. իսկ հյ.* ումպ, ըմպել *նոյն արմատի մէկ ուրիշ ձևն է միայն. հմմտ.* ըմպելի, *ակկադ.* իմմէլի, *ասոր.* սիկրու *«ըմպելիք», մեր* արբ. ումպ, ըմպ *ձևերը գալիս են նախնական* ար, ամ *«ջուր, ըմպելիք» արմատից։* Patrubány *ՀԱ 1908, 187 հայից է դնում թրք.* arpa *«գարի»։*

ԳՒՌ.— Մշ. ճարբ՛էնալ, *Տիգ.* ճուրփենալ, *Ալ.* ճարփել, *Երև. Ննխ.* ճարփէլ, *Ախց. Շմ. Սեբ. Տփ.* ճարփիլ, *Ակն.* ճարպել, *Ագլ.* ճո՛րբիլ, *Ցղ. Ղրբ.* ճարփիլ, *Սլմ.* խարփել, *Մրղ.* խարփըէլ, *Զթ.* ճայր՛իօլ։ *Նոր բառեր են* ճարբան, ճարբոտիլ, ճարբածատօն։

ՓՈԽ.—Մառ, Грам. др. арм. *էջ 265 վրաց.* ხარბი խարբի *«ագահ, անկուշտ» բառը հանում է հյ. գւռ.* խարփ<ճարբ *ձևից, իմաստի դոյզն փոփոխութեամբ։ Այս մեկնութիւնը սխալ է ըստ իս. վրաց.* խարբի *փոխառեալ է հյ.* խարբ *բառից՝ որ տե՛ս առանձին։*

+ԱՐԲԱՆԵԱԿ, ի-ա *հլ. «ծառայ, սպասաւոր, օգնական, հետևորդ» Իմ. ժգ. 2. Սեբեր. է. Ոսկ. մ. ա. 1. Կորիւն. Եղն. որից* արբանեկել *«ծառայել» Իմ. ժգ. 24, ժթ. 6. Փրպ. «պէտքը լրացնել» Պիտ. Մագ.* արբանեկութիւն *Ագաթ. Եղն.* արբանեկեցուցանել *Կոչ.* արբանեկակից *«ծառայակից, ընկեր» Ուխտ. ա. էջ 3 (նորագիւտ բառ)։*

= *Հնխ.* arbh, rabh *արմատից, որի միւս ժառանգներն են սանս.* árbha- *«փոքր, թոյլ, աղայ», հսլ.* rabŭ (robŭ) *«ծառայ, սպասաւոր»,* rabota *«աշխատանք», ռուս.* рабъ *«ծառայ, ստրուկ»,* раба *«աղախին»,* работа *«աշխատութիւն»,* ребёнокъ *«մանկիկ», գոթ.* arbaiþs, *հսաքս.* arbêdi, *անգլսք.* earfoþ, *գերմ.* arbeit *«աշխատանք, նեղութիւն». — Նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. հյ.* մանուկ *«փոքր, աղայ, ծառայ», ամկ.* մանչ *և* խանութի մանչը. *միւս կողմից նկատելի է, որ շատ լեզուներում բառս առաջել է «աշխատանք» իմաստը, ըստ որում աշխատանքը ստրուկներին յատուկ գործ էր և է այժմ էլ վայրենիների մօտ. ազնուականները պարապում էին որսորդութեամբ կամ կերուխումով և կամ պատերազմներով (տե՛ս* Walde *546,* Kluge *22,* Pokorny *1, 183—4)։—Հիւբշ. 423։*

ՆՀԲ մեկնում է «յարբունս հասեալ»։ Müller, Kuhn u. Schleich. Btrg. 5, 108 սանս. ṛbhu «ուղարկել», արմատը rabh: Հիւնք. յն. ἄβρα «աղախին»։ Jensen, Hitt. u. Arm. 95 հաթ. arbasa, rpasa = αρβασις։

ԳԻՒ.— Մնացել է միայն Վանի բարբառի մէջ արբէնիկ «օգնական» ձևով։

ԱՐԲԱՆԵԼ «պարպառել», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 35։

ԱՐԲԵԿ «խիստ կամ քաջ կամ առաւել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 35։

ԱՐԲԵՆԱ. անծանօթ կախարդական մի բոյս, որ բժշկարանների մէջ աւանդուած է զանազան գրչութեամբ. այսպէս՝ ափրիանա, յարբենայ, տրբենա: Բոլորն էլ ունի միայն ՀԲուս. § 263, 2148, 3000, իբրև առանձին առանձին բոյսեր։ Նորայր ՀԱ 1923, 344 նկարագրութեան նոյնութիւնից հետևցրեց, որ միևնոյն բառերն են և Ալիշանի անուշագրութեամբ միայն տարբեր բոյսեր համարուած։

ԱՐԲՇԻՌ տե՛ս Շիռ։

*ԱՐԲՈՆ «կանխավճար, առգին». միայն երկու անգամ գործածուած է Վրք. հց. Բ. 149 «Այլոց յառաջագոյն էր տուեալ զգինսն. իսկ հայրն Ովր ոչ երբեք յառաջէր և տայր արբոն իմիք. այլ ի ժամանակին առաքէր զգինսն և գնէր... ետ ինձ արբոն» (այլ ձեռ. գրաւ)։

= Պրս. اربون arbōn «կանխավճար», որ և արաբ. عربون arabūn «գրաւական», սեմականից փոխառեալ է յն. ἀρραβών, որից և լտ. arrhabo «գրաւ, գրաւական»։—ԱՃ.

ՆՀԲ և ՋԲ գրում են աբոն, արբոն և մեկնում են «կրօնաւորական ողջոյն». և այս սխալ նշանակութեամբ էլ ստուգաբանելով՝ ՆՀԲ դնում է = ասոր. awūn կամ արաբ. ابونا abūna «Հայր մեր» և կամ լտ. ave «ողջոյն», հյ. աւետիք։ ՋԲ բառ այլազգական։ Lagarde, Ges. Abhnd. 866 օսս. ar «բարիք»+bon «օր», իբր «բարի լոյս»։ Հիւբշ. 299 թէև յիշում է ՆՀԲ-ի առաջին մեկնութիւնը, բայց նշանակութեան տարբերութեան պատճառով սխալ է գտնում։ ԱԲ դնում է ուղիղ նշանակութիւնը «գրաւ» և համարում է յունարէն։

ԱՐԲՈՒՆ (առհասարակ անհոլով. միայն յոգնակին ունի յետնաբար -ունք, -ունց, -բամբք հոլովները) «չափահասութիւն» (միշտ տարիքի համար գործածուած) Փիլ. Պիտ. Խոր. Յհ. կթ. Ճշ. Նար. ըստ Նորայրի (Բանասէր 1900, էջ 130) հների մօտ նշանակում է «առողջութիւն, զօրութիւն». ինչ. «Յայնժամ մինչդեռ ստիքն նոցա (հին օրինացն) էին, մանաւանդ թէ կամիցիս, և այժմ իսկ արբունք նոցին են» (Ոսկ. մտթ. ժէ 278).— Մագիստրոսի մօտ գործածուած է պարզապէս «չափ» նշանակութեամբ. ինչ. յարբունս զքեզ ձգեալ «չափի բերելով քեզ, խելքդ գլուխդ բերելով» Մագ. գամագտ. 6։ —Բառս կայ նաև Կեչառ. 189, իբր ածական և «դեռատի» իմաստով՝ «Երանի էր ինձ ի դեռաբողբոջ և յարբուն հասակին, յորժամ ճեմս առեալ ճօճէի սիգալով» (ձձ. յաղփին, փաղփին, յարփին, յարբուն, յաղբուն. հրատարակիչը դրել է վերջինը. բայց պէտք է հասկնալ աղփուն «տկար», որի վրայ տե՛ս աղփ)։

ՆՀԲ այր բուն կամ արբեալ ըստ բաւականին, այսինքն ոռոգեալ, Böttich. Arica 64, 36 և Lagarde, Urgesch. 865 սանս. arbha «փոքր, թեթև»։ Müller, Kuhn u. Schleich. Btrg. 5, 108, սանս. ṛbhu «ուղարկել»։ Հիւնք. արբի «խմեցի» բայից։ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 11 չի ընդունում սանս. arbha բառի համեմատութիւնը, նշանակութեան հակասակութեան պատճառով։ Ե. Եպս. Դուրեան (անձնական) համեմատում է գերմ. Erbe «ժառանգութիւն, ժառանգորդ» բառի հետ, արբունքը համարելով այն տարիքը, երբ մարդ ժառանգութիւն ստանալու իրաւատէր է դառնում։ Եւրոպացի լեզուաբանները Erbe բառը իր ամբողջ ընտանիքով (այսպէս՝ գոթ. arbi, հբգ. arbi, erbi, հիսլ. orpe «ժառանգութիւն», գոթ. arbja, հբգ. arpeo, erbo, հիսլ. orbe «ժառանգորդ») կցում են լտ. orbus «զրկուած», յն. ὀρφανός և հյ. որբ բառերին՝ ժառանգութիւնը հա-

մարկլավ արրի իրեր։ Այս երկու խըմբերին միացում են նաև սանս. árbha «փոքրիկ, մանուկ», հոլ. rabū «ծառայ» և հլ. արրանեակ խումբը (տե՛ս Walde 546—7)։ Եթե Դարևանի ստուգաբանությունը ճիշտ է, արբուն բառը գտնում է մի կապ երեք խմբի բառերի միջև (արր, ժառանգորդ և ազայ)։

*ԱՐԳ «յարգ, արժէք, արժանիք». արմատ առանձին անգործածական. Ներկայանում է երեք ձևով.— 1. Պարզական **արգ** ձևով, որից արգաւոր «յարգի, արժէքաւոր» Եզն. արգոյ «յարգելի, պատուական» Ագաթ. արգաժողով «լաւ բաներ հաւաքելու պահելու տեղ» Ոսկիփ. արգագոյն «պատուականագոյն» Պիտառ. անարգ «նուաստ, ստորին» ՍԳր. Ագաթ. անարգաբար Ոսկ. անարգել, անարգանք ՍԳր. մեծարգի Ոսկ. Կող. Եզն. Վեցօր. կամ մեծարգոյ Վեցօր. Պիտ. հայրանարգու Ոսկ. մտթ. Ա. 41, պօղ. Ա. 17, 244, մարգարէանարգու Եւս. պատմ. էջ 377 (ըստ սրբագրութեան Վարդանեանի ՀԱ 1913, 559). անարգական (նոր բառ)։ Այս արմատից են նաև արգադիր նուէր «ի յիշատակ կամ ի յարգանս՝ տաճարը դրուած ձօն, կրօնական ընծայաբերութիւն» (իբր թրգմ. յն. ἀνάθεμα, ἀνάθημα համանիշներին, որոնք նշանակում են բուն «վերադիր») Փիլ. ժ. բան. նաև արգունք կամ յարգունք «մեծանալը, աճիլը, թռչելու աստիճանին հասնելը (թռչունի ձագերի համար ասուած)» Ոսկ. Կող. էջ 545 (չունի ՆՀԲ). մասնիկի համար հմմտ. ծնունդ և սերունդ, իսկ նշանակութեան համար հմմտ. զարգանալ։— 2. Զ նախդիրով՝ **զարգ**, որից զարգանք «բարգաւաճութիւն» Ոսկ. աղ. (նորագիւտ բառ՝ որ տե՛ս ՀԱ 1917, 27), զարգանալ «մեծանալ, աճիլ, յառաջանալ» ՍԳր. Ագաթ. զարգացումն Ոսկ. յհ. ա. 28. զարգուն «զարգացած», Փիլ. զարգալի Դիոն. երկն. են։— 3. Յ նախդիրով՝ **յարգ**, որ գործածական է նաև առանձին, «արժէք, գին» նշանակութեամբ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ) Ա. Թագ. ժզ. 21. որից յարգել «պատուել, մեծարել, 2. արժեցնել, տոկոսի դնելով աճեցնել են» ՍԳր. Եփր. բ. կոր. Ոսկ. մ. ա. 4. Եւագր. յարգաւոր Ոսկ. մ. ա. 17, բ. 13. յարգի Ոսկ. ա. 32. յարգանք Ոսկ. Ագաթ. յարգագոյն «պատուականագոյն» Նիւս. կազմ. յարգոյ Մխ. առ. Մծբ. որ և յարգոյր Տաղ. են։— ՆՀԲ ունի նաև յարգ «հերիք, բաւական» և յարգի լինել «հերիք լինել» ձևերը, որոնց համար տալիս է մի մի վկայութիւն. «Ոչ ունէր պէտս անտի օգնականութեան, այլ ինքն անձամբ իւրով յա՛րգ էր և ինքեամբ ի գլուխ հանէր զամենայն» Ոսկ. յհ. ա. 29 (ըստ իս այստեղ կարելի է կարդալ յարգէր «կատարում լրացնում էր»). «Նորա միայն յարգի լիցուք վկայութեան» (յն. հերիքասցուք տեսութեամբ). Ոսկ. յհ. ա. 2։

= Իրանեան *arg ձևից, որ չի աւանդուած թէև, բայց կան նրա միւս ցեղակիցները. հմմտ. սանս. arghá- «գին, արժեք», arghya- «յարգել, յարգելի», anarghya- «անյարգ, անարժէք», argh «արժել», arha- «յարգի», arhaṇā «յարգանք», զնդ. arəǰaiti «արժէ», arəǰah- «արժէք, գին», պհլ. arǰ «արժէք, արժանիք, գին», aržānīk «արժանի, արժանաւոր», aržānīh «արժանիք», պազենդ. arzānī «արժանաւորութիւն», պրս. ارج arǰ կամ ارز arz «արժեք, գին», ارزیدن arzīdan «արժել», օսս. և սոգդ. arγ «արժեք, գին»։ Միւս լեզուներից սրանց համապատասխանող ձևերն են թոխար. arcantr «արժէ, արժանի է», յն. ἀλφή «շահ», ἀλφάνω «շահել, վաստկել», լիթ. algà «վարձ» հպրուս. algas «վարձ» (տե՛ս Pokorny 1, 91)։ Այս բոլորը ծագում են հնխ. algụh արմատից, որ հայերէնի մէջ պիտի տար *աղգ, եթէ բնիկ լինէր բառս. ըստ այսմ արգ իրանական փոխառութիւն է (հմմտ. արագ)։ Փոխառութեան կողմն են նաև մեր բառի կրկին նշանակութիւնները (բարոյական՝ արժանիք և նիւթական՝ արժէք), որոնք յատուկ են իրանեաններին և եւրոպական լեզուների մէջ չկան (տե՛ս և Boisacq 47)։ Նոյն իրանեան բառը փոխ է առնուած նաև արժել ձևով, որով կունենանք կանոնաւոր մի կրկնակ, ինչպէս տուգանք և տուժել, առոյգ և ոյժ ձևերն են։— Հիւբշ. IF Anz. 10, 46։

ՆՀԲ ուղիղ մեկնութեան հետ խառնում

է նաև կամայական ստուգաբանութիւններ. այսպէս՝ արգ, զարգանալ, յարգ, արժել, յառաջ, առաջին, աճել լծորդ են. սրանց հետ համեմատում է նաև հյ. իրակել (իբր յարգել), յն. ἐργάζω, պրս. arǰ, arziš. յարգ «հերիք» = յն. ἀρκῶν, ἀρκόμαι «բաւականանալ»։ Gosche 36 դնդ. arəǰa, պրս. arǰ: Müller SWAW 41, 8 և 152 սանս. arh, argh, օսս. arγ: Lagarde, Baktr, Lex. 7 սանս. argha: Justi, Zendsp. 29 զնդ. arəǰ բառի տակ։ Հիւնք. արգադիր = յն. ἐργατικῶς «ճարտար եղանակաւ». իսկ զարգանալ, յարգել<արգասիք բառից։ Տէրվ. Նախալ. 64 իբր բնիկ հայ համեմատում է վերի ձևերի հետ։ Հիւբշ. 477 դրած էր բնիկ հայ բառերի շարքը, բայց Meillet-ի (Kevue critique 1897, էջ 388) և Pedersen-ի (KZ 36, 76) ցույմունքներով լեռոյ դրաւ փոխառեալ բառ։ Karst, Յուշարձան, էջ 417 ալթայ. ak, ag «արժէք, կշիռ», ույգուր. oq «արժէք», aqlrlamak «յարգել, պատուել», չաղաթ. agir և օսմ. aγər «ծանր»։

ԳԻՐ.— Կայ միայն անարգել բառը՝ «հայհոյել, նախատել» նշանակութեամբ (Սլմ. անառկել, Խրբ. անorfիլ, Տիգ. mնըrfիլ, Հճ. անmյգ'ել). միւսները կորել են։

*ԱՐԳ, ո հլ? «գործ, աշխատանք». կորած արմատ, որից ունինք միայն արգօյ օր «լաւ օր, գործի օր, աշխատանքի օր» (Զվեց աւուրն արգոյս, յն. ἓξ ἡμέρας τὰς ἐνεργούς. Եզեկ. խզ. 1) և արգոյ «գործունեայ, ազդեցիկ, ազդու» (Հաղորդութիւն հաւատոյն քոյ արգոյ լինիցի. յն. ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται. Փիլիմ. 6)։

=Հին փոխառութիւն յն. ἔργον «գործ, աշխատանք, աշխատութիւն, երկ» բառից։

Առձեռարկ բառարանները չեն բաժանած նախորդից։ Արգոյ օր ձևը ՀՀԲ և սրանից առնելով ՓԲ՝ գրում են արգոյ օր, որ եթէ ստոյգ լինէր, պէտք պիտի լինէր կապել այս բառը արդիւնf ձևի հետ։ Առաջին անգամ ՆՀԲ արգոյ «գործուն» և մանաւանդ արգոյ օր կցում է յն. ἔργον բառին։ Հիւնք. հանում է արգասիf բառից։ Ուղիղ մեկնեց Pedersen, Philologische Wochenschrift, 1907 յնվ. 5, թրգմ. ՀԱ 1907, էջ 95։

+ԱՐԳԱՀԱՏ «գութ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմւում են արգահատել, -եցի (նոր գրականում արգահատիլ, -եցայ) «խղճալ, կարեկցիլ» ՍԳր. Եզն. Կոչ. «աղերսել, գութ խնդրել, աղաչել» Նար. արգահատանf «կարեկցութիւն» Ոսկ. մ. ա. 18. արգահատելի «խղճալի, մեղքանալու» Եզն. արգահատութիւն «կարեկցութիւն» Ոսկ. մ. բ. 10. Եզն. «աղաչանք» Նար. անարգահատելի «անգութ» Պիտ. գրուած է նաև յարգահատել «աղերսել» Նար.։

= Կազմուած է *արգ «փոր, աղիք» և հատ «կտրել» բառերի բարդութեամբ. նշանակութեան համար հմմտ. աղեխարշ, աղեկէզ, աղիողորմ, աղեխոռով են հոմանիշները. իսկ *արգ «փոր, աղիք»<հնխ. arqʷ բառի վրայ տե՛ս վարը արգանդ:—Աճ.

ՆՀԲ հլ. արգանդ բառից. լծ. լտ. rogo, թրք. (իմա՛ արաբ.) رجا raǰa «աղաչել»։ Հիւնք. արգանդ բառից՝ համեմատելով ըստ նշանակութեան, արաբ. rahm «արգանդ և գթութիւն»։

ԱՐԳԱՆԱԿ «մաք ջուր, խաշու» ՍԳր. (ՆՀԲ դնում է ի-ա հլ. ունինք միայն սեռ. ի, Եզեկ. իզ. 12)։

ՆՀԲ թւում է հանել արգասիf բառից։ Հիւնք. urf, urfայ բառից։

[ԱՐԳԱՆԱԿ «մեհեան, արձան». գիտէ միայն Ներսէսովիչ Բառ. լտ.-հյ. 138 ա, որ լտ. delubrum ձևին իբր հոմանիշ դնում է հյ. արգանակ: Որովհետև լտ. delubrum բացի «մեհեան, արձան, կուռք» նշանակութիւնից ուրիշ նշանակութիւն չունի (տե՛ս Quicherat- Daveluy, Dict. lat. -fr. Paris 1913, էջ 384 և Walde 227), մանաւանդ չի նշանակում «խաշու, մաքջուր», ուստի այս արգանակ բառը պէտք է կարդալ արձանակ:—Աճ.]

+ԱՐԳԱՆԴ, ի-ա հլ. (ՆՀԲ դնում է ի և ո հլ. ի սխալ է, ո յետնաբար) «մօրը փորը, ղաւակատուն, ծնաման» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. համար. գրուած է նաև արգանտ: Այս բառից են արգանդալխեղդ «կանացի մի հիւան-

գութիւն» ԱԲ, արգանդակից «մէկ մօր որդիք, հասակակից» ԱԲ (հմմտ. թրք. قرنداش qarəndaš, ադրբ. qardaš «եղբայր», qəzqardaš «քոյր», յն. ἀδελφός «եղբայր», ἀδελφή «քոյր», ἀγάστωρ «եղբայր», որոնք գալիս են قارن qarən «փոր», δελφύς «արգանդ», γαστήρ «փոր, որովայն» բառերից). արգանդային, արգանդաբերան (նոր բառեր)։

= Արմատն է արգ, որ գտնում ենք նաև արգանատել «խղճալ, կարեկցել» բարդի մէջ (տե՛ս այս բառը). արգ ծագում է հնխ. arqʷ- արմատից, որից նաև կիմր. arffed (հին ձևը *arpet) «ծոց, գիրկ» և թերևս գաէլ. arcuinn «կովի ծիծ»։

ՆՀԲ մեկնում է «արգասիք, երկք և երկունք անդ»։ Lagarde, Arm. St. § 236 յն. ὀργᾶν «ուռչել», որ մերժում է Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 11, որովհետև ըստ Curtius, Grundzug. 184 այն բառը պատկանում է հնխ. verg արմատին, Կայ չունի ՝նաև պրս. ارغند arγand «քաջ, կորովի», որի վրայ խօսում է Lagarde, անդ։ Հիւնք. երկ բառից։ Pedersen, Philologische Wochenschrift, 1907, յնվ. 5, թրգմ. ՀԱ 1907, էջ 95 համարում է բնիկ հայ, բայց յն. ՝արգասիք և արգաւանդ բառերի աղերսութիւնը կրած։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lidén, Arm. Stud. էջ 21, որի վրայ իմ կողմից աւելացնում եմ արգանատել բառի համեմատութիւնը։ Meillet (անձնական) ընդունում է կասկածով, իսկ Walde 57 իբր սուտ։ Ադոնցեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան. էջ 402, 406 սումեր. rig, rak «առեղծել, երկնել, զաւակ բերել»։ Ղափանցեան ЗВО 23, 353 արգաւանդ, արգասիք և զարգանալ բառերի հետ arg «պտուղ» արմատից։

ԳԻՒ.— Ակն. Ջղ. արգ'անդ', Ալշ. արկանտ, Ագլ. Տփ. ա՛րղանդ, Ղմ. արղանդ, ճարղանդ, Ախց. արղանք։

*ԱՐԳԱՍԻ (գործածւում է անեզաբար. սեռ. -եաց) «գործ, արդիւնք» Գ. մակ. ղ. 4. Ոսկ. յհ. ա. 12. Կորիւն. Եղն. Բուզ. «երկրի արդիւնք, բերք» Նար. 3հ. կաթ. (անստոյգ մի ձև է գրծ. արգասիւ Նար. մծբ. 448, որ ենթադրում է ուղ. *արգաս)։ Այս արմատից են արգասաւոր «արդիւնաւէտ» Խոր. Պիտ. Նար. արգասաւորական «բերրի, բարեբեր» Նար. արգասաւորութիւն Իմ. ժգ. 19. Պիտ. արգասու «շահաւէտ» Շնորհ. թղթ. անարգասի Պիտ. անարգասաւոր Իմ. ժգ. 19. Եղն.։

= Յն. ἐργασία «աշխատութիւն, աշխատանք. արտադրութիւն, աշխատութեան արդիւնքը (ամէն տեսակ բանի, նաև հողի համար ասուած), վաստակ, շահ». ծագում է ἔργον «գործ», ἐργάζομαι «աշխատել, գործել, հող մշակել» բառից, որի բնիկ հայ ցեղակիցն է գործ։ Հայերէնի մէջ նախաձայն ե ազդուելով յաջորդ ա ձայնաւորից, ստացել է նրա երանգը (հմմտ. դալապր, փիլիսոփայ, երեխայ)։

Ուղիղ մեկնեց առաջին անգամ Աւետիքեան, Մեկն. թղ. պօղ. Գ. 668, որ գրում է «յն. էռղասիա, այսինքն գործ, արարք, յորմէ և ի մեզ բառն արգասիք»։ ՆՀԲ, լծ. հյ. յարգ, երկիր և յն. ἐργασία։ Հիւնք. դնում է միայն յունարէնը։ Նոյնը վերջին անգամ վերի ձևով Pedersen, Philologische Wochenschrift 1907, յնվ. 5, թրգմ. ՀԱ. 1907, էջ 95։ Այս մեկնութիւնը ընդունում է նաև Meillet (անձնական)։ Ադոնցեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 406 սումեր. rak «առեղծել, զաւակ բերել»։ Ղափանցեան, ЗВО 23, 353 արգանդ, արգաւանդ, զարգանալ բառերի հետ arg «պտուղ» արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. ارغاس irγās «բազմացնել, արգասաւոր դարձնել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 246), رغس raγs «շնորհ, առատութիւն» արմատից։

*ԱՐԳԱՍՏԷՐ «արուեստանոց, գործարան». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ճառք, էջ 374 «Թողոյր զգիւղն արգաստերսն և գայր առ փրկիչն ոգւոց մերոց» (այլ ձ. արգաստէր)։

= Յն. ἐργαστήριον «գործարան, գործատուն», որ կազմուած է ἔργον «գործ» բառից։

Ուղիղ մեկնեց Ոսկ. Ճառից հրատարակիչը (տպ. Վենետ. 1861)։

ԱՐԳԱՏ *«որթատունկի յօտ, կտրուած աւելորդ ճիւղերը,* sarment*». իբր միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 1118 ա. նոյնը յիշում է Բառ. երեմ. էջ 258* արգատ *ձևով և այժմ էլ գործածական է Երև.* արfատ *ձևով։*

ԱՐԳԱՒԱՆԴ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «բերրի, պտղաբեր, բարեբեր» Փարպ. Խոր. Պիտ. Յհ. իմ. ատ. որից* արգաւանդաբեր *Նար. խչ.* արգաւանդանող *Փիլ. Խոր. Պիտ. Նար.* արգաւանդամիտ *Պիտ.* արգաւանդապտուղ *Խոսր.* արգաւանդեայ *Շիր.* արգաւանդութիւն *Պիտ.—ՀՀԲ և ՋԲ ունին նաև* արգևանդ *ձևը.— Բոլորն էլ յետին։*

Lagarde, Arm. Stud. § *237 յն.* ὀργάοντ-, *իբր* ὀργάς *«հիւթալի, պարարտ և բարեբեր տեղ. անտառապատ երկիր»։ Տէրվ. Նախալ. 64* արգոյ, արգասր, արժել *են բառերի հետ՝ հնխ.* argh *«արժել» արմատից։ Հիւնք.* արգանդ-*ից։ Թւում է թէ բառիս մէջ* -ւանդ *մասնիկ է (հմմտ. զնդ.* vaňt- *«-ւէտ») և բուն արմատն է* արգ՝ *իբր «բերք, պտուղ»։ Ու անշուշտ սրա համար է որ* Pedersen, Philologische Wochenschrift *1907, յունվ. 5, թրգմ. ՀԱ 1907, էջ 95 գրում է թէ* արգ *«արժէք» պարսիկ բառն է՝ ազդուած* արգասիf *բառի նշանակութիւնից։—* Karst, *Յուշարձան, էջ 406 սումեր.* rak *«ստեղծել, զաւակ բերել» բառի հետ։ Ղափանցեան* ЗВО *23, 353* արգանդ, արգասիf *և* զարգանալ *բառերի հետ՝* arg *«պտուղ» արմատից։*

+ԱՐԳԵԼ *(անհոլով) «արգելք, խափանարար, խոչընդոտ» Ագաթ. Ոսկ. Եբր. Կոչ. «բանտ» Յայտ. ժը. 2. Յհ. կթ. աւելի յաճախ գործածական է այլևայլ բայերի հետ. ինչ.* արգել առնել, արգել լինել, արգել արկանել, արգել տալ, յարգել արկանել *«արգիլել, խափանել» ՍԳր. Ոսկ. Կոչ. Եղն. Եւս. քր. Բուզ. այս արմատից են* արգելական *«բանտարկեալ» ՍԳր. Եղն. «մենակեաց, ճգնաւոր» Կորիւն. «ճգնաւորական» Վրք. հց. Փիլ. լին.* արգելան *«բանտ, բանտարկութիւն» ՍԳր. Ագաթ.* արգելավանf *«կուսանոց» Ագաթ.* արգելաւորութիւն *Եւագր.* արգելոց *Բուզ.* անարգել *ՍԳր. Ագաթ.* բանդարգել *Գծ. իզ. 10. Ոսկ. մ. ա. 7,* բերդարգել *Բուզ.* վիմարգել *Եզ. լա. 9. բայական ձևով* արգելով *«արգիլել, չթողուլ. 2. բանտարկել» ՍԳր. Վեցօր. Բուզ.* արգելել *Ոսկ. ա. թես. գ. Վրք. հց. Ճառընտ. Յհ. իմ. եկ.* արգիլել *Վրք. հց.* արգելանիլ *«արգելուիլ» ՍԳր. արդի գրականում ընդունուած է* արգիլել *(արևմըտեան գրական),* արգելել *(արևելեան գրական), իսկ* արգելով *համարւում է գրաբար, նոր բառեր են* շնչարգելութիւն, հողմարգել, ուղարգել, լուսարգել, շանթարգել, արգելակ *են։*

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. arq- *արմատից. մեր բառի անմիջական ցեղակիցներն են յն.* ἀρκέω *«վանել, հեռացնել, խափանել, դիմադրել»,* ἄρχος *«պարիսպ, ճար», լտ.* arceo *«փակել, գոցել, կողպել, հեռու պահել, չթողնել որ մօտենայ, արգիլել», հիռլ.* du-imm-aircthe, do-imm-urc *«նեղել, ճնշել, խեղդել»,* du-ess-urc *«պաշտպանել»,* tess-urc *«պահել»։ Հնխ. արմատը ստացել է նաև* areq, areg, aleq *ձևերը, որոնցից յառաջանում են լիթ.* rahinti *«փակել»,* räktas *«բանալի», հրգ.* rigil, *գերմ.* riegel *«նիգ, խափան, արգելք», անգլ.* rail *«երկաթի ձող»,* railing *«վանդակ», լտ.* arcanus *«ծածուկ, փակ, գաղտնի», սանս.* argala- *«նիգ»,* rákšati *«պահել, պաշտպանել», յն.* ἀλέξω *«վանել, հեռացնել, պաշտպանել», անգլոսք.* ealglan *«պահել, պաշտպանել» (տե՛ս* Walde *56,* Boisacq *78,* Kluge *395, տե՛ս* Pokorny *1, 80,* Ernout-Meillet *65)։ Հայերէնի մէջ* -ել *մասնիկ է (հմմտ.* տես—տեսիլ*). պարզական արմատն է* արգ, *որ պահում է դեռ* բքարգ *Երև. Նր. «բուքից արգելուած, բուքի բռնուելով՝ ճամբան չկարենալ երթալ»։— Հիւբշ. 423։*

ՆՀԲ լծ. հյ. առ գելում, *լտ.* arceo, *յն.* εἴργω *«փակել, գոցել»,* κωλύω *«արգիլել»։* Windisch. *7 լտ.* arceo, *յն.* ἔρχος *«ցանկապատ»,* Gosche *22 նոյն է դնում փիւնիկեցոց* 'Αργυῖτας *բառի հետ, որ ըստ Հեսիքիոսի* Λάμια *դիցուհու փոխ-*

դական անունն է։ Böttich. ZDMG *1850, 351,* Arica *76, 242,* Lagarde, Urgesch. *932,* սանս. argala «նիգ, սողնակ» բառի հետ։ Tomaschek, Die alt. Thrak. II, էջ 4 թրակ. ἄργιλος «մուկ»! — Հիւբշ. Arm. Stud. *21,* Տէրվ. Նախալ. 63 վերի ձեւով։ Հիւնք. լտ. arceo, յն. εἴργω: Osthuff IF *8, 54* հյ. արգել դնում է հնխ. ṛkélos, rekélos ձևից, համեմատելով հրգ. rigil և լիթ. rakìnti բառերի հետ։ Հիւբշ. IF Anz. *10, 44* մերժում է այս համեմատութիւնը։ Այսօր գիտունները ընդունում են այս բառերի ցեղակցութիւնը լտ. arceo են ձևերի, հետևաբար նաև մեր արգել բառի հետ։ Մառ ЗВО *13, 0122* (տե՛ս նաև Patrubány SA *1, 68—69*) մերժելով հնդեւրոպական ձևերի համեմատութիւնը՝ փոխառեալ է դնում բառս ասոր. ʿarqel «խանգարել, արգիլել, ետ պահել», ʿūrqālā «արգելք» քառատառ արմատից. հմմտ. նաև նոր ասոր. ärkil, ärkält'ä «յապաղել, ուշացնել»։ (Այս մեկնութիւնը ճիշտ չէ, որովհետև հայերէն բառի արմատն է արգ, ինչպես ցոյց է տալիս բքարգ բառը)։ Սագըզեան ՀԱ *1909, 335* ար «առք» բառից, որ պահում են արագիլ, արահետ, արագ:

ԳԻՌ.—Ոզմ. արգըիլիլ, Աշ. արգել (գյ.), արգիլել, Երև. արգե՛լէլ, Շմ. արգէլիլ, Սեբ. արգիլէլ, Ալշ. արկիլել, Տիգ. որգիլէլ.—Ակնայ բարբառում արգիլել նշանակում է «բանտարկել (մարդ, շուն են)»։

*ԱՐԳԵՍՏԷՍ «հիւսիս-արևմտեան քամի» Արիստ. աշխ. Առաք. կենդ. էջ 70. Տաթև. հարց. 205. ուրիշ տեղ գործածուած չէ։

=Յն. ἀργέστης «արևելեան կամ հիւսիս-արևմտեան քամի». ծագում է ἀργός «սպիտակ, փայլուն» արմատից. իբր թէ այդ քամին ամպերը ցրուելով երկինքն է պարզում։— Հիւբշ. 341։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

*ԱՐԳԻԱՅ «առողջումն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Սոկր. եկեղ. պատմ. Ա. 18 «Ձնիդոս հանէ ի յարգիայ Եգիպտոսի»։

=Յն. ἀρδεία «առոգում». ըստ այսմ հայերէն բառը պէտք է ուղղել արդիայ:

Ուղիղ մեկնեց Մ. Վ. Տէր-Մովսէսեան, Սոկրատի հրատարակիչը, անդ, էջ 51։

ԱՐԳԻՈՆ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Զպատմուճանն սատուածային փորանկեալ և զարգիոն նափորան»։ ՆՀԲ համարում է յն. ἀργής, ἀργῆεις «սպիտակափայլ» և թարգմանում է «սպիտակ». ԱԲ առանց կասկածի մեկնում է «ճերմակ». ՋԲ և Հիւբշ. չեն յիշում։

*ԱՐԳԻՏԷՍ «արագ անցնող կայծակ». մէկ անգամ ունի Արիստ. աշխ. որ միևնոյն ժամանակ տալիս է բառի նշանակութիւնը. «ոմանք ի շանթից՝ որ վաղվաղակի ի թռիչս անցանեն, սատցեալ լինին արգիտէսք»։

=Յն. ἀργῆτες, որ յոգնակին է ἀργής «փայլող, փայլատակող» բառի— Հիւբշ. 341։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Gosche 22 նոյն է դնում փռիւգական Ἀργυῖτας դիցուհու անուան հետ, եթէ միայն այս բառը հյ. արգել բառը չէ։

*ԱՐԳԻՒՐՈՆ «արծաթէ դրամ» Շիր. 33. Տօնակ. անշուշտ նոյն է նաև արճիւր «ոսկեպղինձ» Բառ. երեմ. էջ 37։

= Յն. ἄργυρον, որ հայցական հոլովն է ἄργυρος բառի. նշանակում է «արծաթ», բայց նաև «կտրուած արծաթեայ դրամ». վերջին իմաստով թէև յոյն բառի դասական ձևն է ἀργύριον, բայց սա յարմար չէ մեր ձևին։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 49, որից յետոյ ՆՀԲ։ Հիւբշ. 342 դնում է յն. ἀργύριον ձևից։

*ԱՐԳՈԲ (սեռ. -այ) «քուրձ, պայուսակ, հէյպէ». գործածուած է Ս. Գրքում միայն երեք տեղ, և միշտ քուրձ բառի հետ. «Դիցիք ի քուրձ արգոբ... զքուրձն արգոբ... զքուրձն արգոբ ընդ նմին» Ա Թագ. զ. 8, 11, 15։ Սրանցից առնելով մի մի անգամ էլ գործածուած է հետևեալ տեղերում. «Քուրձն արգոբ զխոշորութիւն վարուց կրօնից ստուերագրէր» Սրճ. տաղան. էջ 409. «Թարձեալ ի վերայ ուղտուց՝ վատրեաց ի Սամոսս, եդեալ ի

նիրքոյ արգոբայ տաղաւարաց» Արծր. 139։ (Հին բռ. մեկնել է բառս «քուրձ ոսկւոյ կամ կապուխ», ՋԲ «արկղ, սապատ կամ քսակ», միւսները «քուրձ, տոպրակ»)։ Միևնոյն բառի երկրորդ ընթերցուածն է երգազ *(նորագիւտ բառ), որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Կիւրղ. Թգ. «Երգազն անօթ ինչ է հիւսկէն, որ այնպէս կոչէր յայլազգեաց անտի, կամ մեկնակ շալակամատն է կամ կէս շալակաց։ Երգազն մեկնակ շալակամատն է կամ կէս շալակաց»։ ՆՀԲ գիտէ այս վկայութիւնները (տե՛ս* շալակամատն *բառի տակ), բայց* երգազ *բառը առանձին չի յիշում (տե՛ս նաև Գալեմքեարեան, Մասիս 1900, էջ 403)։*

= *Եբր.* ארגז argaz *«կառքի եսևը դրած արկղ կամ ուղտի երկաչեայ պալատակ, հէլպէ», որ և արամ.* argaz, *ասոր.* ارغزتا argazta *«պայուսակ». եբրայեցերէն բառը Ս. Գրքի եբրայական բնագրումն էլ գործածուած է միայն վերոյիշեալ տեղերը և ուրիշ տեղ չկայ։ Եօթանասնից թարգմանութեան մէջ յիշեալ բառը տառադարձուելով եղել է* ἀρ-γὸς, *որի ձեռագրական տարբերութիւններն են* εργαβ *և* αργοβ*։ Հայ թարգմանիչները իրենց գործածած յոյն ձեռագրում գտել են* αργοβ *ընթերցուածը, որ տառադարձել են հյ.* արգոբ: *Իսկ Կիւրղ. Թգ. նոյն բառը տառադարձուած է* εργαζ, *որ աւելի համապատասխան է եբրայական բառին և որից էլ տառադարձուած է մեր* երգազ *ձևը։— Հիւբշ.* IF Anz. *10, 42։*

Առաջին անգամ ՀՀԲ, յետոյ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 50 մեկնեցին այս բառը՝ իբր եբր. փոխառութիւն։ Բայց այս վերջինը համարում է թէ «Նախնիք մեր թարգմանեալ են զսա քուրձ, և ըստ մերումս կարծեաց՝ առ նմին պահեալ զեբրայական հնչումն՝ սակաւուք իմն այլայլութեամբ»։ Բառիս վրայ առանձնապէս խօսեց A. Carrière, *արևելագիտական ԺԱ համաժողովում (անձնական. տե՛ս նաև ՀԱ 1897, 316 և Արձագանք 1897, № 107) և տուաւ վերի մեկնութիւնը։ Ո՛չ մի քննիչ չէ՛ յիշած* երգազ *բառը, որ աւելացնում եմ իմ կողմից։*

ԱՐԳՈԲ *«խօսք». երկու անգամ միայն գործածուած է Մագ. Թղ. էջ 237 և 238. Անխորասոյզ (ՆՀԲ* անխոռազ*) արգոբ կարծեալ. Ենթադրեցից վճռական արգոբ (ըստ Նորայր, Բանաս. 1900, էջ 130)։*

ԱՐԳՈՍՏԱՅ *տե՛ս Որդոստայ։*

+ԱՐԳ, ու *հլ. «ձև, կարգաւորութիւն, սարք» Եզն. ընդարձակ գործածութեամբ արմատ, որ ներկայանում է մեզ բազմազան կերպարանքներով և ճոխ ածանցումով։* **1**. *Ամենապարզ և նախնական ձևն է* արդ, *որից ածանցւում են՝* անարդ *«անձև, անկազմ» Եզն. «տձև, տգեղ» Նիւս. կազմ.* արդակ *«հարթ» Փիլ. Շիր. «տախտակ ի բաց քերելոյ զզեղուն մասն չափոյ ցորենոյ. racloire» մհյ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 1022 ա).* արդակափոյն *«շատ հարթ» Փիլ.* արդել *«յարդարել» Փիլ.* արդեալ *«տաշուած, կոկուած» (նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Նորագիւտ Բ. մնաց. լգ. 11. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Մնաց. գրոց մէջ, 11).* արդակել *«ուղղել» Շիր.* միարդակ *(նորագիւտ բառ) Սա. ժմ. 634 (Շնորհօքն Քրիստոսի դիցուք առաջի զմիարդակ (այլ ձ. միարձակ) լուծն ի միասին ժողովելն մեր).* արդուած *«յօրինուած» Պիտ.* անարդակ *«աննման, անհամեմատ, գերազանց» Մագ.* մակարդակ *Արիստ. Մագ.* անարդի *«անհեթեթ» Փիլ.* անարդիլ *«վիթխարի, անճոռնի, տձև» Պիտ. Փիլ. Վրդն. երգ. նաև բառերի ծայրին, ինչ.* խորանարդ *«խորանաձև» Յոբ. լը. 38, Ագաթ.* գմբեթարդ *«գըմբեթաձև» Վեցօր. էջ 15.* ծործորարդ *«հովտաձև, գոգաւոր» Ոսկ. Եփես. 871.* վիմարդ *ՅՀ. կթ.* վիմարդեան *Անյ. բարձր.* զիա՞րդ *«ի՛նչ ձև, ի՞նչպէս» ՍԳր. որից յետիններն մօտ համառօտուած* զերդ *կամ* զերբ *(յետոյ* զեդ, զէտ*) «իբր, որպէս, նման» Շնորհ. Մագ. Երզն. այլք.։ Նոր գրականում* արդուկ *«ութու»,* արդուկել *«ութու տալ, ութույով հարթել».—* **2**. *Ձևական կարգաւորութիւնը կամ նիւթական ուղղութիւնը բարոյական մտքով առնելով՝ կազմուած է* արդար *բառը (-*ար *մասնիկի համար հմմտ.* մեծ-ար-ել*,*

նռաժ-ար-իլ, յարդ-ար-ել, զարդ-ար-ել, սա-
տուած-ար-եալ են), ո հլ. «ուղիղ, ճշմարիտ,
հաւատարիմ (մարդ), սառյգ շիտակ, իրաւ
(խօսք)» ՍԳր. Ոսկ. որից անարդար Ա. պետ.
գ. 18. արդարագնաց Կոչ. արդարագնացf
Վեցօր. արդարակորով Եղ. ժբ. 21. Եզն. ար-
դարանալ ՍԳր. արդարացուցանել ՍԳր. Ա-
գաթ. արդարածնունդ Արձ. 1217 թ. (Տաշ-
խաթ. Ստորագր. Բ. 99—100), արդարև
«ճշմարտիւ, իրաւ, իրօք, ստուգութեամբ,
ճշմարիտ որ» ՍԳր։— 3. Յ նախդիրով կազ-
մուած է յարդ արմատականը, որ առանձին
էլ գործածուած է «արդ, կարգ, ձև» նշանա-
կութեամբ՝ Եզն. որից ածանցուած են նոյն
-ար մասնիկով (ինչ որ տեսանք արդար
բառի մէջ)՝ յարդար «զարդ, վայելուչ» Ոսկ.
մ. գ. 3. յարդարել «ուղղել, կանոնաւորել,
կարգաւորել, շինել» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. Եզն.
Կիւրղ. թգ. յարդարիչ «կարգադրող» Ոսկ.
«ճրագի մկրատ, բազմակալ» Եւլէ. 25. Գ.
թագ. է. 49. յարդարումն Բրս. հց. Սարգ.
Պիտ. Կանոն. նուազայարդար Եւս. քր. եր-
գայարդար Եւս. քր. սեղանայարդար Ոսկ.
Եփես. նոր գրականում բեմայարդար, նա-
շուայարդարութիւն են։— 4. Զ նախդիրով՝
զարդ, ու հլ. (ինչպէս է նաև բուն արմատը՝
արդ) ՍԳր. Ագաթ. որից զարդասէր Վեցօր.
Ոսկ. զարդասիրիկ Ոսկ. ես. զարդակից Ոսկ.
եբր. անզարդ Խոր. Պիտ. փիլ. անզարդու-
թիւն Ոսկ. մ. բ. չզարդ Ոսկ. ա. տիմ. դիա-
զարդ Ծն. ծ. 2. մեհենազարդ Գծ. ժթ. 35.
մեծազարդ Վեցօր. լուսազարդ Ոսկ. յհ. ա.
43. նշողազարդ Մծբ. Վեցօր. մարգարտա-
զարդ Բուզ. ծաղկազարդ Պիտ. ՅՀ. իմ. նոյն
-ար մասնիկով՝ զարդարել ՍԳր. զարդարե-
ցուցանել Ոսկ. յհ. բ. 34. զարդարագիր Եւս.
պատմ. զարդարանf Եփր. Բ. կոր. զարդար-
կոտ Ոսկ. զարդարումն Ոսկ. (որ և յետնա-
բար զարդումն Սարգ. յկ. ը). արդի գրական
լեզուի մէջ բազմաթիւ նոր բառեր, ինչպէս՝
պատկերազարդ, նկարազարդ, զարդագիր,
լուսանցազարդ, սիւնազարդ են։— 5. Արդ
արմատը ունի նաև «արած բանը, կատարած
գործը, վաստակ, իր» նշանակութիւնը.
հմմտ. վարը՝ ցեղակից ձևերը. այս նշանա-
կութիւնը գտնում ենք արդիւն բառի մէջ, որ
կազմուած է իւն մասնիկով (հմմտ. շար-
ժիւն «շարժում» Յոբ. լթ. 23, ննջիւն ՍԳր.
են). արդիւն (սեռ. -դեան, գրծ. -դեամբ,
-դեամբf. սովորաբար անեզական, որի հա-
մար էլ արդի լեզուումասում է արդիւնf)
բուն նշանակում է «գործ, արած բանը»
ՍԳր. Ոսկ. Եզն. Կորիւն. Սեբեր. և յետոյ
«բերք, արմտիք, երկրագործութեան ար-
դիւնքը» ՍԳր. Եփր. Եբր. Ոսկ. Կողոս. (ճիշտ
ինչպէս ունինք արգասիf «գործ, արդիւնք և
բերք, արմտիք»). սրանից ածանցուած են՝
արդիւնագործ Սեբեր. արդիւնակատար Կո-
րիւն. արդիւնարար «պտղաբեր» Ոսկ. յհ. ա.
17. Եղիշ. գտ. «երկրագործ, մշակ» ՍԳր.
Կոչ. Եփր. Եբր. արդիւնական Փիլ. արդիւնա-
կանաւոր Եւագր. ռճով ասում է յարդիւնս
ածել Ոսկ. Եփես. ճիշտ ինչպէս ունինք ի
զարդ և ի յարդ և ի կերպարանս ածել Եզն.
նոր գրականի մէջ ապարդիւն, արդիւնաւէտ
են։ (Rivola, Բառ. Հայոց 1633, էջ 39 դնում
է արդիունf «vasa sacra aurca et argentea»,
ինչ որ նոյն է ՆՀԲ արդիւնf «ինչք, գոյք,
կարասիք»)։— Արդիւն բառի գործիականը՝
արդեամբ և մանաւանդ յոգնակին՝ արդեամբf
գործածւում է մակբայաբար «իրօք, իս-
կապէս, գործնապէս, գործով» նշանակու-
թեամբ, որ նոյն է «ստոյգ, շիտակ, ճշմա-
րիտ» նշանակութեան հետ։— 6. Արդեամբ
բառի այս գործածութիւնը նոյնանում է ճիշտ
մեր արդօf բառի հետ, որ հների մօտ գրա-
կան մաքով գործածուելով նշանակում է
«իրօք, արդարև, իսկապէս, յիրաւի» ՍԳր.
Ոսկ. յհ. բ. 1, Փարպ. իսկ հարցական գոր-
ծածութեամբ «մի՞թէ» (բուն՝ իրա՞ւ, իրա՞ւ է
որ) ՍԳր. Եղիշ. (արդի գրականում դրական
գործածութիւնը իսպառ դադարել է և մնում
է միայն հարցական մաքով)։ Սակայն այս
արդիօf ձևը իրապէս գործիական հոլով է և
ենթադրում է հնագոյն ուղ. *արդի «գործ»
բառը. (Նրա աւելի հին ձևերն են արդևf,
արդեաւf, կայ նաև արդիւf Եփր. համար.
87, 201, 225, աւետ. 276. նշանակութեան
համար հմմտ. արդեամբf, ձևի համար հմմտ.
ձևf, մևf, ձեօf, մեօf գործիականները)։

= Հնխ. art- արմատից. հմմտ. յն. ἀρτύς
«կարգաւորութիւն», ἀρτύω, ἀρτύνω «կարգա-

ուրել, պատրաստել, յօրինել, շինել», ἀρτίζω «կարգի դնել», ἄρτος «յարդարուն», ἀρετή «արժանիք, մարմնական և հոգեկան ընտիր յատկութիւններ», ἀρτι- «արդար, ճշմարիտ», որ գտնւում է հետևեալ բարդութեանց մէջ. ἀρτι-επής «ճշմարտախօս», ἀρτι-νοος «արդարամիտ», ἀρτί-πους «ոտքերը ուղիղ», ἀρτί-φρων «արդարակորով» են. լատ. ars (սեռ. artis «ձեռքի կամ մտքի ճարտարութիւն, արհեստ, ճարտարարուեստ, ձեռագործ, գեղարուեստ», artifex «վարպետ, բանուորների պետը», artificium «արհեստաւորի կամ արուեստագէտի արած գործը», artus «յօդ, մարմնի յօդուած, անդամ», սանս. ṛtá- «ուղիղ հրաման, իրաւունք, ճշմարտութիւն», ṛtávan «ուղիղ, արդար», ṛtú- «կարգ, կանոն», ṛtí- «ձև, եղանակ», հպրս. arta-, զնդ. aša, ašavan- «ուղիղ», մրզ. art, գերմ. art «ձև, եղանակ, տեսակ, կերպ»։ Արիական, հայ, յոյն, լատին և գերմանական ընտանիքներից դուրս ուրիշ տեղ չէ՛ պահուած այս արմատը։ Հնխ. art- աճած է հնխ. ar- «կցել, միացնել, արուեստով յօրինել» պարզական արմատից, որի վրայ տե՛ս առնել, յարել։—(Walde 63, Boisacq 84, Kluge 24, Pokorny 1, 70—72, Ernout-Meillet 72—73)։ —Հիւբշ. 423 և 424։

Schröder, Thesaur. 57 Հեսիքիոսի 'Αρτάδες (οἱ δικαιοι ὑπο Μαγων կոչին արդարք ըստ Պարսից) բառը մեր արդար ձևն է համարում։ Նոյնը նաև Վիստոնեանք, թրգմ. Խոր. յոչ. էջ 6։ ՆՀԲ արդէն նշանակած է արդ, զարդ, յարդ արմատականների նոյնութիւնը, որոնց հետ լծորդ է դնում նաև արդար, ճարթ, թրք. hօրտում «յարդարանք». իսկ արդhօք, արդարև գալիս են արդար բառից. ուղիղ է նաև զիարդ։ Windisch. 11, 42, Böttich. ZDMG 1850, 351 արդար բառը կցում են սանս. ṛta ձևին, իսկ Böttich. Arica 13 և Justi, Zendsp. 30 զնդ. arəta «կատարեալ» բառին։ Böttich. ZDMG 1850, 366 և Lag. Urgesch. arm. 195 հայ. արդ բառը նոյն են դնում ասոր. ܐܪܕܝܟܠܐ ardīklā «ճարտարապետ» բառի առաջին մասի հետ, klā համարելով սանս. kara «շինող» բառը։ Զարդ բառը Justi, Zendsp. 119 համեմատում է զնդ. zairita «ոսկեգոյն դեղին» բառի հետ, իսկ Lag. Arm. stud. § 758 հետևելով ՆՀԲ-ի, բաժանում է զ+արդ և համեմատում սանս. samṛd-dha բառի հետ, միայն saṃ մասնիկի տեղ՝ դնելով uz մասնիկը (=զ)։ Տէրվ. Նախալ. 117 ունի զնդ. anarata, սանս. anṛta=հյ. անարդար։ Նոյն, Նախալ. 62 և Մասիս 1881 մայիս 11՝ տե՛ս առնել։ Հիւնք. արդ «ձև» հանում է ա՛րդ մակբայից. արդարև, արդhօք, յարդարել, զիարդ, զարդ, անարդիլ՝ արդ-ից. արդար թէ՛ արդ բառից, թէ՛ յն. ἄρτιος-ից և թէ՛ պրս. dādār ձեւից։ Bugge KZ 32, 3 իրարից զանազանում է արդ «ձև» (որից զարդ)=յն. ἀρτύς և արդ «ուղղութիւն» (որից արդար, արդhօք, արդարև)=սանս. ṛtá-։ Գրեթէ նոյնպիսի բաժանում անում է նաև Հիւբշ. 423—4, միևնոյն ժամանակ չի ընդունում արդhօք և զիարդ բառերը միացնել նախորդներին։ Սակայն այսպիսի մի բաժանում անտեղի է, որովհետև արդէն յն. ἀρτύς, սանս. ṛta-, լտ. ars են պատկանում են միևնոյն art- արմատին։ Սրանց ծագման, արդ «հիմայ» բառի հետ հին ցեղակցութեան, ինչպէս և հնագոյն պարզական ar=առնել արմատից ծագելու մասին տե՛ս Walde, էջ 61—63։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 32 պհլ. arastan «յարդարել» բայից է դնում արդ և յարդարել։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. زتّ zatt «զարդարել» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 303)։

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 107 արդակ «ուղիղ» պրս. ardar բառից և կամ սոս. urdig «ուղիղ»։

+ԱՐԴ «հիմայ» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պատմ. «հիմիկուայ, արդի, այժմուայ» Եփր. հռ. 40 (յարդ ժամանակս). գործածւում է նաև իբր անցման ձև՝ խօսքի սկիզբը, իբրև նախորդների հետևութիւնը, «ուրեմն, հետևաբար, ֆրանս. or» նշանակութեամբ. ՍԳր. Ագաթ. (նոր գրականում գործածական է միայն այս

նշանակութեամբ)։ Ունինք զանազան ձևերով. ինչ. արդ ևս, և արդ, իսկ արդ, բայց արդ: Նոյն արմատից են՝ արդի «այժմեան, հիմիկուայ» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. արդէն, արդէն իսկ «առաջուց, հիմի էլ» ՍԳր. արդածին «նորածին» Կիւրղ. ղանձ. արդատունկ «նորատունկ» Եփր. աւէտ. արդեան «այժմեան» Փիլ. խոր. Պիտ. արդային «հիմիկվայ» Ճառընտ. արդեօք «հիմակուհիմայ» Մագ. Վրք. հց. «արդ, ուրեմն» Յայտ. գ. 3. Ոսկ. յհ. ա. 29, 38. զարդիս Գծ. ե. 35. ցարդ, ցարդ ևս ՍԳր. արդիական (նոր բառ)։

=Հնխ. art- արմատից. հմմտ յն. ἄρτι «հիմի, այս վայրկեանիս, մի քիչ առաջ, հենց հիմայ». բարդութեանց սկզբում հայերէնի պէս գործածւում է «նոր» նշանակութեամբ. ինչ. ἀρτι-γενής «արդածին, նորածին», ἀρτί-γαμος «նոր ամուսնացած», ἀρτί-δομος «նորակառոյց», ἀρτι-κόμιστος «նորաբեր» են հմմտ. նաև լիթ. artì «մօտ»։ Գիտուններն ընդունում են, որ այս արմատը նախալեզուի մէջ իսկ նոյն էր նախդրի հետ. հմմտ. նշանակութեան զարգացման համար՝ գերմ. eben «հարթ, տափարակ» և so eben «իսկոյն, անմիջապէս, հէ՛մայ» (տե՛ս Walde 63, Boisacq 84, Pokorny 1, 72)։ — Հիւբշ. 423։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Windisch. 11, 42, Lag. Urgesch. 195 են։ Մորթման, ZDMG 24, 80 ցեղակից է դնում թրք. artək «ա՛լ ևս, մնացորդ» բառին։

ՓՈԽ.— Վրաց. არდი արդի «այժմ, իսկոյն» կարող է միայն հայերէնից փոխառեալ լինել, որովհետև եթէ յունարէնից լինէր՝ *արտի ձևը պիտի ունենար։ Զուբինով ևս դնում է հայերէնից։

ԱՐԴԱԽԻԼ «տապալիլ, կործանուիլ». ունի միայն ԱԲ, իբր անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պտմ. աղէքս. 26 «Անկեալ արդախին բոլոր կառքն» (յն. καταπίπτει ὅλως τὸ ἅρμα): Ակինեան ՀԱ 1930, 487 տալիս է բառիս մի այլ ընթերցուածը Վիեննայի № 885 ձեռագրից, որ է խարբադիլ. և հիմնուելով այս ձևի վրայ՝ ուզում է սրբագրել խարդախիլ, իբր թէ խարդախել բայի կրաւորականը՝ «կործանիլ» նշանակութեամբ։ Իմաստի տարբերութիւնը չի թոյլ տալիս։

ԱՐԴԱԿԵՏՈՍ «աստեղատան անուն է» Շիր.։

+ԱՐԴԱՐ.

= Արդ արմատից՝ -ար մասնիկով. ընդարձակ տե՛ս արդ։— Հիւբշ. 423։

Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. 16 սանս. ar-hat: Մառ ИАН 1920, 107 վրաց. մարթալ «արդար» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ջղ. արդ'ար, Ակն. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. Տփ. արթար, Ոզմ. ա՞րթար, Ալշ. Մշ. արտար, Ննխ. արթար, աշթար, Ագլ. ա՛ոթար, Գոր. Ղրբ. Մրղ. Ալմ. Տիգ. ըրթըր, Մկ. արտըր, Վն. ըրտըր, Զթ. արդ'որ, այդ'օյ, Հճ. այդ'ոյ. Թրքախօս հայերից էլ Ատն. arddar (Արևելք 1888, նոյ" 8—9)։ Նոր բառեր են արդարուկ, արդար-եղ, արդարականչ:

+ԱՐԴԵՕՔ.

= Մեկնութիւնը տե՛ս արդ:

+ԱՐԴԻՒՆ.

= Մեկնութիւնը տե՛ս արդ 5։

ՆՀԲ հանում է արտ բառից (համաձայն բառի «բերք, արմտիք» նշանակութեան, որ սակայն երկրորդական է)։ Windisch. 41 ուզում է կցել սանս. ṛtu «տարուայ եղանակ» կամ նաև ṛdh, vṛdh բառերին։ Lag. Urgesch. 410 սանս. ardh «ի կատար ածել», Տէրվ. Նախալ. 65 սանս. ardh, յն. ἄλθω, հսլ. rasti(=ard-ti) «աճիլ, բարգաւաճիլ», rodŭ «ծնունդ» են բառերի հետ՝ հնխ. ardh «աճել, խնամել» արմատից։— Հիւնք. էջ 78 արդ արմատից։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գրակ. Ա 193 պրս. ارد ard «ալիւր» բառից։ Scheftelowitz BB 29, 21 լտ. pretium «գին» բառին ցեղակից։ Pedersen KZ 40, 210 հյ. առնել, յն. ἀραρίσκω բայից։

ԳԻՌ.— Պահուած է միայն արդիւնք գալ «մի բանի ծառայել, պէտք գալ» ոճի մէջ (Տարէնտէ). Նոյն է նաև արդում Երև. «հողի բերքը». օր. «Մնին հարիր արդում տուող հողեր» (Պռոշեան, Ցեցեր, էջ 90)։

ԱՐԴՆ (-դունք, -եանց) «նիզակ, տէգ» Յոբ. խա. 17, Փիլ. լին. դ. 183. որից արդնընկէց

Բ. մակ. դ. 14. արդնակիր *Պատմ. աղէքս.* արդնատէզ *Սարկ. հանգ.* արդնաւոր *Փիլ. լին. 384. Ճառընտ.* երկարդնեայ *Պատմ. աղէքս. 32. ի՞նչ կապ ունի* գեղարդն *բառի հետ*

Lagarde, Arm. Stud. § *243 ՆՀԲ-ի բերածն է դնում յն.* ἄρδις *«նետի սուր ծայրը, խթան» բառի համեմատութիւնը և էջ 167 ընդունում է իբրև ստոյգ։ Այս մեկնութիւնն ունի նաև Հիւնք։ Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ 11 յն.* ἄρδις *բառին աւելացնում է նաև հիռլ.* aird *«ծայր» (այսպէս նաև* Boisacq *15), բայց չի ընդունում հայ բառի համեմատութիւնը՝ ձայնական օրէնքների անհամաձայնութեան պատճառով. (սպասելի էր ըստ օրինի **արտ*)։ Նոյն հեղինակը իր* Arm. Gram. *աշխատութեան մէջ բնաւ չէ իսկ յիշած այս համեմատութիւնը։* Seheftelowitz BB *29, 29 լտ.* radius *«գաւազան» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 19, 132 և Արիահայ բռ. 43 պհլ.* արտիշտար *բառի մէջ ուզում է տեսնել* արդ *ձևը և բառը մեկնել իբրև «տիգաւոր զօրք», միևնոյն ժամանակ* արդն *և* աշտեայ *իրար է միացնում։* Petersson KZ *47, 245 լիթ.* aĩdai, *ռուս.* рель, *լտ.* assar, assis *բառերի հետ, որոնք նշանակում են «ձող, գերան, տախտակներ»։* Pokorny *1, 84 ընդունում է առաջին համեմատութիւնը, բայց միւսները մերժում է։*

*ԱՐԴՈՒ, ի-ա *հլ. «մի տեսակ չափ է, որ առնում է 72 քսեստ կամ 29 օխա» ՍԳր. գործածուած է 11 անգամ և ուրիշ տեղ չկայ։*

=Հլլեն. ἀρτάβη, *որ աւանդել են յոյն մատենագիրները և որից փոխառեալ են նաև արաբ.* اِردَبّ irdabb *կամ* ardabb *(Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 142 համարում է եգիպտական մի մեծ չափ), խպտ.* ertōb, *լն.* ἀρτάβη *«56 լիտրա», լտ.* artaba, *հին ֆրանս.* ardeb, *վրաց.* არტაბი արտաբի *«2 փութ=80 ֆունտ»։ Ըստ Հիւբշ. մեր բառը փոխառեալ է պարսկականից. բայց այն ժամանակ սպասելի էր **արտաւ* *ձևը։ Ուղղակի յունարէնից են* արտաբոս *կամ* արտաբի *Շիր. որ տե՛ս վարը* արտաբոս։—*Հիւբշ. 111։*

Բառիս վրայ ընդարձակ խօսել է նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 50—53, ուր տալիս է և վերի համեմատութիւնները։ Նրանից յետոյ գալիս են ՆՀԲ, Böttich. Arica *13,* Lag. Urgesch. *906 ևն։ —Հիւնք դնում է* արդն *«նիզակ» բառից։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. գրակ. Ա. 194 պրս.* آرد ārd *«ալիւր» բառից։*

ԱՐԴՈՒԽԱ *«նուարտակ բոյսը» Բժշ. որ և* արդուղա, արքուղա, արքուխա՝ *ըստ Ամիրտովլաթի. Երզնկայի բարբառով նշանակում է «անձխոտ». ունի միայն ՀԲուս. § 196։ Անշուշտ՝ նոր գաւառականներից* արղըիկ *«մի տեսակ վայրի բանջար»,* արքոխիկ *Բլ. «մի տեսակ խոտ՝ որ այրող զօրութիւն ունի. եփելով գործ են ածում իբրև քոսի դեղ» (տե՛ս Ազգ. հանդ. Ե. 167), նոյն բառերն են։*

\+ ԱՐԵԳ *«արև, արեգակ». այս նշանակութեամբ գործածւում են միայն* Արեգ քաղաք *«Արեգական քաղաք=յն.* Ἡλιούπολις» *Ծն. խա. 45, Ցես. ժե. 7, 10. Երեմ. խգ. 13. Եզեկ. գ. 17.* Արեգ դուռն *«արևելեան դուռ» Ագաթ.* ի յարեգ կուսէ *«արևելեան կողմից» Նար. խչ.։ Աւելի գործածական է* արեգ *(սեռ.* ի*) «հայոց ութերորդ ամիսը» Եսթ. բ. 16, ը. 9, ժա. 2. Կոչ. ժդ. Եփր. համաբ. 18—19, 217, 234 ևն, որ միևնոյն բառն է. հմմտ. պրս.* مهر mihr, *որ բուն նշանակում է «արեգակ», բայց նաև ութերորդ ամսուայ անունն է։—Ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով.— 1.ԱՐԵԳ, որից* արեգաւէտ *Պիտ.* արեգունի, արեգդէմ, արեգջեր *Ոսկիփ. որոնք յետին են. բայց հնից ունինք* արեգակն *(-կան, կանէ, կնէ, կամբ, կունք) «արև» ՍԳր. Եզն. (կազմութեան համար հմմտ. պրս.* چشمهٔ آفتاب časmai-āfitāb *և արաբ.* عين الشمس aynuš-šams, *հայերէնից էլ թարգմանաբար վրացերէն* მზის თუალი մզիս թուալի, *որոնք բոլորն էլ նշանակում են «արևի աչք». տե՛ս Աբեղեան,* Volksglaube *89, 41 և Մառ* Физiологъ, *էջ 51). որից* արեգակնատենչիկ *Եզն.* արեգակնակէզ. *Ագաթ.* արեգակնակ *«պաշտգամ» Խոր. ա. 15 ևն։— 2. ԱՐԵԳՆ, որից* արեգնապաշտ *«արևապաշտ» Ցայսմ.* արեգնափայլ *Ոսկիփ.* արեգնածաւալ, արեգնակէզ *ԱԲ.*

բոլորն էլ յետին և անշուշտ ազդուած՝ արեգակնապաշտ, արեգակնափայլ են ձևերից։— 3. ԱՐԱԳ, որից յ նախդիրով ունինք հին և ընտիր մի բառ՝ յարագել «արևի առաջ դնել» (իբր յն. ἐξηλιάζω) Բ. Թագ. իա. 6, 9,13. Կիւրղ. Թագ։—Արեգ բառի երկրորդ ձևն է արեւ, ու հլ. «արեգակ. 2. արևի լոյսը. 3. փոխաբերաբար՝ կեանք» ՍԳր. Բուզ. Եփր. Ծն. Եզն. Ոսկ. (անսովոր հոլով է Ներգ. յարևոջ «արև եղած տեղերում». Շրջի յանձրևի և յարևոջ. Սարկ. յկ. գ)։ Այս արմատականից են արևելք (որ ըստ Meillet MSL 17, 25 և 18, 256 իրանեան خراسان xor-āsān «արև+ելք» բառի վրայից կաղապարուած է) ՍԳր. արևմուտք ՍԳր. Ագաթ. արևազալ Մրկ. ժզ. 2. արևածայրք Եզն. Վեցօր. արեւապաշտ Եզն. Վեցօր. արևիշուշտ Ոսկ. մ. գ. 3. արևկայ Վեցօր. յարևացուցանել «արևի մէջ չորացնել» (չունի ՆՀԲ) Կղկնտ. հրտր. Էմինի, էջ 59. արևորդի «մի տեսակ աղանդ» Շնորհ. (որ և արևապաշտ Տարօն, բ. § 11, էջ 264). արև անկ «մայրամուտք» Ճապհ. 62. յարևու «ցերեկով, դեռ երեկոյ չեղած» Վրդն. առ. 239 (Ձիա՛րդ յարևու եկիր այսօր), նոր բառեր են արևոտ, արևահայեաց, արևահարութիւն, արևելահարաւ, արևմտահարաւ, արևելահիւսիս, արևմտահիւսիս են։—Ընտիր հայերէնի մէջ արեգակն և արև նշանակութեան կողմից զանազանւում են նրանով, որ արեգակն աստղն է, իսկ արև նրա լոյսը. հմմտ. Մծբ. 125 հետևեալ բնորոշ հատուածը. «Ամենայն ոք գիտէ, զի արեգակն ընդ երկինս երևեալ կայ. և մտանէ ի նմանէ ընդ դրունս բազումս և ընդ պատուհանս ապարանից. և ուր մտանէ ի ճառագայթից անտի արեգականն, թէպէտ և քան զթաթ ձեռին իցէ՝ արև կոչի նա և արեգակն գլխովին յերկինս է»։

= Հնխ. rev- ձևից, որի ներկայացուցիչն է նոյնպէս՝ սանս. ravi- «արեգակ» յետվեդայական բառը. սա կանոնաւորապէս տալիս է հյ. արեգ, բայց կարող է նաև լինել արև, ինչպէս ունինք կով-կոգի. աւթ-ագանիլ, ոռոգել-առու: Հնխ. rev- արմատը զանազան ածականներում տալիս է բազմաթիւ նոր ձևեր, որոնցից յիշում ենք մի քանիսը. սանս. rudhirá-, լտ. ruber, յն. ἐρυθρός, լիթ. raũdas, հսլ. rŭdrŭ, հրգ. rōt, գոթ. rauþs, իռլ. ruad, հիսլ. rjōðr «կարմիր», լտ. rūfus «շէկ», russus «մութ կարմիր», սանս. rudhirám, հիսլ. roðra «արիւն», գոթ. garludjō «ամաչկոտութիւն», սանս. aruṇá-, aruša- «կարմիր», զնդ. auruša- «սպիտակ», լտ. robigo, rubigo, հրգ. rost, լիթ. rūdìs, հսլ. rŭžda, ռուս. ржа «ժանգ», հսլ. ruda «արոյր, մետաղ», ռուս. руда «բով, հանք, արիւն» են են (տե՛ս Walde 659, Boisacq 276, Trautmann 238—9, Pokorny 2, 359)։—Հիւբշ. 424։

Klaproth, Asia polygl. էջ 105 ֆինն. awringo=արև: ՆՀԲ արեգ՝ նոյն ընդ արև, իսկ արև՝ երևեցուցիչ ամենայնի յիշում է նաև սանս. arka «արեգակ», որ պատահական նմանութիւն միայն ունի։ Klaproth, Mémoires I 431 արև =սանս. āryamā, ֆինն. awringo: Peterm. 30, 33 արև=սանս. ravi, aryaman (այսպէսով բառիս առաջին ուղիղ մեկնիչն է Petermann)։ Ոմն Գ. Կ.՝ Արշալոյս Արարատեան թերթում, 1843, № 130 արև բառի մէջ ար դնում է= հուր, իսկ և՝ իբր ատուելական. հմմտ. բարև, ալևոր, և քան զև: Windisch. 30 արև=զնդ. hvaro, սանս. svar, կապում նաև սանս. aryaman, «բայց արև=երևիլ բառն է նոյն ընդ. սանս. svar «փայլիլ»։ Gosche, էջ 48 պրս. raw, զնդ. åurv, սանս. arb «երթալ», ձևերից. իսկ էջ 74 արմատը դնում է ar։—Lagarde, Urgesch. 186 արև= սանս. ravi, էջ 372 արեգ=սանս. ranǰ արմատից։ Müller SWAW 38, 587 և 44, 565 սանս. ravi «արև»։ Ճահնազարեան, Երկրագունտ 1864, № 5, էջ 7, արև=զնդ. հվարէ: Էմին, Вахагн-вишап. 24 և Ответъ Патканова, Մոսկ. 1874, էջ 25 (արտ. Изслед. 75, 102) արև=զնդ. xvarə, իբր sur, svar արմատից։ Նոյն հեղինակը, Հին հայ. հեթան. կրօնը, հայ թրգմ. Ցոյս 1875, էջ 347 և Ист. Асохика 276 արեգ, արև. երկինք, երկիր, այրել, երդ, եռալ, օր

բառերը հանում է ար արմատից։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 1 և յետոյ Նախալ. էջ 45, 48, 63 հնխ. ar «վառել, այրել» արմատից է դնում արև, արեգ, արեգակն, արուսեակ, յարագել, սանս. aru, aruša «բոցագոյն, կարմիր», զնդ. auruša «սպիտակ». արեգ և արև բառերի համար հմմտ. լոգանալ և լուանալ։ Canini, Et. étym. 51 արեգակ= իռլ. eark «արև», erk «երկինք»։ Ալիշան, Հին հաւատ, էջ 85 ծլորդ է դնում օր, հուր, արփի. էջ 90 յիշում է սարէարէն արև կամ ուրու «արեգակ», «գուցէ պատահաբար ինչուան Ովկիանիոյ Արեգական պաշտօնէից ընկերութիւնն կոչուի Արեգի անուամբ (Arekois կամ Arcois)», էջ 263 եգիպտ. Ռայ «Արև աստուածը»։ Bugge, Etrusk. u. Arm. էջ 1 էտրուսկ. erus «արև» բառի հետ։ Հիւնք. արեգ հանում է երազ «շուտ» բառից, իսկ արև<Արէս դիցանունից, և վերջապէս արեւակն, իբր երևակ, թրգմ. յն. φαίνων բառից։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, 40 պրս. ērāǐ հոմանիշից։ Ս. Բանասէր (Բանաս. 1903, էջ 240) արեգակն, արև և արփի բառերի արմատը դնում է ար «Աստուած»։— Karst, Յուշարձան, էջ 417 ալթայ. yar «փայլել, շողալ», yari «երևալ, լուսաւորել», yarik «լոյս», ույգուր. yaruk «պայծառ»։ Մարտիրոսեան, ՀԱ 1924, 455 արև=հաթ. arivar «ծագումն արևու»?—իսկ արեգ ամսանունը հների մօտ համարուած էր Հայկ Նահապետի աղջիկներից մէկի անունը։ Վանական վրդ. իր Տարեմտի մէջ և Տաթև. հարց. 201 ստուգաբանում են «Որպէս թէ յառնեն բոյսք և բանջարք աստուածային հրամանաւն. արի ասէ հիւսիսի և ե՛կ հարաւ, որ է գարնան ամիսն» (ուրեմն հասկանում է արեկ)։ Տաթև. ձմ. ա. մեկնում է «Արեգի՝ յառաջընթաց է ըստ ձայնին բանի և չկայ այսինքն կարօտութիւն հնոյն օրինաց յայսմհետէ, զի ամենայն ինչ նոր եղև Քրիստոսիւ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Ըստ Böttich. ZDMG 1850, 365—6 և Pott ZDMG 1890, 347—369 արեգ «արև» բառի հետ գործ չունի։ Brosset JAs. 1832, 530 իրար է խառնում հյ. արեգ, եգ, իգական, վրաց. igacal, igracal, igrica «մարտ» ամսանունը։ Ըստ Lag. Gesam. Abhd. 262 պհլ. arāng բառի հետ, Թաշեանց, Բիւրակն 1898, թ. 4 ark «փայլել» արմատից։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, 41 քաղդ. արախ սամնու «ութերորդ ամիս», եբր. քաղդ. ասոր. արաբ. արախ «լուսին»։ Պատահական նմանութիւն ունին տարաս. բեղ, բիղի, կիւր. բաղ, ագ. բաղ, բաղա «արեգակ» (կովկասեան լեզուներ)։ Մառ, Яз. и Лит. 1, 225 բասկ. egun «օր», eguski «արև»։

ԳԻՐ.— Արեգ ձևը առանձին չկայ. բայց ունինք արե՛գ Նբ. զարմացական բացագանչութիւն. բարդութեամբ արեգդէմ, արեգի. արեգին, արեգունի։ Կայ նաև շատ հետաքրքրական մի ձև՝ Շտ. սեռ. արեկան. բայց որովհետև չկայ սրա ուղ. արեկ ձևը, ուստի պէտք է ընդունիլ որ սեռ. արեգական ձևի կրճատումն է։

ՓՈԽ.— Հայերէնից փոխառեալ է Թորթումի գւռ. թրք. արեգի «արեգդէմ տեղ» (տե՛ս Շիրակ 1905, էջ 425)։

ԱՐԵԳԱԿՆ տե՛ս Արեգ։

Հներից Սամուէլ Կամրջաձորեցի (Ժ դար) իր Տօնական բանից մէջ «Արեգակն անուանեցաւ, այսինքն լուսոյ ակն»։ Վանական վրդ. իր Տարեմտի մէջ մեկնում է «Արեգակն, մեծ ակն ասի կամ տուընջեան աստղ, կամ լուսոյ ակն» (տե՛ս արէկ)։ Վարդան Վրդ. Սաղմոսաց մեկնութեան մէջ դնում է. «Արեգակն, լուսոյ ակն զի լուսոյն սեռն և յստակ լոյսն ի նմա էր»։ ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են իբր «արևու ակն»։ ՆՀԲ յիշում է նաև սանս. arka հոմանիշը։ Էմին, Հայ հեթան. կրօնը, հյ. թրգմ. Յոյս հանդէս Արմաշու, 1875, էջ 293՝ դնում է «արեգի աչք». արեգակը այսպէս ըմբռնել Հայոց միայն յատուկ չէր. նոյնն ունէին նաև ուրիշ ազգեր. այսպէս՝ Պարսիկները համարում էին Արամազդի աչքը. Եգիպտացիք՝ Տիմիուրղօսին աջ աչքը. Յոյները՝ Դիոսի աչքը. հին Գերման-

ները՝ Վուօղանի աչքը. իսկ հիւսիսային Գերմանիոյ բնիկները կիմշդայն ճիմինս «երկնից գոհար» կը կոչէին արեգակը, ինչպէս որ Ն. Շնորհալին կը կոչէ «պայծառ կարկեհան» (տե՛ս Յաղագս երկնից և զարդուց նորա. Մատենագր. Շնորհ. Վենետ. 1830, էջ 285 և Grimm, Գերմ. դիցաբ. հտ. Բ. էջ 665)։— Հիւնք. համարում է ակն «աղբիւր» բառից և համեմատում է պրս. čašma-i-āftāb «աղբիւր արեգական»։ Այսպէս է մեկնում նաև Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 85. «ինչպէս աղբեւ-ակն՝ ջրոյ բղխումն ցուցընէ, սա այլ տաքութեան և լուսոյ»։

ԳԻՌ.—Զղ. արեգ՝ակ. Կր. արէգ՝ակ, Տփ. արե՛գագ. Սչ. արեքագ. Երև. արէ՛քակ (բայց արէ՛քագը), Խրբ. Ննխ. Ռ. արէքագ, Պլ. միայն արէվ-արէքագ «շատ արեւոտ, լուսաւոր (օր)» ձևի մէջ. Ոզմ. արէգ՛ոկ, յէրգ՛ոկ. Վն. արեկ՛ոկ, Տիգ. արէքագ, Ջղ. արիգ՛օգ. Մկ. էրէկ՛ոկ, Սլմ. որկ՛ոկ՛, Գոր. ըրէ՛քճակ. Ղրբ. ըրի՛ք՛ճակ, ըրի՛յճճակ. Ագլ. ըրո՛յճակ. բայց և արէքա՛ք:

ԱՐԵԳՈՎԹ «երանութիւն կամ գովութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 36։

ԱՐԵԿ «զօրաւոր, սաստիկ» Պիտ. «գերազանց, աւելի բարձր» Երզն. քեր. գրուած է նաև արեգ «մեծ կամ առաւել» Հին բռ. առեգ «առաւել» Բառ. երեմ. էջ 30. և այս բառն է ակնարկում Վանական վրդ. երբ իր Տարեմըտի մէջ ստուգաբանում է «արեգ-ակն՝ մեծ ակն ասի»։ ՓԲ և ՆՀԲ յաւել. ունին նաև ապարեկ «ազազուն» բառ, որ վերոյիշեալ արեկ բառի բացասականն է։ Տե՛ս և ապարեկ:

ՆՀԲ արի, արիական բառից։

ԱՐԵՆԱԼ տե՛ս Արիւն։

+ԱՐԵՒ տե՛ս Արեգ։

ԳԻՌ.— Ալշ. Մշ. Զղ. Վն. արեվ, Ակն. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. արէվ, Ասլ. արէ՛վ, Սլմ. որեվ, Հւր. որէվ, Ագլ. Ջղ. Հմշ. Տփ. արիվ, Ոզմ. ա՛րիվ, Մրշ. Մրղ. Տիգ. որիվ, Հճ. այեվ, Սչ. կայ միայն արեվելf: Նոր բառեր են արեկող, արեբաց, արեւալոյս, արեւազուրկ, արեւաճամ, արեւաճաս, արեւակոխ, երկայճարե:

* ԱՐՁԲԷԴ «մի մեծ պաշտօնեայ՝ պարսից արքունիքում». մէկ անգամ ունի Վկ. արևել. =Սոփերք Ի. էջ 31 «Նստէր անդ ներքինի մի մեծ, դայեակ որդւոյ արքայի, որոյ անուն աշտիճանին յորում կայր, կոչէր արզբէդ, պատուական և մեծարոյ էր առաջի ամենայն թագաւորութեանն» (այլ ձ. արզբըդ, արզըբթ, արզըդ)։

= Պրս. ارزبد *arz-bad բառից, որ ասորերէն ܐܪܙܒܕ arzbed «dominus areis, բերդապետ» (Brock. 26 բ) ձևի միջնորդութեամբ հասել է մեզ. ուղղակի փոխառեալ լինելու դէպքում պիտի ունենայինք *արզպետ:

Ուղիղ մեկնեց Վարդանեան ՀԱ 1922, 281։

ԱՐՁՆ «պաղլեղ, շիբ». մէկ անգամ միայն գործածուած է Ոսկ. գծ. 25 «Որք ղծիրանիսն ներկանեն, նախ ընդ արզն ստիպ անցուցանեն զընդունիչ կտաւն»։—ՆՀԲ և ԱԲ դնում են արզն. բայց որովհետև ն կարող է լինել յօդ, ուստի զգուշաւորութեամբ ՋԲ գրում է արզ կամ արզն:

*ԱՐՁՈՒՉԻ «աղերսագիր մատուցանող, աղերսարկու». Յիշատ. ՉՄԳ=1304 թ. (Շողակաթ էջ 36, տպ. արզուչեաց)։

=Թրք. عريضه چى arzači (բուն arīzā-či, արաբ. 'arīza «խնդիրք, աղերսագիր» բառից). տե՛ս Будаговъ, Срав. слов. I 760 բ։—Աճ.

ԱՐԷ «ունայն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 36։

ԱՐԸՆԿՄՆԵԼ «կտրատել». մէկ անգամ գործածուած է Պիտ. «(Որթն յատեալ) չարագոյն խզմամբ սրոյ արընկմնեալ ի կենցաղոյս քերքի»։— ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ իրար համաձայն՝ թարգմանում են «կոճոպել, կտրտել», մեկնելով արմուկն բառից (իբր «յարմկանէ հատել»)։ Եթե ուղիղ է այս մեկնութիւնը, կարող ենք համեմատել բազկել «կտրատել» բառի հետ, որ ծագում է բազուկ բառից։

+ԱՐԹ, արմատ առանձին անգործածական. ածանցման մէջ մտնում է պարզ կամ զ-ով աճած ձևով. այսպէս՝ զարթնուլ (կտ. զարթեայ, հրմ. զարթի՛ր) «արթնանալ» ՍԳր. զարթ-չիլ նոյն նշ. (մանկկի համար հմմտ. փախ-չիլ, թաւ-չիլ) Նար. երգ. Յճխ. Շնորհ. Լմբ. Երզն. մտթ. զարթուցանել ՍԳր. զարթ-

խում Նիւս. կազմ. Լծ. Եւագր. կազազարբոյց Մծբ. պատերազմազարբոյց Մծբ. զարբումն «արթնութիւն» Ագաթ. որի պարզ ձևն է *արբումն, ներգոյականը յարբմնի «արթուն ժամանակ» Շնորհ. առ. զարբմնի Շնորհ. Եղեւ. այս բոլորից աւելի գործածական է դարձել -ուն մասնիկով՝ արթուն ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. եւ. յհ. ա. 13. որից արթնութիւն Ագաթ. Փարպ. (արդի բողոքական հայոց լեզւով «հանդիսաւոր աղօթք, հսկում»), արթնական Ագաթ. արթնամիտ Փարպ. ծանրարթուն Ոսկ. ա. տիմ. և եւ. արթնանալ Խոսր. զ նախդիրով էլ զարթուն Նիւս. կազմ. Ճառընտ. զարթնական Ագաթ. զարթնանալ Նար. ևն. սրանք այնքան յաճախական են դարձել լեզուի մէջ, որ վերջապէս անհետացրել են բոլոր նախորդ ձևերը. ներկայ գրականում գտնում ենք միայն արթուն, զարթուն, արթնանալ կամ արթննալ, արթնացնել կամ արթնցնել. զարթնեցնել կամ նաև զարթեցնել (զ-ով ձևերը յատուկ են միայն արևելեան գրականին)։

= Հնխ. pṛth- արմատից, որի բուն ժառանգորդն է հյ. հարթ-նուլ, հարթ-չիլ «վեր ցատկել». սրանց հետ հմմտ. ի մէջ այլոց ռուս. прянуть «ցատկել» (միւս ցեղակիցները տե՛ս հարթնուլ բառի տակ), որի համապատասխան սերբ. prènuti se ձևը նշանակում է «արթնանալով վեր ցատկել»։ Meillet, MSL 11, 399։ Քանի որ հնխ. pṛth- արմատը տալիս է արդէն հարթ-նուլ, հարթ-չիլ բայը, ուստի լաւագոյն է բաժանել նրանից արթուն և դնել ար (յառնեմ, արի՛) «վեր կենալ» արմատից՝ թ աճականով, ինչպէս ունինք յն. ὄρνυμαι «վեր կենալ» ձևի դէմ ἐρέθω, ἐρεθίζω «գրգռել, զայրացնել», ὀροθύνω «գրգռել, մղել», որոնք կազմուած են նոյն արմատից՝ dh աճականով (Boisacq 273, Pokorny 1, 137)։

> ՆՀԲ մեկնում է «յարոյթ, այսինքն յարութիւն ունօղ, յարուցեալ ի քնոյ»։ Müller, Kuhns und Schleich. Beiträge 5, 138 զնդ. iriθ «բարձրանալ, վեր կենալ»։ Տէրվ. Լեզու 1887, էջ 89 արմատը դնում է վարթ կամ վարն, որից զուարթ, զուարն, զարթնուլ, արթուն. վերջինում վ՝ իբրև սկզբնատառ՝ ընկել է, իսկ միւսներում զ-ից պահպանուելով մնաց։ Հիւնք. արդ «ձև» բառից։ Ուղիղ մեկնեց Meillet REA 8 (1928), էջ 5։

ԳԻՌ.— Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. արթուն, Ախց. Երև. Կր. Ջղ. Սչ. Տփ. զարթուն, Ննխ. արթուն, զարթուն, զաշթուն, Ագլ. ա՛րթուն, զա՛րթուն, Տիգ. ւրթուն, Ասլ. արթիւն, Գոր. զա՛րթիւն, Ակն. արդ՛իւն, Վն. ւրթիւն, Մրղ. Շմ. զւրթիւն, Սլմ. զւռթիւն, Ղրբ. զէ՛րթուն, Հմշ. զայթուն, Ոզմ. հարթօն, Հճ. այդուն, Զթ. այդ՛օն, արդ՛ոն.— բայական ձևերն են Ասլ. Պլ. Ռ. Սեբ. արթընալ, Ախց. Կր. Տփ. զարթիլ, Ջղ. զարթնել, Մրղ. զւրթնէլ, Ագլ. ըռթնա՛նիլ, Ղրբ. զիւրթնա՛նալ, Գոր. զըրթնւ՛նւլ, Ննխ. զաշթէլ, Հմշ. զայթուշ, Սլմ. զւռնել, Սչ. գեղեցիկ զանազանութեամբ ունի զարթնել «քնից արթնանալ» և արթընալ «սթափիլ, մտքով արթնանալ»։

ԱՐԹՉԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Մծբ. ժթ. «Արթչին ի նմանէ և ոչ առնեն զկամս նորա»։ ՆՀԲ մեկնում է «հարթչիլ կամ սարտչիլ», ՋԲ «խոյս տալ, հրաժարիլ»։ Տե՛ս հարթ-չիլ։

*ԱՐԹՐ (սեռ. արթեր) «քերականական յօդ» Եզն. էջ 261. կամ ր ընկած՝ արթ (սեռ. արթեր, գրծ. արթերբ) Ոսկ. փիլիպ. 410, Եփես. 854. Սարգ. բ. պետր. գ. էջ 476։

= Յն. ἄρθρον «յօդ», բուն նշանակում է «յօդաւորութիւն, կցում» և գալիս է հնխ. ar «յօդել, կցել, շինել» արմատից, որի ժառանգները տե՛ս արդ և առնել բառերի տակ— Հիւբշ. 342։

> Նախ ՀՀԲ դրաւ յունարէնից։ ՆՀԲ սրան աւելացնում է նաև լտ. artus, articulus, ասոր. արթ կամ հարթ՝ այսինքն տարր և յօդ։

*ԱՐԺԱՆ, ի հլ. «պատշաճ և վայելուչ բանը» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 1. «արժանիք, արժանաւորութիւն» Սիր. լը. 18, Իմ. ժգ. 15. «իրաւունք, արդարութիւն» Եզն. որից արժան է «վայելուչ է, յարմար է» ՍԳր. Ագաթ. արժանանալ Ագաթ. արժանապէս Իմ. ժզ. 1. Ա. Թես. բ. 12. Կոչ. ժդ. արժանաւոր ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պատմ. Վեցօր. արժանաւորել Ագաթ. արժանաւորութիւն Ագաթ. Վեցօր. արժանի ՍԳր.

Բուզ. Սեբեր. Ոսկ. Վեցօր. անարժան, ի և ի-ա հլ. ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. Կորիւն. Բուզ. Եզն. անարժանութիւն ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յետին և յանարգէնի վրայ ձևուած են՝ արժանահաւատ =յն. ἀξιόπιστος, արժանապատիւ= ἀξιότιμος, արժանապարտ= ἀξιόχρεως, արժանայաղթ= ἀξιόνικος և նմանները. Նոր բառեր են արժանայիշատակ, արժանապատւութիւն ևն։— Բառիս երկրորդ առումը դրամական է. որից ունինք արժանէ «դրամի վրայի կնիքը» և արժանել «դրամը կնքել և արժէքը որոշել» Ոսկ. մ. ա. 11. արժան է «կարժէ, գին ունի» Ծն. իգ. 9. Ա. մնաց. իա. 24. արժանի «գին ունեցող, արժող» Սեբեր. արժան «դիւրագին, էժան» Ճառընտ. Ոսկ. յհ. բ. 14 ևն. այս միևնոյն բառն է՝ որ r-ի յապաւումով դարձել է աժան, յաժան, աժանէ. ինչ. Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 113 (Յովել. գ. 6) «Զմանկունս երրայեցիս գնէին յաժան»։ Նոր գրականում բառիս երկու առումների համար առանձին տարբերութիւն դնելով՝ գործածւում է արժան «վայելուչ» և աժան (արևմտեան գրական), էժան (բայց նաև արժան՝ արևելեան գրական) «դիւրագին»։ Ըստ այսմ ունինք (ա կամ է նախաձայնով) էժանագին, էժանանոց, էժանանալ, էժանութիւն ևն։

= Պհլ. aržān «արժան, արժանի», որ պահուած է margaržān «մահու արժանի» բարդի մէջ, aržānīh «արժանիք, արժանաւորութիւն», aržānīk «արժանի, արժանաւոր», պազենդ. arzānī «արժանիք», պրս. ارزان arzān «արժանի, արժանաւոր. 2. դիւրագին, էժան», arzānī «արժանաւորութիւն». մեր բառը իր կրկին նշանակութիւններով էլ փոխառեալ է իրանեանից, որից են նաև ասոր. ارز arzān, քրդ. erzan «էժան», արևել. թրք. arzanlık «առատութիւն»։ Տե՛ս նաև յաջորդ բառը։— Հիւբշ. 92։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ, ՆՀԲ յիշում է պրս. երզան և լծորդ է դնում յն. ἄξιον «արժանի»։ Gosche 36 սանս. arh, զնդ. arəǰa, պրս. arǰ, arzānī ևն։ Karst, Յուշարձ. 401 սումեր. garza «օրէնք, հրաման», garzi «արդար» բառերի հետ։

ԳԻՌ.— Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սչ. աժան, Ասլ. աժա՛, Ջղ. ջերժան, ջեժժան, յեժան. Երև. Մրղ. Սլմ. Տփ. էժան, Ղրբ. է՛ժան, ի՛ժան, Շմ. էյժան, Ալշ. Մշ. ջէժան, Ոզմ. ճեժան, Ագլ. Վն. էժոն, Մկ. ճէժոն, Տիգ. էժժոն, Գոր. ի՛ժան, Հմշ. էժօն. այս բոլորը նշանակում են «դիւրագին»։ Գրական փոխառութիւն է արժանի՝ որ տեղ տեղ գտնում ենք գաւառականներում։ Սրանցից դուրս ունինք նաև Մշ. աժնեկ, Տփ. ա՛րժնիկ, որոնք երևան են հանում հին հյ. *արժանիկ ձևը։ Այս բառը թէև աւանդուած չէ գրաբար գրականութիւնից, բայց անշուշտ հնաւէս գոյութիւն ունէր, որովհետև ներկայացնում է ճիշտ պհլ. aržānīk «արժանի» բառը, որից փոխառեալ է։

*ԱՐԺԵԼ «արժեք կամ գին ունենալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 14. Բուզ. որից արժէք «գին» Մաշտ. ջահկ. դանգարժեայ «մէկ դանգ արժող» Եփր. աւետ. r բաղաձայնի կորուստով՝ յետնաբար աժել Ճառընտ. աժէք Լաստ. Մխ. դատ. Նոր գրականում՝ արժողութիւն, մեծարժէք, թանկարժէք, փոխարժէք, արժէքաւոր, անարժէք, արժէքուղթ, արժեգին, արժետոմս ևն։

= Պհլ. aržītan «արժել», arǰ «գին, արժեք, արժանիք», պրս. ارزیدن arzīdan «արժել, յարգ՝ գին ունենալ, արժանի լինել», arz, arǰ և տեղափոխութեամբ՝ azar «գին, արժեք», arǰmand «յարգի, խմաստուն մարդ», սոգդ. 'rz «արժէք, արժանիք», զնդ. arəjaiti «արժէ»։ Պարսկերէնից փոխառեալ են նաև չաղաթ. ارزماق arzəmak «արժել», ուրբ. rz «գին, արժէք»։ Հյ. արժել փոխառեալ է պահլաւերէնից՝ արժան բառից անջատաբար։ Նոյն արմատից է նաև արգ, որի վրայ տե՛ս առանձին։— Հիւբշ. 93։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ ևն։ Միւսները առհասարակ միացնում են արժան բառի հետ։ Ա. Լ. (Արև. Մամուլ 1889, 177) արիական արծա, արժա «ձիոց երամակ» բառից! Սանտալճեան ՀԱ 1913, 394 ուրարտ. arşibini =«արժեգինիս» բառի հետ է համեմատում։

ԳԻՌ.— Շմ. արժիլ, Ջղ. աժժել, Սչ. Վն. աժել, Ախց. Ակն. Երև. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. աժէլ, Ասլ. աժէ՛լ, Գոր. Խրբ. աժիլ, Ագլ.

ա՛ժիլ, հա՛ժիլ, Սլմ. ա̈ժել, Մրղ. ա̈ժէլ, Ալշ. Տիգ. ա̈ժիլ, Մշ. ըժե, Ղրբ. ա̈ժիլ, յէ՛ժիլ, Տփ. աժէ՛նալ: Սրանց միջին ձևը՝ այժէ ունի Սմբ. պատմ. էջ 11։ Նոր բառեր են արժեցնել, արժում-չարժում, արժովի «ազդեցիկ», արժ կամ աժ «արժանի», որ գործածւում է միայն արժ է կամ աժ է «արժանի է» ձևի մէջ։

ԱՐԻ «կապիճ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 37։

+ԱՐԻ «քաջ ենս»։

= Այր բառից՝ ի մասնիկով. տե՛ս այր:

Καρολίδης, Γλωσσ. συγκ. 69 հյ. արի, առողջ, առոյգ կցում է սանս. aram «հաւատալի», զնդ. arəta «կատարեալ», յն. ἀρείων «արիագոյն» և մանաւանդ կապադովկ. ἀρό, ἀροῦσχο «առողջ, արի» բառերի հետ: Մարքվարթ REA 8(1928), 218 մերժում է դնել այր բառից և համարում է ար (որից առնել «գործել») արմատից։

ՓՈԽ.—վրաց. არი արի „доблестный, քաջասիրտ, արի» (Մառ, Тексты и разск. IV յաւել. չունի Չուբինով)։

* ԱՐԻԷ «ո՛վ հերձուածող». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Տիմոթ. կուզ, էջ 128։

= Յն. Ἄρειε, որ կոչականն է Արիոս անուան և այստեղ իբր հասարակ անուն առնուած է։—Աճ.

Այսպէս մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 68։ Նոյնը յունարէնի համեմատութեամբ հաստատում է Ակինեան, անդ՝ էջ 48։

ԱՐԻԿ «մի տեսակ թունաւոր միջատ». տե՛ս Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 155։

ԱՐԻՆՃ «մի տեսակ բոյս է. polygonium aviculare, մատիտեղ թռչնոց». Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 207։

ԳԻՐ.— Ալիշան (անդ) յիշում է Խոտրջուրի գաւառականով արին բոյսը, առանց սակայն նոյնութիւնը հաստատելու։

*ԱՐԻՇ, ի-ա հլ. «խաղողի սարփինայ». ունի միայն ԱԲ, իբր ռմկ. երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. էջ 47 և 50 «Ի վերայ ծառոց հանես զնոսա կամ ի վերայ արիշաց», «Եւ զայս ազգս պարտ է հանել ի յարիշ կամ ի ծառս»։

= Արաբ. عريش 'arīš «իբրև հովանի շինուած հիւղակ, տնակ. 2. փայտեայ կաղմած՝ որի վրայ խաղողի որթն է բարձրանում. սարփինայ (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 335).—Աճ.

ԳԻՐ.— Սվեդ. ա'րրըշա «ծառերի ճիւղերի տակ հաստատուած խնչակ՝ պտուղների ծանրութիւնից չկոտրուելու համար», Այն. արիշ, Ջթ. արիշի, արշի «սարփինայ», Հճ. արիշենի կոչւում է խաղողի որթի այն տեսակը՝ որ սարփինայի վրայ է բարձրանում։ Սրանցից տարբեր է Ննխ. արիշ «կառքի առեղ, այն է կառքի առջևի երկու երկար փայտերը, որոնց մէջտեղը լծում են ձին և որի ծայրը անցուած է խամութը». փոխառեալ է թթր. آرش ariš հոմանիշից (տե՛ս Будаговъ, Срав. слов. 1, 34)։

ԱՐԻՈՎԴ «մայրի ծառ»? նորագիւտ անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. սղ. ճգ. էջ 342, որ մեկնելով Սղ. ճգ. 17 «բոյն արագլի ապաւէն է նոցա» համարը, գրում է «Բոյն արագլի. Սիմաքոս (ասէ) արիովդ արատայ տուն է նորա»։ Եբրայական բնագիրը նոյն տեղն ունի «արագլի մայրք են տուն». որից կարելի է ենթադրել թէ արիովդ նշանակում է «մայրի», իսկ արատ (սեռ. արատայ) «արագիլ»։

*ԱՐԻՈՎԹ «վայրի բոյս էր». մէկ անգամ միայն գործածուած է Դ. թագ. դ. 39 «Եւ ել յանդն քաղել արիովթ. և եգիտ որթ յանդին և քաղեաց ի նմանե ազոխ լի շալակաւ». ըստ ԳԲ «դառն դդմենին է, թրք. ապուճէհլ գարփուզը»։— Բառ. երեմ. էջ 337 գրում է օրիովդ։

=Եբր. אֹרֹת oroth «խոտեր» (յոգնակի) բառն է, որ Ս. Գրքի Եօթանասնից թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է յն. ἀριώθ ձևով և սրանից էլ ուղղակի հյ. արիովթ, վրաց. არიოთი արիոթի:

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

+ ԱՐԻՒՆ (-րեան, -րեամբ) «արիւն» ՍԳր. «սպանութիւն, կոտորած» ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. «ազգակցութիւն, արենակցութիւն, ազգական» Խոր. Փարպ. (միջին հյ. այրոյն, այրիւն, արոյն Անսիզք 33, 61, 93). որից արիւն խաղողոյ «գինի» ՍԳր. արիւն որթոյ «գինի» Եփր. համար. ընդ արիւն գալ «արիւնի մէջ թաթախուիլ, մեռնիլ» Ոսկ. Եբր. ե. յարեան առնել

«արիւնոտել (ձեռքը)» Ոսկ. մ. բ. 19.— ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով. 1. ԱՐԻՒՆ-. ինչ. արիւնագոյն Եղն. արիւնակալ «զոհի արեան թասը» Եւ. լե. 16. արիւնաճաճ Բուզ. արիւնահեղ ՍԳր. արիւնանալ Կոչ. Բուզ. արիւնանշան Ագաթ. արիւնարբու Ոսկ. ես. արիւնոտ Ոսկ. մ. բ. 5 և Եփր. անարիւն Եղիշ.— 2. ԱՐԵԱՆ-. ինչ. արեանազին Փիլ. լին. արեանապարտ Մաշկ. արեանառու Խոր. Գր. Հր. Շնորհ. արեանհեղութիւն Եղիշ.— 3. ԱՐԵՆ-. ինչ. արենազանգ Կաղանկ. արենաջուր Վրք. հց. արենապարտ Արծր. Զքր. ծործ. արենին «մի տեսակ բոյս. ascyrum (ըստ ՀԲուս. § 200)։— Այստեղ է պատկանում նաև արենալ՝ որ մէկ անգամ ունի Սիր. խբ. 5. «Վասն խրատու որդւոց շատի և ծառայից չարաց՝ վասն ի զկողս նոցա արենալ» (ձեռ. վասն ի զկողսն յարենալ, որ հրատարակիչը ուղղել է ըստ յունարէնի՝ πλευρὰν αἱμάξαι, կազմուած αἱμάσσω «արիւնել» բայից)։— Նոր գրականին յատուկ բառեր են արիւներբութիւն, սակաւարիւն, պաղարիւն, սառնարիւն, տաքարիւն, արիւնիլ, արենակցական, անարիւնութիւն, զտարիւն են։

= Հնխ. esr̥(g)- «արիւն» բառից, որի միւս ժառանգներն են սանս. ásr̥k, սեռ. asnáḥ, կամխ. ešḫar, յն. ἔαρ, ἔαρος (εἶαρ, ἦαρ), հին լտ. aser, asser, assyr, լեթթ. asins «արիւն» (Walde 64, Boisacq 209, Trautmann 14, Pokorny 1, 162, Ernout-Meillet 76)։ Հայերէնի մէջ -իւն մասնիկ է. հմմտ. արգիւն, անկիւն, ներիւն, հնխ. esr̥- դառնում է հյ. *եհար->*եար->*ար-, ճիշտ ինչպես հնխ. vesr̥ դառնում է հյ. գարուն։ —Հիւբշ. IF Anz. 10, 44։

Lagarde, Urgesch. 725 սանս. aruna «կարմիր» բառի հետ կասկածով։ Müller SWAW 42, 256 թերևս լատ. serum և յն. ὀρός «արիւնաջուր», Osthoff SA 2, 56 դնում է հնխ. ser-, sr̥- «հոսիլ» արմատից, իբր սանս. sisarti «հոսիլ» և յն. ῥαίνω «ոռոգել»։ Պատկանեան, Изслед. 62 սանս. rudhiram, յն. ἐρυθρός «կարմիր»։— Տէրվ. Նախալ. 65 տուաւ նախապէս ուղիղ մեկնութիւնը։ Նոյնը անկախաբար Bugge, Btrg. 24։ Հիւնք. պրս. իրիյն «թարախ» բառից։ Հիւբշ. 424 կասկածում էր ընդունել վերի մեկնութիւնը՝ բառի ձայնական դժուարութեանց պատճառաւ, բայց IF Anz. 10, 44 ինքն իսկ հարթեց այս դժուարութիւնները՝ վերի ձևով։ Սողըղեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձ. 408 սումեր. uru, gurun «արիւն». Karst նաև 418 թթր. ir, ür, or «հոսիլ», չաղաթ. erin, եակուտ. iränä, ալթայ. ir-iñ «թարախ», օսմ. ərmaq «գետ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.— Ասլ. արիւն, Ագլ. Ղրբ. ըրիւն, Ախց. Ալշ. Ակն. Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սչ. Վն. Տփ. արուն, Գոր. Երև. Խրբ. արին, Շմ. առուն, Սլմ. էրիւն, Մրղ. էօռիւն, Տիգ. ըրին, Զթ. էյին, էրին, Ոզմ. յէրօն, Հճ. էյին, Հւր. յէռըն։

ԱՐԻՓՆՈՒ կամ ԱՐՓԻՆՈՒ. անծանօթ իմաստով նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 121, 325. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. հտ. Բ։

*ԱՐԽ «առու». յիշուած է առաջին անգամ 996 թուի մի արձանագրութեան մէջ. «Բերդկայ այգին, որ ջրանցի արխի տակն է» Վիմ. տար. էջ 11։

= Թրք. թթր. ارخ arx կամ ارق arq «ջրանցք, առու» Будаговъ 1, 26։—Աճ.

+ԱՐԾԱԹ, ո հլ. «արծաթ մետաղը. 2. արծաթեղէն. 3. դրամ. 4. հարստութիւն» ՍԳր. որից արծաթ կենդանի «սնդիկ, լտ. argentum vivum, ֆրանս. vif-argent (նոյն ոճով կազմուած)» Կլիմաք. արծաթագին «դրամով գնուած» Յուդթ. դ. 9. «ծառայ» ՍԳր. արծաթագոյն Ոսկ. մտթ. արծաթագործ ՍԳր. Եղն. Ագաթ. արծաթազօծ Ոսկ. մ. ա. 20. արծաթանանք Ոսկ. մ. բ. 25. արծաթեղէն ՍԳր. արծաթի ՍԳր. Ագաթ. արծաթսիրութիւն Ա. տիմ. զ. 10. անարծաթ Ճառընտ. բազմարծաթ Փիլ. Պիտ. կաւարծաթ Փարպ. նոր բառեր են արծաթաձուկ, արծաթապաշտ, արծաթաջրել են։

=Բնիկ հայ բառ, որի հնդեւրոպական ցեղակիցներն են սանս. rajatá- «արծաթ, սպիտակ, արծաթագոյն», հպրս. ardata, զնդ. ərəzata-, թոխար. ārkjant «արծաթ»,

լտ. argentum (ֆրանս. argent, իտալ. argento, ռում. argint), գալլ. argento-, հիռլ. argat, կիմր. ariant, կորն. argant, բրըտ. arc'hant «արծաթ». այս բոլորը ծագում են հնխ. areĝ՛ «փայլել» արմատից, որից՝ տարբեր մասնիկով ծագում է նաև յն. ἄργυρος «արծաթ» (տե՛ս Pokorny 1. 82, Walde 59, Ernout-Meillet 67, Boisacq 75). տե՛ս և արծնել, արծարծել։—Հիւբշ. 424։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 54—56, համեմատելով յն. ἀργύρος և ἀργύριον ձևերի հետ։ Ուղիղ է և Klaproth, Asia polygl. էջ 105, որ դնում է լտ. argentum, բայց սրան է աւելացնում նաև լեզգ. araz, կազիկումուխ. arz, անդի arsi և էրզերէն erged, Brosset, Aperçu général de la langue géorgienne, JAs. XIV (1834), էջ 369—405 մեր բառի հետ նոյն է դնում յն. ἄργος, լտ. argentum և վրաց. վեցխլի, վերցխլի: Ուղիղ են մեկնում նաև ՆՀԲ, Peterm. 23, Windisch. 13, Lagarde, Urgesch. 812։ Justi, Zendsp. 72 զնդ. ərəzata և հյ. արծաթ բառերի հետ կցում է նաև ավար. 'արաց «արծաթ, դրամ», որ մեզ հետ կապ չունի։ Մորթման ZDMG 30, 438 վանեան բեւեռագրերի լեզւով գտել է ardzat համանիշը։ Kretschmer, Einl. in d. Gesch. d. gr. Spr. 137 և Andreas համարում են թէ հայերէն բառը իրանեանից փոխառութիւն է։ Այս կարծիքը սխալ է, ինչպէս ցոյց է տալիս Հիւբշ. 424, որովհետև արծաթ ունի ճիշտ բնիկ հայ բառերի ձևը, ուր ծ ներկայացնում է կանոնաւորապէս հնխ. ĝ՛. եթէ փոխառութիւն լինէր, պիտի ունենար *արզաթ կամ *արձաթ ձևը, ենթադրելով, որ հպրս. ձևը լինէր *arzata—։ Երեմեան, Բազմ. 1899, 54 դնում է զանդիկ փոխառութիւն։ Ipsen IF 39. 235 արծաթ և երկաթ համարում է փոքր-ասիական ծագումից։ Մառ ИАН 1911. 142 համեմատում է մինգ. վարչխիլի, վրաց. վերցխլի համանիշների հետ և մեր բառի հին ձևը դնում է *վարծ-աթ, իբր կազմուած աթ իգական մասնիկով։ Նոյն ИАН 1917, 324 ավար. 'արց «արծաթ»։ Ч'арая, Объ отношенiи абхазск. яз. էջ 11 հայերէնից փոխառեալ է դնում կովկասեանները և յատկապէս ափխազ. արաձըն «արծաթ»։

ԳԻՌ.— Ախց. Գոր. Կր. Ղրբ. Շմ. Ջղ. արծաթ, Ալշ. Ակն. Խրբ. Մշ. Պլ. Սեբ. Սչ. Ռ. արձաթ, Ննխ. արձաթ, արզաթ, Ագլ. Երև. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. առծաթ, Ոզմ. ա՛ռծաթ, Տփ. է՛րծաթ, Տիգ. ըրձաթ, Ասլ. արձա*, Հմշ. այձաթ, Զթ. Հճ. այձօթ։ Որովհետև երկաթ բառը Կովկասի մի քանի հայ բարբառներում դարձել է ա՛րկաթ, ժողովուրդը մտածել է թէ քանի որ ա՛րկաթ ձևի գրականն է երկաթ, ուստի ա՛րծաթ ձևի գրականն էլ պիտի լինի ե՛րծաթ. այսպէսով իբր գրական ձև տարածուած է Կովկասի ո՛չ-հմուտ գրականագէտների շրջանում երծաթ ձևը, որ մինչև անգամ տեղ տեղ գրքերի մէջ էլ մուտք է գործել։ Հնագոյն գործածութիւնը գտնում եմ 1788 թուին՝ Կղէօպատրայ Սարաֆեանի Բանալի գիտութեան, Սանկտպետերբուրգ, էջ 49։— Արծաթ և երկաթ բառերի իրար վրայ փոխադարձ ազդեցութիւնը գտնում ենք նաև գրաբարի մէջ. տե՛ս այս մասին երկաթ բառի տակ։— Նոր գաւառական ձևեր են արծաթատաշ, արծաթգլուխ, արծաթենց, արծթիկ, արծթուկ, արծըթման ևն։

+ԱՐԾԱՐԾԵԼ.

= Կրկնուած արծ արմատից, որի վրայ տե՛ս արծնել։

* ԱՐԾԻՆ «մի տեսակ բոյս է. աղուեսաձուք, լտ. satyrion, թրք. սալէպ». ունի միայն ՀԲուս. § 212, առնելով Ստեփաննոս Ռոշքեանի բառարանից։

= Յն. ἄρσην «արու» բառն է, ըստ որում նոյն բոյսը կոչւում է նաև յն. ἀρσενόγονον, ἀῤῥενόγονον (որից լտ. arsenogonum), որ բուն նշանակում է «արուներ ծնող, արուածին» (տե՛ս Նորայր, ՀԱ 1924, 546, Aulcherat, Dick. it.-fr. 1913, էջ 113բ)։—Աճ.

ԱՐԾԻՒ տե՛ս Արծուի։

+ ԱՐԾՆԵԼ «տաք երկաթով կամ գունաւոր մոմով փայտի վրայ նկարել». մէկ անգամ միայն գործածուած է Բ. մակ. բ. 30 «Ննփիլն

և գունելն և արծնելն և նկարելն» (ուր չորս մերձանիշ բառերի դէմ յոյնն ունի ἐγχαίειν καὶ ζωγραφεῖν *«ներայրելն և կենդանագրելն»)։ Բառիս բուն արմատն է* արծ, *որ այստեղ աճել է* ն *յաւելուածով։ Պարզ ձևը՝ որ առանձին անգործածական է, կրկնութեամբ պահում են* արծարծանել *«մարող կրակը բորբոքել» Ես. ծդ. 16,* արծարծել *«մոռացուելու մօտ եղած մի բան նորոգել, վառել, զրգռել» Բ. տիմ. ա. 6.* արծարծիլ *«եռանդ ստանալ, սիրտը վառուիլ» Ծն. խե. 27 (յետիններին մօտ սովորական է* արծարծել *Ոսկ. գծ. Փիլ. Պիտ. Ջենոբ. Խոր. Արծր. Մագ.),* արծարծութիւն *Ոսկ. ես.* արծարծումն *Փիլ. Պիտ.* արծարծիչ *Լաստ.։ Նոր գրականի մէջ կազմուած են նոյն արմատից՝* արծարծ *«բորբոք» ՋԲ,* նրարծարծ, մշտարծարծ, արծնիչ, արծնապակի, արծնագործ, արծնարար.— *ռսկերչական բառ է* արծնել *«մետաղեայ բաները են ողորկելով փայլեցնել, մասխալա ղարնել»։*

= *Հնխ.* arg[1] *արմատից, որի միւս ժառանգորդներն են յն.* ἀργός *«փայլուն, սպիտակափայլ, սպիտակ»,* ἀργής *«սպիտակութիւնից փայլող, ցոլուն», սանս.* arjuna *«ըսպիտակ»,* arǰ *«խորովել»,* reǰ *«հուր, փայլ», քուչ.* ārkwi *«ճերմակ»,* arkwiññe *«ճերմակութիւն», լտ.* arguo *«լուսաբանել»,* argutus *«իմաստուն, լուսամիտ»։ Այս արմատից է ծագում նաև* արծաթ *բառի ամբողջ հնդեւրոպական ընտանիքը։ Արմատի նախնական իմաստն է ուրեմն «փայլ, ցոլք, լոյս», որով* արծնել *«փայլեցնել»,* արծարծել *«վառել, այսինքն նորից փայլեցնել» (տե՛ս* Pokorny *1, 82)։*

> ՆՀԲ *աքքնացուցանել, զաքքուցանել ձևերից։* Müller, Armeniaca VI *զնդ.* rāza, rāzarə, ərəzu *«ուղիղ», սանս.* ṛju, *յն.* ὄργυια *«գրկաչափ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվիշ. Նախալ. 48, 64, 102, որի համեմատ և Հիւնք։* Meillet MSL *8, 288 սանս.* sṛǰáti, *զնդ.* hərəzaiti, *պրս.* hilem *և հյ.* արկանել, զերծ *բառերի հետ յիշում է նաև* արծարծել, *բայց սա անշուշտ սխալմունք է և պէտք է ուղղել* արձակել։ *Զարմանալի է որ ո՛չ* Lagarde *և ո՛չ Հիւբշման յիշում են բառիս այս պարզ մեկնութիւնը։—Պատահական նմանութիւն ունի Կազանի թաթարերէն* ارچيمك *ercimek «մաքրել, սրբել»։*

*ԱՐԾՈՒԷՍՔ *«արքեպիսկոպոս». Օրբ. 323 (Առաւ և մեծ քաղաքն Կորնթացւոց աշխարհաժողովն Աքքայիա (Աքեա) ի նոյն ծովեզերն, յորում կայր տուն և աթոռ երից թագաւորացն փռանգաց՝ դամփլուն (*Chevaliers de Temple*) և Ըսպիթալուն և ալամանուն, կայր ի նմա և մեծ արծուէսքն Երուսաղեմի, այսինքն արքեպիսկոպոսն). Սկեռ. պատ. 23. որ և* արծվէսֆ *Սմբ. պատմ. 109,* արծովէսֆ *Սկեռ. պատ. 66.* արծուէս, արծըւէս *Գր. տղ. յիշ. Պամ. կիլիկ. Կիր. 75։*

= *Հին ֆրանս.* arcevesque, arcivesque *«արքեպիսկոպոս», որ ըստ* Littré, *հտ. Ա. էջ 186 գ՝ ԺԱ—ԺԳ դարերի ֆրանսերէնի ձևն էր և հնչւում էր* արցըվէսֆ, արցիվէսֆ. *նոր ֆրանս.* archevêque. *վերջաձայնի ջնջումը (*արծուէս *ձևի մէջ) յառաջացած է սխալմամբ՝ բառը յոգնակի կարծուելով (տե՛ս Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 280)։*

> *Ունի միայն ՆՀԲ, որ և մեկնում է «որպէս գաղղ.* արշըւէֆ». *Այտնեան, անդ՝ հֆր.* արշվէսֆ:

+ԱՐԾՈՒԻ *(արծուոյ, արծուեաց) «արծիւ թռչունը» ՍԳր. յետնաբար, ինչպէս նաև արդի գրականում՝* արծիւ *(*ի *կամ* ո *հլ.) Մագ. Նար. Լմբ. Վրք. հց. «համաստեղութեան անուն» Շիր. ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով. 1. ԱՐԾՈՒԵ-. ինչպ.* արծուենշան *Բուզ. գ. 2=Մեսր. եր.* արծուեկիր *ՅՀ. կթ.—2. ԱՐԾՈՒԱ-. ինչ.* արծուանշան *Մարթին.* արծուաբըռիչ *Տօնակ.* արծուակերպ *Մաղաք. աբ.* արծուաբեր *Արծր.* արծուաճանկ *Բժշ.—3. ԱՐԾ-. ինչ.* արծոունգն *(գրուած նաև* արծըռունկն, արծոուկն, առծոունկն*) «արծուաքիթ» Արծր. Պորփ. Պղատ.* արծնգութիւն *Պորփ. Մխ. ապար. այս երեքից միայն առաջինն է ոսկեդարեան (հմմտ.* գինի–գինեպան*), իբրև ծագած* արծուի *ձևից. միւս երկուսը յետին են և ծագում են* արծիւ *ձևից։ Բառավերջից ունինք* գետարծուի *«մի տեսակ արծիւ» Ղևտ. ժա. 13. Օր. ժդ. 13. նոյն բառից է անշուշտ*

արծուիք (սեռ. արծուեց) «մի տեսակ չրգոզութիւն» Մխ. բժշ. 145, Բժշ. Վստկ. 119, որ և արծուացու նոյն նշ. ՀՀԲ և ՋԲ. նոր բառեր են արծուեղրօշ, արծուաքիթ:

= Հնխ. ṛg′ipyo- ձևից. սրա հետ հմմտ. սնս. ṛjipya, որ նախ գործածւում է իբրև մակդիր çyēná- «արծիւ» բառի և երկրորդ՝ նշանակում է «geai bleu, կապոյտ անծեղ թռչունը». զնդ. ərəzifya- «մի լեռան յատուկ անուն. 2. արծիւ», վերջին իմաստով գործածուած է միայն ərəzifyōparəna- «արծուեփետուր» բարդի մէջ. հպրս. *arzifya, որ ենթադրւում է Հեսիքիոսի աւանդած ἄρξιφος (ἀετὸς παρὰ Περσαις արծիւ ըստ Պարսից) ձևից. սրա հետ կար թերևս նաև հպրս. *ardifya- (այս բառը ներկայացնում է յունաց աւանդած ἀρδιφιός ձևը. Tomaschek BB 7, 199), որից յառաջացած կարող են լինել պհլ. āluh, պրս. آلوه ālūh (<*arduf), քրդ. aleh, hálō, elūh, alo, əló «արծիւ» (տե՛ս Pokorny 2, 363)։—Հիւբշ. 424։

Վիստոնեանք, Թրգմ. Խոր. յոյ. էջ 6 համեմատում են Հեսիքիոսի ἄρξιφος ձևի հետ, որ հայերէնից են համարում։ Klaproth, Asia polygl. էջ 99 գերմ. Aar «արծիւ» բառի հետ։ Ինճիճեան, Հնախօս. Գ. էջ 20 և սրանից առնելով իտալացի Capelleti քահանան՝ իր Armenia աշխատութեան մէջ (հյ. թրգմ. Արշալոյս Արարատեան 1842, էջ 108) համարում են առնող և ծուել բառերից. «Արուեստիւ և խորհրդով կազմեալ են կրկին անուանքս (արծիւ և առիւծ), ասում է Ինճիճեան, որպէս վայել էր կազմել Ադամայ, երկոքին ես կենդանիք թագաւոր ծանուցեալք՝ մին չորքոտանեաց և միւսն թռչնոց. և ահա երկոքին ես նոյնատառ անուամբ յորջորջեալ. միայն յետևառաջութեամբ վանկից տարբերեալ»։ Մսեր մագիստ. Խմբ. չափածոյ, էջ 148 արի և ծիւ ծիւ բառերից։ R. Roth ZDMG 4, 264 համեմատում է սանս. և զնդ. ձևերի հետ։ Նոյնը կրկնում են նաև Böttich. Arica 13, Müller SWAW 42, 254, Justi, Zendsp. 72 են։ Հիւնք. արծուի նոյն ընդ առիւծ։ Jensen, Hitt. u. Arm. էջ 50, 221 համ. arşauia «արծիւ»։

ԳԻՌ.— Ախց. Տփ. արծիվ, Ալշ. Մշ. արծիվ, Ագլ. Գոր. Երև. Մկ. Ոզմ. Սլմ. Վն. առծիվ, Ղրբ. ա՛ռծիվ, ը՛րծիվ, Հճ. այծիվ:

ՓՈԽ.— Վրաց არწივი արծիվի «արծիւ. 2. արծուենկար կտոր՝ որ պատարագի ժամանակ քահանայի ոտքի տակ են փռում», არწივა արծիվա «արծուախոտ, aquilina», սվան. թուշ. արծիվ, մինգ. արծիվի, չեչէն. ärzu «արծիւ».— պատահական նմանութիւն ունին լակ. բարզու «արծիւ», կայ. արծիր, ակ. արծես, խիւր. արսիս «թռչիլ»։

ԱՐԾՊԱՅ «մի տեսակ բոյս է. լտ. serratula, ֆրանս. sarrette». ունի միայն ՀԲուս. § 215, առնելով Ստ. Ռոշքեանից.— իսկ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 1117 և ԳԲ նշանակում է «օճառախոտ, տճկ. չօղան, saponaire»։

ԱՐԿ «ձգել». հների մէջ այս իմաստով առանձին անգործածական արմատ (յետնաբար կայ արկ, ինչպէս ՑՀ. կթ. 72), որի բայական ձևն է արկանել. գործածւում է բազմաթիւ ու բազմազան առումներով, ճոխ ու հարուստ ոճերով։ Առաջին ու հիմնական նշանակութիւնն է 1. «ձգել, նետել» ՍԳր. որից հետզհետէ բխում են հետևեալները. 2. «դնել, մտցնել, մուծել» (օր. լծակը օղակի մէջ, մարդը բանտի մէջ, ապարանջանը բազկին, օղերն ականջը, սուրը պատեանը են) ՍԳր. 3. «տարածել, փռել, սփռել» (օր. սփռոցը գետին, անկողին, քուրձ, չուան, ցանց, սեղան են) ՍԳր.— 4. «հանել, զրկել» (օր. աչքից ձգել, կուսութիւնից հանել, հարստութիւնից զրկել են) Եզեկ. իգ. 3, 8. Ոսկ. մ. ա. 24 և յհ. ա. 8. Եզն.— 5. «վերագրել, վրան ձգել» (օր. մեղքը, յանցանքը են) Եզն. Ոսկ. Եփես. Եղիշ.— իրար հետ անձուկ կերպով կապուած այս առումների համեմատ են հետևեալ ոճերը. վիճակ արկանել, ձեռն արկանել, ձայն արկանել, գոյժ արկանել, խաղ արկանել, գիրկս արկանել, ունկն արկանել, խունկ արկանել, ճառ արկանել, ի ծառայութիւն արկանել, առակ արկանել, առասպելս արկանել, բան արկանել; աչս արկանել, ակն արկանել, ի ճարց և ի փորձ արկանել, առաջի արկանել, ի գործ արկանել, ի վայր արկանել, յուշ ար-

կանել, յերգ արկանել, ի կիր արկանել, յինքն արկանել, բուռն արկանել, ի միտս արկանել, շնորհս արկանել, ընդ միմեանս արկանել, ընդ իւիք արկանել, նուռ արկանել, ի խոյզ և ի խնդիր արկանել, ի քնին արկանել, ի փորձ արկանել, ի թիւ արկանել են եւ։ Այս առումներով ածանցուած բառեր են՝ արկած «փորձանք, պատահար» Փիլ. Պիտ. արկանիմ «ձգուիմ» ՍԳր. Վեցօր. արկանելի «ձգող» Ոսկ. մ. ա. 4. Զաք. դ. 12. Կորիւն. արկնոց «գազանների կամ հաւեղէնի վանդակ» ԱԹ. արկած «թշնամանք» Հին բառ. (տե՛ս ՀԱ 1911, էջ 371), արկեառ «յափշտակիչ» (իբր ած. գիշակեր թռչունների ճիրանք. տե՛ս սարկեւառ) Վեցօր. քարարկել «քարկոծել» Տիմոթ. կուզ, էջ 119, քարարկիլ «քարկոծուիլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 25 (երկուսն էլ նորագիւտ բառ, որ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 106). անուանարկ ՍԳր. Կոչ. ակնարկել ՍԳր. Ագաթ. Վեցօր. Ոսկ. ա. կոր. առարկ «հանելուկ» Փիլ. սամփս. «առարկութիւն» Փիլ. լին. առարկել Պղատ. տիմ. Փիլ. բանսարկու ՍԳր. բանսարկութիւն Թուոց իբ. 32. Սիր. ժթ. 15. բանտարկեալ Վրք. հց. գըլխարկել «գլուխը վար կախել (ծանրութիւնից կամ ամօթից)» Եսթ. դ. 12. Վեցօր. Ոսկ. Փիլ. Եփր. նին. ենթարկիլ Կիւրղ. գնձ. խընկարկու Գ. թագ. իգ. 5. խնկարկել Շար. Նխ. Թուոց. խնամարկել Ծն. խդ. 21. կանխարկ Մծբ. խուզարկ Ոսկ. Եբր. ժա. խուզարկու Գա. ե. 14. ձեռնարկել «սկսել» ՍԳր. «յանձնել» Ոսկ. յհ. ա. 25. յուզարկու Խոր. յուղարկել ՍԳր. Ոսկ. յուղարկաւորութիւն ՍԳր. սիրարկու Նար. փոխարկել Ոսկ. յհ. ա. 27. Խոր. փորձարկութիւն Թէոդ. մայրագ. համարկութիւն «հանգանակ հաւատոյ» Կնիք հաւ. 294 (իբր բառական թրգմ. յն. σύμβολον բառի) են։ Նոր գրականի մէջ շինուած բառեր են՝ առարկայ, առարկայական, խաղարկութիւն, խուզարկել, փորձարկել, ձեռնարկ «դասագիրք» (միայն արևելեան գրականում), բանտարկել, խնդրարկու, սակարկութիւն, անուանարկել, թուարկութիւն, ներարկել, կիրարկել են։— Այս իմաստներից դուրս ունինք նաև հետևեալները. 6. «լցնել» (ջուր, գինի, իւղ) Ծն. իը 18, լե. 15, Ել. իդ. 6, լ. 18, խ. 7, են. որից արկարան «մեծ դաւաթ, գինիի աման» Սեբեր. Թ, էջ 164 (վրիպակով գրուած է սարկարան. տե՛ս այս բառը).—7. «վրան շոր են ձգել, ծածկել, վրան առնել, հագնիլ» Ծն. իգ. 65, լը. 14, Ել. լգ. 33, 35. Ղևտ. ը. 7. կրաւորական՝ արկանիմ «հագուիլ» ՍԳր. օր. «Արկեալ զիւրև կտաւ մի» Մրկ. ժդ. 51. «Արկին զնովաւ հանդերձս» Ղկ. ժթ. 35. որից արկանելի «ծածկոց, զգեստ» ՍԳր. վերարկու «հագուստ» ՍԳր. «գլխի ծածկոյթ» Ոսկ. յհ. բ. 7. «անասունի մորթ» Կանոն. «վերմակ, կապերտ» Եփր. պհ. Եղիշ. գլխարկ Մաշտ. Մխ. ապար. նոր գրականի մէջ՝ գլխարկաւոր, գըլխարկավաճառ են։— 8. «շինել, յօրինել, հաստատել, կառուցանել». օր. Արկցուք աղիւս, արկին պատնէշ ՍԳր. Արկցուք արոր, Վեցօր. 197. որից արկ «շինուածք». Օր. «Արկ ձեղուան եկեղեցւոյն» Եփր. փիլ. 376. հիմնարկութիւն Ագաթ. հիմնարկել Փարպ. աղիւսարկ Ել. ա. 14. ե. 8, Ոսկ. մ. բ. 14 կամ աղիւսարկութիւն Ել. ե. 7. տնկարկ «բոյս տնկող» Վեցօր. երդարկ «երդ շինող» Եփր. դտ. էջ 332. և մանաւանդ յ նախդիրով՝ յարկանել «շինել, կառուցանել (տուն են)՝ ՍԳր. յարկել «վրան ծածկել» Ոսկ. մ. բ. 2. «կառուցանել» Լմբ. ղբր. յարկ, ի-ա հլ. «շէնք, ձեղուն, դատիկոն» ՍԳր. Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. մ. բ. 2. յարկակից Ոսկ. մ. բ. 5. վերնայարկ Ագաթ. ՍԳր. միջնայարկ ՍԳր. ներքնայարկ Տօնակ. խորանայարկ Անան. եկեղ. եօթնայարկ Մարթին. միայարկ Օրբ. կրկնայարկ Խոր. Փիլ. եռայարկ Խոր. Փիլ. նոր գրականում՝ գետնայարկ, ստորնայարկ, երկյարկանի, վեցյարկանի են։

= Իրան. harək ձևից փոխառեալ. հմմտ. զնդ. harək, harəčaya- «emittere, հանել, դուրս հանել, բաց թողնել, դէն գցել, մի կողմ նետել, գցել, նետել», harəka- «դէն ձգելու բան» (Bartholomae, Altir. Wört. 1788—9), սանս. sṛka- «նետ, սլաք»։ Պարսկերէնի մէջ չէ պահուած բառս։ Սրանց ցեղակից են համարւում իռլ. slactha «զարնուած», slaec «թուր», գոթ. slahan, հիսլ. slā, անգսք. slēan հբգ. slahan, գերմ. schlagen «զարնել», անգլ. slay «սպանել», հոլլ. slaan, հսաքս. slahan «զարնել», որոնք

տալիս են հնխ. slak- «զարնել» արմատը (Pokorny 2, 706—7, Kluge 423)։

Տէրվ. Նախալ. 46, 110 հնխ. sark «զարնել, նետել» արմատից, որից նաև սանս. sarJ, զնդ. harez, hareč, գոթ. slahan և հյ. ճարկանել, զարկանել են։ Նոյնը նաև Meillet IF 5, 330, MSL 8, 288 և Scheftelowitz BB 28, 305։ Այս մեկնութիւնը սխալ է, որովհետև ընիկ լինելու դեպքում պիտի ունենայինք հյ. լ, ղ (և ոչ r, որ արիական է) և f (և ոչ կ)։ Այս պատճառով էլ մերժում է Pedersen KZ 36, 289։ Հիւնք. ճարկանել բայից։ Karst, Յուշարձ. 402 սումեր. rig։—Մառ տե՛ս անկանել։ Ուղիղ է Ղափանցեան ЗВО 23, 353, որ անցողակի համեմատում է զնդ. harək բառի հետ։ Նշանակութեան համաձայնութիւնը և արիական r-ի դէմ հյ. r պահանջում են դնել փոխառութիւն։

ԳԻՌ.— Այս արմատին են պատկանում արկ Մշ. «կերակուրի նստել» (գործածւում է հաշուելու համար. օր. Օրը չորս արկ կերակուր կուտենք. իբր «անգամ»). արկ Խն. «մեռելահաց», արկանոց Լ. «փեթակի վրայի ծակը՝ որ մեղուների ելևմուտի համար է», արկնել Մրշ. «անձրևել», առարկայ Վն. «վէճի նիւթ», Սեբ. «կռիւ, վէճ», Երև. Ախց. «խօսակցութեան նիւթ»։

ՓՈԽ.— Վրաց. ხარგა խարգա «խրճիթ, հիւղակ» մեր յարկ բառի՞ցն է։

* ԱՐԿ «աւան». նորագիւտ բառ, որ մի անգամ գործածուած է Ուռհ. տպ. էջմիածին, էջ 135 «Մի առ մի քակեալ հանին զքաջ զզօրականսն ի տանէն Հայոց, զորս հանին յարկաց և ի գաւառաց, և բարձեալ խափանեցին զաթոռ թագաւորութեանն Հայոց»։

=Պհլ. *ark հոմանիշից, որի հետ նոյն է պրս. ark «միջնաբերդ» (օր. Թաւրիզի արքը՝ Ղալայի և Լիլաւայի միջև)։ Ըստ իս այս բառը փոխառեալ պիտի լինի լտ. arx, arcis ձևից, որ է «քաղաքի բարձրագոյն մասը, ուր է միջնաբերդը, ապաստարան, պատնէշ, գագաթ» (Ernout-Meillet 63)։

Բառարանների մէջ չէ մտած բառս, անշուշտ շփոթուելով յարկ բառի հետ. բայց այս պարագային պիտի լինէր ի յարկաց։ Գտաւ ու մեկնեց Մարքվարթ (նամակ 1926 յնվ.)։

ԱՐԿԱԾ (բոյսը) տե՛ս Կասկած։

ԱՐԿԳՈՄ «օձամարտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 37։

*ԱՐԿՂ (-կեղ, -ղաց) «սնտուկ, պահարան. 2. դրամի գանձանակ. 3. մեռելների ոսկորները պահելու սնդուկ» ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. որից արկղակերտ Եւս. քր. արկղագործ Ագաթ. արկղիկ Պտմ. աղէքս. դրամարկղ, արկղակալ (նոր բառեր)։

= Ժողովրդական լտ. arcla բառից, որի գրականն է arcula, իսկ այս էլ նուազականն է arca «սնդուկ, արկղ, դրամի գանձանակ, մեռելի դագաղ, հագուստի պահարան» բառի, որ ծագում է arceo «պահել, պարփակել» բայից, որի հայերէն լծորդն է արգել (տե՛ս այս բառը)։ Նոյնին է պատկանում նաև լտ. arx, arcis, որ տե՛ս արկ «աւան» բառի տակ. լատին բառը փոխառութեամբ տարածուած է ամէն կողմ. հմմտ. ֆրանս. arche «Նոյի տապանը» (նոյն իմաստով գտնում ենք պահուած մեր արկղակերտ բառի մէջ՝ որ Նոյի տապանի համար է ասուած). իտալ. arcella, անգլ. ark, կորն. և գալլ. arch, բրըտ. arc'h, հիւլ. arc, arg, գոթ. arka, հիւլ. ǫrk, հբգ. archha, archa, arahha, մբգ. arke, գերմ. Arche, անգլոսք. örk, շվէդ. ark, հպրուս. arkan, հսլ. raka, račica, չեխ. rakev, բոհեմ. irakli, լապ. arkko, ֆինն. arkku, յն. ἄρχλα են։

Լատին բառի հետ համեմատեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 57, յետոյ ՆՀԲ, Տէրվ. Մասիս 1881 ապր" 27 և Հիւնք։ Հիւբշ. IF Anz. 10, 43 դընում էր բառս յունարէնից հասած մեզ. Scheftelowitz BB 29, 69 լատինից։ Վերջին անգամ Meillet MSL 18, 349 ցոյց տուաւ որ ուղղակի ժողովրդական լատիներէնից է։

ԱՐԿՕՂ «ասողի կամ համաստեղութեան անուն». մէկ անգամ ունի Շիր. էջ 73։

ԱՐՃ, ԱՐՃԱԿԱՆ տե՛ս Ահ։

ԱՐՃԱՄԱՐՃ (անհոլով բառ ՀՀԲ և ՋԲ, ի հլ.

ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «խոտելի, բանի տեղ չդրուած, անարգ» Դան. դ. 14, Ոսկ. յհ. ա. 14, 20, 31. որից արհամարհանք ՍԳր. Վեցօր. արհամարհեմ «բանի տեղ չդնել, նախատել, անարգել, ծաղրել» ՍԳր. Ագաթ. կամ արհամարհեամ Եփր. ա. կոր. արհամարհելութիւն Խոսր. արհամարհիչ Կիւրղ. Թուոց. արհամարհոտ ՍԳր. Կոչ. 139. արհամարհութիւն ՍԳր. դիւրարհամարհ Ոսկ. յհ. ա. 43. հեշտարհամարհ Ոսկ. յհ. բ. 11. արհամերժեալ «արհամարհելով մերժած» Պտմ. աղեքս. 21 (անշուշտ պակասաւոր գրչութիւն) արհամարհական, արհամարհելի (նոր բառեր)։

= Կրկնուած է արհ պարզ արմատից, որ այլուստ անծանօթ է. կազմութեան համար հմմտ. աղխ-ա-մաղխ, խառն-ա-մառն:

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 211 վերի ձևով։ Brosset JAs. XIV (1834), էջ 383 են դնում է ար-համարել «ոչ համարել», իբր ար=վրաց. ար «ոչ»։— ՆՀԲ ան-համարել «չհամարել ինչ» (նոյնը Մառ ИАН 1918, էջ 2087)։ Բագրատունի, Քերակ. զարգ. 654 առ-համարել: Dulaurier JAs. 1870, 125—293 -ամ- միջամանիկով կրկնուած՝ իբր արհ-ամ-արհ, ինչպէս աղխ-ամ-աղխ և հեղձ-ամ-ըղձուկ: Տէրվ. Նախալ. 102 տալիս է վերի մեկնութիւնը և արհ դնում է հնխ. ra, ars արմատից, իբր ցեղակից լալ, չաղփաղփ, ողբ են բառերին։ Հիւնք. արհաւիր բառից և կամ կրկնուած արհ արմատից։— Կրկնութեան վրայ խօսում են նաև Աճառ. ՀԱ 1899, 207 են, Գաղանճեան, Արև. մամուլ 1902, 77։—Pedersen, Հայ. դր. լեզ. էջ 56 արհ արմատը կցում է ահ «վախ» բառին։

ՓՈԽ.— Մտած է Ս. Գրքի քրդերէն թարգմանութեան մէջ. Մեզmբըն, է՛յ արհամարհողան ու շաշ պըն (Տեսէ՛ք, արհամարհոտք և զարմացարուք). Գծ. ժգ. 41։

ԱՐՀԱՒԻՐ.

= Կրկնուած է արհ «ահ» արմատից, որի վրայ տե՛ս ահ։

ՆՀԲ մեկնում է ահ աւիր «ահ վայրապար», աւիր դնելով պրս. աւարէ բառից, և կամ ահաւոր իրք: Տէրվ. Նախալ. 84 ահ, արհ արմատից։— Հիւնք. հարիւր կամ Արհմն բառից։ Իբրև կրկնական են մեկնում Աճառ. ՀԱ 1899, 233 և Հիւբշ. IF 19, 457—480։

ԱՐՀԵԳԵԼ «համոզել (?) կամ ծիւրել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 37 (ճիշտ նոյն ձևով նաև երկրորդ տպագրութեան մէջ)։

ԱՐՀԵՍՏ տե՛ս Արուեստ։

*ԱՐՀԻ կամ ԱՐՀ, ի հլ. «արքեպիսկոպոս» Գնձ. որից արհիական «արքեպիսկոպոսական» Գնձ.։

= Յն. ἀρχή «սկիզբ, գլուխ» բառն է. բայց բառի այս գործածութիւնը յառաջացած է արհիեպիսկոպոս բառից կրճատմամբ. տե՛ս նաև արչի:

ՆՀԲ յն. արխի՛:

ԱՐՁԱԳԱՆԳ, ի-ա հլ. առհասարակ անեզական է. յետին և ադէտ գրիչների մօտ գըրուած է նաև արձագանք, արծագանք, և յետոյ համարուելով յոգնակի, կազմուած է եզ. արձագան կամ արծագան Մագ. թղ. 117, նաև «չրերի և ալիքների շառաչը» Մագ. թղ. 62.— Ս. Գրքում գործածուած է միայն երկու անգամ՝ Իմ. ժէ. 18 և Յոբ. լ. 6. վերջինը «արձագանգ տուող, քաջահնչիւն» նշանակութեամբ. միւս վկայութիւնները յետին են, ինչ. Բրս. վաշխ. Նար. Խոսր. Լաստ. Փիլ. Շնորհ. են. սրանից ունինք արծանագանուտ «խոխոջուն, շառաչալից» Մագ. թղ. 140 (նորագիւտ բառ. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. հտ. Բ, էջ 179), արձագանքել (նոր գրականում)։

= Բարդուած է արձ և գանգ բառերից. առաջինը անծանօթ է, իսկ երկրորդը գանգիւն «հնչիւն» բառի արմատն է։

Հներից Գրիգոր Նարեկացին իմանում է գանգիւն արձանաց, ըստ որում գրում է. «Ոչ արձագանք արձանաց ի խորոց ինչ դանչութենէ խիստ առաքեցեալ». Նար. ղբ։ Այստեղ արձան առնելով հասկացւում է «քար, ժայռ, վէմ», որով արձագանգ լինում է «քարերի ձայնը»։ Այսպէս է հասկանում նաև ՆՀԲ։ Տէրվ. Altarm. 55 և Մասիս 1882 մարտ 10, № 3133 արձ+գանգ(իւն). արձ դնում է արձակ

բառի հետ նոյն, որով արձագանգը դառնում է «արձակուած ձայն». իսկ Տէրվ. Նախալ. 55 և Հիւնք. բառի առաջին մասի վրայ չեն խօսում։ Մառ ИАН 1912, 598 արձան+վանկ, Яз. и Лит. 1, 269 բասկ. artza «քարոտ» բառի հետ։

*ԱՐՁԱԿ, ի-ա հլ. «ազատ. 2. աղատ, համարձակ. 3. չկնքուած, չփակուած (թուղթ, նամակ)» ՍԳր. Վեցօր. Բուզ. Սեբեր. յետին են «4. ընդարձակ. 5. հասարակ, պարզ (լեզու). 6. լուր, ոչ-տօնական (օր). 7. ուտեաց (օր). 8. հեռու, անդին» Խոր. Վրք. հց. Մխ. բժշ. 3հ. իմ. եկ. Վստկ։ Այս արմատից են արձակել «քանդել, քակել, ազատել, թողնել, ուղարկել, գցել, նետել, դուրս տալ են» ՍԳր. Բուզ. Սեբեր. Ագաթ. որ և արձակուլ Եւս. եկ. պատմ. Գ. իգ. 192, Ոսկ. եբր. ժա և համբ. Վրք. հց. Ա. 600. Կիւրղ. ծն. Ջքր. կթ. Դիրք թղ. էջ 168, 170 (ըստ Նորայր ՀԱ 1909, 219բ—220ա). արձականեր Ոսկ. մտթ. ներարձակ Գ. մկ. դ. 6. Ոսկ. մ. և ա. տիմ. Եւ. արձակավայրf «բաց տեղ, ազատ դաշտ» Եզեկ. խը. 15. արձակաfաղաf «անպարիսպ քաղաք» Օր. գ. 5. արձակերասանակ Ոսկ. եփես. և մ. գ. 6. Վեցօր. էջ 17. արձակմանն «ապահարզանի թուղթ» Մտթ. ե. 31. արձակուրդ Երեմ. լդ. 17. Եւս. պատմ. Ոսկ. ես. ընդարձակ ՍԳր. ընդարձակել ՍԳր. Եւս. ընդարձակացնաց Սեբեր. համարձակ ՍԳր. Ոսկ. Եւս. քր. համարձակելի (նորագիւտ բառ) Լմբ. մատ. էջ 53. համարձակագոյն Կորիւն. յարձակ արձակ «շատ ազատ» Ա. մկ. թ. 9. յարձակիլ ՍԳր. բացարձակ «հեռու» Ա. մակ. ը. 3. Ոսկ. մտթ. Սեբեր. (նոր իմաստով յետին է). աչարձակութիւն Եզեկ. իգ. 11. ձիարձակ լինել Ագաթ. ձիարձակարան Խոր. Պտմ. աղէքս. բազկարձակ Ագաթ. բուսարձակ Վեցօր. սանձարձակ ԱԲ. նախայարձակ Արծր. նոր կամ նոր իմաստով բառեր են՝ լայնարձակ, լուսարձակ, ընդարձակածաւալ են։

= Հիւս. պհլ. *harzak հոմանիշ ձևից, որի մէջ h ընկել է (հմմտ. համբառնալ-ամբառնալ) և z դարձել է ըստ սովորականին ձ (հմմտ. անդարձ, դերձակ, հանդերձ, բարձ, մարձել). կան սակայն մի քանի գաւառականներ՝ որոնց մէջ թէ՛ ն և թէ զ անաղարտ պահուած են (տե՛ս տակը). հմմտ. նաև համարզակիլ «համարձակիլ» ձևը՝ որ գտնում ենք գործածուած Տիմոթ. կուզ. էջ 103։ Պահլաւ բառը թէև չէ աւանդուած, բայց հայերէնի հետ նոյնն են ենթադրում սանս. sṛǰ, զնդ. harez, հիւս. մանիք. պհլ. hyrz (hirz), պրս. هشتن hištan (ներկ. hilam) «ձգել, թողնել, արձակել»։ Նոյն իրանեան արմատից փոխառեալ է նաև հյ. ապահարզան (տե՛ս այս բառը), իսկ արմատի բնիկ հայ ձևն է զ-երծ<հնխ. serg՛։

ՆՀԲ առ ձիգ, պռձգեալ: Müller, A. Kuhns u. Schleichers Btrg. 5, 109 և SWAW 84, 227 արձակ և արձան բառերը դնում է սանս. sṛǰu, զնդ. ərəzu «ուղիղ» բառերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 55—56 առաջին անգամ համեմատում է սանս. sṛǰ և զնդ. harəz ձևերի հետ. մանրամասնօրէն մէջ է բերում այս բառերի նաև երկրորդական նշանակութիւնները՝ որոնք լիովին համաձայն են մեր արձակել բառի երկրորդական նշանակութեանց հետ. բայց՝ ըստ իր սովորութեան, չի որոշում հայերէնի աղբիւրը. կերևի որ իրա համար հայ բառը բնիկ է, որի պարզագոյն ձևը պահուած է համարում (անդ, էջ 55 և Մասիս 1882 մարտ 10, № 3133) արձ-ա-զանգ բառի մէջ։ Պատկ. Матеріалы I. 7, պհլ. a-rčak «շղթայազերծ»։ Հիւբշ. իր առաջին աշխատութեան մէջ (Arm. Stud. 21) չէ իսկ յիշում վերի մեկնութիւնը. այնպէս որ Տէրվ. Նախալ. 64 հրաժարած իր ուղիղ մեկնութիւնից՝ բառը կապում է սանս. argh, յն. ὀρχέω և հյ. շ-արժել բառերի հետ, իբր հնխ. argh «շարժել, յուզել, գրգռել» արմատից։ Տէրվիշեանի հին մեկնութիւնը վերստին է կենդանանում Meillet-ի յօդուածով, որ MSL 8, 288 սանս. sṛǰáti, զնդ. hərəzaiti, պրս. hilam ձևերի դէմ դնում է նաև հյ. զ-երծ և արծարծել. (այս վերջինը տպագրական մի վրիպակ է, փոխանակ արձակել) ըստ Meillet-ի արձակել բնիկ է. ն նախաձայնի համար համեմատում է

անկանել=գոթ. sigqan։— Հիւբշ. Arm. Gram. 104, ընդունելով Meillet-ի մեկնութիւնը, արձակել համարում է սանս. sīǰ, զնդ. harəz արմատի բնիկ հայ ձևը. բայց էջ 425 համարում է անստոյգ, որովհետև ո՛չ իբր բնիկ և ո՛չ էլ իբր փոխառեալ կարող է, ասում է, կապուիլ վերի բառերի հետ։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերջին անգամ տուաւ Meillet MSL 17, 244։— Հիւնք. արծաթ բառից։ Scheftelowitz BB 28, 298 սանս. rah̆ «բաժանել», rahita «ազատ», պրս. rāz։

ԳԻՒ.—Ջղ. յարձ'ակել «քանդել, քակել», Ախց. Տփ. արցակ «լայն», Ալ. արցագել, Երև. ացա՛գել. Պլ. Ռ. Սեբ. արցըգել, Կր. արցըկել, Ակն. Խրբ. արցըգիլ, արցգիլ, Մշ. նարցգել, Ալշ. նարծկել, Մրղ. առծակել, Տիգ. ոըցըգիլ. Սլմ. Վն. ացկել, Մկ. ոացկիլ, Ոզմ. ըրցկիլ, Ճմ. արծագ, Ագլ. ըռզո՛կիլ, ո՛ռզոկ, Ցղ. ո՛րզոկ՛, Ղրբ. նոըզոկ, Հմշ. ագfուշ, Ննխ. արցըգել, ա՛գ'րել, Զթ. ա՛գիլ։

ՓՈԽ.—Սրմագաշեան (Արմէնիա) ռում. hartag «յանկարծ յարձակում» և hârțâgos (հըրցըգօս) «յանկարծ յարձակող, կռուաբար» բառերը կցում է հյ. յարձակ ձևին. իբր փոխառեա՞լ։

ԱՐՁԱՆ, ի-ա հլ. «կոթող, սահմանաքար, մահարձան, մեծ քար, կուռք» ՍԳր. Ագաթ. «փորագրեալ քարէ տախտակ, արձանագրութիւն» Խոր. Փիլ. Նար. «սլարսպի բուրգ, բուրջ» (այս իմաստով գործածուած Անիի արձանագրութեանց մէջ. հմմտ. Орбели, О двух терм. էջ 111—4, ի թերթին Изв. Р. Ак. Ист. матер. культ. հտ. I)։ Այս արմատից են արձանագիր ՍԳր. Կոչ. Վեցօր. արձանագրել Կոչ. արձակել «արձանագրել» Փիլ. Պիտ. արձանանալ «արձան դառնալ, քարանալ» Պիտ. Նար. «ամրանալ, հաստատուիլ» ՅՀ. Կթ. Նար. «անշարժ՝ ուղիղ մնալ» ՍԳր. Կիւրղ. ղտ. արձանութիւն «ամրութիւն, հաստատութիւն» Ես. զ. 13=Մանդ. էջ 139. արձանաձեւ «խոշոր՝ մեծ քար» Ուխտ. Ա. 57 (նորագիւտ բառ), մահարձան ՍԳր. աղարձան Կոչ. 408. նոր բառեր են կիսարձան, յուշարձան, խաչարձան, արձանագործութիւն են։

Müller տե՛ս արձակ բառի տակ. Տէրվ. Altarm. 56 արձակ բառի նման sīǰ արմատից, հմմտ. սանս. samāsarǰ «ամրանալ»։ Հիւնք. արձակ բառից։ Ցակոբեան, Բիւր. 1899, էջ 599 պրս. artang կամ aržang «Մանի նկարչի ալբոմը»։ Karst, Յուշարձան 410 հլ. Երկզ քաղաքի անունը և սումեր. rl «բարձրութիւն, գագաթ»։ Մառ, Сред. передвиж. 46 ար+ձան. երկուսն էլ նշանակում են «քար». այսպէս ար = հլ. քար, ձան=բառկ. arkayç (արկայց) «քար» բառի վերջաձայնն է։

ԳԻՒ.— Ակն. Երև. Պլ. Սեբ. արցան, Տիգ. ոըցոն, Սլմ. ոըծան, բոլորն էլ «կուռք» նշանակութեամբ։

ՓՈԽ.—Վրաց. არძანი արձանի «մեծ քար, վէմ, 2. քարի աղ» (հմմտ. հյ. աղարձան, արձան աղի են). ფარძანიკო ուարձանիկո «անալի», არძანაგი արձանագի «հըմնութեան և աղնուականութեան իրաւունք». վերջինս ենթադրում է հայերէն կորած *արձանակ մի բառ, որի հետ հմմտ. արձանակել «արձանագրել, յիշատակագրութեամբ և հրապարակաւ հաստատել».—բայց արդեն ՀՀԲ ունի արձանակ «արձանագիր» բառը, որ չկայ ուրիշ բառարաններում. տե՛ս և արգանակ «մեհեան»։

[ԱՐՁԷՆ կամ նաև արձեան, արձին, արձի «միատեսակ սուր ծայր երեքժանիի են», առանձին չէ գործածուած, այլ կայ միայն եռեփարձէն «երեքժանի» բարդի մէջ (գրուած նաև եռեփարձին, եռեփարձի) Վրք. հց. Բ. 428—9. իբր առանձին բառ նշանակած են միայն ՀՀԲ, ՋԲ արձեանf կամ արձէնf ձևով, ի հլ. և անեզական, որից նաև ՓԲ. իսկ ՆՀԲ եռեփարձէն բառի տակ դնում է «արձին՝ բուի ատամն կամ ժանիք»։

=Եռեփարձէն բառը կազմուած է թարգմանաբար յն. τρίβολος «dard à trois pointes, trident, տէգ եռասայր, երեքժանի» ձևից. «Ունէին տէգս հրեղէնս երեքսայրիս և երեքարձիս հրավառեալս. Զերեքարձէնն զայլն հրեղէն տէգս։—Յոյն բառը կազմուած է τρεῖς «երեք»+βάλλω «արձակել» բառերից, որով և հասկանալի է որ հյ. եռեփարձէն ես

կազմուած պիտի լինի արձակել բառից, յապաւմամբ կամ սրա արմատը համարելով արձ–: Այսպէսով արձէն բառ գոյութիւն չունի և սխալ ենթադրութեան արդիւնք է։—ԱՃ.

> ՆՀԲ արաբ. սինն, էսիւնն, եբր. շէն, պրս. տէնտան «աստամ» ձևերի հետ Հիւնք. էջ 37 պրս. ارجن arǰan «հեծանոց» բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 83 պրս. ارچين arčīn «ատամ, ժանիք»։]

ԱՐՋՈՅԼ (սեռ. –ղի, իսկ ՆՀԲ դնում է ի–ա հլ.), գրուած նաև արձուղ, արձող «ձկնորսի ուռկան, ցանց» Սեբեր. 59 (երեք անգամ), Ոսկ. յհ. ա. 1. նոյն բառն է և արծուի «ծովու գործի կամ ցանկ» (իմա՛ ցանց) Բառ. երեմ. էջ 37։

*ԱՐՂՈՒՋԻ «դատաւոր թաթարաց» Մաղաք. աբ. 29 «Հրամայեաց իւրոց արղուչացն, այսինքն դատաւորացն... եկեալ արղուչացըն... ասացին արղուչիքն»։

= Թթր. یارغوچی yarγuči «դատաւոր, իշխան, ինքնակալ տէր», որ ծագում է չաղաթ. یارغو yarγu, ալթայ. yarγə, մոնղոլ. ձար, ձարգու «իրավունք, դատ, դատաստան» բառից (Будаговъ, հտ. II. էջ 325—6)։

> Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ, էջ 63։

*ԱՐՃԻՃ (ըստ ՆՀԲ ո, ի հլ. առանց վկայութեան) «կապար» Մխ. այրիվ. էջ 10. Վրդ. առ. 341, Ջքր. սարկ. բ. 55 (վերջին երկուսը սեռ. արճճոյ ձևով). Ոսկիփ. որից արճճափակ «կապարով փակուած» Միխ. աս. 272. արճճեայ Վստկ. 52. արճճակապ կամ արճիճակապ «կապարով կպցրած» Մարթին. (ՆՀԲ և ԱԲ արճիճ մեկնում են «կապար», ՋԲ մեկնում է արճիճ «անագ», սեաւ արճիճ «կապար». առաջինների կողմն են արդի բարբառները, որոնց մէջ արճիճ նշանակում է «կապար կամ հրացանի կապարեայ գնդակ», իսկ երկրորդը հետևում է Ոսկիփորիկին, ուր ունինք «արճիճ սեաւ, որ է կապար», հմմտ. նաև պարսկերէնը։

= Պհլ. *arčīč, որ թէև աւանդուած չէ դեռ մինչև այժմ մեզ հասած գրականութեան մէջ, բայց նրա գոյութիւնն է հաստատում հայերէնի հետ և պրս. ارزيز arzīz «անագ», յատկապէս՝ սպիտակ arzīz «անագ» և սև arzīz «կապար»։ Այս բառի ծագումը բոլորովին անյայտ է, որովհետև կապ չունի զնդ. arezaži- «դաշտային» և ərəzata-=սանս. raǰatá- «արծաթ» բառերի հետ (Horn § 68)։ Հայերէն բառը թէև աւանդուած է շատ ուշ, բայց իր ձևից դատելով շատ հին է և բխում է պահլաւերէնից։—Հիւբշ. 111։

> Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ։ Pictet 1, 158 պրս. բառը կցում է սանս. raǰata «արծաթ» բառին, որ այստեղ գործ չունի։ Lagarde, Arm. Stud. § 262 պարսկերէնից է դնում նաև արաբ. رصاص raṣaṣ «անագ», կապար. այսպէս նաև Müller WZKM 20, 271, որոնց համաձայն չէ Հիւբշ. 511 անկանոն ṣ-ի պատճառով, փոխանակ լինելու z։

ԳԻՌ.—Ախց. Ղրբ. Տփ. արճիճ, Ագլ. Երև. Մկ. Ջղ. Սլմ. Վն. առճիճ, Ոզմ. արճէճ, Մղ. արջիջ, Տիգ. mrջիջ, Զթ. էռջիջ, բոլորն էլ նշանակում են «կապար. 2. հրացանի գնդակ». վերջին նշանակութիւնից լայնաբար Մրշ. «զէնք, հրացան»։ Նոր բառեր են արճըճել, արճճատուն (բոյս), արճճիկ «որսի հրացանի կապարեայ գնտիկ», արճճոտուն կամ արճիճկապ «մէջը կապար լցրած (վէգ)»։

ՓՈԽ.— Գնչ. arčíči կամ նաև artíči, arkíči «անագ, կլայեկ» կարող է հայերէնից լինել, բայց կարող է նաև ուղղակի պահլաւերէնից փոխառեալ լինել։

ԱՐՃՃՈՒԿ տե՛ս Արտիճուկ։

* ԱՐՃՈՒԱՆ «մի տեսակ բոյս, որ խիստ կարմիր ծաղիկ ունի, լտ. cercis siliquastrum, ֆրանս. gainier կամ arbre de Judée» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 219։

=Արաբ. ارجوان arǰuvān, որ իր կարգին փոխառեալ է պրս. ارغوان arγavān ձևից, երկուսն էլ նոյն նշանակութեամբ (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 820 և Շթայնշնայդէր WZKM 11, 268)։

> ՀԲուս. անդ յիշում է յիշեալ պրս. և արաբ. ձևերը։

ԱՐՄ (սեռ.-ի) «արմատ» Լծ. Նար. Տօնակ։ Բրս. ապաշխ. ռսկեդարեան հայերէնի մէջ գործածւում է արմն ձևով (սեռ. –մին, գրծ. –մամբ) Մտթ. գ. 10. Ղուկ. գ. 9. Կոչ. ածանցման մէջ մտնում է հետևեալ ձևերով. 1. Արմ,

Արմն ձևից՝ արմնիլ «արմատ բռնել, հաստատուիլ» Ոսկ. ես. արմախարիսխ «հաստարմատ» Նար. խչ. յարմնիլ «հաստատուիլ մնալ» Եփր. մն. 493. արմոչ «դեռ չհընձուած, թարմ, արմատը վրան (խոտ)» Նար. երգ. 330 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 144)։—2. **Արմատ** (կազմուած -ատ մասնիկով), ո հլ. «ծառի արմատ. 2. ցեղ, զարմ. 3. հիմ, խարիսխ» ՍԳր. Սեբեր. Ագաթ. (այժմ նաև բառի արմատը, այսինքն պարզագոյն սկզբնական ձևը). որից արմատել «արմատ բռնել» Ճառընտ. արմատագէտ Վեցօր. արմատախիլ Ոսկ. արմատակեր Բուզ. Ագաթ. արմատանալ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. բ. 8. արմատաքի ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. երկարմատեան Եզն. հաստարմատ Սղ. խէ. 2. խորարմատ Վեցօր. արմտիք ՍԳր. Եւս. պատ. կամ արմատիք Եփր. համաբ. իբր եզակի՝ արմտի Եփր. աւետ. որից արմտաժողով Մծբ. ժթ. նոր բառեր են արմատական, բայարմատ, արմատացեալ են. գաւառականների մէջ հետաքրքրական է կճիկարմատ կամ կիճարմատ, որի հին վկայութիւնն ունի Վրք. հց. Ա. 694 կիճ արմատ։—3. **Զարմ** (կազմուած զ նախդիրով), ի, ի-ա հլ? «ցեղ, սերունդ» Սիր. խ. 15. Ես. ծզ. 22. Խոր. Կանոն. Պիտ. որից անզարմ «անզաւակ» Մագ. քաջազարմ Սկեռ. բարեզարմ Շնորհ. լուսազարմ Նար. կայսերազարմ Գնձ. զարմունի «սերունդի համար պահուած էգ ձի» Վստկ. 197. (ցեղ ցուցնող բառերը առհասարակ կոճղի և արմատի են նմանեցրած. հմմտ. վերի արմատ բառի երկրորդական «ցեղ, զարմ» նշանակութիւնը, ինչպէս նաև ճիւղ, շառաւիղ՝ որոնք հաւասարապէս երկու նշանակութիւններն էլ ունին)։—4. **Արմանալ** «զարմացած մնալ» Բուզ. Փիլ. (հմմտ. աշխ. փայտ կտրիլ «սաստիկ զարմացած մնալ»). որից զ նախդիրով՝ զարմանալ ՍԳր. Կոչ. Եւագր. Ոսկ. (խոնարհման մէջ տարօրինակ է զարմանացի Եփր. դատաս. 164). ընդ նախդիրով՝ ընդարմանալ «թմրիլ» ՍԳր. Բուզ. այս ձևերից են՝ արմանալի Փիլ. նխ. արմացումն Փիլ. արմացք Մխ. բժշ. զարմանագործ Վեցօր Սեբեր. Ոսկ. զարմանազան Ա. եզր. ա. 10. Կիւրղ. խչ. զարմանալի ՍԳր. Եւս. քր. Եզն. զարմանք ՍԳր. Եզն. Բուզ. զարմացումն ՍԳր. ընդարմացուցանել ՍԳր. ընդարմ Վրդն. ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ṛ- արմատից (մանրամասն տե՛ս յառնեմ)՝ -մ կամ -մն մասնիկով. մերձաւոր ցեղակիցներն են յն. ὄρμενος «ցօղուն, ընձիւղ, ծիլ, կաղամբի կուրծ», ὄρπηνος «ճիւղ», ἔρνος «ծիլ, ճիւղ», հիսլ. renna «ծլիլ, աճիլ (բոյսի)», rani «ճիւղ», նորվ. runne, rune «ճիւղ», հբգ. rono «կոճղ, ծառի բուն», թերևս նաև պոնտ. armon «վայրի բողկ» (Pokorny 1, 137—9, Boisacq 713)։ Pictet 1, 304 Պլինիոսի armon ձևը կցում է մեր բառին։ Տէրվիշ. Altarm. 8 արմուկն բառի հետ նոյն ծագումից։ Canini, Et. étym. էջ 127 յն. κορμός «ծառի կոճղ»։ Thomaschek, Deutsche Litteraturh. 1883, էջ 1254 չեչէն. opnւմ «արմատ» բառի հետ։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 18 լիւկ. Ἀρμόασις և նման յատուկ անունների մէջ։ Scheftelowitz BB 29, 25 հհիւս. θromr, հբգ. drum, անգլ. thrum, յն. τέρμα են բառերի հետ, որոնց իմաստն է «ծայր, եզր»։ Patrubány ՀԱ 1906, 57 sero «հոսել» արմատից է հանում։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. erim, rim «հիմնարկութիւն»։—Մառ ИАН 1917, 444 ընդարմ և զարմանալ հանում է աճ, զարճ «վախ» արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունին չեչէն. orum, arumeš «արմատ», արաբ. ارومة āruma «արմատ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 391), ասոր. ܥܡܪܐ ʿamrā «բոյս»։ Ուղիղ մեկնեց Persson. Beitr. 657։ Ernout-Meillet 810 լտ. ramus ձևի հետ։

ԱՐՄ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վանակ. վրդ. հրց. «Միկոնն ի՞նչ է.—Արմ ասեն, քան զզաֆրանն հով է և քան զսապոն տաք» (տե՛ս ՀԲուս. § 220)։ Ըստ իս այս բառը կարելի է հասկանալ «բոյս» և այս պարագային կնոյնանայ վերի արմ, արմն բառի հետ. իսկ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 72 մեկնում է «մեկոն, խաշխաշ»։

*ԱՐՄԱ «զինանշան», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մին.

համգ. 42 «Եւ կայսերքն՝ ըստ անուանն՝ առեալ արմա առաքեցին նմա (Լևոն Բ-ին), զոր բարձեալ ի վերայ դրօշի իւրոյ՝ առաջի իւր ընթանայր»։

=Իտալ. arma «զինանշան», որ ծագում է լտ. arma «զէնք» բառից։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին. մատեն. հտ. Ա. էջ 135։

ԱՐՄԱՆ ի-ա հլ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. 214 «Զոմանս (ի ձըկանց) ծլտեալ ի մէջ Դիայ (կայծականց), պարապատեալ արմանօք (կամ արմանեօք)»։—ՆՀԲ մեկնում է «խոշոր ալիւր կամ արմատնման ծիղ», ԱԲ «խոշոր ալիւր, կամ տերև, կեղև», իսկ ՋԲ միայն «խոշոր ալիւր». այս իմաստի համար հմմտ. գւռ. արմայ «խոշոր ալիւր, եգիպտացորենի կորկոտ»։

ԱՐՄԱՆԱԼ.

=Արմ արմատից՝ փոխաբերաբար. տե՛ս արմ:

Ուղիղ մեկնութիւնը թւում է թէ ծանօթ էր ՀՀԲ-ին, ինչպէս երևում է «կապիլ զգայութեամբ, որով լինի ոք իբրև զըկոճղ» բացատրութիւնից։ Windisch. 21 զարմանալ կցում է յն. χαίρω, χάρμα բառերին։ Liden IF 44, 191 կցում է հանգլ. eormen «հզօր, մեծ», հսաքս. irminsūl «մեծ սիւն», հիսլ. jǫrmun, լիթ. ermis «հրէշ» բառերին։

ԳԻՌ.—Երև. Շմ. Սեբ. արմանալ, Ասլ. Տփ. արմընալ, Ակն. արմընալ, արմընձալ «չտեսութիւն անել», Ննխ. Պլ. արմընձալ, Ղրբ. ըրմա՛նալ.—Ալշ. Ախց. Երև. Շմ. Ջղ. Սչ. Տփ. զարմանալ, Ագլ. զարմա՛նիլ, Սլմ. զըրմանալ, Մկ. Ոզմ. զըրմընալ, Ղրբ. զրմա՛նալ, Ջթ. զարմանոլ, զայմանօլ, Հճ. զայմանօլ:

ԱՐՄԱՍ «հողամաղ թռչունը, լտ. mergus, ֆր. harle, տճկ. գարապաթագ». ըստ Քաջունի, հտ. Գ. 26 և Ա. 988 այսպէս «կոչեցեալ է ուռեf առ մեզ»։

ԱՐՄԱՏ.

Արմ բառից՝ ատ մասնիկով. տե՛ս արմ:

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՀՀԲ, Klaproth, Asia polygb. 106 չեչէն. arumeš;—Böttich. Arica 78, 307 պրս. xarman «կալ» բառի հետ։ Haug, Gāthā 1, 224 արմտիք բառը համեմատում է զնդ. (spenta) ārmaiti «Երկրի Աստուած» բառի հետ։ Հիւնք. արմտիք=թրք. armaγan «նուէր»։

ԳԻՌ.—Շմ. արմատ, են.—առհասարակ գործածական է կենիկարմատ բառի մէջ։

*ԱՐՄԱՒ, ո, ու հլ. «արմաւ պտուղը, խուրմա» Ագաթ. «արմաւի ողկոյզ» Բ. թագ. ժզ. 1. «արմաւենիս» ՍԳր. «արմաւենու տերև» Վրք. հց. «մի տեսակ խոտ» Բժշ. «փիւնիկ թըռչունը» Կոչ. 404—5. Տօնակ. Բար. 146. Մխ. առ. (այս բոլոր նշանակութիւնները կազմուած են հետևողութեամբ յունարէնի, ուր φοῖνιξ նշանակում է «արմաւ, արմաւենի, արմաւենու տերև, փիւնիկ հաւ, մի տեսակ բոյս (lolium perenne L)»։ Շրջմամբ գրուած է ամրաւ Քուչ. 57, 59. և բ ձայնի յաւելումով եղած է ամբրաւ Ոսկ. ես. Վրք. հց. Վստկ. 206, որ և գրւում է ամպրաւ Քուչ. 54։ Սրանցից ածանցուած են արմաւաստան Եզեկ. խէ, 18, 19. արմաւենի «արմաւի ծառ, արմաւենու տերև, մի տեսակ զարդ (վերջին նշանակութեան համար հմմտ. յն. φοῖνιξ «մի տեսակ զարդ») ՍԳր. արմաւաջուր Վրք. եւագրի. ամբրաւօղի Կանոն.։

=Պհլ. *armav? ձևից, որի դէմ ունինք միայն պհլ. պազենդ. xurmā, պրս. خرما xurmā «արմաւ», xurmāstān «արմաւաստան»։ Այս ձևերը կարող էին յառաջանալ պհլ. *armav ձևից՝ նախաձայն x-ի յաւելումով և վերջաձայն v-ի անկումով։ Առաջին երևոյթի համար հմմտ. զնդ. arša- «արջ»=պրս. xirs, զնդ. išthya=պրս. xišt «աղիւս», հպրս. uška>պրս. xušk «չոր», զնդ. aešma-=պրս. xišm «ցասում»։ Երկրորդ երևոյթի համար հմմտ. հպրս. brūva- > պրս. abrū «յօնք», հպրս. yauviyā>պրս. jō «ջրանցք», հին պրս. srvā>պրս. serū «եղջիւր», սանս. զնդ. grīvā=պրս. girē «վիզ»։—Հիւբշ. 111։

Այս մեկնութիւնը տուաւ նախ Böttich. Arica 78, 196, Lag. Urgesch. 821 են։ Նոյնը ընդունում է Müller SWAW 66, 273, որ և WZKM 9, 79 արմաւ և xurmā դնում է ar-man- ձևից, իբր = լտ. alimentum «սնունդ»։ Իրարից քիչ

տարբերութեամբ նոյն ծագումը տալիս են Peterm. 52 և Հիւնք. առաջինը արմաւ համարում է յն. ἄμβροτος «անմահ» բառից, մեր արմաւօղին գնելով իբր ἀμβροσία «նեկտար», իսկ Հիւնք. էջ 291 ամբրաւ համարում է բարդ բառ, իբր ամբր<յն. ἄμβροτος «անմահ» և աւ< ճաւ, ուստի «ամբրաւ ստուգաբանի անմահ հաւ. քանզի հաւն արմաւ՝ որ և փիւնիկ հաւ, անմահ է, վերստին ծնանելովն ի մոխրոյն (ըստ առասպելաց)»։ ՀԲուս. § 221 արմաւ թռչունը ստուգաբանում է «միթէ՞ արմ-ճաւ?»։ Scheftelowitz BB 29, 47 մերժելով պրս. xurmā, համեմատում է սանս. āmra «մանգօ կոչված պտուղը»։

ԳԻՒ.—Ջղ. ամբրավ, Մկ. ամբրով, Ագլ. Ոզմ. Վն. ամբրով, Տիգ. ըմբրոբ. —Մխիթար Աբբա, Դուռն քերականութեան, էջ 92 իբրև աշխարհիկ ձև դնում է ամրաւ:—Նոր բառ է Վն. ամբրբիկ «արմաւի ձևով շինուած մի տեսակ քաղցր խմորեղէն»։

*ԱՐՄԻՆԱՆ «մի տեսակ բոյս. ֆր. horminelle» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 222։

=Արաբ. ارمينين armīnīn կամ ormīnīn, որ փոխառեալ է իր կարգին յն. ὅρμινον «sauge, եղեսպակ. թրք. ատա չայը» բառից, որից նաև լատ. horminum են։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

*ԱՐՄԻՈՆ «նաւի առագաստ». բառիս համար ՆՀԲ գտել է միայն մի վկայութիւն, այն է Լծ. նար. իմ՝ իբրև բռչարան բառի բացատրութիւնը. սրանից դուրս գտել եմ 11 ուրիշ անկախ վկայութիւն. Հասեալ ի նաւահանգիստ՝ արմիոն նաւին խոնարհի. կամ նաւավարք թեօքլ վարեն զնաւն և կամ հողմն լնու զարմիոնն և վարէ զնաւն. Հոգին սուրբ իբր զհողմն լնու զարմիոն մտաց մերոց և վարէ զմեզ ի նաւահանգիստն երկնից. Տաթև. ձմ. խա, ճխթ. Լորամարգի նստեալ ի վերայ ջուրց՝ զմի ի թևոցն տարածէ իբրև զարմիոն. Գիրք առաք. 297 բ. տե՛ս և Տաթև. ամ. 508—9, 511, Ոսկիփ. 400. Առաք. լծ. սահմ. 316։

=Յն. ἄρμενον «նաւի առագաստները, չուանները են» (ἀραρίσκω «շինել, կազմել» բայից)։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ, Ջունի Հիւբշման։

ԱՐՄՈՒԽ «թանգ, արժէքաւոր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պտմ. 464, որ Փերուզակի մասին խօսելով՝ ասում է թէ չորս գլխաւոր հանք ունի. (Առաջին) մաղանն ի Նշաւուր է. աղէկն ու դիմաթուլն ի հոն կու լինի. Երկրորդ մաղանն ի Խոճանտ է. այն էլ հանց որ հինգ ֆլօրին պակաս չի լինիր. Երրորդ քան (պրս. کان kān հանք) ի Քիրման, ի գեղն Շահպսաք է. քանց առաջինքն չեն արմուխ...։

+ԱՐՄՈՒԿՆ (-մկան, -կամբ, -կունք, -կանց) «բազուկի ծալուած տեղը» ՍԳր. Փիլ. տեսակ. Ոսկ. նոր կիր. Նար. «որթի ճիւղ, ոստ» Իրեն. հերձ. 235. յետնաբար գրուած է նաև արմուճկն Սիր. խա. 24. արմուկ (ի-ա հլ.) Ճառընտ. արմուճկ (բց. յարմճկէն) Մարթին. Գնձ. հոգ. (այս վերջինը «որթի ճիւղ, ոստ» նշանակութեամբ). որից արմճկաչափ «կանգուն, արշին» Մարթին. արմկցի (այն է արմկացի) «արմուկով» ԱԲ։

=Հնխ. arm- արմատականից, որի վրայ հայերէնի մէջ աւելացել է -ուկ. ուկն մասնիկը. իր ցեղակիցներն են՝ սանս. īrmá- «բազուկ, նախաբազուկ», զնդ. arəma «բազուկ», սոգդ. ʼrm «թև», օսս. arm «ձեռքի ափ», զազա ērmé «ուս», լտ. armus «բազուկ, թիկունք», գոթ. arms, հբգ. aram, գերմ. Arm, անգլսք. earm, անգլ. arm, պրուս. irmo «բազուկ», հսլ. ramo, ramę «ուս», հհիւս. armr «բազուկ» (տե՛ս Walde 62, Trautmann 13, Kluge Etymologisches Wörterb. d. deutschen spr. էջ 23, Pokorny 1. 73, Ernout-Meillet 70)։—Հիւբշ. 425։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia polygl. էջ 100, որ համեմատում է գերմ. arm։ ՆՀԲ յիշում է պրս. aran, aranǰ, arang (որանք ըստ Horn § 14 կապ չունին այս արմատի հետ), յն. ἀρμός «յօդուած, զօդ», լտ. armus։ Böttich. Arica 71, 160, Lag. Urgeschichte 685 սանս. aratni, պրս. āran, լտ. armus են։ Հիւնք. անկիւն բառից, որովհետև յն. ἀγκών «անկիւն և արմուկ»։

ԳԻՒ.—Ախց. արմուճկ, Ալշ. Ակն. Ագլ. Գոր. Երև. Զթ. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մշ. Ջղ. Տփ.

արմունգ, *Վն.* արմունգ՛, *Շմ.* արմունf, *Տիգ.* ըրմուգ, *Հճ.* այմուգ, *Մկ.* էրմունգ՝, *Սլմ.* ըրմիւնգ՛, *Ալ.* արմիւյ, *Ոզմ.* յէրմօնկ ։ *Նոր բառ է* արմնկցաւ *«տկար՝ անվնաս ցաւ» (իբր թէ արմունկի ցաւ)։*

ԱՐՄՏԻՔ *տե՛ս Արմ։*

ԱՐՇԱԼՈՅՍ. *ներկայ գրականի ընդունած ձևն է. հները աւանդում են շատ բազմազան ձևերով. ինչ.* արշալուրջ, արշալուշ, աշալուրջ, աշալուրջ, աշալուջ, աշալուշ, աշալուշս, աշալուս, աշալոյս, արշալուս, աչալուրջ, *որոնք ոսկեդարեան հայերէնի մէջ (ինչպէս նաև յետնաբար) գործածուած են միշտ անեզաբար,* ընդ *նախդիրով և անհոլով. (միայն Խոր. բ. 39 ունի հոլովուած* աչալրջացն, *այլ ձ.* աչալրջոցն, աշալրջոցն*)։ Այսքան զանազան ձևերը բացատրելու համար պէտք է մեկնիլ հնագոյն* *արշալուրջ *բառից, որի յգ. հյց. հոլովն է* *ընդ արշալուրջսն: *Սրա մէջ կրկին* r *բաղաձայնները փոփոխակի կամ երբեմն էլ միանգամայն ընկնելով,* ջ *ձայնը յաջորդ բաղաձայնի պատճառով* շ*-ի վերածուելով և յետոյ էլ ջնջուելով, և* ս *արմատական կարծուելով ու* լոյս *բառի հետ շփոթուելով՝ ձևացել են բոլոր վերի ձևերը։* *Արշալուրջf *բառի հին նշանակութիւնն է «յետին պահ գիշերոյ՝ որում յաջորդեն նշոյլք լուսոյ առաւօտուն», իսկ արդի «*aurora*, արշալոյս, տճկ. շաֆախ» նշանակութիւնը յետին է։*

=*Բարդ բառ է, որ կազմուած է* արշ *«ընկիզք» (?) և* լուրջ *(լուրթ) «կիսամութ, կիսալոյս» բառերից (տե՛ս այս վերջինը)։—Աճ.*

> *ՀՀԲ* աշալուրջf *դնում է* աչել *«նայիլ» և* լրջանալ *բայերից։ Աւետիքեան, Բացատր. շար. 325 «յորում լինի* աչել *կամ* նայիլ, *կամ յորում* լրջանան աչք*»։* *ՆՀԲ* աչf *և* լուրթ *բառերից և ո՛չ թէ «արշք կամ առաջին և լոյս»։ ՋԲ* աչf *և* լուրջ *«զուարթ» բառերից (հմմտ.* աչալուրջf *բառի տակ տուած բացատրութիւնը. «որ ծագմամբ լուսոյն զուարճացուցանէ զաչս»)։ Էմին, Վահագն Վիշապաքաղ* (Изслыд. *77) սանս.* arušī *«արշալոյս»։* Lagarde, Arm. St. *էջ 190* արշ? *և* լոյս *բառերից։ Տէրվ.* Altarm. *50 համարում է* արշա *և* լոյս *բառերից կազմուած.* արշա՝ *իբրև նախաւոր* վաշրա *կամ* աւշրա *«երեկոյ»=լիթ.* vaskaras, *հիռլ.* fescor, *յն.* ἕσπερος, *լատ.* vesper, *նոյն* վաշրա*-ից է դնում նաև* աշուն, *իբր «մութ, տխուր եղանակ»։ Նոյն, Նախալ. 103 դնում է* արշա+լուրջ, *որի մէջ* արշա *թողնում է առանց մեկնութեան, իսկ* լուրջ՝ *արմատակից է դնում* լուրջ, լոյս *բառերին։ Ալիշան, Հին հաւ. 145 զնդ.* ուշահինա *կամ* օշէն *«առաջին պահ աւուր»։ Հիւնք. հանում է* արջ *և* լոյս *բառերից. հին հայերը յն.* λυκαυγής *«արշալոյս» բառի առաջին մասը* λύκη *«այգ» շփոթելով* λύκος *«գայլ» բառի հետ, նրա տեղ դրել են* արջ *և թարգմանաբար շինել են* արջալոյս, *Վանցեան, Պատմ. քեր. 213* առաջին *և* լոյս *բառերից։* Patrubány *ՀԱ 1908, 214* արշ- *կըցում է* արգել *բառին։* Karst, *Յուշարձան 406 սումեր.* ruš, rus *«փայլուն» բառի հետ է համեմատում։*

*ԳԻՒ.—*Աշմուշ *ձևով պահում են Ջն. «լուսանալու մօտ եղած մութը», Խն. Մշ. Ջն. «արևը մայր մտնելուց յետոյ պատած նօսր մութը, կիսաստուերը», որից* աշմշիլ *Ջն. «լոյսի և մութի մէջտեղ, երբ դեռ մութը բոլորովին վերջացած չէ, լոյսի առաջին նշոյլներն սկըսիլը».—Ախց.* աշալուսին՝ *ճիշտ արդի գրականի նման «լոյսի նոր բացուել սկսելուն»։*

ԱՐՇԱՏ, *իբր պտուղի անուն գործածուած է միայն մէկ անգամ Խոր. աշխ. Վենետ. 1881, էջ 32, Մոկաց երկրի բաժնի մէջ. «Եւ ունի ի մրգաց զարշատ և մանրագոր»։ Բայց Խոր. մատ. Վենետ. տպ. 1843 և 1865, էջ 608, նոյն տեղում գրուած է. «Եւ ունի ի մըրգոց* զաճրշակ *և մանրագոր»։ Երկուսի մէջ էլ ձեռագրական տարբերութիւններ չեն նշանակուած։—Բառս յիշում է միայն ՀԲուս. § 223, ուր մէջ է բերում նաև Ամիրտովլաթի մեկնութիւնը. «Արշատ, որ է հաճար-ըլ-նուան, որ է ըռօջնայն»։—Վերջինս հանքային նիւթ լինելով՝ երկուսը իրար հետ գործ չունին։*

ԱՐՇԱԻ, *արմատ, որ հների մօտ առանձին*

գործածուած չէ. յետնաբար միայն կայ Գր. տղ. յիշ. Մարթին. որից արշաւել «յարձակելու համար վրան վազել» ՍԳր. Ագաթ. Վեցօր. արշաւիլ Եղն. Ոսկ. ես. Եփր. ծն. արշաւանք ՍԳր. Կոչ. Սեբեր. Ագաթ. ձիոյ արշաւանք «մէկ ասպարէզ» Ագաթ. արշաւահանդէս Մծբ. յարշաւանի (կարդա՛ արշաւակի) Վեցօր. 129. արշաւասոյր Ագաթ. ձիարշաւ Մեսր. եր. Արծր. Գնձ. քաջարշաւ Խոր. կառարշաւ Պիտ. ծովարշաւ ԱԹ. գրչագրի սխալ է շաւակի Բուզ. 182, որ պէտք է կարդալ արշաւակի: Նոր բառեր են արշաւախումբ, սրարշաւ, ճաւարշաւ, քառարշաւ են։

= Պհլ. *aδšāv «արշաւ» բառից, որ կազմուած պիտի լինի ati, հպրս. atiy, զնդ. aiti, սանս. áti «մօտ, դէպի, վրան» (գործածւում է շարժում ցոյց տուող բայերի հետ՝ Böhtlingk, Sans. Wört. 1, 89) նախդիրով՝ զնդ. šav, šyav, հպրս. šiyav «շաժուիլ, զինուորական բանակով թշնամու վրայ գնալ», պրս. šudan «երթալ» բայից (ընդարձակ տե՛ս չու, հմմտ. նաև ապա-շաւ):

Տէրվ. Նախալ. 65 սանս. arš, aršāmi ձեվի հետ՝ հնխ. ars «արշաւել, սահիլ, հոսիլ» արմատից։ Հիւնք, արծուի բառից։ Մառ, Яфет. сбор. 1, 51 յաբեթական ras «ձի» բառից։ Ուղիղ մեկնեց Մարքվարթ (Նամակ 1926 յունվ.)։

*ԱՐՇԻ. գործածւում է միայն եպիսկոպոսն արշի ձևի մէջ (Վրք. հց.), որ շրջուած է արշի եպիսկոպոս բառից, իբր՝

=յն. ἀρχή «սկիզբ, գլուխ». տե՛ս և արճի:

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ (սկիզբն բառի տակ)։

ԱՐՇԻԵՊԻՍԿՈՊՈՍ տե՛ս Արքեպիսկոպոս։

ԱՐՇԻՄԱՆԴՐԻՏ տե՛ս Արքիմանդրիտ։

*ԱՐՈՅՐ (սեռ. արուրի) «ոսկեպղինձ, դեղին պղինձ, ֆրանս. laiton, տճկ. փիրինճ» Ա. մնաց. իը. 2 (ուր յոյն և լատին թարգմանութեանց մէջ այս բառը չկայ). Նորագիւտ Ա. մնաց. ժը. 8, իը. 2, Բ. մնաց. ա. 4 (միայն այստեղ ենք գտնում հոլովուած սեռ. արուրի, ձևը). որից արուրի «պղնձեայ» Եփր. ղևտ. էջ 220.—արոյրի նշանակութեան վրայ երկար խօսում է Հ. Ս. Երեմեան, Բազմ. 1899, էջ 102։

= Հին պհլ. *rōδ բառից (հմմտ. բոյր< զնդ. baoiδi-), իբր հպրս. *rauδa, որոնց դեմ կենդանի են պհլ. rōd, rōi, պրս. روی rōy «անագ, պղինձ», բելուճ. rōd և սոգդ. rōδ «պղինձ» իրանեան ձևերը։ Սրանց հետ ցեղակից են սանս. lōha- «կարմիր մետաղ, պղինձ, երկաթ», հսլ. ruda «մետաղ», լատ. raudus, rodus, rudus «պղնձի կտոր», հբգ. aruzzi, erizzi, գերմ. Erz «անագապղինձ», անգլսք. lēad, հոլլ. lood «կապար» են, որոնք հանւում են հնխ. reud, reudh կամ leud ձևերից (Walde, էջ 643, Horn § 635, այլ է Kluge 123)։ Եթէ այս բառը բնիկ հայերէն լինէր և ո՛չ փոխառեալ, պիտի ունենայինք *արոյտ, *արոյդ, *երոյտ, *երոյդ կամ *լոյտ ձևը։—Հնդկրոպական բառիս հետ նմանութիւն ունին նաև սումեր. urud, ասոր. urudū «պղինձ»։—Հիւբշ. 111։

ՆՀԲ լծ. լտ. aes, aeris, իտալ. rame «պղինձ»։ Lagarde, Arm. St. § 272 և էջ 188 լտ. raudus, կիմր. elydr ցեղակիցների հետ։ Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. ZDMG (1882) 36, 133։ Tomaschek, Deutsche Litteraturz. 1883, էջ 1254 վրաց. rwali։ Հիւնք. պրս. rōy բառից։ Jensen, հայ և սորեստանեան ձևերի միջնորդ է դնում հաթերէնը։

ՓՈԽ.—Հայերէնից առնուած է վրաց რვალი rvali «պղինձ, արոյր», որի հին ձևը պիտի լինի *rvari. հմմտ. Գրիգոր>վրաց. Գրիգոլի, մարգարիտ>մարգալիտի:

ԱՐՈՍ «ուժեղ, հզօր». Նորագիւտ բառ՝ որ գործածուած եմ գտնում մէկ անգամ Աղեքսանդրի կաֆաների մէջ (Աղթամ. հրտ. Կոստանեան, էջ 108), հետևեալ ձևով. «Ո՞վ վատշուէր Նեկտանեբոս, որ թագաւոր էիր յԵգիպտոս, ո՛չ թէ հզօր ձեռամբ արոս» (այլ ձ. հարոս, հրոս, յարոս)... սրա բացասականն է անարոս «տկար», որ գտնւում է նախորդից մի քիչ ցած՝ առանց ձեռագրական տարբերութեանց. Եղեր տկար և անարոս։

+ԱՐՈՒ.

=Այր բառից՝ ու մասնիկով, տե՛ս այր:

Հիւբշ. ZDMG 36, 121 արմատը ար= յն. ἄρ-σην, Scheftelowitz KZ 38, 263 և BB 29, 45 զնդ. aurva «արագ, ու-

ժով», վեդ. arvan, *հաւքս.* aru *«ալրազ» են։* Meillet MSL *19, 124 լտ.* aries, *ումբր.* erletu *«խոյ» բառերի հետ։*

ԱՐՈՒԱՐՁ. *արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են* արուարձան *«քաղաքի պարսպից դուրս գտնուած վայրերը կամ գիւղերը» (ի–ա հլ.) ՍԳր.* արուարձանեայ *«սահմանակից» Եւս. քր. ա.* արուարձանեայք *«քաղաքի արուարձանները» Թուոց իա 25. «արուարձանի բնակիչները» Եւս. քր. ա. բ.* արուարձական *«սահմանակից» Եւս. քր. ա. Ոսկ. մ. բ. 28.* արուարձայինն *«արուարձանի բնակիչ» Ոսկ. ես.—ուրիշ բառ է* արուարձան *«առնապատկեր» (արու+արձան) Նար. կ։*

ՆՀԲ արձան *«քար» բառից։ Հիւնք.* արուարձան *կազմուած է դնում հյ.* արձակավայր *բառից տեղափոխութեամբ։ Պատահական նմանութիւն ունին պրս.* برزن barzan *«թաղ, քաղաքամաս»= զնդ.* vərəzēna- *«համայնք»=հպրս.* vardana *«քաղաք» (*Horn *§ 199,* Bartholomae *1424—5)։*

ԱՐՈՒԳ *(գրուած նաև* արուգ*) «նուազեալ, չորացած, տկար» Ոսկ. ես. 178 (Տեղին կործանեցաւ, այսուհետև երթեալ նստիցես ընդ արուք հովանովք). «ղուրկ, թափուր» Լաստ. ժ. «չոր, անպտուղ (ծառ)» Սարգ. յկ. ե. էջ 68, Բ. պետր. ա (էջ 414). Գր. սքանչ. ծն. քս. (Նոքա ընդ արուք ծառովն նստէին և հեթանոսք ընդ ոստովք ծառոյն կենաց. ՀԱ 1912, 473). «ուժը կամ ներգործութիւնը կորցրած» Եղիշ. խաչել. 286 (Ի ծածկոյթ արուգ սրբութեանցն՝ յորում ոչ ևս լիցին զօրութիւնք երկնաւորք)։*

Թաղիադեան, Առաջն. մանկ. էջ 47 հյ. առոյգ *բառի հետ կցում է հնդ.* ուգ *«շաքարեղէգի ծաղիկ» ձևին։ ՆՀԲ և Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 93 (ինչպէս նաև Հիւնք.) կցում են թրք.* اروق aruq, arəq *«նիհար, ճղված» բառին։* Karst, *Յուշարձ. 418 աւելացնում է նաև ույգուր.* yerik *«հիւանդ, հիւանդոտ», չաղաթայ.* اریغ arig, arəγ, اریق arïq *«նիհար, ցանցառ, աղքատ», ալթայ.* arə *«յոգնեցնել, նիհարացնել», եաքութ.* yari *«հիւանդ»,* arittak *«նուրբ»։ Մենք էլ կարող ենք աւելացնել դեռ կոյբալ.* ārak, *կարագաս.* arak *«նիհար, ճղված», բայց այս բոլորը պատահական նմանութիւն միայն ունին, որովհետև ծագում են* aru-maq *«նիհարիլ» արմատից* (Будаговъ, Срав. слов. *1, 34)։*

ԱՐՈՒԵՍՏ, ի *հլ. (յետնաբար նաև* ի–ա *հլ. մէկ անգամ միայն Բուզ. դ. 20 ունի* արուեստաց*) «ճարտարարութիւն, մտաւոր կամ ձեռական արհեստ» ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. Բուզ. «ձեռագործ, ճարտար շինուած բան» ՍԳր. «հրաշք» ՍԳր. «հրէշ» Փիլ. ժ. բան. Յայսմ. «խաբէական հնարք» Ոսկ. յհ. ա. 12. Լմբ. սղ. Սարգ. որից* արուեստագէտ *Երեմ. իդ. 1, իմ. ժե. 6. Եզն.* արուեստագիտ *Վեցօր.* արուեստագործել *Ոսկ. մ. ա. 6.* արուեստախառն *Մծբ.* արուեստական *«ճարտար արուեստագէտ» Սեբեր. Ոսկ. ես. «առաքինի, բարեպաշտ» Կորիւն. «նենգաւոր» Մծբ. «երաժշտութիւն, նուագարան, երաժիշտ» ՍԳր.* արուեստանոց *Ոսկ.* անարուեստ *Վեցօր.* գրարուեստութիւն, չարարուեստութիւն *Ոսկ. մ. բ. 27,* արուեստակ *«արհեստ» (Նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 194. յետնաբար ասւում է նաև* արհեստ *Սահմ. Լմբ. Պղատ. օրին. որից* անարհեստ *Անյ. պորփ. Սամ. երէց. (իսկ ՆՀԲ-ի յիշած* անարհեստ *բառը՝ Ոսկ. ես. պէտք է ուղղել* անարահետ՝ *ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 26),* արհեստագէտ *Լմբ. են։ Նոր գրականում տարբերւում են* արուեստ *«մտաւոր արուեստ,* art*» և* արհեստ *«ձեռական արուեստ,* métier*»։ Նոր բառեր են* գեղարուեստ, ճարտարարուեստ, գեղարուեստագէտ, արուեստակութիւն, արուեստահանդէս, արհեստական, արհեստանոց, արհեստաւոր, արհեստապետ *են։*

ՆՀԲ լծ. լատ. ars, artis *«արուեստ» և և յն.* ἐραστής *«սիրահար, սիրող» (էջ 372 ա)։ Հիւնք.* հարուստ *բառից։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 90 -*եստ *մասնիկով* արու *բառից, իբր թէ բառը նախապէս նշանակում էր «արութիւն,* virtus*», յետոյ «ճարտարութիւն,* virtuosité*», Սանտալճեան ՀԱ 1913, 401 խալդ.* aris, *լտ.* ars *ձևերի հետ։*

ԳԻՐ.—*Երև.* ա՛րճեսա, *Ախց.* արճսա, *Խրբ.* արճէսա, *Շտ.* արճուստ *ևն։*

*ԱՐՈՒՃԱՆԱԿ *«նկարի ուրուագիծ»*. *կայ միայն* արուճանակս ճանել *«նկարի ուրուագիծը պատրաստել կամ դեռ առանց գոյնի նկարել՝ յետոյ գոյները դնելու համար» բացատրութեան մէջ, որ իբրև անստոյգ բառ՝ յիշում է միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. եփես. 873 «Ո՞չ ընդվայր իմն զգործն զոր գործէ՝ թուի, շուրջ գրելն և արուճանակս հանել, այլ յորժամ զերանգսն խառնիցէ, ապա երևի արուեստն գեղեցիկ»։*

=Պահլաւական փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց է տալիս բառի արտաքին ձևը. բայց պահլաւերէնի մէջ համապատասխան բառը չէ աւանդուած. ունինք միայն պարսկերէն զանազան մերձաւոր ձևերով» ارچنگ arčang, ارژنگ aržang, ارسنگ arsang, ارتنگ artang, *որոնք Գէորգ գպրի բառարանում հետևեալ ձևով են մեկնւում.* ارتنگ artang *«է անուն գրոց Մանի անուանեալ նկարչին, որ զինչ և իցէ նկար ի միտս իւր եկեալ, կամ զարմանալի պատկեր ինչ ուրեք տեսեալ, զնոյն նախագոյն սևէր ի նոյն գիրս, և ապա նկարեալ պատկերագրէր»,* ارژنگ aržang *«անուն գրոց ինչ, յորում զոն գրեալ պէսպէս նկարք և պատկերք նկարեալք յանուանի պատկերահանէն Մանի կոչեցեալոյ»,* ارچنگ arčang *«նոյն նշ. և ևս նշանակէ նկար»։*

Ուղուրլեան, Մէճմուայի էֆքեար, թ. 1902, № 360 դնում է պրս. رو rū *«երես»*+ճէնկ *«տախտակ, նկար». բայց յետոյ տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը՝ կցելով պրս.* էրչէնկ *բառին (տե՛ս Գարամաճեան բառարան, 1910, էջ 213 և 1405)։*

ԱՐՈՒՍ *«սև խունկ, զուկի,* liquidamlbar*». մէկ անգամ միայն ունի Խորենացու Աշխարհագրութեան ձեռագիրներից մէկը. «Զուկին զոր Հայք արուս կոչեն» (Խոր. մատենագր. էջ 600)։ Ունին միայն ԱԲ և ԳԲ։*

*ԱՐՈՒՍԵԱԿ (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ) *«երկնքի ամենապայծառ մոլորակը, որ արևածագից առաջ սկսում է փայլփլել. կոչւում է նաև* լուսաբեր, այգաբեր, առաւօտու աստղ, լուսոյ աստղ, լուսաստղ*» ՍԳր. Գիրք առ Վաչէ. Նար. ծ. և յոլէգ. փոխաբերաբար նշանակում է նաև «արեգակ» Նար. Համամ առ. Լաստ. «Յովհաննէս Մկրտիչը» Շար. Նար. «սատանայ» Ես. ժդ. 12. Առ որս. կամրջ. Խոսր. գրուած է նաև* արաւսեակ, արօսեակ, արիւսակ *Մագ. թղ. 181. այս բառից են* արուսեկաձև *«լուսապայծառ» Նար. յոլէգ.* արուսական *«արուսեակի նման» ԱԲ. վերջինս ենթադրում է* *արուս *արմատը, որ շատ կարևոր է բառի ծագման տեսակէտով։*

=Պահլաւերէն հոմանիշ մի ձևից փոխառեալ, որ թէև աւանդուած չէ, բայց կայ նրա արմատը. հմմտ. պհլ. arūs *«սպիտակ, ճերմակ», պազենդ.* alōs, alūs, *փարս.* arōs *«սպիտակ», զնդ.* auruša- *«սպիտակ, լուսափայլ», սանս.* arušá- *«պայծառ, լուսափայլ, հրածոյն կարմիր, մանաւանդ՝ արշալոյս, արեգակ, օր». այսպէս է կոչուած Արուսեակը՝ իր լուսափայլ պայծառութեան համար. հմմտ. նոր գաւառականների մէջ* լուսու ատրղ, լուսաստղ *և մանաւանդ թրք.* aq yəldəz *«սպիտակ աստղ=Արուսեակ»* (Будаговъ *1, 499)։—Աճ.*

ԳԴ պրս. زاورس zāvars *«արուսեակ»։ ՆՀԲ պրս.* արուսէ *«հարս» (այս բառը մեզ հետ գործ չունի, որովհետև արաբ.* عروس ʻarūs *բառն է)։* Lag. Urgesch. *337* ruč *արմատից։ Էմին, Վահագն վիշապաքաղ* (Изслыд. *77) սանս.* aruša *«առաւօտու աստուածութիւն»։* Mordtmann, ZDMG *31, 417 խալդ.* Arazua *յատուկ անուան հետ։* Müller SWAW *88 (1877), էջ 11 զնդ.* auruša, *օսս.* ors *«ճերմակ» և սանս.* aruşa *ձևերի հետ։ Տէրվ.* Altarm. *50 սանս.* aruša, *զնդ.* auruša *ձևերի հետ՝* լոյս *արմատից։ Նոյն հեղինակը՝ Մասիս 1881 մայ՝՝ 1 և Նախալ. էջ 45, 48, 63 թէ՛ սանս. և զնդ. ձևերը և թէ հայ.* արև, արեգակ, արուսեակ *բառերը հանում է հնխ.* ark *կամ պարզական* ar *արմատից, մերժելով* լոյս *բառի հետ որևէ առնչութիւն։* Bugge, Etrusk. u. Armen. *էջ 3 իբրև նաադական* *արուսի *ձևից, որ մեկնում է «արև» և կցում էարտակ.*

erus «արև» բառին։ Հմմտ. արաբ. աբուսեք «փասատայ»։

+ԱՐՋ, ո, ու հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «արջ գազանը» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. «Եօթն մօտ գտնուած և եօթ-եօթը աստղերից բաղկացած երկու համաստեղութիւն, որոնք զանազանւում են իրարից՝ Մեծ Արջ և Փոքր Արջ անուններով» Շիր. 49. Խոր. աշխ. «հիւսնի մեծ յղկիչ գործիք, խարարուղ» ՋԲ (իբրև ռմկ.) և ԱԲ. «ԳՋ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. Արրտ. 1894, 257 և 259։— Երկրորդական նշանակութիւնները ծագած են թարգմանաբար. հմմտ. յն. ἄρκτος «արջ և Մեծ Արջ ու Փոքր Արջ համաստեղութիւնները», իտալ. orso «արջ և յղկիչ գործիք»։ Այս արմատից են ծագում մկնարջ Բռ. ստեփ. լեհ. կամ արջամուկն «մի տեսակ անասուն» ԱԲ. արջենի «արջի մորթուց զգեստ» ԱԲ. արջային «հիւսիսային» Խոր. աշխ. (իբր թրգմ. յն. ἀρκτικός «հիւսիսային» բառի), արջտակ կամ արջատակ «թաղթ, վայրի շողգամ, cyclamen» Բժշ. (հմմտ. պրս. خرسکیاه xirs-giyāh, յն. ἀρκό-πους, ἀρκό-φυτον, ἄρκτιον, որոնք այլևայլ բոյսերի անուններ են և բոլորն էլ կազմուած «արջ» բառից. այսպէս նաև հյ. արջախոտ, արջու ականջ, արջու աչք, արջընկոյզ, արջի ճատ, արջու խաղող են)։ Նոր բառեր են արջապան, արջմեղու, արջամագիլ են։—Ումինք գրուած առջ Վրդ. առ. 84։

=Բնիկ հնդեւրոպական բառ՝ հնխ. ṛktho-ձևից, որի միւս ժառանգներն են սանս. ṛkṣa-, հինդուստ. رِچھ rīčəh, զնդ. arša-, սոգդ. aššа, օսս. ars, պրս. خرس xirs, գազա xəš, բելուճ. riš, յն. ἄρκτος, ալբան. ari, լտ. ursus (որից ֆրանս. ours, իտալ. orso, սպան. oso), հիռլ. art, կիմր. arth, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ (տե՛ս Walde 861, Boisacq 78, Horn § 477, Pokorny 1, 322, Ernout-Meillet 1095)։ Ամենահին ժամանակներից սկսած այս բառը ենթարկուած էր tabou-ի և դրա համար էլ *ṛktho- նախաձևը այնքան շատ ձևափոխութեանց է ենթարկուել բոլոր վերոյիշեալ լեզուների և մանաւորապէս հայերէնի մէջ (տե՛ս Meillet, Interdictions de vocabulaire, էջ 7—12)։ Նոյն tabou-ի պատճառով է նաև որ սլաւական, բալթեան և գոթական ճիւղերը ի սպառ ջնջել են բառը, հնարելով նրա տեղ նոր դարձուածներ. ինչպէս՝ «մեղր ուտող» (ռուս. медведь), «թուխ» (գերմ. Bär) են։ Նման բացատրութիւններ կան նաև հայերէնի մէջ, ինչ. քեռի, լեռան ծաղկակոյս, տանձակեր են։—Հիւբշ. 425։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia polygl. էջ 99, որ սակայն կցում է նաև բասկ. artsa։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21ա բնաձայնից։ ՆՀԲ համեմատում է յն. և լտ. ձևերի հետ. նոյնը կրկնում են Peterm. 26, Windisch. 9 են։ Հայերէնի ջ վերջաձայնի բացատրութեան համար տե՛ս Տէրվ. Altarm. 26, Meillet MSL 10, 281 ծանոթ., Les dial. indo-eur. էջ 86, Pedersen KZ հտ. 38, էջ 208, 213 և հտ. 39, էջ 432։ Scheftelowitz BB 28, 293 և 29, 17 բոլորովին մերժում է համեմատութիւնը՝ ջ-ի հանած դժուարութեան պատճառաւ և կցում է արջն «սև» բառին, ճիշտ ինչպէս գերմ. Bär «արջ»=լիթ. bėras «թուխ»։ Մառ ИАН 1920, 134 բասկ. ars «արջ», Яз. и Лит. 1, 234 վրաց դաթվ, արաբ. dab, յն. ἄρκτος «արջ» և վրաց. արջու «գորշուկ» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Շմ. Ալ. Տփ. արչ, Ասլ. արչ, արջ, Ոզմ. արճ, Ալշ. Մկ. առճ, Հճ. արջ (<*առջ)։ Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մշ. Մրղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Վն. առչ, Զթ. mռջ', Համշ. այչ, Ագլ. օռջ. այս բոլորը պահած են իրենց նշանակութիւնը. միայն Տիգ. առչ «արու կատու», իսկ «արջ» նշանակութեան համար գործածւում է թրք. այու բառը (նոյնը Պլ. և Ննխ.)։ Նոր գաւառական բառեր են արջագոռ տալ, արջակատու, արջակճճիկ, արջաճաշխ, արջապան, արջապապոյ, արջապըլոյ, արջապար, արջատանձի, արջաքոքոք, արջաքուռակ, արջաքուն, արջխնդեղնի, արջուշապ, արջփիլուց են։

ՓՈԽ.—Քրդ. hirč, erǰ, harč, hərč համանիշները պէտք է կարծել թէ հայերէնից են՝ ǰ, č վերջաձայնի պատճառաւ, որ իրանեաններում չկան։ (Ս. Գրքի թարգմանութեան մէջ

գրուած է ճէրչ. այսպէս՝ Ու լնկէ ուի պա լընկէ հէրչ (և ոտք նորա իբրև գարչու). Յայտ. ժգ. 2։—Փոխառեալ է նաև չերքէզ. erš. և թերևս գնչ. hirč, ričini «արջ» (հին-դուստ. ձևն է ričəh, որ բուռական հեռու է գնչ. hirč ձևից)։—Վրացերէն ևս կան არჯაკელა արջակելա և არჯოიკა արջոիկա «վայրի կանկառ» բուսանունները՝ որոնք Չուբինովի բառարանում (2-րդ տպ. էջ 48) հայերէնից փոխառեալ են համարւում։

ԱՐՋԱՌ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի-ա հլ. ըստ այսմ Եզնիկի արջառաց ձևը յետին սըր-բագրութիւն է) «տաւար, ընդհանուր անուն կովի, ցուլի, եզան, հորթի և երինջի» ՍԳր. Եզն. Եւս. քր. որից արջառէանց (իբր թրգմ. Վոսփոր անուան) Եւս. քր. արջառաչիլ Յհ. կթ. Վրք. հց. արջառամաճ Մանդ. արջառա-կաչի Նոննոս. ևն։

Klaproth, Asia polygl. էջ 104 ֆինն. erže, örǰ բառերի հետ։ Müller SWAW 42, 255 և 88, 12 յն. ἄρσην «արու», սանս. ṛšabha, vṛša «սերմ թափող» և զնդ. arşan «այր» բառերի հետ։ Հիւնք. հանում է բառաչ բառից։ Scheftelowitz BB 28, 310 և 29, 17 առ մա-նիկով արջ բառից։ Մառ ИАН 1912, 834 երինջ բառի յոգնակին է համարում,

ԳԻՌ.—Նբ. արչառ, Մրղ. արչար, Երև. Կր. Հմշ. Ննխ. Շմ. Ջղ. աչառ, Ալշ. Մշ. Ոզմ. ա-ճառ, Մկ. աճոռ, Վն. ոճոռ, Մժ. աչէռճ, բոլորն էլ նշանակում են «երկամեայ արու հորթ, դեռ չլծուած փոքր եզ»։

***ԱՐՋԱՍՊ** (ի, ի-ա հլ. ըստ ՀՀԲ, ո հլ. ըստ ՆՀԲ և ՋԲ) «սև թանաքի համար գոր-ծածուող քիմիական մի տեսակ նիւթ, ծծըմ-բատ, ֆրանս. vitriol, sulfate» Երզն. երկն. թ. Բժշ. Վստկ. 80. Վրթ. քերթ. Ոսկիփ. Մխ. ապար., գրուած է նաև առջասպ, արջասպն, արջասպ (վերջինը գիտէ միայն ՓԲ). որից արջասպաներկ «արջասպով ներկուած, սև» Տօմար. «թանաք» ԱԲ. արջասպնագոյն Տա-թև. ամ. 465. նոր բառեր են արջասպախառն ՋԲ, արջասպային ՀՀԲ, ՋԲ, արջասպուտ ՀՀԲ։

=Բարդուած է արջ-ն «սև» և ասպ (ան-ծանօթ) բառերից. հմմտ. լտ. ater «սև» և atramentum «արջասպ». ըստ այսմ հայերէն սատում է նաև սևալեղ:

Առաջին անգամ ՀՀԲ արջն «սև» բառից։ ՆՀԲ արջն «սև»+արար. սէվոյ «զգեստ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. առճասպ, Մկ. առճոսպ, Սլմ. ոռճասպ, Ոզմ. արչապս, Մշ. առճապս:

ՓՈԽ.—Վրաց. არჯასპი արջասպի «ար-ջասպ, купоросъ", որ Չուբինով (բ տպ. էջ 48) հայերենից փոխառեալ է համարում։ Նոյնպէս է նաև թուշ. არჯამ արջամ «ար-ջասպ»։

***ԱՐՋՆ** «սև». մէկ անգամ գտնում եմ գոր-ծածուած Բուզ. Գ. 14. «Եւ յաւուրս ձմերա-նոյն՝ յորժամ... կամէր ուրեք երթալ ի պէտս ճանապարհի, յանկարծօրէն ձիւն ցամաք արջն լինէր առաջի նորա»։ Այս արմատից են կազմուած արջնագոյն «մութ գոյնով» Փիլ. ել. 548. արջնաբոլոր «բոլորովին մութ» Ճառընտ. արջնագոյւ «սև ագռաւ» Մխ. առ. արջնազգեստ «սևազգեստ» Լաստ. Մարութ. Փիլ. սամփս. 575. Սարգ. յկ. գ. արջնաբոյր «սևագոյն» Նար. 177. Լմբ. մատ. 541. Կաղ-կանտ.? արջնայեղց «բոլորովին սև» Ոսկիփ. արջնատես «սև» Նար. լա. էջ 79. արջնատե-սակ «սև» Մխ. առ. արջնազգեցեալ «սևեր հագած» (նորագիւտ բառ) Պարականոն շար. էջ 95 (մէկ անգամ միայն գործածուած է). արջնեղ «սև սոնիճ բոյսը» Եւ. իբ. 25, 27. Մխ. առ. (այսպէս նաև լտ. nigella, յն. μελάνθιον հոմանիշները, որոնք կազմուած են niger, μέλαν «սև» բառերից)։ Այս բառից է նաև արջասպ, որ տե՛ս վերը։—Արջն արմա-տը ներկայանում է մեզ երկու ուրիշ ձևերով էլ, այն է աղջ և աղտ: Առաջինը՝ աղջ «մութ, մթութիւն», առանձին անգործածական մի ձև է, որից ծագում են աղջուրիւն «խաւար» Նար. զ, էջ 16. կրկնութեամբ աղջաղջ (սեռ. ի) «մշուշ» Նիս. սքանչ, «մութ, ոչ-պայ-ծառ, անբարեկարգ (եկեղեցու համար ա-սուած)» Սմբ. դատ. 51. աղջամուղջ (ի, ի-ա հլ.) «թանձր մութ»։ Յես. բ. 5, Բ. պետ. բ. 17, աղջամղջին Յոբ. ժ. 22. Ամովս. ե. 20. աղջա-մըղջեալ Ոսկ. ապաշխ. Փիլ։—Երկրորդը՝ աղտ «մութ, խաւար», նոյնպէս առանձին չէ գործածուած, բայց ունինք սրանից աղտա-մուղտ «մութ, խաւար» Եփր. գծ. էջ 25 (տե՛ս նաև մուղտ արմատը առանձին)։

= Հիւսիսային կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. համմտ. չէչէն. ‘ärži «սեւ», ‘erzin «սեւ, մութ», ‘aržulla «սեւութիւն», ինգուշ. արջի «սեւ», թուշ. արջի, ‘արճի «սեւ», ‘արճի տարեբ «սեւ փող, պղինձ դրամ»։ Ըստ իս այստեղ է պատկանում նաեւ վրաց. არჯაკელა արջակելա, არჯიოკა արջիոկա «հոռոմ արջնդեղ, nielle romaine» (բայց տե՛ս նաեւ արջ բառի տակ)։ Հմմտ. նաեւ մուղտ, մուղջ բառի տակ յիշուածները։—Աճ.

ՆՀԲ արջն դնում է արջ բառից (որպէս հասարակ գոյն արջոց). աղջամուղջը < աղտամուղտ-ից, իսկ աղտամուղտ կազմուած աղտ և մուղտ կամ մութ բառերից։ Տէրվ. Նախալ. 99 աղջամուղջ բառի մէջ՝ մուղ մասը կասկածով նոյն է համարում մրուր, մրրիկ, մուր, մռայլ յն. μέλας «սեւ» են բառերի հետ, իբր հնխ. mar «սեւանալ» արմատից։ Հիւնք. աղջամուղջ հանում է արջն բառից, իսկ արջն դնում է հյ. արծաթ կամ արար. արսա «հող, երկիր» բառից։ Scheftelowitz BB 28, 298 աղջ կցում է լիթ. żléja «վերջալոյս», żléjuju «մթնել» բառին. իսկ BB 28, 293 և 29, 17 արջն՝ յն. ὀρφνός «մութ», ὀρφνώδης «սեւացեալ», ὄρφνη «մթութիւն» բառերին։ Meillet MSL 10, 279 աղջ բառը համեմատում է յն. ἀχλύς «մշուշ, մթութիւն», հպրուս. aglo «անձրեւ» բառերի հետ, ընդունելով, որ ջ ներկայացնում է այստեղ հնխ. gh։ (Սակայն այս մեկնութիւնը ներկայացնում է մի քանի դժուարութիւններ. նախ՝ ի նկատի առնուած չեն արմատակից արջն և աղտ ձևերը և նրանց յարաբերութիւնը ճշտուած չէ. երկրորդ՝ gh>ջ ձայնափոխութիւնը անստոյգ է. երրորդ՝ ἀχλύς = aglo համեմատութիւնը հաստատապէս ընդունուած չէ. համմտ. Walde 527 և Boisacq 108)։ Petersson, Arische und Armenische Studien, էջ 126 աղջ բառը կցում է լտ. algeo «մրսիլ, սառչիլ», algor «սառնամանիք», algidus «ցուրտ, սառած», նիւլ. elgur «ձեան բուք, կիսահալ ձիւն» բառերի հետ, որոնց արմատն է հնխ. algh-. այս արմատից է դնում նաեւ հպրուս. aglo և յն. ἀχλύς, իբր հնխ. a(l)gh-lu-։

ԳԻՌ.—Առհասարակ կորած են գաւառականներում. բայց կան դեռ Տփ. ախտամուխտին, աղքումուխքին «մութնուլուսուն»։ Ախց. աղտեմղտին «արշալոյսին, լուսանալու մօտ», Երև. Լ. Շիր. աղտամուղտ «առաւօտեան և երեկոյեան աղջամուղջ, խաւար» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 24 ա), կայ և աղտեմղտիլ «լուսանալու մօտ արեւելքի լուսաւորուիլը» (Նորայր, Բառ. ֆր. crépuscule բառի տակ)։

ԱՐՍԻՆ. մէկ անգամ միայն գործածուած է Երեմ. ը. 7, իբր համապատասխան եբր. חסידה xasīda և յն. ἀσίδα բառերի, որոնք մէկ անգամ էլ Յոբ. լթ. 13 են գործածուած և հայերէն թարգմանութեան մէջ պահուած են ասիդ տառադարձութեամբ (տե՛ս այս բառը)։ Ս. Գրքի մեկնիչները xasīda բառը հասկացել են «կարապ, յոպոպ, արագիլ, բազե, մարախ», նորագոյն գիտունները մեկնում են «արագիլ»։ Հին հայ մեկնիչներն էլ սրանց համեմատ ասիդ բառը մեկնել են «հաւ, գազան, սողուն» (տե՛ս անդ), իսկ արսին բառը մեկնում են «թռչուն, սաստ կամ արուեստ»: համմտ. «Արսինն թռչուն է օդագնաց, հաստկաւ և գունով և ձայնիւ որպէս սարիկ. ոտն կարճ է և ճանկն սուր. հետեւակ չկարէ երթալ, բարձր բոյն դնէ, և բարձր որսայ իւր կերակուր» Վանակ. Հրց.։ «Արսին՝ ոմանք զասիդայդ հաւ ասացին և այլք սաստ սաեն յերկինս». «Արսինդ թերեւս արօսեակդ է, և նշանակաւ Յովհաննէս է» (Մխ. Երեմ.)։

Müller SWAW 64, 454 և 84, 227 արսին մեկնում է զնդ. airya saēna, համարելով թէ զնդ. saēna բարդութեանց մէջ տալիս է հյ. սին, իսկ անկախ՝ ցին: Տէրվ. Altarm. 22 նոյն մեկնութիւնը կրկնում է։ Եազըճեան, Մասիս 1884, էջ 201 մեկնում է «լեռան բազէ կամ լեռան արծիւ», իբրև կազմուած ար «լեռ» և սին=սանս. çyēna, զնդ. saēna «արծիւ կամ բազէ» բառերից. յետոյ համեմատում է Եսսնա ժ. 27 յիշուած ուբէրիսաէնա բառի հետ, որ թարգմանում

է «հույ յարսին» և ո՛չ թէ «ի ծայր լեռին» ուր «Սաէնա բնակի»։

*ԱՐՎԷՍ «սապր» (որ է հալուէ) Գաղիան. ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 573։

=Յն. ἀλόη, ης, լտ. aloe, es, ֆրանս. aloés, անգլ. aloes «հալուէ»։—Աճ.

+ԱՐՏ, ո հլ. «ցանուած կամ ցանելիք հող» Մղ. ճզ. 37. Ես. իէ. 4. որից արտավար «արտաչափ, օրավար» Եւս. քր. «մշակուած արտ կամ վարելիք հող, արտ» Ոսկ. մ. ա. 6, 12. Եփր. օրին. Ես. ժթ. 7. «երկրագործ, արտ վարող» Նոննոս. Ճառընտ. արտավայր Եփր. պհ. 174. արտավարել «արտը վարել, մշակել» Վրդն. սղ. և յուս. արտածնունծ, արտծնունծ, արտունծ «արտը հնձող անձը» Մանդ. էջ 169. Ճառընտ. արտորայք ՍԳր. Ոսկ. արտածող «արտ լինելու հողը» (Նորագիւտ բառ) Եփր. մատ. հտ. Գ. էջ 174 (բստ մի ձեռ. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. հտ. Բ. էջ 268)։

=Հնխ. ag'ro- բառից, որի միւս ժառանգներն են յն. ἀγρός, լտ. ager, սանս. áǰra, գոթ. akrs, հիւս. ackar, achar, գերմ. Acker, հիւլ. akr «ագարակ, արտ, անդաստան» (տե՛ս Walde 19, Boisacq 10, Kluge 6, Pokorny 1, 37, Ernout-Meillet 22)։ Հնխ. ag'ro- տալու է հայերէնում նախ *ածր-, տեղափոխութեամբ *արծ- և յետոյ ծ-ա ձայների փոխանակութեամբ արտ։ Միևնոյն բառը ունինք նաև հյ. ագարակ ձևով, որ բստ իս բնիկ չէ և փոքրասիական հնդեւրոպական մի լեզուից փոխառութիւն է։

ՆՀԲ եբր. արաբ. պրս. եռեճ, արզ, երզ «երկիր, գետին»։ Peterm. 258 եբր. ארץ areṣ «երկիր, գետին»։ Տէրոյենց պատմելի, Երևակ 1857, էջ 99 դար «շինակ գետին» բառից տեղափոխութեամբ.=լտ. terra, սանս. տարա։ Lagarde, Arm. Stud. § 278 հնխ. ar «հերկել» արմատից, որից և լտ. arare են։ Müller SWAW 88, 12 իբր հնխ. arta «մշակուած»։ Տէրվ. Altarm. 72 արտորայ համում է որայ բառից, որ տե՛ս նոյն, նախալ. 62՝ բստ Lagarde-ի՝ հյ. արօր, գոթ. airda են ձևերի հետ՝ հնխ. ar «հերկել» արմատից։ Չի ընդունում Հիւբշ. Arm. St. էջ 11։ Հիւնք. պրս. ارد ard «ալիւր» բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 9, 150, որ կրկնում է յետոյ Pedersen KZ 39, 352։—Patrubány SA 2, 12 յն. ἀρόω «հերկել» բառի հետ։ Գ. Փաշեան, Անահիտ 1906, 233 արմատը ար, որից նաև արարք «կոյուած», ար-ա-ճեա և ալրան. ar «արտ»՝ իբր փոխառեա՞լ։ Karst, Յուշարձան 402 սումեր. ar «արտ»։—'Oštir, Btrg. alarod. 59 սումեր. adar «դաշտ» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. ارض «հող, երկիր»։ Նաև՝ Pictet բ. տպ. հտ. Բ. 108 գոթ. airtha, պհլ. artā, քրդ. ard, օսս. ardus «արտ, մարգ», որոնք հաւանաբար սեմական են, իբր արաբ. ardh են։ Autran, Sumér. et ind. 79 յն. ἀγρός են. ձևերի հետ կցում է սումեր. agar, աքքադ. ugaru «արտ»։ Պատահական նմանութիւն ունին հրդ. art, անգլոսք. earð, հհիւս. ǫrð, հսաքս. ard, որոնք նշանակում են «ցանուած հող, արտ, հունձք, բնակավայր, հայրենիք» և ծագում են artōn «արօրով վարել» բայից (Pokorny 1, 72)։

ԳԻՐ.—Ախց. Կր. Ճմ. Ողմ. Տփ. արտ, Գոր. Ղրբ. Մկ. Սլմ. Վն. առտ, Ակն. Խրբ. Ռ. Սեբ. արդ, Երև. առդ, Տիգ. որդ, Ալշ. Մշ. յարդ. Ասլ. արդ, ար*, Հմշ. այդ, Ագլ. օռտ, Զթ. օյդ, որդ, ՀՃ. օյդ։ Նոր բառեր են արտախլիս, արտաչափ, արտատեղ, արտատէր են։

ՓՈԽ.—Վրաց. ართავარი արտավարի «եօթը փթանոց չափ» (փոխառեալ է հյ. արտավար բառից, որ ծագում է արտ և վարել բառերից). քրդ. ard, ārd, ērd, hhard «հող, դաշտ, արտ»։ Հմմտ. Ալշ. Մշ. յարդ ձևը՝ որից ուղղակի քրդ. hhard. (սխալւում է Justi, Dict. Kurde, էջ 5, որ այս բառերը համարում է արաբ. ard, arz ձևից)։

+ԱՐՏ «դուրսը». արմատ առանձին անգործածական. որից -աՓ- մասնիկով արտաՓ- (հմմտ. արմատ-աՓ-ի, ներ-Փ-ոյ են) և այս արտաՓ- ձևից էլ նորանոր մասնիկներով՝ արտաՓս «դուրս» ՍԳ. Ագաթ. Եզն. Եփր. Ես. արտաՓսել Ագաթ. արտաՓին ՍԳր. արտաՓոյ ՍԳր. Եւս. պատմ.

եղն. Ոսկ. ես. Բուզ. արտաքուստ ՍԳր. արտաքնոց Վրք. հց. Վատկ. 30. Մարթին. «սրբուն, anus» (չունի ԱԲ) Տաթև. Հարց. 241. յետոսկեդարեան շրջանին արտադրձել է նախամասնիկ, երբ համապատասխան յն. ἐκ, ἐξ- մասնիկին և սրա օրինակով՝ յունարէնից թարգմանաբար յօրինուած են բազմաթիւ նոր բառեր. ինչ. արտաբերել=յն. ἐκ-φέρω, արտադատել=յն. ἐκ-κρί-νω, արտադրել=յն. ἐκ-τίθημι, արտալածել (<*արտհալածել)=յն. ἐξ-είργω, արտաշնչել=յն. ἐκ-πνέω, արտասանել=յն. ἐκ-φωνέω, արտունութիւն կամ արտօնութիւն (<արտ+ունել բառերից)=յն. ἐξ-οχὴ են ևն։ Նոյն մասնիկը գտնում ենք նաև մի քանի ոսկեդարեան գրուածքներում, բայց սըրանք անշուշտ յետին ձեռքերից ներմուծուած են. այսպէս՝ «Եւ զօրութիւն արտառութեան անձանցն սրտեղ ցաւոցն սրտաբեկութեանցն» Բուզ. Դ. ժգ. էջ 93 (ուղղել արտառութեան). «Ոչ ըստ արտուղի անկանին» Ագաթ. «Մոլորեցաւ նա ըստ արտուղի» Եփր. ծն. «Մոլորեցոյց զնոսա ըստ արտուղի» Եւ. պտմ. 619. «Վրիպեալ զարտուղին խորհուրդք» Վեցօր. գ. «Ոչ իբրև զգեհէկ մի արտաճալած խուճապէր» Ոսկ. Փիլիպ. է։—Անսովոր կազմութիւն ունի արտաքակայի Սոկր. 198, իբր յն. ἐξίσταται «յետս կացցէ»։

=Արտ «հող, անդաստան» բառի հետ նոյն է, երբ նրա նախդրիւ հայցական հոլովը. հմմտ. լիթ. laũkas «արտ, հող», lauké «դուրսը», սոր. برا barā «արտ, դաշտ և դուրսը», հիռլ. im-maig «դուրսը», mag «արտ»։

ՆՀԲ արտ «դուրսը» մեկնում է «ի նմանութենէ արտոյ՝ որ լինի ի բացի, կամ արմատ ձայնիս արտաքոյ», իսկ արտաքս մեկնում է արտ «անդ»+աք «ոտք», իբր թէ արտաքս «ի դաշտ», և կամ արտ «յն. ἐξ-»+հյ. աքս- (աքսորել բայի արմատը)։ Windisch. 41 և Lag. Urgesch. 194 սանս. ṛtē։ Müller SWAW 88, 12 ուղիղ մեկնեց արտ «դաշտ» բառից։ Տէրվ. Altarm. 7—8 սանս. araṅa «հեռու», āra «հեռաւորութիւն», ārāt «հեռուից», arakāt «հեռու», ṛtē «բացի, առանց», լիթթ. āras «դուրսը», լիթ. irti «զատուիլ»։ Նոյն, Նախալ. 62 հնխ. ar «հեռի անել, արտաքս հանել» արմատի տակ է դնում լիթ. ir-ti «զատուիլ», հոլ. oriti «զատել, լուծել», հյ. արտաքս, արտաքոյ։ Նոյն, Երկրագունտ 1883, էջ 173 արտաքս բառի ս-ն միացնում է յգ. հյց. ս-ի հետ։ Հիւնք. բոլորն էլ արտասուք բառից է հանում։ Վերի մեկնութիւնը տես Meillet MSL 9, 150. իսկ ք ձայնի վրայ խօսում է MSL 10, 270։

*ԱՐՏԱԲՈՍ, որ և արտաբ, արտափ «արդու, մի տեսակ չափ է» Շիր. էջ 31, 34 «Ըստ հելլենականին արտաբոս կոչի, բայց եգիպտացւոցն որմոբ, որ է բարեժողով»։

=Յն. ἀρτάβη համանիշից (ենթադրեալ *ἀρταβος ձևը չգիտեն թէ՛ Bailly և թէ՛ Sophocles)։ Բառիս հնագոյն ձևն է արդու, որ ծագում է իրանեանից (տե՛ս այս բառը)։ Շիրակացու «եգիպտացւոց որմոբ» բառը պէտք է կարդալ որտոբ և հասկանալ ղպտ. ertob «արդու»։—Հիւբշ. 342։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 56։

*ԱՐՏԱԼԱՅ. յիշուած է իբրև հիւանդի տալու փափուկ ուտելիք. «Կերակուր՝ խաշուի ջուր տալ ի թեթև մսէ և ի գինային, գերդ ուլի ոտներ և արտալայնի. Հաւու ձագ և կաքվու ձագ և տահուճ և ուլու ոտներ և արտալայնի՝ դդմով եփած» Մխ. բժշ. 18, 51։

=Վրաց. არტალა արտալա «տաւարի կըճղակներից վերև գտնուած՝ ազդրի փափուկ մսերը և նրանցով պատրաստուած մի տեսակ խաշ, որ Տփղիսում շատ յարգի կերակուր է համարւում։ (Չուբինով 46 մեկնում է „подбедерокъ, т. е. бедро и лапатка отъ голяшки")։ Ըստ այսմ վերի ձևերը պէտք է հասկանալ -անի մասնիկով հաւաքական։—ԱՃ.

Բառս յիշում է միայն ՆՀԲ արտալայն (սեռ. -ի) ձևով և մեկնում է «կա՛մ է ոմն. ճառալա, խըրդըբըրդ, գաթէզ, մասն փորոտեաց կենդանեաց և կամ իցէ վայրի, որպէս արտիկ, վարի ոչխար կամ այծ»։ ԱԲ ջնջել է այս բառը. արդեօք մոռացմա՞մբ, թէ մի տարբեր ըն-

թերցուած գտնելով։ Պատահական նըմանութիւն ունի պրս. ārdhala آردهاله *«ալիւրով շինուած մի աղքատիկ կերակուր»։* Seidel, *Մխ. Հեր.* § 74 *խմանում է, որ* արտալայնի *յոգնակի ձև է* -նի *մասնիկով, ըստ* Karst-*ի հաղորդագրութեան ճիշտ է մեկնում* «Knöchel, Knie», *ըստ Իպիմեմիշեանի գործածական է Կեսարիայում՝ «անասունի աղգր, սրունք» իմաստով, թերևս, ասում է, նոյն է թրք.* اردالا ardala *«յարակից, կցուած» բառի հետ։*

ԱՐՏԱԽՈՅՐ *«թագաւորական թագ». մէկ անգամ Ագաթ. «Զթագաւորս շքեղացուցանէն ի նմանութիւն արտախոյրն պսակի ի վերջաւորն փողփողելոյ։ Նմանութեամբ՝ «Լուսընթագ կամ Երևակ մոլորակը». «Զհինգ ստեղացն, որք մոլորական անուանակոչին, որոնց անուանքն են այսոքիկ. լուծ, եղջերու, ծկրաւորի (կամ ծկաւորի), փառաղնոտի (կամ փարանձոտի), արտախոյր (արտախուր կամ արտախուրի). Ստեղծեալ արտախուրն ի չորրորդում արարչութեանն» Զքր. կթ. ի չարչ. Տօմար.։ Այս բառից են ծագում* արտախուրել *«թագով պսակել»,* արտախուրիլ *«թագով պսակուիլ» ՅՀ. կթ.* արտախուրակել *«պատել, շուրջ ծածկել» (նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Արամ մատենագիր ժ դարի, տե՛ս Հայկականք Միաբանի, Վղրշպտ. 1894, էջ 42).* արտախուրակ *«ծածկոյթ, ծածկոց» Եղ. լգ. 19, խ. 17. Թիւք գ. 26, դ. 25, «խոյրի կամ թագի արտաքին զարդերը, ինչպէս նաև եկեղեցական զգեստաւորութեան մէջ եպիսկոպոսական թագի այն զարդերը՝ որոնք թագի ետևի եզերքից կախուելով՝ անցնում են վակասի տակից և հանգչում շուրջառի թիկունքի վրայ» Ագաթ. (առնոյր զքահանայութեան թագն՝ օծանել և դնել նոցա արտախուրակս). Լմբ. ժբ մարգ. էջ 194 (Զաք. գ. 13)։—*Արտախուրակ *բառը գործածուած է նաև Դան. Գ. 21 հատուածում. «Կապեցան պատմուճանօք և վարտեօք, արտախուրակօք և զանկապանօք իւրեանց»։ Զորս խնդրական բառերի դէմ եբրայեցին ունի*

בְּסַרְבָּלֵיהוֹן פַּטְּשֵׁיהוֹן וְכַרְבְּלָתְהוֹן וּלְבוּשֵׁיהוֹן*, որ Եօթանասնից ժամանակից ի վեր զանազան ձևերով հասկացուած է. յոյն օրինակը ունի՝* ἔχοντες τὰ ὑποδήματα αὐτῶν καὶ τὰς τιάρας αὐτῶν ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν σὺν τῷ ἱματισμῷ αὐτῶν. *Վուլգատան ունի* „Cum braccis suis et tiaris et calceamentis et vestibus". *բողոքականների անգլերէն պաշտօնական հրատարակութիւնը՝* In their coats, their hosen, and their hats and their other garments. *բողոքականների իտալական թարգմանութիւնը՝* con le lor giubbe, le lor calze, le lor tiare e tutti i lor vestimenti. *բողոքականների պարսկերէն թարգմանութիւնը՝* لباسهاي ايشان در رادها وجبه ها وعمامه ها وساٸر*։ Այս բոլորի մէջ էլ* արտախուրակ *բառի դէմ դրուած է «*tiara*, թագ, գլխարկ, խոյր, փաթթոց»։ Սակայն նորագոյն քննութիւնները ցոյց են տալիս, որ եբրայական բնագրի համապատասխան բառը ո՛չ թէ «գլխարկ», այլ «մի տեսակ հագուստ» է նշանակում։ Այսպէս* Gesenius-*ի եբրայերէն-գերմաներէն բառարանը յիշեալ բառերը մեկնում է «ներքնավարտիք, ներքնազգեստ, վերարկու, զգեստ»* (Hosen, Unterkleid, Mantel, Kleid). *եբրայական բնագրի* Kautzsch-*ի թարգմանութիւնն ունի՝* Untergewändern, Röcken, Mänteln und (sonstigen) Kleiden *(տպ.* Freiburg *1890). բողոքականների հայ աշխարհաբար թարգմանութիւնը (տպ. Պօլիս 1884) «Անդրավարտիքներովը, բաճկոններովը, վերարկուներովը ու (ամէն) հանդերձներովը». նոյնի արևելահայ թարգմանութիւնը (տպ. Պօլիս 1906) «իրանց անդրավարտիքներովը, պատմուճաններովը և վերարկուներովը և միւս հանդերձներովը». բողոքականների արաբերէն թարգմանութիւնը ունի նմանապէս* في سراويلهم وأقمصتهم وأرديتهم ولباسهم*. Արդ՝ հայ թարգմանիչները ի՞նչ են հասկացել այս* արտախուրակ *բառով։ Յոյն օրինակի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ ինչպէս այլուր, նոյնպէս և այստեղ* արտախուրակ *նշանակում է «թագ, գըլխարկ»։ Բայց Միաբան (Հայկականք, Վաղարշապատ 1894, էջ 42—49) ենթադրում է*

թէ արտախուրակ այստեղ նշանակում է «վարտիքի վրայից հագնելու զգեստ՝ որ առաջից բարձրը և յետևից զիստերն էր ծածկում»։ Իբրև ապացոյց բերում է նախ՝ եբրայական բնագրի համեմատութիւնը, երկրորդ՝ այն հանգամանքը՝ որ վերի հատուածում արտախուրակ բառը դրուած է վարտիքի և զանկապանների միջև և հետևաբար գլխի հետ գործ չունի. երրորդ՝ միջին դարի հայ մեկնիչների ակնարկները։ Սրանցից Արամ մատենագիր Ժ դարու՝ Դանիէլի այս հատուածի ակնարկութեամբ գրում է. «Զի մերկանդամ ո՛չ է արկեալ ի հուրն, այլ պատմուճան հաւատոյն ընդ իւր է և վարտեօք ապաշխարութեան զառականս մեղացն ծածկեալ է. և զբարձս սրբութեանն արտախուրեալ»: Վարդան, Մեկն. Դան. գ. էջ 252՝ «Կապեցան վարտեօք և բարձիցն հանդերձիւքն»։ Արտախուրակ այս նշանակութեամբ գործածում է նաև Սեբ. էջ 63 «Առաքէ նմա ոսկի և հանդերձս թագաւորականս արտախուրակս ոսկեղօծս և զանգապանակ ակամբք և մարգարտովք կարգեալ»։—Այս բոլորը սակայն ըստ մեզ ոչինչ չեն ապացուցանում. մեր նախնիք եբրայեցերէնի անտեղեակ էին և Ս. Գիրքը յունարէնից են թարգմանել, ուստի ամենևին նշանակութիւն չունի այն հանգամանքը թէ եբրայական բառը բուն ի՛նչ է նշանակում. մանաւանդ որ հները միշտ «թագ» են հասկացել և միայն շատ նոր ժամանակներում պարզուել է բառիս իմաստը։ Երկրորդ՝ մեր ուշ ժամանակի մատենագիրները թէև կարող էին եբրայերէնի տարբեր նշանակութիւնը սովորած լինել, բայց վերոյիշեալ արտախուրակը միշտ «թագ» են հասկացել։ Այսպէս՝ Արամ մատենագրի արտախուրակելը նշանակում է պարզապէս «ծածկել». համմտ. արտախուրակ «ծածկոյթ, ծածկոց» Եղ. լզ. 19, խ. 17, Թուոց գ. 26, դ. 25.—յատկապէս Վարդան Դանիէլի մեկնութեան շարունակութեան մէջ ասում է. «Կապեցան վարտեօք՝ բարձիցն հանդերձիւք, արտախուրակօք, խո՛յր ասեն ունել ի գլուխն, թագն՝ նշան պատուոյ»։ Վերջապէս բնաւ պէտք չկայ Սեբէոսի արտախուրակը վարտիք հասկանալու, մանաւանդ որ ոսկեզօծ վարտիքը նոյն իսկ թագաւորներին անյարմար է.—Պատկանեան նոյն բառը հասկանում է «գլխի ապարօշ, чалма»։

=Բարդուած է արտ+խոյր բառերից. վերջինը իրանեան փոխառութիւն է (տե՛ս խոյր). բայց ի՞նչ է արտ-:—Հիւբշ. 160։

ՀՀԲ մեկնում է արտ «դուրս» բառից, իբր «արտաքուստ երևելի խուրիկ»։ Տէրվ. Altarm. 75 հպրս. arta «բարձր» (որ գտնում է arta-xšatra բառի մէջ) և խոյր: Canini, Et. étym 200 արդ «զարդ» բառից։ Հիւնք. արտ մասնիկով՝ խոյր բառից։ Patrubány SA 2, 12 արտ «գետին» և խոյր բառերից։ Մառ ЗВО 9, 307 «ծածկոյթ» նշանակութեան կըցում է վրաց. խւր, խուրա «ծածկել»։

ԱՐՏԱԽՈՅՐ. անստոյգ բառ, որ գործածուած է մի շատ հին վիպասանական երգի մէջ. «Տենչայ Սաթենիկ տիկին տենչանս զարտախոյր խաւարտ և զտից խաւարծի ի բարձիցն Արգաւանայ». Խոր. Ա. 30։—Այստեղ գնում եմ բազմազան մեկնութիւնները՝ որ տրուել են այս բառի առթիւ։

ՆՀԲ յիշեալ չորս բառերն էլ (արտախոյր, խաւարտ, տից և խաւարծի) համարում է բոյսի կամ խոտի անուններ։ Այսպէս են նաև Ցլօրիկեալ, Խ. Ստեփանէ (Թարգ. Խոր. 1897), Պատկանեան (Матер. для армян. слов. I, էջ 23), Խալաթեան (Zur Erklärung der arm. Geschichte des M. v. Chorene, WZKM 1893, I), Մկ. Պալեան (անտիպ աշխ. տե՛ս Միքարանի Հայկականք, էջ 37)։ Մխիթարեանների իտալերէն թարգմանութիւնը հասկանում է խաւարտ «խոտ», խաւարծի «խոտիկ», իսկ արտախոյր և տից՝ խոտի անուններ. ըստ այսմ վերի հատուածը թարգմանում է «La principessa Satinig bramasse ardentemente della mensa d' Arcavan l'erba ardacur e l'erbolina ditz»։ Նոյնը ընդունում են նաև Langlois՝ ֆրանսերէն և Lauer՝ գերմաներէն թարգմանութեան մէջ։ Վիստոնեանց եղբարց լատին թարգմանութիւնն ունի. Praeter haec Sattinica valde concupavit

operculum planum tenebricosum ex pulvino Argovani (գծածկոյթ հարթ մթին՝ ի բարձիցն Արգաւանայ). ուր արտախոյր հասկացուած է «ծածկոյթ», խաւարտ կամ խաւարծի՝ «մթին, խաւար», իսկ միւսները անծանօթ, որովհետև «հարթ» բառի համապատասխանը չունինք, զտից թարգմանուած չէ։ Էմին՝ ռուսերէն թարգմանութեան մէջ՝ փոփոխելով բառերը՝ դնում է. «Տենչայր Սաթենիկ կրել զթագն Արգաւանայ և բազմել ի վերայ բարձից նորա»։ Եփրեմ Դաւթեան, Արձագանք 1886, թիւ 39, էջ 495 մեկնում է արտախոյր «թագ», խաւ-արտ «դրսից սամոյրով պատած» (խաւ և արտ բառերից), տից «փունջ» (իբր արմատ տրցակ բառի), բաւարծի՝ բաւ և արծենլ բառերից. որով ամբողջի թարգմանութիւնը լինում է «Սաթենիկ տիկինը սաստիկ ցանկանում էր բռնել կամ փայփայել Արգամի սամրապատ խոյրը և նրա թաւշեայ բարձերի փունջը»։ Ա. Բահաթրեան, Հին Հայոց տաղաչափական արուեստը (Շուշի, 1891, էջ 78) արտախոյր մեկնում է «արտախոյրանման, պսակաձև» (իբր ած.), խաւարտ «մի տեսակ բոյս», տից «նորաբոյս», խաւարծի «ծիլ»։ Lagarde, Arm. Stud. § 759 զարտախուր (զ հայցականի նախդիրը իբրև արմատական ընդունելով) կցում է պրս. زردخو zardxau «մի տեսակ դեղին ծաղիկ» բառի հետ, համարելով, որ այս վերջինը աղճատուած է zardxwar բառից։ Այս մեկնութիւնը մերժում է Հիւբշ. 150։ Միաբան, Հայկականք (Վղրշպտ. 1894, էջ 35—59) Խորենացու յիշեալ հատուածը սրբագրում է «Տենչայ Սաթենիկ տիկին տենչանս զարտախուր զտից ի բարձիցն Արգաւանայ», որի մէջ արտախոյր մեկնում է «մի տեսակ զգեստ, վարտիք» (տե՛ս արտախուրակ բառը նախորդ հատուածում), խաւարտ «ուռուցիկ», բայց յետին յաւելուած է, ինչպէս նաև խաւարծի. իսկ զտից պէտք է կարդալ զտից. որով հատուածը թարգմանում է «Տիկին Սաթենիկը ցանկանալով ցանկանում է Արգաւանի բարձերից (սրբունք)՝ զիստերի արտախուրին»։ Յովհ. Թումանեանց, Հորիզոն 1894, Ա. էջ 168—176 ընդունում է այս մեկնութիւնը, բայց «զգեստ» նշանակութիւնը համարում է արտախոյրի առաջին առումը, երկրորդ առումն է «մի տեսակ ծաղիկ» և այս իմաստով էլ գործածուած է այստեղ։ Stackelberg WZKM 15(1901), 382 զարտախոյր ուղղում է զարդախար =պրս. زردخار zardxār։ Բ. եպս. Գէորգեան, Հովիւ 1906, 134 զտից համարում է զտիս, որ տիք բառի հայցականն է և մեկնում է «խաւարծիլի ցօղունը»։ Հ. Ն. Անդրիկեան, Բազմ. 1906, էջ 105—7 (=Հովիւ 1906, էջ 345—346) համարում է արտախոյր ած., խաւարտ «մի տեսակ կանաչեղէն», տից «տարիքի, հասակի, կեանքի» և խաւարծի «ծիլ». իսկ ի բարձիցն Արգաւանայ ձևը համեմատում է Նոննոսի ի բարձիցն Արամազդայ ձևի հետ։ Ա. Քիշմիշեանց, Тифлисскій Листокъ 1906 թ. № 145 և 148 (=Հովիւ 1908, էջ 351) զարտախուր «դեղին քաղցրաբոյր մի ծաղիկ՝ որ յարգի է Պարսկաստանում՝ իբրև պարտէզների զարդ», խաւարտ «մի տեսակ բոյս», խաւարծի «խաւարծիլ», տից «փունջ»։ Աճառեան ՀԱ 1908, 124 ցոյց է տալիս որ չորս բառերն էլ բոյսի անուն չեն կարող լինել. որպէսզի չորսն էլ բոյսի անուններ, այսինքն գոյականներ լինէին, պէտք պիտի լինէր նախ՝ չորսի վրայ էլ դնել հայցականի զ յօդը և երկրորդ՝ և շաղկապը դնել կա՛մ վերջին գոյականի մօտ, կա՛մ ամէնքի մօտ և կամ գոնէ երկու բառը մէկ։ Արդ՝ որովհետև և շաղկապը միայն մէկ անգամ է դրուած և զ նախդիրը երկուսի վրայ միայն կայ, ուստի հետևում է թէ այստեղ ունինք երկու գոյական՝ երկու ածականով։ Ըստ իս ածական է խաւարծի (հմմտ. բաւարծի, աղարծի), ուստի տից գոյական է. նոյն համադրութեամբ՝ խաւարտ էլ լինում է ածական

և արտախոյր գոյական (տե՛ս խաւարտ)։ Ա. Բահաթրեան, Հովիւ 1908, էջ 415—6 մեկնում է արտախոյր «արքայական», խաւարտ «մի տեսակ բոյս», տից=դից, խաւարծի «ծիլ, ուղէշ», բարձ «անկողին». որով հատուածը թարգմանում է՝ «Սաթենիկը Արգաւանի անկողնից ցանկանում էր արքայական խաւարտ և դիւցազնական ուղէշ» (այսինքն՝ յղանալ, ծիլ՝ զաւակ ունենալ)։ Սիօն վրդ. Հովիւ 1909, էջ 235—7 գաւառական բարբառներից առնելով՝ մեկնում է տենչալ «մորմոքուիլ», զարդախոյր «խոյրազարդ, խոյրով զարդարուած», խաւարտ խորտ, հուժկու», տից «ցից, իշխանական գաւազան», խաւարծի «խաւարտ, խորտ, հուժկու բառի սեռականը», բարձիցն «բառնալը, վերացուելը» (Մորմոքուի՛ր, Սաթենիկ, խոյրազարդ քաջ Արգաւանից գաւազանի՝ իշխանութեան բարձումը)։ Շ. վրդ. Սահակեան, ՀԱ 1911, էջ 334—47, Համշէնի բարբառի համեմատ մեկնում է տից «փունջ» (որ կցում է դէզ, տրցակ և tisser «հիւսել» բառերին), խաւարծի «խաւարծիլ բոյսը», որի հոմանիշն է խաւարտ. իսկ արտախոյր «մի կապ, մի փունջ»։ Հ. Կ. Տ. Սահակեան, Բազմ. 1911, 345—52 կարդում է «Զարտախոյր սաղաւարտ և զդից հաւ՝ արծուի ի բարձր դիցն՝ Արտաւանայ» Հացունի, Ճաշեր 143 այնպէս է հասկանում թէ Սաթենիկը ցանկանում էր մասնակցիլ Արգաւանի խնջոյքին (բարձ) և այնտեղ վայելել խաւարտն ու խաւարծի բոյսերը։

ԱՐՏԱԿԷՏ, ի հլ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի խրթնախօսն Մագ. թղ. 133 «Կէտ կարթիւ արտակիտիւ քեզ աւադիկ ի կախ կորզելայ»։ ՆՀԲ մեկնում է «օյր կայծէ կէտ կամ խայթ և ճանկ արտաքս ցցուեալ. և որ արտաքս ձգէ ճանկով». ԱԲ «ճանկ ունեցող կամ ճանկով դուրս քաշող, կամ կարմրախայտ ձուկը»։ Սրանից արտակիտել «կարթով բռնել» Մագ. ժբ. լ. լէ. «ցնցել» ԱԲ։

***ԱՐՏԱՆԻՍԱ** «առիւծաճանկ բոյսը. leontice, leontopetalum» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 3294։

= Արաբ. عرطنيثا 'artanīsā «առիւծաճանկ խոտը» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 357 և Բ. 835), որ է ասոր. ܥܪܛܢܝܬܐ 'artānīθa նոյն նշ. (տե՛ս Brockelmann 261ա)։—Աճ.

ՀԲուս. դնում է արաբ. عرطنيثه որ գոյութիւն չունի Կամուսում։

ԱՐՏԱՇ. նորագիւտ անծանօթ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պարականոն կամ անվաւեր շարակ. էջ 158 «Ընդ անցանելն արտաշի և այլազգի վաճառականի, խօստանայր քեզ տասանորդ ի յոչ կամաւի (sic), ժողովիցեր զուղտերամակն առ քոյդ վկայարանի»։ Խօսքը Ս. Աբղլմսեհի մասին է։ Սրա ընդարձակ վկայաբանութեան համեմատութիւնը (տե՛ս Աւգերեան, Լիակ. վարք սրբ. հտ. Ե. էջ 117) ցոյց է տալիս որ սոյն արտաշը հագարացի հարուստ մի իշխան է, որ իր ուղտերի երամակը կորցնելով՝ սրբի շնորհիւ գտաւ։ Ուստի արտաշ մեկնելի է «իշխան»?

ԱՐՏԱՇԷԿ տե՛ս Աստր։

+**ԱՐՏԱՍՈՒՔ** տե՛ս Արտօսր։

ԱՐՏԱՓ տե՛ս Արտաքոյ։

ԱՐՏԱՔԻՆ, ԱՐՏԱՔՈՅ, ԱՐՏԱՔՍ տե՛ս Արտ։

***ԱՐՏԵՄԻՍԻՆ** «եղեւին խոտը, գնդածաղիկ, ֆրանս. armoise կամ herbe de st Jean, որ մի տեսակ ափսինթ է»։ Գաղիան. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565 և ՀԲուս. § 501։

= Յն. ἀρτεμισία, որից և լտ. artemisia նոյն նշ. ծագում է Արտեմիս աստուծոյ անունից։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

***ԱՐՏԵՐԻ** «շնչերակ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ սեռ.-տր. արտերեաց ձևով գործածուած եմ գտնում Սոկրատ Եկեղ. պատմ. էջ 383 «Եւ այնքան յաղաղակելն խըզեալ պատահեաց ընքեան, մինչ զի ամենայն երակացն բանալ զբերանս և ամենայն արտերեացն պատառիլ»։

= Յն. ἀρτηρία «շնչերակ», որից փոխառեալ են նաև լտ. arteria, ֆրանս. artère են. ըստ Bailly ծագում է ἀρτήρ «կօշիկ, ճանկ» բառից։—Աճ.

ԱՐՏԵՒԱՆ «թարթիչի մի թելը» մեկ անգամ գործածուած է Գ. կոր. 45 (Ոչինչ ապականեցաւ մարմինն նորա և ոչ արտևան մի կապեցաւ)։ Սովորական է յոգնակի գործածութեամբ արտևանունք (սեռ. -նանց, -նաց, հյց. -նունս, գրծ. -նամբք) «թարթիչներ» ՍԳր. Եփր. համար. Խոր. Պղատ. տիմ.։—Եզակի ձևով և «լեռան գագաթ» իմաստով գործածուած է բառս մէկ անգամ էլ Ղուկ. դ. 29 (Հանին զնա արտաքոյ քաղաքին և ածին զնա մինչև յարտևան լերինն՝ յորոյ վերայ քաղաքն նոցա շինեալ էր՝ գահավէժ առնել զնա). նոյնը կրկնում են Մագ. թղ. 91, Տաթև. ամ. 488 և 680, Վրդ. յաւետ.։ Այս իմաստը զուտ հետևողութիւն է յունականի և Աւետարանի թարգմանութեամբ մտած հայերէնի մէջ։ Այսպէս նոյն տեղում յոյն օրինակն ունի ἕως ὀφρύος τοῦ ὄρους, ուր յն. ὀφρύς՝ որ նշանակում է «յօնք», նշանակում է նաև «ափափայ բարձրութիւն, սեպացեալ լեռ կամ բլուր», ճիշտ ինչպէս լտ. supercilium նշանակում է «թարթիչ և լեռան գագաթ»։ Կարելի էր կարծել թէ այսպիսի փոխաբերութիւն հայերէնի մէջ էլ կայ. բայց դրան հակառակում է այն հանգամանքը՝ որ այս իմաստով գործածութիւնը անսովոր է մեր լեզուի մէջ և բացի յիշեալ տեղից՝ այլուր գոյութիւն չունի։ Թէ որչափ անսովոր և անծանօթ էր այս բառը մեր մէջ՝ ցոյց է տալիս Իգնատ. ղկ. 122, որ յիշեալ բառը յատուկ անուն (!) կարծելով՝ գրում է. «Հանին զնա արտաքոյ քաղաքին և ածին ի գլուխ լերինն Արտևանայ, գահավէժ առնել զնա»։—Մեզ պէս վարուած են նաև ասորիները, թարգմանելով համապատասխան բառը ܓܒܝܢܐ gəbbīne «թարթիչ» և նորագոյններից անգլիացիք՝ brow «յօնք». (յիս թարգմանութիւններից յիշենք ֆրանս. bord «եզերք» և պրս. قلّة qulla «բուրգ, աշտարակ»)։

ՆՀԲ իբր արտևեան, արտաքս երևեալն։ Windisch. 41 թերևս արտ «գարի» բառին ցեղակից։ Böttich ZDMG 1850, 351 և Arica 79, 316 սանս. ūrdhva, զնդ. ərəδwa «բարձր կարկառած», լիթ. erdwas: Հիւնք. Արտաւան յատուկ անունից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 88 զնդ. ardvi (?) և սանս. rdhyati «բարձրութիւն» բառերից։

ԱՐՏԻԿ «վայրի ոչխար». մէկ անգամ ունի Վեցօր. Թ. էջ 192 «Այծաքաղք և արտիկք բազում անգամ երկուորեակս ծնանին»։ Սրա հետ նոյն է արտի, որ մէկ անգամ գործածուած է Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 30. «Բարձր Հայք. ունի երէս, եղջերու, այծ և քաղբս, առն և արտի, վիթ և կղկիթ և խոզ. և ի հաւուց ճարակաւորս, զորս կաքաւ, զարաւշ, զանիդ և զայլս»։

ՆՀԲ արտ բառից։ Սարգսեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 407 սումեր. rutik «խոյ»։

ԱՐՏԻՃ «արտերում բուսնող մի տեսակ խոտ. լտ. aphaca կամ vicia cracca? ունի միայն ՀԲուս. § 239, որ առնում է Ստ. Ռոշքեանից և սա էլ մի հին բժշկարանից։

***ԱՐՏԻՃՈՒԿ** «կանկառ, artichaut. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565 և ՀԲուս. § 240. նոյն է նաև մհյ. արճճուկ (Նորայր, Բառ. ֆր. 92 ա)։

= Իտալ. articiocco «կանկառ» բառից. սրա մայր ձևն է արաբ. الحرشف alḫaršaf «ընտանի կանկառ», որ նախ անցել է Սպանիա, ուր դարձել է սպան. alcachofa և այստեղից Իտալիա մտնելով՝ վերածուել իտալ. articiocco։ Այնուհետև բառը տարածուելով արևելք և արևմուտք՝ մի կողմից տուել է մհյ. արտիճուկ, միւս կողմից հֆրանս. artischault, ֆրանս. artichaut, հոլլ. artisjok, անգլ. artichoke և ԺԶ դարի կէսին Շվէյցարիոյ վրայով Գերմանիա մտնելով՝ դարձել հգերմ. artschoke, erdschocke, նգերմ. Artischocke և վերջապես Գերմանիայից էլ Ռուսաստան մտնելով տուել է ռուս. артишокъ (Kluge, Etym. Wort. der deutschen spr. 1924, էջ 24—25), լեհ. karczach, karciof, karczof, karciok, arcioch, ուկր. karčocha, իտալ. carciofo, սլ. artičōka, չեխ. artičok, լիթ. érczukas (վերջինը «գետնախնձոր» նշանակութեամբ) (Berneker 489)։

ՀԲուս. յիշում է իտալ. և ֆրանս. ձևերը և հարց է տալիս թէ «ո՞վ որմէ՞ առած է»։

ԱՐՏՈՅՏ «արեղածագ թռչունը, տճկ. չայիր գուշը». գրուած նաև արտուտ, արտիտ, արտօտ, Մագ. Գնձ. Վրդն. առկ. 33. Գաղիան,

Բժշ. Ոսկիփ. որից արտուտիկ *Կոստ. Երզն. 134։*

Ինճիճեան, Հնախօս. Գ. 21 արտ *բառից։ (Իրօք էլ մեր բառին համանիշ թրք.* چایرقوشی čair qušə *և քրդ.* čahir *կամ* teir-i-čahiri *«արտոյտ» նշանակում են բուն «արտի՝ մարգագետնի թռչուն»)։ Մսեր մագիստ. Խմբագիր չափածոյ բանից, էջ 116, 149* արտ ուտէ: Patrubány MSL *15, 136* արտ+ատ *«երգ», որ համեմատում է յն.* ᾠδή *«ձայն» բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Ախց. Տփ. արտուտ, *Վն.* արտուտիկ, *Երև.* ա՛ռտուտ, *Ալշ. Ակն.* արդուդ, *Մշ.* յարդուդիկ, *Խրբ.* արդուդիգ՛։

ԱՐՏՈՐԱԼ *«շտապել, փութալ» Վստկ. 203 (Եւ թէ արտորաս՝ նա տարի ընդ մէջ). Վրդն. առ. 185 (Հրմ. մի՛ արտորաք). որից* ատորնօք *կամ* ապտորնօք *«շտապով» Սմբ. դատ. 208.* ատորցնել *կամ* ապտորացնել *«շտապեցնել» Սմբ. դատ. 208։*

ՆՀԲ լծորդ է դնում լտ. ardor *«եռանդ»։*

ԳԻՌ.—Խրբ. Ննխ. Պլ. արդօրալ, *Կիլ.* արդօրնալ, *Ակն.* ադիւրալ, *Խրբ. Զրս.* ավդօրնալ *(*Rivola *ունի* աստորել *ձևը)։ Արմատը* արտորք *Ատն. Խրբ.։*

*ԱՐՏՈՒՃ. *իբր անծանօթ մի բոյս՝ ունի միայն ՀԲուս. § 241, առնելով բժշկարանից։*
= Թրք. آردج *կամ* آرديج ardəǰ, *թթր.* آرتوج artut *կամ* آرتوش "artuš" *«գիհի». որովհետև յիշեալ բժշկարանում* արտուճի *տերևը առաջարկւում է իբրև դեղ, ենթադրում եմ որ այս բառը լինի, ըստ որում գիհիի տերևը իբրև դեղ առաջարկւում է այլուր. հմմտ. ՀԲուս. էջ 122։—Աճ.*

ԱՐՏՕՆԵԼ *տե՛ս Ունել, Ոյն։*

+ԱՐՏՕՍՐ *«արցունք» ՍԳր. Սամբր. 3Հ. կԹ. փոխաբերաբար «ծառից վազած հեղուկը, խէժ, ափշկ» Բրս. հց. որից* արտօսրաթոր *Կորիւն.* արտօսրալից *Գ. մկ. գ. 2, գ. 29, յետնաբար՝* արտօսրալիր *Եղիշ.* արտօսրաքուղխ *Փարպ.* բազմարտօսր *Բրս. գոհ.* մշտարտօսր *Մագ.։ Այս ձևը գործածւում է միայն իբր եզակի և անհոլով, որի յոգնակին է* արտասուք, ի–ա *հլ. «արցունք» ՍԳր. Ոսկ. որից* արտասուաբեր *Ագաթ.* արտասուալից *ՍԳր. Ագաթ.* արտասուազոչ *Ագաթ.* արտասուակաթ *Բուզ.* արտասուակցորդ *Գ. մակ. դ. 10.* արտասուել *ՍԳր. Ոսկ. մաթ.։* Արտասուք *անեզական է. յետին քերթողները նրա վրայից յօրինել են եզակի* արտասու *ձևը. ինչ. «Կորեան յարտասուէ» Գնձ. «Եւ զարտասուելն ընդ արտասուին» Յս. որդի Գ. տող 918։*

= Բնիկ հայ բառ, որի միւս ցեղակիցներն են՝ յն. δάκρυ, *հլատ.* dacruma, *լտ.* lacrima *(ռում.* lacrimă, *սպան.* lagrima, *իտալ.* lagrima, *ֆրանս.* larme), *հբրըտ.* dacr, *նբրըտ.* dacrou, *կորն.* daqr, *կիմր.* daigr, *հիռլ.* dēr, *գոթ.* tagr, *հբգ.* trahan, zahar. *մբգ.* traher, *գերմ.* thräne, zähre, *հիսլ.* tār, *անգլոսք.* tear, *անգլ.* tear, *թոխար.* ākär, *սանս.* अश्रु áçru, *զնդ.* asrū, *պհլ.* ars, *պրս.* ارس ars, اشک ašk (<*ašraka), *վախի* yašk, *մազանդար.* اسر asr, *բելուճ.* als, *աֆղան.* ōša, *քրդ.* ستر stir, istir, histir, *լիթ.* aszarà, *լեթթ.* asara, *բոլորն էլ «արցունք» նշանակութեամբ (տե՛ս* Walde *405,* Boisacq *163,* Trautmann *14,* Kluge *493,* Horn § *69 և 88,* Pokorny *1, 33—4 և 769,* Ernout-Meillet *490)։ Բառիս հնդեվրոպական նախաձևն էր* *draKru. *որից կրճատմամբ յառաջացաւ երկրորդական* *daKru *և յետոյ* *aKru։ *Վերջինից ծագեցին արիական և բալթեան ձևերը. միւսները սովորաբար գալիս են հնխ.* daKru *ձևից։ Հայերէնը ծագում է նախնական լիակատար* *draKru *ձևից։ Ինչպէս* եղբայր *և* աղբիւր *բառերի մէջ, նոյնպէս և այստեղ՝ հնդեվրոպական նախաձևի* r *բաղաձայնը շրջելով՝ առաջ է անցել* (*rdaKru) *և հայկական սովորական* ա *յաւելուածն ստացել։ Բառավերջի համար հմմտ.* ասր–ասու, մանր–մանու–մանունք *են։* Արտօսր<արտասուր *ձևի մէջ նկատւում է* ա *ձայնաւորի երկբարբառացումը, որ գտնում ենք նաև այլուր. ինչ.* յատանել–յօտ *են։—Հիւբշ. էջ 425։*

Հներից Սարգիս Շնորհալի, Մեկն. յկ. թ. մեկնում է «ի սգաւորութենէն ...արտասուք անուանին»։ Տաթև. Մեկն. սաղմ. հթ. արտասուք *և* արտօսր *մեկնում է* անօսր, արտաքս, նօսիլ *և* արտեվանունք *բառերով։ Նոյնպէս Տաթև. Հարց. 787 «արտասուք, այսինքն արտաքսեալ»։ Սեփ. Ագոնց, Ճարտասանութ. էջ 96* արտասուք=*արտաքին*

սուգ։ Առաջին անգամ ուղիղ մեկնութիւնը տուած է Համարբում ԳԳ, որ համեմատում է պրս. էրս: *ՆՀԲ* արտօսր՝ *իբր արտասուրեալ, իսկ* արտասուք՝ *սուգ բառից։* Peterm. *21 համեմատում է սանս. յն. և լտ. ձևերի հետ։* Diefenbach, Berl. Jahrb. *1843, էջ 448 սանս. պրս. և լիթ. ձևերի հետ։ Տէրվիշ.* Altarm. *21 բառի սկզբի* ար *մասը համարում է մասնիկ, իսկ Նախալ. 78 նախաձևը դընում է* *տասրր=*տասրու. *սրանից վրայ խօսում է նաև Թէրճէմանը էֆքեար 1882 և Երկրագունտ (1883, էջ 171) թերթերում։ Հիւնք. Պարսից* Արտասիւրա *(Արտաշիր) թագաւորի անունից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 87 զնդ.* Ardvīsūra *«ջուրց պահապան ոգի» բառից։*

ԳԻՌ.—Շմ. Ջղ. արտասունք, *Ախց. Կր. Տփ.* արտունք, *Երև. Սչ.* արղասունք, *Ալշ.* արտունք, *Մշ.* արղունք, *Ննխ.* արղուունք, *Տիգ.* ըրղըունք, *Ագլ. Գոր. Ղրբ.* ըռտա'-սունք, *Ոզմ.* արտըսօնք , *Հմշ.* այդըսունք, *Մկ. Վն.* առտունք', *Ակն. Ջթ. Խրբ. Պլ. Ռ. Սեբ.* արցունք, *Ասլ.* արցիւնք, *Հճ.* արձ'ունք, *Վն.* առցունք', *Սլմ.* արունք, *Մրղ.* առունք. *այս բոլորը ծագում են* արտասունք *մայր ձևից։ Նոր բառեր են՝* արտասուակոլոլ, արտըսնքահամ, արցունքոտ, արցունքոտիլ, արցունքիլ, արցուել. *վերջինը* արտասուել>արտըսուել>արցուել *ճանապարհով յառաջացած։*

ԱՐՓ, ի *հլ. «եթեր, օդից այնկողմ մինչև հրեղէն երկինքն եղած միջոցը» (ըստ հին աստղաբաշխութեան) Հց. աթ. Կիւրղ. Ծաընտ. Տոմար. Նար. կուս. որ և* արփի (-ւոյ, -եաւ) *Փիլ. Նխս. կազմ. Պիտ. Խոր. գ. 62.* արփին *Նար. կուս. Գնձ. Սարգ. ա. պ. ժա։ Ածանցման մէջ մտնում են վեց ձևով. 1.* **արփա-** *ինչ.* արփազեղ *Տոմար.* արփամերձ *Պիտ.* արփային *Փիլ. խոր.* արփաճաճանչ *Ջքր. կթ.—2.* **արփայա-**, *որից* արփայագնաց լինել *Խոր. գ. 55.—3.* **արփե-** *ինչ.* արփեգնաց լինել, *Փիլ. լիւս.* արփենի *Յս. որդի. Գնձ. Նար. տաղ.—4.* **արփիա-** *ինչ.* արփիազարդ *Պիտ.* արփիակիզն *Թէոդոր. խչ.* արփիանեմ *Փիլ. լին. բառավերջում* **արփի-** *ինչ.* գերարփի *Շար. Սարգ. Նար.* լուսարփի *Նար. կուս.* ճրագարփի *Պրոկղ. յայտն.— 5.* **արփն-**, *որից* արփնաբեել *Ոսկիփ.— 6.* **արփին**, *որից* երեքարփին *Մաքս.* եօթնարփին *Շար.։ Այստեղ է պատկանում նաև* արփող *«երեկոյեան արևելեան ժամը 12, երբ արևը մայր է մտնում»։ Բոլոր այս բառերը յետին են. Ոսկեդարը այս արմատը չի ճանաչում։ Նոր գրական լեզուն գրական բարձր սեռերում միայն գործածում է* արփի *«արեգակ»։*

ՆՀԲ արև *բառից. (այսպէս նաև Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 85),* Lagarde, Urgesch. *797 սոս.* arw *«երկինք» բառի հետ։ Մերժում է Հիւբշ.* Arm St. *էջ 18, որովհետև սոս.* arw *պատկանում է զնդ.* awra *«ամպ» բառին։* Tomaschek, Die alten Thraker, II. *52—3 սանս.* rūpa *«գեղեցկութիւն» ևն։* Bugge KZ *32, 66 համեմատում է* արև *բառի հետ, օրէնք դնելով որ հյ.* v *ձայնը* r*-ից յետոյ դառնում է* փ. *ինչ.* երևիլ—երփն: *Հիւբշ. 424 սխալ է գտնում այս մեկնութիւնն էլ։ Նազարէթեան, Պատկեր 1893, էջ 159* արփող *մեկնում է* առ+փող, *այսինքն այն ժամը, երբ քաղաքի դռները կողպում էին փողահարութեամբ։* Scheftelowitz BB *29, 35* երփն *բառի հետ հնխ.* prepso, *յն.* πρέπω *«երևիմ»։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. էջ 34* արփի*=լտ.* aprīcus *«արևոտ» և կամ հյ.* երփն? Petersson LUA° *1916, 33—4 (ըստ* Pokorny *2, 499)* երփն *բառի հետ միասին հանում է հնխ.* ser, sor *«կարմիր» արմատից. հմմտ. լիթթ.* sârts *«երեսը կարմիր», լտ.* sorbum *«սին պտուղը», լիթ.* serpes *«դեղին ներկ տուող մի խոտ» ևն։*

ՓՈԽ.—Վրաց. արփի *(տե՛ս Մառ, Հայ-վրաց. յարաբերութ. էջ 41)։ Զունի Զուբինով։*

ԱՐՔԱՅ, ի *հլ. «թագաւոր» ՍԳր. որից* արքայագունդ *Բուզ. Ագաթ.* արքայատուր *Ագաթ. Կորիւն.* օձարքայիկ *Կող. 155.* արքայութիւն *ՍԳր. Եւս. պատմ. Ագաթ.* արքայորդի *Դ. Թագ. ժա. 12. Ոսկ. մ. ա. 6. աւելորդ բարդութիւն է* բազարքայ *«թագով պսակուած արքայ», որ թէև գործածուած չէ, բայց նրա-*

նից է թագարքայածին «թագաւորից ծնուած» (նորագիւտ բառ) Փարպ. շար. էջ 21։ Բառիս բուն պարզական արմատն է արք, որ թէև գրաբարի մէջ առանձին գործածուած չէ, բայց կայ մի խումբ բարդութեանց մէջ. այսպէս՝ արքունի ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. մ. բ. 8. արքունիք ՍԳր. Ագաթ. Սեբեր. արքունուստ, որ և յարքունուստ ՍԳր. Ագաթ. արքունատուր Ագաթ. Կորիւն. արքունական Յհ. բ. 8. Եւս. քր. Ագաթ. Կորիւն. Գեղարքունի՝ տեղական յատուկ անուն են, եթէ գրչի սխալ չեն, հին են նմանապէս՝ արքական «արքայական» Եւս. քր. ա. 232. արքազունք «արքայազունք» Ագաթ. յետին են՝ արքապատկեր Ոսկ. գաղ. արքեան «արքայական» Ճառընտ. արքակոռոյս Կեչառ. յաղէքս. արքակաղին Գաղիան. արքի, արքին, արքինի, արքենի «լաւ ուռճացած, ազնիւ (բոյս)» Վստկ. 15, 19, 20, 35. արքիանալ, արքինանալ «բոյսի ուռճանալ, ազնուանալ» Վստկ. 23. արքինացնել «ազնուացնել» Վստկ. 16. Հմմտ. արքայենի պըտուղ «ընտիր պտուղ» Ոսկ. յհ. ա. 45 (այսպէս ըստ ՆՀԲ. իսկ ըստ տպ. էջ 484 արքենի), արքունի գինի «ընտիր գինի» Ոսկ. մ. բ. 28. (պարսկերէնում ամէն ինչ՝ որ մեծ է, ընտիր և ազնիւ, կոչւում է شاه šāh «արքայ». ինչ. šāh-anǰīr «ընտիր թուզ», šāhi-guharān «ընտիր գոհար», šāhlūk «ընտիր սալոր», šāhbāl «մեծ փետուր», šāh-ballud «շագանակ», šāhbuy «ընտիր անուշահոտութիւն», šāhrāh «մեծ փողոց» ևն ևն)։ Նոր բառեր են փոխարքայ, արքայամօրի, արքայիկ «գաւառական թագաւոր», արքայավայել, արքայաձուկ, արքայախնձոր, արքայադուստր ևն։

Առաջին անգամ A. Acoluthus, Obadias armenus, Lipsiae 1680, էջ 53 յն. ἀρχή ձևի հետ։ Schröder, Thesaur. էջ 47 յն. ἄρχων «գլխաւոր, մագիստրատ Աթէնքի, Սպարտայի ևն» բառից փոխառեալ։ Նոյնպէս է նաև Klaproth, Asia polygl. էջ 102։ ՆՀԲ յն. ἄρχων, ἀρχή «սկիզբ, գլուխ, ծայր», հլ. առաջին, արգոյ, արշի, արք։ Յունարէնի հետ նոյն է դնում և Windisch. էջ 9։ Յունարէնից փոխառեալ է համարում Müller SWAW 41, 10։ Էմին, Истор. Вардана էջ 50 և Асохика 250 (որից Исторія Арм. М. Хоренскаго 1893, էջ 301) այր և քայ «թագաւոր» բառերից. երկուսն էլ հին պրս. ծագումից. քա՛ պահուած է մինչև այսօր, «պա՛րոն» նշանակութեամբ. ուրեմն ար-քայ բուն նշանակում է «այր թագաւոր»։ (Ընդհանրապէս քա՛ այսօր իգական է և բնաւ պատուաւոր կոչական չէ)։ Ascoli-Schweizer, ZVS 17, 136 (տե՛ս Lag. Arm. Stud. § 286) զնդ. qhrah, qhrahi են «թագաւորական», qharanh «փառք»։ Այտընեան, Բևեռաձև արձանագր. Մորթմանեայ, Պոլիս 1872, էջ 48 յն. ἄρχω, խալդ. արքիս, Մորթման ZDMG 26, 537 խալդ. arkizi, 598 arizai, arkanini ձևերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 21 կազմուած է համարում զնդ. ār մասնիկով (որ գտնում է ārmaiti բառի մէջ) +քայ արմատով, որի հետ հմմտ. պրս. کی kay=զնդ. kavaya «արքայական»։ Նոյն, Նախալ. 102 թերևս rag արմատից, որի հետ հմմտ. յն. ὀρέγω «տարածել, երկարել», լտ. regere «իշխել», rex «թագաւոր», գոթ. rakjan, reiks, սանս. rāǰan «արքայ»։ Ա. Լ. (Արև. մամուլ 1889, 178) սանս. արքայ «փառահեղ, լուսաւոր, ճոխապանծ» բառից։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 81 լիւկ. axati «պետ», յն. ἄρχω և 'Αχαιοί «աքայեցի» անուան հետ, որ համարում է «տիրողներ»։ Հիւնք. ἄρχων բառից։ Brockelmann ZDMG 47 հաստատում է, որ բառս չի կարող յունարէնից փոխառեալ լինել, ինչպէս ցոյց է տալիս այ վերջաւորութիւնը։ Նազարեթեան, Պատկեր 1893, էջ 91 արեգ բառից, իբր «արեգական ծնունդ, լուսաւոր»։ Jensen, Hitt. u. Arm. էջ 101 հաթ. arpa, arwa բառերի հետ։ Patrubány SA 1, 211 փոխառեալ է դնում յն. ἀρχός բառից, միայն վերջաւորութիւնը ասորականից առնուած. իսկ ՀԱ 1908, 152 համեմատում է ծառայ բառի վերջաւորութեան հետ։ Scheftelowitz BB 29, 68 փոխառեալ է թալմուդ. רכא rəkha «թագաւոր» բառից, որ փոխառեալ է գերմ.

*rik համանիշից. սրանից է և փինն. rik «թագաւորութիւն»։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 103 արմատը դնում է արք = սանս. ṛšva «բարձր», իսկ այ վերջաւորութեան հետ հմմտ. ծառ-այ, յոր-այ, փես-այ, ճակ-այ։ Սագրգեան, ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 402, 406 սումեր. ruk «թագաւոր» բառի հետ։ Մառ ИАН 1920, 102 մարզ-արէ բառի հետ։ Meillet, REA 1, 12 յն. ἄρχων բառից, որ նախ անցել է արամերէնի, այստեղից պարթևականին և պարթևականից էլ հայերէնի։

ԳԻՌ.—Գրականից փոխառեալ է արfայութիւն «երկնից արքայութիւն» նշանակութեամբ, որ ամէն տեղ կայ զանազան արտասանութեամբ. ինչ. Պլ. արfայուրյուն, Ղրբ. ըրfըվօ՛րուն են։ Բնիկ գաւառական է Ակն. խրբ. արfեճի «յաղթանդամ» (հմմտ. վերը արfեճի Վաղկ.)։—Կովկասահայ բարբառները գիտեն նաև արf «իշխանութիւն» ձևով մի բառ (Տփ. արf, Ղրբ. mrf, Երև. էրf, էլf), որ գործածական է հետևեալ ոճերի մէջ. Ուրիշի վրայ ի՞նչ էրf ունիս «ինչո՞ւ իշխանութիւն ես բանացնում ուրիշի վրայ». էրf բանացնել «մէկի վրայ բռնութիւն գործ դնել, իշխանաբար վարուիլ, ճոխանալ», Արքով գալ «իշխանութիւն բանեցնել», Նրա վրայ արf ունէ «գերազանց է, կարող է նրան հրամայել, իրաւունք ունի»։ Այս բառը իմ Գաւառական բառարանում, էջ 156ա համարել եմ արfայ բառի արմատը։ Զարաչար սխալ։ Բառըս օտար փոխառութիւն է թուրք-թաթարական լեզուներից. հմմտ. մանչուր. erki «բռնութիւն, ինքնակամութիւն, յանդուգն համարձակութիւն, անսան ձուութիւն, ծնողքի պաշտպանութեան վրայ յոյս դնելով՝ տղայոց յանդուգն արարքները» (տե՛ս Захаровъ, Полный маньчжурско-русск. словарь, С. Пет. 1875, էջ 87 բ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. გელაქნუჲი գելաfնուրի «գեղարքունի ձուկը», որ իր անունը Գեղարքունիքից է առել։

*ԱՐՔԱՅՈՒՆ «քրիստոնեայ». գրուած նաև արfաւուն. այսպէս էին կոչում թաթարները քրիստոնեաներին. «Արքաւունքն Աստուծոյ միայն երկրպագեն» Վրդն. պատ. տպ. Վենետ. 1862, էջ 156. «Զինչ քրիստոնեայ կայ և արքաւուն» էջ 158 (էմինի հրատարակութեան մէջ՝ էջ 205, 207 չորս անգամ գրուած է արfայուն). «Ինքն (Մանկու ղանն) յոյժ սիրէր զքրիստոնեայս, զորս և արքայուն կոչէին» Օրբել. էջ 299, «Եկ, արքայուն» Օրբել. էջ 303. «Զայս մի արքայունս մեզ պահեցուք» Օրբել. էջ 299. «Սարգիս արքաւունին» Արձ. 1271 թուից (Վիմ. տար. 113)։

=Մոնղոլ. اركاون ärkävün «քրիստոնեայ» (տե՛ս Մոնղոլ-արաբերէն բառարան, ЗВО 15, 121). նոյնը աւանդում է նաև արաբ պատմագիր Ռաշիդ-էդ-դին اركاون arkäun ձևով։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ St. Martin, Mémoires sur l'Arménie, Paris 1819, էջ 279։ Սխալւում է ՆՀԲ, որ բառս մեկնում է «թագաւորազն թաթար», որով ուզում է հանել արfայ բառից, իբր սրա ռամիկ ձևը։ Սխալը ուղղուած է Վարդան Պատմիչի (Վենետ. 1862) հրատարակութեան մէջ, էջ 156, ծանօթ. 5 և Առձեռն բառարանում։

*ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, ի-ա հլ. (յգ. -ունf) «մեծ կամ գլխաւոր եպիսկոպոս» Ագաթ. Խոր. Յհ. կթ. Լմբ. պտրգ. Մխ. գտ. յետնաբար ասւում է նաև արճիեպիսկոպոս, արշիեպիսկոպոս կամ արճեպիսկոպոս, եպիսկոպոս արճի, եպիսկոպոս արշի, կրճատմամբ էլ պարզապէս արճի: Այս բառից են արfեպիսկոպոսապետ Բուզ. դ. 4. արfեպիսկոպոսութիւն Յհ. կթ. արfեպիսկոպոսական, արfեպիսկոպոսարան (նոր գրականի մէջ)։

=Յն. ἀρχιεπίσκοπος «արքեպիսկոպոս». կազմուած ἄρχω «գլխաւոր լինել, վարել», ἀρχι- «գլուխ, սկիզբ, գլխաւոր» + ἐπίσκοπος «եպիսկոպոս» բառերից. նոյնից փոխառեալ են նաև լտ. archiepiscopus, իտալ. arcivescovo, ֆրանս. archevêque, ռուս. архіепископъ, վրաց. არხიეპისკოპოზი արխիեպիսկոպոզի են համանիշները։—Հիւբշ. 342։

Հներից ուղիղ մեկնութեան ծանօթ է Լմբ. մատ. 83 «արքեպիսկոպոսք, որ թարգմանին եպիսկոպոսապետք կամ

տատցին եպիսկոպոսք»։ Նորերից ուղիղ մեկ-նեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ են։

*ԱՐՔԵՐԷՑ *«աւագերէց, աւագ քահանայ» Վրք. ոսկ.։*

=Յն. ἀρχιερεύς *«աւագերէց» բառից կազմուած, տառադարձելով* ἀρχι = արք, *իսկ* ἱερεύς *«քահանայ» բառը թարգմանելով հյ.* երէց։ *Նոյն յն. բառից են ռուս.* архiерей *և վրաց.* არხიერი արխիերի։—*Հիւբշ. 342։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԱՐՔԷՆ *«քեզ ի պատիւ, քու խաթերդ համար» կամ «ապրիս, բրա՛վօ, աֆարի՛մ». իբր մակբայ յիշում են հին քերականները. Եւ շնորհակալութ՝ դէն, արքէն, դրուատ. Թր. քեր. 32. Շնորհակալութն. յարքէն, դրուատ, որ է պարգև. Քերդ. քեր. 177. Դէնն արդէն է և արքէնն ի սէր քո, որպէս թէ սուէ. Արդէն ի սէր քո առնեմ զայս. արքէն վասն քո արարի զՍիովն. արքէն, շինեմ զԵրուսաղէմ և Սամարիա, Համամ. քեր. 273։ Նոյն բառը գտնում է Նորայր, Հայկական բառաքնն. էջ 87 նաև Վրք. հց. Ա. էջ 225, ուր գրուած է վրիպակով* արարֆ էն ֆօ *(կարդա՛* արֆէն ֆօ*)։— Բառ. երեմ. էջ 35 գրում է* արգէնիգէ *«երանի է քեզ»։*

*ԱՐՔԻԴԻԱԿՈՆ *«աւագ սարկաւագ». մէկ անգամ ունի Բուզ. էջ 121 (ՀՀԲ դնում է նաև* արֆդիակոն *ձևը). Նոր հնչումով* արշիդիակոնութիւն *Զքր. սարկ. Գ. 2։*

=Յն. ἀρχιδιάκονος *«աւագ սարկաւագ», որ կազմուած է* ἄρχω *«գլխաւոր լինել, վարել»,* ἀρχή *«գլխաւոր»+*διάκονος *«սարկաւագ» բառերից։ Սրանից են փոխառեալ նաև իտալ.* arcidiacono, *ռուս.* архидiаконъ, *վրաց.* არხიდიაკონი արխիդիակոնի *են համանիշնե-րը։—Հիւբշ. 342։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԱՐՔԻՄԱՆՏՐԻՏ *«աբբայ, վանահայր» Վրք. հց. բ. 56. յետին ձևերն են* արշիմանտրիտ *Վրք. հց. Բ. 334,* առշիմանդրիտ *Օրբ. հկճռ. ժա. էջ 154.* շամանդրիդ *Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 83, որի դէմ հրտր. էմինի, էջ 113 ունի* արշամանդրիտ:

=Յն. ἀρχιμανδρίτης *«վանահայր». կազմը-ւած է* ἀρχι- *«պետ, գլխաւոր»+*μάνδρα *«փա-րախ» բառերից և բուն նշանակում է «փա-րախապետ»։ Սրանից են փոխառեալ նաև լտ.* archimandrita, *իտալ.* archimandrita, *ֆր-րանս.* archimandrite, *ռուս.* архимандритъ, *վրաց.* არხიმანდრიტი արխիմանդրիտի *են համանիշները։—Հիւբշ. 342։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԱՐՔԻՏՐԻԿԼԻՆՈՍ *«իշխան ընթրիսարա-նի» այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 40 (վրիպակով գրուած* արֆիարիկլինուս*):*

=Լտ. architriclinus *«սեղանապետ» կազմուած է* archi- *«մեծ, գլխաւոր» և* tri-clinium *«սեղանատուն» բառերից։—Աճ.*

*ԱՐՔՏԱԿԱՆ, ի-ա *հլ. «արջային, այսինքն հիւսիսային քամի». մէկ անգամ ունի Ա-րիստ. աշխ։*

=Յն. ἀρκτικός *«հիւսիսային». ծագում է յն.* ἄρκτος *«արջ, Հիւսիսային Արջ համաս-տեղութիւնը» բառից. սրանից են փոխառեալ նաև լտ.* arcticus, *ֆրանս.* arctique *համա-նիշները. հայերէնի մէջ յունական մասնիկը թարգմանուած է հյ.* ական *ձևով։—Հիւբշ. 342։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԱՐՔՏՈՐՈՍ *«Արջի պոչ կոչուած աստղը՝ Արջապան համաստեղութեան մէջ, Մեծ Ար-ջից քիչ հեռու» (հայ գաւառներում համար-ւում է Մեծ Արջի 7 եղբայրներից խռոված մի եղբայր). Ծառընտ. =Վրք. և վկ. ա. 682։ Գրուած է նաև* առֆտիւռոս, առֆտիոոս:

=Յն. ἀρκτοῦρος *նոյն նշ. բուն իմաստն է «արջապան» և կազմուած է* ἄρκτος *«արջ» և* οὖρος *«պահապան» բառերից։ Սրանից է նաև լտ.* arcturus *նոյն նշ.—Հիւբշ. 518։*

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԱՐՕՇ *«մի տեսակ թռչուն». վկայութիւնը տե՛ս* արտիկ *բառի տակ։ Անստոյգ է բառիս ձևը։ Նախադասութեան մէջ յարադրուած «զորս կաքաւ և զայլս» բառերից երևում է, որ զ նախդիր է. ուստի բառիս ուղղականը պէտք է դնել* արօշ: *Բայց զ-ով սկսուող բա-ռերը կարող են զ նախդիրը յապաւել. ուստի կարելի է դնել նաև ուղ.* զարօշ: *Հենց ՆՀԲ և ԱԲ էլ ունին իբր գւռ. բառ* զարօշ *«միամիտ և մոխրագոյն թռչուն մը՝ հաւէն մեծ»։ Այս ձևը ինձ այլուստ յայտնի չէ. բայց ունիմ* եա-

րօշ խաշ. «մի տեսակ թռչուն, միսը շատ համեղ, սուլելու ձայնով երգում է, խոշոր կաքաւ»։

ԱՐՕՍ (սեռ.-ի) «մի տեսակ ջրային մեծ թռչուն, outarde» Ամր. պտմ. 92, Ոսկ. տպ. եմ. 446, տպ. էջմ. էջ 355. Մագ. թղ. 70. Թովմա վրդ. նկր. Կիլիկ. Տաղ. Բառ. ստ. լեհ. (վերջին վկայութիւնները յիշում է Նորայր, Հայկ. բառաքնն. էջ 108)։

ՀՀԲ թերևս արտ կամ արօտ բառից? ՆՀԲ «թերևս ազգ արօր թռչնոյ»։ Falk-Torp, Etymologisk ordliog over det norske og det danske sprog, Christiania 1903—6, հտ. 2, էջ 376 (չեմ տեսած) կցել է հոլ. dropy, ռուս. дрофá, дрохвá, ուկր. dróſa, dróchva, չեխ. dropfa, drofa, սերբ. dröplja, բուլգ. drópla, մրգ. trap, trappe, հոլլ. trapgans, գերմ. Trappe բառերի հետ, որոնք բոլոր նշանակում են «արօս»։ Մերժում է Berneker 227։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Ոզմ. Վն. արօս, Սլմ. լայլանգ՛-արօս «արագիլ»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. haros «արօս» (Բիւր. թ. 1898, էջ 627)։

ԱՐՕՍ «չհերկուած հող, կորդ». ունի միայն ԱԲ՝ առանց վկայութեան. որից արօսանալ «կորդանալ, անմշակ մնալով խոպանանալ» Ոսկ. մ. բ. 24, Մանդ. էջ 47։

ՆՀԲ արուզ «չոր» բառի հետ?

ԳԻՌ.—Ալշ. արօս, Թր. հարօս «ուժեղանալու համար 5—6 տարի անմշակ թողուած կորդ արտ», այս իմաստն ունի նաև արօս Ախք. (տե՛ս Ազգ. հանդ. Գ. 372 և Մալխասեան, Հորտ-մորտ, հտ. Ա. էջ 87)։

ԱՐՕՍԱԽՈՏ «մի տեսակ բժշկական խոտ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 247։

=Կազմուած է արօս+խոտ բառերից, վերջինը ծանօթ է. բայց յայտնի չէ թէ առաջինը կրկին արօսներից ո՞րն է։—ԱՃ.

ՀԲուս. համեմատում է պրս. արուսպուխէ (Թրք. եէճի կէլին օթու) «հարսնխոտ» բառի հետ։ Գէորգ Դպրի պարսկերէն բառարանը գիտէ միայն عروسپرده 'arūs-parda «մի տեսակ կարմիր ծաղիկ»։

[ԱՐՕՍԻ «սինձի ծառը և նրա պտուղը, սին, անկ. խմէկ, լտ. sorbum». այսպէս է նշանակում ՆՀԲ՝ առնելով Գաղիանոսից. իրեն են հետևում ՋԲ, ԱԲ և ՀԲուս. § 248, առանց որևէ բացատրութեան. Նորայր, Հայկ. բառաքնն. էջ 108 և յետոյ ՀԱ 1921, 107 ցոյց է տալիս, որ այս բառը թիւրիմացութեան արդիւնք է։ Գաղիանոս յիշում է «Ոտի. արօսի». ոտի բառով պէտք է հասկանալ յն. ὠτίς (լտ. otis, ֆրանս. outarde), որ է «արօս թռչունը». իսկ ՆՀԲ հասկացել է յն. ὀΐ «սինձ», որով առեղծել է արօսի «սինձ» նշանակութիւնը։ Այս պարագային շատ կարևոր է իմանալ թէ ի՛նչ ծառ է Ղրբ. հրօ՛սէ, որ գտնում եմ Ազգ. հանդ. հտ. ԺԹ. էջ 88։

Lidén, IF 18, 489—90 համեմատում է սլովաք. skoruša, լեհ. skorusza, հոլ. նոլ. սերբ. oskoruša, չեխ. oskoruše, oskeruše, լեթթ. sērmaukschi, sērmukschi, zērmauksis, zērmuksis, լիթ. szermùkszlė, szermùksznė բառերի հետ, որոնք բոլոր նշանակում են «սինձի ծառ»։]

+ԱՐՕՏ, ի հլ. «արածելու խոտ և դաշտ» ՍԳր. Ագաթ. որից արօտակից Կոչ. 119. Ոսկ. ես. արօտական ՍԳր. արօտատեղի Մարթին. արօտաբոյծ Արծր. արօտանալ «արածիլ» Սարկ. հանգ. խաշնարօտ «խաշնարած» Մծբ. պանարարօտ Փիլ. Աստղ. պարարտարօտ Փարպ. տարապարտարօտ Մծբ. 195։

=Պատկանում է արածել արմատին, որի մօտ ենթադրում է նաև *արատել համանիշ ձևը, և նրա հետ յարաբերում է այնպէս՝ ինչպէս մօտ և յօտ յարաբերում են մատուցանել և յատանել բառերին։

ՆՀԲ դնում է արածել բայից, ինչպէս ամաչել>ամօթ, աղաչել>աղօթ։ Տէրվ. Նախալ. 63 արածել բառի հետ՝ տ մասնիկով, որի մօտ ծ փոխուել է ւ Bugge, Btrg. 31 արածել բայի հետ, բուն արմատը արա-։ Հիւնք. յն. ἄροσις «մշակուած հող»։ Lidén, Arm. Stud. էջ 35 կցում է արածել<հնխ. trag արմատին, իբր նրա երկրորդական մէկ ձևից. ինչպէս ունինք յն. τρώγω «արածիլ» բառի դէմ՝ յն. τράγημα «մլէրք», τρώω «վիրաւորել», τρύχω «մաշուել, փճանալ»։

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Մկ. Ոզմ. Սլմ. Վն. արօտ,

Ալշ. Համշ. Մշ. Ննխ. արօղ, *Ղրբ.* ա՛րուտ (*Ազգ. հանդ. ժէ. 46*)։ *Այս բոլորի մէջ* արօտ *նշանակում է «խոտ եղած տեղ, արօտավայր». իսկ Ննխ. նշանակում է «կանաչ խոտ, բանջար, խոտաբոյս». օր. կոտեմը ուտելու արօտ է* (խոտ *նշանակում է «չոր խոտ»*)։

+ԱՐՕՐ, ո *հլ.* (*յետնաբար կայ նաև* ի, ի–ա *հլ.*) *«հողը վարելու գործիք, արօր» Դատ. գ. 51, Ոսկ. մ. բ. 27. Վեցօր. 197. Սեբեր. որից* արօրադիր առնել *«հերկել» ՍԳր.* արօրադրել *Պիտ. Ճառընտ.* արօրել *Ոսկ. ա. կոր.* կրկնարօր, եռեճնարօր առնել *«պրպտել, մի լաւ քննել» Սեբեր. 171.* արօրածիգ *Պիտ. Փիլ. լին.* արօրավար *Պղատ. տիմ. և օրին. են։ Յետնաբար գրուած է նաև* ճարօր *Եփր. մրգ. 359. ՑՀ. կթ. Վստկ. Վրդն. առ. 12։*

= *Հնխ.* aratrom *կամ* arətrom *ձևից, որի միւս ժառանգներն են յն.* ἄροτρον, *գոր.* ἄρατρον, *լտ.* arātrum, *իռլ.* arathar, *կիմր.* arasr, *հիւլ.* arðr, *Նորվ.* arar, *լիթ.* arklas, *հսլ.* ralo, *լեհ.* radło, *ռուս.* арало *են։ Հնդկրոպականներից փոխառութեամբ բառս անցել է նաև ֆիննական լեզուներին. ինչ. ֆինն.* atra, *վոտ.* adra, *էստն.* ader, ater, *վեպս.* adr, *լիվ.* adrs, *բոլորն էլ նշանակում են «արօր»։ Հնխ.* aratrom *ձևի պարզական արմատն է երկավանկ* *arə- *«հերկել», որի ժառանգներն են յն.* ἀρόω, *լտ.* arō, *իռլ.* airim, *գոթ.* arjan, *հբգ.* erran, *մրգ.* ern, *լիթ.* ariù, *հսլ.* orją։ *Արիական լեզուները բոլորովին անծանօթ են թէ՛* *ar *արմատին և թէ՛ ածանց* *aratrom *«արօր» բառին։ Հայերէնը կանգնած է եւրոպական և ասիական լեզուների միջև, չունենալով պարզ* *ar *արմատը, բայց պահելով* *aratrom > արօր *բառը* (*տե՛ս* Walde *55, 62,* Boisacq *80,* Trautmann *13,* Pokorny *1, 78,* Ernout-Meillet *71*)։— *Հիւբշ. 423։*

Առաջին ուղիղ մեկնիչն է Klaproth, *որ* Asia polygl. *104 կցում է լտ.* arare *ձևին։ ՆՀԲ լծ. հայ.* վար, վարել *բառերի հետ՝ դնում է նաև յն. և լտ. ձևերը։* Lag. Urgesch. *902 լտ.* arare *«հերկել» և յն.* ἄροτρον *ձևերի հետ մինոյն արմատից։* Pictet *2. 88 փոխառեալ լատիներէնից? Տէրվ.* Altarm. *80, Նախալ. 62, Երկրագունտ 1883, էջ 172 յիշում է վերի ձևերը և հայերէնի նախաձևն է դնում* *aratra, *ուր* t *ընկած ժամանակ փոխանակուել է* ւ *ձայնով։ Հիւբ.* արօր=*յն.* ἄροτρον, արօրադիր =*յն.* ἀροτήρ *«երկրագործ»։* Коршъ, *Թրգմ. Հովիտ 1914, 456 ֆինն.* aura *«արօր» բառի հետ։*

ԳԻՒ.—Երև. Սեբ. Վն. արօր, *Ասլ.* արէօ՛ր, *Խրբ. Կր. Համշ.* ճարօր, *Ալշ.* ճմրօր, *Ջթ.* ճմյէօյ, ճմրէօր, *Մկ. Վն.* խարօր, *Ոզմ.* խարոր, *Մշ.* ճըրօր։—*Նոր բառեր են՝* արօրճամ, արօրձող։

ՓՈԽ.—Հնդկրոպական փոխառութիւն են անշուշտ, բայց հայերէնից չեն չաղաթ. կամ արևել. թրք. هرل haral *«արօր, մշակութիւն, վարուցան» (թէ՛ օսմաներէնի և թէ՛ ուրիշ թրքական լեզուների մէջ գոյութիւն չունի. հմմտ. ռուս.* арало *«արօր»), վրաց.* არონა արոնա *«արօր» (Ջուրինով, էջ 46 համարում է լտ. փոխառութիւն)։*

ԱՐՕՐ *«չրային մի տեսակ թռչուն՝ բադի նման» Մխ. առակ. ճիւ։*

ԳԻՒ.—Վն. արօր, *Ոզմ.* ա՛րօր. *նոր բառեր են* արօրիկ *Վն.* եղճարօր *Մշ. «ածկ. անղուտ թռչունը»,* արօրկերէն *Վն. «մի տեսակ ծածկալեզու»։*

ԱՐՕՐԱՆԱԼ *տե՛ս Հարօրանալ։*

ԱՑՕՒՑԱՆՔ *«փաթութանք». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 41։*

ԱՒ *տե՛ս Աւ։*

ԱՒԱԳ, ի–ա *հլ. «մեծ, երէցի, պատուական (բարոյապէս և նիւթապէս, թէ՛ անձերի և թէ՛ իրերի համար ասուած)» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ես. և մտթ. Վեցօր. 142. հմմտ. «Ո՛չ տղայոյ որ աւագ բանս խօսի» Եզն. «Փոքր որ ի նոսա, կերակուր է աւագին» Վեցօր. 142։ Որից* աւագագոյն *Եզն.* աւագախումբ *Բուզ.* աւագամեծար *Գ. մկ. ա. 11.* աւագանալ *Ոսկ. մ. բ. 21. Բուզ.* աւագանի *«իշխաններ» Սգր. Ագաթ.* աւագափող *«մեծ փող» Ես. իէ. 13.* աւագորեար *Բուզ.* աւագոյթ *«ծերութիւն» Բ. մկ. գ. 23.* աւագութիւն *«իշխանութիւն» Ա. մկ. բ. 51. Ագաթ.* անաւագ *«փոքր, տկար, խեղճ» ՍԳր. Ոսկ. ես. Եզն.* անաւագակեր *«կեղեքող» Վեցօր. 143.* անաւագել *«մաշուել, տկարա-*

նալ» Ոսկ. ա. տիմ. ժբ. (կարդա՛ անաւագիլ՝ ինչպէս ունի ՑՀ. կթ.). գեղջաւագ Կանոն. յիշոցաւագ «հայհոյողների վրայ հսկող ոստիկան» Կիր. էջ 171. հեծելաւագ «հեծելազորքի գլխաւորը» Ուռհ. 425, 357. հարիւրաւագ, հազարաւագ «հարիւրապետ, հազարապետ» Տաթև. ամ. 633 և այլն։

ՆՀԲ լծ. հաւակ, աճ, բարգաւաճ: Հիւնք. հյ. աւաքել «բժշկուիլ» և յն. εὐαγής «մաքուր, յաջողակ, ճարպիկ»։ Patrubány ՀԱ 1906, 343 աւ «փայլիլ» արմատից կրկնուած, իբր աւաւ (տե՛ս առաւօտ, որ նոյն աւ արմատից է)։ Նոյն, SA 2. 13 աւ=յն. ἀπό +ագ=սանս. agha «անմաքրութիւն», ուրեմն աւագ «անաղտ, մաքուր»։ Karst, Յուշարձան 428, չաղաթ. ույգուր. aka, aga, մոնղոլ. axa, aka, թունգուզ. akā մանչ. axūn «երէց եղբայր», օսման. اغا aγa «պարոն»։

Գ-ԻՌ.—Զթ. ավօգ՛, ավոգ՛ «մեծ»։ Այլուր ամէն տեղ կենդանի է միայն Աւագ յատուկ անուան և աւագերէց, աւագ քահանայ, աւագ սարկաւագ բառերի մէջ, որոնք գրականից են փոխառեալ։

+ԱՒԱԳԻԿ, որից ահա աւագիկ կամ ահաւագիկ, դա աւագիկ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. կող. են։

=Կազմուած է աւա- և -իկ մասնիկներով՝ դ(ա) դերանունից. կազմութեան կողմից նոյն են աւասիկ և աւանիկ՝ որոնք ձևացած են նոյն մասնիկներով՝ սա, նա դերանուններից։

ԱՒԱԶ, ո հլ. (յետնաբար նաև գրծ. աւ) «ծովի կամ գետի աւազ, լայնաբար՝ հող. փոշի» ՍԳր. Եզն. որից աւազածիր կամ աւազադիր Ագաթ. աւազակալ Ագաթ. աւազեղէն Սիր. իբ. 21. աւազին Ագաթ. աւազուտ Սիր. իե. 27. աւազել «աւազով շփել» Վրք. հց. ընդաւազել «աւազի տակ թաղել» Եղիշ. ե. էջ 83. Կաղկանտ. աւազահիմն ՑՀ. կթ. են. Նոր բառեր են՝ աւազաքար, աւազաման, աւազային, աւազախառն, շաքարաւազ են։

= Բնիկ հայ բառ, որի հետ կցւում են լտ. sabulum, յն. ψάμμος, ἄμμος, ψάμαθος, ἄμαθος, հիւս. sandr, հգգ. sampt, մրգ. sant, գերմ. և անգլ. sand, հոլլ. zand (գերմանականից փոխառեալ ֆինն. santa), որոնք բոլոր նշանակում են «աւազ»։ Ընդհանուր գերմանական ձևը դրւում է *sanda, նախաձևը *samdho-, *samadho- (Kluge 407), որ միանում է յն. ψάμαθος ձևին։ Հայերէնը միանում է լատինին, որ b ծագում է bh ձևից, որ տալիս է հյ. ւ։ Ըստ այսմ՝ մեր բառի առաջին մասի նախաձևն է հնխ. sabh->հյ. աւ-, վերջի մասը անյայտ է։

Klaproth, Asia polygl. 104 յն. ἄμμος «աւազ» բառին է կցում։ Bugge, Etr. u. Arm. 79 և KZ 32, 38 յն. ἄμαθος «աւազ» և գերմ. Sand «աւազ» բառերին ցեղակից, որոնց նախաձևը դնում է *samadhós։ Հիւնք. էջ 277 ավախս ձեւ՞ց է հանում։ Ա. Խաչատրեան (անձնական) մեկնում է āpa «ջուր» և aJ «ածել, բերել» բառերից, իբր «ջրից բերուած»։ Ուղիղ մեկնեց Meillet (տե՛ս Ernout-Meillet 841). հմմտ. նաև Walde 667, Boisacq 1074, չի հիշում բնաւ Pokorny։

Գ-ԻՌ.—Ագլ. Ալշ. Ախց. Ակն. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տփ. ավազ, Տիգ. ըվըզ, Ղրբ. հա՛վազ: Նոր բառեր են՝ աւազկոկել «ափիկել, ջնարակ քսել», աւազկուն, աւազհող, աւազքաղ, աւազոտ, աւազուտ:

ԱՒԱԶԱԿ, ի-ա հլ. «յայտնի գող, ճամբի յելուզակ» ՍԳր. որից աւազակել «բանի յափշտակել» Ա. եզր. դ. 23. Ոսկ. յհ. բ. 14. Եւս. քր. աւազակուտ Եզն. աւազակաբարոյ Կիւրղ. ծն. աւազակապետ Մանդ. Նեղոս. են։ Նոր բառեր են՝ աւազակային, աւազակախումբ են։

ՆՀԲ մեկնում է «հէն աւազուտ վայրաց կամ ի վերայ վազող»։ Տէրվ. Նախալ. 106 հյ. վազել, վազել, սանս. vah. զնդ. vaz, լտ. vehere են բառերի հետ հնխ. vagh «երթալ» արմատից։ Հիւնք. գովող բառից։ Müller WZKM 6, 265 պհլ. [illegible] bačak, պրս. بزه baza «մեղք, յանցանք» բառերից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 346 պրս. ورز varz «գործ» բառից։—Մառ ИАН 1913, 330 Ափխազ ազգի անունից։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Ջղ. Սլմ. ավազակ, Երև. ավա՛զակ, ավա՛զագ, Խրբ. Մշ. Ննխ. Սեբ. ավազագ, Պլ. միայն զող-ավազագ ձևով պահուած, Ասլ. ավազայ, Տիգ. mվmզmգ, Հճ. ավազօգ, ավազոգ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ავაზაკი աւազակի «աւազակ», ავაზაკობა ավազակոբա «աւազակութիւն», ავაზაკური ավազակուրի «աւազակաբար», საავაზაკო սաավազակո «աւազակային», մինգր. ავაზაკი ավազակի, ուտ. աբազակ «գող»։

*ԱՒԱԶԱՆ, ի-ա հլ. «գուռ. 2. ջրհոր, հավուզ. 3. եկեղեցում մկրտարան» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 7. Եղիշ. Խոր. որից աւազանօրհնէք Կանոն. աւազանազարդ Անան. եկեղ. աւազանածին Մխ. երեմ. Տօնակ. աւազանապանոյն Անան. եկեղ. բոլորն էլ յետին։ (Միջին հյ. ավզըլ ըստ Karst, Քերակ. 130)։

=Փոխառեալ է իրանեանից, բայց սրան ծնունդ տուող մայր ձևը յայտնի չէ. կայ պրս. آبزن ābzān «փոքր ջրհոր» (Vullers). 2. «է աման ինչ տապանաձև երկայնաձիգ ըստ հասակի մարդոյ, զոր արարեալ ի պղնձոյ և կամ յերկաթոյ և ի վերայ նորին խուփ ինչ արարեալ և ի միջակի նորին ծակ մի վասն շնչահանութեան կազմեալ, և զամանս հիւանդս ի մէջ նորա ընկողմանեցուցեալ, դարման մատուցանեն» (ԳԴ)։ Այս բառից են փոխառեալ արաբ. أبزن abzan «մէջը լողանալու աւազան կամ կոնք», بازان bāsān «աւազան, ջրհոր» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 599), վրաց. აბაზანა աբազանա «լուացուելու մեծ տաշտ»։ Բայց այս պարսիկ բառը չէր կարող տալ հյ. աւազան, որովհետև պրս. آبزن ābzān ենթադրում է պհլ. *apazan, որ կարող էր տալ միայն հյ. *ապազան ձևը։ Սակայն կայ նաև ասոր. ܐܘܙܢܐ avzānā «մկրտութեան աւազան», որ նոյնպէս փոխառեալ է պարսկերէնից և որի v ձայնը համաձայն է հյ. ւ-ին, բայց վերջաւորութիւնը (ā) տարբեր է.—Հիւբշ. 111։

Հներից Մագ. քեր. 229 արդէն նշանակում է պրս. ծագումը. «Իսկ մեր ի Պարսից բաղում ինչ ընտանեբար ունիլ գլխատս, որպէս զուռա և սիզէ, մարքար, աւազան՝ որ է ջրոյ անօթ»։ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 57 պրս. آبدان ābdān «ջրամանի» բառի հետ։ ՆՀԲ թրք. հաւուզ, հավզ (համե՛ արաբ. حوض ḥavz) «աւազան» և պրս. ābdān «ջրամանի»։ Lagarde, Ges. Abhd. 10 պրս. abzan, որ տե՛ս վերը։ Հիւնք. իրար է խառնում հյ. զովող, ծողով և արաբ. havz։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1907, էջ 934—5 թրք. հավուզ: Karst, Յուշարձան 428 օսմ. aγəz «ծակ» (համե՛ «բերան»), չաղաթ. aguz, agiz (avuz), ալթայ. auz ևն։

ԳԻՒ.—Պահուած է միայն «մկրտութեան աւազան» նշանակութեամբ. այսպէս Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մկ. Ննխ. Շմ. Պլ. Սեբ. Սլմ. Սչ. Վն. Տփ. ավազան, Ոզմ. ավmզmն, Տիգ. mվmզmն, բոլորն էլ գրաբարից փոխառեալ։ Պարսկերէնի հետ խառնուելով ձևացած է Ջղ. հավիզարան: Նոր բառ է աւազանեղբայր «աղզակից, կրօնակից»։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ պէտք է կարծել վրաց. ავაზანი ավազանի «լուացարան, աւազան» (Մառ. Тексты и разск. IV յաւել.), մինչդեռ აბაზანა աբազանա համանիշը ուղղակի պարսկերէնից է, ուտ. avazan «մկրտութեան աւազան»։—Թուրեան, Բիւր. 1899, 798 հայերէնից փոխառեալ է դնում թրք. գռ. Տ. avazan «աղբիւր» (օր. avazana gidelim «աղբիւր երթանք»). բայց ես կասկածում եմ այսպիսի մի բառի գոյութեան վրայ, ըստ որում հայ բարբառների մէջ չկայ աւազան բառը՝ այսպիսի գործածութեամբ։

ԱՒԱԼՈՑ տե՛ս Աւիլ։

ԱՒԱՂ «վա՜խ, ափսո՜ս» Խոր. Պիտ. Նար. «վայ տալը, ափսոսանք, ողբի ձայն» Ոսկ. յհ. բ. 7. Վրք. հց. Պիտ. «նիհար, վատոյժ» ԱԲ. որից աւաղել «վայ տալ, վա՜խ ասել, ողբալ» Ոսկ. յհ. ա. 40. Խոր. Նար. աւաղուկ «եղկելի, խեղճ» Մծր. ժթ. աւաղաբեր «շատ խղճուկ պտուղներ տուող» Մծր. ժե. աւաղաբոյս «խղճուկ բուսած» Մծր. ժթ. աւաղապէս Ոսկ. ծն. բազմաւաղելի Նար. աւաղակոչ Սասն. 56. հին օրինակ է աւեղել «ափսոսալ, վայ կարդալ», որ մէկ անգամ ունի Բուզ. դ. 3. «Յորժամ զհերսն դեռ վիրային ի նմանէ, ու յայժ կեղեկութեանն բազումք յարատ-

սաւս հարան՝ որք լուանն կամ տեսին, ի գեղն աւեղկեալ». (այս բառը Հ. Գ. Նահապետեան, Բազմ. 1906, 315 անյաջողաբար ուղղում է աւերեալ)։—Գրուած է նաև ավախ Վրդ. առ. էջ 21։

ԳԴ միացնում է պրս. آواخ avax «աւաղ» բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. աւաղ և աւաղել բառերի մէջ աւ դնում է սանս. av, յն. αὔω «գոչել», լտ. ovo «ծխալ, ուրախութեան աղաղակ բարձրացնել» ձևերի հետ՝ հնխ. av «գոչել, կոչել» արմատից։ Bugge, Beitr. 21 արմատը դնում է աւ, կազմուած աղ մասնիկով։ Հիւնք. պրս. avax։ Գաղանճեան, Տարեց. Պապիկեանի 1905, 125 թրք. vax! վա՜խ: Հ. Ա. Վարդանեան, ՀԱ 1912, 636 Բուզանդի աւեղկել ձևի հետ համեմատում է Ակնայ բարբառով աղայուիլ, աղայկուիլ «աւաղել», հերքելով Նահապետեանի անտեղի սրբագրութիւնը։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. عول 'avl, اعوال 'ival «աւաղել, ողբալ, հառաչել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 300)։

ՓՈԽ.—Հայերէն բառին շատ նման է հընչում պրս. آواخ avax կամ آوخ avax «աւաղ», որի ծագումը անյայտ է (Horn չի նըշանակած ոչինչ)։ Հայերէնը չի կարող փոխառեալ լինել պարսկերէնից, որովհետև այս պարագային պիտի ունենայինք հյ. *աւախ: Առաւելն պարսկերէնը կարող է փոխառեալ լինել հայերէնից (հմմտ. աղիւս)։ Եթէ պարսկերէնը փոխառեալ է հայերէնից, փոխառութիւնը կատարուած է յետին շրջանում, երբ արդէն հայերէն ղ առացել էր արդի հընչումը՝ փոխանակ լ-ի։

*ԱԻԱՆ, ի-ա հլ. «գիւղաքաղաք, մեծ գիւղ» ՍԳր. Ագաթ. Եղիշ. հների մօտ գործածւում է նաև խառն կերպով «գիւղ կամ քաղաք» նշանակութեամբ. աւելի յետոյ է, որ հաստատւում է «գիւղաքաղաք» նշանակութիւնը. հմմտ. Աւանն գիւղաքաղաք ասի. Վրդն. աշխ. այսպէս նաև արդի գրականում։ Այս արմատից են աւանանալ «շէնանալ» Բուզ. Խոր. Ասող. աւանագեօղ Զենոբ. գիւղաւան «մեծ գիւղ» ԱԲ. աւանաշէն Ճառընտ. շինաւան Պամ. աղեքս. աւանապետ «դաւառապետ» Կիւրղ. Թգ.։ Աւան բառը ուրիշ մի առումով էլ գտնում եմ գործածուած մեր հին մատենագրութեան մէջ, բայց դժուար է ճշտիւ որոշել. ահա թէ ի՛նչպէս է բացատրում Կիւրղ. Թգ. այս բառը. «Աւան այն ասի, որ յանդև ոք մասն ի շինուած գրաւիցէ» (տե՛ս ՆՀԲ, աւանապետ բառի տակ)։

=Պհլ. փոխառեալ բառ. կայ հպրս. āvahana- «գիւղ, աւան», որ է սանս. āvasana «քաղաք» (արմատը՝ vas «բնակիլ». Bartholomae 333, արմատի մասին տե՛ս գոյ, Pokorny 1, 306). այս բառը պիտի տար պհլ. *āvahan, որից հյ. *աւահան և հայերէնի ձայնական օրէնքներով աւան. հմմտ. փողահար>փողար, ականջահատ>ականջատ:—Հիւբշ. 112։

Brosset JAs. 14(1834), էջ 369—405 համեմատում է բառս հյ. վանք, սանս. vanî և վրաց. վանի բառերի հետ։ ՆՀԲ վան արմատից, որից նաև իջավան, օթեւան: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Եւրոպա 1849, էջ 200։ Lagarde, Ges. Abhd. 149 ասոր. אָוָן avan, իբր երկուսն էլ van «բնակիլ» արմատից։—Lag. Urgesch. 909 զնդ. aonya «անազ» բառի հետ՝ սրա նշանակութիւնը սխալ հասկանալով։ Haug GGA 1854, 250 զնդ. *avaāhanəm բառի հետ՝ ās «նստիլ» արմատից։ Մորթման ZDMG 31, 421 նոյն ընդ հյ. վան, սանս. vas «բնակիլ», որից āvasana «քաղաք», հպրս. āvahana, շօշական բևեռ. uvanis «քաղաք», գերմ. wohnen «բնակիլ», ասոր. avan (որ փոխառեալ է դնում), խալդ. [illegible], որ կարդում է van կամ avan «քաղաք»։ Հիւնք. յն. αὐονή «ցամաքութիւն»։ Müller WZKM 8, 183—4 պհլ. אבן «պալատ», թալմուդ. אובא avnā «իջևան», արմատը aw, հմմտ. յն. αὐλή, լտ. aula «բակ»։ Աւետիսեան ՀԱ 1907, 281 ազանիմ բառի հետ։ Մառ տե՛ս Վան: Պատահական նմանութիւն ունին սանս. avani «երկիր, հող», քրդ.

awani «շէնք, շէն տեղ», ասոր. ܥܘܢ avvana «բնակարան, իջևան, օթևան»։

ԱԻԱՆ «կողոպտիչ, թալանչի». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր ժող. Ա. 44 (1680 թ. գրուած մի տաղարանից). «Ուրուրն աւլան էր զինչ զթաթար, Ոչ ոք զմռէր (կարդա՛ չմռէր) ի շէնն երթայր, Առնոյր զհաւի ձագն գնայր, Թէ հազար մարդ յետևն զռայր»։ Սրա հետ նոյն է գալիս իաւան «աւերող» Բառ. երեմ. էջ 125, որ պէտք է ըստ այսմ հանել արմատների շարքից։

ԱԻԱՆԴ (հնից ունինք ներգ. յաւանդի, սեռ. աւանդոց, յետնաբար ից, իւ, ով) «պահ տըրուած բան, փխբ. կտակ, պատուէր, ընծայ» ՍԳր. Ագաթ. «աւանդական սովորութիւն» Տօնակ. Փիլ. Շնորհ. վիպ. և թղթ. «գաղտնիք, խորհուրդ» Վրդն. սղ. որից աւանդել ՍԳր. Ագաթ. Եզն. աւանդութիւն ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. աւանդակիր Ագաթ. աւանդապահ Բ. մակ. գ. 15. Գ. մակ. զ. 18. Ագաթ. Բուզ. աւանդառու Բուզ. աւանդատուր Բ. մակ. գ. 15. աւանդիք «աւանդութիւն» Շնորհ. բարձր. առաքելաւանդ Կանոն. աւանդատուն «եկեղեցու պահարան» ԱԲ. աստուածաւանդ 3հ. իմ. Դիոն. Նար. տիրաւանդ Նար. ևն. Նոր բառեր են հնաւանդ, նորաւանդ, աւանդաբար, աւանդավէպ ևն։

ՆՀԲ «և անդր կարկառեալ, մատուցեալ, տե՛ս և գահաւանդ, սարաւանդ, լծ. լտ. ante, իտալ. avanti «յառաջ»։ Windisch. 42, Lag. Urgesch. 108 սանս. avanidhā ձևի հետ, որով հայ բառը բաղկացած է լինում աւ=սանս. ava և ն=սանս. ni մասնիկներով՝ -դել արմատից։ Gosche 69 հայերէնը դնում է հնագոյն *աւա-դնել ձևից, աւա = սանս. ava մասնիկով և հյ. դնել բայով կազմուած, համաձայն յն. παρα-τιθέναι և սանս. ava-ni-dhā ձևերին։ Haug GGA 1854, 250 աւան բառից։ Müller SWAW 88, 15 ā մասնիկով band արմատից. այստեղ է պատկանում նաև Avesta իբր «աւանդութիւն». սակայն WZKM 10, 177 պար-աւանդ և ապա-ւանդակ բառերի հետ՝ իբրև իրանական փոխառութիւն։ Հիւնք. պրս. اوند avand «անօթ, աման» բառից. հմմտ. հյ. յանօր առնուլ «փոխ առնել» ոճը։ Յ. Վ. Յակոբեան, Բիւզանդիոն թ. 743 աւանդ «կարասի»=պրս. ավենա, իսկ աւանդ, աւանդել=արաբ. էմանէթ: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 220 նոյնացնում է հաւ-ատ, հաւ-աստ են բառերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. bandha «կապ», բայց նաև «աւանդ»։

*ԱԻԱՆԴ «գլխաւոր քաղաք, chef-lieu». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Շապհ. էջ 67 և 72. «Ունիք զտէրութիւնդ Զարևանդ գաւառի և զաւանդ քաղաքն Հերայ, զգլուխդ Պարսից». «Բռնութեամբ առեր զամենայն կողմանս արևմտից, մինչև հասար յաւանդ քաղաքաց ի Պարտաւ»։

=Պրս. آوند avand «գահ, աթոռ, պաշտօն» (Թախթ ու մէսնէդ) ըստ Բուրհա՛նի Կատի, Բուրհա՛նի Ջամի (էջ 13) և Ֆարհա՛նգի Ջիհանգիրի բառարանների։ Չի գտնում Գէորգ Դպրի բառարանում։ Սրանից է կազմուած Պարսից نهاوند Nihāvand քաղաքի անունը (տե՛ս Blochet, Liste géogr. էջ 2), որ ժողովուրդը սխալ ստուգաբանութեամբ մեկնում է «Նոյի գահ» (այս ստուգաբանութիւնը յիշում է Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 701 և մերժելով մեկնում է «մեծ քաղաք»)։ —Աճ.

Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. 2576 բ ունի «viculus, աւանգ, փողոցիկ», ուր աւանդ բառը կա՛մ է աւան և կա՛մ աւանդ, որ վերի բառն է։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 182 հանում է պրս. աւա, հյ. աւան բառերից։ Վերի մեկնութիւնը հրատարակել եմ նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. աշխատութեան մէջ, հտ. Բ. էջ 47 և 297։

ԱԻԱՆԴԵԼ «մոլեգնիլ» տե՛ս Աւիլ։

+ԱԻԱՆԻԿ, որից անա աւանիկ կամ ահաւանիկ, նա աւանիկ ևն. ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 9 ևն։

=Կազմուած է աւա- և -իկ մասնիկներով՝ ն(ա) դերանունից. կազմութեան կողմից նոյն

են աւաղիկ և աւասիկ, որոնք ձևացած են նոյն մասնիկներով՝ դա, սա դերանուններից։

*ԱՒԱՋ (գրուած նաև աւաչ), ո, ի–ա հլ. «ձայն, երգ, մեղմ և քաղցր երգ» Երզն. քեր. Անյ. պորփ. Մարթին. Բրս. մրկ. 68. «լեզու, բարբառ» Սոկր. եկեղ. պատմ. էջ 169. որից աւաչ ասել «երգել», աւաչական «եղանակաւոր» Սոկր. 387. աւաչել կամ աւաջել «երգել, մրմնջել» Մարթին. Մին. համգ. 56. դիւրաւաչ «քաղցրահնչիւն» Անյ. պորփ.։

= Պհլ. āvāč «ձայն», որից čarp- avāč «քաղցրախօս», պազենդ. *āwāž, որից dušāwāžē «չարաձայնութիւն», պրս. آواز āvāz «ձայն, աղաղակ», آوازه āvāza «բարձրաձայն և երգելով կարդալ. 2. հռչակ, համբաւ», որից փոխառեալ են նաև աֆղան. բելուճ. քրդ. āvāz «ձայն» (Horn § 54), չաղաթ. اوازه avaze «համբաւ», սերբ. avazile «գոչելով, բարձրաձայն» (թուրքերէնի միջոցով անցած)։ Իրանեանների արմատական ձևերն են զնդ. vāč- «խօսք», պհլ. vāč «մաքրով աղօթող», պրս. باج bāǰ, واژ vāž «մեղմիկ մրմնջեալ աղօթք. 2. այն լռութիւնն՝ զոր առնեն մոգքն՝ այսինքն կրակապաշտքն, ի լուանալն զանձինս իւրեանց և յուտելն զկերակուրս» (ԳԴ) — Հիւբշ. 112։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որ համեմատում է պրս. āvāz բառի հետ։ Նոյնը կրկնում են ՆՀԲ, Lag. Urgesch. 347, Հիւնք. ևն։ ՆՀԲ աւելացնում է նաև անձն. ճայլա, լտ. vox, իտալ. voce, սանս. vāča։ Հիւնք. նաև յն. ἐυάζω «վայս առնուլ գոչելով»։

ԳԻՒ.—Մրշ. էվաչ? Զթ. էվաջ'ք, էվէջ'ք (որից բայաձև ավջ'իլ «երգել») «որ և է աշխարհական երգ, խաղ, շարքի, մանի, թիւրքի»։ Այս բառն է նաև Շլ. աւաչ «ծաղր». օր. «Սուտ կաղի տալով՝ նրա աւաչն էր անում»։ Այս նշանակութիւնը (եթէ չկայ վրիպակ) լուսաբանում է աւաչ բառի հին մի գործածութիւնը. «Աւաչ, յիշոցք և այլ աղտեղի զըրոյցք... մի՛ լիցին ի բերանս մանկանց» Բրս. մրկ. այստեղ աւաչ անշուշտ չի կարող «երգ, ձայն» նշանակութիւնն ունենալ, այլ պէտք է առնել «ծաղր, ծաղրական երգ» իմաստով։

ՓՈԽ.—Վրաց. ავაჯა ավաջա «արտասանական երգ»։

ԱՒԱՌ «աման». անստոյգ բառ, որ կայ միայն միզաւառ «միզաման» (Ոսկ. կողոս. էջ 603) բարդութեան մէջ։ Բայց եթէ այս բառը իրօք վրիպակ է և պէտք է կարդալ միզառ, ինչպէս ենթադրում է Վարդանեան ՀԱ 1911, 500, այն ժամանակ բառը կծագի առնուլ ձևից և անգոյ աւառ բառը կչնչուի։

Թիրեաքեան ՀԱ 1914, 56 միզաւառ բառը մեկնում է մէզ+պրս. bār-īdan «տեղալ, ցօղել». հմմտ. ապաւառ:

+ԱՒԱՍԻԿ, որից անա աւասիկ կամ անաւասիկ, սա աւասիկ են. ՍԳր. Եղն. ևն։ Ոմկ. հյ. կայ նա՛նաք «ահաւասիկ» Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 74։

=Կազմուած է աւա- և -իկ մասնիկներով՝ ս(ա) դերանունից. կազմութեան կողմից նոյն են աւաղիկ և աւանիկ, որոնք ձևացած են նոյն մասնիկներով՝ դա, նա դերանուններից։

ԱՒԱՏ տե՛ս Հաւատ։

*ԱՒԱՐ, ի–ա հլ. (սեռ. աւարոյ՝ Ա. թագ. ժե. 12. յետնաբար նաև ի հլ.) «կողոպուտ, թալանած բաները» ՍԳր. «աւարառութիւն, թալան» Եղեկ. լը. 13. Փարպ. որից աւարել ՍԳր. Բուզ. աւարաքաշխ Դատ. ե. 30. աւարաբար Ա. մկ. գ. 3. աւարամասն Բուզ. աւարառու ՍԳր. Ոսկ. ես. աւարութիւն (կարդա՛ աւարառութիւն) Բուզ. գ. 6։

= Պհլ. āvār «կողոպուտ», բելուճ. āvār «աւար, կողոպուտ», աֆղան. avār «կողոպուտ, աւարի տալը», մանդայ. אואר āvār «աւերածութիւն»։—Հիւբշ. 112։

Bugge IF 1, 454 պհլ. āpār «զրկութիւն», օսս. abreg, ավար. abúrik̦ «աւազակ», յն. ἔναρα «աւար, կողոպուտ», սանս. sánara «աւար» բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ. մեր բառը դնում է *անար նախաձևից։ Horn § 53 մեր բառը փոխառեալ է դնում իրանեանից։ Müller WZKM 9, 287 յն. ἀπαυράω «կողոպտել» և պրս. آوار āvār, آواره āvāra բառ Horn § 53։ Scheftelowitz BB 29, 42 յն. ἀείρω «բառնել»։ Patrubány SA 2, 33 թէ՛ հայը, թէ՛ պհլ. ձևերը

և թէ՛ յն. ἔναρα համում է հնխ. ar (առնուլ, ἄρνυμαι) արմատից, apa- և -en- մասնիկներով։ Նոյն, ՀԱ 1908, 246 ap- մասնիկով առնող բայից։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 285 պազենդ. աբար «աւար»։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 129 պհլ. աւարկար «ճակատագիր» բառի հետ։ Գաբրիէլեան ՀԱ 1910, 235 ափ բառից։

ԳԻՒ.—Տփ. ավար, որ պահուած է միայն՝ վուրին ա՛վար, վուրին խա՛վար ասացուածի մէջ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ავარი ավարի կամ იავარი իավարի «աւար, կողոպուտ, որս», ონავარი ոնավարի, որից մինգր. ნავარი նավարի «կողոպտիչ» (Кипшидзе, Грам. мингр. яз. 1914, էջ 285), այսպէս և իմեր. ნავარი նավարի «անտէր, փճացած» (ըստ Беридзе, Груз. глосс. էջ 31)։

ԱՒԱՐՃ «անծանոթ մի բոյս է» Բժշ. (տե՛ս նարոտ բառի տակ)։

ԱՒԱՐՏ (սեռ. ի) «վերջ, ծայր» Ոսկ. յհ. ա. 22 և մ. բ. 27. Եփր. Փես. 376. որից աւարտել Խոր. Պիտ. աւարտեղ «եռավանկ բառ՝ վերջի երկու վանկերն երկար» Քեր. Թր. և Երզն. աւարտակէտ «վերջակէտ» Մագ. աւարտումն «կատարեալ» Անյ. վերլծ. արիստ. աւարտանասակ «կատարեալ հասակով» Յհ. կթ. անաւարտ Արիստ. աշխ. Նար. խչ. Երբաւարտ Ոսկ. Փիլիպ. է. բացաւարտել «ասածը նորից կրկնել» Մաքս.՝ եկեղ. (տե՛ս նաև վաւարտ բառի տակ)։ Նոր բառեր են աւարտաճառ, ուսումնաւարտ, շրջանաւարտ, բեմականաւարտ, ճեմարանաւարտ են։

=Պհլ. *avart համանիշ ձևից, որ կորած է. կայ միայն մանիք. אנאורד anavard «անվերջ, անվախճան, յաւիտեան» նորագիւտ ձևը (տե՛ս Salemann, Manichäische Studien ЗАН 8, 54)։

ՆՀԲ լծ. հյ. վերջ: Տէրվ. Altarm. 24, Նախալ. 107 վերջ, վաղջան, աւարտ բառերին միացնում է սանս. varǰ «վերածել», apa-varǰ «վերջացնել», vart դառնալ, անցնիլ», լատ. vertere «դառնալ»։ Հիւնք. սաղաւարտ բառից։ Bugge IF 1, 454 աւարտ դնելով *անարտ նախաձևից՝ համեմատում է յն. ἀνύω «վերջացնել», սանս. sanoti բառերի հետ. հայերէնի մէջ արտ մասնիկ է. համմտ. պարարտ<պարար: Գազանճեան. Արև. մամուլ 1902, 74 ա յաւելուածով վերջ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Salemann՝ անդ։ Պատահական նըմանութիւն ունի սանս. avarati «աւարտ», վերջ»։

ԱՒԱՔԵԼ տե՛ս Հավաքել։

ՆՀԲ ապաքինել և աւաքել «բժշկել» դնում է լծ. յն. ἀκέομαι «բժշկել»։ Lagarde, Urgesch. 39 երկուսն էլ սանս. sva, զնդ. xva «ինքն» բառերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 10 նոյն ընդ ճաւաքել: Հիւնք. յն. εὐαγέω «սրբել, մաքրել»։ Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ ճաւաքել:

ԱՒԳԵՐ «անծանօթ մի ծաղիկ է», որ և աւգեր ծաղիկ Սալաձ. (գրուած նաև այափիր)։

Ըստ Նորայր, Բանաս. 1901, 102 թերևս պրս. افگار afgār «անդամալոյծ» բառից է. համմտ. անդամալուծի ծաղիկ կամ խոտ:

ԱՒԴՈՒԿ, ի-ա հլ. «գծուծ, անարգ, տնանկ». գիտէ միայն ՓԲ։

ԱՒԵԱԼ տե՛ս Աւիլ։

+ԱՒԵԼ «աւլելու գործիք» Ղկ. ժե. 8. Գնձ. Շար. որից աւելել (գրուած նաև աւիլել, աւելուլ) «աւլել» Ոսկիփ. կմբ. սղ. աւելածու Փիլ. Վրք. հց. աւելած. Ոսկիփ. աւելուք Ոսկիփ. նաև աւելուկ (բանջարը) Բժշ. Գաղիան. որ արդէն արդի գաւառականների մէջ տեղ տեղ նշանակում է «աւել շինելու բոյսը»:

=Բնիկ հայ բառ, որի հետ համեմատւում են յն. ὀφέλλω «աւլել», ὄφελμα «աւել», ὀφελτρέυω «աւել ածել, ավլել». այս յունարէն ձևերը ենթադրում են հնխ. obhel ձևը, որ հայերէնի մէջ պիտի տար ըստ օրինի *ոբել կամ *աբել: Ձայնական այս անկանոնութիւնը չպիտի թոյլ տար բառիս ստուգաբանութիւնը իբրև ճիշտ ընդունելու, եթէ միևնոյն ձայնափոխութիւնը չգտնէինք նաև յաւելուլ=յն. ὀφέλλω բառի մէջ։ Երևի ներկայ ենք bh=ւ ձայնափոխութեան մի նոր օրէնքի, որի մասնաւոր պայմանները դեռ անծանոթ են մեզ (տե՛ս Walde 188, Pokorny 1, 178)։

Այս մեկնութիւնը տուած էր նախապէս Հիւնք. նոյնը անկախաբար կրկնում է Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 6, որ սրանց ուզում է կցել նաև հնդկ. afl «զարբանոց» բառը։ Patrubány SA 2, 13 յն. ἀπο =աւ մասնիկով եղ արմատից. բայց յետոյ՝ ՀԱ 1907, 305 ընդունում է վերի մեկնութիւնը։ Meillet (անձնական) բաւական ընդունելի է համարում վերի մեկնութիւնը։ Նոյնը ընդունում է նաև Boisacg 732։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սլմ. Վն. ավել, Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ավէլ, Ասլ. ավէ՛լ, Երև. ա՛վէլ, ա՛վիլ, Ագլ. Ջթ. Հմշ. Մկ. Ոզմ. Տփ. ավիլ, Մրղ. ավըլ, Շմ. Տիգ. ավիլ, Գոր. է՛վիլ, Ղրբ. է՛վիլ.—իսկ աւելել, ավել բայի ձևերն են՝ Ջղ. ավիլել, Սչ. ավըլել, Ակն. ավըլիլ, Հմշ. ավիլուշ, Ալշ. Հճ. Մշ. Սլմ. ավլել, Ախց. Կր. Պլ. ավլէլ, Երև. ա՛վլէլ, Տփ. ա՛վլիլ, ավի՛լիլ, Մկ. ավլիլ, Ննխ. ավլէլ, ալվէլ, Սեբ. ալվէլ, Խրբ. ալվիլ: Նոր բառեր են՝ ցախավել, աւելաղբ, աւելուf, աւելուցf, ալուf, աւելի, աւելուկ, աճաւել, աւլիչ, ալունճf, ալտուf:

ՓՈԽ.—Վրաց. ავლი ավլի «մոխիր, աւելուք, աղտեղութիւն», ავლიჭი ավլիճի «աղբիւս, աղբանոց», ուտ. âvêluk «ավելուկ բոյսը»։ Թրք. գւռ. Կր. evelig panIarə «աւելուկ» (Բիւր. 1898, 627), Եւդ. افليك äfelig «աւելուկ», Եւդ. سخول səxävel «ցախաւել» (Գազանճեան, Ցուշարձան, էջ 328—9), Կր. sexevel (ըստ Բեւեռադիր, Բիւր. 1898, էջ 627). Թորթումի բարբառով՝ ցաւել (անշուշտ գրուած սխալ. տե՛ս Շիրակ, 1905, էջ 425), քրդ. avel (Տէրսիմի բարբառով) «աւել» (Հայաստան, խմբ. Թոթովենցի, 1917, թ. 90), säqavel (Նոր-Բայազիտի բարբառով) «ցախաւել» (Աճառ. MSL 16, 365). Հմմտ. նաև ճաւկ բառի տակ։

+ԱՒԵԼ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են աւելագոյն Եփր. Թգ. 404. Ոսկ. յհ. ա. 3 և Ես. Ագաթ. աւելախնդիր Մծբ. աւելադրել Ոսկ. յհ. ա. 37. աւելաբանել Լծ. ածաբ. աւելաստաց «ագահ» Ոսկ. յհ. բ. 25. աւելուածf Մծբ. աւելի ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. Վեցօր. Վկ. արև. էջ 132 (սրա հին գործածութեան վրայ տե՛ս Այտընեան, Քնն. քերակ. էջ 65), աւելորդ ՍԳր. Եզն. Կոչ. Վեցօր. աւելեաց «հայկական տոմարով ամավերջի յաւելուածական 5 կամ 6 օրը» Տոմար. Ցայսմ. աւելամիս, աւելորդաբանութիւն, աւելորդապաշտ են (Նոր բառեր)։—2. Առ նախդիրով աճած՝ առաւել ի-ա? կամ ո հլ. «աւելի» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Կորիւն. Ոսկ. Ես. առաւելուլ ՍԳր. Ագաթ. առաւելութիւն ՍԳր. Եզն. Վեցօր. Սեբեր. առ առաւելն (Նոր բառ)։—3. Յ նախդիրով աճած՝ յաւելուլ «աւելացնել» ՍԳր. Եփր. Թագ. յաւելումն Եւս. քր. Եփր. ծն. յաւելուած Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 23. յաւելուագործութիւն «չափազանցում» Կնիք հաւ. 290. յետին ժամանակի գրութեանց մէջ ունինք յաւել «աւելի» Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 183, 203 կամ յեւել՝ անդ, էջ 188։

=Բնիկ հայ բառ, որի հետ համեմատւում են յն. ὀφέλλω «մեծացնել, ուռցնել, աճեցնել, աւելացնել, շատացնել», ὄφελμα «աճում», ὄφελος «օգուտ, շահ»։ Այս բոլորը ծագում են հնխ. obhel նախաձևից, որի համար ճիշտ նոյն նկատողութիւններն ունինք, ինչ որ աւել բառի մասին (տե՛ս Pokorny 2, 102)։

Տէրվ. Altarm. 52, Նախալ. 100 և Մասիս 1882 յունիս 7. թիւ 3205՝ արմատը դընում է յաւ, որի նախաձայնը ընկած է առ-աւել բառի մէջ. լծորդ են հյ. յօդել, յաւականել, լուծ, ջոկ, յաւիտեան են են, որոնց բոլորի արմատն է հնխ. yu, yav «ձգել, լծել, տևել»։ Καρολίδης, Γλωσσάριον συγκρ. էջ 66 և 132 հայ. յաւ, աճյաւ բառի հետ միասին կցում է յն. αὖ «յետոյ, դարձեալ», կապադովկ. αν «աւելի» բառերին. իսկ էջ 82 աւելի, յաւելուլ բառերի արմատը դնելով յաւ՝ այս յաւ-ը դնում է կապադովկ. ցավ, ցաւ «աւելի, շատ» բառից։ Հիւնք. աւել, աւելել բառից, համաձայն յունարէնի, ուր ὄφελμα «աւել և աւելի»։ Patrubány SA 1, 310 և 2, 13 ապ մասնիկով ելանել բայից։ Ցակոբեան, Բանաս. 1900, 43 աւելեաց հանում է պրս. աֆիրի բառից, որ է «աւելեացի առաջին օրը»։ Վե-

րի մեկնութիւնը տալու Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 6, որ յունարէնի հետ կապակցով աւելացնում է նաև հսկանդ. afl «զօրութիւն», afla «ստանալ», դան. avl «կութք, արդիւնք», avle «ծնիլ, մշակել», հբգ. avalōn «աշխատիլ» են։ Meillet (անձնական) բացական ընդունելի է համարում վերի ստուգաբանութիւնը։ Մերժում է Boisacq 732։ Petersson, Arische und Armenische Studien, էջ 104 ὄφελος համարում է կազմուած ὀ- մասնիկով և կցում է սանս. phala- «պտուղ», լտ. pollēre «զօրեղ՝ ուժեղ լինել» բառերին. այսպէսով յաւելուլ ձևի հետ կապը ջնջւում է. ընդհակառակը Petersson ընդունում է Pedersen-ի միւս համեմատութիւնները (հսկանդ. afl են), որոնց վրայ աւելացնում է նաև նորվ. avl «ուժ, կորով», անգլսք. afol «զօրութիւն», eafop «ուժ», յն. *ἀπελο- «ուժ», որից ὀλιγηπελής «տկար», ὀλιγηπελέων «թոյլ լինել» են, իբրև հնխ. apelo- > հյ. աւել։

ԳԻՒ.—Ջղ. յավել, իվել, իվելի. Երև. Շմ. ավէլ, Ախց. Տփ. ավէլ, ավէլի, Հմշ. Նխ. Ռ. Սչ. ավէլի, Սլմ. Վն. ա̈վել, Մրղ. ա̈վիլ, Կր. Պլ. էվէլ, էվէլի, Գոր. է՛վէլ, Խրբ. Տիգ. էվէլի, Ակն. էվէլ, էվըլի, Ասլ. էվէ՛լ, Ալշ. ջէվել, Սեբ. ջէվէլ, Մշ. ջէվէլի, Հճ. իվել, Ոզմ. հավիլ, Մկ. հա̈վիլ, Ագլ. Զթ. Ղրբ. Մղ. իվիլ։ Նոր բառեր են աւելանուն, աւելնորդ, աւելատուն, աւելկեր, աւելցուկ, աւելօք են։ Այստեղ է պատկանում նաև առաւել (գաւառական զանազան ձևեր են՝ յառաւել, ռաւել, ռաւալ, ռևել, հռովել, ռովուլ, հռովուլ, հըռվոր, հառալօ, հռոլօ, հելել) «արտի ծայրին անվար մնացած մասը. 2. դութանի երգ», որի հին վկայութիւնը գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 360 «Ջառաւելն որ գլուխն է արտին, մի՛ հընձեր, այլ աղքատին թող»։

ՓՈԽ.—Աղուաններէն աւելիք «աւելեաց ամիսը» (ըստ Պարիզի մատենադարանի թի 114, fol. 43 ձեռագրի, որ տե՛ս Dulaurier, Recherches sur la chronol. arm. Paris, 1859, էջ 167). վրաց. ავალო ալալո կամ ბოროვეელო հորովելո «հոռովել»։

ԱՒԵԼՈՑ տե՛ս Աւել։

ԱՒԵՂԿԵԼ տե՛ս Աւազ։

ԱՒԵՆԻԱ «մի տեսակ հարսնուկ (ծաղիկը)» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 256։

ԱՒԵՏ (գրուած նաև աւէտ) «ուրախ լուր» Գնձ. «բարև, ողջոյն ?» Ճառընտ. որից աւետել «ուրախ լուր տալ» Մծբ. աւետիք (ռմկ. աւետիս) «ուրախ լուր. 2. պարգևի խոստում» ՍԳր. աւետչեայ «աւետիս բերողին տրուած պարգևը» Բ. Թագ. դ. 10. աւետագիր Կորիւն, աւետաւոր ՍԳր. Եւս. քր. աւետապարգև Ագաթ. աւետարան ՍԳր. Ագաթ. աւետարանել ՍԳր. Կոչ. Ագաթ. աւետարանիչ ՍԳր. Եփր. Եփես. Բուզ. աւետարանագիր Ոսկ. մ. ա. 1, 16. Եփր. ծն. Ագաթ. նախաւետեալք «նրանք, որոնց աւետուեցաւ նախ Աւետարանը» (նորագիւտ բառ) Պարական. շար. էջ 31. հոլովիալ ձևից՝ աւետեացաբեր Ագաթ. § 642. տաղաչափութեան համար յարմարեցրած ձև է ռաւետումն (իբր հրաւետումն) «կրակով աւետում» (նորագիւտ բառ) Պարական. շար. էջ 16 (րաւետմամբ հրեշտակն աւետէր, ասէ, հոգին սուրբ եկեսցէ ի քեզ)։

ՆՀԲ (աւետիք բառի տակ) լծ. պրս. نوید nuvīd «նոր լուր», արաբ. havadīs «աւետիս», լտ. ave, avete «ողջ կամ ուրախ լեր, լերուք»։ Justi, Zendsp. 276 զնդ. vīd «գիտենալ», պրս. nuvīd «աւետիք» են։ Այտընեան, Քնն. քերակ. 269 բոլորովին չունի կապ տճկ. հավատիս համանիշի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 108 vid «գիտենալ» արմատից, իսկ էջ 66 av «գոչել» արմատից, իբր յն. αὔω, լտ. avare, սանս. av, հյ. աւաղ։ Մորթման ZDMG 26, 518 լտ. votum «ուխտ», և խալդ. vadini «աւետիք»։ Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. էջ 66 յն. ἀείδω «երգել», αὐδή «աղմուկ», ὕδω «փառաբանել», սանս. vadami «ասել, խոսել» բառերի հետ։ Մառ ЗВО 5, 319 զնդ. vīd «գիտենալ», avaēδaya «յայտարարել» և կամ Avesta բառից։ Müller WZKM 10, 279 գիտեմ բայի անցողականն է համարում, իսկ էջ 355 զնդ. āwaēδa-, āwaēδayēmi ձևերի հետ է համեմատում։ Հիւնք. հնդկական Վեդայից հա-

նում է Աւետարան: Partubány SA 1, 211 իրանեան փոխառութիւն է համարում. հմմտ. զնդ. nivaeδayemi, պրս. nuvēd «աւետիս» ձեւերը. իսկ SA 2, 234 համեմատում է յն. αὐδή «ձայն», սնս. vádati «խօսի» բառերի հետ։ Այս վերջին համեմատութիւնը ունի նաև Գեանջեցեան ZAPh 1, 49; Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 100 Աւետարան համեմատում է Նաւաս և Avesta բառերի հետ: Մարքվարթ (Նամակ 1926 յունվ.) հպրս. *a-vaid-ya «ծանուցում» բառից, որ տուած պիտի լինի նախ *աւէտիք, յետոյ դարձած աւետիք: Nyberg, Hilfsbuch 2, 2 իրան. *awyati-, *awyata- ձեւից, որ կազմուած է awi- մասնիկով yata- «յիշողութիւն, յիշատակ» բառից. հմմտ. զնդ. yata- «մէկի համար նշանակուած բաժինը», yata- «յիշողութիւն», պհլ. awyat, պազ. ayaδ, պրս. یاد yad «յիշողութիւն, յիշատակ»։ Երկու մեկնութիւններն էլ անընդունելի՝ առաջինը ձայնական, երկրորդը նշանակութեան տարբերութեան պատճառով։

ԳԻՌ.—Իբր կրօնական բառ պահուած են միայն աւետարան և աւետիս ձեւերը. այսպէս են՝ Ախց. Երև. Կր. ավէտարան, Նխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ավէղարան, Խրբ. ավէղարան, ավիղարան, Ջղ. ավիտարան, Տփ. ավիտարան, ավէտրան, Ակն. ավիդարան, Շմ. ավատարան, Ալշ. Մշ. Սլմ. Վն. ավէդրան, Ոզմ. ավդրան, Մրղ. ավը՛տիրան, Տիգ. ուվդըրոն, Գոր. ըվիտա՛րան, Ղրբ. ըվըտո՛րան, Ագլ. ըվըտորոն, Ջղ. (Փէրիա գաւառի Աղնաւուլ գիւղը) էվէտարան, Մկ. էվէտրան, Զթ. ավիդրօն, Հճ. ավիդայօն:—Իսկ աւետիս բառը իր նշանակութիւնը փոխելով՝ եղել է Երև. Նր. «Ծննդեան գիշերը տնից-տուն ման գալով խորհուրդ Մեծ երգել և տօնը շնորհաւորել», Սվ. «նոր տարի, կաղանդ», Ախց. «երկար կոխնաձև թուղթ՝ վրան սրբանկարներով և շարականներով՝ որ նոր տարուն են պատրաստում և տնէ տուն վաճառում»։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. յն. avidos, որ ըստ Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. էջ 66 գործածական է միայն Avidós Kalendós երգի մէջ, որ երգում են Ամանորի երեկոյին (կաղանդին)։—Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ մտած է աւետարանիչ ձեւը՝ Բ. տիմ. դ. 5. Ամէլէ աւետարանիչէ իճրա պըքո (Զգործս աւետարանչի գործեա՛)։ Ուտ. avetaran «աւետարան»։

*ԱՒԵՐ (սեռ. ի) «քանդուած, աւերուած» ՍԳր. «աւերում, քանդում» Ղուկ. իա. 20. Եւս. քր. Ոսկ. ես. «աւերակ տեղ» Բուզ. դ. 58. որից աւերած ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ես. Բուզ. աւերել «քանդել» ՍԳր. Բուզ. «ապականել, փճացնել» Սղ. ծթ. 2. Ագաթ. աւերակ ՍԳր. Ոսկ. ես. աւերուած Ոսկ. ես. անաւեր Կլիմաք. ճաղաճաւեր Եղիշ. խչ. ծառըստ. վաղաւեր Ագաթ. երագաւեր Ագաթ. տնաւեր Լաստ.։

=Պհլ. *avēr «աւերակ», որից յգ. avērān (հմմտ. պրս. آباد ābad «շէն» բառից յոգնաձև آبادان ābādan «շէն»), պազենդ. awīrān «աւերեալ», պրս. ویران vērān «աւեր, աւերեալ» (Horn § 1087)։ Պարսկերէնից փոխառեալ են քրդ. vīr. vīrane և թրք. vīran, verane «աւերեալ, աւեր. 2. աւերուած տեղ»։—Հիւբշ. 112, 511։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. vīran «աւերակ» և آوار avar «փճացած, աւերակ» բառերի հետ։ Brosset, JAs. Paris 1834, էջ 383 վրաց. ოავარი իավարի «աւար» և պրս. یاوه yava, یوا yava «կորուսեալ» բառերի հետ։ Spiegel, Huzw. Gram. 190, 191 են, Müller SWAW 38, 587, Ծէր՝ ուսումն հնգետասանօրեայ Ա. 1861, թիւ 16, էջ 158 պրս. vēran «աւերակ»։ Bugge IF 1, 454 *աներ նախաձեւից դնելով՝ իբր ընիկ հայ համեմատում է յն. ἐναίρω «սպանել, խողխողել, մի քաղաք աւերել»։ Հիւնք. պրս. avar «աւեր»։ Karst, Յուշարձան 400 ասոր. arbûtu «աւերել», irbu, urbatu «աւերում», էջ 402 սումեր. ari, arri «աւերակներ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. ավէր, Սլմ. ավերակ, Ախց. ա-

վէրակ, *Մշ.* ավէրագ, *Մկ.* ռվէրակ, *Հւր.* յէվէր *«աւեր, աւերուած», Ոզմ. Սլմ. Տփ.* ավիր *«աւերուած».—բայական ձևով՝ Երև.* ավէ՛րէլ, *Մշ. Սլմ.* ավրել, *Ալշ. Վն.* ավիրել, *Ջղ.* յավիրել, *Երև.* ավի՛րէլ, *Ո.* ավըրէլ, *Մրղ.* ավը՛րէլ, *Ախց. Կր. Ննխ. Պլ.* ավրէլ, *Ասլ.* ավրէ՝լ, *Ակն.* ավըրիլ, *Հմշ.* ավիրուշ, *Մկ. Տիգ.* ռվրիլ, *Ննխ. Սեբ.* արվէլ, *Խրբ.* արվիլ, *Զթ.* ավյիլ, ավրիլ, *Հճ.* այվել *(գործ են ածւում «եղծանել, փճացնել, գրածը կամ գծածը ջնջել, դրամ մանրել, պասը լուծել, ապականել զկոյս» նշանակութիւններով).—Շտ.* ավեր *«յոռի, գէշ, վատ»։—Նոր բառեր են* աւերակուիլ, աւերճոզ, աւերութիւն, աւերուկ, աւրշտկել, աւրուիլ, աւրուկ *ևն։—Մրշ. ևս* աւեր *բառը նշանակում է «գէշ, վատ, յոռի»։*

ՓՈԽ.—Bugge IF *5, 168—180, Թրգմ. ՀԱ 1895, էջ 260 «չեմ համարձակիր, ասում է, հայերէնէ փոխառեալ դնել զոթ.* aurahi *«գերեզման» բառը»։*

*ԱԻՋԱՆ *«երգիչ». ունի միայն ԱԲ. նոյնը* Rivola, *Բառ. հայոց 1633, էջ 45* «lyricē, seu fidicen in ludis, et in mésis cócinens *խաղի մէջ քնար ածող կամ սեղանի վրայ երգող»։*

=Արևել. Թրք. اوزان avzan *«մի տեսակ արտասանական երգ* (récitatif), *որի մէջ բառերը ենթարկուած չեն Թրքական առոգանութեան ո՛չ մի օրէնքի. սրա գիւտը վերագրւում է Օղուզ խանին և սրա հօր՝ Խարախանին՝ որդի Մողուլ խանի»,* اوزانجى avzanǰə *«աւզան երգը երգելով՝ Թմբուկ զարնող»* (P. de Courteille, Dict. Turk- Oriental, Paris *1870), պրս.* اوزن ūzan *«են սոքա մարդիկ գրոհի միոջ, որք Թանպուրէ հարեալ՝ երգս երգեն և ուղուզնամէ կարդան. բառս այս կոչի ի բարբառ Թուրքաց* օզան*» (ԳԴ էջ 380). նոյնը* Будаговъ *1, 131, որ բառի առաջին նշանակութիւնը դնում է «շատախօս, աղմկարար»։—ԱՃ.*

ԱԲ դնում է «տաճկերէն բառ»։ Ակինեան ՀԱ 1930, 493 ուզում է սրբագրել աւշան, *իբր* աւաշ *բառից. բայց շատ զուր, քանի որ կայ Թրք.* اوزان avzan *բառը, որ հաստատում է* աւզան *ձևի ճշտութիւնը։*

*ԱԻԹԻՄՈՆ *«մի տեսակ բոյս* cuscuta epithymis L.*» Բժշ. Գաղիան. գրուած նաև* աֆտիմոն *Մխ. բժշ. 126.* աֆթիմոն *Ամիրդ. (ՀԹու. § 3299) կամ* օթեմոն *Ռոշք. (ըստ ՀԹու. § 3235). հմմտ. նաև Նորայր ՀԱ 1923, 346։*

=Պրս. افتمون aftimūn, *որի հետ նոյն են լտ.* epithymum, *ֆրանս.* épithym, *նոյն նշանակութեամբ. բոլորն էլ ծագում են յն.* ἐπίθυμον *համանիշից. այս անունը տրուած է բոյսին՝ Թիմ խոտի վրայ բուսնող մի մակաբոյծ լինելու պատճառաւ։—Հիւբշ. 279։*

ՆՀԲ, ՋԲ, ՀԹու. § 3299 դնում են յունարէնից։

ԱԻԻԼ *«ցնորիլ, խենթենալ». այս բայից ունինք միայն* աւեալ *«ցնորած, խենթ» Բրս. մկրտ.—Բամբասի Եփրեմ իբրև զաւեալ երինջ.* (աւեալ երինջ՝ *ռմկ. խենթ կով, խենթ կովի պէս).—պարզ արմատն է* աւ, *որից կազմուած են նաև* աւաճող *«ցնորած, մոլեգնած» (բայը պիտի լինէր* *աւաճիլ *«ցընորիլ, մոլեգնիլ»՝* աճ *մասնիկով. հմմտ.* եռ-աճ՝ եռալ *բայից).* Զարախօսեն զԵփրեմայ *իբրև զաւանդող երնջի ստահակութիւն մոլորէ. Սեբեր. ժ. 185 (յունարէն համապատասխան բառը կազմուած է* աւիւն *բառից).* աւաղական *«խրտչող, տրտինգ տուող»։ Նար. իբ. էջ 51 (երինջի համար է ասուած՝ ինչպէս և վերինները. այս բառը Լծ. Նար. գրում է* աւաղական *և մեկնում է «տրմղական», որ նաև Բառ. երեմ. էջ 41 դնում է* աւաղակ *(բ. տպ.* աւազակ*) «տրմուղ, անվարժ, մարուկ». նոյնը նաև ՀՀԲ. իսկ Աւետիքեան, Մեկն. Նարեկի, էջ 100 դնում է* աւա՛ղ *բառից և մեկնում է «հեծող»).* աւելոց ելանել *«փախչիլ, ի դուրս սարտնուլ, ընդոստնուլ» Ոսկ. եբր. լա. էջ 564 և մ. ա. էջ 331. գրուած նաև* աւոլոց ելանել *Եւթաղ.=Նխ. Թղթ. պօղ. (Հին բռ. գրում ու մեկնում է* աւոլոց *կամ* աւալոց *«արտաքս, ի բաց»,* աւոլ *«մոռացումն, զլացումն բռնազբօսութեան*[1]*)։—Այս բոլոր բառերը չափազանց հազուագիւտ, գործածութիւնից դուրս ընկած և հազիւ մէկ-երկու անգամ պատահող ձևեր են. ամէնից աւելի կենդանի է* աւիւն *(կազմըւած* իւն *մասնիկով) «ներքին ազդում, կիրք,*

մոլեգնութիւն» Սեբեր. 194. Բրս. արբ. և մկրտ. Փիլ. ժ. բան, որ նաև արդի գրականում գործածական է «եռանդ, խանդ» նշանակութեամբ։ Նոյն բառը նշանակում է նաև «արջառներ և ձիեր խայթող երկթևեան միջատ՝ մեծ ճանճի նման, բոռ, կնիւ, ֆր. oestre». «Ձի որպէս աւեամբ յիշատակի տրամեցուցանողացն խայթեալք՝ ընդոստուցանելով զնոսա ցասմանն և ի վեր վազեցուցանելով» Բրս. դրարկացողաց (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. oestre բառի տակ). Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. ֆրանս. oestre «բոռ, կնիւ. 2. աւիւն, եռանդ», Ղրբ. կէտ «մի տեսակ ճանճ է մեղուի մեծութեամբ, դեղին գոյնով, որ թէ գլխից և թէ յետոյքից խայթում է. յարձակւում է էշերի, տաւարի և հորթերի վրայ, որոնք ցաւի սաստկութիւնից սկսում են փախչել», որից կէտ անել, կետել «արագ ու յանկարծ փախչել»։

Այս բառն է, որ Բառ. երեմ. էջ 41 դրում է «աւիւն, վարար կամ կնիւ», իսկ էջ 37 սխալմամբ աւրիւն «վարար կամ կնիւն»։ (ՀԲուս. § 258 գտնելով այս «աւիւն, կնիւն» բացատրութիւնը և սխալմամբ յօդը միասին առնելով հասկացել է «կնիւն, սէզ», որով ստեղծել է աւիւն «սէզ» անգոյ բառը։—Նորայր ՀԱ 1921, 107 ուղղում է այս սխալը)։ Lagarde, Urgesch. 495 աւիւն դնում է av արմատից, իբր լտ. avere «ցանկալ, ողջունել»։ Հիւնք. աւիւն<յն. εὐάν «ձայն, երգ բաքոսական»։ Ղափանցեան ЗВО 23, 351 զնդ. hav «վարել»։

ԱՒԻՇ «մի բանից վազած հիւթը (ինչպէս՝ ծառի խէժ, տունկի հոյզ, մեռելի շարաւ, թարախ են)» Եւ. պտմ. 160. յետնաբար նաև ՑՀ. կթ. 301. Կանոն. Օրբ. Տօնակ. գրուած նաև աւիշկ Ոսկ. ա. տիմ. 112. աւիշտ Մամբրր. բ. տպ. էջ 54 աւիշf և աւիժf. Նոր բառ է աւշային (օր. աւշային կազմութիւն)։

ՆՀԲ թուի հանել վիժել բայից։—Հիւնք. օշարակ բառի հետ՝ պրս. էֆշիւրէ, էֆշար: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 92 պրս. افشک afšak «ցօղ գիշերոյ»։

ԱՒԻՒՆ տե՛ս Աւիլ։

Հ. Ն. Անդրիկեան, Բազմ. 1907, 16 կելտ. awen «ոգի՞» բառի հետ, որից նաև ոսաւիւն:

+ԱՒՆ «սեփականութիւն, իրեն պատկանող բանը». առանձին անգործածական բառ, որ սեռ. աւնոյ ձևով երևում է միայն աւնոյտէր բառի մէջ. այս բառը նշանակում է «մի բանի բուն կամ բնիկ տէրը» Ագաթ. տպ. 1909, § 376, Ոսկ. տիտ. ա. 284. «2. ամուսնացեալ կնոջ օրինաւոր ամուսինը» Ցճխ. ը. էջ 81. ստորին հայերէնի մէջ ունետէր Սմբ. դատ. 9։ Բառը ձեռագրերում գրուած է զանազան ձևերով. այսպէս՝ ռնոյ պէր, սնոյ տէր, յաւնոյ տէր, ունոյ տէր, աւնոյ տէր, աւնէտէր, օնոյտեարf. իսկ հրատարակիչները իբր թէ սրբագրելով՝ բնագիրների մէջ են մտցրել այգւոյ տէր (Ագաթ.), բնաւ տեարf (Ոսկ.), սնոյ տէր (Ցճխ.) անիմաստ ձևերը, այնպէս որ աւն կամ աւնոյտէր չի գտնւում ո՛չ մի բառարանում։ Թերևս նոյն արմատից է ծագում գերաւնեալ Սոկր. 589, որ դրուած է բնագրի ἐπιπολάζων յառաջացեալ, առաւելեալ» բառի դէմ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. opno- ձևից. միւս ժառանգներն են սանս. ápnas «հասոյթ, ունեցուածք, սեփականութիւն, ինչք, հարստութիւն», apnarāj- «հարուստ, ընչաւէտ», āpas «գործ, կրօնական գործ», յն. ὄμπνη, ὄμπναι «հողի բերքը, ցորեն, սեփականութիւն, ինչք, հարստութիւն», ὄμπνιος «սնուցիչ, բերի, հարուստ», Ὀμπνία «Դեմետր աստուած», լտ. ops (հայերէն բառի նման չէ գործածուած ուղ. այլ սեռ. opis) «հարստութիւն, ինչք, կարողութիւն, ուժ, զօրութիւն, նպաստ, օգնութիւն», opus «գործ, աշխատանք, երկրագործութիւն», operare «գործել, աշխատել», opes «ինչք, ուժ, զօրութիւն, զօրք», ops «հնձոց աստուածուհին», հբգ. abalōn «աշխատել, գործել, շատ գործ ունենալ», uobo «երկրագործ», uoben «գործ դնել, գործադրել, պատուել, փառաբանել», uoba «տօն», մբգ. uop «հողագործութիւն, աշխատանք», uobo «հողագործ», լիթ. āpstas «առատութիւն, պաշար», apstùmas «լիութիւն, հարստութիւն», apstùs «հարուստ», հիւլ. āne «հարստութիւն», հիւլ. afl «ուժ, զօրութիւն», afle «ինչք, հարըս-

ութիւն, ճարտարարուեստ, ծառայութ», afla «ստանալ, շահիլ, հնձել», efnl «հարստութիւն, հարստութիւն», efna «կատարել», ōfa «գործել», հանդ. efnan, անգլոսաք. aefian «գործել», հին սաքս. ōbian «տօնել» են են։ Այս բոլոր բառերի պարզական արմատն է հնխ. op (երկար ձևը ōp), զանազան մասնիկներով աճած opno-, opnes- են. հիմնական նշանակութիւնն է «աշխատանք, հողագործութիւն», որից յետոյ «հողի բերքը, հարստութիւն, ինչք և սեփականութիւն» (տե՛ս Walde, էջ 544—5, Boisacq 702, Meillet MSL 15, 257 են, Pokorny 1, 175, Ernout-Meillet 672—5)։—Աճ.

Այս անծանօթ, հազուագիւտ և մոռացուած բառը մութից լոյս աշխարհ հանեց Նորայր, Կորիւն վրդ. էջ 442 և Յուշարձան, էջ 168։ Վերի մեկնութիւնը ինձնից է։

*ԱԻՇԱԿ «մի տեսակ խէժ, gummi ammoniacum. 2. կանաչագոյն մի հանք է. բորակ կամ անուշադր» Գաղիան. Հին բռ. (գրուած նաև օշակ, աւշախ, օշ, վաշախ, վաշաղ, վարշամակ):

= Արաբ. اشق uššaq, اشج uššaǰ, պրս. اوشه ūša, ասոր. [illegible] avšāq «անուշադրի խէժ. այս ձևերից ծագում են հյ. աւշակ, օշակ, օշ, աւշախ.—ասւում է նաև արաբ. وشق vašaq, պրս. وشه vaša, որոնցից ծագում են վաշախ, վաշաղ. Կամուսի արաբերէն հոյակապ բառարանը (Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 373) բառս համարում է բուն պարսկերէն, յետոյ արաբացեալ և նոյնից է համարում Թրք. چادر اوشاقی čadər ušaγə կոչուած խէժը, որ է ըստ Будаговъ 1, 137 «gummi ammoniacum»։—Հիւբշ. 262։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lag. Ges. Abhd. 11 և Arm. Stud. § 298։ ՀԲուս. § 3252 արմատը կարծում է օշ:

ԱԻՈԼՈՑ տե՛ս Աւիլ։

ԱԻՈՂԱԿԱՆ տե՛ս Աւիլ։

*ԱԻՈՒԳԱԹ «փաստաբան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Սկեռ. պատ. 19 «Քաղաքապետն՝ որոյ անուն Ջաւփրի, այր խաղաղարար և մայրաւոր դանփլուն և քաւմանաւոր տանն հիւանդանոցին, և ամենայն իշխանք ծովեզերեայց՝ բաց ի բըլնձէն և բովանդակ աւուգաթքն»։

= Ֆրանս. avocat, իտալ. avvocato, լտ. advocatus «պաշտպան, փաստաբան», որ այժմ էլ գործածական է Պօլսոյ հայոց մէջ աբուքաթ ձևով։—Աճ.

Այս մեկնութիւնը տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 73։

*ԱԻՍԱՐԴ «պառաւ կին» Փիլ. շն. 272, որ և գրուած օսարդ Ոսկիփ. սրանից է աւսարդական «երիտասարդական, չափահաս» Նոր վկ. էջ 47 (ժԲ դարից)։

= Ենթադրում է հպրս. *awisardā=պհլ. *afsard «տարիքոտ, ծեր» բառը, որ կազմուած է հպրս. awi- (abiy-)=զնդ. aiwi-=պհլ. պրս. af, aw մասնիկով հպրս. *sarda=զնդ. sarəδa-=պրս. سال sāl «տարի» բառից։ Այս բառից են կազմուած նաև իրիտասարդ և Ծաւասարդ բառերը, որոնք տե՛ս։—Հիւբշ. 112։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lagarde, Ges. Abhd. 274, Baktr. Lex. 5՝ դնելով իբր=զնդ. *aiwisarəδa։ Տէրվ. Altarm. էջ 46, ծան. 2 աւ դնում է փխ. յաւ, որից յաւետ. իսկ սարդ=զնդ. sarəδa։ Նոյն, Մասիս, 1881 մայիս 8 և Նախ. 70 մեկնում է միայն սարդ =զնդ. sarəδa՝ Հիւնք. սարդ միջատի անունից։

ԱԻՍԵՐԲՈՍ. մէկ անգամ ունի Եւս. պտմ. էջ 665, իբրև կայսերական տիտղոս. ինքնակալ կայսր Կոստանդինոս աւսերբոս և սեբաստոս։ Հրատարակիչը համարում է խաթարուած ձև՝ փխ. եւսեբէս:

*ԱԻՐ «սիւք, հեզաշունչ քամի». ունին ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ՝ առանց վկայութեան։

=Յն.αὔρα «սիւք, բարակ քամի», ἄω «փչել» բայից։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԱԻՐ, ռ հլ. «մաղձ». ունի միայն ԱԲ. երեք անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. եփես. 808 և Ոսկ. ա. տիմ. 112. Ի չարաչար ինչ մաղասոյ կամ ի յաճախութենէ աւրոյ և մաղձոյ լինին... յորժամ աւրն մածէալ ի մի վայր ժողովիցի. Անդ, խօղ, անդ աւր, անդ շմալ, անդ հեծել, անդ փսխել և զգայնել։

ԱՒՕՏ. շատ անստոյգ նշանակութեամբ մի բառ, որ գործածում է Վանակ. հատտ. ստուգաբանական հետեւեալ մութ հատուածում. «Հաւատն լոյս. ճառն սկիզբն և առն զօրութիւն գործոյ. դհոյն (հ) գիր ի բաց առ, աւօտ ասի. ամենայն ի դէպ բանի ասէն՝ թէ աւօտ կայ. և առաւօտ ասէն զսկիզբն աւուրն, որպէս աւօտ արեգական գալոյ»։ Այս բառից են կազմուած անշուշտ շաղաւօտ «գիշերուայ ժամի չորսը՝ ըստ արևելեան ժամահաշուի» և կամաւօտ «գիշերուայ ժամի հինգը»։—Ըստ իս աւօտ նշանակում է «ժամանակ»։

ՆՀԲ աւօտ համարում է «առաւօ՛տ», որ սակայն ո՛չ առաջին գործածութեան է յարմարում և ոչ երկրորդին։ Միևնոյն ժամանակ ՆՀԲ համարում է առաւօտ բառի արմատը և ստուգաբանում է «որպէս թէ ճաւօղ կամ աւետաւոր այգոյն»։ ՋԲ մեկնում է աւօտ «աւետիք», որ յարմար է երկրորդ գործածութեան, բայց առաջինի համար անընդունելի։ ԱԲ միացնելով երկու բացատրութիւնները՝ անտեղի կերպով դնում է «առաւօտի սկիզբը. 2. աւետիք»։

ԱՒՕՏ ՉԱՒՕՏ «շուարած, շշկլուած, շփոթած». յետին ռամկական հայերէն բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Քուչ. 102 «Գնամ ու գնամ կասէր իմ մանչուկն, ես աւտալու չի. երբ բարով մնա՛ ասաց, ես աւօտ չաւօտ մնացի. երբ ոտքն ի զանգուն իդիր (ասպանդակը դրաւ), ես հայրան ի վայր մնացի»։ Պահուած է Ակնայ ժողովրդական մի երգի մէջ աւատ չաւատ ձևով. «Պաղրիկս ի յեփոց դրի, դեռ աւատ չաւատ կու նայիս» (Բիւր. 1900, էջ 389)։

+**ԱՓ**, ո հլ. «բուռ, ձեռքի ներսի կողմը» ՍԳր. Ոսկ. ես. որից ափյափոյ «վեր ի վերոյ, հարեւանցի» (հմմտ. արեւել. հյ. ձեռաց, արեւել. թրք. äl üsti «արագ, իսկոյն, շուտ, հապճեպով», երկուսն էլ «ձեռք» բառից) Կոչ. 45. ափս զափի ճարկանել «ծափ տալ» Եղիփ. ծն. ափիբերան «պապանձուած» ՍԳր. Ոսկ. ափիբերանել «պապանձեցնել» Ոսկ. յհ. ա. 27. բ. 14. ափել «բռնել, ձեռք ձգել» Բանք աղ. էջ 183. ափաշափ «մէկ ափի պարունակութեամբ» Մխ. այրիվ. էջ 8 = ափշաֆ Վանի. էջ 21. ափամէջ Մաշտ. ջահկ. ափիկ Շնորհ. առ. ափկից «կուց» Վանի. ափցի «ափով» (հմմտ. աճացի, բռնցի) Ոսկիփ. Վրդն. առ. 217. ափլափել «խարխափել» ԱԲ (մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. օգ" 20. Հարին ընոսա կուրութեամբ և յափլափելն իւրեանց, ծեծէին զմիմեանս)։ Այստեղ են պատկանում նաև յափսիբերս երթալ, յափսիբերս խաղալ «ոտքերի և ձեռքերի վըրայ թաւալել, գլորել» Ա. թագ. ժդ. 8. իա. 13. «սիրելուց կամ վրան գուրգուրալուց չորս գին թռչկոտել» Կիւրղ. ծն. (ափ և բեր բառերից կազմուած. հմմտ. գւռ. ափս անել, ափս երթալ, ափսել), չորեքյափ «չորս ոտքի վրայ երթալով» Պամ. աղէքս.։

ՆՀԲ լծ. ծափ, շօշափ, յն. ἁφή «շօշափելիք», եբր. գաֆ «ձեռք», թրք. ավուճ «ափ»։ Տէրվ. Նախալ. 61 սանս. āp, զնդ. āf «յափշտակել» և հայ. ճափափել, ապրել, յափշտակել բառերի հետ հնխ. ap արմատից։ Հիւնք. յն. ἁφή «շօշափելիք» բառից ափ է հանում, իսկ ափյափոյ դնում է ճափափել բառից։ Bugge KZ 32, 73 համարում է բնիկ հայ բառ, ցեղակից յն. παλάμη, լտ. palma, հիռլ. lām, կիմր. blav, անգլոսք. folm համանիշներին. հայը անցել է *palama > *palv > *աղւ նախաձևերից։ Կարտիկեան, Արևելք թ. 4185 դնդ. աֆ «յափշտակել» բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 149 յն. ἄφος «լօղուածք» բառին ցեղակից։ Սարգըսեան ՀԱ 1909, 335 սումեր. gab «ձեռք»։ Karst, Յուշարձան 400 ասուր. kappu «ձեռք», 402 սումեր. ab', ap «բոյն, ծակ, խոռոչ», agub «երկնակամար», 404 սումեր. gab «ձեռք», թաթար. kab, kob, kov, kev «ռւռած, կլոր, պարապ, փոս»։ Մարտիրոսեան, ՀԱ, 1924, 459 հաթ. up «ափ, բուռ»։ Պատահական նմանութիւն ունին ասուր. upná, արամ. ܚܘܦܢܐ xūfnā, եբր. חֹפֶן ḥōfen, արաբ. حفنة ḥafnā «բուռ», ինչպէս նաև չէրքէզ. ափը «մատ»։ Վերի մեկնութիւնը, որ տուել էր Pedersen KZ 39, 428, հաստատում է այժմ Meillet MSL 23,

276 և Dict. étym. lat. 691, մերժելով յունարէնի հետ գրուած միւս համեմատութիւնները, որ տնի Pokorny 1, 46։

ԳԻՌ.—Ախց. Ակն. Խրբ. Մկ. Մշ. Մրղ. Ոզմ. Ռ. Սլմ. Սչ. Վն. ափ (Ննխ. ափ՝ միայն ափը ըյնել «ձեռքն ընկնել» ոճի մէջ), Ասլ. ափ, ա*, Տիգ. տփ, Ալշ. ջափ, Ագլ. օփ, Ջթ. օփ, ոփ.— -ուտ մասնիկով աճած ձևեր են՝ Ախց. ափուտ, Գոր. Ղրբ. հա՛փուտ: Նոր բառեր են՝ ափախաւար, ափատ, ափատել, ափիկ-խուփիկ, ափիկյափիկ, ափլապուղ, ափլփոել, ափկած, ափուխուփ անել, ափուճող, ափուշիf, ափուշարս, ափոտել, ափս անել, ափս երթալ, ափսիլ, ափշել «նոր ոտք ելնող մանկիկների ձեռքով-ոտքով քայլելը», հափռել, հափռամէջ, հափռամիջի են։

*ԱՓԱՐԲԻՈՆ (գրուած նաև աբարբիոն, ափարբի, ափարփի, աբարբի) «մի տեսակ բոյս. լտ. euphorbium L. 2. նոյն բոյսի հիւթը, որ փռշտացնող մի խէժ է» Ամիրտ. Բժշ.։

=Արաբ. فربيون farbiyūn կամ فرفيون farfiyūn նոյն նշ. (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 682), որ փոխառեալ է յն. εὐφόρβιον համանիշից. յոյն բառը նշանակում է բուն «պարարտ, լաւ սնուած» և ծագում է εὖ «լաւ» և φέρβω «սնուցանել» բառերից։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև լտ. euphorbium և ֆրանս. euphorbe, իտալ. euforbio են։ Հայերէնը չի կարող յունարէնից լինել՝ ձայնական մեծ տարբերութեան պատճառաւ. ծագում է աւելի ճիշտ՝ արաբ. افربيون *afarbiyūn ձևից, որ չունին բառարանները։—ԱՃ.

Lagarde, Arm. Stud. § 2 դրաւ առաջին անգամ յունարէնից։ Այսպէս նաև Հիւբշ. 338, սխալելով այն բանից, որ ՆՀԲ աբարբի բառի տակ ուղարկում է ափարփի ձևին, իսկ ափարփին մոռանում է յիշել, որով բառը մնում է առանց վկայութեան. Հիւբշման կարծում է թէ բառը հին է և հանում է յունարէնից, առանց նկատի առնելու ձայնական անյարմարութիւնը։

ԱՓԱՓԱՅ, ի հլ. «լեռների վրայ ապառաժ ու տապար տեղեր» Եղն. Ոսկ. հռոմ. 376—7. Ոսկ. եռ. 249. Նանայ 2. Շիր. 3Հ. կթ. Լաստ. Ոսկիփ. ըստ ՀՀԲ կայ նաև անփափայf ձևը, որ իրօք գործածուած եմ գտնում Յայսմ. դեկտ. 15։

ՀՀԲ մեկնում է «ափունք լերանց» ԱԲ թուի հանել ափ բառից։ Հիւնք. էջ 67 ափ բառի հակառակն է։ Bugge KZ 32, 74 ափն բառի հետ է համեմատում։

*ԱՓԻՂԱՏՈՍ «հոգաբարձու, տեսուչ, վերակացու». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Եւս. պտմ. էջ 40 «Եւ իբրև առաքինանայ այսուիկ եղև նա ափիղատոս, այսինքն հոգեբարձու Պաղեստինացւոց»։

=Ասոր. ܐܦܝܡܠܛܘܣ afīmlatūs, որ տառադարձուած է յն. ἐπιμελητής «հոգաբարձու, կառավարիչ» բառից. այս յունարէն բառը, որ կազմուած է ἐπί «վրայ» և μελέτη «հոգս, խնամք» բառերից, գտնւում է բնագրի յիշեալ հատուածի մէջ, որ թարգմանութեան ժամանակ ասորերէնի և ասորերէնից էլ հայերէնի է անցել. ըստ այսմ հայերէն բառը պէտք է ուղղել ափիմղատոս:

Գտաւ ու մեկնեց Վարդանեան ՀԱ 1913, էջ 624 և 1920, 325 (Բառաք. Դիտ. բ. 25)։

*ԱՓԻՄԵՌԻՆՈՍ (գրուած նաև ափիմեռնոս, ափիմեոոս) «ամենօրեայ (ջերմ, տենդ)» Մխ. բժշ.։

= Յն. ἀφημερινὸς «ամենօրեայ». սրանից են ծագում առաջին և երկրորդ ձևերը. իսկ երրորդը առնուած է յն. ἐφήμερος «առօրեայ, ամենօրեայ, միօրեայ (ջերմ)» բառից. կան նաև ἐφημέριος, ἐφημερινός համանիշները. բոլորն էլ ծագած ἡμέρα «օր» բառից՝ ἀπό և ἐπί մասնիկներով։—Հիւբշ. 342, 517։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԱՓԻՆԳ «մի տեսակ գազան» Խոր. աշխ. 598 «Գազանք անցանեն... որ կոչին ափինգք, մարդակերպք են և գինեսէրք». այլ ձձ. հափինգ, հափինք. պէտք է կարդալ սփինգ, իբր

=Յն. σφίγξ «մի տեսակ կապիկ», լտ. sphinga «եթովպական մի գազան», որ Պլինիոս (Բնակ. պատմ. Ը. 21) նկարագրում է իբրև թխամազ, կուրծքի վրայ զոյգ ստինքներով, հրէշանման գազան (sphingas, fus-

co pilo, mammis in pectore geminis, Aethiopia generat. multaque alia monstri similia):

ԱԲ յիշում է իբրև անստոյգ բառ, թերևս «սփինքս»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Պատկ. Арм. геогр. էջ 25։

*ԱՓԻՈՆ «խաշխաշի հիւթը» Գաղիան. Ամիրտ. գրուած նաև աֆիօն Վստկ. 82, աֆիոն, աբիոն, որից ափիոնամոլ (նոր բառ)։

=Արաբ. պրս. افیون afiyūn նոյն նշ. ծագում են յն. ὄπιον հոմանիշից, որ գալիս է յն. ὀπός «ծառերից վազած հիւթ. ինչ. թզենի կաթ, սոխի ջուր, խաշխաշի հիւթ կամ ափիոն» բառից։ Մի կողմից յունարէնից և միւս կողմից արաբերէնից ու պարսկերէնից փոխ առնելով բառս տարածուած է ամէն կողմ. ինչ. լատ. opium, գերմ. անգլ. ֆրանս. opium, հֆրանս. affion, սպան. afion, իտալ. oppio, հունգ. áfiom, խրվաթ. afium, թրք. քրդ. afion, ռուս. опiумъ, վրաց. აფიონი ափիոնի կամ აფთიონი ափթիոնի, ասոր. aphena և մինչև անգամ չին. 亞片煙 yá³-p'ien⁴-yèn', որ բառացի նշանակում է «ագեղ թերթ ծխելու»։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։

ԱՓԼԱՓԵԼ տե՛ս Ափ։

ԱՓԼԵՋ «ապտակ». ունի միայն ԱԲ և Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 1158 ա, իբր միջին հյ. բառ։

=Անշուշտ ափ բառից է. հմմտ. «Ափցի յերեսն եղարկ» Ոսկիփ. բայց անծանօթ է մնում երկրորդ մասը՝ լեզ:

ԳԻՒ.— Գնձ. ափլէզ «ապտակ», ափլէզ ուտել «ապտակուիլ» (տե՛ս Մամիկոնեան, Հաղարից մէկը, էջ 11, 235)։

ԱՓԽԱՐ «կտրած գինի կամ քացախ» Մխ. ապար.։

ԱՓՆ (ն հլ. -ին, -ամբ, -ունf, -անց, յետնաբար նաև սեռ. ափան) «որևէ տեղի կամ բանի ծայր, եզր (ինչ. ձորի, գուբի, ջրհորի, քաղաքի, գերեզմանի ևն)» Եզեկ. լթ. 11, Ճառընտ. 3հ. կթ. յատկապէս «ջրի եզերք» ՍԳր. որից ափնածիր «ափերով պատած» Ագաթ. գետափն Գծ. ժզ. 13. ծովափնեայ Ես. ժթ. 5. fաrափն Լծ. փիլ. դաrափն Վրդն. առ.։

ՆՀԲ «անեղի շօշափող», որեմն և ափ բառից։ Հիւնք. յն. ἀφή «շօշափելիք, մերձեցումն» և հայ. ափ բառերի հետ։ Ալիշան, Հին հաւ. 470 փոխգ. Ափիս «ստուած երկրի». Bugge KZ 32, 74 համարելով հնագոյն *աղփ ձևից, կցում է յն. Ἄλβια, Ἄλπια, Ἄλπεις, լտ. Alpes, իռլ. Alba, Alpa լատակ անուններին հետ։ Patrubány SA 2, 300 սանս. āp- «ջուր», պրուս. ape «գետ» բառերին ցեղակից է դնում։ Պատահական նմանութիւն ունին ասուր. ḫâpu «եզերք», եբր. חוֹף ḫōf «եզերք», արաբ. حافة ḥāffa «եզր, ծայր», կաբարդին. 'ufe «եզերք»։

ԳԻՒ.— Տփ. ափ «ջրի եզերք», բայց նաև ափն «մի բանի եզերքը» (ինչ. տախտի ափնումը, շորի ափները). Վն. ռփ, Ալշ. յափ. Ոզմ. ճափ «ջրի ափ». այստեղ է պատկանում նաև ափնի, ափնիf Վն. «այգիների մէջ չորս պատերի տակի մասերը»։ Նոր բառեր են առափ, առափունf, առափտել:

ՓՈԽ.— Վրաց. fաrափի ևն տե՛ս Քար բառի տակ։

ԱՓՆԻ «հունձքից յետոյ մնացած թափթըփուք հասկեր» Եփր. ղևտ. էջ 225 (սեռ. ափնեաց). համաբ. 167. Երզն. մտթ. 451. «խաղողի որթ». այս վերջին իմաստը գտնում եմ Եփր. աւետ. 289 «Ասէ Եսայի. եղիցի յաւուր յայնմիկ ամենայն տեղի յորում իցէ հազար ափնի (կամ ափն) այգւոյ՝ հազար հազար չափով, խոպանացի և ի փուշ դարձցի»։ ՆՀԲ այստեղ էլ բառս հասկանում է նախորդ իմաստով, բայց այս իմաստը յարմար չէ տեղին։ Եսայեայ ակնարկուած հատուածն է՝ «Եւ եղիցի յաւուր յայնմիկ ամենայն տեղի՝ ուր իցէ հազար որթ հազար կշռոյ սկեղ խոպանացի և ի փուշ դարձցի». Ես. է. 23, որով ափն կամ ափնի բառի համապատասխանը լինում է «որթ»։

ՆՀԲ ափն (յափունս անդոց անկեալ իրք) կամ ափ (հասկք մնացեալք ափով ժողովելիք) բառից։

ԱՓՆԻՔ կամ աւելի որոշ ձևով մարդու ափնիf «մի տեսակ բոյս, լտ. symphytum,

ֆրանս. consoude» Ամիրտ. (ՀԲուս. § 262, 2013)։

=Կազմուած է ափ «բուռ» բառից, իբր թրգմ. արաբ. كف آدم kaff-i-ādam համանիշի (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. էջ 835)։

ԱՓՈՒ տե՛ս Ափփոլ։

ԱՓՈՒՃ «խաղագնդակ, balle». միջին հյ. բառ (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 124 ա)։

ԱՓՈՒՆԻԱՋ «ի ծածուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 42։

*ԱՓՍԷ «մետաղեայ սկաւառակ» Թուղ դ. 7, Ա. եզր. բ. 13, որ և ափսեայ Դ. թագ. իե. 15. նոր գրականում ընդունուած է միայն ափսէ ձևով, որ արևելեան բարբառով նշանակում է «կերակրի պնակ», իսկ արևմտեան բարբառով «մետաղէ տափակ ու լայն աման, թէփսի»։

=Յն. ἀψίς, որ ծագում է ἅπτω «կցել, կապել» բայից և նշանակում է բուն «կապ». երկրորդաբար «ամէն կոր կամ բոլորակաձև բան. ինչպէս՝ անիւ, դուրգն, կամար, երկնակամար, ծիածան, շրջանակ, արևի սկաւառակ» և վերջապէս «սկաւառակ», որից փոխառեալ է և լտ. absis (apsis, hapsis) «կլոր ու խոր պնակ, սկաւառակ»։— Հիւբշ. 342։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 58։ ՆՀԲ աւելացնում է նաև լծ. պրս. թէփսի: Յակոբեան, Բիւզանդիոն թ. 743 երր. սաֆ, ասոր. սաֆա «կոնք, տաշտ» բառերի հետ։

ՓՈԽ.— Հայերէնի միջոցով են փոխառեալ աբազա aps, չափսըխ. aps «փայտէ պնակ»։

ԱՓՍԻԹԵՐՍ տե՛ս Ափ։

*ԱՓՍԻՆԹ «մի տեսակ դառն խոտ է. absinthium» (գրուած նաև ափսինդ, ափսընդին, ափսինթի, ափսինթին, ափսոնդին) Վրք. հց. ա. 696. Բժշ. Գաղիան. նաև աստին Բառ. երեմ. յաւել. 565. աւելի հին է օշինդր, օշինտր, աւշինդր նոյն նշ. Վեցօր. էջ 101. Նորագիւտ Յայտ. ը. 11. Նար. էջ 182. Նիւս. կազմ. Վստկ. 107. Գաղիան. սրա սեռականը օշնդեր գտնում եմ Պիտոյ. վեց. տող 1536։ Նոր գրական լեզուի մէջ ընդունուած է միայն օշինդր ձևը։ Այս բոյսի գիտական անունն է artemisia absinthium L.:

=Յն. ἀψίνθιον «օշինդր», որի ծագումը անյայտ է, բայց ընիկ հելլենական չէ (տե՛ս Boisacq 109). յունարէնի մէջ բառս ունի հին գործածութիւն. նոյնը գիտեն Հիպպոկրատ (Ն. Ք. 460—375) և Քսենոփոն (Ն. Ք. 443—355)։ Սրանից են փոխառեալ նաև լտ. absinthium, ֆրանս. absinthe, գերմ. Absinth, իտալ. assenzio, արաբ. պրս. افسنتين afsintin, afsantīn, վրաց. აფსინთი ափսինդի կամ აბზინდა աբզինդա են։ Հայերէն ձևերից ափսինթին, ափսոնդին, ափսնդին (և թերևս նաև ափսինթի) ծագում են արաբերէնից, օշինդր ենթադրում է ըստ Հիւբշ. պհլ. *afšind-, որից փոխառեալ է. իսկ ափսինթ և ափսինդ կարող են լինել թէ՛ յունարէնից և թէ՛ արաբերէնից։— Հիւբշ. 259, 342։

Առաջին անգամ ՀՀԲ ափսինդ դնում է յունարէնից։ ԳԴ օշինդր դնում է պարսկերէնից։ ՆՀԲ անորոշաբար յն. լտ. պրս. ձևերի հետ։ Lagarde, Ges. Abhd. 214 և Btrg. Bktr. Lex. 5 օշինդր ձևը համարում է յունարէնի սկզբնականը՝ իբր սերուած պոնտականից։ Հիւբշ. յիշում է միայն երկու ձև՝ ափսոնդին և օշինդըր. առաջինը յունարէնից, երկրորդը պահլաւերէնից։

*ԱՓՍՈՍ «աւա՜ղ, եղուկ» ԳՆձ. որից ափսոսալ «աւաղել, ցաւիլ, մեղքնալ» Գէ. ես. Տաթև. ձմ. խգ. ափսոսել Վրք. դիոն. Վրդն. երգ. ԳՆձ. ավսոսալ Ոսկիփ. ափսոսանք Գէ. ես.։

=Պրս. افسوس afsōs «անիրաւութիւն, զրկանք. 2. ծաղր, տնազ», և 3. իբր միջարկութիւն «ափսոս, աւաղ». բառիս հին ձևն է պազենդ. awasōs, պհլ. afsōs «ծաղր» (Horn § 101)։—Հիւբշ. 262։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ են։

ԳԻՌ.— Ալշ. Ջղ. Սլմ. Վն. ափսոս, Ախց. Երև. Շմ. Սեբ. Սչ. ափսօս, Մկ. Ոզմ. Տփ. ափսուս, Մրղ. ափսուʰս, Ակն. աֆսօս, Ղրբ. ա՛փսուզ:

ՓՈԽ.— Վրաց. აფსუსი ափսուսի «ափսոս» ուղղակի նոր պարսկերէնից է և մեզ հետ գործ չունի։

ԱՓՏԵԼ տե՛ս Կալափտել։

ԱՓՐԻԱՆԱ տե՛ս Արբենա։

*ԱՓՓՈՎ «արդ, իրօք». գործածուած է միայն Հին կտակարանում, հետեւեալ երկու տեղերը. «Ո՞ւր ես, Տէր Աստուած Եղիայի, ափփով» Դ. Թագ. բ. 14. «Տեսէք զոստ ափփով ո՞ կոտորեաց» Դ. Թագ. ժ. 9. նոյն բառը ափու ձեւով և «հիմայ, այժմ» նշանակութեամբ գործածում է Մագ. «Եւ ափու եկն քեզ եկեսիկէն» (ըստ Նորայր, Բանաս. 1900, էջ 130)։

=Եբր. אַף הוּא af hoa կամ אֵפוֹא efo ձեւերից, որոնք նշանակում են «և, նաև, իրօք, արդ», ինչպէս և գործածւում են իմաստը զօրացնելու և կամ հարցականը շեշտելու համար։ Եօթանասնից թարգմանութեան ժամանակ այս բառերը պարզապէս տառադարձուել են յն. ἀφφώ. ինչ. վերի հատուածների մէջ ποῦ ὁ Θεὸς Ἠλιοὺ ἀφφώ.— ἴδετε, ἀφφώ.—որանցից էլ տառադարձուած է հյ. ափփով:—Հիւբշ. 325։

Հներից Կիւրղ. Թագ. մեկնում է բառը այսպէս. «Ափփովն պարետ է»? ՆՀԲ բառ եբր. որ կնշանակէ «և այժմ»։

*ԱՓՓՈՒՍՈՎԹ կամ ԱՓՈՒՍՈՎԹ «հիւանդ». երկու անգամ միայն գործածուած է Հին կտակարանում՝ հետեւեալ տեղերը. «Էր բորոտեալ մինչև ցօր մահուան իւրոյ և նըստէր ի տան ափփուսովթ» Դ. Թագ. ժե. 5. «Եւ ի տանն ափուսովթ նստէր բորոտեալ» Բ. Մնաց. իզ. 21.— տուն ափփուսովք նշանակում է՝ «հիւանդանոց»։

=Եբր. חָפְשִׁית xāfəšīθ կամ חָפְשׁוּת xāfəšūθ «հիւանդութիւն», որից בֵּית הַחָפְשׁוּת beiθ haxāfəšūθ «հիւանդանոց» (այն է «տուն հիւանդութեան»)։ Այս բառը Եօթանասնից թարգմանութեան ժամանակ տառադարձուել է յն. ἀφφουσώθ, որից էլ տառադարձուել է հայ ձևը։ Հները այս եբրայական բառը հասկանում էին «զատ, առանձին», որոնց համաձայն Բառ. երեմ. էջ 28 դնում է «ափփուսովթ. ի ծածուկ»։ Այսպէս ունին նաև բողոքականների հին հրատարակութիւնների ու թարգմանութիւնները. ինչպէս՝ անգլ. New York 1894 «a several house, մասնաւոր տուն», Պօլսի 1895 Թուփ գրաբար հրատարակութեան մէջ մեկնուած է «առանձին, զատուցեալ». բայց նորերը դնում են «հիւանդանոց». օրինակ՝ հայերէն աշխարհաբար թարգմանութիւնը (Պօլիս 1906) առաջին վկայութեան մէջ դնում է «և նա բորոտ էր մինչև իր մահուան օրը և նա հիւանդանոցումն էր կենում» (թէև երկրորդ վկայութեան մէջ դնում է դեռ «և մի առանձին տան էր բնակվում բորոտուած»).— Պարսկերէն թարգմանութիւնը (London 1911) երկուսն էլ դնում է مريضخانه marīzxāna «հիւանդանոց», արաբերէն թարգմանութիւնը (Cambridge-ի համալսարանի նոր հրատ.) երկուսն էլ դնում է بيت المريض bayt-ul-maraz «հիւանդանոց»։ Հին առումով հասկանալով նաև Արծր. էջ 210 շինել է յափփուսոփս «ծածուկ, գաղտնի»՝ «Եւ նոյն ժամայն հրաման հասեալ յափփուսոփս յումանս ի գաղտնիս՝ զրաւ առնել կենացն նորա»։—Հիւբշ. 325։

ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ մեկնում են «առանձին, ծածուկ», իբր բառ. եբր.։ Վերի ձեւով ունի Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 204։

*ԱՓՕՍԹԱԹԱՅ «դասալիք». նորագիւտ բառ, մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մոլութ. 3 «Դարձեալ է ափօսթաթայ, զի եթէ կարգաթող դատեցեալ լինի, որ ի բաց դնէ զզգեստ կարգին, ես առաւել որ թողու զաղքատութիւն, որ է զէութիւն կրօնաւորութեան»։

=Լտ. apostata (>Ֆրանս. apostat), որ փոխառեալ է յն. ἀποστάτης «կարգաթող, ուրացեալ» բառից։—Աճ.

ԱՔ, ի հլ. «ոտք» Փիլ. բաց. էջ Տաթև. ամ. 276. որից աֆ ածել «ոտքով զարնել» Շնորհ. մտթ. առ լեհ. աֆացի (հմմտ. բռեցի, ափցի, ձերքացի, ձեռամբացի) «ոտքով» Ոսկ. մ. բ. 10. աֆացել «ոտքով զարնել» Գծ. իզ. 17. Ոսկ. ես. յհ. ա. 1. աֆացելի «աքացող» Ոսկ. ես. աֆեացֆ «ոտքը սրունքով միասին» Ամոլս. գ. 12. աֆացիֆ «աքացող» Ոսկ. ես. աֆացանի «ոտքեր» Փիլ. լին. աֆցոտել Փարպ. կամ աֆցոտել Ոսկ. յհ. ա. 3. Փարպ. աֆսոտել Ոսկ. մ. ա. 18. յհ. ա. 3 (էջ 59) և բ. 16. աֆսոտիլ Եփր. պղ. աֆսել

«կից զարնել» Գնձ. բարձրաֆեաց «բարձր ոտքերով» Վեցօր. 193. աֆճան «աքացի զարնող, կիցնկեց» Մխ. դտ. 418. շնակաֆի «շան պէս ոտքեր ունեցող» Պտմ. աղէքս. ֆառաֆեաց «չորքոտանի» Փիլ. էջ 174. Պիտառ. Վրդն. ծն. Երզն. լս. (Նորբ. յորդ. 36). Ոսկիփ. աֆոմէշ կամ աֆմէշ «ցայլք» միջին հայերէն բառ (Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 463 բ)։— Այստեղ է պատկանում նաև առաֆել «ուղարկել» բառը, որ տե՛ս առանձին։

=Թւում է թէ կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. հմմտ. խինն. ank' և արչ. ak «ոտք»։

ՆՀԹ նոյն է դնում տճկ. اياق ayaq «ոտք» բառի հետ։ Justi, Zendsp. էջ 314 զնդ. haxa և պհլ. hax «գարշապար»։ Տէրվ. Altarm. 73 սանս. aṅka «սիրտ, կուրծք ևն», anč «ծռել», զնդ. aka, յն. ὄγκος, լտ. uncus «կեռ» բառերին իբր ցեղակից։ Հիւնք. յն. λάξ «գարշապար», λακτίζω «աքացել»։ Սարգըսեան, Բիւրակն 1898, էջ 483 ոտք բառից։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 330 համառօտուած թրք. ayaq բառից։

ԳԻՒ.— Ախց. աֆ «ոտք, քայլ», աֆվի «երկու ոտքերը» (կազմուած է յոգնակերտ -ուի մասնիկով. ինչպէս են աչուի, մառուըներ, ծնկվըներ են). Հմշ. ագ «ոտք» (օր. աֆդ ֆաշէ՛ «ոտքդ քաշէ՛»), աֆվի «եզան ետևի երկու ոտքերը», Ակն. ագ՛ «ոտք», որ պահուած է միայն ագ՚ինը տակն առնել «ոտքի տակն առնել, ծեծել, տփել» դարձուածի մէջ. Հւր. ճաֆ «ոտք» (շատ սովորական գործածութեամբ), որից բարդութեամբ ճաֆըբէրիգ «ոտաբոպիկ»։— Աֆացի բառը պահուած է Մշ. ակցի, Ագլ. Գոր. Երև. Ղրբ. ֆա՛ցի, Ոզմ. ք՚ացէ, ացկէ, Տփ. ֆացի, ածկի, Ճտ. ակի, Մկ. ակ՛ուց ձևերով։ Նոր բառեր են ֆացաճառել, աֆգառառաֆ:

ԱՔԱԼ «մի տեսակ անծանօթ խոտ է» Ամիրտ. ունի միայն ՀԹուս. § 264։

ԱՔԱԼԱՐ կամ ԱՔԱՐԱՐ «թզենու կամ արմաւենու ճանճ. փսենաս, լտ. cynips psenes L. ֆրանս. gallinsecte» Գաղիան.— (ըստ ԱԹ բառս նշանակում է նաև «մանր ճճի, որդ պանրի, մորթի, մոմի». բայց այս բանը թիւրիմացութեան արդիւնք է. տե՛ս ակար)։

ԱՔԱԿԱՆ «մի տեսակ եկեղեցական ըզգեստ». մէկ անգամ ունի Մխ. դտ. 253 «Աքական ու պճղնաւոր և շուրջառ և եմիփորոն» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 57)։

=Հյ. աֆ «ոտք» բառից, իբրև մինչև ոտքը հասնող շապիկ. իմաստի զարգացման համար հմտ. պճղնաւոր հոմանիշը՝ պճեղն «ոտքի կոճ» բառից։

Ուղիղ մեկնեց Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 15։

ԱՔԱՂ տե՛ս Քաղ։

+ԱՔԱՂԱՂ, ռ հլ. «աքլոր» Առակ. լ. 31. Վեցօր. 163. Իսիւք. Մագ. Երզն. քեր. Համամ. առակ. գրուած է նաև ագաղաղ խոր. աշխ. այգաղաղ ԱԹ աֆալալ Սամ. անեց. շար. 162։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. kel- «կանչել, գոչել, հնչել արմատի ստորին kl- ձայնդարձից՝ կրճատ կրկնութեամբ (*ֆաղֆաղ> *ֆաղաղ) և ա յաւելուածով։ Այս արմատի ժառանգ ձևերից յիշենք սանս. kalakala— «գոչիւն, աղմուկ», յն. καλέω «գոչել, մօտը կանչել, անուանել», κελαρύζω «ջրի խոխոջել», κέλωρ «ձայն», κελαδέω «մի երգ հնչել», καλήτωρ «մունետիկ», κέλαδος «ճիչ, կանչ», κελάδων «հնչուն», լտ. calo «կանչել, յայտարարել, հրաւիրել», clamo «աղաղակել», clārus «բարձրահնչիւն, անուանի, պայծառ», con-cilium «ժողով», անգլսք. hlōwan, հբգ. hlōlan, մբգ. lüejen «բառաչել», հշգ. hel «բարձրաձայն», hellan «հնչել», մբգ. hal «հնչիւն», հիսլ. kalla «կանչել», գերմ. hell «հնչուն, պայծառ», hallen «հընչել», հհիւս. hlala «շատախօսել», hlymja «հնչել, աղմկել», լիթ. kalba «լեզու», լեթթ. kalûôt «շաղփաղփել», հսլ. klakolъ, ռուս. колоколъ «զանգակ», լիթ. kankalas «բոժոժ» ևն (Boisacq 397, Pokorny 1, 443—6, Ernout-Meillet 131—2, Walde 115, Berneker 547, Trautmann 115)։ Հնդեւրոպացիք աքլորը չէին ճանաչում։ Առաջին անգամ Հնդկաստանից եկաւ։ Ն. Ք. Զ. դարում երևայ Յունաստանում և տարածուեց Եւրո-

պայամ։ Զանազան ազգեր ատին նրան զանազան անուններ. այսպէս յոյները կոչեցին μῆδος «մարատանցի, մար», περσικός «պարսիկ», ἀλέκτωρ «կռուող» են։ Բայց արուած անուններից մէջ շատերը կազմուած են «երգել, խօսել, կանչել» բայից. այսպէս լիթ. gaidys «աքլոր» (gēdóti «երգել» բայից), հսլ. pětlъ, ռուս. pětuchъ «աքլոր» (pěti «երգել» բայից), պրս. xurōs, պհլ. xrōs, քրդ. korōs, բելուճ. krōs «աքլոր» (զնդ. xraos, սանս. krō'çati «գոչել» բայից), հրզ. hano, անգսք. hona, հհիւս. hane, գոթ. hana, գերմ. hahn «աքլոր» (բուն «երգող», հմմտ. լտ. cano, հիռլ. canaim «երգել»), յն. ἠϊ-κανός «այգուն երգող» (իբր ած. աքլորի)։ Նոյն իսկ մեր գաւառականներից լուսականչ, խօսող, կուսող։ Այս անուանակոչութեանց միջոցին բնականաբար շատերն էլ պիտի դիմէին մերի kel- «կանչել» արմատին, իրարից անկախաբար. այսպէս են սանս. uša-kala- «այգուն կանչող», kalādhika-, kalāvika-, հիռլ. cailech, կիմր. ceiliog, կորն. chelioc «աքլոր»։ Հայերէնի մէջ արմատի կրկնութիւնը շատ յարմար է թռչունին. հմմտ. կկու, լոպոպ, ճնճղուկ։ Հնխ. kal- արմատի հետ շատ նման է հնչում ստ. kal-p'esun «կարդալ, կանչել», արդեօ՞ք փոխառեալ է այն ժամանակ, երբ դեռ հայերէնը ունէր քալ «կանչել» բայը։—Աճ.

ՀՀԲ այգուն աղաղակող։ Այսպէս է մեկնում նաև Ինճիճեան, Հնախ. Գ. էջ 21 (նոյնը Մառ ИАН 1920, 101)։ ՆՀԲ լծ. լտ. gallus «աքաղաղ» և հյ. այգ աղաղակ (տե՛ս ագաղաղ ձևի տակ)։ Pott BVS 4, 80 անգլ. chick, chicken «մատակ», գնչ. kachni բառերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 76, 83 դնում է իբր *աքաղքաղ = լտ. gal-lus, իբր սանս. gar «գոչել, ծանուցանել», զնդ. gar «երգել» և հայ. գեղ-գեղ-ել արմատից։ Հիւնք. աղաղակ բառից։ Յ. Արշեզ, Բազմ. 1897, էջ 51 ուղիղ ձևը համարում է ագաղաղ՝ իբր լծ. կաչաղակ բառի։ Կուրտիկեան, Արևելք 1899, յուլ" 22 և նոյ" 18 զնդ. khala «պոռալ, գոչել, աղաղակ» բառից։ Յակոբեան, Ծաղիկ, 1899 նոյ" 4 աղաղակ բառից. իսկ նոյն տեղը՝ ծանօթ. խմբագր. պրս. կեալ «աքաղաղ» բառից (չգիտէ ԳԴ)։ Patrubány ՀԱ 1908, 152 իբր < *քաք-աղաղ, այն է ֆրանս. coq + հյ. աղաղակ «աքլորի ձայն»։ Պատահական նմանութիւն ունին կովկասեան լեզուներից արչ. xaleko, ավար. xeleko, xelako, անդ. alkuzi, չէրքէզ. at'aqə, ինչպէս և քրդ. kelebab, սանս. kāhala, իռլ. colleach են համանիշները։

ԳԻՒ.— Աքաղաղ բառը արտասանուելով աքալալ՝ միջին ա-ի կորուստով դարձել է նախ աքլալ (այս ձևը իբր ռմկ. յիշում է միայն ԱԲ).— աքլալ ձևից տարանմանութեամբ յառաջացել է աքլար (այսպէս ունինք Տփ. Նոր-Ջուղայի գիւղերը և Համշ. աքլար. վերջինս տե՛ս Մառ, Матер. по Хемш. нареч. ՋԲ ևս ունի հնից ագլար).— երկրորդ ձայնաւորը վերածուելով ո՝ յառաջացել են մի կողմից աքլոլ (հմմտ. աքլոլ Վրդ. առ. 24. աքլօլ Վրդ. բար. 101. աքլալ=աքլօլ Rivola, Բառ. հայոց 1633, էջ 49) և միւս կողմից աքլոր (հմմտ. աքլոր Ոսկիփ. ագլոր ՋԲ), որից էլ արդի զանազան գաւառական ձևերը՝ Ախց. Երև. աքլօր, Մրղ. Վն. այճիլչօր, Սլմ. մյճիլչօր։— Միւս բարբառները ստեղծել են զանազան նոր բառեր, ինչ. ոռձակ, ճետ, լուսականչ, խօսող, կուսող=կօսող. շատ տեղ էլ գործածւում է թրք. (< պրս.) խoroզ ձևը։

ԱՔԱՐ, ի-ա հլ. «վայրի թռչուն է, որի միսը ուտում են» Փարպ.։

Տէրվ. Altarm. 76 սանս. kar «գոչել» արմատից. հմմտ. սանս. krakara «մի տեսակ թռչուն»։

ԱՔԱՐՏԵԼ «զատապարտել, մեղադրել, ամբաստանել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածւում է Պետրոս եպս. Սիւնեաց (հրատ. Գ. Տ. Մկրտչեան, Վղրշպտ. 1902, էջ 41=Արրտ. 1902, 202). «Նախ առաջին զերանելին Դէոսկորոս աքարտէին Եւտիքէ անուամբն և լուծեալ զնա յաքսորս ի Կիզիկոն»։

ԱՔԱՔ «մուկն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 42։

ԱՔԻՍ, ի հլ. «մկնհարսուկ անասունը, ռմկ. կէլինճիք» Ղևտ. ժա. 29. Ոսկ. գծ. Նոննոս. Վստկ. 197. Գաղիան. (գրուած է նաև աքիս). որ և աքիստ Վրդն. առակ. 24. որից մկնաքիս Ղևտ. ժա. 30. Գաղիան. նոր գրականում կզաքիս:

ՆՀԲ յիշում է պրս. آس ās, որ ԳԴ մեկնում է «զազում, որ է մուշտակ իմն սպիտակ»։ Բազմ. 1844, էջ 335 սանս. աքնու։ Մառ, Վրվ. առ. I, էջ 217 սուր. ܩܩܘܫܝܬܐ qaqūšyatā «կատու»։ Patrubány ՀԱ 1908, 186 յն. ἀκίς «ծայր» բառից փոխառեալ. հմմտ. գերմ. Spitzmaus «աքիս» (բառացի «ծայրամուկ»)։ Մառ, По поводу русск. слова сало, էջ 116 իբրև յաբեթական բառ կցում է սուր. ܩܘܙܐ qūza>հլ. կուզ «կատու», ռուս. киса, кошка «կատու» են բառերին։

ԳԻՌ.— Մկ. աք՛իս «աքիս», Ախց. աքիստ «առնէտ»։

***ԱՔԼԻԼՄԷԼԻՔ** «մի տեսակ բոյս է. թագաւորապսակ, նշանիս, լտ. fritillaria imperialis» (գրուած նաև էքլիլ մէլիք, էքլիլ-իւլ-մէլիք) Բժշ. Վստկ. 108. ունի միայն ՀԲուս. § 266։ Seidel, Մխ. հեր. § 214a համարում է լտ. meliloton, sertula campana, յն. μελίλωτος և փոխառեալ բառով ἀκλιμέλικ տալիս է նաև բոյսի ընդարձակ նկարագիրը։

= Արաբ. اكليل الملك iklīl-ul-malik «մի տեսակ բոյս է», որի երկար նկարագրութիւնը տե՛ս Կամուս, թրգմ. թրք. Գ. էջ 340. բուն նշանակութիւնն է «թագաւորի պսակ»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս։

ԱՔԼՈՐ տե՛ս Աքաղաղ։

Աքաղաղ բառի հետ ծագմամբ նոյն են ընդունում ՆՀԲ, Տէրվ. Altarm. 76, Կուրտիկեան, Արևելք 1899 յուլիս 22։— Հիւնք. յն. ἀλέκτωρ «աքաղաղ» բառից համառոտուած։ Հալաճեան, Արևելք 1893 նոյ" 10 այգ լուր: Յակոբեան, Մաղիկ 1899 նոյ" 4 կցում է գնչ. քեալա «պոռալ, կանչել», պրս. կեալ «աքաղաղ», յն. ալէքտոր և լտ. gallus «աքլոր» բառերին։ Մառ ИАН 1920, 101 այգ-լոր «առաւօտեան թռչուն»։

ԱՔՇՈՒՇ տե՛ս Քշուշ։

ԱՔՈԽՍ «ո՞րպէս է». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 42։

ԱՔՍԱՐ «մի տեսակ բոյս է. լտ. bunium bulbocastanum, ֆրանս. noix de terre» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 269։

ՀԲուս. անգ դնում է արաբ. الكثار աաքուցար համանիշից. բայց այսպիսի այլանդակ ձևով և արտասանութեամբ մի բառ ո՛չ Կամուսի արաբերէն հոյակապ բառարանը գիտէ և ո՛չ էլ Շթայնշնայդէրի բուսաբանական ընդարձակ հաւաքածոն՝ WZKM հտ. 11 և 12։

ԱՔՍԵԼ, ԱՔՍՈՏԵԼ տե՛ս Աք։

***ԱՔՍՈՐ**, ի հլ. (գործածուած է անեզաբար) «տարագրութիւն, իբր պատիժ՝ բնակած քաղաքից կամ երկրից դուրս քշելը» Բուզ. դ. 10 (տպ. 1832, էջ 101, տպ. 1889, էջ 105), Եւս. պտմ. Ա. ժա. 55. Ճառընտ. Վրք. հց. Յայսմ. որից աքսորել Բուզ. դ. 5, 11. Խոր. Կլիմաք. Լմբ. պտրգ. Հ. Կիլիկ. աքսորիլ Բուզ. դ. 5, 6, 13. աքսորանք Լաստ. Յայսմ։— Բառիս երկրորդ ձևն է եքսորի (յգ. եքսորիք) Սոկր. եկեղ. պտմ. էջ 162, 165, 171, 183, 184. կամ եքսօրի Անան. խոստ. էջ 10 (Յոհան եքսաւորս լինի). որից բայաձև եքսորել Սոկր. եկեղ. պտմ. էջ 179, 207, 226, 234։ Նոր գրականում ընդունուած է միայն աքսոր (եզակի գործածութեամբ), որից շինուած նոր բառեր են աքսորական, աքսորավայր, աքսորատեղի:

= Յն. ἐξορία «աքսոր», որ կազմուած է ἐξ- «դուրս» նախդիրով ὅρος «եզերք, սահման» բառից. ըստ այսմ բառը թարգմանուած է նաև յունաբան հեղինակներից հյ. արտասահմանութիւն (արտ- և սահման բառերից)։ Յունարէնից փոխառեալ են սուր. ܐܟܣܘܪܝܐ aksoria կամ eksoria, վրաց. ექსორია եքսորիա «աքսոր»։ Հայերէնի մէջ, ինչպէս նախաձայն ձայնաւորները ցոյց են տալիս, աք-

սոր փոխ է առնուած ասորերէն ձևից և աւելի հին հայերէն է, քան եքսորի, որ փոխ է առնուած ուղղակի յունարէնից և գոյութիւն ունի միայն յետին ժամանակի հեղինակների մօտ—Հիւբշ. 301։

ՆՀԲ, որ ծանօթ էր միայն աքսոր ձևին, դնում է յունարէնից փոխառութիւն։ Այսպէս նաև Տէրվ. Altarm. 69, որ նախաձայնը հայացած է համարում։ Առաջին անգամ ասորերէն ձևի հետ համեմատեց P. Smith 185 (ըստ Lagarde, Arm. Stud § 304)։—եքսորել ձևը նորագիւտ է և բառարաններում չկայ։

ԳԻՌ.—Եւդ. աքսօրէլ «առել, նախառել»։

ԱՔՑԱՆ (գրուած նաև աքծան, ագցան) «գամ՝ մեխ քաշելու, ատամ հանելու և ատրաշէկ երկաթը հնոցից դուրս քաշելու են. երկբացիկ գործիք, ունելի, քէլփէթին, խաձ» Արծր. Ոսկիփ. Վրդն. առ. 214։

ՆՀԲ մեկնում է «իբր ատս ունօղ (աք բառից) կամ ագուցեալ ընդ միմեանս»։ Տէրվ. Altarm. 74 դնում է ագ «ոտք» բառի հետ՝ սանս. ač, anč «ծռել» արմատից։ Հիւնք. քած «էգ շուն» բառից կամ խածանել բայից։

ԳԻՌ.—Մշ. աքցան, Ջթ. աքցօն, աքցոն. Ակն. անցագ.—ուրիշներ գործ են ածում թրք. كلبتين kelpetin բառը (Պլ. գէլփէթին, Ննխ. քէլփէթի կամ քէլփէթին, Վն. ք'ըլբըթին, Ղրբ. ք'ըփըթին), որ փոխառեալ է արաբ. كلبتان kalbatān համանիշից (բուն տառացիական նշանակութիւնն է «զոյգ շներ»)։

ԱՔՑՈՏԵԼ տե՛ս Աք։

ԱՖԹԻՄՈՆ տե՛ս Աւթիմոն։

ԱՖԻՈՆ տե՛ս Ափիոն։

*ԱՖՈԿ «գէշ, վատ, անպատեհ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Վրդն. առ. 53 «Ցուցանէ առակս թէ Աստուած օգնական է, բայց պատրաստիլն չէ աֆոկ» (այլ ձձ. պարտ է պատրաստ կենալ, պատրաստ կենալն աղէկ է, բարի է, պատեհ է, պարտ է)։

=Ձևափոխուած է ահոկ «յանցանք, վնաս, պակասութիւն» բառից, ինչպէս որ իրօք էլ մի քանի տեղ գտնում ենք ահոկ ձևով. «Ոչ վայել է որ ահոկ խօսին ընդ որ չունիս հաշիւ» (այլ ձ. յամօթ). Վրդ. առ. էջ 108. «Ի մէջ առն և կնոջ և ի մէջ եղբարց ահոկ (այլ խմբ. անօգուտ) մի՛ խօսիր որ չամաչես» Վրդ. առ. 61։ Ձևի ղանաղանութեան համար հմմտ. հոր>ֆոր, հոու, հող, հոն>ֆոու, ֆող, ֆոն են։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. արաբ. عيب ʻayb «ամօթ, պակասութիւն, վնաս, յանցանք», Ատրպ. թրք. eybi yox «վնաս չունի»։—Աճ.

Սառ, Վրդ. առ. 53 ծան. ուզում է ուղղել կամ հասկանալ ահոկ:

ԳԻՌ.—Երզ. աֆոգ «ամօթ», Շհ. աֆէգ «գէշ, վատ». Արածս աֆէգ է. Աֆօ՛գ է, աղջի՛կ։

Բ

⊙Բ. բնաձայն արմատ, որից զանազան ածանցիչներով ու կրկնութեամբ ձևացած են բազմաթիւ բնաձայն բառեր. այսպէս են՝ բշալ, բշել, բշիւն, բշումն, բշողական, բջել, բջողական, բջջանf, բնչել, բընչել, բնչումն, բջող, բնջել, բբել, բիբել, բբիւն, բըբիւն, բըբշալ, բբշել, բաչել, բաչիւն, բաջաղել, բառաչել, բառանչիւն, բառանջել, բարբանջել, բարբաջել, բոբոալ, բոմբիւն, բմբիւն: Այս բառերի վրայ տե՛ս իւրաքանչիւրն իր տեղում։

ԲԱ՛ տե՛ս Բայ (բայը)։

*ԲԱԲ «դուռ». մէկ անգամ ունի Մագ. իր՝ իբրև մեկնութիւն Բաբ յատուկ անուան։ Ըստ այսմ այս բառը մեր մէջ գործածուած չէ։

=Արաբ. باب bāb «դուռ»։—Հիւբշ. 263։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, բայց սխալմամբ համարելով պարսկերէն, որին հետևում է նաև ԱԲ։

ԲԱԲ (կամ բաբոյ). անծանօթ բառ. առանձին չէ գործածուած, այլ կայ միայն ջրաբաբ, ջրաբաբոյ բուսանուան մէջ, որ յիշում է Գաղիան. բառիս իմաստը անյայտ է. մեկնւում է զանազան ձևերով. ըստ ոմանց նշանակում է «չրկոտեմ», ըստ այլոց «սամիթ կամ տուղտ և կամ մոլոշ». ըստ Բժշկարանի «սամիթ», ըստ Հին բռ. «մի տեսակ փրփրեմ»։

ԲԱԲԱԽԵԼ տե՛ս Բախ։

ԲԱԲԱՅ «բլուր». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 43։

*ԲԱԲԱՆ, ի-ա հլ. «պարիսպ քանդելու պատերազմական քարընկէց մեքենայ» Լաստ. ժղ. Ուռհ. ճզ. որից բաբանաfar «բաբանով նետելու քար» Մխ. ապար. գրւում է նաև բանբանաfar.—ՀՀԲ գիտէ նոյնպէս բանբանախաղաց բարդը, որի վրայ տե՛ս ԳԻՌ։

=Թուրք-թաթարական բառ է, ինչպէս երևում է Լաստիվերտցու վկայութիւնից. «Պատերազմական գործի պատրաստեալ, զոր ինքեանք (թուրքերը) բաբան կոչէին». Լաստ. ժղ. տպ. Վենետ. 1844. էջ 69։—Սակայն Будаговъ չունի այսպիսի մի բառ և ուրիշ թուրքթաթարական բառարանների մէջ էլ չեմ հանդիպած։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է «իբր ռմկ. պապա սափան», որ թրք. նշանակում է «մեծ պարսատիկ»։

ԳԻՌ.—ՆՀԲ (հտ. Ա. էջ 399 գ), ՋԲ (էջ 267ա) և Նորայր, Բառ. ֆրանս. (տե՛ս bascule, balançoire, branloire բառերի տակ) դնում են գաւառական բաբան «գերան՝ որի երկու ծայրերը նստելով տղայքը՝ ճօճւում են». այս ձևը ծանօթ չէ ինձ այլուստ։ Գաւառականներում այս իմաստով ունինք արասընգի, լոկէփոկէ, ճալանօճիմ, անկլճոչի, անկլճոզի, առաանկուզիկ, արնկուզայ, տճկ. աանկալափիշտի, չէօյլէնչէof. ՀԲԲ էլ կազմել է վերի բառից բաբանախաղաց «բաբան խաղացող»։

⊙ԲԱԲԷ. զարմացական ձայնարկութիւն. Ոսկ. ես. մտթ. հռ. և յհ. Սարգ. ա. յհ. գ. որից բաբէական «զարմանալի, հրաշալի» Եպիփ. խչ.—Նոր գրականում բաբէ՜ գործածւում է երբեմն իբրև ցաւի բացագանչութիւն։

=Բնաձայն բառ է, որի հետ պատահաբար նման են յն. βαβαί (զարմացական բացագանչութիւն), παπαῖ (զարմացման, ուրախութեան և կամ ցաւի բացագանչութիւն), ասոր. ܒܒܠ bābāl, լտ. papae (զարմացական), այսպէս նաև ֆրանս. bah! ռուս. бабаба! վրաց. ბაბო բաբո՜ և այլն։

ՆՀԲ համեմատում է յն. βαβαί, լտ. papae ձևերի հետ։ Նոյնը նաև Տէրվ.

Նախալ. էջ 19, Հիւնք. էջ 333։ Ե., Բիւրակն 1900, 314 պապ բառի կոչականն է, իբր «հա՜յր, արի օգնի՛ր»։

ԲԱԲՈՒՆԻՃ տե՛ս Պապունիճ։

ԲԱԳ «բերանի կապ». Հին բռ. և քեր. բայց գրականութեան մէջ չէ՛ գործածուած. յետին և գուցէ յարմարեալ մի բառ է։

ՆՀԲ սատանում է հյ. գաբ «գաղանի բերան», վրաց. բա՛գի «բերան, շուրթն» և հյ. փակ «գոց» բառերի միջև. յիշում է նաև թրք. باغ baγ «կապ»։ Karst, Յուշարձան 424, թթր. bag, beg, չաղաթ. bogau, bogra, ույղուր. bak, bek «կապ, տապան, լար» են բառերին ցեղակից։

*ԲԱԳ «բաժին, ժառանգութիւն». առանձին և անկախ մէկ անգամ միայն գործածուած է Եփր. Թղ. 402 «Ձիք իմ, ասէ, որդեակ՝ որ ունիցի զբագ և զբաժին իմ» (ժառանգորդ դասակ չունիմ)։ Այս արմատից են բագ արկանել «բաժին հանել» Ոսկիփ. բագ անկանիլ «բաժին ընկնել» Ոսկիփ. բագորդ «բաժանորդ, մասնակից, հաղորդ» Կոչ. 67. Բուզ. դ. 6. Սարկ. լուս. 14. բագել «մասնաւորել» Հին բռ. բագամիտ «երկմիտ, տարակուսած» ՆՀԲ։

= Պհլ. *bag «մաս, բաժին» բառից, որ թէև չէ գործածուած, բայց նրա գոյութիւնն են հաստատում պազենդ. bag «մաս, բաժին», զնդ. baγa-, հզնդ. baga-, bāga- «մաս, բաժին», սանս. भाग bhāga- «մաս, բաժին, վիճակարկութիւն»։ Հմմտ. նաև բաժին, բաժանել բառերը, որոնց հետ ճիշտ այն յարաբերութիւնն ունի, ինչ որ ունին իրար հետ տուգանք և տուժել, արգ և արժել, առոյգ և ոյժ են։—Հիւբշ. 113։

Նախ ՆՀԲ մեկնել է սանս. պակա բառով և դրել է իբր արմատ՝ բաժին, բագձաձել են բառերի։—Böttich. ZDMG 1850, 351 սանս. bhāga, զնդ. baγa։ Նոյնը նաև Տէրվ. Նախալ. 95 և Երկրագունտ, Ա տարի, էջ 170։ Սազըզեան ՀԱ 1909, 335 սումեր. page, pakit «իր կողմից», թրք. pay «բաժին»։

ԲԱԳ «կից, միասին, հաւաքուած». առանձին գործածուած գտնում եմ միայն ի բագ անկանիլ «հաւաքուիլ, գումարուիլ» ոճի մէջ, որ մէկ անգամ ունի Մանդ. տպ. Վենետ. 1860, էջ 210 «Զ'ի բագ անկեալ մեղք տարւոյն քառասուն աւուրքս ընկեսցուք յանձանց». այլ ձեռ. բագանակեալ «հաւաքուած, ժողովուած, գումարուած», ինչպէս գիտեն նաև Մանդ. սիր. 13 և Գիրք Թղ. 240։ Նոյն արմատից են բագձաձել «հաւաքել, ամփոփել» Յհ. կթ. Նիւս. կազմ. Տօնակ. բագձաձական «հաւաքական, խմբական» Թր. քեր. Պորփ. Սկեռ. լմբ. բագձաձաբար «հաւաքաբար» Թէոդ. խչ. որոնք բարդուած են ձաձել «հաւաքել» բառով։

*ԲԱԳ «Աստուած». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են Բագարան «աստուածների բնակավայրը», Բագաւան «աստուածների աւան» (որ և Դիցաւան), Բագայառիճ «աստուածների գիւղ», Բագարատ «Աստուածատուր, Աստուծոյ տուածը». բայց սրանք յատուկ անուններ են միայն՝ առաջին երեքը տեղական, վերջինը անձնական։ Իբրև հասարակ անուն ունինք միայն բագին, ի-ա հլ. (յետնաբար ի, ո հլ.) «մեհեան, աստուածների տաճարը» Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 31. «աստուածների զոհի սեղանը» ՍԳր. Ոսկ. ես. Ագաթ. «եկեղեցու խորան, սեղան» Ոսկ. մ. բ. 22. Փիլ. Եփր. վաշխ. Մխ. դտ. «արձան» Գիրք մոլոր. (յետնաբար ենթադրուած է նաև ուղ. *բագնի ձևը, որից կան բագնեաց, բագնեաւ, բագնեօք հոլովաձևերը)։ Բագին բառից ածանցուած են բագնասէր Ագաթ. բագնապետ Մագ. բագնագիտութիւն Փիլ. բագն. բագնաձև Արծր. բագնայարկ Անան. եկեղ. յարաբագին Փիլ.։

=Պհլ. bag «Աստուած», պազենդ. baγ, հպրս. baga- «Աստուած», զնդ. baγa-, սանս. भग bhága- «բաշխող, բաժանող, յարգելի, պաշտելի, Արեգակ, Լուսին և Սիվա աստուածը»։ Իրանեան բառերի միւս հնդեւրոպական ցեղակիցներն են հսլ. ռուս. Богъ «Աստուած», փռիւգ. βαγαῖος «Արամազդ աստուած» (ըստ Հեզիքիոսի), որոնք ցոյց են տալիս թէ եթէ հայերէն բառը բնիկ լինէր, պիտի ունենար *բակ ձևը։ Բառիս բուն նշանակութիւնն է «ճոխ, հարստութիւն բաժանող»։ Հմմտ. նոյն արմատից հսլ. bogatŭ «հարուստ», ubogŭ «աղքատ» բառերը։—Հիւբշ. 113։

Առաջին անգամ S'. Martin, Mém. s. l'Arm. *հտ. Բ, էջ 487 համեմատեց ռուս.* Богъ *«Աստուած» կն ձևերի հետ։* Gosche *էջ 22 վերի բառերի հետ։ Ուղիղ են մեկնում նաև Եւրոպա համդէս, Վիեննա 1852, էջ 162, ծան. 2, Սէր. 1862, թ. 24, էջ 182, Էմին, Հայ հեթան. կրօնը, թրգմ. Ցոյս 1875, էջ 414—5, Տէրվ.* Altarm. *102 և Նախալ. 95,* Justi, Zendsp. *209 ևն։ Մորթման* ZDMG *26, 485 և 30, 438 Վանեան բևեռագրերի մէջ գտնում է* Bag *«Աստուած» և* bagrituri' *նոյն արմատից։* Canini Et. étym. *էջ 71* բագին=*լտ.* paganus *«կռապաշտ» և հյ.* երկր-պագել:

ՓՈԽ.—Մասնիկի և նշանակութեան պատճառով մեզնից փոխառեալ է թւում վրաց. ბაგინი բագինի *«բագին, ղոհ, տաճար». հմմտ. Ա. կոր. թ. 13. Արդ ուծղ'իթա, րամեթու րոմելնի իգի* բագինսա *հմսախուրեբեն, բագինիսագան հսճամիան? Ո՞չ գիտէք եթէ որ ի տաճարին գործեն, ի տաճարէ անտի ուտեն։*

ԲԱԳԱՒՈՐԴ *տե՛ս Բատավարդ։*

ԲԱԳԻՆ *տե՛ս Բագ։*

ԲԱԳՋԱՋԵԼ *տե՛ս Բագ և ձաձել։*

*ԲԱԴ (ի, ու հլ. *ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «բադ անասունը, օրդագ» Արիստ. ստ. Տօնակ. գրուած նաև* բատ, *որ և* պատ *Զքր. սարկ. բ. 141. սրանից* բադիճոճ *«մըրտիմն» (ըստ ԳԲ)։*

=Այս բառը գտնւում է բազմաթիւ լեզուների մէջ. այսպէս՝ ասոր. ܒܛܐ batta, *արաբ.* بط batt *«բադ», պրս.* بط bat *և քրդ.* بط bet *«բադ, վայրի սագ», չէչէն.* bâd, bat, *ակուշ.* bad, *վօգուլ.* batta, pot, *կայտախ. խիւրկ.* badbad, *բոլորն էլ «բադ» նշանակութեամբ. իսկ վրաց.* ბატი բատի, *մինգր.* բատէ, *թուշ. սվան.* բատ, բատա, *կիւրր.* բատա *և ալբան.* pate' *բոլորն էլ «սագ» նըշանակութեամբ. սպան.* pato *թէ՛ «սագ» և թէ՛ «բադ»։ Բառիս սկզբնական ծագումը անյայտ է* De Lagarde, Ges. Abhd. *21 համարում է հնդկրոպական. աւելի ընդարձակ խօսում է այս մասին* A. Pictet. Les origines indeur. *Ա. էջ 394։ Հայերէնը կարող է միայն իրանականից փոխառեալ լինել, որովհետև ասորին պիտի տար հյ.* *բաթայ *կամ* *բաճտայ, *իսկ արաբերէնը չէր կարող ազդած լինել, որովհետև հյ.* բադ *Արաբների արշաւանքից աւելի հին է։ Ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Բ, էջ 457 արաբ.* بط batt *«սագ» բառը փոխառեալ է պրս.* بت bat *ձևից։—Հիւբշ. 114։*

Նախ Klaproth, Asia polygl. *էջ 100 արաբ.* batt, *վօգուլ.* batta, poat, pot, *բենգալի* badach *բառերի հետ։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 հանում է* ա *բնաձայնից։ Պարսկերէնի հետ է համեմատում նախ ԳԴ, որից լետոյ նոյնը ՆՀԲ,* Böttich. Horae, *էջ 22 ևն։*

ԳԻՌ.—Մշ. բադ, *Վն.* բըդ, *Ալշ.* բադ, *Սչ.* բ'աք, *Ոզմ.* բ'ըդ, *Պլ. մանկական լեզուով* բաքքաք, փա'քի, փա'քի, *նոյնպէս Ասլ.* փա'քի փաքի *«բադ կանչելու ձայն»։ Նոր բառեր են* բադիճուռ, բադուկճոց' *երկուսն էլ խոտի անուններ։—Տփ.* բադ *նշանակում է «սագ»։*

ԲԱԴԱԿ *տե՛ս Բանդակ։*

*ԲԱԴԷՆ *«կտաւէ կամ բեհեզէ սպիտակ շապիկ» Դան. ժբ. 6, 7. գրուած է* բադեան *Ոսկ. յհ. (Հին բռ. մեկնում է «ծիրանի», Ոսկ. ճառք, էջ 588 «բադէն, այս է պատմուճան աստուածային», Վրդն. դան. գ. էջ 269 «ղբադէն զգեցեալ՝ որ է փառս քահանայական զգեստու»)։*

=Եբր. בַּדִּים baddīm *«կտաւէ զգեստ» բառն է, որ* בַּד bād *«սպիտակեղէն» բառի յոգնակին է։ Այս բառը, որ գործածուած է Ս. Գրքի եբրայեցերէն բնագրի համապատասխան տեղերում, Եօթանասնից օրինակում չէ՛ թարգմանուած, այլ տառադարձուած է պարզապէս յն.* βαδδίν *ձևով, որից էլ տառադարձուել է հայերէն թարգմանութեան ժամանակ։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ է վրաց. ბადენი բադենի *«կտաւէ կամ բրդե զգեստ». գործածուած է Ս. Գրքի նոյն տեղերում. հայերէնից փոխառութեան ապացոյց է* է=ե

ձայնաւորը՝ փոխանակ եբր. i=յն. ί։ Զուբինով եւ համարում է հայերէնից փոխառեալ բառ։

*ԲԱԴԻԱՆ «մի տեսակ բոյս է. ռազիան, սամիթ. foeniculum» Մխ. հեր. ունի միայն ՀԲուս. § 273։

=Պրս. بادیان bādyān կամ bādiān «սամիթ, ռազիան»։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։ Ուրիշ է ֆրանս. badiane «ծառ ինչ Չինաց և Թաթարաց», որին Նորայր Բառ. ֆր. էջ 120 ա կցում է այս բառը։

ԲԱԴՐՈՆ տե՛ս Բաթրոն։

*ԲԱԶԱԶ «կերպասավաճառ», որից բազըզճոց «ճոթեղէնի շուկայ», որ գտնում եմ գործածուած 1209 թուի մի արձանագրութեան մէջ (Վիմ. տար. էջ 49)։

=Արաբ. بزّاز bazzaz «կտաւավաճառ, կտաւագործ», որ ծագում է بزّ bazz «կտաւ» բառից։—Աճ.

ԲԱԶԴ «դառն նուշ» Բժշ. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565 և ՀԲուս. § 275։

*ԲԱԶԷ, ի հլ. «շահէն թռչունը» Ղևտ. ժա. 16. Յոբ. լթ. 26. Փիլ. լիւս. գրուած է նաև բազայ Փարպ. Լմբ. ժղ. Ոսկիփ. պազայ Ուռհ. տպ. էջմ. 353. սրանից են բազէակալ Խոր. բ. 7. բազէակիր Խոր. բ. 7=բազէկիր Յհ. կթ. բազապահ «բազէ պահող» Rivola, Բառ. հայոց, 1633, էջ 51։

=Պհլ. bāz կամ bāǰ, պրս. باز bāz, بازه bāza «բազէ» (վերջին ձևին համապատասխանում են հլ. բազայ, պազայ, որոնք աւելի յետին են), քրդ. بازی bāzī, աֆղան. bāz, բելուճ. bāz, bāñz, բոլորն էլ «բազէ» նշանակութեամբ։ Lagarde սրանց է կցում նաև նպրս. غلیواج γalīvāǰ, غلیواز γalīvāž կամ خلیواج xalīvāǰ «ցին, ուրուր» (Gesam. Abhd. 21). իսկ ըստ Bötticher, Rudimenta myth. semiticae, Berlin 1848, էջ 34 և Horn, Neupers. Etym. § 162 նոյն արմատից է նաև սանս. vaǰin, «կարիճ, կառաղի, լեռնաբար թռչուն»։ Մեր բառին նման՝ իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܒܐܙܐ bāzā, ܒܐܙܝ bāzī «բազէ», ܒܐܙܝܩ bāzīq, ܒܐܙܪܩܐ bāzrqā «ցին, ուրուր», արաբ. بازی bāzī կամ بأز bāz (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 160 և Գ. 767). վրաց. ბაზი բազի «բազէ», ბაზიერი բազիերի «բազէապան»։—Հիւբշ. 114։

Ամէնից առաջ Schröder, Thesaur. էջ 46 դնում է արաբ. bazī ձևից։ Klaproth, Asia polygl. էջ 100 և ԳԴ պրս. bāz ձևից։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 դնում է հլ. վազե (վազել) բառից։ Windisch. 21 և Gosche 44 թէ՛ հլ. բազե և թէ՛ պրս. bāz հանում են vah արմատից։ Տէրվ. Նախալ. 173 հանում է հնխ. bhansa նախաձևից։

ԳԻՐ.—Մշ. բազէ, Հմշ. բազա, Ալշ. բ'ազա, Մկ. Ոզմ. բոզա։

ԲԱԶԻԶ «ծառայ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 44։

ԲԱԶԻՐ «քննել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 44։

ԲԱԶԿԵԼ տե՛ս Բազուկ։

*ԲԱԶՄԱԿ, ի-ա հլ. «ճրագ» Ա. մնաց. իը. 15. Փիլ. բազն. 203, 204. Վրդն. ել. «ճրագարան, աշտանակ» Երգն. մաթ. Նար. կծ. Նար. որից բազմակակալ և կամ համառօտուած բազմակալ «ճրագ» Բ. մնաց. դ. 21. «ճրագի մկրատ» Ել. իե. 38, լե. 17. Թուոց դ. 9. Գ. Թագ. է. 49. «աշտանակ» կծ. Նար.։

=Իրան. *bazmak հոմանիշ ձևից, որ թէև չէ գործածուած բնաւ իրանեան գրականութեան մէջ, բայց հայերէնի հետ նոյնն է հաստատում ասոր. ܡܙܡܟܐ mazməxā (բացարձակ ձևը mazmak) «ճրագ, աշտանակ» (Brockelm. 96 ա, 182 բ), որ բնիկ սեմական չի կարող լինել և նոյն իրանեան բառից փոխառեալ պէտք է լինի։ Ասորերէնի մէջ նախաձայն b՝ յաջորդ վանկի m-ի ազդեցութեամբ վերածուել է m-ի։—Հիւբշ. 114։

ՆՀԲ բազմիլ բայից (ճրագ՝ որ բազմի ի վերայ աշտանակի)։ ՋԲ բազմիլ բայից և կամ բազուկ բառից (ճրագակալ, այսինքն բազուկք աշտանակին)։ Ուղիղ մեկնեց նախ Bötticher, Horae aram. էջ 38 և Lagarde, Gesam. Abhd. էջ 63, համեմատելով ասորի ձևի հետ։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ է թւում վրաց. ბაზმა բազմա, ბაზმაკი բազմակի «ճրագ» Երեմ. իե. 10, որից საბაზმაკე սաբազմակե «աշտանակ, ճրագ» Չքր.

գ. 2։ Հայերէնից փոխառեալ է համարում նաև Զուբինով։

*ԲԱԶՄԻԼ, -եցայ «պատուով նստիլ, հանգիստ նստիլ, սեղան նստիլ» ՍԳր. որից բազմական «կոչնական, սեղան նստածները» ՍԳր. Բուզ. դ. 2 (տպ. Վենետ. 1832, էջ 67, ինչպէս և հրատ. Պատկ. էջ 57 սխալմամբ տպուած է բազմակալացն). «կոչունք, հացկերոյթ» Մտթ. իգ. 7. Գ. մակ. զ. 22. «բազմոց, բարձ, նստելու պատուաւոր տեղ» Յուդթ. ժբ. 15. Ագաթ. բազմականակից «սեղանակից» Բուզ. գ. 19. բազմականատու «կոչնատէր, հացկերոյթ տուող անձը» Մծբ. ժթ. բազմակից «սեղանակից» Բրս. մրկ. բազմեցուցանել «նստեցնել» Ղկ. թ. 14, 15. բազմոց «նստելու տեղ» Վրդն. Շնորհ. Եփր. յհ. մկ. բազմիլ «բազմոց» ՋԲ ևն։

=Պհլ. *bazm բառից, որ աւանդուած չէ, բայց որա դէմ ունինք պրս. بزم bazm «հացկերոյթ, խնջոյք», بزمگاه bazmgāh «տեղի բազմականի խրախճանութեան», بزمه bazma «անկիւն բազմականի», աֆղան. bazm «խընջոյք, հաւաքոյթ» (Horn § 215 արմատը դնում է սանս. bhaǰ- «հրճուիլ, վայելել»)։—Հիւբշ. 114։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ դնում է բազում «շատ» բառից (նստել պատուով իմն ի մեջ բազմութեան)։ Bötticher, Horae aram. 41 և Rudimenta 50 բազմական «նստելու բարձ» կցում է ասոր. ܦܫܡܓܐ pašməgā «ձիու ծածկոց» բառին, բայց ինքն իսկ մերժում է Lagarde, Arm. Stud. § 320։—Müller SWAW 42, 251 և WZKM 7, 368 պրս. bazm բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 95 հնխ. bhagh «աճիլ» արմատից դնում է հյ. բազում, բազուկ և կասկածով նաև բազմել: Հիւնք. թէ՛ բազում «շատ» և թէ՛ բազմիլ հանում է պրս. bazm-ից։

ԳԻՌ.—Տփ. բազմիլ, Խրբ. Սեբ. բ՛ազմիլ, Ալշ. Հճ. Ջղ. բ՛ազմել, Ախց. բ՛ազմէլ, Պլ. փազմիլ «փառաւոր դիրքով նստիլ»։ Նոր բառ է բազմիս Վն. «հարսանեկան ճաշ, որ տրւում է փեսայի տանը՝ ազպանատումից յետոյ՝ արշալոյսի մօտ»։

ԲԱԶՄՈՅԹ տե՛ս Բազում գւռ.։

ԲԱԶՈՒԻԹ տե՛ս Բուպաղթն։

*ԲԱԶՈՒԿ, ի-ա հլ. «թև» ՍԳր. նմանութեամբ «զօրութիւն, իշխանութիւն» Յոբ. խ. 4. «բանակի թև» Վեցօր. ը. 174. «ճիւղ, ոստ» Եղեկ. ը. 27. «արմաւի ողկոյզ» Վրք. հց. Ա. 176. «որթատունկի ճիւղ» Բուզ. 99. որից բազկակից «աջակից, օգնական» Ագաթ. բազկատարած Ագաթ. Կորիւն. բազկանոց «ապարանջան» Գնձ. բազկարձակ «ճիւղաւէտ» Ագաթ. բազկացի «թևով» Քեր. Երզն. և Նչ. երկայնաբազուկ Ծւս. քր. հաստաբազուկ Խոր. բազկել «համառօտել, կարճել» Բ. մկ. բ. 29. «կտորել, ջարդել, սպանել» ՅՀ. կաթ. 361, 380 (սխալ հետևողութեամբ յն. βραχίων «կարճագոյն, համառօտագոյն» բառի, որ պատահաբար նման է βραχίων «թև, բազուկ» բառին), նոր բառեր են բազկաթոռ, բազկերակ ևն։—Այս արմատի՞ց է արդեօք նաև բազկել «պատմել» Բառ. երեմ. էջ 44։

=Պհլ. bāzūk «թև» բառից, որ աւանդւած է սխալագիր bāzīh դրչութեամբ։ Այս բառի հետ նոյն են զնդ. bāzu-, սանս. बाहु bāhu, պրս. بازو bāzū, աֆղան. bāzū, քրդ. bazink, bask, զազա bazin, բելուճ. bāzk «թև», օսս. bazug «թևի վերի մասը, թև» (Horn § 167)։—Արիական այս ձևերին ցեղակից են դրւում յն. πῆχυς, πᾶχυς «արմուկ, նախաբազուկ», թոխար. pokem «բազուկ», հհիւս. bógr, անգսք. bóz, հբգ. buog «յօդ, կցուածք, ուս» (Boisacq 781), որոնք նախորդների հետ միասին երեվան են հանում հնխ. bhāg'hu-։ Կարելի է կարծել, որ հյ. բազուկ լինի բնիկ՝ յառաջացած հնխ. bhāg'hu- ձևից. հնխ. g'h>հյ. զ ունինք դեզ, լիզել, մոզի, ոզնի և տիզ բառերի մէջ. -ուկ մասնիկի համար էլ հմմտ. արմուկն, աղմուկ: Այս առթիւ եղած քննութիւնները տե՛ս Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 21, որ վարանում է բառը բնի՞կ թէ փոխառեալ ընդունելու մէջ. հմմտ. նաև Lagarde, Arm. Stud. § 323, Meillet MSL 7, 58, Pokorny 2, 130, որոնք փոխառութիւն են համարում։ Այսպէս է ընդունում վերջապէս նաև Հիւբշ. 114։

Նախապէս Klaproth, Asia polygl. *էջ 99 համեմատեց պրս.* bāzū *և քրդ.* bask *բառերի հետ։—ԳԴ համեմատում է պրս. բառի հետ։—Պրս. և սանս. ձևերի հետ են համեմատում ՆՀԲ,* Peterm. *17,* Diefenbach, Berl. Jahrb. *1843, 444,* Windisch. *21,* Gosche *34 ևն։ Յունարէնի համեմատութիւնը տալիս է նախ* Bötticher ZDMG *1850, 351 ևն։* Pott ZKM *1850, 167 մեր ձևի հետ է համեմատում քրդ.* bāsk kaluin *«ծխամորճ»։ Տէրվ. Նախալ. 95 հնխ.* bhagh *«ոճիլ» արմատից։* Jensen *ՀԱ 1904, 183 դնում է հաթ.* p'ás'á *«թև» բառը, որով հայերէն* բազուկ *համարում է բնիկ և ո՛չ թէ փոխառեալ։*

ԳԻՒ.—Ոզմ. բ'ազուկ *«դաստակ», Տիգ.* փըզուգ *«թև». նոր բառ է* բազկապ *Ջն. «օրրանի վրայի այն կապը, որով մանկիկին կապում են, որպէսզի վայր չընկնի»։ Նոյնպէս և* բազկալում *Բլ. «շալը գործելուց յետոյ խաւ տալու համար ձեռքով լմելը»։*

ՓՈԽ.—Ուտ. բազուկ *«անութ, անութի տակի փոսը»։*

*ԲԱԶՈՒԿ *«ճակնդեղ, լտ.* beta» *Վստկ. 167։*

=Նոյն բազուկ *«թև» բառն է, որ յատկացուած է այս բոյսին՝ իր երկար թևերի պատճառաւ։ Նկատելի է, որ ճակնդեղի ամէնից պիտանի մասերն են* տակը *(արմատը) և* բազուկները *(թևերը). այս պատճառով էլ ժողովուրդը կոչում է տեղ տեղ* տակ *և տեղ տեղ էլ* բազուկ *անունով. հմմտ. նաև Վն.* ճոռ, *որ բուն նշանակում է «կիսախողովակաձև», բայց նաև «ճակնդեղի կոթերը» (ձևից առնելով այսպէս կոչուած)։ Միջին հայերէնում ասում էր* տակուին ճակնդեղի բազուկ *Մխ. բժշ. 83, 117, որից յետոյ սեռականը վերացուեց։ Արդի գաւառականներում* բազուկ *բառը յատկացուած է նաև ուրիշ մի քանի բուսեղէնների, որոնք նոյնպէս թևի նմանութիւնից ստացել են իրենց կոչումը. այսպէս՝ ԲՆ. «կանկառ փուշի թևը», Արբ. «որթատունկի բարակ ու կանաչ ճիւղերը», Ակն. «բանջարի ցօղուն, ղոխ», Տիգ. «հազար բոյսի կոթը», Սեբ. «տերևի երկարութեամբ (այսինքըն կոթից մինչև ծայրը) գնացող ջիղը», Եւդ. Օվ. «մոլոշ»։—*

ՆՀԲ դնում է բազուկ *«թև» բառի տակ։ Հիւնք. դնում է պրս.* pāzū *բառից, որ տե՛ս տակը ՓՈԽ։—Հիւբշ. չէ յիշած։*

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. բ'ազուկ, *Ալշ. Երև. Մշ. Սեբ.* բ'ազուգ, *Ջղ.* բ'ազուք, *Մկ. Վն.* պըզիկ, *Սլմ.* պըզիւք', *բոլորն էլ «ճակնդեղի վերի մասը». իսկ Տիգ.* փըզուգ *«հազարի կոթ»։ Նոր բառեր են* բազկարև, բազկարբու *(հմմտ. Առաք. պատմ. 380* բազկի բբու), բազկիկ, ճոռբազուկ *«ճակնդեղի տերևներն ու ցօղունը միասին»։*

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ են պրս. پازو pāzū *«բազուկ, որ է յայտնի բանջար ինչ տափատերև» (ԳԴ), գաւ. թրք.* پزوك päzüg *«բազուկ»,* پسكتون päsküten [*«բազկաթան» (տե՛ս Յ. Գազանճեան, Յաշարձան, էջ 329ա). գրական թուրքերէնում ընդունուած ձևն է* پازى pazə *«բազուկ,* bette» *(տե՛ս Արիկեան, Բառ. տճկ.-հայ-գաղղ. էջ 208 բ)։ Թուրքերէնի միջոցաւ հայերէնից է փոխառեալ յն.* παζί *«բազուկ»։ Այս բոլորն էլ յետին ժամանակի փոխառութիւններ են, ուստի ներկայացնում են հայերէն թրթռուն* բ-ի *դէմ խուլ* p *ձայնաշրջութիւնը։*

ԲԱԶՈՒՄ, ի-ա *հլ. «շատ» ՍԳր. Եւս. պատմ. Ոսկ. զանազան գործածութիւններով ունինք՝* ոչ բազում *«քիչ»,* բազում այն է *«շատ անգամ պատահում է, որ»,* բազում անգամ *«յաճախ»,* բազում ուստեք *կամ* բազում ուրեք *«շատ տեղ, շատ պարագաներում»,* բազում ինչ *«շատ բան»,* բազմօք *«շատ կերպով»։ Ածանցմամբ տալիս է խիստ բազմաթիւ բառեր, որոնցից յիշենք մի քանիսը.—*բազմաբար *«յոգնակի» Եղն. Կիւրղ. ծն. և Թգ. Ագաթ. Կորիւն* բազմագոյն *Կոչ. Ոսկ. մ. ա. 1.* բազմադիմի *Ագաթ. Ոսկ. ես. և մ. ա. 19.* բազմազօր *Կոչ. Բուզ.* բազմաժամանակեայ *Իմ. բ. 10. Յոբ. լբ. 9. Եւս. քր. Ոսկ. ես.* բազմաժողով *Ողբ ա. 1. Եւս. պատմ. ա. 4. Եփր. յես. Ագաթ. Մծբ.* բազմանալ *ՍԳր.* բազմացուցանել *ՍԳր. Ագաթ.* բազմաւոր *Օրին. լգ. 6.* բազմութիւն *ՍԳր. ևն ևն։ (Առձեռն բառարանում սրանց թիւն է 572)։ Առանց սղման*

են բազումժամանակեայ Յոբ. լբ. 7. Կոչ. բազումօղորմ ՍԳր. Փարպ. բազումառնութիւն Եփր. աւետ. բազումուսմնութիւն Փիլ. լին. ևն։—Յունարէնի հետևողութեամբ՝ մի քանի տեղ բազում գործածուած է «մեծ» նշանակութեամբ. ինչ. բազմամագիլ «մեծ մագիլներ ունեցող» Եզեկ. ժե. 17. բազմամարմին «մեծ՝ խոշոր մարմնով» Նիւս. կազմ. Տօնակ. հմմտ. յն. πολύσαρκος «գէր»։—Ամեն- բառին նման՝ բազում բառն էլ յետոսկեդարեան շրջանին շատ անգամ գործածւում է գերադրական շինելու համար. այսպէս՝ բազմաչար «շատ չար» Մանդ. Ցճխ. բազմածիծաղելի «խիստ ծաղրական» Նիւս. բն. բազմահարուստ «մեծահարուստ» ՅՀ. կթ. բազմատխուր «չափազանց տխուր» Նար. ևն։ Սրանց համար իբրև օրինակ ծառայել են ոսկեդարեան բազմահմուտ Իմաստ. ը. 8. Սիր. իա. 25. բազմանձուկ Եւագր. ժբ. ևն ձևերը, որոնք սակայն գերադրականի նշանակութիւն չունին, այլ մեկնւում են իբր «շատ բանի հըմուտ, շատ անձուկ (կարօտ) ունեցող» են. և միայն յետին հեղինակների մօտ ըմբռնուած են իբրև գերադրական (շատ հմուտ, խիստ անձուկ)։ Այստեղ անշուշտ մեծ ազդեցութիւն է գործած յունարէնը, ուր այսպիսի գերադրականներ շատ սովորական են. հմմտ. πολυβάρβαρος «խիստ բարբարոս», πολυσέβαστος «յոյժ օգոստափառ», πολύχλωρος «շատ դժգոյն» ևն։— Նոր բառեր են բազմասուտ «շատ սուտ» Լծ. պրպմ. 762, բազմօտարութիւն «շատ օտար լինելը, մեծ տարբերութիւն» Լմբ. մատ. 230։—Այլանդակ մի ձև է բազմեալ «շատացած» ԱԲ։—Հների մի քանի հարիւր ածանցների վրայ նոր գրական լեզուն աւելացրել է նաև շատ նոր ձևեր. ինչպես՝ բազմանդամ, բազմանիստ, բազմակողմանի, բազմաբովանդակ, բազմալեզուեան, բազմալեզուագէտ, բազմահատոր, բազմաթերթ, բազմավանկ, բազմանալ, բազմապատկելի, բազմապատկիչ, բազմարուեստեան, բազմահարուածեան ևն։

=Հնխ. bhn̥g'hú- ձևից, որի միւս ժառանգորդներն են՝ սանս. बहु bahú- «շատ, բազում», ba̧'hīyas- «շատ խոշոր», ba̧'hišṭha «շատ ամուր, հաստ», बहुल bahulá- «խիտ, հոծ, ընդարձակ, բազում, մեծ, լայն», զնդ. bązah- «ընդարձակութիւն», bąšnu- (<*bąz-nu-) «բարձրութիւն, խորութիւն», բելուճ. bāz «շատ», baz «թանձր, խիտ», գնչ. buhu, but «շատ, բազմութիւ», յն. παχύς «հաստ, խոշոր, թանձր, հարուստ, ճոխ», πάχος «գիրութիւն», παχυλός «կոպտաբար», լիթ. bãž-mas «բազմութիւն, ամբոխ», լեթթ. bāst «լցնել, թխել, խծկել», bīſs «թանձր, խոշոր», bisums «թանձրութիւն», bēschna «հաստութիւն, թանձրութիւն», հհիւս. bingr «դէզ, կոյտ» ևն (Boisacq 753, Pokorny 2, 151)։ Շատ պարզ չէ, թէ հայերէնը սրանց հետ ի՛նչ յարաբերութիւն ունի. ընիկ լինելու համար՝ հնխ. bhn̥g'hu- ձևի դէմ ըստ սովորականին սպասւում էր հյ. *բանձում (դնելով -մ մասնիկ). բայց նձ-ի տեղ զ ես պիտի կարենայինք գտնել (հմմտ. բազուկ բառի տակ ասուածները)։ Ըստ Pedersen KZ 38, 226 բառի հին ուղ. ձևն էր *բանձում, որ հոլովման մէջ դարձաւ բազմի, բազմաւ, բազմաց (նձ վերածուելով բաղաձայնի մօտ զ) և այստեղից էլ անցաւ ուղղականին։—Ըստ Meillet REA 3, 5 բազում փոխառութիւն է իրանեանից։ Թէև այսպիսի մի ձև անծանօթ է իրանեանում, բայց կարելի է ենթադրել պարթևական *bazuma-, որ աճած է -ma մասնիկով։ Նման մասնիկներով աճած ձևեր ներկայացնում են սանս. bahu-, bahulá- և յն. παχύς, παχυλός։ —Հիւբշ. 426։

Առաջին անգամ ՆՀԲ համեմատեց սանս. պահու բառի հետ։ Նոյնը կրկնում են այնուհետև Peterm. 17. Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843. 444, Windisch. 21, Bötticher ZDMG 1850, 351, Bopp Հմմտ. քերակ. թրգմ. ֆրանս. Բ. 207 ևն։—Տէրվ. Նախալ. 95 հնխ. bhagh «աճել» արմատի տակ դնում է բազուկ և բազում: Հիւնք. պրս. بزم bazm «խրախճան» բառից։ Patrubány SA 1, 197 բառի ծայրի ում-ը նոյնացնում է իրանական -um «-երորդ» դասականի մասնիկի հետ։

ԳԻՌ.—Պլ. փազում՝ գրականից փոխառութեամբ գործածւում է երբեմն՝ մեծ չափականցութիւն ցոյց տալու համար։—Նոր բառ է բազումՃ (Երև. Ղրբ. Շմ.) «բոլլք համատեղութիւնը» (Ջղ. բ'ազմոճՃ, Մկ. պրզիւճՃ'), որի հին գործածութիւնն ունի Սմբ. պամ. 53 «Երևեցաւ աստղն գիսաւոր յերեկոյին յարևմըտից կողմն և յետս սողալով՝ եկն ի հարաւ ընդ բազումին և ընդ լուսնին մէջ». հմմտ. նաև բազմոյթ «սայլ համաստեղութիւնը» (ըստ ՋԲ և ԱԲ)։

ՓՈԽ.—Գնչ. կայ azòm «շատ, բազմաթիւ». սրա մասին որևէ մեկնութիւն չունի Paspati.—եթէ ընդունինք, որ գնչուերէնի բնիկ ձևն է buhu կամ but, կարող է azóm հյ. բազում ձևից փոխառեալ լինել։ Բայց նախաձայնի պատճառով աւելի լաւ է դնել ամկ. äzmə, êzmə «մի շատ, խել մը» ձևից, որ իր հերթին կազմուած է թարգմանաբար թրք. bir äz ձևից։

*ԲԱԶՊԱՆ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, առանց վկայութեան) «եկեղեցական զգեստաւորութեան մէջ՝ պատարագչի թևնոցը» Լմբ. պտրգ. Մաշտ. «ձեռնոց» Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 192։

=Պհլ. *bāzupān, պրս. *bāzūbān, զնդ. *bāzupāna- «բազպան», որոնցից ո՛չ մեկը գրականութեամբ աւանդուած չէ. կազմուած են bāzu «բազուկ» բառից՝ pāna-pān-bān «-պան» մասնիկով։—Հիւբշ. 114։

ՀՀԲ բացատրում է «որ պատէ զբազուկըն»։ ՆՀԲ պրս. պազուպէնտ՝ որ ուրիշ բառ է։ Lagarde եւ չեն յիշում։

ԲԱԶՐԻ (գործածուած անեզաբար՝ բազրիՃ) «պառկելու կամ նստելու տեղ, բազմոց կամ գահոյք» Ոսկ. Եփես. 816 (Գահոյս արծաթապատս մի՛ առնիցես, այլ այնպիսի մահճակս... մի՛ փղոսկրեայ գահոյս, մի՛ երիզապատ բազրիս). նոյն բառն ունի և Սոնակ. Սանդուղք (Յակոբայ)՝ խաչն... և բազրիքն՝ քահանայութիւն և թագաւորութիւնն Քրիստոսի։ Այս բառից է բազրոտՃ «գահոյքի աստիճանները՝ ոտքերը» Անկ. Գիրք նոր կտ. 88, 187 (4 անգամ)։

ՆՀԲ ունենալով միայն բազրիՃ բառի երկրորդ վկայութիւնը՝ մեկնում է «գահի կամ սանդուխի երկու կողմի թևերը՝ վանդակները» (բազուկ և կամ բազմիլ բառից)։ ՋԲ դնում է «բազմիք, բազմոց», ԱԲ «սանդուխին կամ գահոյից կոթընելիքը՝ երկու դիէն, անկողին»։ Մեր տուած նշանակութիւնը հաստատւում է 1) Ոսկեբերանի վկայութեամբ, ուր յիշուած կամ գործածուած է գահոյքների հետ զուգընթացաբար. 2) Երիզապատ ածականից, որ այլուր գործածուած է գահոյքի համար. Գահոյք երիզապատք. Մծբ. ժթ. Երիզապատ պնդեցի զգահոյս իմ. Առակ. է. 16. և վերջապէս 3) բազրոտՃ բառից, ուր ոտՃ անյարմար է սանդուխի ճաղերի համար, բայց շատ յարմար է գահոյքի համար։

ԲԱԹ «միայն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 44։

ԲԱԹԱԹՈՒԿ (այսպէս է աւանդուած արդի դաւառականներում), գրուած է բաքառւկ և բուսական -ենի մասնիկով՝ բաքքկենի, բաղըդկենի, բաքկենի, բաղկենի Վստկ. 206, Բժշ. մի տեսակ բոյսի անուն է, որ մեկնուած է զանազան ձևերով, այսպէս՝ Բառ. երեմ. յաւել. 573 դնում է «քշօթն (իմա՛ գայլխոտ)», ՆՀԲ և ՋԲ համարում են անյայտ, ԱԲ «թեղի», Նորայր, Բառ. ֆր. 336 ա «cuscute, գայլխոտ, քշութ», ՀԲուս. «1. գայլխոտ, cuscuta» (§ 277 և 409), «2. կնձնի, ulmus» (§ 277) և «3. աւթիմոն, cuscuta epithymum» (§ 3080). Արթինեան, Աստուածաշնչի տունկերը, էջ 142 բժշկարաններում գտնում է բարկենի «թեղի, ulmus campestris L»։ Ամէնից ապահով են գաւառականները, ուր ունինք Ախց. Ախք. բ'աքաքուկ «մոլոշ, էպէմ կիմէճի, փիփերթ, malva» (ՆՀԲ հտ. Բ. էջ 1060—61 այս բառն է, որ գրում է բաղըքուկ, փարըքուկ «մոլոշ», բաքըքկենի կամ փարըքկենի «բոյս ինչ որպես պատատուկ կամ պատաղիճ», Ազգագր. հանդ. Ա. էջ 137 բաքաքուկ „convolvulus liseron“)։

ՀԲուս. § 3080 հանում է փաքաքուխ բառից, ըստ որում գայլխոտը բաղեղի պէս փաթաթւում է ուրիշ բոյսերի վրայ.

մրա համար «պէտք էր, ասում է, փ տառիւ գրուիլ»։

*ԲԱԹՐՈՆ, ի-ա հլ. «բազմոց» Ոսկ. մտթ. էջ 61, Կոչ. 571, Եփես. 833 (սեռ. բաթրոնաց), «սանդուխք, բեմի աստիճանները» Վրք. և վկ. Ա. 694. Պիոն. 380. ՅՀ. կթ. 110, գրուած փատրոն Վրք. հց. Ա. 670, 679. բաղրոն, բաղրուն, բանդրուն «աթոռ» Անկ. գիրք նոր կտ. 407 (որ էջ 390 դառնում է աթոռ). նաև «մահիճ կամ մահճակալ, տախտ» Եփր. փես. 417. Ճառընտ. որից բաղրոնակ «պառկելու տախտ» Ճառընտ.=Վրք. և վկ. Բ. 411։

=Յն. βάθρον «պատուանդան, սանդուխի աստիճան, նստարան, աթոռ», որ ծագում է βαινω «քայլել, երթալ» բայից։—Հիւբշ. 342։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԲԱԺ, ի հլ. «արքունի տուրք, հարկ, մաքս» Ա. մակ. ժ. 29. Եղիշ. «փոխարէն վճարք, իբր գին տրուած գումարը» Եզն. (դուցէ ընդ որդւոյն տալոյ զնա բաժ առնուցու). որից բաժապան ՋԲ, ԱԲ կամ բաժապետ «մաքսապետ, մաքսերի վերակացու» Յս. որդի. բաժել «մաքսը վճարել կամ մաքս առնել» Յս. որդի. բաժառուն «մաքսատուն» ԱԲ. բաժրար Արճ. 1320 թուից (Վիմ. տար. 160)։

=Պհլ. bāž «մաքս», պրս. باژ bāž, باج bāǰ, باز bāž, پاژ pāž «մաքս, տուրք, հարկ», հպրս. bāǰi- «հարկ, արքունի տուրք», որոնցից պրս. باجبان bāǰbān, باژبان bāžbān, باژوان bāžvān, باژدار bāždār, باجدار bāǰdār «մաքսապետ, հարկահան», հպրս. βαζιγράβαν «մաքս առնելը» (իբր *bāǰigraba-)։ Իրանեան բառերը ծագում են հնխ. bhāg>սանս. bhaǰ «բաժանել» արմատից։ Իրանեանից փոխառեալ բառեր են նաև վրաց. ბაჟი բաժի «մաքս», საბაჟო սաբաժո «մաքսատուն», թուշ. սաբաժո «մաքսատուն», քրդ. باج bāǰ և թրք. باج baǰ «մաքս, տուրք, հարկ», Ճիվալի թթր. باجمان bajman «անասունների հարկը հաւաքող պաշտօնեայ», թալմուդ. בזבן baz-bān «մաքսապետ»։ Տե՛ս նաև բաժանել բառի տակ։—Հիւբշ. 115։

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ։ ՆՀԲ այս մեկնութեան հետ յիշում է նաև հյ. անբաժ, բաժին, բաժանել, բաց, թրք. փայ, լտ. pars, portio «մաս»։ — Bötticher ZDMG 1850, 351 համեմատեց սանս. bhāǰya բառի հետ։ Նոյն Arica 79, 317 սանս. bhāga «մաս, բաժին, երջանիկ, բախտ, յաջողութիւն, գեղեցկութիւն», զնդ. baγa- և պրս. bāǰ բառերի հետ։ Lag. Urgesch. 359 սանս. bhaǰ «բաժանել» արմատից է։

ԲԱԺԱԲՈՒՆ «իջումն». այսպէս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 44։ Յայտնի չէ, թէ ի՛նչ է ուզում ասել։

*ԲԱԺԱԿ, ի-ա հլ. (կայ նաև ո հլ. որ յետնաբար աւելի է տարածուած. հմմտ. բաժակոյ Եփր. համաբ. 210) «գաւաթ, ըմպանակ», փոխաբերաբար «2. գինի կամ ըմպելիք, որ բաժակի մէջ է լցուած. 3. չարչարանքի, վշտի, ուրախութեան, սիրոյ և փրկութեան նշան. 4. ծաղկի պարունակը» ՍԳր. Վեցօր. 94։ Որից բաժակիկ Մանդ. բաժակեան «մէկ բաժակ պարունակութեամբ» Պտմ. աղեքս. բաժակել «բոյսի շուրջը փոս բանալ՝ ջրելու համար» Փիլ. լին. էջ 12 և յովն. 610. Պիտ. Սարկ. քհ. բաժակակալ (որից համառօտուած բաժակալ) Եղիշ. ճրաբաժակ Ագաթ. բաժակագող ԱԲ. բաժակաման ԱԲ. գրուած է նաև բարժակ Վրք. հց. Նանայ 377. (հմմտ. բաժանել և բարժանել) և սխալ ստուգաբանութեամբ՝ բաժանակ Մխ. երեմ. (իբր թէ բաժանել բառից հանելով)։ Նոր գրականում ունինք բաժակաճառ, բաժակաձև, բաժակաճառութիւն են։

=Պհլ. *bāžak հոմանիշից, որ թէև աւանդուած չէ գրականութեան մէջ, բայց հաստատւում է՝ հայերէնի հետ, նաև ուրիշ փոխառութիւններով. այսպէս՝ հրէարէն בזך bazak կամ בזיך bazīk, կովկասեան լեզուներից՝ ցախ. bazak «սափոր, կուժ»։ Իրանեան բառի արմատն է bhaǰ «բաժանել», որից ունինք նաև զնդ. bajina- և սանս. bhāǰana- «աման»։—Հիւբշ. 115։

Հներից Վարդան վրդ.՝ Սաղմոսաց մեկնութեան մէջ, գլ. ճժե., էջ 385 համարում է բառս յառաջացած բաժանել բայից. «Բաժակ՝ աման գինւոյ՝ բաժանիչ ասի»։ (Այսպէս մտածելով է, որ Մխ. երեմ. գրում է բաժանակ և ո՛չ իբր սխալ

գրչի)։ ՆՀԲ բաժին բառից։ Böttich. Rudimenta 49, 184 բաժակ բառի հետ է համեմատում տար. ﻓﻮﺯ fuzg և ﺑﺰﮔﻮﺩﻩ bzguda բառերը։ Նոյն, ZDMG 1850, 351 սանս. bhājana և կապադովկ. ենթադրեալ βησιαχή (Pollux 6, 96) բառերի հետ։ Նոյն, Arica 14 պարսիկ βατιάκη (Athen 11, 27) և սնս. bhājana ձևերի հետ։ Lagarde, Urgesch. 361 գնդ. bajina-: Նոյն, Hagiogr. chald. 315. քաղդ. בזיך ձևի հետ։ Նոյն, Arm. Stud. § 326 մերժելով իր այս մեկնութիւնները (տար. ﻓﻮﺯ fuzg չկայ բնագիրներում. ﺑﺰﮔﻮﺩﻩ բառը պէտք է կարդալ ﺑﻨﮕﻮﺩﻩ bŭgudā, որ է արաբ. نجود najūd. βησιαχή պարսիկ է ըստ Pollux և ո՛չ թէ կապադովկեան, և ըստ Falkenberg պէտք է ուղղել βατιάκη, որով բառս նոյնանում է պրս. باديه bādya ձևի հետ, առանց գործ ունենալու հյ. բաժակ բառի հետ), պահում է միայն հրէարէն בזיך bazīk, որ փոխառեալ է գնում պրս. bāla, baža ձևից։ Այսպէսով ողջ մեկնութիւնը առած է լինում Lagarde։ Տէրվ. Նախալ. 95 հնխ. bhag «բաժանել» արմատի տակ է դնում։ Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. 79 մերժում է կցել կապադովկ. լն. vutókko «գոլլ» բառին։—Հիւնք. բաժին բառից։

ԳԻՐ.—Գործածւում է միայն «Հաղորդութեան բաժակ, սկիհ. 2. Հաղորդութիւն. 3. Հաղորդութեան գինի» իմաստով. այսպէս են Ջղ. Սեբ. բ'աժակ, Ալշ. բ'աժագ, Մրղ. Ալմ. պոժոկ', Շմ. պաժակ, Ղրբ. պէ՛ժակ, Պլ. Տփ. բաժանք: Նոր բառեր են բաժկի «Հաղորդութեան գինին» (նրև. բ'աշկի), բաժկաբերան «մարդախօս» (որի բերանը Հաղորդութեան բաժակի պէս սուրբ է), բաժակացու «Հաղորդութիւն պատրաստելու գինի»։

*ԲԱԺԱՆԵԼ, -եցի «մաս մաս անել, 2. սփռել, ցրուել, տարածել. 3. իրարից բաժանել, անջատել. 4. զանազանել, ջոկել» ՍԳր. Մծբ. Եփր. ել. Սեբեր. որից բաժանորդ «հաղորդ, մասնակից» ՍԳր. բաժանումն ՍԳր. բաժանական «ժառանգորդ» Կոչ. 109. բաժանակամ «անմիաբանասէր» Մծբ. բաժանակից «մասնակից լինելը» ՍԳր. Ոսկ. մաթ. Եփր. հրր. 229. բաժանարար Ղկ. ժբ. 14. բաժանուոր Բուզ. անբաժան Փարպ. ևն։—Արմատըն է բաժան, որ հները մէջ քիչ անգամ գործածուած է. ինչ բաժան «բաժանելայ» Եփր. համար. «բաժին, մաս» Եփր. հրր. 210. արգի հայերէնով բաժան բաժան անել:—Պարզագոյն արմատն է բաժ «մասն քանակի, որ ունի և զորաչեալ մասն ունել» Փիլ. «հաղորդ, մասնակից» Շնորհ. այբուբ. «բախտ, ճակատագիր» Ոսկիփ. որից ձևացած են բաժին ՍԳր. Եւս. քր. Սեբեր. անբաժ «անմաս» Պիտ. 382 (ակնդարեան), Փիլ. Պիտ. Նար. Վրք. իգն. 145 (տպ. բաժ, բայց ըստ իմաստի ուղղելի անբաժ. Վարդանեան ՀԱ 1921, 240). լաւաբաժին ՍԳր. չարաբաժ Ոսկ. հրր. 527. կենդակաբաժին Փարպ. բաժակից «բաժանակից, մասնակից» Մխ. առր. բաժամիտ «երկբայ, թերահաւատ» Բենիկ. Բէնդ. խլ. բազմաբաժ Փիլ. այլաբ. կիսաբաժ ՅՀ. կԹ. Տես. սահ. 48. բաժինէ «տարակոյս, երկմտութիւն» ԱԲ. բաժորդ «բաժին ունեցող» ԱԲ։—Բառս գրուած է նաև r-ով. ինչ. բարժանել խոսրովիկ. բարժանող Յիշատ. Եփր. մեկն. տիտ. բարժանողութիւն Լմբ. պարգ. բարժանումն Մաշկ. բարժանակութիւն խոսր. բարժին նորագիւտ յայտ. իբ. 19. Վկ. շուշ. 32. անբարժ Նանայ. 16.—այս բառերի մէջ գրուած r ձայնը ստուգաբանօրէն չի արդարանում։—Նոր բառեր են բաժանորդագին, բաժանորդագրութիւն, բաժանականութիւն, բաժանելի, բաժանորդագրել, բաժնեգին, բաժնեկից, բաժնետոմս, չանբաժին, ճողաբաժանութիւն ևն ևն։

=Իրան. baž համանիշից փոխառեալ. հմմտ. գնդ. bažat «բաժանել, բաշխել», baxta «բաժանուած, բաշխուած», սանս. भज् bhaj «բաժանել, անջատել, բաշխել», -bhājana, -bhājin «մասնակից, բաժնեկից»։ Այստեղ են պատկանում նաև բաժ և բաժակ բառերը, որոնց վրայ խօսել ենք առանձին, իրենց իրանական ձևերով միասին։ Սրա համար հմմտ. բաշխ, որ բաշխել բառի արմատն է, բայց նշանակում է նաև «հարկ, տուրք, ճակատագիր», ինչպէս է

և բաժ բառը։—Ամբողջ այս խմբի հնխ. արմատն է *bhag, որի դէմ պիտի ունենայինք *բակ, եթէ բառը բնիկ հայ լինէր։ Մեր բառը համարւում է փոխառեալ, ըստ որում իրանեանի հետ միասին ունի ժ։—Հիւբշ. 115։

Ամէնից առաջ Գ.Դ. բաժին բառին է կցում պրս. پازین pāzīn «բաժին, պահ գիշերոյ»։ ՆՀԲ սանս. պաճ, լտ. pars, portio, թրք. pay «բաժին», պրս. pāra, pārča «կտոր, բաժին, մաս»։ Windisch, 21 սանս. bhaj: Müller SWAW 38, 577 սանս. bhaj, լտ. frango, յն. ῥήγνυμι=φρήγνυμι ձևերի հետ. Lagarde, Baktr. Lex. 62 զնդ. baǰina-։ Մորթման ZDMG 1872, 614 բևեռ. bazui=բաժ(ին)։ Տէրվ. Altarm. 52 սանսկր. bhaj, Նախալ. 95 հնխ. bhag արմատից։ Canini, Et. êtym. էջ 1 բաժին =լտ. pagina «էջ»։ Հիւնք. բաժանել նոյն է դնում բաշխ բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ջղ. բ'աժանել, Երև. բ'աժանէլ, Ալշ. Մշ. Սչ. բ'աժնել, Ննխ. բաժնէլ (բ'աժնէլ, բ'արնէլ), Ախց. Կր. Սեբ. բ'աժնէլ, Ոզմ. բ'աժընիլ, Ագլ. բժmʹնիլ, Տփ. բաժնիլ, Խրբ. բ'աժնիլ, Պլ. Ռ. փաժնէլ, Ասլ. փաժնէ՝լ, Տիգ. փmժնէլ, Հճ. բ'էժնել, Զթ. բ'էժնիլ, Մրղ. պmժիʹնէլ, Գոր. պժաʹնիլ, Ղրբ. պժէʹնէլ, Շմ. պիժmնիլ, Սլմ. Վն. պmժնել, Մկ. պmժնիլ, Հնգ. բաշնըվիլ.—Ագլ. Տփ. բաʹժին, Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Ջղ. Սչ. բ'աժին, Ոզմ. բ'mժին, Պլ. Ռ. փաժին, Տիգ. փmժին, Մկ. Մրղ. Սլմ. պmժին. Զթ. բ'էժին, Գոր. Ղրբ. պէʺժին, Ննխ. փայ-բաժին (որի մէջ փայ<թրք. pay «բաժին» բառն է)։—Նոր բառեր են բաժանբաժնութիւն, բաժանովի, բաժանպատ, բաժանք, բաժին «հարիւր տրամնոց կշիռ», բաժուկ կամ բաժունք «մաղերի ճեղքը», բաժըն-տիլ, նաև բաժինք «օժիտ», վերջինիս հին գործածութիւնն ունի և տարբերում է Տաթև. ամ. 203՝ հետևեալ ձևով. «Հարսին տուեալ լինին երեք իրք. այսինքն բաժինք, օժիտք և պարգևք. բաժինքն տուեալ լինին ի հօրէ հարսինն վասն պատոյից պսակին, և օժիտքն ի փեսայէն լինին տուեալ, իսկ պարգևքն ի բարեկամացն լինին տուեալ»։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառութիւն է գնչ. bazin. այս բառը Paspati մեկնում է «մասն, բաժին, հարստութիւն» և համեմատում պրս. باز bāz «յետս, յետ» և باژ bāž «մաքս, տուրք» բառերի հետ, որոնք նշանակութեան կողմից բնաւ յարմար չեն։ Մէջ բերուած օրինակներում «բաժին, ինչք» նշանակութիւնը յայտնի երևում է. այսպես՝ Ka mulótar léngoro dat, abór bazín linė? իրենց հօր մահից յետո ի՞նչ բաժին առին.—saró po bazin xalías les իր ամբողջ բաժինը կերաւ.—-abor bazin ka teráva ամբողջ հարըստութիւնը որ ունիմ։— Paspati ասում է, թէ բառի ճշտագոյն նշանակութիւնն է «հասարակորդ աշխատաւորների իրենց մէջ բաժանածը. 2. ժառանգութեան մաս, բաժին»։ Այս երկու նշանակութեանց համար էլ յարմար է մեր բաժին ձևը. հմմտ. մանաւանդ գւռ. բաժինք: Գնչուերէն լեզուի մէջ ժ ձայնը խիստ քիչ է պատահում, ինչ որ մի նշան աւելի է փոխառութեան։—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 մեզանից փոխառեալ է համարում ալբան. pyèse «մաս, բաժին», որ անշուշտ իրաւացի չէ. հմմտ. ֆրանս. pièce։

ԲԱԺԵԼ «վայելել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 44, որ սակայն էջ 47 դարձնում է բանել, մի քիչ ցածր էլ բայծել: Կայ և արմատական ձևը բան, որի նշանակութիւնը չէ դրուած առաջին տպագրութեան մէջ (Ալիկօռնա 1698, էջ 47), իսկ երկրորդ տպագրութեան մէջ (Պօլիս ՌՃՀԸ=1729) դրուած է «վայելել»։

*ԲԱԼ «կեռաս, տճկ. քիրազ, գիլաս» Բժշ. նոր գրականում «ֆիշնէ, ВИШНЯ», որից կազմուած նոր բառեր են բալենի «բալի ծառ», բալագոյն «բալի գոյնով, մութ կարմիր»։

=Պրս. بالو balū կամ նաև آلوبالو ālūbalū «կեռաս». որանցից փոխառեալ են վրաց. ბალი բալի, ალუბალი ալուբալի, մինգր. buli, թուշ. bal, alubal, չեչէն. bol, օսս. bal, լեզգ. bali, beyli, իմերել. bali, լազ. buli են, բոլորն էլ «կեռաս» կամ «բալ» նշանակութեամբ։ Բառիս ծագումը չգիտէ Horn:—Հիւբշ. 263։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lagarde, Arm. Stud. § 329։ Patrubány

ՀԱ 1908, 276 հնխ. bhelo «ուռանալ» արմատից. հմմտ. յն. φλέω, լատ. fluo «հոսիլ»։

ԳԻՒ.—Երև. բ'ալ, Հմշ. պալ «կեռաս», պալընի «կեռասենի». նոր փոխառութիւն է Տփ. բալի «կեռաս» (վրացերէնից). միւսները գործածում են սովորաբար թրք.=պրս. ձևը (ֆիշնէ են)։ Նոր բառեր են բալնոց «բալենիների պարտէզ», բալնուտ «բալենիների անտառ»։

+ԲԱԼ, ի հլ. «մէգ, մշուշ, մառախուղ» Սեբ. Հրատ. Պատկ. էջ 94. Անան. գիտ. 40. Արծր. Հրատ. Պտկ. էջ 93, 94. Լաստ. ժ. Ասող. 116. Պտմ. աղէքս. 167. Վստկ. 49. «մթագոյն, աղօտ (տեսողութեան համար ասուած)» Վստկ. 164. «ամպ, ծխի քուլայ» Լծ. նար. ա. (Որպէս ծուխն բալբալ ելանէ ի բուրվառէն. չունի ԱԲ). «գիշեր» Բառ. երեմ. 45. որից բալաձև կամ բաղաձև «մշուշի նըման» Նիւս. կազմ. բալատեսիլ նոյն նշ. Բրս. պհ. բալուտ «միգամած, մշուշոտ» Վստկ. 158. բալեցուցանել «աչքի տեսողութիւնը տկարացնել» Վստկ. 164 (չունի ԱԲ). բալգոյն «մշուշոտ, մութ գոյնով» Վստկ. 219. բալատեսակ «մշուշանման» (Նորագիւտ բառ) Նեմես. էջ 104. բալէշ «մեգից յառաջացած խոնաւութիւն» Rivola, Բառ. հայոց 1633, էջ 52. բալածիգ «միգաբեր» Վեցօր. գ. 124=Շիր. Հրատ. Պատկ. էջ 57. բառս թէև մեծ մասամբ յետին ժամանակներում է գործածուած, բայց այս վերջինը ցոյց է տալիս, որ Ոսկեդարին էլ գոյութիւն ունէր։

=Հնխ. bhəl- ձևից, որի միւս ժառանգորդներն են սրանք. bhāla- «փայլ» (նաև «ճակատ»). յն. φαλός «փայլուն, շողշողուն, սպիտակ», φάλιος «լուսաւոր, սպիտակ», լտ. fullo «հագուստ մաքրող», հոլ. bĕlŭ «սպիտակ», ռուս. белый «ճերմակ», бельмо «աչքին պատած փառ, լուսն», լիթ. báltas «սպիտակ», bąlù «ճերմակիլ, սպիտակիլ», լեթթ. bâls «դժգոյն», bals «դժգունութիւն», balinât «դժգունել», գոթ. bala «դժգոյն», հաքս. blī «գոյն», հհիւս. bál, անգլսք. baēl «բոց, կրակ, փայլատակում», միռլ. ball «բիծ», կիմր. bal «ճակատի վրայ սպիտակ բիծ ունեցող (անասուն)», բրըտ. bal «ճակատի վրայ սպիտակ նշան», ալբան. balε «ճակատ», հյրտս. ballo «ճակատ» են (Walde 271, 324, Boisacq 1013, Berneker 56, Trautmann 29)։ Պէտք է նկատել, որ «լոյս» նշանակող բառերը յետոյ կարող են «մութ» նշանակութեան հասնել. հմմտ. հլ. լոյս և լուսն «աչքի բալ՝ մշուշ», գւռ. լուսաւոր «կոյր», հոլ. mrakŭ «մթութիւն» և գերմ. Morgen «առաւօտ», սանս. raĵ «պայծառանալ» և վեդ. raĵa- «խաւար»։ Բայց հնխ. bhəl-, bhal- արմատը միւս լեզուներում էլ ունի մթութեան գաղափարը. այսպէս՝ յն. φάλιος նշանակում է «սև գոյնով, որի վրայ սպիտակ բծեր կան» (տե՛ս Bailly, Dict. gr-fr. 1910, էջ 2052 ա), ռուս. бельмо «աչքի լուսն» (հմմտ. հլ. բալեցուցանել «աչքի տեսողութիւնը տկարացնել»), լեթթ. bâls և գոթ. bala «դժգոյն» (հմմտ. հլ. բալ «մթագոյն, աղօտ») են։ Մեր մէջ մթութեան գաղափարը աւելի խտացած և «փայլ» իմաստը բոլորովին ջնջուած է։ Տե՛ս Pokorny 2, 175։

Ուղիղ մեկնեց Patrubány ՀԱ 1903, էջ 150։ Նոյնը յետոյ Scheftelowitz BB 29, 37։ Ըստ Pokorny 2, 189՝ Petersson, Etym. Miszellen 34 կցել է լեթթ. buls, bula «տօթագին օդ, չորութիւն» բառին։

ԳԻՒ.—Ալշ. բ'ալ «աչքի վրայ մշուշ», Վն. պալ «հիւանդութեան ժամանակ լեզուի վրայ կապած սպիտակ կեղտը» (հմմտ. գւռ. մառ «մշուշ» և «ատամի վրայի սպիտակ կեղտը»)։ Այս արմատից է թերևս նաև բալօղ (Բլ. բ'ալօղ) «քթախոտի քամի»։ Վերջապէս նոյն արմատից եմ կարծում բալամբոցիկ, բալաճաբոց, բալան բալան, բալախնցնել, պալաֆ պալաֆ են (այս բառերի իմաստը տե՛ս Գաւառական բառարան)։

+ԲԱԼ «խօսել, ասել». պարզ արմատն է բա, որ առանձին անգործածական է. բայից էլ աւանդուած են միայն ներկայի եզ. երեք դէմքերը (բամ, բաս, բայ), քիչ անգամ յգ. բամք, բան և հրամ. բա՛. սրանք էլ անկախ չեն գործածւում, այլ միշտ ասել բայի յարադրութեամբ՝ հետևեալ ձևով. Ասացի բամ ցրեցից զնոսա. Օր. լբ. 26. Քեզէն իսկ ասացեր բաս յերկրէն յաշխարհէն Ծննաց եմք.

Բուզ. ե. լէ. Բերսսոս բայ սաէ յառաջնում մատենին. Եւս. քր. ա. Ասեն բան՝ աղատելով աղատին արարածք. Եփր. Հռ. 33. Ո՛չ եթէ ասեմք բամք կուսքդ ինչ իցեն. Եփր. ա. կոր. 63. Ասեն բան կին մի... խօսէր, Եփր. ա. կոր. 79. Հմմտ. նաև Ողբ գ. 24, 54, 57. Բ. մակ. ա. 20, ժբ 24. Մաղ. բ. 14. Ագաթ. Ոսկ. եա. յհ. ա. 28, 37. բ. 84. Եփր. եւ. ա. կոր. (սաէպ) ևն։ Բացառութիւն են այն դէպքերը, երբ բալ *բայը առանձին գործածուած լինի. այսպէս են՝ Առաքեցի առ ձեզ... առաքեալ, բամ։ Դարձարուք իւրաքանչիւր ի ճանապարհէ իւրմէ. Երեմ. լե. 15. Իսկ այն զոր երկրորդեաց Առաքեալ, բայ չիք արդար բայց ի միոյ. Եփր. Հռ. 27. Գրեաց զիւր անուն և զընկերաց և զտեառնն ամենեցուն, զի բայ թերևս յանդիմանեսցին և կշտամբեսցին. Եփր. ա. կոր. 53։—Ո՞ւր իցեն (սահմանք Սպարտիոյ). և նորա զնիզակն ցցեալ, բայ. յայսմ վայրի. Պիտ.։—*Ասել *բայի աւելի սովորական գործածութիւնը պատճառ է եղած յետոյ* բալ *բայը ասպարէզից հեռացնելու՝ իբր աւելորդ հարստութիւն։ Բայց նոյն* ասել *բայի յարադրութիւնն է եղած պատճառ նաև՝ որ* բամ, բաւ, բայ *ձևերը ստացել են շաղկապային գործածութիւն՝ «թէ, որ» նշանակութեամբ. Հմմտ. վերի օրինակները. Ասացի բամ ցրեցից զնոսա «ասացի թէ պիտի ցրուեմ նրանց». Ասաց բայ գայ և ահա եկն. Եփր. Հռ. 38 (Ասաց թէ գալու է և ահա եկաւ) ևն։ Նոյն բառն է նաև* բա՛ *(հրամայականի ձև) «թէ, որ. 2. իրօք, անշուշտ». Հմմտ. Թշնամանեցեր զնոսա, զի ասացեր՝ բա՛ (թէ, որ) մարդիկ են. Ագաթ. նաև Տէր մեր զայս ասաց, զժուարին բա՛ մտանել (իրօք, արդարև). Եփր. Համար. Ասաց հրեշտակն զՄարիամ, բա «Եղիշաբեթ քոյր քո» Եփր. Համար. 17. Զի այն որ ասացն բա (թէ) «ի սկզբանէ էր բանն» Կոչ. 201։ Այսպիսի գործածութիւն գտնում ենք նաև ուրիշ լեզուներում. Հմմտ. լիթ.* buk, *ֆրանս. ժողովրդական լեզւով* que j'dis, qu'l dit *ևն (տե՛ս* Meillet, Rev. crit, *Թրգմ. Բազմ. 1898, 119 բ), ռուս.* молъ, де, дыять, *որոնք ծագում են* молвить, деять, десказать *«ասել, խօսել» բայերից և իբրև մասնիկ կամ շաղկապ են գործածում (տե՛ս* Boyer BSL *13, 28)։—ԲԱ արմատի միւս ածանցներն են՝ 1. ԲԱՅ,* ի հլ. *«խօսք, մարդկային բան» Փիլ. Սարգ. Անյ. բարձր. «պարապ՝ սուտ խօսք» Խոր. ա. 21. «բառ» Կիւրղ. գնձ. Լմբ. սղ. և ստ. Գր. տղ. Թղթ. «բայ, գործողութիւն ցոյց տուող բառ,* verbum» *Թր. Մագ. և Երզ. քեր. Պերիարմ., որից* բայածական *Թր. քեր.* մակբայ *Թր. Մագ. և Երզն. քեր.* երկբայ *Սիր. ա. 36. Ոսկ. Փիլիպ.* աներկբայ *Պիտ. Նար.* խաբեբայ *«խաբէական բաներ սող» Եզ. գ. 4. Ոսկ. եբր.* բայբան *«հակաճառութիւն, վէճ» Ոսկ. բ. տիմ. 219 (չունի ՆՀԲ).* բերաբայութիւն *«պակաս ասել, թերի համարելը» Կնիք հաւ. 263. Նոր բառեր են* բայարմատ, բայանուն, բայական, բայաձև, բայակերտ, մակբայակերտ, դերբայ, դերբայական *ևն։—2. ԲԱՆ,* ի հլ. *«խօսք» ՍԳր. Ագաթ. «բառ» Կոչ. ժե. «պատգամ, հրաման, պատուէր» ՍԳր. «կարծիք, բանականութիւն, խորհուրդ» Ագաթ. Փիլ. «լեզու, բարբառ» Կիւրղ. ծն. խոր. «պատճառ, հանգամանք, կարգ» Սահմ. Փիլ. «Աստուծոյ խօսքի մարմնացումը, Որդին Աստուած» ՍԳր. Ոսկ. եա. Ագաթ. «նիւթ, իր, առարկայ» ՍԳր. Բուզ. Փարպ. (Հմմտ. Ա. մընաց. ժա. 19՝ առնել զբանդ զայդ=անգլ.* do this thing). *այս նշանակութիւնը, որ ծագած է առաջինից, հիմայ միակ ընդունուածն է. երկու նշանակութեանց անձուկ յարաբերութեան համար հմմտ. Ոչ գոյր նմա մեղ դնել բանբերին և ոչ պատիժ և ոչ բանք. Բուզ. դ. 5. Ազատեալ լինէր Յուսիկն ի բանիրոյն. Բուզ. գ. 5. Առանց բանի պատնկութեան. Մտթ. է. 32։ Նոյն առումը գտնում ենք նաև* զրոյց *բառի վրայ. ինչ. Չեմք մեք կարող առնել զրոյցդ զայդ (այդ բանը). Մծբ. 240. Նոյնպէս և այս ջերմս՝ երբ սկիզբն անհոգ կենայ իւր տէրն և պէտ չայնէ, ապա իւր զրոյցըն (բանը կվատանայ). Մխ. բժշ. 37։ Նոյն երևոյթը նկատում է նաև ուրիշ լեզուների մէջ. ինչ. յն.* λόγος *«խօսք», բայց նաև «խօսքի նիւթ, առարկայ»,* ῥητός *«ասուած կամ ասելիք խօսք», յետոյ «որևէ բան, իր»,* ῥῆμα *«բառ, խօսք», յետոյ «խօսակցութեան*

նիւթ» և վերջապէս՝ առհասարակ «առարկայ, իր, նիւթ, գործ» (համարւում է եբրայական ոճ. տե՛ս Bailly, Dict. gr.-fr. 1910, էջ 1717 բ). եբր. daβar «խօսք, իր», կամիս. memiyaš, memiyan «խօսք, իր» BSL, 33, № 99, էջ 140. լեհ. rzecz «խօսք, բան, իր» (Meillet BSL 12, 99)։ Այս բառից են ծագում բանբեր «լրաբեր» Բուզ. բանագէտ «հանճարեղ» Առակ. իզ. 26. բանագնաց «պատգամաւոր» Ա. մակ. բ. 33. բանագուակ լինել «սուտ պատճառներ յառաջ բերել» Ոսկ. ես. անբան «անխօս» Ագաթ. «անասուն, առանց բանականութեան» Պիտ. Փիլ. «անգործ, դատարկ» Անկ. գիրք նոր կտ. 90. զբանգտանէ «հնարովի, սուտ բան» Եղն. էջ 98 (բառիս վրայ տե՛ս ՀԱ 1914, 244. համա. մանաւանդ բանագուակ). բանակ «Հրէից քահանայապետի կրծքի վրայ կախուած ականակուռ տախտակը՝ իբրև նշան դատաստանի» Փիլ. ել. 539. Ճառընտ. Լմբ. յայտ. (թրգմ. յն. λογεῖον համանիշից, որ ծագում է λόγος «խօսք» բառից. պատահաբար նման է և բնաւ սրա հետ կապ չունի ռուս. панагія «եպիսկոպոսի կրծքին կախուած լանջախաչ», որից էլ հյ. պանագէ, պնակէ. բուն աղբիւրն է յն. παναγία «ամենասրբուհի. 2. Մայր Աստուածածին. 3. եպիսկոպոսներին տրուած տիտղոս, Նորին Ամենասրբութիւն» (Sophocles, Greek lexicon, էջ 834 բ). բանադրել «նզովել» Մխ. դտ. Կանոն. բանախօսութիւն Կոչ. բանաստեղծ Եւս. քր. բանաւոր Եզն. Ագաթ. բանաքաղ Եզն. բանիբուն Ոսկ. Սեբեր. Եւս. քր. բանկայ «խօսքը անցուկ» Եւս. քր. բ. էջ 266. քաջաբանիկ «լեզուանի» Եփր. թագ. 399, 443. միաբան ՍԳր. Եւս. քր. տասնաբանեայ Մծբ. բանս յգ. հյց. ձևից են կազմուած բանսարկու ՍԳր. բանսելու առնել «խօսքով որսալ» ԱԲ. բանսերբուկ «դիւրահաւան» Բուզ. 242 (չունի ՆՀԲ). ռամկաձև յոգնակի է բանեար «վէճ, կռիւ, հակառակութիւն» Եփր. ծն. էջ 75. «ամբաստանութիւն, մեղադրանք, յանդիմանութիւն» Ոսկ. պօղ. ա. 268, Բուզ. (համմտ. յն. λόγος և ῥῆμα «խօսք», բայց նաև «վիճաբանութեան նիւթ»). որից բանեռող «կռուասէր» Եփր. ծն. էջ 75=բանիցխնդիր «կռուարար» Եփր. ա. տիմ. 244 (չունի ՆՀԲ. դիտէ ԱԲ). բայբանեար «վէճ, կռիւ» Ոսկ. պօղ. ա. 219 (տե՛ս Վարդանեան, ՀԱ 1922, էջ 574)։—Բան բառի բայական ձևն է բանել «ասել, խօսել», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Տիմոթ. կուզ, էջ 107 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 69), բայց առատ են սրա բարդ ձևերը, ինչ. այլաբանել, փառաբանել, ապաբանել, մեծաբանել, դիմաբանել, ընդդիմաբանել են։ Նոր գրականում ստեղծուած են բազմաթիւ նոր բառեր. ինչ. բուաբան, բուաբանութիւն, բուսաբան, լեզուաբան, երկրաբանութիւն, տարրաբանական, բանահիւսութիւն, բանասիրական, բանաստեղծօրէն են են։—3. Բառ, ի հլ. «բառ» Փիլ. տեսակ. Անյ. պորփ. «լեզու, բարբառ» ՅՀ. կթ. Յճխ. «երգի եղանակ» Վրք. հց. որից բառգիրք Երզն. քեր. Ոսկիփ. բառակցութիւն Պրպմ. կիսաբառ Երզն. քեր. բառակապ Յայսմ. բառացի «փառաւոր, հռչակաւոր, անուանի» Պիտ. Փիլ. Նար. Մագ. Տիմոթ. կուզ, էջ 204, 308 (սորկական թրգմ. յն. λόγιμος «յիշատակութեան արժանի, նշանաւոր, հռչակաւոր» բառի, որ ծագում է λόγος «բառ, խօսք» բառից)։ Նոր բառեր են՝ բառարան, բառացանկ, բառացուցակ, բառախաղ, բառացի, բառակազմութիւն, բառական, բառակրկիտ, բառաքննին, բառաքննութիւն են։—4. Բարբառ «հնչիւն, ձայն, խօսք, լեզու» ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. Եւս. քր. կազմուած է կրկնութեամբ բառ բառից, որից՝ բարբառել կամ բարբառիլ «ձայն հանել, գոչել, խօսիլ» ՍԳր. Վեցօր. անբարբառ Բ. մակ. գ. 29. Ոսկ. յհ. ա. 1. Ագաթ. բարձրաբարբառ Մծբ. Ագաթ. երկբարբառ Թր. քեր. հայաբարբառ Ագաթ. Կորիւն. մեծաբարբառագոյն Կոչ. բարբառագէտ, բարբառագիտութիւն, բարբառագիտական, բարբառային (նոր բառեր) են։ Ոմանք յաճախ գրում են բառս բառբառ ձևով, որ սխալ է։—5. Բամբառ «չարախօսութիւն» (կազմուած է բամ և բառ «ասում եմ, ասում ես» բայաձևերից, ինչպէս կայ բայբանեար «կռիւ, վէճ» Ոսկ. բ. տիմ. 219 և ինչպէս այսօր էլ բարբառների մէջ ունինք ասէ-կօսէ, կասէ-կուսէ, ասուաս, ըսի-ըսաւ են) Ոսկ. մ. ա. 13. Վրդ. Թուոց. (գրուած նաև բանբառ).

որից անբամբաս Ոսկ. կողոս. Եղիշ. (ունինք նաև անբանբաս Սոկր. եկեղ. պատմ. էջ 786, եթե տպագրական սխալ չէ). բամբասանք ՍԳր. բամբասել ՍԳր. բամբասական Օր. իր. 14. սղմամբ՝ բաբասած «բամբասուած» Կանոն. (տե՛ս Ճողակաթ՝ էջ 44 երկիցս)։

=Հնխ. bhā- «խօսիլ» արմատից. հմմտ. յն. φημὶ «ասեմ, բամ», φῄς «ասես, բաս», φησι «ասէ, բայ», φάμεν «ասեմք», φάτε «ասէք», φασί «ասեն», φάτις (=բայ) «խօսք, լեզու, անուն, տարաձայնութիւն, համբաւ», φάσις «խօսք, յայտարարութիւն, տարաձայնութիւն, վճիռ», φωνή «ձայն», φωνέω «հնչել, գոչել, խօսիլ», φάμα «ձայն, աստուածների յայտարարութիւնը», դոր. φαμί «բամ», սանս. bhan, bhánati «խօսիլ», լտ. fāri «ասել, խօսիլ», fama «լուր, համբաւ», fabula «խօսք, զրոյց, առակ», հսլ. bajati «պատմել», basnĭ «առակ», balija «կախարդ», ռուս. басня «առակ», գւռ. ռուս. баять, бать «խօսիլ», լիթ. bóju, bóti «մէկի մասին հարցնել», հիսլ. bōn, bēn «աղաչանք, խնդիրք», անգլսք. bēn «խնդիրք», հբգ. ban «հրաման, արգելք», bannu «հրամայել», գերմ. bannen «կախարդական խօսքով կապել» են (Walde 265, Boisacq 1024, Berneker 39, Kluge 39, Trautmann 24, տե՛ս Pokorny 2, 123—4, Ernout-Meillet 360—1)։ Բան «խօսք» և «իր» նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. նաև եբր. dabar «խօսք, իր», կամիս. memiyaš, memiyan «խօսք, իր» BSL 33, № 99, էջ 140։—Հիւբշ. 4, 427—8։

Նախապէս բամ, բաս, բայ, բա՛ համարւում էին առանձին առանձին շաղկապներ և յայտնի չէր թե միևնոյն բայի զանազան ձևերն ու դիմքերն են։ Այսպէս ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ դրանցից իւրաքանչիւրը դնում են իբրև անջատ բառ։ Առաջին անգամ Այտընեան, Եւրոպա լրագրում, Վիեննա 1850, թիւ 11, էջ 43—44 հրատարակեց մի գեղեցիկ քննութիւն, որի մէջ ցոյց տուաւ թէ այդ կարծիքները սխալ են և հաստատեց թէ դրանք մի՛ պակասաւոր բայի մնացորդներն են։ Զարմանալի է, որ այն քննութիւնից յետոյ էլ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 12 դեռ նախկին կարծիքի վրայ է և բաս բառը ուղղում է բամ։—Brosset JAs. 1834, էջ 369—405 հյ. բայ=սանս. bās և վրաց. սաուբարի, վիուբնեբի: Windisch. 15 հյ. բայ, բան դնում է յն. φημι և սանս. bhāna «փայլ» բառերի հետ՝ հնխ. bhā արմատից։ Այտընեան, Եւրոպա (անդ) յն. φημί, φησί և սանս. բամի, բասի, բատի... ձևերի հետ։ Lag. Urgesch. 132 յն. φωνή բառի հետ bhā արմատից։ Justi, Zendspr. 213 բա՛=զնդ. ba «անշուշտ, այո՛», որին հակառակ է Lag. Arm. St. § 345։ Տէրվ. Altarm. 11, Մասիս 1882 մայ" 24, Նախալ. 95, 96 բամ, բաս, բայ. բաւել, անբասիր, ամբաստան, բարուրք, բաղբաղայք, բանգն, բանդագուշանք, համբաւ են մեկնում է Այտընեանի ձևով։ Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. 80 նախկինների վրայ աւելացնում է և կապադովկ. bau «յայտնի, բացայայտ» և bavuka «վէպ, հանելուկ»։ Հիւբշ. Arm. Stud. առնում է միայն բան=φωνή, իսկ Arm. Gram. ուղիղ է մեկնում բամ, բաս, բայ, բան. անտարակոյս է համարում բա շաղկապը կապել զնդ. bā, յն. φή «այո՛, իրօք» են ձևերի հետ։ Глейе, Сбор. мат. Кв. 31, 6 բան=իսլ. ket-banim։ Հ. Գ. Նահապետեան, Բազմ. 1908, 266 զբանգտանք բառը ուղղում է բանդագուշանք: Karst, Յուշարձ. 403 բամ, բաս, բայ, բան, բառ=սումեր. ba «ասել, խօսիլ», bar «պատգամ»։ Autran, Sumér. et Ind. էջ 81 սումեր. bi «ասել, խօսիլ» բայի հետ է կապում։ Pokorny 2, 136 զուր է բաժանում բա՛ և կցում զնդ. bā, bē, գոթ. ba, լիթ. bà, հսլ. bo են մասնիկների հետ, իբր հնխ. bhe, bho։ Մառ՝ բան «գործ» բառի մասին տե՛ս վան:—Միւսները, ինչպէս նաև ԳԻԲ. և ՓՈԽ. տե՛ս առանձին առանձին բան, բառ և բամբասել:

*ԲԱԼԱԲԱՆ «թմբուկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Դիւան

Ժ. 448 (ԺԹ դարից). «Հարեալ զբալաբանն դարձաւ զօրավարն Ռուսաց»։

=Թրք. balaban «թմբուկ» բառից, որից փոխառեալ է նաև ռւս. balaban «երաժշտական փող»։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս աբալապան։—Աճ.

*ԲԱԼԱԹԻԿԻՆ «մահակ, կոպալ». նորագիւտ բառ, որ չորս անգամ զանազան ձևերով գործածուած եմ գտնում յետին շրջանի գրականութեան մէջ. այսպէս՝ ուղղագոյն բալաթիկին ձևով Տաթև. ձմ. իգ. «Զանազան է սլեհն. և վասն այլոց զինուց՝ մէկ ձեռն բաւական է. զի զթուրն է զբալաթիկինն՝ ի մէկ ձեռն կարէ բանեցուցանել. բայց աղեղանն երկու ձեռք պիտի»։—Նոյնը բլաթկի և բլաթկին կամ պլաթկի ձևերով հետևեալ տեղերում՝ «Ու տեսան ազգի ազգի սլեհ կապած, բռումբ և չարխի աղեղ լարած ու թրեր և բլաթկի ասպարք ու քէշիկ» (Գղնձէ քաղաք, Տփխիս 1908, էջ 39).—«Երեք տուն մալի ու խազին (=արաբ. mal u xazīna ապրանք և գանձ). 4 տուն հագնատի էր, զէիմ ու զրեհ, թուր, բլաթկին և նաշախ ու ռումբ և ասպարս անհուն բազմութեամբ» (Հասքարան, էջմիածին 1916, էջ 20).—«Ընչուղն զէր և աղուոր պիտի, որ միս ունենայ և ուժով կարիճք զահեն և բերեն ծանր պլաթկերով և ածեն ի տունն. և ընդ առաջն մեղմն ծեծեն զընչուղն և ի հետ սերտեն ղզարկերն այնչափ, որ միսն մէն մանրի և ի զարկուցն մեռանի» (Վստկ. էջ 194)։

=Պրս. بلاتکین balatigīn «բիր, չոմագ՝ որ գլուխն գնտակ է և փշուտ»։—Աճ.

Ալիշան՝ Վաստակոց գրքում մեկնում է բառս «հարուածք գաւազանի և գաւազանք կամ բուքք», Գէորգ Դպիր «պարանս, որով կապեալ զկով և զարջառ տանին՝ ուր կամինն» (տե՛ս Վստկ. էջ 257)։ Գարամաճեան բառարան «ոլորուած թաշկինակ կամ զենջակ, որով ինչ ինչ խաղերու մէջ հարուածներ կը տրուին»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. հտ. Բ. էջ 139։

ԲԱԼԱԽ «անոտի, չնչին, աննշան». գործածուած է միայն հետևեալ օրինակներում. «Փոխանակ այնր զի աւէ սակաւ ճացիւ, հերայեցի բալախ ճացիւ աւէ» Եփր. թուոց՝ էջ 246. «Անձինք մեր ձանձրացեալ նեղեալ են ի հաց սակաւ, այսինքն բալախ հացիւ, որպէս և գրեալ է ի հեբրայեցի» Եփր. օրին. էջ 268. «Ո՛չ էր նա (Յովհաննէս Մկրտիչը) եղեգն բալախ» Եփր. համաբ. էջ 93։—«Որպէս և գրեալ է ի հեբրայեցի» բառերից պէտք չէ հետևցնել թէ բալախ եբրայական բնագրում գործածուած և եբրայեցերէն մի բառ է. հեղինակը բառի նշանակութեա՛ն համար է խօսում և ո՛չ թէ ձևի։ Ակնարկուած հատուածն է Թիւք իա. 5, որ մեր Եօթանասնից թարգմանութեան մէջ այսպէս է. «Անձինք մեր տաղտկացեալ են և սնոտի հացէս», որի դէմ եբրայեցին էլ ունի בלחם הקלקל ba-leḥem haqlōqēl «հաց սակաւ, չնչին, անբաւարար»։

*ԲԱԼԱԽ «անապատային վատ խոտ, փշաբոյս». այս իմաստով գործածուած եմ գտնում Վրք. հց. Բ. 590 «Ուլխարն առնու ճարակ ի խոտոյ անտի զբարիոք զալարիս, ապա և ճարակի զբալախ անապատի և յորժամ խրոտանայ ի փշոց անտի» (այլ խմբ. Ուլխար առնու կերակուր զբարի զալարս, առնու և զփուշըս և ի փշոց մինչ խոցոտի բերան նորա)։ Նոյն է նաև բալախ «օշնան խոտը» Ամիրտ. Բժշ. կայ և ձառաբալախ «herba dulcamarae» (ըստ Տիգրանեան, Բառ. բժշ. բոյսերի, էջ 13. բայց չգիտեմ իրանակա՞ն բառ է, թէ որևէ աղբիւրից)։

=Վրաց. ბალახი բալախի «խոտ», որից կազմուած են զանազան բոյսերի անուններ. ինչ. ბალახკვერცხა բալախկվերցխա «грудная трава, հօտոմ սամիթ, alchemilla vulgaris L», ბალახფიჭვა բալախփիճվա «лиственница, mêlèze, larix, pinus larix L, կուենի», ბალახ-წაბლა բալախ-ծաբլա «жидовская вишня, coqueret, alkekenge, լակոտուկ», ბალახ-კოვზა բալախ-կովզա «ложечная трава, ծովարզկ, cranson, cochlearia officinalis L», ბალახ-ბულახი բալախ-բուլախի «անպիտան խոտեր», ბალახ-ვარდა բալախ-վարդա «ջրկոտեմ», ինգիլ. բալախ «խոտ»։—Աճ.

ՆՀԲ, ԱԲ և ՀԲուս. § 278 չփոթելով նախորդ բալախ բառի հետ՝ համարում են «անպիտան խոտ, ոէզ, կնիւն, պրտու,

salicornia»։ ՆՀԲ հանում է լտ. palus «ճահիճ» բառից։ ՀԲուս. նախորդից խաբուելով՝ սեմական է համարում։ Պատահական նմանութիւն ունի եաքութ. bəlax «ուռու ճիւղեր՝ որոնցով արջառն է սընանւում»։

ԳԻՌ.—Կայ Ալշ. Բլ. Երև. Մշ. փալախ «մի տեսակ դաշտային կակուղ խոտ, որից կեմ են պատրաստում». որ և Բղ. փալախոտ: Բայց արդեօք այս բոլորը նո՞յն են նախորդի հետ. տարբերութիւնը ո՛չ միայն բ և փ ձայների մէջ է, այլև նշանակութեանց, որ բոլորովին հակառակ են միմեանց։ (ՆՀԲ բալախ և գւռ. խաճիճ բառերի տակ յիշում է այս գւռ. բառը, բայց գրում է բալախ և տալիս է «անպիտան խոտ» նշանակութիւնը, որ սխալ է. էջ 1063 յաւելուածում յիշում է և քրդ. բալախ «փափուկ խոտ», որ անշուշտ մեր փալախ ձևը պետք է հասկանալ)։ Բենւէ (նամակ 1933 մարտ) փալախ բառը դնում է քրդ. p'ālāx համանիշից փոխառեալ, որ մեկնում է իբր p'āl «թուփ, թերթ» բառից ծագած. այսպէսով մերժում է բալախ «անապատային վատ խոտ, փշաբոյս» և փալախ բառերի նոյնութիւնը, որ մենք էլ կասկածելի ենք գտնում։

ԲԱԼԱՂՕ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Վրդն. առ. 339 «Ջնաւն ի բալաղօ չնստուք, որ մոլորի և մեռանի»։

*ԲԱԼԱՍԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան, սեռ. պալասանայ Միխ. աս. 378) «արաբական մի տեսակ թուփ, նրա ծաղիկը, անուշահոտ իւղը. balsamina hortensis Dc.» Խոր. աշխ. 612. Մաշտ. յետին գրչութեամբ պալասան Բժշ. Միխ. աս. պալասամ Բառ. երեմ. յաւել. 571 (երկիցս). հընագոյն ձևերն են բաղսամոն (յունարէնից փոխառեալ) և ապրսամ (ասորերէնից կամ պարսկերէնից փոխառեալ). ասւում է և մեռոնի ծառ Բժշ.։

=Արաբ. بلسان balasān, որից նաև թրք. پلسنك pelesenk «բալասան»—Հիւբշ. 263։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԲԱԼԱՏՈՒՐ տե՛ս Պալատուր։

*ԲԱԼԱՓՈՒՇ «աշխարհական մարդոց հագնելու վերարկու». յետին ռամիկ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Առաք. պատմ. 220 «Եւ բնաւ ո՛չ գիտէին թէ պարտ է կարգաւորի վեղար և փիլոն ունիլ զիւրեաւ, կամ հանդերձս խոշորս, և սուտիս զգենուլ. այլ որպէս աշխարհական և զմարմնաւոր իշխանս փափուկ և ազնիւ զգեստիւ պճնէին, չաշխուր և կապայ և պատուական փակեղ ի գլուխս և բալափուշ զիւրև առեալ»։

=Պրս. بالاپوش bālāpūš «վերարկու» (կազմուած է bālā «վեր» և pūš «ծածկոց» բառերից)։—Աճ.

*ԲԱԼԻՇ «տախտակաձև կտրուած՝ ոսկեայ և կամ արծաթեայ թաթարական մի դրամ, որի արծաթեան արժէր 200 դենար, իսկ ոսկեան 2000 դենար». երկու անգամ է գործածուած մեր մատենագրութեան մէջ. «Առեալ զոսկի բալիշն, որ էր տափարակաձև ի չափ թզոյ միոյ և ի կշիռ լտեր միոյ. զի այն իսկ էր յաղթութեան պատիւն» Օրբ. 310. «Եւ ունէր ի ձեռքն բալիշ մի և երկու հանդերձ էր տուել կարիել» Վրդ. պատմ. էջ 158։

=Արևել. թրք. بالش bališ նոյն նշ. (տե՛ս P. de Court. Dict. Turk-Orient. Paris 1870). այս բառից է նաև պրս. بالش bāliš (Խարեզմի բարբառով) «թուման, մեկ քսակ դրամ, որ է 500 դրուշ», մոնղոլ. بالش bāliš «մոնղոլական մի դրամ, որի ոսկին ունէր 8 մսխալ և 2 դանգ, արծաթը 8 դիրհամ և 2 դանգ, թղթեան՝ 10 դինար» (Будаговъ 1, 237 և Quatrem. Hist. des mong. 1, 320)։

ՆՀԲ հտ. Բ. էջ 1047 սխալմամբ մեկնում է «զարդ մեծագին ի գլուխն կամ ի լանջս և ի բազուկս տուեալ ի պարգև յաղթողաց»։ Սխալ է և ԱԲ, որ նախորդին հետևելով մեկնում է «յաղթողին տրուած զարդ, չէլէնկ, սորղուճ (ցցունք)»։ Ուղիղ մեկնեցին էմին, Истор. Вардана, էջ 186 և Վարդան վրդ. Պատմութեան հրատարակիչը, անդ, էջ 158, ծանօթ. 6։ Մեր բառի հետ բնաւ կապ չունի պրս. بالش bāliš «բարձ», որից փոխառեալ են գւռ. բալիշ, վրաց. բալիշի, թուշ. բալիշ «բարձ»։

ԲԱԼԻՍՏՐ տե՛ս Բաղիստր։

*ԲԱՂԼԻՆՋ «մլուկ, փայտոջիլ, Թախտաբիթի, խանտալայ, punaise», որի նուազականն է բաղլինճիկ. այս բառերի համար ունինք երկու վկայութիւն. «Դեռ լցին բովանդակ զայրն զայն բաղլինջիւ և մժեխիւ. Եհաս անդ բազմութիւն մրջմանց... կորուսանել զբաղլինջսն». Վրք. հց. Բ. 16, 17 (ըստ այլ ձ. բաղլինճիկ)։

=Վրաց. ბაღლინჯო բաղլինջա, Թուշ. բաղլինջօ, ինգիլ. բաղղունճ «մլուկ, փայտոջիլ». հայերէնը փոխառեալ է վերջին ժամանակներում, ինչպէս ցոյց է տալիս ղ ձայնը=վրաց. ღ ձայնի դէմ։—Աճ.

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ դնում են բառս «վայրի մեղու», որովհետև Վարք Հարանցի միւս խմբագրութեան մէջ վերոյիշեալ տեղը գրուած է «մժղով և պիծակով»։ Բայց այս նշանակութիւնը բնաւ յարմար չէ. մրջիւնները ի՞նչպէս պիտի կարենային օդի մէջ թռչող այդ պիծակներին որսալ։ Ըստ իս պէտք է հասկանալ «մլուկ, փայտոջիլ», ինչպէս ցոյց է տալիս վրացին և՝

ԳԻՒ.—Տփ. բաղլինջ «մլուկ»։

*ԲԱԼՈՒՏ «վայրի կաղին» Բժշ. չունի Հբուա.։

=Արաբ. بلّوط ballūṭ, ասոր. և արամ. ܒܠܘܛܐ balūṭa, պրս. بلود balūd, թրք. پلاموط palamut, բոլորն էլ նոյն նշ.։ Այս բառից է նաև պրս. شاه بلوط šāhbalūṭ «շագանակ» (բառացի «արքայական բալուտ»), որ աղաւաղուելով դարձել է Ղրբ. շմբա՛լուա «շագանակ»։—Հիւբշ. 263։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԲԱԽ «հարուած». այս արմատական ձևն ունի միայն Սոկր. եկեղ. պատմ. էջ 172՝ «ընդհարում» նշանակութեամբ. նոյն արմատից են բախել «զարնել, ծեծել (դրան, կուրծքի, ջրի, ալիքի համար են)» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր. «պատերազմի մէջ իրար զարնուիլ» ՍԳր. Եւս. քր. Սեբեր. «քնար զարնել» Փիլ. քհ. Սահմ. «ականջը զարնել, ձայնը լսելի անել» ՅՀ. կԹ. բախած «յիմար» (հմմտ. դիւահար՝ կազմուած հարկանել բայից) Բուզ. 142. Ոսկ. յհ. բ. 21. բախիւն Ագաթ. սրտաբախ Վեցօր. Ոսկ. կողոս. և Եփես. դիւաբախ Ագաթ. մըտաբախ Նիւս. կազմ. Երզն. մտթ. 402։—Բառիս կրկնականն է բախբախել (ատամների իրար խփուելու համար ասուած) Ոսկ. ապաշխ. բախբախումն Մագ. բայց աւելի սովորական և ընտիր է՝ առաջին անդամի մէջ խ-ի անկումով՝ բաբախել Դան. ե. 6. բաբախիլ Կոչ. բաբախիւն Երզն. քեր. բաբախումն Մխ. աղօթ. Եղիշ. խաչել.։—Ցետինների մօտ իմաստի զօրացման համար կազմուած է բաղխել (իմա՛ բախխել, ղ=γ արտասանութեամբ և ո՛չ բնաւ ղ=l), որ հնում գոյութիւն չունէր, ինչպէս ցոյց են տալիս բաբախել, բաբախիւն են (տե՛ս իմ յօդուածը՝ ՀԱ 1913, էջ 13)։—Այժմ ընդունուած է յետին սխալ ձևը։

ՆՀԲ համարում է բնաձայն բառ։ Տէրվ. Նախալ. 96 «խ նախընթաց ղ-էն պատճառեալ անպէտ յաւելուած» համարելով (ճիշտ հակառակը)՝ ուղղագոյն ձևը դընում է բաղել, որ համեմատում է մրգ. bern «զարնել» և լտ. terire «վիրաւորել» բառերի հետ և բոլորը միասին հանում է հնխ. bhar «զարնել» արմատից։ Հիւնք. փակել բառից։ Սրմաքաշեան, Արմէնիա, բաբախել համեմատում է լտ. palpitare «սիրտը տրոփել» բառի հետ։ Scheftelowitz BB 28, 311 լիթ. brak «մուրճի հարուած»։

ՓՈԽ.—Լազ. bax «ծեծել (օր. մարդ, ցորեն)», մինգր. բախափա «ծեծել, զարնել» (տե՛ս Աճառ. Արրտ. 1911, 417)։

*ԲԱԽՏ, ի հլ. «բարի կամ չար պատահմունք. 2. յաջողութիւն. 3. ճակատագիր» Ծն. լ. 10. Ես. կե. 11. Եզն. յետինները սխալ գրչութեամբ գրում են բաղդ, որ ընդունուած է նաև արդի գրականում, բայց հիմայ հետզհետէ ջնջուելու վրայ է։ Այս արմատից են բախտաբաշխ «բախտ բաժանողը» Ոսկ. ես. բախտանեց «մեհեան» Պիոն. 384. բախտաւոր Եզն. բարեբախտ Խոր. Պիտ. Փիլ. Նխ. չարաբախտ Ճառընտ. վատաբախտ Փիլ. Նոննոս. լիաբախտիկ Պիտ. ծննդաբախտ Վեցօր. երկնաբախտիկ Պիտ. վատաբախտիկ Պիտ. անբախտ Ոսկիփ. նոր բառեր են՝ դժբախտ, դժբախտաբար, դժբախտութիւն, բախտախնդիր, բախտախնդրութիւն, բախտագուշակ, բախտակից, ապաբախտ, տարաբախտ,

տարաբախտաբար ևն։—Այստեղ է պատկանում նաև բատ «բախտ, յաջողութիւն, երջանկութիւն» Պիտ. Շիր. Սարկ. քհ. որ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ բախտ բառի յետին գաւառական մէկ ձևը. խ>ս ձայնափոխութիւնը ցոյց են տալիս նաև դրախտ>դրատ, տախտակ>տատակ բառերը. անշուշտ եղել են նաև ուրիշ գաւառական բառեր խտ>ստ ձայնափոխութեամբ, բայց գրականութեան մէջ չեն մտել։ Արդի բարբառների մէջ այսպիսի ձայնափոխութիւն չի նկատուած։ -Բատ ձևից ծագած բառեր են՝ բատայեղց Պիտ. բարեբատ Պիտ. Պղատ. օրին. և տիմ. Սկեռ. լմբ. բարեբատիկ Կաղանկտ. Փիլ. Պիտ. չարաբատ, ճաչաբատիկ Պիտ. Փիլ. վատաբատ, փառաբատութիւն Փիլ. ևն։ Սրանցից մի քանիսը գործածական են նաև արդի գրականում։

=Պհլ. պազենդ. baxt «բախտ, բարեբախտութիւն, ճակատագիր», պրս. بخت baxt «բախտ, ճակատագիր», զնդ. baxta «իբր բաժին նշանակեալ մաս, բախտ, ճակատագիր, դժբախտութիւն»=սանս. भक्त bhaktá «տրուած բաժինը», भक्ति bhakti «մասնակցութիւն, մաս, բաժին»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև աֆղան. բելուճ. գնչ. baxt, քրդ. baxt, bext, հինդուստ. buxt, թրք. baxt, baht, և թուրքերէնի միջոցով էլ նյն. μπάχτι, բուլգար. bahtlsam, սերբ. baht:—Բոլորի արմատն է զնդ. bag, baž=սանս. bhaǰ «բաժանել, բաշխել», որի անցեալ դերբայն է զնդ. baxta=սանս. bhaktá, բախտն ըմբռնելով իբրև ի վերուստ բաշխուած բաժանուած վիճակ. հմմտ. նոյն արմատից սանս. bhaga- «բախտ», bhagavant «երջանիկ, բախտաւոր» և հյ. բաշխ «ճակատագիր, բախտ» (բաշխել «բաժանել» բայից)։—Այս ծագումը և նիւթական իմաստը ցոյց են տալիս զնդ. baγōbaxta- «աստուածապարգև (ճանապարհ), šōiθrōbaxta «գիւղերի մէջ բաշխեալ (ջուր)», սանս. भगभक्त bhagabhakta- «աստուածաբաշխ» ևն (Horn § *185,* Bartholomae *923*)։—Հիւբշ. *115*։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ և առաջ Schröder, Thesaur. էջ *46*. նոյնը նաև St. Martin, Mémoires *1819*, Paris, էջ *478*, ինչպէս և ԳԴ, ՆՀԲ, Peterm. *27* ևն։

ԳԻՌ.— Ագլ. Գոր. Ղրբ. Ննխ. Շմ. Տփ. բախտ, Ախց. Երև. Ջղ. Սեբ. բ'ախտ, Մկ. Մրղ. Ոզմ. Սլմ. Վն. բոխտ, Պլ. Ռ. փախդ, Տիգ. փոխդ (բայց փոխբըվուր «բախտաւոր»), Զթ. բ'օխդ.—իսկ Սչ. բ'ախտ «ամուսին», Ալշ. բոխտ «բախտ. 2. ապստան, ապաւէն»։ Նոր բառեր են բախտաւոր «երանի՜» (Շմ. տարբերում է իրարից «բոխտավոր «երանի» և բախտօօր «բախտաւոր»), բախտակտրուիլ, բախտովի, բախտփործուկ, բախտաւորուիլ, բախտաւորացնել ևն։

ԲԱԽՏ «թակարդի կապը, որ որսի վիզն ընկնելով խեղդում է». յգ. բախտերք. նորագիւտ բառ, որ այս երկու ձևով մի քանի անգամ գործածուած եմ գտնում Վրդն. առկ. 34. պարզապէս «որոգայթ» իմաստով ունի Վրդն. առ. 88 (սեռ. բախտերաց). գրուած բաղտերք Վրդ. բար. 102։

ԲԱՏԻՆ «մի տեսակ աղած ձուկ». մէկ անգամ գործածում է Մանդ. էջ 210 նաւակատեաց ուտելեղէնների հետևեալ ճոխ ցանկում. «իւղ, ձու, ձուկն, պանիր, կոգի, կաղտի, բածին, շճուկ, կաթն, խեր և ձկան մորէ». նոյնը կրկնում են Գիրք թղ. էջ 239, Մանդ. միր. 13. (Մանդ. մէկ ձեռ. ունի բաիճ. Տողակաթ՝ էջ 127 բաձին)։ Երկրորդ անգամ գործածուած է բառս Բժշկարանում՝ հետևեալ ձևով. «Բածին, որ է սապարթինն» (իմա՛ յն. σαπέρδιον, σαπέρδης, ֆրանս. saumure ou poisson salé qu'on tirait en abondance du Pont-Euxin, մի տեսակ աղի ձուկ, որ առատութեամբ որսում էին Սև ծովից)։

ՆՀԲ և ՋԲ չունին այս բառը. յիշում է միայն ԱԲ, առանց վկայութեան և մեկնում է «ուտելիք մը, թերևս մածուն»։ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 84 «բառ անըստոյգ, թերևս կաթնեղէն»։ Ուղիղ մեկնեց վերի ձևով Նորայր ՀԱ 1921, էջ 339։

*ԲԱԿ, ի–ա հլ. (ՆՀԲ նաև ի հլ. առանց վկայութեան) «տան շուրջը եղած գաւիթը» Եփր.

ել. և Համար. Փիլ. «ոչխարների փարախ» Մծբ. Ճառընտ. Վրք. Հց. «արեգակի կամ լուսնի եզերքը պատող ծիր» Վեցօր. 115. Եղն. Շիր. «արեգակի սկաւառակը կամ գունտը» Փիլ. սամփս. «աստղից աստղ ձգուած միջոցը՝ տարածութիւնը» Վրք. դիոն. ոճով ասւում է բակ առնուլ Բ. մակ. ժե. 13. Ոսկ. մատթ. և եբր. բակ ունել Եզեկ. ա. 27. Փիլ. լին. բակ արկանել «շրջապատել» Փիլ. այլաբ.։—Այս արմատից են բակաձև «կլորակ, կլոր» Ոսկիփ. բակառել «պարփակել, շրջապատել» Կաղանկտ. Մագ. Երգն. քեր. բակարգել առնել «պաշարել» ԱԲ. ներբակ Անան. եկեղ. Զքր. կթ։—Բակ «լուսնի բակ» նշանակութեան համար հմմտ. նաև արևել. թրք. آغيل aɣəl և قوتان kutan «ոչխարների գիշերային փարախ. 2. լուսնի բակ» (տե՛ս P. de Courteille, Dict. Turk-Orient. նոյն բառերի տակ)։

=Հարաւային կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. հմմտ. վրաց. ბაკი բակի «բաղաքից դուրս ցանկով պատած տեղ տաւարի համար, բակ. 2. բակ լուսնի», ბაკმული բակմուլի «լուսնի բակի նման փայլուն», լազ. baki «ախոռ», սվան. bog «ախոռ», ավար. bak «յատակ, տեղ, վայր»։ Հայերէնի փոխառեալ լինելու ապացոյց է այն հանգամանքը, որ վրացերէն მობაკვა մոբակվա «ցանկով պատել», ბაკოვანი «շրջապատուած, ցանկով պատած» ունին աւելի ընդհանուր և նախնական իմաստ։—Աճ.

ՆՀԲ մեկնում է փակել բայից։ Այսպէս նաև Peterm. 259. Հիւնք. փարախ բառից համառօտեալ։— Թիրեաքեան, ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ փակ։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. բ'ակ, Պլ. Տփ. բագ, Ալշ. Խրբ. Մշ. Սեբ. բ'ագ (Սեբ. նշանակում է նաև «լուսնի բակ», ինչպէս և Ալշ. Վն.), Ոզմ. բ'ոկ, Մկ. Վն. պոկ, Մրղ. Սլմ. պոկ', Զթ. բ'օգ, Ասլ. փա*. այս բոլորը նշանակում են «տան բակ». իսկ Ագլ. բօկ «արտաքնոց»։— Նոր բառեր են բակդուռ, բակ-պատ-տակ.— Վն. բակ «նաւի ամբար»։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ են, ինչպէս նշանակութիւնն է ցոյց տալիս, քրդ. پاك pak «բակ», թրք. գւռ. Սեբ. پاك päg «տան շէնքի մէկ կողմը լոյս առնելու համար թողուած պարապ մասը, որ բուն բակը չէ» (Գաղանճեան, Յուշարձան, էջ 329), Տ. pag «բակ» (տե՛ս Բիւր. 1899, էջ 799)։

*ԲԱԿԵՂԵԹ (որ և բակեղար) ի-ա հլ. «տապակ, պարկ». մէկ անգամ ունի Դ. թագ. դ. 42 «Երեր... նկանակս գարեղէնս և պաղատիտս բակեղեթաւ (այլ ձեռ. բակեղարաւ)»։ Այս օրինակից առնելով Մագ. թղ. 134 գրում է. «բեղեկ բազմակ բեղուն բակաղեթիւ քեզ նուիրեալ»։ Հին բռ. գրում է բակաղր և Բառ. երեմ. էջ 45 բակեղր «չալակ»։ Որքա՞ն անուշադիր է սակայն Յայսմ. յունիս 17 (էջ 812 բ), որ Դ. թագ. նոյն համարից առնուած հատուածում գրում է «նկանակս գարեղէնս... և պաղատիտս բակեղ աբո՛ն»!

=Եբրայական փոխառութիւն է։ Ս. Գրքի արդի եբրայեցերէն բնագրում համապատասխան բառն է בצקלנו bəciqlōnō, որի դէմ յոյն թարգմանութիւնն ունի βακελλεθ ընթերցուածը, որից էլ տառադարձուած է հյ. բակեղեթ։ Հայերէն և յունարէն ընթերցուածները ցոյց են տալիս, որ յիշեալ եբրայեցերէն բառը (այլուստ բոլորովին անծանօթ) պէտք է սրբագրել בקלעת bəqəla'at, որի հետ նոյն է գալիս արաբ. قلعت qəla'at կամ قلعة gəla'a «երկաթեայ պղնձեայ, հէյլէ»։ Եբրայական բառը արդէն Եօթանասնից թարգմանութեան ժամանակ անշուշտ մոռացուած մի ձև էր, որի համար էլ թարգմանիչները միայն տառադարձութեամբ պահել ստիպուեցան։ Յոյն բառը ցոյց է տալիս նաև, որ հայերէնի մէջ ուղղագոյն ձևն է բակեղեթ. սխալ է բառարանների դրած *բակեղէթ ձևը, որ չկայ բնագիրներում (տե՛ս այս մասին իմ յօդուածը՝ Բազմ. 1898, էջ 222 ա)։—Հիւբշ. 343։

Ուղիղ մեկնեց Lagarde, Arm. Stud. § 333, որի առաջարկած սրբագրութիւնը ընդունում են և եբրայագէտները։

ԲԱԿԵՐՏ «մորուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 45։

Տե՛ս բակտեր բառի տակ։

*ԲԱԿԼԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վը-

կայութեան) «բակլայ կոչուած ընդեղէնը, fève» Մխ. առակ. Տօնակ. Յայսմ. Վաւռկ. 21. մանր բակլայ «lupinus» Գաղիան.։

= Արաբ. بقلة baqla, որ և باقلي baqila, باقلي bâqilla «բակլայ», որից փոխառեալ են պրս. bâgälä, արևել. թրք. باقلا baqla, թրք. քրդ. باقلا bakla և թուրքերէնի միջոցով էլ ալբան. bakla, բուլգար. bakla, սերբ. bakla։ Արաբերէնի պարզ արմատն է bql «բոյս, արօտ, խոտ, բուսնիլ», որից և بقّال baqqâl «ընդեղէն ծախող, նպարավաճառ» (=ռմկ. բախկալ, և ռուս. бакалейный)։—Հիւբշ. 263։

Նախ Շրէօդեր, Thesaur. 47 դրաւ պարսկերէնից փոխառեալ։ Նոյնը յետոյ ԳԴ, Pott ZKM 7, 157, Lag. Arm. Stud. § 334։

ԳԻՌ.—Ագլ. Տփ. բա՛կլա, Ջղ. բ՛ակլա, Ալշ. Ննխ. բագլա (Զալթր գիւղի մէջ բ՛ագլա «լոբի»), Ախց. Կր. Սչ. բ՛ագլա, Մկ. բոկլա, Մշ. բագլագ, բանգլա, Զթ. բ՛ագլօ, Տիգ. բոգլո, Գոր. պոկլո, Ղրբ. պէ՛կլա, Ակն. Սեբ. բ՛այլա, Վն. բոյլ, Ոզմ. բոնլո, Ասլ. փայլա, Սլմ. բողլո, Ո. փաղլա, Պլ. փախլա, Շմ. փոխլո։—Նոր բառեր են՝ բակլանենի, բակլատախտակ, բակլաւճշև։

*ԲԱԿՂ կամ ԲԵԿՂ, ղ հլ. «գաւազան, բիր, մահակ». երկուսն էլ գործածուած են միայն մէկ մէկ անգամ գրծ. բեկեղբ, բակեղբ ձևերով. սրանցից առաջինի համար ՆՀԲ իբր վըկայութիւն տալիս է Ոսկիփ. իսկ երկրորդը գործածուած եմ գտնում Յայսմ. մրտ. 2 «Բակեղբ ջախջախեաց զծամելիսն»։ Սրանց ուղղականը պիտի լինի *բակղ, *բեկղ. վերջին ձևը դնում է ՋԲ, որի տեղ ՆՀԲ ունի *բեկուղ և սրա հետ էլ իբրև երկրորդական ձև *բակուղ. այս վերջինը յիշատակում են նաև ՀՀԲ, ՋԲ, ՓԲ և ԱԲ։ Բայց սրանից ո՛չ մէկը չէ՛ գործածուած մատենագրութեան մէջ. յատկապէս բակուղ ձեվը նոր բառագիրների կողմից լատիներէնից տառադարձուած մի բառ է և սրա համար է որ ՋԲ համարում է «նոր բառ», իսկ ՆՀԲ (հտ. Բ, էջ 1061 ա) դնում է գաւառական բառերի շարքում։ Բակղ ձևը յիշատակում է միայն Հիւբշ. 343 (իբր ՆՀԲ-ից), բայց գոյութիւն չունի ո՛չ ՆՀԲ-ի մօտ և ո՛չ էլ ուրիշ բառարաններում։

= Յն. βάκλον, βάκυλα, βάκυλον «գաւազան, ցուպ», որ նոյնպես փոխառեալ է լտ. baculus, baculum հոմանիշից. հմմտ. նաև ասոր. ܒܘܩܠܐ bōqla «մահակ»։—Հիւբշ. 343։

ՆՀԲ (հտ. Ա. էջ 480 ա, հտ. Բ. էջ 924 գ. 1061 ա) դնում է պրս. باهو bāhū «ցուպ, հովուական գաւազան», հլ. փակ «գաւազան», լտ. baculus, bacillus, յն. βακτηρία «գաւազան»։ Lagarde, Arm. Stud. § 335 լտ. baculus-ից փոխառեալ, Karst, Յուշարձան 406 փակ բառի հետ՝ սումեր. pa (pag?) «գայիսոն»։

ԲԱԿՏԵՐ «մատակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 45։

Համեմատել սրա հետ բակերտ «մըտրուկ», որ նոյնպէս գիտէ միայն Բառ. երեմ.։ Թւում է թէ երկուսը միասին մատնանշում են բակտեր «մտրակ» ձեվով մի բառ, իբր յուն. βακτηρία, βάκτρον, βακτήριον «գաւազան»։

ԲԱԿՏԵՐԵԱԼ. անստոյգ բառ, որ մեկ անգամ ունի Մագ. գամագտ. «Տարփիմք ցանգ տածել և պատսփայել և բուծել, զի բաղձեալ բեկտեսցես՝ բակտերեալ, զլեզուն գնդակին ի ստացինս»։ Հ. Գ. Մէնեվիշեան ՀԱ 1911, էջ 552 Ստ. Ոսշքայի բառարանում գտնելով բակտերեալ «զբակտեր, այսինքն զմտրուկ ուսուցանել, վարժել», վերի բառը մեկնում է «վարժեալ»։ Նախ ուզում է համեմատել յն. βακτρεύω «գաւազանի վրայ կռթնիլ» և βακτηρία «գաւազան» բառերի հետ, բայց յետոյ աւելի լաւ է համարում սրբագրել պատկառեալ:

+ԲԱՀ, ու հլ. (յետնաբար ի հլ.) «երկաթէ թի» Ագաթ. Գոր. և Շմ. 70 (սեռ. բահուց), որից բահաւոր (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 88. բահել «փորել» ՋԲ (իբր նոր բառ)։

= Հնխ. bher- արմատից, որի միւս ժառանգներն են (իրենց աճած ձևերով միասին). սանս. bhrīṇāti «վիրաւորել», bhrī «կացին», ղնդ. brīnənti «հատանեն», brōiϑra 'սուր բերան, սայր», bāra «սուր ծայր»,

պրս. بریدن burīdan «կտրել, բրդել» (նաև. بُرّ burram), بیل bēl (գւռ. berd) «բահ», քրդ. birin «կտրել», bal, bīel, ber «բահ», թրակ. βρίλων «սափրիչ», յն. φάρω «ճեղքել», φάρος «արօր, հերկ», φαρόω «հերկել», ἄφαρος «անմշակ», ալբան. bie, birni «ղարնել, բաղխել», brimë «ծակ», լտ. ferio «ծեծել, բաղխել, հարուածել», forare «ծակ ծակել», հոլ. briti «մազերը կտրել, սափրել», bričī «ածելի», borją «կռուել», branī «կռիւ», ռուս. борона «ցաքան», броня «զրահ», брить «ածիլել», бритва «ածելի», լիթ. barù, լեթթ. bar'u «նախատել» (որ է «խօսքով ծեծել»), հրգ. borōn «ծակել», bora «գչիր», berjan «ծեծել», նրգ. bohren «ծակել», անգլսք. borian, անգլ. bore, հիւս. borr «ծակել», beria «ծեծել», իռլ. bern «ճեղք», berraim «մկրատով խուզել», ևն ևն (Walde 283—4, Boisacq 1016, Kluge 66, Berneker 94, 74, 76 Trautmann 27, Horn § 212 և 257, Pokorny 2, 159, Ernout-Meillet 333)։ Այս բոլոր բառերի հիմնական նշանակութիւնն է «ծեծել, ծակել, ճեղքել, փորել»։ Առաջին նշանակութեան հետ կապւում է բիր, միւսների հետ բաճ։ Բաճ բառի հնագոյն ձևն է *բարճ (ինչպէս ցոյց են տալիս կովկասեան փոխառութիւնները), որ հնխ. bher արմատի հետ կապւում է այնպէս՝ ինչպէս մաճ<մարճ կապւում է mer> մեռ-անիլ արմատի հետ։ Այս *բարճ ձևի հետ կար և *բիրճ, որ գրաբարում սղուելով դարձաւ բիր «մահակ, հաստ գաւազան», իսկ գաւառականների մէջ տուաւ բիճ<պիճ, բիճր, բիճիր։ Այս երկու բառերը (բիր և բաճ) նշանակութեան կողմից շատ անձուկ կերպով միացած են իրար հետ։ Հին հյ. *բիրճ միայն ծեծելու գործիք չէր, այլ նաև փորելու գործիք. այս պատճառով է, որ գրաբարում ունինք բրել «փորել», բրիչ, երկրաբիր, ճողաբիր ևն (տե՛ս բիր բառի տակ). արդի գաւառականներից Ղրբ. պիճ (<*բիճ<բիճր) նշանակում է «բահ» և ո՛չ թէ «բիր»։ Ագլ. բըճի՛լ, որ ծագում է *բիրճ արմատից, նշանակում է «բահել» և ո՛չ թէ «բիրով ծեծել»։ Վերջապէս կենդանի է տակաւին Երև. Ղզ. Ղրբ. Տփ. բիճր, բիճիր «ծայրին երկաթ անցկացրած բիր՝ գետինը փորելու, նաև իբրև ցից խրելու համար, որից շղթայով շուն, տաւար կամ ձի են կապում»։

Առաջին անգամ Lag. Gesam. Abhd. 297 և Arm. Stud. § 336 բաճ հանելով բարճ ձևից, կցում է զնդ. barōiθra բառին։ Lag. Arm. Stud. § 336 և Հիւբշ. Arm. Stud. 25 բաճ բառի հետ համեմատութեան են դնում նաև բրել, բրիչ։ Thomaschek, Deutsche Litteraturz. Յ.-Թ. 1883, էջ 1254 թուշ. bhargh բառի հետ։ Հիւնք. պրս. فه fah «ցեխի կամ նաւի թի»։ P. Persson KZ 33 (1894), 292 ուղիղ է համեմատում բաճ, յն. φαράω, լտ. forare։ Հիւբշ. Pers. Stud. 34 բաճ=պրս. bēl<*berd։ Նոյն, Arm. Gram. 427 անապահով է համարում բաճ=հնխ. bher են համեմատութիւնները, իսկ էջ 429—430 իրարից բաժանելով բիր «փայտ» և բրել, վերջինը ուզում է բաճ բառի հետ *bher արմատից հանել։ Reichelt KZ 39 (1905), 35 բաճ համեմատում է ուղիղ կերպով լիթ. bárti, barnis, հոլ. bratI, branī ձևերի հետ։ Scheftelowitz BB 29 (1905), 25 փոխառեալ է բաճ՝ պհլ. *barh ձևից, որի ներկայացուցիչն է պրս. գւռ. bār «բահ»։ Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան, էջ 396 իռլ. biáil և հրրըտ. bahell, buhell «կացին, բահ» բառերի հետ։

ԳԻՒ.—Տփ. բաճ, Ախց. Երև. Կր. Մշ. Սեբ. բʻաճ, Ռ. փաճ, Խրբ. բʻայ, Ալշ. բʻա (սեռ. բʻայի), Հւր. բոճ, Ջղ. բʻախ, Ոզմ. բʻոխ, Գոր. Շմ. պոճ, Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. պոխ, Ագլ. բէօճ (սեռ. բո՛ճի), Ղրբ. պիճ (Թաղոտ գիւղ՝ պի՛ճի)։—Կարևոր ձևեր են Գոր. պո՛ճիլ, Ղրբ. պի՛ճիլ, Ագլ. բըճի՛լ «բահել»։—Նոր բառեր են բաճակոթ, բաճաձև, բաճակտրուկ, բաճաքեղչ, բաճքերիկ, բաճափոր։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბარი բարի, ბარულა բարուլա «բահ», ბარვა բարվա «փորել» (<*բարճել), մինգր. բարի, բուգուխ. բար, չեչէն. bahä, behi, թուշ. bahh, կիւրին. փեր, բոլորն էլ «բահ» նշանակութեամբ։

*ԲԱՀԱԴՈՒՐ «քաջ, կտրիճ». մէկ անգամ գործածում է Մաղաք. աբ. 32։

= Պրս. بهادر bahādur «քաջ, կտրիճ», որից նաև քիրգիզ. bātər, ալթայ. paattər, փոքռ. bohatýr, ռուս. богатырь, հունգ. bátor ևն. բուն աղբիւրը համարւում է մոնղոլ. baγadur (տե՛ս Berneker 66, Будаговъ 1, 297)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. հրատ. Մաղաք. աբ. էջ 64։

*ԲԱՀԼԻԿ «պատերազմական զրահ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Սեբէոս, հրատ. Պատկ. էջ 67 «Այսպա ի վերուստ իմն հասեալ օգնութիւն՝ պատառի վերտ և ամուր (այլ. վերտեամուտ) բահլիկ և կուռ զրահին ամրութիւն արքային Քուշանաց ի նիզակէն Սմբատայ»։ Նոյնից առնելով Սիմ. ապար. 97՝ «լուծեալ զվերտամուտ բալհիկ զրահին»։

= Պհլ. *bahlīk ենթադրեալ ձևից, որ հայերէնի հետ համատատում է պրս. بهله bahla, որ ԳԴ մեկնում է «ձեռնոց. և է այն՝ զոր ազանին ի ձեռս առ ի ոչ պատառել, յորժամ առնուն ի ձեռս զորսական թռչունս». բառիս հին նշանակութիւնը պիտի լինէր ուրեմն «ձեռնապահ զրահ»։—Աճ.

ԲԱՀՂԱԿ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Սեբէոս, հրատ. Պատկ. էջ 64 «Եւ երթեալ յանդիման լինել թագաւորին ի մեծ անուանեալ դաստակերտին. և ելեալ արտաքս ի դահլիճն, նստի ի բոբ և ի բահղակ (ձեռ. պաճղակ)»։ Վերջին երկու բառերը տպագրում համարուած են յատուկ անուն, որ սխալ է. բոբ նշանակում է «գորգ» և փոխառեալ է պարսկերէնից. բաճղակ ևս պիտի լինի մօտաւոր նշանակութեամբ մի բան, որով թագաւորական պալատի դահլիճը զարդարուած էր։

=Անշուշտ իրանական փոխառութիւն է։ Կայ պրս. پهل pahl «մեծութիւն և շքեղութիւն», որ տալիս է հյ. *պաճլ կամ պաճղ, բայց յարմար չէ։

*ԲԱՀՄԱՆ «փշաքեղ բոյսը. լտ. behmen» Բժշ. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 289։

=Արաբ. بهمن bahman «փշաքեղ, ծուռ արմատով մի բոյս է՝ կարմիր կամ սպիտակ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 602 և Շթայնշնայդէրի հաւաքածուն՝ WZKM 11, 321). սրանից է նաև գիտական լտ. անունը՝ behmen։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 3077։

*ԲԱՀՈՒԱՆԴ «ակունքներով զարդարուած մի տեսակ կանացի զարդ». մէկ անգամ ունի Թղթ. դաշ. 17. նոյն բառը բաճուբանդ ձևով դիտէ Հին բռ. «Մեհևանդ. անթանոց կամ բաճուբանդ»։

= Պհլ. գւռ. *bāhūvand «ապարանջան կամ թևի մի ուրիշ տեսակ զարդ» ենթադրեալ ձևից. սրա բուն պհլ. ձևը պիտի լինէր bāzūband, որի նոր պրս. ձևն է بازوبند bāzūband «յուռութ. և թարգմանի բազկակապ, ուր գրեալ մաղթանս ինչ՝ կապեն ի բազուկն», կազմուած է بازو bāzū «բազուկ» և بند band «կապ» բառերից.—bāzū բառի գւռ. bāhū ձևի ժառանգները գտնում ենք գեռ նորպարսիկ bōhū́, bohī́, bāhōi, bōī́, bāī (<*bāhī) գաւառականների մէջ (տե՛ս Horn, էջ 38, § 167). իսկ vand-band «կապ» բառի համար հմմտ. նոր. պրս. գւռ. wándam, windam (Horn, էջ 50, § 219), հյ. մեհևանդ, պախճաւանդ, պարաւանդ, դանդանաւանդ, և սրանց համեմատ նաև վրաց. ბაზვანდი բազվանդի=ბაზმანდი բազմանդի «բազուկին կապելու յուռութ», որ ներկայացնում է պհլ. *bāzūvand ձևը։—Հիւբշ. 116։

Առաջին անգամ ՆՀԲ համեմատեց պրս. پیوند payvand «կապ» և پایبند pāyband «ոտնակապ», որոնք թէ՛ ձևով և թէ՛ իմաստով յարմար չեն։ Bötticher, Arica 75, 228 պրս. باخ bāx «դէմքի գեղեցկութիւն, չանցնող դրամ». Lag. Urgesch. 606 սանս. bhāsvant «մարգարտեա վզնոց» և մեհևանդ բառերի հետ։ Սրանց բոլորին հակառակ է Lag. Arm. Stud. § 337 և պահում է միայն բառի վերջավորը՝ -ուանդ = bandh «կապ», Հիւբշ. Pers. Stud. 23 պրս. bāzū բառի հետ։

ԲԱՀՈՒԿ «գեղեցիկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 50։

ԲԱՀՐԱԿ «ընդեղէն կամ արմտիք ինչ անծանօթ». ունի միայն ՋԲ, իբր նոր բառ։

ԲԱՀՐԱԿ *«մանաւանդ, ամէնից աւելի». միջին հյ. բառ. ինչպէս գիտեն Սմբ. դատ. էջ 39, 188, 189 և ուրիշներ (Նորայր, Բառ. ֆր.* surtout *բառի տակ)։*

*ԲԱՀՐԱՅ *«իրր տուրք տալու տասանորդ արմտեաց». մէկ անգամ ունի Մեծոփ. 111 «Մարդագլուխ 40 թանկայ առնուն, թո՛ղ զբահրայ և դշարէքս»։*

=*Պրս.* باهرا bahra *«մաս, բաժին, շահ, օգուտ, հասոյթ» բառն է։*

ԲԱՂ *«կից, յար» նշանակութեամբ հին և առանձին անգործածական արմատ. ոսկեդարեան մատենագրութեան մէջ աւանդուած է երկու ձևով. պարզ* բաղայք *«սուտ պատճառ, բարուրանք» Եփր. արև. 153 և կրկնուած* բաղբաղայք *«կցկցեալ սուտ պատճառանքներ, մեղադրանք» Դատ. գ. 4 և Ոսկ. կող. 594. աւելի սովորական է յետին մատենագրութեան մէջ. ինչ.* բաղել *«կցորդել, միացնել» Նչ. քեր. Մխ. այր. (Բառ. երեմ. 46 մեկնում է «պատել»),* բաղաբաղել *«կցկըցել, սուտ պատճառներ մէջ բերել» Մանդ.* բաղայք *«սուտ պատճառներ, բարուրք» Եղիշ. դտ. 184. Կաղանկտ. Պիտ. Փիլ. Ղևոնդ է. էջ 21.* բաղբաղանք *Նանայ. Վրք. ոսկ. Մագ.* բաղբաղել *«սուտ պատճառներ յօդել» Փիլ. խոր. Պիտ. Լմբ. մատ. 76. «զբաղեցնել» Նեղոս 685 (այլ խմբ.* զբաղեցուցանել*).* անբաղայ *«անստգիտ» Փիլ. լին. Պիտ.* անբաղայպէս *Յհ. իմ. ատ. Յհ. կթ. կամ* անբաղայպէս *Խոսրովիկ.* անբաղբաղայ *Փիլ.* կողաբաղ *«կողակից, կինը» Անյ. քեր. առ Մագ. Երզն. քեր. Նչ.—Նոյն բառն է, որ դարձել է նաև նախամասնիկ՝ համապատասխան հյ.* համ, շաղ, շար, յար, կից, *յն.* συν, συλ, συγ, συμ, συρ *(լտ.* con, col, cum, com, cor*) մասնիկներին, որով սովորէն թարգմանուած են շատ յոյն բառեր. ինչ.* բաղադրել = συν-τίθημι, բաղազան=συγ-γενής, բաղաձայն= σύμ-φωνος, բաղդատել=συγ-κρίνω, բաղկանալ *(<*բաղ+կայանալ*)=*συν-ίστημι *են են։ Անստոյգ բառ է* բաղածել *Մագ. դամագտ. որի վրայ տե՛ս Հ. Գ. Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 551 (հին բռ. մեկնում է* բաղածութիւն *«ընտա, ակարութիւն»)։—Այս արմատից ծագած ուրիշ ածանցներ են* զբաղիլ *և* բաղեղն*, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։—*Բաղ *արմատի հետ նոյն է* փաղ*, որի վրայ տե՛ս նոյնպէս իր տեղում։*

ՆՀԲ լծ. Թրք. պիլէ *«միասին». ամկ.* պըլլել*, յն.* πλέκω *«հիւսել», լտ.* plico *«ճկել, ծալել» (տե՛ս* բաղեմ *բառի տակ)։ Տէրվ.* Altarm. *11, Մասիս 1882 մայիս 24, Նախալ. 49, 95* բաղայք, բաղբաղայք *դնում է* բառ *արմատից (տե՛ս և* բալ*)։ Հիւնք. բոլորն էլ Թրք.* باغ baγ *«կապ» բառից։* Savelsberg, Lyk. Beitr. II *46 լիւկ.* bala *բառի հետ, որ գտնում է* nasabala *«զիակների հաւաքում» անստոյգ բառի մէջ։*

ԲԱՂ *«միայն», որից* ոչ բաղ *«ո՛չ միայն» նորագիւտ բառ, որ մի անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. 33 «Զի թէ գլխոյն և նինուէացիքն դատեն, ո՞րչափ ես սա. և զի ոչ երկոտասան միայն աթոռ, քանզի և ոչ բաղ ուստերք Յակոբայ յերկրէ, այլ յոլով ազգք ըստ լեզուացն և ըստ թուոյ հրեշտակացն»։—Նոյն բառն է, որ Ամատունի (Հայոց բառ ու բան, էջ 84 ա) գտել է էջմիածնի № 395 Ձեռագիր բառարանում՝ մեկնուած* բաղ *«մի (մէկ)»։*

Թուում է թէ եբր. בַּל bal *(= արաբ.* بل bal*) «ոչ, ոչ իսկ, դեռ ոչ» բառն է. Սասնեցին շատ է սիրում գործածել զուտ եբրայեցերէն բառեր տեղի-անտեղի։—Աճ.*

ԲԱՂԱԿՏԻ *«պատերազմ կամ կագ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 46։*

*ԲԱՂԱՄ, *որից կայ միայն* բաղամ փայտ *«որդան փայտ, Բրազիլեան փայտ,* bois de Brésil, *լտ.* caesalpinia brasiliensis Sw. *կամ* lignum brasiletto?" *ունի միայն ՀԲուս. § 291, առնելով Արուեստաբանական գըրքերից։*

=*Թրք.* بقام baqam *կամ* بقام آغاجى baqam aγaǰə *«բրազիլեան փայտ» (տե՛ս Մ. Աբրիկեան. Օսմ. բառ. Պոլիս 1888, էջ 182)։ Թրք. բառը նշանակում է նաև «2. կարմիր ներկ. 3. սուտ ներկ. 4 սուտ, կեղծ, շինծու». վերջին նշանակութեամբ գործածական է բառս այժմ էլ Պոլսահայ ռամիկ լեզուի մէջ՝* baxam *ձևով։ Բառիս բուն աղբիւրն է պրս.* بکم bakam, *որից արաբ.* بقم baqqam *(ըստ Կա-*

մուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 402) և այստեղից էլ Թրք. بقام baqam.—Կամուս նկարագրում է այս ծառը՝ իբրև մեծ ծառ, տերևները նման նշենու տերևներին, կեղևը կարմիր, որից պատրաստում են կարմիր ներկ. օգտակար է նաև զանազան հիւանդութեանց համար.—Աճ.

*ԲԱՂԱՆԻՔ, -նեաց, -նեօք (միայն անեզաբար գործածուած) «բաղնիք, տաքսուն, համամ. 2. ջերմուկ» Եզնկ. իղ. 40. Եւս. պտմ. Խոր. Սեբ. 55.—անսովոր եզակի ձևը գտնում եմ գործածուած մի անգամ Վրք. և վկ. Բ. 356 բաղանի մի. միջին հյ. յգ. ձևն էր բաղանեստան (հմմտ. Սոկր. եկեղ. պտմ. էջ 112 տըպուած բաղանեստ այն, որ պէտք է կարդալ բաղանեստան յգ. հյց.)։ Այս բառից են բաղանապան Յայսմ. բաղանապետ Փիլ. Ճառընտ. բաղանաւոր ԱԲ. բաղանէպան Ճառընտ. առաջին երեքը ա յօդակապով, վերջինը՝ բաղանէպան (կարդա՛ բաղանեպան)՝ ըստ օրինի ունի ե (ինչ. *գինիապան>գինեպան). ռամկական ձևեր են բաղնապան Գնձ. բաղնեպան Ոսկիփ. բաղնելուայ «բաղանիքից նոր դուրս եկած» Քուչ. 79 (չունի ԱԲ)։

=Յն. βαλανεῖον «բաղանիք» (որ ըստ Boisacq 113 ծագում է հնխ. gʷelē «ծորիլ» արմատից)։ Նշանաւոր էին բիւզանդական հասարակական բաղանիսները։ Իբրև քաղաքակրթա՛կան տերմին՝ այս բառը իրի հետ տարածուեց շատ լեզուներում. այսպէս՝ ասոր. ܒܠܢܐ balāna, արաբ. بلّان ballān (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 148), լտ. balineum, balneum, ռմ. լտ. balnia, ռմկ. *baneum, որից ֆրանս. bain, իտալ. bagno, սպան. baño, պորտ. banho, ալ. banya, ռուս. баня, նյն. (լետ փոխառեալ) μπάνιο ևն։ Հայերէնի մեջ բառիս անեզական գործածութիւնը համապատասխան է ուրիշ շատ լեզուների, որոնց մէջ էլ «բաղանիք» յոգնակի է. ինչ. հոմեր. յն. λουτρά, ֆրանս. bains (տե՛ս Meillet MSL 17, 22) ևն։—Հիւբշ. 343։

ՆՀԲ զարմանալի է, որ չունի բառիս մեկնութիւնը։ Ուղիղ մեկնեց նախ Այվազովսքի, Յղ. հնչման 15։ Ղ. Աղայեան, Արբիւր 1889, էջ 6 մեղանից է դնում վրաց. აბანო աբանո «բաղանիք», որ սակայն ընաւ յարմար չէ։ Աճայեան (անձնական) պրս. pak ū nīk «մաքուր և լաւ» բառերից է համարում ձևացած։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. բաղնիք, Ախց. Կր. Մշ. Սեբ. Սչ. բ՛աղնիք, Խրբ. բ՛աղնիք՛, Ալշ. բ՛աղնիք, բ՛աղնիս, Երև. Սլմ. Տփ. բաղնիս, Ռ. փաղնիք, Տիգ. փողնիք, Զթ. բ՛աղնըք, Մկ. Վն. պողնիս, Մրշ. պաղնաք (ըստ Գարիկեան, Ամէն. տարեց. 1922, 325)։ Նոր բառեր են՝ բաղնիսէշ, բաղնաւրած, բաղնպան, բաղնոր, բաղնատէր:

*ԲԱՂԱՆՏ. մէկ անգամ ունի Կիւրղ. Թագ. հետևեալ հատուածում՝ «Կարիճն գործի ինչ տանջանաց է, նուրբ և երկայն իբրև զբաղանտն, զոր հայերէն քուքսն ասեն. զոր լնուն աւազով և այնու հարկանէն ի գանս»։ Ըստ իս նշանակում է «քսակ, տոպրակ, պարկ», իբր՝

=յն. βαλάντιον «քսակ, պարկ», որից փոխառեալ է նաև վրաց. ბალანტი բալանտի «փոքր պարկ, քսակ»։—Աճ.

ՆՀԲ բառս մեկնում է «քուք» և լծորդ է դնում պրս. بلند baland «է վերին փայտըն շրջանակաց դրան, պատուհանի և այլոց»։ (Բայց «քուք» դրուած է վերևում կարիճ բառի համար, որ է «փշոտ գաւազան» և որ կարելի չէ աւազով լցնել։ Ուստի բաղանտը չի կարող «քուք» լինել։ Անտեղի է նոյնպէս պրս. baland, որ միայն ձայնապէս է նման և նշանակութեան կողմից կապ չունի)։ ՓԲ մեկնում է «դռան վերին բարաւորի փայտը», որովհետև այսպէս է մեկնում ՆՀԲ իր լծորդ համարած պրս. պելէնտ բառը։ ԱԲ դնում է «ծեծելու փայտ»։

*ԲԱՂԱՍՏԻՈՆ «վայրի նռան ծաղիկ» Հին բռ. որ և բաղաստոն Գաղիան. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 565 և ՀԲուս. § 2227։

=Յն. βαλαύστιον «վայրի նռան ծաղիկ», որից և լտ. balaustium, ֆրանս. balauste նոյն նշ. ըստ այսմ մեր բառերն էլ պէտք է ուղղել բաղաստիոն:

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆր. 123 բ և յետոյ ՀԲուս. անդ։

ԲԱՂԱՐՋ, ի-ա, ո հլ. «անխմոր հաց (իբր գոյական) կամ անխմոր, չխմորուած (իբր ածական)» ՍԳր. (գրուած բաղարճ Եփր. աւետ. 279, 280). որից բաղարջակեր ՍԳր. բաղարջընծայ Նար. էջ 252. բաղարջեայ Եզնիկ. ծն. բաղարջիկ «փոքրիկ բաղարջ հաց» Վարք. 102. նաև բաղրջուկ «մոլոշ բոյսը, փիփերթ, malva» Բժշ. (վերջինիս նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. արաբ. خبّاز xubbāz «մոլոշ»՝ xubz «հաց» բառից. ռուս. գռ. калачики «մոլոշ»՝ калачь «ճերմակ հաց» բառից. հմմտ. նաև հյ. ճնճղկաբլիթ, ճացուպաճիր, ճնճղկի ճաց):

> Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. փոխառեալ է դնում կապադովկիական παγάρτζι համանիշից, որովհետև այս բառի արմատը կարծում է παγ, որ կցում է յն. πάγος «սառած», πήγνυμι «սառչիլ», լտ. piger «ծոյլ», սանս. paǰras «հաստատուն» բառերին։ Հիւնք. թրք. boγača «կարկանդակ» բառից։ Յակոբեան, Բիւզանդիոն թ. 742 արաբ. فطر fitr «ծոմը բանալ» + պրս. چه ča նուազական մասնիկով։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. բ՛աղարջ, Խրբ. բ՛աղարչ, Գոր. Ղրբ. պաղարճ, Մկ. Վն. պըղաղճ, Ղրբ. պէ՛ղարճ, Տփ. բա՛ղաճ, Ախց. Երև. Կր. բ՛աղաճ, Ջղ. բ՛աղաջ՛, Սեբ. բ՛աղաչ, Մրղ. պըղըճ, իսկ Ակն. Մշկ. բառս երևան է գալիս բաջուկ ձևով և «կարկանդակ» նշանակութեամբ. Պրտ. բ՛աջ՛ուգ «մի տեսակ աղցան» (<բաղրջուկ ձևից).—այս բաղարջ բառի և թրք. boγača «կարկանդակ» բառի խառնուրդն է ներկայացնում Հմշ. պուղարջա «կարկանդակ»։—Նոր բառեր են բաղարջճախչի, բաղարջուկ, բաղարջ-չաղարջ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ბღარჯი բղարջի «բաղարջ», ბღარჯობა բղարջոբա «բաղարջակերաց տօն», կապադովկ. յն. παγάρτζι «բաղարջ», παγάρτζικο ψωμί «բաղարջ հաց» (Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. 94 և Bugge KZ 32, 11) որ, ինչպէս γ=ղ ձայնից երևում է, ուշ ժամանակի փոխառութիւն է հայերէնից. այսպէս նաև վրաց. ბაღაჭი բաղաճի «բաղարջ» (Չուբինով 99). որի մէջ ჭ=ղ յետնութեան նշան է, մինչդեռ բղարջի հին է։ Ոստ. պաղաճ «բաղարջ»։

ԲԱՂԱՓՈՒՇՏ տե՛ս Բուշտ։

⊙ԲԱՂԲԱՋ «պառաւական ցնդած խօսքեր». որից ունինք բաղբաջանք Սեբեր. 196. բաղբաջել Մագ. թղ. 136.— ճ յաւելուածով բաղբաճջանք Ոսկ. յհ. ա. 3 (էջ 51. չունի ՆՀԲ). Տարօն. Ա. § 63. բաղբաճջել «ցնդաբանել» Ուռհ. էջ 225. բաղբաճջումն Անան. եկ.։

=Բնաձայն բառ, կրկնուած բա ձայնից, որի վրայ աւելացել են ղ, ճ, ջ ածանցիչները. հմմտ. բարբաջել և բարբաճջել:—Աճ.

> Այս մեկնութիւնը տուել եմ նախ ՀԱ 1899, էջ 204, 234։ H. Petersson, Arische und Arm. Stud. 74, 75 անձնում է, որ ճջ մասնիկ է, իսկ բաղարմատը դնում է հնխ. bhel «գոչել» արմատից. հմմտ. հհիւս. belja «բառաչել», լիթ. bylà «խօսք», հպրուս. billīt «խօսել», հյ. բողոք, լտ. balbus «կակազ» են։

* ԲԱՂԲԱԿ, որ և գրուած է բաղբաւ, բաղբաբ, բաղբաղ. մի տեսակ բոյս է, որ բժշկարաններ մեկնում են «չրաբար, սամիթ կամ տուղտ». սրանք իրարից բոլորովին տարբեր բաներ են.— նշանակութիւնը ճշտում է միայն՝

=վրաց. ბალბა բալբա «մոլոշ». (Չուբինով, էջ 623 մեկնում է բառս «վրաց. մոլոխի», որ է «մոլոշ, malva, փիփերթ». իսկ էջ 94 մեկնում է ռուս. проскурнякь, որ մերթ հասկացվում է «մոլոշ, malva» և մերթ «տուղտ, althaea». այս երկու բոյսերը (տուղտ և մոլոշ) յաճախ են շփոթւում իրար հետ (հմմտ. ֆրանս. mauve «մոլոշ» և guimauve «տուղտ»). կայ յն. μάλβαξ, μάλβακον «մոլոշ» (Bailly, Dict. gr.-tr. 1222), որի համար Boisacq 604 ծան. տալիս է, թէ չափազանց կասկածելի է։ Հայ և վրացի ձևերը ո՛չ միայն ջնջում են կասկածը, այլ և μάλβακον ձևի հետ ենթադրում են նաև *βάλβακον, որ հյ. և վրաց. ձևերին իբր մայր ծառայած պիտի լինի։ Ըստ այսմ հյ. բաղբակ պէտք է դնել յունարէնից։—Աճ.

Նորայր. Հայկ. բառաք. 105 «ձայնիւ

նմանն» է գտնում աղրղրուկ բառանուն հետ։ ՀԲուս. § 290 յիշում է հնդ. balbaka «մի տեսակ բրնձանման ընդեղէն, eleusina indica», որ անշուշտ պատահական նմանութիւն ունի։ Այսպէս են նաև դնչ. bulbok «ծաղկի բաժակ» (Vaillant, Gr. des Bohémiens, էջ 99), ասոր. ܦܠܒܓ plbg «gossypium, բամբակենի» (Brockelm. 272). վրաց. ბალბალუკა բալբալուկա «проскурина», որ է evonymus verrucosus L. Ալիքեան ՀԱ 1930, 496, 40 Գաղիանոսի մէջ բառս մեկնուած է գտնում «ապալոն, ապեթղոն», որ համարում է յն. σπλήνιον=լտ. chrysosplenium «մի տեսակ բոյս, որ օգտակար է փայծաղին»։

ԳԻՌ.—Լ. ալբա «մոլոշ, փիփերթ» (նոր փոխառութիւն է վրացերէնից). կայ և բաղբուկ բոյսը Մշոյ բարբառում, բայց չգիտեմ թէ յատկապէս ի՛նչ բոյս է նշանակում։

ԲԱՂԲԱՃ «կերակուր ի մսոյ և ի հացէ. pâte de viande». ունի միայն Քաջունի, հտ. Բ. 277, Գ. 32։

Բաղեղն (սեռ. բաղեղան՝ ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «պատատուկ բոյսը, լտ. hedera helix L, ֆրանս. lierre, թրք. սարմաղուղ» Փիլ. լիւս. Նեղոս 656. իբրև ռամկաձև՝ բաղեղ Բժշ. Գաղիան.— գրուած է նաև բառեղ, բարեխ Գաղիան. (ըստ ՀԲուս. § 312)։

=Կազմուած է բաղ «կից, յար», բաղել «կցել, միացնել» արմատից. կրկնութեան ձևի համար հմմտ. պատ-ատ-ել, փաթ-աթ-ել. իսկ իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ. պատաղիճ, պատատուկ «բաղեղ» (պատել բայից), լտ. convolvulus «բաղեղ» (convolvo «ոլորել, պատատել» բայից), յն. ἕλιξ «մի տեսակ բաղեղ» (ἕλιξ «ոլորուն, գալարուն» բառից), թրք. sarmašəq «բաղեղ» (sarmaq «պատել, փաթաթել» բայից)։ Տե՛ս ճուլալա բառի տակ ասածները. նկատել յատկապէս վրաց. შამბალილა շամբալիլա (փոխառեալ պարսկերէնից)։

ՆՀԲ հանում է բաղել բայից, որով առաջին անգամ ուղիղ մեկնողը ինքն է։ Lag. Urgesch. 491 ուզում է կցել զբաղիլ և պատաղիճ! բառերին։ Հիւնք. աղեղն բառից։— Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 101 -եղն մասնիկով բաղել «binden, կապել» բայից (մասնիկի համար համեմատում է ասեղն, աղեղն, պճեղն և սառեղն)։

ԳԻՌ.—Ալշ. բ'աղեղ, Ջթ. բ'աղէղ, աղէօղ, աղէղ «մի տեսակ բոյս է, որից պատրաստում են բաղեղապուր կոչուած կերակուրը».— Ոզմ. բ'ըռեղ, Շտ. պառեխ, Մկ. պըռէղ, Ագլ. բա՛րաղնը.— այս ձևերը ճշտում և հաստատում են Գաղիանոսի բառեղ, բարեխ ձևերը. բոլորն էլ կազմուած են տարանմանութեամբ (dissimilation)՝ կրկին ղ-երից մին վերածելով ռ կամ ր։— Նոյն բառեղ բառը գտնում ենք նաև Նր. Վն., բայց իբրև «մի տեսակ դաշտային ծաղիկ»։

ՓՈԽ.—Կայ պրս. شنبليل šanbalīl, որ և شنبليله šanbalīla, որ ԳԴ մեկնում է «բոյս ինչ բազմաճիւղ և սպիտակածաղիկ. թրք. boy toxumə, արաբ. حلبة hulba» (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 113)։ Այս անունով Թաւրիզի թուրքերը հասկանում են մի տեսակ դաշտային խոտաբոյս, որ ոչխարը շատ է սիրում ուտել. տալիս է ռոպի նըման, բայց անկանոն եզերքներով շատ կարծըր մի սերմ, որ պարսիկները ծեծելով՝ իւղի մէջ տապակած ուտում են։ Այս սերմը Կարնոյ չամանն է, որով ապուխտ են պատրաստում։ Առատութեամբ աճում է Ղարադաղում, որ մեր հին Փայտակարանի նահանգն է։ Բառս պարսկերէնով կամ թուրքերէնով չի կարող բացատրուել, ուստի կարծում եմ, որ հյ. *շնբաղեղ ձևից փոխառեալ մի բառ է։ Ուրիշ է պրս. شنبليد šanbalīd ծաղիկը, որի վրայ տե՛ս շամշիտակ։

*ԲԱՂԵՆԱ «կէտ անասունը». ունի միայն ՓԲ. թուի նոր փոխառութիւն։

=Իտալ. balena, որից նաև թրք. balena. բուն մայրն է լտ. ballaena, որ ո՛չ թէ յն. φάλλαινα հոմանիշից է փոխառեալ, այլ հիւսիսային բալկանեան անծանօթ մի լեզուից (տե՛ս Walde 82 և Boisacq 1012)։— Ան.

ԲԱՂԷՋ. առանձին անգործածական արմատ, որից կայ բաղէջութիւն անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Զքր. կթ. «Ապա թէ ամիցէ ծառայն չար ի բաղէջութեան իւրում, ասէր իմ յամէ...»։

ՆՀԲ մեկնում է «իմա՛ կամ ընթերցիր բախածութիւն, անմտութիւն, և կամ իբր համախոհութիւն եղականի ընդ անձին իւրում և ընդ սրտի». յիշում է նաև արաբ. mulahaza «մտածութիւն»։ ՋԲ գրում է բառս բաղեղութիւն և մեկնում «միայնութիւն կամ խորհելն ընդ միտս իւր»։

ԲԱՂԹ. անյայտ իմաստով բառ, որ իբր օրինակ յիշում է Թր. քեր. էջ 9. այս միևնոյն բառը ստուգաբանելով Համամ. քեր. 256 ասում է. «բաղթ. թոյն է թուլագոյն և տխուր» (այսինքն՝ թէ բաղթ բառի մէջ՝ վերջատառ թ նշանակում է թուլութիւն և տխրութիւն)։ Տխրութեան հետ կապելուց՝ ենթադրում եմ, որ խանգարուած գրչութիւն է և պէտք է կարդալ բաւթ = բօթ «վատ կամ տխուր լուր»։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 102։

ԲԱՂԻՈՎՔ «փոփոխումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 47։

*ԲԱՂԻՍՏՐ կամ ԲԱԼԻՍՏՐ «նետաձիգ աշտարակ, նետ նետելու պատերազմական մեքենայ» Ա. մակ. զ. 51. «նետ» Երեմ. թ. 8 (որ սխալմամբ Մխ. երեմ. մեկնում է «սուր եռասայր, զոր ունին զինուորք ի մարակս երիվարաց» (նոյնը բառացի կրկնում է Բառ. երեմ. էջ 45)։— Առաջին նշանակութեամբ և բաղիստ ձևով ունի Նորագիւտ բ. մնաց. իզ. 15 «Եւ արար Ոզիա յԵրուսաղէմ մեքենայս խորհրդովք իմաստութեան, զի լիցին ի վերայ աշտարակացն և ի վերայ անկեանցն բաղիստս և վէմս մեծամեծս»։ (Սովորական թարգմանութիւնն ունի «ձգել նետս և քարինս մեծամեծս», համաձայն յունարէնի՝ որ է βάλλειν βέλεσι καὶ λίθοις μεγάλοις)։

= Յն. βαλίστρα «քարաձիգ մեքենայ», որ ծագում է βάλλω «նետել, արձակել» բայից. սրանից են փոխառեալ նաև լտ. ballista, ֆրանս. baliste, ռուս. баллиста, ասոր. ܒܠܣܛܪܣ blstrs կամ ܒܠܣܛܣ blsts (Brockelmann, էջ 39ա, երկուսն էլ առանց ձայնանիշի) են։ Յունարէն բառը չգիտէ Bailly, չէ՛ գործածուած Ա. մակ. զ. 51 և Բ. մնաց. իզ. 15, իսկ Երեմ. թ. 8 ունի βολις, որ է «նետ». յիշում է միայն Sophocles, Greek lexicon, էջ 296ա՝ վկայութեան կոչելով Պրոկոպիոս (543 թ.), Մաւրիկիոս (607 թ.) և Լևոն Փիլիսոփայ (911 թ.)։ — Հիւբշ. 342։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ են։

ԲԱՂԽԵԼ տե՛ս Բախ։

ԲԱՂՁ, ի հլ. «փափագ, իղձ» Պիտ. որից բաղձալ Պիտ. Փիլ. Նար. բաղձանալ Փիլ. Մանդ. բաղձնուլ Սարկ. քհ. բաղձանք Փիլ. Պիտ. Նար. բաղձալի Եղիշ. Փարպ. բաղձալիս Յճխ. Գնձ. բազմաբաղձ Յհ. կթ. բազմաբաղձիկ Պրպմ. եռեքբաղձեան Ճառընտ. մեծաբաղձ Խոսր. նայրենաբաղձութիւն (նոր բառ)։

ՆՀԲ (բաղձալի բառի տակ) բա և իղձ բառերից։ Bötticher ZDMG 1850, 351 և Arica 88, 439 սանսկրիտ. vāṃčh։ Տէրվ. Altarm. 60 հայրս. bərəǰa «փափագ»։ Նոյն, Նախալ. 60 հնխ. agh, igh արմատից է հանում սանս. īh, յն. ἰχανᾶν «ցանկալ», լտ. egeo «կարօտել», հյ. բաղձ, իղձ<բ-ա́-ղ, իա́-ղ. իսկ էջ 96, հնխ. bharg արմատից դնում է սանս. bhrāǰ, զնդ. baraǰ «շողալ», bərəǰa «անձուկ», յն. φλέγω «այրել», լտ. flagrari «բորբոքիլ» և հյ. բարկ, բարկանալ, բաղձալ։ Հիւնք. աղցք բառից։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1902, 75 բ մասնիկով իղձ բառից։ Patrubány ՀԱ 1906, 343 Տէրվիշեանի վերջին մեկնութեան պէս։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 128 օսս. bällun «ցանկալ, նախանձել» բառի հետ հնխ. bhelg'h արմատից, որի պարզական bhel արմատից են լիթ. balvas, լեթթ. balwa «նուէր»։

ԳԻՌ.— Ակն (Կամրկապ գիւղում) կայ բ'ախձնուճք (ըստ Մաքսուդեանի)։

ԲԱՂՇՏԱԿ տե՛ս Բաշխ։

ԲԱՂՈՒԿ «նարինջ». առաջին անգամ գործածել է Անանեան, Բառ. աշխ. -գրբ. 1769, որից էլ Օղուլուխեան, ՓԲ և ՀԲուս. § 3301 (Նորայր ՀԱ 1924, էջ 547)։

ԲԱՂՈՒՆ «պտուղ վշտաց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 47։

*ԲԱՂՍԱՄՈՆ «բալասան». գրուած է բաղսամովն Ոսկ. ա. տիմ. բաղսամոս Վեցօր. էջ 101. բաղասամովն Ոսկ. եբր. բաղասամոն Գաղիան. վաղսամ, վաղսամոն Պիսիդ. տպ. Վենետ. 1900, տող 911. բալսասամին Տաթև. հարց. 604։ Ըստ Анненковъ-ի բուսաբանական բառարանի, էջ 61 ա՝ այս է «հինայի ծաղիկը, ֆր. jalousie, balsamine des jardins», գիտական անունով balsamina hortensis Dc.

= Յն. βάλσαμον «բալասանի թուփը և նրա իւղը», βάλσαμος «բալասանի թուփը», ըստ այսմ լիշեալ ձևերից ճշտագոյնն է բաղսամոն.—բաղսամոս գալիս է βάλσαμος բառից, իսկ վաղսամ, վաղսամոն՝ յն. բառի նոր արտասանութիւններն են. հմմտ. նաև ապրսամ և բալսան, որոնցից առաջինը փոխառեալ է ասորերէնից կամ պարսկերէնից, իսկ երկրորդը արաբերէնից։ Յոյն բառի ծագումը սեմական է՝ ըստ Boisacq 114։—Աճ.

Զարմանալի է որ ո՛չ Lagade և ո՛չ Հիւբշման չեն յիշում այս բառը։

ԲԱՂՏԻ «չարաբախտ, վատ, գէշ». նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վեցօր. 119 «Եւ առաւել ըմբռնչանամ ընդ այնս՝ որ հաւատան նոցա զկեանս իւրեանց, մեկնել զբարի կամ զբաղտի կեանս նոցա»։ (Խօսքը բախտ գուշակողների մասին է. զարմանում եմ, ասում է Ս. Բարսեղ, որ մարդիկ իրենց բարի կամ չար բախտը նրանց են մեկնել տալիս)։—Փափագելի էր յունարէնի համեմատութիւնը։

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. 157։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 179 ուղղում է բախտի «բախտաւոր»։ Այս դէպքում սպասելի էր եւ և ո՛չ թէ կամ:

ԲԱՂՐՋՈՒԿ տե՛ս Բաղարջ։

ԲԱՂՓՈՒՆ տե՛ս Բարթուն։

ԲԱՃԿՈՆ, ի-ա հլ. «պատմուճան, վերարկու» ՍԳր. Եփր. ծն. էջ 51. Լաստ. որից բաճկոնակ «խեղճուկ հագուստ» Եւագր. 126. Վրդն. ծն. Տօնակ. Նոր գրականում ընդունուած է բաճկոնակ «շապիկի վրայից հագնելու կարճ ու անթև հագուստը, ֆր. gilet, ռուս. жилетъ, թրք. yelek», իսկ բաճկոն «բաճկոնակի վրայից հագնելու թևաւոր հագուստը. ռուս. пиджакъ»։ Հնապէս էլ բաճկոնը շապիկի վրայից հագնելու զգեստն էր. հմմտ. Մտթ. ե. 40 «Եւ որ կամիցի ընդ քեզ դատել և առնուլ զշապիկն քո, թո՛ղ ի նա և զբաճկոն քո»։ Սրա բացատրութիւնը տալով Երզն. մտթ. 125 գրում է. «Տեսակ բանիս թուի ինձ սխալ գոլ ի թարգմանչաց կամ ի գրչաց. քանզի բաճկոն վերինն է և շապիկ ներքինն, որպէս ասէ Ղուկաս թէ՝ Եւ որ հանէ ի քէն զբաճկոն քո, մի՛ արգելուր ի նմանէ և զշապիկս»։ Նկատողութիւնը ճիշտ է, բայց իրողութիւն այն է, որ մեր Հայերը թարգմանել են ճիշտ այն՝ ինչ որ գտել են յունարէնում. καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά (տակի հագուստ) σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον (վրայի հագուստ)։

ՆՀԲ լծ. պրսկ. بزیون bazyūn «մետաքսին և պատուական կերպասք», بزجامه baz-Jama «փառաւոր և շքեղ հանդերձ»։ Գ. վրդ. Սրուանձտեանց, Մանանայ, էջ 411, բեճ «ուս» բառից, իբր թէ «ուսերի վրայ ձգուած զգեստ»։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. [illegible] pāizākōn «մի տեսակ կերպաս» և թրք. چپکن čerken, čekmen «թիկնոց» (Будаговъ, I, էջ 469)։

*ԲԱՄԱ «զոհի բարձր սեղան, բեմ, բարձունք» Ա. թագ. թ. 19 են։

= Եբր. בָּמָה bāmā «բարձրութիւն, բարձունք, զոհի սեղան» բառն է, որ յունարէն թարգմանութեան մէջ, իբր յատուկ անուն առնուելով, պահուած է Βαμά, որից էլ տառադարձուած է հայերէնը։ Bailly 346‴ և Sophocles 296″ յիշում են բառս՝ իբրև եբրայական փոխառութիւն։ Նրա ուրիշ ավ

ձեն է եբր. הבמה habāmā, որ տառադարձուած է յն. ἄβαμά (այլ ձ. αββανα), որից էլ հյ. աբբանա (տե՛ս այս բառը)։

ՆՀԲ և ԱԲ դնում են եբրայեցերէնից։

ԲԱՄԱՅ «յո՛ւմ մայր». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 47. ինչ լինելը յայտնի չէ։

*ԲԱՄԲ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «նուագարանի խոշորաձայն հաստ թելը. 2. հաստ ձայն» Երզն. քեր. Ոսկիփ. որից բամբերգային «հաստ ձայնով երգող» Նար. բամբջութակ, բամբջութակահար (նոր բառեր). գրուած է պամ Երզն. քեր. տե՛ս և բանդ, բանդախառն:

=Պրս. بم bam, որից փոխառեալ արաբ. بمّ bamm «բամբ, հաստ ձայն, քնարի հաստ թելը». վերջաձայն բ՝ հայերէնի մէջ յետոյ է աւելացրած. հմմտ. բեմ>բեմբ, պատշգամ>պատշգամբ։— Հիւբշ. 116։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ, նոյնը կրկնում են յետոյ ՆՀԲ, Lag. Urgesch. 629 ևն։

*ԲԱՄԲԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «բամբակ» (գրուած նաև բանբակ) Կաղկանտ. խոր. աշխ. Երզն. մոթ. 231. Մագ. և Երզն. քեր. որից բամբակենի «բամբակի բոյսը, gossypium herbaceum L» Մխ. առակ. Նոր գրականում բամբակեղէն, բամբակեայ, բամբակավաճառ:

= Պհլ. pambak «բամբակ» բառից, որի յաջորդներն են պազենդ. panba և պրս. پنبه panba «բամբակ»։ Այս իրանեան ձևի ծագումը և ստուգաբանութիւնը յայտնի չէ։ Փոխառութեամբ տարածուած է դէպի Արևմուտք՝ մինչև Եւրոպայի ծայրը. այսպէս յն. πάμβαξ, նյն. βομβάκιον, βαμβάκι, μπαμπάκι (հնագոյն փոխառութիւն է βόμβυξ «շերամ, մետաքս»), մ. լատ. bombax, bombacum, արաբ. عباج bambaǰ, քրդ. پنبو panbu, վրաց. ბამბა բամբա, ბამბაკი բամբակի, թուշ. բամբա, օսս. bambag, bämp'äg, արևել. թրք. կամ չաղաթ. ماموق mamuq, օսմ. پامبوق pambuq, ալբան. pambuk, ռում. bum bak, չեխ. pamuk, հունգ. pamuk, pamut, սերբ. bumbak, pambuk, pamuk, bobac', խորվաթ. bumbak, բուլգար. pamuk, pambuk, ռուս. бумага «թուղթ», бумажникъ «թղթապանակ», бумазея «բամբակեայ կտաւ», իտալ. bambagia, bombagio, ուտ. փամբակ (ուղղակի փոխառութիւն իրանեանից՝ նախաձայն փ-ի պատճառաւ) ևն։ Հայերէնը, ինչպէս նաև միւս լեզուներից շատերը, նախաձայն p փոխել են b=բ՝ բառամէջի b-ի ազդեցութեամբ։—Հիւբշ. 116։

Պարսկերէնի հետ համեմատեցին նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ ևն։ Gosche, էջ 22 Հեսիքիոսի աւանդած փռիւգական βάμβαλον «վերարկու և ամօթոյք» բառը համեմատում է հյ. բամբակ և պրս. panba բառերի հետ։

ԳԻՌ.— Տփ. բամբակ, Ախց. Երև. Կր. Ջղ. բ'ամբակ, Ննխ. բամբագ, Ալշ. Խրբ. Մշ. Սեբ. Սչ. բ'ամբագ, Պլ. բամբագ, փամբագ, Ռ. փամբագ, Տիգ. փըմբըգ, Սսլ. փամբայ, Զթ. Հճ. բ'ամբօգ, Ոզմ. փըմբըկ, Գոր. Մկ. Վն. պըմբըկ, Մրղ. Սլմ. պըմբըկ', Շմ. պըմբըգ', Հւր. բըճբըկ, Ղրբ. պէ՛մբակ, Ագլ. բի՛մբըկ, բի՛մբէկ: Նոր բառեր են բամբակել, բամբակիլ, բամբկուն, բամբակածախ, բամբակարտ, բամբակաֆաղ, կրճատ՝ բամբֆսող և բամբահատ «բամբակի սերմ»։

+ԲԱՄԲԱՍԵԼ.

= Կրկնուած է բալ «ասել» բայի ներկ. եզ. ա և բ դէմքերից, իբր բամ «ասեմ»+ բաս «ասես». ընդարձակ տե՛ս բալ:

Տաթև. հարց. 381 «բամբասանքն բասիր բանք զայլմէ», ՆՀԲ (բամբասանք բառի տակ) բամ, բա' կամ բամբ և ասել բառերից։ Karst, Յուշարձ. 406 սումեր. pam, pav «յայտարարել»։

ԳԻՌ.—Ննխ. բամբասէլ, Տփ. բամբասիլ, Հճ. Ջղ. Սչ. բ'ամբասել, Զթ. Խրբ. բ'ամբասիլ, Ախց. Կր. բ'ամբասէլ, Ալշ. Մշ. բ'ամբ'ասել, Սեբ. բ'ամբ'ասէլ, Երև. բ'ամպասէլ, Ոզմ. բ'ըմբասիլ, Ագլ. բմբա՛սիլ, Սլմ. Վն. պամբասել, Շմ. պամբասիլ, Մրղ. պըմբըսէլ, Մկ. պումբըսիլ, Գոր. Ղրբ. պմբա՛սէլ, Պլ. Ռ. փամփասէլ, Սսլ. փամբըսէլ՝, Տիգ. փըմփըսէլ, էնկիւրիի թրքախօս հայերն էլ ունին փամփասաճf:

*ԲԱՄԲԻՇՆ, ն հլ. (-շան, -շանէ, -շամբ.) «թագուհի» Եւս. քր. Ոսկ. մ. գ. 14. Եփր. թգ. 420. Արծր. Փիլ. յետնաբար եղել է բամ-

բիշ Գնձ. որի համեմատ սրբագրուած է Մծբ. գ. և որ նոր գրականի էլ ընդունած ձևն է (բայց քիչ գործածական)։

=Պհլ. [illegible] bānbišn «թագուհի», յառաջանում է զնդ. dəmąnō paθni «տան տիրուհի» ձևից՝ ըստ Tedesco BSL 26, 64—66, որ ընդունում է Meillet, Gram. du v. perse, էջ 71. Նորագիւտ մանիքէական պհլ. באנבישן bānbišn «թագուհի» (Salemann, Manichäische Stud. ЗАН, հտ. 8 (1908), էջ 59)։—Հիւբշ. 116—7։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ և առաջ Müller SWAW 66 (1870), էջ 270 (նոյնը նաև WZKM 8, 284), համեմատելով պհլ.-պազենդ. 46 բառարանի (էջ 96) անորոշ մի գրութեան հետ։ Այս բառը կարդացւում էր bānbošne. Lag. Arm. Stud. § 344 մեր բամբշան սեռականի հետևողութեամբ կարդաց bambušan, իսկ Հիւբշ. KZ 23, 402 ուղղեց bānbišn, որ և հաստատուեց մանիքէական պահլաւերէնի գիւտով։ Հիւնք. շամբուշ բառից։

ԲԱՄԲԻՌՆ տե՛ս Փանդիռն։

ԲԱՄԲՈՑ կամ ԲԱՆԲՈՑ «մի տեսակ խիժաբեր բոյս». մէկ անգամ ունի Գաղիան. խունկ ի բամբոցէ (կամ ի բանբոցէ) ձևի մէջ՝ որ ՆՀԲ համարում է «gomme ammoniaque»։

ՆՀԲ բամբոց համարում է «գաւազան, որով լինի բախել զիմն կամ զնուագարան», որով թուի թէ կապել է ուզում բամբ «հաստ ձայն կամ քնարի հաստ թել» բառին։ ԱԲ դնում է բամբոց «եղէգի տեսակ մը. պամպու»։ Սրանով բառը ուզում է հանել հնդկական bambu-ից. այս պարագային թերևս յարմար էր սրբագրել բառը բամբոյ, ինչպէս անում է Թաղիադեան, Առաջնորդ մանկանց, էջ 38 և համարում է հնդ. bambu. իսկ խունկ ի բամբոյէ համարում է հնդկական բանս-լուչ՝ որ հնդկեղէգի խունկն է, սաթի նման բիւրեղացած մի նիւթ՝ որ բամբուն կտրելու ժամանակ երբեմն միջից դուրս է գալիս։—ՀԲուս. (տե՛ս § 300 և յաւել. էջ 663) ուզում է կցել կիլիկեան բարբառով՝ բամբոզ, բիմբոս բուսանունի հետ։ Բայց բամբոս (ՁԹ. Կր. Մշկ.), ինչպէս նաև բամբուզ Ակն. բոլորովին տարբեր բոյսեր են և չեն կարող յարմարիլ բամբոց-ին՝ որ խէժ ունի։— Բամբոս նշանակում է «ձնծաղիկ», իսկ բամբուզ «ցօղնաւոր, կոկոնաւոր մի խոտ՝ որի մէջ կայ բամբակի պէս սպիտակ մի նիւթ»։

ԲԱՄԻԿ «կուտեր ունեցող անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 301։

Արդեօք ծանօթ բամիա՞ն է։

+ԲԱՅ տե՛ս Բալ բայը։

ԲԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ. բայց կայ միայն ի բայի ներգոյականը) «գազանների որջը կամ ձմեռուայ քառասունքը» Շնորհ. եղեռ. որից բայանալ «որջը մտնել» Փիլ. լին. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 119. բայոց «արջի ձմեռային քառասունքը» Եղն. բայեցեալ «քառասունք մտնելով թմրած կամ քնած» Կոչ. գրուած է բան Վրդն. այգեկ. 85։

ՆՀԲ «որպէս պան, այսինքն՝ դիպահ և պահք»։ Հիւնք. յն. παγίς «դարան ամրութեան»։

ԳԻՌ.— ՆՀԲ և ՋԲ իբր ռմկ. յիշում են բայ կամ բան, որ ինձ այլուստ ծանօթ չէ։

ԲԱՅԱՍՏ «եթէ արասցես ապստամբութիւն» այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 47. ինչ լինելը չէ՛ յայտնի։

ԲԱՅԺ «կոտոշ, եղջիւր?» նորագիւտ բառ. որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Էֆիմ. 332 «Թաթաւեալ հուրն է հրացեալ ծիածանդ՝ որ տարահոսեալ ընդ օդոյն, երբեմն սովորի հպիլ բայժի երէվայրից»։ (Քիչ յետոյ կայ մի ուրիշը. «հպին ծառոց և նաւուց»)։

ԲԱՅՑ «սակայն» ՍԳր. Եզն. զանազան դարձուածներով ունինք բայց միայն, բայց սակայն, բայց արդ, բայց եթէ ՍԳր. Ագաթ. կայ նաև բայց «միայն», բայց ի «բացի», բայց միայն «բացի» ՍԳր. Եզն.։

ՆՀԲ «որպէս թէ ի բաց սեսալ կամ բաց ի բանէ սատի». Peterm. 251 բաց «verbum» բառից։ Karst, Յուշարձան 402

սումեր. ba, ban *բացասական մասնիկի հետ։*

*ԲԱՆ *«մի տեսակ արաբական բոյս, նրա ծաղիկը և իւղը,* myrobalanum, moringa aptera» *Խոր. աշխ. 612. «վայրի կաղին կամ ամէն. իւղային և դառն պտուղ» Վրդն. ծն. յետին տառադարձութեամբ գրուած* պան *Վստկ. 89. Ամիրտ.։*

= *Պրս.* بان bān, *որից նաև արաբ.* بان bān „myrobalanum" *(տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 602 և Շթայնշնայդէր* WZKM *11, 314)։ Պէտք է նկատել, որ յունարէնի մէջ էլ ունինք* βάλανος *«վայրի կաղին կամ կաղնի»,* βάλανος μυρεψική *կամ մի բառով* μυροβάλανον *«բան,* myrobalanum»։—*Հիւբշ. 117։*

ՆՀԲ «որպէս յն. βάλανον»։ *Ուղիղ մեկնութիւնը տուին միևնոյն տարում (1877)* Lagarde, Arm. Stud. § *348 և Պատկ. Խոր. աշխ. էջ 57—ՆՀԲ և ՀԹււ. § 244 երբ. տարբեր բոյսեր են յիշում* բան *և* պան։

ԲԱՆ *«մեղրահաց» տե՛ս Պան։*

+ԲԱՆ *«խօսք» տե՛ս* բալ *բայը։*

Canini, Et. étym. *194* բան *«խօսք» = յն.* φαίνομαι *«երևալ», իսկ 234* բանիլ *«գործել» = իռլ.* vann, *քեշուա լեզւով* san *«անել»։ Այս բառն է տեսնում* Tromler, Disputatio, *էջ* XXIV *(ըստ* Karst, Gesch. d. Arm. phil. *էջ 2) Յովսէփ Նահապետի եղիպտ.* Panech *անուան մէջ։ Մառ* ЗВО *25, էջ 23* բան *«գործ» և* բանիլ *«գործել» = եւամ.* man *«շինել»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 97 պրս.* بانك bāng (>վանկ) *բառի կրճատ* bān بان *ձևից դնում է* բան *«խօսք», իսկ պրս.* بن ban *«անդ, անդաստան, մշակութիւն» բառից* բան *«գործ»։*

ԳԻՌ.— Տփ. բանf *«խօսք» իմաստով գիտէ միայն Սայեաթ-Նովա. այլուր ամէն տեղ գործ է ածում* բան *«իր» իմաստով. այսպէս՝ Ննխ. Պլ. Տփ.* բան, *Ալշ. Ախց. Ակն? Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ. Սչ.* բ'ան, *Ոզմ.* բ'mն, *Մղր.* բէն, *Գոր. Մկ. Մրղ. Շմ. Սլմ. Վն.* պmն, *Ղրբ.* պէն, *Ը.* փան, *Տիգ.* փmն, *Ասլ.* փա, *Զթ.* բ'օն, բ'ոն, *Հճ.* բ'օն, *Համշ.* պօն, *Ագլ.* բիւն։— *Այստեղ է պատկանում նաև* բանիլ *«գործել, աշխատիլ», որի հնագոյն գործածութիւնը գտնում եմ Իգնատ. ղկ. 235 «Արուեստք են սոքա երկրագործաց, որով զանբան երկիր ածեն ի պտղաբերութիւն». (անշուշտ այստեղ* անբան *նշանակում է «չգործուած, չբանուած, չհերկուած»). նոյն իմաստով է նաև* անբան *Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 90 «Ընդէ՞ր տրտում նստեալ գայք ստա դատարկ անբան», ուր* անբան *նշանակում է «անգործ»։— Նոր բառեր են՝* բանգէտ, բանարար, բանելչէf, բանբող, բանկալ, բանլար, բանւոր, բանքոգ, բանուզովի *են, են, իսկ* բան *«խօսք» բառից են՝* բանոց *«խօսելու վերաբերեալ»,* բանսարկի *«բանսարկու» և Թեքեա* բանցնել *«հարցաքննել»։ Թրքախօս հայոց մէջ կայ՝ Էնկ.* անփէն *«անբան, ապուշ», Ատն.* փառփանէլ օլմաf *«ուրախանալ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. უბნობა ubnoba *և յգ.* უბნობანი ubnobani *«խօսակցութիւն, ճառ», բայական գործածութեամբ* უბნობა ubnoba, ვუბნობ vubnob *«խօսիլ, խօսակցիլ», արմատական* բան *ձևով՝* բանիթա *ըստ Մառ* ЗВО *13, 65։—Ունինք նաև գնչ.* penao *«խօսում եմ»,* pena *«պատասխան»,* penelo *«խօսուած»,* penava, benava *«խօսիլ, ասել», բոշա.* փանել *«ասել, պատուիրել», որոնք* Finck, Die Stellung des Arm.-Zigeunerisches im Kreise der verwandten Mundarten, *էջ 14 հանում է սանսկրիտ.* bhaṇ-aī *ձևից։*

ԲԱՆԱԼ *(բացի, բա՛ց) «բանալ, մեկնել, բացատրել» ՍԳր. Ագաթ. Կիւրղ. ղևտ. որից* բանալի *ՍԳր.* բաց, ի–ա *հլ. «չփակուած» ՍԳր. Ոսկ. ես. եփր. բ. կոր.* ի բացի *«դաշտի մէջ» ՍԳր.* բաց ի *(արդի լեզւում միացած* բացի, *ինչպէս ունինք և* դէպ ի>դէպի) *«զատ, զոկ» ՍԳր.* բացագոյն *«աւելի հեռու» ՍԳր.* բացատ *«միջոց, միջավայր» Եզեկ. խբ. 13. Եփր. ծն. Բուզ.* ի բաց *ՍԳր. Եւ. քր. Կոչ.* ի բացեայ *ՍԳր. Եւ. քր.* բացէ ի բաց *ՍԳր. Վեցօր. Եփր. յես.* բացօրեայ *(սխալ է գրել* բացօղեայ՝ *ինչպէս տարածուած է Կովկասում, տգէտ գրողների մէջ) Ղկ. բ. 8.* բացարձակ *«հեռաւոր» Ա. մակ. ը. 3. Սեբեր.*

Ոսկ. մտթ. անբաց «չբացուող, չփարատուող, չլուսացող» Իմաստ. ժթ. 16. գլխիբաց Վեցօր. երկբացիկ Գ. Թաղ. գ. 34. կիսաբաց Ոսկ. մտթ. մշտաբացիկ Անան. եկեղ. բացադիմի Եփր. մատ. հտ. Դ, էջ 246 (այս բառի վրայ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. հտ. Բ, էջ 269).— յետնաբար առ մասնիկով՝ առբանալ «տարածանել» Բառ. երեմ. էջ 308. կրաւ. բանիլ «բացուիլ» Սասն. 34։—Բաց բառը յունաբան հեղինակների մօտ դարձել է նախամասնիկ՝ համապատասխան յն. ἀπο- և ἐχ- նախամասնիկներին, որով շատ յունարէն բառեր ստրկօրէն թարգմանուած են հայերէն, ինչ. բացարձակ=յն. ἄπόλυτος, բացատրել= ἀποδίδωμι (կազմուած տալ=յն. δίδωμι բայից.— ՑՀ. կաթ. Շար. գրած են բացադրել, ինչպէս ընդունել է նաև արդի արևելահայ գրական լեզուն. բայց, ինչպէս յունարէնը ցոյց է տալիս, յայտնի սխալ է. բացադրել (դնել բայից)=յն. ἀποτίθημι նշանակում է «հեռացնել, մէկդի դնել, առաջը դնել»). բացառութիւն= ἀπόληψις, բացասել=ἀπόφημι, բացակայիլ=ἄπειμι ևն։ (Այսպէսով բաց նախամասնիկը<ի բացի «դաշտ» բառից և առտ նախամասնիկը<առտ «անդաստան» բառից՝ կունենան միևնոյն առընչութիւնը իրար հետ)։ Մեր արմատի զանազան նշանակութեանց հետ համաձայն են գալիս՝ լտ. aperire «բանալ» և «մեկնել, բացատրել», apexte «բաց» և «բաց դաշտի մէջ», թրք. ačmaq «բանալ», ačəq «բաց», ačəqləq «բացատ, բացօթեայ տեղ, դաշտը», գւռ. թրք. ačar «բանալի»։— Նոր գրականում կազմուած բառեր են անբացատրելի, բացագանչական, բացառութիւն, բացառաբար, բացառապէս, բացառակի, բացառիկ, բացատրական, բացարձակապէս, բացորոշ, բացիկ «բաց նամակ» ևն։

Brosset, JAs. 1834, 378 համեմատում է վրաց. վարნեվ բառի հետ։ ՆՀԲ եբր. ֆաթախ «բանալ» բառի հետ արմատակից է դնում։ Bötticher, Arica 86, 422 և Lagarde, Urgesch. 126, 128 պրս. باز bāz «բաց» և յն. φαίνειν «երևփիլ» բառերին կցելով՝ բանալ դնում է հնխ. bhā արմատից։ Այս մեկնութիւնը մերժում է ինքը Lag. Arm. Stud. § 349, որովհետև պրս. bāz = սանս. a-vāñč։ Bötticher ZDMG 1850, 351 բաց =սանս. vahis «դուրս»։ Müller SWAW 42, 255 պրս. bāz=բաց: Bopp, Gram. comp. II 413 բաց «հեռու» = սանս. vaħis կամ bahis։ Տէրվ. Նախալ. 94 բոց, բաց, բանալ և բոկ բառերը կցելով յն. φῶς «բոց», φαίνω «երևիմ» և սանս. bha «սատղ» բառերի հետ՝ բոլորը միասին հանում է հնխ. bha արմատից։ Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. 96 կապադովկեան πεζὸ «պարապ» և πεζόνω «դատարկել» բառերի հետ։ Հիւնք. բանալ հանում է բերան բառից։ Այսպես նաև Ց. Արշէզ, Բազմ. 1897, 51, արմատը համարելով բա=յն. φαίνειν: Patrubány ՀԱ 1904, 94 հնխ. bhū «լինել, մեծանալ» արմատից։ Scheftelowitz BB 29, 37 գնդ. bata «բաց, անծածկոյթ», գոթ. banja «վերք» բառերին ցեղակից։ Karst, Յուշարձան 403 սումեր. ba «բանալ» և bad «բացուածք» բառերի հետ։ —Charpentier IF 25, 248 (1909 թ.) հրգ. bannan «պատժի կամ տուգանքի սպառնալիքով հրամայել, unter Strafandrohung befehlen» բառի հետ է համեմատում։ H. Petersson, Ar. und. Arm. Stud. էջ 123 «անկասկած պատկանում է սանս. bhāti «լուսաւորել, երևալ», bhāna «լոյս, երևոյթ» բառերին, նախաձևը լինելով *bhā-sk'-o- >բաց»։

ԳԻՒ.— Ննխ. Պլ. բանալ, Ալշ. Ախց. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ. Սչ. բ'անալ, Ոզմ. բ'ոնոլ, Զթ. ՀՃ. բ'անօլ, Ասլ. Ռ. Տիգ. փանալ, Ագլ. բո՛նիլ, Մկ. պոնալ, Վն. պոնո՛լ, Գոր. պո՛նոլ, Ղրբ. պէ՛նալ, Հմշ. պօնուշ:— Այս բայը կորցնելով՝ բաց բառից վերակազմել են Երև. բ'աց անէլ, Տփ. բաց անիլ, Ալմ. պացել, Մրղ. պացէլ, Շմ. պացիլ. ըստ իս այս ձևափոխութիւնը կատարուած է շշփոթելու համար բառը բանիլ «գործել, աշխատիլ» բառի հետ. հմմտ. Ներկ. բանում եմ, անկատ. բանում էի, որոնք երկու նշանա-

կութեամբ էլ կարող են գործածուել։—Բաց բառի ձևերն են՝ Պլ. Տփ. բաց, Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Սեբ. Սչ. բ'աց, Ասլ. փաց, փաս, Ոզմ. բ'ոց, Մղր. բէց, Գոր. Մկ. Մրղ. Շմ. Վն. պոց, Ղրբ. պէց, Ագլ. բէօց, Զթ. Հճ. բ'օց։—Բանալի բառի ձևերն են Ղրբ. պնո՛լի, պլո՛նի, Ախց. Կր. բ'անլիք, Խրբ. բ'անլի, բ'ալլի, Երև. պալանիք, պլանիք, Տփ. բալնիք, Ալշ. Մշ. բ'ալնիք, Հճ. Սչ. բ'ալլինք, Պլ. բալլինք, բալլիք, Ակն. բ'ալլի, Սեբ. բ'ալլիք, Ռ. փալլիք, Տիգ. փոլլինք, Ննխ. բալիք, Զթ. բ'ալընք, Ոզմ. բ'ոլնիս, Մկ. Վն. պոլնիս, Ջղ. բ'լանիք, Ագլ. պլո՛նիք', Սլմ. պոլիս, Մրղ. պոնիս, պոնէս, Հմշ. պօնլիք, Ասլ. փայլի։

ՓՈԽ.— Մարքվարթ ՀԱ 1913, 526 հյ. բացագնաց «դաւաճանութեամբ թշնամու կողմն անցնող» բառից փոխառեալ է դնում յն. Πασχγνάθης յատուկ անունը (Theophan. Chronogr էջ 344, 25 տպ. de Boor), որ ինքը ածական է համարում կամ մականուն։ (Խօսքը Թէոդորոս Ռշտունու մասին է, որ բացագնաց եղաւ և յոյներից անցաւ արաբների կողմը)։— Հայերէնի՞ց է արդեօք գնչ. pinriovava, pintavava, pinravava, pinavava «բացուիլ (դուռն, օդի)»։

ԲԱՆԱԿ, ի-ա հլ. «զօրքի խումբ. 2. ուղևորների կարաւան, 3. բանակի իջած՝ դադարած տեղը» ՍԳր. Բուզ. որից բանակիլ ՍԳր. բանակեցուցանել Ա. մակ. զ. 33. բանակակից Ոսկ. մ. ա. 1. բանակամէջ Բուզ. բանակետղ ՍԳր. Վեցօր. Եփր. ա. կոր. բանակատեղ Ստեփ. սևան. շրջաբանակ Գնձ. զօրաբանակ (նոր բառ)։

Հիւնք. բնակիլ բայից է հանում։ Scheftelowitz BB 29, 37 մեկնում է բանալ բայից, իբրև «բաց տեղ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 97 պրս. بنه buna «տուն-տեղ, կարասիք»։

ՓՈԽ.— Վրաց. ბანაკი բանակի «բանակ», ბანაკება բանակեբա «բանակիլ», დაბანაკება դաբանակեբա «ճակատ յարդարել, բանակիլ և կռուի պատրաստուիլ», საბანაკე սաբանակե «բանակ, վաշտ», ნაბანაკევი նաբանակևի «բանակատեղի»։ Կասկածելի է սակայն որ այս բոլորը՝ հայերէնի հետ միասին փոխառեալ լինին պահլաւերէնից, ինչպէս ցոյց է տալիս բառի -ակ վերջաւորութիւնը։

ԲԱՆԱԿԻՍՏ «գերեզման». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 48։

ԲԱՆԲՈԻՇ, որ և բամբուշ, բերղօշ, բաքռօշ (անստոյգ ընթերցուածներով) «մի տեսակ ծաղիկ» Սալած. ունի միայն ՀԲուս. § 303, 327։

Ըստ Նորայր, Բանաս. 1901, 103 նոյն է թւում Սասնեցու (էջ 59) բբղօշ բառի հետ, որ սակայն ըստ իս անստուգի, մանաւանդ թռչունի անուն է թւում։

*ԲԱՆԳ կամ ԲԱՆԿ «մի տեսակ թունաւոր և թմրեցնող բոյս է. լտ. hyoscyamus, ֆրանս. jusquiame, անգլ. henbane, ռուս. белена, գերմ. Bilsenkraut (սրա գործածութիւնը զառանցել է տալիս)» Գաղիան. որից ունինք բանկեխոտ Բժշ. (գիտէ միայն ՀԲուս. § 305), աղուաշբանկ (իբր «խենթ բանկ»), գրուած նաև աղուէշբանկ, աղշբանկ, աղշպէնկ Վստկ. 32, 224։

= Պրս. بنگ bang «բանգ», որի հին ձևն է զնդ. banha- «մի տեսակ բոյս, որ սաղմը վիժելու համար են գործածում և որից պատրաստում են թմրեցնող մի ըմպելիք»=սանս. bhaṅgā «կանեփ և նրա սերմից պատրաստուած գինովցնող ըմպելիք» (տե՛ս Bartholomae 925, Hehn Kulturpflanzen 484, Horn § 232)։—Ըստ Marcel Devie, Dict. étymol. des mots fr. d'origine orientale, Paris 1876 Հնդիկները այս անունով (bang) են կոչում թէ՛ «հնդիկ կանեփ» կոչուած բոյսը և թէ՛ նրանից պատրաստուած թմրեցուցիչ հեղուկը։ Հնդիկ կանեփը կազմում է հաշիշի գլխաւոր տարրը։ Հնդիկները երբ որ ուզեն ուղեղը անզգայացնել, ցաւերը խաղաղել և անհոգ ննջել, փոշիացնում են bang-ը, խառնում ափիոնի, aree-ի և շաքարի հետ ու կուլ տալիս։ Իսկ երբ ուզեն ուրախանալ, խառնում են մուշկի, յամբարի և շաքարի հետ ու խմում։—Իրանական բառը տարածուած է շատ ուրիշ լեզուների մէջ, ինչ. աֆղան. bang «կանեփ», արաբ. بنج banj, վրաց. ბანგი բանգի, ռուս. пенька «կանեփ», լեհ. plenka, չեխ. pěnek, pěnka,

գերմ. Bangenkraut, պորտ. bango, ֆրանս. bangue են։—Հիւբշ. 263։

ՆՀԲ յիշում է պարսիկ բառը՝ առանց նմանութիւնը շեշտելու։ Lagarde, Urg. 834, Gesam. Abhd. 83 ուղիղ համեմատում է զնդ. և պրս. ձևերի հետ։

ԳԻՒ.— Տփ. բանգ, որի համար Ախվերդեան (Սայաթ-Նովայի հրատարակութեան մէջ, Թիֆլիս 1852, էջ 46) ասում է թէ «էս տեղի բնակիչներն էլ ամէն տեսակ քնեցնող դեղին ասում են բանգ».— Ղրբ. բm՛նգի «մի տեսակ թունաւոր խոտ, որ նման է շուշան խոտին. ուտողը խենթանում է». սրա համար էլ ասում են բm՛նգի ես կերել «խե՞նթ ես, գժուե՞լ ես, ի՞նչ էս». հմմտ. պրս. بنگی bangī «անմիտ» (Horn § 232)։— Ունինք նաև աղշբանգ (որ է աղուաշբանգ) Ախք. Մշ. Նր. Շիր. (բոյսի նկարագրութիւնը տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 22).— Նոյն բառը գտնում եմ աշըղպանգ ձևով՝ Ազգ. Հանդ. Ա. 137, իբր Ախալքալաքի գաւառականով։

*ԲԱՆԴ «թառի կամ նման երաժշտական գործիքների թևի վրայ՝ լարերի տակ՝ իրարից մի մի մատ հեռաւորութեամբ՝ գոտու նման փաթթուած թելերը, որոնց վրայ դնելով մատները՝ ստացւում են do, re, mi... են ձայները. ռուս. ладь, ֆրանս. touche, գերմ. Tast»։ Այս բառի առանձին գործածութեան չեմ հանդիպած. մեր բառարաններն էլ չգիտեն. բայց նրա ապացոյցն է Լծ. սահմ. 274 գրուած վկայութիւնը, որ հետևեալ ձևն ունի. «Բաղաղանութիւն հնչմանց... որ այլևայլ ձայնքն բաղկանան և մի լինին ժիրն և բանդն. զի երաժշտական արուեստն չափով և քանակիւ է»։ Այստեղ ժիր և բանդ աղաւաղ գրչութիւններ են, փոխանակ զիր և բամբ (պրս. արաբ. زیر و بم zīr ū bam «բարձր և ցած ձայները»), բայց յայտնի կերպով ցոյց են տալիս, որ բանդ երաժշտական մի բառ գոյութիւն ունեցած է։ Այս բառից է կազմուած բանդախառն «բանդերը խառնուած» (կարող է երբեմն պատահել, որ նուագարանի բանդերը իրենց տեղից շարժին և այն ժամանակ ձայները սխալ դուրս կգան և աններդաշնակ մի բան կլսուի). այս բառը մէկ անգամ գործածուած է Թէոփ. ի խ. մկ. «խօսիմք նուագարանքս քո. և արդ մի աղի պակասեաց. ժրացո՛ զբանդախառն երգարանս, զի մի՛ և այլ թերասցի»։

= Պրս. بند band բառից, որ բացի սովորական «կապ, յօդուած, գոտի» նշանակութիւններից, ունի նաև վերոյիշեալ «touche, ладь» նշանակութիւնը, որ թէև չկայ պարսկերէնում, բայց կենդանի է մինչև այժմ էլ Ղարաբաղի Թուրքերի և Հայերի մօտ՝ bänd ձևով. Գէորգ Դպրի բառարանն էլ գիտէ بند شهریار bandi-šahriyar «է անուն երաժշտական եղանակի միոջ»։—Աճ.

ՆՀԲ՝ որ գիտէ միայն բանդախառն բառը վերոյիշեալ վկայութեամբ, մեկնում է «կապակցեալ, բարեյարմար, դաշնակաւոր (նուագարան)»։ Նոյնը նաև ՋԲ «պնդեալ և խառնեալ, այսինքն կապակցեալ, բարեյարմար, ներդաշնակաւոր»։ Երկուսն էլ ճիշտ հակառակն են հասկացել։ Երբ հեղինակը (Թէոփիլոս) ասում է, թէ նուագարանի թելը կտրուել է և սրա համար օգնութիւն է խնդրում, այլ ևս յարմար չէ ասել «բարեյարմար կամ դաշնակաւոր», այլ «աւրուած, խանգարուած»։ Վերի հատուածը թարգմանւում է ըստ այսմ՝ «Մենք քո նուագարաններն ենք՝ որ խօսում ենք. ահա մի լար պակասեց. դո՛ւ ուղղիր այս աւրուած նուագարանը, այնպէս որ մէ՛կ էլ չաւրուի»։— ՆՀԲ հանում է բառը պրս. պէնտ «կապ» բառից, ՋԲ՝ պնդել բառից։

ԲԱՆԴԱԳՈՅՇ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են բանդագուշել «խելքը ցնդել, ցնորել, ցնորածի նման խօսել, ցնդաբանել» Սիր. լա. 6. Ոսկ. գաղ. և մ. ա. 19. Եղն. Եփր. ա. թես. 183. բանդագուշել Ոսկ. գաղ. բանդագուշացուցանել Փարպ. բանդագուշանք «յիմարաբանութիւն» Եզն. Փարպ. բանդագուշան (նախորդի եզակին, որ անսովոր է) Մեկն. ղևտ.։

ՆՀԲ յն. φαντασία «ցնորք» բառի հետ նոյն է դնում։ Տէրվ. Altarm. 11 լուծում է բառս բանդ և գուշ. առաջինը համեմատում է սանս. bhand «ուրախութիւնից բղաւել» ձևի հետ, իսկ երկրորդը

հյ. փուշակել և սնս. ghuš «գոշել, բղաւել»։ Տէրվ. Նախալ. 95 բամ, բաս, բայ ձևերի հետ, որոնց վրայ տե՛ս բայ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 98 պրս. بنده banda «ծառայ»+ گوش gōš «ականջ» բառերից, իբր «ականջի ծառայ»։

*ԲԱՆԴԱԿ կամ ԲԱԴԱԿ «պտուղի քամած և եփած հիւթ, օշարակ» Մխ. Բժշ. էջ 82 (և յաճախ), էջ 96 չորս անգամ ունի բանդակ։

= Վրաց. ბადაგი բադագի «ռուպ, մաթ, патока, гливейнъ», ուտ. բադակ «խաղմուզ, քաղցու, խաղողի շիրա»։—Աճ.

Ճշտիւ կարելի է համեմատել պրս. بادہ bāda «գինի» բառի հետ. այս պարսիկ բառի ստուգաբանութիւնը ծանօթ չէ. բայց կայ بادیه bādya «գինու աման», որի հին ձևը դնում է Horn § 155 պհլ. bātak. հմմտ. Յունաց ստանգած βατιάκη «մի տեսակ աման» պարսկական բառը։ Սրանք ցոյց են տալիս, որ պրս. bāda բառի հին ձևը պիտի ունենար t ձայնը, որով երևան եկած նմանութիւնը յօդս է ցնդում։ Պատահական նմանութիւն ունին նոյնպէս սնս. phāṇṭa «նոր կարագ, առաջին խաշուն», phāṇi «շաքարի խմոր, կաթնախառն ալիւր», phaṇayāmi «կաթից կարագ հանել», ռուս. патока «ռուպ, մաքրած մեղր ևն»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 98 պհլ. bandak «կապ» բառից, ճիշտ ինչպէս այժմ կայ պրս. bastanī «պաղպաղակ, բանդակ»՝ bastan «կապել» բայից։

ԳԻՒ.— Երև. բադագ «թութի կամ խաղողի մաթ, բաքմազ» (տե՛ս Արովեան, Երկերը, էջ 355. այժմ Քանաքեռում այս բառը անգործածական է. նոյն իսկ ծերունիները չիմացան), Հմշ. բետ «խաղմուզ, շիրա»։

* ԲԱՆԴԱՐ «բանուկ վաճառաշահ քաղաք», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յակոբ Կարնեցու Վերին Հայոց տեղագրութեան մէջ, էջ 37 «Զի այժմ քաղաքս այս յոյժ բանտար (այսպէ՛ս գրուած, ըստ յետին տառադարձութեան) է նման Ստամպօլայ, որ տարին ժռ բեռ մտանէ և ելանէ»։

= Արաբ. بندر bandar «առևտրական նաւահանգիստ». այս բառը համարւում է արաբերէն՝ ըստ Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 775 և Будаговъ I, էջ 270. բայց ըստ ԳԴ կայ պրս. بندر bandar «տեղի՝ ուր վաճառականք առևտրութիւն անենն»։ Անշուշտ բնիկ իրանեան է և ծագում է بند band «կապ» բառից. հմմտ. պրս. بند band «ջրի առաջքը կապուած թումբ»։ Նշանաւոր են Պարսկաստանում Bandargāz, Bandarabbās և Bandarbušir նաւահանգիստները Կասպից ծովի և Պարսից ծոցի վրայ։ Հմմտ. նաև պրս. بندرگاه bandargāh «է տեղին այն՝ յորում վաճառականք բեռինս կապեն և բանան. և ես նաւահանգիստ, ուր նաւք վաճառականաց եկեալ՝ ընաւս իւրեանց թափեն»։ Տաճկերէնի մէջ bandar դարձել է «մեծ, նշանաւոր, վաճառաշահ (քաղաք)» իբր ած. ինչպէս՝ bander šehir dir «մեծ քաղաք է»։ Այս բառից է նաև տճկ. (=պրս.) شاهبندر «մաքսապետ. 2. հիւպատոս, առևտրական գործակալ»։—Աճ.

Այս մեկնութիւնը տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 48 և 92։ Պատահական նմանութիւն ունի հյ. բան+տար (բան և տանիլ բառերից), ինչպէս ունինք նաև բանուկ։

ԲԱՆԴԱՐ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած կեղծ Շապուհ Բագրատունու Պատմութեան մէջ, էջ 76 «Եւ նա կոչեաց զբանդար, որ կարգացած էր ի դուռն նորա, զտեսուչ զօրացն Պարսից և ասէ. «Ա՞ռ զայս երկու մանուկս և հովուեա՛ զնոսա որպէս արժան է և տե՛ս, զի՛ որդիք են ամիրային Ասպուէճայ»։ Էառ և երետ ի հօգացողք զնոսա բանդար և ասէ...»։

Կարող է լինել յատուկ անուն, բայց կարող է լինել նաև պաշտօնի անուն. հմմտ. նախորդը և տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 48։

ԲԱՆԴԻՒՌՆ տե՛ս Փանդիռն։

ԲԱՆԻԻՆ «թնթիւն ահեղ». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 48։

ԲԱՆԿՆ «առասպել, հէքեաթ, մուսալ» Ոսկ.

Կող. էջ 582. Բրս. մրկ. գրուած է նաև բանգն Ոսկ. եբր. թ. 500. բայց լաւագոյն ձևը թւում է բանկն, որից նաև բանկնարկել «առասպելաբանել» Եւս. քր. ա. 256. կայ դարձեալ յգ. հյց. բանկունս «առասպելներ» Պարապմ. 226 (որ ՆՀԲ համարում է բանիկ բառից, բայց ըստ իս այստեղ պիտի դնել). ԱԲ էլ յիշում է բունկն ձևը (չգիտէ ՆՀԲ), որից յառաջացած է ունկն և բունկն «ցնդական խօսքեր» Մխ. ապար.։

ՆՀԲ դնում է բան «խօսք» բառից։ Տէրվ. Altarm. 11, Նախալ. 95, Մասիս 1882 մայ" 24 հանում է բամ, բաս, բայ ձևերից։ Հիւնք. պրս. بانك bank «ձայն» բառից։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1914, 244 պրս. bang «բանգ խոտը» բառից փոխառեալ ձևէ

ԳԻՒ.— Վն. պայնս «վէպ, պատմութիւն», որ ծագում է հնագոյն *բանկնս կամ *բանգընս ձևից. Ջղ. բ'ունգն «հէքեաթ», Ղրբ. պը՛նգըլ, Շշ. պունգըր, Լ. բունգլ «հանելուկ». Աժտ. բաններս պնգլ է եղել «մեր գործը վատ է». Նոր բառ է բանկլիկ Խն. «մանրավէպ, առակ»։

ԲԱՆՁԱՌ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վստկ. ժդ. «Որբ ի վերայ պտւկի կամ պղնձի՝ երբ ի վերայ կրակի լինի, զկրակն իբրև զբանձառ մարգրտապէս յեղուիլ, նշան է անձրևի»։

ՆՀԲ մեկնում է «ցիրուցան կամ շիթ առ շիթ, պուտ պուտ, ցրցնքած»։ Այսպէս նաև ԱԲ։ Ըստ իս անհաւանական է այս մեկնութիւնը, որովհետև իբրև զ բառը ցոյց է տալիս, որ բանձառ գոյական է, որի ածականն էլ է մարգրտապէս։— Սակայն ՆՀԲ գաւառական բառերի յաւելուածում (հտ. Բ. էջ 1061) դնում է նաև «պաստառ կամ ցանցառ և ցնցըղկեալ ինչ»։

ԲԱՆՈՆ «ղեսպան». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 48։

*ԲԱՆՈՒԿԱՆ «պալատական տիկիններ». խանգարուած ձևով գործածուած է երկու տեղ. «Եւ առին զկապուտ զաւար բանակին և զկանայս թագաւորին և զբամբիշն և զբանըսկան ընդ նոսին» Բուզ. Գ. խա։ «Եւ նոքա առին զբանակն ամենայն հանդերձ արքունական գանձիւքն։ Եւ կալան զբամբիշն և զբանակն» Սեբ. հրտր. Պտկ. էջ 27։ Երկուսն էլ պէտք է կարդալ բանուկան, որով այս երկու հատուածները համաձայն կըգան Բուզանդի ուրիշ երկու հատուածների հետ. «Եւ ըմբռնէին զտիկնանց տիկինն հանդերձ այլովք կանամբքն» Բուզ. Ե. 2. «Եւ ամենայն կանանօքն և հանդերձ տիկնանց տիկնաւն» Բուզ. Գ. 21։

=Պհլ. bānūkān «տիկիններ», որ յոգնակին է պհլ. bānūk «տիկին» բառի. սա էլ գիտւում է իբրև արաբագրութիւն bānbānūk բառի, որ յառաջացած է dmānapaθnī- «տան տիրուհի» ձևից (տե՛ս Tedesco RSL, հտ. 26, էջ 65—66). Նոյն են նաև բելուճ. bānuk «տիկին», պրս. بانو banū «տիկին», յգ. بانویان bānūyān կամ بانوان bānūān «տիկիններ». ծագում են պրս. بان bān «տուն»=պհլ. bān «կտուր» բառից և նշանակում են բուն «տանտիկին» (Horn § 175 և 178)։—Հայերէնի մէջ պահլավերէնի միջին երկար ū ձայնաւորը կարող է պահուել. ինչ. Մեհրուժան<պհլ. Mitrūčan, Սուրէն< պրս. Sūrēn, Ապզուտկաւատ<պհլ. Afzūtkavāt են։—Բառիս աւելի նոր ձևն է ներկայացնում վրաց. ბანოვანი բանովանի «տիկին», որ փոխառեալ է պրս. bānūyān ձևից, մինչդեռ մեր բառը պահլաւերէնից է. սրա համար է, որ հայերէնում գտնում ենք կ, որ չկայ վրացերէնում։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուել է A. Carrière, որ մի նամակով դիմելով Հիւբշմանին (տե՛ս Հիւբշ. Arm. Gram. 117), առաջարկում է սրբագրել վերի բառերը՝ Բուզանդի մէջ բանոկան և Սեբէոսի մէջ զբանուկան, որոնք համեմատում է վրաց. բանոզանի, պրս. bānū, պհլ. bānūk և բելուճ. bānuk ձևերի հետ։ Վրաց. ձևի մէջ y>v վ ձայնափոխութեան համար հմմտ. ախոյեան>վրաց. ახოვანი ախովանի, թրք. بيراق bayraq> վրաց. ბავრაყი բավրակի: Բայց ի հարկին կարելի է վրաց. ბანოვანი բանովանի սրբագրել ბანოკანი բանոկանի (ვ վ և კ կ տառերի նմանութեան պատճառաւ)։

Հիւբշ. անապահով է համարում այս մեկնութիւնը, որովհետև նախ վրաց. բանոզանի պէտք է կարդալ բանովանի (հմմտ. Գիլանի նորապարսիկ բարբառով bānewān «թաղուհի» Horn § 176) և երկրորդ՝ որովհետև պհլ. bānūk >հյ. բանուկ ձևը պիտի տար յգ. *բանուկք կամ հաւաքական *բանկանի։— Այս բոլոր անպատեհութիւնները կվերանան, եթէ մեկնենք այնպէս, ինչպէս վերը մեկնեցի։— Մառ, Грам. др.-арм. էջ 96 առանց յիշելու աղբիւրը՝ վրաց. բանովանի և հյ. բանուկան (եզ. բանուկ) դնում է պարսկերէնից փոխառութիւն։

ԲԱՆՁԻ տե՛ս Բոինչ։

ԲԱՆՊՈՍ, որ և բօնպօտին, բօնբօն «մի տեսակ բոյս, պապայրիճ, polypodium» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 308։

ԲԱՆՋԱՐ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի, ի-ա հլ.) «կանաչեղէն, խոտեղէն» ՍԳր. Եզն. Փարպ. (յետնաբար նաև «ճակնդեղ կամ բազուկ»), որից՝ բանջարիկ Ոսկ. եփես. և ա. տիմ. խառնաբանջար Եւս. պտմ. 689. բանջարաճաշակ «բուսակեր» Ագաթ. բանջարաճաշակութիւն Կորիւն. բանջարեղէն Առակ. ժե. 17. բանջարակեր Վրք. հց. բանջարանոց Վրք. հց. ևն։

ՆՀԲ մեկնում է «բան ճարակելոյ»։— Մորթման ZDMG 1870, 80 համեմատում է թրք. پنجار panǰar «ճակնդեղ» բառի հետ։ Սրան պատասխանելով Պատկանեան, Փորձ 1880 մարտ, էջ 93 ասում է, թէ պէտք է համեմատել ո՛չ թէ panǰar, այլ թրք. بنجر banǰar «մոլոշ, բանջարեղէն, բոյս»։ Հիւնք. թրք. panǰar «ճակնդեղ» բառից փոխ առնուած և ընդհանրացած։ Patrubány, Բանաս. 1902, 80 և IF 14, 58 բանալ= յն. φαίνω բայից, իբր «բացուած», չ և ար մասնիկներով. հմմտ. չին-չ, արդար, դալար:

ԳԻՌ.— Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ. բ'անջար, Ոզմ. բ'ա̈նջա̈ր, Մկ. Մրղ. Շմ. Սլմ. Վն. պա̈նջա̈ր, Ննխ. փանջար «մի տեսակ բոյս է. ռուս. лабада», Տիգ. փա̈նջա̈ր, Ղրբ. պէ'նջա̈ր, Համշ. պօնջար. «մի տեսակ բաց կաղամբ», Զթ. բ'էնջօյ, բ'էնջօր, Հճ. բ'էնջոյ, Ագլ. բի'նջա̈ր. բոլորն էլ ընդհանուր կամ մասնաւոր խոտաբոյսի անուն։ Նոր բառեր են բանջարամայր, բանջարաֆաղ, բանջարաֆոլ, բանջարբուկ, բանջարֆաղի, բանջըրտոր ևն։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბანჯარა բանջարա «բանջարեղէն, овощи», քրդ. پنجار penǰar «կանաչեղէն», արևել. թրք. بنجر benǰer «просвирка պարտէզի կանաչի» (Будаговъ 1, 270), پنجر penǰer, پنجار penǰar «ճակնդեղ, յատկապէս տերևները» (Будаговъ 1, 311), پنجر panǰar «ճակնդեղ, մոլոշ, կոտեմ» (P. de Court.), օսմ. پانجار panǰar «ճակնդեղ», նաև գաւառական թուրքերէն բարբառներից՝ Կս. Կր. panǰar, Ակն. penǰer, Եւդ. پانجار panǰar «բանջար, ուտելի խոտ», էնկ. (նաև տեղացի Յունաց լեզուով) panǰar «բանջար, ճակնդեղ»։

*ԲԱՆՏ կամ ԲԱՆԴ, ի հլ. «յանցաւորին արգիլելու տեղ» ՍԳր. Եփր. ծն. որից բանտակալ Ագաթ. բանտական Ոսկ. ես. Ագաթ. Կորիւն. բանտամուտ Ագաթ. բանտապահ Կոչ. բանտապան Կոչ. բանտապետ ՍԳր. բանտարգել Գծ. իզ. 10. Ոսկ. մ. ա. 7. խաւարաբանդարգել Սեբեր. ևն։ Այս բոլորը գրւում են թէ՛ տ-ով և թէ դ-ով. Նոր գրականում թէև ընդունուած է գրել տ-ով, բայց հնագոյն և հարազատ ուղղագրութիւնը դ-ով է, ինչպէս ցոյց է տալիս բառի ծագումը։ Նոր բառեր են բանտարկել. բանտարկութիւն:

= Պհլ. *band «բանտ» բառից, որ թէև չէ աւանդուած գրականութեան մէջ, բայց նոյնն են հաստատում պազենդ. band «կապ, կապանք», պրս. بند band «կապ, յանցաւորի ոտքը զարնուած շղթան», աֆղան. band «կապումն, բանտարկութիւն, ձերբակալութիւն, գերութիւն», սոգդ. նորագիւտ βand «բանտ», բելուճ. bandag «կապել», քրդ. بن ben, بند bend «կապանք». որոնցից կազմուած են պրս. بنديوان bandīvān «բանտապան»=պհլ. bandīkpān և սոգդ. βntpt'k «բանտապահ». հմմտ. նաև Թուրֆանի սասան. պհլ. ban «կապ», banbēd «բանտապետ», banéstān «բանտ» (BSZ հտ. 33, № 99, էջ 157). բառիս բուն և նախնական

նշանակութիւնն է «կապանք» և այս պատճառով յաճախ սաում են տուն բանդի, այն է «կապարան»։ Իրանեան բառերին ցեղակից են զնդ. band, սանս. bandh, bandhati, գոթ. bindan, հրգ. bintan, գերմ. binden, թրակ. βενδ- «կապել», յն. πεῖσμα (<*πενθ-σμα) «պարան, թոկ» πενθερός «աներ» (հմմտ. սանս. bandhu «ազգական»), լտ. offendix «քահանայական փակեղի կապերը», լիթ. bendras «մասնակից ընկեր», միջ. bunne «կապ»։ Այս բոլորի արմատն է հնխ. bhəndh, սարբին ձայնդարձով bhŋdh, որ լատալ արիականում դարձաւ նաև bendh > bandh «կապել» (Walde 537, Boisacq 758, 766, Trautmann 30, Kluge 57)։ Ի՞նչ պէտք է տար այս արմատը հայերէնի մէջ. հնխ. bh դառնում է հյ. բ, իսկ հնխ. b > հյ. պ։ Ըստ այսմ հնխ. bhŋdh կարող էր տալ հյ. բանդ (Հիւբշ. Arm. Gram. 511), իբրև բնիկ հայ բառ, բայց որովհետև ունինք հյ. պինդ, որ հնխ. bendh ձևի կանոնաւոր ներկայացուցիչն է (հմմտ. ճինգ) և հարազատ հայերէն, և որովհետև «բանտ» իմաստը իրանեանի մէջ միայն կայ, ուստի հյ. բանդ փոխառեալ է իրանեանից, որի հարազատ հայերէն ձևն է պինդ։ Իրանեանից փոխառեալ է նաև վրաց. ბანდი բանդի «կապեալ»։ —Հիւբշ. 117։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ, որ համեմատում է պրս. band «կապ» բառի հետ, թէև սրա հետ միասին յիշում է նաև հյ. պանծանք։ Peterm. 17, 21 սանս. bandh, պրս. band։ Windisch. 14 սանս. bandha։ Սանդալճեան, Բազմ. 1904, 500 լծ. հյ. բաստարան։

ԳԻՒ.— Ալշ. բ'անդ։

*ԲԱՇ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «ձիու և ուրիշ կենդանիների մազը» Վրդն. առակ. Ճառընտ. Վստկ. 198, 204. Մարթին. որից եռկայնաբաշ ԱԲ. գրուած է նաև փաշ Վստկ. բայց հնագոյն ձևն է բարշ (տես. -ի) Պիտ.։

=Պհլ. *barš բառից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց կան սրա միւս ընկերները, ինչ. զնդ. barəša- «ձիու վիզ կամ կռնակ», պհլ. buš, բելուճ. bušk «ձիու բաշ», պրս. بش buš, پش paš, فش fuš «վիզ, ձիու բաշ», աֆղան. vraž «բաշ», օսս. barze, bärz «վիզ» (Horn § 220)։ Հյ. բարշ բառի բ ձայնը իր ներկայացուցիչն ունի զնդ. բառի մէջ, իսկ փաշ ձևագրական սխալ չէ, այլ համապատասխան է պրս. fuš ձևովի—Հիւբշ. 118։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ, համեմատելով պրս. փէշ ձևի հետ Lag. Arm. Stud. § 355 վարանում է համեմատել զնդ. և պրս. ձևերի հետ։ Սանդալճեան, Բազմ. 1904, 500 բարշ=լծ. հյ. վարս։

ԳԻՒ.— Վն. բաշ (գիւղերը փաշ) «ձիու բաշ», Խրբ. բաշ, Մշ. բ'աշ, Սլմ. պաշ, Ալշ. փաշ «ձիու բաշ». իսկ Տիգ. փաշ «աղջկայ վարս» նշանակութեամբ գործածական է միայն անէծքներում. նոյնպէս կայ Մրղ. պուշ (միայն հողը բաշիդ դնեմ «մեռնի՛ս» անէծքի մէջ)։— Հերևի թէ նոյն բառն է և Երև. բաշ, Ղրբ. պէշ «կտուրի եզերքը, տան պատի վերի ծայրը, կատար, գագաթ». նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. թրք. یال yal «ձիու բաշ», բայց Կովկասի բարբառներում նաև «լեռան թեքուած մասը», ռուս. грива «բաշ, երկար կատար լերանց»։ (Չի կարող լինել թրք. باش baš «գլուխ» բառից, ինչպէս ցոյց է տալիս Ղրբ. պէշ, որ փոխառութեան պարագային գոնէ *բէշ ձևը պիտի ունենար)։— Կայ սակայն զնդ. barəšnav- «բարձրութիւն, գագաթ՝ լեռան, մարդու» (Bartholomae 951), որ չգիտեմ թէ կապ ունի՞ այս բառի հետ։

Bacchus «քուռակ, ձիու ձագ». գործածուած է միայն երկու անգամ հայ գրականութեան մէջ. «Եւ չէզոքն, որպիսի՝ քուռակ, բաշահատ, մատաղաձի» Մագ. քեր. 241= Երզն. քեր. «Խորհուրդ ի մէջ առեալ յանսանձս եղին բաշահատ ջորոց. զի թէ ուղղակին երթիցէ պղոտայ, նոյն բարի եղիցի» Յայսմ. նոյ" 18։

=Բարդուած է բաշ+հատ(անել) բառերից։ Հայոց սովորութիւնն է քուռակի բաշերը խուզել մինչև 3 տարեկանը, որից յետոյ դադրում է ձի և այլ ևս բաշերը թողնում են։ Այս սովորութիւնը ստուգեցի Երևանի կա-

ռապաններից ու ձիապաններից։ Այսպէս է եղել նաև գիւղերում։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ՓՈԽ.— Վրաց. ფაშატი փաշատի «փոքր զամբիկ ձի. молодая кобылица» (Չուբինով, էջ 1298), ֆաշատի ցխենի «էգ ձի» (Erckert, Die spr. d. Kauk. Stammes § 346), մինգր. ֆաշատի «քուռակ»։ Այս բառերը անշուշտ փոխառեալ են հայերէնից, որովհետև հայերէնը ունի իր ստուգաբանութիւնը, իսկ վրացական ձևերը ո՛չ մի ստուգաբանութիւն չունին վրացերէնով։ Բայց վրացական ձևերն էլ ծագում են հյ. գւռ. *փաշատ ձևից, ըստ որում հյ. բաշ բառի գւռ. ձևն է փաշ. աւելի սովորական է ճատ>ատ կրճատումը, ինչ. ձեռճատ, fբատ, սքչատ, ականջատ, կոճատ ևն։

*ԲԱՇԽ, ի հլ. «աղքատներին բաժանուած ողորմութիւն» Պաղ. վր. էջ 74. «հարկ, տուրք» (մանուանդ անեզաբար) Խոր. Գ. 65. «ճակատագիր, բախտ» Եղն. Վեցօր. 116. Սեբեր. Խոր. Բ. 63 (այս վերջին երկու նշանակութեանց համար հմմտ. բաժ «հարկ, տուրք, ճակատագիր» և բաժանել, բաժին բառերը)։ Այս արմատից են ծագում բաշխել «բաժանել կամ իբրև պարգև տալ» ՍԳր. Եղն. Ագաթ. բաշխոյք «պարգև» Բ. մակ. դ. 14. բաշխիչ Ագաթ. բազմաբաշխ Իմ. է. 22, պարգևաբաշխ Ագաթ. բաշխատել «բաժան բաժան անել» Վստկ. 166. կճղակաբաշխ ՍԳր. ջրաբախշի Բուզ. առատաբաշխ Համամ. առկ. շնորհաբաշխ Շար. Նար. ևն։ Այս արմատից են կազմուած նաև ժամաբաշխ «ախտարագէտ» Վեցօր. ագարակաբաշխ «գիւղատնտես» Պղատ. օրին. աստեղաբաշխ Փիլ. Վրդն. սղ. որոնք սարկօրէն թարգմանուած են յն. ὡρονόμος «ախտարագէտ», ἀγρονόμος «գիւղատնտես» և ἀστρονόμος «աստղաբաշխ» բառերից, երեքն էլ կազմուած νέμω «բաժանել, բաշխել» բայից։ Նոր բառեր են մրցանակաբաշխութիւն, ջրաբաշխական ևն։

= Պհլ. *baxš բառից, որ թէև աւանդուած չէ գրականութեան մէջ, բայց կան իր ընկերները, ինչ. զնդ. baxš «մաս և բաժին հանել, նուիրել, պարգևել», պազենդ. baxšīdan «տալ, նուիրել», baxšešn «նուէր», պրս. بخش baxš «բաժին, մաս, կենդանակերպ», بخشیدن baxšīdan «պարգևել, շնորհել», بخشاینده baxšāyanda «պարգևիչ, բաշխիչ», بخشایش baxšāyiš «բաշխումն, ողորմութիւն, պարգև», بخشیش baxšiš «պարգև», աֆղան. başal, բելուճ. bakšag, քրդ. بخشین baxšin կամ باغشین bāγšin կամ بغشاندین baγšandin «նուիրել, բաշխել» ևն (Horn § 186)։ Այս իրանեան բառերը կազմուած են bag=սանս. bhag «բաժին, բաժանել» արմատից՝ š աճականով (տե՛ս՝ բագ և բաժանել.—Bartholomae 924)։ Պարսկերէնից են փոխառեալ նաև արևել. թրք. باخشلاماق baxšlamaq կամ baγišlamaq «բաշխել, շնորհել, ներել», օսմ. باغشلامق baγəšlamaq «պարգևել» ևն։—Հիւբշ. էջ 118։

Առաջին անգամ ՆՀԲ կցեց պրս. պախշ, պախշիշ բառերին։ Յետոյ Lag. Urgesch. Arm. 360 ևն։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. بخس baxs «տուրք առնել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 215)։

ԳԻՌ.—Ալ. բաշխել, Ննխ. բաշխէլ, բախշէլ. Երև. բ'աշխէլ, Աշլ. Մշ. բ'աշխել, բ'ըխշել. Ոզմ. բ'ըշխիլ, Ախց. պաշխէլ, Հմշ. պաշխուշ, Վն. պըշխել, Մկ. պըշխիլ, Ագլ. բշխիլ, Կր. Ջղ. բախշել, Ղրբ. Շմ. Տփ. բախշիլ, Սլմ. բըխշել, Մրղ. բըխշէլ. բոլորն էլ նշանակում են «պարգևել, նուիրել և ներել» (վերջին նըշանակութիւնը գրաբարին անծանօթ է)։

*ԲԱՇԽ «մի տեսակ ջրային բոյս է. acorus calamus L» (ըստ Արթինեան, Անահիտ 1907, № 1) Բժշ. Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 311 (սրա մօտ սխալ է բաշխէ ձևը և պէտք է կարդալ բաշխ է). Նոյն բառից բարդուած հոմանիշ է բաշխտակ, որ և բաշղտակ, բաղշտակ Բժշ. Ամիրտ.։

=Պրս. وزخ važax (կարելի է նաև կարդալ važx), որից արաբ. وج vaJJ նոյն նշ. (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 448). հայերենը պարսկերէնից աղաւաղուած կամ մի ուրիշ միջնորդ ձևից է յառաջացած։—ԱՃ.

Բառիս գոյութիւնը ցոյց տուաւ և հաստատեց Նորայր, Արև. մամուլ 1879, էջ 60 և Հայկ. բառաք. 109։ Իրանից առաջ ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ Գաղիանոսի մէջ գտնելով

«Ակարոն. բաշխ է» բացատրութիւնը, ակարոնը կարծել են յն. ἄχαρι և ըստ այսմ էլ բաշխ մեկնել են «աքալար, ակար, մոմի, մորթի, պանրի մանր որդ». մինչդեռ պէտք էր հասկանալ լտ. acorum=acorus, ինչ որ հաստատւում է ուրիշ համանիշներով, ինչ. ոճճ, վաչ, վաճ, ակիր, յաւտ ըլ ղարճ են։ Զարմանալի է սակայն, որ ՆՀԲ բաղշտակ բառի մէջ բաղշ բոյսը յիշելուց և այդ բոյսը «պրս. վաժխ» հասկանալուց յետոյ՝ առանձին չի յիշում բաղշ և գիտէ միայն բաշխ որդը։

Գ.ԻՌ.—Բոյսի նկարագրութիւնից երևում է, որ տարբեր է խոչ. բոշխ՝ որ ՆՀԲ (յաւել.) այսպէ՛ս է բացատրում. «խոտ բարակ իբրև զմաղ՝ ի ձև փնջի, ճարակ գրաստուց, խաշանց և թռչնոց. դնի և ի մէջ կօշկաց և տրեխաց առ ի ջերմացուցանել զոտս ի ձմերանի». թրք. այաղ օթու («ոտքի խոտ»)։

*ԲԱՇԽԻՇ «պարգև, նուէր, ընծայ». մէկ անգամ միայն գործածուած է Բուզ. ե. 2 «Եւ ամենայն զօրացն տայրն բաշխիշ ի մեծամեծ աւարացն ածելոց»։ (Նորայր, Կորիւն վրդ. էջ 184 այս բառը կարդում է բաշխել, որով բաշխիշ ձևը գոյութիւնից զրկւում է)։

=Պհլ. baxšišn ձևից, որ գաղափարագրերով է գրված և այն է՝ ḩekunišn (տե՛ս Nyberg, Hilfsb. 1, 28 և 2, 30). սրա ներկայացուցիչներն են պազենդ. baxšešn «նուէր, պարգև», պրս. بخشش baxšiš «պարգև». սրանից փոխառեալ է նաև ժողովրդ. թրք. bakšiš, որի միջոցով լազ. baxčiši և մինչև իսկ ֆրանս. bakchich՝ տաճկական բախշիշի իմաստով։ Բառիս արմատն է բաշխ. բայց -իշ մասնիկը լինելով զուտ պարսկական վերջաւորութիւն, բառը ամբողջապէս փոխառեալ է իրանեանից։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ՝ համեմատելով պրս. պէխշիշ ձևի հետ. որից էլ Lag. Arm. Stud, § 358։ Տե՛ս նաև Horn § 186։ Զարմանալի է, որ Հիւբշ. 118 բաշխ արմատի տակ է յիշում և առանձին փոխառութիւն չի համարում։

Բաշկուլ «մի տեսակ թռչուն». ունի միայն ԱԲ. վկայութիւնը անյայտ է։

=Պէտք է ուղղել բալկուլ, իբր «բալ կուլ տուող», ինչպէս ունինք ձկնկուլ և ճանճակուլ թռչունները։ Բալկուլ ձևը կենդանի է Լոռիի գաւառականում (Ազգ. հանդ. Ժ. 190). ըստ Ռուբէն Քալանթարեանի (անձնական) դա մի փոքրիկ թռչուն է, որ լինում է միշտ անտառում՝ բալենի կոչուած վայրի ծառի վրայ։ Սխալը յառաջացել է լ և շ տառերի նմանութիւնից։—Աճ.

ԲԱՇՈՏ «բազէի նման մի թռչուն». ՆՀԲ դնում է գաւառական բառերի շարքում, իսկ ՋԲ և ԱԲ իբր հին բառ։

Կարո՞ղ է լինել բաշ բառից, իբր «բաշաւոր»։

⊙ԲԱՉ-ԻԻՆ «անասունի ձայն» Վահր. յայտ.։

= Բնաձայն բառ. կազմուած է բա արմատից՝ չ ածանցականով. հմմտ. ճաճա-չել, բառա-չել, ճա-չել են։—Աճ.

Այս մեկնութիւնը տուել եմ նախ ՀԱ 1899, 203։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 99 զնդ. vač «ձայն» բառից է հանում։

⊙ԲԱՋԱՂ «ցնդաբանութիւն, յիմար սուտ ու մուտ խօսքեր». արմատ առանձին անգործածական, որից բաջաղիլ «ցնդիլ, բանդագուշել, սուտ ու մուտ բաներ ասել» Վեցօր. 181. Խոր. ՑՀ. Կթ. Իսիւք. 20. բաջաղանք «ցնդաբանութիւն» Դ. Թագ. Թ. 11. Եզն. «դատարկ բաներով զբաղում» Ոսկ. մ. ա. 17. բաջաղեցուցանել «մեծ մեծ ջարդել» Եփր. աւետ. բաջաղումն Ոսկ. տիտ. Ճառընտ.։

=Բնաձայն բառ. կազմուած է բա արմատից՝ ջ յօդակապով փոխանակ չ-ի (հմմտ. ճաջել, բջել, խնջել) և -աղ մասնիկով (հմմտ. կախ-աղ-ան, կենց-աղ, խանդ-աղ-ատանք, յապ-աղ-իլ, յաչ-աղ-ել են)։—Աճ.

Müller SWAW 88 (1877), էջ 12 սանս. bhāṣ արմատից։ Տէրվ. Altarm. 11, Նախալ. 95 և Մասիս 1882 մայիս 24 կցում է բամ, բաս, բայ ձևերի հետ. տե՛ս բալ բայը։ Հիւնք. բաղ մասնիկից, որ է թրք. baγ «կապ»։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ 1899, 203։

+ԲԱՌ տե՛ս բալ բայի տակ։

Canini, Et. étum. էջ 176 իռլ. for «ճառ» բառի հետ։ Մառ ЗВО 5, 320

զնդ. maϑra *համանիշի հետ։* Bugge KZ *32, 4 սանս.* brū *«խօսիլ» բառի հետ։ Աճառ. ՀԱ 1899, 204* ճառ, զռռալ, պռռալ, զռալ *բառերի հետ իբրև բնաձայն։* Patrubány SA *1, 198* բառ, *որից* բարբառ, *դնում է* բալ *բառից։* Meillet MSL *11, 392 միացնում է մի խումբ բնաձայն բառերի հետ, որոնք տե՛ս* բողոք *բառի տակ։* Scheftelowitz BB *29, 38 լիթ.* balsas *«ձայն», սանս.* bhāšā *«խօսք» բառերին ցեղակից։* Karst *տե՛ս* բալ *բայի տակ։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 75 կցում է* բարբաճչել, բառաճչել, բառաչել *բառերի հետ։*

ԳԻՌ.—Տփ. բառ *(գործածում է Սայաթ-Նովան, բայց ըստ Գ. Ասատուրի չկայ Տփղիսի բարբառում). Ջղ.* բ'առ, *Մկ.* պառ, *Զթ.* բ'օռ:

ՓՈԽ. — Վրաց. զանազան մասնիկներով ունինք მოუბარი մուբարի *«խօսող, զրուցող»,* საუბარი սաուբարի *«զրոյց, խօսակցութիւն»,* უბარი ուբարի *կամ* უუბარი ուուբարի *«անխօս, որ բարկութիւնից չի խօսում»,* უბრობა ուբրոբա *«անխօս մնալ, լռել»։*

ⵙԲԱՌԱՆՉ *կամ* ԲԱՌԱՆՋ *«տաւարի գոչիւնը». առանձին աւանդուած չեն, բայց ունինք սրանցից* բառաճչել, բառաճչիւն, բառանչիւն *(գիտեն միայն ՀՀԲ և ՋԲ)։*

=Բնաձայն բառ. կազմուած է բա *պարզական բնաձայն արմատից,* ռ *սաստկականով և* ճ, չ, ջ *աճանցիչների յաւելումով. համմտ.* բաչել, բառաչել, բնչել *ևն։—Աճ.*

Petersson *տե՛ս* բառ:

ԳԻՌ.—Երև. բըռանչէլ, բռնչալ, *Ագլ.* բորնչօլ, *Տփ.* բարանչիլ, *Շմ.* պառանչիլ, *Ղզ. Ղրբ.* պռա՛նչիլ, պըռընչ-պա՛ռանչ գալ:

ⵙԲԱՌԱՉ *«ոչխարի կամ տաւարի ձայն» Նար. Վրդն. եղ. որից* բառաչել *Վեցօր. 120 (տպ.* բառաչել*), Եւս. պատմ. 632. Ոսկ. յհ. բ. 43. Եփր. ներ.* բառաչումն *Եղիշ. միանձ. լծ. Նար. Սեբեան,* անբառաչ *Եփր. եղ. էջ 154,* միաբառաչ *Ճառընտ. =Ջեն. գաղիր. (Հրատ. ՀԱ 1922, 76)։*

=Բնաձայն բառ՝ պարզական բա *արմատից.* բաչել *բառի սաստկականն է՝* ռ *մասնիկով աճած. համմտ.* բաչել, ճաչել, չաչել *ձևերի դէմ* բառաչել, ճառաչել, չառաչել *և* կառաչել: *—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. ճաչել, ճառաչել: *Հիւնք. հանում է* կառաչ *բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ 1899, 204։ Գաղանճեան, Տարեց. Պապիկեանի 1905, 126 լծ. թրք.* bayər-maq *«բղաւել»։*

Բառացի *տե՛ս Բալ բայի տակ, թ. 3։*

ՆՀԲ գրեթէ ուղիղ է մեկնում, երբ գրում է «իբր բառից արժանի». սխալ է, երբ դնում է «լծ. և փարթամ, *որպէս և յն.* εὔπορος *«հարուստ»։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 721 ուզում է փոխանակել* փառացի *ձևով։*

+ԲԱՌՆԱԼ *(կտր.* բարձի, *հրմ.* բա՛րձ*) «վե՛ր վերցնել, բարձրացնել. 2. վերցնել տանիլ. 3. վրան առնել, բեռնաւորուիլ. 4. ջնջել, մէջտեղից վերացնել» ՍԳր. Եղն. Ագաթ. «համբերել, տոկալ» Փարպ. Մխ. Երեմ. Վրդն. եղ. որից* բառնալ բողոք *«երեսի վրայ ձգել, լքանել» Սղ. ձ. 13. Սիր. խա. 11.* բառնալ զգլուխ *«գլխատել» Ագաթ. կրաւ.* բառնիլ *Գաղն. 32 կամ* բառնանիլ *«վերցուիլ» Խաբրովիկ.* բառնալիք *«բեռ վերցնելու ձող» ՍԳր.* չարաբառնալ *Արիստ. Պորփ.* դժուարաբառնալի *Առակ. իէ. 3։ Այս արմատի միւս ձևերն են՝ 2.* **Ամբառնալ** *«վեր վերցնել կամ վեր ելնել, բարձրանալ» ՍԳր. որից* ամբառնալիք *«բեռ վերցնելու ձող» Նար. «թեղանիքի վեր քաշած մասը» Եւագր.* ամբարձի *«սապանդակ» (չունի ԱԲ) Ջքր. սարկ. Ա. 22.* գերամբառնալ *ՅՀ. իմ. պավ. Նիւս. բն.—3.* **Համբառնալ** *«վեր վերցնել կամ վեր բարձրանալ» ՍԳր. (այս և նախորդ բառի նշանակութեան նուրբ տարբերութեան վրայ խօսում է Առաք. լծ. սահմ. 443).—4.* **Բարձ**, *առանձին անգործածական ձև, որից* բարձումն *Փարպ. խոր.* բարձիչ *Ոսկ. հռ. Եփր. համար.* բարձուցանել *Հաւթ. բ. 16.* բարձուճ *«բարձր տեղեր» ՍԳր.* բարձուստ *ՅՀ. իմ. երև.* բարձակրել *«տանձնել» Անան. պետր.* բարձ և բող առնել *Կանոն. կամ* բարձիբողի առնել *Մխ. այար. Մարթին. Շնորհ. ընդհ.* բեռնաբարձ *Կոչ. խոր.* մանկաբարձ *Ել. ա. 19, 21.* բացբարձիչ *Ոսկ. հռով. 131.* ճո–

զաբարձու *Կորիւն*. կամ ճոգեբարձու *Ոսկ. ես.* բացբարձութիւն *Լծ. պրպմ. 787*. ամբարձ «*բարձր*» *ԱԲ*. ամբարձումն *Խոր. Նար*. ամբարձուղէշ *Նար*. վերամբարձ *Ոսկ. ես*. ճամբարձումն *ՍԳր*. բնաբարձ *Մծբ. Ոսկ. ես*. գեռամբարձ *Անան. եկեղ. Ասող*.—5. **Բեր**. *առանձին անգործածական ձև. գտնւում է միայն բարդութեանց երկրորդ մասի մէջ, ինչ*. երկնաբերձ *Ագաթ. Եղն*. երկնաբերձագոյնս *Ագաթ*. լեռնաբերձ *Եղն*. բարձրաբերձ *ՍԳր. Եւս. քր. Ագաթ*. ուղղաբերձ *Մծբ*. մեծաբերձ *Վեցօր. 167*. լանջաբերձ *Փիլ. տես*. լուսաբերձ *Դիոն. եկեղ*. ծառաբերձ *Ոսկ. յհ. բ. 30*. ճրաբերձ *Դիոն. երկն*. ճամբարձաբերձ *Ձքր. կթ*. բարձաբերձութիւն *Արծր*. *յետնաբար կայ նաև բառերի սկիզբը՝ իբրև անկախ բառ. այսպէս են՝* բերձաբերիլ *Յհչ. ոսկ. յհ*. բերձակատար *Պիտ*. բերձրութիւն *Նար. խչ*—6. **Բարձր** (*r հլ.* -ձու, -ձամբ, -ձունք, -ձանց) *ՍԳր. որից* բարձրանալ *ՍԳր. Ագաթ*. բարձրացուցանել *ՍԳր*. բարձրաւանդակ *ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ես. Եւս. քր. Վեցօր*, բարձրագոյն *ՍԳր. Եփր. ել. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. մ. ա. 16*. սարաբարձր *Բուզ*. բարձրեալ *ՍԳր*. բարձրիմաց *Լծ. պրպմ. 615*. բարձրաճաս «*բարձր*» *Անհ. գիրք հին կտ. էջ 301* (*տպ.* բարձրաճամ). *Նոր բառեր են* բարձրապատուութիւն, բարձրաստիճան, բարձրաճանդակ *են*։—*Այս բոլորի արմատական ձևն է* բարձ, *որի ձայնդարձն է* բերձ. *առաջինից* r *մասնիկով կազմուած է* բարձր. *բայական ձևով եղել է* *բարձնալ (*կոր.* *բարձցի), *որից* ձ *ջնջուելով* *բառնալ, *կոր.* *բարցի. *սրանք էլ հայերէնի ուղղագրական օրէնքներով՝* բառնալ (r *դառնում է* ռ-*ի մօտ* n) *և կոր.* բարձի (r *ձայնից յետոյ գալիս է միշտ* ձ *և ո՛չ երբեք* ց). *հմմտ. այս բոլորի համար* դառնալ-դարձ. *վերջապէս* ամ *և* ճամ *նախամասնիկներով՝* ամբառնալ, ճամբառնալ։

= *Հնխ.* bhr̥g'h- *ձևից, որ սորին ձայնդարձն է հնխ.* bherg'h *արմատի. հայերէնում* bherg'h->բերձ- *և* bhr̥g'h->բարձ- *այս արմատների միւս ժառանգներն են սանս.* br̥hánt «*հաստ, ուժով, մեծ, բարձր*», *զնդ.* [illegible] bərəzant- «*բարձր, բարձրաձայն*», [illegible] barəzah- «*բարձրութիւն*», [illegible] bərəzi- «*բարձր*», *սոգդ.* βarz «*երկար, բարձր*», *պհլ.* burz «*բարձր*», *պրս.* برز burz «*բարձր*», بلند buland «*բարձր*», *օսս.* bärzond, *քրդ.* berz, *բելուճ.* burz «*բարձր*», *հրգ.* burg «*քաղաք*» (*նախապէս* «*ամրացուած բարձունք*»), bërg «*լեռ*», *գերմ.* Berg «*լեռ*», *գոթ.* bairgahei «*լեռնադաշտ*», baurgs «*քաղաք*», *հիռլ.* brī (*սեռ.* breg) «*լեռ*», *կիմր.* bre «*լեռ, բլուր*», bry «*բարձր*», *կելտ.* Brigantes «*լեռնաբնակք*», *գերմանականից փոխառութեամբ*՝ *հսլ.* brěgŭ «*եզերք*», *ռուս.* бéрегъ «*եզերք*», *սերբ.* brÎјeg «*բլուր*», *փ. ռուս.* éreh «*եզերք, բլուր*» (Walde *310*, Berneker *49*, Horn § *198*, Kluge *50*, Pokorny *2, 173*)։ —*Հիւբշ. 428*։

Bötticher ZDMG *1850, 351 սանս.* bhar, *յն.* φέρω «*բերել*» *են բառերի հետ*։ *Նոյնը կրկնում են* Müller SWAW *40, 15 և* Justi, Zendspr. *211*։ *Սրանց բոլորի դէմ է ելնում* Lagarde, Arm. Stud. § *359*, *ցոյց տալով, թէ լիշեալների համապատասխան հլ. ձևն է* բերել *և հետևաբար սրանք կապ չունին մեր բառի հետ*։ *Մորթման* ZDMG *1872, 541 նյն.* πάρω, πέρνω, *խալդ.* pari, *իսկ էջ 614 խալդ.* parme. *Հիւբշ.* ZDMG *36 (1882), էջ 115—116* բարձ- *հնխ.* bhrgh' *արմատից և* բառնամ<*հնխ.* bhrg'h-nā-ti, *ուր* g'h *ընկել է* r *և* n *ձայների միջև, ինչպէս ընկել են* k' *ուր*<ok't->*յն.* ὀχτώ *և* r՝ բռնս=ἕδρακε *բառի մէջ*. *Նոյն ձևով է նաև Հիւբշ.* Arm. Stud. *էջ 22*, *ուր նկատում է, որ* բառնալ *բառի մէջ* բարձ, բարձր *արմատի* ձ *ձայնը կորած է*։ *Տէրվ. Նախալ. 96 և 199 հնխ.* bhargh «*աճել*» *արմատից է դնում հնդ.* barh, *զնդ.* barəz, *հլ.* բարձր, բարձ, բառնալ: *Հիւնք.* բարձունք, բառնալ, բեռն=*պրս.* bār «*բեռ*», *յն.* φάρδος *են*։ Scheftelowitz BB *29, 13 հիռլ.* barr «*գագաթ*», *սանս.* bhr̥ṣṭi «*ծայր*» *բառերի հետ*։ Pedersen, Aspirationen I Irsk *194 և Հայ. դր. լեզ. 36* բառնալ=*գերմ.* bringen, *գոթ.* briggan «*բերել*» *և կիմր.*

hebrwng։ Karst, Յուշարձան 403 ստոմեր. bar «բարձր, վեր, գագաթ, մակերես»։

ԳԻՌ.—Ննխ. բառնալ, Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ. բ'առնալ, Ջթ. բ'առնօլ, Ոզմ. բ'ոռնալ, Մկ. Սլմ. Վն. պոռնալ, Տիգ. փառնալ, Ասլ. փոռնոլ.—Ագլ. բէ'ռնիլ, Սեբ. բ'էռնալ, Ախց. բ'էռնէլ, Ղրբ. պէ'ռնէլ, Շմ. պէռնիլ, Տփ. բէռնիլ, Հճ. բ'էռնել, Ռ. փէռցընէլ.—Երև. բ'առցէլ, Ջթ. բ'առցընիլ, Համշ. պառցընուշ, Մրղ. պոռցէլ։—Սրանցից առաջին խումբը ծագում է բառնալ ձևից, երկրորդը ենթադրում է *բեռնել, որ կա՛մ բեռն արմատից ծագած մի հին ձև է և կամ յետնաբար կազմաւորուած է բեռն բառի վրայ. երրորդը մի նոր կազմութիւն է բարձ ձևից։

ՓՈԽ.—Տե՛ս բարձ բառի տակ։

ԲԱՌՋՈՒԿ «bogue». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. 34, որ և հտ. Ա. էջ 289 դնում է «bogue, բուճուճ, արտաքին փշոտ կեղև շագանակի», առանց յիշելու բառջուկ ձևը։

ԲԱՌՌԱԿԱՆ. նորագիւտ անծանօթ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագիստրոսի խրթին հանելուկային տառաւորներից մէկի մէջ. «Բառռական բաղդատական բաղաղանեալ բարգաւաճեալ» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 175)։

ԲԱՍԱԾԵԼ «զատել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 48։

*ԲԱՍԱՃ «խաչակիրների արշաւանքը». չունի ԱԲ. քանիցս անգամ գործածում է Հեթ. ժմնկ. Եղև առաջին բասաճն Ֆռանկաց գալ յԵրուսաղէմ. Բասաճն էառ զՆիկիա քաղաքն ի Յունաց. Եղև երկրորդ բասաճն Ֆռանկաց։

=Հֆրանս. passage, որ բուն նշանակում է «անցք»։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Կիլիկ. քեր. էջ 15։

*ԲԱՍԱՐ «խելք, միտք, բանականութիւն» Կոստ. Երզն. 141. յետին տառադարձութեամբ պասար Գր. աղթամ. Քուչ.։

= Արաբ. بصر başar «տեսողութիւն. 2. աչք. 3. կորովութիւն մտաց»։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր (Կոստ. Երզն. էջ 191)։

ԲԱՍԻԼԻԿ «ձեռքի երակ, որտեղից արիւն են առնում» Մխ. բժշ. 121, 116 (վերջինս բասիլիկ). ունի միայն ԱԲ՝ իբր յն. բառ։

=Յն. βασιλικός «արքայական, թագաւորական» բառն է, որ թէև Bailly-ի և Sophocles-ի հոյակապ բառարաններում, ինչպէս նաև արդի յունարէնում այս նշանակութիւնը չունի, բայց անշուշտ պէտք է որ մի այդպիսի գործածութիւն ունեցած լինի, իբրև «գլխաւոր՝ մեծ երակ». հմմտ. թրք. شاه طمر šah damar «շնչերակ, artère», բառացի «արքայերակ»։—Աճ.

Իմ տուած մեկնութիւնը ունի նախ Seidel, Մխ. հեր. 151ª, ենթադրում է βασιλική ձևը, որի համար ասում է թէ դեռ երևան չէ եկած, բայց նրանից է փոխառեալ արաբ. bāslīq, որից էլ Մխիթարը։

*ԲԱՍԻԼԻՍԿՈՍ կամ ԲԱՍԻՂԻՍԿՈՍ «մի տեսակ օձ, որի համար հներն ասում էին թէ մահացու հայեացք ունի» Ոսկ. ես. 153. Եղն. յետնաբար ունինք վասիլիսկոյ (փխ. *վասիլիսկոս) Վրք. հց. վասիլիսքոս Հայել. 178։

=Յն. βασιλίσκος «նոյն օձն է». ծագում է βασιλεύς «արքայ, թագաւոր» բառից, որի նուազականն է և նշանակում է բուն «արքայիկ». սրա համար է, որ նոյն օձը թարգմանաբար կոչւում է նաև հյ. արքայիկ օձ։ Հմմտ. նաև պրս. شاه مار šāhmār «արքայ-օձ», որ է «մեծ օձ»։ Յոյն բառի յետին տառադարձութիւնն է վասիլիսկոս ձևը։ Յունարէնից փոխառեալ են նոյնպէս լտ. basiliscus, ֆր. basilic, ռուս. василискъ են համանիշները։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԲԱՍԻՐ «պարսաւելի, անարգելի» Նար. որից բասրել «պարսաւել, վար զարնել» Եփր. թգ. էջ 455. Ոսկ. ես. բասրիլ Խոր. բասրելի Նար. բասրանք Սիր. լբ. 16. Ոսկ. ա. կոր. բասրական Երզն. մտթ. անբասիր ՅՀ. կթ. են։ ր ձայնի տեղափոխութեամբ յառաջացած է բարսել, որ մէկ անգամ գործածել է Ոսկ. ես. յն. βλασφήμω «հայհոյել» բառի դէմ (ըստ ՆՀԲ).—Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. անարգել, որ նոր գաւառականներում գործածւում է «հայհոյել» նշանակութեամբ (տե՛ս արգ բառի տակ)։

=Ասոր. ܒܣܝܪ basīr «անարգ». գալիս է *basīr ձևից. արմատը ܒܣܪ bəsar «արհամարհել, մերժել, խոտան համարել», որից նաև ܒܣܪܐ bəsārā «ստորութիւն», ܒܣܝܪܐ bəsīrā «ապականիալ, պիղծ» ևն։—Հիւբշ. 301։

ՆՀԲ լծ. հյ. վսեր։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lagarde, Arm. Stud. § 360։ Տէրվ. Altarm. 11, Նախալ. 95, Մասիս 1882 մայ" 24 բամ, բաս, բայ ձևերի հետ է կապում։ Հիւնք. պարսաւ և բասրել դնում է < յն. περισύρω «քաշքշել» ԳԻՒ.—Վն. պսրել, Նբ. պսարել «դատարկ դատարկ խօսել, ցնդաբանել, խելքին փչածն սսել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბასრობა բասրոբա «ծաղրել, այպանել». ხოლო იგინი ბრასროდნე ხოլո իգինի բրասրոդնե մաս «Եւ նոքա ծաղր առնէին զնա» Ղուկ. Ը. 53. გაბასრება գաբասրեբա «նախատել, վրան խնդալ», საბასრობელი սաբասրոբելի «բասրելի, պարսաւելի, այպանելի»։

ԲԱՍՏ տե՛ս Բախտ։

ՆՀԲ լծ. պրս. (խմա՛ արաբ.) فوز favz «փրկութիւն, յաջողութիւն», լտ. faustus «երջանիկ», faustitas «երջանկութիւն»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Böttlcher ZDMG 1850, 351, Arica 77, 270, Lag. Urgesch. 361 ևն։ Հիւնք. լատ. faustus «երջանիկ»։

***ԲԱՍՏ** «ապաստանի տեղ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած կեղծ Շապհոյ Բագրատունւոյ պատմութեան մէջ, էջ 43 «Ապա է՞ր է զի նստիս ընդ դրուց քաղաքին. բաստ է. այս քաղաքս քո է և այդ բարձր աշտարակս զի՞ է քեզ. ասա ինձ»։

=Պրս. بست bast նոյն նշ.— Արդի Պարսկաստանում շատ սովորական է բաստը. երբ մէկը կառավարութեան կողմից հալածուած է կամ երբ ժողովուրդը պետութեան դէմ ցոյց է ուզում տալ, տունը տեղը թողնում է և ապաստանում է մի մզկիթ, մի սրբատեղի, փոստատունը կամ այլ անբռնաբարելի մի վայր և ոչ ոք իրաւունք չունի նրանց այնտեղից դուրս հանելու—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. հտ. Բ, էջ 49։ Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 182 պրս. քրդ. bäs «բաւ է» ձևից։

***ԲԱՍՏԱՐԱՆ**, ի-ա հլ. «բանտ» եփր. Թգ. 446 «Մատնեաց զնա ի բանտ բաստարանին».—ուրիշ օրինակ չկայ։

=Պհլ. bastak «կապել», bastan «կապել», զնդ. basta-, պրս. بسته basta «կապել», بستن bastan «կապել», արմատը bast-+հյ. -արան ձևերից. իբր «կապարան»։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 11։ Հիւնք. Նորայր՝ Կորիւն վրդ. էջ 256։—Սանտալճեան, Բազմ. 1904, էջ 500 լծ. հյ. բանդ։—Վարդանեան ՀԱ 1913, 624—5 (Բառաքն. դիտ. Բ. 26) յոյհ. նմանացու մօտ դնելով ասոր. ܒܣܛܝܪܐ basṭīrā կամ ܒܣܛܝܪܝܢ basṭīrīn անծանօթ բառը՝ համարում է «լտ. vestiarius, տուն պատմուճանակաց» և նրանից ուղղակի տառադարձութիւն է կարծում հայ բառը, գործածութեան ձևի համար համեմատում է Բուզ. ե. 6 «Մուծին զնա ի ներքս ի տունն պատմուճանակացն կապեալ ձեռս յետս ...և անդէն ի վանսն պատմուճակացն փողոտեցին զնա»։ Բայց՝ ասորի բառը պիտի տար հյ. *բաստիրայ, *բաստիրին և ո՛չ թէ բաստարան. ուստի առ առաւելն պէտք է առնէինք թէ բաստարան սխալ ընթերցուած է։

***ԲԱՍՏԵՐՆ** (ն հլ. -ռան, -ռամբ, -ռունք) «դեսպակ, գահաւորակ» Ոսկ. Եբր. իբ. էջ 552, եղիշ. ը. էջ 156 (տպ. պաստեռունս)։—Այսպէս են մեկնում նաև Ստ. լեհ. և Հին բռ.։

=Յն. βρατέρνιον «փակ գահաւորակ» (Sophocles էջ 303 ա, յիշատակուած առաջին անգամ Յուստինիանոսի Օրենսգրքում), որի հետ նոյն են լտ. basterna և հրէարէն b s t r-n a בסטרנא (տե՛ս Fürst, Gloos. graecohebr. 85) և ասոր. ܒܘܣܛܪܢܝܢ busṭernīn (Brockelmann, Lex. syr. 41ա) համանիշները։ Հրէարէն բառը փոխառեալ է լատիներէնից. որից յառաջանում է նաև ֆրանս. basterne «մի տեսակ եզնասայլ, որ հին ժամանակ գործածական էր Գաղղիայում»։ Լատին բա-

որ ծագումը անստոյգ է. Walde 85 դնում է լտ. bastum «գաւազան, բռնակիք» բառից (կամ մի համանիշ ձևից, որ ծագել է յն. βαστάζω «բռնել, կրել, տանել» բայից). ըստ այմ լատիներէն էլ բնիկ չի երևում (Boisacq չէ իսկ յիշել) և որովհետև լատիներէն բառը ուշ է աւանդուած, իսկ հայերէն բառը արդէն Ե դարում կայ, աւելի բանաւոր է բաստեռն դնել լատիներէնից փոխառութիւն՝ համաձայն Meillet-ի տեսութեան (MSL 18, 348—350)։ Ernout BSL № 89, էջ 94 լտ. basterna բառը կապում է գերմանական Basternae, Bastarnae ժողովրդի անուան հետ. կա՛մ տարկան փոխառեալ է սրանցից և կամ բաստեռնը կրողները առաջին անգամ Բաստեռնացի գերիներ են եղել։ Վերջին կարծիքն ենք գտնում նաև Ernout-Meillet 101։

ՆՀԲ չգիտէ այս բառը, որովհետև Ոսկեբերանի ձեռագրում բառս բոլորովին խանգարուելով դարձել է «զբաղմաստառամբն» (տե՛ս ՆՀԲ Նուարտան բառի տակ)։ Իսկ Եղիշէի վկայութեան մէջ չգիտեմ ինչու կետեր է միայն դնում (տե՛ս ՆՀԲ զանաւորակ բառի տակ)։ Առաջին անգամ ՋԲ մեկնում է բառս «կակուղ և փափուկ նստարան, սէտիր, canape, sofa», որին հետևում են ԱԲ, Էմինեան Բառ. գաղղ. (տե՛ս sofa), Մեղու 1859, էջ 21։—Բաղրատունի, Դրախտ կորուսեալ Դ. տող 305 դնում է իբր «բազմոց կամ գորգ»։ Առաջին անգամ Նորայր, Արև. մամուլ 1879, 60 և Հայկ. բառաքն. էջ 110—111 քննութեան առնելով այս բոլորը, հաստատում է բառի բուն նշանակութիւնը։

Böttich. ZDMG 1850, 351 մեկնում է իբր աւս մասնիկով star արմատից, որից և սանս. avastāra «վարագոյր»։ Նոյնպես է նաև Bötticher, Arica 78, 287։ Lagarde. Urgesch. 246 stṛ «տարածել, փռել» արմատից։ Նոյն, Arm. St. § 362 մերժելով այս բոլորը՝ դնում է լտ. basterna բառի հետ։—ՓԲ լոշ. էջ ր հանում է պատառ բառից։ Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. 194 պրս. پستر pistar «անկողին» բառից. (սրա աւելի հարազատ ձևն է بستر bistar, որից պրս. پسترآهنك pistarāhank «վերմակ», Müller WZKM 4, 259 պրս. bistar բառը մեկնում է զնդ. vastra- «զգեստ», որ Horn § 218 նշանակութեան տարբերութեան պատճառով մերժելով՝ դնում է vi+star. պարսիկ բառից են ծագած նյն. πιστέρι «անկողնի վերմակ» (տե՛ս Miklosich, Türk. Element.) և գնչ. pasterni «գորգ» (A. Paspati, Etudes sur les Tchinghianés) են)։ Հիւբշ. 118 լատին բառի հետ միասին՝ դնում է պարսկերէնից (կասկածով), առանց սակայն պարսկերէն մի ձև յիշելու, իսկ էջ 511 (կասկածով) և Armeniaca IF 19, հյ. թրգմ. ՀԱ 1907, 250 (առանց կասկածի) դնում է լատիներէնից։

[ԲԱՍՏԻԿ «աղէտ կամ լաւ» (փաղաքշական). այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 49. անշուշտ առաջին բառը պէտք է կարդալ աղէկ (Ագուլիսի բարբառում գոյութիւն ունի՛ այս բառը). ամբողջը կազմուած է հյ. բարեբաստիկ ձևից և սխալ է հասկացուած։]

*ԲԱՍՏԱՎԱՐԴ, որ և յետին տառադարձութեամբ պատավարդ, պատվարդ «մի տեսակ փուշ է. spina alba» (ըստ ՀԲուս. § 313) Բժշ.—Նոյնը սխալ գրչութեամբ բազաւրդ (ՀԲուս. § 271), որ Հին բռ. նախորդի նման մեկնում է «երնջակի տակ»։

=Պրս. باد اورد bādāvard, որի աւելի ուղիղ ձևն է باداور bādāvar՝ նոյն նշ. կազմուած է bād «հողմ, քամի» և āvar-dan «բերել» բառերից. այսպէս է կոչուած բոյսը այն պատճառով, որ ծաղիկը աշնան քամուց խլուելով այս ու այն կողմ տարուբերւում է։ Մխ. Հերացին ստուգաբանելով բառի վերջին մասը իբր vard «վարդ», թարգմանաբար կազմել է հյ. հողմավարդ (ՀԲուս. § 1711) և հովվարդ (ա՛յսպէս պէտք է ուղղել ՀԲուս. § 313 յիշուած հոտվարդ բառը)։ Երկուսն էլ սխալ են։ Պարսկերէնից փոխառեալ են նաև արաբ. بادورد bādvard, بدداورد baddāvard, باذورد bāδvard, باورد bāvard «chardon d'âne» (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ WZKM 11, 314)։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 224 ա, ուր տե՛ս և բոլոր վկայութիւնները։

ԲԱՏՈԽՍ *«շափ ուղղոց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 49. ինչ լինելը յայտնի չէ։*

ԲԱՏՈՒՑ *«պատուհան կամ թարաճա». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 49, որ այս բացատրութեամբ ուզում է հասկացնել «պատի մէջ շինուած դարակ՝ զանազան բաներ պահելու համար». նոյնը կրկնում են ՀՀԲ, ԳԲ և Նորայր, Բառ. ֆրանս.* niche *բառի տակ։ Կենդանի է այժմ էլ Երևանի բարբառում* բատոց *ձևով. հմմտ. Պռօշեան, Սօս և Վարդիթեր, գ. տպ. էջ 421։*

ԲԱՐ *«հաստ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 49։*

ԲԱՐԱԲ *«ոստայնի կկոց, մաքոք» Յայսմ. (մէկ անգամ)։*

*ԲԱՐԱԿ *(ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «նուրբ» Մծբ. Եփր. համաբ. Փիլ. Փարպ. որից* բարակամաճ *«բարակ կըտաւ մանող կամ բարակ մանած (կտաւ)» Ես. ժթ. 9. Վեցօր. 121.* բարակագոյն *Փիլ.* բարակագործութիւն *Փիլ.* բարակուտ *«ճիւղերը բարակ և տկար (որթ)» Վստկ.* բարակ ցաւ *«հիւծախտ» Մխ. բժշ. (կազմութեան համար հմմտ. թրք.* اینجه inǰe *«բարակ» և* اینجه آغری inǰe aγrə *«բարակ ցաւ, թոքախտ»)։*

= Պհլ. *bārak, *որ անշուշտ գոյութիւն ունէր* *bārīk *ձևի հետ միասին. երկուսն էլ թէև աւանդուած չեն, բայց հաստատուած են հայերէնի հետ՝ պրս.* باریک tārīk *և բելուճ.* bāraγ *համանիշներով։—Հիւբշ. 118։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որ կրկնում են ՆՀԲ, Lag. Urgesch. *927 և այլք։*

ԳԻՌ.—Տփ. բա՛րակ. *Ախց. Երև. Կր. Ջղ.* բ՛արակ. *Ննխ. Պլ.* բարագ. *Խրբ. Մշ. Սեբ. Սչ.* բ՛արագ. *Ագլ. Հւր.* բɯrɯկ. *Ալշ. Ոզմ.* բ՛ɯrɯգ. *Հմշ.* պարակ. *Մկ.* պɯրակ, *Գոր. Վն.* պɯrɯկ. *Մրղ. Սլմ.* պɯrɯկ. *Ճմ.* պɯrɯգյ. *Ղրբ.* պէ՛րակ. *Ասլ.* բ՛արայ. *Ռ.* փարագ. *Տիգ.* փɯrɯգ. *Զթ.* բ՛արօգ, բ՛այօգ. *Հճ.* բ՛այօգ. *Ակն.* բ՛արգեալ *«բարակիլ»։ Նոր բառեր են* բարականող, բարակասիրտ, բարակացաւ, բարակտանի, բարակուկ, բարակիլ *են։*

ԲԱՐԱԿ *«որսի շուն» Եղիշ. ը. էջ 158. ըստ ՆՀԲ գրուած է նաև* փարագ, փարաf. *փոխաբերական իմաստով են* փարաf *«լկտի, խենէշ, պոռնիկ» Հին բռ. «շուն, աղտեղի» Բառ. երեմ. 322,* պառաf *«պոռնիկ» Բառ. երեմ. 272.* փարաfեան *«աղտեղի» Մագ. գամագտ. (տե՛ս Մէնէվիշեան, ՀԱ 1911, 722),* փարաfումն *«խենեշութիւն» Նար. խե, էջ 112. սըրանց համար հմմտ.* շուն, շնութիւն, շնացեալ *են. տե՛ս նաև* պառական:

Հներից Լծ. նար. փարաfմունf *«խենեշութիւն» մեկնում է «պարսկերէն* փերք փերք *աւէ, որ է այլևայլ մեղքն» (սրանով պէտք է հասկանալ անբնական խառնք ընդ կանայս. հմմտ. Ղևտ. ժթ. 19=Օր. իբ. 9 «Զայգի քո մի՛ վարեսցես այլևայլս», որ շատեր այս առումով են հասկանում)։ ՆՀԲ և ՋԲ (նոյնպէս և Աւետիքեան, Մեկն. Նար. Վենետիկ 1859, էջ 228) դնում են պրս.* պարագ *«շուն»։ Հիւնք.* փարախ *բառից։ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 467* բարակ *«նուրբ» բառն է, իբր թէ «բարակ գլխով կամ բարակ մարմնով շուն»։* Bugge IF *455 իտալ.* bracco, baracco *«որսի շուն» բառի հետ, որ մերժում է Հիւբշ. 343։—Բառիս հետ նոյն են ըստ Նորայր, Կոր. վրդ. 227 ֆրանս.* braque, *անգլ.* brach *«որսի շուն, մի տեսակ քերծէ»։ Բայց անգլ.* brach, *ինչպէս և հֆրանս.* brac, *իտալ.* bracco, *ծագում են գերմ.* bracke, *հրգ.* bracko *համանիշից, որի հետ նոյն է մլտ.=հին ֆրիզ.* barm-braccus *(ըստ* Kluge *70)։ Բայց յայտնի չէ թէ այս վերջինի՞ ծագումն ինչ է։ Սրա հետ նո՞յն են արդեօք թրք.* براق baraq *«որսի շուն» և կիրգիզ.* باراق baraq *«մի տեսակ որսի շուն,* родъ пуделя*», որ* Будаговъ *1, 251 կցում է ֆրանս.* braque *բառի հետ, առանց նկատի առնելու չաղաթայ.* بدق badaq *համանիշը, որ փոխառութեան գործը խանգարում է։*

*ԲԱՐԱԿ *«փայլակ». մէկ անգամ ունի =Կրկնուած է* բար *անծանօթ արմատից. քում մեկնուած է փայլակն)։*

=Եբր. בָּרָק bārāq «փայլակ». հմմտ. և արաբ. برق barq «փայլակ»։—Աճ.

ԲԱՐԱՄ. անծանօթ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Օրբ. 353 «Բայց ի քակելն մեր զսակաւ մնացորդ հիման հիւսիսային սեանն՝ զառաջ զանպատմելի զանձն աստուածային՝ զնշխար սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի զգազաթան մի կողմն և զբարամն աջ բազկին եդեալ ի փոքրիկ սնդուկ փայտեայ և կապելով և մատանեաւ կապարեայ կնքովն»։—Բուն թէ նշանակում է «նախաբազուկ»։

Շահնազարեան, հրատ. Օրբ. ր. 369 համում է յն. բրաս, ֆրանս. bras «բազուկ» բառից!

ԲԱՐԱՄԲՈՒՆՔ «վանդակի ձողերը» Ոսկ. եփես. 828 (բարամբունք զառագղի). ունի միայն ԱԲ. ուրիշ տեղ չէ գործածուած. անշուշտ յոգնակի է՝ եզ. *բարամբն ձևից։

ԲԱՐԱՆ «բարիք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 49։

ԲԱՐԱՇԽ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «խիստ, բիրտ» (բնաւորութեան համար ասուած) Փիլ. եւ. 471 (խիստք և բարաշխ խոպոզք). ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 49 սխալ են մեկնում «բար, հաստ. բարաշխ, կակուղ կամ գիրգ»։ Վերջինիս հետևելով է, որ ՀՀԲ դնում է «կակուղ կամ փուխ կամ գիրաւ մնասելի»։—ՆՀԲ դնում է լծ. հլ. պիրկ, պրս. պէրգ, թ. փէՏ, զարբ։

*ԲԱՐԱԳԱՆ, ի-ա հլ. «գանապան» ՍԳր. եփր. մն. 479, 482. Մծբ. 112. (Նոր գրականում այս անունով են կոչւում Պատրիարքարանի գանապանները (շաթիր), որոնց գլխաւորն էլ բարապանապետ անունն է կրում)։ Այս բառին պէտք է կցել բարապետ «դռնապան» Մծբ. և բարաւոր «դռան վերի սեմը» ՍԳր. Մագ. Ճառընտ. «դռան երկու կողքի սեմերը՝ աջ և ձախ» Տաթև. ամ. 390։ Բոլորի արմատն է բար «դուռ», որ առանձին գործածուած չէ։ Հմմտ. սրանց համանիշները դարապան և դարապետ։

=Հիւս. պհլ. bar «դուռ» բառից, որ զուգահեռաձևն է պհլ. dar, պրս. در dar, հնդ. pvarə, հպրս. duvara- «դուռ» բառի. հմմտ. նոր պրս. գաւառականներից գիլանի bar, սեմնանի bar, քաշմիրի bār, ber, քրդ. bar, աֆղան. war, վախի bār, բոլորն էլ «դուռ»։ Իրանեան dw- հիւսիսային պահլաւերէնի մէջ բաղաձայնից յառաջ դառնում է b, որով dvar- դառնում է bar (տե՛ս Horn § 545, Հիւբշ. Pers. Stud. 116, 166, Gauthiot MSL 17, 144 և Meillet MSL 17, 246)։ Հմմտ. նաև պրս. سالار بار sālār-i-bār «դռնապանապետ, բարապանապետ» (ՀԱ. 1910, 120)։ Իրանեանից փոխառեալ է նաև հյ. բաշալ. բար «դուռ», բարաճ «պատուհան, դարպաս»։—Հիւբշ. 119։

Ուղիղ մեկնեցին Պատկ. Матеріалы I, էջ 8 և Հիւբշ. ZDMG 36(1882), էջ 128—9։ Հինք. բարակ «որսական շուն» բառից։

ԳԻՒ.—Արմատը պահում է դիռ Վն. դուռ-բուռ «տուն-տեղ», որ դար «դուռ» և բար «դուռ» համանիշների յարադրութեամբ կազմուած մի բառ է։

ԲԱՐԱՒՈՐ տե՛ս Բարապան։

ՓՈԽ.—Թրք. գռ. Տ. palavar «դռան վերի սեմը» (Բիւր. 1899, 798)։ Բառիս հին գործածութիւնը ցոյց է տալիս Բառ. երեմ. էջ 81, որ դրանքի բառը մեկնելու ժամանակ գրում է. «բարաւորն, որ է բալաւարն»։—Նոյնը ունինք նաև վրաց. ბალავარი բալավարի ձևով, որ Չուբինով մեկնում է «бутовая плита, հիմնաքար»։

ՕԲԱՐԲԱՆՋ «պառաւական առասպել, ցնդաբանութիւն» Վեցօր. 134, 182. Ոսկ. յհ. ա. 8. Մանդ. որից բարբանջել «ցնորաբանել» Եղն. Ոսկ. Եբր. բարբանջանՏ Ոսկ. յհ. ա. 31. Պիտ. Իսիւբ. Վրք. ոսկ. բարբանջումն Փիլ. Յհխ. Խոր. Փարպ. բարբանջմունՏ Վկ. գե. էջ 10. բարբանջեցուցանել Եւագր. էջ 250։ Սրա հետ նոյն է՝

Օ ԲԱՐԲԱՋ «ցնդաբանութիւն, պառաւական անմիտ խօսքեր» Վեցօր. էջ 63. Ոսկ. ա. տիմ. որից բարբաջել Ոսկ. Եբր. Կոչ. 225. Փիլ. Սիսիան. բարբաջանՏ Եզն. Ոսկ. տիտ. Փիլ. Յհ. կթ. բարբաջումն Նիւս. կազմ. բարբաջողական Վրդն. ծն։

=Բնաձայն բառեր են. երկուսն էլ կազմուած են բ, բա պարզ ձայնից՝ կրկնութեամբ.

չ անձայնով և ն յօդակապով կամ առանց յօդակապի. Համմտ. կարկաչել, գարգաչել, կրկչաձայն, դրդչիւն ևն։—Աճ.

Տէրվ. Altarm. 11 բամ, բաս, բայ ձևերի հետ նոյն, Նախալ. 49 հնխ. bhargh արմատից, իսկ էջ 95՝ իբրև բա-բռաչ՝ աճած bha, բամ, բան են արմատից։ Հիւնք. բաղ մասնիկից։ Վերի մեկնութիւնը տւած եմ նախ ՀԱ 1899, 204 բ։—Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 74—75 հնխ. bhr—bhr ձևից. համմտ. հյ. բառ, բառաչ, սանս. barbara-, յն. βάρβαρος ևն։

ԲԱՐԲԱՌ տե՛ս բալ բայը։

Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. էջ 95 մերժում է կցել կապադովկ. παραπουτεύω «ինքնիրեն խօսիլ, մրթմրթալ» բառի հետ։ Գարագաշեան, Ծաղիկ 1891, էջ 13 բ հանում է յն. βάρβαρος «բարբարոս» (խակապէս «այլալեզու») բառից։ Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. 15 երր. տպագր:

ԲԱՐԲԱՐԵԼ «ժամանակ կամ առիթ չունենալ՝ մի բան անելու համար» Փիլիփ. գ. 10, եփր. փիլիպ. Ոսկ. յհ. որից բարբարանք «վարանք, տատամսիլը» Ոսկ. փիլիպ.։

=Կրկնուած է բար անծանօթ արմատից։ Աւետիքեան, Մեկն. թղ. Պօղ. Բ. էջ 721 կրկնուած է համարում բար «պէս, կերպ» բառից։

ԳԻՌ.—Սրանի՞ց է գւռ. բարբարական «ատանդական, դատարկ» (Ակն. Պլ.)։

ԲԱՐԲԱՐԻԱՆՈՍ տե՛ս Բորբորիանոս։

***ԲԱՐԲԱՐԻԿ** «բարբարոսական, վայրենի» Ոսկ. ես. 221 կամ բարբարիկոն «վայրենական, բարբարոսական» Անյ. քեր. 93. Արծր. հրար. Պտկ. էջ 68. Մագ. և Երզն. քեր.։

= Յն. βαρβαρικὸς «բարբարոսական», որի չեզոքն է βαρβαρικὸν. երկուսն էլ ծագում են βάρβαρος բառից, որ տե՛ս տակը։—Հիւբշ. 343։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ?

***ԲԱՐԲԱՐՈՍ**, ի-ա հլ. «այլազգի, օտարազգի, վայրենի ժողովուրդ» (իբր գոյ.), «վայրենաբարոյ, բարբարոսական» (իբր ած.) ՍԳր. Կորիւն. Ագաթ. որից բարբարոսական Ագաթ. Կորիւն. Պիտ. Փիլ. բարբարոսիկ Եւս. քր. ևն։

=Յն. βάρβαρος «ո՛չ-յոյն, այլազգ, օտարազգի, վայրենի», այս անունով էին որակում Յոյները բոլոր այն ազգերին, որոնք յունարէն չէին խօսում, որոնց լեզուն իրենց անհասկանալի էր. Համմտ. Անաքարսիսի խօսքը. «Սկիւթացիք բարբարոս են առ Աթենացիս և Աթենացիք՝ բարբարոս առ Սկիւթացիս»։ Նոյնպէս Ովիդիոս բանաստեղծը՝ աքսորուած օտար երկիր, գրում է. «Բարբարոս եմ աստ, զի ոչ ոք իմանայ զիս»։ Բառը յետոյ ստացաւ «վայրենի» նշանակութիւնը և փոխառութեամբ տարածուեց շատ ուրիշ լեզուների մէջ. ինչ. լտ. barbarus, ֆրանս. barbare, թրք. barbarləq «բռնակալութիւն», վրաց. ბარბაროზი բարբարոսի ևն։ Ըստ ծագման՝ յոյն բառը կցւում է սանս. barbaras «կակազ», սլով. brbrati, սերբ. brboljiti «բարբառել», լիթ. birbti «բզզալ» ևն բառերին՝ իբրև բնաձայն (Boisacq 114)։ Յն. βάρβαρος բառը Weidner, Glotte IV 303 (տե՛ս Boisacq 1100) փոխառեալ է համարում բաբել. barbaru «օտարական» բառից։ Յոյն բառի «այլալեզու՝ անհասկանալի խօսուածք. աղճատաբանութիւն» առումից է ձևացած հայերէնում էլ բարբարոս «բարբանջանք» ԱԲ։—Հիւբշ. 343։

Schröder, Thesaur. 56, 57 հայերէն բառի արմատը դնում է բառ, բարբառ. հայերէնից է փոխառեալ յունարէնը, որից էլ անցել է միւս լեզուներին։ Ուղիղ մեկնեց նախ Աւետիքեան, Մեկն. թղթ. Պօղոսի Ա. 957 (?) և յետոյ ՆՀԲ։

***ԲԱՐԲԻԶԱԿ**, որ և բարբիզճակ, բարբուզան, բարբուզճա, բարբուզճօ «ծմել, լտ. blitum, ֆրանս. blite» Գաղիան. ըստ ՀԲուս. § 315։

= Արաբ. يربوز yarbūz կամ جربوز jarbuz նոյն նշ. սրանց սկզբնատառը սխալ կարդացուելով՝ դարձել է بربوز barbūz, որից էլ ձևացել է հայերէնը։ Կամուսի արաբերէն ընդարձակածաւալ բառարանը այս ձևերից ո՛չ մէկը չգիտէ. բայց Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ (WZKM 11, 327) գտնում եմ թէ՛ yarbūz և թէ՛ jarbūz ձևերը։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 1195։

ԳԻՌ.—Ըստ ՀԲուս. § 315 «Հիմայ այս անուամբ ի Վան և ուրիշ կողմեր ծանօթ է տե-

սակ մի վարունգ կամ վարընգի նման բանջարեղէն մի»։

Ըստ հաղորդագրութեան Ա. Մովսիսեանի (Նամակ 1927 սեպտ. 5) Բուլանըխի գաւառականով պուրպզճակ նշանակում է iris germanica-ի կամ թրաշուշանի նման, մանիշակագոյն և մէջտեղը դեղին գծիկներով սիրուն մի ծաղիկ, որ ձնծաղիկից յետոյ է երևում և քիչ ժամանակից չորանում։ Ստուգաբանում են քրդ. barf bəza «ձիւնածին»։

*ԲԱՐԲՈՒՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «տեսակ թելաւոր նուագարանի». մէկ անգամ ունի Ուռհ. տպ. էջմ. էջ 79։

=Պրս. և արաբ. بربط barbut, որ և barbat (ըստ Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 455) «մեծափոր նուագարան ինչ. լավութա, luth». ոմանք այս բառը ստուգաբանում են պրս. bar-i-bat «սագի կուրծք»։ Ըստ այսմ բառը բնիկ պարսկերէ՞ն է, որից փոխառեալ են նաև յն. βάρβιτος, βάρβιτον (Զ դար Ն. Ք.), լտ. barbitus, վրաց. ბარბითი բարբիթի, ֆրանս. berbith «արաբներին յատուկ մի տեսակ չորեքաղի նուագարան»։ Հայերէնը չի կարող լինել յունարէնից i-ի պատճառաւ, մանաւանդ որ Ուռհայեցու ժամանակ զուր է փնտռել յունական ազդեցութիւն։ Փոխառեալ է նոր պարսկերէնից կամ արաբերէնից, ինչպէս հաստատում է ու ձայնաւորը։

Առաջին անգամ ՀՀԲ դրաւ յունարէնից։ Ուղիղ մեկնեցին ՆՀԲ և ՋԲ՝ դնելով պարսկերէնից։ Lag. Arm. Stud. § 365 դնում է արաբ. և պրս. ձևերը։ Հիւբշ. 343 դնում է յունարէնից։

ԲԱՐԳԱՒԱՃ, ի հլ. «պանծալի, փառաւոր, անուանի» Օր. իզ. 19. Յհ. կթ. «զուարթ, ծաղկեալ» Բրս. պհ. որից բարգաւաճիլ Պիտ. Նար. Կանոն. բարգաւաճանք Ոսկ. մտթ. Փիլ. (գրուած է պարգևաճանք՝ մի անծանօթ գրուածքի մէջ, որ Ոսկեբերանի գործերից է թւում. տե՛ս ՀԱ 1913, էջ 55). բարգաւաճագոյն Պիտ. աներարգաւաճ Փիլ. իմաստ. Նոր գրականում բարգաւաճ նշանակում է «յաջողած, զարգացած, prospéré»։

ՀՀԲ մեկնում է «աճեցեալ բարեօք». ՆՀԲ «բարեքիկ և աճեցուն»։ Կապ չունի սոգդ. βrγ'w (կարդա՛ farγāw) «հարստութիւն»։ Աղբալեան ՀԱ 1927, 406 հանում է պրս. barg «տերև» բառի գործիականից +աճ։ (Սխալ, որովհետև barg բառի հին ձևն է պհլ. valg (նաև varg), զնդ. varəka «տերև»)։

ԲԱՐԳԵՂ «բարեբախտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 50։

ԲԱՐԳՈՋԵԼ «նշկահել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 50։

ԲԱՐԴ, ի հլ. «դէզ» (խոտի կամ հացաբոյսերի համար գործածուած) Դատ. ժե. 5. Ագաթ. Փարպ. «ոչ-պարզ, բաղադրեալ (բառ)» Թր. և Երզն. քեր. «մի տեսակ ծաղիկ՝ որ գարնան սկիզբն է բացւում» Տաղ. (տե՛ս Կոստանեան, Նոր ժողովածու, Բ. 68). որից բարդել «դիզել, կուտել» Նար. Սարգ. յկ. Կլիմաք. Վրք. հց. բարդած «կոյտ» Տօնակ. «բաղադրեալ» Փիլ. այլաբ. բարդութիւն Նար. բարդումն Կլիմաք. յարաբարդել Յհ. կթ. բարդակ «խումբ, դէզ» Սիւն. քեր. 206. բարդածանց «թէ՛ բարդուած և թէ՛ ածանց բառ» (Նոր բառ)։

Պատկ. Mamep. II. էջ 2 պրս. pard پرد «ծալք, ուլն, անգամ» բառի հետ։ Canini, Et. êtym. 143 լտ. pars, partis «մաս»։ Հիւնք. բրդել բառից։ Meillet, Esquisse էջ 38 թերևս բերել բային ցեղակից, հնխ. bhr̥ti- «բերել» գերբայից. հմմտ. սանս. bhr̥ti «բերումն», bhr̥ta «բերուած, լցուած, բեռնաւորուած», գոթ. -baurθs, հբգ. -burt, գերմ. ge-burt։ (Նոյնը կրկնում է Scheftelowitz BB 29, 21)։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 35 ամ-բարտ-ակ ձևի հետ։ Karst, Յուշարձան 403 սումեր. bar «հաւաքել, դիզել» և հյ. պար։

Nyberg, Hilfsb. 2. 32 կցում է պհլ. bār «եզերք», պրս. bār «եզերք», սերբ. br̄do «սար, բլուր», ռւկր. bérdo «անդունդ» բառերին և գերմ. berg=հյ. brĕgr «եզերք» բառերի հիման վրայ ենթադրում է թե հին իրանեան ձևն է *bardi «բարձունք», որից փոխառեալ են հյ. բարձ և բերձ։ (Horn, § 158 bār կցում է զնդ. pāra- և սանս. pará- «եզերք» բառերին)։

ԳԻՒ.—Ալշ. Խրբ. Կր. Մշ. բ'արդ' (բայց Խրբ. նաև բ'արդի), Մկ. պարդ, Վն. պարդ. այս բոլորը նշանակում են հունձքի որոշ

չափ, որ է 40 խուրձ. (Չրս. նշանակում է «30 հատ». գործածւում է ձու համրելու համար)։ Նոր բառեր են բարդոց *նոյն նշ.* (*Ալշ. Մշ.* բ'արդ'ոց, *Երև.* բ'արբօգ, *Ոզմ.* բ'mr-բուց), բարդակոլոն *«իրարանցում, խառնաշփոթութիւն»,* բարդոցել, բարդնակ, բարդակ։

ՓՈԽ.—Լազ. bardi *«խոտի դէզ», քրդ.* پارت part *«բարդ, 30 խուրձ». (*Justi, Dict. Kurde *այս բառի հետ նոյն է դնում նաև վրաց.* ფარდი *«մաս, զոյգ», որ սակայն այստեղ գործ չունի)։*

ԲԱՐԴՈՒ *«չոզ կամ կարնեցի». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 50 (բ. տպ.* չօղ*). ինչ լինելը յայտնի չէ։*

ԲԱՐԵԹԱՆԻ *«քուրձ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 50։*

Բարեկենդան (*սեռ.* ի), *գրուած նաև* բարիկենդան *«Պահոց, մանաւանդ Մեծ պահոց նախորդ օրը՝ որ յատկացուած է ուրախութեան և զուարճութեան» Կամրջ. Անող.* Sօնակ. *Արշ. Յայսմ. որից* բարեկենդանութիւն *«զուարճութիւն. ուրախութիւն» Բ. մակ. ե. 6. «բարեկենդան» Լծ. կոչ. Կամրջ.* բարեկենդանանալ *«զուարճանալ, ուրախանալ» Մաշկ.* բարեկենդանացուցանել *«բարեկենդան բանել»* Sօնակ. բարեկենդանի *«բարեկենդան» Բրս. մրկ. Լծ. կոչ.։*

=*Բաղդուած է* բարի *և* կենդան, կենդանի, կենդանութիւն *բառերից. Համմտ. յն.* εὐ-ζωΐα *«երջանիկ կեանք»,* εὐ-ζωέω *«երջանիկ ապրիլ»,* εὐ-ζωΐα *«երջանիկ կեանք», որոնք կազմուած են* εὖ *«լաւ, բարի» և* ζώω *«ապրիլ, կեալ» բառերից։—Հիւբշ. 119։*

Ուղիղ են. մեկնում ՀՀԲ և ՆՀԲ։—ԳԴ դնում է պրս. պէրգանտան *բառի հետ։ Պատկ.* Матер. *I. 8 և Հիւնք. դնում են երկուսն էլ։ Լեռնեան, Աւետաբեր 1914, 259 քրդ.* բար *«նախ» +* կրթան *«պահել», իբր նախ քան զպահս։*

ԳԻՒ.—Երև. բ'արիկէնբան, *Շմ.* պարիկէնբան. *Ախց. Կր.* բ'արկէնտանէ. *Ալշ. Խրբ. Մշ. Սեբ.* բ'արգէնդանէ. *Ակն.* բ'արգէնբան (*սեռ.* բ'արգէնեի). *Պլ. Ռ.* փարգենդանէ. *Ասլ.* բ'արգէնդազ. բ'արգէնդա*. *Սլմ.* պmrգէնդանէ'. *Վն.* պmrկէնդmնէ'. *Տիգ.* փmrգէնդանէ. *Մկ.* պmrկmնmmնէ'. *Ննխ.* բարգէնդանէ. բարգէնանէ. *Տփ.* բարգէդանէ. *Զթ.* բ'արգինդոնէ. *Հճ. Զթ.* բ'այգինդօնէ. *Ոզմ.* բ'mrգընդmնէ. *Ագլ.* պըրկի՛նդmն. *Ղրբ.* փըրգինդան, պըրըկ՛նբան. *Ատն.* բարգինդանէ. *Հմշ.* պարգինօնէ. *Մրղ.* պmռկ'mննանէ, *Էնկ.* փանգըրդանէ, *Ջղ.* բարանգէդան։

ՓՈԽ.—Պրս. برقندان barqandān *կամ* برغندان barɣāndān *(արդի պարսից արտասանութեամբ երկուսն էլ հնչւում են* bärɣändān*) «Շաբան ամսուայ վերջին օրը, որի յաջորդ օրը սկսում է Ռամազանի ծոմապահութիւնը» (ճիշտ ինչպէս մեր բուն բարեկենդանի յաջորդ օրը սկսում է Մեծ Պասը)։ Այս բառը չկայ հին զրադաշտական լեզուի ու գրականութեան մէջ. յատուկ է միայն իսլամական շրջանին և գործածւում է միայն բառարաններում։ Պարսկերէնով բառս չի ստուգաբանւում.* ق q *ձայնը արդէն ցոյց է տալիս, որ օտար է. սակայն իսլամական լինելով հանդերձ արաբերէն չէ և չի կարող լինել իր բազմաձայնութեան պատճառով։ Այս բոլորը ցոյց են տալիս, որ պրս. բառը փոխառեալ է հայերէնից։—Հայերէնից են նաև ուտ.* pärängändä, *Թրք. գռ. Կես.* pengerdenk, *Եւդ.* پرکندنك pärgendänk, *Սեբ.* pärgündänk։

ԲԱՐԵՔԹԱՆԻ *«վեհագոյն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 50։*

ԲԱՐԷ *կամ* ԲԱՐԻ *«գէթ, գոնէ» Վրք. հց. Բ. 277. յետին և ռամիկ բառ։*

=*Պրս.* بارى bārī *«գոնէ» (բուն նշ. «մէկ անգամ»), որից Թրք. ռմկ.* bare *«գոնէ»։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ հտ. Բ. էջ 1047 գ (Համմտ. նաև Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 139)։

ԲԱՐԹՈՒՆ *«շարժուն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 50, որի հետ նոյն են* բաղփուն *«շարժուն» էջ 47 և* բարեղել *«շարժել» էջ 50։*

—ԲԱՐԻ *(-րւոյ, -րեաց) «լաւ, ընտիր, աղէկ, բարեգործութիւն» ՍԳր. Եզն. Կիւրղ. ծն. Սեբեր. «ինչք, գոյք» (Համմտ. ֆրանս.* les biens, *գերմ.* Gut, *արաբ.* خير xayr, *որոնք նշանակում են նախ «բարի» և երկրորդաբար «ինչք») Ցճխ. «բարօրութիւն» Խոր. Ճմ. որանից են ծագում բազմաթիւ բարդեր ու ա-*

ծանցներ, որոնց թիւը Առձեռն բառարանում 441 է։ Այս ածանցմանց մէջ բառը ներկայանում է չորս հետեւեալ ձեւերով.—1. **Բարհ-.** *հնչ.* բարհոք *«լաւ, ընտիր, աղէկ» Տօբ. ժբ. 11. Յուդթ. գ. 3. եղն.* բարհասաց *Մծռ.* բարհատուր *Բուզ.* բարհօրհնակ *Ճառընտ.* բարհոտն *«ոտքը բարի, ուղուրով» Վրք. հց.* բարհխորհրդութիւն *Յճխ.* չբարհ *Ոսկ. մ. ա. 17։ —2.* **Բարե-.** *հնչ.* բարեգործ *ՍԳր. Ագաթ.* բարեդրուժ *Ոսկ. հռ. և բ. տիմ.* բարեժողով *Ոսկ. բ. կոր.* բարեխորհեալ *Կորիւն.* բարեխորհուրդ *Բուզ.* բարեխրատ *Տիտ. բ. 3.* բարեխօս *ՍԳր. Ագաթ.* բարեկամ *ՍԳր.* բարեկեաց *Ագաթ.* բարեկենդան *(տե՛ս առանձին),* բարեկեցիկ *ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 20.* բարերար *ՍԳր. Ագաթ. եղն.* բարեք *կամ* բարեքի *Ոսկ. յհ. ա. 12.* բարեքել *Եւս. քր. ա. Եփր. համաբ. (ԱԲ ունի նաև* բարոքել *ձևը).* բարեքանալ, բարեքացուցանել *Եփր. աւաց. նիկոմ. (երկուսն էլ նորագիւտ բառ. տե՛ս Յուշարձ. էջ 207).* բարեքիկ *Ոսկ. փիլիպ.* բարետես *«գեղեցիկ» Սմբ. պատմ. 105. ձայնաւորի մօտ՝* բարեախորժ *եղն.* բարեասաց *Վեցօր.* բարեագործ! *Տօնակ.* բարեանուն *Յայսմ.— 3.* **Բարէ-.** *նախորդի սխալ գրչութիւնն է. հնչ.* բարէժամանակ *Խոր.* բարէազգի *Սոկր.* բարէընկալութիւն *Աթ. անտ.* բարէյորդոր *Վրք. հց. ևն։— 4.* **Բար-.** *հնչ.* բարամութիւն *«բարեբեր տարի» Փիլ. իմաստ.* բարատեաց *Փիլ.* բարութիւն *ՍԳր. եղն.* բարընկալութիւն *Ոսկ. գծ.* բարերջանիկ *ՍաՀմ. Խոր. վրդվռ. Ճառընտ. Մագ։— Այս բոլորից դուրս՝ բառի զանազան հոլովներից ունինք՝* բարեացապարտ *Կորիւն. Ագաթ. (որի դէմ կրկնագիրն ունի* բարեցապարտն *Յուշարձ. էջ 83 բ). Խոր. ՅՀ. կթ. Արծր.* բարեաւ *Ա. թագ. իդ. 20. Փարպ.* բարով *Ոսկ. ա. կոր.* բարւոք *ՍԳր. Եփր. ծն. ել. թգ.* չբարւոք *Խոսր. պտրգ.* բարեօք *Բուզ. դ. 6 (ըստ ՆՀԲ այսպէս. իսկ տպագրեալի մէջ չկայ. տե՛ս տպ. 1889, էջ 96)։ Նոր գրականում ստեղծուած են նորանոր բառեր, որոնցից յիշենք՝* բարեացակամ, անբարեացակամ, բարեխիղճ, անբարեկամական, անբարեկիրթ, անբարեմիտ, անբարեյաջող, անբարեյոյս, բարեկարգել, բարեկրթութիւն, բարեհաճ, բարեհայեցողութիւն, բարեփոխել, բարեփոխութիւն, բարեմաղթել, բարենպաստ, բարեգուշակ, բարեծնունդութիւն, բարեշրջութիւն, բարեշրջական, բարեպաշտական, բարենորոգում, բարենորոգութիւն, բարենորոգել, բարենորոգչական, բարեհոգի, բարւոքում, բարելաւել *ևն։*

=Կազմուած է բար-ք *«բնութիւն, բնաւորութիւն» բառից՝* ի *մասնիկով, որ ածական կազմող մասնիկ է. հմմտ.* աղ-ի, լեղ-ի, ար-ի, քան-ի, երկայր-ի, երկդիմ-ի *ևն. Իմաստի զարգացման համար էլ հմմտ. նոյն* բարք *բառից յառաջացած՝* բարոյական, բարոյագէտ, բարոյագիտութիւն, *որոնք հիմայ յանգած են «բարի, առաքինի» իմաստին. այսպէս նաև լատ.* mos *«բարք, վարք», բայց նաև «բարի վարք, շիտակ բնաւորութիւն, ուղղամտութիւն»,* in morem *«կանոնաւոր»,* moratus *«բարեկիրթ», յն.* ἠθεῖος *«սիրելի, յարգելի, հաւատարիմ» (*ἦθος *«բարք» բառից), գերմ.* Sitte *«բարք», իսկ* sittig *«քաղցր, համեստ, խելօք, բարի վարքով»,* sittigen *«կրթել, դաստիարակել», ֆրանս.* moral *«բարեկիրթ»,* morale *«բարեկրթութիւն» ևն։ Յատկապէս յիշելու արժանի է մհյ.* բարոյ *«ազնիւ, լաւ, կրթուած» Վատկ. 221։*

Klaproth, Asia polygl. *199 և 101 սիրլ. պերմ.* bur, *գերմ.* brav, *շվէդ.* bra։— Rask, Nonnulla de systemate... Hauniae *1832, էջ 25* բարհ=*լապոն.* barhe: *ՆՀԲ սանս.* վարա *«ընտիր, ազնիւ»։* Peterm. *17, 30 պրս.* bih, *սանս.* bhadra։—Windisch. *15 յն.* φέρ-ιστος *«ամենաքաջ, լաւագոյն»։* Gosche *47 արմատը* var, *հմմտ. զնդ.* vərəta *և սանս.* ūru *«բարձք ոտից»,* varōru *«գեղաբարձ, ազդրերը գեղեցիկ»։* — Müller SWAW *38, 578 և 44, 563, հիւբշ.* KZ *23, 39 ըստ* Peterm։—Lagarde, Arm. Stud. § *367 առաջին անգամ տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը, որ սակայն ընդունած չեն գիտունները, քանի որ յետոյ նոր նոր ստուգաբանութիւններ են առաջարկել։ Տէրվ.* Altarm. *7 սանս.* bhadra, bhadraka։ *Հիւնք. պրս.* bār *«բերք» բառից։* Patrubány SA *1, 187 հնխ.* bher *արմատից, իբրև* bhr-i̯o-

ձևից. հմմտ. յն. φορά «լիութիւն, բեր-րիութիւն», φέρμα «պտուղ» և φέρτερος «լաւագոյն»։ Meillet (անձնական) առաջարկում էր յն. φέρτερος «լաւագոյն»-ինչպէս որ Esquisse, էջ 11 ունի յն. φέριστος «լաւագոյն, ընտիր»։ Բայց Հիւբշ. IF Anz. 10, 47 մերժում է, որովհետև յն. φέρτερος կցւում է լիթ. gēras «լաւ» բառին։ Փառնակ, Անահիտ 1903, 130 զնդ. vara- «շնորհ»։ Patrubány ՀԱ 1908, 314 բերել բայից։ Karst, Յուշարձ. 403 սումեր. bar «փայլել, արև, փայլակ» բառի հետ։ Ա. քհ. Երկաթ. ՀԱ 1912, 657 արի բառից։ Մառ, Новый Восток 1924, № 5, էջ 318 վրաց. վարեսի «լոոեգոյն» բառի հետ։—Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. بارع bārı' «լաւ, գեղեցիկ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 544)։—Բարև բառը ունի Գ. Կ.՝ Արշալոյս Արարատեան թերթում՝ 1843 թ. № 130 մեկնում է բարի+և, համարելով վերջինս սասուկական մասնիկ, ինչպէս ունին արև, ալևոր, և քան զև։

ԳԻՐ.—Ննխ. Տփ. բարի (սակայն Ննխ. նշանակում է «ինչք, ապրանք»), Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ. բ'արի, Ոզմ. բ'mրի, Ջթ. բ'արը', բ'այր', Ղրբ. Շմ. պարի, Սլմ. Վն. պmրի, Մրղ. պmռի, Մկ. պmրը', Հճ. բ'այի, Ռ. փարի, Տիգ. փmրի.—Ազդ. Տփ. բարէկամ, Ջղ. բ'արեկամ, Ախց. Կր. բ'արէկամ, Մշ. բ'արէգամ, Ննխ. բարէգամ, Ալշ. Երև. Մշ. Սեբ. բ'արէգամ, Ասլ. բ'արէգամ, Սլմ. պmրեկամ, Ղրբ. պարէկամ, Շմ. պարէկամ, պարակամ, Մկ. պmրէկամ, Ոզմ. բ'mռակամ, Գոր. պարիկամ, Պլ. Ռ. փարէգամ, Տիգ. փmրէգmմ, Մրղ. պmռmկամ, Հճ. բ'այ-գoմ.—Ալշ. Մշ. բ'արեվ, Երև. Խրբ. Սեբ. բ'արէվ, Սլմ. պmրեվ, Ղրբ. պա'րէվ, Պլ. փարէվ, Հճ. բ'այէվ, Ջթ. բ'արիվ, բ'այիվ, Ոզմ. բ'mրիվ, Մկ. պmրիվ, Տփ. բար'օվ, Ախց. Մշ. Ջղ. բ'արօվ, Շմ. պարօվ, Ակն. բ'արէվ «ողջոյն», բ'արէօվ «լաւ», Ազդ. բm'րmվ, Մղ. պա'րավ։—Նոր բառեր են՝ բարեկէն, բարեւագիր, բարեել, բարեիկ, բարեմնայ, բարեւուք, բարիբան, բարովուկ են։—Թրքախօս Հայերից Ասն. ունի բարի, բարիլիս, բարիրկուն, բարօվկիր «բարով եկար», բարիպտուղ բառերը։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ է գնչ. paravén «բարև, ողջոյն», որ գտր տեսը A. Paspati աշխատում է կապել սանս. pran'āma, հինդուստ. پرنام prunam «պաշտել, ողջունել» բառերի հետ։—Bugge IF 5, 168—180, թրգմ. ՀԱ 1895, 231 մեզանից է դնում գոթ. barusnjan Ա. տիմ. ե. 4, իբր բարեպաշտանել բառից յարմարեցրած։—Տ. Վ. Պալեան, Բիւր. 1898, 712 հայերէնից է համարում ներսրւոյ թուրք և թիւրքմէն բարբառով parig «հաւատարիմ»։ բայց չգիտեմ թէ ի՞նչպես է կապում հայերէնի հետ։—Վերջապէս Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան. mbarē «լաւ, բարի»։

ԲԱՐԽՐԻԼ «զայթակղիլ». մէկ անգամ ունի Վահր. Խրոզ. «Յայսպիսեացս է՛ երբեք և պատրիլ տկարամտացն, և պատուռոց բարխրել և կարծել զԱստուած թագաւոր»։

ՆՀԲ հետևելով սխալ ստուգաբանութեան (իբր ռմկ. բախլել բառի հետ՝ բախ արմատից) մեկնում է «գնորիլ, յիմարիլ»։ ՋԲ աւելի ուղիղ դատելով դնում է «գնորիլ, յիմարիլ, կամ գայթակղիլ». իսկ ԱԲ երկուսն էլ։

ԲԱՐԿ «կծու, թունդ» Ագաթ. «դժնեայ, բարկացկոտ» Ոսկ. ես. մ. ա. 16. Եւագր. «ուժգին, սաստիկ, շատ» Ոսկ. գղ. Անկ. գիրք նոր կտ. 110, 231. «հրավառ, սաստիկ տաքացած» Վստկ. 134. Բժկր. 49. որից բարկանալ «զայրանալ» ՍԳր. բարկութիւն «զայրոյթ» ՍԳր. Ոսկ. Եփես. «կայծակ» Իմ. ժթ. 12. Եւ. քր. Ոսկ. մտթ. բարկացայտ Ագաթ. բարկացող ՍԳր. բարկացութիւն Եփր. համաբ. են (Բարկութիւն և սրտմտութիւն հոմանիշների տարբերութեան վրայ մանրամասըն տե՛ս Տաթև. ամ. 235 և մտթ. Եւագր. 74)։—Արևմտեան գրականում կազմուած նոր բառ է բարկօղի «կոնեակ»։

ՆՀԲ լծ. բարակ: Տէրվ. Նախալ. 96 սանս. bhrāj, զնդ. barāj, յն. φλέγω, լտ. flagrari բառերի հետ հնխ. bharg «շողալ, խորովել, բաղձալ» արմատից։ Müller WZKM 5, 267 յն. φλέγω «վա-

ուել» բառի հետ։ Հիւնք. լտ. parcus «ագահ»։ Patrubány SA 1, 218 սանս. bhrāj «փայլել, ցոլք» բառի հետ։ Scheftelowitz BB 28, 307 լեթթ. bargs «խիստ, անգութ», լիթ. burgeti «կռուել», հհիւս. berkja «աղմկել» բառերի հետ։ Lidén, Arm. Stud. 58 յն. φάγρος (կրետական) «չխանաքար» և φοξός «սրածայր» ձևերի հետ համեմատելով՝ հանում է հնխ. bheg² արմատից. հայերէնի նախաձևն է հնխ. bhag²-ro> բարկ։ Petersson IF 23 (1908), էջ 403 հնխ. bherg արմատից, որ աճած է bher «կարել» պարզ արմատից. համմ. յն. φάρω, գնդ. bar «կտրել, փորել», հիւլ. barki «կոկորդ»։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձ. 403 հյ. բուռն բառի հետ՝ սումեր. bar «ձեռք», bar «զօրեղ, կատաղի», էջ 418 թթր. berk «ամուր», ույղուր. berk «յոյժ, ամուր», տարտր. berk «կարծր, պինդ», եաքութ. bärkkä «յոյժ, լաւ», չուվաշ. parga «ամուր, հաստատուն»։ Դուլիթ-Բէկ. Յուշարձ. 396 նորւէգ. bragod, bragdy, կորն. bregand, հրրըտ. bracaut «խմորում», յն. βράσσω «եռալ», լտ. flagrari «այրել, բորբոքել»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1912, 265 բարկանալ հանում է պրս. barik «բարակ, նուրբ» բառից։ Petersen, Kelt. gram. 1, 109 և Persson, Beitr. 22 (տե՛ս Pokorny 2, 188) հիւլ. borb, borp «լիմար», նիւլ. borb «կոշտ», լեթթ. bârgs «կարծր, խիստ, անգութ, անագորոյն» (Trautmann 27), շվէդ. գւռ. bark «ինքնահաճ, յամառ, անմարդամօտիկ անձ», barkun «կոշտ, անհարթ» բառերի հետ, որոնց նախաձևն է հնխ. bhorg²o- (Pokorny 2, 188)։ Petersson IF 23, 403 և Persson, Beitr. 1, 37 (տե՛ս Boisacq 1101) ստ. գերմ. brakig, հոլլ. brak, անգլ. brack «դառն, աղի, աղաջուր» բառերի հետ, որ մերժում է Pokorny անդ։

ԳԻՒ.—Տփ. բարգ, Ալշ. Խրբ. Մշ. p'արգ, Ոզմ. p'ըրկ, Ախց. p'արf, Մկ. Սլմ. Վն. պɑրկ, Ասլ. p'ար*.—Տփ. բարգա՛ճալ, Երև. p'արգա՛ճալ, Ոզմ. p'ըրգաճալ, Ռ. փարգաճալ, Սլմ. Վն. պɑրկաճալ, Շմ. պարգաճալ, Զթ. p'արգաճոլ, Զթ. Հճ. p'այգաճօլ։ Նոր բառեր են բարկաճf, բարկել, բարկճալ։

*ԲԱՐԿԺԱՏ, որ գրւում է նաև բարգժատ, փէժատ, բարգատ «մի տեսակ խէժ, որ խայծղանի հոտ ունի. ֆր. malthe» (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 775 բ), «քաղբան, չարհոտ, galbanum (վատ հոտով մի խէժ է)» (ըստ ՀԲուս. § 319 և 1945) Բժշ. Հին բռ.։

=Պրս. بارزد bārzad «քաղբան», որ գտնւում են Շմիդտային դէքերի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 11, 314. ծագում է պրս. زد zad կամ ژد žād բառից, որ նշանակում է «խէժ». իսկ *bār ներկայացնում է այն ծառը, որից վազում է նոյն խէժը. համմ. բառիս համանիշը անգուժատ<պրս. angužad՝ որ է անճուտան<պրս. augudan ծառից վազած խէժը։ Շմիդտային դէքը ունի նաև بازرد bāzard ձևը, որ հայերէնի մէջ չկայ։ Պրս. bārzad տալիս է հյ. բարզատ. իսկ բարգժատ (կամ որ նոյն է բարկժատ) ձևի դէմ յիշատակուած պրս. برگژد bargažad ձևը չեմ գտած որևէ բառարանում։

Բառիս գոյութիւնը երևան հանեց նախ Նորայր, Արևել. մամուլ 1879, էջ 60 և Հայկ. բառաք. 25, որոնց մէջ բարկժատ մեկնում է =պրս. պէրկիժէտ (չունի ԳԴ)։ ՀԲուս. § 1945 դնում է պրս. bārzad >հյ. բարզատ։

*ԲԱՐՁ, ի հլ. «գլխի տակ դնելու բարձ» Մրկ. դ. 38. Եզեկ. «նստելու բարձ, որ պատուի նշան էր» Ղուկ. ժգ. 8. Գ. մակ. ե. 8. «պատուի ատեան» Ագաթ. «նաւի նստարան» Ճառընտ. «եռանկեան խարիսխը՝ որի վրայ նստում է եռանկիւնը» Պղատ. տիմ. «մարմնի բարձր, երանք, ազդր (համմ. ճրւտոյ տեղի)» ՍԳր. Եւ. քր. այս բոլոր նշանակութիւններն էլ յառաջացել են առաջինից։ Որից բարձկնեար Եզեկ. ժգ. 18, 20. բարձրնտիր Ղկ. ժդ. 7. բարձերէց Բուզ. գ. 9. Ղուկ. ի. 46. բարձառու Եւ. քր. բարձակից «սեղանակից» Մտթ. ժգ. 9. Ղուկ. ժդ. 10. «աթոռակից» Եւ. քր. բարձաձգութիւն Մծբ. նախա-

բարձութիւն Շիր. երկայնաբարձ «սրունքները երկար» ԱԲ. բարձուկր (նոր բառ) են։

= Իրանեան փոխառութիւն է. համմտ. զնդ. barhis «զոհաբերութեան ժամանակ նստելու բարձիկ՝ աստուածների և զոհաբերողների համար», պհլ. barǝziš «բարձ, ծածկոց», օսս. baz «բարձ»։ Այս բառերի եւրոպական ցեղակիցներն են՝ հպրուս. balsinis «բարձ», pobalso «գլխի բարձ, սնար», գալլ. bulga «քսակ», սերբ. blazina «փետուրէ անկողին», blazinja «բարձ», հբգ. bolstar, անգլ. bolster, շհիւս. bolstr, գերմ. Polster «բարձ» են (տե՛ս Fick I[4], էջ 492, Kluge 374), որոնց նախաձևն է հնխ. bhelg'h։ Հայ. բարձ չի կարող բնիկ լինել, որովհետև հնխ. bhelg'h ձևի դէմ պիտի ունենայինք *բեղձ, կամ եթէ ենթադրենք, որ հայերէնը ծագած լինի հնխ. bhlg'h ստորին ձայնդարձից, այն ժամանակ պիտի ունենայինք *բաղձ. յամենայն դէպս միշտ ղ-ով և ո՛չ թէ ր-ով։ Վերջինը իրանական փոխառութեան ապացոյցն է։ Բուն պարսկերէնում barz ձևը չկայ, այլ ունինք միայն պրս. بالش bāliš կամ بالین bālīn, պհլ. bālišn, քրդ. bālišt, bālišne, bālīw, bālge, վախի baleš, սար. balax (տե՛ս Horn, Grdr. § 172)։ Սակայն պէտք է որ հնապէս գոյութիւն ունեցած լինի նաև *barz ձևը, որից էլ յառաջանում է հյ. բարձ բառը (համմտ. Հիւբշ. Pers. Stud. 221—3)։ Ըստ Lidén, Arm. Stud. 41, ծան. նոյն բառն է նաև պրս. bai «թև, անասունի երի»<*bard<*barz, որով հայերէն բառի կրկին իմաստները (գլխի բարձ և մարմնի բարձք) երևան են գալիս պարսկականում։ (Տե՛ս Pokorny 2, 182)։—Հիւբշ. IF Anz. 10, 45։

ՀՀԲ, ՆՀԲ և ՓԲ երկուսն էլ (թէ՛ «գլխի բարձ» և թէ՛ «մարմնի բարձերը») դնում են բառնալ, բարձող, բարձր բառերից։ Bötticher, Rudimenta Myth. Semit. 1848, էջ 35 և Lag. Urgesch. 716 բարձք (մարմնի) համեմատում են ռուս. берцо «սրունքի ոսկորը» բառի հետ։ Bötticher ZDMG 1850, 351 և Lagarde, Urgesch. 660 ուղիղ մեկնեցին բարձ (գլխի)՝ համեմատելով սանս. barhis և զնդ. barǝziš բառերի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 96 բարձր են բառերի հետ՝ հնխ. bhargh «աճել» արմատից։ Bugge, Etrusk. u. Armen. 97 ետրուսկ. falaš ձևի հետ։ Հիւնք. բարձր բառից է հանում։ Հիւբշ. 428 համարում էր բնիկ հայ բառ. Meillet, Rev. crit. թրգմ. Բազմ. 1898, 119 (յետոյ նաև MSL 17, 244) տուաւ վերի մեկնութիւնը, որ ընդունեց նաև Հիւբշման։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 35՝ ամբարտակ, բարդ, բերդ և բառնալ բառերի հետ է կցում։ Karst, Յուշարձան 418 թրք. baldǝr «սրունք» բառի հետ=բարձք։

ԳԻՌ.—Խրբ. Մշ. Ջղ. Սեբ. բ'արձ', Հւր. բըրձ, Ննխ. Պլ. Տփ. բարգ, Ախց. Ակն. Ասլ. Կր. Սչ. բ'արգ, Ոզմ. բ'ըրգ, Ալշ. բ'առձ', Երև. բ'առգ, Ռ. փարգ, Տիգ. փըրգ, Մկ. Շմ. պըրգ, Գոր. Սլմ. Վն. պըռգ, Մրղ. պըռգ, Ղրբ. պէրգ, Ագլ. բէօռձ, Զթ. բ'որձ', Հճ. Զթ. բ'օյձ։—Այս բոլորը նշանակում են «գլխի բարձ». միւս նշանակութիւնը կորած է։ Նոր բառեր են բարձիկ, բարձափայտ, բարձերես, բարձակալ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბარძაღი բարձաղ'ի «բարձք, գիստ» (Չուբինով[2], էջ 98). չեչէն. bārč «der Ehrenplatz, պատուոյ բարձ» (թերևս և լին՝ տպագրական վրիպակ՝ փխ. barc կամ թէ barç=բարծ, բարց). այս բառը չի կարող հայերէնից բաժանուիլ, որովհետև միւսները ունին barz, bališ, baz.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաների բարբառով parsig «բարձիկ» (Բիւր. 1899, 116)։

ԲԱՐՁՈՒԵՆԵԱԿ «մի տեսակ ծաղիկ է. լտ. abrotonum, ֆրանս. aurone» (ըստ Արթինեան, Աստուածաշունչի տունկերը, էջ 105՝ armoise). Ակինեան ՀԱ 1930, 496 ընդունում է, որ բառս այս նշանակութեամբ է մտած հայ գրականութեան մէջ, բայց սխալ է համարում, որովհետև էջմիածնում լսել է բացմանակի ծաղիկ՝ իբր «լտ. acheillea millefolium, ֆրանս. achillée, գերմ. Schafgarbe, թրք. պին օթի» իմաստով։ Նշանակութիւն չունի, որովհետև բույսերի անունները գաւառից գաւառ շատ են փոխում իրենց

իմաստը (գրուած է նաև ուրիշ շատ զանազան ձևերով. այսպէս՝ բարձունենեկ, բարձունենիկ, բարձուինեակ, բացունենեկ, բարձումենեկ, բարձմանեակ, բացմենակ, բարձնակ, բըրբվինակ) Մխ. բժշ. 133. Գաղիան. Սալաձ. Բժշ. այս ծաղիկը շատ է տարածուած Հայաստանում. վերոյիշեալ զանազան ձևերն էլ ցոյց են տալիս, որ անունը զանազան տեղեր գործածական էր։

=Թուի թէ հայկական կազմութիւն ունի. կարո՞ղ է լինել բարձր բառից, իբր բար-ձու--ենի-ակ:

ԳԻՌ.—Ախց. բ'ացվէնիկ, Ջղ. բ'ացմենակ, Երև. բ'ացմէնակ, Մշ. բ'արձ'մանուկ, Տփ. բարցմանուկ. կայ նաև բարբմինակ (տե՛ս Արարատեան, Քնարիկ մանկական, էջ 90), որ միանում է վերի բըրբվինակ ձևին։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბარცმანუკი բարցմանուկի, որ Չուբինով², էջ 98 մեկնում է զանազան ձևերով. «деревей, тысячелистникъ. 2. кровавикъ. 3. гулявица. 4. чихотная трава":

+ԲԱՐՁՐ տե՛ս Բառնալ։

Klaproth, Asia polygl. 101 և 142 համոյէզ. pirze, piriče, parče և ենխուէլ. barčoi համանիշների հետ է միացնում։ ՆՀԲ «ի վեր բարձեալ... պրս. պերզ, պիւրզ, պերզեռե ...որպէս պերն, պրս. պերժ»:—Windisch. 13, 15 զնդ. bərəzat, սանս. vṛhat։—Gosche 72, 201 սրանց հետ նաև օսս. barzond, պրս. firāz «զառիվեր» բառերը։ Հիւբշ. տե՛ս բառնամ բառի տակ։ Տէրվ. Նախալ. 96 բարձ եւ բառերի հետ հնխ. bhargh արմատից։ Bugge, Etrusk. u. Armen. էջ 96 հլ. բարձունք=եարուսկ. falnθ «երկինք»։ Հիւնք. պրս. برتر bartar «վերադոյն» բառից։ Թիրեաքեան, Կարնամակ՝ ծանօթ. 35 ամբարտակ, բերդ, բարդ, բարձ ձևերի հետ է միացնում։ —Karst, Յուշարձան 403 սումեր. bar «բարձր, վեր, գագաթ, մակերես»։ Մարտիրոսեան ՀԱ 1924, 458 համթ. barku «բարձր»։ Պատահական նմանութիւն ունի չեչէն. barz «բլուր»։

ԳԻՌ.—Մշ. բ'ա՛րցըր, բ'ա՛րցը. Պլ. բա՛րսը. Ակն. Ասլ. Սեբ. բ'ա՛րսը. Հմշ. պա՛րսը. Խրբ. բ'արս, բ'առս. Ռ. փարս.—Տփ. բա՛ցըր. Երև. բ'ացր. Ննխ. բա՛ցըռ. Ոզմ. բ'ը՛ցըր. Ագլ. բէօ՛ձըր. Շմ. պըցր. Գոր. պըցրը. Ղրբ. պէ՛ցիւր (Թաղոտ գիւղ՝ պէ՛ցուր).—Ալշ. Մշ. բ'անձ՛ըր. Ախց. Կր. Ջղ. բ'անցըր. Վն. պա՛նցըր. Սլմ. Մկ. պընցըր. Մրղ. պը՛նցի՛ր, Տիգ. փանցըր. Զթ. բ'օ՛նձ'րը, բ'օնձ'ոը, բ'ո՛նձ'րը. Հճ. բ'որն:—Առաջին շարքի մէջ r ձայնը պահուած է. երկրորդում կորած է. երրորդում վերածուել է ն-ի. շատ անկանոն և բացառիկ դիրք է բռնում միայն Հճ. բ'որն:—Այսպէս են նաև յիշեալ բառերի համապատասխան ածանցները. ինչպէս՝ Մշ. բ'արցրանալ, Պլ. բարսընալ, բարսութին, Սեբ. բ'արսընալ, Ասլ. բ'արսիւթին, Ռ. փարսընալ.—Տփ. բացրացնիլ, Ննխ. բացըռնալ, Ոզմ. բ'ըցրանալ, Ագլ. բըձըրը՛նիլ, բըձըրէօ՛թին, Շմ. պըցրանալ, Ղրբ. պըցըրա՛նալ, պըցըրօ՛թիւն.—Ալշ. Մշ. բ'անձ'ըրնալ, Ախց. Կր. բ'անցըրնալ, Տիգ. փանցըրնալ, Մրղ. պընցի՛րնալ, Զթ. բ'անձ'ըյնօլ, բ'անձ'ըրնօլ:—Նոր բառեր են բարձրահաճ, բարձրահաւան, բարձրահոդ, բարձրաձայնել, բարձրանց, բարձրաշոֆ, բարձրիկ, բարձրկեկ, բարձրուֆաշի, բարձրալուսիկ, բարձրման, բարձրոտ ևն։

ՓՈԽ.—Թերևս հայերէն բարձրութիւն բառից փոխ առնուած լինի կաղիկումուք barzuntiu «բարձրաւանդակ, հրուանդան, promontoire»։

ԲԱՐՁՐԱՒԱՆԴԱԿ, ի-ա հլ. «բարձր (իբրև ածական), բարձրութիւն, բարձր տեղ (իբրև գոյական)» ՍԳր. Ոսկ. Ես. Վեցօր. Ագաթ. Եւ. քր. գրուած է նաև բարձրաւանդ Սիր. իր. 21, բարձուանդակ, բարձաւանդ, բարձաւանդակ, բարձուաւանդակ. բայց սովորական ձևն է բարձրաւանդակ, որ արդի գրականի էլ միակ ընդունած ձևն է. հոլովւում է նաև բարձու աւանդակի՝ իբրև երկու իրարից անջատ բառեր. այսպէս՝ Եզեկ. ժէ. 22 «Եւ առից ես յընտիր ընտիր մայրից բարձու աւանդակին. և տաց ես ի գլխոյ շառաւիղացն նորա ի սիրտս նոցա» (տպ. Պոլսի 1895 թ. ունի բարձուանդակին. ՆՀԲ յիշելով նոյն վկայու-

թիւնը՝ դնում է բարձուանդակին. յունարէնն ունի καὶ λήψομαι ἐγὼ ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν τῆς κέδρου ἐκ κορυφῆς, որ է «լեռան գագաթից»). սեռականի նոյն ձևը ունի նաև յետնաբար Յայսմաւուրք, յունիս 26 «Կախեցին զերկոսին ի բարձու ուանդակի» (ըստ վկայութեան ՆՀԲ-ի)։ Այս բառից են կազմուած բարձրաւանդակագոյն Փիլ. բարձրաւանդայարկ Անան. եկեղ. անպէտ բառերը։

=Կազմուած է բարձ+ւանդ բառերից. վերջինը գտնում ենք նաև սարաւանդ, սարաւանդակ, գահաւանդ, գահաւանդակ և դարաւանդ բառերի մէջ. այս բոլորի մէջ էլ -ւանդ ունի «բարձր տեղ» նշանակութիւնը։— -ւանդ բառը գտնում ենք նաև մի քանի ուրիշ բառերի ծայրը. ինչ. պարաւանդ, շարաւանդ, վարաւանդ, բահուանդ, որոնց բոլորի մէջ նշանակում է «կապ» և փոխառեալ է իրան. band, wand «կապ» բառից (աւելի ընդարձակ տե՛ս բահուանդ բառի տակ)։ Յայտնի չէ թէ այս երկուսը միևնոյն բառե՞րն են. ուրիշ խօսքով պրս. band «կապ» ունէ՞ր նաև «տեղ, բարձր տեղ» նշանակութիւնը։ Երկուսին իբրև միջին օղակ ծառայի թերևս հյ. դարաւանդ «բարձունք» իբր պրս. دربند darband կամ دروند darvand «լեռան կիրճ են»։—Աճ.

ՆՀԲ «ի բարձր և անդր. լծ. և լտ. ante, իտալ. avanti «յառաջ», թրք. önde, önden «առաջից»։ Հիւնք. նուսարդ բառից դնում է սարաւանդ և սրա նմանութեամբ էլ բարձրաւանդակ:

ԲԱՐՇՈՎ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մեկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագիստրոսի հանելուկային մի ոտանաւորի մէջ. «Բարեհամ բուծող հլու բարշով գեղոյ ձեղ ընձեռեալ»։ Թերևս նշանակում է «մեղմ, անոյշ»։

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. հտ. Բ. էջ 175, 180։

ԲԱՐՈՅՔ տե՛ս Բարք։

ԲԱՐՈՎԴՐՈՔ «թռչունի էգը»? Նորագիւտ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. քեր. էջ 241՝ արջառի և ձիու իգական ու չեզոք հոմանիշների շարքից յետոյ. «Եւ թռչնոցդ՝ որպիսի բարովդրոք և այս այսքան»։

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. հտ. Բ. էջ 104։—Աղոնց, Թրակացու քերականութեան հրատարակութեան էջ 307 (վրիպակների ցանկում) համարում է ֆրանս. perroquet «թութակ» բառից աղաւաղեալ մի ձև (այս ֆրանս. բառը ծագում է իտալ. parrochetto ձևից)։

ԲԱՐՈՒ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկ. յհ. բ. 30 «էշք անառկեն և աղաղակեն բարուքս»։ Ձեռագիրներն ունին բարու, որ յայտնապէս սխալ է։ Բարու պէտք է որ նշանակէ մի տեսակ անասուն, ինչպէս երևում է տեղից։ ՆՀԲ համարում է «համբարու կամ պարիկ» (ձայնական նմանութիւնից առնելով) և կամ «շարաձայն թռչուն, որպիսի են ճայք, ագռաւք»։ Սրան են հետևում նաև ՋԲ և ԱԲ։ Բոլորն էլ անստոյգ։

Bötticher, Arica 68, 110 համեմատում է աֆղան. brak «սև ու ճերմակ գոյնով՝ խատուտիկ կաչաղակ», սլաւ. wrann «սև, ագռաւ», լիթ. warnà «որի», warnas «ագռաւ» նոյն, Wurzelforschungen, Halle, 1852, 21 կցում է հյ. որի, սանս. varna «գոյն» և լիթ. warnas «ագռաւ» բառերին։ Karst, Յուշարձան 402 համարելով «մի տեսակ առասպելական անասուն», դնում է = սումեր. amar-baruu «մատաղ եղնիկ»։

***ԲԱՐՈՒԹ** «վառօդ» Առաք. պտմ. 69։

=Թրք. باروت barut «վառօդ» բառն է, որ թափանցել է մինչև Բալկանեան թերակղզին. այսպէս՝ նյն. μπαρούτης, ռում. barut, ալբան. barut, սերբ. barutnica «վառօդ»։ Նոր գրականում կեղծ ստուգաբանութեամբ նոյն բառից յարմարեցրած է վառօդ, իբր թէ վառօդ, որի հնագոյն վկայութիւնն ունի Գիրք որ կոչի բանալի գիտութեան, Սանկտպետերբուրգ 1788, էջ 38 և 201 վարօդ ձևով։—Թուրք բառի բուն ծագումը և ստուգաբանութիւնը յայտնի չէ. Будаговъ 1, 224 ա համարում է արաբ. بارود bārūd «վառօդ», որ սակայն չունի Կամուս. նոյն բառը ԳԴ դնում է իբր պարսկերէն։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Առհասարակ բարուք *ձևով է. միայն Ազլ. ունի* բօ՛րուք:

ԲԱՐՈՒՆԱԿ, ի–ա *հլ. «խաղողի պտղաբեր ոստ» Յոբ. ի. 21. Վեցօր. 95. Նար. «ծառի ճիւղ, ոստ» ՍԳր. «որթի կամ ծառի տակ դրուած խեչակ, նեցուկ, սարփինայ» Պիտ. Վրդն. անթառ. որից* բարունականն *Գնձ. Ոսկիփ.* բարունակացեալ *Խոր. Հոփփ.* բարունակեալ *Մագ.* անբարունակ *Շար.*։

ՀՀԲ մեկնում է իբր բերունակ: *ՆՀԲ* բարտոյ ունակ *կամ* բեր–ունակ, *հմմտ. յն.* ἀγαθὸν *«բարի և բարունակ»։ Հիւնք. պրս.* برناك barnāk *«երիտասարդ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 102 պրս.* بار bār *«պտուղ» բառից։ Շատ յարմար էր թերևս այս ստուգաբանութիւնը, մանաւանդ որ* բար *«պտուղ» բառը գործածական է արդի բարբառներում. ինչ. Երև. Ղրբ. Տփ. կամ նաև Զն. «նորատունկ ծառի առաջին պտուղ» նշանակութեամբ. որից ունինք* բարատու *«պտղատու»,* բարել *«պտղաբերել»,* բարելի *«պտղատու»,* բարեղէն *«պտղեղէն»,* բարոտ *«պտղաբեր»,* բարաթափ *«պըտղաթափ»։ Բայց կարելի՞ էր ուկեդարում գտնել այսպիսի մի բարդութիւն, որ յետիններին է յատուկ. հմմտ.* պարունակ, շարունակ, շնորհունակ *ևն։*

ԳԻՌ.—Վն. պտրիւնակ *«սարփինայ»։*

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Տ. perneg *«խաղողի որթի յենարան, սարփինայ» (Բիւր. 1899, 798)։*

ԲԱՐՈՒՐ *«սուտ պատճառ, պատրուակ» Ոսկ. ես. 307 և մտթ. Սեբեր. Վեցօր. 149. «իրաւացի պատճառաբանութիւն» Ոսկ. մ. բ. 14. Հռովմ. 409. ՅՀ. կթ. «պատճառ, առիթ» Ոսկ. եսս. և մտթ. «ամբաստանութիւն» Եղն. մտթ. 468. Տօնակ. որից* բարուրանք *Ոսկ. մ. բ. 14.* բարրել *«սուտ պատճառներ մէջ բերել» Փիլ. իմաստն. «կեղծաւորել» Սեբեր.* բարուրել *«մեղադրուել, դատապարտուել» Մագ. թղ. 237.* բարրելի *Փիլ. իմաստն.* բարրանք *Ոսկ. երր. մտթ. եփես.* սնոտիաբարուր *Գր. տղ. գրուած է* պարուր *Վանակ. յոբ.*։

Brosset JAs. Paris *1834, էջ 378 կապում է վրաց.* բրալի *ձևի հետ, որ նշանակում է «մեղք, յանցանք, պատճառ», Տէրվ.* Altarm. *11, Նախալ. 95, Մասիս 1882 մայ" 24* բամ, բաս, բայ *ձևերի հետ։* Karst, *Յուշարձան 403 սումեր.* bar *«կապ, կապել» և հյ.* պարան *բառերի հետ։*

ԲԱՐՍ. *արմատ անծանօթ և առանձին անգործածական, որից բարդուած է* բարսզիտութիւն *«հեշտասիրութիւն, բղջախոհութիւն». մէկ անգամ ունի Կոչ. գ։*

ՆՀԲ դնում է «պրս. պէրշ, փէրս, *որ է ցանկութիւն, բղջախոհութիւն, պիղծք». բայց պրս.* barš *«փափագ» է նշանակում. իսկ* pars *գոյութիւն չունի Գէորգ Դպրի բառարանում։*

ԲԱՐՍԵԱԼ. *մէկ անգամ ունի Կիւրղ. ղանձ. «Բարսեալ են ընդդիմացողական Աստուծոյ բանք»։ Յոյն բնագիրն ունի* κιβδηλος *«կեղծեալ, խարդախեալ, սուտ, ապօրինի, խաբեբայ, երկդիմի». ուստի մեր բառն էլ պէտք է ունենայ այս նշանակութիւնները։*

ՆՀԲ մեկնում է «այլայլախառն, խառնակ, գարշելի, պիղծ, խարդախ, պարսաւելի»։

ԲԱՐՍԵՂ *տե՛ս Բասիլ։*

*ԲԱՐՍՄՈՒՆՔ *(սեռ.* բարսմանց*) «ճիւղերի կապոց, որ կրակապաշտները աղօթքի ժամանակ բռնում էին իրենց ձեռքին՝ սրբազան կրակի առաջ» Եղն. (հմմտ. նաև* վարսամ*)։*

=Զնդ. 𐬠𐬀𐬭𐬆𐬯𐬨𐬀 barəsma-, *սեռ.* barəsmanō, *յգ. սեռ.* barəsmanąm, *պահլվ.* barsum, *փարս.* barsam, *պրս.* برسم barsam, *բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ (տե՛ս* Bartholomae *948,* Horn *§ 200), փոխառութեամբ ունինք ասոր.* ܒܘܪܣܡܐ būrsmā (Brockelmann *46 բ)։ Զնդ. բառը ծագում է* barəziš *«բարձ» բառից և ենթադրում է աւելի հին* *barəzma- *ձևը (տե՛ս* Bartholomae *948 և 1595)։ Հայ.* բարսմունք, բարսմանց *ենթադրում է եզ. ուղ.* *բարսմն *կամ* *բարսումն. *վերջինին համաձայն է գալիս պահլվ.* barsum. *բայց ինչպէս* Marquart, *Յուշարձան, էջ 292 ցոյց է տալիս, մեր բառը շատ աւելի հին փոխառութիւն է և յգ. սեռ.* բարսմանց *հայում է հպրս.* *barsmanah- *ձևին։—Հիւբշ. 119։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ՝

համեմատելով սրա. պէրսէմ բառի հետ. բայց սխալ է, երբ սրա հետ աւելացնում է «ի ձայնիցս պէրսիյան, որ է զաւազան, կամ պէրճ, այն է գլան... էր աղօթագիրք կռապաշտից կամ կրակապաշտից՝ կալեալ մի մի տետր ի ձեռին ի վերայ կրակի...»։ Այսպէս են մեկնում նաև պարսիկները. հմմտ. ԳԴ «պէրսէմ է անուն գրոցն հրապաշտից, որք ի պաշտելն իւրեանց զկրակ, զմի մի ի գրոց անտի ի ձեռս կալեալ ընթեռնուն...»։ Թէև ՆՀԲ, հտ. Բ. էջ 1047 ուղղում է թէ «սխալ է ասելն ըստ այլոց՝ թէ իցէ նաև աղօթագիրք Պարսից», բայց ԱԲ կրկնում է նոյնը։ Եւրոպացի հայագէտներից ուղիղ մեկնեց նախ Bötticher, Arica *75, 241*։

ԲԱՐՏԻ *«մի բարձր ծառ է. լտ.* populus pyramidalis» *Շնորհ. Թղթ. Վրդն. սղ. լգ. Վստկ. 58, 93 (սեռ.* բարտոյ), *Տաթև. ամ. 246. կովկասահայ գրականում յաճախ գրւում է* բարդի՝ *նոր գաւառականների հնչման համաձայն*։

Բառիս նշանակութիւնը ճշտելու համար ընդարձակ մի վէճ Հ. Թովմաս Կէտիկեանի և Բնապատումի (=Հ. Գ. Մէնէվիշեանի) միջև՝ տե՛ս ՀԱ 1905, էջ 51—53, 221—222, 285—6, 319—20, 350—352։ Ուղիղ է Հ. Կէտիկեանի տեսութիւնը, որ հաստատում է թէ բարտի = populus pyramidalis *և* կաղամախի= populus tremula. *Նոյնը հաստատում է նաև Արթինեան, Տունկերը էջ 24 և Ածաշունչի տունկերը էջ 34։ Նոր գրողները սխալմամբ* բարտին *համարում են* populus tremula *և* կաղամախին՝ populus pyramidalis:—Анненковъ-*ի Բուսաբանական բառարանում, էջ 268 ա գրուած է* բարտի = populus nigra L։

Մորդման ZDMG *31, 414 բառս կապում է Խորշաբադի սոր. արձանագրութեան 76-րդ տողում յիշուած* ƀagƀartu *աստուծու հետ, հիմնուելով այն բանի վրայ, որ բարտին էլ պաշտւում էր Արևորդիներից*։ Patruƀány SA *1, 311 ցեղակից է համարում ռում.* ƀradu *«շոճի,* pin»։ Lidén IF *18, 490 համեմատում է հսլ.* ƀrěstŭ, *բուլգար.* ƀrest, *սերբ.* ƀrījest, ƀrljes, *սլով.* ƀrést, *չեխ.* ƀřest, *լեհ.* ƀrzost, *ռուս.* берестъ, *որոնք առհասարակ նշանակում են «*ulmus, *կնձնի». հայ ձևը դնում է հնխ.* ƀhṛstiḷā-: *Այս մեկնութիւնը մերժում է* Berneker *52, սլաւական ձևերը կցելով հբգ.* ƀeraht, *գոթ.* ƀaírhts *«փայլուն, ցոլուն, պայծառ», բառերին և դնելով հնխ.* ƀherk'tos *ձևից*։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. բարդի, *Խրբ.* բ'արդի, *Ոզմ. Վն.* բըրդի, *Երև.* բառդի, *Ջթ.* բ'արդը՛, բ'այդը՛, *Մկ.* բըրդը՛.—*փոխաբերական իմաստով ունինք Երև. «բարձրահասակ», Ատն. «այգիների և պարտէզների եզերքի ցանկապատը», Եւդ. «շինուածնիւթի փայտեր՝ որոնք ընդհանրապէս բարտի ծառից կտրուած են լինում»*։

ՓՈԽ.—Վրաց ბარდი *բարդի, որ Չուբինով[2], էջ 97 մեկնում է «ռուս.* чилига». *(այս անունով* Анненковъ-*ի բուսաբանական բառարանը հասկանում է զանազան բոյսեր. ինչ.* artemisia procera, cytisus ƀiflorus, caragana, trapa natans *են). մինգր.* բարդի *«թուփ». ափխազ.* abard *«ռուս.* чилига, *թուփ».—գուռ. թրք. Եւդ.* پردو perdü *«բարտի ծառից կտրուած ատաղձափայտ», Ատն. (նաև տեղացի Յոյների մօտ)* pardə *«այգիների և պարտէզների եզերքի ցանկապատը», Թաւրիզի թրք. բարբառով՝* pārdū *«կտուրների վրայ հաստ գերանների հակառակ դիրքով գրուած բարակ փայտերը՝ որոնք սովորաբար բարտիի ճիւղերից են լինում և որոնց վրայ լցնում են հողը». այս բառը յետ առնելով եղել է Ղրբ.* փըրդու *«կտուրի վրայ հաստատուած այն հաստ գերանները՝ որոնց վրայ լցնում են հողը» (տե՛ս Փ. Տէր-Մովսէսեան,* Armenische Bauernhaus, *էջ 144), Ուտ.* p'arduk *«սենեակի առաստաղի գերանը» (թուրքերէնի միջոցով, ինչպես Ղրբ.* փորդու՝ *նոյն նշանակութեամբ)*։

ԲԱՐՓ. *գրուած է նաև* բարդ, բարք *«մի տեսակ ծաղիկ, որ գարնան սկիզբն է բացւում» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 324. Նորայր. Բյնդս. 1901, 103 ուղիղը համարում է* բարդ:

ԲԱՐՓՈՒՆՔ «կեալ ինքեանք». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 51. յայտնի չէ ի՛նչ է ուզում ասել։

ԲԱՐ-Ք, ու հլ. (գործածւում է միշտ անեզաբար) «ներքին բնածին յատկութիւն, բնութիւն, բնաւորութիւն, վարք, սովորութիւն» ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. Կոչ. Կիւրղ. ծն.—ածանցման մէջ մտնում է հետևեալ ձևերով. 1. Բար-. առաջին արմատական ձևն է, որից ունինք բարի «լաւ» (այս բառի վրայ տե՛ս առանձին). բարաւորութիւն «բնաւորութիւն» Փիլ. քհ. Ճառընտ. չարաբար «վատ բնաւորութիւն ունեցող» Իմ. գ. 12. Առակ. ժթ. 19. Կոչ. բարեբար «քաղցրաբարոյ» Կոչ. Վեցօր. Ոսկ. ես. գեղեցկաբարութիւն Փիլ. լին. վատաբարութիւն Կանոն. բարացուցական «բնութագրող» Նար. բարառնութիւն «այլաբանութիւն, դիմառնութիւն» (թրգմ. յն. ἠθοποιΐα բառի, որ կազմուած է ἦθος «բարք» և ποιέω «անել» բառերից) Պիտ. Փիլ.—2. Բարք. նոյն բառի յոգնակին, որից ունինք միայն յետնաբար բարքախոյտ Ոսկիփ. դժնաբարք Լաստ. խոշորաբարք Երզն. քեր.—3. Բարե- որից ունինք մէկ ընտիր բառ՝ բարեգիտութիւն «բնախօսութիւն, φυσιολογία» Կոչ.— 4. Բարոյ-, որից ունինք նախ անեզաբար բարոյք «բարք» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. և յետոյ՝ բարեբարոյ Սիր. իզ. 1. 3հ. իմ. եկ. 3հ. կթ. (որ և բարեբարայ Սիր. իզ. 3. Ճառընտ. Արշ.) բարոյախօսել Եւս. քր. բարոյածին Վեցօր. բարոյական Փիլ. գազանաբարոյ Եզն. դառնաբարոյ Կոչ. հօրաբարոյ Ագաթ. շնաբարոյ Ա. թագ. իե. 3. Նոր գրական լեզուի մէջ՝ անբարոյական, բարոյագէտ, բարոյականութիւն, բարոյավէպ, բարոյախօսութիւն, բարոյախօսական են։—5. Բարու-, որ առաջին արմատական ձևի բունն է (եզ. սեռ. *բարու, յգ. սեռ. բարուց), որից՝ բարեբարու Ճառընտ. գայլաբարու Տօնակ. բարուախօս «բարքերի մասին խօսող» Վրդն. հրտր. էմ. էջ 31 (ուր տպ. Վենետ. էջ 20 ունի բարոյախօս). բարուական ԱԲ. բարուք «բարք» ԱԲ. չարաբարու Նանայ. այստեղ կարելի է դնել նաև բարեբարութիւն Ոսկ. ես. և երր. չարաբարութիւն ՍԳր. Վեցօր. են (իբր բարեբարու-ութիւն են, ապա թէ ոչ բարեբար-ութիւն են)։ Այս բոլորից զատ բար-ք բառը սատացել է նաև երեք ուրիշ ձև. այն է՝ 6. -բար, իբր մասնիկ, որ դրւում է բառի վերջը և ցոյց է տալիս «պէս, նման». ինչ. հայկաբար Ագաթ. գազանաբար ՍԳր. Մծբ. բազմաբար Ագաթ. Կորիւն Եզն. տիրաբար Բ. մակ. ժգ. Եւս. քր. ո՛րբար «ի՛նչպէս» Արիստ. ա՛յոբար «այսպէս» Մագ. թղ. 22.—7. Իբր «ինչպէս, պէս, նման. 2. երբ, ո՛ր ժամանակ որ» նշանակութեամբ և 8. Երբ «ո՛ր ժամանակ», որոնց վրայ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ լծ. վարք, բերումն և բար, այսինքն «պէս»։ Andreas (տե՛ս Maspero, Recueil 18, 216) փոխառեալ միջին պրս. *bārak=պրս. bāra «անգամ, հեղ. 2. պատճառաւ» բառից։ Meillet MSL 18, 256 և Altarm. Elementarbuch 38 -բար մասնիկի ծագումը դնում է բարք գոյականից։ Karst, Յուշարձ. 403 սումեր. bar (mar) «առաջնորդել, վարել»։ Հիւբշ. KZ 23, 405 ծան. -բար մասնիկը նոյն է դնում -աւոր և -բեր ձևերի հետ (լուսաւոր = լուսաբեր). հմմտ. գերմ. wunder-bar, schein-bar- են։ Nyberg, Hilfsb. 2, 233 համեմատում է պհլ. varišn «վարք, վարմունք» բառի հետ, որի աւելի նոր ձևն է պազ. barešn: Nyberg այս երկուսը ծագմամբ իրարից տարբեր բառեր է համարում և առաջինից փոխառեալ է դնում հյ. վարք, երկրորդից՝ բարք: Մարտիրոսեան ՀԱ 1924, 458 = կամիս. barkuiš «բարի, լաւ սովորութիւն»։

ԳԻՒ.—Տփ. բարք «բնաւորութիւն». Ախց. բ'արք «ախորժակ, ներքին բերմունք, հաճոյք». օր. բ'արքս կուզէ «կախորժիմ, կփափագիմ, սիրտս ուզում է», որից բարփոխութիւն «յղի կանանց ախորժակի խանգարումը», բարփոխ «յղութեան պատճառով ախորժակը խանգարուած». հմմտ. միջին հյ. բարք «ախորժակ, քէֆ». «Խնդրեաց բարքս և կերայ» Վրք. հց. Բ. 26 (տե՛ս և Նորայր, Բառ. ֆր. appétit և fantaisie բառերը). գրական փոխառութիւն է երև. վարք ու բ'արք:

ԲԱՑ տե՛ս Բանալ։

*ԲԱՒ *«հասնելու՝ բանելու ծայր, վերջ, սահման» ՍԳր. որից* անբաւ *«անվերջ» Երեմ. բ. 6. Կոչ. Ոսկ. Ագաթ.* բաւակ *«ձեռնհաս, կարող» Սեբեր. 100.* բաւական *«չափ, հասողութիւն» Ել. ժբ. 4. Ագաթ. «հերիք, որ կօգտէ, կբաւէ» ՍԳր. Կոչ. «գոհ» Սիր. խ. 18. Կանոն. (այժմ էլ գործածական է այս իմաստով արեւելեան գրականում, բայց արեւմտեանը չգիտէ). «ձեռնհաս, կարող» ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. մ. ա. 6. Եւս. քր.* անբաւական *Ագաթ.* բաւել *«ձեռնհաս՝ կարող լինել» ՍԳր. Ագաթ. «տեւել, դիմանալ, յերկարել» Եւս. քր. «սպասել, համբերել» Ոսկ. մ. և ես. Սեբեր. «հերիք լինել, օգտել, բաւական լինել» Ագաթ.* բաւեցուցանել *Ագաթ. Կիւրղ. ծն.։ Նոյն արմատը ունի նաև* բով *ձևը՝ որից ածանցուած են* բովել *«ձեռնհաս լինել» Վրք. հց. «զօրել» Մխ. բժշ. 84. «տոկալ, համբերել» Դամասկ.* բովալ *«հասնել, ժամանել» Ուռհ.* բովական *«բաւական» Ոսկ. ես.* բովականութիւն *Ոսկ. մ. գ.* անբով *«անբաւ» Գնձ.։—Նոր բառեր են՝* անբաւարար, բաւականաչափ, բաւականի, բաւականին, բաւարար, բաւարարել, բաւարարութիւն *ևն։*

= Իրան. bav- *«զօրել, առատ լինել, կարող լինել» արմատից, որի ածանցներն են պհլ.* bavandak *(ներկայ դերբայ) «կատարեալ, ամբողջ. լրացեալ», մանիք.* bvndg *«կատարեալ»* > *հյ.* բաւանդակ, *զնդ.* būiri- *«առատ, կատարեալ, լրիւ, կարող, հզօր». հմմտ. նաև սանս.* bhumā- *«լիութիւն, հարստութիւն»,* bhūri- *«առատ, լիալի, շատ, ուժեղ, հզօր»,* bhávīyas- *«աւելի առատ, ուժեղագոյն, հզօրագոյն»,* pra- bhūta- *«առատ, բազմաթիւ»։ Իրանեան արմատը հանում է հնխ.* bheu̯ə-, bhū- *«աճել, մեծանալ» արմատից (որի ժառանգները տե՛ս* բոյս *արմատի տակ) և այս էլ կցւում է* bhu- *«ուռչել» արմատին (*Pokorny *2, 114 և 140)։ Երկուսի միութեան համար հմմտ. ի միջի այլոց լիթ.* būrỹs *«քանակութիւն, դէզ», յն.* φῦμα *«ուռուցք, այտոյց», հսլ.* iz-bytъkъ *«առատութիւն»։*

ՆՀԲ բաւ *«սկիզբ» բառի հականիշ՞ը. սանս.* պավա *«գոյութիւն, էութիւն». իսկ* անբաւ *«անվերջ»՝* բաւ *բառից. բայց* անբաւ *«անճառ, անպատում»* բա, բայ. բառ, բան *ձևերից։* Lagarde, Urgesch. *189* բաւ՝ *սանս.* bhu, *յն.* φυ-. *իսկ էջ 130՝* անբաս *«անճառ» = սանս.* bhā։—Lag. Arm. Stud. § *374* բաւական *ձևի հետ համեմատում է պրս.* باب bāb *«արժանի»։ Տէրվ. Նախալ. 97 հնդ.* bhū, *յն.* φύω, *լտ.* fuo, fui, *լիթ.* buti, *գոթ.* bauan *«բնակիլ», հյ.* բոյն, բոյս *բառերի հետ՝ հնխ.* bhu *«լինել, բնակիլ» արմատից։ Հիւնք.* բովք-*ից դնում է* բովանդակ, *որի հակառակն է* բաւական, *սրանից* բևեկնի, *յորոց համառօտեալ* բաւակ, բաւ, ամբաւ։ Patrubány SA *1, 189 յաջորդ.* բաւանդակ *բառի հետ, միասին՝ պարսկական ֆրախատութիւն է համարում (ընդունում են նաև ուրիշները, ինչ.* Bartholomae, Altir. Wört. *969,* Boisacq *151 և վերջին անգամ* Benneniste BSL, *հտ. 34, № 102, էջ 189)։*—Scheftelowitz BB *29, 37 սանս.* bhavati *«լինել», հսլ.* byti, *լիթ.* buti, *յն.* φύω *«աճեցնել», լտ.* fui *«եղայ» են ձևերի հետ։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 49 լիթ.* bengiù *«վերջացնել»,* pabangà *«վերջ» բառերի հետ։*

ԳԻՌ.—Տփ. բօվական, *որ ծագում է* բով *արմատից (տե՛ս վերը)։*

ԲԱՒԱԿ *«սուրիկ ինչ մանուածոյ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 52։*

ԲԱՒԱՅ *«պատրաստ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 52։*

*ԲԱՒԱՆԴԱԿ *«ամբողջ, համօրէն, կատարեալ» Իմ. ժե. 3. «կատարելապէս» Եզն. Սեբեր. ասւում է նաև* բովանդակ *ՍԳր. Ոսկ. Կորիւն. Եւս. քր. Կոչ. Եփր. ել. կայ նաև* բաւընդակ, *որ առաջինի միջին հայերէն ձեւն է։ Սրանցից են ծագում՝* բովանդակել *ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պտմ. և քր. Ոսկ. ա. կոր.* բովանդակութիւն *ՍԳր. Եւս. քր.* անբովանդակ *Ագաթ.* անբովանդակական *Ոսկ. ես.* բաւանդակել *Ճառընտ. Մագ.* բաւանդակութիւն *Արշ. Եւկղիդ.* անբաւանդակելի *Առ որս. Բենիկ. Նիւս. բն. ևն։ Նոր գրականում ընդունուած է միայն* բովանդակ *ձևը։*

=Պհլ. buvandak «կատարեալ, ամբողջ, լրացեալ», նորագիւտ մանիք. בונדג bvndg «կատարեալ» (Salemann, Manichäische Stud. ЗАН *8, 61*), պազենդ. bunda, պրս. buvanda «անուանի մարդ» (տե՛ս Horn, Neupers. Schriftsprache *145*, Grundr. d. iran. Phil. I. *2, 1*)։ Իրանական ձեր բուն նախկին գերբայ է, որի արմատից են պրս. بوی buvī «լինելու», بود buvad «լինի», بوش buviš «լինելութիւն» են, որոնք ծագում են հնխ. bhewə, bhū «աճել, մեծանալ, լինել» արմատից։ Սրա վրայ մանրամասն տե՛ս հյ. բոյս։ Պհլ. բառը, ըստ որում գրուած առանց ձայնաւորների, մինչեւ վերջերս կարդացւում էր bundak (բառիս երկրորդ եւ երրորդ տառերը կարող են կարդացուել թէ՛ u, թէ՛ v եւ թէ n). Horn կարդում է buvandak. Հիւբշման հայերէնի օգնութեամբ կարդում է bavandak, բայց կարելի է նաեւ կարդալ bovandak։—Հիւբշ. IF Anz. X, *36*։

Առհասարակ գրուած է բաւ արմատից, որ տե՛ս։ Ուղիղ մեկնեց նախ Patrubány SA *1, 189*, որ հաստատում է Հիւբշ. անդ։ Վերջին անգամ Salemann, Manichäische Stud. ЗАН *8 (1908), 61*։

ԳԻՒ.—Պահուած է միայն բովանդ ախշարհ Նբ. բովանդար աշխարհ Վ. «ամբողջ աշխարհ» ձեւով։

ԲԱՒԱՆՔ «գին, վարձք». ունի միայն ԱԲ։

ԲԱՒԵԱՆ. անյայտ իմաստով նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նար. տաղ. 471 «Ծարաւ բաւենոյ ցօղ փափանակ նաճից, որ զիմս ունելով վերամբառնայ ի փառս»։

ԲԱՒԵԴ «մի տեսակ բոյս է. լտ. phlomis» Հին բռ. Ստ. լեհ. ունի միայն ՀԲուս. § 326։

ԲԱՒԻՂ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «լաբիւրինթոս» Եւս. քր. ա. 212. Նար. էջ 105. «ծածկուած մութ տեղ՝ նկուղի նման» Ոսկ. եփես. 804. Սարկ. տոմար. գրուած է նաեւ բաւիլ, բաւեղ. որից բաւղակ «ծածկուած մութ տեղ» Ոսկ. եփես. 804 «Բաւիղս եւ բաւղակս շինիցեմք» (արեւի ջերմութիւնից ազատ մնալու համար). բաւղակաձեւ Եւս. քր. ա. 212։

Լծ. նար. մեկնում է «բաւիղ. քիւ տեղի. կամ շինուած պատուածով»—Հին բռ. «բաւիղ, բաւեղ, բաւակ, բաւղակ կամ բողակ. շինուածք ինչ կամ տոյգ (առուք) մանուածոյք, տուերականն»։ Սրանից է, որ ՀՀԲ եւ սրա անմիջական հետեւողը ՓԲ, մեկնում են բառս իբրեւ «քիւ, քարանձաւ, պարսպապատ լեռ»։ Հիւնք. հանում է Բաբելոն բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի լտ. papilio «վրան», որից ֆրանս. pavillon։

*ԲԱՒՔԱՅ «ըմբիշ» Մաղաք. աբ. 33—34 (հինգ անգամ), որ եւ բօքա՝ անդ 35 (մէկ անգամ)։

=Թթր. (էօզբէկ եւ չաղաթայ) بوكا bükä «ըմբիշ, ուժեղ մարդ» (Будаговъ *1, 286*)։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. հրատ. Մաղաք. աբ. էջ 64։

*ԲԱՔԱՅ «լալիք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 52։

=Եբր. בָּכָה bākā «լալ», որի հետ նոյն են արաբ. بكى bukā «լալ, լաց, ողբ», ասոր. ܒܟܐ bkā «լալ» են։—Տե՛ս եւ լալօս բառի տակ։—Աճ.

ԲԱՔԱՍԱԿԱՆ տե՛ս Բեք։

ԲԱՔՌՕՇ տե՛ս Բանբուշ։

⊙ԲԲԵԼ «ձագերի հանած ձայնը» ԱԲ, որ եւ բիբել Ոսկ. Կող. առ լեհ. որից բբիւն կամ բըբիւն «բազմութեան կամ յաղթութեան ձայն, գոչիւն» 3հ. կթ.։

=Բնաձայն բառ՝ կազմուած բ արմատից. աւելի ընդարձակ տե՛ս բբչալ։—Աճ.

ԲԲՂՕՇ. անյայտ իմաստով նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Սասն. 59 «Բաղէ արագաթռիչ, բու մահու մեղաց, բըբղուշ կեփաղե, բուծող հոգոց»։

⊙ԲԲՋԱԼ «առիւծի ձայն» Անկ. գիրք նոր կտ. 139 (Ոսկիփ. ըստ ՆՀԲ, հտ. Բ. էջ 1048 ա), որի հետ նոյն են բբչել «անասունի ձայն» (նորագիւտ բառ) Սասն. էջ 40, բբչօղ «մռնչո՞ղ» (Առիւծ համառեղութեան համար տուած) Շիր. հրատ. Պատկ. էջ 67 (նորագիւտ բառ)։

=Բնաձայն բառ. հմմտ. բբել. երկուսն էլ ծագում են բ արմատականից կրկնութեամբ, առաջինը առանց աձանցականի, երկրորդը՝ շ աձանցականով։—Աճ.

ՆՀԲ բիբել կցում է լտ. pipilo համանիշի հետ։ Տէրվ. Altarm. 32 յն. βόχτης «մռնչող (քամի)», հսլ. боукати, боукъ են բնաձայնների հետ։ Հիւնք. բբել, բիբել=յն. πιππίζω «ճչել, սուլել»։ Bugge KZ 32, 31 բբել կամ բիբբել համեմատում է ալբան. bibε «թռչունի ձագ», յն. πιππίζω, լտ. pipare, գերմ. pipen «ճռուողել» բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ։ Հիւբշ. 429 յիշում է այս մեկնութիւնը, բայց չի ընդունում և բոլորն էլ բնաձայն է համարում։ Բբել և բբշալ բառերի մասին վերի մեկնութիւնը տուել եմ ՀԱ 1889, էջ 203—4։

ԲԲՁԻՎ տե՛ս Բիբ։

ԲԲՌԷՃ «մի տեսակ թռչուն». ունի միայն Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 94 հանելով մի ձեռագիր Տաղարանից. «Բըռռէճի աչքին չաղար. Ջարեգական լոյսըն չտեսնայր, ինքն գիշերն ի շուռ կուգայր, Ջգողն ու զառա մարդն յիմանայր»։ —Անշուշտ բուճ է, որ և կոչւում է բուէճ: Ս. Մովսիսեան (Նամակ 1928 սեպտ. 27) կցում է գւռ. բ'ր'ռէճ «գիսախռիւ, խճճուած մազերով» բառի հետ։

ԲԴԵԴ (սեռ. -ի). անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 219 «Այս ոմանք այսորակ երիվարօք յայս նիշ նիւս կեղթում, ի մէջ բդեդի պահարանեալ նամակ տանինս»։ ՆՀԲ մեկնում է «արմտիք եղեալ յաման, ցորեան, գարի են». ՋԲ «փաթեթ, ծրար կամ ծրարեալն ի փաթեթիս».—իսկ Առձեռն բառարանը դնում է այս երկու նշանակութիւններն էլ։

*ԲԴԵՇԽ կամ ԲԴԽԱՇԽ, ի-ա հլ. «մեծ իշխան, կուսակալ» Ագաթ. Փարպ. Խոր. «հիւպատոս» Ոսկ. եբր. «ԴՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 94). որից փոխանակ բդեշխի «փոխ-հիւպատոս» ՍԳր. կամ բդեշխափոխ Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 381. բդեշխութիւն Խոր. Մագ. գրուած է նաև բդիշխ:

=Իրանեան փոխառեալ բառ է, որի զանազան տառադարձութիւններն են՝ տար. pataxšā, յն. πιτιάξης, πητιάξης, βιτάξης, βίσταξ (կարդա՛ βίταξ), վրաց. პიტიახში պիտիախշի, პატიახში պատիախշի, პატიაშხი պատիաշխի (որից տառադարձուած է իբր յատուկ անուն՝ հյ. Պատիաշխ, տե՛ս Պատմ. վրաց, էջ 86). և վերջապէս լոյն բառի յետին հնչումից տառադարձուած լտ. vitaxa (Ամմիանոսի մօտ)։ Հայ. բդեաշխ կարող է գալ հնագոյն *բիդիախշ ձևից. սորին, յն. πιτιάξης և վրաց. պիտիախշի ենթադրում են *pitiaxša- ձևը. վրաց. պատիախշի կամ պատիաշխի կարող է տալ հպրս. *patiaxša- կամ *paitiaxša-, որ անշուշտ կազմուած է paiti- > պատ- նախամասնիկով։ Կայ նաև պհլ. pātaxšāh, որ տալիս է պրս. پادشاه pādšāh կամ pādišāh «թագաւոր» և որ Horn § 266 դնում է հպրս. *pati-xšāyaθiya «արքայ, թագաւոր» ձևից։ Բայց այս բոլորից ո՛չ մէկը ճշտիւ համաձայն չէ հայերէնին. միայն յն. βιτάξης բառն է, որ իր նախաձայնով համապատասխանում է հայերէնին և որի հետ էլ նոյն է գալիս պհլ. bitaxš «տեղակալ, փոխարքայ»։—Հիւբշ. 119։

Առաջին անգամ Lag. Gesam. Abhd. 187 համեմատում է լտ. ձևի հետ, որի վրայ Lag. Arm. Stud. § 375 աւելացնում է յունարէնը։—Տէրվ. Altarm. 86—87 դնում է հպրս. *patiy-axš, զնդ. *paitiaxša, իբր axš «դիտել, նայիլ» բառից, paiti- մասնիկով։ Նոյն, Մասիս 1882 օգոստ.'' 31 հպրս. պատեաշխ «հսկել, պահել». հայերէնը փոխառեալ է պհլ. պատ+աշխ ձևից։—Հիւնք. դշխոյ բառից։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 128 պհլ. pātaxšāh և պրս. pādišāh։ Հմմտ. նաև Marquart ՀԱ 1903, 118, որ հպրս. paiti-axša մեկնում է paiti- մասնիկով և axša բառով. հմմտ. Աշխէն, Աշխադար յատուկ անուններ։ Stackelberg WZKM 17(1903), 52 շատ լաւ համեմատեց պհլ. bitaxš բառի հետ։ Սիօն վրդ. Եղիշէ կարմանժ, Ախալցխա

1910, *էջ 15* շեյխ (*իմա՛ արաբ.* شيخ šayx) *բառի հետ*! Karst, *Յուշարձան 405, 406 առմեր.* isse «*իշխան*», pateši «*իշխան, տէր, փոխարքայ*»: Коршъ, *Թրգմ. Մշակ 1914, № 121 կցելով վերի բառերին՝ նախադիրը համարում է զնդ.* *bitya-xšaya «*երկրորդ իշխան*», *իբր* «*թագաւորի երկրորդը*»:

ԳԻՒ.—Խրբ. բ'դ'էշխ «*չլթիկ, փողոցային աղջիկ*»:

ՓՈԽ.—Հայերէնից է փոխառեալ արաբ. بيثقس b ī θ q s «*բդեշխ*», *որ գործածուած է Ագաթանգեղոսի արաբերէն թարգմանութեան մէջ.* الثانى مسلط ارطنوج اسمه بيثقس الكبير *= բնագրում՝ Երկրորդ իշխանն Աղձնեաց* (*>արաբ.* Արտանուջ), *որ է* (*արաբ.* «*անուն նորա*») *բդեաշխն մեծ* (*տե՛ս* Mlaker WZKM, *հտ. 32, էջ 134*)։

ԲԴՈՒՉ. *անյայտ նշանակութեամբ մի ածական է. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պատմ. 271* «*Մախիւք և արգեամբք քրիստոսասէր մեծի պատրկի Ջուղայեցի խոջայ Պետրոսին, զոր մականուամբ բդուչ Պետրոսասէին*»: *Ըստ Ս. Մալխասեան* (*Նամակ 1933 մարտ*) *նշանակում է* «*կարճահասակ*». *հմմտ. Բլ.* պտօ «*կարճլիկ ու մանր* (*կին*)», պտուզ «*փոքր կուկլա, տիկնիկ*»:

ԲԴՈՒՄ *տե՛ս Բտում*։

ԲԴՐԱՂ *տե՛ս Փիթրախ*։

ԲԵԲԴՕՇ *տե՛ս Բանբուշ*։

*ԲԵԴԵԿ (*գրուած նաև* բեբեկ) «*չէնքի բանդուած՝ խարխլած մասը, որ կարօտ է նորոգութեան*». *իսն անգամ գործածուած է Դ Թագ. ժբ և իբ.—մէկ անգամ էլ ունի Կիւրղ. Թգ. որ բացատրելով յիշեալ բառը՝ գրում է սխալմամբ.* «*Բեդեկն՝ զորմ ինչ կամ զայլ ինչ յարկ տաճարին կարկատել է*». *անստոյգ նշանակութեամբ է Մագ. Թղ. 134* «*բեդեկ բազմակ բեղուն բակազեթիւ քեզ նուիրեալ*».—*Հին բռ. մեկնում է* «*բեդեկ. կազմած կամ խախտած*»:

=Եբր. בֶּדֶק bedeq «*պատի վրայ ճեղքուածք, չէնքի խարխլած մասը*», *որ Ս. Գրքի յունարէն թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է* βεδέκ (Sophocles, *էջ 304 ը մեկնում է* «breach, chink *ճեղքուածք*»), *որից էլ ուղղակի հայերենը* (*ինչպէս որ Վուլգատան ունի* bedec)։—*Եբր. բառը ծագում է* בדק bdq «*ճեղքել, ճեղքուածքը կարկատել, նորոգել*» *արմատից, որի հետ նոյն է ասոր.* ܒܕܩ bdaq «*նորոգել, վերաշինել*»: *Երկրորդ նշանակութեան պատճառն է, որ Կիւրղ. Թգ. և ուրիշներ վերի բառը հասկանում են* «*նորոգել*»:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბეღეკი բեղեկի «*ճեղքուածք*» (*Չուբինով*[2] *102*), *որ գտնում է Ս. Գրքի համապատասխան հատուածներում, կարող է տառադարձուած լինել հայերէնից*։

*ԲԵԶԱԿ (*սեռ.* -ի) «*փայլատակում*» *Եւագր. էջ 11* (*երկու անգամ*). «*իբրև զանաւ բեզակի, որպէս զժուարինս նուաղելով... բեզակի որ է փայլատակման*». *գրուած է նաև* բեզէկ (*սեռ.* բեզեկի) «*արեգակ*» *Մագ. Թղ. 70, 135.* բեզեկա «*արեգակն*» *Հին բռ. որից* բեզեկեան «*արեգակնափայլ, արեգակնային*» *Մագ. Թղ. 62, 219*։

=Եբր. בָּזָק bāzāq «*փայլակ*» *բառն է* (בזק bzq «*ճեղքել, պատռել*» *արմատից, ըստ որում փայլակը ամպերը ճեղքելով դուրս է ցայտում*)։ *Այս բառը գտնում է միայն Եզեկ. ա. 14 հատուածում և տառադարձուած է յունարէնում* βεζέκ (Sophocles, *էջ 304 ը* «lightning, *փայլակ*»), *Վուլգատայում՝* besec, *վրացերէնում՝* ბეზეკი բեզեկի, *սակայն հայերէն թարգմանութեան մէջ, փոխանակ միւսների նման տառադարձելու, թարգմանուած է* «*արեգակն*»: *Սրանից հետևում է այն, որ* բեզեկ *բառը մեր մէջ մտել է առաջին անգամ Եւագրի թարգմանութեամբ յունարէնից, ուր իրօք որ գտնում ենք* βεζέκ:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։ *Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 85, յիշում է Միջին Ամերիկայի Զուլու ցեղի լեզուով* բեզէա «*արեգակ*», *որի նմանութիւնը բոլորովին պատահական է*։

ԲՆԹ *կամ* ԲՆԹՕ *տե՛ս Բէթ*։

*ԲՆԹԹԻԿԱ «*պանդոկ, իջևան*». *նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Գաբ. և Ծմ. էջ 69* «*Եւ հրամայեաց դատաւորն Եւետոս զահճապետի տանել զերկոսեան և արգելուլ*

ի բանտի, ուր արգելեալ էին ընկերք իւրեանց ի փուտկայի միոջ՝ որ կոչի բէթթիկա»։

=Ասոր. ܒܝܬ bīt «տուն» + ܬܝܩܐ tīqā «յն. θήκη, այն է «տուն ընդունելութեան». ըստ երևոյթին բառս յատուկ անուն է, բայց իրապէս բացատրութիւնն է նախորդ փուտկայ բառի։

Գտաւ ու մեկնեց նախ Մառ ՀԱ 1898, 270 և յետոյ Վարդանեան ՀԱ 1920, 327։

*ԲԵԼԻԱՐ (սեռ. -այ) «սատանայ» Բ. կոր. զ. 15. Ոսկ. բ. կոր. Նար. Գառն. 48. ուղիղ բելիարայ Դատ. ի. 13։

=Եբր. בליעל bəli-ya'al բառն է, որ կազմուած է bəli «ոչ, ան-» և ya'al «օգուտ» բառերից. ուստի բուն նշանակում է «անպէտք, անօգուտ, անպիտան», բայց յետոյ նաև «չար, վատ, ապականօղ» և յատկացուեց սատանային. «չար» իմաստով գործածուած է Դատ. ի. 13, ուր Ս. Գրքի աշխարհաբար թարգմանութեան մէջ իրօք գտնում ենք «չար զաւակ մարդիկը», իսկ Բ. կոր. զ. 15 առնուած է «սատանայ» իմաստով։ Ս. Գրքի յունարէն թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է բառս βελίαλ և βελίαρ (այլուր կայ և βελίας. տե՛ս Sorhocles 305 ա), Վուլգատայի մէջ belial, ասոր. ܒܠܝܪ beliār, որից կամ յունարէնի երկրորդ ձևից էլ տառադարձուած է հայերէնը։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ, Աւետիքեան, Մեկըն. թղ. Պօղ. բ. 134 և ՆՀԲ։—Հներն էլ ծանօթ էին բառիս մեկնութեան. հմմտ. Ոսկ. բ. կոր. «Բելիար ի հեբրայեցւոյ բարբառոյ անտի թարգմանի ապստամբ» (sic). սրա համար է որ ՀԻն բռ. գրում է «բելիար. ապստամբ»։

ԳԻՌ.—Շմ. բէլյար (գործածական է միայն անէծքների մէջ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბელიარი բելիարի կարող է լինել թէ՛ հայերէնից և թէ՛ յունարէնից։

+ԲԵԿ «կոտրած» Մծբ. Եփր. փեն. 418. «խեղանդամ» Ղևտ. իբ. 22. «խոնարհ, հեզ» Ոսկ. յհ. բ. 14. Ճառընտ. Նար. երգ. 312. «լըքեալ, սիրտը կոտրած, վհատ» Ոսկ. յհ. ա. 13. այս արմատից են բեկանել (կտ. բեկի, հրմ. բե՛կ) «կոտրել, կտրել, բաժանել (հացը). 2. խորտակել, ջարդել, փշրել, 3. պատառատել, գիշատել. 4. հարուածել. 5. ուժ կոտրել. 6. սարսափեցնել. 7. (կրաւ.) ձայնին արձագանգ տալ» ՍԳր. Եփր. ա. կոր. Ոսկ. կողոս. բեկել նոյն նշ. Վրդն. ղևտ. Լմբ. սղ. և առկ. Խոսր. բեկումն «խորտակում, կոտրած, հարուած, ցաւ» ՍԳր. դիւրաբեկ Իմ. ժե. 13. Ոսկ. բ. տիմ. գազանաբեկ ՍԳր. ապարաբեկ Եզեկ. լթ. 9. ցռաբեկ Ոսկ. մ. գ. 8. նախանձաբեկ Սիր. թ. 1. Եփր. թգ. Ոսկ. ես. և մ. բ. 4. Ագաթ. հրամանաբեկ Կոչ. 109. կաշառաբեկ Գ. մակ. դ. 15. Բուզ. խեցբեկ Ոսկ. մ. ա. 2. լեռդաբեկել Ոսկ. բ. կոր. աղեբեկ Խոր. 3հ. կթ. կրկնութեամբ բեկբեկել Եփր. խր. 225. Մանդ. Փիլ. բեկբեկումն Մծբ.—-ու մասնիկով՝ բեկոր «կտոր» ՍԳր. Եփր. համար. «ճեղք» Գիրք մոլութ. (հմմտ. ճառ-որ).—ոտ մասնիկով՝ բեկոտել «մանր կտրտել» Երզն. քեր. Յայսմ. Վրդն. ծն.—տ սաստկականով՝ բեկտել «կոտրտել» Իմ. դ. 5. Սիր. լբ. 24. Ոսկ. բ. տիմ. բեկտոր «փուխր, դիւրաբեկ» Իսիւք. յոբ. 206. բեկտումն Փիլ. բեկտոր Տաթև. ամ. 296, 519. Ոսկիփ. 332 (ըստ ՀՀԲ կայ նաև Դատ. թ. 53 որ մեր լաւագոյն օրինակներում բեկոր ձևն ունի). վերջապէս չ մասնիկով՝ բեկչիլ Աի «կոտրիլ», անբեկչելի Վրք. ոսկ. նոր բառ է բեկաբոյժ, բեկաբուժութիւն «ընդխաչի, ընդխչութիւն»։

=Հնխ. bheg արմատից, որից կամ նրա ռնգային bheng ձևից յառաջացել են՝ սանս. bhañj, bhanákti, babhán'ja «բեկանել, խորտակել», bhaṅga- «բեկումն, խորտակումն, ալիք», bhañji «բեկումն, ալիք», հիռլ. bo-ingim «խորտակեմ», com-baig «կոտրել, խորտակել», լիթ. bangà «ալիք», ռուս. бужать «քար կոտրել», գնչ. pangáva, pagiom «բեկանել, կոտրել. խորտակել».—նոյն արմատից r-ի ներմուծումով յառաջացել են ռնգականով լտ. frango, առանց ռնգականի կոր. fregi «կոտրեցի», fractio panis «բեկանել հաց», գոթ. brikan, հբգ. brehhan, գերմ. brechen, անգլ. break «կոտրել» (տե՛ս Walde 313, Trautmann 26, Kluge 72) --Հիւբշ. 429։

Ուղիղ մեկնեցին նախ Peterm. 17 և Windisch. 14, որոնցից յետոյ զալիս

են Böttich. ZDMG *1850, 352*, Gosche *73, 219*, Bopp III *105*, Հիւբշ. KZ *23, 22*, Տէրվ. Altarm. *17, 88*, Նախաղ. *95*, Meillet MSL *8, 289* են։ — Canini, Et. étym. էջ *1* ռանս. bhaj «բաժանել», եգիպտ. peka «ճեղքել», pek «բաժանել»։—Հիւնք. փաղաճել բայից։—Walde, Lat. etym. Wört. *313* հայերէնի նմանութիւնը պատահական է համարում։—Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. بك bakk «պատռել, ջնջել, մէկի վիզը կտրել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 75)։

Գ*ԻՒ*.—Ղրբ. պէկ «փոս. 2. ախրուած՝ փըլած, ախրակ տեղ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. բեզվա, գաբեզվա, դաբեզվա «դարնել, ծեծել, սեղմել, ճնշել, առնախոխ անել». ավար. բեկիզէ «խորտակել» պատահակա՞ն են թէ իրօք փոխառեալ հայերէնից։

ԲԵԿԱՐ «հարկ, տէրութեան վճարուած տուրք» ՅՀ. կաթ. *169, 203* (բեկարաց), Կաճառ. էջ *125*. Օրբ. հրտր. էմ. էջ *130* (բց. ի բեկարէ). գրուած նաև պեկար (ըստ յետին տառադարձութեան) Մխ. դտ. հրտր. Բաստամ. էջ *216*. արձանագրութեանց մէջ առաջին անգամ յիշուած է *901* թուին (Վիմ. տար. էջ *4*) բց. ի բեկարէ ձևով։ Որից անբեկար «առանց հարկի» Մխ. դտ. (ըստ հրտր. Բաստամեանի՝ էջ *212* անպեկար)։ Բառիս վրայ առանձին մի քննութիւն ունի Մանանդեան, Գիտութեան և արուեստից ինստիտուտի Տեղեկագիր *1, 32—37*, ուր համարում է «հողային հարկ կամ թերևս պարտադիր զինուորական ծառայութիւն»։

ՆՀԲ յծ. հլ. բառ և յտ. vectigal, որ է «տուրք»։ Այսպես, Арм. Юстин. *484* պրս. بکارآمدن ba-kār āmadan «գործի գալ»։ Այս առաջարկութիւնը, որի վրայ ծանրանում է նաև Մանանդեան՝ անդ, բոլորովին զուրկ է արժէքից (Մանանդեան, Տեղեկ. ինստ. *2, 37* երկու տարբեր բառեր է համարում փայքար, պեկար «հողային հարկ» < պրս. pāikār և բեկար «պարտադիր ձրի աշխատանք» < պրս. bekār) և յառաջացած է նոր պրս. bekār հնչման ազդեցութիւնից։ Սա մի՛ բառ չէ, այլ kār کار «գործ» բառի արտաքինը կամ նախդրիւ հայցականը. ba նախդիրը ծագում է հպրս. patiy, զնդ. paiti, պհլ. pat, պազենդ. pa ձևից և եթէ հայերէնի մէջ գոյութիւն ունեցած լինէր, առնուազն պա ձևը պիտի ունենար, որով սպասելի էր *պակար և ո՛չ բեկար (հմմտ. Horn § *144*)։—Տե՛ս նաև փաքար։

Գ*ԻՒ*.—Տփ. բէզար «տուգանք», Երև. բէզ'ար «ձրի պարտադիր աշխատանք»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბეგარა բեգարա «պարտադիր ծառայութիւն, որ կատարում են գիւղացիք կալուածատիրոջ կամ պետութեան համար. ինչ. հողի մշակութիւն, հունձք են». (Զուրինով նա հայերէնից փոխառեալ է համարում)։ Ուտ. begyâr «պարտադիր ձրի աշխատութիւն»։

ԲԵԿՂ տե՛ս Բակղ։

*ԲԵՀԵԶ (կամ բեճեզ), ո հլ. (յետնաբար ի-ա հլ.) «ազնիւ մի տեսակ կտաւ, նրա թելը, մանածը կամ նրանով շինուած շոր» ՍԳր. Կիւրղ. ղկ. Փիլ. որից բեճեզեայ ՍԳր. Փարպ. Խոր. բեճեզեղէն ՍԳր. բեճեզատիպ Նար. բեճեզազանգուած Նար. խչ. բեճեզազգեստ Մծբ. Մարթին. բեճեզատիպ Նար. խչ. սրբաբեճեզ Նար. խչ. կեղծ և շինծու բառ է բեճեզաստուն «թանկագին իրերի շուկայ», որ ունի միայն ՀՀԲ և թերևս ինքն է յարմարեցրած տճկ. bezesten համանիշի վրայից։

=Փոխառեալ բառ է, բայց յայտնի չէ ո՛ր լեզուից. հմմտ. եբր. արամ. փիւնիկ. בוץ būṣ, ասոր. ܒܘܨܐ būṣā «շատ նուրբ և յաւակապէս ճերմակ եգիպտական բամբակեայ կտոր», արաբ. بز bazz, որ նախ նշանակում էր «բեհէզ», իսկ յետոյ ընդհանրապէս «թանկագին կերպաս», թրք. بز bez «լաթ, շոր, հասարակ տեսակի կտոր», յն. βύσσος «բեհէզ, կտաւ», լտ. byssus, byssum, ռուս. виссонъ, виссъ «բեհէզ» և бязь «կտաւ» են։—Հյ. բեճեզ գալիս է նախաւոր *բենզ ձևից (ինչ. Աբրաճամ < Աբրաամ ձևից). բայց այս ձևը ո՛չ յոյնին է համապատասխանում և ո՛չ ասորին։ Դժբախտաբար աւանդուած չէ մեզ իրանեան ձևը, որից թերևս փոխա-

ռեալ լինի հայերէնը. որովհետև բառարանների մէջ աւանդուած սրա. بز bazz բառը արաբերէն է. Müller WZKM 8, 280 (Թրգմ. ՀԱ 1894, 293) համարում է փոխառեալ սարի գաւառական մի ձևից—Հիւբշ. 392։

Առաջին անգամ ՆՀԲ յիշում է վերի ձևերը։ Հիւնք. դնում է յունարէնից։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ է վրաց. ბეჰეზი բեհեզի, ბეჭეზი բեճեզի, ბეჲეზი բեյեզի և կամ կրճատ ბეზი բեզի «բեհէզ» (ըստ Մառ Текст. и разс. IV յաւել. Ипол. 64 և Крит. и мелкія ст. էջ 68)։ Ուտ. bähâz «ոսկեթել հագուստ» (ըստ Արք. Պալադատ)։—Նոյն բառը հայերէնի միջոցով մտած է նաև Աւետարանի քրդերէն թարգմանութեան մէջ, Ղուկ. ժզ. 19 «Բէհեզ ու նաղիք ախլւպէնտ որտըկըրթ պու» (Ագանէր բեհեզս և ծիրանիս)։

*ԲԵՀԵՇՏԻ «դրախտային», յատկապէս բեհեշտի խնձոր «մի տեսակ ընտիր խնձոր. pomme de paradis» Տաղ.։

=Պրս. بهشتی bihišti կամ bähišti «դրախտային»։

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. 897 ա։

*ԲԵՀՄՈՎԹ, ի-ա հլ. «առասպելական մի գազան» Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 142 (Ամբակ. ա. 14). գրուած է նաև բեհմովդ, բէհմովթ, բէհէմօթ (ՀՀԲ), բեհմութ (Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 159. իսկ հրտր. Շահն. Ա 323 ունի բեհմովթ. Կաղանկատուացին գործածում է այս բառը իբրև ածական՝ փղի գլխի մեծութիւնը որակելու համար). բեհմովթ Վրդն. պտմ. էջ 4 (գրծ. բեհմովթաւ ձևով, որից պարզւում է թէ բառը հետևում է ի-ա հոլովման). բեհմովն, բեհմոն Մխ. առակ. կե. հգ. վերջապէս կայ բեհեովթ ձևով և «սատանայ» նշանակութեամբ՝ Ագաթ. 255։

=Եբր. בהמות behemōth բառն է, որի իմաստը անորոշ է. գործածուած է Յոբ. խ. 10 և նկարագրուած է իբրև մի վիթխարի գազան. Ս. Գրքի արդի մեկնիչները ընդունում են, որ այս բառով հասկացուել է «գետաձի» և թէ բառը ծագում է եգիպտ. pehe-mūth «եզն ջրուց» բառից։ Եբրայական բառը Ս. Գրքի միջոցով անցել է շատ լեզուների. ինչ. ֆրանս. béhemoth, անգլ. behemoth, ռուս. бегемотъ, վրաց. ბეჰემოთი բեհեմոթի, ասոր. ܒܗܡܘܬ behmūt (Brockelm. 33 ա). յն. βεημώθ (Sophocles 304 բ) են, բոլորն էլ ընդհանուր և անորոշ իմաստով՝ իբրև սարսափելի մի գազան։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԲԵՂ «ընչացք» Առաք. պտմ. 301. գործածական է այժմ էլ արևելեան գրականում և բարբառներում՝ այս ձևով. մինչդեռ արևմըտեան գրականը՝ նոր տառադարձութեամբ ունի պեխ. որից բեղաւոր, անբեղ (պեխաւոր, անպեխ)։

=Արևել. թրք. بيغ biɣ կամ ميغ miɣ, թրք. بيق bəyəq, գւռ. bəyəɣ. որից փոխառեալ են նաև չէրքէզ. biyik, լազ. buyuɣl, ուտ. բիղուբ (տե՛ս Բարխուդարեան, Աղուանից երկիր և դրացիք, 1893, էջ 95), բոլորն էլ «ընչացք, բեղ»։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Սլմ. բեղ, Ջղ. բեղէր, Երև. Մկ. բէղ, Ղրբ. բէղ, Մրղ. բըղ, բէխ, Աշ. բեխ, Տիգ. բէխիր, ՋԹ. բէխիր, բէխիյ, Տփ. բիխ, Պլ. բըյըխ են։ Նոր բառեր են բեխաւոր, բեխատեղ «շրթունքի այն մասը՝ ուր բեղերն են բուսնում»։

ԲԵՂԿԵԼ «նեղել, տառապեցնել». ունի միայն ՀՀԲ՝ առանց վկայութեան. նոյն բառը գիտէ նաև Բառ. երեմ. 53, բայց մեկնում է «վշտակցել»։

ԲԵՂՄՆ, ն հլ. «արական սերմ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տիմոթ. կուզ. էջ 195 «Ոչ ծնօղաց ենթակացելոց և ոչ բեղման արականի ի բնութենէ անգործարանի»։ Սրանից են բեղմնաւոր Փիլ. այլաբ. բեղմնաբեր «պտղաբեր» Թէոդ. մայրագ. բեղմնաւորել Նար. կուս. բեղմնաւորութիւն (Նոր բառ)։ Սրա հետ նոյն է բեղուն, ն հլ. «պտուղ, բերք» Պիտ. Յհ. կթ. Փիլ. լին. Վրդն. ղևտ. (ձևի համար կարելի է համեմատել կողմն և կող), որից ծագում են բեղնաւոր «բերրի, բարեբեր» Պիտ. «բազմածին» Փիլ. լին. բեղնաւորել «պտղաբերել» Լմբ. Կլիմաք. բեղնաւորութիւն Պիտ. բեղնաւորագոյն Փիլ. անբեղնաւոր Պիտ. կամ անբեղուն «անպտուղ, ամուլ» Փարպ. Փիլ. ժ. բան.

բազմաբեղուն «բերրի» Պիտ. Տօնակ. «բազմածին» Պիտ. Փիլ. Նար. «շատ, բազմապիսի» Մագ. տարբեղուն «օտարասերմն, օտարատի, խորթ» Մագ. գամագտ. (տե՛ս ՀԱ 1911, 546). կամ տարաբեղուն Տիմոթ. կուզ, էջ 239 են. բեղնաւոր են ձեւերից ենթադրուած է յետոյ բեղն «պտուղ, բերք» ձեւը, որ ունի միայն Հին բռ. իսկ բեղուն ըմբռնելով իբրեւ ածական՝ կազմուած -ուն մասնիկով, ենթադրուած է սխալմամբ բեղ արմատ՝ որից ունինք բազմաբեղ «բերրի» Գնձ. Կրպտ. ռտ.։ Նոր գրականումն էլ բեղուն ածական է միայն «բերրի» նշանակութեամբ. հնագոյն «պտուղ» նշանակութիւնը գոյութիւն չունի այլեւս։

ՀՀԲ բեղուն<բերուն (բերել բայից)։ Böttich. ZDMG 1850, 352 սանս. phala «պտուղ»=հյ. բեղն։ Հիւնք. յն. φαλλός եւ լտ. phallus «արական անդամի կերպարանութիւն՝ իբր խորհրդական նշանակ բեղմնաւորութեան»։ Սագրգեան ՀԱ 1909, 335 սումեր. pag' «առատ՝ բեղուն լինել»։

ԲԵՂՈՒՆ «համակիր, սիրող». անստոյգ բառ, որի բացասական ձեւը միայն կայ մէկ անգամ գործածուած Կղնկտ. (հրատ. էմ. էջ 183, Շահն. Ա. էջ 361) անբեղուն. «Թէպէտեւ անբեղուն (այլ ձ. անբեղոյ, անաեղուն) միտս ունէին ընդ նմա ամանք ի մախայորդոր առհմակցացն, բայց նա ի ձեռն իմաստակիր եւ քաղցրահամբոյր խօսից նուաճէր եւ յինքն յանկուցանէր զամենեցուն սիրտս»։

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 8։

*ԲԵՄ, ի-ա հլ. «դատաւորական աթոռ, քարոզչական ամբիոն» ՍԳր. «խորանի տեղը՝ եկեղեցու մէջ» Խոր. Յհ. կթ. «գահոյք, բազմոց, նստարան» Յհ. կթ. Վրդն. ծն. որից բեմական Յհ. կթ. Նար. Սարգ. բեմասացութիւն Խոր. Խոսր. պարգ. գրուած է նաեւ բեմբ (հմմտ. պատշգամ եւ պատշգամբ) Ոսկ. յհ. ա. 12. Փարպ. Նար. Տօնակ. որից բեմբական Խոսր. ձ. գրաբեմբ Զքր. սարկ. Գ. 12. Նոր գրականում ընդունուած է միայն բեմ, որից շինուած են բեմադրել, բեմադրութիւն, բեմայարդար. բայց կայ նաեւ բեմբասաց, բեմբասացութիւն, բայց ո՛չ բեմասաց, բեմասացութիւն։

=Յն. βῆμα «քայլ, քայլաչափ, շքախումբ, ատեան, սանդուխի ոտք, պատարան, բեմբասացութեան ամբիոն, եկեղեցու բեմ, խորան», որ ծագում է βαίνω<*βαμιω «քայլել» բայից (Boisacq 112). յունարէնից փոխառեալ են նաեւ ասոր. ܒܝܡ bīm, վրաց. ბემი բեմի, ბემონი բեմոնի (որոնք Զաքինով², 104 հայերէնից փոխառեալ է համարում)։— Յն. βῆμα բառի դորիական ձեւն է βᾶμα, որի հետ պատահաբար միայն նման է յն. βαμά «բարձր տեղ»<փոխառեալ եբր. בָּמָה bāmā «բարձրութիւն» (Sophocles 296)։—Հիւբշ. 343։

ՆՀԲ լծ. եբր. բամա, պամա։ ՋԲ դնում է եբր. կամ յն. իսկ ԱԲ յն.։ Վերջին անգամ Վարդանեան ՀԱ 1920, 337. ասորերէնից առադարձուած է համարում։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սչ. բ՚եմ, Ախց. Երեւ. բ՚էմ, Տփ. բիմ, Մկ. պիմ, բոլորն էլ «եկեղեցու բեմ» նշանակութեամբ։—Նոր բառ է բեմատակ Զղ. «եկեղեցու բեմի տակը»։

ԲԵՆԱԶՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պիտ. 580 «Հասեալ ի բենազն աշխհան, ուր զկացրդացն կատարելով... բարւոք յարմարեսցես գովասանական հանդէսս»։—ՆՀԲ եւ ՋԲ մեկնում են «դպիր կամ վարդապետական, բեմական». ԱԲ միայն վերջինը։

ՆՀԲ, որից էլ ՋԲ, ուղղում են բառս բեմազն կամ բենաղն. առաջինը հանելով բեմ եւ ազն բառերից, երկրորդը՝ պրս. պէնաղ (հմա՛ بناغ banāγ) «դպիր» բառից, որ սակայն պիտի տար հյ. *բանագ, Baumgartner, Über das Buch die Chrie, ZDMG 40 (1886), 480 մերժում է ՆՀԲ-ի սրբագրութիւնը (իբր բեմազն) եւ բառը համարում է անծանօթ ձեւ։

+ԲԵՌՆ, ն հլ. (ռին, ռինք, ռանց) «բեռ. 2. բեռնաւորուած ապրանք. 3. ծանրութիւն, ուրիշին տրուած նեղութիւն» ՍԳր. որից բեռնաբարձ Կոչ. բեռնական Ոսկ. յհ. բ. 35. բեռնակիր ՍԳր. բեռնակրութիւն Ոսկ. ես. եւ յհ. ա. 14. բեռնաւոր ՍԳր. բեռնատար Լծ. պրպմ.

659. ծառրաբեռն Օր. լ. 11. Ոսկ. եւ. մ. և յհ. ծառրաբեռնել Ոսկ. բ. կոր. ծառրաբեռնի Ոսկ. եփես. և մ. ա. 16. մեծաբեռն Ագաթ. վեցօր. դժուարաբեռն Վրդն. լս. Նոր բառեր են բեռնագին, բեռնագիր, բեռնանաւ ևն։

= Հնխ. bherno- ձևից, որ ծագում է bher- «բերել, կրել» պարզական արմատից. համմ. յն. φόρτος, սանս. bhārá-, ալբան. barɛ (<*bhorno-), գերմ. Bürde, պրս. بار bār, քրդ. بار bar, bare, հինդուստանի بار bar, գնչ. behri, որոնք բոլոր նշանակում են «բեռ» և ծագում են նոյն bher- «բերել, կրել» արմատից։ Պրս. بار bār «բեռ» բառից կազմուած է بارگیر bārgīr «բեռ կրող (ձի)», որ անցնելով թուրքերէնի՝ դարձել է بكير begir «ձի» և սրանից էլ նյն. μπεγίρι «ձի», որոնք ըստ այսմ որևէ կապ չունին մեր բեռնակիր բառի հետ։ Աւելի մանրամասն տե՛ս բերել, որ ներկայացնում է հնխ. bher- արմատը. արմատի ր ձայնը դարձել է ռ՝ յաջորդ ն-ի պատճառաւ.—Հիւբշ. 429։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ (պրս. bār). յետոյ գալիս են ՆՀԲ (պրս. և սանս. ձևերը), Müller SWAW 42, 251 (պրս. ձևը) ևն։ Մառ ЗВО 5, 320 զնդ. basta «կապուած» բառի հետ։

ԳԻԲ.— Ագլ. բէ՛ռը, Ղրբ. Շմ. պէ՛ռը, Ննխ. բէռ, Ալշ. Մշ. Ոզմ. Ջղ. բ'եռ, Ջթ. բ'եռ, բ'էռ, Ախց. Ակն. Եւդ. Կր. բ'էռ, Սեբ. բ'է՛ռ, Սլմ. Վն. պեռ, Հմշ. Մկ. պէռ, Ասլ. Խրբ. բ'ոռ, Ռ. Տիգ. փէռ, Հճ. բ'էր, Տփ. բի՛րը, Մրղ. պըէռ:—Նոր բառեր են՝ բեռնակ, բեռնել, բեռնոտել, բեռնաշալակ, բեռուկ «էշ»։

*ԲԵՍԵՔԻՍՏՈՆ «նահանջ տարիներում՝ փետրվարի վրայ աւելացուած օրը, փետրվարի 29» Շիր. էջ 20. Անան. ժմնկ. էջ 35. գրուած նաև բեսեքտոն Անան. ժմնկ. էջ 25. այս բառըն է, որ Բառ. երեմ. էջ 55 դնում է բէսէքիստոն «յիսուն»։—Ջամի ՆՀԲ։

= Յն. βίσεξτος բառի հյց. βίσεξτον ձևից. յունարէնն էլ փոխառեալ է լտ. bisextus, bisextum համանիշից, որի բուն նշանակութիւնն է «կրկին վեցերորդ». ըստ որում նահանջ տարին ունի 366 օր։ Լատիներէնից են ծագում նաև ֆրանս. bissexte «փետրվարի 29», bissextil «նահանջ տարի», իտալ. bisestile ևն։—Հիւբշ. 343։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. հրատ. Շիր. էջ 20. յետոյ Brockelm. հյ. թրգմ. Ուս. փոխ. բառից, էջ 113։

*ԲԵՍԻՆ «մի տեսակ չափ է. կէս լիտրանոց շիշ» Շիր. 30, 34 (ՆՀԲ յիշում է այս բառը շիշ բառի տակ՝ հտ. Բ. էջ 478 գ)։

= Յն. βισσίν, βισσίον, βίσσα «շիշ». այս բառերը չգիտէ Bailly, ունի միայն Sophocles, էջ 309, իբր βίκος «գինու աման»։—Հիւբշ. 343։

Շիրակացին արդէն ինքը մեկնում է «կուժի ըստ հայոց շիշ»։ Ալիշան, Բագրար. չփ. և կշռ. էջ 60 կարդում է բառըս բեկիոն կամ բեկին և դնում է յն. βικίον «գինու սափոր»։ Նոյնը նաև Պատկ. հրատ. Շիր. էջ 30։ ՆՀԲ համարում է յն. բիխի՛օն: Brockelmann, Ուս. փոխ. բառից, թրգմ. Տաշեան, էջ 43 երկուսն էլ մերժելով դնում է յն. βήσιον։ Բայց այս բառը ո՛չ Bailly գիտէ և ո՛չ Sophocles։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւբշման։

ԲԵՍՏ. անծանօթ բառ. առանձին անգործածական է. գտնւում է միայն ճատտաբեստ «ամբակառոյց» Բուզ. Վեցօր. 166. ճատտաբեստագոյն Աթ. ճատտաբեստեալ Օրբ. բառերի մէջ։

ՆՀԲ հտ. Բ, էջ 54 բ դնում է պրս. بسته basta «կապեալ» բառից։ Տէրվ. Մասիս 1882 օգոստ" 31 և Նախալ. 96 զնդ. և հպրս. basta, պրս. basta ձևերի հետ։ Դժուար կարող է ճիշտ լինել ըստ Հիւբշ. 118։ Անշուշտ սխալ է, որովհետև փոխառութեան դէպքում պիտի ունենայինք *բաստակ:

+ԲԵՐ, ռ, ի հլ. «բերումն, ընթացք, գալուստ» Խոր. Պիտ. Փիլ. «բերք, հողի բերած արդիւնքը, պտուղ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 21. «արգասաւորութիւն, պտղաբերութիւն» Փիլ. Պիտ. Նար. «ծնունդ, ծննդաբերութիւն» Ջբր. կթ. «մի տեսակ երաժշտական խաղ» Ոսկիփ. որից բերել «ածել, բերել, կրել, տանել, պտուղ տալ» ՍԳր. Ագաթ. «համբերել» Ոսկ. յհ. ա. 37. խոր. բե՛ր «ո՛ն, աղէ՛, դե՛հ, շո՛ւտ արա»

Սահմ. Պրպմ. Պիտ. (սարկական թրգմ. յն. φέρε, ἄγε համանիշներից, որոնք բուն նշանակում են «բե՛ր, ա՛ծ»). բերիմէջ «բանսարկու» Մծբ. բազմաբեր Ոսկ. բ. կոր. նռանաբեր Ագաթ. Կորիւն. նորաբեր Ագաթ. դառնաբեր Ագաթ. Կոչ. մատբերիկ Եփր. ծն. էջ 15, 44. շահաբեր Առակ. լա. 14. բարեբեր Սարկ. քհ. Ճառ. անբեր Նար. ճամբերել ՍԳր. ըմբերել (<ընդ-բերել) «համբերել» Կոչ. անըմբեր «անտանելի» Ոսկ. յհ. բ. 32. խառամբեր (<*խառանամբեր) ՅՀ. կթ. խառամբերութիւն Ագաթ. վշտամբեր Ոսկ. մ. ա. 10. չարամբեր կամ չարըմբեր Ղևոնդ. արդիւնաբերութիւն, արդիւնաբերական են (նոր բառեր)։

= Հնխ. bher- արմատից. հմմտ. սանս. भर् bhar, bhárāmi, զնդ. barāmi, հպրս. barantiy, յն. φέρω, լտ. fero, գոթ. bairan, հբգ. beran (այս բոլորը նշանակում են «բերել, կրել»), հսլ. berą «զատաբել, հաւաքել», ռուս. берý «առնել, վերցնել», հիռլ. berim «բերեմ», do-biur «տամ», as-biur «ասեմ», պրս. بردن burdan, պհլ. burtan, baram «տանիլ», քրդ. birin, berum, աֆղան. wṛal, փռիւգ. abberet «ներեր», ալբան. birni «բերեմք», լիթ. beriù «ցրուել» և այլ բազմաթիւ բառեր, որոնց վրայ տե՛ս Walde *284*, Boisacq *1021*, Berneker *51*, Trautmann *31*, Horn § *196*, Pokorny *2*, *153—4*, Ernout-Meillet *336*։ Մեր բառի զանազան առումների հետ աղդակի համաձայն են յն. φέρω «կրել, տանել, անենալ, տալ, համբերել», φορά «բերումն, ընթացք, պտղաբերութիւն, բերք», φέρμα «պտուղ», պրս. بر bar «բերք, պտուղ, արդիւնք», լտ. fertilis «բերրի, պտղաբեր» են. իբրև բարդութեան երկրորդ մաս՝ հմմտ. լտ. lucifer, յն. ἑωσφόρος, հյ. լուսաբեր, ձիւնաբեր, անձրևաբեր են։ Այստեղ են պատկանում նաև հյ. -աւոր մասնիկը (օր. բազմաւոր, իբր «թագ կրող, որ բերէ զթագ») և բեռն, որի վրայ տե՛ս առանձին։—Հիւբշ. 429։

Ուրիշ մեկնութիւն նախ A. Acoluthus, Obadias armenus, Lipsiae *1680*, էջ 44, որ կցում է լտ. ferre ձևին։ Schröder, Thesaur. էջ *47* (ինչպէս և ՊԴ) հյ. բերք դնում են պրս. bar բառից փոխառեալ։ Klaproth, Asia polygl. *100* բերք=եբր. peri, ասոր. piro, պրս. ber։ ՆՀԲ սանս. պրի (հտ. Ա. էջ 484 բ) և յն. φέρω (հտ. Բ. էջ 843 ա)։ Ուղիղ մեկնեցին նաև Peterm. *17, 30, 35* և Windisch. *14*՝ դնելով սանս. յն. և պրս. ձևերի հետ։ Cappelletti, Armenia (թրգմ. Արշալ. արրտ. *1842*, էջ *108*) բերք դնում է եբր. բերի «պտուղ, բերք» բառից։ Bugge, Lyk. Stud. *1, 14* դրանում է Լիկիոյ Περμινουνδα քաղաքի անուան մէջ։ Canini, Et. étym. էջ *165* բեր «պտուղ»=սանս. phala «պտուղ»։ Pictet բ. տպ. հտ. Ա. էջ *277* պրս. pārī «պտուղ», լտ. pirum «տանձ», խալ. pèire «տանձ» բառերի հետ է դնում հյ. բերք։ Autran, Sumér. et ind. էջ *81*, համեմատում է սումեր. bar «բարձրացնել, վերցնել» բառի հետ։

ԳԻՐ.—Ջղ. բ'երել, Ալշ. Մշ. Սչ. բ'երել, Ննխ. Պլ. բէրէլ, Ախց. Երև. Կր. Սեբ. բ'էրել, Տփ. բէ՛րիլ, Խրբ. բ'էրիլ, Սլմ. պէրել, Մրղ. պէրէլ, Ճմ. պէրիլ, Ասլ. բէրէ՝լ, Ագլ. բի՛րիլ, Ջթ. Ոզմ. բ'իրիլ, Վն. պիրել, Ղրբ. Մկ. պի՛րիլ, Հմշ. պէրուշ, Ռ. փէրէլ, Տիգ. փէրիլ, Հճ. բ'իյէլ, Զւր. բէլ «բերել»։— Նոր բառեր են բեր «ոչխարները կթելու գործողութիւնը», բերատեղ, բերաւոր, բերելու «յղի», բերելչէք, բերողչէք, բերեցնել «բերել տալ», բերկուտ, բերմունք, բերովի, բերունի։

+ԲԵՐԱՆ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի-ա հլ. այսպէս ենք գտնում նաև երեք անգամ Ս. Գրքի մէջ՝ Սղ. խր. 14, Հէ. 36. Առակ. ժա. 11՝ բերանօք) «բերան. փոխաբերութեամբ նաև՝ անցք, դուռ, սրի բերան, սկիզբ, անգամ, հրաման, անձ են» ՍԳր. Ագաթ Ոսկ. Եզն. որից բերանաբաց Ա. եզր. դ. 9. Բուզ. բացաբերանեալ Եւս. պտմ. բերանապարիշտ (Նորագիտ բառ) «մատռուակ» Նորագ. բ. մնաց. թ. 4 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Մնաց. գրոց մէջ, էջ 11). բերանալիր Ես. թ. 12. Եզեկ. խա. 22. Կորիւն. բերանակապ Յոբ. լ. 28. Ագաթ. բերանացի Վեցօր. բերանել «պապանձեցնել» ՅՀ. կթ. Վրթ. քերթ. ափիբերան ՍԳր. Ոսկ. շնաբերան Բուզ. սրաբերան Ոսկ. ես. վիրա-

բեռան *Դատ. գ. 22.* լիարբեռն *Եփր. ա. Թգ.* Նռազարբեռան *Ջար. գ. 12.* եղեգնաբեռան *Եփր. վկ. արև.* կիսաբեռան *Ճառընտ.* միաբեռան *Մեծոփ.* գայլաբեռան *Տօնակ.* դաշտաբեռան *Խոր.* ըմբեռանել (<*ըն-բեռանել) *Sիտ. ա. 11. Եղն.*։

=Հնխ. bher- «ծակել, ճեղքել» արմատից. հմմտ. լիթ. burnà «բերան», յն. φάρυνξ և լտ. frūmen «ըմբան, կոկորդ», ննխս. barke «վիզ», բուլղար. bъ'rna «շրթունք». այս բոլորը ըմբռնւած են նախապէս իբրև «ծակ, անցք». հմմտ. իռլ. bern (հյգ. beirn <*bernā) կամ berna (հյգ. bernaid<*bernāt-) «ծակ, բացւածք», ալբան. brima «ծակ», հիւլ. bora «ծակ» (Walde *319—320,* Boisacq *1017,* Trautmann *40*)։ Պարզական արմատի վրայ տե՛ս բան և բիր:—Հիւբշ. 429։

Klaproth, Asia polygl. *103, 118* վրաց. ბირი պիրի «բերան» բառի հետ։ ՆՀԲ «բերող ի ներքս և ի դուրս... վրաց. պիրի»: Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց Bötticher, Arica *69, 139,* որ համեմատում է բառս լիթ. burna և սկոկա. beulan բառերի հետ։ Թոփուզեան, Արծիւ Վասպ. էջ 42 «բերել ընդ այնս»։ Sէրվ. Նախալ. 96 հանում է բերել արմատից։ Глейе, Сбор. матер. Кавк. *31, 6* յն. φάρος «ըմբան» և լտ. foramen «բացւածք» բառերի հետ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տնի նաև Bugge KZ *32, 4,* որ սակայն Lykische Stud. *1. 15* լիւդ. λάβρος «կացին» մեկնում է հլ. լայնաբերան: Մառ ИАН *1910, 1491—4* հլ. պռուկ «շրթունք», վրաց. ბირი պիրի «բերան» և լազ. piji «բերան» բառերի հետ յաբեթական ծագումից. հայերէնի պարզ ձևն է բեր<պեր, որի վրայ աւելացել է յոգնակերտ ան մասնիկը, ճիշտ ինչպէս սխան. պիլար «շրթունք, բերան» կազմւած է նոյն արմատից՝ ար յոգնակերտ մասնիկով։

ԳՒՌ.—Ոզմ. Ջղ. բ'եռան, Ննխ. Պլ. Sփ. բէռան, Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. Սլ. բ'էռան, Մկ. Մրղ. Շմ. Սլմ. Վն. պէռան, Ղրբ. պէ'ռան, պա'ռան, Հմշ. պէռօն, Ասլ. բ'էռը, Ռ. փէռան, Sիգ. փէրմն, Ագլ. բm'ռմն, Հւր. բիյոն, Զթ. բ'իռոն, բիյօն, Հճ. բ'իյօն, Մրշ. պինոր (բստ Գաբրիկեան, Ամէն. տարեց. *1922, 325*)։ Նոր բառեր են բեռանախեղն, բեռանբացէք, բեռանկալ, բեռանտու, բեռնոց, բեռնճար, բեռնուց, բեռանսիվայր (Ջղ. բ'առազվէր, Ղրբ. փէրսըվըէր), որի հին ձևն է ի բեռանս «երեսի վրայ ընկած» Ռսկ. պօղ. Ա. *403* են են։

ՓՈԽ.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաների բարբառով peran «բերան» (տե՛ս Բիւր. *1899,* էջ *116*)։

*ԲԵՐԴ, ի-ա հլ. «բերդ, ամրոց» ՍԳր. Եղիշ. Փարպ. Խոր. «ԴՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ *100*). որից բերդակալ Բուզ. բերդամէջ Ագաթ. բերդարգել Բուզ. բերդեան Բուզ. Փարպ. բերդնորդ Բուզ. բերդապան ՅՀ. կթ. բերդախաղաց Լաստ. ՌուՀ. բերդատէր ՌուՀ. միջնաբերդ ՍԳր. նեռնաբերդ ՅՀ. կթ. վերնաբերդ ՅՀ. կթ. բերդամուտ լինել Սմբ. պամ. *57*։

=Ասորեստ. [cuneiform] bi-ir-ti կամ [cuneiform] bi-ir-tu «բերդ, ամրոց», յգ. birāte «բերդեր» (տե՛ս Strassmaier, Alphabetisch. Verzeichniss der Assyrischen und Akkadischen Wörter, էջ *192* և Delitzsch. Asyrisches Handwörterbuch, էջ *185*)։ Ասորեստանեան լեզուից փոխառեալ են նաև արամ. בִּירְתָא bīrtā, եբր. בִּירָה bīrā «դղեակ, բերդաքաղաք», Թերևս նաև ասոր. ܡܪܕܐ mərādā, merdā «դղեակ»։

Առաջին անգամ Klaproth, Asia, polygl. էջ *100* համեմատեց պրս. بار bār «պարիսպ», արաբ. burj برج և գերմ. Burg բառերի հետ։ ԳԴ նոյնպէս պրս. bār:—Lagarde, Gesamm. Abhd, *64* ասոր. merdā «դղեակ» բառի հետ։—Justi, Beiträge *1, 14* (տե՛ս Lag. Armen. Stud. § *384*) հպրս. vardana «քաղաք» բառի հետ, որ մերժում է Հիւբշ. ZDMG *30, 140*։ տակ. Матер. II *22* դնում է իրանեան բառ և կարծում է գտնել Sաբարիի argabedh «բերդակալ» բառի մէջ։ Հիւբշ. ZDMG *46, 233* Die Semitischen Lehnwörter im Altarm.

թրգմ. Տաշեան, Ուսումն. հայ. փոխառ. բառից. էջ 16 կասկածով դիտում է սար. merdā, *որ յայտնի կերպով մերժում է Հիւբշ.* Arm. Gram. *301,* բ *և* m *ձայների անհամաձայնութեան պատճառով։ Հիւնք.* բուրդ *բառից։* Bugge, Lyk. Stud. *1, 37 Լիկիայնիոյ* Πέρτα *տեղանուան մէջ է ուզում տեսնել։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Բ. Խալաթեանց, Բանաս. 1902, 166 և ՀԱ 1902, 309։— Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 35 դնում է* ամ-բարտ-ակ *ձևի հետ։* Patrubány *ՀԱ 1906, 345—6 արմատակից է դնում* բարձր *և* բերձ *բառերին, ինչպէս որ* Solmsen KZ *37, 575 գոթ.* baúrgs, *հգ. հտգմ.* burg *«բերդ» հանում է «բարձրանալ» արմատից. «բերդերը յառաջագոյն լեռանց բարձանց վրայ գտնուող ամուր վայրեր էին ներգոթեան և վտանգի ժամանակ ապաստանելու»։* Karst, *Յուշարձան, էջ 399 սումեր.* birtu, Nieberg *տե՛ս վերը* Բարգ։

ԳԻՒ.—*Ալշ. Մշ.* բ'էրդ, *Սեբ.* բ'էրց-', *Ախց.* բ'էրդ, *Երև.* բ'էրդ, *Տփ.* բիրդ, *Սլմ.* պեռդ, *Հճ.* բ'էյդ', *Մկ.* պիրդ:

ՓՈԽ.—*Գու. թրք. Կր.* pert *«արտի թումբ» (Բիւրակն 1898, 626)։—Պատահական նմանութիւն ունի չէչէն.* berd *«ժայռ»։*

ԲԵՐԴՁԵՂ *«հերարձակ, մազերը թափած». մէկ անգամ ունի Ոսկ. եբր. ժա. 504 «Լսիցեմք զկառաչ ուրուք, յորժամ զրաղաք բառնայցէ ... և ի բերդձեղ շրջեսցի և ցնցոտիս պատեսցէ»։*

ՆՀԲ «Թերևս գրելի բրդձեղ կամ բրդզըզեր իբրու բրդզզեալ երկայն հերովք կամ զեղեալ գիսովք»։

ԲԵՐԵԶԱՏ *«մի տեսակ անծանօթ խոտ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 335։*

ՀԲուս. համարում է պրս. արաբ. بارزد bārzad *«չարհոտ, քաղբան», որի վրայ տե՛ս* բարկժամ:

ԲԵՐԻԻՐ *տե՛ս* Բերրի։

ԲԵՐԿՐԻԼ *(-եցայ, -եաց կամ -եա՛) «ուրախանալ, հրճուել, զուարճանալ» ՍԳր. Կիւրղ. ղկ. Եղիշ. որից* բերկրական *Ոսկ. ա. կոր.* բերկրութիւն *Պիտ. Նար. Սարգ.* բերկրումն *Փարպ. Եղիշ. խչ.* բերկրել *Խոր. Նար. եւն— Բառիս հետ բառ երևոյթի՝ միայն նման են* բարեկրել *«բարեկեցիկ լինել» Պիտ. Գր. Հր.* բարեկրութիւն *Պիտ. Դիոն. Վրք. հց.* բարեկիր *«ընտանի, բարեբարոյ» Բ. մակ. գ. 31. Ոսկ. ի Եսա. Բուզ! գ. 9 եւն։ Վերջիններիս ծագումն է* բարի+կրել, *իբր թրգմ. յն.* εὐ-παθέω *ձևից։*

Bötticher, Arica *39 կասկածով համեմատում է փռիւգական կասկածելի մի բառի հետ։ Հիւնք. պրս.* پر کردن pur kardan *«լցնել» ձևից։* Karst, *Յուշարձան 403 սումեր.* bibra *«ուրախութիւն»։*

ԲԵՐԿՐԻՃ *«անծանօթ բժշկական մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 336։*

+ԲԵՐՁ. *տե՛ս* Բառնալ *5։*

Patrubány SA *1, 221 մեզանից փոխառեալ է համարում հունգ.* bércz *«լեռան գագաթ», որ շատ անստոյգ է, քանի որ* բերձ՝ *իբրև առանձին բառ՝ հայերենի մէջ էլ գոյութիւն չունի։*

ԲԵՐՈՎՔԱՅ *«ճանճ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 54։*

+ԲԵՐՐԻ *(-րւոյ, -րեաց) «բարեբեր, արգասաւոր, պտղաբեր» Ագաթ. Փիլ. Խոր. Պիտ. Նար. ունինք նաև* բերիւր *Մծր. 108,* բերրիւր *Մծր. 102 հոմանիշները (վերջինը ըստ ՆՀԲ. իսկ ըստ ապ.* բերրի*)։*

=*Կազմուած է* բեր- *արմատից* (բերել, բերք), -րի, -իւր *անծանօթ մասնիկներով (տե՛ս* բեր*). հմմտ.* բերուկ, բերունակ *և լտ.* fertilis *«բերրի» հոմանիշները՝ որոնք ծագում են նոյն* բեր=*լտ.* fero *արմատից։*

ՆՀԲ բերիւք լի, *այսինքն* բեր-լի: *Ե. Գեանջեցեան* ZAPh *1, 58* բեր- *արմատից* -ro *մասնիկով։*

ԲԵԻԵԿՆ *«մի տեսակ սև ու փոքրիկ պտուղ է» Ծն. խգ. 11. որից* բեեկնի *«նոյնի ծառը, որից պատրաստում են բեեկնի իւղը (ռուս.* скипидаръ*). լտ.* pistacia terebinthus L *(ըստ Արթինեան, Անշնչի տանիքը, էջ 19)» ՍԳր. Վեցօր. 101. Եփր. թգ. 428, 439, նոյն ծառը պարզ* բեեկն *ձևով ունի Վեցօր. էջ 97. բառիս յետին ձևերն են՝* բեեկ *Վստկ. 202,* բեբկի, բեպկի՝ *ՀԲուս. § 337. կայ նաև* *պեե-

կըն, որից կազմուած է պնեկնակայծակ «չահաբրբոք» ԱԲ (շփոթուած պնկի «մարխ» բառի հետ)։—Կայ նաև բստ ՀԲուս. § 3303 բերեկ «անծանօթ բուսական մի նիւթ», որ չի կարող նախորդից տարբեր բան լինել։

Հիւնք. բաւական բառից. հմմտ. յն. ἄρχετός «բաւական» և ἄρχευθος «բեւեկըն»։ Ուղուրլեան (տե՛ս ԳԲ էջ 274 և 1405) յն. պևկէ բառի հետ։

ԳԻՌ.—Խրբ. բ՛էվգի, Ջթ. բ՛իբիգ, բ՛իբգինէ. նոյն է նաև Բիւթ. բեմպիկ. որից բեկիմօրն Իլպ. «ուտելի լեռնային բանջար ինչ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბელეკონი «բեւեկնի» Ես. ա. 30 (ուր հայ բնագիրն էլ ունի բեւեկնի). որից ბელეკონის-წებო բելեկոնիս-ծեբո «բեւեկնի իւղ, скипидаръ»։

ԲԵԻԵՌ, ի-ա հլ. «գամ, մեխ» ՍԳր. Ագաթ. Եւագր. «երկնքի բեեռը» Շիր. 48. «շրջանակի կենտրոն» Դիոն. ածայ. Մաքս. դիոն. ածայ. և երկ. որից բեեռակապ Ագաթ. բեեռապինդ Ագաթ. բեեռել ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Ոսկ. բեեռիչ Եփր. համար. ոսկեբեեռ Բրս. ընչ. բեեռաստղ «բեեռային աստղ» Առաք. պտմ. 143. բեեռաքաշ «գամ հանելու աքցան» Առաք. պտմ. 157. բեեռնցուցիչ «կողմնացոյց» Առաք. պտմ. 458 (այս երեք բառերն էլ չգիտեն բառարանները). Նոր բառեր են բեեռային, բեեռախոյզ, բեեռագիր, բեեռագրութիւն, բեեռաձև, բեեռագրական, բեեռագէտ:

Հիւնք. յն. βέβαιος «ստոյգ» բառից։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, 499 լծ. հլ. սեեռ: Patrubány ՀԱ 1910, 93 սանս. bhábhasti «փշրել»։ Մառ ИАН 1917, 318 կապիկում. myar են։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 111 կրկնուած է հնխ. bhers- «սրածայր լինել, սրուել» արմատից՝ իբր bhe-bhers-ā. հմմտ. շվեդ. barr և նորվ. bar «ասեղ, ծառի փուշ», սանս. bhṛṣṭi «ծայր, սուր ծայր, եզր», մրգ. borste «անասունների կոշտ մազերը», անգլսք. brord «տէգ, նիզակ» են են։

ԳԻՌ.—Ոզմ. բ՛ըվեռ, Մկ. պըվէռ, Ալշ. բ՛իբեռ, Բլ. Մշ. բիբեռ, Ջթ. բ՛իբեռ, բ՛իբէռ, Հճ. բ՛իբեր, Վն. պիպեռ. բոլորն էլ նշանակում են «բեեռ, գամ, մեխ», միայն Ջթ. «պայտի մեխ»։

ԲԵՎԿԷ, ԲԵՎԿԻ տե՛ս Պեկէ։

ԲԵՔ կամ ԲԷՔ, ի հլ. «մեծ. 2. ուժգ, իշխանաւոր» Համամ. քեր. 275. Երզն. և Նչ. քեր. «ո՜հ, ի՜նչ զարմանալի, ի՜նչ հիանալի» (զարմացական ձայնարկութիւն) Թր. քեր. 33. Երզն. և Նչ. քեր. որից բաքասական «զարմացական» (իբր բա՜ք, բե՜ք ասելու) Թր. քեր. 33. Երզն. և Նչ. քեր.։ Նոյն բառն է, որ դարձել է Բառ. երեմ. էջ 54 բեոգ «մեծ»։

ՆՀԲ թրք. پك pek «պինդ, յոյժ», برك berk «ամուր, պինդ», بيوك böyük «մեծ»։ Lag. Arm. Stud. § 389 պրս. بغ bax (միջարկութիւն զովութեան)։

*ԲԶԱՔ «արու այծ» Մագ. քեր. 240 և Երզն. քեր.։

=Պրս. بز buz «այծ» բառի بزك buzak «այծիկ» նուազականից. բուն հայ ձևը տե՛ս. բուծ. հմմտ. ասոր. ܒܙܩܐ bzqā «փոքր խոյ, aries parvus» (Brockelm. 35), որ նոյնպէս պարսկերէնից է փոխառեալ։—Աճ.

ՆՀԲ «որպէս պրս. պիզ»։

ⵙԲԶԶԱԼ «ճանճի, մեղուի և նմանների ձայն հանելը» Մագ. թղ. 132. որ և բզզել Ոսկ. յհ. ա. 28. որից՝ բզզանք, բզզումն Շնորհ. թղթ. բզէզ Վեցօր. 162. Վստկ. 76. կամ բզիզ Կանոն. Մագ. թղ. 214, 215 (իբր բզզացող միջատ), բզզիւն (Նոր բառ)։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է արմատական բզ ձայնից. զ-ի կրկնութեան համար հմմտ. տզզալ, խզզալ, վզզալ, ինչպէս որ ունինք նաև վշշալ, խշշալ, բշշալ, ֆշշալ են բնաձայնները։ Նոյնպիսի բնաձայն բառեր են նաև անգլ. buzz «բզզալ», buzzer «փսփսացող», վրաց. ვზზუი վբզուի «բզզալ» են, որոնց ո՛չ մէկը կապ չունի հայերէն բառի հետ։—Աճ.

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 և ՆՀԲ բզէզ բառը մեկնում են՝ առաջինը զ բնաձայնից, երկրորդը՝ բզզալ բառից։ Հիւնք. բոլորն էլ բնչել բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ 1899. 233 բ, ուր բզէզ բառի նախաւոր ձևը համարել եմ *բիզբէզ. այս վերջինը աւելորդ է։ Մառ,

Վրդն. առ. I, էջ 422 ցեղակից է համարում ասոր. ܚܒܫܘܫܬܐ xabšūštā «բոզիկ», իսկ ИАН 1918, էջ 2076 վրաց. ბუზი բուզի «ճանճ»։

ԳԻՌ.—Մրղ. Ջղ. Տփ. բզզալ, Երև. Մշ. բըզալ, Սեբ. բ՛զալ, Հմշ. պզուշ, Խրբ. Մկ. Պլ. Սլ. բզբզալ (իսկ Ջթ. բ՝բզբ՝բզօլ գործածւում է «ջրի ծորալ» նշանակութեամբ).—Մշ. բզէզ, Խրբ. բ՛զէզ, հմմտ. Ալշ. դզալ, դզէզ ևն։ Ատանայի Թրքախօս հայերն էլ ունին բզէզ ձևը՝ նոյն նշանակութեամբ։—Նոյն բզ ձայնով կազմուած նոր բնաձայն բառեր են՝ բզզան «հոյլ», բզզացնել, բզզոց, որոնց դէմ ունինք նաև պզզալ, պզպզալ, պզզոց, պզպզոց ևն։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. pzez «բզէզ» (Բիւր. 1898, էջ 626)։

*ԲԶՐԿԱՏՈՒՆ կամ ՊԶՐԿԱՏՈՒՆ «մի տեսակ բոյս է. psyllium, herbe aux puces» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 339 և § 2540։

=Արաբ. بذرقطونا bizr-i-qatūnā, որ նոյն բոյսի սերմն է նշանակում (հայերէնն էլ ավելի ա՛յս իմաստով է գործածուած), որից փոխառեալ է նաև ասոր. ܒܪܙܩܛܘܢܐ brzqtūnā «plantago psyllium L» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 867 և Գ. 577, Շթայնշնայդեր WZKM 11, 316, Brockelmann, Lex. syr. 46, 492)։—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), նոյնը յետոյ Նորայր ՀԱ 1924, 547։

*ԲԶՐՈՒԿ «մկնականջ կամ սամուխ կոչուած բոյսը» Գաղիան. Բժշ. ունին միայն ԱԲ և Հայբուսակ § 340. վերջինը համարում է մերթ «alsine» և մերթ «alopecurus». սխալմամբ գրուած է նաև տզրուկ ԱԲ։

=Արաբ. بزر bazr կամ bizr բառի նուազականից (հյ. -ուկ մասնիկով). այս բառը նշանակում է «սերմ». բայց նոյն բոյսի վայրի տեսակը (կամ ա՛յնպէս համարուած) և յատկապէս նրա սերմը կոչւում է արաբ. بذرقطونا bizr-i-qatūnā. հմմտ. ՀԲուս. § 340 և § 1559. տե՛ս և նախորդը։—Աճ.

Որովհետև Գաղիանոսում գրուած է բզրկի տունճ և լտ. alopecurus նշանակում է բուն «աղուէսի պոչ», ուստի ՀԲուս. § 340 հետևցնում է թէ «բառ այսմ բզրուկն էլ «աղուէս» պիտի նշանակէր»։

*ԲԷԵՂԶԵԲՈՒՂ, ա հլ. «սատանայապետ, դևերի իշխանը» ՍԳր. որից նաև Նար. Լմբ. ժղ. գրուած է նաև պէլզէպուլ Մծբ. 388, բեեղզեբուղ, բեղզեբուղ ևն. կրճատմամբ զեբուղ Տաթև. ամ. 70. բազու Վրդն. առկ. 43. հոլովումը ցոյց է տալիս, որ իբր յտ. անուն է գործածուած։

=Եբր. בעל זבוב be'elzebub, որ բուն նշանակում է «ճանճի աստուած» և փղշտացոց աստուածներից մէկն էր։ Եօթանասնիցը այս բառը մեկնել կամ կարդացել են בעלזביל be'elzebūl, որ նշանակում է «աղտեղութեան կամ աղբի աստուած» (չարամիտ բառախաղ!). հմմտ. արաբ. دبيل zabīl (ռմկ. zibil) «աղտեղութիւն, աղբ»։ Ըստ այսմ տառադարձուել է յն. βεελζεβούλ, որից էլ հայերէն ձևը։ Յունարէնից է նաև վրաց. բելզեբուլի ბელზებული «չար ոգիների պետը», որից გამაბელზებელი գամաբելզեբելի «մոլեգնել, գիժանալ», իսկ եբրայականից կամ ասորականի՞ց է արաբ. بلغز belez «սատանայ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 162)։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՌ.—Սեբ. բ՛էճզէբ՛ուղ «չար ոգեղ»։

*ԲԷԹ «հեղուկների մի չափ է». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Անկ. գիրք հին կտ. էջ 83 «Եւ տային մեզ հանապազ զգրուանս ցորենոյ երկերիւր և ձիթոյ չափ՝ բէթս հինգ հարիւր (տպ. չափբէթս) և գինւոյ հազար և հինգ հարիւր»։—Նոյն բառը գտնում ենք նաև Կիւրղ. Թգ. «Բեթսեայ իւղոյ մզելոյ. բեթն չափ իմն է մզելոյ, զի մի՛ ոք համարեսցի թէ զպտղոյն ասիցէ և ոչ զձիթոյն»։ (Հեղինակը ուզում է ասել թէ բէթը հեղուկների՛ չափ է և ո՛չ թէ հաստատուն մարմինների. բէթ բառը գործածուած է, ասում է, հասկացնելու համար թէ խնդիրը ձէթի մասին է և ո՛չ թէ ձիթապտուղի. որովհետև ձիթապտուղը՝ իբր հաստատուն մարմին՝ կարելի չէր բէթ հեղուկաչափով կշռել։ Այս բոլորը նրա համար է, որ եբր. zait նշանակում է ո՛չ միայն ձիթապտուղ, այլ և՛ ձիթենի, և՛ ձիթաիւղ. բուն նշա-

նակութիւնը կողքի բառերից միայն կարելի է հասկանալ)։

=Եբր. בַּת bath, որ մի տեսակ հեղուկաչափ է. մեր բառը յառաջանում է յն. βαϊθ տառադարձութիւնից. հմմտ. Գ. թագ. 5, 11 εἴκοσι χιλιάδας βαϊθ ἐλαίου κεκομμένου, որ ունի նաև βεθ տարբերակը. (հայերէնում այս բառը թարգմանուած է սափոր. «Բասն հազար սափոր իւղոյ մզելոյ»)։ Նոյն բառը գրւում է նաև βάτος, βάδος, բայց չկայ բեթ-ձևին համապատասխանող մի ձև (Sophocles 303 բ)։—Աճ.

ՆՀԲ և նրան հետևելով ԱԲ, չունենալով Անկանոն գրոց վկայութիւնը և չհասկանալով Կիւրեղի բացատրութիւնը, բեթ մեկնում են «իւղ մզելոյ, քամած ձէթ»։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հայերէն նոր բառեր հին մատեն. հտ. Բ. էջ 225—226։

ԲԷԺ (սեռ. ի, գրծ. ով) «վարագոյր» ծաղրնտ. Ա և Բ (ըստ ՆՀԲ, որոնցից երկրորդում գրուած է նաև վէժ). հինգ անգամ գտնում եմ գործածուած Կաղանկատուացու մօտ՝ հրտր. էմինի, էջ 46, 57 (երեք անգամ) և 58. հմմտ. նաև վիժակ:

ԲԷԼ «կնքահայր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 146 «Ջհողևոր հայր զկնքահայրն, որ է բէլն»։ Նոյն բառն է, որ այժմ էլ գործածական է Երև. բ՛էլ (Վաղարշապատ, Օշական, Աշտարակ), Գնձ. պէլ և Ղրբ. պէ՛լի ձևով՝ նոյն նշանակութեամբ։

=Թուի թէ հֆրանս. baile «դայեակ, խնամակալ» բառն է, որ միջին հյ. տուել է պայլ (տե՛ս այս բառը). դժուարութիւն է յարուցանում միայն նախաձայնը, որի դէմ սպասելի էր բարբառներում բ և ոչ թէ Երև. բ՛, Գնձ. Ղրբ. պ։—Աճ.

Բառիս ստուգաբանութիւնը թելադրել է ինձ Դաւիթ Անանուն։

*ԲԷԽԱՊԱՐ «անգէտ, անտեղեակ» Կոստ. Երզն. էջ 130, 131։

=Պրս. بیخبر bēxabar «անտեղեակ»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Թուրքերէնէ փոխառեալ բառերը, էջ 289։ Նոյնը Պատուրեան, հրտր. Կոստ. Երզն. էջ 45։

*ԲԷԿ «իշխան». յաճախ է պատահում յետին մատենագրութեան մէջ։

=Թրք. بك beg, օսմ. bey, կիրգիզ. biy, ալթայ. piy, «իշխան». սրանց զանազան ստիճանների և պարտաւորութիւնների և իրաւունքների մասին տե՛ս Будаговъ 1, էջ 263—5։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԲԷՃ կամ ԲԷՋ, ի-ա հլ. «կռնակ, քամակ» Ոսկ. ճառք 801 (սեռ. բիճաց), Վստկ. 198 (սեռ. բեճին), Մարթին. Մխ. բժշ. 4 (սեռ. բիճին). «Բարձր մասն ի թիկունս սանտեր ոստայնանկի, ընդ որ կալեալ ձգէ առ ինքն և հարկանէ» Կանոն. «կռնակի ոսկոր կամ թի՝ որով հմայութիւններ են անում» Տաթև. հարց. 388. որից բիճճայեաց «բէճով հմայող» Վահր. յայտ.։

Klaproth, Asia polygl. էջ 104 ռուս. plečo, սլաւ. pleč «ուս» բառի հետ։ ՆՀԲ յիշում է վրաց. բեճի և պրս. pušt «կռնակ»։

ԳԻՌ.—Ջթ. բ՛էջ, Ալշ. Խրբ. Տիգ. փէջ (նաև Մշկ. Քղի) «ուս» (Ալշ. յգ. փիջվան), Մկ. Ջրս. «կռնակ», Բլ. «ուսոսկր», Տր. «ոստայնանկի սանտր», Հմշ. «ջուլհակի գործիքի այն մասը, որ պարունակում է ոֆանները և սանտրը», Լ. «ոչխարի թիակոսկրը՝ որով հմայում են». կրկնութեամբ էլ ունինք Ախց. մէչկ ու բ՛էչf «մէջքն ու կռնակը»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბეჭი բեճի «ուս, թիկունք, կռնակի ոսկոր. 2. ոսկոր՝ որի վրայ գրում են իբրև քարետախտակ», ბეჭვა բեճվա «հիւուածքի թելերը ոսկորէ դանակով ամրացնել», ուտ. բոծոճ «կռնակ», բոծոճկոծ «կուղ», բոծոճղ'արի «ծոյլ».—վրացերէն բառը ցոյց է տալիս, որ մեր կրկին ձևերից ուղղագոյնն է բէճ:

*ԲԷՇ կամ ԲԻՇ «մի տեսակ բժշկական խոտ է» Բժշ. գրուած նաև պէշ, պիշ. ունի միայն ՀԲուս. § 341։

=Պրս. بیش bēš կամ bīš. պհլ. beš. պարսկերէնից տառադարձուած է արաբ. بيش bayš, բոլորն էլ նոյն նշ. տե՛ս ԳԴ, էջ 442 բ. և 292 ա, Կամուս թրք. թրգմ. Բ. 314 և Շթայնշնայդերի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 11,

322, որանց տուած նկարագրութիւնը ճիշտ նոյն է, ինչ որ Հայբուսակի նկարագրութիւնը։

Հթւս. § 341 համեմատում է Բէյթարի بيش ձևի հետ։

*ԲԷՇԿ ՄՇԿՈՅ «մկան նման մի կենդանի է» Խոր. աշխ. 615 (ՆՀԲ մեկնում է «մուշկ արտադրող կատու»)։

=Պհլ. beš-mešk՝ նոյն անասունն է, որ յիշուած է մուշկ արտադրող անասունների մի շարքի մէջ. պրս. بيش موش bēš-mūš «մըկան նման մի կենդանի է, որ բէշ կոչուած թունաւոր խոտի տակ է բնակում և որի միսը նոյն խոտով թունաւորուածներին իբր հակաթոյն է ծառայում». սուր. ܒܫܡܘܫܟ bēšmūšk նոյն նշ. իրանեան բառը ծագում է bēš «բէշ խոտը» + موش mūš (պհլ. mešk, բելուճ. mūšk) «մուկ» բառերից։—Հիւբշ. 196։

ՆՀԲ մեկնում է պրս. پوشك pūšek «կատու» և مشك mušk «մուշկ» բառերից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուել են միաժամանակ Պատկ. Арм. геогр. 80 և Lag. Symmicta 91, որ սակայն ինքը չէ ընդունած Arm. St. § 390։ Müller WZKM 8, 185 տեսնում է պրս. اش بچكان բառի մէջ։ Նորայր ՀԱ 1925, 407 հա՛յ բառի ձևը սխալ գանելով՝ սրբագրում է բստ պարսկերէնի՝ բիշմուշ. (բայց պէտք չէ առնել պարսկերէնը, այլ պահլաւերէնը, որով գոնէ վերջին կ ձայնը արդարանում է)։

*ԲԷՇՄԱՐ «անթիւ, անհամար» Կոստ. Երզն. էջ 131։

=Պրս. بيشمار bēšumār «անհամար». կազմուած է bē- բացասականով՝ šumār «համար» բառից։

Ուղիղ մեկնեց Պատուրեան, Հրատ. Կոստ. Երզն. էջ 45։

*ԲԷՈՒՄԷՏ «անյոյս». Կոստ. Երզն. 178 (գրուած է պէումէտ)։

= Պրս. بی امید bēūmīd նոյն նշ. կազմուած է bē- բացասականով՝ ūmēd «յոյս» բառից։

Ուղիղ մեկնեց Պատուրեան, Հրատ. Կոստ. Երզն. 203։

*ԲԷՉԱՐԱՅ կամ ԲԷՋԱՐԱՅ «խեղճ, թշուառ» Սալաձ. «Բարձունքիկին գոյնն է պակաս, հոտիկն անուշ է բէչարուն»։

=Պրս. بيچاره bēčāra «անճար, թշուառ, խեղճ». կազմուած է bē բացասականով՝ čāra «ճար, ճարակ» բառից։

Հթւս. § 343 սխալմամբ դնում է բէչար կամ բէչար «մի տեսակ ծաղիկ»։ Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բանաս. 1901, 128 և ՀԱ 1921, 108։

*ԲԷՍԻՖԱԹ «աներես, տձև». գործածւում է միայն յետին գարերի գրականութեան մէջ. ինչ. Կոստ. Երզն. էջ 82, 91։

=Պրս. بی bē- բացասականով + արաբ. صفت ṣifat «համգամանք, կերպ, ձև, ամկ. դէմք, կերպարանք»։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Կոստ. Երզն. էջ 192։

*ԲԷՎԱՖԱՅ «անհաւատարիմ, անվստահելի» Կոստ. Երզն. (ԺԳ դար, տպ. Վենետիկ 1905), էջ 157։

=Պրս. بی bē- բացասականով + արաբ. وفا vafā «հաւատարմութիւն, վստահութիւն»։

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Կոստ. Երզն. 45։

ԲԷՏ կամ ԲԵԹ «հաստ կամ մեծ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 52, 54. գործածական է այժմ էլ Ալ. Բլ. Լ. Խ. Մկ. Նբ. Շտ. Վն. բէդ կամ պէտ, Ալշ. Մշ. բ՛էդ ձևով և «մեծ, խոշոր» նշանակութեամբ, որից պէտանալ «խոշորանալ, մեծանալ», պէտըճտիր, պետապէտ, պէտոսկոր, պէտուճըf, պէտիկ, պէտմամ «մեծ մայր» են։ Աւելի հնից ունինք Թըլկուր. 37. «Աչերդ է թուխ ու պէտ»։ Երկու ձևերից աւելի հարազատն է բէտ և ո՛չ թէ պէտ, ինչպէս ցոյց է տալիս Ալշ. բէտ=Նբ. բէդ։

Ուստի կապ չունի հյ. պետ «մեծաւոր, իշխան, գլխաւոր» բառի հետ։

*ԲԷՏԱՐ «արթուն» Կոստ. Երզն. 156 (Յարթուն կացէք ի յաշխարհիս, բէտար կացէք)։

= Պրս. بيدار bēdār, bīdār «արթուն»։ Պատուրեան, Կոստ. Երզն. 45 դնում է արաբ. բէտէr «ուրախ, զուարթ», որ մերժելով Նորայր՝ անդ, էջ 192, տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը։

ԲԹԱԿ «անծանօթ բուսական մի նիւթ է». Բժշ. ունի միայն ՀԹւս. § 344։

*ԲԹՈՒԼ «կոյս». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. 59 «Բըթուլ բոլոր անձամբ»։

=Եբր. בתולה bətūlā և արաբ. بتول btūl (կարդացւում է butūl) «աղամարդկանցից բոլորովին կտրուած, ցանկական զգացումներից հեռու ապրող կոյս» (ըստ Կամուս, Թրք. թրգմ. հտ. Գ. էջ 138 այս անունով է կոչւում յատկապէս Ս. Կոյս Մարիամը)։—Աճ.

ԲԺԻԺ, ի-ա հլ. «փոքր զանգակ, որ անասունների վզին են կախում կամ կանայք իրենց ոտքերին են կապում» Չքր. սարկ. Ա. 27, 74. այս նախնական իմաստից է յառաջանում բժիժ, ռ հլ. «կախարդական հմայիակ, ոլխամ, յուռութք» Վրք. հց. Գնձ. որ և բժուժ Ոսկիփ. (իմաստի զարգացման համար հմմտ. եբր. מצלה məşillā «իբրև բըժժանք՝ ձիերի վիզը կախուած փոքր զանգակներ»). այս արմատից են բժժանք «կախարդանք, յուռութք» Բ. մակ. ժբ. 40. Եւս. քր. Ոսկ. ա. թես. բժժագործութիւն «վհկութիւն» Շնորհ. թղթ. բժժագործ «կախարդ» Վրք. իգն. 154։ Բառիս երրորդ ձևն է բոժոժ «փոքրիկ զանգակ» Առաք. պտմ. 371։ Արդի գրականը գիտէ միայն բոժոժ «զանգակիկ», որի փոխաբերական նշանակութիւնն է «մետաքսի խողակ» (ձևի նմանութիւնից առնելով)։

ՆՀԲ և սրա հետ ԱԲ՝ հանում են բոյժ բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 381 բիժ կամ բոյժ բառից։

ԳԻՌ.—Ագլ. բիժիժ «զանգակիկ», Երև. բ'oժoժ, բ'oժ «շերամի բոժոժ», Մրղ. պըժօժ «շերամի բոժոժ», Ոզմ. բ'nժ «շերամի բոժոժ». նոր բառեր են բոժոժաֆաղ «շերամի բոժոժների հաւաքում», բոժոժիլ «քացախելով՝ թթուելով վրան պզպջակներ ձևանալ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბოჟი բոժի «շերամի բոժոժ», որ Չուբինով[2] 113 համարում է հայերէնից փոխառեալ։ Այս ձևը, ինչպէս նաև Երև. և Ոզմ. բոժ թւում են ցոյց տալ, որ բառիս բուն արմատն է բոժ, որից կրկնուած է բոժոժ. հմմտ. փաթաթել, պատատել ևն։

*ԲԺԻՇԿ, ի-ա հլ. «բժիշկ, հէքիմ» ՍԳր, Եզն. որից բժշկել ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 16. բժըշկիչ Եզն. բժշկութիւն ՍԳր. բժշկարան Ագաթ. Ոսկ. Եբր. և մ. բ. 7. բժշկանոց Ոսկ. տիմ. և եփես. բժշկապետ Կոչ. նախաբժիշկ Յայսմ. բժշկուհի (նոր բառ)։

=Պհլ. bižišk, bijišk «բժիշկ», bijiškīh «բժշկութիւն», նորագիւտ մանիք. պհլ. בזישך bzišk «բժիշկ» (Salemann, Manich. Stud. ЗАН 8, 61), պրս. بزشك bizišk կամ بجشك bijišk «բժիշկ». սրանց հետ հմմտ. զնդ. baešazyeiti «բժշկում է». baēšaza- «բուժիչ, բժշկութիւն, դեղ, դարման» (որից կազմուած է պհլ. bēšazak), baēšazya- «բժըշկող», սանս. भेषज bhēšajá- «դեղ, բժըշկող», bhišajyáti «բժշկում է», bhišáj «բըժիշկ, դեղ», bhišák «բժիշկ», bhēšajyá- «բուժարար»։ Այս բոլորը ծագում են զնդ. biš=սանս. bhiš- «դեղ» բառից, ըստ Bartholomae 915, 966—7։ Բառիս հայրս. ձևը յայտնի չէ. եթէ ի նկատի առնենք սանս. ձևերը՝ պիտի ունենայինք հպրս. *bišaj կամ *bišaž, իսկ եթէ ի նկատի առնենք զնդ. ձևերը՝ պիտի ունենայինք հպրս. *bišaz։ Պհլ. բառի հնագոյն ձևն էր *bišajk կամ *bišažk, որոնց մէջ երկրորդ ձայնաւորը հետևելով առաջինին և š բաղաձայնը հետևելով j, ž բաղաձայններին, յառաջացան bijišk և bižišk. վերջինից է հայերէնը։ Կապ չունի բոյժ բառի հետ, որ տե՛ս առանձին։—Հիւբշ. 120։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Գ.Դ, յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 17, Windisch. 15, Bötticher ZDMG 1850, 352 ևն։ Մառ ИАН 1920, 107 մինգ. մուրիցխ «աստղ» բառից։

ԳԻՌ.—Ագլ. բժիշկ, բժշկիլ, Տփ. բժշկիլ, Երև. բ'ժիշկ, Ոզմ. բ'ժշկիլ, Խրբ. բ'ժշգիլ, Մրղ. պիժիշկ, Տիգ. փժիշգիլ ևն։

ԲԻԱՐ «մի տեսակ ժժմակ. անգ. խեցեղէթ. ֆր. murex». ունի միայն ԳԲ (աղբիւրն է Քաջունի, հտ. Գ, էջ 37)։

ԲԻԲ, ի-ա հլ. «աչքի մէջտեղի սև կէտը» ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Ոսկ. յհ. ա. 25. լայնաբար նաև «ակնակապիճ, աչքի ամանը, ամբողջ ներքին մասը, որ կոպերով ծածկուած

է» Լմբ. ող. Վրք. և վկ. Ա. 578, 566, Բ. 445 (ՀԱ 1911, 368). իսկ բիբ լսելաց Ջզօն, էջ 363 սխալ թրգմ. տարականի՝ ըստ Վարդանեան ՀԱ 1921, 241. որից բբշիլ, բբշշիլ «աչքերը այս ու այն կողմ դարձնել» Պիտ. 471։

Peterm. 37 լտ. pupa, pupilla «բիբ» բառերի հետ։ Windisch. 15 լտ. pupillus «բիբ»։ Lag. Urgesch. 827 ասոր. ܒܒܐ bāwā «բիբ», որի հետ Lag. Arm. Stud. § 393 մի անծանօթ կապակցութիւն է ընդունում։ Bugge KZ 32, 11 համեմատում է Կապադովկ. παπαῖδι «բիբ» բառի հետ, իսկ էջ 32 կցում է հյ. բիբեկ, բբեկ բառերի հետ. հմմտ. անգլ. peep «բբշել, ճռուողել և նայիլ»։ Հիւբշ. 301 յիշում է եբր. בבה bāwā, ասոր. ܒܒܬܐ bāwθā «բիբ» և նրանց նմանութիւնը պատահական է գտնում։ (Սրանց վրայ կարելի էր աւելացնել նաև արաբ. بوبو būbū, պրս. ببك babak, թրք. ببك bebek, արևել. թրք. ببك bebek, بيباك bibak, بوبەجيك bubejik, ն. ասոր. bibilt'ə, վրաց. ბიბი բախա համանիշները, որոնց բոլորի նմանութիւնը հայերէնի հետ՝ պատահական է)։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 48 համեմատում է մի խումբ բառերի հետ, որ կլորակ բաներ են նշանակում. ինչ. սանս. bimba, լեթթ. bamba «գնդակ», շվէդ. bobba «միջատ», bopp «ափինք», լաղ. bibili «տանիս»! են։

ԳԻՌ.—Ննխ. բիբ, Ալշ. Ախց. Խրբ. Կր. բ'իբ', Տփ. պի՛պիկ, Տիգ. փիփ, Մկ. պպուկ:

ԲԻԲԵԼ տե՛ս Բբել։

ԲԻԲԻ «է թռչուն ինչ յազգէ բաղէից. տճկ. գուգու գուշու». ունի միայն ՓԲ՝ առանց վըկայութեան։

ԲԻԲԿԱՆ. անծանօթ բառ, որ գործածուած է Բժշկարանի մէջ՝ հետևեալ ձևով. «բիբկանի խէժ արա և ի կերակուրն խառնէ». թերևս բնեկնին է՝ ըստ ՀԲուս. § 346։

*ԲԻԲՂՈՍ, ի-ա հլ. «եգիպտական պապիրոս, որ իբր թուղթ էր գործածւում, լայնաբար՝ մագաղաթ, թուղթ, գիրք» Պտմ. աղէքս. 10։

=Յն. βίβλος, βύβλος «մի տեսակ եգիպտական բոյս, որ գիտական անունով կոչւում է cyperus papyrus L. այս բոյսի ցողունն ու արմատները ուտում էին աղքատները. թելերից պատրաստում էին չուան, առագաստ, փսիաթ, կողով, կօշիկ են, տերևները գործ էին ածում իբր թուղթ գրելու համար, որից էլ յառաջացաւ լայնաբար՝ թուղթ և գիրք նշանակութիւնը». կարծում են թէ յոյն բառը ծագած է փիւնիկեան Βύβλος քաղաքի անունից, որ ըստ փիւնիկեցոց կոչւում էր Gəbal, այժմ Jebeil. (տե՛ս Boisacq 119, Bailly 382). այս բառից է βιβλίον «Սուրբ Գիրք, Հրէից Աստուածաշունչը», որ փոխառութեամբ տարածուել է գրեթէ բոլոր եւրոպական լեզուների մէջ։—Հիւբշ. 344։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԲԻԴԻԿՉԻ «գրագիր, քարտուղար» Մաղաք. աբ. էջ 45։

=Թթր. بيتكچى bitikči «քարտուղար». արմատն է بتك bitik, չաղաթայ. بيتيك bitik, ույթայ. بچك pičik, ույղուր. մոնղոլ. մանջուր. بدك bidik «գիր, գրուածք, նամակ, գիրք» (Будаговъ 1, 242), որից էլ ունինք արդի բարբառներում՝ Նր. բբիկ, Շիր. փիբիկ «կախարդական գիր»։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. հրատ. Մաղաք. աբ. էջ 64։

ԲԻՋՈՆ «փոփոխումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 55։

*ԲԻԺ, ո հլ. «աչքի կեղտ, ճիպռ» Եզն. Յճխ. Ճառընտ. լայնաբար նաև «բիծ, ժանգ» Համամ. առակ. որից բժաբեր Ոսկ. մ. ա. 2. բժոտ Առաք. մոլ. Տաթև. ձմ. խթ. բժոտիլ Մագ.։

=Պհլ. *bīž «բիժ», որ թէև գրականութեան մէջ աւանդուած չէ, բայց նոյնը հաստատում է պրս. بج bij «աչքի կեղտ, բիժ, ճիպռ» (որ և پژ paž)։—Հիւբշ. 121։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ. բայց այս մեկնութիւնը ո՛չ ՆՀԲ գիտէ և ոչ Lagarde. եւրոպացիներից առաջին

անգամ ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. ZDMG *35(1881), էջ 657։*

ԳԻՌ.—Ալմ. բիժ *«ճիպռ», Վն.* բժõռ *«ճըպռոտ»։*

ԲԻԼ *«մի տեսակ ձուկ է». մէկ անգամ գործածում է Սահփ. սիւն. քեր. էջ 208 (որից և Երզն. քեր.) հետևեալ հատուածի մէջ, որ բերում եմ ամբողջովին. «Իսկ առասական է, այսինքն, տեսակաւոր անուն, որ զհասարակական ինչ էութիւն ասէ, որպէս մարդ կամ ձի կամ ոչխար կամ արջառ և այսպիսիք ամենայն ազգ կենդանեաց, աճականաց և անաճից։ Եւ վասն այնորիկ ասէ հասարակական զայսոսիկ, զի ի սոցանէ բաժանին մի մի անհատ գոյացութիւնք՝ Մարկոս, Ադամ, հայր, որդի, թոռն, խնձորի, տանձի, մանուշակ, շուշան, տլփին, սղոցն, դալն, լոքն, բիլն, կապոյտն, ովկիան։ Իսկ սեռականաւ իմն այս ի բազումս կոտորի, որք են առասականք. և այսք են սեռքն. կենդանի, տունկ, բոյս, ոչ կենդանի, աճական, անաճ, ցամաքային, ջրային, երկնային, հրային, օդային, թեւաւոր, թռչուն, գազան, չորքոտանի, սողուն, լուղակ, զեռուն, խոտաբուտ, ձեռնընդեղ, վայրենի, քանզի ամենեքին սոքա ի բազում տեսակս բաժանին, զորս առասական ասէ»։*

ՆՀԲ մեկնում է բառս «բաց կապոյտ» և սրանից է հանում պլուզ *կամ* բլուզ *(վերջին ձևը գոյութիւն չունի) և համեմատում է իտալ.* blù *«կապոյտ», թրք.* buludī *«ամպագոյն, կապոյտ» բառերի հետ։ Աւելի խոհեմ է ՋԲ, որ դնում է «թուխ բացագոյն կապուտակ»։ Երկուսըն էլ հաւասարապէս սխալ են։ Վերի հատուածում գոյների մասին խօսք չըկայ բնաւ, այլ բոյսերի և կենդանիների։ Հեղինակը շարում է նախ մարդկային սեռի անուններ, յետոյ բոյսեր և յետոյ ձկներ. այսպէս ձկան անուն են յայտնապէս՝ դլփին, սղոց (սղոցաձուկ), լոք (այժմ լոքօ) և կապոյտ. ձկներ պէտք է լինին նաև* դալ *և* ովկիան *բառերը և մանաւանդ* բիլ*, որ երկու ձկների միջև է գտնւում։ ՆՀԲ շփոթուել է* կապոյտ *բառից՝ առնելով գոյնի իմաստով, որին հետևել են* դալ *«դալար»,* լոֆ *«կարմիր»։—Այս պատուական մեկնութիւնը թելադրեց ինձ մեր համալսարանի դասախօսներից՝ հայագէտ Մանուկ Աբեղեան։*

ԲԻԾ, ի, ի-ա, ո *հլ. «մարմնի վրայ արատ կամ նշան, պակասութիւն, ախտ, աղտեղի գործ» Թուոց ժթ. 2. Կող. գ. 5. Ոսկ. յհ. բ. 25. ա. 19 և Կողոս. «լուսնի կամ արևի վրայի սև նշանները» Բրս. մրկ. «մարմնի վրայ բշտիկ» Նար. կթ. էջ 177. «խնդիր, վէճ, վէճի նիւթ» Եւս. պտմ. «կեղտոտ, պիղծ» Կոչ. Փիլ. այլաբ. որից* բիծ դնել, բիծս կարկատել *կամ* ի բիծ տանիլ *«մեղադրել, վրան յանցանք բարդել, փտնել» Սիր. ժա. 33. Կորիւն. Եփր. եւ. Ոսկ. մտթ. և եբր.* ամբիծ *«մաքուր» ՍԳր. «թաղման կարգ և այս առթիւ կարգացուած մի սաղմոս» Մաշտ. 543 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. էջ 21).* ամբծութիւն *ՍԳր.* բազմաբիծ *Գառն. 20. Ծառըետ. Նար.* բծել *«մեղադրել, դատապարտելու մի բան գտնել» Եփր. համաբ. 242, Բ. գ. կոր. 109,* բծկան *Բ. պետ. բ. 13.* բծկանութիւն *Կոչ. 36.* բծամիտ *ՅՀ. կաթ.* բծաւոր *Կլիմաք. Լմբ.* խծբիծ *Եւս. պտմ. Եւագր. բառիս երկրորդ ձևն է* փիծ*, որի վրայ տե՛ս առանձին։*

Böttlicher, Rudimenta *50, 192 պրս.* بیسه pīsa *«պիսակաւոր» բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 93* պիղծ, փիծ *բառերի հետ՝ հսլ.* պէգը*, լտ.* pingere *«նկարել», սանս.* pinj. pingala *«գորշ», իբր հնխ.* pig *«ներկել» արմատից։ Հիւնք.* բիժ *բառից։ Մառ, Արաքս 1890 ա, էջ 109* պիղծ *բառին է կցում և երկուսը միասին սեմական է համարում. հմմտ. ասոր.* բիշ*, արաբ.* բախսա*: Նոյն,* ЗВО *18, 168* բիծ*=վրաց.* բիծի*=լաբեթական* փինթի*=վրաց.* փինթի*=արաշ.* بخس basisa *«վատացաւ», եբր.* באשׁ bāɔš *«վատ, յոռի», ասոր.* ܒܐܫܐ bāšā *«չար, պիղծ», բոլորն էլ մի արմատից։ Նոյն,* ЗВО *25, 36 խալդ.* pitu-le=բիծ: Karst, *Յուշարձ. 424 հյ.* պիսակ, պէս, *ալթայ.* bič, bis, bit, bes *«նշան, գրութիւն, զարդարել», չաղաթ.* bet *«կերպա-*

բանք»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 339 պիս(ակ), սպի, փիծ, պիծ, պիղծ բառերի հետ՝ կցում է Թրք. փիս բառին։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბიწი բիծի «պակասութիւն, մոլութիւն» Դան. ա. 4. უბიწო ուբիծո «ամբիծ, անմեղ, անարատ», ბიწიერი բիծիերի, ბიწიანი բիծիանի «պակասաւոր, մոլի», ბიწოვნება բիծովնեբա «մոլութիւն»,—Սըղերդի արաբախօս քրիստոնէից բարբառով ambiz «մեռելի կարգը, ամբիծք» (Բիւր. 1899, էջ 116)։—Հայերէնից փոխառեալ է դնում Kraelitz - Greifenhorst WZKM 27(1913), 130 Թրք. pis «կեղտոտ» բառը, իբր թէ արեւմտահայ փիծ արտասանութիւնից յառաջացած. բայց այս բանը չի կարող ուղիղ լինել, որովհետեւ հյ. բիծ կամ փիծ բառը՝ Թուրքական շրջանին, ինչպէս նաեւ հիմայ էլ, հայ ժողովրդական լեզուի մէջ գործածական չէր. Թրք. pis ծագում է պրս. pīs «բորոտ» բառից. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. հյ. բորոտ եւ գողի:

ԲԻԾԽԻ «անծանօթ մի ծառի անուն. լտ. acer, ֆրանս. érable ?» (գրուած է նաեւ պիծ–խի, պծղի, պձղի) Վստկ. 58. ունին միայն ԱԲ, ՀԲուս. § 347 եւ Նորայր, Բառ. ֆր. 486 ա։

*ԲԻԿԱՐ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան), որ եւ բեկար «փոխանորդ արքայի կամ մեծ իշխանի» Ճառընտ. Յայսմ.։

= Յն. βικάριος, οὐικάριος նոյն նշ. (Sophocles 824'), որ փոխառեալ է լտ. vicarius հոմանիշից. այս էլ ծագում է vicis «փոխ-, փոխանակութիւն, փոխադարձ, հերթ» բառից։—Հիւբշ. 343։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որ սակայն սխալմամբ միացնում է նաեւ արաբ. vakīl «փոխանորդ» եւ vazīr «եպարքոս»։

ԲԻՂԽ «կամարի միջին քարը. oculus absidis». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Վարք Ս. Գէորգայ զօրավարին, Վենետ. 1849, էջ 32 «Հրամայեաց կախել զնա ի բիղխ կամարին»։

Այսպէս մեկնեց Peeters, Une passion arménienne de st Georges, Bruxelles 1909 (տե՛ս Հ. Ա. Վարդանեան, ՀԱ 1910, 286 բ)։

*ԲԻՃ «պոռնկորդի, ապօրինի զաւակ» Կոստ. Երզն. 151. Անսիզք 29 (Բառ. երեմ. էջ 55 գրուած է բիժ). 2. «ծառի արմատի կողքերից դուրս եկած ուելորդ ճիւղերը» Վստկ. 142 «Ոմանք զբիճ մորճերն ի տակուցն մազմզկովն առնուն եւ տնկենն»։

= Թրք. پیچ pič (ռմկ. pij), որ ունի ճիշտ սոյն երկու նշանակութիւնները. («ընձիւղ» նշանակութիւնը չգիտէ Будаговъ 1, 324, բայց ունի Աբիկեան բառարանը, Պօլիս 1892, էջ 136 եւ շատ սովորական գործածութիւն ունի օսմաներէնի մէջ)։—Նոյն բառն է եւ վրաց. ბიჭი բիճի «անհարազատ զաւակ. 2. տղայ, երախայ. 3. ծառայ»։—ԱՃ.

Տե՛ս իմ Թուրքերէնէ փոխառ. բառեր, էջ 351։

ԲԻՃՈԻԹԻ «անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 348։

ՀԲուս. կարծում է թէ ուրիշ մի տեսակ է. այս դէպքում անյայտ է մնում բիճ–:

*ԲԻՄԱՐ «հիւանդ» Կոստ. Երզն. 130։

= Պրս. بیمار bēmār «հիւանդ»։

Ուղիղ մեկնեց Պատուրեան, Հրտր. Կոստ. Երզն. էջ 45։

ԲԻՆԴ. անծանօթ բուսական նիւթ. մէկ անգամ ունի Ասար եւ մեկնում է «բէսէղ» նոյնպէս անծանօթ բառով. գիտէ միայն ՀԲուս. § 349։

ՀԲուս. ենթադրում է, որ բէսէղ=արաբ. (իմա՛ պրս.) بسد busad (büsed) բառըն է, որով բինդ կդառնայ «բուստ»։

ԲԻՏ «հաւի ոտքի ետեւի մատը. մահմուզ» Կիւրղ. ղեւտ. որից բաստաբիտ «հաստ ճանկերով (մագիլ)» Վեցօր. 162 (տպ. բաստաբետ, պէտք է սրբագրել այսպէս. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. 159)։

ԳԻՒ.—Բլ. բ'իդ', Կր. բ'իտ «աքորի խոփի մեխը». ոճով բիտ ու ճիտ կտրիլ Ակն. «գըրգըռուիլ, զայրանալ, սաստիկ բարկանալ»։

ԲԻՏՈՆ «սղոցաւոր քթով մի տեսակ մեծ ձուկ է. ֆր. scie» Մագ. Թղ. 217. «Ձկան ոմն,

բիտոն կոչեցեալ, Հանդիպի նաւուց ախտացեալ և աղոցէ ողամբն զողնափայտն նաւուցն։

Կոստանեան՝ Մագիստրոսի թղթերի հրատարակութեան մէջ՝ յատուկ անուն կարծելով բառս՝ ո՛չ միայն գլխատառով է գրում, այլ և էջ 334 ի յատուկ անունների ցանկի մէջ է ներմուծում։

+ԲԻՐ, ի-ա հլ. (յետնաբար ո հլ.) «մահակ կամ հաստ գաւազան» ՍԳր. Ագաթ. «կռանի կոթ» Ուռհ. 320. որից բրազոհ առնել «չարաչար ծեծել» Ճառընտ. բրածեծ «բիրով ծեծ կամ բիրով ծեծ կերած». Ագաթ. Բուզ. Ոսկ. բ. կոր. բրաջարդ «բիրով ջարդուած» Մարթին. բրաւոր «բիրերով զինուած» Ոսկ. յհ. ա. 21։—Բիր նախապէս էր նաև փորելու գործիք և այս իմաստից են բղխում՝ բրել «փորել» ՍԳր. Եւս. քր. Ագաթ. բրած «փորած տեղը» Յայսմ. Ճառընտ. բըրածոյ «փորելով շինուած, հիմը ամուր» Յհ. կթ. բրածոյք «հանք» Ոսկիփ. բրիչ «փորելու գործիք» Լաստ. իգն. Սարգ. երկրաբիր «հողը փորող» Ոսկ. Փիլիպ. գետնաբիր «հող փորող» Ագաթ. նողաբիր «բրիչ» Եղիշ. այլակ. 239. կրկնութեամբ բրբրել «այս ու այն կողմը փորփրել» (չունի ԱԲ) Առաք. պատմ. 59։

=Մեկնութիւնը տե՛ս բառ. գաղափարների զուգորդութեան համար հմմտ. փայտատ, որ նշանակում է «տապար, կացին. 2. բրիչ»։

Bugge, Etrusk. u. Arm. 93 բրած=եարտակ. frast։ Հիւնք. լտ. virgula «ճիւղ, ցուպ» բառից։ Bugge IF 1, 452 կցում է յն. φίτρος «կոճղ, ծառի բուն, փայտի կտոր» բառին՝ իբր հնխ. bhitro- ձևից։ Սրա վրայ Հիւբշ. 429 աւելացնում է նաև գերմ. Beil, հբգ. bīhal (<*bīθla<հնխ. bhéitlom) «տապար. կացին», հսլ. biti «զարնել, ծեծել». բայց Հիւբշ. իրարից բաժանում է բիր «մահակ», որ հանում է հնխ. bhitro- ձևից և բիր, բրել, որ վարանում է կցել բահ բառին։ Müller WZKM 8, 358 պրս. bīl, bāl «բահ» բառի հետ։ Bugge, Lykisch. Stud. 1, 16 բիր, բրել գտնում է (λα)βύρινθος բառի մէջ։ Scheftelowitz BB 29, 38 գնդ. barənənti «կտրել, փորել», լտ. forare են։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 30 բիր բառի նախաձևը համարում է bhiro- կամ bhirā- և չի ընդունում հնխ. bhitro-, որովհետև այս ձևը պիտի տար *բիւր (հմմտ. արօր)։ Սրանց վրայ տե՛ս նաև բահ և բրել։—Petersson KZ 47, 260 յն. φάρω, լտ. ferio, հսլ. borją, bratī են ձևերի հետ՝ որոնք P. Persson համեմատել էր բահ բառի հետ։

ԳԻՒ.—Խրբ. բ'իր, Հմշ. Սկ. պիր, Ոզմ. բ'է'ր «բիր». սրանց հետ ունինք նաև Ղրբ. պիհր, Տփ. բհիր, Երև. բ'հիր «ցից».—Զթ. փիյիչ, փիրիչ «բրիչ», Ռ. փրէլ «քերել».—նոր բառեր են բհրավար, բհրոց տալ, բրուհ, բրուտրիլ են։

ՓՈԽ.—Հայերէնի հետ կապ չունի վրաց. ბირკი բիրկի «հաշուեփայտ», որ ըստ Չուբինովի թաթարերէն բառ է (ռուս. бирка)։

*ԲԻՐԿԱԹՈՐ «քաւարան» Գիրք թղ. էջ 507 և 508 (գտնւում է Կոստանդին Ա կաթուղիկոսի առ Հեթում Ա գրած թղթի մէջ՝ 1246 թ.) որ և բերֆաթուր Տաթև. հարց. 392, 687, բուրգաթուր՝ անդ, էջ 553 (նծ. պրպմ. 605 բիերգաթուր)։

=Լտ. purgatorium, ֆրանս. purgatoire, իտալ. purgatorio, նոյն նշ. բուն նշանակում են «մաքրարան» և ծագում են purgo «մաքրել» բայից։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. բ. 239։

ԲԻՐՏ «պիրկ, ամուր, պինդ (փայտ)» Եւս. պատմ. 634. Կոչ. «կոպիտ, սոպո, անկիրթ, վայրենի» Եղիշ. Յհ. կթ. Տօնակ. որից բըրտագոյն Ոսկ. մ. բ. 5. բրտանալ Ոզբ. դ. 8. Կոչ. Ոսկ. մ. բ. 25. գ. 8. Եւս. պատմ. բրտացուցանել Ոսկ. մ. ա. 25. բրտերախ Ոսկ. յղ. ագ. բրտավզութիւն Գրչ. արիստ.։

ՆՀԲ բիր «փայտ» բառից։ Հիւնք. բուրդ բառից։ Bugge, Beitr. 35 հանում է հնխ. bhid-ri-s ձևից. հմմտ. հհիւս. bitr «կըծող, կծու», գերմ. bitter «դառն», սանս. bhidrá- «կայծակ»։

ԲԻԻԶՈՆ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Մագ. «Զսոսա ի վերայ Ոլոմպիոսի յօժարեցան դնել և ի վերայ սո-

րա ղտներաշարժն բիւղոն» (Հրատ. ՀԱ 1892, 168 ա)։—Թերևս ծառի անուն է։

ԲԻՒՂՁՆՂՄԻՏ *«մեկնութիւն քերականութեան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 55։*

*ԲԻՒՐ, ու *հլ. (նաև* ո *հլ? յետնաբար* ի *հլ). «տասը հազար կամ լայնաբար՝ շատ, խիստ շատ» ՍԳր. Եւս. քր. և պամ. Ագաթ. Ոսկ. ես (համեմատէ՛ Նրղն. մաթ. 392 «Քանզի որպէս բիւրն՝ զբազումն, այսպէս և եօթն՝ ըստ եբրայեցւոցն զլրումն նշանակէ»)։ Հին ուղղագրութեամբ գրւում էր* բեւր, *որ հիմայ բոլորովին վերացուած է գործածութիւնից։ Որից* բիւրազգի *Ա. մակ. ժգ. 48, Գ. մակ. ե. 3. Ոսկ. եփես. Վեցօր.* բիւրապատիկ *ՍԳր. Ագաթ. եզն. Մծբ.* բիւրաւոր *ՍԳր. Ագաթ.* բազմաբիւր *Խոր. Արծր. ևն։*

= *Պհլ.* [illegible] bēvar, *մանիք. պհլ.* ביור bivr (Salemann, Manich. Stud. ЗАН *8, 62), պրս.* بیور bēvar *(*bīvār*), փարս.* baēvar, bīwar, *զնդ.* baēvarə, *բոլորն էլ «բիւր, տասը հազար», իսկ օսս.* bēurä, bīrä *(որից էլ չէրքէզ.* beurə*) «շատ, յոյժ, երկար ժամանակ» (*Horn, Grdr. § *262,* Bartholomae *913)։—Հիւբշ. 121։*

*Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև ՆՀԲ։—*Peterm. *17, 39 ևն յն.* μύριοι *«տասը հազար, շատ»։* Windish. *15 զնդ.* baēvare, *սանս.* bhūri *«շատ. լի» և յն.* μύριοι *«բիւր»։ Այսպէս են մեկնում նաև* Gosche *40,* Böttich. Arica *63, Տէրվ. Երկրագ. Ա 51 ևն։ Հիւնք. զանազանում է* բիւր *«տասը հազար»*<*պրս.* պիյվեր *և* բիւր *«շատ»*<*պրս.* پر pur *«բազում, լի»։*

ԳՒՌ.—Ակն. բ՛իւր, *Ջթ.* բ՛իւր բ՛իւրոց, բ՛իյ բ՛իյուց, *Ասլ.* բ՛իիւր հազար, *Ախց. Երև.* բ՛իյուր հազար, *Խրբ.* բ՛իյուր, *Ջղ.* բ'ուրf բ'ուրոց, *Տիգ.* փիյուր, *Պլ.* փիյուր հազար, *Ալշ.* փուր հազար, *Ռ.* փիյիւր, *Մկ.* հիյուր փիյուր, *կայ և Ննխ.* համբիւր՝ *իբր «հարիւր բիւր, խիստ շատ»։*

ՓՈԽ.—Իրանեան ա-*ի անկման պատճառաւ հայերէնից փոխառեալ պէտք է համարել վրաց.* ბევრი բեվրի *«տասը հազար, շատ, առատ»,* ბევრნი ბევრთანი բեվրնի բեվրթաճի *«բիւրք բիւրուց»,* ბევრეული բեվրեուլի *«բիւրաւոր, բազմաթիւ»,* გაბევრება գաբեվրեբա *«բազմապատկել»։ Այսպէս է ընդունում նաև Մառ* Иппол. *62։*

*ԲԻՒՐԵՂ *(ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «մի տեսակ պատուական քար, ակունք» ՍԳր. Եփր. եւ. «վանական» Շիր. Մագ. գրուած է նաև* բերիւղ *Բրս. բնչ.* բերեղ *Եփր. Վկ. արև. 12. որից կրճատմամբ կամ առանց կրճատման՝* բիւրեղաճեմ *Շնորհ. խմ. եղակ.* բիւղաքեր *Պտմ. աղէքս.* բիւղայ *կամ* բիւղեայ *Պտմ. աղէքս.* ոսկեբիւրեղ *Սօնակ.։—Տե՛ս և* պլօր:

= *Յն.* βήρυλλος *«բիւրեղ», որից նաև լտ.* bēryllus, *ֆրանս.* bêrille, *սպան.* berilo, *գերմ.* Beryll, *անգլ.* beryl, *ռուս.* бериллъ, *վրաց.* ბროლი բրոլի. *յունարէնը փոխառեալ է արևելքից. բառի մայրն է համարւում սանս.* vāiḍūrya-, *պալի* veḷūriya, *որ արևելք ու արևմուտք տարածուելով առել է մի կողմից չին.* pi-lieu-li *«ապակի», արևել. թրք.* بیلاور bilaor, *թրք.* بللور billor, *և միւս կողմից արևել. իրան.* virūlya *(տե՛ս* MSL *18, 114), պրս.* بلور bulūr, *քրդ.* بلور bilōr, *ասոր.* belūrā, *արաբ.* بلور bulūr *և վերջապէս յոյն և եւրոպական ձևերը։ Հայերէնը փոխառեալ է յունարէնից, որ սակայն ձայնաւորները անդրափոխուած են. յետին գիտական ձև է* բերիւղ, *որ ներկայացնում է յոյն բառի ճիշտ առաջարձութիւնը։—Հիւբշ. 344։*

Բառս առաջին անգամ պարսկերէնի հետ համեմատեց ԳԴ։—ՆՀԲ յիշում է «ռմկ. պիլլօր, պիլլուր*»։ Այվազովսքի, Յաղագս հնչման, էջ 15 յն. և պրս. ձևերը։* Lagarde, Gesamm. Abhd. *22 և* Arm. St. § *396 դնում է յունարէնից։ Բառիս վրայ բաւական ընդարձակ գրած է Երեմեան, Բազմ. 1899, 155։*

*ԲԼԱՅԹ *«դատարանի առաջ ինքնիրան պաշտպանելը» Անսիզք, էջ 23, 33, 39. որից* բլայթել *«դատարանի առաջ իր դատը պաշտպանել» Անսիզք 19, 51. բայց ունինք նաև վատ առումով* բլայթ՝ *Գիրք թղ. 509 «Որ ոչ բլայթով և խաբէութեամբ ուսուցա-*

նեն և ուսանին՝ որպէս դոքա, այլ ճշմարտութեամբ և հիմամբ առաջնոցն», այստեղ նշանակում է բառս «ննեղութիւն, խաբէութիւն» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. էջ 240)։

=Ֆրանս. plaid «դատարանի առաջ խօսուած պաշտպանողական ճառ», որից բայական ձևով plaider «դատարանի առաջ իր դատը պաշտպանել».—ֆրանս. բառը ծագում է լտ. placitum ձևից, որ դասական լեզուի մէջ նշանակում էր «կամք, վճիռ, հրաման», իսկ ստորին լատիներէնում «հասարակական ժողով»։—Հիւբշ. 390։

Ուղիղ մեկնեց նախ Անսիզքի հրատարակիչը՝ էջ 19։

ԲԼԱՏԿԻ տե՛ս Բալաթիկին։

*ԲԼԲՈՒԼ «սոխակ» Կոստ. Երզն. 113. նոր տառադարձութեամբ պլպուլ Հայել. 114. նոր գրական լեզւում գործածական է յատկապէս բանաստեղծութեանց մէջ։

= Պրս. بلبل bulbul «սոխակ», որից թրք. bülbül, նյն. μπαρμπίλι, սերբ. bulbul, buljbulj, biljbilj. ռում. bilbil ևն։

ԲԼԻԹ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «բոլորակ կակուղ հաց» ՍԳր. որից բլթակ «ականջի ծայրի փափուկ միսը» ՍԳր. «լեարդի ծայրի մասը» Նիւս. բն. բլիթ թզոյ «չորացրած թուզ» ԱԲ. բլթենի «հացհամեմ» Ամիրտ. Բժշ. բլիթէն «մի տեսակ բոյս, fenugrec, որ է ըստ Анненковъ-ի բուսաբանական բառարանի՝ էջ 361, trigonella foenum graecum L» Գաղիան. (այս բառի վրայ տե՛ս և առանձին)։

ՆՀԲ (աղիւս բառի տակ) լծ. է գնում յն. πλίνθος «աղիւս»։ Հիւնք. բլիփ բառից։ Bugge, Btrg. 35 յն. ἄλφιτον «գարեհաց», ալբան. el'p (սեռ. el'bi) «գարի» բառերի հետ ցեղակից։

ԳԻՌ.—Տփ. բլիթ, Երև. բ՛լիթ, Խրբ. բ՛լիգ, Ոզմ. բ՛լէ՛թ, Ախց. բ՛լինք, Խոշ. բ՛իլիթ, Մկ. Վն. պլիթ, Ղրբ. պըէ՛լիթ, պլիթ, Շմ. պիլիթ։— Նոյն բառը իմաստի զանազանութեամբ դարձել է նաև Բիւթ. «մի տեսակ չոր քաղցրաւենիք, որ պատրաստում են ռուպով եփած օսլայով. տճկ. քէօֆտէ», Ակն. «խաղողի խաղմուղի չորացրածը», Վն. «մեղրի խորիսխի կամ պանիրի կտոր», Երև. «ուռուցք, մանաւանդ ոծակի խայթոցից առաջացածը»։ Նոր բառեր են՝ բլթել, բլթիլ, բլիթչաfար։

ՓՈԽ.—Հայերէնի՞ց է փոխառեալ Կազանի թթր. بليچ belič կամ بليش beliš «մի տեսակ կլորակ խմորեղէն». այս բառը թաթարերէնի մէջ առանձին մնացած մի ձև է և ուրիշ ածանցներ ու ազգակիցներ չունի. տե՛ս Будаговъ 1, 269։

ԲԼԻԹԷՆ տե՛ս Բլիթ։

Այս բառը աւանդել է Գաղիանոս «Տեղիս, բլիթէն» բացատրութեամբ։ ՆՀԲ տեղիս բառը հասկանալով յն. τύλος, բլիթէն կամ բլիթեան մեկնում է «կոշտացեալ մասն մորթոյ մարմնոյն, տճկ. նասըր»։ Իրեն են հետևում ՋԲ և ԱԲ։ Առաջին անգամ Նորայր, Հայկ. բառաք. 111 ցոյց է տալիս, որ Գաղիանոսի տեղիս բառն է յն. τῆλις, լտ. telis, որոնք նշանակում են ֆրանս. fenugrec կոչուած բանջարեղէնը. և հետևաբար մ՛յս նշանակութիւնն ունի նաև բլիթէն։ Այս մեկնութեան համաձայն է գալիս նախ Ամիրտովլաթի բլթենի բուսանունը, և երկրորդ՝ Ստ. Կամենիցացի, որ ունի «բլիթեան. խոտ բժշկական. լտ. meliphyllum, apiastrum» (ըստ Գաղիանոսի)։

*ԲԼԻԼԱՃ «մի տեսակ բոյս է. լտ. belliric terminalia». գրւում է նաև պալիլաճ, բէլիլէճ, պլէլիճ, բլէլիճ Մխ. բժշ. 126. ունի միայն ՀԲուս. § 353 և § 2556։

= Արաբ. balīlaj նոյն նշ. (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 11, 320). այս բառը արաբացած է պրս. بليلج balīla բառից (տե՛ս ԳԴ 418 ա)։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. յետոյ Seidel Մխ. հեր. էջ 243 և վերջին անգամ Նորայր ՀԱ 1923, 348։

ԲԼՂԱՄ տե՛ս Պալղամ։

ԲԼՇԱԿ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Ել. լը. 3 «Եւ արար զամենայն կահ սեղանոյն, զխարիսխսն և զբլշակն և զտաշտսն և զմսահանսն և զբուրվառսն»։ Եբրայեցերէն բնա-

գրի համապատասխան բառն է אֶת־הַיָּעִים որ יָעֶ yā՝ նշանակում է «թի»։ Բայց մեկնիչներն ու թարգմանիչները զանազան ձեվերով են հասկացել. այսպէս՝ ֆրանսերէն թարգմանութեան մէջ (New York 1884) «racloir քերիչ», անգլիերէն վերաքննեալ թրգմ. (Oxford 1903) «shovel, թի», հայ. աշխ. թրգմ. (Պօլիս 1906) «թիակ», Վուլգատայի մէջ «forceps, աքցան կամ ունելի»։ Հայ բառագիրներն էլ մեկնում են՝ Բառ. երեմ. էջ 55 «զաւաղան» (գրում է բլըշակ), Ստեփ. լեհ. «աքցան կամ ունելիք», ՆՀԲ «տաշտ և այլ ինչ նման նմին, ծածկոյթ կամ խուփ», ՋԲ «ծածկոյթ կամ խուփ», ԱԲ «ծածկոց կամ խուփ», Հինք. «երկաթի թիակ», Նորայր, Բառ. ֆր. 738 բ. «lécythe, իւղի կամ գինիի աման»։ Դժբախտաբար յոյն օրինակում այս ամբողջ համարը պակասում է։

ՆՀԲ մեկնում է թերևս յն. φιάλα «պըտուկ, փարչ» բառից տառադարձուած և կամ լծ. հյ. բիլ, բլշակնիչ: Հինք. պրս. بلسك bilisk «թոնրի ակիշ, հացահան»։

ԲԼՇԱՆԱԼ (-ացայ) «լոյսը խաւարել, աղօտանալ» Դիոն. Երկն. «աչքի զօրութիւնը պակասել» Փիլ. լին. 399. որից բլշացուցանել կամ բլշեցուցանել «տեսութիւնը տկարացնել, լոյսը մթագնել, գուլացնել, բթացնել (սուր բանը)» Պիտ. Արիստակ. Նաւակ. Դիոն. ածայ. Բրս. արբեց. Ագապ. 166. սըրանց պարզ արմատն է բլշ– (*բիլշ, *բլիշ, *բուլշ կամ *բլուշ), որ ական «աչք» բառի հետ բարդուելով տուել է նաև բլշակնել «աչքը մթագնել, շլանալ, տկարանալ» Ոսկ. հռովմ. 421. Ճառընտ. Երզն. մտթ. Սիսիան. (Սոփերք ԺԲ, էջ 52). Սարկ. տոմար. բլշակնութիւն «աչքի տկարութիւն, վատատեսութիւն» Առ որս. Երզն. մտթ. 158. լծ. ածաբ. Սարգ. յոչ. Վրդն. երգ։

ՆՀԲ լծ. բիլ կամ պլուզ, «որպէս թէ մթագնիլ իբր կապուտակ»։— Հինք. պրս. پلوچ pulūǰ «թոյլ անդամ, տկարացեալ անդամ»։

ԳԻՒ.— Հակառակ իմաստն ունին պլշակնիլ Ղրբ. պլշալ Վն. պլշացնել Ղրբ. պլշել Երև. Ղրբ. Շմ. «աչքը յառելով նայիլ»։ Բայց արդեօք սրանք նոյն արմատի՞ց են։

+ ԲԼՈՒՐ, ո հլ. (յետնաբար ի և ր հլ. սեռ. բլեր Զենոբ, էջ 28, 45, Մամիկ. 27, գրծ. բլերբ Ոսկիփ.) «փոքրիկ լեռնակ» ՍԳր. Եփր. յես. Եղիշ. որից բլրացի «բլրի վրայ բնակող» Բ. թագ. գ. 4. բլրաձև Խոր. Մագ. բլրակ Յհ. կթ. Ճառընտ. բլրակերպ Մարաթ. ճողաբլուր Ես. իե. 2. Մեսր. եր. անտառաբլուր (ներգ. յանտառաբլերն) Մամիկ. էջ 9. ճանդիպաբլուր Օրբ.։ Նոր բառեր են բլրակաձև, բլրանման են։

= Բնիկ հայ բառ, որի հետ նոյն են կիմր. bal «բարձրութիւն, լեռան գագաթ», հիւլ. bali «գետի եզերքի երկարութեամբ բարձրութիւն, հարթ դաշտի վրայ փոքր բարձրութիւն, բլուր». սրանք յառաջանում են bhol- արմատից, որի երկար bhōl- ձևից գալիս է հյ. բուլ (պահուած է բարբառներում. տե՛ս բոլոր բառի տակ). և սրանից էլ -ուր մասնիկով՝ *բուլուր>բլուր (մասնիկի համար հմմտ. բաւ-ուր, բաքբաքուր, ալուր)։ Բուն արմատը համարւում է bhel- «ուռչիլ», որի բազմազան ժառանգները տե՛ս Pokorny 176—179, Boisacq 1020, Ernout-Meillet 859։ Հայերէնի համապատասխան ձևերը տե՛ս բող, բողբոջ բառերի տակ հմմտ. նաև բոլոր:

Klaproth, Asia polygl. 102 իռլ. fiall, օսթյաք. pel, pelle, անդի pil, bil:— ՆՀԲ լծ. թրք. bayər «զառիվեր»։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ" 6՝ թերևս սանս. պրավատ «բարձունք», պրավանա «զառիվայր»։ Bugge, Beitr. 40 նախաւոր *բուլվար ձևից, իբր սանս. párvata, զնդ. paurvata «սար», յն. πεῖραρ (<περϝαρ) «վերջ»։ Այս մեկնութիւնը մերժում է Hübschmann KZ 32, 31։ — Thomaschek SWAW 1893, 66, թրգմ. ՀԱ 1894, 18, ճիշտ մեկնելով (տե՛ս նաև Petersson), նոյն է դնում բոլոր բառի հետ և երկուսը միասին հանում է bhel, bhol «ուռիլ, բարձրանալ» արմատից. ա՛յս է նաև, ասում է, Տրալլեանց Βόλοορος քաղաքի անունը։ Patrubány SA 2, 13 լտ. flos, գերմ. blühen «ծաղկիլ» բառերի հետ. իսկ ՀԱ 1906, 345 հնխ. bhel «փչել, ուռեցնել» արմատից. հմմտ.

հիւլ. θufa «բլուր» և վ. գերմ. düppel «ուռեցք»։ Հիւնք. բելիար բառից։ Petersson KZ 47, 261 նոյնպէս բոլոր բառի հետ հնխ. bhel, bhol «ուռչիլ, ուռչելով բարձրանալ» արմատից. հմմտ. հհիւս. ball «բարձրութիւն», bolr, bulr «փայտի կոճղ», bǫllr «կլոր մարմին», ևն։ Պատահական նմանութիւն ունին խունաց. bլուրու, անգլ. bil, pil, օսմ. pelle «լեռ»։

ԳԻՌ.— Ալշ. Երև. Մշ. Սեբ. բ'լուր, Ջթ. (հիմայ անգործածական) բ'իլիւր:

ԲՇԻԾ «ոչիլ». մէկ անգամ ունի Նոննոս.

ՆՀԲ հանում է բիծ «կեղտ» բառից։

ԳԻՌ.— Ղրբ. պծէզնը «ծծեռուկի ճանճի գցած որդը», որից բայաձև պըծըզնել «ծծեռուկի ճանճի որդեր գցելը». ծագում է նախաւոր *բծիծն ձևից։

ԲՇԻՇ «ծովի սոխ. լտ. scilla, ֆրանս. scille». ունի միայն ՀԲուս. § 355, առնելով Ստ. Ռոշքեանից. գտնում եմ նաև Վարդան Յունանեանի «Ջեռքածութիւն» աշխատութեան մէջ, տպ. 1671, էջ 316 բծեծ «վայրի կոճղէզաւոր մի բոյս»։

*ԲՂԱԿՈՆՔ կամ ԲՂԱԿԱՆՔ «գիշերը հըսկող». ունի միայն ԳԲ, առանց վկայութեան։

=Յն. φυλάκειον, φυλάκιον «չորս հոգուց բաղկացած պահակախումբ». ըստ այսմ վերի բառը պէտք է ուղղել գոնէ փղակոն: Տե՛ս և այս բառը։—ԱՃ.

ԲՂԵՏ «պիսակ». արմատ անգործածական, որ գտնում ենք միայն խայտաբղետ կամ խայտաբղէտ բարդի մէջ. Նիւս. Փիլ. Նար. երգ. 306. որից խայտաբղետութիւն «բորոտութիւնից յառաջացած պիսակ» Ոսկ. հռովմ. 361. գրում են նաև պ տառով՝ ինչպէս ունի Ոսկ. հռովմ. 361։

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 103, ծան. խայտաղղէտ համարում է կրկնաւոր փխ. *խայտաբետ, ինչպէս են ճատտամետ, բարձրաբերձ ևն։

ԲՂԽԵԼ տե՛ս Բուխ։

*ԲՂԽՈՐ կամ ԲՂԽՈՐՈՍ «կանաչ» Յայսմ. (գործածուած է երկու անգամ իբրև մականուն Յունաց Կոստաս Ա. Խլորոս կայսեր, որ գահակալեց 305—306)։

=Յն. χλωρός «կանաչ, դեղնականաչ» բառից. ըստ այսմ հայ ձևը պէտք է կարդալ բխղորոս. բայց ի՞նչ գործ ունի այստեղ բառասկզբի բ յաւելուածը։

ՆՀԲ դնում է յն. բառից, բայց կցում է և բղխել բային. «Գոյն նորաբողբոջ իրաց բղխելոց ի հողոյ»։

*ԲՂՈՒԿ «հողէ աման՝ իղ, պանիր և թթուեղէն դնելու» Հայել. 178. աւելի հին ձև է բղուղ Ոսկիփ. Վրդ. առ. 253. Վստկ. 102, 137. Ջքր. սարկ. Ա. 58, Հին բռ. գրուած նաև բղող, բլուղ, բլուզ, որ ՆՀԲ և ՋԲ գաւառական են համարում։

= Պրս. بلوك balūk «է տեսակ խմն կըլթղայի՝ որով ըմպեն գգինի», بلخ balx «անօթք գինւոյ և գործիք բազմականի»։

Ուղիղ մեկնեց Հիւնք. էջ 300, որ դնում է պրս. belūk։ Petersson KZ 47, 261 բլուր բառին կցելով հյ. բղուղ, երկուսն էլ միասին՝ դնում է հնխ. bhel, bhol «ուռիլ» արմատից (տե՛ս բլուր բառի տակ)։

ԳԻՌ.— Սեբ. բ'ղուզ, Ռ. փուղուզ.— Ալշ. բ'ղիզ.— Տփ. բղուղ, Ախց. Երև. Կր. բ'ղուղ (Ախց. և Կր. սեռ. բ'ըղվի, յգ. բ'ըղվըճէր).— Ոզմ. բ'ղող, Խրբ. բ'ղօղ, Մկ. պղօղ, Արբ. բ'օղօղ.— Խտջ. բ'ուլուք.— այլ ձևեր են բըլուզ, բլուկ, բլիկ ՆՀԲ, բլուղ ԱԲ և ՋԲ, որոնցից ունինք բլաիկ Ք. բղկճակ Պրտ. բղողիկ Բլ. նուազականները։

ԲՂՋԱԽՈՀ «պղծասէր, ցանկասէր» Լմբ. ժղ. Երզն. քեր. Գր. հր. Կաղկանտ. Ասող. յիշ. որից բղջախոճական ճառընտ. բղջախոհութիւն Շնորհ. առ. Ոսկիփ. Լմբ. ժղ. Բրս. մրկ. Գր. հր. գրուած է նաև բողջախոհ Պիտ. բողջախոհութիւն Պիտ. Արծր.։

=Գրեթէ միշտ գործածուած է իբրև ողջախոհ բառի հակառակը, ուստի կարծւում է, որ կազմուած է այս բառից՝ բ բացասական մասնիկով. այսպէս է նաև բառիս համապատասխանող յն. ἄσωτος «զեղխ, բղջախոհ, libertin» բառը, որ կազմուած է ἀ բացասականով σῴζω «ողջ առողջ պահել, փրկել, ազատել» բայից (Bailly 298')։ Բայց հայերէնի մէջ ո՛չ բ բացասական գիտենք այլուր և ոչ էլ ռ ձայնաւորի այսպիսի տարապարտ կորուստ։

Այս մեկնութիւնը տուել է նախ Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 207. նոյնը ՆՀԲ, հտ. Ա. էջ 399 ա, որ իբրև օրինակ բ մասնիկի՝ յիշում է ոլոր-բոլոր, ողջ-ամբողջ, ուղխ-բուղխ, ողոր-բողոր, ուտ-բուտ, արի-բարի. բոլորն էլ կեղծ ու անճիշտ. իսկ բղջախոհ բառի տակ դընում է՝ «իբր ապողջախոհ, ոչ ողջախոհ կամ պղծախոհ»։ Ակինեան ՀԱ, 1930. 498 մեկնում է պղծախոհ>բղձախոհ ձևից՝ ձ վերածելով ջ. ինչպէս որ կայ գրականութիւն>ֆերականութիւն: (Սխալ է. ֆերականութիւն կազմուած է ֆերել բայից և ո՛չ թէ այլափոխուած գրականութիւն բառից)։

*ԲՆԱԿ, ի-ա հլ. «բնակարան, բնակատեղը» Շար. Նար. Մագ. Սհկ. կթ. արմաւ. «գերեզման, մեռելի թաղ» Ծն. իգ. 9. Կիւրղ. ծն. որից բնակիլ ՍԳր. Եփր. ղևտ. Եւս. քր. բնակիչ ՍԳր. Եւս. քր. բնակեցուցանել ՍԳր. Եւս. քր. բնակարան Նար. բնակութիւն ՍԳր. բնակուած կայեանք «գերեզման» Պիտ. բնակակից Եզն. անբնակ Բուզ. եղեգնաբնակ Ագաթ. Փարպ. դիւաբնակ Կաղանկատ. ՅՀ. իմ. Ոսկ. գծ. ծեռաբնակ Ագաթ. վրանաբնակիչ Դատ. ը. 1. մարդաբնակ Լաստ. Պիտառ. Սահակ. անմարդաբնակ Վրք. հց. լեռնաբնակ Ջենոբ. երկնաբնակ Նար. առաք. բնակչութիւն, ազգաբնակութիւն (նոր բառեր). տարբեր է բնակ «բնիկ», որ տե՛ս բուն բառի տակ։

=Պհլ. bunak «տուն, բնակարան» ձևից, որ թէև այս իմաստով աւանդուած չէ, սակայն հաստատելու համար ունինք պրս. بنه buna «տուն, հայրենիք. 2. կահկարասիք», պհլ. bunak «կահկարասիք», Բելուճ. bunag «կահ-կարասիք»։ Իրանեան բառերը ծագում են պարզական bun ձևից, որից փոխառեալ է հյ. բուն. այս պատճառով բնակ բառի և բուն բառի ածանցները շատ անգամ իրար հետ շփոթւում են, կամ այնքան են իրար մօտենում, որ դժուար է լինում որոշել թէ ո՛ր արմատից են ծագում. այսպէս օր. բնականալ «բնակիլ, բնիկ դառնալ, ընտանենալ», բնակցութիւն «բնակակցութիւն» (առաջինը անշուշտ բուն արմատից, երկրորդը՝ բնակ արմատից): Պհլ. bunak «բնակավայր, wohnsitz» նշանակութեամբ գործածուած է Städteliste § 36 (Մարքվարտ, Նամակ 1926 յունվ.)։ —Հիւբշ. 121։

ՆՀԲ հանում է բուն բառից, կցելով բնակ «բնիկ» բառին։ Ուղիղ մեկնեց Lagarde, Symmicta 34, 92, որ կցում է պրս. buna և արաբ. bunak բառերին. բայց սա էլ նորից միացնում է բնակ «բնիկ» բառին։ Երկու արմատների զանազանութիւնը երևան հանեց նախ Հիւբշ.։

ԳԻՌ.— Ոզմ. բ'նակիլ, Հճ. բ'նագել, Զթ. բ'նագըլ, Երև. բ'նագվէլ, Ռ. փնագիլ, Սլմ. պնայվել, Ալշ. Խրբ. բ'նագուիլ, Տիգ. փնագուիլ, Մկ. պնուկուրան:

ՓՈԽ.—Վրաց. დაბუნავება դաբունագեբա «поселять, բնակեցնել» Չուբինով², էջ 352, բայց չկա պարզ բունագեբա ձևը։

ԲՆԱՍ «մի տեսակ օձ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մոլութ. 271 բ. «Նմանին օձին, որ կոչի բնաս, զորմէ ասէ Իղիտորոս, թե ընթանայ զհետ անդեայց և հօտից և կթեալ ի ստինս նոցա՝ ծծէ զկաթն և սպանանէ զնոսա»։ Ունի նաև Քաջունի, հտ. Գ, էջ 38 ա «օձ վնասակար յոյժ» իմաստով։

ԲՆԱԻ տե՛ս Բուն։

ԲՆԴԵՈՆ կամ ԲՆԴԻՈՆ, ն հլ. (ոան, ոունք, ոանց) «աղբերում ապրող մի տեսակ սև բզեզ» Նիւս. Երգ. Մագ. թղ. 113. Վրդն. ծն. Սկևռ. աղ. 38. գրուած է նաև բնդեոն Առաք. մոլ. փնդեոն Ոսկ. Եզեկ. Տօնակ. նոր գրականում ընդունուած է միայն բնդեռ ձևով։ Որից փնդեռնաքատակ «կեղտոտ բզէզի պէս» Յիշատ. պրպմ. էջ 515 (նորագիւտ բառ), կոյաղնդիւ «աղբի բզէզ» Ոսկ. մ. բ. 15, որ պէտք է կարդալ կոյաբնդիւ:

ՓՈԽ. — Վրաց. ფუნდუკა փունդուկա «մայիսեան բզէզ, hanneton», որ հաստատում է մեր փնդեռն ձևը։

ԲՆԴՈՐ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են բնդորել «խառնակել, ապականել» Գիրք թղ. 415. անբնդոր

«անխառն» Գիրք թղ. 426 (չունի ՆՀԲ). խառնաքնդոր *կամ* խառնափնդոր, *ի-ա հլ. «խառնաշփոթ, խառնիխուռն» Եղիշ. Կաղանկատ. Փիլ. լին. Նիւս. կազմ. Լմբ. Հանգ.* խառնաքնդորապէս *Մաքս. Նչ. եկեղ.* խառնաքընդորել *կամ* խառնափնդորել *Փիլ. Բագն. Սոկր. Ճառընտ. Նեղոս 692. Մխ. անեց. 3. Տօնակ.* անխառնաքնդոր *Բրս. չար.։*

ՆՀԲ (տե՛ս խառնափնդոր *բառի տակ) լծ. լտ.* con-fundo *«խառնել»,* Lagarde, Beitr. Bktr. Lex. *70, 19* խառնափընդոր *ձևին է կցում պհլ.* xrafstra *«պէշ, վատ, չար», որ մերժելով* Lag. Arm. St. § *970, դնում է* խառն+բընդիռն *«բղէպ»։*

ԳԻՒ.— Տփ. խարնուփնտուր. *Վն.* սուտ ու փնդոր *«սուտ ու փուտ» (էմ. ազգ. ժող. Բ. 442). այլ բան է* բնդորել, բնդբնդորել, բնդմնդորել *«կարկատել, կցկցել», որ ծագում է* բնդել *«վատ կարել» բայից։*

ԲՆԽԼՈՅ *«երեսք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 56, որ և էջ 58 նոյն իմաստով ունի* բուռնանայ:

ԲՆԻՈՆ, ի-ա *հլ. «խիստ փոքր մի դրամ էր» Ղուկ. ժբ. 59. Ոսկ. ես. և ա. տիմ. էջ 119 (յգ. սեռ.* բնիոնաց*), 160. Եւս. պտմ. 428. Եւագր. 182. Վրդն. աւետ. Սկեռ. աղ. 95. Երզն. մտթ. 243, 396. Սասն. 26. Թւում է թէ այս դրամը փայտէ կամ կապարէ էր. Հմմտ. Ոսկ. ես. 129 «Եւ դու զի՞րդ կամիցիս, բիւր բնիովն փայտեայ կամ կապարեա՞յ գտանել, եթէ մի մարգարիտ պատուական»։*

Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 61 ասում է. «Զբնիոն չգտաք այլուր արտաքոյ Աստուածաշունչ գրոց. Նմին իրի և ստուգաբանութիւն նորա ծածկեալ է ի մէնջ»։ (Դնում ենք վերևում Ս. Գրքից դուրս տասը վկայութիւն)։ Հիւնք. յն. πένης *«աղքատ» և* πενία *«աղքատութիւն»։*

⊙ԲՆՋԵԼ *«կովի կամ հորթի հանած ձայնը» Վրք. հց. Սանահն. որից* բնչումն *«ըրինգի ձայն» Գր. տղ. թղթ. (տպ. Վենետ. էջ 67). նաև* բնչել *«բառաչել» (այս բառը յիշում է ՆՀԲ երկու անգամ. նախ* բչալ *բառի մօտ՝ հտ. Ա. 514", և երկրորդ՝* բբչալ *բառի մօտ՝ հտ. Բ. 1048՛ և գրում է «տե՛ս* բընջել*». բայց մոռանում է նշանակելու այս ձևը, որ միւս բառարաններն էլ չգիտեն)։*

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է բ *պարզ ձայնից՝* ն *և* չ *ածանցիչներով. առանց* ն-*ի ունինք* բչալ, բչել, բջել, բչիւն, *իսկ առանց* չ-*ի՝* բբել, բբիւն:—*Աճ.*

Հիւնք. հանում է ռունգն *բառից։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 203 բ։*

*ԲՇԽՈՒՆ *«եկեղեցւոյ մէջ զանազան կիրառութեան յատկացեալ ասեղնագործ, զարդարուն ու ընտիր բեհեզէ կամ մետաքսէ դաստառակներ... յատկապէս այն երկայնկեկ դաստառակը՝ որ երկու տղոց ձեռքով ժողովրդին առջև կրօնուի Հաղորդութեան մօտեցած ատեննին, իբր ապահովութիւն որ եթէ քահանային ձեռքէն հաղորդութենէն մաս մը սահի, անոր մէջ կենայ և առնուի ու գետին չիյնայ» (ունի միայն Քննասէր, Ծիսական բառարան, Օրաց. Ազգ. Հիւանդանոցի 1906, էջ 101)։*

= Պրս. پیش pīš *«առջևը»* + خوان xān *(արդի պարսկական հնչումով* xun*) «սեղան» բառերից. իրապէս* xān *կամ* xun *ո՛չ թէ միայն մետաղէ կամ տախտակէ սեղանն է, այլ հացի համար փռուած սփռոցը. այսպէս ունինք* دستخوان dast-xān *կամ* däst-xun *«երկար կտաւէ սփռոց, դաստախուն»։ Պարսկերենից է նաև վրաց.* ფეშხვანი փեշխվանի *«կողով»,* ფეშხვენი փեշխվենի, ფეშხუმი փեշխումի *«պնակ, սկաւառակ, եկեղեցական անօթ» (Չուբինով 2, էջ 1303)։ Թէ՛ պրս.* پ p *և թէ՛ վրաց* ფ փ *ցոյց են տալիս, որ* բշխուն *բառը պետք է կարդալ ըստ յետին տառադարձութեան* փշխուն:—*Աճ.*

Քննասէր (Օրմանեան)՝ անդ, մեկնում է բառս իբր բաշխօն՝ բաշխել *բայից։*

ԲՇՏԵԼ. *անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Քան զտասն դահեկանն ի զըրկանաց, զոր տաս աղքատին և բշտես զնա»։ Ըստ Ս. Մովսիսեանի (Նամակ 1927 սեպտ. 5) նշանակում է «կշտամբել, յանդիմանել» և կենդանի է Մշ.* բ'շտել *ձևով։*

ՆՀԲ մեկնում է «կա՛մ է Քշտել և կամ որպէս ամկ. բշտեցնել գանիւք»։ ԱԲ ջնջած է այս բառը։

*ԲՈԲ «գորգ, օթոց, խալի». գործածուած է երեք անգամ հայ մատենագրութեան մէջ. «Եւ երթեալ յանդիման լինել թագաւորին ի մեծ անուանեալ դաստակերտին և ելեալ արտաքս ի դահլիճն, նստի ի Բոբ և ի Բահզակ» (Սեբէոս, հրտր. Պատկ. էջ 64, երկուսն էլ իբրև յատուկ անուն). «Զգեցուցեալ զնա (զմարմինն) եդ ի բոբի միում և ասր շատ ընդ նմա». «Ի բոբի միում եդեալ». Ծառընտ. =Վրք. և վկ. Բ. 377։

=Պհլ. bōp և բելուճ bōp «բարձ, անկողին», պրս. بوب bōb «տան զարդարելու թանկագին գորգ (vullers), գեղեցիկ սփռոցք տան (ԳԴ)»։—Հիւբշ. 121։

ՆՀԲ ունենալով միայն վերջին երկու վկայութիւնները՝ մեկնում է «կողով, զամբիւղ, սփրիդ, քուրձ, արկղ հիւսեալ յոստոց», ՋԲ «կողով, զամբիւղ կամ քուրձ», ԱԲ «կողով, տճկ. սէփէթ, զէմպիլ»։ Առաջին անգամ Եւրոպա Հանդէս Վիեննայի, 1852, էջ 123 աւելացնելով նաև Սեբէոսի վկայութիւնը, համեմատում է բառս իրանական ձևերի հետ և մեկնում է «ազնիւ գորգ, օթոց, տապաստակ»։ Նոյնը անկախաբար ունի Հիւբշ.։ Երկուսից էլ անտեղեակ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 48 հյ. բիբ բառի հետ միասին կցում է այնպիսի բառերի, որոնք «կլորակ» իմաստն ունին. ինչ. շվէտ. bopp «ստինք», babbe «փոքրիկ երեխայ», babba «միջատ», ռուս. вавка «կապոց» ևն։ Եւրոպայի և Հիւբշմանի ենթադրութիւնը գեղեցիկ կերպով հաստատում է՝

ԳԻՒ.—Ազլ. բիւբ «հաստ անկողին», Ջղ. բուփ «օրօրոցի մէջ՝ մանկիկի տակ փռուած անկողինը, որի մէջտեղը ծակ է՝ միզամանը դնելու համար»։

*ԲՈԲՈՂՈՆ «գոմէշ». մէկ անգամ ունի Վրք. հց. Ա. 92 «Զոգաւ աղջիկն կթեաց բոբողոն մի» (հյց. հոլով)։

=Յն. βούβαλος «գոմէշ» բառի հյց. βούβαλον ձևից. յունարենից փոխառեալ են նաև լտ. būbalus, ռուս. бу́йволъ «գոմէշ» (Berneker 1, 116) ևն։—Հիւբշ. 344։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

ԲՈԳ, որ և բոգի, բոֆ «մի տեսակ լեռնային բոյս է. օձի սխտոր. լտ. gentiana» Գազիան։

ԳԻՒ.—Բոգի ձևով կան զանազան բոյսեր. այսպէս ըստ ՆՀԲ «խոշոր խոտերի հաստ ցօղունն է՝ եղէգից բարակ և ցորենից հաստ», Շիր. «զանթափա կոչուած վայրի բոյսը կամ նրա հաստ ցօղունը», Մշ. «լայն թփերով մի բոյս, որի գագաթին լինում է կորեկի նման փոքրիկ կարմրագոյն հատեր», «մարդաչափ մեծութեամբ, լայնատերև մի խոտ. մի տարի կեանք ունի. տճկ. տիտիլ»։

ՓՈԽ.— Թրք. գւռ. Թորթումի բոգի (Շիրակ, 1905, 425)։

* ԲՈԶ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «անբարոյական կին, պոռնիկ» ՍԳր. Բուզ. Ոսկ. Եփես. որից բոզութիւն Մծբ. Ոսկ. մ. բ. 12. բոզանմանի Ոսկ. մ. բ. 12. բոզանոց ՍԳր. Ոսկ. մտթ. կող. եբր. և ա. տիմ. Եւ. պտմ. Ագաթ. բոզորդի Եփր. համաբ. 31 և եյ. բոզաւագ «բոզանոց պահող» (չունի ԱԲ) Յայսմ. յնվ. 3։

= Վրաց. ბოზი բոզի «բոզ», ბოზება բոզեբա «բոզութիւն», թուշ. բոզոբ «բոզութիւն, շնութիւն», լազ. bozo «աղջիկ, կոյս, դուստր», bozoba «աղջկնութիւն, կուսութիւն», bozomót'a «սիրուն, քաղցրիկ աղջիկ»։ Որովհետև բառի հիմնական նշանակութիւնը՝ «աղջիկ, դուստր» պատկանում է լազերէնին, ուստի հայերէնը փոխառեալ է կովկասեաններից։— Ինչպէս պոռնիկ՝ յոյներից և կաւատ՝ արաբներից, նոյնպէս և բոզ՝ Կովկասից նիւթի հետ միասին մտել է Հայաստան։ Թէ «աղջիկ» նշանակող մի բառ կարող է յետոյ «բոզ» իմաստն ստանալ, հմմտ. հյ. աղիճ և աղջիկ. ֆր. fille «աղջիկ, դուստր», բայց Պարիզի ժողովրդական լեզուով «բոզ», գերմ. dirne «օրիորդ, աղջիկ. 2. ամկ. բոզ» ևն։—ԱՃ.

Հինք. պրս. ֆօշ «բոզ»։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ Բանաս. 1906, 105 և

Արրտ. 1911, 417։ Patrubány *ՀԱ 1908, 152* բոկ *բառի հետ՝ իբր «մերկ, անամօթ կին»։*

ԳԻՌ.— Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. բ'ոզ, *Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Սչ.* բ'օզ, *Ննխ. Պլ.* բօզ, *Վն.* պնզ, *Ո.* փօզ, *Ասլ. Սեբ.* բ'էօզ, *Շմ.* պէօզ, *Տփ.* բուզ, *Զթ. Ոզմ.* բ'իւզ, *Տիգ.* փուզ, *Սլմ.* պուէզ, *Մկ.* պիւզ, *Մրղ.* պը՚զ.— *Նոր բառեր են* բոզլաց, բոզլացութիւն, բոզարած *(որից Սչ.* բոզտրած*)։*

ՓՈԽ.— Ուտ. boz *«բոզ»։*

*ԲՈՋԻ *«արեգակն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 57։ Ակինեան ՀԱ 1930, 493 տալիս է բառիս համար* բուզի, բեզուկ, բեզեկա, բեզեկ, ազեկա *ընթերցուածները. սրանց միջոցով կարելի է ուրեմն նոյնացնել* բեզակ *բառի հետ, որ է եբր.* bāzāq *«փայլակ». ընդարձակ տե՛ս* բեզակ:*—Աճ.*

ԲՈՋՈԿԱՆ *«վատթարութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 56։*

* ԲՈՋՊԱՑԻՏ *«պարսկական դենին վերաբերեալ մի գրքի անուն» Եղիշ. ը. էջ 112. գրուած է նաև* բազպայիտ, *որ Հին բռ. մեկնում է «մեղաց քաւարան»։*

=Իրանական փոխառութիւն է. Հին բառարանի մեկնութեան համաձայն կազմուած պէտք է լինի պհլ. bačak (baǰak, bazak?) *=պազենդ.* baža*=պրս.* بزه baza *«մեղք» և զնդ.* paititi *«քաւութիւն» բառերից, իբրև հպրս.* *baǰapatiti *«մեղաց քաւութիւն»— Հիւբշ. 122։*

Այս մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. Literar. centrbl. *1892, № 45,* Sp. *1627 և ՀԱ 1893, էջ 245. յետոյ* Stackelberg ZDMG *48, 490—7։—Բազմ. 1895, էջ 51 (նոյնը նաև Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ, էջ 400) մեկնում է բառս զնդ.* upazba *«աղաղակել, կոչել, կարդալ, պաղատել» բայից՝* -iti *սովորական մասնիկով՝ իբր* upazbaiti, *հմմտ. զնդ.* avazva *«հայցել, պաղատել, երդմնեցուցանել, հաշտ առնել աղօթիւք», և* -iti *մասնիկով՝* avazbaiti. *զնդ.* upa *մասնիկը նոր պարսկերէնում տալիս է* ba. *որով Եղիշէի* բազպայիտ *բառը լինում է* բուն *«աղօթք կարդալն, երդմնեցուցանելն զգիս, այն է ծիսից, արարողութեանց, կարգաց և ձևոց, բառից և թուանշանաց վրայ գիրք, որպէս էր* Husparam *գիրքն Աւեստայի ըստ աւանդելոյն Տինքարդի»։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 102 և Արիահայ բռ. 106, պհլ.* ոզբայիս *կամ* ոզբայիշ *«որ յաճախ կը յիշուի կրօնական մատենագրութեան մէջ և յատուկ կանոն մ'է փառաբանական պաշտօնի մը և մասը կը կազմէ այն օրհներգութեանց՝ որք կը յիշուին* սիբայիշ, նիյայիշ, ազբայիշ *անուններով», որից էլ «*ոզբայիդան, *խնդրել, աղերս արկանել»։*

* ԲՈԹԻՆՈՍ *«մի տեսակ օդային հրերևոյթ» Արիստ. աշխ. էջ 614. ունի միայն Հիւբշ.։*

= Յն. βόθυνος *նոյն նշ.— Հիւբշ. 518։*

ԲՈԺԳ *«սնոտի, փուտ, անպիտան». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք* բոժգութիւն *«սնոտիութիւն, փտութիւն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Իրենէոսի Ընդդէմ Հերձուածոց գրոց մէջ, էջ 106 «Գիտելով զփուտ և զթեթև և զբոժգութիւն վարդապետութեանն նոցա» (լտ.* scientes quassum et futile doctrinae suae. *յն.* γινώσκοντες τὸ ἄστατον καὶ εἰκαῖον τοῦ δόγματος αὐτῶν)*: Նոյն բառը գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 57* բուժկութիւն *«ապականութիւն» ձևով (տպուած է* բաժկութիւն, *բայց գրուած է* բու... *սկսող բառերի շարքը). Ոոշքա իր բառարանում Իրենէոսից առնելով գրում է* ճուժկութիւն *(տե՛ս Իրեն. հերձ, էջ 248 ցանկը)։— Արմատը դրինք* *բոժգ, *բայց կարող է լինել նաև* *բոժիգ *կամ* *բոժուգ:

Գտաւ ու մեկնեց Վարդանեան, ՀԱ 1910, 283 բ, որ և նոյնացնում է բառս Փիլոնի փոշկացեալ *«փոշի՝ աղբ դարձած» բառի հետ։*

ԲՈԺՈԺ *տե՛ս Բժիժ։*

ԲՈԼՈՋ *«*strombe, *փափկամորթ կենդանի որովայնոտն». ունի միայն Քաջունի, հտ. Բ. էջ 662, Գ. էջ 38։*

*ԲՈԼՈՃ *«անսերմն՝ ստերջ անասուն» Վստկ. 199 (երկու անգամ), «առնական ան-*

կարողութիւն ունեցող» Սմբ. *դատ. 6, 9, 127. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 670 ա, իբր միջին հյ. բառ։*

=*Պրս.* پلو pulūī *«թուլանդամ, ակարանդամ, առնապէս անկարող». (*Будаговъ, Срав. слов. *1, 323 այս բառը թուրքերէն է համարում)։*

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, անդ։

ԲՈԼՈՐ, ի, ո *հյ. «ամբողջ, ամէն»* ՍԳր. Ագաթ. Եզն. *«կլոր, բոլորակ»* Պղատ. *տիմ.* Եփր. *օրին.* ՍՀմ. *«լուսնի շրջան»* Շիր. Պղատ. *տիմ.* Կամրջ. *«երկնքի բևեռը»* Արիստ. *աշխ. «ծաղկի կոկոն»* Իմ. *բ. 8. «բոլորակ գնդաձև զարդ»* Պիտ. *«գրի մի տեսակ, բոլորգիր»* Յիշատ. *պատ.* Վրդն.—*այս արմատից են ծագում՝* բոլորել *«օլորել, հիւսել. 2. շուրջը պատել. 3. շրջանը կատարել, վերջացնել»* ՍԳր. Ոսկ. *մ. ա. 24.* Ագաթ. *«ամփոփել, հաւաքել»* Եղիշ. բոլորակ ՍԳր. Կիւրղ. *թագ.* բոլորակութիւն Ոսկ. *եա.* բոլորաձև Ոսկ. *եա.* Վեցօր. եռեփբոլորաձև Վեցօր. բոլորշի ՍԳր. բոլորովին *(կազմուած բոլոր բառի գործիականից՝* ին *մասնիկով. հմմտ.* ամեն-և-ին, բն-աւ-ին, լի-ով-ին, եռամ-ով-ին *են)* Ագաթ. Եղիշ. *գրւում է նաև* բոլորովիմբ *Խոր.* Սրգ. Շնորհ. Բրձր. *(կրճատ* բոլորովիմ*),* բոլորիմբ Պիսիդ. Դամասկ. բոլորեքին *կամ* բոլորեքեան *(հմմտ.* ամենեքին, ամենեքեան, երկոքին, երկոքեան*)* Եզն. Ոսկ. Եղիշ. *(ընտիր մատենագրութեան մէջ անկախ չի գործածւում. այլ միայն իբր կրկնութիւն* ամենեքեան *բառի հետ).* ծրարբոլոր Վրք. *պտմ.* բոլորապատել *«քաղաքը շրջապատել»* Սմբ. *պտմ. տպ.* Մոսկ. *58 (իսկ տպ.* Շահն. *ունի* բոլոր պատեցին*). Նոր բառեր են* բոլորգիր, բոլորտիք, բոլորանուէր:

= *Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* bhel-, bhol- *արմատից, -որ մասնիկով։ Այս արմատի հիմնական նշանակութիւնն է «ուռչիլ», որից յառաջացել են մի կողմից «բարձրանալ, միւս կողմից «գնդաձև (ուռուցիկ) կերպարանք առնել» նշանակութիւնները և յետոյ էլ «մեծ, խոշոր, հաստ» իմաստը (տե՛ս* Boisacq *1020)։ Հայերէնի մէջ «բարձրանալ» գաղափարից ունինք* բլուր, *որ կազմուած է հնխ.* bhōl-*ձևից՝ -ուր մասնիկով. իսկ «գնդաձև» գաղափարի համար ունինք գւռ.* բոլ *«խմորից կտրուած մէկ գունտ, որ մի հաց կդառնայ» (>Ալշ.* բիլ, *Ջղ.* բ'ոլ, *Գնձ. Ղրբ. Շմ.* պիլ*)։ Այնուհետև «կլոր (գնդաձև) գաղափարը դարձել է «կլոր (բոլորակաձև)»։ (Այս երկու գաղափարները շատ յաճախ են շփոթւում լեզուների մէջ. աշխարհաբարի մէջ* կլոր *թէ՛ «բոլորակ» է և թէ՛ «գնդաձև». այսպէս է նոյն իսկ ֆրանս.* rond. *տե՛ս և* գինդ *բառի տակ)։ Այս իմաստով է կազմուած* բոլ-որ. *Մասնիկների յաւելման մէջ կայ ձայնաւորների նմանութիւն.* bhol->բոլ-որ *և* bhōl >*բուլ-ուր>բլուր: *Վերջապէս «մեծ, խոշոր, հաստ» գաղափարի դէմ ունինք հյ.* բոլոր *«ամբողջ», Յեղակից ձևերից, որոնք շատ բազմաթիւ են (տե՛ս* Pokorny *2, 177—9,* Boisacq *1020,* Ernout-Meillet *359), յիշենք 1) «ուռչիլ» իմաստից՝ հիւլ.* bolach *«ուռոյցք», լտ.* follis *«ուռցրած պարկ, խաղալու փամփուշտ», ռուս.* болона *«ծառի վրայ ուռուցք» են. 2) «բարձրանալ» իմաստի ածանցները տե՛ս վերը* բլուր. *3) «գնդաձև» իմաստից՝ հրգ.* ballo *(**bhol-n*) «գնդակ»,* bolōn *«օլորել, գլորել, պլորել» մրգ.* boln *նոյն նշ.,* bolle *«գնդաձև ամանս», հիւլ.* bǫllr *«գնդակ», և վերջապէս 4) «մեծ՝ խոշոր» իմաստից՝ շվեդ.* bol *«հաստ ու խոշոր, ուժեղ»,* bål-stor *«շատ մեծ (իբր* բոլորովին *ստուար)», հիւլ.* blā *«չափազանց, շատ»։ Հնխ.* bhel- *«ուռչիլ» իր համազօրն ունի* bul- *«ուռչիլ» արմատի մէջ. ուշադրութեան արժանի է յատկապէս հիւլ.* bǫllr *«ամորձիք»=հյ. գւռ.* պլոր *նոյն նշ.։*

Այս մեկնութեամբ առաջին հեղինակն է Thomaschek SWAW *1893, 66, թրգմ.* ՀԱ *1894, 18։ Ականի յետոյ նոյնը* Petersson KZ *47(1916), 260 և վերջին անգամ* Scheftelowitz KZ *53(1925), էջ 250։* ՆՀԲ *լծ.* ոլոր, *յն.* ὅλος *«ամբողջ, բոլոր», թրք.* ulu *«մեծ», արաբ.* kulli *«ամբողջ»։* Peterm. *17, 38, 183 յն.* ὅλος։ Տէրվ. *Նախալ. 106* բ *նախդիրով* ոլորել *բայից։—Հիւնք. հյ.* ոլորել *և յն.* ὅλος *բառերից։* Thomaschek-*ի մեկնութիւնը տե՛ս* բլուր *բառի տակ։* Bugge, Beitr. *41 յն.* πέρας *«ծայր, վերջ, սահման»*

ձևի միջոցով կցում է հյ. բլուր բառին և նրա ազգակիցներին, բայց KZ 32, 31 մերժում է։ Patrubány SA 2, 250 տալիս է մի մեկնութիւն (չունիմ ձեռքի տակ), որ ինքը մերժում է ՀԱ 1906, 345 և կցում է բառս բլուր ձևին։—Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 226-որ մասնիկով բոյլ բառին։ Petersson KZ 47, 260 հիսլ. bolr, bulr «կոճղ, մարմին», bǫllr «կլոր մարմին», շվեդ. bol «խոշոր, ուժեղ», մրգ. bolle, անգլ. bowl «գնդակ» են։

ԳԻՐ.— Ալշ. Մշ. բ'օլոր, Ախց. Երև. Խրբ. Սեբ. Ռշ. բ'օլօր, Տփ. բօլօրֆ «շուրջը», Պլ. փօլօր «մի դահեկան, տաճկական ղրուշ» (ծածկալեզուով), փօլօրֆը «շուրջը», Ռ. փօլօր «ամբողջ. 2. ծծկ. դահեկան», Տիգ. փօլ'օր «ամբողջ», փօլ'ուր «կլոր», Ջղ. բ'ուլոր «բոլոր», բ'ուլորվել «միտքը ամփոփել», բ'ալորվել «շրջան կազմել», Վն. պիլûր, Ասլ. բ'էօլէօր, Զթ. բ'իւլիւր, բ'իւլիւ, Մկ. պիւլիւր «շուրջը», Ղրբ. պիւ՛լլիւր, Շմ. պիւլէօ՛ր, Գոր. պիւ՛լէօր, Ոզմ. բ'էօլօվ «ամբողջ», Ղզ. պլիւ՛րիկ «կլոր», Հմշ. պօլօյդիֆ «բոլորտիքը»։— Ո ձայնաւորի ջնջմամբ և ր բաղաձայնը լ-ի վերածելով կազմուած են՝ Պլ. բլօրէլ «գլորել», բլլէլ «փաթաթել» (այսպէս ունի արդէն Առաք. պատմ. 455. արևմտեան գրականի մէջ էլ ընդունուած են պլորել, պլլել ձևերը). Ասլ. բըլլէ՝լ, Խրբ. բլօրիլ, Հճ. բ'իլլել, Զթ. բ'իւլիլ «ման գալ, շրջել» (որ և բլլուիլ, Զթ. բէօլլել Կս. հմմտ. Զթ. իլլիլ<ոլորել), Ատն. (թրքախօս հայոց լեզուով) բըլլէլլէմէֆ «փաթաթել» (թրք. -լէմէֆ բայակերտ մասնիկով)։ Նոր բառեր են բոլոր, բոլորիկ «կլորակ ամաններ», բոլորբովի, բոլորել «ծածկել», բոլորեշուրջ, բոլորմնի, բոլրկիլ, բոլըրտել, բոլորպատ են են։ Հմմտ. նաև Ջղ. բ'ուլ, Ագլ. բիւլ, Ղրբ. պիւլ «խմորից կտրուած մի գունդ, որ մէկ հաց է դառնում»։

ՓՈԽ.—Բոշ. bələrel «դառնալ, յետ դառնալ» (Finck, Die Sprache der Arm. Zigeuner ЗАН 1907, էջ 107)։ Վրաց. ხაბლუჩო սարլուրի «крученный какъ веревка չուանի պէս ոլորած», შებოლოვება շեբոլովեբա «доканчивать աւարտել». առաջինը «կլոր, ոլորել» իմաստից, երկրորդը «ամբողջ» իմաստից. վերջինը պահում է հայերէնի արմատական բոլ ձևը, որ ունի նաև Ոզմ. բ'էօլօվ «ամբողջ»։

ԲՈԽ «փորոքեալ արմատ ծառոց». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 38, որ և հտ. Բ. էջ 357 մեկնում է «փլատակք գաճեղէն շինուածոց»։

ԲՈԽՈԽԻՃ «խրտուիլակ, խոճիճ, երևակայական էակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 112՝ ընկինեալ բառի բացատրութեան մէջ (գրուած բոխոյ խիճ)։

ԲՈՃՈՐ «տաճիկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 56։

+ ԲՈԿ «բոբիկ, ոտքը մերկ» ՍԳր. Եփր. թգ. 433. որից բոկագնաց Ոսկ. եփես. բոկանալ ՍԳր. բոկութիւն Եփր. նին. բոկանի Մագ. բոկոտն Արշ. Յհ. կթ. Սարգ. յկ. բոկիկ Շնորհ. առակ. Վստկ. 161. Տաթև. ձմ. ճծ. (երիցս). բոկական (նորագիւտ բառ) «անոտի, ընդունայն» Իրեն. հերձ. էջ 38 (տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1910, 283 բ). բոկոլոֆ (գրուած բոկոլոռ) «ոտաբոբիկ» (նորագիւտ բառ) Սոկր. եկեղ. պտմ. էջ 308։

=Հնխ. bhosó- ձևից, որի միւս ժառանգներն են հսլ. bosŭ «բոկոտն», չեխ. bosý, ռուս. босъ «բոբիկ», լիթ. bāsas, լեթթ. bass «բոկոտն», հմբ. գերմ. bar «մերկ», գերմ. bar-fuss «բոբիկ», հանգլ. baer, հիսլ. berr «մերկ», անգլ. bare «մերկ», bare-foot «ոտաբոբիկ», bare-headed «գլխաբաց», bare-legged «սրունքները մերկ» (Walde 271, Trautmann 28, Berneker 77, Kluge 39, Pokorny 2, 189)։ Հնխ. bhosó- տալ է նախ հյ. բո-, որի վրայ աւելանալով կ մասնիկը, յառաջացել է բոկ: Շատ կարճ բառերը դատապարտուած են կորչելու կամ կորուստից ազատուելու համար՝ պէտք ունին որևէ մասնիկով զօրանալու։ Այսպէս է եղել նաև բոկ, որ գաւառականների մէջ մի նոր մասնիկ էլ ստանալով դարձել է բոկիկ և յետոյ՝ բաղաձայնների նմանութեամբ՝ բոբիկ, ճիշտ ինչպէս Սեբաստիոյ բարբառով ունինք ամբըբուգ<*ամպակուկ<անապակ-ուկ «ոչ-պարարտ, անիւղ, անհամ»։—Հիւբշ. 430։

Տէրվ. Նախալ. 94 յն. φαίνω «երևալ»

են ձևերի հետ հնխ. bha *«փայլել, երևվալ» արմատից,* բոկ *բառը ընդունելով բուն «բաց»։ Հիւնք. հանում է* փոկ *բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ.* ZDMG *35 (1881), 654, որից յետոյ* Kretschmer KZ *31 (1889), 414,* Meillet MSL *8, 154 և 10, 269,* Esquisse *18։*—Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *93 վերջաձայն* կ *յաւելումը մեկ բառի նմանութեամբ է կարծում։*

ԳԻՌ.— Երև. բ՛օբիկ, *Մշ.* բ՛օգիգ, բ՛օբիգ, *Ննխ. Պլ.* բօբիգ, *Ալշ. Խրբ. Սեբ. Սչ.* բ՛օբիգ, *Հմշ.* պօբիգ, *Տփ.* բօ՛բլիկ, *Ախց. Կր.* բ՛օբլիկ, *Ջղ.* բ՛ոփիկ, բ՛ոփլիկ, *Ռ. Տիգ.* փօբիգ, *Ագլ.* բո՛պիկ՛, *Ոզմ.* բ՛իպէկ, *Վն.* պէօպիկ, *Սլմ.* վոռըպէօպիկ՛, *Գոր.* պէ՛պիկ, *Հճ.* բ՛իբիգ, *Զթ.* բ՛իբէգ, *Աւլ.* բ՛էօբիյ, *Մկ.* պիւպիկ, *Մրղ.* պէօպիւկ՛, *Ղրբ.* ոէ՛պէգ՛, *Հւ.* ճաէբըբէբիգ *«ոտաբոբիկ»՝* աէ *«ոտք» բառի բարդութեամբ։*

ՓՈԽ.— Վրաց. ბოქლოკა პოპლიკა *«ճաղատ». ձևի համար հմմտ. Ախց. Կր. Ջղ. Տփ. ձևերը, որոնք* բոպլիկ *ձևից են յառաջանում։*

+ ԲՈԿԵՂ *«մի տեսակ կլորակ հաց». մէկ մէկ անգամ ունին Վրդն. ել. և Տաթև. հարց. 357. Պօլսահայ գրական լեզուի մէջ նշանակում է «մի տեսակ օղակաձև հաց, մատնաչափ հաստութեամբ և շատ կոկուծ, տճկ. սիմիթ» (այս տարի տաճկահայ գաղթականները նոյնը մտցրին Երևան). Հին բռ. մեկնում է «պղակունդ. բոկեղ»։*

=*Հնխ.* bhōg- *«խորովել, տաքցնել, տապակել» արմատից.* բոկ *«խորիծի այրելը, այրած խորիծ» արմատական ձևով գտնում ենք Պարտիզակի գաւառականում։ Միւս ժառանգներն են յն.* φώγω *«խորովել, աղանձել»,* φώγανον *«գարի բովելու տապակ», անգսք.* bacan, bōc, *հրգ.* bahhan, backan, *գերմ.* backen, buk, *հիոլ.* baka *«փռան մէջ եփել, խորովել, տաքցնել»* (Pokorny *2, 187,* Bolsacq *1044)։ Սրանց արմատը դրըւում է* bhōg- *(կարճ* bhog²- *ձևը պիտի տար հյ.* բուկ*), որ համարւում է աճած* g *աճականով՝* bhē *«տաքացնել, խորովել» պարզական արմատից։ Եւ որովհետև այս վերջինից ունինք հյ.* բով, *տար* բուկ, բոկեղ *ևս պէտք է գնել ընիկ հայ. իսկ Կովկասեան ձևերը (ստ.* բոկի *«այրած հաց», վրաց.* ბუდვა բուդվա *«այրել, խանձել») կա՛մ հայերէնից փոխառեալ և կամ պատահական։—Աճ.*

ՆՀԲ (պղակունդ բառի տակ) բոկեղ *հանում է լտ.* placentula *համանիշից։ Վերի մեկնութիւնս առաջարկեցի* Meillet-*ին, որ պատասխանեց թէ յաճախ է մըտածել համեմատելու* բոկ=*յն.* φώγω*։*

ԳԻՌ.— Աւլ. բ՛էօգէ՝ղ *«ռուպով խմորուած կլորիկ կամ մանեկաձև հաց, որ պատրաստում են նոր տարւայ ամթիւ և մինչև Տեառնընդառաջի օրը պահելով՝ նոյն օրը իրար են բաժանում»։*

ՓՈԽ.— Հայերէնից յայտնապէս փոխառութիւն է գնչ. bokoli *«տաճկական սիմիթ»,* Paspati *ասում է այս բառի համար թէ ստուգաբանութիւնը անծանօթ է. գնչուերէն բառի միւս «օղակ, յետոյք» նշանակութիւնները (հմմտ. ասոր.* ܥܙܩܬܐ 'ezqəvā *«օղակ և յետոյք, սրբան») ձևացած են փոխաբերաբար։*

ԲՈԿՈԿ, ի–ա *հլ. «ճոռոմ, ճարտարախօս, ճարպիկ, լեզուանի». ունի միայն ՓԲ, առանց վկայութեան. որից* բոկոկել *«ճոռոմել» Բառ. երեմ. էջ 56։*

*ԲՈՀ *«ամայի, անշէն». գործածուած է միայն* բոհ և բոհ *դարձուածի մէջ, որ փոխառեալ է ասորերէն Աստուածաշնչի Ծն. ա. 2 համարից. տե՛ս* բոհ և բոհ:

ԲՈՀ *«շողիք, լորձունք». ունի միայն ՋԲ և սրանից էլ ԱԲ. չգիտէ ՆՀԲ. ենթադրուած է* բոհբոհել *կամ* բոհբոխել *բառից, որ մէկ անգամ ունի Ազաթ. տպ. 1909, էջ 380 «Եւ թագաւորն խողացեալ՝ մեծաձայն ճչէր, կանչէր, խանչէր բոհբոհելով, փրփրացեալ» (ձձ. բոհբոհելով, բոհբոխելով, բոբոհելով, բոխոհելով)։ ՆՀԲ այս բառը մեկնում է «խանչել խոզի», իսկ ՋԲ «լորձունս կաթեցուցանել, որպէս առնեն վարազք և կատաղեալքն. կամ հանել զձայն խոզի բո՛հ բո՛ւհ». ԱԲ ունի միայն «շողիքը վազցնել», որ թերևս ուղղագոյնն է, ինչպէս երևում է* փրփրացեալ *ձևից։*

ԲՈՀ *«նիւթ կամ թող». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 56. ինչ լինելը յայտնի չէ. բայց*

նթէ նշանակութիւնը կարդանք «հիւթ կամ թուք», բառը կնոյնանայ նախորդի հետ։

ԲՈՀՄՈՒՆՔ «սպառնալիք, վախ, երկիւղ, սոսկում» ՑՀ. կթ. (երկու անգամ միայն ունի՝ հյց. բոհմունս, էջ 163 և սեռ. բոհմանց, էջ 421 ձեռվ. որից երևում է, որ ուղղականն է *բոհմունք, եզ. *բոհումն, արմատը բոհ?). գրուած է բահմունք Կոստ. Երզն. 163։

Պատահական նմանութիւն ունի պրս. بيم bīm «վախ, երկիւղ», ուր m արմատական է, մինչդեռ մեր բառի մէջ մ մասնիկ է։

ԲՈՀՐԵԼ «խաբել, դաւաճանել». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. հրատ. էմինի, էջ 352 «Եւ թէ յետ մեր խախտեսցէ ոք զայս վճիռ և կամ բոհրել և դաւաճանել խորհի ի միւս կողմանէ՝ անէծս ցաւագինս ժառանգեսցէ ի մէնջ»։ Այս բառի տեղ հրատ. Շահն. Բ. 229 ունի խոռել «գողանալ, եղծել»։ Գաւառականների մէջ բոհրել նշանակում է «խորովել, աղանձել». վերևի բառն էլ արդեօք սրա մի նոր առումն է, թէ անջատ բառ։

+ ԲՈՂ կամ ԲՈՂԻԿ «մի տեսակ բոյս է. ferula assa foetida L (ըստ Արթինեան, Տունկերը, Ա. էջ 48—49)» Գաղիան. Բժշ. որից իգաբող «ակրկարհա բոյսը» Գաղիան. (ըստ Հայբուսակ § 365), բողին «բող բոյսից վաղած խէժը» (ՀԲուս. § 364)։

=Բնիկ հայ բառ. ծագում է հնագոյն հյ. բող «բոյս, ծիլ» բառից, որի այս առաջին և հիմնական նշանակութիւնը կորչելով՝ պահուել է միայն վերևի երկրորդական և մասնաւոր նշանակութիւնը։ Առաջին նշանակութիւնից ծագած է կրկնութեամբ բողբոջ (ինչպէս ունինք դող արմատից դողդոջ). նոյնից է նաև կ մասնիկով՝ բողկ. իմաստի զարգացման համար հմմտ. լտ. radix «արմատ, բողկ», իտալ. radice «արմատ, բողկ, շողգամ», ֆրանս. radis «բողկ»։ Հայ. բող ձևին ցեղակից է լտ. folium «տերև, թերթ», և երկուսը միասին ենթադրում են հնխ. bhol-, որին պատկանում է թերևս նաև յն. φύλλον «տերև, թերթ, բանջար, բժշկական բոյս» և աւելի ապահովութեամբ լտ. flos «ծաղիկ», գաէլ. bile «փոքր տերև, ծաղիկ», գալլ. Βλινοσντία «մի տեսակ բոյս» (ըստ Դիոսկորոսի), հիռլ. bláth «ծաղիկ», գոթ. blōma, հբգ. bluoma, գերմ. blume, անգլ. bloom «ծաղիկ», հբգ. blat, գերմ. blatt, անգլոք. blaed տերև», անգլ. blade «փոքրիկ տերև, խոտիկ, ծղոտ» են (Walde 303, Boisacq 1041, Kluge 60, 69, Pokorny 2, 176, Ernout-Meillet 355, 358)։—Աճ.

Իմ այս մեկնութիւնը հրատարակուած է MSL 20, 162։

ԳԻՒ.— Երև. բ'օխ, Տփ. բուխ, Վն. պէօխ, Ղրբ. պէ՛խի (գիւղերում պի՛ւքի), Սլմ. պուէղիկ (սեռ. պուէխկի), այլուր ունինք նաև բողի Մշ. Վն., բողիկ Եւդ. Մշ. Վն. պեքի Ղզ. բօքի Գոր. բոխին Ջղ. որոնք նշանակում են «մի տեսակ դաշտային մատնաւոր դառնահամ բոյս, որի թթուն շատ յարգի է Հայոց մէջ. թրք. չաշուր». նոյն բոյսը Արբ. և Երզ. կոչւում է բօժախ և որովհետև տեղ տեղ էլ ունինք ժախ, ուստի բօժախ կազմուած է բօխ+ժախ բառերից։

ՓՈԽ.— Ըստ որում բողիկ կազմուած է -իկ մասնիկով բող արմատից, որ հնդևրոպական ծագում ունի, ուստի հայերէնից փոխառեալ պէտք է համարել ասոր. ܒܠܝܩܐ balīqā «ferula communis» (Brockelmann 39)։ Յայտնի է, որ Հայաստանը նշանաւոր տեղ ունի բողիկի արտադրութեան և գործածութեան մէջ։

+ ԲՈՂԲՈՋ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի, ի-ա հլ.) «ծիլ, ընձիւղ» Յոբ. ժե. 30. Երգ. բ. 13. Ագաթ. «ծնունդ, զարմ, սերունդ, ճետ» ՑՀ. իմ. Երև. ՑՀ. կթ. Խոր. հռիփս. «թզենիի կոճակները» Նիւս. երգ. «պղպջակ, ցատկող ջուր» ԱԲ. «գետնախնձորի նման մի սունկ, ատոլ, լտ. tuber, ֆրանս. truffe, տոմբալած» (գրուած նաև բողբուճ, բխբուճ) Բժշ. (ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 1249" և ՀԲուս. § 367)։ Այս բառից են բողբոջել Բ. Թագ. իգ. 5. Եփր. յղ. յար. Կիւրղ. գնձ. բողբոջազարդ Մծբ. բողբոջեցուցանել Լմբ. իմ. բողբոջանալ Փիլ. այլաբ. բարեբողբոջ Նար. խչ. ՑՀ. գառն. դեռաբողբոջ Պիտ. համաբողբոջ Դամասկ. հրաբողբոջ Տօնակ. նորաբողբոջ Ճառընտ. Շար.։

=Կրկնուած է բող պարզական արմատից (հմմտ. դող-դոջ, պաղ-պաջ), որի ցեղակցու-

թեան մասին լտ. folium *են բառերի հետ՝ տե՛ս* բող:—*Աճ.*

Այս մեկնութիւնը տուած եմ ՀԱ 1899, 234։—Patrubány *տե՛ս* բուխ *բառի տակ։* Scheftelowitz BB *28, 298 դոթ.* brikan, *լտ.* frango *«կոտրել» բառերի հետ։—Վերի ձևով վերջին անգամ Աճառ.* MSL *20, 162։*

*ԲՈՂԽԱՅ ԲԻՐ *«ծայրին կապարեայ գրնտակներ ունեցող գաւազան՝ ծեծի համար». մէկ անգամ ունի Յայսմ. նոյ" 5, որ ապագրեալ օրինակում այսպէս է. «Մանր մանկտին* բողարrof *հարկանէին զաղախինն Քրիստոսի»*

=*Յն.* βολίς *բառն է, որ* Bailly *367" մեկնում է «նետելու առարկայ, նետ, սլաք»,* Sophocles *312'* «missile, arrow, javelin *տէգ, նիզակ, նետ». երկուսն էլ համապատասխան չեն մեր բառին. աւելի լաւ է Աղաբեան, Բառագիրք յն. էջ 184 ա «Երկան շուան մը ծայրը կապուած գունտ մըն է, որ նաւավարները անով ծովին խորունկութիւնը կը չափենն». նոյն է և նյն.* βολίς *«ծովի խորաչափ, գնտակ»։ Յոյն բառը ծագում է* βάλλω *«նետել» բայից։*

ՀՀԲ սխալ կարդալով բառը՝ շինում է բոզաբիր, *որ և մեկնում է «բող ծեծելու բիր»։ Նրան է հետևում ՓԲ։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։*

+ ԲՈՂԿ *«բողկ բոյսը. տճկ. թուրփ» Գաղիան. Բժշ. Վասկ. 33, 66. որից* բողկուկ *«նոր ընձիւղած եղչիւր» Վեցօր. 190։*

=*Կազմուած է* կ *մասնիկով՝ հյ.* բող *«ծիլ, բոյս» բառից. Մուշի (Ալաշկերտի) բարբառը պահում է դեռ* բող *ձևը՝ փխ.* բողկ: *Բուն ծագումը տե՛ս* բող:—*Աճ.*

Այս մեկնութիւնս տե՛ս MSL *20, 162։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր.* ܦܘܓܠܐ pūglā *«բողկ»։*

ԳԻԹ.— Ալշ. Մշ. բ'ող! *Ախց. Կր.* բ'օղկ. *Երև.* բ'օխկ. *ՀՃ.* բ'ողգ. *Ննխ.* բօղգ. *Խրբ.* բ'օղգ. *Հմշ.* պօղգ. *Սչ.* բ'օխգ, բ'ըխգ. *Վն.* պ̂ոխկ. *Ագլ. Տփ.* բուխկ. *Տիգ.* փուղգ. *Զթ.* բ'իւղգ. *Մկ.* պէօղկ. *Սեբ.* բ'էօղգ. *Ղրբ. (գիւղերը) և Շմ.* պէօխկ. *Սլմ.* պուէխկ. *Մրղ.* պըէխկ'. *Ղրբ.* պէխկ. *Ասլ.* բ'էօղ*. *Ոզմ.* բ'իւղ': *Նոր բառեր են* բողկաթաղ, բողկաթեր, բողկաճաց, բողկուկ:

ՓՈԽ.— Վրաց. ბოლოკი բոլոկի, ბოლოკი բոլոկի *«բողկ»,* ბოლოკა բոլոկա *«շողգամ», թուշ.* բոլոկ, *օսս.* բուլկ, *լազ.* բուլեկի, բուլենի *«բողկ»։*

ԲՈՂՈՆ *տե՛ս Աղաբողոն։*

ԲՈՂՈՔ, ո *հլ. (յետնաբար կայ նաև յգ. սեռ.* -աց) *«բարձրաձայն գանգատ» ՍԳր. Փարպ. Եղիշ. ռճով ասում է* բողոք արկանել, բողոք ճարկանել, բողոք բառնալ, բողոք ունել *«բողոքել, բղաւելով գանգատել» ՍԳր. Փարպ. Եղիշ. որից* բողոքել *ՍԳր. Ագաթ. Եզն.* բողոքիչ *Նար.* բողոքումն *Պիտ. Նար.* մարգարէաբողոք *Անան. եկեղ. նորաձև նշանակութեամբ գտնում եմ* բողոք *«մունետիկ» և* բողոքել *«մունետիկի բարձրաձայն յայտարարելը». հմմտ. «Եթէ որ գտանէ ինչս և քարոզն բողոքէ և գտողն խորէ... Եթէ բողոքն ոչ բողոքէ և գտէր ընչիցն ոչ ճանաչիցէ... իսկ եթէ բողոքն բողոքէ և գտէր ընչիցն ճանաչիցէ...» Աթան. հրց. էջ 429։ Նոր գրականին յատուկ բառեր են* բողոքական, բողոքագիր, բողոքարկու, բողոքատու, բողոքաւոր *են։*

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 207 ողոք *բառից* բ *բացասականով։ ՆՀԲ աստականն ձայնիս* ողոք. *լծ. և յն.* βοή *«ճիչ, աղաղակ»։— Բ մասնիկով* ողոքել *բայից հանում են նաև Էմին, Հայ. քերակ. 1846, էջ 38, Տէրվ. Նախալ. 63, Գաղանճեան, Արևել. մամ. 1902, 76 և Հիւնք։— Տէրվ.* Altarm. *10 յն.* φη-μί *և լտ.* loqu-i *«ասել, խօսել» բառերից բարդուած՝ իբր կրկնական։— Հիւբշ.* ZDMG *30, 774—9 քննադատելով այս վերջինը, ասում է. «լեզուաբանութեան առաջին դարն է»։*—Meillet MSL *11, 391 իբր բնաձայն համեմատում է անգլսք.* bellan *«գոչել», հրգ.* bellan *«հաչել», հիսլ.* belja *«մռնչել», յն.* φλοῖσβος *«ժխոր»,* φλύος *«շատախօսութիւն»,* φλύαρος *«զատարկաբան, շատախօս»,* φλύαξ *«խեղկատակութիւն» են ձևերի հետ։ (*Boisacq *1032 և 1030 և* Walde *301 այս բառերը կցում են յն.* φλέω=*լտ.* fluo

«բղխել, հոսել» բառերին)։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 75 հլ. բաղբանջել, հհիւս. belja «մռնչել», լիթ. bylà «խօսք», հին պրուս. billīt «խօսել» բառերի հետ։

ԳԻՌ.— Երև. բօղօֆէլ, Ոզմ. բ'օղօֆիշ են։

ԲՈՂՋ «պալար, վէրք, խաղաւարտ». որից բղջուն «պալարոտ, վրան պալար դուրս եկած». երկու բառերն էլ մի մի անգամ ունի Բառ. երեմ. էջ 144 (խոյլ բառի մեկնութեան մէջ գործածուած)։ Բառիս գոյութիւնը և նշանակութիւնը հաստատում է արդի գաւառականներից Տիգ. բողջոց «վէրք, պալար», որից բողջոցուիլ «վրան վէրքեր դուրս գալ»։

* ԲՈՄԲԻԼՈՍ «շերամի որդը». մէկ անգամ ունի Վեցօր. ը. 176 «(Հնդիկ որդն) գայ լինի ի կերպարանս այլ իրի իմն՝ որ անուանեալ կոչի բոմբիլոս»։

=Յն. βομβύλιος «շերամի որդ», որի հետ նոյն են βομβυλίς, βομβύλιον ձևերը. համմտ. նաև βομβύκιον «շերամի խոզակ», βόμβυξ «շերամ, մետաքս».—փոխառեալ է արևելքից, որի վրայ տե՛ս բամբակ բառի տակ։—Յունարէնից է փոխառեալ լտ. bombylis «շերամի խոզակ»։—Հիւբշ. 344։

Ուղիղ մեկնից նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ են։

Օ ԲՈՄԲԻՒՆ «ահագին ձայն, անդունդներից եկած դղրդիւն, արձագանգ» ՍԳր. Փարպ. «ծովի մռնչիւն» Գր. տղ. եմ. «թմբուկի ձայն» Լաստ. «քնարի տկար ձայն» Նիւս. կազմ. «դատարկ անիմաստ խօսք» (համմտ. Պլ. ջուրի ձայն) Ոսկ. յհ. ա. 13 (Մի՛ իբրև բոմբիւն ինչ բանքս թուիցին). այս նշանակութիւնը չունի ՆՀԲ։ Նոյն բառն է բմբիւն «որոտումի ձայն» Տօնակ.։

=Բնաձայն բառ. արմատն է բոմբ. համմտ. թմբիւն, ռմկ. զմփ զմփ, գիւմփ գիւմփ, գւռ. բոմբ ձէն «խրոխտ ձայն» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 113՛). յն. βόμβος «խուլ աղմուկ որոտման, քամու, ականջի բզզոցի, երգի և այլն», βομβέω «բզզալ մեղուի, ճճիների, ականջի, մռնչել ծովի, գոռալ որոտման», լտ. bombus «աղմուկ (մեղուի, ականջի, ձիու են)» (տե՛ս Boisacq 126, Walde 94). բայց նրանք կապ չունին հայերէնի հետ։—Աճ.

ՆՀԲ և Հիւնք. լծորդ են դնում վերի յն. և լտ. ձևերի հետ։ Բնաձայն է համարում Աճառ. ՀԱ 1899, 204։

ԲՈՅԹ, ո, ի-ա հլ. «մեծ մատը» Ողբ ե. 12. Եփր. վկ. արև. որ և բոյթն, ն հլ. (-ին, -անէ, -ամբ) Եփր. համար. Մաշտ. ջահկ. նմանութեամբ բոյթ նշանակում է նաև «նուագարանի վրայ թելերը ամրացնելու սեպ» Յկ. դրիմ. որից էլ բութակ «նուագարանի թելերը պընդելու բանալի» Յկ. դրիմ.։—Բոյթ նշանակում է նաև «մսի կակուղ կտոր». այս իմաստով առանձին գործածուած չէ, բայց բարդութեամբ ունինք լերդաբոյթ «լեարդի վարի ծայրը» ՍԳր. Կանոն. էջ 54. ունկանաբոյթ «ականջի բլթակը» Կոչ. 311 (սխալմամբ գրուած անկանաբոթ, որ ՆՀԲ կարդում է ունկանաբոյթ կամ ականջաբոյթ)։— Նոր գրականում ունինք բթամատ «բոյթ մատը» (փոխանակ ասելու բութամատ)։

Bötticher, Arica 71, 165 կիմր. bawd, որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 403։ Հիւնք. փութալ բառից։—Meillet MSL 12, 431 համեմատում է սանս. bhūri- «առատ, ուժով, շատ», bhávīyān «աւելի առատ», հրգ. buro- (bang) «շատ (երկար)». այս անունը տրուած է բոյթին՝ իր հաստութեան պատճառաւ։—Karst, Յուշարձան 418 հլ. բուք «հաստ, գուլ» բառի հետ։

ԳԻՌ.— Ալշ. Ախց. Սեբ. բ'ութ, Տփ. բութ, բիթ, Մշ. բ'ուտ, Ասլ. Ոզմ. բ'իւթ, Մկ. պիւթ, Ղրբ. պիւթնը, Վն. պûթ, Խրբ. փօթ, Զթ. բ'օթ, բ'ըդ', Երև. Ջղ. բ'իթ, Հճ. բ'իթմօղ, Ակն. բ'ըթնիւզ.— այս բոլորը նշանակում են «բթամատ», իսկ Ագլ. կորցրած լինելով հյ. մատն բառը, նրա փոխարէն գործածում է բիւթ «մատ»։— Նոր բառեր են բթել կամ բօթել «հրել, մշտել» (որի հին վկայութիւններն են բթել «ձեռքով մշտել» Վրդ. առկ. 48 բթելով հանին ի պալատէն Զքր. սարկ. Ա. 73). բթխեղդ, բութանոց, բութնոց, բութիկ, բութակրունկ, բութմանն.— Բառ. երեմ. 55 ունի բիթ «մատնեհար» բառը, որ նոյն գւռ. բիթ ձևն է։

ԲՈՅԹ «անիւի շրջանակ, հեց». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործած-

ուած Սիւն. քեր. 209, հոմանիշների մի շարքի մէջ՝ իբրև հոմանիշ նեց բառի. «Անիւ և ճղուղ, առեղ և ատարտ, հեան և գանդանք, կունդք և ականոյ, հեց և բոյթ, կապերտ և գորգ, ձի և դղի, երամակապան և կուտպան, բիր և մահակ»։

ՆՀԲ և ԱԲ չեն յիշում բառս, թէև ծանօթ է իրենց՝ նեց բառի վկայութեան մէջ։ Երևան հանեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 104։

*ԲՈՅԺ, ի-ա հլ. «դեղ, հնար, դարման» Գիտ. բառիս համար չորս ընտիր վկայութիւն է գտնում Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 53 «Բոյժս գտանէ հերձուածողն. տեսանե՞ս, աւէ, զի նովաւ՝ ապստամբութեան զուշակէ» (Սեբեր. Ե. էջ 96. տպուած բոյծս). «Բոյժս իմն ի բանիս գտանեն հերձուածողացն աշակերտք» (Սեբեր. Բ. էջ 16, ձեռ. բուժս). «Եւ այնու բոյժս իմն գտանեն հերձուածողքն» (Սեբեր. Դ. էջ 68. ձեռ. բուժս). «Եթէ մեք զաղանիցեմք ընդ նմա, նա չիշխէ զաղանել և եթէ մեք թուլամորթք լինիցիմք, նա բոյժս գտանէ» (Ոսկ. Եփես. իբ. էջ 923)։ Այս արմատից են ծագում բուժել «բժշկել, առողջացնել» Եզն. Ոսկ. մ. բ. 10. յհ. ա. 20. բուժիչ Եզն. բուժակ «բժիշկ» Փիլ. լին. (այժմ «ֆելդշեր»). բուժանք «դարման» Գիտ. Նեղոս 690, բուժիկ «բժի՞շկ» Առաք. պատմ. 340. հմմտ. բուժկութիւն «բժշկութիւն» Բէնդ. խչ. դժուարաբոյժ Փիլ. նոր գրականում կազմուած են բազմաթիւ գիտական բառեր՝ ինչ. անասնաբոյժ, վիրաբոյժ, ատամնաբոյժ, բեկաբոյժ, ակնաբոյժ, յիմարաբոյժ, ջրաբուժութիւն, ելեկտրաբուժութիւն, նմանաբուժութիւն են։

=Պհլ. bōž- ձևից. հմմտ. զնդ. buj, baog- «լուծել (զօտին), մաքրել, ազատել, փրկել», baoxtar «ազատարար, փրկիչ», buxti «ազատումն, փրկութիւն», պազենդ. bōxtan «ազատել, փրկել. զերծացնել», bōžišn «ազատում, փրկութիւն», buxt-ruānī «փրկութիւն հոգւոյ», պհլ. bōxtan «ազատել, փրկել», bōxtār «փրկիչ», բելուճ. bōjag, bōžaγ «լուծել, բանալ, քակել» (Bartholomae 916—17, Pokorny 2, 145). բոլորի նախաձև է հնխ. bheug(h)- «հեռացնել, պրծնել, ազատուել»։ Հայերէնը փոխառեալ է իրանեանից, ինչպէս ցոյց է տալիս ժ ձայնը և կապ չունի բժիշկ բառի հետ։ Իրանեան բառերի ցեղակիցներն են ըստ Walde 326՝ լտ. fungor «կատարել վերջացնել» (իբր թէ գործը կատարելով ազատել. հմմտ. ամկ. խալըսիլ «վերջացնել» <արաբ. xalāṣ «ազատութիւն, փրկութիւն»), գոթ. us-baugjan «աւելել, սրբել», պալի pari-bhuñjati «մաքրել, սրբել», vi-nib-bhujati «բաժանել»։—Հիւբշ. 122։

Bötticher, ZDMG 1850, 352 բժիշկ բառի հետ? Ուղիղ մեկնութիւնը տես Justi, Zendsp. 215։ Հիւբշ. Arm. Stud. 23 դեռ հաստատ չէ թէ փոխառեալ է իրանեանից։—Հիւնք. բժիշկ բառից համառօտեալ։ Ղազանճեան, Արև. մամ. 1902, 76 ոյժ բառից՝ բ մասնիկով։

ԲՈՅԼ, ի հլ. «խումբ (մարդոց, երէների, եղջերուների, եղնիկների և ցուլերի համար գործածուած)» Փարպ. Գիտ. Նար. Վրք. սեղբ. 797. բոյլք «բազմաստեղք, pléiade» մհյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 653 բ (առանց վկայութեան ՆՀԲ և ՋԲ). որից բազմաբոյլ Նար.։

Brosset JAs. 1834, XIV. 369—405 վրաց. պոլցի բառի հետ։ Böttich. Arica 79, 312 նոյլ բառի հետ=սանս. bhūri- «առատ, շատ»։ Հիւնք. յն. βουλή «խորհուրդ, ժողով» բառից։ Meillet MSL 12, 431 սանս. bhūris «առատ, շատ», գոթ. uf-bauljan «ուռել»։ Ղազանճեան, Արև. մամ. 1902, 75 բ մասնիկով նոյլ բառից։ Karst, Յուշարձան 421 նոյլ բառի հետ թրք. küllü «ամբողջ» (դժբախտաբար արաբ. كلى kullī բառն է)։ Petersson KZ 47, 276—7 բոլորովին ճիշտ է գտնում Meillet-ի մեկնութիւնը, որի վրայ աւելացնում է նաև լիթ. búris, լեթթ. bûra «դէզ, հօտ»։ Pedersen KZ 39, 387 և 406 յ ձայնի լուծումով բոլոր բառի հետ։ Մերժում է Pokorny 2. 115 և ընդունում է Meillet-ի մեկնութիւնը, դնելով հնխ. bhu- «ուռչիլ» արմատից՝ աճած l աճականով։—Գուռ. բուլք ձևի հետ նոյն է ալթայ. بولوك pölök «գած և փշտո

թուփ» (Будаговъ *1, 323), որ պատահական նմանութիւն միայն ունի, քանի որ կայ դա.* բուլ *«թուփ»։*

Գւռ.— Ալշ. Երև. բ'ուլf, *Տփ.* փուլ'f, *Խրբ.* բ'օլf *«աստեղատունը», Ջթ.* բ'լի *«մի աստղի անուն է».— գաւառականներում ունինք նաև տարբեր իմաստներով. այսպէս՝ 1. Ակն.* բ'օլ *«խումբ» (ըստ Մաքսուդեանի). 2. Համշ.* պօւլf, *Ալշ. Մշ. Բլ.* բ'ուլ *«թուփ», Խթ.* (բուլ) *«մի շատ թփերի խումբը». 3. Երև.* բ'ուլք *«ձիւնի հիւս». սրանից 1—3 հաւանաբար վերի* բոյլ *բառի տարբեր առումներն են միայն, իսկ վերջին իմաստով ծագում է* բլիլ *(փուլ գալ) բայից, քանի որ ունինք՝ «Մի օր ձիւնի բուլքի տակին մնացինք։ Ձիւնի ամբարտակը բլեց մեր վրայ» (Պօշեան, Շահէն, էջ 227)։*

ՓՈԽ.—Մառ, Тексты и разс. *հտ.* IV, *յաւել. հլ.* բոյլք *բառից փոխառեալ է դնում վրաց.* ბოლუქი բոլուքի «сонмы, *խումբ, ամբոխ, բազմութիւն», որ սակայն յայտնապէս թրք.* بلوك bölük *«խումբ, դումարտակ» բառն է, ինչպէս ունի և Զուբինով[2] 113, և բնաւ կապ չունի հլ.* բոյլ, բոյլք *բառի հետ։*

ԲՈՅԼ. *անստոյգ բառ, որ գտնում ենք միայն* ի բոյլ անկանել *«նուաղիլ, թեթևանալ» ոճի մէջ. «Շնորհք Հոգւոյն բաշխեալք և կեանք պարգևեալ. ծանունքն ի բոյլ անկեալ և կարճեալ» Ոսկ. մ. բ. 14. անշուշտ կայ գրչագրական մի սխալ. ՆՀԲ ուղղում է* ի բաց անկեալ:

\+ ԲՈՅԾ *«սնուցում». արմատ առանձին անգործածական (ՆՀԲ-ի յիշած օրինակների մէջ* բոյծ *ուղղելի է* բոյժ. *տե՛ս այս բառը). որից* բուծանել *«սնուցանել, պահել մեծացնել» ՍԳր. Եզն.* բուծել *Կաղանկտ. Մագ. գամագտ.* բուծարան *Ճառընտ.* բուծումն *Պրոկղ. ծն. Ճառընտ.* մեղուաբոյծ *Գէ. ես.* մեղուաբուծեալ *Փիլ. սամփս.* պտտաբոյծ *Կանոն. Խոսրովիկ.* անասնաբոյծ *Սարկ. մարգեղ.* բոզաբոյծ *Նիւս. երգ. Համամ. առկ. Բրս. մրկ. Սարգ. ա. պետր. դ. (էջ 324).* բազմաբոյծ *Ասող.* ծերաբոյծ *Փիլ. Նոր գրականի մէջ* ճաւաբուծութիւն, թռչնաբուծութիւն, մեղուաբուծութիւն *են։*

= Հնխ. bhug′ *արմատից՝ ընիկ հայ բառ. ցեղակիցներն են սանս.* bhuj (bhunktē, bhuñjàtē) *«վայելել, ուտել, օգտուիլ»,* bhōjayati *«կերցնել, սնուցանել»,* bhóga *«ուտելիք, կերակուր, վայելումն, գործածութիւն»,* bhōjana *«կերակուր, ուտելիք»,* bhojanīya, bhōjya, bhōjas, bhōjasa *«սնունդ, ուտելիք»։—Այս արմատը հնապէս ունեցել է նաև* *bhrūg *ձևը, որից* r *ձայնի կորուստով յառաջացել է հնխ.* bhug′-*։ Հնադոյն* *bhrūg *արմատի ներկայացուցիչներն են լտ.* fruor *«վայելել, գործածել, սպառել, պտուղը քաղել»,* fructus *«վայելումն, օգուտ, շահ, պտուղ», անգլոսաք.* brúcan *«վայելել», հ. սաքս.* brūkan, *գոթ.* brūkjan *«վայելել, գործածել», հբգ.* brūhhan, *գերմ.* brauchen *«գործածել», անգլ.* brook *«տանել, ժուժալ»* (Walde *320, 326,* Kluge *71,* Pokorny *2, 145 և 208,* Ernout-Meillet *378)։ — Հիւբշ. 430։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Bötticher ZDMG *1850, 352, որը կրկնում են* Böttich. Arica *79, 319,* Bopp. *Համա. քերակ. Գ. 105, Հիւբշ.* Arm. Stud. *Տէրվ. Նախալ. 97 են։ Հիւնք.* բուսուցանել *բայից։ Թիրեաքեան, Կարնամակ ծանօթ. 42* բոյծ, բոյս *ձևերի հետ։* Scheftelowitz BB *29, 29 մերժելով սանս.* bhuj, *կցում է* *bhud *արմատին, իսկ էջ 60 գոթ.* beitan *«կծել», հբգ.* bizzo *«կտոր» բառերին։ Պատահական նմանութիւն ունի թուշ.* բուց *«խոտ» բառը։*

ԲՈՅՆ, ո *հլ. «թռչունի բոյն» ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ. մ. բ. 25. «գազանի որջ» Ես. ժա. 9. Մխ. Երեմ. Ներս. մոկ. «հիւղակ, խրճիթ» Թուոց իդ. 21, 22. «ծակ, խորշ» Փիլ. լին. որից* բունիկ *«խեղճուկ բոյն» Վեցօր. 169. Լաստ.* բունել, բունիլ *«բոյն դնել, այնտեղ բնակութիւն հաստատել» Երեմ. խը. 28. Սիր. ա. 16. Մծբ.* բունանալ *Փիլ. Եզն. մտթ.* բունաւորիլ *Սոկր.* բունկէն *«խորշ խորշ» Հին բռ. (=Բառ. երեմ. էջ 58).* մեղուաբոյն *Սեբէր.* ուղղաբոյն *Մեկն. ծն.* սաղմաբոյն *Ոսկ. մ. ա. 4։*

Acoluthus, Obadias armenus, Lipsiae *1680, էջ 15 ծագած է դնում եբր.*

בָּנָה bānā «շինեց» բառից։ Müller SWAW 38, 578 պրս. بنا buna «տուն, հայրենիք»։ Lag. Arm. Stud. § 406 գնգ. buna բառից, ինչպէս ունինք գոյն <gunaः Տէրվ. Նախալ. 97 բովանդակ, բանել. բոյս, լտ. fuo, գոթ. bauan, սանս. bhū «բնակիլ» ձևերի հետ հնխ. bhu «լինել, բնակիլ» արմատից։ Հիւբշ. Arm. Stud. էջ 11 նշանակութեան կողմից համաձայն չի գտնում գնգ. buna, պրս. bun «վերջ, հիմ», որոնք կցւում են մեր բուն, բնակ բառերին։ Հիւնք. պրս. bun «յատակ, արմատ», bum «հայրենիք, բնակարան»։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 85 հհիւս. búa «բնակիլ», ալբան. buj «գիշերել» և լիւկ. pu «բնակեցնել» բառերի հետ։ Մառ. ЗВО 22, 80 վրաց. բուդե «բոյն», հյ. բուն, եւայլ. pun-kito «ի վերջն», վրաց. փունա «հիմնել» են բառերի հետ՝ իբր յաբեթական արմատից։ Кипшидзе, Грам. мингр. яз. СП. 1914, էջ 276 մինգր. omane «որջ» կցում է հյ. բուն բառին. պէտք է համեմատել բոյն, որ արդարև ունի նաև «որջ» նշանակութիւնը։

ԳԻՒ.— Ննխ. Տփ. բուն, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ. բ'ուն, Հմշ. պուն, Ռ. Տիգ. փուն, Ագլ. բիւն, Ասլ. Ոզմ. բ'իւն, Ղրբ. Մկ. Շմ. պիւն, Վն. պöն, Ակն. Խրբ. բ'օն, Զթ. բ'ը'ն, Սլմ. պուէն, Մրղ. պըʰն, Հւր. բին։— Նոր բառեր են բունկալ, բնակալ, բունաւեր, բունբուն, բունբունալ, բնբնալ, բունբունատել, նաւաբոյն, խոզաբոյն, բունկալենց։

ՓՈԽ.— Վրաց. ბუნაკი բունակի կամ ბუნაგი բունագի «գազանների որջ, բայոց, բոյն» ծագում են հյ. *բունակ «որջ» բառից, որ կորած է (հմմտ. բոյն «որջ» Եւ. ժա. 9. Մխ. Երեմ. Ննրս. մռկ.). քրդ. پون pun «բոյն, հաւանոց», پنگال pəngal «բունկալ», չէչէն. bieṅ «թռչունի բոյն», թուշ. be' «թռչունի բոյն» (վերջին երկուսը տե՛ս և Thomaschek, Deutsche Litteraturz. 1883, էջ 1254).—Կեսարիոյ թուրք և յոյն ժողովուրդը հաւասարապէս գործածում է pin «բոյն, հաւանոց», Եւդ. թրք. գւռ. پين pin «հաւի բոյն», پينلك pinlek «հաւանոց»։

*ԲՈՅՈՍ «Երուսաղէմի տաճարի սիւներից մէկի անունն էր». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. 164 «Եւ բստ Սողոմոնեան յարկին և կամ Զօրաբաբէլեանին կառուցեալ ի մէջ տանն երկուս սիւնս Հրաշակերտս՝ զբոյոս և զյաքում, որք հաստահեղոյս խարսխօք և գեղեցկագիր և բարձրաբերձ թակաղաղօք պարարաբձեալ ունին զահագին թանձրութիւն երկնաձեղուն քարակարկառ յարկին»։ Երկուսն էլ առնուած են Ս. Գրքի մէկ հատուածից. «Եւ կանգնեաց զսիւնս կամարի տաճարին և կանգնեաց զմի սիւնն և կոչեաց զանուն նորա յաքում. և կանգնեաց զսիւնն երկրորդ և կոչեաց զանուն նորա բոոզ» (Գ. Թգ. է. 21)։ Նոյն բառերն ունի նաև Միխ. աս. տպ. Երուս. էջ 68 «Երկու սիւն արտաքոյ եհասն և եւթն կանգուն յաջմէ և ի ձախմէ, որոց անուանք բոոզ (տպուած է բուոզ!) և յաքում, որք ասին զօրութիւն և ուղղութիւն»։ Վերջապէս այս նոյն բառն է, որ զանազան աղաւաղ ձևերով անցել է Բառ. երեմ. այսպէս՝ էջ 56 և 57 բոյոս «զօրութիւն», էջ 47 բայօզ «զօրութիւն», էջ 52 բաւող «զօրութիւն» և թերևս նաև -ական մասնիկով՝ էջ 47 բայական և էջ 51 բացական «զաւրնաբեալ քաջութիւն»։

=Եբր. בֹּעַז boʿaz «ույժ, զօրութիւն» բառից է. այս անունով էր կոչւում Սողոմոնի տաճարի ձախակողմեան մեծ սիւնը։ Բառս յունական թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է Βολῶζ կամ βοος և այս վերջինից էլ հյ. բոյոս։—Աճ.

+ ԲՈՅՍ, ո հյ. «որևիցէ գալարիք» ՍԳր. Վեցօր. «ծնունդ, զարմ» Փիլ. այլաբ. Նար. որից բոյս բառուց «բնաւորութիւն» Ոսկ. հռ. և բ. կոր. Կոչ. բուսանիլ «բուսնիլ, յառաջ գալ» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. պատմ. Կիւրղ. Թգ. բուսաբեր Ագաթ. բուսարձակ Վեցօր. բուսուկ «բոյս, աննշան խոտ» Եփր. Թգ. 423. բնդաբոյս ՍԳր. մոլաբոյս Ագաթ. Երկրբոյս Եւս. քր. բնդվայրաբոյս Ագաթ. թեաբուսեալ Եւագր. մայրաբուսակ Առող. ճախաբոյս Բուզ. ինքնաբոյս Խոր. բնաբոյս Լմբ. ող. բարեբոյս Նար. առաք. առատաբոյս Ճշ. 199 ա. սիզաբոյս Ագաթ. Նոր գրականում խոտաբոյս,

բուսաբան, բուսականութիւն, բուսարան, բուսաբանական, բուսաբանութիւն ևն։

=Հնխ. pheuə-, bhū- արմատից, որի առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «աճիլ, մեծանալ (մանաւանդ բոյսի)». հմմտ. յն. φύω «բուսցնել, ծնել, յառաջ բերել, գոյութիւն ունենալ», φυτόν «բոյս, շառ, ճիւղ», φυτώριον «բուծարան», φυτεύω «տնկել», φύσις «ծնունդ, բնիւ բարուց», φῦλον «սերունդ», այլև. bīn' «աճիլ», bųj «բնակել, օթևանել»։—Հնդկրոպական միւս ճիւղերի մէջ այս արմատը ստանալով «լինել, գոլ» նշանակութիւնը, դարձել է էական բայ. այսպէս՝ իրանեան, սլաւ., բալթիկ, գերմանական և լատինական լեզուների մէջ. հմմտ. սանս. bhávati «է, կլինի», պրս. būd «էր», bū-dan «լինել», հիռլ. buith «լինել», bōi «եղաւ», հսլ. bytĭ, լիթ. búti, ռուս. быть «լինել», անգլսք. bèo «եմ», լտ. fuī «եղայ», գերմ. bin «եմ», անգլ. be «լինել» և այլ բազմաթիւ ձևեր (տե՛ս Walde 323, Boisacq 1043, Berneker 114—5, Trautmann 40—41, Kluge 57, 450, Pokorny 2, 140—144, Ernout-Meillet 379)։ Հայերէնի մէջ հնխ. արմատը աճել է ս աճականով. ինչպէս լուալ և լսեմ։—Հիւբշ. IF Anz. 10, 47?

ՆՀԲ լծ. յն. ֆի'օ, ֆի'uo, վօ'օ և պրս. վեգիտեն «շնչել հողմոյ». իսկ խոտ բառի տակ՝ լծ. յն. πόα, βοτάνη։—Windisch. 15 սանս. puš, pušpa «ծաղիկ» ձևի հետ։ Մորթման ZDMG 31, 415 խալդ. Hamapsa աստուծոյ անունը մեկնում է ամ «տարի»+բոյս բառերից. նոյնը՝ էջ 426 համեմատում է պրս. bostan բառի bos մասի հետ և խալդեան Busparul (Վասպուրական) բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 97 համարում է բու- պարզականի ս-ով աճած ձևը և համեմատում է հյ. բաւել, բովանդակ, բոյն, լտ. fuo, յն. φύω, սանս. bhū ձևերի հետ՝ իբր հնխ. bhu «լինել, բնակել»։ Վերի ձևով մեկնեցին Bugge KZ 32, 77, Meillet MSL 10, 279; 14, 25; Dial. Indo-eur, էջ 126։—Հիւնք. φύω, φύσω, Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 42 բոյծ, բոյժ ձևերի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի սերբ. bûs «թուփ, ցողուն ևն» (Berneker 103)։

ԳԻՌ.— Ալշ. Երև. Մշ. բ'ուս, Մկ. պիւս. Ոզմ. բ'ɛou.— Ջղ. բ'ուսնել, Ախց. Խրբ. Սեբ. բ'ուսնիլ (բայց կրկին ս-ով Խրբ. բ'ուսսած), Ջթ. փուսնօլ, Հճ. փուսնել, Ռ. Տիգ. փուսնիլ, Պլ. փուսնիլ, փսնիլ, Տփ. բսնիլ, Ղրբ. Ննխ. փսնէլ, Շմ. փսնիլ, Ասլ. բ'իւսնիլ, Վն. պիւսնել, Մկ. պիւսնիլ,— Երև. բ'ուսէլ, Ալշ. Մշ. բ'ուսիլ, Ոզմ. բ'ɛօսիլ, Սլմ. պիւսել, Հմշ. պուսնուշ. իսկ Սչ. փոխանակուած է ծաղիլ բայով։— Նոր բառեր են բսուկ, բուսուկ, բսնովի, բսնուիլ, բանջարբսուկ ևն։

ԲՈՅՍԲՈՒՍԻԼ «խառնակուիլ, խռովիլ?» անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մծբ. 324 «Անկան կործանեցան կռուավարք. բոյսբուսեալ ստանդեցան կարգն երազախաղացք». սրա դէմ ասորի բնագիրը (հրտր. Graffin 577—9) ունի ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. Էսապալեանի (անձնական) «կործանեցան կառավարք և խառնակեցան (խռովեցան) կարգք»։ Արդեօք պէտք է ուղղել խուլախուսեալ «այս ու այն կողմ փախչելով»?

* ԲՈՅՐ «անուշ հոտ». հին մատենագրութեան մէջ աւանդուած չէ. գործածական է միայն նոր գրականում։ Այս արմատից են բուրել ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 1. բուրեցուցանել Ոսկ. ա. տիմ. որ և բուրացուցանել Ասող. բուրաւոնց Նար. բուրաստան «պարտէզ» ՍԳր. «քաղաքի շուրջը արուարձան» Թուոց լե. 2. բուրվառ (գրուած նաև բուրուառ, բուրուվառ) «խունկ ծխելու աման» ՍԳր. Եփր. եբր. 201. Փիլ. Ցեխ. բազմաբուրեան Նար. անուշաբոյր Փիլ. անուշաբուրակ Լաստ. բուրէկն «յամբար» (չունի ԱԲ) Պտմ. աղջ. 145 և 168 (անուշահոտեցաւ մշկով և բուրկենիւ)։ Նոր գրականում՝ խնկաբոյր, ծաղկաբոյր, շուշանաբոյր, խնկաբոյր, բուրումնաւէտ ևն։— Բառս գրաբարի մէջ ընդհանուր իմաստ ունի. այսինքն գործածական է թէ՛ լաւ և թէ՛ վատ հոտի համար. հմմտ. «Որպէս կնդրուկ անուշահոտ բուրեսցէք» Սիր. լթ. 18. «ելցէ շարաւ նորա և բուրեսցէ հոտ նորա» Յովէլ բ. 20. Նոր գրականի մէջն է, որ յատկացուած է միայն անուշ հոտ բուրելուն։

= հիւս. պհլ. bwd- (Թուրֆանի մանիքէական գրութեանց մէջ), զնդ. [illegible] baoiδi- «բոյր, անուշ հոտ», սոգդ. βōδa «անուշահոտութիւն», պրս. بوی bōy «հոտ», օսս. bud «խունկ», բելուճ. bōd, bōδ «բալասանի թուփը», աֆղան. bū, bō, հմմտ. նաև նոյն արմատից պրս. بوییدن bōyīdan «բուրել», սոգդ. βōδistān «պարտէզ», նորագիւտ մանիք. בודיסתאן bōdīstān «պարտէզ» (Salemann, Manich. Stud. ЗАН 8,60), պրս. بوستان bōstān «պարտէզ, մրգապարտէզ», որից փոխառեալ են աֆղան. bōstān «ծաղկանոց», թրք. bostan «բանջարանոց», մինչև իսկ ալբանիլի bustāni և մալգաշ. bušitāni «պարտէզ»։ (Հյ. բուրվառ բառ երևոյթի կազմուած է բոյր և վառ բառերից բարդութեամբ և հետևաբար գործ չունի զնդ. *baoiδibara- ձևի հետ, ինչպէս ցոյց է տալիս ռ վերջաձայնը. ըստ այսմ բուրվառ բառի մէջ բոյր նոյնանում է օսս. bud «խունկ» բառի հետ։ Սակայն Meillet REA 1, 393 գտնում է, որ բուրվառ՝ այս ձևի տակ ժողովրդական ստուգաբանութեան արդիւնք է և թէ իսկական ձևն է *բուրւար, որ ամբողջութեամբ փոխառեալ է իրանեանից. հմմտ. ըստ Gauthiot, Gram. sogd. 58 սոգդ. βōδ°-βár°n)։—Իրանեան բառերի բուն արմատն է հնխ. bheudh-, որ նշանակում է «արթուն մնալով հսկել, սթափ լինել, զգալ»։ Իբրև բնիկ հայ՝ այս արմատը պիտի տար *բոյդ և հաւանաբար ո՛չ «բուրել» նշանակութեամբ, որ իրանականի մէջ յառաջացած մի նշանակութիւն է և չի գտնւում միւս ցեղակից լեզուների մէջ. հմմտ. սանս. budhyáte «արթուն լինել, նկատել», bódhati «արթնանալ, իմանալ, նկատել, հսկել, ուշադիր լինել», bōdháyati «արթնացնել, ուսուցանել, հաղորդել», budhás «զգայուն», buddhá «արթուն», buddhi «իմացականութիւն», bōddhā «ճանաչող», զնդ. baodanto «ուշադիր լինելով», baoδayeiti «ճանաչել տալ», fra-būiδyamnō «արթնանալով», zaēni-buδra «ուշադիր հսկելով», baoδah- «մտաւոր ըմբռնողութիւն», յն. πεύθομαι «տեղեկանալ, իմանալ», πευθήν «լրտես», πευθώ «լուր, տեղեկութիւն», հսլ. bljudą, bljusti «դիտել, հսկել», bŭzdą, bŭděti «հսկել», buditi «արթնացնել», bŭdrŭ «արթուն, աշխոյժ, սթափ», ռուս. блюду́, блюсти́ «պահել, պահպանել, զգուշանալ», на-блюдать «դիտել, զննել», будить «արթնացնել», бодрый «արթուն, աշխոյժ», լիթ. budéti «հսկել», baudžù «յանդիմանել», baũdžava «տարապարհակ», baudìnti «զրգռել», հպրուս. et-baudints «յարուցեալ». գոթ. ana-biudan «հրամայել, կարգադրել», faúr-biudan (գերմ. verbieten) «արգիլել», անգսք. béodan «ծանուցանել, մատուցանել», անգլ. bid «հրամայել, մաղթել», գալլ. bodd «ազատ կամք», իռլ. bulde «շնորհակալութիւն (երախտիքը ճանաչել)», robud «ազդարարութիւն» են (Horn § 240, Boisacq 776, Bartholomae 917—8, Berneker 64. 96, Trautmann 33, Kluge 55)։—Հիւբշ. 122։

Աւգերեան, Բցար. չփ. և կշռ. էջ 61 բուրվառ դնում է յն. πυρεῖον համանիշից։ ԳԴ ուղիղ է մեկնում բուրաստան=պրս. պուստան։ ՆՀԲ «բուրաստան, նոյն ընդ ձայնիս պարտէզ... յն. բարա՛տիսոս, պրս. ֆիրտէվս, պույիստան, պիստան, պօստան... ածի և արուարձան քաղաքի, որպէս յն. բրօա՛ստիօն... բուրուառ, լծ. յն. πυρεῖον»։ Lagarde, Urgesch. 924 բուրաստան=պրս. bōstān. նոյն՝ 428 բուրել=զնդ. buδra։ Մորթման ZDMG 31, 426 խալդ. Busparui (Վասպուրական) համեմատում է բոյս և բոյր բառերի հետ։ Müller, Kuhns und Schleichers Btr. 5, 141 բոյր=զնդ. baoδa, baoiδi և bud։ Հիւբշ. ZDMG 36 (1882) 133 բուրվառ = *baoδōbara։ — Հիւնք. բոյր=պրս. պույ, բուրվառ=յն. πυρεῖ +հյ. վառ, բուրաստան<բուրել կամ պրս. պուստան, պույիստան, իսկ Թաղեան Լե. 2 յն. προάστιον «նախաքաղաք» բառի դէմ գրուիլը «կը թուի թէ ձայնից մերձաւորութենէն է»։

ԳԻՒ.—Բուրել բառը պահած են միայն Ալշ. և Խրբ. բ'ուրալ «հոտ բուրել» ձևով. միւսների մէջ անխտիր պահուած է բուրվառ

բառը՝ հետեւեալ ձեւերով. Կր. բ'ուրվառ, Մշ. բ'ուրվառ, բ'ուրվառկ, Ալշ. բ'ուռվառ, Ասլ. բ'իւրվառ, Վն. պուռվար, Սեբ. բ'ուռվառ, Հմշ. Ճմ. Ռ. Տփ. փուրվար, Պլ. փուրվար, փուռվար, Երև. փուռվար, Ախց. Ննխ. փուռվառ, Ջղ. փըռվառ, Ղրբ. փըռվար, փըռռուար, Մրղ. փիւռվառ, Գոր. փիւռվար, Տփ. բուրվալ, Ոզմ. բ'էօրվալ, Մկ. պէօռվալ, Տիգ. փուլվառ, Սլմ. փըլվար, Ագլ. փըրվօ՛ռ, Զթ. բ'ը՝ռվառ, Հճ. փուրվօր:

ՓՈԽ.— Ուտ. փուրվար «բուրվառ». ըստ Մառ. Иппол. 63 հայերէն բոյրf յոգնակիից է վրաց. բուրfու, բուրfուեբա «ծուխ արձակել, ծխալ»։

*ԲՈՆՈՍՈՍ «վայրի ցուլ» Խոր. աշխ. 594. Վրդն. ծն. և եղ. բար. 169. վրիպակով գրուած է բոնոս, բնինոս, բոնոնոս Յայսմ. մրտ. 22։

= Յն. βόνασος «վայրի ցուլ», որից փոխառեալ է նաև լտ. bonasus։—Հիւբշ. 344

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԲՈՆՋԱՍ տե՛ս Բրնջաս։

*ԲՈՇԽՆԵԼ (եցի) «վայելել իբրև ի բարեկից սեղանոյ» Եփր. բ. կոր. 95 և ա. տիմ. 246. Ոսկ. մ. ա. 24. որից ըմբոշխնել (<ընդ-բոշխնել, ինչպէս ըմբռնել<ընդ-բռնել) «ճոխաբար վայելել, լիանալ» Ոսկ. մ. ա. 24. գ. 32. Մծբ. Եփր. եղ. էջ 155. Թգ. 371, 425, 427. Պիտ. Նար. ըմբոշխնիչ Ճառընտ.։

=Իրանեան փոխառութիւն է, որի թէ՛ պհլ. և թէ՛ պրս. ձևերը կորած են. ունինք միայն զնդ. baoxšna- «վայելումն, վայելք». այս էլ առանձին չէ գործածուած, այլ կայ միայն pourubaoxšna բարդի մէջ. θwā upamruyē θrimāi yat pourubaoxšnahe—Զքեզ կոչեմ ի կերակուր լիավայելել (Եասնա 9, 27)։ Զնդ. բառը Justi մեկնում էր «մաքուր, լիամաքուր», նոր մեկնիչները հասկանում են «լիավայել». Bartholomae 901 մեկնում է «բազում փրկութիւն, ազատութիւն բերող» (baog «արձակել, լուծել, փրկել» արմատից), բայց իսկոյն աւելացնում է՝ թէ աւելի լաւ կլինէր համեմատել սանս. bhunákti ձևվին և թարգմանել «լիավայելել», եթէ կարելի լինէր հաստատել իրանականում baoxšna բառի համար այսպիսի մի նշանակութիւն—Հայերէնը հաստատում է այդ։—Հիւբշ. 152։

ՆՀԲ պրս. բէշխուն կամ փէշքիւն «սեղան» (իմա՛ պրս. پشخوان pašxᵛān «պարգև, տախտակեալ սեղան»։ Lagarde, Arm. Stud. § 820 առաջին անգամ համեմատում է զնդ. baoxšna ձևից։ Տէրվ. Նախալ. 95 բաշխել, բաժանել, սանս. bhaǰ, զնդ. baxš են ձևերի հետ՝ հնխ. bhag, bhagh արմատից։ Հիւբշ. 152 ունենալով միայն ըմբոշխնել բառը, ծանօթ չլինելով առանձին բոշխնել ձևին և ենթադրաբար միայն գուշակելով՝ խիստ անապահով է համարում այս մեկնութիւնը։ Scheftelowitz BB 29, 58 բաշխել բառի հետ է կցում։ Коршъ, Թրգմ. Մշակ 1914, № 122 սանս. bhuǰ, bhoǰati «ուտել» արմատի հետ, որ սակայն տալիս է հյ. բոյծ, բուծանել:

ԲՈՇՆԱԿ «գազարի նման մի բոյս է. լտ. singidium» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 374։

*ԲՈՉՈՅ «փոքրիկ ձի» Մագ. 241=Երզն. քեր. երկու տեղն էլ գտնւում է միայն հոմանիշների մի շարքի մէջ։ (Աղոնցի հրատարակութեան մէջ ունինք միայն բոչոյ ձևը. ՆՀԲ յիշում է բոչոյ և բոչոյ ընթերցուածները, որոնցից լաւագոյնն է համարում բոչոյ, իսկ ՋԲ՝ բոչոյ)։

= Վրաց. ბაჩა-ცხენი բաչա-ցխենի «փոքրահասակ ձի, малорослая лошадь—иноходец, пони» (Չուբինով[2], էջ 100)։—Աճ.

Աղոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. էջ 241 հանում է պրս. بچه bača «ձագ» բառից։

+ԲՈՌ, ո հլ. «իշամեղու, բոռեխ, պիծակ» Վրք. հց. Բ. 184. Նեղոս 674. Մարթին. Պիսիդ. Վեցօր. տող 970. Վստկ. 210. որին պէտք է միացնել նաև բռէտ, ի-ա հլ. «իշամեղու» Եւագր. 127, 128. Վեցօր. 175. Մխ. առկ. առաջինի հետ նոյն է բոռեղ Յայսմ. ապր. 30 (գւռ. բոռեխ), երկրորդի հետ կռէ՞տ. շրթնականի այսպիսի փոփոխութեան օրինակ լինի թերևս պիտի>գւռ. կիտի, տիկի (մանրիկ ապառնիի)։

= Հնխ. bhor- ձևից, որի կրկնաւորներն են ներկայացնում յն. πεμ-φρη-δών «իշամե-

ղու», սանս. bam-bhara- «մեղու», bham-bharalī «ճանճ», լիթ. bimbalas, bimbilas «տիզ», լեթթ. bimbals, bambals «բզէզ» (Boisacq էջ 765, Walde 315, Pokorny 2, 161)։ Սանսկրիտի նախաձևն է հնխ. bhar, հայերէնինը՝ հնխ. bhor, միւսների մէջ արմատը ցոյց է տալիս r—l փոխանակութիւնը, որ կրկնութեան ժամանակ դարձել է ռնգական։ Հյ. բոռեղ ձևի մէջ -եղ մասնիկը համապատասխանում է սանս. -al մասնիկին։

Lagarde, Urgesch. 466, 467 բոռ միացնում է բրետ բառին, իսկ բրետ դնում է սանս. bhrānta:—Հիւնք. բոռ<բորբորիտ բառից և բրետ<յն. βροῦχος «մորեխ» բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 11, 391:—Patrubány IF 14, 59 գոթ. basi «քոլի պտուղ», յն. φῆν «քերել»!

ԳԻՌ.—Երև. բոռ (որից բոռաճանճ), Ակն. բ'ոռ-մէղու, Ալշ. Մշ. բոռեխ, Գնձ. պիռ, Ղրբ. պէոռնը, պիռնը «ձի ու տաւար խայթող մի տեսակ մեծ, սև ճանճ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბოჩო բորա «ձիաճանճ, лошадиный кровососъ»:

*ԲՈՌԻՏ «բոնի. գիծ ընտիր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 57. յայտնի չէ ի՛նչ է ուզում ասել։

*ԲՈՍՈՐ, ա հլ. գործածուած է Ս. Գրքում իբրև յատուկ անուն. բայց յետոյ իբր «արենագոյն կարմիր» Կոչ. 253. Նար. կը. և մծբ. Լմբ. Հմբ. Շնորհ. տաղ. որից բոսորաքուղի «արիւնաքուղի» Նար. կուս. 418. բոսորած «կարմրած» Ճառընտ. բոսորակայլակ «կարմիր կաթիլներով» Նար. խչ. 392. մծբ. 449. բոսորային «կարմրագոյն» Նար. Շար. բոսորատիպ «արիւնագոյն» Լմբ. Հմբ. բոսորերանգեան «կարմրագոյն» Նար. տաղ. Նոր գրականում (յատկապէս բանաստեղծական լեզուի մէջ) բոսորագոյն, բոսորագեղ են։

=Եբր. בָּצְרָה başəra բառն է, որ նշանակում է բուն «ամրապատ և անմատչելի տեղ» և յետոյ դարձել է եդոմայեցոց գլխաւոր քաղաքի անունը. «Իսկ այս ո՞վ է որ դիմեալ գայ յեդովմայ. կարմրութիւն ձորձոց իւրոց ի Բոսորայ» (Ես. կգ. 1). մեր բառը՝ տառադարձուած է յն. Βοσόρ ձևից։

Ուղիղ մեկնութիւնը գիտէ հներից Կոչ. 258. «Բոսորդ ի հեբրայեցւոց բարբառոյ անտի թարգմանեալ կոչի ի մեր լեզուս՝ մութ»։ Տաթև. ձմ. ճծա. մեկնում է «Եդոմն կարմիր երկիր թարգմանի և բոսորն նեղութիւն»։ ՆՀԲ եբր. պօս, պաձիր. լծ. ընդ թրք. պօզ, պաս, պօզում.—Karst, Յուշարձան 418 օսմ. boz, bozarak «գորշ, գորշագոյն»։ Petersson KZ 47, 285 կցում է հյ. բոց բառին, իբր կազմուած -որ մասնիկով և համեմատում է լտ. focus «կրակ, վառարան» բառի հետ։

ԲՈՍՏ «ախտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 57։—

+ԲՈՎ, ո, ո՞ւ հլ. (յետնաբար կայ ի բովէ, բովաց) «մետաղ հալեցնելու փուռ» Առակ. ժէ. 3. Ոսկ. ես. Եփր. ել. էջ 180. համաբ. էջ 255. «քուրայ, բութակ, փոթա» Իմ. գ. 6. Զաք. ժա. 13. «բուրվառ» Ասող. գ. իթ. «կրակ» Բենիկ. «մետաղ հալեցնելու գործողութիւնը» Նեղոս. «մետաղի հանք» Ա. մակ. ը. 3. Խոր. Փիլ. նմանութեամբ «քննութիւն, փորձ» Ագաթ. Կորիւն. որից բովել (ունի միայն ՀՀԲ) «զհրահալս մաքրել. 2. ցորեն են խարկել, բոհրել» (իբր գաւառական բառ), որ և բովճրել «խարկել, աղանձել» Մխ. բժշ. 148։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. bhē- «խորովել աղանձել, տաքացնել» արմատի bhō- ձևից (և կամ u աճականով). հմմտ. հրգ. bāen, նրգ. bähen «հացը խորովել», հիսլ. baδ «շոգիով բաղանիք», հսաքս. bath, անգսք. bœθ, հրգ. և նրգ. bad «բաղանիք», նորվ. bara «տաք ջրով մաքրել» (Pokorny 2, 187)։ Այս պարզ արմատը բացի հայկականից ու գերմանականից ուրիշ տեղ պահուած չէ. աճած ձևով տե՛ս վերը բոկեղ:—Աճ.

Pictet 2, 257 եփել և յոռն ձևերի հետ՝ կապում է սանս. pač «եփել» բառին, համարելով «թերևս պարսկական ծագումից»։—Հիւնք. փուք բառից։ Scheftelowitz BB 29, 37 լտ. focus «վառարան, կրակ», foveo «տաքացնել», fo-

tus «չեռացումն» բառերի հետ (Այս համեմատութիւնը սխալ է, որովհետև լտ. foveo են պատկանում են հնխ. dhogᵘh- արմատին. տե՛ս Walde 311)։ Petersson KZ, 47, էջ 279 լտ. fovea «փոս, քարայր», յն. φωλεός «որջ», գոթ. bauan «բնակիլ», հբգ. būan, գերմ. bauen «կառուցանել», հհիւս. būð «բնակարան, վրան» բառերի հետ՝ հնխ. bhoụ- «փոս, խոռոչ» արմատից. հյ. բով բառի նախնական իմաստը համարում է «փոս, որի մէջ դնում էին կրակը՝ վառելու համար»։

ԳԻՏ.—Ալշ. Ջղ. բ'օվել, Տփ. բօվիլ, Երև. բ'օվէլ, Ղրբ. պօ՛վէլ, Շմ. պօվիլ, Սչմ. Վն. պէօվել, Մրղ. պէօվէլ, Մկ. պէօվիլ, Ննխ. բօհրել, բբհօրէլ, Պլ. Ռ. փօհրել, Ակն. բ'օփրել, Հմշ. պօփրուշ, Կր. բ'օրփել:—Համա. նաև բով Նր. Խն., բովիկ Վն. «տաշտաձև մեծ աման՝ որի մէջ աղանձ են բոհրում», բով Նբ. «երկաթէ բարակ թիթեղ՝ որի վրայ աղանձ են բովում. սաջ», բով անել, բովիկ անել Վն. «ցորեն բոհրել, աղանձ շինել». Նոր բառեր են բովուկ, բոհրուն, բոհրանոտ, բովուիլ, բովտուն, բովճար:

ՓՈԽ.—Գնչ. bov «փուռ (հացագործի, կրի են)»։ Paspati համեմատում է այս բառը հնդուստ. بپه bap'h «շոգի» և սանս. pyuš «գոլ, տաքութիւն» բառերի հետ. բայց ակներև է, որ ո՛չ ձևով և ո՛չ նշանակութեամբ կապ չունի նրանց հետ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿ տե՛ս Բաւանդակ։

ԲՈՎԻՃԱՑՔ «խնկեղէն» Խոր. աշխ. 615, 616. գրուած բովաճառ՝ Թոռնեան, Տետրակ համառօտ բառարանի, Նախիջևան 1794, էջ 65։

Պատկանեան, Խոր. աշխ. 1877, էջ 81 պրս. بویچه bōyīča (ըստ Vullers) «convolvulus, որ է բաղեղ կամ որթի թըրթուռ»։ Մարքվարտ (Նամակ 1926 դեկտ.) պհլ. bōyāk-čār «անուշահոտ ճար՝ դեղօրայք»։

ԲՈՏՈՏ (ըստ ՆՀԲ ի, ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ճճի, փոքր որդ, փայտի ցեց» Բարուք զ. 19, Վրք. հց. Բ. 623. Նար. կթ. էջ 177. որից բոտոտակեր «ճճեկեր» Բարուք. զ. 71. Ագաթ. բոտոտակերեալ Բարուք. զ. 11։

ՆՀԲ Թուի հանել փտել բառից։ Հիւնք. փտել բառից։ Կայ արաբ. بطيطة baṭīṭa, նուազականը بطيطية buṭīṭia «ծառի որդ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 457)։ Բայց ըստ որում հայերէն բառը շատ հին է, ուստի նմանութիւնը պատահական է։ Այսպէս նաև ասորև. baltītu, ասոր. beltīθa «փայտի որդ»։

ԳԻՏ.—Ռ. փօղօղ, Վն. պտէօտ «բոտոտ». որից բոտոտիլ, Ռ. Վն. «որդնոտիլ, ճճեկեր դառնալ», բոտ Վն. «ճճեկեր, մէջը որդ մտած (ծառ կամ փայտ)».—Նո՞յն է նաև Մկ. մըճնիտ «ծառի որդ»։

ՓՈԽ.—Թրք. بتوت betut «ցեց, փայտի որդ».—այլ է վրաց. ბოტოტი բոտոտի «կախուած թանձր խլինք. густая сопля», ბოტოტებიანი բոտոտեբիանի «խլնքոտ, сопливый» (Չուբինով² 115)։

*ԲՈՐ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «բորոտութիւն, քոս» Սրճ. յար. էջ 282. Երզն. մտթ. Շնորհ. ընդհ. որից բորոտ «բորով հիւանդացած» ՍԳր. բորոտութիւն ՍԳր. բորոտիլ ՍԳր. բորոտանալ Եփր. մնաց. բորութիւն Պրպմ. 48 (չէ մտած բառարաններին մէջ. թերևս և վրիպակ է). Խածբոր Վստկ. 223 (գրուած է բոր կամ խածպոր)։

=Իրան. *bor ձևից փոխառեալ, որի միակ ներկայացուցիչն է նորագիւտ սոգդ. βr'wk' (կարդա՛ *βarūkə) «բորոտ»։—

Ewald, Sprachwiss. Abhnd. 2, 66 արաբ. ابرص al-baraṣ «բորոտութիւն» (որից սպան. albarazo, պորտ. alvaraz, հֆրանս. albara, albora) համեմատում է մեր բորոտ բառի հետ։ Սրա դէմ է գալիս գալիս Müller SWAW 41, 11 յիշեցնելով թէ հյ. բորոտ կազմուած է -ոտ մասնիկով բոր բառից և թէ արաբերէն բառը գոյութիւն չունի արամերէնում. Նոյն, Armen. VI լտ. fur-fur «թեփ (ցորենի, մորթի, գլխի)» բառի հետ։ Հիւնք. բորբորիտ կամ յն. ψώρα «բորոտութիւն» և կամ յն. πρρ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Gauthiot

MSL *19, 128*։ Petersson KZ *47, 260 յն.* φάρω *«ճեղքել», φάρος «ակոս», φα- ρόω «հերկել», լտ.* ferio *«բաղխել, զար- նել», հալ.* borja, brati *«կառել» են բա- ռերի հետ, արմատակից հլ.* բիր *և* բրեմ *բառերին. Նշանակութեան տարբերու- թեան համար հմմտ. լտ.* scabies *«բոր, քոս»,* scaber *«բորոտ» և* scabo *«քե- րել»։ Մառ* ИАН *1919, էջ 395 նոյն ընդ.* քոր. *իսկ էջ 405—406 վրաց.* բո- րոտի, բրագի, *արաբ.* مريض mariz *«հի- ւանդ» և* برص baraṣ *«բորոտութիւն» բառերին ցեղակից։*

ԳԻՒ.—Ալշ. Ջղ. բ'որ, *Ննխ. Պլ.* por, *Ախց. Կր. Սչ.* բ'օր, *Հմշ.* պօր, *Սեբ.* բ'ōր, *Ջթ.* բ'իւր, բ'իւր.—*Ախց. Երև. Կր.* բ'օրօտ, *Ալշ.* բ'օրոդ, *Ննխ. Պլ.* poroդ, *Սչ.* բ'օրօդ, *Հմշ.* պօրօդ, *Ռ.* փօրօդ, *Ասլ.* բ'ōրōօ*, *Հճ.* բ'ույող, *Ջթ.* բ'իւ- րիւդ, բիյիդիլ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბოროტი բօրոտի *«չար, գէշ, վատնգաւոր, մոլի, անարգար, եղեռնաւոր»,* შებოროტება շէբօրոտեբա, განბოროტება գանբօրոտեբա *«ճանձրանալ, բարկանալ, ագ- կարանալ»,* ბოროტობა բօրոտօբա,ხიბოროტე սիբօրոտե *«չարութիւն, չարագործութիւն»,* ბოროტ-მანქანება բօրօտ-մանքանեբա *«մե- քենայութիւն, խարդաւանք»,* უბოროტო ու- բօրոտօ *«ամենևին չարութիւն չունող, շատ բարի», Թուշ.* բօրոոբ *«գէշութիւն, կեղտո- տութիւն». այս բառերի նշանակութեան տար- բերութեան համար հմմտ. պրս.* پيس pīs *«բորոտ, կեղտոտ», Թրք.* pis *«կեղտոտ, վատ», Վն.* կոտ *«բորոտ. 2. գէշ, անպի- տան», լտ.* scaber *«բորոտ, քոսոտ. 2. կեղ- տոտ, անմաքուր. 3. չարաճճի»։ —Հայերէնից փոխառեալ է թւում նաև թաթար.* برت bert *«քոսոտ, բորոտ, փուճ, անպիտան»* (Буда- говъ *1, 251), որ թաթարական արմատներով ստուգաբանութիւն չունի։*

*ԲՈՐԱԿ, ի-ա *հլ. (գրուած է նաև* բաւրակ, բաւրակ, porak, բարակ) *«մի տեսակ հան- քային նիւթ. լտ.* nitrum» *Երեմ. բ. 22. Ա- գաթ. 106. Եղիշ. հյր. մեր 199. Վրք. հց. Բ. 323. Ճառընտ. Մխ. դտ. Գաղիան. Նոր բա- ռեր են* ճայրբորակ, աղբորակ, բորակածին։

= *Պհլ.* *bōrak *ձևից. որ չէ աւանդուած, բայց հմմտ. պրս.* بوره bōra *«բորակ», որից փոխառեալ են ասոր.* ܒܘܪܩܐ būrqa, *վրաց.* ბორა բօրա, ბორაკი բօրակի, *արաբ.* بورق bavraq, būraq, *Թրք.* بوراق boraq, *ֆրանս. անգլ.* borax, *սպան.* borrax, borraj, *իտալ.* borrace, *ռուս.* боръ *համանիշները։ Բորա- կը՝ ըստ Լէժանի՝ իններորդ դարում մտաւ Եւրոպա։—Հիւբշ. 122։*

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ, յե- տոյ ՆՀԲ, Lag. Gesam. Abhd. *21 են, բոլորն էլ համեմատելով պրս. բառի հետ։*

ԳԻՒ.—Երև. բ'օրակ *կամ* աղի բ'օրակ *«շատ աղի», Ալշ.* բ'օրագ, *Մկ.* պուրակ, *Վն.* պուրոկ. *միւսները առհասարակ պարսկերէ- նից կամ թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ։ Վանեցոց և Մոկացոց* պարակ *ձևը շատ լաւ համապատասխանում է Ս. Գրքի* բաւրակ *ձե- վին։—Նոր բառ է* բաւրակնոց։

ՓՈԽ.—Քրդ. بورق porak *հայերէնից փո- խառութիւն պէտք է դնել նախաձայն* p-*ի պատճառաւ՝ փոխանակ* b։

ԲՈՐԱՄԷՍ *«է թուփ ինչ որ ունի գնմանու- թիւն գաւին, ոտից, կճղակօք և գրեթէ բո- լոր մարմնովն. անկ. դուզու ֆիտանը». ունի միայն ՓԲ, առանց վկայութեան։*

+**ԲՈՐԲ** *«վառիլը, այրիլը. 2. եռալը, ե- ռանդ. 3. յորդ». հին մատենագրութեան մէջ առանձին գրեթէ անգործածական է. եղած միակ օրինակն է Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 50՝* բորբ շող լուսոյ *«լոյսի յորդառատ ցոլք». ո- րից կազմուած են* խաւարաբորբ *«յորդ խա- ւարով, մութը շատ» (որ և* խաւարաբորբոք!) *Սարկ. տամար. Տաթև. ձմ. զզ.* յորդաբորբ *«շատ տաք» (յորդաբորբ ջերմութիւն) ՅՀ. կԹ.* լուսաբորբ *ԱԲ.* օձաբորբ *«օձաշատ» ԱԲ.* բոցաբորբ *Մխ. այրիվ. էջ 58.* ճրաբորբ *ՅՀ. խմ. խոստ. 3 (երկուսն էլ նորագիւտ բառ). աւելի գործածական է արմատը պարզ ձևով գաւառականների մէջ, իսկ* -ոք *մասնիկով՝ գրաբարի մէջ (հմմտ.* բարիոք). *ինչ.* բորբո- քել *«հրահրել» ՍԳր.* բորբոքիլ *«վառիլ, բռն- կիլ, հրահրիլ. 2. այրիլ. 3. սաստկանալ. 4. եռքը դուրս տալ (բորոտութեան)» ՍԳր. Ա-

գաթ. Կորիւն. բորբոքեցուցանել *Ողբ. գ. 11.* բորբոքախառն *Մծբ.* լուսաբորբոք *Խոր. վրգվ. Անան. եկեղ. Տօնակ.* հրաբորբոք *Խոր. Հռիփս. և վրդ. ՅՀ. կթ. Արծր.* կայծակնաբորբոք *Թէոդոր. խչ.* չահաբորբոք *Առող. Ճառընտ. Երզն. մտթ.* բորբոք *լաստ Խոր. եւ են։*

= *Հնխ.* bho-bhr-o *ձևից, որ կրկնականն է* bher, bhere, bheru̯, bhreu̯, bhereu̯ *«եռալ, եփել, ծփալ» պարզական արմատի, որի միւս ժառանգներն են՝ լտ.* ferveo, ferbui, fervo, *կիմր.* berwi, *բրըտ.* bervein, berucin *«եռալ, եփել», միջ.* berbaim *«եփել», գոթ. հրզ.* brinnan *և գերմ.* brennen *«այրել, վառել» (ուրիշներ տե՛ս* աղբիւր *բառի տակ և* Walde *225, 286,* Ernout-Meillet *338,* Kluge *72,* Boisacq *1037,* Pokorny *2, 167)։ Հայերէնի վերի ձևերը ցոյց են տալիս* -o- *ձայնդարձը, բայց գաւառականների մէջ ունինք նաև* -e- *ձայնդարձը՝* բերբել *ձևով։*

> *Հները* բորբ *բառի նշանակութիւնը մոռացել էին. յետնաբար հնարուեցան «խաւար, աղօտ, ծածկուած» նշանակութիւնները.—Հին. բռ. մեկնում է «*բորբ. *խաւար.* Քողաբորբեալ. *առագաստեալ».* Քողաբորբ *«քօղով ծածկուած» իմաստով ունի Ճառընտ. իսկ Թր. քեր. «-◡- չափով բառ» նշանակութեամբ. հմմտ.* քողաղօտ *(◡—◡)։ Սրանցից է առնում Առաք. պտմ. 41* քողաբորբեալ *«ծածկած, թագնուած»։ Բառ. երեմ. էջ 57 սխալմամբ գրում է* բորգ *(բառաշարքը պահանջում է* բորբ) *և մեկնում է «խաւար կամ հնոց կամ տխուր»։ ՀՀԲ մեկնում է* բորբ *«խաւար կամ մութն, կամ աղջամուղջ կամ մռայլ»։ ՆՀԲ* բորբ *«թուի արմատ* բորբոք *բառին, և անխըտիր երևի նշանակել վլորդութիւն հրոյ և ծխոյ»,* բորբոք. *լծ. հյ.* բորբ *և յն.* πῦρ *«հուր»։ ՋԲ մեկնում է «պայծառ, բաղմալոյս. 2. տօթ, տապ. 3. խաւար, թանձըր խաւար». ԱԲ «ցաթած լոյս. 2. տաքութիւն, ջերմութիւն. 3. մէգ, մութ, մշուշ. 4. առատ, յորդ». սրանցից դուրս ՓԲ դնում է նաև տարբեր մի* բորբ. *ի հլ.* *«ծածկոյթ, սաւան» նշանակութեամբ, որից* քողաբորբ, քողաբորբեալ *բառերը։*

Ուղիղ մեկնեց Windisch. *15* բոքբոք *համեմատելով լտ.* ferveo *բառի հետ։ Տէրվ.* Altarm. *60 և Նախալ. 96 համարում է թէ կրկնուած է* բրոք *արմատից, որին կցում է սնս.* bhrāj, *յն.* φλέγω, *լտ.* fulgeo, flagro, *անգլսք.* blican, *գոթ.* bairhts, *հսլ.* bliskŭ *ձևերը։ Հիւնք.* մորմոք *բառից։ Վերի ձևով* Meillet BSL *հտ. 13, թ. 52, էջ 29։—* Scheftelowitz BB *29, 37 սանս.* babhru *«մութ կարմիր», յն.* φρύνη *«փայլեցնել». հսլ.* bronŭ *«սպիտակ», լիթ.* bė́ras *«գորշ» բառերին ցեղակից։ Ղափանցեան* ЗВО *23, էջ 357* բորբոք *կրկնուած է *բոք արմատից, որ է=*բոց*:*

ԳԻՌ.—Երև. բ'որփ տալ *«կրակ տալ, բորբոքել, սիրտը կամ եռանդը արծարծել»,* բ'որփէլ, *Ղրբ.* պէ՛րփէլ *«կրակը արծարծել» (յատկապէս «քղանցքով փչել»), նաև «դըրդել, գրգռել», Ջղ.* բ'որբո'քել, *Խրբ. Կր.* բ'որբ'օքիլ, *Ալշ.* բ'որբ'ընգել, *Մշ.* բ'որբ'ըգել, *Ոզմ.* բ'էորբըքիլ, *Նբ.* բ'որբ'ընքել, *Սլմ.* պէորպըքել *«կրակը հրահրել»։ Նոյն բառերն են* բորբոքել *Վն. «բորբոքում»,* բորբոքել *զարնել Վն. «հրահրել»,* բորբոք ըլլալ *Մն. «զայրանալ, սաստիկ բարկանալ»։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ბორბოქი բորբոքի *«զայրանալ, բարկանալ, յանդիմանել, քրթմընջել»։*

ԲՈՐԲՈՍ *«մգլածութիւն, քիւֆ» Գէ. ես. Ոսկիփ. Մաշկ. Վրդ. պտմ. էջ 3 և ծն. որից* բորբոսահամ *Վստկ.* բորբոսահոտութիւն *Վստկ. էջ 3.* բորբոսային *Մխ. բժշ.* բորբոսիլ *Ճառընտ. Ոսկիփ. Մաշկ. Երզն. մտթ. Վրդն. եւ.* անբորբոս, անբորբոսային *Մխ. բժշ.։*

> *ՆՀԲ լծ.* բոր, բոյս, բորբոք*: Հիւնք.* բու *և* բոտոտ *բառերից։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. բ'որբ'ոս, *Երև.* բ'որբ'օս, *Պլ.* փօրփօս, *Պրտ.* բ'ըբ'օրօղ *«բորբոսնած», Սեբ.* բ'որբ'էս, *Տիգ.* փօրփուս, *Ոզմ.* բ'էորբէօս, *Շմ.* պիւրպէօսն, *Մկ.* պիւրպիս, *Ղրբ.* փըրփէշն. *-բայական ձևով՝ Խրբ.* բ'որբ'ոտիլ, *Ալշ. Մշ.* բ'որբ'ըսնել, *Ախց. Կր.* բ'որբ'սնիլ,

Տփ. բօրփանիլ, Ննխ. փօրփանէլ (հինը բօրբըսնէլ), Պլ. փօրփանիլ, Տիգ. փօրփսիլ, Սլմ. Վն. պէօրպսնել, Ասլ. բ՛ըբ՛րէօղիլ, Շմ. պիւրպէօսնիլ, Ագլ. բըրբէ՛շնիլ, Ղրբ. փըրփէ՛շնիլ, Հճ. բ՛ոյբ՛ռսել:

ՓՈԽ.—Պրս. پرپوس perpos «բորբոս», پرپوسی بودن perposi buin «բորբոսիլ»։

*ԲՈՐԲՈՐԻԱՆՈՍ «քրիստոնէական մի աղանդ» Շնորհ. յուդ. գրուած վրիպակով՝ բարբարիանոս Կորիւն. այլուր բորբորիտոն Խոր. բորբորիտոս Ուխտ. Ա. էջ 29. բորբիոս Ոսկիփ. բորբորիտ, բորբիանոս Ոսկիփ. նշանակում է նաև «վաւաշոտ, պղծասէր, պոռնիկ» և այս իմաստով գրում է բորբորիտ Խոր. Ա. 15. Մագ. բորբորիտոն Թըս. մրկ. 126. Մագ. և Երզն. քեր. —նոյն բառն է բորբորիտոն «տիղմ» ըստ Բառ. երեմ. էջ 57։

= Յն. Βορβοριανοί, Βορβορῖται «բորբորիտոն աղանդաւորները». որանք կոչւում էին նաև Βαρβηλιῶται. Թշնամիները բառախաղով միացնելով այս անունը յն. βόρβορος «ցեխ, աղբ, կեղտ», βορβορώδης «աղտեղի, գարշ, պիղծ» բառերին, վերանուանեցին նրանց Βορβοριανοί. (Sophocles 299, 312)—Հիւբշ. 344։

ՆՀԲ բոլորը հանում է βόρβορος «տիղմ» բառից։ Հիւբշ. 344 չնկատելով բառախաղը՝ կասկածում է միացնել բորբորիտ և բորբորիանոս բառերը։ Սիօն վրդ. Տէր-Մանուէլեան, Բառափընջիկ, էջ 18 հանում է բորբ «կայծ, բորբոքիլ» արմատից և կցում է գւռ. բորբորիտ «հետաքրքիր» (այլուստ ինձ անյայտ)։

ԲՈՐԲՈՔ տե՛ս Բորբ։

+ԲՈՐԵՆԻ (-նւոյ) «մարդագայլ, hyena» Երեմ. ժբ. 9. Վրք. հց. և բորեան, ի հլ. Բուզ. Սիր. ժգ. 22. Վրք. հց. Բ. 263. Մխ. երեմ. բորէ Մագ. Թղ. 31. Մխ. առակ. Մխ. երեմ. բորայ Բար. 162։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. bhero- «գորշ, թուխ» արմատից, որի ժառանգներն են լիթ. bėras, լեթթ. bērs հրգ. անգսք. brûn, հիսլ. brūnn, ռուս. brynĕ'tь, որոնք նշանակում են «թուխ», յն. φάρη «ամպ» և կրկնութեամբ՝ սանս. babhrú- «գորշակարմիր»։ Հնագոյն ժամանակից այս բառը յատկացուած է նշանակելու զանազան անասուններ, յատկապէս արջը, որի անունը թաբուի էր ենթարկուած. հմմտ. սանս. bhalla-, bhallaka-, հրգ. bero, անգսք. bera, գերմ. Bär, հիսլ. biǫrn, bersi, բոլորն էլ «արջ», յն. φρύνη, φρῦνος «գորտ», կրկնութեամբ՝ սանս. babhrú- «հետահան, ichneumon», զնդ. bawrō, լտ. fiber, կորն. befer, բրըտ. bieuzr, հրգ. bibar, անգսք. beofor, հիսլ. biōrr, գերմ. Biber, լիթ. bebrùs, հպրուս. bebrus, ռուս. չեխ. լեհ. бобръ, բոլորն էլ «կուղբ, ջրշուն» (Pokorny 2, 166, Ernout-Meillet 340, Boisacq 1040, Berneker 47, Walde 287, Kluge 39, Trautmann 28, 30)։ Մեր մէջ արջը գրեթէ պահած է իր բնիկ անունը և վերի արմատը յատկացուած է բորենիին, որ նուազ ռուկալի գազան չէ և հիմա էլ մարդագայլ է կոչւում։ Հայերէնի մէջ պահուած է bhoro- արմատաձևը, որ գտնում ենք նաև սլաւոնական (ռուս. չեխ. լեհ. бобръ, ընդհ. սլաւական *bobrъ). -ենի կամ -նի մասնիկը ունին վերի ձևերից շատերը, որոնց համար դրւում է հնխ. bhre-no-, bhro-no- են։—Աճ.

Lagarde. Arm. Stud. § 412 -ենի մասնիկով բոր «քոս» բառից. տապէս է կոչուած անասունը՝ մորթի բծաւորութեան պատճառաւ. հմմտ. եբր. צבוע ṣabō'a «բորենի», որ բուն նշանակում է «գունաւոր»։ Սազըզեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 408 սումեր. ur, urri, bar «բորենի»։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. bhāri «առիւծ»։

ԳՒՌ.—Կայ բորանի Երև. «բորենու մորթից շինուած մուշտակ», որի աղբիւրը անյայտ է։

*ԲՈՐԿՈՆԻՄ, ի-ա հլ. «մի տեսակ սուր փուշ» Դատ. ը. 7, 16 (այլ ձ. բորկունիմ, բարկէնիմ). ուրիշ տեղ չէ գործածուած կարծեմ նոյն բառն է բորֆիմ «առիւծամորենի» Բառ. երեմ. էջ 57։

= Եբր. ברקנים barqānīm. անստոյգ բառ, որ ոմանք մեկնում են «փուշ», ուրիշներ «կամնատայլ». Եօթանասնից թարգմանութեան մէջ բառը տառադարձութեամբ պա-

հուած է յն. βαρκηνίμ (այլ ձձ. βαρκομμειν, βαρακηνειμ, հայր անշուշտ βορκονίμ կամ βορκονείμ) ձևով (E. Sophocles, էջ 299). յունարէնի՞ վրայից էլ տառադարձուած է մերը։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

ԲՈՐՏ «համաստեղութեան անուն» Շիր. ունի միայն ՆՀԲ. չգիտէ ԱԲ։

ԲՈՐՏ «անհարթ, անտաշ». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք խորտաբորտ «անհարթ առապար տեղ» Խոր. գ. 55 (իմա՛ խորբուբորտ) և Դրբ. ճաստ ու բորդ «հաստ ու կոպիտ»։

+ԲՈՑ, ո հլ. «բոց, ալաւ. 2. մեծ լոյս կամ տաքութիւն» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ես. 179 (սեռ. բոցոյն! ձևով), «եռանդ» Կլիմաք. որից բոցագոյն Ես. ժգ. 8. բոցադէզ Ագաթ. բոցալեզու Եզն. բոցախառն Վեցօր. բոցաճաճանչ Կիւրղ. եէմ. Թղթ. Մծբ. Բ. մակ. գ. 22. բոցանշան Ագաթ. բոցաշունչ Վեցօր. բոցեղէն Ծն. գ. 24. Եզն. բազմաբոց Եղիշ. անբոց Նար. Սարգ. հրաբոց Նոնն. բոցավառ, բոցարծարծ (նոր բառեր)։

= Հնխ. bhā, bhē, bhāu, bhōs, bhəu̯-es «լոյս, փայլել, ցոլալ» արմատից՝ աճած g մասնիկով, ցեղակից ձևերից հմմտ. սանս. bhās «լոյս, փայլ», bhānús «լոյս, փայլ, շող, արև», bhāti «լուսավորել», bhātis «լոյս», vibhávan «ճառագայթող», յն. φάος, φῶς (φάϝος, պամփ. φάβος), φόως «լոյս», հոմեր. φάε «փայլել, երևել», φαέθων «փայլուն», φαείνω «փայլել», φᾱνός «փայլուն», φαῦσις «լոյս», πι-φαύσκω «փայլեցնել», զնդ. fravāiti «փայլել», bāmyō «լուսափայլ», հիռլ. bān «ճերմակ», անգսք. bōnian «յղկել», մբգ. büenen «փայլեցնել», գերմ. bohnen «աւազով շփելով փայլեցնել» են (Walde 271, Boisacq 1014—15, Kluge 65, Pokorny 2, 122)։—

Տէրվ. Նախալ. 94 հլ. բաց, բանալ, յն. φῶς, φαίνω, սանս. bhā են ձևերի հետ հնխ. bhā «փայլել, երևել» արմատից։ Canini, Et. étym. 65 կիմր. poeth «կիզիչ» բառի հետ։ Հիւնք. յն. φῶς բառից։ Bugge KZ 32, 30 յն. πιφαύσκω «լուսաւորել, փայլեցնել», φλόγα «երևեւացնել» բառերին է կցում, իբր *բաւց նախաձևից։ Scheftelowitz BB 28, 290 լտ. fax «ջահ, խարոյկ», facies «երես, դէմք», յն. παιφάσσω «յանկարծ երևալ» բառերի հետ։ Patrubány SA SA 2, 34, IF 13, 163 և ՀԱ 1906, 342 լտ. focus «վառարան», յն. φώγω «խորովել», հրգ. backen «եփել» են ձևերի հետ. հայերէն բոց<հնխ. bhoksk(h)os։ Լտ. focus բառի հետ համեմատութիւնը ընդունում է կասկածով Walde 302, իսկ միւսները մերժում է։ Petersson KZ 47, էջ 285 արմատը դնում է բոսոր բառի մէջ (երր. փոխատուութիւն!), իբր *բոս<հնխ. bhok'o-, որով աւելի է հաստատում Patrubány-ի համեմատութիւնը լտ. focus բառի հետ։ Meillet, Dict. étym. lat. 357 մերժում է լտ. focus «վառարան» բառի հետ կապակցութիւնը։ Պատահական նմանութիւն ունի կարարդին, bzly «բոց»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. բ'ոց, Ակն. Ախց. Երև. Կր. Խրբ. բ'օց, Վն. պո̂ց, Համշ. պօց, Ռ. փօց, Ոզմ. Սեբ. բ'էօց, Ասլ. բ'էօց, բ'էօւ, Ագլ. բիւց, Մկ. պիւց, Սլմ. պուէց, Մրղ. պըից.— նոր բառեր են բոցատար, բոցել, բոցկլտալ, բոցկալ, բոցախորով:

◎ԲՈՒ, ո հլ. «բու, բայղուշ թռչունը» ՍԳր. Վեցօր. 172. որից բուէճ, բըուէճ Ձենոբ. Լաստ. և բուիճակ, բըուիճակ Մխ. առակ. որոնք անշուշտ բուի զանազան տեսակներն են նշանակում. մասնիկի համար հմմտ. լուիճ, աղաւնիճ, բողիճ, կաւիճ: Rivola ունի բբու «բու» ձևը։

= Բնաձայն բառ է. հմմտ. պրս. بوم būm, بوف būf, քրդ. بوم būm, արաբ. بوم bumm և աւելի լաւ بوه būh «արու բու» (Կամուսի Թրք. Թրգմ. Գ. 726), ասոր. ܒܘܐ bavā(?), յն. βύας, βύζα, լտ. būbō, վրաց. ბუ բու, ბუვი բուվի, ბუი բուի, թուշ. բուի, չեչէն. բուճու, լազ. byu, burbu են, որոնք նոյնպիսի բնաձայններ են՝ իւրաքանչիւրը անկախաբար կազմուած (Pokorny 2, 112): Ուրիշ տեսակ բնաձայն է Ռոստոմթոյի գաւառականով կուկուվաք «բու»։—Հիւբշ. 430։

Շրէօդէր. Thesaur. էջ 58 հայերէնից է համարում լտ. būbō։ ԳԴ դնում է վերի պրս. ձևերից։ Ինճիճեան. Հնախ. Գ. 22 ու բնաձայնից.— ՆՀԲ արաբ. պրս. պուճ, պում, A. F. Pott, Kurd. Stud. ZKM 4. 31 բնաձայն (որ ուղիղ մեկնութիւնն է) և կամ պարսկականից փոխառեալ։ Lag. Urgesch. 762 պրս. būm և լտ. būbō։ Bötticher, Wurzelforsch. Halle 1852, էջ 16 բուէճ բառի դէմ դնում է պրս. būm, խրդ. bal, սսկր. bōtā։ Հինդ. պրս. պուճ, պուճեճ «յոպոպ»։ Patrubány ՀԱ 1908, 246 բուէճ մեկնում է բու+ei «երթալ»+d, իբր «բո՛ւ ձայնելով գացող թռչուն»։

ԳԻՒ.—Կր. Մշ. բ'ու, Ալշ. բ'ուվ, Երև. fon-բու, Անգ. fur-բիվ, for-բիճ, Մկ. կուr-պիվ (հյ. կոյր=պրս. kōr «կոյր» բառով բարդուած). Նխ. բուճու. Սչ. բո'ւճու, բո'ւճա (ռումիներէնից փոխառեալ), իսկ Ջղ. բ'ուբ'ու «քաշուած կեանք վարող մարդ»։ Նոր բառեր են բուել, բուալ «բուի ձայն հանել՝ կանչելը»։

ԲՈՒՋԱՂԹՆ «աղջամուղջ». ունի միայն Բառ. երեմ. 57, որի հետ նոյն է բազոխտ «մութ, խաւար, աղջամուղջ» ՓԲ. նոյնը դարձեալ գրուած է բազոփբ աղջամուղջ» Բառ. երեմ. էջ 44։

Արդեօք այս բոլորը բալուտ «միգամած» բառի սխալ ընթերցուածնե՞րն են. մանաւանդ որ բալուտ բառը գրուած է նաև բաղ- գրչութեամբ։

+ԲՈՒԹ «հաստ, գուլ, անհասկացող. 2. գուլ, ո՛չ-սուր. 3. ծանր, թաւ» Փիլ. Նիւս. ծն. Շնորհ. այբուբ. Երզն. քեր. «կէտադրութեան մէջ՝ նշանը» Թր. քեր. «90 աստիճանից մեծ անկիւն» Եւկղիդ. որից բթել Սիր. լ. 10. Վրք. և վկ. Ա. 370. բթիլ Ագաթ. Եղիշ. բթագոյն Փիլ. Պղատ. տիմ. բթահայեաց «ո՛չ-սրատես» Առաք. մոլ. բթացուցանել Շնորհ. ընդհ. Ոսկ. աւագ բշ. բթութիւն Նիւս. բն. Մագ. քեր. առանց սղումի՝ բութանկիւն Եւկղիդ. Նոր բառեր են՝ բթանալ, բթամիտ են։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. bhut- ձևից։ Հայերէնի հետ նշանակութեամբ նոյն են հոլլ. bot, դան. but, հիւս. գերմ. butt «բութ (նիւթապէս և կամ փոխաբերաբար, այն է «հաստագլուխ, բթամիտ») կարճ ու հաստ», գերմ. verbuttet «մարմնով կամ հոգեպէս չզարգացած» գւռ. buttet «կարճ ու հաստ», Butz «կարճ ու հաստ մարդ, անտառն կամ բոյս», փոխառութեամբ՝ հունգ. buta «բութ, ապուշ», սպան. պորտ. boto, botoso «բութ», ֆրանս. (pied) bot «կուչ եկած (ոտք)», վալլոն. bott, իտալ. boto, ռում. but, butacĭŭ «բութ», ռուս. botětь, butetь «հաստանալ, գիրանալ», ալ. búta «խոշոր գլխով մարդ, բթամիտ մարդ»։ Այս բառերից սլաւական խումբը ըստ Berneker 77 փոխառեալ է գերմանականից միւսների ծագումը պարզուած չէ։ Ըստ Pokorny 2, 127 գերմանական խումբն էլ ծագում է հնխ. bhaud-, bhūd- «զարնել, հրել» արմատից, որի համազօրն է հնխ. bhaut-, bhūt- «զարնել, հրել» (Pokorny 2, 125)։ Հյ. բութ ձևով համապատասխան երկրորդին, իսկ նշանակութեամբ առաջինին, դառնում է երկուսի միջին օղակը, աւելացնենք հատկապէս գւռ. բբել, բոբել «հրել, մշտել», որ նոյն արմատների բայական իմաստն էլ պահում է։—Աճ.

Meillet MSL 9, 150 համեմատում է լիթ. bukùs «բութ, գուլ», bùkti «բթանալ, գուլ դառնալ», որոնց վրայ MSL 10, 282 աւելացնում է նաև գոթ. bauθs «խուլ, համր, անհամ»։ Հիւբշ. 430 չի ընդունում առաջին մեկնութիւնը, որովհետև կարելի չէ հյ. բ և լիթ. k իբրև մասնիկ բաժանելով բառից՝ ենթադրել bhu- արմատը։ Գոթ. bauθs բառի հետ համեմատում են սանս. badhirá-, միռլ. bodar «խուլ» (տե՛ս Walde 275)։ Bugge BB 18, էջ 163 ալբան. butε «կակուղ» բառի հետ, որ հիշել է Moratti՝ but ձևով։ Pedersen KZ 36, 341 = Նպաստ մը, էջ 12 կցում է ալբան. butε «կակուղ», իռլ. bocc, նիռլ. bog «կակուղ» բառերի հետ, որոնց նշանակութիւնը անյարմար է։—Հիւնք. բոյս բառից։ Charpentier IF 25, 242 հնխ. bhāu̯- «զարնել» արմատից. հմմ. լտ. fatuus «անհամ». confūto «խառնել,

որոփել»։ Karst, *Յուշարձան 415 մոնղոլ.* moxo, *բութիաթ.* moko, *թունգուզ.* moko, *մանչուր.* mokto, motso, mojo *«բութ» և հլ. մուճչ բառերի հետ. իսկ էջ 418 ալթայ. թաթար.* but, böt, büt *(կլոր, թաւ մարմինների համար ասուած), չաղաթ.* put *«խրճիթ, սրունք»,* buta *«կլորիկ թուփ, կոճղ», օսմ.* budala *«ապուշ»,* bodur *«կարճահասակ» են։* Mladenov IF *38, 169 ալբան.* butə *«կակուղ, փափուկ, քնքուշ», գոթ.* bauθs, *լիթ.* bukùs, *նորվ.* butt *«բութ» բառերի հետ՝ հնխ.* bhut *ձևից։*

ԳԻՐ.—Ախց. Ջղ. բ'ուք:

ՓՈԽ.—Kraelitz-Greifenhorst WZKM *27 (1913), էջ 131 դնում է թրք.* پات pat *«հարթ»,* پط pat *«տափակ, լայն», որից* پطبورون pat-burun *«տափաքիթ»։*

ԲՈՒԹ *«անստոյգ մի բոյս». մէկ անգամ յիշել է Բժշ. առանց բացատրութեան, ըստ Հայբուսակ § 379։*

Բութակ *«նուագարանի բանալի» տե՛ս* բոյթ: *Թերևս նոյն է* բութակ *«մոյթ, նեցուկ», որ յիշում է Բառ. երեմ. էջ 215։*

*ԲՈՒԹԱԿ *«մետաղ հալեցնելու յատուկ հողէ աման, քուրայ» Ոսկիփ.։*

=Արաբ. بوتق butaq *«քուրայ», որ փոխառեալ է պրս.* بوته bōta *համանիշից. սրանից է նոյնպէս թրք.* پوته pota *«քուրայ»։*

*Այս ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ, էջ 456 ա (*պութէ *բառի տակ)։ ՆՀԲ և ՋԲ դնում են ռմկ.* բօթա: Pictet *2, 263 պրս. բառի հետ։*

ԲՈՒԹԷՆ *«փոքր եղջերու» տե՛ս վիթ։*

ԲՈՒԺ *տե՛ս Բոյժ։*

Սխալ ընթերցուած է՝ փոխանակ բոյժ, *ինչպես սրբագրում է Նորայր. Հայկ. բառաք. էջ 53։ ՆՀԲ նշանակում է իբր անստոյգ գրչութիւն, իսկ ԱԲ բոլորովին սխալ է մեկնում «բիժ, աղտ, արատ, պակասութիւն, տճկ. մահանա», ուղելով անշուշտ կապել* բիծ *բառի հետ։*

ԲՈՒՃԱԿ *տե՛ս Բու։*

*ԲՈՒՃԵՆԻԿ *«Չինաստանի մի տեսակ համեմեղէն կամ խնկեղէն» Խոր. աշխ. 616. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։*

= Պհլ. *bōy-i čēnīk *=պրս.* بوی چینی bōy-i-čīni *«ճենական խունկ», որ ծագում է* بوی bōy *«խունկ» և* چین čīn *«Չին» բառերից. ճի՛շտ ինչպես մենք* դարիճենիկ < *պհլ.* *dār-i-čēnīk *=պրս.* دارچین dārčīn *«չինական փայտ»։—Հիւբշ. 123։*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ S'. Martin, Mémoires, Paris *1819,* II, *էջ 394։ Նոյնը կրկնում են* Lag. Arm. Stud. *§ 417, Պատկանեան, Խոր. աշխ. 1877, էջ 83 են։*

*ԲՈՒԼ *«պապական կոնդակ» Մարթին, որ և յետին տառադարձութեամբ գրուած է* պուլ *Մարթին.* վուլ *«հրովարտակ» Պամ. ռուբ. 217, Վահր. ոտ. (հրտր. Շահն. էջ 205՝ ունի* բուլ*) «պապական կնիք» Մարթին. «Կիլիկեան թագաւորների կնիքը»* REA *1. 247։*

=Լտ. bulla *«կնիք, կնքեալ վաւերագիր, վկայագիր, պապական կոնդակ», որից փոխառեալ են իտալ.* bolla, *ֆրանս.* bulle, *անգլ.* bull, *գերմ.* Bulle *«պապական կոնդակ», յն.* βούλλα *«թագաւորական մատանի, կնիք»* (Sophocles *315)։ Լատին բառը բուն նշանակում է «ջրի պղպջակ», յետոյ «կոճակ», աւելի յետոյ «ոսկի կոճակ, որ զանազան բաների իբր նշան էին գործածում» և վերջապէս՝ ձևից առնելով՝ «կնիք են»։ Մեր ձևերից* բուլ, պուլ *լատին են, իսկ* վուլ *բիւզանդական յունարէնից տառադարձութիւն։—Հիւբշ. 373—4։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Որովհետև վուլ *ձևի տակ ՆՀԲ յիշում է նաև լատին բառի նախաւոր «պալար՝ որպէս զպղպջակ են» նշանակութիւնները, ԱԲ սխալմամբ հայերէն բառի համար կարծելով՝* վուլ *բառի դէմ շարում է «պղպջակի պէս ուռեցք. 2. կոպճա (ուռած). տճկ. գոփչա» նշանակութիւնները։*

*ԲՈՒԼ *«եբրայական ութերորդ ամիսը». մի անգամ գործածուած է Գ. թագ. զ. 38 «Յամսեանն ի բուլ, այն է ամիսն ութերորդ».—յիշում են միայն ՀՀԲ և ՋԲ։*

=Եբր. בול bûl «ութերորդ ամսուայ հին քանանացի անունը». մէկ անգամ գործածուած է Ս.Գրքի նոյն հատուածում. տառադարձուած է յն. βουλ (այլ ձ. βαάλ), որից էլ հայերէնը (Sophocles 314)։—Աճ.

ԲՈՒԽ (յետին ուղղագրութեամբ դարձած բուղխ) «դուրս տալը, միջից յառաջ բերելը (ջրի, ծիլի և ուրիշ բաների համար ասուած)». այս արմատական ձևով երկու անգամ միայն գործածուած է մեր մատենագրութեան մէջ՝ «ծիլ, ընձիւղ» նշանակութեամբ. նախ՝ Ոսկ. հս. էջ 170 և երկրորդ՝ Վեցօր. էջ 87—88 (ըստ գեղեցիկ սրբագրութեան Վարդանեանի՝ ՀԱ 1911, էջ 100)։ Նոյն արմատից են ծագում բխել (կամ բղխել) «աղբիւրի պէս հոսել կամ հոսեցնել (ջուր, գինի, մեղր, կաթ են). 2. ծլել, նոր բոյսը հողից դուրս գալ, ծաղիկ տալ. 3. առատօրէն արտադրել (որևէ բան)» ՍԳր. Եզն. Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 3. բըղխեցուցանել Յոբ. լր. 27. Ես. խա. 19. Ագաթ. բղխիլ Եփր. վաշխ. բղխիչ Ագաթ. բըղխումն Եզն. Ագաթ. ջրաբուղխ Դ. թագ. ի. 20. Սեբեր. մշտաբուխ Եզն. Ագաթ. ճանապազաբուխ Ագաթ. Փարպ. նորաբուխ Ոսկ. յհ. ա. 44. ծաղկաբուղխ Ագաթ. կրկնաբուղխ Եւագր. յանկարծաբուխ Կիւրղ. թգ. յորդաբուխ Բուզ. Ոսկ. մ. ա. 23, Կոչ. ա. կոր. լուսաբուղխ Ոսկ. լուս. Վրք. հց. գետաբուղխ Եպիփ. խչ. են։

ՆՀԲ լծ. ուղխ, ուխ, բողբոջ, բոյս, բոյր, բուրումն, յն. πηγή «աղբիւր». Թրք. punar «ակունք», յն. φύω, βλαστάνω «բուսուցանել, աճել», լտ. pullulo «յառաջ բերել, ծնուցանել», Թրք. filiz «ծիլ», buγ «շոգի», buxar «շոգի, ծուխ», լտ bullio «եռալ, պղպջակել»։ Հիւնք. յն. πηγή, πηγάζω։ Գազանճեան, Արև. մամուլ 1902, 75 բ մասնիկով՝ հլ. ուղխ բառից։ Patrubány ՀԱ 1906, 345 հնխ. bhlō «փչել, ուռեցնել» արմատից. համմտ. լտ. flōs, գոթ. bloma, գերմ. Blume «ծաղիկ», անգսք. blaed «ծաղկումն» են. Նոյն արմատից է կրկնուած բողբոջ, իբր *բողբողջ։ Սարգսեան ՀԱ 1909, 334 հլ. ուղխ, ողող, ճեղուլ. Թրք. ügi «ջուր», öl, ül «ծով», ak-mak «հոսել», göl «լիճ», սումեր. bal «տարածել», ik «ակունք» են։

ԳԻՐ.—Արմատական ձևը պահում է միայն Ղրբ. պչօխ «ծառի բարակ ճիւղեր՝ որ կոտրատելով՝ իբր կեր տալիս են անասուններին», որից պխօ՛տիլ, պխպխօ՛տիլ «ծառերի նոր ծիլը, կոճակներ արձակելը»։—«Ջուր բխել» իմաստով են՝ Ջղ. բ'խել, Երև. Խրբ. Սեբ. բ'խալ, Սլմ. պխել, Ննխ. Պլ. Տփ. փըխալ, Մրղ. բխխալ, Ալշ. Ախց. բ'խխալ, Ասլ. փղալ, Հճ. բ'ը՝խօլ.—Թրքախօս հայոց մէջ՝ Ատն. բղխել օլմագ «բխել, սրտից ինքնաբերաբար դուրս գալ» (Արևելք 1888 նոյ. 8—9)։—Նոր բառեր են բխբխալ Ղրբ. «ջրի բխելը», Ախց. «ջուրը պղպջակելով բխել», բըխբըխ Կր. «ջուր լցնելու կաւէ աման» (այստեղ բառը դարձել է բնաձայն)։

ԲՈՒԽԱԲԱՐ «մատանի կամ կնքոց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 57։

*ԲՈՒԽԱՐ «գոլորշի» Երզն. երկն. ժգ. (Երկու գոլորշիկք որ ելանեն յերկրէս ի վեր՝ որ ասեն բուխար... այն որ չոր գոլորշին է, որ է բուխարն). փոխաբերաբար «սրտի կսկիծ» Մաթ. գծ. 187։

=Արաբ. بخار buxār «շոգի, գոլորշի». տե՛ս և յաջորդը։—Աճ.

*ԲՈՒԽԵՐԻԿ «ծխնելոյզ» Դրնղ. 476. յետին ժամանակի բառ, որ հիմայ էլ գործածական է գռ. բխերիկ, բուխարիկ, բուխերիկ, բուխուրիկ, բուխերի ձևերով և «վառարան կամ ծխնելոյզ» նշանակութիւնով։

=Թրք. بخاری buxari, որից նաև վրաց. ბუხარი բուխարի, ռս. բուխարիկ, ն. տաճ. buxarii «վառարան, օջախ», ալբան. buxar «ծխնելույզ». բոլորն էլ ծագում են արաբ. بخار buxār «շոգի, գոլորշի» բառից։—Աճ.

ԲՈՒԽՏԱԿ «մի տեսակ ծաղիկ՝ որ աճում է Երջանիկ Արաբիայում» Խոր. աշխ. 612. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

Lagarde, Gesam. Abhd. 64 դնում է արաբ. بختج buxtaǰ «բուսաջուր». այսպիսի բառ չգիտեն բառարանները. Կամուսն էլ չունի. այս պատճառով Պատկանեան, Խոր. աշխ. էջ 57, Հիւբշ. ZDMG 46, 258—9 և Arm. Gram. 263 մերժում են

այս համեմատութիւնը, որ արդէն նշանակութեամբ էլ նման չէ։

*ԲՈՒԽՏԱՆ *«շարախօսութիւն, զրպարտութիւն» Քաջ. 96. Նոր վկ. էջ 378, որ և* բուղտան *Նոր վկ. էջ 330 (ժԵ դար)։*

=*Պրս.* بهتان buhtān *նոյն նշ., որից և ն. ասոր.* buxtan.—ն *ձայնը յաջորդ* ա-*ի մօտ* խ *դառնալու օրինակ է նաև* մաճառուն > *Արբ.* մախառուն *(Դաւիթ-Բէկ ՀԱ. 1900, 334)։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Չօպանեան, հրատ. Քաջ. էջ 131, յետոյ Աճառ. Նոր վկ. էջ 782։—Վերի օրինակի համաձայն ջնջելի է իմ Գաւառական բառարանից, էջ 746 մաղբուն *բառը և նրա տակ դրուած նկատողութիւնը։*

+ԲՈՒԾ, ի-ա, ո *հլ. «կաթնկեր գառնուկ կամ ուլիկ, ՏՆ. լա. 7, 41. Եզեկ. խզ. 13. Եփր. Եւ. Երգն. քեր.։*

=*Հնխ.* bhug'o- *ձևից, որի միւս ժառանգներն են սոքա.* bukka *«բուծ»,* bukkā *«այծ», զնդ.* būza *«ուլ»,* buzya- *«այծեայ, այծի», պհլ.* būj, *պրս.* بز buz *«այծ, ուլ»,* بزیچه buzīča *«ուլ, այծիկ»,* بزه buza *«այծեղջիւր», աֆղան.* wuz, buz *«ուլ»,* vuza *«այծ», հինդուստ.* بز buz *«այծ», քրդ.* بزن bizin *«այծ», լօրիստ.* biz, *զազա* bəzeía, bəzyá *«այծ»,* bəzyék *«ուլիկ», գուժիկ.* bise, *սեմնանի* boča *«այծիկ», վախի* buč, būč, *եազգուլ.* boc *«հորթ», գնչ.* buznó *«բուծ»,* buzni *«այծ»,* buznoró *«ուլ»,* buzín *«այծ»,* búzos *«բուծ, ուլիկ», բելուճ.* būz *«այծ»* (Horn § *213), գերմ.* Bock, *հրգ.* boc, *հոլլ.* bok, *անգլսք.* bucca, *հհիւս.* bukkr, *անգլ.* buck, *հիռլ.* boc, bocc *(փոխառութեամբ ֆրանս.* bouc) *«նոխազ, արու այծ» (տե՛ս* Kluge *64,* Pokorny *2, 189)։—Հիւբշ. 430։*

ՆՀԲ բուծանել *բայից (որից նաև Հիւնք.)։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Lag. Urgesch. *733, որ համեմատում է պրս. և զնդ. ձևերի հետ։ Նոյնը կրկնում են* Müller, Justi, *Տէրվ. Նախալ. 97, 172 են։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ბუწი բուծի *«մատաղաշ, փոքրիկ գառնուկ». բառս հայերէնից միայն կարող է փոխառեալ լինել՝ վերջի* ծ-*ի պատճառով. Թերևս նաև չեչէն.* բuoծ, բoծ *«ուլիկ»։*

ԲՈՒԾԱՆԵԼ *տե՛ս Բոյծ։*

*ԲՈՒԾԻՆ, ո *հլ. «ճրագի մի տեսակ պատրոյգ». մէկ անգամ միայն գործածուած է սեռ.* բուծնոյ *ձևով՝ Վեցօր. դ. էջ 57 «Ըստ օրինակի պատրուկ ճրագի կամ բուծնոյ, որ ծծին քամեն զիւղն առ ի կերակուր հրոյն»։ Այս սեռականից կարելի էր ենթադրել ուղ.* *բուծն, *բուծուն *և կամ* *բուծին. *բայց միայն վերջինն է ուղիղ, ինչպես ցոյց է տալիս բառիս ծագումը։*

=*Ասոր.* ܒܘܨܝܢܐ būṣīnā *«փղոմոս,* φλόμος, verbascum, *խանդատ, եզան ագի կամ ձիան մահարար կոչուած խոտը»* (Brockelm. *34ա). այս խոտը իբրև պատրոյգ էին գործածում. համմտ. արաբ.* بوصير būṣīr *կամ* بوصيره būṣīra *«խանդատ», այս բառերը իրաներէնից փոխառեալ պէտք է կարծել. համմտ. պհլ.* būčīn(ā) *կամ* bōčīn(ā) *«վարունգ»—Հիւբշ. 301։*

ՆՀԲ բուծանել *բառից («պատրոյգ բուծիչ ճրագի»)։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ* Lagarde, Propet. Chald. *243,* Hagiogr. Chald. *99։*

ԲՈՒԿ *«կոկորդ». միջին հլ. բառ, որ յիշում է Նորայր. Բառ. ֆր. 605 բ (գրուած* պուկ). *կենդանի է այժմ էլ գաւառականների մէջ՝ ինչ. Երև. Պլ.* բուգ, *Տփ.* բուգը *են։ (Տե՛ս Գւռ. բառ. 204—5)։*

Պատահական նմանութիւն ունի լտ. bucca *«բերան, ուռած այտ» (> ֆրանս.* bouche, *իտալ.* bocca), *որովհետև ըստ* Walde *99 ծագում է հնխ.* buq *«փչել, ուռցնել» արմատից, որ եթէ հայերէնի մէջ գոյութիւն ունենար, պիտի ունենար* *պուք *ձևը և անշուշտ ո՛չ «կոկորդ» նշանակութիւնը։ Իսկ եթէ մեր բառը համարենք լատիներէնից փոխառեալ, սրան հակառակ են բառիս ընդարձակ տարածումը և նշանակութեան տարբերութիւնը։—Պատահական նմանութիւն ունին նոյնպէս գերմ.* Backe, *հրգ.* backo, bahho *«այտ», որոնք ըստ* Kluge *33 ծագում են հնխ.* bhag- *«ուտել» > յն.* φαγεῖν *արմատից և հայերէնում պիտի տային* *բակ։

*ԲՈՒՂԱՅ «ցուլ» Ոսկիփ. ունի միայն ՆՀԲ. չեն յիշում ՋԲ և ԱԲ։

= Թրք. بوغا buɣa «ցուլ»։—Հիւբշ. 516։ ՆՀԲ իբր բառ ռմկ. պուղա, իսկ Հիւբշման իբր յատուկ անուն է նշանակում։

Բուճուճ «շագանակի վրայի փշոտ կճեպը» Վստկ. 152։

=Հմմտ. պատիճ բառի տակ սուսածները և յատկապէս գւռ. պաճուճ ձևը՝ փոխանակ պաճիճ և պատիճ, ու ձայնաւորով։

ԲՈՒՄԲ «սրունքի մսոտ մասերը» Ստ. լեհ. (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. 613 ա). կենդանի է այժմ էլ խրբ. «ոլոք» իմաստով։

Lidén, Arm. Stud. էջ 44 կցում է լիթ. bam̃balas «կարճ ու հաստ, թզուկ», նորվ. bembel «պորտ», շվէդ. bamb «փոր», ko-bomba «գէր կով», bãmba «հաստափոր կին», մրգ. bemstın նոյն նշ. բառերին։

*ԲՈՒՆ, ի-ա հլ. (կայ նաև սեռ. բնոյ Եփր. Փիլիպ., գրծ. բնիւ Բուզ.) «ծառի իրանը, այն է արմատից վեր՝ մինչև ճիւղերի բաժանմունքը եղած մասը» Յոբ. ժդ. 8. նմանութեամբ՝ «աշտանակի հիմնական մասը, որի վրայ հաստատուած են ստեղները կամ ճրագները» Ել. իե. 31, լէ. 17, Թուոց ը. 4. «նիզակի կոթ» Ա. Թագ. ժէ. 7. «խաչի կոթը, երկար թևը» Շնորհ. Թղթ. և բարձր. «սանդուխի երկու կողմի գերանները, որոնց վրայ ամրացած են աստիճանները. montant» Վրք. հց. «խարիսխ, հիմ» Ոսկ. ղ. ճառ Ղազարու. (Զբունս սրտին շարժեալ սասանէր. յն. τὰ θεμέλια (զհիմունս) τῆς καρδίας. ձձ. զբոյնս, զբոց, զբոյժս. ՆՀԲ ուղղում է զբոյնրս. Վարդանեան ՀԱ 1911, 690 յաջող կերպով սրբագրում է զբուն). «բուն բանակը կամ բանակատեղին (համեմատութեամբ թևերի)» Ա. մակ. թ. 35. Ագաթ. Բուզ. «մէկի կամ մի բանի ծագումը, նախապատճառը, սկիզբը» Ոսկ. մ. բ. 26. Մծբ. Եզն. Եփր. Փիլիպ. «բնիկ, բնական, իսկական, ճիշտ ու ճիշտ» Սգր. Ոսկ. ես. և Եփես. Եւս. պտմ. և քր. Կորիւն։ Այս այլևայլ առումներից են ծագում ի բուն «ցվերջ, ի սպառ» Ագաթ. Ոսկ. ես. ցբուն «ցվերջ, ընդ միշտ» Ոսկ. մ. բ. 6, 7. ես. և եփես. ի բնէ «բնականից, ի սկզբանէ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. հռ. Եւս. պտմ. և քր. Ագաթ. Բուզ. Եզն. Կիւրղ. թգ. բուն կանգնել «որսալու մի ձև է. որսատեղին մարդկանցով ու շներով շրջապատելով՝ երէներին խըրտնեցնում էին և քշում դէպի կենտրոնը» Անան. գիտ. 25. ի բնմէ Բուզ. Ոսկ. յաղամ. ի բնոջէ Կիւրղ. գնձ. բնաւ, բնաւ իսկ, ոչ բնաւ, ընդ բնաւ ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. Եզն. Ագաթ. Եւս. քր. բնաւին Ոսկ. մ. ա. 4. բնաւոր Ոսկ. մտթ. և ես. բնակ «բուն, հարազատ» ՍԳր. Եւս. քր. Բուզ. «տևական, մնայուն» ՍԳր. Ոսկ. ես. բնի Ոսկ յհ. ա. 11. բնիկ Փարպ. խոր. բնութ Տիմոթ. կուզ. էջ 178. բնութիւն ՍԳր. Ոսկ. ես. Եզն. բնակաճ Հռ. ա. 26, 27. Կորիւն. բնաբարձ Մծբ. Ոսկ. ես. բնադիր «բանակատեղի» Յուդթ. ժե. 7(բուն «բանակ» բառից). բնածին Բ. պետ. բ. 12. բանիբուն Ոսկ. Սեբեր. Եւս. քր. անբուն Հռ. ժա. 24. նիզակաբուն Եփր. թգ. Բուզ. միաբան Ագաթ. Կիւրղ. յես. ճամաբնեայ Եզն. ողորմաբուն «բնապէս ողորմած» Մ. Մաշտ. 226 բ ևն ևն։ Նոր բառեր են՝ բնաձիր, բնապաշտ, բնատուր, բնականոն, բնածուխ, բնագէտ, բնագիտութիւն, բնոյթ, բնութագիր, բնութագրութիւն ևն։

=Պհլ. պազենդ. بن bun «հիմ, արմատ, ծագում, բուն, սկիզբ, ծայր, հիմնական». պրս. بن bun «յատակ, տակ ջրհորի՝ աւազանի և նոցին նմանեաց. 2. արմատ կամ տակ ծառոյ», بن نیزه bun-i-nēza «նիզակաբուն, նիզակի կոթը», օսս. bįn «յատակ, տակ», բելուճ. bunā «տակը, վարը, ներքևը, յուռս», քրդ. بن byn «մի բանի յատակը, ներքև, տակ», بنی beni «տակը, մրուր, դիրտ», հինդուստ. بن bun «հիմ, արմատ», զնդ. buna «հիմ, յատակ»։ (Իրանեանից են փոխառեալ նաև գնչ. būna, būnoz «վարը, ի վայր», մանդ. בונכא būnka «հիմը, հիմք»)։ Իրանեան բառերի միւս հնդևրոպական ցեղակիցներն են՝ սանս. budhná- «յատակ, հիմ, ծառի բունը, արմատը», յն. πυθμήν «յատակ, հիմ, արմատ, ծառի բուն, ծագում, սկզբնապատճառ, լեռան ստորոտը», πύνδαξ «ամանի յատակը կամ խուփը, սրի կոթ», լտ. fundus, գերմ. Boden, հրդ. bodam, հիսլ. botn, անգլսք. botm, կիմր.

bon *«բուն, խարիսխ, հիմ» են, որոնք յառաջանում են. հնխ.* bhudhno- *կամ նաև* bhundho- *ձևից (տե՛ս* Walde ²*325—6,* Boisacq *825,* Kluge *65,* Horn § *229,* Pokorny *2, 190,* Ernout-Meillet ²*385. հմմտ. նաև* Berneker *245—6,* Trautmann *46)։ Վերջին ձևը հայերէնում պիտի տար* *բունդ *(իբր բնիկ բառ), որ իրօք էլ պահուած է բացասական* *անբունդ>անդունդ *ձևի մէջ (տե՛ս այս բառը)։ Սրանից հետևում է, որ* բուն *բառը բնիկ հայ չէ, այլ, ինչպէս մի քանի խիստ մասնաւոր նշանակութեանց համաձայնութիւնը և բառի* ի–ա *հոլովումը (փոխանակ* ո*) ցոյց են տալիս, փոխառեալ է իրանեանից։—Հիւբշ. 123 և 430։*

Klaproth, Asia polygl. *էջ 298 մանչու.* funku *և էջ 105 ալ.* pen, *էրզ.* bun*։ Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ, որ մեր բառը համեմատում է պրս.* պիւն *և պում ձևերի հետ։ ՆՀԲ պրս.* պիւն, *բայց* ի բուն, ցբուն *բառի մօտ նաև լծ. լտ.* finis *«վերջ»։ Պրս.* bun *ձևի հետ են կցում նաև* Böttícher, Lagarde, Müller, Justi*,—*Spiegel, Comm. *2, 421 հյ.* բնութիւն *բառի հետ դնում է պրս.* buna, *ինչպէս որ* Windisch. *22 հյ.* համաբնութիւն *ձևին իբր համապատասխան դրած է սանս.* samabhāva:— *Երկուսն էլ սխալ։—Առաջին անգամ* Müller SWAW *38, 578, 593 և 39, 404 աւելացնում է սանս.* budhna, *իսկ* Justi, Zendsp. *215 նաև զնդ.* buna*։—*Bugge KZ *32, 5 հիռլ.* bun *«արմատ, տակը» և* bunad *«ծագում, հիմ» բառերի հետ. բայց* IF *1, 455 փոխելով այս՝* փունջ *բառի հետ* *bunyo- *ձևից։ Հիւբշ.* Pers. Stud. *էջ 31 մերժում է կցել պրս.* bun<*պհլ.* van<*զնդ.* vanā- *«ծառ» բառի հետ, որ պիտի տար հյ.* *վան*։ Նոյնը* Arm. Gram. *վճռական մի որոշում չի կարողանում տալ՝ էջ 123 դնելով իբր իրանեան փոխառութիւն, իսկ էջ 431 դնելով իբր բնիկ հայ։* Karst, *Յուշարձան, էջ 400 ասուր.* būnu *«մանչ, սերումն, կազմութիւն»,* bunānu *«սերունդ», իսկ էջ 406 հյ.* պինդ *և սումեր.* pin *«հիմնարկութիւն»։ Մառ* ЗВО *22, 78 եղամ.* pun-kite *«ի վերջ», վրաց.* ფუძნა *փուձնա «հիմնել» ձևերի հետ՝ իբր յաբեթական բառ։*

ԳԻՌ.—Տփ. բուն *(ծառի), Երև.* բ՛ուն *«ծառի բուն և մի բանի հիմքը. ինչ. աթարի դէզի բունը, թոնրի բունը կապել՝ վառելու համար», Սչ.* բ՛ուն *«բնիկ, իսկական», Շիր.* ունն ու բ՛ունը*=Երև.* հունf ու բ՛ունf *«մի բանի էութիւնը, բոլոր մանրամասները». Մրղ.* պնավրին *«բնաւ», Մշ.* բ՛նուբ, *Տփ.* բնուբկ, *Մկ.* պնիւբf, *Պլ.* փունուբf, փունուբf, *Երև. Սեբ. Սչ.* բ՛նուբյուն, *Ալշ.* բ՛նուբեն, *Ախց.* բ՛նուբէն, *Պլ.* փունուբին, *Շմ.* պունուբուն:

ՓՈԽ.—Մեր զանազան առումներից կազմուած ձևեր են՝ վրաց. ბუნი *բունի «արմատ, բուն, բնիկ, կոթ»,* ბუნაური *բունաուրի «տուն, բնակարան»,* ბუნება *բունեբա «բնութիւն, նկարագիր, յատկութիւն, մարդկային բնութիւն, ցեղ, սեռ»,* ბუნებით *բունեբիթ «բնականաբար»,* ბუნებითი *բունեբիթի «բնական»,* ბუნთურქი *բունթուրքի «բուն թուրք» (Մառ* Иппол. *62),* ბუნიკი *բունիկի «դաշոյնի կոթ» (Մառ* ЗВО *22, 79), թուշ.* ბუნებ *բունեբ «բնութիւն», կիւրին.* փուն *«արմատ, հիմ»։—Իսկ արաբ.* بنك bunk *«բունը, սկիզբը»,* تبنك tabannuk *«բնակիլ, հաստատուիլ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Գ. 76) ուղղակի իրանեանից են։—Պատահական նմանութիւն ունի չեչէն.* bun *«վրան»։*

ԲՈՒՆԴ *տե՛ս* խնդրունդ*։*

ԲՈՒՆՁ *«հողակոշտ, գուղձ». գիտեն միայն ՋԲ և ԱԲ՝ երկուսն էլ* բունձ *գրչութեամբ, բայց սրանից է* բարեբունձ *«լաւ հող ունեցող» Շնորհ. առ. էջ 75 (այս բառն էլ գիտէ միայն ԱԲ)։*

Böttich. ZDMG *1850, 352 և* Arica *78, 288 սանս.* puñja*։*

Բունոց *«իգական անդամ,* vulva*». իբր միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. Ֆր.։*

=Համարում եմ բուն *բառից կազմուած։ —ԱՃ.*

ԲՈՒՆՊԱՆ, ի–ա *հլ. «վերակացու երամա-*

կաց ձիոց». մէկ անգամ միայն ունի Ուռհ. ուրիշ օրինակ չկայ։ Անշուշտ կազմուած է պան մասնիկով (հմմտ. ձիապան) և արմատըն է *բուն «ձիերի երամակ կամ ջոկ». բայց այս բառը այլուստ ծանօթ չէ մեզ։

ԲՈՒՆՋ «գուլ, բութ». ունի միայն Բառ. երեմ. 69՝ գուլ բառի բացատրութեան մէջ։

ԲՈՒՇՏ, ո հլ. «մէզի պարկը, միզային փամփուշտ» Պղատ. տիմ. 172. «պալար, ուռուցք» Կիր. պտմ. էջ 23. Միխ. ասոր. էջ 263. «պղպջակ» Առաք. մռ. փոշտ «ձուանքի ներքին պարկը» Լծ. նիւս. (որից փոշտանձկ «աղեթափութիւն» Ոսկիփ. Լծ. նիւս. Յայսմ. հոկտ. 19. փոշտանձկաւոր Բժշ.) փամփուշտ կամ փանփուշտ «միզային փամփուշտ, մէզի պարկը» Եզն. Շիր. Մագ. բաղաբուշտ կամ բաղափուշտ «մէզի փամփուշտ» Ոսկիփ. Մարթին. (որ և գրուած փալաբուշտ Տաթև. հարց. 242. փաղաբուշտ, փաղափուշտ, փալափուշտ). բշտիլ «ուռիլ» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 60. նոր գրականում փամփուշտ «հրացանի գնդակն ու վառօդը պարունակող ամանը. cartouche», որից փամփշտաւոր, փամփշտակալ, նաև միզափամփուշտ են։

Քննիչները առհասարակ միացրած չեն այս բոլորը։ ՆՀԲ՝ որ բոլորն իրար է միացնում, լծորդ է դնում նաև լտ. pustula «պղպջակ, բշտիկ», Bötticher, Arica 71, 167, Lagarde, Urgesch. 713, Beitr. bktr. Lex. 57 փամփուշտ և փոշտ բառերը համեմատում է սանս. pṛšṭa, զնդ. paršti, *paitiparšti, պրս. աֆղան. pušt «կռնակ» բառերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 5 փոշտ կապում է փուք, փչել են բառերին, իսկ փամփուշտ դնում է փոշտ բառի սաստկականը՝ մ յաւելուածով։ Justi, Dict. Kurde, էջ 74 փոշտ բառի հետ համեմատում է քրդ. papeft «քարճիկ, միզային փամփուշտ», յն. πομφός «պալար, այտոյց», լտ. papula «բշտիկ, ուռեցք», papilla «ըստինքի պտուկ», լիթ. pampalas «ուռած, գէր», pàmti «ուռիլ, գիրանալ»։ Տէրվ. Նախալ. 92 վերջին երկու լիթ. ձևերը, հայ. փամփ-ուշտ, փապարել, թերևս նաև փափուկ՝ դնում է հնխ. pap, pamp արմատից։ Bugge, Btrg. 20 փամփուշտ կցում է յն. πομφός ձևին՝ իբր բնիկ հայ.։ Müller WZKM 6, 185 միացնում է փոշտ(անձկ) և փամփուշտ։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մշ. Ջղ. բ'ուշտ, Խրբ. Սչ. բուշտ, Հմշ. պուշտ, Ննխ. փուշտ, Ագլ. բիշտ, Շմ. պիշտ, Սլ. փիշդ, բոլորն էլ նշանակում են «բշտիկ, ուռեցք», իսկ Տփ. բուշտ «փուչիկ, միզափամփուշտ»։—Բայաձև Ագլ. Տփ. բշտիլ, Ալշ. Ջղ. բ'շտել, Ննխ. բըշտէլ, փշտէլ, Երև. պշտէլ, փշտէլ, Պլ. բշդել, Սեբ. բ'շդել, Ռ. փշդիլ։—Նոր բառեր են բշտիկ, բշտոկիլ, բշտոտել, բշտեցնել, բշտբշտիլ, բշտբշտոտիլ, ալաբուշտ.—Հետաքրքրական է յատկապէս՝ Մշ. փալամփուշտ «բաղափուշտ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბუშტი բուշտի «միզային փամփուշտ, ջրի պղպջակ», ბუშტუკი բուշտուկի «միզափամփուշտ», դաբուշտեբա «ուռեցք յառաջացնել». լազ. busti «միզափամփուշտ»։

*ԲՈՒՌ, ո հլ. «ծեփելու կիր կամ գաճ» Օր. իէ. 2. 4. Ոսկ. ես. 422. «նօթ, սլիկոն կոչուած կարմիր ներկը» Իմ. ժգ. 14. «ապիկի, չնաբակ, սրո» Վրք. հց. որից բռել «կրով կամ գաճով ծեփել» ՍԳր. բռեայ «բռուով ծեփած» Երզն. մտթ. 456. բոֆար «փոքր քար՝ ձեռքը առնելու չափ» Վրդն. առ. 89. բռածեփ «բռուով ծեփած» Ոսկ. ղկ. գրուած է փոր, ի հլ. Սարգ. ա. պետր. դ (էջ 246 բ)։

=Բաբել. *būlu «կիր», ասոր. pūlu «կիր», որից փոխառեալ է նաև յն. πῶρος «փխաքար, tuf», πωρόω «պնդիլ, կարծրանալ»։

Հիւնք. սփռել բայից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Jensen, Hitt. u. Arm. էջ 183, 212 և ՀԱ 1904, 273։

ՓՈԽ.—Արևել. թրք. (Kazzak-ի բարբառով) بور bur «գաճ» (Shaw, A sketch), Կազանի թթր. بور bur «կաւիճ» (Будаговъ 1, 274), թրք. գւռ. Եւդ. پور pur «բոռ, բաքար, բռածալյս» (Գազանճեան, Ցուցարձ. էջ 320)։

*ԲՈՒՌԿԱՆԻԱ «հրաբուխ». նորագիւտ բառ,

որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թղթ. դաշ. 24. «Սիկիլիա կղզին, յորում կայ հրակատարն բուռկանիա»։

=լտ. vulcanus «հրոյ աստուած» (ֆր. volcan «հրաբուխ») բառի յոյն տառադարձութիւնից։—Աճ.

ԲՈՒՌՆ, ն հլ. (-ռին, -ռան, -ռամբ, -ռունք -ռանց) «ձեռքի ափը և թաթը միասին» ՍԳր. «բռունցք» Յայսմ. փոխաբերաբար «իշխանութիւն, տէրութիւն» Բ. մակ. գ. 6. Կոչ. Ոսկ. եբր. Եզն. «բռնութիւն, ուժգնութիւն, սաստկութիւն» ՍԳր. «բռնաւոր, իշխան» ՍԳր. Ոսկ. ես. իբր ածական՝ «հզօր, զօրաւոր, բռնաւոր» ՍԳր. Ագաթ. Փարպ. իբր մակբայ՝ «ուժգին կերպով» Բ. մակ. ժ. 30. զանազան ոճերով՝ բուռն հարկանել «բռնել. 2. սկսիլ» ՍԳր. ի բուռն առնուլ, բուռն արկանել, զբռամբ ածել, զբռամբ արկանել «բռնել» ՍԳր. զոգիսն ի բռին ունել «մահը աչքն առնել» Ոսկ. եփես. բուռն լինել «համբերատարել» ՍԳր։ Այս արմատից են՝ բըռնել Սիր. գ. 28, իզ. 10. լա. 2. Եփր. պհ. բռնաբար «բուռն կերպով» Օր. իբ. 25, 26. Եւս. քր. Եզն. Ոսկ. ես. բռնաբարել ՍԳր. Փարպ. բռնադոյն Դտ. ժը. 26, Երեմ. լ. 21. բռնադատել ՍԳր. Եզն. Կիւրղ. ծն. բռնազբօսել Առակ. ժզ. 26. Սեբեր. բռնալիր Մրկ. է. 3. բռնակալ Եւս. քր. բռնանալ ՍԳր. Եւս. քր. բռնաշունչ Վեցօր. բռնաւոր ՍԳր. Ագաթ. Եզն. Ոսկ. մ. բ. 4. բռնի Նեեմ. ե. 14, 18. բռնիւ Եւս. պտմ. ի բռնի Եւս. պտմ. բռնցի Եղ. իա. 18. ըմբռնել «ձեռքով բռնել» ՍԳր. Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 3. (օր. ըմբռնել ի բուռն. Սատ-Սեբ. էջ 3. Բուզ. 212), «մտքով բըռնել, հասկանալ» Եզն. լիաբուռն Պիտ. Վանակ. յոբ. կաշմբուռն Եւս. քր. ճատաբուռն Ասող. բուռնալիր (առանց սղումի) Եփր. պահ. ճարտաբուռն Եւս. քր. բռնապատան «դիմադարձ, բռնի միջոցների դիմելով՝ իշխանութեան անձնատուր չեղող» Կանոն. էջ 81։ Նոր բառեր են բռնաբարութիւն, անբռնաբարելի:

Մորթման ZDMG 26, 544 խալդ. ibirani «բռնադատել» բառի հետ։ Մառ ЗВО 5, 320 գնդ. և սանս. mušti, պրս. և պհլ. mušt «բուռ» բառերի հետ։ Հիւնք. համում է բուռ «ծեփ» բառից։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 35 և 36 սանս. barh, bṛhati «ամրացնել», գերմ. bergen «ծածկել, պահել» բառերի հետ. նոյն հայ բառը գտնում է նաև Πρίαμος անուան մէջ, որ ըստ Հեսիքիոսի πέρραμος «թագաւոր» բառն է։ Jensen, Hitt. u. Arm. 36, 42, 79 համ. bhurain? «իշխան» բառի հետ։ Գեանջեցեան ZAPh 1, 61 բռնաբարել բառի մէջ *բարել գնում է<բերել՝ Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան 396 ն. գալլ. bryeint, breint «առանձնաշնորհ», breenin «թագաւոր», հիռլ. brig «ուժ, զօրութիւն, արժանիք», հ. բրըտ. brientin «ազատ, անկախ, ազնուական, զօրաւոր»։ Սագըզեան ՀԱ 1909, 335 հյ. բարկ, թրք. el «ձեռք», berq «բարկ» և սումեր. bar, bal «ձեռք, հզօր, բուռն»։ Karst, Յուշարձ. 403 վերջին սումեր. ձևի հետ։ Մառ, Яз. и Лит. 1, 275 պրս. mušt, վրաց. bota „загреб" և ռուս. хватать «բռնել» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Ջղ. Սեբ. բ'ուռ, Ո. Տիգ. փուռ, Տփ. բուրը, Հճ. բ'ուր, Ջթ. բ'օռ, բ'ու, Ոզմ. բ'էօռ:—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սլ. բ'ռնել, Ննխ. Պլ. բռնէլ, Ախց. Երև. Կր. Սեբ. բ'ռնէլ, Ագլ. բռնիլ, Ակն. Խրբ. Ոզմ. բ'ռնիլ, Ջթ. բ'ը՝ռնիլ, Սլմ. Վն. պռնել, Գոր. Մրղ. պռնէլ, Հճ. բ'ը՝րնել, Տփ. բրնիլ, Մկ. պռնիլ, Ղրբ. Ո. Տիգ. փռնէլ, Ասլ. բ'ռնէ՝լ, Շմ. փռնիլ, Հմշ. պռնուշ. հմմտ. և Պլ. մնկ. բինէլ, Տփ. մնկ. բլնիլ:—Նոր բառեր են բուռ Ալշ. «կոթ, մեզեխ», Սս. «դաշոյնի կոթ», Վն. «անդիտոռն», Վն. «նաւի թիակի հաստ կոթը», բռանց «հազիւ» (այս ձևն ունի նաև Առաք. պտմ. 465), բռի «կոպիտ, բիրտ» (իմաստի համար հմմտ. բռնագլուխ «հաստագլուխ, յամառ» (չունի ԱԲ) Յայսմ. յնվ. 6 «Բռնագլուխք իցեն և կարի դժուարին, որ բազում անգամ հարցաք զնոսա սիրով և աղաչանօք և ոչ ամենևին յայտնեցին զխորհուրդս իւրեանց». ըստ այսմ պատահական նմանութիւն ունի վրց. բրիգ՝վի «բիրտ, կոպիտ մարդ»), բռնակ, բռնակալ, բռնատ, բռնաչափ, բռնատուն, բռնացնել, բռնաւոր «բան-

տարկեալ», բռնբռել, բռնիչf, բռնկալ, բոլռ-կիլ «կրակ առնել, բորբոքուիլ» (հմմտ. տճկ. tutmaq «բռնել» և tutušmaq «բռնկիլ». հներից հմմտ. բռնկիլ «վառուիլ» Սմբ. պտմ. 90. «Բռընցո՛ որ աղէկ այրի» Վստկ. 178. «Անկրակ բռներ լերդիկս ու կէրի» Տաղ. հրտր. Նաւասարդ 1914, էջ 230), բռնկցնել, բռնմնի, բռնոտել, բռնուածf, բռնուիլ, բռուռgf, բը-ռընցfել, բռնցfաչափ, բռնfամ ևն։

ՓՈԽ.—Պրս. بری birī «ուժ, կորով» (Justi ինքը համեմատում է այս բառը հյ. բուռն ձևի հետ. աւելի յարմար է գւռ. բռի «կոպիտ, բիրտ»). գնչ. bùrnek «մէկ բուռ, մէկ ափ լիքը» (այս վերջինը Paspati համեմատում է պրս. بُرنك burenk, burunk «մթերուած իր, գանձ» բառի հետ, որ նշանակութեամբ համաձայն չէ գնչու բառի հետ)։

ԲՈՒՍ «ձու, որ աքլորից բեղմնաւորուած լինելով՝ կարող է ձագ տալ» Քիմիա. գիտէ միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 249 ա։

ԲՈՒՍՆԱՆԱՅ «երեսք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 58, որ և էջ 56 նոյն իմաստով ունի բճելոյ:

*ԲՈՒՍՏ «քարի նման ծովային մի բոյս. մարջան, corail» Բժշ. գրուած նաև պիստ. արդի գրականում գործածական է միայն առաջին ձևը։

=Պրս. بُسَّد bussad (որ և وُسَّد vissad) «բուստ». պարսկերէնից փոխառեալ է նաև արաբ. بُسَّذ busuδ «բուստ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 721)։—Հիւբշ. 263։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Bötticher, Arica 74, 215 ևն։

+ԲՈՒՏ «ուտելիք, կերակուր» Սիր. լ. 25, լգ. 25. Եւագր. որից բտել «սնուցանել, պարարել» Եփր. վաչխ. Ոսկիփ. Վրդն. առ. 76. բտկան «լաւ սնուած, պարարտ» Վրդն. սղ. էջ 487. բտոց «սնուցում» Վրդ. առ. 23. խոտարբուտ Բ. մակ. ե. 27. Եղիշ. ՅՀ. կԹ. խըռտաքբուտ Եփր. պհ. խոզաքբուտ Եփր. պհ. բըղաքբուտ Բուզ. գրուած բուբ «սնուցում» Վրդն. առ. 21. բուբել «պարարտացնել (մորթելու համար)» Վրդ. առ. 21։

=Բոյծ արմատի երկրորդ ձևն է և նրա հետ միասին ծագում է հնխ. bhug' արմատից. հայերէնի մէջ ծ-տ ձայնափոխութեան համար հմմտ. արտ <*արծ <ag´ro և մանաւանդ մուտ-մոյծ, որ ցոյց է տալիս նաև թէ ինչպէս ու և ոյ կարող են իրար փոխարինել։

ՆՀԲ լծ. ուտ, խոտ, բուծ կամ բոյծ: Տէրվ. Նախալ. 97 սանս. bhuJ, լատ. fungor և հյ. բուծանել բառերի հետ հնխ. bhug արմատից։ Müller, Arm. VI յն. φυτόν «տունկ» բառի հետ։ Հիւնք. բուծանել բայից։

ԳԻՒ.—Բլ. բ'ուղ, բ'ղել, Մկ. պիտ «ընտանի կենդանիների ձմեռուայ ուտելիքի պաշարը. 2. ուրիշի անասունը իր մօտ պահելով կերակրել՝ որոշ վարձքի փոխարեն»։ Նոր բառեր են բտւոր «նախրապան», բտվարձ «նախրապանի վարձը»։

ՓՈԽ.—Քրդ. پوت put, پوتی puti «անասունների ձմեռուայ ուտելիքը»։

*ԲՈՒՏ «պերետուտ, եկեղեցական վերատեսուչ». ունին միայն Մխ. դտ. 141 և Սմբ. դատ. 72. առաջինը յն. պերետուտ բառը բացատրելով՝ գրում է. «որ այժմ է բուտ» (այսինքն թէ ԺԲ դարում կոչւում էր բուտ). երկրորդը հակառակ դիրքով «բուտն, որ է յունարէն պերետուտ»։ Այս բառը չորս անգամ էլ գործածուած ենք գտնում Բագարանի արձանագրութեան մէջ (է դար). «ԼԳ ամի Խոսրովայ արքայի երանելի տէր բուտ Առուեղեան ձգեաց զհիմունս սուրբ եկեղեցւոյս... ԼԸ ամոյն կորուսին զբուտն և յետ երից ամաց մահուան բտին՝ կատարեաց սուրբ եկեղեցիս աննայ բտին ամուսին...» (տե՛ս Մառ ЗВО 7, 322—6)։ Այստեղ Մառը կասկածի մէջ է՝ թէ բուտ յատո՞ւկ անուն է թէ հասարակ. բայց ըստ իս յատուկ անուն է Առուեղեան տոհմից մի իշխանի (տէր) և ո՛չ թէ հոգևորական ումն, քանի որ քիչ յետոյ էլ ցոյց է տրւում թէ բուտը ամուսնացած էր։ Սակայն նոյն իսկ իբրև յատուկ անուն ընդունելով՝ բառը նոյն է նախորդի հետ. հմմտ.

=Ասոր. ܒܘܕ bud «եկեղեցական տեսուչ», որ նոյնպէս մեր բառի նման իբրև յատուկ անուն էլ գործածուած է. այսպէս էր

կոչւում Գալիլակ և Դիմնակ առակաց գրոց աարի թարգմանիչը։

Բաստամեան, Մխ. դտ. 141 դնում է պարսկ *բառից,* Brockelmann, *Ուս. փոխ. բառից, թրգմ. Տաշեան, էջ 94* պերսուտ *բառից աղաւած է համարում։ Ուղիղ մեկնութիւնը տես. Տաշեան, Վարդապետութիւն Առաքելոց, Վիեննա 1896, էջ 53։*—Karst, *Դասաւոր.* II. *էջ 52*=*յն.* βουτιστής «immersor» *(իբր մըկըրտող). բայց այս բառը չունին ո՛չ* Bailly *և ոչ* Sophocles։

ԲՈՒՏ *«լիրբ կամ անճրկիւղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 58։*

*ԲՈՒՏՓԱՐԻՍՏ *«կռապաշտ». մէկ անգամ գործ է ածում Օրբ. էջ 354 «Ընդ բուտփարիստն և ընդ աթաղփարիստն կորիցէ և ի գժոխս իջցէ»։*

= *Պրս.* بتپرست butparast *«կռապաշտ» բառն է, որ կազմուած է* but *«կուռք» և* parast *«պաշտել» բառերից։*

Ուղիղ մեկնեց Շահնազ. Օրբ. բ. 233։

ԲՈՒՐԳՆ, ն հլ. (բրգան, բրգունք, բրրգանց) «աշտարակ կամ նման բարձր շէնք» Ա. մակ. ժզ. 10. Եւս. քր. ա. 52. Խոր. Նար. խչ. «մի տեսակ կոթող, պիրամիդ» Ա. մակ. ժգ. 28. «անօթիկ՝ յորում արկանին քուէք, որով երբեմն ալիք անկանին ի թալին. (այսպէս կոչուած իր ձևի պատճառով). լտ. fritillus, *ֆր.* cornet *Աշխ. Ստ. լեհ. վկայութիւնները տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 300 ա), որից* բրգաձև, բրգաձևման *(նոր գրականի մէջ)։*

=*Ասոր.* ܒܘܪܓܐ būrgā *«աշտարակ», որից փոխառեալ է նաև արաբ.* برج burǰ *«աշտարակ, կենդանակերպ». գտնւում է նաև ուրիշ շատ լեզուների մէջ, որոնք բոլոր իրարից են փոխ առած. այսպէս յն.* πύργος *«աշտարակ, աշտարականման շէնք, պարիսպ, պատնէշ»,* φύρκος *«պարիսպ» (ըստ Հեսիքիոսի), լտ.* burgus *«պարիսպ», գոթ.* baurgs *«քաղաք», հգմ.* purc, burg *«չորս կողմից պարիսպով պատած տեղ, դղեակ», անգսք.* burh, *հին հիւս.* borg, *գերմ.* Bürger *«քաղաքացի»,* Burg *«դղեակ», նոր փոխառութեամբ նաև սպան.* borge, *ռում.* burdž, *բուլղար.* birg *ևն։ Ծագմամբ այս բառը հնդկրոպական է և յառաջանում է հնխ.* bherg'h- *«բարձրանալ, բարձր» արմատից, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս բառնալ: Հին հնդկրոպացոց քաղաքները ո՛չ թէ ընդարձակ ու մարդաշատ վայրեր էին, այլ ամուր բարձունքներ, ուր ապաստանում էին նեղութեան միջոցին (տե՛ս* Walde *102, 311,* Boisacq *829,* Kluge *81)։ Հայերէն բառի փոխառութեան տեղը ստոյգ չէ, բայց, ինչպէս նշանակութեան նոյնութիւնից երեւում է, պէտք է ասորերէնից փոխառեալ լինի։ Ցետին ժամանակներում երկրորդ անգամ փոխառեալ է բառս արաբերէնից* բուրջ *կամ* պուրճ *ձևով, որ տե՛ս առանձին վարը։ —Հիւբշ. 392։*

Առաջին անգամ ԳԴ գրաւ. պրս. burǰ *բառից։ ՆՀԲ դնում է յն. լտ. և թրք. ձևերը։* Peterm. *25 յն.* πύργος: Böttich. Rudimenta *15 թրակ.* βρία *«քաղաք» բառի հետ։ Մորթման* ZDMG *31, 413 և 489 խալդ.* burgaduni *դնում է* բուրգ *+*տունն *բառերից։ Այսպէս նաև բեւռաձև արձանագր. Մորթմանայ, թրգմ. Ապտուլլահեան, Պոլիս 1872, էջ 48՝* պուրկատուն *«բերդ», կազմուած* պուրկ *«բուրգ», յն.* πύργος, *գերմ.* Burg» *և* տուն *բառերից։* Bugge, Lyk. Stud. *1, 34 հլ. բառը իբր բնիկ կապում է գոթ.* baurgs *«քաղաք», հիռլ.* bri *«լեռ», զնդ.* barəz=բարձր *բառերի հետ. նոյնը դրտնում է նաև* Πέργαμος, Πέργαμα *են լատուկ անունների մէջ, որոնք դնում է լիւդ.* prññ- *«տուն, շինել» բառից։—Սանտալճեան,* L'idiome *էջ 10, խալդ.* burganani *«ամրոց» բառի հետ։* Scheftelowitz BB *29, 68 ենթադրում է, որ բառը գերմանականից սեմականին և այնտեղից էլ հայերէնին է անցած։*

—ԲՈՒՐԴ, ո հլ. *«բուրդ» Ծնն. թ. 19. Ծնեմ. լը. 12. Ոսկ. գծ. որից* բրդեայ *Փարպ.* բրդեղէն *Վրդն. ղևտ. Ցայսմ.* բրդագործութիւն *Մաքթին.* բրդազգեստ *Վրք. հց.* բրրդազգեաց *Ոսկ. բ. տիմ. էջ 210, որ և* բրդազգեաւ *Սարգ. կաթն. էջ 50.* բրդեղ *Վաղ. 214 (ոչ-*

խարի համար ասուած). այսպէս նաև բըրդոռ *«մի տեսակ թռչուն» (որ յետոյքի բըրդոտ լինելուց ստացել է իր անունը) Վանակ. Հց. նոր բառեր են՝* բրդոտ, բրդոտիլ.—*Հմմտ. նաև* բերդզեղ:

=*Կազմուած է* բրդել *«կտրել» բայից. ճիշտ ինչպէս ունինք* կտուրք *«ոչխարի բուրդ» ձևը՝* կտրել *բայից կամ ասոր.* gaz *«խուզել» և* gezzəθa *«բուրդ»:*

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւնք—Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 35 միացնում է բերդ, բարդ, բարձ *են բառերին:* Partubány IF *14, 59 սանս.* bardhakas *«խուզել, կտրել», լտ.* forfex *«մկրատ», յն.* πέρθω *«աւերել»:*

ԳԻՌ.—Ալշ. Մեբ. բ'ուրդ' *«բուրդ», Մշ.* բ'ուրդ' *«հաւի փետուր», Պլ. Տփ.* բուրթ, *Ախց. Կր. Ջղ.* բ'ուրթ, *Նճխ.* բուրթ, բուշթ, *Երև.* բ'ուռթ, *Ռ. Տիգ.* փուրթ, *Հւր.* բիւրդ, *Ագլ.* բիւոդ, *Ղրբ. Մկ. Շմ. Սլմ.* պիւրթ, *Մրղ.* պիւռթ, *Հմշ.* պուշտ, *Ջթ.* բ'որդ', բ'օյդ', *Հճ.* բ'ույդ': *Նոր բառեր են՝* բուրդաղկիչ, բուրդիկ, բըրդալի, բրդաճաճճ, բրդզգել, բրդաջուր, բրդակալել *են:*

ՓՈԽ.—Վրաց. ბურდო բուրդո, ბურდი բուրդի *«յարդ, կալի մնացորդ (ցորենի ցօղուն են)». (այս բառը ցոյց է տալիս, որ հյ.* բուրդ *ունեցել է նաև այս նշանակութիւնը, որ նոյնպէս յառաջանում է* բրդել *«կտրել» գաղափարից. հմմտ. տճկ.* kesmik *համանիշը՝* kesmek *«կտրել» բայից).* բուրտողը'լի *«բարձի համար փետուր», որի հետ հմմտ. Մշ.* բ'ուրդ' *«հաւի փետուր» (Մառ,* Текст. и раз. VI. Физиол. *(1904), էջ* XXXVI *մեզանից է դնում վրաց.* բիրբվ<*բուրդ. բայց այս բառը Զուբինով² (*ბირბვი բիրբվի *ձևով) մեկնում է «գնտակ». նմանապէս Մառ* Текст. и разс. IV. *յաւել. հայերէնից փոխառեալ է դնում վրաց.* ბურთი բուրթի *«գնտակ». սակայն ինչպէ՞ս կարելի է բրդից գնդակ դուրս բերել)—ավար.* բուրթ, բուրթիճա *«կաճ, թաղիք», քրդ.* پورت purt *«կարճ բուրդ, մորթ, գեղմ, փետուր»,* پورتكاندين purtkandin *«փետրատել» և* برید berfd *«թաղիք, կաճ».—Հայերէնից համարելու է նոյնպէս արաբ.* برد burd *«մի տեսակ զոլ զոլ գծաւոր կերպաս. 2. մի տեսակ աբա՝ որ էհրամի պէս վրան են առնում, ծածկւում»,* برود burūd *«վրան խաւ չունեցող հագուստ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 574):*

*ԲՈՒՐԴԱՄՈՒՇ *«մի տեսակ խաղող». ունի միայն ԱԲ. մի անգամ գտնում եմ գործածուած Վստկ. 47. «բուն և լաւ գինին այն է, որում յունարէն ասեն բուրդամուշ ալինօս»: Ըստ Վաստակոց գրոց հրատարակչին՝ էջ 47, յն. բնագիրն ունի* μερσίτης, *որի գինին էլ կոչւում է* δενδρογάλινον.—Bailly *և* Sophocles *չգիտեն* μερσίτης, *բայց գիտեն* δενδρογάληνος οἶνος *«մի տեսակ գինի» ըստ Վաստակոց գրոց: Այլ ձձ.* բուրդամուլալիճօս:

=*Անշուշտ յունարէն բառի արաբերէն տառադարձութիւնից աղաւաղուած. հմմտ.* կլուճուս, ճաւարս *և* փուրփուզճայ, *որոնք նոյնպիսի աղաւաղութեանց արդիւնք են Վաստակոց գրոց մէջ:—Աճ.*

*ԲՈՒՐՀԱՆ, *որ և* պուրճան *«հիւանդութեան վտանգաւոր օրը, ճգնաժամ,* crise*» Մխ. Հեր. էջ 141 (քանիցս անգամ). ունի միայն ԱԲ:*

=*Արաբ.* بحران buhrān *«տագնապ, ճգնաժամ»:*

ԱԲ համարում է տճկ.: Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. 326 ա:

+ԲՈՒՔ, ո *հլ. «ձիւնի փաթիլ» Ոսկ. տիտ. Խոր. Պիտ. Նար. որից* բքայոյզ *Վեցօր. 116.* բքացեալ *Ագաթ.* բքաբեր *Խոր. Անան. եկեղ. Նար.* բքազճաց *Ճշ.* բքալլուկ *Յայսմ.* բքախառն *Վրդն. ծն. Սօմար,* բքաչորդոր *ՅՀ. կի. են:*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* bhu- *«փչել» արմատից, որ անշուշտ բնաձայն պէտք է համարել: Այս արմատը երևում է նաև* pou-, pū-, phu-, bu- *ձևերով. օրինակները տե՛ս վերը՝* ճեւ *բառի տակ (*Pokorny *79—81 և 114—118): Հայերէնի մէջ զանազանւում են* pu- peu- >ճեւալ, phu- >փուք, փչել *և* bhu- >բուք. *միայն* bu- *չունի իր ներկայացուցիչը: Վերջաձայն* ք *մասնիկի համար հմմտ. հենց* փուք, *նշանակութեան*

զարգացման համար հմմտ. հիւլ. fjūk «ձև-ան փոթորիկ», fok «ձեան բուք», լեթթ. pūga «ուժեղ քամի» (բոլորն էլ pu- արմատից՝ g աճականով)։—Աճ.

Տէրվ. Altarm. 32 յն. βύκτης «փոթորիկ, հողմ», հլ. բչել, բչիւն, հսլ. боукати, боукъ են։ Հիւնք. բու, բուականն և բեեկն բառերի հետ։

ԳԻՒ.—Երև. Տփ. բուf, Ախց. Ալշ. Կր. Հճ. Մշ. Ջղ. Սեբ. Սչ. p'ուf, Խրբ. Ննխ. Պլ. Տիգ. փուf (Պլ. գործածւում է միայն ձունին-փուfին «սաստիկ ձիւն եկած ժամանակին» դարձուածքում. Ննխ. և Սչ. գործածում են «ձիւն» նշանակութեամբ. սրանց մէջ ձիւն բառը ջնջուած է). Ոզմ. p'ɛof, Մկ. Սլմ. Վն. պիւf, Ասլ. p'իf, p'ի-*.—Նոր բառեր են՝ բը-fակալ, բfարգ, բfել: Գաւառականներում շփոթուած է փուf «փչել» արմատի հետ՝ ձայնի և նշանակութեան մերձաւորութեան պատճառով. այսպէս ունինք Պլ. բfոել և Ննխ. Սլթ. փfոել «շատ ուտելուց փորը ուռ-չիլ», Ղրբ. Օշ. բfնել «ուռիլ», Ակն. բfնել, փfնել, Ննխ. փfել «համեղէնները փչելով մաքրել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ბუქი բուքի «բուք, ձիւ-նախառն մրրիկ», ბუქა բուքա «բուք ակսիլ»։

ԲՈՔ տե՛ս Բոզ։

⊙ԲՉԽԼ «երինջի ձայն արձակել» Ոսկ. մ. ա. 6. որից բչիւն «հորթի կամ երինջի ձայն» Եփր. թգ. 365. բչումն «գազանի և երէի ձայն» ՍՀկ. կթ. արմա. բչալ «եզի ձայն» Առաք. մոլ. բչողական (առիւծի համար ա-սուած) Դիոն. երկն. բ. Շնորհ. հրեշտ. Վրդն. ծն. սրանց հետ հմմտ.

⊙ԲՋԽԼ «կովի ձայն արձակել» Վրդ. պտմ. լգ. որից բջող «բառաչող» ԱԲ. բջողա-կան (արջառի համար ասուած) Ոսկիփ. բջջ-ջանf «մեղուի բզզիւն» Գր. սարկ. լս.

=Բնաձայն բառեր են. պարզ արմատն է բ ձայնը, որի վրայ աւելացել են չ և ջ ածան-ցները. հմմտ. բաչել, բնչել, բբչել են։—Աճ.

Հիւնք. հանում է բնչել բայից։ Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, էջ 203 բ։

ԲՋԻՋ, ի-ա հլ. (գրուած է նաև բճիճ) «մեղրահացի ծակերը» Սկևռ. լմբ. Պիսիդ. Վեցօր. տող 1168. Ածաբ. նոր. կիր. և առ-որս. «Թռչի ցնցուղը» Պղատ. տիմ. 146. նոր գրականում «cellule», որից մի խումբ գի-տական բառեր, ինչ. բջջային, բջջանիւք են։

ՆՀԲ «որպէս Թրք. պօռու «փող, շփոր» և պօռալ ի ամկ. են լծորդ, նոյնպէս և բջիջ (սրնգաձև) և բջել»։ Աճառ. ՀԱ 1899, 233 բ կրկնաւոր է համարում։

ԲՌՈՒՆՉ «բռնչի ծառի պտուղը», որից բը-ռնչի կամ բռնչենի «մի տեսակ վայրի ծառ, որ տալիս է սևեռի մեծութեամբ մի պտուղ. այս պտուղի մեծ մասը կորիզն է, վրան կայ բարակ կաշի, որ նախ կանաչ է, յետոյ դեղ-նում է և երբ հասնում է՝ սևանում ու մի քաղ-ցըր համ է ստանում. Պօլսի հայոց գերեզ-մանատների սովորական ծառն է. տճկ. չէf-լեմպին, լտ. celtis australis կամ occiden-talis L. ռուս. каркасъ (ըստ Анненковъ-ի Բուսաբանական բառարանի, էջ 89ա). Ֆր. micocoulier, fabrecoulier, գերմ. Zürgel-baum, Nesselbaum. հայերէն կոչւում է նաև լաուտ, տարտաղան» Գաղիան. այս նոյն բառն է, որ Պամ. վր. էջ 48 տպագրում գրուած է բանչի և որի համեմատ էլ ՆՀԲ և ԱԲ գրում են բանչի «անուն ծառոյ առ վրացիս». բայց ձեռագիրն ունի բռնչի՝ ըստ Նորայր ՀԱ 1923, էջ 167։—Ըստ Ջէյթուն-ցոց կոչւում է ցպպուռկ:

Բառիս շատ նման են հնչում ասոր. burāšu, արամ. ܒܪܘܬܐ brūtā և եբր. בְּרוֹשׁ bęrōš, որոնք սակայն նշանա-կում են «նոճի»։ Gesenius (մեծ կաս-կածով) բառիս արմատը ենթադրում է brš «կտրել» (հմմտ. արաբ. برت burt «կացին»), ըստ որում այս ծառից ա-տաղձ էին քաշում։

ԳԻՒ.—Ագլ. բռա՛չնը, Ղրբ. պռէ՛չնը (պը-տուղը), պռչնէ, փռչնէ, պռչնէ՛նէ. փռչնէ՛նէ <*բռնչենի (ծառը), Ղզ. փռօչ, Մշ. (երկ-րորդ բաղաձայնի տարբերութեամբ) p'ղինեկ. —այլուր ունինք նաև բռինչ Ակն. Արբ. Բ. Բն. Խրբ. Զրս. Զմ. բռնչի (ծառը), Արբ. Խրբ. Տս. բռնչfի կ. բռռչնի Ղրդ.-Մշոյ ձևի հետ նոյն

են Թղ. Թլ.—Աբեղեան, Arm. Volksgl. էջ 61 դնում է բռի «celtis australis», իսկ բռըն-չի «viburnum opulus»:

ՓՈԽ.—Վրաց. ბრინჯაოს ხე բրինջաոս խե, որ Չուբինով[2] 117 մեկնում է «ռուս. каркасъ; акацiя». սրանից առաջինը celtis australis=բոխինչն է, իսկ երկրորդը՝ ո՛չ թէ ժանօթ ակացիան է, այլ բոխինչի մի ուրիշ տեսակը՝ celtis caucasica, ըստ որում ըստ Анненковъ-ի վրացերէնում акаки կոչւում է բոխինչի այս տեսակը։

ԲՌՆԻԿԱՐԻՆ, որ է բուրակ.—ա՛յսպէս է մեկնում Բառ. երեմ. յաւել. 574, առնելով Գաղիանոսից. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ԲՌՇՈՊ «խռովայոյզ, խառնակ, շփոթ». մէկ անգամ ունի Բուզ. ե. 39. «զումարէր զզօրսն իւր ըստ բռշոպ ժամանակին՝ որչափ և եկն ի ձեռն իւր»։

ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՋԲ և ՓԲ մեկնում են բռւռն շոպեալ կամ բռնի շոպեալ: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 109 պրս. پُرآشوب purāšōb «խռովայոյզ, շփոթալի». նշանակութեամբ չափազանց յարմար է սա, բայց նախաձայնը անյարմար։

ԲՌՉՈՅ տե՛ս Բոչոյ։

*ԲՏՈՒՄ «բևեկնի ծառը, pistacia terebinthus L» (ըստ Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը, էջ 21—24) Բժշ. ունի միայն ՀԹուս. § 388. գրուած է նաև բղում, պտում, պյւտմ, բուտում, բոթմ. նոյնը Բառ. երեմ. էջ 54 գրում է բուտ (բևեկն բառի բացատրութեան մէջ)։

= Արաբ. بطم butum նոյն նշ. (տե՛ս Կարուսի Թրք. Թրգմ. Գ. 402 և Շթայնշնայդէրի հաւաքածուն՝ WZKM 11, 318)։ Բառս բնիկ սեմական է. հմմտ. ասուր. buṭnu, ասոր. ܒܛܡܐ beṭmā, եբր. בטנת bāṭnā, նոյն նշ.։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ալիշան (անդ). յետոյ Արթինեան (անդ)։

ԳԻՒ.—Մկ. բիւտմ «բևեկնիի պտուղը». նոյնը նաև բուտ, բուտմ Վն. պյթում Տիգ.—ծառը կոչւում է բտմի (Վանայ բարբառով). եղացիք այս ծառի ոսկուզաձև պտուղները աղջուրի մէջ թթուեցնելով ուտում են։

*ԲՐԱԲԻՈՆ, ի-ա հլ. (կայ նաև գրծ. -իւ) «յաղթութեան մրցանակ՝ պսակ» Ոսկ. փիլ. 482, 483. Յհ. կթ. Ճառընտ. Մագ. Շար. Ներս. մոկ. «անուշահոտ մի ծաղիկ է. tubéreuse, տճկ. բեպկր» ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 1250ա, տե՛ս և ՀԹուս. § 389 (Анненковъ-ի Բուսաբանական բառարանում՝ էջ 12 և 600 tubéreuse դրւում է hyacinthus brumalis, polyanthes tuberosa, agapanthus umbellatus) Բժշ. գրուած է նաև բրաբիովն ԱԲ. բրաբիոյ Ոսկ. հռովմ. 88. որից բրաբիոնեայ Յայսմ.։

=Յն. βραβεῖον «յաղթութեան մրցանակ», որից էլ լտ. brabeum. բառիս արմատն է βραβεύς «վարիչ, դատաւոր, հաշտարար», որից βραβεύω «յաղթութեան մրցանակը որոշել» և այստեղից էլ «յաղթութեան մըրցանակ»։ Եւ որովհետև յաղթութեան մրցանակը առհասարակ մի ծաղիկ էր, ուստի բրաբիոն սկսեց նշանակել նաև ծաղիկը. բայց այս նոր նշանակութիւնը չգիտեն ո՛չ Bailly, ո՛չ Sophocles և ո՛չ էլ նոր յունարէնում կայ.—Հիւբշ. 344։

Ուղիղ մեկնեց Schröder, Thesaur. էջ 47, յետոյ ՀՀԲ, ՆՀԲ ևն։

*ԲՐԱՋՈՒՐ (որ և բրէջուր) «ունիթոռ, քարոզող, լատինական կրօնական մի կարգ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Յհ. Երզնկացի՝ Թովմասու Ագուինացւոյ Յաղագս եօթն խորհրդոց եկեղեցւոյ գրքի թարգմանութեան յիշատակարանում (1325 թուից). Ումեմն Վարդապետի Ֆրա Թումա կոչեցելոյ, ի կարգէ բրաջուրացն։ Անշուշտ սովորական բառ էր կիլիկեան հայերէնում։

= Ֆրանս. précheur, անգլ. preacher «քարոզող». Դոմինիկեան կրօնաւորական կարգն էր, որ լա. կոչւում էր fratres praedicatores։

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, Սիսական. էջ 382։

*ԲՐԱՔՄԱՆ «բրահման, հնդիկ կրօնաւոր» Պտմ. աղեքս. 135 (նորագիւտ բառ)։

=Սանս. ब्रह्मन् brahmán «հնդկական քուրմ» բառն է, որ յն. βραχμάν (աւելի գործածական է յգ. βραχμᾶνες ձևով. Sopho-

cles *317)* *տառադարձութիւնից անցել է հայերէնի։—Աճ.*

ԲՐԴԵԼ *(եցի) «չարդել, պատառ պատառ կտրտել (հացը)» Ղևտ. բ. 6, Ես. ծը. 7. «սաստիկ զայրացնել, բարկութիւնը գրգռել» Եղիշ. գնձ.* բրդիլ *«մաս մաս լինել, կտոր կտոր լինել» (ամպերի համար ասուած) Շիր. էջ 44. «բարկութիւնը գրգռուիլ, բարկութիւնից պատռուիլ» Ա. մակ. բ. 24. Բ. մակ. ժդ. 27. որից* բրդոն *«հացի պատառ» ՋԲ. բուն արմատն է* բուրդ, *որ թէև առանձին գործածուած չէ, բայց պահուած է գա.* չարդ-բուրդ, չարդուբուրդ *կրկնաւորների մէջ։ Նոյն է նաև* բուրդ *«ոչխարի բուրդ» բառը, որ տե՛ս առանձին։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. bherdh- *«կտրել» արմատի* bhŏrdh- *ձևից. ժառանգներից հմմտ. սանս.* bardhaka- *«կտրելով, խուզելով, 2. ատաղձագործ», հյգ.* barta *«կացին», յն.* πέρθω, πορθέω *«քանդել, կործանել, աւերել», լտ.* forferex *«խուզելու մկրատ»* (Pokorny *2. 174,* Boisacq *771,* Ernout-Meillet *362)։ Վերջին երկուսը հայերէնին համաձայն ներկայացնում են* bhordh- *ձևը. լատին բառի նշանակութեան համապատասխան է հյ.* բուրդ, *որ պատկանում է այս արմատին։*

ՆՀԲ հանում է բուրդ *«ասր» բառից (ճիշտ հակառակը)։ Հիւնք. պրս.* بریدن burrīdan *«կտրել»։ Նորայր, Կոր. վրդ.* *332* ի ցասումն բրդիլ *են ոճի մէջ* բըրդիլ *կցում է պրս.* بردن burdan *«տանիլ» բային, որով առաջանում են նոյնպէս զանազան ոճեր պարսկերէնում։ Գաբրիէլեան ՀԱ 1909, 222 սեղմուած է* փերր *ձևից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ* Patrubány IF *14, 59, որ իզուր է մերժում* Pokorny *անդ։*

ԳՒՌ.—Ալշ. Մշ. բ'րդ'ել, *Ախց. Կր.* բ'րդ'էլ, *Խրբ. Ոզմ.* բ'րդ'իլ, *Տփ.* բրթիլ, *Մշ.* բ'րտել. *ՀՃ.* բ'ը̈ր̈դ'ել, *Ակն.* փրթել, *Պլ. Ռ. Տիգ.* փրթէլ, *Սւլ.* բ'րթիլ, *Ղրբ. Շմ.* փրթիլ, *Ննխ.* փրթէլ, փշթէլ, *Զթ.* փը՝յթը՝ն, փը՝րթը՝ն, *Վն.* պրտել, *Մկ.* փրտիլ, *Մրղ.* փիրթէլ, *Ագլ.* փռդիլ. *Երև.* փռթէլ. *այս բոլորը նշանակում են «կտրտել, մանրել, չարդել» և փխբ. «մեծաքանել, մեծ մեծ չարդել, մեծումեծս կոտորել». իսկ Ջղ.* փռթել՝ *միայն վերջին իմաստով։ Նոր բառեր են* բրդբրդել, բրբրդալ, բրդոտել, բրդոց, բրդուկ, բրդուճ, բուրդուբզիկ *են։ Հետաքըրքրական է* բրդու մի *Տիգ. «մի քիչ» <*բրդուճ մի *ձևից. ինչ. Բրդու մի կամաց գրուցէ՛, հմմտ.* պատառ *Ղրբ. «քիչ»։*

ԲՐԵԼ *տե՛ս Բիր։*

*ՆՀԲ «*բըրով *կամ* բրչաւ *փոս հատանել, փորել»։* Justi, Zendspr. *211 գնդ.* bar, *սանս.* bhar, *պրս.* بریدن burrīdan *«կըտրել»,* Ascoli KZ *17, 345 դնում է* Justi-*ի համեմատութիւնները, աւելացնելով նաև լտ.* friare, forare *«ծակել»։ Հիւնք.* բռել *«ծեծփել» բայից։* Karst, *Յուշարձան 414* փոր *և* փորել *բառերի հետ՝ մոնղոլ.* burgul, *թունգուզ.* burguida, *թրք.* burgu *«գղիր»։* Pictet, *բ. տպ. հտ. Բ. էջ 112 հլ.* բրիչ *կցում է լտ.* porca, *գերմ.* Furche *«ակօս», պրս.* parčam *«արօր» են բառերի հետ։*

ԳՒՌ.—Ջնջուած է ամենուրեք՝ տեղի տալով նոյնանիշ և նմանաձայն փորել *բառին։ Նոյն իսկ Զթ.* փիյիչ *«բրիչ» ձևափոխել է նախաձայնը։*

ԲՐԷՋԱԾ *«բրով զինուած» ? անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ուռհ. տպ. էջմ. էջ 226 «էին արք իբրև ութսուն՝ բրէջածք և ընտրելագոյնք քաջութեամբ»։*

*ԲՐԷՍԷՏ *«նախագահ, դատաւոր» Յայսմ.—Չունի ԱԲ։*

=Լտ. praeses, praesidis *«նախագահ, պաշտպան, փոխարքայ, դատաւորապետ են», որ ծագում է* prae *«նախ»*+sedeo *«նստել» բառերից։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

+ԲՐԷՏ *տե՛ս Բոռ։*

ԳՒՌ.—Մկ. պրետ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ბრეტი բրետի *«պիծակ, ձիասատակ»։*

*ԲՐԻՆՁ *(ռ հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «որիզ, բրինձ» Յայսմ. Գաղիան. Խոր. աշխ. որից* բրնձաղաց *«բրինձ աղալու տեղ» Զքր. սարկ. Ա. 67, Գ. 34.* բրնձաճաճ *նոյն նշ. Զքր. Բ. 62.* բրինձքամ *«փլաւքա-*

միչ» Յիշատ. 1250 թ. (Ամատ. Հյ. բառ ու բան, էջ 120), բրնձափոշի *(նոր բառ)։*

= Պհլ. փոխառութիւն, ինչպէս ցոյց է տալիս ձ ձայնը և որ սակայն աւանդուած չէ. հմմտ. պրս. برنج birinj *«բրինձ». սրանից են փոխառեալ բելուճ. օսս. ովան.* brinj, *վրաց.* բրինջի, *կաբարդ.* prunž, *չէրք.* pirdš, *քրդ.* birinj, *թրք.* pirinj, *բուլղար.* pirinč *ևն ևն. պրս. կայ և* گرنج gurinj *համանիշը, բայց տարածուած չէ, իրանեան ձևերի նախնականն է* *vrinji-, *որի հետ նոյն է վեդ.* vrīhi- *«բրինձ»։ Առանց ռնգականի է նաև աֆղ.* vrižē*։ Արդէն Ն.Թ. Ե դարուն պարսկական բարբառներից փոխառեալ էին յն.* ὀρίνδα, ὀρίνδης, ὄρυζον, βρίζα, ὄρυζα *(որից հյ.* որիզ*) առաջին երկուսը ռնգականով, միւսները առանց ռնգականի։—Հիւբշ. 124։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thes. *47, յետոյ ԳԴ,* Böttich. Horae *31 ևն։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Տփ. բրինձ, *Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Ջղ. Սեբ.* բ'րինձ, *Ախց.* բ'րինծ, *Սչ.* բ'ը-րինց, *Ոզմ.* բ'րէյնձ, *Պլ. Ռ. Տիգ.* փրինձ, *Հմշ. Ղրբ. Մկ. Սլմ. Վն.* պրինձ, *Ննխ.* բիրինձ, *Մրղ. Շմ.* պիրինձ, *Ասլ.* բ'րինձ, բ'րիզ: *Նոր բառեր են՝* բրնձապուր, բրնձենց, բրնձխոտ, բրնձալի, բրինձրուք *կամ* բրնձի *ևն։*

ՓՈԽ.—Վերջաձայնի պատճառաւ հայերէնից փոխառեալ պէտք է դնել ուտ. բիրինծ, *խինն.* պարինց:

*ԲՐԻՆՁ *«իշխան» Ուռհ. Գր. տղ. Միխ. այրիլ. 78. Սմբ. դատ. 15. Վահր. ոտ. Հեթում պատմ. գրուած բրէնձ Սկևռ. պատ. 13. այժմ ջնջուած է արևմտեան գրականում, բայց արևելեանն ունի պրինց՝ նոր փոխառութեամբ ռուսերէնից կամ գերմաներէնից։*

= Ֆրանս. prince, *գերմ.* Prinz, *իտալ.* prince *ևն. ծագում են լտ.* princeps *«առաջին, նախկին, գլխաւոր» բառից։—Հիւբշ. 389։*

ՆՀԲ դնում է լտ. princeps, *իտալ.* principo:—Peterm. ZDMG *15 (1861), 403 գերմ.* Prinz*։ Տաճնազարեան. Դաշ. թղթ. 87 հին ֆրանսերէնից։*

*ԲՐԻՆՁ *«պղինձ» մհյ. բառ, որի վկայութիւնը տե՛ս Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 335։*

= Թրք. پرنج pirinj *«արոյր, անագապղինձ»։—Աճ.*

ԲՐԼԱՇԱԿ *տե՛ս Պրշակ։*

*ԲՐՆՋԱՍ *«դեղին բարձունենեակ ծաղիկը» Բժշ. (տե՛ս ՀԲուս. § 321, էջ 86, տող 9), որ և* պարաճճասիֆ՝ *անդ. սխալ է գրում ԱԲ* բռնջաս, բրինճասիս:

= Պրս. برنجاسف baranjāsaf, *նոր արտասանութեամբ* berenjāsef, *սխալ ձայնանիշերով կարելի է կարդալ* brinjāsif. *ըստ ԳԴ «է անուն խոտոյ իրիք, որ ի դեղորայս ի գործ ածի» (տե՛ս և Կամուսի թրք. թրգմ. Բ. 880), ըստ հայ բժշ. «բաղուենեակ» (տե՛ս ՀԲուս. § 321)։ Այլ խօս է պրս.* برنجاست baranjāsat*։—Աճ.*

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ). նոյնը ԳԲ։

ԲՐՈՐ *«պղտոր», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 196 «Կողն զերեսն փայլուն ունի և զմէջն բրոր»։—Նոյնը գիտէ և Բառ. երեմ. էջ 217, իբրև «մրուր, դիրտ, տիղ»։ Գործածական է այժմ էլ Վն.* պռոր *«պղտոր», Երև.* բռոր *«գինու դիրտ» նշանակութեամբ։*

ԲՐՈՒՏ, ի *հլ. (յետնաբար նաև* ի–ա *հլ.) «հողէ աման շինող» ՍԳր. որից* բրտարան *«բրուտի գործարան» ԱԲ.* բրտեայ *«հողաշէն» Ջենոր. էջ 33.* բրտեղէն *«խեցեղէն» ԱԲ։*

ՆՀԲ բրել *բառից (կուազործ՝ որ ի բրածէ հողոյ կազմէ անօթս)։ Հիւնք.* բիրտ *բառից (իբր ամանը բրտացնող, ամրացնող)։ Մառ* ЗВО *25, 317 վրաց.* բրուցա *«կոյր» բառի հետ։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. բ'րուտ, *Տփ.* բրուդ, *Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Սեբ.* բ'րուդ, *Ոզմ.* բ'րօտ, *Ղրբ. Մկ. Սլմ.* պրիտ, *Շմ.* պիրիտ.*—Նոր բառեր են* բրտիճ *«աման շինելու հող»,* բրտենց *(Ռ.* փրդըենց*) «բրտի խանութ»։*

ՓՈԽ.—Գւռ. թրք. Եւդ. Կր. پورود purud *«բրուտ». քրդ.* բըրուտ *«բրուտ». Պը ուր զովիյէ բըրուտէ քըռին (Գնեցին այնու զագարակն բրտի). Մտթ. իէ. 7. Ու տանը առէ մը զովիյէ բրուտա (Եւ եառուն զնա յագարակն բրտի). Մտթ. իէ. 10. Լը սէր հարի հէօրմաթէ*

բրուաէ թո՞ւնա (եթէ ո՞չ ունիցի իշխանութիւն բրուան կաւոյն). Հռովմ. թ. 21։

ԲՐՋԱՆ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Մխ. առակ. «Ընդ լուսանալն առնոյր ի մէնջ բաղարջ և ի Մակու յետոյ բրջանն ուտէր»։ Ըստ ՆՀԲ «բառ ռմկ. որ թուի բրդուճ հացի»։*

ԲՐՋՈՒԿ *«սխտոր կճեպ». գիտէ միայն ԳԲ։*

*ԲՐՍԱՄ *«մի տեսակ հիւանդութիւն.* pleurésie, *սաթլըջան» Մխ. բժշ. 54. որ և* բըրսիմ՝ *էջ 49։*

= *Պրս.* برسام barsām *«ցաւ կամ ուռոյց կրծոց», որ կազմուած է* bar *«կուրծք»*+sām *«տաքութիւն»։—Աճ.*

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. (անտիպ). չէտոյ Seidel, *Մխ. բժշ. ծան. 151, 167։*

*ԲՐՍԻ ԱՆԴԱՐՈՒ *«հովուի բիր բոյսը, հովուի գաւազան, մատիտեղ, հաւկթէկ, լտ.* sanguinaria, *գիտական լտ.* polygonum aviculare L. *յն.* πολύγονον *(Դիոսկորեայ), թրք.* čoban deynegi» *Մխ. բժշ. 68, որ և* բրսի անճդարի՝ *էջ 45,* պտպտ՝ *էջ 68։*

= *Պրս.* برسیان‌دارو barsiyāndārū *«է խոտ ինչ երկայն և փշալի, որոյ գլուխն է որպէս ձու. որ առ բժիշկս ասի* սաա խոռա՛ի, *այսինքն հովուացուպ. ո՛չ վասն յենլոյ նորա ի նա, այլ վասն շատ ուտելոյ զնա հովուին ի քաղցնուլն» ԳԴ։*

Ուղիղ մեկնեց Saidel. *Մխ. բժշ. ծն. 142, 186։*

*ԲՐՎԼԷՃ *«առանձին արտօնութիւն» Անսիզք 67 (գրծ.* բրվլճով*), որ և* բրվլիճ REA *1, 247։*

= *Ֆրանս.* privilège *նոյն նշ.։*

Ուղիղ մեկնեց Անսիզքի հրատ. էջ 66։

ԲՐՏԱԿՆՈՅ *«զմռսախունկ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ 566։*

ԲՕԹ *«գոյժ, վատ լուր» Եզեկ. իա. 7. Մամբր. 32. կթ. Մաշկ. որից* բօթաբեր *Եփր թգ. Մամբր. Մաշկ. Ոսկիփ.* բօթազրոյց *Երզն. քեր.* բօթալի *Յայսմ.* բօթալից *ԳնՁ.* բօթատու *Յայսմ. յնվ. 26. Նեբս. մոկ.* բօթել *«գուժել» և* բօթիլ *«գուժուիլ» Բրս. մրկ. 404։*

Տէրվ. Նախալ. 66 բ *բացատականով՝* աւ *արմատից. հմմտ.* աւետել, աւաղ, *լտ.* ovare, *յն.* αὔω, *սանս.* av։ *Հիւնք.* փոքրիկ *բառից։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1902, էջ 75* բ *մասնիկով* աւետել *բայից։*

ՓՈԽ.—Վրաց. ბოთი բոթի *«բօթ»,* მობოთე մոբոթե *«բօթաբեր գուժկան»,* საბოთო սաբոթո *«ողբալի, ցավալի»,* საბოთო ხმა սաբոթո խմա *«ողբագին ձայն»։*

ԲՕԼԻՄՈՒՆՍ *«սուր* (βουλιμία, boulimie) *կոչուած հիւանդութիւնը». Նորագիւտ բառ, որ մեկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մոլութ. 343 ա. «համեմատի հիւանդութեանն, որ կոչի բօլիմունս, որ նեղէ անյագ քաղցու»։*

ԲՕՐԷԱՍ *տե՛ս Վոռէ։*

Գ

ԳԱԲ «մի տեսակ բոյս. խաշնդեղ. rheum ribes» Բժշ., գրուած նաև գափ, որից գաբծիլ կամ գամբծիլ «գաբ բոյսի ծիլը» Գաղիան. Բժշ.։

Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. غَفّ γaff «չորացած աուոյտի տերև», غاف γāf «շատ համեղ պտուղով մի տեսակ ծառ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 821)։

ԳՒՌ.—Մշ. գ'աբ', Վն. կ'ապ, Մկ. կ'ոփ «խաւարծիլ բոյսի արմատը կամ տակի տերևները, որոնք ուտելի չեն».—այս նոյն բառըն ունին նաև Ակն. Զթ. «խաւարծիլ», Բլ. Սս. «խաւարծիլի տակի տերևը» (Ազգ. հանդ. Ե. 21). Բն. «ճիւղ, որի վրայ փաթաթւում են ողկոյզն ու ընձիւղները», Խրբ. «ստեպղին, գազար» (տե՛ս Ծաղիկ, 1903, № 21, 22), Երև. «մի տեսակ բոյս» (Աղբիւր, 1888, էջ 332)։—Բոյսի ընդարձակ նկարագիրը տալիս է Յ. Ալլահվէրտեան (Ուլնիա կամ Զէյթուն, էջ 181—2) հետևեալ ձևով. «Ծառաձև և առ առաւելն կանգնաչափ բարձրութեամբ եռագոյն (կարմիր, կանաչ և սպիտակ) և հաստաբաղուկ թթուահամ բոյս մը, մի կամ երկու մեծ, թանձր և բոլորշի տերևօք, որ Զէյթունի և շրջակայ Պէրութ անուն լեռն կը բուսնի ապրիլ ամսոյ վերջերն և մայիսի սկիզբն. սորա միայն բազուկներն կ'ուտուի կեղևելով։ Յոյժ յարգի է ընդ հովանեաւ քուոյ բուսեալն, զոր «սալ իրկին գօբ» կ'անուանեն, այսինքն սալ (տափակ) քարերու շուքին տակ բուսնող»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Ակն. gap «գաբ բոյսը»։

ԳԱԲ «կեռ, ճանկ». իբր միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 327 ա։ Նոյնը ունի Բառ. երեմ. էջ 59՝ մեկնելով «փայտեայ կեռ գործի ի գլուխ պարանոցի». դարձեալ նոյն է «կորակտուց երկաթ չուանի ջրհորոյ՝ յոր մուծանեն զդոյլն առ ի հանել ջուր». մհյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 770 ա։

ԳՒՌ.—Պահուած է գափ ձևով՝ Երև. Ղրբ. կեփ Գնձ. Ղզ. Ղրբ. «չուանի ծայրն ագուցուած փայտէ ճանկաձև կեռ՝ բեռ կապելու համար»։ Ըստ Նուպարեան, Բառ. ֆրանս. 743 «մէկ ծայրը սուր, միւսը տափակ բևեռ. patte-fiche»։

ԳԱԲ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած է գաբեղէն «բաղէն, վերարկու». գամաակ.։

ԳԱԲԱԱՍ, նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Սասն. 60 «Գունի պտղալից, գաբաաս ողկուզալից»։ Նոյն բառն է գաբայա «հընձան» Ջեռ. բառ. էջմ. № 420, էջ 211 բ (ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 122 ա)։

=Անշուշտ եբր. բառ է, ինչպէս և նախորդը՝ գուճի:—Աճ.

Կայ եբր. גביע gābī'a:[«ծաղկի" կամ գինու բաժակ»։

*ԳԱԲԱՆՔ «խծկանք» Բառ. երեմ. էջ 59, որի ինչ լինելը յայտնի չէ։ Բառիս համար Ա. Զամինեան (նամակ 1927 յունիս 13) գրում է. «Նոխ. գաբանf նշանակում է «տան ճակատի փոքրիկ բացուածքը՝ ձեղունի լուսաւորութեան համար, որ կարող է ապակեպատ լինել կամ ոչ. և որ ձմեռները խծկում են, որպէսզի ձիւն չմտնէ»։ Գիւղերում կոչւում է գաբանճfի: Ռուսները սրա բարեփոխեալ ձևը կոչում են слуховое окно։ Այս նշանակութիւնը խորհրդածել է տալիս, թէ Հայաստանի շինութիւնները միմիայն գիւղերումն էին գետնափոր, իսկ քաղաքներում գետնի վրայ,

այն էլ ոչ թե տափարակ, այլ թեք կտուրով». Նոյն բառի մասին Ս. Մովսիսեան էլ գրում է (նամակ 1928 սեպ. 27 և 1933 մարտ). «Գաքանֆ անծանօթ բառը գւռ. գ'աք'անակն է, որ է «գիւղական տների և օդանցքի երդիկների կափարիչ, որ շինւում է դռան նման տախտակից՝ շրջանակի մէջ անցկացրած» ցիցեկը թելով վար քաշելով բաց են անում, գիշերը վեր քաշելով փակում»։ Այս մեկնութիւնների համաձայն բառս նոյնանում է թրք. كپنك kepenk ձևի հետ, որ է «պատուհանի կամ դռան փեղկ, որ անձրևի և շոգի ժամանակ փակում են»։ (Քաջունի ևս, հտ. Գ. էջ 42 մեկնում է գաքանակ «տճկ. քէփէնք»)։ Բայց այս բառը նաև մի ուրիշ աւելի յարմար իմաստ էլ ունի—Պօլսում նշանակում է «հին տների մէջ սանդուխի գլխին շինուած լայն փեղկ, որ գիշերները ծածկելով երկրորդ յարկը առաջինից բաժանում են և որի վրայ անկողին գցելով պառկում էլ են» (միջոց որպէսզի առաջին յարկը մտած գողը նաև երկրորդ յարկը չկարողանայ բարձրանալ)։ Այս բառն է, որ Մ. Աբիկեան, Ընդ. բառ. տճկ.-հյ. Պօլիս 1892, էջ 472 մեկնում է «վերնադուռ»։ Будаговъ, Срав, слов. 2,112 բառիս առաջին նշանակութիւնը դնում է ловушка, западня, թակարդ, ծուղակ» և բացի թուրքերէնից, ուրիշ բարբառ չի նշանակում։ Բայց թուրքական արմատներով էլ չի կարելի մեկնել բառս. ուստի պէտք է ենթադրել, որ ծագում է հյ. *կափանք «թակարդ, կափարիչ, խուփ» բառից, արմատը կափ «փակել, խըփել», որից ունինք կափուղ «թակարդ», կափարիչ ևն։ Թուրքերէնից յետ է առնուած հայերէնը և դարձած գաքանֆ (կարդա՛ kapank')։—ԱՃ.

*ԳԱԳԱԹՆ, ն հլ. (-թան, թունք, թանց) «գլխի վերի ծայրը. 2. գլխի գանկը՝ սկաւառակը. 3. լեռան, ծառի ևն ծայրը, կատարը» ՍԳր., որից՝ գագաթնանալ «մինչև գագաթը բարձրանալ» Լաստ. ընթ., գագթնադաշն «առանց զարդի սաղաւարտ, որի գագաթը պարզ է» Մաշտ., գագաթնաւոր «բարձր» ԱԹ, բարձրագագաթն Խոր. ՑՀ. կթ, երագագաթն Դեղնոդ., բարագագաթն Խոր. Աստղ., գագաթնակէտ, գագաթնաձայնեալ (նոր բառեր)։

—Բաբել. gaggadu, սումեր. [cuneiform] ḳakka-du «գլուխ, kopf, Haupt (Strassmaier, Alphabetisches Verzeichniss der Assyrischen und Akkadischen Wörter, էջ 891 և Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch, էջ 592), եբր. קדקד qādqōd «գլխի մազածածկ մասը», ասմեր. gaggud: Հայերէնին աւելի յարմար է բաբել. gagadu ձևը, որ հիշում է Muss-Arnolt, Ass. engl. Handwb. էջ 924ա։

ԳԴ կցում է պրս. چکاد čakād բառին, որ այստեղ գործ չունի և որ մեր ճակատ բառն է։ Riggs, Քերակ. 1856, էջ 60 եբր. kodkod ձևի հետ։ Հիւնք. պրս. չեյֆեատ և «յունական գաւառաբարբառ չաֆաքի, նոյն նշանակութեամբ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Բ. Խալաթեան, ՀԱ, 1902 309, յետոյ Jensen, ՀԱ, 1904, 275 և Karst, Յուշարձան, էջ 399։—Scheftelowitz, BB 28, 306 ասոր. kakud, kakuda «լեռան գագաթ, գլխաւոր, պետ», պրս. čakād «ճակատ» բառերին ցեղակից։ (Այս բոլորը, ինչպես և լտ. cacumen «կատար, գագաթ, ծայր», որ ըստ Fick, I^4, էջ 19 և Walde, էջ 105 նոյն սանսկրիտ բառին է կցւում, պատահական նմանութիւն ունին)։ Patrubány, ՀԱ, 1908, 26 գոգ «գիրկ» բառի հետ միացնելով՝ կցում է այն ձևերին, որ տալիս է Lidén իբրև գոգ բառին ցեղակից (այս ձևերը տե՛ս գոգ բառի տակ)։

ԳԻՒ.—Սեբ. գ'ագ'աթ, Կր. գ'ագ'ադ', Ալշ. Մշ. գ'ագ'ատ, Ջթ. գ'ագ'օթ, գ'ագ'ոթ, Ոզմ. գ'ըագ'ըաթ, Երև. գ'աֆաթ, Մկ. Սլմ. Վն. կ'ըակ'ըաթ, Տիգ. քաքաթ, Ճմ. կ'ըակ'ըատ, Ագլ. գ'է-'գ'ըաթ. այս՞ բոլորը նշանակում են «գագաթ», իսկ Ննխ. (գիւղերում) գ'ագ'ադ' «վէգի գլուխը»։

ԳԱԳԱՇԻԼ «ցնդիլ, ցնորիլ» Փիլ. լին. 280. Գիտ թղթ. առ անյ. Ճառընտ. Վրք. վկ. Բ 496, որից գագաշոտ «ցնդած, խոֆած» Սիր. իե. 4։ Ունինք նոյնպէս գարգաշիլ Սասն. 26, Հին բռ., գարգաշեալ «ցնօրած» Ոսկ. եբր. էջ 492։

=Արմատն է *գաշ կամ *գարշ, որից կրկնուած է։

Տէրվ. Altarm. 78 և Նախալ. 56 գարշ «գանիլ» արմատից է համարում գար-գաշիլ և r-ի անկումով՝ գագաշիլ, իբր լտ. horsere «քստմնիլ», յն. χέρσος, սանս. harš, հնխ. ghars արմատից։

ԳԻՒ.—Նոյն է գագոշ Վն. «դանդաղ, ծոյլ, ծանրաշարժ, ցնդած, ցնորած, խռֆած»։

ԳԱԳԱՑԵԼ «աքլորի զոռոզաբար կռկռալը» Ոսկիփ.=Վրդ. առ. 24, ուր գրուած է գագա-յել, գայգայել (բայց ո՛չ գագացել)։

=Կրկնուած է *գաց պարզական արմա-տից։

ԳԻՒ.—Հմմտ. գագաշել Ջթ. «հաւի կթկը-թալը՝ ձու ածելուց յետոյ»։—Կայ նաև գագ-կայել Ակն. «իրանից փոքրերին՝ ձանձրալի դառնալու չափ խրատել, քննադատել»։

*ԳԱԴԻՇ, ի հլ. «խոտի՝ ցորենի դէզ» Հը-ռութ. գ. 7, Նորագիւտ Ա. մնաց. իա. 20 (ընդ գադշիւ), Եփր. վկ. արև. էջ 26, 27 (երկու անգամ), Տօնակ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

= Ասոր. ܓܕܝܫܐ gədīšā «խուրձերի դէզ, acervus manipulorum, stook» (Brock. 50 բ), որի հետ նոյն են եբր. גָּדִישׁ gāδīš «դէզ, բարդ, խուրձ», արաբ. كدس kuds կամ كدّاس kaddās «նոր հնձուած որաների դէզ»։ Բառը ընիկ սեմական է և ծագում է արամ. թալմ. גדש gdš «դիզել» արմատից. հմմտ. նաև արաբ. كداس kudās «ձիւնի կոյտ», كداسة kadāsa «դիզուած, շեղջակուտուած» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ, 282)։ Նոր փոխառութիւն է քրդ. كديش gidiš «դէզ, բարդ, խուրձ»։—Հիւբշ. 301։

Առաջին անգամ ՆՀԲ յիշում է եբր. կատիշ: Lagarde, Reliqq. gr. Vorrede 22 ասոր. և եբր. ձեւերից փոխառեալ։

ԳԱԶ, ի հլ. «մի տեսակ լեռնային բոյս, որ ամբողջապէս փշերից է բաղկացած և լինում է ընտիր կպչան» (ըստ Արթինեան, Տունկե-րը, Ա, էջ 311 astragalus tragacantha, ըստ Տիրացուեան, Contributo alla flora, էջ 59 astragalus densifolius Lam. (սխալ է՝ էջ 74 acanthalimon echinus Bge.) արևել. թրք. g'avan) Բուզ. ե. 4. Բժշ., որից զա-զիխէժ կամ զազիխիժ, որ նոյն փուշից վա-զած խէժն է. անկ. քիթրէ. Բժշ. Գաղիան. Վստկ. 82։ Պտուք չէ շփոթել յաջորդի հետ։

ՆՀԲ դնում է «որ և այլազգերէն կէզ, խէս, խազ»։ Lag. Gesam. Abhd. 177 պրս. گز gaz, որ «մոշայ» բոյսն է և սրա հետ կապ չունի։ Ըստ Թիրեաքեան. Արիահայ բառ. 109 պրս. گز gaz «մա-նանայ» բառից։

ԳԻՒ.—Երև. գազ, Ալշ. Ախց. Խրբ. Մշ. գ'ազ, Ոզմ. գ'՚ազ, Մկ. Վն. կ՚ազ, Ջթ. գ'օզ, գ'ոզ:

ՓՈԽ.—Թրք. gez «մի տեսակ փուշ. spina hirci» (ըստ ՀԹում. § 393, որ այլուստ ծա-նօթ չէ ինձ. չունի նաև Будаговъ):

*ԳԱԶ «մոշի ծառը, մոլայրի. tamarix» (որ գրուած է նաև կազ) Բժշ.։

=Պրս. گز gaz «մոշայ». ունի նաև հո-մանիշ کژ kāz ձևը, որից գալիս է հյ. կազ գրչութիւնը, մինչդեռ առաջինը տալիս է գազ: Նոյն է և բելուճ. gaz «մոշայ»։—Հիւբշ. 124։

ՆՀԲ և Lagarde շփոթում են նա-խորդի հետ և նրան տալիք մեկնութիւնը վերագրում են երկուսին։

*ԳԱԶ «մի տեսակ չափ, կանգուն, արշին» յետին հայերէն բառ, որ քանիցս գործածում են Օգոստ. բաշ. 12, Առաք. պտմ. 234—5 (այժմ Պարսկաստանում մի գազը մի մետր =1¼ արշին է)։

=Պրս. گز gaz, որից փոխառեալ են նաև քրդ. gez, չաղաթ. gez, kez, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։—Հիւբշ. 124։

ԳԻՒ.—Երև. Ննխ. Ջղ. Տփ. գազ, Ալշ. Խրբ. գ'ազ, Ոզմ. գ՚ազ, Շմ. Սլմ. Վն. գ՚ազ, Ղրբ. կեզ, Ագլ. գ՚եօզ. կենդանի է նաև ուրիշ բար-բառների մէջ. ինչ. Ապ. Գոր. Լ. Խ. Ղզ. Մկ. Նբ. ևն։

ԳԱԶ ըստ Քաջունի, հտ. Գ, էջ 42 նշանա-կում է նաև «pie», բայց ֆրանս. pie ունի եր-կու իմաստ՝ «կաչաղակ» և «ճանճկէն ձի»։ Յայտնի չէ, թէ Քաջունին այս երկուսից ո՞րն է ակնարկում, չէ յիշուած անգ, հտ. Բ, էջ 330 կրկնակ pie բառերի տակ։

ԳԱԶ «menaille, աքցան». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ, էջ 42 և հտ. Բ, էջ 713. այ-լուստ անծանօթ։

ԳԱՁԱՁԻԼ «զայրանալ, սաստիկ բարկանալ, բարկութիւնից կատաղիլ» Շապհ. 78 «Եւ հայեցեալ ամիրապետն և սաստ գազազելով ընդ ճճեալն, թէ ո՞վ է սա»։ Կենդանի է նաև արդի բարբառներում՝ նոյն իմաստով (Երևան, Լոռի, Ղազախ)։

ԳԱՁԱՂ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ և ՋԲ, թէև առանց վկայութեան) «կրակի մոխիր» Ոսկ. մ. բ. 5. Եփր. փես. 411. Փիլ. լին. 267, որից գազաղադէմ «կրակից սևացած կամ մոխրոտ դէմքով» Փարպ., գազաղանալ «մոխիր դառնալ» Խոր. Սկևռ. աղ., գազաղացուցանել «մոխիր դարձնել» Սկևռ. աղ. 102։ Բառը յետնաբար գրւում է նաև գազախ (ինչպէս ունինք ածուղ>ածուխ), բայց ընտիր ձևն է գազաղ, թէև արդի գրականում գազախ ձևն է միայն, որ երբեմն գործածւում է։

ՆՀԲ անորոշ կերպով պրս. خزیر xazīr «տաք մոխիր» բառից։ Նոյնը հաստատապէս Հիւնք.։ Bugge, KZ, 32, 34 յն. αἰθάλος, αἰθάλη «մոխիր» բառի հետ. հայերէնում գ ձայնը յետոյ է աւելացած։

ԳԱՁԱՆ, ի-ա հլ. «վայրենի և գիշատիչ անասուն, 2. փիղ, 3. օձ, վիշապ» ՍԳր. Եւս. քր., «գոռոզ, գազանաբարոյ մարդ» Սարկ. քհ., «բարկ կամ թունդ (աղբիւր, քացախ)» Վստկ. 186, 188, որից՝ գազանաբար Բ. մակ. ժ. 35, ժբ. 15. Ես. ե. 29, Մծբ., գազանաբարոյ Եզն., գազանաբեկ ՍԳր., գազանագէշ, Գ. մակ. զ. 24, գազանագոյն Եզն. Ոսկ. մ. բ. 3, 12, գազանակեաց Բ. մակ. ե. 27, գազանակերպ Ոսկ. մ. բ. 24, գազանակուր Ծն. խդ. 28, գազանամարտ Ա. կոր. ժե. 32, Ոսկ. եբր., գազանամիտ Ագաթ. Ոսկ. ես., գազանանալ ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 14, Եփր. թգ., գազանիլ Ոսկ. մ. ա. 13, Եփես. բ., գազանել Ոսկ. մ. ա. 16, չարագազան Ոսկ. տիտ. և ես., կիսագազան Եպիփ. բարոյ., խառնագազան Փիլ., չգազան Կիւրղ. ղևտ., գազանագուսպ (նոր բառ) են։

Հներից Վրդն. ծն. հանում է գէզ «պատառուածք» բառից «Գազանք վասն պատառողութեան կոչին. գազանք՝ զի պատառողք են. գեզն պատառուած է»։ Այսպէս նաև Յայսմ. մրտ. 22 «Գազանք վասըն երկուց պատճառաց ասին. նախ զի պատառողք են և են ոմանք՝ որ պատառուածոցն գեզ ասեն»։ Տաթև. ձմ. ճթ. և հարց. 216 «Գազան՝ կա՛մ զի գեզօղ են և պատառող, կա՛մ զանազան և ահագին կերպարանս ունին»։ Ըստ այսմ և ՀՀԲ մեկնում է զզան, զզող։ Brosset, JAS, 1834, 383 են վրաց. ვეფხი։ Lagarde, Urgesch. 658 սանս. vahni։ Müller, Kuhns u. Schleichers Btrg. 5, 139 սանս. vāhana, զնդ. vazana, հմմտ. նաև զնդ. vazi «կով»։ Մ. Մսէրեան, Ծռաքաղ, 1861, 330 «Թէ ի ժանեացն մօտեցիս ի գազան, զըզէ զքեզ, զի ի ընմէ է զզան»։ Պատկ., Փորձ, 1880 մարտ, էջ 84՝ պրս. گزیدن gazīdan «կծել» բայի گزان gazān «կծող» դերբայից։ Այսպէս նաև Հիւնք.։ Bugge, KZ, 32, 35 գ յաւելուածով յն. αἴθων «կատաղի՞» բառի հետ և կամ գազախ «մոխիր» բառին ցեղակից։ Pedersen, Նպաստ, էջ 8՝ հլ. ան մասնիկով պրս. gaz-ī-dan «խածնել» բառից։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 69 օսս. ɣazun, qazin «խաղալ», լիթ. gaszbùs «պարարտ, գէր», gasznus «սիրուն, տաք, գրգռիչ» բառերին ցեղակից է դնում, բայց ընդունում է նաև, որ այսպիսի մի բառ հեշտութեամբ կարող է փոխառեալ լինել։

ԳԻՒ.—Տփ. գազան. Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Մշ. Նխ. Ջղ. Սեբ. Սչ. գ'ազան, Շմ. կազան, Ոզմ. գ'ʸազան, Մկ. կ'ազան, Սլմ. Վն. կ'ազան, Տիգ. fազան, Զթ. Հճ. գ'ազօն, Ղրբ. կէ՛զան (վերջինս «բորէնի» նշանակութեամբ.—Մշ. շատ անգամ գործածւում է «շուն» իմաստով. Ջղ. «շատ» Բլ. «մեծ», ինչ. գազան փող ունի. գազան քաղաք է)։—Ղրբ. կայ նաև կզնուիլ «բարկանալ», որ թուի թէ ծագում է հին գազանիլ «բարկանալ, կատաղիլ» ձևից. հմմտ. «Իբրև գխթան ինչ ի ներքս կայ ի մեզ ցասումն, զի սատանայի ընդդէմ ատամունըս կրճտիցեմք. զի նմա գազանիցեմք» Ոսկ. պօղ. համեմատութիւնը ուղիղ է թւում, որովհետև հին կ, գ>Ղրբ. կ, բայց սրան հակա-

ռակ է դուրս գալիս Ագլ. կզճվիլ, որ ցույց է տալիս, թէ բառիս նախաձայնը հին հայերէնի մէջ էլ կ էր. ըստ որում Ագուլիսի բարբառում հյ. գ, կ մնում են գ, կ: Այս պատճառով ահա ճիշտ չէ կզճուիլ=գազանիլ համեմատութիւնը և պէտք է գտնել մի ուրիշ նախաձև՝ կ նախաձայնով։ Իրօք էլ կայ Երև. Իգդ. կծճուիլ «քարկանալ», ձևացած կայծ բառից (իբրև «տաքանալ»), որ տալիս է Ղրբ. և Ագլ. կանոնաւորապէս կզճվիլ:

*ԳԱԶԱՐ «ստեպղին, հավուճ, daucus carota L.» Բժշ.։

=Պրս. گزر gazar «ստեպղին, գազար», որից փոխառեալ են նաև արաբ. جزر jazar, ասոր. ܓܙܪܐ gezārā (Brockelm. 54ա), ն. ասոր. gizara, քրդ. گزر gizir, չաղաթայ. (Խիվայի բարբառով) کشیر kešir, գնչ. gezer. վերջինիս հետ Paspati համեմատում է սանս. garǰara, հնդստ. گاجر gaǰur, աֆղան. gazara, բոլորն էլ «գազար» նշանակութեամբ։ — Հիւբշ. 273։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ էլ Böttich. Arca 74, 202, Lagarde, Urgesch. 836 են։

ԳԻՒ.— Տփ. գազար, Երև. Ջղ. գ'ազար, Գոր. Շմ. կ'ազար, Ղրբ. կէ'զար, Ագլ. գ'էօ'զար:

ՓՈԽ.— Ուտ. käzär նոյն նշ.։

ԳԱԶԳԱԶԻԼ «խորշիլ կամ զազրիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 59։

*ԳԱԶԵՐԲՈՒԱԿ «մի տեսակ հնդկական ընկոյզ» նոր. աշխ. (Սուքրիի հրատ. ունի գազիբրայեկ), ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 838 «muscade, մշկընկոյզ», Տիգրանեան, Բառ. բժշ. բոյսերի, էջ 13 «nux moschata», ըստ ԳԲ «արու մշկընկոյզ, azerbe, muscat mâle»։

=Պհլ. փոխառութիւն է. բառի վերջին մասն է (-բուակ կամ -բոյեկ) պհլ. bōyak, պրս. بویه bōya «հոտ ունեցող, բուրող» (տե՛ս բոյր). հմմտ. նայիբուակ, ճրբուակ, գոյիբուակ. իսկ առաջին մասը՝ գազեր- մընում է անծանօթ։ — Հիւբշ. 123։

Այս մեկնութիւնը տուաւ Պատկանեան, նոր. աշխ. 1877, էջ 81, իսկ Նորայր, անդ, որից և Ալիշան, ՀԹուս. § 397, համարում է արաբ. جوز بوا jauz-i-bavva «ընկընկոյզ» (տե՛ս Շթայնշնայդերի հուսաքածոյի մէջ՝ WZKM, 11, 329)։

*ԳԱԶՊԷՆ «բոյսերից արտաթորուած քաղցըր մի նիւթ է, մանանայ, Ս. Կարապետի հալվա» նոր. աշխ. 608, Վրդն. աղ ձ. էջ 275, Վրդն. օրհն. Տաթև. ձմ. ճիռ. որ և գազապէճ Ջենոբ, էջ 49, կազպին Նչ. եղեկ.։ — ՀՀԲ դրում է նաև գազպի, գազապէ, որոնց համար վկայութիւն չկայ։

=Պհլ. *gazpēn բառից փոխառեալ, որ բուն նշանակում է «մոշայի մեղր» և կազմուած է gaz «գազ, մոշայ» և pēn «մեղր» բառերից. որոնից gaz «մոշայ», որ կորած է պահլաւերէնում, գտնում ենք պրս. گز gaz և բելուճ. gaz համանիշների մէջ (տե՛ս վերը հյ. գազ). իսկ պհլ. pēn «մեղր» ձևը ներկայացնում են բելուճ. bēnag, bēnaγ «մեղր», պրս. انگبین angubin, պհլ. angpēn, angumēn «մեղր» (կազմուած ang «մեղու» և pēn «մեղր» բառերից)։ Պհլ. *gazpēn ձևի դէմ նոր կազմութեամբ գտնում ենք պրս. گزنگبین gazangubēn կամ گزانبو gazānbū «գազպէն», որ բարդուած է պրս. گز gaz «մոշայ» և انگبین angubīn «մեղր» բառերից։ — Հիւբշ. 124:

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ՆՀԲ, որից առել է Lag. Arm. St. § 437։

ԳԻՒ.— Ախց. Կր. գ'ազբին, Ոզմ. գ'ազպա, Ալշ. Մշ. գ'ազբա. իսկ Ռ. ֆազէնգ, որ դարձեալ նոյն բառն է, նշանակում է «բոյսերի վնասակար մի հիւանդութիւն»։

ԳԱԶՐԻ «մի տեսակ ծառ», ձևով և նշանակութեամբ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ Բառ. երեմ. էջ 117. թափիչ «գազրի փայտ կամ թակ»։ Կարող է և սխ. լինել։

*ԳԱԶՕՓԻԼԱԿՈՒՄ «գանձանակ, գանձարան». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 59 և ՀՀԲ։

=Լտ. gazophylacium «արքունի գանձարան», որ ծագում է յն. γαζοφυλάκιον համանիշից։ — Աճ.

ՀՀԲ համարում է «բառ յունական»։

ԳԱԹ «հիւսոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 59։ Բուն իմաստը յայտնի չէ։

ԳԱԹԱՅ «յայտնի խմորեղէնը» Վրդն. առ.

էջ 320, հին գրականութեան մէջ աւանդուած չէ։

Բուրաստան Ս. Սահակեան թերթը, թ. 1851, էջ 31 դնում է կաք *բառից կազմուած։* Justi, Dict. kurde, *էջ 321 թէ՛ հայերէնը և թէ՛ տակի ձևերը փոխառեալ է դնում ֆրանս.* gâteau *«կարկանդակ» բառից։*

ԳԻՒ.—Ընդհանուր տարածուած բառ է. ինչ. Սեբ. գ'աքա, Մշ. գ'աղ'ա, Ախց. գ'աքա ևն։

ՓՈԽ.—Վրաց. ქადა քադա, ուտ. քաքա (տե՛ս Schiffner, Versuch über die sprache der Uden, էջ 83 բ), քրդ. k'adä, kade, kadik, թրք. kete, նոյն նշ.։ Բոլորի ծագումն էլ անյայտ։

+ԳԱԼ, պակասաւոր բայ, որ իր մի քանի ձևերը կազմում է եկ արմատից (այսպէս՝ եկի, եկն, եկ, եկից, եկեալ)։ «Գալ» ՍԳր. են գործածուելով զանազան բառերի հետ՝ ձևացնում են նրանցից բայական ձևեր, ինչ. գալ ի զղջումն «զղջալ», գալ յողորմութիւն «ողորմել», գալ ի քնին «քննել, քննուել», գալ ի միտս, յինքն, ի խելս «ուշաբերել», գալ ի մէջ «գոյանալ» ևն։ Յատկապէս գործածւում է զ-ով գործիական հոլովով, ինչ. գալ զգրովք «կարդալ», գալ զարբեցութեամբ «հարբեցութեան հետևիլ». նոյնպէս և գալ զսիրով, գալ զճշմարտութեան բանիւ ևն (տե՛ս ՆՀԲ, Ա հտ. էջ 526 ա)։ Այս արմատից են ծագում գալուստ ՍԳր. Եւս. քր. ա. Կոչ., արեւագալ Մրկ. ժզ. 2. սրանից են նաև զգալ, զգայուն, անզգամ, զգօն, զգաստ ևն, որոնց վրայ տե՛ս զգալ: Յետնաբար էլ յունարէնի վրայ յարմարուած են ապագայ Պիտ. Նար. ՅՀ. կթ., պարագայ Փիլ. Աթ. Թէոդ. կուս., անգայ Փիլ. լին.։ Յետին յարմարութիւն է նոյնպէս գայիլ բայաձևը (բուն գայ արմատից), որ թէև առանձին գործածական չէ, բայց գտնւում է շատ բառերի ծայրը, ինչ. շրջագայիլ, յառաջագայիլ, բացագայիլ, պարագայիլ ևն։—Ըստ Հ. Գ. Աւետիքեան, Բացատր. շար. էջ 214 միջնադարեան հայերէնում կար նաև գոլ «գալ» ձևը, որի վկայութիւններն են «Թագաւոր գոլով քո յաշխարհ» Շար., «Այսօր գոլով քո յաշխարհ», «Այսօր գոլով ի բեթանիա. սպասէին և ակն ունէին Տեառն իսկ ինքնին գոլով» Շար.—Սաղմոսք «Աստուած ի հարաւոյ եկեսցէ» հատուածի դէմ Արշ. դնում է գալ ի հարաւոյ:—Նոյնպէս «Գող ոչ գայ» Սարգ. դնում է «Գող ոչ գոյ՝ եթէ ոչ զի սպանցէ»։ Վերջապէս Հին քեր. ո—ա լծորդ տառեր համարելով՝ օրինակ է տալիս գոլ<գալ: Այս գոլ ձևը իրօք էլ կայ այժմ Նոր-Ջուղայի բարբառում։

=Թերևս հնխ. wā- արմատից, որ այլուր ամէն տեղ կորած է, բայց -dh-ով աճած wādh- ձևն են ներկայացնում լտ. vādere «երթալ, քայլել», vado «ջրի հունովն անցնիլ», vadum «հուն», հիսլ. vaða, ōð, անգլսք. wadan, wōd, անգլ. wade, հբգ. watan, գերմ. waten և գերմանականից փոխառութեամբ՝ իտալ. guadare, բոլորն էլ «ջրի հունով անցնիլ» (Walde, 802, Kluge, 519): Հնխ. wā- «երթալ, քայլել» արմատից ծագումը հաստատում է նորագիւտ կամիս. wā, wē «երթալ, գալ», uwa- «գալ», wāmi, uwāmi «գամ» (տե՛ս Pokorny, 1, 217, Ernout-Meillet, 1027, Benveniste, BSL, 33, № 99, էջ 137)։ Բառիս մասին տե՛ս նաև Pedersen, KZ, 39, 362։

Peterm. 34, Lagarde, Urgesch. 91 սանս. gā, gām «երթալ» բայի հետ։ Եւրոպա, Հանդէս Վիեննայի Մխիթարեանց, 1849, էջ 200 հպրս. գամ։ Bopp, Gram. comp. III 18 սանս. jagami, Տէրվ. Նախալ. 77, 80 գոթ. gaggan «երթալ», լիթ. žengti «քայլել» բառերի հետ՝ հնխ. gha արմատից։ Canini, Et. étymol. 83 խպտ. kim «շարժել, յուզել»։ Bugge, KZ, 32, 34, Meillet, MSL, 8, 290 սանս. ágat, յն. ἔβη, լտ. vādo, հբգ. watan։ Հիւնք. թրք. gelmek «գալ» բայի հետ։ Յ. Արշէզ, ՀԱ, 1896, 270 նոյն ընդ. գնալ=աքքադ. գին «գնալ, յղել»։ Հիւբշ. 441 դնում է եկ<հնխ. ég^{2}āt, եկն<հնխ. ég^{2}emt արմատների ghə, ghō, ghā, ghē ձայնդարձից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet, Esquisse, 101 Scheftelowitz, BB, 28, 310 սանս. hājihīte «երթալ».

յն. χιχάνω «պատահիլ. հասնել», հրգ. gān: Karst, Յուշարձան, 418 գալ և գնալ ձևերի հետ համեմատում է թրք. gelmek «գալ», gezmek «ման գալ», այս երկուսի պարզ արմատը համարելով ge:

ԳԻՌ.—Պլ. Տփ. գալ, Ախց. Ակն. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Սեբ. գ'ալ, Ոզմ. գ'ըալ, Մկ. Մրղ. Ջմ. Վն. կ'ալ, Հմշ. կալ, Սշ. իգ'ալ, Ալշ. Մշ. ։իգ'ալ, Ննխ. Ռ. fալ, Սլմ. իկ'ալ, Տիգ. իf'ալ, Զթ. իգ'օլ, իգ'ոլ, Հճ. գ'օլ, Ջղ. գոլ, Հւր. գէօլ, Ագլ. գ'իլ. Նոր բառեր են՝ գալող, գալած, գալացու, գալացուկ, գալիf, գալօr, գալուfս, գալաարութիւն:

+ԳԱԼԱՐ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վըկայութեան) «ոլորք» (օձի են) Վրդն. ի յհ. Ոսկիփ., «սիրտը գորովից ճմլուիլը» Վրք. հց. Ոսկիփ., որից գալարել, գալարիլ «ոլորել, ոլորուիլ, փաթաթուիլ. 2. սիրտը ճմլել, ցաւից տրորուիլ» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 28. Եղն., գալարափող «մի տեսակ մեծ և գալարուն փող» Եղիշ. Գնձ., գալարեցուցանել Մանդ. Վրք. հց., գալարումն Պղատ. տիմ., գալարուն Սարգ.։

=Կազմուած է -ար մասնիկով (հմմտ. զարդ-ար-ել, մեծ-ար-ել, աստուած-ար-եալ. հրաժարիլ, յ-արդ-ար-ել) գալ «ոլորք» արմատից, որ թէև գրաբարի մէջ առանձին գործածական չէ, բայց երևան է գալիս նոր բարբառների մէջ։ Գալ «ոլորք» ձևը ստորին ձայնդարձն է գել, գիլ (որից գլ-որ-ել) արմատի, որ տե՛ս առանձին։

ՆՀԲ յիշում է ոլորել, գլել, գլորել, գելուլ: Տէրվ. Նախալ. 106 գիլ, գլորել, գալարել, ոլորել, բոլորել կցում է յն. εἰλύω, լտ. volvo, գոթ. valvjan, հյ. ճոլով ձևերին, իբր հնխ. varu, -varv արմատից։ Նոյն հեղինակը, Մասիս, 1881 մայ'' 6 համեմատում է գելուլ բառի հետ, իբր հնխ. ghar «ոլորել, ծռել» արմատից։ Հիւնք. գլորել բայից։ Յ. Արշէզ, Բազմ. 1897, 52 արմատը դնում է գալ և կցում է գիլ, գլել, գլորել բառերին, իբրև յն. εἰλύειν, լտ. volvere։ Պատահական նմանութիւն ունին պրս. گال gāl «մի տեսակ մանր ու դեղին կորեկ, 2. բամբակի խոզակ», گاله gāla «մանելու պատրաստ ոլորած բամբակ», گالیه gālīya «մի տեսակ խոտ», որոնք գւռ. գալ բառին շատ մօտիկ են հնչումով և նշանակութեամբ։ Դարձեալ պատահական նմանութիւն ունի ասոր. galalu «գլորել, երերալ» (Muss-Arnolt, Ass. eng. Handwb. էջ 219) բառի հետ։

ԳԻՌ.—Մշ. գ'ալար «փորի ցաւ», Ոզմ. գ'ըալըր «փորի ցաւ», գ'ըալըրիլ «փորը ցաւիլ», Տփ. գալալ գալալ «ոլոր ոլոր», գալալ գալալ գալ «սիրտը գալարիլ, նեղանալ», Ալշ. գ'ալար «փորի ցաւ», Մկ. կ'ալարիլ «ոլորել», Սլմ. կ'ալըրվել «գալարուիլ», նաև գալար Վն. «խիթք», գալարել «փորի խիթք ունենալ» (Վն.).—գալար Հմշ. «թելի ոլորք», գալարոց Երև. «խիթք».—Նոր բառ է գալերան (իմա՛ գելարան) «մեքենայի այն պտուտակը, որ ամրացնում և սեղմում է»։—Նոր մասնիկով աճած է գալխնել Վն. «ամուր փաթաթելով կապել, ոլորել ու պրկել»,—պարզ արմատը ցոյց են տալիս գալ Ալշ. Ախք. Երև. Բլ. «չորացնելու համար ոլորուած ու պահուած բանջարեղէն (շեպ, աւելուկ, շրեշ են), որից ձմեռը կերակուր են պատրաստում», գալել Բլ. Երև. Նբ. Շիր. Խ. Մկ. Սլմ. «չորացնելու համար շեպ, աւելուկ են հիւսել»։

ՓՈԽ.—Վրաց. გალა գալա «գալ, вязка зелени для сушки» (Զուբինով, էջ 158)։

*ԳԱԼԼՈՍ, որ և գաղոս «ներքինի». մէկ անգամ ունի Պտմ. աղէքս. 14 «Եթէ այժմ ծնցիս, գալլոս եղիցի կամ բացակատուր ծնունդըն»։ Այս բառը Կեչառ. մեկնում է «գոտի կամ խեղ», որ մօտաւոր իմաստ է միայն։

=Յն. γάλλος «ներքինի»։ Բուն նշանակում է Ռէայի քահանայ և որովհետև Ռէայի քահանաները ներքինի էին լինում, ստի բառը ստացաւ այս նշանակութիւնը (Sophocles, 324)։—Հիւբշ. 344։

ՆՀԲ մեկնում է բառս «աքաղաղ և հաւ կուռոտ», իբր յն. γάλλος, լտ. gallus «աքլոր», ինչ որ սխալ է։ ՋԲ դնում է «ներքինի»։ ԱԲ հետևում է ՆՀԲ-ի սխալին։

ԳԱԿՆՈՒԼ «հպատակիլ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ.

մտթ. ա. 21, էջ 336 «Կոչէ զմամոնայն տէր, ո՛չ վասն նորա ինչ բնութեան, այլ վասն այնոցիկ, որ ընդ նովաւն երթեալ գակնուցունւ Սովին օրինակաւ և զորովայն աստուած կոչէ, ո՛չ ըստ նորա ինչ պատուոյ, այլ ըստ ծառայացելոցն թշուառութեան»։

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 257։

*ԳԱՀ, ու հլ. (յետնաբար նաև ի հլ. սեռ. գահոյ Փարպ.) «բարձր նստարան, բեմ, 2. պատուի աթոռ (թագաւորի կամ իշխանի), 3. պատիւ, իշխանական աստիճան» Գ. մակ. ե. 8. Ագաթ. Բուզ. Եղիշ. Փարպ., որից գահագլուխ Մրկ. ժբ. 39. Ոսկ. մտթ., գահակ «գահ» Ուռհ. Ոսկիփ., գահերէց Ա. Եզր. ե. 63. Ոսկ. մտթ. Ագաթ., գահակալ Վրդն. ծն. Համամ. առկ. Գնձ., գահոյք «գահ, 2. տախտ, մահիճ, 3. պատգարակ, դեսպակ» ՍԳր. Եփր. մնաց., նախագահ Ոսկ. յհ. ա. 21, 27. Խոր., յառաջագահք Մտթ. իգ. 6, բարձրագահ Ագաթ. Ղուկ. ժա. 43. Եղիշ., գահոյանի «գահոյք» Պտմ. աղէքս., մեծագահ Խոսր.։ Նոր բառեր են՝ գահաժառանգ, գահընկէց, գահազուրկ են։

=Հիւս. պհլ. *gāh, որի դէմ ունինք նորագիւտ մանիք. պհլ. גאה gāh «գահ» (Salemann, Manich. Stud. ЗАН *8, 62*), պհլ. ᑌᑌ gās (<gāθ) «տեղ, դիրք, աթոռ, բազմոց, գահ», պազենդ. gāh «տեղ, դիրք, գահ», պրս. گاه gāh «գահ, աթոռ», սոդղ. γāθúk «գահ», հպրս. gāθu- «տեղ, գահ, աթոռ», զնդ. gātu- «տեղ, նիստ, դատական ատեան, աթոռ, բազմոց, գահ», սանս. gātú- «գնացք, ճամբայ, տեղ» (Bartholomae, *519*, Horn. § *889*): Հմմտ. նաև վարը՝ գահաւոր, գահաւորակ, գահամակ: Հիւբշ. *125*։

ՆՀԲ յիշում է պրս. կեահ, բայց ո՛չ իբրև լծորդ հայերէն բառին. այս պատճառով առաջին մեկնիչն է Böttich. Arica *77, 271* են։

ԳԱՀ, ի հլ. (յետնաբար) «դար, բարձր տեղ, ժայռերի գլուխը» Ղուկ. ը. 33. Կոչ. 101. Փիլ. Պիտ. Լաստ. Բրս. մրկ., որից գահավէժ «անդունդի մէջ գլորուած» Բ. մնաց. իէ. 12. Ղուկ. դ. 29, գահիճք «անդունդ» Ոսկ. յհ. ա. 38, գահաւանդ «բարձրաւանդակ տեղ» Ովս. ե. 1. Սիր. ժա. 32. Սարկ. քհ. կամ գահաւանդակ Երեմ. խզ. 18 (այլ ձձ. բաբոր). Սարգ. ա. յհ. յոչ. էջ 487—8, գահավիժորէն «շատ արագ» (նոր բառ՝ կաղմուած ֆրանս. précipitamment համանիշի օրինակով, որ ծագում է précipice «գահաւանդ, անդունդ», précipiter «գահավիժել» բառերից)։

=Թուի թէ նոյն է նախորդ բառի հետ։

ՆՀԲ նախորդի հետ միասին է դնում։ Lagarde, Btrg. bhtr. Lex. *72* զնդ. gāθaṅh բառի հետ, որ մեկ անգամ գործածուած է Yašt *14, 21*։ Հիւբշ. *125* մերժում է այն համեմատութիւնը, որովհետև զնդ. այս բառը պիտի կարդալ vīgāθō (ձ. vīγāθō) «բլուր, խորշք են» նշանակութեամբ։ (Bartholomae եւ, էջ *1436*, նոյն բառը կարդում է vīgāθō «Einsenkung, Schlucht, վայրէջք, կիրճ» և չգիտէ (էջ *521*) gāθaṅh ձևը)։ Հիւնք. նոյն ընդ գահ «աթոռ»։ Bugge, Lyk. Stud. *1, 13*, գտնում է պոնտական Gagonda քաղաքի անուան մէջ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. *110* պրս. کوه kūh «լեռ» բառի այեալ کہ kah ձևից։

ԳԻՈ.— Տե՛ս գեհ:

ԳԱՀ «թոքացաւ» Բժշ. (Հրտր. Բազմ. 1917, 102)։ Նոյն բառն է անշուշտ գահ Բն. «կրունակի վրայ ուռեցք», որ սակայն Ակն. նշանակում է «ուս» և Մշկ. Ք. «թիկնամէջ, կռնակի մէջտեղը»։

ԳԱՀԱԿ «օղակ, լամբակ». մէկ անգամ միայն ունի Եղ. լե. 11, որից գահակել «շորս բոլորը լարով շրջանակաձև պատել» Բարուք. զ. 42։

ՆՀԲ կահ կամ գահել բառից է հանում։

*ԳԱՀԱԻՈՐ «արքունի մի պաշտօնեայ» Խոր. Բ. 7. 3հ. կթ. 34. Ասող. ա. 6. Եփր. աւետ.։

=Հիւս. պհլ. *gahvar, պհլ. gatvar<gaθvar «մի բարձր աստիճան», որ ծագում է gāh, gās, gāθ «գահ» բառից՝ -var մասնիկով։—Հիւբշ. *125*։

Ուղիղ մեկնեց Lagarde, Symmicta, 48։

*ԳԱՀԱՒՈՐ «գահ կամ դեսպակ». մէկ անգամ ունի Ագաթ. (ըստ ՆՀԲ). «բազմեցաք ի միում գերահրաշ գահաւորի»։ Սովորական ձևն է գահաւորակ, ի-ա հլ. «արքունի կամ իշխանական գահ, հովանաւոր մահճակալ, դեսպակ, պատգարակ» Երգ. գ. 9. Ագաթ. Եղիշ. Նար. էջ 206. Մագ. թղ. 9, 220. նաև «կառակարայ» (վկայութեան խորանի կահերից մին) Ել. իէ. 4, 5։

= Հիւս. պհլ. *gāhvārak, պհլ. gāsvārak, gavārak «մանուկներին կամ մեծերին յատուկ պառկելու տեղ», պրս. گاهوار gāhvār, گاهواره gāhvāra, گهواره gahvāra, گواره gāvāra, گاخواره gāxvāra «օրօրոց», քրդ. گهواره kehvare կամ gehvare «օրօրոց». արմատն է gāh, gās, gāϑ «գահ», որոնց վրայ տե՛ս գահ։—Հիւբշ. 125։

ՆՀԲ գահոյք բառից։ Առաջին անգամ Lagarde, Symmicta, 48 համեմատեց պրս. բառի հետ, Տէրվ. Մասիս, 1881 մայիս 8, գահ բառից է դնում։

ԳԱՀԵԼ «զարնել» «Գահեցին զբերան նորա, որ լցաւ արեամբ» Ոսկիփ., «Պղղովատ թրովն ի վերայ սաղաւարտին գահեաց և յերկուս հերձեաց» Ուռհ. 14 (այս օրինակում ՆՀԲ և տպ. Եմ. ունին գահել, իսկ տպ. էջմ. քահել)։ Նոյնպէս քահել «զարնել» ձևն է ակնարկում Միխ. աս. 538 քահանայ բառի ստուգաբանութեան մէջ, երբ գրում է, թէ «ըստ հայկական բառին քաւիչ ստուգարանի կամ հարկանող»։ Առաջին իմաստից է յառաջանում «քշել, վարել անասունը» (իբր թէ մտրակով զարնելով) ինչ. «Գահեալ զերիվարն ուժգին» Ուռհ. 32 (ՆՀԲ և տպ. Եմ. գահել, էջմ. քահել), «Պնդեց թէ մի՛ գահել ու նա գահեց (քշեց անասունը)» Սմբ. դատ. 208, «Ընչուղն գէր և աղուոր... ուժով կորինք դահեն և բերեն» Վստկ. 194, «Ոչ հեծնուն ի ձի, ոչ գահեն մուրատով» Կոստ. երզն. 131։—Նոյնը նաև «հրել, խթել» նշանակութեամբ «Յայնժամ Զամբրիս ընդմտանելով և քահելով Սեղբեստրոսի՝ ասէ» Վրք. սեղբ. 793։—Անստոյգ նշանակութեամբ են «Զգեօղս և զագարակս առ բարի նախանձ քահեալ՝ առնէին բնակութիւն կրօնաւորաց» Լաստ. ժ. տպ. 1844, էջ 39, «Յորժամ և դահէ զմեզ, պակասեալ է ամենայն բան մեր» Ոսկ. ճառք, էջ 282։ Բառ. երեմ. էջ 326 դնում է քահել «սաստել կամ խոնարհեցուցանել»։—Այս բառի հնագոյն վկայութիւնն ունի Մծբ. 72 «Դաւիթ վկայէ, այսմ. Յարեաւ Փենեհէզ, քահեաց և համարեցաւ նմա յարդարութիւն յազգէ ազգ, մինչև յաւիտեան», որ մի քիչ յետոյ դառնում է «Ետես Փենեհէզ Եղիազարեան և եմուտ նա ի սենեակ նոցա և եհար և անդէն սատակեաց զերկոսեան և մահ նոցա աղօթք համարեցաւ նմա»։ Հատուածս ունի և Սղ. ճե. 30 «Արյա եկաց ի մէջ Փենեէս, քաւեաց և արգելաւ մահ. համարեցաւ նմա յարդարութիւն ազգէ յազգ մինչև յաւիտեան»։ Այստեղ ստորագծուած բառի դէմ եբր. բնագիրն ունի ויפלל vaipallel «դատաստան արաւ», որ յունարէնում թարգմանուած է ἐξιλάσατο «զոհով հաշտեցնել, քաւել», ուստի քաւեաց ձևը արդարանում է։ Բայց քահեաց համապատասխանում է նախորդ եհար բառին, ուստի բնագրում նոյն իսկ եթէ քաւեաց գրուած լինի, անշուշտ պէտք է համարել նոր սրբագրութիւն՝ ժամանակակից ծանօթ մի բառով։ Ասորի բնագրի համեմատութիւնը միայն կարող է լուծել հարցը։—Գահել բառի նորագոյն վկայութիւնն ունի Վարդան Յունանեան, Ջեռաբծութիւն յերկինս, 1671, որ էջ 303 բառարանի մէջ խօսելով գնդախաղերի մասին՝ ասում է. «Գոն և այլք ևս տեսակք, որք բրօք ստուարաայրիւք գահեցեալք, առացեն զնոյն արտագործութիւն»։ Գահել բայից ածանց պէտք է համարել գահող «թակարդ» Փարպ.։

ՀՀԲ քահել մեկնում է «քաւել, սրբել յանցանքը», իբր նոյն ընդ քաւել: ՆՀԲ գահել իբր գահ «վախք» բառից, իսկ քահել «որպէս գահել, վարել, շարժել կամ քաւել, սրբազանել»։ Հացունի, Դաստիարակութ. էջ 412 գահող մեկնում է «տապար», հանելով գահել «հարկանել» բայից։

ԳԻՒ.—Հճ. գ'էհել (ինչպէս և կեհել Մրշ.) «մղել, առաջ քշել, հրել». այս թանկագին

բառերը ցոյց են տալիս, թէ գաճել և fաճել գրչութիւններից ուղիղ է միայն գաճել: Ունինք նաև գեճել Զթ. «վարել, քշել (Նաւը), 2. կալ, տևել, գոյութիւնը շարունակել» (Աւետ. ըստ Մարկոսի, Զէյթունի գաւառականով, Դ. 17)։ Երկու նշանակութիւններն էլ տեմ. սիւմէf «քշել, վարել, տևել» բառի համեմատ։

*ԳԱՀՆԱՄԱԿ *«նախարարների պատուոյ աստիճանի ցուցակը» Ուխտ. Ա. էջ 40. Օրբ.։*

=Հիւս. պհլ. *gāhnāmak, *իբր պրս.* گاهنامک *gāhnāma *«գահական թուղթ, գիրք կամ ցուցակ», որ կազմուած է* gāh *«գահ, պատուոյ աստիճան» և* nāmak *«գրութիւն, գրուածք» բառերից։—Հիւբշ. 125։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. Матер. *II. էջ 3։*

ԳԱՀՈՒՐԱԿ, ի–ա *հլ. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 69, որ մեկնում է «որ շուրջ զաստիճանաւն». սրանից առնելով ՓԲ դնում է «վանդակք, որք շուրջ զաստիճանօքն են, կամ յերկուս կողմանս սանդղոց»։ Անստոյգ բառ, որովհետև թւում է, թէ* գահաւորակ *բառից է խեղաթիւրուած։*

ԳԱՀՏԱԿ *«ակիր բոյսը.* acorus» *Բժշ., ունի միայն ՀԲուս. § 399։*

=Անշուշտ բարդուած է տակ *բառով. բուն արմատը լինում է* գահ, *որ սակայն անծանօթ է։*

ԳԱՀՐՇԱԿ *«մի տեսակ անծանօթ պտուղ, որ աճում է Մոկաց նահանգում» Խոր. աշխ. 608, առանց ձեռ. տարբերութեան. իսկ հին տպ.* ճրշակ: *ՆՀԲ և ՋԲ չեն նշանակած* գահրշակ *ձևը, որ գիտեն միայն ԱԲ և ՀԲուս. § 400։—Տե՛ս նաև* արշատ *և* ճրշակ:

Պատկ. Арм. геогр. *46 բառիս վերջին մասի մէջ ուզում է տեսնել պհլ.* ریشک rīšak *«արմատ»։*

ԳԱՂ *«շատ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 60։*

ԳԱՂԱԿ *«մահիճ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 60. կարծեմ թէ* գաճակ *«օղակ» բառից վրիպակ է, մանաւանդ որ այս* գաճակ *բառը անծանօթ է իրեն։*

ԳԱՂԱՁԵԼ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վանակ. յոբ. լբ. 18 «Ի խօսելն գաղաձէ և զայլսն (Եղիուս)», ՆՀԲ մեկնում է «քարկոծ առնել բանիւ կամ կծանել», ՋԲ «կծանել բանիւք զոք կամ կշտամբել», և սրանց հետևելով՝ ԱԲ «խօսքով քարկոծել, կճել», ՓԲ «կշտամբել»։*

ՆՀԲ գաղատոս *«քարտաշ» բառից է հանում։*

ԳԱՂԱՑ *«կենդանի կամ խօսուն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 60։*

ԳԱՂԱՏՈՍ, ի–ա *հլ. «քարտաշ, քարակոփ, որմնադիր» Ա. եզր. ե. 54, 58. Մծբ. 339. 372. Բուզ. ե. 4. Նիւս. Թէոդոր., որից* գաղատոսաշէն *«քարաշէն, քարուկիր» Ուռպ. ժ. խ.։*

ՓՈԽ.—Վրաց. გალატოზი գալատոզի *կամ* ქალატოზი կալատոզի *«քարտաշ», մինգր.* գալատոզի *և թուշ.* կալտազ *«որմնադիր»։ Բայց կարող է լինել, որ բոլորի էլ ծագումը օտար մի աղբիւրից լինի, որովհետև ո՛չ հայերէնը և ո՛չ վրացերէնը բնիկ բառի երեվոյթ չունին։*

ԳԱՂԱՓ *«մարտոց, սուսեր կամ թուր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 60. անստոյգ բառ։*

*ԳԱՂԱՓԱՐ, ի–ա *հլ. «նախատիպ, կաղապար, օրինակ, պատկեր» Փիլ. Ոսկ. լս. Պարապմ. Յհ. իմ. ստ. Արիստ. ստորոգ. հնագոյն վկայութիւնն ունի Եփր. Վկ. արև. էջ 20 (որով առեալ որդիք մարդկան ի գաղափար՝ տեսեալ տպաւորին), որից՝* գաղափարել *«օրինակել, նմանեցնել, ձևացնել» Փիլ. ել. Յհ. իմ. եկ. Նանայ. Զքր. կթ.,* գաղափարութիւն *«օրինակ, նմանութիւն» Անան. եկեղ. Նանայ. յոշ. Ոսկիփ.,* նախագաղափար *Փիլ. լին. Նիւս. կազմ. Կիւրղ. գնձ. Թր. քեր.,* նախագաղափարել *Նխ. կոչոս.,* նախագաղափարութիւն *Նիւս. կազմ. Սարգ. ա. լհ.։ Նոր բառեր են՝* գաղափարական, գաղափարակից, գաղափարանշան.— *արդի գրականում գանազանում են* գաղափար *(երբեմն գրուած* գաղաբար՝ *արևմտեան հայոց մէջ) «միտք, խորհուրդ, կարծիք» և* կաղապար *«նախատիպ, օրինակ, մօդէլ կամ ղալիբ»։*

=Մեկնութիւնը տե՛ս կաղապար, *որի կրկնակն է, թէև յայտնի չէ թէ ինչո՛ւ կ դարձել է այստեղ գ։—Հիւբշ. 163։*

Այվազովսքի, Յղ. Հնչման, էջ 15 կաղապար բառի հետ=տճկ. գալըպ: Տէրվիշ. Altarm. 105 և Նախալ. 54 հնխ. gharbh արմատից. հմմտ. սանս. grabh, գոթ. greipan, պրս. giriftan «գրավել բռնել» ևն։ Այս մեկնութիւնը մերժելով Հ. Ս. Եաղըճեան, Արևելք, 1884, հոկտ" 17, դնում է սանս. քլփ «կարգել, կարգաւորել», սանքալփա «դիտաւորութիւն, մտածում»։

ԳԻՌ.—Ալ. քաղափար «գրատախտակ», Ոզմ. գ'յաղափար, Մկ. քաղափար «կարծիք», բոլորն էլ գրականից փոխառեալ։

ԳԱՂԳԱՂԵԼ «խոշորել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 60. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

+ԳԱՂԵԼ «ծածկել, թաքցնել, պահել». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ, իբր նոր բառ և առանց վկայութեան. երեք անգամ գործածուած եմ գտնում հետևեալ տեղերը՝ «Գաղեալ զՎասիլ և զԿոստանդին» Յայսմ. մայ. 27, «Բաղում ինչս ստանայ, գաղէ և ծածկէ ի խաւարի» Տաթև. ամ. 253. նոյնպէս կայ գաղեալ «թագնուած» Վահր. ոտ. տպ. 1832, Կալկաթա, էջ 155 (մինչ տպ. Շահն. էջ 232 ունի գաղթեալ), որից գաղուստ «թագցնելը» Առաք. պատմ. էջ 403 «Թագուստ և գաղուստ արարեալ»։

=Մեկնութիւնը տե՛ս գող։—Աճ.

Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 3, 85 հնխ. var արմատից։ Հիւնք. գաճ բառից։

ԳԻՌ.—Ջղ. գ'աղել, Դվ. կաղէլ «ծածկել, պահել», որի հետ նոյն են Ղրբ. կէ՛ղէլ, Շմ. կէղիլ համանիշները.— ունինք նաև գաղուիլ Ագլ. Ղրբ. «թագնուիլ», գաղճուիլ Դվ. գեղուիլ, Ղփ. «թագնուիլ, ծածկուիլ, պահվտիլ»։

*ԳԱՂՈՒԹ (սեռ. գաղթի) «հայրենիքը թողնելով՝ փախչիլ ուրիշ տեղ երթալ բնակիլը» Եփր. թգ. և դտ. Փիլ., որից գաղթել «փախչիլ երթալ ուրիշ տեղ ապաստանիլ» Բ. թագ. գ. 4. Ագաթ., «ժողովուրդը տեղահան անելով քշել, վտարել» Ասող. գ. 5, գաղթական Ա. մակ. գ. 53. Եփր. ծն. Բուզ. Եւս. քր., գաղթականութիւն Եւս. քր.։ Սրանցից և գաղութ բառի խոտորնակ հոլովներից սխալ ենթադրուած մի ձև է գաղթ «գաղթել ուրիշ տեղ բնակիլը» Ճառընտ. Փիլ. Գէ. ես. Տօնակ., «գաղթողների՝ փախստականների խումբը» ՅՀ. կթ.։ Նոր գրական լեզուի մէջ կազմուած ձևեր են՝ գաղթավայր, արտագաղթ, ներգաղթ, գաղութային, գաղթականական։

=Ասոր. ܓܠܘܬܐ gālūϑā «աքսոր, գաղթ» (Brockelm. 55 ա), եբր. արամ. גלית gālūϑ «աքսոր տարուիլը, աքսորականներ, գաղթականներ». այս բոլորը բնիկ սեմական բառեր են, որոնց պարզ արմատն է גלה gālā «բանալ, ծածկոյթը հանել, գաղտնիքը պարզել, բնակիչներին դուրս վտարելով երկիրը դատարկել ևն», որոնց հետ նոյն է արաբ. جلا jilā նոյն նշ. նաև «փայլել», այն է «կեղտերը հանելով՝ մաքրել»։ Ըստ այսմ վերի ձևերի մէջ ϑ մասնիկ է. ասորերէնի մէջ gālūϑā—սաստկական ձևն է, որի բաղադրեալն է gālūϑ և բացարձակը՝ gālū։—Հիւբշ. 301։

ՆՀԲ հայերէնով ստուգաբանելով՝ մեկնում է գաղտերթ, գաղոյթ «զօդումն փախստեամբ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lagarde, Armen. Stud. § 445։—Տէրվ. Մասիս, 1882, յունիս 24 քաղդ. գալութ ձևից։ Հիւնք. խալուտ, խալտել բառից։ Scheftelowitz, BB, 29, 29 իբրև բնիկ հայերէն բառ կցում է գոթ. wraton «ճամբորդել», սանս. vaḍana «ձի» բառերին։ — Պատահական նմանութիւն ունի թաթար. قاغرت kaġərt «գաղութ, поселеніе, колонія» (Будаговъ, Срав. слов. 2, 409), որ եթէ չնչին փոփոխութեամբ ուղղէինք قاغوت, կլինէր ճիշտ kaġut, իբր հայերէնից փոխառեալ բառ՝ համաձայն ուշ ժամանակի առադարձութեան։

+ԳԱՂՁՆ «մի տեսակ պատատուկ, գայլխոտ, որ ուրիշ բոյսերի վրայ փաթաթուելով՝ նրանց հիւթը ծծում և չորացնում է. cuscuta» Ագաթ. Մանդ. սիր. 34. Գր. տղ. էջ 68. Կանոն. էջ 58. Վստկ. 86. Սարգ. յկ. Ճառընտ. Մխ. երեմ., «մի տեսակ ծովային աղի խոտ» Վստկ. 29, որից գաղձաւոր «գաղձ վնասակար բոյսով վարակուած» (այգի) Նար. էջ

142։—Բոլորովին տարբեր բառ է դաղձն «վայրի անանուխ» և պէտք չէ կարծել, թէ նախաձայնի շփոթութեամբ իրարից են յառաջացած։

=Արմատն է գալ, որից աճած է ձ աճականով, ինչպէս որ բառիս հոմանիշը՝ գեղձ «պատառուկ» կազմուած է գել արմատից՝ ձ աճականով։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս գել։—Աճ.

+ԳԱՂՋ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «մի քիչ տաք» Յայս. գ. 16. էլ. արիստ. 62, որից գաղջանալ Շնորհ. վիպ. Վանակ. յոբ., գաղջացուցանել Փիլ. Ել. գրուած է նաև գաղճ, գաղճանալ են։—Բառ. երեմ. էջ 61 գաղջ բառին տալիս է նաև «անպիտան, մանր, կակուղ» նշանակութիւնները, որոնք փոխաբերական առումներ են։

=Կազմուած է ջ աճականով գաղ անգործածական արմատից, որ ստորին ձայնդարձն է գոլ հոմանիշ արմատի։—Աճ.

Այլազգովքի, Ցղ. հնչման 15՝ նոյն ընդ հլ. եղկ. տճ. ըլըգ, ըլըճագ «գաղջ»։ Տէրվ. Altarm. 24 գաղջ<*գաջղ, իբրև գէջ բառից՝ ղ մասնիկով. էջ 84 համեմատում է յն. γλιαρός «գաղջ, տաք» բառի հետ, իսկ Նախալ. 80 ջեռնուլ, ջերմ, պրս. garm, գնդ. ghar են բառերի հետ՝ հնխ. ghar արմատից. գաղջ բառի «ջ տառն եթե կրճատ կրկնութեամբ մը չի մեկնուիր, մասնիկ մը միայն ըմբռնուելու է, ինչպէս մէջ=medium բառին մէջ»։ Հիւնք. լտ. caldor «ջերմութիւն» բառից։

ԳԱՂՋԱՑ «մերկ կամ օրինակ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 61. անստոյգ բառ, ըստ որում նշանակութիւնն էլ որոշ չէ։

*ԳԱՂՋԵՐ «սռնապան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Մխ. դտ. 264 «Փակեղն և գաղջեր յոտսն և զօտի ոսկի կրկին»։

=Եւրոպական մի լեզուից փոխառեալ է Ռուբինեանց ժամանակ. համմտ. իտալ. calza «գուլպայ», calzare «կօշիկ», որ ծագում են լտ. calceus «կօշիկ» բառից։ Սրանից են ձևացած նաև նյն. κάλτζα, κάλτσα «գուլպայ, կօշիկ»=միջին յն. κάλτιος «կօշիկ» (Sophocles, 623), ֆրանս. chausse, chaussure «կօշիկ» սերբ. hläča «գուլպայ», hläče «սռնապան», սլ. hláča նոյն նշ. (Berneker, 387) և վերջապէս թրք. قالچين qalčən «սռնապան» (այս բառը Կամուս, թրք. թարգմ. Ա. 441 և նրանից առնելով Будаговъ, II, 22 դնում են պրս. خارچين xarčīn ձևից աղաւաղուած. ըստ իս նմանութիւնը պատահական է)։—Աճ.

Նորագիւտ բառիս մասին տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 58։

+ԳԱՂՏ «գաղտնի, ծածուկ կերպով» ՍԳր. Փարպ., որից՝ գաղտաբար Ոսկ. յհ. բ. 1, գաղտագնաց Ծն. լա. 26, գաղտագողի ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 8, գաղտագողօճ Բ. մակ. դ. 39. Բուզ., գաղտակեր Ամբ. գ. 14, գաղտանոց «ծածուկ պահարան» (չունի ՆՀԲ) Օրբ. հրտր. էմ. 164, գաղտառ «յետևից ծածուկ կծող շուն» (նորագիւտ բառ) Տաթև. ամ. 249, 250. էֆիմ. 365։ -ուկ և -ենի մասնիկներով աճած են՝ գաղտուկ Բ. մկ. զ. 11. Գ. մկ. դ. 10. Ոսկ. ա. տիմ. Եւս. պտմ. Բուզ. Եփր. թգ., գաղտենի (համմտ. յայտենի) ՍԳր., գաղտենիք Սգր., Ագաթ.։ Վերջինս արտադրում է ուրիշ նոր աճանցներ. ինչ. գաղտնագործ Մծբ., գաղտնաշշուկ Մծբ., գաղտնութիւն Սղ. ձ. 18 են։ Նոյն գաղտ արմատից են և գաղտակուր «մի տեսակ ծովային խեցեմորթ» Եւս. պտ. 267. Եփր. մրգ. 352—3. Փիլ. լիւս. 139, 165. Ճառընտ. Նեմես. էջ 18, 30 կամ գաղտակրայ Սարգ. Յուտ. գ. էջ 666. Նիւս բն. գաղտակրտուր Վրք. և վկ. Բ. 235. գաղտիկուր կամ գաղտիկուտ «չղախոտ, եզնալեզու» Գաղիան. բժշ. (ըստ Տիրացուեան, Contributo alla flora dell' Armenia, էջ 97 և 114, Plantago major L կամ Taraxacum officinale Wigg.). գրուած է նաև գաղտակուտ, գաղտակուր, գաղտակոր, գաղտնակոր, կխտըրկուր, որոնց դէմ ունինք արդի բարբառներից՝ Մշ. գողտկուր, Ղրբ. կխտըրկո՛ռնը, տխտըրկո՛ռնը, Ղզ. Ջղ. տխտըրկուռ: Առաջին բառի համար համմտ. Փիլ. լիւս. 139 տրուած նկարագրութիւնը՝ «Եւ նշանակ խեցեմորթացդ կատարելագոյն է, որոց մարմինն ուտելի է. դ ա ր ա ն ա մ ո ւ տ լ ի ն ի երկուք պատենիւք. միովն ի միոջէ և միւսովն ի միոջէ՝

որք զնովաւ անկեալ պնդեն պատեանքն»։ Երկրորդը բխում է անշուշտ մի հին աւանդութիւնից. համմտ. սրա վրայ մի առասպել՝ ՀԲուս. § 402։ Գաղտ բառից է վերջապէս գաղտամետ «խարդախ» Իմ. ժղ. 24 (ձձ. գաղտամես, գաղտամեսց, գաղտապէս), որի վերջին մասը անծանօթ է։—Նոր բառեր են՝ գաղտնապահ, անգաղտնապահ, գաղտնիքաւոր են։

=Առած է ու աճականով՝ գաղ (գաղել) արմատից, ճիշտ ինչպէս որ այս նոյն արմատի ձայնդարձը՝ գող, նոյն աճականով տալիս է գողտ-, գողտուկ են։ Մեկնութիւնը տե՛ս գող արմատի տակ։

Տէրվ. Նախալ. 48 հնխ. var արմատից է հանում գաղտ, գեղօն, գառն, սնս. var և զնդ. var «ծածկել, պահել»։ Ստ. Եազըճեան, Արևելք, 1884 հոկտ" 17, ո՛չ թէ var, այլ vall «ծածկել, թաքուցանել» արմատից։ Հիւնք. fօղ բառից, Ղափանցեան, ЗВО, 23, 354 «գանկի կար» իմաստով=զնդ. vaγδana- «գըլուխ»։—Մնացեալը տե՛ս գող բառի տակ։

ԳԻՌ.—Պահուած է հետևեալ ձևերով.—Ագլ. գո՛խտուկ, Սեբ. գ՛աղղուգ, Աշ. գ՛ախդուգ, գ՛ախդնի, Ակն. գաղդիւգ, Ջթ. գաղդօգ, գ՛աղդոգ, Ննխ. գաղդուգ (գիւղերում՝ գաղդօղ), Ոզմ. գ՛՛ոդտի, Մկ. կ՛ոդտիկ, Երև. գ՛աղնիկ, Վն. կ՛ոխտիկ, կ՛ոդտիկ։—Սրանց դէմ գողտ ձայնդարձն են ցոյց տալիս՝ Ախց. Կր. գ՛օղտուկ, Երև. գ՛օղտնուկ, Խրբ. գօղտուգ, Մշ. գ՛օղդուկ, Ալշ. գ՛օղդու, Ռ. Տիգ. fօղդուգ, Ասլ. գ՛օղդիւյ, Մրղ. կուէղնիք՛, Սլմ. կ՛ուէղնիկ՛.—Իսկ Պոլսի բարբառը հաւասարապէս գործածում է թէ՛ գաղտուգ և թէ՛ գողդուգ ձևերը։ Նոր բառեր են՝ գաղտուկկուր Ասն. «մի տեսակ կար», գաղտ Դվ. Մշ. Ջղ., գաղտնակ Ակն. Սրբ. Խրբ., գաղտիկ Վն., գաղտուն ԳԲ, գեղտ Ղրբ. «գլխի գագաթի մէջտեղը, այնտեղ, ուր գանկի ոսկորները իրար են միանում. fontanelle» (սրա հին վըկայութիւնն ունի Վրդ. աշխ. 507 «Մուղնի Ս. Գէորգայ, ուր կայ ծնօտն և գաղտն և ականջըն և արիւնն Ս. Գէորգայ»)։

ԳԱՂՓԱՅ «տրտնջող». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 61, որ և էջ 63 կրկնում է նոյնը գողփայ ձևով։

ԳԱՂՓԻՈՍ «իմաստասէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 61։

*ԳԱՃ կամ ԳԱՋ (ըստ հին և նոր ստաադարձութեան. առաջինը ընդունուած է արևմըտեան գրականում, երկրորդը՝ արևելեան գրականում) «բուռ, plâtre, ալչի». ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ՓԲ. հին գրականութեան մէջ գործածուած չէ, բայց գիտէ Բառ. երեմ. էջ 61։

=։ Պրս. گچ kaǰ, gaǰ, աւելի հինն է گچ gač, ինչպես ցոյց են տալիս պհլ. gač, պազ. gač. պարսկերէնից են փոխառեալ նաև արևել. Թրք. گچ gaǰ, քրդ. گز ցlėz, گچ geč, گاز gāz, ն. ասոր. gāǰ, gāč, վրաց. გაჯი գաջի, ավար. gač, ասոր. gaş կամ gaşā, արաբ. جص ǰaşş, ǰ şş, որոնք բոլոր նշանակում են «գաջ» (իսկ արաբ. ǰabsīn փոխառեալ է յն. γύψος, γύψινος համանիշից)։ Իրանեան փոխառութիւն է նաև ասուր. gaşşu «գաճ» (Muss-Arnolt, Ass. eng. Nandwb, էջ 229 ա)։ Իրանեան ձևերի մայրը համարւում է զնդ. vīčića- «կիր, գաջ, շաղախ» (Horn, § 890 և Bartholomae, 1437)։—Հիւբշ. 261։

Ուղիղ մեկնեց նախ Müller, SWAW, 42, 254։ Վերի ձևով Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 90։

ԳԻՌ.—Տփ. գաջ, Ջղ. գ՛աճ, Երև. գ՛աջ, Մշ. գ՛աջուկիր, Մրղ. գ՛ոջ, Սլմ. կ՛ոճ, Մկ. կ՛էճ, Ագլ. գ՛էօճ։ Նոր բառեր են՝ գաճհաճf, գաճել, գաճամալ, գաճամալել, գաճղակ։

ԳԱՃԱՃ «թզուկ, խիստ կարճահասակ». աւանդուած չէ հին մատենագրութեան մէջ. իբրև միջին հյ. բառ յիշում է Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 140 ա. գործածական է նոր գրականում։

Հիւնք. fաջ բառից։

ԳԻՌ.—Սեբ. գ՛աջաջ։

ԳԱՄ «բեհո, մեխ, չիվի» Ոսկիփ., որից կազմուած են երկաթագամ Ագաթ. Խոր. Բ. 87. 8հ. կաթ., պղնձագամ Վրդն. ծն., գամել «բևեռով պնդել, մեխել» ԱԲ,

ՆՀԲ լծ. տճկ. գամա «փայտէ սեպ», չիվի «գամ», լտ. cuneus «գամ»։ Հիւնք. գամ, գամագիտ լինել են ձևերից հանում է երկաթագամ և սրանից էլ շինուած է դնում գամ «մեխ»։—Karst, Յուշարձան, 418 թրք. قامة qama «սեպ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 112 պրս. ligām «սանձ» բառի կրճատ gām ձևից է դնում։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. գամ, Խրբ. Սեբ. գ'ամ, Ռ. fամ, Զթ. գ'օմ, գ'ոմ, Ասլ. գ'օմ, գ'օմշի «գամ», իսկ Ննխ. Պլ. գամէլ, Ասլ. գ'ամե՟լ. Զթ. գ'ամիլ, Ռ. fամէլ «գամել»։

ՓՈԽ.—Իբրև շինարարական բառ՝ մեզանից փոխառեալ է թրք. قامة qama (գրուած նաև قمّه) «գամ, բևեռ, երկաթէ գամ» (Будаговъ 2, 25), քրդ. كم kam «զօդ, կցուածք»։—Պատահական պէտք է համարել կիւր. fուօմ, վարկ. գումոլ, կայտ. գամոլ «գամ» հոմանիշները, եթէ ենթադրել չտան, որ մեր բառը կովկասեան կամ խալդիական ծագումից է։

ԳԱՄ, ու հլ. «առքի կռուան, հնարք, միջոց, ճար, ելք» Վեցօր. Ոսկ. ես. փիլ., «անգամ, հեղ» Բուզ. ե. 3. Լաստ., որից գամ մի «միանգամ, մէյ մը որ» Ոսկ. ես. մ. գ. 4. Ա եզր. ը. 87. Կիւրղ. թգ., գամու գամու «ստէպ ստեպ, քանիցս» Եփր. եբր. 218, գամ fան զգամ «տակաւ առ տակաւ, հետզհետե» Բ. մակ. ը. 8, գամ գտանել, գամս գտանել, գամագիտ կամ գամագիտ լինել կամ գտանել (սխալմամբ գրուած նաև կամագիտ լինել) «մի միջոց գտնել, հնարել, դիմադրել» Եւս. քր. Բուզ. Ոսկ. փիլ. և մ. (ստէպ). Փարպ. (օրինակների գումարութիւնը տե՛ս ՀԱ 1921, 242). որ և գամագտանել Եփր. վկ. արև. (Սոփերք, հտ. Ի, 121), որ Վարդանեան, ՀԱ, 1921, 243 մերժելով՝ ուղղում է գամս գտանել. բայց ուղիղ է գամագտական «յաղթական» Մագ. (Նորայր, Բանասէր, Թ. 1900, էջ 131), անգամագիտ «անվնաս. lintact» Սկևռ. աղ. Արծր. Sօնակ.։—Բառ. երեմ. էջ 61 և ՀՀԲ ունին նաև գամագամ «պէսպէս, զանազան»։

Առաջին անգամ Peterm. 25 համեմատեց եբր. גם qam «միասին, և, նաև» բառի հետ։ Lagarde, Arm. Stud. § 447 անիմաստ է գտնում այս մեկնութիւնը և հյ. գամ դնում է պրս. گام gām «քայլ»։ Պարսիկ բառը թէև ձևով համաձայն, բայց նշանակութեան կողմից չի յարմարում մեր բառին. այսպէս նաև իրանեան միւս ձևերը, ինչ. պհլ. պազենդ. gām, զնդ. gāma- «քայլ, քայլաչափ» (Bartholomae, 522)։ Զուր տեղը Lagarde հյ. գամ բառը թարգմանում է «քայլ» և գամ fան զգամ մեկնում է «քայլ առ քայլ»։ Յայտնի է, որ հյ. բառը այսպիսի նշանակութիւն չունի։ Եւ զարմանալի է, որ Հիւբշ. 126 առանց երկբայութեան ընդունում է այս մեկնութիւնը, դնելով հյ. գամ՝ իբրև իրանեան փոխառութիւն։ Հիւնք. գամ, գամագիտ դնում է գոմ բառից, իսկ գամ մի, գամ fան զգամ դնում է անգամ բառից։ Թիրեաքեան, Բանաս. 1900, 315 նոյն ընդ կամf և պրս. كام kām «իղձ, բաղձանք»։ Անդրիկեան, Բազմ. 1903, 368 գամ համարում է ժամ բառի հետ նոյն և նախնական նշանակութիւնը դնում է «ժամ»։ Սագըզեան, ՀԱ, 1909, 335 սումեր. gam «անգամ»։

ԳԻՌ.—Տփխիսի բարբառը պահում է գամ «անգամ» նշանակութեամբ. այսպէս՝ էս գամօfը «այս անգամ», մէ գամ «մի անգամ», շատ գամ «շատ անգամ»։—ՆՀԲ հտ. Ա. 526 բ, Այտընեան, Քննակ. քեր. էջ 126, Մէնէվիշեան, Յուշարձան, 265 աշխարհաբարի կամաց «մեղմ» բառը հանում են գամ fան զգամ, գամաց ի գամս ձևերից. հմմտ. միջին հյ. ի գամէ։ Բայց այս բանը չի կարող ուղիղ լինել, որովհետև ունինք Ակն. գամաց, Տփ. կամաց, Երև. Ջղ. կամանց են, որոնք ցոյց են տալիս նախաւոր կ։ Եթէ բառը ծագած լինէր գամ բառից, սրանց տեղ պիտի ունենայինք Ակն. գ'ամաց, Տփ. գամաց, Երև. Ջղ. գ'ամանց են, կամաց ծագում է կամf բառից. հմմտ. նոյն արմատից Ոզմ. կամով «կամաց», Ալշ. Ակն. Բղ. Մշ. Ննխ. Զրս.

կամկար «կամաց, դանդաղ» (այսպէս ունի և Առաք. պտմ. 72, 84. հմմտ. նաև միջին հյ. կամկար. «Քարն որ զառիվայր գնայ՝ ի սկիզբըն կամկար է և որչափ մօտենայ ի ներքին կողմն, զօրանայ շարժումն»). կայ և միջին հյ. կամկէf կամ կամկէկ «կամացուկ» Վստկ. 54, 184 «Ջտնկին դնելն աղուոր ի կամկեք արա, որ չճխմի» (տպ. ճամկէf, բայց էջ 248 ուղղուած կամկէf), «Յապիկած ամանս շըրջեա ի կամկեկ. Քաղցր, կամակ և դողարիկ» Պտմ. աղէքս. 22։

ԳԱՄԱՊԵՏ «գնդապետ, զօրապետ». մէկ անգամ գործածում է Բուզ. ե. 37 «Գայր Դանուն ոմն գամապետ սպարապետացն գնդին Մանուէլեան զօրացն»։

ՆՀԲ դնում է լծ. լտ. cuneus «որ է սեպ և գունդ», թրք. (իմա՛ արաբ.) جم Jam, «գումարտ», جمهور Jumhūr «հասարակութիւն, ժողովուրդ»։ ԱԲ ասում է, թէ «աւելի ուղիղ կ՚երևայ գումապետ»։—Այս գումապետ ձևն է ընդունում նաև Հ. Ա. Բագրատունի, ստուգաբանելով գում արմատից, որից նաև գումարել, գումարտակ, գումար, ճամագումեան. և իր Հայկ դիւցազներգութեան մէջ էլ գործածում է այս ձևով (հմմտ. բ. 215, է. 667, թ. 353, ժգ. 109, ժէ. 1205)։—Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 3 ընդունելով այս մեկնութիւնը՝ սրբագրում է գումապետ: Հ. Ս. Պարոնեան, Արևել. մամ. 1880 ապր″ հակառակ է կանգնում թէ՛ գամապետ և թէ՛ գումապետ ձևերին, յայտնելով թէ գամ ձևով արմատ չկայ. միւս կողմից՝ թէև ՆՀԲ ունի գում ձևը (ըստ ՑՀ. կԹ.), բայց սա մի սխալ ընթերցուած է, որի դէմ մի ուրիշ գրչագիր էլ մի ուրիշ ձև է հանում. ճամագումեան բառն էլ չունի ՆՀԲ, Բայց մինչև իսկ եթէ գում ձևից լինէր բառս, պիտի ունենայինք գմապետ և ո՛չ թէ գումապետ, ուստի աւելի լաւ է կարդալ զաւրապետ, բոլորովին ջնջելով նախորդ երկու ձևերը։—Տէրվիշեան, Մասիս, 1882, ապրիլ 16, թիւ 3161, գումարել բառը դնելով պարսկերէնից փոխառութիւն, չի կարող ընդունիլ գում արմատ, իսկ գամապետ համեմատում է յն. fամա, լտ. humus, հոլ. զէմս «երկիր, հող», լտ. homo, գոթ. guma «մարդ» բառերի հետ. սրանց մայրն է հնխ. ghama, որից ծագում է հյ. գամա, գամ «երկիր կամ մարդ, այր»։ Այս երկու նշանակութիւններն էլ յարմար են մեկնելու մեր գամապետը, իբր «գլուխ արանց, տէր երկրի, երկրատէր». հմմտ. սանս. narapati «տէր արանց» կամ bhupati «տէր երկրի, իշխան»։ Տէրվիշեանին պատասխանում է Նորայր, Մասիս, թիւ 3165, 21 ապր″ 1882 և մերժելով երեք ձևերն էլ՝ առաջարկում է կարդալ դասապետ, որ գ-դ և մ-ս տառերի նմանութիւնից վերածուել է գամապետ.—այս դասապետ բառը թէև չի յիշում ՆՀԲ, սակայն ունի Բուզ. գ. ծա.։ Նորայր յայտնում է նաև, թէ իր այս առաջարկութիւնը արդեն ընդունել է Պարոնեանը՝ աւելի լաւ համարելով, քան զաւրապետ ընթերցուածը, և խնդրում է Տէրվիշեանի համաձայնութիւնը։ Տէրվիշեան, „Մասիս, 1882 ապր″ 23, թիւ 3167 չի համաձայնում, ասելով, թէ գրողն այնքան անմի՞տ էր, որ իր ժամանակ գործածական դասապետ հասարակ բառը կարող չլինէր կարդալ, մանաւանդ, երբ Բուզանդ գործածում էր այդ բառն ուրիշ տեղ. նկատելի է նաև, որ դասապետ, որչափ երևում է, ոսկեդարեան բառ չէ։ Հիւբշ. 126 դնում է պարսկերէնից փոխառեալ բառերի շարքը, բառի վերջին մասը դնելով ծանօթ պետ բառից, իսկ գամ< պրս. gam կամ gām, որի ինչ լինելը յայտնի չէ։

ԳԱՄԲ «փշեղէն մի բոյս կամ անճիտայ». ունի միայն ՀԲուս. § 405. գուցէ շփոթուած է գաբի հետ։

ԳԱՄՋԱՋԱՐԻՋ «հաւատոյ հաստատութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 61, որի երկրորդ տպագրութեան մէջ դարձած է գամզազարիթ:

ԳԱՄՈՒՏԱՇ, որ և կամօտաշ, գամանտաշ «մի տեսակ ծաղիկ է» Սալաձ. ՀԲուս. § 404 և Նորայր, Բանաս. 1901, էջ 104։

ԳԻՌ.—ՆՀԲ յիշում է պաւառական բառերի շարքում գամուտաշ «մի տեսակ խոտ, որ տալիս է գորշ կամ կապոյտ թիապոյն ծաղիկ».—ՀԲուս. § 1432 և § 2970 Տրապիզոնի բարբառով գնում է կծեռաշ և ամեռաշ: Այս երկու բառերը նոյն են և նախաձևը առաջինն է. նախաձայն կ-ի ա դառնալու մասին (աղդեցութեամբ յաջորդ ա-ի) հմմտ. Ղրբ. կխտըկօ՛ռնը կամ տխտըկօ՛ռնը «գաղտիկուր»։

ԳԱՄՓՌ «մեծ շուն» Ոսկիփ. Վրդ. առ. 9, 129, որից գամփռել «շան յարձակիլը» Վրդ. առ. 9, 10.—նոյնը գամփալ ձևով ունի Վրդ. այգեկ. 89։

Հիւնք. յն. κέρβερος «կերբերոս» շան անունից։ Jensen, Hitt. u. Arm. 63, 78, WZKM, 10, 11, ՀԱ, 1904, 274 արմատը գնում է գամ, խբր հաթ. kam:

ԳԻՌ.—Ախց. գ'ա'մփըռ, Սեբ. գ'ա'մբ'ըռ, Երև. գ'ոմփօռ «գամփռ շուն»։

ՓՈԽ.—Քրդ. قنبل gambul «խոշոր պահապան շուն, mâtin»։ Վերջաձայնի (n>l) ձայնափոխութիւնը քրդերէնի մէջ է կատարուած, որովհետև հայերէն բարբառների մէջ չկայ գամփլ ձևը։

ԳԱՅԹ «ոտքը գայթիլը՝ սահիլը, սխալուիլ կամ մոլորիլ, որոգայթ» Փիլ. ել. Վրդն. սղ. Երզն. մտթ. 310, որից գայթի ի գայթի «թոյլ, անհաստատ» Գ. մակ. բ. 16, գայթ ի գայթ ՑՀ. իմ. Երև. Կանոն. էջ 262, 264, գայթ «փոքր քամի, փուքս» Վրդն. առ. 114, գայթիլ «սայթաքիլ, սահիլ իյնալ, սխալիլ, մոլորուիլ» Սիր. ժգ. 29, ժդ. 1, իա. 8, լդ. 20. Մծբ., գայթումն Փիլ., գայթոտ «սխալական» Կանոն. էջ 74. Լմբ. սղ. Սարգ. յկ. բ. էջ 23, «սահում, լպրծում» Առ որս. անգայթ «հաստատուն» Փարպ. Փիլ. իմաստ. դիւրագայթ Խոսր. պտրգ. 11. Վրդն. ղևտ. Լմբ. սղ., գայթանէ «սխալ, յանցանք. 2. գողութիւն» Կղնկտ. (հրտր. Էմ. էջ 66—67, Շահն. Ա. 185)=Կանոն. (սխալ է դնել «գումար, ինչք». տե՛ս իմ Հայ. Նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 10, Բ. էջ 285)։ Այս արմատից է նաև որոգայթ, որի վրայ տե՛ս առանձին։—2. Գայթ ձևից յառաջացած է ռմկ. Գէթ «վնաս, յանցանք», որ մի քանի անգամ գտնում եմ գործածուած յետին գրականութեան մէջ, ինչ. «Մայրն՝ յորժամ գէթ առնէ մանուկըն իւր, հարկանէ. այլ սիրտ նորա թախծի ընդ գանն» Տաթև. ձմ. հե. «Չի լաւ էր ինձ ընդ միոյ երեք տալ և ոչ թէ անկանել յայսպիսի գեդ և յամօթ» Յայսմ. դեկտ. 10, «Եւ քեզ ասեմ, օ՛ձ խորագէտ, որ ուսուցեր զկինն ագէտ, թեպէտ յանցանք էր այդ և գէթ, բայց ո՛չ ի քէն, այլ ի չարէդ» Ադամ. էջ 93։ Սրանից կազմուած է գիթվոր «մեղապարտ, յանցաւոր»: հմմտ. «Որպէս վախեցար դու ի ձայնէ փողոյն իմոյ՝ որ չես ինձ վնասակար, նոյնպէս և ես զարհուրիմ ի ձայնէ փողոյն՝ որ կոչէ զիս ի դատաստան. զի գիթվոր եմ Աստուծոյ, սեերես և պարտական». յետին մի գրուածք՝ հրտր. ЗВО, 11, 75. Որ գիթուոր լինի և սպանանեն... թագաւորք և իշխանք վասն այն են կացուցեալ, որ զգիթուորն հարցանեն և օրինացն Աստուծոյ վրէժխնդիր լինին» Տաթև. ամ. 35. «Գիթվորն մտեալ յեկեղեցի՝ ազատ են». Տաթև. հարց. 392։—3. Գայթ արմատի ձայնդարձն է ԳԻԹ. (կամ գութ), առանձին անգործածական, որից ծագում են գթել «սահիլ, սայթաքիլ, ընկնիլ, մոլորիլ» Սգր., «սխալիլ (գողութիւն անել)» Վրք. հց. Բ. 337, գթել կամ գթեցուցանել «սայթաքեցնել, գայթակղեցնել, կործանել, մոլորեցնել» ի գիրս Խոսր. Վրք. հց. Յայսմ. Նար. Լմբ. առ., բազմագթելի «դիւրագայթ» Նար., անգթելի Փիլ. լին. Պիտ., դիւրագթելութիւն Ոսկ. յհ. ա. 2 (իսկ գթուցանել «թուլացնել» են ձևերի վրայ տե՛ս կթոտ)։— 4. Առաջին գայթ արմատը բարդելով գիլ (գլորիլ, գիղ, գել, գալար) բառի հետ ձևանում է—ԳԱՅԹԱԳՂԻԼ (կամ գայթակղիլ) «գլորիլ ընկնել, մոլորիլ, սխալիլ» ՍԳր., «փախչելով մի տեղ ապաստանիլ» Բուզ. Գ. ժը. Կիր. 126 (ըստ Հ. Գ. Այտնեանց, Բազմ. 1914, 257). որից գայթագղութիւն ՍԳր., գայթագղանէ Սեբեր., գայթագղակից Եւագր., գայթագղեցուցանել ՍԳր., դիւրագայթակղ Լմբ. սղ.։—Նիւթական «ոտքը սահիլ» իմաստը գեղեցիկ կերպով ցոյց են տալիս հետևեալ վկայութիւնները՝ «Մի՛ հլանեը ի վերայ սառին ծովուդ, զի կօշիկ քո գայթագղեցուցանէ զքեզ» Եփր. յհ. մկ. 138. «Կապեալ էին ոտքն և ոչ գայ-

թակղէր» Յայսմ. մրտ. 16։ Հմմտ. նաև Ոսկ. եփես. 770՝ «ի վերայ ձեռաց առցեն զքեզ և մի՛ գայթակղեսցի զքարի ոտն քո», որի դէմ Մատթ. դ. 6 ունինք՝ «ի վերայ ձեռաց բարձցեն զքեզ, զի մի՛ երբեք հարցես զքարի զոտն քո», սրանից էլ դուրս է գալիս գայթակղիլ *«ոտքը քարի զարնուիլ»։*

ՆՀԲ գայթել=գթել, գայթագղիլ<գայթելով գլիլ: *Հինք. երկուսն էլ* խուր *բառից, իսկ* գայթագղիլ < գայթիլ *և* կաղալ՝ *Մէնէվիշեան, ՀԱ, 1890, 54* գայթագղիլ < գայթ *և* գլել (գլոր, գլան) *բառերից։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բեկ, Յուշարձան, 397 հյ.* կատար *բառի հետ՝ թերես ն. գալլ.* cedor *«արքունքի մազ», արմորիկ.* kaezourek *«արքունքի հասած», ն. իռլ.* caith, *հ. բրըտ.* caitoir *«արբունքի հասած», հիռլ.* catharac *նոյն նշ.։ Մառ, ЗВО (անդ)* գիթվոր *հանում է պրս.* کید gīd? *«վախկոտ» բառից, որ նշանակութեամբ յարմար չէ։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 9* գայթանք *նորագիւտ բառը մեկնում է «ինչք, հարստութիւն, գումար», որ սխալ է։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 5 սանս.* vyáthate, vithurà-, *գոթ.* wiθōn *«դողդողիլ, ցնցել» բառերին է կցում* գթել, գթոտ, գթում: *Ղափանցեան Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 դնում է* սայթաքել *բայից։*

ԳԻՌ.—Տփ. գէբ *«վնաս, յանցանք, մեղք»,* գէբ անիլ *«վնասել, մեղանչել»,* անգէբ *«անվնաս»։*

*ԳԱՅԻՍՈՆ, ի-ա *հլ. (յետնաբար նաև* ո *հլ. այսպէս՝ գրծ.* գայիսոնով *Մագ. մեծ են. էջ 21) «նիզակ, տէգ» Յես. ը. 18, 26. Կիւրղ. յես. Մագ. Նար. էջ 241. Շնորհ. բարձր., որից* գայիսոնաբար *Անյ. բարձր.,* գայիսոնական *ՋԲ, արդի գրականում* գայիսոն *նշանակում է «թագաւորական մական»։*

=*Յն.* γαῖσος *բառն է, որ գործածուած է Ս. Գրքի համապատասխան տեղը հյց.* γαισὸν *ձևով և նշանակում է «մի տեսակ տէգ՝ ամբողջապէս երկաթէ, որ գործածում էին կելտերը»։ Բստ այսմ բառը բնիկ կելտական է (հմմտ. գալլ.* gaison. gaisos, *հիռլ.* gae, *կիմր.* gwaew *«տեգ»), որ յետոյ փոխառութեամբ անցաւ լատիններին (հմմտ. լտ.* gaesum *«ծանր երկաթեայ տէգ կամ աշտէ»,* gaesati *«գալլիական բանակ՝ նոյնպիսի տէգերով զինուած»,* gaesa *«տէգ» = ֆրանս.* gèses*) և յետոյ էլ յոյներին։ Կելտական բառը բնիկ հնդեւրոպական է և նրա ցեղակիցներն են հբգ.* geisala, *գերմ.* Geisel *«մտրակ», հբգ.* gēr, *անգլոսք.* gār, *հիսլ.* geirr *«տէգ», սանս.* héša *«նետ» և զնդ.* zaēna *«զէնք»* (Walde, *331). Վերջին զանգիկ ձևից փոխառեալ է հլ.* զէնք, *որով* գայիսոն *և* զէնք *դառնում են միևնոյն բառը՝ տարբեր ճանապարհներով հասած Հայաստան. տե՛ս* Ernout-Meillet, *390,* Pokorny, *1, 528 և 546։*

ՆՀԲ թէև յիշում է յն. և լտ. բառերը, բայց համարում է եբր. գիտոն *բառից տառադարձուա՞ծ։ Բառիս վրայ առանձին քննութիւն ունի Տէրոյենց, Երևակ, 1857, էջ 367—371, որի բովանդակութիւնը հետևեալն է.—բառս երրայեցերէնում մեկնուած է այլևայլ ձևերով. շատեր հասկանում են «վահան», Եօթանասնից թարգմանութիւնը և Ակիւղաս «սուր կամ աշտէ». Հերոնիմոս մեկնում է «վահան՝ վրան դրոշմուած մի նշան, որ շարերը վանելու զօրութիւնն ունէր». այս այլևայլ նշանակութիւնները ի նկատի առնելով՝ մեր նախնիք չթարգմանեցին բառը և յունարէնի վրայից տառադարձելով պահեցին։*

ԳԱՅԻՍՈՒԹԻՒՆ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Լաստ. ժ. «Հայր սորա ի պալատին* զգայիսութեան *ունէր պատիւ, յորմէ ամենայն դատաւորք աշխարհին առաջին» (այսպէս ըստ ՆՀԲ, իսկ տպ. 1844, էջ 32 ունի* զգայիոսութեան, *մէկ ձեռ.* զղայիսութեան*)։ ՆՀԲ մեկնում է «կեսարութիւն կամ գլխաւոր դատաւորութիւն»։*

+ԳԱՅԼ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ու *հլ.) «գայլ անասունը» ՍԳր. գրուած է նաև* գայղ *(կրկնագիր Ագաթ. Յուշարձան, 128 բ). սրանից են ծագում* գայլ *«սանձ, բերանակապ» ՍԳր. Ագաթ. (գրուած նաև* գել, գէլ *Տար. Շնորհ. վիպ.). Հետևողութեամբ յն.* λύκος

«գայլ» բառի, որ նշանակում է նաև «ձիու կարծր սանձ, կապ» (համմտ. լտ. lupus «գայլ գազանը», lupatus «սանձ»). գայլանալ «գայլ դառնալ, չարանալ» Ոսկ. մ. բ. 8. Մանդ., գայլենի «գայլի մուշտակ» Բուզ. գ. 2, գայլակորիւն «գայլի ձագ» Մամիկ., գայլատ «գայլից յափշտակուած՝ պատառոտուած» Կանոն. Վրդն. առակ. 32 (գալատ), գայլութիւն Փարպ., գայլագռաւ Վրդն. առկ. 29, մարդագայլ «բորենի» Մխ. առկ., շնագայլ (նոր գրականում կազմուած), գայլաճալած Ուխտ. բ. 37, գայլ կամ գայլխոտ «մի տեսակ գաղձ, cuscuta» Բժշ. (Համմտ. նաև ուրիշ բուսական անուններ՝ գայլ բառից կազմուած. ինչ. գայլաբոխ, գայլախոտոր, գայլասոխ, գայլթաթ, գայլթիս, գայլու ականջ, գայլու բուր, գայլուկ, գայլփիզ. տե՛ս ՀԲուս. § 409—418)։

= Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակիցներն են՝ սանս. vṛka-, զնդ. vəhrka-, պրս. گرگ gurg, գոթ. vulfs, գերմ. Wolf, հսլ. vlŭkŭ, ռուս. волкъ, լիթ. vilkas, հպրուս. vilkis, լեթթ. wilks, իռլ. fael, հիւլ. ylgr, ալբան. ul'k, յն. λύκος, լտ. lupus (ֆրանս. loup, իտալ. lupa, lupo, ulivella, ռում. lup, սպան. lobo), սլաւեաններից փոխառութեամբ մինչև անգամ մորդվին. virgas, բոլորն էլ «գայլ» նշանակութեամբ (Walde, 447, Boisacq, 590, Trautmann, 359, Horn, § 910, Kluge, 535)։ Հայերէնի նախաձևը ենթադրուած է զանազան ձևերով. Հիւբշման դնում է հնխ. vl̥yo-, Bartholomae, Stud. II. 13 հնխ. vl̥k²y-, Fick, II. 259 հնխ. vallo. հաստատ է, սակայն, որ այս բառն էլ ենթարկուելով tabou-ի, արգ բառի նման՝ կամաւոր ձևափոխութեան առարկայ է դարձած։ Հնդեւրոպագէտները վերլուծելով «գայլ» բառի նախաձևը (u̯l-qu̯) և կապելով «աղուէս» բառի նախաձևի հետ (իբր u̯l-p-), կարծում են, որ երկուսի պարզական արմատն է u̯el «գիշատել» (համմտ. լտ. vello «խլել», voltur «գիշատիչ թռչուն», lacer «պատառոտած, պատառոտուն), որով «գայլ» նշանակում է բուն «գիշատիչ» (տե՛ս Pokorny, 1, 213 և 316, Ernout-Meillet, 539)։—Հիւբշ. 431։

Klaproth, Asia polygl. 106 արաբ. challa, chala'l բառի հետ։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 բնաձայն է համարում։ Peterm. 25, 33 լիթ. gallus «թռնաւոր, կատաղի» բառի հետ։—Lagarde, Urgesch. 237 զնդ. vairya իբր «պատառող», որ գտնւում է xšaϑravairya «արօր=հողը պատառող» բարդի մէջ։ Diefenbach, Berlin. Jahrbl. 1843, 448 պրս. فيل fayil(?) և ալբան. chelm «թոյն» բառերի հետ։ Առաջին անգամ Müller, SWAW, 38, 576 և 585 զնդ. vehrkō, պրս. gurg բառերի հետ ուղիղ համեմատեց։ Այս համեմատութիւնը Lagarde, Arm. Stud. § 450 չի ընդունում։ Մորթման, ZDMG, 24, 80 թրք. قرد qurd «գայլ» բառին ցեղակից է դնում։ Հիւնք. այգ բառից։ Թոմաշէկ, Deutsche Litt. 1883, էջ 1254 համարում է կովկասեան բառ։—Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 104 գայլ «բերանակապ» բառը բաժանում է գայլ գազանից և դնում հնխ. wel- «ճնշել, սեղմել» արմատից, որի հետ համեմատում է յն. ἴλλω, հոմեր. εἴλω «սեղմել», οὐλαμός «ամբոխ», հյ. լմել են։—Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. غل γull «բանտարկեալի ձեռքի կապանքը, գայլ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 306)։

ԳՒՌ.—Ննխ. գալ, Ախց. Կր. Սեբ. Սչ. գ'ալ, Ռ. fալ, Զթ. Խրբ. գ'ոլ, ՀՃ. գ'ալ, գ'էլ, Ոզմ. գ'ել, Տփ. գէլ, Ալշ. Երև. Մշ. Ջղ. գ'էլ (յգ. Մշ. գ'իլան, գ'իլանf), Հմշ. կէլ, Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. կ'էլ, Տիգ. fէլ, Ագլ. գ'իվ, Ղրբ. Շմ. կիվ։—Նոր բառեր են՝ գայլադառնալ, գայլախնձոր, գայլակեր, գայլաճաչ, գայլաճող, գայլանոց, գայլառեխ, գայլասիրտ, գայլբերան, գայլխեղդ, գայլծաղիկ, գայլկապ, գայլկակաչ, գայլկոխ, գայլճու, գայլմամուխ, գայլմեռ, գայլմուշտակ, գայլպառաւ, գայլչորի, գայլոցի են։

ՓՈԽ.—Վրաց. მგელი մգելի, ինգ. գել, մինգր. ჯღერი գերի, ნჯღერი նգերի, լազ. մըգերի, գիվերի, բոլորն էլ «գայլ (գազանը)» նշանակութեամբ, որոնց նմանութիւնը բստ

Հիւբշ. 397 պատահական է, իսկ ըստ Մառ Иппол. 65 փոխառեալ են հայերէնից։

Գայլախազ, ի հլ. «մի տեսակ կարծր քար» Եղ. դ. 25. Յես. ե. 2. Յոբ. խա. 6, որից գայլախազեայ Յես. ե. 3. Եղիշ. յես. Եփր. յես., գայլախազային (նոր բառ), գրուած գայլաճազ Կամրջ. Անկ. գիրք հին կտ. 300.—ըստ Գաղիան համարւում է «մի տեսակ մարմարիոն»։

=Բաղդուած է գայլ և խազ «քար» բառերից։ Վերջինը, որ առանձին գործածուած չէ մեր մատենագրութեան մէջ, փոխառեալ է պրս. خاز xāz բառից և նշանակում է «քարն այն՝ որով քերեալ հանեն զաղտն ի յոտից. այագ դաշի» (ԳԴ). ըստ այսմ գայլախազ բուն նշանակում է «գայլի քար» և արդէն գործածուած է նաև գայլաքար ձևով. հմմտ. Անկ. գիրք հին կտ. էջ 317 (չունի ՆՀԲ)։ Բառիս այս կազմութիւնը արդիւնք է մի հին աւանդութեան կամ հաւատալիքի։ Գայլախազի գայլ վանելու յատկութեան մասին տե՛ս Աբեղեան, Der Armenische Volksglaube, Leipzig, 1899, էջ 115։

Ուղիղ մեկնեց Հիւնք. էջ 19։ Աբեղեան, անդ, գայլախազ մեկնում է «գայլ պատառող կամ գայլ այրող»։

ԳԻՌ.—Rivola, Բառ. հայոց, 1663, էջ 72 ունի «գելխազ. գայլախազ», որ անշուշտ գաւառական մի ձև է, այլուստ անծանօթ։

ԳԱՅԼԻԿՈՆ, ի-ա հլ. «ծակելու գործիք է, հերիւն, շաղափ կամ գչիր» Եփր. վկ. արևել. էջ 29. Վստկ. 129, 149, գրուած գեյլիկան Ճառընտ., գեյլիկոն Վրք. և վկ. Ա. 504։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. յն. καλακόνι «մեծ գչիր, τέρετρον» (տե՛ս Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. էջ 39, 165), որից էլ καλακονίζω «բաղխել, ածհիլ» (անդ՝ էջ 166).—Հայերէնի հետ համեմատութիւնը տուաւ Bugge, KZ, 32, 10, իսկ Karolides, անդ՝ էջ 39 համեմատում է տճկ. çalyan «նետ» բառի հետ, որ նման չէ։

ԳԱՅԿՈՒՑԵԱԼ, որ և գակուցեալ կամ գագուցեալ «երկուցեալ կամ կնքեալ, կամ ընկալեալ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 59, 60, 61 (երեք տեղ երեք տարբեր ձևերով և իրարից անկախաբար)։

ԳԱՅՌ, ի հլ. «հացի խմոր, պանրի մակարդ». ունի միայն ՓԲ, առանց վկայութեան. ուստի և անստոյգ բառ։

ԳԱՅՌ, ի հլ. «ցեխ, տիղմ, աղբ, կեղտ, փխռունք» Ոսկ. մ. բ. 26, գ. 17. Սարգ. ա. պետր. ը. (էջ 331). Բրս. մրկ. այս արմատից են՝ գայռիլ «աղտոտիլ, ապականիլ» Տաղ. յհ. եղբ. հեթմ., գայռիֆ պայթիֆ «ճաքելու չափ ուռելը» Ոսկ. պօղ. Ա. 733 (տե՛ս և այռիֆ), գայռալիր «կեղտոտ, գարշելի» Արծր. ա. 14, գայռանոց կամ գայռոց «սրբան, յետոյք» Ոսկ. հռ., գրուած նաև գառ և կամ գեռ, այսպէս՝ գեռ «աղբ» Ճառընտ., գեռաքարախ «աղբի մէջ թաթախուած» Մանդ. Վրք. հց. Ա. 672, միջին հյ. գոռ «ցեխ» (տե՛ս Սիսուան, էջ 539)։—Այս արմատը զ նախդիրով աճելով տալիս է ԶԳԱՅՌ, ի հլ. «ստամոքսի գազերի ժանտահոտ արտաշնչութիւնը բերնից» Ոսկ. պօղ. Ա. 800. Մանդ. Ճառընտ., որից զգայռել «կեղտը դուրս տալ» Պիտղ., «զկռտալ, ործկալ» Ոսկ. մ. բ. 17. Պիոն. (հրտր. WZKM 28 (1914), էջ 392). Ճառընտ. «վատ խօսքեր դուրս տալ» Լմբ. սղ. Վրք. հց. Կանոն. էջ 254, զգայռութիւն «ործկալը» Ոսկ. մ. գ. 17, զգայռումն Փիլ. ել. Լմբ. սղ. Վրդն. սղ., անզգայռել «զզայռել» ԱԲ։ Նախորդի նման գրուած է նաև զգառ, զգեռ Վրք. հց. Բ. 510, որից զգառիլ «ապականուիլ» Արծր. ա. 14։

ՆՀԲ գայռ հանում է գռեճ բառից (իբր կաւ գռեհաց), գեռ=լծ. թրք. կէրիզ «կոյուղի», զգայռիլ =լծ. թրք. կէյիրմէֆ «ործկալ»։ Հիւնք. ֆայռ «մանեակ» բառից։ Scheftelowitz, BB, 29, 44 սանս. vāri «ջուր», հպրուս. wurs «ճահիճ» բառերին է կցում։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 թրք. گركمك ger-mek «երկարել» և گكرمك geyir-mek «զգայռել»։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 121—122 հնխ. u̯r̥r-ī ձևից, որի հետ համեմատում է լտ. ūrīna, որ է «մէզ»։ Պատահական նմանութիւն ունին գայռ «ցեխ» բառի հետ՝ սանս. karda «ցեխ, տիղմ, կղկղանք», սոգդ. γirēk «ցեխ»։

ԳԻՌ.—Ակն. գ՛էռ «ժեխ, աւլուք, աւելով յառաջացած աղբը», Մշկ. գ՛էռ «ցեխ», Մկ. Վն. ք՛օռ «ցեխ».—Նոր բառեր են՝ գայռաճան, գռամաճ «ժեխնոց, խաքէնդաղ», քռռկոխ «անձրև ժամանակ տանիքի ցեխը ոտներին կպչոտելը»։

ԳԱՅԹԱԼ «պառկիլ» եզն. որ և գայռել «պառկիլ՝ քնելու համար» Կոչ. 307. Ոսկ. կող. էջ 534. Եփես. 782, 814 (գրուած նաև գառել. գառիլ), որից գառացուցանել «պառկեցնել» Բ. Թագ. ը. 2։

ՆՀԲ հանում է գայռ «ցեխ» կամ գառըն բառից։

ԳԱՅՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «խիտ, հոծ» Մագ. Թղ. 132, որից գայտութիւն «խտութիւն» Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 46, անգայտ «նօսր, ոչ-խիտ, ոչ-հոծ, ցանցառ, բարակ» Վեցօր. 165. Նիւս. կազմ. Առ որս. (իսկ Ոսկ. մ. բ. 9՝ Ակն յոռի, անգայտ և բիրտ հատուածում՝ անգայտ բառի համապատասխանն է յն. τραχύς «խիստ, բիրտ»)։ Յետնաբար «երկու սուղ վանկերից բաղկացած բառ» Թր. քեր., անգայտանալ Արիստ. աշխ., անգայտացուցանել Փիլ. լիւս., անգայտութիւն Նիւս. բն. Շիր.։

+ԳԱՆ, ի հլ. «ծեծ» ՍԳր. եզն. Եւս. քր. Ոսկ. ես., «վէրք» Յայսմ. մայ" 4 (Կին մի, որ ունէր ի մարմինն իւր չար վէրս, զոր շնոֆոր ցաւ կոչեն... և էր գան կնոջն ի թաթ ձեռինն սաստկացեալ), Յայսմ. յուլ" 5 (Շաղվէր կաւ և դնէր ի վերայ ցաւագար գանից մարդկան և առժամայն ողջանային), «բոյսի վիրաւոր մասերը» Վստկ. 76, 179 (երկու նշանակութիւններն էլ չունի ԱԲ)։ որից՝ գան ըմպել «ծեծ ուտել» Ղուկ. ժբ. 47, 48 Ագաթ., գան հարկանել «ծեծել» ՍԳր., գանալից Բ. մկ. գ. 38. Իմ. ժզ. 1. Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 9. Սեբեր., գանահար Ոսկ. ես., գանել «ծեծել» Բ. մակ. է. 1. Փարպ. Խոր., «կշտամբել, նախատել» Ոսկ. յհ. բ. 11. Բրս. մրկ., «ծառի տակը փորելու ժամանակ արմատին վնասել» Վստկ. 65, «վիրահատութեան ժամանակ շրջակայ մասերին վնաս հասցնել» (իբր միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 696 բ), չարագան Բ. մակ. գ. 38, չարագանեալ Զաք. ժ. 2. Սիր. լ. 4. Վեցօր. 170, գանգանակ առնել «իրաւամբ յանդիմանել, երեսը զարնել» Ոսկ. եփես. 843 (չունի ՆՀԲ), զգանեալ «ծեծ կերածի պէս եղած»? Եւագր. 236 (չունի ԱԲ), գանակոծ, գանակոծել, գանակոծութիւն (նոր բառեր)։

=Հնխ. g^{h}en- արմատից, որի միւս ժառանգներն են սանս. ghaná- «բիր, կոպալ», ghāta- «զարկ, հարուած», hati-, hátha- «ծեծ, հարուած», hatyā́- «սպանութիւն», hánti «ծեծում, զարնում, սպանում է», ghnánti «զարնում են», զնդ. Jan, Jainti «զարնում, սպանում է», պհլ. zatan, պրս. زدن zadan, زند zanad «զարնել, սպաննել», քրդ. ženin «կրակ վառել, հրացան արձակել», յն. θείνω «զարնեմ», φόνος «սպանութիւն», ἔ-πε-φν-ον «զարկաւ», հիւս. gonim «վիրաւորել, սպանել», gegon «սպանեց», guin «վէրք», հիսլ. gandr «գաւազան, ցուպ», guðr, gunnr «կռիւ», անգլսք. gūð «կռիւ», հբգ. gund-fano «պատերազմական դրօշ», հսլ. žena «զարնելով քշել, վանել», žĭnją, žęti «հնձել», ռուս. гонить «վարել, քշել, հալածել», выгонъ «արածացնել, արօտ», չեխ. hon «որս», լիթ. ganýti «տաւար արածացնել», gãnas «հովիւ», ginzlà «կռիւ», լեթթ. gans «հովիւ», ալբան. g'an' «քշել, հալածել», լտ. de-fendo «պաշտպանել, արգիլել», of-fendo «ընդհարուիլ, զարնուիլ, նախատել, յանդիմանել», in-fensus «թշնամի» են (Walde, 224, Boisacq, 336, Berneker, 328, Horn, § 653, Trautman, 86), կամրս. kuen «զարնել, սպանել», kuenzi «զարնում է». տե՛ս Pokorny, 1, 650, Ernout-Meillet, 330։ Հայերէն գան բառի կրկնակն է ջին «գաւազան»<հնխ. g^{h}ēn-, որի վրայ տե՛ս առանձին։—Հիւբշ. 431։

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. KZ, 23, 24, համեմատելով սանս. han, ghna արմատի հետ։ Lagarde, Arm. Stud. § 451 սրա վրայ աւելացնում է զնդ. ghāna, Jan, vərəθra-γna են։—Տէրվ. Նախալ. 80 և Մասիս, թ. 3169, 26 ապր" 1882 վերի ձևով։ Κορολίδης, Γλωσσ. συγκρ. էջ 85 կապադովկ. κανίζω «խորտակել», յն. καίνυμι «սպանել»՝

սանս. kšanōmi *«վիրաւորել» բառերի հետ։ Հիւնք. յն.* κάννα *«եղէգ» բառից՝ իբրև ծեծելու գործիք։* Bugge, Lyk. St. *1, 54 վերիններին վրայ աւելացնում է և լիւկ.* xxąte:

ԳԻՌ.—Կայ գան *Բղ. «ուռեցք, վէրք» (Արևելք, 1898, նոյ" 24), որ պահում է միջին հյ.* գան *բառի նշանակութիւնը։—Արմատի կրկընութեամբ է յառաջացած* գանգեած *(իմա՛* գան-գան-ած*) Ակն. «կողովի կամ պարկի մէջ սեղմուելով ճխլուած կամ սեղմած (սըտուղ)»։—Գան «վէրք» և մանաւանդ «կեղտոտ վէրք» նշանակութիւնից բխած է թւում նաև գւռ.* գանիլ *«զզուիլ, զարշիլ», որից էլ ունինք* գանելաճf, գանկոտ, գանոտ:

*ԳԱՆ «մի տեսակ չափ է». մի անգամ գործածում է Անսիզք 79 «Եւ թէ առ խանութ զովի չափ կամ կշիռ, կամ գան, կամ կանգուն, կամ այլ յայսպիսեացս՝ ծուռ կամ պակաս»...

=Ֆրանս. canne, cane *«մի տեսակ հին չափ երկարութեան, 1 մ. 71-ից մինչև 2 մ. 96 ս.».—ծագում է լտ.* canna *«եղէգ» բառից։*

Անսիզքի հրատարակիչը (Ալիշան) համարում է «բանջարեղինաց չափ» և համեմատում է պրս. كانه kāna *«գինն այն՝ զոր յատկացուցանեն ուտելի իրաց»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Karst, *Կիլիկ. քերակ. էջ 30։ Նոյնը վերջին անգամ* Grammont, MSL, *20, 254։*

*ԳԱՆԳԱԼ *«կատակ» Կոստ. երզն. 132 «Սրտով խիստ ուրախ ու խօսօք գանգալի»։*

=Պրս. کنکل gangal *«բարեկամական կատակ, զուարճաբանութիւն»։*

Ուղիղ մեկնեց Բազմ. 1866, 234։

⊙ԳԱՆԳԱՉ *«հնչիւն». առանձին գործածուած չէ, բայց սրանից ունինք* գանգաչեցուցանել *«հնչեցնել (զանգակը)» Ոսկ. ա. տիմ.։*

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է պարզական գ, գա *բնաձայնից՝* ն, չ *ածանցիչներով և կրկնութեամբ. ձևի համար հմմտ.* դանդաչել, *իսկ արմատի համար հմմտ.* գոչել, գանչել, գնչել, գարգաչել *ևն։—Աճ.*

ՆՀԲ՝ գանգիւն, գանչիւն, արձագանգ *բառերի հետ։ Տէրվ.* Altarm. *55* գանգիւն, արձագանգ, ֆանֆառել *ձևերի հետ՝ կցում է յն.* γογγύζειν, *հսլ.* gągidlі *բառերին։ Նոյն, Նախալ. 30, 43* գանգ *արմատից, իբր կրճատ կրկնութիւն հնխ.* gha *արմատի (այն է* gha-gh*)։ Նոյն, Մասիս, 1882, մարտ 10, թ. 3133,* գանգ *«ձայն, հնչիւն» ձևից, որ իբր կրճատ կրկնութիւն է* գա *նոյնանիշ արմատի, ռնգականի յաւելուածով. հմմտ. գերմ.* gagen *«կանչել, կարկաչել սագի» և սանս.* gha *«ձայն, հնչիւն» (առանց ռնգականի)։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ ՀԱ, 1899, 204։*

ՓՈԽ.—Վրաց. განგაში *«աղմուկ, ժխոր, շռինդ, խառնակութիւն» փոխառեալ է մեր* գանգաչ *արմատից, որի գոյութիւնը հաստատում է (Աճառ. Արրտ. 1898, էջ 311 ա և ՀԱ, 1899, 204 բ)։*

ԳԱՆԳԱՏ *«տրտունջ, բողոք» Մագ. Շնորհ. եղես. Գնձ., որից՝* գանգատիլ *Մաղաք. աբ. Լծ. նար., հնագոյն ձևն է* ֆանֆառել *Բ. մակ. գ. 37. Ագաթ. կամ* ֆանֆարտալ *Բ. մակ. գ. 37։*

=Անշուշտ կրկնաւոր է, բայց պարզ արմատը յայտնի չէ։

ՆՀԲ ֆանֆառել *բառին լծորդ է դնում յն.* γογγύζω *«քրթմնջել»։ Տէրվ.* Altarm *55* գանգիւն, արձագանգ *բառերի հետ՝ յն.* γογγύζω, *հսլ.* gązidtі*։ Նոյն, Նախալ. 30՝ յիշեալ բառերի հետ* գանգ *արմատից, իբր կրճատ կրկնութիւն հնխ.* gha *արմատի, վերի ձևով մեկնել եմ ՀԱ, 1899, 233 բ։*

ԳԻՌ.—Տփ. գանգատ, *Ախց. Երև. Կր. Ջղ.* գ՛անգատ, *Ալշ. Ակն. Մշ.* գեանգադ, *Ննխ.* գանգադ, գանգըդվէլ, *Խրբ.* գ՛անգըդիլ, *Ջթ.* գ՛անգդըլ, *Սչ.* գ՛անգըդվել, *Տփ.* գանֆտըվիլ, *Սեբ.* գ՛անգ՛ադ, *Ոզմ.* գ՛՚ոնգ,ոտ, *Գոր. Մկ. Մրղ. Սլմ.* կ՛ոնգ,ոտ. *Ճմ.* կ՛ոնգ՚ադ, *Տիգ.* քոնգըդիլ, *Վն.* կ՛ոնգ՚ոտ, կ՛ոյտել, *Ղրբ.* կ՚ե՛նգ՚ատ, կ՛ընգ՚ա՛տվէլ, *Ագլ.* գ,ի՛նգ՚ատ, գ՚ինգ՚ո՛տվիլ, *Համշ.* կօնգդիլ, *Ակն.* գ՛անգըդիլ, գ՛օյդիլ, *Ասլ.* գ՛այդիլ, գ՛ալդիլ: *Նոր բառեր են՝* գանգատարան, գանգատաւոր, գանգատաբուղբ, գանգատքերան:

⊙ԳԱՆԳԻՒՆ *«անշունչ իրերի ձայն կամ հնչիւն» Մագ., արմատն է* գանգ, *գործա-*

ծուած նաև արձագանգ բառի մէջ, որ տե՛ս վերը առանձին։

=Բնաձայն բառ. հմմտ. գոչել, գանգաչ են բնաձայնները։

Տէրվ. Altarm. 55 և Նախալ. 30, 55 տե՛ս գանգառ բառի տակ։ Հիւնք. գանգակ բառից։ Յ. Արշէղ, Բազմ. 1897, էջ 51 լծ. գանչել։

ԳԱՆԳՈՒՐ «ոլորուն, գանգուր (ած.), գանգուր մազեր (գյ.)» Եփր. ծն. էջ 86. Ոսկ. մ. ա. 4. «գետի ոլորապտոյտ շրջանները» Թէոդոր. ի կոյսն, որից գանգրագեղ Բուզ. դ. 3, կամ առանց սղման՝ գանգուրագեղ Արծր., գանգրաներ Վեցօր. 119. Սեբեր., գանգրաձև «ծալ ծալ, խորշ խորշ (հագուստի համար ասուած)» Փիլ. տես., բաշագանգուր Խոր., թագագանգուր Բուզ.։

Bugge, Btrg. 41 համեմատելով չեխ. kučera և փոքր ռուս. kučer «խոպոպիք» բառերի հետ, հանում է հնխ. kankəró նախաձևից։ Karst, Յուշարձան, 404 կամար, կարկամ, կամակոր, քամակ, կամք բառերի հետ՝ սումեր. gam, kam «ծռել, կորանալ»։ Кипшидзе, Грам. мингр. яз. 1914, էջ 213 համեմատում է մինգր. գանգուրջելա «կանացի գլխազարդ, չիխտա-կոպի» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 114 պրս. کاکل kākul հոմանիշի հետ։ Petersson, KZ, 47, 268 սանս. váñčati «ծռել, տատանել», vaṅkú- «երերուն», գոթ. unwāhs «անթերի», անգլսք. wōh, հին սաքս. wāh «ծուռ», հիւլ. vangr «սխալ» բառերի հետ՝ հնխ. u̯ŋquro- ձևից։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. khankara «մազի գանգուր»։

ՓՈԽ.—Վրաց. განგური գանգուրի «անասունների մազափոխութեան ժամանակ թափուած մազը կամ բուրդը»։

ԳԱՆԳՈՒ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սամ. անեց. 110 «ՈՆ (—ՆՂէ) Թուին հուր էջ յերկնից և այրեաց զսուրբ Պետրոս յԱնտիոք և պատառեաց զխորանն և ընկղմեցաւ գանգոն»։ Այս նոյն դէպքը պատմում է նաև Սմբ. պտմ. էջ 68, հետևեալ բառերով. «Անկաւ հուր յերկնից ի վերայ եկեղեցւոյն սրբոյն Պետրոսի և այրեցաւ ի հիմանէ քարն. և պատառեցաւ խորանն և զսուրբ սեղանն տարաւ յանդունդս»։ Այս համեմատութիւնից երևում է, որ գանգո նշանակում է «սեղան եկեղեցւոյ»։—Բայց կայ և Գանգրա քաղաք Պափլագոնիոյ (յն. Γαγγραί, լտ. Gangrē, այժմ Ջանղըրը, որ մի ժամանակ Dejotarus թագաւորի մայրաքաղաքն է եղել. տե՛ս Bouillet, Dict. universel d'histoire et de géogr. Paris, 1860, էջ 680.—Larousse, Grand dict. universel, Paris, 1872, հտ. 8, էջ 993'''). այստեղ է տեղի ունեցել նշանաւոր եկեղեցական մի ժողով, որի կանոններն էլ կոչւում են մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ Կանոնք Գանգրայ (տե՛ս Տաշեան, Ցուցակ ձեռ. Վիեննայի, էջ 651)։

ԳԱՆԿ կամ ԳԱՆԳ, ի հլ. (յգ. գանկք կամ գանկունք) «գլխի ոսկորը» Փիլ. լին. Վրդն. պտմ. Սոկր.։ Նոր բառեր են՝ գանկոսկր, գանկաբան, գանկաբանութիւն։

Böttlcher, Arica, 68, 124 սանս. kañkāla «կմախք» և լիթ. kaukolas բառերի հետ։ Justi, Zendspr. 78 բառս կարդալով գամկ՝ նոյն է դնում զնդ. kamərəδa, պհլ. kamār, փռիւգ. κίμερος բառերի հետ։ Տէրվ. Մասիս, 1882 թ. մարտ 10 «Չենք կրնար որոշել, ասում է, թէ աղերս ունի՞ գանգ «ձայն» բառին հետ. որովհետև սոնց առաջին իմաստն անծանօթ է»։ Հիւնք. գան «ծեծ» բառից։ Scheftelowitz, BB, 28 (1904), 157 և 29, 41 համեմատում է յն. և ռւ. ἄμφηγν «ծոծրակ», գոթ. vaggareis «բարձ», հրգ. wanga և գերմ. Wange «այտ» բառերի հետ։

ԳԻՒ.—Պլ. գանգ, Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. գ'անգ, Ո. քանգ, Տիգ. քանգ, Ոզմ. գ'ըանգ, Մկ. գ'անգ', Ասլ. գ'անգ, գ'այ, Ջն. գ'օնգ, Հմշ. կօնգ. մեծ մասամբ պահուած է միայն հայհոյութեանց մէջ։

*ԳԱՆՁ, ու, ի, հլ. «ինչքի և հարստութեան մթերք, մանաւորապէս դրամի պահեստ» ՍԳր., որից գանձել «ինչք մթերել» ՍԳր.,

գանձագին *Ասող. Յայսմ.*, գանձարան *Ա. մնաց. իբ. 11. Առկ. ա. 14*, գանձապան *Ա. մնաց. իբ. 1*, գանձակողոպուտ *Ոսկ. յհ. Բ. 12*, գանձահատ *Բուզ.*, բազմագանձ *Մծբ.*, մեծագանձ *Ա. մակ. գ. 2. Ագաթ. Կոչ. գ.*, գանձալից *Ոսկ. դկ.*, գանձապետ *Ճշ. 227 բ.*։

=*Պհլ.* ganǰ, *պրս.* كنج ganǰ «*գանձ, թաղեալ ինչք բազում*», *բելուճ.* ganǰ, *սոգդ.* γánzə «*գանձ*»։ *Իրանեանից փոխառեալ են նաև սանս.* gañja- «*գանձարան, գոհարեղէնի հանք, գանձ ևն*», *յն.* γάζα «*արքունի գանձ*» (*որից* γαζοφυλάκιον, γαζοφύλαξ «*գանձապահ*»), *լատ.* gāza «*գանձարան*», *եբր. արամ.* גנזי ginzi «*գանձ*», *ասոր.* ܓܙܐ gazā, *արաբ* كنز kanz, *յգ.* كنوز kunuz «*գանձ*», *հունգ.* kines, *ն. սլով. խրվաթ.* kinč «*գանձ*»։ *Իրանեանից է փոխառեալ նաև ասոր.* gunzu «*գանձ*» (Muss-Arnolt, Ass. eng. Handwb. *էջ 227 բ*)։—*Հիւբշ. 126*։

Schröder, Thesaur. *էջ 56—57 յն. և պրս. ձևերը հայերէնից փոխառեալ է դնում։ Գ-Ի պրս. ձևի հետ*։ Cappelletti, Armenia, *թրգմ. Արշալ. արքա. 1842, էջ 108 յն.* γάζα: Windisch. *7 սանս.* ganja, Gosche *65, սրա հետ նաև պրս. ձևը*։ *Սրանց պէս նաև միւսները*։

ԳԻՒ.—Տփ. գանձ, *Ախց. Ալշ. Երև. Կր. Ջղ.* գ'անձ, *Սլմ.* կ'mնձ:

ՓՈԽ.—Վրաց. განძი գանձի «*հողի մէջ թաղուած գանձ*», საგანძური սագանձուրի «*գանձ, գանձարան*», *մինգր.* գանձի. *այս բոլորը հայերէնից են՝ վերջաձայն ձ-ի պատճառով*։ *Ուտ.* կանծապետ «*գանձապետ*» (*եկեղեցական պաշտօնեայ*)։

*ԳԱՆՁ «*մի տեսակ եկեղեցական երգ*» *Գնձ.*, *որից* Գանձարան «*այսպիսի եկեղեցական երգերի հաւաքածոյ մատեանը*» *Գնձ.*։

=*Պրս.* كنج ganǰ *բառն է, որ բացի* «*գանձ*» *նշանակութիւնից, նշանակում է նաև մի խումբ պարսկական երաժշտական եղանակներ, այսպէս՝* ganǰ-i-gāv, ganǰ-i-bādāvard, ganǰ-i-sōxta, ganǰ-i-farīdūn, ganǰ-dār, *որոնք հնարուած են* Barbud *անուն երաժշտապետից*։—*Աճ.*

ՆՀԲ «*առեալ ի սկզբնաւորութենէ երգոց Նարեկացւոյն. Գանձ լուսոյ, Գանձ բաղձալի ևն*»։ *Գ. Տէր- Մկրտչեան* (*անձնական*) *համարում է իտալ.* canzona «*երգ*» *բառից փոխառութիւն*։ *Բարգէն վրդ. Լոյս, թ. 51 պրս.* xāndan «*կարդալ*» *բառից*։ *Հ. Պատրբեան, Բազմ. 1906, 95 լտ.* canticum «*երգ*»։ *Վերի մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ. 1908, 123 բ*։ *Ֆնտգլեան, Կոչնակ, 1931, № 40 գնդ.* gotha «*երգ*» *բառի հետ է կապում*։

ԳԻՒ.—Շատ տեղ պահուած է մի ժողովրդական առածի մէջ «*Ես գանձ կըսեմ, դուն տանձ կըսես* (*կամ կհասկնաս*)»։ *Այստեղ կապած է* գանձ *բառի իմաստը և ժողովուրդը գործածում է առածը՝ առանց բուն նշանակութիւնը հասկանալու. Շատեր էլ հասկանում են* գանձ «*ինչք*», *որ բոլորովին անյարմար է առածի մտքին* (*Զոհրապ*, JAs. Paris, *1823. 186 ուղիղ է թարգմանում առածը՝* je parla chanson, vous répondez poire)։—Գանձ *բառը առանձին և* «*երգ*» *նշանակութեամբ պահուած են Սեբ.* գ'անձ, *Տմ.* կանձ, *Ղրբ. Սլմ.* կ'mնձ, *Տփ.* քանց:

*ԳԱՆՁԱԿ, ի-ա *հլ.* «*փոր, ընդերք, աղիքների պարկը*» *Եւս. պտմ. գ. 41, էջ 503. Պամ. աղէքս. 134. Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 70, որից* գանձակցաւ «*միջարգելութիւն*» *Բժշ.* (*Բազմ. 1917, էջ 101*)։—*Բառիս հնագոյն նշանակութիւնն է* «*քսակ, պահարան*», *որ պահած է Վանակ. յոբ. զ*։

=*Պհլ.* *ganǰak *հիմանիշ ձևից, որ բոլորովին կորած է. կայ պրս.* كنجه ganǰae, *որ նշանակում է* «*բակեղէք, քսակ*» *և երկրորդական* «*ընդերք*» *նշանակութիւնը կորցրած է*։—*Աճ.*

ՆՀԲ լծ. թրք. խանճըզ, քեսէ, *ռմկ.* զօճնուկ։ Petersson, KZ, *47, 247 սանս.* vakṣáṇā «*փոր, որովայն*», *լտ.* vēna «*երակ*» *բառերի հետ՝ հնխ.* weng'h *արմատից* (Pokorny, *1, 261*)։

*ԳԱՆՁԱՆԱԿ, ի-ա *հլ.* «*գանձարան, սընդուկ, դրամարկղ*» *ՍԳր. Ոսկ. յհ. Բ. 11. Մծբ. Ագաթ.*։ *Արդի լեզուով* «*եկեղեցում փոքր ար-*

ՓՈԽ.—Քրդ. kar *«ուլիկ»* (MSL, *16, էջ 358),* كرك garik *«սև ոչխարի գառնուկ» (բուն քրդերէն բառերը տե՛ս վերը)։—Կովկասեան լեզուներից կայ չար.* keer *«գառնուկ»։—Թերևս այստեղ պատկանի նաև կապադովկ. յն.* καρνὸ, *նուաղականը՝* καρνόκκο, *որ սակայն նշանակում է «եղնիկ, եղջերու»* (Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. *85 և 170 այս բառը կցում է լտ.* cervus *են համանիշներին, յիշելով նաև Հիւսիքոսի* κάρνος *«ոչխար» բառը)։*

ԳԱՍՈՒՐ *տե՛ս Գասրել։*

ԳԱՍՏԵԼ *«մօտել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 62։*

ԳԱՍՐԵԼ *«կերակուրը փորը թխել». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. Ա. 237 «Եւ ի մարմինս է ինչ այնպիսի դըժընդակ ախտ՝ զոր սուրն կոչեն բժիշկք, յորժամ ի բաղում կարօտութեան սովիցի և սրայցէ, գասրիցէ և չլագիցէ»։*

Այս բառը չունի ՆՀԲ։ Վերի ձևով մեկնում է ԱԲ։ Նոյն բառը գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 62 «չլարգել» նշանակութեամբ, որ պէտք է կարդալ «չլագել» և որի արմատը պէտք է կարծել գասուր *«սրած կամ սուած կամ ստացուած կամ արարած» (անդ՝ էջ 62)։ Մ. Նուպարեան, Բառ. ֆրանս. էջ 111, 410 ֆրանս.* bourrer, farcir *բառերի դէմ դնում է գւռ.* գասրել, *որ Առձեռնից առնուած պէտք է կարծել։*

ԳԱՎԱՐՍ *տե՛ս Դաւարայ։*

ԳԱՎԻՆ *տե՛ս Վին։*

ԳԱՏԱԿ *«համակ». բառարաններում այսպէս բառ չկայ. գիտէ միայն ԳԴ, էջ 711 ա։*

ԳԴ անդ՝ կցում է արաբ. قد qadd *«համակ» բառին։*

ԳԱՏՈՑ *կամ* **ԳԱՏՈՑՏ** *«ցաւ, տանջանք». անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ես. 290 «Մի՛ ասիցես եթէ ի պատժոցն բռնադատեցաւ այսպիսի բանս խօսել. որպէս որք տանջիցին և զանձանց ինչ վնաս ոչ գիտացին, այլ գանին գատոյս բերեալ, առնիցեն զանձինս վնասակարս»։—Ձեռագրում օտար գրչից սրբագրուած է եղել* գատոյտս:

ԳԱՏՈՒՐ *«Քրիստոսի խաչափայտի երրորդ բևեռի անունը». Տաթև. հարց. էջ 495. Նորագիւտ բառ։*

ԳԱՐ *«ցաւ կամ հիւանդութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք բազմաթիւ ածանցներ. ինչպէս՝* գարաղութիւն *«աղիքի հիւանդութիւն, փորհարութիւն» Պղատ. տիմ.,* աչագար *«աչքը տկար՝ հիւանդ» Կիւրղ. թագ.,* անգար *«կէս գլխու ցաւ,* migraine*» Վրք. ոսկ. 45 (տպագրում* աքգար*). «Ունէր ախտս ցաւոց՝ զոր աքգարն կոչեն, այսինքն ցաւ որ էր ի կէս գլխոյ նորա, և այնչափ սաստիկ էր ախտն, մինչև արտաքս ելեալ աջ ակնն» (այլ ձ.* անկար*), որից՝* անկարութեան ցաւ *նոյն նշ. ԱԲ,* լեզուագար *«լեզուին տուող, ցնդաբանող» Կիւրղ. գնձ. 3հ. կթ.,* լեզուագարիլ *«լեզուին տալ, բաբբանջել» Եփր. ղղջ. Կիւրղ. գնձ. Ածար. ծն. (ըստ յն.* γλωσσαλγέω *«լեզուն ցաւիլ. 2. շաղփաղփել»),* գլխագար *Ոսկ. ա. տիմ.,* գլխագարութիւն *Ոսկ. յհ. ա., բ. կոր.,* խելագար *«գլխի ցաւ ունեցող» Տաթև. ամ. 88 (Թէ խելագար մարդոյն զոտն և զբազուկն պինդ չուանով կապեն, գլխոյն ցաւն փոքրանայ... զի զլուխն վասն առաւել ջերմութեանն և գիջութեանն ցաւի). «ցնորեալ, խենթ, գիժ» Ոսկ. յհ. ա. 17, Մանդ. Նար.,* խելագարութիւն *Ոսկ. յհ. ա. 15, 17,* խելագարեալ *Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 56,* ցաւագար *Գնձ.,* գարելի *կամ* գարրելի *«ցաւալի կամ խոժո՞ռ» Պիտ.,* գարած *«ցաւած» Բառ. երեմ. 62, «հիւանդ, տկար» ԱԲ, «ցաւ, վէրքի կսկիծ» Տիմոթ. կուզ, էջ 29, 275, 317,* գարիլ *«ցաւիլ, ցաւ զգալ» Տիմոթ. կուզ. էջ 276 (վերջին երկուսը նորագիւտ բառ, որոնց վրայ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 69—71),* միջագար *«մէջը փուտ (փայտ)» Պիտ. 466,* միզագարութիւն *Սոկր. եկեղ. պտմ. 578 (որի դէմ փոքր Սոկր. ունի* միզագրաւ*)։—Արմատն անկախ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 62, որ գրում է* գար *«շորացաւ» (արդեօք ուզում է ասել «չոր ցա՞ւ» (իբր թեթև ցաւ, առանց հիւանդութեան), թէ «չոռ ու ցաւ»)։*

ՆՀԲ պրս. կէր, կէրա, թրք. կէրի «ետ», էկրի «ծուռ», յն. ղօրիկս, լտ. curvus «ծուռ» torvus «վայրենի»։— Հիւնք. 207 դնում է յն. -αργ- բառից, որ գտնում է γλώσσαργος «լեզուագար» բառի մէջ (բայց սա γλωσσαλγος բառի մէկ ձայնական ձևափոխութիւնն է)։— Մէնէվիշեան, Արջի լեզուագիտ. էջ 50 gar «ծանր» արմատից, իբր սնս. girl «լեռ», guru «ծանր», Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 71 փոխառեալ է դնում իրանականից. հմմտ. պհլ. gar, պրս. گر gar, garr «բոր, բորոտութիւն», քրդ. gir, բելուճ. gar «բորոտութիւն», զնդ. garenu- և սանս. gará- «մի տեսակ հիւանդութիւն», ն. սլով. garje «բորոտութիւն», garjav, garat «քորել»։ (Բայց հյ. գար չի կարելի փոխառեալ դնել այս իրանեան ձևերից՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ. ինչպէս որ չի կարելի դնել ցեղակից՝ ձևի պատճառաւ. սպասելի էր նախաձայն կ և ոչ գ)։

ՓՈԽ.— Արմատը գաւառականներումն էլ չկայ. պահուած է միայն խեղագար, ցաւագար ձևերի մէջ (Տամ. ցավագալ)։— Կարծեմ թէ այստեղ է պատկանում նաև գւռ. գարաղի «գթոտ, փափկասիրտ, քաղցրալեզու» (Ախց. գ'արաղի, Ննխ. գարաղի. նաև Հնգ. Շիր. Եւդ.) և ո՛չ իբր գառաղի (գառն բառից կազմուած)։

ԳԱՐԱՒ «տիզ, ոչխարի ոջիլ» Վստկ. էջ 217, 218 (չորս անգամ)։

ՆՀԲ անստոյգ ընթերցուածով դնում է գարաւ կամ գառու. սակայն տպագրի բոլոր օրինակները և ամէն տեղ էլ առանց տարբերակի ունին գարաւ. որով այս ձևը ստուգւում է։

ԳԱՐԳ «ոսկրոտի, կմախք». միջին հայերէն բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 200 ա carcasse բառի տակ։

ԳԱՐԳԱՇԻԼ տե՛ս Գաղաշիլ։

⊙ԳԱՐԳԱՉ. արմատ առանձին անգործածական. որից գարգաչաճէ կամ գարգաչաճել «յիմար յիմար խօսքեր, ցնդաբանութիւն» Վկ. կիպր. (ՀԱ, 1922, 15). ունին միայն ՋԲ և ԱԲ։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է գ պարզ ձայնից՝ կրկնութեամբ և չ ածանցականով. հմմտ. կարկաչել, մարմաչել, բարբանջել կամ բարբաջել, կրկչաձայն ևն։— ԱՃ.

Այս մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ, 1899, 204 բ։

ԳԱՐԳԱՓ «ուղտի ցատկոտելը». կայ միայն ի գարգափս յառնել ոճի մէջ՝ Ոսկ. կողոս. 664. որ նշանակում է «ուղտի նման ցատկոտել սկսիլ», որից գարգափումն «տախտակների վրայ կոխկռտելու ձայն» Փիլ. նխ. բ. 64։

=Կրկնուած է *գափ պարզ արմատից, որ առանձին անգործածական է. հմմտ. կարկափ, խարխափ, չարչափ, սարսափ, թարթափ և տե՛ս յատկապէս սօսափիւն, սօսափել բառը։— ԱՃ.

Հիւնք. հանում է խարխուլ բառից։

Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ, 1899, 233 բ։

ԳԱՐԳՄԱՆԱԿ «խոյրի կամ սաղաւարտի վրայ զարդ». մէկ անգամ ունի Բուզ. ե. 38. (ըստ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 106 սխալ է «զարդ» նշանակութիւնը. բառս նշանակում է «մի տեսակ գլխանոց կամ սաղաւարտ՝ վրան արծիւով»)։

ԳԱՐԻ (-ւոյ, -եաւ կամ -ւով, -եաց) «գարի, արփա» ՍԳր. Եւս. քր., որից՝ գարեղէն «գարիէ շինուած» ՍԳր., գարեղիւք «գարիի նայելով հմայող» Մխ. Երեմ. Տօնակ., գարեհատ «մէկ հատ գարիի ծանրութիւնը» Շիր. Երգն. քեր., գարեճաց Վրք. հց., գարեջուր Ճառընտ. Յայսմ. Մխ. բժշ., գարընկէց Կիւրղ. ղկ. Ոսկիփ., գարեջրանոց, գարեջրատուն (նոր բառեր)։

=Ծագումն անստոյգ է, հնդեւրոպական լեզուների մէջ գտնում ենք յն. κρῖ, κριθή, լտ. hordeum (գւռ. fordeum), հբգ. gersta, գերմ. Gerste «գարի», անգլսք. grātan, անգլ. groats «կորկոտ» (պհլ. Jurtāk «արմըտիք» և պրս. ژرد zurd «մի տեսակ ոլոռ»), որոնք կարող են մէկ արմատից ծագած լինել։ Սրանցից յոյնը ծագում է հնխ. ghərz-dā ձևից, գերմանականը՝ հնխ. gherzdā

ձևից, լատինը՝ հնխ. ghṛzd- *ձևից (անգլերէնը՝* ghroidhn-). *սրանց դէմ սպասելի էր հյ.* *գարստի *և հարց է. թէ կարո՞ղ էր այս ձևից էլ յառաջանալ* գարի, *ինչպէս որ յունարէնի մէջ* χριθή>*χρῖθ *ձևից յառաջացել է* κρῖ. (Walde, *969*, Boisacq, *517*, Horn, § *657 և* Kluge, *176*)*։ Կայ նաև ալբան.* driθ *«գարի», որ ըստ* Jokl, IF, *30*, *202 հաստատում է նախաձևի* g'h *նախաձայնը (տե՛ս* Pokorny, *1*, *611՝ որ հայերէնը համարում է ոչ-հնդեւրոպական. հմմտ. վրաց.* քերի, *բայց հայերէնի ցեղակցութիւնը ընդունում է* Meillet, Dict.-étym. lat. *438*)*։— Հիւբշ. 432։*

Առաջին անգամ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. 62 համեմատեց յն. χριθή *բառի հետ։* Klaproth, Asia polygl. *1823, էջ 114 օսս.* chor, *վրաց.* keri, *լտ.* hordeum *և էջ 101 գերմ.* Gerste, *օսս.* chor *բառերի հետ։* Pictet, *1*, *270 օսս.* chor, *վրաց.* քերի *ձևերի հետ կցում է պրս.* خوار xwār *«ուտելիք» բառին։* Kuhn, KZ, *11*, *387 հանում է* *ghars, ghvars *արմատականից։ Հիւբշ.* KZ, *23*, *30 կցում է լտ.* hordeum *«գարի» բառին, իբր հնխ.* ghardha *ձևից։* Canini, Et. étym. *238 պրս.* kar *«բըրինձ» և սանս.* gâritra *«գարի» բառերի հետ։ Տէրվ. Լեզու, 1887, 119 հանում է նոյնպէս հնխ.* ghardha *ձևից, ուր «p-ի քով* dh *ինկած է»։ Հբուս. § 430 յն.* κρεῖ։ *Հիւնք.* գերի *բառից։—* Bugge, KZ, *32*, *5 ենթադրում է* ghrīd *նախաձևը, որից վերջաձայնի անկումով յառաջանում է հյ.* գարի, *բայց կասկածում է նաև, որ մի գուցէ բառս կովկասեան լեզուներից փոխառեալ լինի։ (Կովկասեան լեզուների մէջ ունինք վրաց. մինկ. լազ. սվան.* քերի, *ինգ.* քեր, *ափխազ.* ակեր, *բոլո՛րն էլ «գարի» նշանակութեամբ և ձևով այնքան մօտիկ հայերէնին)։* Scheftelowitz, BB, *29*, *50 յոն.* οὐλαί, *ատտ.* ὀλαί *«գարիի աղանձ» բառին ցեղակից։* Patrubány, SA, *2*, *13 և ՀԱ, 1908, 187 սանս.* vār *«ջուր» բառի հետ՝ իբր «գարեջուր շինելու յատուկ բոյս»։ Մառ,* Основ. таблицы, *էջ 4, կցում է վերի կովկասեան ձևերին և արաբ.* شعير šaʻīr *և եբր.* שערה səʻōrā *«գարի» բառերին, սեմական արմատը դնում է* šKr, *իսկ յաբեթական արմատը՝* akr, *որից առաջանում են վրացական ու հայկական ձևերը։ Նոյն հեղինակը ՀԱ, 1921, 81 աւելացնում է և բասկ.* garl *«ցորեն»։* Oštir, Btrg. Alarod. *55*, *110 բասկ.* garl, *ափխազ.* aker, *վրաց.* քերի *«գարի», ալբան.* kaδ- *«աչքի գարիկ» են։* Pictet, *բ. տպ. Ա. 341 երկար խօսում է յն.* κρῖ, *կելտ.* cerl *համեմատութեան վրայ, իսկ Բ. էջ 410* գարօղի *միացնում է կելտ.* cerla, *գալլ.* cerevisia, *յն.* οἶνος κρίθινος, *«գարեջուր» բառերին։*

ԳԻՌ.—Գլ. (հին լեզուով), Տփ. գարի, *Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ննխ. (գիւղերը), Սեբ. Սչ.* գ'արի, *Ո.* քարի, *Հմշ.* կարի, *Ջթ.* գ'արը', գ'այը', *Հճ.* գ'այի, *Ծմ. Ալմ. Վն.* կ'արի, *Ղրբ.* կ'ա'րի (*Թաղոտ գիւղ՝* կ'եօ'րէ), *Մրղ.* կ'արի', *Մկ.* կ'արը', *Տիգ.* քարի, *Ոզմ.* գ''արէ', *Ագլ.* գ'է'րի, *Զղ.* գ'ո-րի։*—Նոր բառեր են՝* գարեաուն, գարիկ, գարուկ, գարուկեր, գարնագարի, գարենոց, գարեփշրուկ *են։*

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ է երևում արաբ. جعره ǰaʻra *«մի տեսակ գարի, որի հատիկները խոշոր և շատ սպիտակ են լինում» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 799)։ Այս բառը կարելի չէ որևէ արաբ արմատով մեկնել, կայ արաբ.* ǰer *արմատը, բայց սրա նշանակութիւնները (աղբ, կղկղանք, յետոյք են) բոլորովին անյարմար են նախորդին։*

ԳԱՐԻԷԼ *«աղօրկելի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 63.—ինչ լինելը յայտնի չէ։*

ԳԱՐԻԿՊԵՏ *«պարսկական պետական մի աստիճան է». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Անան. գիտ. 25։—Թերևս նոյն է* կռոգպետ *բառի հետ, որ տե՛ս։*

ԳԱՐԻՇԱՏ *«անփուտ փայտ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած*

խոր. աշխ. հրատ. Սուքր. էջ 44 «Այլ աշխարհ Հաքեր (ի Հնդիկս), ուր լինի գարիշատ, որ է փայտ անփուտ, և սնկրուեղ»։

ԳԱՐՀԱՅԻԼ *«մորմոքիլ, սիրտը այրիլ՝ տոչորիլ». Նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է հայ ոսկեդարեան մատենագրութեան մէջ. «Յորժամ ի միտ առնուցուս զպատիւ այնոցիկ, որ զուղղութիւնսն ի գլուխ հանին, չմաշիցի՞ս առաւել... Ո՞չ քան զտանջանսն՝ այն ևս չար լինիցի քեզ, զի տեսանիցես և* գարճայցիս: *Եթէ այժմ յորժամ տեսանիցէ ոք զառաքինիս ի պատիւ ելեալ, թեպէտև ււկիցի իւիք, սակայն քան զամենայն պատիժս զայն չար համարի». Ոսկ. պօղ. Ա. էջ 715 (այսպէս ըստ էջմիածնի № 1382 ընտրելագոյն ձեռագրի, 1213 թուականից. մինչ տպագիրն ունի* յար ճայիցիս*). «Եւ ապա զինքն հաղար ամն զեղջ և ապաշաւ լինիցի առ ի գարհայելոյ իւր յուղիղ յարարածսն, զոր աղաւաղեալ կամակորիցէ» Եղն. էջ 127 (ձեռագիրը և ՆՀԲ ունին* առ ի գար ճայելոյ. *տպուած է* առ ի ղար ճայելոյ. *պէտք է կարդալ իբր մի բառ՝ վերի ձևով)։*

Մինչև այժմ միայն Եղնիկի ընթերցուածը յայտնի լինելով՝ ՆՀԲ մեկնում էր գար *«կոր, ծուռ, թիւր». արմատ բառից՝* խաճգար, խելագար, ցաւագար *«...յն.* ղorհէ՛u, *լտ.* curvus, torvus»։ *Սրանով բառս միանում էր* գար *«հիւանդութիւն» բառի հետ։—Եղնիկի հրատարակիչները ընդունելով, որ բառը նշանակում է «ծուռ», փոխել են* դար՝ *անշուշտ կապելով* դար, դարիվայր, դարիվեր *բառերին։—Ոսկեբերանի նորագիւտ բառով այս բոլորը փոխւում և վերածւում է վերոյիշեալ ձևին՝ ըստ Հ. Ակինեանի (Նամակ էջմիածնից, 1927 թ. մարտ 30)։*

+ԳԱՐՇ, ի *հլ. «պիղծ, զզուելի» Յոբ. ժե. 16· Ագաթ. Ոսկ. ղկ., որից՝* գարշիլ *զզուիլ, գանիլ» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. համաբ., «պղծիլ, ապականուիլ, շնալ» Կանոնք թագ. 408,* գարշել *Օր. է. 26,* գարշանալ *Գ. թագ. իա. 26. Եզեկ. է. 17,* գարշեցուցանել *ՍԳր.,* գարշութիւն *ՍԳր.,* գարշեցուցիչ *Ես. կզ. 5,* գարշելի *ՍԳր. Ագաթ.,* գարշատեսիլ *Ոսկ. յհ. ա. 25,* գարշելիօրէն *(նոր բառ) ևն։*

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g^{2}hers- *«սարսափ, զզուանք» բառից. ժառանգներն են լիթ.* grasà *«զզուանք»,* grasùs *«զզուելի»,* grasaũs *«զզուիլ», մրգ.* garst *«ապականեալ, կծուած», գերմ.* garstig *«կեղտոտ, տգեղ» հիւլ.* gerstr *«դաժան, դառնաբարոյ», լտ.* fastidium *«զզուանք, հակակրութիւն»* (Pokorny, *1, 610*)*։ Հնխ.* rs>*հլ.* րշ *ձայնափոխութեան համար հմմտ.* tṛs-> թառամ *և* թարշամ: *Այս մեկնութեան առաջին հեղինակն է* Bugge, KZ, *32, 35, որ դնում է գերմ.* garstig*։ Աւելի յետոյ* Meillet, MSL, *8, 280 և 9, 151 լտ.* horreo, *սանս.* hrsyati, *լիթ.* garsus *ձևերի հետ։ Հիւբշ. 432 մերժում է ձայնաբանական և նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ։ (Իրօք որ առաջին երկուսը տարբեր են և պատկանում են* ձառ *ձևին, իսկ վերջինը* Pokorny, *1, 610 յիշուած միւս բառերի հետ ցեղակից է հայ բառին)։*

Գ.Դ համեմատում է պրս. غرش γirš *«գարշիլ, զզուիլ, գանիլ» բառի հետ։ ՆՀԲ «յետս* քաշիլ *իբրև ի* գիշոյ *կամ* խորշիլ»։ Justi, Dict. kurde, *էջ 310 և 331 քրդ.* قریش qyriš *«աղտեղութիւն, աղբ»,* کریز keriz *«ստահակ»,* kurēž kirin *«աղտոտել» և* کریژی kurēži *«աղտեղութիւն» ձևերի հետ համեմատում է պրս.* کرس ՝ کرش ՝ کرسه ՝ کرسی *«աղտեղութիւն?», ավար.* qeriš, *կիւրին.* qurùš *և հլ.* գարշ: *Տէրվ.* Altarm. *78 հլ.* քռստել, քստմնել, գազաշիլ, գարգաշել, գարշ *ձևերի հետ նոյն է դնում սանս.* harš *«շշմիլ, սոսկալ, մազերը անկուիլ, ուրախանալ ևն», լտ.* horreo (<horseo) *«դողալ, սարսափիլ» են ձևերը։—*Bugge, KZ, *32, 35 գերմ.* garstig *«զզուելի» կամ յն.* αἰσχρός *«գարշելի» բառերի հետ՝* գ *յաւելուածով։* Meillet, MSL, *8, 280 և 9, 151 լտ.* horreō, horridus, horror, *սանս.* hṛšyati, *լիթ.* garssus *ձևերի հետ։ Հիւբշ. 432 չի ընդունում այս մեկնութիւնը՝ թէ՛ ձայնաբանական և թէ՛ նշանակութեանց տարբերութեանց պատճառաւ։ — Հիւնք.* խորշիլ *բառից։* Pedersen, *Հայ. գր. լեզ. 127*

սանս. hi̯ṣyati *«սարսափում է» (ըստ Տէրվ. և* Meillet)։—*Բայց* Meillet, Dial. indoeur: *85 հրաժարում է իր մեկնութիւնից, իբր. անստոյգ։* Karst, *Յուշարձան, 404 սումեր.* gargig, gagig *«չարութիւն, ցաւ» բառի հետ դնում է* Գազիկ *(անունը) կամ* գարշ: *Մառ,* ЗВО, *18, էջ 168 վրաց.* գերշի, *հյ.* գէշ, *միջնաշում՝* גריסין grisīn, *արաբ.* جارش jāriš *բառերի հետ. ՀԱ, 1921, 81 բասկ.* gaizto *«գէշ, վատ» բառի հետ, իսկ* Новый Восток, *1924, № 5, էջ 324 յն.* χάρις, *լտ.* gratia *«շնորհ» բառերի հետ։*

ԳԻՒ.—Բայական ձևով ունինք ՀՆ. գարշել *(բայց սա ծագում է *գառշել ձևից, ըստ որում, հյ.* r>*ՀՆ.* յ, *իսկ* ռ>*ՀՆ.* r*), Ոզմ.* գ՚որշել.—*ածական* գարշելի *ձևն ունին (գրականից փոխառեալ) Ննխ. (քաղաքը)* գարշէլի, *Ախց. Խրբ. Կր. Մշ.* գ՚արշէլի, *Ալշ. Ննխ. (գիւղերը), Սեբ.* գ՚առշէլի, *Սչ.* քարշէլի, *Մկ.* կ՚որշէլը՛.—*իսկ Վն. բայի ձևը իբրև ածական կամ մակբայ է գործածում. օր. «Փողնի շներ գարշել գարշել կոռնային»։*

ԳԱՐՇԱՊԱՐ, ի-ա *հլ. «ոտքի կրուկ, ոտքի հետք» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 2, որից* ներգարշապար *Ոսկ. ա. տիմ.։*

Հիւնք. հյ. քարբ *և պրս.* քէր պաշ *«մի տեսակ օձ» բառից։*

+ԳԱՐՈՒՆ *(սեռ.* գարնան, *բայց հների մօտ իբրև սեռական գործածում է* գարնայնոյ. *հմմտ. «Աւուրք գարնայնոյ» Թուոց ժգ. 21, «Ծաղիկ գարնայնոյ» Իմ. բ. 7, «Բոյսը բողբոջաց գարնայնոյն» Ագաթ. «Ի սկզբան գարնանոյն» Եւս. քր.) «գարուն, առջի պահար» ՍԳր. ածանցման մէջ մտնում է երեք ձևով.—1. առանց սղման, այն է* գարուն *ձևով, միայն* գարունաբեր *(Ագաթ.) բառի մէջ. 2. սղմամբ՝* գարն-. *հմմտ.* գարնայնի *Ագաթ. Կոչ.,* գարնանեալ *Փիլ. նխ.,* գարնագուշակ *Նար. առաք. 424.—3. -ան մասնիկով՝* գարնան—.*հմմտ* գարնանաբեր *Լաստ. Սկևռ. Շար.,* գարնանեալ *Փիլ. նխ.,* գարնանամուտ *Երզն. երկն.* գարնանազայր *Նար. ևն։*

=*Բնիկ հնդեվրոպական հայերէն բառ, որի ցեղակիցներն են սանս.* वसन्त vasantá, *զնդ.* vaṅhar-, vaṅhri, *հպրս.* vāhara, *պհլ.* vahār, *պրս.* بهار bahār, *օսս.* valjäg, *գնչ.* varno, *յն.* ἔαρ, ἦρ, *հոմեր.* ϝέαρ, *հսլ.* vesna, *ռուս.* весна *«գարուն», լիթ.* vasarà *«ամառ», լտ.* vēr *«գարուն», ռում.* vară *«ամառ», ննիւս.* vár, *հիսլ.* vār, *հին կիմր.* guiannuin, *նոր կիմր.* gwanwyn, *կորն.* guaintoin *«գարուն»։ Հնդեւրոպական առաջին նախաձևն էր* u̯ĕsr̥, *որի հետ կար նաև* u̯ēsr *և սրանից կրճատուած* vĕr. *բառի բունն էր* r/n, *այն է ուղ.* u̯eser, *սեռ.* u̯esnes. *բառի վերջաձայն* r *ռմանց մօտ փոխանակուեց* n-*ով և այսպէս լատաշացան վերի ձևերից շատերը (տե՛ս* Walde, *819,* Boisacq, *210,* Horn, § *243,* Trautmann, *356,* Pokorny, *1, 310,* Ernout-Meillet, *1045*)։—*Հայերէն բառի բացատրութեան համար ամէնից առաջ պէտք է որոշել արմատական ձևը։—Եղանակների անունները ազգած են իրար վրայ. այսպէս՝* ամառն—ամարան, ձմեռն—ձմերան *նոյն ձևն ունին և իրենց հոլովման ձևը ազդած է* գարուն *և* աշուն *բառերի վրայ, որոնք բոլորովին անկանոն կերպով լինում են* գարնան-աշնան*։ Նոյնաձև են դարձեալ ուղղականները.* գարուն *և* աշուն*։ Արդ՝ սրանցից ո՛րը որի վրայ է ազդած, ուրիշ խօսքով* գարուն *բառի մէջ* -ուն *մասնի՞կ է, թէ՞ արմատին է պատկանում։ Հաւանական է առաջինը, որով արմատը կդառնայ **գար. *և այս ձևը կարող է կապուել հնխ.* vesr̥ *ձևի հետ, անցնելով* vesar>*գեհար>*գահար>*գար *ձևերից։ Սրանցից առաջինը գտնում ենք արդէն յունարէնի մէջ (*ϝέαρ< vesar*), երկրորդը լիթուաներէնում, երրորդը նման է հպրս. և պհլ. ձևերին, իսկ չորրորդը (**գար*)՝ հասած է հիսլ.* vār *ձևին։—Հիւբշ. 432։*

Հներից Վանակ. վրդ. մեկնում է «որ գալ ի յարումն» (Ալիշան, Հին հաւ. 136)։ Նոյնը նաև Տաթև. հարց. 197։ Ոմն Գ. Կ (Արշալոյս արարատեան թերթում, 1843, № 130)՝ գեղուն *բառից։* Windischmann, *7 մեկնում է ուղիղ կերպով՝ լտ.* ver, *յն.* ἔαρ*։ Նոյնը կրկնում են* Lag. Urgesch. *878, Տէրվ.* Altarm.

51, Նախալ. 65 և այլն։ Հալաճեան, Արծիւք, թ. 1893, նոյ" 10 գայ արիւն։ Հիւնք. գառն բառից։ Յ. Ի. Մ., Պատմ. գրակ. էջ 16 ճառան. هارو haru «գարուն»։ Karst, Յուշարձան, 416 մոնղոլ. xabur, բուրեաթ. kabar, xabar, ճապոն. haru «գարուն»։ Մարտիրոսեան, ՀԱ, 1924, 455 համթ. kārū «կանուխ գալը»։—Patrubánu, IF, 14, 60 կցում է սանս. ghrātl «փչել» և յն. ὀσφραίνεσθαι «հոտոտել» ձևերին։—Պատահական նմանութիւն ունի չինէն. ինդաշ. gura «գարուն»։

ԳԻՒ.—Տփ. գարունf, Ալշ. Ախց. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. գ'առուն (սեռ. Ալշ. գ'առունfվա), Սչ. առջի գ'առուն (աղդուած թրք. ilk bahar համանիշից.— bahār բառը թէև պրս. նշանակում է «գարուն», բայց թուրքերէնում յատկացուած է թէ՛ գարնան և թէ՛ աշնան. զանազանելու համար ասում են ilk bahar «գարուն», son bahar «աշուն», բառացի «առջի գարուն, վերջի գարուն»), Երև. Ջղ. գ'առունf, Հմշ. կարուն, Տիգ. fmռուն, Զթ. գ'արոն, գ'այօն, Ոզմ. գ'ըռուն, Ագլ. գ'ա'-րունք, Մկ. կ'ըռուն, Ղրբ. կ'ա'րունք, Սլմ. Վն. կ'ըրիւն, Մրղ. կ'առիւն, Մղր. գ'օ'-րունք, Հճ. գ'այուն։ Նոր բառեր են՝ գարընցան, գարնանի, գարնավար, գարունքադէմ, գարունքաձան, գարունքացայ, գարնազուրի, գարնակ են։

ՓՈԽ.—Քրդ. كرنامونت kernamut «գարնանամուտ». յատկապէս Justi մեկնում է «մարտի 20-ի տօնի անունը, երբ քրդերը գնում են վրանները բնակելու և ուր տանում են իրենց հօտերը արածացնելու»։ Քրդ. բառը յայտնապէս փոխառեալ է հյ. գարնամուտ ձևից, որ համառօտուած է գարնանամուտ բառից։ (Justi մեկնում է քրդ. كر ker «էշ» և արաբ. موت mavt «մեռանել, մահ» բառերից, իբր «l'âne ne meurt, էշը չի՛ մեռնիլ»!!!)։

*ԳԱՒ «գինու կամ ջրի փարչ». նորագիւտ. բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. փետր" 1 «Թերեալ նոցա սեղան և գինի, զոր կերան արբին և յագեցան. և ընդ առաւօտն յարուցեալ տեսին զգաւն և զսեղանն լի նոյն բարութեամբն»։ Նոյնը ունի նաև Տաղ. «Ճաշով համեալ գաւն ու կըթղայն»։

=Պրս. گاو gāv «է տեսակ ինչ արծաթի կամ ոսկի սկահի գինւոյ, ի ձև եղին». պրս. բառը գալիս է گاو gāv «կով, եզ» բառից, ուստի հայերէնը ուշ ժամանակի փոխառութիւն է։—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս իմ Գաւառական բառարան, էջ 221 բ։ Նոյնը անկախաբար ունի Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 127 ա։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. قوف «ունկով աման» (Նորայր, Բառ. ֆր. amphore բառի տակ) և հ. սաոր. kavva «ջրի փոքր աման»։

ԳԻՒ.—Կենդանի է և գործածական շատ բարբառների մէջ. ինչ. Ալշ. գ'ավ են, ևն։

*ԳԱՒԱԶ (սեռ. -ի) «բաղէի էգ ձագ». մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. 240=Երզն. թղ. «բաղէի արական՝ ճուտակ... իսկ շահենի և գաւազի՝ քուլինճ»։

=Պրս. *gavaz համանիշ ձևից փոխառեալ. այս ձևը աւանդուած չէ պարսիկ գրականութեան մէջ, բայց հաստատւում է հայերէնի հետ նաև վրաց. გავაზი գավազի «բաղէ» բառով։ Պարսկերէն կայ كواش guvāš «փոքր որձ բաղէ», որ թերևս ուղղելու է كواز gavāz. ՆՀԲ էլ ունի պրս. կիվէզ ձևը (իմա՛ guvaz), որ սակայն բառարաններին անծանօթ է։—Հիւբշ. 264։

Հիւբշ. ZDMG 35(1881), 657 մեկնեց պրս. gūvāx ձևով։

*ԳԱՒԱԶԱՆ, ի-ա հլ. «անասուն քշելու փայտ. 2. մարդ ծեծելու փայտ. 3. ծեծ, հարուած. 4. խրատ. 5. իշխանի կամ թագաւորի մական, կրօնաւորի գաւազան. 6. իշխանութիւն». ՍԳր., «7. ծառի ճիւղ, ոստ» Վրք. հց., «8. ցեղ, զարմ, ցեղաբանական ցուցակ» Սեբ. Բրս. յուղիտ. Սամ. երէց., «9. եպիսկոպոսի կառավարած թեմը» Օրբ. հրատ. Էմինի. էջ 101, «10. ծիածանի իւրաքանչիւր գոյնի շերտը» Վեցօր. 115 («Յորժամ աղեղն յամպս երևեսցի երին երին գունովք զգաւազանան ձգելով.—բատ գեղեցիկ դիտողութեան Ս. Վ.

Նազարէթեանի, Պատկեր, 1893, էջ 132)։ Նոյնը նաև Շիր. 45. որից գաւազանակիր *Մ. Մաշտ. 184 ա,* գաւազանաքուղխ, գաւազանաճերձ, գաւազանաճմայութիւն, գաւազանաձև, գաւազանաստատ, գաւազանաւոր, գաւազանել, գաւազաներգութիւն, գաւազանագիրք, *բոլորն էլ յետին։*

=*Պհլ.* *gavāzan *«եզ քշելու գործիք, որ մի երկար փայտ էր՝ ծայրը խթան անցկացրած». այս պհլ. բառը աւանդուած չէ, բայց նրա դէմ կան պրս.* گوازه gavāza, *որ և* گوزنه gāvzana, گواز gavāz *«էշ կամ եզ քշելու խթան», զնդ.* gavāza *«եզ քշելու գործիք», երկակի գործածութեամբ՝ «եզ քշելու խթան և մտրակ»* (Bartholmae, *511), սանս.* gááJana (<gaváJana) *«արջառ քշող». մեկնւում է* gāo, gāv *«եզ. կով, արջառ» և* az, aJ *«վարել, քշել» բառերից։ Իրանեանից փոխառեալ է նաև ն. ասոր.* gävāzā, lävāzā *«գաւազան»։ Հմմտ.* խաբազան։—*Հիւբշ. 126։*

Իրանեան ծագումը նշանակում է հներից Մագ. քեր. 229 «Իսկ մեր ի Պարսից բազում ինչ ընտանեբար ունել զգեստս, որպէս դուռա և ռիդէ, մարքար, աւազան ...գաւազան՝ որ է վարիչ արջառոյ, խարազան՝ որ է վարիչ իշոյ և այլք այսպիսի բազում, որ գրեթէ հասարակորդ է լեզուիս մերոյ. սոյնպէս և մեր առ նոսա»։ Համամ. քեր. 268 արմատը դնում է գաւ *նախդիրը։ Ուղիղ է Տաթև. ձմ. լգ. «գաւազան, այսինքն որ հարկանէ զանբանսն»։—Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ՝ դնելով պրս.* gavāza, *բայց սխալ է սրա հետ յիշել նաև պրս.* չէվկեան: *ՆՀԲ-ից յետոյ է* Bötticher, Arica, *75, 221, որին յաջորդում են* Lag. Urgesch. *951,* Müller, SWAW. *42, 253,* Justi, Zendspz. *103, Պատկանեան, Փորձ, 1880 մարտ, էջ 84, Տէրվ. Մասիս, 1882 ապրիլ 26 են։ Կուրտիկեան, Արևելք, 1899, № 4060 պրս.* քեվազէ *կամ* խեվազէ *«հովուական ցուպ» (ԳԴ* քեվազէ *«կուժ», իսկ* խեվազէ *չունի)։ Այս համեմատութիւնը մերժելով Յ. Վ. Յակոբեան, Ծաղիկ, 1899 նոյ" 4 դնում է պրս.* gāvzana*։ Թիրաքեան, Արիահայ բռ. 114 զնդ.* gavasna *«արջառաշինել» (ըստ* Bartholomae, *510 բառիս իմաստը անյայտ կամ անստոյգ է)։*

ԳԻՌ.—Գրեթէ ամէն տեղ պահուած է «կրօնաւորի գաւազան» նշանակութեամբ. այսպէս՝ Տփ. գավա՛զան, *Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ.* գ՛ավազան, *Մրղ.* կավազան, *Ննխ. Պլ. Ռ.* ք՛ավազան, *Շմ.* կ՛ավազան, *Ոզմ.* գ՛՛օվօզան, *Մկ.* կ՛օվօզօն, *Տիգ.* ք՛օվօզօն, *Ղրբ.* կ՛ըվա՛զան, *Հմշ.* կավազօն *են։ Բնիկ «հովուի գաւազան» իմաստով է Սլմ.* կ օվօզան. *յատկապէս Զէյթունի բարբառը որոշում է* գ՛ավազօն, գ՛ավազոն *«վարդապետի գաւազան» և* գ՛ազվօն, գ՛ազվոն *«հասարակ գաւազան, փայտ, ցուպ»։ Նոր բառեր են՝* գաւազան *Ղրբ. «որթատունկի մատ կամ վազ, որ նոր են տնկում»,* գաւազանապտուղ, գաւազանափոռ:

ՓՈԽ.—Ուտ. kävāʒān *«գաւազան» (եկեղեցական բառ)։*

*ԳԱՒԱԹ *«բաժակ». Բրս. սղ. ա. ուրիշ վկայութիւն չկայ։—Այժմ սովորական է արևմտեան գրականում, մինչդեռ արևելեան գրական լեզուն ունի* բաժակ:

=*Յն.* γαβάθα *«ափսէ՝ խոր պնակ, թաս կամ չանաղ,* bowl*»* (Sophocles, *էջ 322. այդէն գործածուած 301 թուականից), նյն.* γαβάθα *«չանաղ»,* γαβάθι, γαβαθάκι *«փոքր չանաղ», որոնք ծագում են լտ.* gabata, gavata *համանիշից։ Լատին բառի ծագումը անստոյգ է (տե՛ս* Walde *331)։ Նրանից են յառաջացած ֆրանս.* jatte, *հրգ.* gebiza, gebita, *թրք.* قواطه qavata, *ամկ.* gavata *«լայն, մեծ գավաթ» և ուրիշ զանազան ձևեր (հմմտ.* Gustav Meyer, Türkiše Studien, SWAW, *1893, 128*, Marcel Cohen, BSL, *№ 81, էջ 110)։—Աճ.*

*ՆՀԲ (*ճաշակ *բառի տակ) լծ. յն.* κύαθος *«գաւաթ»։—Հիւնք. լտ.* cavatus *«գոգեալ, գոգաւոր»,* caveus *«աման խեցեղէն՝ գոգաւոր», յն.* κύαθος *«բաժակ, ջրոյ, գինւոյ», տճկ.* գավաթ: *Յ. Վ. Յակոբեան, Բիւզանդիոն, № 742 եբր.* կապիա, *արաբ.* քուպաթ *«գաւաթ»։* Patrubàny, *ՀԱ, 1908, 154 հնխ.*

vəbha- *«հիւսել» արմատից! Ուղղուրիկեան (տե՛ս ԳԲ էջ 307 և 1405)* լա. զապարա:

ԳԻՌ.—Ննխ. գավար (*գիւղերը՝* գ'ավաղ'), *Խրբ. Կր. Ջղ. Սեբ. Սչ.* գ'ավար, *Ռ.* fավար, *Շմ.* կ'ա'վար, *Ագլ.* գա'վար, *Գոր.* կ'ավար, *Տփղ.* fավար, *Ղրբ.* կէ'վար:—*Նոր բառեր են՝* ծննդգաւառ, ճարեանգաւար, գաւարլակօտ. *հմմտ. նաև* գաւար *Պռ. «աղբիւրի առաջի աւազանը, գուռ», ուրով՝* գաւարի մօտիկ *Ննխ. «հարբեցութեան սեղից է ընկած, գինեմոլ» (հմմտ. նյն.* γαβάθισμα. *«հարբեցողութիւն»)։*

ՓՈԽ.—Ուտ. գամար *«շրաման»։*

ԳԱԻԱԿ, ի—ա *հլ. «ձիու և ուրիշ կենդանիների ետևի կողմը» Եւս. քր. ա. 23. Խոր. գ. 9. անարգաբար նաև «մարդու յետոյք» ՋԲ և ԱԲ (առանց վկայութեան), Վրդ. առ. 96 ունի կնոջ համար, բայց անարգակա՞ն է։ Բառիս արմատն է* *գաւ, *որ առանձին գործածուած չէ. որից* գաւեղ *«լայն և պարարտ գաւակ ունեցող» Շնորհ. առակ. 57։ Պարզ արմատը պահում է վրացին։*

ՆՀԲ, որից նաև Հիւնք. լտ. cauda *«պոչ» բառի հետ։* Bugge, IF, *1, 445 և 454 համարում է* *գաճակ *ձևից յառաջացած և համեմատում է սանս.* jaghána- *«յետոյք» և յն.* κοχώνη *«աճուկ, ցայլք» բառերի հետ։* Pedersen, *Հայ. դր. լեզ. 48 սրանց ուզում է աւելացնել սանս.* janghā *«ոլոք», զնդ.* zanga *«կոճ», լիթ.* żəngiù *«քայլել»։* Lidén, Arm. Stud. *էջ 32 ենթադրում է* *գաւ *արմատից (որ ուղիղ է. նոյնը նաև* Petersson, KZ, *47, 247) և համեմատում է կիմր.* gafl *«եղան, իգական անդամ», մ. իռլ.* gabul, gobul, *ն. իռլ.* gabhal *«եղան, ցայլք», հրզ.* gabala, *գերմ.* Gabel *«եղան», սանս.* gabhá- *«բունոց» են բառերի հետ, իբր հնխ.* g²habh- *արմատից։—Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* كفل kafal *«գաւակ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Դ. 338):*

ԳԻՌ.—Ռ. fավագ, *Ախց. Կր.* գ'ավակ, *Ղրբ.* գ'ավակ, *Ջթ.* գ'ավօզ, գ'ավոզ:

ՓՈԽ.—Վրաց. Թուշ. გავა գավա *«անասունի գաւակ, ողնաշարի ծայրը». փոխառեալ են մեր* գաւ *արմատից։*

ԳԱԻԱՆԱԼ *«սնանիլ,* nutriri, ali*», որից* գաւացուցել *«սնուցանել,* nutrire, alere*»,* գաւացուցութիւն *«սնուցում,* nutricatio*»,* գաւացուցումն *«սնունդ,* nutrimentum*»։ Այս բոլորը ունի միայն* Rivola, *Բառ. հայոց, 1633, էջ 70։*

*ԳԱԻԱՌ, ի—ա *հլ. «նահանգ կամ նահանգի մի բաժինը» ՍԳր. Կոչ. Փարպ. Եղիշ., որից* գաւառակ *Բուզ.,* գաւառական *Ցես. Թ. 22, Եւս. քր.,* գաւառակողմն *Բուզ.,* գաւառակոյտ *Ա. մակ. գ. 1,* գաւառապետ *ՍԳր.,* գաւառապետութիւն *Եւս. պատմ.,* բարձրագաւառ *Եփր. պհ.,* բնագաւառ *Խոր.,* չարագաւառեայ *Առ որս.,* վերնագաւառ *Ա. մկ. գ. 37, զ. 1. Բուզ.։ Նոր բառեր են՝* ծայրագաւառ, գաւառաբարբառ, գաւառաբանութիւն *են։*

=Կովկասեան կամ խալդեան բնտանիքից փոխառեալ բառ է. հմմտ. վրաց. გვარი գվարի *«տեսակ, ցեղ, սեռ, ընտանիք»,* გვარიანი գվարիանի *«ազնիւ ընտանիքից, ընտիր, ցեղընտիր»,* გვარობა գվարոբա *«սեռ. բնակիլ, ապրիլ»,* გვარტომობა գվարտոմոբա *«ծագում». Թուշ.* გორ գոր *«ընտանիք, ցեղ»։ Այս բոլորը ունենալով աւելի ընդհանուր և նախնական նշանակութիւն, չեն կարող հայերէնից փոխառեալ լինել։—Աճ.*

Klaproth, Asia polygl. *102 պրս.* kureh *(իմա՛* كوره kūra *«նշանակէ զմի մասն ի հնգից մասանց աշխարհին պարսից») ՆՀԲ լծ. յն.* χώρα *«երկիր, գաւառ»,* Müller, SWAW, *88 (1877), էջ 13=գոթ.* gauja, *իսկ յն.* χαμαί *«յերկիր» կասկածելի է։ Մորթման,* ZDMG, *26, 601 բևեռ.* kaur*։ Մառ,* ЗВО, *5, 319 իբր* *գաճւառ *ձևից՝ կըցում է զնդ.* karšvarə, *պհլ. պրս.* kišvar *«աշխարհամասն» բառերին։ Հիւնք. պրս.* خاور xāvar *«արևմուտք»։* Scheftelowitz, BB, *28, 310 գոթ.* gawi, *գերմ.* Gau *«գաւառ» բառերից՝* առ *մասնիկով. նոյնը* BB, *29, 68 գերմանականից ուս. լեզուի մէջ մտած է համարում* γau *«գիւղ» բառը։ Եղանէն,* Hitt. u. Arm. *հաթ.* waparā (?) *ձևի*

հետ։ Patrubány, SA 1, 190 գնդ. karš-varə, պրս. kišvar «աշխարհամաս»։ Նոյն ՀԱ, 1908, 213 հնխ. ghabh- «բըռնել» արմատից. հմմտ. լտ. habeo ևն։ —Պատահական նմանութիւն ունին ասուր. kapru, ասոր. արամ. ܟܦܪܐ kafrā, եբր. כפר kāfār «գիւղ»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. գ'ավառ «չեա ընկած տեղ», Մշ. գ'ավառ (Սասնոյ յատուկ անունն է)։ Նոր բառեր են՝ գաւառագիտութ, գաւցի ևն։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. յն. gavári «տեղ, վայր» ըստ Καρολίδης, Γλωσσ. συγκρ. էջ 168։—Բայց այս բառը սովորական ձև չէ, այլ գրեթէ իբրև յատուկ անուն է գործածւում, ինչպէս Մուշի կամ Նոր-Բայազէտի Գավառը։

*ԳԱՒԱՐՍ «խոշոր դեղին կորեկ. holcus lanatus L (ըստ Տիրացուեան, Contributo alla flora dell' Armenia, էջ 31)» Ագաթ., գրուած կավարս, կապարս Բժշ.։

= Պհլ. gāvars, պրս. گاورس gāvars, քրդ. gārlz, gārls «կորեկ». պարսկերէնից փոխառեալ են նաև ասոր. ܓܘܪܣ gāvars, արաբ. جاورس Jāvars «կորեկ»։—Հիւբշ. 126։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lagarde, Gesam. . Abhd. 27։ — ՀԲուս § 434 յիշում է նաև իռլ. colrce, cuirce, curca «վարսակ», հգերմ. hirse, hirs. «կորեակ»։

ԳԻՌ.—Մշ. գավարս, գվարս (գ և ո՛չ թէ գ՛) «մի տեսակ կորեկ է՝ խոշորահատ, դեղնագոյն և քաղցրահամ»։

ԳԱՒԻԹ. ի, ի-ա հլ? «տան, ապարանքի կամ տաճարի բակ կամ նախասենեակ» ՍԳր. «ոչխարի փարախ» Յհ. ժ. 1, 16. նմանութեամբ «եկեղեցի, երկնից արքայութիւն» Կիւրղ. ղանձ. կմբ. սղ. և ժղ.։ որից՝ վայրագաւիթ Եզնկ. խէ. 1 (ի-ա հլ.), սրովբէագաւիթ Նար. խչ., ճախագաւիթ (նոր գրականում), Նորագաւիթ (գիւղի անուն՝ Երևանի մօտ)։

Հներից Համամ. քեր. 268 արմատը դնում է գաւ՝ նախդիրը (?)։—Նորերից Lag. Btrg. bktr. Lex. 29 գնդ. gaoyaoiti «արօտ», սնս. gavyūtl «արօտավայր» բառերի հետ։ Պատկանեան, Փորձ, 1880 մարտ, էջ 84 պրս. gāv «կով» բառից։—Տէրվ. Նախալ. 108, vas «բնակիլ» արմատից, իբր> գաճ-իթ> գաւիթ. «կրնայ նաև զնդ. գաւյա-իտի, հնդ. գաւյու՛տի «մակաղատեղի» բառերուն հետ համեմատութեան բերուիլ և այն թերևս աւելի հաւանականութեամբ»։— Հիւբշ. 126 մերժում է զնդ. և սնս. բառերի համեմատութիւնը, որոնք ո՛չ նշանակութեամբ և ո՛չ էլ ձայնապէս համաձայն են հայերէնին.—Հիւնք. զօտի բառից։—Patrubány, ՀԱ, 1908, 154 հնխ. vəbhā- «հիւսել» արմատից։

ԳԻՌ.—Առհասարակ պահուած է «եկեղեցու գաւիթ» նշանակութեամբ. այսպէս՝ Պլ. գավիթ (հին լեզուով), ֆավիթ (նոր լեզուով), Ախց. Երև. Ջթ. Կր. Հճ. Մշ. Ջղ. Սեբ. գ'ավիթ, Ռ. ֆավիթ, Ասլ. գ'ավիթ, գ'ավի* ևն։

[ԳԱՒԻԿ «վին, քնար». սխալ գրչութիւնից յարմարացրած բառ է. մէկ անգամ ունի Պտմ. աղէքս. էջ 169 «էր ատտանօր և գաւկայ արուեստն յարմարականք առ որ ինքնին հարեալ լինէր»։—ՆՀԲ և ԱԲ ենթադրելով ուղ. գաւիկ ձևից, համարում են «վին, քնար» նշանակութեամբ բառ, մինչդեռ մարդու յատուկ անուն է. ամբողջը ըստ Տաշեան, Ուսումն. սոոյն Կալիսթ. էջ 142 պէտք է սըրբագրել այսպես. «էր ատտանօր և Գղաւկայ արուեստն՝ յարմարական քնար». հմմտ. յունարէն բնագիրը՝ ἦν δὲ καὶ ἐνταῦθα ἡ Γλαύκου τέχνη, ἐναρμόνιος λύρα...]

ԳԱՒՀԱՐԿԱՆ «փող, շեփոր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թլկր. 53 «Հրին զփող պատերազմին, ըղպուկն ու զնաֆիրն, զգաւհարկան»։

Ունինք պրս. گاودم gāv-dum «շեփոր», որ կազմուած է gāv «եզ» և dum «պոչ» բառերից։ Վերի գաւհարկան բառըն էլ կարող է նոյն gāv բառից մի ուրիշ բարդութիւն լինել, եթէ չկայ սխալ ընթերցուած ճարկանել բայից։

ԳԲԱՅԱԹ «տուն, բնակարան». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Լաստ. ժը. տպ. 1844, էջ 78 «Զայս լուեալ իշխանացն, գնացին առանց պատասխանի տալոյ յիւրաքան-

չիր գրայաթ» (մէկ ձ. «գրայաթ, այն է տե-ղիս», իսկ մէկ ձեռ. բառի վրայ սրբագրում է «ի պալատ». տպուած է պալատս)։

Կայ արաբ. بيت bayt *«տուն, բնակա-րան», յգ.* بيوت buyūt *կամ* ابيات aby-āt *«տներ»։*

ԳԳՈՒԱՂԵԼ. *գրուած նաև* փգուաղել, գըր-բուաղել, գղուղել, դրղուաղել, դդուաղել.— *թէ՛ ձևով և թէ՛ նշանակութեամբ անստոյգ բառ. ՆՀԲ մեկնում է «դրդլեկօք շրջել, ցնցո-տիս զգենուլ, հեռի լինել ի փափկութեանց», ՋԲ «տանել զգցուանս, հեռի լինել ի փափկու-թեանց կամ ճնշել զանձն, վտտիլ մարմնով», ԱԲ միացնում է երկուսն էլ, Նորայր, Հայկ. բառաքն. 7 «խեղճ ողորմելի հագնիլ կամ թափառիլ»։ Գործածուած տեղերը հետևեալ-ներն են. 1. «Ի գրգլիս պատեալ, երիթացեալ, գգուաղեալ, բրդգլեալ, քանզի միշտ ի բան-տի մեռանէր (Պօղոս)», Ոսկ. բ տիմ. էջ 210.— 2. «Պահք են և գրգուաղելն և գձձելն առանց լուանալոյ և օծանելոյ» Մանդ. ճառք գ. էջ 36.— 3. «Դեմքն դեղնեալ (աղքատին) և թո-շոմեալք, և ամենայն մարմինքն գգուաղեալք և երիթացեալք թափառի» Մանդ. ե. էջ 52.— 4. «Անգեօղք և անքաղաք ընդ ամենայն աշ-խարհ շրջին (Հրէայք), ընդ ամենայն տեղիս դդուաղեալք թափառականք» Ոսկ. եւ. 385.—5. «Զմտաւ ածիցէ զքաղաքին կործա-նումն և զցրումն խաչահանուացն, թէ որպէս գգուաղեալք թափառին տակաւին եւ ընդ տեղեաց» Դաւիթ քհ. մեկն. Եսայեայ։*

ՆՀԲ փգլի, փգլեակ *«ցնցոտի» բա-ռից։ ՋԲ* գգուանք *բառից։ Տէրվ. Նախալ.* 55, 89 դդուաղել, դոռյթ, դոռն, դուռն, *յն.* δόρναμαι *«ցայտել, խաղալ», զնդ.* dvar, *սանս.* dhvar *եւ ձևերի հետ հնխ.* dhvar, dhru *«դիմել, թափառիլ» արմա-տից։ Աճառ. ՀԱ, 1899, 204 բ մեկնում է, իբր կրկնաւոր և բնաձայն՝* գ *արմատա-կանից՝* ր *և* ու *ձայների յաւելումով։ Երբ բառի ուղիղ ձևը յայտնի չէ, այս մեկնու-թիւնը անտեղի է։*

ԳԳՈՒԵԼ *«փայփայել, շոյել, սիրել» ՍԳր. Ագաթ., «մեծարել, պատուել» Եփր. ե. և թգ., որից* գգուեցուցանել *Մծբ.,* գգուանք *Նար. կուս.,* գգուիչ *Եփր. համաբ. Վրդն. պտմ.,* գգուողական *Մագ. և Երզն. քեր.,* գգուումն *Շնորհ. թղթ.,* գերագգուել *Նար. կուս.։*

ՆՀԲ թուի հանել գոգ *բառից։—Տէրվ. Նախալ. 81* զգուել, ճգովել, գոչել, գովել, *զնդ.* zu, *հնդ.* hu, *հսլ.* zvati *«հնչել» բա-ռերի հետ՝ հնխ.* ghu *արմատից։ Հիւնք.* խուել *բառից։* Bugge, IF, *1, 451 ըն-դունում է ՆՀԲ-ի մեկնութիւնը։ Աճառ. ՀԱ, 1899, 204 բ իբրև բնաձայն՝* գ *արմա-տից՝ կրկնութեամբ և* ու *մասնիկով յա-ռաջացած։—*Lidén, Arm. Stud. *էջ 95 դնում է հնագոյն *gugu- ձևից, որ միաց-նում է* գոգ *բառին։ Մառ,* Вступитель-ныя и закл. строфы... Шоты, *էջ 19* (Тексты, XII) *համեմատում է վրաց.* ცოცმანი გოგმანი, ხაცოცმანები საგოგ-მანები *«քնքուշ, հետը զգուշ վարուե-լու բան»։*

ԳԴԱԿ, ի–ա *հլ ? «գլխարկ» Սեբ. հրարկ. Պատկ. էջ 65. Պամ. աղէքս. Յայսմ. Շնորհ. ընդհ. Լմբ. պարգ., «ծաղիկների ընդունարա-նը, որի մէջ ծլում է ծաղիկը» Վստկ.։ Հին մատենագրութեան մէջ աւելի սովորական է* գտակ *ձևը, որից* գտակկարոց *«գլխարկա-վաճառների շուկայ» Արձ. 1348 թ. (Վիմ. տար. 169). կայ և* ֆդակ *Հ. Կիլիկ., իսկ արդի գրական լեզուի մէջ ընդունուած է* գդակ, *ո-րից* գդակավաճառ, գդակակար *նոր բառերը։*

=Մեր բառի հետ նոյն են վրաց. გალია ქუდი ფუყი? *«գդակ, գլխարկ»,* მექუ-დე მეფუყე *«գդակ կարող», չէչէն.* fuղk*, մինգր.* fuղi, կխուղի, *լազ.* fuղi, *թուշ.* fuղ *«գլխարկ, գդակ»։ Բայց ի՞նչ է սրանց յարաբերութիւնը հայերէնի հետ։ Նկատելի է թէ սրանք չունին* -ակ *մասնիկը և ներկայաց-նում են մեր արմատական ձևը. ուստի թերևս մեր* գդակը *փոխառեալ լինի կովկասեաննե-րից կամ բոլորը միասին խալդիների՞ց։—* M. Riabinin, MSL, *10, 16 վրացի բառը կցում է պհլ.* xōd, xūd, *զնդ.* xaoδa, *հպրս.* xauda, *պրս.* xūd *«խոյր» բառերին, որոնք այստեղ մեզ հետ կապ չունին, ինչպէս կար-ծում է նաև Մառ,* ЗВО, *9, 306։ Վերջինս վրաց. բառի հին ձևը համարում է **գուտ, *որ*

գտնում է հյ. գտակ <*գուտակ բառի մէջ։— Այս բոլորից դուրս ունինք նաև հյ. գուտի «գդակ, գլխարկ» ձևը, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Հաւաքարանի մէջ անուանց կաթուղիկոսաց Աղթամարայ, տպ. էջմիածին. 1316, էջ 19 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր, հտ. Բ. էջ 140) և որ կենդանի է մինչև հիմայ Վանի ու Մոկաց բարբառում կուտիկ ձևով և նշանակում է «վարդապետի ու քահանայի գլխարկ՝ սև բրդից հիւսուած. 2. գլուխը դնելու սաղաւարտ, գլխանոց», հմմտ. կոտիկ «չանաղ. 2. կանանց գլխակապի շրջանակը» են։

ՆՀԲ լծ. fուակ, գտակ, կտակ: Scheftelowitz, BB, 29, 41 սանս. gudhyati և բելուճ. gud «հագնուիլ» բառերին ցեղակից՝ իբր բնիկ հայ բառ։

ԳԻՐ.—Տփ. գդակ, Ախց. Կր. գ'դակ, Ննխ. Պլ. գդագ, Խրբ. Մշ. Սչ. գ'դագ, Ջղ. գ'դ'ակ. գ'ուդ'ակ, Վն. կտակ, Ոզմ. գ'ըտակ, Մկ. կ'ըտոկ, Ջթ. գ'օդօգ, գ'օդոգ, Շմ. fթակ. Երև. fթագ, Տիգ. fդոգ, Սլմ. f'ըդոգ', Ագլ. ք'ե'դոկ, Մրղ. ք'իդոյ. ք'իթոյ.—Ուրմիայում նշանակում է «սինի գլխափայտ».—Նոր բառեր են՝ գդակածալ, գդակաւոր:

*ԳԵԴԴՈՒՐ (սեռ. -այ) «յարձակող թշնամի գունդ, հէն, աւազակ» Ա. թագ. լ. 8, 15, 23. սրանցից դուրս մէկ անգամ էլ գործածուած եմ գտնում Թէոդորոս Քռթենաւորի ս. Կուսի ներբողեանի մէջ, տպ. Վենետ. էջ 181 գեդուր ձևով։

=Եբր. גְּדוּד gədūd «յարձակող թշնամի բանակ, աւազակների խումբ» բառն է, որ Ս. Գրքի յոյն թարգմանութեան մէջ սխալ ընթերցմամբ տառադարձուած է γεδδούρ, իբր թէ բնագրում լինէր גְּדוּר gədūr և այստեղից էլ անցել է մեր թարգմանութեան։—Նոյն բառը սակայն Ա. մնաց. ժբ. 21 ճիշտ տառադարձուած է γεδδούδ, ուրիշ ձեռագիրներ ունին στρατια, որից էլ հայերէնում նոյնը թարգմանուած է «հէն»:

Ըստ ՀՀԲ բառ եբրայական։ ՆՀԲ եբր. կէտուր, կետօտ:

+ԳԵԼ «ոլորած, պիրկ» Ճառընտ. «ծուռ» էլ. արիստ. 18, գրուած նաև գէլ «ծուռ» Վրք. և վկ. Ա. 514, որից՝ գելուլ «ոլորել, ճմլել, ճնշել, ճզմել» Դատ. ե. 30. Երեմ. դ. 19. Ողբ. ա. 20, գելանիլ «գելարանի մէջ պրկուիլ» Բրս. խ. մկ., գելումն «սրտի ճմլուիլը» Խոսր. Սարգ., գելոց «պրկիչ գործիք» Ագաթ. Եփր. վկ. արևել. ՑՀ. կթ. կամ գելարան նոյն նշ. Ագաթ. Կորիւն, գելակի «գալարելով, կծկելով, շեղակի» ՋԲ, գելաքիւր «ծուռումուռ» ԱԲ։— Այս առաջին ձևից դուրս արմատը ներկայանում է նաև ուրիշ մի քանի ձևերով. այսպէս՝ 2. գալ, որ նախորդի սորին առնչականի ձայնդարձն է, գրաբարի մէջ առանձին պահուած չէ և կայ միայն գաւառականներում, ինչ. գալ «չորացնելու համար ոլորուած ու պահուած բանջարեղէն (շեպ, աւելուկ, շրէշ են)». հմմտ. նոյնի թրք. համանիշը (Երևանի թուրքերի բարբառով) sarəm, որ ծագում է sar «փաթաթել» արմատից։ Նոյն արմատից -ար մասնիկով գրաբարն ունի գալար, որ տե՛ս վերը առանձին։ 3. Գիլ «գլորուիլ», որից գլել, գլան, գլորել, կամ՝ 4. Գիղ «գլորուիլ», որից *գղել, պահուած միայն գայթագղել բառի մէջ. երկուսն էլ տե՛ս գիլ արմատի տակ։ 5. Գաղձ. աճած է ձ աճականով գալ արմատից և պահուած է միայն գաղձն «պատատուկ» բառի մէջ (տե՛ս այս բառը)։ 6. Գեղձ. նախորդից տարբեր բառ, որ կազմուած է գել արմատից ձ աճականով և պահուած է միայն գեղձ «պատատուկ, բաղեղ» բառի մէջ (տե՛ս առանձին)։—Այսպէսով այս արմատը իր զանազան ձայնդարձներով և աճումներով համապատասխանում է ճիշտ դել արմատին, որից ունինք դեղ, դալար, դեղձ, դաղձ ձևերը։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. velu- արմատից. արմատների նախաձևերն են՝ գել<հնխ. vel, գիլ<vēl, գալ <vl. ցեղակից լեզուներն ունին նոյն արմատից շատ ճոխ աճանցներ, որոնցից յիշենք կարևորները. սանս. válatē «դառնում է». valitá- «դարձած, ծռած», valayati «շրջել, գլորել», ūrmi «ալիք. ծալք», valli «մագլցող բոյս», զնդ. vərənavaiti «ծածկել, պատել, փաթաթել», vārəmi «ալիքն», յն. ἐλύω «ոլորել, գլորել, գլորուիլ, փաթաթուիլ», εἰλύω «գլորել, փաթաթել, շրջապատել, մագլցիլ», ἑλίσσω «դարձնել, ոլորել, գլորել, գալարուիլ», ἕλιξ «ոլորուն, գալարուն, խղնջաձև, ճախարակ, բաղեղ,

շրջապտշխական մեքենայ», ἔλυνος «որթի ճիւղ», εἰλεός «որչ, փաթաթուող մի տեսակ որթ, փորի խիթք» (=Մշ. Ոգմ. Վն. գալար). լտ. volvo «ոլորել, գլորել, պարձնել», convolvulus «բաղեղ. պաղձն», volumen «ոլորք, գալար, գրքի հատոր», ալբան. val'ε «հացող ջրի պղպջակ, ալիք», vjet «փախել», գոթ. walwjan «ոլորել, գլորել», waltjan «գլորիլ» (t աճականով, հմմտ. գաղձ և գեղձ՝ ձ աճականով), հբգ. welzan «գլորել», wëllan «ոլորել, գալարել», գերմ. walzen, wälzen «գլորել», wallen «եռալ, ծփիլ», walze «գլան», հսլ. valiti «պարձնել, գլորիլ», բուլգար. val «գլան», ռուս. валъ «ալիք, գլան», валунъ «կոպիճ, կլորիկ գալլախաղ» (=հյ. գիլ), валить «տապալել, գլորել», լիթ. veliù, vélti «ոտքի տակ գլորել, խճճել», apvalùs «կլոր», հհիւս. valr «կլոր», հիւլ. velta, vëlta «գլորել», հիռլ. fillim «ծալել», անգլոք. wealtan «գլորել», vielwan «գլորել», կիմր. olwyn «անիւ», են են (տե՛ս Walde, 856—7, Boissacq, 224, Trautmann, 349, Kluge, 517, Pokorny, 1, 298—301, Ernout-Meillet, 1090)։—Հիւբշ. 433, 435։

Հ. Գ. Աւետիքեան, Բացատր. շար. էջ 195 գելարան դնում է գալլ «բերանակապ» բառից։ ՆՀԲ գելուլ կցում է ա– գելուլ և գալարել բառերին։— Հիւնք. դնում է գալարել բառից։ Միւսները տե՛ս գալար, գիլ բառերի տակ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet, MSL, 8, 163. բայական ձևի մասին խօսում է անդ՝ 16, 244. աւելի երկար Osthoff, SA, 2, 63—64։

ԳԻՒ.—Գեղեցիկ ձև է գելել Մշ. «մի բան երկու կարծր բաների մէջտեղ դնելով սեղմել, պրկել», կայ նաև գելրճակ «փայտ անցուցեալ ի մէջ չուանի՝ առ քաշ ոլորելոյ և պնդելոյ, և ի պէտս պնդագոյն կապելոյ զբեռինս վաճառաց» (ՆՀԲ գրում է գելրճակ. խմ՛ գելարանակ, ինչպէս ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս. bille բառի տակ. Մկ. կ'ոլուրոճ)։

ԳԵԼԱՍ (սեռ. -ի) «իւղը հանելու համար ծեծած և թրջած կտաւատ» Կանոն. (մէկ անգամ միայն)։

Թաղիադեան, Առաջն. մանկանց. էջ 154 գրում է գելած կամ գիլաս և համարում է «քուսպ, կտաւատի դիրտը», որից հետևում է թէ բառս հանում է գելուլ բայից (հմմտ. անդ՝ էջ 161, գելած կամ քուսպ արմաւի)։ Ուղուրլեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 308 և 1405) պրս. كراوس garāvus «ձիթհանքի ճախարակ» բառին կցելով՝ կարծում է, որ այս նշանակութիւնը տալ պէտք է գելաս բառին։ Այս կարծիքը բոլորովին սխալ է, որովհետև՝

ԳԻՒ.—կենդանի են տակաւին ըստ ՆՀԲ գելաս, գելիազ, ըստ Ազգ. հանդ. Գ. էջ 46 գիլաս ձևերը՝ վերի նշանակութեամբ։ Իւղագործութեան արհեստի և գիլասի պատրաստութեան համար մանրամասն տե՛ս Ազգ. հանդ. (անդ)։

ԳԵԼԻԿԱՆ տե՛ս Գայլիկոն։

*ԳԵՀ «փոս, վիհ, գերեզման, կարկառակոյտ» (ըստ ՆՀԲ և ԱԲ), «վիհ» (ըստ Հին բռ.). գործածում են միայն Երեմ. խթ. 3. Եզեկ. լթ. 11, 15 (Գեհ գերեզման Գովգայ). Լմբ. աղ. ժէ. Սիւն. քեր. 206 (յիշում է իբրև հտւաքական բառ)։

=Եբր. גיא gaia, gēia, gai «ձոր» բառըն է, որ գործածուած է Ս. Գրքի եբրայական բնագրի համապատասխան տեղերում։ Յունարէն թարգմանութեան մէջ այս բառը տառադարձուելով եղել է γαί, γέ, γή և հասկացւում է իբր «κοιλάς, խոռոչ» (Sophocles, 322)։ Սրանից էլ յառաջացել է հյ. գեհ «փոս, վիհ» (իսկ «գերեզման» իմաստը ՆՀԲ հանում է «Գեհ գերեզման Գովգայ» դարձուածից)։— Ձևի մասին տե՛ս տակը ԳԻՒ։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ, Karst, Յուշարձան, 404 սումեր. gi, gē, «անդունդ»։ Ղափանցեան, ЗВО, 23, 360 համարում է բնիկ հայ՝ իբր հնխ. vitro- ձևից, որի համապատասխան իրանական ձևից փոխառեալ է հյ. վիհ: (Բայց հնխ. vitro-պիտի տար հյ. *գիւ!)։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 115 պրս. چاه čāh «ջրհոր» բառից փոխառեա՞լ է դնում։

ԳԻՒ.—Վերոյիշեալ բառի հետ ձևով և ի-

մասամբ նոյն է Հմշ. գեհ «բարձունք», պէտք է դնել գահ «բարձունք, ժայռերի գլուխը» բառից. ըստ այսմ եբր. բառը, ինչպէս ասել ենք, գործ չունի հյ. գեհ բառի հետ, բայց ձեափոխուած է նրա համեմատ՝ անշուշտ յետնաբար։

ԳԵՀ *«ոչխարի հօտ»* *Վատկ. 215, 216, 217. Թր. քեր. 20. Սիւն. քեր. 210. Սմբ. դատ. 211. Վրդ. առ. 238, 256, 259 (չորս անգամ). Տաթև ոսկիփ. 480, «ոչխար» Բրս. մրկ. 78, որ և* գիհ *Վրդն. առ. 160, 188 (ձեռագիրներից ոմանք ունին* գեհ, *ոմանք՝* գիհ*)։—Սրանց հետ հմմտ.* գհուկ *Լ. Ղզ. կամ* գվուկ *Երև. «ոչխարների փարախ», որ դարձած է Ղրբ.* կհօկ:

ԳԵՀԱՆՔ *«վարձկանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 65, բայց նոյնը էջ 62 մեկնում է «վարձունք», որի ինչ լինելը յայտնի չէ։*

*ԳԵՀԵՆ *(սեռ.* ի, *յետնաբար՝* ի, ո *հլ.) «դըժոխք, հանդերձեալ կենաց անշէջ հնոցը» ՍԳր. Ագաթ. (կրկնագրում՝ Յուշարձան, էջ 113 բ). Կիւրղ. եղ. Փարպ. դարձած է* գեհեան *«հասարակ հնոց» նշանակութեամբ՝ Ճառընտ. որից ունինք՝* գեհենաբորբոք *Լաստ.,* գեհենազարդ *Գնձ. Մեսր. եր.,* գեհենաժառանգ *Անան. եկեղ.,* գեհենածնող *Վրդն. պտմ.,* գեհենակից *Սարգ. յուդ. Ճառընտ. ևն։*

== *Եբր.* גי הנם gēi-hinnom *ձևից, որ Ս. Գրքի միջոցով տարածուել է ամէն կողմ. այսպէս՝ յն.* γέεννα, *լտ.* gehenna *(ֆրանս.* géhenne, *իտալ.* geenna), *ասոր.* ܓܗܢܐ gēhannā, *արաբ.* جهنم jahannam *(պրս. թրք.* jehennem, jehellem, jahandam), *գոթ.* gaiainnan, *ռուս.* геенна *ևն։ Եբրայեցի բառը նախապէսասում էր* גי בן הנם gēi ben Hinnom *և կամ պարզապէս* gēi-Hinnom *և նշանակում էր «Հիննոմի ձորը», որ Երուսաղէմի պարիսպների տակ զբօսավայր էր։ Այստեղ էր, որ Հրեաները Մողոքին տաճար շինեցին և մարդազոհ հաստատեցին. Յովսիա թագաւորը կործանեց տաճարը և այդ տեղը գարշանքի առարկայ դարձնելու համար՝ քաղաքի կեղտոտութիւնները այնտեղ բերաւ ու տարածեց։ Այսպէսով նոյն տեղը կեղտի, զզուանքի ու սոսկման նշան դարձաւ, յետոյ էլ ստացաւ «չարչարանքի» և «դժոխքի» նշանակութիւնները (տե՛ս* M. Devic, Dict. étymol. des mots franç. d'origine orientale, Paris, *1876,* gêne *«նեղութիւն» բառի տակ, որ ծագում է* գեհենից*)։—Հիւբշ. 345։*

Նախ Schröder, Thesaur. *էջ 45 դրաւ եբրայեցերէնից։ Նոյնը յետոյ ՀՀԲ, ՆՀԲ և միւսները։ Հետաքրքրական է Մելքոն անունով* տէօֆօէճի *«ձուլիչ» մի արհեստաւորի յօդուածը, Մասիս, 1882, յունիս 22, № 3217, ուր Հ. Ս. Տէրվիշեանի ուշադրութիւնն է հրաւիրում ի մէջ այլոց* գեհեն *և* jahannam *բառերի նոյնութեան վրայ։ Տէրվ. Մասիս, 1882 յուլ" 17 տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը։*

ԳԻՈ.—*Իբր կրօնական բառ կայ մի քանի ասացուածների մէջ. ինչ. Շմ.* կէհէնի կրակը, *Ալշ.* գ'էհէն *ևն։*

ՓՈԽ.—*Ըստ Մառ,* Иппол. *63* հ *ձայնի պատճառաւ հայերէնից փոխառութիւն է վրաց.* გეჰენია գեհենիա, *որ և* გეენია գեենիա *«գեհեն, դժոխք»։*

ԳԵՀՈՆ. *անստոյգ բառ, որ գրուած է զանազան ձեռագիրների մէջ՝* գոհոն, դեղհուկ, դեղակ *ձևերով, իբրև «մի տեսակ թռչուն». մէկ անգամ ունի Խոր. աշխ. յիշում են ՆՀԲ և ՋԲ, իսկ ԱԲ ջնջած է։*

+ԳԵՂ, ո *հլ. «գեղեցկութիւն» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. ծն., «գեղեցիկ դէմք կամ տեսք» ՅՀ. կաթ. Նար., որից՝* գեղագոյն *«գեղեցկագոյն» Ոսկ. փիլիպ. է.,* գեղանի *Ուռպ. Վրդն. ծն.,* գեղապանծ *Նաւում. գ. 4. Եզեկ. ժգ. 15. Մծբ. էջ 297. Կոչ. էջ 12. Ագաթ. (բառիս վրայ առանձին մի քննութիւն ունի Վարդանեան, ՀԱ, 1913, 295),* գեղատախտակ *Ագաթ.,* գեղատր *Ոսկ. եփես.,* գեղեցիկ *(մասնիկի համար հմմտ.* երգեցիկ, դիեցիկ, ընկեցիկ*) ՍԳր. Ոսկ. ես. Եւս. քր. Եզն.,* գեղեցկագոյն *Իմ. է. 29,* գեղեցկանալ *ՍԳր.,* գեղեցկատեսիլ *Ագաթ.,* տգեղ *ՍԳր. Եւս. պտմ.,* տգեղանալ *Ագաթ.,* անգեղեալ *Խոր.,* լանջագեղ *Երեմ. բ. 32,* կանաչագեղ *Վեցօր.,* հասակագեղ *Վեցօր.,* մարմնագեղ *Ոսկ. ես.,* մեծագեղ *Վեցօր.,* զանգրագեղ *Բուզ.,* լուսագեղ *Լաստ.,* գեղազանութիւն *Ճշ. 550 ա. կրկնութեամբ՝* գեղգեղափայլ *«գեղեցկափայլ» Կրպտ. առ.,* գեղգե-

դեալ «գեղեցիկ զարդարուած» Թէոդոր. ի կոյսն. այլանդակ ձև է գեղեղել «գեղեցկացնել» ԱԲ։ Նոր բառեր են՝ գեղագիր, գեղագրութիւն, գեղագրական, գեղատեսակ, գեղեցկագիտութիւն, գեղարուեստ, գեղարուեստագէտ, գեղարուեստական, գեղարուեստասէր ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. vel- «տեսնել» արմատից։ Ցեղակից ձևերն են՝ լտ. voltus, vultus «դեմ, կերպարանք, երևոյթ», կիմր. gweled «տեսնել», բրըտ. guelet «տեսք», հհիւս. līta, անգսք. wlītan «տեսնել, դիտել», գոթ. wlits «կերպարանք», հհիւս. litr «արտաքին երևոյթ, գոյն», հսաքս. wliti «կերպարանք, երևոյթ, փայլ», անգսք. wlite «երևոյթ, փայլ», wlitu «ձև, կերպ» են (Pokorny, 1, 293)։ Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. գւռ. տեսք, տեսօք, տեսքոտ «գեղեցիկ», սանս. kṛpā- «ձև, կերպարանք» և «գեղեցկութիւն», ինչպէս նաև վերջիններից «փայլ, գոյն» նշանակութիւնը։—Աճ.

ՆՀԲ, Peterm. 25, Windisch. 17, Gosche, 45 յն. κάλλος «գեղեցկութիւն» և καλός «գեղեցիկ» բառերի հետ։ Peterm. 23 նաև գեղեցիկ համեմատում է թրք. güzel համանիշի հետ, իբրև տեղափոխութեամբ և իկ մասնիկով ձևացած։ Canini, Et. étym. 186 յն. καλός։ Meillet, MSL, 8, 290 սանս. váras «լաւագոյն», հբգ. wēla, գոթ. wiljan, հոլ. voliti ևն։ (Այս բառերը ծագում են հնխ. vel «ուզել, փափագել» արմատից, որ իմաստի զարգացմամբ յետոյ դարձած է «ուզածը վերցնել, ընտրել, հաւանել», որից էլ «լաւ, գեղեցիկ», ինչ. գերմ. wohl, անգլ. well ևն. տե՛ս գեղձ բառի տակ և Kluge, 535)։—Հիւնք. յն. καλός «գեղեցիկ»։ Patrubány, SA, 1, 191 յն. κάλλος «գեղեցկութիւն», սանս. kalyas «առողջ», kalyānas «գեղեցիկ»։ Նոյն, ՀԱ, 1906, 344 յն. γελᾶν «փայլող», հբգ. glanz «փայլուն», գերմ. glimmen, glühen «փայլել», հոլ. glādŭkŭ «ողորկ» ևն բառերի հետ, իբր նախնական «փայլուն» նշանակութեամբ։ Սագըզեան, ՀԱ, 1909, 335 սումեր. gili «շնորք, գեղեցկութիւն»։—Karst, Յուշարձան, 401, 404 սումեր. g'ili «կանաչ, գեղեցկութիւն», 418 ալթայ. körük, körk «գեղեցկութիւն», ադրբ. görček «գեղեցիկ»։ — Ատրպետ, ՀԱ, 1926, էջ 276 անգեղեայ ուզում է մեկնել «գեղեցիկ», որի նմանը չկայ, իբրև անգին բառի ոճով կազմուած։

ԳԵՂԱՁԱՏ կամ ԳԵԼԱՁԱՏ «արու ձի». մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 240=Երզն. քեր. հոմանիշների պարզ մի շարքի մէջ՝ «Եւ ձիոց՝ յովատակ, նժոյգ, փահլ, երիվար, գեղաղատ (կամ գելաղատ). այսոքիկ արականք են»։

ՆՀԲ և սրանից առնելով ԱԲ մեկնում են «արու ձի ընտիր, իբր ազատ ի գելոցե կամ սեպհական ազատաց»։

ԳԵՂԱՐԴՆ (-դան, -դանց, -դունք կամ -դեան, -դեանց, -դեամբ) «մեծ նիզակ» ՍԳր. Պիտ. գրուած է նաև գեղարդն Եփր. համար. 238 (երեք անգամ), 241, որից գեղարդնաւոր Կիւրղ. Թգ. Մագ. քեր. Շնորհ. հրեշտ., գեղարդնախոց Գնձ., գեղարդնապատառ Ճառընտ.։—Բառիս համար Բառ. երեմ. էջ 65 տալիս է գիղէարտէ տարօրինակ ձևը, որ և մեկնում է «գեղարդն»։

ՆՀԲ արդն գեղեցիկ կամ գելիչ։ Հիւնք. պրս. գելան «մեծ կամ ստուար»+արդըն բառերից։

*ԳԵՂԳԵՂ «անիւ, գլորում, թաւալում կամ դիւրագլոր, դիւրաշրջիկ». ունի միայն Եզեկ. ժ. 13 «Եւ անուոցն անուն կոչեցաւ գեղգեղ», որից առնելով Դիոն. երկն. ժե. «Կոչեցաւ նոցա, որպէս ասէ աստուածաբանն, գեղգեղ. և երևի այս ըստ եբրայեցւոց ձայնին վերաշրջութիւնս և վերայայտնութիւնս»։ Հին բռ. դնում է «Գեղգեղ. հոլովումն», իսկ Բառ. երեմ. էջ 69 «Գաղգաղ. անիւ»։—Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Եբր. גלגל galgal «անիւ» բառն է, որ գործածուած է Ս. Գրքի եբրայական բնագրի համապատասխան տեղը. յոյն թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է γελγέλ, որից էլ հայերէնը։ (Sophocles, 326 յիշում է բա-

որս և մեկնում է «ἀνακυκλισμός, τροχός, թաւալում, հոլովում, անիւ». բայց վկայութեան մէջ չի յիշում Եզնկ. ժ. 13, այլ միայն սուտ-Դիոն.)։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ և Հիւնք.։

ԳԻՒ.—Ըստ Ս. Մալխասեան (Նամակ 1928 օգոստ. 23 և 1933 մարտ) նոյն է Բլ. գալգալ (քրդ. gälgäl) «փոքրիկ սայլ, սայլակ, կաշկա, որի անիւները առանց դողի են և գործածւում է թեթև ծանրութիւններ կրելու համար, ձեռնասայլակ»։ Բայց եթէ. բառը ինչպէ՞ս կարող է գտնուիլ Բուլանըխի գաւառականում։

+ԳԵՂԳԵՂ «քեկքեկ՝ խաղուն ձայնով երգելը». այս բառը միայն մէկ անգամ եմ գտնում գործածուած մեր մատենագրութեան մէջ. Կանոն. էջ 51 «Ձսաղմոսն գեղգեղով հընչեցուցանեն» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 159). որից գեղգեղել «գեղեցիկ երգել» Վեցօր. Սեբեր., գեղգեղանք Ոսկ. ես., գեղգեղումն Ճառընտ. Շնորհ. եղեռ. այս բոլորը կրկնուած են գեղ «երգ» պարզ արմատից, որ առանձին չէ գործածուած, բայց պահուած է գեղօն «երգ» բառի մէջ. Ոսկ. եփես. (անստոյգ է Ոսկ. ա. տիմ. ը. գեղօն կամ գեղաւ բառը, որի իմաստն էլ յայտնի չէ)։

=Ձևով և նշանակութեամբ նման է հետևեալ բառերին. հիւլ. gjalla «հնչել», galdr «երգելը, կախարդական երգ», անգսք. giellan «ըղաւել», galan «երգել», gealdor «կախարդական երգ», հհիւս. gala «գոչել, երգել», հբգ. gellan «հնչել, գոչել», galan «երգել», nähti-gala=գերմ. Nachtigall «սոխակ», ռուս. nagàlitь «աշխատանքի ժամանակ երգել», լիթ. gulbinti «գովել, փառաբանել» են։ Այս բառերի նախաձևը Pokorny դնում է ghel- «գոչել, կանչել», որից հանում է նաև յն. χελιδών «ծիծեռնակ», «grive, տորդիկ, turdus»։ Մեզ համար դժուարութիւնը նախաձայնի մէջ է։ Արդարև g^1h տալիս է հյ. ձ (=յն. χ), g^2h տալիս է ընդհանրապէս գ, բայց e-ի մօտ՝ ջ (հմմտ. ջեր, ջերմ), ուստի այստեղ մենք գործ ունինք կա՛մ մի երրորդ տեսակի gh-ի հետ և կամ ներկայ ենք մի առանձին ձայնախօսական պարագայի, որի պայմանները մեզ յայտնի չեն։ Հմմտ. նաև գերդաստան (յաւելուածում)։—Աճ.

Տէրվ. Altarm. 76 աքաղաղ, աքլոր, աքար բառերի հետ սանս. gar «գոչել, ծանուցանել», զնդ. gar «երգել»։ Նոյն, Նախալ. 33, 51, 55, 81 հնխ. ghar «գեղգեղել» արմատից. հմմտ. նոր. gellen «ճչել, սուր ձայն հանել», սանս. gharghara «քրքիջ», հհիւս. gala «երգել». նոյն բառն է նաև հյ. գեր գործել «ողբալ»։ Հիւնք. նախորդ՝ գեղգեղ «թաւալում, հոլովում» բառից։

ԳԵՂԵԻ, ի-ա հլ. «կոյս աղջիկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եւս. քր. բ. 124 «Փիղամոն... դասաջինն ի Պիւթացիս կարգեաց պարս գեղեաց». հմմտ. Larousse-ի Հանրագիտակը, Philammon անուան տակ. On lui attribuait l'institution *des choeurs de jeunes filles.*

+ԳԵՂՁ «բաղեղ, պատատուկ» Նաւում. ա. 10. Պիտ. ուրիշ օրինակ չկայ.—Տիրացուեան, Contributo alla flora dell Armenia ճանաչում է՝ էջ 81 գեղձ „convolvulus altaeoides L", դաշտաց գեղձ „convolvulus arvensis L", էջ 30 գեղձի „taxus baccata L", էջ 34 գեղձ բարձրաձիգ „smilax excelsa L"։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է գել<հնխ. vel արմատից. ձ աճականով. հմմտ. հյ. գաղձն, յն. ἕλιξ և լտ. con-volvulus համանիշները և արև. լիթ. gëležuones, gëležūnes «գեղձք» ընդհանուր բալթիկ-սլաւական նախաձևը՝ *gelžā- (տե՛ս Trautmann, 84, Pokorny, 1, 612 և 632), որոնք բոլոր կազմուած են նոյն հնխ. velu, vel, vol, vl «ոլորել, փաթաթել» արմատից։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս գել։—Հիւբշ. 433։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. անդ։

+ԳԵՂՁ «մարմնի մէջ խոյլ, glande» Նիւս. բն. դ. և իէ. ուրիշ վկայութիւն է ածանցներ չունի. նոր գրական լեզուի մէջ կան միայն մի քանի գիտական բառեր, ինչ. գեղձային, գեղձատապ կամ գեղձտապ, գեղձախտ։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. gʰelgʰa ձևից, որի միւս ժառանգներն են՝ հսլ. žlěza, ռուս. железá, սերբ. žlijèzda, չեխ. hliza «գեղձ»։ Թէև ghe- պիտի տար հյ. ջ, սակայն յաջորդ շչական ձայնի պատճառով մնացել է կոկորդական (կատկային). տե՛ս այս մասին Meillet-ի օրէնքը՝ MSL, *13*, *243—5* և իմ դիտողութիւնները՝ ՀԱ. *1905*, *254* և MSL, *14*, *288*։—Հիւբշ. *433*։

Այս մեկնութիւնը տուաւ Bugge, KZ, *32*, *5* և IF, *1*, *440*, որ ընդունեց նաև Հիւբշման։—Meillet, Revue. crit. *1897*, *388* (հյ. թրգմ. Բազմ. *1898*, *120*) մերժում է այս մեկնութիւնը, որովհետև հակառակ էր մինչև այն ժամանակ ծանօթ եղած ձայնական օրէնքներին, որոնց համեմատ ghe- պիտի տար հյ. ջե-։ Meillet-ի առարկութիւնը անբաւարար է գտնում Հիւբշ. IF, Anz. *10*, *45*։ Սրա դէմ ընդարձակ պատասխան տնի Meillet, MSL, *11*, *393*. բայց լետոյ, MSL, *13*, *244* (համմ. նաև BSL, *16*, № *57*, էջ *101* և *17*, № *59*, էջ *64*) գտնելով քմայինների նոր օրէնքը, սրա համեմատ ընդունում և հաստատում է վերի մեկնութիւնը։

+ԳԵՂՁ «սաստիկ փափագ» նոր. աղ., որից՝ գեղձալ կամ գեղձիլ «սաստիկ փափագիլ, փղձկիլ, վառիլ» Գիտ. Գամ. աղէքս. *69*, գեղձումն «ուժգին փափագ, տենչանք, փղձկումն, գութ, արգահատանք» Նիւս. կազմ. Փիլ. լին. Գիտ. Լամբ. մատ. *381*. Տօնակ., գեղձանք (գրուած գղձանք) Աթան. էջ *354* (նորագիւտ բառ), ընդ գեղձանիլ «սաստիկ լալ, փղձկիլ» Ոսկ. մ. բ. էջ *739* և Բ. տիմ. ա. էջ *171* (առաջին վկայութեան մէջ բոլոր ձեռագիրներն ունին ընդեղձանէր, իսկ երկրորդից մի ձեռ. ընդեղձանալ). արմատն ունի ուրեմն կրկին նշանակութիւն՝ «փափագ և լաց, մորմոք». (գեղձումն կերակրոյ «ախորժակ» Նիւս. կազմ.). համմ. տենչալ «փափագիլ», Սուրմալուի գաւառականով «սիրտը կսկծալ, մորմոքիլ»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. vel արմատից՝ աճած ձ աճականով. համմ. լտ. volo «ուզել», սանս. váraṇam «ընտրութիւն, փափագ», vṛṇīté «ընտրում, փափագում, սիրում է», զնդ. var, vərənav- «ընտրել, կամենալ», գոթ. wiljan «ուզել», waljan «ընտրել», հբգ. wēllan «ուզել», węllen «ընտրել», գերմ. wollen «ուզել», wählen «ընտրել». հիւլ. val «ընտրութիւն», լիթ. vēlyju, vēlyti «փափագիլ, տենչալ, ցանկալ, բարեմաղթել», viltis «յոյս», հսլ. volją, voliti «ուզենալ, կամենալ», volja «կամք», ռուս. воля «կամք, իղձ, հաճոյք». յն. ἐλέσθαι «ուզել», ἔλδομαι, ἐέλδομαι (<ϝελδ- աճած δ-ով) «տենչալ, ցանկալ, փափագիլ, բարեմաղթել», ἔλδωρ «փափագ, իղձ», ἐλπίς «յոյս» (աճած π-ով), կիմր. բրըտ. guell «լաւագոյն» են. տե՛ս Walde, *855*, Boisacq, *239*, Trautmann, *348*. Pokorny, *1*, *294*, Ernout-Meillet, *495*։

ՆՀԲ իբրև եռակից շարում է «իղձ և բաղձանք... առ գեղեցիկ... գեղմամբ սրտի կամ փղձկմամբ»։ Bugge, KZ, *32*, *5* և IF, *1*, *449* դնում է հսլ. želěti, želati «փափագել» բառի հետ հնխ. g²hel արմատից։ Այս մեկնութիւնը յիշում է նաև Հիւբշ. *433*, նախորդ գեղձ «խոյլ» բառի մօտ։ Meillet, Revue crit. *1897*, *388*. թրգմ. Բազմ. *1898*, *120* և MSL, *11*, *393* մերժեց այս մեկնութիւնը և տուաւ վերի մեկնութիւնը։ Այս մասին եղած վէճերը տե՛ս գեղձ «խոյլ» բառի տակ։ Հիւբշ. IF, Anz. *10*, *45* համաձայնում է ընդունելու գեղձ «փափագ» բառի համար կա՛մ Bugge-ի և կամ Meillet-ի մեկնութիւնը։ Scheftelowitz, BB, *28*, *298* սանս. upa-valhate «հարձուփորձել»։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *127—128* այս մեկնութիւնները ընդունում և նրանց վրայ աւելացնում է օսս. varzum, varzin «սիրել», որ դնում է հնխ. ṷelĝh, ṷolĝh արմատից։

+ԳԵՂՄՆ (-ման, -մանց) «բուրդ» Սղ. հա. *6*. Եփր. ղտ. *336*. Խոր. Շար., որից՝ գեղմնաւոր Դ. թագ. գ. *4*, գեղմնաքարձ Նար. կուս. գեղմնաւէտ ԱԹ, ոսկեգեղմն (նոր գրականում)։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. velmn̥ ձևից. ցեղակիցներն ունին լտ. vellus (<*vel-nos) «գեղմ, բուրդ, մաշտակ», lāna (<*vlāna) «բուրդ», գոթ. vulla, հրգ. wolla, գերմ. Wolle (<*vl̥nā) «գեղմ, բուրդ», հհիւս. ull, անգլսք. wull, անգլ. wool, հոլլ. wol, լիթ. vìlna «բուրդի թել», լտ. vìlnos «բուրդ», լեթթ. wilna «բուրդ», հպրուս. wilna «ըղգեստ», հսլ. vlŭna, չեխ. vlna, ռուս. волна, սերբ. vŭna «բուրդ», իռլ. oland, կիմր. gwlan, կորն. gluan, բրըտ. gloan «բուրդ», սանս. ū́rṇa (<հնխ. vl̥̄nā) «բուրդ». ūrṇāyu «բրդե ծածկոց, խոյ, սարդ, ոստայն», ūrṇu, ūrṇāmi «ծածկել, սքօղել», յն. λῆνος, դոր. λᾶνος «բուրդ». բոլորի նախնական ու պարզական արմատը համարւում է հնխ. vel, vol, vl̥ «գիշատել, պատառոտել, կտրտել, խուզել» (տե՛ս գայլ բառի տակ), որով բուրդը լինում է բուն «կտրուած, խուզուած», ինչպես է նաև հյ. բուրդ (իմա՛ «բրդել, բրդեալ, կտրուած»). տե՛ս այս բառը. (Walde, 410, Boisacq, 578, Trautmann, 359, Kluge, 535, Pokorny, 1, 296, Ernout-Meillet, 1082)։—Հիւբշ. 434։

Lagarde, Urgesch. 230 սանս. varmán, որ ինքն էլ չէ ընդունած Arm. Stud. էջ 170 ցանկի մէջ։ Տերվ. Նախալ. 48 գառն և գաղտ բառերի հետ՝ սանս. var, զնդ. var «ծածկել, պահել», յն. εἶρος «գեղմ», ἀρήν «գառն»։—Հիւբշ. Arm. Stud. 24 դնում է կա՛մ սանս. varman, յն. ἔριον և կա՛մ լտ. vellus են (վերի ձևերը)։ Հ. Ս. Եազըճեան, Արեւելք, 1884 հոկտ" 17 սանս. loman «բուրդ, հեր»։ Յ. Արշէզ, ՀԱ, 1896, 267 յն. ἔριον։

ԳԵՂՆԻ, որ և գեղնիկ կամ գղնի «հայ». այս հետաքրքրական բառը ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 67(երկիցս) և 63։

ԳԵՂՏ. նորագիտ և անծանօթ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պիսիդ. Վեցօր. տող 491 «Զգեղտ քայոս, կարմիրս, իբրև զխարոյկ վառեալս». յոյնն ունի στικτοὺς, ἐρυθροὺς, ὡς τὸ πῦρ ἐξημμένους (թրգմ. խալտաբղէտս, կարմիրս, իբրև զհուր վառեալս)։ Ինչպէս համեմատութիւնից երևում է, հայերէնի քայոս բառի համապատասխանը չկայ յունարէնում, և գեղտ թւում է թէ համապատասխանում է յն. στικτός բառին, այն է «պիսակախայտ, պուտ պուտ կետերով բըծաւորուած, գոյնզգոյն»։

ԳԵՂՑԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Սիր. իթ. 5 «Ի վերայ ընչից մերձաւորին գեղցէ զձայն». յոյնն ունի «խոնարհեցուցէ». (καὶ ἐπὶ τῶν χρημάτων τοῦ πλησίον ταπεινώσει φωνήν). որով գեղցել լինում է «խոնարհեցնել, ցածրացնել, իջեցնել (ձայնը)»։ Կարող է սակայն այստեղ գեղցէ ձևը ապառնի լինել և ո՛չ թէ ներկայ. որով բայը կլինի *գեղուլ:

ՆՀԲ դնում է գեղցել և կապում է գեղուլ կամ գեղձիլ «փղձկիլ» բայերի հետ. վերջինիս համար հմմտ. «Աղաչեաց զարքայ և գեղձեցաւ, խոնարհեալ առ ոտս» Պտմ. աղէքս։ ՋԲ դնում է գեղցել «խոնարհեցնել». իսկ ԱԲ բոլորովին ջնջում է գեղցել ձևը, բայց պահում է գեղուլ:

ԳԵՂՕՆ տե՛ս Գեղգեղ։

ԳԵՄԱՌ «գաւառ»
ԳԵՄԱԻ «գաւաթ» } այս երկուսը իրար ետևից ունի Բառ. երեմ. էջ 63. իսկ էջ 76 էլ դեմառ «գաւառ».—ՀՀԲ դնում է մէկ անգամ գեմառ «գաւաթ» և միւս անգամ դեմառ «գաւառ», իբր հին բռ.։ Բոլորն էլ անստոյգ և խառնակ։

Նորայր, Բանաս. 1900, 131 «գաւաթ» ուզում է կարդալ «գաւիթ», որով յառաջանում է գեմառ «գաւիթ» և այս բառը կապում է Մաց. գամագտ. գեմաւ «միջոց, մէջ» բառին։ Այս մասին տե՛ս Գեմոն:

—ԳԵՆԳԵՋԱԼ կամ ԳԵՆԳԵՋԵԼ. ունին միայն ՀՀԲ և ԱԲ, առանց վկայութեան և իբրև անստոյգ բառ։ ՀՀԲ մեկնում է «դրդուել կամ գայթակղեցուցանել կամ շարժել կամ խախտել կամ վտանգել զոք ի յընթացս»։ ՆՀԲ չունի։ ԱԲ մեկնում է «դողդղալ»։ Նորայր, Բառ. ֆր. 221 ա «դեղևիլ, դողդոջել, երերալ, chanceler»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տալիս են գաւառականները, որոնց մէջ գտնում ենք գենկեզնալ Խրբ. Զրս., գենկզնալ Զրս., կենեչկընեալ Մն. «թախանձագին աղաչել, պաղա-

տիլ», գենկեզնաճ *խրբ. «աղաչանք, պաղատանք»*, գենկիգ *Ջրս. «գերիի պէս աղաչելով, թախանձագին պաղատելով»*, գենկէզ *Ակն. «երկար և անիմաստ խօսքեր խօսող»։*

=Համառօտուած է գետին կգիլ *ձևից (իբր ի գետնի անկանելով՝ ծնկաչոք աղաչել)։—Աճ.*

Այս մեկնութիւնս տե՛ս իմ Գաւառական բառարանը, էջ 224։

ԳԵՆԳԵՆ *«թթենի». անստոյգ բառ. ունի միայն ՀԲուս. § 439, առնելով Բժշկարաններից։ Հմմտ. յաջորդը։*

ԳԵՆԳԻՒՆԷ *«բոքւոյ արմատ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 566։ Տե՛ս և նախորդը։*

*ԳԵՆԵՍԻՍ *«հարազատ». մէկ անգամ ունի Եփր. Փիլիպ. «Աղաչեմ զքեզ գենեսիս, հարազատ լծակից իմ»։ (ՆՀԲ գրում է* գենեսիս, *ՋԲ՝* գենեսի, *իբր թե բառավերջի* ս *ձայնը լինէր առաջին դէմքի ստացական յօդ, իսկ ԱԲ* գենեսի՛ս իմ*)։*

=Յն. γνήσιος *«հարազատ»,* γνήσιέ μου *«հարազա՛տ իմ» (կոչական), ծագած* γένος *«ծնունդ» բառից։*

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԳԵՌ *տե՛ս Գայլ։*

ԳԵՍՏՐԱՍ *«որսորդ» Վրք. հց. ձ. «Ջենովբոս՝ այր գեստրաս, որ թարգմանի որսորդ, այր իմաստուն». մի քանի անգամ ունի նաև Մագ. թղ. 234, 236, 239. նաև Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 63։—Ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

=Վերի բացատրութիւնից երևում է, որ օտար է. բայց ո՛ր լեզուից առնուած է, յայտնի չէ։

+ԳԵՏ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ի-ա *հլ.) «գետ» ՍԳր., որից՝* գետաբար *Ոսկ. Եբր.,* գետամեռ *Ոսկ. Եբր.,* գետավէժ *Ագաթ.,* գետարծուի *Ղև. ա. ժա. 13. Օր. ժդ. 13,* գետափն *Գծ. ժզ. 13,* գետաճար *Եւ. քր.,* գետեզր *Թուոց իբ. 5. Եւ. քր.,* խեցգետին *Վեցօր.,* ձիագետ *Պամ. աղէքս.,* Միջագետք *ՍԳր. և շրջուած՝* գետամէջք *Եփր. Եբր.,* գետորայ *«գետեր» Սոկր. 188,* գետնետիլ *«ոռոգուիլ» Հաւաք. 27,* գետափնեայ *(նոր գրականում),* գետառ *«տեղափոխուած գետի տեղը, ուր հերկում սերմանում են» Օրբ. էջ 167 (Տայ նախ զայգին մեծ որ ի Հալէից գետառին և յետոյ զգիւղն իսկ զՀալիս.—ԱԲ մեկնում է պարզապէս «գետերը». վերի ձևով ունի Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 129, որ հաստատում են Մուշի և Երևանի բարբառները). բստ Ամատ. անդ՝ էջ 123 ունինք նաև* գետ *«ԴԶ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս.* գետնոխ *«նոյն» անդ։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. vedo- *ձևից. միւս հնդեւրոպական լեզուներից հմմտ. սնս.* udán *«ալիք»,* udaká *«ջուր»,* udadhi *«ծով»,* udanua *«ամպ»,* udanyā *«ծարաւ», զնդ.* udra- *«ջրի կուղբ», յն.* ὕδωρ *(սեռ.* ὕδατος*) «ջուր»,* ὑδρία *«ջրի դոյլ»,* ὕδρα *«ջրի օձ», լտ.* unda *«ալիք», ումբր.* utur *«ջուր», հիւլ.* vatn *«ջուր»,* vátr *«թաց», հիռլ.* usce *«ջուր», գոթ.* watō, *հբգ.* wazzar, *գերմ.* Wasser, *անգլսք.* waeter, *անգլ.* water *«ջուր». հֆրիզ.* wēt, *անգսք.* waet, *անգլ.* wet *«թաց», լիթ.* wandũ, *լեթթ.* údens, *հպրուս.* unds, wundan, *ալբան.* ujε, *հսլ.* voda, *ռուս.* вода *«ջուր», հսլ.* vědro *«ջրաման», բուլգար.* vada *«գետ», փռիւգ.* βέδυ *«ջուր» (?), կամիր.* wātar, *սեռ.* vetenaš *«ջուր» (տե՛ս* Walde, *850*, Boisacq, *998,* Trautmann, *337,* Kluge, *519,* Pokorny, *1, 252,* Ernout-Meillet, *1082)։ Այս բոլորը ծագում են հնխ.* ved, vēd, vod, ud, ūd *ձևերից. հայերէնի պէս* e *ձայնդարձն ունի հսլ.* vědro, *փռիւգ.* βέδυ (?), *ինչպես և հֆրիզ. անգլսք. և անգլ. ձևերը. իսկ մեր «գետ» նշանակութիւնը գտնում ենք յատկապէս բուլգարերէնի մէջ։—Հիւբշ. 434։*

Klaproth, Asia polygl. *էջ 100 պրս.* kjet *«ջրանցք»։ Ուղիղ մեկնեց նախ* Windisch. *7, որ համեմատում է յն.* ὕδ-ωρ *և սանս.* udaka *ձևերի հետ։* Gosche, *64, 65 սանս.* udaka, *փռիւգ.* βέδυ, βεδύ *«ջուր կամ օդ»։—*Lag. Urgesch. *398 լտ.* unda, *հսլ.* woda, *իբր* vad *արմատից։* Spiegel, Huzw. Gram. *160 զնդ.* vaiδi? Müller, SWAW, *38, 571, 576 են զնդ.* vaiδi, *պրս.* jōy *«գետ»։ Մորթման.* ZDMG, *26, 1872, 550 խալդ.* kidanu *«գետ»։ Հիւնք.* գետ, գիտեմ *բառից.* Karst, *Յուշարձան. 404 սումեր.* g'ia', iid *«գետ»։—Վերի մեկնութիւնը գնում է Հիւբշ. կասկածով, որովհետև*

միւս հնդկրոպական լեզուների մէջ ո՛չ ved- ձեւն էր գտել և ոչ էլ «գետ» նշանակութիւնը. բայց այժմ այս երկուսն էլ գտնուած լինելով՝ կասկածի տեղիք չկայ այլ եւս։ Այսպէս է մտածում նաև Scheftelowitz, BB, *29, 28*։

ԳԻՌ.—Ջղ. գ'ետ, *Ախց. Կր.* գ'էտ, *Ալշ. Հճ. Մշ.* գ'եդ, *Ակն. Երև. Խրբ. Սեբ.* գ'էդ, *Ասլ.* գ'է՝դ, *Վն.* կ'ետ, *Ղրբ. Սլմ.* կէտ, *Մրղ.* կ'էտ, *Հմշ.* կէդ, *Տիգ.* fէդ, *Ոզմ.* գ'իտ, *Տփ.* գիդ. *Ազլ.* գ'իտ, *Մկ.* կ'իտ: *Նոր բառեր են՝* գետաուղի, գետափոր, գետկալ, գետկապ, գետաբերուկ, գետուտի, գետատար, գետատուտ:

ԳԵՏԻՆ, ո *հլ. (Ագաթ. ունի գրծ. -օf) «հողի երեսը» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. ես. Եւս. քր., որից՝* գետնաբիր *Ագաթ.,* գետնագնաց *Վեցօր.,* գետնախշտեայ *Մծբ.,* գետնաղոչ *«մի տեսակ կախարդ» Ես. ը. 19. ժթ. 3. Ոսկ. ես.,* գետնաճարց *Ոսկ. ես.,* գետնաձայն *Ես. իթ. 4,* գետնաշարժ *«երկրաշարժ» Ամովս. ա. 1,* գետնաւոիւծ *Ղեւտ. ժա. 30. Սոփոն. բ. 14. Ոսկ. փիլիպ.,* գետնաչափ *Ոսկ. փիլ. 430 (չունի ՆՀԲ),* գետնասողութիւն *Ոսկ. Բ. կոր.,* գետնատարած *Վեցօր. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. ես. և մ. ա. 11,* գետնատուն *Վեցօր.,* գետնատըրտունջ *Ոսկ. փիլիպ.,* գետնափոր *Երեմ. ը. 41,* գետնել *«գետին զարնել, ցած նետել» Կեչառ. աղքս.,* զգետնել *նոյն-նշ. Դատ. ե. 27. Գ. մակ. բ. 10. Ղուկ. դ. 35,* դաշտագետին *Ա. մակ. գ. 40,* մարգագետին *ՍԳր.,* փշագետին *Նար. Մծբ.։ Նոր բառեր են* գետնադամբան, գետնայարկ *են։*

Windisch. *7 ասնս.* vēdinī *«երկիր» բառի հետ։* Gosche, *21 փոխւգ.* ''Αγδεστις *կամ* ''Αγδιστις *«*Cybele *լեռան անտանը»։* Lag. Urgesch. *400* գետ *բառից։ Մառ,* ЗВО, *5, 286=ՀԱ, 1892, 164 պնդ.* gaēθa *«աշխարհ» բառից փոխառեալ։ Հիւնք.* գինին *«թաց» բառից։* Bugge, KZ, *32, 35* գ *յաւելուածով յն.* ἔδαφος *«յատակ» բառից։* Patrubány, SA *1, 201 և ՀԱ, 1908, 152* գետ+ին, *իբր թէ «գետի մօտ եղած հողեր»։ Սանտալճեան,* L'idiome, *11 խալդ.* giel *և յն.* γύης *«արտ, հող», պրս.* جای jay *«տեղ», օّ* gāh *«տեղ» բառերի հետ են։* Scheftelowitz, BB, *29, 27 յն.* οὖδας *«գետին» բառի հետ հնխ.* vedino, *ենթադրելով, որ յունարէն ձեը դալիս է* *fóδas-*ից, ինչ որ անկարելի է ըստ* Boisacq, *726*։

ԳԻՌ.—Ջղ. գ'ետին, *Ախց. Ոզմ. Կր.* գ'էտին, *Ննխ. Պլ. Տփ.* գէդին, *Վն.* կ'ետին, *Սլմ.* կէտին, *Մկ. Մրղ.* կ'էտին, *Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Սեբ. Սչ.* գ'էդին, *Ասլ.* գ'է՝դին, *Ակն. սեռ.* գ'էննին, *Հմշ.* կէդին. *Ռ. Տիգ.* fէդին, *Ազլ.* գ'm'տին, *Հճ.* գ'իդին, *Անտ. Զթ.* գ'իդէն: *Նոր բառեր են՝* գետնաբան, գետնագործ, գետնաբաղ, գետնաճան, գետնամուտ, գետնասունկ, գետնգնայ, գետնագայլ, գետնուղի *են։*

ԳԵՐ *«ողբ, լաց, կոծ» (ունի միայն ԱԲ), որից* գեր գործել *«լալ, ողբալ» Ոսկ. պօղ. հտ. Ա. էջ 260, 492, 751, 832։ Բառս գտնում ենք նաև Գ. մակ. դ. 2 «Եւ քաշացն սուգ անհնարին և գեր արտօսրալից գոչմամբ եռանդն ի վեր հասեալ՝ զիրըստ ճմլէր» =յն.* τοῖςδε Ἰουδαίοις *(քաշացն)* ἀνήκεστον *(անհնարին)* πένθος *(սուգ)* ἦν καὶ *(և)* πανόδυρτος μετὰ δακρύων *(գեր արտօսրալից)* βοὴ *(= գոչմամբ)։ ՆՀԲ գրելով մէ՛կ բառ (*գերարտօսրալից*), թարգմանում է «սաստիկ արտասուօք լի», իբր կազմուած* գեր- *ոչ-ուկեգարեան մասնիկով և համապատասխան յն.* πανόδυρτος *«յոյժ ողբալի» բառին։ Սակայն այս պարագային առանց թարգմանութեան է մնում* μετὰ δακρύων *«արտօսրալից»։ Նորայր, Կորիւն վրդ. և թարգ. էջ 455 ուղղում է հատուածը՝ «Եւ քաշացն սուգ անհնարին և գեր՝ արտօսրալից գոչմամբ..», գեր առնելով իբր առանձին բառ և գոյական՝ «ողբ» նշանակութեամբ։ Հ. Ա. Վարդանեան, ՀԱ, 1911, 48—49 ցոյց է տալիս, որ յունարէնին համապատասխան լինելու համար պէտք է առնել* գեր *(ածական) «*πανόδυρτος, *յոյժ ողբալի», որով* արտօսրալից *ճշտիւ լինում է* μετὰ δακρύων*։* Գեր *ածականը գտնում ենք նաև Եղիշ. գ. էջ 44 «Ոմանք զգեր արտօսրն իբրև յաղբերականց հոսէին յաչաց իւրեանց» (ՆՀԲ գրում է իբրև մի՛ բառ՝* գերարտօսր, *որ շատ անյարմար է գալիս տեղին)։ Նոյնը նաև Ոսկ. փիլ. էջ 482 «Մի՛ ծոյլս, մի՛ մեղկս, մի՛*

ի գեր մատց», ուր յունարէնը երեք բառի դէմ ունի միայն οὐκ ἀνακεπτωκότα *«մեղկ, թոյլ»։ (Բայց ինչպէ՞ս պէտք է հասկանալ այստեղ հյ.* գեր, *«ողբալի՞» թէ՞ «ծոյլ»)։*

Տէրվ. Նախալ. 51, 55, 81 տե՛ս գեղգեղել *բառի տակ։ Նորայր, Կորիւն վրդ. և Թրգմ. էջ 455 վերի ձևով պարզաբանելով բառը՝ կցում է պրս.* غری γiri *բառին. այսպէս՝* غری کردن γïrï kardan *«լալ գոչմամբ և աղաղակաւ» (ճիշտ ինչպէս հյ.* գեր գործել*),* غرن γaran *«ի ձայն լալ և ողբալ»,* غری γïrī *«լալիւն՝ որ լինի գոչմամբ և աղաղակաւ»,* غرنك γarang *«լաց՝ որ լինի տրտմութեամբ. կերկերումն յորկորի, որ լինի ի լալոյ կամ ի նեղանալոյ»։ Հայերէնը պէտք էր դնել իրանեան այս ձևերից փոխառեալ. բայց ո՛չ նրանց ծագումն է յայտնի և ո՛չ էլ գոնե պահլաւերէն ձևը կայ։ Բառասկզբի* γ *կարող է տալ հյ.* գ *(հմմտ.* غند γund > գունդ*), բայց ձայնաւորները համապատասխան չեն։*

ԳԻՒ. Ըստ Ս. Մովսիսեանի (Նամակ 1928 սեպտ. 27) նոյնից է գերի գործել *Բլ. «լալով աղերսել, խնդրել, պաղատիլ» ոճը։*

+ԳԵՐ *«վեր, աւելի քան, բարձր» Պիտ. ՑՀ. իմ. ստ. և պաւլ. Պորփ. Նար. 8. Լմբ. մատ. 28 (գեր օրինացն անցանել—օրէնքից այն կողմ անցնիլ). քիչ անգամ միայն գործածուած է ոսկեդարեան մատենագրութեան մէջ՝* գեր ի վերոյ *ձևով. այսպէս՝ «Գեր ի վերոյ լինիցին ախոյանին» Եղն., «Ի զանգիտելոյ և ի պատկառանաց գեր ի վերոյ լինել», Ոսկ. եբր. նոյնը հակառակ դիրքով՝ «Ի վերոյ գեր զսատանայ և քան զմեղս» Ոսկ. կողոս. 594։ Յետոսկեդարեան շրջանին դարձած է շատ գործածական նախամասնիկ, համապատասխան յն.* ὑπερ- *մասնիկին, որով ստրկօրէն թարգմանուած են բազմաթիւ բառեր. ինչ.* գերագոյն = *յն.* ὑπέρτερος, գերադրական = ὑπερθετικός, գերակատար = ὑπερτέλειος, գերապայծառ = ὑπέρλαμπρος, գերապատիւ = ὑπερτίμιος, գերբնական = ὑπερφυῶς, գերիմաստ = ὑπέρσοφος *ևն են (սրանց թիւը Առձեռնում 192 է), բոլորն էլ յետին։*

Իսկ այն բառերը, որ իբր թէ ոսկեդարեան մատենագրութեան մէջ գործածուած են, կասկածելի են և սրբագրելի. ինչ. գերարտօսրալից *Գ. մակ. դ. 2 (որի վրա տե՛ս նախորդ* գեր *«ողբ, լաց» բառը),* գերաճրաշ *Ագաթ։—Նոր գրական լեզուն էլ ունի բազմաթիւ բառեր՝ նոյն* գեր *մասնիկով կազմուած. ինչ.* գերբնական, գերմարդ, գերմարդկային, գերիշխան, գերիշխանութիւն, գերակշռել, գերակշռութիւն, գերադաս, գերադասելի, գերադասութիւն *ևն ևն։— Նոյն արմատից եմ կարծում նաև* գերուն *«աստուածուհի», որ ունին ՀՀԲ և ՓԲ։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. u̯er *«բարձրանալ» արմատից, որի միակ ժառանգորդն է յն.* ἀείρω, αἴρω (< ἀϝερίω, ϝαρίω) *«բարձրանալ, վերանալ, բարձրացնել, վերացնել»։ Կարծւում է թէ նոյն հնխ.* u̯er *պարզ արմատի աճականներն են հնխ.* u̯ers *և* u̯erd. *առաջինից ծագում են սանս.* váršman- *«բարձրութիւն, բարձունք, ծայր»,* váršīyān *«բարձրագոյն, գերագոյն», հսլ.* vrŭchŭ *«գագաթ, բարձունք», լիթ.* virszùs *«վերեւինը», լտ.* verruca *«բարձրութիւն, պալար, բիծ», անգլ-սք.* wearr *«մարմնի վրայ կոշտ», հիռլ.* ferr *«լաւագոյն», Նիռլ.* farr *«սիւն, մոյթ», —իսկ երկրորդից՝ հբգ.* warza, *հիսլ.* varta, *հսաքս.* warta, *անգլսք.* vearte, *անգլ.* wart, *հոլլ.* wrat, *գերմ.* warze *և պրս.* بالو bālū, *բոլորն էլ «պալար, շիտ»* (Walde, *823,* Boisacq, *15,* Kluge, *519,* Pokorny, *1, 267,* Ernout-Meillet, *1049,* Trautmann, *362)։*

ՆՀԲ պրս. bar, *յն.* ὑπέρ, *լտ.* super, supra *բառերի հետ։*—Windisch. *7 երկրորդ ձևն է համարում* վեր *բառի, որ մեկնում է իբր սանս.* uparl, *յն.* ὑπέρ։ Lag. Urgesch. *228* var *արմատից, հյ.* gorč *ձևի հետ։*—Meillet MSL *7, 165* գեր *և* վեր *նոյն է համարում։ Մառ, Արաքս, 1890, Ա., 111* վեր *և* լեառն *ձևերի հետ դնդ.* gairl *«լեռ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 115 պրս.* چیر čīr *«յաղթող, բարձր» բառից։ Միւսները տե՛ս* վեր *բառի տակ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տւաւ* Meillet, BSL, *№ 79, էջ*

9։ *Իրենից առաջ* Müller, SWAW, *38, 586 և Հիւբշ.* KZ, *23, 34 և 48 յն.* ἀείρω *համեմատել էին հյ.* վեր *բառի հետ, բայց ընդունելի չէր, ըստ որում հնխ.* ṷ>*հյ.* վ *համեմատութիւնը ուղիղ չէ։*

ԳԵՐ *«գաւառ» տե՛ս Կեր։*

ԳԵՐԱՅ ՏԷՐ *տե՛ս Գերի։*

+ԳԵՐԱՆ, ի-ա *հյ. (յետնաբար* ի *հյ.) «մարդակ» ՍԳր., «մի տեսակ օդերևոյթ» Փիլ. նխ. բ. 100, որից՝* բազմագերան *Ոսկ. ամբակ.,* բնագերան *Ոսկիփ.,* մայրագերան *Անդ.,* գերանալից *կամ* գերանալիր *Շնորհ. ընդհ.,* գերանակիր *Նար. խե. էջ 65. Լմբ.,* գերանաձև, գերանացեալ *Խոսր. ժմ. պարզ.։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* verṇnā- *ձևից, որի համազօրները գտնւում են միայն կելտական լեզուներում և ալբաներէնում. այսպէս՝ բրըտ.* gwern *և մ. բրըտ.* guernenn *«կայմ. 2. լաստենի. 3. լաստենիների անտառ», կորն.* guern *«կայմ»,* gwern- en *«լաստենի», կիմր.* gwern *«լաստենիների անտառ, ճահճոտ տեղ»,* gwern-en *«նաւի կայմ, լաստենի» միալ.* fern, fernog *«լաստենի», նոր իռլ.* fearn *«կայմ, լաստենի» (սրանից փոխառեալ են պիէմոնտ.* verna, *պրովանս.* vernā, verno, *ֆրանս.* verne, vergne *«լաստենի»), ալբան.* verë *«սպիտակ կաղամախի,* populus alba»*։ Կելտական բառերի նախաձևն է* *vernā, *որը տալիս է նաև ալբաներէնը։ Ծառի անունը իբրև ընդհանուր «գերան» նշանակութեամբ գործածելու համար հմմտ. տճկ.* perdü *և Ղրբ.* փարդու *«գերան», որոնք ծագում են հյ.* բարտի *բառից (տե՛ս անդ),* Pokorny, *1, 292։*

Klaproth, Asia polygl. *99 պրս.* kiriš, *քրդ.* karita։ *ՆՀԲ* (ենծան *բառի տակ) լծ. եբր.* զոքա։ *Հիւնք. պրս.* gēran *«մեծ» բառից։* Patrubány, SA, *2, 219 լիթ.* virszùs *«վերին»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Lidén, IF, *18, 485—487, որից անտեղեակ* Petersson, KZ, *47, 290—1 հյ.* գերանի *բառի հետ հնխ.* ṷer- *«ծռել» արմատից. հմմտ. հսլ.* vrŭvĭ *«չուան»,* verigy *«շղթայ», սնս.* vṛnta *«կոթ, ցողուն»։*

ԳԻՌ.—Տփ. գէրան, *Ոզմ.* գ'երան, *Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Սեբ.* գ'էրան, *Ղրբ.* կէ'րան, *Մկ. Սլմ. Վն.* գ'էրան, *Խրբ.* fէրան, *Ագլ.* գ'ո՛րան։ *Նոր բառեր են՝* գերանեղբայր, գերանական։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Կր. keran *«գերան» (Բիւր. 1898, 627), քրդ.* كران kiran *«գերան» (ըստ* Justi. Dict. kurde), *իսկ Պոլիս ապրած քրդերէն Աւետարանը ունի* գէրան. *այսպէս՝ Ջը՞մա որ նէքի գըրշէ նավ չահվէ պաէյ խօ, ու լը չահվէ դատու* գէրանէ *նա պինի... ու վահա լը չահվէքա* գէրան *հէյէ... ավուլ մը չահվէ խօ* գէրանէ *պը տէրինը։—Ջի՞ տեսանես շիւղ յական եղբօր քո և ի քում ական զգերանդ ո՛չ տեսանես... և ահաւադիկ ի քում ական գերան կայ... հա՛ն նախ զգերանդ յականէ քումմէ (Մտթ. է. 3—5). ուղղագոյն ձևը թւում է* fէրան, *ինչպէս ունի Վտակ, 1908, № 141։*

ԳԵՐԱՆԴԻ *(-դւոյ, եաւ, եաց) «մեծ մանգաղ. 2. փոքր մանգաղ, յօտոց» ՍԳր. Փարպ. ՅՀ. կթ., որից՝* գերանդազէն *Բ. մկ. ժգ. 2,* գերանդաբեր *Պտմ. աղէքս.։*

ՆՀԲ և Հիւնք. գերան *բառից։* Pictet, *2, 220 սանս.* karaṇḍa, *քրդ.* kerendi։ Petersson, KZ, *47, 290 դնում է հնխ.* ṷer *«ծռել, կորանալ» արմատից (տե՛ս* գերան *բառի տակ), ինչպէս որ յն.* ἅρπη, *հսլ.* srŭpŭ *«մանգաղ» = ռուս.* serp, *լեթթ.* sirpe *«մանգաղ» բառերը նշանակում են բուն «կոր»։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. գ'էրընդի, *Երև.* գէրա՛նդի, *Սլմ. Վն.* կ'էրընդի, *Ղրբ.* կէրոնդի՛, *Ոզմ.* գ'էրընդէ. *Մկ.* կ'էրընդը՛, *Հմշ.* fէրէնդի։ *Նոր բառեր են՝* գերանդաւոր, գերանդաւաքաղ, գերանդակոթ։

ՓՈԽ.—Թրք. kirendu, kirendi, kerendi, k'elǝndü *(*քիլընդու*), լազ.* քերենդի՝ *բոլորն էլ «գերանդի»։*

ԳԵՐԱՍԱՆ *«պատսպարան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 64. նոյնը ունին ՀՀԲ և ՓԲ «ապահով տեղ» նշանակութեամբ։*

ԳԵՐԲՆ *«չնչոյ, սրբիչ (մանաւանդ ջաղացքի ալրոտն)» Վրդն. առկ. 64 (երկու անգամ).—Վարդանի առակներէն օրինակում*

գրուած է «ածել». իսկ «չնչոց» իմաստը մեր բառարաններն են տալիս. ՀՀԲ գրում է նաև գերբ:

Սա, Վրդն. առ. հտ. I, *էջ 573 դնում է ասոր.* ܓܪܘܦܐ gerūfā *կամ պրս.* جاروب jārūb *«ավել» բառերի հետ։ (Ասորի բառը* Brockelm. *64-ա մեկնում է «*segmentum e stipite olivae in humum plantatum ut ex eo nova surgat arbor, *հատուած ի բնէ ձիթենւոյ տնկեալ ի հող, զի բուսցի ի նմանէ ծառ նոր» և փոխառեալ է դնում յն.* γραφεῖον, γραφίς, γραφίδιον *բառերից, որոնք նշանակում են «եղէգ գրիչ կամ նկարչի վրձին»։ Տրուած նշանակութիւնը և մանաւանդ յանարէնից ծագումը բոլորովին անհնար են դարձնում որևէ կապ հյ.* գերբ *և ասոր.* gerūfā *բառերի միջև։ Պրս.* jārūb *արդէն ձևով տարբեր է)։*

+ԳԵՐԴԱՍՏԱՆ, ի–ա *հլ. «ծառաների և գերիների ամբողջութիւնը» Ղուկ. ժբ. 42. Ոսկ. մ. ա. և Եփես. 800, «ինչք, ունեցած-չունեցածը» Կոչ., «կալուածք, հողեր» ՅՀ. կթ., որից՝* գերդաստական *«ծառայ, աղախին» Ոսկ. եւ. 381,* գերդաստանիկ *նոյն նշ. Ոսկ. եբր. 552։ Նոր յարմարութիւն է* գերդաստան *«ընտանիք». Կովկասում երբեմն (նոյն իսկ իբրև գրական ձև) գործածւում է* գերդաստուն, *որ սխալ է յօրինուած, կարծելով թէ բառի արմատն է* տուն:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. gherdh- *«շուրջը ցանկապատ քաշել» արմատից։ Այս արմատից են բխում սանս.* gr̥há-(<*gr̥dhá-) *«տուն, բնակարան, ծառայ, տան բնակիչները, ընտանիք, տանտիկին», զնդ.* gərəδa- *«չար էակների բնակարանը» (նախաւոր իմաստն էր «տուն», ինչպէս ցոյց են տալիս իրանեանից հնագէս փոխառեալ վոթյ.* gurt *«գիւղ, բնակարան», սիրյէն.* gort *«տուն, գետնափոր բնակարան»), ալբան.* garθ *«ցանկապատ», փռիւգ.* gordum *«քաղաք», յն. (Հեսիք.)* κορθίς, κορθέλαι *«դէզ, խումբ», լիթ.* gardas *«փարախ»,* gardis *«վանդակապատ, ճաղեր», հսլ.* gradъ *«աւան, քաղաք, պարտէզ», ռուս.* городъ *«քաղաք», չեխ. «դղեակ, ամրոց» են։ Միևնոյն արմատը կայ նաև* g'herdh- *ձևով, որից յառաջանում են փռիւգ.* -zordum *«քաղաք», լիթ.* žádas *«զոբեն չորացնելու կազմած, փարախ կամ գոմ»,* žardis *«ձիեր պահելու բակ», լեթթ.* zārds *«չորանոց, փայտակոյտ», հպրուս.* sardis *«ցանկապատ»։ Անորոշ են մնում գերմանական խմբի բառերը, որոնք կարող են թէ՛* gherdh- *և թէ՛* g'herdh- *ձևից յառաջացած լինել. ինչ. գոթ.* gards *«տուն»,* garda *«փարախ», հիսլ.* garðr *«բակ, ցանկապատ, ագարակ», հսաքս.* gard *«կալուած, բնակարան, տուն, սեփականութիւն»* (Pokorny, *1, 608—9)։ Այս երկուսից տարբեր են հետևեալ մերձանիշ բառերը. լտ.* hortus *«ցանկապատ, պատերով շրջափակուած սեփականութիւն, պարտէզ»,* co-hors *«բակ, ագարակ, հաւանոց, զօրավարներին ծառայող զինուորները, օժանդակ զօրք», յն.* χόρτος *«բակի՝ փարախի ցանկապատ, շրջափակ, արօտ», իռլ.* gort *«արտ, ցանք»,* lub-gort *«պարտէզ», կիմր.* garth *«փարախ»,* llorz *«պարտէզ», բրըտ.* garz *«ցանկապատ», մկորն.* lowarth *«պարտէզ» են, որոնք ծագում են* t *աճականով՝ հնխ.* g'her- *«բռնել, չորս կողմը բռնել, շրջապատել» արմատից. սրանից նաև* ձեռն, *որ տե՛ս առանձին* (Pokorny *1, 603,* Ernout-Meillet, *440)։ Հմմտ. նաև կամիս.* gurtaš *«միջնաբերդ»* BSL, *33, № 99, 139։ Անշուշտ այս* g'hert- *ձևն է, որ իմաստի նոյնութեան և ձևի նմանութեան պատճառով ազդել է* gherdh *արմատի վրայ և դարձրել* g'herdh-*։ Հայերէնը նախաձայնի կողմից ներկայացնում է ճիշտ այն դժուարութիւնը, ինչ որ* գեղգեղ *բառի մէջ.* -ստան *մասնիկը բնականաբար կարող էր նաև բնիկ բառերի վրայ դրուիլ, ինչպէս* Հայաստան, անդաստան (Pokorny, *1, 628,* Walde, *174,* Berneker, *331,* Boisacq, *1067)։—Աճ.*

ՆՀԲ «որպէս թէ կերտաստան, այսինքն բնակարան», Տերվ. Մասիս, 1882 յունիս 17, № 3213 պրս. گرد gird *«ժողով, շրջան» բառից՝* ստան *մասնիկով. ըստ այսմ* գերդաստան *բուն նշանակում է «ժողովատեղ»։ Հիւբ. պրս.* کردن kar-

dan «գործել» բառից։ —Ձևով և նշանակութեամբ շատ նման է բառս հնխ. g'hṛti- ձևին, որի ժառանգներն են լտ. cohors «բակ, ագարակ, հաւանոց, զօրավարներին ծառայող զինուորները, օժանդակ զօրք», hortus «պարտէզ», յն. χόρτος «շրջափակ, արօտ», հիռլ. gort «ցանք», կիմր. garth «պարտէզ», գոթ. gards «տուն», հբգ. gart «շրջանակ», լիթ. gar̃das «փարախ», հսլ. gradŭ «քաղաք» են։ Բայց այս նմանութիւնը պատահական է և ոչ կատարեալ, քստ որում բնիկ լինելու դէպքում պիտի ունենայինք հյ. *ձերդաստան, իսկ իրանեանից փոխառեալ լինելու դէպքում (ինչպէս ենթադրել է տալիս -ստան վերջաւորութիւնը), գոնէ *գերդաստան։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. գ'էրդ'աստան են (անշուշտ գրական ճամբով)։

*ԳԵՐԵԶՄԱՆ, ի-ա հլ. «գերեզման» ՍԳր. Եփր. ծն., որից՝ գերեզմանատուն Ոսհ., գերեզմանակրկիտ Ոսկ. մտթ. Կոչ. 402. Փարպ. (ՀՀԲ ունի նաև գերեզմանակիտր սխալ ձևը), գերեզմանակուր Սեբեր., գերեզմանաճառ Ոսկ. յհ. բ. 39, գերեզմանատեղի Ոսկ. մ. ա. 9, գերեզմանօրհնէք Մաշտ. 760. Նոր բառեր են՝ գերեզմանափոր, գերեզմանաքար, գերեզմանոց, գերեզմանային են։

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պրս. گرزمان garizmān, garazmān, փարս. garzmān, պազենդ. garōθmān «երկինք», պհլ. garōtmān «մազդեզանց արքայութիւնը, երկինք», զնդ. garō nmāna-, աւելի հին ձևով՝ garō dəmāna-, որ բուն նշանակում է «գովեստի տուն» և հասկացւում է «մազդայականների երկնային օթևանը, արքայութիւն երկնից» (Horn, § 706 b, Bartholomae, 512)։ Պահլաւ ձևը որոշ չէ և կարդացւում է մի քանի տեսակ. մանաւանդ որ անծանօթ է հիւս. պհլ. ձևը, որից փոխառեալ պիտի լինի հայերէնը։ Մեր բառը կարելի է մեկնել *garezmān ձևով, որ *գարեզման դառնալուց յետոյ՝ առաջին վանկի ա ձայնաւորը յաջորդ ձայնաւորի հետևողութեամբ դարձել է ե. հմմտ. դալար, փիլիսոփայ, երեխայ են։ Հնագոյն *գարեզման ձևը պահում է դեռ Ջղ. գ'արեզման, որի առաջին վանկի ա ձայնաւորը չի կարող ձայնաբանական օրէնքներով յառաջացած լինել ե ձայնաւորից։ Գալով իմաստի տարբերութեան՝ գերեզման և երկինք գաղափարները համաձայնում են իրար հետ՝ առաջինը երկրորդի իբր նախադուռը համարելով. հմմտ. նաև դժոխք, որ «գերեզման» նշանակութիւնն էլ ունի՝ «Եթէ ելանեմ յերկինս, դու անդ ես. և եթէ իջանեմ ի դժոխս, և անդր մօտ ես» Սղ. լը. 7, որի համար Յճխ. էջ 151 տալիս է այս մեկնութիւնը՝ «Դժոխս ասէ ըզգերեզմանն ապականիչ՝ որ Աստուծոյ խնամովքն պահի ի յոյս յարութեանն»։ Նոյնպէս և Եզն. 279 «Գերեզման երկրի. զոր Գիրք դըժոխք կոչեն»։

Հներից Վանակ. վրդ. մեկնում է «գիր միոյ կամ գերոյ աման. պարսիկ բառ է. ներքոյ հողոյ կամ երկրի ասի գերեզման»։ Տաթև. Յմ. ծը. «Այսպէս թարգմանի գերեզմանն. կամ գերոյ աման կամ գերէ զմինն կամ գերէ զամենն»։ Նոյնպէս Տաթև. Հարց. էջ 678 «գիր իմոյ (այսպէս ուղղել նաև վերը Վանակ. դիր միոյ) կամ գերւոյ աման կամ գերէ զամէն. պարսիկ բառ է՝ ներքոյ հողոյ» (իմա՛ ziri zamīn)։ Ուղիղ մեկնութիւնը առաջին անգամ տուաւ Lag. Urgesch. 933, համեմատելով garotman ձևի հետ. նոյնը կրկնում է Gesam. Abhd. 178, իսկ Lag. Symmicta 48 ապահովապէս նոյն է դնում պրս. garazmān ձևի հետ։ Մորթման, SBAW 1862, 21 փռիւգական մի արձանագրութեան մէջ կարծում է գտնել այս բառը։ Սրան հակառակելով Müller, SWAW 2, 575 կցում է սանս. bṛh, զնդ. bərəz «բարձրանալ» և հյ. բարձր բառերին։ Lāg. Arm. Stud. էջ 170, Müller, WZKM, 5, 187 և 8, 277, Տէրվ. Մասիս, 1882 ապր. 19, № 3163, ընդունում են ուղիղ մեկնութիւնը։—Մ. փ., Մասիս, 1882 յուլ. 21 պրս. քարազման «աթոռ Արամազդայ» (այսպիսի բառ չունի ԳԴ)։ Գիւլզադեան, Արձագանք, 1893, № 3 գաճ «դար»+րէզ «նետել» (հմմտ. արձակել, ասպարէզ)+ման «մարդ», իբր

թէ հին սովորութեամբ մարդոց դիակները բարձր տեղից ցած՝ փոսերի մէջ էին գցում։ Սրա դէմ և վերի ձևով Խ. Յովհաննիսեան, Արձագանք, 1893, № 12։—Հիւնք. պրս. կիրիզման *«երկինք»։ Ալիշան, Հին հաւ. 418 յն.* κηρ, κήρες *«մահուան ոգիներ», լտ.* cerus-manus *«Աստուած»։—Հիւբշ. 127 մերժում է համեմատել վերի իրանեան բառերի հետ։* Patrubány, SA, *1, 210* գեր+*պրս.* zamīn *«հող» բառերից, իբրև «հողոյ գերի»։ Բառիս վրայ երկար խօսում է Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 119 և տալիս է վերի մեկնութիւնը։*

ԳԻՌ.—Ջղ. գ'եռեզման, գ'առեզման, *Տփ.* գերէզման, *Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ.* գ'էրէզման, *Ոզմ.* գ'ըէրէզման, *Շմ. Սլմ.* կէրէզման, *Մկ. Վն.* կ'էրէզման, *Ասլ.* գ'էրէզմա, *Ակն.* գ'էրըզման, *Ննխ. Պլ. Ռ. Սչ.* քէրէզման, *Տիգ.* քէրէզմոն, *Ագլ.* փըրէ՛զման, *Ղրբ.* կ'ըրէ՛զման, *Համշ.* քէրէզմօն, *Հւր.* գիրէզման, *Գոր.* կիրէ՛զման, *Մրղ.* կ'իրէզման, *Հճ.* գ'էյէզմօն, *Զթ.* գ'իյիզմօն, գ'իրիզմօն, *Այն.* գեզման *(ըստ Բիւր. 1900, 671 բ)։ Նոր բառեր են՝* գերեզմանուտ, գերեզմանաքումբ, գերեզմանատեղ, գերեզմանօրհնէնլչէք, գերեզմանապաղ, գերեզմանել:

ՓՈԽ.—Ուտ. gärämzä *«գերեզման»,* gärämzälüɣ *«գերեզմանատուն», որ կազմուած է* lüɣ<*թրք.* ləq *«-արան. -անոց» տեղական մասնիկի յաւելումով, հմմտ. Էնկիւրիի թրքախօս հայոց լեզուով* kerezmanlar günü՝ *Վարդանանց տօնի օրը, բուն «գերեզմանների օր»։*

ԳԵՐԵՐԻ *«տօմալան, հողի տակ բուսնող մի տեսակ սունկ,* truffe*» Պամ. աղէքս. էջ 127 (որ յն. համապատասխան բառն է* ὕδνον, *որ է* truffe*). ունի նաև Խոր. աշխ. 609, յիշուած մարտի և նուռի հետ՝ Սիւնեաց երկրի բերքերի մէջ. այլ ձ.* երերի.—*Հին Բժշ. մեկնում է «քիմէ» բառով, որ է արաբ.* kamā *«*truffe*»։*

Ռաշբեան կարդում է գետերի *և կարծելով* գետ *բառից՝ մեկնում է լտ.* potamogeton, *ֆրանս.* potamot, *որ է «ազգ բալասանի, բարձրագոյն քան զայլս. թաւ կեղևով.* eumeces*»։ Վիստոնեանները և* S. Martin *թարգմանում են* geranium, *անշուշտ նմանեցնելով* գեր- *և* ger-*։ Ուղիղ մեկնեց վերի ձևով Նորայր, Բառ. ֆրանս. 1249 բ և ՀԱ, 1923, 505։ ՀԲուս. § 468 կարդում է* դերերի, *«զի այս անուամբ կոչեն արաբացիք ուրիշ բոյս մի,* aristida obtusa, *ի ցեղէ սիզոց»։*

+ԳԵՐԻ *(-րւոյ, -եաց) «գերի. 2. գերիների խումբը» ՍԳր., որից՝* գերել *ՍԳր.,* գերեդարձ *Ես. ժզ. 17, Բ. Մկ. ժ. 1,* գերեկից *Հռ. ժզ. 7. Ոսկ. ա. տիմ. ժդ,* գերեվար *Յոբ ա. 15, Ես. ժդ. 2. Դ. Թագ. ժթ. 25. Սղ. ճլզ. 3,* գերիչ *ՍԳր.,* գերութիւն *ՍԳր.,* մարդագերի *Ծն. լզ. 29։ Յետին ժողովրդական ձև է* գերէկ *«թշուառ, խեղճ», որ գտնում եմ Յայսմ. մարտի 22, էջ 598 բ. (Իսկ գերէկ մայրն [ս. Կոյսի համար է ասում] սակաւ քայլէր և անկանէր ի վայր)։ Ուշ ժամանակի բառ է նաև* գերոյ տէր *«անձ՝ որի մերձաւորը գերի է այլազգիների մօտ». հմմտ. «Յօտար աշխարհէ եպիսկոպոս, վարդապետ կամ երէց, կամ գերոյ տէր, առանց թեմի եպիսկոպոսի մի՛ շրջեսցեն կամ շինեսցեն, այլ նորա հրամանաւ՝ ըստ պատշաճի» Կիր. 170 (նոյնը Կանոնագրքի մէջ՝ էջ 175). «Եւ կինն այն հարցեալ ասաց թէ ի՞նչ մարդ ես, և նա ասաց թէ ես երէց եմ և գերոյ տէր» Յայսմ. յունվ. 3.—Պարտաւի ժողովի վերոյիշեալ կանոնի իմաստը հասկանալու համար պէտք է նկատի ունենալ, որ գերետէրերը շրջում էին, փող հաւաքում և բերում իրենց գերիներին ազատում։ Կանոնն արգիլում է, որ գերոյ տէրերն առանց թեմի եպիսկոպոսի թոյլտւութեան շրջեն և ժողովարարութիւն չանեն։ Վերջին դարերում գերետէրերը ժողովարարութեան թղթեր ստանում էին էջմիածնի կաթողիկոսներից և այն էլ որոշ ժամկետով. հմմտ. Սիմէոն կաթողիկոսի յիշատակարանը, Դիւան, Գ. էջ 595, 692, 721, 733, 765, ԺԱ. էջ 42, 66, 108 ևն, որտեղ բերուած են գերետէրերին տրուող ժողովարարութեան թղթերի բովանդակութիւնները (Թադէոս Աւդալբէգեան, նամակ 1927 թ. ապրիլի 14)։ Նոյնպիսի* գերոյ տէրերի *յիշատակութիւնն ունի նաև Դրնդ. էջ 486, 489 և 608։*

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* ver *«կապ, չուան, չուանով կապել» արմատից, ի մասնիկով, իբր «կապելու»։ Ցեղակից ձևերից յիշում ենք միայն լեթթ.* werens *«թել», լիթ.* virtinis *«թակարդ»,* virvē *«չուան»,* apvarē *«կապ», հպրուս.* wirbe *«հաստ չուան», հսլ.* obora (*ob-vora *«չուան»), ռուս.* обора *«կապ»,* верига, веруга *«շղթայ»,* верёвка *«չուան», յն.* ἀρτάνη *«չուան թակարդ», ալբան.* avarī′ *«միասին» (իբր թէ «ընդ-կապելով»)* (Pokorny, *1, 263—6*). *սրանց միացնել պէտք է թերևս յն.* ἀείρω *«կապել, կցել» (այլ է* ἀείρω *«բարձրացնել», որին միանում է հյ.* գեր *«վեր»), որից յառաջանում են* τετράορος *«չորրոցք, չորս ձի լծուած»,* συνωρίς *«ամոլ (յատկապէս իրար կապուած մի զոյգ ձի). զոյգ, ոտնակապ, ձիակապ»,* συνήορος *«միասին կապված, միացած ամուսին»,* παράορος *«մօտիկ կապուած կամ լծուած»,* ἀπάορος *«բաժանուած» են* (Boisacq, *15*)։—*Աճ.*

Brosset, JAs, *14 (1834), 383, ասնս.* grah, *վրաց.* քիրա *«վարձք» և պրս.* گرو girev *«գրավ» բառերի հետ։* Lag. Arm. Stud. § *477 գնդ.* gar, albigar *«բռնել»։ Մորթման,* ZDMG, *26, 551 բևեռ.* garri։ *Սրա համեմատ նաև Մասիս, 1872, փետ" 1, № 1196 և Սիօն. 1872, № 2, էջ 40 դնում են բևեռ.* ղարի *«գերի»։ Տէրվ. Նախալ. 54, 80 սնս.* har, harana, *հայ.* ձեռն, ընձեռել, *յն.* χείρ, χειρός *բառերի հետ՝ հնխ.* ghar *արմատից։ Հիւնք. յն.* καρικός *«Կարիացի» ձևից։* Bugge, KZ, *32, 36 յն.* εἴρερος *«գերութիւն» բառի հետ՝* գ *յաւելուածով։* Meillet, MSL, *8, 290 հնխ.* ger *«բռնել» արմատից. որի* gor, gr *ձայնդարձներն են՝ գնդ.* gar, albigar *«բռնել», ալբան.* ngrē *«վերցնել», հսլ.* grŭstĭ, *ռուս.* gorstĭ, *լեհ.* gars′c′ *«մի բուռ», յն.* ἀγείρω *«վերցնել, բարձրացնել»։ Հիւբշ. չէ իսկ յիշում այս մեկնութիւնը, որովհետև ըստ օրինի հնխ.* ger *պիտի տար հյ.* կեր։ Patrubány, SA, *1, 210 յն.* οὖρος *«պահապան»,* ὁράω *«տեսնել, նայիլ», հրգ.* wara *«խնամք», որով հնխ.* ver-lo *«պահապանին պատկանեալ» ձևն է դուրս բերում և նրանից էլ դնում է հյ.* գերի։ Andreas *և* Scheftelowitz, BB, *29, 67 պհլ.* gīr, *պրս.* gīrem, giriftan *«բռնել» բառից փոխառեալ։*—Lidén, Arm. Stud. § *72 իռլ.* fúar (fo-fuar), fríth (fo-fríth) *«գտնել» բառերի հետ, որոնց նախնականը դնում է հնխ.* ve-ṷr։—*Սագրգեան, ՀԱ, 1909, 335 սումեր.* garas *«սարուկ»։* Karst, *Յուշարձան, 404 սումեր.* gara *«սարկութիւն»,* gir *«երկնակամար», 420 ալթայ.* kur *«գօտի»։* Meillet, BSL, *№ 79, էջ 9 յն.* ἀείρω *«բարձրացնել» բառին է կցում հյ.* գեր *(վեր) և* գերի, *ըստ որում յոյն բառի նախաձևն է հնխ.* ṷer։ *Այս մեկնութիւնը շատ յարմար է* գեր *բառի համար, բայց իմաստով անհամապատասխան է* գերի *բառին,* գերի *բառին շատ յարմար է յն.* αἱρέω *«ձեռքով բռնել, մէկից մի բան խլել, որսի կամ կռուի մէջ բռնել, գերել, գերի բռնել, տիրանալ, նուաճել». սակայն ձևով անյարմար է, ըստ որում նախաձայն* f *չունի* (Boisacq, *28*)։ *Պատահական նմանութիւն ունի նաև կաբարդին.* ղ'ար *«գերի»։ Համմտ. նաև վրաց.* გერ̃ება գերբերա *«զարնել, քշել, վանել, պաշտպանուիլ», որի հետ չգիտեմ թէ կապ ունի՞* გერი գերի *«խորթ որդի» (գործածական նաև Տփղիսի հայոց բարբառում)։*

ԳԻՌ.—Տփ. գէ՛րի, *Ալշ. Ախց. Խրբ. Մշ. Սեբ.* գ'էրի, *Սլմ.* կերի, *Վն.* կ'օրի, *Ոզմ.* գ'ՙէրի՛, *Մկ.* կ'էրը՛։—*Նոր բառեր են՝* գերանալ, գերեկնալ *«թախանձել, պաղատիլ»։*

ՓՈԽ.—Ուտ. geri *«գերի»։*

ԳԵՐԻՈՆ *կամ* ԳԵՐԻՍ ? *«մի տեսակ անծանօթ բոյս էր». մէկ անգամ գործածել է Վանական Վրդ.՝ Յոբի մեկնութեան մէջ, էջ 309 «Ձխարշափունն այլք աղիմայ (յն.* ἄλιμος, *լտ.* halimus, *ֆր.* arroche de mer *բոյսը) թարգմանեցին և կէսք* գերիոն *(կամ* գերիսն*). և է սա բանջար աղեհամ, որ յուտելն լցուցանէ զտեղի հացի»։ ՆՀԲ՝ անշուշտ լոկ ձայնական նմանութիւնից հետևցնելով՝* գերիս *մեկնում է «թուփ կարոս, քէրէվիզ». աւելի*

լաւ է ՋԲ, որ գրում է «բոյս ինչ կամ կարոս»։ Սրանց համեմատ են նաև Քաջունի և Տիրայեան, Contributo alla flora dell' Armenia, էջ 64, իբր «apium nodiflorum, լախուր»։ ՀԲուս. § 628 Յոբի մեկնութեան մէջ գտնում է մի նոր վկայութիւն. «բանջարն՝ զոր յիշէ Յովբ՝ գերիոճ, որ եղամս ասեն»։ Սրանով ՀԲուս. հասկանում է յն. ἔλυμος «կորեկ». (Գաղիանոսի կերիոճ ձևի վրայ տե՛ս ճաղցկեղ). ՀԲուս. § 1395 գտնում է նաև կերիոճ ձևը Մշոյ բարբառով և խոտըրջուրի ենթաբարբառով, բայց թողնում է առանց բացատրութեան։

ԳԵՐԾ «գլուխը ածիլուած» Ոսկ. հռովմ. 252 (չունի ՆՀԲ), որից գերծել, գերծուլ կամ գերծանել «ածիլել, մազերը կարել» ՍԳր. Ոսկ. ես. Եփր. ղտ. 343. Ա. կոր. 67, գերծումն «սափրումն» Ես. իբ. 12, գխագերծ Ոսկ. հեբրոզ., գլխագերծ Ոսկ. մ. բ., գլխագերծութիւն Ոսկիփ.։ Սրանից տարբեր է ֆերծուլ, որ տե՛ս առանձին ֆերծ արմատի տակ։

ՆՀԲ լծ. քերել, քերծել և յն. ξυρέω (փոքրել բառի տակ)։ Տէրվ. Altarm. 18, 83 քերել, քերթել բառերի հետ՝ սանս. kart, գոթ. skreitan «կարել, ճեղքել»։ Մորթման, ZDMG, 26, 527 իրար է կցում բևեռ. çirsıni, հյ. գրել, քերծել, յն. γράφω, լտ. scribo, գերմ. graben «փորել», schreiben «գրել» և kratzen «քերել»։ Հիւնք. յն. κείρω «գերծուլ»։

ԳԵՐԴ «ո՞յս է». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 92, այսպէս. «երժիւ, գերղիւ կամ համամայիւ», բոլորն էլ գործիական հոլով են, ուստի ուղղականը կարող ենք դնել գերղ: Վերջինը՝ համամայ՝ նշանակում է «աղաւնաբոտ»։

ԳԵՐՄԱԿ, ռ հլ. «ճերմակ բարակ ալիւր» Գ. Թագ. դ. 22. Ոսկ. Փիլիպ. ժ. էջ 469, «ճերմակ ալիւրով փափուկ հաց» Մխ. բժշ. Վրք. հց. Ա. էջ 271, 272, «մանրամաղ, բարակ փոշիի պէս» Պտմ. տէր յուսկ. 211, 214 (մանր ասաղով և գերմակ մոխրով)=Յայսմ. յնվ. 3. «սպիտակ, ճերմակ (կնոջ մարմնի համար ասուած)» Վրդ. առակ 96. (վերջին նշանակութիւնը պարզ փոխաբերութիւն է, ինչպէս ունինք արդի բարբառներով շարմաղ «բարակ ճերմակ ալիւր», բայց նաև շարմաղ երես, շարմաղ աղջիկ են). նոյն արմատից է գերմակած «մանրած» (թութիայի համար է ասում) Մխ. բժշ. 79։

Նորայր, Հայկ. բառարն. 8 ուզում է ուղղել բառս դերմակ, իբրև թէ գ և դ տառերի նմանութիւնից շփոթուած. և այս *դերմակ ձևը կցում է արաբ. درمك darmaq համանիշին։ Բայց այսպիսի մի բան անկարելի է. որովհետև գերմակ մէկ անգամ միայն յիշուած չէ մեր մատենագրութեան մէջ, որպէսզի այսպիսի պատահական մի սխալ տեղի ունեցած լինէր. երկրորդ՝ որովհետև արաբ. բառը պիտի տար հայերէն դարմաք և ո՛չ թէ դերմակ. և երրորդ՝ որովհետև մեր գերմակ ձևը կենդանի է դեռ հայ. բարբառների մէջ։ Հիւնք. կցում է ճերմակ բառին։

ԳԻՌ.—Ունինք Երև. գ'էրմակ «խիստ բարակ մաղած (ալիւր)», իբր ածական. իսկ Ջղ. գ'երմակ, Ագլ. գէրմակ (ինչպէս նաև Հմշ. Հնխ.) «մանր, բարակ, փոքրիկ, պստիկ» ընդհանուր նշանակութեամբ (ասում են օր. գերմակ մանչ, գերմակ աղջիկ, գերմակ տղերք, գերմակ ալիւր, գերմակ աղ, գերմակ քար. խոշորն էլ կայ, գերմակն էլ). որից գերմակել Շլ. «կալը մանրել, ջարդել» (Աղբիւր, 1890, էջ 209, ուր գրուած է կերմակել), գերմակ աւել Սլմ. «եղէգի ծայրի փնջիկներից շինուած բարակ աւել՝ թոնիր մաքրելու համար». Rivola-ի բառարանում կայ գերմակել «մանրել», գերմակնալ «մանրուիլ», հմմտ. նաև գերմակցնել Ագլ. «փոքրացնել, պստիկցընել»։

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ եմ կարծում արաբ. درمق darmaq «մաղելով սպիտակացրած նաշիհ ալիւր». Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 900 այս բառի համար յայտնապէս ասում է, թէ «արաբացեալ է». այսինքն օտար լեզուից փոխառեալ է. բայց յետոյ դնելով համանիշ درمك darmak ձևը՝ «ընտիր ցորենի ալիւր» (Կամուս, Գ. 86) նշանակութեամբ, բնիկ արաբական բառ է համարում։ Սակայն

այս վերջինն էլ չի կարող մեկնուել արաբական արմատներով (մանաւանդ որ քառատառ է) և ամենևին նրանից ածանցուած որևէ բառ չկայ Կամուսի մէջ. մինչդեռ հայերէնը ազատ և առատ գործածութիւն ունի. գերմակ բառի նախնական «մանր» իմաստը ցոյց է տալիս, որ արաբերէն ձևը հայերէնից է փոխառեալ, գրական ճամբով։—Այսպէս է նաև ասոր. ܓܪܡܟܐ garməkā «ճերմակ ալիւր» (Brockelm. 63), որ ասորերէնի մէջ անջատ ու առանձին մնացած մի բառ է և որևէ ածանց չունի։

ԳԵՐՄԱՍՏ կամ գերմաստի, գերամաստի «մի տեսակ անտառային ծառ է. մարդաչափ բարձրութեամբ, կարմրագոյն կեղևով՝ որ կարծես գործուած է. ամուր փայտ ունի. պատրաստում են մահակներ ու ճիպոտներ. երկար ժամանակ այդ ճիպոտները դալար են մնում. լտ. viburnum lantana L, ռուս. гордовина, ֆր. viorne» (Տիրացուեան, Contributo alla flora dell' Armenia, էջ 100, Анненковъ, էջ 378 բ) Բժշ. Գաղիան. (մեկնում են իբրև յն. բերմուկեղոս, արաբ. ալ ստարան, աստրան). տե՛ս և ՀՀԲ, Նորայր, Բառ. ֆրանս. 762 բ, ՀԲուս. § 470, Ուղուրլեան ԳԲ էջ 320 և 1405։

=Բառիս հետ նոյն են թրք. germašid (ըստ ՀՀԲ), kermaša (ըստ Տիրացուեան, տե՛ս անդ), թրք. գւռ. Տփ. garmašov (ըստ Анненковъ, անդ), թրք. գւռ. Երև. gärmäšo (ինչպէս տուգեցի անձամբ երևանցի թուրքերի մօտ), արաբ. fէrկէշէտ (Նորայր), fէrմէշիf կամ վէfմէշիf «lentisque» (Ուղուրլեան՝ անդ), որոնք բոլոր նշանակում են նոյն բոյսը։ Այս ձևերից ո՛չ մէկը չգտայ Կամուսի արաբերէն, Գէորգ դպրի պարսկերէն և Будаговъ-ի թաթարերէն բառարանում։ Ուստի կարելի չէ ասել, թէ ի՛նչ յարաբերութիւն ունին հայերէնի հետ։ Որովհետև հայերէն ձևը կարելի է ստուգաբանել իբրև գայլի մասրենի կամ կարմիր մասրի (հմմտ. տակը՝ գւռ.)։ Այս դէպքում վերի բառերը պիտի լինէին հայերէնից փոխառեալ. ապա թէ ոչ՝ հակառակը։—Աճ.

ԳԻՒ.—Երև. գ'էրէմաստի, Ղրբ. գիլամասրի (ըստ Ազգ. հանդ. Բ. 18 գերմասրի «helianthus tuberosus»). Գնձ. կիլիմաստրի (Ազգ. հանդ. Ե. 292), Ղզ. կրմրաստի. կայ նաև Լ. Ղր.։—Анненковъ իբրև հյ. ձև յիշում է klalamasli։

ԳԵՐՈԽԱՑՆ «փոխարկեալ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 64, որի ինչ լինելը յայտնի չէ։

*ԳԵՐՈՒՄ «պանդուխտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 64։

=Եբր. גרשם Gersom բառն է. սա էր «որդի Մովսէսի, ի Սեպփովրայ կնոջէ իւրմէ». այս բառը նշանակում է բուն «վանում, վտարում». բայց հները հասկանում էին «պանդուխտ», ստուգաբանելով բառը՝ եբր. גר שם ger sām «պանդուխտն անդ». հմմտ. «Եւ անուանեաց զանուն նորա Մովսէս՝ Գերսամ. ասէ. Զի պանդուխտ եմ ես յօտար երկրի». Ել. բ. 22 «Միումն անուն էր Գերսամ. ասէ. Պանդուխտ էի յօտար երկրի». Ել. ժը. 3։ Ըստ այս ստուգաբանութեան՝ Gersom ձևն էլ փոխուելով դարձած է յն. Γερσάμ, որից էլ հյ. Գերսամ: Ըստ այսմ վերի գերում ձևը պէտք է կարդալ գերսամ կամ գերսում:—Աճ.

+ԳԵՐՓԵԼ «հեղեղի աւերել կործանելը» Եւս. քր. «կործանել, աւերել, կողոպտել և քայքայել» Բուզ. Եփր. Թուոց, էջ 254 և դտ. 334. որից գէրփանf «աւերում» Արծր. գէրփումն Խոր. Օրբ. (ՀՀԲ և ՋԲ ունին նաև գերբել գրչութիւնը)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. verpħ- «խլել, քանդել» արմատից, որի ժառանգներն են յն. ἔρφος «կաշի, մորթ», սլովէն. zvrpati «խլել, կողոպտել», կաշուբ. varpac «պատռել, խլել, քաշել, կարկատել, շուլլալել», հռուս. воропъ, навoропъ «յարձակում», врапъ «բռնութիւն», навраnъ «աւարում, կողոպտում» (Pokorny, 1, 291—2)։

Ուրիշ մեկնեց Petersson, Från filol, föreningen i Lund, Språkl. uppsatser IV 1915, 142 (չեմ տեսած)։ Հայերէն բառին շատ նման է հնչում ասոր. garaf «ողողել, հեղեղել», inundavit. 2. ջուրը քշել, տանել, խլել, քշել տանել, abluit, abripuit 3. փչել տանել (քամին, փոշին), deflavit (ventus pulverem). 4. քաշքշելով տանել, verrit» (Brockelm.

Lex. syr. *63—64)։ Ասորի բառի առաջին նշանակութիւնը կայ ճշտիւ հայերէնի մէջ էլ. հմմտ. Գերմեացին չընեղեղաւ պատերազմին (Եւս. քր. բ), և Եփրեմի Ասացուածների մէջ. ասոր.* geraf *բառի դէմ հայ թարգմանութեան մէջ գրուած է հենց* զերփել *(ըստ համեմատութեան Պ. Է.-ի, ՀԱ, 1933, էջ 279)։ Բայց նմանութիւնը պէտք է համարել պատահական, ըստ որում ասոր.* gəraf *պիտի տար հյ.* զարափ *կամ* զրափ։

Մէր. Ուսումն հնդեւրոպաբանօրեայ, թ. 1861, № 16, էջ 159 պրս. giriftan, *գերմ.* greif, grif *«բռնել»։—Տէրվ.* Altārm *105 սանս.* grabh, *գոթ.* greipan, *հյ.* զրաւել *են։—*Müller, A. Kuhns u. Schleichers Beitr. *5, 140 գնդ.* garāfa *«բռնու»?* Bugge, DZ, *32, 35 յն.* ἁρπάζω *«յափշտակել» բառի հետ՝ գ յաւելուածով կամ հոլ.* grabiti *«կողոպտել»։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 131 սանս.* vŗháti, bŗháti *«խլել փրցնել» բառի հետ՝ հնխ.* u̯ər-ph- *արմատից։*

ԳԻՌ.—Երև. գ'ոփէլ, *Տփ.* գոփիլ, *Մշ.* գ'ոբ'ել *«կողոպտել, թալանել, շորթել». այլ բառ է Մշ.* գ'էրբ'էլ *«պինդ պինդ բռնել»։*

ԳԶԱԹ, ու հլ. «բուրդ» Դատ. զ. 37—40. Եղիշ. դատ. 180. Պտմ. աղէքս. էջ 7. Կղնկտ. հրատ. էմ. էջ 66։

= Ասոր. ܓܙܬܐ gezzeθā *«գեզմ, բուրդ», որի հետ նոյն են եբր.* גזה gizzā, גזת gizzaθ *«խուզուած բուրդ». արմատն է ասոր.* ܓܙ gaz *«բուրդը խուզել» (*Brockelm. Lex. syr. *52 բ), եբր.* גזז gzz *«բուրդ կտրել, իբր ոսզի նշան մազերը խուզել, ծամերը կտրել», ասուր.* gizzu *«բուրդ խուզելը»,* gazazu *«կտրել, խուզել»,* bitgizzu *«գզրարի խանութ» (*Muss-Arnolt, Ass.-engl. Handwb. *214), արաբ.* جز jazz *«բուրդ կտրել, խոտ հնձել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 164)։ Այս բոլորը ցոյց են տալիս, որ բառը բնիկ սեմական է։—Հիւբշ. 302։*

Առաջին անգամ Schröder, Thesaur. *45 դրաւ եբրայեցերէնից։ ՆՀԲ եբր.* կեզ, կիզա։ Lagarde, Arm. Stud. § *479 դնում է ասորի ձևը։ Հիւնք. պրս.* քիսազէ *«խողակ»։—Հմմտ. նաև* գեզ, զզել, կիզճ *բառերի տակ։*

ԳԻՌ.—Տե՛ս կիզճ *«բուրդ»։*

ԳԶԵԼ *տե՛ս Գէզ։*

ՆՀԲ արմատն է գեզ, *լծ.* խզել։ *Էմին,* Ответъ Патканова, *Մոսկուա, 1874, էջ 24,* գեզ *բառի հետ։* Lagarde, Arm. St. § *479* զզար *բառին է կցում։ Հիւնք.* զզար-*ից։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 41* գեզ, գիծ, կիծ, կիճ *ձևերի հետ։* Karst, *Յուշարձան, 419 և 428* խզել *բառի հետ՝ թաթար.* üz, öz, ös, os, jüz *«խորտակել»։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *132 պրս.* gazīdan *«կծել»,* gaž-dum *«կարիճ», սանս.* vāhaka *«թունաւոր մի տեսակ միջատ», լիթ.* vėžŷs, *լեթթ.* vēîls *«խեցգետին» բառերի հետ՝ հնխ.* u̯eg'h *«խիթել, խայթել, կճմթել» արմատից։* Petersson *ենթադրում է թէ* զզել *բառը փոխել է իր իմաստը՝ ազդուելով* զզար *«բուրդ» բառից։*

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. գզէլ, *Տփ.* գզիլ, *Ալշ. Մշ. Ջղ.* գ'ըզել, *Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Սեբ.* գ'ըզէլ. *Զթ.* գ'ը'զիլ, *Ոզմ.* գ'ըզիլ, *Սլմ. Վն.* կ'ըզել, *Սչ.* fզել, *Ռ. Տիգ.* fզէլ, *Ասլ.* գ'զէ՝լ, *Հւր.* գիզէլ, *Ղրբ. Մկ.* կ'ըզիլ, *Մրղ.* կ'իզել, *Գոր. Շմ.* կ'իզիլ, *Համշ.* կզուշ, *Ագլ.* գ'ըզիլ, գ'իձի՛լ։ *Նոր բառեր են՝* գզգզել, գզգզճակ, գըզգըզուիլ, գզգզուած, գզզել, գզզճել, գզզուած, գզմաճ, գզուզ, գզուիլ, գզվտիլ, գզվտուք, գզօճ գզօճ *են։ Արմատն ունին Ալշ.* գ'իզ, *Լ.* գիզ *«գզում, գզուածք, գզելու գործողութիւնը», օր. Այս բուրդը քանի՞ գիզ է. Երկու օր է գիզ եմ անում։ Տե՛ս նաև* կիզճ *բառի տակ։*

ԳԶԵՈՒԵԼ *«իրեն քաշել, ճանկել ու քաշել». Վեցօր. 87. «Անկանիցի սերմն յերկիր. սկսանի այսուհետև թուլանալ, պատառիլ, խիղբս արկանել, վակծոյծ լինել զերկրէն յոր եդաւ՝ գզեռեալ ձգել զնա առ իւր»։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

ՆՀԲ գզել բառից։

ԳԶԻՐ, ի-ա հլ. «կնիւն, կողով կամ խսիր հիւսելու սէգ» Գնձ.։

Lidén, Arm. Stud. 71 հղլ. žïzlü, ռուս. žezlü, չեխ. žezl «պաւազան» բառերի հետ՝ իբր հնխ. ghig'h ձևից՝ -իր մասնիկով։ Սարգսեան, ՀԱ, 1909, 335 և Karst, Յուշարձան, 405 սումեր. gizi «ծաղկող եղէգ», թրք. xasər, hasər, «փսիաթ, խսիր»։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 113 օսս. qäz «եղէգ» և պրս. gaz «արշին, 2. մոշավայրի» բառերի հետ հնխ. ghōg'h- արմատից։

*ԳԶԻՐ «գիւղի տանուտէրի երկրորդը». յետին ժամանակի բառ, որ գործածական է արդի գաւառականների մէջ. մի քիչ աւելի հնից ունինք Ես. պատմ. 13 «Ի գիւղի ուրումն զտանուտէր գիւղին և զքահանայսն և զհիւրընկալն՝ զոր գզիր ասեն, արգելուին», Զքր. սարկ. բ. 125. «Յետ երից ամաց նահատակեցաւ գզիր Յակոբն»։

= Պրս. کزیر gizir «գիւղապետ», որի ծագումը և բուն իմաստը տե՛ս Վճիռ բառի տակ։ Սրանից են փոխառեալ նաև ասոր. ܓܙܝܪܐ gəzīrā, արաբ. جزير jazīr, ու. gizir, քրդ. کزیر kizir, ատրպտ. թրք. قيزيل qizil «գզիր, գիւղապետի օգնականը»։— Հիւբշ. 264։

Զաքարիա սարկաւագի Պատմութեան հրատարակիչը արդէն մեկնում է «fi-qhr. աւանապետ»։ Հիւբշ. ZDMG, 35 (1881), 657 դնում է պարսկերէնից։

ԳԻՌ.—Տփ. գզիր, Ալշ. Կր. Սեբ. գ'զիր, Մրղ. գ'իզիր են։ Նոր բառեր են գզրացու, գզրփախ:

ՓՈԽ.—Վրաց. გზირი գզիրի «մունետիկ, դեսպան, պատգամաւոր» հայերէնից է փոխառեալ՝ առաջին վանկի ի ձայնաւորի բացակայութեան պատճառով։

ԳԶԻՐ «խոչ». որից գզրել «խոչել». երկուսն էլ ունի Բառ. երեմ. էջ 64—65. ո՛չ բառն է յայտնի և ո՛չ տրուած բացատրութիւնը։ Բայց տե՛ս վարը գզրել:

*ԳԶՄԱԶ, որ և գզմազին, գզմաստ, գոզմազին, գոզմոս «մոշի պտուղը, fruit de tamarisc» Բժշ. ունի. միայն ՀԲուս. § 474։ Սրա սխալ ընթերցուածն է կաղմաշուն։

= Պրս. کزمازک gazmāzak «մոշալ ծառը», کزمازو gazmāzū «մոշալի գոգակ», کزمازك gazmāzik «մոշալի պտուղ», արաբական արտասանութեամբ kazmāzak, kazmāzū, kazmāzik, „ զատ արաբացեալ ձևով՝ جزمازك jazmāzik կամ جزمازق jazmāziq և جزمازج jazmāzij նոյն նշ. (ԳԴ, Շթայնշնայդէր, WZKM, 11, 327 և 12, 331, Կամուս. թրք. թրգմ. Ա. 381 և Գ. 110)։ Բոլորի արմատն է պրս. گز gaz «մոշալ», որից փոխառեալ է և հյ. գազ (տե՛ս այս բառը)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԳԶՐԵԼ «գործած յանցանքի վրայ մտածելով ափսոսալ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ես. 369 «Իսկ եթէ մերթ խոշտանգեմք զմիտս և մերթ ծուլանամք, զի՞նչ ինչ ի գզրելոյն շահիցիմք. եւ զի՞նչ օգուտ իցէ ասեն զմտաւ ածել, բայց զի աւելի ևս տրտմութիւն շահիցիմք. զի աստ զմիտս ստիցեմք և անդ զպատիժսն կրիցեմք...», «Ի միտս ունիցի զմեղսն, և ստէպ ստէպ զոփայցէ (=գզրել) և զանձն խոշտանգիցէ»։—Այս բառը թերևս ակնարկել է ուզում Բառ. երեմ. 64—65, գրելով գզիր «խոչ», գզրել «խոչել»։

ԳԶՐՈՑ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, առանց վկայութեան) «սնտուկ, արկղ, տուփ (արծաթէ, պղնձէ, փայտէ են)» Տիմոթ. կուզ, էջ 323. Սոկր. էջ 89. Յհ. կաթ. Պտմ. աղէքս. որից գզրոցիկ Արծր.։

Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. 64 ուզում է ուղղել *գզրոց և համեմատել յն. πληρωτίς «գանձանակ» բառի հետ։ ՆՀԲ գզիր «խսիրի սէգ» բառից, իբր սրանով հիւսուած սնտուկ։

ԳԷԱԹ «ժամանակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 65։

ԳԷԵՂ «ողորմութիւն տեառն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 65։

ԳԷԵՂԱԴՐԵԼ «վրիպիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 65, որ և էջ 62 դնում է գեեղարէ «վրիպէ» (ներկայ եզ. գ դէմք)։

ԳԷԶ «լուսնի, արևի կամ ակնեղէնի վրայ երևցած արատ, սև բիծ, ճեղք» Շիր. հրատ.

Պտկ. էջ 50, որից փոխաբերաբար՝ «կասկած, տարակոյս» Ոսկ. յհ. ա. 12 (Մի՛ ինչ գէզ առ սակաւիկ մի ի ներքս մնասցէ. այլ դիւրաւ մարթասցէ զբաղմաց միտս հածել), Եղիշ. այլակ. 218 (այս իմաստը չունի ՆՀԲ).—ածանցներն են՝ անգէզ «առանց գէզի կամ սպիի, անարատ, միապաղաղ» Շիր. 50. 54. Վրք. շնորհ. 39. Դիոն. ած. Մագ., գիզակն «արևելեան ժամացոյցով գիշերվայ ժամը 8» (իբր թէ «արևի աչքի գզուիլը՝ ճեղքուիլը, լոյսի մօտենալը» (ըստ Ս. Վ. Նազարէթեանի, Պատկեր, 1893, 160)։ Այս արմատի միւս ձևերն են՝ 2. ԳԵԶ «պատառուածք» Վրդն. ծն. որից գեզութիւն (և ո՛չ թէ գիզութիւն, որից հետևում է, թէ արմատն է գեզ) «աղամանդի վրայ բիծ» Ագաթ., «քարի վրայ ճեղք, ճաթածի գիծ, ճաք» Խոր., գեզիւ «յետին մտքով» Կնիք հաւ. էջ 7.—3. ԳԻԶ. արմատ առանձին անգործածական, որից ածանցուած են՝ գզել «պատառոտել, ծուատել, մարմինը պատառ-պատառ անել, ճանկերով քերթել, կտրտել» Եփր. պհ. Անան. եկեղ. Պղատ. օրին. Սարգ. Յայսմ. արգի լեղուի մէջ «բուրդ գզել». այսպէս և բրդգզեալ կամ բրդագզեալ «գզգզուած հագուստներով» Սարգ. Կանոն., որից նաև անգիզ «չյօշոտուած» Սասն. 68։ Այստեղ են պատկանում նաև գզիլ «կռուիլ, վիճիլ» ԱԲ և գզեալ «ցնորած, ափեղցփեղ խօսող» ԱԲ, որոնց հետ հմմտ. գւռ. գզվտիլ Արբ. Եւդ. Պլ. «իրար հետ կռուիլ», գզգուած Երև. «բզկտուած. 2. ցնդած, խոֆած, զառամած», գզգնիլ «ցնդիլ, ծերութիւնից ցնորիլ»։ Արմատի կրկնաւորներն ունին գաւառականները՝ գըզգըզել և գզզել ձևերով (տե՛ս վերը գզել բառի տակ). վերջին գզզել ձևով հնից գտնում եմ հետևեալ վկայութիւնները. «Այնչափ հարին, մինչև ամենայն մարմինն գզզեցաւ» Յայսմ. մրտ. 5, «Գզզեցին զմարմին նորա» Յայսմ. փետ. 18, «Բոլոր մարմինն զայրութեամբ գզզեալ հերձոտեցաւ» Վրք. իլար. 123։

ՆՀԲ համարում է գէզ արմատ գզելոյ, լծ. Թրք. kecmek «կտրել», արաբ. قطع qaṭ' «կտրել»։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 41 գիծ, գիզ, կիծ, կիճ ձևերի հետ. իսկ Արիահայ բռ. 116 պրս. گز gaz «խածնել»։ Lidén, Arm. Stud. 70 համեմատում է հնխ. gioɡrar «քարայր», ն. խւլ. gjögur «ժայռերի ճեղք՝ որտեղից ջրերն են հոսում, ժայռերի մէջ նեղ անցք», որանց ընդհանուր գերմանական ձևն է ghegh-ura. հայերէնը ծագում է հնխ. gheg'h արմատից, որ առաջին gh ձայնը ըստ Meillet-ի օրէնքի (MSL 13, 243) ջ դարձած չէ, այլ մնացել է գ՝ յաջորդ գ-ի պատճառաւ։ Karst, Յուշարձան, 418 թթր. bes, bet, bis, bič «կտրել, ձևել» կամ kes «կըտրել», չաղաթ. kesek, կրկիզ. kezü, ալթայ. kezek «մաս, բաժին, կտոր»։ Պատահական պէտք է համարել սոր. گاز gāz «ոչխարի բուրդ խուզել»։

ԳԷԹ. գրուած նաև գէթ «գոնէ» Ոսկ. մտթ. Ագաթ. «միայն» Ոսկ. յհ. բ. 6, «թէ որ, միայն թէ» Ոսկ. մ. ա. 3։

ՆՀԲ (ևեթ բառի տակ) լծ. հյ. ևեթ: Տէրվ. Altarm. 99 և Նախալ. 119 հնխ. qha դերանուանական արմատից. հմմտ. սանս. qha, ha, յն. γε, գոթ. qa-, հյ. գոնէ, գէճ<*գայճ, այսպէս նաև գէթ <*գաիթ.—իթ մասը ունի նաև ևեթ բառը, իբր սանս. id «ինքն, միայն, լոկ»։ Հիւնք. կէտ բառից։ Bugge, KZ, 32, 7 նոյն ընդ ևեթ:

ԳԷԹ տե՛ս Գայթ։

ԳԷԹՍՈՒՐ «ձգեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 65։

*ԳԷԻՄ «հագուստ կապուստ» Հաւաք. 20. «Ձորս տուն հագեստի էր, գէիմ ու գրեհ»։

=Թրք. كييم giyim «հագուստ»։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատենագր. Բ. 140։

ԳԷՄ «հօ՛, իրօք, արդարև». հաստատական թարմատար շաղկապ, որ գործածւում է միջին հայերէնի մէջ, նախադասութեանց սկիզբը. հմմտ. «Գէմ թագաւորք են լել սովոր» Կոստ. երզն. 136, «Այն վարդենուն գէմ չկայ գին» Թլկր. 35, «Գէմ դու մենակ չես» Թլկր. 39։

ԳԷՆ. կայ միայն գէ՛ն էօ «աղաչում եմ, խնդրե՛մ, շնորհ արա, de grâce, je vous en

prie» դարձուածի մէջ, որ մէկ անգամ ունի Եփր. Թգ. էջ 445 «Առ ի հաճել զմիտսն Յովսափատու. Գէն քո, սաէ, փարելի քո, մի՛ զայլ ինչ ասեր, այլ զճշմարիտն՝ որ արդարն է»։ Հմմտ. նաև ωrfէն:

Տէրվ. Altarm. 100 և Նախալ. 119 տե՛ս գէք: Բառիս նշանակութիւնը ճըշտում է Նորայր, Հայկ. բառաքն. էջ 87։

ԳԷՇ, ռ հլ. (նաև ի, ուց) «դի, դիակ, շադիղ» ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ., «բղիկ, բզկտուած մարմնի կտոր» (այս նշանակութեամբ ունինք միայն գէշ գէշ պատառիլ «բղիկ բղիկ՝ կտոր կտոր լինել» ոճը՝ Դան. ժդ. 41), որից լայնաբար «մի կտրած բանի կտոր, կտրտանք» Ճառընտ., որից գէշագէշ «բղիկ բըղիկ եղած» Բ. մակ. ժե. 33, զազանագէշ «գազանաբեկ» Գ. Մակ. ղ. 24, նոգեգէշ Կանոն. Մաշկ., գիշակեր Եզն. Վեցօր. 161. Ոսկ. նին., գիշախանձ Կոչ., գիշատել Փարպ. խոր., գիշել «պատառոտել» Մխ. դտ. Մագ., գիշագէշ Մանդ. են, որոնցից ենթադրուած է սխալմամբ գիշ «գէշ, դի» ձևը՝ Եփր. աւետ.— Յետնաբար բառս ստացել է «յոռի, վատ, գէշ» նշանակութիւնը՝ ինչ. Վրդն. ծն. Սիւն. քեր. 208. Թլկր. 41. Մխ. բժշ. 140. իմաստի զարգացման իբրև միջնորդ հմմտ. գիշահոտ «դիակի հոտ ունեցող, ժանտահոտ» Մամիկ. Վստկ., գիշահոտութիւն «ժանտահոտութիւն» Վստկ.։

Բառիս համար մի նոր վկայութիւն ունի Մծբ. 384 «Եւ հազիւ մեծաւ աշխատութեամբ զերծանին ճիրանք նորա իբրև առիւծու, ի գիշէ իւրմէ»․ (ի հլ. բցռ. ի գիշէ. տպուած է ի գիլէ. ուղղում եմ ի գիշէ. ըստ որում ասորի բնագիրը (հրտր. Graffin, 704) ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. Էսապալեանի (անձնական) ունի «ճիրանք նորա՝ որպէս առիւծու՝ (որ) ի վերայ որսին իւրոյ»)։ Գէշ «դիակ» իմաստից «գէշ, վատ» նշանակութեան անցման համար իբր գեղեցիկ միջնորդ է ծառայում Սվեդ. գ'իշ, որ նշանակում է «պիղծ, հոտած» և գործածւում է միայն շան կամ արծիւի միսը որակելու համար. այս օրինակով ասւում է նաև նոյնը գիշ է «գիշահոտ է», բայց առանց «վատ կամ տգեղ» իմաստի։

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 94 զնդ. vaēša «փտիլ, ապականիլ» հրգ. wesan ēn «փտիլ, նեխիլ» բառերի հետ՝ կամ իբր բնիկ և կամ իրանական փոխառութիւն. իսկ գէշ «վատ» կապ չունի սրա հետ, այլ ծագում է զωrշ բառից։

Bötticher, Wurzelforschungen, 23, սանս. viš,—Տէրվ. Altapm. 29 սանս. ghas «լափել, գիշատել» են։ Canini, Et. étym. էջ 91 սանս. kaš «սպանել» բառի հետ։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխրհ. գրակ. 194 պրս. کژ kež կամ کج keǰ «թիւր»։ Հիւնք. կեշտ բառից։ Հիւբշ. 435 թէև շատ նման է ձևով, բայց կապ չունի, ասում է, լտ. vescor «սնանիլ», vescus «ուտող, նիհար, ճղած»։ Patrubány, SA, 1, 312, հունգ. keselyū «արծիւ» մեկնում է «գիշակեր», իբր հլ. գէշ բառից։ Karst, Յուշարձ. 422 յօշել բառի հետ։ Մառ, ЗВО, 18, 167 և ՀԱ, 1921, 81, գէշ «յոռի» հանում է զωրշ բառից։ (Նոյնը յետոյ Ֆնտգլեան, ՀԱ, 1926, 489)։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 59 զնդ. vaēma «ծառի ճեղք», ռուս. ваять «քանդակել, գրուագել, կոփել», սանս. veçí «սանեղ» բառերի հետ՝ հնխ. u̯oik'-u̯o ձևից։ Պատահական նմանութիւն ունին ավար. ġuešāu «գէշ, չար», gešabugu «գէշ, վատ»։

ԳԻՌ.—Պլ. Տփ. գէշ, Ալշ. Ախց. Ակն. Երև. ՋԹ. Խրբ. Կր. Հճ. Մշ. Սեբ. Սչ. գ'էշ, Ոզմ. գ'եշ, Ասլ. գ'է՛շ, Հմշ. կէշ, Ղրբ. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. կ'էշ, Ննխ. Ռ. Տիգ. fէշ, որոնք նշանակում են «յոռի, վատ» կամ «տգեղ, այլանդակ» և կամ «անբարոյական, բոզ»։ Նոր բառեր են՝ գէշնալ կամ գէշանալ, գէշբուկ, գէշութիւն, գիշագրող, գիշան, գիշոտուիլ «մէկի հետ գժտիլ»։—Թրքախօս հայոց մէջ գտնում ենք Ատն. գէշլէնմէf «շուտով բարկանալ» (տե՛ս Արևելք, 1888, նոյ" 8—9)։

ՓՈԽ.—Իմերխևի բարբառով կեշի «գարշելի» (Մառ, Тексты и раз. VII, էջ 82)։

+ԳԷՋ, ռ հլ. (յետնաբար ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «խոնաւութիւն, թացութիւն» Երեմ. խբ. 18, «խոնաւ,

թաց» Եփր. երշտ. 200. Փիլ. Արիստ. Նիւս. կազմ., «վաւաշոտ, ցանկասէր, անառակ» Փիլ. Նիւս. կազմ. Ցճխ., «ականջի աղտ» Վրք. հց. Ա. 57, որից գիջութիւն «խոնաւութիւն, թացութիւն. 2. ցանկասիրութիւն, պըղծութիւն» ՍԳր., գիջագոյն «վաղող (աչք)» Են. իթ. 17 կամ գիջական Ոսկ. բ. կոր. Կոչ. 114, գիջագործ Կոչ. 404, գիջալից Մծբ., գիջին Խոր. Նեղոս., գիջանալ «ջրոտիլ (աչքը)» Եղիշ. Վրդ. ծն., «խոնաւանալ (հողի)» Արիստ. աշխ., «անառակիլ» Խոր. Փարպ. գըրուած է գէն Վեցօր. 173, որից ունինք գէնականէ Կոչ., գինագոյն, գինական ևն։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. g²hoidh-io- ձևից որս հետ համմ. հսլ. židŭkŭ «ջրոտ, թաց», židostĭ «խոնաւութիւն», սլով. židěk «հեղուկ, ջրալի, ճկուն, դիւրաթեք», խորվաթ. židak «հեղուկ», սերբ. židak, žitka «հեղուկ, ջրալի, ճկուն», židina «ջրալիութիւն, անխինութիւն (ապուրի, կաթի համար ասուած)», ռուս. жидкий «հեղուկ, ջրալի, ճկուն», жиже «աւելի հեղուկ, ջրալի», жижа «հիւթ, հոյզ», жидять «հեղուկ՝ ջրալի լինել, ջրիանալ», որոնք ծագում են հնխ. g²haidh- ձևից։

Տէրվ. Altarm. 24 և Նախալ. 106 լտ. uveo, uvidus, umor, յն. ὑγρός, սանս. ukš, ukšan, հյ. զաղջ, առոգ-անել, ոռոգել բառերի հետ հնխ. vāg «թրջել» արմատից։ Հիւնք. գետ բառից։ Patrubány, SA, 1, 194 հսլ. voda «ջուր», հյ. գետ են բառերի հետ, որոնք ջ-ի պատճառաւ սխալ են։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. § 51, որ շատ յաջող է գտնում և Meillet (անձնական)։

ԳԻՌ.—Տփ. գէջ, Բլ. Հճ. Մշ. գ՛էջ, Ղրբ. Մկ. կ՛էճ «թաց»։ Նոր բառեր են՝ գէջ Ղզ. «չափազանց կեղտոտ» (հմմտ. և գէջ ականջաց «ականջից վազած կեղտը» Վրք. հց. Ա. 57), գէջոտիլ «բորբոսնիլ, մգլոտիլ» (գէջ-առնուլ), գիջկոտ «կեղտոտ»։

*ԳԷՍ, ո հլ. (յետնաբար կայ նաև ու, ի-ա հլ.) «երկայն մազ» ՍԳր., որից գիսակ Դատ. ժզ. 13=19. Ոսկ. մ. ա. 3. բ. 22, գիսաբաղխ, գիսագեղ Ոսկ. հերոդ., գիսախռիւ Նար., գիսարձակ Կաղնկտ., գիսաւոր «երկար մազերով» Ա. Կոր. ժա. 14. Եղիշ., «ճրագնաւոր» Մշտ. ջհկ. Գնձ., «պոչով աստղ» Արիստ. աշխ. Ղևոնդ., եօթնագիսեան Եղիշ. դտ., բաւագէս Փիլ. տեսլ., ոսկեգիսակ Շիր., վերագիսել «նահանջել, ետ դառնալ» Տիմոթ. կուզ. էջ 325 (Նորագիւտ բառ. յարմարցուած յն. ἀναχωρίζω բառի վրայից. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 100—101). գիսաստղ (նոր գրական լեզուի մէջ)։

= Պհլ. gēs, պրս. کیس gēs, گیسو gōsū (արդի արտասանութեամբ gīs, gīsu) «կախուած մազեր, ծամ», աֆղան. gēsū «խոպոպիք», օսս. γēsä, qīs «խոզի մազ», քրդ. گیسو gisu, کزی kezi «վարս, ծամ, խոպոպիք», զազա gəžək «գիսակ», զնդ. gaēsa «խոպոպիք» (Horn, § 950 և Bartholomae, 480)։ Իրանեան բառի ծագման մասին տե՛ս Lidén, IF, 19, 319, որ ցեղակից են դրում իռլ. gaoisid «ձիու մազ», յն. χαίτη «գէս»։ Pokorny, 1, 527, բոլորի նախաձևը դնում է ghaites «գէս»։—Այլ է սանս. kēça «գէս», kēçara «բաշ» (որից գնչ. քեցա «գէս», քեցաշ «բաշ»)=լտ. caesariēs «գլխի մազ» Walde, 109։—Իրանեաններից փոխառեալ են նաև ասոր. gēs «մազ», կովկասեան լեզուներից՝ վրց. կալմ. քիս, կայտ. խիզ, խիւրկ. դիզ «մազ, ծամ» համանիշները։—Հիւբշ. 127։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ իբր պրս. կիյսու։ ՆՀԲ սանս. քեսա, պրս. քեյսու, կիսու։ Peterm. 21 սանս. kēça։ Windisch. 7 սանս. kēça և լտ. caesaries, Էմին, Истор. Вардана էջ 66 ռուս. коса «մազ» բառի հետ, որ սակայն այլ ծագում ունի՝ ըստ Berneker, 580։ Karst, Յուշարձան, 404 սումեր. giš, guš, kiš «մազ»։

+ԳԷՏ, ի-ա, ի հլ. «գիտակ, գիտուն, գիտցող» Կոչ. Ուռ. պտմ., «ծանօթ, ճանչւոր, բարեկամ» Ուռ. պտմ., «կախարդ, հմայող, քաղդեայ» ՍԳր. Եփր. թգ., «գնոստիկեան աղանդաւոր» Կոչ. 339, «գիտցուած, ծանօթ» Սկևռ. աղ., որից՝ գիտել «գիտենալ, իմանալ» ՍԳր. Եզն., «կարենալ, կարող լինել»

ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 25, «համարել, կարծել» Ագաթ. Կիւրղ. ծն., «մերձաւորել, զուգաւորել» ՍԳր., գիտենալ «գիտենալ, ճանաչել» Գղատ. օրհն. Արիստ. առաք. Նիւս. կազմ., «խառնակել, զուգաւորել» Նոննոս. Վրդն. օրհն., գիտոտել «լաւ գիտենալ» Սիւն. քեր. 213 (նորագիւտ բառ), գիտուն ՍԳր. Ագաթ. Սեբեր. Եփր. յես. Թգ. և Փիլիպ., գիտակ ՍԳր. Եփր. ծն. Ագաթ. Կոչ., գիտաճարց Մծբ., գիտութիւն ՍԳր. Ագաթ. Կիւրղ. ծն., գիտնական Փարպ. Պիտ., գիտաստութիւն «գիտութիւն» Իմ. իա. 16, արուագէտ Ա. կոր. ա. 10. զ. 10, անասնագէտ Մանդ. Կանոն., մեռելագէտ «մեռելի հետ խառնակող» Բառ. երեմ. էջ 213 (չունի ԱԲ), երկնագէտ Ոսկ. ես. 335, խորագէտ ՍԳր. Վեցօր., ոգէտ ՍԳր., ոգիտանալ Ագաթ., ոգիտանէ Կոչ., չգիտանէ Եզն., չգիտուն Սեբեր., յանգէտս ՍԳր. Ագաթ., զանգիտել «վախենալ» ՍԳր., զանգիտանէ «երկիւղ» Սեբեր., անզանգէտ «անվախ» Աթան. էջ 556։ Նոր բառեր են՝ գիտակցաբար, գիտակցական, անգիտակցաբար, բնագիտութիւն, լեզուագիտութիւն, ձայնագիտութիւն, ձայնագրագէտ, լեզուագէտ, աշխարհագրագէտ, բնեռագէտ են են։

= Բնիկ հայ բառ, որ կարող է գալ հնխ. թէ՛ veid և թէ՛ void ձևից. այս երկուսից են ծագում նաև միւս հնդևրոպական ձևերը, ինչպէս ցոյց են տալիս յատկապէս յն. οἶδα և εἴδω։ Այս արմատի նախնական նշանակութիւններն էին «տեսնել, գտնել», որից յետոյ էլ «գիտենալ, իմանալ», իբրև արդիւնք տեսած լինելու Հայերէնի մէջ «տեսնել» իմաստը չէ՛ պահուած, իսկ «գտնել» իմաստի համար յատկացուած է գիտ, գիւտ ձևը, որ միևնոյն ծագումն ունի։ Միւս լեզուներից համեմատելի ձևերն են՝ սանս. वेद véda- «գիտեմ», véda- «Ս. Գիրք», vétti «գիտէ», विद् -vid (բարդութեաց ծայրին՝ ճիշտ հայերէնի պէս) «-գէտ, գիտցող», vidatha «գիտուն, իմաստուն, ջերմեռանդ», զնդ. vaēδa «գիտեմ», յն. ϝοῖδα «գիտեմ», εἴδω, εἶδον, ἴδε, ἴδοιμι, εἴδομαι «տեսնել, նկատել, քննել», լտ. video «տեսնել», գոթ. witan «գիտենալ», witaida «նկատել», հբգ. wizzan, գերմ. wissen «գիտենալ», weise «իմաստուն», անգլ. wit «գիտենալ», հսլ. viděti «տեսնել», věděti «գիտենալ», ռուս. ведать «գիտենալ, ճանաչել», видеть «տեսնել», вижу «տեսնում եմ», ведьма «վհուկ, գէտ», հպրուս. waidima «գիտենք», գնչ. վագա «գիտութիւն», վարաշ «գիտուն, կդեր», հիռլ. ro fetar «գիտեմ», հիսլ. vitr «իմաստուն», լիթ. véizdmi «նայել, դիտել» են (Walde, 834, Boisacq, 688, Trautmann, 357—8, Kluge, 533, Pokorny, 1, 236—9, Ernout-Meillet, 1062—3). միւս ձևերը տե՛ս գիւտ արմատի տակ։ —Հիւբշ. էջ 435։

ՆՀԲ լծ. եբր. իատա՛, յն. իտե՛օ, ի՛տօ, յորմէ լտ. video։—Peterm. 21 սանս. vid:—Windisch. 7 սանս. vid, յն. ἰδεῖν, լատ. videre։ Մորթման, ZDMG, 26, 560 բևեռ. uedadubi, իսկ էջ 515 բևեռ. vidini, գերմ. Wissen, յն. εἴδω, հոլլանդ. veten։—Հիւնք. գիտել՝ յն. κοίτη «անկողին, զուգաւորութիւն» ձևից։ Ց. Արշէզ, ՀԱ, 1896, 268 եբր. ՝ՅԴ «գիտել»։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 127, 130 հյ. գետ «ղուշակ» բառը բաժանելով միւսներից՝ դնում է պհլ. دیک համանիշից, որ գըտնում՝ է գործածուած Կարնամակ, ժե. 1—5 և մանաւանդ ժե. 2՝ գետ ու ղուշակ ձևով։ Глейе, Сборн. матер. Кавк. 31, 6 կիմր. gulbit «գիտէ»։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. գիդնալ (<գիտանալ Փիլ. Փարպ. Մանդ.), բացասականը՝ Պլ. չիյդէմ, Ննխ. չիդիմ, Երև. գիտէմ, Տփ. գի՛դիլ, գիդէ՛նալ, Ախց. Կր. Սեբ. գ՛իդնալ, Ագլ. գ՛ի՛դիլ, Ղրբ. գի՛դալ, Սչ. գ՛իդնալ, Ո. ֆիդնալ, Տիգ. ֆիդնոլ, Ոզմ. գ՛ըտիմ, Ջթ. գ՛իդանօլ, գ՛իդանոլ, Ակն. գ՛իննալ, Խրբ. ֆիդնալ, ֆիննալ, Ասլ. գ՛ի*նալ, Ալշ. Մշ. գինալ (ունին սյարգ գ և ո՛չ թէ շնչեղ գ՛), Վն. կիտնալ, Մկ. կ՛ւտնալ, Սլմ. գինոլ, Հճ. գ՛իննօլ, Համշ. կիդնաւչ, իսկ Զղ. պահած է միայն ննեց ֆդես «կարծես» դարձուածի մէջ։—Նոր բառեր են՝ գիտածուն, գիտցուն, գիտկան, գիտաց անել, գիտնակ, գիտնաւոր, գիտոսիկ, գիտումութիւն, գաւառագիտուն, չգիտալուf:

ՓՈԽ.—Տ. Վ. Պալեան, Բիւրակն, 1898, էջ

712 հյ. անգէտ ձևից է համարում Կեսարիոյ Թուրք և յոյն ժողովուրդի գործածած angəd բառը, որ նշանակում է «տխմար». օր. got! be hey angəd adam «գնա՛, ո՜վ տխմար մարդ»։ Ըստ իս կասկածելի է, որովհետև անգէտ բառը հայոց մօտ գործածական չէ։ Աւելի հաւանական է դնել անկուռ բառից, որ փոխաբերաբար Այն. Պլ. նշանակում է «անխելք, անմիտ» (տե՛ս իմ Գաւառական բառարանը, էջ 102)։

ԳԷՐ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «պարարտ, հարպուտ» Եզնկ. եղ. 16. Աղ. խա. 13. Յայտ. ժը. 14. Մծր. 155. Երգն. մտթ. 466, «իւղահամ» Առակ. լծ. սահմ. 234, որից՝ գիրանալ Օր. բ. 15. Նէեմ. թ. 25 Եփր. հռ. 30 (վատ իմաստով), գիրութիւն Փարպ. Խոր., գիրապարար Նար., գիրացուցանել Մաշկ., գիրացութիւն «գիրութիւն» Մանդ. սիր. 22. առանց ամփոփման գէրացուցանել Մաշկ., գէրութիւն Մաշկ. գրուած է գուէր Վստկ. կե. իբր գւռ. ձև։

ՆՀԲ յիշում է հունգ. զsöվէr, որին կըցում է գւռ. գուէր, Canini, Et. étym. 234 բէշուա cer։ Հնխր. պրս. کروت kurūt «գէր, պարարտ»։ Ղափանց. ЗВО, 23, 354 ռուս. жиръ «ճարպ» բառի հետ՝ իբր բնիկ հայ։ Meillet (նամակ 21 ապր. 1927) կասկածելի է գտնում այս ստուգաբանութիւնը. ալ. i ենթադրում է *ei, իսկ հյ. է՝ *oi. ըստ որում գ թոյլ չի տալիս ghe ձևը. այսպիսով բառը բոլորովին առանձին է մնում։—Պատահակա՞ն նմանութիւն ունին իռլ. g'ef, գալլ. gwer «ճարպ»։

ԳԻՒ.—Ննխ. գէր, Ախց. Կր. Ջղ. գ'էր, Աշ. գ'եր, Ջթ. գ'էր, գ'էյ, Ռ. Տիգ. fէr, Մրղ. կէրցիցէլ «գիրացնել», Տփ. գիր, Հմշ. կիր «գէր», կիյցալ «գիրացաւ»։—Նոր բառեր են գէրչուր, գիրուց։ Նոյն բառից է նաև գէր–ճինճղաքթի՝ վարդանանց տօնի եշ. օրը, երբ կանայք լողանում են՝ գիրանալու նպատակով։

ԳԹԵԼ տե՛ս Գայթ։

[ԳԺԱՏ «մոմ»։

Բարկժատ կամ բարգժատ բառի սըխալ գրչութիւնն է։ ՆՀԲ Գաղիանոսի մէջ կարդալով «մաղթբար, գժատ», մաղր համարում է յն. μάλθα «հալած մոմ» և գժատ բառն էլ միացնելով գւռ. կճատ «մոմի կտոր» ձևին, մեկնում է «մոմպատ»։ Այսպէս նաև ՋԲ (կասկածով) և ԱԲ։—Սակայն Նորայր, Արև. մամուլ. 1879, 60 և Հայկ. բառար. 25 գտնելով բժշկարանների մէջ մաղբ «քաղբան» և բարկժատ «քաղբան» բառերը, հետևցնում է, թէ Գաղիանոսի վերի բառերն էլ պէտք է կարդալ «մաղթ. բարգժատ»։ Սրանով գժատ անգոյ բառը կջնջուի։—Այնու ամենայնիւ ԳԲ դնում է դեռ գըժատ, պրս. fիժէտ, անճրուք կոչուած խէժ, sarcocole]։

ԳԺԳՄԻԼ կամ ԳԺԳՄՆԻԼ «նեղանալ, բարկանալ, պայթանալ» Ոսկ. յհ. ա. եղն. 16, «մէկի հետ խռովիլ, քէն ընել, սրդողիլ» Ճառընտ. Օրբ. հրտր. էմ. էջ 142, որ և ղժգմիլ Եւագր. 88. Կոչ. 222. Բ. մակ. գ. 37. Խոր. ՑՀ. կԹ., ղժգմնիլ Լմբ. ժլ. պտրգ. առակ. Արիստակ. Նաւակ., որից՝ գժդմագոյն Եզն. 257 (ձեռագիրն ունի գշղմագոյն), գժգմնեցուցանել Երգն. մտթ., գժգմնութիւն Նար. կամ գժգմութիւն Փիլ., որոնց դէմ ունինք նաև ղժգմութիւն Եւագր. 77, ղժգմագոյն Եւագր. 220։—Յայտնի չէ, թէ գժ– և ղժ– ձևերից ո՞րն է հնագոյնը. Վարդանեան, ՀԱ, 1921, 244 ոսկեդարեան Եւագրի մէջ յաճախ գտնելով ղժ–, այս ձևը համարում է ուղիղ, սակայն այս պատճառաբանութիւնը արժէք չունի բնաւ. Եւագրը ոսկեդարեան է, բայց մեզ հասած ձեռագիրը Ոսկեդարից չէ և փոփոխութիւնը տեղի ունեցած է յետնաբար՝ համաձայն գրչագրողի ըմբռնողութեան. այսպէս՝ ոսկեդարեան Եզնիկի գժգմիլ ձևը, որ ձեռագրում այս ձևով է, Զմիւռնիոյ տպագրութեան մէջ դարձած է ղժգմնել, Վենետկի տպագրութեան մէջ՝ դարձեալ գժգմիլ։ Ինձ թւում է, թէ հնագոյն ձևն է գժգմիլ և յետոյ՝ գրիչները ղժմանիկով կազմուած կարծելով բառը, գրել են ղժգմիլ. սխալը գ և ղ տառերի նմանութիւնից յառաջացած չէ, այլ անճիշտ ստուգաբանութիւնից։

ՆՀԲ ստատանում է խժաղէմ, աժգունիլ և ղժկամակիլ ձևերի մէջ, Եաղըճեան,

Արեւելք, 1884 հոկտ" 17 smi=ժմիտ, ժպիտ *արմատից։—Հիմք.* ժմտիլ *բայից։* Nyberg, Hilfsb. *II, 72 ուզում է կապել գոյժ<իրան.* *gužd *«ողբալ» բառին. նշանակութիւնը թոյլ չի տալիս։*

ԳԺԻՌ *«դաժան, մարդու դժուարը պալու (խօսք)» Ոսկ. ես. 399. Գէ. ես. Վկ. արե. 153։*

ԳԺՏԵԼ *«քարկացնել, նեղացնել, սիրտը ցաւացնել» Վրք. հց. Բ. 139, որից* գժտիլ *«խռովիլ, նեղանալ, հետը աւրուիլ» Եփր. համաբ. Վրք. հց.,* գժգուցիւն *Գծ. ժե. 39. Նար.,* գժտութեամբ ճայիլ *«խէթիւ՝ խէթ աչքով նայիլ» ԱԲ։*

Հիմք. ժտել *բառից։* Petersson, IF, *43 (1925), 72* gIJ *արմատից, որ է լտ.* di-vido *«բաժանել» սանս.* vidhyati *«ծակել»։*

ԳԻ, ո *հլ. «մի տեսակ ծառ է.* juniperus oxycedrus L *(ըստ Արծրունեան, Անտառային տունկերը, էջ 60),* juniperus macrocarpa S *(ըստ Տիրացուեան,* Contributo alla flora dell' Armenia, *էջ 30, որ* juniperus oxycedrus *համարում է* գրդի*),* juniperus communis L *(ըստ* Анненковъ*-ի բուսաբանական բառարանի, էջ 181), թրք.* արդըճ *(որ ըստ* Анненковъ *182 է* juniperus oxycedrus*)» Ես. խա. 19, Գ. Թագ. զ. 31, 33, Ագաթ. Վեցօր. 92. արդի հայերէնում գործածական է* գիհի *ձեր՝ բառ. Երեմ. յաւել. 574։*

Յ. Արշէգ, Բազմ. 1899, 104=վրաց. ղվիա. *այս մասին աւելի ընդարձակ տե՛ս* գիհի *բառի տակ։—*Lidén, IF, *18, 494—8 նախաձեւը դնելով* *viso- (*veiso-, *voiso-) *կամ* *vito- (*voito-) *համեմատում է առաջին պարագային սանս.* véṣṭa-tē *«ոլորուիլ, գալարուիլ», լիթ.* výs-t-yti *«բալուլել», սանս.* vėṣká-s *«խեղդելու չուան», հհիւս.* visk *«յարդի կապոց», նիւլ.* visk *«յարդէ խցան», շվէդ.* viska *«փոքր աւել», հգգ.* wisk *«յարդէ խցան», չեխ.* vich *նոյն նշ., լեհ.* wiecha *«ծաղիկների ողկոյզ», սլով.* věchet *«խուրձ եւ.—երկրորդ պարագային սանս.* váyati, *հսլ.* viti *«հիւսել», յն.* ιτέα *«ուռի», լտ.* vītis *«խաղողի որթ», հգգ.* wīda, *հհիւս.* viðir, *գերմ.* Weide *են «ուռի»։*

ԳԻՌ.—*ՋԲ.* գ՛է *«գիհի», ԲՆ.* գ՛ի *«նոճի», Լ.* կէ՛ճի, *Ղրբ.* կէ՛նէ, *Ղրդ.* իգէ՛նէ. *վերջին երեքը յառաջանում են* *գիենի *ձեւից, որ կազմուած է նոյն* գի *բառից՝ բուսական* ենի *մասնիկով. համմտ.* տանձի—տանձենի *և* ընկուզի—ընկուզենի:

ՓՈԽ.—Վրաց. ղվիա *«գիհի», Թուշ.* ղվիե խե *«գիհի ծառ (*խե *«ծառ» բառով). ըստ* Анненковъ*-ի Բուսաբանական բառարանի, էջ 181—2 (գրում է* гвіа, ria, mbia, gywa*) նշանակում են* juniperus L *կամ* juniperus sabina L, *վրաց.* ვოა ghia *«գիհի ծառը» Չուբինով² 321։*

ԳԻԳ *«նետ կամ տէգ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Ոսկ. աղ.* գիգս ի վերայ դնել *«նետաձիգ՝ տէգընկէց լինել», յն.* ἐπιτιθεμένοι *յարձակեալք ի վերայ, դարանամուտ լեալք» ռհի մէջ (ըստ Ակինեան, ՀԱ, 1917, էջ 27. բայց էջ 18 ասում է, որ կարող է նաև կարդացուիլ* դիգ*)։ Այս անծանօթ բառը Վարդանեան, ՀԱ, 1921, 245 ուզում է ուղղել* վիրգ *կամ* վիգ *(տե՛ս այս բառը)։*

ԳԻՋԱԿ *տե՛ս Գէջ։*

ԳԻԹՎՈՐ *տե՛ս Գէթ։*

***ԳԻԺ** *«խենթ, խելագար». աւանդուած է միայն ուշ ժամանակից. ինչ. Զքր. սարկ. Բ. 48. Տաթև. հարց. 371. Դրնղ. 503, որից* գժտուն *Դրնղ. 503,* գժուիլ *«խենթենալ» Զքր. սարկ. Ա. 52 «Եւ աստ եպիսկոպոսն. գժուեցա՞ր, Յակովբ»։ Նոր գրական լեզուի մէջ միայն արեւելեան բարբառն է, որ ճանաչում է այս բառը. արեւմտեան բարբառը չգիտէ, թէև գտնւում է արեւմտեան գաւառականներում։*

=Պրս. گیج gēj, gīž *«յիմար, ապուշ, տարակուսեալ», որից փոխառեալ են նաև քրդ.* gîž, gîžî *«ապուշ, բժմիտ, շշմած», վրաց.* გიჟი գիժի *«խենթ».* სიგიჟე սիգիժե *«յիմարութիւն»,* გაგიჟება գագիժեբա *«խենթենալ»,* გიჟობა գիժոբա *«խենթութիւն»,* გიჟური գիժուրի *«յիմարաբար», ոսս.* gîž *«գիժ, խենթ», ն. ասոր.* gîž, gîč *«խենթ», —ԱԲ.*

Այս մեկնութիւնս տե՛ս Գաւառական բառարան, էջ 228։

ԳԻԹ.—Գործածական է շատ վայրերում. ինչ. գիժ Ագլ. Ախտ. Բղ. Երև. Խն. Ղրբ. Շմ. Տփ., գէժ Ալշ. Մշ. Նբ. Վն.—Նոր բառեր են գժաուն, գժանոց, գժացրեն, գժութիւն, գըժիլ, գժկնալ, գժառուտ, գժուացնել, գիժխոտ, գժուիլ կամ գեժոիլ, գեժնիլ, գեժռացնել ևն։

+ԳԻԼ, ի-ա հլ. «քար» Ա. մակ. բ. 36. Մամիկ. էջ 27, 48 (յգ. գրծ. գլօf ձևով), որից գլաշարդ «քարկոծ» Ջենոբ. էջ 45. Մամիկ. Լաստ. առաջին և նախնական նշանակութիւնն է «գլտորիլ, գլորում», որից ի գիլ գալ «գլորիլ, գլտորիլ» Նար., ի գիլ հանել «գլորել» Թլկր. 37, գլաբալալ «թաւալգլոր» Լաստ., գըլել «գլտորել» Առակ. իգ. 27. Փիլ. Պիտ., «յաղթահարել, յաղթել, գերազանցել» Ոսկ. եւ. մ. բ. 11. Փիլիպ. է. թ. «արագութեան մէջ գերազանցել, նրանից առաջ անցնել» Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 55, գլեցուցանել «խօսքով յաղթել, ըմբերանել». Օրբ. էջ 206 (նորագիւտ բառ) «Այսու բանիւք գլեցուցեալ զբարան բերանս խոտորախօս արանց և պապանձեցուցեալ զլեզու փառորսակ և անձնահաճ մարդկանս» (ձեռագիրներից մէկը և հրտր. Շահն. բ. 25 գլեցուցեալ բառի տեղ ունին լռեցուցեալ, որ նոյնի հոմանիշը կամ թարգմանութիւնն է). գլումն «յաղթութիւն» Պիմ. աղէքս., մշտագիլ «միշտ գլորտկող» ԱԲ.—Նոյն արմատից -ան մասնիկով՝ գլան Արիստ. աշխ. -որ մասնիկով՝ գլոր «գլորուիլը» Լաստ., գլորել Սղ. ճժէ. 13. ժղ. գ. 10 Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 17, գլորակամ Մծբ., գլորումն ղկ. բ. 34 Ագաթ. Եզն., բաւալագլոր Նաւում. գ. 3, խաղագլոր Ոսկ. Փիլիպ.։ Ժողովրդական և արդի գրական լեզուով կլոր, կոլոր «բոլորակ կամ գնդաձև» և նոր մասնիկով՝ գլտորել, գլտոր գլտոր գալ ևն։—Գիլ բառի երկրորդ ձևն է գիղ ԱԲ, որից գիղաձմայf «գիլ՝ քար ձգելով հմայող?» Մանդ. իգ. մանաւանդ գայթագղիլ կամ գայթակղիլ՝ բաղդուած գայթ արմատի հետ (տե՛ս գայթ)։

=Բնիկ հայ բառ. ձայնդարձն է գել արմատի, որ տե՛ս վերը առանձին։ Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. «գլանձև քար» ռուս. valúnъ «կլորակ խիճ», որոնք նոյնպէս ծագում են հնխ. wel- «գլորել» արմատից (Persson, Beitr, 540, որ տե՛ս Pokorny, 1, 299)։—Հիւբշ. 435։

ՆՀԲ գլել «գլորել» լծ. յն. κυλίω «գլորել», κλίνω «ծռել, թեքել», երր. կալալ.—գլել «յաղթահարել» գնում է զուլ «բռնի» բառից, իսկ գլան լծ. յն. κύλινδρος «գլան»։—Gosche, 24 փոխ. γλούρεα «ոսկէ, ոսկեայ» և γλουρὲς «ոսկի» բառերի հետ համեմատում է հլ. գլորել, ասոն. harit, յն. χλωρός «կանաչ»։ Lag. Gesam. abhand. 29 գիլ = պրս. gil «կաւ»։—Նոյն, Urgesch. 493 գլել=հսլ. valiti, յն. εἰλύειν, լտ. volvere:—Justi, Zendsp. 267 գլել=զնդ. var «գլորել, դարձնել»? Lag. Arm. Stud. § 496 գլել «յաղթել» ըստ ՆՀԲ զուլ «բռնի» բառից։ Թօփուզեան, Արձիւ Վասպ. էջ 42 իրար է կցում ոլոր, մոլոր, գլոր, խոլոր, բոլոր: Canini, Et. étym. 133 գլ-որել=հսլ. kelo «անիւ»։ Տէրվ. Նախալ. 106 հլ. ճոլովել, գալարել, ոլորել, բոլորել, յն. εἰλύω, լտ. volvo, գոթ. valvjan ձևերի հետ՝ հնխ. var, varuvarv «թաւալիլ» արմատից։ Յ. Արշէզ, Բազմ. 1897, 52 գիլ, գլոր, գլել, գալար՝ հնխ. gal, gul «կլոր լինել» արմատից, որ նոյն է սեմական gul արմատի հետ. հմմտ. եբր. gāl, gīl «շրջան առնել», gālīl «շրջանակ», յն. κυλίνδω «գլորել», κυλλός «կոր» ևն։ Հիւնք. յն. κυλίω «գլորել»։ Meillet, MSL, 9, 144 գլել գնում է<*գուլել<հնխ. wōleye, երր սանս. vārayati, հսլ. valiti։ Հիւբշ. 127 մերժում է Lagarde-ի գիլ =պրս. gil «կաւ» մեկնութիւնը և էջ 435 ընդունելով Meillet-ի մեկնութիւնը, իրար է միացնում գլել, գեւուլ, գիլ, գեղձ, որոնց վրայ աւելացնում եմ նաև գալար, գաղձ, (գայթա)-գղիլ: Սարգըսեան, ՀԱ, 1909, 335 մեր գլել բառը մեկնելով երր «ձեռք երկարացնել», կցում է ասոր. gillim «երկար» բառին։

Pictet *բ. տպ. Ա. 152 սանս.* çila *«քար»* =*լտ.* silex *ձևերի հետ։*

ԳԱՒ.—Ննխ. գլոր, գուլոր, գլորել, գուլորել, գօլորվել, *Երև.* գլորէլ, *Տփ.* գլորիլ, *Մնկ.* գոլի-գոլի, *Պլ.* գլորէլ, գլղորէլ, *Ակն. Մշ. Ջղ.* գ'լորել, *Ակն.* կլոր, *Սեբ.* գ'լորէլ, *Տիգ.* գլ'որէլ, *Ռ.* fըլ-ղորիլ, *Խրբ.* գ'ըլըրրիլ, գ'լան *«անիւ»*, *Ախց. Կր.* կլորիլ, *Հմշ.* գլորվիլ, *Սչ.* գօլօրել *«գլտորել»*, *Ոզմ.* գ'ըլըտրիլ, *Սլմ.* գ'ըլըրրել, *Վն.* կլըրել, *Մկ.* կ'ըլիտրիլ, *Մրղ.* կփլլէօրել, *Ջթ.* գ'ը՝լը՝յիլ, գ'ը՝լը՝րիլ, գ'ը՝լղը՝յիլ, գ'ը՝լղը՝րիլ, գ'ըճըըլիլ, *Ասլ.* գ'ըլղօրվել՝, *Շմ.* կուլօլիլ *կամ* fուլօլիլ *«մէկին գետին տապալել, յաղ-թահարել»*, *Հճ.* գ'ոլլոյել։—*Սրանց հետ հմմտ. նաև* գիլ *Վն. «մի տեսակ կակուղ քար» (եթէ չէ պրս.* گل gil *«կաւ»)*, գլան *Ղրբ. «քարերը գլորելով տանելու յատուկ փայտէ գլան»*, գլել *Հմշ. «տապալել»*, գլիլ *Հմշ. «սահիլ, վայր ընկնել»*, գլլալ *Շշ. «գլորուել»*, գլել *Բն. «գլտորել», Ակն. «կոնծել»։ Նոր բառեր են՝* գլերան, գլմկիլ, գլմլտկիլ, գլոր, գըլտոր գլտոր, գլորկտոտփլ, գլորս, գլորտիլ, գլորտըկիլ, գլտիլ, գլուկ, գլտորել, կլորան, կլորիկ, կլորկեկ, կլոլէլ, կլոլակ, կոլորաւուն, կոլորել, կոլոլել, կոլոլաճf, կոլոլուիլ։ *Յատկապէս յի-շելի է* կլոր *«սեխ», որի հին յիշատակութիւնն ունի Բառ. երեմ. էջ 283՝ սեխ բառի բացա-տրութեան մէջ և ուրիշ յետոյ՝ Պատմ. ԺԸ դարից (Դիւան Հայոց Պատմ. Ժ. էջ 112՝ երեք անգամ)։*

ՓՈԽ.—Քրդ. կոլոլ, գոլոլ *ձևերից փոխառ-եալ են քրդ.* كليل gilīl, kirin *«գլտորդ-նել»*, gilīl bun *«գլտորիլ»*, كلول kilul *«թաւալում, գլորիլը»*, kilul kirin *«գլտորիլ, թաւալգլոր ընկնել» (սրանց հետ* Justi, Dict. kurde *կցում է պրս.* كلول gülul, كلوله gülule *«կծիկ», որոնք անյարմար են)*, glo-var *«կլոր» (Աճառ.* MSL, *16, 355)։ Ուտ.* kololak<կոլոլակ *ձևից։*

ԳԻԾ, ի, ի-ա, ո *հլ. (բոլորն էլ յետնաբար) «գիծ, խազ» Փիլ. ել. Արիստ. քանակ., «գիր, գրուածք» Խոր. Նար. Մագ., «սպի, հետք» Փիլ. քհ. Նար., «ուղիղ շարք, տող» Ժիլ. լիւ. Նար., որից՝* գծել *Ագաթ.*, գծած *Փարպ.*, գծա-գրել *Կիւրղ. գնձ. Փիլ. այլար.*, նախագիծ *Սարգ. Մաշկ. Նար.*, նկարագիծ *Լծ. ածար.*, ուղղագիծ *Նիւս. բն. Փիլ. լիւ.*, անգծելի *Ա-նան. պետր. Մագ. Նար.*, գրագիծ *Յհ. կթ. և այլն։ Նոր բառեր են՝* գծագրիչ, գծատր, օրի-նագիծ *են։*

Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 41 գեզ, գզել, գիծ, կիծ, կին *իրար է մի-ացնում։* Karst, *Յուշարձ. 418 ооd.* čiz-mek *«գծել»*, čiz-gi *«գիծ»։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *59 հլ.* գիր, *հնդ.* vaēma- *«ժայռ, վէմ», հոլ.* vajati *«քան-դակել», սանս.* veçí *«տաել» բառերի հետ՝ հնխ.* ṷel, ṷoi *«ճեղքել արմատից։*

ԳԱՒ.—Ախց. գիծ, *Սչ.* գիձ, *Ասլ.* գիձ, գիզզ, *Մրղ.* կ'իծ։

ԳԻՀ *տե՛ս* ԳԵՀ։

ԳԻՀԻ *տե՛ս* ԳԻ.—*Ծիշտ այս ձևով է խաչ.* գիհի *«արտըճ»։*

ԳԻՂ *տե՛ս* ԳԻԼ։

+ԳԻՆ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «մի բանի արժէքը» ՍԳր. Կիւրղ. ել., «գնում» Ա. մակ. ժգ. 49. Գ. թագ. ժգ. 28, «նաւի վարձ» Յովն. ա. 3, որից՝* գին հատանել, գին արկա-նել *«արժէքը որոշել» ՍԳր.*, գնոյ առնուլ *«ծա-խու առնել» Կոչ. գ. 5, Եփր. համաբ.*, գինս տանել *կամ* խնդրել *«վճարքը պահանջել» Եզն.*, գնել *ՍԳր. Ոսկ. եփես.*, գնածոյ *Պղատ. օրին. Վրք. հց.*, գանձագին առնել *«դրամով գնել» Ասող. Յայսմ.*, մեծագին *Մրկ. ժդ. 3. Յհ. ժբ. 3. Սեբեր.*, մեծագնի *ՍԳր.*, առգին *«ապրանքի նմոյշ, որ ցուցադրում են» Ոսկ. ես. 274*, առգնող *«վաճառական» Ես. իգ. 8*, ածգին *Ոսկ. մ. գ. 3, 8*, ածգնել *Ոսկ. ես. 419*, ծանրագին *Մտթ. իզ. 7. Վեցօր. Եզն.*, մար-դագին *Բ. մակ. ը. 11, 25, 34*, նորագին *Ոսկ. ա. տիմ.*, դիւրագին *Մանդ.*, անգին *«չատ թանկագին» Ոսկ. բ. կոր. «առանց փրկանքի» Պտմ. Ներս. հյր. 70*, ձիթագին, խնկագին *«ձէթի՝ խունկի համար եկեղեցուն տրուած դրամ» (Նորագիւտ բառ) Տաթև. ձմ. ձը.* գնուրդի *«դրամով առնուած» (չունի ԱԲ) Անսիզք 21. նոր բառեր են՝* գնորդ, թանկա-գին, սակագին, գնահատել, անգնահատելի, գնահատական, արժեգին, լուսագին, ճաշա-գին, դասագին, գնում *են։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. vēs-no- ձևից. սրա ves-no, vos-no համաղորներից են ծագում սանս. vasna- «գին», vasnám «վարձը», vasnayāmi «սակարկել», պհլ. vahāk, պրս. بها bahā «գին», յն. ὦνοσ «գին», ὠνή «գնումն» (լեսբ. ὄννᾱ), ὠνέομαι «գնել», գորտ. ὠνῆν «ծախել», լտ. *vēnus (պահուած է միայն հյց. venum և տր. veno ձևերով) «վաճառ», vēnum dare «տալ ի վաճառ», որից vendere «վաճառել» (ֆրանս. vendre, իտալ. vendere, սպան. vender, ռում. vinde, բոլորն էլ «ծախել»), կամխ. uššaniya «ծախել» և waš «գնել», որ ներկայացնում է պարզական արմատը՝ առանց -no մասնիկի (Pokorny, 1, 311 և Ernout-Meillet. 1044)։ Բառիս կրկին նշանակութիւնները նրանից են յառաջանում, որ վաճառումը հնապէս փոխանակութեամբ էր և վաճառողը միաժամանակ նաև գնող էր (Walde, 818, Boisacq. 1082, Horn, § 242)։—Հիւբշ. 434։

Windisch. 7 սանս. guna։ Lag. Urgesch. 442 սանս. vaṇij «վաճառական», լտ. vendere, իբրև ven-dere՝ համաձայն հյ. գին տալ ոճին։ Հիւբշ. KZ, 23, 24 առ-գին բառը դնում է արգ արմատից, որ յայտնապէս սխալ է։ Տէրվ. Նախալ. 108, Bugge, Beitr. 24 գին մեկնում են վերի մեկնութեամբ։ Հիւնք. քանի բառից։—Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. 16 ճապոն. ճին բառի հետ։

ԳԻՌ.—Ննխ. Տփ. (իսկ Պլ. միայն հին լեզուով) գին, Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Մշ. Ջղ. Սեբ. Սչ. գ'ին, Ագլ. գ'ին, Հմշ. Շմ. կին, Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. կ'ին, Ո. Տիգ. fին, Ոզմ. գ'ե'ն, Զթ. գ'էն։—Նոր բառեր են գնոչ, գնոց, գնծու, գնանոց, գնատր, գնուf, գնորդի։

ՓՈԽ.—Գնչ. Kinava «գնել, ծախու առնել», սպանական գնչ. quinar «գնել». (Paspati իզուր է համեմատում այս բառերը սանս. kī «գնել» ձևի հետ)։

+ԳԻՆԴ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «ականջի օղ» ՍԳր. Եփր. ծն. «մանեակ, օղամանեակ, շրջանակ» Փիլ. նխ. բ., որից գընդայանոյն «գինդերով կամ գնդանման զարդերով զարդարուած» (նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 171, գնդանոց «գինդ կամ գինդի օղակը» Գնձ., գնդակալ «գինդի օղը» Վրդն. ծն., գնդակ «շրջանակ, պսակաձև զարդ» Կիւրղ. Թուղ. «Ճիղ, մանաւանդ խաղողի խիղը» Ծն. խթ. 11. Վեցօր. 92, 95. Կոչ. 152, գնդաձև «ոլոր ոլոր, մանուածապատ» Մաքս. դիոն.—գրուած է նաև գինտ։

=Բնիկ հայ բառ. նախնական իմաստն է «բոլորակաձև, ոլորակ, օղակի պէս կլոր, rond», որ տարբեր է գունդ «գնդաձև, ձմերուկի պէս կլոր, sphérique» բառից։ Ինչպէս կլոր աշխարհաբարի մէջ շփոթ կերպով նշանակում է թէ՛ «բոլորակ, rond» և թէ՛ «գընդաձև, sphérique», նոյնպէս և այստեղ կայ նման շփոթութիւն գինդ և գունդ բառերի գործածութեան մէջ. մանաւանդ որ այս երկուսը ածանցման մէջ հաւասարապէս տալիս են գնդ–, որով արմատը որոշել անկարելի է։ Գընդակ «շրջանակ» կամ «խաղողի ծիլ», գնդաձև «ոլորապտոյտ» (օր. գնդաձև գնացք օձից) անշուշտ sphérique չեն և հետևաբար բխած են գինդ «բոլորակ» բառից։ Կարող են սակայն նաև շփոթմամբ գունդ բառից յառաջացած լինել։ Ինչ որ էլ լինի, գինդ բառի բուն իմաստն է «կլոր» և յետոյ միայն դարձել է «ականջի օղ», ճիշտ ինչպէս հյ. օղ «կլորակ. 2. գինդ» կամ գերմ. Ring «բոլորակ, օղակ» և յետոյ Ohrring «ականջի գինդ»։ Այս նշանակութեամբ հյ. գինդ ծագում է հնխ. vendhā ձևից, որի միւս ժառանգներն են հհիւս. vinda, հբգ. wintan, գերմ. winden «ոլորել, դարձնել», հբգ. uuindinga «գինդ, կանացի զարդ», նբգ. Winde «բաղեղ», հբգ. Uuinton «խաղողի ծիլ» (այս երկու բառերը նոյնանում են մեր գնդակ որբոյ ձևի հետ). ումբր.—ueṇdo «դարձած», սանս. vandhúra «կառքի կողով» (Pokorny, 1, 261)։ Տե՛ս նաև վարը գինձ, որ նոյն արմատից է։

ՆՀԲ սանս. կունտալա «գինդ, մատանի»։ Հիւնք. fիթ բառից է հանում։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 5—7։ Պատահական նմանութիւն ունին սանս. gaṇḍa «ձիու սանձի վրայ իբրև զարդ դրուած վարդ կամ կոճակ, կապ ևն», gaṇḍū «կապ, հանգոյց», մոնղոլ.

كنده kindü «կանացի մի տեսակ զարդ» (տե՛ս Մոնղոլ-արաբ. բառ. ЗВО, 15, 116)։

ԳԻԹ.—Ալշ. Երև. Մշ. գ՛ինդ (Ալշ. յգ. լինում է գ՛նդեր), Մկ. Սլմ. Վն. կ՛ինդ, Ոզմ. գ՛է՛նդ, իսկ Ջղ. միայն բարդութեան մէջ պահուած՝ անգոնագ՛ինդ.—փոխաբերաբար գինդ Մկ. «ոչխարի վզի տակից կախուած երկու կտոր միս»։

+ԳԻՆԻ (-նւոյ, նով, եաւ, նոց, եաց, եօք) «գինի» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. Թգ. Մծբ. ածանցման մէջ մտնում է սովորաբար գինե– ձևով. ինչ. գինեակ Սեբեր. Ոսկ. ա. տիմ., գինեզէն Գ. մակ. ե. 1, 5. Ոսկ. մ. բ. 23, գինենարիլ «հարբիլ» Ես. ժզ. 12, գինեմոլ Եզեկ. իգ. 41. Տիտ. բ. 3. Ոսկ. մ. բ. 23, գինեսէր Ա. տիմ. գ. 8, սակայն կայ նաև գին– ձևով. ինչ. գինըմպելիք Ոսկ. մ. բ. 23, գինըմպուք Ոսկ. մ. բ. 23, գինարբուք «խնճոյք» ՍԳր. գինաւէտ Ես. լզ. 17. նոր բառեր են՝ գինեպան, գինետուն, գինեգործ, գինեգործութիւն, գինեգործական, գինեվաճառութիւն ևն։

=Բնիկ հայ բառ. ծագում է նախաւոր *գէնի ձևից, որի մայրն է հնխ. voinio- սրա հետ համմտ. յն. οἶνος «գինի» (<ϝοῖνος, Հերակլ. γοῖνος, թրակ γάνος), οἴνη (դոր. οἴνα) «որթ», οἰνάς, «որթ, գինի», հաթ. genš (š ուղղականի մասնիկ է) «գինի», ալբան. vēne, թոսք. vere «գինի» (<*voinā), լատ. vīnum (<*voino-) «գինի», որից ռում. vinŭ, իտալ. սպան. vino, ֆրանս. vin. լատիներէնից փոխառեալ են գոթ. wein, հբգ. wīn, գերմ. Wein, անգլ. vine, հիոլ. fīn, կիմր. gwin,— գերմանականից փոխառեալ են հսլ. vino, ռուս. вино, որոնցից էլ՝ լիթ. vÿnas «գինի» և մորդվին. (ոչ-հնդկրոպական) vinā «գինի, օղի»։ Միևնոյն բառը գտնւում է նաև սեմական լեզուներում. օր. եբր. יין yain (< wain), արաբ. وَيْن wain, եթովպ. ወይን wein, ասորեստ. inu, սեմական նախալեզուի մէջ wainu «գինի» (Walde, 839, Boisacq, 691, Kluge, 523)։ —Գինի բառի ծագման և սրա հետ որթի նախնական հայրենիքի, ինչպէս և գինեգործութեան արհեստի սկզբնաւորութեան, զարգացման և տարածման վրայ շատ է վիճաբանուած։ Երկար քննութիւններ են կատարել Schröder, Hehn, Hommel, Kremer, Jensen ևն։ Սրանցից ոմանք համարում են, թէ գինին նախնաբար հնդևրոպացոցն էր և սեմականները նրանցից սովորեցին գինեգործութիւնը, ուստի և սեմական ձևերը փոխառութիւն են հնդևրոպացիներից։ Ըստ Lag. Arm. Stud. էջ 35 ծան. Կիպրոսից անցել է հրէից և սրանցից էլ արաբներին։ Ուրիշներ, ընդհակառակը, պնդում են թէ գինին նախապէս սեմական էր, որոնցից փոխառութեամբ անցաւ հնդևրոպացիներին։ Ճշտագոյնն այն է (ինչպէս Meillet, MSL, 15, 163 և ուրիշներ ընդունում են), որ գինին Միջերկրականի հին քաղաքակիրթ ժողովուրդի գիւտն ու սեպհականութիւնն է, որ յետոյ՝ մի կողմից փոխառութեամբ անցաւ սեմականներին և միւս կողմից՝ հարևան հնդևրոպացիներին (յոյն, հայ, ալբանացի) և սրանց միջոցով էլ հետզհետէ տարածուեց աւելի հեռուները (լատին, գերման, կելտ, սլաւոն). Գերմանիա մտաւ Ա դարին՝ լատինների միջոցով. սրանից աւելի ուշ սլաւներին անցաւ։ Հայերի միջոցով տարածուեց Կովկասի մէջ.—(Pokorny, 1, 226, Ernout-Meillet, 1068)։—Հիբշ. 434։

Առաջին ուղիղ համեմատութիւնները տուաւ Klaproth, Asia polygl. 106։ ՆՀԲ համեմատում է վրաց. ღვინო, յն. οἶνος, լտ. vinum ձևերի հետ։ Peterm. 25 դընում է լտ. vinum, յն. οἶνος, եբր. יין-yain և արաբ. vain: — Windisch. 7 յոյն և լտ. ձևերի հետ։ Այսպէս նաև միւսները։ Տէրոյենց պատուելի, Երևակ, 1857, էջ 194—5 Ուայզմէն անգլիացի հեղինակի «Պատմութիւն գիտութեան լեզուաց» գրքի թարգմանութեան մէջ, ուր ասուած է, թէ գինեգործութիւնը նախնապէս վերաբերում էր սեմականներին և սրանց ձեռքով արևելքից արևմուտք է տարածուած, աւելացնում է այս ծանօթութիւնը թէ «խաղողի մշակութիւնը ըստ Ս. Գրոց սկսած է Հայաստանի մէջ, յԱկոռի, Նոյի ձեռքով. նախալեզուեան բառը գինին է. ասէք փոխ առին Հրեայք, և

առնցմէ այ տարածուեցաւ Եւրոպա։ Lag. Arm. Stud. § 484 և էջ 170 չէ ընդունած յն. և լտ. բառերի համեմատութիւնը։ Գինի բառը կովկասեաններէ հետ են համեմատել Tomaschek, Deutsche Litteraturz. 1883, էջ 1254, Bugge, KZ, 32, 83, Jensen, Hitt. u. Armen. 100, 130, 210 և ZDMG, 48 (1894), էջ 465։ Վերջինը, ինչպէս և Meillet և ուրիշներ, կովկասեան ձևերը համարում են հայերէնից փոխառեալ։ Հիւնք. յն. καινός «նոր» բառից։ Գինի բառի վրայ մի զարմանալի կարծիք յայտնեց Յ. Արշէզ, ՀԱ, 1896, 267—270, որի համեմատ գինի բառը ծագում է գի ծառի անունից. այս էլ ակկադերէն gi «եղէնի կամ արմաւենի և կամ որթ?» բառից. -նի՝ ծառ նշանակող -նեի մասնիկն է։ Գիհի ծառից պատրաստում էին մի տեսակ օղի, որ յետոյ փոխանակուեց խաղողի գինիով. առաջինի անունը սակայն դրուեց ու պահուեց երկրորդի վրայ։ Այս յօդուածի առթիւ մի երկար բանավէճ Յ. Արշէզի և Հ. Գ. Մէնէվիշեանի միջև՝ տե՛ս ՀԱ, 1896, 289—292, Բազմ. 1897, 49—54 և 1899, 104 =ՀԱ, 1899, 83։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 13 հայ բառը գտնում է Փոքր Ասիոյ Οἰνοανδα քաղաքի անուան մէջ։ Մառ, О полож. абхаз. էջ 41 հյ. գինի, վրաց. ղվինի, ափխազ. aγó են համարում է բնիկ յաբեթական բառ, որի մնացորդն է այգի, ուր այ տեղական մասնիկ է։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. Տփ. գինի, Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Մշ. Ջղ. Սեբ. Սչ. գ'ինի, Ագլ. գ՛ի՛նի, Ռ. Տիգ. fինի, Համշ. Ղրբ. Շմ. կինի, Մրղ. Սլմ. Վն. կ'ինի, Զթ. գ'ինէ, Մկ. կ'ինը, Ոզմ. գ'էնէ։ Նոր բառեր են՝ գինազօխ, գինախում, գինակ, գինահոտ, գինամաճ, գինաչուր, գինարբ, գիներբուկ, գինուկ, գինով, գինովնալ ևն։

ՓՈԽ.—Վրաց. ղվինի, ղվինո, ղւնո, մինգր. ղվինի, լազ. ղուինի, ղինի, ինգիլ. ղիւնէյ, ավան. գվինէյ, ղվինալ. հմմտ. նաև թուշ. վէ, վէն, ուտ. ֆի (սեռ. ֆինէի), ափխազ. agl^{w}y? բոլորն էլ «գինի»։

+ԳԻՆՁ, ո հլ. «մի տեսակ բոյս և նրա հատիկները. coriandrum» Եղ. ժզ. 14, 31. Թուոց ժա. 7. որից գնձահատ ԱԲ, գնձաչուր ԱԲ։

=Բնիկ հայ բառ, որ յառաջացած է գինդ «կլոր» բառից. այսպէս է կոչուած բոյսը՝ սերմի կլորիկ ձևից առնելով. այս նախնական նշանակութեան համար հմմտ. վրաց ֆինձի, որ է «գինձ», բայց ֆինձիս-թավի «գնդասեղ» (բառացի. «գինձի գլուխ»). Նոր-Ջուղայի բարբառով էլ գինձը կոչւում է բոլորգինձ։—Նման ձևի համար հմմտ. փոխինդ-փոխինձ, խեղդ-հեղձ, պիղծ-պղտոր, խայծ-խայտ ևն։—ԱՃ։

Lag. Gesam. Abhd. 57 եբր. גד gid (ուղիղն է gad) «գինձ», Հիւնք. կինճ բառից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Խրբ. Մշ. գ'ինձ, Ագլ. գ՛ինձ, Ղրբ. կինձ, Սլմ. Վն. կ'ինձ, Տիգ. fինձ, Ոզմ. գ'է՛նձ, Մրղ. կ'ինձ, ծինձ։—Վրացերէնից փոխառեալ է Տփ. fինձ։—Նոյն է և գինձ Ղք. «մանր սոխ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. ֆինձի «գինձ», ქინძის-თავი ֆինձիս-թավի «գնդասեղ (հմմտ. գւռ. գնծիկ «գնդասեղ»), ქინძის თესლი ֆինձիս թեսլի «գինձի սերմը, հատիկը», թուշ. ქინძ ֆինձ «գինձ»։

+ԳԻՇԵՐ, ո հլ. (երբեմն նաև ի-ա հլ. սեռ. գիշերին ունի կրկնագիր Ագաթ. Յուշարձան, էջ 126 բ) «գիշեր» ՍԳր., որից՝ գիշերի «գիշերանց» ՍԳր. Եւս. քր., գիշերային «գիշերանց» ՍԳր., գիշերախառն Բ. մակ. ժբ. 9. Գ. մակ. ե. 10, գիշերական ՍԳր., գիշերակերպ Կոչ., գիշերամարտ Ագաթ., գիշերապահ ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 31. Ագաթ., գիշերավար «Արուսեակ» Յոբ. թ. 9. լը. 32. Կոչ. միջագիշեր ՅՀ. իմ. ատ., մշտագիշեր Նար.։ Հաղուագիւտ ձևեր են՝ գիշերաց Ես. իզ. 9 (որից գիշերեաց ՅՀ. իմ. եկ.) և գիշերոյն Դ. թագ. ը. 24 մակբայները։ Նոր բառեր են՝ գիշերազգեստ, գիշերօթիկ։

=Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակիցներն են յն. հոմեր. ἕσπερος «երեկոյ», τὰ ἕσπερα «երեկոյեան ժամանակ», յետնաբար ἡ ἑσ-

πέρα «երեկոյ», լտ. vesper «երեկոյ», vespera «երեկոյ ժամանակ», ֆրանս. vêpres «երեկոյեան աղօթք», հիւլ. fescor, կիմր. ucher, լիթ. vākaras «երեկոյ», vakaraĩ «արեւմուտք», լեթթ. vakars «երեկոյ», հսլ. večerŭ, ռուս. вечеръ «երեկոյ», вечеря «ընթրիք», գերմ. Vesperbrot «երեկոյեան, ընթրիք», փոխառութեամբ հունգ. vacsora «ընթրիք» (Walde, *827*, Boisacq, *288*, Trautmann, *348*)։ Այս բառերին նախաձեւ են դրում հնխ. vespero, veqero, առանց սակայն ձայնական տարբերութիւնները լիովին պարզելու։ Հայերէնը, որ գալիս է հնագոյն *գեշեր ձեւից, հայում է veqero նախաձեւին. համմ. շուն, եշ.—Թոխարերէնն ունի. wșe ձեւը, որի հետ նոյն է քուչ. yaşi «գիշեր» (Pokorny, *1, 15* և *311*, Kluge, *510*, Ernout-Meillet, *1054*)։—Հիւբշ. *435*։

Հներից Վրդն. ծն. մեկնում է գէշ բառով. «Յորժամ գոյն գէշ և թուխ զգենուն օդ և երկիր, գիշեր կոչի»։ Յայսմ. մրտ. *17* գեշ+իր կամ «Որբ. եւ զխաւարն կոչեաց գիշեր, որ է գէշ իր կամ գէշ երր, այս է մութն ու խաւար» Տաթև. Յմ. կզ. «գիշերն զարշ իր կոչի»։ Նոյն, Հարց. *196* գիշեր՝ զի գարշանայ երր, որ է օդ։ Քաղուածք ինչ Մեկն. արրծ. հանում է fշել բառից. «Որպէս թէ ի մտանել արեգականն՝ քիչ արկեալ ժողովին մարդ և անասունք և թռչունք. և գազանք յորշիցն քշեալք՝ ելանեն յորսս» (ըստ Մսեր Մագիստ. խմբագիր չափածոյ, էջ *152*)։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia polygl. էջ *99*, որ համեմատում է հսլ. večer բառի հետ սրանց կցելով նաև խուզ. sera, լտ. sero, օսս. achsar: ՆՀԲ «կիսեր, կէսն աւուր, լծ. թրք. gije, goje «գիշեր», Böttich. Wurzelforsch. *23* viš արմատից։ Ուղիղ մեկնութիւնն ունի Müller, SWAW, *38*, *576*, որ կրկնում են Տէրվ. Altarm. *51*. Նախալ. *108* ևն։ Մսեր մագիստ. (անգ) դնում է զորշ երր: Karst, Յուշարձան, *405* սումեր. gišI «մթութիւն», gig «սուեր, գիշեր», *423* ալթայ. ket, keč «երթալ, հեռանալ», օսմ. geçen «անցեալ», geč «ուշ», չաղաթ. kiča «երեկոյ»։ Պատահական նմանութիւն ունի չերքէզ. češə «գիշեր»։—Հայ բառի հնդեւրոպական ծագման հակառակ է Brugmann, IF, *13*, *158*, որին համամիտ է նաև Boisacq, *289*. սակայն այդ կասկածները իզուր են, ինչպէս ցոյց է տալիս վերջին անգամ Pedersen, KZ, *39*, *393* և *404*, որին համամիտ է նաև Walde, *827*։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. գ'իշեր, Ախց. Ակն. Կր. գ'իշէր, Սլմ. fիշեր. Ասլ. գ'իշէ'ր, Վն. կիշեր, Խրբ. Ճմ. Պլ. Ռ. Սեբ. fիշէր, Գոր. կիշէ'ր, Սչ. գ'րշէր, Զղ. fշեր, Տփ. գի'շիր, Ոզմ. գ'իշիր, Հմշ. կիշիր, Մկ. կ'իշիր, Մրղ. f'իշիր, Ջթ. գ'իշիյ, գ'իշիր, Հճ. գ'իշէյ, շիյէգ, շէյս «այս գիշեր, գիշերս», Երև. Ղրբ. Մղր. Ննխ. fշեր, Ագլ. Տիգ. fշիր:—Նոր բառեր են՝ գիշերագնայ, գիշերաեփ, շերեփեց (=գիշերեփեց), գիշերանց, գիշերի «կզաքիս», գիշերճանայ, մթնագիշեր, գիշերաճնց, գիշերճուկ ևն ևն։—Գաւառականներ մէջ գիշեր բառը նշանակում է նաև «սև սաթ» (այսպէս Ալքս. Կ. Տփ.), այս իմաստը ձևացած է գիշեր բառի «սև» առումից. համմ. գիշերադէմ «սեւադէմ, սեւերես» Մխ. առակ. (սրա վրայ տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ *15*. նաև Հիւբշ. IF, *19*, *477*)։ Նոյն կազմութիւնն ունին նաև պրս. شبه šaba և شبرنگ šabrang «է ազգ ինչ սեաւ և վճիտ քարի, որ ի ճախարակին լինի որպէս սաթ»։ Երկուսն էլ شب šab «գիշեր» բառից։ Դարձեալ պրս. بیجاده bījāda, որ է «սաթ», նշանակում է նաև «գիշեր» (տե՛ս Будаговъ. Срав. слов. *1*, *299*)։ Այս ջիշեր «սաթ» բառից է կազմուած Գիշերաձոր տեղական յատուկ անունը (Օրբ. բ. *236*, Հիւբշ. Die altarm. Ortsnamen, հյ. թրգմ. էջ *332* և *431*)։

ՓՈԽ.—Վրաց. გიშერი գիշերի «սև սաթ» გიშრაფერი գիշրափերի «հերիսայ» (Չուբինով[2]), որ հյ. գւռ. գիշերեփէց ձևից է փոխառեալ։

ԳԻՇՏ «արեւմտյի յատուկ մաշկեայ հագուստ կամ վերարկու» Լմբ. առ Լևոն, տպ. Վենետ. *1865*, էջ *218*, *240* (ռմկ.գրծ. գշտով),

որից գշտիլ «մաշկեղէն հագուստ հագնիլ, աբեղայ դառնալ» (նորագիւտ բառ) Արշ. վերջ. «Ի Կարմեղոս լերինդ անապատացեալ ուխնեաւ գշտի»։

ՆՀԲ գիշտ բացատրում է «աբեղայի զգակ կամ հագուստ», ՋԲ միայն «հանդերձ ի մորթոյ կենդանեաց, մուշտակ»։ Ուղիղ է միայն «մաշկէ հագուստ» նշանակութիւնը, որովհետև Կամբրոնացու կրկին օրինակներումն էլ այս մասին է խօսքը։ Վերջին վկայութեան մէջ էլ ՆՀԲ գշտի կարծում է թէ գիշտ բառի սեռականն է։—Հացունի, Պատմ. տարազի, 418 գիշտ հանում է քշտել «յապաւել» բայից, իբրև թէ «կարճ հագուստ»։

ԳԻՐ, ո հլ. «տառ, 2. գրուածք, գրութիւն, 3. նամակ, 4. Ս. Գիրքը, Աստուածաշունչ, 5. որևէ գիրք, մատեան» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 16. Եզն., որից՝ գրել «գիր գրել, 2. փորագրել, քանդակել» ՍԳր. «3. նկարել» Ոսկ. պօղ. բ. 467. «4. համարել, ենթադրել» Եզն. Ոսկ. ես. մ. բ. եբր. «5 վերագրել» Կիւրղ. թագ., գրիչ ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն., գրագէտ Ես. իթ. 11. Եւս. քր. Ոսկ. ես., գրագիր Եւս. քր., գրակ «տառ» Կոչ., գրաձև Ոսկ. ես., գրեան Ոսկ. մ. ա. ես. և Կոր., գրեանք Եւս. պատմ., գրեթէ ՍԳր. եզն., գրեղէն Ոսկ. ես., արագագիր Սղ. խա. 2, մեծենագիրք Եւս. քր., ուղեգիր ՍԳր, բնագիր Մանդ. խոր., գեղագրել Նար., յառաջագիր Ագաթ., վարազագիր Բուզ., անգիր Յոբ. խբ. 11. Ոսկ. ա. թես. Եւս. քր. Կոչ., նշանագիր Եբր. և. 12. Եփր. թգ. Եւս. քր. և պատմ. Ագաթ. Կորիւն., նամագրել Եւս. քր., ձեռագիր Կող. բ. 14. Ոսկ. Բուզ. Սեբեր., երկաթագիր Մխ. այար., տարագիր «աքսորական» Սղբ. Սեբեր. Եւս. քր. (յն. προ-γράφω բառից թարգմանաբար), գրչութիւն Խոր., գրասյան «գրադարանապետ» (չունի ԱԲ) Առաք. պատմ. 343, են են։ Նոր բառեր են՝ կենսագրութիւն, զարդագիր, տարեգիրք, լուսանցագրութիւն, սեպագիր, ամսագիր, անտորագիր, արտագրութիւն, աղերսագիր, գրիչ-կարիչ (Riggs, էջ 15), ընկալագիր, բողոքագիր, բևեռագիր, թռչնագիր, տպագիր, անդորրագիր, վաւերագիր, սղագրութիւն, սկզբնագիր, գրագիտական, գրադատական, գրադարան, գրադարանապետ, գրադարանապետութիւն, գրախանութ, գրականագէտ, գրականական, գրահաշիւ, գրահաշուական, գրաճանաչ, գրասենեակ, գրասենեկային, գրավաճառ, գրավաճառանոց, գրավաճառութիւն, գրատուն, գրացուցակ, գրչագրական, գրչածայր, գրչակոթ, գրչահատ, գրչափորձ են։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. wer «պատռել, քերել, քերթել, ճանկռտել» արմատի երկար wēr ձևից. ցեղակիցներն են պարզ wer կամ k, d, el աճականներով աճած ձևի տակ՝ սանս. vraná- «վէրք, պատառուածք», vrçčáti «պատռել, հերձել, ճեղքել», յն. ῥινος «կաշի, մորթ», ῥάκος (եոլ. βράκος) «ցնցոտի, պատառոտուած շոր», ῥακοῦν «պատառոտել», ῥίνη «խարտոց», ալբան. vorε «վէրք», հսլ. rana «վերք», ռուս. вередъ «պալար, վէրք», սլով. vrẹsknīti «շառաչմամբ խորտակել, պայթել», դան. vraade, անգլսք. wrōtan, հիսլ. röta, հբգ. ruossan «փորել» են։ Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. γράφω «ճանկռել, փորագրել, գրել, նկարել», որի համեմատ էլ հյ. քերել և քերականութիւն։ Մեր բառի հետ ճիշտ համեմատելի են գոթ. writs «գիծ», անգլսք. writ «գիր», wroett «փորագրութիւն, զարդարանք», writan, մգ. writen, որոնք բխում են նոյն wer- արմատից՝ աճած t աճականով և նշանակում են «վիրաւորել, պատռել, փորագրել, նկարել, գրել» (Pokorny, 1, 286—7, Boisacq, 341, 833)։—ԱՃ.

Հները մեկնում էին քերել բառով, ինչպէս է իսկ յն. γράφω «գրել», որի առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «քերել», ըստ որում հների գրութիւնը քարերի վրայ փորագրութիւն էր։ Այսպէս՝ Թր. քեր. էջ 4 «Գիր ասի, վասն զի իբր քերելով խմն գաղափարի. քանզի գրելդ քերել ասիւր առ նախնեօքն»։ Երզն. քեր=Սիւն. քեր. 199 «Գիրդ է ի քերելոյ և ի գծելոյ»։ ՀՀԲ ևս հետևելով սրանց՝ համարում է քերել բառից։ Brosset, JAs. Paris 14(1834), 369—405 վրաց. վծեր, յն. γράφω «գրել»։ ՆՀԲ լծ. վրաց. ծէրիլի, հյ. ծիր, գիծ, քերումն.

իսկ սանս. կիr *է «ձայն, հնչումն»։* Pe-
term. *25, 37 սանս.* giri *«լեռ»,* gir *«խօ-
սակցութիւն»։* Windisch. *7 յն.* γράφω
*«գրել»։ Աղգասէր Ղալկաթայի, 1847, էջ
415 հայերէնը համարում է նախալե-
զուեան բառ, որից անգլ.* graphy *«գրու-
թիւն».* fեrել *բառի նմանութիւնից էլ հե-
տեւցնում է, որ նախապէս գիրը «քարի
վրայ քերծելով» էր։* Lag. Urgesch. *975
յն.* γράφειν *«գրել» բայի հետ։ Մորթ-
ման,* ZDMG, *26, 527 բեհս.* çirsini,
յն. γράφω, *լատ.* scribo, *գերմ.* graben
«փորել», schreiben *«գրել», հյ.* քեր-
ծել=*գերմ.* kratzen։ *Սողոմոն Մուրատ-
եան, Մասիս, 1883, սեպտ. 26 յն.*
γράφω, *լտ.* s-cir-bo (!), *գերմ.* gra-ben,
s-chr-eiben, *ֆրանս.* é-crire, *անգլ.*
s-cribe։ Canini, Et. étym. *186 յն.*
γράφω *և լտ.* scribo: *Հիւնք. յն.* γράφω,
γράμμα *են։* Patrubány, SA, *1, 189
հնխ.* ver *«պահել, պահպանել» արմա-
տից։ Նոյն, ՀԱ, 1906, 343 յն.* χραίνω
«մի բանի հպիլ, քսուիլ»։—Ч'арая, Объ
отнош. абхазск. яз. *էջ 48 աբխազ.*
aγərà *«գիր»?* Коршъ, *Թրգմ. Հովիւ,
1914, 455 ֆինն.* kirja *«գիրք»,* kirje
«նամակ» բառերի հետ։ Petersson, Ar.
u. Armen. Stud. *58 հյ.* գիծ, *զնդ.* vaēma
«վէմ», հոլ. vajati *«քանդակել», սանս.*
veçî *«սանդ» բառերի հետ՝ հնխ.* u̯el,
u̯oi *«ճեղքել» արմատից, որից աճած*
u̯i-ro *ձեւն է ներկայացնում հյ.* գիր:

ԳԻՐ.—*Ագլ. Ննխ. Պլ. (հին լեզուով) Տփ.*
գիr, *Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ.
Սեբ.* գ'իr, *Սչ.* գ'ի'ըr, *Գոր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Շմ.*
կիr, *Մրղ. Սլմ. Վն.* կ'իr, *Պլ. (նոր լեզուով),
Ռ. Տիգ.* fիr, *Ոզմ.* գ'ՙէ'ր, *Հճ.* գ'իյ, *Զթ.* գ'էյ,
գ'էr.—*Ննխ. Պլ. (հին լեզուով)* գrէլ, *Ալշ. Մշ.
Ջղ. Սչ.* գ'rել, *Ախց. Կր. Սեբ.* գ'rէլ, *Ասլ.*
գ'rէ՝լ, *Պլ. (նոր լեզուով) Ռ. Տիգ.* frէլ, *Տփ.*
գrիլ, *Երև.* գ'rիլ, *Ղրբ. Մկ.* կ'ըrիլ, *Զթ.*
գ'ը՝rիլ, գ'ը՝յիլ, *Հմշ.* կrուշ, *Հւր.* գիrէլ, *Գոր.*
կիrէլ, *Շմ.* կիrիլ, *Մրղ.* կ'իrէլ, *Ագլ.* գ'իrի՛լ.
—*Ննխ. Պլ. (հին լեզուով)* գիrf, *Սչ.* գ'ի'ըrf,
Մրղ. կ'իրք', *Ննխ. Պլ. (նոր լեզուով) Ռ.
Տիգ.* fիrf, *Ոզմ.* գ'ՙէ'րք *են։—Նոր բառեր են՝*
գիrկապ, գիrկաrղում, գrքաց, գrելչէf, գըr-
մաճ, գrող *(սրա հին վկայութիւնն ունի
Վարկ. 132. Շոյտ փակեա և ծեփեա, որ օդ
չմտանէ. զի իւր գրօղն օդն է),* գrողամաղ,
գrողամայr, գrողամճայ, գrողեrես, գrող-
տաrուկ, գrոտել, գrուկ, գrուփլ, գrւոr, գըr-
fևաr, գrorէճf:

ՓՈԽ.—Թուշայերէն գrխիկաrել *«գրել», որի
մէջ* խի-կաr *թուշայական յաւելուածներ են։
Այս յաւելուածների համար հմմտ.* ծամխը-
կաrիչ *«ծամօն, մաղտաք»,* ծաuխըկաrիչ
«ծածկել, խնամել», կաrխը *«կար, կարկա-
տան»,* կաrխըկաrիչ *«թել, մանած»,* կաշիչ.
fաշիչ *«ծխախոտ» (յառաջացած* fաշել *բա-
ռից)։—Պատահական նմանութիւն ունի
վրաց.* ღაკრულვა դակrուլվա *«անէծք, նը-
զովք», որ յիշեցնում է մեր —գրո՛ղ, գրո՛-
ղը տանի են—ժողովրդական դարձուածները։*

ԳԻՐԳ *«գիրուկ, փափուկ մեծացած» Օր. իը.
54, 56. եւ. իէ. 1. ա. տիմ, ե. 6. Ոսկ. ա.
տիմ. «յոյր, դատարկապորտ» Եղիշ. Կանոն.
էջ 368, որից՝* գrգել *«խնամք տանիլ, վրան
դուրգուրալ, փայփայել» Սիր. լ. 7, Բ. մակ.
ժա. 25. Եղեկ. ժզ. 13,* գrգիլ *Մծբ. 128. Եփր.
ծն.,* գrգալ *Եփր. ծն. Կիւրղ. ծն.,* գrգեամ
Եփր. աւետ. 316, գrգաճf *Բ. մակ. ժդ. 24. Ե-
րեմ. լա. 20,* գrգաճալ *«յօրանալ, փափկա-
նալ» Գր. սարկ. լուս.,* գrգաrաճ *«փափկու-
թեան վայր, եդեմ» Պիտ.,* գrգիչ *Եփր. ծն.,*
գrգութիւճ *Օր. իը. 56. Գ. մակ. գ. 19,* աճ-
գիrգ *«անսաստ» Վրք. հց. Բ. 461,* գrգուաճf
*«դրգանք, փափկութիւն» ԱԲ (կաղմուած ու
մասնիկով. հմմտ.* ցց-ուիլ, դr-դուիլ*)։*

ՆՀԲ գիrուկ *բառից։ Հիւնք.* գիrկ *բա-
ռից։*

ԳԻՐԿ, ի-ա *հլ. (մանաւանդ անեզաբար
գործածուած) «գոգ» ՍԳր. Ագաթ., «մէկ գըր-
կաչափ» Գծ. իէ. 28. Եւս. քր., որից ունեցով
ունինք* գիrկu աrկաճել *«գրկել» ՍԳր. Եւագր.
Ոսկ. եւ.,* ըճդ գիrկu մառճել *«աղեղը լարել»
ՍԳր,* գիrկ ըճդ գիrկ խառճիլ *Վեցօր. Ոսկ.
մ. ա. 13 կամ* գիrկ ըճդ խառճ լիճել *«գրկա-
խառնուիլ» Եւս. քր. զանազան ածանցումնե-
րով՝* գrկալիr *Երեմ. դ. 29,* գrկախառճ *Ոսկ.
մ. բ. 22 և բ. տիմ.* գrկախառճիլ *Ոսկ. բ. կոր.
և հն.,* գrկատաrած *Ոսկ. եւ. 205,* ըճդգrկել

Առակ. իդ. 33. Ագաթ., ինճագիրկ «ինը դըր-կաչափ» Նոննոս., լիագիրկf Ոսկ. ես., գիր-կուծոց «գիրկընդխառն» Քուչ. 73։

Հիմք. կրկես բառից է հանում։

ԳԻՐ.—Ննխ. Պլ. գիրգ, գրգել, Ախց. Երև. Կր. գ'իրկ, Ալշ. Ասլ. Խրբ. Մշ. Սեբ. գ'իրգ, Ռ. Տիգ. fիրգ, Սչ. գ'ի'րգ. Մկ. Վն. կ'իրկ, Ղրբ. գիւրգ՛, Հճ. գ'րյգ, Ոզմ. գ'է րկ: Նոր բառեր են՝ գրկանոց, գրկափակ, գրկոտրիլ:

ԳԻԻԷ «երկիր կամ այրաձև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 66, որ մի տող ցած էլ գրում է գխէ և գզէ «երկիրը»։ Այս բոլորը նոյն են՝ սը-խալ գրչութեամբ յառաջացած։—Ուղիղ ձևն է գիւէ, ուր իւ իրար խառնուելով դարձել է գխէ և յետոյ էլ՝ գխէ գրուելով գզէ՝ կարդացուել է գզէ:

ԳԻԻՂ (որ և գեւղ, գեաւղ, գեօղ և գաւառա-կան ձևով գեղ), ի հլ. (նաև սեռ. գեղջ, բց. գեղջէ, յետնաբար գրծ. գիւղօf) «գիւղ» ՍԳր. Եղիշ. Փարպ., որից՝ գեղաfաղաf Մրկ. ա. 38, fաղաfագիւղ Ագաթ., լեռնագիւղ Եփր. մն., գեւղեան կամ գիւղեան Բուզ., գեղաստա-նեայf (գեօղաստեայf, գեօղաստայf) Կաղն-կտ., գեղօրէf Մխ. դտ., գեղջեայ «գիւ-ղացի» Եփր. ղկ. արև. 184. Վրք. հց. Ա. 19, գեղջուկ Խոր. Փիլ. Նար., գեղջաւագ Կանոն., գեւղջացի «գիւղացի» (նորագիւտ բառ) Վրք. Աբերկիոսի (ՀԱ, 1910, էջ 373, տող 86), ան-գեօղ Ոսկ. ես. 385 են։ Նոր գրականում ըն-դունուած ձևն է գիւղ, որից կազմուած են գիւ-ղացի, գիւղատնտես, գիւղատնտեսութիւն, գիւղատնտեսական, գիւղախումբ, գիւղանը-կար, գիւղական, գիւղաքնակ, բայց նաև գեղջկական, գեղջկուհի են։

ՆՀԲ (գեղ բառի տակ) լծ. թ ր ք. köy «գիւղ»։ Gosche, 64 լտ. vicus, սանս. vēça։—Justi, Zendsp. 281 սանս. viç, զնդ. vīs։—Bötticher, Horae aram. 2 արամ. גאילה gailā բառի հետ համե-մատում է հլ. գիւղաքաղաք, որ մեր-ժում է Lag. Arm. Stud. § 495։ Տէրվ. Altarm. 65 և Նախալ. 76 գիւղ<*գիսղ <*վիսղ. իբր լտ. villa<vicla<vicula, որ vicus «գիւղ» բառի նուազականն է։ Canini, Et. étym. 145 բրբտ. ker «գիւղ»։ Հիւնք. պրս. کل kul «գիւղ», Յ. Արշէզ, ՀԱ, 1896, 267 լտ. villa, Bugge, Lyk. Stud. 1, 38 և 79 լիւկ. vedri «քաղաք» բառի հետ։ Pat-rubány, SA, 1, 192 հնխ. vevlos ձևից է հանում, իբր հնխ. velo, velu «շրջա-պատել» արմատից։ Scheftelowitz, BB, 28, 297 սանս. vṛjana, պհլ. varzišn, պրս. barzan, «գիւղ, արուարձան» բա-ռերի հետ կցում է հլ. գեղջ: Pedersen, KZ, 40, էջ 198—9=Հայ. դր. լեզ. 191 ազանիլ «իջեանիլ» բառի հետ. հայերէ-նի նախաձեն էր *ազեղ (գ-ը մասնիկ է, ինչ. եաղ, երկիւղ). հմմտ. յն. ἰαύω «հանգչիլ, դադարիլ», որից αὖλις, αὐλή «գաւիթ, բակ, ագարակ» (տե՛ս և տակը ՓՈԽ)։ Karst, Յուշարձ. 418 օսմ. aγəl «փարախ», թաթար. eγil, auyl, aul «ախոռ», չերեմ. aul «գիւղ», մոնղոլ. all «գիւղակ»։ Charpentier, IF, 25, 252 հնխ. vel «պատել, փակել, շրջապատել» արմատի կրկնեալ vevlo- ձևից. հմմտ. սանս. vaṭa «ցանկապատ», գերմ. Wald, սանս. vavra «փոս, խորք» են։ Oštir, Wörter u. Sachen 3, 205 հնխ. u̯ik'-li ձևից. հմմտ. լտ. vīcus «գիւղ», սանս. viš- «տուն», գոթ. weihs «գիւղ», հոլ. vīsī «գեղ», ալբան. vise «տեղ, վայր»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Սչ. գ'եղ, Ագլ. Ննխ. գէղ. Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Սեբ. գ'էղ. Զթ. գ'եղ. գ'էղ «Զէյթուն գիւղը» (ընդհանու-րից դարձել է մասնաւոր անուն. ընդհանուրի համար գործածական է թրք. köy). Ասլ. գ' եղ, Հմշ. կէղ, Ոզմ. գ'եղ, Սլմ. Վն. կ'եղ, Մկ. Մրղ. կ'էղ, Պլ. Ռ. fէղ, Տփ. գիղ, Տիգ. fիղ: Նոր բառեր են՝ գեղարղի, գեղախոխ, գեղա-նիւան, գեղավրայ, գեղաւրիչf, գեղունաf, գեղամէջ, գեղատեղ են։

ՓՈԽ.— Pedersen, KZ, 40, 198—9= Հայ. դր. լեզ. 190—193 հայերէնից փոխա-ռեալ է համարում օսմ. aγəl «փարախ», կրկըզ. aul, Կազանի թթր. auəl, Թարանչի ǝ̄γil «գոմ», կոյբալ. āl, եակուտ. yal «դը-րացի». սրանց միջոցով էլ ռուս. aul «կով-կասեան լեռնականների գիւղ», չերեմիս. aul «գիւղ, տուն», մոնղոլ. ail «դրացի, դրացնու-

թիւն, աւանդ» ailčin «հիւր», ailčilaxu «հիւր լինել».—բոլորի նախաթիւրքական ձևն է *agyl, որ փոխառեալ է նախահայ. *agu̯el ձևից։

*ԳԻՒՌՆԻՌՎՆ «մի տեսակ շատ փոքրիկ գորտ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Անան. գիտ. 8 «Են գորտք որ կոչին գիւռնիռվնք, ճշմարտեն առաւել պժամանակս և այնպէս մանրիկք են՝ մինչ տղկունք կաեն ղնոսա»։

=Յն. γύρινος կամ γυρῖνος «գորտի շերեփուկ» բառն է. հայերէնը կա՛մ աղաւաղեալ է և կամ յառաջանում է յն. մի ուրիշ երկրարդական ձևից։—Աճ.

+ԳԻՒՏ, ի հլ. «մի բանի գտնուիլը, գըտնուած բան, հնարք, շահ, վաստակ» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. ել., «գտնուած, դիւրագիւտ» Երզն. քեր. Շնորհ. թղթ., «գտնող, գտիչ» Կաղնկտ. Լմբ. պտրգ., որից կազմուած են անգիւտ Ագաթ. Կորիւն. Բուզ., չճնաղագիւտ Ագաթ., չգիւտ Եւ. քր. ա., ճնարագիւտ Եզն. Սեբեր., դիւրագիւտ Ոսկ. մ. ա. 1, յանկարծագիւտ Կորիւն., առգիւտ կամ ըստգիւտ «թերութիւն, յանցանք» Կոչ. Ոսկ. բ. կոր. մ. բ. 15։—Արմատի երկրորդ ձևն է ԳԻՏ «գիւտ», որ միայն յետնաբար գործածուած է առանձին (ինչպէս Համամ առկ.), իսկ հների մօտ գտնում ենք միայն ածանցման ժամանակ. ինչ. գտանել (կտ. գտի, եգիտ) ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Փիլիպ., գտակ «գտնող» Եւ. քր., գտակաւ «ճիշտ ու ճիշտ» Եւ. քր. Սեբեր. Եզն. Ոսկ. մ. և Եբր., ըստ գտանել կամ ստգտանել «մի թերութիւն գտնել» ՍԳր. (համմտ. յն. κατα-γιγνώσκω «նկատել. 2. կարծիք կազմել, դատել. 3. դատապարտել, նախատել»), ըզբանգտանէ «հնարովի սուտ բան» Եզն. էջ 98 (համմտ. բանագտակ լինել «սուտ պատճառներ հնարել». տե՛ս և ՀԱ, 1914, 123 և 243)։

=Բնիկ հայ բառ. պատկանում է հնխ. veid, void արմատին, որի մէկ ձայնդարձն է։ Այս արմատը նշանակում էր «գիտենալ» և «գտնել». առաջին նշանակութեամբ ունինք հյ. գէտ, գիտել (միւս ցեղակիցները տե՛ս գէտ), իսկ երկրորդ նշանակութեամբ ունինք հյ. գիւտ, գիտ, գտանել, որին համապատասխան են սանս. vid «գտնել», ներկ. vindáti «գտանէ», կտր. ávidat «եգիտ», զնդ. vindaiti «գտանէ», հիռլ. finnaim «գտանեմ»։—Հիւբշ. 437։

Ուղիղ մեկնեցին նախ Peterm. 21, Windisch 7, իբր սանս. vid, vind։—Հիւնք. գիտեմ բայից։—Ջօրպաճեան, Բազմ. 1908, 359 անգլ. find: Karst, Յուշարձ. 405 սումեր. kid «փնտռել»։

Գ՛Ի՛.—Ալշ. գ՛դնել, Ջղ. գ՛դ՛նել, Սեբ. գ՛ըդնէլ, Ննխ. գդնէլ, Մշ. Պլ. գդնալ, Ախց. Կր. գ՛տնիլ, Խրբ. գ՛դնիլ, գ՛նել, Ակն. գ՛ընիլ, Սչ. գ՛դնուլ, Ագլ. գ՛իդտ՛նիլ, Ցղ. fըթտ՛նտլ, Շմ. fիթտնտլ, Տփ. գթնիլ, Ո. fդնէլ, Երև. fթնթէլ, Տիգ. fդնտլ, Ոզմ. կընդընիլ, Վն. կընդնել, Մկ. կընդնիլ, Հմշ. կդնուշ, Ասլ. գ՛ը՛նալ, Հճ. գ՛ը՝նել, Սլմ. գինել, Մրղ. գինէլ: Նոր բառեր են՝ գտելուկ, գտնովի, գըտնողչէf, գտուկ, գտում, գտունի, իսկ գիտ Ակն. «ուտելեղէնների առատ ժամանակը, երբ ամէն բան առատ է գտնւում»։

⊙ԳԼԳԼԱԼ «հեղիկ գետակի դըչելը, հանդարտ հոսելու ձայնը» Քուչ. 44 (Ջո՛ւր, գլգըլալէն կուգաս), որից գլգլուճf «կոկոցը, սառոյցի կտորների իրար զարնուելու ձայնը» Վրդ. առ. 94, գալգալիճ «խշրտոց» ՋԲ (իբր ումկ.), գլգլիճ «գետի քչքչոց» (նոր բառ). ունինք և գւռ. կլկլալ, fլfլալ «բարակ վազող ջրի կամ երգի բեկբեկուն ձայն»։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է գլ ձայնի կրկնութեամբ. համմտ. նոյնպիսի բնաձայններից՝ արաբ. غلغلة γalγala, քրդ. غلغلين γulγulin «քամու մռնչիւնը», غلغال galgal «աղմուկ, խռովութիւն» են. յիշենք յատկապէս Հաֆէզի հետևեալ տողը. غلغل بلبل ارمانلجه غم قلقل شيشه شراب بيار γulγul-i bulbul ar námānd čí γam! qulqul-i šīša-i šarāb biyār «ի՞նչ ցաւ թէ չմնայ գլգլոցը սոխակի, գինու սրուակի կլկլոցը բեր»։—Աճ.

ՆՀԲ գլել «գլորել» բայից։ Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 99 հնխ. ghel, ghol արմատից, համմտ. հհիւս. galan, gól «երգել», հաւքս. galan «երգել, կանչել», անգլսք. giellan «բղաւել», հրգ. galm, մրգ. galm «ձայն, աղմուկ,

մխոյր», յն. χελιδών «ծիծեռնակ», հոլ. glagolati «խօսիլ» են։

*ԳԼՈՍ «է կենդանի մի, որ կոչի գլոս և հանապազ ի պահք է և ի քսան օրն ուտէ սակաւ մի խոտ և չար գազան է և ոչ անասուն. բայց հրամանաւն Աստուծոյ միս ոչ ուտէ, այլ հանապազ քնի և յոյժ գիրանայ» Վրդն. առակ. էջ 274։

=Ասոր. ܓܠܘܣ glōs «կապիկ» բառն է, որ իր հերթին տառադարձուած է յն. κάλλίας «ընտանի կապիկ» բառից (Brockelm. Lex. syr. 56 ա)։

Ուղիղ մեկնեց Մառ, Վրդն. առ. I, էջ 417։

ԳԼՈՐԵԼ տե՛ս Գլել։

ԳԼՈՒԽ, ո հլ. (յետին ձև է գրծ. գլխով Գ. Թագ. ը. 1) «մարդու կամ անասունի գլուխ, 2. ծայր, սկիզբ կամ վերջ, 3. պետ, իշխան, գլխաւոր, 4. դրամագլուխ, մայր գումար, 5. գրքի գլուխ» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. Կոչ., որից՝ գլխագար Ոսկ. ա. տիմ., գլխագերծ Ոսկ. մ. բ. 23, գլխադիր Եզեկ. ժգ. 18, 21, գլխանի «գլուխներ» Բուզ. ե. 4, գլխապարտ Դան. ա. 10. Եղն. Ոսկ. եւ., գլխատել Մտթ. ժդ. 10. Ղկ. Թ. 9. Եւս. քր., գլխարկել «գլուխը կախել» Եսթ. գ. 12. Վեցօր Ոսկ. փիլ. 497. Մծբ. Եփր. ենն., գլխաւոր ՍԳր. Ոսկ. եւ., գլխիքաց Վեցօր., գլխովին «ինքը. 2. բոլորովին» ՍԳր. Ագաթ. § 131. Եփր. ա. կոր. որ և ի գլխովին կրկնագիր Ագաթ. էջ 54 բ, 12 ա, Թ. մակ. բ. 33. Հռ. ժզ. 2 (բառիս հետ նոյն կազմութիւնն ունի վրաց. თავადი բավադի «ինքը», որ ծագում է თავი թավի «գլուխ» բառից· Մառ, Грам. др.-арм. яз. 55), գլխել «կործանել» Լաբուբ. 31 (ըստ Վարդանեանի, ՀԱ, 1914, 118 ուղղելի խլել), զգլխել «գինովցնել» Ոսկ. բ. տիմ. գ., բազմագլուխ Ոսկ. մտթ., երկգլխի Եւս. պատմ., բարձրիգլուխ Յկ. բ. 13, գաճագլուխ Մրկ. ժբ. 39. Ոսկ. մտթ., մերկագլուխ Ոսկ. մ. բ. 9, յհ. ա. 1, մաղագլուխ Եւս. քր., դառագլուխ Ոսկ. ամբակ., զօրագլուխ ՍԳր, կոռագլուխ Ոսկ. յհ. բ. 20. յոգնակի ձև է՝ զօրագլխեան Եղիշ. գ. էջ 74։ Նոր բառեր են՝ գլխաբաց, գլխագին, գլխածածկ, գլխապատառ, գլխատառ, գլխիկոր, գլխոսկր, գլխաւորաբար, գլխան «բեֆալ ձուկը», գլխարկաւոր, գլխարկավաճառ, գլխացաւանք. քաղաքագլուխ, իշագլուխ, քաստագլուխ, սևագլուխ, դրամագլուխ են։

Շրէօդէր, Thesaur. 58 հայերէնից փոխառեալ է համարում ռուս. глава «գլուխ»։ Klaproth, As. polygl. էջ 102, 127 և 321 ռուս. golova, Ենիսէյ. kolka, Արին. kolkja, Կամչատկա. kolč, Սամոյեդ. hollad, Կիւր. (Լեզգի) killa: Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, էջ 448 կապ չի դնում սրա. ܟܠܐ kalla «գլուխ» բառի հետ և յիշեցնում է հոլ. glava։ Lag. Symmicta, 336 նոյնպէս հոլ. glawa «գլուխ»։ Fick, BB, 1. 173 լիթ. galvà, հոլ. glava: Հիւնք. պրս. كلاخ kalāx «գլխանոց»։ Patrubány, SA, 1. 188 հնխ. vel, velu արմատից՝ խ մասնիկով. հմմտ. սանս. val «ծածկել»։ Scheftelowitz, BB, 28 (1904) 157 և 29, 44 յն. λόφος «բլուր, ցցունք, վիզ» բառի հետ է կցում, իսկ KZ, 38 (1905), 264 հնխ. vlōkha, կոտայերէն varchu «գլուխ»։ Meillet, JAs. 1911, 457 կցում է հոլ. glava, ռուս. голова, լիթ. galvà, հպրուս. gallū բառերին։ Karst, Յուշարձ. 404 սումեր. gal, galu, gulu «մեծ, բարձր, բարձրանալ, տէր, գլխաւոր»։ Վերջին անգամ հոլ. glava ձևի հետ համեմատութեան մասին խօսում են Pedersen, KZ, 39, 252 և Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 80, 115. Pedersen հայերէն բառի մէջ խ գտնում է մասնիկ, որով մայր ձևը լինում է հնխ. ghōlū-kho։ Այս մեկնութիւնը չի ուզում ընդունել Berneker, 324, իսկ Trautmann, 77 ասում է թէ բալթեան ձևերի շեշտը ի նպաստ է ընդունելու հյ. գլուխ=հոլ. glava, լիթ. galvà, լեթթ. galva, հպրուս. gallū համեմատութիւնը։ Հոլ. glawa բառի հետ համեմատութեան հակառակ են Berneker, 324, Pokorny, 1, 538։

ԳԻՒ.—Տփ. գլուխ (մնկ. գուխ), Երև. Մշ. Ջղ. գ'լուխ, Հճ. գ'ը`լուխ, Տիգ. ք'լ'ուխ, Ալ. գ'լուխ, գ'լօխ, Պլ. գըլօխ (մնկ. գօլօխ), Ննխ.

գլօխ, գօլօխ, գուլօխ, *Ալշ. Ակն. Ախց. Խրբ. Կր. Սեբ.* գ'լօխ, *Շմ. Սլմ.* կլօխ, *Ռ.* fլօխ, fուլուխ, *Ոզմ.* գ'րլօխ, *Դրր.* կ'րլօխ, կ'րլեօխ, *Ասլ.* գ'լէօ՛խ, *Մկ. Վն.* կ'րլէօխ, *Հմշ.* կլէօ՛խ (*Համշէնի մահմեդական հայոց բարբառով* կէլըխ՝ *ըստ Մառ,* Матер. по Хемш. нар.арм. яз. *էջ 73—80), Մրղ.* կլօխ, կօլօխ, կուլօխ. *Ջթ.,* գ'օլօխ, *Հւր.* գուլօխ, *Ագլ.* գ'րլ'ուն. *վերջինից ածանցմամբ՝* գ'րլըվէ՛ր *«գլխիվայր»,* գիլա՛ցօվ *«գլխացաւ»,* գիլա՛վիւր *«գլխաւոր»,* որոնց *մէջ* խ *կորած է՝ անցնելով* ն-*ից։ Նոր բառեր են՝* գլխաբաժին, գլխաբարձ, գլխագիր, գլխալայ, գլխակալ, գլխակեր, գլխաճաճ, գլխամեռ, գլխանի, գլխանց, գլխաշոր, գլխել, գլխուրիլ *են են։—Թրքախօս հայերից* ունինք *թրք.* -lemek *բայակերտ մասնիկով՝* գըխըլլէմէք *«գլխատել, իր մը կտրել», որ Պէտէլեան (Արևելք, 1888 նոյ. 8—9) դնում է* գլուխ *բառից։*

ՓՈԽ.—Քրդ. كلوخ kəlōx *«գանկ» (այս բառը* Justi, Dict. kurde *համեմատում է պրս.* كلوخ kulūx *«հողի կոշտ» բառի հետ, որ յայտնապէս սխալ է։—Տեղական անուն է Կարնոյ թրք. բարբառով* Քար-գլուխ *«Նիխախ գիւղին մէջ ապառաժի մը գլուխն, ուր հին գերեզման մը կայ և ուխտատեղի է բնակչաց» (Բևեռագիր, Բիւրակն, 1898, 627)։*

ԳԽՏՈՐ *տե՛ս Գղթոր։*

ԳՀԱԼ. *անյայտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Բառ. երեմ. էջ 219* յամր, անազան *բառերի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ յամր. անազան կամ գհալ»։*

ԳՁՈՒՁ *(գրուած նաև* գծուծ*) «անարգ, չընչին, նուաստ» Սիր. լբ. 10. Ոսկ. «խոնարհ, համեստ» Եփր. Բ. տիմ. 254 (չունի ՆՀԲ), որից՝* գձձել *«նուաստացնել, խայտառակել» Եզն.,* գձձիլ *«խեղճանալ, անարգ մի բան դառնալ» Բ. մակ. ը. 35. Բուզ. Ագաթ. Եփր. պհ.,* գձձութիւն *Եփր. թգ. 379. հռ. 24. Ոսկ. հռ. Փիլ.,* գձձասէր *Ասող. են։*

ՆՀԲ լծ. հյ. կծծի, *արաբ.* խէսիս, խէզլէլ: *Հմմտ.* կծծի *բառից։ Մառ տե՛ս* կծիծ, կծծի *բառի տակ։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց.* გძუძი գձուձի *«փոքր ողնի»։*

ԳՒՌ.—Ասլ. գ'ձիւծ, գ'ձիւզ:

ԳՂԱՒԿ. *անյայտ իմաստով բառ. մէկ անգամ ունի Պիտ. աղէրս. էջ 148 «Սպունգք ծիրանիք երեսուն և գղաւիք յիսուն»։ ԱԲ համարում է «տեսակ մը ձուկ», ԳԲ «կապոյտ գոյնով», իսկ Տաշեան, Ուսումն. սոյն Կալիսթ. էջ 207 յն.* γλαῦξ *«բու»?*

Անշուշտ ԱԲ ուզում է կցել յն. γλαῦκος *«մի տեսակ գորշ-կապտագոյն ձուկ ծովային» բառի հետ. ԳԲ* γλαυκός *«պայծառ, փայլուն, կանաչաւուն, կապտաւուն են»։*

ԳՂԳԻՂ *«մի տեսակ բոյս» Բժշ. ըստ Հայբուսակ § 497 «վայրի բակլայ, լտ.* cyamus *կամ* nelumbium*»:*

Շթայնշնայդերի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM, *11, 328 գտնում եմ արաբ.* جلجلان jiljilān? *«*sesam, *կնճիթ, սուսամ»։ Արգի գաւառականների մէջ էլ կայ* գլգլ, գլգիլ, կլկիլ *«կորեկի նման մի բոյս»։*

ԳՂՁԻԿ *կամ* ԳՂՁՈՒԿ, ռ *հլ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Փարպ. էջ 152 «Ո՛չ եթէ նետիւ կռուիմ, այլ գղձըկով պղեալ զբոլորս ցնդեմ»։ Բառիս ուղղականը պիտի լինի կա՛մ* գղձիկ *և կա՛մ* գղձուկ, *նշանակութիւնը (ըստ ՆՀԲ և ՋԲ) «նետի ծայրը, կոթը» կամ «նետի ծայրը՝ փետուրի վրայի ճեղքը, որ աղեղի լարին է անցնում»։*

ՆՀԲ յիշում է յն. γλυφίς *«նետի կոթ»։ —Եթէ ուղղելի լինէր* *գազիկով, *ուղղականը կարելի էր դնել* գազիկ *կամ* գազուկ *և համեմատել պրս.* گز gaz *«տեսակ ինչ անփետուր և անսլաք նետի, որոյ միջին տեղին է ստուար», որից արեւել. թրք.* گز gez *«անփետուր, անսայր նետ»։*

ԳՂԹՈՐ *(գրուած նաև* գխթոր, գխտոր. *բուն ձևը յայտնի չէ) «վայրի կաղնու (*quercus lusitanica Lam.*) վրայի ուռեցքները, որոնցից լաւ ներկ կպատրաստուի. լտ.* galla turcica *Խոր. աշխ. 607. Վստկ. 114, 163. Մխ. դտ. էջ 326. Մխ. ապար., որից* գխտորաճամ *կամ* գխտորաճամ *«տտիպ, փոթոթահամ» Վեցօր. էջ 101, 102։*

ԳԻՌ.—Երև. գխmor, Ալշ. Մշ. գ'խmor, Վն. կ'ըխբո̃ր, Ախց. Կր. կխmor, Խրբ. գ'խղ'or. Ղրբ. կ'ըխmor, Ակն. գ'խղէor, Ագլ. Ոզմ. գ'ըխmուr, Մկ. գ'ըխքուr, Սլմ. կ ըխmէor, Տփ. կխmուr, Տիգ. ըխքուr, Զթ. գ'էօխղիr, գ'էօխղիւ:

*ԳՄԲԵԹ. ի-ա հլ. «շէնքի վրայի կիսագնդաձև մասը» Վեցօր. գրուած է նաև գմբէթ. ուղիղ ձևը յայտնի չէ. ռամկական ձևեր են՝ գմպէթ Կիր. էջ 220, գումբէթ, կմբեթ, կմպէտ, կմբէթ, գումբեթ Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 190, գումբայթ Գիրք Թղ. 512, գունբէդ Օգոստ. բաց. 17, կումբէթ Արձ. 1342 Թ. (Վիմ. տար. 167), որից գմբեթայարդ կամ գմբեթարդ «գմբեթաձև» Վեցօր. էջ 15, 49, գմբեթեայ Անզ. ա. 4, գմբեթաձև ՅՀ. իմ. եկ., եռեքգմբեթակիր Վեցօր. 166։ Սխալ ընթերցմամբ կմբեթաձև Ագաթ., կմբեթեայ Ոսկ. եբր., կմբեթայարկ Օրբ.։

=Պհլ. gumbaθ, gmbat, պրս. كنبد kunbad, gunbad «գմբէթ», որից փոխառեալ են նաև վրաց. გუმბათი գումբաթի, թրք. كمبت kümbet.—Իրանական բառն էլ ծագում է ասոր. ܩܒܬܐ qubbəθā ձևից (=արաբ. قبة qubba, Պլ. ռմկ. խուպպէ), որի բուն նշանակութիւնն է «կորացած». հմմտ. ասոր. ܩܒܝܒܐ qəbībā «կորացած»։—Հիւբշ. 127։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ դնում է արաբ. qubba, qubbat, պրս. kumbad, kumba (?), իտալ. cuppola, արմատը համարում է կումբ (տե՛ս կըմբեայ բառի մէջ)։ Bötlich. Arica, 75, 230, Lag. Urgesch. 932. պրս. gunbad։

ԳԻՌ.—Նխ. (քաղաքը) գմբէթ, Ախց. գ'ըմբ'էթ, ՀՃ. գ'ը'մբ'եթ, Մկ. Բըմբէթ, Ալշ. գ'ըմբէթ, Տփ. գումբէթ, Մշ. գ'ումբէթf, Նխ. (գիւղերը) գումբէթ, Երև. fումբեթ, Ոզմ. fումբեթ, Վն. f'ումբէթ, Սլմ. գ'իմբըտ, Ջղ. գօմբէթ (տեղական պարսկերէն)։

ԳՄԵԼ «պառկեցնել կամ քնացնել». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եղիշ. դա. «Նախ թմբրեցուցեալ զնա անապակաւ, անգէն և ի մէջ ծնգաց իւրոց գմել զնա՝ ըքաշ և զարի հսկայն». նշանակում է «ննջեցոյց», ինչպէս ունի նաև Դատ. ժդ. 19։ Բայնս անտոր ՆՀԲ և ՋԲ համարում են գմել, գմելել, բայց սրանց կատարեալի երրորդ դէմքը պիտի լինէր գմեաց, գմելեաց. վերոյիշեալ կտր. գմել ձևը ենթադրում է կա՛մ *գմելանել և կամ ուեղի լու *գմելուղ: Բայց այս բոլոր ենթադրութիւնները կընչուին, եթէ ի նկատի առնենք Վենետիկի 1859-ի տպագրութիւնը, ուր էջ 192՝ վերոյիշեալ հատուածը ներկայացնում է բոլորովին ուրիշ մի ընթերցուած «Նախ թմբրեցուցեալ զնա անապակաւ և անգէն ի մէջ ծնգաց իւրոց զամեալ զնա՝ յոմամբ ըքաշ և զարի հսկայն»։

ՆՀԲ մեկնում է յն. κοιμίζω, κοιμάω «քնացնել»։

ԳՄԵԼ «ջարդել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. էջ 237 «Զօրէն լակոնացի վիմացն սահեալք լպրծին փայառական և լինիցին գմեալ իբրու զխաղքն անզամաքեկ»։—Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 180։

*ԳՄԻՐ «զօրաւոր, ուժեղ», մէկ անգամ գործածել է յետին հեղինակներից Մարթին։

=Վրաց. გმირი գմիրի «քաջ, դիւցազն, հսկայ», გმირული գմիրուլի «դիւցազնական», ս.լան. გმირი գմիրի «քաջ»։ Հայերէնը իբրև ուշ ժամանակ գործածուած և անսովոր մի ձև՝ փոխառեալ է վրացերէնից։ (Մառ, ՀԱ, 1921, 225 վրացի բառը բնիկ կովկասեան է համարում)։—ԱՃ։

ԳՆԱԼ (գնացի, գնա՛) «երթալ. 2. քայլել, ման գալ, պտտիլ. 3. անցնիլ, երթալ (ջրի, կեանքի ընթացքի և ժամանակի համար ասուած)» ՍԳր. Եղն. Ագաթ., որից գնացf, ի հլ. «ընթացք, երթ, անցք, ճամբայ. 2. ջրի հոսանք. 3. ճեմելիք. 4. վարք, կենցաղ» ՍԳր. Ոսկ. Եփես. Եղն. Եւս. պատմ., զգնալ «երթեւեկել, պտտիլ» ՍԳր. (կա. զգնացաւ! Դ. Թագ. դ. 35)։ Ածանցման մէջ մտնում է բառս երեք ձևով.—1. Գնայ-. ինչ. գնայուն Եղն. Եփր. Եւ., գնայական Պիտ., առուգնայf «առեանգութիւն, աղջիկ փախցնելը» Մխ. դտ. զգ., խելագնայ «խենթ» Յայսմ. փետր. 12 (նորագիւտ բառ).—2. Գնա-. ինչ. անգնալի Ոսկ. յհ. ա. 38, բ. 13, յոգնագնալի Ոսկ. յհ. բ. 27.—3. Գնաց-. որ ամէնից ուեղի սովորական ձևն

է. ինչ. գնացական Ա. Թագ. ին. 10. Ղուկ. մ. բ. 28, յհ. բ. 15. Եւս. քր., գնացումն Կոչ., գնացուցիչ Եզն., արագագնաց Եզն. Վեցօր., արդարագնացիկ Կոչ., բանագնաց Ա. մակ. բ. 33, բոկագնաց Ղուկ. եփես., անգնաց Ղուկ. ես., զաղտագնաց ծն. լա. 26, գետնագնաց Վեցօր., առևգնաց առնել Սեբեր., դեսպանագնաց լինել Բուզ., խառնագնաց Եզեկ. ժը. 10. Ղուկ. մ. ա. 23. Բուզ., կաշառագնաց Բ. մակ. ժ. 20, նաւագնաց Վեցօր.։

Müller, SWAW, 38, 575 և 42, 330, Lag. Gesam. Abhd. 30 սանս. gam «երթալ» բառի հետ։ Justi, Zendsp. 127 հյ. զգնալ=զնդ. zgā «երթալ, հոսիլ»։ Տէրվ. Նախալ. 76, 80 սանս. gā, gam, յն. βα-, βαμ-, βαίνω, լտ. venia, գոթ. qiman «գալ», qam «եկի», gaggan «գնալ», հյ. եկ, գալ ձևերի հետ հնխ. ga, gha արմատից։ Հիւնք. յն. ἰχνέομαι «երթալ, գալ», κινέομαι, κινοῦμαι «շարժուիլ» և κνήμη «բարձք, սրբունք» բառերից։ Ց. Արշեզ, ՀԱ, 1896, 270 նոյն ընդ հյ. գալ, ակկադ. գին «գնալ, լզել»։ Pedersen, Հայ դր. լեզ. 144 հսլ. gnati «մղել, վարել» բառին ցեղակից։ Սազըղեան, ՀԱ, 1909, 335 սումեր. gin «երթալ», gina «գնա»։ Karst, Յուշարձ. 404 սումեր. gin «երթալ», 418 գալ բայի հետ՝ թրք. gelmek «գալ», gezmek «պտտիլ, ման գալ»։

ԳԻՌ.—Հւր. Տփ. գնալ, Ջղ. գ'նալ, Մղր. գ'ի'նէլ, Գոր. Շմ. fինոլ, Ղրբ. fինիլ, Ագլ. նէօլ.—միւսները գործածում են միայն երթալ բայի պակասաւոր ժամանակները լրացնելու համար. ինչ. Ննխ. գնացի, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Սեբ. գ'նաց, Ակն. գ'նացի, գ'ացի, գ'ըցի, Պլ. գացի, գնաց, Խրբ. գ'ացի, Հմշ. կնաց, Մկ. Վն. կնոց, Մրղ. կ'ինոց, կընաց, Ո. fացի, Տիգ. fոցի, fնո, Ո. fացավ «գնաց» ևն։ Նոր բառեր են՝ գնան, գնամնիկ, գնացկան ևն։

ՓՈԽ.—Բացագնաց բառի վրայ տե՛ս բանալ:

ԳՆԱԿ «ամփոփ, հաւաք». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ամարական մի հին գրուածքի մէջ՝ «Եթէ ի չորրորդ օրն դրպամատեղն գնակ տեսանես՝ զօրացն Պարսից մեծ շարժումն լինի. ապա թէ ճապաղ՝ Պարսից նուազութիւն և Հայոց բարձրութիւն» (հրատ. Գ. Տ. Մկրտչեան, Անան. շիր. էջ 4)։ Շիրակացու վկայութիւնը ունի նաև ՆՀԲ (ճապաղ բառի տակ), ուր սակայն գնակ բառի տեղ գտնում ենք գնդաձև։ (Հաղորդեց Ստ. Մալխասեան)։

⊙ԳՆՋԵԼ «խոզի ճուռի ձայն». ունին միայն ՋԲ և ԱԲ. նշանակում էր նաև «կակազել, թլուատի պէս խօսիլ, մաքուր չարտասանել» և այս իմաստից յառաջացաւ գնչու «թլուատ, թոթով, կակազ» Վրդն. ծն. Մազ. և Երզն. քեր. նոր գրականում «բոշայ, ցիգան, չինգանա» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. ռուս. немецъ «գերմանացի», որ կազմուած է немой «համր» բառից)։ Նոյն բառի դէմ գտնում եմ գնչուտ, գնչնոտ ձևերն էլ. հմմտ. «Ի լեզուատ և ի գնչնոտ և ի կակզոտ մարդկանէ» Յայսմ. մրտ. 14, «Ի գնչուտ և ի լեզուատ արանց» Տաթև. հարց. 289.—ՋԲ ունի գնչոտ:

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է գ ձայնից՝ ն և չ ածանցիչներով. արմատի համար հմմտ. գոչել, գագաչել, իսկ ձևի համար հմմտ. չնչել, կնչել, ճնչել, բնչել ևն։—Աճ.

Տէրվ. Մասիս, 1881 դեկտ. 7 գնչու բառի համար ասում է թէ թրք. čingane «գնչու» բառի հետ «անշուշտ նոյն ծագումն ունի»։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ, 1899, 203—4։

ԳՆՏԱՂ տե՛ս Գունդ։

ԳՇԿՈՒՐ «աթար, չորացած թրիք» Վստկ. 30, 72, 76, որից գշկուրմուխ «աթարի ծուխը» Վստկ. 193, գշկրնոտ (քակոր հոտող, քակորի հոտ ունեցող) Վստկ.։

Lag. Beitr. baktr. Lexicogr. 29 զնդ. geuš «կովի» սեռականից բարդուած. -կուր մնում է անծանօթ. բայց հմմտ. հյ. fակոր: Ըստ Հիւբշ. 127 պատահական նմանութիւն ունին աֆղան. γōšāk «կովի քակոր», սանս. gōçakrt- «կովի աղբ»։

ԳԻՌ.—Խրբ. գ'շգուր «աթար». նոյն բառն ունին նաև Ակն. Արբ. Բն. Երզ. Մլթ.։

ՓՈԽ.—Ունինք բրդ. پشکول pəškul *«ոչխարի կամ ուղտի աղբ». սրա դէմ կան հայ գաւառականներից Մշ.* բ'շկուլ *«էշի թրիք»,* բ'շկլել *«էշի թրքել», Ալշ.* բշկուլ, փշկուլ *«էշի, ձիու, ոչխարի թրիք»։ Այս բառերը կարող են քրդերէնից փոխառեալ լինել. բայց աւելի հաւանական եմ կարծում այն, որ այս բառերը յառաջացած են վերոյիշեալ* գշկուռ *ձևից տարանմանութեամբ, որից յետոյ էլ փոխառնուել է քրդերէնը։*

*ԳՈԲԱՂԻՆ *«սահման». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 69։*

=Եբր. גְבוּל *կամ* גְבֻל gəbul *«սահման», յգ.* גְבוּלִים gəbulim *«սահմաններ»։—Աճ.*

ԳՈԲՂԱՅ, *որ և* գուբղայ, գուբողայ, գոբողայ, գոբաղայ, ի *հլ. «Սաղմոսների մէջ մի բաժանմունք. 2—3 կամ 4 տուն միասին մի գուբղայ են կազմում. մի գլուխ Սաղմոսը ունենում է միշտ 7 գուբղայ» Սաղմ. հլ. Փարպ. էջ 28, 105. Տես. սահ. 46. Վրդն. սղ. էջ 410. ՅՀ. իմ. եկ., որից* գուբղայաբար *(այլ ձ.* գոբողաբար) *«շուրջը բոլորած՝ հաւաքած» Կղնկտ. հրտ. էմ. էջ 39։*

Հներից Տօնական մեկնում է. «Գոբողայն ժողով ասի. երեք երեք սաղմոս ի մի հաւաքեալ և յոլով իմաստս ի մի պարունակեալ՝ գոբողա ասի»։ Բառ. երեմ. էջ 67 մեկնում է «փառք կամ ժողով իմաստից»։ ՆՀԲ համարում է եբր. גבול gəbūl *«սահման»,* կէպուշա *«սահման նորա»,* կէպուլօ *«սահման իւր». իսկ Տօնականի համաձայն դնում է լտ.* copula *«լծակցութիւն»։—Ես կարծում եմ, որ անշուշտ ասորական փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց է տալիս բառի նկարագիրը և մանաւանդ* –այ *վերջաւորութիւնը. դժբախտաբար ասորերէնում յարմար մի ձև չգտայ. կայ ասոր.* ܓܒܘܠܝܐ gəbūlyā *«փոխաբերական ոճ. 2. հնարք»,* gəbīltā ܓܒܝܠܬܐ *«զանգուած, հայս. 2. արարչութիւն, արարած», բոլորն էլ* ܓܒܠ gəbāl *«ստեղծել, ձևացնել, հաստատել» արմատից. բայց սրանք էլ իմաստով յարմար չեն։*

ԳԻՈ.—Մշ. գ'ուբ'խա *«Սաղմոսի գլուխ»։*

ԳՈԲՍ *«մլուկ, փայտոջիլ, խանդալայ, բաղինջ, թախտաբիթի». միջին հայերէն բառ, որ ունի Նորայր, Բառ. ֆր.* punaise։

ԳՈԳ, *ո հլ. «գիրկ, ծոց. 2. ծովածոց, ծովախորշ. 3. առագաստի ուռած մասը» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 23. Վեցօր. «4. երկրի ծոցը» Վրդն. սղ. «5. գոգաւոր, փոս» Մաշկ., որից՝* գոգ առնուլ *«առագաստի ուռչիլը» Վեցօր. է., «պտոր փոր տալով՝ փլչելու մօտ լինել» Արծր. 276,* գոգել *«փոս շինել, գոգաձևի վերածել, ուռեցնել» Ոսկ. ես. Շիր., «գրկել, պարփակել» Գ. Թագ. է. 23. Կոչ.,* ընդգոգել *«ամփոփել, պարունակել» Կոչ.* գոգած *«ծոց. խորշ» Եղեկ. խգ. 13,* գոգաձև *Վեցօր.,* անգոգ *«ողորկ, հարթ» Վեցօր.,* երկայնագոգ *խոր. ՅՀ. կթ.,* գոգնոց *Մ. Մաշտ. 176 բ, 216 բ.—Նորակերտ բառ է* գոգի *«ռուս.* сальфетка, *անձեռոցիկ» իմաստով (Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. 1788, էջ 78 և 214)։*

Հին. Ք. գող *բառից։* Scheftelowitz, BB, *28 (1904), 152 և 29, 16, 43 կցում է յն.* χέεια *«խորշ» և լտ.* fovea *«փոս» բառերի հետ, որոնք թէև նշանակութեամբ համաձայն են, բայց ո՛չ ձևով. սպասելի էր նախաձայն ձ։* Lidén, Armen. Stud. § *համեմատում է լիթ.* gōgas *«ձիու կռնակի բարձրութիւնը», շվէդ.* gag, gagr *«ետ ծռուած», իսլ.* gaga *«վիզը ետև ծռել» են, որոնք հանում է հնխ.* g^2hog^2h, $g^2hēg^2h$- *«ծըռած, կորացած» արմատից։* Karst, *Յուշարձ. 402 սումեր.* agub *«երկնակամար», 418 թաթար.* kot, koy, kut, kuy *«վարը, խոր, փոս», չաղաթ.* kutuk, kuduk *«հոր», օսմ.* quyə *«հոր, ջրհոր»,* qoyn, qoyun *«ծոց»։ (Կան նաև թուշ.* գագօ *«որովայն, փոր»,* գագդար *«հաւաքել, պահպանել», արագա.* կիկա, *ավար.* կեկէ, *անդի.* կոկա, *մոնղոլ.* գոգու, *գիդ.* կիկի, *անցուգ.* կէյկ, *կապիկումուկ* կուկու, *մանջու.* խուխուն, *թրք.* gögüs, göks *«կուրծք», բայց այս բոլորն էլ պատահական նմանութիւն միայն ունին)։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 տեկ.* quj-aq *«գիրկ» բառի հետ։*

ԳւՌ.—ՀՑ. Մշ. գ'ոգ', Ալշ. Ջղ. գ'ոՙ, Նխ. գօՙ, Ախց. Ակն. Երև. Կր. գ'օՙ, Պլ. գօՙ, ՙօՙ, Ռ. ՙօՙ, Վն. կ՛ոք', Տփ. գուՙ, Սեբ. գ'էօՙ, Ասլ. գ'էճՙ, Հմշ. կէօ՝ՙ, Ոզմ. գ'՛կօք', Ղրբ. կեօք', Զթ. գ'իւգ', Ագլ. գ'իւգ', Մկ. կ'իւք'։—Նոր բառեր են՝ գոգաւո, գոգան «գոգաւոր արաւ»։

ՓՈԽ.—Հյ. գոգնոց բառը փոխառեալ է թուրքերէնի մէջ. տե՛ս Ծաղիկ, 1891, էջ 89—90. գործածւում է օր. Զիլէի թուրքերի բարբառով (տե՛ս Յուշարձ. էջ 327)։

+ԳՈԳ «ասել». արմատ մի հին, կորած բայի, որից մնում են միայն այառնիի և հրամայականի մնացորդները (գո՛գ, գոգջի՛ր, գոգէ՛ՙ, գոգցես, գոգցուՙ, գոգջիՙ, գոգցեն). ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. ես. (Ասիցեն, գոգցե՛ն), էջ 311. Բուզ. 209 (Ասացէք ցարքայ, գոգէ՛ք). Եփր. ղեւ. բայց կայ նաև գոգելով «գոչելով» Կիւրղ. Գնձ. բառիս հին նշանակութիւնը չընչուելով՝ յետոյ դարձել է մակբայ. գոգ, գոգցես, գուգցես թէ, գոգցես իմն «կարծես թէ» Գաղ. բ. 11. Խոր. ՑՀ. իմ. ատ. ՑՀ. կթ. մակբայական գործածութիւն ունին. գոգցես գործածական է նաև արդի գրականում, ուր հետըզհետե ջնջուելու վրայ է։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. $vog^{w}h$- արմատից, որի միւս ժառանգորդներն են՝ լտ. voveo «հանդիսաւորապէս խոստանալ, ուխտել, փափագել», votus «խոստում, ուխտ», սանս. vāghát- «ուխտաւոր, աղօթաւոր, զոհ խոստացող», զնդ. aog «ծանուցանել, ասել, խօսել», aogədā «ասաց, խօսեցաւ», aoxta «ասուեց», յն. εὔχομαι «աղօթել, ուխտել, խոստանալ, յայտարարել, ասել», εὐχή «ուխտ, աղօթք, մաղթանք», εὐχωλή «ուխտ, աղօթք, հպարտ խօսքեր, յաղթական երգ» (Walde, 858, Boisacq, 300, Pokorny, 1, 110, Ernout-Meillet, 1092)։—Յունարէն և զանդերէն ձևերի նախաձևն է հնխ. $eveg^{w}h$- ձայնդարձը։

ՆՀԲ ոգել, գոչել բառերի հետ։—Տէրվ. Նախալ. 105 հյ. գոչել, ճեգել, ճագագ, ոգել, սանս. և զնդ. vač, լտ. vocare, vox «խօսել, ձայն» են ձևերի հետ հնխ. vak արմատից։ Bugge, KZ, 32, 34 և IF, 1, 448 ոգել բառի հետ՝ յն. βοή «կոչ, գոչիւն», βοάω «գոչեմ», սանս. jóguve «հնչել, խօսել»։ Հիւբ. գոչել, կոչել բառերի հետ։ Մառ, Грам. др.-арм. 267 հանում է հնագոյն գու ձևից և դնում է իբր արմ. كفتن guftan «խօսել, ասել»։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet, Բազմ. 1900, 109, նոյնը նաև Brugmann, Kurze vgl. Aram:—Scheftelowitz, BB, 29, 14 նոյն է Տէրվիշեանի հետ։ Սադըրեան, ՀԱ. 1909, 335 ասմեր. guz «խօսել», Karst, Յուշարձ. 401, 405, 411 սումեր. gu, gu-gu, gug «ձայն, ասել, խօսել», gude «յայտարարել, ասել», քրդ. gutin «ասել, խօսել», 416 մոնղոլ. üge «խօսք, բառ», թունգուզ. ige «ախտ», 418 ույգուր. ökmek, ögmek, չաղաթ. ögümek, օսմ. öymek «գովել»։

ԳՈԳԵԼ «ոգորել, կռուել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 67։

ԳՈԳԻ (գւոյ,-գեաց) «բորոտ, ուրուկ» Կանոն, էջ 64, 65, 68, 70. Վրք. հց. Ա. 708, Բ. 82 (մի քիչ յետոյ նոյնը ուռուկ). Յայսմ. Վրդն. պտմ. էջ 89. Աթան. էջ 435, որից՝ գողութիւն «բորոտութիւն» Լաստ. իգ. Վսամ. 85. Օրբ. հրտր. էմ. էջ 254, Հեթ. պտմ., գողենոց «ուրկանոց» Կանոն. էջ 65, 68, 80. Մխ. դտ., գողենալ «բորոտիլ» Լծ. նար., գողատուն «ուրկանոց, բորոտների հիւանդանոց» Օրբ. հրտր. էմ. էջ 179 (Եւ դնեն գատատունս հանդէպ վանիցն և ժողովեալ ուրուկս բազումս ա՛նդ դարմանէին.—մի ձ. և հրտր. Շահն. Ա. 291 ունին գողետուն, որ աւելի կանոնաւոր է), գողեստան «բորոտներ. փխբ. սինլքորներ» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 132, Շահն. Ա. 282, (ըստ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 11). գրուած է նաև գօղի Կիր. էջ 183, գօբենոց Տաթև. ձմ. ի, գօբութիւն Տաթև. ձմ. իե։

ՆՀԲ լծ. արաբ. ճիւտամ, ճիւզամ «բորոտ»։ Pictet, KZ, 5, 340 սանս. kōṭha «բորոտութիւն»։—Չգիտեմ թէ ի՛նչ կապ ունին չաղաթ. قوتور qotur «բորոտութիւն», թրք. قودور qudur- «կատաղութիւն (շան են)», արևել. թրք. qotur (հյ. ամկ. ղօթուր) «բորոտած, քոսոտ» են։

ԳւՌ.—Մշ. գ'օղի «բորոտ. 2. թոյլ, անկարող. 3. տգեղ», Երև. գ'օթի «ծոյլ», Վն. կ'օ-

տի, կօտի «վատ ցաւով բռնուած, անզամալոյծ, անպիտան, չնչին». նոյն բառը Ակն. Բր. Արր. «անգործ, ծոյլ թափառող»։—Նոր բառեր են՝ գողեցուր, գողեցուրուկ, գողեցուկ. գողանալ, գողացնել:

ԳՈԶ «մէզ, շեռ, ջրվաթ» Վստկ. 30, 42. Մխ. Բժշ. 10, որից՝ գոզել «միզել» Վստկ. 29, գոզբերան «միզանցք» Վստկ. 194, գոզարգել «միզարգելութեան հիւանդութիւնը» Վստկ. 208, գոզգոզել «քիչ և սակաւ միզել» Մհյ. բառ (բառ Նորայր, Բառ. ֆր. 946 ա)։

Սաքըզեան, ՀԱ, 1909, 335 և Karst, *Յուշարձ. 404 առնէր* gaş, kaş *«մէզ» բառի հետ.—Սաքըզեան նաև թրք.* kasanmak *«անասունների միզելը»։* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *93 արմատը դնում է* զո (զ *յառաջացած* մեզ *համանիշի նմանութեամբ), որ է հնխ.* u̯oso- *և կցում է հբգ.* wasal *«ջուր, գետ»,* waso *«խոնաւ գետին», նորվ.* vesl *«աղբիւր», լեթթ.* wasa *«հողի թացութիւն» բառերի հետ։—Պատահական նմանութիւն ունին ֆինն.* kuşl, *ալթ.* kudz, *հիւս. օստյ.* xos-jiṅg *համանիշները (վերջինիս մէջ* jiṅg *«ջուր»). Շէֆթէլովից,* KZ, *54, (1927), 241 կցում է սանս.* vaha *«հոսանք», յն.* ὀχετός *«ջրանցք», պրս.* bazγ *«առաղան», իռլ.* fūal *«մէզ» բառերին։ Առաջին երկուսը պատկանում են հնխ.* weg'h *«շարժել, քաշել, վարել» արմատին* (Pokorny, *1, 249), որ ձևով համաձայն, բայց նշանակութեամբ տարբեր է, երկրորդը* weg² *«թաց» արմատին* (Pokorny, *1, 248), որ նշանակութեամբ համաձայն, բայց ձևով տարբեր է և ընդհանրապէս բոլորը միասին մէկ արմատի չեն պատկանում։*

ԳԻՌ.—*Մշ.* գ'ոզ, *Ննխ. Պլ. Ռ.* գօզ, *Ախց. Կր. Երև.* գ'օզ, *Սեբ.* գ'էօզ, *Շմ.* կէօզ, *Հմշ.* կէօ`զ, *Սլմ.* ք'էօզ, *Ղրբ.* կիւզ. *Ակն.* գ'օս.—*Նոր բառեր են՝* գոզլան, գոզկապ, գոզահոտ, գոզգոզահոտ, գոզոտ, գոզոտել, գոզոտիլ:

ԳՈԶՐՈՒՄ *«կատակ, կատակերգութիւն», որից* գոզրումական *«կատակերգական». ունի միայն Մագ. գամագր. «Գոզրումական գեհհօրէն, բառ որում ոգէ Համերոս»։ Սրա հետ նոյն է* գոռզէն *«կատակ» Հին բառ. (Տե՛ս Նորայր, Բանասէր, 1900, 131)։*

ԳՈԹԻ *«պաշտամն, պաշտելը», գտնւում է միայն* ծառագոթի *«ծառապաշտ, ծառ պաշտող» բարդի մէջ, որ երկու անգամ գործածում է Կաղնկտ. «Սատանայական ծառագթի մոլորութեամբ աղճատել ազգն այն. Բառնամ զկարծիսդ ի սրտից ձերոց և զծառագօթի մոլորութիւնդ» (հրտր. Շահն. Ա. 371, 387 էմ. էջ 191, 201 որ ունի* ծառայ գրքի, ծառագողի*)։—Տե՛ս Աճառ. Հայ նոր բառեր հին մատենագր. Ա. էջ 17—18։*

ԳՈԼ *«տաքութիւն» Ոսկ. ես. «տօթ ժամանակ բարձրացած շոգին» Գնձ., որից՝* գոլախառն *«տօթագին և միգամած» Եփր. դտ. 335. Վկ. արև. էջ 59. Գէ. ես. Ճառընտ.,* գոլանալ *«տաքանալ» Ոսկ. ես.,* գոլոշի *կամ* գոլորշի *(մանկկի համար հմմտ.* բոլորշի, լայնշի*) Սիր. իբ. 30. լը. 29. Եզն. Եղիշ. Փիլ. որ և* գոլոշիկ *Տաթև. հարց. 208,* գոլոշանալ *Բրս. արբեց.,* ջերմագոլ *Ագաթ.,* գոլաւոր *«տաք» Շիր. 66։*

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. wel- *«գաղջ, տաք» արմատից, որի ժառանգներն են առանձնապէս՝ լիթ.* vildau, vildyti *«ջուրը գոլացնել»,* g, k *աճականներով՝ անգսք.* wealg, vloek, wlacu, *իսլ.* valgr, *մսգ.* wlak *«գոլ» պարզ արմատը պահում է հյ.* գոլ, *որի աճած ձևն է* գաղջ: *Այս արմատը բացի հայ, բալթեան և գերմանական ընտանիքներից ուրիշ տեղ չէ պահուած։*

Ուղիղ մեկնեց Bugge, BB, *3, 121 (տե՛ս* Pokorny, *1, 298, 302, 306)։ =Շէֆթէլովից,* KZ, *53(1925), 257 և 269 դնում ալբան.* valɛ, *«տաքութիւն», մրզ.* walm *«տաքութիւն», հֆրիգ.* walla *«եռալ», սանս.* ulkā, úlmukam *«հրդեհ» բառերի հետ, որոնք* Pokorny *դնում է ուրիշ արմատի տակ։*

Canini, Et. étym. *4 կիմր.* gal *«պայծառ», իռլ.* gal *«տաքութիւն» բառերի հետ։ Տէրվ. Մասիս, 1881 մայ. 6 ծագմամբ նոյն է դնում* ջեր *բառի հետ։*

նոյն, Նախոյ. 80 չիր, գաղջ, սանս. ghar, զնդ. garəma, պրս. garm «տաք» բառերի հետ հնխ. ghar արմատից։ Հմմտ. լտ. calor «տաքութիւն»։ Scheftelowitz, BB, 29, 43 յն. ἀλέα «շոգ», գոթ. wulan «տաքանալ», հբգ. walm «տաքութիւն», սանս. ulka «կրակ, հրային օդերևոյթ» բառերի հետ, որոնց վրայ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 28 աւելացնում է սանս. úlmuka «խարոյկ»։ Այս բառերը Walde, 857 և 853, Boisacq, 41 դնում են տարբեր արմատների տակ, ուստի և անյարմար է միացնել հայերէնի հետ։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. գ'ոլ, Ախց. Երև. Խրբ. Կր. գ'օլ, Սչ. գ'օլ «պատուհանի ապակու, շշի կամ բաժակի վրայ նստած շոգին», Պլ. գօլ (միայն պահուած ամպգօլ բառի մէջ), Տփ. գոլ «գաղջ», Ռ. fօլ, Վն. կ'ո̂լ, Տիգ. fուլ', Սեբ. գ'էօլ, Հմշ. կէօլ «վառ», Ոզմ. գ'՛իւ, Մկ. կ'իւլ «տաք գոլորշի»։ Նոր բառեր են՝ ամպգօլ (հին վկայութիւնն ունի Քուչ. 46 ամպուգօլ ձևով), գօլել «վառել», գօլուկ, գօլf, արևգօլ, գօլնալ, գօլիլ, գօլգլուկ:

ՓՈԽ.—Քրդ. کل kel «տաքութիւն, ջրի պղպջակ», kal «տաք, ջերմ», kel čuln «ժայթքել, զեղուլ», کلی keli «արուի տենչացող կին, էրկան փափագող այրի կին, ջերմեալ կով», کلين kelin «եռալ»։

ԳՈՀ «գոհունակ» Ագաթ. Եզն. Ոսկ. ա. թես., որից՝ գոհանալ ՍԳր, գոհութիւն «շնորհակալութիւն, գոհունակութիւն» ՍԳր, «Հաղորդութիւն» (թրգմ. յունարէնից) Ոսկ. մ. ա. 25. Ագաթ., գոհացողութիւն Սիր. ժէ. 25. լթ. 20, գոհաբանել Շար. խոսր. Նար. կուս., դժգոհ Ոսկ. մ. ա. 25. Եւագր. գրուած է նաև տժգոհ Ոսկ. Կող., տժգոհիլ Փիլ. Յս. որդի, որոնք յետին տառադարձութեան արդիւնք են։ Նոր բառեր են՝ գոհունակ, գոհունակութիւն, անգոհունակ, ինքնագոհ, գոհացուցիչ, անգոհացուցիչ ևն։

Հիւնք. ագահ բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 90 միացնում է գովել բառին։ Նոյնպէս և Թիրեաքեան, Հայ-իրան. ուսումն. էջ 151 ծան.։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Սեբ. գ'օհ, Ակն. գ'օյհ, Ոզմ. գ'օհանալ, Ալշ. Մշ. գ'օյ, Տիգ. fօհռնռլ', Տփ. գուհանակ, Ջթ. գ'օհօրք'ն, գ'ուհուրք'ն.—իսկ Պլ. չէշգուհալ, Եւդ. Պլ. չուշգուհալ, Խրբ. չուշգ'օհանf, Ասլ. չօշգ'ալ «դժգոհիլ, գանգատիլ, տրտնջալ» ծագում են դժգոհ բառից՝ *չժգոհ ձևի միջնորդութեամբ։ Ակն. չրշգօհալ, Ախց. չ'ըշ'գուհիլ «դժգոհիլ»։ Գւռ. չշգոհալ ձևի նախնականն է տժգոհալ, որ երկու անգամ գործածում է Գիրք առաք. 433 բ (փոխանակ դժգոհիլ ձևի)։

*ԳՈՀԱՐ, ի-ա հլ. «ազնիւ քար, ակունք» Կղնկտ. Գնձ. Թղթ. դաշ. «պատուական, ընտիր» Խոր. աշխ. Նար. տաղ. Գնձ. գրուած է նաև գօհար, գաւհար, գուհար Կոստ. երզն. 158։ Սրանից ունինք գոհար վարդ «մի տեսակ վարդ» Նար. տաղ., որ նոյն ձևով և նշանակութեամբ կենդանի է դեռ Սեբ.—Նոր գրականում շինուած բառեր են՝ գոհարեղէն, գոհարավառ, գոհարազարդ ևն։

=Պհլ. gōhar, պրս. گوهر gōhar «գոհար». առաջին իմաստն է սակայն «տարր, իսկութիւն, գոյացութիւն» և այս իմաստով կցւում է սանս. gōtrá- «սեռ, ծագում» բառին (տե՛ս Horn, § 948)։ Պարսկերէնից փոխառեալ են նաև վրաց. გოჰრი գոարի «թանկագին քար» (Չուբինով[2], 325), արաբ. جوهر javhar, յգ. جواهر javāhir, քրդ. joher, jevahir, թրք. jevahir, որից էլ բուլգար. dživaer, սերբ. dževerlija, նյն. τζιβαΐρι «գոհար». իսկ արաբականից է հլ. յետնաբար ջոհար, որ տե՛ս վարը առանձին։—Հիւբշ. 128։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, նոյն կըրկնում են ՆՀԲ, Böttich. Arica 74, 213, Lag. Urgesch. 934 ևն։

+ԳՈՂ, ո հլ. «գող» ՍԳր, որից՝ գողանալ ՍԳր. Եզն., «վարպետութեամբ խաբել» Ծն. խս. 20, 26. Եղիշ., «վարպետութեամբ ծածկել, պատրուակել» Նանայ., «անհետացնել, վերացնել, ջնջել» Եփր. ծն. Ոսկ. Եղիշ., «թըշնամու ձեռքից կռուով մի տեղ գրաւել» Սմբ. պտմ. 105, գողակից Ես. ա. 23, գողութիւն ՍԳր, գողօնf Ծն. լ. 33. լա. 39. Եփր. թգ.,

գողունի Տօք. բ. 21. Առակ. թ. 17. Մծբ. Եղն., գողանէ Եփր. գող., գողացիկ Ոսկ. մ. ա. 1, գողուղի Ա. մակ. ժ. 82, գողումն Ոսկ. ես. Եփր. եւ. Մծբ., գաղտագողի ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 8, յարգող Փիլ. Շիր. Պիտառ., չրգողեալ Ղկ. ժգ. 2. Ագաթ., մարդագող Օր. իդ. 7.—այստեղ է պատկանում նաև գողել «ծածկել, թաքցնել» Մծբ. Վրք. հց. Մխ. առ. անծանօթ մասնիկով է գողախէժ Վրք. իգն. 151, որից գողախիժաբար «գողի կերպով, հնարքով» Ղևոնդ, էջ 96 (մի ձ. գողաիժաբար, ԱԲ ունի և գողաղիժաբար)։

=Արտաքին նշաններից երևում է, որ բնիկ հայ բառ է. իր հետ անձուկ կերպով կապուած գաղել «ծածկել» և գռ. գեղել «ծածկել, թաքցնել» բառերի հետ երևան է հանում գող, գեղ, գաղ ձևերը, որոնք մատնանիշ են անում հնխ. vol, vel, vḷ ձայնդարձները։ Հայերէն բառերը՝ իրար հետ կանոնաւոր համապատասխանութեամբ՝ աճած ենք գտնում նաև տ աճականով. այսպէս՝ գողտ- (որից գողտուկ), գաղտ և գեղտ (տե՛ս վերը գաղել և գաղտ բառերի տակ), որոնք ցոյց են տալիս հնխ. vold, veld, vḷd ձևերը։—«Գող» և «գաղտնի» իմաստների առնչութեան համար հմմտ. գերմ. stehlen «գողանալ» և verstohlen «գաղտնի, ծածուկ», գոթ. θiubs «գող» և θiubjō «գաղտնի», գոթ. hlifa «գողանալ» և պրուս. auklipts «գաղտնի, ծածուկ», լտ. fur «գող» և furtim «ծածուկ», հսլ. tatĭ «գող» և tai «գաղտնի», taiti «ծածկել, կեղծել»։—Բայց հնխ. vol, vold են արմատները, որ այնպէս գեղեցիկ կանոնաւորութեամբ պահուած են հայերէնում, չեն գտնւում միւս ցեղակից լեզուներում. այստեղ են պատկանում թերևս միայն լեթթ. wilt «խաբել», welts «ունայն, փուճ», լիթ. privilti «խաբել», viltis «յոյս» (որ է «ինքնախաբէութիւն»), veltuĭ «ունայն, անպէտք», հպրուս. prawilts «խաբել, մատնել», որոնք յառաջանում են հնխ. vel արմատի աճած velt ձևից։ Ըստ Pokorny, 1, 298 նոյն vel- արմատին են պատկանում նաև յն. οὖλος «խարդախ (հրացի համար ասուած)», իռլ. fell «կեղծաւորութիւն, խաբէութիւն», և bh աճականով՝ vele- արմատաձևից՝ յն. ἐλεφαίρομαι «խաբել, պատրել», լիթ. vilbinti «հրապուրել» (Boisacq, 243)։

ՆՀԲ իրար է խառնում գաղտ, ղօղել, ղուղակել։ Bugge, Btrg. 38 համեմատում է գնգ. gadha և աֆղան. γal «գող, աւազակ» բառերի հետ։ Հիւնք. քող բառից։ Meillet, MSL, 9, 150 գող, գաղտ համեմատեց լեթթ. wilt «խաբել» բառի հետ։ Հիւբշ. 431 աւելացնելով նաև վերի միւս եւրոպական ձևերը, միացնում է նրանք սանս. vṛthā «ըստ կամս, ձրի, ունայն, թիւր» բառին և նշանակութեանց տարբերութեան պատճառով անստոյգ է համարում։ Patrubány, SA, 1, 5 ֆրանս. vol-eur, լտ. fur-are, in-vol-are: Scheftelowitz, BB, 29, 43, լտ. volare «թռչել», velox «արագ», ռուս. vilatĭ «վազվզել» բառերի հետ, ինչպէս որ ֆր. voler է «թռչել և գողանալ», Karst, Յուշարձ. 414 մոնղոլ. xulagai, կալմ. xulugai, թունգուզ. մանչու. xulxa «գողութիւն», ուրեխ. մոնղոլ. xulagu, կալմ. xulū, kulū «գողանալ», 418 ալգար. okri, oḳ-rin «ծածուկ», okrik «գող», չաղաթ. ogri «գող», ogrin «ծածուկ», եակ. vor «գողնալ», voru «գող» են։ Պատահական են թուշ. ղ՚օլօ են։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Հճ. գ՛ող, Ննխ. Պլ. գօղ, Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Սչ. գ՛օղ, Ռ. քօղ, Վն. կ՛ող, կ՛ուղ, Ղրբ. կ՛օղ, կ՛եօղ, Սեբ. գ՛էօղ, Ասլ. գ՛էօ՛ղ, Համշ. Մկ. Շմ. կ՛էօղ, Տփ. գուղ, Ոզմ. գ՛՚ուղ, Տիգ. fուղ, Զթ. գ՛իղ, Ագլ. գ՛իղ, Մրղ. կուէղ, Սլմ. կ՛ուէղ.—բայական ձևից հետաքրքրական են Երև. գ՛օղանալ, Ջղ. գ՛ողանալ, Հճ. գ՛օղնօլ, գ՛օղնել, Ալշ. Մշ. գ՛օղնալ, Պլ. Ննխ. գօղնալ, Ռ. fօղնալ, Ղրբ. կ՛ուղա՛նալ, Շմ. կ՛էօղանալ, Ասլ. գ՛էօղանալ, Տիգ. fօղնուլ՝, Զթ. գ՛ուղնօլ, Ագլ. գ՛ղա՛նիլ են։—Նոր բառեր են՝ գողնուլի, գողգողի, գողեգող, գողլկանի, գողծրի, գողկապ, գողնիկ, գողպարտակ, ծիագող են։

ԳՈՂԿ կամ ԳՈՂՏ «մահիճ» Հին բռ. միայն վերջին ձևով ունի Բառ. երեմ. էջ 68։

ԳՈՂՏՐ «փափուկ և անուշ» Տիմոթ. կուզ, էջ 324. Սարկ. լս. Տօնակ. Վանակ. յոբ. Մխ. այրիվ. էջ 9, որից՝ գողտրիկ Փիլ. լծ. կոչ. խոսր. Վանակ. յոբ. Տօնակ., գողտրաբարբառ Թէոդոր. մայրագ., գողտրական Նար. 115.—գողտր բառը «լոյծ» նշանակութեամբ գործածում է երկու անգամ Տիմոթ. կուզ, էջ 324 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 82—83)։

ՆհԲ համեմատում է Չղ. քօղցր< քաղցր ձևի հետ. Տէրվ. Պատկեր, 1891, № 14, էջ 331—4 քաղցր բառի հետ հնխ. svadu ձևից, համմ. յն. ἡδύς, լտ. suavis, լիթ. saldus. հայերէնի նախաձևն է *քաղար:

ԳՈՃԱՋՄ «մի տեսակ ազնիւ քար. ambro fossile կամ lapis- lazuri» Եւ. իբ. 19, լթ. 12. Եղեկ. իբ. 13. Պատմ. աղեքս. 155. Վրդն. ել.։

Ուղուրիկեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 335 և 1405) հյ. կուզ, քրդ. կիւզէ «կապոյտ»+պրս. չէշմ «աչք» բառերից, որով գոճազմ լինում է «կապոյտ աչք» կոչուած քարը։

ԳՈՃԱՄՈՐՈՒՍ տե՛ս Քօշ։

ԳՈՃԱՆՔ, ԳՈՃԻ տե՛ս Կոճան։

*ԳՈՃԱՇՄ «կլոր պատուհան, ֆրանս. œil-de-bœuf», նորակերտ բառ, որ ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս. 867 բ (նշանակում է նաև camomaille «երիցակ բոյսի մի տեսակը». տե՛ս անդ էջ 868 ա)։

=Պրս. گاوچشم gāvčašm «տեսակ ինչ ծաղկան, որոյ մէջն է յոյժ կարմիր և արտաքոյք նորին սպիտակ»=արաբ. âqḫavān, որ է «երիցակ» (տե՛ս ախճաւան). կազմուած է گاو gāv «եզ, կով» և چشم čašm «աչք» բառերից, որ համապատասխանելով ֆրանս. œil-de-bœuf բառին, ստացել է նաև սրա նշանակութիւնը, որ է «կլոր պատուհան»։ - Ա.Ճ.

ԳՈՃՄԱԿ, որ և գոճամակ, գաճամակ, գաւճակ «մի տեսակ բոյս». Բժշ. Գաղիան.—բստ խ. Ուղուրիկեան, Մասիս, 1881 նոյ" 23 և ՀԲուս. § 312 „daphne gnidium", որ մի տեսակ դափնի է. Նորայր, Բառ. ֆր. 192 ա համարում է „camélée", Տիրացուեան, Contributo alla flora dell' Armenia, § 87 „daphne oleoides Schreb."?

ԳՈՃՄԵՐ «մի տեսակ ծաղիկ» Սալած. (ձեռագրական տարբերութիւններն են գօջմեր, գօջմէր, կոճմեր, կօջվէր). ՀԲուս. § 1466 նախ կարծում է կոճամիրուս բառի հետ նոյն. բայց յետոյ՝ համարելով յոգնակի, եզակին դնում է կոճեմ. Նորայր, Բանաս. 1901, 105 չի ընդունում նոյնացնել գոճամօրուք բառի հետ։

+ԳՈՄ, ո, ի–ա հլ. (բց. ի գոմոց Ոսկ. ամբակ. ի գոմաց Նորագիւտ Ա. մնաց. ժէ 7) «փարախ, ախոռ» ՍԳր. Ոսկ. ամբակ. Խոր. փիլ. (հների մօտ նշանակում էր թէ՛ ոչխարի և թէ՛ տաւարի ախոռ, հիմայ ասւում է տաւարի գոմ, ոչխարի փարախ, ձիու ախոռ). որից գոմամուտ լինել «ախոռը քաշուիլ տաւարի» Վեցօր. 186։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ghomo- ձևից, որ մեզ հետ պահում են դան. gamme «գոմ, ախոռ, ոչխարի փարախ», շվէդ. gamma «կովի մսուր», gamme «գիւ, կտուրի դուրս ելած մասը», նորվ. gamme «խրճիթ», հհիւս. gammi «ֆիննական խրճիթ», շվեյց. gämmeli «կով կամ յարդ պահելու մարագ են»։—Գերմանական ձևերը տալիս են ghomo-n- նախաձևը, որին համապատասխան է նաև հայերէնը (Pokorny, 1, 637)։

ՆՀԲ լծ. յն. χώμη «գիւղ» (տե՛ս շէն բառի տակ). ԳԴ հանում է պրս. ρK kām «գոմ, փարախ» ձևից, որին հետեվում է նաև Հիւնք.։—Հիւբշ. Arm. Stud. 25 գոմ, գոս, գոյ բայի հետ հնխ. vosmo- ձևից, իբր սանս. vasati «բոյն, բնակարան» են։ Justi, Litt.-Blatt. 1883, էջ 66 մերժում է was ձևը, և դնում է իբր. տիրոլ. gampe «գիշերը կովը պահելու տեղ», քրդ. guw «փարախ»։ Հիւբշ. Arm. Gram. էջ 436 մերժում է իր մեկնութիւնը։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 14—16։ Justi, Kurd. gram. 103. վրաց. գոմի, քրդ. gaua «փարախ»։

ԳԻՈ.—Ալշ. Մշ. գ'ոմ, Ախց. Խրբ. Կր. Սեբ.

Երև. գ'օմ, Սլմ. Ջղ. Տփ. գօմ, Հմշ. կում (ախոռի բոլոր տեսակներին յատուկ ընդհանուր անուն), Ոզմ. գ'ում, Ղրբ. կում, կիւմ, Գոր. Մկ. կիւմ, Շմ. կէօմ:—Նոր բառեր են՝ գոմանոց, գոմատեղ, գոմատէր, գոմատուն, գոմել, գոմծակ, գոմաանէ:

ՓՈԽ.—Վրաց. გომი գոմի, გომური գոմուրի «գոմ», Թուշ. გომურ գոմուր «գոմ», քրդ. گوم gom, guw, gaua «ոչխարի փարախ», Թրք. գւռ. Եւդ. köm «գոմ» (Բիւրակն. 1899, 314 և Ցուցարձան, 330), ատրպտ. Թրք. قوم qom «ոչխարի փարախ, մակաղատեղ» (Foy, Mitteil. des semin. für Orient. Spr. 1904, Berlin, էջ 217 և ՀԱ, 1911, 260)։ Սրանց շարքը պէտք է դնել նաև պրս. کمارا gumārā «գոմ խաշանց և եզանց» (ԳԴ), որ պարսկերէնում մեկնութիւն չունի և մնում է իբրև անշառ բառ։

*ԳՈՄԷԶ, ո հլ. (որ և գումէզ) «կովի մէզ». մէկ անգամ միայն գործածուած է Եղիշ. Բ. էջ 40 «Ձեռք առանց գոմիզոյ (այլ ձ. գումիզի) մի՛ լուացին»։ (Զրադաշտական կրօնի մէջ կովի մէզը սուրբ կամ սրբագործիչ էր, և հաւատացեալները նրանով էին լուանում իրենց ձեռքերը)։—Սեռ. գումիզի ձևի վրայից սխալմամբ ենթադրուած է ուղղական գումիզ ՆՀԲ և ԱԲ, որ սակայն եթէ իրօք գոյութիւն ունեցած լինէր, պիտի տար սեռ. *գումզի և ո՛չ թէ գումիզի:—Ոմանք՝ ծանօթ չլինելով զրադաշտական սովորութեան և առաջնորդուելով Եղիշէի «ձեռք... մի՛ լուացին» բառերից, ենթադրել են թէ գումէզ մի տեսակ մաքրիչ խոտ է. այսպէս՝ Հին բռ. մեկնում է «օշնան, օճառախոտ», Ստ. Ռօշքեան համարում է «bubonium, կղմուխ կամ aster atticus, աչուկ բոյսը» (տես ՀԲուս. § 516), նոյնը ընդունում է նաև Արթինեան, Աւետաբեր, 1913, էջ 688.—Մեկն. բառից Վարդան գրոց, Ձեռ. թ. 200 Bibl. nat. «Գումէզ խոտ է, զոր գիրք անուա լուալեաց ասեն» (տես Արթինեան, Աւետաբեր, անդ)։ Սրանք բոլորը սխալ են և առաջնորդում են մեզ այն տարօրինակ գաղափարին, որ իբր թէ քրիստոնեայ հայերը հասարակ ջրով միայն լուացւում էին և օշնանը արգիլուած էր մեզ, մինչդեռ պարսիկները պարզ ջրով չէին լուացւում, այլ միշտ և միայն օշնանով։

= Պհլ. gōmēz «կովի մէզ», փարս. gumīz, պրս. کمیز gumīz, սիւլէնդ. gimīz «մէզ», զնդ. gaomaēza «կովի մէզ», որ բաղկացած է զնդ. gav- «տաւար» և maēz- «միզել» բառերից (Barthol. 483, Horn, էջ 278, § 95)։—Հիւբշ. էջ 128։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը յետոյ ՆՀԲ, Lag. Beitr. bktr. Lex. 29։—Հիւբշ. 128 աւելորդ տեղն է յիշում բելուճ. gvāmīš «լուացքի մէջ գործածուած մի փոքր բոյս», հայերէն գումէզ «խոտի տեսակ» անգոյ բառի առթիւ։

*ԳՈՄԷՇ, ո կամ ի-ա հլ. «գոմէշ» Օրին. ժղ. Խոր. աշխ. Յայսմ. Վրք. հց. Բ. 420. Վրդն. ծն. Ոսկիփոր.։

=Պհլ. gāvmēš «գոմէշ», պրս. گاومیش gāvmēš, گاموش gāmūš, փարս. gōmīš, որոնք բուն նշանակում են «եզնախոյ», իբր զնդ. *gao-maeša, բաղկացած gao «արջառ» և maeša «խոյ» բառերից։ Պհլ. gāvmēš պիտի տար հյ. *գաւմէշ> *գօմէշ. ուստի պէտք է կարծել, որ կա՛մ հյ. գոմէշ ուղղակի է *գօմէշ և կամ թէ պհլ. gāvmēš բառի դէմ կար նաև գւռ. պհլ. *gōmēš ձևը (հմմտ. փարսին), որից ուղղակի հյ. գոմէշ:—Իրանեաններից փոխառեալ են նաև աֆղան. gāvmēş, բելուճ. gvāmēš, gāmēš, ասոր. ܓܘܡܝܫܐ gōmīša, արաբ. جاموس ǰāmūs, քրդ. gaumiš, gameš, komiš, վրաց. გამეში գամեշի, კამბეში կամբեշի, კამბეჩი կամբեչի, ուտ. gömiš, gʸamüš, լեզ. կամմէչ, ավար. կամբեզ, մինգր. կամբեչի, լազ. gomuš, ǰamuši, աֆխ. akanbaš, չէչէն. gamuš, խիւր. gāmuš, ալար. kamyš, garmuš, gamuš, կար. կոյա. անդ. կիւր. ագուլ. gamiš, տարան. gamüš, gaymüš, ռուս. ǰemiš, գիդ. gamuš, չեկ. բառ. gomüš, Թուշ. օսս. kambeč են. ըստ այսմ ամբողջ Արևելքի մէջ տարածուած մի բառ է։—Հիւբշ. 128։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև Böttich. Horae aram. 27։ Rudimenta 36, Lag. Urgesch. 750 են։

ԳԻՒ.—*Ննխ. Ջղ. Տփ.* գոմէշ, *Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Սեբ.* գ՛օմէշ, *Ոզմ.* գ՛ʼօմէշ, *Վն.* գʼէօ-մէշ, *Ջթ. Մշ.* գ՛ումէշ, *Ղրբ.* կ՛ո՛ւմաշ, *Շմ.* գիւ-մոշ, *Մկ.* կ՛իւմէշ, *Հւր.* գիւմէօշ, *Գոր.* կի՛մոշ, *Ասլ.* գ՛ամէշ, *Մրղ. Սլմ.* գʼmմէշ, *Ալշ.* գ՛մէշ (*յգ.* գ՛մշտան, գ՛մշտանf *«գոմէշներ»*)։—*Նոր բառեր են՝* գոմշածաղիկ, գոմշակով, գոմշա-ձագ, գոմշաստյլ, գոմշավազ, գոմշաեզ, գոմ-շագայլ, գոմշաքերան, գոմշանոց, գոմշանակ, գոմշաfշի, գոմշենի, գոմշաfար, գոմշեղէն, գոմշավարի, գոմշարած, գոմշատէր, գոմէշ-կոտրուկ, գոմշունակտիկ:

*ԳՈՄՈՐ *«մի տեսակ չափ է. մէկ արդու» Շիր. 34. Հմմտ. նաև Փիլ. լին. 262. «Եւ թարգ-մանի... գոմոր՝ չափ»*։

=*Յն.* γομόρ *նոյն նշ., որ տառադարձուած է եբր.* עמר ʻōmer *«արմտեաց չափ» բա-ռից (տե՛ս* Sophocles, *էջ 336 ա). յունարէնից է նաև լտ.* gomor։

Ուղիղ մեկնեց նաև Աւգերեան, Բացա-տրբ. չփ. և կշռ. 66. նոյնը նաև ՆՀԲ են։

+ԳՈՅ. ի հլ. *«էութիւն. եղած բան, գոյա-ցութիւն. 2. Ստուած. 3. Հարստութիւն, ինչք» Հռ. դ. 17. Բ. Կոր. բ. 11, 12. Եզն. Մծբ., «գո-յութիւն, գտնուիլը» Եփր. Համաբ. 216, որից՝* գոյիւ, գոյիւ իւրով, գոյիւ չափ *«լրիւ, ամբող-ջապէս» Ոսկ. յհ. բ. 3. Ագաթ. Եզն. Մրկ. ժբ. 44,* գոյարար *Եզն.,* գոյապէս *Ոսկ. յհ. ա. 11,* գոյաւոր *«Հարուստ» Ոսկ. յհ. բ. 31 և ես.,* գո-յաւորութիւն *Իմ. ժզ. 21. Ոսկ. մ. ա. 21,* գո-յութիւն *Եզն. Մծբ.,* չգոյ *Հռ. դ. 17. Բ. կոր. բ. 12. Եզն. Ոսկ. մ. ա. 6,* գոյափոխիլ *Մ. Մաշտ. էջ 177 բ.,* առ ի չգոյէ *ՍԳր. Եփր. Բ. կոր. բա-յական ձևով ունինք* գոլ *(աներոշը) «գտնուիլ, լինել, գոյութիւն ունենալ» Կիւրղ. Թգ. պակա-սաւոր բայ, որից մնում են միայն* գոմ, գոս, գոյ, գոմf, գոյf, գոն, գոյr, գուցէ, գոլով *ձե-ւերը. ոսկեդարեան մատենագրութեան մեջ սրանցից գործածական են միայն երրորդ դէմքերը, այն է՝* գոյ, գոն, գոյr, գուցէ. *միւս դէմքերը նմանողութեամբ շինուած են յետ-նաբար և խիստ քիչ գործածական են. շաղ-կապի կարգ է անցած* գուցէ *«մի՛ գուցէ, չլի-նի որ» ՍԳր. «թերևս» Եւս. քր. յետնաբար ստեղծուած են նաև* գոյանալ, գոյացութիւն, գոյացողութիւն, գերագոյ, ինքնագոյ, ինքնա-գոլ *են. Տիմոթ. կուզ, էջ 195 ունի* գուութիւն *փխ.* գոյութիւն:—*Նոր բառեր են՝* գոյականա-բար, գոյականակերտ, գոյականացուցիչ:

=*Բնիկ հայ բառ, որ պատկանում է հնխ.* ves- *արմատին. սրա բուն նշանակութիւնն է «մնալ, բնակիլ, տունուտեղ լինել», որից յա-ռաջացել են սանս.* vásati *«բնակիլ, մնալ, գիշերել»,* vasati- *«բնակարան, բնակութիւն, բոյն»,* vastu- *«տեղ, վայր, բան, իր», զնդ.* vaṅhaiti *«բնակում է», հպրս.* ā-vahana- *«բնակատեղի», յն. հոմեր.* ἄεσα νύκτα *«գի-շերել», գոթ.* wisan *«մնալ, բնակիլ», հբգ.* wist *և հիսլ.* vist *«բնակավայր», հիռլ.* foss, feiss *«մնալ, հանգիստ առնելը», կիմր.* ar-os *«մնալ, սպասել»։ Հնխ.* ves *կազմուած է նախնական* au̯ *«բնակիլ» արմատից՝* -es-*աճմամբ, երբ* aves, *կրճատ՝* ves (Walde, *829,* Boisacq, *16)։ Վերի նշանակութիւն-ները բնաւ համապատասխան չեն հայերէ-նին. բայց նոյն* ves *արմատը գերմանական լեզուների մէջ առացել է «լինել, գոլ լինել» նշանակութիւնը, որ ճիշտ համաձայն է մեր բառի նշանակութեան, այսպէս՝ գոթ.* wisan *«լինել»,* was *«էի»,* wists *«գոյու-թիւն, բնութիւն», հբգ.* wēsan *«լինել, գոլ լինել, ներկայ լինել»,* wist *«էութիւն, գո-յութիւն», գերմ.* war *«էի»,* gewesen *«ե-ղած», անգլ.* was *«էր, կար» են։ Հնխ.* ves-*արմատը պահուած չէ մեր մէջ ներկայի ձևով, ուր պիտի տար հյ.* *գեմ, *գես, *գէ, *այլ միայն կատարեալի ձևով. հնխ.* vóse> *հյ.* գոյ- *և կամ բառ* Meillet, MSL, *19, 187 ներկայի* *vos *ձևից է. հմմտ. հիռլ.* foaid *«գիշերը միասին անց կացնել, քնել»* (Po-korny, *1, 307)*։—*Հիւբշ. 435*։

Peterm. *25, 35 սանս.* bhū, *յն.* φυ-, *լտ.* fu- *«լինել»։* Windisch. *47 սանս.* bhū:—Gosche, *64 սրանց վրայ աւե-լացնում է նաև պրս.* بودن būdan *«լի-նել»։* Bopp, Abhd. d. Ak. d. w. zu Berlin, *1846, 318* գոմ<vāmi, գոս< vāsi, գուցէ<bhū *ձևերից։* Müller, SWAW, *42, 251 հանում է* գամ= *սանս.* gam *բայից, ինչպէս* եղանիլ *գալիս է* եյանել *բայից։* Ascoli, KZ, *17, 145 հանում է վերի* vas *արմատից։*

Նոյնը կրկնում է Հիւբշ. ZDMG, *36 (1882), էջ 119 և* Arm. Stud.: Canini, Et. étym. *234* գոլ *(լինել)=քէշտա լեզւով* go *«լինել»։*—Bugge, KZ, *32, 6—7 հակառակ է Հիւբշմանի մեկնութեան, առարկելով, որ հնխ.* vēsō, vēseti *պիտի տային հյ.* *գեմ, *գես, *գէ. *և զուգէ բառից հեռացնելով, որ բայի նախաձևն է* *գոյմ. *գոյս, *գոյն *են, կցում է հնխ.* bheumi *ձևին, իբրև սանս.* bhū *են։*—Meillet, MSL, *8, 155 և* Dial. indo-eur. *104 գնում է հնխ.* ves *արմատի կատարեալից՝ վերի ձևով։ Հիւնք.* կամ *բայից։* Karst, *Յուշարձ. 418 թրք.* ol-maq *«լինել» բայի հետ։*

ԳՈՅԺ, ի հլ. *«վատ լուր, բօթ» ՍԳր. Բուզ. Եւս. քր., «ողբ, վայնասուն» Ես. կե. 19. Գ. մակ. գ. 3=6, Փարպ., որից՝* գուժել *«լալ, ճչել» ՍԳր. «լացի՝ կոծի ձայնը հնչել՝ բարձրանալ՝ լսելի լինել» ՍԳր,* գուժկան *«բօթաբեր» ՍԳր. «ողբացող, լացող» Ես. իբ. 22. «գոյժ, դժբախտութիւն» Եղիշ.,* գուժումն *Երեմ. լա. 15,* գուժիւն *Ոսկ. ա. տիմ.,* գուժաւոր *Բուզ.,* գուժիկ *«բօթաբեր» Փարպ. 125 (ՆՀԲ ունի, բայց ԱԲ չնշած է),* նրապարակագոյժ *Ոսկ. մ. բ. 10,* մահագոյժ *Նար.,* աշխարհագոյժ առնել *«ամէն տեղ յայտարարել» (լաւ բանի համար ասուած!) Ոսկ. մ. ա. 393։ Նոր գրականի մէջ* չարագոյժ, դառնագոյժ *են։*

Հիւբ. գուամից *հանում է* գուժկան, *որից էլ կրճատուած* գոյժ: *Սարգիսեան, ՀԱ, 1909, 335 և* Karst, *Յուշարձ. 405 ասմեր.* gug^ci *«լուր» բառից։* Nyberg, Hilfsb. *2, 72 և 81 հանում է զնդ.* garəz *«ողբալ», պրս.* گله gila *«գանգատ», պհլ.* گیلو gilak *(գրուած իբր* girô) *«ողբ, լաց», պազ.* gila<*gilôak<*girzak<*grza-ka *ձևերից, իբր թէ հյ.* գոյժ<*guž<*gurž, *որ* *guzd *ձևով պահվում է նաև* զժգմնել *բայի մէջ։ (Անճիշտ է. ինչպես զնդ.* harək *տալիս է հյ.* արկ *և զնդ.* harəz *հյ.* արձ-ակ, *նոյնպես և զնդ.* garəz *պիտի տար* գարզ *կամ* գարձ*)։*

*ԳՈՅԻԲՈՒԱԿ *«մի տեսակ հնդկական խունկ է» Նար. աղխ. (իսկ ՓԲ գրում է* գոյիբուակ,
որ սխալ է).—Տիգրանեան, *Բառ. բժշ. բոյսերի 14 համարում է* «cubeba»*։*

=*Պհլ. փոխառութիւն. բառիս վերջին մասը՝* բուակ <*պհլ.* bōyāk, *պրս.* بویه bōya *«հոտ ունեցող, բուրող» բառն է. իսկ գոյի մնում է անծանօթ. նման կազմութիւն ունին* նրբուակ, նայիբուակ, զազերուակ:

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Арм. геогр. *81։*

*ԳՈՅՆ, ո, ի հլ. *«գոյն, երանգ, ներկ» ՍԳր. Եւս. քր., «գոյլումն, դեղնցուն» Օր. իբ. 12. Նորագիւտ Բ. Մնաց. գ. 28, «կերպ, ձև, տեսակ» Եւս. քր., որից՝* գունել *«գոյն տալ, ներկել» Բ. մակ. բ. 30, «ձևացնել, կեղծել» Փիլ. լին. խոսր. պարգ.,* գունաւոր *Մծբ.,* գունաւորել *Ոսկ. մ. բ. 21,* գունատ *Ոսկ. եբր.,* գունատութիւն *Ոսկ. մ. բ. 9,* գունեան *Խոր. ՅՀ. կթ.,* գունեղ *Վրդն. ծան. Ոսկ. գծ.,* գոյնազոյն *Եզթ. ա. 6. Գ. մակ. է. 11. Ագաթ.,* անգոյն *Ոսկ. եբր.,* բազմագոյն *«շատ տեսակ» Կոչ.,* այնգունի *«այնպիսի» Ոսկ. ող. (նորագիւտ բառ),* բազմագունի *Եզեկ. ա. 4, 27. բ. 2. Փարպ.,* երկնագոյն *Եւ. գ. 23. Եզեկ. ժգ. 10. Ագաթ.,* շառագոյն *ՍՆ. խե. 25,* կապուտակագոյն *Ագաթ.,* կարմրագոյն *Ղևտ. ժգ. 43,* կանաչագոյն *Կոչ.,* ազգոյն *«անգոյն» Ոսկ. եբր. եփես. 631. Սարգ. յկ. գ. էջ 60 բ.,* ազունիլ *Եփր. պհ.,* գոյնզգոյն *(նոր գրականի մէջ) են։ Այստեղ են պատկանում նաև* գոյն *«երաժշտական մի խաղ» ԱԲ,* գոյնիկ *«ԳԿ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (հմմտ. պրս.* رنگ rang *«գոյն» և Կովկասի թրք.* رنکی rangi *«մի տեսակ եղանակ») և* -գոյն՝ *իբրև սաստկական մասնիկ գործածուած ածականների վրայ. ինչ.* ճեռագոյն, բացագոյն, ճեղագոյն, խստագոյն, զօրագոյն, ընդարձակագոյն, խոնարհագոյն *են։ Կրճատուած է* գոն *ձևով՝* ո՛րգոն *«ինչպէս, իբր» բառի մէջ (գրուած նաև* որգոյն*) Պիտ. Պորփ. Թր. քեր. որ կազմուած է ճիշտ պհլ.* čygwn>*պրս.* čigōn, *բառ «ի՛նչ գոյն» բառի պէս, որ յետոյ սղուելով եղել է* čiūn, čūn *«իբր, պէս»։ Վերջապէս այս արմատին են կցում* գունակ, դժգոյն, ճանգոյն, ճանգունակ *բառերը, որոնք սակայն ո՛չ թէ հայերէնի մէջ կազմուած ձևեր են, այլ իրանեանից*

փոխառեալ պատրաստի ձևեր (սրանց վրայ տե՛ս առանձին)։

=Պհլ. gūn «գոյն, տեսակ», սոգդ. γwn «գոյն, եղանակ, ձև», պազենդ. gūn «գոյն», պրս. كون gūn «գոյն, երանգ», كوناكون gūnāgūn «գոյնզգոյն, երփներանգ, պէսպէս, զանազան», զնդ. gaona- «կերպ, եղանակ, գոյն» (գտնւում է միայն բարդութեանց ծայրը, ինչ. zairigaona- «դեղնագոյն) (=պրս. زرگون zargūn), hamagaona- «նոյնագոյն»= պրս. همکون hamgūn են). (Horn, § 946, Bartholomae, 482)։ Իրանեան բառի առաջին և նախնական նշանակութիւնն է «մազ, յատկապէս անասունների մազը. 2. մազի գոյն և յետոյ ընդհանրապէս գոյն. 3. տեսակ, ձև, եղանակ»։ Այս երեք յաջորդական նշանակութիւնները պահում է դեռ ղանդկերէն gaona-, մասամբ նաև աֆղաներէն γūna. որ նշանակում է «մազ. 2. գոյն»։ Իմաստի այս զարգացումը, որ ըմբռնելի է անասնապահ ժողովրդի կեանքի համար, գտնում ենք նաև (ըստ Lidén, IF, 19, 317) ֆիններէն լեզուի մէջ, ուր karva ունի ճիշտ նոյն նշանակութիւնները։—Հիւբշ. 128։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—ՆՀԲ սանս. guṇa‧ Peterm. 25, 29, 33, 148 սանս. guṇa, արաբ. laun, պրս. gūn: Bopp, II, 206—9 գոյն «երանգ»=պրս. gūna, իսկ -գոյն մասնիկը=սանս. guṇa «որակ, լաւութիւն»։ Karst, Ցուցարձ. 428 թթր. boj, bot «գոյն»։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. (հին լեզուով), Տփ. գուն, Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. Սեբ. Սչ. գ'ուն, Ոզմ. գ'ʻուն, Հմշ. կուն. Վն. կ'ân, Մկ. կ'իւն, Խրբ. գ'օն: Նոր բառեր են՝ գունգունատիլ, գունեվան:

ՓՈԽ.—Վրաց. გვენი գվենի, გვინი գվինի, გუნი գունի «դալուկ, դեղնութիւն» փոխառեալ է հյ. գոյն «դալուկ» բառից, ըստ որում այս նշանակութիւնը չկայ իրանական լեզուների մէջ։—Իսկ ասւ. գոն, գոմ «գոյն» կարող է թէ՛ հայերէնից լինել և թէ՛ պարսկերէնից։

*ԳՈՅՇ (յատկապէս գոյշ բէ, գոյշ ուրեf) «զգո՛յշ, չլինի թէ, մի՛ գուցէ, զգո՛յշ եղիր որ» Եփր. թգ. Մծբ. 306. Եփր. ա. թես. 178 (գըրուած է գոյշուրեայf, իմա՛ գոյշ ուրեf), որից գուշացեալ «զգոյշ կեցած» Ոսկ. ես. և զ նախդիրով՝ զգոյշ, որի վրայ տե՛ս առանձին, յետնաբար գրուած է գուշ Քերդ. քեր. 177 = Երզն. քեր. Եւ. նչ.։ Նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. թրք. saqənmaq «զգուշանալ, վտանգից խուսափիլ» և saqən «մի՛ գուցէ»։

=Բուն նշանակում է «լսի՛ր, ուշադրութի՛ւն արա» կամ «լսող, ուշադրութիւն անող» և իբր այն՝ փոխառեալ է իրանականից. հմմտ. պհլ. gōš, պրս. كوش gōš, բելուճ. gōš, հպրս. gauša, զնդ. gaoša- «ականջ», զնդ. guš, guoš «լսել, ականջ դնել» (Horn, § 943, Bartholomae, 486). տե՛ս նաև գուշակ։—Հիւբշ. IF, 19, էջ 464։

ՆՀԲ հանում է գուցէ բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Հիւբշման, IF, 19, 464, հյ. Թրգմ. ՀԱ, 1907, 185 ա։ Միւսները տե՛ս զգոյշ բառի տակ։

*ԳՈՆԳ «մի տեսակ ուտելի արմատ է» Եւս. քր. ա. 19. ուրիշ վկայութիւն չկայ.—Ուղուրիկեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 337 և 1405) համարում է «կոնձեղ, ապտիլլէզիգ, որ է souehet", Նորայր. Բառ. ֆր. 93ա arum? և էջ 537ա fève d' Egypte, lotus sacré:

=Յն. γόγγη, γόγγος «մի տեսակ արմատ», որ ըստ Sophocles, 335 գործածուած է միայն Եւսեբիոսի մօտ։—Հիւբշ. 345։

Ուղիղ մեկնեց նախ Եւսեբիոսի Քրոնիկոնի հրատարակիչը, յետոյ ՆՀԲ։

*ԳՈՆԳԵՂ «շողգամ» Վրդն. ծն. ուրիշ տեղ չէ գործածուած. նոյն բառն է, որ Բառ. երեմ. յաւել. 566 գրում է գանղի «շաղգամ», 574 գանտի «շողգամ»։

=Յն. γογγυλίς, γογγύλη «շողգամ», որից և լտ. gongylis. ծագում է γογγύλος «կլոր» բառից։—Հիւբշ. 345։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԳՈՆԳԻԱՐԻՈՆ «Հռովմայեցոց կայսեր կողմից ժողովրդին կամ զօրքին բաշխուած դրամ կամ ուտելեղէն» Եւս. քր. բ. 180. ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

= Յն. γογγιάριον կամ κογγιάριον, որ

տառադարձուած է լտ. congiarium բառից, այն է «մի չափ իւղ, գինի ևն, որ մագիստրոսը կամ կայսրը իբր նուէր բաշխում էր զօրականներին կամ աղքատներին և որ յետոյ փոխանակուեց որոշ գումարով» (Sophocles, 335, 671). ծագում է լտ. congius «հեղուկների մի տեսակ չափ» բառից։—Հիւբշ. 345։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳՈՆԵԱ (որ և գոնեայ, գոնէ) «գէթ, առնուազն, հիչ որ չէ նէ» ՍԳր. Եղիշ. «թերևս, կարելի է որ» Կոչ. Եփր. Թգ. Ոսկ. յհ. ա. 1. արդի գրականի մէջ գոնեա ձևը գործածական է միայն արևելեան բարբառում. արևմտեան բարբառում ասում է միշտ գոնէ։

=Կորած մի բայի միակ մնացորդն է. հմմտ. գուցէ. յիշեալ բայի ներկան է *գոնեմ, որի հրամայականը պիտի լինի գոնեա՛։

ՆՀԲ լծ. յն. καὶ ἄν, κἄν «հասարակապէս, նոյնպէս, գոնէ», καιτος «իրօք, թէև, սակայն»։ Տէրվ. Altarmen. 99 և Նախալ. 119 սանս. gha, ha, յն. γε-, գոթ. ga-, հյ. գէթ, գէն ձևերի հետ հնխ. gha դերանուանական արմատից։ Ջուբինով, Բառ. վրաց.- ֆրանս. մեր բառի հետ է համեմատում վրաց. ղոնե «ուժ, զօրութիւն, միջոց», բայց ո՛չ ձևով է յարմար և ո՛չ էլ նշանակութեամբ։—Հիւնք. յն. γοῦν «գոնէ, գէթ»։

ԳԻՒ.—Տփ. գօնյա, Հճ. գ'օ'նէ։

*ԳՈՆԹ «կոմս». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործ է ածում Օրբ. 323 «Եւ նստեալ սուլտանին շուրջ զքաղաքաւն, տայ ի դուրս զքաղաքն աստուածանենգ և անիծեալ գոնթ մի փռանգ, որ էր իշխան մեծի քաղաքին»։

=Ֆրանս. comte «կոմս»։

Ուղիղ մեկնեց Շահն. հրտր. Օրբ. բ. էջ 188։

ԳՈՆՉԱԿ կամ ԳԱՆՉԱԿ (բուն ձևը անստոյգ է) «փոքր խոյ»? մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 239=Երզն. քեր. «խոյն, գոնչակ, վիգոն, դուար, մալ. այսոքիկ արականք ի վերայ հօտից ասացեալք են նշանակութեամբք»։ Ուրիշ տեղ չէ գործածուած։

*ԳՈՆՋ «խեղանդամ կամ հաշմանդամ». մեկնուած է զանազան ձևերով. Բառ. երեմ. էջ 68 դնում է «գոթի, սրուկ կամ անտաշ փայտ», էջ 327 կցում է քաղթնատ, կակալ, թոթով բառերին. ՆՀԲ և ՋԲ մեկնում են իբր «խեղանդամ, բորոտ, գլուխը կեղտոտ՝ կունտ» Երզն. քեր., որից՝ գոնջանալ «գոնջ դառնալ» Ագաթ. Ասող. գ. 8, գոնջութիւն Կանոն., գոնջացեալ Ոսկ. հռովմ. 165 (Եւ որպիսի՞ ինչ իցէ մարմին արբեցոյն. գոնջացեալ և լուծեալ). գրուած է նաև գունջ, գունչ, գոնճանալ։

=Իրանական փոխառութիւն է հմմտ. պրս. کنج gunǰ «այն՝ որոյ ի ներքս երթեալ է կուրծքն, յորմէ և թիկն նորին սապատողնեալ է» (ԳԳ)։—Աճ.

ՆՀԲ (բորոտ բառի տակ) յիշում է վրաց. գոնջի «բորոտ», որից առնելով՝ Հիւնք. վրաց. fօնջի «բորոտութիւն»։ Մառ, ЗВО, 16, 151, հայ. թրգմ. Մկրտութիւն Հայոց, Վրաց... էջ 98 վրաց. գոնջի «տկար, թոյլ», գուր. աջար. իմեր. գոնջի «հիւանդ, թոյլ»։

ԳԻՒ.—Սեբ. գ'ոնջ'-գ'լուխ «գլուխը տձև ու այլանդակ կերպով մեծ, որի վրայ անհարթ ուռուցքներ էլ կան».—Նոյն բառն է դարձեալ Ալշ. գօնճօ «խոշոր գլուխ ունեցող» կամ նաև գոնչագլուխ, գոնչ, գոնչոյ (Երև. Շիր. Մշ.) «մեծ գլուխ ունեցող, մեծագլուխ, հաստագլուխ» Ամատունի, Հայ. բառ ու բան, էջ 148։—Վերջապէս միևնոյն բառն է Զղ. գ'ոնջ' «ածուխի խոշոր կտոր՝ որ բուրուռ տակն են դնում», Պլ. գօնջ «որևէ բանից ջարդած խոշոր ու տձև կտոր»։ Այս զանազան առումների յառաջացման համար հմմտ. անճոռնի, որ գրաբարում նշանակում է «շատ մեծ», այժմ «տգեղ», անդամալոյծ, որ գրաբարում նշանակում է «խեղանդամ», Պօլսի արդի բարբառով «անշարժ լինելու չափ մեծ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. გონჯი գոնջի «урод հրէշ, ճիւաղ, калека խեղանդամ», გაგონჯება գագոնջեբա «այլանդակել, տձևացնել» (Ջուբինով, 2 տպ. էջ 139, 328)։

ԳՈՇ կամ ԳՕՇ «քարձ, քուսա». մէկ անգամ գործածում է Կիր. տպ. 1865, էջ 114, Մխիթար Գոշի մականունը մեկնելու համար՝ «Այսպէս կոչէին զնա մականուամբ, զի հեզգագոյն եկին ալիք նորա»։ Ուրիշ վկայութիւն չկայ։

ՆՀԲ լծ. գօս «չոր» և քօշ «այծ»։ Մառ, Վրդ. առ. 1, էջ 66 գոշ=պրս. كوسه kōsa=վրաց. քոսա, իբրև յաբեթական բառ. հմմտ. ասոր. ܓܒܚܐ gbāxā «ճաղատ»։ Karst, Յուշարձ. 423 թրք. köse «քարձ»։ Նոյնը նաև Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, էջ 340։—Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. قوش qūš «կարճահասակ մարդ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. էջ 347)։

⊙ԳՈՋ «բարձր ձայն, բղաւոց» Սիմ. ապար. 92 (չունի ԱԲ). այս պարզ արմատից են գոչել «բոռալ, բղաւել (մարդու, առիւծի, ինչպէս նաև ալիքների ձայնի համար ասուած)» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 16, գոչեցուցանել Ես. ծա. 15, գոչիւն ՍԳր. Եզն., գոչումն Ծն. ղ. 10, երկնագոչ Մամբր., բարձրագոչ Լմբ. Շնորհ., անեղագոչ Շար., հրապարակագոչ Կանոն., մեծագոչ Յհ. իմ. ատ., յոգնագոչ Գնձ.։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է արմատական գ ձայնից. չ ածանցականով. արմատի համար հմմտ. գնչել, գանչել, գոռչել, գանգաչեցուցանել, ձևի համար՝ հմմտ. կոչել. հմմտ. նաև վրաց. ცოჩცოჩანი, ქოჩქოჩანი գոչգոչանի, քոչքոչանի «ջրի յորձանք»։—Աճ.

ՆՀԲ հլ. կոչել և սանս. կուչ «կարդալ, հնչել»։ Gosche, 64 սանս. vač, vačana, բելուճ. gwākh:—Böttich. ZDMG, 1850, 352 սանս. guč:—Justi, Zendsp. 263. սանս և զնդ. vač «խօսել, կարդալ»։ Պատկ. Изслед. о сост. 7 սանս. և զնդ. vač, լտ. voco:—Հիւբշ. KZ, 23, 33 լտ. vocare։—Տէրվ. Նախալ. 105 սանս. զնդ. vač, լտ. vox են ձևերի հետ միացնելով նաև հլ. վանկ, վանգ, գոգցես, գոգչիր, ճազազ են, բոլորը հանում է հնխ. vak արմատից։ Հիւնք. զանգակ բառից։ Հիւբշ. Arm. St. 12 և Arm. Gram. 436 մանրամասն մէջ է բերում vak արմատի հետ ցեղակից ձևերը (այսպէս՝ սանս. և զնդ. vač «ասել, խօսել», յն. ἔπος «բառ, ճառ», εἰπεῖν «ասել, խօսել», ὄψ «ձայն», ὄσσα «ձայն, կոչ», լտ. vox «ձայն», vocare «կոչել», հբգ. gi-wahannen «յիշել, յիշատակել», գերմ. er-wähnen «յիշել», պրուս. wackītwei «կանչել», wackis «կանչ, գոչիւն», հիռլ. iarfaigid «հարցնել», որոնց վրայ կարելի է այժմ աւելացնել թոխար. wek «ձայն»). բայց սրանց հետ կապակցութիւն չի ընդունում, ասելով թէ գոչեմ համաձայն չէ նշանակութեան կողմից, կոչեմ համաձայն չէ ձևի կողմից։ Հիւբշմանին հակառակ է Meillet, որ իր բոլոր համեմատութեանց մէջ (MSL, 13, 244; 15, 263; 17, 285; BSL, 25, 133; № 79,18; Dial. i-eur. 110, են) միշտ ընդունած է գոչել<wokʷ-ye-: Ըստ իս իրաւացի չէ գոչել բառը բաժանել հայերէնի 130 բնաձայն բառերի շարքից, որոնց մէջ միշտ տեսնում ենք չ ածանցականը։ Այսպէսով գոչել բառի արմատը լինում է գո- և wak արմատի հետ համեմատելու ամէն միջոց վերանում է։ Այս մեկնութիւնը ունել եմ նախ ՀԱ, 1899, 203 բ։—Karst, Յուշարձ. 426 թրք. söz, ույգուր. üče «խօսք, բառ», 428 թաթար. bug, bugh, bog «դոչել», 429 ույգուր. չաղաթ. oķ «ձայն», oķ-i-mak «կանչել»։

ԳՒՌ.—Ախց. Խրբ. գʻօչալ «ջրի խոխոջել»։ Ուրիշ տեղեր պահուած է գոռում-գոչում ձևի մէջ, նոր բառեր են՝ գոչգոչալ, գոչան, գոչգոչան:

ԳՈՌ «գոչիւն, բռալու ձայն, բղաւոց» Մագ. «կռիւ, պատերազմ» Խոր. Ասող. Լաստ. «խրոխտ, սպառնալիք» Բ. Թագ. ը. 10. Ղևոնդ. «բառ» Բառ. երեմ. էլ. 68, որից՝ գոռալ «խիզախել, խրոխտալ, հպարտանալ, կռուիլ» Ա. մակ. ժա. 40. Եւս. քր. Ագաթ. Եզն. «մեծաբանել» Եղիշ. Ոսկ. մ. բ. 23, Եբր. «գոչել (գետի, առիւծի, ցուլի համար ասուած)» Երզն. քեր. Վրդն. խրատ. Ոսկիփ., գոռական Ոսկ. ես., գոռութիւն Իմ. ժա. 19. Եզն., գոռումն Մագ., չարագոռ ԱԲ։

ՆՀԲ գոռ (իր բոլոր նշանակութիւններով), գոռալ և գոռոզ դնում է նոյնարմատ։ Justi, Dict. kurde մեր բառին

է կցում սանս. ghar, ռուս. гореть, քրդ. guri «զոհ, բոց», որոնք բնաւ հարաբերութիւն չունին։ Հիւնք. գոռոզ բառից. Jensen, Hitt. u. Arm. հաթ. gurás? «գոռ, մեծ» ձեւով մի բառ է գըտնում՝ իբր ածական թագաւորի և համեմատում է մեր բառի հետ։ Աճառ. ՀԱ, 1899, 204 համարում է բնաձայն, իբր գ արմատական ձայնից կազմուած. այսպիսի բնաձայններ գտնում ենք շատ ուրիշ լեզուներում, բայց հայերէնի մէջ գոռ բառը բնաձայն չէ. այլ՝ ինչպէս վերի վկայութիւններից երեւում է, առաջին իմաստն է «խիզախ, հպարտ, ահաւոր» (այսպէս է ոսկեդարեան գրականութեան մէջ) և յետոյ միայն դարձել է բնաձայն՝ նշանակելով «գոչիւն, բղաւոց»։ Scheftelowitz, BB, 28, 310 սանս. gṛṣu «առոյգ, աշխոյժ» բառի հետ։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1907, 935 համեմատում է թրք. gürlemek «որոտալ» բառի հետ։ Karst, Յուշարձ. 401, 405 սումեր. gur «աղմկել», 416 հմմտ. ոռնալ։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 թրք. gür-lemek, gürültü «գոռալ, գոռոց»։ Սանտալճեան, ՀԱ. 1913, 400 խալդ. kuri «կռիւ»։ Պատահական նմանութիւն ունի ջավայ. gora «մեծ աղմուկ», gheroq «գոռալ», մալայ. geroh «մռնչել, խռկալ», guruh «որոտ», պրս. غرّیدن γurridan (Շահն. է. 1190) «գոչել, գոռալ», քրդ. korin «մռնչել», սանս. ghora «սարսափելի, ահաւոր, գոռ, սոսկում», ghorā «զարհուրելի գիշեր, մթին», բոհեմ. goru «սոսկալի». յն. γαυρόω «հպարտացնել», γαυριάω «հպարտանալ», լադ. gor «բղաւել, հայհոյել»։

ԳԻՌ.—Ջղ. գ'ոռալ, Պլ. գոռալ, Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Սեբ. գ'ոռալ, Սչ. գ'ոռգ'ոռալ, Խրբ. գ'ոռալ, գ'ուռալ, Ղրբ. կ'ոռալ, Ռ. fոռալ, Տփ. գօռալ, Գոր. կ'ոռռալ, Շմ. կ'ոռռոց տալ, կ'ոռկ'ոռալ, Ասլ. գ'ԷՕռալ, Ոզմ. գ'ըռալ, Ագլ. գ'ըռոլ, Մկ. գ'ըռգ'ըռալ, Մրղ. գիւռռալ, Զթ. գ'ըռղադիլ, որոնք նշանակում են «բարձր բղաւել», բայց մանաւանդ «երկնքի որոտալը»։ Այս իմաստն ստանալու համար թերևս նպաստած լինին թրք. gürlemek «որոտալ», կիրգիզ. kürgüra «որոտ»։—Նոր բառեր են՝ գոռացնել, գոռգոռալ, գոռգոռալ, գոռգոռոց, գոռգոռուկ, գոռոց, գոռուկ, գոռռոց, գոռուբշոց են։

*ԳՈՌ «մահմետականի գերեզման». յետնաբար գործածուած բառ, ինչպես ունի Զքր. սարկ. Բ. 120. որից գոռել «մահմետականի դիակը թաղել» Զքր. սարկ. Բ. 120 (երկուսն էլ գրուած օ գրով)։

=Պրս. گور gōr «գերեզման»։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ղրբ. գ'օn, Պլ. գօռէլ (այսպէս նաև Արբ. Եւդ.—չգիտեմ սակայն թէ ո՞րտեղից է յառաջացած այս -էլ վերջաւորութիւնը)։

ԳՈՌԵԼ «սքողել կամ հարկանել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 68։

ԳՈՌԵԼ «հնդկահաւ». միջին հայերէն բառ, որի վկայութիւնը տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 403, dindon բառի տակ։

ԳԻՌ.—Ննխ. գօռէլ:

ԳՈՌԵԽ «իշամեղու, վայրի մեղու» Եզն. Վրք. հց. Վրք. և վկ. Բ. 10, 105. Ճառընտ. Վրդն. առ. 316. Յայսմ. դեկ. 15։ Գրուած է նաև գոռող Վրք. հց. Ա. 90, գոռոխ, գոռեղ, գոռեճ Ուռհ. տպ. էջմ. էջ 405.—հին հոլովմամբ՝ ո հլ.։

Հիւնք. պրս. خرک xarak «ջորեակ» բառից։ Oštir, Wörter und Sachen 3, 205 ենթադրում է երկու հայերէն հոմանիշ բառ՝ *գուփ (<հնխ. u̯obhsā, գերմ. Wespe) և *սառեղ (<հնխ. k'ṛ-sel-, լտ. crabro, լիթ. szirszlȳs) և այս երկուսի զուգարումից դնում է գոռեղ։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 102 -եղ դնում է մասնիկ։

ԳԻՌ.—Մկ. գ'օռէխ:

ԳՈՌՈԶ, ի, ի-ա հլ. «խրոխտ, հպարտ. 2. բռնակալ. 3. սատանայ. 4. թագաւոր, կայսր» Փիլ. Պիտ. Խոր. հռիփս. Յհ. իմ. ատ. Նար., որից՝ գոռոզութիւն «ամբարտաւանութիւն» Ես. ժդ. 25. «բռնակալութիւն» Փիլ. Պղատ. օրին. Պորփ., գոռոզանալ Փարպ. Եղիշ. Կիւրղ. ղկ., գոռոզաբար Ոսկ. յհ. բ. 23. Կիւրղ. ղկ., գոռոզասաստ Ուխտ. հտ. Բ. էջ 51։

ՆՀԲ համում է գոռ արմատից, կամ (ճպարտանալ բառի տակ) լծ. Թրք. xoroz-lanmaq «աքլորանալ, այսինքն հպարտանալ» և կամ լծ. յն. γαῦρος «հպարտ» (պերճ բառի տակ)։—Müller, Armen. VI հոլ. grozînŭ «զարհուրելի»։ Հիւնք. պրս. xorōs «աքլոր» բառից։ Karst, Յուշարձ. 405 սումեր. gurus «բարձր, աէր»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 120 պհլ. khrusitan «գոչել», պրս. خروش xruš «յուզում»։ Պատահական նմանութիւն ունի յն. χόρος «գոռոզութիւն»։

ԳԻՌ.—Ջղ. q'nnoq, *Մշ.* q'onnq, *Ախց. Երև. Կր.* q'onoq, *Ռ. Տիգ.* fonoq, *Տփ.* qoroq, *Հճ.* q'oroq, *Ղրբ. Շմ.* կnoq, *Ջթ.* q'nıոէq, *Ննխ.* գուռուզ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ვოროზო զոռոզի *«գոռոզ, հպարտ»,* ვოროზობა զոռոզոբա *«հպարտութիւն, գոռոզութիւն»։*

ԳՈՌՈՉԷՆ *«կտակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 68. սրա աղաւաղումը պէտք է լինի էջ 69* զորող *«մնկատ» (այսպէս նաև երկրորդ տպագրութեան մէջ), որի ի՞նչ լինելը յայտնի չէ։*

⊙ԳՈՌՈՉ *«բղաւոց, բարձր ձայն» Մարթին. որից* գոռոչել *«գոռալ, գոչել» Շապհ. էջ 54 (նորագիւտ բառ)։*

=Բնաձայն բառ, որ սաստկականն է գոչ, գոչել *արմատի. հմմտ.* բաչել-բառաչել, ճաչել-ճառաչել, շաչել-շառաչել *և մանաւանդ* կոչել-կոռոչ *կամ* կոռոչ. *կազմուած է* գ *արմատից,* ռ *սաստկականով և* չ *ածանցիչով։—Աճ.*

Այսպէս մեկնած եմ նախ ՀԱ, 1899, 204 բ. նոյնը նաև Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 50։

*ԳՈՍ *«մեծ թմբուկ» Շնորհ. եղես. (յգ.* qousr*). գրուած նաև* fog:

=Պրս. كوس kōs *«մեծ թմբուկ», որ և իբրև արաբերէն բառ ունի Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 286. բայց անշուշտ իրանեան է, որովհետև կայ նաև նորագիւտ սոգդ.* kws *«թմբուկ»։—Հիւբշ. 264։*

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ։—Նրանից յետոյ են ՆՀԲ, Հիւբշ. ZDMG, *35 (1881), էջ 663, Պատկ.* Матер. *I, 9։*

*ԳՈՍԱԿ *«քարձ, մօրուսի մազը չբուսնող». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճծէ «Մօրուքն ոչ կարի երկայն և ոչ գոսակ, այլ չափաւոր»։*

=Պրս. كوسه kōsa *«քարձ», որից փոխառեալ են նաև արաբ.* كوسج kusaĵ *(Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 433) և թրք.* كوسه köse *«քարձ»։—Հայերէնի մէջ գրիչը թերևս կարծելով հյ.* գօս *բառից՝ գրել է* գոսակ, *մինչդեռ ճիշտ ձևն է* fոսակ, *ինչպէս գտնում ենք մինչև այսօր Երև. Ղրբ.։—Աճ.*

ԳԻՌ.—Երև. Ղրբ. fo՛սակ:

ԳՈՎ, *ի հլ. «գովեստ, ներբող, հռչակ, մեծ անուն» Փիլ. Պղատ. օրին, Նիւս. բն., որից՝* գովել *ՍԳր,* գովիլ *«պարծենալ» ՍԳր,* գովելի *Բ. Թագ. ժգ. 25. Եզն.,* գովեստ *ՍԳր,* գովութիւն *ՍԳր,* գովասան *Պղատ. օրին. Վմբ. պտրգ.,* ապագովել *«վար զարնել, դսրովել» Ոսկ. մտթ.=*ապիգովել *Վստկ. 90, 214.* բազմագով *Առ որս. Յճխ.,* գերագով *Գնձ.,* մշտնջենագով *Սոկր.,* պատմագով *Մամբր. ևն։*

= Իրան. *gōv *«գովել, գովեստ» ձևից, որ երևան են հանում նորագիւտ բուդդայական սոգդ.* γωβ, γωβt *«գովել» և քրիստոնեական սոգդ.* γωβ- *«գովել»,* γωβtý *«գովեստ» (կարդալ* guw, guwt): *Այս ձևերը կցում են հպրս.* gaub *«ասել», պհլ.* guftan, gōw *«ասել, յիշատակել, պատմել, նկարագրել»,* gōvišn *«ասելը, խօսակցութիւն, խօսք, բառ»* gowišnōmand *«բանական», պրս.* كفتن guftan *«խօսել, ասել» (ներկ.* گویم gōyam*) բառերի հետ (*Benveniste, BSL, № *93, էջ 70,* Gram. sogd. II. *12,* Horn, § *926)։ Ձայնաւորի* ō *երանգը ցոյց է տալիս պհլ.* gōw. *չկար միայն «գովել» նշանակութիւնը, որ գտնում ենք այժմ սոգդերէնում։—Աճ.*

ՆՀԲ թրք. چاو čav *«հռչակ» բառի հետ։ Cappelletti, Armenia, թրգմ. Արշալ. արրտ. 1842, 108 երր.* գավազ *«գովել»։ Böttich. ZDMG, 1850, 352 սանս.* ku, kavayāmi *«երգել, գովել»,* kavi *«գովող, երգող, բանաստեղծ»։*

Müller, SWAW, *1862, 575 պրս.* کوی gōyam *«ասեմ», փարս.* gōyant *«խոսին», հպրս.* gut: *Տէրվ. Մասիս, 1882 օգոստ″ 30 հպրս.* gub *և պրս.* guftan *«խօսիլ, ասել»: Նոյն, Նախալ. 50, 81 սանս.* hu, *զնդ.* zu, *հսլ.* zvati *«հնչել» բառերի հետ հնխ.* ghu *«գոչել» արմատից*: Bugge, KZ, *32, 36 զ յաւելուած-ով լտ.* ovare *«ցնծալ»,* ovatio *«գովեստ»*: Meillet, MSL, *8, 280 հսլ.* govětī *«խնամել, զբաղուիլ», լտ.* faveō *«նպաստել»: Հիւնք.* քաւել *բառից*: Patrubány, KZ, *37 (1904), էջ 428 նոյն-պէս հսլ.* govětī: Scheftelowitz, BB, *29, 16 սանս.* ghošati *«ծանուցանել, կոչել», զնդ.* gaoša, *յն.* πιφαύσκω *«բացատրել, յայտարարել, ապացուցել», հնխ.* g^w^haus- *արմատից*: Pedersen, *Հայ. գր. լեզ. 90 միացնելով* գոճ *բառին՝ նախաձևը դնում է -ր- ձայնով, որ մի տեղ ատել է* ճ, *միւս տեղ* ւ. *առաւ և մերժում է հսլ.* govětī: Meillet, Dial. indo-eur. *73 դժւարանում է ընդունել հսլ.* govětī: Karst, *Ցուցարձ. 405 սումեր.* gu, gugu, gug *«ձայն, ասել, խօսիլ», 418 ույղուր.* ökmek, ögmek, *չաղաթ.* ögümek, *օսմ.* öymek *«գովել, գովաբանել»*:

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սչ. գ'օվել, *Ննխ. Պլ.* գօվէլ, *Ախց. Կր. Սեբ.* գ'օվէլ, *Տփ.* գօվիլ, *Խրբ.* գ'օվիլ, *Երև.* գ'օվալ, *Ռ.* fօվէլ, *Տիգ.* fօվիլ, *Ասլ.* գ'էօվէ՛լ, *Հճ.* գ'եվել, գ'իվել, *Ջթ.* գ'ուվիլ, *Ողմ.* գ'օվալ, *Մկ.* կ'էօվալ, *Մրղ. Սլմ. Վն.* կ'էօվոլ, *Ագլ.* գ'ա'վիլ:—*Թրքախօս հայոց մէջ՝ Աան.* ղօվ *«գովասանք, գովեստ» և թրք.* -lemek *բայակերտ մասնիկով՝* գովլելէ-մէf *(Արևելք, 1888, նոյ″ 8—9)*:—*Նոր բառեր են՝* գովf, գովական, գովանf, գովուիլ, գովվոթիլ, գովվուան:

ԳՈՎՈՂԱԿ *կամ* ԳՈՎԱՂԱԿ *«մի տեսակ խնկեղէն է» Խոր. աշխ. (յիշուած կասիման բուսանունից յետոյ). Սուքրեանի տպագրութեան մէջ գտնում ենք* ղովաղակ *ձևով, ՀԹուս. § 519 գրում է* դուաղակ. *բայց ճանաչում է նաև գաւ.* գովաղակ *«մի տեսակ ակքան,* carthamus», *ըստ Տիրացուեան,* Contributo § *567* cnicus benedictus L:

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 82 դընում է պրս. كولك gülak *«արմատ էնկիտան ծառոյն. տճկ. հիլթիյթ քէօքի» (ԳԴ),* radix silphii (vullers), *որ յիշում է նաև Հիւբշ. 129, բայց շատ անապահով է համարում*:

ԳՈՐԳ *«խալի,* tapis» *Երզն. քեր. ուրիշ օրինակ չկայ. սրանից են կազմուած նոր գրականում* գորգավաճառ, գորգագործ, գորգագործարան:

Հիւբ. գործ *բառից*: Коршъ, *Թրգմ. Հովիւ, 1914, 455 ֆինն.* verka *«կերպաս» բառի հետ: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* كرّ kurr *«կապերտ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 96)*:

ԳՈՐԳԱՍՏԻՆ *«արարուչ կամ ճարտասան կամ ստոյգ». այսպէս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 69. նոյնը նաև բ. տպագրութեան մէջ. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ*:

ԳՈՐԽ *«քարակոյտ». ունի միայն Քաջունի. հտ. Գ. էջ 49, որից և Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 367: Աղբիւրը անյայտ է*:

+ԳՈՐԾ, *ո հլ. «գործ, աշխատանք, պաշտօն, բանուածք, վարք» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. մ. ա. 21. Եւս. քր. Եփր. ծն., որից՝* գործել *«բանիլ. 2. անել. 3. արտադրել, շինել. 4. ազդել, ներգործել. 5. հողը մշակել. 6. կտաւ են հիւսել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. ևս.* գործած *ՍԳր,* գործակալ *Սգր,* գործակից *ՍԳր,* գործավար *ՍԳր,* գործառնութիւն *Առակ. ժթ. 15,* գործաւոր *ՍԳր,* գործելի *«գործող, անող» ՍԳր. Եզն. Կոչ. «անելիք» Նիւս. բն. Փիլ. «ածուխ» Տաթև. ամ. 79, Անսիզք 39, Վստկ. Անկ. գիրք հին կտ. 315 (որից* գործելախառն *«ածխախառն» Վստկ. 117),* գործի *ՍԳր. Եզն.,* գործութիւն *«գործողութիւն» Եփր. համաբ. 119.* գործօն *Դ. թագ. ժբ. 14. Եզն.,* գործուն *Եփր. եբր. և եղ. Վեցօր.,* գործունեայ *ՍԳր. Ոսկ. Եզն.,* գիշագործ *Կոչ.,* բարեգործ *ՍԳր. Ագաթ.,* զաղտնագործ *Մծր.,* գրածագործ *Կոչ.,* կաւագործ *Իմ. ժե. 7. Ոսկ. մ. բ. 14. Եփր. թգ.,* ձեռագործ *ՍԳր,* երկաթագործ *Ագաթ.,* գործանձկ *«խանութ» (չունի ԱԲ) Բառ. երեմ. էջ 238 են: Նոր գրականում*

կազմուած նոր բառեր են՝ ածխագործ, ածխագործութիւն, թիթեղագործ, ժամագործ, կաշեգործարան, գործադուլ, գործադուլաւոր, գործարանապետ, գործատուութիւն, անգործարանաւոր, ճանճագործ, գործադիր, գործադրութիւն, գործազուրկ, գործակատար, գործարանային, գործարանատէր, գործարանատէր, գործելակերպ *ևն ևն։*

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. vorg'- *արմատից. սրա հետ համմտ. յն.* ἔργον (<ϝέργον) *«գործ»,* ἔρδω *(կար.* ἔοργα) *«գործել, անել, կատարել, լրացնել»,* ἐργάζομαι *«կաշխատիմ, կբանիմ», հբգ.* werk, werah, *հաքս.* werk, *հհիւս.* verk, *գերմ.* Werk *«գործ, աշխատանք»,* wirkon *«ազդել, գործել», գոթ.* vaúrkjan *«անել, գործել, ազդել»,* vaúrhts, vaurstv *«գործ, երկ», զնդ.* vərəzyeiti *«գործում, անում, աշխատում է»,* varəza- *«աշխատանք», պհլ.* varz*=պրս.* برز barz *կամ* ورز varz *«դաշտային աշխատանք, մշակութիւն» են։ Այս բոլորը ծագում են հնխ.* verg'- *արմատից, որի երկրորդ ձայնդարձն է* vorg'-*ը, որին պատկանում է նաև հայերէն բառը։ Նոյն ձայնդարձը գտնում ենք նաև ուրիշ լեզուներում մասամբ պահուած. ինչ. յն.* ὄργα-νον *«գործիք», դոր.* δαμι-οργος *«գործիչ», ատտիկ.* κάκο-ῦργος (<κακό-ϝοργος) *«չարագործ», կար.* ἔοργα *«գործեցի», անգլ.* work *«գործ, գործել» են* (Boisacq, *271,* Walde, *821,* Horn, § *197,* Kluge, *527, 532,* Pokorny, *1, 290*)*։—Հիւբշ. 436։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch. *375, որից յետոյ կրկնում են միւսները։ Հիւբ. համառօտուած յն.* γεωργία *«երկրագործութիւն» բառից։*

ԳԻՌ.—Ջղ. գ'ործ, *Ալշ. Մշ.* գ'ործ, *Ննխ.* գօրծ, ֆօրծ, *Ակն. Երև. Խրբ. Սչ.* գ'օրծ, *Ախց. Կր.* գ'օրծ, *Պլ. Ռ. Տիգ.* ֆօրծ, *Հճ.* գ'օյծ, *Հմշ.* կօյծուշ *«հիւսել», Վն.* կ'ընծ, *Տփ.* գուրծ, գուրծկ, *Ոզմ.* գ'ուրծ, *Զթ.* գ'ույծ, գ'իյծ, *Սեբ.* գ'էօրծ, *Ղրբ. Շմ. Ալմ.* կ'էօրծ, *Մկ.* կ'էօնծ, *Ասլ.* գ'էօ՛րծ, գ'էօ՛րգ, *Մրղ.* կուէրծ, *Ագլ.* գօրծ *«գործ»,* գ'ունծ *«ձեռագործ»,* գ'ա՛նծիլ *«ծեծել, հիւսել»։ Նոր բառեր են՝* գործարար, գործատէր, գործգլուխ, գործելապահ, գործելձոր, տափագործ, ճարագործ *ևն։*

ՓՈԽ.—Պատահական նմանութիւն ունին անշուշտ վրաց. գորջա, *թուշ.* գորջաղալար *«աշխատել, յոգնիլ»։*

ԳՈՐՇ (*ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «թխագոյնի և մոխրագոյնի միջև» Ծն. լ. 92, որից՝* գորշախայտ *Ծն. լ. 33, 39. լա. 10, 12,* գորշախարիւ *կամ* գորշախարու *Եփր. աւետ.,* սևագորշ *Երզն. քեր. գրուած նաև* գող *Դամասկ. Պղատ. տիմ. 143. Լծ. պրպմ. 539, 568. Ոսկիփ., որից* գոշապիտակ *Վրդն. լս. 55։ Նոր գրականում ընդունուած է միայն* գորշ։

Տէրվ. Նախալ. 127. հնխ. kars-na *ձևից. հմմտ. սանս.* kṛṣṇa *«սև կամ կապոյտ ագռաւ»,* kṛṣṇāyāmi *«գորշանամ» են։* Petersson, Ar. u. Arm. St. *81 համեմատում է հբգ.* gris, *հոլլ.* grijs, *գերմ.* greis *հոմանիշների հետ, որոնց ծագումը անհայտ է ըստ* Kluge, *188 և որոնցից փոխառեալ են յետոյ ֆրանս.* gris, *իտալ.* griso, grigio *«գորշ»։ Ըստ* Petersson *գերմանական բառերը տալիս են հնխ.* ghr-el-so, *հայերէնը հնխ.* ghor-s-*։*

* ԳՈՐՇԱՊԱՀԱՆԳ *«ականջի օղ» Եզեկ. ժղ. 12. Եփր. աւետ. 306. «գլխի մի տեսակ զարդ» Յուդթ. ժ. 4. գրուած է նաև* գոշապահանգ, գոշապարհանգ, գորշապարհանգ։

=Իրանեան բարդութիւն է, որի առաջին մասն է պհլ. gōš, *պրս.* گوش gūš, *հպրս.* gauša, *զնդ.* gaoša- *«ականջ», իսկ երկրորդը թուի իրան.* *upahanga- *«կախուած բան, ժապաւէն ևն»=սանս.* upa+sanga *«յաւելուած ծայր, հակում», ճիշտ ինչպէս կայ պրս.* پاهنگ pāhang *«ոտքի ապարանջան»։ Նոյն է վրաց.* გოშპელაკნი գոշպելակնի *«ոսկի գինդ» Ջուբ². 329, որ դժբախտաբար չի տալիս վկայութիւնը, որպէսզի իմանայինք թէ պարզապէս հայերէնից է տառադարձուած Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ, թէ անկախ փոխառութիւն է իրանեանից։ Վրացի բառը երկրորդ մասում թէև աղճատուած, բայց առաջին մասում աւելի ուղիղ է քան հայերէնը և ճշտիւ համապատասխանում է պհլ.* gōš *«ականջ» բառին։—Հիւբշ. 129։*

ՆՀԲ մեկնում է պրս. կիւղ *և հյ.* պաճ-պաճակ *բառերից։ Հիւբշ.* ZDMG, *35 (1881), 663 պրս.* gūš+?

ԳՈՐՈՋԷՆ *տե՛ս Գոզրում։*

ԳՈՐՈՎ, ո *հլ. «սէր, խանդաղատանք» Փիլ. Մանդ., որից՝* գoroվալիր *Ոսկ. բ. կոր.,* գoroվալի *Եփր. ծն.,* գoroվել *Եփր. զգչ. Պըղատ. օրին.,* գoroվագին *Մանդ.,* գoroվանք *Փիլ. իմաստ.,* դիւրուգoroվ *Յհ. կթ.,* մաnrագoroվ *Սարկ. աղ.,* նոզիագoroվ *Յիշ. ոսկ. ;հ.,* fաղցrագoroվ *(նորագիւտ բառ) Ոսկ. տտր. տող 4,* մայrագoroվ *Ոսկիփ. ևն։*

ՆՀԲ «խորովումն սրտի», սանս. գառuննա: *Տէրվ. Նախալ. 80 սանս.* har, *գերմ.* gern *«հաճելի», յն.* χαίρειν *«ուրախ լինել» ձևերի հետ հնխ.* ghar- *«սիրել» արմատից։— Հիւնք. էջ 207* կoroվ <*լտ.* vigor, *«յորմէ ի հակառակէն»* գoroվ, գoroվիմ, *յորմէ* անագoroյն, անագoroն *և* ոroվայն. *բայց էջ 348 մոռանալով սրանք՝ դնում է նախ* ոroվայն, *յորմէ* գoroվ, *«յորմե ի հակառակէն»* կoroվ, Karst, *Յուշարձան, 405 սումեր.* gur *«շողոմել»։ Տե՛ս և* գուrգուrալ: *Պատահական է սանս.* karva *«սէր»։*

ԳԻՌ.—Այս արմատից է գoroվrել *վն. «սիրով ու գորովով համոզել»։*

+ԳՈՐՏ, ի, ո *հլ. (յետնաբար նաև ու հլ.) «գորտ անասունը» ԱԳր. Եղիշ. դտ. Լմբ. իմ. Յհ. իմ. պաւլ. Երզն. քեր. «ձիու կամ եզան լեզուի տակ թաղանթային ծալք»* barbillons *(Նորայր, Բառ. ֆր. 129 ա). «լեզուի տակ այտոյց, ֆրնս.* grenouillette» *(Նորայր, Բառ. ֆր. 616 ա), «ձիու ոտքի սմբակի մէջի կլոր մասը» Վստկ. 198. յետնաբար* *գoroն, *որից սեռ.* գoroան, *յգ.* գoroունք, գoroունս *Մխ. առ. Շնորհ. թղթ. Երազ. (տե՛ս Նորայր, Կոր. Վրդ. 431)։*

= *Հնխ.* wordo- *ձևից, որի հետ նոյն են միայն լեթթ.* warde, *արևել. լեթթ.* vargle, *լիթ.* varlē *«գորտ». միւս լեզուների մէջ գտնում ենք զանազան իրար անհամապատասխան ձևեր, ինչ. յն.* βάτραχος, *լտ.* rana, *գերմ.* Frosch, *հբգ.* frosk *ևն. բառիս այսքան այլազան ձևեր ստանալը բացատրում է գորտին վերագրուած հմայական յատկութիւններով (տե՛ս* BSL, *№ 80, հտ. 26, էջ 58,* Walde, *641,* Boisacq, *116,* Kluge, *158,* Trautmann, *342,* Pokorny, *1, 698,* Ernout-Meillet, *812 (վերջինս համարում է բնաձայն բառ)։—Հիւբշ. 437։*

Klaproth, Asia polygl. *էջ 100 համեմատում է աւար.* qyrr *բառի հետ։ Առաջին անգամ* Lag. Urgesch. *780 տալու ուղիղ մեկնութիւնը՝ կցելով նաև յն.* βάτραχος<βόρταχος *«գորտ»։ Նոյն.* Arm. Stud. § *519 ընդունում է նախորդները, բայց մերժում է յունարէնը։ Նմանապէս Հիւբշ.* Arm. Stud. *(կասկածով) տուած է լոյնը, բայց չէ ընդունած* Arm. Gram.:—*Տէրվ.* Altarm. *89 սանս.* udra *«խեցգետին, կուղր», զնդ.* udra *«ջրշուն», յն.* ὕδρος *«ջրի օձ», հոլ.* выдра *«կուղր» բառերին է կցում։* Müller, SWAW, *136 (1897), էջ 10 յն.* βάτραχος *և հրգ.* chrota *«դոդոշ»։ Հիւնք. 205* կոկորդ *բառից, իսկ 216* խորդ *բառից։*

ԳԻՌ.—Մշ. գ'oրդ, *Ախց. Երև. Կր.* գ'oրտ, *Խրբ.* գ'oրդ, *Ալշ.* գ'ոռդ, *Ո.* forդ, *Սլմ.* կոռտ, *Վն.* կ'ôռտ, *Սեբ.* գ'ẹoրդ, *Ասլ.* գ'ẹòրդ, գẹo'r*, *Մկ.* կ'ẹoռտ, *Ոզմ.* գ'ուrտ, *Տփ.* գուrդ. գուrդը, *Հմշ.* կույդ, *Ջղ.* գ'oրքընուկ, *Գոր.* կ'o'րքնուկ, *Շմ.* կ'oրտնինգ, *Ղրբ.* կẹ'րքնուկ, *Ջթ.* գ'oյդօնօգ, *Գղ.* fռ'ւնքռուկ, *Ագլ.* գ'ա'ռնուկ.—*Նոր բառեր են՝* գoրտալեղ, գoրտնակեr, գoրտնքուrդ, գoրտնգorգ, գoրտնուկխոտ, գoրտնտուն, գoրտնցոյց, գoրտնոr *ևն։*

ՓՈԽ.—Ըստ Кипшидзе, Грам. мингр. *1914 էջ XX հայերէնից են փոխառեալ մինգր.* ვოხდო գoրդի, *թուշ.* ყვარტო դ'վարտի *«գորտ» և վրաց.* ბყვარი մղ'վարի *«դոդոշ»։*

*ԳՈՐՓՈՒՐԱՅ *կամ* ԳՈՐՓՈՒՐԱԼ, ի *հլ. «քառակուսի ճերմակ կտաւ, որ լատին եկեղեցու մէջ պատարագիչը փռում է սեղանի վրայ և նրա վրայ էլ դնում է սկիհը և սրբագործեալ նշխարը՝ առանց մաղզմայի». ու-*

նին միայն ՀՀԲ և ՋԲ. բառս գտնում եմ գործածուած կorփorայն ձևով՝ Երեմիայի բառագրքի յաւել. Գէորգ Դպրէ, էջ 550. գorփուrայ ձևով՝ Մ. Մաշտ. 243, qorփorայ, foփorայ. գorբorայ, forփorայ, qorբorայ ձևերով՝ Պատգ. էջ 481, 482. տե՛ս նաև Քննասէր Սրսական բառարան, Օրաց. Ազգ. Հիւանդ. 1906, էջ 114 և իմ Հայ. նոր բառեր հյ. մատ. Բ. էջ 25։

=Լտ. corporalis, որ նշանակում է բուն «մարմնական» և եկեղեցական պաշտամունքի լեզւով ստացած է վերի նշանակութիւնը. որից նաև իտալ. corporale, ֆրանս. corporal: Հայոց մէջ թարգմանաբար շինուած է մարմնակալ, այն է Քրիստոսի մարմինը (նշխարը) իր վրայ ընդունող, բռնող։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ։

*ԳՈՒԲ, ո հլ. (կայ նաև սեռ. ի, յետնաբար յգ. գրծ. գբով) «հոր, փոս» ՍԳր. Բուզ. գ. ժղ. Ճառընտ., «մեղուի բջիջ» Վեցօր., «ազուգայ, փողրակ» Պղատ. օրին. գ, որից՝ գբացի կամ գբեցի (տպ. գբնեցի) «գուբի մէջ բնակող» (մակդիր Յովհաննէս ճգնաւորի) Վրք. հց. ժմ., կրագուբ «կրի գուբ» Ճառընտ., զազրագուբ ԱԲ (չունի ՆՀԲ)։

=Ասոր. ܓܘܒ gubb, ܓܘܒܐ gubbā «գուբ, փոս, ջրհոր, բանտ». արամ. גב gōb, ն. ասոր. gubā «փոս, խրամ, խորութիւն», եբր. גב gēb «փոս, գուբ, ջրամբար», արաբ. جب jubb «ջրհոր», ասուր. gubbu «ջրամբար»։ Այս բոլորը միասին հաստատում են, որ բառը ընդհանուր սեմական է. բայց նոյնը գտնում ենք նաև հնդեւրոպական լեզուների մէջ. ինչպէս՝ սանս. kūpa «քարայր, խոռոչ, փոս», յն. κύπη «խոռոչ, նաւակ, գաւաթ», լտ. cupa, cuppa «կոնք, տաշտ, տակառ», լեհ. kubek «բաժակ», պրս. کوپ kūp «կուժ» ևն։ Ոմանք կարծում են, որ այս հնդեւրոպական բառերը փոխառեալ են սեմականից. բայց ըստ նորագոյն քննութեանց՝ նմանութիւնը պատահական է։ Հնդեւրոպական ձևերը կազմում են անջատ և անկախ մի խումբ, որ պատկանում է հնխ. qeup-, qeub- արմատին (տե՛ս Walde, 213—4, Boisacq, 536)։ Պարսկերէնից են փոխառեալ քրդ. کوپ kup «հողէ մեծ աման», արևել. թրք. کوپ köp «հողէ աման», թրք. کوپ kūp «թակոյկ, կարաս», որի միջոցով էլ սերբ. ćup, ćupa, բուլղար. kjup. նյն. κουμπές, ալբան. kupę ևն։ Բառիս վրայ աւելի երկար համեմատութիւններ տե՛ս Marsel Cohen, BSL, № 81, էջ 91—93։—Հիւբշ. 302։

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ La Croze:—ՆՀԲ լծ. քաղդ. կուպ, կօպ, սանս. kūpa:—Peterm. 17 ասոր. gub, եբր. gub, յն. κύπη, սանս. kūpa: Diefenbach, Berl. Jahrb. f. Wiss. 1843, 448 պրս. և ասոր. ձևերի հետ։ Müller, SWAW, 41, 11 չի պատկանում, ասում է, սանս. kūpa ձևին, որ պիտի տար հյ. կուպ, այլ արամերէնից փոխառութիւն է։ Bugge, Lyk. Stud. 1. 80 հայերէնի հետ միասին տարական փոխառութիւն է դնում լիւկ. xupa «գերեզման», որից էլ ավար. xob «գերեզման»։ Karst, Յուշարձ. 400 ասուր. gubbu, 430 ափ և ճովիտ բառերի հետ՝ թաթար. kab, kob, kov, kev «ռւոիլ, կլոր, դատարկ»։

ԳԻՒ.—Տփ. գուբ «ջրի գուբ», Մշ. գ'ուպ, Ալշ. գ'ուփ «փոս տեղ», Ախց. Կր. Ջղ. գ'ուփ «մի փակ և մութ տեղ», Պլ. գուփ նոյն նշ. Ննխ. fուփ «բաղանիքի աւազան», Խտջ. գ'op «ախոռի մէջ փոս՝ ուր անասունների մէզն է հաւաքւում»։—Նոր բառեր են՝ գբել, գբիլ, գբջակ:

ՓՈԽ.—Հայերէնի միջոցով են կապադովկ. γοῦπα, κοῦπα «ջրհոր, գուբ, փոս» (Καρολίδης, Γλωσσ. συγ. էջ 89 և 153), վրաց. ცუბი գուբի «փոս», ცუბე գուբե «ճահիճ», დაცუბება դագուբեբա «թումբ շինել», დაცუბებული դագուբեբուլի «ջուրը թումբով արգիլել», ինգ. ცუბ գուբ «ճահիճ, լիճ», թուշ. ცუბ գուբ «կղզի», լազ. գուբի «աղբիւրի ծորակ, ջուրը վազելու խողովակը». վերջին իմաստին է համապատասխանում հյ. գուբ «փողրակ» Պղատ. օրին. գ. (տե՛ս Աճառ. Արրտ. 1911, 417)։

ԳՈՒԲԲԱՑ «հող». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 69։

ԳՈՒԲՂԱՅ *տե՛ս Գոբղայ։*

ԳՈՒԳ *«սրունք» ? անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Ա. 514 «(Պաւղոս առաքեալն էր) այր չափ հասակաւ, հերագանգուր, դուգք թերագոյնք, կարթ գէլ, ծաւի, մեծակն, յօնակից, ունչք երկայնագոյնք»։ Սրա դէմ յոյն օրինակն ունի «կարճ հասակաւ, ճաղատ գլխով, կորասրունգ, կորաբարձ, յօնակից, արծռունգն», ուր մեր բառի համապատասխանն է թւում «կորասըրունգ»։—*

Վարքի հրատարակիչը ուզում է ուղղել գուն:

ԳՈՒԳԱՁ *«անկանոն զօրքի ամբոխ» Բուզ. գ. 7, 8. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

ՆՀԲ յն. γίγας, *լտ.* gigas *«հսկայ, վիթխարի» բառերի հետ համեմատելով՝ մեկնում է «ամբոխ զօրու կամ քաջաց և հսկայից»։—Գ. Փառնակ, Անահիտ, 1904, 26 աքքադ.* guk *«կռուիլ»։*

ԳՈՒԳԷԼ, ԳՈՒԶԷԼ *կամ* ԿՈՒԳԵԼ *«խոտ կամ ծաղիկ բժշկական» Բժշ. Սալաձ.—ՀԲուս. § 1515* կուզել, *իսկ § 526* գուզել *դնում է իբր տարբեր բոյսեր, վերջինը մեկնելով իբր թրք.* گوزل güzel *«գեղեցիկ» բառից։ Նորայր, Բառաս. 1901, 105 թւում է միացնել երկքը իրար հետ։*

ԳՈՒԳԷՆԻՃ *«մի տեսակ անծանօթ բոյս է»։ Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 524, որ թուի միացնել* ֆաֆանան *բուսանուան հետ։*

ԳՈՒԶ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Փիլ. լիւս. 142 «Հաւբալքդ հանդարտիկ հանդարտիկ գուզ գուզ երթալով և փոքր մի սակաւ ի բաց թռուցեալք»։*

ՆՀԲ մեկնում է «որպէս ռմկ. կուզ, *խամպուր կամ կծկեալ՝ իբր* ի գունս *անկեալ, կամ կաղ ի կաղս, որպէս յն.* γυιός *«խեղ, հաշմանդամ»։*

ԳՈՒԶԵԼ *տե՛ս Գուգէլ։*

ԳՈՒԹ, ո *հլ. «կարեկցութիւն, գթութիւն. 2. սէր. 3. աղաչանք, պաղատանք» ՍԳր. Ագաթ. Եւս. քր., որից՝* գթալ *«խղճալ, ողորմիլ» ՍԳր. «փափագիլ» Լմբ. սղ.,* գթութիւն *ՍԳր,* գթալի *Մծբ.,* գթած *ՍԳր. Ագաթ.,* գթածագոյն *Ոսկ. բ. կոր.,* գթածագործ *Կոչ. 361,* բազմագութ *Յկ. է. 11,* գոռովագութ *Մանդ. Խոսր.,* բարեգութ *Պիտ. Յճխ.,* մեծագութ *Վեցօր.,* յաճախագութ *Ոսկ. ես. և մտթ. Սեբեր.,* յորդագութ *Մծբ.,* անգութ *Գ. մակ. ե. 26. Բ. տիմ. գ. 3. Ոսկ. բ. տիմ. ևն։ Նոր գրականում շինուած բառեր են՝* գթասիրտ, գթասրտութիւն, գթոտ, գթառատ, անգթօրէն, գթաշարժուիլ *ևն։*

*ՆՀԲ «*խութ, խթումն *և գալարումն աղեացն»։ Հիւնք.* խութ, խեթ, քիթ *ընտանիքից։* Oštir, Wörter und Sachen *3, 205 հնխ.* dhu̯opto-, *իբր զնդ.* dvafša *«ցաւ», անգլսք.* dofian *«խենթենալ» կամ հնխ.* u̯ōk'to, *իբր յն.* οἶκτος *«գութ» և կամ հնխ.* ghuq-to, *իբր լատ.* prae-fica *«եղերամայր»։—Պատահական նմանութիւն ունի սանս.* kūt *«այրել, ցաւիլ, նեղուիլ»։*

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Խրբ. Կր. Մշ. Սչ. գ'ութ *(բայց Սչ.* ֆթալ, *Ալշ. նաև* գ'ութֆ*), Ոզմ.* գ'ույթ, *Մկ.* ֆութ:

*ԳՈՒԹԱՅ *«մեծ արօր» Ոսկիփ. որ և* գութան *ԱԲ. ներկայ բառարանների գործածած ձևն է* գութան *կամ* ֆութան, *արդի գրականը ընդունել է* գութան:

=Հարաւային կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. հմմտ. վրաց. გუთანი գութանի, *մինգ.* gutani, *ինգուշ.* gotanger, *չեչէն.* got'a, *թուշ.* gut'a, gutan, *ուտ.* թքոթան, *կիւր.* kkxüt'en, *ավար.* k'ot'an, kutan, *օսս.* gut'on, *ափխազ.* kotan, *բոլորն էլ «արօր կամ գութան» նշանակութեամբ. փոխառեալ լինելը հաստատում է խունսագ.* kutan *«ցանել», որ ցոյց է տալիս՝ թէ բառը բնիկ է հիւսիսային կովկասեան լեզուներին։ Բնիկ հայերէն ձևն է* արօր:*—Աճ.*

Erckert, Die Sprachen der kauk. stammen, *էջ 113 կովկասեան բառերը հայերէնից փոխառութիւն է դնում։ Սրան հակառակ՝ Հիւբշ. 398 կարծելով թէ հայերէն բառը մեր մատենագրութեան մէջ բնաւ գործածուած չէ (այս սխալը յառաջացած է անուշադրութեամբ, որովհետև բառը ՆՀԲ-ի յաւելուածումն է միայն յիշւում, հտ. Բ, էջ 1049 գ), նոր*

ժամանակի փոխառութիւն է դնում վրացերէնից։ Սակայն IF Anz. *10, 43 սխալը ճանաչելով՝ տրամադիր է բառը բնիկ հայերէն ընդունելու— Մառ,* Крит. и мелкія ст. *էջ 3 վրացերէնի նախաձևը դնում է* *vedan, *որով կապում է սեմական լեզուներին. հմմտ. ասոր.* ܦܕܢܐ fadānā *«լուծ, արօր», արաբ.* فدان faddān *«լուծ եզանց»։— Պատահական նմանութիւն ունի սանս.* kūṭa *«արօրի խոփ»։* Pictet, *բ. տպ. հտ. Բ. էջ 120 քրդ.* kotan, *օսս.* guton *բառերի հետ միասին կցում է սանս.* kūṭa, kūṭaka *«արօր, խոփ» բառին։*

ԳԻՒ.—*Տփ.* գութան, *Ախց. Երև. Կր.* գ'ութան, *Ալշ. Մշ.* գ'ուտան, *Վն.* գ'իւթան, *Ղրբ. Մկ.* կիւթան. *Ոզմ.* գ'օթան, *Շմ.* f'օթան, *Սլմ.* կիւտան: *Նոր բառեր են՝* գութանակալ, գութանավար, գութններկ, գութանատէր, գութանացել, գութանաւոր, գութանել *կամ* գութնել, գութանատեղ, գութնոց, գութնաբերան:

ՓՈԽ.—*Քրդ.* كوتان kotan, *Ատրպ. Թրք.* كوتان kotan, *գւռ. Թրք. Եւդ.* kötan, *Ատն. (նաև անդացի հայոց և յունաց մէջ)* köten, *Ուրմիոյ ասոր.* ܟܘܬܢ k'ūt'ān, *բոլորն էլ «գութան»։ Կան նաև Ատրպ. Թրք.* كوتانلامق kotanlamaq *«հերկել»,* كوتانلانمق kotanlanmaq *«հերկուիլ»,* كوتانچى kotančə *«հերկրագործ»* (Будаговъ, Срав. слов. *2, 141*)։— *Պատահական նմանութիւն ունի արևել. Թրք.* قوطان *և կամ* قوتان kutan *«ոչխարի փարախ, լուսնի պակ» և նախորդների հետ կապ չունի։*

ԳՈՒԹԱՑԻ *«խամատուն». ունի միայն Բառ. Բառ. երեմ. էջ 69։*

ԳՈՒԼ *«բութ, ոչ-սուր (դանակ). 2. բթամիտ» Յս. որդի, Յայսմ. մրտ. 22. Տաթև. ձմ. ճիթ., որից* գլիլ *«բթանալ, գուլանալ», որ ՆՀԲ սխալմամբ շփոթում է* գլել *«գերազանցել, յաղթահարել» բառի հետ. բայց սրա հետ գործ չունի. այսպէս՝ «Քար սուր և հարկանող ի համանման քարէ մաշի և սրութիւնն գլի» Կլիմաք.։ Այստեղ է պատկանում նաև* գլանալ *«թմրիլ, քնել» Փիլ. լսվն. 583 (որ ՆՀԲ մեկնում է «բթանալ կամ խլանալ», իսկ ուղիղ մեկնութիւնը տալիս է ՋԲ), «վատիլ (անշուշտ աչքերի տկարութեան համար ասուած)» Բառ. երեմ. էջ 296։*

Petersson, KZ, *47, 287 լտ.* hebes *«բութ» բառի հետ՝ հնխ.* ghobh-ll *ձևից։*

ԳԻՒ.—*Ալշ. Ախց. Խրբ. Կր. Հճ. Սեբ. Սչ.* գ'ուլ, *Ննխ. Պլ.* գուլ, *Երև.* գ'ուլ, *Վն.* գ'իւլ *և Մշ.* f'ոլ *(վերջինը սանդի համար ասուած), Ռ.* խուլ *(շփոթելով* խուլ *«ականջը ծանր» բառի հետ, որ իմաստի որոշ նմանութիւն ունի)։*

ՓՈԽ.—*Կայ պրս.* كول gūb *«անգէտ և յիմար», որ բոլորովին առանձնացած մի բառ է և պարսկերէնով չի մեկնւում (չէ յիշում* Horn*)։ Որովհետև «բութ» և «բթամիտ» գաղափարների մէջ առաջինն ու նախնականը «բութ» է (հմմտ.* սուր *«հատու», յետոյ «սրամիտ») և նախնական իմաստը չկայ պարսկերէնում և միայն հայերէնի մէջ գոյութիւն ունի, ուստի պէտք է կարծել, որ պարսկերէնը փոխառեալ է հայերէնից։—Պատահական նմանութիւն ունի սակայն արաբ.* كلّ kall *«դանակի կռնակը. 2. գուլ՝ բութ դանակ. 3. ծանրաշարժ, անպէտք մարդ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 339)։*

*ԳՈՒԼԱՅ *«սիրտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 69։*

=*Վրաց.* გული գուլի *«սիրտ»։—Աճ.*

*ԳՈՒԼԲԱՅՇԱՔԱՐ *«վարդի հետ խառնած շաքարեղէն կամ վարդի քաղցրաւենիք» Կոստ. երզն. 118, 122։*

= *Պրս.* گل بشكر gul-ba-šakar, *Թրք.* gülbešeker, *որ կազմուած է* gul *«վարդ» և* šakar *«շաքար» բառերից։—Աճ.*

Տե՛ս իմ Թուրքերէնէ փոխառեալ բառեր, էջ 203. նոյնը յետոյ Նորայր, Կոստ. երզն. 193։

*ԳՈՒԼԻՍԱՊԱՀ *«մի տեսակ ծաղիկ է» Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 527։*

= *Պրս.* گل صباح gul-i-ṣabāh *«գալգածաղիկ,* belle-nuit*», որ բուն նշանակում է «վարդ առաւօտեան»։*

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԳՈՒԼՊԱՅ *տե՛ս Գուլպայ։*

*ԳՈՒՂՎԱՐԴ «մի տեսակ վարդ» Սալամ. ունի միայն ՀԲուս. § 523։

=Պրս. گل gul «վարդ» և հյ. վարդ բառերից բարդուած։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ։

ԳՈՒՂՁ տե՛ս Կից։

ԳՈՒՂՁՆ, ն հլ. (-ան, -ամբ, -ունք) «հողի կոշտ, հողի խոշոր կտոր» Փիլ. ժ. բան. Վրդն. Թուոց. Վստկ. 27, 39. գրուած է նաև գուղցըն Վստկ., fուց Վստկ., կունձն Օրբել. հրտր. էմ. էջ 23, կունծն Վրդն. սղ. ճխ. էջ 476, գուղձ Վստկ.—(ՓԲ ունի նաև կունձ, ո հլ. «ղալարաւէտ վայր հովանացեալ ծառովք», որ անշուշտ թիւրիմացութեան արդիւնք է)։

Հիւնք. պրս. كليچه kulīča «ձոյլ, գուղձ» բառից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 97 կարծես միացնում է կորդ բառի հետ։

ԳԻՌ.—ՋԲ. գ'օխձ', Խրբ. գ'ունցլս, Երև. կունձղ (Պռօշեան, Սօս և Վարդիթեր, ա. տպ. էջ 40). բոլորն էլ նոյն նշ.—Յ. Ալլահվէրտեան, Ուլնիա կամ Զէյթուն, էջ 182 ունի գուղձ ՋԲ. «գունտ, գնտակ ծոպաձև», ՆՀԲ (հտ. Բ, էջ 1064 բ) կունծնուտ «գուղձ», Բառ. երեմ. էջ 198 կունծ «ճիմ»։ Նո՞յն են Հմշ. կունձ «կոյտ, դէզ», կունձալ «հողի կոշտ, խմորի գունդ»։

ՓՈԽ.—Հայերէնի հետ կապ ունի վրաց. ძუნძი կունձի «ծառի կոճղ»։

ԳՈՒՃ «ծունկի կոճը, ծալքը». անհոլով է և գործածւում է միայն ոճերով. ինչ. ի գուճս իջանել, ի գուճս կալ, ի գուճս անկանիլ, ճարկանել «ծունկ չոքիլ» Յուդթ. դ. 10, զ. 14. Գ. Թագ. ը. Ոսկ. մ. ա. 25. Կիւրղ. ղևտ. Բուզ., որից՝ գճիլ «ծնրադրել» Ոսկ. ճառք 907, Մխ. առակ. Մաշտ. Ոսկիփ., գճեցուցանել, գճկել «թեքել, կորացուցանել» (այս երկուսը ունի միայն ՀՀԲ) Սիրաք. լբ. 33, գճկիլ «չոքիլ» Առաք. պտմ. 190, դիւրագուճ Սարգ. ա. պետր. գ. էջ 213. առանց սղման՝ գուճեալ Տաթև. ձմ. ճխ. ընդ մասնիկով՝ ընդգճիլ «չոքիլ» Յհ. կթ. Լծ. Եւագր. և դ ձայնի սովորական անկումով՝ ընգուճս «ծունկ չոքած» ԱԲ, ընկինեալ «ծնրադրած» Թիւք. իբ. 23, 31, 34, Ոսկ. Նին., ընգենել կամ ընկենել «յաղթել, նուաճել» ՍԳր.։

Հիւնք. գուճ հանում է պրս. ջուգ «ուղտի գճիլը» բառից, իսկ ընկենել<ընկենուլ-ից։

ԳԻՌ.—Մշ. գ'ջիլ «կէս մէջքից ծռիլ», Խրբ. գ'ջգիլ «գճել, ծռեցնել»։ Նոր ձևեր են՝ գըճկուիլ, գճուկ, գճկուկ, գճկցնել:

ԳՈՒՃ «կծծի, ժլատ». երկու անգամ միայն գործածուած է Սիրաքի նոր թրգմ.։

ՆՀԲ նախորդի հետ նոյն է համարում։

ԳՈՒՃՈՂ կամ ԳՈՒՃԱՄ «մի տեսակ կենդանի». ունի միայն ԱԲ, իբր անստույգ բառ։

ԳԲ իրարից բաժանելով երկուսը՝ գուճող դնում է «կուզի նման տեսակ մը մսակեր կենդանի, եէր կէօճէնի, putois, furet», իսկ գուճամ =պրս. գիւշէլ, «կենդանի՝ ուրկէ մուշկ կարտադրի. sivet» (հմմ՛ պրս. كچل kučal, որ պիտի տար հյ. կուճալ):

ԳՈՒՄ «խումբ». կայ միայն գում առնել «զօրքը հաւաքել, գումարել» ոճի մէջ՝ Յհ. կթ. ուր սակայն մի ուրիշ ձեռագիր ունի գումարտակ առնել: Նոյն բառից կազմուած է ճամագումեան «համախմբեալ», որ մէկ անգամ ունի Նար. առաք. 432 «Ջի թէև ստուգապէս մարդք ի սորնայնոց համագումենից, այլ հրեշտակք հաւաստապէս՝ բացակայք կայից երկրակիր կրօնից» (Նորայր, Մասիս, 1882 ապրիլ 21, № 3165)։

=Սխալ ենթադրուած է գումար բառից. իբր սրա արմատը։

Բառիս ստուգաբանութեան պատմութիւնը տե՛ս Գամապետ:

ԳՈՒՄ կամ ԳՈՒՆ (անստոյգ ձևով) «զրահ». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գործածուած է Յայտնութեան նորագիւտ թարգմանութեան մէջ. այսպես՝ «Եւ գուf? նոցա իբրև զգումս երկաթիս» (ձեռ. գուճf... զգուճըս) թ. 9, «Ունելով զգումս հրեղէնս» թ. 17: Սովորական թարգմանութեան մէջ ունինք զրահ. «Ունէին զրահս՝ իբրև զզրահս երկաթիս. Որք ունէին զրահս հրեղէնս»։

Գտաւ ու մեկնեց Ֆ. Մուրատ, Յայտ. յովհ. էջ 193, որ և ուզում է միացնել ոսկի-կմբեայ բառի երկրորդ մասի հետ։

ԳՈՒՄԱԿ «կառք կամ սայլ՝ իր ամբողջ

կազմածով» Պիտառ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։ Նորերս կեանքի կոչելով այս բառը յատկացրին զինուորական արողին և հիմայ էլ գործ են ածում «կառատուն, garage» իմաստով։

*ԳՈՒՄԱՆ «կարծիք, կասկած» Ագամ. 247, 249, 255, 256, 258, 260—263 (բոլորն էլ գուման չէր «կասկած չկար, չէր սպասւում, անսպասելի էր». ինչ. Տամ քեզ հենց աւետիս, որ քեզ գուման չէր). սրանից է կազմուած անգուման «անկասկած, անակընկալ կերպով» Կոստ. երզն. 135. «անհոգ, անտարբեր» Կոստ. երզն. 177. «վստահելի, անկասկածելի» Որոտ. աւետ. ոճով ասւում է անգուման առնել «անկասկած անել, վստահացնել» Գիրք թղ. 173. Ուխտ. բ. 100, յանգումանի (յանգումանից, յանգումանիս) «յանկարծակի չսպասուած տեղը» Օրբել. ը։

= Պհլ. gumān, պրս. گمان gumān, պազենդ. guman, gumānī «կասկած, տարակոյս», agumān «անկասկած, անտարակոյս», հմմտ. պրս. ناگمان na-gumān կամ بی گمان bī-gumān «աներկբայ» (բայց «յանկարծ» նշանակութիւնը չունին)։ Բուն ծագումն է իբրև զնդ. *vi-manah «կասկած», vī- «դուրս» և manah «միտք» բառերից (Horn, § 932, Bartholomae, 1450)։—Հիւբշ. 98։

Բառարանները չեն յիշում գուման բառը, բայց ունին անգուման։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԳԻՒ.—Ակն. Սլմ. անգուման «յանկարծ, չսպասուած տեղը»։

*ԳՈՒՄԱՐ (ի, ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ) «խումբ, հաւաքումն» Ագաթ., որից՝ գումարել «հաւաքել, ժողովել» (օր. ամպերը հաւաքել՝ Ծն. թ. 14. կառքերը՝ Դատ. դ. 13. մարդիկ Բ. մնաց. լբ. ս. գրքեր հաւաքել, ժողովածոյք կազմել՝ Եւս. քր.). «մի թիւ մի թուի վրայ աւելացնել, թուերի համագումարը կազմել, տարեհաշիւ տեսնել» Եւս. քր. «զօրք հաւաքելով կռուի պատրաստուիլ» Դ. թագ. ժե. 30. Ա. մակ. գ. 12. Եղիշ. «վրան ուղարկել (օր. սով՝ Եզեկ. ե. 16. զօրք՝ Բուզ. Սեբ. 48. տե՛ս և Նորայր, Քննասէր 15), «զօրք հաւաքելով մէկին յանձնել» Ագաթ. Սեբ. 59, մէկին զօրաց հրամանատար կամ գաւառի կառավարիչ նշանակել» Սեբ., գումարիլ «հաւաքուիլ» Ծն. ժգ. 3. լգ. 14, «զօրք հաւաքելով կռուի պատրաստուիլ» Բ. թագ. իգ. 9. Գ. թագ. ժզ. 16, «վրան կռուի երթալ» Դ. թագ. ժգ. 49, ժե. 10, «հետը կռուիլ» Ծն. լ. 8, «շշկլուիլ, շփոթուած մնալ» Մեսր. եր. Վրք. հց. Ուռհ. 256, գումարութիւն Դ. թագ. ժե. 13. Ագաթ. Կորիւն. Եւս. քր., բազմագումար Կղնկտ. Նար. առաք. Արծր., երկնագումար Մամբր. խոր. հռիփ. Բենիկ., նոգեգումար Անան. եկեղ. շփոթ գրչութեամբ է գումար դնել «գուպարիլ» Վրք. հց. Ա. 121 (թերևս պէտք է կարդալ գուպար դնել)։—Նշանակութեանց զարգացումը այսպէս է եղած։ Բառիս առաջին իմաստն է «հաւաքել», որ յետոյ բանակի համար առնուելով՝ գոյացած են «զօրք հաւաքել, կռուի պատրաստուիլ, կռուի երթալ, կռուիլ» նշանակութիւնները, կամ որ նոյնն է՝ «զօրքը կռուի ուղարկել, նրա հրամանատարութիւնը մէկին յանձնել, մէկին գլխաւոր կարգել». (հմմտ. արաբ. اجماع ijmā' «գումարել, հաւաքել, պատրաստութիւն տեսնել, մէկի վրայ դիմել» Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 560)։ Աւելի յետոյ՝ «հաւաքուիլ» նշանակութիւնից ձևացած է «ամփոփուիլ, կուչ գալ, կծկուիլ», որից և «խեղճանալ, անճարիլ, շշկլուած մնալ»։ Վերջին նշանակութեան համար ունինք հետևեալ օրինակները՝ «Եւ թագաւորն գումարեալ պշուցեալ ընդ երկիր հայէր» Մեսր. եր., «Եւ յոյժ ամաչեցեալ... և գումարեալ՝ ո՛չ գիտէր թէ զի՛նչ պատասխանի արասցէ» Վրք. հց. Ա. 537, «Ի փայլատակմանէ սաղաւարտացն և ի շաչել զրեհացն և ի ճայթմանէ աղեղանցն եղեն գումարեալք ամենայն բազմութիւնք զօրացն այլազգեաց» Ուռհ. էջ 256, «Ծով մեղաց զիս պատեր և ես եմ գումարեր» Տաղ. (հրտր. Պալեան, Հայ աշուղներ, Ա. էջ 160)։ ՆՀԲ սրանց համար տալիս է «խռովիլ յանձին կամ ընդ անձին ոգորիլ ամօթով» նշանակութիւնը. ըստ իս պէտք է պարզապէս թարգմանել «շշկլուիլ, անճրկիլ, շփոթուած մնալ», ինչպէս ցոյց է տալիս Նոխ. բարբառը (տե՛ս տակը ԳԻՒ)։

Վերջապէս «հաւաքուիլ, ամփոփուիլ» իմաստից հեռու չէ «բնակիլ», ինչպէս գտնում ենք Զգօն, էջ 298 «Ո՞չ ապաքէն ո՛ւս առաւել եւ սիրէ զնոսա Աստուած և զհոգին իւր գումարեալ առ նոսա, որպէս և ասաց եթէ բնակեցայց ի նոսա և գնացից ընդ նոսա» (այստեղ ասորին ունի «բնակիլ»)։

=Իրանական փոխառութիւն է ապահովապէս. այս բանը հաստատւում է յատկապէս նրանով, որ բառիս արմատակից գումարտակ ձեը անցեալ դէրբայի զուտ իրանական վերջաւորութիւնն է կրում։ Գումարել բառի իրանական ձևերն են՝ պհլ. պազենդ. گمارتن gumārtan, gumārdan, պրս. کماشتن gumāštan (ներկ. کمارم gumāram), բայց սրանք չունին հայերէնի առաջին և հիմնական «հաւաքել» նշանակութիւնը, այլ պահում են միայն վերջին «պաշտօն յանձնել, ուղարկել» նշանակութիւնները. այսպէս՝ պհլ. պազենդ. gumārtan, gumārdan «որոշել, նշանակել, կարգել, պաշտօն յանձնել», պրս. gumāštan, gumāram «արձակել, ուղարկել, պաշտօնի կանչել, պաշտօն հանձնել, փոխանորդ նշանակել» (Vullers, Zenker, ԳԴ), աֆղան. gumāral «նշանակել, յանձնել»։ Իրանեան բառի ստուգաբանութիւնը յայտնի չէ. թերևս փոխառեալ լինի ասուրերէնից. հմմտ. gamaru «լրացնել, վերջացնել», gamaru «կատարեալ, լրիւ, ամբողջ», gimru «ամբողջը, ամբողջութիւն», gumūru, gummuru, gimirtu «ամբողջութիւն, գումարութիւն» (Muss-Arnolt, Ass. engl. Handw. 223—5)։ Նախաւոր իմաստը պահած կլինի ասուրերէնը, միջինը՝ հայերէնը, վերջինը՝ իրանցինը.—Հիւբշ. 130։

ՆՀԲ պրս. գիւպարէ «չոկ» և շումար «համար, թիւ». իսկ շեղջ բառի տակ՝ լծ. տճկ. քիւմէ, լտ. cumulus «շեղջ», յն. χῶμα, որ է «թումբ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Spiegel, Litter. 392 և յետոյ Müller, SWAW, 1863, 233։ Lag. Arm. Stud. § 522 չի ընդունում այս մեկնութիւնը, ասելով, որ պրս. gu պիտի տար հյ. վ։ Սրա դէմ Հիւբշ. 130 նկատում է, որ հայ բառը փոխառեալ է Սասանեանց ժամանակ։ Canini, Et. étym. 141 գումար=լտ. summare։ Bugge, KZ, 32, 36 գում, գումար կըցում է յն. ὁμός «նոյն», ὁμοῦ «միասին», ὁμόω «միացնել», ὅμιλος «հաւաքոյթ, բանակ» են բառերին, գ յաւելուածով։ Müller, WZKM, 9, 295 վերի իրանեան ձևերին աւելացնում է հոլ. gumĭno «կալ»? Պատմաճեան, Բիւր. 1899, 686 ասուր. գիմիր «լրացնել, վերջացնել» բառի հետ։ Մեր մէջ ոմանք կարծած են թէ բառիս արմատն է գում, որից ածանցւած է գում-ար՝ ար մասնիկով. ինչ. մեծ-ար-ել, զարդ-ար-ել են. սրա դէմ է գրում Տերվ. Մասիս № 3161 1882 թ. ապրիլ 16 (մանրամասն տե՛ս Գամապեա)։ Karst, Յուշարձ. 400 ասուր. gamru «կատարեալ, ամբողջ» gimru «համագումար», gammaru «ամբողջական», 423 չաղաթ. köb «շատ», օսմ. köpür «խումբ», gübre «դէզ», ույղուր. komar «կծիկ»։ Վարդանեան, ՀԱ, 1921, 245 Զգօնի գումարիլ «բնակիլ» նշանակութիւնը չկարենալով կցել միւսների հետ՝ այս ձևը համարում է բոլորովին անջատ բառ և հանում է ասորի բնագրի ܥܡܰܪ 'əmar «բնակիլ» (=արաբ. عمر omr «կեանք») ձևից (ստուգաբանութիւնը չի թողնում սակայն ունել մի այսպիսի ենթադրութիւն)։—Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. جمره jamra «մարդկանց խումբ», تجمير tajmīr «հաւաքել, դիզել», جمر jamr «մարդոց հաւաքոյթը», اجمار ijmār «հաւաքուիլ. 2. արագ քայլել. 3. ընդհանուր գումարը հաշուել», جمار jamār «համագումար, ամբողջ» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 801—803)։

ԳԻՒ.—Առաջին նշանակութիւնները կորած են ամէն տեղ. արևմտեան Հայոց մէջ դպրոցների միջոցով վերակենդանացած է ֆումար, ֆումարել (թուաբանական գործողութիւնը)։ Թանկագին մնացորդ է Նխ. գումարիլ «հաւի ամփոփուիլ, կուչ գալ նստիլը. 2. փխբ. (մարդոց համար) վարանիլ, անճրկիլ, շշկլուիլ»։

*ԳՈՒՄԱՐՏԱԿ, ի-ա հլ. «խումբ, բազմութիւն (զանազան բաների. ինչ. երամի, հօտի, պարգևների ևն)» Նար. յատկապէս «զօրքի բազմութիւն, բանակ, ճակատ» Խոր. Փարպ. Կղնկտ. Յհ. կթ., «բազմախումբ, բազմագումար» Խոր. Թեոդոր. խչ., «վիզը կախելու մարգարտաշարք» Եղիշ. է. էջ 106. Կղնկտ. Նար. մծբ. 440. Թղ. դաշ., որից գումարտակ առնել «զօրք հաւաքել, վրան զօրք ուղարկել, կռուել» Ա. մակ. գ. 35, 39, գումարտակել Յհ. կթ. սրանց մէջ ակ-ը մասնիկ կարծուելով՝ կազմուած են գումարտ «ժողովուած» ԱԲ, գումարտական «համախումբ» Թէոդ. խչ., գումարտ լինել «ճամբորդութեամբ մի տեղ երթալ» Անան. գիտ. 20 սխալ ձևերը։

=Իրանեան ձևով անցեալ դերբայն է նախորդ գումարել բայի. և անշուշտ ո՛չ թէ հայոց մէջ ի կազմուած, այլ բոլորովին պատրաստ ձևով փոխառեալ է պահլաւերէնից.— այսպէս՝ պհլ. պազենդ. gumārtak, gumārdak. պրս. کماشته gumāšta: Բառիս առաջին և նախնական նշանակութիւնն էր ուրեմն «հաւաքուած», որ յետոյ նախորդ բառին նման զանազան եղանակաւորումներ կրեց։ Բայց, ինչպէս նախորդի մէջ, նոյնպէս և այստեղ իրանեան բառերը առաջին նշանակութիւնը կորցրած՝ պահում են միայն երկրորդական նշանակութիւնները. այսպէս՝ պհլ. պազենդ. gumārtak, gumārdak «կուսակալ», պրս. gumāšta «յանձնեալ, պատուիրեալ. 2. տեղապահ, տեղակալ, վերակացու իրողութեանց» (ԳԴ)։

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 238 գումար բառից՝ տակ մասնիկով, որի համար երկրորդ օրինակ չունի։ ՆՀԲ գումարել բայից։ Այսպէս նաև Էմին, Քերակ. Մոսկ. 1846, 16, իբր գումար-տակ: Նոյնպէս ունին նաև ուրիշներ, որոնք տե՛ս Գամապետ բառի տակ։ Առաջին անգամ Պատկանեան, Սեբէոս, 1879, էջ 199 ուզեց դնել պհլ. gumārtan «կազմել, շարել (զզօրս կամ այլ ինչ)» ձևից։ Տէրվ. Մասիս № 3161, 1882 թ. ապրիլ 16 պրս. gumāštah «ոստիկան, պաշտօնեայ»։ Հիւբշ. 130 միացրած է նախորդի հետ, առանց յիշելու իրանեան դերբայաձևերը։

ԳՈՒՄԷՋ տե՛ս Գոմէզ։—Սրա հետ կապ չունի Հմշ. գումէզ «ախոռի մէջտեղը փորուած առուն, ուր հաւաքւում է անասունների մէզը», ինչպէս սխալմամբ կարծել եմ Գաւառ. բառ. էջ 254. Համշէնցոց այս բառը կազմուած է անշուշտ կու և մէզ բառերից. հմմտ. կուճարկ, կուագցի:

ԳՈՒՄԻՋ տե՛ս Ղմուզ։

*ԳՈՒՄԻՆ (սեռ. գումնին) «հասարակութիւն». նորագիւտ բառ, որ մի քանի անգամ գործածուած է կիլիկեան հայերէնում. այսպէս՝ «Եւ թէ ճնուվեզ մեռնի անտիաթիկ, նայ մեր գործաւորքն յիր իրքն ձեռնամուխ չլինին. ապայ գիրքն գումինն առնու ու այնչ գինչ սահմանն է» (Պարգևագիր Լևոն Բ-ի, 1288 թ. հրտր. Սիսուան 388 ա), «Պարգևեցաք աստուածայ-հաստատ գումնին ճնվիզացն» (անդ՝ 387 ա), «Աւտար նաւ կամ աւտար գէմնի մարդ կամ բըրղակ՝ չառնուն հետ իւրեանցն» (անդ՝ 364 ա)։

=Լտ. commune «հասարակութիւն, համայնք»։

Գտաւ ու մեկնեց Ալիշան, Սիսուան, 387 ա ծան. (ըստ Թ. Ավդալբեգյան, Հով. Հովհաննիսյան, Երևան, 1934, էջ 9)։

ԳՈՒՆ կամ ԳՈՒՇՊ «ծերպ» Հին բռ.։

ԳՈՒՆ «ջանք, ճիգ, փոյթ», առանձին գործածուած չէ. գտնւում է միայն գուն գործել, գուն դնել «ջանալ, փութալ, ջանք գործ դնել» ոճերի մէջ՝ Բ. մակ. ժդ. 41. Փիլիպ. բ. 30. Ագաթ. Վեցօր. կասկածելի եմ համարում գունաւոր «գուն գործող, ժիր, փոյթ», որ ունի մէկ անգամ Բուզ. զ. 8 «Ջին էր մեծ հասակաւ, և էր գունաւոր գնացող»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. von- կամ vōn- ձևից, որ ven- «ջանալ» արմատի միջին ձայնդարձն է. ցեղակից ձևերը տե՛ս վան «վանել, վռնտել» բառի տակ, որ միևնոյն բառի իրանեանից փոխառեալ ձևն է (Pokorny, 1, 259)։

Ուղիղ մեկնեց Petersson, KZ, 47, 255։ ՆՀԲ լծ. լտ. conor «փորձել, ջա-

նալ», հյ. չանալ և սանս. կունա «ույժ, զօրութիւն»: Զուբինով համեմատում է վրաց. գոնի, թուշ. գոն «բանականութիւն, ծանօթութիւն»: Հիւնք. Fուն բառից—Թիրեաքեան, Հայ-երան. ուսումն. էջ 141 պհլ. kūnišn «գործ» բառի հետ: Petersson, KZ, 47, 255 սանս. vánati «ցանկալ, սիրել, շահել, ձեռք բերել», հիւլ. vinna «աշխատիլ, շահիլ, նուաճել», անգսք. winnan «կռուել, շահիլ», հբգ. winna «կռիւ», wān «յոյս» են բառերի հետ:

[Գուն. գործածուած է նորագիւտ կեղծ Շապհոյ Բագրատունւոյ Պատմութեան մէջ, էջ 63 «Հեծի՛ր, որդեակ Գիրէն, ինչի՞ գուն ես».—Հրատարակ ձեռագրական սխալ է և պէտք է կարդալ Fուն «քնած, քնացած»: Հմմտ. նոյն ձեռագրի մէջ այլուր գրուած գնար՝ փոխանակ Fնար:

Սխալմամբ մեկնած եմ «զարմացած, շփոթուած, ապշած» և յիշած եմ այս առթիւ պրս. كنك gung «համր». տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 50]:

*ԳՈՒՆԱԿ, ի-ա հլ. «նման, պէս» Եւս. քր. Կիւրղ. ղկ. Խոր. Ճառընտ., «իբր» Արծր., «կերպ, տեսակ» Մծբ. Ոսկ. մ. բ. 2 և Կոչոս. 591. Կիւրղ. ծն., որից՝ գունակ գունակ «այլ և այլ, զանազան, տեսակ տեսակ» Յուդթ. ժե. 15. Ագաթ. Ոսկ. ես. և մ. բ. 19, 20, «զանազան կերպով, ձևով» Ոսկ. ա. տիմ. Կորիւն. որ և գունակս գունակս Ոսկ. մ. ա. 24. որից յետնաբար՝ գունակաւորեալ Նար. յովէզ., գունակեալ Ճառընտ., գունակութիւն Նար. Անան. եկեղ., գունագունակ Արծր. ոսկեդարեան ձևեր են այսգունակ Եւս. քր., որգունակ «ինչպէս» Եւս. քր. Ոսկ. յհ. բ. 21, երկգունակ «երկու տեսակ» Ոսկ. ես., նոյնգունակ Իմ. է. 3. Եզն. Ոսկ. Փիլիպ. Սեբեր.:

= Պհլ. [illegible] gōnak կամ gūnak «գոյն, կերպ, տեսակ». gōnak gōnak «տեսակ տեսակ, զանազան», հիւս. պհլ. (մանիքեական) גונג (Salem. Manich. Stud. ЗАН. 8, 63) gwng «եղանակ, կերպ», պազենդ. gūna «գոյն, տեսակ, կերպ, եղանակ», gūna gūna «տեսակ տեսակ», պրս. گونه gūna «կերպ, եղանակ, տարազ», gūnagūna «գոյնզգոյն, երփներանգ, պէսպէս, զանազան», աֆղան. γūna են: Այս բոլոր իրանեան ձևերը ծագում են պհլ. gūn, պազենդ. gūn, պրս. گون gūn, զնդ. gaona- բառից, որից փոխառեալ է հայ. գոյն (տե՛ս այս բառը): Բայց հյ. գունակ հոլովէնի մէջ կապ չունի գոյն բառի հետ. արիշ խօսքով ակ վերջաւորութիւնը հայոց մէջ աւելացուած մասնիկ չէ, այլ ամբողջը պատրաստի փոխառեալ է աղդակի իրանեանից:

ՆՀԲ դրած է գոյն բառից, ինչպէս համարում են առհասարակ ամէնքը: Ուղիղ մեկնեց նախ Müller, SWAW, 38, 572 և յետոյ Lag. Gesam. Abhd. 27, Պատկ. Матер. I, 8:—Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 95 իբր պրս. gūna, բայց Arm. Gr. 128 դնում է նոյնպէս գոյն բառի տակ, թէև վերի համեմատութիւններով:

*ԳՈՒՆԴ, ի, ի-ա հլ. «գնդաձև մարմին» Արիստ. աշխ. Պղատ. օրին. Ճառընտ. Փարպ. Շիր., «երկնակամար, արևի կամ լուսնի գունդը» Փիլ. Շիր., «հրազարանի գնդաձև մասը՝ որ է բուն լապտերը» Զքր. դ. 2, 3. Դան. է. 5, «ծովի խորութիւնը չափելու գործիք» Գծ. իէ. 28, «սայլի անիւ» Գէ. ես., «մարդու գլուխ» Վրք. և վկ. Ա, 21. 34 (տե՛ս ՀԱ, 1911, 553): Սրանից են՝ գնդակ Դան. ժդ. 26, Խոր., գնդել Եզն. Շիր. Նիւս. կազմ., գնդաձև Ոսկ. ես. փիլ., գնդղուկ «թօփլիկ, գնդլիկ» Վստկ. 166, գունդխաղ «գնդակ խաղալը» ԱԲ: Նոր գրականում կազմուած բառեր են՝ երկրագունդ, ձիւնագունդ, ձիւնագնդակ, գնդամուղ, գնդախաղ, գնդակահարել, գնդակահարութիւն, գնդասեղ, գնդագիր, Fարեգնդակ, խաղագնդակ են: Ինչպէս արմատը, նոյնպէս և ածանցները գրում են նաև տ-ով՝ ըստ յետին տառադարձութեան. այսպէս՝ գունտ, գնտակ, գնտաձև են: Իսկ «անիւ» նշանակութեամբ ունինք կունտն (սեռ. -տան) կամ կունտ Պիտ. Եղղն. քեր. Գէ. ես., կունդ Սիւն. քեր. 209. Զքր. սարկ. Բ. 21, կունդն Լծ. սահմ. 284: Տինծու բառ է գնտող ՓԲ «տեսակ մը քաղցրեղէն. տճկ. լօխմա»:

=Պհլ. *gund «գունդ, գնդակ, գնդաձև» բառից, որ կորած է. սրանից են յառաջացած սակայն պհլ. gund, gundak, պրս. كند gunda «հացի խմորի գունդ կամ ծեծած մսի գնտակ» (տե՛ս նաև մեր գաւառականները), զնդ. gunda- «հացի խմորի գունդ» (Horn, § 936, Bartholomae, 525)։ Նոյն բառից չէ՞ նաև պրս. غند γund=հյ. գունդ «խումբ, վաշտ», որի վրայ տե՛ս յաջորդը առանձին։— Հիւբշ. 130։

ՆՀԲ սանս. կունտա։ Müller, SWAW, 42, 251 զնդ. guṅda բառի հետ է համեմատում, որ և թարգմանում է «առատութիւն». մինչ Justi, Zendsp. 105 հասկանում է «հասկ»։ Lag. Arm. Stud. § 501 չի կարողանում որոշել թէ կապ ունի՞ սանս. guḍa, guḍikā «գնդակ, բերանալիր»։ Հիւնք. հանում է գունդ «բանակ» բառից։ Karst, Յուշարձան, 423 ալթայ. kun, kund «կլոր»։

ԳՒՌ.—Ննխ. Պլ. Տիգ. Տփ. գունդ, Ախց. Կր. գ'ունտ, Ալշ. Երև. Խրբ. Մշ. Ջղ. Սեբ. գ'ունդ, Շմ. կունդ, Ջթ. գ'օնդ, գ'ոնդ, Ոզմ. կոնտ, Ասլ. գիւնդ, գիւ*, Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. կ'իւնդ: Այս բառը ներկայանում են մեզ զանազան նշանակութիւններով. այսպէս՝ Վն. Տիգ. «գնդաձև», Երև. Ջթ. Խլ. Խրբ. Կս. Մշ. Մրղ. Շիր. Շմ. Վն. Սեբ. «խմորի (կամ նաև կարագի) գունտ», Հմշ. «ընկոյզի ամբողջ դուրս եկած միջուկը», Պլ. «գնտաձև դիզած», կամ «խոշոր կտորով», Հմշ. Մշ. Ոզմ. Վն. «սայլի, ճախարակի, գութանի և ջաղացքի անիւ, մանաւանդ անիւի գունդ մասը, որի մէջ անցած է սռնին», Ալշ. կունդ, յգ. կընդներ «սայլի ակ»։ Այս վերջինը գործածւում է նաև կ նախաձայնով. այսպէս՝ հին մատենագրութեան մէջ կունտ, կունտն, նոր բարբառներից Ոզմ. կօնտ: Այս հանգամանքը կարող էր կարծել տալ թէ կունտ «անիւ» տարբեր բառ է. բայց հմմտ. գւռ. թրք. top (թօփ) «սայլի անիւ», որ բուն նշանակում է «գունդ, գնդաձև» և գործածական է նաև մի քանի հայ գաւառականների մէջ (օր. Ղրբ)։ Սրանցից դուրս ունինք նաև Ասլ. Պլ. գունդ և Ռ. ֆունդ «բթամիտ» նշանակութեամբ, որից յատկապէս գունդգլուխ «հաստագլուխ, բթամիտ»։ Բառս հետ համաձայն է գալիս պրս. كند kund «բութ, գոլ, հաստ, ոչ-սուր (դանակի համար գործածուած). 2. կորովի, քաջ, զօրաւոր», որից փոխառեալ են չաղաթ. قوند qund «խոշոր, կոշտ, ծանր», օսմ. kund «ուժեղ, զօրաւոր», ույգուր. köndek «կոշտ, տձև», ալթայ. kund «կոշտ, ուժեղ, բիրտ» (տե՛ս Vámbery, Etym. Wört. էջ 97), արևել. թրք. قوند kund «կոշտ, ծանր» (Pavet de Court. Dict. Turc- Or.): Պարսկերէն բառի հետ համեմատւում է սանս. kaṇṭha- «գոլ» (Horn, § 868). և որովհետև Ասլ. Պլ. գունդ ձևը կարող է ծագած լինել նաև կունտ ձևից, ուստի կարելի է կարծել, որ կունտ փոխառեալ է պրս. kund բառից, իբրև բոլորովին տարբեր բառ՝ ծանօթ գունդ բառից։ Այս խնդիրը կարօտ է մեկնութեան։—Գունդ նշանակում է նաև «մահմետականների մարգարէն՝ Մահմետ» և այս իմաստով իբրև ծաղկալեզու գործածական է Պօլսի բարբառում (անշուշտ գլխին կապած փաթթոցի ձևից առնուած). սրա հին վկայութիւններն ունին Շնորհ. եղեռ. էջ 59 (Թէ ոչ ուժով իւրոյ բազկին կամ զօրութեամբ իւր պիղծ կընտին) և 1567 թուին Կաֆա գրուած վկայաբանական մի գրուածք (Դարձեալ տարան տունն գընտին, ուր սոխտաներն բնակէին). Նոր վկ. էջ 405։—Նոր բառեր են՝ գունդուկծիկ, գունդուկլոր, գունդուկ, գունդուլ, գունդուլուկ, գունդուկոլոշ, գնդալիւ, գնտագազ, գնտիկ, գնտիչ, գնտլել, գնտլիկ, գնտոց, գունդապուր.—տ>ծ ձայնափոխութեամբ ձևացած են՝ գնծիկ, գունծիկ, գունծուլ, գունձուլ:

ՓՈԽ.—Վրաց. გუნდა գունդա «գնդաձև ամէն ինչ (ձիւն, խմոր ևն)», დაგუნდავება դագունդավեբա «խմորը գնտել», ուտ. գիւնդու դէզ, «գուղձ», ն. ասոր. k'ündä «հողի գուղձ կամ անուի գունդը» (վրացի բառը Չուբինով էլ դնում է հայերէնից)։

*ԳՈՒՆԴ, ի, ի-ա հլ. «խումբ, բազմութիւն (մեղուների, մարդոց, հրեշտակների), բայց մանաւանդ զինուորների խումբ, բանակ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Փիլիպ. (մի գնդի պարունակած զինուորների թուի համար հմմտ։

Յայսմ. մրտ. 9՝ Զինուորեալք ի միում գնդի, այսինքն ի միում հարիւրի և կամ այլ աւելի), «բանակաթեմ, զինուորական գաւառ»։ Այս իմաստով գործածուած է մի քանի աշխարհագրական ձևերի մէջ. ինչ. «Աշխարհ տանուտիրական գնդին, կողմն Վասպուրական գնդին, կողմանք Սեպհական գնդին» Սեբ. էջ 33, 45, 116, 140. ՅՀ. կթ.։ Այս արմատից են՝ գնդակ *«մեղուների խումբ» Եփր. դատ. 341. Եղիշ. դատ. 188,* գնդագունդ *Եզեկ. իզ. 7. Յուդթ. ժե. 15. Բ. մակ. ժդ. 45. Եղիշ.,* գնդասաղար *Արծր.,* հրեշտակագունդ *Ագաթ.,* համագունդ *Յես. ժ. 42. Ագաթ. Եղն. Վեցօր.,* հեծելագունդ *ՅՀ. կթ. Ասող.,* նախարարագունդ *Կորիւն. Փարպ.,* բազմագունդ *Կիւրղ. ծն. Եղիշ.,* գազանագունդ *Գնձ.,* գրնդակից *Ոսկ. ես. մ. ա. և բ. Կոզռ.,* գնդապետ *Երզն. քեր.,* երկգնդիլ *«երկու խմբի բաժանուիլ» Գ. Թագ. ի. 27,* յանախագունդ *Ոսկ. ես. Եւ. քր.,* զօրագունդ *(նոր գրականի մէջ) են։*

=*Պհլ.* gund *«բանակ. գունդ», պրս.* غند γund *կամ* غنده γunda *«ժողով, գումար, խումբ, բազմութիւն», որոնցից փոխառեալ են նաև ասոր.* guddā, *մանդայ.* gundā, *արաբ.* جند ǰund *(յգ.* جنود ǰunūd) *«բանակ, զօրագունդ»։ Հայերէն բառը կապ չունի նախորդ* գունդ *«կլոր» բառի հետ, իբր սրանից ձևացած նմանութեամբ։ Իմաստի այսպիսի զարգացում ցոյց է տալիս տճկ.* top *«գնդակ, խաղագնդակ, գնդաձև, թնդանօթ, բոլոր, միահաղոյն, խումբ, ժողովուած»։ Այսպիսի զարգացում կարող էր լինել նաև այստեղ, բայց այդ բանը տեղի ունեցած պիտի լինի իրանեանում և հայերը երկուսը իրարից իբրև բոլորովին անջատ բառեր փոխ են առել։ Նոյն իսկ կարող է լինել, որ իրանեանում էլ այդ երկուսը բոլորովին անջատ բառեր լինին.* Horn, *§ 805 այս երկրորդ բառը կցում է ըստ Նէօլդէքէի՝ սանս.* vr̥ndá- *հոմանիշին։—Հիւբշ. 130։*

Առհասարակ այս բառը միացրել են նախորդի հետ։ S. Martin, Mémoires, *1, 28 և* Müller, SWAW, *42, 251 արաբ.* ǰund *բառի հետ։* Spiegel, Litter, *392 նաև ասոր.* gud: Lag. Gesam. Abhd. *24 զնդ.* vąθwa *«խումբ, բազմութիւն»։ Մորթման,* ZDMG, *26, 590 բեեռ.* umuvadiniçi=*հյ.* համագունդ: *Հիւնք.* պղակունդ *բառից։* Bugge, Lyk. Stud. *1, 62 լիւկ.* xñtavata *բառի մէջ է ուզում տեսնել, մեկնելով այս ձևը իբր «գնդապետ» (մերժում է ինքը 2, 16)։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բեկ, Յուշարձ. 397 կորն.* guntel, *նոր դալլ.* cynnull *«հաւաքել», իռլ.* comul *«հաւաքում», լտ.* cumulo *«դիզել», հին բրըտ.* contulet *«հաւաքում»։* Karst, *Յուշարձ. 405 սումեր.* gun *«հաւաքում»։—Պատահական նմանութիւն ունին սանս.* guṇitā, kāṇḍa *«գունդ, խումբ»։—Հյ.* գունդ *«կլոր» և* գունդ *«վաշտ» բառերի բաժանումը դրաւ Հիւբշման։*

ՓՈԽ.—Վրաց. გუნდი գունդի *«գունդ, բանակ, բազմութիւն, մեղուների կամ թռչունների խումբ են» հայերէնից է։ Իսկ ուտ.* güudä *«խումբ» ուղղակի իրանականից փոխառութիւն է։*

ԳՈՒՆԴԳԱՀ *«մի տեսակ հարկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. էջ 242 «Եւ արդ ոչ մերոց և ոչ ումեք չկայ իշխանութիւն և հաշիւ հետ այս շինորէից («գիւղերից»), ո՛չ չարի, ո՛չ Տաճկաց հարկի, ո՛չ բերդաշարի, ո՛չ գունդգահի և ո՛չ այլ իրաց»։*

ԳՈՒՆԴՈՒՆԱ *տե՛ս Կանդանայ։*

*ԳՈՒՆԴՍՏԱԲԼ *(կամ* գնդստապլ) *«արքունի ախոռապետ» Լմբ. առ Լևոն. Մխ. այրիվ. էջ 82, որ և* գունդուստապլ *Լմբ. առ Լև. 240. Անսիզք, 3, Սմբ. պատմ.,* գօնդստապլ *Սամ. անեց. շար. 147,* գունուստապլ *Անսիզք, էջ 93։*

=*Իտալ.* contestabile, *հֆրանս.* conestable, *ֆրանս.* connêtable, *յն.* κοντασταῦλος, *ասոր.* ܩܘܢܛܘܣܛܒܠ qōntōstabl, *որոնք ծագում են լտ.* comes stabuli *ձևից, որն է «կոմս ախոռոց»։ Հայերէն ձևերից առաջինները հետևում են իտալականին, վերջինը հին ֆրանսերէնին։—Հիւբշ. 389։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԳՈՒՆԻ «պարտէզ, այգի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. էջ 60 «Գամաղիէլ օրէնսուսոյց, գուսան հոգևոր, գունի պտղալից»։ Լուսանցքի վրայ մեկնուած է «դրախտ» և այս իմաստին յարմար է գալիս «պտղալից» ածականը։ Բառ. երեմ. էջ 70 ունի գունի «դրախտ կամ ապաւէն», որ գտնում ենք նաև Մխիթար Աբբայի Յատուկ անուանց բառարանում՝ էջ 68, այսպէս. «Գունեայ. սորա անուանականն (իմա՛ ուղղականը) է գունի «պարտէզ կամ ծաղկոյթ կամ պատսպարան»։

=Եբր. גן gan «պարտէզ, յատկապէս մրգաստան, և մասնաւորապես՝ ծառերից կազմուած արևարգել հովանաւոր պատսպարան», որ է ասուր. ginū և արաբ. جنّة jannat «դրախտ»։—ԱՃ.

ԳՈՒՆԻԾԱՏԱԿ «մի տեսակ բոյս, անձրուք, sarcocolla» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 530, որ § 112 արմատը համարում է *գունիծ. (կարելի է ենթադրել նաև *գունէծ)։

ԳՈՒՆՁ տե՛ս Գոնչ։

ԳՈՒՆՏ տե՛ս Գունդ։

*ԳՈՒՆՑ կամ ԳՈՒՆՍ «կոմս» Վահր. (ըստ ՆՀԲ). գրուած է նաև գունթ (Brosset, JAs. Paris, 1861, էջ 320), գունտ Վահր. էջ 193, գունդ Սմբ. պտմ. տպ. 1856, էջ 36= գոնդ Հրտր. Շահն. էջ 108։

=Հֆրանս. cuens, նոր ֆրանս. comte, որ է լտ. comes «կոմս». փոխառեալ է Ռուբինեանց շրջանին։—Հիւբշ. 389։

ՆՀԲ իտալ. conte, ֆրանս. comte:—
Brosset, անդ, ֆրանս. comte բառից։

ԳՈՒՇ «միակտուր փայտեայ տաշտ» Նչ. խնդ. Դրնղ. 483—4. յիշում է նաև Բառ. երեմ. էջ 138՝ խաճ բառի բացատրութեան մէջ. գրուած է գոշ Մագ. թղ. 88, որ անշուշտ պէտք չէ գրչագրական սխալ համարել, քանի որ նոր գաւառականների մէջ էլ ունինք գոշ ձևը։

Սագըզեան, ՀԱ, 1909, 335 սումեր.
ibgušur «վահան» բառի հետ։

ԳԻՌ.—Պլ. գուշ, Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. Սեբ. գ'ուշ, Հմշ. կուշ, Ռ. fուշ, Ղրբ. կիւշ, Ասլ. գ'իւշ, Խրբ. գ'օշ: Նոր բառեր են՝ գուշբաս, գուշկուրիկ։

ՓՈԽ.—Կապադովկ. յն. kúši «δοχεῖον, μέγα σκάφη, աման, մեծ տաշտ» Karolides, Γλωσσ. συγκρ. էջ 39, որ համեմատում է սանս. koša «ամէն տեսակի աման» բառի հետ։ Վրաց. გუშო գուշի «11½ ֆնտանոց չափ». այլ է վրաց. კოშო կոշի «փայտէ կամ դդմէ աման», որ կապւում է գւռ. կօշ հոմանիշի հետ։

*ԳՈՒՇԱԿ «ապագան պատմող՝ առաջուց գուշակող» Նար., «մատնիչ» Բ. մակ. ժգ. 28. Ա. կոր. ժ. 28. Եփր. Ա. կոր. 70, «յայտարար նշան, յուշարար, ազդարար» Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 8, որից՝ գուշակել «մարգարէանալ» Նար., «նախազգուշացնել» Եզն., «յայտնել» Ղուկ. ի. 37, «լուր տալ, մատնել» ՅՀ. ժա. 56, գուշակաւոր Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա., գուշակութիւն Ա. թագ. իը. 6. Խոր. Շար. Նար., գարնանագուշակ Նար. առաք., նախագուշակ Ոսկ. յհ. բ. 7. ՅՀ. կթ., մահագուշակ Նար., յառաջագուշակ Ագաթ., կանխագուշակ Խոսր.։ Նոր գրականի մէջ՝ բարեգուշակ, չարագուշակ. թերևս սատկական ձև է զգուշակել Զեն. յուդ. (ՀԱ, 1921, 549), որ այլուստ անծանօթ նորագիւտ մի բառ է։

= Պհլ. gōšak, միջին պրս. nl-gōšāg, հպրս. *gaušaka, gōšaka- «լրտես, գաղտնի ոստիկան», սոս. qūsāg, l-γosāg «ունկնդիր»։ Նոյնից է փոխառեալ նաև վրաց. გუშაგობა գուշագոբա «բերդի են պահպանութիւն անել», გუშაგი գուշագի гарнизонъ, «բերդապահ», საგუშაგო սագուշագո «պահնորդական»։ Տե՛ս նաև Pokorny, 1, 569։ Այս բառերը ծագում են զնդ. gūš «լսել, ականջ դնել», gaoša- «ականջ», հպրս. gauša «ականջ», բելուճ. gōšaγ «լսել» արմատական ձևերից։ Իրանեանից փոխառեալ է նաև արամ. guškla «լսող, ականջալուր, ունկնդիր»։ Այստեղ են պատկանում նաև հլ. գոյշ, զգոյշ՝ իբր «լո՛ւր, լսի՛ր, ուշադրութիւն արա՛» կամ «լսող, ուշադրութիւն անող»։—Հիւբշ. ZAPh, 2, 265։

ՆՀԲ «արմատն է ուշ, յորմէ և փոյշ՝ իբր գուցէ և զգոյշ»։ Lag. Urgesch 549

*ghuš *արմատից։ Տէրվ.* Altarm. *12* բանդագուշել *բառի վերջի մասի հետ՝ միացնում է սանս.* ghuš *«բղաւել, յայտարարել» բառին։ Նոյն, Նախալ. 58 հնխ.* ghus *«հնչել, գոչել» ձևից. բուն նշանակում է «գոչել, լուր տալ» և պարզական* ghu *արմատը պահուած է* գովել *բառի մէջ։ Հիւբ.* կիւս *բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 391 հյ.* գոյշ *և* զգոյշ *բառերից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ.* ZAPh, *2, 265, նոյնը նաև* IF, *19, 464 (հայ թրգմ. ՀԱ, 1907, էջ 185 ա)։ Պհլ.* գուշակ *ձևին մի նոր վկայութիւն է գտնում Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 130՝ Գլ. ժե. 2, ուր պահլաւ բառը գրուած է* գնշակ *(փխ.* գուշակ*)։ Սագրգեան, ՀԱ, 1909, 335 սումեր.* gugi *«լուր»։*

ԳՈՒՇԱԿ *«նետաղեղի մասերից մէկն է». նորագիւտ բառ ,որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բար. 174 «Զգեաց զբերանն և էառ զլար աղեղանն և կորեաց. նա փրթաւ և գուշակ աղեղանն և գայլուն ծծատակն և խապան զգայլն»։*

ԳՈՒՇՆԵԼ *տե՛ս Գժշել։*

ԳՈՒՇՊ *«ծերպ» Հին բռ. որի տեղ Բառ. երեմ. էջ 69 ունի* գուշ *«ծերպ կամ խառն». վերջին նշանակութեամբ պէտք է հասկանալ* գուշ *«տաշտ», որ տարբեր բառ է։*

ԳՈՒՊԱՐ (ի, ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ) «ըմբշամարտութիւն, կռիւ, պատերազմ, վիճաբանութիւն» Պիտ. Փիլ. լին. Նար. կ. 153. Սրկ. քհ., «մի տեսակ օդերևոյթ» Բրս. ծն., որից՝* գուպարել *կամ* գուպարիլ *«կռուիլ, մաքառիլ» Սիր. ժա. 9. Ոսկ եւ. 155. Մծբ.,* գուպարած *Եւս. պտմ. և քր.,* գուպարադիր *Փիլ. նխ. բ. 47,* գուպարայաղթ *Գր. տղ.,* գուպարումն *Պիտ.,* անգուպար *«ըմբշամարտութեան մէջ անվարժ» Իրեն. հերձ. էջ 182։*

Lag. Urgesch. *279* par *արմատից. հմմտ. զնդ.* vañhāpara *«մի տեսակ շուն»։* Bugge, KZ, *32, 36* *som-bar *նախաձևից, իբր* som *«համ, միասին» և* par *«հար, հարկանել, կռուիլ» բառերից կազմուած։ Սագրգեան, ՀԱ, 1909, 335 սումեր.* gubru *«զարնել, ծեծել»։—* Karst, *Յուշարձ. 404 սումեր.* gabri *«մրցակից, հակառակիլ»։ Ուղուրլեան (տե՛ս ԳԲ էջ 344 և 1405) պրս.* քիւպարէ *«ջոկ կենդանեաց» (հմմ՛* کوپار kūpār):

*ԳՈՒՌԱՅ *«սափրիչ, վարսավիրայ». նորագիւտ բառ, որ 3 անգամ գտնում եմ գործածուած Սոկր. 227, 228, 229 «Ի բաց հանեն և զծաղաւորացն զնեբքինիս, զգառայս և զխոհակերս», «Իսկ զգառայս միայն առ բաղումս լինել բաւական», «Զխոհակերս և զգառայսն հանել»։*

=*Յն.* κουρεύς *«սափրիչ» բառն է, որ թարգմանիչը տառադարձել է բնագրից. ըստ այսմ ձեռագրի* զգառայս *ձևը առ նւազն պէտք է ուղղել* զգուռայս *(ու>ա ձևի նմանութեան պատճառաւ շփոթուած)։*

Ուղիղ մեկնեց Մ. Վ. Տէր-Մովսիսեան, Սոկրատի հրատարակութ. էջ 227։

*ԳՈՒՌՆ *«բաղանիքի աւազան» Ոսկիփ. Պտմ. կիլ. 205, «հաց թրխլու տաշտ» Վստկ. 172, «ջրի աւազան» Վստկ. 190. Առաք. լծ. սահմ. 540։*

=*Ասոր.* ܓܘܪܢܐ gūrnā *«*urna, *գուլ, ջրաման»* (Brockelm. *63 ա), որի հետ նոյն է արաբ.* جرن Jurn *«բաղանիքի աւազան կամ մէջը լուացուելու քարէ աւազան» (Կամուսի թրք. թրգմ. Գ. 609)։—Աճ.*

ԳԻՌ.—*Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. Սեբ.* գ'ուռ, *Խրբ.* գ'ուռուն, *Սլմ.* կուռ, *Ոզմ.* գ'յօռ, *Ասլ.* գ'իւռ. *սովորական է նաև ուրիշ շատ գաւառականների մէջ։ Այս գաւառականներում ստացել է զանազան նշանակութիւններ. ինչ. «աղբիւրի առջևի աւազանը, եալախ.* abreuvoir, *բաղնիքի աւազան, ախոռի մէջ անասունների ջուր խմելու աւազանը, խմորի տաշտ, շերամ պահելու յատուկ՝ կովի թրիքէ շինուած աման, շան լակաման, հնձան, ջրորդան, երկաթագործի քարե աւազանը՝ որի մէջ հրաշէկ երկաթն է մխում»։*

ՓՈԽ.—Քրդ. کور kur, کورین kurin *«աղբիւրի աւազան, բաղանիքի գուռ, ձիերին ջուր խմացնելու աման», կիւր.* kur *«պնակ», թրք.* قرنه qurna *(ռմկ.* խուռնա*) «բաղանիքի աւազան»։*

*ԳՈՒՍԱՆ, ի-ա *հլ. «երգեցիկ, երաժիշտ»*

Բ. Թագ. ժԹ. 35. Ժող. բ. 8, «Թմբուկ զարնող և երգող կնիկ» Լծ. փիլ., «միմոս, կատակերգու» Ոսկ. մտթ. Փիլիպ. որից գուսանական * Եւս. քր. Ոսկ. եփես.,* գուսանամոլ *Մանդ.,* գուսանութիւն *Ոսկ. մ. բ. 12. Վեցօր.,* կատակագուսան *Փիլ. են։*

=Պհլ. *gōsān *ձևից, որ թէև առանդուած չէ, բայց կայ պրս.* كوسان *նշանաւոր մի երաժշտի անունը. 2. մի տեսակ երաժշտական եղանակ». սովորաբար այս բառը կարդացւում է* kūsān *կամ* kōsān, *որով նախաձայնը հայերէնին յարմար չի գալիս. բայց պարսկերէն* ك *տառը կարող է և կարդացուիլ* g, *որով կարելի է պարսիկ բառի բուն հնչումը դնել* gōsān *կամ* gūsān, *ինչպէս սրբագրում է նաև* Stackelberg, ZDMG, *48, 495։*

> *Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ ԳԴ։* —Böttich. ZDMG, *1850, 352 սանս.* gōša *«ձայն»,* gōšaṇā *«բարձրաձայն խօսիլ», զնդ.* gaoša, *պրս.* gōš *«ականջ» բառերի հետ։ Պատկանեան,* Матер. I, *8 և Հիւնք. պրս.* kūsān: *Հիւբշ. 131 չի ընդունում վերի համեմատութիւնը՝ նախաձայնի տարբերութեան պատճառով։ Գէորգեան, Խոր. Խորենացով, էջ 32 հանում է* գովասան *բառից։*

ԳԻՌ.—Բլ. կայ միայն դօլ ու գուսան *«դհօլզուռնա, դհօլ-նաղարա, քէֆ, ուրախութիւն» անորոշ իմաստով.* գուսան *բառը առանձին չի գործածւում. Թուի թէ նշանակում է «ձեռքի դափ, դմբլիկ» (Ս. Մովսիսեան, Նամակ 1927 Թ. յունիս)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. მგოსანი მგოსანი *«երգող, երաժիշտ, սրնգահար, ողբասաց»։*

ԳՈՒՍԽԱՐՍԽԵԼ *«տերևաթափել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 70։*

ԳՈՒՏԻ *«գդակ, գլխարկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Հաւաքարան, էջ 19 «Եւ կամէին տեսանել զգեղեցիկ դարպաս, նախ զգլխոյ գուտին ի վեր առնին և ապա կարեն տեսանել զզանազան գեղոցն և զպատկերագրութիւնս»։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 140)։*

ԳԻՌ.—Մկ. Վն. կուտիկ *«վարդապետի ու քահանայի գլխարկ՝ սև բուրդից հիւսուած. 2. գլուխը դնելու սաղաւարտ, գլխանոց»։*

*ԳՈՒՐԳԱՍԱՐ *«գայլագլուխ». մէկ անգամ միայն ունի Վրդ. պտմ. Վենետ. 1862, էջ 91, իբրև ածական Վախթանկի։*

=Պրս. گرگسر *gurgsar *«գայլագլուխ», որ կազմուած է* گرگ gurg *«գայլ» և* سر sar *«գլուխ» բառերից։—Հիւբշ. 129։*

> *Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. ուրիշ տեղ չէ յիշատակուած այս բառը։*

⊙ԳՈՒՐԳՈՒՐ *«աղաւնիի նման մի թռչուն է». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 421 «Եկեալ հաւ մի, նստաւ ի վերայ ծառոյն, զոր ոմանք գուրգուր և ոմանք դաւն կոչեն և ձայնեաց գո՜ւր գո՜ւր»։*

=Բնաձայն բառ է, ինչպէս երևում է հենց բացատրութիւնից։—Աճ.

ԳՈՒՐԳՈՒՐԱԼ *«սիրել, վրան խանդաղատիլ». նոր գրականին անցած ժողովրդական բառ, որ հին մատենագրութեան մէջ աւանդուած չէ։ Անշուշտ կրկնուած է* *գուր *արմատից (<*գոյր), որ պարզական ձևով պահում են* ողջագուրել *«ողջունել, բարևել» Վրք. հց. (Ոսկեդարեան հատուածների մէջ. հմմտ. Նորայր, Կոր. վրդ. 411), «փաթաթուելով համբուրել» Նար. Մագ.,* ողջագուրանք *Լմբ. առակ.։ Նոր բառեր են* գուրգուրանք, -ալի:

> *ՆՀԲ* ողջագուրել *մեկնում է Լծ. հյ.* ագուտով *ողջունել և յն.* χορίζομαι *«փաղաքշել, փայփայել»։ «Ազգասէր» (Կալկաթայի), 1846, հտ. Գ, № 58, էջ 50 ծանօթ.* գուրգուրալ *մեկնում է* գուր *արմատից, որ գտնում է* գորով *բառի մէջ. ասում է թէ Ջուղայեցիք պահած են այս բառը* գոր *ձևով. օր.* գոր արախայ, գոր տղայ: Karst, *Յուշարձ. 405* գուրգուրալ *և* գորով *բառերի հետ համեմատում է սումեր.* gur *«փայփայել»։*

ԳԻՌ.—Տփ. գուրգուրալ, *Խրբ. Հչ. Սեբ.* գ'ուրգ'ուրալ, *Ջղ.* գ'ուրգ'ուրել, *Երև.* գուրգուրէլ *կամ* fուրfուրէլ:*—Նոր ձև է* գուրգուրացնել *Շիր. «գգուել, փայփայել»։—Պարզ ար-*

մա՞ռն է արդեօք Ակն. գ՛ուրալ, որ Մ. Ս. Գաբրիէլեան մեկնում է «կաթոգին հոգով և անխոնջ կերպով բան մը ընել» (ՀԱ, 1908, 282), իսկ Ճանիկեան «տատանիլ, դեգերիլ, ընելիք գործին վրայ երկար-բարակ խաղալ, չկարենալ վերջացնել»։

ՓՈԽ.—Ուտ. կուրկուր *«սէր, գգուանք, փայփայանք»,* կուրկուրփեսուն *«սիրել, գըգուել, փայփայել», վրաց.* მიკურკურება մի-կուրկուրեբա *«փայփայել, խնամ տանել, դարպասել»* საკურკურა սակուրկուրա *«սիրային»։*

*ԳՈՒՐՁ *«լախտ» Կոստ. երզն. 131. յետին շրջանի բառ է։*

=Պրս. گرز gurz *«լախտ», որի ընդարձակ բացատրութիւնը տե՛ս* վազր:

> *Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան, Հրատ. Կոստ. երզն. 46։*

ԳԻՒ.—Իբրև նոր փոխառութիւն պահուած է տեղ տեղ գուրզ *ձևով, յատկապէս հէքեաթներում։ Նոյն բա՞ռն է արդեօք Երև.* գուրձ *«քարտաշի մուրճ» (ըստ Արաքս, է. ա, էջ 98. չունի Ամատունին)։*

ԳՈՒՐԾ *«մեծ թմբուկ»? մէկ անգամ ունի Եփր. թգ. էջ 450 «Խնդրեաց ձայնող, զի նա է;* գուրշ ուղտապանաց *և կամ քնար՝ որպէս և հերրայեցին ասէ»։ (Վիեննական թ. 229 ձեռագիրն ունի* գուռսուղ տապանաց. *տե՛ս ՀԱ, 1912, էջ 554, թ. 40)։*

=Եփրեմի վերի հատուածը մեկնութիւնն է. Դ. թագ. գ. 15 «արդ ա՛ծ առ իս սաղմոս ասաց» խօսքի, ուր հյ. սաղմոսասաց *(ֆր.* Joueur d'Instruments) *և Եփրեմի* ձայնող *բառի դէմ ասորի բնագիրն ունի* ܢܩܘܫܐ naqūšā *«բոժոժ, եկեղեցու կոչնակ» (որի հետ նոյն է արաբ. և պրս.* ناقوس nāqūs *«եկեղեցու կոչնակ»)։ Թերևս այս ասորի բառն է, որ հայ թարգմանիչը տառադարձել է* նկուշ, *որ աղաւաղուելով եղել է* գուրշ. *ըստ այսմ պէտք է ուղղել վերի հատուածը՝ «Խնդրեաց ձայնող, զի նա է նկուշ ուղտապանաց...»։*

> *ՆՀԲ «գուցե գոս, որ է թմբուկ մեծ». ուրեմն սխալ ընթերցուա՞ծ է համարում։ ՋԲ չունի այս բառը։ Վերի մեկնութիւնը տալիս է Վարդանեան, ՀԱ, 1914, 119 (Բառաքն. դիտ. Բ. 33)։*

*ԳՈՒՐՊԱՅ *«չօրաբ» Մաշտ. Յկ. դրիմ. նաև գրուած է* գուլպա *կամ* գուլպայ *Ոսկիփ. որից* գուլպայարար *? Յկ. դրիմ.,* գուրպարար *«այն թռչունը, որն իր թաթմանի ձևով բոյնը կախում է ծառի ճիւղերից» Տաղ. (ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 153). արդի գրականում ընդունուած է միայն* գուլպայ *ձևը։*

=Ասոր. ܓܘܪܒܐ gurbā? *որ փոխառեալ է պրս.* کورب gūrab *կամ* کوراب gūrāb *«գուլպայ» բառից. նոյնից են նաև արաբ.* جورب Jaurab *կամ* جراب Jurāb, *քրդ.* gure, gora, gōrevī, *թրք.* چوراب čorab, *որի միջոցով էլ սերբ.* čorabi, čarape, *ալբան.* čarapat *համանիշները։ Թէ հայերէն բառը փոխառեալ է ասորերէնից՝ ցոյց է տալիս բառի* -այ *վերջաւորութիւնը.* պ *յետին տառադարձութեան համեմատ է, որի դէմ արևելեան գրականը ճշտիւ ունի* գուլբայ:*—Հիւբշ. 302։*

> *ՆՀԲ «բառ ամկ. նոյն ընդ թրք.* չօրապ»։ Pictet, *2, 303 լիթ.* kurpē *«կօշիկ», լեհ.* kurp *«սօլ» և թերևս յն.* κρηπίς *«այր մարդու կօշիկ» են։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ* Lag. Arm. Stud. *§ 528, իբր ասոր.* gōrbā։

ԳԻՒ.—Խտջ. Մշ. գ՛ուրբա, *Ալշ.* գուրբա, գուլբա, *Ախց. Կր.* գ՛ուրպա, *Ջղ.* գուլբա, գուրբա, *Տփ.* գուլբա, գուլբէf, *Երև.* գիւլբա, *Հմշ.* կուրբա, *Սլմ.* կիւրպը, *Ղրբ.* գի՛ւլբը:*— Նոր բառեր են՝* գուլպած, գուլպաւոր, գուլպաբել:

ԳՈՒՑ *տե՛ս Կից։*

ԳՈՒՑԷ *տե՛ս Գոյ։*

ԳՉԻՐ *«ծակիչ գործիք, բուրղու». ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և Նորայր, Բառ. ֆր.* (vrille *բառի տակ)։ Վերջին երկուսը դնում են իբրև նոր բառ, բայց թէ ո՛ր բառարանի մէջ է գտնըւում՝ յայտնի չէ։*

> *Յայսմ. նոյ" 21 կայ այսպիսի մի հատուած. «Արկին զսուրբն Արքիպաս ի գուբն մինչև զգօտին. և տարան մանկունս ի դպրոցաց՝ որ երկաթի գրչօք ծակոտեցին զգազաթն և այլ քարկոծեցին»։ Կարելի է ենթադրել, որ յիշեալ հատուածի* գրչօf *բառը որևէ ձեռագրում սխալ գրչութեամբ դարձած լինի*

գչrof, որից՝ ծակոտեցին բառի յարադրութեամբ՝ կարելի էր դիւրութեամբ հետեցնել անգոյ գչիr «ծակիչ» ձևը։ Հ. Ակինեան, որից խնդրած էի ստուգել այս բանը, յայտնում է (Նամակ 1927 յունիս 23), որ էջմիածնի գրադարանի թ. 1506—1516 ցայսմաւուրքներում այսպիսի մի սխալ ընթերցուած չէ գրուած յիշեալ հատուածում։ Շատ կարեւոր է քննել Վենետիկի ձեռագիրները։

ԳՉԽԱՅ «ծուռ ու մուռ ճիւղ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Վստկ. 138 «Քանի կարես՝ ի շիտակ և ի կռկկեղև ճիւղ պատուսեա, մի՛ ի գչխայն»։

ԳՌԱՅ «յանցաւորին տրուած մի տեսակ պատիժ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 26 «Իսկ ի քաղաքական օրէնս՝ յայտնի են որք ի վաճառն յանցանեն, տուգանք և ծեծ և գռայն և թուքն»։

ԳՌԳՌԱԼ «ագռաւի հանած ձայնը» Յկ. ղրիմ. «փորի հանած ղողոցը» Ոսկիփ.։

=Բնաձայն բառ, որ կրկնուած է արմատական գռ ձայնից. հմմտ. գռ. կռկռալ, fռfռալ, ճռճռալ, բռբռալ, առռռալ, ղռղռալ, գռգռալ, չռչռալ են. պարզական գռալ ձևը գործածական է արդի գաւառականներում՝ «ամպի որոտալ» նշանակութեամբ։—Աճ.

ԳԻՒ.—Նոյն բնաձայնը գտնում ենք նաև Երև. Մշ. Շիր. Վն. Տփ. «ամպի, փորի, կրակի, կառքի ձայն» նշանակութեամբ։ Նոր բառեր են՝ գռգռեցնել, գռգռան, գռգռոց, գռգռուկ:

ԳՌԵՀ, ի-ա հլ. (նաև ի հլ. ինչպէս ցոյց է տալիս սեռ. գռեհից՝ Եփր. թագ. 408) «փողոց, հասարակաց ճանապարհ» Սղ. ժե. 43. Ոսկ. յհ. Վեցօր. 86. Փիլ. նխ. բ. 116. Ճառընտ. Բրս. պհ., որից՝ գռեհիկ «ռամիկ, հասարակ դասակարգի մարդ, գեղջուկ» (ինչպէս կայ հիմայ փողոցային բառը) Գծ. ժէ. 5. Ոսկ. մ. ա. 20. Վրք. հց., գռեհօրէն «ռամկաբար» Մագ., գռեհիf «գռեհիկներ» Արծր. դ. 11, գռեհկութիւն, գռեհկաբար (նոր գրականի մէջ)։ Նոյնը գրուած է նաև գռեան «ռամիկ, գռեհիկ» Արծր. դ. 5, 11, գռոհ «փողոց» Լմբ. սղ. ժե., գռեհ «աղբ, ցեխ» Բենիկ. որ և գռիհ Նար., գռեխ Առաք. պտմ. 233։

ՆՀԲ զայն «ցեխ» բառից, իբր զայռոտ ռահ։ Հիւնք. հանում է գռոհ բառից։ Թիրեաքեան, Բանաս. 1900, 315 պրս. gurūh «գրոհ» բառից։ Մառ, Батум, էջ 34 վրաց. գլեխ, գլախակ «յոռի» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. قرية qarha «կեղ, հնացեալ վէրք»։ Ադոնց, Арм. въ. эп. Юст. էջ 436 վրաց. գլեխի բառի հետ ցեղակից է համարում։

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. գ'ռէխ, Վն. գ'ռեխ, Մկ. գ'ռէխ, Սլմ. կիրեխ, Մրղ. կիրէխ, որոնք բոլոր նշանակում են «վէրքի թարախ, շարաւ»։ Նոյն բառը ունին նաև Ագլ. Ոզմ. Ապ. Խոյ. Շիր. իսկ Սլմ. կրկնութեամբ էլ կայ կիրեխ-թարախ. այս բառերը գռեխ և գռեհ «աղբ, ցեխ» ձևերի միջնորդութեամբ կարող են կապուել նախորդի հետ։

ՓՈԽ.—Վրաց. გლეხი գլեխի «գիւղացի, ռամիկ, շինական, գռեհիկ» (հմմտ. Ի հասարակ և ի խոնարհ ազգէ՝ զոր ազգն Վրաց գլեխի ասեն. Առաք. պտմ. 78), გლეხური գլեխուրի «գեղջկական, ռամկական», გლახა գլախա, გლახაკი գլախակի «աղքատ, մուրացիկ, յոռի, վատ». (այս երկու ձևերի յարաբերութիւնը այն է, ինչ որ հյ. գռեհ և գռեխան). Թուշ. გლეხ գլեխ «գիւղացի, ռամիկ»։

ԳՌՉԻ կամ ԿՌՉԻ «բողկի նման մի տեսակ բոյս» Վրք. հց. Ա. 190 (ըստ ՀԲուս. § 532 լտ. scorzonera, ըստ Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 1125 բ և Արթինեան, Տունկերը, էջ 36, ֆրանս. salsifis noir, որ և scorsonère, թրք. ıqorzine). ըստ ՆՀԲ-ի վկայութեան գոզի, տպագրի մէջ հին խմբ. կոէզ, նոր խմբ. կոզի:

ԳԻՒ.—Ակն. գ'ոզի, Մշ. գոզիկ (նոյնը նաև Ալշ. Խն. Բլ. Շիր. Ապ. Կարս) «չոր տեղեր բուսնող և սինձի նման տարածուած թևերով դաշտային մի բոյս է. արմատը, որ շատ խոր չի իջնում, ունի գետնախնձորի նման կոճղեզ, որի սպիտակ միջուկը համեղ ուտելիք է (ըստ Աղզ. հանդ. Ե. 20 scorzonera hispanica)»:

*ԳՌԻԾ, ի-ա հլ. «մեծ կտոր աղ՝ որ դեռ լեռուած չէ» Կանոնք Ալաւկայ (ԺԲ դարից. տե՛ս Հացունի, Ճաշեր և խնճոյք, էջ 16). ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պրս. گیریج girīj «մասն ինչ, կտոր ակ»։

Ուղիղ մեկնեց Ուղուրլեան, տե՛ս ԳԲ, էջ 345 և 1405։

ԳԻՒ.—Ղրբ. կոռճ նոյն նշ., որ դալիս է *գռուճ ձևից. երկուսի ձայնական համեմատութեան համար ի նկատի առնել կճիճ և կճուճ:

ԳՌԼԱՓ (սեռ. -ի) «ագահաբար ուտող» Գնձ. ուրիշ վկայութիւն չկայ. ՋԲ ջնջած է այս բառը։

ԳԻՒ.—Երև. գռլափել «ագահաբար ուտել» (Ամատունի, էջ 154)։

ԳՌՂԻԼ «կծկուել, շուարել մնալ» Ճառընտ. =Վրք. և վկ. Բ. 338. ուրիշ վկայութիւն չկայ. ԳԲ դրած է գռչիլ, Վարքի հրատարակիչը դնում է գռզիլ, թէև ձեռագիրն ունի գռղիլ: Հմմտ. Մշ. գ'ըռըխել «ծերութիւնից ցնդիլ, խոֆիլ»։

ԳՌՈՅԹ տե՛ս Դռոյթ։

ԳՌՈՒԶ «ոլորուն կամ գանգուր մազերով» Տաթև. հարց. 246. Տօնակ. Յայսմ. փետր. 17 (գանգուր, այս է գռուզ մազով). «Ակ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս., որից գռզաքուրդ «գռուզ բրդով (ոչխար)» Վստկ. 214։

Մ. Ս. Գաբրիէլեան, ՀԱ, 1908, էջ 286 -ուզ մասնիկով՝ գռռ բառի՞ց։ Պատահական նմանութիւն ունին գերմ. kraus «գռուզ», kraushaarig «գռուզահեր», որի ծագումը անյայտ է (տե՛ս Kluge, էջ 277) և պրս. کرس kuras, کورس kōras «գռուզ մազեր», որի ծագումը նոյնպէս անյայտ է։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 113 հանում է կոլ|ճշ բառից:

ԳԻՒ.—Հճ. գ'ռուզ, Վն. կռուզ, Ագլ. Ղրբ. կըռըզճօտ, Ղզ. կըռըժճուտ «գռուզ»։ Նոր բառեր են՝ գռզիկ, գռզի կուլակ, գռզճոտաճալ, գռզճոտիլ, գռզճոտցճել, իսկ Ջթ. գ'ուռուզ խէղիր (<գռուզ խոտեր) «ազատքեղ, persil, պետրուշկա»։ Հայ բառի հնագոյն ձևն են ներկայացնում Նբ. Սլմ. Վն. կռուճձ «գանգուր, գռուզ (մազեր)». հին նձ>զ ձայնափոխութեան համար հմմտ. կոriq և կողինձ:

ՓՈԽ.—Վրաց. გრუზა գրուզա կամ გრუზი գրուզի «գանգուր մազեր», քրդ. موروز muruz «շատ գռուզ մազերով այծ»?

ԳՌՈՒՁ «ընկուզի միջուկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Շնորհ. առ. ծ. (տե՛ս Շնորհ. Բանք չափաւ, Վենետ. 1830, էջ 570). «Լսէ՛, եղբայր, քաջ կարեոր. Ա՛ռ քեզ նշան, ինքն է բոլոր. Նա եւղ ունի, կեղեն ոսկոր, Կոտւեա՛ և կեր զգըռուզն աղուոր» (հանելուկ ընկոյզի վրայ)·

ԳՌՈՒՁ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած 1233 թուի մի արձանագրութեան մէջ (Վիմ. տար. էջ 76) «Այլ ոչ ում աղման չկա հետ գողին»։

ԳՏԱԿ տե՛ս Գդակ։

ԳՐԱԿՈՆՏԻԿՈՆ տե՛ս Դրակոնտիկոն։

ԳՐԱՀԱՄ «համեստ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 70. նոյն բառը ՓԲ դրում է գրճամ «համեստ, պարկեշտ».—հմմտ. յաջորդ բառի ծանօթութիւնը։

ԳՐԱՀԱՆԳ «եռէք լինել, ջանալ». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. մ. բ. 16. էջ 608 «Որ չէ ընդ իս, ասէ, նա հակառակ իմ է. և որ ո՛չ ժողովէ ընդ իս՝ ցրուէ... Որ ո՛չ ընդ իս ժողովիցէ և ոչ ընդ իս իցէ, իմ գործակից լինել ո՛չ իցէ։ Եւ զի՞նչ ասացից գործակից. զի և գրահանգ եւս լինի՝ զիմ ժողովեալսն ցրուել»։

Բառ. երեմ. գրում է շատ զանազան ձևերով. էջ 71 գրճանգ «խեռ, հեստ, անհաւան», էջ 81 դրճանկ «ստահակ» և էջ 74 դարաճանկ «սրահանգ»։ Վերջին բառը նշանակում է «զօրաց պետ», բայց ԱԲ դնում է «սրիկայ», որ հիմնուած է կա՛մ սրանց համեմատութեան վրայ և կամ մի ուրիշ հին բառարանից է առնուած։ Հմմտ. նաև նախորդ բառը։—ՀՀԲ գրում է գրաճանգ կամ գրճանգ «խեռ, հեստ, անհաւան»։—ՆՀԲ և ՋԲ չունին։—ԱԲ մեկնում է գրաճանգ լինել «եռէք ըլլալ (ջանալ)», որ ըստ իս ուղ-

ղագոյն մեկնութիւնն է (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 257—258)։

***ԳՐԱՄԱՏԻԿՈՍ**, ի-ա հլ. «քերականագէտ» գրագէտ Կոչ. 377 (երկիցս). Եւս. պատմ. էջ 427. այս ուղղագոյն գրչութիւնը յիշում է միայն ՀՀԲ, միւսները գիտեն զանազան աղաւաղեալ ձևերով. ինչ. գրամատիկոս Եւս. քր. Սեբեր., գրամատիկ Ոսկ. Ճառք 774. Եւս. պատմ. 173, գրամարտկոս Մագ. Թղ. 9, ղռամատիկոս Ոսկ. լուս. տպ. Սոփերք Դ. 86 (տե՛ս և Բանասէր, 1900, էջ 121), որից գրամարտկութիւն «քերթողութիւն» Մագ.։

=Յն. γραμματικός «գրականագէտ, քերական, մատենագէտ», որ ծագում է γράμμα «գիր, գրութիւն, գիրք» բառից և այս էլ γράφω «քերել, փորագրել. 2. գրել, շարադրել» բայից։ Փոխառութեամբ անցել է բազմաթիւ լեզուների. ինչ. լտ. grammaticus, ֆրանս. grammaire, ռուս. грамматика, անգլ. grammatic ևն։ Հայերէնի մէջ տառադարձութեամբ կազմուել է նախ գրամատիկոս ձևը. յետոյ՝ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ՝ գիր և մարտիկ բառերից կազմուած կարծելով՝ ձևացել է գրամարտիկոս կամ գրամարտիկ, իբրև թէ «գրքերի հետ մարտնչող»։—Հիւբշ. 345։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

***ԳՐԱՄԱՐ** «ծանրութեան փոքրիկ մի չափ. 6 կերատ» Շիր. հրատ. Պատկ. էջ 27. ունի միայն ՓԲ։

=Յն. γραμμάριον «$^1/_{24}$ ունկիի ծանրութիւն, որ է մէկ գրամ». ծագում է յն. γράμμα հոմանիշից, որ բուն նշանակում է «գիր», բայց ստացել է այս նշանակութիւնը՝ սխալ ստուգաբանութեամբ՝ լտ. scripulum «գրամ» բառը յառաջացած կարծելով soribo «գրել» բայից։ Տարածուած է բոլոր լեզուների մէջ gram ձևով, ինչպէս և արդի հայերէնում՝ արևմտեան տառադարձութեամբ կրամ. արևելեան տառադարձութեամբ գրամ ձևով։—Հիւբշ. 345։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 67։

ԳՐԱՄԻԿ կամ **ԳՐԱՄՓԻԿ** «սան, հոգեզաւա՞կ». անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Թղթ. դաշ. 17 «Պսակեցի զորդիացեալն իմ զևսրով գրամփիկ (գրամիկն) իմ իմով զաւակաւս Կոստանդինեաւ»։

Թուի թէ կազմուած է յն. γράφω «գրել» (յատկապէս «իբր ժառանգորդ արձանագրել») բայից, բայց ճիշտ համապատասխան յն. բառը չունին ո՛չ Bailly և ո՛չ Sophocles։

***ԳՐԱՅԻԴԱՅ** «պառաւ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. Ճառք, էջ 170 «Զգրայիդայ արբեալ և խայտառակեալ մուծցես ի տուն քո». բառս չունի ՆՀԲ։

=Յն. γραΐδιον «փոքր պառաւ կին», որ նուազականն է γραΐς (որ և γραῦς) «ծեր, պառաւ» բառի։—ԱՃ.

Նախ Ոսկեբերանի ճառերի հրատարակիչը և յետոյ ԱԲ դնում են ծագմամբ յոյն։ Չեն յիշում ո՛չ Brockelmann, Die griech. Fremdwörter, հյ. թրգմ. Տաշեան, Վիեննա, 1894 և ո՛չ էլ Հիւբշման։

***ԳՐԱՊԱՆ**, ի-ա հլ. «հագուստի վիզը. հագուստի եզրերը՝ վզի, լանջքի և քղանցքների վրայ» Ել. իը. 32, լթ. 21. Սղ. ճլը. 2, «ուսանոց, վակաս» Փիլ. ել. և Լծ. փիլ. որ և գրապանակ «քահանայապետի վակասը» Փիլ. ել. յետնաբար ունինք գրպան «գրպան, ջէբ» Վրդ. պատմ. տպ. Վենետ. էջ 110, Սամ. անեց. էջ 79, գրպանակ «ջէբ» Յայսմ. և վերջապէս գրպան «ջէբ» Բժշ.։ Արդի գրականում ընդունուած է միայն գրպան «ջէբ», որից շինուած են՝ գրպանակ, ծոցագրպան, գրպանել, գրպանահատ։—Ըստ իս նոյն բառն է նաև գրապանակ «հմայեակ, կախարդական գիր» Մտթ. իգ. 5, որի մասին տե՛ս մի քիչ ցածրում։

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պհլ. grīvpān, պրս. گريبان girēbān կամ گريوان girēvān «հագուստի կամ շապիկի վիզը՝ որտեղից գլուխն են անցկացնում. փողպատ», աֆղան. girēvān, քրդ. grīvān «շապիկի վիզը». որոնք ծագում են զնդ. grīvā-=սանս. grīvā-, աֆղան. griva, grēva, պրս. گرى girī «վիզ, պարանոց, ծոծրակ» բառից,

իրրև զնդ. *grīva-pāna *«վիզը պահող, վզպան»* (Bartholomae, *530,* Horn, § *913)*։ *«Օձիք» նշանակութիւնը այնուհետև դարձել է «գրպան», այսպէս՝ պրս.* girībān *«զգեստի գրպան», փարս.* girībān *կամ* kissai-karfa *«գրպան բարի գործոց»։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. արաբ.* جيب ǰayb *«օձիք, զգեստի վիզ, որ և նմանութեամբ՝ գրպան» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 99 և 100), թրք.* ǰeb *«գրպան» (փոխառեալ արաբերէնից)։ Նկատենք, որ հները մեր իմաստով գրպան չունէին և նրանց համար իրրև գրպան էր ծառայում գոտու ծալքը։ Իրանեան բառից փոխառեալ են նաև արաբ.* جربّان ǰirrubān, ǰurrubān *«շապիկի վիզը»,* جرّاب ǰurrubān *կամ* جربان ǰurbān *«շապիկի օձիք, որի պատեան»,* جران ǰirāb *«պարկ, որևիցէ աման, ամորձւոց պարկ»,* جلبّان ǰulubbān *կամ* جلبان ǰulbān *«սուրի, դանակի, խարազանի են կաշէ պատեան կամ պարկ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 91, 95), լեհ.* karman, *խրվ.* karmen, karmenac *«մի տեսակ մուշտակ», ուկր.* karman, karajman, *ռուս.* карманъ *«գրպան» (ուրիշ բացատրութիւն սրանց համար տե՛ս* Berneker, *490), վօթյ.* kormana, *ֆինն.* kormano, *էստ.* karman *«գրպան»։—Հիւբշ. 132։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը Lag. Gesam. Abhd. *202 (ուր սխալմամբ դըրւում է պրս.* cliban-us), Arm. Stud. *§ 538 (ուր աւելանում է արաբ. բառը) և Հիւնք.։—Հիւբշման* Arm. Gram. *132* գրապանակ *«հմայեակ» բառը համարում է վերինից տարբեր և կազմուած* գիր+պան+ակ, *իբր «պահպանութեան գիր»։ Այս դէպքում* գրապանակ *պիտի նշանակէր «գիր պահող, գրի պահապան» և ո՛չ թէ «պահապան գիր»։ Ըստ իս* գրապանակ *նոյն բառն է նախորդի հետ և աւելի լաւ է պահում արմատի* (grīvā) *«վիզ» նշանակութիւնը։ Գրապանակը այն բանն է, որ կախում էին վզից ի պահպանութիւն։ Աբեղեան, Հայոց լեզ. տեսութ. 286 գիրք+պան, իբր «գիրք պահելու տեղ»։*

ԳՐԱՍՏ, ու հլ. *«հեծնելու կամ բեռան անասուն, մանաւանդ էշ» ՍԳր, «(ընդհանրապէս) անասուն, կենդանի», Եղն. «բթամիտ, իշագլուխ» Ոսկ. յհ. ա. 2, որից՝* գրաստական *«անասնական» Ոսկփ.,* գրաստավար *«անասուն քշող» ԱԲ,* ձիագրաստ, ջորեգրաստ *(երկուսն էլ նորագիւտ բառեր. չունի ԱԲ) Անկան. գիրք առաք. 234։*

Մորդման ZDMG, *1872, 581 բեեռ.* kurra *«գրաստ», գերմ.* Ross *և անգլ.* horse *«ձի» բառերի հետ։ Հիւնք. յն.* σάκτρα *«պարկ, քուրձ, բեռն գրաստու» բառից։* Patrubány, *ՀԱ, 1908, 154 կցում է լտ.* gradior *«քայլել», գոթ.* griθs *«քայլ», հոլ.* greda *«գալ» են բառերին։*

ՓՈԽ.—Գնչ. grast, greš, gias, gra *«ձի»,* grái *«ձի»,* grastní, grasni, grani *«էգ ձի»,* grastoro *«փոքր ձի»,* grastano mas *«ձիու միս»,* grasteskoro *«ձիավաճառ» (տե՛ս* Paspati, *որ այս բառերը հանում է սանս.* gras *«ուտել», անգլ.* grass *«խոտ» են բառերից). բոհեմ.* graš *«ձի»,* grašd *«ախոռ»,* grašnel *«քուռակ»,* grašni *«էգ ձի» (տե՛ս* Vaillant, Gram. des Bohémiens, Paris, *1868, էջ 106)։*

ԳՐԱՍՏ. *նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ՅՀ. կթ. 390—391 «Եւ ապա զյետկար քարտին ի գրաստս խաչին սրբոյ կապեալ»։ Նշանակում է «խաչի մասերից մէկը, թերևս թևերը»։ Բայց կարող է լինել նաև յաջորդ* գրատ, *որ և* գրաստ *բառը և այն ժամանակ նշանակում է «այն քօղը կամ շապիկը, որ խաչի վրայ ձգուած կամ նրան հագցրած էին լինում» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 115)։*

ԳՐԱՏ. *անստոյգ ձևով բառ, որ գրուած է նաև* գրաստ, դրատ, դրաստ, դրաւտ *(միջին անեզական) «պատմուճան, վերարկու» Բ. Թագ. ժ. 4. Մխ. դատ. էջ 262. Բուզ. ե. 6 (հին տպ.* մաղրաստ, *էջ 208* դրաստ, *էջ 209* դրատ*). Կաղնկտ. (հրատ. էմ. էջ 138* դրաւտ, *իսկ հրատ. Շահնազ. Ա. 292* գրատ*). ԱԲ մեկնում է նաև «քղանցք» ըստ Կիւրղ. Թագ?*

ՆՀԲ (գրատ *բառի տակ) լծ. թրք.* fէ-րաfէ, խըրգա *կամ* (fղանցf *բառի տակ) յն.* κράσπεδον *«քղանցք»։— Պատկ.*

հրատ. Բուզ. էջ 171, ծանօթ. 1 ուղղագոյն ձևը համարում է գրատ, որ կցում է պրս. کراد բառին։ Սա անշուշտ պրս. کراد kurād «հնոտի և մաշնատեալ հանդերձ և զգեստ», թրք. գուրաւէ *«անպէտք, հին ու մին մնացորդ բաներ» բառն է, որ սակայն ո՛չ նշանակութեամբ և ո՛չ էլ ձևով համաձայն է մեր բառին։ Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 97 ճիշտ ձևը համարում է* դրաստ *և նոյն է դնում պրս.* durust *«ուղիղ» բառի հետ, իբր թէ «ուղիղ ստորոտով պատմուճան», իսկ էջ 120 դնում է* գրատ *և մեկնում է պրս.* կիրատ *«հին զգեստ մը»,* գուրաք *«կրկնոց կանանց» (իմա՛* قرات qurāt *«շորի պատռած կտոր!»)։*

*ԳՐԱՒ, ի-ա *հլ. (յետնաբար նաև* ի, ու *հլ.) «իբրև առհաւատչեայ տրուած իրը» ՍԳր, «կանխավճար, ապացոյց, նշան, փրկանք, իրարու հետ բռնած գրազ» Վրք. հց. Մխ. դտ. Փիլ., որից՝* գրաւել *«գրաւ առնել. 2 ձեռք ձըգել, խլել, առնել, բռնել» ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. գաղ., «վարձել» Նար. Վրք. հց.,* գրաւումն *Պիտ.,* գրաւական *ԾՆ. լը. 17=20. Բուզ.,* գրաւաճարկ *Ագաթ.,* գրաւաքաղ *ՅՀ. կթ.,* դիմագրաւ *«ախոյեան» Բ. մակ. գ. 28. Խոր. ՅՀ. կթ.,* դիմագրաւել *Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 17,* միզագրաւ *փ. Սոկր. ճլէ։ Նոր գրականում* գրաւել *նշանակում է նաև «մէկի սիրտը հրապուրել, սէրը շահիլ» և այս իմաստից են բխում* գրաւիչ, գրաւչութիւն, սրտագրաւ:

=*Պհլ.* grav *(գրուած* grūbu) *«գրաւ, փոխատուութիւն, գրաւական»,* gravakān *«գրաւական», պրս.* گرو girav *«գրաւ, գրավական, գրազ»,* گروگان giravgān *«գրաւական»,* گرونامه giravnāma *«գրաւի՝ դաշանց թուղթ, գրաւաթուղթ», քրդ.* گرو gireu *«գրաւ, գրաւական», այս բառերի բուն ծագումը յայտնի չէ, որովհետև կապ չունի պրս.* giravīdan=*պհլ.* virōyītan *«հաւատալ» և* giriftan=*պհլ.* graftan, *զնդ. հպրս.* grab, *սոգդ.* ġ°raβ, *սանս.* grabh *«բռնել» բառերի հետ։—Հիւբշ. 131։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որ դնում է պրս. girav, *բայց սրա հետ նաև սանս.* grah *«առնել»,* Bötticher, ZDMG, *1850, 352,* Arica *83, 401 սանս.* grabh, grah, *զնդ.* gerew, *պրս.* giriftan *«բռնել»։* Lag. Symmicta *340* գրաւ=*պրս.* girav. գրաւական=*պրս.* giravagān: *Տէրվ.* Altarm. *105 պրս.* girav *ձևից փոխառեալ, իսկ Նախալ. 54. 79 սանս.* grabh, *զնդ.* garew, *հպրս.* garb, *գոթ.* greipan, *հսլ.* grabiti *«առնել, բռնել» ձևերի հետ՝ հնխ.* garbh, gharbh *արմատից։ Ուղիղ են Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. Ա. 194 և Հիւնք.։—Հիւբշ. 131 վերի մեկնութիւնը դնելուց յետոյ՝ ուզում է զանազանել (կասկածով)* գրաւել *«գրաւ առնել» և* գրաւել *«առնել, ձեռք բերել», վերջինը իբր բնիկ հայ կցելով սանս.* grabh *«առնել, բռնել»,* grábha- *«տիրապետութիւն, սեփականացնել», հսլ.* grabiti, *պրս.* giriftan *«բռնել» են բառերի հետ։ Յ. Արշէզ, ՀԱ, 1896, 267 և Բազմ. 1897, 52 յն.* ἀρραβών, *աքքադ.* garra *«գրաւ», եբր.* ערב ʻārab, *լտ.* arrha, arrhabo *«գրաւ» բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձան, 404 սումեր.* g'arra *«գրաւ», 405* kur *«բռնել, գրաւել»։*

ԳԻՒ.—Երև. Տփ. գրավ, *Ջղ.* գ'րավ, *Ոզմ.* գ'ըրավ, *Սլմ.* փ'ըրավ, *Տիգ.* ֆռավ, *Մրղ.* գիւրէօվ, *Մկ.* փ'ըրավը *և այսպիսի ձևի միջնորդութեամբ Երև. Տփ.* գրազ *(=ի գրաւ)։*

ՓՈԽ.—Վրաց. გირაო գիրաօ *«գրաւ». վերջաձայնի համար հմմտ.* խաւ >*վրաց.* խաօ: *Ուտ.* girov *«գրաւ» թուրքերէնից է։*

ԳՐԳԻՌ *«հակառակութիւն, դրդում, կռիւ» Բ. մակ. դ. 30. Փարպ., որից՝* գրգռել *«կռիւ կամ բարկութիւն յուզել» ՍԳր,* գրգռութիւն *ՍԳր,* գրգռիչ *Եզն. Ոսկ. յհ. ա. 2,* դիւրագըրգռութիւն *Մխ. դտ.,* դիւրագրգիռ *Կղնկտ.,* չարագրգիռ *Վրք. հց. են։*

=*Կրկնուած է անծանօթ* *գիռ *արմատից, իբր* *գիռգիռ>*գիրգիռ>գրգիռ:

ՆՀԲ «իբր կրկնութիւն բառիս ճեռ. *որպէս ամկ.* խըռխըռ*»։—*Lag. Urgesch. *203* gar *արմատից կրկնուած. հմմտ. սանս.* jāgar, *յն.* ἐγείρειν *«արթնացնել, գրգռել»։* Müller, SWAW, *38, 589, սանս.* gr, Justi, Zendsp. *101 զնդ. սանս.* gar

«Կրգել. գովել», աֆղան. gharédal «ո-րոտալ», օսս. ghar «ձայն» բառերի հետ։ Canini, Et. étym. էջ 12 սանս. gara «ձայն», թրք. aγrə «ցաւ», հյ. խլել, խաբխլել են բառերի հետ է կցում։ Հինք. քրքռել բառից։ Սանտալճեան, Բազմ. 1904, էջ 499 լծ. քրքրել: Թի-րեաքեան, Բազմ. 1913, 340 թրք. girgir «մարզամօտիկ», արմատը gir «մտնել»։

ԳՐԳԼԻ «հին ու մին զգեստ, ցնցոտի, քուրջ» Ոսկ. մ. ա. 12. Բ. տիմ. էջ 210. Մանդ. Բրս. ողորմ., որից՝ գրգլեակ նոյն նշ. Յայսմ. ապր. 17. Սարգ. յկ. դ. էջ 80. Աճառ. աղ-քատ.—որանցից՝ r նմանելով յաջորդ l-ին՝ յառաջացել են գլգլեկ Տաթև. ամ. 175, 704, գլգլայ Պատմ. ԺԸ դարից (Դիւան Հայոց Պատմ. ժ. էջ 106), գլգլէն «ցնցոտի» Օրբ. էջ 177 (Յաւուր միում դարձեալ աներեւոյթ լի-նէր և զգեցեալ մաղեղէն խոշոր և գլգլենս պատառատունս՝ գնայր ի մեծ առաքինարա-նըն Երիցու վանից).—վերջապէս նոյն պէտք է լինի գրչլի, ի-ա հլ. «քուրջ, քուրձ» (ըստ ՆՀԲ և ՋԲ) Ոսկ. եբր. ժա. 504, որ Վարդա-նեան, ՀԱ, 1921, 246 պարզապէս ուղղում է գրգլի:

ԳԻՌ.—Երև. գլգլել «հագուստի մաշուիլ, կարտուիլ, քուրջ դառնալը»։

ԳՐԳՄԻԼ «ծերութիւնից կծկիլ՝ կարկամիլ». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. փետ. 14 «Տեսին և զհինաւուրց ծերն Սիմէոն՝ եկեալ ի տաճարն, որ ի վաղուց ժամանա-կաց գրգմեալ և կարկամեալ կայր անկեալ ի տանն»։ Նոյնը 1602 թ. մի յիշատակարանի մէջ՝ Դիւան Ժ. էջ լա. «Դու գրգըմած փուտ ալեոր»։ Արմատը պիտի լինի *գրգիմ կամ *գրգում:

ԳՐԳՈՒԱՂԵԼ տե՛ս Գգուաղել։

ԳՐԳՏԵԼ «սառոյց ծամելու ձայն» Վրդն. առ. 94 (այլ ձ. կրկտել)։

⊙ ԳՐԳՐԱԼ «հաւի կռկռալ՝ կարկաչելը». ունին միայն ՋԲ և ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. փետր. 27 «Ետես զի հաւն գայր գրգրալով կենդանացեալ ձագե-րովն»։

=Բնաձայն բառ, կրկնուած գր արմատից, հմմտ. գռգռալ:—ԱՃ.

⊙ԳՐԴԱԼ «խողի խանչելը» Ոսկ. ղկ.։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է գ ար-մատական ձայնից՝ -րդ ածանցականով. սրա հետ հմմտ. բռնդիւն, դռնդիւն, դռնդել, ճռնդիւն. շռինդ, խռնտալ, որոնք կազմուած են բ, դ, ճ, շ, խ արմատական ձայներից՝ ռնդ, ռնդ կամ ռնտ ածանցականներով։—ԱՃ.

ՆՀԲ և ԱԲ տալիս են նաև «ջրի խոխո-ջալ» նշանակութիւնը՝ հետևցնելով յա-ջորդ բառից։ Հիւնք. դուրգն բառից է հանում։—

Իբրև բնաձայն մեկնել եմ նախ ՀԱ, 1899, 204։

ԳՐԴԱՆՔ. «գետի հոսանք, յորձանք, պը-տոյտք» Եւ. քր. ա. 355։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 125 պրս. گرد gird «պտոյտ» բառից, որից ճըշ-տիւ պրս. گرداب girdāb «ջրի յոր-ձանք»։—Այս մեկնութիւնը թէև շատ ճշմարտանման, բայց բոլորովին սուտ է, որովհետև պրս. gird բառի պհլ. ձևն է vartak (տե՛ս Horn, § 901)։

ԳՐԵԱՅ կամ ԳՐԷ (ԳՌԷ). ի հլ. «կռունկ թռչունը». մէկ անգամ միայն գործ է ածում Մաղ. ժե. սեռական հոլովով. «Գեստրաս գը-րէից ես խորդապար». ըստ այսմ բառիս ուղ-ղականը յայտնի չէ և վերի ձևերը ենթա-դրական են միայն։

ՆՀԲ «նոյն է ընդ ձայնիս կռունկն, լտ. grus, յն. γεράνιος»։ Նոյնը կրկնում է Մէնէվիշեան, ՀԱ, 1911, 377։

ԳՐԵԽ կամ ԳՌԻԽ «գործիք՝ որով լուծողա-կան են սրսկում փորը. clystère». միջին հյ. բառ (Նորայր, Բառ. ֆր. 550 բ), «սրսկե-լիք լուծողականը» (անդ, էջ 736 բ)։

ԳՐԹԵԼ «սահեցնել, մոլորեցնել, խաբել» ԱԲ, որից՝ գրթիչ «խաբող, խաբեբայ» Ոսկ. եբրայ. ժա., գրթի «մոլար, խաբեբայ» (կամ ըստ ԱԲ «սահեցնող, սահուն, սահելով») Արշ. վերջ., գրթի ճարկանել Ոսկ. հռով. 165 կամ գրթցել «հրել, մշտել, կռնակով զար-նել» Եզեկ. լգ. 21, Մծբ. 156. Ոսկ. յհ. ա. 2, էջ 78. Եփր. աւետ. 295, գռթցող «եղջիւրնե-րովը զարնող (ոչխար, խոյ)» Եղիշ. առաք.

353, գրպանարել ԱԲ «չարդել, չարդուբուրդ ընել», գրպախաղաց «մոլար, սահեցնող, պատիր, խաբէական» Ագաթ. յոչ. (ընդվայ-րակոչկոճ գրթախաղաց բարանցն և փայ-տից. այլ ձեռ. գրբաղ. նոյն բառն ունի նաև Կղնկտ. հրատ. Շահնազ· Ա. 372 գրպախաղաց ձևով, որ չունի էմին).—ՓԲ ունի և գրպանալ «ամեհանալ, կատաղիլ» ձևը, որ կասկածելի է թւում։

ՆՀԲ գրբաղ (իմա՛ գրպախաղաց) = պրս. fէrափfեwr, իսկ գրցել «ի բա-ռէս կոբուճf, թրք. սըրբ, յորմէ ռմկ. կոբճիլ»։

ԳՐԻՃԿԼ տե՛ս Հանգրեճ։

*ԳՐԻՒ, ի-ա հլ. «մի տեսակ չափ արմտի-քի համար» ՍԳր. Շիր. Եփր. աւետ. 279, ո-րից գրուան, ի-ա հլ. «մէկ կամ մի քանի գրիւ առնող աման կամ չափ» (մանրիկի համար հմմտ. չափան) Մտթ. ե. 15. Մրկ. դ. 21. Նար. լե. սխալմամբ հասկացուած է «մահիճ կամ ծածկոյթ» Բառ. երեմ. էջ 71, որից գրուանող «խուսափող, փախչող, ծածկող» Մագ. թղ. 237 (ակնարկութեամբ Մտթ. ե. 15 և Մրկ. դ. 21 հատուածների). ՋԲ ունի և գրաւան «գրուան» ձևը, որ միւսները չգիտեն։ Սխալ է գրուանիկ, որ տե՛ս բուանիկ:

= Պհլ. *grīw (grīb), որ թէև չէ աւան-դուած, բայց նոյնն են հաստատում հայե-րէնի հետ՝ պրս. کریب girīb «մի տեսակ չափ» և նրանից փոխառեալ ասոր. ܓܪܝܒܐ gərībā, արաբ. جریب jarīb (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 90) համանիշները։ Գրիւ բառի իրանեան յոգնակի ձևն է գրուան<*գրի-ւան<պհլ. *grīwān։ (Հմմտ. նաև Marcel Cohen, BSL, № 81, էջ 101)։—Հիւբշ. 131։

Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 67 գրիւ=պրս. ղարի (այս բառը անծանօթ է Գէորգ Դպրի բառարանին), իսկ էջ 70 գրուան գնում է գրիւ բառից։ ՆՀԲ ասում է թէ «պրս. ղարի և կէվճիյզ՝ են այլևայլ չափք»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag. Gesamm. Abhd. 29։—Տէրվ. Al-tarm, 106. կապում է գրաւել, կողով, ժողով, կաղապար են բառերին, իբրև «պարունակող»։ Հիւնք. պրս. կէրի, իմա՛ کری garī «արտավար, կանգուն (չափը), քառ, աւազէ ժամացոյց»։ Պա-տահական նմանութիւն ունի արաբ. غراف γirāf «մի մեծ չափ է» (Կամուս, թրք. թրգմ. հտ. Բ. էջ 819)։

ՓՈԽ.—Վրաց. გრივი գրիվի «գրիւ»։—Կայ նաև վրաց. გირვანქა գիրվանքա, թուշ. გირვანქ գիրվանf, չաղաթ. قروانقه qirvanqa «մի ֆունտ», որ ամբողջը Կովկասում տա-րածուած բառ է և առաջանում է իրանեան ձևից։

ԳՐՀԱՆԳ տե՛ս Գրահանգ։

ԳՐՃԱԿ «մի տեսակ բոյս». ունին ՀՀԲ և ՋԲ. վերջինը, որին հետևում է նաև ԱԲ, հա-մարում է գոճմակ բուսանունի հետ նոյն. ՀԲուս. § 538 ըստ Շէհրիմանեանի համա-րում է „laureola daphnoides“, որ դափնե-տեսակ մի թուփ է. հմմտ. նաև գոճմակ:

*ԳՐՈՀ, ի հլ. (գրուած նաև կրոճ, գրոխ) «ազգ, ցեղ, ժողովուրդ, ամբոխ, բազմու-թիւն, բանակ» ՑՀ. կթ. Արծր., «տան մէջ գըտ-նուած կենդանիներն ու իրերը» Նխ. եշ., «ա-մոլ, ազգակից» Երզն. մտթ. 548, որից՝ գրոճ տալ կամ գոռճ տալ «ամբոխիւ դիմել, խուռն բազմութեամբ յարձակիլ» Եղիշ. գ. էջ 46. Փարպ. Երզն. մտթ., գրոճել (կամ գոռ-ճել) Ագաթ., աղfատագրոճիկ Օրբ. հկճռ. դ, վատագրոճութիւն տե՛ս վատգոճար. շփոթե-լով դոռյբ բառի հետ, որ իմաստով նոյն է, գրոճ գրուած է նաև դոռճտալ Ոսկ. մ. բ. 5, 12 և ուրիշ զանազան սխալագիր ձևերով, ո-րոնք տե՛ս դոռյբ բառի տակ։

= Պհլ. grōh բառից. հմմտ. պհլ. kārvān grōhē «ամբողջ մի կարաւան», պրս. گروه gurōh «գունդ, բանակ, բազմութիւն, ամ-բոխ», քրդ. guruh, kuruh «մարդոց բազ-մութիւն», թրք. ժողովրդ. gürüf gürüt «գունդագունդ, մեծ բազմութեամբ»։ Իրա-նեանից են նաև վրաց. გროვა գրովա «կոյտ, խումբ, բազմութիւն», გროვება գրո-վեբա «բազմութեամբ հաւաքուիլ», შეგრო-ვება մեգրովեբա «հաւաքել», შეგროვება շեգրովեբա «հաւաքել, դիզել, հաւաքուիլ, կիտուիլ, խմբուիլ»։—Հիւբշ. 132։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որ սակայն գրոճ տալ ձևի հետ լծորդ է դնում յն.

չրճա «լարձակիլ»։ Ուղիղ են մեկնում նաև Lag. Urgesch. *958,* Müller, SWAW, *42, էջ 251 ևն։*

ԳՐՈՒԱԿ *«գրոյց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 71. անստոյգ բառ։ Նոյնը գտնում ենք նաև գործածուած Մագ. թղ. 237 «Անգրուստ գրուակ բոսոր անիրապէս ըմբոշխորեալ» (տե՛ս իմ յօդուածը ՀԱ, 1923, 247)։*

ԳՐՈՒԱՀ *«քրէական յանցաւոր». մէկ անգամ ունի Եղիշ. ը. էջ 143 «Յորժամ գրուահ եղեն նոքա յիւր արքունի և մահապարտ գըտան»։*

=Անշուշտ իրանեան փոխառութիւն է։

ԳՐՈՒԱՆ *տե՛ս Գրիւ։*

ԳՐՈՒԱՆԻԿ *տե՛ս Թուանիկ։*

ԳՐՈՒՃ *«մանր մարախ» Նաւում. գ. 17. Փիլ. այլաբ. 176. Լաստ. ժա։*

Հիւնք. էջ 125 դնում է պրս. կէրէ *«գըրուիճ, ժանգ, թրթուր, երեկլ են», որ սակայն կեղծ է. ԳԴ ունի պրս.* گره gara *«ժանկ, փառ», իսկ Հիւնք. այս բառը «բոյսի ժանգ» հասկանալով՝ մնացեալն էլ իրանից է յարմարացնում։*

ԳՐՊԱՆ *տե՛ս Գրպա՛ն։*

ԳՐՋԼԻ *տե՛ս Գրգլի։*

*ԳՐՏԱԿ *«կլոր հաց» Վրք. հց. Ա. 271. Ճառընտ. Յայսմ. ապր. 10։*

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. պրս. گرده girda *«կլոր հաց»,* گردک girdak *«մի տեսակ խմորեղէն», որից փոխառեալ են նաև ասոր.* grdg *«իւղով անխմոր հաց», արաբ.* جردقة Jardaqa *«կարկանդակ»։ Պրս. բառը ըստ* Horn, *§ 901 ծագում է* gird *«կոլոր»=սանս.* vṛttá- *«կլոր» բառից. հնագոյն ձեն է պհլ.* vartak *«կլոր կարկանդակ». իսկ ըստ Հիւբշ.* Pers. Stud. *91, 157 հայերէնի հետ ենթադրում է պհլ.* *girtak, *հպրս.* *grta-։—*Հիւբշ. 132։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։ Սրան անգէտ լինելով ՆՀԲ, կասկածում է գրտակ *բառի ստուգութեան վրայ և ասում է. «եթէ չիցէ շփոթեալ ի գըշաց ընդ գերմակ»։ Ուղիղ մեկնեցին նաև Հիւբշ.* ZDMG, *35 (1881), էջ 657 և Պատկանեան,* Матер. I, *8։*

ԳՐՏԱՊՈՋ *«Հնդկաստանի մի կենդանի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի. էջ 44 «Այլա չնգղիբալոս, յորում գրտապոզ և մշկերէ չափով և ձևով չորքամսեան ուլոյ այծեման, բայց ի ժանեաց»։*

=Արդեօք պրս. گرده girda *«կլորիկ»+* پوز pūz, pōz *«բերան» բառերից?—Աճ.*

ԳՕՃԱԿ *կամ* ԿՕՃԱԿ *«մի տեսակ ծաղիկ է». Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 540։*

ԳՕՇԵԼ *«պատառոտել, գիշատել» Ոսկ. շուշ. 650. Պիտ. ՅՀ. իմ. պաւ. Վրք. հց. Ա. 123, «կեղեքել, տանջել, մորմոքեցնել» Նար. ժէ. էջ 37։—Նոյնը Բառ. երեմ. էջ 71 գրում է* գօշել *«խածնել» և էջ 69* գուշել *«գիշատել», որից առել է նաև ՓԲ։*

ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ ծագումով և իմաստով խառնում են ֆօշել *«վազել»,* կօշել *«գոռալ» բառերի հետ, որոնք տարբեր են վերինից։—Հիւնք.* փօշել *բառից։*

ԳՕՍ (ի *հլ. ըստ ՆՀԲ. թէև առանց վկայութեան) «չոր (փայտ)» Ագաթ. Փիլ. լին., «չորացած, անպտուղ (ծառ)» Ոսկ. մտթ. Եւագր. 336, «չորացած, քաշուած (ձեռք, ոտք)» Ոսկ. յհ. ա. 21, որից՝* գօսանալ *ՍԳր. Ագաթ. Փարպ.,* գօսացուցանել *Սիր. ժդ. 9. Ագաթ.,* գօսագոյն *Պղատ. օրին.,* գօսական *Երզն. ոս. երկն.,* գօսութիւն *Մագ.,* զգօսացուցանել *Պըղատ. տիմ.,* կիսագօս *Սահմ. Երզն. լս. (Ներբ. յորդ. 25)։*

ՆՀԲ յիշում է պրս. խուշ *(ուղում է ասել* خشک xūšk *«չոր»)։ Հիւնք.* սօսկալ *բառից։*

ԳՕՏԻ *(-ւոյ, -եաւ) «մէջքի գօտի, միջկապ» ՍԳր. Եղիշ., «երկնքի՝ աստղաբաշխական բաժանմունքները» Խոր. Շիր. Փիլ. ել., «ծիածան, ծիրանի գօտի» Տօմար. Մարթին., «լեռնաշղթայ» Խոր. բ. 8, «պալատի մէջ ճեմելիք» Ճառընտ. ածանցման մէջ մտնում է* գօտի, գօտե–, գօտէ–, գօտև– *և* գօտել– *ձևերով. այսպէս՝* գօտիածու *Դ. թագ. գ. 21,* գօտէմարտիկ *Ոսկ. յհ. ա. 31,* գօտեպինդ *Խոսր. Շնորհ. թղթ.,* գօտէկոփ *Ոսկ. ի կոյսն. Ջքր. կթ. Մագ.,* գօտելոյծ *Լմբ. պարգ. Ջքր. սարկ. Ա. 28,* գօտևոր *Ոսկ. մ. ա. 10,* գօտևած *Ոսկ. ա. տիմ. ը,* ընդգօտել *«միասին կապել» ԱԲ,*

ճամագօտի *Շիր.*, չրչագօտիլ *Ճառընտ.*, Խաչագօտի *Ոսկ. յհ. բ. 8*, գօտեյած *Վրք. հց.*, գօտեյարձակ *Վամկ. 161* (*վերջին երկուսի մէջ* յ *տառը պէտք չէ համարել գրչագրական սխալ, որովհետև նոյն ձայնը ունինք նաև գւռ.* գօտեյարձակ *և* գօտեյակապ *բառերի մէջ*)։

=*Բարդուած է բառս* գաւ+տի *բառերից. երկրորդն է* տի *«կապ», որ հնխ.* dē- *«կապել» արմատից է (տե՛ս* տի*) և գտնւում է նաև* սամետի, կալոտի, ռոտէն, վզտա (<վզտի), կամնտայ, բեռանտայ *«բեռանակապ արջառոց ի կառսն, առ չուտելոյ զցուքեանն» (Քաջունի, հտ. Գ. էջ 36),* լամտա *«չուանեայ կանթ կողովոց» (Քաջունի, հտ. Գ. 88) բառերի մէջ. անծանօթ է* գաւ, *որ պիտի նշանակէր «մէջք». հմմտ. գւռ.* մէջկապ *«գօտի»։—Աճ.*

Böttich. Horae Aram. *42, 102 պհլ.* kōstik *«գօտի» բառի հետ։* Lag. Gesam. Abhd. *210 փնտրում է եբր.* פרגוד = պարեգօտ *բառի մէջ։ Տէրվ.* Altarm. *79 գոթ.* vasdī *«զգեստ», յն. գւռ.* γαστία<ϝεστία *«զգեստ» (ըստ Հէսիքիոսի)։* Canini, Et. ètym. *131* գօտի *և* ազուցանել *կցում է սրբ.* cātū *«ծածկոց»,* câdar *«վերարկու» բառերին (իմա՛* čātə, čādra)։ *Տէրվ. Նախալ. 107* զգեստ *և* զգենուլ *ձևերի հետ սանս.* vas, *գոթ.* vasjan, *լատ.* vestire, *յն.* ἐσθέω *ևն։ Հիւնք. արաբ.* քավիս, քավս *«աղեղն, կամար, գօտի»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 126 փարս.* کشتی kuštī *«գօտի» բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արչ.* kotol *«գօտի»։*

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. գ‘օտի, *Ննխ. Պլ.* գօղի. *Ալշ. Խրբ. Մշ. Սեբ. Սչ.* գ‘օղի, *Ռ.* fօղի, *Հմշ.* կօղի, *Հճ.* գ‘ուղի, *Ասլ.* գ‘էօղի, *Դրբ.* կէօ՛տէ, *Զթ.* գ‘ուղը՝.—խ *ձայնով՝ Ջղ.* գ‘օխտի, *Ագլ.* գ‘ա՛խտի (*ինչպէս ունինք եօթը*>օխտը).—-իկ *մասնիկով՝ Տփ.* գօ՛ղիկ, *Երև.* գ‘օղիկ. *Շմ.* գէօտիգ՝։— *Նոր բառեր են՝* գօտեկախ, գօտետեղ, գօտկատեղ (*սրա հին վկայութիւնն ունի Օգոստ. բաշ. 13՝ մինչև ի* գօտկայ *տեղըն*), գօտկածալ, գօտնափաթ, գօտկատր, գօտկափայտ, գօտկակոխ, ոսկեգօտի, Էրկայնգօտի *«ծիածան» (=էնկ.* էրգանգուղի). *հմմտ. յատկապէս* գօտեյարձակ *Թլ. Զթ. և* գօտեյկապ *Բս.*։

Դ

+ Դ. երկրորդ դէմքի մերձաւոր առարկան նշանակող ցուցական յօդը, որից դա «այդ». հոլովւում է դա, դորա, դմա, ի դմանէ, դովաւ, դոքա, դոցա, դոսա, ի դոցանէ, դոքօք.—գրւում է նաև դայ, դորայ, դոցայ ևն։ Իբրև կազմիչ տարր մտնում է աւադիկ, դա աւադիկ, դոյն, այդ, այդր ևն ձևերի մէջ, որոնք բոլորն էլ հին են և ընտիր։

=Հնխ. to- ընից է ձևացած այս բառը։ Նախալեզւում ընդհանուր և տարտամ իմաստ ունէր. հմմտ. սանս. tá-, tá-m, զնդ. tə-m, յն. τό-, τό-ν, հսլ. to- ևն։ Երբ հայերէնի մէջ կազմուեցաւ երեք դէմքերից իւրաքանչիւրի համար յատուկ ցուցական, երկրորդ դէմքի համար հնդեւրոպական նախալեզուի մէջ յատուկ բառ չգտնուելով, դիմեցին վերին ձևին, որ ընդհանուր իմաստ ունենալով և մանաւանդ երկրորդ դէմքի դերանունի հետ (դու) պատահական նմանութիւն ունենալով՝ շատ յարմար էր այս նոր պաշտօնին։ Այսպէսով ուրեմն հյ. դ, դա ներկայացնում է հնխ. to- և tu «դու» ձևերի մի տեսակ խառնուրդը։—Հիւբշ. 437։

Բառիս վրայ ընդարձակ մի քննութիւն ունի Meillet, MSL, 10, 241—271, մանաւանդ էջ 245 ևն։ Առանձին մի հատոր էլ ունի Pedersen, Հայ. ցուց. դեր.։—Bugge, Btr. u. Arm. 135 հայերէնին է կցում նաև ետր. ta «այս»։

ԳԻՒ.—Պլ. Ռ. դա, Ղրբ. Շմ. տա, Ագլ. դօ, Ննխ. իդա, Ախց. Կր. իտի, իտիկ ևն։

*ԴԱԲԴԱԲԱՅ «դափ կամ թմբուկ» Մխ. բժշ. էջ 70։

=Պրս. دبدبه dabdaba «նաղարա» (ըստ ԳԴ)։—Աճ.

*ԴԱԲԻՐ (սեռ. դաբիրայ) «Սրբութիւն Սրբոցի ներսի սենեակը, վայր աստուածխօսութեան» ՍԳր, որից գուցէ ունինք՝ սեռ. դաբիրայի ձևով Անկ. գիրք հին կտ. էջ 214 և ածանցուած դաբիրայօրէն «դաբիրայի ձևով» Նար. խչ. 382։

=Եբր. דביר dəbir, dəwīr նոյն նշ.։ Բուն իմաստն է «յետևը» և ցոյց է տալիս տաճարի յետևի սենեակը. ցեղակից է ըստ այսմ արաբ. دبر d'abara «յետ երթալ» دبر dubur «յետոյք, նստոյ տեղի» բառերին։ Մեր բառը ծագում է եբրայեցերէնից յն. δαβίρ տառադարձութիւնից՝ Ս. Գրքի թարգմանութեան միջոցով (Sophocles, 343). կայ նաև δαβειρ ընթերցուածը։—Հիւբշ. 345։

ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՋԲ, ինչպէս նաև Müller, SWAW, 38, 576—7 դնում են եբրայեցերէնից։ Lag. Arm. St. § 541 ցոյց է տալիս, որ յունարէնից է բառս՝ ա ձայնաւորի պատճառաւ. եբրայեցին ունի ə։

*ԴԱԲՐԱՆ «ցուլ համաստեղութեան գլխի 7 մեծ աստղերը (hyades), որոնց մեծագոյնը կոչւում է aldébaran». ունի միայն ԳԴ, Յիշում է նախ Քաջունի, հտ. Գ. էջ 52, որից առնում է ԳԲ. կրկին անգամ յիշուած է բառս տպրան ձևի տակ. պէտք է միացնել երկուսը և առաջինը ջնջել։

=Արաբ. دبران dabrān նոյն նշ. (Կամուս, թրք. թարգմ. Ա. 852). յօդով الدبران al-dabrān։—Աճ.

ԴԱԲՆԻ տե՛ս Դափնի։

ԴԱԲՐԵԻՈՎՄԻՆ տե՛ս Իբրամէն։

*ԴԱԳ «խաբէական, պատրողական» Պիտ. Փիլ. սամփ. 549, Սրկ. հանգ., որից դագ դնել (ումեք) «նենգութիւն անել, որոգայթ դնել» Ոսկ. եփես. 323, դագել «անարգել»?

Բառ. երեմ. 71 (պէտք է հասկանալ «նննգել»)։ Դագ բառի այս ուղիղ իմաստի տեղ բառարանները տալիս են զանազան սխալ մեկնութիւններ. այսպէս՝ Բառ. երեմ. էջ 71 «քաղցր կամ ննջ կամ գէր» (ուղիղ է միայն «նննգ»), Լծ. փիլ. «աղոք», ՀՀԲ «դաժան, դժնդակ, ժանտ, ընդ որում խօսել ոչ լինի», ՆՀԲ «հարկեցուցիչ, հրապուրիչ», ՋԲ «թախանձեցուցիչ», ԱԲ «շատ վրայ տուող»։ Մեր տուած մեկնութիւնը յայտնի կերպով երեւում է մէջ բերուած վկայութիւններից. այսպէս՝ «Կինն եղոյծ զնա պատիր, աղու և դագ բանիւք» Փիլ. սամփս., «Դժոխախեռ, աղու և դագ բանիւք վարէր» Պիտ., «Դագ և աղու բանիւքն պատրանօ» Սրկ. հանգ.։ Բոլորի մէջ էլ դագ *ընկերացած է* աղու *բառին և պատրանքի հետ գործ ունի։ Նոյն բանը ցոյց է տալիս նաև* դագ դնել *«խաբել» ոճը։ Սխալ բացատրութիւնը յառաջացած է գռ.* դէֆ *«կոպիտ, կոշտ, անհամբոյր, խեթիւ» բառից, որ բնաւ այսմ գործ չունի այստեղ։*

=Պհլ. *dag *ձեւից, որ հաստատում են պրս.* دغا daγā *«կեղծիք, խաբէութիւն, անուղղութիւն»,* daγā numōdan *«կեղծել, խաբել». սրանից փոխառեալ են թրք.* دك dek *«խաղ, խաբէութիւն»,* dek etmek *«գլխուն խաղ խաղալ, խաբել»։—Աճ.*

ՆՀԲ լծ. տաք, դաժան *կամ արաբ.* թանիզ *«ձանձրացնել»։* Lag. Beitr. bktr. Lex. *25 դնէ.* *dāγa *ձեւը, իբր* daž *արմատից=սանս.* dah, dagh *«այրել»։ Տէրվ. Մասիս, 1881 մայ" 8 հնխ.* dhagh *արմատից։ Հիւբշ.* Arm. St. *էջ 12 և* Arm. Gr. *437 նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ չի ուզում կցել սանս.* dah *«այրել, վառել», պրս.* داغ daγ *«խարան», գոթ.* dags *«օր», լիթ.* degù, dègti *«այրել» բառերին, որոնք գալիս են հնխ.* dhegh *արմատից։ Մէնէվիշեան, ՀԱ, 1897, էջ 248 կերկայ, թէ ընդունում է վերջին մեկնութիւնը և կցում է նաև հյ.* *դեն *«այրել», որ պահուած է* նրդեն *բառի մէջ։—*Scheftelowitz, BB, *28, 311 լիթ.* dagnŭ *«կառչիլ»,* dagis *«փուշ» բառերի հետ։* Oštir, Wörter u. Sachen, *3, 207 վրց.* dav *«նեղել, ճնշել», հոլ.* daviti *«սեղմել» են, իսկ* Btrg. Alarod. *5 միոլ.* daig *«կրակ»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 թրք.* deke getirmek *«խաբել»։*

ԴԱԳԱՂ, ի-ա *հլ. (ընտիր հայերէնի մէջ միայն անեզական գործածութեամբ) «մեռել տանելու ճաղ» Գ. Թագ. գ. 32, Ղուկ. է. 14, «մահճակալ կամ պատգարակ» Ճառընտ., «երկաթէ ճաղերով կասկարայ, որի վրայ մարդ էին տանջում» Յայսմ. (գրուած է նաև* դագեղ*). որից՝* դագաղաւոր *«մեռելի ճաղը տանող» ԱԲ,* դագաղակիր *(նոր գրականի մէջ)։*

Մ. Մսերեան, Ճռաքաղ, 1861, էջ 331 ստանաւորով մեկնում է՝ Դի *մեռելոյն ի դագաղի, Իբր ի յարկեղ գոգցես* զաղի, *Եւ որ ի մէնջն առի դագաղ, Ճշմարտութեամբ է* դիաֆաղ։— Lag. Beitr. bktr. Lex. *25* daž, *սանս.* dah *«այրել» արմատից։ Տէրվ. Մասիս, 1881 մայ" 8 հնխ.* dagh *«այրել» արմատից. հեռացնելով բառիս «կասկարայ» նշանակութիւնից և հների մեռել այրելու սովորութիւնից։ Հիւնք. տճկ.* թանեկիյրէ *«պատգարակ»։*

ԳԻՌ.—Երև. դագաղ, *Մշ. Ջղ.* դ'ագ'աղ, *Սլմ.* տակաղ, *Հճ.* դ'ագ'գ'ող, *Խրբ.* գ'աղ'աղ, *Սեբ.* գ'աղ'ախ *(համաձայն հնագոյն հայերէնի անեզական գործածութեան).—Նոյնը նաև Թրքախօս հայոց մէջ՝ Այն.* գաղաղ *(Բիւր. 1900, էջ 671 բ), Ատն.* գաքաղ *(Արևելք, Թ. 1888, նոյ" 8—9)։ Տե՛ս և Ծաղիկ, 1891, էջ 89 և 90։*

ԴԱԳԻՆԻՃ *«վրացի կուսակ» (իմա՛ թրք.* qavaq *«բարտի»). ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ 566։*

+ԴԱԴԱՐ, ո *հլ. «հանգիստ» ՍԳր, «կանգնելու տեղ, յոգնութիւն առնելը» Եւս. քր., «վերջ, սպառիչը» ՅՀ. կթ., «բնակարան, մէջը կենալու տեղ, ինչ. տուն, գոմ, փարախ, բոյն, որջ են», ՍԳր. Խոր. ՅՀ. իմ. ատ. (այս իմաստով անեզական է և մէկ անգամ հոլովուած* դադարոց *Մծբ.), որից՝* դադարել *«հանգչել, կանգ առնել, վերջացնել, իջեւանել» ՍԳր. Եղիշ. Խոր.,* դադարեցուցանել *ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 27,* դադարիկ *Կիւրղ. ծն.,* դադարումն *«անշարժ կեցած» ԱԲ,* անդադար

«անընդհատ, յարատև, միշտ» ՍԴր. Կարին. Ազաթ. Վիցօր. ևն։

=Կրկնականն է դար-ել արմատի, որ տե՛ս առանձին։

Lag. Urgesch. 208 ճանդարտ բառի հետ՝ հնխ. dhar արմատից։ Lag. Arm. Stud. § 544 մերժում է այս, որովհետև նոյն արմատի կրկնականը *dardhāra՝ պիտի տար հյ. *դրդար։—Տէրվ. Մասիս, 1881 ապր՛՛ 28 կցում է դանդաղ բառին. արմատը համարում է դար կամ դաղ, լծորդ դիլ, դուլ, դլալ ձևերին, իբր հնխ. dhar «կալ, կայացանել, ունել, առնել, կրել»։ Meillet, MSL, 10, 280 համարում է դարիլ բայից կրկնական, ինչպէս ունի նաև Հիւնք.։ Հիւբշ. 463 կցում է ճանդարտ բառին։ Karst, Յուշարձան, 407 սումեր. tar «հաստատել»։

ԳԻՌ.—Աշ. դ՛ադ՛րել «հանգչիլ», Ալշ. Ախց. Խրբ. Կր. Մշ. Ոզմ. դ՛ադ՛րիլ, Զթ. դ՛ադ՛րըլ կամ դ՛անրըլ «յոգնիլ», Տփ. դարար տալ «հանգիստ առնել, վերջացնել», դարրիլ «յոգնիլ», Երև. դ՛արար, Պլ. թարար տալ «դադրեցնել, հանգիստ առնել», Հմշ. տարրուշ «յոգնիլը», Պլ. թարրիլ, Ննխ. թարռէլ «յոգնիլ», Մկ. տուտուրիլ «հանգիստ մնալ», Մրղ. տուտուր, բայց դուդրէլ, Հճ. դ՛ադ՛օյ «դադար», Եւդ. դանրիլ «հանգչիլ», Բբ. դ՛անռիլ «յոգնիլ», Սեբ. դ՛ադ՛ար, դ՛այյած «յոգնած», Ակն. դ՛այնիլ։—Նոր բառեր են՝ դադրում, անդադրում, դադարանք, դադրական, դադրան «մի տեսակ թռչուն», դադրած Աշ. «ծոյլ»։—Զթ. բառս նշանակում է ո՛չ միայն «յոգնիլ», այլ և «յենուիլ, կռթնիլ», որով հանդիպանում է իբրև միջին օղակ դարել և սրա կրկնական դադարել ձևերի միջև։

ԴԱԴԷ «մի տեսակ մարգցող սոխ» Բժշ., ունին միայն ՀԲուռ. § 541 և Բառ. երեմ. յաւել. էջ 566։

Կայ արաբ. دادی dādī անծանօթ բոյսը, որ գտնում եմ Շթայնշնայդէրի հատաքածոյի մէջ՝ WZKM, 12, 81։

*ԴԱԺԱՆ, ի-ա հլ. (գրուած նաև դարժան) «լեղի, դառնահամ» Եզն. Ոսկ. եա., «ծանր, դէշ, ժանտ (հոտ)» Ոսկ. լս. Վրք. հց., «տաժանելի, յոգնեցնող» Ոսկ. յհ. ա. 33, «դժընդակ, անողորմ, անգութ» Սեբեր. Բրս. պհ., որից՝ դաժանութիւն Օր. իթ. 18. Վեցօր. Եղիշ., դաժանիլ «դժկամակիլ» Ոսկ. յհ. ա. 31, դաժանագոյն Ոսկ. մ. ա. և եա., դաժանաբարոյ Աթ. անտ., դաժանու «դաժան» ԱԲ, չարադաժան Մանդ., փշադաժան Թէոդ. խչ.—դարժան ձևն ունին Զքր. կթ. Մխ. երեմ. Լմբ. սղ. Ճառընտ.։

=Պհլ. *dažan ձևից, որ կորած է. սրա՝ դէմ ունինք պրս. دژن dažan, dužan, dižan, دژند dažand, dižand, دژم dižam, دژن dužn «թթու, դաժանաբարոյ, ցասուցեալ, ահարկու, տրտում, տխուր, թարշամեալ, խոժոռեալ»։—Հիւբշ. 132։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։—Lag. Beitr. bktr. Lex. 25 զնդ. daž=սնս. dah «այրել» արմատից։ Նոյն Arm. Stud. § 547 զնում է ուղիղ մեկնութիւնը։ Müller, SWAW 84 (1877), էջ 227 դաժանիլ զնում է նոյն ընդ տաժանիլ և երկուսը միասին կցում է զնդ. daž, սնս. dah բառերին։ Տէրվ. Altarm. 52 և Մասիս, 1881, մայ՛՛ 8 սանս. dah «այրել», լիթ. dègti «այրել» բառերի հետ՝ հնխ. dagh արմատից։ Հիւնք. էջ 143 պրս. տիժեմ ձևից։

ԳԻՌ.—Պլ. դաժան «դժնեայ, դաժանաբարոյ». գործածւում է միայն դաժան-տանիկ դարձուածի մէջ, որ ածական է և նշանակում է պարզապէս «դաժանաբարոյ»։

ԴԱԺԱՆՄԱՆ «Դամասկոսի սալոր». մէկ անգամ ունի Նիւս. երգ. «Ոչ ի դաժանմանս ինչ և կամ ի կաղնիս կամ ի նոյնպիսի պտղոցն վայելմունս լինելով»։—ՆՀԲ կասկածում է բառիս գրչութեան վրայ։

+ԴԱԼ կամ ԴԱՅԼ «մօր առաջին կաթը» Եփր. ել. էջ 177. Վրդն. ել. Բժշ.։

=Բնիկ հայ բառ. հնագոյն ձևն է դայլ, որից յառաջացել է դալ. մեկնութիւնը տե՛ս դի-ել բառի տակ։—Հիւբշ. 437։

Ուղիղ մեկնեց նախ Böttich. ZDMG 1850, 352 կցելով dhē «դիել» արմատին։ Նոյն, Arica, 65 և Lag. Urgesch. 307 կցում են դայեակ, դիել են ձևերին։ Հիւբշ. KZ, 23, 18 սանս. dhā

«ծծել»։ Ուղիղ է նաև Տէրվ. Նախալ. 88։

ԳԻՌ.—Ննխ. Ջղ. Տփ. դալ, Ալշ. Ախց. Երև. Խոտ. Կր. Մշ. Սեբ. դ'ալ, Հմշ. տալ, Ոզմ. դ'ոլ, Մկ. Վն. տոլ, (իսկ Ըլ. դ'ալ «եփուած դալ»)։—Տարբեր է Ռ. թալ «անհամ, ջրալի (կաթ)», որ գալիս է գւռ. թալ «անիւղ, ամպակ» բառից և ըստ այսմ ասում է նաև թալ միս:—Նոր բառ է դալեճի «պանրի մակարդ»։

ՓՈԽ.—Patrubány, SA, 1, 3 մեզանից փոխառեալ է դնում հունգ. tej, հին հունգ. téj «կաթ»։—Նոյնպէս Գ. Փառնակ, Անահիտ, 1906, 233 մեզանից փոխառեալ է համարում ալբան. dhale «կաթից առնուած հեղուկ՝ վրայից հում սերը չքաշած»։

ԴԱԼ «մի տեսակ ձուկ». ունի միայն Սիմ. քեր. 208 (Երզն. քեր.) հոմանիշների մի շարքում։

> ՆՀԲ սխալմամբ մեկնում է բառս «դալարագոյն ինչ կամ դեղին» և համեմատում իտալ. giallo «դեղին» բառի հետ։ ՋԲ «թուփ արմատ դալար և դալուկն բառից»։ Այս հիման վրայ Աճառ. Բազմ. 1898, էջ 370—1 կցում է դալար բառին և սրա հետ միասին հանում է հնխ. dhel- արմատի dhl- ձայնդարձից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մ. Աբեղեան (տե՛ս բիլ բառի տակ)։

ԴԱԼԱԿԻԼ «աշխատիլ, դատիլ, ճգնիլ» Վեցօր. 168, դալակել «աշխատութեամբ ճարել, հոգալ, ձեռք բերել, հայթայթել» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 91 (այս վկայութիւնը չունի ՆՀԲ).—ՓԲ սխալմամբ գրում է դարլակել:

> Բառիս երկրորդ վկայութեան գոյութիւնը ցոյց է տալիս, որ անտեղի է Նահապետեանի (Բազմ. 1908, 16) սրբագրութիւնը Վեցօրէից մէջ՝ շալակել փխ. դալակել:

*ԴԱԼԱՊՐ «թուր կամ կացին». յիշւում է հոմանիշների մի շարքի մէջ՝ մէկ անգամ Թր. քեր. 19 և երկու անգամ էլ· արխտ. 51 և 55 (միշտ միևնոյն շարքով) «փաղանուն, խաղ, դալապր, մարտացու, վաղակաւոր, սուսեր, նրան»։ Նոյնը տարբեր շարքով ունի Տաթև. ձմ. ճխբ. «սուսեր, նրան, դալապր, մարտացու, վաղակաւոր»։ Ըստ Հին բռ. նըշանակում է «տապար», ինչպէս ունին լատինն ու վրացին. և այս բառն է, որ Բառ. երեմ. 75 դարձել է դեղատր «տապար» (պ և տ վրիպակով շփոթելով իրար հետ)։—Այս բառից է դալապրել «կացինով ջարդել, կոտրել» Դաւ. քեր. 80 (Նորագիւտ բառ, որի վըրայ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 105)։—Աւելի մանրամասն տե՛ս խաղ:

=Լտ. dolabra «մի տեսակ գործիք, որ ծառայում է իբր կացին, տապար կամ բրիչ՝ քար կոտրելու, փայտ կամ միս ջարդելու համար». ծագում dola «հարթել, կտրել, տաշել» բայից.—յունարէնի միջոցո՞վ անցած է հայերէնի. Sophocles չունի այս բառը միջին յունարէնի բառարանում։— Հիւբշ. 345։

> Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ, Pictet, 2, 132 սանս. talawāri են։

ՓՈԽ.—Վրաց. დალაბრა դալաբրա «կացին, բրիչ» (Չուբինովի 2-րդ տպագրութեան մէջ դրւում է «тупой, բութ»), որից գամոդալաբրվա «փորել, խոռոչել», չեմոդալաբրվա «փորել, կտրտել».—վրացին ենթադրելի է հայերէնից՝ առաջին ա-ի պատճառաւ, որ լատիներէնում o է։

+ԴԱԼԱՐ, ռ հլ. «խոտ, կանաչութիւն, բանջար» Դան. դ. 12. Առակ. ժզ. 12. Եփր. թգ., «կանաչ, թարմ (խոտ, փայտ)» ՍԳր, «մատղաշ, թարմ, նոր (միս, ձուկ, հաց, խորտիկ, թուզ են)» Դատ. ժզ. 7. 8. Ոսկ. մ. գ. 17, Վեցօր. 133. Շիր. էջ 51. Մխ. Բժշ., որից՝ դալարի «խոտ, կանաչութիւն, բանջար» ՍԳր, դալարանալ «կանաչիլ, բողբոջիլ, ծլիլ» Թուոց ժէ. 8, Յովել. բ. 22, «ուրախանալ, զւարճանալ» Զքր. կթ. Վրդն. ծն., դալարարար Կոչ. 344, դալարեցուցանել Եզեկ. ժէ. 24. Ագաթ., դալարութիւն Եզեկ. խէ. 12. Ագաթ., դալարուտ Եփր. թգ. 423, դալարանիւր Մծբ., մշտադալար (Նոր գրականում), դալրուկ «ԱՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. են։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է դալ արմատից՝ -ար մասնիկով (հմմտ. արդ-ար, մեծ-ար-ել) և դալուկն բառի հետ միասին ծագում է հնխ. dhel- արմատի dhl- ձայնդարձից. աւելի ընդարձակ տե՛ս դեղ բառի տակ։— Հիւբշ. 438 և IF Anz. 10, 45։

ՆՀԲ լծ. հայ. դալ, տաղ, ճիւղ, Թրք. dal «ճիւղ», յն. θάλλος «ճիւղ, տերև», իտալ. giallo «դեղին»։—Windisch. 11 սանս. dala «տերև»։ Lag. Urgesch. 211 դեղին, դալուկն բառերի հետ լտ. fulvus «դեղին, դեղնականաչ»։ Տէրվ. Մասիս, 1881 մայ" 6 դալար, դեղ, դեղին, դալուկն բառերը դնում է դալ կամ դաղ ձևով մի արմատից։ Հիւբ. լուր բառից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Բազմ. 1898, էջ 370—1։ Պատահական նմանութիւն ունի արև. թրք. ﺗﻠﻪ tala «դալարավայր»։

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Ջղ. դ'ալար, Ոզմ. դ'ոլոր, Մկ. Սլմ. Վն. տոլոր, ՋԹ. դ'ալօյ, դ'ալոր, Ասլ. դ'ալար «կանաչ, կանաչեղէն, խոտեղէն», Դվ. տալար «կայտառ».— իսկ Ափ. դալար, Խրբ. Սեբ. դ'ալար Պլ. դալար (հին լեզուով) կամ թալար (նոր լեզուով), Ռ. թալար գործածական են միայն մի քանի ասութեանց մէջ. ինչ. ձեռքդ դալա՞ր, ձայնդ դալա՞ր։

ԴԱԼԱՓԻԼ «աճեակի, աճեղագոյն». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Գիւտ Թղթ. առ Վաչէ՝ «բազմաձայն փողով, դալափիլ գուշամաբ»։

ՆՀԲ ստուգաբանելով բառս՝ մեկնում է. «դարափուլ կամ իբր փլուցիչ արտի, աճարեկ». իսկ ԱԲ պարզապէս «աճեակի»։—ՋԲ ջնջել է այս բառը։

+ԴԱԼՈՒԿՆ «դեղնցաւ, դեղնացաւութիւն, ictère» Ղևոն. իզ. 16. Գ. Թագ. ը. 37. Ամովս. դ. 9. Բ. մնաց. զ. 28. հոլովուած է սեռ. դալնըկան (ուղ. դալուկն) Երեմ. լ. 6. որից՝ դալնկոտ Եփր. մրգ. 349, դալնկագոյն ԱԲ, դալկաւոր ՋԲ. Նոր գրականում դալկոտ, դալկութիւն, դալկահար, դալկանալ. բոլորն էլ առանց ն-ի, որովհետև նոր գրականի ընդունած ձևն է դալուկ:

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է դալ արմատից՝ -ուկն մասնիկով (հմմտ. աrմուկն) և դալ-ար բառի հետ միասին ծագում է հնխ. dhel- արմատի dhl- ձայնդարձից. աւելի ընդարձակ տե՛ս դեղ բառի տակ։—Աճ.

ՋԲ դալ արմատից։ Հիւբ. դալար բառից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Բազմ. 1898, 370—1։ Յակոբեան, Բիւր. 1899, 600 պրս. zar «ծիր» բառից, նոյն ընդ թալուկ: Ուղուրլեան (տե՛ս ԳԲ էջ 352 և 1405) լծ. Թրք. dalaq «փայծաղ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. დანდალუკი դանդալուկի «դալուկ, դեղնցաւ», որ գործածուած է Երեմ. լ. 6, այսինքն ճիշտ այն տեղը, ուր հայերէն Թարգմանութիւնն էլ ունի դալուկն:

ԴԱԼՊՈՒՃԱԿ «դեղձանիկ Թռչունը, serin, խաքէՄէչ». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 1137, իբրև նորակերտ բառ։

=Կազմութեան համար հմմտ. ասպուճակ «մի տեսակ սոխակ»։

ԴԱԿԻԿ «մի տեսակ բոյսի սերմ, corylus» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 544։

+ԴԱԿՈՒ, ի-ա հլ. «սուրադ կամ կացին» Ոսկ. մ. բ. 27. Արծր. էջ 6. Ճառընտ. Սոկր. էջ 267 (տպ. տակու, Թէև անդ՝ Փ. Սոկր. ունի դակու). ըստ ՆՀԲ գրուած է նաև դակուր, սակայն չունի վկայութիւն.—Կոյլաւ, Բառ. գերմ. 664 ա դնում է դագուր «խարարուղ», որ է «հիւսնի քերիչ»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dhāg²- արմատից. հմմտ. յն. θήγω (դոր. θᾱγω) «սրել», θηγάνη «սրելու քար, յեսան», θηγάνεον «սուր, հատու», որոնց հետ համեմատելի են Թերևս լիԹ. dagŷs «կածուկի նման փշփշոտ մի բոյս, arctium lappa, klette, bardane, glouteron», լեԹԹ. dadsis նոյն նշ. մ. լատ. daga, dagga, daggarius «դաշոյն» են, որոնց վրայ տե՛ս Walde, 290 և Boisacq, 343։ Pokorny, 1, 823 չի ընդունում մ. լատ. daga և ֆրանս. dague, գերմ. Degen, անգլ. dagger բառերի կապը նոյն ձևի հետ։ Կասկածական է նաև լիԹ. dagŷs:

ՆՀԲ լծ. պրս. ﺩﻫﺮﻩ dahra «յօտոց»։ Pictet, 2, 129 դնում է tagur ձևից։ Ուղիղ մեկնեց Lidén, Arm. Stud. 55։ Karst, Յուշարձան, 419 Թաթար. tak, tek, չաղաթ. tog-, tokramak, օսմ. doγramak «ջարդել, կտրատել»։ Pictet բ. տպ. Բ. 171 ո՛չ Թէ tagur ձևից, այլ հյ. դակու գրում է tagur և կցում է սանս. takšanī, զնդ. taša, յն. τυχός, հրդ. dehsa «կացին» են բառերին։

Գ-ԻՌ.—Կայ դակուր Ակն. «մի տեսակ գործիք է, որի մի կողմը տափար է և միւս կողմը սրագ»։—Նո՞յն է արդեօք նաև Երև. Իգդ. քազուչակ «մարգերի ակօսը խոտերը հանելու գործիք, քաղհանի սրագ», որ նախ անցել է թուրքերէնի և այստեղ ǰak նախադական մասնիկն առանալուց յետոյ՝ նոր ձևի տակ վերադարձել է հայերէնի։

ԴԱՀ (գրուած նաև դախ) «հնանալով և կամ շատ մեծանալով կարծրացած, զարթ» Վստկ. 43, 51, 200, «պտուղ, որ այլ են ծնունդից զաղարել է» Անսիգք 21, որից դահական «հին, հնացոյն, երիցագոյն» Ոսկիփ., դահանալ Վստկ. 51, դահութիւն Վստկ.։

Böttich, Arlca, 69, 137, յն. δασύς «թաւ, մազոտ», որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 552։

Գ-ԻՌ.—Կր. Սեբ. դ'ահ, Ալշ. դ'այ, Մշ. դ'ա. Երև. Ջղ. դ'ախ, Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. տոխ, Ջթ. դ'օհ, դ'ոհ, բացի սրանցից դահ բառը ունին նաև Դվ. Խն. Խ. Խաչ. Հմշ. «հին, օթեկ, քարթու, ծեր (միս, անասուն, մարդ), տընմընայ (աղջիկ) են», Ակն. «կարծր, կոշտ» նշանակութեամբ. նոյն իսկ Թրքախօս Այն. դահ «խաղողին այն հատիկները, որ շուտ են հասնում ու թառամում ողկոյզի վրայ»։

*ԴԱՀ «տասը». ունի միայն ՀՀԲ, որ ենթադրում է դահադրամ բառից. հայ մատենագրութեան մէջ գործածուած չէ։

=Պհլ. dah, պրս. ده dah «տասը»։

*ԴԱՀԱԴՐԱՄ «տասը դրամանոց (գոհար)» Խոր. աշխ. 614։

= Պրս. ده درم dah diram «տասը դրամ»։ — Հիւբշ. 264։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ St Martin, Mémoires, II, 392 և ՆՀԲ։

ԴԱՀԱՄՆ, ն հլ. (յգ. ուղ. -մունք, գրծ. -մամբք) «ընծայ, նուէր (մանաւանդ ուտելեղէնով)» Թուոց իը. 2, Օր. ժբ. 11. Գ. մակ. գ. 11. Սեբեր. 174, «կաշառք» Եփր. ա. տիմ. 239. այս բոլոր տեղերում գործածուած է միայն յգ. դահամունք, դահամամբք ձևով. եզակի *դահամն ձևը, որ դիւրաւ կարելի է ենթադրել, գործածուած չէ։

ՆՀԲ լծ. թրք. դահամ (իմա՛ արաբ. طعم ta'am «կերակուր», որ կարող էր թերևս յարմարել, եթէ նախաձայնը տարբեր չինէր), Երր. լէխէմ, որ է «հաց և կերակուր».—Lag. Urgesch. 602 սանս. dāsamāna. նոյն, Beitr. bktr. Lex. 17 ենթադրում է *դահել բայից, արմատը *դահ=զնդ. dāϑra-, պրս. دار dāra «ձօն, նուէր»։ Հիւբշ. 133 մերժում է այս ստուգաբանութեան հանգամանքները, հպրս. *dāϑra=պհլ. *dahr պիտի տար հյ. *դարհ>*դահ, որից բայը *դահել և սրա *դահօն ձևից էլ յգ. ուղ. դահամունք, ինչպէս ունինք պաշտել, պաշտօն, պաշտամունք։—Այս բոլորը սակայն Հիւբշ. համարում է շատ անապահով։ — Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 128 պրս. ده dih «տո՛ւր» բառից։

*ԴԱՀԱՆԱԿ, յատկապէս ակն դահանակ «մի տեսակ ազնիւ քար՝ կանաչ ու դեղին գոյնով» Ծն. բ. 12. Տոբ. ժգ. 22. Փիլ. այլաբ. Վրդն. ծն. Տօնակ., որից վէմ դահանակեայ «մարմարիոնէ» Նորագիւտ Ա. մնաց. իթ. 2.—գրուած է դահակն Մխ. այրիվ. էջ 5։

= Պհլ. *dahanak ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց նոյնը հաստատում են պրս. دهنه dahna, dahana, دهانه dahāna, քրդ. دنه dana «լապիս», փոխառութեամբ ասոր. dahanag և արաբ. دهنج dahanaj «զմրուխտի նման մի տեսակ քար, malachite»։—Հիւբշ. 133։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lag. Urgesch. 600։ Բառիս վրայ ընդարձակ խօսում է Երեմեան, Բազմ. 1899, էջ 200։

*ԴԱՀԵԿԱՆ (սեռ. ի. ՆՀԲ դնում է ի-ա հլ. բայց այս բանը -կան մասնիկի պատճառաւ է. ապա թէ ոչ՝ վկայութեանց մէջ ունինք միայն սեռ. -ի. յետնաբար ի հլ.) «դրամի անուն էր» (գրուած է զանազան յունարէն դրամների դէմ. ինչ. δραχμή, χρυσοῦς, δηνάριον, νόμισμα) ՍԳր. (արևմտեան գրականում այժմ=տաճկական ղրուշի, որ է 20 սանտիմ=8 կոպէկ). որից դահեկանանատ «դրամանենգ» Մխ. դտ.։ Հնագոյն ձևը թւում է *դարհեկան, իմա՛ դարհեհական, ինչպէս՝ ունի Պամ. աղէքս. 114՝ ըստ լաւագոյն ձեռագրի, մինչդեռ միւսներն ունին դահեկան:

=Փոխառեալ է պհլվ. մի ձևից, որ բուն նշանակում էր «Դարեհական, Դարեհի նշանով դրամ» և յետոյ՝ առ հասարակ «դրամ»։ Նոյնից փոխառեալ են նաև վրաց. ღრაჰკანი դրահկանի, ღაჰკანი դահկանի «ոսկի դրամ» Չուբինով² 361, ասոր. ܕܪܝܟܢܐ darīkānā, ܕܪܝܟܘܢ darīkun, եբր. אדרכון adarkōn (Ա. մնաց. իթ. 7, Եզր. ը. 27), միշն. דרכון darkōn (յն. δαρεικός), բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ։

Առաջին անգամ Աւգերեան, Բռտր. չփ. և կշռ. էջ 71—74 մեկնեց պրս. dahyak ձևից, յիշելով նաև պրս. dahgānī։ ՆՀԲ հյ. դեկան, դենար և սրանց պրս. յն. և լտ. անունները։ Պատկ. Անան. շիր. էջ 27 և Исторія монголовъ, 1873, էջ 91 պրս. dahgānī։ Հիւնք. յն. δανάκη (իմա՛ δανείκη) «դրամ»։ Հիւբշ. 133 պրս. دهکان dahgān «տանուտէր», دهکانی dahgānī «հին ժամանակները գործածուած մի տեսակ ոսկեայ դրամ». սրանք ծագում են պհլ. պրս. ده dah «տասը» բառից, ինչպէս լտ. denarius «դրամ» ծագում է deni «տասնեակ» բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Յակոբեան, Բազմ. 1900, 40. նոյնը լեռոյ պատճառաբանելով ձևով՝ Տ., Բազմ. 1908, 358 և 450։—Մառ, Грам. др.-арм. яз. 44 հայ բառը համարում է ասոր. darīkūnā-ից։

*ԴԱՀԻԱԿ «տանուտէր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Արձ. 1266 թուից (Վիմ. տար. էջ 109). նոյնը դահեկ ձևով՝ Արձ. ԺԴ դարից, անդ, էջ 149 «Ջջաղացանոյս ամենոյ զդամղէն և զդահեկ»։

= Պրս. دهیک dahyak «տանուտէր, տասից մէկը», կազմուած dah «տասը» և yak «մէկ» բառերից։—Աճ.

*ԴԱՀԻՃ, ի-ա հլ. «դահիճ» ՍԳր. «անգութ, բռնակալ» Բ. մակ. է. 8, 29. Վրք. հց. որից դահճապետ ՍԳր. Եղիշ. Ճառընտ.։

=Պհլ. *dahič կամ սրան նման մի ձև է ենթադրում, որ հաստատուած է նաև ասոր. ܕܚܫܐ daxša «դահիճ, lictor» բառով.— որա բացարձակ ձևը պէտք է լինի dəxeš, որ ընիկ սեմական չէ և իրանեան փոխառութիւն պիտի լինի։—Հիւբշ. 133։

Ըստ Lag. Urgesch. 599 յիշեցնում է յն. δήμιος «դահիճ» բառը։—Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lag. Gesam. Abhd. 31։ Էմին, Թերակ. էջ 43 համարում է դահ արմատից՝ իբ մասնիկով։ Պատկանեան. Матер. II էջ 23 նոյնպէս dah արմատից՝ իբրև իրանեան բառ։ Հիւնք. դահլիճ բառից։

ԳԻՒ.—Երև. Կր. դ'ահիճ, Պլ. դահիջ, Սեբ. դ'ահիջ, Խրբ. Մշ. դ'ահիջ, Ռ. թահիջ, Ալ. դ'ահիջ, դ'ահիժ, Մկ. տոխիճ, Ոզմ. դ'ոխէյճ, Սլմ. տոյիչկ, որոնք բոլորն էլ գործածուում են իբր ածական և նշանակում են «անգութ, դաժան, չար բնութեամբ մարդ»։

*ԴԱՀԼԻՃ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «ահեան, մեծ սրահ» ՍԳր. Եղիշ. Խոր. Ոսկիփ. գրուած է նաև դահղիճ Խոր. գ. 55. դախղիճ Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 95։

=Պհլ. dahlīč «սրահ», որ գալիս է հպրս. duvarθi. «դրան առաջ սիւնազարդ պատշգամ» բառից. սա էլ ծագած պիտի լինի duvar «դուռ» բառից, թէև θi մասնիկն այլուստ ծանօթ չէ (Bartholomae 766).— -rθ- > -hl- ձայնափոխութիւնը հարաւային պարսկերէնին յատուկ լինելով՝ dahlīč ձևն էլ հարաւային պարսկերէնին էր յատուկ. հարաւից փոխ առին հիւսիսայինները և այս տեղից էլ անցաւ հայոց. հմմտ. պրս. دهلیز dahlīz, dīhlız «միջոց ընդ մէջ տանն և դրանն, որ թէ յարկեալ իցէ և թէ ոչ, նաև միջոցն երկուց դրանց»։ Պարսկերէնից են փոխառեալ նաև ՝աֆղան. dahlīj, dahlīz «պատշգամ, սետմ», քրդ. دهلیز dehliz «շէնքի մուտքը», ասոր. ܕܗܠܝܙ dahlīz, արաբ. دهلیز dahlīz «տան և դրան մէջտեղը» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 176)։—Հիւբշ. 133։

Ուղիղ մեկնեց նախ Շրէօդեր, Thesaur. 47. նոյնը կրկնում են ՆՀԲ, Lag. Urgesch. 600, Հիւնք. են։ Վերի ձևով ունի Meillet, MSL, 17, 246։

ՓՈԽ.—Վրաց. დალიჯი դալիճի «դահճ»

(ըստ Զարիճովի).—իսկ ըստ Մառ, Физiологъ (1904), էջ լզ. և Иппол. 63 դալինի (դանլինի ձևից) «սրահ» (փոխառեալ հայերէնից)։

*ԴԱՀՆԱԳՈՅՆ «կարմիրի զարնող դեղին գոյնով, սիսեռագոյն». գիտէ միայն ՓԲ. յաւել. չէ՛ գործածուած մեր հին մատենագրութեան մէջ։

=Բարդուած է դահին և գոյն բառերից. դահին փոխառեալ է արաբ. طحين ṭahīn «սուսամի իւղ» բառից. հմմտ. արաբ. طحينى ṭahīnī «սուսամի իւղի գոյնով, դեղնամոխրագոյն», որ գործածական է օսմաներէնի մէջ և պօլսահայ բարբառում։—ԱՃ.

ԴԱՀՆԱՅ «մսագործի դանակ կամ կացին». ունի միայն ՋԲ և սրա հետևողութեամբ ԱԲ. գաւառականներում դահնայ նշանակում է «ջնջոց» են. բայց կայ նաև դահրայ Երև. «ծառերի աւելորդ ճիւղերը կտրատելու մեծ դանակ», որ է պրս. دهره dahra «յօտոց»։

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 132 պրս. دهنه dahana կամ دهانه dahāna «դանակի են բերան»։

*ԴԱՀՈՒՃ «մի տեսակ թռչուն է. սալամբ, francolin». մէկ անգամ գործածուած է Մագ. քեր. 228=Երզն. քեր. հետևեալ ձևով. «Ոչ ունելով (յունաց) ճէ, յորջորջեն զճուռակն ծուռակ... և զորսոցն զդուռէճն՝ դուռէծ և զդահուճն դահուծ (կամ տահուծ)».—(ճուռակ և դուռէճ թռչուններ են)։—Նոյն բառը ունի Մխ. բժշ. էջ 51 տահուճ և էջ 21 տէհուճ ձևով։

=Արաբ. طيهوج ṭīhūǰ կամ تيهوج tīhūǰ, teyhūǰ, մի տեսակ թռչուն է, որ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 420 մեկնում է թրք. čilquša և համարում է պրս. تيهو tīhū հոմանիշից արաբացեալ։ Նոյն պրս. բառը ԳԴ համարում է թրք. čil, որ է «սալամբ. այն է մի տեսակ կաքաւ, серая куропатка» (ըստ Будаговъ 1, 506)։

ՆՀԲ մեկնում է «թուի որս ի պէտս դահամանց կամ խորտկաց, և կամ առանձին անուն էրէոյ, յն. δαίς, որ է խորտիկ»։ ՋԲ «միս երէոց կամ խորտիկք»։ Առաջին անգամ ԱԲ դնում է ուղիղ ձևով «սալամբ», իբրև բառ պրս.։ Ուղիղ են մեկնում նաև Նորայր, Բառ. ֆրանս. francolin բառի տակ և վերջին անգամ Seidel, Մխ. բժշ. ծանոթ. 83։ Lag. Urgesch. 597 զնդ. dahāka «վնասակար»։ Ազոնց, Արուեստ Դիոն. քեր. 228 պրս. արաբ. طاوس ṭavus, յն. ταῶς «սիրամարգ»։

ԴԱՂԱԿԵԱԼ «շաղակրատ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 72. սրա հետ նոյն է ղաղակլի՝ մէկ անգամ գործածուած Մագ. զամագտ. ղաղակեաց գիր ձևով, որ Հին բռ. մեկնում է «շաղակրատական գրուած»։ Մէնէվիշեան, ՀԱ, 1911, 371 լաւագոյն է համարում դատ արկածեաց «վճիռ թշնամանաց» ընթերցուածը։

ԴԱՂԱՊԱՐ «մազր». այսպէս ունի Բառ. երեմ. 72. (նոյնը նաև երկրորդ տպագրութեան մէջ). ինչ լինելը յայտնի չէ։

ԴԱՂԼԱՅ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած անթուական մի արձանագրութեան մէջ՝ Վիմ. տար. 241 «Երկու կուղպակի կտերն. մէկն ի վերա կուղպակին է և մէկն իւրենն դիմաց, որ դաղլայն է ներքև»։

+ԴԱՂՁՆ «մի տեսակ վայրի անանուխ. mentha viridis L» (Տիրաց. Contributo, § 415) Վեցօր. 186. Սկեւ. աղ. 132, որ և յետնաբար ղաղձ Վստկ. 197. Բժշ. սրա տեսակներն են՝ առու ի դաղձ Մխ. բժշ., անջրդի դաղձ Բժշ., էգադաղձ և կարմիր ջրի դաղձ (տե՛ս ՀԲուս. § 546—9)։ Գրիչներից ոմանք շփոթած են բառս գաղձի հետ, որ բոլորովին տարբեր բոյս է։

=Բնիկ հայ բառ. ծագում է հնխ. dhel- արմատի dhļ- ձայնդարձից՝ ձ աճականով. հմմտ. գաղձ, գեղձ, դեղձ. աւելի ընդարձակ տե՛ս դեղ բառի տակ։—ԱՃ.

Հիւնք. դեղձ բառից։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ նախ Բազմ. 1898, էջ 370—1։

ԳԻՌ.—Ագլ. դաղձ, Մշ. Ջղ. դ'ախձ, Ախց. Երև. Կր. դ'ախց (Երև. նշանակում է թէ՛ «վայրի անանուխ» և թէ «գայլուկ». այսինքն իրար է խառնած գաղձն և դաղձն). Ոզմ.

դ'ոխց, *Մրղ.* դ'ոխծ, *Մկ. Շմ. Վն.* տոխց, *Տփ.* բոխց, *Սլմ.* տոխց, տոոց, *Խրբ.* դ'աոց, *Ղրբ.* տէ՛խսնը, *Ջթ.* դ'էղձ'ը՛նը՛գ (<*դաղձանակ*)։—*Ղրբ.* տէ՛խսնը *կարող է գալ հին* *դեղձն *ձևից, որով կունենանք* դաղձն *բառի երկրորդ ձևը՝ ունի մոտիկ առաջին արմատին։ Տե՛ս նաև* դեղձան *բառի տակ։ Նոր բառեր են՝* ցամաքադաղձ, ջրադաղձ, դաղձանոց, դաղձալի:

*ԴԱՄ *«ցանց, ուռկան, թակարդ» Վրք. հց. Բ. էջ 38. Ունիփ. ուրիշ օրինակ չկայ։*

=*Պրս.* دام dām *«որոգայթ, ականատ (ընդհանրապէս)», որի հետ հմմտ. սանս.* dāma *«կապանք, կապ», գնչ.* damia *«քանոն»։—Հիւբշ. 133։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, դնելով պրս. տամ, տամեար: Böttich. ZDMG, *1850, 352,* Arica, *80, 320 սանս.* dāman, *պրս.* dām: Lag. Urgesch. *943,* Müller, SWAW, *42, 251 պրս.* dām:

ԳԻՒ.—Տփ. դամը *«ձուկ բռնելու ուռկան կամ ցանց»։*

*ԴԱՄ *«երգի ձայնակցութիւն» ըստ ՆՀԲ (առանց վկայութեան).—Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 72 մեկնում են «ուժգնաձայն»։*

=*Պրս.* دم dam *«երգի ձայնակցութիւն, ձայն պահելը». ծագում է* دم dam *«շունչ» նախաւոր նշանակութիւնից. որից* دمکش damkaš *«երգակից, ձայնակից» (տե՛ս Աբիկեան, Բառ. տճկ. էջ 435—6), մասնաւորապէս «փողահարի ձայնը պահողը, գւռ.* դամfաչ*»: Պարսկերէնից փոխառեալ է նաև թրք.* dem čekmek *«ղէմ քաշել, երգի ձայնը պահել»։*

Ուղիղ մեկնեց Թիրեաքեան. Արիահայ բառ. էջ 131։

ԳԻՒ.—Երև. Տփ. դամ, *Սլմ.* դոմ, *Ախց.* դ'ոմ, *Սեբ.* դէ՛մ, *Պլ.* դէմ. *վերջին երեքը միայն եկեղեցում տիրացուի ձայնակցութեան համար է գործածւում։*

*ԴԱՄԱՆ *«հարկ, տուրք». նորագիւտ բառ, որ աւանդում է Առաք. պատմ. 325՝ առնելով Ջժ թուին գրուած մի յիշատակարանից. «Մըտեալ առաջի թագաւորին, եւ զանձն իւր փրկանս փոխանակ բաշմաց. տուեալ ձեռագիր և մտեալ դաման առնուլ հարկս յամիրային Բաղիշու և տալ կայսերն առ ի մըտնալ երկրին ի խաղաղութեան»։ Նոյնը երկրորդ անգամ ունի Հաւաք. էջ 49 «Որ 15 դռուշ շահնի դաման տամք և դռուշ ու կէս էլ նալիբին տամք և զայլս ամէն ցաւ կամ հարկ չի լինի սուրբ տանս»։*

=*Արաբ.* ضمان ḍamān *«երաշխաւորութիւն, վնասուց հատուցում»։—Աճ.*

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 141։

*ԴԱՄԱՐԻԼ *«շուարիլ, շլանալ» Ոսկ. մ. ա. 20, որից* դամարութիւն *«շուարիլը» ԱԲ։*

= *Ասոր.* ܕܘܡܪܐ dūmārā *«հիացում, ապշութիւն»,* ܕܡܝܪܐ dəmīrā *«ապշեցիք, հրաշալի, ապշեցուցիչ»,* ܕܡܪܬܐ dāmartā «trepidans, *շփոթեալ»* (Brockelm. Lex. syr. *75*)։—*Աճ.*

ՆՀԲ հանում է դամ *«որոգայթ» բառից։ ՋԲ համարում է անստոյգ բառ, որովհետև* դամարիլ *ձևը մէկ անգամ միայն գործածուած լինելով, կարելի է կարծել վրիպակ՝ փոխանակ* փամարիլ: *Այս պատճառով շատ կարևոր է ԱԲ-ի տուած* դամարութիւն *ձևը։ Տէրվ. Երկրագունտ, 1883, 172 դնում է փխ.* տամարիլ *և կցում է գերմ.* dämmerung *«արշալոյս, վերջալոյս», սանս.* tamra *«մութ, նըսեմ»,* tamas *«մութ», թերևս նաև լտ.* temere *«յանդգնաբար (այսինքն՝ կուրօրէն)»։ Նոյնը նաև Նախալ. 83, ուր աւելացնում է հյ.* թմրիլ, թմբիր, մութ, *լիթ.* tamsà *են։*

ԴԱՄԱՐՁԱԿ, ի–ա *հլ. «ունկնդիրների բաղմութիւն». մէկ անգամ ունի Վրք. ոսկ. 17 «Որպէս իմաստասէր խօսել և գործել և ըրխորհել, և խօսել այդպէս ի մէջ դամարձակաց ժողովրդեանն», ուր ձեռ. ունի «ի մէջ զէմականչաց». բառ այժմ անստոյգ է բառս։*

ՆՀԲ «որպէս յն. δῆμος *«ժողովուրդ», լտ.* turma *«զունդ»։ Հիւնք.* ճամարտակ *բառից։*

+ԴԱՄԲԱՆ (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «գերեզման» Թէոդոր. մայրագ. Նար. խչ. և մծր., որից՝* դամբանական *«գերեզմանական, ողբերգական» Մագ.*

Գր. տղ. Պղտտ. օրէն., դամբանագէշ (գրուած նաև դանբանագէշ) Ճառընտ., դամբանակ ԱԹ, գետնադամբան «catacombes» (նոր գրականի մէջ).—նոյն արմատին է պատկանում նաև դամբարան «գերեզման» ՑՀ. կթ. Մարթին. Սկևռ. լմբ., որից՝ դամբարանել «մեռելը թաղել», դամբարանիլ (կրաւ.) «թաղուիլ» Մարթին։

= Հնխ. dhmbh- «փորել» արմատից, որից յառաջացած են նաև յն. θάπτω (ἐτάφην) «մեռելը յուղարկաւորել, թաղել», ἄναπτος «անթաղ», τάφος «յուղարկաւորութիւն, թաղում, գերեզման», ταφή «պատանում, գամբարան», τάφρος «փոս»։ (Սրանց հետ գործ չունին յն. τύμβος, τυμβίον «դամբան», τυμβεύω «թաղել», τύμβευμα «գերեզման, գի, դիակ», որոնք կցւում են հյ. թումբ բառին), հոլլան. dambo «թաղելու տեղ» (տե՛ս Pokorny, 1, 852)։ Հյ. դամբան և դամբարան կազմուած են -ան, -արան մասնիկներով. վերջինը ծանօթ տեղական մասնիկն է, որով դամբարան բուն նշանակում է «թաղելու տեղ, գերեզման»։

Հիւնք. և Ալիշան, Հին հաւ. 417 յն. τύμβος «դամբան» բառից առնուած։ Patrubány, SA, 2, 266 յն. θάνατος «մահ», սանս. dhvāṃta, լտ. tenebrae, հրգ. dēmar «մութ» բառերի հետ։ Սանդալճ. Բազմ. 1904, 499 նոյն է դնում հյ. տապան բառի հետ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 42—43, որ ընդունում է Bolsacq, 334, բայց կասկածով է վերաբերւում Meillet, MSL, 16, 218, առարկելով թէ դամբան և դամբարան ուկեղարից վկայուած չեն և յունարէն բառերին համապատասխան ուրիշ հնդեւրոպական ձևեր չկան այլ լեզուների մէջ։ Մառ, ЗВО, 20, 64—66 (=ՀԱ, 1911, 751) դամբարան բառը մեկնելով «ոսկորների տեղ», դամբ «ոսկոր» դնում է փոխառեալ ասոր. ܛܡܐ ṭammā «ոսկոր» բառից. դամբարան կազմուած է ասոր. ܒܝܬ ܛܡܐ bīṭ ṭammā «ոսկորների տուն, գերեզման» բառի կաղապարով. (բայց ասոր. ṭ համաձայն չէ հյ. դ-ի հետ և մի կողմ է մնում դամբան)։

ԴԱՄՆԱ «զարուն, գարնանային ժամանակ, ver». գիտէ միայն Նորայրեան, Բառ. լտ. -հյ. էջ 569 ա։

ԴԱՄՈՆ «մի տեսակ սալոր» Մխ. առ. Գաղիան. Ոսկիփ. Վստկ. 122, 135, որից դամոնաչիր «չորացրած սալոր», դամոն(ա)ջուր «սալորի քամուք» Մխ. բժշ. 27. Բժշ. (չունի ՆՀԲ), դամոնի «սալորենի» Բժշ. գրուած է նաև դամոյն (ըստ ՀԲուռ. § 551)։

ԳԻՌ.—Մշ. դ'ամոն, Ախց. դ'ամօն, Վն. տոմոն, Ոզմ. դ'ոմուն, Մկ. տոմուն, Հմշ. դ'օմուն, ՀՃ. դ'ամին.— Վերջինը փոխաբերաբար նշանակում է «գէշ, չար (մարդ)».— իսկ Սեբ. խող-դ'ամէօն, «բթամիտ»։— Յայտնի չէ, թէ նո՞յն ծագումն ունի գւռ. դամբուլ «մի տեսակ սալոր», որ ունին Ալէքս. Ագլ. Ղրբ. Ղրդ. Երև. Դվ. (սրանցից Ղրբ. տոմբիլ և Երև. դամբիլ ձևով)։ Այս բառը գտնում ենք նաև ավար. դամբուլի և ուտ. դամնուլ ձևով. (պատահական նմանութիւն ունի չաղաթ. دنبل dónbül «դեռակաղմ խակ պտուղ»)։ Մեր բառը անշուշտ հին է և չի կարող փոխառութիւն համարուել, ինչպէս ցոյց է տալիս Ղրբ. տ նախաձայնը։

ԴԱՄՈՒԱՆԿԻ «կանացի մի գլխաղարդ». Նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Այրիվ. Յա. «Սա դամուանկի քում գլխի և սարասխի ճակատի»։

=Պարսկերէն է հնչում։

*ԴԱՅԵԱԿ, ի-ա հլ. «ծծմայր, սնտուն» ՍԳր, «դաստիարակ, խնամակալ (մարդ)» ՍԳր. Բուզ. Եւ. քր., «սնուցիչ» Եզն., որից՝ դայեկել «սնուցանել, պահել, խնամել, կրթել» Դիոն. եկեղ. Նանայ. Պիտ. (Մատ. խոր. էջ 452) (ձիու համար ասուած), դայեկորդի ՍԳր. Խոր. Փարպ., դայեկութիւն Ագաթ. Եղիշ., դայեկատռնմ Գ. մակ. ե. 18, դայեկաբար Գ. մակ. գ. 9. Կորիւն են։ Գրուած է դանեակ՝ Ջեռ. Վիեննայի, թ. 229 (ՀԱ, 1912, 554), նաև Մոլութ. 262 բ.։

= Պհլ. dāyak «դայեակ, սնտուն», պրս. دایه dāya կամ دایی dāyī «դայեակ», քրդ. dāye žin «մանկաբարձուհի», աֆղան. dāyī, բելուճ. dāī «դայեակ»։ Հայերէնը իրանեան

փոխառութիւն է՝ ծայրի -եակ *մասնիկի պատճառաւ։ Ինչի հայերէն, ինչպես նաև միւս ցեղակից բառերի վրայ տե՛ս* դիել *բառի տակ։*

Ուղիղ համեմատեց նախ ԴԴ, լեռայ ՆՀԲ։ La Croze, *ձեռագիր աշխատ. տե՛ս Բազմավ. 1897, էջ 8 մարտական* Դիեակ = Δηιόκης *համար անուան է կցում։* Böttich. ZDMG, *1850, 306 և* Arica, *65, 55 սանս.* dhātṛ, *յն.* τιθήνη, *պրս.* dāya: Lag. Urgesch. 306 *և* Müller, SWAW, *38, 585, 590 պրս.* dāya: *Հիւբշ.* KZ, *23, 18 սանս.* dhā *«ծծել» բառի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 88 և Հիւնք. պարսկերէնից փոխառեալ են համարում։* Bartholomae, BB, *10, 292 և Հիւբշ.* Arm. Gram. *437 հլ.* դիել, դալ, դիեցիկ *են բառերի հետ միասին՝ դնում են բնիկ հայերէն բառերի շարքը։*

ԳԻՌ.—Ննխ. դայէգ, *Պլ.* դայէգ, դանէգ, *Ալշ. Խրբ. Մշ.* դ'այէգ, *Ախց. Կր.* դ'աննեկ, *Ակն. Սեբ.* դ'անէգ, *Ռ.* թայէգ. *բոլորն էլ նշանակում են «մանկաբարձուհի»։*

ԴԱՅԻՆ. *նորագիւտ բառ, որ բացառական ձևով մէկ անգամ միայն գործածուած է Օրբել. էջ 261 «Ապա այժմ դատաստանի յոյժ հաճութեամբ հաւանեալ աթաբէկին և ամենայն բազմութեան ազատակոյտ իշխանացն՝ հրամայեցին ունել զխաչն անդային և անհամիմաղ Լիպարտի և իւրոցն»։ Թէև բառիս ճիշտ իմաստը յայտնի չէ, բայց որովհետև յարագիր* անհամիմաղ *բառը նշանակում է «առանց դատական պահանջի», ուստի նա էլ սրան մերձաւոր մի նշանակութիւն պիտի ունենայ։*

*Շահնազ. Բ. 303 (հրատ. Օրբել.) մեկնում է «*անդային, *առանձին սեպհականութիւն, ստացուած՝ յորում այլ ոք չունի մասն, եթէ չիցէ վրիպակ գրչի»։ Երևի Շահնազարեան ուզում է համեմատել* ան+*արաբ.* تعيين ta'yīn *«որոշել, նշանակել, կարգել, ռոճիկ», բայց թէ՛* դ *ձայնը և թէ՛ նշանակութիւնը անյարմար են։ Կայ նաև արաբ.* دين dayn *«պարտք»։*

ԴԱՅԼ *տե՛ս Դալ։*

ԴԱՅԼԱՅԼ. *արմատ, որ առանձին գործածական է միայն արդի գրական լեզուի մէջ. հնից ունինք* դայլայլիկ *(կամ* դալալիկ, դալայլիկ, դէլէլիկ*) «գեղգեղումն, խաղուն ձայն, երգ» (անեղաբար գործածուած) Առ. որս. Մագ. և Երզն. քեր. Ոսկ. գծ. Պղատ. օրին. 194, որից* դալալական *«խաղուն ձայնով» ԱԲ։*

=Կրկնուած է դայլ *պարզական արմատից, որ թերևս բնաձայն է։—ԱՃ.*

ՆՀԲ յիշում է պրս. դալան, դալաչ *«ձայն, հնչիւն»։ Հիւնք. պրս.* բէլէլէ, *որ անծանօթ է Գէորգ Դպրին։ Վերի ձևով մեկնած եմ ՀԱ, 1899, 233։*

ԴԱՆ *«դանակ». մէկ անգամ գործածում է Օրբել. ժա. «Հանեալ ի թափուցն (պատեանից) զփոքրիկ զդան» (տե՛ս ՆՀԲ* թափ *բառի տակ. իսկ հրատ. էմինի՝ էջ 31—32 և Շահնազ. Ա. էջ 86 ունին «զփոքրիկ դանակիկն»)։ ՆՀԲ մեկնում է բառս «դանակ կամ խթան», որին հետևում է նաև ԱԲ, իսկ ՋԲ մեկնում է «կտրող»։ Որովհետև խօսքը էշի մասին է, ուստի ՆՀԲ ենթադրել է նաև «խթան» նշանակութիւնը, որ սակայն ուղիղ չէ։ Ուղիղ է միայն ՋԲ, իբրև «կտրող, դանակ», ինչպես ցոյց է տալիս վրացերէնը։ Այս արմատից է կազմուած* ԴԱՆԱԿ, ի-ա *հլ. «կտրող, դանակ» Վեցօր. 197. Բուզ. Ոսկ. մտթ. Կիւրղ. ծն., որից* դանակացիտ *«դանակով ճեղքուող» ԱԲ։*

ՆՀԲ «որպէս թէ հատ հատ, դանէ դանէ*», որով ուզում է հանել պրս.* دانه dāna *«հատ, հատիկ» բառից.—Հիւնք. պրս.* թինիւ *«նուրբ թիթեղն երկաթոյ»։ (Այսպիսի ձև չգիտէ ԳԴ. կայ միայն* تنک tunuk *կամ* tanuk *«նուրբ կամ անօսր (կերպաս, ոստայն), ծանծաղ (ջուր)» և* تنکه tanaga *«թիթեղն երկաթեայ կամ պղնձի. թէնէքէ»)։* Patrubány, *ՀԱ, 1910, 93 սանս.* dhārā *«կտրել, սրել» բառի հետ՝ իբր բնիկ հայ.։ Թիրեաքեան, Արիահայ բառ. 132 պրս.* دهنه dahna *«սուր բերան»>*դանեայ *ձևի նուազականն է։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս.* ṭaṅka *«դանակ»։*

ԳԻՌ.—Տփ. դա'նակ, *Ախց. Երև. Կր. Ջղ.*

դ'անակ, *Նխ. Պլ.* դանագ, *Ալշ. Խրբ. Մշ. Սեբ. Սչ.* դ'անագ, *Ասլ.* դ'անագ, դ'անայ, *Մկ.* տանակ, *Ագլ.* դո՛նոկ, *Ոզմ.* դոնոկ, *Գոր.* տոնոկ, *Սլմ.* տոնոկ', *Շմ.* տոնոգ', *Տփզ.* թոնոգ, *Ռ.* թանագ, *Ղրբ. Մրղ.* տէնակ, *Հճ.* դ'անօգ, *Զթ.* դ'անօգ, դ'անոգ, *Համշ.* տօնագ:— *Նոր բառեր են՝* դանակատր, դանկիկ, դանկել, դանկտել, անդանակ, դանակակոթ, դանակամորթ, դանակարար, դանակագող, *մնկ.* դանդան:

ՓՈԽ.—Վրաց. დანა դանա *«դանակ, սուր»,* დანაკი դանակի *«դանակ». Ինգ.* դանայ *«դանակ»։*

*ԴԱՆԳ *կամ* ԴԱՆԿ, ի–ա *հլ. (յետնաբար* ո *հլ.) «մի փոքր կշիռ, ¼ դիրհամ» Եփր. փես. 426. Շիր. էջ 27, Վրդն. ել., «հների փոքրագոյն դրամը» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 12. Վրք. հց. ո-ճով ասում են* դանկի միոյ, երկուց *կամ* երից *«մէկ փարանոց, կոպեկանոց, չնչին, դուզնաքեայ» Եփր. աղ. և յղ. գող. Ոսկ. մ. բ. 12, որից՝* դանգաշահութիւն *«դրամ շահիլը» Սարկ. քհ.,* դանգարժեայ *«մէկ փարանոց» Եփր. մրգ. 353,* երեքդանգեան *«երեք կոպէկանոց, անարժէք (մարդ)» Ոսկ. մ. գ. էջ 122,* դանգեկես *«կէս փարանոց» ԱԹ,* վեցդանգեան *«վեց դանգ կշռող կամ արժող» Խոր. աշխ.։*

=*Պհլ.* dāng, *պրս.* دانگ dāng *կամ* dānk *«չորրորդ մասն միոյ տիրհէմի, որ է չորս եղջերակորիզ. 2. չորրորդ մասն միոյ մսգալի, որ է վեց եղջերակորիզ»,* دانگانه dāngāna *«խնջոյքին մասնակցելու համար իւրաքանչիւր անձի վճարած դրամը»։ Սրանք ծագում են պհլ.* dānak, *պրս.* دانه dāna, *սանս.* dhānā- *«ցորենահատ» բառից (Երև. Ղրբ.* դան*)։ Իրանեանից են փոխառեալ նոյնպէս ասոր.* [illegible] ? dankā *«դիրհէմի ⅙ մասը»,* [illegible] tangā *«պարսկական մի տեսակ դրամ», արաբ.* دانق dāniq *«⅙ դիրհէմ», վրաց.* დანგი դանգի, *ուտ.* թոնգտ, *ռուս. ցախ.* թանգա *«դրամ», չաղաթ.* تنکه tenge *«մի տեսակ արծաթ դրամ» (*Horn, *§ 536)։— Հիւբշ. 134։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. 75, որից յետոյ ԳԴ և ՆՀԲ։— Böttich. ZDMG, *1850, 352,* Arica, *15,* Lag. Gesam. Abhd. *32 սանս.* dhānaka, *պրս.* dāng, *յն.* δανάκη, *որոնցից միայն պարսկերէնն է ընդունում* Lag. Arm. Stud. *§ 564։ Հիւնք.* դահեկան *բառից համառօտուած։*

ԳԻՌ.—Երև. դանգ *«⅓ կոպէկ»։*

ՓՈԽ.—Կայ կապադովկ. τάγκε *«մի տեսակ դրամ» (*Καρολίδης, Γλωσσ. *էջ 99), որ սակայն հայերէնից չէ, այլ չաղաթայից։*

ԴԱՆԴԱՏԵԼ *«ծանակել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 72, որ էջ 61 էլ* գանգատել *բառը մեկնում է «խորշիլ, սքանչանալ, գեղաշրջել»։*

ԴԱՆԴ, ի *հլ. «թանձրացեալ մրուր հեղուկ նիւթոց». ունի միայն ՓԲ. անստոյգ բառ։*

ԴԱՆԴԱՂ *«ծանրաշարժ, թուլամորթ» Նար. լմբ. պտրգ., որից* դանդաղիլ *ՍԳր,* դանդաղագին *Կոչ. 240. Եւագր.,* դանդաղափոյթ *Ոսկ. յհ. ա. 3. և մ. ա. 2,* դանդաղական *Ոսկ. ես.,* դանդաղամած *«թանձրամած» Բ. մկ. ա. 20.* դանդաղկոտ *Ոսկ. յհ. Պղատ. օրին. Խոսր.,* անդանդաղ *Առակ. գ. 11. Ագաթ.։ Նոր բառեր են՝* դանդաղաշարժ, դանդաղաքայլ, դանդաղկոտութիւն *են։*

=*Կրկնուած է* *դաղ *պարզ արմատից։* Böttlcher, ZDMG, *1850, 352.* Arica, *81, 357 սանս.* tandrālu *«ծոյլ, դանդաղ»։ Տէրվ. Մասիս, 1881 ապր" 28 կրկնուած* դար, դաղ *արմատից. հմմտ.* դիլ, դուլ, դլալ, *հնխ.* dhar *«կացուցանել, կալ, ունել, տանիլ, կրել», լծ.* դադարել: Bugge, Btrg. *41 մերժում է սանս.* tandrālu, *որովհետև ծագում է* tandate *բայից։ Հիւնք.* Տանտաղոս *յատուկ անունից։* Meillet, MSL, *10, 279 իրար է կցում* դողալ, դղրդել, դղորդել, դրդուել, դանդաղիլ, *իբր կրկնականն. հմմտ. սանս.* dardirat, dédiçat, *յն.* τανθαρύζω, τανθαλύζω *«շարժել, դղրդել»,* τονθορύσσειν *«դղրդալ», լիթ.* drugӯs *«ջերմն», ռուս.* дрогнуть *«ցնցուիլ»,* дрожать *«դողալ», լեհ.* drżec', *չեխ.* drhati, *լիթ.* drebù, drebėti *«դողալ», որոնք բոլոր կրում են* dh+*ձայնաւոր*+r *արմատական տարրը։ Իբր և կրկնաւոր խօսում է Աճառ. ՀԱ, 1899,*

233։ Պատահական նմանութիւն ունի ն. ասոր. tantalt'a (tantəl) «շաղաղել, գործը ձգձգել»։

ԳԻՒ.—Երև. դանդաղ, Ախց. Խրբ. դ'անդ'աղ, Մշ. դ'անդ'ախ, Հճ. դ'անդ'ող, դ'անդ'օղ, որոնք նշանակում են «դանդաղ», իսկ Ոզմ. դ'mնդ'mղ «անխելք», Աժա. թանթաղ «տխմար», Տփ. թանթախ «յոյր, հաստամարմին»։

ՓՈԽ.—Աղայեան, Աղբիւր, 1889, էջ 6 մեզանից փոխառեալ է դնում վրաց. დანდალი դանդալի, որ ըստ Չուբինով[2], էջ 396 նշանակում է «աստիճան» և փոխառեալ է հայերէնից[1]—կայ նաև վրաց. դատանտալեբա «կըմկըմալ, տնտնալ, աղին անդին ոլքտալ», մոտանտալե «ոլքտացող, ծանրաշարժ», բայց նախաձայնը անհամապատասխան է։

*ԴԱՆԴԱՆ, ի-ա հլ. «ատամ, ակռայ» Կաղնկտ. (իբրու դանդանաց ցցեալ) Հրտր. էմ. էջ 159, Շահնազ. Ա. 322։—Սփն. քեր. 209=Երզն. քեր. (դանտան) համանիշ է դնում ճեւան «առջևի ատամները» բառին. իսկ Հին բռ. մեկնում է «ըլինտք կամ ատամունք»։

= Պհլ. dandān, պրս. دندان dandān, քրդ. dīdān, բելուճ. dantān, օսս. dändág, զնդ. -dantānö (պահուած միայն vīmito-dantānō բարդի մէջ). սանս. dánta- «ատամ» (Horn, § 574). այս բոլորը նոյն ծագումն ունին, ինչ որ հլ. ատամն (տե՛ս անդ)։—Հիւբշ. 134։

ՆՀԲ «բառ պրս. անեանան և սանս. տանդա, որ և լտ. dens, dentis»։—Lag. Arm. Stud. § 571 պրս. dandān:

ԴԱՆԴԱՆԱԿ «դանդաղկոտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 72։

*ԴԱՆԴԱՆԱՒԱՆԴ, ի-ա հլ. (ճառընտ. ի հլ.) «սանձ, երասանակ» ՍԳր. (6 անգամ). Մծբ. Եփր. ծն. քս. 20. Թէոփիլ. պհ. Ճառընտ. Անան. Թրգ. 12. Պղատ. օրին. Սարկ. լս. 22. (գրուած է դանդանաւանդ Արծր. Հրտր. Պատկ. էջ 297). որից դանդանաւանդակապ «սանձով կապուած» Նար. առաք. էջ 429։

=Պհլ. *dandānband ենթադրեալ ձևից, որ կազմուած է պհլ. պրս. dandān «ատամ»+ بند band «կապ» բառերից։—Հիւբշ. 134։

Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 572։ Նոյնը նաև Տէրվ. Մասիս, 1882, օգ" 5, Լեզու, էջ 153, Նախալ. էջ 86։—Patrubány, ՀԱ, 1908, 152 կարդալով գանգանաւանդ! կցում է գոթ. gaggan «երթալ» և bindan «կապել» բառերին։

ՓՈԽ.—Վրաց. დანდალი դանդալի «սանձ» Դ. Թագ. ժթ. 28.—Ս.Գրքի թարգմանութեան ժամանակ վրացի թարգմանիչը հայերէն բնագրում գտնելով դանդանաւանդ բառը, տառադարձութեամբ պահել է, որ յետոյ աղաւաղուելով՝ ստացել է այս ձևը (տե՛ս Մառ, ЗВО, 13, 19)։

ԴԱՆԴԱՉ, ի հլ. «երերտկալը, ցնորք» Հին լծ. եւագր., որից՝ դանդաչել «հարբածի պէս այս ու այն կողմ երերալ, տատանիլ. 2. ցընդաբանել, յիմար յիմար խօսիլ» ՍԳր. Եղն. Եփր. եւ. էջ 183, Եփես, 147. Ոսկ. ա. տիմ., դանդաչում Բուզ., դանդաչութիւն Ոսկ. ես. 276, դանդաչումն Եզն., դանդաչական Ոսկ. ես. ևն։

=Կրկնաւոր է։

Տէրվ. Մասիս, 1881, մայ" 11 համարում է կրկնաւոր։ Հիւնք. դանդաղ բառից։ Աճառ. ՀԱ, 1899, 204 դա պարզ արմատից կրկնութեամբ և ածանցներով։

ԴԱՆԴԻՌՆ «գերեզմանի մութը կամ փառութիւն և կամ արհաւիրք». մէկ անգամ ունի Սարկ. քհ. «Դանդիռն և խաւարն ի ներքոյ (գերեզմանի) շրջի և բուրումն ժահահոտ ապականութեան (արտաքոյ)» (Հրատ. Սոփերք, հտ. Գ. էջ 20)։ Նոյն բառն է դանթիռն, որ Բառ. երեմ. էջ 72 մեկնում է «դանթիան կամ մութն»։

Bugge. Btrg. 41 ցեղակից է դնում զնդ. tąθra<*tamtra «մթութիւն, խաւար» բառին։ Նոյնը կրկնում է Johansson, BB, 18 (1892), էջ 11, Beitr. z. gr. Sprachk. 132 և IF, 3(1894), էջ 213 հմմտ. temes: temet հիման վրայ։ Ուղարիկեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 354 և 1405) պրս. تیر tīr «մթութիւն»։

ԴԱՆԴՈՂ տե՛ս Դոնդող։

ԴԱՆԻԿ «նուիճ, իլան եստաղի, dracuncu-

lus» Գաղիան. Կամրկ. ունին միայն Բառ. և-րևմ. յաւել. 574 և ՀԲուս. § 553։

*ԴԱՆԻՇՄԱՆ «մահմեդական գիտուն, կարգացող, մոլլա», որ և գրուած դանիշմանդ, դանշման. Նոր վկ. էջ 137 (ԺԴ դարից) են։

= Պրս. دانشمند dānišmand «գիտուն»— Աճ.

Տե՛ս Հայոց նոր վկաները, էջ 782։

ԴԱՆԿ տե՛ս Դանգ։

ԴԱՆԿԱՅ կամ ԴԱՆՔԱ «մի տեսակ գոհար» Խոր. աշխ. 614. չունին բառարանները։

ԴԱՆՏԱԿԷՍ «մի տեսակ մեծ շուն». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Կալիսթ. 125 «Եւ գտար գազանս կապեալ առ դրունս նոցա՝ մեծամեծ իբրև գշունս՝ որ առ մեզ կոչին դանտակէս»։

= Անշուշտ յոյն-մակեդոնական փոխառութիւն է։

*ԴԱՆՓԼ «տաճար Ս. Երուսաղէմի. 2. տաճարական ասպետները». Կիլիկեան շրջանի բառ է. Հմմտ. Սկեռ. պատ. 13 են։

=Հֆրանս. temple նոյն նշ. որ է լտ. templum «տաճար»։

Ուղիղ մեկնեց Karst, Կիլիկ. քերակ. էջ 30 են։

ԴԱՇԽՈՒՐԱՆ, ի-ա հլ. «տաշտ, կոնք, լական» Դատ. և. 25. Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 183. գրուած է տաշտագուրան Նիս. (ըստ Հացունի, Ճաշեր, էջ 84) և ԱԲ։

Հնագ. պրս. دوشه dōša «կաթ կթելու աման» և խուրան, խուրնա (հմմ՛ թրք. qurna) «աւազան ջրոյ» բառերից կազմուած, Коршъ, Թրգմ. Մշակ 1914, № 122 հպրս. *daxšava «այրուող նիւթ, կիզանուտ» + dhāna- «պահեստարան, -արան»։ Հացունի, Ճաշեր 72 դաշխուրան <պրս. տաշտ խուրան «ուտելոյ տաշտ», իսկ էջ 85 տաշտագուրան<պրս. տաշտ+ fիւrէ «դունդ» կամ fիւraq «կուժ»։

ԴԱՇՆ, ն հլ.(-շին, -շամբ, -շինք, -շանց) «երկուսի միջև դրուած պայման, համաձայնութիւն», որ բառիս նախնական նշանակութիւնն է, ՍԳր. Փիլ. Խոր., «հաստատոյ հանգանակ» Մաքս. եկեղ. Լմբ. պարգ., որից՝ դաշնակ «եղանակ, կերպ, պայման» Ոսկ. մ. բ. 28, դաշնաւոր ՍԳր. Եւս. քր. Եզն., դաշնադիր Ասող. գ. 24, դաշնակից ՅՀ. իմ., դաշնաւեր Զքր. սարկ. Բ. 34, դաշնատառ Հասք. 49 (նորագիւտ բառ)։— Նախնական «պայման, համաձայնութիւն» նշանակութիւնը յետին հեղինակների մօտ դարձած է նաև «խաղերի լաւ համաձայնութիւն, յարմարութիւն ձայնից արուեստականաց, ներդաշնակութիւն». այս իմաստով ունինք՝ դաշն Պղատ. օրին., դաշնակապէս Փիլ., դաշնակաւոր, դաշնակել, դաշնակումն, դաշնաւոր, ներդաշնակ են Փիլ. Լմբ. Նչ. քեր. Երզն. քեր. Պիտ. են։ Աւելի յետոյ՝ դաշն փոխաբերաբար առացել է «մեղմով, մեղմիկ, հանդարտ, կամացուկ» նշանակութիւնը. այսպէս՝ Վրք. հց., որից դաշնաւորութիւն «մեղմելը, չափաւորելը» ՅՀ. կաթ.։ Այս արմատին է պատկանում նաև գազաբնադաշն «դազաթը անզարդ սաղաւարտ» Մաշտ.։ Նոր գրականին յատուկ բառեր են՝ դաշնակ կամ դաշնամուր (երաժշտական գործիք), դաշնակահար, ձեռնադաշնակ, fաղցրադաշնակ. մելադաշնակ, անհերդաշնակ, դաշնակցութիւն, դաշնակցիլ, դաշնակցական, դաշնագիր, դաշնադրութիւն են։

= Պհլ. dašn համանիշից, որ աւանդուած է մէկ անգամ սխալագիր پشن pašn գրչութեամբ և որ Nyberg, Hilfsbuch, 2, 173 մեկնում է „etwa Vertrag, Vereinbarung“: Այս մեկնութիւնը ճշտիւ նոյն է հյ. դաշն «պայման, համաձայնութիւն» նշանակութեան հետ։ Nyberg ասում, է թէ իր ընթերցումը ենթադրական է (meine Lesung ist hypothetisch), ասար աղցամ եմ փոքրիկ ուղղելութեամբ دشن dašn (د d փոխանակ پ)։ Սրանից հետ նոյն է նաև վրացերէն. დაშნი դաշնի «соучастникъ, соумышленникъ, մասնակից. խորհրդակից», որ փոխառեալ է իրանեանից։—Աճ.

ԳԴ պրս. تاش -tāš և թրք. داش -daš «կից» նշանակութիւնը տալով մասնիկի հետ։ Müller, SWAW, 42, 254 (և յետոյ WZKM, 8, 94—95) զնդ. dašina «աջ ձեռք»=յն. δεξιός, պհլ. דשן (մանիք. պհլ. דשן Salemann, Man. Stud.

ЗАН. 8, 69) dašn, պրս. دخش daxš «ակիցք». նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. արաբ. يمين yamīn «աջ ձեռք» և «երդում»։—Այս մեկնութիւնը ընդունած են Justi, Zendsp. 150, Հիւբշ. KZ, 23, 34, Մառ, ЗВО, 5, 318։—Հիւբշ. Arm. Gram. 134 մերժում է։ Հիւնք. դաշն (եղանակը)<շանք բառից, իսկ դաշն «պայման»<արաբ. šart համանիշից։

*ԴԱՇՆԱԿ «փոքր դաշոյն» Փ. Սոկր. ճէ. Սմբ. պատմ. 89 (երկրորդ վկայութիւնը չունի ՆՀԲ)։

=Պհլ. *dašnak ենթադրելու ձևից, որ թէև ավանդուած չէ, բայց նոյնն են հաստատում պրս. دشنه dašna «դաշոյն» և իրանականից փոխառեալ ասոր. ܕܫܢܓ dašnag «երկաթյրի գանակ», արաբ. دشنج dašnaǰ «դաշոյն», վրաց. დაშნაკი դաշնակի, დაშნაგი դաշնագի, დაშნა դաշնա, լազ. դաշնա «սուր, գանակ»։—Հիւբշ. 134։

ՀՀԲ համարում է դաշոյն բառի նուազականը։ Ուղիղ մեկնեց նախ Գ.Գ, յետոյ Lag. Urgesch. 1001, Ges. Ab. 36։ Pictet, բ. տպ. հտ. Բ. էջ 287 պրս. tiš «թուր», ռուս. tesakъ «թուր» բառերի հետ։

ԴԱՇՆԱՆԵԼ «վանել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բառ. երեմ. էջ 296 վանել բառի բացատրութեան մէջ՝ հետևեալ ձևով.—Վանել «ընթադրել, դաշնանել, հալածել, փախցնել»։

ԴԱՇՈՅՆ «երկաթյրի կարճ սուր» Յուդթ. ժգ. 8. ժզ. 11. գրուած դաշոյն Եփր. գս. 345, որից դաշունակալ «սուսերաւոր» Մծբ. 385։ Արդի գրականի մէջ գործածական է միայն առաջին ձևը, որից դաշունահար:

ՆՀԲ պրս. dašna «դաշոյն»։ Böttich. Arica, 75, 219 daç արմատից։ Lag. Proph. chald. 51, 6 հանում է քնդ. dašina «աջ» բառից, իբր թէ «աջ կողմից կախելու բան»։ Հիւնք. պրս. dašna: Սոսկ չէ թէ ի՛նչ կապ ունի դաշնակ բառի հետ, մանաւանդ որ բառիս հնագոյն ձևը թւում է դաշոյն:

*ԴԱՇՏ, ի-ա հլ. (ի հլ. են ցոյց տալիս՝ գրծ. դաշտիւ Ա. մակ. ժ. 78 և դաշտիւք Ա. մակ. գ. 40) «ընդարձակ և հարթ բացավայր» ՍԳր. Ագաթ., «սենեակի զարդարուն կամ ծաղկանկար յատակը» Ոսկ. հռովմ. 114, որից՝ դաշտանալ «հարթուիլ, խոնարհիլ» Սղ. ճգ. 8. Ագաթ. Եղիշ., դաշտագետին Ա. մակ. գ. 40, դաշտական ՍԳր. Ագաթ., դաշտակողմն Յուդթ. ժե. 3. Եփր. ծն., դաշտաձև Ագաթ. Եփր. յես., դաշտամուխ լինել «դաշտ երթալ» Ա. մակ. ժզ. 5, դաշտային ՍԳր, դաշտավայր Գաւ. ա. 9. Բ. թագ. իգ. 31, դաշտաւոր «վայրի» (օր. եղջերու դաշտաւոր) Եփր. յոբ. ՀԱ, 1912, 671 (նորագիւտ բառ), դաշտել «կործանել, հողին հաւասարեցնել» Եփր. թգ. 465, դաշտխօս «դատարկաբան» Մանդ. էջ 217 (նորագիւտ բառ. շինուած է ընդվայրախօս բառի նմանութեամբ), լեռնադաշտ Եղիշ., ձորադաշտակ ՅՀ. կաթ. են։

=Պհլ. *dašt «անապատ, հարթավայր», սոգդ. daxšt նոյն նշ. (Nyberg, Hilfsbuch, 2, 50), որոնց հետ նոյն են պազենդ. dašt, պրս. دشت dašt, քրդ. dešt, desta, dest, զազա deište «դաշտ». որոնից՝ պհլ. daštīk «դաշտային»=պրս. دشتی daštī «վայրի, վայրենի» (հմմտ. գրբ. դաշտաւոր համանիշը)։ Իրանեանից փոխառեալ են նոյնպէս ասոր. ܕܫܬܝܓ daštig «դաշտային», ն. ասոր. dištə «դաշտ», արաբ. دست dast «դաշտ»։—Հիւբշ. 134։

Ուղիղ մեկնեց նախ Շրէօդէր, Thesaur, 47, որից յետոյ Klapr. As. polygl. էջ 100 և Գ.Գ։ Նոյնը նաև ՆՀԲ, Petermann, 22, Böttich. Arica, 78, 291 են։ —Lag. Gesam. Abhd. 34 հլ. դաշտի կցում է պրս. daštī, պհլ. daštik, ասոր. daštig «վայրի» բառերին, որ և կրկնում է Lag. Arm. Stud. § 570։ Հիւբշ. Arm. Gram. 134 ցոյց է տալիս, որ հլ. բառը դաշտ ձևի սեռականն է և պարականների հետ գործ չունի։ Nyberg չիշելով հլ. դաշտ ձևը, իրանեանից է դնում հլ. երաշտ<ðašta և սոգդ. ձևի վրայ հիմնուելով՝ մեկնում է dag

«այրել», daxša «հրդեհ» բառից՝ պհլ. dašt «այրած, չորացած երկիր»։

ԳԻՌ.—Տփ. դաշտ, *Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ.* դ՛աշտ, *Ջղ.* դ՛աշդ, *Ոզմ.* դ՛ոշտ, *Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն.* տոշտ, *Տիգ.* թոշդ, *իսկ Ագլ.* Դէ՛շտի՝ *յատուկ անուն է (Ներքին Ագուլիս գիւղն է)։ Նոր բառեր են՝* դաշտակոտրիկ, դաշտաճանդ, դաշտուր, դաշտամէջ, դաշտաճար։

*ԴԱՇՏ *«մի տեսակ երաժշտական խաղ» ԱԲ. չունի ՆՀԲ, իսկ ՀՀԲ գրում է* թաշտ:

=Հյ. տաշտ < *պրս.* طشت ţašt *«տաշտ» բառն է. ձևի նմանութիւնից առել է այս անունը։ Վաստակոց գրքում յաճախ* դաշտ *գործածւում է իբր* տաշտ. *հմմտ. նաև պրս.* طشتکر ţaštgar *«է անուն երաժշտի միոջ»։ —Աճ.*

> Peterm. Über die Musik der Armenier, ZDMG, *1851, 365—72 ուղղում է* թաշտ *և հանում է* թաչել *«հառաչել» բառից կասկածով։*

*ԴԱՇՏԱՆ, ի, ի–ա *հլ. «օրէնք կանանց» ՍԳր. Եփր. Եբր. 215. «դաշտան ունեցող կին» ՍԳր,* տուն դաշտանաց *«արտաքնոց» Փարպ.,* դաշտանիկ *«դաշտան ունեցող» Բարուք. զ. 29. Բուզ.,* դաշտանութիւն *«դաշտան» Եփր. փես. 422. Ոսկիփ.։*

= Պհլ. daštān *«դաշտան», պազենդ.* dašlān *«դաշտան», պրս.* دشتان daštan *«դաշտան ունեցող կին», որոնց հնագոյնն է զնդ.* daxšta- *«նշան, որևէ մարմնաւոր պակասութեան արտաքին նշան, 2. դաշտան»,* daxštavaiti- *«դաշտան ունեցող»։ Ստուգաբանութիւնը անծանօթ է* (Horn, § *570,* Bartholom. *676—7)։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև քաղդ.* דשתן daštān *և վրաց.* დაშტანი դաշտանի *«արիւնելութութիւն, անառակութիւն», որ կարող է նաև հայերէնի միջոցով անցած լինել։—Հիւբշ. 135։*

> *Ուղիղ մեկնեց նախ Գ.Դ. նոյնը նաև* Lag. Urgesch. *632,* Gesam. Abhd. *35։ Տէրվ. Մասիս, 1881 մայիս 11։—Իսկ Հիւնք. պրս.* տիյսրանա *«կին դաշտանի»։*

ԴԱՇՏԿԱՐԱՆ *«իշխանական մի տիտղոս», որ զանազան աղաւաղեալ ձևերով աւանդել են Ուխտ. հտ. Բ. 57, 58, 64, 93, 95 և Գիրք թղթոց (տե՛ս ցանկը)։*

> *Մառ,* ЗВО, *17, 026 մեկնում է* կարան *«իշխող, կառավարիչ»* Դաշտ *գաւառի. ուրեմն կար* կարան *ձևով մի բառ, որ հանում է* կարել *բայից (ինչպէս* իշխել—իշխան*) և որից փոխառեալ է դնում վրաց.* კარანი կարանի *հոմանիշը՝ գործածուած Պիղատոսի անվաւերականում։ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 242 բուն ձևը դնում է* դաշտկարան:

ԴԱՊԱՌ *«ծոյլ, հեղգ,* persegnis, piger, tardus*». գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լատ.-հյ. էջ 9 ա, 396 ա, 402 բ և 533 բ. Նոյնը գտնում եմ Հունգարահայ բարբառում* դապար *«ծոյլ» ձևով, որից էլ* դապրութիւն *«ծուլութիւն». հմմտ. «Դապար տղան ամէն մարդու դիմաց ատելի է», «Դապրութիւնը ամէն չարութեան կցուածքն է» (Հայնակ և մաճռնակ այբուբենի թուղթ, Վիեննա 1834, էջ 12, ուր հոմանիշ է դրուած հունգ.* árest, árestság*)։*

ԴԱՌԵԱԼ *«կծուած, խայթուած». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Արճ. խորհ. էջ 375 «Եդեալ զնա ի կոթողս քարանց, քարոզէր բանակին երրայեցւոց, եթէ եկայք ապրեցարուք սովու ի թիւնաւոր օձից դառեալքդ և խածեալքդ, բժշկեցէք զվէրս ձեր» (հմմտ. Թիւք, իա. 9)։—Նոյն է Ղրբ. Երև.* դառած *«կտրղած» (արջ, շուն են), որ սակայն* դառնալ *բայի մի նոր իմաստն է ներկայացնում։*

ԴԱՌՆ, ն.*հլ. (-ռին, -ռանց, -ռինց) «լեղի» ՍԳր. Եզն. Մծբ., «դժնդակ, անտանելի» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 23. Փարպ., «դառնին խոտը» Փիլ. ել., որից՝* դառնանալ *«լեղինալ. 2. վշտանալ, զայրանալ» ՍԳր,* դառնացուցանել *ՍԳր,* դառնացուցիչ *Օր. լա. 27. Եզեկ. բ. 3,* դառնացութիւն *Եփր. համար. 126,* դառնութիւն *ՍԳր,* դառնէնի *«դառն պտուղ ունեցող» Վեցօր. 97,* դառնապէս *ՍԳր,* դառնաշունչ *Ոսկ. ես. և մ. բ. 6. Եփր. թղ. 401,* դառնադառն *Ոսկ. յհ. ա. 9,* դառնաճոզի *Եփր. թղ. 401,* դառնաբեր *Ագաթ. Կոչ.,* խաղողադառն *Մծբ.,* դառնին *«դառն, լեղի» Ագաթ. «խիստ լեղի*

մի քոյս» (որ և դառինչ) Ոսկ. Երր. Փիլ. եյ. (Հմմտ. յն. πικρός «լեղի» և πικρίς «դառնիճ. լեղի հազար»), դառնագոյժ (նոր բառ) են։

Պատկանեան, Изсл. о сост. арм. яз. 22 համեմատում է քրդ. tāl «դառն» բառի հետ. (բայց այս բառը պրս. تلخ talx «դառն» ձևից ծագած լինելով՝ այստեղ գործ չունի, ինչպէս նկատում է նաև Justi, Göttin. gel. Anz. 1866, 998)։ Canini, Et. étym. 27 պելասգ. θére: Patrubány, SA, 2, 268 հնխ. denk «կծել» արմատից, իբր յն. δάκνω «խածնել» են։ Scheftelowitz, BB, 29, 20 սանս. tāra- «թափանցիկ, բարձրաձայն», պրս. ترش turš «թթու» են։ Հիւնք. դառնալ բայից։ Այսպէս է մեկնում նաև Lidén, Arm. Stud. § 71, մանրամասն ցոյց տալով թէ ի՛նչպես շատ լեզուներում դառնալ նշանակող բայը ստանում է «թթուիլ, կծուիլ» նշանակութիւնը։ Նոյնը գտնում ենք նաև արդի հայերէնում, օր. գինին դարձեր է «գինին թթուել է, քացախել է». բայց հին հյ. դառն բառը չունի «թթու, կծու» նշանակութիւնը։ Karst, Յուշարձան, 419 թաթար. tur «աղ»։ Մառ, ИАН, 1912, 596 վրաց. მწარე, մեգրել. წარე «դառն»։

ԳԻՒ.—Կր. Ջղ. դ'առն, Երև. դ'առը, Ալշ. Ախց. Մշ. դ'առ, Տփ. դա՛ռը, Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. տոռն, Շմ. տոռնը, Ոզմ. դ'ոռ, Ագլ. դէոռնը «դառն», դռնո՛նիլ «դառնանալ»։ Նոր բառեր են՝ դառնաժամ, դառնակողինձ, դառնաջուր, դառնիկ, դառնարիւն, դառննի, դառնինուկ, դառնուշք:

ՓՈԽ.—Գ. Փառնակ, Անահիտ, 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան. dhere «լեղի»։

ԴԱՌՆԱԼ տե՛ս Դարձ։

ԴԱՍ, ու հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «խումբ, կարգ, կարգաւորեալ բազմութիւն (մարդոց, անասունների, զինուորների, հրեշտակների են)» ՍԳր. Ագաթ. Կիւրղ. ղկ., «կարգ, աստիճան» Փիլ. Շար., «եկեղեցում ժամերգութեան յատուկ տեղը» ՅՀ. իմ. տա., «ուսուցչի սովորեցրածը» Կրպտ. ոտ., որից՝ դասադաս Բ. մակ. գ. 18. Ագաթ., դասասաց «անագանոս» Կանոն. 175, դասալիք Ոսկ. ղկ. Պիտ. Փիլ., դասակ ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. և. Եփես., դասական «հետևակ զօրք» Ա. Թագ. ժե. 4, դասակարգ Ղուկ. ա. 5, դասաւորել Ոսկ. յհ. բ. 12, դասել Սահմ. Շար. Նար., դասատուն «դպրոց» Վրք. աշխ., գեղեցկադասութիւն Նիւս. երգ. Փիլ., շարադասութիւն Փիլ. Նոնն., գերադասել Շնորհ. ա. յհ., նախադաս Եղիշ. մատն. Պիտ.։ Նոր գրական բառեր են՝ դասարան, դասատու, դասատուութիւն, դասացուցակ, միդասեան, երկդասեան, դասարանցի, դասարանական, դասաբաշխութիւն, դասագին, դասադրոյ, դասախօս, դասախօսութիւն, դասախօսել, դասընկեր, դասընթաց, դասաւանդութիւն, դասաւանդել են։

ՆՀԲ լծ. յն. τάσσω, τάξις, τάγμα «շարել, շարք», թրք. dizmek «դիզել», dizi «շարք», արաբ. درس dars «աշակերտի դաս»։ Peterm. 22 յն. τάξις։ Windisch. 11 յն. τάσσειν։ Մորթման, ZDMG, 26, 544 բևեռ. tasizi «դասել», յն. τάσσω, τάζω։—Canini, Et. étym. 234 յն. τάξις և քէշուա. taz: Հիւնք. յն. τάσσω են։ Bugge, Zyk. Stud. 1, 12 ուզում է տեսնել Կապադովկիոյ Δασμένδα քաղաքի անուան մէջ։ Մ. Ս. Գաբրիէլեան, Բազմ. 1903, 558 տասն բառից։ Դաւիթ-Բեկ, Յուշարձ. 397 հյ. դեզ, ն. գալլ. das «դէզ», իռլ. dais, հոլլա. das «դէզ», գնդ. diz, սանս. dih «դէզ, շարք, ծալք»։ Էդէթ, Արրտ. 1915, 499 արաբ. درس dars «դաս» բառից։

ԳԻՒ.—Տփ. դաս, Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ. դ'աս, Շմ. դոս, Ոզմ. դ'ոս, Ղրբ. Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. տոս, Ննխ. Պլ. Հմշ. Ռ. թաս, Ագլ. դաս, դօս, Զթ. դ'օս, դ'ոս, Հճ. դ'օս: Բոլորն էլ «ժամու կամ դպրոցի դաս» նշանակութեամբ և անշուշտ գրական փոխառութիւն։ Անկախ ձևեր են՝ դաս Բլ. Մշ. «մէկ հօր անից բաժանուած փոքր եղբայրները», դաս ու դրացի Ակն. «բոլոր դրացիները», դասկել, դասկուիլ «շարքը դասել, դասուիլ»,—և աւելի կարևոր Ագլ. դա՛ռսիլ, Ղրբ. տո՛ռսիլ, Տփ. դա՛ռսիլ, Սլմ. դոռսել, Երև. դա՛ռսէլ «դիզել, շարել», դառ-

սռել «բոլորն էլ շարել», դարսողութիւն «կարգադրութիւն». այս բոլորը ցոյց են տալիս, որ բառիս հնագոյն ձևն է դարս, ինչպէս որ գտնում ենք իսկապէս Ղրդ. դարս «աշակերտի դաս»։—Ատանայի թրքախօս հայերը ունին դարընգէլ «դասընկեր».—կայ և Հվ. դասղլէֆ «ուխտագրուած», նոյնը Խրբ. Չրս. իբրև անիծական բառ, որ Բիւր. 1900, էջ 628ա մեկնւում է գրբ. դասալիֆ ձևից։

ՓՈԽ.—Վրաց. დასი դասի «խումբ, բազմութիւն, դասակարգ, չոկատ, դաս (եկեղեցական, հրեշտակների), հատուած», დასობა դասոբա «կարգաւորուիլ», დას-დასად դաս-դասադ «կարգով, դաս դաս, մէկը միւսի ետևվից», დასისაგანი դասիսագանի «զինւոր» (սրանց համեմատ էլ Տփ. դաս նշանակում է նաև «խումբ»), ուտ. däs (ո՛չ das) «աշակերտի դաս. 2. շարք», däsnädäftär «դասագիրք», därz (դարսել ձևից) «ցորենի տասը խուրձից կազմուած կոյտ»։ Ըստ Bugge, IF. 5, 168—180=ՀԱ, 1895, էջ 229 հայից են նաև գոթ. ungatassans Ա. Թես. ե. 14, ungatassaba Բ. Թես. գ. 6, 11, որոնք համապատասխանում են յն. ἀτάκτους, ἀτάκτως ձևերին (հյ. թրգմ. զտաճակս, տաճակութեամբ)։ Յոյն ձևերը բառացի նշանակում են «անդաս» և նրանց վրայից էլ շինուած են գոթական ձևերը՝ un բացասականով։

ԴԱՍԱՆ «կոխել», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 73։

*ԴԱՍՊԻՆԻԱ «դժուարաշնչութիւն». մէկ անգամ միայն գործածուած է Եւս. պատմ. էջ 46 «Եւ դարձեալ ի թասել ոգւոյն, որ ասի ի յոյն անդր որթոփնիա և դասպինիա (ձեռ. յասպինիա) և ճգնութիւն նեղութեան դամենայն անդամս նորա»։

=Յն. δύσπνοια համանիշն է (ֆրանս. dyspnée), որ Եւսեբիոսի ասորի թարգմանութեան մէջ տառադարձուելով ܕܝܣܦܢܝܐ dispənia, սրանից էլ սխալմամբ առաջին տառը սեռականի մասնիկ կարծելով՝ անցել է հայերէնի։

Ուղիղ մեկնեցին Merx, The eccl hist. of Euseb. XV և 40, և Վարդանեան, ՀԱ, 1914, 637, Բառաքննակ. գիտ. Բ. 77։

*ԴԱՍՏ «ձեռք». մէկ անգամ ունի Օշին առանուարդ (տե՛ս Սմբ. պատմ. հրատ. Շահն. էջ 159), որից կազմուած են դաստաձրել «ձեռքով ծրարել՝ գրել» ԱԲ, դաստրութիւն (իմա՛ դաստատրութիւն) «ձեռնտուութիւն» ԱԲ, դաստաշարժ «ձեռքով շարժուած» Ուխտ. Ա. 12 (նորագիւտ բառ)։ Նոր գաւառականներից էլ ունինք դաստափ Ղվ. «ձեռքի ափը»։

=Պրս. دست dast, քրդ. dest, աֆղան. dāst, lās, բելուճ. dast, պհլ. [illegible] dast, հպրս. 𐎭𐎿𐎫 dasta-, զնդ. zasta-, բոլորն էլ «ձեռք» նշանակութեամբ։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ. միւսները չեն յիշում։

*ԴԱՍՏԱ «տրցակ, կապոց». Մին տարին երեք դաստա թուղթ վճարել էր ի նամակ գրելն, Վարք Թ. Մեծոփ. (ժԵ դա՞ր). Արրտ. 1913, էջ 743։

=Պրս. և թրք. دسته dasta «փունջ, կապոց, տրցակ», որ ծագում է պրս. دستی dasi «ձեռք» բառից, որից և փոխառեալ է արաբ. دست dast «տրցակ, կապոց» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. էջ 302)։—ԱՃ.

*ԴԱՍՏԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան. յետնաբար գտնում եմ սեռ. դաստակաց Նար. կուս. 412) «ձեռքի և բազուկի մէջտեղի մասը» Ա. Թագ. ե. 4. Նար., «սուրի կոթ» Մագ. քեր. 246. Անկ. գիրք հին կտ. 191, «ձեռք» Սիմ. սպար. 80 (Ոսկի նուագն ի դաստակին), «տրցակ, կապոց» մհյ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 779 ա), որից՝ դաստակեղ Անյ. բարձր., երկայնադաստակ «երկար կոթով» Շիր. չփ. և կշռ. հմմտ. Նաև տաստակ:

=Պհլ. dastak «կոթ, բռնատեղ, տրցակ, մի բուռ լի», պրս. دسته dasta «կոթ, բռնատեղ, սուրի՝ դաշոյնի՝ դանակի՝ կացինի են կոթ», քրդ. deste «կոթ», հինդուստ. dustu «կոթ», գնչ. destó «կացինի են կոթ». բոլորն էլ ծագում են պհլ. պրս. dast «ձեռք» բառից։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև արաբ. دستج dastaǰ և ասոր. ܕܣܬܩܐ dastaqā «կոթ»։—Հիւբշ. 135։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԳ.—ՆՀԲ պրս. տեսթ «ձեռն» և տեսթէք «ձեռնիկ»։

Böttich. Horae aram. *29*, Rudim. *37, 74 են պրս.* dasta, *ասոր.* dastaq, *արաբ.* dastaǰ։ *Նոյնը* Justi, Zendsp. *124 զնդ.* zaçta- *ձևի տակ։*

*ԴԱՍՏԱԿԵՐՏ, ի, ի–ա *հլ. «ձեռակերտ, շինուածք, շէնք, գիւղ, ագարակ» Առակ. իդ. 5. 27. Եզեկ. լը. 12. Կոչ. 154. Ագաթ. Եղիշ. ևայլն.։*

=Հպրս. *dastakrta- *«ձեռակերտ», պհլ.* dastk(e)rt *«աւան, գիւղ»,* Dast-kart *«Թաւրով Նուշիրվանի զարդարած հաշտակամար պալատը»* (Blochet, Liste géogr. *էջ 2), որոնք գալիս են* dast *«ձեռք» և* krta *«շինել» բառերից։—Միջին պրս. ձևն է* dastagerd, *որ աւանդուած է յն.* Δασταγέρδ *(Թէոփանէս) և արաբ.* دستجرد Dastaǰird *տառադարձութեամբ, իբր տեղի անուն. Նպրս.* دسکره dasgara *«աւան», որ և արաբ.* دسکرة daskarat *«գիւղ. 2. բերդի շրջակայ աւանները. 3. ապարանք» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 856)։—Հիւբշ. 135։*

Առաջին անգամ Müller, SWAW *38, 576—7 մեկնելով «ձեռակերտ»՝ համեմատում է զնդ.* zasta, *պրս.* dast *բառերի հետ։* Lag. Beitr. baktr. Lex. *27, 41 աւելացնում է բառիս արաբ.* daskarat *տառադարձութիւնը։ Ընդարձակ գրում է բառիս վրայ Հիւբշ.* ZDMG, *1876, 138—141 և համեմատում է պրս.* dastkard *ձևի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 69 յիշում է յն. և արաբ. տառադարձութիւնները։*

ԴԱՍՏԱՁԱՔ *«ծեծի գաւազան», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. 114 «Մտեալ ի մորին՝ կտրեց դաստաչաք (այլ ձեռ. կաղնի մահակաւ) և սկըսեալ ի յառիցն մինչ ի գլուխն ջարդեց»։*

=Արդեօք պրս. دسته چوب dasta-čōb *«ձեռնափայտ» բա՞ռն է՝ աղաւաղ գրչութեամբ։—Աճ.*

ԴԱՍՏԱՊԱԿ *«խմորեղէ՞ն». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Փիլ. նխ. ա. 30 «Ո՞ր են այլքանք խաչից և ազգի ազգի հացարարացն դաստապակք»։*

ՆՀԲ ուզում է հանել դաստ *«ձեռք» բառից, «եթէ չկայցէ սխալ գրչի»։*

*ԴԱՍՏԱՊԱՆ (ի–ա *հլ. ըստ ՆՀԲ-ի, բայց կայ միայն սեռ.* -ի) *«սուրի կոթ, երախակալ» Բուզ. ե. 32. Նիւս. կուս.։*

=Հպրս. *dastapāna- *ձևից, որ կազմուած է* dasta- *«ձեռք»*+pāna- *«պահող» բառերից։ Այս ընդհանուր նշանակութիւնը յետոյ ստացել է զանազան մասնաւոր առումներ, որոնցից մէկը հայերէն բառի նշանակութիւնն է, որ միւսների մէջ կորել է։ Միւսների մէջ գտնում ենք՝ պհլ.* dastpanak *«կրակի ունելի», պրս.* دستبانه dastbāna *կամ* دستوان dastvān *«ձեռնոց, թաթպան». որանից տառադարձուած է արաբ.* دستبان dastabān,*—Հիւբշ. 135։*

* *Ուղիղ մեկնեց* Lag. Ges. Abhd. *23,*

*ԴԱՍՏԱՊՐԻԿ *«ձեռք լուալու ժամանակ կոնքի մէջ ջուր լցնելու կուժ, շռնիճ». գիտէ միայն ԱԲ. սրա հետ նոյն է* դաստրիկ *նոյն նշ., որ գործածուած է Կիլիկեան թագաւորօրհնէքի մէջ. «Զգաշտիշտնն և զդաստրիկն, թէ ոսկի է և թէ արծաթի» (հրատ. Սիսուան, էջ 475)։*

=Պրս. دست dast+*արաբ.* ابریق ibrīq *(արդի թրք.* əbrəq, *ռմկ.* եւպրըխ*) «ջրկիճ, շռնիճ», որով ամբողջը կլինի «առձեռն շըռնիճ»։*

Առաջին ձևը գիտէ միայն ԱԲ և մեկնում է «սեղանի անօթ»։ Ալիշան, Սիսուան, 475 յիշում է անցողակի թրք. լէճէն-եբրըգ: *Վերի ձևով մեկնում է Հացունի, Ճաշեր, էջ 85։*

*ԴԱՍՏԱՌԱԿ, ի–ա *հլ. «ջնջոց» Ոսկ. ա. տիմ. ժզ. «անձեռոց, ձեռքի սրբիչ» Եղիշ., «ոտքի սրբիչ» Խոսր. «վարշամակ, մաքուր կտաւ» Մաշտ. Վրք. հց.։*

=Պհլ. *dastārak *ձևից, որ աւանդուած չէ, բայց նոյնը հաստատում են հայերէնի հետ՝ պրս.* دستار dastār *«թաշկինակ, քըրտինք սրբելու շոր, գլխի փաթթոց»,* دستارچه dastārča *«փոքր թաշկինակ», աֆղան.* dastār *«փաթթոց», քրդ.* dastruk, desrók *«թաշկինակ»։—Հիւբշ. 135։*

ՆՀԲ ուզում է մեկնել պրս. dast

«ձեռք» և հյ. առնուլ *բառերից, թէև յիշում է նաև պրս.* տէսթառ։ *Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ.* ZDMG, *35 (1881), էջ 657*։ *Հիւնք. պրս.* տէսթարչէ։

ԳԻՒ.—Պլ. դաստառագ, թաստառագ, *Ասլ.* դ՛աստառագ, դ՛աստառայ, *Խրբ.* դաստըռագ, *որոնք նշանակում են «մասն վարտեաց որ զառականն ծածկէ»։ Այլ գաւառականներով ունինք Ախց.* դ՛աստըռակ *«խմորը ծածկելու, հաց փաթաթելու շոր», Զթ. «հարսի վրայի ծածկոցը»։*

ՓՈԽ.—Կեսարիոյ թրք. բարբառով tasdar *«տաշտի մէջ եղած խմորի վրայ ձգուած շորը».—այս բառը պարսկերէնից չէ, այլ ուղղակի մի որևէ հայ բարբառից, ինչպէս ցոյց է տալիս նշանակութեան տարբերութիւնը և մանաւանդ արևմտեան արտասանութեան համաձայն* t *և* d։ —Justi, Dict. kurde *մեզանից է դնում քրդ.* دستروك dastruk *«թաշկինակ», որ ընդունելի չէ, քանի որ այս նշանակութիւնը չկայ արդի հայ բարբառներում։*

***ԴԱՍՏԱՌՉԱՅ** *«թաշկինակ, յատկապէս սկիհի ծածկոցը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 180 «Զսկին դատարկ և զմաղզմայն ի դաստառչայ»։*

=*Պրս.* دستارچه dastārča *«թաշկինակ»։—Աճ.*

ԴԱՍՏԱՐԱԿ *«ոսկորի ծուծը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. ոսկ. 297 «Եւ այլք՝ ի ջերմ հողմոյ և ի ցրտոյ, որ մտանէր ի դաստարակ ոսկերացն նոցա, և չորացուցանէր զձեռսն»։*

***ԴԱՍՏԱՔԱՐ** *«ձեռագէտ, արուեստաւոր, վարպետ» Մխ. այրիվ. էջ 2 «Ճարտարացուցէ զտեսութիւն հոգւոյ իմոյ՝ առնելով զիս արուեստագէտ դաստաքար՝ որպէս և անդ զբեսելիէլ»։*

=*Պրս.* دسكار dastkār, دستكارى dastkārī *«ձեռագործ, ձեռարուեստ»,* dast *«ձեռք» և* kār *«գործ» բառերից։*

> *ԱԹ արդէն համարում է պարսկերէն։ Նոյնը Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 132։*

***ԴԱՍՏԻԱՐԱԿ**, ի-ա *հլ. «տղոց վարպետ, ուսուցիչ և խնամակալ» Ա. կոր. դ. 15, Գաղ. գ. 24, 25, Բուզ., որից՝* դաստիարակել *Կիւրղ. ղկ. Պղատ. տիմ. Յճխ.,* դաստիարակեղէն *(նորագիւտ բառ) Պտրգ. 250,* դաստիարակապէս *Մաքս. դիոն.,* դաստիարակարան *Նար.,* դաստիարակութիւն *Յճխ. Նար. խչ.,* դաստիարակչուհի, դաստիարակչական *(Նոր բառեր)։*

=*Պհլ.* *dastyārak *ձևից, որ աւանդուած չէ. հմմտ. պրս.* دستيار dastyār *«օգնական, ձեռնատու». բոլորի մայրն է հպրս.* *dastadāra-, *որ մեկնւում է իբր «ձեռնկալու»։—Հիւբշ. 135։*

> *ՆՀԲ պրս.* տէսթկիր *«օգնական», որ ձևով յարմար չէ։ Ուղիղ մեկնեց նախ Գ. Տէօվլէթեանց, Դաստիարակ, 1873, էջ* ա, *նոյնը յետոյ Հիւբշ.* ZDMG, *35 (1881), էջ 657, Տէրվ. Լեզու, 123,* Müller, WZKM, *8, 275։—Հիւնք. պրս.* տէսթկիր *և* տէսթեար։—Müller *անդ և 10, 179, Ալիշան, Հին հաւ. 353, 466, Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 57 պհլ.* dastūr *«հոգևոր պետ» և պրս.* دستور dastūr *«փոխարքայ»։*

***ԴԱՍՏԻՇՈՆ** *«մէջը ձեռք լուալու փոքրիկ կոնք». իբրև միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 736 բ (*lave-main*). սրա հետ նոյն են* դաշտիշոն *«կոնք, լական» անդ՝ էջ 133 ա (*bassin*) և Լմբ. թագաւորօրհնէից մէջ (հրտ. Սիսուան, 475, տե՛ս և Հացունի, Ճաշեր, էջ 83).—*դաշտիշոյն „vas aquarium abluendo corpori deserviens" Rivola, *Բառ. հայոց, էջ 85.—սխալ գրչութեամբ* դաշտիլու *«լանչայ» (իմա՛* դաշտիշու *«լականչայ») Բառ. Երեմ. յաւել. Գէորգ Դպրէ, էջ 542։*

=*Պրս.* دست شوى dast-šūy *«կոնք և ջրբկիճ լուացման ձեռաց», որ ծագում է* dast *«ձեռք» և* šūy *«լուալ» բառերից, ճիշտ ինչպէս ունինք քրդ. (որից փոխառեալ Բլ.)* փէշով *«մէջը ոտք լուալու կոնք» (պրս.* pā *«ոտք» և* šūy *«լուալ» բառերից)։—Աճ.*

ԳԻՒ.—Ակն. (գիւղերը) դաշտըշուն, *Զթ.* դէօրդիւշիւն *«ոռուպ եփելու յատուկ թղաշտի խորութեամբ պղնձէ մեծ տաշտ, պախրը լէհէն», կրճատմամբ* դաշուն *կամ* դաշօն *Ակն. Արբ. Խրբ. Կիւր. Տ. «պղնձէ լայն, բոլորակ.*

տափակ, եղերքները մէկ թիզ բարձրութեամբ, տակը բոլորովին հարթ կոնք՝ լոգնալու, լուացքի և խմորի համար»։

*ԴԱՍՏՄՈՒԶՏ «դրամական նուէր, pot-de-vin». ունի միայն Քաջունի, հտ. Բ. էջ 400 և Գ. էջ 54։

=Պրս. دستمزد dast-muzd նոյն նշ.։—ԱՃ.

*ԴԱՍՏՐՈՒԹԻՒՆ «թոյլտուութիւն, autorisation» մհլ. բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 111 բ։ (Ըստ ԱԲ դաստրութիւն նշանակում է «ձեռնտուութիւն», որեմն դաստատրութիւն)։

=Պրս. دستور dastūr «արտօնութիւն»։—ԱՃ.

ԴԱՍՕՆ «խօսիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 73։

*ԴԱՏ, ի հլ. (բայց սեռ. դատու Եփր. համաբ. 163) «դատաստան, իրաւունք» ՍԳր. Եփր. ծն. Ոսկ. մտթ. և բ. կոր., որից՝ դատել կամ դատիլ «դատ տեսնել. 2. դատապարտել, խայտառակել. 3. վճռել, դատի բռնուիլ» ՍԳր, «համարել» Լմբ. վերափոխ., «աշխատիլ, յոգնիլ» Վրք. հց. Շնորհ. եղես., հրով, սրով կամ ի հուր, ի սուր դատել «այրել, կոտորել» ՍԳր, դատակնիք Եղիշ. Պղատ. օրին., դատապարտել ՍԳր, դատապարտիչ Կոչ., դատավճիռ Ագաթ. Եփր. պհ., դատարան Պղատ. օրին., դատափետ Ոսկ. մ. ա. 16, դատափետել Երեմ. ժե. 10, դատիչ Ագաթ., դատկան «ժրաջան» Յկ. կր. 39, զրադատ Ագաթ. Բուզ., ստադատ Բուզ., անյադատ Ոսկիփ., բռնադատել ՍԳր. Եզն. Կիւրղ. ծն., ապիդատ «մտքի դատմունք չունեցող» ԱԲ (այլ է ապիրատ, որ իրանական փոխառութիւն է), դատողութիւն Փարպ. Պիտ., բռնադատել, դատական, դատապաշտպան (նոր բառեր). տե՛ս և դատախազ, դատաստան, դատաւոր:

= Պհլ. dāt, պազենդ. dāδ, քրդ. աֆղան. dād. պրս. داد dād «օրէնք, արդարութիւն, իրաւունք», հպրս. dāta- «օրէնք», զնդ. dāta- «օրէնք, կանոն», որոնք ծագում են իրան. dā «տալ, դնել» արմատից (Horn, § 518, Bartholomae, 726)։ Իրանականից փոխառեալ են նաև բարեկ. dāta, եբր. արամ. דת dāt «արքայական հրաման, օրէնք», ասոր. ܕܬܐ datā «օրէնք», արեւլ. թրք. تات tat «արդարութիւն»։—Հիւբշ. 136։

Ուղիղ մեկնեցին նախ Klaproth, Asia polygl. 101 և ԳԴ, հետոյ ՆՀԲ, Böttich. Rudimenta 12, Lag. Urg. 100, Müller, SWAW, 38, 573 են, Մորթման, ZDMG, 26, 547 բևեռ. dadaedini և էջ 692 dadaini համեմատում է մեր դատ=պրս. dād բառի հետ։

ԳԻՐ.—Երև. դատ, Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. դ'ատ, Տփ. դադ, Ջղ. Սեբ. դ'ադ, Մկ. Ալմ. տոտ, Մրղ. տոդ, Ո. թադ (վերջինը, ինչպէս նաև Հմշ. նշանակում է «դատաւոր»)։—Բայական ձեը հիմնական «դատ վարել» իմաստով պահում են Ջղ. դ'ադել, Հճ. դ'ադել, բայց միւսները գիտեն միայն «շատ աշխատիլ, յոգնիլ» կամ «դրամ շահիլ, վաստկիլ» իմաստով, ինչ. Պլ. դադիլ, Աոլ. դ'ադիլ, Հմշ. տադուշ, Տփ. դադիլ, Սեբ. Ալշ. դ'ադիլ են։ Նոր բառեր են՝ դատուկ, դատանք, դատում, դատօնք, դատումաւոր են։ Դատիլ «աշխատիլ» նշանակութեան զարգացման համաձայն է գալիս վրաց. გამნჯელობა գամսջելոբա «դատողութիւն. 2. աշխատանք, նեղութիւն»։

ՓՈԽ.—Ուտ. dad «դատաստան. 2. տանջանք. 3. վա՜յ, հաշա՜յ» թերևս ուղղակի իրանեանից լինի։

ԴԱՏԱԽԱԶ, ի-ա հլ. «դատ պահանջող, դատի մէջ ամբաստանող» Ես. խա. 11 ծդ. 17. Գծ. իե. 16. Փարպ., որից՝ դատախազութիւն Եւ. քր. Փարպ., դատախազ լինել Եղիշ. կամ դատախազել Նեղոս. Սրգ. Անկ. գիրք առաք. 226, դատախազանք ԱԲ։

=Իրանեան բարդութիւն է թւում, որի առաջին մասն է դատ, իսկ երկրորդ մասը՝ խազ անյայտ է (հմմտ. նաև գինեխազ, մատակախազ, իգախազութիւն)։

ՆՀԲ և Հիւնք. պրս. دادخواه dādxvāh «դատախազ» բառի հետ, որ կազմուած է dād «դատ» և xvāstan «ուզել» բառերից։ Հիւբշ. չունի։

ԳԻՐ.—Ունենք միայն խրբ. դէմբ դ'ադա-

խազ կայնիլ «պահանջկոտ լինել, առանց համաձայնելու միշտ պահանջել» ռմր։

ԴԱՏԱԿԵԼ «ծանակել կամ անարգել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 73։

*ԴԱՏԱՍՏԱՆ, ի–ա հլ. «դատ. 2. դատավճիռ. 3. դատապարտութիւն. 4. դատարան» ՍԳր. «5. օրէնք, իրաւունք» Սկեռ. եւ., որից՝ դատաստանական Փիլ. նխ., դատաստանագիրք Մխ. դտ., դատաստանաւոր Եղիշ. երէց., դատաստանոց «դատարան» Վրք. գիւն.։

=Պհլ. [illegible] dātastān, մանիք. պհլ. דאדיסתאן dādīstān (Salem. Manich. Stud. ЗАН, 8, 65), պազենդ. dāδastan, պրս. دادستان dādistān. բոլորն էլ «վճիռ, դատավճիռ», որոնք կազմուած են dāt «դատ» բառից՝ stān մասնիկով։—Հիւբշ. 136։

Այս մեկնութիւնը առաջին անգամ յիշում է Spiegel, Gram. Huzv. 188—191։ Միւսները առհասարակ համարում են հայերէնի մէջ կազմուած դատ բառից՝ -ստան տեղական մասնիկով։ Բայց եթէ այսպէս լինէր, չպիտի ունենայինք «դատ, դատավճիռ, օրէնք են» նշանակութիւնները, այլ միայն «դատարան»։

ԳԻՌ.—Երև. Ղրբ. Նխ. Շմ. Տփ. դատաստա՛ն, Ախց. Կր. դ՛ատաստան, Ալշ. Մշ. Ջղ. դ՛աղաստան, Ագլ. դաղաստա՛ն, դաղաստո՛ւն, Պլ. դաղասդան (հին լեզուով), թաղասդան (նոր լեզուով), Սչ. դ՛աղասդ՛ան, Խրբ. Սեբ. դ՛աղասդան, Ջթ. դ՛աղասդօն, դ՛աղասդոն, Ռ. թաղասդան, Հճ. դ՛աղաստոն, Ասլ. դ՛ադասդը, Ոզմ. դ՛ըտաստան, Մկ. Սլմ. Վն. տըտըստան, Մրղ. տըդըստան, Տիգ. թըդըսդըն, բոլորն էլ նշանակում են «հանդերձեալ կենաց դատաստանը»։ Նոր բառեր են դատաստանագիր եղբայր կամ դատաստանեղբայր «մի տեսակ ոգի» (Տիւր. դիք)։

ՓՈԽ.—Ատանայի թրքախօս հայոց, ինչպէս նաև յունաց և տաճկաց մէջ գործածական են dadasdan «դատ, դատաստան» և dadasdanja «իրաւունքով, արդարութեամբ» (-ja թրքական մասնիկով)։

ԴԱՏԱՐԿ, ի–ա հլ. «պարապ, անգործ, փուճ» ՍԳր. Եզն. Եւս. քր., որից՝ դատարկաբան Կոչ., դատարկաժամ Ոսկ. յհ. ա. 3, դատարկաձեռն Եղ. իգ. 15. Ոսկ. մ. բ. 10, դատարկանալ ՍԳր, դատարկանձն Ա. տիմ. և. 14, դատարկապէս Ոսկ. յհ. ա. 3. Կոչ. 17, դատարկապորտ Տիտ. ա. 13. Եփր. բ. թես., դատարկասուն Ագաթ. Կորիւն, դատարկացուցանել Ոսկ. բ. թես. Եւագր., դատարկութիւն ՍԳր. Եւս. քր.։ Նոր բառեր են՝ դատարկախօս, դատարկախօսութիւն, դատարկել են։

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 312 «ի դատելոյ՝ այսինքն յաշխատելոյ արկեալ, բանելու թուլցած կամ գործքէ (երկէ) դադրած»։ ՆՀԲ թուի մեկնել «դադարեալ յերկոց կամ յարգասեաց»։ Հիւնք. թառ բառից։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. դ՛արտակ, Ոզմ. դ՛ըրտակ, Տփ. դա՛րդակ, Մշ. դ՛արդ՛ակ, Նխ. դարդագ, Սեբ. դ՛արագ, Ռ. թարդագ, Գոր. տըրտըկ, Սլմ. տըրտըկ, Շմ. տըրտըգ, Ասլ. դ՛արդագ, դ՛արդայ, Ալշ. դ՛առդագ, Ջղ. դ՛առդ՛ակ, դ՛առդ՛ափ, Ագլ. դըռդըկ, Մկ. Վն. տառտակ, Մրղ. տըռտըկ, Տիգ. թըրդըգ, Ղրբ. տէ՛րտակ, Ակն. դ՛արդագ, դ՛այդագ, Հմշ. տայդագ. այս բոլորը նշանակում են «դատարկ, պարապ» և ծագում են շրջմամբ՝ դարտակ ձևից (հմմտ. կամուրջ—կարմունջ, կապերտ—կարպետ, փիփերդ—փիրփեդ)։ Նոյն բառը ուրիշ գաւառականներում փոխելով իր իմաստը, եղել է՝ Զթ. Ջղ. «եղեգ», Ատն. «մէջը պարապ եղէգ», Զթ. «եղէգից շինուած սրինգ», Ակն. Այն. Արբ. Զթ. Խրբ. (դ՛արդագ), Մրշ. Սթ. «ջուլհակի մասուրայ. փոքրիկ եղէգներ, որոնց վրայ թելացու մանած են փաթաթում՝ գործելու համար»։ Նոր բառեր են՝ դատարկել, դատարկուիլ, դատարկովլի, դատարկուրախ։

ՓՈԽ.— Անգորայի թրքախօս հայերը, թուրքերն ու յոյները գործածում են terdek «դատարակ» (Բիւրակն, 1898, 789)։ Նմանապէս Ատանայի հայերը, թուրքերն ու յոյները գործածում են derdek «մէջը պարապ եղէգ» (Արևելք, 1888 նոյ"9)։

*ԴԱՏԱՒՈՐ, ի–ա հլ. «դատաստան կտրող» և լայնաբար «իշխան, կառավարիչ» ՍԳր. Եզն., որից՝ դատաւորանոց «դատարան»

Ոսկ. յհ. բ. 14, դատաւորաւան *Պղատ. մի-նոմս.*, դատաւորութիւն *Ղուկ. բ. 2. գ. 1։*

= *Պհլ.* dātavar *կամ* dātuvar *(գրուած է* dātūbar). *մանիք.* داتبر dātbr *«դատաւոր»* (ИАН, *1907, 539), պազենդ.* dāvar, *պրս.* داور dādvar *կամ* داور dāvar *«դատաւոր». սասանեան պահլաւերէնից տառադարձուած է յն.* σπα-δάδουαρ *(յն. Ագաթ. հրտր.* Lagarde, *էջ 159), իբր* *spāh-dadwar: *Իրանեանից է փոխառեալ նաև արամ.* דתבר dəθāwar *«դատաւոր»: Բոլորի արմատն է պհլ.* dāt *«դատ, իրաւունք»։— Հիւբշ. 136։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, նոյնը Lag. Urgesch. *102 են։*

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. դ'աղավօր, *Ախց. Երև. Կր.* դ'աղավօր, *Ննխ.* թաղավօր, *Սլմ.* տատավօր, *Ազլ.* դաղավօ'ր, *Ճմ.* դաղօօր, *Տփ.* դաղավէր, *Հճ.* դ'աղավոյ, *Մրղ.* տադավըր'ր, դադավըր'ր, *Սեբ.* դ'աղավէր. *վերջինը միայն Աստուծոյ համար՝ իբրև «երկնաւոր դատաւոր».—բառս այժմ Պլ. գործածական է միայն* է՛յճավօր—ղաղավօր *ձևով։*

ԴԱՐ, ու հլ. «հարիւր կամ հազար և կամ անորոշ թուով տարիների մի մեծ շրջան» ՍԳՐ. Ագաթ., «մէկ սերունդ, մի պարս» Եփր. ծն. Նոր գրականում սովորաբար «100 տարի», բայց Հին դար, Միջին դար, Նոր դար *ասելով՝ հասկացւում են աւելի մեծ շրջաններ.—որից՝* դարագլուխ *Ոսկ. ամբակ. Նշ. եղեկ.*, եօթնդարեան *Վրդն. եւ.*, վեցդարեան *Ագաթ.*, դարագրութիւն *Համամ. առկ. նոր գրականում՝* դարապատում, դարաւոր *(սխալմամբ ոմանք* դարեւոր), դարադարձ, դարաշրջան, հնադարեան, միջնադարեան, յետնադարեան, երկդարեան, ոսկեդար, ոսկեդարեան, դարավերջ, դարավերջիկ:

=*Ասոր.* ܕܪ dār, *յոգնակ* ܕܪ̈ܐ dārā *«դարք, ժամանակք», եբր.* דור dōr *«ցեղ, ազգ, սերունդ», արամ.* דר dar, *եթովպ.* ṣār *«դարաշրջան», ասոր.* dāru, dūru *«տեղատւութիւն, յաւիտենականութիւն»։ Այս բոլորը ծագում են սեմական* dvr *«շրջան» արմատից. հմմտ. եբր.* דור dōr *«շրջան», ասոր.* ܕܪ̈ܐ dārā *«շրջանակ», արաբ.* دور davr *«շրջան»,* دائرة dāira *«շրջանակ», ասոր.* dūru *«պատ, պարիսպ» են—Հիւբշ. 302։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur. *45։—ՆՀԲ կցում է* դար *«բարձրաւանդակ» բառի հետ, առաջինը իբր «գլուխ ժամանակի», երկրորդը իբր «գլուխ տեղւոյ»։* Windisch. *11 սեմականից է դնում։* Müller, SWAW, *41, 11 արամերէնից։* Karolides, Γλωσ. συγκρ. *99 կապակցում է.* ταρὸς *«ժամանակ» և սանս.* tar *«վրայից անցնել»։ Հիւնք. արաբ.* دهر dahr *«դար, յաւիտեանք»։*

ԳԻՒ.—Անցնելով «ժամ, ժամանակ» իմաստից, որ պահուած է Ջարսանճաքում, վատ առումով դարձել է Ակն. Արբ. Ջղ. «փորձանք, պատահար»։

Փոխ.—Վրաց. დარი դարի *«պարզ եղանակ, գեղեցիկ օդ»,* ავდარი ավդարի *«վատ եղանակ», Թուշ.* დარ դար *«գեղեցիկ օդ»,* ავ-დარ ավ-դար *«վատ օդ».—կապակցել.* ταρὸς *«ժամանակ» (հմմտ.* դար *Ջրս. «ժամանակ»),* ταρίζομαι *«երկար ժամանակ անել»* (Karolides, Γλωσ. συγκρ. *99)։*

ԴԱՐ, ի հլ. *«բարձրաւանդակ, զառիվայր և շեղ բարձրութիւն» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 1, «հրաւանդան» Դատ. է. 23, որից՝* դարանիստ *Ոսկ. մ. Եփես. տիմ. և եռ.* դարակ *ՅՀ. կթ. 359,* դարափն *Վրդ. առկ. Բրս. մրկ. 65,* դարափոս *Եղիշ. կամ* դարուփոս *Վստկ.,* դարափոր *Վեցօր. Բուզ. Կիւրղ. Թգ.,* դարափոց *Վրդն. պտմ.,* դարափլակ *ՅՀ. կթ. 205,* դարավէժ *Ճառընտ.,* դարոան *«լեռան ստորոտը» (չունի ԱԲ) Սմբ. պտմ. 123։ Անցնելով «գետի եզերքը՝ երկու կողմից բարձրացած թեք տեղ, բարձրութիւն» իմաստից (հմմտ. Եղիշ. գ. էջ 58՝ Յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն դարիւքն լափնաս գետոյ), առացել է բառս նաև «եզերք, ափ» նշանակութիւնը, ինչպէս պահուած է* դարիւ *և* դարիւ *ոճի մէջ, գետի գնացքի համար ասուած, իբր «եզերքները քերելով» (տե՛ս Տաշեան, Ագաթ. էջ 69). հմմտ. սրա համանիշ ոճը՝ Գայր (գետն Յարդանան) լի ափամբ և ափամբ առ հասարակ ծայրիւ իւրով (Նորագիւտ Ա. մնաց. ժը. 15)։—

Նոյն իմաստը ցոյց է տալիս նաև դարալիր *«մինչև թումբերը՝ եզերքը լցուած (ջուր)» ԱԲ։—Վերջապէս ստացել է իբր ած. «բարձր» նշանակութիւնը, որից* դարաճակատ *«լայն ճակատով» (Յայսմ. յունիս 29 գրուած կամ տպուած* դրաճակատ*)։ Հմմտ. նաև* դարաւանդ:

ԳԴ պրս. تار tār *«գլուխ, գագաթն»։—ՆՀԲ սրա հետ նաև նուազականը՝* تارك tārak: Windisch. *11 սանս.* tṛ: Böttich. ZDMG, *1850, 352 և* Lag. Ges. Abhd. *34 սանս.* dhara- *«բլուր»,* dhāra *«բարձրութիւն»։—Տէրոյենց, Երևակ, 1857, 99 լտ.* terra *«երկիր, հող», սանս.* dara *«խոռոչ»։* Justi, Dict. kurde *քրդ.* der *«լեռնակող» բառի հետ։ Հիւնք.* դար< *պրս.* թար. *իսկ* դարիւ *և* դարիւ < *պրս.* զարի զարի *«հեծեծելով»։—*Bugge, Lyk. Stud. *1, 9 սանս.* dhārā *«սայր, լեռան եզերք»։* Scheftelowitz, BB, *29, 20 հիսլ.* θurs *«հսկայ»։ Յակոբեան, Բիւզանդիոն, թ. 743 տաճ.* թուրա, *արաբ.* طور ṭūr, *եբր.* ցուր *«լեռ, ժայռ» և հլ.* սար, ժայռ *բառերի հետ։* Karst, *Յուշարձան, 408 սումեր.* tur *«բարձրութիւն»։—Չգիտեմ թէ կապ ունի՞ պրս.* دار dar *«է այն հարթ և դուր տեղին, որ է ի միջոցս լերանց կամ սարերս լերինս»։ Եթէ այո՛, հայերէնը փոխառեալ է պահլաւական ձևից։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս.* dhara *«սար, լեռ», որ ծագում է* dhar *«կրել, ունենալ» բայից* (Böhtlingk, *Սանս. բառ. հտ. Գ. էջ 877)։ Իսկ սանս.* dhāra *«բարձրութիւն», որ յիշում է* Lag. Ges. Abhd. *34 գոյութիւն չունի անդ՝ էջ 944։*

ԳՒՌ.—Ալշ. Երև. Մշ. Ալ. դ'ար *«թեք տեղ,* pünte», *Խրբ.* դ'ար *«բարձրաւանդակ, բլուր» (իբրև յատուկ անուն, ինչպէս նաև Սեբ.* Հողդար*), Մկ. Սլմ. Վն.* տmr *«բարձր տեղ», Ջթ.* դ'այ, դ'ար, դ'ը՛յ *«դաշտ». ունինք նաև իբր ած. Վն.* տmr *«բարձր». օր. ճակատը դար. հմմտ. հնից* դարաճակատ: *Ուրիշ տեղեր պահուած է մի քանի բարդութեանց մէջ. ինչ. Ախց. Կր.* դ'արիվար, դ'արիվէր, դ'արուփօս, *Սեբ.* դ'արվար, դ'արվէր, *Պլ.* դարվար, դարվէր, *Ալ.* դ'արճիվար, դ'էրիվար *«զառիվայր»,* դ'էրիվէր *«զառիվեր», Ջղ.* դ'արվէր, *Խրբ.* դ'արուփօս, *Հմշ.* տարիվիր, *Ասլ.* դ'արվէ՛ր. դարվար, *Ննխ.* դէրվէր, դէրվար, *Տիգ.* թmrվmr, թmrվիր, *Տփ.* դէվէր *«զարիվայր»,* դիվիր *«զարիվեր»,* դարիդուս *«ներքև», Հճ.* դ'այվէյ.*—Նոր բառեր են՝* դարուխոր, դարուդարափ, դարատակ, դարախաղ, դարիվաճ:

ՓՈԽ.—Քրդ. در der *«լեռնակող», ուտ.* dar *«ժայռի կտրուածք, խորխորատ»,* dardar *«պատի նմանութիւն ունեցող ապառաժ, խոշոր ջրուէժ»։*

ԴԱՐ, ի հլ. *«զոյգ, ջուխտ» Կիւրղ. գանձ. Պղատ. օրին. 266. Սահմ. Փիլ., որից՝* դար և կոճատ *«իրար չբռնող, հակասական» (իբր «զոյգ և անզոյգ») Գր. տղ. էջ 70. որ և* դարակոճատ *Փիլ. Վրդն. ծն. (Բառ. երեմ. էջ 74 սխալմամբ մեկնում է «հինգ»)։*

Հիւնք. պրս. تروه tarōh *«կոճատ» բառից։*

ՓՈԽ.—Վրաց. დარი դարի *«նման, հաւասար, համեմատ, զոյգ».* իմիսի դարի ա *«իրար հաւասար են, զոյգ են», Քալաքի,* ռոմլիսա դարի ար գվեճախա *«Քաղաք անզուգական յաշխարհի»։*

ԴԱՐԱԲ *«մի տեսակ թռչուն է». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Տաղ. (Ձեռ. էջմ. № 679, էջ 71 ա), ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 160 «Դարաբն գայր գետովն ի վար, Հանց լայն ու մեծ ղինչ նաւ կուգար. Յանձն է հագել սպիտակ պայծառ, ՚ւ ի կտուցն մեծ ճռթոն մի կար»։*

*ԴԱՐԱԿԵԼ *«ճանաչել կամ մօտք տեսանել կամ ուշադրաբար և զգաստութեամբ զննել և լիապէս իմանալ գիրն» ՀՀԲ, «ճանաչել» Բառ. երեմ. էջ 74, «ճանաչեմ այնքա՛ն նրբագունիւ խուզմամբ և հետազօտմամբ, մինչ մնայ և ո՛չինչ յենթակայումն ճանաչելւոյ, զաղեցեալ յիմոյս ճանաչմանէ» (Վարդան Յունանեանի Ձեռքածութիւն յերկինս. տպ. 1671. տե՛ս 304 էջ բառացանկում)։ Սրա հետ նոյն է* ԴԱՐԱՆԱԿԵԼ, *որ մէկ անգամ ունի Վանակ. յոբ. «Սկսանի դարանակել զբանս Յոբայ». ՆՀԲ մեկնում է «դարանաւ ըմբռնել, որսալ». ՋԲ «քննել զբանս, ի վեր բերել զգաղտնի իմաստս բանիցն»։*

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. զնդ. dar «ունել, բռնել», որի միւս առումներն են «հաստատել, ըմբռնել, յիշողութեան մէջ ամուր պահել են» (տե՛ս Bartholomae, էջ 690 և 691)։ Այս արմատն է, որ տալիս է նաև հյ. դարան բառը (աւելի ընդարձակ տե՛ս անդ)։—Աճ.

ՆՀԲ դարան բառից։

ԴԱՐԱԿԻՑ «փառակից կամ փառասէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 74. ուրեմն դար «փառք»?

*ԴԱՐԱՆ, ի-ա հլ. «պահարան» Եւս. քր. Եփր. մն. Արծր. գ. 5. յատկապէս ունինք մատենից դարան Եւս. քր. ա. բ., դարան կտակարանաց Եփր. մնաց., պատշաճ դարան «յարմար աման (նետի)» Արծր. գ. 5. բարդութեամբ՝ մատենադարան Եւս. քր., վիմադարան Նար. մծբ., պատկանդարան (տե՛ս առանձին)։ Նոր բառեր են՝ գրադարան, գրադարանապետ, ճեշտադարան են։

= Պհլ. *daran կորած համանիշ ձևից, որի հետ հմմտ. սանս. dháraṇa, dháruṇa «պահող, կրող, ունող», զնդ. dārəna «լեռ պահելու միջոց» (Bartholomae, 739), օսս. darän «ունող, կալող», որ պահուած է միայն kuxdarän «մատանի» և çirāγdarän «աշտանակ» ձևերի մէջ (իբր «մատնակալ, մոմակալ»)։ Այս բոլորի արմատն է իրան. dar «ունենալ, կրել պարունակել». հմմտ. հպրս. dar-, զնդ. dārayehī, dar-, պհլ. dāram, աֆղան. laral, օսս. darjn, պրս. دارم dāram «ունիմ», սնս. dhar, dhāráyati (տե՛ս Horn, § 527, Bartholomae, 690)։—Հիւբշ. 136։

Ստուգաբանութեանց պատմութիւնը տե՛ս յաջորդ բառի տակ։

*ԴԱՐԱՆ, ի-ա հլ. «ծածուկ տեղ, ուր պահուելով՝ թշնամու վրայ անակնկալ յարձակում են գործում. 2. որոգայթ, թակարդ. 3. դաւաճանութիւն» ՍԳր, «առիւծի որջ» Յայսմ., «ամրանալու տեղ» Նար., որից՝ դարանամուտ ՍԳր, դարանակալ ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 85, դարանակալութիւն Յոբ. իե. 3, դարանայոյզ Գ. Թագ. գ. 10, դարանիլ Սղ. թ. ժ. ժղ. են. ճողադարան Վրդն. եղ. յետին ձև է դարանալ Վանակ. յոբ. (իբրև թէ դարանիլ)։

=Իրանական փոխառութիւն է, պհլ. *daran ձևից. հմմտ. զնդ. darana «ամրութիւն, ընակութիւն, ապաստարան» (ըստ Bartholomae, 692—3), «ձոր, կիրճ» (ըստ Horn, § 560, որ և սրան է կցում պրս. دره darra «ձոր, կիրճ»), dāuru-upa-darana «փայտակերտ հիւղակ» (Bartholomae, 739)։ Այս բոլորը ծագում են dar- արմատից. բայց այս ձևով կան իրանեան երեք տարբեր արմատներ. 1. dar- «ճեղքել», 2. dar- «հակել», 3. dar- «ունել, պահել» (Bartholomae, 689—690)։ Արդ՝ յիշեալ ձևերը սրանցից որի՞ն են պատկանում։ Bartholomae, 693 դնում է «ունել, պահել» արմատից, որով հյ. դարան «ծածուկ տեղ, թաքստոց» նոյնանում և միանում է ճիշտ նախորդ դարան «պահարան» բառի հետ, ինչպէս դնում են և մեր բառարանները, և սրանց համեմատ էլ Հիւբշման։ Բայց կարելի էր նաև դնել առաջին արմատից (dar- ճեղքել), որով զնդ. darana- նոյնանում է սանս. dārana «փապար, խոռոչ, ծերպ» բառի հետ և հյ. դարան «թաքստոց» բառի նախնական իմաստն է լինում «լեռան մէջ ճեղք են», ինչպէս ցոյց է տալիս վրայ. դարանի «քարայր, ճեղք՝ ժայռի կամ հողի մէջ»։ Այսպէսով իրարից բաժանւում են հյ. դարան «պահարան»=սանս. dhāraṇa=զնդ. dārəna և հյ. դարան «թաքստոց» = սանս. dārana=զնդ. darana, առաջինը սանս. dhar =իրան. dar «ունել» արմատից, երկրորդը սանս. dar=իրան. dar «ճեղքել» արմատից. վերջինիս հետ հմմտ. և սանս. dṛṇāti, dārayati, պհլ. daritan, պրս. dārrīdan, աֆղան. dāṛal, լիթ. dirù, յն. δέρω, հյ. տեռել, հնխ. der- «ճեղքել, պատռել»։ Իրանեան լեզուները զանազանութիւն չդնելով նախաձայն d և dh ձայների միջև, երկու տարբեր բառերը ի հարկէ մէկ ձևի պիտի վերածուէին։ — Աճ.

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 230 ան մասնիկով դար արմատից։ ՆՀԲ դարան «պահարան» մեկնում է «իբր դրարան», իսկ դարան «թաքստոց» հանում է դարեալ դաղարիլ ձևից։ Böttich. ZDMG, 1850, 352 սանս. dhāraṇa։ Այտընեան, Քնն. քերակ. էջ 301 մասնիկ է դը-

նում -ա-ան, որով արմատը լինում է դ (դնել բայի՞ց)։ Lag. Arm. Stud. § 584 դարան «պահարան»=պրս. dāštan «ունել», արմատը dār։ Տէրվ. Altarm. 6 երկու նշանակութեամբ էլ սանս. dharana «ունող»։ Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, էջ 43 զնդ. darəna: Տէրվ. Նախալ. 88 սանս. dhar, պրս. dāštan, հյ. տանել, տար ձեւերի հետ՝ հնխ. dhar «կրել, տանիլ» արմատից։ Հիւբշ. 136 դարան «պահարան» մեկնում է վերի ձեւով, իսկ դարան «թաքստոց» միացնում է նոյնին։ Հիւնք. հանում է դարել բայից։

ԳԻՒ.—Մշ. դ'արան «թաքստոց, պահարան»։

ՓՈԽ.—Վրաց. დარანი դարանի «քարայր։ ժայռի կամ հողի մէջ ճեղք», სადარილო սադարիլո, სადარნო սադարնո, სადარნოვანი սադարնովանի «ծածուկ տեղ՝ դարանակալութեան համար», დადარნება դադարնեբա «դարանակալել», დადარნებული դադարնեբուլի «դարանակալ», დარნეული դարնեուլի «դարան, դարանակալութիւն», დარნეულება դարնեուլեբա «դարան մտնելը».—ըստ Մառ, Иппол. 63 կայ նաև დარანი դարանի «պաշարում», დარნებული դարնեբուլի «դարանակալ», որոնք նոյնպէս հայերէնից փոխառեալ է համարում։

[ԴԱՐԱՆԱԿ «շրջանակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 74, որ յաջորդ էջումն էլ գրում է դարունակ՝ նոյն իմաստով։ Երկուսն էլ վրիպակ են և պէտք է ուղղել պարունակ։— Դ փխ. պ վրիպակի ուրիշ օրինակ է՝ անդ էջ 78 դիսակ «խայտուց», որ էջ 271 դառնում է պիսակ «խայտոց»։]

ԴԱՐԱՆԱԿԵԼ տե՛ս Դարակել։

*ԴԱՐԱԳ «փողերանոց». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 54, որից առնելով՝ Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 373։

=Արաբ. ضرب ðarb «դրամ կտրել» բայից։—Աճ.

*ԴԱՐԱՊԱՆ, ի-ա հլ. «դռնապան» Ա. մնաց. իզ. 19. նորագիտի մէջ գործածուած է շատ անգամ, ինչ. թ. 17, 18, 21, 22, 24, ժզ. 38, իզ. 19 են։

=Պհլ. darpān «դռնապան», պրս. دربان darbān, քրդ. derbān, հպրս. *duvara-pāna. կազմուած են dar, der, duvara- «դուռ» և pān, bān, pāna- «-պան, պահող, պահապան» բառերից։ Իրանեանից փոխառեալ են նոյնպէս լեհ. daraban, ռում. daraban, dẹrẹban, հունգ. durbancs:—Հիւբշ. 137։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Pictet, 2, 249 սանս. dvār են։ Ուղիղ են նաև Lag. Gesam. Abhd. 188, Հիւնք. են։

*ԴԱՐԱՊԱՍ (յետնաբար սեռ. ու, ի), գրուած նաև դարեպաս, դարպաս «արքունի կամ իշխանական դուռ, մեծ դուռ», լայնաբար «պալատ, ապարանք» Մամիկ., էջ 37, Արծր. դ. 12. Օրբել. հրատ. էմ. էջ 36. Ոսկ. գծ. 338. Մարթին. Սամ. անեց. 113. փոխաբերաբար «ընծայ՝ նուէր, որ իբր դրան առաջ տրւում է մեծաւորին կամ վանքերի մէջ փակակալ վարդապետին, իբր օթեանի կամաւոր վարձք» Տօնակ., որից՝ դարպաս տալ «մեծաւորի առաջ ներկայանալու համար դարպասի նուէրը տալ», դարապաս առնել «մեծաւորի ընդունելութեան պատրաստուիլ» (արդի արեւմտեան գրական լեզւով դարպաս ընել կամ դարպասել «մէկի հետ սիրահարութիւն անել», ֆր. faire la cour ձեւից թարգմանուած), դարպասպան «դարպասի պահապան» Ոսկիփ., դարպասցի «պալատական» Շապհ. 32։

=Պհլ. անծանօթ մի ձեւից, որի հետ նոյն են պրս. دروا darvā «բակի մեծ դուռ», دروازه darvāza «քաղաքի մեծ դուռ», درواس darvās «դրան նիգ, սողնակ», دریواس darēvās, «դրանդի. դրան սողնակ, պահանդ. ցից», քրդ. دروازه dervaze «մեծ դուռ»։ Պարսիկ բառը մեկնում է در dar «դուռ» և պրս. باز =պազենդ. āwāz, պհլ. apaj, apāč «բաց» բառերից. բայց հմմտ. նաև ասուր. tarbaṣu «պալատ», ասոր. ܛܪܒܨܬܐ tarbāṣātā «տան բակ»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև արաբ. درباس dirbās «դրան սողնակ», վրաց. დარბაზი դարբազի «պալատ, հիւրասենեակ»։ Հայերէնի դարպասպան ձեւի համապատասխանն է պրս. دروازبان darvāzbān «դարպասի պահապան, բակի դռնապան»։ (Horn չէ գնում պրս. darvāza բառի ստու-

գարանութիւնը տանձին, բայց հիշում է § 163 bāz «բազ» բառի տակ)։—Հիւբշ. 137։

Ուղիղ մեկնեց նախ Ալիշեան, Լիւկաս. Վրք. սրբ. Ը. 39, յետոյ ԳԴ, ՆՀԲ, Lag. Arm. Stud. § 586։

ԳԻՌ.—Ալշ. դըրբաս, Ասլ. Մշ. դարբաս, Կր. դ'արբաս, Պլ. դարբաս, թարբաս, Ռ. թարբասդ են. առաջինը նշանակում է «մեծ դուռ», միւսները «վանքին արուած դրամական նուէր», իսկ Ակն. «առաջնորդարան, վեհարան»։ Նոր փոխառութիւններ են Տփ. դա՛րբազ «հին ձևի մեծ տուն», Ղրբ. դըրբազա, Ախց. դ'ըրբազա, Երև. դարվազա և այլն։

*ԴԱՐԱՊԵՏ, ի-ա հլ. «դռնապան» Նորայր. ա. մնաց. ժե. 24. ժղ. 42, Կոչ. էջ 289, Մծբ. էջ 371, 391. Եփր. տնընդ. 43. Թէոդոր. խչ. 163, որից՝ դարապետական «դժոխքի դռնապանին պատկանող, սանդարամետական» Թէոդոր. խչ. 161։—Դարապետ բառը յետոյ գործածութիւնից ընկնելով՝ տեղ տեղ սխալմամբ գրուած է դարանապետ և կարապետ (սրանց ուղղագրութիւնը տե՛ս Վարդանեան և Նորայր, ՀԱ, 1913, 296)։—Բառ. երեմ. էջ 74 մեկնում է «հարիւրապետ», հետևցնելով դար «հարիւր տարի» բառից! իր աղբիւրն է անշուշտ Փիլ. եւ. 500 «Եթէ զօրագլուխն ոչ իցէ ընդ նոսա, երկրորդ իշխանք և դարապետք և դասապետք լինելով՝ զերկրորդն մատուցանեն պէտս»։

=Պհլ. *darpat «դռնապանապետ» ձևից, որ կազմուած է պհլ. dar=պրս. dar (որ է «դուռ») և պհլ. pat=պրս. bad, bud (որ է «պետ») բառերից։ Բարդութիւնը չի կարող հայոց մէջ տեղի ունեցած լինել, որովհետև հայերէնի մէջ անկախ դար «դուռ» բառը գոյութիւն չունի, այլ ամբողջը պատրաստ փոխառեալ է իրանեանից։—ԱՃ.

Lag. Arm. Stud. § 587 պրս. dar և հյ. պետ բառերից բարդուած։

*ԴԱՐԱՊՂՊԵՂ, որ և դարի պղպեղ «երկայն պղպեղ, piper longum» Բժշ. Գաղիան։

=Պրս. دارپلپل dār-i-pilpil «դարապըղպեղ», որ կազմուած է պրս. دار dār «ծառ» և پلپل pilpil «պղպեղ» բառերից, իբր «պըղպեղի ծառ»։ Իրանեանից են նաև արաբ. دارفلفل dārifilfil և վրաց. დარიფილფილი դարուպիլպիլի:—Հիւբշ. 138։

ՆՀԲ յիշում է պրս. բառը, առանց սակայն իբր լծորդ նշանակելու։ Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Gesam. Abhnd. 35։

*ԴԱՐԱՍՏԱՆ, ի-ա հլ. «ծառաստան, պարտէզ» Եղեկ. ժթ. 11. Եփր. եւ. Սարգ. յուզ. Բ. էջ 649. Նար. 115։

=Պհլ. *dāristān=պրս. دارستان *dāristān «ծառաստան» կորած ձևից, որ կազմուած է պհլ. dār, պրս. دار dār «փայտ (ծառ)» և stān բառերից. հմմտ. պրս. gulistān «վարդանոց», diraxtistān «ծառաստան» են։ Ածանցումը չի կարող հայերէնի մէջ կատարուած լինել, որովհետև հայերէնի մէջ չկայ դար «ծառ» բառը. այլ ամբողջը պատրաստ փոխառեալ է իրանեանից։—Հիւբշ. 137։

ՆՀԲ պրս. տիրէխթան «ծառեր»։ Windisch. 11 բառի առաջին մասը—դարա—համարում է սանս. taru- «ծառ»։—Եւրոպա, Վիեննա, 1850, էջ 15, ծան. ա. «ծառ=սանս. taru և պրս. dār, որ աւելի լաւ պահուած է դարաստան բառի մէջ»։ Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 589։—Հիւնք. հանում է դրաստ բառից։

ԳԻՌ.—Կայ միայն դարաստան Սբ., բայց նշանակում է «լեռներ կամ լեռնոտ տեղեր», ուստի պէտք է կապել դար «բարձունք, բլուր» բառի հետ։

ԴԱՐԱՒԱՆԴ, ի-ա հլ. (գրուած նաև դարևանդ, սխալմամբ դարանաւանդ) «դահաւանդ, դար, բարձրութիւն» Խոր. բ. 39, «յոնքերի դուրս ցցուած մասը» Խոր. բ. 47, «առաստաղի գերանները» Երգ. ա. 16 և Նար. Երգ. 287 (այս վերջինն է, որ Հին բռ. մեկնում է «սրահակք կամ ելք ի ձեղունն»)։

=Կազմուած է դար «բարձրութիւն»+աւանդ բառերից. հմմտ. սարաւանդ, գահաւանդ, բարձրաւանդակ. աւելի ընդարձակ տե՛ս այս բառի տակ։

ՆՀԲ դար և անդր բառերից։—Lag. Urgesch. 418 կցում է պրս. darband «կիրճ» բառին. սակայն ինքը Arm. Stud. § 590 մերժում է այս համեմա-

տութիւնը և ընդունում միայն բառի վերջի մասը՝ -ւանդ =պրս. band։ Հինք. դար բառից -ւանդ մասնիկով։

*ԴԱՐԲԱՆԴ «կիրճ լերանց». ունի միայն ՋԲ։

=Պրս. دربند darband «նշանակէ զայն տեղին ի լերինս և յայլ տեղիս, ընդ որ նեղութեամբ լինի անցանելն. նաև անձուկ վայրքն ի սահմանածայր տեղիս, ուր սահման համեալ է»։ Այս նոյն բառն է և Դարբանդ քաղաքի անունը, որ է Ճորայ Պահակը։

Ուղիղ մեկնեց նախ Müller, SWAW, 38, 576։

+ԴԱՐԲԻՆ, ի-ա հլ. «երկաթագործ» ՍԳր. Վեցօր. 197. Եփր. Բ. կոր. 113, «ԴՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս.։ Բուն և հին իմաստն է «վարպետ, արհեստաւոր», ինչպէս ցոյց է տալիս դարբին պղնձոյ «պղնձագործ» ԾՆ. դ. 21, որից՝ դարբնել Ոսկ. մ. բ. 24, դարբնութիւն Եզն., դարբնոց Վեցօր. դարբնական Փիլ., դարբնաճար Խոր. արծր., դարբնիչ Նոննոս., դարբնոցապետ (նոր գրականի մէջ). առանձին հետաքրքրական ձև է դարբնայք «դարբիններ» Ճառընտ.։

= Հնխ. dhabhro- նախաձևից՝ -ին մասնիկով, հմմտ. լտ. faber «վարպետ, արհեստաւոր (երկաթագործ, պղնձագործ, հիւսն, քարտաշ ևն)», իբր ած. «արուեստաւոր կերպով, վարպետօրէն, արուեստակերտ», fabrē «ճարտարօրէն, վարպետ կերպով», fabrica «արուեստ, արհեստ, գործատուն, արհեստանոց», fabrire «պատրաստել, յօրինել», fabricare «գործել, շինել, ձևակերպել». գոթ. ga-daban «յարմարիլ, պատշաճիլ, յարմարեցնել», ga-dōbs «պատշաճ, յարմար», հիւլ. dafna «ուժով, ամուր դառնալ», անգսք. ge-dafan «պատշաճ», ge-daeftan «կարգաւորել», լիթ. dabinú «զարդարել», darbininks «մշակ, գործաւոր», daba «կերպ, եղանակ, յատկութիւն», dabšnùs «գեղեցիկ», հսլ. doba «յարմարութիւն», udobinŭ «դիւրին», dobrŭ «գեղեցիկ, լաւ», podobati «պատշաճիլ», doblĭ «ուժով», ná-do «պէտք է». չեխ. dobrý «քաջ» ևն։ Բոլորի պարզ արմատն է հնխ. dhabh- «յօրինել, գեղեցիկ կերպով յարմարել» (Walde, 264, Berneker, 203—5, Trautmann, 42—3, Pokorny, 1, 824, Ernout-Meillet, 305)։—Հիւբշ. 438։

Տէրվ. Նախալ. 87 սանս. darbh բառի հետ հնխ. darbh կամ dharbh «հիւսել, կազմել» արմատից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet, MSL. 8, 165։ Հիւնք. դափր ճառանել ձևից։

ԳԻՒ.—Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ. դ'արբ'ին, Երև. դ'ա'րփին, Ղրբ. տա'րպին, Ալշ. դ'առպին, Մկ. Սլմ. Վն. տըրպին, Ոզմ. դ'ըրպէ'ն, Տփ. դա'րփուն:

*ԴԱՐԳ «կարգ, շարք». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ միայն գործածուած է հին հայ մատենագրութեան մէջ. այսպէս՝ Ագաթ. 1909, էջ 6 «Վասն զի ի խնդիր եղեալ և խուզիւք ի մէջ բերեալ զդարգս դարգս պատմութեանն». Բուզ. էջ 58, 59 «Կատարեցաւ երրորդ դարգ բանն և մի պատմութեանց դպրութիւնք. կանոնք դարգք և դարգք պատմութեանց գրուցացն»։ Այս բառը շատ հազուագիւտ մի ձև լինելով՝ շուտով ջնջուել է հայ լեզուից և վերի վկայութեանց մէջ էլ փոխանակուել է կարգ, դարք «դարեր» համահընչիւն բառերով։ Ագաթանգեղոսի մէջ դեռ երեք ձեռագիր պահում են, մնացեալ բոլոր ձեռագիրները, ինչպէս նաև կրկնագիրը (Յուշարձան, էջ 76) դնում են կարգ. իսկ Բուզանդի բոլոր օրինակները ունին դարք:

=Ասոր. [illegible] dargā «կարգ, աստիճան», արամ. דרגא darəgā «աստիճան». արմատն է եբր. דרג darg և արաբ. درج darj «քալել, վերև բարձրանալ», որից արաբ. درجه daraja «աստիճան, սանդուխ», ասուր. daraggu, durgu «ճամբայ»։

Գտաւ ու մեկնեց Վարդանեան, ՀԱ, 1913, 131, 1914, 120, Բառաք. դիտ. Բ. էջ 35։

*ԴԱՐԳԻՃ (յետնաբար ի-ա հլ.) «պատգարակ, մահճակալ». մէկ անգամ գործածուած է ոսկեդարեան մատենագրութեան մէջ՝ «Հրամայեաց բերել դարգիճս երկաթիս և ընկենուլ ի վերայ կայծականց հրոյ ի վայր զեբեսսն» (ըստ Վարդանեան, ՀԱ, 1920, 453). այս օրինակը գործածուած է վկայաբանական մի պատառիկում, որ հրատարակեց Ա-

կիննան, Աբեղ. էջ 47։ Չորս անգամ էլ գըտնում ենք յանուաբար գործածուած. Յայսմ. յունիս 6. Յայնժամ բերին դարգինս երկաթի և կրակացուցին զայն որպէս զհուր և արկին զսուրբն ի վերայ զերեսն ի վայր. Վարք և վկ. Բ. էջ 314—5. Բերել դարգինս երկաթիս... մինչև շողանալ դարգճացն... առնուլ զնա ի դարգճացն։ Բարդութեամբ էլ ունինք դարգընակալ «պատգարակի վրայ բարձուած (հիւանդ)» Կոչ. 382 (տպ. դարկնակալ), դարգնաձև (կամ դարկնաձև) «պատգարակի ձևով» Վանակ. ուրախ. «խոշոր հիւսուածով» Մովս. Երզն.։

=Ասոր. ܕܪܓܘܫܬܐ dargūštā «պատգարակ, օրօրոց», արամ. דרגש dargaš «անկողին». այս բառերը բնիկ սեմական չեն. ուստի կարող են հայերէնի հետ փոխառեալ լինել իրանեանից։—Հիւբշ. 137։

ՆՀԲ և ՋԲ այս բառը դնում են դարգին ձևով, ինչպէս որ աւանդուած էլ է, բայց առանց վկայութեան և ենթադրելով միայն բարդութիւններից։ Հիւբշ. կարծելով, որ իրօք աւանդուած չէ բառը, այլ դարգնակալ և դարգնաձև բառերից միայն ենթադրուած է, մերժում է դարգին ձեւը և հիմնուելով ասորի ձևի վրայ՝ դնում է *դարգուն։—ՆՀԲ մեկնում է լծ. թրք. բարագ «սանդր»։ Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. ZDMG, 36 (1882), էջ 125։ Ըստ Մովսիսեան (Նամակ 1933 մարտ) համա. քրդ. dārguš «օրօրոց», որ ճշտիւ նոյն է ասորի բառի հետ։

*ԴԱՐԴ (յետին տառադարձութեամբ՝ տարտ ձևով) «ցաւ, վիշտ» Քուչ. 53. ռամիկ բառ, որ գործածական է նաև արդի բարբառներում, որից՝ դարդաման «վշտամահ» Սամ. անեց. շար. 170։

=Պրս. درد dard «ցաւ, վիշտ»։

+ԴԱՐԵԼ «կանգ առնել, կենալ, մնալ» Յհ. կթ., որից դարումն «դադրիլը, կենալը» Շիր. կրկնութեամբ դադար, որի վրայ տե՛ս առանձին։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dher- արմատի dhr- ձայնդարձից. համմա. սանս. dhārayati «կեննալ, հաստատուն կմնալ», dhárman- «դադար, յենարան, օրէնք, սովորութիւն», հպրս. dārayāmiy «բռնել», զնդ. dārayeiti «ունել, պահել», պրս. dāram «ունիմ» (միւս իրանեան ձևերի վրայ տե՛ս դարան), յն. θράω, θρήσασθαι «նստիլ», θρόνος «աթոռ, գահ», θρᾶνος «նստարան», լտ. firmus «հաստատուն», լիթ. derme «հաստատուած դաշինքը» են (Walde, 294, Boisacq, 349, Pokorny, 1, 857, Ernout-Meillet, 349)։

ՆՀԲ դար «բարձրութիւն» բառից, իբր «ի դարի ուրեք նստել»։ Նոյնը նաև Հիւնք.։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet, MSL, 10, 280։ Տե՛ս նաև դադար բառի տակ։ Հիւբշման չէ յիշում, բայց էջ 463 կրկնական դադար կցում է ճանդարտ բառին։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 հյ. բառ, թրք. تار tar (թաղանմաք) և طورمق durmaq «կենալ» բառերի հետ? Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܕܪ dar «բնակիլ, մնալ»։

ԳԻՒ.—Կայ միայն դար ու դադար Երև. Մշ. «հանգստութիւն, հանդարտութիւն» (Ամատ. էջ 162)։

ԴԱՐԻԹԻՐԷ կամ ՏԱՐԻԹԻՐԷ. անծանօթ բառ, որ մէկ անգամ ունի Եղիշ. ը. «Վաղագոյն առաւօտուցն ի դարիթիրէ եկայք. զի վաղիւ անդ մովպետան մովպետ ռատ յաղէ». (այսպէս ունին տպ. Վենետ. 1859, էջ 141 և 1864, էջ 321. միւս տպագրութիւններից Վենետ. 1828, Պօլիս 1873 ունին ի դարիթիր. Թէոդոսիոյ տպ. ունի ի դարիթիր)։

Այս բառը չունի ՆՀԲ։ Առաջին անգամ յիշում է ՋԲ՝ դարիթեար, դարիթիար, դարիթիր ձևերով և մեկնում է «դատավայր»։ ԱԲ գրում է դարիթիրէ, տարիթիրէ և մեկնում է «դուռն օրինաց», իբրև պրս. բառ։ Անշուշտ հասկանում է պրս. دار توره dār-i tōra «դուռն օրինաց», Պատկ. Матер. I. 9 մերժելով այս՝ դնում է դարիթիր=պրս. درتير dar-i tīr «porta potestatis իշխանութեան դուռը»։ Բառիս վրայ ընդարձակ քննութիւն ունի Բազմ. 1895, էջ 6—7 (=Միքայէլ Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ, 439), որի ամփոփումը հետևեալն է—բիւրէ և կամ բէօրէ մոնղոլ-թաճկական

մի բառ է՝ ըստ Բուրհան-ի- Քաթիի (տպ. Պօլիս ւՐԴ., էջ 193), և Ճինգիզխանի հաստատած կարգի ու օրենքի անունն է. (Մոնղոլները իրենց շէրիաթը կոչում են porш)։ Այս բառը չի կարող լինել Եղիշէի գրածը, որովհետև Ե դարում դեռ չկար։ Բացի սրանից՝ նախարարները ո՛չ թէ դատարան, այլ մոգպետի ատրուշանը պիտի երթային զոհաբերութեան համար։ Եղիշէի ձեռագիրների ընթերցուածը կերևայ թէ ո՛չ դարիփիւրէ է և ո՛չ էլ տարիփիւրէ. այլ դարիփիր, դարիփիւր, դարիփիւ: Կայ պրս. բարուփիւր, բարի, բարիփէր «մութ, մթին, մթագոյն», իբր թէ ասուած լինէր «վաղը մութին եկէք»։ Բայց այս մեկնութիւնն էլ յարմար չէ, որովհետև անդ բառից հասկացւում է, որ խօսքը տեղի մասին է։ Եղիշէի բառը պէտք է սրբագրել դարիմիհր կամ հ ընկած՝ դարիմիր, որ է պհլ. dar-i-Mihr «դուռն Միհրի». հմմտ. փարս. darime, «մեծամեծ զոհաբերութեանց սրբավայրը, ատրուշան հրոյ կամ Darī M.hr դուռն կամ պալատ Միհրի» (Darmesteter, Zend-Avesta, էջ ծթ.)։—Պագիլ, Աւետաբեր, 1914, էջ 522 պրս. دریدری dar-i-darī «Դուռն արքունի»։

*ԴԱՐԻՃԱԿ «ձուլելու կաղապար» Սանահն. Գէ. եւ. կծ. պրպմ. 558. Տաթև. հարց 82, 387։

=Պհլ. *darīčak ենթադրելի ձևից, որ կազմուած է dar «դուռ» բառից՝ -īčak նուազական մասնիկով և բուն նշանակում է «դռնակ», բայց նաև «կաղապար». հմմտ. պրս. دریچه darīča «մեծ դռան վրայ շինուած դռնակ, պատուհան, կաղապար, forma fundendi aurifabri ոսկերչական ձուլիչ կաղապար»։ Այս բառից փոխառեալ են նաև արար. درجه daraǰa և գւռ. թրք. ترجه tereǰe «կաղապար»։—Հիւբշ. 137։

ՆՀԲ յիշում է միայն ռմկ. դէրէն: Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. ZDMG, 35 (1881), 658 և Pers. Stud. էջ 227։

ԳԻՒ.—Նոյն բառն է Երև. դրիչակ, Ղրբ. դրինակ «երկու հարևան տների պատի միջև գաղտնի հաղորդակցութեան դռնակ կամ պատուհան». բայց պահում է միայն առաջին իմաստը. երկրորդ նշանակութիւնը չունի։

*ԴԱՐԻՃԵՆԻԿ, որ և դարիսեն, դարսենեկ, դարսենի, դարիսենի են «կինամոն բոյսը, նրա փայտը և ծեծած փոշին. դարչին» Խոր. աշխ. 616, Բժշ. Անկ. գիրք հին կտ. 14։

=Պհլ. *dār-i-čēnīk «կինամոն», որ բուն նշանակում է «Չինաստանի փայտ». պահլաւ բառը աւանդուած չէ, բայց կայ պրս. دارچینی dār-i-čīnī կամ dārčīnī «կինամոն», որից փոխառեալ են արար. دارصینی dār-i-sīnī, բելուճ. աֆղան. dāI-čīnī, քրդ. dārčīn, թրք. daṙčin, գւռ. tarčin, վրաց. და-რიჩინი, დარიჩინი, թուշ. დარიჩი, սերբ. darčin են. հակառակ դիրքով է ասոր. ܫܝܢܕܪܘܓ şīndarūg «կինամոն»։ Հայերէն ձևերից առաջինը ուղղակի պահլաւերէնից է, իսկ միւսները արաբերէնից են։—Հիւբշ. 137։

Ուղիղ մեկնեց նախ St. Martin, Mémoires, 2, 394. նոյնպէս նաև ՆՀԲ, Եւրոպա (թերթ Վիեննայի), 1850, 15։

ԴԱՐԻՆ «սրբութիւն սրբոցն յափտենից», որի հետ նոյն են դիւրուն «սուրբ», դիւրուն «սուրբ». բոլորն էլ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 74, 78, 79։

ԴԱՐԻՆԱՃ տե՛ս Դարունաչ։

ԴԱՐԻՍԵՆԻ «դափնի» Ամիրտ. կամ «ճփնի» Բժշ. այսպէս ունի ՀԲուս. § 562։ Տարբեր է դարիսենի, որ տե՛ս վերը դարիճենիկ:

*ԴԱՐԻՍՎԱՐ, որ և դալիսվար, տալիսֆար «մի տեսակ բոյս է, որ զանազան ձևերով է մեկնուած» Ամիրտ. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 564։

=Արաբ. طالسفر ṭālisfar կամ طاليسفر ṭalīsfar «մի տեսակ բոյս», որ գտնում եմ Շթայնշնայդերի հաւաքածոյի մէջ, WZKM, 12, 213։—Աճ.

ԴԱՐԼԱԿԵԼ տե՛ս Դալակիլ։

ԴԱՐԿԵԼ «շաղակրատել կամ (ճ)ամարտակոս կամ սմսար» (թրք. միջնորդ). այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 74, որի տակ էլ դարկելի «ժամանակելի». սրանց ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ԴԱՐՀԱՍՈՒՆԻՑ «խոստովանեալ յափտեանց». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 74։

+ԴԱՐՁ, ի հլ. «դնացած տեղից յետ գալը. 2. մի վիճակից մի ուրիշ վիճակի անցնելը կամ փոխուելը» ՍԳր. Ոսկ. եւ., որից՝ դարձուցանել ՍԳր. Եզն., դարձեալ «նորից, կըրկին, վերստին» ՍԳր, դարձադարձ Գ. մակ. ա. 11. Եւագր., դարձդարձիլ Սեբեր., դարձուած ՍԳր. Ագաթ. Կիւրղ. ծն., դարձընթաց Կոչ. 409, անդարձ Յոբ. ժզ. 21. Ոսկ. մաթ. և եւ., զերեդարձ Բ. մակ. ժ. 1. Եա. ժզ. 17, կապարճադարձոյց Մծբ., դիմադարձ Յաւղթ. բ. 15. Եսթ. թ. 1. Ոսկ. եւ. մաթ. և Փիլիպ. Ագաթ., ընդդէմդարձութիւն Կոչ., դարձեակ «գերան» (նորագիւտ բառ) Նչ. եզեկ.—յետնաբար կազմուած են վերադարձ, ապաբարց (տե՛ս այս բառը), զրադարձ են։ Նոյն արմատի բայական ձեւն էր նախապէս *դարձնալ, որից ձ կրճատուելով յառաջացաւ *դարնալ և ն-ի պատճառաւ r թաւանալով՝ դառնալ (կար. դարձայ, հրմ. դա՛րձ, դարձի՛ր) ՍԳր. Եփր. ծն. (որս «շրջիլ, պտոյտ գալ, տճկ. dunmek» նշանակութիւնը գաւառական է և յատուկ արդի գրականին)։ Այս ձևափոխութեան համար համեմատել բառնալ<*բարնալ<*բարձնալ, որից՝ վերադառնալ Տօնակ. կմբ. պարգ., դիւրադառնալի Շնորհ. ամ. չար. անդրադառնալ (նոր բառ)։—Դարձ «բացի» բառի վրայ տե՛ս բարց։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dhṛg'h- արմատից. որա հետ համմտ. ալբան. dreθ, կար. droδa «դարձնել, ոլորել, գալարել, թելով պնդել. մանել», dréδure «ոլորուն, գոգաւոր», driδem «դառնալ, գոգալ». pə-dréθ «պտտտելով ամրացնել», dreδ-ats «ոլորք», dráδ-el'ə «բարեխ, պտտտուելի, գաւան փականք», driδ-mə «տոսկում», այս բոլորը հանւում են հնխ. dhreg'h արմատից, որի նախնական նշանակութիւնն է «դարձնել. ոլորել» (Pokorny, 1, 863)։

Նէթ մեզանից է դնում լտ. tornáre «դարձնել»։ Böttich. Arica, 11. Wurzelforsch. 8 dhar, dhṛ արմատի երկրորդական dharǰ ձևից։ Riggs, Քերակ. 1856, էջ 61 անգլ. turn համանիշի հետ։ Հիւնք. լտ. tornare։ Patrubány, SA. 2, 269 յն. τρέχω «վազել», սանս. dhrájati, հհիւս. draga «քաշել» բառերի հետ։ Scheftelowitz, BB, 29, 21 հնխ. tər- արմատից. համմտ. հրգ. dräen, գերմ. drehen «դարձնել», յն. τερέω «ծակել», լտ. terebra «ծակիչ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. § 70, որ վերջիններիս հետ աղում է կապել նաև իրանեան darz «կարել» արմատը և հյ. դերձակ. դերձան, հանդերձ։— Karst, Յուշարձան 400 սաբ. tāru «դառնալ»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 340 թրք. ترس ters, tars «հակառակ»։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 79 ընդունելով վերի մեկնութիւնը՝ աշխատում է աւելացնել նոր համազօր ձևեր։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. դառնալ, Ալշ. Ախց. Ակն. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. Սչ. Ջղ. դ՛առնալ, Տփ. դարնալ, Ջթ. դ՛առնօլ, դ՛առնոլ, Ռ. Տիգ. բառնալ, Ոզմ. դ՛ոռնալ, Ագլ. գո՛ռնիլ, Մկ. Մրղ. Սլմ. Վն. տոռնալ, Գոր. տո՛ռնիլ. Ճմ. տոռնիլ (բայց յէտ բոռ), Ասլ. դ՛էռնալ, Ղրբ. տէ՛ռնալ, Նխ. բոռնալ, Հճ. դ՛առնոլ, դ՛այնոլ, Հմշ. տառնուշ։—Դարձ ձեւն են ցոյց տալիս Ջղ. դ՛արցնել, Պլ. դարցուել, Սլմ. տոռցիցել։—Նոր բառեր են՝ դարձեկ, դարձկար, դարձմրձկել, դարձուկ, դարձուք, դարձուր, դարձուրուկ.—առանձնապէս կարևոր են անդառն Տիգ. «անդարձ», դառած Ղրբ. «կառդած», յետ դառ Ղրբ. «ե՛տ դարձիր», որոնք կրճատ դառ- ձեր արմատականի տեղ են գործածում։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Տ. tersig «դարձեկ, հեծան, գերան» (Բիւր. 1899, 798)։

*ԴԱՐՄԱՆ, ո, ի հլ. «ճար, ճարակ, խնամք, հոգ, դեղ, ուտելիք, ապրուստ» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. եւ., որից՝ դարմանել ՍԳր, դարմանիչ վեցօր. Եզն., դարմանական Ոսկ. եւ., դարմանաւոր Ագաթ., դարմանոց Բուզ., դարմանութիւն Ոսկ. եւ., խաչնադարման Ծն. խզ. 32, 34, բազմադարման Յհխ., Ճաշադարման Մծբ., անդարմանելի (նոր գրականի մէջ) են։

= Պհլ. درمان darmān «բժշկութիւն, դեղ», պրս. درمان darmān «ճար, ճարակ, դեղ», սանս. dherman- «յենարան, նեցուկ»։ Պարսկերէնից փոխառեալ են նաև աֆղան. բելուճ. darman, քրդ. darmān, ասոր. ܕܪܡܢܐ darmāna, թրք. derman, սերբ.

derman, վրաց. დარმანი դարմանի, ավար. darman, ոս. därman, այսպէս նաև գրեթէ բոլոր կովկասեան լեզուների մէջ։ Իրանեան բառի արմատն է dar<հնխ. dhar «պահել, պահպանել» (Horn, § 554). հմմտ. նոյն արմատից զնդ. drva «առողջ», պհլ. dārūk, պրս. دارو dārū «դեղ, դարման» (Horn, § 523), ուրիշ ածանցներ են հյ. դարան, դարիլ (տե՛ս այս բառերը)։ Հայերէն բառը ընիկ լինելու պարագային էլ պիտի ունենար վերի ձևը, բայց -ման մասնիկը և բառի նոր նշանակութիւնը՝ որ միայն իրանեաններին է յատուկ, ցոյց են տալիս, որ բառը փոխառեալ է։—Հիւբշ. 138։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, որ դնում է իբր պրս. տէրման, բայց սրա հետ յիշելով նաև թիյմար ձևը։ ՆՀԲ պրս. տարու, տէրման։ Պրս. darmān ձևը դնում են նաև Böttich. Rudim. 38, ZDMG, 1850, 353 ևն։ Canini, Et. étym. 144 նոյն ընդ հյ. դեղ։

ԳԻՒ.—Պահուած է «1. դեղ, ճարը» և 2. «յարդ» իմաստով.—առաջին իմաստով են՝ Երև. Տփ. դարման, Ախց. Մշ. Ջղ. դ'արման, Ալշ. Մկ. Վն. դmրման, Հմշ. դէրմօն, իսկ երկրորդ իմաստով են՝ Նխ. Տփ. դարման, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. դ'արման, Ոզմ. դ'mրման, Աղլ. զm'րմmն, Մկ. տmրման, Գոր. Շմ. Սլմ. տmրմmն, Ղրբ. տե'րման, Մրղ. տmռմmն, Հմշ. տարմօն։ Նկատելի է սրանց մէջ յատկապէս նախաձայնի տարբերութիւնը. «դեղ» իմաստով դ, իսկ «յարդ» իմաստով դ' կամ տ. սրանից հետևում է, որ դարման «դեղ» նոր փոխառութիւն է գաւառականներում, իսկ դարման «յարդ» բնիկ է։ Նոր բառեր են՝ դարմանացող «յարդգող, ծիր կաթին», դարմանանոց «յարդանոց», դարմանել «ձիին յարդ տալ»։ Բառի այս նշանակութեան հնագոյն վկայութիւնները հետևեալներն են. «Իբրև ոչ գտաւ խար երիվարաց զօրուն բազմութեան դարման կերակրոյ մինչև ի մէջգիշեր» Ագաթ. § 42 (Meillet, JAs. 1910, 465 դարման կերակրոյ բառերը համարում է յետին միջարկութիւն, իբրև բացատրութիւն խար երիվարաց բառերի. յունարէնում այս միջարկութիւնը չկայ).—«Ի խոտոյ է դարման չորքոտանեաց» Վեցօր. 83.—«Որ զարօտն արմոջ նախ ինքեանք ուտէին... և զմնացեալն յինքեանց զընդ գետինս հարեալսըն զդարմանսն... թողուին հօտին» Նար. երգ. 330.—«Եւ զդարմանն երիվարացն, զոր ընկենոյր» Ուխտ. Ա. էջ 82։ Այս իմաստից է նաև դարմանոց «յարդանոց» Անկ. գիրք առաք. 125, 127։

*ԴԱՐՇԻՇԱՆ, որ և դարշիշիան, տարշիշան «մի փշոտ բոյս է. լտ. aspalathus» Բժշ. (նկարագրութիւնը տե՛ս ՀԲուս. § 565)։

=Արաբ. دارشیشعان dār šīš'ān «aspalath» (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 81 և Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 332)։—ՍՃ.

*ԴԱՐՈՒՄ, ա հլ. «հարաւ, հարաւակողմ». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նար. խչ. էջ 385, «Ի կողմանն աջոյ կայից հիւսիսոյ... ունի զառաքեալսն տիրապատիւ և զլուսաւորչին սուրբ դաւանարանն. իսկ ըստ հարաւոյ դիմաց դարումայ՝ զեբրայեցի ընտրեալ պատանին զմարտիրոսն Աբդլմըսեհ»։

=Եբր. דרום dārōm «հարաւ» բառն է. հմմտ. Եզեկ. ի. 46 «Հաստատեա՛ զերեսս քո ի Թեման՝ և հայեաց ի Դագովն (եբր. ի դարոմ «հարաւ»)։ Բառս յոյն թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է Δαρωμας և իբր յատուկ անուն առնուելով՝ հասկացւում է «հարաւային Պաղեստինն»։ Նարեկացին դիմել է բուն աղբիւրին և գործածում է բառը բուն «հարաւ» նշանակութեամբ, ինչպէս ունինք թեման «հարաւ»՝ փոխառեալ նոյնպէս եբրայեցերէնից։

ՆՀԲ և ԱԲ չունին այս բառը՝ անշուշտ յատուկ անուն համարելով, ինչպէս կարծում է նաև Նարեկացու հրատարակիչը, որ յիշեալ բառը գլխատառով է գրում։ ՋԲ իբր անստոյգ բառ նշանակում և մեկնում է «եզր, ծայր կամ ներքին սահման»։ Սրանից է առնում ՓԲ և համեմատում պրս. դարիւմ (իմա՛ արաբ. طارم tārum) «թաթարական վրան թաղիքէ»։ Lag. Arm. Stud. § 596 կարծում է Ս. Գրքի דרום dārōm (յն. տառադարձութեամբ Δαρωμας) «հարաւ» բա-

որ։ Վերի ձևով մեկնում է Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 145 և Բ. 287։

*ԴԱՐՈՒՆԱՋ, *գրուած նաև* դարինան, դարինին, դրունաչ, դրունազ, դարունան, դարունէն, տարունան, դրունան *«սպիտակ ճառագայթաձև ծաղիկներով մի տեսակ բոյս. լտ.* doronicum, *ֆրանս.* doronic, *թրք.* չիմէն օրու» *Բժշ. (իսկ Տիրացուեան,* Contributo § *177 համարում է* Anemone armena Boiss.):

=*Արաբ.* درونج darūnaj, *որ արաբացեալ է պրս.* درونه darūna *կամ* درونك darūnak *ձևից. «բժշկական մի խոտ՝ որի արմատը կարիճի ձև ունի»։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆրանս. (տե՛ս doronic *բառը), յետոյ ՀԲուս. § 566։*

ԴԱՐՊԱՍ *տե՛ս Դարապաս։*

ԴԱՒ, ո *հլ. (յետնաբար նաև* ու *հլ.) «խարդախութիւն, դարանակալութիւն, սպանութիւն» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 13. Փարպ., որից՝* դաւել *Երեմ. ժբ. 6. Փիլ.,* դիւրադաւ *Ոսկ. ես.,* դաւանք *Պիտ. ՅՀ. կթ. Փիլ.,* դաւումն *Փիլ.,* չարադաւ *Պիտ.։ Նոր գրականի մէջ՝* դաւադիր, դաւադրութիւն, դաւադրական, ազգադաւ *են. առանձին տե՛ս* դաւաճան:

=*Այս բառի հետ համեմատում են սանս.* dabh *«վնասել, դաւել, խաբել»,* dabhnoti *«խաբում է»,* dabhati *նոյն նշ., զնդ.* dab *«խաբել, նենգել»,* davaiti *«խաբում է»,* dava *«նենգ, յոռի»,* a-δavi *«անխաբ»,* daiwi *«խաբէութիւն», օսս.* dawun, dawün *«գողանալ»։ Սրանց արմատը համարւում է հնխ.* dhabh-, *որ պիտի տար ուղղակի հյ.* դաւ: *Այս պարագային հայերէն* դաւ *բնիկ է։ Բայց* դաւ *կարող էր նաև իրանեանից փոխառեալ լինել։ Թէև պարսկերէնում և պահլաւերէնում մի այսպիսի բառ չկայ, բայց կարող էր գոյութիւն ունեցած լինել հին պարսկերէնում** dav *ձևով, ինչպէս մատնանիշ են անում վերի իրանեան ձևերը։ Այսպէսով, հյ.* դաւ *բառի ծագումը (բնիկ թէ փոխառեալ) մնում է անորոշ։—Հիւբշ. 138, 438։*

Böttich. ZDMG, *1850, 353,* Arica, *76, 262,* Lag. Urgesch. *455 սանս.* dambha, *զնդ.* daiwi:—Müller, SWAW, *38, 577 և 586 սանս.* dabh-, *զնդ.* daiwiš, aδawiš:—Justi, Zendsp. *147 զնդ.* dab *բառի տակ՝ սնս. և օսս. ձևերը։ Հիւնք.* դաւանել *բառից։* Oštir, Btrg. alarod. *5 սանս.* dip-sáti *«վնասել»։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.* داو dav *կամ* داى day *«խարդախութիւն անել, նենգել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 808)։* Pokorny, *1, 851 հնխ. արմատը դնելով* dhebh-, *բնականաբար* դաւ *համարում է իրանականից փոխառեալ (*ա*-ի պատճառով)։*

ՓՈԽ. ուտ. dav *«կռիւ, պատերազմ»։*

*ԴԱՒԱԲ *«ոչխար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 75։*

=*Արաբ.* دوّاب davvāb *«անասուններ», որի եզակին է* دابّة dābba *«չորքոտանի կենդանի» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 162)։—Աճ.*

ԴԱՒԱՃԱՆ, ի-ա, *հլ. (յետնաբար նաև* ի *հլ.) «նենգող, դարանակալ, խաբող» ՍԳր, որից՝* դաւաճանք *«դաւ, խաբէութիւն» Նխ. ել. Ճառընտ.,* դաւաճանել *Ել. գ. 22,* դաւաճանութիւն *ՍԳր. են։*

=*Կազմուած է* դաւ *և* ճան *բառերից. առաջինը տե՛ս առանձին. երկրորդը գտնում ենք նաև* ճակաճան, գինեճան, խրախճան *բառերի մէջ. ծագումը անյայտ է։*

ԴԱՒԱՆ, ի *հլ. «դաւանութիւն, հաւատք» ՅՀ. իմ. խոստ. 12, 16, ՅՀ. կթ. Ոսկփ., որից՝* դաւանել *«մի հաւատք խոստովանել, հաստատել, վկայել, ընդունել» Երեմ. խղ. 25. Ա. տիմ. զ. 12. Եւ. քր.,* դաւանութիւն *ՍԳր.,* դաւանարան *«վկայարան» Նար. խչ. և մծբ.,* նայադաւան *Գր. տղ.,* երկադաւան *Շնորհ. թղթ.,* կիսադաւան *Թէոդ. մայր.,* Քրիստոսադաւան *Թղթ. դաշ. յետնաբար չինուած ձև է* ստադաւանոց *«մզկիթ» (նորագիւտ բառ) Սամ. անեց. 137 (ըստ մի ձեռ. միւսներն ունին* ստա աղօթանոց*)։*

Հիւնք. հաւանիլ *բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 11 հնդ.* տէվաս, *հյ.* դև, դիք:

ԳԻՒ.—Խրբ. դ'ավանիլ, *Ջթ.* դ'ավանըլ.

Մկ. տավռճաճն՛, *Սլմ.* տավռճըճն՛, տավռճիւն՛:

ԴԱԻԱՐԱՅ, ի *հլ. «հում, գողալ» Վեցօր. Ե. էջ 101. այսպէս նաև Լծ. վեցօր.։*

ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՋԲ և ԱԲ գրում են սրա տեղ գավառս, *ինչպէս ունին Վեցօրէից ամնոբական օրինակները։ Առաջին անգամ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 6 և Բառ. ֆրանս.* (cornouiller *բառի տակ) ուղղում է* դաւարայ, *ինչպէս ունին Վեցօրէից երկու ընտիր ձեռագիր և Վեցօրէից լուծմունքը։ (Սրա վրայ տե՛ս նաև ՀԹուս. § 558* դավարա *և ՀԱ, 1911, 302)։ ՆՀԲ ընդունելով* գավարս *ձևը՝ մեկնում է իբր «գագաթավարս», որովհետև յն.* κράνεια *«հոն» հոմանիշն էլ ստուգաբանում է իբր «գագաթական»։ Ուղուրլեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 364 և 1405) այս* դաւարայ *ձևն էլ համարում է սխալ գրչութիւն և ուղում է ուղղել պրս.* տագտանէ *«հոն» բառի համեմատ։*

*ԴԱԻԻ *«դատ, վէճ, դատական պահանջ». նորագիւտ բառ, որ աւանդուած է միայն բացասական* անդաւի *«դատից՝ պահանջից ազատ» ձևով, Օրբել. էջ 360 «Գիւղն Ջուայ... զոր գնեալ է իմ յիմ եղբօրէն՝ Ջալալէն, ազատ յամենայն հարկաց և ի դիւանէ անդաւի և անհաշիւ յամենայն կողմանց, յեղբարց և յաւագաց»։*

=Արաբ. دعوى da'va *«դատ, պահանջ», որ այժմ էլ Կովկասի հայոց մէջ հնչւում է* դավի:—*ԱՃ.*

*ԴԱԻԻԼ *«դաշնագիր, մուրհակ». մէկ անգամ գործածուած է Կաղանկ. հրատ. Էմ. էջ 152=հրատ. Շահն. Ա. 312 «Դնեն առ միմեանս խորհուրդս խաղաղականս... որոց կնքեալ դդաւիլն՝ դարձան յիւրաքանչիւր տեղիս»։*

=Արաբ. تحويل taḥvīl *«մուրհակ»։—ԱՃ.*

ՆՀԲ Թրք. (իմա՛ արաբ.) تحرير taḥrīr *«գրել», որ բնաւ կապ չունի։ Վերի ձևով մեկնեց ԱՃառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 12։*

ԴԱԻՍԻՃԱՅ *«իշխանուհի». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թղթ. դաշ. 17 «Ջընաղագեղ օրիորդն Հայոց Մեծաց, խոսրովիդուխտ դաւսիճայն» (Շահն. էջ 94 գրում է դաւսիճայ)։*

*ԴԱՓ *«թմբուկ». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ.— հին մատենագրութեան մէջ առանձին գործածուած չէ, բայց ածանցմամբ ունինք* դափել *«թմբուկ զարնել» Արծր.,* դափիւն *«աղմուկ, ժխոր, ցնծութիւն» Ոսկ. յհ. ա. 1,* դափումն *նոյն նշ. Մագ. յետնաբար կայ և առանձին գործածուած. ինչ. Նոր վկ. էջ 203՝ ԺԵ դարից (Դափով և արապանով պարէին). Ջքր. սարկ. Ա. 74 (Դահուլօք և դաֆօք շըվշըվելով). Առաք. լծ. սահմ. 283, 615 (դաբ և գուսան)։*

*=Պհլ. *daf բառից, որի հետ հմմտ. պրս.* دف daf *«ձեռքի թմբուկ, դափ», որից փոխառեալ են նաև վրաց.* დაფი *դափի «դափ»,* დაფდაფი *դափդափի «թմբուկ», ուտ.* դափ. *թուշ.* դափ, *արաբ.* دَفّ daff, *թրք.* tef, *քրդ.* دَفْ dew, dəf, *հունդ.* dob *«թմբուկ»։— Հիւբշ. 138։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ Հիւբշ. ZDMG, *35 (1881), 658։ Հինք. չգիտէ* դափ, *որովհետև ՆՀԲ չունի. իսկ* դափիւն, դափել *հանում է յն.* τύπος *«ստնաձայն» բառից։ Գաղանճեան, Տարեց. Պապիկեան, 1905, 126 և Արև. մամ. 1907, 934—5 թրք.* depmek *«ծեծել» բառի հետ։*

ԳԻՒ.—Տփ. դափ. *Երև. Ջղ.* դ'ափ, *Գոր.* տոֆ, *Ղրբ.* տէփ, *Ախց.* դ'ոֆ, *Ագլ.* դէօփ, *Մշ.* դուֆ. *այս բոլորը նշանակում են «մի տեսակ շրջանակաձև նուագարան, որի մի կողմը բաց է, իսկ միւս երեսը մաշկով պատած, եզերքներն էլ հնչուն մետաղէ կլորակներ անցկացրած»։ (Ագլ. Ղրբ. Ջղ. բառս ստացած է նաև «հացը թոնիրի պատին խփելու բարձ» նշանակութիւնը և այս իմաստով է Բառ. երեմ. էջ 75* դափա *«ռափաթայ կամ թմբուկ»)։—Վերի ձևերից նրանք, որ ունին դ՛ կամ տ նախաձայնը, ցոյց են տալիս, որ փոխառութիւնը շատ հին է. եթէ նոր լինէր՝ նրանց տեղ պիտի ունենայինք նախաձայն* դ: *Ընդհակառակը նոր ժամանակի փոխառութիւններ են Մշ.* դուֆ, *Ոզմ.* դոֆ, *Մկ. Վն.* դիֆ, *Պլ.* թէֆ *են։*

*ԴԱՓՆԻ (*նույ, նեաւ*), *որ և գրուած է* ղաբ-նի, ղափնէ, ղափնիղ, ղաբնիղ *«մի տեսակ բոյս, կաղաղ, laurus» Ագաթ. Վեցօր. 92. Փիլ. լին. Մագ. Նոնն. Ճառընտ. Յայսմ.—այլ ձևեր են՝* ղաբնիա *Անկ. գիրք նոր կտ. 238,* ղաբնիղայ *Ոսկ. ճառք 879,* ղաբնիղեայ *Անկ. գիրք նոր կտ. 251, 252,* ղափնիտեայ *265,* ղաբնընղեմ *238.—որից* ղաբնային *Շնորհ. վիպ. Նոր գրականում ընդունուած է միայն* ղափնի *ձևը, որից* ղափնեվարդ «oléandre»։

=*Յն.* δάφνη, δάφνος *«դափնի»*, δαφνίς, -ίδος *«դափնու պտուղը». այս բառի ծագումը յայտնի չէ՝ ըստ* Boisacq, *168,* Walde, *418 յոյն ձևերից* δάφνη *առնելու է հյ.* ղափնէ, δαφνίς>ղափնի, δαφνίδος>ղափնիղ. *իսկ մեր* բ-*ով գրուած ձևերը յետին տառադարձու-թեան արդիւնք են։ Յունարէնից փոխառե-ալ են նաև վրաց. իմերել.* დაფნა ղափնի, *թրք.* [illegible] defne, *գռ.* [illegible] tefne (*որից մհյ.* թեֆնե *Վահկ. 174*), *նաև* tafla, tallan, *հալ.* dafina, *բուլգ.* dafinŭ, *սերբ.* dafina, *ալբան.* dafin *են։—Հիւբշ. էջ 345։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԴԱՓՈԽ *«մահիճ կամ պատգարակ». ունի միայն Բառ. երեմ. 79* ղեոր *բառի բացատրութեան մէջ, որ տե՛ս վարը։*

ԴԱՓՐ (*գրուած նաև* ղաբր, տափր, տաբր). *գործածուած է միայն* ղափր հատանել *ոճի մէջ՝ «ձիու՝ ոտքերով գետինը զարնել ու փորփորելը» Յոբ. լթ. 21. Մագ. կայ նաև* ղաբր հարկանել *«հողը եղունգներով փորել» Լաստ.։*

Հիւնք. յն. ταφρεύω *«փոս՝ բանալ, խրամ փորել» և արաբ.* ضرب ðarb *«զարնել»։ Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 թրք.* [illegible] derenmek *«խախտել, երերալ»,* təpər-da-maq *«գափել»։ Պատահական նմանութիւն, ունին արաբ.* ضبر ðabr *կամ* ضغر ðāfr *«ցատկոտել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. էջ 2, 5)։*

ԴԳԱՂ *տե՛ս Տարգալ։*

ԴԳՈՒՈՆ *«պնակ, լայն ափսէ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 75, որ խառնակ ձևով գրում է. «Դգուան և խան և գոգամ. պնակ», իսկ էջ 82 էլ «Դիւուան. խան». երկու ձևերից ուղիղը կարծում եմ* ղգուան, *իբրև ածելի հայեցի, իսկ* գոգամ, *որ երկրորդ տպագրութեան մէջ եղել է պարզապէս* գոմ, *էջ 79 գրում և մեկնում է «գոգամ, պնակ». սրանց մէջ էլ ուղիղը պէտք է համարել* գոգամ, *իբր թրք.* گكم gügüm *«պղնձե կուժ», որ կայ նաև* գուգում *ձևով։*

*ԴԴԱԻՓԱՂ *«թագուհի». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Արձ. ԺԳ դարից (Վիմ. տար. 142). «Ի աէրութեան պարոն ղղաւփալ Թամարին»։—Տե՛ս և* ղէղէ-պօլ:

=*Վրաց.* დედოფალი ղեղոփալի *«թագուհի»։—Աճ.*

⊙ԴԴԻԻՆ *«ջրի եռ ձայն». ունի միայն ՀՀԲ, առանց վկայութեան, բայց սրա հետ միանում են՝ 2.* **Դգչել** *կամ* ղղչալ *«աղբիւրի կարկաչելը» (գրուած նաև* ղղըչել, ղղըչալ, ղըղըչալ) *Վրդն. ծն., որից՝* ղղչումն *(գրուած նաև* ղղըչումն, ղըղըչումն) *«ժխոր, աղաղակ» 3Հ. կթ. «աչքերի սիրալիր թարթումը» Փիլ. սամփս. 561,* ղղչիւն *(գրուած նաև* ղղըչիւն, ղըղըչիւն) *ՆՀԲ և ԱԲ.—3.* **Դղնչել** *(գրուած* ղղընչել, ղըղընչել) *«աղբիւրի կարկաչել» Վրդն. ծն., որից* ղղնչումն *(գրուած նաև* ղղընչումն, ղըղընչումն) *«աղմուկ, թնդիւն» Ածաբ. յայտ. «գետի աճագին խոխոջ» Օրբել.—4.* **Դնդչել** *«հնչել (ձորի, մարդու)» Վեցօր. 91. Փիլ. լին. 182, որից՝* ղնդչեցուցանել *«հնչեցնել» Պիտ.,* ղնդչումն *(գրուած նաև* ղընղըչումն) *«աղմուկ, ժխոր, թնդիւն» Ածաբ. յայտ. Անան. եկեղ. Ոսկիփ. «գետի աճագին խոխոջ» Խոր.,* ղնդչիւն *Անան. գիտ. 8.—5.* **Դնդնչել**, *որ բայական ձևով գործածուած չէ, բայց ունինք նրանից* ղնդնչումն *(գրուած նաև* ղընղընչումըն) *ՆՀԲ և ԱԲ։*

=*Բոլորն էլ բնաձայն բառեր են, որոնք կազմուած են* ղ *հիմնական ձայնից՝ կրկնութեամբ և* ն, չ *ածանցականներով։—Աճ.*

Հիւնք. հանում է ղանդաղ *բառից։ Վերի մեկնութիւնը տե՛ս ՀԱ, 1899, 204։*

*ԴԴՄԱՃ *«մի տեսակ թուրքական կերակուր». մէկ անգամ ունի Պօղ. Տարօնեցի, Թուղթ առ Թէոփ. ապ. Պօլիս 1752 «Թուրքին ղդմաճն լաւ է քան ղայն պատարագն» (ըստ Հացունի, Ճաշերը, էջ 116)։ Արդի գաւառականներում* ղդմաճ *նշանակում է 1. «գիւղա-*

կան macaroni, որ լինում է տափակ ձևով. տճկ. էվրիշթէ» (Կր.). 2. «պահոց խմորեղէն մի կերակուր» (Ատն.). 3. «դետեզերքները բուսնող մի տեսակ բանջար, որի տերևները դդմի տերևների նման կլոր են, բայց կաղամբի գոյնով. այս տերևները խաշելով՝ մէջը գօլմա են փաթաթում. նման է asarum բոյսին (Ազգ. հանդ. Ե. 20). tussilago farfara L» (ըստ Տիրացուեան, Contributo, § 548) (Բլ. Մշ.)։

= Թրք. تتماج tutmaǰ կամ طوماج ṭudmaǰ «քառանկիւնի կտրուած մի տեսակ թելաձայս և նրանով պատրաստուած ապուր» (Будаговъ. 1. 342), «pâte en forme de fils (թելաձա՞յս)» (P. de Court.), որից փոխառեալ են նաև պրս. تتماج tutmāǰ, ռուս. tukmači, նյն. τὸ μάτσι «մի տեսակ կերակուր», քրդ. dutmaǰ «դդմաճ, macaroni» (տե՛ս Շւոտ, Քրդերը Տաճկաց Հայաստ. Ա. 183)։—Հիւբշ. 264։

Թաղիադեան, Առաջնորդ մանկանց, էջ 9 ստուգաբանում է «աճ, աճումն կամ հատիճ դդմոյ՝ ըստ ձևոյն առեալ»։ Ուղիղ մեկնեց Հիւբշման։

⊙ԴԴՆՁԵԼ տե՛ս Դդիւն։

ԴԴՇՈՒՏ կամ ԴԴՉՈՒՏ «շատախօս». անըստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկ. ա. տիմ. էջ 72 «Քանզի շատախօս դդշուտ է ազգն (կանանց), վասն այնորիկ ամենայն իւիք ցածուցանէ»։—Ձեռագրում գրութիւնը անորոշ է. հրատարակիչներն ասում են թէ կարելի է կարդալ նաև շաղշուտ. ՆՀԲ և ՋԲ չեն յիշում բառս. ԱԲ կարդում է դդշուտ կամ դդչուտ. իսկ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 43 ուզում է կարդալ շաղաշուտ:

ԴԴՈՒԱՂԵԼ տե՛ս Գգուաղել։

ԴԴՈՒՄ, ո հլ. «դդում բոյսը» Եփր. փես. 420. Երաշտ. 205. Վրք. հց. Բ. 79, «մէջը փորուած դդում՝ իբր ջրաման» Վրք. հց. Բ. 381, որից՝ դդմենի Յովն. դ. 6, 7, 9, 10, դդմեայ «դդումից շինուած (աման)» Յայսմ., դդմոց «դդումի բոյսը» Վստկ. 154։

Lag. Arm. Stud. § 600 յիշում է գնչ. dudum, որ Pott, ZKM, 7, 152 կցել է եբր. דודאים dūdāim «atropa mandragora L» բուսանունին։—Հիւբշ. 138 հարցնում է թէ գնչու. ձև՞ն է ծագում հայերէնից, թէ հայերէնն ու գնչուերէնը միասին մի երրորդից, որ է պարսկերէնից։—Հիւնք. պրս. تتم tutum «աղտոտ»!

ԳԻՌ.—Ախց. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. դ'դ'ում, Ալշ. դ'տում, Երև. դ'ըթում, Հմշ. տըթում, տընթում, Ասլ. դ'թիմ, Տիգ. թթում, Ռ. թութում, Ոզմ. դ'ըդ'ում, Հճ. դ'ը՝դ'դ'ում, Զթ. դօդ'օմ, դ'օդ'ոմ, Մկ. Սլմ. Վն. տտիմ, Մրղ. տիւտիմ, Ագլ. դընդո՛ւմ, Ջղ. դ'ընդում, Հին Ջղ. դընդըմ:—Նոր բառեր են՝ դդմակ, դդմոց, դդմիլ, դդմեցնել:

ՓՈԽ.—Գնչ. dudúm «դդում», որից baró dudúm «մեծ դդում», asmaréngoro dudúm «մայլցող դդում, տճկ. սամա քապաղը»։—Նոյն բառը ունին նաև գերմանական գնչուները (տե՛ս A. Paspati, Pott, ZKM, 7, 152 և Rud. v. Sowa, Wört. d. Dial. d. deutschen Zigeuner): Paspati գնչու բառը հանում է սանս. dundama «թմբուկ» բառից, իսկ Pott համեմատում է եբր. dūdāim բուսանուան հետ։

⊙ԴԴՉԵԼ տե՛ս Դդիւն։

ԴԵԳԱՂ «ծովային կենդանի է». մէկ անգամ ունի Վեցօր. էջ 141 «Ծնանին կենդանիս՝ որ անուանեալ կոչին դեգաղք և ջնջրիք և սեղակք»։—Գիտեն միայն ՋԲ և ԱԲ. իսկ Նորայր, Բառ. ֆր. 1168 ա և ԳԲ գրում են գաղ կամ դեգաղ. իբր ֆր. squale։

Նահապետեան, Բազմ. 1908, 13 ուղղում է դէդալ, որով անշուշտ հասկանում յն. δαίδαλος «դրուագեալ» կամ «նշանաւոր մի ճարտարապետի անունը»։

ԴԵԳԱՆ կամ ԴԻԳԱՆ «եղէգի և սէզի տակ». Վանակ. հրց. ունի միայն ՀԲուս. § 575։

ԴԵԳԵՐ «մի տեղ կենալ՝ տնտնալ՝ դանդաղիլը» Ոսկ. գծ., որից դեգերիլ «մի տեղ մնալ, յապաղիլ, ժամանակ անցկացնել, մի բանով պարապիլ» Իմ. զ. 15. Եղիշ. Յհ. կթ. Նար., «ի միասին նստիլ» Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 45 բ, որից էլ դեգերանք Առակ. ժբ. 11. Փիլ. իմաստ. Արծր., դեգերումն Փարպ. Փիլ. Պղատ. օրին. ոսկեդարեան ո՛չ է դեգերեալ նստիլ «մի տեղ նստելով պարապ ժամանակ անցկացնել» Ոսկ. մ. գ. էջ 135։

Նոյնը սխալ գրչութեամբ դեգեալ ճառիլ Ոսկ. մ. բ. 12, էջ 569 (ըստ սրբագրութեան Վարդանեանի, ՀԱ, 1921, 247, որ և հաստատում է Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 258)։ Նոր գրականում բառիս իմաստը փոխուելով եղել է «թափառիլ»։

ԴԵԳՆԻ «խաղողը ճմռելուց յետոյ մնացած աւելորդ թեփը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 113ա՝ «Ողկոյզն ճմլեալ, պարզեալ գինին բերի ի ճաշակ բանական մարդկան, իսկ կըճիռն և դեգնին՝ կերակուր խոզից»։—Կայ գւռ. դէգ «աւելած աղբը, անասունների թրիքը, աղբակերը». թւի թէ վերինն էլ միևնոյն բառն է՝ -նի յոգնակերտ մասնիկով, որ այսօր էլ Ղարաբաղի բարբառում շատ սովորական է։

+ԴԵԴԵՒԻԼ «աջին անդին շարժիլ, երերալ (հարբածի պէս)» Բարուք. զ. 26. Ոսկ. յհ. ա. 1. Փիլ. Սարգ. յկ., որից՝ դեդևել «շարժել, տատանել» Սիր. իթ. 24, դեդևացուցանել Փիլ., դեդևումն Մխ. դտ. Վրդն. դան. Լմբ. առակ., դեդևկոտ Լծ. Նար., մատնադեդև «մատները դողդոջուն, շուտ սխալւող, սխալագիր» (նորագիւտ բառ) Յիշատ. 1413 թուից (Արրտ. 1913, 753)։

=Կրկնուած է *դև պարզական արմատից, որ գալիս է հնխ. dhev, dhū «ուժգին շարժել» (յատկապէս ծխի և փոշու համար ասուած) ձևից. հմմտ. սանս. dhū, dhūnóti, dhuvati «ցնցել», սասնդ. dōdhavīti «զօրեղ կերպով ցնցել, տարուել, այս ու այն կողմ տատանիլ, երերալ», պրս. dūd «ծուխ», յն. θύω, θύνω «յարձակիլ, վրան խոյանալ», θύελλα «մրրիկ», ալբան. dej «հարբեցնել», հոլ. ∂utĭ «փչել», dunem «զարնել, բաղխել», լիթ. dùja «փոշի», հիւլ. θýia «ցնցել» և ուրիշ բազմաթիւ ցեղակից ձևեր, որոնց վրայ տե՛ս Walde, 324, Boisacq, 356—7, 360, Berneker, 236, Trautmann, 62, Pokorny, 1, 837։—Հիւբշ. 438։

ՆՀԲ դեճ «կողմ» բառից, իբր «դեհ դեհ շարժիլ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch. 175, որ դնում է հնխ. dhu արմատից կրկնուած. նոյնը ընդունում է նաև Տէրվ. Նախալ. 55.— Bugge, KZ, 32, 38 աւելի է պարզաբանում միևնոյն մեկնութիւնը։—Հիւնք. թեքև բառից։

ԴԵՋՀՈՒԿ «մի տեսակ թռչուն է, որ Աղձնեաց նահանգի մէջ է լինում» Խոր. աշխ. 607. ունի միայն ԱԲ։

Ուղուրիկեան (ԳԲ, էջ 365 և 1405) «փասիան կամ սալամբ». հմմտ. պրս. تزرو tazrū «փասիան», تیهوش tīhuš «սալամբ»։ Պատկ. Arm. reorp. 45 պրս. تزتك tuzluk «փասիան»?

ԴԵԺՊՈՒՀԻ «զամբիկ, ճայիկ, զոր բուծանեն յապաստանս ի ծնունդ յովանակաց. poulinière». միջին հյ. բառ. ունի Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 972 բ. բայց էջ 1297 բ՝ իբրև վրիպակ ուղղում է զարմուհի (Վստկ. 197)։

*ԴԵԼՓԻՆ, ի-ա հլ. (եզն. ունի առանց սղման դելփինաց) «ծովային մի մեծ ձուկ է» Եզն. Առ որս. գրուած է նաև դլփին Վեցօր. 138, 141. Մագ. թղ. 215. Ածաբ. նոր կիր., տլփին Յայսմ., դելփիս, դլբին Նեղոս 650, թելփին, տլբին:—Նոր գրականում ընդունուած ձևն է դլփին:

=Յն. δελφίς (սեռ. δελφῖνος), δελφίν «դըլփին» (ծագում է δελφύς «արգանդ» բառից. Boisacq, 174—5)։ Առաջին ձևից յառաջանում է դելփիս, միւսներից՝ դելփին. մնացեալ բոլոր ձևերը յառաջացել են ե-ի սղմամբ և նոր տառադարձութեամբ։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև լտ. delphinus, գերմ. անգլ. delphin, հոլ. ∂olŭfinŭ, ռուս. делфин, մրգ. talfīn, tēlfīn, ֆրանս. dauphin, սերբ. ∂uplin, խրվաթ. ∂upin, պրս. արաբ. دلفين dalfīn են։—Հիւբշ. 345։

Առաջին անգամ ԳԴ համեմատեց պրս. տէլֆին բառի հետ։ Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԴԵԽԵԽԱՆՔ տե՛ս Դեղեխ։

*ԴԵԿԱՆ «մի տեսակ դրամ». «Ն. ներս չկայ մէկիկ դեկան» Շնորհ. առ. «Եւ դեկան ոսկի 30 հազար» Սմբ. պատմ. 1856, էջ 17 (հրտր. Շահն. էջ 36). «Ես Աշոտայ լռ դեկան» Սամ. անեց. էջ 206. «Գնա՛, բե՛ր դեկան մի» Վրդն. առ. 33. ընդհանուր «դրամ» իմաստն ունի Անսիզք, էջ 75 «Փոխառն ի սնիկ լինի և ուզենայ զիր դեկանն»։

=Դանեկան բառի կրճատ ժողովրդական ձևն է. միջին ատաճանը ներկայացնում է վրաց. დეკანო դանկանի, որ փոխառեալ է հյ. դանեկան բառից՝ ն-ի սովորական արդ-մամբ։—Հմմտ. նաև ատակ, որ աղուած է սպիտակ հոմանիշից։—Աճ.

*ԴԵԿԱՆԻՈՆ «տասնապետ, ոստիկան, նուիրակ» Մխ. դտ. էջ 266. գրուած նաև դե-կիանուն Մխ. այրիվ. 4, տիկանիաւն Սմբ. դատ. 88 (իսկ հրատ. Ղլտճեան, էջ 42՝ դեկանիոն)։

= Յն. δεκανίων «տասնապետ» (Du Cange 1, 276. չունին Bailly և Sophocles). ձևով յարմար չեն յն. δεκανός և լտ. decanus «տասնապետ. նուիրակ, շամիր, բարապանապետ»։ Կազմուած է δέκα «տասն» բառից։

Առաջին յարմարագոյն ձևը տալիս է Brockelmann, Ուս. հայ. փոխ. բառից, Թրգմ. Տաշեան, էջ 114.—միւս ձևերը դնում են ՆՀԲ և Հիւբշ. 345։

*ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ «հռովմէական տարւայ վերջին ամիսը» Շիր. Տօնակ. ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ. չեն յիշած ՆՀԲ և ԱԲ։

=Լտ. december հոմանիշից, որ ծագում է decem «տասը» բառից. բուն հռովմէական տարեցոյցի մէջ դեկտեմբերը տասներորդ ամիսն էր (մարտը լինելով առաջին ամիսը)։ Լատին բառը տարածուել է ամէն կողմ. հմմտ. յն. δεκέμβριος, վրաց. დეკემბერი դեկեմբերի, ֆրանս. décembre, ռուս. декабрь են են։ Մեր ձևը կազմուած է սեպտեմբեր և հոկտեմբեր ամսանունների նմանութեամբ՝ *դեկեմբեր նախաւոր ձևից՝ ստանալով մի աւելորդ տ։

Հիւբշ. 367 դնում է յունարէնից. բայց վերջաւորութիւնը ցոյց է տալիս լատինը։—Ամիսների անուան վրայ վիճաբանուած է Բազմ. 1897, էջ 138—141։

ԳԻՌ.—Գրականից փոխառեալ են Սչ. դեգդէմբ'եր, Երև. դ'էկտէմբէր, Ննխ. Պլ. թէգդէմփէր են։

ՓՈԽ.—Ուտ. dektember հոմանիշը մեզնից է փոխառեալ։

*ԴԵՀ «կողմ, դիք» Մամիկ. էջ 26. Ուռհ. էջ 33. Պտմ. աղէքս. Վստկ. յետնաբար գրուած է դիհ Օրբել. էջ 32։

=Պհլ. dēh ձևից փոխառեալ. հմմտ. պրս. دہ dih, دیہ dih «գիւղ», պազենդ. deh «գիւղ», բելուճ. dīh dēh «երկիր, աշխարհ», քրդ. ده dau, զազ. dau, արևել. քրդ. die-keh «գիւղ», հինդուստ. dīh, գնչ. dl, բոշայ. լեհ «գիւղ», լեհվայցի «գիւղացի» (հմմտ. բոշայ. լաւը «տասը»), որոնց բոլորի նախաձևերն են՝ զնդ. daṅhu-, daḫyu-, հպրս. 𐎭𐏃𐎹𐎢𐏁 dahyu-, սանս. dásyu- «երկիր, նահանգ, գաւառ»։ Սրանց ծագումը անյայտ է (Horn, § 588, Bartholomae, 706)։ Նոյն արմատից են ծագում նաև նձդեհ, դեհպետ, դեհկան, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։—Հիւբշ. 139։

ԳԴ պրս. ته tah, تاه tāh «տակը, ստորոտը» բառից։ ՆՀԲ պրս. դիհատիհ «յերկուց կողմանց» (իմա՛ dihadih «ճակատ առ ճակատ կռիւ», որ կազմուած է dih «դարկ, հարուած» բառից)։ Windisch. 21 համարում է նձդեհ բառի արմատը։ Ուղիղ մեկնեց նախ Եւրոպա (Թերթ Վիեննայի), 1849, էջ 200, իբր հպրս. դա՛հիա «նահանգ»։ Ուղիղ են նաև Böttich. Arica, 69, 137, Müller, SWAW, 44, 565, Justi, Zendsp. 145, Հիւնք, են։ Karst, Յուշարձան, 407, 411 սումեր. ti «կողմ, կող», քրդ. tim «կողմ»։

ԳԻՌ.—Երև. դ'իհ, Ջթ. դ'ը'հ, Տիգ. թէհ, Վն. դեխ, Սլմ. թեխ, Մրղ. թէխ «դէպի», Ագլ. դի, Ակն. Խրբ. Կր. Սեբ. դ'ի Պլ. դ'ի, թի, Համշ. Ննխ. Ռ. թի, Ալշ. դեհ, Մշ. դ'եհ, Տփ. թէհ.—առհասարակ պահուած են միայն աղիհ, անդիհ, մէկդի, չորսդիհ, ո՞րդի են (նաև fովընտի՝ ըստ Այտընեան, Քնն. քեր. 338) ձևերի մէջ, բայց առանձին գոյութիւն չունին. հմմտ. Ակն. օնթի, օթդի «անդին», Ախց. ատիհ, անթիհ, Համշ. իսթուս, ինթուս են. յոգնակի ձև է դհարէհf Երև. «կողմերը, կողմերում»։ Նոր և կարևոր բառ է դեհվտիլ Մշկ. «պահվտիլ»։

ՓՈԽ.—Պօլսի տաճիկ բանտարկեալների ծածկալեզուի մէջ շատ գործածական է antin «էսրար, հաշիշ, ծխելու ափիոն», որ հյ. անդին բառն է. հաշիշ ծխելը սաստիկ արգիլուած լինելով՝ հեռացում կամ զգուշութիւն

ցոյց տալ անդի՞ն բառը սատցել է այս նշանակութիւնը (տե՛ս Թէոդիկ, Ամէնուն տարեցոյցը, 1920, էջ 221)։

ԴԵՀ «կիզումն, այրումն». արմատ առանձին անգործածական. գտնւում է միայն հրդեհ բառի մէջ, ի հլ. Եղ. իբ. 26. Ոսկ. ես. գղ. և եփես., որից՝ հրդեհական Ագաթ., հրդեհել Բ. պետ. գ. 13, հրդեհիչ Ագաթ. են. ըստ այսմ հրդեհ նշանակում է բուն «հրայրեացք»։

Հիւնք. հրդեհ համում է պրս. خرده xurda, յգ. xurdahā «ցնցոտք հրոյ» բառից։ Մէնէվիշեան, ՀԱ, 1897, 248 ա դեհ կցում է սանս. dah ձեւին։ Patrubány, ՀԱ, 1906, 341 և 1908, 153 հնխ. dheg²h արմատից. հմմտ. լիթ. degú «այրել», լտ. foveo «տաքացնել», սանս. dahāmi «այրել», թոխար. tsak «այրել». հայը նախապէս *հրդեզ ձեւն ունէր, բայց մահ բառի ազդեցութեամբ դարձաւ հրդեհ։ Մառ, ИАН, 1918, 341 վրաց. ցեցխլի, մինգր. դաչխիլի «կրակ» և հլ. ջահ բառերի հետ։

*ԴԵՀԿԱՆ «կուսակալ, գաւառապետ». առանձին աւանդուած չէ, այլ կայ միայն պահուած դեհկանութիւն «կուսակալութիւն» Բուզ. դ. 2 ածանցի մէջ։

=Պհլ. *dēhkān ձեւից. հմմտ. պրս. دهكان dihgān, հին dihkān «գիւղացի», քրդ. دوقان dūqān «գիւղացի», որոնք կազմուած են իրան. dēh բառից (տե՛ս վերը դեհ)։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև արաբ. دهقان dihqān «գիւղացի ազնուական, վաճառական, բանուորների գլխաւորը, գաւառակի պետ, բանակալ մարդ», دهقنه dahqana «գիւղապետութիւն, հողաբաժանութեան և մշակութեան պաշտօնեութիւն», ասոր. ܕܗܩܢܐ dahqānā «գիւղապետ». հներից աւանդուած է Ἀδειγάνες «Սելեկիոյ մագիստրատ» (Պոլիբ. 5, 54)։ Տե՛ս և տակը դեհպետ։—Հիւբշ. 139։

Ուրիշ մեկնեց նախ ՆՀԲ. յետոյ Lagarde, Urgesch. 598, Justi, Zēndsp. 145, Տէրվ. Մասիս, 1882 յունիս 24, Հիւնք.։

ԴԵՀՈՒՊ «նպաստ կամ նուաստ». այսպէս անորոշ կերպով ունի Բառ. երեմ. էջ 75. հմմտ. նաև դեշխուպ:

*ԴԵՀՊԵՏ «կուսակալ, իշխան աշխարհի» Եղիշ. Բ. էջ 26. գրուած է նաև դեհապետ, դեհեպետ (Հին բռ.), որից անդնդեհպետ «դժոխային անդունդների պետը, դև» (իբր *անդընդադեհպետ) Երզն. քեր. ուրիշ գործածութիւն և վկայութիւն չկայ։

=Պհլ. dēhəpat (WZKM, 25, 248), մանիք. պհլ. דהביד dhbīd (Salemann, Manich. Stud. ЗАН, 8, 67), պազենդ. dehvaδ, փարսի dahīvad, զնդ. daŋ́hupaiti-, որոնք կազմուած են deh և pat բառերից և նշանակում են «գաւառի կամ երկրի պետ» (տե՛ս նաև առանձին դեհ և պետ բառերը)։ Իրանեանից փոխառեալ է նոյնպէս արաբ. دهوفذية dahūfaδīya «նահանգապետութիւն»։—Հիւբշ. 139։

Ուրիշ մեկնեց նախ Böttich. ZDMG, 1850, 353. նոյնը նաև Böttich. Arica, 69, 137, Lag. Urgesch. 597, Justi, Zendsp. 146, Bopp, Gram. comp. 4, 399, Տէրվ. Մասիս, 1882 յունիս 24 են։ Իմաստի համար հմմտ. նաև Նորայր, Բառ. ֆր. 387բ։

+ԴԵՂ, ո հլ. (Ագաթ. ունի գրծ. դեղօք. յետնաբար նաև ի հլ.). առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «խոտ». այս իմաստով առանձին գործածուած չէ, այլ միշտ դալար բառի հետ՝ իբր «կանաչ խոտ». այսպէս՝ «Եւ խոտ նորա նուաղեսցէ և դեղ դալար անդ մի՛ գտցի» Ես. ժե. 6. «Լիզանիցէ արջառ զդեղ դալար ի դաշտի» Թիւ. իբ. 4. «Նուաղութիւն խոտոյ և ամենայն դալար դեղոյ լինի» Ոսկ. ես. 163. «Մի՛ եղցէ ի վերայ նորա ամենայն դեղ դալար» Օր. իթ. 23. «Ո՛չ գտցի ի նմա դեղ դալար» Ես. իէ. 10. (այս գործածութեան հետ հմմտ. խոտ դալար դարձուածը. «Ամենայն խոտ դալար ի կերակուր» Ծն. ա. 30. «Ժողովեա զխոտ դալար» Առակ. իէ. 25)։ Բառիս առանձին գործածութիւնը պահում են վրացին և գաւառականները (տե՛ս տակը)։— Խոտերը հին բժշկութեան մէջ կազմելով հիւանդութեանց գլխաւոր դարմանը՝ այս դեղ բառն էլ սկսաւ կամաց կամաց գործածուիլ «բժշկական խոտ» նշանակութեամբ. այս իմաստով գտնում ենք գործածուած Լաբուբ. էջ 5 և Իմ. ժդ. 11 «Զի ոչ դեղովք և արմա-

տովք բժշկես դու, այլ բանիւ», «Ոչ դեղք և ոչ սպեղանիք բժշկեցին զնոսա»։—Այնուհետև աւելի ընդհանրանալով՝ սկսաւ նշանակել «ամէն տեսակ դարման, դեղ» ՍԳր. Եզն. Պիտ. Փիլ. և այս ընդհանրացումը պատճառ եղաւ, որ բառի նախկին նշանակութիւնը գործածութիւնից դուրս, ասպարէզը թողնելով խոտ *հոմանիշին։ Նշանակութեանց այս զարգացումը տեղի է ունեցած Ե դարից շատ առաջ։* Վրացերէն մդելօ მდელო *«խոտ» բառը, որ հայերէնից է փոխառեալ, հակառակ վրացերէնի սովորական վերջաձայն* ի *յանգին, ունի* օ, *որ ներկայացնում է հյ. բառի* ո *բունը* (դեղ—դեղոյ). *այս բանը ցոյց է տալիս թէ բառը փոխ է առնուած այն ժամանակ, երբ հայ լեզուն իր բուները դեռ կորցրած չէր. հետևաբար նաև «խոտ» նշանակութիւնը այս ժամանակից է։—Դ դարի վերջերում «խոտ» նշանակութիւնը կորաւ. և ահա դրա համար է, որ Ե դարում հազիւ նրա մնացորդներն ենք գտնում, իսկ Ե դարից յետոյ՝ բնաւ։ Բայց* դեղ *«դարման», ինչպէս Ե դարում, նոյնպէս և մինչև այսօր սովորական է։—*Դեղ *«դարման, ճար» նշանակութիւնը յառաջանալուց յետոյ՝ նոր փոխանցումներով ձևացան հետևեալ նոր նշանակութիւնները.—«թոյն» (իբր վնասակար դեղ կամ խոտ) Բ. մակ. ժ. 13. Իմ. ա. 14. Փիլ. Պղատ. օրին., «յուռութ կամ կախարդանք» (իբրև միջոց բժշկութեան) Սղ. ծէ. 6. Ոսկ. կող. ը., «մարմինը օծելու անուշահոտ իւղեր» Պղատ. տիմ., «ներկ» Լաբուբ. էջ 6, Ագաթ. Արիստ. աշխ. ՑՀ. կթ. 5, «աչքի քաշելու ծարիր» Յայտ. գ. 18, «թանաք, մելան» Բ. յհ. 12, գ. յհ. 13. Եղիշ. չրչր., «աբեթ, կպչան» (այս նշանակութիւնը չունին բառարանները). Տաթև ձմ. ճծզ (Հուրս վառի յերկաթէ և ի քարէ, յորժամ պատրաստ լինի դեղն)։—Նշանակութեանց այսպիսի զարգացում գտնում ենք նաև ուրիշ շատ լեզուներում. հմմտ. վրաց.* ծամալի *«թունաւոր խոտ, դեղ, թոյն, ներկ», թուշ.* ծոմալ *«բժշկութիւն, դեղ, փոշի», արևել. թրք.* ot *«խոտ, դեղ, լուծադեղ, թոյն, դալար փայտ», յաքուտ.* otarmak *«արածացնել, ճարակել, թունաւորել», մոնղոլ.* otačI *«բժիշկ», չէրքէզ.* wuçə *«խոտ, դեղ», գերմ.* Kraut *«խոտ, դեղ, դարման», ռուս.* трава *«խոտ» և* отрава *«թոյն», ասոր.* ܣܡܐ samā *և ն. ասոր.* darmana *«դեղ, թոյն, ներկ» են են։ —*Դեղ *բառի այս զանազան առումներից են ածանցւում՝* դեղատու *Սղ. ծէ. 6. Յայտ. իւ. 8. Եփր. քրզ.,* դեղել *«բժշկել» Մագ., «թունաւորել, կախարդել» Եղիշ. փիլ., «ներկել» Պղատ. օրին.,* դեղագիտութիւն *«կախարդութիւն» Նոննոս.,* դեղագործ *«դեղ շինող» Ոսկիփ., «թոյն պատրաստող» Փարպ., «ներկարար» Ոսկիփ., «ներկով նկարուած» Վրդն. սղ.,* դեղագործող *«նկարիչ» Բանք իմ. 54,* դեղոց *«ներկանկար պատկեր» Հաւաք. 19,* դեղախունկ *Սեբեր.,* դեղաճուճ *Ոսկ. եփես.,* դեղաքափ *Մեսր. եր. Ճառընտ. Մեծոփ.,* անդեղեայ *Ոսկ. փիլիպ. Սեբեր. Բուզ. կամ* անդեղայ *Կոչ. 155 (գրուած նաև* անթեղայ, անդեղէս *Պիտղ. Վեցօր.),* մաղձադեղ *Եզն.,* մկնդեղ *Բժշ.,* դեղուն *«թունավորուած» (չունի ԱԲ) Պտմ. կիլ. 205,* սևադեղ *Սեբեր.,* գրադեղ *«մելան, թանաք» Վրք. հց.,* կարմրադեղ *Փարպ.,* դառնադեղ *Ոսկ. ապաշխ.,* թմբրադեղ *Յայսմ.,* կապընդեղ, ճացադեղ, խաշնդեղ, ճակնդեղ *բոյսերը։ Նոր գրականում՝* դեղագիր, դեղատոմս, դեղատուն, դեղավաճառ, դեղավաճառանոց, դեղատուփ, դեղափոշի *են։—*Դեղ *բառի հետ ծագմամբ նոյն են՝—***Դալար** *«խոտ, կանաչ, մատղաշ». կազմուած է* դալ *արմատից՝* -ար *մասնիկով (տե՛ս և առանձին).—***Դալուկն** *«դեղնացաւ», կազմուած է* դալ *արմատից՝* ուկն *մասնիկով (տե՛ս և առանձին). նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. տճկ.* սարը *«դեղին» և* սարըլըք *«դալուկ», ֆրանս.* jaune *«դեղին» և* jaunisse *«դալուկ» են.—***Դաղձն** *«վայրի անանուխ». կազմուած է խոնարհ աստիճանի* դալ *ձայնդարձից, որ աճած է* ձ *աճականով, բաղաձայնի պատճառով* լ *դառնալով* ղ. *«խոտ» նախնական նշանակութիւնը պահում է դեռ (տե՛ս և առանձին)։—***Դեղին** *«դեղին գոյնը». կազմուած է* դեղ *արմատից՝* -ին *մասնիկով. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ.* դալար, դալուկն *և յաջորդները (տե՛ս և առանձին).—***Դեղբ** *«դեղին». կազմուած* բ *աճականով՝* դեղ *արմատից (տե՛ս և առանձին-*

ձին).—**Դեղձ.** *կազմուած* դեղ *արմատից՝* ձ *ածականով. բուն նշանակութիւնն էր «դեղին», որ յետոյ կորաւ. գոյնի պատճառով այս բառը յատկացուեց ծանօթ պտուղին. Համմ. պրս.* شفترنگ šaftrang, *որ նշանակում է բուն «դեղնագոյն», բայց գործածւում է դեղձ պտուղի համար. նոյնպէս* شفتالو šaftālū *«դեղձ», որ ստուգաբանօրէն նշանակում է «դեղին սալոր». գրեթէ նոյն բանն է նաև պրս.* زردالو zardālū *«ծիրան», որ բուն նշանակում է «դեղնակարմիր սալոր» (տե՛ս և առանձին)։ Դեղձ բառի հին նշանակութիւնը յայտնի կերպով ցոյց է տալիս՝* **Դեղձան** *«դեղին», որ կազմուած է* դեղ *արմատից՝* ձ *ածականով և* -ան *մասնիկով.*—**Դեղձն** *«վայրի անանուխ». գրականութեան մէջ գործածուած չէ և ենթադրւում է միայն Ղրբ.* տէ՛խսը *ձևից. կազմուած է* դեղ *արմատից ճիշտ այն ձևով՝ ինչպէս կազմուած է* դաղձն *բառը* դալ *արմատից (տե՛ս* դաղձն *բառի տակ)։*

=Բոլորն էլ բնիկ հայ բառեր են, որոնք հաւաքւում են դեղ *և* դալ *արմատների շուրջը. սրանք էլ ծագում են հնխ.* dhel- *արմատից, որի ձայնդարձներն են* dhol-, dhl̥-, *համմտ. յն.* θάλλω *«ծաղկիլ, կանաչիլ, տերևներով ու պտուղներով զարդարուիլ (ծառի)»,* θαλλός *«ընձիւղ, նոր ճիւղ»,* θαλερός *«ծաղկած, դալար, թարմ, մատղաշ, ուժեղ»,* θάλος *«ընձիւղ»,* θαλλία *«ձիթենու ճիւղ»,* ἐριθηλής *«բազմաճիւղ, աճուն»,* εὐθαλής *կամ* εὐθηλής *«բերրի, աճուն», միռլ.* deil *«ճիպոտ». կորն.* dele *«ճիպոտ, ճիւղ», բրըտ.* délez *«ճիպոտ», հբգ.* tolun *«ողկոյզ»,* toldo *և գերմ.* dolde *«գագաթ՝ վարս ծառոց», ալբան.* dal' *(կամ.* dola*) «ընձիւղիլ»* (Walde, *472,* Boisacq, *332*)։ *Հնխ.* dhel- *կանոնաւորապէս տալիս է հյ.* դեղ, *հնխ.* dhl̥->*հյ.* դալ, *իսկ հնխ.* dhol- *ձայնդարձը հայերէնի մէջ ներկայացուցիչ չունի.* Pokorny, *1, 825*։—*Հիւբշ. 438*։

Lag. Urgesch. *210* դեղ *բառը պրս.* darmān *ձևի հետ միասին հանում է* dhar *արմատից*։ Lag. Arm. Stud. *§ 605 մերժում է այս և բառի նախնական իմաստն է համարում «(բուժս)խոտ»*։ *Տէրվ. Մասիս, 1881 մայիս 6* դալար, դեղին, դալուկ *բառերի հետ՝* դալ, դաղ *արմատից*։ Canini, Et. étym. *144 պրս.* dārū *«դեղ»*։—*Մառ,* ЗВО, *5, 319 գնդ.* viša *«թոյն» ձևի հետ*։ *Հիւնք. պրս.* բէրէ *«խաւարտ, բանջար»*։ *Հիւբշ. 438* դալար *բառը մեկնում է յն.* θαλερός *ձն, իբրև* դալ-ար. *իմ առաջարկութեամբ ընդունեց նաև* դեղ *բառի մեկնութիւնը՝* IF, Anz. *10, 45*։ *Ամբողջ ընտանիքի մեկնութիւնը վերի ձևով տուած եմ նախ Բազմ. 1898, էջ 370—371*։

ԳԻՒ.—Պահուած է մի քանի նշանակութեամբ. այսպէս. «ճար, դարման» նշանակութեամբ են՝ Ալշ. Երև. Հճ. Մշ. Ոզմ. Ջղ. դ'եղ, *Ագլ.* դէղ, *Ախց. Խրբ. Կր. Սեբ.* դ'էղ, *Սլմ. Վն.* տեղ, *Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մրղ.* տէղ, *Ասլ.* դ'է'ղ, *Ռ.* բէղ, *Տփ.* դիղ, *Տիգ.* բիղ.—*«թոյն» նշանակութիւնն ունին Ալշ. Ղրբ. Ասլ. Մշ. Վն. Տփ., որից՝ Ակն.* դ'էղիլ *«թունաւորել», իսկ Մժ.* տէխկ *(իմա՛* <դեղք*) «թոյն» և* տէխկէլ *«թունաւորել».—«խոտ» նշանակութիւնն ունին Մշ. Սս., որոնց մօտ* դեղ *նշանակում է «մի տեսակ դաշտային խոտեղէն բոյս, որ պանիրի մէջ են դնում՝ անուշ հոտ տալու համար» (վերջին երկու նշանակութեանց է յարում* խնդեղն *Ղրբ. «օշինդր», որ ծագած է* *խնդադեղն *ձևից և իմաստի զարգացման կողմից համեմատւում է* մոլախինդ, խնդամոլի *բառերին)։—«Աչքի ծարիր կամ երեսի շպար» նշանակութեամբ են Ակն. Մկ. Վն. Տփ.։—Սրանցից դուրս նոր իմաստներ են ցոյց տալիս՝ Ջթ.* դ'էղ *«վառօդ», Նր. Վն. «մածունի կամ պանիրի մակարդ, մէրան», Սչ.* դ'էղել *«կեղտոտել»։—Նոր բառեր են՝* դեղապէս, դեղաջուր, դեղդիր, դեղդրել, դեղթափ, դեղիկ, դեղկոծել, դեղմաշկ, դեղուկ, դեղրար, դեղռուճfել:

ՓՈԽ.—Շատ հին փոխառութիւն է վրաց. მდელო մդելո *«խոտ, դալարիք», որ պահում է հին հայերէնի բունը (*դեղ, դեղոյ*) և մեր բառի առաջին և նախնական նշանակութիւնը։ Նախաձայն* մ *վրացական սովորական յաւելուած է, ինչ.* მგოსანი մգոսանի *«գուսան»։ Կայ և վրաց.* დელა դելա, *որ ըստ Ծ-րիսթաւլի բառարանի՝ անծանօթ մի բոյս է։—*

նոր փոխառութիւն է գու. թրք. تيغتاپ təγtap «խիտ աղեցիկ միջոց, դարման» (< հյ. դեղթափ) (տե՛ս Յուշարձան 329 ա, հմմտ. նաև Բիւր. 1900, 670 ա)։—

ԴԵՂ «շեղջ» տե՛ս Թեղ։

ԴԵՂ «դաշտան». անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 308 «Որ ի դեղսն է, սաէ, պիղծ է» (յն. յանկողնի. լտ. ի դաշտանի)։

ԴԵՂԱՄՈՐ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մանդ. էջ 217, վատ ածականների մի ընդարձակ շարքի մէջ. «...ուռուցկոտ, դէղաւոր, դեղամոր, դեղխիչ, գոռոզ...».—Գ. Տէր-Մկրտչեանի հրատարակութեան ծառայող ձեռագիրների մէջ՝ Մանդ. սիր. 23 չկայ այս բառը։

ԴԵՂԱՆԻ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Եփր. պհ. «Ջայրիս և զորբս կոչեա՛ ի տուն քո. լցո՛ զդեղանիս նոցա ի փշրանաց սեղանոյ քոյ»։—ՆՀԲ մեկնում է «մախաղ մուրողաց և որ ինչ նման է նմին», ՋԲ «մախաղ կամ պարկ մուրողաց», ԱԲ «մուրացկանի տոպրակ կամ հագուստի ծայր»։—Վերջինիս հետ նոյնանում է տեղանի «քղանցք», որ գտնում եմ գաւառական բառերի մի ցանկում՝ Ամէնուն տարեցոյցը, 1909, էջ 323, դժբախտաբար առանց տեղը որոշելու։

+ԴԵՂԹ «դեղին». մէկ անգամ միայն ունի Շիր. «(Լոյս փոսուռայի) ո՛չ սպիտակ է և ոչ լուրթ, ոչ դեղբ և ոչ կարմրագոյն, այլ կանաչ իմն գոյն է»։—ՆՀԲ մեկնում է «եթէ չիցէ գրելի դեղին կամ դեղձան՝ անուն գունոյ իրիք». ՋԲ կասկածով, իսկ ԱԲ առանց կասկածի մեկնում է «դեղին»։ Ուղիղ է այս մեկնութիւնը, որովհետև վերի վկայութեան մէջ փոսուռայի բոլոր գոյները յիշուած են, բացի դեղինից։ Ուղիղ է նաև բառի ձևը, ինչպէս ցոյց է տալիս գաւառական դեղբել։ Բառիս գոյութեան նոր ապացոյց է դեղբագոյն «դեղնագոյն» նորագիւտ բառը, որ մէկ անգամ գըտնում եմ գործածուած Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեան, էջ 45 «Ջհալուախունկն... երեք ազգ ասեն. մին կոչի (ն) ինգրէ որ է սևագոյն, լինի և դեղբագոյն»։

=Բնիկ հայ բառ, կազմուած է դեղ<հնխ. dhel- արմատից՝ բ աճականով. աւելի մանրամասն տե՛ս դեղ։—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնը տուած եմ նախ Բազմ. 1898, 370—371։

ԳԻՌ.—Մշ. դ'էխբ'էլ «շորի դեղնիլը կեղտից»։

ԴԵՂԵԽ «ջուրը շարժելով պղտորելը». արմատ առանձին անգործածական, որից ունինք հին և ընտիր մի բառ՝ դեղեխեալ «ծըփուն, շարժելով պղտորուած (ջուր)». մէկ անգամ գործածում է Վեցօր. գ. էջ 62 «Որ ի ներքո երկնից մնացին ջուրքն... պղտորեալք և դեղեխեալք են... և այսք չարք գան (տպ. գոն) հանգչին ի վերայ նոցա» (յն. ախտից յուզմամբք ծփեալ)։ Նոյն բառը ունի նաև Վրդն. ծն. «Ջուրքս որ առ մեզ են, դեղեխեալք են և դիւաբնակք»։ Վրդն. աղ. ճխը. էջ 503 գրում է դեխեխեալ. «Կարծեցին ոմանք բանական գոլ զջուրն զայն և լուսափայլ, և զներքինս ջուր դեխեխեալ և դիւաբնակ»։ Այստեղ են պատկանում նաև դեղեխանք «անհանդարտութիւն, տան մէջ խռովութիւն» Կոստ. երզն. 150 (ըստ ՆՀԲ նոյն վկայութիւնը կայ նաև դեխեխանք գրչութեամբ՝ Ոսկիփ.), դեղեղ «դաւաճան, նենգաւոր» Բառ. երեմ. 76, դեղեխ «դաւաճան» ԱԲ, դեղեխիլ «կրքոտ՝ անհանդարտ բնաւորութիւն ունենալ» Վրք. հրց. (Որ սեաւ մաղձն յոլով է՝ սեաւ և պրնկոտ լինի երեսն... դեխեխի յոյժ և քինական լինի), դեղեխիչ «խռովարկու» Մանդ. էջ 217։ Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում վատ ածականների մի շարքում. «...ուռուցկոտ, դէգաւոր, դեղամոր, դեղխիչ, գոռոզ...» (տպ. դեղխիչ, իսկ նոյնը Մանդ. սիր. 23 գեզախիճ, այսպէս ուղղելի՝ ըստ Նորայր, Կոստ. Երզն. 194)։

ՆՀԲ իմանալով հանդերձ յն. համապատասխան բառը Վեցօրէից մէջ՝ դեղեխեալ մեկնում է «շարաշար դեղեալ», իբր թէ դեղեղեալ։ ՋԲ մեկնում է կասկածով «թունաւորեալ կամ ապականեալ, յուզեալ, պղտորեալ», որին հետևում է նաև ԱԲ։ Աճառ. ՀԱ, 1899, 233 ուղիղ ձևը համարելով դեխեխանք՝ կրկնուած է կարծում դեխ արմատից, բայց

այս բանը հաստատելու համար ապացոյց չկայ։ Ուղուրիկեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 366 և 1405) ուղղում է դեղեղ, *համեմատում է արաբ.* دلال dallāl *«միջնորդ», պրս.* տելլէ *«միջնորդութիւն» և* Դալլալ *(Սամփսոնին մատնող կինը) բառերի հետ և թարգմանում է* դեղեղ *«դաւաճան»,* դեղեխանէ *«խարդախութիւն»։*

+ԴԵՂԻՆ *(սեռ.* ի*) «դեղնագոյն» Պղատ. տիմ. Սրգ. յկ. Արիստ. որակ. Վրդն. ծն., որից՝* դեղնութիւն *Ոսկ. մ. բ. 9,* դեղնագունիլ *Ոսկ. յհ. բ. 32,* դեղնագոյն *Ոսկ. սղ.,* դեղնախունկ *Կաղանկ. Մխ. դտ.,* դեղնատերև *Ոսկ. լս.,* դեղնիլ *Մանդ. ևն։ Նոր բառեր են՝* դեղնակարմիր, դեղնականաչ, կարմրադեղին, դեղնորակ, դեղնամորթ, դեղնաշորթ *ևն։*

=*Բնիկ հայ բառ. կազմուած է* ին *մասնիկով* դեղ <*հնխ.* dhel *արմատից (աւելի մանրամասն տե՛ս* դեղ*)։ Նկատելի է որ այլևայլ լեզուների մէջ «դեղին» բառը նոյն է «կանաչ»-ի հետ և ծագում է «խոտ» բառից. հմմտ. յն.* χλόη *«խոտ, դալարիք», որից* χλωρός *«կանաչ. 2. դեղնականաչ. 3. դեղին», լտ.* holus *«կանաչեղէն» և* helvus *«դեղնագոյն», սանս.* hári- *«դեղին, կանաչ»։—Աճ.*

Lag. Urgesch. *211* դալար, դալուկն *բառերի հետ լտ.* fulvus *«դեղին, դեղնականաչ»։ Տէրվ. Մասիս, 1881, մայիս 6՝* դալար, դեղ, դալուկն *բառերի հետ* դալ *կամ* դաղ *արմատից։* Thomaschek, Deutsche Litteraturz. *1883, էջ 1254 ոս.* dāi *«կանաչ» բառի հետ։ Հիւնք.* դեղ *բառից։* Patrubány, SA, *1, 213 լտ.* flavus, *իբր հնխ.* dhlevnos *ձևից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Բազմ. 1898, 370—371։* Petersson, KZ, *47, 291 անգսք.* ðeall *«փայլուն», իռլ.* dellrad *«պայծառութիւն» բառերի հետ։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 97* <*ձեղին=*ռուս.* желтый *«դեղին»։*

ԳԻՌ.—Երև. Ջղ. դ'եղին, *Ագլ. Նխ. Պլ.* դէղին, *Ալշ. Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Հճ. Մշ. Սեբ. Սլ.* դ'էղին, *Ասլ.* դ'է՛ղին, *Սլմ. Վն.* տեղին, *Գոր. Հմշ. Մկ. Մրղ. Շմ.* տէղին, *Ո. Տիգ.* թէղին. *Ղրբ.* տէ՛ղէն, *Զթ.* դ'էղը՛ն, *Ոզմ.* դ'էղէ՛ն, *Տփ.* դի՛ղին։—*Նոր բառեր են՝* դեղնածաղիկ, դեղնանող, դեղնաւուն, դեղնափորիկ, դեղնաֆոլ, դեղնուկ, դեղնամիտ, դեղնակորիկ, դեղնակոխ *ևն։*

ԴԵՂԽԻՉ *տե՛ս Դեղեխ։*

+ԴԵՂՁ *«շէֆթալի» Վրք. հց. Բ. 422. Վստկ. 156, որից՝* դեղձենի *«դեղձի ծառ» Վստկ. 156, կամ* դեղձի *Վստկ. 154. Մխ. առկ.,* կարմրադեղձ *Ագաթ.,* դեղձուկ *Մաղ. և Երզն. քեր. ըստ ԱԲ գրուած է նաև* դեղչ:

=*Բնիկ հայ բառ. նախապէս նշանակում էր «դեղին» (հմմտ. տակը* դեղձան*) և ծագում է* դեղ *արմատից՝* ձ *աճականով. աւելի ընդարձակ տե՛ս* դեղ *բառի տակ։—Աճ.*

Canini, Et. étym. *182* դեղին *բառից։ Հիւնք.* դեղ, դեղին *ձևից, իբրև «դեղին սալոր»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Բազմ. 1898, 370—371։* Patrubány, *ՀԱ, 1908, 186* դեղին *և* դեղձան *բառերի հետ։*

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. դ'եխձ', *Ագլ.* դէղձ, *Զթ.* դ'էղձ', *Երև.* դ'էխց, *Տփ.* դիխց: *Նոր բառ է* դեղձաչիր *«չորացրած դեղձ»։*

+ԴԵՂՁԱՆ *«դեղնագոյն, ոսկեգոյն, կարմիրի վարնող դեղին» Խոր. Ախտարք. Ոսկիփ., որից՝* դեղձանամազ *Ոսկիփ.,* դեղձանաճեր *«դեղձան մազերով» Սամն. էջ 19 (Նորագիւտ բառ. տպուած է* դեղձնաճեր*),* դեղձանիկ *«կանարիա թռչունը» (Նոր գրականի մէջ շինուած բառ)։*

=*Բնիկ հայ բառ, ծագում է* դեղ<*հնխ.* dhel *արմատից՝* ձ *աճականով և* ան *մասնիկով. մանրամասն տե՛ս* դեղ *բառի տակ։—Աճ.*

Հիւնք. դաղձ *բառից։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Բազմ. 1898, 370—1։*

ԳԻՌ.—Կայ միայն Զթ. դ'էղձը՛նը՛գ *«դաղձ բոյսը», որի հետ համեմատելի են* դեղձնիկ *«ծոթրին» Կամրկ. (որ ՀԲուս. § 581 զուր է ուզում ուղղել* դաղձնուկ*) և Ջղ.* դ'ըխձ'նէլ *«բորբոսնիլ, մգլոտիլ» (ծագած հին* *դեղձանիլ *ձևից). այս բառերը գեղեցիկ կապ են* դաղձն. դեղձ *և* դեղձան *ձևերի միջև։*

ԴԵՂՆԵՂԻ. *անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եզն. էջ 65 «Կիսոցն մորթքն պատսպարան մերկութեան մերոյ լինին և կիսոցն ճրագուն՝ դեղնեղի լինի»։ Մեկնում է «ճրագու կամ դեղ նեղութեան իւիք»։ Վերջին մեկնու-*

թիւնը միայն ճիշտ համարելով Վարդանեան, ՀԱ, 1922, 576 կարդում է դեղ նեղի (իբրև երկու բառ)։—«Ճրագու» նշանակութեան մասին մատծողները անշուշտ տեսնել են ուզեցել եղ բառը (գեղն-եղի), իբր դեղին ե՞ղ=թրք. sarə yaγ. բայց ի՞նչ միտք ունի ասել թէ «ճրագուն ճրագու կլինի». բացի սրանից՝ եղ ձևը շատ յետին է. ուստի լաւագոյն պէտք է համարել դեղ նեղի կամ նեղութեան:

ԴԵՂՏԱՅ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Սանահն. «Գլուխ դիւթիցն Սաղայէլ... դեղտայն գլուխ դիւթիցն»։—Բառ. երեմ. էջ 76 մեկնում է «սատանայ», ՆՀԲ «դեղատու կամ տախտակ վհկութեան ի ձև Δ տէ՛լդա տառի յունաց». ՋԲ ջնջած է այս բառը. իսկ ԱԲ մեկնում է «դեղատու»։

ԴԵՄԱՌ տե՛ս Գեմառ։

*ԴԵՄԱՐՔՈՍ «պետ կամ իշխան ժողովրդեան, տրիբուն» Վրք. և վկ. Բ. 342. Յայսմ. այս երկուսից դուրս ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. δήμαρχος «ժողովրդապետ, տրիբուն». յառաջանում է δῆμος «երկիր, ժողովուրդ» և ἀρχός «պետ» բառերի բարդութեամբ։—Հիւբշ. 346։

Վարքի մէջ արդէն գրւում է. «Այր մի դեմարքոս իշխանութեամբ, որ թարգմանի ժողովրդապետ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԴԵՄԵՍԼԻԿՈՍ (գրուած նաև դիմէսլեկոս, դիմեսլիկոս, դեմեսլիկոս (այստեղ ս կարդալ ս), դեմեսկլոս) «բիւզանդական մի պաշտօն կամ աստիճան» Մամիկ. էջ 56. Ասող. 170, 179, 186. Լաստ. Թ. Ուռհ. Սմբ. պտմ.—ԱԲ գրում է դեմեսլեկոս և մեկնում «հարկ ժողվող»։

=Յն. δομέστικος «կայսերական թիկնապահ, Բիւզանդական կայսրութեան ժամանակ արևելեան բանակի զօրավարին տրուած տիտղոսը» (Sophocles, 392). ծագում է լտ. domesticus «տոտնին, ընտանի, անձնական պահակազօրք» բառից. ըստ այսմ մեր բառի ուղղագոյն ձևն է դեմեսլիկոս, որի մէջ առաջին ե յառաջացել է երկրորդի նմանութեամբ։—Հիւբշ.

Ինճիճեան, Հնախօս. Բ. 234 յն. դիմոս բառից, «որ է ժողովուրդք և հասարակաց. որպիսի է և հարկն արքունի»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Dulaurier, Chronique de Matthieu d' Edesse, Paris, 1858, էջ 37։ Նոյնը էմին, Ист. Асохика 124, Մալխասեան, հրատ. Ասող. էջ 379 և վերջին անգամ Հիւբշ. Strassburger Festschrift, 71։

*ԴԵՄԵՍՈՍ «հասարակաց բաղանիք». մէկ անգամ ունի Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 7. «Զբաղանիսն մեծ... զոր դեմեսոսին կոչէին»։

=Յն. δημόσιος «հասարակաց», որ գալիս է δῆμος «ժողովուրդ» բառից. յունարէնումն էլ այս բառը նշանակում է «հասարակաց բաղանիք», զօրութեամբ միայն իմացուելով՝—λουτρόν կամ βαλανεῖον «բաղանիք» բառը. այսպէս ունին Պոլիբիոս, 26, 10, 13, Հերովդիանոս, Պատմ. 1, 12, 10։—Հիւբշ. 346։

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ։

*ԴԵՄԵՏԷՐ «երկրի աստուածուհին» Ոսկ. ես. կամ դեմետր (սեռ.-ի) «երկիր, հող» Նար. Շնորհ. բարձր. Տօնակ. որից դեմետրածին «հողածին» Սկևռ. աղ.։

=Յն. Δημήτηρ (սեռ. Δήμητρος) «երկրի աստուածուհին», բայց նաև իբրև հասարակ անուն նշանակում է «ցորեն, հաց»։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

ԴԵՄԵՏՐԻՏՈՍ «պատգամաւոր» (նորագիւտ բառ). մէկ անգամ ունի Մխ. դատ. էջ 267։

Բաստամեան, անդ, հանում է լտ. dimitto «ուղարկել, առաքել» բայից։

*ԴԵՄՈՆ «բազմութիւն». մէկ անգամ ունի Մագ. գամագտ. գրուած է նաև գէմաւն, դիպեմաւն ևն։

=Յն. δῆμος «ժողովուրդ, բազմութիւն» բառի հյց. δῆμον ձևից։

Նորայր, Բանաս. 1900, 131 առնում է գեմաւ ընթերցուածը և Հին բառարանի գեմառ «գաւաթ» բառի հետ միացնելով՝ «գաւաթ»-ը կարդում է «գաւիթ» և մեկնում է գեմաւ «միջոց, մէջ»։ Վերի ձևով կարդաց ու մեկնեց Մէնէվիշեան, Գամագտ. էջ 26 և իր ընթերցուածը հաստատուից մի նոր ձեռագրով՝ ՀԱ, 1912, 740։

*ԴԵՆ, ի հլ. «պարսկական կրօնը. 2. ա-

դանդ, սուտ կրօն» Եղիշ. ը. էջ 111, 123, 126. 138. Խոր. Սեբ. 46. Կղնկտ. Ա. 138, որից՝ դենադարձ Արծր., դենակորոյս Զենոբ. էջ 27. Օրբել. լթ. Հրատ. էմ. էջ 159, պարսկադեն Եղիշ. Պատմ. վր.։

=Պհլ. dēn կրօն, հաւատք», որի հետ նոյն են պայենդ. dīn, պրս. دين dīn, զնդ. daēnā «կրօն»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. dēn, եբր. արամ. דין dīn «օրէնք», քրդ. թրք. din, չէրքէզ. din, սեբր. din են. բոլորն էլ «կրօն, հաւատք (մահմետական կամ քրիստոնէական)»։ Հմմտ. նաև դենապետ, դենիմազդեզն բառերը։—Իրանեան բառի ծագումը հետևեալ ձևով է բացատրում.—կայ զնդ. daena- «կրօն» և daēnā- «ներքին էակ, հոգեղէն եսը, անձնականութիւն կամ հոգի»։ Bartholomae, 662 և 665 այս երկուսը իբր առանձին բառ է համարում. այսպէս նաև Horn, որ առաջինից գնում է պրս. دين dīn «կրօն», իսկ երկրորդից պրս. جان jān «հոգի» (տե՛ս § 597 և § 413). Geldner, BB, 15, 261 երկուսը միացնելով գնում է dāy «տեսնել» արմատից. Jensen (տե՛ս Horn, էջ 133 ծան.) փոխառեալ է համարում ասոր.-բաբել. dīnu «օրէնք» բառից՝ եղամ. den- ձևի միջոցով, որի հետ Autran, Sumér. et ind. էջ 153 նոյն է գնում սումեր. di «օրէնք, արդարութիւն» բառը։—Հիւբշ. 139։

Schröder, Thesaur. 45 եբր. din բառից փոխառեալ։ Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։— Peterm. 20 արաբ. dīn յառի հետ։ Böttich. Horae aram. 44, 105 սեմականից փոխառեալ է համարում։ Lag. Urgesch. 309 dhyāi արմատից է դնում հյ. դեն, զնդ. daēna և եբր. dīn։ Սրանց նման նաև միւսները։

*ԴԵՆԱՐ, ի–ա հլ. «մի տեսակ դրամ» ՅՀ. ժբ. 5. Յայտ. զ. 6. Նար. ժէ. էջ 39. գրուած է նաև դինար Պղատ. օրին. 393. Վրք. հց. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Յն. δηνάριον համանիշից, որ փոխառեալ է լատ. dēnārius «տասանոց (դրամ և կշիռ)» բառից. այս էլ ծագում է deni «տասնեակ» բառից։ Յունարէնից փոխառեալ են նոյնպէս արաբ. պրս. دينار dīnār, վրաց. დინარი դինարի, ֆրանս. denier, սպան. dīnero, պորտ. dinheiro, իտալ. danaro, denaro, ռում. denariŭ, հոլ. dinaro, նոր. denar, սերբ. dinar, պհլ. dēnār «դենար» (Nyberg, Hilfsb. 1, 38 և 2, 55), մինչև սանս. dīnāra և թոխար. քուչ. tinar։—Հիւբշ. 346։

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 74 պրս. տինառ ձևից։ ԳԴ պրս. տիյնար, բառ յն.։ ՆՀԲ բառ լտ. տէնա՛րիուս, յորմէ յն. տինա՛րիօս։

ԴԵՆԵԱԿ «տեղեակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 76։

*ԴԵՆԻՄԱԶԴԵԶՆ (սխալմամբ գրուած նաև դենիմազդէն, դենիմազդէf) (պարսկական կամ մազդեզական կրօնը» Եղիշ. է. էջ 102, ը. էջ 126։

=Պհլ. dēn-i-mazdēsn կամ dēn-i-māzdēsnān, որ է զնդ. daēnā māzdayasniš կամ daēnā mazdayasnanąm «մազդեզական կամ մազդեզանց կրօնը». (կազմուած daēnā- «կրօն» և Mazdāh «Արամազդ» բառերից)։—Հիւբշ. 139։

*ԴԵՆՊԵՏ «կրօնապետ, դենի գլուխ» Եղիշ. արևմտեան գրականում գործածւում է այժմ Տանկաց Շէյխ-ուլ-իսլամի համար։

=Պհլ. *dēnpat ձևից, որ կազմուած է dēn «կրօն» և pat «պետ, գլխաւոր» բառերից, իբրև զնդ. *daēnāpaiti-, երկուսն էլ չեն աւանդուած իրանական գրականութեան մէջ։—Հիւբշ. 139։

Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. Pers. Stud. 123։

ԴԵՇ «խելագար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 76։

ԴՆՊԱՆ «փեթա՞կ». անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Սասն. 60 «Դատաւոր արդար, դեսպան յԱստուծոյ, դեպան մեղրալից և դէոն կտակարանաց»։

Գտաւ ու մեկնեց նախ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 164 բ։

+ԴԵՌ «տակաւին, մինչև հիմայ» ՍԳր. Ազաթ. Ոսկ. յհ. ա. 2, «նոր միայն» Կոչ. Փարպ. Փիլ., «ժամանակ, տարիք» Լմբ. ժղ. ժբ. 1 (թուի թէ ուղղելի է տիս), որից դեռ ևս «տակաւին» Ծն. խթ. 27. Յուդթ. գ. 2, «քիչ մնաց որ» Եղիշ., դեռ ընդ դեռ «դեռ նոր» ՅՀ. կթ. կամ դեռադեռ Պիտ. Փիլ., մինչդեռ ՍԳր, դե-

ռաբողբոջ *Պիտ.*, դեռաբոյս *Խոր. Հռիփս.*, դեռածաւալ *Խոր. Ոսկ. լս.*, դեռընծայիր «*նորակոչ*» *Նիւս. Թէոդ.*, դեռածիլմն (*նորագիւտ բառ*) *Գիրք Թղ. 200*, դեռածառ, դեռատի (*նոր գրականի մէջ*)։

=*Բնիկ հայ բառ՝ հնխ.* dher- *ձևից. հմմտ. լիթ.* dár «*դեռ, տակաւին*». *ուրիշ լեզուի մէջ պահուած չէ։—Հիւբշ. 438*։

Böttich. ZDMG, *1850, 353 համա.* taruna, *զնդ.* tauruna, *պրս.* تر tar «*թարմ*», *յն.* τέρην «*մատաղաշ*», *որ ինքը* Lag. Arm. Stud. *էջ 171 չի ընդունած*։ Karolides, Γλωσσ. συγκρ. *99 սրանց վրայ աւելացնում է կապադովկ.* τεροῦσκο «*թարմ*»։ *Վերի մեկնութիւնը տուաւ* Meillet, MSL, *9, 150*։*—Մառ,* ИАН, *1912, 597 վրաց.* ջեր, *իմերել.* ջերն «*դեռ*» *բառերի հետ*։

ԳԻՒ.—Ջթ. Աշ. դ'էռ, *Ալ.* դ'էռ «*հենց նոր*», դ'ըռ «*դեռ, տակաւին*», *Ջղ.* դ'առ, *Մշ.* դըռ, *Ալշ.* դ'ըռ, *Տիգ.* թըռ, *Սլմ. Վն.* տէլ, *Մկ.* տըլ, *—Թրք. հոմանիշի հետ կցուած ունինք Ալշ.* դ'ըռլը, *Շմ.* տէռ-ճըլը (*Ալշ. առանձին էլ ունի* դ'ըռ, *բայց Շմ. առանձին հայերէն ձևը չի գործածում*).*—Նոր բառ է* դեռօք *Ակն.* «*մի քիչ առաջ*»։

*ԴԵՍՊԱԿ, ի-ա *հլ.* «*պատգարակ, դահաւորակ, արքունի հովանաւոր կառք*» *Կորիւն. Ոսկ. փիլիպ. Սեբ. 27, 46, 47. Սեբեր. գ. 114* (*տպ.* դեսպան, *այսպէս ուղղել ըստ Նորայրի, Կորիւն վրդ. 182*). *Կղնկտ. Ա. 153, 154, 160, 161, Վրք. և վկ. Ա. 372*։

=*Պհլ.* *dēspak *ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց նոյնն է հաստատում հրէարէն* dīspaq דיספק «*կառք*», *որ յաճախ գործածուած է բաբելական Թալմուդի մէջ և իրանական ծագում ունի։—Հիւբշ. 140*։

Տէրվ. Մասիս, 1881, մայիս 8 օտար փոխառութիւն է համարում, Հիւնք. դեսպան *բառից*։

*ԴԵՍՊԱՆ (ի-ա *հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան*) «*երկու իշխանութեանց միջև պատգամաւոր կամ միջնորդ բանից*» *Ագաթ. Բուզ. Փարպ. Եղիշ.*, «*2. պաշտօնեայ*» *Եւս. պատմ. 706* (*բց.* ի դեսպանից), *որից՝* դեսպանագնաց լինել *Բուզ.*, դեսպանութիւն *Բուզ.*, պնդադեսպան *Եղիշ.*։ *Նոր գրականի մէջ՝* դեսպանական, դեսպանատուն, դեսպանաժողով, դեսպանախորհուրդ:

=*Պհլ.* dēspān *հոմանիշ բառից, որ թէև առանձին գործածութեամբ աւանդուած չէ, բայց պահուած է պհլ.* bagdēspān «*արքայական աւրհանդակ*» *բարդի մէջ* (Stackelberg, WZKM, *17 (1903), 50*)։ *Նոյնն են հաստատում նաև իրանեանից փոխառեալ վրաց.* დესპანი դեսպանի «*դեսպան*» (*որ սակայն կարող է և հայերէնի միջոցով փոխառեալ լինել*) *և արաբ.* دسفان dusfān, *որ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 759 այսպէս է մեկնում.* «*Դեսպանի նման մարդու են ասում՝ որ մէկի կողմից մի բան ուզելու համար ուղարկւում է. կամ թէ ինքնաբերաբար է գնում. մանաւորապէս* «*կաւատ*» *է նշանակում. յոգնակին լինում է* دسافى dasāfī... *ասում են նաև* dīsfān *և այս պարագային յոգնակին լինում է* دسافين dasāfīn»։ *Կամուս այս բառերը դնում է* dsf *արմատի տակ, որից նաև ունի* دسفه > dusafa *կամ* دسفان dusfān «*կաւատութիւն*», ادساف idsaf «*կաւատութեամբ դրամ շահիլ, ապրիլ*»։*—Հիւբշ. 140*։

Lag. Urgesch. *116 և* Btrg. baktr. Lex. *58 վերջի մասը համարում է ծանօթ* -պան *մասնիկը*։ Lag. Arm. St. *§ 609 մեզնից է դնում արաբ.* dusfān։ *Տէրվ. Մասիս, 1881 մայիս 8 համարում է օտար բառ։ Հիւնք. իբր* տեսպան՝ տեսանել *բայից. հմմտ. պրս.* տիտէպան, *Թրք.* կէօզճի *և յն.* θεσμοφύλαξ։

*ԴԵՍՊՈՏԻԿՈՆ «*տիրական կամ երիցական*» *Ճառընտ. ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ. մէկ անգամ գտնում եմ Սիսիան.* (*տպ. Սոփերք ժբ. 46*) «*Քառասնիցն անուանցն գիր բովանդակէ միահամուռ 318 ի սուրբ օրինակաց որ գտանիցի ճշգրիտ դեսպոտիկոն ըստ Յունաց*»։

=*Յն.* δεσποτικόν «*տիրական, միապետական, բռնապետական. 2. տիրական, որ է Յիսուսի Քրիստոսի*»։

ՀՀԲ և ՋԲ համարում են յն.։

*ԴԵՍՊՈՒՏ «*տէր, իշխան. 2. երեց, քահանայ*» *ունի միայն ՋԲ, առանց վկայութեան*։

=Յն. δεσπότης «տանուտէր, տէր, բնակալ, անսահմանատէր. 2. եպիսկոպոսին և քահանային տրուած պատուանուն» (Sophocles, էջ 352 ա)։—Աճ.

Դեր, նախամասնիկ՝ «փոխանակ, տեղը. 2. սուտ, նենգ, հակառակ» նշանակութեամբ, որից՝ դերանուն Թր. Մագ. և Երզն. քեր., դերաճռիտոս «նենն» ՅՀ. իմ. պաւ. իգն. Նար., դերճառուցական Թր. քեր. Արծր., դերճիւսական «հակարչային» Արիստ. աշխատանքին գործածուած ունինք հնից դերայ «գերաքրիստոս կամ անարժան քահանայ» Շնորհ. թղթ. և նոր լեզուի մէջ՝ դեր «մէկի առած կամ անելիք բանը» (rôle), որից՝ դերասան (արդէն գիտէ Վարդան Յունանեան, Ջերբաժութիւն, 1671, էջ 304), դերասանական, դերասանապետ, դերակատար, դերաբաժանում. նոյն արմատից են շինուած նաև դերբայ, դերակումս և դերասար «բիթ ցամաքի երկայնեալ ի ծովու» ՓԹ (իբր դեր-սար (կիսալեռ»)։

ՆՀԲ դերայ «որպէս և ումկ. տէրայ կոչի յոմանց երէցն, զի և տէյր ըստ պրս. է տաճարս» (Առաջինն է Ննխ. դէրա<տէրա, կրճատուած հյ. տէ՛ր բաբա «Տէ՛ր հայր» ձևից, երկրորդը՝ արաբ. دير dayr «եկեղեցի»)։—Հիւնք. տէր բառից։ Աղայեան, Տարաղ, 1899, էջ 152—4 դերայ կցելով Ղրբ. դէր «քահանայ» բառին՝ հանում է Տիր դիցանունից։

ԴԵՐԱՄՆՈՑ «աէր յաւիտենական». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 76։

*ԴԵՐԱՆԴԵՐՋԱՊԵՏ «խորհրդական Պարսից արքունի դռան» Եղիշ. գ. էջ 47 (մէկ ձեռագիր ունի սրա փոխարէն դարանդարձապետ ընթերցուածը)։

=Մեկնութիւնը տե՛ս Անդերձապետ։

ԴԵՐԱՆԻԿ տե՛ս Դերի։

ԴԵՐԲԱԲԱՀՈՒՆ «ամենից հայր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 76.—ինչ լինելը յայտնի չէ։

ԴԵՐԲՈՒԿ. ի-ա հլ. «խորտուբորտ տեղ, առապար» Սեբեր. 8. Եփր. օրին. էջ 266. Եղիշ. գ. էջ 92. ՅՀ. կթ. գրուած նաև դարբուկ Մծբ. 276։

Bugge, Lyk. Stud. 1, 73 եւրէա կցգա Δέρφος լեռան անուան հետ, Scheftelowitz. BB, 29, 20 հհիւս. pjarfr «անխմոր, հում, հասարակ», անգլսք. peorf «անխմոր», հբգ. derb, derp, հֆրիզ. derf «բուռն» բառերի հետ՝ հնխ. terbho- ձևից։ Այս մերժելով Petersson, KZ, 47, 283, միացնում է հհիւս. djarfr, շվէդ. djärf «կտրիճ», համբս. derbi «քաջ, ուժեղ, չար», հֆրիզ. derve «հաստատուն, ուղղակի»։ Շատ աւելի նման է գերմ. derb «ուժեղ, կոշտ, կոպիտ, խիստ», բայց ինչպէս ցոյց է տալիս Kluge, 93, այս իմաստը փոխաբերական է և ծագում է «անխմոր, հում (հաց)» իմաստից։

ԴԵՐԵՒ «աւերակ, խոպան տեղ» Ոսկ. ես. 394. Գէ. ես., «զուր, դատարկ, ունայն» Լմբ. ռղ., որից՝ դերևս առնել, ի դերևս առնել, ի դերև առնել, ի դերև ճանել, ի դերև կացուցանել «ոչնչացնել, փճացնել, աւրել», ի դերև ելանել, դերև լինել «փճանալ, պարապ ելնել» ՅՀ. կթ., դերևանալ «խոպան՝ անբեր մնալ, պարապ դուրս գալ» Պիտ. Փիլ., դերևանէ Պիտ., դերևեցուցանել Պիտ. Փիլ., դերևիլ, դերևումն Պիտ.։

ՆՀԲ լծ. դեր, դերբո կ: Տէրվ. Նախալ. 84՝ բառամիլ, դորովել, երաշտ, լտ. terra են բառերի հետ հնխ. tars արմատից։ Հիւնք. տերև բառից։ Պատահական նմանութիւն ունին քրդ. دیرو direw, دیروین direvin, darav «պատիր, սուտ, ստախօսութիւն», որոնք գալիս են պրս. durūγ ձևից։

*ԴԵՐԻ «վանք». պահուած է միայն արդի մի քանի գաւառականներում՝ ձևափոխեալ նշանակութեամբ. այսպէս՝ «գիւղական տօնախմբութիւն, հանդէս՝ խաղերով ու պարերով, գեղի վանքերն ուխտագնացութեան կամ տօնական օրերի ժամանակ. տճկ. փանայիր» (Ախալցխա, Բաբերդ, Կարին, Սեբաստիա), «մի անսակ պար» (Բիթանիա)։ Հնից ունինք նոյն բառից կազմուած և աւելի հարազատ իմաստով դերէն «արգի վանաց» կամ դերանիկ «ուխտական զուակ» (երկուսն էլ

իբրև յատուկ անուն). «Գրիգոր՝ անուանեալն դերանիկ, որ թարգմանի ուխտիւք խնդրեալ ի Տեառնէ» Արծր. ե. 3. «Ու հայր նորա Սահակ կոչեաց մանկան անունն Դերէն, որ կոչի որդի վանաց» Շապհ. էջ 38։ Նոյնից է դարձեալ դերինակ *«ուխտագնացութիւն» Մշ.։*

=Ասոր. ܕܝܪܐ daira *«վանք»,* ܕܝܪܝܐ dairāyā *«վանական», արմատը* ܕܪ dar *«մնալ, բնակիլ» (տե՛ս* Brockelmann, Lex. syr. *69), որից փոխառեալ են նաև արաբ.* دير dayr *«քրիստոնէական վանք կամ մենաստան» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 864), քրդ.* der *«եկեղեցի, վանք»* (Adjarian, Recueil de mots kurdes, *էջ 5)։*

> Դերանիկ *բառը ստուգաբանում են՝ ՆՀԲ «տէրունի կամ համառօտեալն բարիս* անդրանիկ»*։ Հիւնք. պրս.* բէրանի *«նոր պտուղ»։ Միքան, հրատր. Շապհ. կցում է ուղիղ կերպով գւռ.* դերի *ձևին։ Նոյնը կրկնում է Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 51։ Ուղիղ մեկնեց Ակինեան, ՀԱ, 1922, 614։ Պատահական նմանութիւն ունի ճապոն.* [illegible] tera *«տաճար»։*

ՓՈԽ.—Գաւառական դերի *ձևից փոխառեալ է թրք. գւռ. Սեբ.* deri *«տօնավաճառ», ինչ.* Zile derisi *«Զիլէի տօնավաճառ»,* Meyramane derisi *«Մարիամ Աստուածածնի տօնավաճառ» (Գաբիկեան, ՀԱ, 1924, 281)։*

+ԴԵՐՁԱԿ, ի-ա *հլ. «զգեստ կարող կամ կօշկակար» Ոսկ. Եփես. կայ և յետնաբար* դերձիկ*. հմմտ. «Դերձկաց մատնոցս արկին ի մատունս նորա» Ցայսմ. ապր. 4. կամ նաև* դերզիկ *Օգոստ. բաչ. 20։ Արդի գրականում գործածւում է միայն առաջին իմաստով և* դերձակ *ձևով, որից* դերձակուհի, դերձակութիւն, դերձականոց *նոր բառերը։*

=Բառիս պարզ արմատն է դերձ*, որ գտնում ենք նաև* դերձան *և* հանդերձ *բառերի մէջ (տե՛ս այս բառերը)։ Խնդիր է թէ այս բառերը բնիկ հա՞յ են, թէ՞ իրանական փոխառութիւն։ Իրանեան լեզուներում ունինք՝ պհլ.* darzīk, *պրս.* درزی darzī, *քրդ.* derzi, terzi, darzī *«դերձակ» (որոնցից փոխառեալ են ասոր.* ܕܪܙܝܩܐ darzīqā *և թրք.* terzi *«դերձակ»), պրս.* درز darz, درزه darzə *«կար»,* درزن darzan *«ասեղ»,* درزمان darzmān *«ասեղին անցուած թել», քրդ.* دزی dezi *«բամբակեայ թել, դերձան», զնդ.* darəz- *«ամրացնել»,* handarəza *«իրար կապուած տրցակ», օսս.* dares *«զգեստ»։—Հիւբշ. 140 իրանեան այս բառերը կցելով սանս.* drh *«ամրացնել, պնդել» արմատին, գտնում է, որ արմատի երկրորդական «կարել» նշանակութիւնը զուտ պարսկական է, հետևաբար նաև հայ բառերը պարզապէս փոխառութիւն են։ Այսպէս՝* դերձակ *գալիս է պհլ. երկրորդական* *darzak *ձևից (պհլ.* darzīk *ձևի դէմ կարող ենք դնել արդի գաւառական* դերձիկ *բառը, որ աւելի հնից էլ աւանդուած է),* դերձան *գալիս է պհլ.* *darzan *ձևից, իսկ* հանդերձ<*պհլ.* *handarz *ձևից։ Սակայն սրանց փոխառեալ լինելու դէմ դժուարութիւն են յարուցանում* հանդերձ *բառի միւս նշանակութիւնները («պատրաստութիւն» և «միասին»), որոնք իրանեանում չկան և չեն կարող «կարել» գաղափարից յառաջացած լինել։ Պրս.* -arz>*հյ.* -երձ *ձայնափոխութիւնը նոյնպէս դժուարութիւն է հանում, որովհետև ուրիշ օրինակներում սրա տեղ գտնում ենք* -արձ*. հմմտ.* վարձ, անդարձ, մարձել, մարձիկ: *(Ունինք միայն* անդերձապետ*, որ ցոյց է տալիս* -երձ *ձևը, բայց այս էլ* հանդերձ *բառից ազդուած յետին մի ձև պէտք է լինի. հմմտ.* դերանդարձապետ *գրչութիւնը)։—Ահա այսպիսի պատճառաբանութիւններից դրդուած է, որ* Lidén, Arm. Stud. *էջ 103—4. հակառակ է փոխառութեան և վերի* դերձակ, դերձան *և* հանդերձ *բառերը բնիկ հայ է համարում։* Lidén-*ի կարծիքով (որ ընդունում է նաև* Walde, *310) իրանեան բառերը երկու տարբեր արմատներ են ներկայացնում. զնդ.* darəz- *«տրցակ կապել, ամրացնել»,* handarəza- *«տրցակ»,* dərəzra- *«հաստատուն»,* drazaite *«հաստատ բռնել» կցւում են սանս.* dṛhati *«ամրացնել»,* dṛḍhá- *«հաստատուն», լտ.* fortis *«ուժով, քաջ», հլատ.* forctus *«լաւ», լիթ.* dìržas *«փոկ»,* dìržti *«կարծրա-*

նալ», հոլ. drūžatĭ «բռնել», ռուս. держать «բռնել, պահել» բառերին և սրանց հետ միասին ծագում են հնխ. dherg'h- «ամրացնել» արմատից: (Այս արմատի dherēugh- ձևափոխությունից են ըստ Walde՝ հիւլ. drlūgr «լիքը, ուժեղ», driūgum «լուժ», հշվէգ. drȳgher «մեծ, ուժեղ», հպրուս. drūktai «հաստատուն», լիթ. drúktos «հաստ, ուժեղ»): Մյուս իրանական ձևերը գալիս են հնխ. dherg'h «կարել» արմատից: Այս վերջինը համեմատում է այլուն. dreb- «դարձնել, ոլորել, գալարել, մանել» և հյ. դարձ «դառնալ» բառերի հետ, որոնք նույնպես ծագում են հնխ. dherg'h- արմատից: Լեզուների մէջ նկատելի է, որ «կարել» և «մանել» գաղափարները յառաջանում են «դառնալ» գաղափարից. հմմտ. յն. νέω, լտ. neo «մանել», յն. νῆμα «թել», հրդ. nāan «կարել», գերմ. Nadel «ասեղ», հոլ. nitĭ «թել, դերձան» և հնիռ. snúa «դարձնել, ոլորել», միռլ. snīm «մանուած, դարձ», այնպէս նաև հյ. մանել «թել մանել», մանած «թել» և ման գալ «պտտել, դառնալ»: Հնխ. dherg'h «դարձնել» արմատը, որ ալբաներէնի մէջ տուաւ «դարձնել, ոլորել և մանել» նշանակութիւնները, իսկ իրանանի մեջ «կարել» նշանակութիւնը, հայերէնի մէջ էլ երկու տարբեր ձայնդարձներով տուաւ դարձ «դառնալ» և դերձ «կարել» (տե՛ս նաև դարձ բառը), Pokorny, 1, 859:

Առաջին անգամ ԳԴ դնում է պրս. darzī բառից փոխառեալ: Պրս. և ասորի ձևերին են կցում Böttich. Horae aram 29, 40, Arica, 76, 250, Lag. Urgesch. 943, Տէրվ. Նախալ. 87 են: Հիւբշ. Arm. Stud. 26 վարանման մէջ է դերձակ, դերձան, բայց մանաւանդ հանդերձ բառը ընիկ, թէ փոխառեալ ընդունելու համար, իսկ Arm. Gram. 140 համարում է փոխառեալ:

ԳԻՌ.—Տփ. դէրցիկ, Երև. դ'էրցիկ, Ջղ. դ'երզիկ. առաջին երկուսը տալիս են Յայսմաւուրքի դերձիկ ձևը, իսկ վերջինը՝ Օգոստինոսի դերզիկ ձևը: Նոր բառ է դերձակաձև Ղզ. «հագուստի չափն առնելը»:

ՓՈԽ.—Վրաց. დ რცეკი դերցիկի «դերձակ». ունի Դրիշաշվիլի, Զվելի քալաքիս բոհեմա, էջ 238 (հաղորդեց Գ. Ասատուր). բառը փոխառեալ եմ համարում հայերէնից, իր ց ձայնի համար (փոխանակ զ). և որովհետև հին վրացերէնում չկայ (չունի Չուբինով), վրացին յայտնի կերպով Տփխիսի հայ գռ. դէրցիկ ձևից է:

ԴԵՐՁԱՆ «կարելու թել» Վրք. հց. Բ. 11. ունին միայն ՋԲ և ԱԲ (առաջինը հոլովում է դերձանի, երկրորդը՝ դերձնոյ), որից՝ դերձանիլ «մեղրի ծորը թելի նման երկարիլ» Վստկ. 196:

=Մեկնութիւնը տե՛ս դերձակ:

Առաջին անգամ Lag. Urgesch. 943 և Gesam. Abhd. 34 դերձան բառը կարծելով «ասեղ»՝ համեմատում է պրս. darzan բառի հետ: Նոյն համեմատութիւնը ունին նաև Տէրվ. Նախալ. 87 և Հիւնք.: Միւսները տե՛ս վերը Դերձակ:

ԳԻՌ.—Ախց. Խրբ. Կր. Սեբ. դ'էրձ'ան, Ալշ. դ'էրծան, Մշ. դ'էրցան, Ննխ. դէրցան, թէրցան, Երև. դ'էնցան, Պլ. Ռ. թէրցան, Տիգ. թէրցմն, ՋԹ. դ'իյձ'օն, դ'իրձ'ոն, Հճ. դ'իյձ'օն, Հմշ. թէյցօն, Ջղ. դ'երզան, Ասլ. դ'էյցա. վերջինը կազմուած է նմանութեամբ թել բառի. ասում է օր. թէլ՝ մը դ'էյցա. նոյն թէլ բառի բարդութեամբ ձևացած է Ատն. թէլդըրձանք «բարակ՝ մաշած չուան» (Արևելք, 1888 նոյ. 8—9):

ԴԵՐՁԻԿ. անստոյգ բառ, որ Բառ. երեմ. էջ 76 մեկնում է «շփոթ կամ խռով կամ փարաղուն, որ է աւան», սրանից առնելով ՀՀԲ և ՋԲ դնում են «շփոթութիւն, խռովութիւն, աղմուկ»:

ԴԵՐՆԳՈՄԻՆ «յանկարծուրեք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 76, որի հետ հմմտ. նաև դունբիմին «յանկարծօրէն» անդ, էջ 80:

ԴԵՐՍԱՐ տե՛ս Դեր:

ԴԵՐՎԵՐՆՕՂ «շնորհօղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 76:

*ԴԵՒ (սեռ. տր. դիւի, դիւաց) «հոգի» Պղատ. տիմ., «բարի ոգի, հրեշտակ» Ոսկ. ես. Եղիշ. մանաւանդ «սատանայ, չար ոգի» ՍԳր, «քուրմ» (այս նշանակութիւնը տեսնում է Եաղըճեան, Մասիս, 1885, էջ 1008 Զենոբի հետևեալ տեղում. «Պաշտօնեայք կռոցն ող-

բային չարաչար. ուր և դևքն կոծէին»). վերջապէս ՋԲ դնում է «կուռք» իմաստով։ Այս բառից են՝ դիւաբախ Ագաթ., դիւագին Գ. մակ. ե. 25, դիւախանգարել Ոսկ. մ. ա. 18, դիւակամ Ագաթ., դիւաճաղորդ Ոսկ. մ. գ. 11, դիւաճար ՍԳր, դիւաճարել Տոբ. զ. 8. Ագաթ. Եզն., դիւափոխիլ «դևերը փախչիլ. խելքը գլուխը գալ» Կանոն., դիւացամոլ Ագաթ. § 246 (հին տպ. դիւամոլ), դիւանալ «բարկանալ» Ոսկ. ես. և մ. ա. 8. Բուզ., դիւապաշտ Եզն., դիւապետ «սատանաների գլխաւորը» Ոսկ. բ. տիմ. 276 (չունի ՆՀԲ), դիւատուր Ոսկ. եբր., անդև Եզն., չարադև Եղիշ. Փիլ., բազմադև Եղիշ. մատն., ծառադիւութիւն Փիլ. ժ. բան., մեծադիւութիւն Փիլ. լին.—արմատի անփոփոխ ձևով բարդութիւնն է ներկայացնում դևպետ «դևերի պետը» ԱԲ։ —Ինչպէս բարդութիւնները և դիւի, դիւաց սեռականները ցոյց են տալիս, բառի առաջին ձևն էր *դէւ, ուր յետոյ է ձայնը յաջորդ ւ-ի պատճառաւ դարձաւ ե (այսպէս Տէրվ. Մասիս, 1882 հոկտ" 29 և Աճառ. Բազմ. 1898, 223)։

= Պհլ. dēv, զնդ. [illegible] daēva-, պրս. دیو dēv «դև, չար ոգի, սատանայ», دیوانه dēvāna «լիմար, խենթ, դիւահար», քրդ. دیو dev, զազա. dau, déwi «դև, սատանայ», təblu «դիւահար», دینی dini «լիմարութիւն» (Horn, § 598)։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև վրաց. დევი դեվի, սերբ. divı, նյն. ντίβι, ալբան. def, ասոր. ܕܝܘܐ dīvā, ն. ասոր. devā «սատանայ, դև»։ Բառիս ծագման վրայ տե՛ս տիւ: Պարսկերէնից է փոխառեալ ուտ. gȫv «դև. 2. անյաղթ. 3. սարդ»։ Վերջին նշանակութեան համար հմմտ. գւռ. սատանայ «սարդ»։—Հիւբշ. 140։

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia polygl. 105, որ համեմատում է պրս. dīv և գերմ. teufel «դև» բառերի հետ։ Ուղիղ մեկնեցին նաև ԳԴ, ՆՀԲ, Peterm. 20, 33, Windisch. 10, Gosche, 7, Böttich. ZDMG, 1850, 353 են։ Կոստանեան, Հայոց հեթ. կր. 1879, էջ 7 զնդ. daeva, հյ. դաւ, դաւել արմատից։ Տէրվ. Մասիս. 1882 հոկտ. 29 ունի մի առանձին յօդուած «Դև և հրեշտակ» վերնագրով։ Եաղըճեան, Մասիս, 1885, էջ 1008 դև «քուրմ» բառի հետ համեմատում է հնդ. dēva, ինչպէս կոչւում էին Հնդկաց հին քուրմերը։

ԳԻՌ.—Ոզմ. Ջղ. դ'եվ, Ննխ. Պլ. Վն. դէվ, Ղրբ. դէվ, տէվ, Ասլ. դ'է՛վ, Ալշ. Ախց. Երև. ՋԹ. Կր. Խրբ. ՀՃ. Մշ. Սեբ. դ'էվ, Շմ. Սլմ. տէվ, Տիգ. թէվ, Տփ. դիվ. սովորաբար նշանակում են «հրէշի նման՝ առասպելական մի էակ».—իրարից զանազանում են Մկ. դէվ «հրէշը» և տէվ «սատանայ», Մրղ. դէվ «հրեշը», տէվ «սատանայ», որից տէվէտ «դիւահար»։ Նոր բառեր են՝ դիւադադար, դիւաճան, դիւոտ, դիւոտիլ, դիւուճաք (Ակն. դ'իվուճաք) «դևեր», դևաստան, դևտուն, դևածառուիլ:

ԴՁԻ «ձևի». երկու անգամ ունի Սիւն. քեր. 209, 241=Երզն. քեր. իբրև համանիշ ձի բառի։

ՆՀԲ «նոյն ընդ բառիս ձի կամ ընդ պրս. դուաէն» (իմա՛ պրս. توسن tavsan, tosan «վայրի ձի. 2. երիվար», բայց աւելի յարմար պիտի լինէր պրս. توسه tōsa «սնուցեալ կենդանի, թէ ձի իցէ և թէ այլ»)։

ԴԷԴԷՊՈՒԼ, ի-ա հլ. «վրացի ազնուական». Նորագիւտ բառ, որ քանիցս անգամ գործածում է Օրբել. «Եւ ի ժամ ճաշոյն առանձին նստել ի բազմականացն ի վերոյ քան զամենայն դէդէպուլ նախարարսն» էջ 277. «Կոչէ զկաթողիկոսն և զմեծամեծ դէդէպուլսն» էջ 278. «Ի մեծամեծ դէդէպուլացն» էջ 280, 282. «Ի մեծ դէդէպուլացն ումն Բուբա անուն, որ էր գործակալ ամենայն տանն Աթաբեկին» էջ 291։ Նոյն բառը գործածուած է նաև անդ, էջ 260, 276, 279, 283։ Ուրիշ է դդափալ, որ տե՛ս առանձին։

=Վրաց. დიდებული դիդեբուլի «նշանաւոր. 2. ազնուական» (Չուբինով 477)։—ԱՃ.

Շահնազ. հրատ. Օրբել. Բ. էջ 303 համարում է վրացերէն։

+ԴԷԶ «կոյտ, շեղջ» Սիրաք. լթ. 22. Կանոն. Նար. խրատ. Վրդն. քրզ., որից՝ դէզադէզ Վեցօր., դիզադէզ Մծբ. Ագաթ., դիզանիլ «կուտուիլ, դիզուիլ» ՍԳր. Ագաթ. Վեցօր.,

դիզով Փիլ. լին. Շիր. էջ 44, դիզել Փարպ., դիզանել Գ. Թագ. ժը. 33, դիզանալ Դան. զ. 47. Բ. մակ. է. 5, դիզան «դիզուած» Մաշ. ատ., բոցադէզ Ագաթ., բազմադէզ Վեցօր., բոլորադէզ Եփր. պհ. 170, երկայնադէզ «բարձրահասակ» Խոր., փրփրադէզ Գնձ. Լաստ., հրադէզ Ագաթ., մեծադէզ Մծբ. (իսկ դէզաւոր, որ վատ ածականների մի շարքի մէջ յիշում է Մանդ. էջ 217 («...ուռուցկոտ, դէզաւոր, դեղամոր...» են), ըստ Մանդ. սիր. 23 պէտք է կարդալ դեղաւոր «թունոտ»)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dheig'h- արմատից. հմմտ. սանս. dēhī- «թումբ, պատնէշ, ամբարտակ», déhmi (վեդ. degdhi) «ծեփել», զնդ. diz, daēzayeiti «դիզել. կանգնեցնել, բարձրացնել», uzdaēza- «դէզ», pairi-daēza- «շրջապարիսպ», uzdišta- «դիզուած, բարդուած», հպրս. didā «ամրոց», պրս. diz, dēz «բերդ. դղեակ», յն. τεῖχος, τοῖχος «պատ, պարիսպ», լտ. fingo (fictum) «կակուղ բանով օր. կաւով մի բան պատրաստել, ձեւակերպել, շինել», figura «ձեւ», figulus «բրուտ», օսկ. feihúss «պատեր, պարիսպներ», գոթ. deigan «շաղախել, թրծել», հհիւս. deig, անգլսք. dáz, հբգ. գերմ. teig «խմոր», հսլւ. děža «խմորի տաշտ», լիթ. dìžti «չարաչար ծեծել», թրակ. -διτος, -διζα «ամրոց» են։ Նոյն հնխ. dheig'h- արմատի շրջեալ ձեւն է g'heidh-, որից կազմուած են հսլ. zĭdati «շինել, կառուցանել», zĭdŭ «պարիսպ», լիթ. żēdzu «ձեւակերպել, շինել» են (Walde, 293, Boisacq, 949, Berneker, 198, Trautmann, 367, Pokorny, 1, 633, Ernout-Meillet, 347, Kluge, 488).—Հիւբշ. 439։

Առաջին անգամ Lag. Urgesch. 633 սանս. dih, զնդ. diz։ Նոյնը Lag. Gesam. Abhd. 31, 76, Justi Zendsp. 156, Հիւբշ. KZ., 23, 15, 18, 25, 34։—Lag. Arm. Stud. § 630 համարում է իրանեան փոխառութիւն՝ զ-ի պատճառաւ՝ փխ. ձ։—Տէրվ. Նախալ. 87 վերի մեկնութեան պէս։—Դաւիթ-Բէկ, Յաշարձ. 397 նգայլ. das, իռլ. dais, հբրըտ. das, desi «դէզ»։

ԳԻՒ.—Ննխ. դէզ, Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. դ՛էզ, Համշ. Մկ. Սլմ. Վն. տեզ, Սչ. դ՛է՛զ, դ՛էզել, Ասլ. դ՛է՝զ, Ոզմ. դ՛եզ (բայց դ՛էզիլ «դիզել»), դ՛էյզ, դ՛էյզիլ, Ղզ. տիզ, Ղրբ. տիզ, տի՛զի, Շմ. տըզ։—Ոճով ասում է դէզ դնել «դիզել», որ գտնում ենք նաև հին լեզուի մէջ. հմմտ. «Եդին դէզս դէզս» Լմբ. ժր. մարգ. էջ 109 (Յովել. Բ. 20).—Նոր բառեր են՝ դիզուկ, դիզպան, դիզաչափ, դիզատէր, դիզափայտ, իսկ դիզանալ Եւդ. «հպարտանալ, ամբարտաւանիլ»։

ԴԻՀՄԷԹԱՐ «մի անծանօթ պաշտօնի անուն». եզակի բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. 157 «Ես Գրիգոր երէց ի Տաշուայ և Վարդ դէհմէթար վկայ եմք»։

*ԴԷՄ, ի-ա հլ. (յատկապէս անեզաբար գործածուած) «երես, կերպարանք» ՍԳր, «առարկայի ճակատը, առջեւի կողմը, երեսը» ՍԳր. Վեցօր. Ոսկ., «անձ, մարդ» Թր. քեր. 3հ. խմ. Երև., «աչք, տեսութիւն» Ոսկ. յհ. ա. 1, «դէպի, դէմ» Ճառընտ. Տօնակ. Վանակ. յոբ., որից այլեւայլ ոճերով՝ ի դիմաց, ի դէմս «մէկի կողմից» Բ. Կոր. բ. 10. Ոսկ. ես. Փարպ. Եղիշ., դէմ յանդիման ՍԳր, դէմ ընդդէմ ՍԳր, դէմ առ դէմ Լմբ. սղ., դէմ ի դէմ Փիլ. լին., դէմ դնել «դիմել, երթալ» Երեմ. խբ. 17. Ղկ. թ. 53, զդէմ անել կամ ի դիմի հարկանել «դէմ դնել» ՍԳր. բարդութեամբ և ածանցմամբ՝ դիմագրաւել Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 17, դիմադարձ Յուդթ. բ. 15. Եսթ. թ. 1. Ագաթ. Ոսկ. ես., դիմակալ ՍԳր, դիմակաց ՍԳր. Եղն., դիմել «վրան երթալ, ուղղուիլ» ՍԳր, «ապաւինիլ» Եղիշ., դիմեցուցանել «վարել, քշել» Եղն., բարէդէմ Ոսկ. սղ. ծ., խոժոռադէմ Իմ. ժէ. 4. Բուզ. Սեբեր., ապադէմ «տգեղ» Երզն. քեր., բազմադիմի Ագաթ. Ոսկ. ես. և մ, երկդիմի Ղևտ. ժթ. 19. Եւս. քր., ընդդէմ ՍԳր. Ոսկ. Վեցօր., ընդդիմակաց Թուոց ժ. 9. Եղն. Ոսկ. ես. Կորիւն, յառաջադէմ ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. Վեցօր., յորդադէմ Ա-

գաթ., նախանձ-ընդդէմ Ղեւ. ժը. 18. Սիր. իզ. 9. Ոսկ., ներդիմել «մի բան մեկնել, բացատրել» Առաք. հրաշ. Մալխ. 225. Մագ. դամագտ. (ՀԱ, 1911, 376), դիմատիպ «տեսութեան սահման կազմող առարկան» (նորագիւտ բառ) Տաթև. ամ. 72 (Աչքն տեսանէ մինչև ի դիմատիպ ինչ, որպէս զորմն կամ զլեառն կամ զերկինս և յայնկոյս ոչ անցանէ), բացադիմի Եփր. մատ. Դ. 246 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 269)։—Նոր բառեր են՝ անդիմադրելի, դիմագիծ, դիմանկար ևն։—Առանձին տե՛ս դիմակ և յանդիման:

= Պհլ. 𐭣𐭩𐭬 dēm, մանիք. պհլ. דים dım (Salemann, Man. Stud. ЗАН, 8, 67), dēmak «կերպարանք, ձև», յգ. dēmagān (իմա՛ dēmakān), պրս. دیم dīm, ܕܝܡܐ dıma, բելուճ. քրդ. dēm, dım «դէմք, կերպարանք», զնդ. daēman- «աչք, հայեացք», աֆղան. lēma̤ «աչքի բիբ» (Horn, § 596, Bartholomae, 667)։—Բառիս վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս դեռ:—Հիւբշ. 140։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։ Böttich. ZDMG, 1850, 353 դեռ, դեն բառերի հետ վեդ. dhī, սանս. dhyāi, զնդ. dōiθra «աչք», պրս. dīdan «դիտել»։ Նոյն, Arica, 70, 147 սրանց հետ նաև յն. θεᾶσθαι ևն։ Justi, Zendsp. 143 զնդ. daēman, որին կցում է նաև պրս. dēm, աֆղան. lēmah: Հիւբշ. KZ, 23, 18 դեմ, դեռ, դիտել գնում է dhī արմատից։ Տէրվ. Նախալ. 89 պրս. dīdan, հյ. դեռ, պրս. dēm, dēma, հյ. դիմակ, յն. θέασμαι, սանս. dhi ձևերի հետ հնխ. dhi «դիտել» արմատից։ Հիւբշ. Arm. Stud. 27 տե՛ս վարը դեռ։ Հիւնք. պրս. տիյմ և յն. δέμας «հասակ, ձև, մարմին»։ Մառ, ИАН, 1918, 342—3 հյ. դէպ և վրաց. მხიფხ «հասուն»։

ԳՒՌ.—Պլ. դէմ, Ալշ. Ախց. Երև. Ջթ. Խրբ. Կր. Հճ. Մշ. Սեբ. դ'էմ, Ոզմ. դ'եմ, Մկ. Հմշ. Վն. Սլմ. տէմ, Ռ. Տիգ. թէմ, Ասլ. դ'ըմ, դ'ըմ, կրկնութեամբ՝ Ջղ. դէմդէմ, Տփ. դէմուդէմ, բոլորն էլ «դէմ, ընդդէմ» նշանակութեամբ. «դէմք, երես» նշանակութիւնը կորած է։ Ունինք նաև Ննխ. Պլ. դիմանալ, Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Ջղ. Սեբ. Սչ. դ'իմանալ, Շմ. տիմանալ, Ջթ. Հճ. դ'իմանօլ, Տփ. դիմնալ, Սլմ. տիմնալ, Ոզմ. դ'էմանալ, Ռ. թիմանալ, Տիգ. թիմոնոլ, Ասլ. դ'իմանալ, Ղրբ. տմա՛նալ, Ագլ. դըմո՛նիլ, Նխ. Պլ. դիմաց, Սչ. դ'իմաց, Հմշ. տիմաց, Շմ. ընտէմ ևն։—Նոր բառեր են՝ դեմել, դեմենալ «դիմաւորել», դէմադէմ. դէմլուսուն, դէմուպարձ, դէմվրայ, դիմայոյս, դիման, դիմացել, դիմացկան, դիմաւոր, դիմհար տալ, դիմօքը ևն։

ԴԷՆ «քու սիրոյդ համար, քո խաթեր համար». իբր մակբայ յիշում են հին քերականները. «Ու շնորհակալում. դէ՛ն, արքէ՛ն, գրուա՛տ» Թր. քեր. 32. «Դենն արքէն է (այլ. արդէն) և արքէնն ի սէր քո, որպէս թէ աւէ. արդէն ի սէր քո առնեմ զայս» Համամ. քեր. 273։

ՆՀԲ համեմատում է «օ՜հ, կեցցէ՜, աֆէրի՜մ» իբր պրս. دن dan «աղաղակ», دنه dana «ուրախութիւն, ուրախութեան աղաղակ», دنی danī «ուրախութիւն, զուարճութիւն»։

ԴԷՃԽՈՒՊ «սատր». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 77. հմմտ. դեճուպ:

ԴԷՈՆ «արկղ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սամն. էջ 60 «դեպան մեղրալից և դէոն կտակարանաց» (որ լուսանցքում մեկնուած է «արկղ»). այսպէս ունի նաև Բառ. երեմ. էջ 77։

ԴԷՊ, ի-ա հլ. «պատահմունք, դիպուած» ՍԳր. Եւս. պատմ. Ոսկ. մ. բ. 16. Եփր. ա. տիմ. Ագաթ. Եզն. Մծբ., «յարմար, պատշաճ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 23 և Եւ. Կոչ. Եզն., «դէպի, նրա կողմը» Եզն., որից՝ դէպ լինի «կպատահի» ՍԳր, ի դէպ, Ոսկ. յհ. բ. 6, ի դէպ է Գծ. ժը. 14. Եւս. քր. Ոսկ. մ. բ. 12. Եզն., ի դէպ գալ Բ. պետ. բ. 25, ի դէպ ելանել «յարմարիլ» Եզն. Սեբեր., դէպնդէպ կամ դէպուդէպ Ոսկ. յհ. ա. 24. Կոչ. 21, դէպուղիղ Գծ. ժզ. 11, դիւրադէպ Փիլ., ել., ինքնադէպ Ոսկ. ես., յանկարծադէպ Ոսկ., բարեդէպ Սարգ. յկ., դիպուն «յարմար, պատշաճ» Ա. մակ. գ. 46. ժա. 37. Բուզ. Սեբեր., դիպան «դէմը, առջե-

մը» Կոստ. երգն. 140, դիպան ելանել կամ առ դիպան պատահել «դէմը՝ առաջը դուրս գալ» Բուզ., ընդ դիպան «առջևի կողմը, երեսը» (օր. արձանագրութեան) Սուտ- Սեբ. էջ 1 (ըստ ՀԱ, 1912, 347—8), դիպաւորութիւն Ոսկ. ա. տիմ., դիպիլ ՍԳր. Ոսկ. ես. Եւս. քր. և այլն., դիպեցուցանել Եփր. օրին. և Համար. Փարպ., դիպող Առակ. ժե. 23. Դան. ժզ. 15. Եւս. քր., դիպուած Ժող. բ. 14, 15, դիպուկ «յարմար, պատեհ» Մխ. համզ. 122, ճանդէպ ՍԳր. Եւս. քր. Եզն., ճանդիպիլ ՍԳր, ճանդիպութիւն Վեցօր., անիդէպ (նորագիւտ բառ) «անպատեհ» Լծ. պրպմ. 623 են։—Տարօրինակ մի ձև է եղջիւրաճանդեալ Պղատ. օրին. 308 (այսպէս տպ. իսկ ըստ ՆՀԲ եղջիւրաճանդիպեալ), որ թարգմանուած է բնագրի κεραοβόλος «կարծր, անեփելի» բառից (տե՛ս բնագիրը, Platonis opera, Paris, 1883, հտ. Բ, էջ 419). յոյն բառը կազմուած է κέρας «եղջիւր»+βάλλω «նետել, արձակել». ուստի ճանդիպեալ կամ ճանդեալ կա՛մ սխալ թարգմանութիւն է և կա՛մ հայերէն մի նոր բառ՝ այդ նշանակութեամբ։

Böttich, ZDMG, 1850, 353 և Lag. Urgesch. 929 դիպիլ = սանս. dīp։ Հիւնք. թև բառից։ Karst, Յուշարձան, 400 սում. tebu «յարձակող», tibū «յարձակիլ»։ Andreas, ЗАН, 8 (1908), 67 մանիք. պհլ. דיבג dībag «ճակատագիր, բախտ» բառի հետ է կցում։ Մառ, ИАН, 1918, 343 դէմ բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. დბო դմի «մինչև, դէպի»։

ԳԻՒ.—Նխ. Պլ. դէբի, Ալ. դ'է՛բի, Տփ. դիբա, Շմ. տիբա, Ղրբ. դիբի՛, բըդի՛, Զղ. դաբ. Ագլ. դի՛բի, դիբինտ՛, դընփըմտ՛, դինփինտ (եթէ այս վերջին երկուսը այստեղ են պատկանում), Ալշ. դ'էմի, Մշ. դ'էմ, Երև. դբա. բոլորն էլ նշանակում են «դէպի»։—Սրանք, ինչպէս և գրականի մէջ՝ դէպի կազմուած են դէպ բառից+յաջորդ գոյականի ի նախդիրը, ճիշտ ինչպէս բա՛ցի (հմա՛ բաց 'ի). երկու դէպքումն էլ նախդիրը դարձել է արմատական։ Բայական ձևով ունինք Տփ. դիփչիլ, Խրբ. դիբիլ, Ագլ. Պլ. դբիլ, Սեբ. դ'բիլ, Ախց. Կր. դ'իպչէլ, Վն. տէպնել, Ոզմ. դ'էպնիլ, Մկ. տէպնալ, Ալ. Տիգ. բըբչիլ, Ռ. թփչիլ, Զթ. դը՝բշը՝լ, դիբնօլ, Պլ. դըպչիլ, Ակն. դ'իմնիլ, դ'ըմնիլ, Մշ. դ'ըբնել, Հմշ. տիբնուշ. այս բառերը նշանակում են «հպուիլ, քսուիլ, վնասել, գրգռել, կռուիլ, ըմբշամարտիլ, սրտը ծակիլ, ապատտանիլ և այլն»։—Կարծում եմ այստեղ են պատկանում նաև Շմ. տիվէր «զառիվեր», Տփ. դէվէր «զարիվայր», դիվիր «զարիվեր» են ձևերը, և ո՛չ թէ դար արմատին (տե՛ս և անդ)։

. *ԴԻՏ, ի-ա հլ. «դիտող, պահապան» ՍԳր. Վեցօր. Եփր. թգ., «լրտես» Ա. մկ. ե. 38. Եզն. Ոսկ. գաղ., «նպատակ, նշաւակ» Յոբ. ժզ. 3, «դիտանոց, բարձրաւանդակ» Ես. խա. 9. Ագաթ., որից՝ դէտակն ունել ՍԳր. Ագաթ. Կոչ. Ոսկ. բ. կոր., դիտել ՍԳր, դիտանոց ՍԳր. Եւս. քր., դիտապետ «արքեպիսկոպոս» Բենիկ. Նար., դիտաւոր «դիտող» Ոսկ. ես., «բարձր դիրքով շրջապատի վրայ իշխող (լեռ)» Օրբել. 169 (Յարևմտից կողմանէդ սկսեալ ի մեծ դիտաւոր սարէդ Գաղըոյլայ ջրաթափովն մինչ ի խորին ճանապարհն), դիտաւորութիւն «մտադրութիւն, նպատակ» Ես. իա. 4. Բուզ. Եզն. Սեբեր., դիտակ «աչքի երևցող մի բան», յատկապէս «թղենու վրայ կախուած պտուղը՝ վաղահաս թուզը» Ովս. թ. 10. Նաւ. գ .12. Ոսկ. ես., «դէմք, աչք» Յհ. կաթ. Նար., դիտակ տեղի «թատրոնի վերնայարկը, balcon» Մանդ. էջ 132 (չունի ՆՀԲ), ճարտարադէտ Մծբ., ճրաշադէտ Զաք. գ. 8, դիւրադէտ Փիլ. ել., ճաւադէտ «թռչնահմայ» Ղևոն. ժթ. 26. Ոսկ. ես., բազմադէտ Փիլ. Նխ., գիշերադէտ «գիշերապահ» Լաստ., գեղեցկադիտակ Խոր. Յհ. կթ. են։ Նոր գրականին յատուկ են՝ ակնդէտ, դիտարան, մանրադէտ, ճեռադիտակ, դիտաւորեալ, դիտմամբ են։

=Պհլ. *dēt բառից. սրա հետ հմմտ. պհլ. dītan «տեսնել», հպրս. didiy «տես», զնդ. diδāiti «նայում՝ նկատում է», dōiϑra- «աչք», vī-δaeta- «դէտ, դիտող», պրս. دیدن dīdan «տեսանել», دید dīd «տեսաւ, յայտնի, ակներև», دیده dīda «աչք, դիտարան, դէտ, դիտող, տեսնուած», دیدار dīdār «տեսու-

*թիւն, աչք, դէմք, ակներև, յայտնի», دیدبان dīdabān «դիտապան», աֆղան. līdal «տեսնել, լուսել», բելուճ. dīδ, dīδār «նայուածք», dīdōx «բիբ», քրդ. dītin «նշմարել, տեսնել, գտնել, հնարել», düar «հեռուից երևացող մի բան, լեռան գագաթ, երևոյթ» են։ Այս բոլորի արմատն է հնխ. dhī- «տեսնել, դիտել»։ Իրարից զանազանուած են հնխ. dei-, deyā-, dī-, «փայլել, երևալ» (որի ժառանգներից է հյ. տիւ. մանրամասն տե՛ս այս բառը և Pokorny, 1, 772—4) և հնխ. dheyā-, dhī- «տեսնել, դիտել», որի ժառանգներն են՝ սանս. ádīd-hēt «դիտում էր», dhyā-ti «խորհրդածել, մտածել» (այն է հոգու մէջ դիտել), dhīrá- «տեսնող, իմաստուն», յն. σῆμα, դոր. ςᾶμα (*dhyā-mn̥) «նշան», σημαίνω «նշանակեմ», ալբան. diture «իմաստութիւն», գոթ. filu-deisei «խորամանկութիւն», լիթ. dimst, ding «թուալ, թուիլ», ինչպէս նաև յն. θαῦμα «զարմանալիք, հրաշք», θέα «դիտումն, թատերախաղ» (Pokorny, 1, 831—832, Boisacq, 861)։—Հիւբշ. 141։

Առաջին անգամ ԳԴ համեմատեց պրս. dīda=հյ. դիտակ: Brosset, JAs. XIV (1834), 383 են պրս. dīdan, յն. ἔδειν, լտ. videre «տեսնել» և վրաց. վիցի «գիտեմ»։ ՆՀԲ և Diefenbach, Berl. Jahrbl. 1843, 445 պրս. dīdan են։ Böttich. ZDMG, 1850, 353 դէմք և դեՑ բառերի հետ սանս. dhyāi, զնդ. dōiϑra, պրս. dīdan։—Böttich. Arica, 70, 147 սրանց հետ նաև յն. θεᾶσθαι են։ Müller, SWAW, 42, 251 պրս. dīdan։ Justi, Zendsp. 156 վերիններին հետ զնդ. dī, did «տեսնել» արմատի տակ։ Հիւբշ. KZ, 23, 18 են dhī արմատից։ Lag. Arm. Stud. § 634—6 դիտակ=պրս. dīda, դիտանոց՝ պհլ. ān յոգնակերտ մասնիկով կազմուած։ Տէրվ. Մասիս, 1881 մայ" 8 ճաՑ- դես և դետ բառերի արմատը դիում է դի, դիս=յն. θέασμε, θεσπίζω։ Նոյն, Նախալ. 89 հայ. դէմք=պրս. dīm, դիմակ = պրս. dīma, դետ, դիտել=պրս. dīdan, յն. θέασμαι, սանս. dhi ձևերը դնում է հնխ. dhi «դիտել» արմատից։ Հիւբշ. Arm. Stud. 27 դեմ, դետ թէև դնում է հայերէնի բնիկ բառերի շարքը, սակայն կարծում է, որ փոխառեալ լինին. իսկ Arm. Gram. 141, զուտ իրանեան փոխառութիւն է համարում։

ԴԻՈ.—Նոր բառ է դիտեաՑ Ղզ. «ռազմական դիտանոց»։

ՓՈԽ.—*Վրաց.* ლეტი դետի «լրտես, յառաջապահ դիտող խումբ, դէտ»։—*Այս բառը կարող է լինել հայերէնից, բայց կարող է նաև ուղղակի իրանեանից լինել։*

ԴԺԱԿ *տե՛ս Դուժ*։

Böttich. ZDMG, 1850, 353, Arica, 80, 322 և Lag. Urgesch. 69 դնում են սանս. durāka ձևի հետ։

ԴԺԱՐԱՆ *տե՛ս Դուժ*։

ԴԺԳՄԻԼ *տե՛ս Գժգմիլ*։

ԴԺԳՈՀ *տե՛ս Գոհ*։

*ԴԺԳՈՅՆ *«անգոյն, գոյնը գցած». պատահաբար միայն գործածուած չէ հին մատենագրութեան մէջ. սակայն նրա գոյութիւնն են հաստատում* դժգունել *Ոսկ. Եբր.,* դժգունիլ *Լմբ. մատ. 93,* դժգունութիւն *Եւագր. բոլորն էլ յետնաբար գրուած* տ-*ով, որ յետին տառադարձութեամբ ատամնականի թրթռունն է՝ համապատասխան յաջորդ ժ ձայնին։ Նոր գրականում վերակազմուած է հին* դժգոյն *ձևը, բայց արևմտեան գրականը գրում է* տժգոյն, *իսկ արևելեանը՝* դժգոյն:

= *Պհլ.* *dužgōn, *զնդ.* *dužgaona- *համանիշից, որ կազմուած է* duž *բացասականով՝* gōn=gaona > գոյն *բառից։—Հիւբշ. 141։*

*ԴԺԽԵՄ *«անզգամ, ժանտ, դաժան» Մծբ. Եփր. գծ. 19 (գրուած* դշխեՑ, դշխեմ*), որից՝* դժխեմութիւն *(գրուած նաև* դժխիմութիւն, դժխմութիւն*) Մծբ. Բուզ. Եփր. թգ. 419։ Նոր գրականը գիտէ միայն* դժխեմ *ձևը։*

= *Պհլ.* dušxēm *«վատ բնութիւն ունեցող», պազենդ.* dušxīm, *պրս.* دژخیم dužxīm, dižxīm *«չարաբարոյ. 2. սպանող, դահիճ» (վերջին նշանակութիւնն ունի Շահն. Ը. 485). կազմուած են* duž *«չար, վատ» և* xīm *«բարք, բնութիւն» բառերից*

հմմտ. պհլ. vat-xēm «վատաբարոյ» (Nyberg, Hilfsbuch, 2, 237)։—Հիւբշ. 141։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Lag. Btrg. baktr. Lex. 42, Հիւնք.։

*ԴԺԿԱՄ «տհաճող, չուզող» ԱԲ, որից՝ դժկամակ «անախորժ, անհաճոյ» Ոսկ. յհ. ա. 1. Շնորհ. ընդհ. «չարասիրտ, դժնեայ» Փիլ. իմ. Մխ. Երեմ., դժկամակ լինել «դառնանալ, դժուարիլ, նեղանալ» Բ. Թագ. ժԲ. 42 կամ դժկամակից լինել Ոսկ. եբր., դժկամակութիւն Մծբ. Սարգ. Բ. յն., դժկամակել Վրք. հց. յետին ձև է դժկամայ «տհաճ» Սիմ. ապար. էջ 85։

=Պհլ. *duškām, որ առանձին չկայ, բայց պահուած է duškamkartārīh բարդի մէջ, նոյն են նաև պազենդ. duškām «վատ տրամադրուած», պրս. دژکام dižkām, دژکامه dižkāma, دژاکامه dižākāma «բարկացեալ և ահաւոր կամ երկիւղագին, չարաբարոյ դաժան», կազմուած են duž «վատ» և kām, kāma «կամք» բառերից։—Հիւբշ. 142, 163։

Windisch. 10 և Müller, SWAW, 38, 575 հայերէնով են մեկնում։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag. Arm. Stud. § 621, յետոյ Հիւնք.։

*ԴԺԿԵՐՊ «տգեղ». առանձին գործածուած չէ, բայց կայ պահուած դժկերպութիւն «տգեղութիւն, տձևութիւն» բառի մէջ, որ մէկ անգամ միայն ունի Փիլ. նխ. բ։

=Պհլ. *duškerp «տգեղ, տձև», զնդ. *duškəhrp-, որոնք սակայն աւանդուած չեն իրանեան գրականութեան մէջ. կազմուած են duš «վատ» և kəhrp-, kerp «մարմին, ձև» բառերից, հմմտ. սրա հականիշը՝ զնդ. hukəhrp- «բարեձև, գեղեցիկ»։—Հիւբշ. 142։

*ԴԺՆԴԱԿ (ըստ ՆՀԲ ի-ա հլ. թէև առանց վկայութեան) «դժուար, անտանելի, գէշ, սաստիկ, չարաչար» Եսթ. ժգ. 4, 5. Ոսկ. յհ. բ. 24, Եղիշ. Փիլ., որից՝ դժնդակագոյն Եւս. քր., դժնդակութիւն Առակ. իգ. 29. Ոսկ. ա. կոր., դժնդակատես Ոսկ. յհ. խէ, դժնդակալուր Պիտ., դժնդակապէս Փիլ. ևն։

=Պհլ. *dižandak ձևից, որի հետ հմմտ. պրս. دژند dižand, dažund «դաժան, չարաբարոյ, ցասուցեալ». մեր բառը նախապէս *դժանդակ ձևն ունէր, որից ա-ի անկումով յառաջացաւ դժնդակ. հմմտ. օժանդակ և օժընդակ:

Ուղիղ մեկնեց Հիւնք. էջ 143։ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 87 պահլաւ բնագրում ժԱ 3 դշվադարկ ձևը գտնելով՝ կարդում է դշնդարկ (պհլ.ꞁ կարդացւում է թէ՛ վ և թէ՛ ն) և սրանից է հանում հյ. դժնդակ:

*ԴԺՆԵԱՅ, ի հլ. «դժնդակ, դաժան, խիստ» Եզն. Եղիշ. Խոր. ածանցման մէջ մտնում է դժն-, դժնէ, դժնա- ձևերով. այսպես՝ դժնէութիւն Ոսկ. եփես. և հռ., դժնութիւն Խոր. Գնձ., դժնէագոյն Ոսկ. յհ. բ. 22 (գրուած դժնեագոյն Բրս. հց.), դժնաճայեաց Խոր., դժնամիտ Փարպ., դժնաբարք Լաստ. ուրիշ մասնիկներով՝ դժնի Պղատ. օրին., դժնակ կամ դըժնեակ «ժանտ» Անկ. գիրք առաք. 281, դժնիլ կամ դժնել «դժուարիլ, խոժոռիլ, դառնանալ» Ճառընտ. «դըժելը» Վրք. և վկ. Ա. 33, բուն ձևից ողնդժնեայ Ագաթ., չարադժնեայ Ճառընտ.։

=Արմատն է *դուժն, որ ծագում է պհլ. *dužn ձևից. հմմտ. պրս. دژن dužn «սուր. և ասացեալ լինի սա յաճախ զօրութենէ թթու իրաց». կազմուած են duž «վատ» արմատից։—Աճ.

Windisch. 10 դժնել համեմատում է սանս. duçyami և հյ. դժ- ձևերի հետ։ Հիւնք. 144 դժնեայ հանում է դժնիկ բառից։

*ԴԺՆԻԿ (սեռ. -ի) «մի տեսակ փուշ է. լտ. rhamnus» ՍԳր. «եղինճ» Ես. ծե. 13, «դժնդակ, վատ» Ցայսմ.։

= Պհլ. *dužnīk կամ *dužinīk ենթադրեալ ձևից, որի հետ հմմտ. պրս. دوژه dūža «է փուշ ինչ բոլորակ, որ կպչի ի հանդերձս և ի բուրդս ոչխարաց», دوژنه dūžna «մեղու, մոծակի խայթոց, փղի կնճիթ», دوژینه dūžīna կամ دژینه dižīna «հերիւն, բիզ»։—Աճ.

ՀՀԲ և ՆՀԲ դժնեայ տնկիկ: Հիւնր. պրս. տիժիյնէ, տուժնե:

ԳՒՌ.—Դժնիկ Նբ. «չար մարդ», դժնկի Տս. «մի տեսակ բոյս է», Բն. «յունապի»։

*ԴԺՈԽ, ո հլ. (անեզական գործածութեամբ) «գեհեն, տարտարոս» ՍԳր, «գերեզման» Ծն. լե. 34. խբ. 36. Եզն., որից՝ դժոխակուլ «դժոխքից կուլ գնացած» Եւագր., դժոխական Եզն. էջ 247 (չունի ՆՀԲ), դժոխաբնակ Թէոդ. խչ., դժոխապետ Ճառըն., դժոխապետութիւն (նորագիւտ բառ) Պտրգ. 261, դժոխանման (նոր գրականում).—փոխաբերաբար դժոխ (միայն եզակի և իբր ածական) «դաժան բարքով, անհամբոյր» Փիլ. բագն., բարդութեամբ՝ դժոխաբանել Յհ. իմ. երև., դժոխալուր Լաստ., դժոխերես Ոսկ. յհ. ա. 26, դժոխանալ «խոժոռիլ» Երզն. մտթ.—երկրորդ նշանակութիւնն է «դժուար, դժուարին», բայց այս նշանակութեամբ գտնւում է միայն բարդութեանց մէջ. ինչ. դժոխաճառանելի «դըժուարահասկանալի, խրթին» Շիր. հրտր. Պատկ. էջ 64, դժոխագնաց «դժուար երթալու» Ուխտ. Բ. 113 (նորագիւտ բառ), դժոխելանելի Խոր., դժոխերասան Բրս. հայեաց., դժոխագիւտ Մագ., դժոխին «դժուարին» ԱԲ.—գրուած է նաև ճուճաղ (Բառ. երեմ. էջ 199) կամ ճուճաղխf (Ալիշան, Հին հաւ. էջ 423)։

=Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. զնդ. daožahva, dužaňhav «դժոխք», պհլ. dōšaxʷ, արձանագրութեանց մէջ dōšaxvī (կարդա՛ dōžaxᵛ, dōžax), պազենդ. dōžax, պրս. دوژخ dōzax, աֆղան. dōɣax, քրդ. دۆژە dūžē, արևել. քրդ. duzax, բելուճ. dōzak, dōzē «դժոխք» (Horn, § 581)։ Բուն նշանակում է «վատ կայան» և ծագում է զնդ. duž «դժ-, վատ»+aňhav «լինել, էութիւն, գոյութիւն, կեանք» բառերից (Bartholomae, 675, 756)։ Հայերէն ձևը ծագում է իրանեան *dužaxʷa ձևից, ուր a դարձել է o՝ յաջորդ ʷ ձայնի ազդեցութեամբ, որով բառը եղել է *dužoxʷa>*dužox>դժոխ։ Սրա հետ հմմտ. թուրֆանեան պհլ. dwšwx, որ պէտք է կարդալ *dušox կամ *dōšox. առաջին ձևի հետ նոյնանում է հայերէնը, իսկ երկրորդի հետ վրաց. ჯოჯოხეთი ջոջոխեթի «դժոխք», որ նոյնպէս իրանեան փոխառութիւն է (հմմտ. հյ. ճուճաղ, ճուճաղխք զըրչութիւնները)։ Վրաց. ջոջոխեթի գալիս է հնագոյն *դոջոխեթի ձևից, որի արմատն է *դոջոխի (-եթի տեղական մասնիկ է)։ Նախաւոր ատամնականի քմականի վերածուելու համար հմմտ. վրաց. չեչխլի «կրակ»< *թեչխլի, ինչպէս ցոյց են տալիս մինգ. dačxiri և լազ. թաչխիրի «կրակ»։ (Նոյն երևոյթը գտնում եմ նաև Դզլարի հայոց մօտ՝ Զարջումանեան ազգանուան մէջ, փոխանակ Թարջումանեան, որ է «թարգմանեան»)։ Վրացի ձևից յառաջացած են թուշ. ջօջխեթա, չեչէն. ջուեմիխաք «դժոխք»։— Հիւբշ. 142—3։

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ։—Windisch. 10 դժոխ ստուգաբանում է դժ մասնիկով ոխ բառից։ Böttich. Arica, 80, 323 պրս. dūzax։— Müller, SWAW, 38, 575 զնդ. dužaka են։ Ձայնական բացատրութեան համար Հիւբշ. ենթադրում է, որ իրան. dōžax՝ ձայնաւորների տեղափոխութեամբ հայերէնի մէջ դարձած լինի dažox և յետոյ՝ բազմաթիւ դժ- մասնիկով սկըսւող բառերի նմանութեամբ՝ դժոխ։ Վերի ձևով մեկնեց Meillet, MSL, 17, 249։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Հճ. դ'ժոխf, Ջղ. դ'ժոխկ, Սլմ. տժոխf, Ագլ. դժօխկ, Սչ. դ'ժօխf, Ախց. Երև. Կր. դ'ժօխկ, Խրբ. դ'ժոխգ, Ճմ. տժօխf, Վն. տժո̂խք, Ղրբ. Մրղ. տժօխկ, Ռ. թժօխf, Պլ. թժօխգ, Ննխ. թուժօխf, թըժօխf, Մկ. տժէօխf, Ասլ. դ'ժէօ'խf, դ'ժէօ'խ, Սեբ. դ'ժէօխգ, Տփ. դժուխկ, Ոզմ. դ'ժուխf, Զթ. դ'էօժէօխf:

*ԴԺՈՒԱՐ, ի-ա հլ. «ոչ դիւրին, դժար, ծանըր» Եւս. պտմ. է. 20. Եփր. հռ., «լեռների մէջ դժուարանցանելի տեղեր» (անեզական և գոյականաբար գործածուած) Խոր. Վրք. ոսկ. Նար., որից՝ դժուարին ՍԳր. Եւս. քր., դժուարաւ (դժուար բառի գործիականն է, մակբայաբար գործածուած) Մտթ. ժթ. 23. Ղուկ. ժը. 24, դժուարանալ Ոսկ. բ. կոր. և յհ. ա. 16. 31, դժուարիլ Մծբ. 285 (տպ. դժրեալս ուղղել դժուարեալս՝ ըստ ՀԱ, 1914, 121), դժուարանք «տհաճութիւն» Ոսկ. յհ. ա. 23, դժուարութիւն Ոսկ. յհ. ա. 25, դժուարագիւտ Եւս. քր., դժուարալուր Վեցօր., դժուարամատոյց Բ. մակ. ժբ. 21. Ոսկ. մ. բ. 12, դժուարա-

պահ Սեբեր., դժուարալոյծ Ոսկ. ես., դժուարամիտ Մծբ. էջ 248, 284, 297, 370 (հմմտ. ՀԱ, 1914, 120), դժուարակամ «դժուարակամեցող», դժուարակիրք «կնճռոտ, դժուարիմանալի», դժուարամաքրելի «դժուար սրբուող» (երկուքն էլ նորագիւտ բառ) Լծ. պրպմ. 721, 595, 711, դժուարաքնին Եւագր. են (բոլոր ածանցների թիւը ԱԲ-ի մէջ 204 է)։ Գաւառական ձևով է դժար Սոկր. Վրք. հց. Դ. Կոստ. երզն. 82, որից դժարիլ Տիմոթ. կուզ. էջ 325։

=Պհլ. *dušvār «դժուար» բառից. հմմտ. պհլ. dušxᵛār «դժուար», dušxᵛārīh «ճընշում, նեղութիւն», պազենդ. dušvar «դժուար», պրս. دشوار dušvār, دشخوار dušxᵛar, دشتخوار duštxᵛar «դժուար», دشواری dušvārī «դժուարութիւն», քրդ. dišvar, dižvar, dizvar «խիստ, դժուար»։ Իրանեան ձևերի արմատն է āθra- «ընթացք», որից hu- «լաւ» և duš «վատ» բառերի բարդութեամբ կազմուած են *huāθra->զնդ. xᵛāθra-> պրս. xᵛār «դիւրին, հեշտ» և հպրս. *dušāθra-=զնդ. dužaθra- «դժուար», աւելի յետոյ՝ նոյն duš բառով բարդուելով կազմուեցան հպրս. *duš-šuvāθra>*dušuvaθra>պհլ. dušvār, իսկ xᵛār «դիւրին» բառի իբր բացասականը՝ պհլ. duš-xᵛār «դժուար»։ Հայերէնի մէջ dušvar ձևից ծագեցաւ դժուար, իսկ հպրս. *dušāθra- զնդ. dužaθra- ձևից՝ դժար, որ մինչև այսօր կենդանի է գաւառականների մէջ։ Բայց գաւառականներն ունին նաև դիժար ձևը, որ ներկայացնում է duž մասնիկի պարսկական երկբարբառային diž հնչումը։—Հիւբշ. 143։

Ուղիղ մեկնեց նախ Գ. Դ. նոյնը յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 61, Böttich. Arica, 83, 388, Lag. Urgesch. 232, Arm. Stud. § 623—4, Հիւնք. են։

ԳԻՒ.—դժուար ձևը պահում են՝ Ախց. Կր. դ'ժվար, Ոզմ. դ'ժվա̈ր, Մկ. տժվա̈ր.—դժար ձևն ունին՝ Տփ. դժար, Երև. Ջղ. դ'ժար, Գոր. տժա̈ր, Ակն. Խրբ. Սեբ. Ալշ. դ'իժար, Նխ. դժար, դիժար, Մրղ. տիժար, Հւր. դիժա̈ր Ճմ. տիժար, Ղրբ. տժէր, Զթ. դ'իժոյ, դ'իժոր, Ազլ. դժէօր։—Երկու ձևերը միասին ունին՝ Մշ. դ'ժվար, դ'ժար, Սլմ. դժվա̈ր, տժա̈ր, իսկ Տիգ. միայն թժվա̈ր ձևը.—Սուչավայում բառս չընջուելով՝ գերմաներէնի ազդեցութեամբ փոխանակուած է ծանր բառով։—Նոր բառեր են՝ դժուարահամբոյր, դժուարատամ, դժուարատեղ, դժուարհալ, դժրուկ։

*ԴԺՊԱՐԻՇՏ «ամբարիշտ» Գր. սք. սահփ. սրա կրճատ ձևն է դժպաշտ, որ առանձին գործածուած չէ, բայց նրանից է դժպաշտութիւն «ամբարշտութիւն» Կոչ. 160։

=Կազմուած է դժ- մասնիկով պարիշտ բառից. հմմտ. ամբարիշտ. ամբողջը պատրաստ փոխառեալ է պարսկերէնի՞ց թէ հայերէնի մէջ յօրինուած է, ինչպէս կարծում է—Հիւբշ. էջ 142։

*ԴԺՊԱՐՏ. առանձին չէ գործածուած. սրանից ունինք դժպարտեցուցանել «չարաչար յաղթել», որ մէկ անգամ ունի Մծբ. ժթ.։

=Փոխառեալ է հպրս. *duš-part ձևից, որ կազմուած է duš «վատ» և part «կռուիլ» բառերից, որից նաև պարտել «յաղթել»։—Բարդութիւնը չի կարող հայերէնի մէջ տեղի ունեցած լինել, որովհետև այս պարագային դժպարտ պիտի նշանակէր «անպարտ». հմմտ. դժգոհ, դժբախտ։—ԱՃ.

ԴԺՊԻՐՀ «ժպիրհ». հազուագիւտ հնութիւն, որ մէկ անգամ գործածուած է Գ. մակ. ե. 22. սրանից r ձայնի անկումով՝ *դժպիհ, որ առանձին գործածուած չէ, բայց -ի, -ել և -ութիւն մասնիկներով տալիս է դժպհի «անհաճոյ, ծանր, խիստ, դժնդակ» Իմ. բ. 12. Ես. գ. 10, դժպհել «դժնեայ ձև առնել» Ոսկ. յհ. ա. 26, դժպհութիւն Սեբեր. Մծբ. Յճխ. նոյն բառն է նաև դժպահագոյն «աղքատիկ» Փիլ. քհ. որ ՆՀԲ սրբագրում է դժպհագոյն.—ՋԲ ունի նաև դժպէհի գրչութիւնը, որ այլուր չկայ։—Վերջապէս կայ դժպահակ «մարքի համար անըմբռնելի» Աղամ. 284, որ դժպհի բառի վրայից յարմարեցրած մի ձև է։

Տէրվ. Altarm. 49 ժպիրհ բառից դըժպիրհ, որից r ընկած՝ դժպիհ, դժպհի։ Հիւնք. պրս. bih «լաւ» բառից կամ համառօտուած դժպատեհ բառից։—Ե., Բիւր. 1900, 314 ա և Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 37 դժ մասնիկով պրս. بہ bih «լաւ, բարի» բառից (բոլորովին անճիշտ մեկնութիւն. պրս. bih բառի հին

ձեն է պհլ. vēh, որ տալիս է հյ. վեհ. այնպէս որ դժպհի բառի հետ բնաւ գործ չունի)։

ԴԺՐԵԼ տե՛ս Դրուժ։

+ԴԻ, ո հլ. «մեռելի մարմին, շաղիղ» ՍԳր. Կիւրղ. յհս. Փարպ. ածանցման մէջ մտնում է երեք ձեւով՝ 1. դի–, ինչ. դիտապաստ Եւ. ղ. 3 և դիրաւալ ՍԳր. Մանդ.—2. դիա–, ինչ. դիազարդ Ծն. ծ. 2, դիազերծ Բ. մակ. ը. 27, դիաթաւալ ՍԳր. Փարպ., դիակալ Ոսկ. մաթ., դիակապուտ Կոչ., դիաճաճ Ոսկ. ա. տիմ.— 3. դիակն (-կան, կունք, կանց) ՍԳր. Մծբ. Եփր., դիակնանալ Փարպ. Եղիշ։—Նոր գրականին յատուկ բառեր են դիազննութիւն, դիակառք:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dhuī- արմատից. այս արմատը միւս լեզուների մէջ ներկայանում է հետեւեալ ձեւերով. 1. dhuī-to- աճած ձեւով. հմմտ. հիռլ. dith «անկում, վերջ, մահ», նիռլ. dith «վնաս, աւերում, փճացում, կորուստ, ապականութիւն». 2. dhuī-no- աճած ձեւով. հմմտ. հ. անգլ. dwīnan, dwān, անգլ. dwindle, հհիւս. duína «փճանալ, կորնչել, ապականիլ», հիռլ. duine և կիմր. dyn «մարդ» (բուն նշանակում է «մահկանացու»). Թերեւս և լտ. fūnus, fōnus «դի, մահ, մեռելի յուղարկաւորութիւն, թաղում». 3. dheṷ- կամ dhoṷ- ձայնդարձով. հմմտ. գոթ. diwans «մահկանացու», dauθs «մեռեալ», dauθus «մահ», dôjan «չարչարել», հգք. tōt «մեռեալ», touwen «մեռնիլ», գերմ. tot «մեռած», tod «մահ», հհիւս. doyia «մեռնիլ», հոլլ. dood, անգլսք. dīaθ, անգլ. death «մահ», die «մեռնիլ», հսլ. daviti «խեղդել, խեղդելով սպաննել», ռուս. давить «ճնշել, սեղմել. 2. խեղդել. 3. հարստահարել» են (Walde, 327, Kluge, 490, Berneker, 181, Pokorny, 1, 829, 835, 841)։

Peterm. 20 և Windisch. 11 սանս. dēha։ Մորթման, ZDMG, 26, 604 բեհե. tikhuni «աւար» = դիակուն? Müller, Arm. VI. Թ. 7 առաջին անգամ լինելով կցեց գոթ. div «մեռնիլ» են ձեւերին, որ մերժում է Հիւբշ. 438, առարկելով թէ սրանց արմատն է հնխ. dhev, որ չի կարող հյ. դի տալ։ Հիւնք. դի, դիք «աստուած» բառից։ Ալիշան, Հին հաւ. 422 դև և դիք բառերի հետ։ Bugge, Lyk. Stud. 2, 39 լիկ. tl «դիակ» բառի հետ՝ հնխ. dhē «դնել» արմատից, իբր «եղեալ ի դագաղս»։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձեւով տուաւ Lidén, Arm. Stud. 40։ Karst, Յուշարձ. 403 սումեր. dig, dɪg «մեռնիլ»։

ԳԻՒ.—Մշ. դ՚իակ:

ՓՈԽ.—Patrubány, SA, 1, 223 հայերէնից փոխառեալ է դնում հունգ. dög «դիակ», որ ի հարկէ պատահական նմանութիւն միայն ունի.

*ԴԻԱԹԻԿ «կտակ» Ասոր. դատ. 9. Մխ. դատ. (էջ 407 ծան. մէկ ձեռ. ունի տիատիէ, իբրև բացատրութիւն կտակ բառի, իսկ բնագրում միայն կտակ), «մանկութեան ուխտարան» Սամ. անեց. 77 (տպ. դիաթէկ). գրուած է նաև տիաթիկ Սկեռ. պատ. 82. Ասոր. դատ. 15. Վրդն. ուխտ. Բրս. մրկ. 16, 435, որից անտիաթիկ «անկտակ» Անսիզք 21։

=Յն. διαθήκη «կտակ. 2. հին կամ նոր կտակարան». գալիս է τίθμι «դնել» բայից՝ δια- մասնիկով և բուն նշանակում է «տրամադրութիւն, կարգադրութիւն»։ Սրանից է փոխառեալ նաև վրաց. დიათიკა դիաթիկա «կտակ»։—Հիւբշ. 346։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱՆ, ի–ա հլ. «տրամաբանական, վիճաբանական». ունի միայն ՀՀԲ։ Վկայութիւնը գտնում եմ մէկ անգամ Գիրք առաք. 43 բ. «Այնչափ են նրբութիւն (ք) դիալեկդիական արուեստին, որ ոչ իմանալ մարդըն թէ ուստի խաբեցեալ լինի»։

=Յն. διαλεκτικός «վիճաբանական (որ է հարց ու պատասխանով վիճական ձև)». յունարէնի մասնիկը փոխանակուած է համանիշ հայերէն մասնիկով։

Ուղիղ մեկնեց ՀՀԲ։

*ԴԻԱԼՕԿ (սեռ. ի), ունի միայն ՀՀԲ, ունի Գիրք առաք. 30 բ. «Ասէ Գրիգոր ի գիրս դիալօկին»։ Նոյն է՝

*ԴԻԱԼՕՂՈՍ «տրամախօսութիւն». մէկ անգամ ունի Ցայսմ. իբր բառ յունարէն։

= Յն. διάλογος «տրամախօսութիւն», որ կազմուած է δια մասնիկով՝ λογος «խօսք» բառից. սրանից են փոխառեալ նաև լտ. dialogus, ֆրանս. dialogue ևն։—Հիւբշ. 346։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

*ԴԻԱԿՈՆ «սարկաւագ» Լմբ. մատ. 84. Օրբել. իկ. հրտր. էմ. էջ 80։

= Յն. διάκονος «ծառայ, սպասաւոր. 2. սարկաւագ», որից փոխառեալ են նաև լտ. diaconus, ֆրանս. diacre «սարկաւագ» ևն։—Հիւբշ. 346։

Ուղիղ մեկնութեանը ծանօթ էր հներից Լմբ. մատ. էջ 34՝ «Վեցերորդ դաս եկեղեցւոյ՝ դիակոնք, որ թարգմանին սպասաւորք, այսինքն սարկաւագունք»։ Ուղիղ մեկնեցին նորերից նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։

*ԴԻԱՊՕԼՈՍ «սատանայ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Երզն. մտթ. 276 «Որ ոչ միանայ ընդ իս հաւատովք՝ նա ինքն սատանայ է. և որ ոչ ժողովէ ընդ իս գործովք՝ ցրուէ նա ընդ դէս զանձն իւր. քանզի կոչի և սատանայ դիապօլուս, որ է ցրուեալ»։

= Լտ. diabolus, յն. διάβολος «սատանայ» բառն է, որ իրօք բուն նշանակում է «բաժանող, ցրուող, ատելութիւն կամ նախանձ ներշնչող». ծագում է յն. δια-βάλλω բայից։—Աճ.

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 171։

*ԴԻԱՍՊՐ «մի տեսակ ազնիւ կտորեղէն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 53՝ բեհեզ բառի բացատրութեան մէջ։

= Յն. δίασπρος «զուտ, մաքուր սպիտակ» (ἄσπρος «սպիտակ» բառից). չկայ հին ու նոր յունարէնում. բայց գիտէ Sophocles, էջ 371. միջին յունարէնում թերևս «սպիտակ բեհեզ» նշանակութիւնն ունէր։—Աճ.

*ԴԻԱՏՈՆ «թռիչ աստղ, ասուպ». մէկ անգամ ունի Արիստ. աշխ. էջ 613։

= Յն. διᾴττων, որ գալիս է յն. διᾴττω «այս ու այն կողմ վազել՝ խոյանալ» բայից և այս էլ կազմուած է δια մասնիկով ᾄττω «վրան վազել, յարձակիլ» բայից. ասւում է διᾴττων ἀστήρ «թռիչ աստղ»։—Հիւբշ. 346։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԴԻԱՐ տե՛ս Սեղենդիար։

*ԴԻԱԻՂՈՆ «մի տեսակ ըմբշամարտութիւն հին յունաց մէջ». Եւս. քր. ա. 292 «Ի դիաւղոնին և ի հիպղոնի, որ է ասոխ ելանել զինակրին մրցութեան»։ Նոյն բառը սխալ գրչութեամբ եղել է դիողոն, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. հկճռ. Բ. էջ 8 «Սպառազինեալ հոգևոր զինուն՝ յանդուգն յարձակմամբ և յախուռն համարձակութեամբ առնում ոպղոն և դիողոն, և իջանեմ ի թալպիովթ, մենամարտեալ ընդ սուսերազէն ճակատու հերձուածողացն»։ Նոյն բառերն են, որ Բառ. երեմ. էջ 78 դնում է «դիողոն և ապղովն, սպանօղ լինել կամ ասոխ զինու փորձութեամբ». և բոլորովին այլայլելով՝ դիռնողաւ «ասոխ» (էջ 78)։

= Յն. δίαυλος, -ον «ստադիոնը երկու անգամ վազելու խաղ էր». կազմուած է δίς «երկիցս» և αὐλός «ստադիոն» բառերից։—Աճ.

*ԴԻԱՓՍԱՂՄԱՅ «միջոտ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 77։

= Յն. διάψαλμα բառն է անշուշտ. այս բառը ըստ Bailly, 499‴ և Sophocles, 376 երաժշտական մի բառ է, որ համապատասխանում է հին եբրայեցող סֶלָה selā ձևին և նշանակում է «արտասանական երգից լարային երաժշտութեան անցնելու միջոցը». գործածուած է օր. Սղ. Գ. 3, որ հայ թարգմանութեան մէջ չկայ. (բողոքականների 1895 թ. գրաբար թարգմանութեան մէջ դրուած է ճանգիստ)։ Յայտնի չէ սակայն թէ ի՛նչպէս այս երաժշտական բառը դարձել է Երեմիայի մօտ «միջոտ»։—Աճ.

ԴԻԲԱԳԱՂ «նիզակակից». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 77։

*ԴԻԴՐԱՔՄԱՅ (սեռ. ի) «երկդրամեան» ՍԳր. Եւս. քր. Շիր. Երզն. մտթ. 376. գրուած է դիդրաքմեան Պրպմ. 330 (ըստ Մանանդեան, Տեղեկագիր ինստիտուտի, 1, 11 Շիրակացու ժամանակ դիդրաքման հաւասար էր արծաթի 25 կոպէկին)։

=Յն. δίδραχμα, որ յոգնակին է δίδραχμον «երկդրամեան» բառի. այս էլ կազմուած է δίς «երկիցս» և δραχμή «դրամ» բառերից. յոյնից է փոխառեալ նաև լտ. didrachma, didrachmum·—Հիւբշ. 346։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

+ԴԻՆԼ «ծիծ ուտել, մօր կաթը ծծել» ՍԳր. բուն արմատն է դի, որից նաև դիել «սնանիլ» Եփր. Կոյսն. Մխ. այար., դիեցուցանել «ծիծ տալ» ՍԳր, դիանալ «սնանիլ» Պրոկղ. ստեփ. Գնձ. Վրք. Հց. Ճառընտ., դիեցիկ ՍԳր. կամ դիացիկ Եփր. Թղ. ՅՀ. կթ. կամ դիեացիկ Ոսկ. ճառք. էջ 457, դիասուն Նանայ. 112 կամ դիասնուն «կաթ դիելով սնուած» Թէոդ. մայր., կովադիաց Ղևտ. ժա. 30, դիեցումն խոր. ՅՀ. կթ., ստնդի (գրուած նաև ստնդեայ, ստնդեաց, ստնդիայ, ստնդիեայ, ստնդիաց, ստընդայ, ստընտիայ Եփր. աւետ. 333) «կաթընկեր» ՍԳր, ստնդիել Կալլիսթ.։ (Նոյն արմատին է պատկանում նաև դայլ կամ դալ «մօր առաջին կաթը», որ նոյնպէս բնիկ հայ է. բայց դայեակ իրանական փոխառութիւն է)։

=Բնիկ հայ բառ. հմմտ. սանս. dháyati «դիում է», dháyas- «դիեցումն», dhēnú- «դիեցիկ», dhātrī- «դայեակ, մայր», dhāyú «ծարաւի», dhēnā «կով», dádhi «թթու կաթ». զնդ. daenu- «մատակ», պրս. دایه dāya «դայեակ», օսս. dăyun, dăin «դիել», քրդ. daīn «դայեակ, սնուցիչ», dēlək «քած շուն», deīl «մատակ, քած», da, di, dīla «մայր», գագա daīke «մայր», déka «մեծ մայր», հինդուստ. dādī «մեծ մայր», գնչ. dāle, dai, dei «մայր», աֆղան. dāyī, բելուճ. dāī «դայեակ», յն. θήσασθαι «դիել», θηλή «մօր ստինք, ստինքի պտուկ», θῆσθαι «կթել», θήνιον «կաթ», θῆλυς «կանացի», θηλώ «դայեակ», θηλάζω «դիել, ծծել», γαλαθηνός «կաթընկեր», τιθήνη «ստնտու, դայեակ», լատ. fēlāre «դիել», fēmina «կին», fīlius «որդի», fīlia «աղջիկ», գոթ. daddjan «դիել», հբգ. tāan «դիել», tila «ստինք, ծիծ», հշվէդ. dīa «ծծել», հպրուս. dadan «կաթ», հսլ. doją «դիել, ծծել», doilica «դայեակ», dětę «որդի», ռուս. доить «կթել», дойная «կըթան», доильница «կաթ կթող կին», дитя «որդի, տղայ», լեթթ. dēju «դիել», dēls «ուստր», dīle «կաթնկեր հորթ», լիթ. délē «տզրուկ», pirmdėlē «առաջին անգամ ձաղ բերող», ալբան. dale «թթու կաթ» (ճիշտ մեր դալ ձևի հետ համեմատելի), del'e «ոչխար», հիռլ. dīlkr «զաւակ», հիռլ. dīnim «դիեմ», dīth «ծծեց», dínu «գառ», del «ստինք» են (Walde, 280—1, Boisacq, 344—5, Berneker, 205—6, Trautmann, 51, Pokorny, 1, 829—831, Ernout-Meillet, 327 են)։ Այս ձևերը ենթադրում են հնխ. dhei, dhē, dhəi, dhī արմատները, որոնց բոլորից էլ կարող է ածանցել հայերէնը։—Հիւբշ. 437։

ՆՀԲ ստնդեայ բառի տակ լծ. է դնում յն. θηλάζων։ Առաջին անգամ Böttich. ZDMG, 1850, 353 և Lag. Urgesch. 306 դիել = սանս. dhē, յն. τιθήνη, հսլ. doiti:—Հիւբշ. KZ, 23, 18 սանս. dhā «դիել», իսկ Arm. Stud. 26 մեկնում է մանրամասն։—Canini, Et. étym. 202 յն. θέομαι և հսլ. dojti։ Հիւնք. յն. τιθήζω են։

ԴԻՋԱԿԻՐ «մրցութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 77։

*ԴԻԿԱՏՈՐ (կամ նաև դեկատոր), ի-ա հլ. այս բառը չորս անգամ ունի Եւս. քր. Ա. էջ 395—6, Բ, էջ 204, 206, որ և մեկնում է «դիկատորք, որ են ճարտարախօսք». սրանից առնելով և միևնոյն մեկնութեամբ Սամ. անեց. 40, ուղիղ ձևն է դիկտատոր «հռովմայեցոց մէջ ժամանակաւոր իշխանապետ», ինչպէս ունի Մխ. այրիվ. էջ 51 (մէկ անգամ). «Ռամկապետքն, դիկտատորքն, հիւպատքն մինչև ի Գայիոս Յուլիոս»։

=Յն. δικτάτωρ «հռովմայեցոց մէջ ժամանակաւոր իշխանապետ». փոխառեալ է լտ. dictator հոմանիշից, որ ծագում է dictare «ասել, խօսել, հրամայել, ճառել, շարունակ խօսել» բայից և սրա համար է որ Եւսեբիոսի մօտ մեկնուած է «ճարտասան»։—Հիւբշ. 346։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԴԻԿՂԻԿՈՆ «ներսից փորը պատող մաշկը» Պիտ. 466. Թր. քեր. (վերջինը իբր օրինակ նախայարաշեշտոլոր բառի)։

Անշուշտ յունարէն բառ է, բայց յոյն ձևը որոշ չէ։ ՆՀԲ ուղղում է դիկլիդոն և դնում է յն. δικλίς (սեռ. δικλίδος) «երկփեղկ, երկու փեղկ ունեցող (օր. դուռ)» բառից, որ այստեղ յարմար չէ։ Նոյնը յիշում է Հիւբշ. 346 կասկածով՝ առնելով ՆՀԲ-ից։—ԳԲ էջ 377 ուղղում է դիկլիտոն և մեկնում է «մարմնոյ երակաց կամ անօթոց և ուրիշ խողովակաց մէջ գտնուող ծալք, թաղանթ, որ հեղուկները կը վարեն այս ինչ ուղղութեամբ և և արգելք կըլլան ետ վարնելուն. valvule»։

ԴԻԿՏԱՏՈՐ տե՛ս Դիկտատոր։

*ԴԻՄԱԿ, ի-ա հլ. «կերպարանք, պատկեր կամ նկար» Ոսկ. պօղ. 910, 465. մատ. 10, 175, «աչք» Կոչ., «դիմակ, կեղծ երես» Ոսկ. պօղ. 299 (Զտեսանիցե՞ս զազգի ազգի դիմակսն զոր դնեն երեսաց գուսանքն).—միւս օրինակները տե՛ս Տաշեան, Ուսումն դասական հայերէն լեզուի, էջ 519, ծան. 1.—վերջի իմաստով է նաև արդի գրականի մէջ, ուր ունինք դիմակաւոր, անդիմակ, դիմակահանդէս նոր բառերը։

=Պհլ. dēmak «կերպարանք, ձև», յոգն. dēmagān (կմա՛ dēmakān), ասր. ܕܝܡܐ dīma «դէմք, կերպարանք». միւսները տե՛ս դէմf բառի տակ. այս բառը հայերէնի մէջ կազմուած չէ, որովհետև -ակ նուաղական մասնիկ չէ այստեղ, այլ ամբողջը պատրաստ իրանեանից է։—Աճ.

ԴԻՄԵԼ «զբաղիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 78։

ԴԻՄԵՍԼԵԿՈՍ տե՛ս Դեմեսլիկոս։

*ԴԻՄԻՍՈՆ «բանտ». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Միխ. ասո. 175 «Իսկ Վաղէս ետ շինել յԱնտիոք դիմիսոն, որ է բանդ ուղղափառաց»։

= Յն. δημόσιος, α, ον «պետական», բայց և իբր գոյական գործածուած՝ նշանակում է «պետական բանտ» (տե՛ս Bailly, 458, 7)։—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 177։

ԴԻՄՃԱՏ «խօսք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 78 յոգ. գրծ. դիմճատօf «խօսիւք» ձևով։

*ԴԻՄՈՍ «դրամ, ինչք» Ոսկ. յհ. բ. 14 (էջ 662). Օրէնք հմռ կր., «հասարակաց կամ արքունի գանձարան» Մխ. դտ. Օրէնք քղ. բ. 4. Անսիզք 19, «հարկ, տուրք» Միխ. ասո. 362, 399, որից՝ դիմոսատու «հարկատու (ժողովուրդ)» Մխ. դտ.։

=Յն. δημόσιος «հասարակաց գանձարան», δημόσια «հասարակաց ինչք», δημοσίᾳ «կառավարութեան ծախսով». բոլորն էլ գալիս են δῆμος «ժողովուրդ» բառից։ Տե՛ս նաև վերը դիմիսոն «բանտ», որ նոյն δημόσιος բառըն է, որից փոխառեալ է նաև ասոր. ܕܝܡܣ dīmās «բանտ»։—Հիւբշ. 346։

Ուղիղ մեկնեցին բառս նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ։—Անսիզքի հրատարակիչը՝ էջ 19 դնում է յն. τῆμος։

*ԴԻՄՈՍԱԿԱՆ «ժողովրդական, հասարակաց, արքունի» Վրք. և վկ. Ա. 160 (ոսկեգաբեան). Վրք. ոսկ. Ոսկ. ճառ. 655, 706, 902. Ասոր. դատ. 20. Մխ. դտ.։

=Յն. δῆμος «ժողովուրդ» բառից՝ -ական մասնիկով, ինչպէս յն. δημόσιος «հասարակաց, ժողովրդական»։—Հիւբշ. 346։

*ԴԻՄՈՏ, ի-ա հլ. «ռամիկ, հասարակ ժողովուրդ» Սոկր. էջ 172, 232, 589։

=Յն. δημότης «ժողովրդական», δημόται «հասարակ ժողովուրդ, ռամիկ»։—Աճ.

ՆՀԲ կարդում է դիմոս և կցում է նախորդ դիմոս բառին։ Նրան է հետևում նաև Հիւբշ. 346։

*ԴԻՆԳ «բրինձ մաքրելու գործիք, որ ոտքով և կամ ջրով է շարժւում». յետին ժամանակի բառ, որ գործածական է այսօր Երև. Ջթ. Ղրբ. Հմշ. Մշ. Սվ. և Տիգ.—ըստ Ղրբ. հնչւում է տենգ՝: Բարբառային այս ձևը (տ նախաձայնով և ոչ դ), ինչպէս նաև բառի ընդարձակ տարածութիւնը, ցոյց են տալիս, որ փոխառութիւնը կարծուածից աւելի հին է. հնագոյն վկայութիւնը գտնում եմ Եւ. պտմ. 28 «Ջրաղաց հինգ հարիւր. տինկ՝ որով զբրինձն զըտեն՝ հինգ հարիւր»։ Նոյն բառից են դանկրար «դինգով բրինձ ծեծող» և դանկագործ «դինգ շինող», որ յիշուած են ԺԵ՞ դարու մի յիշատակարանում (Արրտ. 1903. էջ 562)։

=Պրս. دنگ dink «տափանն որով ի ձեռն ջրոյ վատօղ ծեծեն. նաև ցուցանէ գփայտն

գայն, որով ծածկալ գլխիթիւք՝ որից այսինքն բրինձ հանեն. 2. մամուլ ձիթոյ և շուշմայի. որ է մէնկենէ» (ԳԴ, Բառ. պրս. էջ 565)։ Նոյն բառից է նաև վրաց. დინგი դինգի «կալսիչ մեքենայի ձողը»։—ԱՃ.

Տե՛ս իմ Գաւառ. բառ. էջ 278։

ԴԻՃ.—Երև. դինգ. Ղրբ. տէնգ՛, Տիգ. դընգ են։

ԴԻՈՂՈՆ տե՛ս Դիաղոն։

*ԴԻՈՊՏՐԱ (սխալ գրչութեամբ դիօպտառ) «հին երկրաչափական մի գործիք» խոր. աշխ. 587։

=Յն. διοπτρα «բարձրութիւն և հեռաւորութիւն չափելու մի տեսակ գործիք. տրամադէտ, վիրաչափ». ծագում է ὁράω, ὄψομαι «տեսնել, դիտել» բայից՝ δια- մասնիկով։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ, յաւել, Բ. էջ 1050։

ԴԻՈԿԱՆԴԻԴԻՄ «հռովմէական մի աստիճան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. Բ. 79 «Հայրն իմ դիոկանդիդիմ վախճանեցաւ ի մեծն Հռովմ»։

=Անշուշտ աղաւաղուած գրչութեամբ յն. կամ լտ. մի բառ է։

*ԴԻՊԱԿ, ի-ա հլ? «մետաքսեայ մի տեսակ ոսկեթել գործուածք և նրանով շինուած հագուստ» Ես. գ. 21, 24. Եզեկ. իէ. 7. Կղնկտ. Ա. 321. Ղևոնդ 62. Ասող. 129, «դիպակից շինուած» Յայսմ., որից՝ դիպակագործ Ոսկ. ես., դիպակազգեստ Վրք. հց., դիպակակիտուած Նար.— Բառ. երեմ. 78 դիպակ մեկնում է «ծայր», որ ճիշտ այնպէս է՝ ինչպէս ճոթ, որ մեր արևմտեան բարբառներում նշանակում է «ծայր», իսկ արևելեան բարբառներում «կերպասեղէն կամ այլ գործուածք»։

=Պհլ. dēpāk «դիպակ», որ և պրս. دیبا dēbā, دیبه dēba, دیباه dēbāh, աֆղան. dēbā, քրդ. dība։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܕܝܒܓܐ ; dībagā «ոսկեթել հանդերձ», արաբ. دیباق dībāq կամ دیباج dībāǰ, վրաց. დიბა դիբա, սերբ. diba, diva, ռում. diba, լեհ. dyba են համանիշ բառերը։ Իրանեան բառը Horn, § 591 ստուգաբանում է սանս. dīp «փայլել, ցոլալ» արմատով, բայց կասկածում է, որովհետև սանսկրիտի մէջ նոյն արմատը ē ձայնավորով աւանդուած չէ։—Հիւբշ. 143։

Առաջին անգամ Շրէօդեր, Thes. 47 պրս. (իմա՛ արաբ.) dībāǰ ձևից փոխառեալ։ Ուղիղ մեկնեցին ԳԴ, ՆՀԲ, Böttich. ZDMG, 1850, 353, Arica, 88, 440, Lag. Urgesch. 928, Müller, SWAW, 38, 572 են։

ԴԻՊԱՀ «առժամեայ բնտ». առանձին գործածուած չէ, այլ միայն ներգոյական ձևով՝ ի դիպահոջ Ծն. խբ. 16, Ոսկ. ես. Եղիշ. 3հ. կթ. (Ոսկ. ես. գրուած է ի դիպահւոջ), որից՝ դիպահաւոր «բնտարկեալ» Ոսկ. երր.։

ՆՀԲ «դէպ պահ, դիպօղ տեղի պահեստի»։ Հիւնք. համարում է կազմուած դի և պահ բառերից. առաջինը՝ յն. διατήρησις «պահպանութիւն» բառի առաջին երկու տառերն են!

ԴԻՊԵՏ «զառող կամ ճոկատ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 78։

ԴԻՍԱՆ «փայտատաան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 78։

ԴԻՐ, ԴԻՐՔ տե՛ս Դնել։

ԴԻՐԴ տե՛ս Դրդել։

*ԴԻՐՏ «մրուր», ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ և ՓԲ, յիշում է Բառ. երեմ. էջ 217՝ մրուր բառի բացատրութեան մէջ. աւելի հնից գտնում եմ՝ դուրտ Հայել. էջ 20, տուրտին Վստկ. 16, 19, 29, 30, 44, դրտին Աղամ. 115, 137, 207, 265։—Նորայր, Բառ. ֆրանս. (տե՛ս lie բառի տակ) յիշում է դրուրտ և դուրտին ձևերը. արդի արևմտեան գրականում ընդունուած է դիրտ ձևով։

=Պրս. دُرد durd, տաճկական արտասանութեամբ dürd «մրուր», որից փոխառեալ են նաև արաբ. دُردی durdī, թրք. طورتی tortə, tortu «մրուր, դիրտ», վրաց. დურდო դուրդո «չրի երեսի կեղտը», ն. ասոր. dūrt' «դիրտ, մրուր», արևել. թրք. تورتا torta «հալած կարագի տակուցքը», քրդ. torte «դիրտ»։—Հիւբշ. 264։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև Böttich. Arica, 75, 239, Müller, SWAW, 42, 250։ — Müller, Kuhns und Schleich. Btrg. 5. 383 կցում է ծիրտ բառին։

ԳԻՒ.—Մշ. դուրդ, Երև. դուռդ, Ղրբ. դիւռդ, Ագլ. դըռդ, դըռդի՛ (—պրս. دردی durdī ձևից), Ջղ. դիւրդ. նոր բառ է դիւրդաճամ:

*ԴԻՒԱՆ, ի-ա հլ. «դահլիճ, արքունի սրահ, ատեան» Ես. իբ. 15. Երեմ. լզ. 12. Կորիւն, «դպրոց» Գծ. ժթ. 9, «մատենադարան» Խոր., որից՝ դիւանապան Կոչ., դիւանապետ Նար., դիւանադպիր Վրդն. սղ. Ճառընտ., դիւանատուն (չունի ԱԲ) Տաթև. ձմ. լէ., դիւանագիր Խոր.։—Դիւան բառը նշանակում է նաև «մի տեսակ հարկ», որին իբրև վկայութիւն ունինք Օրբել. 360 հետևեալ հատուածները. «Ազատ յամենայն հարկաց և ի դիւանէ անգաւի և անհաշիւ յամենայն կողմանց. եւ արդ՝ մի որ իշխեսցէ իշխանութիւն վարել ի վերայ այս շինոյս և կամ հարկ կամ դիւան կամ մալ կամ այլ ինչ դնել ի վերայ»։

=Պհլ. dēvān «արխիվ», պրս. دیوان dī-vān «ատեան, դիւան, դատարան, խորհրդարան, ժողովածոյ գիրք բանաստեղծական երգոց և տաղից», քրդ. دیوان dīvān «Օսմանեան դատարան»։ Իրանեան բառը փոխառութեամբ տարածուած է շատ հեռուները. այսպէս՝ ասոր. ܕܝܘܢ dīvan «օրինագիրք», վրաց. დივანი դիվանի, მდივანი մդիվանի «դիւանական քարտուղար, դիւանադպիր», թուշ. მდივა մդիվա «քարտուղար», ավար. դիվան. «դատ», արեւել. թրք. دیوان divan «նախարար, պաշտօնեայ», սերբ. divana, ռուս. диванъ «դահ, դիվան, բազմոց», լեհ. dywan «ծածկոց», ուկր. dyvan «գորգ», սպան. divan, duan, նյն. διβάνι, ֆրանս. divan «բազմոց», նաև ֆր. douane «մաքսատուն», սպան. aduana, իտալ. dogana «մաքսատուն» (ըստ Marcel Devie, Dict. étym. Paris, 1876).—Թուրքերէնի միջոցով կիլիկեան շրջանին փոխառնուած էր տիվնցի, տիվանպաշի (<թրք. divanbašə). Անաիզք 39.— Հիւբշ. 143։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ Lag. Urgesch. 21, Ges. Abhd. 216 են։

ԳԻՒ.—Ագլ. դիվուն, դիվունf. այլուր ամէն տեղ դիվան՝ թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ։

ՓՈԽ.—Ըստ Մառ, Ииполь. 63 հայերէնից է փոխառեալ վրաց. დივანი դիվանի «դատարան»։

ԴԻՒԹ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «վհուկ, կախարդ» Բ. մնաց. լե. 19. Ոսկ. ես. Կոչ. 270, «դիւթական, կախարդական» Եփր. ծն., որից՝ դիւթել ՍԳր. Կոչ. Եփր. գ. կոր. Եւս. պտմ., դիւթութիւն ՍԳր. Ոսկ. ա. թես. գ, դիւթական Իմ. ժէ. 7, ալիւրադիւթ Մխ. երեմ. Վահր. յայտ., գարեդիւթ Մխ. երեմ. Տօնակ., խառնադիւթ Մանդ. էջ 197, չարադիւթ Մանդ., դիւթիչ (արդի գրականում)։

Հինք. հանում է դիւել բայից։—Ալիշան, Հին հաւ. էջ 377 հյ. դև, դիf և եգիպտ. թոթ «չաստուած» բառերի հետ։

ԴԻՒՐ, ի հլ. «հարթ տեղ» Գ. թագ. ի 23, 25, «հարթ» (ած.) Մաշկ. Լմբ. Վստկ., «դիւրին, հեշտ» Ոսկ. մ. ա. 23. Եւագր., «հաճելի, ախորժելի» Եփր. գ. կոր., «անդորրութիւն, հանգիստ» Ա. թագ. ժզ. 16. Փիլիպ. բ. 19. Բուզ. Ոսկ. տիտ. և ես. Եփր. ա. կոր., «դիւրին կերպով» (մկ.) Ոսկ. մ. ա. 11 (նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. նեշտանf, գւռ. նեշտ «դիւրին», նեշտրան «հարթ տեղ. 2. հանգիստ)։ Այս արմատից են՝ դիւրանալ «ախորժելի թուիլ, դիւր գալ» Ա. թագ. ժզ. 23. Սեբեր., դիւրաւ Իմ. զ. 13. Առակ. ժզ. 6, դիւրեաւ Ագաթ., դիւրով Եփր. Ոսկ. հռովմ. 77, 90, 92. Փարպ., դիւրել «հանգիստ տալ, հանգուցանել» ՍԳր, «ճամբան հարթել» Ես. իզ. 7, դիւրացուցանել Ոսկ. բ. կոր., դիւրիչ Եզեկ. է. 26, դիւրութիւն Ել. ը. 15. Առակ. լ. 32. Ոսկ. մ. ա. 16. Ագաթ. Եւս. քր., դիւրին «ո՛չ-դժուար, հեշտ» ՍԳր. Եփր. ա. կոր. Ոսկ. մ. ա. 1, «ախորժելի» Եփր. համառ. Մխ. երեմ., «յօժար, դիւրապատրաստ» Ոսկ. կոր., «հարթ, ողորկ» Առակ. Բ. 20. Ես. խ. 4։ Բազմաթիւ բարդութեանց մէջ, ինչ. դիւրաբեկ Իմ. ժե. 13. Ոսկ. Բ. տիմ., դիւրագին «էժան» Մանդ., դիւրագործութիւն (նորագիւտ բառ) Եփր. մատ. Դ. 202, դիւրապատում Կորիւն. դիւրաթափ Ոսկ. բ. կոր., դիւրասնունդ «փափկակեաց» Վեցօր., դիւրայոյս Կոչ., ստդիւր (մէկ բառ) Եփր. փիլիպ. 159, ընդդիւրութիւն Պիտ. կրկնադիւրութիւն Եփր. աւետ., մտադիւր ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա.

2, անձնդիւր Ոսկ. փիլիպ. ևն ևն (սրանց թիւը բառակազմում ԱԲ-ի մէջ 292 հատ է)։ Գրուած է դևր Վեցօր. էջ 158. Եփր. փիլիպ. 159, դոյր Ուռհ., դուր Սարգ. յկ. ե. Արդի գրականում ընդունուած է դիւր ձևը, բայց արևելեան գրականը ընդունում է նաև դուր, ինչ. դիւր գալ կամ դուր գալ, դիւրեկան, բայց աւելի դուրեկան. սակայն դիւրին, դիւրաւ են և ո՛չ բնաւ դուրին ևն։ Նոր բառեր են՝ դիւրաբորբոք, դիւրագրգիռ, դիւրազգած, դիւրաբեք, դիւրաճնշիւն, դիւրամատչելի, դիւրամարս, դիւրափշուր, դիւրընթեռնելի:—Արմատը ունինք նաև դորր կամ դոյր ձևով, որ պահուած է միայն անդորր, անդոյր (ընդոյր, անդոյրր) ոսկեդարեան բառի մէջ (տե՛ս առանձին)։

Lag. Urgesch. 172 հոլ. dobrŭ «բարի»։ Մորթման ZDMG, 26, 492 բևեռ. tiruni=դիւրել։ Canini, Et. étym. 142 սանս. dur «դժուար» բառի հետ։ Մառ, ЗВО, 7, 74 մաադիւր բառի մէջ դիւր համարում է նոյն ընդ դիր (դնել), իբր մաադիր: Հիւնք. յն. ἄνδηρον «գետափ» ձևից։ Patrubány, SA, 1, 195 լատ. tūtus, սանս. tu, táuti «կարողութիւն, արժանիք ունենալ», tuvi «զօրեղ» Karst, Յուշարձ. 419 թաթար. töz, tüz։ չուվաշ. türe «հարթ»։

ԳԻՒ.—Տփ. դուր, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Սեբ. դ'ուր, Ղրբ. տուր, Գոր. տիւր, տօր, Մկ. Սլմ. Վն. տիւր, առհասարակ դիւր գալ «ախորժելի լինել, հաճելի թուիլ» ոճի մէջ, բայց գործածական է նաև առանձին դուր «հարթ, տափարակ» (միայն դաշտի համար ասուած)։ Նոր բառեր են՝ դիւրկոկորդ, դուրուրիկ, դուրեկան, անդուրեկան, անդուր, դուրելի, դուրիկ, դուրան, դուրել, դուրուկ «դաշտավայր» (Խրբ. և Ակն. արտասանւում է դ'օր. և վերջինի մէջ ունի «ճիշտ, ստոյգ» նշանակութիւնը, ճիշտ ինչպէս որ ուղղորդ «ուղիղ, շիտակ» դարձած է Ննխ. խօրբ «ստոյգ, ճիշտ»)։

ՓՈԽ.—Մառի յաջող քննութեան համաձայն (ЗВО, 17, 302—3) հայերէնից փոխառեալ է վրաց. მდოვრე մդովրե «հանդարտ», მომდოვრება մոմդովրեբա «մեղմել». վրացի բառը մի տեսակ շղթայ է հանդիսանում հյ. դիւր և դոյր ձևերի մէջ, հաստատելով նրանց նոյնութիւնը. միևնոյն ժամանակ ցոյց է տալիս, որ հայերէնի հետ կապ չունին վրաց. ადვილი ադվիլի «թեթև, դիւրին», ადვილოდ ադվիլոդ «դիւրութիւն», ადვილება ադվիլեբա «դիւրացնել», საადვილო սաադվիլո «դիւրին», გაადვილება գաադվիլեբա «օգնել, դիւրացնել, սփոփել»։—(Սրանց բոլորի արմատն է dvil, որ առանձին գործածուած չէ և որ հայերէն դիւր բառին է կցում Brosset, JAs. 14(1834), էջ 383 ևն.)։

+Դիք (սեռ. դից, հյց. դիս, գրծ. դիօք) «աստուած, կուռք» ՍԳր. Եզն. Մծբ. Եփր. բոլորն էլ գործածում են անեզաբար, մինչև անգամ մի՛ կուռք նշանակելու համար՝ Եւս. քր. ա. ունի դիցն այնմիկ, դից իրիք, որից կխաղիք Եւս. քր.։ Ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով՝ դից- և դիւց-, որոնք իրար են փոխանակում. այսպէս՝ դիցախելար կամ դիւցախելար Ագաթ., դիցապաշտ կամ դիւցապաշտ Ագաթ. Եզն. Եւս. քր., դիւցախառն Ագաթ. կամ դիցախառն Ճառընտ. դիցասէր Եւս. պտմ. դիւցազն Եզն. Եւս. քր. կամ դիւցազնական Փիլ. սամփս. Ճառընտ. ևն։ (Հիւբշ. 439 ենթադրում է, որ դիւց- կազմուած է դից և դիւ- (դև բառի բունը) ձևերի խառնուրդով. այսպէս. դիցապաշտ և դիւապաշտ ձևերից՝ դիւցապաշտ: Նոր բառեր են՝ դիւցազներգ, դիւցազներգակ, դիւցազներգական, դիւցազներգութիւն, դիւցազներգու:

= Հնխ. dhēs, dhəs արմատից, որի միւս ժառանգներն են յն. θεός (<հնխ. dhvesos) «Աստուած», սնս. dhis-ṇyas (աստուածների վերադիր է), լտ. fānum (<fasnom) «սրբատեղի, աստուածներին նուիրուած տեղ», fēriae (հլտ. fesiae) «տօնական օր, կիրակի», fēstus «տօնական», օսկ. fíísnú «տաճար», ումբր. fesnafe, fesnere «ի տաճարի», փռիւգ. δεως «աստուած» (Walde, 271, Boisacq, 340, Pokorny, 1, 867, Ernout-Meillet, 327)։ Հայերէն դիք ծագում է հնխ. յգ. ուղ. dhēs-es ձևից։—Հիւբշ.։

ՀՀԲ դի «դիակ» բառից։ ՆՀԲ դև, դիոս կամ դիակունք բառից։ Wind. 10—11 չգիտէ թէ դի «դիակ» բառի՞ց է, թէ դև = սանս. dēva ձևից։ Bopp, Gram comp. I

400 սանս. dêvá ձևի հետ։ Մորթման, ZDMG, 30, 413 քննո. Tiasba աստուածը մեկնում է հյ. դի + ասպ բառերից, իբր «աստուած ձիոց»։ Տէրվ. Altarm. 95 դև բառի հետ սանս. dyāus, div- «երկինք», լտ. Ju-piter, diu, deus, իբր դի<*տիւ, որից սեռ. դից, պահուած միայն բարդութեանց սկիզբը։ Կոստանեան, Հայոց հեթ. կր. 1879, էջ 5 սանս. div «փայլել, շողալ» ձևից.—«դի նշանակում է լոյս, պայծառութիւն, շողք»։ Տէրվ. Մասիս, 1882 հոկտ. 29 դիf բառի դ ձայնը թէև օրէնքի հակառակ է գտնում, բայց բացառութիւն համարելով՝ չի ընդունում որ օտար լինի. որովհետև իրանեանները կուռք չունէին, իսկ յոյները այն ժամանակ դեռ մեզ հետ յարաբերութեան մտած չէին։ Նոյն, Նախալ. 87 կապելով div «փայլել» արմատին, ասում է թէ հայ լեզուն «տառական օրինաց դէմ անսաստած է այդ բառին մէջ, կամ Հայք նոյն բառն այնպիսի ազգէ մը ստացած են, զոր մենք որոշել չենք կրնար». աւելի հաւանական է համարում առաջինը։ Հ. Ս. Եազըճեանի ընթերցմամբ (Պատկեր, 1890, թ. 9, էջ 199) Շուլցի № 17 արձանագրութիւնը սկսում է Դիցուճեա բառով։ Հիւնք. պրս. dīk «պտուկ» բառից։ Müller, Arm. VI, թիւ 8 համեմատում է յն. θεός բառի հետ։ Հիւբշ. 438 կասկածով էր վերաբերում այս մեկնութեան, բայց յետոյ նոր բացատրութեամբ ընդունեց՝ վերի ձևով, IF Anz. 10, 45։—Մառիկեան, ՀԱ, 1919, էջ 33 հաթ. ti-ia-u-wa-as «Աստուած»=deus բառի հետ։

ԴԻՔՏԻՈՆ տե՛ս Ընդիկտիոն։

*ԴԻՖԼԱ «դափնեվարդ, ճփնի, oléandre» Բժշ., որ և գրուած է տլփա. ունի միայն ՀԲուս. § 591։

=Արաբ. دفلى dafla (տե՛ս Շթայնշնայդէրի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM, 12, 82)։

ՀԲուս. հանում է արաբ. دلفى ձևից, որ այսպէս պէտք է ուղղել։

ԴԼԱԼ տե՛ս Դուլ։

ԴԼՓԻՆ տե՛ս Դելփին։

ԴԽԽԵՆ «դժուարին, տաժանելի, վշտագին, տառապելի», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 79, որից և ՀՀԲ. բայց վերջինս գրում է դխխին։

ԴԿՈՒՂ «լոքի» մէկ անգամ ունի Ագաթ. գրուած է նաև դկօլ, այլ ընթերցուած՝ դկուղ։

ՆՀԲ պրս. տէճր։ Աճառ. SA, 1, 304 համեմատելով արաբ. دجر dujr, dujur համանիշի հետ (տե՛ս Կամուս, Թրք. թրգմ. Ա. 853), ենթադրում է, որ առաբական փոխառութիւն լինի։ Բառիս նման է հնչում նաև պրս. تلك tulk «լոքի», բայց որովհետև ճշտիւ յայտնի չէ նոյն իսկ՝ թէ ի՛նչ էր հայերէն բառի բուն ձևը, ուստի չի կարելի նմանութեանց մասին վճիռ տալ։

*ԴՀՈՒՆԱՂՀՈՒՆԱՐ (գրուած է նաև ճունաղճունար) «մի տեսակ արաբական իւղ է» Խոր. աշխ. (տե՛ս նաև ախունճա բառը)։

=Արաբ. دهن الحنا duhn-ul-ḥinnā «հինայի իւղ»։—Հիւբշ. 269։

ԴՂԱՅԻ «տղայ». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 79։

ԴՂԵԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, ինչպէս գտնում եմ յետնաբար Սարգ. յկ. ե, էջ 67 ա) «ամրոց, բերդ» Բ. մակ. դ.. 27. Ագաթ. Փարպ. Եղիշ. գրուած է նաև դղեկ՝ իբր ռմկ. (տե՛ս կրկնագիր Ագաթ. հրտր. Յուշարձան, էջ 118 ա, Եղիշ. ը. էջ 110, 111), որից դղեակապարիսպ Ղևոնդ., դղեկաձև ԱԲ.—ըստ Նորայր, Կորիւն վրդ. և թրգմ. 298 նորագիւտ բարդ բառեր են՝ դղեակբերդ Ագաթ. Բ. մակ. դ. 27. Ուխտ. Ա. կբ. 90, Արծր. 131, Ասող Գ. դ. 165, ժղ. 194 և դղեկփաղաf Եղիշէ։

Տէրվ. Նախալ. 87 պրս. دز diz «դղեակ», սանս. dih, զնդ. diz, հյ. դէզ, դիզել բառերի հետ՝ հնխ. digh արմատից։ Կապ ունի՞ պրս. دوله dūla «բարձր բլուր» (հին ժամանակ դղեակները բարձունքների վրայ էին շինում)։

ԴՂՈՐԴ «սարսիլը, ցնցում, շարժիլը» Փարպ. Իսիւք. յոբ. 122. գրուած նաև դղուրդ Մարթին. սեռ., դղրդի (ինչ. ձայն դղրդի «դղրդոցի ձայն») Զենոբ. էջ 32, որից՝ դղորդել կամ դղրդել «ցնցել, սարսել, սասանեցնել, փա-

խեցնել, թնդացնել» Ոսկ. ես. և մ. ա. 7. Մաթ. իա. 10, դղրդալ «թնդալ» Գնձ. Ճառընտ., դղորդեցուցանել Ճառընտ. կամ դղրդեցուցանել Դատ. ը. 12, դղորդումն «երկրաշարժ» (այս նշանակութիւնը չունին բառարանները) Լաբուբ. 21, 27 (Վասն մեծի դղորդմանն՝ որ եղև ի ժամու խաչելութեանն նորա. Անհաղին դղորդմունքն որ եղեն յայնմ ժամու), «սարսիլը» Եղիշ. դտ. Փարպ., դղրդիւն Եւս. քր., անդղորդելի կամ անդղրդելի Նար., ուռնադղորդ ԱԹ։ Նոր բառեր են՝ մեծադղորդ, ահագնադղորդ։

ՆՀԲ դող բառից՝ իբր դող-ուրդ։ Հիւնք. դրդել բայից։ Meillet, MSL, 10, 279 տե՛ս դանդաղ։

ԳԻՌ.—Մշ. դ'խրդ'ալ «յատակը, գետինը են շարժիլ», ըստ Պէտէլեան, Արևելք 1888 նոյ. 8—9 պահուած է նաև Ատանայի թրքախօս հայոց մէջ դղրդել ձևով։

*ԴՄԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ. թէև առանց վկայութեան) «ոչխարի պոչ» Եղ. իթ. 22. Կանոն. 37. Մխ. առակ. Վստկ. 206, որից՝ դըմակեղ «դմակի իւղ» Վստկ., գառնադմակ կամ գառնադմակիկ «մի տեսակ բոյս» Բժշ. Վստկ. 149։

=Պհլ. *dumak հոմանիշից. այս ձևը աւանդուած չէ իրանեան գրականութեան մէջ, բայց կան նրա բազմաթիւ ցեղակիցները, ինչ. զնդ. duma-, պհլ. dum, dumb, dumƀak, dunbak, dunb, պրս. دم dum, dumm, دنب dunƀ, دنبه dunba, دنبال dunbāl, բելուճ. dunbag, քրդ. dunk, dūw, աֆղան. lam, մինչ. ləm, օսս. dumäg, dəmäg «դմակ» (Horn, § 573)։ Իրանեան բառերի նախաձևն է ըստ Bartholomae, Stud. II. 101 *dhumbhma-։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܕܘܢܒܐ dūnbā «պոչ», վրաց. დუმა դումա «դմակի իւղ», დუმი դումի «դմակաւոր ոչխար»։ Pokorny, 1, 816 իրանեան ձևերից է կցում հբգ. zumpfo, մբգ. zumpf «առնի». նախաձևը դնում է հնխ. dumƀ- (կամ dumbh-?) «առնի, պոչ» և թերևս նախապէս «դաւազան, փարոց»։—Հիւբշ. 144։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lag. Urgesch. 944, Müller, SWAW, 42, 551, Հիւբշ. KZ, 23, 403, Հիւնք.։

ԳԻՌ.—Տփ. դմակ, Նխ. դմագ, Ախց. Երև. Կր. Ոզմ. Ջղ. դ'մակ, Ալշ. Խրբ. Մշ. Սեբ. դ'մագ, Վն. տմակ, Ռ. թմագ (այս վերջինը գործածւում է միայն «յետոյք» նշանակութեամբ՝ դմակս կեր հայհոյանքի մէջ). Ղրբ. Վն. տմոկ, Սլմ. տմոկ', Ագլ. դմօկ, Տիգ. թըմմոգ, Ասլ. դ'ամագ, դ'ամայ, Հճ. դ'ը՝մօգ, Մրղ. տիւմոկ', Շմ. տիւմոգ'.—գաւառականների մէջ ստացել է մի քանի նոր նշանակութիւններ. ինչ. «յետոյք. 2. ականջի բլթակ. 3. դարբնոցի սալի յետևի լայն մասը».—Նոր բառեր են՝ դմակաւոր, անդմակ, դմակալի, դմակաչուր.—Թրքախօս հայոց մէջ կայ Ատն. garn-dumbaq «գառնադմակիկ» (բոյսը), որի երկրորդ մասը հյ. դմակ բառից ձևափոխուած է (Արևելք, 1882 նոյ" 8—9)։

*ԴՄԻՇԿ «սուսեր պողովատիկ Դամասկեան» միջին հյ. բառ (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 338 բ). սրա հետ նոյն են՝ դմշխեայ «Դամասկեան պողպատից շինուած»։ Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածւում է Արր. կրետ. 44 «Եւ ունին ի ձեռս իւրեանց միշտ նաճաղս (=պրս. naǰak «կացին») դմշխեայ երկաթէ՝ արծաթապատ կոթով». —տմշխի «պողովատիկ» Բառ. երեմ. էջ 272.—դմըշխը «of Damascus; of steel» (Riggs, Vocabulary, էջ 16)։

=Արաբ. دمشق Dimišq «Դամասկոս քաղաքը» (որ է Շամ), որից دمشقى dimišqī «Դամասկոսեան, Դամասկոսի յատուկ (թուր, շալ են)», յատկապէս նշանաւոր էին Դամասկոսի թուրերը, որով և բառը անցաւ զանազան լեզուների, օր. ֆրանս. damas «ընտիր պողպատեայ թուր», damasser «պողպատը մխել դամասկեան ձևով», damassé «դմշխեայ. մխեալ պողպատով». հմմտ. նաև ֆրանս. damasquiner, գերմ. damaszieren, անգլ. to damaskene են։—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնը տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 127։

ԳԻՌ.—Ակն. Բն. դ'մշխի «դիմացկան (շոր են). 2. ամրակազմ և դիմացկան (կին)», Մշկ. Ք. «մատղաշ», իսկ Մշ. դմշխի «մի տեսակ խաղող, մեծ հատերով, որ ցրտին լաւ է դի·

մանում»։ Բոլորն էլ պոզպատի դիմացկանութեան գաղափարից։

ԴՆԴԵՂ տե՛ս Դոնդող։

ԴՆԴԵՐ «մկան». կամ միայն յգ. դնդերք, դնդերս «մկանունք» ձևով՝ Նիւս. բն.։

ՆՀԲ յն. ἔντερα «ընդերք, ներքինք»։ Պատահական նմանութիւն ունին սանս. tantrī «աղեղի լար», ḍinḍira «լոք ձկան ոսկորը»։—ՓԲ բառիս եղակին դնում է դունդր:

ԴՆԴԻՌ տե՛ս Ընդեռն։

ԴՆԴԻՒՆ տե՛ս Թունդ։

ԴՆԴՂԱՆՔ. մէկ անգամ ունի Ոսկ. բ. տիմ. ա. էջ 168 «Մինչդեռ սկիզբն էր քարոզութեանըն, մինչդեռ ամենայն ինչ եղծ զեղծ էր, մինչդեռ կարի թշնամութիւնն էր, մինչդեռ յամենայն կողմանց դնդղանք (այլ ձ. դանդաղանք) էին».—ՆՀԲ և ՋԲ մեկնում են «ալիք, ծփանք. 2. վէճ, հակառակութիւն» և առաջին նշանակութեամբ ուզում են կցել գւռ. դնդեղ, դնդող «ալիք» բառին։

Հինք. դանդաղ բառից։

ԴՆԴՆՋԵԼ տե՛ս Դղին։

ԴՆԴՈՂ տե՛ս Դոնդող։

ԴՆԴՋԵԼ տե՛ս Դղին։

+ԴՆԵԼ. առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «դնել», որից փոխաբերութեամբ յառաջացել են ուրիշ երկրորդական բազմաթիւ առումներ, ինչ. «համարել, ենթադրել, կարգել, անել, վիրածել, տալ, հասցնել ևն». ռմով ասում է դնել ի մտի «միտքը դնել», ունկն դնել «լսել, ականջ դնել», գիրս դնել «մատենագրել», դնել ի արտի «խորհիլ», դնել զանձն «գետին փռել, սպանել» ևն։ Նոր և կարևոր մի նշանակութիւնն է «շինել, կառուցանել», որի համար հմմտ. «Դնեն զոգատունս հանդեպ վանիցն և ժողովեալ ուրուկս բազումս անդ դարմանէին» (Օրբել. 179). «Շէնդ գՏեղ... զոր իմ Թագաւորին Սմբատայ ինձ տուեալ էր և իմ ի կորդոյ շէն դրեալ» (Օրբել. 213) (այսինքն՝ խոպան տեղը գիւղ էր շինած. հմմտ. մի բլուր յետոյ՝ զոր իւր իսկ... ի կորդոյ շինեալ էր)։ Այս իմաստից է նաև ռմնադիր. մինչև այսօր էլ Երևանի և Ղարաբաղի բարբառով ասում են պատ դնել «պատ շինել, պատ քաշել», դէզ դնել «խոտի դէզ շինել». այսպէս նաև պրս. بنّاه bannāh «որմնադիր, որ ծագում է nihādan «դնել» բայից։—Բառի արմատն է *դի (հմմտ. եդի), որից ն յօդակապով և -ել բայակերտ մասնիկով յառաջացել է դնել: Միւս արմատաձևերն են՝ 2. Եդ, որ կազմուած է կատարեալ ժամանակի հնխ. e-յաւելուածով. գործածւում է յատկապէս կազմելու համար դնել բայի կատարեալը, ապառնին և անցեալ դերբայը (եդի, եդիր, եդ, եդաք, եդիք, եդին, եդից, եդեալ). անկախ գործածութիւն ունի մի քանի յետին ածանցների մէջ, ինչ. եդած Եզն. եր., եդող Մեկն. ղևտ., եդուած Ճառընտ.—3. Դիր կազմուած է *դի արմատից՝ -ր մասնիկով. հմմտ. լու, լուր—լի, լիր—տալ, տուր. յատկապէս գործածւում է դնել բայի հրամայականում, բայց նաև առանձին և մի խումբ ածանցների մէջ. այսպէս՝ դիր «դրուածք» Իմ. ժզ. 12. Սիր. լ. 18, «դիրք» Իմ. է. 19, 29, «դերեզման» Խոր. Փարպ., «օրէնք» Իսիւք. հերձ. 140, 143, 211 (ՀԱ, 1910, 284), «անգամ» Տաթև. ամ. 693. Վրք. հց. Ա. 645, «կաղապար (օճառի)» Մաղաք. աբ. 32, «բութ, առոգանութեան նշան» Գրչ. արիստ., «խաղի անուն» ԱԲ. դիր և տար առնել «ցրուել» Փարպ., դրական Խոսր., բանադրել Մխ. դտ. Կանոն., բարեդիր Ջենոբ, գեղեցկադիր Ագաթ., ծրիստոսադիր Ագաթ. Կորիւն, գլխադիր Եզեկ. ժզ. 18. 21, դիմադրել Ոսկ. յհ. բ. 13, խոյրադիր Ագաթ., խաւարադիր Ագաթ., ոսկեայքադիր Ագաթ. Ոսկ. ա. տիմ., բշնամանադիր Առակ. իէ. 13. ունկնդիր ՍԳր. Եւս. քր., սայրադիր Սիր. լգ. 31, ենթադրել Փիլ. ել., ձեռնադրել Գծ. ժգ. 22. Բ. կոր. ը. 19. Ոսկ. յհ. բ. 40. հմմտ. նաև ընտիր։—Նոր բառեր են՝ ոմնադիր, մեծադիր, փոքրադիր, պարտադիր, կէտադրութիւն, անհամադիր, բաղադրիչ, տարբաղադրութիւն ևն։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dhē- «դնել» արմատից. միւս ժառանգներն են՝ սանս. धा dhā «դնել», dádhāti «դնում է», ádhāt «եդ», զնդ. daδāiti «դնում է, անում է», dāt «եդ», հպրս. adadā «արար», adā «դործեաց», յն. τίθημι (θήσω, ἔθηκα) «դնել, կարգի դնել, անել», կամիս. di-i̯a-u-u̯a-ar «դնե՞լ», լտ. con-do «հիմնել, հաստատել»,

per-do «շնչել, ոչնչացնել. կորցնել», crē-do «հաւատալ», facio «անել», գոթ. ga-dēθs, հրգ. tāt «գործ, իրողութիւն, եղելութիւն», tuon «գործել, անել», նրգ. that «գործ», thun «անել», անգլոք. dón, հսաքս. dōn «անել», հսլ. děją, deždą, děti «դնել», dějati «անել», ռուս. деять «անել, գործել», дело «գործ», одеть «հագցնել», լիթ. dēmi, dedù, dēti, լեթթ. déju, dét «դնել», գալլ. dede «դրաւ» ևն ևն (Walde, 266, Boissacq, 969, Berneker, 192—3, Trautmann, 47—8, Kluge, 499, Pokorny, 1, 826—9, Ernout-Meillet, 267, 311)։ Հնխ. dhē- արմատը ունէր միայն կատարեալ ձև, իսկ ներկայի ձևերը կազմւում էին կրկնութեամբ. այսպէս՝ կատարեալի համար ունինք սանս. ádhāt, հպրս. adā, յն. ἔθεμεν, հյ. եդ<հնխ. édhēt, իսկ ներկայի համար սանս. dadhāmi, յն. τίθημι. միւս լեզուները կրկնաւոր ներկայի տեղ մի պարզ ձև դնելու համար յօրինեցին նոր ածանց ձևեր. այսպէս՝ -ye- ածանցով՝ հսլ. dějǫ կամ լտ. faciō և կամ -ne- մասնիկով՝ հյ. դնեմ։—Հիւբշ. 439։

Առաջին անգամ Peterm. 20 սանս. dhā, Windisch. 11 սանս. dhā, յն. θάω, զնդ. dā։ Այսպէս և միւսները։ Մորթման, ZDMG, 26, 550, 691 դնել=բևեռ. tini, aptini, ZDMG, 31, 413 դիր, դրին=բևեռ. tiruni: Bugge, Etr. u. Arm. 89 ետրուր. θes «դրեց»։ Հիւնք. յն. τίθημι։ Հայերէն ձևերի բացատրութեան վրայ տե՛ս յատկապէս Meillet, MSL, 16, 243 և 18, 26։ Karst, Յուշարձ. 424 թաթար. tir «լեռնարան»։ Սանտալճեան, ՀԱ, 1913, 401 խալդ. duli = եդեալ։ — Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. დება დიბრა «դնել»։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. դնէլ, Ալշ. Մշ. Ջղ. Սչ. դ'նել, Ախց. Երև. Կր. Սեբ. դ'նէլ, Ասլ. դ'նէ՛լ, Հճ. դ'ը՝նել, Տփ. դնիլ, Խրբ. Ոզմ. դ'նիլ, Ջթ. դ'ը՝նիլ, Սլմ. Վն. տնել, Գոր. Ղրբ. Մկ. տնիլ, Ռ. թնէլ, Տիգ. թնիլ, Համշ. տնուշ, Հւր. դինէլ, Մրղ. տինէլ, Շմ. տինիլ, Ագլ. դրիլ։—Արմատը ցոյց է տալիս Շմ. Հրմ. տի՛ «դիր»։—Գաւառականների մէջ ստացել է մի քանի նոր առումներ, ինչ. «դուռը փակել, ծեծել, վարնել, կեղծել, մերձաւորիլ, պատ շինել, հաւկիթ ածել». —դնել «փակել» իմաստի հնագոյն վկայութիւնն ունի Բուզ. Գ. ժթ. (Եւ ոչ ոք իշխեաց բնաւ ... մտանել ի ներքս և ոչ ի դուրսն հուպ երթալ և դնել). աւելի յետոյ՝ ԳՆձ. «Եմուտ թագաւորն և եդաւ դուռն»։—Այս նշանակութեանց համեմատ ունինք՝ դիր «փակ, անգամ, ձեթի մի տեսակ չափ, մշակութեան մի եղանակ», դիրք «կարգադրութիւն, պատշաճութիւն, խաղող ճմռելու մամուլ, ձէթ հանելու գործողութիւնը, փեթականոց» (յատկապէս ուշադրութեան արժանի է Ջղ. դ'իրք «դագաղ», որ է գրբ. դիրք «գերեզման»), դիրուր «դիր ձևով հերկող մշակ», դնան «ցանկապատ», դնովի «կեղծ», դրման, դրոտել, դրուկ, դրվուկ ևն։—Հետաքրքրական ձևեր են Շր. տէմէլ «նորից, դարձեալ» <դիր մ'էլ «անգամ մ'էլ», Ատն. մաղըրէլ «մեղադրել».—Ագլ. դրիլ նշանակում է նաև «ենթադրել». օր. դրիք թա «ենթադրենք թէ», ճիշտ ինչպէս գրբ. դիցուք թէ:

ՓՈԽ.—Քրդ. hastir «հայսդիր, մէջը խմոր դնելու տաշտ» (Շւոտ, Քրդերը Տաճկաց Հայաստանում, Ա. 102)։

ԴՆՈՐ «պատգարակ կամ մահիճ կամ գափոխ» (!)—այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 79։

ԴՇԽՈՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, թէև առանց վկայութեան) «թագուհի» Սղ. խղ. 10. Մտթ. ժթ. 42. Ղուկ. ժա. 31. Փիլ ել., որից դշխոյութիւն ԳՆձ. գրուած է նաև դժխոյ Լարուբ. 13. 14։

Հիւնք. իշխան բառից։ Սագըզեան, ՀԱ. 1909, 335 և Karst, Յուշարձ. 408 սումեր. tisg'u «Իշխար աստուածուհին», 412 սումեր. tišu «տիկին, աստուածուհի», քրդ. diš «մօրաքոյր»։ Корш, Թրգմ. Մշակ 1914, թ. 122 պհլ. ենթադրեալ *dixšway ձևից, որ կազմուած պիտի լինի սանս. dyukša «երկնային»+vay «թռչուն» բառերից. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. պհլ. humāyūn «օգոստափառ»<humāy «փիւնիկ» թռչունի անունից։

ԴՈԴԱՆ «արմաւ». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 57 ա։

Օրինակ առնելով այիշ *բառի դէպքը (տե՛ս*

յանկլուածում), կարծում եմ թէ սա էլ նման մի թիւրիմացութեան արդիւնք է։ Քաջունին երևի տեսել է մի տեղ Նոր-Նախիջևանի (Խրիմի) բարբառով բատան խուրմա բառը, որ է «մի տեսակ արմաւ» (տե՛ս իմ Գւռ. բառ. էջ 388) կարդացել է դաղան «խուրմա», որից u>n տառադարձելով դուրս է բերել դողան «արմաւ»։

ԴՈԴՆԼ «նենգել, խարդախել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 79, որից և ՀՀԲ։

*ԴՈԽՆ, ն հլ. (-խին, -խամբ) «ջաղացքի ձագար» Տաղ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պրս. دول dōl «է այն փայտեղեն ձագարաձև ամանն, ի մէջ որոյ ցորեան եդեալ, որ հարմամբ լիք լիք փայտին շարժեցեալ՝ թափէ յաղօրին զցորեանն ընդ ծակ երկանաքարին». սրանից է փոխառեալ նաև արևել. թրք. دول dōl «դոխն. the tunnelshaped feeder of a mill» (տե՛ս R. P. Shaw. A sketch of the turky language. չունի Будаговъ)։ Պարսիկ բառը բուն նշանակում է «դոյլ» և ձևի նմանութեան պատճառով ստացել է այս երկրորդ նշանակութիւնը, ճիշտ ինչպէս fուղայ՝ որ է «դոյլ», Մշոյ բարբառով նշանակում է «աղօրիքի ձագար, դոխն»։ Պրս. և թրք. ձևերը ցոյց են տալիս, որ հայերէնի նախնական ձևն է *դողն, ուր ղ՝ բառի վերջում գտնուելու պատճառով թաւանալով՝ դարձել է խ. ինչպէս ածուղ>ածուխ, գազաղ>գազախ, աւեղըն>գւռ. աւէխ: Այս ենթադրութիւնը գործնականապէս ապացուցանում է Ղրբ. տէօղ (վերջաձայնը ղ=l և ո՛չ խ). «ջաղացքի մէջ ցորեն լցնելու ձագարաձև ամանի տակ գտնուած կիսախողովակաձև մասը՝ ուր թափւում է ցորենը և ուր հաստատուած է չանչախըս»։—Աճ.

ՆՀԲ դող բառի՞ց։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ նախ SA, 1, 303 և MSL, 20, 162։

ԳՒՌ.—Երև. դօխ, Ղրբ. տէօղ:

ԴՈԿՈ տե՛ս Տուղու։

ԴՈՂ, ի հլ. «դողալը, սարսուռ» (վախից կամ ցրտից) Ոսկ. եփես. և բ. կոր., «մի տեսակ երաժշտական խաղ (〰)» Ոսկիփ., որից՝ դողալ ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 24. Ագաթ. Եփր. ել., դողացուցանել Փարպ., դողացուցիչ Վեցօր., դողումն ՍԳր. Եփր. յես. Եղն., զդողման ճարկանել Ագաթ. կամ զդողմանի ճարկանել «դողալ, սարսափել» Լմբ. իմ., զդողմնի ճարկանել Վրք. հց., զդողնի ճարկանել Վրք. սեղբ., զդողանի ճարկանել Ա. մակ. Բ. 24, մարմնադող Տօնակ., դողդողալ (նոր բառ). տե՛ս նաև դողդոջ և դոնդող:

ՆՀԲ (երկիւղ բառի տակ) լծ. յն. δειλία «վախկոտութիւն»։ Canini, Et. étym. 179 յն. ταρταρίζω «ցրտից դողալ»։ Տէրվ. Նախալ. 84. սանս. tras, զնդ. darəs, հպրս. tars, պրս. tarsīdan, լիթ. trišu, լատ. terrare, յն. τρεῖν ձևերի հետ հնխ. tars, tras «դողալ» արմատից։ Եադըճեան, Արևելք, 1884 թ. հոկտ. 17 tval արմատից։ Meillet, MSL, 10, 279 տե՛ս դանդաղ։ Գազանճեան, Տարեց. Պարիկեան, 1905, 125 և Արևել. մամ. 1907, 934—5 թրք. titremek «դողալ, սարսալ» բառի հետ։ Pokorny, 1, 865 կցում է նորվ. և շվեդ. գւռ. dilla «շարժել, ճօճել, թևերը շարժելով քայլել». նորվ. գւռ. dalla, dulla «մանր քայլերով գնալ», հոլլ. dallen «կամաց կամաց քայլել», անգ. dally «ժամանակ վատնել, ձգձգել, յապաղել զւարճանալ», նորվ. dilte, dalte «ցատկոտելով գնալ» բառերին և բոլորի նախաձևը դնում է հնխ. dhel- «դողալ, մանր քայլերով քայլել»?

ԳՒՌ.—Ալշ. ՀՃ. Մշ. Ջղ. դ՛ող, Ննխ. Պլ. դօղ, Ախց. Երև. Կր. դ՛օղ, Սլմ. տող, Մրղ. տօղ, Ռ. թօղ, Ակն. Սեբ. դ՛էօղ, Ասլ. դ՛էօ՝ղ, Գոր. Ղրբ. Մկ. Շմ. տէօղ, Հմշ. տէօ՝ղ, Ագլ. Տփ. դուղ, Ոզմ. դ՛ուղ, Տիգ. թուղ, Ջթ. դ՛իւղ.— բայական ձևով՝ Ջղ. դ՛ողալ, Ննխ. Պլ. Տփ. դօղալ, Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. դ՛օղալ (Մշ. նշանակում է նաև «երերալ, շարժիլ»), Մրղ. Սլմ. տօղալ, Ռ. թօղալ, Տիգ. թօղէլ, Հմշ. տօղուշ, Ասլ. դ՛էօղալ, Վն. տէօղալ. Ոզմ. դ՛ուղալ, Ագլ. դղօլ: Նոր բառեր են՝ դօղաճար, դողադբիր, դողացկան, դողդղալ (Պլ. Տփ. դօղդըղալ, Ագլ. դղդղօլ, Գոր. Ղրբ. տըղտէօ՛ղալ, Ջթ. դ՛ուղդ՛ուղօլ), դողդողալի, դողդողոց, դօղիկ, դօղկոտ, դողօցf, դողուկ, դողտաfցոց, դօղցուr են։

—ԴՈՂԴՈՋ կամ ԴՈՂԴՈՂ «հրհրուն, տատանող, դողդղացող» Սարգ. ա. պ. ժա. Ճառընտ., որից՝ դողդոջել Եփր. ծն. Ոսկ. յհ., դողդոջալ Լմբ. ժող. Ճառընտ., դողդոջում Ոսկ. հս. Եփր. հրր. 229, դողդոջուն Ոսկ. յհ. ա. 1, 2, դողդոջումն Վրդն. սղ. բոլորն էլ գրուած են թէ՛ ջ-ով և թէ՛ չ-ով, իսկ արդի գրական լեզուն (թէ՛ արևելեան և թէ՛ արևմտեան բարբառը) ընդունած է միայն ջ-ով գրութիւնը, որ հնագոյնն է. հմմտ. բողբոջ:

=Կրկնուած է դող արմատից։—Աճ.

Տե՛ս ՀԱ, 1899, 234—5 և MSL, 20, 162։

*ԴՈՃ «խէժ արտադրող մի ծառ է». աւանդ է միայն դոճի խէժ «լաք, նամակի կնքամոմ, laque» Բժշ. Հին բռ. որ և մոշ «լաք» Ամիրտ.—ՀԲուս. § 596 նոյն է համարում նաև «դոշ, որ է մուկլի» ըստ Բժշկարանի։

= Պրս. دوژ dōž, دوژه dōža «լաք, gomme laque». պարսիկ բառի հին ձևը և ստուգաբանութիւնը յայտնի չէ։— Հիւբշ. 144։

Ուղիղ մեկնեց Հիւբշ. ZDMG, 35 (1881), 664 և Pers. Stud. 227։

*ԴՈՄԵՏԻԿՈՍ «հաւատադիրք՝ որք զարտաքնոցն աստուածաբանութիւնս ուսանին և եկեղեցականօքն վարժին». Մխ. դտ. էջ 270. ուրիշ վկայութիւն չկայ.—յիշում է միայն ԱԲ։

=Յն. δογματικός «հաւատքի վարդապետութեան վերաբերեալ. 2. նրանք, որ հետևում են սկզբունքին և ո՛չ փորձարկութեան, սկզբունքապաշտ», որից փոխառեալ են նաև լտ. dogmaticus, ֆրանս. dogmatique են.—մեր բառը ըստ այսմ սխալ գրչութիւն է, որ և պէտք է ուղղել դոգմատիկոս:

Բաստամեան, անդ՝ հանում է լատիներէնից, Karst, Դաշ. II, 80 յոյնից։

ԴՈՄՈՍ «այլակերպ կամ այլակալ». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 80։

*ԴՈՅԴ «ծուխ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 80։

=Պրս. دود dūd «ծուխ. 2. ընտանիք, տուն», պհլ. dūt «ծուխ»։—Աճ.

ԴՈՅԶՆ «քիչ, մի քիչ, պատիկ, չնչին, աննշան (մէկը)» Երեմ. թ. 2. Իմ. ժդ. 5. ժզ. 27. Եփր. դտ. Եւս. քր. Ոսկ. յհ. ա. 6. գրուած նաև դոյզ Ոսկ. մ. բ. էջ 458, որից՝ դուզնագիւտ (գրուած և դոյզնագիւտ) «սակաւագիւտ» Բուզ. գ. 20, դուզնաքար Եփր. բ. կոր. 92. Եւս. պատմ., դուզնաքեայ Կոչ. Եւս. պատմ.։

ՆՃԲ որ և դուն, դոյն, պրս. دون dūn «գած» և տաճ. جزی juzi, juzvi «մի քիչ»։ Bötticher. ZDMG, 1850, 353 և Arica, 80, 324 սանս. tuččha։ Հիւնք. տճկ! ճիւզի:—Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 65 լիթ. daužti «բաշխել, ջարդել, մանրել» բառերի հետ dhoug'h-no- ձևից։ Scheftelowitz, 54(1927), 233 սանս. tohati «զարնել», ռուս. tuzikъ «փայտի կոճղ», հիւլ. tuagaim «կացինով զարնել» բառերի հետ։

*ԴՈՅԼ, ի, ո հլ. (երկուսն էլ յհանաբար) «ջուրի աման» Ես. խ. 15. Յհ. դ. 11. Խսիւք. Վանակ. Վրք. հց. (վերջին երկուսում կան նաև դոլ, դօլ ընթերցուածները)։ Այս բառից է դուլել, որ գրուած է դուղել «հորից ջուր քաշել. 2. ըմպել, խմել». վերջին իմաստով ունի մէկ անգամ Տիմոթ. էջ 93 «Շնորհել Սամարուհեայն կենդանի ջուր, ուստի դուղելով նմայ գոյր ոչ ևս ծարաւել (տպ. ծառայել)». (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 72). ըստ Տոմար Լևոնի, տպ. Վենետ. 1805. էջ 20 ծանօթ. գրուած է դուլել, որի դէմ յոյն բնագիրն էլ ունի ἀρυσαμένη (էջ 21, տող 7). որ է յն. ἀρύω, ἀρύσσω «ջուր քաշել հորից, դոյլից հանել». հմմտ. ἀρυσάνη «ջուր քաշելու աման, դոյլ».—ըստ այս համեմատութեան դուլել կամ դուղել պիտի նշանակէր «ջուր քաշել», ինչպէս պահանջում է և ստուգաբանութիւնը, բայց գործածութեան տեղը պահանջում է «խմել»։ Մենք դրինք երկու իմաստով էլ։

=Պհլ. dōl (գրուած dōr) «դոյլ. 2. Ջրհոս կենդանակերպը» (առաջին նշանակութիւնը կորած է. կայ միայն երկրորդը), պրս. دول dōl «դոյլ», քրդ. دول dōl, delu «ջրի դոյլ»։ Ըստ Noldeke իրանեան բառը փոխառեալ է ասորերէնից. հմմտ. ասոր. ܕܘܠܐ daulā, եբր. דְּלִי dəlī, արամ. דול daul, արաբ. دلو dalv, ասուր. dalū, dūlu «դոյլ»։ Մեր բառը ծագում է կա՛մ պարս-

կականից և կա՛մ ատրականից. բառի ձևը չի կարող ծագումը որոշել, որովհետև թէ՛ պհլ. dōl և թէ՛ ասոր. daulā (բացարձակ ձևը daul) կարող են տալ հյ. դոյլ. հմմտ. պրս. nōš>հյ. անոյշ և ասոր. zaugā>հյ. զոյգ: — (Վերը տե՛ս նաև դոխն)։ — Հիւբշ. 144, 302։

Առաջին անգամ Շրէօդէր. Thes. 45 ասոր. daul ձևից փոխառեալ։ Աւգերեան, Բցար. չփ. 78, ԳԴ, Böttich. Arica, 76, 247, Lag. Urgesch. 944, Ges. Abhd. 31 պրս. dōl։ ՆՀԲ և Հիւնք. պրս. տուլ և արաբ. տէլվ (բայց սխող բառի տակ ՆՀԲ լծ. եբր. դալիլա)։ Müller, WZKM, 8, 280 (=ՀԱ, 1894, 293) ասորերէնից է համարում։ Էօզեթ, Արրտ. 1915, 500 արաբ. dalv, հոլ. dolīvī։

ԳԻԹ.—Պարսկերէնից նոր փոխառութիւն է Ջղ. դօլ «դոյլ».—նոր փոխառութիւններ են նմանապէս խրբ. դ՛օլ, Ասլ. դէօ՛լ (որ և դուլիկ Բ.) «դոյլի ձևով՝ մէջը պարապ դդում, որ գործածում են իբր ջրի կամ գինիի աման, նաև լողալ սովրելու համար»։

+ԴՈՅՆ «այդ նոյնը» (հոլովւում է դորին, դմին, դովին, դովիմբ, դոքին, դոցին, դոցունց կամ դոցուն, դովիմբք կամ դոքիմբք) ՍԳր. Ագաթ. Եղիշ. Փարպ., որից՝ դոյնչափ «այդչափ» Եզն. Ոսկ. ես., դոյնպէս «այդպէս» Խոր. ՑՀ. իմ. պաւ., դոյնօրինակ «այդ ձևով» Եղիշ. Պիտ., դոյնգունակ ԱԲ, դոյնանման «այդպիսի» (նոր գրականում)։

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է դա բունից՝ -ին մասնիկով. դա դերանունը երևան է գալիս այստեղ իր հնագոյն *դո ձևով. հմմտ. սանս. ta-, հոլ. to-, գոթ. þa-, յն. το-, հնխ. to-. իսկ -ին մասնիկի համար հմմտ. ատէն (<ատէ-ին), ատատ-ին, ինքն-ին, ամենև-ին, միանգամա-յն, նոյնժամա-յն, իսկո-յն են։ Թէև այս երկու տարրերը կազմում են մի ամբողջութիւն, բայց հոլովման ժամանակ երևան է գալիս նրանց անկախութիւնը. այսպէս՝ դոր-ին, դմ-ին, դով-ին են. բունը հոլովուած և մասնիկը կպած հոլովական ձևերին. հմմտ. ամենա-յն, ամենեք-ին, ամենես-ին, ամենև-ին: Կազմութեան կողմից բառիս հետ նոյն են. սոյն և նոյն, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։

Ցուցականների վրայ մի ընդարձակ քննութիւն ունի Meillet, MSL, 10, 241—271. բառիս վրայ վերի մեկնութեամբ խօսուած է էջ 258։ Առանձին մի մենագրութիւն էլ ունի Pedersen, Հայ. ցուց. դեր.։

ԴՈՅՐ տե՛ս Դիւր։

+ԴՈՆ «մի տեսակ հաց, պաքսիմատ». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. դեկտ. 7. «Եդ սեղան և ի ներքս 3 պաքսիմատ և սկսան օրհնել զԱստուած և զհացն ուտել. և կերեալ հայրն Անտոն զմի դոնն»։ Այս բառը չունին ՆՀԲ և ԱԲ. յիշում է միայն ՋԲ դոն ձևով, իսկ ՀՀԲ թոն գրչութեամբ (իբր թէ «թոն ձկան ձևով մի տեսակ հաց՝ որ յատուկ էր ճգնաւորներին. պաքսիմատ»). բայց գըտնում եմ Բառ. երեմ. էջ 270 պաքսիմատ բառի բացատրութեան մէջ և Թորոսեան, Տետրակ համառօտ բառարանի, 1794, էջ 40, իբր «պաքսիմատ» նշանակութեամբ։ Այս երկու ցուցումներից երևում է, որ բառը այն ժամանակ կենդանի ժողովրդական բառ էր։ Այս բանը հաստատւում է նաև նրանով, որ նոյն բառի նուազական ձևը՝ դոնիկ՝ գործածական է մինչև այժմ էլ Բուլանըխի և Մշոյ բարբառում և նշանակում է «կէս կանգուն երկարութեամբ և մի մատ հաստութեամբ մի տեսակ տափակ հաց՝ մէջտեղը ծակով» (տես իմ Գաւառական բառարանը, էջ 283—4. ունի Ամատունին էլ, Հայոց բառ ու բան, էջ 173 դօն (Ղազախ) և դօնիկ ձևերով)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dhon- ձևից, սրա ամենամօտիկ ժառանգներն են լիթ. dúona «հաց» և լեթթ. duōna «հացի կտոր», որոնց նախաձևը Trautmann, 58 դնում է dōna- «հաց»։ Երկրորդ գծի վրայ՝ որոնց հետ համեմատւում՝ են սանս. dhānás «հացահատիկ, ցորեն», dhānyá- «արմտիք», պհլ. dān, պրս. دان dān կամ دانه dāna «հատիկ, հատ, ընդեղեն» (որից փոխառեալ են հյ. գւռ. դան «ցորենի հատիկ, սղուն», վրաց. დანა դանա «հատիկ, հատ», ասոր.

دانه dānaj, *քրդ.* dāné, *թրք.* dane, tane), *բելուճ.* dān, dānag, *աֆղան.* dāne *«հատիկ» (*Horn, § *535). Զանդերէնում, որ բառս պիտի ունենար* *dānā- *ձևը, պահուած է միայն* dānō-karš- *բարդի մէջ, որ նշանակում է «հատիկներ քաշող տանող (մի տեսակ մրջիւն)»* (Bartholomae, *734). Երրորդ գծի վրայ՝ սրանց հետ համեմատւում են թերևս լատ.* fēlix *«բերրի, պտղաբեր. 2. հարուստ. 3. երջանիկ»,* fēnus *«հողից ստացուած բերքը»,* fēcundus *«բերրի, արգաւանդ»,* fētus *«բեղմնաւորուած, յղի», միռլ.* indile *«աճում, տաւար», հրրլտ.* endlim *«բերք», կիմր.* ennill, ynnil *«շահ, վաստակ, օգուտ», որոնց արմատն է հնխ.* dhē- *«բերրի, հողի արդիւնքը, վաստակ» (տե՛ս* Walde, *280).* Pokorny, *1, 831 լիթ.* dúona *«հաց» բաժանում է այս խմբից և դնում է* dúoti *«տալ» բայից։ Այսպէս չէ սակայն* Trautmann, *58։—Ա.Ճ.*

ՀՀԲ դոն *բառը գրելով* քոն *և բացատրելով «թոն ձկան նման հաց կամ պաքսիմատ», անշուշտ ուզում է հանել* քոն *բառից. բայց սրան հակառակ են նախ այն, որ բառը թէ՛ հնում և թէ՛ այժմ* դոն *ձևն ունի և երկրորդ՝ յն.* θύννος *«թոն ձուկ» բառը չունի «հաց» նշանակութիւնը ո՛չ* Bailly-*ի մօտ, ո՛չ* Sophocles-*ի մօտ և ո՛չ էլ նոր յունարէնում։*

+ԴՈՆ *«մի տեսակ ճարտարապետական զարդ է». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Զքր. սարկ. Գ. 13—14 (երկուսն էլ յոգնակի). «Սալաթառքն փորածու նկար, թէ՛ չորս թեքն, թէ չորեքին փուլեքն (=պրս.* پوز pūz *«շրջանակ բերանոյ, բերան կենդանեաց»), թէ ներքոյ գտակին. իսկ զամենայն* դոնսն *տափակ և ի պարանոց կաթուղիկէին մետասան սիւնք. եւ ի վերայ տանեացն երկոտասան սիւն և ի վերայ սեանցըն զգտակն՝ դոնքն բոլորն»։—Զաքարիան շատ ընդարձակ նկարագրում է այստեղ Յովհաննավանքի շինութիւնը։ Կարդալով այս նկարագրութիւնը մեր յայտնի ճարտարապետ ակադեմիկոս Ա. Թամանեանը գտաւ, որ յիշեալ դոնը կարող է նշանակել սիւների միացումը վերևից, ինչ որ արդի ճարտարապետութեան մէջ կոչւում է* արխիտրավ *կամ* արխիվօլտ:*—Ուրեմն վերի* դոնն *է փոխաբ.։—Ա.Ճ.*

ԴՈՆԴՈՂ *«թանձր և մածան նիւթ՝ փէլթէի նման» Երզն. խրատ. Կանոն. (գրուած է նաև* դողող, դանդող*). նոյն բառերն են* դնդող *«երերուն, շարժուն» Ոսկ. եփես. 926,* դնդեղ *«կակուղ» ԱԹ, որից՝* դոնդողական *(նոր բառ)։*

=Կրկնականն է դող *արմատի և բուն նշանակում է «դողդղացող»։—Ա.Ճ.*

Այս մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ, 1899, 233 բ և 235 բ։

ԳԻՌ.—Մշ. դ'ա̈նդ'ախ *և Խրբ.* դ'ը̈նդ'ըղուց *«կակուղ միս». նոյն են նաև* դնդղում *Կր. «կակուղ միս»,* դնդխտալ *Խրբ. «երերալ, շարժիլ»,* դնդղկտալ *Վն. «երերալ, շարժիլ (դոնդողական բաների, զէր դմակի են), լուրի ծըփալ, վէտվէտիլ»,* դնդեղ, դնդող *Վն. «ալիք, կոհակ»,* դնդեղ *Բլ. «կակուղ միս», թերևս նաև* դնդխտիլ *Ուզ. «պարուշ դառնալ»։—ՆՀԲ ունի նաև ռմկ.* դանդող *ձևը։*

ԴՈՐԱԿ (ի–ա հլ. ըստ ՆՀԲ, սակայն առանց վկայութեան. Ս. Գրքի վկայութեանց մէջ գտնում ենք միայն սեռ. դորակի, *իսկ ՅՀ. իմաստ. տպ. Վենետ. էջ 112 ունի սեռ.* դորակից, *որից հետևում է ի հլ.) «մի տեսակ չափ է (չուրի, իւղի, գինիի են)» ՍԳր. Եղիշ. ը. էջ 112, որից՝* դորակաձև *Վեցօր. 166։*

=Պհլ. dōrak, dōlak *«բաժակ, պարունակութեան մի տեսակ չափ է», պրս.* دوره dōra *«սկահակ գինւոյ, սկաւառակ»։ Իրանեանից փոխառեալ են նոյնպէս ասոր.* ܕܘܪܩܐ dauraqā *«*amphora ansata, *ունկնաւոր մեծ աման», արաբ.* دورق dauraq, *յոգնակին* davāriq *(տե՛ս Իբն-ի Բատուտա, Ա. 319), վրաց.* დორა դորա *«հեղուկների մի չափ է, որ պարունակում է 30 շիշ կամ 54 ֆունտ»,* დორაკი դորակի *«15 շիշ առնող հեղուկաչափ»,* დურაკი դուրակի *«կաթ կթելու աման»։—Հիւբշ. 144։*

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց Աւգերեան, Բացատրութիւն չափուց և կշռոց, էջ 79, որ դնում է պրս. (իմա՛ արաբ.) ա̈Էrուզ: *ՆՀԲ «կայ պրս.* տուրէ՝ *իբր սկաւառակ և թրք.* տօrուգլու *«անօթ ո*

զորկ և չափաւոր չափ» Lag. G. sam. Abhd. *21. պրս.* dōra, *արաբ.* dauraq. *Հիւնք.* բորխլ *բայից։*

ԳԻՒ.—Ջղ. դ'որակ, *Երև.* դ'օրակ, *Ալշ.* դ'օ-րագ, *Ղրբ.* տչօրակ. *բոլորն էլ նշանակում են «ջրի փոքր կուժ, կուլայ, փարչ»։*

ԴՈՐՍՈՎԻԼ *«անօթութիւնից, քաղցից և ծարաւից մարիլ՝ նուաղիլ, նքողիլ» Բուզ. դ. 6. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

ՆՀԲ «յոյժ սովիլ»։ Տէրվ. Նախալ. 57 սանս. tarš, *յն.* τερσ-αίνω, *լատ.* torreo, *գոթ.* taursjan *և հյ.* թարշամիլ *ձևերի հետ հնխ.* tars *«չորանալ, ցամաքիլ» արմատից։ Եաղըճեան, Արևելք, 1884 հոկտ. 17* դոր=դժ, *սանս.* dur, dus+ սովիլ *բառերից, իբր «չարաչար, յոյժ սովիլ»։*

+ԴՈՒ *(յգ.* դուք*) «դու» ՍԳր. են. գրուած է նաև* դուն *Տիմոթ. կուզ, էջ 97 (տե՛ս տակը գտ.)։*

=Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակից ձևերն են՝ սանս. त्वम् tvám, tuvám, *թոխար.* tu, *քուչ.* tuwe, *զնդ.* tūm, tvām, tū, tava, *հպրս.* tuvam, *պազ.* tō, tū, *պրս.* تو tū, *քրդ.* tu, *աֆղան.* ta, *օսս.* du, də, *յն. դոր.* τύ, *ատտ.* σύ, *հոմեր.* τύνη, *լակ.* τούνη, *բէով.* τούν, *ալբան.* ti, *լտ.* tū, *գոթ.* þu, *հբգ.* du, dū, *հպրուս.* toū, *հսլ.* ty, *ռուս.* ты, *լիթ.* tù, *հիռլ.* tū, *կիմր.* ti *են են։ Այս բոլորը ծագում են հնխ.* tŭ, tū *ձևերից, որ հայերէնի մէջ ըստ օրինի պիտի տար* *թու.—*մեր նախաձայնը անկանոն է այստեղ (տե՛ս* Pokorny, *1, 745,* Walde, *796,* Boisacq, *923,* Trautmann, *331,* Ernout-Meillet, *1018)։ —Հիւբշ. 440։*

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, Asia polygl. *1823, էջ 99 և 102։—ԳԴ համեմատեց պրս.* tu *ձևի հետ։ Այլևայլ լեզուների հետ ուղիղ համեմատում են ՆՀԲ,* Peterm. *20,* Windisch. *11,* Gosche, *67 են։ Հիւնք.* դու=*լտ.* tu *«դու» և* duo *«երկու», յն.* δύο, *պրս.* թիւյ *«դու» և* դիւյ *«երկու»։—*Karst, *Յուշարձան, 407 սումեր.* ti *«դու»։*

ԳԻՒ.—Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Ոզմ. Ջղ. դ'ու, *Ննխ. Պլ. Տփ.* դուն, *Ախց. Խրբ. Կր. ՀՃ. Մշ. Սեբ. Սչ.* դ'ուն, *Ռ. Տիգ.* թուն, *Ագլ.* դիւ, *Ղրբ.* տու, տուվ, *Մկ. Սլմ. Վն.* տիւ, *Ակն. Ասլ.* դ'իւն, *Համշ.* տուն, *Մրղ.* տիւն, *Զթ.* դ'օն, դ'ոն, *Ճմ.* տիւ, տիւտիւ, տիւիկ, տիւիկտ, տիւիկիկտ, տիւիկիկիկտ.*—յոգնակիի ձևերից յիշենք Պլ.* դուք, *Ակն.* դ'իւք, *Համշ.* տունք:

ԴՈՒԱՂԱԿ *տե՛ս Գովողակ։*

ԴՈՒԱՐ *տե՛ս Տուար։*

ԴՈՒԱՐԵԼ *«հետևիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 80, որ սրա տակն էլ գրում է «դուարել և հօրան. ոչխարաց հօյլ»։*

*ԴՈՒԲԷԹ *«ձիու ճակտին մազի ցցունք». Բժշ. գրաստու (Հրտր. Բազմ. 1867, 357)։*

=Ֆրանս. toupet *նոյն նշ.։*

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր. 1225 բ։

ԴՈՒԴԱՅԼ. *անծանօթ մի գոյնի անուն է. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. 300 «Համասփիւռ ծաղիկն արձակէ բազուկս ժբ և ունի ամէն մի գոյն մի ծաղիկ. դուդայլ, կապուտակ և ծիրանի և շուշան և այլն»։*

ԴՈՒԴԱՆ *«պատառական կամ թակարդապատ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 80։*

ԴՈՒԴԱՔ *տե՛ս Թութակ։*

ԴՈՒԴԵԼ *«թռչիլ, վերաթեւիլ. օդագնաց լինել». գիտէ միայն ՀՀԲ. բայց Բառ. երեմ. էջ 80 կայ* դուտել *«թաքչիլ» ձևով մի բառ, որ սրա հետ նոյն պիտի լինի և հետևաբար մէկը կամ միւսը վրիպակ։*

ԴՈՒԵԼ *«կուտել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 80։*

*ԴՈՒԺ, ի հլ. *«բարբարոս, վայրենի» Գ. մակ. է. 3. Կող. գ. 11. Ա. Կոր. ժդ. 11. Ոսկ. մ. բ. 8. Եւս. պտ. 459. սովորաբար գործածւում է* խուժ *հոմանիշի հետ, որի հետ բարդըւում էլ է, ինչ.* խուժադուժ *ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ.,* խժդուժ *Եւս. պտմ.,* խժդժագոյն *Բ. մակ. ե. 22. հմմտ. նաև* դժակ *«բարբարոս, խժալուր» Սամ. անեց. 4 (այլ ձ.* դժական. *երկուսն էլ չունի ՆՀԲ, իսկ ՋԲ դնում է* դժակ, *ԱԲ* դժակ, դժական*),* դժականութիւն *ԱԲ. ըստ իս այստեղ է պատկանում նաև* դժարան *«դժնեայ և ժանտ խօսող» Թէոդոր. մայր.։*

Սրանցից տարբեր է դժ–, որ իբր բացասական մասնիկ գործածւում է բառի սկիզբը։—Կայ նաև դժարան ձևով մի բառ Սոկր. եկեղ. պատմ. էջ 2 «Սկիզբն յորոց նոյն արասցուք ոչ ինչ (տպ. ոչինչ) պատմութեան դժարանւոյ հոգ տարեալք, այլ թէ գիտրդ գտնեալ գրով ի պատմողացն».—յոյն բնագիրն ունի οὐ φράσεως ὄγκου φροντίζοντες (ո՛չ լծէ ոճի ճոխութեան հոգ տանելով). տե՛ս Σωκράτους Σχολαστικου Εκκλησιαστικηιστορια, տպ. Oxford, 1893, էջ 1. ըստ այս համեմատութեան պէտք է ուղղել կա՛մ դժարան, կա՛մ աւելի լաւ դժարաբան, որ է դժուարաբան խրթին ոճով» Ոսկ. լհ. ա. 1։

=Հայոց մօտիկ ապրող վայրենաբարոյ մի ցեղի կամ ժողովրդի անունն է. հմմտ. քրդական Dužikl ցեղը։ Շատ լեզուների մէջ սովորութիւն է վայրենաբարոյ ազգերի անունները իբրև ածական գործածել. այսպէս, հին հայերէնի մէջ խուժ (խուժաստանցոց անունից), խաղտալուր (խաղտեաց անունից), կորճայ, կորճայեզու (Կորճայք գաւառի անունից). նոր հայերէնի և բարբառների մէջ՝ քուրդ, ճուրդ, լազ, զազա, տաճիկբերան, բոշա ևն։—Աճ.

ՆՀԲ դժնեայ բառից։ Lag. Urgesch. 69 յն. δύς։ Հիւնք. խուժ բառից։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. էջ 127 զնդ. druĵ, պհլ. druĵ, պրս. druγ, հլ. դաժան են ձևերի հետ։ Nyberg, Hilfsb. 2. 61 դժուար է դտնում բաժանել դժ- նախամասնիկից, որ է պհլ. duš «չար, վատ»։

ԳԻՌ.—Սրա հետ նո՞յն է արդեօք Մշ. դ'ուժ «մազերը անկուած, ցցուած»։

+ԴՈՒԼ (անհոլով) «դադար, հանգիստ» Բ. Թագ. ժէ. 8. Ողբ. բ. 18. Ես. իգ. Փարպ. փիլ. «2. ջանք, յորդոր, պատուէր» (այս իմաստով գործածւում է միշտ դուլ և պատուէր ձևով) Ոսկ. մ. գ. 6. Եւս. քր. ա, որից՝ դլալ կամ դղալ «հանգիստ առնել, դադրիլ» Բ. մակ. ժբ. 2. Եղիշ. ը. էջ 144, անդուլ «անդադար» Խոր. Արշ. Յհ. կթ. Արծր. (գրուած է նաև անդոյլ Մանդ. էջ 72), անդուլութեամբ «անդադար, չդադրած» Եղիշ.։ Նոր գրականում գործածական են միայն դուլ և դադար, անդուլ անդադար և բազմաթիւ նոր բառեր, ինչ. փորձադուլ, փորձադուլաւոր, դասադուլ, հացադուլ, ճաշադուլ, մսադուլ ևն։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dhul- արմատից. սրա հետ հմմտ. իոլ. dál (սեռ. dála) «ժամանակ տալ, յետաձգում, դադար», նիւլ. գաէլ. dáil «ժամանակամիջոց, պայմանաժամ, վարկ», dáilich «յետաձգել, ձգձգել, երկար մնալ», հհիւս. duǫl «դադար, հանգստութիւն», duęlia «դադարեցնել, կանգնիլ», հսաքս. for-dwēlan, հբգ. gi-twēlan, twellen «դադրիլ, դադար առնել». այս բոլորը ծագում են հնխ. dhụol նախաձևից։

Տէրվ. Մասիս, 1881 ապր. 28 լծ. հյ. դադարել, դանդաղ, որոնց բոլորի արմատն է հնխ. dhar «կալ, կացուցանել, ունել, տանիլ, կրել»։—Հիւնք. քոյլ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. St. էջ 17։

ԳԻՌ.—Կայ միայն Ալշ. դ'ուլ ու դ'ադ'ար, Սեբ. դ'ուլ-դ'ադ'ար, Ասլ. դ'իլ-դ'ադ'ար, Պլ. քուլ-քաքար:

*ԴՈՒԽՏ «դուստր, աղջիկը». գործածւում է միայն բարդութեանց երկրորդ մասում. օր. Խոսրովիդուխտ, Սահակադուխտ, Գորանդուխտ, Զարմանդուխտ, Զրուանդուխտ, Միհրանդուխտ, Շահանդուխտ, Որմզդուխտ, Սանդուխտ, Վարազդուխտ, Վարդանդուխտ, Քուպղիդուխտ ևն, բոլորն էլ իգական անուններ։

=Պհլ. duxt, պրս. دخت duxt (նաև دختر duxtar), քրդ. duxt, զնդ. duγδar- «աղջիկ, դուստր»։ Միշտ նման հայերէնի՝ գործածւում են իգական յատուկ անուններ շինելու համար. ինչ. պհլ. Artaxšatr-duxt, Mitr-duxt, Narsēduxt, Anakduxt, պրս. Āzar-mīduxt, Pērōzduxt, Nēvānduxt ևն։—Բառիս ծագման վրայ տե՛ս դուստր, որ սրա բնիկ հայ ձևն է։—Հիւբշ. 144։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 92 ևն։

ԴՈՒԿ տե՛ս Դուքս։

ԴՈՒԿԱՆ «գերան». ունի միայն ՋԲ, իբրև կասկածական բառ, որից ԱԲ՝ առանց կասկածականի. նոյնը գիտէ Բառ. երեմ. էջ 77

դակաճ «գերան» ձևով, որ էջ 79 դառնում է դոկաճ։

*ԴՈՒԿԵՆԱՐԻՈՍ «երկհարիւրապետ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պատմ. ամառ. 64 «Պոսիդոնիոս դուկենարիոս ասէ». նոյնը Վրք. և վկ. Ա. 545 ունի դուկենառիոս ձևով։

= Բիւզ. յն. δουκηνάριος «փոխարքայ» (տե՛ս Sophocles, 394 բ), որ փոխառեալ է լտ. ducenarius «երկու հարիւր զինուորների պետ» բառից. գրուած է նաև δουκενάριος, δουκινάριος —Աճ.

ԴՈՒԿԼԱԿ «սեխ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 283՝ սեխ բառի բացատրութեան մէջ։ Կենդանի է այժմ Երև. դուգուլ, դուգուլակ ձևով, որ նշանակում է «խիստ փոքրիկ ու դեռ խակ ձմերուկ»։

ԴՈՒԿՈՒ տե՛ս Տուղու։

*ԴՈՒՂԱՅ «մի տեսակ թանկագին կերպաս». անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Թղթ. դաշ. 17. «Զարդքս բազումս յականց և յապրշմեղինաց, գործ ձարտարաց անգիւտ և անգին, դուղէս դաղմատականս 120 բարձեալ ջորւոց վաթսունից արքայականաց»—Ըստ իս ուղղելի է դուռայ։—Աճ.

Շահնազ. անդ՝ էջ 94 համարում է «բառ թաթարաց, որ առ թիւրքս վարի թուղայ»։

*ԴՈՒՂԱՅ «ցցունք». գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 57 յգ. դուղէս (իմա՛ դուղայս) «aigrette, ցցունք» ձևով (բայց չունի հտ. Ա. aigrette բառի տակ)։

=Թրք. طوغ tuγ «տեսակ մը թրքական դրօշ՝ որ է տէգի մը ծայրը անցուած ձիու պոչ. այս նշան հին ատենն ի պատիւ կը տարուէր բաշաներու առջևէն».

(Աբիկեան, Ընդ. բռ. տճկ.-հյ. 1892, էջ 388)։—Աճ.

ԴՈՒՂԵԼ տե՛ս Դոլլ։

*ԴՈՒՄ «հարբուխ» Տաղ., որից՝ դմոտ «հարբուխ ունեցող» մհյ. բառ (Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 207 բ)։

= Թթր. طوماو tumav, կազանի թթր. توماو tumav, չաղաթ. دوماغو dumaγu «հարբուխ» (Будаговъ, 1, 406 և 575), արևել. թրք. تيماو timao «հարբուխ» (R. B. Shaw, A sketch), որից կումուկ. tumau «հարբուխ» (Мохира, Кумыкско-русс. слов. Сборн. матер. Кавк. հտ. 17). Թաթարականից է նաև ատ.-t'əmov «հարբուխ»։—Աճ.

Այս մեկնութիւնը հրատարակած եմ նախ SA, 1, 303։

ԴՈՒՌ.—Նոր. դումօվ «հարբուխ. 2. հարբուխից բռնուած (մարդ)», Շմ. թումով «հարբուխ»։

ԴՈՒՄԱՅ «բնակիլ կամ նմանութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 80։

ԴՈՒՆ «քիչ, սակաւիկ, հազուագիւտ» Ոսկ. ես. Փիլ., դուն ինչ «մի քիչ» Փիլ. ժ. բան. 3Հ. իմ. առ., դուն ուրեք «քիչ անգամ» Պորփ. Լմբ. սղ., դուն ուրեք երբեք Սարգ. յկ. գրուած նաև դոյն Նար. խչ. 3Հ. կթ. սրանից է թւում նաև դոնիւ «մի քի՞չ» Կնիք հաւ. 328 (Եւ յառնելն զչուրն գինի և յագեցուցանել զխումբս ժողովրդոցն դոնիւ հացիւքն։ Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 89)։

ՆՀԲ պրս. دون dūn «ցած, անարգ»։ Հիւնք. հյ. առուն բառից։ Scheftelowitz, BB, 29, 46 լտ. tenuis, հրզ. dunni, գերմ. dünn, յն. τανυός, սնս. tonu «երկար, նեղ, բարակ» ձևերի հետ իբր բնիկ հայ։ (Այս բառերի նախաձևն է ըստ Walde, էջ 772 հնխ. tenús, որ պիտի տար հյ. թաճ կամ *թին, բայց ոչ բնաւ դուն)։ Թիրեաքեան, Հայերան. առումն. էջ 61 պրս. دون dun «ցած» բառի հետ։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 64 օսս. rä-dowun, հիւս. գերմ. düven, «զարնել, բաղխել», յն. τύφοι «սեպ» բառերի հետ հնխ. dhubh- արմատից, իբր dhubhno-> դուն։ Պատահական են վրաց. დუნე դունե, დუნი դունի «թոյլ, ոչ ձիգ», დუნედ դունեդ «թուլաբար, ոչ ձիգ», დადუნება դադունեբա «թուլացնել», მოდუნება մոդունեբա «ձգուած մի բան թուլացնել»։

ԴՈՒՆ «կարճ սուսեր» ՋԲ կամ «դաշոյն» ԱԲ. չունի ՆՀԲ. թուի թէ պէտք է կարդալ դան, որ տե՛ս։

ԴՈՒՆ. ո հլ., որից՝ դունոյ ճառիկ «մի տեսակ բոյս. cyperus rotundus, ֆր. souchet odorant» (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 1156 բ և ՀԲուս § 602). «cyperus longus L» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 42), «լոբի» (ըստ ՋԲ և ԱԲ) Բժշ.—կայ դուն Մշ. «մի տեսակ վնասակար խոտ, որ մօտ $^3/_4$ արշ. խորութեամբ արմատներ է ձգում հողի մէջ, ունի կատարակի (գնտիկ) մեծութեամբ ամուր հունդի պէս կորիզներ. մեծ վնաս է տալիս բամբակի արտին»։

ԴՈՒՆԴՐ տե՛ս Դնդերք։

ԴՈՒՆԹԻՄԻՆ տե՛ս Դերնգամին։

ԴՈՒՆՋ «քիթը, բերանը և ծնօտը միասին» Մաղաք. աբ. 6. Քուչ. 52, 73. ունին միայն ԱԲ և ՓԲ յաւել. (իսկ ՆՀԲ յիշում է իբր գաւառական բառ), որից դնչիկ Քուչ. 44, 50։

=Հմմտ. վրաց. ტუჩი տուչի «շրթունք, մռութ, դունչ»։

ԳԻՌ.—Տփ. դունչ, Ախց. Երև. Ջղ. Սչ. դ'ունչ, Մշ. դ'ունչ, Հմշ. Շմ. տունչ, ՀՃ. Նխ. Ռ. թունչ, Ակն. դ'ինչ, Ղրբ. տինչ, Ոզմ. դ'օնչ, Ջթ. դ'ը՝նչ: Նոր բառեր են՝ դնչամաճ, դնչավար, դնչուց:

ԴՈՒՇԱՂԱՅ «ցից, յենլի, կաղըկ» (որ է թրք. «ցից»). ունի միայն Գէորգ Դպրի Ցաւել. երեմ. բառգրքի, էջ 543։

*ԴՈՒՌԱՅ «ասիական իշխանների լայն և հաստ հագուստը» Լմբ. առ Լև. տպ. Վենետ. 1865, էջ 239. Երզն. քեր.—ըստ իս այսպէս պէտք է ուղղել նաև Դաշանց թղթի դուղայ ձևը, որ տե՛ս վերը։

=Արաբ. دراعة durrā'a «բրդեայ մի տեսակ հագուստ, այն է արաբական լայն ֆարաջան» (Կամուս, Թրք. թրգմ. Բ. 570). թուի թէ սրանից ձևափոխուած է պրս. دراجة durrāja «լօդիկ»։—Հիւբշ. 264։

Հներից Մագ. քեր. 229=Երզն. քեր. արդէն գրում է. «Իսկ մեր ի Պարսից բազում ինչ ընտանեբար ունել զգեստս, որպէս դուռայ և ռիտղէ»։ ՆՀԲ սխալ է մեկնում «բառ ռմկ. դիտէ, բէօրէ, ձև, կերպ զգեստուց»։ Նոյնը կրկնում է Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 դնելով թրք. բէօրէ «ձև, կերպ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւբշ. ZDMG, 35(1881), էջ 658։

ԴՈՒՌԵԼ «թաքչիլ», այս անստոյգ բառի վրայ տե՛ս դուրել:

*ԴՈՒՌՈՒՃ (գրուած նաև տուռեճ) «սալամբ թռչունը. tetrao francolinus» (ըստ Russell, The natural history of Aleppo, տպ. London 1794, հտ. II. էջ 193. տե՛ս Seidel, Մխ. Հեռացի, ծանօթ. 58). մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 228=Երզն. քեր. «Ոչ ունելով (յանուանց) ճէ, յորջորջեն դճուռակն ծուռակ... և զորսոցն զդուռէճն՝ դուռէծ և զդահուճն՝ դահուծ»։ Նոյն բառը ունի Մխ. բժշ. 11 տուռայճ ձևով։

= Արաբ. دراج durrāj «սալամբ» (Կամուսի Թրք. թրգմ. Ա. 397), պրս. درّاج durrāj (ըստ ԳԴ), որոնցից փոխառեալ են նաև չաղաթայ. توراج turaj «մի տեսակ փոքր շահէն». թրք. turaj «սալամբ», վրաց. დურაჯი դուրաջի, დურეჯი դուրեջի, თურაჯი թուրաջի, თურეჯი թուրեջի «лесная куропатка, անտառային կաքաւ» (Չուբ². 484)։

ՆՀԲ հասկանում է բառս «երէ», ուստի և համեմատում է յն. θήρ «վայրի կենդանի»։ Այսպէս է հասկանում նաև ՋԲ (կասկածով)։ ԱԲ դնում է «սալամբ»: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Նորայր, Բառ. ֆր. (տե՛ս francolin բառի տակ)։

+ԴՈՒՌՆ (դրան, դրանէ, դրամբ, դրունք, դրանց, դրունս, դրամբք) «դուռ» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պտմ. «կիրճ, լեռների մէջ անցք (որ և կոչւում է պահակ) Եղիշ. Խոր. «պալատ» Բ. մակ. դ. 28. Բուզ. Փարպ. «ապաստուր» Փարպ. Վրք. հց. Ա. 209. «գրքի գլուխ» մհյ. բառ (կազմուած հետևողութեամբ արաբերէնի, ուր باب bāb նշանակում է թէ՛ «դուռ» և թէ՛ «գրքի գլուխ»), որից՝ դռնապան Բ. մակ. ժգ. 15, դռնապան ՍԳր. Փարպ., դռնապանութիւն Մ. մաշտ. 237 ա, դռնափակ Օր. գ. 5. Ա. թագ. իգ. 7, դռնբաց, դռնբացեք Ցայսմ., դռնաբաց Գնձ. Արծր., դռնակ Կաղանկտ. բազմադուռն Եփր. հռ. 4, անդուռն Խոր. Պրպմ., նախադուռն Եզեկ. ը. 3, վերնադուռն Երեմ. ի. 2, 3, մայրադրունք

Մարթին., դրանիկ «պալատական» Խոր. գ. 37։—Բառիս երկրորդ ձևն է (ն-ից առաջ) դուռ, որ գործածւում է միայն անեզաբար՝ դուրք, դրաց, դուրս, դրօք ձևերով. սրանից են կազմուած՝ ի դուրս «դուրսը, արտաքս» ՍԳր. Փիլ., դրանդ կամ դրանդի ՍԳր. (տե՛ս անդ բառի տակ), դրացի (կազմուած է դրաց սեռականից՝ ի մասնիկով և ո՛չ թէ -ցի մասնիկով, ինչպէս ցոյց է տալիս սեռ. դրացեաց և ո՛չ դրացւոց) ՍԳր. Եղն. Եւս. քր. Կիւրղ. ծն., դրակից «դրացի, սահմանակից» Փարպ. Փիլ. Պիտ., դրակցութիւն Պիտ. Փիլ., դրացպաս Ճառընտ., արտադուրք Արծր., ի դրուստ «դըրսից» Նեմես. բն. էջ 10. Պրպմ. 348. Մխ. դատ., ի դրուստի լինել «(դուրսը) ման գալ» ԱԲ, դրուցև «դուրսը» Սմբ. պատմ. տպ. 1865. էջ 73 (մասնիկի համար հմմտ. առջև, յետև, վերև, ներքև, մինչև), դրուցինն «դրսինը» Սմբ. պատմ. 76։ Նոր գրականում՝ դուրս, դուրսը, դուրսէն, դրսից, դրսեցի, դրսևորել, դրսերևոյթ են։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. dhur- ձևից. հմմտ. սանս. द्वार dvā́r, յգ. duraḫ, զնդ. dvar-, հինպ. dwar, գնչ. udar, dar, vudar, dal, հպրս. duvarayā «ի Դուռն», պրս. در dar, քրդ. der, bar, օսս. dvar, աֆղան. var, մինչ. labra, բոշալ. բար, պհլ. dar, յն. θύρα «դուռ», θυρών «նախասենեակ», լտ. foris «դուռ», forēs «երկփեղկի դուռ», forum «հրապարակ», ալբան. derë, գոթ. daúr, հբգ. tor, turi, նբգ. thür, անգլ. door, լիթ. dùrys, dvāras, լեթթ. duris, հպրուս. dauris, հսլ. dvĭrĭ, յգ. dvĭri «դուռ», dvorŭ «բակ», չեխ. dřvi, լեհ. drzwi, ռուս. дверь «դուռ», дворъ «բակ», հիռլ. dorus, կիմր. durr, անգլոսք. duru, dor, հսաքս. dura «դուռ»։ Հնդեւրոպական նախաձևն էր dhwer-, որի միջին ձայնդարձն էր dhwor-, իսկ խոնարհ. ձայնդարձը dhur-։ Հնխ. dhwer- գործածական էր միայն յոգնակի, կամ թերևս երկակի թւով. եզակի չունէր. սրա համար է, որ հայերէնի մէջ էլ բառի բուն ժառանգը, որ է դուրք (դուրս, դրաց, դրօք) գործածական է միայն յոգնակի։ Աւելի յետոյ, ինչպէս ուրիշ լեզուների մէջ, նոյնպէս և հայերէնում, շինուեց եզակի ձևը (դուռն, որից յգ. դրունք). տե՛ս Meillet, MSL, *17*, *14*, աւելի ընդարձակ Osthoff, SA, *2*, *116—121*. (հմմտ. նաև Walde, *307*, Boisacq, *358*, Berneker, *241*, Trautmann, *63*, Horn, § *545*, Kluge, *499*, Pokorny, *1*, *870*, Ernout-Meillet, *362*)։ — Հայերէն բառի «պալատ» և «դուրս, արտաքս» նշանակութիւնները գտնում ենք նաև այլուր. այսպէս՝ պրս. در dar «դուռ» և «Դռան արքունի», հպրս. duvarayā «ի Դռան արքունի», ռուս. дверь «դուռ» և дворец «պալատ», արաբ. باب bāb «դուռ» և Bāb-i-ʻali «Բարձրագոյն Դուռը».—նոյնպէս՝ պրս. dar «դուռ» և بدر badar «դուրսը», բոշալ. բար «դուռ» և բարան «դուրս», յն. θύρα «դուռ», θύραθεν «դըրսից». θυραῖος «դրսեցի, պանդուխտ», քրդ. der «դուռ» և derva «դուրսը», լտ. forēs «դուռ» և foris «դուրս», ռուս. на дворе «դուրսը»։—Հիւբշ. *440*։

Ուղիղ մեկնեց նախ Acoluthus, Obadias Armenus, Lipsiae, *1680*, որ էջ *30* կցում է գերմ. thür համանիշին։ Նրանից յետոյ են Աւետիքեան, Քերակ. *1815*, էջ *315* (ցեղակից է դնում յունարէնի), Klaproth, Asia polygl. էջ *105*, Գ.Դ (համեմատում է պրս. dar բառի հետ). աւելի ուշ ՆՀԲ, Peterm. *20*, *30*, Windisch. *10* են։ Մորթման, Բևեռագր. Հայաստ. (թրգմ. Գ. Ասատուրեան), էջ *48* բևեռ. դուռ, իսկ ZDMG, *26*, *543* բևեռ. turida «առ դրան»։ Bōttich. Rudimenta, *37*, *75* և Հիւնք. դռնապան=պրս. darbān «դռնապան»։ Գազանճեան, Տարեց. Պապիկեանի, *1905*, *125* և Արև. մամ. *1907*, *934—5* դուրս<*դուսարա =թրք. təšarə «դուրս»։ Karst, Յուշարձան, *408* սումեր. tur «ներս մտնել»։

ԳԻՌ.—Ննխ. Պլ. դուռ, Տփ. դուռը, Ալշ. Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. Սչ. Ջղ. դ'ուռ, Մրղ. Սլմ. Վն. տուռ, Ռ. բուռ, Հճ. դ'ուր, Շմ. տուռնը, Գոր. տիուռը, Ղրբ. տօ՛ռնը, Ասլ. դ'իւռ, Ակն. Զթ. Ոզմ. դ'օռ, Տիգ. բօռ, Մկ. տէօռ. այս բոլորը ներկայացնում են դուռն ձևը. իսկ Ագլ. Մղր. դուրք պահում է դեռ հին հնդեւրոպական վիճակը։—Դուրս բառի դէմ

ունինք Պլ. դուստ, *Խրբ. Սչ.* դ'ուստ, *Նխ. Մղր. Տփ.* դուստ, *Ախց. Ջղ. Սեբ.* դ'ուստ, *Ռ.* թուստ, *Զթ.* դ'օյս, դ'ոյս, *Ագլ. Հւր.* դիստ, *Գոր. Ղրբ. Մրղ.* տիստ:—*Նոր բառեր են՝* դուռքաց, դուռքռնելայ, դուռսուքել, դուռսեցի, դուռսեցնակ, դռսօք, դռմէշ, դռնագլուխ, դռնակողք, դռկից, դռստնց, դռսկոյս, դռնատուր, դռսնոց, դռվեռք, դռնատակ *են*։

ՓՈԽ.—*Հայերէն գւռ.* դոգոց (*հմմտ.* դոգոց *Վն.* «*դուռը գոցելու փականք, կողպէք*») *ձևից փոխառեալ է Թրք.* ترقاز tərqaz «*սողնակ կամ նիգ*» (*Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 37*), *որ* Будаговъ *1, 555 գրում է* درقاز dirqaz *կամ* tirqas։ *Կայ նաև նոյն բառի բայական ձևը՝* tərqaslamaq «*դուռը ամուր մը գոցել*», *որ գործածական է Անգորայի Թուրք և յոյն ժողովրդի մէջ* (*ըստ Ս. Մխիթարեան, Բիւր. 1898, էջ 789*)։—Будаговъ՝ *անդ, Թրք. բառը հանում է Թթր.* tiramak «*յենուլ, հաստատել*» *բայից, բայց այս ստուգաբանութիւնը յարմար չէ, որովհետև նախ նշանակութիւնը համապատասխան չէ և երկրորդ՝ չկայ* -qaz- *մասնիկը*։ *Ուղիղ մեկնութիւնը տալիս է Մխիթարեան* (*անդ*), *որ Թրք. բառը ենթադրում է հյ.* դըռգոց–ել *ձևից փոխառեալ*։ *Այս փոխառութիւնը հաստատում եմ նրանով, որ այլուր* (*Տարէնտէի Թրքական բարբառով*) *ունինք* kös «*գոց*», köslemek «*գոցել*» (*ըստ Մ. Թուրեան, Բիւր. 1899, էջ 799*). *հմմտ. Նխ.* գոց «*դռան կողպէք*»։

+ԴՈՒՍՏՐ (*դստեր, -երք, -երաց կամ -երց*) «*աղջիկ զաւակ*» *ՍԳր. նմանութեամբ* դստերք քաղաքի «*քաղաքի գիւղերը*» *Յես. ժե. 11. Բ. մն. ժգ. 19, որից՝* դստերագիր *կամ* դստրագիր «*հոգեզաւակ առնուած աղջիկ*» *Մխ. ապար.*, դստրասէր *ԱԹ*, դստրիկ *Վրք. հց. Ճառընտ.*, խոստովանադուստր *Ոսկիփ.*, արքայադուստր (*արդի գրականում*)։

=*Բնիկ հայ բառ. ցեղակից հնդևրոպական լեզուների մէջ գտնում ենք սանս.* दुहितर् duhitár-, *Թոխար.* ckācar, *քուչ.* tkācer, *զնդ.* duγδar-, *հպնդ.* dugədar-, *պրս.* دختر duxtar, دخت duxt, *քրդ.* duxt, dltt, *մինչ.* ləγdá, *աֆղան.* lūr, *յն.* θυγάτηρ, *լիթ.* duktė̃, *գոթ.* daúhtar, *հբգ.* tohter, *անգլ.* daughter, *գերմ.* tochter, *հհիւս. շվէդ.* dotter, *հոլ.* düštl, *հպրուս.* ducktl, *ռուս.* дочь, *սեռ.* дóчери. *բուլգար.* dŭšter'á, *չեխ.* cora *են. հնդևրոպականներից փոխառութեամբ նաև ֆին. վոտյ.* tytär, *էստ. վէպս.* tūtar, *լիվ.* tüdār, *չերեմ.* adər, *մորդվին.* stír «*աղջիկ*»։ *Հնխ. մայր ձևն էր* dhughə-tér- *և որանից թեթևացած՝* dhughtr-, dhughdr-։ *Երկու բառերի յարմարութեամբ և միւս* -ter *յանգով ազգակցական անունների ազդեցութեամբ* (*հմմտ. հնխ.* pətér- «*հայր*», māter- «*մայր*» *են*) *յառաջ եկաւ նախնադոյն հյ. եղ. ուղ.* *dhuktér, *յգ.* *dhuktéres, *որից նախնի հյ. եղ. ուղ.* *դուստիր, *յգ.* *դուստերք, *որից հյ.* դուստր, դստերք:—*Առաջ ենթադրում էին թէ հնխ.* dhughətér- *ծագում է հնխ.* dhugh- «*կթել*» *արմատից և թէ* «*դուստր*» *նշանակում է բուն* «*կաթ կթող*». *այժմ այս մեկնութիւնը ոչ ոք չի ընդունում. հմմտ.* Berneker, *243.* Trautmann, *62,* Boisacq, *355,* Horn, § *541,* Kluge, *490,* Bartholomae, *748,* Pokorny, *1, 868.*—*Հիւբշ. էջ 440*։

Հներից Առաքել Սիւնեցի բառախաղով ստուգաբանում է «*դուրս տալ*» *բայից. այսպէս՝ Աղամ. էջ 138—9* «*Դարձեալ առեն դուստր նորին, զի դուրս երեւ զմարդն ի դրախտին. այսպէս և այժմ ամենայն կին զմարդն հանէ կամաց Փրկչին*» *—Ուղիղ մեկնեց նախ* Klaproth, As. polyg. *էջ 105 և* Mémoires *1, 425, յետոյ ՆՀԲ,* Peterm. *20,* Windisch. *10 են*։ *Էմին,* Ист. Acoxика *1864, էջ 53* դ *մասնիկով* ուստր *բառից կամ վերի ձևերի հետ*։

ԳԻՌ.—*Սչ.* դ'ուստրը (*սեռ.* դ'ըսղեր) *կամ* դ'րուսդ (*սեռ.* դ'ըրըսղեր) «*աղջիկ զաւակ*». *ուրիշ ամեն տեղ փոխանակուած է* աղջիկ *բառով. և այս հին հնդևրոպական բառը, ինչպէս լատիներէնում, նոյնպէս և մեզ մօտ, գոյութիւնից զրկուած է. այնպէս որ հայերէնի մէջ* «*աղջիկ*» *մասնաւոր և ընդհանուր իմաստով միևնոյնն է* (*Հօրեղբօրս աղջիկը. Մի աղջիկ տեսայ*). *ճիշտ ինչպէս ասում ենք՝* Կինս *և* Մի ինչ որ կին. (*գերմ.* Weib *և* Frau, Tocht r *և* Mädchen)։

ԴՈՒՐ, ո հլ. «հիւսնի կացին» Ես. խզ. 12, 13. Եփր. Ննն. 114. Գէ. Ես. էլ. արխտ. 20. Վստկ. 70, 138. «համառօտագրութեան նշան, պատիւ» (յետիններն մօտ), որից դրածակ Վրդն. ծն.։

> *Հիւնք. պրս.* درای duray· *«խարտոց» բառի հետ։ Գաբրիէլեան, ՀԱ, 1910, 117* դիւր *«հարթ» արմատից։*

ԳԻՌ.—Ագլ. Երև. դուր, Ալշ. Ախց. Ակն. Խրբ. Մշ. Կր. Ջղ. Սեբ. դ'ուր, Ղրբ. Մկ. Մրղ. Ճմ. Սլմ. Վն. տիւր, Ոզմ. դ'օr, Կալաչուղ (գիւղ Մարաղայի) տէօr: Նոր բառ է դրբակ «փայտէ երկգլխի թակ՝ որով զարնում են դուրի գլխին»։

ԴՈՒՐ «հողի չա՞փ է». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. 157 «Սահմանք Դաբաստիփոյ այս են, որ յիւր ձեռնագրին գրած են. և Ազբնայն շինին առաջև էր երեք դուր երկիր»։—Թերևս և նշանակում է «հարթ, տափարակ» և այն ժամանակ միանում է դիւր բառի հետ։

+ԴՈՒՐԳՆ (սեռ. դրգան, բց. դրգանէ) «բրուտի անիւ» Սիր. լը. 32. Իմ. ժե. 7. Երեմ. ժը. 3. Մխ. երեմ.։

=Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնխ. dhrōgh- արմատից. հմմտ. յն. τροχός «անիւ, բրուտի անիւ, դուրգն», հիռլ. droch «անիւ». այս երկու ձևերը ծագում են հնխ. dhrogho- նախաձևից, որ չի կարող տալ հյ. դուրգն: Հայերէն ձևը բացատրելու համար պէտք է ընդունիլ թէ շրջուած է հնխ. dhrōgh- ձևից (երկար ձայնաւորով), որի վրայ աւելացել է յետոյ հայկական ն ածանցը. այսպէս՝ dhrōgh- > դրուգ>դուրգ>դուրգն: (Բառիս ձևի համար աւելի ընդարձակ տե՛ս SA, 2, 122)։—Կարծւում է, որ վերոյիշեալ ձևերի հետ պէտք է կապել նաև յն. τρόχος «վազք ասպարէզ», τρέχω, դոր. τράχω «վազել», τρόχις «սուրհանդակ», τροχίλος «ճախարակ. 2. մի տեսակ թռչուն», լեթթ. drâst, լիթ. pa-droszti «վազել, արագ ընթանալ», գոթ. þragjan, անգլսք. þrǽzan «վազել», հսլ. trŭkŭ «վազք», հսլ. trčati «վազել», ռուս. дорога «ճամբայ», հիռլ. tricc «արագ», trēn «համարձակ, յանդուգն» են են, որոնք ենթադրել են տալիս հնխ. dhregh, threqh, treq ձևերով և «վազել» նշանակութեամբ արմատները (Տե՛ս Pokorny, 1, 875, Berneker, 226. վերջինս նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ չի ընդունում կցել ռուս. дорога «ճամբայ» բառը, իսկ Pokorny չի յիշում այն)։—Հիւբշ. 440։

> *Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, որ (*անիւ *բառի տակ) լծորդ է դնում յն.* τροχός *ձևը.* Pictet, *2, 162 լտ.* torquao *«շրջել, դարձնել» են։ Հիւնք. յն.* τροχός*։* Osthoff, SA, *2, 115 և 122 կարծում է, որ* դուրգն *ուղղականը շինուած է յետնաբար* *դրուգն, *սեռ.* դրգան *ձևից նմանողութեամբ։ Աւելի երկար մի բացատրութիւն տե՛ս* Pedersen, *Հայ. գր. լեզ. էջ 21—22։ (Վերի համեմատութեանց վրայ տե՛ս* Walde, *788,* Boisacq, *983)։* Karst, *Յուշարձան 414* ծիր *բառի հետ՝ մոնղոլ.* togorin *«շարժը»,* togori *«դառնալ», թունգուզ-մանչ.* toxoro *«անիւ, շրջանակ»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 145 պրս.* ترکان turkān *կամ* ترك فلك turk-i-falak *«մոլորակների ծիրը»։ Հմմտ. նաև* Petersson, Ar. u. Arm. Stud. *էջ 79 որ հնդեւրոպական արմատին տալիս է նաև «դառնալ, դարձնել» նշանակութիւնը և բստ այսմ միացնում է նրան զանազան նոր բառեր։*

ԳԻՌ.—Թւում է թէ նոյն բառն է Գնձ. տուրգ, որի բուն իմաստը ինձ յայտնի չէ.—«Շուռ էր տալիս անկանը ու տուրգը բանեցնող փառանը ու ճախարակը» (Մամիկոնեան, Հաղարից մէկը, էջ 80)։

*ԴՈՒՐՃ «խորշերի բաժանուած արկղ». միջին հյ. բառ, որ յիշում է Նորայր, Բառ. ֆրանս. 205 բ casse բառի տակ։

=Արաբ. درج durǰ «տուփ, որի մէջ կանայք մանր մունր բաներ են պահում» (Կամուսի Թրք. թրգմ. Ա. 397), որ և պրս. durǰ «փոքրիկ աման, որի մէջ անուշահոտութիւն, ակներ կամ մարգարիտ են պահում» (ԳԴ)։—ԱՃ.

ԳԻՌ.—Ագլ. դրուճ «պատի մէջ փորուած եռանկիւնաձև դարակ. հիւճրէ»։

ԴՈՒՐՁ *«նորածին մանկան խանձարուր». իբր միջին հյ. բառ ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆրանս. 737 ա՝* layette *բառի տակ, իբրև 3-րդ նշանակութիւն. բայց որովհետև նոյն բառի 2-րդ նշանակութիւնն է «արկղիկ փայտեղէն», ուստի կարծում եմ, որ սխալմամբ նշանակուած լինի, որով այս դուրճը չնչուելով՝ կը միանայ նախորդի հետ։*

*ԴՈՒՔՍ (*սեռ.* դքսի). *«իշխան» Վրք. հց. Լմբ. մատ. 545. Թէոփ. խ. մկ., «մահմետական կրօնի պետ, շէյխիսլամ» Զքր. սարկ. Բ. 102 (ետ բերել ղդուքսն՝ որ է շխիսլամ), որից՝* դքսութիւն *Վրդն. պամ. Ճառընտ.,* դըքսուհի, դքսական *են (նոր բառեր)։*

= *Յն.* δούξ *«դուքս» (*Sophocles, *395 ա ձևի միջոցով լտ.* dux *«դուքս, առաջնորդ» բառից, որ ծագում է* duco, ducere *«առաջնորդել» բայից (*Walde, *248)։ Բառիս նորագոյն ձևն է* դուկ *կամ* տուկ *(տե՛ս այս վերջինը), որ ուղղակի եւրոպացիներից է փոխառեալ Կիլիկեան շրջանին։ Արդի գրականում վերանորոգուած է* դուքս *ձևը։—Հիւբշ. 346։*

Ինճիճեան, Հնախ. Բ. 230 և ՆՀԲ դընում են լտ. dux*։*

ԴՈՓԵԼ *«ոտքով գետինը զարնել, ծեծել, կաքաւել» Եղեկ. գ. 11, եւ. 6. Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. և յհ. ա. 2, «կռանով սալին զարնել» Եղիշ. հրց. 51, «քարով դուռը բաղխել՝ որպէսզի բանան» Վրք. հց. Ա. 9, որից՝* դոփիւն *Ոսկ. մ. ա. 17,* դոփումն *ՅՀ. կթ.։*

=*Բնաձայն բառ. հմմտ. ուտ.* dôp' *«պայթիւն, տրաքոց»,* dôp'sun *«հրացանի պայթիւն»,* dôp'desun *«հրացանը կրակել»։—Աճ.*

Böttich. ZDMG, *1850, 353 և* Arica, *88, 442 սանս.* tup, *յն.* τύπτειν *«զարնել, ծեծել»։* Lag. Urgesch. *450 հսլ.* topoti, *ռուս.* топотъ *«ոտից դոփիւն»։* Müller, SWAW, *38, 579 սանս.* tup, *յն.* τυπ-*։ Հիւնք.* դափել *բայից։*

ԳԻՒ.—Վն. թափ-դոփ *«ոտքերի աղմկալի ձայն». կայ և* դոփդոփել *Ղզ. «կրեանների իրար զարնուելով՝ ձայներ հանելը»։*

ԴՊԷԼ *«վրացական պաշտօնէական մի աստիճան». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 260 «Հրամայեր քննել զբուպայն և զմարծուան, զԻւան դպէլն»։*

=*Վրաց.* ტბელი *տբելի «Տբեթցի, Տբեթում բնակող» (Տբեթը վանք է Կղարջքում)։*

Ուղիղ մեկնեց Լ. Մելիքսեթբէկ (Նամակ 12 մայ. 1933)։

*ԴՊԻՐ, ի-ա *հլ. «գրագէտ, ատենադպիր, պաշտօնական թղթերը կարդացող պաշտօնեան, հրէից մէջ օրէնսգէտ մարդ» ՍԳր, «եկեղեցական պաշտօնէութեան մէջ տիրացուից վերև գտնուած աստիճանը» Նար. գնձ. Շար. Կանոն., որից՝* դպրութիւն *ՍԳր. Եւս. քր. Ագաթ. Եղն.,* դպրապետ *ՍԳր,* դպրանոց *Ոսկ. յհ. բ. 24,* դպրոց *Փարպ. Պիտ.,* դիւանադպիր *Վրդն. սղ.,* ատենադպիր *ԱԲ։ Նոր գրականի մէջ՝* դպրատուն, դպրոցաւարտ, դպրանոցաւարտ *են։*

=*Պհլ.* [illegible] dipīr *«քարտուղար, դպիր»,* dipīrīh *«դպրութիւն»,* dipīrān mehist *«դպրապետ», մազդէական պհլ.* dpyr, *Թուրֆանի մանք. պհլ.* דביר dbīr (Salem Manich. Stud. ЗАН, *8, 65), պազենդ.* divērī *(իմա՛* divīrī*) «դպրութիւն», պրս.* دبیر dabīr *կամ* divīr *«գրագիր»,* دبیرستان dabīristān *կամ* dibīristān *և* دبستان dabistān *կամ* dibistān *«դպրոց, վարժարան»։ Այս բոլորի արմատն է հպրս.* dipi- *«գրութիւն, արձանագրութիւն». որ բնիկ իրանեան չէ, այլ Թերևս սեմական փոխառութիւն։ Հնագոյն աղբիւրներն են ելամ.* tuppi *«արձանագրութիւն» և սումեր.* dub *«գրութեան տախտակ,* tablette*», որից փոխառեալ է աքքադ.* ṭuppu, duppu, dappu *«տախտակ, գրուած բան, տեղեկութիւն, նամակ» (*Muss-Arnolt, Ass. engl. Handwb. *262—3) և սրանից էլ արամ.* דפא dappā, *հպրս.* dipi, *սանս.* dipi, lipi *«գրութիւն» (տե՛ս* MSL, *23, 214 ծան.,* Nyberg, Hilfsb. *2, 55,* Autran, Sumér. etind *153)։ Այս արմատը իրանեանների մէջ աճելով* -bar *մասնիկով՝ տուել է* dipibar. *հմմտ. պհլ.* dpyvr *գրչութիւնը, որ գտնում ենք մի հին փորագրութեան մէջ։ Նոյն իրանեան ձևից փոխառեալ են այնուհետև սանս.* divira *«դըպիր»,* divirapati *«դպրապետ». պրակր.* dipi-, lipi- *«գրութիւն, գրուածք», արաբ.* دبر dabr *«գիր գրել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 830), թալմ.* דביר dabīr, *ք. պ.* debir

«հաշուակալ» (Bartholomae, 747, Horn, § 540)։—Հիւբշ. 145։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Böttich. Rudimenta, 37, 65, Lag. Gesam. Abhd. 216 ևն։ Մառ. ЗВО, 25, 33 խալդ. dup բառի հետ։

ԳԻՌ.—Գրականից փոխառեալ ձևեր են միայն Երև. տպիր, տպրօգ, Մշ. դ'բիր, Խրբ. դ'ըբրօգ, դ'ըրբադուն, Ակն. դ'ըրբօգ, Մրղ. տըպըիր. Պլ. դըբօգ, դըբադուն (հին լեզուով), բըբրօգ (նոր լեզուով), թբիր «ժամու ափրացու», Սեբ. դ ըբրէօգ. Ասլ. դ'ըրբէօ'ց, դ'ըրբէօ'ս, դ'ըրբադիւն ևն։

*ԴՐԱԿՈՆ «վիշապ կամ մի տեսակ մեծ ձուկ, վիշապաձուկ». մէկ անգամ ունի Մագ. 213 «Կէտք վեհ գոլով քան զփագրոս... և քան զդրակոնոայն» (այլ ձ. զդրակոնայն)։

=Յն. δράκων «վիշապ. օձ, վիշապաձուկ (trachinus draco L)»—Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

*ԴՐԱԿՈՆԱՌ «վիշապաձուկ». երկու անգամ ունի Մագ. Թղ. 213, 215՝ «Կէտք վեհ գոլով քան զփագրոս... և քան զդրակոնոայն» (այլ ձ. զդրակոնայն. տե՛ս նախորդ բառը). «Յիշատակեալ ենք զփագրոս և զովանայն և զդրակոնոայն և զկէտն Յովնանու»։—ՆՀԲ գրում է դրակոնառ, ինչպէս պահանջում է նաև յունարէնը։—Բառիս երկրորդ նշանակութիւնն է «խայտաբղէտ, պիսակաւոր նկարուած», ինչպէս ունի մէկ անգամ Մագ. Թղ. 223 «Յամենայն ականց հանդերձ մատիտմամբ և դրակոնառիւ մանրբեալք» (այսպէս է Կոստ. իսկ ՆՀԲ դրակոնառ)։

=Յն. δρακονάριον. այս բառը, որ յիշում է Հիւբշման, գոյութիւն չունի ո՛չ Bailly-ի մօտ, ո՛չ Sophocles-ի մօտ և ո՛չ էլ նոր յունարէնի մէջ, δράκων «վիշապ, վիշապաձուկ» բառի մի ածանցն է. Հիւբշ. դնում է այս իմաստով, իսկ «նկարէն» իմաստի համար հմմտ. դրակոնդիկոն բառի տակ։—Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ։

ԴՐԻՆՃ «մի անյայտ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 603։

●ԴՐՆՋԵԼ «թնդացնել, ահագին զըրդոցով հնչեցնել» Փիլ. լին. 182, որից՝ դրնչեցուցանել «թնդացնել» Եւս. քր. բ. 120, դրնչիլ «ականջը խօսիլ, ականջը կանչել» Վեցօր. դ. էջ 48, դրնչիւն Մագ.։

=Բնաձայն բառ, որ կազմուած է դ պարզ ձայնից՝ ր սաստկականով և ն, չ ածանցիչներով. հմմտ. կռնչել, փռնչել, ճռնչել, մռընչել, զռնչել, ճռնչիւն, շռնչան, սռնչան, խռընչիւն, բոլորն էլ նոյնպիսի կազմութեամբ։—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ, 1899, 204 ա։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 76 կցում է յն. θόρυβος, τονθορύζω, τονθρός, θρέομαι, θρόος, θροῦς, θρύλλος, հին սաքս. drōm, անգլսք. dream, գոթ. drunjus, հհիւս. drynja, նրզ. dröhnen, հրզ. treno, սանս. dhraṇati ևն բառերին, որոնք նշանակում են զանազան տեսակի ձայներ։

ԴՐՈՅԹ «խմբով յարձակում, գրոհ». սովորաբար գործածւում է դռոյթ տպ ձևով. ՅՀ. կԹ. գրուած է նաև դռուբ, դռոր ՅՀ. կԹ. Արծր., որից բայական ձևով դռրբել Արծր. կայ նաև դրուդ Երզն. մտթ. յաճախ շփոթւում է գրոհ բառի հետ, որ և վերիններին ազդեցութեամբ գրւում է դրոհ:

ՆՀԲ կերևայ թէ լաւագոյն ձևն է համարում դրուդ, որ դնում է «արմատ դրգիլոյ»։ Lag. Btrg. bktr. Lex. 27 կցում է ենթադրական զնդ. *draoϑra, *draoϑi, *draoϑa ձևերին, որոնք ածանցում է dru «վազել» արմատից։ Նորայր, Հայկ. բառաքն. էջ 9 հարազատ ընթերցուածը համարում է դռոյթ կամ դռոհ, որ ըստ Ս. Եազըճեանի համեմատում է սանս. տրու, դրու «ընթանալ, ճեպով ընթանալ», տրուդա, դրուդա «ընթացք» բառերի հետ։ Տէրվ. Նախալ. 30, 89 դռոհ և դռոյթ կցում է սանս. dhvar, զնդ. dvar, պրս. davārīdan, յն. θόρνυμι ձևերին, իբր հնխ. dhvar, dhru «դիմել, թափաւել» արմատից։ Պատահական նմանութիւն ունի սանս. druta «արագ»։

ԴՐՈՒՆ «աղաւնու նման մի թռչուն է». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 421. վկայութիւնը տե՛ս Գուգուր բառի տակ։

ԳԻԹ.—Ղրբ. տրռոն (որ և դոլոն երև. Ղզ ; ալանու նման մի թռչուն է»։

*ԴՍՏԻԿՈՆ (սեռ. ի) «տան յարկ» Գծ. ի. 9, թ. 37. Նար. էջ 178. Ճառընտ. դստիկոնէ յարկաց Պիոն. Հրտր. WZKM, 28 (1914), 380, դստիկոնիս «պատշգամբ» Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 5։

=Յն. δίστεγον «երկյարկանի կամ երկրորդ յարկ» բառն է, որ կազմուած է δίς «երկկիցս» և στέγη «յարկ» բառերից. Հայերէնի մէջ ստացել է ընդհանուր իմաստ։ Պէտք չէ կարծել թէ փոխառութիւնը կատարուած է Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ, որովհետև այն երկու վկայութեանց դէմ, ուր պատահում է այս բառը, յունարէն օրինակի մէջ գտնում ենք ὑπερῷον (Գծ. թ. 37) և τριστέγου (Գծ. ի. 9), բայց ո՛չ δίστεγος։ Փոխառութիւնը անշուշտ հին է, ինչպէս ցոյց է տալիս բառի տառադարձութիւնը. δίστεγον >*դիստեգոն, որից ձայնաւորների նմանութեամբ *դիստիգոն և առաջին ձայնաւորի անկումով *դստիգոն. անկանոն է միայն գ-ի տեղ կ։

> Աւգերեան, Լիակ. վրք. սրբ. Զ. 569 յն. τριστέγος «եռայարկ» բառից կազմած։ ՆՀԲ հանում է յն. στέγος-ից։ Հիւնք. δίστεγος-ից։

*ԴՍՐՈՎ «այպանումն, նախատանք» Նար., որից՝ դսրով առնել «նախատել» Ոսկ. եբր. է, դսրով լինել «նախատանք կրել» Ոսկ. եբր. դ, դսրովել «անարգել, թշնամանել» ՍԳր. կոչ. 30, 224. Եփր. ծն., դսրովանք Կոչ. Ոսկ. ա. թես., դսրովիչ Երեմ. ծա. 2, դսրովութիւն Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 1. մ. ա. 22. Բուզ. կոչ. 42, ինքնադսրով Նար. գրուած է նաև դրսով, դրսովել ևն։

= Պհլ. *dusrav բառից, որ աւանդուած է dusrub գրչութեամբ և «վատահամբաւ, անպատիւ» նշանակութեամբ (Nyberg, Hilfsbuch, 2, 61). Համմտ. պազենդ. dusrav (գրուած է dusrūb) «վատահամբաւ, անպատիւ», զնդ. dəušsravå «վատահամբաւ». Նախաւոր ձևն է զնդ. *duš-srava-, որ կազմուած է duš «չար, վատ, գէշ» և srav «խօսիլ» բառերից (համմտ. հսլ. slovo «խօսք»). ճիշտ ինչպէս սրանց հականիշը պազենդ. պհլ. xusrav (գրուած xusrūb) «բարեհամբաւ, լաւանուն»=սանս. suçrávas- «անուանի, հռչակաւոր»՝ կազմուած է hu- (su-, xu-) «լաւ» և srav «խօսիլ» բառերից (հայ. փոխառութեամբ խոսրով յատուկ անունը)։ Հայոյն նախաձևն էր *դուսրաւ >*դսրաւ, որից դսրով և շրջեալ ձևով դրսով։—Հիւբշ. 145։

> ՆՀԲ հլ. դուրս և յն. διασύρω «քաշքշել»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 109, որին հակառակ է Lag. Arm. Stud. § 663։ Տէրվ. Մասիս, 1881 մայիս 5 և Նախալ. 73 լսել և պարսաւել բառերի հետ սանս. çru, զնդ. sru, յն. κλύω, լտ. cluere, սլ. sluti, գոթ. hliuma «լսելիք», լիթ. klausa «հլութիւն», հբգ. klōsen ևն։ Հիւնք. յն. διασύρω։

[ԴՐԱԺԵԼ «պատել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 81։ Ըստ իս սխալ գրչութեան արդիւնք է, որ պէտք է կարդալ դրուժել «պատրել», որով բառը կկցուի դրուժ, դրուժան արմատին։ Նոյնպիսի մի սխալի արդիւնք է նաև անդ՝ էջ 82 դրուել «պատրել», որ դարձեալ պէտք է կարդալ դրուժել «պատրել»։]

ԴՐԱԽԱՆՔ «կպած բան՝ աղտ». իբր անըստոյգ բառ յիշում է միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ճառք 357 «Զպոռնկաց դէմսն որ երէկ և եռանդ պայծառութեամբ փայլէին, այնպիսի բարեգործութեամբ յաւելաստացութեանցն յայնցանէ քան զամենայն պառաւս խորշակարկամութիւնս ունելով զազրագոյն երևել, իբրև ի այնգոյ ումեքէ փոփոխեալ, ի վերայ շփումն և դրախանքն ի բաց մաքրեալք» (հրատարակիչը դնում է «թերևս գրահանքն»)։

*ԴՐԱԽՏ, ի-ա հլ. (յետնաբար ի հլ.) «ծառանոց, պարտէզ» ՍԳր. Վրք. հց. Վրդն. ծն., «Ադամի պարտէզը, Եդեմ» ՍԳր. Եզն., «երկնային արքայութիւն» Ղկ. իգ. 43. Բ. կորնթ. 4, որից՝ դրախտաբաց Փարպ., դրախտապան «պարտիզպան» Եփր. ծն. քս. 31, դրախտատունկ Վրդն. յանթառ., դրախտաճուն Պիտ. դրախտանալ Արշ. լծ. Կոչ. Յայսմ.։ Նոր բառեր են՝ դրախտաբնակ, դրախտահաւ, դրախտային, դրախտանման ևն.—Հին դա-

տառական մի ձև էր դրաստ *«ծառաստան, պարտէզ» Պհլ. Փհլ. այլար. (գրուած* դարաստ *Բառ. երեմ. էջ 74), որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս* բախտ:

= Պհլ. պազենդ. 1› draxt *«ծառ», պրս.* درخت diraxt *«ծառ», բելուճ.* dračk, drāč, *քրդ.* derext *«ծառ»։ Իրանեանից է փոխառեալ նաև արամ.* drht' *«զերեզմանի առաջ շինուած պարտէզ», որ գործածուած է Սարգիկէի լիւզերէն և արամերէն երկլեզուեան արձանագրութեան մէջ* (Meillet, REA, *7(1927), 315)։—Հիւբշ. 145։*

Հնբրից Վարդան, Մեկն. ծննդ. բ. 8 մեկնում է. «Դրախտ, որ է դիր ատ *մարդոյն և կամ* դիրք *խիտ ծառոց և կամ* դրևայն *Ադամ անդ* ախտայու *զատաջինն»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Շրէօդէր,* Thesaur. *47, համեմատելով պրս.* dirext *բառի հետ։ Ինճիճեան, Նղան. Բիւզանդիան, 1820, էջ 210* դեռև յախտից: *Նոյն, Հնախ. Գ. 17 մեկնում է «տեղի անախտութեան»։ ՆՀԲ* դարաստան *և պրս.* տիրէխթան *«ծառեր»։* Lag. Urgesch. *636* դրաստ *ձևի հետ՝ լիթ.* daržas *«պարտէզ» և պրս.* diraxt *«ծառ»՝ իբր* drh *«աճել» արմատից։ Մ. Մսերեանց, Ճռաքաղ, 1859, 426—430 մէջ է բերում մինչև այն ժամանակ առաջարկուած ստուգաբանութիւնները, և ծաղրելով պրս.* dirext *ձևից հանել ուզողներին՝ մեկնում է «եդեմականն, ասեն, դրախտ՝ վայր երջանիկ էր և* տարախտ*»,* Müller, SWAW, *38, 577 սանս.* dru*։ Նոյն,* Kuhns u. Schleich. Btrg. *3, 87 պրս.* diraxt*։*

ԳԻՌ.—Տփ. դրախտ, *Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Ջղ.* դ'րախտ, *Խրբ. Սեբ.* դ'րախտ, *Պլ. Ռ.* բրախդ, *Գոր. Ղրբ. Շմ.* տրախտ, *Ոզմ.* դ'րmխտ, *Մկ. Սլմ. Վն.* տրmխտ, *Զթ.* դ'օրօխդ, *բոլորն էլ «Ադամի դրախտը կամ երկնային արքայութիւն»։*

ԴՐԱԿ *«հասակ». այս անծանօթ բառը գտնում եմ միայն Գէորգ Դպրի պարսկերէն բառարանում՝ էջ 39 ա,* գատ *բառի բացատրութեան մէջ։*

*ԴՐԱԿՈՆԴԻԿՈՆ, ո *հլ. (գրուած է նաև զանազան սխալագիր ձևերով. ինչ.* դրակոնդիկոն *(Ո<Դ),* գրակոնտիկոն, գրագոնտիկոն) *«ոսկու վրայ կիտուած, մինէ» Խոր. բ. 49. Մագ. Թղ. 203, «խարելով փորագրութիւն» Պղատ. տիմ. 89, «շաւաշարին, նուրճ խոտը (որձայի վրայ օձանման պուտ պուտ նշաններ ունենալու պատճառաւ)» ՆՀԲ և ՋԲ (առանց վկայութեան), «եղնգնաքար,* sardonyx*»* ZDMG, *40, 493։*

= Յն. *δρακοντικόν *բառն է, որ սակայն չկայ* Bailly-*ի հոյակապ բառարանի մէջ, ինչպէս նաև* Sophocles-*ի մօտ, բայց հմմտ.* δρακόντειος *«վիշապաձև»,* δρακοντίας *«մի տեսակ ազնիւ քար»,* δρακόντιον *«նուրճ խոտը», որոնցից փոխառեալ են լտ.* dracunculus *«նուրճ»,* draconitis, dracontia *«վիշապաքար, որ ըստ հնոց գտնւում էր վիշապի գլխում»,* dracontium *«նուրճ»,* dracunculus *«փոքր վիշապ.* torsade en or, *ոսկեայ ոլորան զարդեր, ծոպ»։—Հիւբշ. 347։*

ՆՀԲ գրակոնտիկոն *ձևի տակ գրում է «բառ անյայտ ըստ ձայնին», բայց* շաւաշարին *բառի տակ՝ յն.* δρακόντιον *բառի մօտ դնում է* դրակոնտիոն: Brockelmann, *Ասո. փոխ. բառից, Թրգմ. Տաշեան, էջ 99 վերի յն. բառերի հետ։ Թոռնեան, ՀԱ, 1922, 597 յն.* τραχυντικόν *«թեթևօրէն փորագրելով արծնուած»,* τραχύνω *«անհարթ ընել, արծնել թեթևօրէն փորագրելով» բայից։ (Այսպիսի նշանակութիւն չգիտեն ո՛չ* Bailly, *էջ 1953, ո՛չ* Sophocles, *էջ 1088 և ոչ էլ նոր յունարէնը. չկայ նաև* Pape-*ի յն.-գերմ. երկհատոր բառարանում, 1888. հտ. Բ. էջ 1136)։*

*ԴՐԱԿՈՆՏԷՍ *«վիշապաձուկ, մի տեսակ օձանման ձուկ». մէկ անգամ ունի Վեցօր. 141 «Եւ զարձեալ այլակերպք այլանշանք, որ անուանեալ կոչի դրակոնտէս (ձեռ. դրակոնատէս) և միւռենէս». ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

= Յն. δράκοντες, *որ յոգնակին է* δράκων *«վիշապ. 2. վիշապաձուկ.* trachinus draco L*» բառի։—Հիւբշ. 347։*

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ։

*ԴՐԱՄ, ի, ո? *հլ. «դիրհամ, երկու ունկի,*

կէս սիկղ» Ել. լը. 25. Տոբ. ե. 29, «դրամ, ատակ, փող» Ղկ. ժե. 6. Եզն. Խոր. բ. 10, որից՝ դրամաժողով *Բ. մակ. ժա. 3,* դրամակշիռ *Անան. շիր. Ճառընտ.,* դրամակոփ *Մխ. դտ.;* դրամել *Վրք. հց.,* դրամիկ *Օրբ. հկճռ. ժբ. Անան. գիտ. 23,* երկդրամեան *ՍԳր,* չորեք-դրամեան *Յոբ. խբ. 11,* կենֆադրամ *Կանոն.,* խոստովանադրամ *Կիր. Երզն. խր.։ Նոր բառեր են՝* դրամագլուխ, դրամանենգ, դրամատուն, դրամարկղ, ոսկեդրամ, դրամատէր, դրամափոխութիւն, դրամագետ, դրամագիտութիւն, դրամաշորթ, դրամապանակ * են։*

=Պհլ. dram, *պրս.* درم diram *«մի փոքրիկ կշիռ, դրամ. 2. դրամ, փող», քրդ.* dirāw *«փող»։ Իրանեան բառը փոխառեալ է յն.* δραχμή *բառից, որ նշանակում է «մի փոքր քաշ. 2. մի տեսակ դրամ, որ արժեր 6 օբոլ, մօտ 1 ֆրանկ». (անցել է* *draxm, *drahm *միջին ձևերից. հմմտ. արաբ.* درهم dirham).*—յոյն բառը բուն նշանակում է «բուռ, մի բռան պարունակութիւնը (յատկապէս մետաղեայ ցպիկների մի բուռը)» և կցւում է* δράσσομαι *«բռնել, բուռով վերցնել» բային* (Boisacq, *198—9)։—Հիւբշ. 145։*

Հներից Անան. շիր. (Հրտր. Պատկ. էջ 28) գիտէր բառի ուղիղ ծագումը և ասում է. «դրամ ըստ պարսկական լեզուին անուանեցաւ»։ Այլուր գտնում ենք համեմատուած մարդ *բառի հետ. «Անդրադարձելով (հակառակ կարդալով)* մարդ=դրամ *վերընդարձակի վերծանութեամբ» Կամրջ. «դրամն օրինակ բնութեանս մեր, զի* մարդ *տառիւքն է անդրադարձութեամբ». Մխ. դտ.։ Ուղիղ մեկնեց նախ Շրէօդէր,* Thesaur. *47, յետոյ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 79, ԳԴ, ՆՀԲ։*—Peterm. *68 արաբ.* dirham· Windisch. *10 յն.* δραχμή·—Müller, SWAW, *38, 576 արաբ.* dirham·

ԳԻՐ.—Տիգ. թrmմ, *ՋԲ.* դ'ը`roմ? *Շմ.* տrէմ. *միւսները զանազան օտար բառերով։*

ՓՈԽ.—Վրաց. დრაჰმაჲ դրամայ *կամ* დრაჰმი դրամի *«դրամ» (Մառ,* Тексты и разыск. *IV յաւել. և VII էջ* կդ. *համարում է հայերէնից փոխառեալ). ըստ Ջուբինով², էջ 481* կայ նաև დრაჰმა դրամա *«մի տեսակ հին դրամ. 2. պտղի կոչուած տուրքը, որ էր 2½ փութ ալիւր»։*

ԴՐԱՆԴ, ԴՐԱՆԴԻ *տե՛ս Անդ։*

Հիւնք. յն. θύρετρον *«դուռ» բառից։* Pictet, *բ. տպ. հտ. Բ. էջ 327 կիմր.* trot-liwy, *արմոր.* treuzou *բառերի հետ։*

ԴՐԱՆՋԵԼ *«ապստամբել, վտարանջել» Բառ. երեմ. էջ 81 և Հին բառ. (ունի միայն ՀՀԲ, իսկ ՆՀԲ յիշում է* վտարանջեմ *բայի տակ).—անստոյգ բառ։*

ԴՐԱՍԱՆԳ, ի-ա *հլ. «տօնի օր դռան վրայ կախուած ծաղկեայ պարգ» Լծ. ածաբ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։*

Պատահական է քրդ. درازنیك derazink *կամ* ترازنیك terazink *«դռան սեմը, դռան փայտեայ զարդերը», որի հետ* Justi, Dict. kurde, *էջ 177 համեմատում է պրս.* dārābzīn, dārāfzīn *«լենարան, որ լինի լեզերս սօֆայի, փոքր պատուհան, որ լինի ի վերայ դրան», թրք.* درابزين derabzin, طرابزان tərab-zan *«վանդակորմ, ճաղեր», իբր յն.* τραπέζιον *ձևից։*

ԴՐԱՍՊԱԿ *«բանակի բաժանմունքներից մէկն էր». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Զենոբ, էջ 48 «Մինչև ել արքայ ի դրասպակս զօրուն հիւսիսոյ»։*

=Անշուշտ իրանեան փոխառութիւն է, բայց մայր ձևը անյայտ է (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 46)։

ԴՐԱՍՏ *տե՛ս Դրախտ։*

*ԴՐԱՎԷՐՍ *«խաչի լայնքին գրուած փայտը, թևերը». Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բրս. մրկ. 348 «Լայնութիւն խաչին, որ է դրավէրսն, այսինքն թևք խաչին»։*

= Ֆրանս. traverse, *լտ.* traversus *«որևէ բանի լայնքին կամ խոտորնակ դրուած փայտ ևն». կազմուած է* trans *մասնիկով՝* verso *«դարձնել» բայից։—Աճ.*

*ԴՐԱՔՄԱՅ *(գրուած նաև* դրաfմէ, դրագմէ*) «դրամ կշիռը և փողը» Անան. շիր. Հրտր. Պատկ. էջ 27, 33. հմմտ.* դիդրաfմայ *«երկդրամեան», որից հայաձև* երկադրաfմայ

կամ երկդրամեան (նորագիւտ բառ) Տիմոթ. կուզ. 289։

=Յն. δραχμή «կշիռ և դրամի անուն», որի ծագումը տե՛ս դրամ բառի տակ. սրանից են փոխառեալ նաև լտ. drachma, եբր. דרכמון darkemon. պհլ. dram, պրս. diram, արաբ. درهم dirham, վրաց. დრაჰმა դրաքմա կամ დრახმა դրախմա են. տարբեր տառադարձութեան արդիւնք է նաև հյ. տրխանայ «25 դրամ (կշիռ)» Վստկ. 14։—Հիւբշ. 347։

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցար. չփ. էջ 81, նոյնը յետոյ ՆՀԲ են։

ԴՐԴԱԼ տե՛ս Տարդալ։

ԴՐԴԱՒԵԼ «կակազել, լփտալով խօսիլ». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ածար. մկրտ. «Մինչ դեռ ոչ է դրդաւել լեզուդ և ոչ ցամաքեալ, և ոչ տուժիր» ԱԲ ջնջած է այս ձևը և փոխարէնը դրած է դրդուաղել:

ԴՐԴԵԼ «գրգռել, շարժել, մի բանի յորդորել, համոզել» Ոսկ. ես. և մ. Ագաթ. Եւս. քր., որից՝ դրդիլ «բազմութեամբ առաջ շարժուիլ» Կորիւն, էջ 13. Ագաթ. Թ. Վկ. արև. (տե՛ս Նորայր, Կոր. վրդ. և թրգմ. էջ 100). Եղիշ. դ. էջ 74, դրդեցուցանել Ա. մնաց. իա. 1, դրդիչ Եզն., դրդումն Փիլ. այլաբ., դրդապատճառ (Նոր բառ). այս բառերի արմատն է ըստ ԱԲ՝ դիրդ, որից ունի դիրդ լինել «դրդիլ, յորդորիլ», իսկ ըստ ՆՀԲ և ՓԲ՝ դրուդ. հմմտ. Կոստ. երզն. 134՝ «Ծովն դրուդ առնու սիրով» (շարժւում՝ ծփում է)։ Նոյն բայի սաստկականն է ԴՐԴՈՒԵԼ «ուժգին շարժել, տեղից խախտել» Սղ. ճժէ. 13. Ագաթ. Փարպ. Խոր., դրդուիլ «այս ու այն կողմ շարժիլ, տատանիլ» Բարուք. զ. 26, դրդուեցուցանել Եղիշ. Փիլ. այլաբ., դրդուումն? Լմբ. սղ. գրուած է դդուել Պղատ. օրին. 86։ (Այս բառերն են, որ Բառ. երեմ. էջ 79 և 81 իրար խառնելով՝ գրում է դրդել «կուտակել կամ ձայն հանել», դրդու «ջեռալ, որ է սկիզբն վիճի», դդդուլ «ջեռնուլ, որ է սկիզբն աղաղակի». վերջին երկուսը իմա՛ դրդուել)։

ՆՀԲ դրդել համեմատում է թրք. dürt-mek «մշտել» բառի հետ, որ է թթր. تیرتمك tirtmek և որի նմանութիւնը պատահական է։ Lag. Urgesch. 176 դրդուել կցում է ափղան. dūrədawī «ճամբորդ» բառին։ Հիւնք. թրք. տիւրթմէք «մշտել» և տէօրթի. «խըթան»։ Meillet տե՛ս դանդաղ բառի տակ։ Ճահինեան, Բիւր. 1900, 341 և Գույանճեան, Արև. մամ. 1907, 934—5 և Karst, Յուշարձան, 419 թրք. տիւրթմէք։—Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 77 ըստ Meillet-ի համարելով կրկնական՝ կցում է յն. τοιθορύσσειν «շարժել» բային, որի նախաձևը դնում է dhoi-dhor-u, իսկ հայունը dhidhrūu̯. առանց կրկնութեան է լեթթ. druwis «սարսուռ», druwetês «վախենալ»։

ԳԻՒՌ.—Հմշ. դրդիլ «տեղից շարժիլ, երերալ»։

⊙ԴՐԴՆՋԻՒՆ տե՛ս Դրդջիւն։

ԴՐԴՈՒԱՋԵԼ տե՛ս Գդուաղել և Դրդուել։

ԴՐԴՈՒԵԼ տե՛ս Դրդել։

⊙ԴՐԴՋԻՒՆ «պառաւի ցնդական խօսքեր» Եզն. նոյն նշանակութիւնն ունին նաև դըրդընջիւն, Ոսկ. յհ. ած. դրդջումն ՋԲ։

=Բոլորն էլ բնաձայն են և ծագում են դ նախնական ձայնից կրկնութեամբ և ն, ջ ածանցիչներով։—Աճ.

Այս մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ, 1899, 204։

ԴՐԵՄԽՈՂ «հոտած, ժահահոտ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած հետևեալ տեղերում. «Մարդախոշոշ, չարաշշունչ, դրեմխող պիղծ բերանոյն». Անան. խոստ. 2. «Ի բաց տարեալ տրոհեսցի ի մէնջ այսպիսի դրէմխոխ և ապիրատ խորհրդոց առարկուածք». Յհ. իմաստ. խոստ. 8։—Այս բառն է, որ Բառ. երեմ. էջ 81 գրում է. «Դրեմ. խօխ կամ ժահահոտ»։

*ԴՐԵՇՏ «դժուար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 81։

=Պրս. درشت durušt «խիստ և խոշոր, մեծ, ահագին»։—Աճ.

ԴՐԻԾ (ներգ. ի դրճի) «հմայական կծիկ, հմայեակ» Կանոն. ուրիշ վկայութիւն չկայ. անստոյգ բառ է, որովհետև կարող է նաև «դագաղ» իմաստով առնուիլ. տե՛ս բաղուր բառի տակ։

ԴՐԻՍ «գժուարք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 81։—Տե՛ս և դրեշտ:

*ԴՐԻՓԱՔՏԱՅ «փայտեայ վանդակապատ». մէկ անգամ ունի Փիլ. լին. 240 «Կաղնահարք ...որք զեղատս և զմայրս և զհամանմանս հատանեն և զայլս՝ յորոց արդեօք և դէպ լինիցի յանտառից նիւթոց կառուցանել ինչ, որ դրիփաքտայքն կոչին»։ Այս բանը սխալ հասկանալով Լծ. փիլ. մեկնում է իբր ծառի անուն. «Փիճի և սօսի և զեղատսն, որ է սօնոպրենին, և դրիփաքտայքն, որ է վայրենի ծառոցն անունն»։

=Յն. δρύφακτον, δρύφακτα «փայտէ վանդակապատ, ցանկապատ» կազմուած է յն. δρῦς «փայտ, ծառ» բառից։

Բառ. երեմ. էջ 81 մեկնում է «վայրենեաց», որովհետև վերի մեկնութեան մէջ դրուած է «դրիփաքտայքն, որ է վայրենի...»։—ՆՀԲ մեկնում է «կաղնի վայրի և պատնեշ կրկտեալ յոստոց», իսկ ԱԲ միայն «ճղերէ շինուած պատ»։ Բառիս ծագումը ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

⊙ԴՐՆԴԵԼ «ձիու ոտքերը գետին զարնելը». այս բայական ձևով գործածուած չէ, բայց ունինք սրանից դրնդիւն «ձիու ոտքերի դոփիւն» Միք. ա. 13։—ՀՀԲ արմատը ենթադրում է դրինդ:

=Բնաձայն բառ. կազմուած է դ պարզական ձայնից՝ ածանցիչներով. հմմտ. ճռնդիւն, թրնդիւն, շռինդ:—ԱՃ.

Հիւնք. 215 դրդուել բայից, իսկ էջ 262 անդունդ բառից է հանում։ Վերի մեկնութիւնը տուած եմ նախ ՀԱ, 1899, էջ 204 բ։

ԴՐՈՅԼ «դռնապան». մէկ անգամ միայն ունի Բրս. ողորմ.։

ՆՀԲ, որից էլ Հիւնք. հանում են յն. θυρωρός համանիշից։

ԴՐՈՅՍՔ «ծամակալ, գլխի մազերի կապ». ունի միայն ԱԲ։ Վկայութիւնը անյայտ է։

=Եթէ կիլիկեան շրջանի բառ է, կարող է լինել ֆրանս. trousse «կապ, տրցակ, կապոց» (ամէն տեսակ բաների, նաև մազի)։—ԱՃ.

ԴՐՈՇՄ, ի-ա? հլ. «կնիք, խարան, նշան» ՍԳր, «օրինակ, նշան» Յայսմ.։ «մեռոնով օծում» Ագաթ. Մաշտ., «նամակի վրայ կնիք, ստորագրութիւն» Եւս. պատմ., որից՝ դրոշմել ՍԳր. Եւս. քր. և պատմ. Եղն. Ագաթ., դրոշմիչ Վեցօր., դրոշմաբար Ոսկ. յհ. ա. 45, դրոշմատրութիւն Եւս. քր., անդրոշմ Սեբեր., դրոշմաճառ դրոշմ Վեցօր. 162 (լաւագոյն ընթերցուածն է դրոշմած առ դրոշմ), խաչադրոշմ Անան. եկեղ., ձուլադրոշմ Շար., ճկարադրոշմ «գիր, նշանագիր» Յերոն., ճրշանադրոշմ Սեբեր.։ Նոր բառեր են՝ դրոշմաթուղթ, ճամակադրոշմ, դրոշմանիշ:

Lag. Gesam. Abhd. 62, 13 դրօշակ բառի հետ. drafš արմատից, որ մերժում է Հիւբշ. 147։ Justi, Dict. kurde 181 բառիս հետ նոյն է դնում պրս. دروش durōš «է գործի իմն ի գործեաց արհեստաւորաց», քրդ. دروف durūw «նըշան, խարան, մարմնի վրայ մնացած հետք, դէմքի նմանութիւն»։ Canini, Et. étym. 89 պրս. darāyīš «գծել, դրոշմել»։ Հիւնք. դրօշել բայից։ Müller, WZKM, 10, 354 դրօշ «արձան» բառի հետ։ Scheftelowitz, BB 29, 67 պրս. duroš «խարան» բառից փոխառեալ. մ մասնիկ է։ Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܪܘܫܡܐ rūšmā «նշան»։ Justi, Kurd. gram. 94. քրդ. durūw դնում է հյ. դրոշմ բառից՝ շ-ի անկումով և մ>w ձայնափոխութեամբ։

ԳԻՒ.—Ղրբ. տրիւշմը «խողի ականջի վրայ կտրելով արուած նշան՝ ճանաչելու համար (դամղա)», Ջղ. դ'ռօշմել «կնքելու ժամանակ մանուկը մեռոնով օծել», Եւդ. Պլ. (կատակի լեզւով) թռօշմէլ, Ասլ. դ'ռօշմէլ՝ «լաւ ծեծել, գանահարել».—Կայ և դրոշմ Ակն. «մարդու բնական կազմուածքը»։

ԴՐՈՎԹ «դրովք կամ խիստ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. 81. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ։

ԴՐՈՒԱԳ, ի-ա հլ. «ա[illegible] եփ, խորանի են զարդ» ՍԳր, «գրքի գլ[illegible]ուած, դպրութիւն» Փարպ. խոր. (յետնաբար գրուած է նաև դրուակ Խոսր. պտրգ. 7, 25. Նար. էջ 93 են), որից՝ դրուագել «զարդերով պատել» ՍԳր. Եփր. եբր. էջ 216 (սխալ յարմարեցրած սրանից դրուագրել Լմբ. ատեն.),

բազմադրուագեալ Նիւս. բն. Կիւրղ. ղնձ., ինքնադրուագեալ Դիոն. ածայ.։

Բառիս նշանակութեան համար հմմտ. Տաթև. ամ. 280 «Քանդակելն դրուագելն է»։ ՆՀԲ դիր, դրուքին բառից։ Հիւնք. պրս. درگر durūgar «հիւսն» բառից։

*ԴՐՈՒԱՏ, ի-ա հլ. (յետնաբար ի հլ.) «գովեստ, գովասանք» Ոսկ. ա. թես. գ. (գրծ. դրուատօք). նոր., որից՝ դրուատիք (-եաց, -եօք) Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 15. Փրպ., դրուատել Պիտ. Նանայ., դրուատանք Կիւրղ. ղկ., նախադրուատ Թէոդ. մայրագ., շնորհադրուատ Թէօդ. խչ., յոգնադրուատ Կիր., բազմադրուատ Նար. խչ.։

= Հպրս. *druwata- ձևից (Marquart, Յուշարձան, 292), որի հետ հմմտ. զնդ. drvatāt- (< druvatāt) «առողջութիւն». Նոյն բառը պարսկականում գործել է drūt կամ drōt նշանակութեան նոր փոփոխութիւններով, այսպէս՝ պհլ. drūt, drōt «առողջութիւն, բարօրութիւն, բարև», drūtīk «քաղաքավար», pa-drūt «օրհնութիւն», պազենդ. drūδ «ողջոյն, խաղաղութիւն, բարօրութիւն», պրս. درود durōd «օրհնութիւն, բարեմաղթութիւն, աղօթք» (Horn, էջ 123), «առողջութիւն, բարօրութիւն, բարև, աղօթք, գովեստ, գրուատիք» (Zenker), «ողջոյն կամ խաղաղութիւն» (ԳԴ), درودن durōdan «գովել, ներբողել», padrūd «ողջոյն, մնաք բարով, հրաժեշտ».—Բոլորի արմատն է զնդ. drva, հպրս. duruva- «առողջ» = սանս. dhruvá- «ամուր, հաստատ, մնայուն» (Bartholomae, էջ 782)։—Հիւբշ. 146։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. Матер. I. 9, որից յետոյ Müller, WZKM, 5, 352 և Հիւնք.։

ՓՈԽ.—Վրաց. დროვათი դրուատի (տե՛ս Մառ, Հայ-վրաց. յարաբերութ. էջ 41)։

ԴՐՈՒԱՐ «[illegible]» ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 82, հնաւ. անգրուար:

ԴՐՈՒԳ տե՛ս Դրգել և Դրոհ։

*ԴՐՈՒԺ «վնասակար մի դև». յիշում են Հին բռ. և Բառ. երեմ. էջ 82։

=Պհլ. փարս. drūj, զնդ. druj «կին դև է, չարութեան և անմաքրութեան դևը», ծագում է druj «խաբել» արմատից և բուն նշանակում է «խաբող». յատկապէս երդմնախաբութեան պատճառող չար ոգին է. հմմտ. հայ. ստանախաբութիւն «երդմնադրժութիւն»։

Բառիս վրայ խօսած են Ալիշան, Հին հաւատք, Վենետ. 1895, էջ 218 և Մ. Աբեղեան, Armenische Volksglaube. 1899, էջ 35։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Ալիշան (անդ), իբր զնդ. դրուխս, տերուճ, բայց նաև դիր+ոյժ, որ է պրս. դիր «դևը», հյ. տիր «ոյժ», լտ. durus, ֆրանս. dur «խիստ», tirannus «բռնաւոր» կամ դուժ «խուժդուժ»։

*ԴՐՈՒԺ «նենգութիւն, խարդախութիւն. 2. նենգող, խարդախ». այս իմաստներով նշանակում է ԱԲ, բայց մատենագրութեան մէջ առանձին չէ գործածուած, այլ բարդութեանց և ածանցմանց մէջ. այսպէս՝ ուխտադրուժ Երեմ. գ. 7, 10. Հռ. ա. 31. Ոսկ. հռ. Փարպ., տիրադրուժ Եզն. Կորիւն. Բուզ., բարեդրուժ Ոսկ. հռովմ. Բ. տիմ., դրժել (<*դրուժել) «խաբել, դաւաճանել, ուխտ մերժել» Փիլ. լին. Յհ. կթ., դրժողութիւն Խոր. Յհ. իմ. պալ., դրժութիւն Պիտ., դրժումն Փիլ., դըրժադաւ Յհ. կթ., դաւադրժող Յհ. կթ. գրուած է նաև շրջեալ -ժր- ձևով. ինչ. դժրել Փարպ., դժրանք Իգն. Նիւս. երգ., դժրութիւն Ոսկ. անամ. գ. (իսկ Ջգօնի դժրամիտ, դժրեալ ձևերը (էջ 284—5) սորի բնագրին համաձայն պէտք է ուղղել դժուարամիտ, դժուարել՝ ըստ Վարդանեան, ՀԱ, 1914, 120)։—Նոր գրականում՝ երդմնադրուժ, խոստմնադրուժ են.—հմմտ. նաև դրուժ «դև», դրուժան և դրժել բառերը։

= Հպրս. duruž, duruj «ստել», զնդ. družaiti «գլժում՝ խաբում է», miθrōdruj- «անհաւատարիմ, դրուժան», պհլ. druxtan «ստել», պազենդ. družīdan «ստել». mihrāndruž «ուխտադրուժ»։ Իրանեան արմատի երկրորդ ձևը ներկայացնում են հպրս. 𐎭𐎼𐎢𐎥 drauga-, զնդ. draoγa-, պհլ. drōγ, drōg, պրս. دروغ durōγ, քրդ. durūγ, աֆղան. darōγ, բելուճ. darōg, drōg «սուտ, ստախօսութիւն». որոնցից փոխառութեամբ էլ բազ. դուրուճի, չէք. դուրուխճի «ստախօս» (Horn, § 557, Bartho-

lomae, *768)։ Այս բոլորը ծագում են հնխ.* dhreugh- *արմատից, որի պարզականն է* dhreu-, *և որի ձայնդարձներն են* dhrou-, dhu̯r, dhru, dhu̯er-. *Համմ. սրանցից ծագած հետևյալ բառերը՝ սանս.* drúhyati *«վնասելու ջանալ», լատ.* fraus *«խաբեբայություն, սխալ, թակարդ, ոճիր», լիթ.* nu-draudus *«դատապարտելի», հիսլ.* draugr, *իռլ.* aur-drach *«ուրուական, խաբէական տեսիլ», հսաքս.* bidriogan, *հբգ.* triogan, *գերմ.* trügen *«խաբել», սանս.* dhrúti- *«խաբէութիւն»,* dhūrvati *«խաբելով թակարդը գցել»,* dhūrtu- *«խորամանկ, նենգաւոր»,* dhvará- *«խաբէական»,* dhvarā *«սատանայ» են* (Walde, *313—4,* Pokorny, *1, 874)։—Հիւբշ. 146։*

> *ՆՀԲ համում է* դժ. դժուար *բառերից։* Windisch. *10 հյ.* դժ- *և սանս.* duç-yami։ *Ուղիղ մեկնեց նախ Եւրոպա, հանդէս Վիեննայի, 1849, էջ 200, իբր հպրս.* դճուրուժ: *Այնուհետև գալիս են* Lag. Urgesch. *650,* Müller, SWAW, *42, 253՝ իբր սանս.* druh, *զնդ.* druȷ *են։ Տէրվ. Նախալ. 88 սանս.* druh, *զնդ.* druȷ, *հպրս.* duruȷ, *պրս.* durōγ, *հսաքս.* driogan *ձևերի հետ. հնխ.* drugh, dhrugh *արմատից։* Meillet, MSL, *7, 58 ուզում է հայ բառը բնիկ համարել՝ նկատելով որ* դրուժան< *դրոյժան *ներկայացնում է* dhreugh-, *իսկ* դրժել<*դրուժել՝ dhrugh- *ձայնդարձը։ Հիւնք.* դաշն *բառից։ Սրմագաշեան, Արմէնիա՝ համեմատում է ռում.* dârjire *«խոժոռեալ դիմագրութիւն» ձևի հետ։*

*ԴՐՈՒԺԱՆ «խաբեբայ, նենգաւոր, խարդախ» ճառընտ. (երկու անգամ)=Վրք. և վկ. Ա. 536. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=*Հպրս.* draužana-, drauȷana- *«ստախօս»* (Bartholomae, *769), պհլ.* [illegible] drōžan *«ստախօս»,* drōžanān *«չարք, անարդարք», պազենդ.* drōžan *«ապօրինի»,* drōžangar *«կեղծութիւն, խարդախութիւն»,* drōžanī *նոյն նշ. բոլորն էլ ծագում են իրանեան* druȷ *արմատից, որի վրայ տե՛ս Նախորդը։ Աժանցումը տեղի է ունեցած իրանեանների մօտ և հայերը նոյն բառը պատրաստ ձևի տակ նրանցից փոխ են առել։—Հիւբշ. 146։*

> *Ուղիղ մեկնեց նախ Եւրոպա, 1849, էջ 200, իբր հպրս.* դառուժանա *«չարագործ»։*

ԳԻՌ.—Ասլ. դ'րիժա, *Սվ.* դրոջան *«շատ անհանգարտ (տղայ)», Եւդ.* դոջան, *Ննխ.* բոջան *(գիւղերում կայ և* բռժանգ, *Զալթր գիւղում՝* դոջան*) «դաժանաբարոյ, անհամբոյր, կռուասէր», Մն. Պլ. Ռ. Սեբ.* դրոջան՝ *անյայտ նշանակութեամբ անարգական ածական, որ տրւում է մի՛միայն յոյներին (արևմտեան տառադարձութեամբ՝* տոճա՛ճ ճոռոմ, տրոճա՛ճ չուճ*)։ Նոյն բառը՝ ըստ Ս. Մխիթարեան. Բիւր. 1898, 865 ունին նաև Անգորայի թրքախօս հայերը՝ «խոշոր» նշանակութեամբ օր.* dərȷan gibi kedi *«տոճանի պէս կատու». Մխիթարեան աւելացնում է թէ «այս բառի աւանդութիւնը պակասում է»։*

ԴՐՈՒՆԱՋ *տե՛ս Դարինաճ։*

*ԴՐՈՒՆԳԱՐ *«վաշտապետ». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Սեբ. լբ. հրտր. Պատկ. էջ 116 «Եւ զօրդի նորա զանդրանիկ, որում անունն էր Սմբատ, կարգեաց արքայ ի պատիւ հօր իրոյ, տուեալ նմա զիշխանութիւնն ընիկ տանուտէրութեանն ասպետութեան, և արար զնա դրունգար զօրաց իւրոց»։*

= *Յն.* δρουγγάριος *«բիւզանդական զինուորական մի աստիճան է. պետ վաշտի կամ մէկ* δροῦγγος*-ի, որ պարունակում էր 1000-ից մինչև 3000 զինւոր (հետևակազօր)։ Փոխառեալ է լտ.* drungarius *ձևից և սա էլ ծագում է լտ.* drungus *«վաշտ, գունդ» բառից։ Յունարէնից է նաև հսլ.* drongarь, drungarь (Berneker, *229)։—Հիւբշ. 347։*

> *Բառս Սեբէոսի ձեռագրում և հին տպագրութեան մէջ* դրունդար *ձևն ունէր. առաջին անգամ վերի ձևով սրբագրեց ու մեկնեց Պատկանեան, հրտր. Սեբէոսի, էջ 202.—նոյնը նաև Նորայր, Հայկ. բառաքն. էջ 10։*

ԴՐՈՒՍ *«ես». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 82 (նաև բ. տպ.)։ Թուի թէ կիսատ գրուած մի բառ է փխ.* Դրուսիդայ *«Փելիքս դատաւորի կնոջ անունը» Գծ. իդ. 24, որ յն. նշանակում է «ցօղով սրսկեալ» (տե՛ս Մխիթար Աբբայի Յատուկ անուանց բառարանը, էջ 74)։*

*ԴՐՈՒՍՏ «ուղիղ, շիտակ». գործածական է արդի կովկասահայ բարբառներում. հնից ունինք տրուստ Սմբ. դատ. 160 (հրատ. Ղլտճ. դրուստ), որից բայական ձևով դրստել «ուղղել, շտկել» (ունին Ակն. Բլ. Երև. Լ. Ղրբ. Նբ. Տփ.), հնից՝ տրստիլ «շտկուիլ, մի բան հաստատուիլ» Անսիզք, էջ 11։

= Պրս. درست durust «ողջ. ամբողջ, ուղիղ», պհլ. durust, բելուճ. drust, քրդ. durust «ճշմարիտ», որոնք ծագում են հպրս. drva-stī «առողջ մարմնով» բառից (տե՛ս Horn, § 551)։—Աճ.

ԴՐՍՈՎ տե՛ս Դարով։

*ԴՐՕՇ, ու, ի հլ. «դրօշակ» Բ. մակ. ժե. 21. Եղիշ. Փարպ., «դունդ, վաշտ» Բուզ. Ծառընտ., որից՝ դրօշակ (-ակ մասնիկով) «դրօշ» Մագ., դրօշակիր Ոսկ. գաղ. Մարթին. Ծառընտ. (գրուած է նաև դրովշակիր), խաչադրօշ Մամիկ. Արծր., աղաւնադրօշ Բուզ. դ. 3. նոր բառեր են՝ դրօշակակիր, դրօշակակալ, դրօշակաւոր, արծուեդրօշ, սպիտակադրօշ, դրօշանամբոյր ևն։

= Պհլ. drafš, զնդ. drafša-, պրս. درفش dirafš, օսս. tärfäša «դրօշակ», որոնք կցւում են սանս. drapsá «դրօշակ», drāpi- «զգեստ, վերարկու». լիթ. drāpanos «սպիտակեղէն, կանացի տակի շոր», իտալ. drappo «կտաւ», drappello «դրօշակ», ֆրանս. drap «կտաւ», drapeau «դրօշակ» բառերին և յն. δρέπω «կտրել», δρέπανον «մանգաղ» (>ալբան. drapen, թրք. tərpan), մրգ. trābe «ծոպ», հհիւս. trefill «ցնցոտի», ստս. զւռ. drapátъ. սերբ. drápati, լեհ. drapac' «պատռել, քերել» բառերի հետ հանւում են հնխ. dre-p արմատից (Pokorny, 1, 801—2), որ աճած է der-, «պատռել» պարզականից (>հյ. տեռ. աւելին տե՛ս այս բառի տակ)։ Իրանականից են փոխառեալ նաև. սար. ጀᎀᎀ; dirafša, արաբ. درفس dirafs «դրօշակ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 238)։—Հիւբշ. 147։

> Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Bötticher. ZDMG, 1850, 353 և 363 (ուր յիշուած է նաև սանս. drāpi «զրահ» և ասոր. ձևը), նոյնը կրկնում են և միւսները։ Մարթման, ZDMG, 26, 692 բերեր dirusi=դրօշ։ Բառիս վրայ ընդարձակ, բայց աւելորդ մի յօդուած ունի Ներսէսեան, Արևել. մամ. 1909. էջ 13—18։

ԳԻՒ.—Գործածւում են զանազան օտար ձևեր. վրացերէնից փոխառեալ ձև է Տփ. դրօշա, որ գտնում ենք նաև Մխ. այրիվ. էջ 81 «Փոխեցաւ ի Քրիստոս՝ Վասակ իշխանաց իշխանն և էառ զդրօշայն որդի նորա քաջն Պռօշ»։

ՓՈԽ.—Վրաց. დროშა դրոշա, დროშაჲ դրոշայ «դրօշակ», სადროშე սադրոշե, სადროშო սադրոշո «գաւառ», მედროშე մեդրոշե «դրօշակակիր», թուշ. დროშა դրոշա «դրօշակ». այս բոլորը փոխառեալ են հայերէնի միջոցով, ինչպէս ցոյց է տալիս ո ձայնը։—Ըստ Մառ, ЗВО, 17, 025 կան նաև վրաց. დრაოში դրաոշի, დროში դրոշի, დროშანი դրոշանի, დრაუში դրաուշի, «դրօշակ» ձևերը Պիղատոսի անվաւերականում, որոնք հայերէնից անցել են վրացերէնի՝ թարգմանութեան միջոցին։

ԴՐՕՇ, ի հլ. «կուռքի պատկեր, արձան» Սիրաք. լը. 28. Պղատ, օրին., որից՝ դրօշել «փորել, քանդակել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. փիլիպ., դրօշագործութիւն «արձանագործութիւն» Եզն., դրօշած Ոսկ. ես., դրօշուած Գ. թագ. զ. 18, 19, դրօշեալ «քանդակեալ պատկեր» ՍԳր, Բարադրօշ Նիւս. կազմ.։

> ՆՀԲ դրով յօշել, պրս. tirāšīdan «քանդակել»։ Canini, Et. étym. 89 պրս. darāyīš «գրել, տպել»։ Հիւնք. պրս. tirāšīdan «թրաշել, տաշել» բառից։ Müller, WZKM, 10, 354 յն. δρύπτω «ճանկռտել, պատառոտել» բառի հետ։ Աւելի լաւ և հաւանական է նոյն հեղինակի (անդ. էջ 353) տուած ծանօթութիւնը, որով ուզում է միացնել բառս նախորդի հետ, ասելով թէ դրօշակը հին ժամանակ ո՛չ թէ շորից էր, այլ տարբեր տեսակի մի բան, օրինակի համար բարձր ձողի վրայ հաստատուած մի քանդակ, արծիվ, վիշապ ևն։ Այսպէս է ընդունում նաև Հայտնի, Հայ դրօշները, էջ 7։

ՓՈԽ.—Վրաց. დროშის դրոշի «կուռք» (իսկ Չուբ. 2, 483 դնում է დროშმი դրոշմի «կուռք»), թուշ. დროშ դրոշ «կուռք». սրանք

էլ անցել են վրացերէնի՝ հայերէնի միջոցով, ինչպես ցոյց է տալիս ո ձայնը։ Նկատելի է վրաց. დროშა դրոշա «դրօշակ» և დროშო դրօշի «կուռք» բառերի մէջ վերջաձայն ձայնաւորի տարբերութիւնը։

*ԴՐՕՇԱԿ, ի-ա հլ. «զգեստի ծայրը, քղանցք» ՍԳր. Եփր. Թգ. 352. գրուած է նաև դրօվշակ Ճառընտ. (տարբեր է դրօշակ «դրօշ», որի վրայ տե՛ս վերը դրօշ)։

= Զնդ. *drafšaka-, որ գործածուած է միայն drafšakavaiti բառի մէջ. այս բառը գործածուած է իբրև վերադիր՝ pusā- «պըսակ, թագ» բառի. ըստ Darmesteter նշանակում է «avec des bandelettes ruisselantes», ըստ Bartholomae, 772՝ «mit Bändern geschmückt», որ համապատասխանում է «ի վերջաւորս փողփողեալս» զարձաւածին։ Ծագում է զնդ. drafša- «դրօշակ» բառից։

ՆՀԲ արաբ. պրս. բըրազ «կերպ, ձև», րիզէ «կտո՞ր», տիրազ «երկար» բառերի հետ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lag. Ges. Abhd. 62, որ Հիւբշ. 147 հաստատապէս ընդունած չէ։ Հմնք. դրօշ բառից։

ԳԻՒ.—Մրշ. դուրուշօզ «փոքրիկ լաթ, որ մանկիկների տակն են դնում, միզաշոր»։

ԴՔՆԵԱԼ «ի գլուխ եղեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 82։

ԴՕԴՕՇ տե՛ս Թոթոշ։

*ԴՕՍՏԱՔԱՆ «մեծ գաւաթ, կթղայ» Լծ. փիլ. (ըստ Հացունի). ունի միայն ԱԲ. գրուած է նաև տօզտօֆաճ Լմբ. առ Լև. տպ. Վենետ. 1865, էջ 241 (չունին բաղարանները). տօստօֆաճ Կոստ. երզն. 174 (հրատարակիչը չհասկանալով տպում է տօստ օֆաճ), տօստօֆաճի Քուչ. 76, 78, տօստողաճի Քուչ. 102, տօստօզայ Բառ. երեմ. էջ 313։

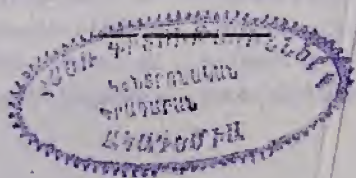
= Արևել. թրք. توستاقان tostaqan կամ նաև توستاغان tostaγan «շնրիճ» (Pavet de Courteille), նաև «փոքր փայտեայ գաւաթ», չաղաթայ. توستاقان tostaqan «բաժակ, գաւաթ, թաս», թթր. طوستاغان ṭostaγan «մեծ գաւաթ» (Будаговъ 1, 281)։ Թաթարականից փոխառեալ են նաև վրաց. დოსტაქანი դոստաքանի «գինու մեծ գաւաթ» (Չուբինով, 2-րդ. տպ. էջ 480)։ Հին ռուս. достоканъ «բաժակ», որից կազմուած է стака́нъ «բաժակ» (փոխանակ աւելի հին стока́нъ ձևի), досканецъ «արկղիկ», գւռ. до́скань «ծխատուփ» հին լեհ. dostuchan «բաժակ» (Berneker, 215)։ — Թուրքական բառն էլ իր հերթին ծագում է պրս. دوستکانی dōstkānī բառից, որ նշանակում է «լի գաւաթը, որ ի մէջ գինեբրուաց յայտնի և հռչակեալ է, զոր ի վախճանի խրախճանութեան ի ձեռ իրերաց ըմպեն» (իբր دوست dōst «բարեկամ» բառից)։ — Բայց մեր բառը, ինչպէս նաև վերի սլաւական բառերը, փոխառեալ են թաթարականից, ինչպես ցոյց է տալիս վերջաւորութիւնը։ — ԱՃ.

Վերի մեկնութիւնը ինձնից է. յետոյ տպուած իմ «Ձեռագրական ուսումնասիրութիւններ» աշխատութեան մէջ (Երևան, 1926), էջ 69։ Անկախաբար Հացունի, Ճաշեր, էջ 77 լծորդ պրս. ձևը։

ԳԻՒ.—Նոր փոխառութեա՞մբ թէ հնից պահուած կայ Խրիմի բարբառում թօստըղաճ «պղնձէ թաս» (տե՛ս Տ. Նաւասարդեան, Հայ ժողովրդ. հէքիաթներ, հտ. է, էջ 71)։

*ԴՕՐԻՔՍ «նշանակէ զվտակն գետոյ կամ զուղխն, որ ընթանայ ընդ առուս». ունի միայն ՀՀԲ, իբր բառ յն.։ Վկայութիւնը գտնում եմ մէկ անգամ գործածուած Գիրք առաք. 623 բ. «Անէ Սիրաք ԻԴ 41. Ես իբրև զգետ զդօրիքս, և իբրև զջրմուղ ելի ի դրախտէն։ Դօրիքսն թարգմանի գետ ծննդեան»։ Սիրաքի յիշեալ տեղում մեր թարգմանութիւնն ունի «Եւ իբրև զջրմուղ ելի ի գետոյ և որպէս վտակ ելի ի դրախտէ»։ Յոյնը պակասում է։

= Յն. ρόαξ «անձրևներից գոյացած հեղեղ կամ առու». բայց ի՞նչ բան է դօ նախավանկը. չի կարող լինել չեզոք սեռի τὸ յօդը, որովհետև ρόαξ արական է։ — ԱՃ.



ՀՐԱՉՅԱ ՀԱԿՈԲԻ
ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ
ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ
ԲԱՌԱՐԱՆ

Ա
ՀԱՏՈՐ

Ա—Դ

Հրատարակչության խմբագիր՝ Լ. Լ. Աղայան
Նկարիչ՝ Հ. Ն. Կործակյյան
Տեխն. խմբագիր՝ Մ. Ա. Կափլանյան
Վերստուգող սրբագրիչներ՝ Խ. Պ. Ղարիբյան, Հ. Ա. Վարդանյան,
Մ. Գ. Յավրյան
Լինոտիպիստներ՝ Հ. Հ. Կիրակոսյան, Ռ. Հ. Հակոբյան
Գրաշար-էջկապ՝ Պ. Ն. Նալբանդյան
Տպագրիչներ՝ Դ. Գալստյան, Ն. Քոչարյան

Պատվեր 356 Տպաքանակ 25000

Հանձնված է արտադրության 18/III 1970 թ.։
Ստորագրված է տպագրության 9/XI 1971 թ.։
Թուղթ՝ 84×108 1/16։ Տպագր. 44,25=74,34 պայմ. մամուլի + 1 ներդիր։
Հրատ. 75,5 մամուլ։
Գինը՝ 5 ռուբ.։
Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն։ Երևան, Աբովյան փող. № 52։

Երևանի պետական Համալսարանի տպարան։ Երևան, Աբովյան փող. № 52։

